بولاق

شعبهٔ خزینهٔ شریفه

38–41

ABDULCELİL TURAN
Yenidoğan Mh. 41 Sk. No.7/4
Zeytinburnu - İSTANBUL
Tel. / Fax: 0212.679 03 70

محمد صدقی جلیلک حاجی:

بولارنی سیلیک تشویشتمز.

عفو تلوتی قادر

بولاق

BULAK

1992

نەۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 550 يىللىقىنى خاتىرلەش يىغىنى

نەۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 550 يىللىقىنى خاتىرلەش يىغىنى

ئابدۇلجىلل تۇران كۇتۇبخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abduljelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurturan.net

بۇلاق

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى
پەسسلىلىك ژۇرنىلى

13-يىل نەشرى

ئومۇمىي 38-سان

1992

باش مۇھەررىر: ئوبۇل ئىسلام.

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن.

مۇھەررىرلەر: مەھەممەتتۇردى ممرزىئەخمەت، پەرىدەئىمىن.

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى (ئىلىپبە تەرتىپى بويىچە)

ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر، ئابدۇسالام ئابباس، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ئابدۇۋۇپلىخەلپەتوپ، ئابلەت ئۆمەر، ئەخەت ھاشىم، رەھمەتۇللا جارى، شەرىپىدىن ئۆمەر، قەيىۋم تۇردى، قۇربان بارات، مەمتىمىن يۇسۇپ، مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن، مەھەممەت رېھىم، مەھەممەت زۇنۇن، ئوبۇل ئىسلام، ئىبراھىم مۇتىئى، ئىمىن تۇرسۇن.

بولاق

1992 - يىل 1 - سان

مۇندەرىجە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

«شەھنامە»ئى تۈركىي دىن ..... (5)
نەشىرگە تەييارلىغۇچى: رەھمىتۇللا جارى

نىزارى مۇخەممەس ..... (27)
نەشىرگە تەييارلىغۇچى: مەھمەتتۇرسۇن باھاۋىدىن

سەيفۇل - مەلىك ۋە بەدىئۇل - جەمال ..... مەجلىسى (82)
نەشىرگە تەييارلىغۇچىلار: ئىسراپىل يۇسۇپ، سۇلايمان يۇنۇس

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

ئەمىنى سەنا شېئىرلىرىدىن ..... (107)
نەشىرگە تەييارلىغۇچى: غەنىزات غەيۇرانى

ئەدەبىي مۇھاكىمە

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى توغرىسىدا ..... (117)
دىلمۇر روزىيېۋا
ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: روزىمۇھەممەت جۇمە

مەشھۇر كلاسسىكلار

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىم نەسىرىددىن ئەل - تۇسى ..... قۇتلۇق قادىر (129)

شاھزادە بەھرام ۋە مەلىكە دىلبەر (داستان) ..... (131)
نەشىرگە تەييارلىغۇچى: ئەخمەت ھەمىت

شاھ ئادىلخان (چۆچەك)..... (143)
توپلاپ رەتلىگۈچى: مۇھەممەتئىمىن قۇربان

سەنەۋبەرگۈلگە نىمە قىلدى، گۈل سەنەۋبەرگە نىمە قىلدى (چۆچەك)..... (147)
توپلاپ رەتلىگۈچى: ئەخەت ھاشىم

رىۋايەتلەر..... (165)
ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ھەسەن سېلىم

ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر ..... (171)
تاللاپ نەشىرگە تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم

بېيىت - قوشاقلار ..... (175)
توپلاپ رەتلىگۈچى: ئەنۋەر مەتسەيدى

چاغاتايچە لۇغەت ..... (178)

نەۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 550 يىللىقى خاتىرىلەندى ..... جۇرئەت كامىل (208)

* *

رەسسام: مەھەممەت ئايۇپ.

تەتبىقلىغۇچى: تۇردى قادىر نازىرى.

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: لىيۇ پېيچىڭ.

مۇقاۋىنىڭ بىرىنچى بېتىدە: «تاھىر ۋە زۇھرا» داستانىغا ئىشلەنگەن قىستۇر-ما سۈرەت — زۇھرا (رەسسام: پەن دىڭدىڭ).

ئىككىنچى بېتىدە: نەزىرى مۇخەممەسلىرىنىڭ قول يازما نۇسخىسىدىن ئېلىنغان فوتو سۈرەت.

ئۇچىنچى، تۆتىنچى بەتلەردە: ئەلىشىر نەۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 550 يىللىقىنى خاتىرىلەش يىغىنىدىن كۆرۈنۈشلەر (ھېسامىدىن ھاجى فوتوسى).

«شەھنامەئی تۈرکی»دىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: رەھمىتۇللا جارى

مۇھەررىردىن: «شەھنامە» مەشھۇر پارس شائىرى ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى (مىلادى 940 – 941– يىللار ئەتراپىدا تۇغۇلۇپ، مىلادى 1025–يىلى ۋاپات بولغان.) تەرىپىدىن يېزىپ چىقىلغان دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە بۇيۇك ئەسەردۇر. بۇ ئەسەرنىڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى تەسىرى ۋە شان-شۆھرىتىمۇ مىڭ يىللاردىن بېرى ئۇزۇل-مەي ساقلىنىپ ۋە داۋام قىلىپ كەلمەكتە. بولۇپمۇ بۇ ئەسەر تۈركي تىلغا تەرجىمە قىلىنغاندىن كېيىن ئۇنىڭدىكى قىسسىلەر خەلقىمىز ئارىسىدا تېخىمۇ كەڭ تارقىلىپ، كلاسسىك ئۇيغۇر فولكلورى ۋە يازما ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا يەنىمۇ كۆرۈنەرلىك ھالدا تەسىر كۆرسەتكەن.

«شەھنامە» XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئەينى دەۋردىكى مەرىپەتپەرۋەر ھۆكۈمدارلاردىن خوجا جاھان ئەرشى (مىلادى 1685—1756)نىڭ تەشەببۇسى بىلەن پارسچە نەزمىي مەتنىدىن تۈركي تىلغا نەسرىي شەكىلدە تەرجىمە قىلىش باشلانغان. بۇ ئىش تالانتلىق ئەدىب ۋە تەرجىمان شاھ مۇھەممەد ئىمىنىئاخۇن (تەخەللۇسى: شاھ ھىجران) ئىسمىنى خوجا نىزامىددىنغا تاپشۇرۇلغان. شاھ ھىجران زور شىجائەت بىلەن بۇ ئىشقا كىرىشكەن بولسىمۇ، بىراق ئەينى دەۋردىكى ئۇرۇش قالايىمقانچىلىقى تۈپەيلىدىن بۇ خىزمەتنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولالمىغان. موللا خامۇشئاخۇن يەركەندىنىڭ ئەسلەتمە بېرىشىچە، ئاخۇن موللاشاھ ھىجران يەركەن شەھىرىدە «شەھنامە»نىڭ كۆپ قىسمىنى تەرجىمە قىلىپ بولغان ۋە بۇ «تۈركي شەھنامە» ئەتراپىدا تونۇلۇپ، شۆھرەت قازىنىۋاتقان بىر چاغدا، بىرمۇنچە باشباشتاق كىشىلەر تاغ ئىچىگە يىغىلىپ، بىرىنى ئۆزىگە سەردار قىلىپ، پايتەخت يەركەنگە بېسىپ كىرگەن. شۇ قېتىم-قى جەڭدە نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئۆلگەن. شاھ ھىجرانمۇ ئاشۇ ئۇرۇشتا ئۆلۈپ كەتكەن. ئۇنىڭ تەرجىمىلىرىنىڭ بىر قىسمى ئاشۇ كىشىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىپ زايا بولغان. يەنە بىر قىسمى پارچە – پارچە ھالەتتە خەلق ئىچىگە تارقىلىپ كەتكەن.

ھىجرىيە 1194–(مىلادى 1780–) يىلىغا كەلگەندە، ئەمىرمەئسۇدىيار ناملىق يەنە بىر ھۆكۈمدارنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن موللا خامۇشئاخۇن يەركەندى شاھ ھىجرانىنىڭ تەرجىمىلىرىنى رەتلەش ۋە كەم قىسمىنى تەرجىمە قىلىشقا كىرىشكەن. موللا خامۇشئاخۇن

يەركەندى شاھ ھەجران ئىشلىگەن تەرجىمىنى رەتلەپ بىر كىتاب قىلغان، ئۆزىنىڭ تەرجىمىلىرىنى يەنە بىر كىتاب قىلغان. خامۇشىئاخۇن ئۆز تەرجىمىسىگە كىرىشىشتىن بۇرۇن، شاھ ھەجرانغا ۋە ئۇنىڭ تەرجىمىلىرىگە ناھايىتى يۇقىرى باھا بېرىدۇ. شاھ ھەجرانىنىڭ ئۆلۈمىنى ناھايىتى قايغۇلۇق ھېسسىياتى بىلەن بايان قىلىدۇ. ئاندىن ئۆزىنىڭ بۇ ئەسىرىنى «بەجەن نەۋجۇۋان» داستانىدىن باشلاپ «ئىسكەندەرنامە»نىڭ ئاخىرىغىچە تەرجىمە قىلغانلىقىنى ئېيتىدۇ. خامۇشىئاخۇن ئۆز تەرجىمىسىنىڭ ئاخىرىغا ئىلاۋە قىلغان بىر شېئىردا ئىككىنچى كىتابنىڭ تەرجىمىسى ھەجرىيە 1211-يىلى (مايەۋن يىلى) مۇھەررەم ئاينىڭ 10- كۈنى (جۈمە كۈنى) تامام بولغانلىقىنى ئېيتقان. بۇ ۋاقىت مىلادى 1796-1797- يىللارغا توغرا كېلىدۇ. دېمەك، خامۇشىئاخۇن بۇ ئىشنى 16، 17 يىلدا تاماملىغان. يۇقىرىقى ئىككى نەپەر تالانتلىق ئەدىبنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك جاپالىق ئىلمىي ئەمگەكلىرى نەتىجىسىدە «شەھنامەئى تۈركىي» نامىلىق بۇ زور ھەجىملىك نەسرىي ئەسەر ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن. «شەھنامەئى تۈركىي» ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى نەسرىچىلىك ۋە تەرجىمە ساھەسىدە مەيدانغا كەلگەن بىر زور نامايەندە. مۇھەممەد ئىمىنئاخۇن شاھ ھەجران بىلەن مۇللا خامۇشىئاخۇن يەركەندى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا كۆزگە كۆرۈنگەن ئىستېداتلىق ئەدەبىي تەرجىمانلاردۇر. ئۇلارنىڭ ھاياتىي پائالىيەتلىرىگە ئائىت ماتېرىياللار كەمچىل. شۇڭا بۇ ھەقتە داۋاملىق ئىزدىنىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ. «شەھنامەئى تۈركىي» ھازىر نەشرىگە تەييارلىنىۋاتىدۇ. تەھرىر بۆلۈمىمىز بۇ كىتاب نەشرىگە بېرىلىشتىن ئىلگىرى ژۇرنىلىمىز سەھىپىسىدە ئۇنىڭدىن ئازغىنا نەمۇنە بېرىشنى لايىق تاپتى.

زەھھاكنىڭ فەرىدۇنىنى چۈشىدە كۆرگەنلىكى

ھېكايە سۆزلىگۈچىلەر ۋە قىسسەلەرنى شېرىن سۆز بىلەن نەقىل قىلغۇچىلار ئانداق خەۋەر بېرىدۇكى، جەمشىد زەھھاكنىڭ قولىدا ھالاك بولغان چاغدا، ئىپپەت پەرىدىسى ئىچىدە ساقلانغان ئىككى سىڭلىسى بار ئىدى.* ھەر ئىككىسى كامىلسى ئاي يۈزلۈك نىگار ئىدى. بىرىنىڭ ئىپتى سەرۋناز، يەنە بىرىنىڭ ئىپتى ئەرنەۋاز ئىدى. بۇ ئىككىنى قىزىنى زەھھاك ئوردا مەلىكىسى قىلغانىدى. زەھھاك شەيتاندىن ئۆگەنگەن بارلىق سېھىرگەرلىكىنى بۇ ئاي يۈزلۈكلەرگە تەلىم بەرگەنىدى. ئالەم ئىچىدە جادۇگەرلىكىنى، ئىبلىس تەلىمىنى يايغان بىرىدىنبىر كىشى زەھھاك ئىدى. بىر كېچە زەھھاك ئەرنەۋازنىڭ ھۇجرىسىدا ياتقانىدى. چۈشىدە ئۇچ كىشى پەيدا بولدى. بۇلار زەھھاكنىڭ تەختىگە يۈزلىنىپ، جېنىغا قەست قىلدى. بىرى چوڭ ياشلىق، بىرى ئوتتۇرا ياش، يەنە بىرى يىگىت ئىدى. ياش يىگىت قولىغا ئۆكۈز باش ئۇمۇدىنى تۇتقان ھالدا ھەيۋەت بىلەن زەھھاكنىڭ بېشىغا

* قولىمىزدىكى قولىيازمىدا جەمشىدنىڭ سىڭىللىرى دەپ يېزىلغان. بەزى نۇسخىلاردا «جەمشىدنىڭ قىزلىرى» دەپ يېزىلغان.

كەلدى، ئۇنى ئايماي ئۇرۇپ، تەختدىن يىقىتتى. قول-پۇتنىغا كىشەن سېلىپ باغلاپ، ئېمۇۋېدىد تېغى چوققىسىغا سۆرەپ ئېلىپ باردى.

بۇ چۈشنىڭ قورقۇنچىدىن زەھھاك «ۋاي» دەپ قاتتىق بىر ئاھ تارتىپ، ئويغىنىپ كەتتى.

— نېمە بولدى، نېمىشقا مۇنداق ئاھ تارتىسەن؟— دەپ سوردى ئەرنەۋاز.

زەھھاك چۈشىنىڭ كەيپىياتىنى بايان قىلدى.

— ھېچ گەپ يوق،— دېدى مەلىكە،— بەزى چۈشنىڭ ئەتىۋارى يوق. ئەگەر بولسا، ئازغىنا خاپىچىلىقتىن كېيىن ھەممە ئىش تۈگەيدۇ.

زەھھاك مەلىكىنىڭ بۇ تەسەللىسىگە قايىل بولماي، تاڭ يورۇش بىلەنلا ئورنىدىن قوپۇپ، كۆڭۈلسىز ھالدا تەخت ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇردى. جەمئى دانىشمەن تەبىرچىلەرنى، چۈش ئۆرۈگۈچىلەرنى يىغىپ، كۆرگەن چۈشىنى بايان قىلىپ، تېز تەبىر بېرىشنى تەلەپ قىلدى. تەبىرچىلەر چۈشنىڭ ماھىيىتىنى بىلىمەي، لېكىن بۇ بەتبەختىن قورقۇپ، جاۋاب بەرمەس ئىدى. ئەمما زەھھاك دەر غەزەپ بولۇپ:

— ئۇچ كۈنگىچە چۈشۈمگە تەبىر بېرىڭلار، ئەگەر تەبىر بەرمىسەڭلار، ئەھلى ئايال، بالا-چاقاڭلار بىلەن ۋىدالىشىپ كېلىڭلار،— دېدى.

تەبىرچىلەر بىر پىكىرگە كېلىشتى: راست ئېيتماقتىن بۆلەك ھېچ ئىلاج يوق.

نەزمە

دېدى بىر مۇئەببىر بەسى خۇردەدان،
دېدى تۈز دېمەك سۆزنىگەر چىقسا جان.
كىشى سۆزلىسە راست، تابقاي نەجات،
غەلەت سۆزدە مەزكۇر قەتئىي ھەيات.

جەمئى دانىشمەنلەر ئۇچىنچى كۈنى زەھھاك ھۇزۇرىدا ھازىر بولدى.

— قېنى، جاۋابىڭلار قانداق؟— دەپ سوردى زەھھاك.

— ئەي شاھ، راست جاۋاب بېرەيلى دېسەك، سەندىن قورقىمىز. شۇنداق بولسىمۇ راستنى ئېيتساق، پادىشاھ قەھرىگە ئۆلادىدىن قەرىدۇن ئاتلىق بىر كىشى جەمئى ئالەمنى ئۆزىگە بويسۇندۇرىدۇ، سېنىڭ پادىشاھلىقىڭغا زاۋاللىق يەتكۈزىدۇ.

نەزمە

بۇ دانىش ئېلى ئىچرە بىر تېز ھۇش،
تۇشۇرگەن كۆڭۈلگە سەراسەر خۇرۇش.
خىرەدمەند بىدار زىرى لەقەب،
بارى ئەقىل ئىچرە نېكۇ نەسەب.
كى ئول دېدى: ئەي خۇسرەۋى نام جۇي،
بەسى قىلماغىل ئەمدى سەن گۇفت گۇي.
ئەمەس كىمگە مىراس بۇ شاھلىق،
ھەمە مۇلكلەردىن ئاگاھلىق.
جەھان داراسىدىن بىرۇن كۆپ ئىدى،
كى تەختى شەھى ئۆزرە مەرغۇب ئىدى.
باربىدۇر ئۇلار ھەم غەمى دەرد ئىلە،
بېرىپ جانلارىن بىرەمى سەرد ئىلە.
خۇرۇج ئەيلەگەي بىر شەھى نامدار،
سېنى ئەزل ئېتىپ ئول بولۇر پايدار.
ئاتىدۇر فەرىدۇنى فەرروخ نەۋاد،
بەسى پاك گەۋھەر، بەسى پاك زاد.

ئەلقىسسە، زەھھاك بۇ سۆزنى ئىشىتكەچ بىخۇد بولۇپ تەختتىن يىقىلدى. يەنە ھوشىغا كېلىپ:

— بۇ ئىشنى ئەمدى نېچۈك بىر تەرەپ قىلاي؟— دېدى. تەبىرچىلەر دېدى:

نەزمە

جەھان ئافەرىنكى جەھاندار ئول،

ئەگەر كىمنى شاد ئەتسە مۇختار ئول.
بىرەۋگە بېرىپ لەھزەدە ئول زەفەر،
بېرۇركىم ئاڭا تاجۇ زەرىن كەمەر.

ئەلقىسسە، زەھھاك: نېمە ئۈچۈن فەرىدۇن بۇنداق خۇسۇمەت-ماجىرانى تۇغدۇرىدۇ، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟—دەپ سورىدى.

— ئىلگىرىكى ئىشلارنى ئەسلىسەك،— دەپ جاۋاب بەردى دانىشمەنلەر،— سەندىن كۆپ زۇلۇملار سادىر بولدى.

زەھھاك بۇ سۆزنى ئىشتىكەچ، ئۆتكۈزگەن يامان ئىشلىرى سەۋەبىدىن خىجىل بولۇپ تۇرغاندا، شەيتان تۇسقۇن بولۇپ، يەنە پىتنە ئىشكىنى ئاچتى.

— بۇ ئادەم مەزكۇر ئالەم ئىچىدە بارمۇ-يوقمۇ؟—دەپ سورىدى زەھھاك ئىككىنچى قېتىم.

— تېخى ۋۇجۇدقا كەلمەپتۇ،—دېدى تەبىرچىلەر،— ئاتا پۇشتىدىن ئانا ھامىلىدارلىقىغا ئۆتمەپتۇ.

— ئۇ بالايىئاپەت قاچان پەيدا بولىدۇ؟

دانىشمەنلەر ئۈچ كۈننى مۆئەييەنلەشتۈردى. زەھھاك شۇ ئۈچ كېچە ئۆتۈپ كەتكۈچە ئەر كىشىلەر خوتۇنلىرى بىلەن يېقىنلاشمىسۇن، دەپ يارلىق قىلدى. بارچە ئەر كىشىلەرنى شەھەرنىڭ تاشقىرىسىغا چىقىرىۋەتتى. خوتۇن كىشىلەرنى شەھەر ئىچىدە ساقلاشتى. ئەمما بۇ چاغدا قەھرىمانىنىڭ نەۋرىسى ئاتىسىنىڭ زەھھاك لەشكەرىنىڭ سىپەھسالارى * بولۇپ، كېچەكۈندۈز زەھھاكنىڭ قېشىدا قاراۋۇللۇق قىلاتتى. ۋاقىت زەھھاكنىڭ ھۆكمىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ، ئۈچىنچى كۈنى بولغاندا، كېچىسى ئاتىسىنىڭ خوتۇنىدا ئىرى بىلەن يېقىنلىشىش ئارزۇسى تۇغۇلۇپ قالدى. ئۇ تامام زوق-شوق بىلەن دەرھال ئورنىدىن قوپۇپ، شاھنىڭ ئۇ تاغىغا يۈزلەندى. قارىسا، جىمى دەرۋازە ۋەنىلەرنى غەپلەت ئۇيقۇسىدا مۈگدەپ تۇرۇپتۇ. مىڭبىر ھىيلە - مىكىر بىلەن ئىرىنىڭ قېشىغا كەلدى. ئاتىسىنى فەرانەك بانۇنى كۆرۈپ، نېمىشقا كەلگەنلىكىنى سورىدى. فەرانەك بانۇ مەقسىتىنى ئىزھار قىلدى. دەرھال كامىدىل ھاسىل قىلىشتى.

نەزمە

ئەگەر بولسا تەقدىرى پەرۋەردىگار،
ئاڭا رازى بولماقدىن ئۆزگە نە بار؟

فەرىدۇننىڭ تۇغۇلغانلىقى

ئەلقىسسە، شۇ كېچىسى بىباھا گۆھەر شاھ فەرىدۇن ئاتىسى پۇشتىدىن ئانا قارنىغا ئۆتتى. شۇ سائەت فەرانەك بانۇ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى.

نۇرلۇق قۇياش بېشىنى ئاسمان ياقىسىدىن چىقىرىپ ئالەم يورۇغانىدا، زالىم زەھھاك تەخت ئۈستىگە چىقىپ، جىمى مۇنەججىملەرنى يىغدۇردى-دە، ئۈچ كۈن ئىچىدىكى ئەھۋالنى بۇلاردىن سورىدى. مۇنەججىملەر ئەھۋالنى بىردىنلا قولىغا بېشىغا ئۇرۇپ:

— ئەي شاھ، كۆرگەن تەدبىرلىرىمىزنى تەقدىر بۇزۇپتۇ، دەرىخ، مىڭ دەرىخ!— دەيىشتى.

* سىپەھسالار—باش قوماندان، ھەربىي باشلىق مەنىسىدە.

ئەلقىسسە، بالىنىڭ تۆرەلمىسى ئاتا-سىدىن ئانا قارنىغا ئۆتكەنلىكىنى ئاڭلىغان-دىن كېيىن، زەھھاك ئۇزاق ھەيران-قالدى، ئەجەبا، شەھەر ئىچىدە دەرۋازىۋەنلەردىن بۆلەك كىشى قالمىغانمىدى، ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ بىرەرىدىن سادىر بولغانىدۇ، دەپ ئويلاپ، قاراۋۇللارنىڭ ھەممىسىنى مۇرىسىدىكى يىلانغا يەم قىلدۇرىدى. ئاندىن سوڭ ھەربىر مەزلۇم ئوغلان تۇغسا ئۆلتۈرۈڭلار، دەپ ئەمر قىلدى.

شۇ تەرىقىدە بىر پەل ئۆتتى. فەرانە-كنىڭ بانۇنىڭ تۇغۇتى يېقىنلاشتى، نېمە ئىلاج قىلىشىنى بىلمەي ھەيران ئىدى. چۈنكى ئەتراپىدا بىگانە كىشىلەر بار ئىدى. پەرزەنت يوقلۇق ئۆيىدىن ھاياتلىق مەنزىلىگە قەدەم قويغانىدا فەرانەك بانۇ دەككەدۈككىگە چۈشۈپ، ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېرىپ، بوۋاقنى يوشۇرۇشنىڭ ئىلاجىنى تاپالماي تۇرغانىدا، توساتتىن ئۆينىڭ بىر تېمى يېرىلدى. قارىسا، تامنىڭ يورۇقىدىن بىرى بېشارەت بېرىپ، بالىنى ئېلىپ غايىب بولدى. ئانىنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ ئولتۇرغاندا، زەھھاكنىڭ گۇماشتىلىرى ئۆينىڭ ئىچىنى تەكشۈرۈپ، فەرانەكنىڭ يوشۇرۇن تەۋەللۇد قىلغانلىقىنى كۆرۈپ، چىقىپ كېتىشتى.

سىمىر* بەرمايەنىڭ فەرىدۇنى ئېمىتكەنلىكى

رىۋايەتچىلەر ۋە قىسسەلەرنى شەرىن سۆزىدىن بىلەن نەقىل قىلغۇچىلار ئانداق خەۋەر بېرىدۇكى، ھېلىقى كۈنى كەيۇمەرس بۇ بوۋاقنى ئېلىپ چىقىپ، نەۋرەنىدە جاڭگىلىغا ئېلىپ بارغاندىن كېيىن بەرمايە ئىسمىلىك بىر سىمىر ئىنىكئانىغا بەردى. چۈنكى كەيۇمەرسنىڭ دەۋرىدە تامام ئادەم ۋە پەرى، ياۋايى ھايۋانلار ۋە ئۇچار قۇشلار، ئىنىس- جىن ۋە دېۋىلەر كەيۇمەرسنىڭ ئەمرى-پەرمانىنى تۇتاتتى. بۇ سىمىر ئىنىكئانا كەيۇمەرسنىڭ ئەمرى بىلەن بالىنى تەربىيە قىلاتتى.

ئاخىر بۇ خەۋەر ئالەمگە يېيىلدى. زەھھاك خەۋەرنى ئىشتىكەندىن كېيىن بىھىساب لەشكەر بىلەن ناۋرەنىد توقايزارلىقىغا راۋان بولدى. فەرىدۇن توقايزارلىقتىكى ئوتلاق جايىدا ئىدى. زەھھاك لەشكىرى بىرىنچى قېتىم توقايزارلىققا بارغاندا، ھېلىقى سىمىر ئەجدىھا سۈرىتىدە چىقىپ، تاماملا لەشكەرنى دەم تارتىپ، ئاستىن-ئۈستۈن قىلۋەتتى. ھەممىسى باسقۇق بولۇپ ئۆلدى. زەھھاك ئۆزى مەڭگىلىك ھېيلە بىلەن خالاس بولدى.

ئەلقىسسە، زەھھاك يەتتە مەرتەم بەرمايە ئۈستىگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، زەربە بەردى.

بۇنىڭدىن كېيىن فەرىدۇنىڭ ئانىسى ھەزرىتى كەيۇمەرسنىڭ بېشارىتى بىلەن پەرزەنتىنى ئىنىكئانىدىن ئېلىپ، ئېلبۇرز تېغىغا ئېلىپ بېرىپ، بىر پاخشى كىشىگە تاپشۇرۇپ ياندى.

لېكىن زەھھاك قورقۇنچىدىن كېچە-كۈندۈز ئارام ئالماس ئىدى. سەككىزىنچى قېتىم لەشكەر تارتىپ بېرىپ، ئاخىرىدا سىمىر بەرمايەنى ئۆلتۈردى. ئەمما فەرىدۇنىڭ ئىزىنى تاپالمىدى. غەمكىن ۋە پەرىشان ياندى. يېمەك- ئىچمەكنى ۋە ئۇيقۇنى ئۇنتۇدى.

* بەزى نۇسخىدا «مارال» دەپ يېزىلغان.

فەرىدۇننىڭ ئانىسىدىن ئۆز ئاتىسىنىڭ ئەھۋالىنى سورىغانلىقى

فەرىدۇن ئون ئالتە ياشقا كىرگەندە تاغدىكى تەربىيەچىسىدىن رۇخسەت ئېلىپ، ئانىسى قېشىغا كەلدى. ئانىسىدىن ئاتىسىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. ئانىسى ئاتىسىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى، فەرىدۇننىڭ ئۇنىدىن كېيىن دۇنياغا كەلگەنلىكىنى، فەرىدۇننى كەيۇمەرسنىڭ بېشارىتى بىلەن سىيمۇرغ بەرمايەنىڭ قېشىدا قويغانلىقىنى ۋە بۇ سىيمۇرغنىڭ زەھھاك لەشكىرى قولىدا ئۆلگەنلىكىنى بىر-بىر بايان قىلدى.

فەرىدۇن بۇ سۆزنى ئىشتىش بىلەنلا ۋۇجۇدىغا ئوت تۇتىشىپ، زەھھاك ئادا-ۋىتى ئۈچۈن جەڭ قىلماقچا كەمەر باغلىدى. كۆپ ئۆتمەي زالىم پادىشاھ ئۈستىگە قەتئىي ئاتلىنىشقا خاھىش بىلدۇردى. ئانىسى نەسىھەت بىلەن توستى. ئەمما فەرىدۇن جەڭ قىلىش خاھىشىدىن قايتمىدى.

نەزمە

فەرىدۇن بەسى بولدى ئاشۇنداق ھال،
ئاناسى سۆزىدىن تاپىپ ئۆزگە ھال.
سالىب ئىككى قاشى ئاراسىغا جەن،
تۇشۇپ كۆكلىگە دەرد، باشىغە كەن.
بۇ يەكلىغ دېدىكىم بۇ فەرخۇندە فال،
مېنى بىقارار ئەيلەمىش بۇ خەيال.
قەدەم قويمىشام تا تىرىكمەن ئەگەر،
زەھھاكىدىن دەمى قويماغايمەن ئەسەر.

تۆمۇرچى كاۋە قىسسىسى

رىۋايەتچىلەر ئانداق خەۋەر بېرىدۇكى، كاۋە ئىسىملىك بىر مەرد تۆمۇرچى بار ئىدى. ئۇنىڭ يەتتىش ئىككى* ئوغلى بار ئىدى. يەتتىش ئوغلى زەھھاكنىڭ سەۋەبىدىن مۇرىسىدىكى يىلانىغا يەم بولغانىدى. تۆمۇرچى پەرزەنتلىرىنىڭ پىراقىدا كېچە-كۈندۈز تۇرمۇش-روزگارىنى يىغا-زار بىلەن ئۆتكۈزەتتى. بىر كېچە ھەزرىتى كەيۇمەرس ئادەم چۈشىدە بېشارەت بېرىپ: «پەرىشان بولمىغىن، ئەتە تاڭ ئاتقاندا، لەشكەر توپلاپ، فەرىدۇنغا قوشۇلغىن، بۇ بىرەھىم زالىمنىڭ جازاسىنى فەرىدۇن بەرگەي» دېدى.

ئەتىسى تۆمۇرچى كاۋە ئۇيقۇدىن بىدار بولۇپ، خۇدايىمتائالاغا شۈكرى بەجا كەلتۈردى. ئاندىن تېرە پەشتارتمىسىنى بىر ياغاچنىڭ ئۇچىغا چىگىپ، تۇغ قىلدى. شۇنداق كېيىن ئارقا-ئارقىدىن «پادىشاھى فەرىدۇن!» دەپ توۋلاپ، داقا-دۇمباق چېلىشقا باشلىدى. بەزىلەرنىڭ ئاتىسى، بەزىلەرنىڭ ئاغىسى، بەزىلەرنىڭ ئىنىسى ياكى پەرزەنتى يىلانىغا يەم بولغانىدى. زۇلۇم چەككەنلەر تەرەپ-تەرەپتىن جەم بولۇشتى. ئۇلار تۆمۇرچى كاۋە باشلىق ئەلەم كۆتۈرۈپ، شاۋقۇن-سۇرەن بىلەن زەھھاك دەرگاھىغا كەلدى. زەھھاك كۆز-رۇنۇش بەرمەسلىككە ئىلاج تاپمىدى. خالايىق بۇ زالىمنىڭ يامان ئىشلىرى توغرۇلۇق تىل ئاچتى. دەھشەتلىك سۆزلەرنى ئايماستىن ياغدۇردى.

* ئەسلىدە يەتمىش ئىككى ئەمەس، ئون سەككىز بولۇشى كېرەك. كاتىبنىڭ سەۋەنلىكى بولۇشى مۇمكىن.

نەزمە

قۇلاق سالغىل، ئەي شاھ، بەد ئەندىش كار،
يامانلىقنى قىلدىڭ جەھانغا نىسار.
جەھان شەھلىقى كىمگە جاۋدد ئەمەس،
كى ئاقىل بۇ فانينى باقمي دېمەس.
زۇھۇر ئەيلەدى شەھرىيارى جەھان،
بەس ئەمدى جەھەننەم ساري بول، يامان.

بىراۋغا، شاھا، بەزمەگمن سەن ئازار،
جەھاندا تۇرالماس بۇ قىززىق بازار.
سېنىڭ ئۆلگەنىڭ ياخشىراقدۇر ئەي شاھ،
بۇ جەبر-زۇلمۇڭدىن ئەل بارى ئاگاھ.

ئەلقىسسە، زەھھاك بۇلاردىن مۇنداق سۆزلەرنى ئېشىتىپ، رەڭگىرويى ئۆزگىرىپ كەتتى. ھېچ جاۋاب بېرەلمىدى، ئائىلاج مۇلايىم سۆزلەر، چارە-تەدبىر بىلەن كاۋەنى بارگاھىدىن چىقاردى.

زەھھاكنىڭ ھۇزۇرىدىكىلەر كاۋەگە يۇمشاقلىق قىلىشنىڭ سەۋەبىنى سورىغاندا، ئۇلۇغلارغا مۇنداق جاۋاب بەردى:

— كاۋە ئېشىكتىن كىرىش بىلەنلا كۆڭلۈمدە قورقۇنچ پەيدا بولدى. ئۇ شۇنداق بىر پالۋان سۈپەتكى، ھەر قېتىم ماڭا ئېتىلىپ كەلگەندە، ئۇنىڭ ئۇلۇغۋار سالاپىتىدىن ئەيمىنىپ بىر نېمە دېيىش ئېلاجىنى تاپالمىدىم.

بۇ سۆزدىن خالايىق يامان تەسىرده بولۇپ، زەھھاكتىن يۈز ئۆرۈپ، كاۋە ئەتراپىغا يىغىلىشتى. ئاز ۋاقىت ئىچىدە يەتمىش مىڭ كىشى جەم بولدى. كاۋە بۇ لەشكەر بىلەن شاھ فەرىدۇننى ئىستەپ، بەلخ ۋىلايىتىگە باردى. بۇ يەردە فەرىدۇننى تېپىپ، ئۇنى شاھانە كىيىم بىلەن ياساپ-جابدۇپ، جەمشىدنىڭ تەختۇ تاجىنى تاپتۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى. كاۋە بايرىقىنى فەرىدۇن بېشىدا جىلۋىگە كىرگۈزدى.

ئاتىسى زەھھاكنىڭ قولىدا ئۆلگەن شاھزادىلەر، پالۋانزادىلەر، ئەكابىرزادىلەر ئاتىلىرىنىڭ خۇن ئىنتىقامىنى ئالماق ئۈچۈن ھەممىسى ئاتقا سۇۋارى بولدى.

شاھ فەرىدۇن ئەڭ دەسلەپ: «ئەگەر زەھھاكنى تابۇتقا تارتىپ، پادىشاھلىق تەختىدە ھۆكۈمدار بولسام، تامام ئالەمنىڭ يىللىق خىراجىنى پېقىر-پۇقرالارغا ئېھسان قىلىمەن، يەنە بىر يىللىق خىراجىنى بۇ ئالەمگە سەرپ قىلىمەن. باشقا پادىشاھلارمۇ بۇ بايراق ئاستىدا بولۇشقا مۇيەسسەر بولسا، ئۆز مەملىكىتىنىڭ بىر يىللىق خىراجىنى بۇ ئالەمگە سەرپ قىلسۇن» دەپ ۋەسىيەتنامە يازدى. ۋەسىيەت باقمي قالدى.

تۆمۈرچى كاۋە شاھ فەرىدۇنغا بىر تۇمۇد تەيىار قىلدى. تۇمۇدنىڭ ۋەزنى مىڭ يەتتە يۈز يەتمىش يەتتە پاتمان ئىدى. تۇمۇدقا «تۇمۇدى كاۋەرى» دەپ نام قويدى.

نەزمە

قويۇپ گەردەنىگە تۇمۇدى گەران،
بولۇپ شاھى زەھھاك ساری ئول رەۋان.
يولۇقتى بەيەكبارە كوھى بەلەند،
مەقام ئەيلەدى ئول شەھى ئەرجۇمەند.

فەرىدۇننىڭ زەھھاكقا قارشى جەڭگە ئاتلانغانلىقى

ئەلقىسسە، بەلخ ۋىلايىتىدە لەشكەرلەر چېدىر ـ بارگاھلار تىكىپ ئازام ئالدى. كېچىسى فەرىدۇن بىر چۈش كۆردى. چۈشىدە بىر ئاي يۈزلۈك ھۇر تۇنۇگۇغا يامان ئىشنى قايتۇرىدىغان بىر ئەپسۇننى تەلىم بەردى. فەرىدۇن جەمى ئىلىملەرنىڭ تاشقا نەقش قىلىنغاندەك كۆڭلىگە پۈتۈلگەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇيقۇدىن دەرھال ئويغىنىپ، خۇدايىتائالاغا شۈكرى بەجا كەلتۈردى.

نەزمە

كېچە ئۇيقۇ ساری مەيل ئەتتى شاھ،
خەرامان كېلىپ دېدى بىر نىكى خاھ.
لەتافەتلىك ئول چەۋرەلەر ئىچرە تاق،
بېرىپ زۇلفىغە تاب باشدىن ئايىاق.
سۈرۈشى بولۇپ بەردى ئول خوش خەبەر،
كى ئېيتقاي فەرىدۇنغا ئول سەر بەسەر.
كېلىپ شاھ قاشىغە يەسانىپ پەرى،
بېرىپ تۇرفە ئەفسۇن ئەفسۇن گەرى.
يىلىپ باد ئەفسۇن ماڭا دەم ـ بۇدەم،
تىلسىمكى بولسا بۇ قىلغاي ئەدەم.
قويۇپ ئۇيقۇدىن شاھ بىدار بەخت،
.....
بولۇپ شادلىقدىن ئۆزى ئەر غەۋان،
كۆرۈپ دۆلەتىن تازە ئول نەۋجەۋان.

شاھ فەرىدۇننىڭ ئىككى ئاكىسى بار ئىدى. ئىككىلىسى بۇ كىچىك ئىنىسىنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى كۆرۈپ، ھەسەتتىن بەدىنىدىكى ھەر بىر تال مويى تىك قوپتى. بۇلار شاھ فەرىدۇننى ئۆلتۈرۈشنىڭ قەستىگە چۈشتى. شاھ تەخت ئۈستىدە راھەت ئۇيقۇسىدا ئۇخلاۋاتقان چاغدا بۇ ئىككى سىپاھ تۇيۇقسىز تاغ تۆپىسىدىن بىر چوڭ تاشنى شاھ فەرىدۇننىڭ بېشىغا يۇمىلىتىپ قويۇپ بەردى. خۇدايىتائالانىڭ ئەمرى پەرمانى بىلەن ئول تاش ساداسىدىن فەرىدۇن ئويغىنىپ، ئاسماندىن بىر تاشنىڭ ناھايىتى تېز بېشى ئۈستىگە يېتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ھېلىقى چۈشىدە كۆرۈنگەن سىمبىجامال ئۆگەتكەن ئەپسۇن يادىغا كەلدى، بۇ ئەپسۇننى دەرھال تاشقا ھۆرۈۋىدى، تاش يەتكەن يېرىدە توختاپ قالدى.

شاھ فەرىدۇن ئورنىدىن قوپۇپ، ۋەقەنى ھېچكىمگە ئىزھار قىلماي، ئۇ يەردىن كۆچۈپ، دەجلە دەرياسى لېۋىگە يېتىپ باردى.

فەرىدۇننىڭ ھېسابسىز لەشكەر بىلەن يېتىپ كەلگەنلىكىدىن باغداد ئېلى خەۋەردار بولۇپ، تامام كېممىلەرنى شەھەر تەرەپكە ئېلىپ كەتتى ۋە زەھھاكقا: «شاھ فەرىدۇن كېممىگە چۈشۈشكە تەييارلىق قىلغانىدى، بىز بەرمىدۇق» دېگەن مەزمۇندا

خەت يېزىپ، چاپارمەندىن ئەۋەتىۋەتتى.

فەرىدۇن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، دەرغەزەپ بولدى ۋە «تامام لەشكەر دەريادا كىرسۇن!» دەپ بۇيرۇق قىلدى. لەشكەرلەر دەريانى شاۋقۇنلۇق شامالدەك تېز كېچىپ ئۆتتىكى، ئاتلارنىڭ تۇيمىقى زەررەنەم بولمىدى. ئەمما زەھھاك فەرىدۇندىن قورقۇپ، بەيتۇل-مۇقەددەس ئالدىدا تىلسىم باغلىغانىدى. جەمشىدنىڭ تاجۇ تەختىنى ۋە خەزىنە، دەپنىلىرىنى شۇ تىلسىمغا بېكىتىپ، جەمشىدنىڭ ئىككى سىڭلىسىنى قاراۋۇللۇققا بەلگىلەنىدى. بۇلارنىڭ ئۈستىگە دېۋە نەسەب كۈندەرەۋ ئاتلىق بىر پالۋانىنى سەردار قىلىغانىدى. فەرىدۇن زەھھاكنىڭ سېھرىدىن ۋاقىپ ئىدى، مەزكۇر تىلسىمنىڭ ئۈستىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئاسمان گۈمبىزدەك ئېغىر ئۈمۈدىنى باش ئۈستىدە ئايلانىدۇرۇپ، بۇ تىلسىمنى بەربات قىلىشقا كىرىشتى. شىر ياكى ئەجدىها سۈرىتىدە يۈزمۇ يۈز تاقابىل تۇرغان ھەربىر دېۋىنى شاھ فەرىدۇن ئۈمۈدى بىلەن بىر تەرەپ قىلاتتى. ئاندىن كېيىن زەھھاكنىڭ راۋىقىنى ئەپسۇن بىلەن خاراب قىلىپ، يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتتى.

فەرىدۇننىڭ جەمشىد سىڭىللىرى بىلەن ئۇچراشقانلىقى

ئەلقىسسە، فەرىدۇن جەمشىدنىڭ ئىككى سىڭلىسىنى ۋە باشقا ئاي يۈزلۈك كېنىزەكلىرىنى تامام خىزمەتكارلىرى بىلەن بىللە ئۆزىگە بويسۇندۇردى. كۈندەرەۋ قېچىپ بېرىپ زەھھاكقا خەۋەر يەتكۈزدى. زەھھاك ئائىلاج لەشكەر تارتىپ فەرىدۇن ئۈستىگە ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. يەتتە قېتىم جەڭ قىلىپ، ئاخىردا ھەممە لەشكىرى باسرۇق بولۇپ يانىدى. بەزىسى باسرۇقتا ئۆلدى. زەھھاك ئۆزىنى ئاتتىن تاشلاپ مىڭبىر ھىيلە بىلەن قېچىپ قۇتۇلدى. قالغان لەشكەرلىرى تامامەن فەرىدۇنغا ئىتائەت قىلىپ، باش قويىدى. بەزى لەشكەر باشلىقلىرى زەھھاكنى ئىستەپ تاپالمىدى. جەنگى-جېدەل ۋە قىرىش-چېپىشتىن قولى بوشاپ، ھەممە ئارامگاھلىردا قارار تېپىشتى.

ئەلقىسسە، زەھھاك شۇ كېچىسى ئۆلۈكلەر ئارىسىغا كىرىپ ئامان تاپتى. كېچىدىن ئىككى ھەسسىسى ئۆتۈپ، بىر ھەسسىسى قالغاندا، جەمشىدنىڭ تەختۇ تاجىغا ۋە جەمشىدنىڭ ئىككى سىڭلىسىغا چىدىمايى، بۇ گۈلچېھرىلەرنىڭ بىرەرىنى ئۆلتۈرۈش قەستىدە قارا پالاس يېپىنىپ، شاھ فەرىدۇننىڭ ئوردىسىغا كەلدى، قارىسا ھەممىسىنى غەپلەت ئۇيقۇسى غەرق قىلىپ تۇرۇپ، ھېچبىر جان ئىگىسى مىدىرلىمايدۇ. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، بېلىدىن كەمەرنى يەشتى، ئۇنىڭ ئۇچىنى ھالقا قىلىپ، قەسىرنىڭ كۈنگۇرىسىگە ئاتتى، يەنە بىر ئۇچىنى بېلىگە مەھكەم باغلاپ، ئېگىز تامنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە فەرىدۇن ئۈيقۇدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، بۇ ۋەقەنى كۆردى-دە، دەرھال ئادەملىرىنى بۇيرۇپ، ئۇنىڭ قەستىنى نابۇت قىلىدى. ئاندىن كېيىن تەختى ئۈستىگە چىقىپ: «زەھھاكنىڭ ياتاق ئۆيىدىن جەمشىدنىڭ سىڭىللىرى كەلتۈرۈلسۇن» دەپ بۇيرۇق قىلدى.

ئەلقىسسە، بۇ ئاي يۈزلۈكلەر ئۆزلىرىنى پاكىزلاپ قىلىپ، يېڭى لىباس كىيىپ، زىبۇ زىننەتلەربىلەن فەرىدۇن شاھ

خەزمەتىگە كېلىشتى. سالام ـ تەزىم ئاداسـ ـدىن كېيىن فەرىـدۇن بۇ گۈلچېھرىـلەرگە جادۇگەرلىك قىلماسلىققا، ئۆتكەن ئىشلىرىغا توۋا قىلىشـقا نەسـىھەت قىلدى. خۇدانىڭ بىرلىكى يولىنى كۆرسەتتى، مۇسۇلمانچىلىق ئەدەب ـ قائىدىلىرىنى تەلىم بەردى.

نەزمە

كى بۇ دادگەرى پاك كۆرسەتتى يول،
دېدى بولما بەددىن، خۇداجۇي بول.
بۇلار بارچەسى بۇت پەرەست ئىدىلەر،
سەراسىمە، ھەيرانۇ مەست ئىدىلەر.

ئەلقىسسە، جەمشىدنىڭ سـئىملـىرىغا ئۆز ھۆزۈرىدا ئورۇن بەردى ۋە ياتاقخانـ ـىغا مەھرەم قىلدى.

نەزمە

كى ئول دوختەرانى جەھاندار ھەم،
بېرىپ نەرگىسىدىن قىزىل گۈلغەنەم.
ئاچىپ غۇنچە يەڭلىغ لەبىن ئىككى قىز،
شەھەنشاھغە تەئزىم ئۇچۇن بۇكتى تىز.
دېدى بۇ شەھەنشاھ.....
«خۇدادىن ساڭا ئېردى بۇ سەرلەۋىشت.
يېتىپ سىزگە بىسيار رەنج بەلا،
قىلىپ كۆپ جەفالارنى بۇ ئەژدىھا.
نەلەر يەتتى، بىلدۇك بۇ دەيجۇرىدىن،
ۋەفا كۆرمەدۇك سىزگە بۇ دەۋرىدىن.
جەھان ئىچرە يوقدۇر كىشى زەھرەسى،
مۇڭا دو بەرو بولغالى بەھرەسى.
چۇ بېدادىدىن بولسا بو نېكبەخت،
كىشى قالماغاي جاۋىدانە، نە بەخت.
توغۇلدۇم مەن ئول ئابىتىن تۇخمىدىن،
ئاڭا يۇرت ئولۇب مۇلكى ئىران زەمىن.
مۇنىڭدىن كېيىن قويدۇم ئول ساری روي،
تېرىكدۇر باشىم، مەن ئاڭا كىنەجوي.
نە ئەيلەپ ئىدى بېزەبان چارپاي،
نە كەلمىش قولىدىن بىل، ئەي پاك راي.
بېلىم باغلادىم، لاجەرەم مەن ئاڭا،
خۇدادىن كېلۇر ھەر نە كەلسە ماڭا...»
بۇ سۆزنى ئىشتىمەك بىلەن ئەزنەۋاز،
ئاچىپ غۇنچەدەك لەبلەرىن تۆكتى راز:
«مەگەر سەن فەرىدۇنى فەرروخ نەژاد،
نەدەرسەن موسەللەمدۇر، ئەي پاك زاد».
ئەلقىسسە، شاھ فەرىدۇن بۇ قىزلارغا:
ـــ ئەھۋالىڭلارنى ماڭا بايان قىلىڭلار،
ھەممىنى ئايان قىلىڭلار، ـــ دېدى.
بۇ قىزلار زەھھاكنىڭ تۇرغان يېرىـ

نىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر بېرىشتى:

— ئەي شاھ، تەبرىچىلەر سېنىڭ پادىشاھ بولۇشۇڭ ۋە بۇ زالىمنىڭ سېنىڭ قولۇڭدا ئۆلۈشى توغرۇلۇق خەۋەر بەرگەندىن تارتىپ تا ھازىرغىچە بەتنىيەت زەھەكتا نە كۈندۈزى ئارام، نە كېچىسى كۆزدە ئۇيقۇ بولسۇن، سېنىڭ كېلىدىغانلىقىڭنى مۇئەييەن ئىكەنلىكىنى بىلىپ، كېچىسى بىرخىل، كۈندۈزى يەنە بۆلەك خىل ياسىنىپ يۈردى. بۇ يەردە زەھەكنىڭ خەزىنىسىگە پاسىبانلىق قىلىدىغان بىر سەردار بار، ئېتى كۈندەرەۋ، ئۇنىڭ تەدبىرىنى زەھەك قوبۇل قىلاتتى، ھەرنېمە دېسە ماقۇل كۆرەتتى.

كۈندەرەۋنىڭ فەريدۇن ھۈزۇرىغا كەلگەنلىكى

ئەلقىسسە، كۈندەرەۋ شاھ فەريدۇنىڭ زەھەك سەلتەنىتىنى ئۆز ئىلكىگە ئالغانلىقىنى، جەمشىدنىڭ تاجۇ تەختىنى قولغا چۈشۈرگەنلىكىنى ۋە زەھھاكنىڭ تىلسىمىنى نابۇت قىلىپ، خەزىنە-دەپنىلەرنى قولغا كىرگۈزگەنلىكىنى ۋە تېزدىن پادىشاھ بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، مېڭىسىدىن تۇتۇن چىقتى. شەھەرگە كېلىپ قارىسا، يات لەشكەرلەر تولۇپ كېتىپتۇ، ھەيران بولدى. ئۆزىنى مۇساپىر ئادەم كۆرسىتىپ، تۈمەن مىڭ قورقۇنچ بىلەن بارگاھ ئىچىگە كىردى. قارايدۇكى، سەلتەنەت يارىشىدىغان بۇ پاكىز چىراي ياش يىگىت جەمشىد تەختى ئۈستىدە ئولتۇرۇپتۇ. بىر يېنىدا ئەرنەۋاز، يەنە بىر يېنىدا شەھنەۋاز ئولتۇرغان. بۇنى كۆرگەچ كالىسىدىن ھوشى كەتتى. يەنە ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن فەريدۇنغا قاراپ بىر مەھەل تۇرۇپ قالدى. شاھ بۇ ئادەمنى كۆرۈپ:

— سەن كىم؟ — دەپ سوردى ۋە يېقىن كېلىشكە ئىشارەت قىلدى.

كۈندەرەۋ قورقۇنچتىن بويسۇنماسلىققا جۈرئەت قىلالمىدى. بۇ كۈنى شاھ نەغمىچىلەر بىلەن رەققاسلارنى يىغىپ، ئۆزى ئۈچۈن چوڭ تەۋەككۈزۈشكە بۇيرۇق قىلغانىدى. فەريدۇننىڭ پادىشاھلىقىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن ئۇيۇشتۇرۇلغان بۇ بەزمىگە كۈندەرەۋمۇ قاتناشتى.

فەريدۇن مەي ئىچىپ، خالايىقنىڭ كۆڭلىنى شاد قىلىپ، بۇ ئولتۇرۇشنى راسا قىزىتىۋاتقان چاغدا، كۈندەرەۋ ئاستا چىقىپ، ئېتىغا مىندى-دە، زەھھاك تەرەپكە راۋان بولدى. زەھھاكنىڭ قېشىغا كەلگەندىن كېيىن كۆرگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىر-بىر بايان قىلدى. زەھھاك ھوشىدىن كېتىپ، يەنە ھوشىغا كەلدى-دە، دېدى:

— ھېچ گەپ يوق، ئۇ مېھمان، ئاڭا زىياپەت بېرىش كېرەك.

— ئۇ مېھمان بولسا، تىلسىمىڭنى نابۇت قىلىپ ھەرەم ئۆيۈڭگە كىرمەس ئىدى، — دېدى كۈندەرەۋ، — پالۋانلىرىڭنى ئۆلتۈرمەس ئىدى.

نەزمە

ئەگەر بولسا ئول شاھ مېھمان ساڭا،
نە ئىش بار شەبىستانىڭ ئىچرە ئاڭا.
جەھاندار ھەم قىزلارى بىرلە شاھ،
ئىچىپ مەي، قىلىپ ئەيش ئەنگىز ئادا.
ئۇتۇپ بىر قۇلدا روخى ئەرنەۋاز،
يەنە بىرى ئىرلە كېلىپ شەھنەۋاز.

ئەلقىسسە، زەھھاك بۇ سۆزنى ئىشىتىپ كۆڭلى ئاستىن - ئۈستۈن بولدى، بەلكى ئۆزىنى يوقتىپ قويدى. غەزەپ ئوتى مېڭىسىدىن تۇتۇن يەڭلىغ ئۇرلەپ، يەنە سىپاھ لەشكەر توپلاپ، گەردەن كەشان پالۋانلار بىلەن فەرىدۇن شاھ تەرىپىگە ئاتلاندى.

فەرىدۇننىڭ زەھھاكنى تۇتقۇن قىلغانلىقى

ئەلقىسسە، زەھھاك چۈشىگە چىققىدەك بىمەسلىك لەشكەر توپلاپ، فەرىدۇن بىلەن جەڭ قىلىشقا كەلگەندە، بۇ تەرەپتىن شاھ فەرىدۇنمۇ سان - ساناقسىز لەشكەرنى جەڭگە تەييارلىدى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى بىر - بىرلىرىگە يۈزمۇ يۈز سەپ تۈزۈشتى. جەڭ دۇمبىقىنى ئىككىلا تەرەپتىن ياڭرىدى، ئىككى دەريايى لەشكەر بىر - بىرىگە تاقابىل تۇرۇپ بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرغاندا شامال چاقماق - توزانىنى سۈپۈرۈپ كەتتى. بۇلۇت سۇ چاچتى. شۇنىڭ بىلەن جەڭ مەيدانى دوستلارنىڭ كۆڭلىدەك روشەن ۋە تاپ تازا بولدى. ئىككىلا تەرەپتىن پالۋانلار مەيدانغا كىرىپ جەڭ قىلدى. فەرىدۇن گۇرزى ۋە ئۇمۇد بىلەن دۈشمەن جىسمىنى يەر بىلەن يەكسان قىلاتتى، زەھھاك يېگانىلىكتىن، بىگانىلىك ياخشىراق دەپ لەشكەرلەرگە بىر يولى مەيدانغا كىرىپ ھۇجۇم قىلىشقا يارلىق قىلدى. فەرىدۇن ئوڭ قاناتتىكىلەرنى سول قاناتقا، سول قاناتتىكىلەرنى ئوڭ قاناتقا سۈرۈپ توقاي قىلىپ، شۇنداق قاتتىق جەڭ قىلدىكى، گويا قىيامەت ئاشكارا بولدى. ھەركىمنىڭ بېشىغا تىغ ئۇرسا قەلەمدەك كېسىلىپ يەرگە چۈشەتتى. ھەركىمنىڭ بېلىگە چاپسا، گەۋدىسى ئىككى بۆلەك بولاتتى. گويا كالا پادىسىغا شىر چۈشكەندەك، قومۇشلۇققا ئوت تۇتاشقاندەك جەڭ شۇنداق قىزىپ كەتتىكى، سەھەردىن نامازدىگەرگىچە زەھھاك لەشكىرى ئاستىن - ئۈستۈن بولۇپ كەتتى. جەڭدىن قايتىش دۇمبىقى چېلىنىپ، ئىككىلا لەشكەر مەيدانىدىن ئارامگاھلىرىغا يېنىپ كېلىشتى.

فەرىدۇن بىلەن يەكمۇ يەك ئېلىشىپ باققان پالۋانلارنىڭ ساق قالغانلىرى بۇ قېتىمقى جەڭدە ئۆلگەنلەرنىڭ كۆپچىلىكى فەرىدۇننىڭ قولىدا ئۆلگەنلىكىنى كۆرگەنىدى، ئۇلار بىرلەپ شاھنىڭ خىزمىتىگە كېلىشتى.

زەھھاك ئىشنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن دەرھال كېچىلىك لىباس كىيىپ سۈرىتىنى ئۆزگەرتتى. ئاندىن كۈندەرەۋنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلغان ھالدا فەرىدۇننىڭ ئوردىسىغا يەنە كەلدى. بېلىدىن كەمەن باغنى يېشىپ، بىر ئۇچىنى ھالقا قىلدى - دە، سېپىلنىڭ كۈنگۈرىسىگە تاشلىدى. كەمەن باغقا ئېسىلىپ يۇقىرىغا چىققاندىن كېيىن يەنە شۇ كەمەن باغ بىلەن ئاستا سىيرىلىپ سارايغا چۈشتى. ئاندىن شەھنەۋازنىڭ ھەرەم ئۆيىگە بېرىپ، شۇنداق قارىسا، بۇ گۈلچېھرە فەرىدۇن بىلەن ئەيش-ئىشرەت بىساتى ئۈستىگە چىقىپ، پاراغەت ياستۇقىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. زەھھاك بۇنى كۆرگەچ ھاياتىدىن تويۇپ، دەرھال

تارقىسىغا ياندى. قەسىرنىڭ بىر يېرىدە جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، ئۆتكۈر خەنجەر- نى غىلىپپەددىن چىقاردى - دە، ئىككى گۈلچېھرەنىڭ بىرەرسىنى ئۆلتۈرۈش قەسىد تىگە چۈشتى. بۇ چاغدا ھەرەمخانا راۋۇ- قىنىڭ ئۈستىدىن پەسكە قاراپ تۇرغان قاراۋۇللار توساتتىن بىر قارا كىيىم كىيە گەن ئادەمنىڭ قولىدا خەنجەر تۇتقان ھالدا سارايىنىڭ ھەرەمخانىسى ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ قالدى - دە، فەرىدۇنغا خەۋەر قىلدى، شاھ دەرھال كاۋە گۈرزىسىنى سىپەر ئۈستىگە قويۇپ، شۇ ئادەمگە ئۆزىنى ئاتتى. بۇ قارا كىيىم لىكنىڭ چوققىسىغا گۈرزى بىلەن بىرنى سالاي دەپ تۇرغاندا، ئۇ فەرىدۇنىنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى. ئۇنى بويىنىدىن باغ- لاپ، پۇت - قولىنى مەھكەم چىگدى. قارىسا، زەھھاك ئىكەن. پارقىراق خەنجە- رىنى غىلاپتىن چىقىرىپ، بېشىنى تېنى- دىن جۇدا قىلاي دېگەندە، غايىبتىن بىر ئاۋاز كەلدى: «بۇنى ھازىر ئۆلتۈرۈش ۋاقتى ئەمەس، تاغ ئىچىدە بىر قۇدۇق بار، ئۇنى شۇ يەرگە ئېلىپ بېرىپ، بېشى- نى تۆۋەن، پۇتىنى ئاسمانغا قىلىپ ئېسىپ قويغىن ...». شاھ فەرىدۇن ئاشۇ غايىب- تىن كەلگەن نىدانىڭ مەزمۇنى بويىچە ئىش قىلدى.

نەزمە

فەرىدۇن قۇلاقىغە مۇنداغ نىدا،
كېلىپ دېدىكىم «نەۋجەۋان گەدخۇدا.
باشىنى قەلەم قىلما زەھھاكنىك،
ئۆلەر چاغى ئېرمەس بۇ ناپاكنىك.
باشىدىن ئايا غىغىچە بەند ئېتىپ،
قولىن پۇتلىرى بىرلە پەيۋەند ئېتىپ.
ئىككى تاغ ئارا قىل ئانى ئۇستۇۋار،
مەقام ئەيلەسۇن ئاندا تا ۋەقتى كار».
فەرىدۇن ئىشىتتى بۇ سۆزنى دەلىر،
مۇھەييا قىلىپ شۇل زەمان مىسلى شېر.
ئالىپ تاسماسىنى كەمەند ئەيلەدى،
بۇ مەھكەم كەمەند بىرلە بەند ئەيلەدى.

ئەلقىسسە، شاھ فەرىدۇن زەھھاكنى تۇتقۇن قىلىپ، ئۇنىڭ شۇكرانىسىگە خۇدايىتائالاغا سەجدە بەجا كەلتۈردى. ئاندىن جاكارچىلارغا فەرمان قىلدى: «شۇنى جاكار قىلىڭلاركى، كىشىلەر بىر- بىرى بىلەن جېدەل - ماجىرا قىلىشمىسۇن، ھەركىم ئۆز ئارامگاھىدا ئارام ئالسۇن، زالىم زەھھاكنىڭ ئىشى بىر تەرەپ بولدى...»

بۇ خەۋەر زەھھاكنىڭ لەشكىرىگە يەتكەچ، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر توپ يامانلىرى قېچىش يولىنى تۇتتى. فەر- دۇنىنىڭ پادىشاھلىقىدىن بۇرۇنلا خەۋەر تاپقان خېلى كۆپ دانىشمەن كىشىلەر بار ئىدى، ئۇلار سالام، تەزىمگە كېلىشتى. جاھان يۈزىنىڭ زەھھاك ئىپلاسلىقىدىن پاك بولغانلىقىنىڭ شۇكرانىسى ئۈچۈن پەر- ۋەردىگارغا شۇكرى - سانا ئېيتىشتى.

ئەلقىسسە، شاھ فەرىدۇن تامام ئۇلۇغ- لۇق ۋە گەپ سىغمايىدىغان ھەشىمەت بىلەن تەخت ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇردى. ئالەم ئەھلى فەرىدۇننى مۇبارەك باد قىلىش- تى. تۇرلۇك تىلدا سۆزلەشكۈچى ئالەم ئەھلى ھەرياق، ھەرياقتىن كېلىپ، شاھقا ھەمدۇسانا ئېيتىشتى. ئەتراپ مەملىكەت- لەردىن ئادەملەر توپ - توپ، ئايماق - ئاي- ماق، سانجاق - سانجاق، گۈرۈھ - گۈرۈھ بولۇپ كېلىشىپ، خىزمەتكارلىق زىردىسىنى قۇلاقلىرىغا سېلىپ، ئەقىدە كەمىرىنى بەل-

لىرىگە باغلاپ، خىزمەت كۆتۈپ تۇرۇشاتتى. شاھ فەرىدۇن ھەرقايسىسىنىڭ مەرتىۋىسىگە قاراپ، لايىقىدا ئىلتىپات كۆرسەتتى. تامام خەلق فەرىدۇنىنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى ماختاشتى، زەھھاكقا لەنەت ياغدۇرۇشتى، فەرىدۇن شاھ خالايىقنىڭ نام - ئەمالىغا مۇۋاپىق ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى، ھەرقايسىسىغا ئۆز ھالىغا يارىشا مەنسەپ بەردى.

ئەلقىسسە، غايىبتىن خەۋەر بەرگۈچىنىڭ ئىما - ئىشارىتى بىلەن زەھھاكنى زىندانىدىن چىقىرىپ، بىر تاغنىڭ ئېتىكىگە ئېلىپ بېرىشتى. بۇ يەردە غاپىلىنىڭ كۆڭلىدىن قارا، بەخىلنىڭ گۆرىدىن چوڭقۇر بىر جايىنى تېپىشتى. تۆمۈرچى بۇيرۇق بىلەن بىر تۆمۈر تاختا تەييارلىدى، زەھھاكنى شىرنىڭ تېرىسىدىن قىلىنغان تاسما بىلەن باغلاپ، تۆمۈر تاختىنىڭ ئۈستىگە تاڭدى. ئاندىن ئۇنىڭ بېشىنى تۆۋەن، ئىككى پۇتىنى ئاسمانغا قىلىپ، قۇدۇقنىڭ ئىچىگە ئاستى. قۇدۇقنىڭ ئاغزىنى مەھكەم ئېتىپ، بارچىنى تاش ۋە خىش دۆۋىلەشكە بۇيرۇدى. ھەممىنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولۇشتى. فەرىدۇن زەھھاك ناپاكنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلغاندىن كېيىن خۇدايىتائالاغا شۈكرى بەجا كەلتۈرۈپ، ئۆز بارگاھىغا يانىدى. بىر رىۋايەتتە زەھھاك قۇدۇقنىڭ ئىچىدە يەنە يەتتە يۈز يىل ئازاب چەككەن، دېيىلىدۇ.

ئەلقىسسە، شاھ فەرىدۇن جەمشىد بارگاھىغا كېلىپ، تەخت ئۈستىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن پۈتۈن مەملىكەت ئەمەلدارلىرىنى جەم قىلىپ، بۇلار ئارىسىدىن مىك تۆۋت يۈز كىشىنى خان قىلىپ شاھەرلەرگە ياندۇردى، بىر مىك بىر يۈز ۋەزىرنى ئۆز ئورنىغا قويىدى. ئىككى مىك ئاكابىرزادىلەرنى مەنسەپكە تەيىنلىدى. بۇلارنىڭ بەزىسىنى قەسرىي ئايۋان ئىچىدە تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغۇزدى، بەزىسىگە كۆرسىدىن ئورۇن بەردى.

گۈرشەسىپنىڭ فەرىدۇنغا قارشى ئاتالانغانلىقى

ئەلقىسسە، گۈرشەسىپ ئوترودنىڭ بارگاھىدىن يېنىپ كەلدى. قارىسا، زەھھاكنى ئۆلتۈرۈپتۇ، يۇرت فەرىدۇنغا قاپتۇ. گۈرشەسىپ زەھھاكنىڭ فەرىدۇن قولىدا ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، غەزەپ ئوتى بېشىغا ئۆرلىدى. بىھىساب لەشكەر بىلەن فەرىدۇن ئۈستىگە راۋان بولدى.

شاھ فەرىدۇن گۈرشەسىپنىڭ جەڭ قىلىش خىيالى بىلەن كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، چېدىر - بارگاھنى شەھەر تېشىدا تىكىشكە يارلىق قىلدى. فەرىدۇن شەھەردىن چىقىپ بارگاھىغا كىرگەندىن كېيىن جەمئى دۆلەت كاتتىلىرى بىلەن چوڭ مەسلىھەت ئۆتكۈزدى. بىرنەچچە سائەتتىن كېيىن گۈرشەسىپنىڭ ئىز - ئالامەتلىرى پەيدا بولدى. دەشت يۈزىدىن چاڭ - توزان كۆتۈرۈلۈپ، بىر بېشى ئاسمانغا ئۇلاشتى.

نەزمە

چۈن يىراقدىن كۆرۈندى چەتر ئەلەم،
بولدى مەيدان مىسالى باغ ئىرەم.
تۇغ - تۇغ سىپاھ شور ئەنگىز،
كۆردىلەر كەلدى بىر بۆلۈك شور ئەنگىز.

ھەر بىرى ئافەتى جەھان كۆرۈنۈپ،
مەردى خۇنرىز پەھلەۋان كۆرۈنۈپ.
ھەر بىرىدۇركى مىسلى ئەژدەرھا،
مەردلىق بابىدا يەككەئى تەنھا.

ئەلقىسسە، پالۋان گۇرشەسپ، چاك ـ توزان ياقىسىنى چاك ئېتىپ، سىماب يەڭلىغ ئىزتىراب بىلەن يېتىپ كېلىپ، سەپ تارتىپ تۇردى.

بۇ تەرەپتىن شاھ فەرىدۇن ۋەزىر ۋە لەشكەر باشلىقلىرىدىن مەسلىھەت سورىغانىدى، ھەممىسى باشلىرىنى تۆۋەن سېلىپ ئۇنچىقىشمىدى. شاھ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆز لەشكىرى ئىچىدە بۇ پالۋان بىلەن جەك قىلىپ، ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان كىشى يوقلۇقىنى چاغلىدى. ئائىلاج قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر قىلىپ تۇرغانىدى، غايىبتىن ئاۋاز كېلىپ، جەك دۇمبىقىنى چېلىشقا رۇخسەت بەردى. شۇنداق قىلىپ، بۇ تەرەپتىنمۇ شاھ پەرمانى بىلەن دۆلەت ناغرىسى ياڭراشقا باشلىدى. شامال چىقىپ، يولنى چاك ـ توزاندىن ئېرىغدىدى.

قۇياش ئاسمان راۋىقىنىڭ دېرىزىسىدىن باش چىقىرىپ، ئۇيقۇدىن يېڭى ئويغانغان جانىدەك مۇنەۋۋەر جامالىنى كۆرسەتىپ، ئالەمنى نۇرغا تولدۇرغاندا، ئىككى تەرەپتىن لەشكەرلەر توپ ـ توپ، ئايماق ـ ئايماق، سانجاق ـ سانجاق، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ مەيدانغا كېلىپ، جەڭنىڭ تەرتىپ ـ قائىدىلىرىنى بەجا كەلتۈردى. ھەر ئىككى تەرەپ، ئوك ۋە سول قاناتتا پىستىرما قويىدى.

ئەلقىسسە، گۇرشەسپ گۈرزىسىنى جەك مەيدانىدا جەۋلان قىلدۇرۇپ، پالۋانلىق ئويۇنىنى كۆرسەتتى، بىر مۇنچە جەك قائىدىلىرىنى نامايان قىلدى، گۇل دۇرمامىدەك نەرە تارتىپ، مەردى مەيدان تەلەپ قىلدى. فەرىدۇن تەرەپتىن مەيدانغا كىرىپ، گۇرشەسپ بىلەن ئېلىشقۇدەك ھېچكىم چىقمىدى. ئائىلاج شاھ ئۈچقۇر ئېتىنى چاپتۇرۇپ مەيدانغا ئۆزى كىردى. ئەما فەرىدۇن گۇرشەسپ بىلەن يۈز كۆرۈشكەندىن كېيىن دەرھال ئېتىدىن چۈشۈپ، مەيدانغا زىلچە ـ پالاس سېلىشقا بۇيرۇق قىلدى ۋە پالۋانىنى كۆرپە ـ تۆشەك ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. گۇرشەسپ شاھەنشاھنىڭ دۆلىتىدىن يۈزى قىزىرىپ، بۇرۇنقى غۇرۇرىدىن چۈشتى ـ دە، ئائىلاج تەخت ئالدىدا شاھقا قۇللۇق قىلىش رەسمىيىتىنى ئادا قىلدى.

ئەلقىسسە، فەرىدۇن جاھان پالۋان گۇرشەسپكە، كۆپ ئىلتىپات كۆرسىتىپ، ئەسلى نەسەبىنى بايان قىلدى، زەھھاكنىڭ جەمشىدنىڭ بېشىنى ھەرىدەپ ئۆلتۈرگەنلىكىنى، ئاتا ـ بوۋىسىنى زۇلۇم بىلەن قەتل قىلغانلىقىنى بىر ـ بىر سۆزلەپ بەردى.

ـــ مەن، ـــ دېدى فەرىدۇن شاھ، ـــ زۇلۇمغا ئۇچرىغانلارنىڭ خۇن ئىنتىقامىنى ئالدىم. ئەسلى پادىشاھلىق ساڭا تېگىشلىك، مېنىڭمۇ مىراسىمدۇر. ئەگەر ئىختىيار قىلساڭ، تاجۇ تەختنى ساڭا بېرىپ، خىزمىتىڭدە جانبازلىق كۆرسىتەي.

بۇ سۆز گۇرشەسپنىڭ كۆڭلىگە تولمۇ ماقۇل كەلدى. ئەما جەمشىدنىڭ ۋەسىيەتنامىسىگە ئەمەل قىلىپ، شاھ فەرىدۇنغا ئىتائەت قىلىشنى بىلدۇردى، ئاندىن شاھەنشاھنى ئېتىغا يۆلەپ مىندۈرۈپ، بىرلىكتە جەك مەيدانىدىن يېنىپ چىقىشتى.

گۈرشەسپ فەرىدۇنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن تۇتۇپ، شەھەنشاھىنىڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلگۈچە پىيادە ماڭىدى. شاھ گۈرشەسپكە تەختتىن ئورۇن بەردى. ئۇنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن قىرىق كېچە-كۈندۈز جەمشىد بەزمىسى ئۆتكۈزدى. بۈدرۇق بىلەك ساقىيلار مەي قەدەھلىرىنى توختاتماي ئايلاندۇرۇپ تۇردى.

نەزمە

نۇش ئېتىپ مەجلىس ئىچرە بادەئى ناب،
شادلىق بەھرىدە بولۇپ غەرقى ئاب.

بەزل ئىھسانىدىن بارى تاپتى كام،
شاھغە قۇللۇق ئەتتى سەييىدكىرام.

ئەلقىسسە، فەرىدۇن سۈزۈك مەي ئىچىپ، خۇش كەيپ بولدى. خەزىنىلەرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، ھەممىگە ئىنئام قىلدى. زابۇلستان ۋىلايىتىنى گۈرشەسپكە بېكىتىپ بەردى. جاھان پالۋان شاھمۇ تەزىم بەجا كەلتۈردى.

گۈرشەسپنىڭ ئەجدىھانى ئۆلتۈرگەنلىكى

نەچچە كۈندىن كېيىن فەرىدۇن شىكارغا ئاتلاندى. شىر، يولۋاس، تۈكۈ گۈز، بۆرە جەسەتلىرى ھەر يەر-ھەر يەردە تاغدەك دۆۋىلەندى. شاھ شاد-خۇرام ئۇۋ ئۇۋلاپ يۈرگەندە شۇ ئەتراپتىكى خەلقلەر ئەرز-داد ئېيتىپ كېلىشكە باشلىدى. سەۋەبىنى سورىغاندا:

— ئەي شاھ، بۇ يەرگە كېلىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى، — دېيىشتى ئۇلار، — ئىنانى دېگەن تاغ جىلغىسىدا بىر ئەجدىھا پەيدا بولۇپتۇ. ئۇزۇنلۇقى ئىككى يۈز گەز، توغرىسى يۈز گەز، ئېنىقكى، بىر دەم تارتسا، ئالەمنى يۇتۇپ كېتىدۇ، جەمئى ئىشلىرىمىزنى ۋەيران قىلىدۇ. بىزلەرمۇ ئامان قالمايمىز.

شاھ بۇلارنىڭ سۆزىگە نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي تۇرغاندا، گۈرشەسپ ئاق بوز ئېتىدىن چۈشۈپ تەزىم بەجا كەلتۈردى-دە، دېدى:

— ئەي شاھ، ئەگەر ماڭا ئالتۇن قىلىۋېتىدىغان نەزىرىڭ مەن تەرەپكە چۈشسە، ئىنشائاللا بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن ئۆزۈم چىقىمەن.

شاھ خۇش ۋاقىت بولۇپ:

— ئەي پالۋان، مەن سېنىڭ خۇدايىتائالاغا ئاپىرىن دەيمەن، — دېدى.

پالۋان قورال ئەسلىھەلىرىنى ئېسىپ، بارچە مۇلازىملىرىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، ئىنانى دېگەن تاغ تەرەپكە يۈزلەندى. كەچكە يېقىن بىر مەنزىلگە چۈشۈپ، مەي-شاراب بىلەن تۈننى كۈنگە ئۇلىدى.

ئەتىسى توساتتىن مۇشۇ ئەتراپنىڭ بىر توپ ئادەملىرى قەترانداك قاپقارا بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، سەۋەبىنى سورىدى. بۇ كىشىلەر جاۋابىدا: «ئەجدىھانىڭ دەم-نەپىسى دۇتىدىن مۇشۇنداق قارا بولۇپ كەتتۇق» دەپ، ئۇ مەخلۇقنىڭ سۈپىتىنى بايان قىلدى. پالۋاننىڭ مۇلازىملىرى بۇ سۆزنى ئىشتىمش بىلەنلا چىرايى ئۆچىدى. بۇلار پالۋان بىلەن بىللە ئەجدىھا ئالدىغا بېرىشقا جۈرئەت قىلالماي توختاپ قېلىشتى، نائىلاج گۈرشەسپ ئۆزى يالغۇز راۋان بولدى. بىر يەرگە يەتتىكى، بۇ يەر نا-

هايىتى خۇش هاۋالىق، ياپيېشىللىق قاپ-لىغان چىمەنزار ئىكەن، كەۋسەردەك تەملىك بۇلاق سۇيى ئېقىپ تۇرۇپتۇ. بۇ يەرنى سەيلە قىلىپ يۈرۈپ، بىر جىلغىغا يەتتى. ئەجدىھادىن ھېچ ئەسەر كۆرۈنمىدى. پالۋاننىڭ شاراب ئىچىش خۇماري تۇتتى، ئۇ بۇلاق بېشىغا بېرىپ، بىر دەرەخنىڭ سايىسىدە ئولتۇرۇپ راھەت قىلىشقا كىرىشتى. پالۋان ئازراق ئۇخلاپ، بىرەر سائەت ئۆتكەندى، ئەجدىھا پەيدا بولدى. مۇلازىملىرى ھەر-قانچە پەريات، پىغان قىلغان بولسىمۇ، پايدا بەرمىدى. ئەجدىھا يېقىن كېلىپ، پالۋاننى دەم تارتتى. پالۋان يوتە-سىغىمچە ئەجدىھانىڭ ئىچىگە كىردى. ئەجدىھا بۇ تۆۋىنى پۈتۈنلەي يۇتۇشنىڭ ئىمكانى يوقلۇقىنى بىلىپ، چىشلىرىنى بىلەپ، يۇتقىنىنى پارە-پارە قىلىۋەتمەكچى بولغاندى، پالۋان دەرغەزەپ بولۇپ، بىر قولىدا ئەجدىھانىڭ ئۇستى كالپۇكىنى، يەنە بىر قولىدا ئاستى كالپۇ-كىنى تۇتۇپ ماتانى يىرتقاندەك يىرتىپ باشتىن-ئاياغ ئىككى بۆلەك قىلىپ تاشلى-دى. قادىر تاۋاناغا شۈكرى بەجا كەلتۈر-گەندىن كېيىن ئېتىغا مىنىپ، مۇلازىم-لىرىنىڭ قېشىغا كەلدى. ئەمما پالۋاننىڭ پۇتىغا ئەجدىھانىڭ زەھىرى ئۆتكە-نىكەن، ماكالماي قالدى. جىمى تېۋىپلار زەھەرنى قايتۇرۇش ئۇچۇن داۋا، چارە-لەرنى قىلدى. ئەمما نەتىجە بەرمىدى. بۇ دەردنى پەقەت دېڭىز ئىچىدىكى ئارال-دا ئۆسىدىغان بىر گىياھ بىلەن داۋا-لاش مۇمكىن ئىكەن، باشقا ئىلاج يوق ئىكەن. ئەمما بۇ گىياھ بىر غەۋۋاس دېڭىزنىڭ مۇلكىدە ئىدى. ھېچكىم ئۇ دېڭىزغا بىر نەرسە دېيەلمەيتتى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ پالۋان ھەيرەتتە قالدى. شۇ چاغدا نەرىمان قوپۇپ رۇخسەت ئالدى-ده، بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ، ئارالغا يېتىپ باردى. غەۋۋاس دېۋە قەددى قامەتلىك بىر پالۋاننىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئالدىغا كەلدى ۋە شۇئان نەرى-مان بىلەن ئېلىشقا بەل باغلىدى. يەتتە كېچە-كۈندۈز جەڭ تالاش قىلىپ، ئاخىرىدا نەرىمان دېڭىزنى يېقىتىپ، ئۆزىگە بويسۇندۇردى، يەتمىش خىل گى-ياھ دورىنى غەۋۋاسى دېۋە بىلەن گۈر-شەسىپىنىڭ ھۇزۇرىغا كەلتۈردى. جاھان پالۋان دېڭىزنى ئىنئام، ئېھسان بىلەن جايىغا ياندۇردى. ھەكىملەر بۇ دورىلار بىلەن پالۋاننى داۋالىدى.

فەرىدۇننىڭ ئوغۇللىرى ھەققىدە قىسسە

پەسلى داستان ئىشتىمەك كېرەككى، خۇدايىستائالا ئۆز كامالى قۇدرىتى بىلەن فەرىدۇن شاھقا ئۈچ ئوغلان ئاتا قىلدى. بۇ ئوغۇللار بالاغەتكە يەتكەنىدى. شاھ-نىڭ بېشىغا ئۇچ ئوغۇلنى ئۆيلەش ھەۋىسى چۈشتى. شەرت شۇ ئىدىكى، كېچە-لىن بولىدىغان ئۈچ ماھىي پەيكەر بىر ئاتا-بىر ئانىدىن بولسۇن، ئاتا-ئانىسى نەسلى نەسەب ۋە داڭقى شۆھرەتتە ئوخشاش بولسۇن. شۇ چاغدىلا بۇ پاك گۆھەرلەرنى ئاشۇ بەخت يۇلتۇز-لۇق گۈزەللەر بىلەن جۈپ قىلىشقا مۇ-يەسسەر بولغان بولاتتى.

شاھنىڭ جەندىل ئاتلىق بىر ۋەزىر-

ری بار بولۇپ، دانا، ئىش بىلەرمەن ئادەم ئىدى. ئۇنىڭغا پەرمان قىلىپ دېدىكى، ئەتراپ ئالەمنى كېزىپ، بىر ئاتا، بىر ئانىدىن بولغان ئۇچ قىزى بار بىر پادىشاھنى تاپساڭ، شاھزادىلەر ئۇلۇغ دۆلەتنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن بولاتتى.

جەندىل ۋەزىر شۇنداق پادىشاھنى ئىزدەپ سەپەرگە ئاتلاندى. ئالەمدە نامى چىققان ھەربىر شەھەر ۋە قەلئەلەرگە بېرىپ، ئەھۋال ئۇقۇشتى. فەرىدۇن شاھنىڭ يارلىقىدا كۆرسىتىلگەندەك شاھزادىلەرگە لايىق قىزلىرى بار پادىشاھ تېپىلمايتتى. بىر كۈنى يەمەن شەھىرىنىڭ چېگرىسىغا بېرىپ قالدى. شەھەر ئىچىدىن خەۋەر ئېلىپ يۈرگەندە، يەمەن شاھىنىڭ ئىپپەت پەردىسى ئىچىدە ساقلىنىۋاتقان ئۈچ مەسۇم قىزى بارلىقىنى ئېنىقلىدى.

نەزمە

ھەمە ناز ئەندامۇ خۇرشىد روي،
ھەمە سەرۋ قەددۇر، سۇخەندىدە گوي.
كېلىپ ھۆسن ئىلە ھەر بىرى بىر پەرى،
نە دەيكىم پەرى، خۇبلار سەرۋەرى.
يۈزىدىن خىجىل ئېردى ئاي بىرلە كۈن،
ساچىدىن داغى كەسىب ئېتەر تىيرە تۈن.

ئەمما بۇ قىزلارنى ئاتا ۋە ئانىسى مېھرىبانلىق بىلەن خاس بىر ئىسىم بىلەن ساقلايىتتى.

ئەلقىسسە، جەندىل يەمەن شاھى بىلەن كۆرۈشۈپ، سالام، تەزىم رەسمىيىتىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن شاھ فەرىدۇننىڭ سالامىنى يەتكۈزدى. يەمەن شاھى جەندىلنى كۆپ تاۋازو بىلەن كۈتۈۋېلىپ، بۇ يەرگە كېلىشىنىڭ كەيپىياتىنى سورىدى. جەندىل ئۆزىنىڭ ئەلچىلىككە كەلگەنلىكىنى بايان قىلدى. يەمەن شاھى بۇ سۆزنى ئىشتىكەچ ئۆرە-تۆپە بولۇپ كەتتى. چۈنكى ھەرەمخانىدىن تاشقىرىغا چىقىپ باقمىغان بۇ قىزلىرىدىن بۆلەك پەرزەنتى يوق ئىدى. كېچە-كۈندۈز كۆڭلىنىڭ ئارامى بۇلار بىلەن ئىدى.

نەزمە

ئىشتىكەچ بۇ سۆزلەرنى شاھى يەمەن،
قارارىدى كۆزى بۇ شەبى قەدرەن.
دېدى: «بولماسا ئۇچ قىزىم قاشىمە،
نە كەلگۈسىدۇر بۇ قارا باشىمە.
ماڭا روزى رەۋشەن بولۇر تىيرەشەب،
يېمەكدىن، دېمەكدىن تىكىپ ئىككى
لەب ...»

ئەلقىسسە، يەمەن شاھى جەندىلگە بېرىدىغان جاۋابىنى كېچىمشىپ كۆرۈشكە قالدۇردى. جەمئى ۋەزىرلەر ۋە ئاكابىر ئەشرەبلەرنى بىر خىلۋەت جايغا يىغدى. بۇلارنىڭ ھەربىرىدىن مەسلىھەت سورىدى. ۋەزىرلەر ۋە شاھنىڭ يېقىن كىشىلىرىمۇ شۇنداق دېيىشتى.

— ئەي پادىشاھ، نېمىنى پەرمان قىلساڭ، بىز سېنىڭ پەرمانىڭنى تۇتىمىز. لېكىن ئۇ فەرىدۇن شاھ يەر يۈزىنىڭ پادىشاھىدۇر. گۈرشەسپ دېگەن بىر پالۋانى بار، ئۇنىڭ سام ئاتلىق بىر ئوغلى بار، نە دېۋە، نە پەرىزات، نە ئادەمزات بۇلارغا تاقابىل بولالمايدۇ.

نەزمە

ئىبرۇر ئول فەرىدۇن جەھان شەھرىيار،
شاھ ئالىدىدا قۇلغە نەدۇر ئېتىبار.

ئەگەر ھەرنە دەر شاھ ئەمرى رەسۇل،
چەراچۇن دېمەك بىزدىن ئېرمەس قەبۇل.

ئەلقىسسە، يەمەن شاھى فەرىدۇن بىلەن جېدەللىشىپ، ھۆددىسىدىن چىقىشىنىڭ يولى يوقلۇقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن ئائىلاج جەنىدىلىنى چاقىرتىپ، تەيىت يارلىغان جاۋابىنى مەلۇم قىلدى:

ــ فەرىدۇن شاھ ھۆكمىنىڭ ھەممىسىنى قوبۇل قىلدۇق، لېكىن مەن كەمىنە بەندىنىڭ بىر ئەرزى شاھ ئالىيجانابقا يېتىپ مەلۇم بولسۇنكىم، ئۆزىنىڭ كۆز نۇرى بولغان قىممەتباھا ئۇچ گۆھىرىنى ئىنايەت قىلىپ، بىز تەرەپكە ئەۋەتسە، ئۇلارنىڭ كېلىشى بىلەن خىرە كۆزلىرىمىز روشەن ۋە بۇ ۋەيرانە مەملىكىتىمىز گۈلشەن بولاتتى. پەرزەنتلىرىمنى بۇ دۆلەت ئەزىم بىلەن بەختىيار ئەتمەكلىرىدىن كۆپتىن ــ كۆپ ئۈمىد تۈتىمىز.

جەنىدل يەمەن شاھىنىڭ تۇتقان ئەرزىسىنى شاھىنشاھقا يەتكۈزدى. فەرىدۇنمۇ بۇ شاھزادىلەرنى يەمەن مەملىكىتىگە ئەۋەتىشكە ماقۇل بولدى. ئەۋەتىشتىن بۇرۇن پەرزەنتلىرىگە تەلىم بېرىپ، مۇنداق دېدى:

ــ ئەي كۆزۈمىنىڭ نۇرى بولغان ئەزىز بالىلىرىم، سىزلەرنى سىناش ئۈچۈن قىزلار ئوتتۇرانچىلارنى تۆردە، كىچىكىلارنى ئوتتۇرىدا، چوڭلارنى تۆۋەن پەگاھتا ئولتۇرغۇزدۇم. سىزلەرمۇ ئۇشبۇ تەرتىپ بىلەن ئولتۇرۇڭلار. شۇ چاغدا قىزلارنىڭ ئېتىبارى مەلۇم بولىدۇ.

شاھ پەرزەنتلىرىگە يەنە بىرمۇنچە نەسىھەت قىلىپ ۋىدالاشتى. ئۇچ ئوغۇل بۇ يەردىن چىققاندىن كېيىن قاتتىق يول بېسىپ، يەمەن مەملىكىتىگە يېتىپ كەلدى. يەمەن شاھى شاھزادىلەرنىڭ كەلگەنلىكىدىن ۋاقىپ بولۇپ، ئالدىغا چىقتى ۋە كۆپ ئىززەت، ئىكرام بىلەن ئۇلارنى شەھەرگە ئېلىپ كىردى. كۆچ كىرىپ قالغاندى. يەمەن شاھى بىرمۇنچە ئىشلارنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەنىدى. بۇ ئىشلارنى شاھزادىلەرده زىيادىسى بىلەن كۆردى. شۇنداق بولسىمۇ، يەنە بىر مىكىر ئىشلىتىپ شاھزادىلەر ئۈچۈن سەھرادا قونالغۇ قۇرۇپ سەھەر ۋاقتىدا غارايىپ ئىش پەيدا قىلدى. جەمئى ياۋايى ھايۋانلار، ئۇچار قۇشلار سوغۇقنىڭ شىددىتىدىن ئوپۇر ــ توپۇر بولۇشۇپ، ھەممىسى ئۆز ئورنىدا مۇزلاپ قالدى. شاھزادىلەر بۇ سىرنىڭ تېگىگە يەتكەندىن كېيىن ئەپسۇن بىلەن ئۆزىنى ساقلاپ ھۇزۇر بىلەن شاراب ئىچىشتى، يەمەن شاھى شاھزادىلەرنىڭ ھۇزۇرىغا تۇرغان شىرەدەك شاراب ئىچىپ ئولتۇرۇشقانلىقىنى كۆرۈپ، بۇلاردا ھېچبىر نۇقسان تاپالمىدى. ئائىلاج قازاغا رىزا بولۇپ، شەھەرنىڭ كوچا گۈزەرلىرىگە زىننەت بەرگۈزۈپ قىرىق كېچە ــ كۈندۈز توي ئۆتكۈزدى. شاھزادىلەرنىڭ بېشىدىن خەزىنە ــ خەزىنە ئالتۇن ــ زەر، دەپنە ــ دەپنە ئېسىل رەختلەرنى چاچقۇ قىلدى. سازەندىلەر بىلەن ناخشىچىلار ھەممىنى مەمنۇن قىلىپ، تويىنى قىزىتىۋەتتى. شۇ جايىنىڭ قانۇن ــ قائىدىسى بويىچە قىزلارنى ئەقىدە ــ نىكاھ قىلىپ شاھزادىلەرگە بەردى. شۇ تەرىقە ياشلار كۆڭۈل ئىستەكلىرىنى تاپقاندىن كېيىن يەمەن شاھىدىن ئىجازەت ئېلىپ، شاھنشاھ ئەرگاھىغا يېنىپ كېلىشتى.

بۇلارنىڭ خىزمەتچىدە ئاي يۈزلۈك كېنىزەكلەر ۋە ئالتۇن كەمەر باغلىغان غۇلاملاردىن مىڭ كىشى مەنزىل، ئۆتەڭ لەرنى بېسىپ بىللە كېلىشتى. بۇنىڭدىن فەرھادۇن شاد ـ خۇرام بولدى.

ئەمما يەمەن شاھى شاھزادىلەرنى ياندۇرغان چاغدا: «قاچاندا بولمىسۇن مەن دىدار كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلسام، بۇ ئەرزى نامەم بارغان ھامان پەرزەنتلىرىم بىلەن بۇ گۈلچىھرىلەرنى ئەۋەتىپ بېرىشلىرىدىن ئۈمىدۋارمىز» دەپ يازغانىدى.

ئەلقىسسە، شاھزادىلەرنىڭ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، فەرھادۇن دەرھال بۇلارنىڭ ئالدىغا چىقتى. ئۇ ھەمراھ بولۇپ چىققان لەشكىرىنى بىر يەردە قويۇپ، ئۆزى باشقا بىر مەنزىلگە باردى ـ دە، ئەجدىھا سۈرىتىدە بولۇۋالىپ، يول ئۈستىدە تۇردى. ئاۋۋال چوڭ ئوغلى بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، تۇساتتىن بىر ساراپەتلىك ئەجدىھانىڭ قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنى دالدىغا ئالدى. شۇ ئەسنادا ئوتتۇرانچى ئوغلى يېتىپ كەلدى. ئەجدىھا قىياپىتىدىكى كىرىۋالغان شاھ بەش تۇرلۈك خىرىس قىلدى. ئوتتۇرانچى شاھزادە شىر سۈپەت قەيسەرلىك بىلەن ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ، كەيانى كامانىنى قولىغا ئالدى ـ دە، بىر ئوقىيا بىلەن ئەجدىھانىڭ ئىشىنى تامام قىلماقچى بولدى. شۇ پەيتتە شاھنىڭ كىچىك ئوغلى قاتتىق ئاۋاز بىلەن خىتاب قىلدى: «ئەي زۇۋانسىز ئەجدىھا، بىز شاھ فەرھادۇننىڭ ئوغلانلىرىدۇرمىز. سەن ئول ئالمي پادىشاھنىڭ ئېتىنى ئاڭلىمىغانمىدىڭ؟ يولدىن يىراق تۇر، ئۇنداق بولمىغاندا، شەمشەرنىڭ زەربىسى بىلەن ھالاك بولىسەن».

فەرھادۇن ئوغلانلىرىدىن بۇ ئالامەتلەرنى كۆرگەندىن كېيىن ئەسلى سۈرىتىگە كېلىپ، لەشكەرلىرىنىڭ ھەمراھلىقى بىلەن پەرزەنتلىرىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى.

ئەلقىسسە، شاھزادىلەر شاھنى كۆرۈش بىلەنلا يۈگۈرۈپ بېرىپ، شاھنشاھنىڭ ئاياغلىرىغا كۆزلىرىنى سۈرتتى. شۇندىن كېيىن يولغا ئاتلىنىپ شاھنشاھنىڭ بارگاھىغا كېلىشتى. بۇلار يول ھارۋىقىنى چىقىرىپ كۆكسىلى خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن ئاتلىرى خىزمەتچىدە بولۇپ، ئەجدىھانىڭ قىسسىسىنى بايان قىلدى. شاھ ئوغۇللىرىغا قاراپ مۇنداق دېدى:

ـ سىزلەرگە ئۇچرىغان ئۇ ئەجدىھا مەن ئىدىم. سىزلەرنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن بۇ ئىشنى قىلغانىدىم. چۈنكى تاكى بۇ ۋاقىتقىچە سىزلەرگە ئات قويغىنىم يوق. ئەمدى ئات قويىمەن.

شاھ چوڭ ئوغلىغا قاراپ: «سەن سالامەتلىكنى ئىختىيار قىلدىڭ، ساڭا سەلىم ئات قويدۇم» دېدى. ئوتتۇرانچى ئوغلىغا قاراپ: «سەن بىرمۇنچە جۇرئەت ـ جاسارەت كۆرسەتتىڭ، سېنىڭ ئېتىڭ تۇر بولسۇن» دېدى. كىچىك ئوغلىغا قاراپ: «سەن ئەقىللىك ھەم ئالىيجانابجەسۇرسەن، سېنىڭ ئېتىڭ ئىراج بولسۇن» دېدى.

بۇ شاھزادىلەرنىڭ ھەرەمخانىسىغا كىرىپ، كېلىنلىرىگىمۇ يېڭىدىن ئات قويدى. چوڭىنىڭ ئېتىنى ماھروي، ئوتتۇرانچىسىنىڭ ئېتىنى ئازادخۇي، كىچىكىنىڭ ئېتىنى ھۈرسەھى قويدى.

ئۇندىن كېيىن فەرىدۇن مۇنەججىم لەرنى بىر خىلۋەتكە يىغىپ، ئوغلانلىرىنىڭ كەلگۈسى قىسمىتىنى سورىدى. مۇنەججىم لەر: «سەلىم بۇئالەم پانىيدىن باقي دۇنياغا ئېپتىداسىز ئالدىدا ئۆتىدۇ، تۇر جاھاندا سان ـ ساناقسىز پىتنە ـ ئىغۋا تۇغدۇرۇپ ئۆمۈر كەچۈرىدۇ. ئىراجنىڭ ئۆمرى قىسقا بولىدۇ. ئىككى ئاكىسىنىڭ قولىدا ئۆلىدۇ. لېكىن كەيانىي تەختۇ تاج تاكى ئاخىر زامانغىچە بۇنىڭ ئەۋلادلىرىدا مەنسۇپ بولىدۇ» دەپ ئالدىن خەۋەر بەردى.

فەرىدۇننىڭ ئىراج توغرىسىدىكى گەپ ـ سۆزدىن كۆڭلى غەمكىن بولۇپ، مەملىكەتنى ئۇچ ئوغلىغا تەقسىم قىلىپ بېرىش قارارىغا كەلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆز قىسمىتىگە رازى بولۇپ، ئۆز ئارا نىزا ـ ماجىرالارنى پەيدا قىلماس دەپ ئۇمىد قىلغانىدى.

فەرىدۇن ۋەزىر، دانىشمەنلەر بىلەن كېڭەش ـ مەسلىھەت ئۆتكۈزگەندىن كېيىن مەملىكەتنىڭ غەربىي قىسمىدا رۇم ۋىلايىتىنى سەلىمگە بەردى. شەرقىي قىسمى تاكى چىنغىچە تۇرغا تەگدى. بۇ زېمىن تۇران دەپ ئاتىلىدۇ. مەملىكەتنىڭ مەركىزى بولغان ئىران زېمىنىنى ئىراجغا بېرىپ، ئۆزى ئىراج بىلەن ئىراندا قالدى.

فەرىدۇننىڭ پادىشاھلىقىدىن بەش يۈز يىل ئۆتكەچ، پانىي دۇنيادىن كۆڭلى سۇۋۇپ، ئىراجنى ۋەلىئەھد قىلىپ تەيىنلىدى. شۇندىن كېيىن تامام خەلق، سەردارلار ۋە پالۋان گەردەن كەشانلار، بارچە ئەھلى يارانلار ۋە دىلاۋەرلەر، بارگاھتىكى خىزمەتكار غۇلاملار ئىراجقا بويسۇندى. فەرىدۇن ئۆزى خىلۋەت جايىنى ئىختىيار قىلىپ، ئىبادەتكە مەشغۇل بولدى.

گۈرشەسپنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى

رىۋايەت قىلغۇچىلار شۇنداق خەۋەر بېرىدۇكى، بىر كۈنى شاھنىڭ ئىختىيار تەزگىنىنى ئىبلىس تېغىنى زىيارەت قىلىش ھەۋىسى ئۆز ئىلكىگە ئىبلىپ، ئۇنى سەراندىپ تەرەپكە ئېلىپ كەتتى. بەزى يۇرت كاتتىلىرى ۋە پالۋانلارمۇ مەزكۇر جاي تەرەپكە يۈزلەندى. كىشىلەر ئۇ جايغا بېرىشنى ھەر قانچە تەستەقان بولسىمۇ، قوبۇل قىلمىدى. ئاخىر سەراندىپ تېغىغا كېلىپ، ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىشتى. بۇ تاغنىڭ ئېتىكىدىن ئورۇن تۇتۇشتى.

پالۋانلار ۋە نەۋجۇۋانلار ئۇۋ ئۇۋلاش بىلەن بولۇپ كەتتى. كۈتۈلمىگەندە گۈرشەسپ تاغ ئىچىدە ئۇۋ قىلىپ يۈرۈپ ئۇسساپ كەتتى. ئېزىتقۇ سەرابنى دەريا دەپ پەرەز قىلىپ، تاغدىن تاغقا ئاشاتتى. تۇساتتىن بىر يەرگە بېرىپ قارىسا، مۇناپىقلار كۆڭلىدەك قارا، بېخىللار گۆرىدىن چوڭقۇر بىر قۇدۇق تۇرۇپتۇ. قۇدۇقنىڭ سۇيىنى ئىمكانسىنىڭ بارىچە ئىچتى. يەنە شىكار قىلىماقچى بولۇپ يۈرەتتى. ئەمما ئىچى قىزىپ، كۆڭلى ئاينىشقا باشلىدى. ئاھ، بۇ پالۋاندا يۈرۈش ۋە تۇرۇشنىڭ ھېچ ئىلاجى قالمىدى. بۇ ھالدا ئۇزۇن

تۇننى پەرزەنت قايغۇسىدا ئۆتكۈزدى. پالۋاندىن ئايرىلىپ قالغانلار بۇرۇنلا بارگاھقا قايتىپ كېلىشكەنىدى. ئۇلار گۈرشەسىنى بىر-بىرلىرىدىن سوراشتى. ھېچكىم بىلمەيدىكەن.

كۈننىڭ تەڭ قىلچى ئاسمان ياقىسىنى چاك قىلدى. شاھ فەرىدۇن نەرىمانىنىڭ ھەمراھلىقىدا تامام لەشكەر بىلەن پالۋاننى تاغ ئارىسىدا ئىزدەپ يۈرەتتى. توساتتىن نەرىمان پالۋاننىڭ ئېچىنىشلىق ھالەتتە ياتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. رەڭگىرويى ئۆچكەن، نەرىمان قاتتىق بىر نەرە تارتىپ، شاھ ۋە تامام لەشكەرنى پالۋاننىڭ ھالىدىن خەۋەردار قىلدى. بارچە ئاكابىرلار، دانىشمەنلەر ۋە ھۆكۈمالارنىڭ ھەممىسى جەم بولۇشتى. كېسەللىك سەۋەبىنى سوراشتى.

— جاھان پالۋان زەھەر ئىچكەن بولسا كېرەك، — دېدى فەرىدۇن.

— بۇنىڭ كىمدىن بولغاندۇر؟ — دەپ سوراشتى ھەممە ھەيرەتتە قېلىپ.

— بۇ كىشىنىڭ قىلغان ئىشى ئەمەس. پەرەز شۇكى بىرەردە بۇلاق ئۇچرىغان بولسا، بۇلاقتا زەھەر بولسا، ئۇنى بىلمەي ئىچكەندۇر.

ئۇلار ئالدىراشلىق بىلەن سەۋەبىنى ئىزدەشكە كىرىشتى. تاغنىڭ بىر تەرىپىدە كۆل بولۇپ، بۇ كۆلنىڭ لېۋىدە بىر ئەجدىھانى كۆرۈشتى. ئېنىقلاپ بىلىشتىكى، بۇ كۆلنىڭ سۈيى ئەجدىھانىڭ قۇسقان سەپراسى ئىكەن. پالۋان ئۇنى بىلمەي ئىچىپتۇ. نەرىمان ياقىسىنى چاك قىلدى. مەست تۆگىمدەك بوزلاپ، غەزەپلىك شىرەدەك ھۇۋلاپ ئەجدىھانىڭ ئالدىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن ھەيۋەت بىلەن ئۇنىڭغا تاشلاندى. ئەجدىھا ماڭا بىر يەم پەيدا بولۇپ قالدى، دەپ دەم تارتىشقا باشلىدى. ئەمما ئاغزىدىن چىققان دۇد پالۋانغا تەسىر قىلمىدى. نەرىمانغا گويا يۇز مىڭ كەمەن باغ ئۈستىگە چۈشۈپ، ئۇنى ئېتى بىلەن قوشۇپ سۆرەۋاتقاندەك بىلىندى. پالۋان ئۆتكۈر قىلىچىنى دەرھال يالىڭاچلاپ، جەرراھەر نەزىرە تارتىپ ئەجدىھانى شۇنداق چاپتىكى، تەڭمۇ تەڭ ئىككى بۆلەك بولدى. شۇندىن كېيىن نەرىمان ئاتىسى يېنىغا كېلىپ قارىسا، پانىي دۇنيادىن باقىي دۇنياغا سەپەر قىلىپتۇ.

نەزمە

ۋەفاسىز جەھاندىن ۋەفا ئىستەمەڭ،
سۇ ئۈستى كۆپۈكتىن بەقا ئىستەمەڭ.
بولۇپ كىمسە ئۇندىن دەمى نۇش خەند،
بېرىپ ئاقىبەت زەھرى بىرلە گەزەند.

ئەلقىسسە، شاھ فەرىدۇن نەرىمان بىلەن بىللە پالۋاننىڭ جەستىنى ئېلىپ، پايتەختكە قايتىپ كېلىشتى. كېيىن نەرىمان شاھتىن رۇخسەت ئېلىپ، ئاتىسىنىڭ جەستىنى جەمشىد چېدىرىغا ئېلىپ كېلىپ دەپنە قىلدى.

مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

مۇخەممەسلەر

ئايدۇرىمىز نەزارى

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: نەزارى مول ئىجادىي مىراسلىرى بىلەن كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىمىزدا ئۆزىگە خاس شۆھرەتلىك ئورۇن تۇتۇپ كەلگەن نامايەندىلىرىنىڭ بىرى. ئۇ 1776-يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ «بۇلاق بېشى» مەھەللىسىدە تۇغۇلۇپ، 1850 - يىلى ۋاپات بولغان.

نەزارى ئۆزىنىڭ بىر ئۆمۈر ئىجادىي پائالىيىتى داۋامىدا ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى گۈلشىنىدە ئاجايىپ رەڭدار گۈللەرنى ئېچىلدۇردى. ئۇ نەۋائىنىڭ «خەمسە»چىلىك ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، «لەيلى - مەجنۇن»، «مەھزۇن - گۈلنىسا» ۋە (زىيائى بىلەن بىرلىكتە) «چاھار دەرۋىش»... قاتارلىق بىر قانچە يىرىك داستانلارنى ياراتتى. بۇ داستانلار نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى ۋە تۇردۇش ئاخۇن غەربىي قاتارلىق ھەمنەپەس شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن بىللە «غەربىلار ھېكايائى» ناملىق توپلامغا مۇجەسسەملەشتۈرۈلگەن.

نەزارى كۈللىياتىنىڭ ھازىرغىچە مەلۇم بولۇپ كېلىۋاتقان بىرقانچە قول يازما نۇسخىسى بار. ئۇنىڭدىن بىزى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تارىخى موزېيىدا ساقلىنىۋاتقان №009 ئىنۋېنتار نومۇرلىق قول يازما. يەنە بىرى، سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتوتى لېنىنگراد بۆلۈمى قول يازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان نەزارى كۈللىياتى بولۇپ، ئۇنىڭ فورماتى 32 × 24 س. م. بۇ قول يازمىنىڭ باش - ئاخىرى تولۇق ۋە ياخشى ساقلانغان.

مەزكۇر قول يازما تەركىبىدىكى نەزارىنىڭ دىداكتىك ئەسىرى «زادۇن - نەجات» نىڭ ھاشىيەسىگە شائىرنىڭ 35 پارچە مۇخەممەسى كۆچۈرۈلگەن. جەمئىي 49 بەتنىڭ ھاشىيەسىگە كۆچۈرۈلگەن بۇ مۇخەممەسلەر 290 كوبلىت، 1450 مىسرانى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

نەزارىنىڭ بۇ مۇخەممەسلىرى ئەلىشىر نەۋائى غەزەللىرىگە يېزىلغان تەخمىسلەردىن ئىبارەت بولۇپ، غەزەللەر «چاھار دىۋان» دىن مۇۋاپىق نىسبەتتە تاللاپ ئېلىنغان. مەسىلەن:

1 - دىۋان — «غەرايىبۇس - سىغەر» دىن 4 غەزەل؛
2 - دىۋان — «نەۋادىرۇش - شەباب» دىن 13 غەزەل؛
3 - دىۋان — «بەدايىئۇل - ۋەسەت» تىن 5 غەزەل؛
4 - دىۋان — «فەۋايىدۇل - كىبەر» دىن 12 غەزەل.①

شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، نەزارى يۇقىرىقى غەزەللەرنى «چاھار دىۋان» نىڭ تۈزۈلۈش تەرتىپىگە ھۆرمەت قىلغان ئاساستا، چاغاتاي يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسىدىكى-

① «ع» قاپىيەلىك بىر غەزەلنىڭ قايسى دىۋانغا تەئەللۇقلىقى ھازىرچە ئېنىق بولمىغانلىقتىن يۇقىرىقى سانغا كىرگۈزۈلمىدى.

26 ھەرپنىڭ ھەر بىرى بىلەن قاپىيەلىنىدىغان غەزەللەرنى بىر-بىرلەپ تاللاپ ئالغان. آ، ب، ط، ھ ھەرپلىرى بىلەن قاپىيەلىنىدىغان غەزەللەردىن بولسا تەكرار تاللىغان ۋە ھەر بىر ھەرپ بىلەن قاپىيەلىنىدىغان غەزەلگە «ھۇرۇفىل آ»، «ھۇرۇفىل بە» دېگەنگە ئوخشاش مەۋزۇ قويۇپ چىققان.

تالانتلىق شائىر ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ ئەلىشىر نەۋائى غەزەللىرىگە تەخمىس يازغانلىقى، بىرىنچىدىن، ئۇنىڭ ئەلىشىر نەۋائى بىلەن بولغان ئەدەبىي ئالاقىسىنىڭ نەقەدەر قويۇقلىقى، ئۇستاز نەۋائىغا بولغان ھۆرمىتىنىڭ نەقەدەر چوڭقۇرلىقىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ.

ئىككىنچىدىن، نىزارىنىڭ ئېپىك شېئىرىيەتتىلا ئەمەس، بەلكى لىرىك شېئىرىيەتتىمۇ يۇقىرى ئىستېدات ئىگىسى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئەينى دەۋردە غەزەلىياتىنىڭمۇ بولغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

نىزارى ئەسەرلىرىنى يېغىش، رەتلەش، تەتقىق قىلىش ۋە نىزارى ئەسەرلىرىنىڭ تولۇق مۇكەممەل نۇسخىسىنى تۇرغۇزۇپ چىقىش خىزمىتىگە ياردىمى بۇلار، دېگەن مەقسەتتە بۇ مۇخەممەسلەر نەشرىگە تەييارلاندى.

آ (ئا) ھەرپى

ساغەرۇ ۋەھدەت بىلە ئەيلەپ تەھارەت، ئابىدا،
قىل مۇھەببەت دەيردە پىرى مۇغانغە ئىقتىدا،
ئەيلەگىل باشىڭغە ئولدەم بادەپالادىن رەۋا،
ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل-كەئسى ئەنۋارۇل-ھۇدا،*
يار ئەكسىن مەيدە كۆر، دەپ، جامدىن چىقتى سەدا.

سېپقارىپ ۋەھدەت مەيىن قىل ماسەۋەللاھنى ئەدەم،
دەپ نىدا چەككەي ھىدايەت پىرى چۈن ھەر سۇبھىدەم،
زەۋق بىرلە تىز قويغىل، ئەي كۆڭۈل، ئول يان قەدەم،
غەيرى نەقشىدىن كۆڭۈل جامىدە بولسە زەڭگى غەم،
يوقتۇر، ئەي ساقى، مەيى ۋەھدەت مەسەللىك غەمزەدا.

مەي گەدالىق ئەيلەبان بولمە كۆڭۈل سەرگەشتە ھال،
تۇتقۇسى ساقى ئەزەل ھەر سۇبھىدەم جامى ۋىسال،
ئۆزلۈكۈڭنى ئەيلەگىل ۋەھدەت مەيىگە پايىمال،
ئەي، خۇش ئول مەيكىم، ئاڭا زەرق ئولسە بىر سىنغان سەفال،
جام ئولۇر گىتسەمۇ جەمشىد، ئانى ئىچكەن گەدا.①

* 1-دىۋان — «غەرايىبۇس-سىغەر»دىن. آ (ئا) تەركىبىدىكى 1- غەزەل

① ئەسلى قول يازمىدا مۇشۇ مىسرا بىلەن ئۇنىڭ ئۇلىنىدىكى مىسرا ئالمىشىپ قالغان.

ئۆزىتىپ ئېلىندى.

گەر مۇيەسسەر بولسە ئول مەي، غەمدىن ئايرىلماق بولۇر،
نۇش ئېتىپ ئەھلى فەنا سىلكىگە قاتىلماق بولۇر،
ماسەۋەللاھ بارىنىڭ ئەشغالىدىن تىيماق بولۇر،
جام مەي گەر بۇيلەدۇر، ئول جام ئۇچۇن قىلماق بولۇر،
يۇز جەھان ھەر دەم نىسار، ئول مەي ئۇچۇن مىڭ جان فىدا.

كىم تەئەققۇل ئەھلى شەيدا بولغالى، ئەي مۇغبەچە،
تالىبى دىلخەستە ئەھيا بولغالى، ئەي مۇغبەچە،
چۇن نەۋا ئەھلىگە ئەفشا بولغالى، ئەي مۇغبەچە،
دەير ئارا ھۇش ئەھلى رەسۋا بولغالى، ئەي مۇغبەچە،
جامى مەي تۇتساڭ مەنى دىۋانەدىن قىل ئىبتىدا.

مەي ئىنايەت بولسە كىمگە دەيرى پىرىدىن ئەگەر،
ئۆزلۇكىن نابۇد ئېتىپ ھەم كۆڭلىدىن تاپماس خەبەر،
قالماغاي جانۇ دىلدا غەيرى نەقشىدىن ئەسەر،
ئاكى ئول مەيدىن كۆڭۇل جامىدا بولغاچ جىلۋەگەر،
چىھرەئى مەقسۇدى مەھۇ ئولغاي ھەم ئولدەم مائىدا.

قالسە بۇ ئالەم ئارا نەفسى ـ ھەۋا دام ئىچرەكىم،
ئاپماسە قۇربەت ھەرىمىن سۇبھ ئىلە شام ئىچرەكىم،
چىھرەئى مەقسۇدنى تاپقاي جامى گۇلفام ئىچرەكىم،
ۋەھدەتى بولغاي مۇيەسسەر مەي بىلە جام ئىچرەكىم،
جامۇ مەي لەفزىن دېگەن بىر ئىسىم ئىلە قىلغاي ئىدا.

ساغەرۇ ۋەھدەتنى ئىچكەن ئۆزلۇكى نابۇد ئېرۇر،
ھۇش زايىل ئەيلەبان ئول دەيردە بىخۇد ئېرۇر،
ساغەرۇ سەھبا ھەمە ئىشق ئەھلىگە مەقسۇد ئېرۇر،
سەن گۇمان قىلغانىدىن ئۆزگە جامۇ مەي مەۋجۇد ئېرۇر،
بىلمەيمن نەفى ئەتمە بۇ مەيخانە ئەھلىن، زاھىدا.

سۇبھىدەم كەلگەي ئىدا ھەر تۇن فەلەك تاقىسىدىن،
پوق دەۋا غەمگە بۆلەك چۇن بادە تەرياقىسىدىن،
مەي گەدالىق قىل، نىزارى، دەير ئۇششاقىسىدىن،

ئەشنە لەب ئولمە نەۋائى، چۈن ئەزەل ساقىسىدىن،
ئىشرەبۇ يا ئەييۇھەل ـ ئەتشان كېلۇر ھەر دەم نىدا.

* *

دوستلار، يوقتۇر ۋەفا ئىمكانى بۇ دەۋران ئارا،
رەختىنى تارتاركى «كۇللى مەن ئەلەيھا فان»① ئارا،
چەككۈسى بادى ئەجەل جان نەقدىنى پىنھان ئارا،
يا رەب، ئول سائەتكى تۇشكەي ھەجر جىسمۇ جان ئارا،
سالغۇك ئايمنى فىراق ئول گەنج بۇ ۋەيران ئارا.*

مۇەسسىنى ئارزۇ ئەيلە ھىدايەت باغىنىك،
دەردىنى دەفئ ئەت كۆڭۈلدىن يارى ئۇلفەت داغىنىك،
كوھكەن يەڭلىغ قىل ئۆزنى كىم مۇھەببەت تاغىنىك،
سەرسەر ئاھى بىر قۇيۇن قىلغاي بەدەن ئۇپراغىنىك،
جۇزۇى ـ جۇزۇىن بىر ـ بىر ئۇشبۇ گۇنبەزى گەردان ئارا.

چىھرەئى مەقسۇدغە غەفلەت پەردەسىنى ياپماغاي،
تەرك ئىتتىپ بارى جەھاننى ئاندا خۇررەم ئويناغاي،
دەھرى بىپايان ئارا ئاقىل ئىقامەت قىلماغاي،
ئۇيلە ساۋرۇلغاي ئەناسىر بىر تەرەفكىم، تاپماغاي
بىر ـ بىرىسىدىن نىشان بۇ ۋادىئى ھىرمان ئارا.

ئاقىبەت قىلغاي سېنى دەۋران فەنا كۇنجىدا ئەزل،
ئۇمرنى تۇتغىل غەنىمەت، ئەيلەگىل نەفسىگە ئەدل،
جان قۇشى پەرۋاز ئېتەر خاكى تېنىك تۇفراقغە ۋەسل،
جىسم تەركىبى پەريشان ئولغاي ئول يەڭلىغكى ئەقل،
سوڭرە جەمئ ئولماقغە رۇخسەت بەرمەگەي ئىمكان ئارا.

كەئىبەئى مەقسەدكە ۋەھكىم، ئەزم ئېتەرگە يول يىراق،
كىم فەنا ۋادىيسىغە ھىممەت بىلەقويغىل ئاياق،
ئاخىرىن بادى فەنادىن يۈمرۇلۇر تاقو رەۋاق
جىسم ئىلە جان ئىچرە گەرچە تۇشكەي ئاشۇبى فىراق،
سالمە فۇرقەت ئىبتىلاسى جان بىلە ئىمان ئارا.

---

* 2 ـ دەۋان — «ئەۋادىرۇس ـ شەباب» دىن. T (ئا) ھەرپى تەركىبىدىكى 5 ـ غەزەل،
① «زىمىن ئۈستىدىكى ھەممە يوقىلىدۇ» ـ «قۇرئان كەرىم» 27 ـ پارە، سۈرە «رەھمان» 25 ـ ئايەتنىڭ تەرجىمىسى.

ۋايكىم، هالىمغه بۇ يول ئۆزره رەھبەر بولماساڭ،
بۇ مۇساپىر هالىغه مۇشكۈلكى شەپقەت قىلماساڭ،
بىر تەرەپمۇم ئەيلەبان جانىمغه ئۇرقەت سالماساڭ،
جۇزۇي - جۇز ئايرىلسه بىر - بىردىن نې غەم گەل تۇتماساڭ،
لۇتف ئىتىپ يالغۇز مېنى ئول ۋادىئى هىجران ئارا.

دەهرده تەۋل ئەمىلىكدىن [كىم] فەسادىم تۇتتى ئەۋج،
كىم ئەدۇۋۇي جان ماڭا، ئەي ۋايكىم، فەرزەند زەۋج،
قورشادى دىل شاهىنى جۇرمۇم سپاهى فەۋج - فەۋج،
هەر نەچە تۇفانى ئىسيانىم چېكەر گەردۇنغه ئەۋج،
كىمسەگە نۇھ ئولسه كىشتىبان نې غەم تۇفان ئارا.

غەرق ئولۇپ گىردابى غەفلەتده كۆڭۈل، جان بىرله تەن،
بولدى گۇم بۇ بەھرىده گۇل پىرەھەن نازۇك بەدەن،
مىننەتىن جانىمغه قوي دوستۇڭنى، يارەب زۇلمىنەن،
ئول هەبىمڭنى شەفىئىم قىلكى بولغاي يۇز تۇمەن،
نۇھ مۇهتاجى ئانىڭ بۇ بەهرى بىپايان ئارا.

ئىختىلات ئەتمەس ئۆزىن ئەهلى خىرەد ئەسر ئەهلىغه،
داغلار قويدى ئەجەل قەۋمى غىنا قەسر ئەهلىغه،
باد بەرگەي كىسرى تاقىدىن نىشان چەتر ئەهلىغه،
ئەي نەۋائى، جاننى تۇفراق ئەيلەگىل فەقر ئەهلىغه،
ئىستەسەڭ مەهشەرلۇق ئول خەيلى ئالى شان ئارا.

* *

نې خۇشدۇر بولسه ئالتۇن جام ئىچىده قىرمزى سەهبا،
ئەگەركىم تۇتسه ئول گۇل رەڭگى مەينى ساقئى بەرنا،
مۇيەسسەر بولمادى بۇ ئارزۇدىن مىڭ ئەلەم پەيدا،
بىهى رەڭگىمدەك ئولمىش دەرد هىجرىڭدىن ماڭا سىيما،
دىماغىم ئىچره هەر بىر تۇخمى يەڭلىغ دانەئى سەۋدا.

كۇهۇلەت گەردىده پىنهان بولۇپدۇر جىسم پەرۋەردىم،
خەزان فەسلىدەكى ئەشجارلاردەك فاش ئولۇپ زەئفىم،

---

* 3 - دىۋان — «بەدايىئۇل — ۋەسەت» دىن. T (ئا) هەرپى ئەركىمدىكى 28 - غەزەل.

نەدامەت نۇنمدەك ھەلقە بولۇپ بۇ سەرۇندەك قەددىم،
مۇزەللەت تۇپراغى ساربغ يۇزۇمدە باردۇر، ئانداغكىم
بەھەدە گەرد ئولتۇرغان مەسەللىك تۇك بولۇر پەيدا.

نېتەيكىم بۇ فەلەكتىن ھەمدىن ئۆزگە بولمادى مەھرەم،
جەھان ئەيشىنى قىلماغلىقغە ھەرگىز قالمادى بەھرەم،
ۋىسالى مۇددەئاسىدا ۋۇجۇدۇمغە تاشىپ زەھرەم،
ئاقارتىپ ئىشق باشىمنى نەھان بولدى ساربغ چەھرەم،
ماھۇق ئىچرە بەھمنى چەرماغان يەڭلىغ كىشى ئەمدا.

كۆزۇمدە ئەشكىنىك ئۇممانلارى جارى ئېرۇر بى ۋەجھ،
سۆزۇمدە تەلەبەلىكدىن ئىشق گۇفتارى ئېرۇر بى ۋەجھ،
ئۆزۇمدە ھەم كۆڭۈلدە ھەجر ئەفكارى ئېرۇر بى ۋەجھ،
يۇزۇمدە تىغ ھەجرىك زەخمى ھەر سارى ئېرۇر بى ۋەجھ
بەھمنى تىغ ئىلە چۇن قەتئ قىلماق رەسم ئەمەس قەتئا.

نەھمن ئولدى بەدەنكىم خەم بىلە ماتەم شىكەنجىدىن،
كى جان نەقدى چىقارغە ياۋۇشۇپ بۇ جىسىم خەنجىدىن،
دەريغا، سۇد تاپماي ئۆتتى ئۇمرۇم دەھرى كۇنجىدىن،
يۇزۇم تۇفراغدەدور ھەردەم قورۇغان جىسىم رەنجىدىن،
بەھنغە سەرنىگۇنلىغ شاھ زەئفىدىن بولۇر گويا.

زەمانى بار ئىدىم بۇ باغ ئارا سەرۇى سەھى يەڭلىغ،
بەھار ئەييامىدا ئانداغ ئىدىم خاۋەر شەھى يەڭلىغ،
قەزا قىلدى مېنى ئەھلى فەنا خاكى رەھى يەڭلىغ،
بۇ گۇلشەن بەھبۇدى ئىستىگەن دائىم بەھى يەڭلىغ،
كىيىپ پەشمىنى ئائەتغە قەدىن خەم ئاسرىماق ئەۋلا.

تاك ئېرمەس، ئەي كۆڭۈل، ئۇل يار [ساڭا كىم] قىلسە دىل جويلۇق،
ئىنايەت چەھرەسىنى كۆرگۈزۈپ قىلسە كۆڭۈلنى توق،
نمزارىنى نەۋا ئەھلى ئۆزىگە ئەيلىسە ياۋۇق،
نەۋائى گەر قۇياش نارەنجىدىن بەھراق كۆرەر، تاك يوق،
بەھمكىم لۇتف قىلمىش مەھد ئۇليا ئەسمەئۇدۇنيا.

* *

ۋۇجۇدۇم ئۆرتەنىپدۇر، ئاھكىم ھىجران شەرارىندا،
گۇداز ئەتمىش فەلەك مەن خەستەنى چۇن ئىشق نارىندا،

4* – دىۋان — ت (ئا) ھەرپى ئەرەكىمىدىكى 25 – غەزەل.

جەفادىن ئۆزگە بىر بەھبۇدلۇق يوق چەرخ كارىندا،
بىر ئاي ئۆتتى مەنى مەھزۇنغە بىر ئاي ئىنتىزارىندا،*
كۇنى كۆڭلۇم ئىبرۇر ھۇشىندا نې ھۇشۇم قەرارىندا.

جەمالى يارنى كۆرمەك ھەۋەس كۆڭلۇم ھەۋاسىندا،
ھەمىشە ئارزۇ ئەيلەپ مۇھەببەت ماجەراسىندا،
ۋىسالى بەزمىنى ئىزدەپ يۇرۇرمەن ئىلتىماسىندا،
ئىچىم ئۇرقەت بەلاسىندا، تاشىم ھەجر ئىبتىلاسىندا،
ئۆزۇم ئىشق ئىزتىرابىندا، تەنىم شەۋق① ئىزتىرارىندا.

ۋۇجۇدۇم رەختى بەرباد ئولدى ئەشكىدىنكى سەل قوپقاچ،
خەزان بولدى بەھارىم نى قىلاي، بادى ئەجەل قوپقاچ،
تاپالماي يار ۋەسلىن مەسكىنمىدىن بىمەھەل قوپقاچ،
يۇزۇڭ ھەجرىدە تۇفراغ ئولدۇم، ئول يەڭلىكى يەل قوپقاچ،
قۇياش چىقسا پەدىدار ئولماغاي جىسمىم غۇبارىندا.

سەنا كۇيۇڭكى شەۋقۇڭدىن گۇلىستان ئىچرە بۇلبۇللار،
مۇھەببا بولدى دەرگاھىڭدا مەن يەڭلىغ نەچە قۇللار،
ۋىسالىڭ ئارزۇسىدا مۇھەببەتتىن ئىچىپ مۇللار،
يۇزۇڭ مەيدىنكى گۇل ـ گۇل بولدى، يوق جەننەتتە ئول گۇللار،
كى بىر ـ بىر ئاچىلىپدۇر ئالەمۇ ھۇسنۇڭ بەھارىندا.

گۇلىستانى جەھاندا گۇنە ـ گۇنە گۇللار ئاچىلمىش،
سېنىڭ ھۇسنۇڭ بىلە ئالەم مۇزەييەن بولغانمن بىلمىش،
بەھار ئەييامىدا گەردۇن جەھاننى رەڭ ـ بەرەڭ قىلمىش،
دېگەيكىم: بوستان ئەفرۇز ئىچىندە تۇخمى ساچىلمىش،
بىرەۋكىم خارلار كۆرسە ئۇزارىڭ لالەزارىندا.

سەدەف ئاغزىدىغە نەيسان قەترەسى چۇنكىم ئۆزىن سالغاي،
نەچە مۇددەت تەۋەققۇف بىرلە دۇرلۇق شەۋكەتىن ئالغاي،
فەلەككىم ئىبتىبار ئەيلەپ جەھان بازارىغە سالغاي،
تىشىڭ شەۋقىدە غەلتانلىغ ئارا يۇز كۇشىدە② قالغاي،
ئەگەر ئىنجۇ ئۆزىن سالسە دۇرى ئەشكىم قەتارىندا.

---

* 4ـ دىۋان ــ «فەۋايىدۇل ـ كىبەر» دىن. آ(ئا) ھەرپى تەركىبىدىكى 25 ـ غەزەل.
① قول يازمىدا «ئىشق» دەپ يېزىلىپ قالغان.
② ئەسلى قول يازمىدا «بىلە بىر كۇشىدە» دەپ يېزىلىپ قالغان.

قانى ئول قاسددكم يار ۋەسلىددن نمشان بەرگەي،
ماڭا ھەر مۇجده ئايتسپگو پميا جانۇ جەھان بەرگەي،
كۆڭۈلگه بىر زەمان ھىجران بەلاسددن ئەمان بەرگەي،
مەيى ۋەسلىڭ قانىكم نەشئەسى جسممغه جان بەرگەي،
بۇ يەڭلىغكم ئۇلۇم ھالىدا، مەن ھەجرىڭ خۇمارىندا.

فەنا ۋادىسىدا بۇ زار ھەيران زەررەئى خەسدۇر،
ئەزەلده ھەرنه تەقددر ئەيلەگەن بولسه ئاڭا بەسدۇر،
فىراق ئوتىغه كۆيگەن بىرله ئاشق ناله قىلمەسدۇر،
مېنىڭ يا دوستىنىڭ جۇرمى دېمەكىم ئمشقىم ئېرمەسدۇر،
مېنىڭ ھەم ئمختىيارىمدا، ئانىڭ ھەم ئمختىيارىندا.

چمقبان شەھسەۋارىم يولىغه ھەردەم قاراي كەلسه،
فىراقىم تۇنلەرىنى ياروتوپ خۇرشىد نەماي كەلسه،
نمسار ئەتمەككه جان ئاۋوچغه ئالىپ ئالدىراي كەلسه،
قۇياش چمققاندەك ئولغاي تىيره تۇن ئمچره ئول ئاي كەلسه،
نەۋائىنىڭ فىراق ئمچره قارارغان روزگارىندا.

* *

قەسر جاھىڭغه بەنا ئەيلەمەگىل سىيمۇ زەھەب،
تۆكۈلۈر سۇبھى فەلەڭ قەسرىددن ئانداغ كەۋكەب،
جانىڭه نمش ئۇرار دەھرى سۇروۇدى ئەقرەب،
دەھرى باغى ئارا كۆپ ئمستەمەگىل ئەيشۇ تەرەب،
كىم گۇلى شۇئلەئى غەم غۇنچەسدۇر خار تەئەب.*

دەھر ئارايىشىنى ئاقىل ئمسەڭ سۇد دېمە،
ئەيش راھەتلەرىنى غەيرى زىيان بۇد دېمە،
گۇلى رەيھانلارىنى شاھىدۇ مەشھۇد دېمە،
سۇنبۇلى رىشتەلەرىن رىشتەئى مەقسۇد ① دېمە،
كىم كۆڭۈللەر قۇشى دامىغه ئېرۇر بارچه سەبەب.

زىندەلىك ئۇشبۇ جەھان ئمچره ئاغىر ئۇيقۇ ئېرۇر،
تۇشته كۆرگەن كەبى ئالەم ئمشى بىر كۆلكۇ ئېرۇر،
ئاتەشۇ خاكۇ ھەۋا بىرله بەھاسى سۇ ئېرۇر،

---

* 2 – دىۋان — «نەۋادىروش – شەباب» دىن. «ب» ھەرپى تەركىبىدىكى 1– غەزەل.

① «مەقسۇد» دېگەن سۆز بۇ «چاھار دىۋان» نىڭ يەنه بىر قول يازمىسىدا «مەقبۇل» دەب ئېلىنغان.

ئارىغى ئەچرە ئۇشاق تاشى ئەگەر ئىنجۇ ئېرۇر،
زاھىرى ئۇمرۇڭ ئۇچۇن دانەئى سۇ تاپتى لەقەب.

ئەي كۆڭۈل، باغلاكى مەقسەد ھەرەمگە ئېھرام،
ئۆزنى مەست ئەيلە چۇ ۋەھدەت مەيىدىن تارتىپ جام،
بۇ فەنا مەنزىلىدە چۇنكى كىشى تاپماس كام،
ئاڭا زىرەك قۇش ئانىكىم كۆرۈبان مۇنداق دام ①،
بولماغاي تىگرەسىدە ئابۇخورەد دانە تەلەب.

خىرەد ئەھلى بۇ جەھان زىيىنى ھەۋەس ئەيلەمەگەي،
فانى ئارايىشىنى ئۆزىگە بەس ئەيلەمەگەي،
كىم كۆڭۈل قۇشىغە ئالەمنى قەفەس ئەيلەمەگەي،
دانەسىن ھاسىل ئىتتىپ فەزلە نەھەس ئەيلەمەگەي،
باغى سەھىنىنى رىئايەت قىلىبان تەركى ئەدەب.

تاشلاپ ئۆزلۈكنى تاپماق يار ھەرىمىدە ئەخەس،
كىم فەنا جامىنى ئىچمەككە دەلىل ئولدى نەس،
خاسلار سىلكىدە قىلماق چۇ كۆڭۈلنى مەنفەس،
تا بولۇپ دامىغە مەھكەم تاپائالماي مەخلەس،
ئورۇلۇپ تەلپۈنىبان ئەيلەمەگەي شورۇ شەئەب.

چۇن كۆڭۈل چەشمەسى ئەئما بۇ كۇھەن تارەم ئارا،
دەھر ئاشۇبى ئەلالا سالىبان ئادەم ئارا،
مۇيە ئەندۇھ بىلە قالدى نىزارى غەم ئارا،
چۇن نەۋائى كۆزى باغلىق قۇش ئېرۇر ئالەم ئارا،
بۇ چەمەندىن ئاڭا ئۇچماقنى نەسىب ئەت، يارەب.

ت ھەرپى

ئۆزۈڭنى دەھر فەرىبىغە ئەيلەدىڭ ئۇلفەت،
بۇ زال شۇئبەدەسى سارى كۆرگۈزۈپ رەغبەت،
قىلىپ غۇرۇر سەپەھرى ھەۋاسىدە ئىشرەت،
يىگىتلىكىڭدە قارىلارغە قىلمادىڭ خىزمەت،*
قارىلىقىڭدا يىگىتلەرگە بەرمەگىل زەخمەت.

① ئەسلى نۇسخىدا بۇ سۆز «بۇيلە مەقام» دەپ ئېلىنغان.
* 4 – دىۋان ــ «فەۋايىدۇل ـ كىبەر» دىن. «ت» ھەرپى تەركىبىدىكى 1 – غەزەل.

بۇ دەھر فانى ئارا ئۇمرنى غەنىمەت تۇت،
قاچىپ جەھان ئىلىدىن بەلكى جايى خىلۋەت تۇت،
كى يار يادىنى قىلماقنى جانغە مىننەت تۇت،
قارىلىق ئىستەر ئىسەك قارىلارغە ھۇرمەت تۇت،
قارىدىك ئىپرسە يىگىتلەردىن ئىستەمە سۇھبەت.

باھار گۇللارى بولدى خەزان كۆڭلىدە بىم،
فەنا يەلدىن ئىپسىپ ئۇمر گۇلشەنگە نەسىم،
شەبابلىق كېتىبان غەم بىلە ئىگىلدى قەدىم،
قارى قىزارسە ئىچىپ بادە باردۇر، ئاندا غىكىم،
يۇزىگە غازە بىلە زال ئەيلەگەي ھۇمرەت.

ئۇ ياقتى ئۇمر قۇياشى، نېتەيكى، قالمادى ئەرك،
مەشام جانغە يىتىپ ھەر زەمان چۇ بۇيى مەرك،
جەھان سۇرۇرى زەمانىنى دىلغە ئەيلەمە دەرك،
قۇرۇق يەغاچغە ئىپرۇر باغلاماق شۇگۇفەئى بەرك،
قارىكى ئىستەسە كىيمەك قىزىل، ياشىل خىلئەت.

جەھان ئۇمىدى قىلۇر ھەر زەمان كۆڭۈلنى يارا،
كى رىغئەت ئىستەگەن ئەل سۇبھى ـ شام مىھنەت ئارا،
نىشانە بەردى فەنادىن بۇ چەرخى كۇھنە سارا،
چۇ ھۇشكىن ئەيلەدى كافۇر كەلگەي ئاقۇ قارا،
ئەگەر تىلەر ئىسە كافۇر مۇشك ئىلە زىنىنەت.

كىشى جەھان ئىلىمدە ئانچە ئىبئىتبار ئولسە،
ئەزىز ئولدى نې سۇد، ئەگەرچە خار ئولسە،
خەزان بولۇر چۇ گۇلى ئومر بىشۇمار ئولسە،
قارىغە تۆۋبەۋۇ تائەت كېرەك شىئار ئولسە،
ئۆزىن يىگىت ياساسەر ئەيلەر ئۆزىگە تۆھمەت.

جەۋانلىقىك ئۆتۈبان قالمادى چۇ قۇتى بەدەن،
ۋۇجۇد قالىمىغە زىيرخاك بولدى ۋەتەن،
قىل ئەمدى ئۆزگە، ئايا، تووبە پەردەسىنى كەفەن،
يىگىتلىكىڭدە ئەگەر تۆۋبە ئەيلەسەك ئەرسەن،
قارىدىك ئىپرسە نې قىلغۇك كى قىلماغۇك تائەت.

بەقانى ئىستەگەن ئەل چەرخ زالىنى دېمەدى،
جەھان ئەرۇسى بىلە ئولكى سۇھبەت ئەيلەمەدى،
چۇ يار يادىنى قىلمەكى، غەيرىنى دېمەدى،
سەئادەت ئەھلى ئىدى ئول يىگىتكى، ئەيلەمەدى
يۇزىنى دۇت بىلە تىيرە شۇئلەئى شەھۇەت.

زەمانە ئەھلى بىلە قىلسە خاھىش ئانداغدۇر،
كى ئىش يەتكۇسى جانغە گۇدازىش ئانداغدۇر،
زەئىف تەنغە ھەۋەس بەرسە تابىش ئانداغدۇر،
قارىغە شەھۇەت ئەگەر بەرسە خارىش ئانداغدۇر،
كى كۆرگەزۇر قارىغان چىزكى ھەككەسى سەبقەت ①.

كىشىنى قويمادى ئۆز ھالىغە بۇ دەۋرى فەلەك،
كى قىلدى ئاقىبەت ئول جۇزۇى ـ جۇزۇىنى مۇنفەك،
ئەگەر ھەياتى ئەبەد لازىم ئولسە بادە كېرەك،
ئۆزۇكنى مۇغبەچەئى دەيرى پىر جانىبى چەك،
تۇتار ئىسەك قارى ياخۇد قارى بىلە سۇھبەت.

بەشەر ۋۇجۇددا مۇستەۋلى بولدى جۇرم شىگەرف،
نېتەيكى ئۇزرى دېمەكلىكگە تىلدا قالمادىكى ھەرف،
نىزارى قالىبى ئىسيان مەيىگە بولدى زەرف،
نەۋائى ئەيلەدى ئۇمرىن فەساد بىرلەن سەرف،
ئەگەرچە بەردى ئۆزىگە سەلاھ ئىلە شۇھرەت.

ث (سە) ھەرپى

جەھان زىيبىغە، ئەي كۆكۈل، بولمە ۋارىس،
ۋۇجۇدۇك فەنا دەيرى ئىچرە مەنابىس،
بولۇپ جانغە مۇستەۋلى يەۋمۇل ـ ئەسائىس،
زەمانە ئىبرۇر چۇن مەھەللى ھەۋادىس،*
زەمانە كېرەك بولماساك ئاندا ماكىس.

① بۇ سۆز «چاھار دىۋان» نىك يەنە بىر قول يازمىسىدا «ھىمكەئى شەۋكەت» دېيىلگەن.

* 2 ـ دىۋان ـــ «نەۋادىرۇش شەباب» دىن. ث (سە) ھەرپى تەركىبىدىكى 3 ـ غەزەل.

بۇ دۇنيا ئەرۋسى ئەمەس بىزگە مىراس،
قەزا قىلغۇسىدۇر ۋۇجۇدۇڭنى ئىشكاس،
قىلۇر تەننى ئاخىر تۇراب ئىچرە ئىنئاس،
چۇ ئەل قەسرىنى ئەيلەمە ئاندا ئىھداس،
كى ھەر لەھزە بولغاي ئۇكۇش فىتنە ھادىس.

چۇ بارماقغە ئاندا، نېتەي قول قۇرۇقدۇر،
كۆڭۈل ئىچرە دەردۇ ئەلەم ـ غەم ئۇزۇقدۇر،
مۇنى بىل، قەدىڭ يايمغە ئۇمر ئوقدۇر،
چىقارمە بۇ ۋەيرانەدىن چارە يوقدۇر،
گەر ئادەم ۋە گەر نۇھ ۋە گەر سام، يافەس.

ئەگەر بولسە قەسد فەلەكدە مەقامىڭ،
ۋەفاسىز جەھان گۈلشەنىدە خىرامىڭ،
ئۇلۇس خەيلىدە بولسە نافىز كەلامىڭ،
بولۇر تىيرە كۆزگۈڭ، تۇلا زەھر جامىڭ،
تۇتايكىم، بول ئىسكەندەرۇ جەمگە سالىس.

بول ئەيكىم، ئەمەل تۇخمىن ئەكمەككە ھاردىس،
بولۇپ ئاندا ئالغىل ھوسۇلغە ۋاردىس،
كۆڭۈل دامەنىن ئەيلەمە ئاندا لاۋدىس،
جەھان شۇغلە ساري تەلەپ قىلمە بائىس①
ئانىڭ تەركىنى توتقالى ئىستە بائىس.

ئەدەم سەرسەرىدىن گۈلى ئۇمرى سولغاي،
ئەجەل ساقىسى ئىلكىدە جامى تولغاي،
قاچانكىم ۋەفا ئەھلى غەمدىن قۇتۇلغاي،
فەنا خانەقاھى ئارا سابىت ② ئولغاي،
يوق ئولكىم بەقا دەرسگاھىدا باھىس.

چۇ ئەھلى ۋەفانى قىلىپ چەرخ پامال،
ئەلىغدەك قەدىنى قىلىپ ئاخىرى دال،

① بۇ يەردىكى «بائىس» سۆزى «چاھار دىۋان» نىڭ باشقا ئىككى قول يازمىسىدا «مۇجىب» دەپ ئېلىنغان.

② بۇ يەردىكى «ئابىت» (سابىت) سۆزى «چاھار دىۋان» نىڭ باشقا ئىككى قول يازما نۇسخىسىدا «صامىت» (سامىت) دەپ ئېلىنغان.

نىزارى نەدامەت بەيابانىدا قال،
نەۋائىيۇ ئەل ① خىرمەنى ئىچرە دەم سال،
كى بولماق كېرەكمەس بۇ مەزرەئدە ۋاربس.

ج (جىم) ھەرپى

چۇ كىش قەيىددىن ئۆت، قىلمە ئارزۇيى نۇسەج،
فەنا رەقىبى ئەقىبىڭدە جانغە ئەيلەدى سەج،
ئەلايىق ئەيلە ئايا، ئۆزگە قىلمە يولنى ئەۋمج،
بىرەۋكى دەھر مۇزىقددىن ئەيلەگەي مەخرەج، *
فەناۋۇ فەقر تەرىقى ئىرۇر ئاڭا مەنھەج.

كېچىپ بۇ فانى جەھاندىن ھەمىشە زار ئىلە بول،
كۆڭۈلنى ئۇزگىلۇ ئەي يار، ئىنتىزار ئىلە بول،
ئۇمىد قىبلەسىدە فىكر بىشۇمار ئىلە بول،
نې كەئبە شەۋقىدە سەن دەير ئىچمدە يار ئىلە بول،
بەساكى ئوغرىلىق ئەتكەي تەۋاف ۋەقتىدە ھەج.

تەغافۇل ئۇيقۇسىدە ئۆزنى ئۇشلادىڭ خوفتە،
ۋۇجۇدۇڭ ئەيلەدىڭ ئىسيان مەيمگە ئالۇفتە،
كۆڭۈل ئۆيىنى جەھالەت بىرلە ئەيلەدىڭ سۇفتە،
رىيازەت ئەيلەمەسۇن روزىگارىڭ ئاشۇفتە،
ئەدايى فەرزى سۇنەم قىل، ئۆزۇڭگە قىلمە ھەرەج.

بىل ئەمدى بولدى تۇنۇڭ [كى] خىرە بولدى كۆز،
خىجالەت ئىچرەنىدىن ئۇزرى دەركە قالمادى سۆز،
كى جۇرمدىن يەنە ئۇستۇن باقارغە قالمادى يۈز،
نەماز ئەداسىغە قىلغىن كۆڭۈلنى تەكرىغە تۇز،
كۆڭۈل تۇز ئولسە ئەمەس باك، بولسە قەلبىڭ ② كەچ.

---

① بۇ يەردىكى «ئەل» سوزى دۇاننىڭ باشقا نۇسخىلىرىدا «نەۋائى ئەمەل» دەپ ئېلىنغان.

* 4 – دىۋان — «فەۋايىدۇل – كىبەر» دىن «ج» ھەرپى تەركىبىدىكى 2 – غەزەل.

② بۇ سۆز ئەسلى قول يازمىدا «قىبلە» دەپ يېزىلىپ قالغان.

ۋۇجۇد خاكىدا كىمدۇركى ئول ئەلىل ئىرمەس،
كى قايسى جانكى ئەجەل تىغىدا قەتىل ئىرمەس،
شەرەى مەقامىدا سىدق ئەھلى ئول زەلىل ئىرمەس،
سۆزۈڭ چىن ئولسە ئاڭا ھاجەتى دەلىل ئىرمەس،
قۇياشنى ئولكى يارۇغ دەر كىرەك ئاڭا نې ھەجەج.

نەگەلسە باشقە جەھاندىن، قىلىڭ ئىتائەت ئاڭا،
نې غەمكى ئول كىشىگە تەرك قىلسە مۇندە ساڭا،
ۋۇجۇدۇڭ ئولدى جەھاندا ئەلەم بىلە ئەھيا،
چۇ ھەق دېدىكى: «مەئەل ئۇسرى يۇسرى» مۇجدە ساڭا،
نې شىددەت ئولسە ئەيان قىل تەلەب سۇكىچە فەرەج.

كۆڭۈلگە ئەيلەمەگىل مۇندا غەيرىنى مەھبۇب،
كى راغىب ئولمە، ئەمەستۇر جەھان ئىلى مەرغۇب،
نىزارى، ئۆزگە بىر ئەھباب ئەيلەگىل مەنسۇب،
نەۋائى ئىستە مۇزاھىردا چىھرەئى مەتلۇب،
ئەرەبو گەر چىغاتاي يوقسە تۇركىمەنۇ خەلەج.

ح (ھە) ھەرپى

ئابنۇس تەختى ئۆزە ئولتۇردى ھەر تۇن شاھ سۇبھ،
يارلىغ قىلدى، دېگىل گۇلباڭگى «ئىللەللاھ» سۇبھ،
شاد بولغىل ئەي نىياز ئەھلى ئاچۇق دەرگاھ سۇبھ،
ئەختەرىن ئەشك ئەتتىمىۇ ساۋۇغ نەفەسنى ئاھ، سۇبھ، *
بولدى گويا شام ھەجرىم ھالىدىن ئاگاھ، سۇبھ.

مىندى بوز ئەشھەبكە ھەر تۇن، ئۆزنى چالاك ئەيلەدى،
شام زۇلمەت قايغۇسىدىن جىسمىنى پاك ئەيلەدى،
تالىبۇ دىلخەستەلەر چەشمىنى نەمناك ئەيلەدى،
غەم تۇنى مۇھلىك غەمىم ئاڭلاپ ياقا چاك ئەيلەدى،
تاڭ يەلىدىن ھەر نەفەس ھالىمغە تارتىپ ئاھ، سۇبھ.

يەتمەدىم مەقسەد ھەرىمى ئىچرە، ۋەھكىم، كامىمە،
تولدۇرۇپ بۇ چەرخ زالىم غەم ئاغۇسىن جامىمە،

* 2 – دىۋان — «نەۋادىرۇش شەباب» دىن. «ح» ھەرپى تەركىبىدىكى 4 – غەزەل.

كەچتى تۈن قايغۇ بىلە ئەندوھ ئىلە ئەييامىمە،
تىيرە ھىجراندىن چۇ يوقتۇر فەرق سۇبھۇ شامىمە،
خاھى شام ئولسۇن قارارغان روزگارىم خاھ سۇبھە.

ئۆزلۈكۈمدىن بۇ فەنا ۋادىسىدا تاپمان خەبەر،
كىم نەدامەت ئوتىدا قالماي ۋۇجۇدۇمدىن ئەسەر،
ئاشقى بىچارەغە نې شام بولغاي، نې سەھەر،
دۇدى ئاھىمدىن قارارغان ھەجر شامىدىن بەتەر،
ئولسە ھىجران قەتئىدە ھەر كۈن ماڭا ھەمراھ سۇبھە.

ئاھكىم، ھىجران تۈنى غەم بىرلە بولدۇم تەۋئەمان،
جان قۇشى بولدى ئەلەم بىرلە گىرىفتارى جەھان،
شام دەيجۇر ئىچرە، ۋاھ، شەبنەم كەبى ئەشكىم رەۋان،
تىيرە شامىم دەفئ قىلدى مىھر زاھىر ئەيلەبان،
ياخشى باردى مىھرىبانلىغلاردا شەيئۇللاھ، سۇبھە.

دەھر فانى ئىچرە، ئەيكىم، بادەئى غەم ئىچكەسەن،
نۇش ئىتىپ غەفلەت مەيىن ئاندىغكى ھەر دەم ئىچكەبشەن،
ئەي خىرەد ئەھلى، جەھان جامىنى سەن كەم ئىچكەسەن،
خۇشدۇرۇر جامى سەبۇھ، ئەي شەيخ، سەن ھەم ئىچكەسەن،
تۇتسە مەي بىر مىھرى يۈز ساقي بولۇپ چۈن ماھ سۇبھە.

بى ۋەفا ئالەم ئۇمۇرىغە تاپمىسەن ئىقتىباس،
ئەيشۇ راھەتنى بىرىپ ئاخىركى كۆرگۈزگەي قىساس،
قىلمادىك، ئەيكىم، ئۆزۈڭنى يار يادى بىرلە خاس،
غەم تۈنى كۈھى بەلاسىدىن مەگەر بولمىش خەلاس،
كىم سېنىك ئۇيقۇڭدا خەندان بولماسۇن ناگاھ سۇبھە.

دەھر بى بۇنياد ئۆيىنىك ھاسىلىغە غەم يىسەك،
ئىش ئەمەس گەر سىفلى ھىممەت بۇ جەھاندىن سۆز دىسەك،
خۇشدۇرۇر بۇ دەيرى فانى زىيبى تەركىن ئەيلەسەك،
سۇبھىمدەم بىدار گىريان بول ئەگەر فەيز ئىستەسەك،
كىم سېنىڭدەك كۆرگۈزۈر رۇخسارەئى چۈن كاھ سۇبھە.

ئىشق ۋادىسىغە تۇشتۇم كەھرىبادەك سارغارىب،
مۇپتەلايى ھەجر ـ فۇرقەت شامىغە بولدۇم قەرىب،

دەھرى غۇربەت خانەسىدەكىم نىزارىدۇر غەربىب،
ئەي نەۋائى، ئول قۇياشنىڭ مۇجدەئى ۋەسلىن بىربىب،
قىلسە نېتكەي شام ھەجرىم مېھنەتىن كوتاھ سۇبھ.

خ ھەرپى

ئۆزۈڭنى دەردۇ بەلا ھازىمىغە ئەت مەتبۇخ،
كى نەفس ئىتلەرىغە نەفسنى قىلىپ مەسلۇخ،
كۆڭۈل خەزانىسىدە قىل ئۈمىد گەنجىنى چوخ،
فەنا تەرىقىدە ھەر كىمكى ھاسىل ئەتتى رۇسۇخ، *
رىيا ۋۇ زوھد ئانىڭ ئالىدا ئىرور مەنسۇخ.

ئەدەم يولىدا كىشىنىڭ غۇبارى غەم باشىدا،
ۋۇجۇد رەختى بولۇر غەرق كۆزەكى ياشىدا،
مۇئەييەن ئولغۇسى ئەي، ھەر نەدۇر ئىچى - تاشىدا،
نې نەۋئ ئۆزلۈكى مەنسۇخ بولماغاي قاشىدا،
بىزەۋكى دوست شۇھۇدىغە ھاسىل ئەتتى رۇسۇخ.

نې خۇشدۇرۇركى ئەگەر بولسە پارسا بالىغ،
دېگىلكى، شاھدۇرۇر بولسەكىم گەدا بالىغ،
كى ئىشق ئېلىدە ئەگەر بولسە رەھنەما بالىغ،
چۇ ئىشقسىز ئىدى زۇھد ئەھلى، كەلدى نا بالىغ،
ئىبرۇرلار ئەتفال ئەل ئەرچە دەرلەر ئانى شۇيۇخ،

بۇ دەھر فانىدە ئولكىم ئۆزىن تەئەققۇل ئىتىپ،
كۆڭۈلگە فائىدەسىز شەيئىنى تەۋەققۇل ئىتىپ،
كى غەفلەت ئۇيقۇسىدا ئارزۇ تەمەۋۇل ئىتىپ،
دېمەكدە ۋاقىئە يالغانۇ چىن تەخەييۇل ئىتىپ،
كىشى ئىكەنلەرىن ئانداغكى ياد قىلسە مەسۇخ.

كىشى ئىسەڭ بۇ جەھان زىيىنىن ئەتمەگىل ئىدراك،
باشىڭغە تىيرى قەزا ياغدۇرۇر كۇھەن ئەفلاك،
مۇنكى ئاڭلا خىرەدمەند، بولۇر ۋۇجۇدۇڭ خاك،

* 2 - دىۋان — «نەۋائىدىرۇش شەباب» دىن. «خ» ھەرپى تەركىبىدىكى 1 - غەزەل.

جەھان خاكى ئېرۇر بىر كىسەك، ۋەلى ناپاك،
ئېتەك يېتۇرمەمەك ئەۋلا مۇلەۋۋەس ئولسە گۇلۇخ.

ھەۋايى نەفس بىلە خاتىرىگدە بار ئىسە چىرك،
كى جۇرم بىرلە نىھان ھازىرىگدا بار ئىسە چىرك،
زەغەن كەبى يەنە بالۇپەرىگدە بار ئىسە چىرك،
ئارىت سىرىشك بىلە باتەنىگدە بار ئىسە چىرك،
بۇ تەۋبە سۇيى بىلە بولسە باتەنىگ ئارا شوخ.

بۇ فانى دەھر ئارا ئىستەگىل فەنا ئەھلىن،
كى فەقر كويىدا تەرك ئەيلەگىل غەنا ئەھلىن،
ئارىش نىزارى تاپمىپ تەركى ماسەۋا ئەھلىن،
نەۋائى ئەھلى فەنا ئىستە، قوي رىيا ئەھلىن،
كى نەيشەكەر باردا تۇھپە قىلمادى كىشى لۇخ.

د ھەرپى

ئەي، سىفاتىگ نۇقتەسى كەۋنۇ مەكان باشىغە مەد،
زاتى پاكىگدىن ھەمە مەسنۇئلار كۆرگۈزدى خەد،
ھەر نېچۇر گەۋنەين ئارا ئولكىم تاپمىپ سەندىن سەنەد،
ئەي، جەمالىگ مەھرىدىن رەۋشەن ئەزەلدىن تا ئەبەد،*
زەررە يەكىلىغ ئول يارۇغلۇق ئىچرە سەرگەردان خىرەد.

بولسەگەر ئەئلا سېنىگ ئالدىگدا ئەدنا نې ئەجەب،
گەرچە ئەدنا بولسە لۇتفۇگ بىرلە ئەئلا نې ئەجەب،
ئاسمان چاغلىق تەئەققۇل بولسە، ئەفتا نې ئەجەب،
كۇنە زاتىگدىن خىرەد ① گەر بولسا ئەئما نې ئەجەب،
زەررەغە يۇزمىگ قۇياش ماھمىيەتىن بىلمەك نې ھەد.

ئول زەمانىكىم تەجەللى نۇرىدىن يارۇپ قاراغ،
سۇنئى كۇھلىدىن كۆكۈلنىگ خەشمەسى تاپمىش فەراغ،
مەئرىفەت گىردابىدىن جارى بولۇر كۆزدە بۇلاغ،

* 2 – دىۋان – «نەۋادىرۇش – شەباب» دىن. «د» ھەرپى تەركىبىدىكى 1 – غەزەل.
① بۇ يەردىكى «خىرەد» سۆزى «چاھار دىۋان» نىگ باشقا قول يازمىلىرىدا «قۇياش» دەپ ئېلىنغان.

ھەم خىرەد نۇرى تاپىپ ھۇسنۇڭ قۇياشىدىن دىماغ،
كىم ۋەردۇ روزى ئالىپ زىكرىڭ غىزاسىدىن ھەسسەد.

ئىشتىياقىڭدا بەسارەت ئەھلى نەچچە قىلسە سەير،
تاپماقى مۇمكىن ئەمەس ئۇچسە كۆڭۈل مانەندى تەير،
كىم تەلەب ۋادىسىدا ھەر نەچچە بولسە شەررۇ خەير،
ساڭا تالىب كىمكى ئەزمى كەئبە ئەيلەر، يوقسە دەير،
سەن مۇرادى كىمكى دەير ئىچرە سەنەم، دەر يا سەمەد.

خاھىش ئەتسەڭ ئول بولۇر مەقسەد ھەرىمغە ۋۇسۇل،
سەن ئەگەر قىلساڭ يىراق مەئيۇس دەيردە جەمۇل،
مەھل ئىتىپ ئولكىم مۇھەببەت بارىنى فەھمەن جۇمۇل،
خەلق رەددىدىن نې غەم تاپقانغە لۇتفۇڭدىن قەبول،
ئەل قەبۇلىدىن نې سۇد قەھرىڭكى قىلسە ئانى رەد.

مەئرىفەت ئۇممانىدىن مەقسەد دۇرىن ئالماق كىشى،
ھاسىل ئولماس سەن ئەگەر لۇتفى ئەتمەسەڭ تاپماق كىشى،
سەن تەرەھھۇم قىلماساڭ ئاسان ئەمەس بولماق كىشى،
بولماغاي مۇمكىن زەلالەت چاھىدىن چىقماق كىشى ①،
لۇتفۇڭ ئىلكى رىشتەئى تەۋفىق ئىلە قىلماي مەدەد.

قودرەتىڭنىڭ زاھىرىدۇر خاھى غەم، خاھى سۇدۇر،
سەنئەتىڭنىڭ ھاسىلىدۇر خاھى زۇلمەت، خاھى نۇر،
ھىكمەتىڭ ئىجادىدىن مەئلۇم ئولۇپ دارۇل - غۇرۇر،
قۇۋۋەتىڭنىڭ ئاجىزى گەر فىل تەن، گەر شىر زور،
مىننەتىڭنىڭ شاكىرى گەر گۇل چەبىن، گەر سەرۇى قەد.

ۋادىئى خەۋفۇ رىجادا پويە ئۇرمىش شەيخ شاب،
ئاقىبەت مەئلۇم ئەمەس رەھمەتىمۇدۇر، يا خۇد ئەزاب،
زۇھد ئەھلى نې دۇرۇر بۇ يولدا نې ئەھلى خەراب،
ھەم مۇناجات ئەھلىنىڭ كۆڭلىدە بىمى بى ھىساب،
ھەم خەرابات ئەھلى جانىدا ئۇمىدىڭ بى ئەدەد.

پەردە غەفلەت دەستۇر ئولدى ۋەھكى، ئول دەم ئەقل خاس،
چۇن كۆڭۈل شاھىغە ھەر دەم يۇزلەنىپ ۋەھمۇ ھەراس،

① بۇ مىسرا، ئۇستىدىكى مىسرا بىلەن ئالمىشىپ قالغان. تۇزىتىپ ئېلىندى.

غەم سەردىن ئىلكىدە بولدى تەر ئاھى بى قىياس،
جۇرمى ئىسيان چاھىدىن چىقماق، نەۋائى، ئىلتىماس،
سەندىن ئەيلەر، نېگەكىم يوقتۇر ساڭا كۇفۇەن ئەھەد.

ز (زال) ھەرپى

ئانىڭكى ھۇكمى چۇ كەۋنۇ مەكانغەدۇر نافەز،
بەشەر ۋۇجۇددا رۇھى رەۋانغەدۇر نافەز،
كى ماز بىرلە مەزارىڭ زەمانغە دور نافەز،
قەزانى ھۇكمىكى ئەيلەر جەھانغەدۇر نافەز، *
جەھانغە بەس دېمەكىم ئىنسۇ جانغەدۇر نافەز.

ئەدەم ھەرىمىدە ئولكىم فەناغە خاس ئولغاي،
ھەيات جانىغە ئولكىم ئەجەل قىساس ئولغاي،
قەزا ئەماردا ئەھلى جانغە ئىختىساس ئولغاي،
جەھان ئارا بەنى ئادەم نەچۇك خەلاس ئولغاي،
كى ئول مەلائىكەئى ئاسمانغە دۇر نافەز.

قەدەر قىساسى بىلىڭكىم فەناغە ھۇكم قىلۇر،
ئەجەل ئىقابى كېلىپ ئۇمر لاچىننى ئالۇر،
ۋۇجۇد قالىبىنى زىيرخاكىدانغە سالۇر،
نەفاز ھۇكم شەھى كامراندىن ئەلگە بولۇر،
نې ھۇكم ئول ئىسە شەھ كامرانغەدۇر نافەز.

ئەگەرچە بولسە كىشى ھىكمەتى سۇلەيماندەك،
بۇ فانى دەھر ئارا ئۇمر تاپسە لۇقماندەك،
فەنا سەمۇمى قىلۇر ئاھ، بىد لەرزاندەك،
ئەگەر يامانۇ ۋەگەر ياخشى نافەز ئولغاندەك①،

* 2 – دىۋان — «نەۋائىدىروش – شەباب» دىن «ز» (زال) ھەرپى تەركىبىدىكى 1 – غەزەل.
① «چاھار دىۋان» قولىيازمىسىدىكى بۇ غەزەلنىڭ 4 – 5 – بەيىتلىرى:
ئەگەر يامانۇ ۋەگەر ياخشى كىمسە يوق ئازاد،
نېدىنكى بۇيرۇغى ياخشى يامانغەدۇر نافەز،
بۇزۇغ جەھانغە ئانىڭ ھۇكمى نافەز ئولغاندەك،
ھەبىب ھۇكمى مەنى ناتەۋانغەدۇر نافەز.
دېگەن مىسرالاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، مۇخەممەستە، بۇ ئىككى بەيىتتىكى سۆز ۋە مىسرالار ئالمىشىپ كېتىپ نەتىجىدە، بىر بەيىت چۈشۈپ قالغان.

هەبىب هۇكمى مەنۇ ناتەۋانغەدۇر نافەز.

كۆنى بولۇركى فەنا جامىنى ئىچۈرگۈدۇر،
بۇ دەهر مەنزىلىدىن ئاقىبەت گەچۈرگۈدۇر،
ئەمەل بارى يوقىنىڭ بارچەسىنى كۆرگۈدۇر،
بويۇن سۇنۇپ ① مەن ئەگەر تىغى قەتل سۇرگۈدۇر،
كى بۇيرۇغۇڭ مەنۇ بى خانۇمانغە دۇر نافەز.

كى هۇكم بولسە قەزا ئەمرى ئاسماندىندۇر،
كۆڭۈلگە يەتسە مەلالەت، دېگىل جەهاندىندۇر،
نىزارىغە قىلىبان رەهم، جۇرمدىن ياندۇر،
نەۋائى ئەيلەسە هەريان ئەزىمەت ئاندىندۇر،
كى ئەمرى دىلبەرىنىڭ هەر قايانغەدۇر نافەز.

ر هەرپى

فەنا يولىدا خىرەد ئەهلى زار هەيراندۇر،
ئەدەم مەنازىلى ساڑى ۋەلى خىراماندۇر،
خەزان يەلىدە بىلۇركىم ۋۇجۇد لەرزاندۇر،
قارىدا گەرچە سەبۇكروهلۇق فەراۋاندۇر،*
ۋەلى يىگىتلەر ئارا چۈن كىرەر گەرانجاندۇر.

مەيى تەغافۇل ئىلە چۈن كۆڭۈلنى زەڭ ئەتمە،
بۇ دەهر فانى خەيالىدا ئۆزنى تەڭ ئەتمە،
هەۋەس يولىدا تەئەققۇلنى سەخت سەڭ ئەتمە،
شەبابىنىڭ هەۋەسىدىن سەقالنى رەڭ ئەتمە،
ئاقارسە سەبزە، كۆكەرمەك يەنە نې ئىمكاندۇر.

كۆڭۈلنى ئۆز بۇ جەهاندىن، ئۇمىد تەركىنى تۇت،
چىراكى بولدى جەهان ئىچرە پەيكەرىڭ فەر تۇت،

① بۇ سۆز «چاهار دىۋان» قول يازمىسىدا «قويۇپ» دەپ ئىلىنغان.

* 4 – دىۋان — «فەۋايىدۇل – كىبەر» دىن. «ر» هەرپى تەركىبىدىكى 1 – غەزەل.

ھەۋاۋۇ لەھۋ تەرەب راھەتىنى ئەمدى ئۇنۇت،
قارى يىگىتلەر ئىشىن چۈن قىلۇر ئېرۇر مەبھۇت،
يىگىت قارىلار ئىشىن پىشە قىلسە ناداندۇر.

نېتەيكى، جۇرمىدىن ئولىيان باقارغە قالمادى يۈز،
كى غەفلەت ئىچرە جەھاندا بەھارىم ئولدى كۆز،
بۇ زال قەيىددىن ئەھلى خىرەد كۆڭۈلنى ئۈز،
چۇ قەد ئىگىلدى ئەسا بىرلە داغى بولماس تۈز،
ئىشتىسە تۈز ئاڭا بىر گەنج بەيتۇل ـ ئەھزاندۇر.

ۋۇجۇد لەۋھىگە يازمىش قەزا فەنا ھەرفىن،
كۆڭۈلدە ئىزدەمەگىل دەھر فانىنىڭ شەرفىن،
ھەۋانى ئەيلەمەگىل مەخزەنى دىلدىدا دەفىن،
كۆزۈم چوقۇرغە تۇشۇبدۇر ۋەلى قەۋدى زەئىفىن①،
نەزەر قىلۇر ئۇياتىدىن چوقۇردا پىنھاندۇر.

ئايا خىرەد ئىلى، يۈر جۇرم ئېيتىمرافى بىلە،
چۇ ئاقىل ئولكى بولۇر نەفسىنىڭ خىلافى بىلە،
ئۆزىنى بىلسە كىشى تەبئ ئەقل سافى بىلە،
دەرىغكىم، قارىدىم زۇھد تەقۋى② لافى بىلە،
ۋەلى، ئىشىم ياشۇرۇن بارچە جۇرم ئىسياندۇر.

نې ئۇشتۇر، ئولكى قىلۇر دىلرەبا يىگىتلەر شۇكر،
قىلىنىڭ بۇ دەھردە ئەھلى فەنا يىگىتلەر شۇكر،
ئەگەرچە شاھ مەگەركىم گەدا يىگىتلەر شۇكر،
خۇدا ئۇچۇن قىلىنىڭ ئەي پارسا يىگىتلەر شۇكر،
كى سىزگە جۇرم گۇنەھىدىن خۇدا ئىگەھباندۇر.

رەفىقلەر يوق ئىمىش ئېيتىدال دەۋراندا،
تەقەييۇد ئولدى ئەناسىر ۋۇجۇدى ئىنساندا،
فەنا مەنازىلى دەۋرىدە جۇملە نۇقساندا،

① بۇ مىسرا «چاھار دىۋان» نىڭ قول يازما نۇسخىسىدا «چوقۇرغە تۇشتى چۇ كۆز گويىميا قەۋىي زەئىفىن» دەپ ئېلىنغان.

② «چاھار دىۋان» دا بۇ يەردىكى «تەقۋى» سۆزى «فەقر» دەپ ئېلىنغان.

يىگىت بىلە قارىغە زۇھد بىرلە ئىسياندا،
بەق دىختيار مۇڭا قەھر، ئاڭا نې ئېھساندۇر.

ئايا خىرەد ئىلى، تۇت پىرلىقدا تائەت ئەمر،
كى تەۋبە ئېيلەپ ئۇمىد ئەت داغى ئىبادەت ئەمر،
ئەگەرچە بەندە ئىسەك قىلماغىل خىيانەت ئەمر،
يىگىتلىكىدە كىشى قىلماسە ئىتائەت ئەمر،
نې سۇد كىم قارىدى، نەچچەكىم پۇشەيماندۇر.

كۆڭۇلدە يادى خۇدا بولسە دەھر ئىچرە نې غەم،
ھۇرۇق تەۋبەنى جان سەفھەسىگە ئېيلە رەقەم،
چۇنانچە خەۋفۇ رىجانى دىلغە ئېيلەگىل ھەمدەم،
نەۋائىيا، يېمە غەم نې ئۇچۇنكى بەھر كەرەم،
چۇ ئۇردى مەۋج بارىغە ئۇمىد غەفراندۇر.

ز ھەرپى

فەنا دەيردە تالىبى يارلار بىز،
ئانىڭ غەيرىگە ئانچە ئەغيارلار بىز،
مۇھەببەت مەيىگە ئەجەب زارلار بىز،
ئۆتۈڭ ئىشرەت ئەھلى، كى بىزارلاربىز،*
تۇمەنمىڭ بەلاغە گىرىفتارلار بىز.

قىلىبدۇر تەنمنى قارا ئىشق ئوتى،
ھەمىشە ئاتىپدور قەزا ئىشق ئوتى،
بەدەندە بولۇپ جا ـ بەجا ئىشق ئوتى،
كۆڭۇلنى قىلىپ يۇز يارا ئىشق ئوتى،
تەرەھھۇم قىلىڭكىم، دىل ئەفكارلاربىز.

ئۇمىدىم تولا يار فەريادرەسدىن،
خەلاس ئېيلەگەي بارچە لەھۇ ھەۋەسدىن،
چىقارغە كۆڭۇلنىڭ قۇشى بۇ قەفەسدىن،
تىلەر بىز شىفا بىر مەسىھا نەفەسدىن،
كى بۇ كۇھنە دەير ئىچرە بىمارلار بىز.

* 3 ـ دىۋان ـ «بەدايىئۇل ـ ۋەسەت» دىن. «ز» ھەرپى تەركىبىدىكى 5 ـ غەزەل.

چۇ ئەربابلاردىن جۇدا قىلمە، يارەب،
گەردەم قىل مۇھەببەت مەيىنى لەبا ـ لەب،
كى ھەيرەتىدە بىردەم قاراپ كۆككە ھەرشەپ،
يارۇتقاي دېبان كۆزنى بىر سەئىد گەۋگەب،
ھەر ئاقشام تاك ئاتقۇنچە بىدارلار بىز.

ئايا چەرخ زالىم، جەفانى ئۇنۇنقىل،
زەمانى ۋەفا قىلكى، بىزنى ئاۋۇتقىل،
ئەلايىق ئىشىدىن كۆڭۈلنى ساۋۇتقىل،
سەبۇك رۇھ ساقى فەنا جامى تۇتقىل،
كى ئۆزلۈك يۇكىدىن گەرانبارلارمىز.

نېتەي، قورشادى بىزنى چۇن لەشكەرى غەم،
ئانىك ياددا دائىما بىزگە ماتەم،
ھەزىن كۆڭلۈمىز بولمادى شاد ـ خۇررەم،
مۇيەسسەر ئىسە دوستىنك ۋەسلى ھەردەم،
بېرىپ ئىككى ئالەم خەبدارلاربىز.

كۆڭۈل قىل ئەزەل ساقىسىنىك سەلامىن،
ئاياغىمغە باش قوي، قىلىپ ئىبھترامىن،
قىل ئۇششاق بىرلە، نىزارى، مەقامىن،
نەۋائى گەبى ئىچكەلى ئىشق جامىن،
خەرابات كويىدا خۇمارلار بىز.

س (سىن) ھەرپى

ھەۋەس يولىدا خىرەد بولمە سوفىئى سالۇس،
مۇھەببەتىدە ئانىڭكىم كۆڭۈلنى قىل قەقنۇس،
تەغافۇل ئىچرە ھەمە راستلار ئىشى مەئكۇس،
بەسا بۇ دەير كۇھەن مەجلىسىدە قىلمە جۇلۇس،*
كى ئاندا ھەر كىشى مەجلىس تۇزەر①، بولۇر مەھبۇس.

* 4 ـ دىۋان ـ «فەۋايىدۇل ـ كىبەر» دىن. «س» ھەرپى ئەركىبىدىكى 8 ـ غەزەل.

① بۇ مىسرادىكى «تـۇزەر» دېگەن سـۆز «چاھار دىۋان» قول يازمىسىدا «تۇتار» دەپ ئېلىنغان.

فەنا ھەرىمىدە ئىستە چۇ ئىشق مېھرابىن،
سۇجۇد ئەيلە تۆكۈپ ئىككى دىيدەنىڭ ئابىن،
بۇدەھر فانىنى دەپ چەكمە رەنج قەللابىن،
جەھاندا ئىستەمە ئاچۇق فۇتۇھ ئەبۇابىن،
كى بۇ زەمانە ئارا بولمىش ئول ئىشىك مەدرۇس.

مۇراد شاھىدىغە يەتمەدى ئىبادەتسىز،
ئۆزىچە قىلمادى ئىش ھەر كىشى ئىنايەتسىز،
ئۇمىدى ھاسىل ئەمەس بولسە ئول قەنائەتسىز،
ھەراس سەئىيى بىلە فەيزيوق رىيازەتسىز،
گەر ئولسە داغى بۇ ئىش بىزگە بولمادى مەھسۇس①.

نەقىر ئاھ چىقىپ دەرد ئەھلىدىن كېچەلەر،
كېچىپ بۇ دارى فەنا مەنزىلىدە بىر نەچەلەر،
كى بولبۇل ئۇچتى جەھاندىن كى قالدى زاغچەلەر،
مەيى مۇغانە ئەگەر تۇتسە بىزگە مۇغبەچەلەر،
كى ئەرغەنۇن ئۇنى يوق ئىبرسە بەسدۇرۇر ناقۇس.

بۇ دار شۇغلى ئۇچۇنكىم ئۆزۈڭگە ئەيلەمە قەھر،
جەھان سۇرۇرىدا كامىڭ ھەمىشە بولمىش زەھر،
ۋەفاسىز ئالەم ئارا ئەھلى ئىشق تاپمادى بەھر،
چۇ يوق بۇ كىشۋەرى ئىسلام ئارا ۋەفا بىلە مېھر،
خۇشا، نەۋاھىيى ئەفرىھ خىتتەئى تەرسۇس.

چۇيار ياددە بول، بۇ جەھان غەمىنى ئۇنۇت،
قىلىپ ئۇزۇڭنى داغى پىر دەيردە مەبھۇت،
بەقانى ئىستە، فەنا مەنزىلىدە قىلمە سۇكۇت،
چۇ ئۇمر ئۆتەر بۇ كۇن ئۆزنى نىشاد ئىلەخۇش تۇت،
كى تاڭلا نەفئ يېتۇرمەس دەرىغ ئىلە ئەفسۇس.

چۇ بۇلبۇل ئەتتى جەھان گۇلشەنىدە ئەيشۇ تەرەب،
كى بەردى بادى خەزان باغ غۇنچەسىغە ئەدەب،
مۇيەسسەر ئولمادى ئول يار ۋەسلى بىزگە ئەجەب،

① ئەسلى قول يازمىدا بۇ سۆز «مەئنۇس» دەپ يېزىلىپ قالغان.

ۋىسالىدىن مەن ئەگەر نائۇمىد ئىسەم، يارەب،
كى ئىشق زۇمرەسىدىن قىلمەكىم مېنى① مەئيۇس.

بۇ دەھر فانى ئارا نەچچە قىلسە زىبالىغ،
كى سۇد تاپمادى ئاندىنكى خام سەۋدالىغ،
بەلاغەت ئەتمەدى ھاسىل نىزارى نابالىغ،
نەۋائىيا، سەنۇ ئاۋارەلىغدا رەسۋالىغ،
نېدىنكى دەير فەنا ئىچرە نەگ ئېرۇر ناموس.

ش (شىن) ھەرپى

جەھان ئۇمۇرىدا، ئەي يار، جانىگە يۈز نىش،
بۇدەھر فانى ئېرۇر بەلكى جايى غەم ئەندىش،
مۇراد تاپمادى مۇندا نې شاھۇ نې دەرۋىش،
ئاقارە باشلادى باشۇ تۆكۈلە باشلادى تىش، *
سەفەر ياراغىنى قىلغىلكى تۇشتى باشىگە ئىش.

كۇھۇلەت ئولدى بەھارىمكى بولدى چېھرە سەرىغ،
كى غەفلەت ئىچرە، دەرىغا، كى ئۇمر كەچتى دەرىغ،
ھەيات رىشتەسىن ئۇزمەككە چەرخ ئىلكىدە تىغ،
يىگىتلىكىم بارىبان، كەلدى باشىمە قارىلىغ،
فەنا بولدە بۇ يەڭلىغ ئىمىش بارىشۇ كېلىش.

چېچەك ئۇلۇرمۇ يەنە ئۇمر چەرخى كۆز قىلسە،
نىگۇن قىدى تۇزەلۇرمۇ كى نەچچە تۇز قىلسە،
شەبابلارغە كەراندۇركى قارى سۆز قىلسە،
يۈز ئولكى قىرقدىن ئەللىككە قويدى يۈز قىلسە،
مەگ ئىشمدىن بىرىگە ياخشىلىق مەھال ئېرمىش.

سېھەت مىزاجغە ئاخىر قارىلىق ئولدى ئەلىل،
چۇخىرە بولدى كۆزۈم ھەم كەلالەت ئولدى تىل،
ۋۇجۇد بولدى گەران، رۇھ ئانچە بولدى سەقىل،
ئېرۇر ھاياتنىگ ئوق يەڭلىغ ئۆتمەكىگە دەلىل،
كىشكى ياكەبى قەدكە ئەسادىن ئەتتى كىرىش.

① ئەسلى قول يازمىدا «قىلمە گىمسەنى» دەپ يېزىلىپ قالغان.

* ش – دىئوان – «فەۋايىدۇل – كىبەر» دىن «شىن» ھەرپى ئەڭ كىيىنكى 1 – غەزەل.

غۇرۇرلۇق بىلە ئىسيانغە ئەمدى تەۋبە كېرەك،
ندامەت ئەشكى ۋۇجۇدۇڭنى پاك ئىتەر بى شەك،
كى نەفسى خاھىشىنى ئەمدى ئەيلەگىل كەمرەك،
ئەدەبدۇر ئالتى جەھەتتىن ماڭا چۇ يەتتە فەلەك،
نې سۇد ياشىم ئەگەر ئاتمىشۇ ۋەگەر يەتمىش.

ئاغىز ئارا شولەگەي، كۆزدىن ئەشك بولدى رەۋان،
ۋۇجۇد قۇۋۋەتى كەتتى چۇ زەئف بولدى ئەيان،
سەفەر قىلۇرغە يەقىن بولدى بۇ كۆڭۇل بىلە جان،
يىگىتلىك ئولدى بەھارۇ كۇھۇلەت ئولدى خەزان،
دېگەن بۇ سوزنى ـ قارىلىغنى قىشغە ئوخشاتمىش.

بۇ زال شۇئبەدەسى ئاقىبەت قىلىپ بىمار،
شەباب سىلكىدە ئەيلەپ چۇنانچە زارۇ نىزار،
خەزان يەلدە بولۇپ بىزگە زەئفەران رۇخسار،
نې قىش نىشاتى ماڭا قالدى نې خەزانۇ بەھار،
بەھارىمە چۇ خەزان قويدى يۇز خەزانىمە قىش.

خوشا قارىلىقدىن كىمكى بولسە پەردە تەيمن،
كى يار يادى بىلە دىلغە ئەيلەسە تەسكىن،
كىشى چىقارسە كۆڭۇلدىن بۇ دۇركى دەھر غەمىن،
نې تۇرفە ئىشكى بىرەۋچۇن تارىقتى ئۇمرىدىن،
دېسە ئۇزۇن ياشا قارغىشىدۇرۇر، ئەمەس ئالقىش.

بۇ چەرخ كۆرگۈزۇبان كىمسەگە مەمات يولىن،
كى بەرمەدىكى دەرىغ، جاۋىدان ھەيات يولىن،
نىزارى ئىستەگىلۇ ئىسم ئىلە سىفات يولىن،
نەۋائىيا، تۇتار ئەھلى فەنا سەجاد يولىن،
ئىبرىشمەك ئىستەر ئىسەك، ئىستە ھەم ئالارنى ئىرىش.

س (ساد) ھەرپى

دەيرى پىرى قىلغۇسىدۇر مۇددەئالىقدىن خەلاس،
زەر قىزىن ئەقد ئەيلەبان خۇد پادىشالىقدىن خەلاس،
كېچە ـ كۇندۇز مېھنەتى ئاقۇ قارالىقدىن خەلاس،
مەي مېنى قىلدى رىيايى پارسالىغدىن خەلاس،

* 2 — دىۋان ـ «نەۋادىر ئۇش ـ شەباب» دىن. «س» ھەرپى تەركىبىدىكى 4 ـ غەزەل.

پارسالىغ يوق ئەجەبكىم خۇد نەمالىغدىن خەلاس،

تانىيائالماس مۇھەببەت دەيردە ياخشى، يامان،
يارنىڭ يادىدا ئۆز ھالىمدا ئېرمەس بىر زەمان،
ئاقىبەت قىلغاي ئەجەل بادى مېنى بى خانمان،
خانىقەھ ئەھلى يولۇقسە مەستلىغدىن تانىمان،
شۇكرىكىم بولدۇم ئەلەرغە ئاشنالىغدىن خەلاس،

ئارزۇم پىرى مۇغاندىن بۇ ئېرۇر پەيمانەگە،
تۇتسە جامىنى لەبالەپ خۇشدۇرۇر دىۋانەگە،
جانىنى تەرك ئەتسەم نەخۇشدۇر دەير ئارا جانانەگە،
ئىشق خىلۋەت كۇنجىدىن سالمىش مېنى مەيخانەگە،
قىلدى زىندان گۇشەسىدە مۇپتەلالىغدىن خەلاس،

ئەي كۆڭۈل ئول يارنىڭ يادىدا قىل ئاگاھلىغ،
غەفلەت ئۇيقۇسىدە ھەردەم قىلماغىل گۇمراھلىغ،
ئەيمىشنى تەرك ئەت جەھاندىن، بول ھەمىشە ئاھلىغ،
دەير پىرى جۇرئەسىن تاپمايكىم ئولدۇر شاھلىغ،
دەير ئارا گەر ئارزۇ قىلسام گەدالىغدىن خەلاس،

ئەي سەتەم، مەن ناتەۋانغە بىر زەمان قىلمە سەتىز،
ئەي ئەلەم، قىلمە جەفا بىرلە كوڭۈلنى رىز - رىز،
ئەي غەم، ئەمدى كەت باشىمدىن، ئەتمە جاندا ئۆستەخىز،
ئەي جەفا، گەر بىر ۋەفا قىلكىم ئېكەۋلەن بولغامىز،
مەن جەفا چەكمەكدىنۇ سەن بۇۋەفالىغدىن خەلاس،

قان بىلە ئاغۇشتە بولدى دىدەئى گەريانىمە،
چەقتى ۋەھ ئەشكى نەدامەت كۆلبەئى ئەخزانىمە،
جانىنى ئالغىل يەتكۈرۈپ مەن خەستەنى جانانىمە،
ساقىيا، ھەجرۇ خۇمار ئىچرە يېتىپ مەن جانىمە،
بىر قەدەھ بىرلە مېنى قىل بۇ ئارالىغدىن خەلاس،

ئەي كۆڭۈل، ئول يارنىڭ كويىمدا بىر كۈن بارسەن،
دەھر رەنجىدىن نې غەمدۇر تالىبى دىيدارسەن،

بى نەۋالەر جۇملەسىگە، ئەي نەزارى، زارسەن،
ئەي نەۋائى، بى نەۋا ئىستەپ سېنى دىلدارسەن،
گەر نەۋا ئىستەرسەن، ئولمە بي نەۋالىغدىن خەلاس.

ض (زاد) ھەرپى

ئىلتەدۇر جانۇ تەنىگنى چۇ قەزا دارۇل ـ قاز،
قۇرس خۇرشىدغە قانى بولۇبان بول مىمراز،
فەزل تاپماق تىلەسەك ئۆزنى قىل فەزلى ئەياز،
قىلە ئالغانچە ردىيا ئەھلىدىن ئەتكىل ئېئراز،*
ياخشىراق سىدق ئىلە ئاسىكى رىيالىغ مۇرتاز.

دەير پەرى قولىدا نەقد ئېرۇر ھاسىل فەيز،
زەر قەزى ئەقدى بىلە ھاسىل ئېرۇر كامىل فەيز،
بۇ جەھان زىيبى تەمەنناسى ئېرۇر ھايىل فەيز،
مەھرەمى سادىق ئېرۇر ئۇزرى بىلە قابىل فەيز،
مۇئجىبى زۇھىدغە بولماس مۇتەجەللا فەييار.

ئافىيەت ئىستەگەن ئەل سۇبھى مەيمن نۇش ئىتەر،
مەيى ژەھدەتنى كۆڭۈل پەرى مۇغاندىن ئىستەر،
كىم كۆڭۈل بەرسە جەھان مەشغۇلى چۇن رەنج يەتەر،
ئۆزلۈكۈڭ سىللىدىن ئەخلاقى زەمىمگنى كۆتەر،
كىم كىتەر مۇسھىل ئىلە نەچچە مۇخالىق ئەمراز.

پەر ئولۇپ يار تەھەققۇق سارى بارماس كۆڭلۈڭ،
غەمى دۇنيانى جەھان ئىچرە چىقارماس كۆڭلۈڭ،
نەچەكىم زىيبى جەھان كاردا ھازماس كۆڭلۈڭ،
باش ئاقاردى، كۆز ئاقاردىيۇ ئاقارماس كۆڭلۈڭ،
تىمىرەسن ھەر نەچەكىم تۇتتى سەۋادىگنى بەياز.

يېقتۇر رەنج بىلە زالىمى دەۋران سېنىكىم،
قۇۋۋەتى بازۇ بىلە رۇستەمى داستان قانىكىم،
يار يادىدا بىرەۋ چىقمادى ئانىڭ جانىكىم،
چەك رىيازەت، ۋەلى ئىش ئورنىدا كۆرمە ئانىكىم،
بۇ رىيازەتدۇرۇر ئولكىم ئەۋەزى كەلدى رىياز.

* 2 ـــ دىۋان «نەۋادىرۇش ـ شەباب» دىن «ض» ھەرپى تەركىبىدىكى 1 ـ غەزەل.

غەفلەت ئۇيقۇسى بىلە ھەددىدىن ئارتار مەرەزلىك،
بۇ مەرەز دەفئىگە چۈن تائەت ئولۇپدۇر ئەۋەزلىك،
بارچە ئىش ۋەقتىدە ھەق بولسا كېرەكدۇر غەرەزلىك،
چۈنكى بىھودە ئېرۇر بارچە مۇتەۋۇەل ئەرزلىك،
بۇ غەرەزدىن بولادۇر دەفئ كېرەكمەس ئېئراز.

فەقر كۇيىدا چۇ ئول يارغە قىلغىل ئەدەبى،
قەرىلىق يەتتى داغى ئەيلەگۇكۇز فىئل سەبئى،
كەلدى ئىشىق ئەھلىغە بو دار غۇرۇرى ئۇجبى،
ئىكى بارماقكى تۇتار سىيمنى مىقراز كەبى،
فەقر تارىن داغى قەتئ ئەتكۇچىدۇر ئول مىقراز.

سۇبھىدەم مەي ئىچىبان چۈنكى بول ئىبنى فارىز،
خاكدان دەھر ئۇمارى ئارا بولمە رايمز،
جەھد ئىتىپ زىكر بىلە ئىستەگىل ھەقدىن فايمز،
ھەرنە ئالىگغە كىلۇر ھەقدىن ئېرۇر چۈن ئارىز،
بەس تەھەممۇل قىلىبان ئەيلەمە ھەردەم ئېئراز.

بۇ فەلەك غەمنى كۆگۈلنىك خۇمىدىن تاشۇرغاي،
دەردۇ مىھنەتنى قەزا جانىم ئۇچۇن ئاشۇرغاي،
پىر ئاياغمنى، نىزارى، تاپىبان باش ئۇرغاي،
جەھلى ئەيبمنى، نەۋائى، نېتىبان ياشۇرغاي،
ئەل كۆزى ئاچۇق ئېرۇر گەر ئۆزى ئەتكەي ئەغراز.

ط (ئىتقى) ھەرپى

سدق ئەھلىگە بۇدۇر كەھف فەنادا غار شەرت،
غار ئىچىدە يار ھەمدەم بولغالى بىر يار شەرت،
ئىشق نىشىن جانغە يەتكۇرمەك ئۇچۇن بىر مار شەرت،
دەير پىرى خىزمەتىدە قىلسە ھەر خۇممار شەرت،*
كىم بىلىن رۇس ئەيلەگەي ئەۋۇەل ئېرۇر زۇننار شەرت.

مەن خەيال ئەتتىم نەچە: فۇرقەت ئوتىدا كۆيمەيمن،
ئويدىمۇ ئۆز ھالىمە، بۇ ئوت مېنى كۆيدۇرمەيمن،

* 3 – دىۋان – «بەدايىئۇل – ۋەسەت» دىن «ط» ھەرپى تەركىبىدىكى 1 – ئەزەل.

هەر نەچە دېدىم: كۆڭۈلگە دەردۇ غەم كەلتۈرمەيمەن،
شەرت قىلدىمكىم: ۋەفاسىزلەرنى ئەمدى سېۋمەيمەن،
ئىشق زور ئەتىكەچ ۋەلى باتىل بولۇر بىسيار شەرت.

نۇرى زۇلمەت ئىچرە كىرمەكلىككە كىمدە ئىختىيار،
كىم قەراردا بۇ دەير ئىچرە ئەمەس دارۇل قەرار،
دەھر ئارا خۇدبىنلىق ئەيلەپ ئەتمە ئۆزنى ئېئتىبار،
تەۋبە قىلماق ئىستەر ئىرسەك قىلمە دەئۋا ئاشكار،
تەكرىغە تاپشۇر ئۆزۈڭنى قىلماغىل ئىزھار شەرت.

فەقر ئەتۋارى خۇش ئىرمەس شاھلىغ شەئنىگە كىم،
نۇكتەئى ئىشق مۇھەببەت يەتمەگەي زېھنىگە كىم،
ئالەمى زاھىرنى بىلگەي، تۇشمەگەي مەئنىگە كىم،
ئىشقنى جەببارلار فەھىم ئەيلەمەسلەر نىگە كىم،
باردۇر ئانداق جان رىشۇ خاتىرى ئەفكار شەرت.

ئىستەگىل دارۇل بەقا، پەجمۇردە قىلمە كىمسەنى،
ئەيلەسەك كىمگە ۋەفا ئەفسۇردە قىلمە كىمسەنى،
سۆزدە ياخۇد تىغ بىرلە مۇردە قىلمە كىمسەنى،
بولماغىل ئازۇردەۋۇ ئازۇردە قىلمە كىمسەنى،
فەقر ئايىنىدا نەچۇنكىم ئەمەس ئازار شەرت.

چەك رىيازەت كۆنجىدە ئول يار ئۆچۈن رەنجۇ تەئەب،
كىم ھىساب ئالماسدا ئايغىل يەئنى ئۆزلۈكدىن ھەسەب،
كۆرمەگىل ئەھلى فەنانىك فېئلى ئەتۋارىن ئەجەب،
شەرت ئىلە دەئۋيى فەنا ئىچرە ئەمەس شەرتى ئەدەب،
بىئەدەبلىغدىندۇر ئەتسە شەيخ دەئۋادار شەرت.

دەھرنىك ئەيشى سۇرۇرىغە كۆڭۈل ئالدۇرماغىل،
بى ۋەفادۇر خوبلار، يانمەدە بىردەم تۇرماغىل،
تالىبى ھۇشيار ئىسەك غەفلەت ئەساسىن قۇرماغىل،
سالىك ئىرسەك ئىشغە مەشغۇل ئول، ۋەلى دەم ئۇرماغىل،
گەر بۇ يولدا شەرت ئىرۇر كىردار ئەمەس گۇفتار شەرت.

ئۇشدە كۆرگەن بوستاندىن، ئەي كۆڭۈلكىم، گۈل تۇرۇر،
كىم تەغافۇل شەھنەسىگە ئۇمرىنىك نەقدىن بىرۇر،

ئاڭلاغىل ئەھلى فەناغە مۇندا تۇرماغلىغ نېمدۇر،
ئىستەر ئىبرسەڭ تەكرىنى بۇتلارنى سۇندۇرگىن ئىبرۇر،
ئۇشبۇ يولدا دۇنيى ئۇقبادىن ئىستىغفار شەرت.

بۇ جەھان دەيردە دەۋران بادەسىنى يۇتمەكىم،
بى ۋەفا دۇنيا ئۇمۇرىدا كۆڭۈل ئاۋۇتمەكىم،
يار يادىيى، نىزارى، بىر زەمان ئۇڭسۇتمەكىم،
ئەي نەۋائى، چەرخدىن جۇز ئەگرىلىك كۆز تۇتمەكىم،
ھاجەت ئىبرمەس ئانى قىلماق چەرخى كەجرەفتار شەرت.

قىلمە دۇنيا بىلە دىل ئايمنەسىنى مەنقۇت،①
ئارىيەت ئالەم ئىشىنىڭ باربسمدۇر مەخلۇت،
چىمكەدۇر رۇھنى ئاخىر بۇ سەمائى مەخروت،
گەر فەنا رەسمىنى قىلماق تىلەر ئىبرسەڭ مەزبۇت،
نەفس ئىلە رۇھنى زىنھار كى قىلمە مەخلۇت.

ئەيلەمەس چۇنكى ۋەفا ساڭا نە فەرزەند نە زەۇج،
ئاقىبەت ئادەم ئۇچۇن بەھرى فەنا ئۇرغاي مەۇج،
غەرق ئولۇر ئالەم ئارا باشدىن ـ ئاياغ چەندان فەۇج،
رۇھ ئول نۇردۇرۇركىم ھەق ئاڭا بەرمىش ئەۇج،
نەفس زۇلمەتغە قالىپ قالمىش ئاڭا پايە سۇبۇت.

رۇھنىڭ ئۇشبۇ جەھان ئۇيى ئىبرۇر زىندانى،
تەن ئەماربدا بولۇپ ئانىڭ ئۇچۇن پىنھانى،
ئاراغە ئالمىشدۇر بەغزى ھەسەد نەفس ئانى،
رۇھ رەھمانى ئىبرۇر، نەفس ئىبرۇر شەيتانى،
ئىككىسىن بىر ـ بىرىگە قوشماق ئەمەسدۇر مەشرۇت،

رۇھ تەن قالىبمدا نەفسىگە بولمىش يولداش،
ئاھكىم، غەفلەت ئىلە بىر ـ بىرسىگە چىرماش،
ئىمتىھان قىلماق ئۇچۇن مۇشتەمىل ئەيلەپ نەققاش،
رۇھغە شۇھە كەلمۇللاھ ئىشمن قىلماق فاش،
نەفس فىرئەۋن لۇك ئەسبابىنى ئەيلەپ مەزبۇت.②

① 4 ـ دىۋان ـ «فەۋايمدۇل ـ كىبەر» دىن. «ط» ھەرپى تەركىبىدىكى 1 ـ غەزەل.
① قول يازمىدا «مەربۇت» دەپ يېزىلمىپ قالغان.

قۇدرەتى ھۇققە ياساپ جىسمى بەشەر لايمنى،
ئاندا تەئىين ئىتىبان رۇھى رەۋان جايمنى،
ئەفس چاھىدا ئانىڭ بەند ئىتىپ لايمنى،
رۇھغە زاتى ھەبمبۇللاھ ئىشى ئايمنى،
ئەفس بۇ جەھللىق ئەسبابىنى ئەيلەپ مەبسۇت.

راستلىق پەنجەسىنى ئەيلەدى بىزگە ناسىخ،
پەنجە بابىدا سوزار ئاندا مەلائىك چاسىخ،
دىن دەرۋازەسىنى پەنجىنى ئەيلەپ شامىخ،
يارەب، ئەت بىزنى ھەببىمڭ سۇفەتىغە راسىخ،
ئەيلە بۇجەھل تەرىقىڭ ئىچمىزدىن مەسقۇت.

قىل فەنا ئەھلىنى ئۇقبادا مۇخادىم، يارەب،
ئەيلەگىل ئاندا ماڭا لوتفىنى جازىم، يارەب،
دىن نىزامىدا نىزارىنى كى نازىم، يارەب،
قىل نەۋائىنى ھەمۇل خەت بىلە ئازىم، يارەب،
كىم بىز ئۇرياننىدىن ئايرىلدى ئوتـۇز ئالتى خۇتۇت.

ظ (ئىزغى) ھەرىپى
نەسىب ئىتىپ ساڭا ھەق چۇنكى كىمىيا ئەلفاز،
چۇنانچە تىيرە كۆڭۈلگە بېرىپ جۇلا ئەلفاز،
ھىدايەت ئەھلىگە ھەم شەمئ رەھنەما ئەلفاز،
نې نۇتق دىلكەش ئىبرۇر ۋەھ، نې دىلرەبا ئەلفاز،*
مەسىھ نۇتقىدا يوق بۇيلە جانفەزا ئەلفاز.

كەلام گەۋھەرىغە بەلكى دۇرج ئولۇپ ئاغمزى،
ئىكى جەھان يارۇتۇپ ئول ھەببىنىڭ مەڭمزى،
قىلىپ ئەدەم بارى سۆزلەرنى سۆزىنىڭ تەمزى،
ئىبرۇر خۇجەستە سۆزۈڭ فەيز مەۋجىنىڭ تېڭمزى،
تېڭمزدا ھەر ساردۇر دۇررى جەبەھا ئەلفاز.

جەھاننى تۇتتى ھەمۇل شارىئى سەھبەلارى
نەجان بەردى داغى نۇكتەئى سەردىلارى،
تۇفەيلىدىن يوقالىپ بەندەنىڭ قەبىھلارى،

* 2 – دىۋان — «نەۋادىرۇش – شەباب» تىن. «ظ» ھەرپى تەركىبىدىكى 2 – غ زەل.

سۆزۈڭده لەفزىك ئىشىتكەچ ئەرەب فەسىھلارى،
بىردىسى قىلمادىلار سۆزگە ئىبتىدا ئەلفاز.

بۇ مۇجتەمەئ بولۇبان لەفزىگە جەمئى كەلام،
كەلام مەئنىسى بەلكىم تىلىگدا بولدى تەمام،
شەفىئ بولدى ھەدىسىگە، بىزگە يەۋم قىيام،
سۆزۈڭده پەرى خىرەد تاپمادى غەلەت ئەھكام،
تىلىغە سەھۇ ئىلە ھەم ئۆتمەيمن خەتا ئەلفاز.

شەفائەتىگە ھەمە جۇرمنى ئەدەمگە سۇرۇپ،
مەلائىك ئىلكىدەكى جۇرم نامەنى ئۆچۈرۇپ،
سىنىك مۇتابىئەتمك بارچە سەھۇنى كۆچۈرۇپ،
ساڭا نەدىم ئولۇبان جەبرەئىلكم كەتۇرۇپ،
بىر ئاشنا قاشىدىن بارچە ئاشنا ئەلفاز.

ئانىڭكى زىكرى تەمۇغدىن نەجات قىلسە نېتاك،
بېھەشت مەنزىلى ئىچرە مەقام بەرسە نېتاك،
شىكەستە زار نىزارىنى ئاندا قويسە نېتاك،
نەۋائى ئەيلەدى نەئىتىگى ۋىرد بولسە نېتاك،
ئاڭا كەلام رەۋان بەخش مۇئتەھا ئەلفاز.

ع (ئەيمن) ھەرىپى
قىلغىل كۆڭۈلده ئەيكى، قەنائەتنى مۇجتەمەئ،
تاھىئ خىسالىدىن قىلبان ئۆزنى مۇمتەنەئ،
مۇردا ئۇچۇنكى قىلمە داغى نەفسنى سەبەئ،
ھەقدىن ئەزىزلىق ئىملەسەك ئەلدىن ئۇزا تەمەئ،*
كىم خەلقنىك ئەزىزى دىدى «ئەرەمەن قەنەئ»،

كۆپ ئەيىبدۇركى سەنئەتىغە لاھىئ ئەتسە فەخر،
ئىبرەمەس سەنەدكى زىللەتىغە جاھىئ ئەتسە فەخر،
خۇشدۇر ۋىسالى ھەقنى بۇكىم شايىئ ئەتسە فەخر،
مەزمۇمدۇر قەنائەتىدىن قانىئ ئەتسە فەخر،
تاھىئ خىسالىدىن كىشىنى ئەيلەگەي تەمەئ.

* ـدىۋان ـ؟

سەدق ئەھلىنىڭ قاشىدا ئەجايىپ رەمۇزەدۇر،
ئىشق ئەھلىنىڭ ئىچىدە غەزا دەرد سوزەدۇر،
بەرمەك كۆڭۈلنى چەرخ ۋەفاسىز ئەجۇزەدۇر،
كىم تۇنمە تاپماس ئەتكەلى ئىغتار روزەدۇر.
ئەرمەس ۋەرەڈ بىر ئاچقە غەزا بەزلىدۇر ۋەرەڈ.

بولغاي ئۆزى غەمنى يېگەن دەرد ئاھ ئىلە،
ۋەھدەت مەيىنى نۇش ئېتەر سۇبھىگاھ ئىلە،
قىلغاي نەسۇھ تەۋبەسىنى چېھرە كاھ ئىلە،
ماتەم ئۆزۈڭگە تۇتكى ئۆلەرسەن گۇناھ ئىلە،
بى جۇرم تۇفەيلىڭ ئۆلگەنگە نېدۇرۇر جەزەڈ.

دەرد ئەھلى ئولكى بولسە كېرەكدۇر تەبەڈ ئاڭا،
خۇشدۇر مۇھەببەتى بىلە قىلسە رىجەڈ ئاڭا،
ئول ئەردۇرۇركى تابىئى بولمىش قىنەڈ ئاڭا،
بىر دەردمەند كۆڭلىدە كۆرسەڭ ۋەجەڈ ئاڭا،
گەر كۆڭلۈڭ ئاغرىماس ئول ئەمەس بۇ دۇرۇر رەجەڈ.

غەفلەت غۇرۇرى بىرلە جەھان نەقدىن ئالماغۇڭ،
دەردۇ بەلا ئۇقۇبەتىگە ئۆزنى سالماغۇڭ،
لەھۇ تەرەب سۇرۇرى بەلاسىغە قالماغۇڭ،
نەفس ئولسە تابىئىڭ كىشىسىن يوقسە بولماغۇڭ،
ھەرگىز كىشى بولۇپ ساڭا يۇزىڭ كىشى تەبەڈ.

بولدۇڭ نە سۇد دەھرىدە شەھ تەخت ـ تاج ئىلە،
تۇرماس كىشىسى بۇ فانى جەھاندە رەۋاج ئىلە،
بىكەس نىزارى تۇردى جەھان ئىچىدە ياج ئىلە،
قاقغىل نەۋائى ئۇشبۇ ئىشىكنى كاج ئىلە،
كىم سابىت ئولدى فەقرىدە مەزمۇن «مىن قەرەڈ».

غ (غەين) ھەرپى

نې خۇش تۇن ئىچرىكى ئول لامەكانغە قويدى ئاياغ،
كى دوست بەزمىدە ۋەھدەت مەيىگە بولدى ئىناغ،
جەمالىدىن قىلىبان كەسب نۇر ئىككى قاراغ،
زىھى بۇراقىڭ ئىزىدىن قەمەر ئۇزارغە داغ،*

* 2 ـ دىۋان ـ «نەۋادىرۇش ـ شەباب» دىن «غ» ھەرپى تەركىبىدىكى 1 ـ غەزەل.

مۇئەييەن ئىككى قاراڭغۇغە سۇرمەئى ماڭاڭ،

چۈرەڭشەن ئەتتى مەلائىككە نۇكتە پىنھانمەن،
كى چاكەر ئەيلەدى ئۆزگە فەلەك نىگەھبانمەن،
مۇنەۋۋەر ئەيلەدى توققۇز سىپپەرى بوستانمەن،
چۇ ياروتوپ يۇزۇڭ ئوتى فەلەك شەبىستانمەن،
ئۇ ياتمىدىن ئۆچۈروپ ھەر تەرەف نۇجۇمى چىراغ.

شەرافەت ئولدى سەما مەنزىلىگە جەۋلانىڭ،
مەلەكنى ئەيلەدى سىراب لۇتف ئىھسانىڭ،
كى قالدى رەۋزەدە ھەۋراغە داغى ھىجرانىڭ،
شەمىم كىم ساچمبان زۇلف ئەنبەر ئەفشانىڭ،
بولوپ سەۋامىئى قۇدسى ئىلىگە ئەتر دىماغ.

نەۋىد يار كېلىپ جەبرەئىل شەھپەردىن،
ئۇرۇج ئەيلەدىڭ ئول شام بۇ قارا يەردىن،
ئاسمىكى لەھزەدە كامىڭ چۇ ھەفت مەنزەردىن،
ئۆتۈپ قەددى ئۇزارىڭ سىپەھر ئەخزەردىن،
بۇ نەۋئ سەرۇ ئىلە گۇل تاپمايمن يەنە ئول باغ.

ۋۇجۇد مۇلكىدە زىجانغە كۆپ ئىقاب ئىبردى،
جەھان ئىلىگە بۇكسم جۇرمدىن ھىجاب ئىبردى،
نەدىنكى باشدىن ـ ئاياغ مايىلى شەراب ئىبردى،
ئۇلۇسقە زۇلمەتى كۇفر ئىچرە ئىزتىراب ئىبردى،
يۇزۇڭ قۇياشى فۇروغىدىن ئولدى مۇنچە فەراغ.

رىسالەتىڭ رەقەمىدىنكى ئالدى بارچە سەبەغ،
سىنكى تاپدى بىرەۋ بولدى خەۋفدىن ئەفرەغ،
كى ھاسىل ئەتتى گەدايىڭ جەھان ـ جەھان مەبلەغ،
كىتابىڭ ئۆزگە كۇتۇبدىن چۇ باردۇر ئەبلەغ،
بەلاغەتىگە مۇناسىب ھەق ئەيلەمىش ئەبلاغ.

نەغەمدۇرۇركى مەنى جۇرم ئەھلىگە قوشسە،
ۋۇجۇد مۇلكىنى بادى ئەجەل كېلىپ بۇزسە،

نىزارى، سەندىن ئەگەرچە ئۇمىد ئىتىپ تۇرسە،
بۇ بەسكى ئەينى ئىنايەت بىلە كۆزۈڭ تۇشسە،
تامۇغ ئوتىغە نەۋائىنى سۇدرەپ ئېلتۇر چاغ.

ف (فا) ھەرپى

ئارىيەت مۇلكىدە كۆڭلۈم بولدى مېھمانلىقدا ھەيق،
ئىنس تاپماي ئاقىبەت كارىغە ئىنسانلىقدا ھەيق،
كىم رىيايى زۇھد تەقۋا بىرلە ئىشانلىقدا ھەيق،
نەقد ئۇمرۇم كەچتى غەفلەت بىرلە نادانلىقدا ھەيق،*
قالغانى سەرف ئولدى ئەندۇھۇ پۇشايمانلىقدا، ھەيق.

چۇن ئۇمىد ئەيلەپ ۋەفاسىز دەھرى زالىم كۇنجىدىن،
ئۆزنى قۇتقارماقكىم ئول نەفسى ھەۋا ئىسكەنجىدىن،
كىم تەۋەھھۇم ئەتمەي ئول تاڭلا مەلامەت سەنجىدىن،
جانغە بىر دىشۋارلىغ قويماي رىيازەت رەنجىدىن،
سەرف ئولدى نەقد ئەۋقاتىم تەن ئاسانلىغدا، ھەيق①.

دەھر بى بۇنياد ئۆيىدە بولدى كۆڭلۈم مۇتمەئىن،
ھەر نەچە بولدى نەسۇد دەۋران ئارا ساھىب نىگىن،
بادى پەيمانىغە ساقى ئىستەدىم بىر مەھجەبىن،
باغلادىم پەيماندىن، پەيمان قىغانىكىم ئەقلىدىن،
بولدىلار پەيمانەدە ئول سۇست پەيمانلىغدا، ھەيق.

ئاھكىم، بولدى كۆڭۈل بۇ دەھر زالىم مايىلى،
كامى دىل ئىزدەپ جەھان مۇلكىدە بولدۇم جاھىلى،
بولمادىم بۇ دەھرفانى ئىچرە تەقۋا كاملى،
ئەي مۇسۇلمانلار، بىلىڭكىم، بولدى ئۇمرۇم ھاسىلى،
نەفسى كافىر فىتنەسىدىن ناموسۇلمانلىقدا، ھەيق.

بۇل ھەۋەسلىكىدىن ھۇرۇر ئىچرە باشىمدا تەلبەلىك،
دەھر فانىدا گەدا بولدۇم، نەسۇد، ئولدۇم مەلىك،
بىلمەدىم باقىنى، نەفسىم ئەمرىدە ئاپتىم پىلىك،

---

* 1 – دىۋان — «غەرايىبۇش ـ سىغە» دىن، «ف» ھەرپى تەزكىسىدىكى 1 – غەزەل.
① بۇ بىر كۆپلىت قول يازمىدا ئەكرار يېزىلىپ قالغان.

ۋايكىم، نەفىسىمنى ھەر نەچچە كىم تارتسۇ ئىلىك،
دېسەم ئۆز ئەھۋالىمنى بۇ نەۋئى ھەيرانلىغدا، ھەيران.

دەھرنىڭ ئاقىل ئىقامەت قىلغۇلۇق مەنزىل دېمەس،
يارنىڭ يادىدا غەملىك بولسە مۇندا غەم يېمەس،
بۇۋەفا ئالەمدە جاۋىدان ئىقامەت ئەيلىمەس،
ئانداغ ئىش قىلكىم، پۇشەيمان بولماغايسەن، كىم ئەمەس،
ھېچ ئاسىغ چۇن ئىش خەتا بولدى پۇشەيمانلىغدا، ھەيران.

كىم خىرەد ئەھلى فەلەك ئاشۇبىدىن ھەيران ئېرۇر،
بۇ فەنا مۇلكىدە ھەيرانلىقدا سەرگەردان ئېرۇر
دەھرنىڭ بەردى كۆڭۈلنى مەن كەبى نادان ئېرۇر،
ھەرنە ئۆتكەن سۆزلەرىم چىندۇر دېسەم يالغان ئېرۇر،
چىن بۇ دۇركىم ئېيتايمن ئۇمر ئۆتتى يالغانلىغدا، ھەيران.

قەئر ئەتـۇارىنى تۇت يادى بىلە قىل جان فىدا،
غەفلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغان، دەپ كېلۇر ھەردەم ندا،
كىم كۆڭۈل بەرمەي جەھانغە ئۇمرىنى قىلغىل ئەدا،
چۇن يەڭىلراقدۇر ھېساب ئولغاندا سۇلتانىدىن گەدا،
ھەيفكىم بولغاي گەدا ئەۋقاتى سۇلتانلىغدا، ھەيران.

فەھم قىل، ئەي دوستلار، بۇ دەھر ئازارى مېنىڭ،
نېش ئۇرۇپ جانىمغە ھەردەم غەم گۇلى خارى، مېنىڭ،
مۇنسىم بولدى نېتەي، ئەندۇھ سەرداری، مېنىڭ،
ئەي نەۋائى، ۋاقىف ئىرمەس خەلقدىن بارى، مېنىڭ،
كەچدى ئۇمرۇم نەقدى غەفلەت بىرلە نادانلىغدا، ھەيران.

ق (قاف) ھەرپى

پۇر ئولۇب ئەيـبدۇرۇر قىلسە كىشى زىبالىق،
دۇنيەغە [لەھزە] كۆڭۈل بەرمەگەن ئول دانالىق،
تۇشەئى ئاخىرەت ئولكىم سەفەتى ئەنقالىق،
ئولكى كافۇرى بولۇپ مۇشك قىلۇر رەئنالىق، *
ئاقساقالىغە كۆلەر خەلق، زەھى رەسۋالىق.

* 2 – دىۋان — «نەۋادىرۇش – شەباب» دىن «ق» ھەرپى تەركىبىدىكى 8 – غەزەل.

شەيخ ئولۇپ قىلسە شەباب ئىشلارىنى سەۋدالىق،
ئاقىبەت كارىنى كۆرمەككە قىلۇر ئەغمالىق،
ياراشۇرمۇ قارىغە لەھۇ بىلە شەيدالىق،
چۇن ساقالسىزلىق ئېرۇر لازىمەئى رەئنالىق،
قىرقساق لازىم ئېرۇر ئانى، زىھى رەئنالىق.

ئاقىل ئولكىم قارىغاندا غەمى دۇنيانى يېمەس،
جاھىلى مۇتلەق ئېرۇر ئەيلەمەسە تەركى ھەۋەس،
قارى ئۆزنى ياساسە باز يىگىتلىك گەلمەس،
ئۇمرىگە يەتتى چۇ ئەللىك يەنە ئەللىكدىن ئەمەس،①
ياغملىق تەكرىگە ۋۇ ئەمرىگە نافەرمانلىق.

چۇن فەنا ئەھلى ئەمەل مەزرەئىگە مەشغۇلدۇر،
ئاندا بارماقغە ئانىڭ ھەر نەفەسى بىر يولدۇر،
ئىنتىقال ئەھلىگە تەۋبە كۇتۇبى مەنقۇلدۇر،
كىم يىگىتلىكدە قىلۇر تەۋبە، يىگىتلىك ئولدۇر
قارى بۇلغار ساقالىن، قىلسە قەدەھ پەيمالىق.

غەفلەت ئەھلىنى كۆرۈڭ، ئالدىرابان بادە ئىچەر،
نازۇ نېئىمەتلەرىنى ئانچە يەبان، بادە ئىچەر،
جۇرم ئىسيان ئۇرۇغىنى تارىبان، بادە ئىچەر،
تەكرىدىن قورقماي ئولكىم قارىبان، بادە ئىچەر،
ياخشىراقدۇر بۇ مۇسۇلمانلىغدىن تەرسالىق.②

ۋەتەنى ئەسلىنى ياد ئەت گەر ئىسەڭ ئەھلى تەمىز،
قارىبان فېئلى جەۋان بىرلە داغى قىلمە ستىز،
كىم ئەزىزلىق تىلەسەڭ دەھر ئىلىدىن ئەيلە گۇرز،
قاراغاندا ئىككى ئىشدۇر بارىسى ئەلگە ئەزىز،
بىرى زۇھدۇ بىرىسى خەلقنارا ناپەيدالىق.

بەندەلىك خىزمەتىنى ئەمدى، كۆڭۈل ئادەت قىل،
يار يادىنى ھەمىشە ئۆزىڭگە رافەت قىل،

① بۇ مىسرا «لىزارى كۇللىياتى» دا: «ئۇمر ئەللىكگە چۇ يەتتى...» دەپ يېزىلغان. قولىمىزدىكى «چاھار دىۋان» نىڭ قولىيازما نۇسخىلىرىغا ئاساسەن تۈزىتىپ ئېلىندى.

② بۇ غەزەلنىڭ مۇشۇ كۇپلىتىدىن كېيىنكى 6 – 7 – بەيىتلىرىغا مۇخەممەس يېزىلماي قالغان. 8 – 9 – بەيىتلىرى مۇخەممەستە مۇقەددەم – ئاخىر بولۇپ قالغان. تۈزىتىپ ئېلىندى.

كاتىبى زار نىزارى، غەم ئارا تاقەت قىل،
ئەي نەۋائى، قاردىك گۈشە تۇتۇپ تائەت قىل،
بولمايمن خار دېسەڭ ئەيلەمە بەزم ئارالىق.

ك (كاف)- ھەرپى

جەھان گۈلزارىدا سۇنۇ تۇرلۇك گۈل بەدەن قىلدىك.
ئانىڭكى ئارەزىنى ئەرغەۋانۇ نەستەرەن قىلدىك
شەمىمى ئىشق ئىلە ھەر سۇنبۇلىن مۇشكى خوتەن قىلدىك،
يانا، ئەي ئىشق، گۈل رۇخسارىن ئاشۇبى چەمەن قىلدىك،*
ھەزىن بۇلبۇل تەنىغە ھەربىرىدىن بىر تىكەن قىلدىك،

بەھار ئەييامى بۇلبۇل جىسمىنى گۈلدەك قىزارتۇردىن،
چىقارىپ ئاتەشىن گۈل نالەئى ئەفغانى ئارتۇردىن،
سەھەر شەبنەم كەبى ئىشق ئەھلى كۆزىنى ياشارتۇردىن،
كۆڭۈلنى تەلبە ئەيلەپ قەيدىغە ھەريان ئاقارتۇردىن①
چەمەن زەنجىرى گىسوسىدا يۈز چىنۇ شىكەن قىلدىك.

رەبىئۇل ـ فەسلى گۈلشەن گۈللارىنى ئەيلەمىش ئەھيا،
زۇھۇر ئەيلەپ چەمەندە نەستەرەن بىرلە گۈلى رەئنا،
كى ئىشق ئاشۇبىدىن ئانداغ قىزارمىش لالەدىن سەھرا،
سەھاب ئەتفالى ژالە تاشلارىن ياغدۇرغالى، ئەي گۈل،
پەرى يەڭلىغ زۇھۇر ئەيلەپ جۇنۇن بۇلبۇلغە فەن قىلدىك.

بېرىپ رەڭ ئىشق گۈلغە چۇنكى بۇلبۇل قانىدىن گويا،
قىلىپ مىك قارىنى ھەم نالەۋۇ ئەفغانىدىن گويا،
گۈلىستانغە بېرىپ زىبنەت ھەۋا بارانىدىن گويا،
رىياھمن خەيلىنى چەكمەككە يەر زىندانىدىن گويا،
بۇلۇت ئەييارنىڭ ھەر قەترە تارىن بىر رەسەن قىلدىك.

---

*4 - دىۋان — «فەۋايىدۇل — كىبەر» دىن «ك» ھەرپى ئەركىتىدىكى 38 - غەزەل.

① «چاھار دىۋان» نىڭ قولىمىزدىكى نۇسخىلىرىدا «ئاقارتۇر»دىن دېگەن بۇ سۆز «ئاقار سۇدىن» دېيىلگەن.

چەمەنلەر رەڭگىنىڭ شاھمغە بالىن بولدى خەمرى گۈل،
يەزەكدار ئولدى ئول دەرگەھدە بۇلبۇل ئۆزنى ئەيلەپ قۇل،
گۈلىستان شەبنەمدىن ھەر سەھەردە نۇش ئەيلەپ مۇل،
نەھالى گۈل نەشمەن گۈلشەن ئىتنىڭ كويى، ئول بۇلبۇل،①
فىراق ئىچرە تىكەندىن بىستەرۇ خەستدىن ۋەتەن قىلدىڭ،

كۆڭۈل ئول باغبانىنىڭ ئەيلەدى ئېھسانىغە تەسلىم،
چەراكىم، جان دىماغىنى مۇئەتتەر قىلدى ئول تەشمىم،
قىلىبان ساقىئى ۋەھدەتكە ۋەھدەت دەيردە تەھرىم،
يۈزۈڭ شەمئىدە شەبنەم، يوقسە تەردۇر، ساقيا، ۋەھكىم
ئول ئەنجۇمدىن شەبىستان ئىچرە قەتلى ئەنجۇمەن قىلدىڭ،

جەھان باغىدا بۇلبۇل تارتمىش گۈل ئىشقىدا ئەمگەك،
تۇرۇپ بىر تۇن نەۋا ئەيلەپ فىغانۇ ناله بىرله تەك،
بولۇپ ئادەت مۇھەببەتدە گەھى يىغلاپ، گەھى كۈلمەك
چەمەندە مەست بۇلبۇلدىنكى ھەريان خەم بولۇپ گۈلدەك،
زەمانى جىلۋە ئەيلەپ، بىزنى رەسۋايى زەمەن قىلدىڭ،

جەمالىن كۆرگۈزۈپ باغى ئىرەمدە گۈل زۇھۇر ئەيلەپ،
قىلىبان شىيفتە ئاشىقلارىن گۈلشەننى نۇر ئەيلەپ،
ھەمانا ئىشق ئىله بۇلبۇلغە ئۆلمەكنى زەرۇر ئەيلەپ،
ئۆلۈك دەپ ئۇجبدىن زاھىد ئاڭا خىلۋەتنى كۇر ئەيلەپ
ھەمانا پەردەئى پىندارىن، ئەي گەردۇن،كەفەن قىلدىڭ،

نەدامەت ۋادىسىدا ئىشق ھەسرەت بىرله تۇرغۇزغاي،
ۋۇجۇدۇمنى، دەريغا، ئەشىك سىلاب بىرله ئاقىزغاي،
فەلەك قەسد ئەيلەبان دەپدۇر نىزارى كۆڭلىنى قوزغاي،
نەۋائى، قايدا غەم سىلى يانا كۆڭلىك ئۆيمن بۇزغاي،
كى ئەيلەردە ئىمارەت ئاندا بالچىغ دەرددەن قىلدىڭ.

ل (لام) ھەرپى

بۇ جەھان ئەھلىنى ئەيكەم، نەفسىگە مۇنقاد بىل،
شىددەتى دۇنيا ئۇمۇرىدا ئانى شەدداد بىل،

① «چاھار دىۋان» نىڭ قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىلىرىدا بۇ سۆز «ئەي بۇلبۇل» دەپ يېزىلغان.

دەهر زالىم گەنجەۋنى مەنبەئى فەريات بىل،
ئەي كۆڭۈل، بەر كۆك ئەساسىن ئەسرۇ بى بۇنياد بىل،*
ئول كېسەكنى سۇدا كۆر، بۇ سەفھەنى بەرباد بىل.

كىمگە ئەيلەپدۇر ۋەفا دۇنيا ئۇمۇرى مەسكەنى،
ئاربيەت مۇلكى ئەمەس ئەھلى فەنانىڭ مەئمەنى،
چۇن ئەدەم سەر مەنزىلىگە ئاقىبەت سۇرگەي سېنى،
جىسىم ئۆيى چۈنكىم ئېرۇر فانى تەفاۋۇت يوق ئانى،
گەر فەنا سىلابىدىن ۋەيران ۋەگەر ئاباد بىل.

ماسەۋەللاھ قەيدىدىن چىق، ئەيلەگىل غەمنى ئۇزۇق،
جىسىم تەركىۋ ي بۇزۇلماسدا كۆڭۈلنى قىل سۇنۇق.
ھىرس جامىن سۇندۇرۇپ، غەفلەت مەيىدىن قىل قۇرۇق.
تۆرت ئۇنسۇر قەيدىدىن تا چىقماغايسەن نەفئى يوق،
ئاسمانى تۆرت دەفتەرنى تۇتايكىم، ياد بىل.

ھاجەت ئېرمەس تەگرىنى ئەۋساق ئىلە ئەتمەك ئەيان،
ئەقىل كوتەھدۇر، ئانىڭ تەئرىفىدە قاسىر زەبان،
كۇنھىغە يەتمەكدە ئاجىز گۇڭگۇلال ئولغاي لىسان،
ئەيكى، دەپسەن: ھەقنى مەن تەئرىف – ۋەسىق ئەيلەي دەبان،
ۋەسفىدىن مۇستەغنىيۇ تەئرىفدىن ئازاد بىل.

ھەمدگە قايىل ئانىڭ گەر ئادەمۇ گەرنۇھدۇر،
ياد بىرلە ئىشق ئارا يۇزمىڭ تۇمەن مەزبۇھدۇر،
بارچەغە ۋىردى زەبان قۇددۇس ئىلە سۇببۇھدۇر،
تەگرى زىكرىكىم مەلائىككە غىزايى رۇھدۇر،
بۇغىزانى ھەق يولىغە كىرگەن ئەلگە زاد بىل.

يارىنىڭ يادى بولۇپ بىزلەرگە فەمد – دارىن خەير،
ئەي كۆڭۈل قىلغىل ھەمىشە فىكر ۋادىسىدا سەير،
ئىستەگىل جەھد ئەيلەبان ئول يان ئۇچۇپ مانەند تەير،
گەر ھەبىبىم قىلسە ئىزھارى كەلام، ئەي پىرى دەير،
ئىسايۇ مەريەمنى ئولدەم گۇڭگو مادەرزاد بىل.

تاپتى چۇن روزى ئەزەلدە ئىشق ئەتۇارى ۋۇقۇئ،
سالدى جان مۇلكىگە ئول دەم قوزغالان بىرلە خۇشۇئ،

* 1–دىۋان–«غەرايىبۇس — سىغەر» دىن «ل» ھەرپى تەركىبىدىكى 1 – ئەزەل.

ئەيلەگەي جانۇ كۆڭۈل فەھم خەرەد ئول يان رۇجۇئ،
مەنتىقى ئىشق ئىچرە ئاشنانى تەسەۋۋۇر ئەيلە نەۋ①،
فەرد بولغانلارنى بۇ يولدا ئاڭا ئەفراد بىل.

ياشۇرۇپ ئەھلى فەنا مېھنەت ئۆيىدە جەمىنى،
دائىما ئەيلەپدۇرۇر پەرى مۇغانىنىڭ رەسمىنى،
ئاندا شەھ بولماق ئۈچۈن ئالدى گەدالىغ قەسمىنى،
ئەل ئاياغىغە تۆشەردىن باشقە چەقماق رەسمىنى،
مەي كۆھەن پەرددىن ئۇشبۇ دەير ئارا ئىرشاد بىل.

بىستەرى قۇربەتتە، ئەيكىم، شاد ياتقۇمدۇر دېسەڭ،
دەير پەرددىن ئەگەر ساغەرنى تاتقۇمدۇر دېسەڭ،
ئىشقىنىڭ كۇل مىخلارىن جانىمغە قاققۇمدۇر دېسەڭ،
ئەي سۇلۇك ئەھلى قاچان مەقسۇد تاپقۇمدۇر دېسەڭ،
ماسەۋەللاھنى فەنا كۆرگەن زەمان مىئاد بىل.

سەدق ئەھلى بولغۇسدۇر پەيرەۋيى خەيرۇل – بەشەر،
راستلىق پىرله شەرايىئ غەيردىن تاپقاي ئەسەر،
ئولكى ۋەھدەت باغىدىن تەسدىق ئىله تاتقاي سەمەر،
ئەيكى، دەپسەنكىم: بىلەي تەۋھىد سىرىدىن خەبەر،
شەرئىدىن نېكىم تەجاۋۇز ئەيلەدى ئىلھاد بىل.

تالىبى دىدار ئولكىم ماسەۋەللاھدىن قاچمۇ،
يۇرگۇسەدۇر ئەبرى بارانەك دۇرى ئەشكىن ساچمۇ،
تاپمادى مەقسەد نىزارى، بۇ جەھاندا كۆز ئاچمۇ،
دوست ۋەسلىن تاپماغان دۇنياۋۇ ئۇقبادىن كېچمۇ،
ئۇشبۇ دەردىگە نەۋائى ھالىن ئىستىشھادبىل.

م (مىم) ھەرپى*

ئەيلەدى كىمگە ۋەفا مېھر بىلە بۇ ئالەم،
ئاقىبەت بولدى فەنا مەرتەبەسىدە ئادەم،

①«نەۋ» دېگەن بۇ سۆز — «چاھار دىۋان» نىڭ قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىلىرىدا «نوھ» دەپ يېزىلغان.

سەمەرى غەم بىلە بۇ سەرۇى قەدىم بولدى خەم،
لەبلەرىمدىن ئىككى دۇردانەنى چەرخ ئەيلەدى كەم،*
رەخنىلەر بولدى ئەجەل كىرگەلى جان، چىققالى ھەم.

بۇ فەنا ۋادىسىنىڭ ئۇقيەلەرنىڭ كۆپ بىم،
قىلىبان چەرخ بۇ ۋاددا ئىزاسىنى رەھىم،
جىسم مېئىمارى بۇزۇلماغلىقىدىن ئاشتى غەمىم،
ھەر فەنا رەخنەسىنى تۇتسە بولۇر تۇرفە بۇ كىم،
مۇمكىن ئىرمەس بۇ ئىكى رەخنەنى قىلماق مەھكەم.

ئۇمر شىرازەسى چۇن بادى ئەجەلدىن سۆكۈلۈر،
سەرۇىدەك قامەتىم ئاخىر بۇ ئەلەمدىن بۇكۈلۈر،
ئاھكىم، لەشكەرى غەم ئەمدى باشىغە ئۆگۈلۈر،
تۇرفەراق بۇكى، نەچە قىلسە ئىمارەت ① تۆكۈلۈر،
بۇ فەنا رەخنەسىنىڭ ئىككى يانىدىن ھەردەم.

رۇھ بىچارەگە بۇ قالىبى تەن بولدى قەفەس،
بۇ قەفەس رەخنەلەرى ھەم چۇ بولۇپ راھى نەفەس،
قاردىڭ، ئەمدى يىگىتلىك يولىنى قىلمە ھەۋەس،
دېمەگىل بولدى ئەجەل كىرمەك ئۇچۇن رەخنەۋۇ بەس،
ئاڭاچە يول بۇ دۇرۇر كىرگەلى يۇز تۇرلۇك غەم.

كىمگە كۆركۈزدى ۋەفا ئۇشبۇ ۋەفاسىز دۇنيا،
نەقد ئۇمرۇمنى ئالىپ ئەيلەدى قەدىمنى دۇتا،
تۆكۈلۈپ جىسمى ئەمارى بولۇبان بارچە فەنا،
يۇز سىتەمدۇر ماڭا تىش زەخملەردىن گويا،
تىشىنكىم سەن دېدىلەر بارئىمىش ئول سىين سىتەم.

قالمادى يۇزدە تەراۋەت، نە قىلاي سۆزدە داغى،
قۇۋۋەتى ھوش مىلە قالمادى لەم ئۆزدە داغى،
بەلگۇرۇپ رىشى ئەجەل مۇيىمسەفىد يۇزدە داغى،

*3- دىۋان — «بەدابىئۇل ـ ۋەسىەت» دىن. «م» ھەركىمىدىكى 24 - غەزەل.

① «ئىمارەت» دېگەن بۇ سۆز «چاھار دىۋان» نىڭ قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىسىدا «رىئايەت» دەپ يېزىلغان.

يوقكى تىش سمنۇ سىتەم بولدىيۇ بەس كۆزده داغى،
قالمادى نۇرى ئانى، داغى دېگمل ئەين ئەدەم①

ئاقىل ئېرسەكە تەغ ئۇرۇكە دارى فەنا مەشغۇلىددىن،
كەتكەي ئاخىر كىشىنىك بارچە تەمەئۇل قولىدىن،
ياد قىل كۆڭلۈكە ئارا ئەھلى بەسەر مەنقۇلىدىن،
تىرەلىك بىرلە شكەستىكى تىشۇ كۆز يولىدىن،
ماڭا يۇزلەندى. دېمەك، بولماس ئانى كۆرمەك ھەم②.

ئاھكىم، كۆز يولىدىن غۇسسەۋۇ غەم ئەشكى ئاقتى،
چۇن فەنا مەنزىلگە سۇردى ۋۇجۇدۇمنى يېقتى،
نە قىلاي، ئەمدى ھەۋەس يولدا قالدىم ئازىقتى،
تىش ئىكى رەخنەسىدىن ھەسرەتۇ غەم دۇدى چىقتى،
تۇتتى گويا كۆز ئىكى كۆزگۇسىنى زەڭگى زەم.

يار يادى بىلە قىل ئەمدى چۇ كۆڭلۇڭنى دورۇستى،
ئاقىبەت كارى ئۇچۇن ئۆزنى داغى ئەيلەمە شۇستى،
زادراھ ئىستە، نىزارى، كەمەرىك باغلاپ رۇستى،
بول نەۋائى سەفەر ئاھەڭگىگە ئامادەۋۇ چۇستى،
كىم بولۇر بارچە ئەجەل پىشرەۋىدۇر فەئەفھەم.

* *

نىگارىم ھەجرى ئاشۇبىن بۇ مەھزۇن جانىمە سالدىم،
فىراقى زۇلمەتىدە جۇرم ئىلىدەك ئەسرۇ قىنالدىم،
مۇھەببەتىنىك گەرانبارىنى جانىم بويىنىغە ئالدىم،
ۋىسال ③ ئىچرە ئۇل ئاينىك فۇرقەتىن ئاسان گۇمان قىلدىم،
چۇ باردى، ۋايكىم، نې نەۋىد دۇشۋار ئېركەنىن بىلدىم.

---

①بۇ مىسرا نىزارى «كۇللىياتى» دا، «قالمادى يۇزدە ئانى داغى دېگمل سىنۇستەم» دەپ يېزىلىپ قالغان، «چاھار دىۋان» نىك قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىلىرىغا ئاساسەن تۇزىتىپ ئېلىندى.

② «چاھار دىۋان» نىسك قول يازما نۇسخىلىرىدىكى بۇ 8 - كۇبلىت «نىزارى كۇللىياتى» دا 8 - كۇبلىت قىلىپ قويۇلغان. تۇزىتىپ ئېلىندى.

③ «ۋىسال» دېگەن بۇ سۆز «نىزارى كۇللىياتى» نىك قول يازما نۇسخىسىدا «فىراق» دەپ يېزىلىپ قالغان. «چاھار دىۋان» نىك قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىلىرىغا ئاساسەن تۇزىتىپ ئېلىندى.

*4- دىۋان — «فەۋايىدۇل - كەبىر» دىن. «م» ھەرپى ئالرىكىبىدىكى 4-3-غەزەل

ئەۋا ئىزدەپ، ھەۋا چەكمىنى يادى بىرلە چالغايمەن،
ئەقىرى ئاھ بىرلە ئىچىق ئىقلىمنى ئالغايمەن،
خەيالى بەزمىگاھىدا چۇ ھىجران بىرلە قالغايمەن،
دەر ئېيتدىم: ھەجردە شايەد ئۆزۈمنى قۇتقارالغايمەن،
بۇ سۆز ھەشۇ ئېيرىلىن بىلدىم، ھەمول ساقىتكى ئايرىلدىم.

مېنىك مەجنۇنلۇغۇمدىن دەھر ئىچىندە فىتنىلەر بولدى،
كى قەند ئەھلى زەبانى نىش، بەلكىم دەشنىلەر بولدى،
فەلەكدىن ناتەۋان جانىمغە ئۇرلۇك گىنىلەر بولدى،
فىغانكىم، دەرد ـ غەم كىرمەگكە خۇش ـ خۇش زەخمىلەر بولدى،
كۆڭۈلكىم تۆش ـ تۆشىدىن دەردۇغەم چىقسۇن دەپان بىلدىم.

ئەدەم شامىدا بار ئېيردى خىرەد مۇلكىدە نابۇدلۇق،
شەھادەت مەھفىلى كاشانەسىگە تۇشتى مەۋجۇدلۇق،
فىغان بىرلە ئەلەمدىن ئىشىق ئېلىمگە يەتتى بېھبۇدلۇق،
ھەمول دەم ئىشق دەشتىدە مېنى گۇم قىلدى بى خۇدلۇق
ئەگەر ھۇشۇ خىرەد سەئىيى بىلە بىرلەھزە تاپىلدىم.

بەسى سەرگەشتەلىك، ھەجردە ئانىك، يەتتى گەردۇنغە،
نې يەتمەك ھاسىل ئولغاي پويە ئۇرماقدىن بۇ مەھزۇنغە،
قۇيۇندەك ھەر زەمان يادىدا تۇشدۇم دەشتى ھامۇنغە،
فەنا يۇلىغە تۇشدۇم يەتكەلى فەرھادۇ مەجنۇنغە،
نېچۈك يول بارمايمنكىم ياخشى ھەمرەھلەرگە قاتىلدىم.

مۇھەببەت بادەسىن پىرى مۇغان ئىلكىدە نۇش ئەيلەپ،
يۈگـۈردۇم ھەر زەمان مەيخانە يولىدا خۇرۇش ئەيلەپ،
ھەۋايى ئىشق ئارا مەخمۇرلۇغدىن بەلكى جۇش ئەيلەپ،
چۇ ئىچتىم ئىشق جامىن، بىخۇد ئولدۇم تەركى ھۇش ئەيلەپ،
ئانىڭدەك مەي ئىچىپ بۇ نەۋئ ئۇسرۇكلۇكدىن ئايىلدىم.

ۋەلى، كام ئەھلىگە يوق ئىشق دەشتىنىك ھەۋايىدەك،
غۇبار ئەتمەككە تەننى يوق مۇھەببەتنىك فەزايىدەك،
كى يوقدۇر دىلبەرى يەكتا نىزارى دىلرەبايىدەك،
فىراقى مۇشكىل ئېرمىش بىلمەيمن مەن ھەم لەۋائىدەك،
ۋىسال ئىچرە ئول ئايىنىك فۇرقەتىن ئاسان گۇمان قىلدىم.

ن (نۇن) ھەرپى

تەگدى بۇلبۇل جانغە نەشتەركى گۈلنىڭ خاردىدىن،
بى ۋەفالىقنىڭ سۇرۇدىنى چېكىپ مىنقاردىدىن،
كىم فەنا ئۇدى چىمار زاغۇ زەغەن گۈفتاردىدىن،
ھەر خەزان بەرگى ئېرۇر زاردىكى دەھر ئازاردىدىن،*
سارغاردىپ مەندەك تۇشەر ئايرۇ سىمى قەد ياردىدىن.

كىم جۇنۇن ئەھلى ئېرۇر كەردى ھەمول تاغ ئۆيمگە،
ئەندەلىب كىرگەن كەبى ئەشجار ئۆزە زاغ ئۆيمگە،
ئاقىبەت بولغاي خەزان يوقدۇر ۋەفا باغ ئۆيمگە،
ھەر قۇرۇغان شاخى مەجنۇندۇركى تۇفراغ ئۆيمگە،
تاپشۇزۇر ھەردەم ئىلىك يۇپ نازەنىن بىماردىدىن.

نىش ئۇرار باغۇ بەھارىمغە چۇ كۆزنىڭ ئەقرەبى،
كىم نۇزۇل ئەتمىش، دەربغا، بۇ ھەياتىم كەۋكەبى،
نەئىش ئاتلىغ كەلدى باشىمغە ھەياتىم ئەشھەبى،
باغ ئارا دېمەڭ خەزانكىم، ئاشىق ئولمىش مەن كەبى،
بەلگۇرۇر ساۋۇغ نەفەس بىرلە ساردىغ رۇخساردىدىن.

ئاھكىم، ئەستى بەھاردىم باغىمغە بادى خەزان،
تاكىنىڭ بەرگى كەبى ساردىغ يۇزۇمنى قىلدى قان،
مەنىكىم بولدۇم نەدامەتدە بەلى باغلىق سەمان،
ھەر ئاقار سۇنى خەزان تېغى قىلىمبدۇر زەر فىشان①،
كەسكەلى مېھرۇ ۋەفا نەخلىن جەھان گۈلزاردىدىن.

دەھردىن كۆرمەي ۋەفا بولدى مەلالىم بى ئەدەد،
بولدى نۇن گويا نەدامەتدە بىلىك بۇ سەرۇى قەد،
زەئفەران يەكلىغ بولۇپ ھەركۇن ساڭا غەم بىرلە خەد،
بۇ ساردىغ يۇز بىرلە ئۆلسەم كويمدا تاكىم ئەبەد②،
شاخلار باغلاڭ خەزانى ئىشق پىچان تاردىدىن.

---

*4- دىۋان — «فەۋايىدۇل — كىبەر» دىن. «ن» ھەرپى تەركىبىدىكى 13 - غەزەل.

① «زەر فىشان» دېگەن بۇ سۆز «نىزارى كۇللىياتى» دا «بىرلىشان» دەپ يېزىلغان «چاھار دىۋان» نىڭ قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىلىرىغا ئاساسەن تۇزىتىپ ئېلىندى.

② «تاكىم ئەبەد» دېگەن بۇ سۆز «چار دىۋان» نىڭ قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىلىرىدا «تابۇتىمە» دەپ يېزىلغان.

چۈن كۆھۇلەت ۋەقتى قىلدى رۇزگارىمنى قارا،
كىم فەنا ئەتفالى ئەيلەپدۇر ياشىمدا ماجەرا،
ئىشق تاپىدىن كۆڭۈلدە داغلاردىن يۇز پارا،
كويمدا كۆيمىش كۆڭۈل بۇ كىم خەزاندۇر باغ ئارا،
ئەستى بىر يەل گويميا كۆيگەن غەربىمم ساردىن.

جام تۇتغىل بىزگە ئەمدى دەفئ قىل غەم، ساقيا،
كىم تەرەھھۇم ئەيلەبان قىل ئۆزگە ھەمدەم ساقيا،
ئەسفەر ئايمن بادەنىكىم قىلماغىل كەم ساقيا،
گاھى يۇز بىزلە ئۆلەرمەن ئىسەۋى دەم، ساقيا،
بادە تۇت خۇرشىد جامۇ كەھرەبا كىمردارىدىن.

قالدى بۇلبۇلنىڭ گۈلستاندا نىشان تىرناغلارى.
قالدىمۇ بولماي خەزان بۇ دەھر ئالەم باغلارى،
بولدى مەئۇا چۈن نىزارىغە نەدامەت تاغلارى،
بادەئىكىم جۇرئەسى تامغاچ خەزان يافراغلارى،
تاك بەرگىدەك قىزارغاي سەر - بەسەر ئەشجارىدىن①.

ۋ (ۋاۋ) ھەرپى

جەھان ئەرۇسىغە، ئەي يار، ئۆزنى قىلمە كۆيەۋ،
ھەۋا مۇقەممىرىغە جان نۇقۇدىن ئەتمە گەرەۋ،
تۇشۇپ ھەۋايۇ - ھەۋەسدىن مۇھاسىبىگىغە قىرەۋ،
تەرىقى ئىشق ئارا گەر ئۆزنى فەرد قىلسە بىرەۋ،*
ھەرىنى ئەمەس ئاڭا يەر - كۆك نەچە ئىرۇرلەر ئىكەۋ.

چۇ يار زىكرىغە قىلغاي دەمىنى ھەمدەمكىم،
كى جاندا بولسە غەمىم يار، ئول يىمەس غەمكىم،
كىلۇر بۇ چەرخدىن تا باشىڭغە ماتەمكىم،
كۆڭۈلدىن ئەيلە مەۋالىد مەيلىنى كەمكىم،
بولۇرغە فەرد مەۋانىئىدۇركى ئۇچەۋ.

خەلاس ئەيلە ئۆزۈڭ ئەل ئارا تەفاخۇردىن،
كى زاد ئىتىپكى سەھەردە كۆزۈڭدەكى دۇردىن،

① نىزارى بۇ غەزەلنىڭ ۋ - بەيىتىغا مۇخەممەس يازمايى قالغان. بۇ ۋ - بەيىت «چاھار دىۋان» نىڭ قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىلىرىدىمۇ كۆچۈرۈلمەي قالغان.

* 4 - دىۋان - «فەۋايىدۇل - كىبەر» دىن. «ۋ» ھەرپى تەركىبىدىكى 1 - غەزەل.

فەنا يولغە كىرىپ قالماغىل تەجاسۇردىن.
دېسەڭ فەلەككە چىقاي، فانى ئول ئەناسۇردىن،
نېدىنكى روھۇڭغەدۇر بۇ چارمىخ تۆرتەۋ.

فەنا ئېلىگە ئەسۇد ئولسە كەشى يەتتە فەلەك،
ئەدەم يولغە چېكەر ئەھلى دەردنى بىشەك،
جەھان تەئەللۇقىدىن ئۆزنى ساق قىلسە كېرەك،
ھەۋاس خەمىس ئىلە مەقسۇد بولمادى مۇدرەك،
كۆڭۈلنى ئۇز ئىككى - ئۇچ ئۇزۇ پىشى ئەمەس بۇ بەشەۋ.

جەھاندىن ئۇزدى كۆڭۈل ئەھلى ساق سۇفىيە،
كى شەش جەھەتىدىن ئۆتەر سالكى سۇلۇكىيە،
بەسىر چىراغىنى قىلغىل ئەمەلدە نۇرىيە،
فەنايى مەھز نېتەر سىتتەئى زۇرۇرىيە،
نېدىنكى يوققە زۇرۇرەت ئەمەس بۇ نەۋئ ئالتەۋ.

چۇ يار ئەمرىدىن ئايرۇ كەرامەت ئەتكۈدۇر،
مۇئونەتىنى كۆرۈپ ئۆزلۈكۈڭ ئۇنۇتقۇدۇر،
ئۆزۈڭنى چاھى نەدامەت ئارا يىقىتقۇدۇر،
خىلاق شەرئى ئەگەر يەتتى كۆكىكە چىققۇدۇر،
يېقىنكى يەتتە تەمۇغدىن بەتەردۇر ئول يەتتەۋ.

نەدامەتى ئاشار ئانىڭ كۆڭۈلدە بولماسە بىم،
جەھان ئۇمۇردىغە، ئەي يار، قىلماغىل تەسلىم،
ھەرەم ئۇمىدىن ئىتىپ، ئەي نىزارى، ئىستە ھەرىم،
نەۋائىيا، سەككىز ئۇچماغ ھەۋاسىدىن كەچكىم،
بولار مەۋانېئ ئېرۇر يار ئىستەر ئولسە بىرەۋ.

ھ - ە (ھا) ھەرپى

نىگار يادىدا ھەردەم ئۇزار ھەمچۇن كاھ،
فىغانو نالەئى غەم بىرلە ھالىم ئولدى تەباھ،
دەمىم ھەۋارەتىدىن چۇن ئاقاردى سەبزە - گىياھ،
سىپېھرى سەقفىغە ئالتۇن سۇتۇن بولۇر، ئەي ماھ،*
دەمىكى چەرخغە چەكسەم غەمىڭدە شۇئلەئى ئاھ.

* 3 - دىۋان - «بەدايىئۇل - ۋەسەت» دىن. «ھ» ھەرپى تەركىبىدىكى 8 - غەزەل.

تەرەھھۇم ئەيلەگىل ئەي، سەندىن ئۆزگە يوق پىشەھىم،
كى ئىشق سىررىدە ھەرگىز يېزىلمادى گىرەھىم،
بولۇپ كۆڭۈل ئۆيىنى زىكرىگىدە ئەسرۇ خانەقەھىم،
دېدىمكى: ئۆلتۈرەسەن ئىشق ئارا نېدۇر گۇنەھىم؟
دېدىكى: ئىشقىدىن ئارتۇق يەنە بولۇرمۇ گۇناھ.

ئاندىكى ئىشقىدە كۆيىسەك ئىكۆڭۈل كەمالىك ئېرۇر،
قازاردا غەم تاغىنىڭ كوھىكەن مىسالىك ئېرۇر،
چۇ ئىشق نوقتەلەرى چۈن خۇجەستە فالىك ئېرۇر،
دېمەكى تازە تۈگەنلەر گۇۋاھى ھالىك① ئېرۇر،
يۈزى قارالىغى يالغان بولۇردىن ئولدى گۇۋاھ.

كۆزۈمدىن ئاقتى سىرىشكىم ۋىسال ھەسرەتىدىن،
زەئىف بولدى ۋۇجۇدۇمكى داغى فۇرقەتىدىن،
فەلەككە يەتتى شەرارە كۆڭۈل ھەرارەتىدىن،
كۆزۈمگە كىردى خەيالىك سىرىشك كىسرەتىدىن،
قاچان ياغمىدا قىلمىپدۇر كىشى بۇلۇتنى پەناھ.

كۆڭۈلدە بولسە دەۋامەتكى زىكرى فىكرى ئېتىك،
كى جانىنى قىلدى فەرەھ ئانچە خوبلۇق سىفەتىك،
ھەبىب يادىغە، ئەي كىم، ئېكى جەھانىنى ساتىك،
چۇ كىردى غەيرى خەيالى كۆڭۈلگە تۇشتى خەتىك،
كى سەبزە خۇش كۆكەرۈردەشت② ئارا چۇ بولسە گىياھ.

ئەدەم مەنازىلى راھىدا ئانچە رەنجۇ تەئەب،
نې ئاندا مېھرى سەماۋۇ نې ماھ، نې كەۋكەب،
بېرۇركى ئىشقى ئېلىگە ئىشق دەرد ىبرلە ئەدەب،
فەنا يولىدىن ئەگەر يانسا راھرەۋ نې ئەجەب،
كى يول مەخۇفدۇرۇر، ئاندا يوقدۇرۇر ھەمراھ.

چۇ ئىشق بەزمىدە زاھىد سۇرۇدى يوق، ئەي شەيخ،
كى ھەجر ئوتى پەمەگەن ئاھ دۇدى يوق، ئەي شەيخ،

① بۇ مىسرادىكى «ھالىك» دېگەن سۆز قولىمىزدىكى «چاھار دىۋان» نىڭ قول يازمىلىرىدا «ئىشقىك» دەپ يېزىلغان.

② بۇ مىسرادىكى «دەشت» دېگەن سۆز «چاھار دىۋان» نىڭ قولىمىزدىكى قول يازمىلىرىدا ئوسخىلىرىدا «ئوت» دەپ ئىنىلغان.

كى غەيرىلەرگە، نىزارى، سۇجۇدى يوق، ئەي شەيخ،
نەۋائى ئەر دىدى جۇز ھەق ۋۇجۇدى يوق، ئەي شەيخ،
نې يازغۇرۇرسەن ئانى لائىلاھە ئىللەللاھ.

دېدىكى زۇھد ئېلى: كەل ئەمدى خانەقاھىمغە*،
كى تەرك ئەيلە ھەۋانى كىرىپ فەناھىمغە،
دېدىمكى: باقمىل زاھىد، ئۇزار كاھىمغە،
مەنى گەداي قاچان يەتسەم ئىرسە شاھىمغە،
باشىمنى① يەردە قويۇپ، شۇكرى دەي ئىلاھىمغە.

ۋىسالى بەزمىگە دىلبەر مېنى قاچان قولغاي،
بۇ ئارزۇ بىلە ھەر دەمكى جامى غەم تولغاي،
بۇ مۇددەئادا بەھارىم شۇكۇفەسى سولغاي،
كۆرۈشمەكىمغە ئەگەر بولسە مۇلتەفىت بولغاي،
ۋىسالى تۇبىمۇ جەننەت بىلە كەماھىمغە②.

گۇناھدۇركى بىرەۋ غاپىل ئولسە دىلبەردىن،
نەسىب بولماغۇسىدۇر ۋىسال ساغەردىن،
نې جۇرم ئىددىكى ماڭا رەنج يەتتى مېھنەتتىن،
گۇنەھ يىراغلىغىم ئىردى بۇ لۇتفى مەزھەردىن،
ئىنايەت ئەيلەگىلۇ باقماغىل گۇناھىمغە.

ئانىڭ خەيالى كۆڭۈل تەختى ئۈزرە شاھىمدۇر،
كى ھەجر شامى باشىمدا، غەمى سىپاھىمدۇر،
چۇ ھەجر ئۇتتىدا كۆيدۈمكى ئۇز گۇناھىمدۇر،
دېدى سەفەردە سۇئۇن بىرلە بارىگاھىمدۇر،
كىشكى باقتى فەلەك بىرلە دۇدى ئاھىمغە③.

كۆڭۈلگە ھەر زەمان ئول يارىدىن ھەبەر تۇشكەي،
تەھەررۇك ئەيلەگۈسى ئول زەمان ئەسەر تۇشكەي،

---

* 2 – دىۋان – «نەۋادىر ئۇل – شەباب» دىن. «ھ» (ە) ھەرپى تەركىبىدىكى 24 – غەزەل.

① «باشىمنى» دېگەن بۇ سۆز «چاھار دىۋان» نىڭ قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىسىدا «يۈزۈمنى» دەپ ئېلىنغان.

② «كەماھىمغە» دېگەن بۇ سۆز «نىزارى كۇللىياتى» دا سەۋەنلىكتىن «گۇناھىمغە» دەپ يېزىلىپ قالغان. «چاھار دىۋان» نۇسخىلىرىغا ئاساسەن تۈزىتىپ ئېلىندى.

ئۇلۇسغه ئىشقىم ئوتىدىنكى ئەل ـ هەرەز توشكەي،
بۇزۇلدى كۆزۇ كۆڭۇلدىن ئىشىم مەگەر توشكەي،
بىر ئەهلى دىل كۆزى بۇ هالەتى تەباهىمغه.

مۇراد ئۇشبۇدۇرۇر يار يادىدا ئۆلسەم،
كى ئۆلگىچه داغى ئول هەجر ئوتىدا كۆيسەم،
تەخەييۇل [ئىلە]، نىزارى، نگارنى سۆيسەم،
نەۋائىيا، يەنه گەر يار يۇزىنى كۆرسەم،
مۇتىئو قول بۇلايىن بەخت تىكخاهىمغه.

لا (لام ئەلف) هەرپى

چۇ ئول يار گەشتى چەمەن بولدىلا،
كى ئىشق ئەهلىغه ئەنجۇمەن بولدىلا،
ئانىڭ كويى بىزگه ۋەتەن بولدىلا،
نگارىمغه بىدادفەن بولدىلا،* [illegible]
دىلارا دېدىم، دىلشىكەن بولدىلا.

كۆڭۇل تىنمادى ئىشق ئازارىدىن،
مەلالەت يىتىپ بىۋەفا يارىدىن،
سالىپ غۇلغۇله قەددى رەفتارىدىن،
چىقاردى چۇ خەت هۇسنى گۇلزارىدىن،
ماڭا قىسمى بارچه تىكەن بولدىلا.

تولۇپ ئىشق پەيكانىدىن كۆكرەكىم،
كى هىجراندا هەددىن ئاشىپ ئەمگەكىم،
ئۇزۇلدى نىتەي جۇزۇ لايەنفەكىم،
يۇزى لالەسى هەجرىدىن كۆڭلەكىم،
سىرىشك ئىچره قانلىغ كەفەن بولدىلا.

ماڭا بولدى هەر شام ماتەم تۇنى،
كۆزۇم بولدى غۇربەتته شەبنەم تۇنى،

* 4 – دىۋان – «فەۋايىدۇل ـ كىبار» دىن. «لا» هەرپى ئەرگىنىدىكى 1 – غەزەل.

① خەۋائىنىڭ بۇ بىيىتىدىن كېيىنكى «بەهانا تۇكەدلەۋەم ئولمىش ۋىسال ئوچۇن ئەيـ ئات، كىشى بۇ تۇهمەتنى ساتقايمۇ ئول دۇراهمغه» دېگەن بەشىنچى بىيىتنىڭ مۇخەممەس بىزىلمايى قالغان.

تونۇم بولمادي جنىس ئادەم تۇنى،
ياشىم ئەنجۇمىن ساچمبان غەم تۇنى،
يۇزى شەمئى ھەر ئەنجۇمەن بولدىلا.

ماڭا تۇتتى دەۋران بەسى جامى زەھر،
ۋەفانى ئۇنۇتتى داغى قىلدى قەھر،
كۆزۈم يولدىن ئەشكنى قىلدى نەھر،
خەدەڭگىكى ھەركىمگە ئاتتى سىپەھر،
نىشانى بىزىك جانۇ-تەن بولدىلا.

ماڭا ئەيشنى قىلدى دەۋران ھەرام،
چۇكىم ئەسكى ۋەيزانە بولدى مەقام،
كى غەمدىن ماڭا تولدۇرۇپ تۇتتى جام،
فەلەكنىڭ يېڭى ئەملەرىگە مۇدام①،
بىزىك ئەسكى بەيتۇل-ھەزەن بولدىلا.

ۋەفا شەخسىدىن چەرخ ئايرىلماغۇك،
داغى رەنجۇ مېھنەت ئارا سالماغۇك،
نىزارىنى ھىجراندا ئازغۇرماغۇك،
ۋەفا ۋەئدە قىلدى، دېدىم: قىلماغۇك،
نەۋائى ھەۋل مەن دېگەن بولدىلا.

ى (يا) ھەرپى

چەرخدىن يەتكەچ ئەلەم بىردەم ئەمەسمەن خۇررەمى،
نې ئۇچۇنكىم يەتمەدى كۇلبەمگە ئانىڭ مەقدەمى،
سەبزەۋار ئەتتى كۆڭۇل مىزبانىنى كۆزنىڭ نەمى،
تاپمادىم ئەھلى زەمان ئىچرە، بىر ئاشناق ھەمدەمى،*
كىم زەمان ئاسىمىدىن بىر-بىرگە ئاي تۇشساق غەمى،

غەم تۇنىدە ئول كىشى ئۇيقۇ ئورنىدە زەرداب ئىچەر،
كىم سۇرۇرى ئەيش ئۇچۇن غەم جامىدا قۇللاب ئىچەر،

① «مۇدام» دېگەن بۇ سۆز «چاھارديۋان» نىڭ قولىمىزدىكى قول يازما نۇسخىلىرىدا «تەمام» دەپ ئېلىنغان.

*1- ديۋان — «غەرايىبۇس-سىغەر» دىن. «ى» ھەرپى تەركىبىدىكى 2-غەزەل.

سۇبھى ۋەدەت پىرىدىن ئولكىم مەيى نايابۇ ئىچەر،
كىمكى دەۋران ساغەرىدىن دەم-بەدەم خۇناب ئىچەر،
كىم يوق ئەر ھەردەم غەمىن ئىستەرگە ئايتۇر ھەمدەمى.

ئىشق ئارا گۇم بولدى كۆڭلۈم رەھم قىل، يارەب، ئاڭا،
كىم سىپاھىدىن يېتىپ ئاراجلىق ھەر شەب ئاڭا،
ئەيلەدى مەھبۇس ۋىسالى مۇژدەسىنى دەپ ئاڭا،
چەرخ ئۇ ۋكىنلىك ھەلقەسىدۇر لېك ھەر كەۋكەب ئاڭا،
قەتل ئۇچۇن ئاستىدا باردۇر زەھرى پىنھان خاتەمى.

چىقماغىل، ئەيكىم، ۋەتەندىن تاشقارى يولدىن تايىمپ،
سەئىيى قىلماڭ بىۋەفا دۇنيا ئۇچۇن ئانچە كايىمپ،
تەئنە ئەيلەر سىزگە ھەر تۇن سۇبھى شاھى ئىرجايىمپ،
يوق فەراغەت دەھر ئاراكىم شام ساچىنى يايىمپ،
ياغدۇرۇپ ئەشكىمن تۇتار ھالىڭغە ھەر تۇن ماتەمى.

تۇتمادى ئەھلى فەنا ئالەمى جاۋدان مەقام،
ئەيلەدى بەش كۇن تۇرۇپ ئول جايى ئەسلىگە خىرام،
راھەتى دۇنيانى قىلدى ئىشق ئېلى ئۆزگە ھەرام،
گەر بۇدۇر ئالەم كىشىگە مۇمكىمن ئىبرەمەس ئاندا گام،
ھەق مەگەركىم گام ئۇچۇن باشدىن ياراتقاي ئالەمى.

چۇن ئەلايىقدىن كېچىپ ئۆزنى قىلىڭ تەجرىدكىم،
بولسە خاس ئولغاي ھەرەم ۋەسلى ئارا تەفرىدكىم،
كىم تۇتۇپدۇر دەھر ئەھلىدىن ۋەفا ئۇمىدكىم،
يوق ۋەفا جىنس بەنى ئادەمدە بول نەۋمىدكىم،
سەن ۋەفا كۆرمەك ئۇچۇن خەلق ئولغۇسى يوق ئادەمى.

بى ۋەفا يارىم تەرەھھۇم قىلغاي ئىبرەدى كاشكى،
بەزم ۋەسلىگە مېنى چۇن قولغاي ئىبرەدى كاشكى،
مەي بىلە جامى ئۇمىدىم تولغاي ئىبرەدى كاشكى،
نۇكتە نازىك بولدى، ئەسرۇ بولغاي ئىبرەدى كاشكى،
شىممەئى ئول رەمزىدىن زاھىر بولۇرغە مەھرەمى.

بادەئى ۋەھدەتىدىن ئايرۇ شەخسنى ئادەم دېمە،
دەيرى پىرى يادىدا بول، بۇ جەھاندىن غەم يېمە،

ئىشق ئەھلى سىلكىنى تاپماقغە قىلغىل زەمزەمە،
دەرد زەخم ئولمىش ئىچۇ تاشنىم، قەدەھ قوي ئاغزدىمە،
ساقىيا، كۆكسۈمگە لايىقدىن داغى ياق مەرھەمى.

بۇ جەھاننىڭ ئەيشى بىر داغۇ ئەلەمگە ئەرزىمەس،
بى ۋەفا ئالەم ئۆپسن ئەھلى فەنا مەنزىل دېمەس،
كىم نىزارى ھالىغە، ئەي يار، [قىل] فەر يادرەس،
دەۋر ئارا سۇھبەت بۇ يەڭلىغدۇر، نەۋائى، تاڭ ئەمەس،
نالەۋۇ فەرياد بىرلە گەر تۆزەر زىرۇ بەمى.

ب ھەرپى

كۆرۈندى مەھۋەشى مەستانەئى نۇشى شىھاب ئەيلەب،
تەمەنشا ئەيلەرەم مېھمانلىغىن باغرىم كەباب ئەيلەب،
داغى شىرىن سۆزى بىرلە ھەسىپ ئاسا خىتاب ئەيلەب،
تۈن ئاقشام كەلدى كۆلبەم سارى ئول گۈلرۇخ شىتاب ئەيلەب، *
خىرامى سۈرئەتىدىن گۈل ئۈزە خۇيىدىن گۈلاب ئەيلەب.

يايىپ ئاۋۇسدەك ئەگنىگە زۇلفى سۈنبۈلى ئەنبەر،
ئىرۇر جان بەخش لەئلى ئابىھەيۋان شەربەتى كەۋسەر،
نىگاھى ھەر قىيا باقمىشدا بولمىش بىر ئىتىك نەشتەر،
قىلىپ مژگانى سەبرەۋلەر كەبى جان قەستىغە خەنجەر،
بىلىگە زۇلف ئەنبەر تارىدىن مۇشكىن تەناب ئەيلەب.

سەباھەت ھەم مەلاھەت ھەم لەتافەتدە بولۇپ گۈلشەن،
باش ئۆزرە تاج گۈلگۈندۇر لىباسى ـ كۆڭلەكى سەۋسەن،
كىيىپ ئۇششاقنى قەتل ئەيلەمەككە گويىيا جەۋشەن،
قۇياشدەك چېھرە بىرلە تىيرە كۆلبەم ئەيلەگەچ رەۋشەن،
ماڭا تىترەتمە تۇشتى زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەب.

نەچە نازۇ كەرەشمە ھەم تەلەتتۇف شۇۋەسى ئىرىدى،
تەھەممۇل شەئنە ئاندىغ دىلىرەبالىغ بىر بىر ئۆتكۈردى،
ھەم ئىستىغنا تەرىقىن ھەم كەرەم رەسمىنى پۇتكەردى،

* 4 ـ دىۋان ـ «فەۋايىدۇل ـ كىبەر» دىن. «ب» ھەرپى تەركىبىدىكى 21 ـ غەزەل. بۇ غەزەل ئەسلى ھەرپ تەرتىپى بويىچە «ب» ھەرپى تەركىبىدە بولۇپ «نىزارى كۇللىياتى» دا ئەڭ ئاخىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان، بىز شۇ تەرتىپ بويىچە ئالدۇق.

كۆلۈپ تۇلتۇردىيۇ ئىلكىم چېكىپ ياندا يەر بەردى،
تەكەللۇم باشلادى ھەر لەفزىدىن دۇررۇ خۇشاب ئەيلەب.

كى ئەي مەھجۇر ۋەسلىم بەس قاتىغدۇر ساڭا جانۇ تەن،
سەمەندەردەك فىراق ئۇتىدا دايىم ئەيلەمەك مەسكەن،
غەنىمەت تۇت بۇدەمنى، تىيرە كۆزنى قىلغاسەن رەۋشەن،
كى ئەي زارى بەلاكەش ئاشقىم، مەلسىز نېچۇكدۇرسەن،
مەن ئولدۇم لالۇ سۆز ئايتالمادىم مەيلى جەۋاب ئەيلەب.

كى ئەي بىچارە، سۆزلەر ۋەقتىدە [كىم] ئۆزنى خۇش ئەتدىڭ،
قىلىپ تەركى ئەدەب بى ۋەجھ ئەفغانۇ خۇرۇش ئەتدىڭ،
بۇ نې ھالىدۇر ئانى مۇژدەئى غەيبى سۇرۇش ئەتدىڭ،
كى ئەي مەجنۇن، پەرى كۆردوڭ مەگەركى تەركى ھۇش ئەتدىڭ،
تەكەللۇم قىل بۇساغەرنى ئىچىپ دەفئ ھىجاب ئەيلەب.

كەمالى مەرھەمەتدىن مەينى ئول شىرىنلىقا قۇيدى،
ئەمەس مەي دەردمەند خەستىغە ئابى بەقا قۇيدى،
نې ساقى ئىلكىدىن مەيكىم بارى نۇرى سەفا قۇيدى،
چىقاردى شىشەئى مەي داغى بىر ساغەر تولا قۇيدى،
ئىچىپ تۇتتى ماڭا يۇز نەۋئ نازئاسا ئىتاب ئەيلەب.

كۆتەرگەچ نەشئەئى بادە نىقابى ئەقلىنى يۇزدىن،
تەھەييۇر لالۇ لەكنەت ئەيلەگەندىن تىل قالىپ سۆزدىن،
داغى بىنھال ئولۇپ بىسمىل كەبى كۆرمەك كېتىپ كۆزدىن،
ئىچىپ، فەرياد ئىتىپ تۇشتۇم ئاياغمغە، بارىپ ئۆزدىن،
مېنى يوق بادەكىم لۇتفى ئانىڭ مەستۇ خەراب ئەيلەب.

ھۇزۇرى ۋەسلى ھۇللە بىستەرى بولغان قارا تۇفراغ،
بىھىشت ئاسا بولۇر ئەيشۇ فەراغەت بىرلە [كىم ئول] تاغ،
شەبىستان ئىچرە ئۇيقۇ فىل ـ ھەقىقە بولغۇسى ئويغاغ،
ئانىكىم ئىلتكەي ۋەسل ئۇيقۇسى ئىشرەت تۇنى مۇنداغ،
غەۋائىدەك يېتەر تا سۇبھى مەھشەر تەرك خاب ئەيلەب.

نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: ئىسراپىل يۈسۈپ
سۇلايمان يۇنۇس

مۇھەررىردىن:

ئۇيغۇر خەلقى تارىخىدا كەڭ تارقالغان ئىشق ـ مۇھەببەت داستانلىرىدىن بىرى بولغان «سەيفۇل ـ مەلىك ۋە بەدىئۇل ـ جەمال» داستانى، ئىلگىرى قول يازما نۇسخىسىنىڭ بار ـ يوقلۇقى ئانچە سۈرۈشتۈرۈلمىگەن ئەھۋال ئاستىدا، قازاندا بېسىلغان چاپ نۇسخىسىغا ئاساسەن نەشرگە تەييارلىنىپ، 1985 ـ يىلى «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ ئومۇمىي 15 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغانىدى. بۇ پىلىنىڭ بېشىدا تەھرىر بۆلۈمىمىز مەزكۇر داستاننىڭ قول يازما نۇسخىسىنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى سۈرۈشتۈرۈش ئارقىلىق يولداش سۇلايمان يۇنۇستا بىر نۇسخىسى بارلىقىدىن، ئۇنىڭدىن سەل كېيىنرەك شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيدا يەنە بىر نۇسخا قول يازمىسى بارلىقىدىن خەۋەر تاپتى. گەرچە ھەر ئىككى قول يازما نۇسخىنىڭ تولۇق ساقلىنىپ كېلەلمىگەنلىكى بىزنى ئەپسۇسلاندۇرغان بولسىمۇ، بىز ئۇلارنى بىر ـ بىرلەپ كۆرۈپ چىقتۇق. شۇنداقلا قول يازما بىلەن چاپ نۇسخىنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، ۋەقەلىك ئورتاق بولسىمۇ، قول يازمىنىڭ سۆز ئىشلىتىش، ئەسەر ۋەقەلىكىنى ماۋزۇلارغا ئايرىش ۋە مىسرالار سانىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى، بەزى مىسرالارنىڭ ئورنى قاتارلىق جەھەتلەردە خېلى كۆپ ئۆزگىچىلىكلەرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى بايقىدۇق.

تەھرىر بۆلۈمىمىز كلاسسىك ئەدەبىيات مىراسلىرىمىزنى نەشرگە تەييارلاپ ئېلان قىلىشتا، قول يازما نۇسخىلارنى قېزىش، قۇتقۇزۇشنى ئاساس قىلىش پرىنسىپىغا ئاساسەن، شۇنىڭدەك داستاننىڭ چاپ نۇسخىسى ئېلان قىلىنغان مەزگىلدە تراڭسكرىپسىيە قىلىش تازا بىرلىككە كېلىپ كەتمىگەنلىكى ئۈچۈن، تراڭسكرىپسىيىدە ئىكەتكەن ئۇقسانلارنى ۋە ئايرىم خاتالىقلارنى تۈزىتىش، ئەدەبىيات ۋە تىل تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى يولداشلارنىڭ تەتقىقات ۋە سېلىشتۇرما تەتقىقات خىزمىتىنى ئىشەنچلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەش، كەڭ كىتابخانىلارغا بۇ داستاننىڭ قول يازما نۇسخىسىنى تونۇشتۇرۇش مەقسىتىدە، بۇ داستاننىڭ ش. ئۇ. ئا. ر مۇزېيدا ساقلىنىۋاتقان 009A ـ نومۇرلۇق قول

یازمىسىنى ئاساس قىلىپ، قايىتا نەشرگە تەييارلاشنى مۇۋاپىق تاپتى. بۇ قول يازمىنىڭ فورماتى 11·5 × 19·5 س. م بولۇپ، ساقلىنىپ قالغىنى 108 بەت. ئۇنىڭ باش قىسمىدىن تەخمىنەن 17 — 18 بەت، ئاخىرىدىن ئىككى بەت، ئاخىرىدىن بىر بەت يوقالغان بولۇپ، ئۇ ئەسلىدە 118 — 120 بەتلىك قول يازما بولسا كېرەك. قول يازمىنىڭ ھەربىر بېتىدە 26 مىسرا ئىككى ئىستونغا ئايرىپ يېزىلغان. داستاننىڭ ئاپتورى دەۋلانا مەجلىسى XV ئەسرىنىڭ ئاخىرى، XVI ئەسرىنىڭ باشلىرىدا ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ ئەسلى خارەزمىلىك بولۇپ، كېيىنچە بۇخارالىغا كۆچۈپ بارغان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى چاغاتاي ئەدەبىياتىدا خېلى زور شۆھرەت قازانغان. شائىرنىڭ يەنە كۆپلىگەن غەزەل ۋە قەسىدىلىرىنىڭ بارلىقى مەلۇم. ئەمما ئۇ ھازىرغىچە تېپىلمىغان.

... ...*
بار ئىردى شاھنىڭ ياخشى ۋەزىرى،
ئاتى ئىردى ھەمدۇ يوق نەزىرى.
ھەمدىنىڭكى تەقى بىر ئوغلى بولدى،
ئانىڭ ھۇسنى تەقى ئالەمگە تولدى.
ئاتادىلار ئانىڭ ئاتىنى سائىد،
كى يوقتۇر مىسرى ئىچىندە ئانچە شاھىد.
مەلىكزادەگە قىلىدىلار كۆكۈلداش،
ئانىكالارغە ئانىڭ ئاناسى باش.
ئانىكالار قىلىپ پاكىزە تەئىين.
ئانىڭ ھەر بىرىدۇر ھۇرى ھۇئەيىين،
ئىكىسىنى قىلۇرلار پەرۋەردش ھەم،
كى يوقتۇر مۇندىن ئۆزگە ياخشى ئىش ھەم.
ئۇلۇغ بولۇپ ئوقوپ ئىلمۇ ھۇنەرلەر،
سالىپ كۆللى ھۇنەرلەرگە نەزەرلەر
ھەمىشە خۇررەمۇ خوشھالۇ دىل شاد،
يۇرۇرلەر چۈن نىھالى سەرۋى ئازاد.
يۇرۇر شەھزادە ئۇيۇن بىرلە مەشغۇل،
ھەۋەس قىلدى ئاتاسى فىكرى مەئقۇل.
قىلايىن چار باغى تەۋ نىھالى،
كى يېتىلگەي مۇنىڭ بىرلە چەمالى.
كى بۇنياد ئەتتى ئاسىم باغۇ مەيدان،
كى سەيغۇلمەلىك قىلغاي ئاندا جەۋلان.
بىنا قىلدى ئەجەب باغى غەرايىب،
سالىپ تەرراھلار تەرراھ ئەجايىب.
قىلىبان خىشت رەڭگىن زەئفەرانى،

ئانىڭ پالچىقدا زەئفەر سەمانى.
قىلىبان مۇشك ئامىز تۇپراغىن خىشت،
سالىپ ئەنبەر ئوتىغە ھەم يەنە كۇشت.
نەچە تۇرلۇك لەتافەت بار دېسەڭمز،
مەلاھەت بىرلە سۇرەت بار دېسەڭمز.
قىلىپ ئەنگمز ھەم بىر كۇشكى زىبا،
لەتافەت بىرلە ئەسرۇ خوب رەئنا.
ئەجايىب چار باغى خوب دىلكەش،
دەرۇ دىۋاربدۇر زىبايۇ زەركەش.
لەتافەت بىرلە چۇن باغۇ بەھىشتتۇر.
دېگەيسەن: تۇفراغى ئەنبەر سرىشتتۇر.
ئەگەر بولسە كىشىنىڭ كۆڭلى ناخۇش،
ئاڭا كىرسە بولۇر چۇن شادۇ دىلكۇش.
مەگەركىم ئولتۇرۇر چۇن باغى جەننەت،
بەسى خۇش بۇيلۇقىدۇر جانغە راھەت.
يېتىلدى چار باغى تازەيۇ تەر،
ئانىڭ ھەر مېۋەسى مانەندى شەككەر.
بولۇپ نازۇك فەراۋانلار خىرامان،
ئۇنۇپ سىپىرگىيۇ نەسرىنۇ رەيھان.
ئاچىلىپ يۈز تۇمەن گۈللار ئىچىدە،
ئوقۇپ خۇشخانى بۇلبۇللار ئىچىدە.
سۇزۇك سۇلار ئاقىپ ھەر سارى شەرشەر،
تولۇبان ھەۋزلەر مانەندى كەۋسەر.
تولۇپ مەيدان چۇ قۇشلار غۇلغۇلىدىن،
خەبەر بېرۇر ئىرەمنىڭ بۇلبۇلىدىن.

* قول يازمىنىڭ باش تەرىپىدىن تەخمىنەن 17 — 18 بەت يوقالغان.

ئېشتكمل كۇشكنىڭ ئەۋسافىنى ھەم،
كى بۇ شائىر قۇلۇڭنىڭ لافىنى ھەم.
بولۇپ تەييار ھەم بۇ كۇشك ئالى،
ئىچىدىن بولماغاي بىر ئەيش خالى.
ئەجەب كۇشكى لەتافەت كۆپ غەرايىب،
بەسى ئۇستادلار قىلغان ئەجايىب.
ئەجايىب ھەم غەرايىب كۆپ مۇنەققەش،
نەچە باقساڭ باقارسەن خوبۇ دىلگەش.
ئەجەب قەسرى بەلەندۇ سانى ئالتۇن،
مۇرەسسەدۇ، لەئلۇ مەرجان، دۇررى مەكنۇن.
چۇ ياقۇتۇ ئەقىقۇ خىشتۇ پۇرچىن،
بۇلار بىرلە ئىمارەت قىلدى سەڭگىن.
كى قىلغاي شاھزادە ئاندە ئىشرەت،
پەرى رۇخسارەلەر بىرلە مەئىشەت.
مەلىكزادە يېتىپ ئون ئىككى ياشغە،
تۇشۇپ ئىشرەت خەيالى ئەمدى باشغە.
نىھالى ئەيش تەگدى باغ ئىچىندە،
پەرى رۇخسارەلەردىن داغ ئىچىندە.
قىلىپ قەسر ئىچرە ئول بۇنيادى ئىشرەت،
بىرۇر ئول باغ ئىچىندە دادى ئىشرەت.
ئىچىپ بادە قىلىپ ئەيشۇ تەنەئۇم،
قىلۇر سائىد بىلە دائىم تەكەللۇم.
سېۋەر ئېردى ئانى ئۇ جانى بىرلە،
مۇھەببەتدىن دىلى بىر يانى بىرلە.
كېچە ـ كۇندۇز ئايرىلماس بىر ـ بىرىدىن،
ئىكىسى تەك قوپار ئۇيقۇ يېرىدىن.
كۇلۇپ ئويناپ ئىكەۋلەن قوش سالۇرلار،
ئۇچار قۇشدىن، كىيىكدىن كۆپ ئالۇرلار.
كېچە بولسا مۇساھىبلار يارى خەش،
كى بىر بۆلەك پەرىزاددۇر پەرىۋەش.
تۇرۇپ خىزمەت قىلۇرلار يانە جەمئى،
ئېگەيسەنكىم ئۇلار ھەم مىسلى شەمئى.
ئاپۇغچىلار تۇرۇپ خىزمەتدە بەرپاي،
يانىپ مەشئەل كەبى روخسارەلەر ۋاي،
مەلىكزادە بولۇپ بىر تالۇن ئايدەك،
ئانىڭ لەئلى لەبى گۇلگۇن مەيدەك.

ھەمىشە سۇھبەتى شامۇ سەھەرگاھ،
بىرى بىردىن كۆز ئۇزمەس پارەلەر ئاھ.
تەرەننۇم مۇتربۇ نەغمە سەرالار،
خۇش ئەلھانلىق غەزەلخانلىق نەۋالار.
تۇزۇپ سازەندەلەر ئەلھان بىلە ساز،
ئاياقچىلار كەرەشمە بىرلەۋۇ ناز.
قەمەر رەشك ئىلتەدۇر سۇھبەتلەردىن،
فەلەك چەرخ ئورادۇر ئىشرەتلەردىن.
بولۇبان قۇمرى بۇلبۇل ئاندا شەيدا،
بولۇپ كۇشك ئۇستىدە ھەر سۇبھى پەيدا.
سەھەرلەر بولسا مۇترب نەقش فەرۋاز،
ئۇلار بىرلە بولۇر بۇلبۇل ھەم ئاۋاز.
مەلىكزادە بۇ مەجلىسدە قەمەردەك،
مۇسەلسەل زۇلفىيۇ سۆزى شەكەردەك،
بولۇبان ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفى يۇزدە،
كۆزى ئويىنار كىيىكدەك ئاغزى سۆزدە.
چۇ نەرگىس كۆزلەرى بادام تەردۇر،
مەگەر رۇخسارەسى شەمئى قەمەردۇر.
بىرەردە ئاھ ئۇرار مەي ھالەتىدىن،
كى خۇش كەلمەس كىشى كەتكەي قاتىدىن.
كۆرۇپ شاھۇ جەمىلە كۆپ سۆيۇنۇر،
ئىكىسى شۇكرى دەپ بىسيار ئوقۇلۇر.
فەلەك ناگەھ بىر ئىش ئەنگىز قىلدى،
شەھەنشەھنىڭ ئوتنى تىز قىلدى.
ھەمىشە ئەيشدە يۇرۇر ئىدى شاھ،
كى چىرلادى ئانى بىر كۇن شەھەنشاھ.
ئاتاسىدا غەرەز ئوغلىنى كۆرسە،
سۆيۇپ ئاڭا يۇزۇكۇ تونىنى بەرسە.
ئىشمتكەچ شاھىنىڭ سۆزىن مەلىكزاد،
ياسانىپ تەبرەر ئۇچۇن سەرۇى ئازاد.
پەرى يەڭلىغ تاپۇغچىلار قاتىدە،
كىبلىپ ئولتۇردى ئول شاھ ھەزرەتىدە.
ئۇلارنى كۆردى شاھ خۇرسەند بولدى،
دىلوجانى مۇھەببەت بىرلە تولدى.
بۇيۇردى خەزلەچمگە: خەزنەنى ئاچ،

فەلان سەندۇقنى كەلتۇر قۇفلىنى ئاچ.
كەتۇردى ئول تەقى ئالتۇنى سەندۇق،
كى بىر تونۇ، يۇزۇك، ئۇزگە نېمە يوق.
كى بىر تون، بىر يۇزۇك ئوغلىغە بەردى،
كىشى بىلمەس كى بۇ توندا نە ئېردى.
مىراخورنى بۇيۇردىكىم: فەلان ئات،
نە ئاتى بولغاي ئول كىم بىر پەرىزاد.
كەتۇردى ئاتنى سائىدغە بۇيۇردى،
مۇھەببەت بىرلە سائىدنى سۇۋاردى.
ئەجەب ئىنئاملار كىم نىسبەتى يوق،
كى بۇ ئالەمدە بۇلارنىڭ ھېچ ئاتى يوق.
قويۇپ شەھزادەنى سائىد ئاۋۇلجاپ،
تەۋازۇئ قىلدىلار خان كۆڭلىن ئاۋلاپ.
ئىجازەت بەردى قويتى شاھزادە،
پەرىلەر ئالدىدا بولدى پىيادە.
چۇ شەھ ئىنئاملار قىلدى سۆزىگە،
ۋەلى ئوت سالدىيۇ شەھنىڭ ئىچىگە،
ئېتىپ ئىنئام ئەگەرچە قىلدى خۇررەم،
نە بىلسۇن ئاندا ئېرمىش يۇز تۇمەن غەم.

شەھزادە ئول توندا سۇرە تلەرنى كۆرۈپ ئاشىق بولغانى

ئەجەب قىسسە رىۋايەت قىلدى راۋى،
خەبەر سالدى جەھانغە تولدى ھاۋى.
ئاتاسى قائىدىن چىقتى پەرىزاد،
خىرامان تەبرەدى [چۇن] سەرۇى ئازاد.
كېلىپ تۇشتى ئۆزىنىڭ مەنزىلىگە،
قۇشۇلدى ئول پەرىلەر مەھفىلىگە.
يىغىپ مىسلى بۇ سۇرەت خانەلەرغە،
مۇھەندىسلەر كىرىپ ئول خانەلەرغە.
تەمامى ھۇجرەلەردە شەمئى رەۋشەن،
قىلىپ ئول كۇشكنى مانەندى گۇلشەن.
ئىچەر بادە ھەر ئۆيدىن ئۆيگە يۇرۇپ،
يۇرۇر فەررашلار يولىن سۈپۈرۇپ،
سۆيۈنۈپ ئوشبۇ كېچە ئىچتىلەر مەي،
يىقىلدى ھەركىشى ئۆزىنى بىلمەي.
ۋەلى شەھزادەنىڭ كۆڭلىدە ئېردى،
ئاچىپ كۆرسە كى بۇ توندا نە ئېردى.
يېشىپ بوغچاسى توندا ئېردى ناگاھ،
كى چىقتى جانىدىن بىر خاستۇ بىر ئاھ.
قويا كەلدى يانا ئۆيىگە كەلدى.
ئاچىپ كۆردى ئۆزىدىن يەنە باردى.
تەفەررۇجلار قىلۇر بۇ تونغە بىسيار،
نەچە باققان ساری بولدى گىرىفتار.
نە توندۇر ئولكى جانىنىڭ بەلاسى،
بولۇپ كۆڭلى بۇ تونىنىڭ مۇبتەلاسى.
بار ئېردى توندا بىر سۇرەت مۇنەققەش،
بويى باشدىن ئاياق زىباۋۇ دىلكەش.
يۇزىگە باقسە ئول گويا كۆلەدۇر،
ئانى كۆرگەن ساری جانى كۆيەدۇر.
كۆزىگە باقسا بىر بادامى تەردۇر،
يۇزىگە باقسا بىر تولۇن قەمەردۇر.
ئېرۇر رەڭگى رۇخى گۇل بەرگى تەرەك،
لەبى لەئلى ئانىڭ شېرىن شەكەردەك.
دېگەيسەن ئاغزىدۇر چۇن غۇنچەنى گۇل،
يۇزىگە تولغانىپ ئول زۇلفى سۇنبۇل.
قاشى يادەك قۇرۇپدۇر ئوق ئاتارغە،
ئانى كۆرگەندە يوق سەبرى تاپارغە.
قارا كىرپىكلەرى مانەندى نەشتەر،
مەگەر سۇ بەردى ئوستادانى خەنجەر.
بويى گۇلنىڭ نىهالىدەك ئېگىلۇر،
بويى نازۇك، مەگەر بىلى ئۆزۇلۇر.
كۆرۈپ شەھزادە بۇ سۇرەتۇ يا ھۇر،
يۇزىغە يۇز قويار ئاغزىغا ئۆپۈر.
نەسۇرەتكىم بەلايى جان ئىكەندۇر.
ياقىلدى ئىشق ئوتى جانىغە شەھنىڭ،
قادالدى مېھرى ئوقى كۆكسىگە ئانىڭ.

شاهزاده ئول سۇرەتنىڭ ئىشقىدا بىقەرار بولغانى

تاڭ ئاتقۇنچە قىلۇر فەريادۇ ناله، تەفەككۇرده تۇرۇپ ئېردىكى ناگاه،
ئاقىزىپ ئىككى كۆزدىن دۇررى جاله. ئېشتتى ئۆزگەچە ئۇل ناله‌ئى شاه.
يۇرەكىن يەرگە سۇرۇپ هەم ياقا چاك، يۇگۇرۇپ يەتتىيۇ كىردى قاشغه،
ئاغىناپ تونۇ ئۇفراغىن قىلىب خاك. كۆزى تۇشتى ئانىڭكى ئول باشغه.
بولۇبان كەهرەبا گۈل بەرگى يۈزى، غەرىب ئەهۋال ئىله كۆردىيۇ شەهنى،
تولۇبان قان بىله بادام كۆزى. كى تولغاندەك كۆرۈپ سائىد مەهنى.
بولۇپ نازۇك تەنى مىسلى خەزاندەك، بۇ هەم يىغلاپ ياقاسىن پاره قىلدى،
كۆيەر ئىچى ئانىڭ قاينار قازاندەك. كۆڭۈل خوشلۇغىنى ئەۋژاره قىلدى.
يىغىدىن خالى ئېرمەس بىر زەمانى، نەچەكىم سورادى ئايمادى دەردىن،
چىقار كۆككە ئانىڭ ئاهۇ فىغانى. كۆتەردىيو سارىغ يۈزىنى يەردىن.
خومار ئويقۇسىدىن ئويغاندى سائىد، ياشۇردى جان ئىچىده جانىنى ئول،
ياندا كۆرمەدى ئول شەمئى شاهىد. كۆڭۈلده ساقلادىيۇ هالىنى ئول.
قوپۇپ ئۆيدىن چىقىپ هەيران بولدى، سەۋەر سائىد سۆزى ياقمادى هەرگىز،
ئۇنى كۆرمەي بەسى گىريان بولدى. ئۇياتىپ يۈزىگه باقمادى هەرگىز.

شاهزادەنىڭ بۇ هالىنى كۆرۈپ شاهغه خەبەر قىلغانى

تەهەمۇلسۈز بولۇپ چىقتى قاتىدىن، ئايا غىغه يۈزىن سۇرەر ئاناسى.
ياقاسىن سۇ قىلىپ كۆزى ياشىدىن. ئايىتمادى ئۇلارغه هالەتىنى،
يۇگۇرۇپ باردى سائىد جان قاتىنه، كى مېهنەتغه ئىشتتى راهەتىنى.
ئاقىزىپ كۆزى ياشىن هەزرەتىنه. بۇ هالەت بىرله شەه بولدى گىرىفتار،
كۆرۈپ شاهۇ جەمىله ئۇردىلار ئاه، ئانىڭ دەردىغه ئەهلى مىسر يىغلار.
رەۋان ئۆز ئورنىدىن قوپتى شەهەنشاه. كىلىپ تۇتتىلارۇ نەبزى مىزاجىن،
چۇ سائىد قىلدى ئاگەه ئول خەبەردىن، هىچ ئىش بىرله تاپىپ بولماس ئىلاجىن،
شەهەنشەه كەچتى تاجۇ هەم كەمەردىن. يىغىلدى ساهىرۇ سىهر ئىلله ياغلاپ،
كىلىپ كۆردى ئانىڭ هالىنى مۇشكىل، كى يەئنى بىر زەمان بولدىيۇ خەراب.
ئەجايىب كۆردى ئۇغلىنى چۇ بىدىل. ئاڭا هىچ كار قىلماس بۇ ئەمەللەر،
دېدى: كەلدى مۇنەججىملەر سۆزى ئاه، نەكىم هىچ سۇد قىلماس بو جەدەللەر.
يۇگۇرۇپ تەبرەدى ئۇغلى ساری شاه. بۇ هالەت بىرله ئول بۇستان سەرالار،
نەچەكىم يىغلابان سورار ئاناسى، بولۇپ ماتەم ئۆيىن كىپتىپ نەۋالار.

شەهزاده ئۆز هالىنى سائىدغه ئايتقانى

چۇ هىچكىم بىلمەدى تەدبىرىن ئانىڭ، دېدىلەر: سائىدا، كىم سەن بىلۇرسەن،
نەچە كۈن بولدى بىلمەي سىرىن ئانىڭ. نەكىم تەدبىر قىلسائ سەن قىلۇرسەن.

تۇرۇپ سائىد قاتىدا كېچە-كۈندۈز،
قويۇبان مەقدەمىغە ئول ساربغ يۈز.
نەچە كىم سورسا هالىنى دېمەيدۇر،
كى سائىدنىڭ غەمىنى، هەم يېمەيدۇر،
سۇغۇردى بىر كېچە سائىد بەلىدىن،
ئانىڭ خەنجەرگە قان ئاقار دەمىدىن،
دېدىكىم: ئۆلگەنىم بېھراق ئاندىن،
كى سىرىدىكى ياشۇردۇڭ ئەمدى مەندىن.
باغىرغە خەنجەرىنى سالدى ناگاه،
قوپۇپ توتتى ئىلىكىنى شەهەنشاه.
دېدى: «ئەي مېھربان هالىمنى سورمە،
بەلانى مەن كۆرۈپمەن، سەندە كۆرمە،
تەمامى لەلقدىن ئويانادۇرمەن،
تەهەممۇل قىلسام ئوتغە ياتادۇرمەن.
ۋەلى تەدبىرى يوقتۇر ئانى سورماي،
يۇرۇپ-ئىستەپ تاپىبان ئانى كۆرمەي.
نە ياشورايى بۇ كەز سۆزۈمنى سەندىن،
ئەدەم بولماقغە كۆرۈپ مەن ئۆزۈمدىن.
ئانام بەرگەن تون ئىچرە بىر بەلاسى،
كۆرۈبان بارمۇئېكىن بىر دەۋاسى.
ئاتى بەدئولجەمالۇ بىتتى شەهبال،
ئىرەم باغىدا مۇژدە بېرەدۇر فال،
بۇدۇر هالىم ساڭا دېدىم سەراسەر،
بارىپ ئايغىل ئاتامغە سەن بەرابەر.»
هېكايەت قىلادىيۇ يەغلادى بىسيار،
ئېشىتىپ بولدى سائىد زارۇ ئەفگار.
قوپۇپ چىقتى قاتىدىن زار يەغلاپ،
كى ئۆلمەككە بەلىن ناچار باغلاپ.
كېلىپ سائىد بۇ سۆزدىن قىلدى ئاگاه،
ياقاسىن چاك ئېتىپ يەغلادى ئول شاه.

شاه ئاسىم ئول تونىنىڭ قىسسەسىنى ئوغلىغە ئېيتقانى

ئايا بەگلەر، ئېشىتىڭ بۇ رىۋايەت،
قىلاي تون قىسسەسى بىر-بىر هېكايەت:
چۇ بىر كۈن ئولتۇرۇپ ئېردىمۇ يالغۇز،
تىلىمدا يوق ئىدى ئاغزىمدا هەم سۆز.
قوپۇپ توفان جەهان بولدى قاراڭغۇ،
كۆرە بىلمەس بىرىنىڭ ئول-بۇ.
بولۇپمەن بەخەبەر ئۆزۈمدىن ئاندا،
كۆزۈمنى ئاچتىمۇ بىلمەنكى قاندا.
كېلىپ ئىككى كىشى ئايلىمدا تۇردى،
سۇلەيمانى نەبىدىن سۆز سوردى.
دېدىكىم: «هەۋل قىلمە، باق بىزگە،
كەلىپمىز ئەلچىلەر تەئزىم بىزگە.
سۇلەيمانۇ نەبى ئوشبۇ جەهاندىن،
يۇرۇش قىلدى ۋەسىيەت دېدى سەندىن.»
دېدىكىم: «شاه ئاسىمنى سۆيۈرمەن،
ئانى مەهشەر كۈندە هەم ئۆپۈرمەن.
يەمەردى بىر يۈزۈڭ، بىر تونۇ بىر ئات،
دېدىكىم سىز ئۇلارنى يەتكۈرۈڭ پات.
قوپۇپ تەئزىم ئىلە ئالدىم ئۇلارنى،
تەۋازۇڭ قىلدىيۇ ئۆپتۈم بۇ يەرنى.
ئاچىپ كۆزۈپ ئېدىم ئول تونىنى ئاندە،
كى قالمايدۇر ئېدىم هەم ئەقل مەندە.
چۇسورۇپ سەئىبى قىلسام تاپقا مۇندە،
ۋىسالى بىرله خۇرسەند ئولغا مۇندە.»
دېدىلەركىم: «بۇ سۇرەتنىڭ ۋۇجۇدى،
هەنۇز ئالەمدە يوقتۇر زادى بۇدى.
ئانى بىلگىلكى ئەۋلادى پەرىدۇر،
گۈلىستانى ئىرەم ئانىڭ يېرىدۇر.
... ...*
يانا ئەنگىز قىلدى نالەئى ئاه،
يانا هەم خانە بولدى غەم ئىلە شاه.

* قول يازمىسىنىڭ مۇشۇ يەردىكى بىر ۋاراقى يوقالغان.

شاه ئاسىم مۇنى ئېشىتىپ كېلىپ ئوغلىغە نەسىھەت قىلغانى

كېلىپ سۇلتان نەسىھەت قىلدى ئەنگمز، سوراپ ئىستەپ تاپىلماس باغ ئىرەمدۇر،
قىلۇر يۇزمىڭ نەسىھەتلەر شەكەر ريز. قىل ئەمدى بىر تەرەپ بىھۇدە غەمدۇر.
دېدى سۇلتانكى سەنسەن ئادەمى زاد، ئىرەم باغى دېيان باردۇر رىۋايەت،
بىلۇرسەنكىم بۇ سۇرەتدۇر پەرىزاد. جەھان ئىچرە قالمېدۇر بىر ھېكايەت.
ئىشتىمەدۇك پەرىيۇ ئادەم ئەھلى، پەرىدۇر ئوتۇ، يەل، سەن نەسلى ئادەم،
قوشۇلغان بولغاي ئول دۇنيادا نەسلى. مۇۋافىق بولماس ئەسلە، كەل يېمە غەم-
بۇ نە ئوتدۇركى سەن ئانى سالۇرسەن، پەرى بىرلە بەشەر لايىق بولۇرمۇ،
ئۇزۇك ھەم مۇبتەلالىقغە قالۇرسەن، ئۇچار قۇشقا كىشى ئاشىق بولۇرمۇ.
كەل ئەمدى تەۋبە قىل مۇھمەل بۇ ئىشنى، كىشى بولۇپمۇدۇر ھېچ يەلگە ئاشىق،
فەراغەت بىرلە ئۇتكەز يازۇ قىشنى. بولۇرمۇ يەل بىلەن تۇپراق مۇۋافىق.
بىلۇرسەنكىم پەرى غايىبدۇر، ئەي جان، ساڭا ئول تۆرت ھەم دەگمل ئالايمن،
يولۇڭدا ئەي ھەمە جانىمدۇ قۇربان. نەكىم كۆڭلۈڭ تىلەر ئانى قىلايمن.

شاھزادە يىغلاپ ئاتاسىدىن ئىجازەت تىلەگەنى

دېدى شەھزادە يىغلاپ: ئەي جەھاندار، تەقى ئۆزدىن بۇ تەنده جان كىرەكمەس،
مېنىڭ ئۇچۇن بەسى بولدۇڭ گىرىفتار. ئىجازەت بېرىڭمز ئۆزۇم بىلەيمن،
ئاياغىڭغە كۆزۇمنىڭ توتىياسى، يۇرۇبان ئىستەبان ئۆزۇم تىلەيمن.
ئونۇت بولماس بۇ سۆزده ماجەراسى. ئاتاسى ئاھ ئۇرۇپ چىقتى قاتىدىن،
ئۇياتى ئۆرتەدى ئىشق ئوتى، ئەي شاھ، ئىلىك يۇپ ئوغلىنى كۆرۇپ باشىدىن.
ئۆچۇردۇم نامۇسۇم شەمئىنى بىر ئاھ. بولۇپ سەيفۇل مەلىكغە غەم مەساھىب،
ئەگەر شەمسى قەمەرنى ئەرز قىلساڭ، قەدىمىلەرنى قىلدى [ئاندا] غايىب.
بارىپ جەننەتغە ھۇر ئالىپ كەلسەڭ. بولۇپ بوستان سەرا ماتەم سەرايى،
ماڭا ئاندىن ئۇ كۇن جانان كېرەكمەس، بولۇپ شەھزادە بىر سۇزەت گەدايى.

شەھزادەنىڭ ئاتاسى چىقىپ ئۆزى يالغۇز قالغانى

ئاتاسى چىقتى، ئوغۇل قالدى يالغۇز، سوراغىڭنى سېنىڭ قاندىن سورارمەن،
ئول ئەنگمز ئەتتى بىر ئەفغانى دىلسوز. جەمالىڭنى سېنىڭ كىمدىن كۆرەرمەن.
ھەمىن ئايتۇر سېنى قايدا تاپارمەن، نە قىلايكىم، نە ئايتاي، ئاھ دەردىم،
ئىرەم باغى نىشانى نې بىلۇرمەن. ساڭا يەتكۇرە بىلمەن رويى زەردىم.
ساغىنىپ ھەردەم ئول سۇرەتنى شەھزاد، كىم ئايتۇر بۇ خەبەرنى باغ ئىرەمغە،
چىقارۇر جاندىن يۇز ئاھۇ فەرياد. كىم ئايتۇر ھالۇ دەردىم ئول سەنەمغە.

كىچىك ياشىمدا باشىمغه نه ئوتدۇر،
ياروق خۇرشىد غەمىدىن چۈن بولۇتدۇر.
ئاشىم چۈشتى فىغانۇ ئاھ بىرله،
نه مۇشكىل ئىشلا تۈشتى ماھ بىرله.
كۆچۈم يوقتۇر ھەرەمىڭغه يېتەرغه،
ئىلىك يوقتۇر ئىتەكدىكى تۇتارغه.
قولۇم يەتمەسكى تۇتسام يار ئىلكىدن،
كۆزۈم يەتمەسكى كۆرسەم يار بويىدن.
قولۇمدىن بولدى ئالتۇن جام بەرباد،
رەفىقىم قايغۇ بولدى ئاھۇ فەرياد.
ئول ئاندا پادىشاھۇ با فەراغەت،
پولۇپمەن مۇبتەلايى رەنجۇ مىھنەت.
مېنىڭ ھالىمدىن ئاڭا ھېچ خەبەر يوق،
كى بۇ دەردىمدىن ئاڭا ھېچ ئەسەر يوق.
ھەمىن ئايتۇر سېنى قايدا تاپارمەن،
ھەم يوق بىرله نەچۈك ئۇيغه يېتەرمەن.
قىلۇر كۆڭلۇم قۇشى فەرۋاز بىرلەن،
ئۇچۇپ تاپقايمۇ سەرۋى ناز بىرلەن.
قاناتىدۇر فۇرقەتىك تاق ئىشتىياقىك،
كى ئۆتەر خەستە جانىمنى فىراقىك.
ئىجازەت شەربەتى ھىجران ھەمىشە،
خەياڭىدا كۆزۈم گىريان ھەمىشە.
يۈرەكىم قان شەرابىم، ھەمدەمىم ئاھ،
بەغىر بولدى كەبابىم، مەشئەلىم ئاھ.
مەزاجى ھەسرەتىدە قان يىغلار،
كۆيەر شەمئۇ تۇرۇپ ھەيران يىغلار
قىلۇر نالە بۇلبۇنى باغلابان نەي،
مېنىڭ ھالىمغه يىغلار قۇمرى ھەي ـ ھەي
سېنىڭ ئىشقىڭ ئوتىدا مەي ئۇرار جۇش،
بولۇپ سەرۋى سىمى فىكرىدە بىھۇش.
مېنىڭ دەردىمغه چەك بولدى دۇتا ھەم،
قىلۇر نالەش مېنىڭ ھالىمغه يەپ غەم.
ئاچىق ئۈن بىرله يىغلايدۇر شەمامە،
مۇشەررەف بولغامەنمۇ دەپ سەلامە.
فىغان ئەيلەپ رەباب ھەم ياد قىلۇر،
ئۇرار كۆكسىمگه ھەم فەرياد قىلۇر،
ئۇزاتىپ بويىنىنى بىچاره تەنبۇر،
مېنىڭ ھالىمغه يىغلار نالىشىن كۆر.
كۆرۈڭ دەفۇ كەفۇ بىر بىرگه ئۇرار،
غەجەك نالەش قىلىپ باغرىنى سۇرەر.
كۆيەر ئاھىمغه ئۇدۇ ھەم مۇسىقار،
مېنىڭ دەردىمغه قانۇن كۆكسى يىرتار.
تەمامى سازلار بولۇپ ھەۋادار،
بارى يۈزۈم كۆرۈپ ھالىمغه يىغلار.
كى تىنماي شەرھ ئىېيتىپ يىغلارمە خامە،
كىم ئەتكەي دەپ تىلەگەن زارنامە
جەھاندا بولغاي ئىدىم كاشكى مەن،
بۇ سۈرەت كۆرمەگەيدىم كاشكى مەن.
بولۇتلار ھەم چەمەندە يىغلاشورلار،
بىرى بىرىن كۆروبان چۈلغاشۇرلار.
سېنىڭ يادىڭ بىلەن گۈللار ئاچىلۇر،
سېنى كۆرمەي فىراقىدا ساچىلۇر
خىياۋانلار تەقى ئاخشام ئالىيلار،
يۈزۈڭ كۆرەي دەبان تۇرۇپ قارالار.
سىياب سەرۋى سەھى مۇندىن كۆچەرلەر،
خەياڭ بىرله سۆزلەشىپ كەچۈرلەر.
سەھەر فەرياد ئىتەر بىچاره بولبۇل،
كۆرەر گۈلنى قىلۇر سەبرى تەھەممۇل.
مەنى بۇلبۇل سېنى قايدىن تاپارمەن،
ھەمىشه ھەجرىڭ ئوتىدا كۆيەرمەن.
تەبىب ئاجىزدۇرۇر دەردىمگه دەرمان،
دەۋا تاپماي رۇخى زەردىمگه يىغلان.
بولۇر شەھزادەنىڭ رەڭگى خەزانىدەك،
ئەقىقدەك لەبلەرى چۈن زەئفەرانىدەك.
كېتىپ ئەقلۇ قەرارۇ سەبر ئاندىن
كېچىپتۇر تەختۇ بەختۇ ھەم جەھاندىن.
بەسى ئاجىز بولۇپ ئانىڭ ئاتاسى،
تۆكۈپ كۆزدىن يۇرەك قاندىن ئاناسى.
كېچە ـ كۈندۈز بۇ غەم بىرله گىرىفتار،
ئانىڭ ھالىغه ئەھلى مىسر يىغلار.

ئاڭا ھەركىم نەسىھەت قىلسە بولماس،
سۆزۈك نەرگىسلەرنگە تولدۇرۇپ ياش.
كى قاتتىغ ئىشق تاغسىن ئۆتمەس.
كەڭەشتى بەگلەرى بىرلە ئوتۇرۇپ،
سۆيۈپ سۆيگەن كۆڭۈللەر ئۇزاق بولماس،
دېدى بەگلەر دەللەر ھەم كەتۈرۈپ:
ئانى تا كۆرمەگۈنچە، ئۇزە بولماس.
«كى شاھا، سەن تەقى مەردانە بولغىل،
كى بولماس ئىشقدا ھەم كۇفرۇ ئىمان
يۈرەكلىك بەركىتىپ شاھانە بولغىل.
نە سەبر ئاندا نە كافىر نە مۇسۇلمان،
مۇنىڭدەك ئىش جەھاندا ئەرگە تېشەر،
ھەياۋۇ. نامۇسۇ ھەم ئاندا بولماس،
تىرىك بولسە ئەر ئوغلىسىغە نە بۇ شەر.
كى ئىشق ئوتىدەك ئوت ئالەمدە بولماس،
قالىن چېرىك تەقى بەرمەك كېرەك سەن،
بىلىڭكىم ئىشقدا ناموس يوقتۇر،
كى سەۋداغە ئىبەرمەككە كېرەك سەن.
كى ئىشق ئەقلىدە *ھەرگىز دوست يوقتۇر،
سەفەرنىڭ مېھنەتى ھەم بەند بولغاي،
كى شاھۇ شەيخ ئول كۆزىگە ئىلىماس،
ئەگەر تاپماسا ھەم خۇرسەند بولغاي.»
جەھاندا تاجىۋ تەختنى بىلمەس.
چۈن ئاسىم كۆردى ھېچ دەستگىر يوقتۇر،
كۆڭۈلگە ئىشق ئەگەركىم زور قىلۇر،
يىبەرمەكدىن ئۆكۈن تەدبىرى يوقتۇر.
بەسى ئەقلۇ كۆزىنى كور قىلۇر.
دېدى سۆلتان: «قىلىڭ دەريا ياراغمن،
فىراق ئاغۇسى ئاڭا شەھىدۇ شەربەت،
كېرەككىم سۇدا ھەم سالغاي ياراغمن.»
غەمۇ ـ قايغۇكى ئاڭا ئەيشۇ ئىشرەت.
بۇيۇردى: «تۆرت يۈز كېمە چاپىڭلار
مۇھەببەت بەھرىنىڭ ئاشقلاردۇر،
كى ھەركېمەدە يۈز ھۇجرە ياپىڭلار.»
ئانى سۆيگەن كىشى ئەرىنىڭ ئەردۇر.
كەتۈردىلەر كېمە چاپقۇچىلارنى،
ئېرۇر چۈن ئىشق دەريايى مۇئەززەم،
كېمەدە ھۇجرەلەر ياپقۇچىلارنى.
كېرەلمەسلەر ئاڭا ھەر قايسى ئادەم.
نەچە ئاي ئىش قىلىبان ئەل فەراۋان،
مۇھەببەت شەربەتىن ئاچكەن ئۇنۇتماس،
نەچە مىڭ خەلق تارتىپ ئاندا كۆپ جان.
كى ھەركىمگە نەسىھەت قىلسە بولماس.
مۇكەممەل بولدى كۇللى كېمە ـ ھۇجرە،
چۇ دەردى شاھ ئوغلىنىڭ مەزاجىن،
كى بەردىلەر بۇ ئۇستادلار ئوجۇرە.
نەسىھەت بىرلە تاپمايدۇر ئىلاجىن.
يىغىپ كەلتۈردىلەر دەريا لەبىنە،
كى ئاخىر باغلادى شاھ باغرىغە تاش،
مۇھىمت ئاتلىغكى ناپەيدا لەبىنە.

شاھ ئاسىم ئوغلىنى سەفەرگە ئۇزاتقانى

چۇ ئاسىم چېرلاتىپ بەگلەرنى يىغدى،
تەمامى مالىنى ئاسىم چىقاردى،
كى فەرزەندىن يىراق يەرگە ئۇزاتتى.
كۆرۈپ ياشى چۇ ئوغلىغە ئاقاردى.
چەرىككە چېرلاتىپ يىغدى چەرىكىن،
بوشاتوتتى ئۆيىنى ھەم خەزىنە،
دەۋا قىلغاي بۇ كۈن ئوغلىنىڭ ئىمكىن.
دۇرۇ لەئلۇ زەرۇ كۇللى دەفىنە،
بولۇبان مىسر شەھرى شور ئاشۇب،
نەكىم سەڭپارەلەر باربېردى ئاندا،
مەلىكزادە ئۇچۇن يىغلادى ئەل كۆپ.
نەكىم ئەجناسى ھەم قالمادى ئاندا.

*قول يازمدا «ئەقىل» دەپ يېزىلغان.

تەمامۇ تېۋەيۇ ئەستەرلەرى ھەم،
بۇ مالىن يۈكلەمەكتە ئاتلارى ھەم.
تەقى يۈزمىڭ كىشى ھەم تۇرۇپ ئېردى،
قولىدىن ئىش كېلۈر دانالار ئېردى.
باھادۇرلار ئىدى بارى بىلكىلىك
شىجائەت بابىدا بارى ئىلىكىلىك
كەۋاكىب بىلگۈچى مەللاھلار ھەم،
قۇرۇق چۆللەر ئۈچۈن سەييالار ھەم.
تەڭىز ئىلىمغە خۇش رەممالار ھەم،
مۇنەججىملەر تەقى خۇش‌فالار ھەم.
نەچە سەردار بەگلەر ھەم يولىغە،
يىغىپ بارچەسىنى قوشتى ئوغلىغە.
ئەساسۇ سىلسىلە بىرلە كەچۈردى،
ئىلىكىدىن شاھبازىنى ئۇچۇردى.
دېدى ئاسمىكى: «ئەي جانۇ جەھانىم،
قاراڭغۇ ئەيلەدىڭ رەۋشەن جەھانىم.
جەمىلە دېدىكىم: «ئەي نۇرى دىدە،
نېگە بولدۇڭ كىيىكدەك سەن رەمىدە
يۈرەكىم پارەسىيۇ قۇتى جانىم،
فىدا بولسۇن ساڭا جانۇ جەھانىم.
پانا يۈزۈڭنى كۆرگەيمەنمۇ ھاي ـ ھاي،
بۇ ھەسرەت بىرلە ئۆلسەڭ ۋايۇ سەد ۋاي
مەگەركىم جان بەدەندىن ئايرىلادۇر،
كى گويا غۇنچە شاخى قايرىلادۇر.
مەلىكزادە تەقى يىغلار بۇ غەمدىن،
قىلۇر فەريادـ ناله بۇ ئەلەمدىن.

ئۇزاتا كەلدىلەر دەريا لەبىنە،
تەڭىز يىغلارۇ ياشلارنىڭ ياشىنە.
بولۇپ دەريا لەبىدە ناله بىسيار،
تەمامى خەلق بولدى زارۇ ئەفكار.
شەھ ئايتۇر قورقار ئېردىم ئۇشبۇ كۈندىن،
مېنىڭ ھالىم نە بولغاي سوڭ بۇ كۈندىن.
دەر ئېردى ئۇزۇمە ئۆزۈم قىلىپمەن،
يۈرەكىمنى ئۆزۈم كۆچكە تىلىپمەن.
ئاتاـ ئانا ئوغۇل بىرلە ئۆپۈشۈپ،
تولا نەرگىسلەرى ياشى كۆرۈشۈپ.
مەلىكزادە چۇ مىندى سۇ ئاتىغە،
تىلەپ سائىدنى ئالدى ئول قاتىغە.
كىرىپ دەريا‌غە شەھزادە يول ئالدى،
ئاتاسى يىغلايۇ قۇرۇقتا قالدى.
كېلىپ تاپشۇردى بەگلەرگە مۇلكىن،
بېرىبان باغرى پۈتۈنلەرگە كۆڭلىن.
دۇئا بىرلە تەقى مەشغۇل بولدى،
كى سۇلتانلىقدىن ئول مەئزۇل بولدى.
تەسەددۇقلار قىلۇر دەرۋىشلەرگە،
تەرەھھۇملار. قىلۇر دىلرىشلەرگە
خۇدا بەرگەن گۆھەرنى شەھ يۇيۇردى،
كىرىپ بەيتۇل ـ ھەزەن ئىچرە ئۆتۈردى.
ئىلىكىدىن لاچىنىنى شەھ يۇتىۇردى،
قەفەسدىن تۇتىسىنى شەھ ئۇچۇردى.
فەلەك مۇندىن ئۆكۈن نې قىلغۇسى بار،
ئىشنى قىلدى ئول، نە قىلغۇسى بار.

شەھزادە چىن شەھىرىگە يېتىپ كەلگەنى

ئايا راۋى، كەل ئەمدى قىل ھىكايەت.
نە سۈرەت بىرلە قىلدىڭ بۇ رىۋايەت.
دېدى راۋىكى، ئاندىن تەبرەدىلەر،
كېچە ـ كۈندۈز كېمەلەر تىنمادىلەر.
ۋەلى ئىشرەتلىرىنىڭ ھېچ تەڭى يوق،
كى بۇ قاينار تەڭىزدىن غەملەرى يوق.
بۇ يۈزمىڭ خەلق ئىشرەت بىرلە مەشغۇل،
مەلىكزادە بالىق ئاۋلەرغە مەشغۇل.
كېچە ـ كۈندۈز ئىچەرلەر لالەگۈن مەي،
كېچە ـ كۈندۈزنىڭ ئۆتكەنىنى بىلمەي.
كېمەدىن كېمەگە يۈرۈپ ئىچەرلەر،
گەزەك بالىق ئېتىپ شامۇ سەھەرلەر.

دېدىلار چىندا خوپ نەقاشلار بار،
جەھانگەشتە ھېكايەت فاشلار بار،
ئىشتىكەن بولغاي ئول سەۋداگەر ئەھلى،
ۋەيا خۇد سۇرەتىن سۇرەتگەر ئەھلى
بۇ سۆز بىرلە خىتايغە قىلدىلار يۇز،
خۇدا قىلدى ئىنايەت قويتى يەل تۇز.
سۇرۇپ مەللاھلار كېمەنى تۇرماي،
سەباھۇ شام بىر سائەت ئوتۇرماي.
بەش ـ ئالتە ئاي ئۆتتى، يەتتى ئانىدە،
كى ھېچ تەشۋىش تەگمەي سۇ ئىچىندە.
ياقاغە ئالدىلار كۇللى كېمەنى،
چىقاردىلار سۇدىن بارى نېمەنى.
مۇئەززەم چەتر ئۇردى ئالى خىرگاھ،
چىقىپ تەخت ئۇزرە ئولتۇردى شەھەنشاھ.
ئوشۇقۇپ يەتتى ئول فەغفۇرى چىنغە،
دېدىكىم ياغى كىردى مۇلكى چىنغە.
بۇ سۆزدىن بولدى مۇلكى چىن پۇرئاشۇب،
بەسى تۇشتى خەلايىقغە تۇلاتۇب.
قىلىپ ئول قەلئەلەرنى زىشتۇ مەزبۇت،
ياسادى ئەلچىلەر يىبەرگەلى زۇد.
دېدىكىم: «ھەرنە دېسەلەر قەبۇل قىل،
نە يەردىندۇر، نە ئەلدىن ياخشى بىلگىل.
كېلىپ ئەلچى ئالىپ شاھنىڭ قاتىنە،
كۆرۈنۈش قىلدى شاھنىڭ ھەزرەتىنە.
دېدىكىم ھەرنە دېسەڭىز تۇرۇپمىز،
كى خاھى شەھرۇ خاھى مالۇ خاھ قىز.»
كۇلۇپ شەھزادە دېدى: «بارچە سىزگە،
نەچە كۇن يول بېرىڭ مېھمانىڭىزگە.
بۇ كۇن مۇنداداۇمىز تاڭلا كېتەرمىز،
ۋىلايەتغە زىيان قىلماي كېتەرمىز.
ۋەلىي بۇ شەھرىدىن سورار سۆزۇم بار،
خەبەر بولغايمۇ دەپ ئاندىن كۆزۇم بار.
باش ـ ئاياق كىيدۇرۇپ ئانى ئۇزاتتى،
شەھ ئانىڭ كۆڭلىنى ياخشى كۇزەتتى.
سۆيۇنۇپ كەلدى ئەلچى ئۆز شەھىنە،
بولۇپ ھەيران ئانىڭ يۇزى مەھىنە.
كېلىپ دېدىكى: «ئەي سۇلتانى ئالەم،
مىسىر شەھزادەسى خاقانى ئەئزەم.
چەرىكى بىنمھايەت، ھېچ زەرەر يوق،
ئاڭا بۇ مەملەكەتدىن ھېچ ئەسەر يوق.»
دېدى: «مېھماندۇمىز سىزگە نەچە كۇن،
سۆزۇم باردۇر سورايمن بىر نەچە كۇن.
كى بىر شەھزادەدۇر مىسلى تالۇن ئاي،
ئانىڭدەك تۇغماغاي ئالەمدە ھاي ـ ھاي.
بۇ سۆز بىرلە كېلىپ قىلدى ياراغمن،
سالىپ فەغفۇر ياخشى كۇشكۇ باغمن.
چىقىپ كەلدى ئۆزى قىلدى كۆزۇنۇش،
ئانى ئىندەپ دېدى: «تەختىم ئۇزە تۇش».

فەغفۇرى چىن شەھزادەنى مېھماندارچىلىق قىلغانى

مەلىكزادە قەبۇل قىلدى بۇ سۆزنى،
ياسادى چەۋرەلەرنى ھەم ئۆزىنى.
ئاساسى سەلتەنەت كۆرگۈزدى سۇلتان،
ئاتالىقلار بىلەن ئول بولدى مېھمان.
بېرىپ سۆھبەت بۇلارغە شاھ فەغفۇر،
قىلىپ بىر ھەفتە چىن شەھرىنى ھەئمۇر.
ئېتىپ شەھزادە ھەم سىرىنى ئىزھار،
سوراپ كۇللى خەلايىقدىن بۇ ئەخبار.
چۇ ھېچكىم بىلمەدى بۇ سۆزنىڭ ئەسلىن،
دېدىلەركىم: «بىلۇر شەھبال نەسلىن
ۋەلىي بۇ شەھرىنىڭ شاھ ھەزرەتىنە»
دېدى: «بىر شەھردۇر ئاتى قەتىنە.
ئىشتىپمەنكى ئاندا كۆپ ياشارلار،
نەكىم مۇشكىل بولۇر ئاندا ئىشارلار.
نە ئۇچۇن كۆپ ئەجايىبلار بار ئاندا،
غەرىبۇ ھەم غەرايىبلار بار ئاندا.

دېدى شەھزادەكىم: قانچە يىراقدۇر،
قارى ئايتۇركى: بىر يىللىق يىراقدۇر.
ئەگەر تۆز يەل قوپۇپ مەللاھ بىلسە،
يېتەر يىلغە ئەگەر كىم جەھد قىلسە.

قىلىپ فەغفۇر ھەم سۇھبەتنى ئاخىر،
كى قىلدى پىشكەچ دۇررۇ جەۋاھىر.
ئۇزاتتى مىسر شاھىنى ئۆيىدىن،
قىلىپ مەئمۇر ئول ئەلنى تونىدىن.

شەھزادە قەتنىت شەھرىگە يۇزلەنىپ كېمە غەرق بولغانى

كەل، ئەي راۋى، رىۋايەت قىل بۇ قىسسە،
نەچۈك تۇشتى مەلىكزادەگە غۇسسە.
دېدى راۋىكى: «ئىشق بىسيار بولۇر،
بەسى مېھنەت بىلەن ئەفكار بولۇر.
مەلىكزادە قىلىبان كۆچ ياراغىن،
قەتنە شەھرىغە سالغاچ سوراغىن.
كېلىپ شەھزادە خۇد تەختىغە تۇشتى،
تامامى مالىنى سالدى بە كىشتى.
تەمامى خەلق كىردى كىشتىلارغە،
بولۇپ تەيىار بەگلەر تۇزدى جەرگە.
قوپۇپ شەھزادەلەر كېمەگە كىردى،
خۇدانىڭ سەنئەتىغە تەننى بەردى.
يۇرۇپ مەللاھلار ئىلگەرى تۇشتى،
ئانىڭ سوڭمدا كىشتىلار يۇرۇشتى.
مەلىكزادە خەيالى بىرلە خۇررەم،
لەبى خەندانى يوق كۆڭلىدە ھىچ غەم.
بۇ ئىشرەت بىرلە ئالتى ئاي يۈرۇدى،
قاراۋۇللار قويۇ يولنى يۇرۇدى.
ھەسەد ئىلتىپ فەلەك بۇ دەۋلەتىغە،
يامانلىق بىرلە ئول مىندى ئاتىغە.
سېكىن ـ سېكىن بۇزۇغلۇق قىلدى ئەنگىز،
بىلگە باغلادى شەمشەرى خۇنرىز.
چىرايمن جىرتتىيۇ توفان قوپاردى،
كى ھەردەم بىر تەرافاسى ئاتاردى.
قىلۇر ھەردەم بىر ئۆزگە شەرفە ئەنگىز،
بىرەر شەرفەدە مىڭ زۇھرەنى ئەن تىز.

بولۇت گۆكرەپ ياغار توفان قىلۇرغە،
تېڭىز قاينايپ ئاقار ئول قان قىلۇرغە
قاراڭغۇ يەل قوپۇپ دۇنيا بولۇپ تار،
قوپۇپ دەريا يۇزىدە ناله بىسيار.
بولۇپ كۇندۇزكى كۇن يەلدا تۇنىدەك،
نە قاتتىغ كۇن ـ قىيامەتنىڭ كۇنىدەك.
قايان باقساڭ كۆزۇڭگە ئەل كۆرۇنمەس،
ئىلىك ئالساڭ سۇدىن ئۆزگە كۆرۇنمەس.
بىرەردە چايقالۇر پۇر شۇرى دەريا،
كېمەلەرنىڭ قىلۇر قەئرىنى بەرپا.
يانا قاينار تەقى دەريايى پۇرشور،
قىلىپ قەھرى يىلەن قەئرىغە ئول زور.
ئۇئۇرۇنۇشۇپ خەلايىقنىڭ ئۇنىدۇر،
دېگەيسەنكىم قيامەتنىڭ كۇنىدۇر.
ئورۇنۇپ بىر ـ بىرىسىگە ئۆتەرلەر،
سىنىپ ـ سىنىپ سۇ تۇبىگە پاتارلار.
قاداقلار سىندى بولدى تەختە پارە،
كى ھېچكىم تاپمادى قاچماقغە چارە.
دېدى راۋى ئۇشۇل تۆرت يۇز كېمە،
ئۇشۇل كۇن بارچە خەلقۇ كۇللى نېمە،
چۇ بولدىلا فەنا دەريا تۇبىدە،
كۆرۇنمەس ھىچ نېمە دەريا يۇزىدە.
يېدى پاكىزە ئول دەريايى خۇنخار،
كى قالمادى ئۇلاردىن زەررە ئاسار.
خۇدانىڭ، كۆر، نەچۈك ئافەتلەرى بار،
كى بىر سائەتدە نە قۇدرەتلەرى بار.

شەھزادە ئۆلمەيىن خەلاس بولغانى

ۋەلى شاھزادەنى ئول سۇنئى سانىڭ،
بەلادىن ساقلادىيۇ قىلدى مانىڭ.

ئىنايەت بىرلە تەكرى قۇدرەتىدىن،
سۇلەيمان يۇزۇكىنىڭ ھۆرمەتىدىن.

تېڭىزكىم ئول زەمان پۇر خۇش ئېردى، تەفەررۇج قىلدى دەريا يۈزىگە شاھ.
ئانىڭ ھەۋلىدە شەھ بىھۇش ئېردى. نە ئەل بار، نە كېمىلەر ھەم نە سائىد،
يوق ئېردى دەر زەمان ئالدىدا سائىد، نە بېكلەر، نە ساھىبلار نە ئابىد.
قاتىدىن بولدى غايىب شەھدۇ ـ شاھىد. كۆرەركىم پارە ـ پارە تەختە يۈرۈر،
فەلەكنىڭ گەردىشى قىلدى ئىشنى، قاشىدا ئەللىك ـ ئاتمىش چەۋرە يۈرۈر.
كى كۆرمەي باردىلار كىشى كىشنى. بار ئېردى دىلىمەر ئۇچۇن باغرىدا داغ،
كىشى بىلمەس كىمە قايدا بارادۇر، فەلەك قويدى يانا داغ ئۇستىدە داغ.
خۇدا مۇنداغ بەلالارنى سالادۇر. بۇ غەمدىن ئاھ ئۇرۇپ بىھۇش بولدى،
سەيفۇل ـ مەلىك ئۆزىگە كەلدى ناگاھ، ئېلىنىڭ دەردىدىن مەدھۇش بولدى.

شەھزادە چۆرەلەرى بىرلە يىغلاشقانى

مەلىكزادە يەنە كەلدى ئۆزىگە، بەسى يىغلارمەنۇ سۇدىن تىلەرمەن
تولۇپ خۇنابەلەر نەرگىس كۆزىگە. قايان باردىڭ يانمىدىن، سائىدا، سەن،
نۇكەر بارچە ياقالارىن قىلىپ چاك، كېرەك ئېردىڭ بۇ غەمدە، ۋاقىغا سەن.
كۆكۈسلەرىن قىزىل قانغە بويايۇ پاك. بۇ قالغانلار قىلۇر فەريادۇ ئەفغان،
بەھىللىقلار تىلەشىپ بىر ـ بىرىدىن، ساڭا قۇربان بولاي بىشاھۇ جانان.
فىغانلار قىلادۇر يەرلىك يېرىدىن. قاشىڭدا بىز تەقى قالماغاي ئېردۇك،
كۆرۈڭكىم ئىشق ئوتى ئالەمنى ئۆرتەر، بۇ دەرد بىرلە سېنى كۆرمەگەي ئېردۇك.
گى ئاشىق نالەسى يۇرەكنى يىرتار. ئاتا ـ ئانا كۆرۈپ گىرىبان بىزدىك چۇن،
باغىر خۇنابەسى ھەرگىز تۇگەنمەس، كى بىز بىرياندۇمىز، شاھىم، سىزدىك چۇن.
نەچە خۇنابە ئېچىپ كۆڭلى قانماس. كېلىڭلار سەيرى ئېتىڭلار بۇ بەلاغە،
قىلۇر سەيفۇل ـ مەلىك ھەر سوزۇ نالە، قىلىپ شۇكرى تەۋەككۇل ھەم خۇداغە.
تۆكەر خۇنابەلەر مانەندە جالە. بۇ ھال بىرلە يۈرۈپ ئۇچ ئاي مۇتلەق،
چۇ دەركىم ئاھ ئۇرۇپ: يەلدىن سورارمەن، كۆرۈڭ، بىچارەلەرگە نە سالۇر ھەق.

شەھزادە چۆرەلەر بىرلە گىردابغە ئۇشۇپ نالە قىلغانى

بار ئېردى ئاندا بىر گىردابى، خۇنخار، كى بولدىلار بارى بىسيار نەۋمىد.
فەنا بولغان كېمىلەر ئاندا بېسيار. يەلاۋۇ رەنجۇ مېھنەت ئاشىق ئۇچۇن،
كېلىپ تۇشتى بۇلار ھەم ئول بەلاغە، ۋەلى زىرۇ بەلالار لايىق ئۇچۇن.
تەقى بىچارەلەر قالدى جەفاغە، مۇھەببەت بىرلە يىغلارلار خۇداغە،
فىغان قوپتى بۇلارنىڭ ئوتراسىدا، شەلام ئايتۇر ئۇلار بادى سەباغە.
چۇ قالدىلار تېڭىزنىڭ ئوتراسىدا. چۇ دەر شەھزادە: «ئەي بادى شەمالى،
بۇ كەز بارچە ئۆزۈبان جاندىن ئۇمىد، كى كۆرمەسىن بولدۇم ئول بەدئول ـ جەمالى.

سەبا، يەتكۈر سەلامىم ئول جەمالغە،
سەلامىم يەتكۈر ئول ھۇسنى كەمالغە.
سەلام يەتكۈر گىل ئول باغى ئىرەمغە،
مۇشەررەف بولمادىم جانى سەنەمغە.
سەلامىم يەتكۈر ئول قاشى ھىلالغە،
پەيامىم ئىلتەگىل ئابى زۇلالغە.
سەلامىم يەتكۈزۈڭ كۆرمەي ئۆلەرمەن،
سەبەبدىن بىر دەۋا سورماي ئولەرمەن.

سەلامىم پەتكۈز ئەرمانىندا ئولدۇم،
دەۋا ئىستەپ تەقى دەرماندا بولدۇم.
سەلامىم يەتكۈز ئول مسكىن ئاتامغە،
پەپامىمنى تەقى غەمكىن ئانامغە.
تىرىك بولسە تەقى سائىدغە يەتكۈر،
بۇ قۇلنىڭ ھالىنى ئول شاھغە يەتكۈر.
بەمەل بولسۇن ھارى بىز خەستەلەردىن،
كى بۇ غەم بەھردە ۋابەستەلەردىن.

شاھزادە چۆرەلەر بىرلە گىرىدابدىن چىققانى

بۇلار ئۇچ ئاي ئىدى ئۇشبۇ بەلادە،
كەچە - كۈندۈز گىرىفتار ئول جەفادە.
قىلىپ يۇزمىڭ فىغانۇ نالە ئول دەم،
كۆزدىنى ئۇيقۇ ئوتتى باستى چۇن غەم.
نە كۆرەر بىر مەلەك سۇرەت كىشىدۇر،
چۇ دەركىم: «ھەر بەدۇر تەكرى ئىشىدۇر.
ئەگەر بولسا ئىدى مۇھرى سۇلەيمان.
تېڭىز قاپناپ چىقار ئىردى بەفەرمان»
ئىشىتكەچ شاھ چۇن بىدار بولدى.
بۇ غەمدىن مەست ئىدى ھۇشيار بولدى.

قوپۇپ دېدى: «يىگىتلەر كەلدى دەۋلەت.»
ئايىتتى: تۇشمنى شاھۇ سەئادەت.
سۆيۈندى بارسى بىچارەلەرنىڭ،
قۇۋاندى بارچەسى ئەۋۋارەلەرنىڭ.
چىقاردى مۇھرىنى دەرياغە ئۇردى،
تېڭىز قاپناپ بولارنى يولغە سالدى.
قۇۋاندىلار بۇ كەز سەرگەشتەلىقدىن،
قۇتۇلدىلار بارى يول بەستەلىقدىن.
يانا بىر لەچچە كۈن تۇز يولغە تۇشتى،
تەقى كۆرۈڭ فەلەكدىن نې ياپۇشتى.

شەھزادە چۆرەلەر بىرلەن زەگگىلەرغە گىرىفتار بولغانى

كەل، ئەي راۋى، رىۋايەت قىل بۇ داستان،
پەرىخانەمۇدۇر ياخۇد گۈلستان.
دېدى راۋى قىلايىن بۇ ھىكايەت،
قۇلاق سالۇ ئىشتكىل بۇ رىۋايەت.
بارۇ ئىردى مەلكزادە يولغە،
قاراۋۇللار سالۇر ئوكۇ سولغە.
كۆرەرلەر بىر كىمە توغرا كىلەدۇر،
ۋەلى بىلمەيدۇلار ئوغرى كىلەدۇر.
بۇلار دەرلەر بىزدىكى ئەلدىن ئولغاي،
ۋەيا سەۋداگەر ئەھلىدىندۇ بولغاي.
بولار بۇ فىكرى بىرلە شادۇ مەئسۇر،

كى ئىش تۇشكەن ئەمەسلەر مەستۇ مەغرۇر،
يېقىن گەلدىلەر ئىرسە كۆردىلەر پاك،
يامان دېيدارلىق رەگگىيۇ ناپاك.
دېدى راۋىكى يەتمىش تەن ئىدىلەر،
كى يەپ تويماس ئىدىلەر ئادەمىلەر.
چۇ كۆردىلەر بولاردەك ئوقلى مەقبۇل،
كى بولدى زەگگىلەر ئوتماقغە مەشغۇل.
مۇسەللەھ بولدى بولار ھەم ئورۇشقا،
ياراغلاپ بارسى ئوترۇ تورۇشقا.
ئورۇشمىلار بەسى تۆكولدى كۆپ قان،
ئىلىكدىن كەلمۇچە خۇد چەكتىلەر جان.

باری زەڭگی توپەك ئەنداز ئېردی، كۆيۈپ كېمە بىلەن بولدىلار ئەخكەر.
ئۇرۇش بابىدا ئاتەشباز ئېردی، تۇتۇپ شەھنی ئون ئىككی چۆرە بىرلە،
كىم ئەتتی زەڭگىلەر چۇن زەرب زەڭگىن، ئالىپ دۇرنی بۇ جەمئی مېھر بىرلە.
قىزىل قان بىرلە دەريا بولدی رەڭگىن. ئىلىك ئاياغلارنىی باغلادىلار،
كی دەريا بولدی چۇن تۇتاشقان ئوتدەك، ئۇلارنی غەم ئوتىدا داغلادىلار.
تۇتۇن بىرلە ھەۋا بولدی بولۇتدەك. ئالىپ تەبرەدىلەر باغلاپۇ چۇلغاپ،
كی بۇ بىچارەلەر كۆيدىلەر ئەكسەر، تەمام ئەئزالارنىی قانغە بۇلغاپ.

زەڭگىلەر شەھزادەنی چۆرەلەر بىرلە ئۆز پادىشاھىغە تارتقانی

بار ئېردی بىر جەزىرە ھەق يارانقان، دېدىكىم توققۇزنىی ئۇلتۇرۇڭلار،
ئانىڭ ئىچىدە زەڭگىلەر تۇرەتكەن. مۇھەييا قىلىپ ئانی كەلتۇرۇڭلار.
بار ئېردی چۇن بۇلارنىڭ پادىشاھی، دېدی سەيفۇل-مەلىك: «سۇبۇھۇ قۇددۇس،
كی ددۇ ئىفرىتدەك زەڭگی سىياھی. مېنىڭ ھالىم ساڭا رەۋشەندۇر، ئەي دوست،
بۇلارنی ئىلكىدە ئاساندۇر، رەھىما، سېنىڭ ئىلكىڭدە ئاساندۇر، رەھىما،
كۆڭۈلگە مەرگنی ئىكتىلەر ئاندا. كی بىز سايىلدۇمىز سەنسەن كەرىما.
كۆلۈبان قەھ ـ قەھ ئول زەڭگىنی خۇنخار، كەرىم ئالدىڭدا سايىل يوقدۇ نەۋمىد،
كېلىبان ئىشتەھی چۇن ئادەمی خار. رەھىم ئاتلىغ ئاتىڭدىن كۆپىدۇ ئۇمىد.

زەڭگی شەھزادەنی ئىككی چۆرەسی بىرلە قىزىغە ئىبەرگەنی

تۇرۇپ زەڭگىلەرۇ ئىچىپ شەرابی، كوتەردىلەر چۇ زەڭگىنىڭ قىزىغە،
يېدىلەر ئول بازی ئادەم كەبابی. كۆزی چۇشتی مەلىكزادە يۇزىگە.
كی ناگەھ فىكر ئېتىپ زەڭگىيۇ كافىر، كۆرۇپ شەھزادەنی قىز بولدی ئاشىق،
خەيالی قىلدىيۇ بۇيۇردی ئاخىر. پەرىنی كۆردی دېۋ ئۆزىگە لايىق.
ئول ئۇچىنی قىزىمغە ئىلتىكىزلەر، دېدىلەر شەھ ئىبەردی سىزگە ئانی،
ئاڭا بولدی بىزىڭكی سورغاڭىزلەر. كەباب ئېتىپ، مەي ئىچىپ، يەڭىز ئانی،
ئىشتىپ شاھ بۇ سۆزلەرنی ئاندىن، ئاتاسی ھۆرمەتىن بەرجا كەتۇردی،
ئۇمىد ئۆزدىلەر ئاخىر ياری جاندىن. تەۋازۇ بىرلە قوپتىيۇ ئوتۇردی.
تورۇپ بىچارەلەر ياری جىگەر خۇن، دېدی زەڭگی بەچەكىم: «بىز بىلەلىك،
ۋەلی شەھزادە دېدی بولدی شۇ كۇن. كېتىمىز، ھەرنە قىلساق، بىز قىلالىك.»
ئوچەۋلەنىی قىزىغەكىم يىبەردی. كەتۇرگەن ئەلچىلەر كەتتی قاتىدىن،
ئۇلارنىڭ بىرىسی شەھزادە ئېردی: سۆيۈندىلەر بۇ قىزىڭ ھۆرمەتىدىن
بولۇپ زەڭگىيۇ كافىر مەستۇ خۇرسەند، بۇيۇردىكىم: «بولارنی ياشۇرۇڭلار،
پەرىلەرنی قىلىبان دىۋە دەرىبەند. فەلاڭ مەھرەمغە ئىلتىپ تاپشۇرۇڭلار.»
ئۇنۇتتىلار بۇلارنی زەڭگىلەر ھەم، كی زەڭگی فېئلىنی بىلدی بولار ھەم.

زەڭگىنىڭ قىزى ياسانىپ شەھزادە قاشىغە كەلگەنى

كى بىر كۈن قىز ئۆزىنى راست قىلدى،
قويۇپ شەھزادەگە بىخاست كەلدى.
سۇراھىدا شەرابۇ نۇقل بىسيار،
فەراغەت قىلغايۇ بولغاي خەبەردار.
يۈزىگە سۈرتىبان ئول ئوفەدەك گەج،
ئارا زۇلفىن قارا يۈزدە قويۇپ كەج.
قازانىنىڭ قاراسىن قاشىغە تارتىپ،
قالىن گەج بىرلە يۈزىنى ئاقارتىپ
بويىنى كۆرسەڭمز مىسلى مۇنارى،
ئەگەر ئاغزىغە باقساڭ مىسلى غارى.
قارا ئارغامچىنى سالىپ چۇ ساچباغ،
كۆرۈپ ناچاغ بويىنغە ئانى چاغ.
قارا ئۇيى تىزىكىن ئەشھەب قىلىبان
قارا چەكمەندىن ئول چۇمبەند قىلىبان.
قىلىپ بىر ئەسكى قاسقانىنى بىلەزۈك،
سالىپ نەچچە قىزىل سوغاندىن ئۆزۈك.
چۇ قىلىنىڭ تۇۋاھىدەك تىرماغىنە
قىزىل قان بىرلە بۇيار مىسلى ھىنە.
يۈرۈر بولسە يۈرۈر تېۋە ماڭمىشىن،
كۆلەر بولسە كۆلەر مايمۇن كۆلىشىن.
ئانىڭ ھەر ئەمچەكىدۇر مىشكى سەققا،
يۈرۈسە ئۇن كېلەدۇر شەققە - شەققا.
ياپىلىپ قىلدەك ئىككى قۇلاغى،
سالىنىپ تېۋەدەك ئىككى دۇداغى.
قولاقلارىغە سالىبان سالىنجاق،
ئىسىرغە ئورنىدا سالغان ساريمساق.
كىيىپ ئۆرمەكدىن ئىگنىگە قارا شال،
ھەۋەسلەر بىرلە ئىگرىپتۇر مەھۇ سال.
ئانىڭ ھەركۆزىدۇر مىسلى ئىزەڭگۈ،
قۇلاقلارى ئانىڭ ئەسكى تۇپەڭگۈ.
ئانىڭ ھەر تىشىدۇر مانەندى سەندان،
ئەچە دېسە سۇفەت قىلسام تە چەندان.
ئىلى ئانىڭ جەھەننەم ئەقرەبدەك،
يۈزىگە باقساڭمز يەلدا شەبدەك
چۇ بۇرنىدۇر ئۇلۇغ ئاتاسى گورى،
تۆشۈكىدۇر مەگەر بىر ئەسكى مورى.
بۇ سۆزەتلەر بىلە قىلۇر خەيالى:
يۈزۈم ئايدەك، بويۇم تازە نىھالى.
كى بۇ ئالەمدە بىر مەندەك سەنەم يوق،
پەرىلەر ئاشىقىدۇر ھېچ غەم يوق،
كۆرۈڭ مەندەك سەنەم بارمۇ جەھاندە،
مېنى كۆرسە بولۇر شەھزادە بەندە.
بۇ تەلئەت بىرلە كەلدى شەھ قاتىغە،
كىرىپ دېۋە پەرىلەر سۇھبەتىغە.
قويۇپ شەھزادە ھەم تەئزىم قىلدى،
زەرۇرەتىدىن ئاڭا تەكرىم قىلدى.
ئالىپ زەڭگى بەچە شەھنى يانىغە،
يېقىندۇركىم ئانى سوقسە جانىغە.
كېلىپ شەھزادەغە چۇن بولدى ناخۇش،
يىقىلدى سوستايىپ شەھ بولدى بىھۇش.
دېدى ئۆيى قىزلارى كۆردى سېنى بىل،
بولۇپ ئاشىق ئۆزىدىن باردى كۆرگىل.
باشىنى ئالدىيۇ تىزىنە قويدى،
بولۇت يۈزىنى ئاي يۈزىنە قويدى.
قويۇپ يەلدەك لەبىن شەھنىڭ لەبىغە،
ئالىپ گۈل غۇنچەنى گور خارتومىغە.
شورار لەئلى لەبىنى مىسلى ئەژدەر،
قۇچار شاھى پەرىنى دېۋە ھەفت سەر.
خۇمار ئۇيقۇسىدىن ئويغاتتى شەھنى،
قارا بولۇت ئالىپ قويىنغە مەھنى،
ئاياق تولدۇردىلار بۇيۇردى بادە،
بولۇپ زەڭگى بەچە ئىشقى زىيادە
بولۇپ سەر خۇش بۇ تەلئەت بىرلە قويتى،
قۇچۇپ بويىنى تۇتۇپ ئاغزىغە ئۆپتى.
ئۆپۈپ دېدىكى: «ئەي جانىم، نەچۇكسەن،
كى مەندىن باشقە جانانىم نەچۇكسەن.
مېنىڭ ھەجرىم بىلەن ھالىڭ نەچۇكدۇر،
كى مەنسىز غەمدە ئەھۋالىڭ نەچۇكدۇر.»

شەھزادە زەنگى دۇختەرچەگە جەۋاب بەرگەنى

دېدى شەھزادەكىم: «سەنسىز خۇش ئېردىم،
يىلاندەك زۇلغوڭۇز ئەفسۇن قىلىپدۇر،
نگارىم يادى بىرلە سەر خۇش ئېردىم.
مېنى مۇندا ئاياغمنى ئالىپدۇر.
سېنىڭ دىيدارىڭە مەن خىيرە بولدۇم،
جەمالىڭنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپمەن،
ئۆزۈمدىن باردىمۇ ھەم تىيرە بولدۇم.
كېتەر بىلمەي، چۇ سەرگەردان بولۇپمەن.
كېچەدەك يۇزۇڭ ئۇچۇن باستى باتنۇ،
كۆزۈڭمزنى يۇزۇمدىن كۇنلەرمەن،
مۇنەۋۋەر خاتىرىم بولدى قاراڭغۇ.
يۇزۇمگە كۆپ سىڭا باقماڭ ئۆلەرمەن.
قاشىڭ قايغۇسىدىن يادەك پۇكۇلدۇم،
بۇ قۇلنىڭ بوينىغە سالماڭ قولۇڭۇز،
كۆرۈپ گۇل غۇنچەدەك ئاغزىڭغە كۇلدۇم.
ئۆزۈڭمزگە تەڭ ئەتمەڭ بىز قۇلۇڭۇز.
ئالا كۆزۈڭ غەمى يەرگە باقۇزدى،
مەلەكزادە ساغىندى فەھم قىلماس،
قارا كۆزۈم سۇيمن يەرگە ئاقۇزدى.
زەرافەت سۆزىنى بۇ زەڭگى بىلمەس.

زەڭگى بەچە شەھزادەنى مېھنەتكە سالغانى

ئىشتتى زەڭگى دۇختەر ئۇشبۇ سۆزنى،
فەلەكنىڭ جەۋرىنى ئايتىپ تۇگەنمەس،
غەزەب بىرلەن يۇزىگە تىكتى كۆزنى.
مۇرادىن تاپمايمن ئاشىق قۇۋانماس.
كېلىپ قەھرى قۇپۇپ چىقتى قاشىدىن،
كېچە بولسە ئۇرۇنۇپ مۇڭلاشۇرلار،
ۋەلى كۆڭلى خەراب ئول ھەسرەتىدىن.
كى مۇڭ تۇشكەنلەرنغە يىغلاشۇرلار.
دېدىكىم: «مەن سېنىڭ ئىشىڭ قىلايمن،
ئېرۇر بۇ ئىشقىنىڭ جەۋرۇ جەفاسى،
سەباھ ئەرتە بىلەن باشىڭ كېسەيمن.»
بېرۇر خونابەلەر ھىجران بەلاسى.
ۋەلى ئۆلتۇرگەلى ھەيفى كېلەدۇر،
تۇشەر ئەر ئوغلىغە ئەمگەك جەھاندا،
كېچە ـ كۇندۇز ئانىڭ مېھرى بىلەدۇر.
كى پۇشىماس مۇنچەلەر جان بولسە تەندە.
نەچە كۇنلەر بۇيۇردى يارغۇچاقغە،
كېكەشتى بىر كۇنى بۇ ئۇچ گىرىفتار:
ھەيەل قىلسە ئۇرارلار جاققە جاقە
«كى مۇندا بولغۇسى يوق بىزگە غەمخار.
ئىلىكلەرى قاپارىپ ئۆزنى تارتار،
بىزنىڭ تىرىكلىكىمىز كىشى بىلەس،
كۆزىدىن بادەئى گۇلرەڭگى تارتار.
كىشى بىزنى تىلەرگە مۇندا كەلمەس.
ياڭى ئايدەك ئېگىلىپ تاتار ئول ئۇن،
بۇلارنىڭ ئىلكىدە ئۆلمەك كېرەك بىز،
لەبى لەئلى قۇرۇپ بولدى جىگەر خۇن.
بۇ مېھنەت ئوتىدا كۆيمەك كېرەك بىز.
بۇيۇردىكىم: «بۇكەز ئوتۇن توشۇسۇن،
ئەگەر ئۇلسەك سۇ تۇبىدە ئۆلەلى،
كېچە تاك ئاتقۇچە ئاتنى قاشىسۇن.
نەكىم كۆرسەك سۇ تۇبىدە كۆرەلى.
قىلۇر بىلقەسىد ئۇلارغە بۇ جەفانى،
ئېرۇر ئۇشبۇ زەمان فورسەت غەنىمەت،
كى تۇزمەي ئول يەنە قىلغاي ۋەفانى.
ئېرۇر قاچماق ئۇچۇن بۇ دەم غەنىمەت.»
كىم ئۇشبۇ ماجەرا بىرلە نەچە يىل
يىغىپ خاشاك سالىپ باغلادىلار،
تاشۇدىلار ئوتۇن قۇللۇق قىلىپ بىل.
قاچار يولنى كېلىمىن چاغلادىلار.

كېچه بىلەن كېلىپان مىنىدىلەر سال،
خۇدا، دەپ كىرىدىلەر دەريانى قىلىمال.

نەچه كۈنلەر كېچه ـ كۈندۈز يۈرۈپان،
كى جەھەد ئېتىپ بۇلار سالىن سۈرۈپان.

شەھزادە بىر يېخشى جەزىرەگە يېتىپ كەلگەنى

بار ئىدى بىر جەزىرە بەسكى خۇررەم،
يېتىشتىلەر ھېرىپ بىچارەلەر ھەم.
ئەجايىپ ئول جەزىرە سىررى نېئىمەت،
چېكىپ ئىدى بولار بىسيار مېھنەت.
شۇكۇر قىلىدىلارۇ تۇرىدىلار ئاندا،
ئەجايىب ھەممەلەر كۆرىدىلەر ئاندا.
كى كۈن تۇغسە كۈمۈش ئالتۇن تۇغادۇر،
يانە كۈن پاتسەلەر ئالتۇن پاتادۇر.

يەنە بىسيار سۈنبۈل، ئودۇ ئەنبەر،
تەقى تۈرلۈك يېمىشلەر كۆپ گۈھەرلەر.
قەبۇل قىلىدى ئۇلار ئۇشبۇ جەزىرە،
كى قىلىدىلار چۇ بىر يەردە ھۇجىرە.
يېغىپ تۈرلۈك يېمىشلەردىن بەتەمام،
قىلىپ قىشنىك ياراغمىنى سەرەنجام،
چۇ بىر قىش ئۇشبۇ يەردە ئۇمر كەچتى،
غەربىلەر شىرەۋۇ شەربەتلەر ئىچتى.

شەھزادە مەيمۇنلار شەھرىگە كېلىپ تۇشكەنى

يەنە بىر كۈن كۆچۈپ ئول مەنزىلىدىن،
تۇرا بىلمەي قەلەكنىك مۇشكىلىدىن.
نەچه كۈنلەر يۈرۈپ دىلگىر بولدى،
كى ناگەھ جەزىرە دەستگىر بولدى.
كېلىپ قوندىلار ئاندا نې كۆرەلەر،
كى قورقۇپ ھەر زەمان ئۆزدىن بارۇرلار.
كى ناگەھ چىققىلەر بىسيار مەيمۇن،
بارىنىك كۆزلەرى خۇن تاسۇ بەرخۇن.
يانادۇر كۆزلەرى مانەندە مەشئەل،
قۇتۇلماس كىم ئۇلاردىن قاچسە ئەشغەل.
كى بىر ھەمدۇنەدۇر مانەندە يولبارس،
كۆرۈپ سەرگەشتەلەرنى ئوردىلار قارس.
تۇتۇپ، ئەلقىسسە، بۇ دىل خەستەلەرنى،
كۆتەرىپ كەتتىلەر ۋابەستەلەرنى.
بار ئىدى شەھرى ھەمدۇنە دېگەن شەھر،

ئەجايىب شەھر پۇر بېچىۋنە ـ گەم بەھر.
ئالىپ باردىلار ئول سۇلتانلارىغە،
بۇ تاڭسۇق ھەدىيەلەر ئۆز خانلارىغە.
كۆرۈپ سۇلتانلارى ھەيران بولدى،
بۇلارنىك ھالىغە گەريان بولدى.
ئوشۇل سۇلتان چۇ نەسلى ئادەم ئىدى،
ئاڭا بۇ شەھر ئېچىندە ماتەم ئىدى.
قوپۇپ كۆرۈشتىيۇ ئالدى قاتىغە،
ياقىندۇر ئولكىم ئەۋرۇلسە باشىغە.
دېدىكىم: «ئەي پەرى رۇيۇ گۈل ئەندام،
نەھالىك بارۇ قىل ئالدىمدا ئىتمام.»
ئايىتتى شاھزادە دەردۇ ھالىن،
تەمام ئەھۋالىنى ھەم قىلۇ قالىن.
بۇكەز سوردى ئانىك ھالىنى شەھزاد،
كىم ئول سۇلتان بۇ سۆزدىن قىلدى فەرياد.

شەھزادە ئۆزىنىك ئەسلى ناسەبىنى مەيمۇنلارغا ئايىغانى

دېدى: «بىلگىلكى، ئۇممان شەھرىدىمەن،
مەگەر تۇشتۇم خۇدانىك قەھرىدىمەن،

ئاتامدۇر تەخت ئىگەسى ئاندا، بىلگىل،
كى تۇشتۇم شوخلۇقۇمدىن مۇندا، بىلگىل.

خەيال ئەتتىم كېزەي ئۇشبۇ جەھاننى،
كۆرەيمن دۇنيادا ياخشى ياماننى.
يۇرۇپ دەريا يۇزدە سەير ئېتەرمەن،
نەچە كۈنلەر كېزىپ ئۆيگە كېتەرمەن.
مۇخالىف يەل قوپۇپ سىندى كېمىلەر،
چېرىكىم ئۆلدىيۇ ئاقتى نېمىلەر.
سېنىڭدەك يۈرەر ئېردىم تاغۇ تۇزدە،
قالىن مەيمۇن يولۇقتى ئۇشبۇ يەردە.
بۇلارنىڭ پادىشاھى ئۆلگەن ئىكەن،
ئانىڭ تەختىيۇ رەختى قالغان ئىكەن.
بۇلارغە رەسم ئىمىش سۇلتانى ئۆلسە،
خاتۇنغە ياۋۇماسلار يىللار ئۆتسە.
ئانىڭ ئورنىغە سۇلتان كەلمەگۈنچە،
كى بۇ تەخت ئىگەسى خان بولماغۇنچە.
بۇلار ئۆز ئېلىدىن خان قىلماس ئىمىش،
ئەگەركىم بولسە ھەم تېرىلمەس ئىمىش.
چىقارلار ئىمىش ئاندا سەيرى سەھرا،
كېزەرلەر ئىمىش ئاندا چۆلۇ دەريا.
مەنى سەرگەشتە تالىئ ئۇچرامىشمەن،
ئاتام شۇكرىنى گويا قىلمامىشمەن.

ئەگەر كىمكى يولۇقە ئاندادۇر جار،
قىلۇر ئېرمىشلەر ئانى شاھى مۇختار.
يەنە بىر شەھر ئېرۇر ئىتباشى شەھرى،
ماڭا تابىئىتۇرۇر سەھرايۇ بەھرى.
ئانىڭ شاھى قىزىن بىزگە يىبەردى،
تەمامى مۇلكۇ مالىن بىزگە بەردى.
باشى ئىتتەك ئۆكۈن ئەئزاسى ئادەم،
ماڭا بولۇپتۇرۇر ئۆلگۈنچە ماتەم.»
بۇلارنى دېدىيۇ يىغلادى بىسيار،
ئۇرار ھەردەمدە يۈز ئاھى دىل ئەفكار.
تۇشۇپتۇرمەن كۆرۈڭ زىندانى غەمغە،
كىشى بارماس ئاتام بىرلە ئاتامغە،
بۇ مەيمۇنلار تىلىنى كىشى بىلمەس،
ئەگەر مىڭ يىل ئۆتەر ھېچ كىشى بىلمەس.
بۇ ئىتباش شاھنىڭ مەن قىزىن ئالدىم،
مەنى بىچارە بۇ غۇربەتدە قالدىم.
كى ئەي شەھزادە، سەن بولغىل سەرئەفراز،
مېنىڭ ھالىمدۇر ئۇشبۇ ھەم قىشۇ ياز.
بۇلارنىڭ تەختۇ بەختى بىزگەدۇر مەرگ،
قىلىپمەن دۇنيانىڭ ئىشرەتلەرىن تەرك.

شەھزادەگە شاھى ئىتباش قىزىنىڭ تەئرىف ۋە تەۋسىفىنى قىلغانى

نەچە كۈن تۇردى بۇ شەھزادە ئاندا،
ئىشىتتى شاھى ئىتباش ئۇل زەماندا،
ئۆيمدە بار ئىمدى بىرنەچچە قىزى،
ياساپ ئىتتەك باشى ھەم كۆزۇ يۈزى،
مۇناسىب كۆردىيۇ يىبەردى قىزىن،
ئۇلۇق كۈيەۋگە ھەم بىلدۇردى سۆزىن.
تەمامى مۇلىك ھەم تەختىم ئانىڭدۇر،
تەمامى مال ھەم رەختىم ئانىڭدۇر.
كۆرۈڭ سەيغۇل ـ مەلىكنىڭ ھالەتى بىز،
كەتۇردىلەر ئانىڭ ئالدىغە بىر قىز.
باقار شەھزادە ئۇل قىزنىڭ يۈزىگە،
كىيىكتەك سەسكەنۈر ھەردەم ئۆزىگە.

كۆرۈپ ئۇل قىز مەلىكزادە يۈزىنى،
كېيىككە ئىت مەگەر تىكتى كۆزىنى.
ئانى بىلمەس نە سۆزلەگەي نە دېگەي،
ياقىندۇركىم ئانى فىلھال يېگەي.
نە سۇھبەتتۇر كېيىككە ئىت قوشۇلسە،
نە دەۋلەتتۇر كېيىكدىن ئىت قوتۇلسە.
ئېكى كۈن قىز بىلەن ھەمخانە بولدى،
شەھى ئاشتى بۇكەز دىۋانە بولدى.
قىلۇر فەريادۇ ۋاۋەيلا: «نېتەرمەن،
بۇ ئىت چاڭگالىدىن نەچۈك كېتەرمەن.»
مەلىكزادەگە بۇ قىز ھەمنەفەسدۇر،
مەگەر زاغ بىرلە بۇلبۇل دەرقەفەسدۇر.

بىل ئاخىر شاھ چۈن پۇرغۇسسە بولدى،
ئانىڭ كۆڭلىنى ئاۋلاپ، كۆرسەتىپ يول،
بۇ مەئنىدىن يۇرەككە قايغۇ تولدى.
ئىچى كۆيۈپ ئىجازەت بەردى ئاخىر،
كېلىپ ئۇممان شەھىگە يىغلادى زار،
سالىپ ئاۋازەكسىم قاچتى مۇسافىر.
ئاياغىغە تۈشۈپ شاھى دىل ئەفكار،
قىلىپ زارى دېدىكىم: «بىزنى ئۆتكەر،
تەرەھھۇم قىل بەلادىن بىزنى قۇتقار.»
چۈكەتتى ئالدىدىن ھەبجىنسۇ ھەمتەك،
مۇنىڭ زارىلارى تەئسىر قىلدى،
سەفەر قىلدى ئوشۇل گۈل بەرگى لالە،
كىم ئول شەھ ھالىغە دەستگىر بولدى.
قىلىپ نالە بارىسى تۆكتى جالە.
نەچە كۈن توي ئېتىپ شەھزادەنى ئول،
فەلەكنى كۆر نە تۈرلۈك ئىشلارى بار،
كى بىر نۇشى ئۈچۈن يۈز نىشلارى بار.

شاھزادە ئاندىن كېتىپ بىرئەجايىب جەزىرەگە ئۇچراغانى

يۈرۈدىلەر نەچە كۈنلەر كېزىپ يول،
نىھايەتسىز يېمىشلەر كۆپۈ جاڭگال،
تېڭىزۇ تاغۇ تۈزۇ ھەم ئۇزۇن يول.
ئەجايىب كۆپۇ بەھەد ئۇدۇ سەندال.
پىيادە يۈرۈيالماي ئول شەھەنشاھ،
ۋەلىكىن كۆپ غەيۇر ئافەتلەرى بار
يانا دەيارغە تۈشتى كېلىپ ئول ماھ.
خۇدانىڭ كۆركى نە سەنئەتلەرى بار.
يۈرۈر دەريا ئىچىندە دۇررى شاھى،
ئانىڭكى بايقۇشى مانەندە بۈركۈت،
تېڭىزنى قاينىتۇر ئول ئوتلۇغ ئاھى.
ئۇلۇغ قۇشلارنىڭ تەئرىفىدىن ئۆت.
بارۇر ئېرىدىلەر ئالتە ئاي سۇدا،
تەقى ھەر قەرچەسى بىر قارچىغادۇر،
ھەمىشە مەشغۇل ئېرىدى زىكرى ھۇدا.
نە قەرچە بولغاي ئولغىم بىر بەلادۇر،
يانا بىر بەررەئى خۇررەم يولۇقتى،
ئانىڭ ھەر تورغايى مانەندە قازى،
كېلىپ ئۇشبۇ جەزىرە ئىچرە چىقتى.
تەقى ھەر قۇچقاچىدۇر مىسلى بازى.
ئەجايىب جەزرەئى زىبىناۋۇ خۇررەم،
زەبۇن جانۋارلاردۇركىم قۇمۇرسقە،
ۋەلىكىن ۋەھىمدىن ئادەمغە ماتەم.
مۇقابىلدۇر بۇ يەردە يولبارسقە.
ئەجايىبلار ئىشتىكىل قۇدرەتىدىن،
ئانىڭ ھەر تۈلكىسى مانەندە قاپلان،
ئەجەب ئېرمەستۇرۇر خالىق ئاتىدىن.
بۆرىسىن دېگەسەن ئەۋجى ئارسلان.
كېچە بولسە ياغاچلار شۇئلە ئۇرار،
ئالۇر بولسە كىشى دارۇ ياغاچىن،
ياشىن ياشناپ چۈ يۈزمىڭ مەشئەل ئۆتەر.
مىنەرلەر ئېرمىش ئاتلار مىسلى لاچىن.
يانا بەئزى ياغاچلاردۇر سەمەردار،
ئالىپ بارۇرلار ئېرمىش خام ئىتلار،
كىشىنىڭ باشلارىدەك مېۋەلەر بار.
يىغىلورلار ئىممىش ئىتلارۇ قۇشلار.
يانا بەئزى ياغاچ يىغلاپ ئولۇشۇر،
تەمامى جانۋاردىن مەشغۇل ئېتەرمىش،
يانا بەئزىلەرى قەھ ـ قەھ كۈلۈشور.
بۇ مەئنى بىرلە نەفئ ئالىپ كېتەرمىش.
بىلىڭ ئۇلۇشغانى دارۇلار ئېرمىش،
تۈرۈپ شەھزادە نەچچە كۈن بۇ يەردە،
ھەرارەتىدىن ئۇلار شۇئلە ئۇرارمىش،
كېچە ـ كۈندۈز ياشۇنۇپ بىركى يەردە،

تەفەررۇجلار قىلىپ ئافەتلەرنىڭ، خۇدانىڭ زىكرى دائىم جانغە راھەت.
خۇدانىڭ قۇدرەتى سەنئەتلەرنىڭ. يۇرۇر ئول سارغارىپ چۈن زەئفەراندەك،
كېچە بىلەن قاچىپ كەتتىلەر ئاندىن، سۇ ئىچرە بولۇپان مىسلى خەزاندەك.
ئۇزۇپ مۇتلەق ئۇمىدلەرنى جاندىن. كىشىگە ئىشىق ئۆتىدىن ئوت چاقىلسا،
خۇدا گەر ساقلاسا تەگمەس ھېچ ئافەت، غەمى يوقدۇر جەھانغە ئوت ياقىلسا.

شەھزادە ئاندىن يەنە بىر ئاجايىب جەزىرەگە كەلگەنى

كۆرۈندى بىر جەزىرە ئوتروغ ناگەھ، كى ھەرقايسى بىر ئۇن بىرلە خۇدا دەر،
سۆيۈنۈپ سۈردى سالىن ئول شەھەنشەھ. ئانىڭ يادىدا ھەر تۈرلۈك سەدا دەر.
تاياڭىپ كەلدىلەر چىقتىلار ئاندا، قۇرۇق ھەم جەزىرە ئىچىدى پۇرمۇشەققەت.
كۆرەرلەر نې ئەجايىبلار جەھاندا. يوق ئىچىدى خارۇ خەسىدىن ئۆزگە راھەت.
فەلەكدىن شەمسى ئەنۋەر بولدى غايىب، تۇر المادى يانا كۆچتىلەر ئاندىن،
كى چىقتى سۇ يۈزىگە مىڭ ئەجايىب. قاناتلىق قۇش كەبى ئۇچتىلار ئاندىن.
بولۇپ دەريا يۈزى چۈن باغى رەۋشەن، ئىكى بىچارە ھەم كۆڭلىن كۆزەتىپ،
چېچەكدەك بولدى يۈزىڭ شەمئى رەۋشەن يۇرۇرلەر غۇسسەدە ھەمدەملىق ئىتىپ.
چۇ يۈزىڭ مەشئەلە سۇدا يېقىلدى، ئەجايىب تىشلەپ ئىرىدى ھەۋلى دەريا،
مەگەر كىم رەئد دەريادا چاقىلدى. بۇلار دەر ئىرىدى: «بىر يەر بولسە پەيدا.
تەقى يۈزىڭ سەدالار بولدى پەيدا، كىم ئاندىن ئۆزگە ھەرگىز كەتمەگەيمىز،
بۇلار قورقۇپ بولۇر بىسيارنى يا. كۆچەر فىكرىنى ئۆزگە ئەتمەگەيمىز.»
يانا تاڭ ئاتتى ئىرسە بارى پاتتى، بۇ سۆزنى ئايتۇر ئىرىدى ئىككى يارى،
كى دەريا تۈبىگە پاتمىيۇ كەتتى. تېگەر شەھزادەنىڭ باغرىغە خارى.
چۇ مەشئەللەر بېلىقلار كۆزى ئىرىدى، ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ھەق سالۇر ئىرمىش،
سەدالار ھەم ئولارنىڭ سۆزى ئىرىدى. ئانىڭ ئۇچۇنكى ئاندا قالۇر ئىرمىش

شەھزادە ئىسفەندىيار جەزىرەسىگە يېتىپ ئىككى چۆرەسى ئۆلگەنى.

ئولار بۇ سۆز بىلە فىكرى تۇرۇردە، تاپىلۇر كۆپ تۈرلۈك مېۋەلەر ئاش.
شەھەنشەھ ئاھ ئۇرۇپ زىكرى يۇرۇردە، چۇ كۆردىلەر مۇنۇڭدىن باغۇ بوستان،
كى ناگەھ بىر ئۇلۇغ جەزىرە كۆرۈندى، دېدىلەركىم: «تۇرارمىز بىر زىمىستان.
تۇزەتىپ سالىلارنى ئاڭا سۈردى. بىلۇرمىز ھېچ يەرگە يەتسە بولماس،
نە جەزىرە بولغاي ئول بىر باغى گۈلزار، مۇنۇڭدەك يەرنى قويۇپ كەتسە بولماس.
لەتىف ئەلۋانۇ تۈرلۈك مېۋەلەر بار. خۇدانىڭ خاھىشىن كۆرمەك كېرەك بىز،
دەر ئىرمىشلەر ئانى ئىسفەندىيار باش، نەكىم گەلسە ردزا بەرمەك كېرەك بىز.

كى سەيفۇل ـ مەلىك كوپ ئەندىشە قىلدى،
تەھەممۇل بىرلە سەبرىن پىشە قىلدى.
چۇ بىر يىل قالدىلار قىلماي تەبەسسۇم،
فىراق ئوتىيۇ ھەم سۇدىن تەۋەھھۇم.
يۇرۇرلەر غەم بىلەن خۇرسەند بولۇپ،
تېڭىز ئوتراسىدا دەربەند بولۇپ.
قويۇپ دامۇ گەھى قارماق سالۇرلار،
بىرىن ئىككى بالىقلاردىن ئالۇرلار.
يۇرۇرلەر غەم بىلەن بىچارەلەر شاد،
ئوشۇل غەمكىنلەر ئول غەم بىرلە دىلشاد.
ئانى مۇنچە كۆرەر بىلمەي بۇ گەردۇن،
ئۇلارنىڭ ھالىنى قىلدى دىگەر گون،
ئىكىسىنى خۇدا بىمار قىلدى،
كى سەيفۇل ـ مەلىكنى ئەفكار قىلدى.
مەلىكزادە قىلىپ بىر ئاي تەييار
يۇرۇش قىلدى ئۇلار چۇن ئاخىرى كار.
قىلىپ سەيفۇل ـ مەلىك ھەيران گىريان،
يۇرەكى پارە بولۇپ باغرى بىر يان.
ئۇلارنىڭ دەرددىن بىسيار كۆيدى،
كۇمۇشدەك كۆكسىنى ئەفكار قىلدى،
غەربىلەر روھىغە تەكبىر قىلدى،
غەرب ئۆلمەك بەسى تەئسىر قىلدى.

شەھزادە ئاندىن يەنە گىرىفتار بولغانى

كەل، ئەي راۋى، رىۋايەت قىل بۇ گۇفتار،
نېچۇك بولدى مەلىكزادە گىرىفتار.
قويۇپ ئاھ ئۇردىيۇ شەھ يولغە كىردى،
كېلىپ يالغۇز يانا ئول سۇغە كىردى.
كىشى بىلمەسكى ئول قايان بارادۇر،
كىرىپ دەريا غە سەرگەردان بارادۇر.
تىزددىن كۆتەرە ئالماس باشىنى،
كۆزددىن ھەم تىيە بىلمەس ياشىنى.
مەلىكزادە ئۇرار ئاھى چۇ دەريا،
قىلۇر ھەردەم بىر ئۆزگە مەۋج پەيدا.
چۇ قويتى ناگەھان بىر مۇختەلىف يەل،
كى چايقاپ ھەر ساري شەھنى سۇرەرسەل
نېچۇك بولسە ياساغان خارۇ خاشاك،
يېشىلدى باغلاغان بۇ شادى خەسناك
ئىلىك يۇۋدى مەلىكزادە جانىدىن،
يۇزىنى يۇرگۇزۇ يۇرەك قانىدىن،
بار ئىبرەدى ئاندا بىر ئۇلۇغ ياغاچ،
قۇرۇپ قوبۇلغانۇ ئاق ھەم يالاڭاچ.
ياغاچقە چىقتىيۇ ئولتۇردى ئاندا،
مۇنگدەك مۇبتەلا بارمۇ جەھاندا.
ئۇ كۆرۇپ يەل كەتۇرۇپ ئۇردى ئاڭا،
قويۇپ جان ھەۋلىدە شاھ بولدى ئاڭا.
گەھى ئاستىن باقارۇ گاھى ئۇستۇن،
كى بولدى بىر تۇتام خەس يۇزىگ ئالتۇن.
ئۆزىنى بەركىتىپ بولدى گىرىفتار،
ياغاچ ئۇستىدە قالدى شاھ ناچار.
كېچە يۇلتۇز بارى سۇدا كۆرۇنۇر،
بۇ ئىككى كۆك ئاراسىدا كۆرۇنۇر،
ئىچەر خونابەلەر بىر كۇندە يۇزدەم،
ئانىڭ يولى ئىبرۇر ھەر دەمدە يۇز غەم.
تۇگەنمەس دۇنيادا ئاشىق بەلاسى،
چۇ بولماسۇن كىشى ئىشق مۇبتەلاسى.
قىلۇر ئاشىق جاندىغە ئىشق كۆب جەبر،
تاپار مەقسۇددىنى ئاشىق قىلىپ سەبرە،
چۇ دەركىم: «قادىرا، پەرۋەردىگارا،
نىھان سىرلار ساڭا دۇر ئاشكارا.
نە يازدىم، نە يېڭىلدىم ھېچ بىلمەن،
جەفادىن ياخشىلىققە ھېچ كەلمەن
بۇ يەردە ئۆزگە ھېچ تەدبىر يوقتۇر.
خۇدا سەندىن ئۆكۇن دەستگىر يوقتۇر.»
ئىنايەت قىلدى تەڭرى قۇدرەت ئىلە،
خەلاس ئەيلەپ ئانى نە ھېكمەت ئىلە.

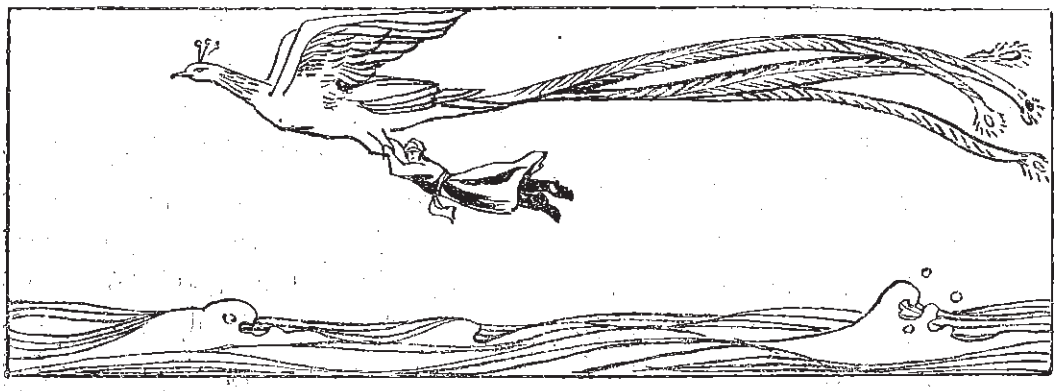

قىلۇر ئېردى مەلىكزادە تەزەررۇدە،
سالىنىپ قۇش ئاياغىغە مەلىكزاد،

ئىنايەت بىرلە ۋۇ رەھمى تەۋەققۇدە.
يۇقارى ئول قۇشى دەريايى خۇنزاد.

قۇلاقىغە سەدايى كەلدى ناگاھ،
ياپۇشۇپدۇر تىشى تىرناغى بىرلە،

كۆزىن ئاچىپ يۇقارى باقتى ئول ماھ.
ئاسلىپتۇر تونۇ ئۇپراقى بىرلە.

نەزەر قىلدى ھەۋاغە شاھى شەيدا،
چۇ بىر كېچەيۇ كۈندۈز ئۇچتى تايمر،

كۆرەركىم بىر ئۇلۇغ قۇش بولدى پەيدا.
كى بولدى ناگەھان بىرتاغ زاھىر.

يازىپ چاڭگالىنى ئول قەسد قىلدى،
يېتىشتى تاغ تۆپىگە ھەمكى ئول قۇش،

ياغاچنىك ئۇستىدە شاھ بەست بولدى.
كېلىپ ئاشيانىغە بولۇپكى ئولقۇش.

ئالا بىلمەي كېلىپ ئولتۇردى ئاندا،
مەلىكزادە ئانىك كۆردى ياراغىن،

ئېرۇر قەسدى ئانىك شاھى جەھاندا.
تۇشەر تۇشمەس قويا بەردى ئاياغىن.

دېدىكىم: «نەچچە خۇنابە يۇتارمەن،
ھەۋادىن كېلىبان ئول يەرگە چۇشتى،

نە بولسام بولايمن قۇشنى تۇتارمەن.
كىم ئول يەرگە بەسى قاتتىغ ياپۇشتى.

چۇ تۇتتۇم ھەۋلى جان ئىككى ئاياغىن،
ياشۇندى بىر قاتار بويىندا مەھكەم،

تۇتۇپ دېدىكى: ئىچتىم مەرگ ئاياغىن.
غەمىنى تاپمادى فىلھال ئادەم.

شەھزادە بىر ئەژدەرنى ئۆلتۇرۇپ ئول قۇشىدىن خەلاس بولغانى

چۇ ئۆتتى پۇرسەتى، ناگەھ بىر ئەژدەر
كۆرۇپ بۇ قۇش يىلانغە ھەملە قىلدى،

بولۇپ پەيدا مۇلىك ئالەمنى تارتار.
يىلاننىك ئاغزىدىن ئوتلار چاچىلدى.

دېدى شەيئۇل ـ مەلىككىم: «يا ئىلاھىم،
چۇ قۇشنىك ئۆيىگە قەسد ئەتتى ئەژدەر،

تەقى سەندىن ئۆكۈن يوقدۇر پەناھىم.
كۆرۇپ شەھزادە دەر: «ئاللاھۇ ئەكبەر.»

بويۇن سۇندۇم ئەزەلدە قىسمەتىگە،
كۆرۇپ ئەژدەر ياپۇشتى قۇش يىراقدىن،

ساغىنىپمەن ھەمىشە ئىسمەتىگە.
كېلە ئالماي ئىغان ئەيلەر يىراقدىن

بۇ ئەژدەرغەكى ھەر يىل ئادەت ئېردى،
مەلىكزادە كۆرۇپ بۇ ھال قۇشقە،

كى بۇ قۇشنىك بالاسىن ئول يەرئېردى.
چۇ بەل باغلادى ئەژدەرنى ئۇرۇشقە.

دېدى: «ياۋاقنغى سىررۇل ـ مۇخەففا،
كى يالغۇزلار مۇنسى سەن خۇدايا.
سېنىڭ زىكرىڭدىن ئۆزگە ئايتاربم يوق،
باشىم بارسۇن يولۇڭدىن قايتاربم يوق.
كى يالغۇزلۇقدا بولدى ھەمدەمم ئاھ،
باغىر قانىن ئىچىپ شامۇ سەھەرگاھ.
مېنى مىسر ئېلىگە سۇلتان ياراتتىڭ،
ۋەلى رىزقىم يۇرەكدە قان ياراتتىڭ.
ئەگەرچە شاھ ئاتادىڭ بەندە قىلدىڭ،
جەفا تىغى بىلە باغرىمنى تىلدىڭ.
يارى شەھزادەگە راھەت بېرىپسەن،
مەنى بىچارەگە مېھنەت بېرىپسەن،
يارى شەھلەرنى قىلدى ئەلگە لايىق،
مەنى بىدىلنى قىلدىڭ يەلگە لايىق.
يارى شەھزادەنى مەقبۇل قىلدىڭ،
مېنى بۇ سۇرەت ئۇچۇن قۇل قىلدىڭ.
تىرىك يارىمچە ساپىرمەن بەلاغە،
ئانىڭ يادىدا شاكىرمەن جەفاغە.»
مەلىكزادە كۆرۈپ بىر ھال قۇشقە،
بىلىن باغلادى ئەژدەر ئول ئورۇشقە.
بار ئېردى بىر تەبەر ـ تىيشە بىلىدە،
كەتۈرگەن زەڭگىلەرنىڭ ئەۋۋەلىدە.
تورۇپ شەھزادەكىم ئۇردى بىلىگە،
كى مىرىخ ئافەرىن قىلدى ئېلىنە.
كېسىلدى ئوترادىن ئەژدەر قەلەمۇار،
بۇ قۇشنىڭ دۇشمەنى بولدى نىكۇكار.
كى قۇش كۆردى يىگىتنىڭ زەرب دەستىن،
تەرەھھۇمدىن كۆتەردى ئەمدى قەسدىن.
ئالىپ چىقتى قۇش ئۆيىگە يىلانىنى،
مەلىكزادەگە تەڭرى بەردى جانىنى.
شۇكۇرلەر قىلدى شەھزادە فەراۋان،
ئەتا قىلدى ئاڭا تەڭرى ياڭى جان.
كى ساقلار بولسە تەڭرى ھېچ بەلا يوق،
ئەگەر ئالەم ياغى بولسە خەتا يوق.

شەھزادە ئول تاغ ئاراسىدا يۇرۇپ نالە قىلغانى

شەھ ئول قۇشنىڭ قاتىدىن كەتتى پاتراق،
تەنىگە تەگمەدى بىر زەررە تىرماق.
شۇكۇرلەر قىلدى شەھكىم تاغقە تۇشتى،
مەگەر ئول بۇستانۇ باغقە تۇشتى.
بەسى تىشلەپ ئىدى دەريا ھەۋاسى،
ياراشتى جانىغە سەھرا ھەۋاسى.
ئېرۇر خۇش ساز ئېرۇر ئادەمغە تۇفراق،
مەلىكزادە چۇ بولدى لالە ياپراغ.
كى زىبىا دانەدۇر سەبزەيۇ خۇررەم،
تۇشەر ھەر سۇبھىدەم گۇللەرگە شەبنەم،
دىماغىغە ياقار سەھرانىڭ يىدى،
بۇ يالغۇزلۇقدا ھەمدەم كېرەك ئېردى.
ئەجەب ھەيران بولۇپ قاي ساري بارغاي،
كىشى يوقدۇر ئانىڭ ھالىنى سورغاي،
بەسى خوپ تاغ ئېرۇرنىڭمەتلەرى كۆپ،
چۇ ھەمدەم يوق ئۇچۇن مېھنەتلەرى كۆپ.
قىلۇر كۆڭلى شەھەنشەھنىڭ ھەۋالار،
ھەۋا بىرلە قىلۇر يۇزمىڭ نەۋالار.
بۇ ھالەتدە نىگارىن ياد قىلدى،
كۆيۈپ ئول نالەئى بۇنياد قىلدى.
دېدى: «يا ۋاقفا، سىررۇل ـ خەفىيا،
كى يالغۇزلارغە سەن مۇنىس خۇدايا.
سېنىڭ زىكرىڭدىن ئۆزگە ئايتاربم يوق،
باشىم بارسە يولۇڭدىن قايتاربم يوق.
بۇ يالغۇزلۇقدا بولدى ھەمدەمم ئاھ،
باغىر قانىن ئىچىپ شامۇ سەھەر گاھ.
مېنى مىسر ئېلىگە سۇلتان ياراتتىڭ.
ۋەلى رىزقىم يۇرەكدە قان ياراتتىڭ.

ئەگەرچە شاھ ئاتادىك، بەندە قىلدىڭ،
جەفا تېغى بىلەن باغرىمنى تىلدىڭ.
بارى شەھزادەگە راھەت بېرىپسەن،
مەنى بىچارەگە مېھنەت بېرىپسەن
بارى شەھلەر سىپاھلارى بىلەن شاھ،
مېنىڭ بولدى سىپاھىم غەم بىلەن ئاھ.
بارى شەھلەرنى قىلدىڭ ئەلگە لايىق،
مەنى مىسكىننى قىلدىڭ يەلگە ئاشىق.
بارى شەھزادەنى مەقبۇل قىلدىڭ،
مېنى بىر سۇرەت ئۇچۇن قۇل قىلدىڭ.
بارى شەھزادەلەر قەندۇ شەكەررىز،
مەنى بىچارە مەن خۇنى جىگەرردىز.
تىرىك بارىمچە ساۋىرمەن جەفاغە،
ئانىڭ يادىدا شاكىرمەن بەلاغە،
ئەگەر يۇزىڭ جەفا قىلسە فەلەكدىن،
يۇز ئۆگۈرمەن تەقى ئوشبۇ تىلەكدىن.
ئىنايەت بىرلە مەقسۇدۇمغە يەتكۈر،
تەرەھھۇم بىرلە مەتلۇبۇمغە يەتكۈر.
چۇ يەلدىن يەلگە سورارمەن خەبەرلەر،
چۇ ئەلدىن ئەلگە ئىشتەرمەن نەزەرلەر.
سەبا، مەندىنكى يەتكۈزگىل سەلامىم،
گۈلىستانى ئىرەمغە بۇ پەيامىم،
ئول ئاندا ناز بىرلە خۇش خىرامان،
مەنى مىسكىن يۇرۇرمەن زارۇ ھەيران.
ئول ئېرۇر تەخت ئۇزرە ئىشرەت ئەنگىز،
مەنى بىدىل بۇ يولدا دىدە خۇنرىز.
ئول ئېرۇر گۈل كەبى باغى ئىرەمدە،
مەنى بىچارە ئۆلەرمەن بۇ غەمدە
ئول ئاندا نازپەرۋەردۇ چەمەندە،
مەنى بىچارەدۇرمەن بۇ جەماندە.
ئول ئېرۇر كۈللى چېنلەرگە شەھەنشاھ،
مەنى بىكەس غەرىبنىڭ ئىشمدۇر ئاھ.
ئول ئېرۇر بىنتى شەھبال، ئىسمى شەھرۇخ،
مەنى مىسكىن گەدايى ئولدۇ مەھرۇخ.
كۈچۈم يوقدۇر ھەرەمغە يېتەرغە،
ئىلىك يوقدۇر ئىتەكنى تۇتارغە.
يۈزىنى كۆرگەلى تاپمان ئۆزىنى،
سوراپ ئالەمدە ئېشتىمەن سۆزىنى.
فىراق ئوتىغە كۆيمەككە سەراسەر،
كېچە ـ كۈندۈز ماڭا بولدى بەرابەر.
غەرىبلىق كويمدا ئۆلگۈمدۇرۇر ئاھ،
غەرىبلەر ھالىدىن ئول ئېرمەس ئاگاھ.
مېنىڭ ھالىم بۇ قىشۇ يازۇ كۈزدە،
كېچە ھىجران بىلەن بۇ تاغۇ تۈزدە.
تەلەب يولىغە كىردىم، قايتارىم يوق،
نەچە خۇناب ئىچسەم قانارىم يوق.
تەۋەككۈلنى ساڭا قىلدىم، خۇداسەن،
بارى بىچارەلەرغە رەھنەماسەن.
بارىنىڭ سىرىنى بىلگۈچىسەنسەن
بارىنىڭ يولىنى تۈزگۈچىسە نسەن.
يۈز ئۆگۈرمەن تەقى كۈللى جەفاغە،
ئۇمىدىم كۆپدۇرۇر ئاخىر ۋەفاغە.
مەسەلدۇر ھەر كىشى چەكسە جەفانى،
ئول ئىشىدىن ئاقىبەت كۆرگەي ۋەفانى.

ئابدۇلجىلىل تۇران كۇتۇبخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

ئبنی سنا شېئىرلىرىدىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: غەنىزات غەيۇرانى

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا 980—1037 - يىللىرى ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۆتكەن ئۇلۇغ ئىنسىكلوپېدىك ئالىم. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە ئىلىم - پەننىك تىبابەتچىلىك، ئاستىرونومىيە، لوگىكا (مەنتىق)، ماتېماتىكا، ئەدەبىيات قاتارلىق ساھەلەردىگە ئائىت ۋە پەندى - نەسىھەتكە دائىر 47 پارچە ئەسەر يازغان. بۇنىڭ ئىچىدە «ئەل - ھاسىل ۋە ئەل مەھسۇل» 1) (20 جىلد)، «ئەش - شىفا» 2) (18 جىلد)، «لىسانۇل - ئەرەب» (ئون جىلد)، «ئەل - قانۇن» (14 جىلد) قاتارلىق زور ھەجىملىكلىرىمۇ بار. مەزكۇر ئالىمنى بىزنىڭ خەلقىمىز ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەردىن بېرى لوقمان ھاكىمدەك ئۇلۇغ تېۋىپ ۋە مەشھۇر ئاستىرونوم سۈپىتىدە تونۇپ، ئۇنىڭغا چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن قاراپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ چوڭ ھەجىملىك سەككىز داستان (تىبابەتچىلىك ھەققىدە) ۋە نۇرغۇن غەزەل، رۇبائىي، قىتئەلەرنى يازغان تالانتلىق شائىر ئىكەنلىكىدىن ئاساسەن بىخەۋەر. شۇڭا بىز بۇ قېتىم خەلقىمىزنى ئالىمنىڭ شېئىرىي مىراسلىرى بىلەن تونۇشتۇرۇشنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇنىڭ بىر قانچە غەزەل، رۇبائىي ۋە قىتئەلىرىنى، جۈملىدىن ئالىمنىڭ ھايات پائالىيىتى ھەققىدە ئۆز ئاغزىدىن شاگىرتى ۋە سەپدىشى ئەبۇ ئۇبەيد ئەل - جۇزجانىي يېزىۋالغان تەرجىمھالىنى بەردۇق.

ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنانىڭ ئۆز ئاغزىدىن يېزىۋېلىنغان تەرجىمھالى:

«ئاتام سالىھ بەلخ① لىق ئىدى. نۇھ ئىبنى مەنسۇر② زامانىدا ئۇ يەردىن بۇخارا‌غا كۆچۈپ كېلىپ، بۇخارا ئەتراپىدىكى خورمايسەن③ دېگەن يېزىدا مەمۇرىي ئىشلارغا باشچىلىق قىلىپتىكەن. (خورمايسەن) بۇخارانىڭ ئەڭ يىمرىك يېزىلىرىدىن ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ يېنىدا «ئەفشانە» دېگەن يەنە بىر يېزا بولۇپ، ئاتام شۇ يېزىدىن ئانامغا ئۆيلىنىپ شۇ يەردە تۇرۇپ قېلىپتىكەن. مەن شۇ يەردە تۇغۇلغان. كېيىن ئۇكام④ تۇغۇلدى. كېيىن بىز بۇخارا‌غا كۆچۈپ كەلدۇق. مېنى قۇرئان ۋە ئەدەب (ئىلىملىرىنى)⑤

① بەلخ — ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ شىمالىدىكى بىر شەھەر.

② نۇھ ئىبنى مەنسۇر (976 — 997)- سامانىلارنىڭ ئەمىرى. ئىبنى سىنا «مەباھىمس نەفسانىيە» (نەپسانىي بەھىسلەر) دېگەن دەسلەپكى پەلسەپىۋى ئەسىرىنى شۇ ئەمىرگە بېغىشلىغان.

③ خورمايسەن — ھازىرقى رامىتان.

④ ئۇكىسىنىڭ ئىسمى مەھمۇد ئىدى.

⑤ ئەدەب ئىلىملىرى دېگەندە تىل قائىدىلىرى، بايان، ئارۇز ۋە قافىيە قاتارلىقلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ئوقۇتقۇچىغان مۇئەللىملەرگە تاپشۇردى. يېشىم ئونغا توشقاندا مەن قۇرئاننى ۋە ئەدەب (ئىلىملىرىنىڭ) كۆپىنى ئۆزلەشتۈرۈۋالغانىدىم. ئاتام مىسرىلقلار دەۋرىنى قوبۇل قىلغانلاردىن بولۇپ، ئىسمائىلىيلاردىن ھېسابلىناتتى. مەن ئۇلارنىڭ نەپىس (جان) ۋە ئەقىل مەقىقىدىكى گەپلىرىنى ئاڭلاپ، نېمە توغرۇلۇق گەپلىشىۋاتقانلىقىنى چۈشىنەتتىم، لېكىن قەلبىم بۇنى قوبۇل قىلمايتتى. ئۇلار مېنىمۇ ئۆز تەلىماتلىرىغا دەۋەت قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار پەلسەپە، ھەندىسە (گېئومېتىرىيە) ۋە ھىندى ھېسابى ھەققىدە كۆپ گەپلىشەتتى.

[ئاتام] مېنى ھىندى ھېسابىنى بىلىدىغان بىر مىلچ مالچىغا ئەۋەتىشكە باشلىدى. مەن ئۇنىڭدىن [ھىندى ھېسابىنى] ئۆگەندىم. كېيىن بۇخارالىغا ئەبۇ ئابدۇللا خاتىلى كېلىپ قالدى. ئۇ كىشىنىڭ پەيلاسوپلۇق دەۋاسى بار ئىدى. ئاتام ئۇ كىشىنى ماڭا تەلىم بېرىدۇ، دېگەن ئۈمىدتە ئۆيىمىزگە كۆچۈرۈپ كەلدى. ئۇنىڭ كېلىشىدىن بۇرۇن مۇ مەن فىقھ① بىلەن شۇغۇللىنىپ، بۇ خۇسۇستا ئىسمائىل زاھىد دېگەن كىشىنىڭ ھۆزۈرىغا قاتناپ يۈرەتتىم.

شۇنداق قىلىپ مەن تەلەپ قىلىش يوللىرىنى ۋە جاۋاب بەرگۈچىگە ئېتىراز بىلدۈرۈش ئۇسۇللىرىنى ئۇلاردا جارى بولغان يوسۇندا بىلىۋېلىپ، بۇ ساھەنى ئەڭ ياخشى بىلىدىغانلاردىن بولۇپ قالغانىدىم.

كېيىن ناتىلى دېگەن كىشىدىن «ئىساغورى»② كىتابىنى ئۆگىنىشكە باشلىدىم. ئۇ ماڭا جىنسنىڭ تەبىرى ھەققىدە سۆزلەپ «جىنس نېمە» دەپ سورالسا، «تۈرلۈك نەۋئىلەردىن ئىبارەت كۆپ نەرسىلەرگە جىنس دەپ ئاتىلىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىلىدۇ، — دېگىنىدە، مەن ئۇنىڭغا شۇنداق تەبىر بەرگەنىكى، ئۇنداق گەپلەرنى [ناتىلى] تېخى ئاڭلىمىغانلىكەن. ئۇ ماڭا بەك ھەيران بولدى. ئاتامغا مېنى ئىلىمدىن باشقا نەرسە بىلەن شۇغۇللاندۇرماسلىقنى ئۇقتۇردى.

ئۇ ماڭا قايسى مەسىلە ھەققىدە گەپ ئۇرمىسۇن، مەن بۇ مەسىلىنى ئۇنىڭدىن ياخشىراق تەسەۋۋۇر قىلاتتىم. مەن ناھايىتى مەنتىقىنىڭ ئاددىي مەسىللىرىنى ئۇ كىشىدىن ئوقۇدۇم، لېكىن مەنتىقنىڭ نازۇك تەرەپلىرىنىمۇ ئۇ كىشى بىلمەيدىكەن.

شۇنداق قىلىپ [مەنتىقە ئاتلىت] كىتابلارنى ئۆز ئالدىمغا ئوقۇشقا كىرىشتىم، ئۇلاردا يېزىلغان شەرھلەرنى مۇتالىئە قىلىشقا باشلىدىم. ئاخىرى مەنتىق ئىلمىنى پۇختا بىلىۋالدىم.

ئۇقلىدۇس③ كىتابىمۇ شۇنداق بولدى. ئۇنىڭ باش قىسمىدىن 5 — 6 تېئورىمنى

---

① فىقھ — ئىسلام قانۇن شۇناسلىقى.

② ئىساغۇرى — ئىساگوگى مەنتىق ئىلمىگە كىرىش. بۇ يەردە پارفىرىنىڭ شۇ ناملىق ئەسىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

③ ئۇقلىدۇس — ئېۋكلىد — مىلادىدىن ئىلگىرى 315 — 355 — يىللاردا ياشىغان قەدىمكى يۇنان ماتېماتىكى.

بۇنىڭ ئالدىدا ئوقۇدۇم. ئۇندىن كېيىن كىتابىنىڭ قالغان قىسمىدىكى [مەسىلىلەرنى] ئۆز ئالدىمغا يېشىشكە كىرىشتىم. كېيىن «ئەل ــ مەجىستى»① گە ئۆتتۈم. بۇنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئوقۇپ بولۇپ ھەندەسە شەكىللىرىگە يەتكەندە ناتونۇش ماڭا شۇنداق دېدى:

«ئەمدى سەن ئۇنى ئۆزۈڭ ئوقۇپ، ئۆز ئالدىڭغا يېشىشكە ھەرىكەت قىلىۋەر. كېيىن سەن ماڭا ئېيتىپ بېرىسەن. مەن ساڭا توغرا ياكى ناتوغرىلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىمەن».

ئۇ كىشى بىۋاسىتە ئۆزۈكىرەك خەۋەردار ئەمەس ئىكەن. مەن بۇ كىتابنى ئۆز ئالدىمغا ئۆزلەشتۈرۈشكە كىرىشتىم. ئۇ كىشىگە نۇرغۇن ــ نۇرغۇن شەكىللەرنى چۈشەندۈرۈپ بەردىم. شۇنىڭغىچە ئۇ شۇ نەرسىلەرنى بىلمەيدىكەن.

كېيىن ناتونۇش مېنى تاشلاپ گورگەنچ تەرەپكە كېتىپ قالدى. مەن بولسام «فوسۇس»② كىتابىنى، تەبىئەت ۋە ئىلاھىيەتكە ئائىت شەرھىلەرنى ئۆگىنىش بىلەن شۇغۇللاندىم.

مەن ئۆچۈن ئىلىم ئىشىكلىرى ئېچىلىشقا باشلىدى. كېيىن تىببىي ئىلىم بىلەن شوغۇللىنىشنى ئىختىيار قىلدىم ۋە ئۇنىڭغا ئائىت كىتابلارنى ئوقۇشقا كىرىشتىم. تىببىي ئىلىم قېيىن ئىلىملەردىن ئەمەس، شۇ سەۋەبتىن بۇ [پەندە] ناھايىتى ئىلگىرىلەپ كەتتىم، ھەتتا بىلىمدان تۇتۇپلارمۇ مېنىڭ قېشىمغا كېلىپ مەندىن دەرس ئالىدىغان بولدى. كېسەللەرنىمۇ كۆرۈپ تۇردۇم ۋە [شۇ يوسۇندا] قولغا كەلتۈرگەن تەجرىبىلىرىم نەتىجىسىدە داۋالاش ئىشكىلىرى ماڭا شۇ قەدەر كەڭ ئېچىلىپ كەتكەنكى، ئۇنى تەرىپلەپ بېرىش تەس.

شۇنىڭ بىلەن بىللە بەزەن ھەقىنى ھەم ئۆگىنىشنى داۋام قىلدۇراتتىم. شۇ چاغدا مەن 16 ياشتا ئىدىم. كېيىن يەنە بىر يېرىم يىل ئىلىم ۋە مۇتالىئەگە بېرىلدىم. مەنتىق ۋە پەلسەپىنىڭ ھەممە قىسىملىرىنى قايتىدىن ئوقۇپ چىقتىم. شۇ ۋاقىتلاردا مەن بىرەر كىچىمۇ تولۇق ئۇخلىمايتتىم، كۈندۈزلىرىمۇ ئىلىمدىن باشقا ھېچقانداق نەرسە بىلەن شوغۇللانمايتتىم. [مەنتىقە ئائىت] روشەن ۋە ئېنىق بىر قانچە [قائىدىلەرنى] چەملىدىم. ھەربىر ھۆججەتنى تەكشۈرۈۋاتقىنىمدا بىر قانچە قىياسىي مۇقەددىمىلەرنى ئىسپات قىلىپ، ئۇلارنى شۇ روشەن [قائىدىلەر] نۇقتىسىنەزىرىدىن تەرتىپكە سالاتتىم. كېيىن ئۇ مۇقەددىمىلەرنىڭ شەرتلىرىنى نەزەرگە ئېلىپ ئۇلاردىن چىقىدىغان خۇلاسىگە قارايتتىم. ئاخىرى بۇ مەسىلىدە ھەممە نەرسىنىڭ ئەسلى ــ ماھىيىتى ماڭا ئايان بولۇپ قالاتتى.

ئەگەر بىرەر مەسىلىدە بېشىم قېتىپ، قىياسەن ئوتتۇرىچە تەرىپىنى تاپالمىسام، جامائە مەسچىتىگە بېرىپ نامازئوقۇپ، ياراتقۇچىغا يالۋۇراتتىم. نەتىجىدە قارالمىغۇ نەرسىلەر ماڭا ئايدىڭلىشىپ، مۇشكۈللەر ئاسان بولاتتى.

كەچقۇرۇن ئۆيۈمگە قايتىپ كېلەتتىم ــ دە، ئالدىمغا چىراغنى قويۇۋېلىپ، پەقەت ئوقۇش

---

① ئەل ــ مەجىستى ــ قەدىمكى يۇنان ئاستىرونومى «پتولېمېي» نىڭ (11 ــ ئەسىر) «ئەلمەگىست» ناملىق ئەسىرى.

② ئەل ــ فوسۇس ــ بۇ بەردە پەيلاسوپ فارابىنىڭ «فوسۇس ــ ئەل ــ ھەكەم» («پەلسەپىنىڭ قىممەت باھا تاشلىرى») ناملىق ئەسىرى ھەققىدە سۆز بولۇۋاتىدۇ.

ۋە يېزىش بىلەنلا بەند بولاتتىم. مۇبادا ئۇيقۇ باسسا، ياكى ئۆزۈمنى ھارغىن ھېس قىلسام، قۇۋۇەتنى قايتۇرۇش ئۈچۈن بىر قەدەھ شاراب ئىچىپ، كېيىن يەنە ئوقۇشقا چۈشەتتىم. ئەگەر بىرئاز ئۇيقۇغا كەتسەم چۈشۈمدىسۇ شۇ ئوقۇمدىكى مەسىلىلەرنى كۆرەتتىم ۋە كۆپ مەسىلىلەر چۈشۈمدە ئايان بولاتتى. ئەنە شۇ تەرىزدە ھەممە ئىلىملەرنى مۇستەھكەم ئىگىلەپ ئالدىم ۋە ئۇلاردىن ئىنسان ئىمكانىيىتى دەرىجىسىدە خەۋەردار بولدۇم. شۇ ۋاقىتدا بىلگەنلىرىم ھازىر بىلگەنلىرىمچىلىك ئىدى؛ بۈگۈنكى كۈنگىچە [شۇ بىلگەنلىرىمگە] بىرەر نەرسە قوشۇلمىدى.

شۇ يوسۇندا مەنتىق، تەبىئەت، ماتېماتىكا ئىلىملىرىنى پۈختا ئۆگىنىۋالدىم. كېيىن ئىلاھىيەتكە ئۆتۈپ «مابائىدە ـ تەبىئە»① نى ئوقۇشقا كىرىشتىم. لېكىن ئۇنىڭدا نېمىلەرنىڭ دېيىلگىنىنى چۈشىنەلمەيتتىم ۋە كىتاب يازغان كىشىنىڭ مەقسىتى مەن ئۈچۈن قاراڭغۇ ئىدى. ھەتتا ئۇنى قىرىق بىر قېتىم ئوقۇدۇم ۋە ماڭا ياد بولۇپ كەتتى. لېكىن شۇنداىمۇ مەن كىتابنى ۋە ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنەلمىدىم. ئاخىرى ئۇمىدىمنى ئۈزۈپ، «بۇ چۈشىنىپ بولمايدىغان كىتاب» دېدىم.

ئەمما كۈنلەرنىڭ بىرىدە ناماز ئەسىر بىلەن كىتابپۇرۇشنىڭ ئالدىغا بېرىپ قالدىم. ئۇ يەردە بىر دەللال مۇقاۋىلانغان بىر كىتابنى قولىدا تۇتۇپ ئۇنى ماختاۋاتاتتى. ئۇنى ماڭمۇ كۆرسەتتى. مەن بۇ ئىلىمدىن پايدا يوق، دېگەن خىيالدا ئۇنىڭغا قىيا باقمىمۇ كەلمىدى، رەت قىلدىم. دەللال ماڭا: «بۇ كىتابنى سېتىۋال، نەرخى ئەرزان، ئۈچ دەرھەمگە بېرىمەن، ئىگىسى پۇلغا موھتاج ... ــ دېدى. مەن كىتەبنىسېتىۋالدىم. قارىسام بۇ ئەبۇ ناسىر فارابىنىڭ ھېلىقى «مابائىدەئەت تەبىئە» دېگەن كىتابنىڭ مەقسەتلىرى ھەققىدە يازغان ئەسىرى ئىكەن. ئۆيگە قايتىپ، دەرھال ئۇنى ئوقۇشقا كىرىشتىم. كىتاب ماڭا ياد بولۇپ قالغانلىقتىن ئۇنىڭ مەقسەتلىرى ماڭا دەرھال ئايان بولدى. بۇنىڭدىن ئاجايىپ خۇرسەن بولۇپ كەتتىم ۋە تەڭرى تەئالاغا شۈكرى ئېيتىپ، ئەتىسىلا كەمبەغەللەرگە ئاز ـ تولا سەدىقە بەردىم.

بۇ چاغدا بۇخارانىڭ پادىشاھى نۇھ ئىبنى مەنسۇر ئىدى. كۈتۈلمىگەندە ئۇ بىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، تېۋىپلار ئۇ ھەقتە بىر پىكىرگە كېلەلمەيتۇ. كۆپ ئوقۇيدىغان بولغانلىقىم ئۈچۈن نامىم ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەشھۇر بولۇپ قالغاندى. شۇڭا ئۇلار پادىشاھقا مېنىڭ ھەققىمدە گەپ قىلىپ، ئۇنىڭدىن مېنى چاقىرىشنى سورىغانىكەن. مەن بېرىپ [تېۋىپلار بىلەن] بىللە [شاھنى] داۋالاشقا قاتناشتىم ۋە شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭغا تونۇلدۇم.

بىر كۈنى شاھتىن كۈتۈبخانىسىغا كىرىشكە ۋە ئۇ يەردىكى تىبابەتچىلىككە ئائىت كىتابلارنى مۇتالىئە قىلىشقا رۇخسەت سورىدىم. شاھ ماڭا رۇخسەت بەردى. مەن كۆپ خانىلىق كۈتۈپخانىغا كىردىم. ئۇنىڭ ھەربىر خانىسىدا نۇرغۇنلىغان كىتاب ساندۇقلىرى بار ئىدى ۋە كىتابلار ئۈستى ـ ئۈستىگە تەقلەپ قويۇلغانىدى. خانىلارنىڭ بىرىدە ئەدەب

① بۇ يەردە ئارىستوتېلنىڭ «مېتافىزىكا» كىتابى ئەزەردە ئۇتۇلغان.

كىتابلىرى، شېئىرلار بولسا، يەنە بىردە فىقھىگە ئائىت [ئەسەرلەر] بار ئىدى. ئەنە شۇ تەرتىپتە ھەربىر خانىغا مەلۇم بىر پەنگە دائىر كىتابلار [قويۇلغاندى]. مەن ئۇ يەردە بىزدىن ئىلگىرى ئۆتكەن ئالىملار كىتابلىرى رويخەتىنى ئوقۇپ چىقتىم ۋە ئۇلاردىن كېرەكلىرىنى تەلەپ قىلدىم. ئۇ يەردە شۇنداق كىتابلارنى كۆردۈمكى، كۆپچىلىك ھەتتا ئۇلارنىڭ نامىلىرىنمۇ ئاڭلىمىغان بولسا كېرەك. ئۆزۈمنمۇ ئۇلارنى بۇنىڭدىن بۇرۇن كۆرمىگەنىدىم. ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئۇچراتمىدىم. شۇ كىتابلارنى ئوقۇپ ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولدۇم. شۇنىڭ بىلەن ھەربىر مۇئەللىپنىڭ ئىلمىدىكى دەرىجىسىنى بىلىۋالدىم.

يېشىم 18 گە بارغاندا بۇ ئىلىملارنىڭ ھەممىسىنى ئىگىلەپ بولغانىدىم. شۇ چاغلاردا ئىلمىنى كۆپرەك يادىمدا ساقلاپ قالاتتىم. ھازىر بولسا، ئىلمىم كۆپرەك يېتىلگەن، ئەمما بىلىم بىرلا ۋە شۇنىدىن بېرى ماڭا يېڭى بىر نەرسە قوشۇلغىنى يوق.

ئەبۇلھەسەن ـ ئەل ـ ئادۇزىيى دېگەن بىر قوشنام بار ئىدى. ئۇ مەنىدىن بۇ ئىلىملەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان بىر كىتاب يېزىپ بېرىشىمنى سورىغانىدى. مەن ئۇنىڭغا «ئەل ـ مەجمۇئى» (توپلامى) نى تۈزۈپ بەردىم. ئىسمىنمۇ شۇنداق «توپلام» دەپ قويدۇم. ئۇنىڭغا رىيازىيات (ماتېماتىكا) تىن باشقا ھەممە ئىلىملەرنى كىرگۈزدۈم. شۇ چاغدا مەن يىگىرمە بىر ياشتا ئىدىم.

خارەزمدە تۇغۇلغان ئەبۇ بەكرى ئەل ـ باراقى دېگەن يەنە بىر قوشنام بار ئىدى. ئۇ كىشى تەبىئەتەن فىقھ بولۇپ، فىقھە، تەپسىر ۋە زاھىدلىكتە يىگانە ئىدى. شۇ كىشى مەندىن كىتابلارغا شەرھى يېزىپ بېرىشىمنى سورىدى. مەن ئۇنىڭغا يىگىرمە جىلدچە كېلىدىغان «ئەل ھاسىل ۋە ئەل ـ مەھسۇل» دېگەن كىتاب يېزىپ بەردىم. بۇنىدىن تاشقىرى ئۇنىڭغا ئەخلاققا دائىر يەنە بىر كىتاب يېزىپ بەردىم. نامىنى «كىتاب ئۇل ـ بىررۇەل ـ ئىسىم» («ساخاۋەت ۋە جىنايەت ھەققىدە كىتاب») دەپ قويدۇم. بۇ ئىككى كىتاب ئۇنىدىن باشقا ھېچ كىشىدە يوق. چۈنكى ئۇ كىشى ئۇلاردىن نۇسخا كۆچۈرۈپ ئېلىش ئۈچۈن ھېچكىمگە بەرمىگەن.

بۇ ئارىدا ئاتام ۋاپات بولۇپ① ئەھۋالىمدا ئۆزگىرىش يۈز بەردى. سۇلتان ھۇزۇرىدىكى ۋەزىپىلەردىن بىرىنى ئۆز ئۈستۈمگە ئالدىم. كېيىن زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن بۇخارانى تەرك قىلىشقا، گۇرگەنج② تەرەپكە كۆچۈشۈمگە توغرا كەلدى. ئۇ يەردە ئىلىم سۆيەر ئەبۇل ـ ھۇسەيىن ئەس ـ ساھىلى ۋەزىر ئىدى. ئۇ يەرنىڭ ئەمىرى ھۇزۇرىغا باردىم. ئەمىر ئەلى ئىبنى مەئمۇن③ ئىدى. مەن ئۇ چاغدا ئۈستۈمگە تەيلەسون④، ۋە تەختە ئۇلاخەنەك⑤ لىك پېقىرلەر كېيىمىنى كىيىۋالغانىدىم. مەن ئۈچۈن ماڭا ئوخشىمىغان

① ئىبنى سىنانىڭ ئاتىسى 1002 ـ يىلى ۋاپات بولغىنىغا ئۇ ۋاقىتتا ئەبۇئەلى 22 ياشتا ئىدى.

② گۇرگەنج ـــ خارەزىم ئۆلكىسىنىڭ قەدىمكى پايتەختى.

③ ئەلى ئىبنى مەئمۇن ـــ 997 ـــ 1009 ـ يىللار ھۆكۈمرانلىق قىلغان خارەزم شاھى.

④ تەيلەسون ـــ شەيخلەر بويىنىغا ئورايدىغان كەڭ شارپا.

⑤ تەختە ئۇلاخەنەك (سۆزمۇ ـ سۆز تەرجىمىسى ئېگەك ئاستى) سەلتەنەتلىك بىر ئۇچىنى ئېگەك ئاستىدىن چىقىرىپ ئوراش ئۇسۇلى.

غانىلارغا يېتەرلىك مىقداردا ئايلىق تەيىن قىلىشتى. كېيىن زۇرۇرىيەت نىسا① غا كۆچۈشۈمگە مەجبۇر قىلدى. ئۇنىڭدىن ئۇيغۇەد② گە، ئۇنىڭدىن توسقا، ئۇنىڭدىن شىققانغا، ئۇنىڭدىن سەمەنقانغا، ئۇنىڭدىن خوراسان چېگرىلىرىدىكى جاجۇرم③ گە، ئۇنىڭدىن كېيىن جۇنجانغا [كۆچتۇم]. مەقسىتىم ئەمرقا بۇسنىك④ ھۇزۇرىغا بېرىش ئىدى. شۇ پەيتتە قابۇسنى تۇتۇپ قەلئىلەرنىك بىرىگە قاماپ قويۇشتى ۋە شۇ يەردە ئۆلدى. كېيىن دەھىستانغا كەتتىم. ئۇ يەردە قاتتىق كېسەل بولۇپ قالدىم. شۇڭا يەنە جۇزجانغا قايتىپ كەلدىم. ئۇ يەردە ماڭا ئەبۇ ئۇبەيد ئەل-جۇزجانى كېلىپ قوشۇلدى. شۇ ۋاقىتتا ئۆز ھالىمنى ئىپادىلەيدىغان بىر قەسىدە يازدىم. ئۇنىڭدا تۆۋەندىكى بەيىتنىمۇ بار ئىدى:

مەن ئۇلۇغ بولغاندا سىغدۇرالمىدى ھەم كەك شەھەر،
قىممىتىم ئاشقاندا بۇ ئۆمرۈم خەرىدارسىز ئۆتەر.

غەزەللەر

بولۇرمەن ئاخىرى مەجنۇن، يۈرەك سىرنى تۇتۇپ پىنھان،
مېنىك كۆرگەنلىرىم كۆرمەس نە دېۋە، جىن ۋە يا ئىنسان.
ھالاكەتكە گىرىپتار بولمىسام ئاخىر بۇ ئىشلاردىن،
زەھەر تىل ئىغىغا قارشى تېپىلماس ھېچ بىرەر قالقان.
مېنىك توغرامدا قوشنىلار بېخىللىق بىرلە ئويلايدۇ:
«خەسىسلىكتىن سۆزىكىنى ئۆزىنىك ھەم سورار ھەرئان»،
ئەقىل رەد ئەيلىگەي تۆھمەت ئوقىنى قانچە ياغدۇرسۇن،
قېيىن ئىش بولمىغاي ھەرگىز كۆتۈرسۇن خالىسا ئىسيان.
ئەگەر ھەل بولمىقى مۇشكۈل بىر ئىش پەيدا بولۇپ قالسا،
ئۇ مەيداندا كۆرۈنمەيدۇ بىرەرمۇ گەپتە چوك پالۋان.

* *

جايلىرى يادىمغا كەلتۈرمىش ئۇلارنى دەممۇ دەم،
ئۆزگىرىپتۇ، يوق بولۇپتۇ ھېچ بىلىپ بولمايدۇ ھەم.
سەل ۋە يامغۇرلار يۇيۇپتۇ مەنزىلىنى پاكىزە،

---

① نىسا — ھازىرقى تۈركمەنىستاندىكى بىر قەدىمىي شەھەرنىك نامى.
② ئۇ بەۋەرد — يەنە «ۋەۋەرد» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. جەنۇبىي تۈركمەنىستاندىكى بىر شەھەر.
③ توس، شىققان، سەمەنقان، جاجۇرم — خوراساندىكى شەھەرلەرنىك نامىلىرى.
④ قابۇس — شەمسۇلمەئالىي قابۇس ئىبنى ۋۇشماگىر (يەزى مەنبەلەر دە ۋاشمەگىر)، جۇزجان-نىك ئەمىرى.

كۆز يۇرەك قانى بىلەن يۇزلەرنى يۇغاندەك شۇ دەم.
ئول ئەسەرلەرمۇ يوقالدى ھەمدە ياشلىقىم مېنىڭ،
چاچىم ئاقى كەلدى غالىب، ئىككىسى چەكتى ئەلەم.
قېرىلىقتىن چىن نىشاندۇر ئىككى ماڭلاي ئاقلىقى
دەيدۇ ياۋۇزدىن ئۇلار قورقۇپ: «ھەزەر قىل، ھەي ئەدەم!»
دېسە گەر: «ساقال بويا» دەيمەن «بۇ ئىش ياخشى ئەمەس»
چۈنكى ئاجراتماس ئەجەل ئاق يا قارا رەڭ بولسا ھەم.

* *

سۆيسۈزۈك مەي ھەقىقەتتە ئۇدۇر رۇھنىڭ غىزاسى،
چېچەك، گۈللەردىن ئۈزدۇر ھەم بۇيى، رەڭگى، ساپاسى.
گۈھەردەك چاقنىسا، ياقۇت ۋەيا لەئلى سۈپەت بولسا،
كىممىكىم ئىچسە بىر جام باشىغا قونغاي ھۈماسى.
قۇيۇلسا تاڭ بىلەن خۇشتارلىرىنىڭ جامىغا «قۇلت ـ قۇلت»
يېقىملىق بارچە ئاۋازدىن، يېقىملىقتۇر ساداسى.
ئاتا پەندى كەبى ئاچچىق ۋە لېكىن پايدىسى سانسىز.
نادان دەر ساختا ئەمما بۇدۇر دانا راۋاسى.
ئەقىل پەتمۇاسى شۇنداقكىن: ھالالدۇر ئىچسە دانالار،
لېكىن ئەخمەققە مەكرۇدۇر ئۇنىڭ كەيپى ـ ساپاسى.
بىلىمدانغا ھالالدۇركى، ھارامدۇر ئەھلى نادانغا
پۈتۈن ياخشى ـ يامانىنى ئاجرىتار مەينىڭ زىيا③سى.
ھارام بولمىش شاراب ئالەمدە راست ئەسلى جاھىلغا،
ئىچتى جاھىل نەچچە رەت بولدى ئۇ مەينىڭ ئاداسى.
ئەگەر ئەبلەخ شاراب ئىچسە گۇناھى ھەددىدىن ئاشقاي،
تىلىدىن لاپ ياغاركى ئۆزگىرىپ ئوي، مۇددىئاسى.
ئەبۇ ئەلى تىنىق مەينى گويا ھاكىم كەبى ئىچ
خۇدا ھەققى شۇدۇر ھەقنىڭ يولىن تاپماق دەۋاسى.

* *

نەچچە كۈندۇر ياشىدىم ئۇشبۇ جاھاندا سالامەت،
توپىسى ھەم شامىلغا قىلىپ ھەمدە كۆپ تاقەت.
بىر مىنۇتلۇق ئىلتىپاتۇ يەنە پات ـ پات قەھرىدىن،
پاك بۇ جانغا ئوت تۇتاشتى، تۇتاشتى بەك قاباھەت.
ئەقىلسىزنى ماختىدىم ھەم بەزىدە تەمە بىرلەن،
گاھىدا ئاقىلنى قىلدىم ھەجۇيى بىلەن مالامەت.
كۆيدى دىل ئوتتا، ئۇنى مەن يالقۇنلاتتىم تېخىمۇ.

كۆز يېشىم بەردى بۇ ئوتتىن، بەردى ئىسپات، شاھادەت،
باسالمىدىم نەپسىمنى ھېچ، ئارزۇيۇم ئىسيان قىلىپ،
شاد ـ خورام بولدۇمۇ ئەمما ئارقىسىدىن خىجالەت.
ئاخىرى ئاخىرقى مەنزىلگە بېرىپ يەتتى ئۆمۈر،
نېمە ئەكسەم شۇنى ئالدىم، شۇنى ئالدىم ئاقىۋەت.
قايتتى يەنە گەۋھەرىم ئۆز ئەسلىگە، ئۆز ئەينىگە،
يەنە ساق بولدۇم كېشپىتۇ بارلىق مەندەكى ئىللەت.
ھېچ كىشى بىلمەس مېنى مەن قايدا كەتتىم، قايدا مەن،
نەگە كەلدىم، مەن ئۆزۈممۇ بۇنى بىلمەسمەن پەقەت.

* *

دىلىڭنى دۇنيا غېمىدىن جۇدا قىلۇرسەن،
باقىلىق ئۆيدە كەيپى ـ ساپا قىلۇرسەن.
ئەگەر ئاھۇ رىيازەتتە ئۆتسە كۈنلىرىڭ،
دىلىڭ گۈدرىتىنى پاكۇ تازا قىلۇرسەن.
ھەۋەس مەنزىلگاھىدىن كېتەلسەڭ يىراق،
بېھىشىڭ باغىدا بەلكىم ناۋا قىلۇرسەن.
ئۆز تەشۋىشلىرىڭدىن خالاس بولالساڭ گەر،
پەلەك تەشۋىشلىرىنى ھەم بەجا قىلۇرسەن.
لېكىن بارلىق كىشى قادىر ئەمەس بۇ ئىشقا
سېنىڭدەك نازىنىن قانداق ئادا قىلۇرسەن.
ئېھتىمال قول ـ ئايمقىنى باغلىيالايسەن جەم،
نە ئامال رەڭگى ـ روھىنى پانا قىلۇرسەن.
مىسالى ئەلى دىل ئۆز خەلقىنى بولغىن دەرۋىش
شۇندىلا پەيلۇ دىلىڭنى دەريا قىلۇرسەن.

رۇبائىيلار

ساقى، جەننەتى ساپ زۇلالىڭ قېنى؟
ھەق كۆرۈنەر ئەينەك مىسالىڭ قېنى؟
ئېچىمنى تازىلاپ يۇيۇش نىيىتىم،
چولاق قۇمغان، سۇنۇق ساپالىڭ قېنى؟

* *

گاھى شاراب ئىچسەم خامىلىقتىن نىشان،
ئۆزۈلدۈرمەي ئىچسەم پەدنامىلىقتىن نىشان.
مەينى شاھ يا ئاقىل، دانا بولساڭ ئىچ،
بولمىسا دۇشمەنگە زاكىلىقتىن نىشان.

* *

مەي مەستكە دۇشمەنۇ ھوشيارغا ياردۇر،
ئاز بولسا ھۇزۇرى، كۆپى ئازاردۇر.
كۆپ بولسا زىينى ئاز ئەمەس ئۇنىڭ،
ئاز بولسا ئۇندا كۆپ مەنپەئەت باردۇر.

* *

مېنى كاپىر قىلماق ئەمەستۇر ئاسان،
ھەممىدىن كۆچلۈكرەك مەندىكى ئىمان.
يۈز يىلدا بىر كىشىلۇر مەن كەبى ئىنسان،
دېمەك بۇ دۇنيادا يوق بىر مۇسۇلمان.

* *

غەم ـ دەردتتىن قالمىدى ھېچبىر تاقىتىم،
تەڭرى، بەر ماڭا مەي ئۇرۇر راھىتىم.
ئىشقىڭ دەردىگە شىپاتەك قىزى
داۋا تاپسۇن ئۇنىڭدىن دىل جاراھىتىم.

* *

ياشلىق ئىشىن قىلىپ بولماس قېرىغان زامان،
قېرىلىقتىڭ ئايان بولۇر، قالمايدۇ پىنھان.
نېمە قىلساڭ قىلىۋەردىك قاراڭغۇ تۇندە
ئاپئاق تاڭدائۇنىشلارغايول يوقھېچقاچان.

* *

ئەي قۇياش يوق سەندەك كەزگۈچى ئالەم،
ماڭمۇ يول كۆرسەت يولۇچى مەن ھەم.
مۇھەببەت يولىدا كۆردۈڭمۇ بىرەر —
يۈزدە غەم، دىلىدا دەردى يوق ئادەم.

* *

ھېچبىر گەپ قالمىدى مەلۇم بولمىغان،
قالدى سىر بەكمۇ ئاز مەفھۇم① بولمىغان.
بىلىمم ھەققىدە ئويلىسام چوڭقۇر،
بىلىدىمكى، ھېچنەرسە مەلۇم بولمىغان.

* *

ياخشىدۇر كەتمەستىن ئۇشبۇ جاھاندىن،
خالاس بولسا ئەقلىڭلار ھەر پۇشايماندىن.
قولۇڭدىن كەلگەننى قىلىشقا ئەتە —
ئاجىزسەن پايدىلان بۈگۈن ئىمكاندىن.

* *

ئۆتۈپ كەتتى ياشلىق — ئۆمرۈم باھارى،
ھايات سەرمايىسى بەلىنىڭ مادارى.

چاچلىرىم ئاقاردى، ئۇمىد كۆكرىكى
ئاق سۈت بەرمەس، قۇيار قاپقارا دارى.

* *

ئۆزىنى دانا دېگەن ئۇچ ـ تۆت نادان،
قىلۇر ئېشەك تەبىئەتىن نامايان.
ئۇلار بار سۆھبەتتە سەن ھەم ئېشەك بول
بولمىسا «كاپىر» دەپ قىلىشار ئىلان.

* *

قارا يەر ئاستىدىن تا ئۈستى زۇھەل
كائىنات سىرىنىڭ بارىن قىلدىم ھەل.
كۆپ مۇشكۈل تۈگۈننى چۈشەندىم، يەشتىم،
يېشىلمەي قالغىنى بىرغىنا ئەجەل.

* *

ھەي، كاشكى بىلسەمدىم، مەن قانداق ئىنسان،
ئالەمدە نە ئىزدەپ مۇنچە سەرگەردان.
كېرىكىم بولسا گەر ياشىسام خەندان
بولمىسا مىڭ كۆزدىن ياش تۆكسەم شۇئان.

* *

دىل بۇ چۆل ئىچىدىن قانچە چاپسىمدى،
قىرىققا بۆلۈندى، بىر قىل تاپمىدى.
قەلبىمدە مىڭ قۇياش نۇر چاچتى، ئەمما
كامالغا زەررىچە ھەم يول تاپمىدى.

* *

دوستۇم دۈشمىنىگە بولۇپتۇ مېھمان،
ئۇ بىلەن بىر موماي ئەمدى ھېچقاچان.
ھەزەر قىل شەكەردىن زەھمرى بولسا،
پاشىدىن قاچ، قونۇش جايى گەر يىلان.

* *

نەرسىلەردىن گويا قالماس نام ـ نىشان
لېكىن خەزىنىگە يىغىدۇ زامان.
چەرخ يەنە خۇددى شۇ ھالەتكە كەلسە
ئۇلارنى پەردىدىن چىقرار دەۋران.

① مەفھۇم — پەملەنگەن، چۈشىنىلگەن مەنە.

* * *

ياخشيۇ ـ ياماندىن قىلىپ ئار بىز،
ھەق ئىلتىپاتىدىن ئۈمىدۋار بىز.
لۇتفى ئەتسەڭ قىلغان ئىش قىلمىغان بولۇر،
يا ھېچبىر گۇناھسىز گۇناھكار بىز.

* *

ھەق جاھانىنىڭ جېتىدۇر، بەدەندۇر جاھان
پەرىشتىلەر بۇ تەڭگە سەرگۇ بىگۇمان.
جىسىملارنىڭ ھەممىسى مەۋالىد① ئەزا
شۇدۇر بارلىق، قالغىنى خىيالۇ يالغان.

قىتئەلەر

ئالەمگە قاراڭغۇ چۈشۈرمەك بولۇپ،
ئۆرۈمە چېچىنى يايغان ئىدى يار.
ۋە لېكىن جامالى نۇرلىنىپ كېتىپ،
مەقسەتكە يېتەلمەي قالدى ئۇ نىگار.

* *

سۆيگىنىنى يوقتىپ مەن يۇرۇيمەن،
قارا كىيىپ، ماتەم تۇتۇپ ئەلەمدە.
قاراڭغۇ تۈن نېمىسىنى يوقاتقان
نېچۈك قارا كەيمەش ئۇشبۇ ئالەمدە.

* *

ئەتراپىنى جاھالەت قاپلىغان چاغدا،
باغرىڭنى زامانە قىلۇر قارا قان.
ئۆيۈڭنىڭ يېنىلا دېڭىز بولسىمۇ،
ئوچۇمۇڭ ياقۇتقا تولمايدۇ ئاسان.

* *

ئالەمگە ئوخشاشلا باستىم مەن قەدەم،
قارىشىمدا ھەممىسى بولدى نامايان.
«توۋا!» دەپ ئۆچلىسام ساقلىمىنى، شۇ ـ
ساقالدىن باشقىسى بولمىدى ئايان.

* *

تەقدىر گەردىشىدىن ۋە پېشانەمدىن،
خۇداغا قىلاي مەن ئەمدى شىكايەت.
ياشلىقىمنى ئالدى، ئۆزى نەۋقىران
بىر ماگىنىت بولدۇم مەن، تومۇرۇم زەخمەت.

* *

ئاتىلىق ھېكمىتى شۇدۇركى بىلسەڭ،
بارىنى پەرزەنتكە بېرىش بىمىنەت.

* *

ھەق جاھانىنىڭ جېتىدۇر، بەدەندۇر جاھان
پەرىشتىلەر بۇ تەڭگە سەرگۇ بىگۇمان.
جىسىملارنىڭ ھەممىسى مەۋالىد① ئەزا
شۇدۇر بارلىق، قالغىنى خىيالۇ يالغان.

قىتئەلەر

ئاتىدىن نارازى بولمىسۇن پەرزەنت
زامانە بېشىغا كەلتۈرسە غەم ـ دەرد.

* *

قەبرىلىقتۇر كەتكەن ھايات نىشانى،
ئەمما چەكسىز دىل ئارزۇسى، ئارمىنى.
دىلدا غۇرۇر، ئارزۇ، تىلەك كۆپ لېكىن،
تۆگمەكتە ھايات شۇدۇر يامىنى.

* *

سورىسا ھەر كىم سىرىڭنى ئېيتمىغىن پىنھان
ۋانە تۈت،
ھەر كىمكى سۆزلىدى ئار كۆڭلىدە چوتۇ ـ
سى بار.
بولسا پىنھان گەر سىرىڭ ئىچىڭدە سېنىڭ
ئەسىرىڭ،
ئۆزۈڭ ئۈتا ئەسرىسەنكى قاچان قىلساڭ
ئاشكار.

* *

ئالمي مەقسەتلەرگە يەتمەكلىك ئىدى مەيـ
لىم مېنىڭ،
بەك تۆۋەن مەرتىۋىگە رازى ئەمەسمەن ھېچ
قاچان.
يا يېتەرمەن مەقسىمتىمنىڭ چوققىسىغا ئاخىرى
يا بۇ يولدا شۇم ئەجەلدىن تاپـقۇسى ئارام
بۇ جان.

1981 ـ يىلى تاشكەنتتە بېسىلغان «ئەبۇ ئـەلى ئىبنى سىنانىڭ شېئىرلىرى ۋە تېبـبىي داستان» ناملىق توپلامدىن ئۈيغۇرچىلاشتۇرۇلدى.

① مەۋالىد ـــ بارلىققا كەلگەن نەرسىلەر؛ ئوغۇلغانلار؛ پەرزەنتلەر.

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ

ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى توغرىسىدا *

دىلبەر روزىيېۋا [سوۋېت ئىتتىپاقى]

ئەنئەنىنى داۋاملاشتۇرۇش — ئۇنى پاسسىپ ھالدا تەكرارلاش دېگەنلىك ئەمەس، بەلكى ئۆزى ياشاۋاتقان دەۋر ئالاھىدىلىكلىرىنى ھېس قىلىش ۋە ئۇنى روشەن تەسۋىرلەش ۋاستىلىرى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىش دېگەنلىكتۇر. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، فۇزۇلى دىن كېيىن 19 — ئەسىرگىچە بولغان دەۋر ئىچىدە «خەمسە» سىيۇژىتلىرى ئاساسىدا ئەسەر يېزىپ ئۆز قەلەم كۈچىنى سىناپ كۆرگەن شائىرلار ئىچىدە نەۋائىنىڭ غايىلىرىنى يۇقىرى چوققىغا كۆتۈرەلىگەن ۋە ئۇنىڭ ئىزىنى باسقان سەنئەتكارلارنىڭ بىرى شائىر ئابدۇرېھىم نىزارىدۇر.

ئۇستازدىن ئۆگىنىش، تەسىرلىنىش دېگەن سۆز ئىجادىيەتتە ئۇنىڭغا تەڭلىشىش، ئۇنىڭ بىلەن مۇسابىقىلىشىش دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. تەسىرلىنىش ئىجادىي خاراكتېردا بولغاندىلا، ئۇ شاگىرتقا شۆھرەت كەلتۈرىدۇ. شۇنى ئۇنتۇماسلىق كېرەككى، تەقلىدچىلىك ئوبيېكتى بولغان شائىرنىڭ پۈتۈن ئىجادىيىتى پەقەت تەسىرلىنىشكىلا باغلاپ قويۇلسا ۋە شۇ مەنىدىلا ئىزاھلانسا ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنى كەمسىتىش ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى نەزەرگە ئالماسلىق خاھىشى كېلىپ چىقىشى مۇمكىن. بۇنداق خاھىشلار ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانغۇچى بەزى ئالىملارنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرىدە كۆرۈلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىي تەسىر مەسىلىسى تەتقىق قىلىنغاندا، ئەڭ ئاۋۋال شائىرنىڭ ئىجادىيىتىگە ئاساس بولغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، يازما ئەدەبىيات ۋە شۇ شائىردىكى تۇغما تالانت، قابىلىيەت، ئۆز — ئۆزىنى تەربىيىلەشتىكى چىدام — غەيرەت كۆزدە تۇتۇلۇشى لازىم.

نىزارىنىڭ ئىجادىيەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى تېپىپ چىقىش ئۈچۈن ئۇنىڭ «پەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانلىرىنى نەۋائىنىڭ شۇ ناملىق داستانلىرىغا سېلىشتۇرۇپ تەھلىل قىلىش كېرەك. ئادەتتە، ئىككى شائىرنىڭ ئىجادىيىتى

* بېشى ئالدىنقى سانىدا.

سېلىشتۇرۇلغاندا، تەھلىل قىلىنۇاتقان ئەسەرلەرنىڭ سىيۇژىت لىنىيەسىنىڭ بىرلىكى، مەزمۇنەن ئوخشاشلىقى، پىزاڭ تەسۋىرى، ئوبرازلارنىڭ خاراكتېرى، ۋەقەلەرنىڭ ئوخشاشلىقى ۋەھاكازالار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. مۇشۇ قائىدىدىكە ئاساسەن بىز ھەر ئىككى شائىرنىڭ داستانىنى سېلىشتۇرۇپ، نىزارىنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى تېپىپ چىقىشقا ئۇرۇنۇپ كۆردۇق.

نەۋائى بىلەن نىزارىنىڭ «پەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانلىرى مەزمۇنەن ئوخشاش بولۇپ، كومپوزىتسىيە قۇرۇلۇشى جەھەتتىمۇ ئاساسەن بىر - بىرىدىن پەرقلەنمەيدۇ. ھەر ئىككى داستاندا پاك مۇھەببەت، دوستلۇق، ئىنسانىي بۇرچ، ئىلىم-مەرىپەت، ئەدەپ - ئەخلاق مەسىلىسى كۆيلىنىدۇ. نىزارى «پەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنى نەۋائىنىڭ شۇ ناملىق داستانىغا ئاساسلىنىپ يازغان. لېكىن نەۋائىنىڭ داستانىدىكى مۇرەككەپ ۋە كۆپ لىنىيىلىك سىيۇژىتلار نىزارىنىڭ داستانىدا خېلىلا قىسقارتىلغان. مەسىلەن، خۇسرەۋنىڭ ئەرمەنىستان گۈزىلى شىرىنغا ئەلچى ئەۋەتكەنلىكى توغرىسىدىكى ئىمپزوتنى نىزارى نەۋائىدىن سەل باشقىچىرەك ئورۇنلاشتۇرغان. نەۋائىنىڭ داستانىدا خۇسرەۋنىڭ شىرىنغا ئۇچ قېتىم ئەلچى ئەۋەتكەنلىكى تەسۋىرلەنگەن. نىزارىنىڭ داستانىدا بولسا بىرىنچى قېتىم كەلگەن ئەلچىلەرنىڭ تەلىپى رەت قىلىنغاندىن كېيىنلا خۇسرەۋنىڭ غەزەپكە كېلىپ، دەرھال ئەرمەنىستانغا ناجاۋۇز قىلغانلىقى تەسۋىرلەنگەن. دېمەك، نىزارى خۇسرەۋنى تېخىمۇ بەك قانخوراق قىلىپ ئىپادىلەشنى لايىق تاپقان.

نىزارى ئۆزى ياشىغان دەۋردىكى ۋەقەلەرنى ئىپادىلەش مەقسىتىدە نەۋائىنىڭ داستانىدىكى زۆرۈر ئىپىزوتلارنى ئۆز پېتى ساقلاپ قالغان، مۇۋاپىق ئەمەس دەپ قارىغان ۋەقەلەرنى چەتلەپ ئۆتۈپ كەتكەن ياكى قىسقىچە ئىپادىلىگەن.

«شەرقتىكى ئىسلام ئەللىرى شائىرلىرى ئارىسىدا ھەر قانداق ئەسەرنى باشلاشتىن ئاۋۋال خۇدا ۋە پەيغەمبەرلەرگە مەدھىيە ئوقۇش، كېيىن شۇ دەۋر ھۆكۈمدارىنى ئۇلۇغلاش ئەنئەنە بولۇپ قالغاندى»①. نەۋائىمۇ شۇ دەۋرنىڭ ۋەكىلى بولغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ھەربىر ئەسىرىنى باشلاشتا شۇ ئەنئەنىگە ئەمەل قىلغاندى. ئۇنىڭ «پەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنىڭ 1 - بابىدىن 13 - بابىغىچە بولغان 1254 مىسرالىق شۇ زامانداشلىرىنى ئۇلۇغلاشقا بېغىشلانغان. داستانىنىڭ ئاخىرقى 53 - ، 54 - بابلىرىدا (442 مىسرا) پەند - نەسىھەت ۋە داستاننىڭ تاماملانغانلىقى بايان قىلىنغان.

بۇ ئەنئەنە شەرق شائىرلىرى ئارىسىدا 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە داۋام قىلغان. ئابدۇرېھىم نىزارى ياشىغان دەۋردە بۇ ئەنئەنىنىڭ تەسىرى خېلىلا سۇسلىشىشقا باشلىغاندى. شۇڭا ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە ئۇنداق مەدھىيىنەرگە ئورۇن بېرىلمىگەن. ئۇ «پەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنىڭ 1 - بابىدىن باشلاپلا ئەسەرنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى بايان قىلىۋەرگەن. نىزارى بۇ ئەسەردە بەزى دېتاللارنى نەۋائىغا قارىغاندا باشقىچىرەك ئالغان، بەزى يۆلەكلەرنى يېڭىدىن كىرگۈزگەن، بەزى ۋەقەلەرنى چىقىرىۋەتكەن.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، نىزارىنىڭ داستانى نەۋائىنىڭ داستانىدىن بەزى دېتاللارنىڭ يېڭىدىن كىرگۈزۈلگەنلىكى ياكى ئايرىم ۋەقەلەرنىڭ باشقىچە ئىپادە قىلىنـ

غانلىقى بىلەنلا ئەمەس بەلكى يەنگى پىكىرلەرنىڭ كىرگۈزۈلگەنلىكى بىلەنمۇ پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن، نىزارى «پەرھاد ۋە شىرىن» داستانىغا پەلسەپەۋى، ئەخلاقىي ئەسەرلەرگە خاس پەندى ـ نەسىھەتلەرنى كىرگۈزگەن. بۇ، نىزارىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن شائىرلارنىڭ «پەرھاد ۋە شىرىن» داستانلىرىدا كۆرۈلمىگەن ئەھۋالدۇر.

پەرھاد ئوبرازى پەيدا بولغاندىن بۇيان ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئۇنىڭ ۋەتىنىنىڭ گېئوگرافىك ئورنى ھەققىدە ھەر خىل پىكىرلەر ھۆكۈم سۈرۈپ كەلدى. پەرھاد ئوبرازىنى تىلغا ئالغان ھەربىر قەلەم ئىگىسى ئۇنى ئۆز ئارزۇلىرى بويىچە غايەۋى قەھرىمان سۈپىتىدە تەسۋىرلىدى. مەسىلەن، نىزامىنىڭ داستانىدا پەرھادنىڭ ۋەتىنى ئېنىق كۆرسىتىلمىگەن. لېكىن ئوقۇغۇچى نىزامى يارانقان پەرھاد ئوبرازىدىن مېھنەتكەشلەر ئارىسىدىن يېنىشىپ چىققان غايەۋى قەھرىمانىنى كۆرەلەيدۇ.

پەرھادنىڭ چىنلىق ئىكەنلىكى ئەڭ دەسلەپتە خۇسرەۋ دېھلۇىنىڭ ئەسىرىدە تىلغا ئېلىنىدى. خۇسرەۋ دېھلۇىي نىزامىدىن پەرقلىق ھالدا پەرھادنى ئاددىي مېھنەتكەش سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى چىن شاھزادىسى دەپ تەسۋىرلىدى. خۇسرەۋ دېھلۇىنىڭ پەرھادنى چىنلىق دەپ ئاتىشىدا ئۇنىڭ ئېنىق مەقسىتى بار ئىدى. شائىرنىڭ ئاتىسى مۇڭغۇللار ئىستېلاسى دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيادىن ھىندىستانغا كۆچۈپ كەتكەنلىكى ۋە شۇ يەردە ياشىغانلىقى تارىخىي پاكىت. خۇسرەۋ دېھلۇىي ئۆز ئەسەرلىرىدە ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ۋەتىنىنى، شۇنىڭدەك، ۋەتەنداشلىرىنى كۆپ ئەسلىگەن. بىز، شائىرنىڭ كۆڭلىدە ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ۋەتىنىگە نىسبەتەن ھۆرمەت تۇيغۇسى بولغاچقا پەرھادنى چىن شاھزادىسى سۈپىتىدە تەسۋىرلىگەن، دەپ قارايمىز.

ئەلىشىر نەۋائىنىڭ داستانىدىمۇ پەرھاد چىن شاھزادىسى، دېيىلگەن. نەۋائىنىڭ «پەرھاد ۋە شىرىن» داستانىدا تەسۋىرلەنگەن چىن مەملىكىتى شۇ چاغدىكى خوتەن بولۇپ، چىن خانى ــ خوتەن خانى دېگەنلىكتۇر.

قايۇ زەررىن غەزالە تۇركى چىن دەي،
قارا تۇفراقغە كىرمەكنى چىن دەي.

نەۋائىي پەرھادنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتى خوتەن شەھىرى ئىكەنلىكىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

دېدى كىم بىز گۈرۈھى تاجىر ئىردۇك. چۆكۈپ دەريا تۇبىگە بارۇ يوق پاك.
يەمەن ساري خوتەندىن سايىر ئىردۇك. ماڭا روزى بولۇپ بۇ تەختە پارە.
قىلىبان كېمەمىزنى غەرقە كۇلاك، بولۇپ سىز تەختەئى ئۇمرۇمغە چارە

نەۋائىنىڭ قەلىمى بىلەن ياراتىلغان پەرھاد چىن خاقانىنىڭ ئوغلى بولۇپ، خوتەنلىكتۇر. بۇ ھەقتە سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ مۇخبىر ئەزاسى بېرتېلىس

ۋە ئۆزبېك ئالىمى پروفېسسور ۋ. زاھىدوۋلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئىلمىي ئەسەرلىرىدە پەرھادنىڭ ئانا يۇرتى خوتەن ئىكەنلىكىنى قەيت قىلىپ ئۆتكەن①. نەۋائى «پەرھاد ۋە شىرىن» داستانىدا خوتەن شەھىرىنىڭ تەبىئىي مەنزىرىسىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

خوتەن مۇلكىكى، جەننەتدىن نىشاندۇر، خەلايىق جانىبى تۇشسە گۈزارىڭ.
سەۋادى ئۈزرە جەننەت جان فىشاندۇر. ھەمانا تۆرت باغى رەۋزە ئايمەن،
گەر ئاندە سەيىر بولسە ئىختيارىڭ، ئىچمىندە تۆرت قەسرى خۇلدى تەزيمەن.

خۇسرەۋ دېھلىۋى ۋە ئەلىشىر نەۋائىنىڭ داستانلىرىدا تىلغا ئېلىنغان چىن مەملىكىتىنى نۇرغۇن ئەدەبىياتشۇناسلار جۇڭگو دەپ چۈشىنىپ كەلمەكتە. چىن، يەنسى، پەرھاد تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مەملىكەت قەدىم زامانلاردىن، بۇيان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتا-بوۋىلىرى ياشاپ كەلگەن شىنجاڭدۇر. پەرھادنى جوڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن دەپ چۈشىنىش، چىن ۋە جوڭگو ئاتالغۇلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئىشلىتىش — چىن ۋە جوڭگو تارىخىنى ياخشى بىلمىگەنلىكتىن، بۇ ئىككى يۇرتقا گىئوگرافىك نەزەر بىلەن قارىمىغانلىقتىن ئەتىجەسىدۇر. بۇنداق ئەھۋاللار كونا تارىخلاردا ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەردە كۆپ ئۇچرايدۇ.

ئابدۇرېھىم نىزارى ئۇستازى نەۋائىنىڭ پىكىرلىرىنى قۇۋۋەتلەپ، پەرھادنىڭ ئانا يۇرتى خوتەن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش مەقسىتىدە ئۆز داستانىغا بەزى كىچىك بۆلەكلەرنى كىرگۈزگەن. مەسىلەن، پەرھادنىڭ ئىسكەندەر تىلىسمىنى ئېچىش ئۈچۈن خوتەندىن يولغا چىقىپ، يول ئۈستىدە بېيجىڭنى بېسىپ ئۆتكەنلىكىنى، كېيىن يەمەن مەملىكىتىگە راۋان بولغانلىقىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

يۇرۇپ نېچە كۈن ۋادىئي دەشت ئەرا چىقىپ ئالدىغە بارچە ئەھلى شەھەر.
كى، تەييى مەراھىل قىلىپ گەشت ئەرا. ھەمە ھېكمەت ئەھلى چىقىپ پىشباز،
قاراسى كۆرۈندى بېجىن شەھرىنىڭ، تەھىييە قىلىپ ئەيلەپ ئەرزى نىياز.
سەفاسى نەمۇدار ئولۇب بەھرىنىڭ. ئىتائەت قىلىچىن بويۇنغە ئاسىپ،
يەمەن مۇلكىغە يەتتى چۈنكىم خەبەر، كى، شاھ ئالدىغە كەلدى بىر بىر باسىپ.

نىزارىنىڭ «پەرھاد ۋە شىرىن» داستانىدا ۋەقەلەر بىلەن خاراكتېرلار بىرلىكى شۇ قەدەر جىپسلىشىپ كەتكەنكى، ئۇنىڭدا خاراكتېرگە مۇناسىۋەتسىز ھالدا تەسۋىرلەنگەن بىرەر ۋەقەنىمۇ ئۇچراتقىلى بولمايدۇ. ھەتتا پىرزاد تەسۋىرىمۇ پېرسونازنىڭ ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى ئېچىپ بېرىشكە خىزمەت قىلغان. مەسىلەن، «ئەينۇل ـ ھەيات» بۇلىقىدىن «بەھرۇن ـ نەجات» ئىبرىقىغا ئېقىپ كەلگەن سۇنىڭ تاشتىن تاشقا ئۇرۇلۇپ شارقىراپ ئېقىشى پەرھادنىڭ شىرىنغا ئىنتىلگەن پاك قەلب ھېسلىرىغا سىمۋول قىلىنغان. سۇ تاشقىنى بولسا پەرھادنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانىغا تولغان قەلب تاشقىنىغا ئوخشىتىلغان. بۇ

ئوخشتىش بىر تەرەپتىن ئەسەر قەھرىمانىنىڭ روھىي ھالەتلىرىنى ئېچىپ بېرىشكە خىزمەت قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئاپتورنىڭ بەدىئي ۋاستىلەردىن پايدىلىنىشقا نەقەدەر ماھىر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. يەنە، شائىر پەرھادنىڭ سەنئەتكار قارەندىن تاش يونۇش سەنئىتىنى ئۆگىنىش جەريانىنى تەسۋىرلىگەندە مۇنداق سۆز ئويۇنلىرىنى ئىشلەتكەن:

چۇ فەرھاد ئاندە ئۇرۇپ بىر زەمان، ياغاچدەك ھەجەرنى يەساپ دىلپەزىر.
كى تاش سەنئەتىگە بولۇپ شادىمان. سوراپ ئاندا شاھزادە ئۇستادىنى،
چۇ ئەسباب ئالدىدە تاشدۇر خەمىر، چۇ ئەسباب ساز ئەتكەن ھەددادىنى③.

تاشنىڭ خېمىرغا ئوخشىتىلىشى ۋە سەنئەتكارنىڭ تاشنى ياغاچ يۇنغاندەك ئاسانلا يونۇشى شائىر تەرىپىدىن ماھارەت بىلەن قوللىنىلغان مېتافورادۇر. شائىر مېتافورا ئارقىلىق قارەننىڭ ماھىر سەنئەتكار ئىكەنلىكىنى كۆرسەتكەن. نىزارىنىڭ ئەسىرىدە تاش خېمىرغا ئوخشىتىلغان بولسا، نەۋائىنىڭ ئەسىرىدە سېرىق ياغقا ئوخشىتىلغان:

ئوقۇپ ھەر ساری قۇللە ـ قۇللە خارا، ئىتنىڭ تىشەلەرىگە ھەر قارا تاغ،
قىلىبان پارە ـ پارە بىمەدارا. پەچاق ئالمىدە ئاندا غكىم، ساردغ ياغ④.

جادۇگەر مومانىڭ ئوبرازى ھەر ئىككى شائىرنىڭ داستانىدا ماھىرلىق بىلەن گەۋدىلەندۇرۇلگەن. نەۋائىي جادۇگەر مومانىڭ تاشقى قىياپىتىنى ئېچىكى دۇنياسىغا ماسلاشتۇرۇپ يېرگىنىشلىك ھالەتتە تەسۋىرلىگەن:

قەدى ئىككى پۈكۈلگەن پىرى زالى، چۇ ساز ئەيلەپ فۇسۇنۇ ھىيلەئى شۇم،
فەلەك زالى كەبى ھىيلەت سىگالى. قولىدە خارە يۇمشاپ ئويلەكىم مۇم،
خۇتۇتى مەكرىدىن يۇزىندە يۇز چىن، بېرىپ، سۇرگەچ فۇسۇنلۇق ماجەرانى،
تىلىغە ئۆتمەيىن ئۇمرىدە سۆز چىن. ئاتاغە قىزنى، ئوغۇلغە ئەنانى⑤.

نىزارى بولسا جادۇگەر مومانىڭ ئوبرازىنى ئۆزگىچە ياراتقان. ئۇنىڭ تاشقى قىياپىتىنى بەكمۇ قورقۇنچلۇق، ئېچىكى دۇنياسىنى ئۇنىڭدىنمۇ بەكرەك يېرگىنىشلىك قىلىپ تەسۋىرلىگەن:

ئەجەب شۇم تەلئەت قارى پىرەزەن، تەقابۇل بولۇپ ئاندا ئىككى دەھەن.
كۆزى گەجگەسىدە داغى كەج دەھەن. يۇرۇسە ئەگەر مەكر دەمنى ساچىپ،
قاراقى ئانىڭ گەجگەسىغە يەقىن، قاراسىنى كۆرگەندە شەيتان قاچىپ.
ھەمە شەيئىلەرنى كۆرەر كەينىدىن. فۇسۇنى قىلۇر خانۇماندىن جۇدا،
بېلى خەملىكىدىن باشىدۇر تۇبەن، نە ئۇل خانۇمان، بەلكى جاندىن جۇدا⑥.

نىزارىمۇ پەرھاد ئوبرازىنى نەۋائىمدەك غايىۋىلاشتۇرغان، ئۇنىڭغا غەيرىي ـ تەبىئىي كۈچ بېغىشلىغان. پەرھاد دېگەن ئىسىمنىمۇ ئۇلۇغ مەنىنى سىڭدۈرگەن. نەۋائىي بىلەن نىزارىنىڭ پەرھاد دېگەن ئىسىمغا بېغىشلانغان بىرنەچچە مىسرالرىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك، ھەر ئىككى شائىرنىڭ ئۆزلىرى ياراتقان ئىجابىي قەھرىمانلىرىغا بولغان كۆز قارىشىدىكى ئوخشىمىلىق بىلەن ئۆزگىچىلىكنى بايقاپ ئالالايمىز. نەۋائىي پەرھاد دېگەن ئىسىمنىڭ مەنىسىنى تۆۋەندىكىچە تەرىپلىگەن:

ئاڭا فەرزانە فەرھاد ئىسىم قويدى، بىرەر ھەرىق ئىمتىدادىن ئەيلەم بان فەرد.
ھۇرۇفى مەخزەنى بەش قىسم قويدى. بارىن ئۇستادى ئىشق ئەتكەچ مۇرەككەب،
فىراقۇ رەشكۇ ھەجرۇ ئاھ ئىلە دەرد، تەرەككۇبدىن بۇ ئىسىم ئولدى مۇرەتتەب⑦.

نىزارى بولسا پەرھاد دېگەن ئىسىمنىڭ مەنىسىنى يېڭىچە ئىپادىلىگەن:

چەراكىم ۋۇقۇئات زاتىدە بار، «ئەلىف» دەك قەددىدۇر ئەلەمگە يەقىن.
بۇ بەش ھەرف ئىلە ئىسىم تاپتى قەرار. چۇ «دال» ئولدى چەكمەككە دەردى بەلا،
بىلىك كىم چۇ «فا» ھەرفى فۇرقەتكە دال، كى، ئاستىدەكى نۇقتەغە مۇبتەلا.
كى «را» سى ئانىڭ مەيلى رىغبەتكە دال. بۇ گەۋھەر بولۇب ئىشقىنىڭ لايىقى،
يەنە «ھا» سى ھىجرانغە بولدى قەرىن، تەرىقى مۇھەببەت ئارا سادىقى⑧.

نىزارى ئەسەر تىلىنىڭ راۋانلىقىغا، جۇملىلەرنىڭ ئىخچام، مەنىنىڭ چوڭقۇر بولۇشىغا ئالاھىدە دىققەت قىلغان. بەدىئىي ۋاستىلەردىن مۇۋاپىق پايدىلىنىشقا، يېڭى ئوبرازلار ئارقىلىق پوئېزىيە دۇنياسىنى بېيىتىشقا تىرىشقان. خەلق ماقال ـ تەمسىللىرىنى ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن قوللانغان ۋە ئۇنى ئەسەرلىرىگە سىڭدۈرۈۋەتكەن:

بۇ ئىشلار ئۇمۇرىدە مەن بىگۇناھ. نە ئەمر ئەيلەسە شاھ بەھرام بىلۇر،
ئاتام زۇلم ئېتىپ بولدى ھالى تەباھ؛ تۇرۇپمىزكى ئۇل ھەرنە قىلسە قىلۇر.
كى فەرھاد ئۇچۇن ئەيلەدىم مەن قىساس، چۇ سۇنغان بۇيۇننى قىلىچ كەسمەگەي،
ئەزىز جاندىن ئانى قىلدىم خەلاس. مېنىڭ ئەرزى ھالىمنى نامەم دېگەي⑨.

شائىر بۇ يەردە «ئېغىلغەن باشنى قىلىچ كەسمەس» دېگەن خەلق تەمسىلىنى ناھايىتى مۇۋاپىق ئىشلەتكەن.

نىزارى ئۆز ئەسەرلىرىدە بەدىئىي ۋاستىلەردىن ـ مەجاز، مۇبالىغە، ئىستىئارە، كىنايىلەردىن ناھايىتى كەڭ پايدىلانغان. ماقالىمىزنىڭ بۇ قىسمىدا شائىر قوللانغان بەدىئىي ۋاستىلەر ھەققىدە ئالاھىدە توختىلىپ ئۆتۈشكە ئىمكانىيەت بولمىغانلىقتىن، بۇ ھەقتىكى تەھلىلىمىزنى كېيىنگە قالدۇرىمىز.

نىزارىنىڭ نەۋائى «خەمسە» سىنىڭ سيۇژىتى ئاساسىدا يازغان ئىككىنچى داستانى «لەيلى ۋە مەجنۇن» دۇر. شەرق كلاسسىكلىرى ئۆز غايىلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش مەقسىتىدە خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان «لەيلى ۋە مەجنۇن» ئەپسانىسىنىڭ سيۇژىتىدىن پايدىلانغان. لەيلى ۋە مەجنۇن ئەپسانىسىنى ئەزەربەيجان شائىرى نىزامى گەنجەۋى ئەڭ دەسلەپتە يازما ئەدەبىياتقا ئېلىپ كىرگەن. ئۇ ئۆز ئەسىرىنى مىلادى 1188 – 1189 – يىللاردا پارس تىلىدا يازغان. ئۇنىڭدىن كېيىن خۇسرەۋ دېھلىۋىنىڭ «لەيلى ۋە مەجنۇن» ناملىق داستانى مىلادى 1298 – 1299 – يىللاردا دۇنياغا كەلگەن. ئابدۇراھمان جامى بولسا «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىنى مىلادى 1484 – 1485 – يىللاردا يازغان. تىل ۋە ئەدەبىيات پەنلىرىنىڭ كاندىدات تەتقىقاتچىسى ت. ئەخمەدۇۋ– نىڭ ئېنىقلىشىچە، نىزامىدىن كېيىنكى 750 يىل مابەينىدە 116 ئاپتور شۇ سيۇژىت ئاساسىدا ئەسەر يازغان. «لەيلى ۋە مەجنۇن» ئەپسانىسىنىڭ سيۇژىتى ئاساسىدا ئەڭ دەسلەپتە تۈركمې تىلىدا ئەسەر يازغان شائىر ئەلشىر نەۋائىدۇر. ئۇ ئۆز ئەسىرىنى ھىجرىيىنىڭ 889 – يىلى (مىلادى 1484 – يىلى) يازغان. نەۋائىدىن كېيىن مىلادى 1555 – 1556 – يىللاردا مۇھەممەت فۇزۇلىمۇ شۇ ئەپسانىنىڭ سيۇژىتى ئاساسىدا تۈركمې تىلىدا «لەيلى ۋە مەجنۇن» ناملىق داستان يازغان. ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ قانچىلىغان شائىر– لار شۇ سيۇژىت ئاساسىدا ئەسەر يېزىپ ئۆز قەلەم كۈچىنى سىناپ كۆرۈشكەن. شۇلار– نىڭ بىرى ئۇيغۇر كلاسسىك شائىرى ئابدۇرېھىم نىزاريدۇر.

نىزارىنىڭ «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانى گەرچە نەۋائىنىڭ شۇ ناملىق داستانىنىڭ سيۇژىتى ئاساسىدا يېزىلغان بولسىمۇ، نىزارى ئۇنىڭدا ئۆزى ياشىغان دەۋرنىڭ روھىنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە تىرىشقان. شائىر ئۆزىنىڭ ئارزۇ – ئارمانلىرىنى، ئوي – پىكىرلىرىنى ۋە ھايات ھەققىدىكى قاراشلىرىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن «لەيلى ۋە مەجنۇن» ئەپسانىسىنىڭ سيۇژىتىنى تاللىغان. بەزى ئالىملار نىزارى «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىنى ئۆزىمەر باقى (17 – ئەسىر) نىڭ ئەسىرىنىڭ سيۇژىتى ئاساسىدا يازغان، دەپ قارايدۇ⑩. لېكىن بىز بۇ پىكىرگە قوشۇلالمايمىز. چۈنكى نىزارى «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىنى نەۋائى– نىڭ شۇ ناملىق داستانىنىڭ سيۇژىتى ئاساسىدا يازغانلىقىنى تۆۋەندىچە قەيت قىلىپ ئۆتكەن:

بۇ سۆز «خەمسە» دە ئانچە تەتۈل ئېرۇر، ئەمىر «خەمسە» سىگە رىئايەت بىلە.
مەراتىب بىلە ئانچە تەفسىل ئېرۇر. كىفايەت قىلىب مۇئتەدە تەقسىرىغە،
دېيىلدى بۇ سۆزنى خىجالەت بىلە، ھەۋالە قىلىب ئەمىر ئەلىشىرغە ⑪.

غەزەل شەكلىدىن پايدىلىنىپ داستان يېزىش شەرقلەكلەرنىڭ ئەنئەنىسىدۇر. نىزاريمۇ بۇ داستانىنى يېزىشتا شۇ ئەنئەنىگە مۇراجىئەت قىلغان. ئۇ ئۆز تالانتىنى ئىشقا سېلىشتا ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن كەسىپداشلىرىنىڭ مىراسلىرىدىن ئىجادىي يوسۇندا پايدىلانغان. ئۇنىڭ «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىدا غەزەل شەكلىنى قوللانغانلىقى فۇزۇلىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئۇ نەۋائىنىڭ «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىنىڭ سيۇژىتىدىن، فۇزۇلى داستانىنىڭ غەزەلچىلىك شەكلىدىن پايدىلىنىپ، «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىنىڭ ئۆزگىچە يېڭى نۇسخىسىنى ياراتقان.

نىزارى «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىدا پاك مۇھەببەتنى، سەمىمىي دوستلۇقنى، ھۆرلۈكنى، ئىنسانىي بۇرچ ۋە ئىلىم ـ پەننىڭ ئەۋزەللىكىنى كۈيلىگەن. شائىرنىڭ بۇ داستانىمۇ باشقا ئەسەرلىرىگە ئوخشاش غايىۋىلىكى ۋە يۈكسەك بەدىئىيلىكى بىلەن دىققەتنى سازاۋەر بولغان لىرىك ـ ئېپىك ئەسەردۇر. شائىر بۇ داستانىدىمۇ بەدىئىي ۋاستىلەردىن ئورۇنلۇق پايدىلانغان. ئاجايىپ ئوخشتىش، كۆچلۈك مۇبالىغە، ھەر تۈرلۈك سۆز ئويۇنلىرى ۋە كلاسسىك ئەدەبىياتقا خاس بولغان ئەنئەنىۋى تەسۋىرىي ۋاستىلەر ئارقىلىق ئەسەر مەزمۇنىنى چوڭقۇرلاشتۇرغان، پىكىرنى راۋانلاشتۇرغان، مىسرالارنىڭ ئاھاڭدارلىقىنى ئاشۇرغان. ئەمدى، «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىدا ئۇچرايدىغان بەزى تەسۋىرىي ۋاستىلەر ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز.

شائىر بۇ داستانىدا مۇبالىغىنى كۆپ قوللانغان.

جەفا تەركىن تۇتۇپ، ئى چەرخى زالىم، بىر تەرەھھۇم قىل،
جەھان كۈل بولغىدەك بولدى مېنىڭ ئاھۇ فىغانىمغە.
قۇرۇتتى سەر ـ سەرى ھىجران ۋۇجۇدىم ئەيلەدى خاشاك،
تۇتۇپ ئوت ئاھىمدىن ھەردەم خەزانلىق بوستانىمغە⑫.

شائىر بۇ غەزەلدە مەجنۇننىڭ لەيلىنىڭ ئىشقىدا تارتقان ئازابلىرىنىڭ قانچىلىك ئېغىر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن مۇبالىغە ۋاستىسىدىن پايدىلانغان. غەزەلدە مەجنۇننىڭ بىر ئاھ ئۇرۇشى بىلەن جاھان كۆيۈپ كۈل بولغۇدەك ھالغا چۈشكەنلىكى، ھىجران ئازابىدا مەجنۇننىڭ ۋۇجۇدى قاقشالدەك بولۇپ قالغانلىقى، ئۇنىڭ ئوتلۇق ئاھىدىن باغۇ ـ بوستانلار خازان بولغانلىقى تەسۋىرلەنگەن.

ئىككى جىسمىغە ئەيلەدى بىر كەفەن، چۇ بىر نەئىش ئەماردغە كىردى ئىكەۋ،
كىرىپ بىر كەفەنگە بۇ ئىككى بەدەن. كى، ئۆلگەن كىملەن بىرلە جانسىز كۆيەۋ⑬.

شائىر بۇ شېئىردا لەيلى بىلەن مەجنۇننىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى ئومۇمىم سۆزلەر ئارقىلىق ئىپادىلىگەن. «ئۆلگەن كىملەن»، «جانسىز كۆيئوغۇل» دېگەن ئىككى ئىبارە بىر مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. لېكىن بىر سۆزنىڭ تەكرارلىنىشى ئەمەس.

كۆرۈندۈك ماڭا مېھرىبانلىق قىلىپ، بۇ قىلغانلارنىڭ شۈكرىگە مىڭ تىلىم،
مېنى باشقارىپ نۆرفىشانلىق قىلىپ. ئەگەر شۈكر قىلماس بولۇر مىڭ تىلىم⑭.

نىزارى بۇ بەيىتتا سۆز ئويۇنى ئىشلەتكەن. باشتىكى «مىڭ تىلىم» دېگەن سۆز مەجنۇننىڭ لەيلىنىڭ قىلغان ياخشىلىقىغا مىڭ مەرتە شۈكرى قىلغانلىقىنى بىلدۈرسە، كېيىنكى «مىڭ تىلىم» دېگەن سۆز ئەگەر شۈكرى قىلمىسام بۇ تىلىم مىڭ تىلىم بولۇپ كەتسۇن، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. داستاندا بۇنداق سۆز ئويۇنلىرى كۆپ ئۇچرايدۇ.

نىزارى تەكرارلاش سەنئىتىدىنمۇ جىق پايدىلانغان.

گەھى لەيلى مەجنۇن ئاياغىن ئۆپۈپ، گەھى ھۇشىدە گاھى بىھۇش ئىدى،
گەھى تەلىبە بۇ كۈل سەقاغىن ئۆپۈپ. گەھى يىغلابان گاھى مەدھۇش ئىدى⑮.

شائىر ئالدىنقى ئىككى مىسرادا «گەھى» دېگەن سۆزنى تەكرار ئىشلىتىش ئارقىلىق، لەيلى بىلەن مەجنۇننىڭ ئۇچراشقان چاغلىرىدا بىر-بىرىگە ئىنتىلگەن ھالىتىنى ئىپادىلىگەن. كېيىنكى ئىككى مىسرادا «گەھى، گاھى» دېگەن سۆز ئۆتۈت قېتىم تەكرارلانغان. بۇنىڭدىكى ھەربىر تەكرارلىق مەجنۇننىڭ روھىي كەيپىياتىنى روشەن تەسەۋۋۇر قىلىشىمىزغا ياردەم بېرىدۇ.

نىزامى مەجنۇننىڭ ئاتا-ئانىسىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا يىغلاپ ناله قىلغانلىقىنى مۇنداق ئىپادىلىگەن:

خەتاكار شەرمەندە كەلدىم ساڭا،
ئۆلۈكلەر كەبى زىندە كەلدىم ساڭا⑯.

بۇنىڭدا مەنۇجىنىڭ پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئادا قىلالمىغانلىقىدىن ئەپسۇسلانغانلىقى ئىپادىلەنگەن. شائىر «كەلدىم ساڭا» دېگەن سۆزنى تەكرارلاش ئارقىلىق مەجنۇننىڭ روھىي ئازابلىرىنى يەنمۇ كۈچلۈكرەك ئىپادىلەپ بەرگەن. «كەلدىم ساڭا» دېگەن سۆز ھەم تەكرارلاش ھەم رادىپ ئورنىدا ئىشلىتىلگەن.

نىزامىنىڭ بەدىئىي ئىپادىلەش سەنئىتىنىڭ رەڭمۇ رەڭلىكى، كۆپ خىللىقى ۋە تىلىنىڭ ئۆزىگە خاسلىقى ئالاھىدە تەكشۈرۈشنى تەلەپ قىلىدىغان ئىشتۇر. بىز بۇ ئەھمىيىتىمىزدە شائىر قوللانغان بەدىئىي ۋاسىتىلەرنىڭ بەزىلىرى ئۈستىدە ئۆز قاراشلىرىمىزنى قويۇپ ئۆتىمىز.

نىزامى ئەسەرلىرى تىلىنىڭ ئاددىيلىقى، راۋانلىقى، ئاھاڭدارلىقى، نەپىسلىكى، مەنىسىنىڭ چوڭقۇرلۇقى جەھەتتىن نەۋائى ئەسەرلىرىگە يېقىن تۇرىدۇ. نىزامى ئەسەرلىرىنىڭ تىلىنىڭ ئاددىيلىقىغا تۆۋەندىكى مىسرالار روشەن مىسال بولالايدۇ:

جىگەر پارەمىزگە بۇ تەقدىردۇر، ئاقىپ ياش رەنجى ئىنا دەردىگە.
ساغەيماقلىقنى نې تەدبىردۇر؟ چۈ تەدبىرگە ئەيلەگىز مەسئەلەھەت،
قاتىب باشىم ئەمدى بالا دەردىگە، مىزاجىغە قىلغاي نە ئىش مەنفەئەت⑰.

نىزامى يالغۇز پەرزەنتىنىڭ بېشىغا چۈشكەن ئېغىر كۈلپەتلەردىن ئىزىلگەن ئاتىنىڭ ئائىلاج قالغان ھالىتىنى ئاددىي تىل بىلەن چىرايلىق تەسۋىرلىگەن. مەقسەتنى روشەن ئىبارىلەر بىلەن ئوچۇق ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ ئىپادىلىگەن.

داستان باشتىن ئاخىرىغىچە پېرسوناژلارنىڭ پىسخولوگىيەسىنى ئېچىپ بېرىدىغان ھاياجانلىق تەسۋىرلەرگە تولغان. قەھرىمانلارنىڭ روھىي كەچۈرمىشلىرى ناھايىتى مۇكەممەل ۋە گۈزەل لىرىك كەيپىياتتا بايان قىلىنغان. نىزامى كلاسسىك داستانلارنىڭ ئۇسلۇبىدىن پايدىلىنىپ، قەھرىمانلارنىڭ مونولوگىنى غەزەل شەكلىدە ئىپادىلىگەن. نەۋائىنىڭ داستانىدا لەيلى بىلەن مەجنۇننىڭ چەككەن دەرد-ئەلەملىرى، ھىجران ئازابلىرى قېينالغانلىقلىرى ئۆلارنىڭ ئۆزئارا يېزىشقان سالام خەتلىرى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن بولسا، نىزامىنىڭ داستانىدا غەزەل بىلەن ئىپادىلەنگەن:

مەجنۇننىڭ غەزىلى

مۇھەببەت ناردىن ئوت ياقتى ئول ئاي خەستە جانىمغە،
كى ھىجران شۇئلەسى نەيلەي تۇتاشتى خانۇمانىمغە.
ئانىڭ كويىدەكى ئىتلارغە قىلسام ئاشنالىق بەس،
بېرىپ كۆڭلۇمنى قىلسام مىزبانلىق مېھمانىمغە.
كۆڭۈلنىڭ تەختىگاھىدە خەيالى پادىشاھ ئولمىش،
نەۋا يەتكۈردى ئۇل شاھ تەن ئارا رۇھى رەۋانىمغە.
جەفا تەركىن تۇتۇپ، ئەي چەرخى زالىم، بىر تەرەھھۇم قىل،
جەھان كۈل بولغۇدەك بولدى مېنىڭ ئاھۇ فىغانىمغە.
قۇرۇتتى سەرسەرى ھىجران ۋۇجۇدۇم ئەيلەدى خاشاك،
تۇشۇپ ئوت ئاھدىن ھەردەم خەزانلىق بوستانىمغە.
مۇيەسسەر بولسە ئۇل ئاي ئۇشبۇجانىنى ئەيلەسەم قۇربان،
كى، داغ ئولسە ئەجەب يوقكىم، بويالسە لالە قانىمغە.
فەلەك ئەشكىمن تۆكۈپ ھەر سۇبھ ھالىمغە تۇتار ماتەم،
كۈلەر خۇرشىد تەن ئەيلەپ بۇ چىھرە زەئفەرانىمغە.
بەياباني مەلامەتدە ئانىڭ دەردى بىلە قالدىم،
پەيامىمنى، سەبا، يەتكۈر مېنىڭ شىرىن زەبانىمغە.
بولۇپ مەجنۇن جەھاندە يارىنىڭ يادى بىلە ھەيران،
نېتاڭ رەھم ئەيلەبان ئۇل يارى ھەمدەم كەلسە يانىمغە.

لەيلىنىڭ غەزىلى

ئوتلۇغ ئاھىمدىن بولۇپ شەمئى شەبىستان بۇ كېچە،
ئىشق ئۇچقۇنى قىلىپ كۆكنى گۈلىستان بۇ كېچە.
رەھىم ئېتىب مەن ناتەۋان ھالىمغە كىردى كۈنج ئارا،
پەردەسىن ياپمپ جەھانغە ماھى تابان بۇ كېچە،
يارىدىن تاپماق نىشان بىزگە مۇيەسسەرمۇ ئىكىن،
ئاھ كىم، بولغايمۇ، يارەب، ۋەسلى جانان بۇ كېچە.
كەتتى كۆڭلۇم يار ئۇچۇن ئەرزىنى ئەيان ئەتكەلى،
ئەرگەشىپ كۆڭلۇمنى چىقتى تەندەگى جان بۇ كېچە،
ئىشق توغيان ئەيلەبان بېچارەنى زار ئەيلەدى،
دەشتى ھىجران ئىچرە قىلدى بىزنى ھەريان بۇ كېچە.
يارنى تاپماق تەمەننا سىزە بولدۇم ئەسرۇ لال،
ئەندەلىب يەكلىغ چېكىپدۇر نالە ـ ئەفغان بۇ كېچە.
ئەي فەلەك، كەجرەۋلىغىڭ قوي، بىر زەمان ھالىمغە باق،

غۇنچەدەك كۆڭلۈم بولۇپدۇر تەھ-بەتەھ قان بۇ كېچە،
ياردىن كەلدى شەممى تازە، جان تاپتىم داغى،
ئۇلكى بولغايمۇ ئىكسىن جان ئىچرە مېھمان بۇ كېچە.
لەيلىنىڭ ھالى زەبۇندۇر يار ئۇچۇن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل، يارەب، ماڭا مۇشكۇلنى ئاسان بۇ كېچە.

نىزارى بىلەن نەۋائىنىڭ داستانلىرى پەقەت ئەسەر مەزمۇنىنى ئېچىپ بېرىشتە قوللىنىلغان بەدىئىي ۋاسىتىلەرنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەنلا ئەمەس بەلكى سيۇژېتلىرىنىڭ بىر - بىرىگە ئوخشىماسلىقى بىلەنمۇ پەرقلىنىدۇ. مەسىلەن، نەۋائىنىڭ داستانىدا لەيلى بىلەن مەجنۇن ئاخىرقى نەپەسىدە بىر بىرىگە كۆز تىكىپ يېتىپ، بىرلىكتە جان ئۈزگەن بولسا، نىزارىنىڭ داستانىدا لەيلى ئانىسىغا ۋەسىيەت قىلىپ ئۆلگەندىن كېيىن مەجنۇن يېتىپ كېلىدۇ.

نىزارى لەيلى بىلەن مەجنۇننىڭ ئۆلۈم ئالدىدا ۋىدالىشىشقا مۇيەسسەر بولالمىغانلىقىنى كۆرسىتىش ئارقىلىق زامانىنىڭ شەپقەتسىزلىكىنى، ئاشىقلارغا رەھىم قىلمايدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن.

نىزارى «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىنىمۇ نەۋائىنىڭ شۇ ناملىق داستانىغا نىسبەتەن خېلى كىچىك ھەجىمدە يازغان. داستاننىڭ ۋەقەلىكلىرىنى ئۆز مەقسىتىگە بويسۇندۇرۇپ، نەۋائىنىڭ داستانىدىكى بەزى بابلارنى ۋە بۆلەكلەرنى چىقىرىپ تاشلىغان ياكى ئىخچاملىغان. نىزارى بۇ ھەقتە:

بۇ سۆز «خەمسە» دە ئانچە تەتۇل ئېرۇر،
مەراتىب بىلە ئانچە تەفسىل ئېرۇر⑱

دەپ يازغان.

نەۋائىنىڭ «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانى قەدىمكى داستانچىلىق ئەنئەنىسىگە ئاساسەن يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ باش قىسمىدىكى 10 بابى ئابدۇراھمان جامى بىلەن ھۈسەيىن بايقاراغا بېغىشلانغان مەدھىيىلەردىن ئىبارەت. داستان 38 بابتىن ئىبارەت بولۇپ، جەمئىي 3042 بېيىتتىن تەشكىل تاپقان. لەيلى بىلەن مەجنۇنغا مۇناسىۋەتلىك سيۇژېتى 10 - بابتىن باشلانغان. نىزارى بولسا داستانىنىڭ ئاساسىي ۋەقەلىكىنى 1 - بابتىنلا باشلاۋەرگەن. نىزارىنىڭ ئەسىرى 10 بابتىن ئىبارەت بولۇپ، 856 بېيىتتىن تەشكىل تاپقان.

نەۋائى پەرھاد بىلەن شىرىننىڭ، لەيلى بىلەن مەجنۇننىڭ مۇھەببىتىنىڭ كۆڭۈلسىز ئاقىۋەتلىرىنى ئۆزى ياشىغان مۇھىتقا، يەنى، 15 - ئەسىر شائىتىغا ماسلاشتۇرۇپ تەسۋىرلىگەن بولسا، نىزارى بۇ ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ سۆيگۈ پاجىئەلىرىنى 19 - ئەسىردىكى فېئوداللىق مۇھىت بىلەن ئورگانىك ھالدا باغلاپ تەسۋىرلىگەن. نىزارىنىڭ

«پەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانلىرى قارىماقتا ئىشىق ـ مۇھەببەت داستانىدەك كۆرۈنسىمۇ، شائىر ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق ئۆز دەۋرىنىڭ ناچار ئىللەتلىرىنى، فېئودالىزم جەمئىيىتىنىڭ رەزىللىكلىرىنى ئېچىپ تاشلىغان. نىزارى پەرھاد ـ شىرىن، لەيلى ـ مەجنۇنغا ئوخشاش مىڭلىغان ياشلارنىڭ 19 ـ ئەسىر فېئودالليق تۈزۈمىنىڭ ئاسارىتى ۋە زالىملارنىڭ زۇلمى تۈپەيلى ئارزۇسىغا يېتەلمەي نابۇت بولۇۋاتقانلىقىغا شاھىد بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز دەۋرىدىكى دەھشەتلىك قانۇن ـ تۈزۈملەرگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەن. پاك سۆيگۈنى مەدھىيىلىگەن.

دېمەك بۇنىڭدىن نىزارىنىڭ ئادالەتنى، ئىنسانپەرۋەرلىكنى كۈيلىگۈچى ئىلغار پىكىرلىك شائىر ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. شائىرنىڭ بۇ داستانلىرىنىڭ ئەسىرلەردىن بۇيان خەلقىمىزنىڭ سۆيۈپ ئوقۇيدىغان ئەسەرلىرى قاتارىدىن جاي ئېلىپ كەلگەنلىكىمۇ شۇ سەۋەبتىندۇر.

ئىزاھاتلار

① «شەرق يۇلتۇزى» ژۇرنىلى 1960 ـ يىللىق 9 ـ سان 127 ـ بەت.
② «شەرق يۇلتۇزى» ژۇرنىلى 1948 ـ يىللىق 5 ـ سان.
③ نىزارى كۇللىياتى 48B ـ ۋاراق.
④ ئەلىشىر نەۋائى «پەرھاد ۋە شىرىن» 42 ـ بەت.
⑤ ئەلىشىر نەۋائى «پەرھاد ۋە شىرىن» 185 ـ بەت.
⑥ نىزارى كۇللىياتى 61A ـ 71B ۋاراق.
⑦ ئەلىشىر نەۋائى «پەرھاد ۋە شىرىن» 34 ـ بەت.
⑧ نىزارى كۇللىياتى 48A ـ ۋاراق.
⑨ نىزارى كۇللىياتى 64A ـ ۋاراق.
⑩ «كومموزنىزم تۇغى» گېزىتى 1963 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى، «مۇھەببەت داستانلىرى ھەققىدە».
⑪ نىزارى كۇللىياتى 70A ـ ۋاراق.
⑫ نىزارى كۇللىياتى 74A ـ ۋاراق.
⑬ نىزارى كۇللىياتى 78B ـ ۋاراق.
⑭ نىزارى كۇللىياتى 68A ـ ۋاراق.
⑮ نىزارى كۇللىياتى 75A ـ ۋاراق.
⑯ نىزارى كۇللىياتى 76B ـ ۋاراق.
⑰ نىزارى كۇللىياتى 71B ـ ۋاراق.

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: روزىمۇھەممەت جۇمە.

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر عالىم ـ نەسىرىدىن ئەل تۇسى

قۇتلۇق قادىر

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىم نەسىرىدىن ـ ئەل ـ تۇسى 1201 ـ يىلى 18 ـ فېۋرال خۇراسان ئۆلكىسىنىڭ تۇس شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. تۇسى ئۆزىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ساۋادىنى ئانا يۇرتى تۇسدا چىقارغاندىن كېيىن، خۇراساندىكى ئاتاقلىق ئۇستاز كامالـ ـدىن ئىبىن يۇنۇسنى ئۇستاز تۇتۇپ دەرس ئالغان ۋە كامالـدىن ئىبىن يۇنۇسـنىڭ تەربىيىسىدە بولغان. تۇسى ئۆزىنىڭ زېرەك، ئۆتكۈر، ئىسىل ئەخلاقىي پەزىلىتى بىلەن ھەم پارس تىلىدا يازغان لىرىك شېئىرلىرى بىلەن ناھايىتى تېزلا پارس زېمىنىدا يۈزـ ئابروي، شۆھرەت قازىنىپ كوھىستان ئۆلكىسىنىڭ ۋالىيسى نەسىرىدىن ئابدۇل ـ رەھـمان ئىبىن ئەلى مەنسۇر تەرىپىدىن ئالمۇتاغا تەكلىپ قىلىنغان. تۇسى ئالمۇتىدا خېلى ئۇزۇن ۋاقىت تۇرغاندىن كېيىن، 1256 ـ يىلى ئالمۇت ھۇلاكۇخان تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغان. تۇسى بۇ چاغدا تەكلىپ بىلەن ھۇلاكۇخاننىڭ ئوردا مەسلىھەتچىسى بولۇپ ئىشلىگەن.

1258 ـ يىلى باغداد خانلىقى مۇڭغۇللارغا تەسلىم بولۇپ، باغداد تالان ـ تاراج قىلىنغاندا تۇسى ھۇلاكۇخاننىڭ كۆرسىتىشى بىلەن ئىراقنىڭ جەنۇبىدىكى «شىئەتتى» مەدـ رىسىگە بارغان. تۇسى بۇ يەردە ئەرەبىي، تۇركىي تىللارنى ۋە گرېك تىلىنى مۇكەممەل ئۆگەنگەن. كېيىن تۇسى شۇ مەدرىسىتە مۇدەررىس بولغان. تۇسى 60 ياشقا كىرگەنـدە ھۇلاكۇخان ئۇنى ئۆزىگە ۋەزىر ھەم يېتەكچى بولۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ. تۇسى بۇ مەنـ سەپكە تەيىنلەنگەندىن كېيىن باغدادتا چوڭ تېپتكى مەدرىسلەرنى سېلىشنى تەۋسـىيە قىلغان ۋە ئۆزى ماراغا تېغىدا دۇنياغا مەشھۇر رەسەتخانا قۇرغان. بۇ رەسەتخانىغا ئۆزى يېتەكچىلىك قىلىپ ئىلغار ئۇسكۇنىلەرنى، ئاتاقلىق ئىسـلام ئاسترونومـلىرىنى، مەشـھۇر تەبىئىي پەن تەتقىقاتچىلىرىنى يىغقان. تۇسى ئۆزىنىڭ بۇ رەسەتخانىسىدا ئىـلمىي ئاسـ ترونومىيىلىك تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بېرىپ مۇڭغۇل خانـلىقىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرـ سەتكەن. ئۇ ئۇزۇلدۇرمەي تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، تاكى ئاباكا دەۋرىگىچە بولغان ئارـ لىقتا كۆپلىگەن مەشھۇر ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان.

تۇسى مىلادى 1274 ـ يىلى 26 ـ ئىيۇن كۈنى ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇلۇغ مۇتەپەكـ كۇر، ئىنسىكلوپېدىك ئالىم تۇسى ئۆز ئۆمرىدە ئىسلام دۇنـياسـىغا تۇرلۇك ساھەلەرگە ئائىت قىممەتلىك ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرۇپ كەتكەن. تۇسى يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇـ لىنىپ قالماستىن بەلكى تەرجىمە بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ نۇرغۇنـلىغان كىتابـلارنى گـرېكـ چىدىن پارسچىغا تەرجـمە قىلغان. تۇسى پۈتۈن ئۆمـرىـدە 56 پارچە كـتاب يېزىپ قالدۇرغان. لېكىن نۇرغۇن سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئالىمنىڭ بىر قىسىم ئەسەرلىرى يوقىلىپ كەتكەن. تۇسى گرېكچە يېزىـلغان «كـتابۇل ـ ھەيا ھۆتەۋەسىتات بەئىن ئەل ـ ھەندە سەۋەل ھە يا»، «گىئومېترىيە ۋە ئاسترونومـىيە ھەقـىدىكى كىتاب» قاتارلىق ئەسەرلەرنى رېگىك تىلىدىن پارس تىلىغا مۇكەممەل تەرجـمە قـىلغان. تۇسى ئۆزىنىڭ زامانـداشى

بولغان مۇتەپەككۇر شائىر جالالدىن رۇمى ۋە ئەدەب نەجمىدىن كاتىبى قاتارلىق ئالىملار بىلەن ئىلىم - پەن ۋە تەتقىقات مەسىللىرى ھەققىدە داۋاملىق مۇھاكىمىلەر ئۆتكۈزۈپ تۇرغان. تۇسى ئۆزىنىڭ «تەلخىس مۇھەسسەل» ناملىق كىتابىنى تارىخشۇناس ئالائىر دىنغا «ئەۋسافۇل - ئەسراف» ناملىق كىتابىنى ساھىب دىۋان شەمسىدىنگە تەقدىم قىلغان.

تۇسى 12 يىل جاپالىق ئاسترونومىيىلىك تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ «پىلانېتلار جەدۋىلى» تۈزۈپ ھۆلاكۇخانغا تەقدىم قىلىپ ئۆنى ھەيران قالدۇرغان. تۇسى يەنە ئاسترونومىيىدە ئىزدىنىپ مەشھۇر ئەسىرى «كىتابۇل تەزكىرە ئەل - نەسرىيە» (ئاسترو - نومىيە تەزكىرىسى) نى يېزىپ تاماملىغان. بۇ كىتاب ئىككى قىسىمدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، مىلادى 1256 - يىلى يېزىلىپ تامام بولغان. بۇ كىتاب شەرق، غەرب ئەللىرىدە تەرجىمە قىلىنىپ زور شۆھرەت قازانغان. تۇسى يەنە «زۇبدىتۇل - ھەيا»، «كىتابۇل - تەھسىل فىل نۇجۇم»، «كۇن ۋە ئاي»، «كېچە ۋە كۈندۈز» قاتارلىق ئەسەرلەر يازغان. تۇسى بۇ ئەسەرلىرى بىلەن دۇنيا ئاسترونومىيىسىگە زور تۆھپە قوشۇپ كەلگۈسى ئاسترونومىيە تەتقىقاتىغا يول ئاچقان. تۇسىنىڭ ماراغا تېغىدىكى رەسەتخانىسى مىسىر، سۇرىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ رەسەتخانا قۇرۇشىغا ئاساس ۋە ئۈلگە بولغان.

تۇسىنىڭ پارس تىلىدا يازغان «مۇختەسەرفىي ئىلمۇل - تەنجىم» ۋە «مەئىرىفەتۇن - تەقۋىم»، «قىسقىچە ئاسترونومىيە ۋە كالىندار»، «كىتابىي فەسىل» ناملىق ئەسەرلىرىمۇ بار. تۇسىنىڭ ماتېماتىكا ساھەسىدە بولۇپمۇ ئالگېبرا غا ئائىت بولغان «كىتاب ئەلجەبر ۋەل مۇقابىلە» (ئالگېبرا ھەققىدە مۇھاكىمە) ناملىق ئەسىرى ئىسلام دۇنياسىدا مەشھۇر تۇسى گېئومېتريىسىدىمۇ «قەۋائىدۇل - ھەندەسە» (گېئومېتريە قائىدىسى) ناملىق كىتابىنى يازغان. ئۇ يەنە تريگونومېتريە ساھەسىدە خېلى ئەسەرلەرنى يازغان. ئۇنىڭ بۇ ئەسەرلىرى فرانسۇزچە ۋە ئىنگلىزچە تىللارغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىنغان.

تۇسى لوگىكىدا «كىتابۇت - تەجرىدى ئىلمول - مەنتىق» (لوگىكا ھەققىدە) ناملىق ئەسەرنى يازغان.

ئۇلۇغ تەپەككۇر ئالىم تۇسى مۇزىكا ساھەسىدىمۇ كۆپ ئىزدىنىپ «كىتاب ئىلىم ئەل - مۇ سىقى» (مۇزىكا ھەققىدە ئىلىم) ناملىق ئەسەرنى يازغان ئۇنىڭ بۇ ئەسىرى ئەرەب، پارس تىللىرىدا يېزىلغان بولۇپ كېيىنكى دەۋرلەردىكى مۇزىكا شۇناسلارنىڭ ئەڭ قىممەتلىك مەنبەلىرىدىن بولۇپ قالغان.

ئۇلۇغ ئالىم تۇسى مېتافىزىكا ھەققىدە «كىتابۇل - فۇسۇل» ناملىق ئەسەرنى تاماملىغاندىن كېيىن بۇ ئەسەر ئەل جۇرجانى تەرىپىدىن ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. تۇسىنىڭ پەلسەپە ساھەسىدە ئەرەب، پارس، تۈركىي تىللىرىدا يازغان «تەجرىدئەل ئەقائىد» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىمۇ بار.

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىم تۇسىنىڭ ئەدەب - ئەخلاق توغرىسىدىكى «ئەخلاقىي نەسىرىي» ناملىق داڭلىق ئەسىرى تا ھازىرغىچە ئىسلام ئالىملىرىدىكى مەكتەپلەرنىڭ ئەخلاق دەرسلىكى بولۇپ كەلمەكتە. ئالىمنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك ئەسەرلىرى ئەرەب، پارس، تۈركىي تىللىرىدىن باشقا يەنە ھىندى، نېمىس، ئىنگلىز، فىرانسۇز، ئىسپان تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ كەلمەكتە.

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىم نەسىرىدىن ئەل تۇسى ئۆزىنىڭ ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن پۈتۈن ئىنسانىيەت دۇنياسىغا شانلىق تۆھپە قوشۇپ كەلگۈسى ئەۋلادلارنىڭ ئىلىم - پەن تەتقىقاتىغا نۇرلۇق يول ئاچقان ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىمدۇر.

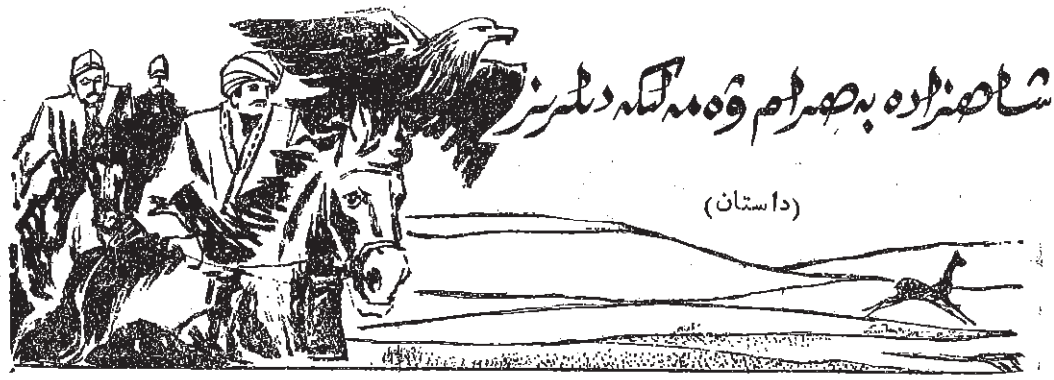

شاھزادە بەھرام ۋە مەلىكە دىلرىز

(داستان)

رىۋايەتچىلەر شۇنداق رىۋايەت قىلىدۇكى، رۇم شەھىرىدە بىر پادىشاھ بار ئىدى، ئىسمى ئادىل شاھ ئىدى. ئۇنىڭ پاكلىق پەردىسى ئىچىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن بىر ساھىبجامال قىزى بار ئىدى. ئۇنىڭ چېھرى قۇياشتەك ۋە بەلكى سائادەت يۇلتۇزىدەك كۆكۈللەرنى مەھلىيا قىلاتتى، جانغا راھەت بېغىشلايتتى. قەددى - قامىتى سەرۋىدەك تۆپتۈز ئىدى. بەللىرى چۈمۈلسىنىڭ بەللىرىدەك ئىنچىكە، كۆزلىرى كېيىك كۆزىدەك قارا ئىدى. لەۋلىرى غۇنچىدەك بولۇپ، بۈدۈر چاچلىرى سۈمبۈل ھالقىلارنى ھاسىل قىلغانىدى. نەزمە:

پەرىزادە، پەرى چېھرە، پەرىۋەش،
تۈشۈپ خالى خەتتىدىن جانغا ئاتەش.

ئەلقىسسە، ئۇ ساھىبجامالنىڭ ئىسمى مەلىكە دىلرىز خۇبان سەنەم ئاغىچا دەپ ئاتىلاتتى. ئۇ قىز شۇنداق ئەقىللىك ۋە چېچەن ئىدىكى، ھەر كۈنى ئاتىسىنىڭ تەختىگە چىقىپ ئولتۇرۇپ، يۈزىگە نىقاب تارتىپ دەۋاگەرلەرنىڭ ئەرز - دادلىرىنى سورايتتى. بارا - بارا بۇ قىزنىڭ ھۆسن - جامالى جاھان خەلقىگە مەشھۇر بولۇپ كەتتى. شەھەر - شەھەرلەردە، ۋىلايەت - ۋىلايەتلەردە قانچىلىغان پادىشاھلار ۋە شاھزادىلەر بۇ قىزنىڭ تەرىپ تۈسىنى ئاڭلاش بىلەنلا، ئۇنىڭ ئىشقىدا ئاشىقى بىقارار بولۇشتى. ئۇلار ئادىل پادىشاھقا: «قىزىڭىزنى ماڭا بېرىڭ» دەپ ئەلچى ئەۋەتىشكە باشلىدى. ئالاھازەل يەتمىشچە شەھەردىن ئەلچى كەلدى.

ئەلقىسسە، ئادىل شاھنىڭ ئەملاق ئاتلىق بىر ۋەزىرى بار ئىدى. ئۇ كەلگەن ئەلچىلەرنىڭ خەتلىرىنى پادىشاھقا كۆرسەتتى. پادىشاھ بۇ مەكتۇپلارنى كۆرۈپ، بېشىنى تۆۋەن سالغان ھالدا تەپەككۇر دەريياسىغا غەرق بولدى.

— ھەي ئەملاق، بۇ ئەلچىلەرگە نېمە دەپ جاۋاب بەرسەم بولار؟ — دېدى پادىشاھ ۋەزىرىگە، — بۇنىڭغا ئۆزۈڭ بىر مەسلىھەت كۆرسەتكىن. بىر قىزغا بۇنچىۋالا پادىشاھلار ئەلچى ئەۋەتسە قايسىبىرىگە بېرىمىز. بىرىگە بەرسەك بىرىنىڭ كۆڭلى رەنجىيدۇ. بىز ئالدى بىلەن بىر مەسلىھەتلىشۋالايلى. ئاڭغىچە سەن ئەلچىلەرگە قونالغۇ جاي تەيىنلەپ بەرگىن.

ئەملاق ۋەزىر ئەلچىلەرگە قونالغۇ راسلاپ بەرگەندىن كېيىن پادىشاھقا ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى. پادىشاھ: «بۇ ئەلچىلەرگە نېمىدەپ جاۋاب بەرسەم بولار؟» دېگەن خىيال بىلەن ئۇخلاپ قالدى.

ئەلقىسسە، ۋەزىر ئەملاق پادىشاھنىڭ يېنىدىن چىقىپ مەلىكىنىڭ قېشىغا كىردى.

— ئەي مەلىكە، — دېدى ۋەزىر ئۇنىڭ-

غا، — ئۆزلىرى توغرۇلۇق پادىشاھقا يەتمىش شەھەردىن ئەلچى خەت ئېلىپ كېلىپتۇ. پادىشاھ بىرلا قىزىم بار تۇرسا قايسىبىرىگە بېرىمەن، بىرىگە بەرسەم يەنە بىرىنىڭ كۆڭلى رەنجىيدۇ» دەپ تەڭلىكتە قالدى ۋە بۇ توغرۇلۇق مېنىڭ مەسلىھەت بېرىشىمنى سورىدى. ئەلچىلەرگە قونالغۇ راسلاپ بەردىم. سىز ئاقىل ۋە چېچەن قىز. بۇ ھەقتە بىر مەسلىھەت بەرسىڭىز.

— ئەي ئەملاق، — دېدى مەلىكە ۋەزىرگە، — ئاتامغا ئېيتقىن. بۇ ئىشتىن تولا غەمكىن ۋە پەرىشان بولمىسۇن. ئەلچىلەرنى مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتسۇن، ئۇلارغا ئۆزۈم جاۋاب بېرىمەن.

ئەتىسى ئەملاق ۋەزىر پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ سالام قىلدى. پادىشاھ:

— ئەي ئەملاق، — دېدى ۋەزىرىگە، — بۇ ئەلچىلەرگە قانداق مەسلىھىتىڭ بار؟

— ئەي پادىشاھى ئالىيلىرى، — دېدى ئەملاق ۋەزىر، — مەن قىزىڭىز مەلىكە دىلرەزنىڭ قېشىغا كىرىپ نۇرغۇن شەھەر-ۋىلايەتلەردىن ئەلچىلەرنىڭ خەت ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئىشتا پەرىشان بولۇۋاتقانلىرىنى ئېيتقانىدىم، مەلىكە دىلرەز ماڭا: «ئاتامغا ئېيتقىن، بۇ ئىشتىن تولا پەرىشان بولمىسۇن. ئەلچىلەرنى مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتسۇن، ئۆزۈم جاۋاب بېرىمەن» دەۋاتىدۇ.

پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ خۇرسەن بولۇپ ئەلچىلەرنى مەلىكىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. ئەلچىلەر مەلىكىنىڭ قېشىغا كىرىگەندىن كېيىن خەتلىرىنى بېرىشتى.

— ئەي ئەلچىلەر، — دېدى مەلىكە خەتلەرنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەردار بولغاندىن كېيىن، — ھەرقايسىڭلار ھەرقايسى شەھەر ۋە ۋىلايەتلەردىن كېلىپسىلەر. بۇ ناھايىتى ياخشى. ئەمما مېنىڭ بىر شەرتىم بار. ئاتام ماڭا بىر ئوروڭ تەييارلىسۇن. ئۇنىڭغا بىر مۇنار بىنا قىلدۇرسۇن، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر جۈپ ئالتۇن ناغرا، بىر جۈپ كۆمۈش چوكا تەييار قىلىپ قويسۇن. ئۇنىڭ ئەتراپى مەيدان بولسۇن. مەيدانىنىڭ ئەتراپى چاھارباغ بولسۇن. بۇ باغقا يەتمىش ئىككى خىل مېۋىلىك دەرەخلەر تىكىلسۇن. باغنىڭ ئىچىدە بىر كۆلچەك بولسۇن، كۆلچەكنىڭ لېۋىدە بىر شاھانە سۇپا بىنا قىلدۇرسۇن. سۇپىنىڭ تۆت ئەتراپىغا ئالەمدە بار ھەممە گۈللەرنى كۆچۈرسۇن. گۈللەر ئېچىلىپ، بۇلبۇللار سايرىشىپ تۇرسۇن. مېۋىلەر پىشىپ تۇرسۇن. ئېرىقلاردىكى سۇلار راۋان ئېقىپ تۇرسۇن. مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ ئۈستىدە خۇش ئاۋاز جانىۋارلار سايرىشىپ تۇرسۇن. ئۇ مەيدانىنىڭ كەڭلىكى بىر پەرسەڭ① چامىسىدا بولسۇن. بىنا قىلىنغان مۇنارمۇ ناھايىتى ئېگىز بولسۇن، ئۇنىڭ يېنىدا قەسىر-ئايۋان ۋە ھوجرىلار بىنا قىلىدۇرسۇن. قەسىر-ئايۋانلارغا رەڭمۇ-رەڭ زىلچىلارنى سالدۇرسۇن، مەن كېنىزەكلىرىم بىلەن ئۇ ئايۋانغا چىقىپ ئولتۇرىمەن. ھەر كىم ماڭا ئاشىق بولسا، مۇنارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، كۆمۈش چوكا بىلەن ئالتۇن ناغرىنى چالسۇن. مەن بۇ ئاۋازنى ئىشتىكەندىن كېيىن، يۈزۈمگە نىقاب تارتىپ، كېنىزەكلىرىم بىلەن مەيدانغا چىقىپ، مەيدان ئوتتۇرىسىغا تەخت قويۇپ ئولتۇرىمەن. ئاشىق بولغۇچى كىشى مەن بىلەن

① پەرسەڭ — ئۆزۈنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى. ھەربىر پەرسەڭ تەخمىنەن 6.24 كىلومېتر.

بەيت ئوقۇشۇپ شېئىر ئېيتالمسا، ئۇ ئادەم شاھ ياكى گاداي، باي ياكى مالاي، ياش ياكى قېرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۆزۈمنى ئۇنىڭغا قوبۇل قىلىمەن. ئەگەر مەن بىلەن بەيت ئېيتىشىپ شېئىر ئوقۇيالمسا، بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ، ئاشقىلار مۇنارىغا ئاستۇرىمەن. مېنىڭ شەرتىم شۇ.

ئەلچىلەر بۇ سۆزلەرنى ئىشتىكەندىن كېيىن پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ مەلىكىنىڭ سۆزىنى يەتكۈزدى. پادىشاھ:

— ئىختىيار قىزىمدا. قىزىمنىڭ دېگىنى ھېساب، — دەپ ئەلچىلەرنى يولغا سالدى. ئاندىن ۋەزىر ئەملاققا:

— بۇ ئىشقا سەن مەسئۇل بول، — دېدى.

ئەلچىلەر ئۆز شەھەرلىرىگە قايتىپ شاھزادىلەرگە مەلىكىنىڭ دېگەنلىرىنى مەلۇم قىلىشتى.

ئەلقىسسە، ئەملاق ۋەزىر رۇم شەھەر تەۋە بارلىق شەھەر، يۇرت، كەنتلەرگە، سەھرالارغا ھاشار ئالۇدىكى قويۇپ شۇنداق يارلىقنامە چىقاردى:

«يۇرت بېگى، مىلك بېگى، قازى بېگى، دىۋان بېگى، سىراب بېگى، تۇمەن بېشى، مىلك بېشى، يۈز بېشى، كۆك بېشى، قاپ بېشى قاتارلىق ئىسمى يوق بەگلەرگە جىسمى يوق باشلارغا، قاپمقى يوق باراڭلارغا، مېڭىسى يوق سارائىلارغا، چوڭ-كىچىك، ئۇلۇغ-ئۇششاق ھەممە يۇرت خەلقىگە مەلۇم بولسۇنكى، ھەممەيلەن رۇم ئوردىسىنىڭ ئالدىدا مەلىكىنىڭ چاھارباغ ئارام گۈلىستانى ۋە شەۋكەتلىك مەيدانى ئۈچۈن ئىشلىسۇن. ئاينىڭ يىگىرمە يەتتە كۈنىدىن باشلاپ قىرىقى ئادەملەر بىردىن كەتمەن، بىردىن زەمبىل، ئوزۇق-تالقان، قىلىچ-قالقان، چويۇن-داڭقان قاتارلىق نەرسە-كېرەكلىرىنى بىللە ئېلىپ كېلىپ ئەملاق ۋەزىرگە ئىشلەپ قايتقاي. مۇبادا بۇ ئىشتا ھايال بولساڭلار، قاتتىق جازالاپ زىنداڭغا تاشلايمەن. ئاسانلىقچە گۇناھىڭلاردىن ئۆتەيمەن.»

چاپارمەنلەر پادىشاھنىڭ يارلىقىنى ئاڭلاش بىلەنلا يۇرت-يۇرتلاردىن ھاشارلارنى ئالدۇرۇپ كېلىپ ئەملاق ۋەزىرگە تاپشۇردى.

ئەلقىسسە، ئەملاق ۋەزىر رۇم شاھى ئوردىسىنىڭ ئالدىدا بىر كەڭرى مەيدان ياسىدى. مەيداننىڭ يېنىغا بىر چاھار باغ بىنا قىلدى. ئۇ باغقا يەتمىش ئىككى خىل مېۋىلىك دەرەختىن كۆچەت قويدى. كۆچەتلەردىن ئالدى بىلەن خورما، ئەنجۇر، ئالما، ئۈزۈم، ئانار، جىنەستە، ئالۇچا، بالۇچا، ئەينولا، شاپتۇل، زەردولا، بەھى، ئامۇت، نەشپۈت، ياڭاق، چىلان، جىگدە، ئۇجمە، ئۆرۈك قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنى بەرپا قىلدى. باغ ئوتتۇرىسىغا بىر كۆل قېزىپ، يېنىغا بىر شاھانە سۇپا بىنا قىلدى.

ئۇنىڭ ئەتراپىغا جاھاندا بار گۈللەرنىڭ ھەممىسىنى كۆچۈردى. گۈللەردىن ئالدى بىلەن قىزىلگۈل، سېرىقگۈل، تاجىگۈل، ئەنبەرگۈلى، رەيھانگۈل، ساباگۈل، مەخمەلگۈل، ھىندىستان گۈلى، خىتاي گۈلى، ھەمجۇگۈل، باھارگۈل، نارجانگۈل، ياسىمەنگۈل، لەيلىگۈل، چىنىگۈل، قازاقگۈل، ھەشقىپىچەك گۈلى، زەپەرگۈل، زەيتۇنگۈل، سەۋزەگۈل، تولدۇرماگۈل، قامچىگۈل، ساپاق

سىز گۈل، قاراگۈل قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى چاھارباغقا كۆچۈردى.

گۈللەر ئېچىلدى. مېۋىلەر چېچەكلەپ پىشتى، ئېرىقلاردىكى سۇ راۋان ئېقىشقا باشلىدى. جانىۋارلار بۇلبۇل، شاتۇتى، كەكلىكلەر قىزىلگۈللەر ئارىسىدا سايراشقا باشلىدى. باغنىڭ تۆت ئەتراپىغا جاھاندا بار دەرەخلەرنىڭ ھەممىسىنى تىكتى. بۇ چاغدا شۇنداق خۇش ھاۋالىق باغچە بولدىكى، يەر يۈزىدە بۇنداق باغچىنى ھېچكىم كۆرۈپ باقمىغانىدى. ھېچقانداق بىر پادىشاھ بۇنداق باغچە ياسىتىپ باقمىغانىدى. باغچىنىڭ خۇش پۇراقلىرى ئادەمنىڭ دىماغلىرىغا ئەتىر ھىدلىرىنى تولدۇراتتى.

ئەلقىسسە، باغنىڭ يېنىغا بىر مۇنار ياساتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يەتمىش پەلەمپەي ئارقىلىق چىققىلى بولاتتى، مۇنار ئۈستىگە ئالتۇن ناغرا بىلەن كۆمۈش چوكا تەييار قىلىپ قويدى. مۇنارنىڭ يېنىغا بىر قەسىر بىنا قىلدۇردى. ئۇ يەردە كۆمۈش كۇرسى، ئالتۇن تەختە قويدۇرۇپ ئۈستىگە رۇمنىڭ قىممەت باھالىق ماتالىرىدىن پايانداز سالدۇردى. كارىۋات سۈپىلارغا ھەر خىل ئەتىۋارلىق بىساتلاردىن تۆشەكلەرنى سالدۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مولۇن تېرىسى، كىمخاب، مەخمەل، تەتىلا قاتارلىق ئېسىل يوپۇقلارنى يېپىپ قويدى. قەسىر يېنىدا بىر ئازادە مەيدان بىنا قىلدۇرۇلدى. ئەملاق خالايىقنى شۇنداق قاتتىق ئىشلەتتىكى، بۇ ئىمارەتلەر مەلىكىنىڭ دېگىنىدىن يۈز ھەسسە زىيادە ھەشەمەتلىك قىلىپ ياسالدى. بۇيرۇلغان ھەممە نەرسىلەر تەييار بولدى. ئادىل پادىشاھ ھاشارغا ئىشلىگەنلەرگە يۈز تەڭگىدىن پۇل، يۈزدىن نان ئىنئام بېرىپ ئۆز يۇرتلىرىغا ياندۇردى. ئۇلار بۇ زۇلۇم-جاپادىن قۇتۇلغانلىقىغا يۈز مىڭ شۈكرى-سەنالارنى ئېيتىپ ئۆز كەنتلىرىگە راۋان بولدى.

ئەلقىسسە، پادىشاھ ئەملاق ۋەزىرگە جار سالدۇرۇشنى بۇيرۇدى. ئەملاق ۋەزىر جارچىغا جار سالدۇردى. جارچى خالايىققا: «ئەيىۋھەننەس، ئىشتىكلار ئامۇ خاس، پادىشاھ ئادىلنىڭ پاكلىق پەردىسى ئېچىلىپ ئۆسۈپ يېتىلگەن بىر ساھىبجامال قىزى بار، ھەرقايسى شەھەر-ۋىلايەتتىن ھەرقانداق بىر كىشى مەلىكە دىلرەز خۇبان سەنەم ئاشىقىغا ئاشىق بولسا، خاھى شاھ، خاھى گاداي بولسۇن، خاھى مالاي بولسۇن، خاھى قېرى، خاھى ياش بولسۇن مەلىكە بىلەن تەڭ بېيىت ئوقۇپ شېئىر ئېيتىشالسا، شۇ كىشى كۆيئوغۇللۇققا قوبۇل قىلىنىدۇ. ئۇ كىشىدىن تويغا ھېچ نەرسە ئېلىنمايدۇ. شاھنىڭ بارلىق مال-مۈلكى شۇ كىشىنىڭ بولىدۇ. ئەگەر بېيىت ئوقۇش، شېئىر ئېيتىشتا مەلىكىگە تەڭ كېلەلمىسە، ئۇنداق ئادەمنىڭ بېشى كېسىلىپ، ئاشقىلار مۇنارىغا ئېسىلىدۇ...» دەپ جار سالدى. مەلىكە ئۆزىگە زىبۇ زىننەت بېرىپ چاھارباغقا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ باغقا «باغى ئىرەم جەننەت بېغى» دەپ ئات قويۇلدى.

ئەلقىسسە، مەلىكىنىڭ داڭقى پۈتكۈل ئالەمگە تارالدى. ئۇنىڭ شائىر ۋە دانالىقى جاھانغا پۇر كەتتى، مەلىكىنىڭ داڭق تۇسمىپىنى ئاڭلاۋېرىپ خالايىقنىڭ قۇلاق-لىرى گاس بولاي دېدى. مەلىكىنىڭ خەۋىرىنى شاھزادىلەرگە ئېيتقان كىشىلەر

كاتتا ئىنئاملار بىلەن تارتۇقلاندى. مەلىكمنىڭ چىرايلىق، خۇش خۇي، چىچەن شائىرلىقىنى ئاڭلاپ نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ يۇرىكى داغلاندى. مەلىكمنىڭ ئېغىر شەرتلىرى تۇيۇلدىن نۇرغۇن قورقۇنچاق كىشىلەرنىڭ يوللىرى باغلاندى.

ئەلقىسسە، نۇرغۇن شاھزادىلەر مەلىكە بىلەن شېئىر ئېيتىشقىلى كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن مەلىكىگە تەڭ كېلەلمەي باش لىرىدىن ئايرىلدى. مەلىكە شۇ يوسۇندا تۆت يۈز سەكسەن ئالتە شاھزادىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ، ئاشىقلار مۇنارىغا ئاستى، بۇ خەۋەر پۈتۈن ئالەمگە تارقالدى.

ئەلقىسسە، رۇم شەھىرىدە قۇبەيس ئىسىملىك بىر بۇۋاي بار ئىدى. يېشى يەتمىشتىن ئاشقانىدى. ئۇ مەلىكىنىڭ تەرىپىنى ئاڭلاپ، غايىبانە ئاشىق بولدى. بىر كۈنى قۇبەيس بۇۋاي مەلىكە بىلەن بېيىت ئېيتىشىش ئۈچۈن ئوردا ئالدىدىكى مۇنار بېشىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ مەلىكىنىڭ يۈز مىڭ ناز ۋە نازاكەتلەر بىلەن مۇنار ئۈستىدە ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. بۇنى كۆرۈش بىلەنلا بۇۋايىنىڭ يۈرەك باغرىغا ئوت تۇتىشىپ مەلىكىنىڭ ئىشتىياقىدا بۇ بېيىتنى ئوقۇدى. نەزمە:

تۇتاشتى ئىشق ئوتى جانغا چىغىن چاق
قاندەك ئەي ساقى،
بولاي بىر بادە تۇتساڭ يېڭى جان تاپ
قاندەك، ئەي ساقى.
بۇ جانغا ئىشق ئوتى چۈشتى يۈرەكنى
پارىلەر ئەيلەپ،
تەجەللى يۈزىدىن تور ئۈزرە ئوت سالغانىدەك، ئەي ساقى.

سېنىڭ ھۆسنى جامالىڭ مىسلى ئوتدۇر
بەرق ئىلە باران،
يادا تاشىغە قان يەتكەچ ياغمن ياغقاندەك،
ئەي ساقى.
ياغار يامغۇردەك ئىشكىم چۈن بولۇر لەئ
لىڭ شاراب ئالۇد،
قوشۇلماق ھەم مۇيەسسەردۇر مېنى تۇتقاندەك، ئەي ساقى.

ئەلقىسسە، ئۇ بۇۋاي مەلىكىنىڭ ئىشتىياقى بىلەن مۇنارىنىڭ يېنىدا ئۈچ كېچە-كۈندۈز ياتتى. كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىدى. گېلىدىن تاماقمۇ ئۆتمىدى. ئىشق ئوتىدا شەيدا بولۇپ كۈنلەرنى تۈنگە ئۇلىدى. ئۈچ كۈندىن كېيىن مەلىكە يەنە مۇنار ئۈستىگە چىقتى. مەلىكە يېنىدا يىغلاپ ئولتۇرغان بۇ بۇۋاينى كۆرۈپ:

— ئەي بۇۋا، بۇ يەردە نېمە قىلىپ ئولتۇرىسەن؟ — دەپ سورىدى.

— ئەي مەلىكەم، — دېدى بۇۋاي، — سىزنىڭ ھۆسن جامالىڭىزنى كۆرۈپ ئاشىقى شەيدا بولدۇم، ئۈچ كۈندىن بېرى جامالىڭىزغا ئىنتىزاردۇرمەن. سىز بىلەن بېيىت ئوقۇپ، شېئىر ئېيتىشىپ قېرىغان ۋاقتىمدا سىز بىلەن كۈنۈمنى راھەتتە ئۆتكۈزەي، دەپ بۇ يەردە ساقلاپ تۇرۇۋاتىمەن.

مەلىكە كۆڭلىدە: «بۇ بۇۋاينىڭ قولىدىن خېلى ئىش كېلىدىغان ئوخشايدۇ. ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشمۇ قېيىن بولسا كېرەك. مەن بۇ بۇۋايدىن بىر سوئال سوراپ كۆرەي، جاۋاب بېرەلمەي كېتىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دەپ بۇۋايدىن:

— ئەي بۇۋا، — دېدى مەلىكە، —

سىزنى بۇ يەردىن كېتىك دېسەم ئۇنىمە-
غۇدەكسىز. ئەگەر ماڭا راستلا ئاشىق
بولسىڭىز بېيىت ئېيتىپ بېقىڭ.
قۇبەيس بوۋاي دەرھال بۇ بېيىتنى
ئېيتتى. نەزمە:

ھېچ كىشى سەندەك جاھاندا، دىلبەرىم،
رەنا ئەمەس.
بىر مېنىڭدەك ھېچ كىشى يارىم ساڭا
شەيدا ئەمەس.

مەلىكە كۆڭلىدە: «بۇ بوۋاي بېيىتنى
ياخشى ئوقۇدى. ئەمما ئۇ ياشلىق مەۋسۈ-
مى كېتىپ، قېرىلىق مەزگىلىگە يەتكەن
بوۋاي ئىكەن» دەپ، بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

قېرىلار ياينى تارتار، ئوت ئاتالماس،
ئەگەر ئاتقان بىلەن ھەرگىز قادالماس.
قاشىدا ياتسا ناگاھ نازىنىن قىز،
كېچە تاك ئاتقۇچە بىر سۆز قاتالماس.

بۇنى ئاڭلىغان بوۋاي بۇ بېيىتنى
ئوقۇدى:

ئەي مەلىكەم مەن سېنى ھەر كۈندە مىڭ
كۆرگۈم كېلۇر،
كۆرمىسەم ئايدەك يۈزۈڭنى، كۈندە مىڭ
ئۆلگۈم كېلۇر.
تەقدىرى ئاللا بىلە بىزگە ۋىسال بولغان
زامان،
لەۋلىرىڭگە، ئەي مەلىكەم، كۈندە مىڭ
سۆيگۈم كېلۇر.

مەلىكە بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

ئەي بوۋا، كەتكەن بۇ يەردىن سەن ماڭا
ئاشىق ئەمەس،
سەن قېرى، مەن ياش قاراپباق ئىككىمىز
لايىق ئەمەس.
نەچە يۈز شاھزادىلەر ئىشقىمدا كەتتى
دۇنيادىن،
ساڭا خۇش ياققان بىلەن كۆڭلۈم مېنىڭ
مايىل ئەمەس.

مەلىكە بېيىت ئوقۇپ بولۇپلا كۆڭ-
لىدە: «بۇ بوۋاي بېيىتنى ياخشى ئوقۇدى.
ئۆزى قېرىغان بولسىمۇ كۆڭلى ياش
ئىكەن. ئىشىنىڭ مۇشۇنچىلىك ۋاقتىدا
ئۇنىڭدىن قۇتۇلاي» دەپ ئويلاپ «جاللات»
دەپ ۋارقىرىدى، بۇنى ئاڭلىغان بوۋاي
جېنىنى غەنىيمەت بىلىپ بىر كوچىغا قاراپ
يۈرۈپ كەتتى. بوۋاي جېنىنىڭ ئامان
قالغانلىقىغا يۈز مىڭ شۈكرىلەرنى ئېيتىپ
ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. ئاردىدىن يەتتە
ئاي ئۆتتى. بىر كۈنى بوۋاي چۈشىدە
مەلىكىنى كۆرۈپ ئويغاندى. ئۇ مەلىكە-
نىڭ ھىجرىدە سەرگەردان بولدى-دە،
ھۇنار يېنىغا يەنە كېلىپ، بىر بۇلۇڭدا
يىغلاپ ئولتۇردى.

ئەلقىسسە، مەلىكە دىلىرىز خۇبان سەنەم
ئاغىچىنىڭ گۈلئەندام ئىسىملىك بىر
كېنىزىكى بار ئىدى. گۈلئەندام بوۋاينىڭ
بۇلۇڭدا يىغلاپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى.
ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ئەي بوۋا، نېمە ئۈچۈن يىغلايسەن؟ — دەپ سورىدى.

— نېمىشقا يىغلىماي، — دېدى بوۋاي، — مەلىكىنىڭ ھۆسن - جامالىنى كۆرگەندىن بېرى ماڭا ئارام يوق. بۈگۈن كېچە مەلىكىنى چۈشۈمدە كۆرۈپ ئىچىمگە قايتىدىن بىر ئوت تۇتاشتى. مەلىكىنىڭ ئىشق پىراقىدا يۈرىكىم كۆيۈپ

كاۋاپ بولدى. شۇڭا مەلىكىنىڭ ھۆسن ـ جامالىنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىپ، بۇ يەردە يىغلاپ تۇلتۇردۇم.

ـ ئەي بوۋا، ـ دېدى مەلىكە، ـ سەن قېرىپ قاپسەن، ساقلىڭغا ئاق كىرىپتۇ. يەنە ئاشىقلىق دەۋاسى قىلىۋاتىسەن. سەن ئەمدى خىلۋەت بىر جايدا تۇلتۇرۇپ ئۆتكەن كۈنلىرىڭگە توۋا قىلىپ، ئاخىرەتنىڭ غېمى بىلەن كۈن ئۆتكۈزسەڭ بولماسمۇ؟

ـ ئەي مەلىكەم، بۇ دېگەنلىرىڭغۇ راست، ـ دېدى بوۋاي، ـ لېكىن مەلىكىنىڭ ئىشق ئوتى ۋۇجۇدۇمنى ئۆرتەپ ھېچ تاقىتىمنى قويمىدى. مەلىكىنىڭ ھۆسن ـ جامالىنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈۋالسام، ئۆلسەممۇ ئارمىنىم يوق.

گۈلئەندام بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مەلىكىنىڭ قېشىغا كىرىپ مۇنداق مەلۇم قىلدى:

ـ ئەي خانىم، ئىلگىرى بىر قېتىم كېلىپ بېيىت ئوقۇغان بوۋاي يەنە كېلىپ مۇنار يېنىدا ئولتۇرىدۇ. «بۇ يەردىن كەتكىن» دېسەم، «مېنىڭ يۈرەك باغرىم مەلىكىنىڭ ئىشق ئوتىدا كۆيۈپ كاۋاپ بولدى. ئۇنىڭ ھۆسن ـ جامالىنى يەنە بىر كۆرسەم مۇرادىم ھاسىل بولاتتى. شۇ چاغدا ئۆلسەممۇ ئارمىنىم يوق» دەپ يىغلاپ تۇرۇۋالدى. شۇنچە سۆزلەرنى قىلسامۇ كەتكىلى زادى ئۇنمىدى. ئامال قىلالماي قايتىپ كىردىم.

ـ ئۇنداق بولسا، ـ دېدى مەلىكە، ـ بىر تاختايغا سۈرتىمنى سىزىپ بوۋايغا بېرەي، ئۇنى كۆرسە مېنى كۆرگەندەك بولار، بۇنىڭغا ئۇنىمسا ئۆلتۈرىمەن.

مەلىكە قولىغا دۇۋەت قەلەم ئېلىپ بىر تاختايغا سۈرتىنى سىزىپ گۈلئەندامغا بېرىپ:

ـ بۇنى بوۋايغا بەرگىن. ئۆيىگە ئاپىرىپ كۆڭلىنى خۇش قىلسۇن، ـ دېدى.

ـ گۈلئەندام سۈرەتنى ئېلىپ چىقىپ بوۋايغا بەرگەندىن كېيىن:

ـ بۇ سۈرەتنى مەلىكەم سىزىپ بەردى. ئۆيۈڭگە ئاپىرىپ، سۈرەتكە قاراپ كۆڭلۈڭنى خۇش قىلغىن. ئەگەر بۇنىڭغا ئۇنىمساڭ مەلىكە سېنى ئۆلتۈرۈپ، بېشىڭنى ئاشقىلار مۇنارىغا ئاسىدۇ، ـ دېدى.

قۇبەيس بوۋاي سۈرەتنى كۆرۈپ خۇشال بولغان ھالدا ئۆيىگە قايتتى. بوۋاي ھەر كۈنى سۈرەتكە قاراپ زار ـ زار يىغلايتتى. بوۋايىنىڭ بالىسى ئاتىسىنىڭ بۇ ھالىنى كۆرۈپ «ئاتام دېۋانە بولۇپتۇ» دەپ مەسخىرە قىلدى. بوۋاي بۇنى ئاڭلاپ خىجىل بولۇپ، بالا ۋە ئۆي بىساتىنى تاشلاپ سۈرەتنى ئېلىپ بايا ـ ۋانغا قاراپ يولغا چىقتى. چۆل ـ بايابانلارنى كېزىپ، بىر تاغنىڭ باغرىغا يەتتى. ئۇ تاغدىن بىر غارنى ماكان تۇتتى. مەلىكىنىڭ سۈرىتىنى ئۆزىدىن يېرىم سائەتمۇ يىراق قىلماي، سۈرەتكە قاراپ كېچە ـ كۈندۈز يىغلايتتى. قورسىقى ئاچسا قومۇشنىڭ يىلتىزىنى تاماق قىلىپ يەيتتى. بوۋاينىڭ كۆزى ئەنە شۇنداق ئۆتمۈشەردى.

ئەلقىسسە، ئەمدى داستانىنى شاھ بەھرامدىن ئىشتاق. چىن خاقانىنىڭ بەھرام ئىسىملىك بىر ئوغلى بار ئىدى. بىر كۈنى شاھزادە شىكار قىلىشنى ئىختىيار قىلدى. سەپەر تەييارلىقى پۈتكەندىن كېيىن ئوۋ قوشلىرىدىن قارچىغا، لاچىن ـ

لارنى ئېلىپ بىر توپ يىگىتلەر بىلەن شىكارغا ئاتلاندى. توساتتىن بىر كىيىك شاھزادە بەھرامنىڭ ئالدىدىن قاچتى. شاھزادە كىيىكنىڭ كەينىدىن قوغلىدى. كىيىك تاغنىڭ باغرىغا كىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى. شاھزادە نائىلاج قايتماقچى بولۇۋىدى، قۇلقىغا بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. دىققەت قىلىپ ئاڭلاپ باقتى. ئاۋاز تاغ ئىچكى غاردىن چىقىۋاتاتتى. شاھزادە ئاتتىن چۈشۈپ، ئېتىنى بىر تۇپ چىنارغا باغلىدى ـ دە، غارنىڭ ئالدىغا كېلىپ قۇلاق سالدى. شاھزادە غار ئىچىگە قارىسا بىر بوۋاي تاختايغا قاراپ يىغلاپ ئولتۇراتتى. نەزمە:

غېرىبۇ مىسكىنۇ بىچارىدۇرمەن،
مەلىكەم ئىشقىدا ئەۋارەدۇرمەن.
كى مەندەك ئاجىزۇ ئەۋارەلەرنى،
كى ئىشق ئوتىدا كۆيگەن زارەلەرنى.
ھەممە ھاجەتلىرىمنى سەن راۋا قىل،
كەرەم لۇتفىڭ بىلە دەردىم داۋا قىل.
ئىلاھا، بۇ غېرىبنى شاد قىلغىن،
مەلىكەمنى ماڭا ئىرشاد قىلغىن.

شاھزادە بەھرام قۇبەيسىنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ئەي بوۋا، نەدىن كەلدىڭ؟ نېمە دەپ بۇ غار ئىچىدە يالغۇز يىغلاپ ئولتۇرىسەن؟ قولۇڭدىكى نېمە قىلىدىغان تاختا؟ — دەپ سورىدى.

— نېمىسىنى سورايسەن، يىگىت، رۇم پادىشاھىنىڭ پاكلىق پەرىسى ئىچىدە ئۇسۇپ يېتىلگەن ناھايىتى گۈزەل بىر قىزى بار. مەن ئۇنىڭغا ئاشىق بولغانمەن. بۇ تاختايىدىكى شۇ مەلىكىنىڭ سۈرىتى، — دەپ ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى بوۋاي.

شاھزادە بەھرام تاختايىدىكى سۈرەتنى كۆرۈپ، بىر ئاھ ئۇردى ـ دە، ھوشىدىن كەتتى. ئۇ مەلىكىگە ئاشىق بىقارار بولدى. شاھزادە شۇ ياتقانچە بىرنەچچە سائەتتىن كېيىن ھوشىغا كەلدى. ئاندىن مەلىكىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن تاختاينى قولىغا ئېلىپ:

— بوۋا، سەن مەلىكىنى شۇنچە ماختىدىڭ، ئۇ راستىنلا مۇشۇ سۈرەتتىكىدەك گۈزەلمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇ مەلىكىنىڭ ھۆسن ـ جامالى بۇ سۈرەتتىكىدىن يۈز ھەسسە ئارتۇق گۈزەل، — دېدى بوۋاي ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىغىنىچە ئاندىن بۇ بېيىتنى ئوقۇدى. نەزمە:

ئاتلارى چۈن مەلىكە دىلىرىزدۇر،
ھۆسنىنى كۆرمىگەنلەر ئۇسسۇزدۇر.
ساچلارى چۈن كۆكۈلنى بەند ئەتمىش،
قاشلارى خەتتى خالى قۇندۇزدۇر.
قەدى قامەتلەرى سەنەۋەردەك،
ھېغزى يوق بىر ئەلىف كەبى تۇزدۇر.
كۆزلەرى ھەم قافاقلارى قىيغاچ،
ھەم ئۇ زارى مەڭمزلارى ئۇزدۇر.
لەبى لەئل بەسى ئىبرۇر جان بەخىش،
ھەم بىنا گۈشە زۆھرە يۇلدۇزدۇر.
بويىنى سۇقسۇر كەبى نەراۋەتلىك،
سىينەسىدە ئىككى ئالما قىرمىزدۇر.
قىلدى تەئرىف ئول پەرىۋەشنى،
بۇ قۇبەيس ئىشق ئوتىدا جاندۇزدۇر.

شاهزاده بەهرام بۇ بېيتنى ئاڭلىماندىن كېيىن:

— ئەي بوۋا، مەلىكىنىڭ ئىشقىدا كۆپ جاپالارنى تارتىپسەن. مەن بىلەن بىزنىڭ شەھەرگە بارغىن. ساڭا قولۇمدىن كېلىشچە ئىلتىپات قىلاي، — دېدى. قۇبەيس ماقۇل بولۇپ شاهزاده بەهرامنىڭ كەينىدىن يولغا راۋان بولدى. شاهزاده ئادەملىرى بىلەن تېپىشىپ، بوۋاينى ئاتقا مندۇرۇپ شەھەرگە قايتتى. شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن قۇبەيسكە بىر ئۆينى مېھمانخانا قىلىپ بەردى. بوۋاي شاهزادىنىڭ ئىلتىپاتىدىن خۇش بولدى.

ئەلقىسسە، شاهزاده بەهرام شەھەرگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، مەلىكىگە غايىبانە ئاشىق بولدى. مەلىكىنىڭ ئىشقىدا كېچە-كۈندۈز كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىدى، تاماقتىنمۇ قالدى. خىزمەتچىلەر شاهزادىنىڭ ئەھۋالىنى خاقانى چىنغا مەلۇم قىلدى. بىر كۈنى خاقانى چىن شاهزادىنىڭ يېنىغا كىرىپ:

— ئەي ئوغلۇم، ئۇچ-تۆت كۈن بولدى. چىرايىڭىز سارغىيىپ كېتىپتۇ. مىجەزىڭىز يوقمۇ؟ ياكى بىر غەم-غۇسسىگە گىرىپتار بولدىڭىزمۇ؟ بۇلارنى يوشۇرماي ماڭا ئېيتىۋېرىڭ، — دېدى.

— ئەي ئاتا، مەندە غەم-غۇسسە دېگىنىمۇ كېسەلدىنمۇ ئەسەر يوق. مەن بىر دەردگە گىرىپتار بولدۇم، — دېدى شاهزاده.

خاقانى چىن:

— ئەي بالام، نېمە دەردكە گىرىپتار بولدۇڭ؟ قانداق دەردىڭ بولسا ماڭا دەۋەرگىن، — دېدى.

شاهزاده بەهرام:

— ئەي ئاتا، زۇم شەھەرىدە ئادىل شاه دېگەن بىر پادىشاه بارئىمىش. بۇ پادىشاهنىڭ بىر ساھىبجامال قىزى بار ئىكەن. ئۆزى شائىر ۋە دانا ئىكەن. مەن ئاشۇ مەلىكىنىڭ سۈرىتىنى كۆرۈپ بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدۇم. رۇخسەت قىلسىڭىز، زۇم شەھىرىگە بېرىپ ئۇنىڭ ۋەسالىغا مۇيەسسەر بولسام. بولمىسا ماڭا بۇنداق تىرىكلىكتىن ئۆلگىنىم ياخشىراق، — دېدى.

— ئوغلۇم، — دېدى چىن خاقانى، — بۇ ئىشقا بەش-ئون كۈن سەۋر قىلغىن. مەن بىر كېڭەش قىلاي.

شاهزاده ماقۇل بولۇپ ئۆز ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى. ئاردىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتتى. شاهزادىنىڭ ئەھۋالى كۈندىن-كۈنگە يامانلاشتى. ئاخىر ئۇ ئاتىسىنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— ئاتا، ماڭا رۇخسەت بەرگىن. مېنىڭ تاغدەك بەدىنىم سىمابىتەك زەئىپ بولدى. بۇنداق دەرد-ئەلەمدە يۈرگىنىمچە ئۆلگىنىم ياخشىراق ئەمەسمۇ؟ — دېدى.

چىن خاقانى نائىلاج ئوغلىغا رۇخسەت بەردى. پادىشاه شاهزادىگە بەش يۈز تۆگىگە لەئل-ياقۇت، ئونچە-مارجان، مەرۋايىت، زۇمرەت، دۇررى-جاۋاھىر ۋە يۈرتىنىڭ ماتالىرىدىن راسلاپ بەردى. تۆت يۈز ئالتۇن مەپە ياستىپ بىر مىڭ بەش يۈز يىگىتنى قوشۇپ بەردى. يۈز كېمە بىلەن خاقانى چىن شاهزادىنىڭ ئۇچ كۈنلۈك يەرگىچە ئۇزىتىپ قويدى.

ئەلقىسسە، شاهزاده بەهرام لەشكەرلىرى بىلەن ئالتە كۈن يول يۈرۈپ بىر مەنزىلگە چۈشتى. شاهزاده لەشكەرلىرىنىڭ ئاھ-پەريادچىكىشۋاتقانلىقىنى

ئاڭلاپ قۇلاق سېلىپ تۇردى. ئۇلاردىن بىرى: «ۋاي خۇدايىم، ۋاي پەرزەنتىم» دېسە، يەنە بىرى «ئاھ ئاتام، ئاھ ئانام» دەيتتى. شاھزادە ئۇلارنىڭ ئاھ-پەريادلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كۆڭلىدە: «بۇلارغا ھەقسىزەتەن ئۇۋال بولۇپتۇ. ئۇلارغا رۇخسەت بېرەي قايتىپ كەتسۇن» دەپ ئويلىدى ۋە:

— سىلەر قايتىپ بېرىپ بالا-چاقاڭلار بىلەن جەم بولۇڭلار. رۇم شەھىرىگە ئۆزۈم بارىمەن، — دەپ ئۇلارنى قايتۇرىدى-دە، ئۆزى يالغۇز رۇم شەھىرىگە قاراپ راۋان بولدى. نەچچە كۈن چۆل-جەزىرىلەرنى كېزىپ، جاپا-مۇشەققەتلەر تارتىپ مەلىكىنىڭ چاھار بېغىغا يەتتى. شاھزادە ئاشقلار مۇنارىدا ئېسىقلىق تۇرغان تۆت يۈز سەكسەن ئالتە شاھزادىنىڭ بېشىنى كۆرۈپ، ئۆز جېنىدىن ئۈمىدىنى ئۈزدى. ئۇ كۆڭلىدە: «ئۆز ئايىغىم بىلەن ئۆلۈمنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپتىمەن» دەپ ئويلىدى. ئاندىن يەنە «ئاشقلىق دەۋاسىنى قىلىپ بۇ يەرگە كەلدىم. ئەمدى قايتىپ كېتىش مۇناسىپ ئەمەس» دېگەنلەرنىمۇ كۆڭلىدىن ئۆتكۈزىدى. شاھزادە مۇنارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئالتۇن ناغرىنى كۆمۈش چوكا بىلەن شۇندىق ئۇرىدىكى، ناغرا ساداسى شەھەرنى بىر ئالدى. بۇ چاغدا مەلىكە دىلىرىز قەسىرىدە ئۇخلاۋاتاتتى. ناغرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ گۈلئەندامنى چاقىردى.

— سەن چىقىپ قاراپ باققىن، — دېدى ئۇ گۈلئەندامغا، — يەنە قايسى ئەجملى ئوشقان كەلدىكىن.

گۈلئەندام چىقىپ قارىسا بىر ياش يىگىت تۇرۇپتۇ. كېنىزەك بەھرامدىن:

— ئەي يىگىت، نەدىن كەلدىڭىز؟ نېمە ئىشىڭىز بار؟— دەپ سورىدى.

شاھزادە بەھرام:

— ئەي كېنىزەك، مەلىكىگە خەبىردار بولۇپ كەلدىم،— دېدى. كېنىزەك:

— ھەرقانداق كىشى مەلىكىگە بېيت ئوقۇشتا تەڭلىشەلمىسە ئاندىن ئۇ كىشىگە ئۆزىنى قوبۇل قىلىدۇ. بولمىسا ئۇنىڭغا قىلچە رەھىم قىلماي بېشىنى كېسىپ ئاشمقلار مۇنارىغا ئاسىدۇ، — دېدى.

— دېگەنلىرىڭ بەرھەق، — دېدى شاھزادە،— مەن مەلىكىگە چىن كۆڭلۈمدىن ئاشىق بولۇپ بۇ يەرگە كەلدىم. مەلىكە بىلەن كۆرۈشمەي كەتمەيمەن.

گۈلئەندام مەلىكىنىڭ قېشىغا كىرىپ:

— ئەي مەلىكەم، بىر كېلىشكەن ياش يىگىت سىزگە خەبىردار بولۇپ كېلىپتۇ. شۇنچە نەسىھەت قىلسامۇ قوبۇل كۆرمىدى،— دېدى.

مەلىكە بۇنى ئاڭلاپ دەرغەزەپ بولۇپ، كىيىملىرىنى كىيىدى. يۈزىگە ئۇپا-ئەڭلىك سۈرتتى. قۇلىقىغا ھالقىلارنى سېلىپ ئۆزىنى توزدەك ياساپ، كېنىزەكلىرىنى كەينىگە سېلىپ مۇنارنىڭ يېنىدىكى مەيدانغا كەلدى. مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كۈمۈش كۇرسى ئالتۇن تەختە قويدۇرۇپ تۆپىسىگە زەربابتىن يوپۇق ياپتۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەلىكە قاپاقلىرىنى سۈزۈپ، ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئايدەك ئولتۇردى. ئاندىن شاھزادىگە كۈمۈش كۇرسى قويدۇرۇپ بەردى. شاھزادە بەھرام مەلىكىگە شاھانە سالام ۋە تەزىم رەسمىيەتلىرىنى ئادا قىلدى. مەلىكە شاھزادە بەھرامنى كۆرۈپ شاتۇتىدەك سۆزگە كىردى:

ــ ئەي يىگىت، قايسى باغنىڭ گۈلـ
سىز، قايسى چىمەننىڭ بۇلبۇلسىز؟ قايسى
سەدەپنىڭ گۈھىرسىز؟ قايسى ئۇۋدىن
پەرۋاز قىلىپ كەلدىڭىز؟ نامە ـ نەسىبىڭىزـ
نى ماڭا بايان قىلىڭ،ــ دېدى.

ــ مەن خاقانى چىن پادىشاھىنىڭ
ئوغلىمەن،ــ دېدى شاھزادە بەھرام.
سىزنىڭ تەرىپ ـ تۆسمىڭىزنى ئاڭلاپ،
بىلمىنى ئىككى يەردىن باغلاپ، سىزنىڭ
ئىشق ـ پىراقىڭىزدا يۈرىكىمنى داغلاپ،
چىن ۋىلايىتىدىن كەلدىم. نېمە قىلسىڭىز
ئىختىيار ئۆزىڭىزدە،ــ دېدى.

ــ مېنىڭ ئىسمىم سەنەم ئاغىچا.
سىز ئىسمىمنى قوشۇپ تۆت مىسرا بېيىت
ئوقۇڭ. ئەنە شۇ چاغدا سىزنىڭ ماڭا
ئاشىق ئىكەنلىكىڭىز ئاشكارا بولىدۇ،ــ
دېدى مەلىكە.

شاھزادە بەھرام خۇشال بولۇپ بۇ
بېيىتنى ئوقۇدى. نەزمە:

ئەي سەنەم، لەئلى لەبىڭ بىسىيارمەيگۈنـ
دۇر بۇگۈن،
كۆزلەرىڭ فەغفۇرى چىن يا تازە پەرخۇنـ
دۇر بۇگۈن.
يا مېنىڭ خاسىيەتىمدۇر ياكى ئەكسى ئارەزىڭ،
گۈلشەنى كۆردۈم مەگەر جەننەتتىن ئەفـ
زۇندور بۇگۈن.

مەلىكە بۇ بېيىتنى ئوقۇدى. نەزمە:

ئاي يۈزۈم سۈزۈكلىكى چۈن سەرۋى مەۋـ
زۇندۇر بۇگۈن،
بارچە ئالەم ئىشتىياقىمدا جىگەر خۇنـدۇر
بۇگۈن.
بۇ قىزىل كىيگەن تەمام قىزلار كېنىزەكىم
مېنىڭ،
جىلۋە ـ جىلۋە ھەر تەرەپ سەد باغى كەلـ
كۈندۇر بۇگۈن.

شاھزادە بەھرام بۇ بېيىتنى ئوقۇـ
دى. نەزمە:

ئارى ـ ئارى ئارەزىڭ تىغى نەمايانـدۇر
بۇگۈن،
ۋەھشەتىڭدىن دەشتۇ سەھرا قىپقىزىل قانـ
دۇر بۇگۈن.
رەھىم قىلماي كۆپ كىشىنى خۇنى ناھەق
ئەيلەدىڭ
بۇ سېنىڭ زۇلمىڭگە يۈز ھۇجـجـاج ھەيـ
راندۇر بۇگۈن.

مەلىكە بۇ بېيىتنى ئوقۇدى. نەزمە:

بۇ يىگىتنىڭ چىھرەسى چۈن تۇرفە كەلـ
كۈندۇر بۇگۈن،
ياخۇماری شوربدۇر يا مەستى ئەفيۇنـدۇر
بۇگۈن.
يا ئۆلۈمنىڭ ۋەھىمدىن ھەر سۆزنى بىلـ
مەي ئايىتادۇر.
يا مەگەر دىۋانەمۇ يا زادە مەجنۇنـدۇر
بۇگۈن.

شاھزادە بەھرام بۇ بېيىتنى ئوقۇـ
دى. نەزمە:

دىلبەرىمنىڭ قەددى رەشكى سەرۋى مەۋـ
زۇنـدۇر بۇگۈن،
باردۇر لەئلى لەبى گويياكى مەيگۈندرۇبۇگۈن،
كەلدى يۈزمىڭ ئادەمنىڭ باشىنى كەسكەن
كىشى،
ئەي كۆڭۈل، مەردانە بول ئاشىق ئۆلەر
كۈندۇز بۇگۈن.

مەلىكە كۆڭلىدە: «بۇ قالتىس يىگىت ئىكەن» دەپ ئويلىدى. مەلىكىنىڭ شۇنداق بىر ئادىتى بار ئىدىكى، ھەرقانداق بىر كىشى شېئىرىدا ئۇنى يېڭىۋالاي دېسە، دەرھاللا يۇزىدىكى نىقابىنى ئاچاتتى. مەلىكىنىڭ ھۆسىن - جامالىنى كۆرگەن ھەرقانداق دانا شائىرمۇ ھوشىنى يوقتىپ ئەقلىدىن ئازاتتى. بەزىلىرى بىھوش بولۇپ يىقىلاتتى. شۇ چاغدا مەلىكە ئۆزلۈمگە بۇيرۇيتتى. مەلىكە يۇزىدىكى نىقابىنى كۆتۈردى. شاھزادە بەھرام مەلىكىنىڭ ھۆسن - جامالىنى كۆرۈپ «ئاھ» دەپ ھوشىدىن كەتتى. مەلىكە: «جاللات» دېگەندى، توققۇزدىن ئون سەككىز جاللات كىرىپ كەلدى. ئۇلار ئۆلتۈرۈلگەن ئادەملەرنىڭ قۇلاق، بۇرۇنلىرىنى پۇت ۋە قوللىرىنىڭ تىرناقلىرىنى ھالقا قىلىپ بويىنىغا ئېسىۋالغانىدى.

— لەببەي، ھۇرمەتلىك مەلىكەم. كىمنىڭ ئەجىلى يەتتى؟ بۇيرۇق قىلسىلا، ئۇنىڭ بېشىنى كېسىپ، يەر يۇزىدىن يوق قىلغايمىز،— دېيىشتى جاللاتلار.

مەلىكە تۆت جاللاتقا:

— بۇ يىگىتنى ئېلىپ چىقىپ بېشىنى كېسىڭلار، كېسىلگەن بېشىنى ئاشىقلار مۇنارىغا ئېسىڭلار،— دەپ ئەمر قىلدى.

جاللاتلار شاھزادە بەھرامنى ئالدىغا سېلىپ ماڭدى. يولدا ئۇلارغا مەلىكىنىڭ ئىنىسى ئۇچراپ قالدى. ئىنىكىسانا قارىسا نۇرانە ساھىبجامال يىگىت ئىكەن. شاھزادىنىڭ ئاپتاپتەك جامالىنى كۆرۈپ ئىنىسىنىڭ رەھمى كەلدى- دە، جاللاتلارغا:

— مەن چىقىۋاچە تەخىر قىلىپ تۇرۇڭلار. بۇ يىگىتنىڭ گۇناھىنى مەلىكىدىن تىلەۋالاي. گۇناھىدىن ئۆتسە ئەجەب ئەمەس. ئەگەر گۇناھىدىن ئۆتمىسە، مەن بەرگەن سۇتۇمگە رازى ئەمەس،— دېدى. ئىنىكىسانا مەلىكىنىڭ قېشىغا كىرىپ:

— ئەي قىزىم، مەن جاللاتلارنىڭ ساھىبجامال بىر يىگىتنى ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۇنىڭ گۇناھىنى سىزدىن تىلەيمەن، ئۇنى ئۆلتۈرمىسىڭىز،— دېدى.

— بۇ يىگىت،— دېدى مەلىكە،— ماڭا شېئىر ئېيتىشتا تەڭ كېلەلمىدى. شۇڭا ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇدۇم.

— ئەي قىزىم،— دېدى ئىنىكىسانا،— تۆت يۈز سەكسەن ئالتە شاھزادىنىڭ بېشىنى كەستىڭىز، بۇنىڭدىن سىزگە ھېچقانداق مەنپەئەت يەتمىدى. ھازىر پۇتۇن ئالەم خەلقى سىزنى «مەلىكە دىلىرىز» دېمەي، «مەلىكە خۇنرىز» دەيدىغان بولۇپتۇ. نۇرغۇنلىغان ياخشى يىگىتلەرنى ئۆلتۈرۈردىڭىز. قىيامەت كۈنى ئۇلارنىڭ قېسىمغا قانداق جاۋاب بېرىسىز؟ سىزگە بەرگەن سۇتۇمنىڭ ھەققى ئۈچۈن بولسىمۇ، بۇ يىگىتنىڭ خۇنىنى تۆكمىسىڭىز.

مەلىكە سەنەم ئاغىچا شاھزادە بەھرامنىڭ گۇناھىدىن ئۆتتى. ئىنىكىسانا جاللاتلارنىڭ قېشىغا كېلىپ شاھزادە بەھرامنى ئۆلۈمدىن خالاس قىلدى. شاھزادە ئۆلۈمدىن قۇتۇلغىنى ئۈچۈن ئاللاتائالاغا يۈز مىڭ شۈكرى سانالارنى ئوقۇپ، شەھەردىن چىقتى. دەريا بويىغا بېرىپ غۇسلى تەرەت قىلدى. ئىككى رەكەت شۈكرى نامىزى ئوقۇدى. تەڭرىگە ئۆز ھاجىتىنى ئېيتىپ، باياۋاندا قىرىق كۈن دۇئا - تەلەپ قىلىپ يىغلىدى.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەخمەت ھېمىت.

(داۋامى كېيىنكى سانىدا)

شاھ ئادىلخان

(چۆچەك)

زامان ـ زامانلار ئىلگىرى ئادىلخان ئىسىملىك بىر پادىشاھ ياشىغانىكەن. ئۇ يۇرتنى ئادىللىق بىلەن سوراپ پۇقرالارنىڭ دەردىگە دەرمان، غېرىب ـ مۇساپىرلارغا باشپاناھ بولىدىكەن.

بىر كۈنى خانىش ھامىلدار بولۇپ قاپتۇ ۋە ئاي كۈنى توشۇپ قوشكىزەك ئوغۇل تۇغۇپتۇ. پادىشاھ خۇشاللىقىدا خانىشقا يۇقىرى مەرتىۋە بېرىپتۇ. پۈتۈن يۇرتنى چاقىرىپ مەرىكە ئۆتكۈزۈپتۇ. پۇقرالارغا خەزىنىسىدىن پۇل، ئاشلىق تارقىتىپتۇ. ئاخىر ئۆلىمالارنىڭ مەسلىھىتى بىلەن بۇ بالىلارنىڭ بىرىگە ھەسەن، يەنە بىرىگە ھۈسەن دەپ ئات قويۇپتۇ. بالىلار ساغلام، ئەخلاقلىق، ئەقىللىك چوڭ بوپتۇ. بۇلار ئونبەش ياشقا تولغان كۈنى پادىشاھ كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بالىلارنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەپتۇ. زىياپەت ئاخىرلىشاي دېگەندە غېرىب ـ مىسكىنلەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان ئون قاراقچى پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

ـ بىز قاراقچىلارغا ئوچراپ مال ـ دۇنيالىرىمىزدىن ئايرىلغان سودىگەرلەر بولىمىز. تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ ئاران بۇ يۇرتقا يېتىپ كەلدۇق. ئاغزىمىزغا بىر چىشلەم نان سالمىغلى ئىككى كۈن بولدى. ئۆزلىرىدىن خەير خاھلىق تىلەيمىز...ـ دېيىشىپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرىگە قاراپ:

ـ بۇ مۇساپىرلارغا زىياپەت بېرىڭ، ـ دەپ بۇيرۇپتۇ. بۇ «سودىگەر» لەر تويغۇچە يەپ ـ ئىچىشىپتۇ. زىياپەتتىن كېيىن پادىشاھ بۇلارنى مېھمانخانىسىدا قونۇدۇرۇپتۇ.

قاراقچىلار ئۇخلىغان بولۇپ يېتىشىپتۇ. ئەتراپ تىنچىغاندىن كېيىن بىرىدىن ـ بىرىدىن ئورنىدىن تۇرۇشۇپتۇ ۋە خەزىنىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى تاغارلارغا قاچىلاپ پادىشاھنىڭ ئات ـ قىچىرلىرىغا ئارتىپتۇ. شۇ ئاردا خانىشنىڭ ھاجەت قىستاپ، ھۇجرىسىدىن چىقىپ قالىسكەن، قاراقچىلار ئۇنىڭ ئاغزىغا پاختا تىقىپ بىر قېچىرغا مىنگۈزۈپتۇ ۋە ئات، قېچىرلارنى ئۇچقاندەك چاپتۇرۇپ قېچىشىپتۇ.

پادىشاھ سەھەر ئويغىنىپ قارىسا خانىش يوق تۇرغۇدەك. شۇ ئاردا ۋەزىر كىرىپ:

ـ ۋاي پادىشاھىم، خەزىنىنىڭ ئىشىكى ئوچۇق، ئالتۇن ـ كۈمۈشلەر يوق تۇرىدۇ، ـ دەپتۇ. پادىشاھ بىلەن ۋەزىر مېھمانخانىغا كىرىپ قارىسا ئاخشامقى سودىگەرلەرنىڭ سايىسىمۇ يوقتەك. پادىشاھ قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ. ئۇ دەرھال ئىككى ئوغلى بىلەن ۋەزىرنى ۋە بىرقانچە چاپارمەنلەرنى ئېلىپ يولغا جىقىپتۇ. ئۇلار ئوچقۇر ئاتلارغا مىنىپ قاراقچىلارنىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ قوغلاپتۇ، ماڭا ـ ماڭا ـ سەھرا ـ جاڭگالىلاردىن، چۆل ـ جەزىرىلەردىن،

تاغ ـ جىلغىلاردىن ئۆتۈپ بىر دەريانىڭ سۈيى بەكمۇ ئۇلۇغ بولۇپ، ھەيۋەتلىك دولقۇنلاپ ئاقىدىكەن. پادىشاھ ۋەزىرىنى دەريادىن ئۆتكۈدەك جايىنى چاغلاپ چىقىشقا بۇيرۇپتۇ. ۋەزىر دەريانىڭ كىرىپ ئون قەدەم ماڭغا ـ ماڭمايلا كۆچلۈك دولقۇن ئۇنى يىقىتىپ تاشلاپتۇ. ۋەزىر:

ـــ مېنى قۇتقۇزۇڭلار، ـــ دېگىنىچە بىر لەيلەپ ـ بىر چۆكۈپ ئېقىپ كېتىپ ـ تۇ. پادىشاھ چاپارمەنلەرگە ۋەزىرنى قۇتقۇزۇشنى بۇيرۇپتۇ. چاپارمەنلەرمۇ دەريا ـ غا سەكرىشى بىلەنلا يىقىلىپ قايتا ئۇرنىدىن تۇرالماي سۇغا غەرق بولۇپ ئۆلۈپ ـ تۇ. پادىشاھ دەريا بويىدا ئىككىنچى ئۇخلى بىلەنلا قاپتۇ.

ـــ تەڭرىگە تەۋەككۈل...، ـــ دەپ ـ تۇ پادىشاھ ۋە ئىككى ئۇخلى بىلەن قول تۇتۇشۇپ سۇغا كىرىپتۇ. 15 قەدەمچە ماڭغاندىن كېيىن ھۇسەن مۇدۇرۇلۇپ يىقىلىپتۇ ـ دە، پادىشاھنىڭ قولىدىن تاجراپ ئېقىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ھۇسەننىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ مېڭىپتۇ. دەريانىڭ ئوتتۇرىغا بارغاندا تاغدەك بىر دولقۇن بۇلارنى يىقىتىپتۇ. دادا ـ بالا بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىپ كېتىپتۇ.

پادىشاھ لەيلىگەندە تىنىۋېلىپ، چۆككەندە ئېغىز ـ بۇرنىنى چىڭ يۇمۇۋېلىپ ئېقىۋېرىپتۇ. ئېقىپ ـ ئېقىپ بىر چاغدا قىرغاققا چىقىپ قاپتۇ. پادىشاھ ئۆزىنىڭ تىرىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ خۇدا ئالغا شۈكرى قىپتۇ ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇ يۇرتىنى يۇرت كېزىپ قاراقچىلارنى ئىزدەپتۇ، تاپالماپتۇ. بۇ يۇرتلاردا ھېچكىم ئۇنۇمسىغاچقا تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپ باشقا بىر يۇرتقا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇچىنچى كۈنى قاتتىق بوران چىقىپ پادىشاھ يولدىن ئېزىپ كېتىپتۇ. بىر چاغدا بوران توختاپتۇ. قارىسا بىر چۆل ـ باياۋانـدا تۇرغۇدەك. يەي دېسە نان يوق، ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇقتا چىداپ يەنە مېڭىپتۇ. بۇ چۆل ـ جەزىرىدە ئۇنىڭغا بىر ھەر كىشىمۇ ئۇچرىماپتۇ. ئاخىر ماغدۇرىدىن كېتىپ بىر توغراق تۇۋىدە يېتىپ قاپتۇ. بۇ پادىشاھ بۇ يەردە يېتىپ تۇرسۇن. ئەمدى بىز گەپنى دەريانىڭ بۇ قېتىمدىكى شەھەردىن ئاڭلايلى:

بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھىنىڭ يېشى 80 دىن ئېشىپ قېرىپتۇ ۋە كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. يەتتە ئىقلىمدىكى بارلىق داڭلىق تېۋىپلارمۇ ئۇنىڭ كېسىلىگە داۋا تاپالماپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرىدىن ئەھۋالارىنى يېنىغا چاقىرىپ:

ـــ كېسىلىم ساقايمايدىغان ئوخشايدۇ. مەن ئۆلگەندىن كېيىن ئوردىدىكى بەخت قۇشىنى قويۇپ بېرىڭلار. قۇش كىمنىڭ بېشىغا قونسا شۇ كىشى مېنىڭ ئورنۇمغا پادىشاھ بولسۇن، ـــ دەپ ۋەسىيەت قىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشاھ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. ئۇنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە قەپەستىكى بەخت قۇشىنى ئاسمانغا قويۇپ بېرىپتۇ. ۋەزىرلەر ۋە ئەھلدارلار بۇ قۇش قەيەرگە ئۇچسا شۇ تەرەپكە يۈگۈرۈشۈپ تۇ. لېكىن بۇ قۇش بۇ شەھەردە ھېچكىمنىڭ بېشىغا قونماي جاڭگاللىق تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپتۇ. ۋەزىرلەر ئاتلىرىنى تېز چاپتۇرۇپ بەخت قۇشىنى كۆزدىن يوقىتىۋەتمەي مېڭىپتۇ.

بىر چاغلاردا قۇش تىك ئۇچۇپ ئىگىزلەپ قانات قېقىپ تۇرۇپ زېمىنغا كۆز يۈگۈرتۈپتۇ ۋە ئۇچقاندەك پەسلەپ بىر توپ توغراققا قونۇپتۇ. بەخت قۇشىنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقانلار دەرھال توغراق تۇۋىگە كېلىشىپتۇ. قۇشمۇ توغراقتىن چۈشۈپ توغراقنىڭ تۇۋىدە ھوشسىز ياتقان بىر ئادەمنىڭ گەۋدىسىگە قونۇپتۇ.

خىزمەتكارلار بۇ زەئىپ ئادەمنى كۆتۈرۈپ ئوردىغا ئەكىلىپ يۇيۇپ تازىلاپ داۋالاپتۇ، قۇۋۋەتلىك خىزالار بىلەن بېقىپتۇ. ئۇ ئادەمگە بىرئاز ماغدۇر كىرىپ ئورنىدىن تۇرۇپتۇ. ئوردا ئەھلى ئۇنى تەبرىكلەپ شاھلىق تاجىنى كىيگۈزۈپتۇ. بۇ كىشى شاھلىق سىياقىغا كىرىپتۇ ۋە تەختكە چىقىپ ھۆكۈم يۈرگۈزۈشكە باشلاپتۇ. پادىشاھ ئۆزى ئۈچۈن شادىق خىزمەت قىلىدىغان ئىككى ۋەزىر ئىزدەشكە باشلاپتۇ. ئۇ مۇلازىملىرى بىلەن شەھەرنى ئايلىنىپ كېتىۋېتىپ بىر دوقمۇشتا ئۇرغۇن كىشىلەرنىڭ توپلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. قارىسا دوقمۇشتىكى تامدا: «بۇنىڭدىن بەش يىل ئىلگىرى دەريانىڭ تور تاشلىغانىدىم، تورغا بىر ئالتۇن بېلىق چۈشۈپ قالدى. بېلىقنى ئۆلتۈرسەم ئىچىدىن 15 ياشلىق چىرايلىق ئوغۇل بالا چىقتى. بەش يىلدىن بۇيان بۇ بالىنى بېقىپ كەلدىم. ئەمدى تۇرمۇش قىيىنچىلىقى تۇپەيلى بۇ بالىنى ساتماقچىمەن...» دېگەن مەزمۇندا ئېسىلغان چاپلاقلىق تۇرغۇدەك. پادىشاھ بىلمەقچىنى ئىزدەپ تېپىپ ئۇ بالىنى سېتىۋاپتۇ ۋە بالىنى ئەگەشتۈرۈپ يەنە بىر ۋەزىرنى ئىزدەپ يۈرت كېزىشكە باشلاپتۇ. مېڭىپ-مېڭىپ تاغ باغرىدا قوي بېقىۋاتقان بىر پادىچىغا ئۇچراپتۇ. پادىچىنىڭ يېنىدا 20 ياشلاردا بىر يىگىتمۇ بار ئىكەن. پادىشاھ پادىچى بىلەن تەنچ ئاماللىق سوراشقاندىن كېيىن:

— بۇ سىزنىڭ ئوغلىڭىزمۇ؟ — دەپ سورايتۇ.

— ياق، — دەپتۇ پادىچى، — بەش يىل بۇرۇن دەريا بويىغا مال سۇغارغىلى بارسام بۇ بالا قىرغاقتا يىغلاپ ئولتۇرۇپتىكەن. شۇندىن باشلاپ بۇ بالىنى ئۆزۈمگە بالا قىلىۋالدىم. پادىشاھ پادىچىغا ئۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش بېرىپ، بالىنى ئېلىپ ئوردىغا قايتىپتۇ. شۇندىن كېيىن يىگىتلەرنىڭ بىرىنى ئوك قول ۋەزىرلىككە، بىرىنى سول قول ۋەزىرلىككە تەيىنلەپتۇ. بۇ ياش ۋەزىرلەر شاھقا سەمىمىي، توغرا

مەسلىنى تىلەرنى كۆرسىتىپ دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ. پۇقرالارنىڭ قانداق ئارزۇ - ئارمانلىرىنىڭ بارلىقىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن پادىشاھ ئىككى ۋەزىرى بىلەن پۇقراچە كىيىنىپ شەھەر كوچىلىرىنى ئايلىنىشقا باشلاپتۇ. مېڭىپ - مېڭىپ قورسىقى ئېچىپتۇ، ئۇلار دوقمۇشتىكى ئاشخانىغا كىرىپ غىزالىنىپتۇ، غىزالىنىۋاتقاندا 40 ياشلاردىكى بىر ئايال بۇ مېھمانلارغا چاي قۇيۇپتۇ، دەسلەپكە چاينىڭ تەمى پادىشاھقا يېقىپتۇ. «بالىلىرىنىڭ ئانىسى دەسلەپكە تەملىك چاي دەملەيدىكەن» دەپ ئويلاپتۇ.

ئاشخانا خوجايىنىدىن:

— بۇ سىزنىڭ خوتۇنىڭىزمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ياق، — دەپتۇ خوجايىن، — تىلەمچىلىك قىلىپ بۇ ئاشخانىغا كېلىگەنىكەن، ئىچىم ئاغرىپ چايچىلىققا تەيىنلەپ قويدۇم.

پادىشاھ ۋەزىرلىرى بىلەن ئوردىغا قايتىپ بېرىپ ئاشخانا خوجايىنىنىڭ راسا زىلىقى بىلەن چايچى ئايالنى ئوردىغا ئېلىپ كېتىپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ — قۇربان ھېيىت كۈنى كەپتۇ. پادىشاھ خوتۇن - بالىلىرىنى سېغىنىپ يۇرىكى لەختە - لەختە قان بولۇپتۇ. ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن ئىككى ۋەزىرى ھەم چايچى ئايالنى ئۆزى ھاردۇق ئالىدىغان راۋاققا تەكلىپ قىلىپ:

— ھەر بىرىمىز بىشىمىزدىن كېچۇرگەن سەرگۈزەشتىلىرىمىزنى سۆزلىشەيلى، — دەپتۇ. ھۆسەن ئاۋۋال گەپ باشلاپتۇ:

— مەن ئەسلىدە ئادىلخان پادىشاھنىڭ ئەتىۋارلىق ئوغۇللىرىنىڭ بىرى بىلىدىم، — دەپتۇ ۋە دەريادا ئېقىپ كەلگەنلىكىنى، پادىچىغا يارەملىشىپ مال باقىقانلىقى قاتارلىقلارنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ. چايچى ئايال ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي:

— ۋاي بىچارە بالام، — دەپ ھەسەننى قۇچاغلاپ يىغلاپتۇ. پادىشاھمۇ ھەيران بولۇپ:

— خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن ئەر - خوتۇن، ئاتا - بالىلار يەنە بىر يەرگە جەم بولدۇق، دەپ يامغۇردەك شادلىق يېشىنى تۆكۈپتۇ. پادىشاھ پوتۇن ئوردا ئەھلىنى چاقىرىپ چوڭ زىياپەت بېرىپتۇ. زىياپەت راسا قىزىغاندا ئون ئادەم كىرىپتۇ ۋە:

— بىز يولدا قاراقچىلارغا ئۇچراپ قېلىپ مال - دۇنيالىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالغان سودىگەرلەرمىز. يەيدىغىنىمىز تۈگەپ كەتكىلى ئىككى كۈن بولدى. ئۆزلىرىدىن خەيرىخاھلىق تىلەيمىز، — دەپتۇ. پادىشاھ كۆڭلىگە بىر ئىشنى پۈكۈپتۇ - دە، سىرتقا چىقىپ قىلىچ - نەيزىلەر بىلەن قوراللانغان 50 لەشكەرنى باشلاپ كىرىپتۇ. قاراقچىلار ئۆز سىرىنىڭ پاش بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىپ قورقىنىدىن بارلىق جىنايەتلىرىنى ئىقرار قىپتۇ. پادىشاھ بارلىق پۇقرالارنى يىغىپ قاراقچىلارنى زىنداننا تاشلايدىغانلىقىنى جاكارلاپتۇ.

قاراقچىلارنىڭ زىيانكەشلىكىدىن بىزنىڭ بۇرۇنقى شاھلىق تەختىمىز ھەم ئائىلىمىز ۋەيران بولغانىدى. خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بىز ئەر - خوتۇن، ئاتا - بالىلار بۇ ئوردىغا قايتا جەم بولدۇق. بۇ خۇشاللىقىنى بارلىق پۇقرالىرىم بىلەن ئورتاقلاشماقچىمەن، — دەپتۇ پادىشاھ ۋە تاۋاق - تاۋاق ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى چېچىپتۇ. خەلق خۇشاللىقتا چۆمۈپتۇ. ئادىلخان پادىشاھ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە خاتىرجەم ياشاپتۇ.

سۆزلەپ بەرگۈچى: ياۋا يېزىسى غاراللىق كەنتىدىن ئەنسەرخان ئەتلىگۈچى: مۇھەممەتئىمىن قۇربان

سەنەۋبەر گۈلگە نېمە قىلدى گۈل سەنەۋبەر گە نېمە قىلدى

(چۆچەك)

رىۋايەت قىلىنىشچە زامانىي ئەۋۋىلدە كۈنچىقىش تەرەپتىكى گۈزەل بىر شەھەر- دە پەرىدۈن ئىسىملىك پاك، دىيانەتلىك، ئەدىل - ئەخلاقلىق، باي بىر ئادەم ئۆتكە- نىكەن. ئۇنىڭ يېزا - قىشلاقلاردا ھەددى - ھىسابسىز مال - چارۋىلىرى، يەر - زېمىن، باغ - ۋارانلىرى، شەھەردە ئونلىغان سودا- ساراي، دۇكان، ئۆي - ئارام‌لىرى بارئىكەن. خوتۇنى خېلى بۇرۇنلا قازا قىلىپ كەتكە- نى ئۈچۈن قايتا ئۆيلەنمەي ئېچ ئوغلى بىلەن بىللە ئۆز تىرىكچىلىكىنى قىلىپ باياشات ياشاپ كەلگەنىكەن. چوڭ ئوغلىنىڭ ئىسمى باقى، ئوتتۇرانچى ئوغلىنىڭ ئىسمى ساقى، كەنجى ئوغلىنىڭ ئىسمى ھاكى ئىكەن.

كۈنلەر، ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. پەرىدۈن بايمۇ كۈندىن - كۈنگە قېرىپ ئاجىزلاپ قاپتۇ. قول - ئىلكىدىكى مال - دۇنيا، پۇل - پۈچەكلىرىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ئۈستىدە پات - پات ئوي - خىيالغا چۆكىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ ئاخىر: «ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بار. قازارا كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆلۈمنىڭ ئەلچىسى يېتىپ كېلىپ، خۇدا مەندىن ئۆز ئامانىتىنى ئالىدىغان بولسا ئەھۋالىمىلا دېمەكتىن باشقا چارە يوق. ۋاقتى - سائىتى يېتىپ كەل- گەندە ھەر قانچە ئالدىرىغىنىم بىلەنمۇ ھېچنېمىگە ئۈلگۈرەلمەي قالمەن. مال - دۇنيا دېگەن مۆرىتى كەلگەندە بىر تۇغ- قان قېرىنداشلارنىمۇ بىر - بىرىگە دۇشمەن قىلىۋېتىدىغان نەرسە. ئوغۇللىرىم مەندىن كېيىن قالسا مال - دۇنيا، پۇل - پۈچەك تالىشىپ، بىر - بىرلىرى بىلەن ئارازلىشىپ يۈرمىسۇن. ياخشىسى كۆزۈم يۇمۇلماستا بۇ مال - مۈلۈك، تەئەللۇقاتلارنى چىرايلىق بىر تەرەپ قىلىۋەتكىنىم تۈزۈك» دې- گەن نىيەتكە كەپتۇ - دە، بىر كۈنى ئوغۇل- لىرىنى ئالدىغا چاقىرىپ دەرقەمدە ئولتۇر- غۇزۇپتۇ.

— بالىلىرىم، — دەپتۇ پەرىدۈن باي ئوغۇللىرىغا تەكشى كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، — بېشىم يەتمىشتىن ئاشتى. ئىككى پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىدى. كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ كۆزۈمدىن نۇر، پۇت - قولۇمدىن ماغدۇر كېتىپ بارىدۇ. ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى كېلىپ، ئەتە بەشكۈن ئۈ ئالەمگە سەپەر قىلىپ كەتسەم، بالىلىرىم نېمە بولۇش- تىكى دەپ بىر كۆزۈم كەينىدە، داغى- ھەسرەت - نادامەتتە قالماي، خۇدانىڭ ئىل- تىماتى بىلەن تۇغۇلۇپ ھالا بۇگۈنگە كەل- گۈچە ھۇرۇنلۇق، ھىيلە - مىكىردىن يىراق

بولۇپ، باشقىلارنىڭ مال ـ مۈلكىگە كۆز ئالايتماي، هالال ئەمگەك، سودا ـ سېتىق، تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەپتىمەن. بۇنىڭ بەدىلىگە خۇدايىم ماڭا نۇرغۇن مال ـ مۈلۈك، بايلىق ئاتا قىلىپتۇ. ئەمدى بۇ نەرسىلەرنى سىلەرگە ئۆز قولۇم بىلەن تەقسىم قىلىپ بېرىشنى لايىق تاپتىم. مەندىن كېيىن قالغانلار تەييارغا هەپيار بولۇپ، بارنى يەپ ـ ئىچىپ، بۇزۇپ چېچىپ تۈگەتمەي، مەندىن قالغان بۇ ئاز ـ تولا مال ـ دۇنيانى ئاتا مىراسى دەپ قەدىرلەپ، دەسمەي قىلىپ، سىلەرمۇ ماڭا ئوخشاش هالال ئەمگەك، سودا ـ سېتىق، تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇڭلار. بىر ـ بىرىڭلارغا يار ـ يۆلەكتە بولۇپ، ئىناق ـ ئىجىل ئۆتۈڭلار، هېنىڭ سىلەردىن ئۈمىد قىلىدىغىنىم مۇشۇ، بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر؟

ـــ باش ئۈستىمىزگە دادا. دېگىنى ئىمز بويىچە ئىش قىلىمىز، ـــ دېيىشىپتۇ ئۈچ ئوغۇل تەڭلا قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

ـــ مۇنداق بولسۇن بالىلىرىم، هەر كىمنىڭ ئۆز ئالدىغا ئوي ـ خىيالى، كۆڭلىگە پۈككىنى بولىدۇ. بەلكىم سىلەرنىڭمۇ ئويلىغىنىڭلار باردۇ. قېنى، سىلەر نېمىگە موهتاج، نېمە ئالماقچى، ئۆز ئاغزىڭلار بىلەن ئېيتىڭلار. نېمىنى تەلەپ قىلساڭلار مەن سىلەرگە شۇ نەرسىنى بېرەي، ـــ دەپتۇ ئۇ ئىختىيارنى بالىلىرىغا بېرىپ.

مۇنداق قىلىش ئارقىلىق بۇ ئادەم بىرىنچىدىن، بالىلىرىم ئۆزى ئىختىيار قىلغىنىنى ئالسۇن دەپ ئويلىغان بولسا، ئىككىنچىدىن بالىلىرىنىڭ ئىنسابىنى سىناپ باقماقچى بولغانىكەن.

ـــ قېنى، چوڭىدىن كەلسۇن. ئېيتقىنا ئوغلۇم، سەن نېمىلەرنى ئالاي دەۋاتىسەن؟ ـــ دەپ سوراپتۇ چوڭ ئوغلىدىن.

ـــ سودا ـ سېتىققا خېلى پىشىپ قالدىم دادا. مەن شەهەردىكى سىزگە قاراشلىق بارلىق سودا ـ ساراي، دۇكان، قورۇ ـ جاي، نەق پۇللارنىڭ هەممىسىنى ئالاي، ـــ دەپتۇ ئۇ قىلچە خىجىل بولماي.

دادىسى چوڭ ئوغلىنىڭ ئىنساپسىزلىقىدىن كۆڭلىدە رەنجىگەن بولسىمۇ يەنە بىلىندۇرمەي، ئوتتۇرانچى ئوغلۇم نېمىلەرنى ئالىمەن دەيدىكىن، دەپ ساقىدىن سوراپتۇ:

ـــ قېنى، سەنچۇ ئوغلۇم، سەن نېمە ئېلىشنى ئويلاۋاتىسەن؟

ـــ مەن تاغدىكى مال ـ چارۋا، يېزىدىكى يەر ـ زېمىن، باغ ـ ۋارانلارنى ئالىمەن، ـــ دەپتۇ ئوتتۇرانچى ئوغلى ساقىمۇ قىلچە تەپتارتماي.

ـــ بالىلىرىم، ئۇكاڭلارغا بىر نېمە قالمىدىغۇ؟ ـــ دەپتۇ دادىسى هەيرانلىق ئىچىدە ئىككىسى ئوغلىغا قاراپ. لېكىن ئۇلار زۇۋان سۇرمەي جىملا ئولتۇرۇشۇۋاپتۇ. دادىسىنىڭ بېشى قېتىپ نېمە دېيىشىنى بىلمەي كەنجى ئوغلى هاكىغا قاراپتۇ. هاكى كۈلۈپ تۇرۇپ:

ـــ دادا، بايلىق مەڭگۈلۈك نەرسە ئەمەس. ماڭا مال ـ دۇنيانىڭ كېرىكى يوق. سىز مېنى كىچىكىمدىن بېقىپ، مېڭىر جاپا بىلەن مۇشۇنچىلىك چوڭ قىلدىڭىز، ئاتىلىق قەرزىڭىزنى ئادا قىلدىڭىز. مۇشۇنىڭ ئۆزىمۇ هەر قانداق مال ـ دۇنيادىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. يەتتە ئەزا ساق، بۇنىڭدىن كېيىن مەن ئىككى بىلىكىمگە تايىنىپ هالال ئەمگەك قىلىپ، بىمالال جان بېقىپ كېتەلەيمەن. ماڭا پەقەت سىزنىڭ

رازىلىقىمز، دۇنيامىزلا كېرەك، ماڭا ياخشى تىلەك ـ ئارزۇيمىزنى ئىزھار قىلىپ دۇنيا قىلىپ قويسىمىز بېشىم ئاسمانغا يېتمىدۇ، ـ دەپتۇ.

كەنجى ئوغلى ھاكىنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن دادىسىنىڭ كۆڭلى سۆيۈنۈپ كېتىپتۇ. ئىنساپسىز ئىككى ئاكىسى ھېچنېمە ئاڭلىتمىغاندەك قۇلاقلىرىنى يۇپۇرۇپ، تېتۈر قاراپ ئولتۇرۇشۇۋاپتۇ.

شۇ كۈندىن باشلاپ پەرىدۇن باي ھەر كۈنكى بەش ۋاخ نامىزىدا كەنجى ئوغلى ھاكىنىڭ سالامەتلىكى، ئامانلىقى، بەخت ـ تەلىيىنى تىلەپ دۇئا قىلىپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ ئادەم دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ. كۆڭلى قارا باقى بىلەن ساقى دادىسىدىن قالغان دەفنى ـ دۇنيانى خەجلەپ بايىاشات كۈن كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ. ئىنسى ھاكى بىلەن كارىمۇ بولماپتۇ. ھاكى كوچىدا مەدىكارچىلىق قىلىپ جان بېقىپ يۈرۈپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ ساقىنىڭ نېمىتى بۇزۇلۇپتۇ ـ دە، ئاكىسى باقىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

ـ ئاكا، ئاڭلىسام ئىنىمىز ھاكى كوچىدا مەدىكارچىلىق قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ئىشىنى قىلىپ يۈرۈپتۇ. خەۋىرىڭ بار، مەن بولسام يىللىقچى يالاپ بىكار پۇل چىقىم قىلۇاتىمەن. ئىنىمىز ھاكىنى ئەكىلىپ، ئاشقان ـ تاشقان تاماق، ئەسكى ـ تۈسكى كىيىم ـ كېچەكلەرنى بېرىپ، قويۇمنى باقتۇرايمىكىن دەۋاتىمەن، قانداق دەيسەن؟ ـ دەپتۇ.

ـ ناھايىتى بەلەن ئويلاپسەن ئۇكام، ـ دەپتۇ ئاكىسى باقى، ـ شۇنداق قىل. بىكارلا ئەمگەك كۈچى دېگىنە. يەنە بىر ھېسابتا كىشىلەرنىڭ: ئىنىسىغا قارىمىدى، ـ دېگەنـ دەك ئەيىبلەشلىرىدىنمۇ قۇتۇلۇپ قالىمىز، بۇگۈنلا ئەكىلىۋال.

ئىش مۇشۇ مەسلىھەت بويىچە بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھاكى ئاكىسى ساقىنىڭكۆيۈنگەن قىياپەتتىكى ياغلىما سۆزلىرىگە ئالدىنىپ ئۇنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ ـ دە، قوي بېقىشقا باشلاپتۇ. ئاكىسى ئۇنىڭغا ئادەتتىكى يىلـ لىقچىسىدەكمۇ مۇئامىلە قىلماپتۇ. ھاكىنىڭ يېتىپ ـ قوپىدىغان يېرى ئېغىلنىڭ يېنىدىكى كىچىككىنە بىر ساماندلىق ئىكەن. سىرداش مۇڭدىشى قويلار ئىكەن. ئۇ ھەر كۈنى تاڭ يورۇماستا بىلىگە بىر زاغرىنى تۇڭۇپ، بىر قاپاق سۈنى ئىچىپ قوي باققلى چىقىپ كېتىدىكەن. كۈندۈزى زېرىككەندە قويلىرىغا نەي چېلىپ بېرىپ، يالغۇز ـ يېگانە ئۆتىدىكەن. ئاخشىمى كۆز باغلانغاندا ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ، ئاشقان ـ تاشقان تاماملارنى يەپ يېتىپ قالىدىكەن. ئۇنىڭ كۈنى بەكمۇ غۇربەتچىلىكتە ئۆتىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ قوي بېقىپ ئولتۇرۇپ، يىراقتىن بېشىغا كۈلا، ئۇچىسىغا جەندە كىيگەن، بەللىرى يادەك ئېگىلگەن ئاپئاق ساقال بىر بۇۋاينىڭ ھاسا تايىنىپ ئۆزى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. بۇۋاي يېقىن كەلگەندىن كېيىن ھاكى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ سالام بېرىپتۇ:

ـ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھارمىغايسىز بۇۋا!

ـ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئوغلۇم، ـ دەپتۇ بۇۋاي ۋە ھاكى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۇپتۇ.

ـ بۇۋا، نەدىن كېلىپ نەگە كېتىپ بارىسىز؟

— مەن ناھايىتى يىراق سەپەردىن كېلىۋاتىمەن ئوغلۇم. يولدا ئوزۇقۇم تۈگەپ قالدى. ئۇچ كۈندىن بۇيان ئاغزىمغا گىياھ سالمىدىم. يىراقتىن سېنى كۆرۈپ، يەيدىغان بىر نەرسىسى بارمىكىن، سوراپ باقاي دەپ كېلىشىم. نان ـ پېنىك بارمۇ بالام؟ — دەپتۇ بوۋاي.

— بار ـ بار بوۋا. ئولتۇرۇڭ، بىردەم ھاردۇقىڭىزنى ئېلىۋېلىڭ، — دەپتۇ ھاكى ۋە بېلىگە تۇڭۇۋالغان زاغرىنى ئېلىپ، بوۋايغا ئىككى قوللاپ تۇتۇپتۇ.

— ئوغلۇم، نانىنىڭ ھەممىسىنى ماڭا بېرىۋەتسەڭ ئۆزۈڭ قانداق قىلىسەن؟ — دەپتۇ بوۋاي.

— ھېچقىسى يوق بوۋا. مەندىن غەم قىلماڭ، — دەپتۇ ھاكى كۈلۈپ تۇرۇپ، — كەچكىچە چىدايمەن. ئۆيگە بارغاندا قورسىقىمنى تويغۇزۇۋالمەن.

— سۈيىنىڭ بارمۇ بالام؟

— بار، مانا سۇ، — ھاكى قاپاقتىكى سۇنى بوۋاينىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ بېرىپتۇ.

بوۋاي بىر ھازا ئولتۇرۇپ كېتىپ مەنىلىك كۈلۈپ قويغاندىن كېيىن نان بىلەن سۇنى ھاكىغا قايتۇرۇپ بېرىپتۇ ـ دە:

— رەھمەت ئوغلۇم، ئاق كۆڭۈل، مەرد يىگىت ئىكەنسەن. شۇ تاپتا نېنىڭنى يېمىسەمۇ يېگەندەك بولدۇم. قورسىقىم توپىدى. سۈيىڭنى ئىچمىسەممۇ ئىچكەندەك بولدۇم، ئۇسسۇزلۇقۇم قاندى. مەن سېنى سىناپ باقتىم. ئوبدان بالا ئىكەنسەن. خۇدايىم بەخت ـ تەلىيىڭنى بەرسۇن. ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر! خەير ـ خوش، مەن ماڭاي بالام، — بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇپتۇ. ئاندىن قوينىدىن كىچىككىنە بىر قۇتىنى چىقىرىپ، ئىچىدىن ئاق، قارا، قىزىل رەڭلىك ئاتنىڭ ئۈچ تال قىلىنى ئاپتۇ ـ دە، ھاكىغا بېرىپ تۇ، — بۇ ئۈچ خىل رەڭدىكى ئاتنىڭ ياللى، مەندىن ساڭا يالڭاما بولۇپ قالسۇن. قاچانكى بېشىڭغا ئېغىر كۈن چۈشكەندە ئاق قىلنى كۆيدۈرسەڭ ئاق ئات، ئاق كىيىم ـ كېچەك؛ قارىسىنى كۆيدۈرسەڭ قارا ئات، قارا كىيىم ـ كېچەك؛ قىزىلنى كۆيدۈرسەڭ قىزىل ئات، قىزىل كىيىم ـ كېچەك ھازىر بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھەر قانداق ھاجىتىڭدىن چىقالايسەن. ھاجىتىڭدىن چىقىپ بولغاندىن كېيىن يەنە شۇ ئاتنىڭ يالىدىن بىر تالنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالما بالام.

بوۋاي شۇنداق دەپلا كۆزدىن غايىپ بوپتۇ. ھاكى: «بۇ ئۆگۈمۇ، چۈشۈمۇ؟» دەپ ھەيران بولغىنىدىن تېڭىرقاپ تۇرۇپلا قاپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ، بايا بوۋاي بەرگەن ئۈچ تال قىلنى ئاۋايلاپ بۆكسىنىڭ ئەستىرى ئىچىگە سېلىپ قويۇپتۇ. ھەرخىل ئوي ـ خىياللار ئىلكىدە يەنە قوينى بېقىشقا باشلاپتۇ.

كەنجى ئوغۇل ھاكى مۇشۇ يەردە قوينىنى بېقىپ تۇرسۇن، ئەمدى گەپنى مۇشۇ شەھەرنىڭ پادىشاھىدىن ئاڭلايلى.

بۇ شەھەرنىڭ پەزىلەتلىك، ئادىل بىر پادىشاھى بار ئىكەن. ئۇنىڭ ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن ئەمەس، جاھاندا تەڭدىشى يوق، سەرۇى قامەتلىك، ساھىبجامال بىر قىزى بار ئىكەن. بۇ قىز بويىغا يەتكەندىن كېيىن تەرەپ ـ تەرەپتىن ئەلچىلەر كېلىشكە باشلاپتۇ. ھەتتا قوشنا پادىشاھلارنىڭ شاھزادىلىرىمۇ بۇ قىز بىلەن توي قىلماقچى بولۇپ ئەلچىلىرىنى ئەۋەتىپتۇ. لېكىن پادىشاھ ھېچ

قايسىسىغا ماقۇل جاۋاب بەرمەپتۇ. كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىگە: «بىرئاز ۋاقىت تەخىر قىلىپ تۇرۇڭلار. مەن پات ئاردىدا ماڭا كۆيئوغۇل بولغۇچىنىڭ شەرتىنى چەلقى ئالەمگە ئاشكارا جاكارلايمەن. مەيلى باي، مەيلى كەمبەغەل، مەيلى ئەمەلدار، مەيلى پۇقرا بولسۇن، كىمدۇكىلم مەن تەلەپ قىلغان شەرتنى ئادا قىلالىسا قىزىمنى شۇنىڭغا بېرىمەن» دېگەن گەپنى قىلىپ قايتۇرۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر ئارىسىدا «بۇ قانداق شەرتتۇ؟» دېگەن غۇلغۇلا ۋە ھەرخىل قىياسلار پەيدا بولۇشقا باشلاپتۇ.

راست، دېگەندەك ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشاھ ئۆزىگە كۆيئوغۇل بولغۇچىنىڭ شەرتىنى يېزىپ چىقىپ، لەچچە ئون نۇسخا باستۇرۇپ، ھەرقايسى شەھەر، ئۆلكە، ئايماقلارغا، ھەتتا قوشنا پادىشاھلارنىڭ شەھەرلىرىگە قەدەر چاپلاتقۇزۇپتۇ. كىشىلەر بىر قارىسا ناھايىتى ئاددىي، بىر قارىسا ناھايىتى مۇشكۈل بۇ شەرتنى ئوقۇپ تېخىمۇ ھەيران بولۇشۇپتۇ. چۈنكى شەرتتە پادىشاھ كۆيئوغۇل بولغۇچىدىن قىل چاغلىق مال ـ دۇنيا، پۇل ـ پۈچەك، ھېچقانداق بىر نەرسە تەلەپ قىلماپتۇ. پەقەت شەھەرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كەڭ مەيدانغا قىرىق ۋاخىنلىق تاختا شوتا بىلەن چەققىلى بولىدىغان ئېگىز بىر تەختە ياستىدىكەن. پادىشاھنىڭ قىزى تەختنىڭ ئۈستىدىكى تاۋا ـ دۇردۇن، شايى ئەتلەس لەر بىلەن بېزەلگەن خاس ئورۇندا كېنىزەكلىرى بىلەن بىللە ئولتۇرىدىكەن. كىمدۇكىم ئاشۇ قىرىق ۋاخىنلىق تاختا شوتىدىن ئات چاپتۇرۇپ تەخت ئۈستىگە چىقىپ قىزنىڭ ئۇتقان بىر يىيالە چېيىنى ئىچىپ چۈشسىلا، شۇ كىشى شەرتنى ئادا قىلغان بولىدىكەن ۋە قىز بىلەن توي قىلىپ مۇرادىغا مەقسىتىگە يېتىدىكەن. ماھارەت كۆرسىتىش ۋاقتى 15 كۈن ئىكەن.

ئاخىرى، كۆنلەرنىڭ بىرىدە قىرىق ۋاخىنلىق تاختا شوتا قويۇلغان ئېگىز، چىرايلىق تەخت شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيدانغا ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپتۇ. پادىشاھ ئۆزىگە كۆيئوغۇل بولغۇچىلارنىڭ مەيدانغا چۈشۈپ ئۆز ماھارىتىنى كۆرسىتىشىنى جاكارلاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن شەھەر ـ شەھەر، ئايماق ـ ئايماقلاردىن ئونلىغان شاھزادە، ماھىر چەۋەندازلار، ياشلىق ئوتى يالقۇنجاپ تۇرغان نەۋقىران يىگىتلەر كېلىپ، بەس ـ بەستە جانبازلىق قىلغىلى تۇرۇپتۇ. ئەپسۇسكى، ناھايىتى باتۇر چەۋەندار يىگىتلەرمۇ يىراقتىن گويا ئەرشكە چىقىپ كېتىدىغاندەك قىلتىس ئەلپازدا ئات چاپتۇرۇپ كېلىدىكەنۇ، شوتىنىڭ ئارانلا ئونىنچى ۋاخىنىسىغىچە چىقالايدىكەندە ـ دە، قايتىپ چۈشىدىكەن. بۇگۈن ئۈچ كۈن ئۆتۈپ كېتىپتۇ. تېخى ھېچكىم ئۇنىڭ نېرىسىغا ئۆتەلمەپتۇ، ھەتتا بەزى ئۆزىنى مەن ـ مەن دەپ يۈرگەن يىگىتلەرمۇ ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ شوتىنىڭ ئارانلا ئونىنچى، ئۆتىنچى ۋاخىنىسىغا چىقىپلا ئېتى بىلەن بىللە يەرگە موللاق ئېتىپ چۈشىدىكەن. ئاندىن ئومۇس قىلغىنىدىن مەيدانىدىن چىقىپ كېتىپ قاياققىدۇر غايىب بولىدىكەن. تۈشىمۇ تۈشتىن يېڭى ـ يېڭى چەۋەندار يىگىتلەر كېلىپ مەيدانغا چۈشۈپ تۇرىدىكەن، بۇ ئىش شەھەر خەلقى ئۈچۈن گويا كاتتا بىر بايرام بۇپتۇ. شەھەردىكى ياش ـ قېرى، ئەر ـ ئايال ھەممە ئادەم ۋاقتىنچە ئىش ـ

ئوقەتلىرىنى تاشلاپ مەيدانغا كېلىۋاپتۇ ـ ده، ئەتىگەنـدىن كـەچكىچـە تەختكە ئات چاپتۇرۇپ چىقىۋاتقان يىگىتلەرنىڭ تاما ـ شىسىنى كۆرىدىكەن. ھاكىنىڭ ئىككى ئاكـ سى ـ باقى بىلەن ساقمۇ ھەر كۈنى ئەتـ گەنـدە ئاتلىرىغا مىنىشپ شەھـەر تامـان كېتىدىكەن. ئويۇن ـ تاماشا كۆرۈپ كەچقۇـ رۇن قاراڭغۇ چۈشكەندە قـايتىپ كېلىشـ دىكەن. بىچارە ھـاكىنىڭ بـۇ ئىشلاردىـن قىلچە خەۋىرى يوق ئىكەن. ئۇ كۈندىكـ دەك قـوي بېقىپ يـۈرىۋېرىپتۇ. نىيىتى يامـان ئاكىلىرى بـولۇۋاتقان بـۇ ئىشلار توغرۇلۇق ئىنسىغا بىر ئېغىز گەپ قىلىپـ مۇ قويماپتۇ. لېكىن مـەھەللىدىكىلەرنىڭ ۋە ئىككى ئاكىسىنىڭ ھەر كـۈنى ھېچنېـ مىگە قارىماي ئالدىراپ شەھەرگە كېتىشـ لىرىدىن ھاكى سەل گـۇمانلىنىپ قـاپتۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىككى ئاكىسى ئاخشىمـى قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شەھەردە كۆر ـ گەنلىرىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆز ـ لىشىپ تالاش ـ تارتـىش قىلىشىپ كېتـ دىكەن. ھاكى بىر كۈنى كـەچتە ئوتتۇـ رانچـى ئاكىسى ساقىنىڭ ئاكىسى باقىغا: «ئاكا، ئۇ قىزنى قانداقمۇ تەلەيلىك يىگىت قولغا چۈشۈرەر؟» دېسە، ئاكىسىنىڭ ئۇنىڭـ غا جاۋابەن: «بۇگۈن يەتتىنچى كـۈنـى بولۇپ قـالـدى. تېخىچە بىرەرمـۇ يىگىت شوتىنىڭ ئوننىچى ۋاخىنىسىدىن ئاشالمىدى. قارىغاندا دۇنيادا تېخى قىرىق ۋاخىنلىق شوتىغا ئات چـاپتۇرۇپ چىقىدىغان يىگىت يوق ئوخشايدۇ. قېنى، ئەتە يەنە بېرىپ كۆرۈپ باقايلى، قانداق بولىدىكىن؟» دەۋاتقانلىـ قىنى ئاڭلاپ قـاپتـۇ. « ھە ... شەھـەردە ئاجايىپ چوڭ بىر ئىش بولۇۋاتسا كېرەك» دەپ ئويلاپ قـاپتۇ ھـاكـى ۋە دەرھـال بىلىپ بېقىش نىيىتىگە كېلىپ، مۇشۇ ئۆيـ دە يـۈگـۈر ـ يېتىم ئىشلىرىنى قىلىدىغان دېدەك ئايـالىنىڭ قېشىغا كىرىپتـۇ. بـۇ ئايال شەھەردە بولۇۋاتقان ئىشلارنىڭ ھەمـ مىسىنى يېپىدىن ـ يىڭنىسىگىچە سـۆزلەپ بېرىپتۇ.

ھاكى كەپسىگە قايتىپ چىقىپ ياتـ قاندىن كېيىن: «ھـە ... مـۇنداق ئىشلار بولۇۋېتىپتـۇ ـ دە.» راست، ھېلىقى بۇۋاي ـ نىڭ ماڭا بەرگەن يالدامىسى ـ ئۇچ خىل ئاتنىڭ ئۇچ تال قىلى بار ئەمەسمۇ، تـەلـ يىمنى بىر سىناپ باقايچۇ!» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۇخلاپ قاپتۇ.

ئەتىسى تاڭ سـەھـەردە قـويلىرىنى ھەيدەپ ئوتلاققا كەپتۇ. ئاندىن قويلىرىنى پىنھان بىر يەرگە ئەكىلىپ قاماپ، ئالدىغا كـەچكىچە يەتكـۈدەك ئوت ـ چـۆپلەرنـى تاشـلاپ بـەرگـەندىن كېيىن خـاتىرجەم بولۇپ، بۆكىنىڭ ئىچىدىكى ھېلىقـى ئۇچ تال قىلنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى قار ـ سىنى كۆيدۈرۈپتۇ. شۇ ھامان ھـاكىنىڭ يۈزىگە بىر خىل ئىللىق شامـال ئـۇرۇلـ غاندەك بـوپتۇ ـ دە، ئارقىدىنلا سىياھتەك تۈن قارا، بۇلماقتەك سېمىز بىر ئارغىماق كىشنىگەن پېتى ئالدىغا ھـازىـر بـوپتۇ. ئىگەر ـ جابدۇقلىرى كۈمۈش، بـويىتاسىمـ لىرى، ئـۇزەڭگە ئاغلىرى باشتىن بـويىغا ۋالىلداپ تۇرغان رەڭدار ئۇنچە، مەرۋايىت بىلەن بېزەلگەن بۇئارغىماقنىڭ ئىگەر بېشىـ دا بىر تـۇگـۇنچەك ۋە بىر دانـە قىلىچ ئېسىقلىق تۇرۇپتۇ. ھاكى تۇگۇنچەكتىكى شاھزادىلەرگـە خـاس ئـۇستىباشـلارنـى كىيىپ، بېلىگە قىلىچنى ئېسىپ چەبدەسـ لىك بىلەن ئاتقـا مىنىپتـۇ ـ دە، شەھـەر تامان قۇيۇندەك چېپىپتۇ. ئـۇ مـەيدانغا

كېلىپ قارىسا، ئادەم دېگەن مەخلۇقاپ كېتىپتۇ. ئۇ قارا ئۇستىباش كىيگەن هالدا قارا ئارغىماقنى ئويناتتىپ ئۇدۇل مەيدانغا كىرىپ كەپتۇ ۋە مەيدانغا بىر ئايلىنىۋېتىپ، قىرىق ۋاخىنلىق شوتىغا قاراپ ئات سايتۇ. ئارغىماق خۇددى تۇز يولدا ماڭغاندەك شوتىنى بىر خىلدا تاراقلىتىپ چىقىپ كېتىپ بارغۇدەك. مەيداندا ئالقىش سادالىرى، قىقاس-چۇقانلار ياڭراپ كېتىپ تۇ. بىراق هاكى ئات ئوتتۇز سەككىزىنچى ۋاخىنىغا چىققاندا ئاتنىڭ تىزگىنىنى كەيىنىگە قايرىپ پەسكە قايشىپ چۈشۈپتۇ-دە، مەيدانىنى يەنە بىر قېتىم ئايلىنىۋېتىپ، كەلگەن يولى بىلەن كېتىپ قاپتۇ. مەيداندىكى پۇتۇن جامائەت: «بۇ قايسى شەھەردىن كەلگەن شاھزادىدۇر؟ بىر ئوبدان چىقىپ كېتىپ بارغان ئاتنى كەينىگە قايتۇرۇپ چۈشۈپ كەتتىغۇ...» دەپىنىشىپ بىر هازا غۇلغۇلا قىلىشىپ كېتىپتۇ...

هاكى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە قويلىرى بار يەرگە يېتىپ كەپتۇ ۋە ئۇستىباشلىرىنى سېلىپ، قىلىچ بىلەن بىللە بۇرۇنقىدەك ئىگەر بېشىغا ئېسىپ قويۇپتۇ. ئاندىن ئاتنىڭ يالىدىن بىر تالىنى ئېلىۋېلىپ ئاتنى سىلىق شاپىلاقلاپ قويغانىكەن، ئات غايىب بوپتۇ. هاكىمۇ ئەسلى هالىتىگە كېلىپ قاپتۇ. شۇندىن كېيىن ئادەتتىكىدەك نەيىنى چېلىپ يەنە قويىنى بېقىشقا باشلاپتۇ.

ئاخشىمى كۆز باغلانغاندا قويلىرىنى هەيدەپ ئۆيگە قايتىپ كەلسە، ئىككى ئاكىسى بۇگۈنكى شوتىنىڭ ئوتتۇز سەككىزىنچى ۋاخىنىسىغا چىقىقان قارا كىيىملىك، قارا ئارغىماقلىق شاھزادە هەققىدە ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي تالىشىۋاتقانىكەن. هاكى هېچنېمە بىلمىگەن كىشى بولۇپ ئۆز ئىشىنى قىلىۋېرىپتۇ.

ئەتىسى ئەتىگەندە يەنە قويلىرىنى هەيدەپ ئوتلاققا كەپتۇ ۋە قويلىرىنى تۇنۇگۈنكىدەك ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، قىزىل رەڭلىك قىلىنى كۆيدۈرگەنىكەن، ئالدىدا

شۇ هامان قىزىل ئارغىماق ھازىر بوپتۇ. ھاكى قىزىل كىيىمنى كىيىپ، قىلىچنى ئېسىپ، ئارغىماقنى چاپتۇرغان پېتى يەنە مەيدانغا كىرىپ كەپتۇ.

مەيداندا سانجاق ـ سانجاق تۇرۇپ كەتكەن ئەھلى ـ جامائەت: «ۋاھ، بۇگۈن يەنە باشقا بىر شاھزادە كەپتىغۇ، تۇنۇگۈنكى شاھزادە شۇمىدۇ ـ يا!» دېيىشىپ ھەيرانلىقتىن ئاغزىنى ئېچىشىپ قاپتۇ. ھاكى بولسا تۇنۇگۈنكىدەك مەيدانىنى يەنە بىر قېتىم ئايلىنىۋەتكەندىن كېيىن، تەختكە قارىپ ئات ساپتۇ. ئات خۇددى تۇز يولدا چېپىپ كېتىۋاتقاندەك شوتىدىن ناھايىتى سىلىق چىقىپ كېتىپتۇ. ئات ئوتتۇز توققۇز زىنچى ۋاخىنغا چىقىپ بولغاندا ھاكى ئاتنىڭ تىزگىنىنى قايرىپ قايتىپ چۇشۇپتۇدە، يەنە كەلگەن يولى بىلەن كېتىپ قاپتۇ. بۇ ئىش ئەھلى ـ جامائەت ئىچىدە تېخى خىمۇ زور ھەيرانلىق ۋە غۇلغۇلا قوزغىۋېتىپتۇ.

ھاكى يەنە قويىلىرىنىڭ يېنىغا قايتىپ كېلىپ، ئاتنىڭ يالىدىن بىر تالنى ئۈلۈۋاپتۇ. ئات كۆزدىن غايىب بوپتۇ. ھاكىمۇ بۇرۇنقى ھالىتىگە كېلىپ قاپتۇ. شۇندىن كېيىن يەنە قويىنى بېقىشقا باشلاپتۇ. ئاخشىمى قاش قارايغاندا ئۆيىگە قايتىپ كەلسە ئىككى ئاكىسى بىر ـ بىرىگە گەپ بەرمەي يەنە تالاشقىلى تۇرۇپتۇ. چوڭ ئاكىسى: «بۇگۈن كەلگەن شاھزادە تۇنۇگۈنكى قارا ئات ممنىڭ كەلگەن شاھزادىگە ئوخشاۋاتىدۇ، شۇ بولسا كېرەك» دېسە، ئوتتۇرانچى ئاكىسى: «ياق ئەمەس، بۇ باشقا شاھزادە!» دەۋېتىپتۇ. ھاكى بىچارە يېقىدا كۆلۈڭ قويۇپ ئۆيىگۈسىنى ئوخلاپتۇ. ئەتىسى ئۇ يەنە قويىلىرىنى ئوتلاققا ھەيدەپ ئەكىلىپ تۇنۇگۈنكىدەك ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغاندىن كېيىن ئاق قىلنى كۆيدۈرگەندەك، ئاق ئات ھازىر بوپتۇ. ئۇ ئاق ئۇستىباشلارنى كىيىپ، ئاق ئارغىماقنى مىنىپ شەھەر تامىنى مېڭىپتۇ. ئۇ يەنە مەيدانغا كىرىپ بىر ئايلىنىۋەتكەندىن كېيىن، تەختكە قاراپ ئات ساپتۇ. ئارغىماق خۇددى تۇز يولدا كېتىپ بارغاندەك ناھايىتى سىلىق، بەھۇزۇر چېپىپ، تەخت ئۇستىگە چىقىپلا كېتىپتۇ. پۇتۇن مەيدانداكى قىقاس ـ چۇقان، ئالقىش سادالىرى ياڭراپ كېتىپتۇ، پۇتۇن شەھەر زىلزىلىگە كەپتۇ. پادىشاھ باشلىق بارلىق ئوردا ئەمەلدارلىرى ۋە كېنەزەكلەر يىغىلىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنى مۇبارەكلەپتۇ. ئاندىن پادىشاھ جامائەتكە قاراپ كۆيئوغۇل تاللاش مەقسىتىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان بۇ كاتتا مەرىكىنىڭ غەلىبە بىلەن ئاياغلاشقانلىقىنى جاكارلاپتۇ. كىشىلەر بۇ ئاق ئاتلىق يىگىتكە ھەيران قالغان ھالدا تاماقلىرىنى چاكىلدىتىشىپ ئاستا تارقىلىپتۇ...

ئاخشىمى ھاكى قايتىپ كەلمىگەندىن كېيىن ئىككى ئاكىسى: بۇ قوي بېقىشنى ئېغىر كۆرۈپ بىر ياققا قېچىپ كەتكەن ئوخشايدۇ دېيىشىپ، ئون ـ يۇزمېكىنى تىللاپتۇ. ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن كېيىن باشقا بىر ئادەمنى ياللاپ قوينى باقتۇرۇپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئىنسى ھاكى ئۇلارنىڭ ئېسىدىنمۇ چىقىپ كېتىپتۇ. ئەمدى گەپنى پادىشاھتىن ئاڭلايمىز.

ھاكى شۇ كۈنى تەختكە ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ، مەلىكىنىڭ تۇتقان بىر پىيالە ئېپىلىنى ئىچكەندىن كېيىن پادىشاھا ئۇنى ئۆزىگە كۆيئوغۇل قىلماقچى بولۇپ

ئوردىدا ئېلىپ قاپتۇ. بىر ـ ئىككى كۈن دەم ئالدۇرغاندىن كېيىن پادىشاھ ئۇنى ئۆز ھۇزۇرىغا باشلاپ كىرىپ ھەمسۆھبەتتە بوپتۇ.

ـ ئەي ئوغلۇم، ـ دەپ گەپ ئېچىپتۇ پادىشاھ ھاكىما ئۈمىدلىك كۆزلىرى بىلەن تەلمۈرۈپ، ـ سىز ماڭا كۈيئوغۇل بولۇش ئالدىدا تۇرۇپسىز ۋە ھېنىك بىرىنچى شەرتىمنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇنداپسىز. مەن بۇنىڭدىن ناھايىتى خۇرسەن بولۇۋاتىمەن، ئەمدى مېنىك ئىككىنچى شەرتىم بار. بۇ شەرتنى پەقەت بىرىنچى شەرتنى ئورۇندىيالىغان كىشىلا ئورۇندىيالايدۇ. سىز ئەمدى مۇشۇ شەرتنى ئورۇندىسىڭىز پۈتۈن شەھەر خەلقىنى تەكلىپ قىلىپ، قىرىق كېچە ـ كۈندۈز توي قىلىپ ئېرىمەن، قىزىمنى ئەمرىڭىزگە ئالىسىز.

ـ خوپ، پادىشاھ ئالىيلىرى، قانداقلا شەرت بولسا ئورۇنداشقا تەييارمەن! ـ دەپ تۇ ھاكى ئەدەب بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ.

ـ رەھمەت ئوغلۇم، ئولتۇرۇڭ، ـ دەپ تۇ پادىشاھ مەمنۇن بولۇپ ۋە بىردەم خىيالغا چۆكۈپ كەتكەندىن كېيىن يىگىتتىن سورايتۇ، ـ ئېيتقىنا ئوغلۇم، مەن نېمە ئۈچۈن ماڭا كۈيئوغۇل بولغۇڭ كەلدى قىرىق ۋاخىنلىق تاختا شوتىدىن ئات چاپتۇرۇپ تەختكە چىقىشتەك مۇنداق غەلىتە شەرتنى قويدۇم، بۇنىڭدىن بىرەر نەرسىنى چۈشەندىڭىزمۇ ياكى بىرەر نەرسىنى پەرەز قىلالدىڭىزمۇ؟

ـ ھۈرمەتلىك پادىشاھىم، بىرەر نەرسىنى چۈشىنىش، پەرەز قىلىش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، بەلكى سىلىنىڭ بۇ ئاجايىپ شەرتىنى قويغانلىرىغا ھازىرغىچە ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇ، ـ دەپتۇ ھاكى.

ـ ئارى راست، ـ دەپتۇ پادىشاھ كۈلۈپ قويۇپ، ـ مۇنداق شەرتنى ھەرقانداق ئادەم ئاسانلىقچە چۈشىنىپ كېتەلمەيدۇ ئوغلۇم. بۇ يەردە ناھايىتى سىرلىق بىر مەسىلە بار. مەن مۇشۇ مەسىلىنى كۆزدە تۇتۇپ مۇشۇنداق شەرتنى قويۇشقا مەجبۇر بولغانىدىم. يۇ سىرنى ھېچكىم بىلەلمەيدۇ. ئەمدى بۇگۈن سىزگە سۆزلەپ بېرىمەن، ـ پادىشاھ ئۇھ تارتىپ قويۇپ ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلاپتۇ، ـ ئاللاتائالا ماڭا ئىككى پەرزەنت ئاتا قىلدى، ھەرئىككىسى قىز، بۇنىڭ بىرى خۇدا نېسىپ قىلسا يېقىنقى كۈنلەردە دەل سىز بىلەن توي قىلىدىغان قىزىم شۇ. بۇ قىزلىرىمنىڭ كىچىكى، چوڭ قىزىم بىرنەچچە يىللار ئىلگىرى كۈنچىقىش تەرەپتىكى بىر شەھەرنىڭ ياش پادىشاھى سەنەۋ بەرگە ياتلىق قىلىنغان، ئۇ شەھەر بۇ شەھەردىن ئالتە ئايلىق يىراقلىقتا. يوللىرى ناھايىتى يامان، شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن كۈيئوغلىمىز سەنەۋبەر پادىشاھ تويىدىن كېيىن قىزىمنى بىرلا قېتىم ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن زادىلا كەلمىدى، ھەتتا ئارىمىزدا خەت ـ خەۋەرمۇ ئۈزۈلۈپ قالدى. كېيىنكى كۈنلەردە قىزىمىز تۇغرۇلۇق قورقۇنچلۇق بىر خەۋەرنى ئاڭلاپ قالدۇق. نېمە دېسىڭىز، كۈيئوغلىمىز سەنەۋبەر شاھ قىزىمىزنى بىر تۆمۈر قەپەسكە سولاپ ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم كىرەلمەيدىغان چاھار باغنىڭ ئىچىگە ئېسىپ قويغانمىش. قەپەسنى پادىشاھنىڭ ناھايىتى يامان بىر ئىتى كۆزەت قىلارمىش. مەخسۇس خىزمەتكارلار ئۈچ ۋاخلىق تاماقنى ئېلىپ كىرگەندە تاماقنى ئالدى بىلەن ئىتقا بېرىدىكەن، ئىت يەپ تويغاندىن كېيىن ئېشىپ قالغان تاماقنى قەپەس

تىكى قىزىمىزغا بېرىدىكەن. ئىشنىڭ مۇشۇ يوسۇندا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقىنىغا ئىككى يىل بولۇپ قاپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبىنى ھېچ كىم بىلمەيدىكەن، بىزمۇ بىلمەيمىزدۇق. بالا دېگەن ئاتا ـ ئانىنىڭ يۈرەك پارىسى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قالغانىدىن بۇيان بىزگە ئۇيقۇ يوق. گېلىمىزدىن تاماق ئۆتمەيدۇ، ئانىسى بىچارە شۇ بالىنىڭ دەردىدە كېسەل بولۇپ ياتىتى. ئۇ كېچە ـ كۈندۈز قىزىمنىڭ زادى نېمە گۇناھ قىلغانلىقىنى بىر ئاڭلاپ ئۆلۈپ كەتسەم، دېگەن گەپنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدۇ. مەنمۇ بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى بىلىشكە تەشنا. ناۋادا قىزىمىزدا گۇناھ بولغان بولسا ئەلھۆكمىلىلا دېمەكتىن باشقا ئامال يوق، ئەگەر قىزىمىزدا گۇناھ بولماي، سەنەۋبەر شاھ قىزىمىزغا قەستەن ئۇۋال قىلىۋاتقان بولسا، ھازىرلا لەشكەر تارتىپ بېرىپ، ئۇنىڭ تەختى ـ بەختىنى كۆيدۈرۈپ، كۈلىنى كۆككە سورۇۋېتىشكە تەييارمەن. لېكىن ئالدى بىلەن سەۋەبىنى ئېنىق بىلىۋەي تۇرۇپ يېنىكلىك قىلغان بىلەن بولمايدۇ. مېنىڭ ھازىر سىزگە دەۋاتقان ئىككىنچى شەرتىم، ــ ئاشۇ شاھەرگە بېرىپ بىر ئامال قىلىپ ئوردا ئىچىگە كىرىۋېلىش، ئاندىن سەنەۋبەر پادىشاھ بىلەن يېقىنلىشىپ، ئۇنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىكەندىن كېيىن چاھار باغقا كىرىش پۇرستىنى قولغا كەلتۈرۈش، تۆمۈر قەپەسنى ئۆزۈ كۆزىنىڭ بىلەن كۆرۈش، ئۇنىڭدىن كېيىن بىر پەيتنى كەلتۈرۈپ بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى سوراپ بىلىۋېلىش، بۇ شەرتىنى ئورۇندىماق ئاسان ئەمەس ئوغلۇم، بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى پەقەت ئاشۇ پادىشاھتىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىكەن. شۇڭا پادىشاھتىن سوراپ بىلىشكە تۇغرا كېلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەقىل ـ پاراسەت، پەم، ۋاقىت كېرەك. بۇلاردىن باشقا بۇ شاھەرگە بېرىش ئۈچۈن ئاتىلىق ئالىتە ئاي يول يۈرۈشكە، ئاسمان ـ پەلەك ئېگىز تاغلاردىن، دەھشەتلىك ئۆركەشلەپ تۇرىدىغان دەريا ـ دېڭىزلاردىن، تىلسىماتلىق قوم ـ باياۋانلاردىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. مۇنداق يولنى ئادەتتىكى ئادەم ئادەتتىكى ئات بىلەن بېسىپ كېتەلمەيدۇ. شۇڭا مەن قىرىق ۋاخلىق شوتىدىن چېپىپ تەختىكە چىقالىغان ئات ھەم مۇشۇنداق ئات بىلەن تەختىكە چىقالىغان باتۇر يىگىتلا بۇ يولنى باسالايدۇ ھەم بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ دەپ قارايمەن. مۇشۇ ۋەجىدىن كۆيۈگۈل بولغۇچىغا يۈرىكىدەك غەلىتە شەرتنى قويدۇم. ئەمدى مەقسىتىمنى چۈشەنگەنسىز ئوغلۇم؟

ــ تولۇق چۈشەندىم پادىشاھىم. ئىككىنچى شەرتىنمۇ چۈقۇم كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندىشىغا تىرىشىمەن، ــ دەپتۇ ھاكى.

بۇ جاۋابتىن كۆڭلى سۆيۈنگەن پادىشاھ يىگىتنى باغرىغا بېسىپ پېشانىسىگە سۆيۈپتۇ ۋە ھازىردىن باشلاپ جىددىي سەپەر تەييارلىقىغا تەرەددۇت قىلىشنى ئېيتىپتۇ.

بىرنەچچە كۈنلۈك پۇختا تەييارلىقلاردىن كېيىن ھاكى سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. پادىشاھ، خانىش، مەلىكە ھەممىسى ھاكىغا ئاق يول، ئاسايىشلىق تىلەپ ئۇزىتىپ قويۇپتۇ...

ھاكى ئۇزىدىن بۇلاق ھېچكىم بىلمەيدىغان ھېلىقى خاسىيەتلىك ئارغىماقلارنى ئىشقا سېلىپ، ئالىتە ئايلىق يولنى ئالىتە كۈندە بېسىپ سەنەۋبەر پادىشاھنىڭ شەھىرىگە ئامان ـ ئېسەن يېتىپ كەپتۇ. ئۇ شاھەر ـ

نىڭ سىرتىدىكى خىلىۋەت بىر يەرگە كېـ
لىپ ئاتنى غايىب قىلىۋەتكەندىن كېيىن
ئىشنى نەدىن باشلاش كېرەكلىكىنى ئويدان
ئويلىنىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ ئاددىي كىيىملىرىنى
كىيىپتۇ ـ دە، شەھەرگە كىرىپتۇ.

بىرنەچچە كۈنگىچە ئاشخانا، چايخانـ
لاردا يۈرۈپ، شەھەرنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلـ
لەپتۇ. ئاندىن ئەپلىك بىر پەيتىنىڭ كېلىشىنى
كۈتۈپ ئوردىنىڭ ئالدىنى چۆگىلەپ يۈرۈپـ
تۇ. دېگەندەك ئوردىغا كىرىپ ـ چىقـ
يۈرگەن لەشكەر باشلىقلىرى، ئەمەلدارلار بۇ
يات يىگىتكە ھەيرانلىق ۋە سوئال نەزەرى
بىلەن قاراپ قويۇشۇپتۇ. بىر كۈنى ئوردا
قاراۋۇللىرىنىڭ باشلىقى ھاكىنىڭ يېنىغا
كېلىپ:

— يىگىت، نەدىن كەلدىڭىز، بۇ يەر
دە نېمە ئىشىڭىز بار؟ — دەپ سوراپتۇ، ھا
كى ئۇنىڭغا ناھايىتى ئەدەب بىلەن تەزىم
قىلغاندىن كېيىن:

— تەقسىر، مەن ناھايىتى يىراق شە
ھەردىن كەلگەنىدىم. بۇ يەردە ھېچكىمنى
تونۇمايمەن. پۇل ـ پۇچەكلىرىم يولدا كەل
گۈچە تۈگەپ كەتتى. تۇرمۇشتا قىينىلىپ
قالدىم. بولسا مۇشۇ ئوردا ئىچىدە بىرەر
قارا ئىش بولسا ئىشلىسەم دەيمەن. قولۇم
دىن ھەرقانداق ئىش كېلىدۇ، — دەپتۇ ۋە
يەنە باشقا گەپلەرنىمۇ قىپتۇ.

قاراۋۇل باشلىقى ئۇنىڭ تەقى ـ تۇر
قى، گەپ ـ سۆزلىرىدىن ھەقىقەتەن ئاق كۆ
ڭۈل، سەمىمىي يىگىت ئىكەنلىكىنى ھېس
قىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ:

— بىر نەچچە كۈن كۈتۈپ تۇرۇڭ
يىگىت، مەن ئەھۋالىڭىزنى ئوردىدىكى
مۇناسىۋەتلىك ئەمەلدارلارغا ئېيتىپ باقاي،
قولۇمدىن كېلىشىچە ياردەم قىلىمەن. بىزنىڭ
بۇ دىيارىمىزدا پادىشاھتىن تارتىپ تاكى
ئاددىي پۇقرالىغىچە مۇسابىرلارغا ياردەم
قولىنى سۇنىدۇ، — دەپ ئوردىغا كىرىپ
كېتىپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي ئوردىدىكى ئاق نە
يەتلىك كىشىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن ئور
دىنىڭ ئات باققۇچىسى بولۇپ ئورۇنلىشىپ
تۇ، ئۇنىڭغا مەخسۇس سەنەۋبەر پادىشاھ
ئوۋىغا چىققاندا مىنىدىغان بىر جۈپ ئاتنى
بېقىش تاپشۇرۇلۇپتۇ. ھاكى كېچە ـ كۈنـ
دۈز ئېغىلدىن نېرى كەتمەي ئاتلارغا
ناھايىتى ئوبدان قاراپتۇ. ئاتلارمۇ سەمـ
رىپ، تۈكلىرى پارقىراپ چىرايلىق بولۇپ
كېتىپتۇ. ئاتلاردىكى ئۆزگىرىشتىن پادىشاھـ
مۇ ھەيران بولۇپ خىزمەتچىلەردىن سو
رىغانىكەن، ئۇلار باشقا شەھەردىن مۇـ
ساپىر بولۇپ كەلگەن بىر يىگىتنىڭ ئات
بېقىشقا قويغانلىقىنى، بۇ يىگىتنىڭ بەك
ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي ئىكەنلىكىنى تەرىپلەپ
بېرىشىپتۇ.

ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە تۆت ئاي
ئۆتۈپ كېتىپتۇ. تېخى پادىشاھنىڭ چاھار
بېغى ئىچىدىكى تۆمۈر قەپەسكە سولانغان
خانىشنى كۆرۈش ئۈيالقتا تۇرسۇن، بەلكى
سەنەۋبەر پادىشاھنىمۇ بىرەر قېتىم تۇرۇك
كۆرەلمەپتۇ. لېكىن يىگىت قىلچە بوشاش
مايى، مەيلى نەچچە يىل كېتىشىدىن قەتـ
ئىنەزەر ياخشى ئىشلەپ، پادىشاھنىڭ
ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەندىن
كېيىن ھەقىقىي ئەھۋالنى چوقۇم ئىگىلەيـ
مەن، دېگەن ئىرادە بىلەن تېخىمۇ ئوبدان
ئىشلەپتۇ. ئۇ ھەر كۈنى كېچىسى ئىككى ـ
ئۈچ قېتىم ئېغىلغا كىرىپ ئاتلارنى يوق
لايدىكەن. بىر كۈنى يېرىم كېچىدە ئېغىلـ
غا كىرىپ ئاتلارنىڭ بوغۇز چاينىشىنى

تىكشاپ ئولتۇرغانىكەن، قورۇدا بىر ـ سىنىڭ ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىنىپ قاپتۇ. ھاكى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكىنىڭ يوچۇقىدىن قارىغانىكەن، ۋەزىر بىلەن يەنە بىر ھەربىي ئەمەلدار پىچىرلىشىپ ئارقا تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ھاكى: بۇلار يېرىم كېچىدە بۇ يەردە نېمە قىلىشىپ يۈرىدىغاندۇ، توختا، بۇ يەردە چوقۇم بىر سىر بار، دېگەن ئوي بىلەن ئاستا ئارقىغا چىقىپتۇ. ئۇلار تامنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ پىچىرلاشقىلى تۇرۇپتۇ. ھاكى دەرھال ئارىسى بىلەن شەپە قىلماي ئاستا كېلىپ ئۇلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالىدۇ.

ــ ئىشنى كېلەر دۈشەنبە كۈنى يېرىم كېچىدە باشلايدىغان بولدۇق، ــ دەپتۇ ۋەزىر يېنىدىكى ئادەمگە، ــ سىزگە سەنئەۋبەر پادىشاھنى ئۇجۇقتۇرۇش ۋەزىپىسى تەقسىم قىلىندى. ئەگەر شۇ ۋاقىتتا پادىشاھنى ئۇجۇقتۇرالمىسىڭىز ھەممىمىز ئىش بۇزۇلىدۇ، بۇنى ئېسىڭىزدە چىڭ تۇتۇڭ. يەنە بىر ئىش...

ھاكى بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كېتىپتۇ. «بۇلار بىر يامان ئىشنى پىلانلاۋېتىپتۇ ــ دە! مەن ئاددىي بىر خىزمەتكار بولسامۇ، پادىشاھنىڭ تاش ــ تۇزىنى يەۋاتسەن، ئۇنىڭغا خەۋپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ ئۇنى ئاگاھلاندۇرمىسام، بۇنىڭغا بىمپەرۋا قارىسام تۇز كور بولۇپ كېتىمەن. قانداقلا بولمىسۇن ئەتە بۇ خەۋەرنى پادىشاھقا يەتكۈزۈشۈم كېرەك...» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئاستا كەينىگە يېنىپتۇ.

ئەتىسى ئەپلىك بىر پەيتىنى تېپىپ پادىشاھ بىلەن كۆرۈشۈپتۇ ۋە كېچە ئاڭلىغان گەپلەرنى تولۇق يەتكۈزۈپتۇ. پادىشاھ سەگەكلىشىپ دەرھال ھېلىقى ۋەزىر بىلەن ھەربىي ئەمەلدارنى تۇتقۇن قىلىپ سوراققا تارتىپتۇ. راست دېگەندەك ئۇلار ئۇرۇددىكى يەنە بىر نەچچە ئادەم بىلەن بىرلىشىپ تەختنى تارتىۋالماقچى بولغانلىقىنى ئىقرار قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ سۈيىقەستچىلەر دەرھال زىندانغا تاشلىنىپ تېگىشلىك جازاسىنى تارتىپتۇ. پادىشاھ بۇ ئاددىي ئات باقار يىگىتنىڭ سەمىمىي ــ سادىقلىقىدىن مەمنۇن بولۇپ، شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنى ئۆزىگە مەسلىھەتچى قىلىپ تەيىنلەپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ھاكىغا پادىشاھ بىلەن ھەر كۈنى بىللە بولىدىغان، سىردىشىدىغان پۇرسەت تۇغۇلۇپتۇ. ھاكىنىڭ خۇلقى ــ مىجەزى پادىشاھقا بەك ياراپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ھەر قانداق ئىشنى قىلىشتىن ئىلگىرى بۇ يىگىتتىن مەسلىھەت ئالىدىكەن، بىر يەرگە بارسا، ھەتتا ئۇ ئۇۋلاشقا چىقسىمۇ ئۇنى بىللە ئېلىپ بارىدىكەن.

ھاكىنىڭ بۇ شەھەرگە كەلگىنىگە سەككىز ئاي بولۇپ قاپتۇ. بىر كۈنى ھاكى پادىشاھ بىلەن بىر ئىش توغرۇلۇق سۆزلىشىپ بولغاندىن كېيىن:

ــ ھۆرمەتلىك پادىشاھىم، مەن بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن ئۆزلىرى بىلەن بىللە كۆپ يەرلەرنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم، لېكىن سىلىنىڭ چاھار باغلىرىنى زادىلا كۆرۈپ باقمىدىم. ۋاقىتلىرى يەتكەندە ئۆزلىرى بىلەن بىللە كىرىپ بىر كۆرۈپ، ئايلىنىپ چىقسام، ــ دەپتۇ.

ــ بولىدۇ، ــ دەپتۇ پادىشاھ دەرھال ماقۇل بولۇپ، ــ بىر ــ ئىككى كۈندىن كېيىن سىزنى ئايلاندۇرۇپ چىقاي.

شۇنداق قىلىپ پادىشاھ ئىككى كۈنى

دىن كېيىن ھاكىنى باشلاپ چاھار باغقا كىرىپتۇ. رەڭگارەڭ گۈللەرگە تولغان بۇ باغدا دۇنيادا بارلىكى مېۋە ـ چېۋىنىڭ ھەممىسى تېپىلىدىكەن. ھەممە تەرەپتىن گۈپۈلدەپ يىللىق خۇش پۇراقلار پۇراپ تۇرىدىكەن. ئېرىقتىكى زۇمرەت سۇلار بۇلبۇلنىڭ ناۋاسىغا تەڭكەش بولۇپ يېقىملىق شىرىلداپ ئاقىدىكەن. قىسقىسى بۇ باغ جەننەتنىڭ ئۆزىكەن.

پادىشاھ كېتىپ بېرىپ ھاكىغا رەھىمەتلىك ئاتىسىنىڭ بۇ باغنى قانداق پەللاپ قانچە يىلدا پۈتتۈرگەنلىكىنى ھېكايە قىلىپ بېرىپتۇ. خېلى ئايلىنىپ باغنىڭ ئوچۇرىسىغە بارغاندا ھاكىنىڭ كۆزى راستىنلا ھېلىقى ئېسىلغۇ تۇرغان تۆمۈر قەپەسكە چۈشۈپتۇ. قەپەسنىڭ ئىچىدە چاچلىرى چۈۋۈلغان بىر ئايال تۆگۈلۈپ ئولتۇرۇپتۇ. يەردە يوغان بىر ئىت يېتىپتۇ. ھاكى بۇلارنى تولۇقراق كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن بىر شىپاڭنىڭ يېنىغا كەلگەندە پادىشاھقا بىر پەس ئارام ئالايلى، دەپتۇ، پادىشاھ ماقۇل بوپتۇ. خىزمەتكارلار ھەر خىل مېۋىلەردىن ئۈزۈپ كەپتۇ. بۇلار مېۋە ـ چېۋە يېگەچ ئارام ئېلىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە بىر خىزمەتكار ئاپئاق كۆمۈش لېگەنلەردە ھەر خىل گۈزەل تاتلىلارنى كۆتۈرۈپ كەپتۇ ـ دە، ئىتنىڭ ئالدىغا قويۇپ بېرىپتۇ. ئىت يەپ ئاشۇرۇپ قويغان تاتلىلارنى قەپەس ئىچىدىكى ئايالغا بېرىپتۇ. ھاكى ئەھۋالنى تۈپ لۇق كۆرۈپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ھەقتە پادىشاھقا ھېچقانداق گەپ قىلماپتۇ. گويا ھېچنېمىنى كۆرمىگەندەك ئۆز پارىڭىنى قىلىپ ئولتۇرىۋېرىپتۇ. خېلىدىن كېيىن ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ باغنىڭ

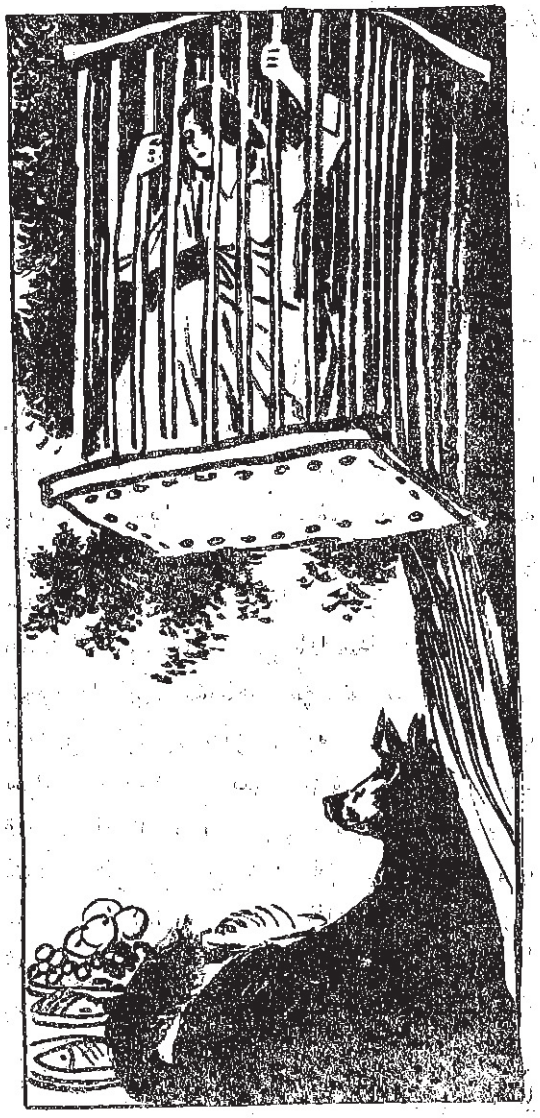

يەنىمۇ ئىچكىرىسىگە قاراپ يۈرۈپ كېتىشىپتۇ.

بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ كېتىپتۇ. بىر كۈنى ھاكى پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ پادىشاھنىڭ كەيپىنىڭ ناھايىتى خۇش ۋاقىلىقىنى پەملەپ «بۇگۈن ھېلىقى سىرنى سوراشنىڭ تازىمۇ ئوبدان پەيتى ئىكەن» دەپ ئويلاپتۇ ـ دە:

ـ ھۇرمەتلىك پادىشاھىم، ئۆزلىرىدىن بىر ئىشنى سورىسام بولارمۇ؟ ـ دەپتۇ.

ـ مەرھەمەت، قېنى سوراق، ـ دەپتۇ پادىشاھ.

ـ مەن بۇ ئوردىغا كەلگەندىن بۇيان ئۆزلىرىنىڭ ئاتىدارچىلىق قىلىشلىرى بىلەن ھەر جەھەتتىن ناھايىتى ئوبدان تۇرۇۋاتقىنىمنى، يۈقىرى ئابروي ـ ئىناۋەتكىنىمۇ ئېگە بولدۇم. ئۆزلىرىدىن مېڭ مەرتىۋە رازىمەن. ھازىر ئۆزلىرى بىلەن خوددى ئاكا ـ ئۇكىدەك بولۇپ قالدۇق، ئارىمىزدا بىر ـ بىرىدىن يوشۇرىدىغان ھېچقانداق سىر يوق دەپ ئويلايمەن. لېكىن بىر نەرسە مېنى بەكمۇ ئەجەبلەندۈرۈۋاتىدۇ. بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى ئىككىمىز چاھارباغقا كىرىپ سەيلە ـ ساياھەت قىلغاندا بىر تۆمۈر قەپەسنىڭ ئىچىدىكى تۇرغانلىقىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭ ئىچىدە ناھايىتى گۈزەل، لېكىن ھازىر بەكمۇ ئاجىزلاپ سولىشىپ كەتكەن بىر مەزلۇم ئولتۇرۇپتۇ. قەپەسنىڭ ئالدىدا ـ يەردە بىر ئىت يېتىپتۇ، خىزمەتكار ئېسىل تاۋلارنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، ئاۋۋال ئىتنىڭ ئالدىدا قويىدى، ئىتتىن ئاشقانىنى قەپەس ئىچىدىكى مەزلۇمغا بەردى. بۇ ئەجەب غەلىتە ئىشقۇ، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟

پادىشاھنىڭ ئاپتاپتەك ئىللىق چىرايىغا بىردىنلا قارا كۆلەڭگە سايە تاشلاپتۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۆزىنى زورىغا بېسىۋېلىپ:

ـ بۇرادەردەم، يامان قىلىدىكىمىز. بۇ سوئالنى مەندىن سورىمىغان بولسىڭىز، مەنمۇ جاۋاب بېرىمگەن بولسام ناھايىتى ئوبدان بولاتتى. بۇ تىلغا ئالغىلى بولمايدىغان، ناھايىتىمۇ سەت، شەرمەندە ئىش. مەن بۇ ئىشنى سۆزلەشنىمۇ، ھەتتا ئويلاشنىمۇ خالىمايتتىم. بىراق ئەمدى بولغۇلۇق بولدى. سوراپ قالدىڭىز، خەير، بوپتۇ، سىزگە سۆزلەپ بېرەي، ئەمما ھېچكىمگە تىنماسلىنتقا ۋەدە بېرەلەمسىز؟ ـ دەپتۇ.

ـ مېڭەمرتىۋە ۋەدە بېرەي پادىشاھىم.

پادىشاھ بىر پەس خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن ئالدىرىماي ھېكايە قىلىشقا باشلاپتۇ:

ـ بۇ ئەسلى مۇنداق ۋەقە. رەھمەتلىك ئاتام ھايات ۋاقتىدا بۇ يەردىن ئالتە ئايلىق يىراقلىقتىكى بىر شەھەردە ئۆتكۈزۈلگەن كاتتا بىر مەرىكىگە مېنىمۇ بىللە ئېلىپ بارىدى. بۇ مېنىڭ 18 ـ 19 ياشلارغا كىرگەن تازا نەۋقىران چاغلىرىم ئىدى. مەرىكە جەرياندا بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھىنىڭ گۈل ئىسىملىك قىزىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭ لاتاپەتلىكى، گۈزەللىكىنى ھازىر سىزگە تەسۋىرلەپ بېرەلمەيمەن. غايىبانە بىر پارچە ئوت يۈرىكىمنى كۆيدۈردى. بىر كۆرۈپلا ئۇنىڭغا ئاشىقى ـ بىقارار بولۇپ قالدىم. ئۇ قىزمۇ ماڭا شەھلا كۆزلىرى بىلەن مەنىلىك تەلمۈرۈپ، مېنى خالايدىغانلىقىدىن بېشارەت بەردى. مەرىكە ئاياغلاشتى. ئۆز شەھىرىمىزگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەھۋالنى دەرھال دادامغا ئېيتىپ ئۇ قىزنى ئالدىغان بولۇپ ئەلچى ئەۋەتتۇق. پادىشاھ تەلىپىمىزنى ماقۇل كۆرۈپتۇ. ئەلچىلەر خۇشال قايتىپ كېلىشتى. بىرەر ـ ئىككى ئاي تولۇق تەييارلىق قىلىپ ناھايىتى چوڭ توي مەرىكىسى ئۆتكۈزدۇق، ئۆزۈن ئۆتمەي دادام ۋاپات بولۇپ كەتتى. تەختكە مەن ۋارىسلىق قىلىپ پادىشاھ بولدۇم. گۈل بىلەن ئىككىمىز توي قىلغاندىن كېيىن بىرەر يىلدەك ناھايىتى چىرايلىق ئۆتتۇق. كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ چىرايى غەلىتە كۆكىرىپ، تەبىئىي گۈزەللىكى

بۇزۇلۇشقا باشلىدى. نېمە بولىدۇك، بىر يېرىڭ ئاغرىمىدۇ؟ دېسەم ياق دەيدۇ، لېكىن مەن ئۇنىڭدىكى بۇنداق ئۇشتۇمتۇت ئۆزگىرىشتىن گۇمانلىنىپ قالدىم. سەۋەبىنى بىلەلمەي يۈرەتتىم. بىر كۈنى كېچىدە ئويغىنىپ كېتىپ ئۇنىڭ يېنىمدا يوقلۇقىنى، تاڭ ئاتارغا يېقىن ئاستا پەيدا بولغانلىقىنى سېزىپ قېلىپ ھەيران بولدۇم. كۆڭلۈمگە ھەر خىل ئىشلار كەلدى. گۇمانىم تېخىمۇ ئاشتى. يەنە بىر كۈنى ئەمدى كۆزۈم ئۇيقۇغا بېرىۋىدى، ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇردى - دە، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ سىرتقا چىقىپ كەتتى. ئالاھازەل ئىككىسى - ئۈچ سائەتلەردىن كېيىن يەنە ئاستا كىرىپ ياتتى. «توختا، ئەتىدىن باشلاپ يالغاندىن ئۇخلىغان بولۇپ يېتىۋالاي. ئۇ سىرتقا ماڭغاندىن كېيىن ئارقىسىدىن مەنمۇ ماڭاي، قېنى نەگە بارىدىكىن، بىر بىلىپ باقايچۇ» دېگەن يەرگە كەلدىم. ئىككى كۈن جىم ئۆتتى. ئۈچىنچى كۈنى بولدى. ئىككىمىز كۈندىكىدەك بىر ئورۇندا ياتاتتۇق. مەن يالغاندىن خورەك تارتىشقا باشلىدىم. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ماڭا سىنچىلاپ قاراپ قويدى - دە، مېنىڭ بىر خىلدا خورەك تارتىۋاتقانلىقىمنى كۆرگەندىن كېيىن ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا ماڭدى. مەنمۇ دەرھال ئورنۇمدىن تۇردۇم. ھەر ئېھتىمالغا قارشى خەنجىرىمنى ئېلىۋالدىم. شەپە قىلماي ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدىم. ئۇ ئۇ دۇل باغقا كىرىپ كەتتى. مەنمۇ ئارقىدىن تاپان دەسسەپ ماڭدىم. ئۇ باغنىڭ شورىسىدىن چىقىپ كەتتى. مەنمۇ چىقتىم. ئۇ يۇگۈرگەندەك ئىتتىك مېڭىپ شەھەرنىڭ سىرتىدىكى ئوغرى، بۇلاڭچى، قىمارۋازلار قاينايدىغان مەھەللىگە كېلىپ بىر گەمىگە كىرىپ كەتتى. ئارقىدىن مەنمۇ يېتىشىپ كەلدىم. ئۇ ئىشكىنى غىچچىدە ئېچىپ كىرىپ كەتتى. مەنمۇ دەرھال كېلىپ ئىشكىنىڭ يوچۇقىدىن قارىدىم. گەمىنىڭ ئىچىدە تازا كاللىكىسىر قاراقچىلاردىن بەش - ئالتىسى ھاراق - شارابلارنى ئىچىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. گۈل بۇ يەرگە نېمە دەپ كېلىدىغاندۇ، دەپ ھەيران بولۇۋاتاتتىم. ئۇ گەمگە كىرىپ كەلگەندىن كېيىن قاراقچىلارنىڭ باشلىقى بولسا كېرەك، يوغان، تەمبەل بىرى ئۇنىسى سوراقتا تارتقىلى تۇردى:

— ھەي ئالۋاستى، بۈگۈن يەنە كېچىكىپ كەلدىڭغۇ، گەپ قىل، نېمىشقا شۇنداق قىلىسەن؟

— كەچۈرسىلە بېگىم، ئېرىم ئۇخلىماي شۇڭا كېچىكىپ قالدىم. بۈنىڭدىن كېيىن چوقۇم ۋاقتىدا كېلىمەن.

«توۋا خۇدايىم، مەندەك بىر قۇدرەتلىك پادىشاھنىڭ سۆيۈملۈك خوتۇنى نەدىكى بىر يىرگىنىشلىك، پەس، ئىپلاس، ئوغرى - قاراقچىلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ شەرمەندىلەرچە يېلىنىۋاتىدۇيا، ئۇنى مۇنداق قىلىشقا نېمە مەجبۇر قىلغانىدۇ؟» غەزەپتىن دىر - دىر تىترەپ كەتتىم، لېكىن توختا، يەنە نېمە گەپ - سۆزلەر بولىدىكىن، دەپ چىشىمنى چىشىمغا چىشلەپ ماراشنى داۋام قىلدىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى قاراقچىلارنىڭ باشلىقى قۇچىقىغا ئېلىپ سۆيۈپ قۇچاقلىدى. ئارقىدىن يەنە بىر گە ئىتتىرىپ بەردى، ئۇمۇ سۆيۈپ قۇچاقلاۋاتىدۇ... ئەمدى زادىلا چىداپ تۇرالمىدىم، بۇ ماڭا نېمىدېگەن ھاقارەت! ئۆزۈمنىڭ يالغۇز، ئۇلارنىڭ كۆپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇپ كېتىپ، ئىشكىنى بىرلا

تېپىپتىمەن ـ دە، گەمگە كىرىپ كېنەپتە-
مەن. ئادەم غەزەپكە كەلسە غايىبانە بىر
كۈچ پەيدا بولىدىغان ئوخشايدۇ. خەنجە-
رىمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ بىر باشتىن ئۇرغان
ئىكەنمەن، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە تۆتىنىك
كاللىسى يەردە سەكرىگىلى تۇردى. ئاخى-
رىدا ھېلىقى باشلىقى بىلەن تۆتۈشۈپ
كەتتىم. خېلىغەچە ھەر ئىككىمىز بىر ـ
بىرىمىزنى بىر نېمە قىلالمىدۇق. ئاخىر
قولۇم ئۇنىك كانىيىغا چۈشۈپ قالدى.
ئۇنىك كانىيىدىن ئېلىپ تازا بوغدۇم.
ئۇ ھالسىراپ يېقىلاي دەپ تۇراتتى، شەر-
مەندە خوتۇنۇم گۈل ئايمغىمغا بىر تاغار
تېرىقنى ئەكىلىپ تۆكۈۋەتتى. پۇتۇم تېيە-
لىپ كېتىپ گۈپپىدە يىقىلدىم. ئەمدى
قاراڭغۇ مېنى بېسىۋېلىپ، قولۇمدىكى
خەنجەرنى تارتىشقا باشلىدى. دەل شۇ
چاغدا كەينىمدىن ھىدىمنى پۇراپ يېتىپ
كەلگەن بولسا كېرەك، ۋاپادار ئىتىم ئېتە-
لىپ كېلىپ قاراڭغۇنى ئالدى، گەجگە
سىدىن تارتىپ ئوڭدىسىغا يىقىتتى. مەن
دەرھال ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئۆزۈمنى ئوڭ
شۇۋالدىم ـ دە، خەنجەرنى قاراڭغۇنىڭ
كۆكسىگە ئۇردۇم. ئۇ يىقىلدى. شۇنداق
قىلىپ قاراڭغۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈردۇم.
خوتۇنۇم گۈل قاچاقچى بولۇپ ئىشكىكە
قاراپ يۈگۈرۈۋىدى، ئاسلاننى قاماللىغاندەك
قاماللاپ تۇتۇپ ئۆيگە سۆرەپ كەلدىم. بۇ
كېچىدە بولۇۋاتقان ئىشلار بولغاچقا ھېچ
كىم بىلمەي قالدى. ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈپلا
ئېتەي دەپ ئويلىدىم، لېكىن ئۆمۈرۋال
يەت قىينالسۇن دېگەن يەرگە كېلىپ
قەپەسكە سولاپ ئاستىم. ئوردىدىكىلەر بۇ
ئىشتىن ھەيران بولۇشتى، لېكىن سەۋەبى
لى ھېچكىمگە ئېيتمىدىم. بۇ سىر شۇ پېتى
قالدى. دېمەك خوتۇنۇم ماڭا ۋاپاسىزلىق
قىلدى. لېكىن ئىتىم بولسا مېنى ئۆلۈمى
دىن قۇتۇلدۇردى. شۇنىڭغا قارىغاندا
«ئىت ۋاپا، خوتۇن جاپا» دېگەن گەپ مۇشۇنى
داق شەرمەندە خوتۇنلارغا قارىتىپ ئېيتىل
غان سۆز ئوخشايدۇ.

خوش، ئەمدى ئويلاپ بېقىڭ بۇرا-
دەر، بۇ خوتۇنغا نېمە كەم، ئۇنىڭ مەن
دەك ئىبرى تۇرسا، ئوردىدىكى ھەممە نەر-
سە ئۇنىڭغا تەئەللۇق تۇرسا، نېمىدەپ
ئاشۇنداق يىرگىنىشلىك، پەس قاراقچىلار
بىلەن ناشايان ئىشلارنى قىلىدۇ؟ ئۇنى
مۇشۇنداق ئىش قىلىشقا نېمە مەجبۇر
قىلدى، بۇ ماڭا ھېلىغىچە قاراڭغۇ. ئۇ
مېنى مۇشۇنداق خورلىغانىكەن، مەن
ئۇنىڭدىن ئۆچ ئالمىسام بولامدۇ؟ ئېيتىڭ،
بۇ جازا ئۇنىڭغا ئارتۇق كېتىپتىمۇ؟

ـ ياق پادىشاھىم، ئۇ ھەق جازا-
سىنى تارتىپتۇ! ـ دەپتۇ ھاكى ۋە پادى-
شاھنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ھەيران بول-
غىنىدىن ئاغزىنى ئېچىپلا قاپتۇ.

شۇنداق قىلىپ ھاكى «سەنەۋبەر گۈل
گە نېمە قىلدى، گۈل سەنەۋبەرگە نېمە
قىلدى» دېگەن بۇ سىرنىمۇ بىلىۋاپتۇ.

ئەمدى بىر ئامال قىلىپ ئۆز شەھە-
رىگە قايتىشنىڭ كويىغا چۈشۈپىتۇ. ئاخىر
بىر كۈنى پادىشاھتىن ئۆز يۇرتىغا كېتىش
تونۇرىسىدا ئىجازەت سوراپتۇ. پادىشاھ
ھەيران بولۇپ:

ـ بۇرادىرىم، نېمىدىن كۆڭلىڭىز
سۇ ئىچمىدى ياكى سىزنى زېرىكتۈرۈپ
قويدۇممۇ؟ ـ دەپتۇ.

ـ ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. مەن
ئۆزلىرىدىن بەكمۇ رازى. لېكىن مەنمۇ ئۆز
يۇرتۇمنى سېغىنىدىم. ئۇ يەردە ئۇرۇق ـ

تۇغقانلىرىم بار ھەم توي قىلىشقا ۋەدىلەشىپ قويغان كىشىم بار. بارمىسام بولماس.

— ئۇنداق يېرى بولسا بوپتۇ، — دەپتۇ پادىشاھ، — بېرىڭ، ئەھۋالىغا قاراپ بېقىڭ، ئىشلىرىڭىزنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئەگەر كۆڭلىڭىز تارتسا يەنە قېشىمغا قايتىپ كېلىڭ. سىز ئۈچۈن ھەر قاچان ئىشىكىم ئوچۇق.

بىرنەچچە كۈنلەردىن كېيىن سەنەۋبەر پادىشاھ سىرداش دوستى، مەسلىھەتچىسى ھاكىمنى نۇرغۇن سوۋغا-سالاملار بىلەن يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. ھاكى ئالتە ئايلىق يولنى ئالتە كۈندە بېسىپ ئامان-ئېسەن ئۆز شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ. بولغۇسى كۈيئوغلىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇرغان پادىشاھ ۋە ئوردىدىكى ھەممەيلەن ھاكىنى خۇشاللىق ئىلكىدە كۈتۈۋاپتۇ. ئۇ قايتىپ كېلىپ ھەممە ئەھۋالنى پادىشاھقا بىر-بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ.

— گۈناھ ئۆز قىزىمزدا ئىكەن، كۈيئوغلىمىز سەنەۋبەر پادىشاھنىڭ قىلغىنى توغرا بوپتۇ، — دەپتۇ پادىشاھ كۆڭلى تىنغان ھالدا.

ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشاھ كاتتا توي مەرىكىسى ئۆتكۈزۈپ قىزىنى ھاكىغا بېرىپتۇ ۋە ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، پادىشاھلىقىنمۇ كۈيئوغلى ھاكىغا ئۆتۈنۈپ بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھاكى پادىشاھ بولۇپ، يۇرتىنى ئادىلىق بىلەن سوراشقا باشلاپتۇ. ئەدى گەپنى ھاكىنىڭ ئىككى ئاكىسى باقى بىلەن ساقىدىن ئاڭلايلى.

باقى بىلەن ساقى ھەممە بايلىقنى ئىشلىمەي يەپ-ئىچىپ، ئويناپ تۈگىتىپ بوپتۇ. ئاخىر قورسىقىنمۇ باقالماي بەزىدە ئاشپەزنىڭ ئوچىقىغا ئوت قالاپ، سۈيىنى توشۇپ بېرىپ، بەزىدە تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپتۇ.

ھاكى پادىشاھ بولغاندىن كېيىن دائىم دېگۈدەك ئەمەلدارلار ئاسانلىقچە بارمايدىغان ئارقا كوچا، خىلۋەت مەھەللىلەرگە بېرىپ خەلقنىڭ دادى-ئەھۋالىنى ئاڭلاپ تۇرىدىكەن. بىر كۈنى بىر ئارقا كوچىدا كېتىپ بېرىپ، كىيىملىرى جۇل-جۇل، چاچ-ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن ئىككى ئاكىسىنى كۆرۈپ قېلىپ تونۇپ قاپتۇ. پادىشاھ خىزمەتكارلىرىدىن بىرىگە:

— تام تۈۋىدە ئولتۇرغان ئاۋۇ ئىككى ئادەمنى ھازىر ئوردىغا ئېلىپ بېرىپ يۇيۇندۇرۇپ، كىيىندۈرۈپ مېنىڭ ئالدىمغا ئېلىپ كىرىڭ، — دەپ تاپىلاپتۇ. خىزمەتكار بۇ ئىككىسىنى ئوردىغا ئېلىپ كەپتۇ ۋە ھاممامغا چۈشۈرۈپ، چاچ-ساقاللىرىنى ئالغۇزۇپ، پاكىز كىيىندۈرگەندىن كېيىن پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەكىرىپتۇ. خىزمەتكارلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن پادىشاھ:

— سىلەر مېنى تونۇدۇڭلارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. باقى بىلەن ساقى ھېچنېمىنى چۈشەنمەي «ياق» دەپ باشلىرىنى چايقاپتۇ.

— بىلىپ قويۇڭلار، مەن سىلەرنىڭ ئىنىڭلار ھاكى بولىمەن. سىلەر دادامدىن مىراس قالغان شۇنچە كۆپ مال-مۈلۈكنى بۇزۇپ-چېچىپ، يەپ-ئىچىپ مۇشۇ كۈنگە قاپسىلەر. بۇنىڭ تەتۈرسىچە مەن بولسام، رەھىمەتلىك دادامنىڭ دۇئاسى بىلەن كۈندىن-كۈنگە كۆكلەۋاتىمەن. دادام ۋاپات بولغاندىن كېيىن سىلەرنىڭ ماڭا قىلغان ئەسكىلىكىڭلارنى ئويلىسام كارىم

بولمسا بولاتتى. لېكىن نېمىلا بولمىسۇن سىلەر بىلەن مەن بىر ئاتا، بىر ئانىنىڭ بالىلىرى، سىلەرنىڭ يەنە ئېغىر كۈنىدە قېلىشىڭلارنى، جاپا تارتىشىڭلارنى خالىمايمەن. ئۆتكەنگە سالاۋات. بۇگۈندىن باشلاپ ئوردىدا ئىشلەڭلار. ھەممىمىز جەم بولۇپ بىللە ئۆتەيلى،— دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ پادىشاھ ھاكى ئاكىلىرىنى ئوردىدا ئېلىپ قېلىپ، ئۆزىگە لايىق خىزمەتلەرنى بېرىپ ئۇلارنى تۇرمۇشتا خاتىرجەم قىپتۇ.

كۈنلەر، ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. باقى بىلەن ساقى ياخشى يېپ، ياخشى ئىچىپ، قورساقلىرى تويغاندىن كېيىن ۋاپاغا جاپا قىلىپ، ئىنىسىغا ھەسەت قىلىشقا باشلاپتۇ.

— بۇ بىزگە نېمە خورلۇق؟ — دەپتۇ باقى ئىنىسى ساقىغا،— ئىنىمىز پادىشاھ بولۇپ يۈرسە، بىز ئاكىسى تۇرۇپ ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيمىزمۇ، بۇ نېمىدېگەن نومۇسلۇق ئىش ـ ھە؟

— ئەسلى پادىشاھ سەن بولساڭ توغرا بولاتتى ئاكا. سەن ھەممىمىزدىن چوڭ ـ دە! — دەپتۇ ساقىمۇ.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئىنىسى ھاكىنى ئۆلتۈرۈپ پادىشاھلىق تەختىنى تارتىۋېلىش سۇيىقەستىنى پىلانلاپتۇ. بىراق «نېمىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك» دېگەندەك ئۇلارنىڭ سۇيىقەستى پاش بولۇپ قاپتۇ. بۇنىڭدىن دەرغەزەپكە كەلگەن پادىشاھ ھاكى:

— سىلەر بىلەن مەن بىر قورساقتىن چىققان قېرىنداشلار بولساقمۇ، لېكىن سىلەر ئادەم ئەمەس، ھايۋان سۈپەت مەخلۇقلار ئىكەنسىلەر. بىر تۇغقىنىم دەپ كۆيۈنۈپ سىلەرگە ۋاپادارلىق قىلسام، سىلەر ماڭا قارا نىيەتتە بولدۇڭلار. قارا نىيەت، سۇيىقەستچىلەرنى جازالىماسلىق — خەلققە زىيانكەشلىك قىلغانلىق بولىدۇ. ئەسلى سىلەرنى دارغا ئاسسام بولاتتى. خەير، سىلەر يەنىلا ئاكام ئىكەنسىلەر، قولۇم بارمىدى. ئەمدى ئۆمۈرۋايەت ئەركىنلىكىڭلاردىن مەھرۇم قىلىپ زىندانغا تاشلايمەن! — دەپتۇ پادىشاھ ۋە دەرھال زىندانغا تاشلاپتۇ.

پادىشاھ ھاكى يۇرتىنى ئادىللىق بىلەن سوراپ، پۇقرالارنىڭ ئىرىشكەن ھىمايىسىگە ئىگە بوپتۇ. ئېيتىشلاردىن قارىغاندا نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى ئۆتكەن پادىشاھ ھاكىمنىڭ ئەخلاق پەزىلىتىنى، ئادىللىقىنى كىشىلەر تا ھازىرغىچە تەرىپلەپ كېلىۋاتقانمىش...

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئەخەت ھاشىم

رىۋايەتلەر

شاھنىڭ ۋەسىيىتى

ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن ئۆلەر چېغىدا يېقىنلىرىدىن بىرەيلەننى چاقىرىپ شۇنداق نەسىھەت قىپتۇ: «مېنى شۇنداق جايغا دەپنە قىلمىڭلاركى، ئىنسان ئايىغى تەگمىگەن جاي بولسۇن. شۇنداقتا مېنى يىلدىن كېيىن ئەۋلادلىرىمدىن بىرەرى بېرىپ چاقىرسا، تىرىلىپ گۆردىن چىقىمەن». ئۇلۇغ شاھنىڭ بۇ ۋەسىيىتىنى بېجىرىش ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ ئويلاپ ئاخىر تاغنىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسىنى تاللىشىپتۇ. جاپا ـ مۇشەققەتتە چوققىدىن قەبىرە قېزىپ ئىسكەندەرنى دەپنە قىلىشىپتۇ.

دېيىلگەن مۇددەت كەلگەندە بىرى ئىسكەندەرنىڭ قەبرىسىگە بېرىپ، ئۇنىڭ نامىنى ئاتاپ چاقىرىپتۇ. بىر چاقىرىپتۇ، ئۈن چاقىرىپتۇ. بىراق جاھانگىر چىقماسمىش. چاقىرغۇچىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ: «ھەي، سەن ياخشى بولغان بولساڭ شاھلىق ئىسكەندەر (ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن) بولارمىدىڭ» دەپ قايتماقچى بولۇپ تۇرغاندا قەبرىدىن قەھىرلىك ئاۋاز چىقىپتۇ: «ھەي، مېنىڭ ۋەسىيىتىمنى بېجىرمىگەن نامەرد، مەن ئىنسان ئايىغى باسمىغان جايغا قويۇڭلار دېسەم نېمىشقا بېجىرمىدىڭلار؟ بۇ يەرگە ئىنسان ئايىغى يېتىپلا قالماي، بەلكى ئىسكەندەر نامىلىق كىشىدىنلا مىڭى كۆمۈلگەنىكەن. سەن ھەر چاقىرغىنىڭدا بىز مېنى چاقىرىۋاتىدۇ، مېنى چاقىرىۋاتىدۇ،ــ دەپ جاڭجاللىشىپ قالدۇق. سەن قاچان ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن دېگەندىن كېيىنلا مېنى چاقىرغانلىقىڭنى بىلدىم. ئەمدى بەرىبىر ۋەسىيىتىمنى بەجا كەلتۈرمىگەنلىكىڭلار تۈپەيلى مەن بۇ يەردىن چىقالمايمەن» دەپتۇ. شۇ چاغدا بايىقى ئىزدەپ كەلگەن كىشى:«ئەي خۇدا، دۇنيا يارالغاندىن بىر چوققىغا پەقەت

ئىسكەندەردىنلا مېڭى دەپنە قىلىنغان بولسا، باشقىلرى قانچىلىكتۇر؟ دېمەك، ئىنسان دەپنە ئېتىلمىگەن جاي يوق ئىكەن ـ دە» دەپ يولىغا قايتىپتۇ.

ناغرا

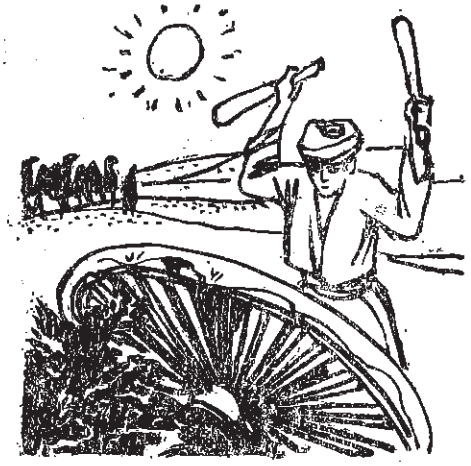

قەدىم ـ قەدىم زامانلاردا بىر مەملىكەتنىڭ سودىگەرلىرى سودا قىلىش ئۈچۈن سەپەرگە چىقىشىپتۇ. يوللىرى چۆلى مەلىكىدىن ئۆتىدىكەن. يول يۈرسىمۇ ئاز يۈرمەي مول يۈرۈشۈپ چۆلى مەلىكىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا بېرىپ قاپتۇ.

بىر ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ يولىغا ئالغان سۇلىرى تۈگەپ قاپتۇ. ئۇسسۇزلۇقتىن بىرىنىڭ كەيىندىن بىرى سۇسلىشىپ يېتىپ قېلىشىپتۇ. كۆچ ـ ماغدۇرىدىن كېتىپ ماڭغۇدەك مادارى قالماپتۇ. كارۋانىدا بىر يىگىت بار ئىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ تۈلۈمدىكى ئاخىرقى سۈيىنى سەپەرداشلىرىنىڭ ئاغزىغا تېمىتىپتۇ. ئادەملەر بىرئاز ئۆزلىرىگە كېلىشىپتۇ يۇ، بىراق ئىسسىقتا چاڭقاپ كەتكەنلىكتىن يولغا چىقالماپتۇ. شۇ چاغدا ھېلىقى يىگىت ئۆيلاپ ـ ئۆيلاپ بوشاپ قالغان تۈلۈمنى يېرىپ ھارۇنىڭ چاقسىغا كېرىپ باغلاپ ئاپتاپقا قارىتىپ قويۇپتۇ. كېيىن ئۇنى داراڭلىتىپ چېلىشقا باشلاپتۇ. ئۇنىڭ ئاۋازىغا مەھلىيا بولۇپ قاتتىقراق داراڭلىتىپتۇ. بارا ـ بارا ئۇنى شۇنچىلىك قاتتىق چېلىشقا باشلاپتۇكى، ئەسۋابىنىڭ ئاۋازى پۈتۈن چۆلنى لەرزىگە كەلتۈرۈپتۇ. ئەيىرى تەبىئىي بۇ ئاۋازدىن ئادەملەرمۇ ئۆزلىرىگە كېلىپ قىمىرلاشقا باشلاپتۇ. ئۇلاردا كۈچ ـ قۇۋۋەت پەيدا بوپتۇ. ئاۋاز بارخانىدىن بارخانغا ئۆتۈپ تۆپىلىكتىن تۆپىلىكلەرگە كۆچۈپتۇ. ئاۋاز چۆلنىڭ نېرىقى چېتىدە كېتىۋاتقان باشقا كارۋانلارنىڭ قۇلقىغا يېتىپ بېرىپتۇ. كارۋانلار: «كارۋان ھالاكەتكە ئۇچراپتۇ، بولمىسا بۇنداق ئاۋاز چىقارماس ئىدى، ياردەمگە چاقىرىۋاتىدۇ. بېرىش كېرەك» دەپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىشىپتۇ. سۇ بېرىپ پالاكەتكە ئۇچرىغان سودىگەرلەرنى ساقلاپ قېلىشىپتۇ ـ دە، سودىغا بىللە ئېلىپ كېتىپتۇ. چۆلدە ئۇسسۇزلۇقىدىن ھالاكەت ھالغا كەلگەن سودىگەرلەرنى ساقلاپ قالغان نەرسە ناغرا ئىكەن. ناغرا ئاۋازى ئاڭلانىدىمۇ كىشىلەرنىڭ تېتىكلىك، دادىللىق، جەسۇرلۇق كەيپىياتلىرى ئويغىنىدىكەن.

لوقمان ھاكىم

لوقمان ھەكىم دۇنياغا داڭقى كەتكەن تېۋىپ ئىكەن. ئۇ ئادەملەرنىڭ دىلىنى، گىياھلارنىڭ، جىمىكى ھايۋان، جانلىق، جانسىز مەۋجۇداتلارنىڭ تىلىنىمۇ بىلىدىكەن.

ئۇلار يارىلانسا، دەردكە چىلىقسا داۋالايدىكەن. كۆنلەرنىڭ بىرىدە بىر كىشىنىڭ كۆزى قاتتىق ئاغرىپ قاپتۇ. ئۇ كۆزىنى ناھايىتى جىق تېۋىپلارغا كۆرسىتىپتۇ، داۋا تاپالماپتۇ، ئالىم، ئۆلىمالارغا كۆرسىتىپتۇ. شېپا تاپالماپتۇ. ئاخىر ئىزدەپ، ئىزدەپ يىراق بىر ئۆلكىدە ياشايدىغان لوقمان ھەكىم ھەققىدە دېرەك ئاپتۇ. ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. لوقمان ھەكىم كۆزى ئاغرىغان كىشىنىڭ ئۇياق ـ بۇيىقىنى كۆرگەن بوپتۇ ـ دە، تاپىنىغا خىنە قويۇش مەسلىھىتىنى بېرىپتۇ. شۇ چاغدا بىمار تېۋىپقا قاراپ:

ـ ئەي ئۇلۇغ ھەكىم، بۇ نېمە دېگىنىڭىز، يە مەن بىلەن چاقچاقلىشىۋاتامسىز؟ مېنىڭ پۇتۇم ئاغرىمسا، ئۇنىڭغا خىنە قويىمەنمۇ؟ كۆزۈم ئاغرىۋاتىدۇ، كۆز قەيەردە، پۇت قەيەردە؟ـ دەپ خاپا بوپتۇ. شۇ چاغدا لوقمان ھەكىم بىمارغا مۇنداق دەپتۇ:

ـ توغرا ئېيتتىڭىز، مەنمۇ سىزنىڭ كېسىلىڭىزنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن: سىزنىڭ كۆزىڭىز ئاغرىغان. بىزنىڭ پەم ـ پاراسىتىمىزگە قارىغاندا كۆزنىڭ بىر تومۇرى پۇتنىڭ تاپىنىغا جايلاشقان. سىزنىڭ شۇ جايىڭىز، يەنى كۆزىڭىزنىڭ تاپان ئاستىغا تۇتاشقان تومۇرى شاماللىغان. شۇڭا خىنە قويىسىڭىز كۆزىڭىز تۇزۇلۇپ ئەسلى ھالىغا قايتىدۇ.

كۆزى ئاغرىغان كىشى لوقمان ھەكىم ئېيتقاندەك قىلىپ، تاپىنىغا خىنە قويىغانىكەن، ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئۆتمەستىن كۆزى تۇزۇلۇپ ھېچنەرسە بولمىغاندەك ساقىيىپ كېتىپتۇ.

قارلىغاچنىڭ ھىممىتى

نوھ پەيغەمبەرنىڭ دەۋرىدە قاتتىق يېغىنگەرچىلىك بولۇپ، ھەممە ياقنى كەلكۈن سۈيى بېسىپ كېتىپتۇ. ئادەملەر، ھايۋانلار، دەل ـ دەرەخلەر، تاغۇ تاشلارمۇ سۇ ئاستىدا قاپتۇ. شۇ چاغدا نوھ پەيغەمبەر بىر كېمە ياسىتىپتۇ. ئۇنىڭغا دۇنيادىكى بارلىق ھاشارات، ئۇچار قۇش ۋە ھايۋانلاردىن بىردىن ئېلىپ «بىرەر جايدا قۇرۇقلۇق قالغانىدۇ» دەپ ئويلاپ يولغا چىقىپتۇ. ئوممانىغا ئايلانغان يەر يۈزىدە سۈزۈپ كېتىۋاتقاندا چاشقان كېمىنى تېشىپ قويۇپتۇ. تۆشۈكتىن سۇ كىرىپ كېمىنىڭ ئىچى سۇغا توشۇشقا باشلاپتۇ. نوھ قاراپ تۇرسا كېمىگە سۇ توشۇپ كېمىدىسكىلەر سۇغا غەرق بولىدىغانىدەك. شۇ چاغدا: «كىم تۆشۈكنى ئېتىپ سۈنى توختىتالىسا، دۇنيادىكى ئەڭ تاتلىق گۆشنى ئۇنىڭغا تەقدىم قىلىمەن» دەپتۇ. شۇ چاغدا يىلان: «بۇنى مەن قىلالايمەن» دەپتۇ ـ دە، ئۇ تۆشۈككە كېلىپ دۈگىلەك بولۇپ يېتىۋاپتۇ. سۇ توختاپتۇ. نوھ پەيغەمبەر يېڭىلىشمىگەنىكەن، بىرجايدا قۇرۇقلۇق قالغانىكەن. شۇ جايغا يېتىپ بېرىشپتۇ. شۇ چاغدا يىلان:

ـ نوھ ئېيتقىنىڭىزنى ئەمدى بىجىرىڭ،ـ دەپتۇ. نوھ پەيغەمبەر «دۇنيادىكى ئەڭ تاتلىق گۆشنى بىلىپ كېلىڭلار» دەپ، ئۇ قۇشنى ئۇياققا، بۇ قۇشنى بۇ ياققا ئەۋەتىپتۇ. قارلىغاچنىمۇ بىر ياققا جۇنتىپتۇ. يىلان ئۇچ كوچىنىڭ ئاغزىدا دۈگ

لەك بولۇپ يېتىپ ئۇلارنى ساقلاپتۇ. بىر چاغدا قۇشلاردىن بىرى كېلىپ قاپتۇ.

— دۇنيادىكى ئەڭ تاتلىق گۆش قايسىكەن؟— دەپ سوراپتۇ.

— تاشپاقىنىڭ گۆشى ئىكەن،— دەپتۇ قۇش. يىلان:

— ياق، ئۇ سېنىڭ گۆشۈڭ، — دەپ چاقىرىپ سېلىپ ئۇنىڭ ئۆزىنى يوتۇۋېتىپتۇ. كېيىن ھەر ئۇچۇپ كەپتۇ. يىلان ھەر بىرىدىن:

— دۇنيادىكى ئەڭ تاتلىق گۆش نېمىنىڭكى ئىكەن؟— دەپ سوراپتۇ.

— دۇنيادىكى ئەڭ تاتلىق گۆش ئىتنىڭكى ئىكەن،— دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ھەر. يىلان بىر چاقىرىپ ئۇنىڭ تىلىنى ئۇزۇۋاپتۇ. بىر چاغدا قارلىغاچ ئۇچۇپ كېلىپ قاپتۇ. يىلان:

— قېنى سەن ئېيتچۇ، دۇنيادىكى ئەڭ تاتلىق گۆش نېمىنىڭكى ئىكەن؟— دەپتۇ.

قارلىغاچ ھەممە ئۇچار جانىۋارلارنىڭ، ئادەمنىڭ گۆشىدىن تېتىپ كۆرگەنىدە ئادەم گۆشىنىڭ ئەڭ تاتلىقلىقىنى بىلىدىكەن. يىلانغا «ئادەم گۆشى تاتلىق دېسەم، ئۇ پۈتۈن ئۆمرىدە ئادەمزاتنىڭ گۆشى بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، شۇنىڭدىن كېيىن ئالەمدە ئادەمزات قالمايدۇ» دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، ئۇنىڭغا قاراپ: پاقىنىڭ گۆشى دۇنيادا ئەڭ شېرىن، تاتلىق گۆش ئىكەن،— دەپتۇ. يىلان:

— ياللغان ئېيتىسەن،— دەپ چاپچىپ ئۇنىڭغا تاشلانغانكەن، قارلىغاچ چەبدەسلىك بىلەن قېچىپتۇ. يىلاننىڭ ئاغزى ئۇنىڭ كەينىگە تەگكەنىكەن، قارلىغاچنىڭ قۇيرۇقى ئاجراپ، ئۇچۇق قايچىغا ئوخشاپ قاپتۇ. شۇنىدىن بۇيان ئۇنىڭ قۇيرۇقى

قايچىسىمان بولۇپ قالغانمىش. ئۇ شۇنىدىن بۇيان ئادەمزاتنى ئۆزىگە دوست قىلىۋالغانلىقى ئۈچۈن ئۇ ئادەملەرنىڭ ئۆيىگە چاقىرماي قۇرىدىكەن، ئۇلاردىن قورقىدىكەن. يىلان بولسا، ھەر دائىم ئۇنى قەستلەش نىيىتىدە يۈرەرمىش، چاقىرمىسنى بۇزۇپ، تۇخۇمى ياكى بالىسىنى يەپ قويۇشمۇ شۇنىڭدىن ئىمىش.

نانىنىڭ سېھرى

سەمەرقەندتە بىر ئەلى دېگەن كەمبەغەل سەمار بار ئىكەن. ئۇ بىر ـ بىرىدىن گۈزەل ئىمارەتلەرنى قۇرىدىكەنۇ، كىيىمى پۈتۈن، قورسىقى توق ئۆتمەيدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەلى كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، يېتىپ قاپتۇ. تېۋىپلارغا كۆرۈنۈپتۇ. شىپا تاپالماپتۇ، پالچىلارغا پال ئاچقۇزۇپتۇ، بولماپتۇ، داخانلارغا ئوقۇتۇپ

تۇ يەنە بولماپتۇ.

تېۋىپلاردىن بىرى ئەلىنى ئۆزى ياسىغان تامغا ئېلىپ چىقىشنى مەسلىھەت بېرىپتۇ. ئۇ يەردە ياتسا، بەلكى دەردىگە داۋا تاپار دېگەن گەپنى قىپتۇ. ئەلىنىڭ دوستلىرى تېۋىپنىڭ دېگىنىنى قىپتۇ. ئەلى تام ئۈستىدە كۈندۈزى ئاسمان بىلەن كۈنگە، كېچىسى ئاي بىلەن يۇلتۇزلارغا قاراپ يېتىۋېرىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە شەھەرگە ئوغرى ـ قاراقچىلار باستۇرۇپ كىرىشىپتۇ. شۇ شەھەرلىك بىر كاسىپ ھۆسىن ـ جامالدا تەڭداشسىز مەرىپەت دېگەن قىزنى ئۇلاردىن قاچۇرۇپ، تام ئۈستىگە ئېلىپ چىقىپ قويۇپتۇ. تامدا كېسەل ياتقان ئەلىنىڭ دەمىقىغا يېقىملىق ھىد كىرىپ ئانچە ـ مۇنچە يەڭگىللەشكە باشلاپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، مەرىپەت

ئېلىپ چىقىقان خۇرجۇنىغا ئاندىن بىلەن ئۆزى ياپقان سەمەرقەند نېنىدىن سېلىنغانىكەن! ئەلىگە ناندىن بېرىپتۇ. نان يېگەن ئەلىنىڭ كۆچمگە كۆچ قوشۇلۇپ، كېسىلىمۇ شىپا تېپىشقا باشلاپتۇ. مەرىپەتتە ئەلىگە نىسبەتەن ئىللىقلىق پەيدا بوپتۇ. ئەلىمۇ مەرىپەتكە مېھرى قويۇپتۇ. بۇ ئىللىقلىق مېھرى بېرىپ ـ بېرىپ ئىشق مۇھەببەتكە ئايلىنىپتۇ. ئەلى ئاستا ـ ئاستا تۇزۇلۇشكە باشلاپتۇ. بۇ ئاردا شەھەر ئوغرى ـ قاراقچىلاردىن خالاس بوپتۇ. كېيىن ئەلى بىلەن مەرىپەت توي قىلىپ ئائىلە قۇرۇپتۇ. ئەلى قايتىدىن كۆچ ـ قۇۋۇەتكە كېلىپ، يېڭى ـ يېڭى گۈزەل، چىرايلىق بىنالارنى قۇرۇپتۇ. مەرىپەتمۇ بىر ـ بىردىن چىرايلىق، تەملىك نانلارنى يېپىپتۇ. ئەلىنىڭ بىر ـ بىردىن ياخشى بىنالىرىنىڭ داڭقى ئالەمگە تارقالغان بولسا، مەرىپەتنىڭ بىر ـ بىردىن تەملىك، مەززىلىك نانلىرىنىڭ داڭقى يەتتە ئىقلىمغا تارقىلىپتۇ. شۇنداق قىلىپ سەمەرقەند نېنى ئىككى ياشنى بىر ـ بىرىگە باغلاپ، تىنچ ـ ئامان ھاياتىمىزنى ئېتىپ مۇراد ـ مەقسىتىگە يەتكۈزۈپتۇ. ئەلى ھازىرمۇ كۆركەم بىنالارنى قۇرارئىمىش. ئىشتىن ھېرىپ ـ چارچاپ كەلسە، مەرىپەت ئىسسىق نان بىلەن كۈتۈپ ئالارئىمىش. قۇياشتىن نۇسخا ئېلىنغان نان مەرىپەت ۋە ئەلىنىڭ قەلبىنى ھامان بىرلەشتۈرۈپ تۇرارئىمىش.

رەيھان بىلەن شەبەدە *

ھېكايە قىلىنىشىچە، قەدىم زامانلارنىڭ بىرىدە بىر بۇۋاي بىلەن مومای بولغانىكەن. ئۇلارنىڭ يەككە ـ يېگانە يالغۇز قىزى بولۇپ ئۇنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسـ

* شەبەدە ـــ مەيمۇن شامال.

راپ چوڭ قىلغانىكەن. ۋاقتى - سائىتى يېتىپ قىزنىڭ ئانىسى ۋاپات بوپتۇ. ئانا ئۆلۈم ئالدىدا:

— ئاتىسى، قىزىمىز ۋايىغا يېتىپ قالدى، خۇداغا شۈكرى، ئەقىللىك - پاراسەتلىك بولۇپ ئۆسۈۋاتىدۇ. مەندىن كېيىن ئۇنىڭغا ياخشى قاراڭ. يېتىملىكنى بىلىنەدۇرمەڭ. كېيىن بىرەر تۇزۇكرەك چاي چىقسا، ئەل ئالدىغا داستىخان يېيىپ ئۇزىتارسىز،— دەپ ۋەسىيەت قىپتۇ. ئاتىسى: ئېيتقىنىڭنى قىلىمەن، خاتىرجەم بول،— دەپ ئۇنىڭغا ۋەدە بېرىپتۇ. نېمىسىنى دەيسىز، قىزنىڭ ئانىسى ۋاپات بولۇپلا ئاتىسى باشقا خوتۇنغا ئۆيلىنىۋاپتۇ. ئۆگەي ئانا ناھايىتى جاھىل، زالىم ئىكەن. قىزغا زۇلۇم سېلىپ بىرەمۇ تىنىم بەرمەپتۇ. كىيىم - كېچەكنىمۇ قارىماپتۇ. بىچارە يىرتىق - يامان كىيىم بىلەن يېرىم - يالىڭاچ يۈرۈشكە مەجبۇر بوپتۇ. لېكىن ناھايىتى روھى تېتىك، جۇشقۇن، قەددى-قامىتى كېلىشكەن بولغاچقا ئۇنى كۆرگەنلا كىشى قايىل بولماي ئىلاجى يوق ئىكەن.

كۈنچىقىش تەرەپتە شامال بۇۋا پادىشاھلىق قىلىدىكەن. ئۇ شۇنچىلىك قۇدرەتلىك ئىكەنكى، بىر كۈچسىلا يەر، ئاسمانىنى يەكسان قىلىشى مۇمكىن ئىكەن. شامال بۇۋىنىڭ شەبەدە، بوران، توپسلاڭ، قۇيۇن، تۈس دېگەن ئوغۇللىرى بار ئىكەن. بۇ ئوغۇللىرىنىڭ ئارىسىدا شەبەدە دېگىنى خېلى ئەقىللىك، دانا، بىر ئىش قىلسا ئويلاپ، پەم بىلەن قىلىدىكەن. شەبەدە يۇرتىمۇ يۇرت، ئەلمۇ ئەل، دالىمۇ - دالا كېزىپ يۈرىدىكەن. ئۇ ھېسلىقى قىزنىڭ يۇرتىغا كېلىپ قاپتۇ. قىزنى كۆرۈپتۇ يۇ، ئۇنىڭغا ئاشىقى بىقارار بوپتۇ. قىزمۇ ئۇنى ياقتۇرۇپ سۆيۈپ قاپتۇ. لېكىن بۇ ئىككى ياش بىر - بىرىگە ئېرىشەلمەپتۇ. شەبەدەنىڭ چوڭ ئاكىلىرى ئۇنى ئىزدەپ كېلىپ، قىزنى كۆرۈپ قېلىشىپتۇ. «ئالدى بىلەن مەن ئۆيلىنىشىم كېرەك، مەن چوڭ» دەپ تالىشىپ ئۇكىسىغىمۇ، قىزغىمۇ كۈن بەرمەپتۇ. قىز كۆنمىگەچكە بىر - بىرلىرى بىلەن تالىشىپ يەر، ئاسمانىنى لەرزىگە كەلتۈرۈپتۇ. بۇنداق دەھشەتكە چىدىمىغان قىز گۈللەر ئارىسىغا كىرىپ رەيھانغا ئايلىنىپ قاپتۇ. شەبەدە بولسا، پارچە - پارچە بولۇپ گۈللەر ئارىسىغا سىڭىپ كېتىپتۇ، شۇنداىن بۇيان ھەر كۈنى ھەر دەقىقىدە شەبەدە رەيھانىنىڭ يۇزلىرىنى سىلاپ، ئەركىلەپ يېقىملىق ھىدلىرىنى تۆت ئەتراپقا تارقىتارئىمش. ئۇنىڭدىن بەھرى ئالغانلار شېخىدىن سۇنىدۇرۇپ چېكىلىرىگە قىستۇرۇۋالارئىمش. ئەنە شۇ چاغدا رەيھانىنىڭ شاخلىرى سولىشىپ قالارئىمش. شەبەدە بولسا، يېتەلمىگەن يارىنىڭ شاخلىرىنىڭ قايرىلغانلىقىنى كۆرۈپ، يۇم - يۇم يىغلاپ ئۆزىنى قويىدىغان جاي تاپالماي قالارئىمش. لېكىن سۇنغان شاخنىڭ ئورنىغا يەنە يېڭىسى چىقىشى بىلەن ئۇمۇ ئۆزىگە كېلىپ يارىنىڭ يۇز - كۆزلىرىنى، شاخ، يوپۇرماقلىرىنى مەيىن تەۋرىتىشىنى، سىلاشنى داۋام ئەتتۈرەرئىمش.

ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر

تالالاپ نەشرىگە تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم

باشقىلارنى ھۆرمەتلەش — شەرەپلىك. كىشىلەر، ئېسىل زاتلار، دانىشمەن ئالىملار ۋە باشقا ئۇلۇغلار ئەربابلار ئۈچۈن ئالاھىدە خاس سۆيەتتۇر. چۈنكى ئۇلار ھۆرمەت - ئېھتىرامىلار ئارقىلىق بەخت - دۆلەت قوللىرىنىڭ كۈچلۈك شان - شەۋكەت بايراقلىرىنىڭ يۇقىرى بولىدىغانلىقىنى بىلىدۇ.

بىر كۈنى ھەسەنى سەيباننى ھارۇن رەشىدنىڭ قېشىغا كەلدى، ھارۇن رەشىد ئۇنىڭغا كۆپ ئېھتىرام بىلەن ھۆرمەت بىلدۈردى. تەختتىن چۈشۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ھەسەن سەيباننى باشلاپ كېلىپ تەختكە تەكلىپ قىلىپ ئولتۇرغۇزدى. ئۇ كىشى كەتمەكچى بولۇۋىدى، يەنە ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. بۇنى كۆرگەن خىزمەتچىلەردىن بىرى:

— ئەي پادىشاھ، سىزنىڭ مۇنچە كۆپ ھۆرمەت ۋە ئېھتىرامىلىرىڭىز ئۈچۈن پادىشاھلىقىڭىزنىڭ ئابروي - ئىناۋىتى ئۈچۈن ئارتۇقچە ئەمەسمۇ، — دەپ سورىدى. ھارۇن رەشىد ئۇنىڭغا:

— ھۆرمەت، ئېھتىرام بىلدۈرۈش تۆۋەنلىدىن چۈشۈپ كەتمەكچى بولغان ئابروينىڭ دەرھال چۈشۈپ كەتكىنى ياخشى. ئالىم، ھەكىملەرگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ چۈشۈپ كەتكەن ئىناۋەتنى كىم كۆرگەن؟— دەپ كەسكىن جاۋاب بەردى.

* *

ئابدۇللا تاھىر دېگەن كىشى خۇراسانغا پادىشاھ بولۇپ بېرىش ۋاقتىدا، يول ئۈستىدە نىشاپۇرغا چۈشتى. ئۇ ۋىلايەتنى كۆزدىن كەچۈرۈش ۋاقتىدا ئۇ يەرنىڭ بارلىق كاتتىلىرى ئابدۇللا تاھىرنىڭ ئالدىغا كەلدى. بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن تاھىر شاھ باشقىلاردىن:

— مېنىڭ ئالدىمغا كەلمەي قالغان كىشى بارمۇ؟ — دەپ سۈرۈشتە قىلدى. ئۇلار:

بۇ ۋىلايەتتىكى شۆھرەتلىك بار ھەممە كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا كەلدى. ئېھتىمال كەلمىگەن بولسا، بىرەر بۇلۇڭدا ئىبادەت قىلىپ ئولتۇرغان ئىككى ئابىد كىشى كەلمىگەندۇر. چۈنكى ئۇلار جاھانىڭ ئىشلىرىدىن قول ئۈزگەن، كىشىلەرنىڭ غوۋغاسىدىن قېچىپ، تەڭرىنىڭ ئىبادىتىگىلا مەشغۇل بولغان ئادەملەر، — دېيىشتى.

ئابدۇللا بۇنى ئاڭلاپ:

— ئۇ كىشىلەرنىڭ ئىسمى كىم بو-

لىدۇ، — دەپ سورىدى.
ياندىكىلەر:
— بۇلارنىڭ ئىسمىلىرى — ئەھمەدى ھەربىي ۋە ئەھمەدى ئەسلەم بولۇپ، بۇلار تەڭرىنىڭ كاتتا ئالىملىرىدىنىدۇر. مۇنداق-لار پادىشاھلار ۋە ئەمىر-ئۇمەرالارنىڭ قېشىغا بېرىشنى ئويلىمايدىغان كىشىلەر-دۇر، — دېيىشتى.
— ئۇنداق بولسا، — دېدى ئابدۇللا تاھىر، — ئۇلارنىڭ قېشىغا مەن بېرىشىم كېرەك.
پادىشاھ شۇ سۆزدىن كېيىنلا ئەھمەدى ھەربىينىڭ تەرىپىگە يۈزلەندى. ئارىلىقتا بىر كىشى ئەھمەدى ھەربىيگە:
— سىزنىڭ قېشىڭىزغا پادىشاھ كېلىۋاتىدۇ، — دەپ قويغانىدى. بۇ كىشى دەرھال بۇ يەردىن قېچىشقا تەرەددۇت قىلدى. لېكىن ئۇستىگە پادىشاھ كېلىپ قېلىپ قېچىشقا ئۈلگۈرەلمىدى. ئەھمەدى بىر مۇددەت بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرۇۋالدى. ئابدۇللا ئۇ كىشىگە ھۆرمەت ساقلاپ ئالدىدا بىر سائەت تۇردى. ئەھمەدى ھەربىي ئاخىر بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇ كىشىگە قارىغانىدى، ئۇنىڭ ئالدىدا شۇنچە خۇشرۇي، ناھايىتى قامەتلىك بىر ۋۇجۇد ئايان بولدى. ئەھمەدى ھەربىي ئىختىيارسىز تۇرده مۇنداق دېدى:
— ئەي ئوغلۇم، مەن سېنى تونىمۇ چىرايلىق، خۇش پېئىل كىشى دەپ ئاڭلىغانىدىم. ھازىر قارىسام ئاڭلىغىنىمدىنمۇ ئارتۇق ئىكەنسەن، ئالدىمغا كېلىپسەن، ساڭا نەسىھەتىم شۇكى، سەن بۇ قەدەر گۈزەل چىرايىڭنى تەڭرىنىڭ بەندىلىرىگە تۇرمىگەيسەن...
ئابدۇللا تاھىر كۆز يېشى قىلىپ بۇ ئەزىزدىن ئايرىلىپ سرتقا چىقتى. ئاندىن ئەھمەدى ئەسلەم تەرەپكە ماڭدى. كىشى كەلگەنلىكىنى بىلگەن ئەسلەم دەرھال ئۆيىنىڭ ئىشىكلىرىنى ئېتىۋالدى. ئابدۇللا ئۆينىڭ ئىشىكلىرىنى ئېچىپ كىرىپ، كۆرۈشمەكچى بولۇپ كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، لېكىن كۆرۈشەلمىدى. باشقىلار پادىشاھقا:
— بۇ زات ھەر جۇمە كۈنىدە نامازغا ئوقۇش ئۈچۈن جامەگە بارىدۇ. ئۆزلىرى جۇمە كۈنىگىچە كۈتەكەيلا، ئۇنىڭ جامەگە بېرىش-يېنىش يولىدا ساقلاپ ئالدىن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەيلا، — دېيىشتى. ئابدۇللا بۇ نەسىھەتكە كۆنۈپ، دەل جۇمە كۈنى ئەسلەمنىڭ ماڭار يولىدا ئۇنى ساقلاپ تۇردى. ئەسلەم ئۆز ئىبادەتخانىسىدىن چىقىپ، ئۆتەر يولدا تۇرغان بىر قانچە ئاتلىقلارنى كۆرۈپ دەرھال توختىدى. بۇ چاغدا ئابدۇللا دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ، ئەھمەدى ئەسلەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ، چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن تەزىمده تۇردى. ئەسلەم ئۇنىڭ سالىمىغا جاۋاب بېرىپ سورىدى:
— سەن كىمدۇرسەن، بۇ يەردە نېمە ئىشىڭ بار؟
ئابدۇللا جاۋاب بەردى:
— مەن بولسام تاھىرنىڭ ئوغلى ئابدۇللادۇرمەن، سىزنى زىيارەت قىلىش ئىستىكىدە كەلدىم.
ئەھمەدى ئەسلەم:
— سېنىڭ مەن بىلەن نېمە ئىشىڭ بار، مېنىڭ سەن بىلەن نېمە سۆزۈم بار؟ — دەپلا دەرھال يۈزىنى ئۆرۈپ، ئابدۇللاغا ئارقىسىنى قىلدى، تام تەرەپكە قاراپ تۇرۇۋالدى. ئابدۇللا بۇ ھالىنى كۆرۈپ، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا شەيخنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى - دە، يۈزىنى شەيخ دەسسەپ تۇرغان تۇپراققا سۈرتتى. ئۇنىڭ ئالىملارغا قىلغان ھۆرمىتى تۆۋەيلىدىن مەرتىۋىسى بارغانسېرى يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈلدى.

* *

نوشىروۋان ئۆزىنىڭ ياشلىق دەۋرىدە (ئادالەت بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، خەلق ئىچىدە تونۇلۇپ مەشھۇر بولۇشتىن ئىلگىرى) ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، پۇقرالارنىڭ ئەھۋالىغا قارىمىغانىدى. ئۇنىڭ يېقىن بىر قوشنىسى بولۇپ، ئۇ كىشى ئۆزىنىڭ سېخىيلىقى ۋە مېھماندوستلۇقى بىلەن مەشھۇر ئىدى. ھەممە خالايىقنىڭ تىلىدا ماختىلاتتى. ئۇ كىشىنىڭ ئىسمى ۋە ساخاۋەت داستىخانلىرى ھەمىشە يېيىقلىق تۇراتتى. ئاۋام خەلقنى داۋاملىق مېھماندارلىققا تەكلىپ ئېتەتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇ كىشىنىڭ شۆھرىتى يېيىلىپ كىشىلەر ئارىسىدا مەشھۇر بولۇشقا باشلىدى.

بىر كۈنى نوشىروۋان ھېلىقى قوشنىسىنى سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ، سودىگەرچە ياسىنىپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە باردى. بۇ كىشى نوشىروۋاننى تونۇمايلا ئالدىغا چىقىپ ئۇنى مېھمان ھېسابىدا قارشى ئېلىپ ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ئۆيىگە باشلاپ كىرىدى. نوشىروۋان راھەتلىك بىر سۇپىدا ئولتۇردى. ئۇنىڭغا كۆرسىتىلگەن ئادەمگەرچىلىك رەسمىيىتى، زىياپەتنىڭ قائىدىسى بارلىق مېھماندارچىلىقنىڭ يوسۇنلىرى ئىنتايىن يۇقىرى دەرىجىدە بولدى. نوشىروۋان بۇنىڭدىن ئىنتايىن تەسىرلەندى ۋە ھەيران قالدى. نوشىروۋان ئولتۇرغان سۇپىدىن باغ تەرەپكە ئېچىلغان دېرىزە بار ئىدى. دېرىزىدىن قاراپ، باغدىكى ئوخشاپ پىشقان تەك ـ تەك ئۆزۈملەرنى كۆرۈپ ھۆزۈرلانغان نوشىروۋان مۇنداق دېدى:

ـ مەن بولسام بىر سودىگەر ئىدىم، سىزنىڭ سېخىيلىق ۋە دوستلۇق جەھەتتىكى تەۋسىپلىرىڭىزنى ئاڭلاپ بۇ يەرگە كەلگەنىدىم. سىزگە مېھمان بولۇپ كۆپ ئاۋارە قىلدىم پەزىلەتلىرىڭىزنىڭ كىشىلەر ئاغزىدا ئېيتىلغىنىدىن مىڭ باراۋار ئۇسىتۈن ئىكەنلىكىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ئەمدى مەن ئۆيۈمگە قايتىپ بارىمەن، ئالدىدا مېنىڭ سىزدىن سورايدىغىنىم، مەن سىزنىڭ زىياپىتىڭىز ئۈچۈن ئېمە تەييارلىسام بولار، ئۆزىڭىز ئېممىنى ياخشى كۆرىسىز، قانداق تاۋھىپە ئەۋەتسەم بولىدۇ؟ ـ دېدى.

ئۇ كىشى:

ـ ئەي ئەزىز مېھمان، سىزنىڭ تاۋھىپىڭىز ۋە زىياپىتىڭىزگە ئېھتىياجىم يوقتۇر، لېكىن ئۆزۈم يېيىشكە مەيلىم بار. شۇنىڭ ئۈچۈن سىز بىرەر باغقا ئۆزۈم سەيلىسىگە بارسىڭىز، ئاشۇ ئۆزۈمدىن ماڭا ئازراق ئەۋەتىپ بەرسىڭىز، ـ دېدى.

نوشىروۋان:

ـ سىزنىڭ بۇ بېغىڭىزدا ئۆزۈم شۇنچە كۆپ كۆرۈنمىدۇ، نېمە ئۈچۈن بۇ ئۆزۈمدىن يېمەيسىز؟ ـ دەپ سورىدى.

بۇ كىشى:

ـ ئەي ئەزىز، بىزنىڭ پادىشاھىمىزنىڭ تەبىئىتى بەكمۇ زالىم، ئۇنىڭ ئۇستىگە پۇقرالارنىڭ ئەھۋالىدىن قىلچە خەۋىرى يوق. بۇ يۇرتتىكى پۇقرالارنىڭ باغلىرىنىڭ ئۆزۈملىرى تازا پىشىپ ئۆزۈش مەۋسۇمىغا يەتتى. پادىشاھ ھازىرغا قەدەر ئۆزۈملەردىن ئۆشرە ئېلىشقا كىشى ئورۇنلاشتۇرمىدى، باشقىلار ئۆشرىگە قارىمايلا ئۆزۈملىرىنى يېيىشكە باشلىدى، لېكىن بۇ باغدا پادىشاھنىڭ بۇيرۇلغان ھەققى بار، ئۇنى ئادا قىلمايلا تۇرۇپ، ئۆزۈم يېسەك پادىشاھنىڭ ھەققىگە خىيانەت قىلغان

بولمەن. خميانەتنىڭ ئۆزى هارامدۇر. شۇڭا بۇ ئۇزۇملەرنىڭ ئۆشرىسىنى ئايرىماي تۇرۇپ ئۇزۇم يېيەلمەيمەن. هەر يىلى ئۇزۇم غورا بولغان هامان باغنىڭ ئىشىكىنى تاقاپ، دەرۋازىغا خەت چاپلاپ مۇهۇر باسمەن، تاكى پادىشاه بۇ باغدىن ئۇشره ئالمىغۇچه باغقا هېچكىمنى كىرگۈزمەيمەن. پادىشاه ئۆشرىنى ئالغاندىن كېيىن ئاندىن يېيىشكه قەدەم باسمەن، — دەپ جاۋاب بەردى.

نوشىروان بۇ سۆزنى ئاڭلاپ يىغلاپ كەتتى، ئاندىن ئۇزىنى ئاشكارىلاپ:

— سىز ئېيتقان زالىم تەبىئەتلىك، غاپىل پادىشاه مەن بولمەن، سىزنىڭ بۇ دىيانەتلىك هالىتىڭىز سەۋەبىدىن مەن غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاندىم، بۇنىڭدىن كېيىن پۇقرالارنىڭ هالىدىن بىخەۋەر بولماسلىققا، ئادالەت يولىدىن چىقماسلىققا قەسەم قىلدىم، — دېدى. شۇندىن ئېتىبارەن نوشىروان بۇ كىشىنى يۇرتىدا كۆپ ئەزىز ۋە مۇكەررەم قىلدى.

* *

مۆمىن كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە خۇرسەندلىك يەتكۈزۈش ناهايىتى ئۇلۇغ ئىش تۇر. ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن بىر كۈنى ئەتىگەندىن كەچكىچە هۆكۈمەت مەجلىسىنى قۇرۇپ ئولتۇردى. لېكىن شۇ بىر كۈندە هېچكىشى ئۇنىڭغا ئەهۋال ئېيتىپ ياكى هاجەت تىلەپ كەلمىدى. كەچ بولۇپ ئىشتىن يانغاندا پادىشاه ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىغا:

— مەن بۇ بىر كۈننى ئۆمۈر كۆرگەن هېسابتا سانىمايمەن، — دېدى.

بۇنى ئاڭلىغان بىر ئەمەلدار ئارىغا سۆز قىستۇردى:

— ئەي پادىشاه، بۇگۈن ئۆزىڭىزنىڭ تەن ـ سالامەتلىكىڭىز ياخشى، بىر كۈنلۈك ئۆمرىڭىز مەنىلىك سۆهبەتلەر بىلەن ئۆتتى. دۆلەت ئەربابلىرى مەقسىتىڭىزگە مۇۋاپىق ئىش كۆرۈۋاتىدۇ. دۆلەت تىنچ، لەشكىرى سىپاهلار مۇكەممەل، خەزىنىلەر بايلىق بىلەن تولغان. شۇنداق تۇرۇقلۇق مۇشۇ بىر كۈننى ئۆمۈر كۆرمىگەن هېسابىدا كۆرسىڭىز بۇكۈننى نېمەدېيىش كېرەك؟

ئىسكەندەر بۇنى مۇنداق چۈشەندۈردى:

— ئەگەر پادىشاهتىن ئاجىزلارغا راهەت يەتمىسە، جاهانمەنلەرنىڭ هاجىتى راۋا بولمىسا، ئۇنى قانداقمۇ پادىشاه تەرىزىسىدە ئۆمۈر كۆردى دېگىلى بولسۇن؟ پادىشاهنىڭ لەززىتى ئۇچ ئىش بىلەن هاسىل بولىدۇ. بىرىنچى، دۈشمەنلەرنى يېڭىپ مەغلۇپ قىلىش بىلەن؛ ئىككىنچى، دوست ـ يارەنلەرنىڭ كۆڭلىنى خۇشال، مەرتىۋىسىنى يۇقىرى قىلىش بىلەن؛ ئۈچىنچى، هاجەتمەنلەرنىڭ هاجىتىنى راۋا قىلىپ، ئازاد قىلىش بىلەن شاهنىڭ كۈنى مەنىلىك ئۆتىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ئىشلارنىڭ پادىشاه ئۈچۈن ئانچه لەززىتى يوق.

«ئەخلاقۇل — مۇهسىنىن» ناملىق كىتابىتىن ئاللاپ نەشرىگە تەييارلاندى.

قىزىلگۈلنى كىم كەستى،
كەسكەن بىلەن قايرىلماس.
يار ئالدىنى كىم توستى،
توسقان بىلەن ئايرىلماس.

ئاي پالتا تېپىپ قويدۇم،
ياغاچ كېسىمەن ئەمدى.
ئاچچىقىمغۇ كەلمەسۇن،
ئاداش تۇتىمەن ئەمدى.

بۇلبۇل دېگەن بىر قۇشتۇر،
سايرىسا كۆڭۈل خۇشتۇر.
ئالتە كۈنلۈك ئالەمدە
دوست بىلەن كۆڭۈل خۇشتۇر.

باغدىكى بوستان تېرەكنىڭ
شاخىدا مىڭ بىر پۇتاق.
مېنى گوللىغان يارنىڭ
باغرىغا خەنجەر - پىچاق.

ئۆيدە ئۇنتۇلۇپ قاپتۇ
سامان ئۈسسۇغان ئارىم.
چۈشۈمگە كىرىپ قاپتۇ،
ئاۋۇال ئويىنىغان يارىم.

يار كېلەر ئۆيدىن چىقىپ،
سۇ كېلەر ئەگمپ ئېقىپ.

كۈلۈپ قويۇپ گەپ كۈتتىڭىز،
يۈرىكىمگە ئوت يېقىپ.

ئىشىك ئالدى قىزىلگۈل،
سۇ قۇيۇپ قۇرۇتماسمەن.
شۇ يارىم قارا قاشنى
ھەرگىزمۇ ئۇنۇتماسمەن.

ئاق پوسما، يېشىل پوسما،
مەن كىيسەم ياراشماسمۇ؟
سىزگە ئوخشاش لىك تاسما،
ئىزدىسەم تېپىلماسمۇ؟

ھاراق ئىچتىم مەست ئەمەس،
شاراب ئىچتىم مەست ئەمەس.
ئاۋۇال سۆيگەن يارىمنى
ئەمدى سۆيمەك تەس ئەمەس.

سۇنىڭ سۈزۈكى بۇلاق،
چاچنىڭ ئۇزۇكى ئۇلاق.
سەن ئۇ يەردە يار تۇتساڭ،
ئاڭلاپ تۇرىدۇ قۇلاق.

قولۇڭدىكى ھالقاڭنى،
ئايغا قاراپ سوققانمۇ؟
ئانام مېنى قەدىرلەپ
سېنىڭ ئۇچۇن باققانمۇ؟

ئېگىز تاغنىڭ سۇلىرى،
قىردىن ئاشقۇچە ئەمەس.
سىزنىڭ كۆيگەن يارىڭىز،
بىزدىن ئاشقۇچە ئەمەس.

ئۆستەڭ بويىدا ئولتۇرسام،
قىلۇبرىسەن گەپنى.
مەن توقايدىن كەتكەندە،
ئۆزۈڭ تارتىسەن دەردنى.

ئايدىڭغا چىقىپ باقسام،
سەن يىراقتىن كېلىسەن.
مەن ساڭا كۆيگىنىمنى
ئېيتىمىسامۇ بىلىسەن.

ھۆل ئوتۇنغا ئوت ياقسام،
ئوتۇڭ كۆيمىدى دەمسەن!
يىلدا بىر كېلىپ قويۇپ،
ساڭا كۆيمىدى دەمسەن!

قىزىل، قىزىل گۈللىرىم،
يامان چاغدا خازان بولدى.
مېنى ئوتقا سېلىپ قويۇپ،
ئۆزى يولغا راۋان بولدى.

باغىڭغا كىرىپ باقسام،
ئۆرۈكۈڭ ئەجەب شاخلىق.
چۈشۈمگە كىرىپ قاپسەن،
مېھرىبان سۆزۈڭ تاتلىق.

تال كېسىپ، تاللاپ كېسىپ،
ئوتۇننى باغلاپ كېسىپ.
قانداق يۈرەك چىدايدۇ؟
سىز بىزنى تاشلاپ كېتىپ.

يارىم بەرگەن باغلىقىنىڭ
ئىككى ئۇچى چىگىلىك.
يار كۆڭلىنى بىلمىدىم،
بىلمەسلىكىم كەچىكىلىك.

يارىم ئۆيدە ياتقاندۇ،
كات يېنىمغا ياتقاندۇ.
ئەقىللىك مېنىڭ يارىم،
مېنى ئويلاپ ياتقاندۇ.

يارىمنىڭ مەنگەن ئېتى،
ئوتلايدۇ تېرىمىلىقتا.
سىز يادىمغا يەتكەندە،
يىغلايمەن غېرىبلىقتا.

دەريالارغا سۇ كەلسە،
ئونىنچى ئايدا توختايدۇ.
كۆڭلۈمدىكى شۇ يارىم،
قىزىلگۈلگە ئوخشايدۇ.

ئالما بەرمىگەن يارنى،
ئالما بەردى دەرمەنمۇ؟
كۆڭۈل بەرمىگەن يارنىڭ
ئوتىدا كۆيەرمەنمۇ؟

يولۇڭغا چىراغ ياقسام،
تالادا چىراغ كۆيمەس.
ئەقلى بولسا يارىمنىڭ
بىزدىن باشقىنى سۆيمەس.

قارلىغاچلار ئۇۋلايدۇ،
پىشايۋاندا، پەرماندا.
بىز شۇنداق ئۆتەرمىزمۇ،
كۆيۈك ئوتى، ئارماندا.

بۇگۈن ئايغا ئون يەتتە،
مەن ئۆزۈم خىجالەتتە.
مېنى تاشلىساڭ يارىم،
ئەرزىم بار قىيامەتتە.

ئۆستەك بويىدا ساندۇق،
ساندۇق ئىچىدە جابدۇق.
قانداق قىلىمىز يارىم،
كۆيۈك ئوتتىدا قالدۇق.

باغ قاراڭغۇ بولمىسا،
بۇلبۇل كېلىپ قونارمىدى؟
يارنىڭ دەردى بولمىسا،
شۇ خەتنى يازارمىدى!

باغ ئىچىدە ئولتۇرسام،
بۇلبۇل قوندى باشىمغە.
سەن يارىمنى ياد ئەتسەم،
كۆزۈم توشتى ياشىمغە.

قۇم ئىبرىقنىڭ سۈيىدىن
ئىچەلمىگەن چاغ تولا.
سىز بىلەن كېتەلمەيمەن
يۈرىكىمدە داغ تولا.

ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك،
يورۇق بەرمىگەن يارىم.
ئاغزىدا كۈلۈپ قويۇپ،
كۆڭۈل بەرمىگەن يارىم.

بۇ كېچە ئۇزۇن كېچە،
ئەجەب تاڭلار ئاتمايدۇ.
شۇ يارىمنىڭ ۋەدىسى
ھېچ يادىمغا يەتمەيدۇ.

ئاق كۆڭلەكنى كىيمەيمەن،
كۆك كۆڭلەك يارىشمايدۇ.
بىز ئىككىمىز دوست بولساق،
ھېچكىممۇ تالاشمايدۇ.

ھويلاڭدىكى كەپتەرنى
مەن ئۆزۈمگە ئۆگىتەي.
ئىچىمدىكى دەردىمنى
بېيىت بىلەن تۆگىتەي.

توخۇلارغا دان بەرمەي،
ئاچقا ئۆلسۇن دېدىڭمۇ؟
سېغىنغاندا خەت يازماي،
ئوتتا ئۆلسۇن دېدىڭمۇ؟

جان دوستلار، جېنىم دوستلار،
خۇدايىمغا ئامانەت.
بېشىمىز ئامان بولسۇن،
كۆرۈشەرمىز سالامەت.

ئۇزۇن يولغا ماڭغاندا،
ئات مىنەمسىز، تايچاقمۇ؟
ئىچ گېپىڭىزنى ئېيتىڭچۇ،
راست ئوينامسىز، چاقچاقمۇ؟

قاشىڭىز قارا ئىكەن،
ئۆيىڭىز ساراي ئىكەن.
مەن ئاخشام بارای دېسەم،
دۇشمەنلەر مارايدىكەن.

ز

زۇفۇنۇن [ذوفنون] (ئە) ئىلىم، پەن، ھۇنەرلەر ئىگىسى؛ بىلىملىك، دانىشمەن؛ پەم ـ پاراسەتلىك:

يىغىلدى مەسلەھەتدان زۇفۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئورۇنلار.
— ناقىس.

ئىشق ئىلە دئۇانەلىكتە بولمىشىم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.
— بابىر.

زۇكۇر [ذكور] (ئە) ئەركەكلەر، ئەرلەر.

زۇگال [زكال] (پ) «زۇغال» غا قارالسۇن.

زۇل [ذل] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پەسكەشلىك:

ئىبرۇر زىيب ئىچرە ئول بىمىسل مەن ھەم زۇل ئارا كەمسىز،
ئانىڭ ھۇسنىغە مەن ھەيران، مېنىڭ ھالىمغە دىلبەر ھەم.
— گۇمنام.

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا شىرىن سۇ:

كىمكى ئىچتى رەھمەتىڭ دەريالىسىدىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.
— مەنسۇر باخشى.

2) مەنپەئەت، تەرىپ:

لەبىڭنىڭ قەنىدىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شىرىن زۇلالىڭنى ئىشتىتتىم.
— خىرقەتى.

3) شاراب:

هەمىيەت داغى مانىڭ ئولدى بەسى،
كى ئەلدىن زۇلالىغە تۇشگەي خەسى.
— نەۋائى.

زۇلال تاپماق — 1) شېرىنلىك تاپماق، لەززەتلەنمەك؛ 2) تىنىماق، سۈزۈلمەك، تازىلانماق؛

زۇلالى خۇرۇشان — شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاق؛

زۇلالى خىزر — تىرىكلىك سۈيى، هايات بەخش سۇ، ئابى هايات؛

زۇلالى زىندەگانىي — «زۇلالى خىزر» غا قارالسۇن؛

زۇلالى كەۋسەر — كەۋسەر (جەننەت بۇلقى) سۈيى، تىنىق ۋە سوغۇق سۇ؛

زۇلالى هەيات — «زۇلالى خىزر» غا قارالسۇن؛

زۇلالى هەيۋان — «زۇلالى خىزر» غا قارالسۇن.

زۇلالىي [زلالى] (پ) ساپ، تىنىق، تازىغا مۇناسىپ:
كۆزنى ئارىغ ئەشكى زۇلالىي قىلىپ،
بەلكى كۆڭۈلنى داغى خالى قىلىپ.
— نەۋائى.

زۇلانە [زولانە] (ئە) «زەۋلانە» گە قارالسۇن.

زۇل - ئەكتاف [ذوالاكتاف] (ئە) لەقەم؛ ئاتاش:
مەشھۇر مۇنداقدۇركىم، ئېگىنلەرىن يارىپ، باغرىنلەرىن سۆكتۈرۈپ ئەزاب بىلە ئۆلەرلەر ئېردى. بۇ جەھەتتىن ئانى زۇل — ئەكتاف دېدىلەر.

زۇلال [ذلال] (ئە) خارلىق، پەسلىك (تۆۋەنلىك)، «زۇل» غا قارالسۇن.

زۇلما [ظلما] (ئە) ناھەق، ناھەقچىلىك، هەققانىي بولمىغان، پايدىسىز:
زۇلمالارنى بىر تەرەف قىلسە،
فۇقەرالارنى كۆزىگە ئىلسە.
— ن. زىيائى.

زۇلجەلال [ذوالجلال] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۈيۈكلۈك ئىگىسى؛ تەڭرىنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:
يا غىياسۇل — مۇستەغىس، سەن بارچەغە فەريادرەس،
ئالىمۇل — ئەسرارى ئالەم، يا ئەلىمى زۇلجەلال.
— مەنسۇر باخشى.
تەڭرىدىن هەركىم تىلەر مالى هەلال،
شول زەمان يەتكۈرگۈسىدۇر زۇلجەلال.
— خەراباتى.

زۇلخافقەين [ذوالخافقين] (ئە) شەرق ۋە غەربنىڭ ھۆكۈمدارى:
ئەبىبەدەت ئېھسانەھۇ سۇلتان ھۈسەين،

شاھ ئەبۇلغازى مالا ـ زۇلخافسقەين.
ـــ نەۋائى.

زۇلۇ [زلف] (پ) چاچ، چاچ ئۆرۈمى:
ئىشق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلە باغلايدۇر،
ئۆلتۈرگەلى چاغلايدۇر، بۇ قۇل نە زىيان ئەتمىش.
ـــ ۋەفائى.
ئىشقىنىڭ ئەلچىسىنە كۆڭلۈم مۇنەققەشدار ئېرۇر،
زۇلفىنە تۇشكەن كۆڭۈللەرنىڭ مەقامى دار ئېرۇر.
ـــ سەيفى سەرايى.

زۇلف دامى ـ چاچ قىلتىقى، چاچ تۇزىقى:
كۆڭۈل ۋەھسىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.
ـــ ئەرشى.

زۇلف رۇخسار ـ چاچ ۋە چىراي، چاچ ـ يۈز:
ئاي يۈزىنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالددا.
ـــ نەۋبەتى.

زۇلف زەنجىرى ـ چاچ ئۆرۈمى، ئاشقىلارنى باغلىۋالغۇچى چاچ، زەنـ
جىردەك چاچ:
خەيالى ۋىسال ئىلە خۇرسەند ئولۇپ،
ئانىڭ زۇلف زەنجىرىغە بەند ئولۇپ.
ـــ ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلف قۇللابى ـ چاچ ئۆرۈمى، چاچ بېغى، بېغىشى:
زۇلف قۇللابىغە بۇ جانۇ كۆڭۈل بولدى ئەسىر،
تەلبە قۇشتەك تەلپۈنۇر ھەردەم نەۋا ئەفغان بىلە.
ـــ ئا. نىزارى.

زۇلفۇ چەشمى ـ چاچ ۋە كۆز:
ئۇششاقە زۇلفۇ چەشمىڭ بولسا بەلاۋە فىتنە،
بول فىتنە ھەم ھۇمايۇن ھەم ئول بەلا مۇبارەك.
ـــ تەجەللى.

زۇلفۇ خالى ـ چاچ ۋە خال، چاچ بىلەن مەك:
بىرىنىڭ زۇلفۇ خالى دانەۋۇ دام،
بىرىنىڭ قامەتى سەرۋۇ سەنەۋبەر.
ـــ ئاتايى.

زۇلفۇ كاكۇل ـ چاچ ئۆرۈمى ۋە قىرقىمى، چېچى ۋە كوكۇلىسى:
ئەنبەرى ساراغە خۇشبۇيلۇقنى بېرۇر سۇنبۇلۇك،

كىم ئايالىغىغە تۇشۇبدۇر ساچۇ زۇلفۇ كاكۇلۇڭ.
— قەلەندەر.

زۇلفى ئەرۇسان — كېلىنلەرنىڭ چېچى:
يايىپ بەرگىنى چۈن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپدۇر ئاتەشىن تاجۇ خۇرۇسان.
— زەلىلى.

زۇلفى ئەنبەر بار — ئىپارھىدلىق چاچ، خۇش پۇراق قاپقارا چاچ:
باش ئالىپ كەئىبەدىن شەيخى ھەرەم، دەير ئىستەدى ئولدەم،
كى ئول بۇت زۇلفى ئەنبەر بار ناگەھ پەچۇ خەم چەكتى.
— ئەرشى.

زۇلفى ئەنبەرى سارا — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قاراڭ:

ئولتۇرۇر ئەتىر ئەنبەرىستان ئىچرە ئول خۇش دىماغ،
خەتتى مۇشكى ناب زۇلفى ئەنبەرى سارا يىگىت.
— مەشھۇرى.

زۇلفى ئەنبەرىن — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قاراڭ:

پەرى رويىمكى ئىسمەت پەردەسىدە ئافتاب ئېردى،
كى زۇلفى ئەنبەرىن رۇخسارەسىدە چۈن نىقاب ئېردى.
— زەلىلى.

زۇلفى پەرىشان — چۇۋۇلغان چاچ، چېچىلىپ تۇرغۇچى چاچ:
سېلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زۇلفى تابدار — ئۆرۈلگەن چاچ؛

زۇلفى تابى — چاچ ئۆرۈمى:

قۇش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.

زۇلفى تارى — چاچ تالاسى؛

زۇلفى تەرسا — ناسارا دىنىدىكى قىزلارنىڭ چېچى:

كى ھەر مەرغۇلەسى بىر زۇلفى تەرسا،
بولۇر ئاندىن خەجىل گۇشى نەگىسا.
— ناقىس.

زۇلفى چەمبەر — بۇدۇر چاچ:

چىنۇ ماچىنۇ خىتايدا بولماغاي مانەندىڭىز،
سىزلەيىن بىر قەددى سەركەش زۇلفى چەمبەر بولماغاي.
— قەمبەر ئوغلى.

زۇلفى چەۋگان — چېچى چەۋگان ئويناپدىغان تاياقتەك، چېچى چەۋگاندەك؛ ئۇزۇن چاچ:

كەس باشىمنى گۈيتەك خەيلىك ئادالى ئىچرە سال،
قويما سەرگەردان مېنى، ئەي زۇلفى چەۋگانىم مېنىك.
— لۇتفى.

زۇلفى دال — پۈكۈلگەن چاچ، قايرىما چاچ:

يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر، ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۈز ئۆزرە زۇلفى دالىك.
— مەھزۇن.

زۇلفى دەرھەم — چېگمىش چاچ، چېگمىشلىشىپ كەتكەن چاچ:

ئىشق ئېلىنىك ئاھىدىن ئول سەرۇ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

زۇلفى دىلاۋىز — كۆڭۈلنى باغلىۋالغۇچى چاچ، كۆڭۈلنى مەپتۇن قىلغۇچى چاچ:

كۆزى، قاشى قىلىپ مىك فىتنە ئەنگىز،
لەبى پۇر شۇھەيۇ زۇلفى دىلاۋىز.
— لۇتفى.

زۇلفى سەۋداسى — مەھبۇبنىك چاچلىرىنىك ئىشتىياقى، سەۋداسى:

زۇلفى سەۋداسى ئاشىپ ھەددىن، كۆڭۈلگە كېچەكىم،
كۆزگە تاڭ ئولدى سەھەر ئۆتكەنچە تۈندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

زۇلفى سۇمەنسا — خۇش بۇي چاچ؛

زۇلفى سۇمبۇل — سۇمبۇل چاچ، خۇش بۇي قارا چاچ:

كىم كۆرۈپدۇر دەھر ئارا سەندەك پەرىزادى زەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يىگىت.
— قەلەندەر.

زۇلفى سلسلى — «زۇلف زەنجىرى» گە قارالىك:

زۇلفى سلسلىنى ئول ئاي يۈزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايمن تازۇ كەرەشمە دىن تەرق.
— زەلىلى.

زۇلفى سىياھى — قاپقارا چاچ:

يۈزىن مېھرى خەيال ئەتمەك ئەسىرى ئىشقىغە گويا،
پەرىشان ھەر تەرەف زۇلفى سىياھىك ئەنبەر ئەفشاندۇر.
— گۇمنام.

زۇلفى قۇللاب — «زۇلف قۇللابى» غا قارالىك:

تاپماغۇدەك ئىستەسەك مەشھۇرى شەيدادىن كۆڭۈل،
كىم ھەمە شەيدا كۆڭۈل زۇلفى قۇللابىدەدۇر.
— مەشھۇرى.

زۇلفى مۇسەلسەل — «زۇلفى زەنجىرى» گە قارالسۇن:
كاكۇلىن ئەژدەرھاسى دەيى، زۇلفى مۇسەلسەلىنمۇ دەيى،
نەرگىسى جادۇسىنمۇ دەيى، كۆڭلۈم ئالۇرغە ئافەتى.
— ئەرشى.

زۇلفى مۇشكىن — قاپقارا چاچ، ئىپارەدەك قارا ۋە خۇش پۇراق چاچ:
ئى ئۇچۇن ئالەمنى خۇشبۇيۇ مۇنەۋۋەر قىلماسۇن،
ئەنبەر ئاسا زۇلفى مۇشكىنۇ قۇياش رۇخسارى بار.
— قەلەندەر.

زۇلفى يار — يارنىڭ چېچى، مەھبۇبنىڭ چېچى:
مېنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇل — ئىسلام ئەھرەمەن يەڭلىغ،
نېچۇن بوينۇمدا زۇلفى يار چىرماشقان تۇمارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلفى يەلدا — قاپقارا چاچ، كېچىدەك قارا چاچ:
ئەي شەھەنشاھى جەھان ئالدىڭدا بۇ ئاجىز غۇلام،
سۇبھى «ۋەششەمسى» يۇزۇڭنى زۇلفى يەلدا قىلدى شام.
— مۇللا سالىھ.

زۇلفەين [زلفين] (ئە) ئىككى ئۆرۈم چاچ، ئۆرۈلگەن ئىككى تال چاچ.

زۇلفىقار [ذوالفقار] (ئە) ھەزرىتى ئەلىنىڭ قىلىچى. (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام تارتۇق قىلغان):
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار،
ئەلىيۇر رىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى.
مۇنافىقلارغا بۇ مەيدان ئىچىدە،
تىلمىدۇر زۇلفىقارۇ ئەقل دۇلدۇل.
— زەلىلى.

زۇلفىن [زلفين] (پ) ئىشىك، ساندۇقلارنىڭ قۇلۇپ سالىدىغان قىسى، ھالقىسى، قاغمىتۇمشۇق:
تۇتۇپ قۇلۇق ئاغزى زۇلفىنى مەھكەم،
ئېتىپ ئىما ئانى ئاچماسقا ئول ھەم.
— نەۋائى.

زۇلقافىيەتەين [ذوالقافيتين] (ئە) ئىككى قاپىيىلىك، قوش قاپىيىلىك بەيىت.

زۇلقەرنەين [ذوالقرنين] (ئە) ئىككى مۆگۈزلۈك (دۇنيا قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخس — ئىسكەندەرنىڭ لەقىمى):

هەزرەتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغانى.
— «ئىسكەندەرنامە».

زۇلقەئدە [ذوالقعده] (ئە) ھەجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون بىرىنچى ئاي نامى.

زۇلال [ذل] (ئە) «زۇل» غا قارالسۇن.

زۇللىسانەين [ذواللسانين] (ئە) ئىككى تىل ئىگىسى، ئىككى تىللىق، ئىككى تىل بىلگۈچى.

زۇلم [ظلم] (ئە) جەۋر، ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم؛ ئازاب، دەرد:
كۆڭۈل ئالۇردا ماڭا لۇتف بىھساب ئەتتىڭ،
يەنە نە ئېردىكى بۇ زۇلم ئىلە ئىتاب ماڭا.
— ئابىد قۇمۇلى.
فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيىد ئەھمەد.

زۇلم ئەتمەك — ئۇستۇن كەلمەك؛ زوراۋانلىق قىلماق:
دەھر بەريان، شوخ بەريان زۇلم ئېتەر گەردۇن داغى،
كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زۇلم ئەيلەمەك — «زۇلم ئەتمەك» كە قارالسۇن:
قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلم ئەيلەسە كۆپ،
قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.
— ئەرشى.

زۇلم بىداد — ئازاب ئوقۇبەت، ئادالەتسىزلىك:
غۇنچە يەڭلىغ يۈرەكىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان،
مەن يەتىمغە رەھم قىلماي زۇلم بىداد ئەتتىڭىز.
— نەۋبەتى.

زۇلم پەرران قىلماق — زۇلۇم يەتكۈزمەك؛

زۇلم چەكمەك — جەۋر — ستەم كۆرمەك؛

زۇلمۇ ستەم — زۇلۇم ۋە ئازاب، ئېغىر كۈلپەت:
زۇلمۇ ستەمنى زۇلغۇڭۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ،
بۇ كەڭ جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

زۇلم ئېلى — زۇلۇم قىلغۇچىلار، جاپاكارلار:
ماڭا قىسمەت ئەزەلدىندۇر يېمەك دەردۇ بەلا قۇتىن،
نە ئىشرەت گۈلشەن ئىچرە، زۇلم ئېلىدىن غەمگۈزارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلمى گەردۇن ـ پەلەك زۇلمى، ئالەم (جاھاننىڭ) كۆلپىتى:
ئەي مۇسۇلمانلار، نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىنى ئىلاج،
ئول پەرىشتىڭ جەۋرىنى بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشاماس.
ـــ قەلەندەر.

زۇلمى نەمايان ـ زۇلۇم كۆرسەتمەك، كۆلپەت سالماق:
ئەي ئەجەل ئاھمستەرەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلەدىڭ،
قىبلە گاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.
ـــ ئا. نىزارى.

زۇلمات [ظلمات] (ئە) 1) «زۇلمەت» كە قاراڭ:
ئول تەرەفنى تۇرفە زۇلمات ئىكەن،
ھەر دۇبە قۇمسىز سۇمۇات ئىكەن.
ـــ زەلىلى.

2) ئەپسانىۋى جاي نامى:
ھەزرەتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ «ئابى ھەياتى»
ئىزدەپ زۇلماتقا كىرگەنى.
ـــ «ئىسكەندەرنامە».

ساچ زۇلماتى ـ قاپقارا چاچ.

زۇلمانى [ظلمانى] (ئە) 1) قاراڭغۇ؛ قاراڭغۇلۇققا مەنسۇپ؛ زۇلمەتلىك؛ 2) قارا، قاپقارا؛

زۇلمانى ھىجاب ـ 1) قاراڭغۇلۇق پەردىسى؛ 2) نەپس خاھىشى.

زۇلمەت [ظلمت] (ئە) [كۆپلۈكى: زۇلۇمات] قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت:
قۇتۇلدى ھەجرىدىن تاپتى فەراغەت،
يانىپ ۋەسلى چىراغى، كەتتى زۇلمەت.
ـــ خىرقەتى.

زۇلمەت ئاسا ـ قاراڭغۇلۇق، قاپقاراڭغۇ زۇلمەتكە ئوخشاش؛ زۇلمەتلىك:
ساقىيا، ئابى ھەياتى مەي بىلە كۆلبەم يارۇت،
كىم فىراق ئوتىدىن ئاندا زۇلمەت ئاسا بولدى دۇد.
ـــ نەۋائى.

زۇلمەت ئامىز ـ قاراڭغۇلاشقان، قاراڭغۇ چۈشكەن؛

زۇلمەت ئەفگەن ـ 1) قاراڭغۇ؛ 2) قاراڭغۇلۇق چۈشۈرگۈچى؛

زۇلمەت ئەفگەن بولماق ـ قاراڭغۇلۇق چۈشمەك؛

زۇلمەت ئەندۇد ـ قاپقاراڭغۇ، ناھايىتى قاراڭغۇ، زۇلمەت؛ قاراڭغۇلۇق قاپلىغان؛

زۇلمەت ئەھلى ـ گۇمراھلار؛ غەيرىي دىنىدىكىلەر؛ جاھىللار؛

زۇلمەت زەدا ـ قاراڭغۇلۇقنى كەتكۈزىدىغان، يوق قىلىدىغان؛

زۇلمەت زۇدا ــ «زۇلمەت زەدا» غا قارالسۇن.
زۇلمەت قىشان ــ قاراڭغۇلۇق چاچقۇچى، پەيدا قىلغۇچى؛ تۇم قارا، قاپقارا؛
زۇلمەت كىردار ــ قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى؛ دۇنيا، جاھان؛
زۇلمەت نىشان ــ زۇلمەت ئىچىدە ئولتۇرغۇچى، قاراڭغۇلۇقنى ماكان قىلغۇچى:
شەمسىنى دەرمەن تۇتۇن ئىچرە ئېرۇر زۇلمەت نىشان،
گەر كۆرەر ئېرسەم يۇزىنى زۇلفى ئەنبەر بار ئارا.
ــ مەشھۇرى.
زۇلمەتى كۇفر ــ گۇمراھلىق زۇلمىتى، قاراڭغۇلۇقى؛
زۇلمەتى مېھر ــ يورۇقلۇق يېنىدىكى زۇلمەت:
بۇ گەرد ئەمۋاجىدۇركىم زۇلمەتى مېھر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۆلمىش يۇز ئىسكەندەر.
ــ ئەرشى.
زۇلمەت ئىسيان ــ گۇناھكارلىق.

زۇلم پىشە [ظلم پیشه] (ئە + پ) زالىم، ستەمكار:
مۇنچەمۇ بولغاي ستەم چۇن زۇلم پىشە سەڭگىدىل،
ھەر دەمى يۇز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.
ــ ئەرشى.

زۇلمكار [ظلمكار] (ئە + پ) ئەزگۇچى، زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى؛ زالىم:
ئۇ نە يوقدۇر زۇلمكارلاردا پەرۋا،
كىمە مۇڭغايسۇن ئايتىپ دەردۇ دەئۋا.
ــ سەيفى سەرايى.

زۇلمكىش [ظلم كیش] (ئە + پ) زۇلۇم قىلىشقا ئادەتلەنگەن، زۇلۇمكار:
بارچەغە ئەيلەپ ستەم ھەم ئەيلەپ ئارتۇغراق ماڭا،
زۇلمكىشلىك بابىدا ئەرىشنى ئۇستاد ئەيلەمىش.
ــ ئەرشى.

زۇلم گۇستەر [ظلم گستر] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.

زۇلمىنەن [ذوالمنن] (ئە) كۆپ ياخشىلىقلار قىلغان زات؛ تەڭرى؛ ياخشىلىق ۋە ئېھسانلار ئىگىسى؛ ئېھسانلار:
زىبىا سەنەمۇ بادەئى گۇل رەڭسىز ئولماس،
ھەر كىمسەكى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.
ــ تەجەللى.

زۇلھەججە [ذوالحجه] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون ئىككىنچى ئاي نامى.

زۇلھىججە [ذوالحجه] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالسۇن.

زۇلۇم [ظلوم] (ئە) «زالىم» غا قارالسۇن.
جوھۇد دېدى: باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،
بېرەلمەس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلۇمات [ظلمات] (ئە) «زۇلمەت» كە قارالسۇن.

زۇلئىقتىدار [ذوالاقتدار] (ئە) ئىقتىدار ئىگىسى؛ ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك.

زۇمرە [زمره] (ئە) توپ، جامائەت، گۇرۇھ؛ بۆلەك، قىسىم؛ خىل، تۈر؛ جىنس.
قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سىدقى،
بۇ ۋاستە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.
— ئابىد قۇمۇلى.
قاندا شادان زۇمرەسى مەقبۇلى دانا بولغۇسى،
قاندا نابىنا كېلىپ مەنزۇرى بىنا بولغۇسى.
— مەشھۇرى.
زۇمرەئى ئەۋباش — بەڭباشلار؛
زۇمرەئى تەھقىق — ھەقىقەتچىلەر توپى، گۇرۇھى؛
زۇمرەئى كۇففار — كۇپپارلار توپى، گۇرۇھى؛
زۇمرەئى مەھرەم — مەھرەملەر توپى، گۇرۇھى؛
زۇمرەئى ھۇججاج — ھاجىلار توپى، گۇرۇھى؛
زۇمرەئى ئىشق — ئاشىقلار؛

زۇمرەد [زمرد] (پ) «زۇمۇررەد» كە قارالسۇن.

زۇمۇخت [زمخت] (پ) 1) بىر خىل ئاچچىق ئۆسۈملۈك؛ ئاچچىق؛ 2) تۇپال.
سوغ چىراي، سۆرۈن تەلەت.

زۇمۇختۇەش [زمخت وشی] (پ) «زۇمۇخت» قا قارالسۇن:
ئۆز ئىلگىدە بىر ئانار بولسا بىلمەسكى، نېچە
پەردە ۋە نېچە خانەسى بار ۋە ھەر پەردە ۋە
ھەر خانەسىدە نېچە دانەسى بار. ئول دانە
ئاچچىقمۇدۇر يا زۇمۇختۇەش يا چۇچۇكمۇدۇر
ۋە يا مەيخۇش.
— نەۋائى.

زۇمۇررەد [زمرد] (پ) يېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش، زۇمرەت:
ئانى شاھەنشەھ بىلىك كۆرگەچ زۇمۇررەد تەخت ئۆزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۇلخەن ئىچرەدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.
تۇشۇپ گۇل ئەكسى بۇلبۇل بولدى چۇن ئوت،
زۇمۇررەد ئېردى بۇلبۇل بولدى ياقۇت.
— خىرقەتى.

زۇمۇرەد پوش [زمرد پوش] (پ) چمرايلىق، قممەت باھا كۆك لىباسلىق، يېشىل كىيىملىك:
ئول ئىكى رەھرەۋى زۇمۇرەد پوش،
رەھنەمايى ئانىك، نېچۇككى سۇرۇش.
— نەۋائى.

زۇمۇرەد قام [زمرد قام] (پ) «زۇمۇرەد گۇن» غا قارا.

زۇمۇرەد گۇن [زمرد گون] (پ) زۇمرەت رەڭلىك، يېشىل رەڭلىك:
گويىميا توتى خەتىك بىرلە لەبىگدىن سۇردى نۇتق،
كىم لىباس ئولدى زۇمۇرەد گۇن ئاڭا مىنقار لەئل.
— نەۋائى.

زۇننار [زنار] (پ) 1) خرىستىئان دىنىدىكىلەرنىك بېلىگە باغلايدىغان بەلبېغى، بەلباغ:
شەيخ سەنئانەدەك ماڭا ئول مەھۇشى تەرسا سىفەت،
قاشلارىنى بۇت قىلىپ زۇلفىنى زۇننار ئەيلەدى.
— قەلەندەر.
سۇجۇدى كەئبەئى دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئېرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەئى زۇننار.
— سەبۇرى.

2) بۇت: ئۆزىگە چوقۇندۇرغۇچى، تارتقۇچى:
ھەۋايى كاكۇلى كۇفرۇڭنى ئەيلەبان زۇننار،
ساچمىڭ سەۋادى خىيالىنى مەن ربدا قىلايمن.
— ئەرشى.

3) (بويىنىغا ئاسىدىغان) زىننەت بۇيۇمى:
يولدا بىر مەھۇشنى كۆردۇم ئۆزگەچە رەفتارى بار،
باشىدا گۇلگۇن جەلاسى ئۆشىندە زۇنارى بار.
— مەھزۇن خوتەنى

زۇنۇب [ذنوب] (ئە) [بىرلىكى: زەنب] گۇناھلار، ئەيبلەر، «زەنب» كە قارا.

زۇھا [ضحى] (ئە) يېڭى چىقىقان كۇن، چاشگاھ ۋاقتىدىكى قۇياش:
مەھۇشى خاتىر كەشۇ شىرىن سۇخەن نازۇك ئەدا،
پاكلىق بابىدا مەريەم، ھۇسن ۋەششەمسۇ زۇھا.
— قەلەندەر.

زۇھەل [زحل] (ئە) زۇھەل يۇلتۇزى، ساتۇرن، ساتۇرن يۇلتۇزى:
ئەتارۇدقا زۇھەل شەمشەرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۇن جەۋزانى يەمماقلىق.
— زەلىلى.

زۇھەل رەڭ [زحل رنگ] يۇلتۇز رەڭلىك، چمرايلىق؛

زۇھەل رەڭ بولماق ــ يۇلتۇز رەڭگىدە بولماق.

زۇھەلۇەش [زحل وش] (ئە + پ) زۇھەلگە، ساتۇرن يۇلتۇزىغا ئوخشاش:
... ھەر بىرىگە زۇھەلۇەش سەركارۇ ئۇتا رۇدساڭ
مېئمار تەئىين قىلىپ ...

زۇھد [زھد] (ئە) دۇنيادىن ۋاز كېچىپ تائەت ــ ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش، تەقۋادارلىق:
تاكى تاپسە سەلاھ تائەتكە،
ئەيلەسە زۇھد ئىلە ئىبادەتكە.
ــ ن. زىيائى.

زۇھد ئەھلى ــ دۇنيادىن ۋاز كەچكەنلەر، دەرۋىشلەر:
زۇھد ئەھلىن قويكى، ھەرچەند نوش ئېتەر كەۋسەر سۇيىدىن،
بىرەدەمى ھەم بولسە بولغىل رىندى دەرد ئاشام ئىلە.
ــ ئەرشى.

زۇھد ئەيلەمەك ــ تەقۋادار بولماق، تائەت ــ ئىبادەت قىلماق:
قۇربى ھەقدىن ئىزدەسەڭ ئىلمۇ ئەمەل زۇھد ئەيلەگىل،
دەۋلەتى دۇنياۋۇ ئۇقبا سىيم ئىلە زەردىن ئەمەس.
ــ شەۋقى.

زۇھد تارۇ پۇدى ــ پەرھىزكارلىق، سوپىلىقچا دالالەت قىلغۇچى ئەسۋابلار؛

زۇھد شىئوە ــ تائەت ــ ئىبادەتنى ئادەت قىلغۇچى، تەقۋادار:
سەن شەيخ زۇھ شىئوە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.
ــ تەجەللى.

زۇھد فۇرۇش ــ تائەت ــ ئىبادەتنى، تەقۋادارلىقنى سۇيىئىستېمال قىلغۇچى؛ رىياكار سوپى؛

زۇھدۇ تائەت ــ تەقۋادارلىق ۋە ئىبادەت:
كۆرمەسەم يۈزۈڭ، ئەي جان، رەقۇ ئۇستىخانلار بولۇر خەشەك،
تەرك ئولۇر بۇ ۋەجھىدىن كىم ھەمە زۇھدۇ تائەت.
ــ موللا بىلال.

زۇھدۇ تەقۋا ــ ئىبادەت ۋە تەقۋادارلىق؛

زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ ــ زاھىدلىق، تەقۋادارلىق ۋە دىيانەت:
تا تېرىكسەن تەكرى يادىنى ئۇنۇتما بىر دەمى،
ئەيلەگىل پىشە بۇ يولدا زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ.
ــ ئابىد قوھۇلى.

زۇھدۇ رىيا ــ زاھىدلىق ۋە ساختىپەزلىك، ساختا تەقۋادارلىق:
تەۋبە قىل زۇھدۇ رىيايىغە بۇرۇنراق، ھافىزا،

بەسكى ئاچماسدا ئىشكىنى بۇ كېچە مەيخانەغە.
— هافىز شىرازى.

زۇهد ئېلى — زاهىدلار، تەقۋادارلار:
مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇهد ئېلى فەريادىن ئەيلەپ دادخاهمدۇر.
— ئەرشى.

زۇهدى بەكەمال — كامالەتكە يەتكەن تەقۋادار؛
زۇهدى پارسا — يامان ئىشلاردىن ساقلىنىپ تائەت بىلەنلا مەشغۇل بولۇش:
ئەتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئەلگە بولماسا، يا رەب،
يوق ئاندا فايىدەسى زۇهدى پارسالىغنىڭ.
— گۈمنام.

زۇهدى رىيا — يالغان سوپىلىق، ساختا تەقۋادارلىق:
نېتەي بۇ زۇهدى رىيانى مەسجىدى ئىچرە مۇدام،
بارىپ سەنەمكەدەگە زىكرى رەببەنا قىلايمن.
— ئەرشى.

زۇهر [ظهر] (ئە) چۈش ۋاقتى، قىيام ۋاقتى؛
زۇهر رەكەئاتى — چۈش ۋاقتى ئوقۇلىدىغان نامازنىڭ رەكەتلىرى.

زۇهرە [زهره] (پ) چولپان يۇلتۇز، زۆھرە، ۋېنېرا:
بۇ سۆز ئەنگىز مەنى ئەفسانە پەردازنىڭ،
نەۋادا زۇهرەيۇ زۇهراغا دەمسازنىڭ.
— لۇتفى.

زۇهرە جەبىن — زۆھرە يۇلتۇزىدەك جۇلالىنىپ تۇرغان چىرايلىق يۈز، جامال؛ جۇلالىنىپ تۇرغان، زۆھرە يۇلتۇزىدەك:
ئەي زۇهرە جەبىن ماھ پەيكەر،
يوقدۇر ساڭا هۇسنىدە بەرابەر.
— مەشهۇرى.

زۇهرەۋۇ ئاي — زۆھرە يۇلتۇزى ۋە ئاي:
سېنىڭ بەزمىڭدە، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئاياقچى مېهرۇ ساقى زۇهرەۋۇ ئاي.
— سەيىد ئەهمەد.

زۇهرەۋەش [زهره‌وش] (پ) زۆھرە، چولپان كەبى؛ چىرايلىق، پارلاق:
ئۇدۇ سەندەل بىلە ياساپ ئاڭا چەك،
زۇهرەۋەش چالماغ ئەيلەبان ئاهەك.
— نەۋائى.

زۇهىاد [زهاد] (ئە) [بىرلىكى: زاهىد] زاهىتلار، «زاهىد» قا قارالسۇن.

هەيئى يۈز هەيئكى ئۇمر ئۆتتى ئىبادەت قىلماي،
زۇھھاد سەر چەشمەسىدە ھېچ تەھارەت قىلماي.
— مەشھۇرى.

زۇھھاد كۆش — زاھىدلارنىڭ قاتىلى، زاھىدلارنى ئۆلتۈرگۈچى:
تاپمپ ئاتەشگاھ ئىشقىن ئەھلى ھۇش،
پارسا سوزەندەيۇ زۇھھاد كۆش.
— نەۋائى.

زۇھۇر [ظاھر] (ئە) كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
خۇشا، ھۇسنۇڭ زۇھۇرى مەسجىدۇ مەيخانەدە پەيدا،
بولۇپدۇر ئىشقىدا ھەيرانۇ بىخۇد مۇئمىنۇ تەرسا.
— ئەرشى.

زۇھۇر ئەتمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق، بىلىنمەك، پەيدا بولماق:
ھەرگىز سەلاتىنى ئالى مىقدار مۇلازىمەتى خاتىرىمغە
خۇتۇر قىلمايدۇر ئىبرىدى ۋە خەۋاقىنى سىپىھر ئىقتىدار
تەمەنناسى باتىنىمدا زۇھۇر ئەتمەيدۇر ئىبرىدى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زۇھۇرغە كەلمەك — پەيدا بولماق، ۋۇجۇدقا كەلمەك؛
زۇھۇر قىلماق — «زۇھۇر ئەتمەك» كە قارالسۇن.
زۇھۇرى بىدايەت — دەسلەپ پەيدا بولۇش، تۇنجى كۆرۈنۈش.

زۇۋالە [زوالە] زۇۋۇلا (خېمىرنىڭ راسلانغان بىر بۆلۈكى):
... خادىملەرى سۇفراسىدە ئاي گىردەسى ۋە قۇياش
قۇرسى ئىككى فەتىر ۋە تەببالخلەرى تەختەسىدە كەھكەشان
شەكلى ئۇ سەپكەن بىر زۇۋالە خەمىر.
— نەۋائى.

زۇئم [زعم] (ئە) گۇمان، شۇبھە.

زى [ذى] (ئە) ساھىب، ئىگە، «زۇ» غا قارالسۇن؛
زى ھەيات — ھايات ئىگىسى؛ جانلىق، تىرىك:
زى ھەيات ئۆلمەك ئۇچۇندۇر ئاقىبەت،
بۇيلە تەھقىق ئەتتى ئەھلى مەئرىفەت.
— نەۋائى.

زىبەس [زى بس] (پ) بەس، كۇپايە، بولدى:
نېگە ياددا ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۇ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.
ئەبەس گەرچە يۇرۇرمەن ئاھ ئۇرۇپ ئىشقىدا قان يىغلاپ،

زىبەس مەھبۇبلار ئىچرە سېنىڭدەك بۇۋەفا يوقتۇر.
— ئەرشى.

زىبەك [زيبك] (ئە) سمماب.

زىبە [ذيج] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش؛ قۇربان قىلىش:
زىبە بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك، سويۇلماق؛
زىبە قىلماق — ئۆلتۈرمەك، قۇربان قىلماق.

زىج [زيج] (ئە) ئاسترونومىيە جەدۋىلى؛ تەقۋىم:
چۇ بەخت ئەختەرى سەئىد ئولمادى نەسۇد، ئەيكىم،
سىپىھر زىجىنى ھەل قىلغالى رەسەد قىلدىك.
— نەۋائى.
زىج بەتماق — ئاسترونومىك جەدۋەل تۈزمەك.

زىجان [ذى جان] (پ + ئە) جانلىق نەرسىلەر، جانلىقلار، جان، ھايات ئىگىلىرى:
تەگرىنىڭ رەھمەتىگە زىجانغە،
ئەنبيا مېھرى ياخشى ئىنسانغە.
— ن. زىيائى.

زىد [ضد] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى؛ ئەكسى:
بەسكى، قىلدىك زىددىمە ئەغيارىمە كۆپ ئىلتىفات،
كۆزلەردىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.
زىد تۆرت زىد — بىر — بىرىگە قارىمۇ قارشى تۆت ئۇنسۇر (تۇپراق، سۇ، ھاۋا، ئوت).

زىدد [ضد] (ئە) «زىد» كە قارالسۇن.

زىددەين [ضدين] (ئە) قارىمۇ قارشىلىق، ئىككى قارىمۇ قارشى ئېلىشىنىت:
ھەمىشە تا ئەناسىر تۆرت زىددەين،
قىلۇر تەركىبى ئىنسانىنى مۇۋافىق.
— نەۋائى.

زىددىيەت [ضديت] (ئە) قارشىلىق، قارىمۇ قارشىلىق، كېلىشەلمەسلىك، زىددىيەت.

زىر [زير] (پ) 1) ئاست، بېرەر نەرسىنىڭ تېگى، ئاستى:
ھەسسى ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زىر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.
— زەلىلى.
2) مۇزىكىدا ئەڭ ئىنچىكە، يېقىملىق ئاۋاز، نازۇك تاۋۇش:
ھەقىقەت ئەھلى تەئرىق ئەتمەيمن فەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىرۇ بەم چەكتى.
— ئەرشى.

3) سېكىش، ئولتۇرۇش، ئۆزلىشىش:
سۇھبەتى ئالىم كۆڭۈلگە زىر ئېتەر،
ئول كىشى ھەق بۇيرۇغانىنى تېز ئېتەر.
— خەراباتى.

زىرۇ بەم — ئەك ئىنچىكە ۋە ئەك بوم، نازۇك تاۋۇش:
چالدى مەگەر مۇغەننىيلەر نەغمەئى ئەرغەنۇنى ئىشق،
پىر مۇغان ئىشكىدىن كەلدى سەدايى زىرۇ بەم.
— زەلىلى.

زىرۇ زەبەر — ئاستىن — ئۈستۈن؛ ئاغدۇرۇلغان، تىنچسىز:
زىرۇ زەبەر خەتىگىنىڭ مەزمۇنىدىن بىلۇرمەن،
ھەر ھەرفىدۇر رىسالە، ھەر نۇكتەسى رىۋايەت.
— زەلىلى.

زىرۇ زەبەر قىلماق — ئاستىن — ئۈستۈن قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق، خارۇزار قىلماق:
نە مۇشكىلدۇر، مۇسۇلمانلار، ئىشتىمەسدۇر پەريزادىم،
فىغانۇ نالەدىن ئالەمنى گەر زىرۇ زەبەر قىلسام.
— قەلەندەر.

زىرۇ زەبەر ئولماق — ئاستىن — ئۈستۈن بولماق؛ تۇرلۇك ھالەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەك؛ ئېغىر ئەھۋالغا چۈشمەك، قاتتىق ئازابنى باشتىن كەچۈرمەك؛

زىرى تۇراب — تۇپراق ئاستىدا:
بۇ سەھرا شەھەر ئەھلى زىرى تۇراب،
بولۇپ ئەردەۋىل شەھرى خاكى تۇراب.
— مولا شاكىر.

زىرى خاك — توپا ئاستىدا:
دۇنيا بىرلە ئەيلەك ئۇلارنى ھەلاك،
ھەمە قەۋمى بەد قاغۇسى زىرى خاك.
— مولا شاكىر.

زىرى نىگىن — بىراۋنىڭ قول ئاستىدىكى، قارام، تەۋە.

زىرائەت [زراعت] (ئە) تېرىقچىلىق، دېھقانچىلىق؛ زىرائەت:
زىرائەت ئىشىدا رىيازەت قىلىپ،
رىيازەت ئىشىدا زىرائەت قىلىپ.
— غەربىي.

زىرە [زيره] (پ) «زىر» گە قارالسۇن:
ئانىڭ ھەربىر سۆزى كەلدى قۇلاقىمغە بولۇپ زىرە،
بۇ كۆڭلۇم دەر بەدەر ئىزدەر تاپالمايى قايان كەتتى.
— مولا سالىھ.

زبردەست [زبر دست] (پ) تەۋە، قارام، بىراۋنىڭ قول ئاستىدا ياشىغۇچى؛ بىراۋنىڭ قول ئاستىدىكى؛ مەغلۇپ، زەئىپ:

تاكى بەردى، ئەي قەلەندەر، لۇتفىدىن جامى مۇراد،
تالىئىمنىڭ زبردەستى چەرخى گەردۇندۇر بۇ كۈن.
— قەلەندەر.

زبردەست قىلماق — ئۆزىگە بويسۇندۇرماق، تەۋە قىلماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم قىلماق؛

زبردەست ئولماق — تەۋە بولماق، مەغلۇب ۋە مەھكۇم بولماق، بويسۇنماق.

زبرپە [زرە] (پ) 1) زىرە، ھالقا؛ 2) ساۋۇت، تۆمۈردىن ئىشلەنگەن ئۇرۇش كىيىمى:

زبرپەئ قالقان كېرەك ئىسلام بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازنىڭ ئىستەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.

زبرپە ئۆزرە زبرپە — زەنجىر، ھالقا ـ ھالقا.

زبرپەپۇش [زرە پوش] (پ) ساۋۇت كىيگەن:

بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئۇرۇپ جۇش،
ئاچمغلانغان بىلە بولدى زبرپەپۇش.
— لۇتفى.

زبرپەگەر [زرەگر] (پ) 1) زىرە، ھالقا ياسىغۇچى، زەرگەر؛ 2) ساۋۇت، تۆمۈر كىيىم ياسىغۇچى.

زبست [زبست] (پ) ھايات، تىرىكلىك؛

زبست قىلماق — ياشىماق، تىرىكچىلىك قىلماق:

نە ئۇچۇنكى، ھەرگىز نەفسىم مۇرادى بىلە زبست
قىلمايدۇرمەن.
— نەۋائى.

زبشت [زشت] (پ) سەت، خۇنۇك، يامان:

كى تەقدىر ئۆزگە بولمايدۇر بىتىلگەن سەرنەۋىشت ئىچرە،
قارىغان چاغدا ئەل ئاغزىدا قالدىم ئىچرە زبشت ئىچرە.
— موللا سالىھ.

زبشت خۇي — خۇيى سەت، خۇيى يامان:

بىر دىرەم بەرسە ساڭا بىر زبشت خۇي،
دېمەگمن يۇسۇفى مەسەللىك خوب روي.
— ئەھمەدى.

زبشت روي — چىرايى سەت، كۆرۈمسىز، سۆرۈن تەلەت:

كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،

زىشت رويۇ تۇندخۇ سەخت بەھەمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

زىفاق [زفاق] (ئە) توي، نىكاھ:
زىفاق كېچەسى ئەسھابغە بۇيۇردىلەركى، ...
— نەۋائى.

زىكر [ذكر] (ئە) سۆزلەش، تىلغا ئېلىش، بايان قىلىش؛ شەرھلەش:
يۈزۈڭنى كۆرمەگەننى كۆز دېمەسمەن،
سېنىڭ زىكرىڭ ئەمەسنى سۆز دېمەسمەن.
— خىرقەتى.

ياري ئەلنىڭ تىلىنىڭ زىكرى ئول گۈلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەركىم ئول پەرىغە خىزر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.
— قەلەندەر.

زىكر ئايتماق — خۇدانىڭ نامىنى تەكرارلىماق، تىلغا ئالماق، ئەسلىمەك؛
زىكر ئايتقىل، شۇكرى ئايتقىل، يىغلاغىل شەۋقى مەدام،
بارچە ئەئزا رۇزى مەھشەردە گۇۋاھ بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

زىكر ئەتمەك — سۆزلىمەك، تىلغا ئالماق، بايان قىلماق؛

زىكر ئەيلەمەك — «زىكر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

جامۇمەي ئىسمىن جۇدا زىكر ئەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى ئەيلەر كىشى بىر ھەرف ئىلە قىلغاي ئەدا.
— ئەرشى.

زىكر بولماق — تىلغا ئېلىنماق، بايان قىلماق؛

زىكر قىلماق — تىلغا ئالماق، بايان قىلماق، ئەسلىمەك؛ يازماق؛

زىكرى بالى — زىكر — سانا قولى، ئەستىلىك، خىيال قالىتى:
بىكىتمەس دىلرەباسى زىكرى بالىن،
ئەگەر ئىستەر دىلئارامى جەمالىن.
— خىرقەتى.

زىكرى جەھر — ئاشكارا سۆزلەش، ئاشكارا تىلغا ئېلىش؛

زىكرى زەبان — زىكر — سانا تىلى، زىكر زۇۋانى:
جەمال شاھى جەھان ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
مۇدام زىكرى زەبان دانە دان قىل، ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

زىكرى مەھبۇب — يارنىڭ زىكرى، مەھبۇبنىڭ خىيالى:
ئەللاھ ئەللاھ دەپ گۇناھ دەردىڭ دەۋاسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مەھبۇب بارچە ئىللەتكە دەۋا بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

زىكرى ھەق ـ تەڭرىنىڭ زىكرى، خىيالى:
شەۋقى ھالىڭغە رۇجۇ قىل بولماغىل ئەفسانە گۈي،
ئىشق بىرلەن زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۇرکار ئەمەس.
ـ شەۋقى.

زىل [ظل] (ئە) سايە؛ ھامىي:
تەۋانايى بەدەن ھەم قۇۋۋەتى دىل،
چىرايلىغ سۇرەتۇ رەۋشەن چىراي زىل.
ـ ناقىس.

زىلى رەفئەت ـ مېھرىبانلىق سايىسى؛
زىلى شەفقەت ـ رەھىمدىللىك، شەپقەت ھامىيلىقى؛
زىلى ھەق ـ «زىلى ئىلاھ» قا قارالسۇن؛
زىلى ئىقبال ـ بەخت ئىگىسى؛
زىلى ئىلاھ ـ 1) خۇدانىڭ سايىسى؛ خۇدانىڭ ھامىيلىقى؛ 2) پادىشاھ:
شەھرىيارى بار ئىدى شاھلارگە شاھ،
ئالەم ئەھلى باشىدە زىلى ئىلاھ.
ـ نەۋائى.
زىللى ئىلاھىي ـ «زىلى ئىلاھ» قا قارالسۇن.

زىلال [زلال] (ئە) تىنىق، تازا، «زۇلال» غا قارالسۇن؛
زىلال ۋەتىرەئى زىلالى ھەيات ـ پاك ھايات تامچىسى؛
زىلالى سافىي ـ مەنالىق، مېغىزلىق گەپ.

زىلزىلە [زلزلە] (ئە) قىمىرلاش، تىترەش، زىلزىلە:
رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۇشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتار سەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.
ـ زەلىلى.

زىلقەئدە [ذى القعدە] (ئە) «زۇلقەئدە» گە قارالسۇن.

زىلل [ظل] (ئە) «زىل» گە قارالسۇن؛
زىللى ئاتىفەت ـ «زىللى رەفئەت» كە قارالسۇن:
تانۇماس ئەسلى ئۆز سەفەتلەرنى،
بۇ ئۇلۇغ زىللى ئاتىفەتلەرنى.
ـ ن. زىيائى.
زىللى جاھ ـ مەرتىۋە سايىسى، كۈلەڭگىسى؛ ئۇلۇغۋارلىق؛
زىللى رەھئەت ـ مېھرىبانلىق، شەپقەت سايىسى؛
زىللى ئىقبال ـ بەخت، ئىقبال سايىسى؛
زىللى ئىلاھ ـ خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ؛

زىللەت [ذلت] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پەسلىك:
قايى دىلغە ئىرادەڭ تۇشتى قويىدى لالە يەڭلىغ دىل،
كىشى سادىق ئەمەس ئىشقىڭدا زىللەت يەتتى خالىڭدىن.
ـ گۇمنام.

زىللۇللاھ [ظل الله] (ئە) خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ:
يانە مۇنداغ دېدى ھەببىي ئىلاھ،
شاھلار بارەسىدە زىللۇللاھ.
— ن. زىيائى.

زىلھەججە [ذى الحجه] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالا.

زىمام [زمام] (ئە) 1) يۇگەن، تىزگىن؛ 2) ئىختىيار؛
زىمامى خىيال — خىيال تىزگىنى، پىكىر يۇگىنى:
كېيتىپدۇر قولىدىن زىمامى خىيال،
بولۇپدۇر ئاڭا ئارزۇيى ۋىسال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىمان [ضمان] (ئە) كېپىل؛ كېپىللىك؛ كېپىل بولۇش:
چۇ شەھ خەلق رىزقىغە بولمىش زىيان،
ئېرۇر ئارتۇق ئۆكسۈك يېتۈرمەك يامان.
— نەۋائى.

زىممە [ذمه] (ئە) مەسئۇلىيەت، مەجبۇرىيەت، بۇرچ؛ قەرز:
ئەمما ئەل زىممەسىدە ئېردى ۋە ئون مىڭنى
ئەلگە كەچتى ۋە ئون مىڭنى ئالدى.
— نەۋائى.

زىمن [ضمن] (ئە) 1) ئارا، ئوتتۇرا، ئىچ؛ ئارىسىدا، ئوتتۇرىسىدا، ئىچىدە؛ 2) مەقسەت، ئىستەك.

زىن [زين] (پ) ئىگەر:
كى ئەكسەر كۈنلەرى رەخش ئەيلەبان زىن،
ئالىپ كۆپ نەۋجەۋانى ئىلغەت ئايىن.
— ناقىس.

ۋەلەددىن رىزا بولماسا ۋالىدەيىن،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدە زەيىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىن پوش — يوپۇق، ئىگەرنىڭ يوپۇقى:
ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۈچۈن ياخشى ئات،
كى زەررىنە، زىن پوش ئىدى قاتمۇ قات.
— ئا. نىزارى.

زىنا [زنا] (ئە) جىنسىي ئالاقە (ھارام، قانۇنسىز مۇناسىۋەت).

زىندان [زندان] (پ) 1) قاماقخانا:
كى زىندان ئىچىدە گۇنەھكارلار،
كۆپ ئېردى ئىچىدە تەبەھكارلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قاراڭغۇلۇق، قاراڭغۇ جاي، زىندان:
ئىككىنچى دەفئە پادىشاھغە ئەرز قىلىپ چاھغە

تاشلاڭلار دەپ بۇيرۇغانمدا، زىندانىدا ئىتتىنىڭ ۋەفادارلىقى بىرلە روزگار كەچۈرۈپ، يەنە بىر پەرىشەش سەئىيى بىرلە چاھدىن خەلاس بولۇپ، خاجە باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئەلەرنى مەلىكەغە تەئزىق قىلغانى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) غەم، قايغۇ:

كۆز ئاقارىپ سىزغۇدەك بولدى كۆزىنىڭ مەردۇمى،
گەرچە ئەيشى ـ راھەتىنى مېھنەتى زىندان قىلىپ.

— مولا سالىھ.

زىندان ئەھلى ـ مەھبۇسلار.

زىندانى [زىندانى] (پ) قامالغان، مەھبۇس:

چىن دەپ كەلسە، ئانى ئەمدى،
ئەيلەي كۆكسۈمدە زىندانى.

— ئەۋائى.

زىندە [زىندە] (پ) تىرىك، جانلىق، ھاياتلىق:

ئايدى: ئەي مەردى خۇدا خۇب كەلدىڭمز،
بولدى ئۇچ يۈز يىل بىلىڭكم، زىندە بىز.

— زەلىلى.

مۇنچە كىم زىندەلەرغە بەردى جان،
ئانى ئۆلتۈرمەيمنكى قويدى ئەمان.

— ن. زىيائى.

زىندە پىلى ـ ھەيۋەتلىك پىل كەبى زور؛

زىندە پىلى دەمان ـ گەۋدىلىك، زور پىل، ھەيۋەتلىك پىل؛

زىندە دىل ـ دىلى روشەن، شاد، دىلىدا كىرى يوق، خۇش چاقچاق؛

زىندە قىلماق ـ تىرىلدۈرمەك، ھاياتلىق بەرمەك:

كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلى زىندە قىلماق ئىبرۇر كۆپ بەسىر.

— ئا. نىزارى.

زىندەئى پۇش ـ ياتلىق، تىرىكلىك كىيىمى، لىباسى:

زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
فىلھەقىقەت ئەمرى زىندەئى پۇش.

— ن. زىيائى.

زىندەئى جاۋىد ـ ئەبەدىي تىرىك.

زىندەكار [زىندكار] (پ) تىرىكلىك، ھاياتلىق، ياشناش:

پادىشاھلار زىكرىدەكىم، ئەگەر ئادىل بولسە، تەدالەت جۇيبارىدىن لەب تەشنەلەرنى سىيراب ئېتەر، ۋە گەر دادخاھلىق مۇددەئاسىغە ئۆزى ئامىل بولسە، لەتافەت سەرشارىدىن قۇرۇغان شەجەرلەرغە زىندەگارلىق ھاسىل قىلۇر.

— ن. زىيائى

زىندەگان [زندگان] *(پ) «زىندەگانىي» غا قارالسۇن.

كى تەھسىلى ۋۇجۇھى زىندەگانلىغ،
زەرۇرەتدۇر كىشىكىم بولسە جانلىغ،
— ناقىس.

زىندەگانىي [زندگانی] (پ) ھايات، ئۆمر، تىرىكلىك، تىرىكلىككە دائىر:

زۇلمەتكە سەۋادى گەر نىشانى ئېردى،
مەزمۇن ئاڭا ئابى زىندەگانىي ئېردى.
— نەۋائى.

زىنديق [زندیق] (ئە) دىنسىز، خۇداسىز، مۇناپىق:

ھەر كىشىكىم ئەھلى سدق، سىددىق بولۇر،
ھەر كىشىكىم ئەھلى جەھل زىنديق بولۇر.
— خەراباتى.

زىنديقە [زندیقه] (ئە) خۇداسىز، دىنسىز ئايال:

مانىي نەققاشنىڭ مىللەتىكىم زىنديقە ئېردى،
ئانىڭ زەمانىدە شائبۇ بولدى.
— نەۋائى.

زىنھار [زنهار] (ئە) 1) زىنھار، ئەسلا، ھەرگىز، ھېچ:

ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن زىنھار،
كى، بىرەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.
— بابىر.

2) ئىلتىجا، ئىلتىماس، يېلىنىپ سوراش:

زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بەلا دېدىلەر ھەر سۇھبەتى خۇدايى.
— زەلىلى.

3) ئېھتىيات بولۇش، ئاگاھ بولۇش؛ دىققەت، ھۇشيار:

ھۇشيار بولۇپ بارما بەيابان ساڑى دەۋرىش،
بۇ ۋادەدە زىنھار.
يول كۆرگۈزۈر ئەلنىڭ ئۇنى ئاۋاز جەرەسدۇر،
چۇن سەيھەئى دۇلدۇل.
— زەلىلى.

4) ئەلۋەتتە، چوقۇم:

ئۇنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەفن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئولدى، ئەي ئەھباب.
— مەھزۇن.

زىنھارۇ زىنھار — زادى، ھەرگىز:

ئايا، سەيدى سەنەملەر مەشرەبىنىدە،

تەمەدۇ تۇتما ۋەفا زىنھارۇ زىنھار.
— سەيدى ئەھمەد.

زېھ [زە] (پ) 1) ئاپەرىن، تەھسىن؛ 2) كامانىڭ يېپى، كىرىچى؛ 3) قىرغاق، ساھىل، چەت؛ جىمىەك؛

زېھ ئاتماق — 1) ئاپەرىن ئېيتماق، تەھسىن ئوقۇماق؛ 2) كامانىدىن ئوق ئۇزمەك، ئاتماق؛

زېھ قىلماق — كامانىڭ يېپىنى تارتماق.

زىھاف [زحاف] (ئە) 1) قىمىرلاش، ئۆمۈلەش؛ 2) ئاروزدا بىر بەھر (ۋەزن) نىڭ بۆلەكلىرىدە بولىدىغان ئۆزگىرىش:

ئانىڭ شەرھى بۇدۇركى، ئول دېۋاندا
ھەر غەزەل باشىدا ئول غەزەل نە بەھردە ۋە
نە ۋەزىندە ئېركەنىن ۋە ئەركانىغە قايسى زىھاف
كىرىپ، نە نەۋئ تەغەييۇر تاپقانىن بىتكەيلەر.
— نەۋائى.

زىھافات [زحافات] (ئە) «زىھاف» نىڭ كۆپلۈكى، «زىھاف» قا قارا.

زېھن [ذھن] (ئە) زېھىن؛

زېھنۇ فىكرى — زېھىن ۋە پىكىر. ئەقىل — ھوش:
راست بولدىن كىشكى قىلدى خۇرۇج،
زېھنۇ فىكرى ھەۋاغە ئەتسە ئۇرۇج.
— ن. زىيائى.

زېھنى سالىم — ساغلام زېھىن.

زېھى [زھى] (پ) 1) ياخشى، ئوبدان، جايىدا، 2) گۈزەل، يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان؛ 3) خۇددى، ئۆزى؛ تولىمۇ، ئەڭ؛ 4) قانداق، قانداقچە، ھەقىقەتەن:

زېھىكىم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفنى خۇمار ئەيلەپ،
خەيالىڭ خىلۋەتىدە روزۇشەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.
— شەۋقى.

زېھى ئازاد — تولىمۇ ئازادە، ئاجايىپ ئەركىن:
زېھى ئازاد تەبئ ئېھرىمش سەبۇرى دوستلار بەسى،
غەرىبۇ خاكسار ئاشىق پەژمۇردەھال ئەسرو.
— سەبۇرى.

زېھى دەۋا — ئاجايىپ داۋا، ياخشى دارا، تولىمۇ شىپالىق:
رىزا، قەزاغە بەلاسىغە سەبرى كەلتۈرگىل،
كى ھەمچۇ يۇنۇسۇ ئەييۇب زېھى دەۋا ئۇچرار.
— شەۋقى.

زېھى دەۋلەتلى — نەقەدەر دۆلەتلىك، نېمە دېگەن بەختلىك:
زېھى دەۋلەتلى ئاشىقكىم سېنىڭ بىرلە قىلۇر ئىشرەت،
نە ئىشرەت، ئىشرەتى جەننەت، نەجەننەت، جەننەتى گەۋھەر.
— سەيفى سەرايى.

زېھى سائىل ــ ئاجايىپ تىلەمچى، بەختلىك سايىل:
ھەق تەرەفدىن ھەرنەكىم ئىزدەپ تاپىق بەخشىش ئەتا،
ئەي زېھى سائىل، زېھى بازىل، زېھى رىغبەت نىھاج.
ــ شەۋقى.

زېھى شەفاۋەت ــ قانداق بەختسىزلىك؛
زېھى غافىل ــ غاپىل، غەپلەتتە قالغان كىشى؛
زېھى غەباۋەت ــ قانداق ئەخمەقلىق؛
زېھى لۇتف ــ ئاجايىب ياخشىلىق، ئاجايىب مەرھەمەت:
زېھى لۇتفۇك ئەسمەدىن ئاچىلمىش بىر گۈلى رەئنا،
تەرەننۇم چەكمتلەركىم ھەر تەرەفدىن بۇلبۇلى شەيدا.
ــ شەۋقى.

زېھى ئىشرەت ــ ئەقەدەر ئىشرەت، قانداق راھەت:
زېھى ئىشرەت سېنىڭ ئۆسرۈك كۆزۈڭگە،
كى گۈلزار ئىچرە خۇش مەجلىس تۈزۈپدۇر.
ــ ئەتائى.

زېۋەر [زىبر] (پ) بېزەك، زىننەت:
بۇ زېۋەر بىرلە يۈزىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىغلاس.
ــ ئەرشى.

زېۋەر بەرمەك ــ بېزىنمەك؛ بېزەتمەك؛
زېۋەر تاپماق ــ بېزەنمەك، ياسانماق؛
زېۋەر كۆرگۈزمەك ــ چىرايلىق كۆرۈنمەك.

زىيا [ضيا] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ روشەنلىك؛ پارلاق:
مۇھەببەت پەيزىدىن يەتكۈر دەمادەم تىيرە كۆڭلۈمگە،
كۆڭۈلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇر زىيا پەيدا.
ــ ئابىد قۇمۇلى.

زىيا ئەيلەمەك ــ نۇرلاندۇرماق، يورۇتماق، روشەن قىلماق:
مېنى بۇ بەلادىن رەھا ئەيلەگىل،
مۇكەددەر دىلىمنى زىيا ئەيلەگىل.
ــ ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيا تۇتماق ــ يورۇتماق؛
زىيايى چەشم ــ كۆز روشەنلىكى:
نەھاجەت ھەججى ئەكبەر كاشقەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىمە خاكى دەرىدىن سۇرمە زارىم بار.
ــ گۇمنام.

زىياد [زياد] (پ) ئارتۇق، كۆپ:
بولۇپ ئول كىشىدىن كۆڭۈل ئانچە شاد،
كى ئىنئام قىلدىم ئەددىدىن زىياد.
ــ ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىياد ئەتمەك ــ ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۇرمەك؛
زىياد قىلماق ــ «زىياد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

زىيادە [زيادە] (ئە) ئارتىش، كۆپىيىش؛ ئارتۇق، كۆپ، ئارتۇقچە، ئارتقان:
زىيادە خۇش بولۇپ كەلدى يەقىنراق،
سەلام ئەتتى ئاڭا سۇلتانى ئافاق.
ــ ناقىس.
زىيادە ئەتمەك ــ «زىيادە ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛
زىيادە ئەيلەمەك ــ كۆپەيتمەك، ئارتتۇرماق.

زىيادەت [زيادت] (ئە) «زىيادە» گە قارالسۇن:
بولغان ساڭا زىيادە زىيادەت تەلەپ قىلۇر،
تويماس مۇرادى ھەر نەچە بولسا مۇيەسسەرى.
ــ سەبۇرى.
زىيادەت بولماق ــ ئارتماق، كۆپەيمەك.

زىيارەت [زيارت] (ئە) بىرەر شەخىس ياكى بىرەر مەشھۇر جايىنى بېرىپ كۆرۈش، زىيارەت:
زىيارەتكە سەبەبدۇر نېئىمەتى كۇبراغە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غە فۇرمەزكۇر.
ــ شەۋقى.

زىيارەتگاھ [زيارتگاه] (ئە + پ) زىيارەت جايى، تاۋاپ قىلىنىدىغان مەشھۇر ئورۇن، زىيارەتگاھ:
قويۇپ تۇغ ــ ئەلەملەر مەزارەتگاھ،
بولۇپ ئىشق ئېلىگە زىيارەتگاھ.
ــ ئا. نىزارى.

زىيارىيز [ضيارىز] (ئە + پ) روشەنلىك؛ نۇر چاچقۇچى، يورۇتقۇچى:
گەھ يەسرىب ئۆزە بۇ بەرق ئىنىب تېز،
زۇلمەتقە ئەشېئىەسى زىيارىيز.
ــ نەۋائى.

زىيافەت [ضيافت] (ئە) مېھماندارچىلىق، مېھمان كۈتۈش، زىياپەت:
بۇ بىچارەلەرغە ئېيلاندت كېرەك،
بۇ ئەۋۋارەلەرگە زىيافەت كېرەك.
ــ ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيان [زيان] (پ) زەرەر؛ چىقىم، زىيان:
بۇ تەدبىر بىرلە تاپارسەن ئەمان،
سېنى كۆرسە ھەركىم يەتۇرمەس زىيان.
ــ ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زىيان قىلماق ــ زەرەر، زىيان كەلتۇرمەك.

زىيان ـ بۇد [زيان بود] (پ) زىيان ــ زەرەر:
نە نەۋدۇ ئىش بىرلە تاپتى دىن ئىشى سۇد،

له ئىشدىن ئاخىرەت تاپتى زىيان ـ بۇد.
ـــ نەۋائى.

زىيانزەدە [زيان زده] (پ) زىيان كۆرگەن، زىيان تارتقان:
فاسىق ۋە خەممار زىيانزەدە ۋە زىيانكار.
ـــ نەۋائى.

زىيانكار [زيانكار] (پ) زىيان يەتكۈزگۈچى، بۇزغۇنچى.

زىياۋ [ضياغ] (ئە) 1) يوقىتىش؛ يوقىلىش، نابۇت بولۇش:
قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋبەهار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زىياۋ.
ـــ زەلىلى.

2) مۇلۇكلەر؛ تېرىلغۇ يەرلەر، «زەيئە» گە قارالسۇن:
ۋە ئۇل خەلىلغە دېدىكىم، گۈۋاھ بولۇڭكىم،
ھەر نېمە مەندىن باردۇر زىياۋ ۋە ئەملاكدىن،
بارىن ۋەقف قىلدىم.
ـــ نەۋائى.

زىيب [زيب] (پ) 1) بېزەك، زىننەت:
بۇ ئالەم زىيبىدىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.
ـــ ئەرشى.

2) كۆرك، ھۇسن، چىراي؛ 3) پەردا، بېرىش؛ ئۆزىنى ياخشى كۆرسىتىش؛ 4) گۈزەل؛ گۈزەللىك:
ۋەرەق ھۇسن ئەھلى زىيبىغە تازۇتقان گۈلئۇزارىمدۇر،
ئەمەس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۆزرە رەشكى خارىمدۇر.
ـــ گۇمنام.

زىيب ئەنگىز ـ گۈزەللىكى بەرق ئۇرۇپ تۇرغان. گۈزەللىكى ئاپئاشكارا:
زىيب ئەنگىز شۇخى تۇركىلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.
ـــ زەلىلى.

زىيب ئەملى ـ گۈزەللەر؛
زىيب بەرمەك ـ زىننەتلىمەك، بېزىنمەك، گۈزەللەشتۈرمەك:
زىيب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.
ـــ زەلىلى.

زىيب تاپماق ـ بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك؛
زىيب تۇتماق ـ «زىيب تاپماق» قا قارالسۇن؛
زىيبۇ ئارايىش ـ «زىيبۇزەين» گە قارالسۇن؛
زىيبۇ زەين ـ زىبۇ زىننەت ۋە پەردا؛
زىيبۇ زىۋەر ـ «زىيبۇ زەين» گە قارالسۇن.

سەن لەتافەت سۇيى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇر سەن تەمام،
ئۆزگەلەرنىڭ ھۇسنى بولسا زىبىۋ زىۋەردىن لەتىف.
— ئاتايى.

زىبىۋ زىينەت — «زىبىۋ زەين» گە قارالسۇن.

.....

زىبىۋ زىينەت، خەتتى خالىگدىن تاپمپ سەھنى چەمەن،
— ئەرشى.

زىبىۋ فەر — بەزەك ۋە ھەشەم، بەزەك — ھەشەم:
فىراق ئۆتتى مەگەر بۇدۇر تەنىمدىن ھېچ ئەسەر قىلماس،
يۇزىن كۆرگەندە خۇرشىدى جەھانغە زىبىۋفەر قىلماس.
— قەلەندەر.

زىبىي ئالەم — ئالەم بەزىكى، ھۇسنى؛
زىبىي ئەلفاز — سۆزلەر بەزىكى؛
زىبىي پەر — زىبىۋ زىننەت، ھەشمەت، سۆلەت:
گەرد پەيما ھەم بولالماي سۇرئەتىڭ چاغى قەمەر،
مىزبان مېھمانلىغىگە بەردى چەندان زىبىي فەر.
— ئەرشى.

زىبىي تاجۇتەخت — تاجۇ تەخت بەزىكى
زىبىي تارەك — سەللە، كۇلاھ (باش كىيىم) بەزىكى؛
زىبىي دىۋانى مەلاھەت — گۇزەللىك دىۋانىنىڭ زىننىتى، بەزىكى:
مۇكەررەر مىسرەئىمكم، زىبىي دىۋانى مەلاھەتدۇر،
ئىكى فەرخۇندە بىسمىللاھ قاشىگدىن ئىبارەتدۇر.
— مەشھۇرى.

زىبىي ئۇزار — چىرايىنى، يۇزىنى بەزەش، پەرداز.

زىبا [زىبا] (پ) 1) بەزەكلىك، زىننەتلىك، قىممەت باھا:
تەرىقى نەقشبەندى ئاڭلادىم زىبا رەۋىشلىكدۇر،
كۆڭۇل مەستى ئىلاھى ئەل كۆزىدە پارسا بولماق.
— زەلىلى.
ئەي جەھانى ھۇسن زىبالىق نىقابىڭ ئاستىدە،
دىلرەبائى ئاتى دەۋلەتلىق ركابىڭ ئاستىدە.
— لۇتفى.

2) گۇزەل، چىرايلىق؛ مەشۇقە، مەھبۇبە:
باغ ئارا سەرۋى سەنەۋبەر قەددى گەر مەزىۇن ئىبرۇرە
نەۋ نىھالى قامەتىڭ يەڭلىغ ۋەلى زىبا ئەمەس.
— ئەرشى.
جانىمە ئۇت سالدى ئول رۇخسارەئى زىبا يەنە،
كۆڭلىمە ئول زۇلفى بولدى مايەئى سەۋدا يەنە.
— بابىر.

زىبا ئەرۇش — گۇزەل كېلىش، كېلىنچەك:

چۈن سەرامەد كەلدى ئەرلىكدە خۇرۇس،
ھەق ئاڭا بەردى نەچە زىيبا ئەرۇس.
— نەۋائى.

زىيبا بولماق — گۈزەل، چىرايلىق بولماق؛ ياراشماق؛
زىيبا جەبىن — گۈزەل چىھرىلىك، چىرايى گۈزەل:
كىمكى كۆردى ئاي يۈزۈڭنى، ئەي مەھى زىيبا جەبىن،
تىشلەدى بارماقلارىنى قىلدى يۈزمىڭ ئافەرىن.
— قەلەندەر.

زىيبا چىھر — خۇش چىراي، خۇشرۇي، گۈزەل، قاملاشقان!
زىيبا خۇي — خۇش ئەخلاق، خۇي — مىجەزى ياخشى:
دەر ئىبردى: ئەي رەفىقى زىيبا خۇي،
بولما مەندىن بۇ سۆزگە پاسۇخجۇي.
— نەۋائى.

زىيبا سىرىشت — گۈزەل تەبىئەتلىك، ياخشى خۇلقلۇق؛
زىيبا گۈي — ناتىق، سۆزمەن، سۆزگە ئۇستا؛
زىيبالار — 1) گۈزەللەر؛ گۈزەللىكلەر؛ ئاجايىباتلار:
مەخلۇقات زىيبالارى يوقلۇق خىلۋەتىدىن بارلىق
سەھراسىدە ئەربەدە ئاغاز قىلمايدۇر ئىبرىدىلەر.
— ئەرشى.

2) يۇلتۇزلار:
شام زىيبالەرى قىلىپ زاھىر،
تۇن شەبىستانىدە بولۇپ سايىر.
— نەۋائى.

زىيبايى تەخت — تەختكە ياراشقان، شاھ بولۇشقا مۇناسىپ.

زىيبال [زىبال] (پ) ئىززەتلىك، شەرەپلىك؛ مۇبارەك:
بۇ ئىشغە ھەدىس ھەم ئىبرۇر شاھى ھال،
كىم سابىت ئىبرۇر كۇللى ئەمرىن زىيبال.
— نەۋائى.

زىيبەندە [زىبندە] (پ) لايىق، مۇناسىپ، ياراشقان؛ كېلىشكەن:
دەۋرى يۈزۈڭ ئۆزرە ئەنبەرىن خەت،
زىيبەندە نە قۇدرەتى خۇدادۇر.
— زەلىلى.

زىيبەندەئى تاجۇ ئەۋرەڭ — تاجۇ تەختكە ياراشقان.

زىينەت [زىنت] (ئە) زىننەت، بېزەك:
خالكىم مەھبۇبلارىنىڭ ھۇسنىگە زىينەت ئىبرۇر،
بولماسا رەڭگى قارا ئول ھۇسن ئاچىلماس بەھار.
— تەجەللى.

زىينەت ئەفزا — بېزەك بەرگۈچى، زىننەت قىلغۇچى؛

زىينەت ئەفزاي — «زىينەت ئەفزا» غا قارالسۇن.

... ئەرز قىلۇركىم، ئول چاغكى، خۇراسانى جەننەت نىشان تەختى كۇراگانلىق رەۋاجى بىرلە زىينەت ئەفزاي ۋە گوراگان فەرقى جەھانبانلىق تاجى بىرلە فەلەك فەرساي ئىبردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

زىينەت ئەيلەمەك — «زىينەت بەرمەك» كە قارالسۇن.

زىينەت بەرمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك:

ھۇسنىغە زىينەت بېرىپ قىلدى يۇزەكنى لەختە قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى لۇئلۇئى مەرجانىمغە ئايت.

— خۇشھال غەزىبى.

زىينەت تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك؛

زىينەت فەزاي — بېزىتكۈچى، زىننەتلەنگەن؛

زىينەتى باغ — باغنىڭ زىننىتى، باغنىڭ گۈزىلى؛ قىزىل گۈل:

سەبا ئايدى ئاڭا، ئەي زىينەتى باغ،
ساڭا قۇل تاپقالى جاندا ئىدى داغ.

— خىرقەتى.

زىينەتى دۇنيايى دۇن — مەككار دۇنيانىڭ زىننىتى، ھىيلىگەر جاھانىنىڭ پەردازلىرى:

بولماغاي ھەرگىز گەدالەر ئەل ئالىندا ئېتىبار،
زىينەتى دۇنيايى دۇننى، ئەي قەلەندەر، زەر كېلىپ.

— قەلەندەر.

زىينەتى گۈلشەن — گۈلشەننىڭ گۈزەللىكى، گۈلشەننىڭ كۆركى؛

دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىينەتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.

— زەلىلى.

زىينەتى ھۇرى پەرى — ھۇر — پەرىلەرنىڭ زىننىتى:

تىشلەپ ئىلكىڭنى تەماشا قىلغۇچە رەسۋالىغىم،
زىينەتى ھۇرى پەرى ئول ھۇسنى گۈلزارىمغە باق.

— گۈمنام.

* *

ژ

ژالە [ژالە] (پ) 1) ھۆللۈك، شەبنەم؛ يامغۇر، مۆلدۈر، يامغۇرسىمان مۇز پارچىلىرى:

تەۋەھھۇمدا باغرىم بولۇپ لالەدەك،
ئاقار ئىبردى كۆزدىن ياشىم ژالەدەك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

نەۋائىدەك نىشانە ئورنىغە باشىن تۆتار ئەرشى،

ئەگەر ئىشقىنىڭ ھەۋاسىدىن ياغار ھەر ژالە تاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

ژالە ھىجران — ئايرىلىش ئازابى، جۇدالىق مۆلدۈرى:
ھەۋايى ئىشقىدىن باشىمغە ياققان ژالە ھىجراندۇر،
كى بۇ بارانغا ئاھىم گەردى بادى چۈنكى قالقاندۇر.
— ئا. نىزارى.

2) ياش، كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى؛ ياش ئۇنچىلىرى:
دېدى: كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە،
دېدى: ئىشقىنىڭ تېگمىپدۇر ئاھۇ ناله.
— خىرقەتى.

ژالەئى ناب — يالتىراق مۆلدۈر، مۇز پارچىلىرى.

ژەرف [زرف] (پ) چوڭقۇر، تېرەن؛ ئۇزۇن، ئۇزاق، بىپايان:
قايۇ قەترە سۇۋ بەلكى دەريايى ژەرف،
كى قىلمىش ئاڭا ھەق دەۋاتمىنى زەرف.
— ئەرشى.

دەريايى ژەرف — چوڭقۇر ۋە بىپايان دەريا؛ دېڭىز:
يانە بەردىلەر جىلۋە جامى شىگەرف،
تولا مەيدىن ئانداقكى دەريايى ژەرف.
— نەۋائى.

ژنندە [زنده] (پ) «جەندە» گە قاراڭ:
قامەتىڭ سەۋداسىدىن بولغاچ قەلەندەر سەۋركىم،
باشىدا شەكلى كۆلەھ، بەرگىدىن ئولدى ژەندەسى.
— ئەرشى.

ژەيان [زيان] (پ) غەزەپلىك، قەھرىلىك، دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:
قەھرىدىن ئەر شىرى ژەيان كۆردى بىيم،
ئۇردى باشىن ئۇي سۇتى ئىچگەن يەتىم.
— نەۋائى.

شىرە ژەيان — قەھرلىك شىر، قورقۇنچلۇق مەخلۇق:
ئىشق كويىدە ئەگەر شىرى ژەياندۇر ئىتدۇر،
تاڭ يوق ئەر فەخرۇ مۇباھات ئىلە بۇ نۇقتە سۇرەي.
— نەۋائى.

قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇدام، شىرى ژەيان.
— ئا. نىزارى.

ژولىدە [ژوليده] (پ) پەرىشان، غەش؛ چۈۋۈق، چۈۋۈلغان، چېچىلغان، يېيىلغان؛
ژولىدە مو — چېچى يېيىق، چۈۋۈق، پاخماق چاچ:
ھويى بۇ ژولىدە مولاردىن چۇ دىلگىر ئولماڭمز،
زاھىر ئولماس زىينەتى شەھرى، قەلەندەر بولماسا.
— زەلىلى.

ئابدۇلجەلىل تۇران كۇتۇبخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

نەۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 550 يىللىقى خاتىرلەندى

«بۇلاق» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى ۋە «تارىم» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى بىرلىكتە 1991 - يىل 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاپتونۇم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىر-لەشمىسىنىڭ زالىدا شەرق شېئىرىيىتىنىڭ ئاجايىپ گۈلتاجلىرىدىن بىرى بولغان ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، شائىر مەۋلانا ئەلىشىر نەۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 550 يىللىقىنى داغدۇغىلىق بىلەن خاتىرلىدى. بۇ يىغىنغا ئۇزۇمچىدىكى ئالىم، مۇتەخەسسىس، يازغۇچى - شائىر ۋە سەنئەتكارلار قاتناشتى. يىغىندا رەخمىتۇللا جارى، ئىمىن تۇرسۇن قاتارلىق يولداش-لار نەۋائى ھەققىدىكى تەتقىقات ماقالىلىرىنى ئوقۇپ ئۆتتى. مەمتىمىن يۈسۈپ، رەخىم قاسىم، بوغدا ئابدۇللا قاتارلىق يولداشلار نەۋائى غەزەللىرىنى ۋە نەۋائىغا بېغىشلانغان شېئىرلارنى دىكلاماتسىيە قىلدى.

بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ماتارىپ، پەن - مەدەنىيەت ئورگىنى ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائىنىڭ خاتىرلەش ئۆچۈن 1991 - يىلىنى «دۇنيا نەۋائى يىلى» قىلىپ بەلگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئەلىشىر نە-ۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 550 يىللىقى تۇرلۈك شەكىللەردە خاتىرلەندى.

نەۋائى شەرق خەلقىنىڭ ئەدەبىياتىدىكى ئۇلۇغ نامايەندە ئۇ ئۇيغۇر ئەدەبى-ياتىدىمۇ پەخىرلىك ئورۇنغا ئىگە. ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىنى نەۋائىسىز تەسەۋۋۇر قى-لىش مۇمكىن ئەمەس. ئۇ 15 - ئەسىردىن بۇيانقى مەشھۇر ئەدىب - شائىرلىرىمىزنىڭ ئىجادىيىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى.

يىغىندا قەييۇم تۇردى، شۆكۈر يالقۇن، ئىبراھىم مۇتىئى، مۇھەممەت تۇرسۇن-باھاۋىدىن قاتارلىق يولداشلار ئىختىيارى سۆز قىلىپ، نەۋائىنىڭ مەدەنىيەت مىراس-لىرىنى ئۆگىنىش، ئۇنى داۋاملىق تەشىر قىلىپ، نەۋائى ئۇستىدىكى تەتقىقاتنى كۈ-چەيتىشنى تەلەپ قىلدى.

ئاخىرىدا شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى يىغىندا نەشىر قىلغان نەۋائى-نىڭ «خەمسە» سىنى يىغىنغا سوۋغا قىلدى. نەۋائى غەزەللىرى سېلىنغان «12 مۇ قام» دىن پارچىلار ئورۇنلاندى. بۇ يىغىنغا جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ماۋۇن رەئىسى، «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى مۇھەممەت شا-ۋۇدۇن رىياسەتچىلىك قىلدى.

جۈرئەت كامىل

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لواهب العطایای عظیم ... والشکر لفضائل البر ایای کریم ... رحمتی بیدریغ بر فقیر عمیم ... گر کوزه ی جهان نبود لطیفه بین نبیند

دل تنگ عرب به صلوات و سلام ... چون بولد احمد تا یه اول احمد نام ... گلشن و تاج صاحب قرآن کردم ... جا گرد ریده و اول آخر بتمام

بوبکر عمر عادل عثمان علی ... هر بر لاریده و صیار جبار ولی ... کریم باکیا ماتا حسن برله حسین ... اول شیر خدا فاطمه زنیک ایکی کل

تا بعد سپاس جوهر شناس لاری لسان الماسی نوکی برله نقوله ات جواهرین سفته ایلاب تقریر رشته

تحریر جب دور دار عبان قبلی قدامحیفه دیوانیخه ترتیب برله سیزیب ویرد ایله واقعه معلومی اولنوغ دردیکم خاوند

نکلیده اورویشیر ایرایردی پارسا دلش و تقوای اویش وعابد نامکلف رویش دیانت ایشینه ماهر فضل و دانش

عالم حکمت ظاهر اینکه تنیدین دورلی اهل کاشادلیق ولایت کاینک فضیلدین آبادلیق تاپیر دراول درویشیر

سمین مقبل دلش دل ویرایر میش شاه خاوران یکلیغ خاورلی کاکا فضیلدین روشنلیق سالمیش جهانه فضیلی

اسم مشهور اهل دل اولدیر امتیاز دور ... نظم ... دیریدی از مقدم اخاور یم ... انجام رزد ملک هندوستانم

عالم الله دانه تیر دوکمکترین ... سنی اکچه یم کلاکی سیز یقین ... فواید یم صفت ایجاد کلیس یلیم ... کاسعراط دیک حکیم ایله ستقیم

بیشه ولیه لغاباد یدور ... یتیده اوغی در دوار اولدور ... جهانه تاپیب دانشی انتشار ... هم انشی اهل بولوب انتظار

نیک فضلی عالم کاشهرت تاپیب ... تا پیشه ایل اهل حکمت تاپیب ... اول پارسا عالم پناه یکستدی اول ایردیکم همیشه سا

پارسا اخلاق و سایر خلقی کاکاشنا بولماق ایردی غرضا لارغه بندل خوانیدن شادلیق فقرالارغه احسان ایردی

المولی

550 يىللىقىنى خاتىرلەش يىغىنى

550 يىللىقىنى خاتىرلەش يىغىنى

550 يىللىقىنى خاتىرلەش يىغىنى

نولاق

1992

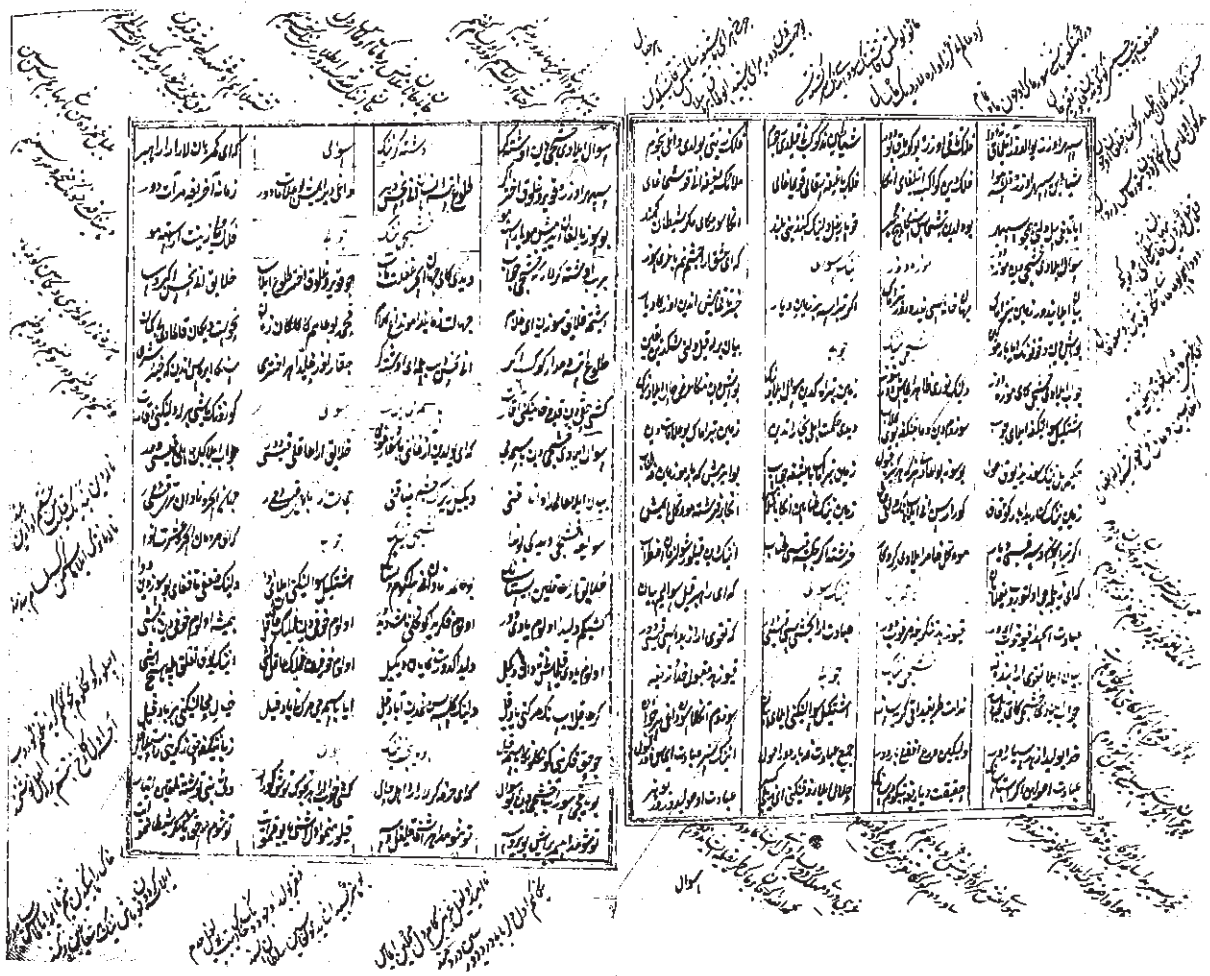

بۇلاق

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى
پەسىللىك ژۇرنىلى

13-يىلنەشرى

ئومۇمىي 39-سان

1992

ئابدۇلجېلىل تۇران كۇتۇبخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

باش مۇھەررىر: ئوبۇل ئىسلام.

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋدىن.

مۇھەررىرلەر: مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت، پەرىدە ئىمىن.

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى (ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە)

ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر، ئابدۇسالام ئابباس، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ئابدۇۋۇپىلى خەلپەتوپ، ئابلەت ئۆمەر، ئەخەت ھاشىم، رەخمىتۇللا جارى، شەرىپىددىن ئۆمەر، قەيىۋم تۇردى، قۇربان بارات، مەمتىمىن يۈسۈپ، مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋدىن، مەھەممەت رېھىم، مەھەممەت زۇنۇن، ئوبۇل ئىسلام، ئىبراھىم مۇتىئى، ئىمىن تۇرسۇن.

1992 - يىل 2 - سان

مۇندەرىجە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

«شەھنامەئى تۈركى» دىن ..... (5)

نەشرىگە تەييارلىغۇچى: رەخمەتۇللا جارى

شېئىرلار..... تۈردۇش ئاخۇن غەربى (41)

نەشرىگە تەييارلىغۇچى: ھەسەن سېلىم

سەيفۇل - مەلىك ۋە بەدىئۇل - جەمال ..... مەجلىسى (57)

نەشرىگە تەييارلىغۇچىلار: ئىسرائىل يۈسۈپ، سۇلايمان يۈنۈس

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

يۈسۈپ ئەمىرى شېئىرلىرىدىن ..... (77)

نەشرىگە تەييارلىغۇچى: قادىر ئەكبەر

ئەدەبىيى مۇھاكىمە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن بىر تامچە.....مەمتىمىن يۈسۈپ (82)

ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن خەتتاتلار.....مۇھەممەتجان ھەكىموۋ (91)

ئۇزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئابدۇقەييۇم خوجا

خەلق ئىچىدىن چىققان يازغۇچىلىرىمىز

گۈلشاھ - ۋەرەقە (داستان)..... (110)
نەشرىگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر

شاھزادە بەھرام ۋە مەلىكە دىلرىز (داستان)..... (146)
نەشرىگە تەييارلىغۇچى: ئەخمەت ھىممەت

تۆل خوتۇنلۇك ئوغلى (چۆچەك)..... (159)
توپلاپ رەتلىگۈچى: مۆيىددىن سايىت

قابىل پالۋان (چۆچەك)..... (170)
توپلاپ رەتلىگۈچى: مۇھەممەتئىمىن قۇربان

ئوتۇنچىنىڭ جاسارىتى (چۆچەك)..... (180)
توپلاپ رەتلىگۈچى: تۇنىساخان

رىۋايەتلەر..... (186)
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرچى: ھەسەن سېلىم

ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر..... (195)
نەشرىگە تەييارلىغۇچى: مەتنىياز ئەكرەم

بېيىت - قوشاقلار..... (200)
توپلاپ رەتلىگۈچى: ئەنۋەر مەتسەيدى

* *

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى قۇرۇلدى..... مېھرىگۈل تۇرسۇن خەۋىرى (207)

ئىرانىدا ئىسرەۋسىنى خاتىرلەپ خەلقئارا مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى..... (208)

..... دىلشاد سۇلتان تەرجىمىسى

* *

مۇقاۋىنىڭ بىرىنچى، بېتىدە: غېرىب - سەنەم

ئىككىنچى، بېتىدە: «نىزارى كۇللىياتى» لېنىنگراد نۇسخىسىدىكى غەزەللىرى كۆچۈرۈلگەن بەتلەرنىڭ فوتو سۈرىتى.

ئۈچىنچى، تۆتىنچى بەتلىرىدە: ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلۇش مۇراسىمىدىن كۆرۈنۈشلەر.

«شەھنامەئ تۈركي»دىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: رەھمىتۇللا جارى

ئىككى ئاكىنىڭ ئۆز ئىنىسى ئىراجنى ئۆلتۈرگەنلىكى

شەرىن سۆزلۈك قىسسە سۆزلىگۈچى لەر شۇنداق ھېكايە قىلىدۇكى، شەرقىي رۇم ۋىلايىتى سەلىسگە ۋە تۇران زېمىنى تۈرغا تەقسىم قىلىنغانىدى. بۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۆز تەختىدە مۇستەھكەم ئولتۇرۇشتى. نەچچە مۇددەتتىن كېيىن سەلىم ئاتىسى فەرىدۇننىڭ تاجۇ تەختىنى ئىراجغا بەرگەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھەسەت ئوتى ۋۇجۇدىغا چاقماقتەك تەگدى. ناپاك تۇرمۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاش بىلەن غەزەپ ئوتى ئۆرلەپ، پۈتۈن ئەزايىنى كۆيدۈردى. سەلىم تۇرغا نامە ئەۋەتتى. مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

نەزمە

فەرىدۇن ئىراجغا بەرىپ تاجى زەر،
ئۇنى بىزدىن ئاۋۋال قىلىپ شاھى سەر،
دېدى بىلگىل، ئەي شاھى تۈركانە چىن،
سەنۇ ھەندىن ئەيلەپ ئىراجنى گۈزىن.
ئاتا بىزگە تەختىن رەۋا كۆرمەگەن،
.....
ياراشمۇرمۇ قالساق ئىكەۋىمىز دېۋەم،
بۇ يەڭلىغ ئاتا بىزگە قىلغاي ستەم.
.....
.....
بەرىپدۇر ساڭا دەشت تۈركانە چىن،
ئىراجنى قىلىپ شاھ ئىران زېمىن.
بۇ قىسمەت ئەمەس ئەقىل تەدبىر نەپىز،
ئاتا باشىدا يوق ئىكەن ھېچ مەغىز.

ئەلقىسسە، سەلىمنىڭ خەۋەرچىسى تۇرنىڭ دەرگاھىغا كېلىپ، ئۇنىڭ كۆڭۈل سىرىنى باشتىن-ئاياغ بايان قىلدى. تۇرنىڭ ۋۇجۇدىغا يەنە خەس خەشەكتەك ئوت تۇتاشتى. دەرھال كاتىپنى چاقىرتىپ، نامە يېزىشقا بۇيرۇق قىلدى. خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «ئەي شەرقىي رۇم پادىشاھى، بىزنى ئاتىمىز ئەزەلدىن بۇيان ئالدىغانىكەن. ئىراجغا قارشى ئۇرۇشقا بەل باغلايلى.»

خەتنى بىر چاپارمەندىن ئەۋەتتى. ئۆزىمۇ چاپارمەن ئارقىسىدىن شەرقىي رۇم ۋىلايىتىگە كەلدى. بۇ ئىككى قارا نىيەت تۇرلۇك مەسلىھەتلەرنى قىلىشىپ، ئاتىسى فەرىدۇنغا خەت يازدى، بۇ خەتنى بىر سۆزمەن ئادەمدىن ئەۋەتتى. خەتنىڭ مەزمۇ-

نى مۇنداق ئىدى: «ئەي يۇقىرى مەرتىۋىلمك ئالىي پادىشاھ، بىزسەندىن ئۇچ ئوغۇل ئىدۇق، ھەسەب ـ نەسەبدە ئىراج بىلەن باراۋەرمىز. ئىككىمىزنى ئەجدىھاغا يەم قىلىپ بەرمەكچى بولدۇڭ، يەنە بىرىمىزگە يار بولۇپ، ئۇستۇن ئورۇن بەردىڭ. ئىراجدىن تاجۇ تەختنى ئېلىپ، ئۆلتۈرگىنىڭ تۇزۇك، ئۇنداق بولمىغاندا، شەرقىي رۇم ۋە غەربىي تۇران، ماچىن لەشكەرلىرى ئىرانغا جەڭ تەييارلىقى بىلەن باردۇ.»

نەزمە

رەسۇل ئىلكىگە بەردى بۇ نامەنى،
نەدەي نامە كىم، تۇرفە ھەڭگامەنى.
كىشى رازى بولماس ئۆزى قىسمىغە،
لەدەيكىم، بېرۇر تاپ ئۆز جىسمىغە.
دېدى: ئەي فەرىدۇن فەرروخ نەژاد،
ئىراج بىرلە كۆڭلۈڭ دۇرۇر ئەسل شاد.
ئايا دادگەر، بىز ساڭا ئۇچ ئوغۇل،
ئوغۇل دېسە ئوغۇلكى، قۇل دېسە قۇل.
بۇ قىسمەتدە سەن كۆپ رىيا ئەيلەدىڭ،
تۇزۇك ئوقنى بىزگە رەھا ئەيلەدىڭ.

ئەلقىسسە، خەتنى ئەلچىگە بېرىپ، تاپىلىدىكى، ئەگەر تەختۇ تاجنى ئىراجدىن ئېلىپ، ئۇنى بىر ياقتا ئەۋەتمەسە، خاۋەر زېمىنىڭ لەشكىرى بىلەن تۇران زېمىنىڭ لەشكەرلىرى ئىرانغا باستۇرۇپ باردۇ. جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرسۇن.

ئەلقىسسە، ئەلچى فەرىدۇن دەرگاھىغا كېلىپ، سالام ـ تەزىم ئادا قىلىپ قول قوشتۇرۇپ تۇردى. شاھ پەرزەنتلىرىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. بۇ ئەلچى سەلىم بىلەن تۇرنىڭ خەت ـ خەۋىرىنى بىر ـ بىر بايان قىلدى. شاھ بۇ ناپاكلارنىڭ سۆزىدىن بېشى ئايلىنىپ: «ئۇلاردىن بۇنداق بىئاپالىقنى ئۈمىد قىلمىغانىدىم» دېدى ـ دە، دەرھال كاتىپقا بىر نامە يېزىشقا پەرمان قىلدى. بۇ خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «ئەي پەرزەنتلىرىم، ئاۋۋال خۇدايىمتائالادىن قورقۇڭلار ۋە ئاتاڭلاردىن شەرم ـ ھايا قىلىڭلار. خۇدايىمتائالا فەرىدۇننى ئورۇق ـ ئاجىز قىلىپتۇر، سىلەرمۇ شۇنداق بولۇڭلار. قېرى ئاتاڭلارغا، كىچىك ئىنىڭلارغا رەھىم قىلىڭلار، جاپا قىلماڭلار، سىلەرگە مەملىكەتنى تەقسىم قىلغان بولسام، ئۆز رايىم بىلەن قىلمىدىم. تەبىرچىلەر، دانىشمەنلەرنىڭ ئىلتىماتى بىلەن بولغان ئىش ئىدى. بۇ سۆزگە ئەمەل قىلساڭلار، خۇدايىمتائالا رازى بولىدۇ. كامال تاپسىلەر، ئەگەر ئۇنىمىساڭلار خۇدايىمتائالا جازايىڭلارنى بېرىدۇ.»

ئەلچى فەرىدۇن بارگاھىدا بۇ گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ھەيرەتتە ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قالدى. فەرىدۇندىن رۇخسەت ئېلىپ، غەرب زېمىنىغا راۋان بولدى. فەرىدۇندىن ئاڭلىغان ھەممە سۆزنى سەلىم بىلەن تۇرغا بىر ـ بىر بايان قىلدى. بۇ يارىماسلارغا غەم ئۇستىگە غەم، ئەلەم ئۇستىگە ئەلەم بولۇپ، ھەسەتخور كۆڭلىگە تۇزدەك تەگدى.

ئەلقىسسە، شاھ فەرىدۇن سەلىم بىلەن تۇرغا جاۋاب خەت يېزىپ، ئەلچىنى ماڭدۇرغاندىن كېيىن ئىراجنىڭ بارگاھىغا كېلىپ، سەلىم بىلەن تۇرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى بىر ـ بىر ئېيتىپ بەردى ۋە ئاخىردا ئاگاھلاندۇرۇپ قويدى:

— ئەي ئىراج، سەنمۇ غاپىل بولما، خەزىنە ئىشىكىنى ئېچىپ، لەشكەرلەرنىڭ قورال ـ ياراغلىرىنى تولۇقلا، ئاكىلىرىڭ بىلەن جەڭ قىلىشقا تەييارلىق

كۆر. ئۇنداق بولمىغاندا، ئۇلار ۋاقىت تاپسا قېنىكىنى تۆكىدۇ.

ئىراج تولىمۇ سەۋرچانلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئەي پەدەر بۇزرۇكۋارىم، دۇنيانىڭ پەسلىكىگە ۋە ئاكىلىرىمنىڭ ئاداۋىتىگە بەرداشلىق بېرىشكە كەمەر باغلاي، ئەگەر ياخشىسى، تەختنى تاشلاپ ئاكىلىرىم قېشىغا باراي، ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىن دۇشمەنلىك ـ ئاداۋەت كۆچىتىنى مۇلايىملىق بىلەن يۇلۇپ تاشلاشقا تىرىشاي.

شاھىنشاھ ئىراجدىن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ، يەنە ئۆز پىكرىنى ئېيتتى:

— ئەي ئەزىز پەرزەنتىم، ئاكىلىرىڭدىن دوستلۇق تەمە قىلىما، بۇ ئۇمىد بىلەن لەھەڭنىڭ ئاغزىغا ئۆزۈڭنى ئۇرما. نەزىرە:

بىئەجەل ئۆلىمەگەي كىشى ھەرگىز،
سەن قەدەم قويما ئەژدەر ئاغزىغا تېز.
قەترە قانىڭغە تەشنە ئەرمىشلەر،
تولا لەشكەر يىغىپ ئىبەرمىشلەر.
تۆتىمە ئەيلەر سېنى گۆر گىلىكىگە،
توختاغايسەن، بارىپ تېزلىكىگە.
بۇ نەسىھەت ئال قۇلاغىڭە، ئۇرما،
تىنچ يانغىل، ئاغاڭ ساڭا بارما.

ئەلقىسسە، خۇدانىڭ تەقدىرى بۇ تەدبىرگە يول بەرمىدى. ئىراجغا شاھنىڭ نەسىھىتى كار قىلمىدى. ئۇ سەپەر تەييارلىقىنى قىلىۋەردى. شاھ ئىراجنىڭ توختاپ تۇرۇشقا تۇرى يوقلۇقىنى كۆرۈپ، سەلىم بىلەن تۇرغا ئۆزىنىڭ سالامەتلىكىنىڭ نىشانى سۈپىتىدە يەنە بىر پارچە خەت يېزىپ، تىنچلىققا ئۇندىدى:

— ئەي كۆزۈمنىڭ نۇرى بولغان پەرزەنتلىرىم، ئىراج تەختۇ تاجنى تاشلاپ، سىلەرنىڭ مېھرى ـ مۇھەببىتىڭلار ئۈچۈن خىزمىتىڭلارغا كەتتى. ئەگەر خۇدا ۋە رەسۇلنىڭ مەمنۇن بولۇشىنى ۋە قېرى ئاتاڭلارنىڭ رازى بولۇشىنى ئىستىسەڭلار ئىراجغا ياخشى مۇئامىلىدە بولۇپ، ئۇنى مېھرىبانلىق بىلەن ياندۇرۇڭلار، ئەگەر ئۇنداق بولمايدىكەن، مېنىڭ قارغىشىمغا گىرىپتار بولمىسىلەر.

ئىراج ئاتىسىنىڭ خېتىنى يىرتىق كۆكسىگە باستى، ئاندىن ئاتىسىنىڭ ئايىغىنى قۇچاقلاپ، يۇز ـ كۆزلىرىگە سۈردى. بۇلار باھار بۇلۇتىدەك زار ـ زار يىغلىشىپ، جۇدا بولۇشتى.

شاھ فەرىدۇن كۆز يېشى قىلغان پېتى تۇرۇپ قالدى. ئىراج قانچىلىغان مەنزىل ـ ئۆتەڭلەرنى بېسىپ، خاۋەر زېمىنىنى كۆرگەچ شۇكرى سانا ئېيتتى.

سەلىم ئىراجنىڭ كېلىشىدىن ۋاقىپ بولۇپ، تۇر بىلەن بىللە ئالدىن مەسلىھەتلىشىۋالغانىدى، ئىككى ئاكا ـ ئۇكا قانخورلار ئىراجنى بارگاھىغا ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن قوپال سۆزلەر بىلەن سوراققا تارتتى. ئىراج مۇلايىم سۆزلەر بىلەن جاۋاب بەردى. ئاندىن بۇ يەردىن چىقىپ ئۆز بارگاھىغا كەلدى. بۇ ئىككى ياۋۇز ناھەق قان تۆكۈش قەستىگە چۈشۈپ، ئاتىلىرىدىن مېھرىنى ئۈزۈشتى ۋە ئىنىسىغا زۇلۇم، جاپا قىلىشنى تېزلەتتى. دىندىن، ئاخىرەتتىن يۈز ئۆرۈپ، ئاتا ـ ئانا ۋە بىر تۇغقان ئىنىسىنىڭ مېھرىنى دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلىغا ئەرزىمەيدىغان مېھرىگە سېتىپ، جىنايەت قىلىش ۋاقتى

لى ئارزىنقىپ كۆتتى.

ئاخىر بۇ ئىككى قارا يۈرەك ئاتا، ئانىسىنى داغدا قويۇش ئۈچۈن، ئىراجنىڭ ياتقىغا كەلدى. ئىراج بۇلارنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، دەرھال ئالدىغا چىقتى، ئاكىلىرىنى تەخت ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزى پەگاھتا قول باغلاپ تۇردى. ياردىماس تۇر سۆز باشلاپ ئىراجغا ئەيىب قويۇشقا باشلىدى:

— بىز تۇرۇقلۇق تەختى سەلتەنەتتە ئولتۇرۇشقا سېنىڭ نېمە ھەددىڭ؟

— ھەر نېمە قىلغان بولسام، ھازىر ھەممىنى تاشلىدىم، — دېدى ئىراج، — تاجۇ تەختتىن كېچىپ، خىزمىتىڭلارغا كەلدىم. ئەگەر خىزمەتكە بۇيرۇساڭلار، خىزمەتكار خادىمەن، ئەگەر جاپا قىلساڭلار، جاپاغا لايىقمەن. ئەگەر شەپقەت قىلساڭلار، بىر خىلۋەت يەردە جاي تۇتۇپ، ئالەمنى ياراتقۇچىنىڭ ئىبادىتىگە مەشغۇل بولىمەن.

تۇر غالجىرلىق بىلەن سەندەلدىن چۈشۈپ، ئىراجنىڭ بېشىنى سەندەلگە چاقتى. ئۇنىڭ باش — كۆزىدىن قان ئېقىشقا باشلىدى. ئىراج يالۋۇردى. نەزمە:

«دېدى مېنى ئولتۇرمەڭىز زىنھار،
ئاتا قاشىدا بولماڭىز شەرمسار.
ماڭا قىلماڭىز ئۈيلە بىدادلىق،
ئاتا كۆڭلىدىن كەتكۈسى شادلىق.
ۋەفا قىلمادى بۇ جەھان بىل ماڭا،
مۇقەررەر دۇرۇر قىلماغاي ھەم ساڭا.
ھەلاك ئەتمەگىل كۆڭلى شاد مۇرنى،
خەيال ئەيلەسەڭ گەر قارا گورنى.
مېنىڭ قانىمە باغلاما سەن كەمەر،
كۆيەر ئوت ئارا، قالماسۇن ئول پەدەر.
جەھاندارلىقدۇر ئىشىڭ تۆكمە قان،
چۇ مەن بىگۇناھ قۇلغە قىلما زىيان.»

ئىشىتىپ بۇ سۆزنى، بەرمەي جەۋاب،
بەرھەنە قىلىپ خەنجەرى تىغى ئاب.
ئىراجنى بۇ قاتىل ھەلاك ئەيلەدى،
گىرىبان كەبى سىينە چاك ئەيلەدى.
يىقىلدى يەر ئۈستىگە سەرۋ سەھى،
ئۈزۈلدى كەمەر بەندى شاھىنشەھى.
كېيىپ باشىنى، مەغزىنى قىلدى خۇشك،
چىقىپ مەغز باشىغە پۇر قىلدى مۇشك.
ئاقىزىپ يۈزىدىن قانى ئەرغەۋان،
بەرىپ جانىنى شەھرىيارى جەھان.
جەھاندا ياماڭلىق تاپىپ پەرۋەرىش،
قىلىپ ئاخىرۇل — ئەمر بۇ قىسىم ئىش.

ئەلقىسسە، رىۋايەتچىلەر خەۋەر قىلىدۇكى، بۇ زالىملار ئىراجنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ، مېڭىسىنى چۈچۈپ، ئۇنىڭ يېقىن ئادەملىرىگە بەردى. تامام لەشكەر قارا كىيىشتى. سەلىم بىلەن تۇرنىڭ ۋىلايىتىدە ياش پادىشاھنىڭ ماتەمى ئۈچۈن قارا كىيىمگەن ئادەم قالمىغانىدى.

ئەلقىسسە، بۇ لەشكەرلەر ئىراجنىڭ ھەسرىتىدە كۆپ نالە — پىغان، يىغا — زار قىلىپ، تابۇت بىلەن بىللە ئىران تەرەپكە راۋان بولدى.

فەرىدۇن فەرروخ ئىراجنىڭ قەتل قىلىنغانلىقى خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ پىراقىدا زار — زار يىغلايىتتى. ھازىدارلارنىڭ كەلگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەر يېتىپ كېلىشى بىلەنلا شاھ تامام ئەمەلدارلار بىلەن ئالدىغا چىقىپ تۇردى.

ئاخىر يىراقتىن چاڭ — توزان كۆتۈرۈلدى، چاڭ — توزان ئارىسىدىن قارا

تۇغ ـ ئەلەملەر كۆرۈندى. ئۇزۇن ئۆتمەي، هازىرلار قاتتىق ناله ـ پەرياد بىلەن يېتىپ كېلىشتى. شاه فەرىدۇن كۆز تىكىپ قارىسا، ئىراجنىڭ لەشكىرى قارا لىباس كىيگەن، تاۋۇتنى تۆگىنىڭ ئۈستىگە يۆكلەپتۇر. هەممە ئاهۇ ۋاۋەيلا چېكىپ كېلىۋاتىدۇ. شاه بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ، ئاتىنىڭ ئۈستىدىن بىهوش بولۇپ يىقىلدى. بىر سائەتتىن كېيىن هوشىغا كېلىپ ئىراجنىڭ ئەهۋالىنى سورىدى، كەلگۈچىلەر كۆرگەنلىرىنىڭ هەممىسىنى بايان قىلدى. شاه ياقىسىنى يىرتىپ، ئىراجنىڭ بېشىنى قۇچاقلاپ، هەسرەت قولىنى بېشىغا ئۇرۇپ يىغلايتتى. نەزمە:

ئايا دادگەر بىگۈناه قانىنى،
تۆكۈپدۇر، ئالىپ هەم ئەزىز جانىنى.
ئوشۇل هىن تىلەپدۇر ئۆزىنى ئۆزى،
كى جان ۋەهشەتىده يۈمۈلغان كۆزى.
شەفىئ كەلتۈرۈپدۇر سېنى هەم مېنى،
قوبۇل ئەتمەيىن ئۆلتۈرۈپدۇر ئانى.
كېيىپ باشىنى خەنجەرى تېز ئىلە،
قالىپدۇر تەنى ئاندا خۇنرىز ئىلە.
باشىنى ئىبەرتىپ ماڭا ئول گۈرۈه،
ئاتا ۋە ئوغۇل كۆڭلىن ئەيلەپ سۈتۈه.
ئىلاها، بۇ بىدادگەرلەر جانىن،
هەيال قىلماي ئالغىل، ئاقىزىپ قانىن.

ئىلاها، بۇ بىدادگە بەرگىل جەزا،
ئەگەر رەنج بەرسەڭ، ساڭا مەن رىزا.

ئەلقىسسە، فەرىدۇن بېشىدىن تاجنى ئېلىپ تاشلاپ، ماتەم لىباسى كىيىدى. ئىراجنىڭ بېشىنى بىر چەتكە ئېلىپ، هەزرىتى پەرۋەردىگارغا سەجدە قىلىپ، ناله قىلاتتى:

«ئى ئىلاهىتلىك هۆكۈمدار، زالىملار بۇ بىگۇناهنىڭ بېشىنى كېسىپ ماڭا ئەۋەتىپ، تېنىنى ئۇ ياۋۇز شىرلار ماكانىدا تۆتىمە قىلىپتۇ.»

فەرىدۇن ئاه ـ پىغانلار بىلەن ئەرزىنى خۇدايىتائالاغا هاۋالە قىلىپ، لەشكەرلەرگىمۇ كۆز قىرىنى سالماي، بىر خىلۋەت جايدىن ئورۇن تۈرتتى. خالايىققا كۆرۈنمەسلىك ئۈچۈن يولىنى بېكىتىۋەتتى. قالغان دۆلەت كاتتىلىرى ۋە چوڭ ـ كىچىك ۋەزىپىدارلار، ياش ـ قېرى هەممە خەلق، شاهقا هېسداشلىق بىلدۈرۈپ، ماتەم لىباسى كىيىپ هازا تۈتۈشقا مەشغۇل بولدى.

شاه شۇ تەرىقە بىر يىل مۇددەت ئۈيقۇنى ئۆزىگە هارام قىلدى. كۆزىدىن ئاققان ياشلىرىدىن ئېتراپىدا گىياهلار ئۇندى. قالغان ئۆمرىنى هازىرلىق بىلەن ئۆتكۈزەتتى.

ئىراجنىڭ قىز پەرزەنتى دۇنياغا كەلگەنلىكى

ئىراجنىڭ هەرەمخانىسىدا بىر ئاي يۆزلۈك هۆرلىقا بار ئىدى. ئىراجنىڭ هەسرەت پىراقىدا يىغلاپ كۆنىنى ئۆتكۈزەتتى. ئۇنىڭ هامىلدارلىقىنىڭ ئاي ـ كۈنى توشۇپ، خۇدايىتائالانىڭ پەرمانى بىلەن بىر ئاي يۆزلۈك قىز ۋۇجۇدقا كەلدى. بۇ قىزنى تۇرلۈك نازۇ نېمەتلەر بىلەن پەرۋىش قىلاتتى. بۇ گۈلچېهرەدىن شاهنىڭ كۆڭلى تەسەللى تاپاتتى. لېكىن ئۇزۇن ماتەمدىن هەمىشىنىڭ

كۆڭلى پاراكەندە بولدى. ئىككى يىلغىچە شاھ كىشىگە كۆرۈنمىدى. مەملىكەت ئىچىدە چوڭ جېدەل ـ ماجىرا پەيدا بولدى. بارچە خەلق ئىسيان كۆتۈرۈپ، سەلىم بىلەن تۇرغا قارشى جەڭگە ئاتلاندى. بەزىسى سەلىم بىلەن تۇرغا قوشۇلدى. بۇ زالىملار بەزى مەلىكىلەرنى ئۆز ئىلكىگە ئالدى. ئەما ئىراجنىڭ بېشى ئالتۇن تاۋۇت ئىچىدە ساقلىنىپ قالدى.

نەرىماننىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى

بىر كۈنى ئەھلىئالەم جەم بولۇپ، فەرىدۇن دەرگاھىغا ئەرز ـ داد ئېيتىش ئۈچۈن كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلىشتى. شاھ كۆرۈنۈش قىلىش ئۈچۈن ئىشىكنى ئېچىپ، تەختكە چىقىپ ئولتۇردى. شۇ ئەسنادا ئەرز ـ دادغا كەلگۈچىلەر يېتىپ كېلىپ، داد ـ پەريات كۆتۈردى: «بىر بۆلۈك كەرگىسارلار پەيدا بولۇپ، يۇرتنى تالان ـ تاراج قىلىپ، ۋەيران قىلىۋەتتى. ئەگەر شاھ بىزنىڭ بېشىمىزدىن بۇ بالانى يوقاتمىسا، ھالىمىز خاراب بولىدۇ.»

فەرىدۇن پالۋانلارنى ھازىر قىلدۇردى.

ـــ ئاراڭلاردىن بۇ تائىپىلەرنى نابۇت قىلىشقا باردىغان كىشى چىقماسمۇ؟ـــ دەپ سوردى شاھ.

شۇ زامان پالۋان نەرىمان ئورنىدىن قوپۇپ، رۇخسەت سوردى:

ـــ شاھىمىن پەرمان بولسا، بۇ ئىشنى مەن بىر تەرەپ قىلىپ كېلەي.

شاھ رۇخسەت بەرگەندىن كېيىن نەرىمان كەرگىسارلار تەرىپىگە راۋان بولدى. نەچچە كېچە ـ كۈندۈز مەنزىل، ئۆتەڭلەرنى بېسىپ، كەرگىسارلار ماكانىغا يېتىپ باردى. نەرىمان ۋاقىتنى ئۆتكۈزمەستىن، دەرھال ئۇلارغا تاشلىنىپ، شىر يۈرەكلىك بىلەن كاۋە گۈرزىسىنى ۋە سۈپەرنى ئىشقا سالدى. ئۇلار بىلەن جەڭ قىلا ـ قىلا، ئاخىر دۈشمەننىڭ بەتچىتىنى چىقاردى، ئۇياندىن قاچسا، بۇياندىن ئالدىغا سېلىپ قوغلاپ، قەلئە ئىچىگە سولىۋەتتى. كەرگىسارلار دەرۋازىنى مەھكەم ئېتىۋالدى. پالۋان قەلئەنى ئۇچ يىل قامال قىلدى. كەرگىسارلار پالۋانىڭ ھەيۋىتىدىن سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىقالمايتتى. بۇ جەريانىدا نەرىمان قىلغان ئىشلىرىنى شاھقا مەلۇم قىلىپ، نەچچە قېتىم خەت ئەۋەتتى. شاھ ئاپىرىن ئوقۇپ، ھەققىگە دۇئا قىلدى. نەرىمان قەلئەنى شۇنداق ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈردىكى، شەھەر ئىچىدىن پاشىمۇ چىقالمايتتى.

بىر كۈنى پالۋان: «مۇنداق كېتىۋەرسەك بولماس، بارچە لەشكەر قورالىنىپ جەڭگە تەييارلانسۇن» دەپ خەت يازدى.

پالۋانلار، باتۇرلار مۇكەممەل قوراللىنىپ، تەييار بولۇپ تۇرۇشتى. نەرىمان ئۆزى دەرۋازىغا يېقىن كەلدى ـ دە، ئېغىر گۈرزىسىنى بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ، دەرۋازىغا شۇنداق ئۇردىكى، تۆت بۇرجەكىدىن پارە ـ پارە بولدى.

پالۋان دەرۋازىدىن كىرىش بىلەنلا كەرگىسارلار سېپىل ئۈستىگە چىقىپ، يوغان تاشلارنى مەنچەنەقتىن ئېتىشقا باش-

لمدى. پالۋاننىڭ بۇ مەلئۇنلارنىڭ همىلمىددن خەۋىرى يوق ئىدى. لەشكەر-لىرىگە: «دەرۋازىنى مەھكەم تۇتۇڭلار، هېچبىر جان ئىگىسى چىقمىسۇن» دېدى ـ دە، ئۆزى ئېتىنى چاپتۇرۇپ، قەلئە ئىچىگە راۋان بولدى. كۆتۈلمىگەنـ دە تاغدەك بىر تاش بەشىغا چۈشۈپ، دۇبۇلغىسى ئۈستىددن مېڭمىنى يانجىپ تاشلىدى. پالۋان جېنىنى جاهانىنى يارانتقۇچىغا تاپشۇردى.

بۇ خەۋەر فەرىدۇنغا يېتىپ بارغانـ ددن كېيىن شاهنىڭ يۈرىكى غايەت سىـ قىلدى. نەرىمانىنىڭ ئوغلى سامنى چاقىرـ تىپ كېلىپ، هەشىمەتلىك كېيىم، ئالـ تۇن، گۆهەر ۋە باشقا پاراۋان نېمەتلەرنى بېرىپ، ئاتىسىنىڭ ئورنىغا ئولتۇرغۇزدى. ئاندىن: «خاتىرجەم بول، كۆڭلۈڭدە نېمە مۇددىئايىڭ بولسا، سېنىڭ خاهىشىڭچە بولىدۇ» دەپ تەكىتلىدى.

بىر كۈنى فەرىدۇن: «بىر كىشى سامغا داستان، هېكايە سۆزلەپ بېرىسۇن» دەپ بۇيرۇدى. گۇرشەسىپ مىنهىراس دىـ ۋىنى ئۆلتۈرگەندە، ئۇنىڭ ئوغلىنى ئۆزىگە هەمراه قىلىپ ئېلىپ كېلىگـ نىدى. بۇ دۇه بالىسىنى بىر دىدەكىـ ئۆيلەندۈرگىنىدى. ئۇنىڭدىن بىر پەرـ زەنىت تۇغۇلۇپ، ئېتىنى پەرهەك قويغاـ نىدى. لېكىن دۇه بەچچە دەپ ئاتىـ شاتتى. بالا دۇه هەر كۈنى سامغا هەر خىل هېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى. بىر هېكايىسىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى. نەزمە:

كىمەرسە جەهاندىن ۋەفا كۆرمەدى،
ئەگەر كۆردى هەم هېچ بەقا كۆرمەدى.
كېلىپ بۇ جەهانغە قىلىپ شاهلىق،
بولۇپ زوق هالىددن ئاگاهلىق.
ئۆلەر چاغىدا يوقىكى شاهلىق ئەسەر،
نە شاهلىقىكى تاپماي ئۆزىددن خەبەر.

شاهنىڭ دەرگاهىدا يەنەبىر ياش يىگىت بار ئىدى. سام بۇنىڭ بىلەن ئېمىلداش ئىدى. ئۇنىڭ ئېتى قەلۇاد ئىدى. سام بىلەن بىللە چوڭ بولغانىدى. ئىراجـ نىڭ قىزىنى ئاشۇ قەلۇاد دېگەن يىگىتكە ئەقدى نىكاه قىلىپ بەرگەنىدى. خۇدانىڭ پەرمانى بىلەن بۇنىڭدىن هامىلـ دار بولغانىدى. بۇ قىزنىڭ ئېتى ماهاـ فەرىد ئىدى.

ئەمما موللا فەردەسى (خۇدا ئۇنىڭغا رەهمەت قىلسۇن!) مەزكۇر يىگىتنىڭ ئېتىنى پەشىكە دەپ ئاتاپتۇ. ئۇ جەمشىد ئۇرۇـ قىدىن بولۇپ، فەرىدۇننىڭ يېقىن كىشىسى ئىدى. نەزمە:

ئىدى بۇ پىسەر تۇخمى جەمشىد شاه،
سەزاۋارى شاهى تەختى كۇلاه.
بېرىپ ئول پەرى رويىنى بۇ شاهغە،
كىيگۈزدى ئىكەۋلى خەير گاهغە.

شۇ كۈنلەردە يىگىت لەشكىرى بىـ لەن ئوۋدا ئىدى. تاغ، جەزىرىلەرنى كېزىپ، بۆرە، يولۋاس، شىرلارنى ئوۋ قىلىپ يۈرەتتى. توساتتىن ئاجايىپ كېلىشكەن، شامالدەك يۈگۈرۈك بىر كېيىك جىلغا ئارىسىددن چىقىپ، تېزقاچتى. هەممە لەشكەر تۇش ـ تۇشتىن قوغلاشتى. ئەمما كېيىك كۆزددن غايىب بولدى. يىگىتنىڭمۇ نام نىشانىنى هەرقانچە ئىزدەپ تاپالـ مىدى. بۇلار ئالىي دەرگاهىغا كېلىپ،

ئەھۋالنى شاھنىشاھقا بايان قىلدى. شاھ تولىمۇ غەم ـ قايغۇغا چۆمدى. ئەمما دەرـ گاھتەكىلەر: «ئى شاھ، دۆلەتمەك بار بولسۇن، قازاغا رىزا بولماق كېرەك» دەپ تەسەللى بېرىشەتتى.

مەنۇچېھر

ئەلقىسسە، ئاي يۈزلۈك بانۇ ئۇ يەـ گىتتىن ھامىلدار ئىدى. فەرىدۇن شادـ خۇرام ۋە تولىمۇ كۆڭلى خۇش ھالدا جىمى ئىنىكئانىلار ۋە كېنىزەكلەرنى ئاي يۈزلۈكنىڭ خىزمىتىدە قويدى. قىزغا بولغان پاسىبانلىقنى كېچە ـ كۈندۈز بوشاشتۇرمايتتى. ئاخىر ھامىلدارلىق مۇددىتى توشتى. نەزمە:

سەدەف قارىندىن تۇشۇپدۇر خۇشاپ،
فەلەكتىن تۇشۇپدۇر ۋەيا ئاپتاپ.
تۇغۇلدى ئانادىن ئەجەب بىر پىسەر،
نەدەيكىم ئانى گويىيا شېرى نەر.

ئەلقىسسە، بۇ ئاي يۈزلۈك بەك ئازاب چېكىپ، مۇشەققەتتە شۇنداق چىرايـ لىق بىر ئوغۇل تۇغدىكى، ھۆسنىدىن كۈن خىجىل، سالاپىتىدىن يولۋاس بىلەن شىر يەرگە قارايتتى. بۇ گۆزەلكنىڭ تۇغۇلغانـ لىق خەۋىرىنى فەرىدۇنغا يەتكۈزۈشتى، شاھ ئالتۇن ـ كۈمۈش چاچقۇ قىلىپ ھەممە كوچىلارغا زىننەت بەرگۈزدى. ئالەم ئەھـ لىنى ئىنئام، ئېھسان بىلەن خۇرسەن قىلدى. جىمى يۇلتۇزشۇناس، مۇنەجـ جىملەرنى يىغىپ، ئون ئىككى بۇرج ۋە يەتتە يۇلتۇزدىن پال ئاچقۇزدى. مۇنەجـ جىملەر پال نەتىجىسىنى بايان قىلدى:

ـــ ئەي شاھ، بۇ ئوغۇل كەلگۈسىدە ئۇلۇغ پادىشاھ بولغۇسىدۇر. بوۋىسىنىڭ خۇن ئىنتىقامىنى دۇشمەنلەردىن ئالغۇسىدۇر.

فەرىدۇن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ بەكمۇ خۇش بولدى. مەھرەم سارايغا كىرىپ، بۇ ئوغۇلغا كۆزى چۈشۈش بىلەنلا مېھرـ مۇھەببىتى جۇش ئۇردى. قېشىغا كېلىپ، بىردەم خەندان بولۇپ ئاندىن جايىغا قايتىپ كەلدى. ئوغۇلنىڭ تەربـ يىسى ئۈچۈن ئانا قېشىدا ئون نەچچە كېنىزەك خىزمەتتە تۇراتتى. شاھزادە كۈنـ دىن ـ كۈنگە چوڭ بولۇشقا باشلىدى. ئالتە ياشقا كىرگەندە ئۇستازغا ئىلىم ئۇـ گىنىشكە بەردى. ئازغىنا يۈرىسەت ئىچىدە ئىلمۇ ئەدەبتە كامالەتكە يەتتى. نەزمە:

بولۇپ ئىلىم ئىلە تۇرفە ئاراستە،
ئەدەب بىرلە فەزل ئىچرە پىراستە.

ئەلقىسسە، بۇ ئوغۇلنىڭ يېشى ئون بەشتىن ئۆتكەندە فەرىدۇن تەخت يېنىـ دىن ئورۇن بەردى. ھەر تەرەپلىمە ئىمتىـ ھان، سىناق ئۈچۈن سوئال سورايتتى. شاھزادە توغرا، دۇرۇس جاۋاب بېرەتتى. شاھنىڭ كۆڭلى خۇش بولاتتى.

بۇ ئوغۇلدا تەن قۇرۇلۇشى جەھەتتە ئۇلۇغۋار سالاپەت، ھەر بىر ھەرىكىتىدە غەيرەت ـ شىجائەت، ئىلمۇ ئەدەبتە زور كامالەت يېتىلگەنلىكى جۇلا چاچقاندىن كېيىن شاھ جىمى دۆلەت كاتتىلىرىنى، مەملىكەتنىڭ تۆرە ـ ئەمەلدارلىرىنى دەرگاھىغا چاقىردى. بۇ سورۇندا ئوغۇلغا

مەنۇچېھر دەپ ئات قويۇلدى. مەنۇچېھرنىڭ تەخت ۋارىسى بولغانلىقى توغرىسىدىكى ۋەسىيەتنامە ئوقۇلغاندىن كېيىن، بېشىغا جەمشىد تاجىنى كىيىگۈزۈپ، شاھلىق تەختى ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. فەرىدۇن ئاۋۋال ئۆزى مەنۇچېھر ئالدىدا باش قويدى. ئاندىن كېيىن تامام لەشكەر سالام، ئالقىش ياغدۇرۇپ، مۇبارەك باد قىلىش ئۈچۈن سەجدە ئادا قىلدى. مەنۇچېھر شاھلىق تەختى ئۈستىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن جاھان يېپىيېڭى خۇش پۇراقتا تولدى. فەرىدۇن باشلىق تامام خاسۇئام مەنۇچېھر بېشىدىن ئالتۇن، جەۋھەرلەرنى چاچقۇ قىلدى. نەزمە:

ياڭى باشتىن ئولدى بۇ كوھنە جەھان،
تاپىپ قۇۋۋەتى تازە بولدى ئايان،
قەفەسدىن چىقىپ ئېردى جان تۇتىسى،
كېرىپ ئول قەفەسدىن ۋەتەن قىلدى جان.

ئەلقىسسە، مەنۇچېھر سەلتەنىتىدىن بىر مۇددەت ئۆتكەندىدى. بىر كۈنى فەرىدۇن ئۇنىڭغا مۇنۇ سۆزنى قىلدى:

— ئەي مەنۇچېھر، ئىۋاڭ ئىراجنىڭ خۇن ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن سەلىم بىلەن تۇرغا قارشى جەڭگە بېرىپ، ئۇلارنىڭ بېشىنى ئېلىپ، ماڭا ئەۋەتىپ بەر، ئۇ زالىملارنىڭ بېشىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرەي. چۈنكى ئۇلار ئىراجنىڭ بېشىنى كېسىپ ماڭا ئەۋەتكەندى. خۇدايىتائالا ساڭا پەتھى نۇسرەت ئاتا قىلسۇن، سېنىڭ جاھان ئىچىدە غالىب قىلسۇن.

— ئىنشائاللاھ، — دېدى مەنۇچېھر، — ئەگەر ئاسماندىن ئىنايەت بولسا، ئاز ۋاقىت ئىچىدە بۇۋامنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىپ، بېشىنى ھۇزۇرىڭغا ئېلىپ كەلگەيمەن. نەزمە:

سېنىڭ ھىممەتىڭ بىرلە، ئەي شەھرىيار،
بابام قانىن ئالىپ بولۇپ كامكار،
ئىبەرگۈم قاشىڭغا بولار باشىنى،
بويىپ قان بىلە بارچە ساي تاشىنى.

ئۇندىن كېيىن فەرىدۇن سامىنى چاقىرىپ كېلىشنى بۇيرۇدى. سام كېلىپ، سالام - تەزىم ئۇچۇن بېشىنى شاھنىڭ ئايىغىغا قويدى. ئۇندىن كېيىن شاھ ئۇنىڭغا خىتاب قىلدى:

— ئەي سام، ئىراجنىڭ ئىنتىقامىنى پەقەت سەن ئالالايسەن. ئۇلارنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ ماڭا ئەۋەتكىن، مەن بۇ باشلارنى كۆرۈپ، ئىراجنىڭ ماتەمىدىن قۇتۇلغايمەن. نەزمە:

ئىراجنىڭ قانىنى تۆكۈپ سەلىم، تۇر،
ئىراجنىڭ فىراقى ماڭا قىلدى زور،
ئۇ چاغدىنكى دەرد ئىچرە پەژمۇردەمەن،
تېرىك دەر خەلايىق، تېرىك مۇردەمەن،
مۇرادىم ئىشتىسەم ئۇلار ئۆلگەنىن،
تەمۇغ ئىچرە كۆرسەم ئۇلار كۆيگەنىن.
ئىراج ماتەمىدىن ئىدىم دەردمەند،
ئۇلار ئۆلگەندىن بولاي ئۇش خەند.

سەلىم بىلەن ئۇرنىڭ فەرىدۇنغا نامە يازغانلىقى

شۇ ئاردا، سەلىم بىلەن تۇردىن فەرىدۇنغا نامە كەلدى. مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «ئەي ئالىي مەرتىۋىلىك ئۇلۇغ شاھنشاھ، بىز خۇدانىڭ تەقدىرى ۋە شەيـ

تاننىڭ ئازدۇرۇشى بىلەن كۆڭلىمىزدە ئىراجغا دۇشمەنلىك ۋە ئاداۋەت ساقلاپ، نادانلىق بىلەن ئىراجنى سەندىن جۇدا قىلدۇق. بۇ قىلمىشىمىزدىن تولىمۇ ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدۇق ۋە ھەددىدىن تاشقىرى خىجىل بولدۇق. ئەمدى پۇشايمانلىقنىڭ دېمىنى ئىزھار قىلىپ تۇگىتەلمەيمىز. گەرچە سېنىڭ دەرگاھىڭدا قارا يۈز بولغان بولساقمۇ، گۇناھىمىزنى ئەپۇ قىلىپ، مەنۇچېھرنى بىز تەرەپكە ئەۋەتسەڭ، كونا ئاداۋەت يۇيۇلغان بولاتتى. گۇناھىمىز ھەرقانچە ئېغىر بولسىمۇ، بۇنىڭغا نادانلىقىمىز سەۋەب بولغان، ھېلىمۇ بىزگە مەرھەمەت نەزەر سېلىنى ئايىما. بۇ تەتۇر ئايلىنىدىغان پەلەكنىڭ ئىشى گاھى كۈلكىلىك، گاھى قەدىرلىكتۇر.»

ئەلقىسسە، سەلىم بىلەن تۇرنىڭ ئەلچىسى مۇلازىملار بىلەن بىللە ياسىداق يوغان پىلنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، شاھانىڭ دەرگاھىغا ئالدىراش يېتىپ كەلدى، بۇ چاغدا شاھ كەيانىي تاج كىيىپ ئالتۇن تەختنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى. بارچە پالۋانلار سەپ تارتىپ قاتار ئولتۇرۇشقان. شۇ ئەسنادا ئەلچى ئالىي دەرگاھىغا كىرىپ، سالام - تەزىم رەسمىيىتىنى ئادا قىلىپ، شاھنىڭ ئايىغىنى سۆيدى. ئالىيجاناب شاھ ئۇلارغا لايىقىدا ئورۇن كۆرسەتتى. ئەلچى مەدھىيە - سانادىن كېيىن سەلىم بىلەن تۇرنىڭ نامىسىنى شاھقا تۇتتى.

شاھ يارىماس پەرزەنتلىرىنىڭ ئېتىنى ئاڭلاش بىلەنلا غەزىپى ئۆرلەپ:

— بۇ ئىپلاسلار ئىراجغا نېمىلەرنى قىلمىدى؟ ئەمدى مەنۇچېھرگە قەست قىلىپتۇ، — دېدى. ئاندىن تامام لەشكەر باشلىقلىرىغا تاج - كۇلاھ، ئېسىل كىيىملەرنى ئىنئام قىلدى. مەنۇچېھرگە كاۋىيانە بايراق تاپشۇردى. سام ئىبنى نەرىمانىنى لەشكەرگە سەردار قىلدى. شۇ يوسۇندا جەڭگە تەييارلىق ئىشى باشلاندى.

فەرىدۇن سەلىم بىلەن تۇرنىڭ ئەلچىسىگە جىددىي جېكىلەپ:

— ئىراجنىڭ پىراقى مېنى تولىمۇ قايغۇغا چۆمدۇردى. ئەمدى بۇ زالىملار مەنۇچېھرگە قەست قىلماقچىمۇ؟ بۇ يەردە كۆرگەن - بىلگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئېيت! — دېدى.

ئەلقىسسە، ئەلچى نەچچە كېچە - كۈندۈز مەنزىل - ئۆتەكلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ، خاۋەر پايتەختىگە يېتىپ كەلدى - دە، كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى سەلىم بىلەن تۇرغا بىر - بىر بايان قىلدى. بولۇپمۇ فەرىدۇننىڭ ئەھۋالىنى، لەشكەرلەرنىڭ كېلىشىمىنى، سەردار ۋە قوشۇن باشلىقلىرىنىڭ سانىنى تەپسىلىي سۆزلىدى.

«ئەي شاھىم، — دېدى ئەلچى، — مەنۇچېھر شۇنداق بىر پادىشاھكى، بۇنداق پادىشاھ تېخى جاھانغا كەلمىگەن. مەملىكىتى خۇش ھاۋا، خۇددى جەننەتنىڭ ئۆزى. ئايۇان - سارايلىرىدىن بېھىشت رەشك قىلىدۇ. بۇ ئايۇانلار شۇنچىلىك ئېگىزكى، كۆپ قەۋەتلىك، قۇببىلىرى يۇلتۇزلار بىلەن مۇڭدىشىپ تۇرىدۇ. مەيدان تەرەپتە كاتتا باغ بار. بىر چەتتە پىللار، يەنە بىر چەتتە شىرلار جايلاشتۇرۇلغان. شىر سۈپەت پالۋانلار ئالتۇن كۇرس ئۈستىدە ئولتۇرۇشىدۇ، پادىشاھ مەنۇچېھر ياقۇتتەك ۋال - ۋۇل نۇر چېچىپ تۇرغان تاجنى بېشىغا قويۇپ، گۆھەر تاشلار ئورنىتىلغان ئالتۇن تەخت ئۈستىدە ئولتۇرۇپتۇ. يەنە مەنۇچېھرنىڭ

يېنمدا چاچ-ساقاللىرى كافۇردەك ئاپئاق، چىرايى ساماندەك سارغايغان پادىشاھ فەرىدۇن تەختتە بەرقارار ئولتۇرغان. نەزمە:

جەھانغا بېرىپ دەست ئۇممىد ھەم،
گويا كى تەرىك شاھى جەمشىد ھەم.
شەھەنشاھ، جەھان ئىچرە يەزدان پەرەستى،
سىپاھ تەئلىمىدە بولۇپ ھەم نەشەشتى.

ئەلقىسسە، ئالتۇن كۇلاھ كىيگەن، قوللىرىدا كاۋە گۇرزىسىنى تۇتقان پالۋانلار ئوك قول تەرەپكە زىننەت بېرىپتۇ. شاھ فەرىدۇننىڭ سام ئىبنى نەرىمان باشلىق شىر، يولۋاس ۋە باشقا يىرتقۇچ ھايۋانلار تەرىسىدىن كىيگەن، بەلىگە ئالتۇن كەمەر باغلىغان شىجائەتلىك پالۋانلىرى چەپ قول تەرەپكە زىننەت بېرىپتۇ...»

ئەلقىسسە، بۇ ئىككى زالىم ئەلچىنىڭ بىر-بىر بايان قىلغان سۆزىنى ئاڭلىماندىن كېيىن، ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىپ كەتتى. كۆپ مەسلىھەت قىلغان بولسىمۇ، ئىشنىڭ يولىنى تاپالماي باشلىرى قاتتى.

— بۇ ئىشقا پۇرسەت كۈتۈپ تۇرۇش كېرەك ئەمەس، — دېدى سەلىم، — لەشكەرنى جەڭگە تەييارلاش كېرەك. بۇ ئىككى لەشكەر جەيھۇن دەرياسى تەرەپتە ئۇرۇش قىلسۇن.

ئەلقىسسە، بۇ تەرەپتىن ئىران لەشكىرى تاغۇ دەشتىنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ، سەلىم بىلەن تۇر لەشكەرلىرىنى قورشىۋالدى. ئىراندا مەنۇچېھر خىزمىتىگە كەمەر باغلىغان كىشى قالمىدى. نەزمە:

شەھى نامداران جەھان دىدە كەي،
كى بولسا ھەياتىكى فەرخۇندە پەي.
بەرابەر ئەمەس شىرۇ گۇرگۇ گەزەن،
پەردىكىم بۇلار ئالددا پېرى زەن.
مەنۇچېھر فەرھەڭگى ھۇشى خىرەد،
قىلۇر ئالەم ئەھلىن مۇتىئى ئەبەد.
كىشى بولسا ناگاھ ئاڭا بەدسىگال،
ئۇرۇج ئالماغاي، ئولغايۇ ئول زەۋال.

ئەلقىسسە، مەنۇچېھرنىڭ سان-ساناقسىز لەشكىرى ئاتقا سۇۋارە بولۇپ، بىپايان مەنزىل، ئۆتەڭلەرنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن جەيھۇن قىرغىقىغا يېتىپ بېرىپ، شەھەرگە يېقىن بىر جايغا چۈشتى. سودا-سېتىق ئۇچۇن شەھەرنىڭ بىر دەرۋازىسى ئوچۇق قويۇلغانىدى.

مەنۇچېھر بۇ يەردە ئىككى كۈن تۇرغانىدى، تۇساتتىن سەلىم بىلەن تۇرانىڭ دۇشمەنلىك بىلەن تولغان بىر خېتى يېتىپ كەلدى. مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

«ئەي مەنۇچېھر، كىمنىڭ ئەجىلى يەتكەن بولسا، ئۇ دۇنياغا يولغا سالمىز. سەن قاچانغىچە پادىشاھلىق تاجىنى كىيىپ، كەيانىي تەخت ئۇستىدە ئولتۇرداسەن؟ ساڭا قارشى جەڭگە بېرىپ، جاھاندىن نامۇ نىشانىڭنى يوقىتىش كۆڭلىمىزگە كەچكەنىدى، تەقدىر سېنى بۇ يەرگە ئۆلۈم گىردابىغا كەلتۈرۈپتۇ، بېشىڭغا كەلگىنىنى كۆرەرسەن.»

خەتنى بىر پالۋان ياۋايى قىياپەتتە مەنۇچېھرنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كىرىدى. جاھانىنىڭ بۇئۇسمۇر شاھى خەتنى ئوقۇپ كۆرگەندىن كېيىن دەرھال جاۋاب بەردى:

— بۇ زالىملاردىن بووام ئۇچۇن قىساس ئالىمەن. بېشىمغا خۇدادىن نېمە كەلسە كۆرىمەن. جەڭ تەييارلىقىنى قىلىڭلار!

سەلىم بىلەن تۇر مەنۇچىھرنىڭ جاۋابىنى ئىشىتىپ، غەزەپ ئوتى ئۆرلەپ، ھېسابسىز لەشكەر بىلەن مەنۇچىھر ئۈستىگە ئاتلاندى.

سەلىم بىلەن تۇرنىڭ لەشكىرى ئۇ تەرەپتىن يېتىپ كېلىشى بىلەنلا بۇ تەرەپتىن مەنۇچىھر نامدار گەردەن كەشان پالۋانلار بىلەن سەپ تۈزۈپ تۇردى.

جاھاننى يورۇتقۇچى ئاپتاپ زەر بايرىقىنى مەيداندا پەلەككە تاقاشتۇرۇپ تىكتى. ئىككى دەريايى لەشكەر بىر-بىرىگە تاقابىل بولۇپ تۇرۇشتى. مەنۇچىھر تەرەپتىن ئالىي ماقام سام مەيدانغا كىرىپ:

— مەرد بولساڭ مەن بىلەن جەڭ قىلىشقا كەل! — دەپ ئوتتۇز ئىككى خىل سىپاھگەرلىك ھۈنىرىنى كۆرسىتىپ، باتۇرلۇق ۋە پالۋانلىقىنى نامايان قىلدى. ئەمما شەرقىي رۇم ۋە غەربىي تۈران لەشكىرىدىن ھېچكىم مەيدانغا چىقىشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

سەلىم بىلەن تۇر ئالماش بىچارە ھالەتتە تۇرغان لەشكىرىگە: بىر «ئۇلۇغ ئات سېلىڭلار!» دەپ پەرمان قىلدى. لەشكەر پەرمانغا بىنائەن بىراقلا ئات قويدى.

ئۇچ كېچە-كۈندۈز جەڭ بولدى. دەريادەك ئۇلۇغ ئىككى لەشكەرنىڭ جەڭگە ئاسمان-زېمىن ئاپىرىن ئوقۇدى، ئۆلۈكتىن تاغ ياسالدى. قان دەريادەك ئاقتى. ئاچ ئاچقا، يالىڭاچ ئېگىنگە ئۆزدىنى ئورغاندەك، قەھرىشزارلىققا ئوت تۇتاشقاندەك، كالا پادىسىغا شىر بىلەن بۆرە چۈشكەندەك قاتتىق جەڭ بولدى. نەزمە:

چاپىپ سام چەپىدە، چاپىپ گاھى راست،
ئورۇپ، ئۆلتۈرۈر ئېردى ئول كىنە خاس.
تەقابۇل بولۇپ سەلىم ئاشۇفتەراي،
ئورۇپ گۈرزسامى جەھان كەد خۇداي.
بېرىپ سەلىم ئىككى گۈرز ئاراسىدا جان،
جەھان بولدى بازارى ئاھەڭگىران.

ئەلقىسسە، يەنە بىر رىۋايەتتە سەلىم بىلەن تۇر بۇ جەڭدىن قېچىپ قۇتۇلۇپتۇ، دېيىلىدۇ.

سەلىم بىلەن تۇرنىڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقى

ئەلقىسسە، سەلىم بىلەن تۇر مەنۇچىھرنىڭ غەلىبىسىگە تاقەت قىلالماي، قېچىپ كېتىشتى. سام بۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلىدى. شۇ ئەسنادا قايتىش دۇمبىقى چېلىنىپ، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكىرى ئۆز جايىغا بېرىپ، ئارام ئالدى.

ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش مەغرىبدە پەردە ئىچىگە يوشۇرۇندى. تۈن شاھى ئاسمان مەيداننى قارا لىباس كىيدى.

سەلىم بىر بۇلۇڭدا شەرمەندە بولۇپ، بېشىنى كۆتۈرەلمىدى. ئۇ ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، مەنۇچىھر ئۈستىگە تۈيۈقسىز كېچىلىك ھۇجۇم قىلىش قارارىغا كەلدى، بۇ زالىم ئۆز قەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن لەشكىرىنى تەييارلاپ بولغاندا، ئىران شاھىنى ھوشـ

يار بولۇشقا ئاگاھلاندۇرۇشتى.

مەنۇچىھىر بۇ سۆزنى ئىشتىپ، چارە - تەدبىر ئويلاپ، تامام سىپاھنى ۋە گەردەن كەشان پالۋانلارنى پىستىرما قۇرۇشقا ۋە سەپ تۈزۈشكە بۇيرۇق قىلدى. سەلىم بىلەن تۇر بۇلارنىڭ ئۇقۇپ قالغانلىقىنى بىلىپ، مەنۇچىھىرگە يەنە خەت يازدى. ئەمما خەت پۈتمەي قالدى. ئاخىرىدا سەلىم بىلەن تۇر پاراكەندىچىلىككە چۈشتى.

ئەلقىسسە، ئىككى تەرەپتىن دەريا لەشكىرى يەنە سەپ تۈزۈشتى. پالۋان سام مەيدانغا كىرىپ، شەرقىي رۇم ۋە غەربىي تۈران لەشكىرىدىن مەرد تەلەپ قىلدى. ھېچكىم مەيدانغا كەلمىدى ۋە سام ئىبنى نەريمان بىلەن جەڭ قىلىشقا ھېچكىمدە ھەد يوق ئىدى. سەلىم بىلەن تۈرغا تىترەك ئولاشتى. ئائىلاج پالۋان سام شەرقىي رۇم بىلەن غەربىي تۈران لەشكىرىگە يەككە ئۆزى ئات سېلىپ، سەلىم بىلەن تۈرنىڭ لەشكىرىنىڭ بىتچىتىنى چىقاردى. يەتمىش مىڭ لەشكەرنى يېرىپ ئۆتۈپ، تۇغ تۇۋۈگە يېتىپ بارىدى - دە، قىلىچىنى يالمىڭاچلاپ، ئۇلارنىڭ ئەجدىھادەك ھەيۋەتلىك تۇغىنى پارە - پارە قىلىۋەتتى.

سەلىم بىلەن تۇر قاچتى. سام ئارقىسىدىن قوغلاپ بېرىپ، ھەر ئىككى قانخورنى تىرىك تۇتۇپ، شاھ مەنۇچىھىر ھۇزۇرىغا كەلتۈردى. شاھ بۇ ئىككى يارىماسىنى قىساس ئۈچۈن ئۆلتۈرۈپ، بېشىنى نەيزە ئۇچىغا سانجىپ، شاھ فەرىدۇن دەرگاھىغا ئەۋەتتى. ئاندىن شەرقىي رۇم ۋە غەربىي تۈران زېمىنىغا ساپ ھاۋا ۋە خۇش پۇراق بۇي بەرگەندىن كېيىن بوۋىسىنىڭ خىزمىتىگە غەلىبە، نۇسرەت بىلەن يېتىپ كەلدى.

شاھىنشاھ فەرىدۇن مەنۇچىھىر باشلىق ھەممە باتۇرلارغا، سام ئىبنى نەريمان باشلىق گەردەنكەشان پالۋانلارغا ئىلتىپات كۆرسىتىپ خەزىنىدىن كۆپ ئىنئام - ئېھسانلارنى بەردى. مەنۇچىھىرنى كەيانىي تەخت ئۇستىگە ئولتۇرغۇزدى. تامام ئالەمنىڭ پادىشاھلىقىنى مەنۇچىھىرگە تاپشۇردى. ئۆزى ئالەمنى ياراتقۇچىنىڭ ئىبادىتىگە مەشغۇل بولدى.

فەرىدۇننىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى

بىر كۈنى فەرىدۇن خىلۋەت جايغا كىرىپ، يۈزىنى ئاسمانغا قىلىپ دۇئا قىلدى: «ئەي خۇدا، سەندىن كۆپ نەرسە تىلىدىم، بەردىڭ. بۇنىڭدىن ئارتۇقىنى تەلەپ قىلمايمەن.»

ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتائالا شاھنىڭ دۇئاسىنى ئىجابەت قىلىپ، ئۇنىڭغا ئەجەل شارابىنى ئىچۈردى. ئۇنىڭ روھىنى تەن ئۆيىدىن چىقىرىپ، ئەرۋاھلار بەزمىسى ئىچىگە كىرگۈزدى.

شاھ مەنۇچىھىر پەرياد كۆتۈرۈپ، پىغانىنى پەلەككە يەتكۈزدى. خالايىق بۇ پىغان، ۋاۋەيلانى ئاڭلاپ، شاۋقۇن - سۇرەن بىلەن دەۋرەپ كەتتى. نەزمە:

فەرىدۇن ئۆچۈن بولدى ئەل سۇگۇار،
ياقا چاك ئېتىپ، يىغلابان زار - زار.
بارىپ ئول ئۆزى، قالمىان ياخشى ئات،

بۇ ئاتتىن تاپىپ، جاۋدانى ھەيات.
فەرىدۇنى فەرروخ فەرىشتە ئەمەس،
بىشەك ئۇل بەخەيرى سەرىشتە ئەمەس.
تاپىپ خەيرى ئېھسان بىلەن بەخشىلىق،
ئۆلەر چاغدا قىلدى جەھان ياخشىلىق.

ئەلقىسسە، فەرىدۇننىڭ تەزىيىسىدىن كېيىن ئۇنىڭ جەسىتىنى تاۋۇتقا سېلىپ، قەبرىستانلىققا ئېلىپ بېرىپ شۇ يەردە دەپنە قىلىشتى. شاھ مەنۇچېھر ئالتۇن، كۈمۈش، ئىشلىتىپ، قەبرىنى زىننەت بىلەن ياساتتى ۋە شاھانە چېدىرلارنى تىكتۈردى. جاھان ئەھلى دۇئا ۋە تەگىمەردىن كېيىن ئارامگاھلىرىغا يانىدى. نەزمە:

جەھاندا ئىشىكدۇر فۇسۇن بىرلە باد،
قەنى ئېيتكى، سەندىن بۆلەك كىمسە شاد.
كىشى بولسا شەھلىقغە مەغرۇرلۇق،
يېتەر ئاقىبەت ئاڭا رەنجۇرلۇق.

ئەلقىسسە، مەنۇچېھر بىر كېچىسى يۇز يىگىرمە بۇرجەكلىك بىر تاج كىيىپ چۈش كۆردى. تەبىرچىلەر شاھنىڭ بۇ چۈشىگە يۇز يىگىرمە يىل پادىشاھ بولىسەن دەپ تەبىر بېرىشتى.

سامىنىڭ جاھان كەزگەنلىكى

بىر كۈنى تەقدىرنىڭ ئىشى بىلەن سام باشقا پالۋانلار بىلەن شىكارغا چىقىپ، يولۋاس، شىر، بۇغا ئووڭلاپ يۈرەتتى. تۇساتتىن بىر كېيىك لەشكەر ئارىسىدىن قېچىپ چىقىپ، چاقماقلىق بىلەن بىر ياقتا ئۆتۈپ كەتتى. سامىنىڭ كۆزى كېيىككە چۈشۈشى بىلەنلا كەيانىي كامانىنى تارتىپ، ياۋايى ھايۋاننىڭ كەينىدىن قوغلاپ كەتتى. شۇ قوغلىغانچە بىپايان دەشت-سەھرالارنى كەزدى. ئاخىر ئۇ كېيىككە يېتىشۋېلىپ، ئوقيانى بەتلەپ ئاتتى، كېيىك يۇمۇلىنىپ، كۆزىنى غەلەت قىلىپ قاچتى، پالۋان يەنە بىر قېتىم قوغلاپ يەتتى - دە، ماڭلىيىنى چەنلەپ ئوق ئاتتى. ئەمما كېيىك ھەرگىز ئۆزگە ئوق تەگكۈزمىدى. يەنە يۇمۇلىنىپ پالۋاننىڭ كۆزىدىن غايىب بولدى. ئوق زايە كەتتى.

ئەلقىسسە، سام ئوقنىڭ ئۇچ قېتىم خاتا كەتكەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن سالمىسىنى ھالقا-ھالقا قىلىپ، كېيىكنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەتتى. ئۇ ئەنە يېتىمەن، مانا يېتىمەن دەپ، بارغانسېرى يېراقلىشىپ كەتتى.

ئەلقىسسە، مەغرىبتە كۈنمۇ پاتتى. ھەر تەرەپتىن دۈشمەنلىك ئاۋازى ۋە جادۇلارنىڭ غەۋغاسى ئاڭلىناتتى. پالۋان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، ئۇ يەردىن يانىدى. ئەمما لەشكەرنىڭ يېنىغا بارىدىغان يولنى يىتتۈرۈپ قويۇپ، پۈتۈن كېچە تاغۇ دەشتىنى ئايلىنىپ يۈردى.

تاڭمۇ ئاتتى، قۇياش كېچىلىك پەردىسىدىن جاھالنى كۆرسەتىپ، ئالەمنى يورۇتۇۋەتتى. پالۋاننىڭ كۆزى يىراقتىن تاۋلىنىپ تۇرغان ئېگىز بىر ئىمارەتكە چۈشتى. يېقىن بېرىپ قارىسا، بۇ ئىمارەت خۇش ھاۋا بىر باغنىڭ ئىچىدە ئىكەن. ئۇنىڭغا تۇرلۇك لەئەل ياقۇت، دۇررى گۆھەر، ھەرخىل ئېسىل تاشلار بىلەن زىننەت بېرىلگەن. باغنىڭ ھەشەم

مەتلىك دەرۋازىسىغا كېلىپ، ئىچىگە قارىدى. سۇلار شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرۇپتۇ، مايسىلار مەخمەلدەك كۆكەرگەن، گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلغان، بۇلبۇللار ھەر تەرەپتە نەۋا قىلىپ تۇرۇپتۇ.

شۇ ئەسنادا باغنىڭ ئىچىدە غايەت چىرايلىق، قەددى - قامىتى سەرۋىدەك كېلىشكەن بىر جانان جىلۋە قىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى بۇ بىر كېنىزەك ئىدى. بۇ جاناننىڭ كۆزى پالۋانغا چۈشۈش بىلەنلا ئالدىغا كېلىپ تەزىم قىلدى:

— ئەي پالۋان بۇ يەرگە كېلىشەنغۇ، كىچىچە سەھرادا يۈرگەن ئوخشىمامسەن؟

شۇ سۆزدىن كېيىن كېنىزەك پالۋاننى باغقا ئېلىپ كىردى. سام باغ ئىچىدە سەيلە قىلىپ يۈرۈپ، بىردىن ئالتۇن راۋاققا كۆزى چۈشتى. بۇ راۋاق زەبەرجەد ئاسمان بىلەن بوي تالاشقان.

ئەلقىسسە، ئاي يۈزلۈك كېنىزەك مەلىكىنىڭ قېشىغا بېرىپ مەلۇم قىلدى:

— ئىشىككە بىر پالۋان كەلدى، چىرايىدىن ئۇلۇغلۇق چىقىپ تۇرىدۇ. قايسى باغنىڭ گۈلى ۋە قايسى چىمەننىڭ بۇلبۇلى ئىكەن، كىرىشنى ئىلتىماس قىلىۋاتىدۇ.

— كىرسۇن، — دەپ پەرمان قىلدى مەلىكە.

ئەلقىسسە، سام كىرىپ، تەخت ئۈستىدە بەختلىك بىر نازىنىنىنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى، گويا تۆتىنچى ئاسماندىكى نۇرلۇق قۇياشتەك جامالىدىن نۇر يېغىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

پالۋان كىرىش بىلەنلا مەلىكە مىڭبىر ناز بىلەن ئورنىدىن قوپۇپ ئۇنىڭ قولىدىن تۇتتى - دە، ئالتۇن كۇرسى ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. ئاندىن نام - نەسەبىنى سورىدى. پالۋان ئۆزىنىڭ جاھانىنى كېزىپ يۈرگەنلىكىدىن خەۋەر بەردى. شۇندىن كېيىن مەلىكىنىڭ پەرمانى بىلەن ئىشرەت بەزمىسى قۇرۇلۇپ جام - قەدەھلەر ئايلىنىشقا باشلىدى.

قىلدىلار تۇرفە مەجلىس بۇنياد،
غەم - قايغۇنى قىلدىلار بەرباد.

قەلئادنىڭ سامنى ئىزدەپ كەلگەنلىكى

ئەلقىسسە، بەزمە - ئىشرەت قىزغان پەيتتە قەلئاد سامنى ئىزدەپ، چۆل-سەھرالاردا ۋە تاغ - باياۋانلارنى كېزىپ يۈرەتتى. تۇساتتىن كۆزى بىر باغقا چۈشتى. كېلىپ قارىسا، سۇ ياقىسىدا سامنىڭ مىنگەن ئېتىنىڭ ئىزى تۇرۇپتۇ. شۇ ئىز بىلەن يۈرۈپ، باغنىڭ ئىچىگە كىردى. يىراقتا، زەپىرانزارلىق ئارىسىدا سەمەن ئات ئوتلاپ يۈرۈپتۇ.

دى. قەلۇادمۇ بەزمىگە داخىل بولۇپ، مەي ـ شاراب ئىچتى.

سام بۇ باغدىن تاپىپ ئارام، ئاي يۈزلۈك بىلە ئىدى خۇشكام.

سامنىڭ چۈش كۆرگەنلىكى

ئەلقىسسە، ئالەم قۇياشى مەغرىب دىيارىدا ئابنۇس تەختە ئۇستىگە چىقىپ ئولتۇردى. سام ئىشرەت بەزمىدە مۇرادـ مەقسىتىنى ھاسىل قىلغاندىن كېيىن كۆزلىرى پاراغەت ئۇيقۇسىغا كەتتى. كۈتۈلمىگەندە پالۋان بىر چۈش كۆردى: بىر باغقا كىرگەنمىش، مايىسلىرى مەخمەلدەك جۇلا چېچىپ تۇرغان، كۈـ مۈشتەك سۆلار ھەر تەرەپكە ئېقىپ تۇرۇپتۇ. يۈز تۆمەن گۈللەر رەڭگارەڭ ئېچىلىغان. بىر چەتتە تاماشا قىلىپ تۇرغانىدى. يىراقتىن بىر بارگاھ ناماـ يان بولدى. بۇ بارگاھ زەڭگەر يىپەك تاناپ بىلەن زېمىن ئۈستىگە بەرپا قىلىنغان. پالۋان چۆرۈلۈپ يۈرۈپ، زەپىرانلىق تەرەپكە ئېچىلغان بىردىرزـ ىنەك يېنىغا بېرىپ قالدى. قارىسا، باغ ئىچىدە ئالتۇن تەختە ۋە ئالتۇن كۇرسى قويۇقلۇق، ھەر تەرەپكە رەڭگاـ رەڭ زىلچىلار سېلىنغان. بۇ چېدىرنىڭ ئىچى شۇنچىلىك زىننەتلەنگەنكى، ھېچبىر جان ئىگىسى كۆرمىگەن. قۇلاقبۇ ئىشتىپ باقمىغان. تۆت يۈز ئاي يۈزـ لۈك كېنىزەك نەغمە ـ ناۋالارنى قىزىتىپ، پەگادا ئولتۇرۇپتۇ. بۇلارنىڭ كۈي ساداسىدىن ھەممە بۇلبۇل بىھوش بولۇپ، ئۆزىنى يوقتىپ قويغان.

بىر تەختنىڭ ئۈستىدە بىر نازـ نىن ئاي ئولتۇرۇپتۇكى، جامالىدىن قۇياش خىجىل، قامىتىدىن سەرۇ ـ شەمشاد خىجالەتتە قالغان. چېچىنىڭ ھەر ھالقىـ سىدا يۈز مىڭ جان ئىسىقلىق.

سام بۇ گۈزەل ئايىنى بىر كۆرۈش بىلەنلا ئىشق كامانىدىن بىر ئوق كۆكـ سىگە تېگىپ، تېشىپ ئۆتۈپ كەتتى. بىچارە سام بىر سوغۇق ئۇھ تارتىپ، بىھوش بولۇپ يىقىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيقۇـ سىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. قارىسا، ئاخشامقى ئولتۇرۇشتىن نىشان يوق. ئەمما ئۇيقۇدىن ئويغانغانلىقىغا كۆڭلى تولمۇ خۇش بولدى. ئاخىر قىزنىڭ ئۇستىگە يىقىلدى.

ئەلقىسسە، سام ياقىسىنى يىرتىپ، رەسۋالىق دەشتىگە يۈزلەندى. قەلۇادمۇ باغنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئىستىراھەت ئۇچۇن باش قويۇپ، راھەت قىلىپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇمۇ ئويغاندى. قۇلىقىغا ئاجايىپ بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. ئاۋاز كەلگەن تەرەپتە بىر راۋاق كۆرۈندى. يېقىن بېرىپ قارىسا، ئاھ ـ ۋاھتىن بۆلەك ھېچ گەپ يوق. بۇنىڭدىن ھەممە ئەھۋالنى بىلىـ ۋالدى. ئاھ تارتقۇچىدىن باشقا جاۋاب ئاڭلانمىدى. قەلۇاد مۇلايىملىق بىلەن نەسىھەت قىلاتتى. نەزمە:

قىلماغىل پىنھان كۆڭۈلدە ھەرنە ئەسراـ رىڭدۇرۇر،
ئاھى سەردۇ رويى زەردەكدىن خەبەردار ئولغاسەن.
نالەلەر كۆپ قىلماغىل، ئەي سام پەھلىۋانى

جەهان،
سەررى ھالىڭنى دېمەي مەندىن نېگە
يالۇارغاسەن.

— ئەي سام، كۆڭلۈڭدىكى سىرنى مەندىن يوشۇرما، كېيىن ئىلاجىنى قىلارمىز. ئېھتىمال بۇ مۇشكۈللۈكمۇ ھەل بولۇپ قالار.

يالۇان بۇ سۆزنى ماقۇل كۆرۈپ، ھالىنى ئىزھار قىلدى. قەلۇاد سامغا دېدى:

— بۇ يەردە تۇرۇشنى مەسلىھەت كۆرمەيمەن. ئەگ ياخشىسى، تاغۇ دەشت تەرەپكە بارايلى، ئاشقىلارنىڭ ئىشى سەھرا كېزىشتۇر. شايەدكى، سابا مۇرادىمىزغا يەتكۈزگەي. بۇ ھەدىمىزغا يەت بولمىسا مۇرادىمىزغا يېتىمىز.

جاھان يالۇان قەلۇادنىڭ سۆزىنى ئېتىبارغا ئېلىپ، شۇ زامان قورال-ئەسلىھەلىرىنى يېنىغا ئاستى. قەلۇاد بىلەن ئىككىيلەن سەھراغا باش ئېلىپ كېتىشتى. نەگە بارىدىغانلىقىنى ھېچقايسىسى بىلمەيتتى.

بىر كۈنى بىر يەرگە يېتىپ بارغاندا، قارىسا، بۇ يەرگە چوڭ بىر كارۋان چۈشۈپتۇر. بۇ ئىككى يالۇانمۇ كارۋان قېشىغا چۈشتى. كارۋانلار ھەيۋەتلىك بۇ ئىككى ئادەمنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپ، قاراقچى بولۇپ قالمىسۇن يەنە، نېمە ئىلاج قىلارمىز، دەپ ئويلاشتى.

— نەدىن كەلدىڭلار، بۇ بايىاۋاندا نېمە قىلىياقچى؟ — دەپ سوردى كارۋانلاردىن بىرى.

قەلۇاد جاۋاب بەردى:

— بىز مۇسىلەرگە ئوخشاش سودىگەر ئىدۇق. يولدا قاراقچى ئۇچراپ، ھەممە مال-مۈلۈمىزنى تاراج قىلدى. ئۇلار بىلەن جەڭ قىلىپ، ئاران قۇتۇلۇپ چىقتۇق. ئەمما ھەمراھلىرىمىز ئۇلارنىڭ قولىدا ئۆلدى. شۇندىن بۇيان بۇ باياۋاندا كېزىپ يۈرىمىز. خۇداغا شۈكرى، سىلەرنىڭ جامالىڭلارغا مۇشەررەپ بولدۇق. خوش، سىلەر نەگە كېتىۋاتىسىلەر؟

— بىز شەرق زېمىنىدىن. يۈرتىمىز خاۋەرانغا كېتىپ بارىمىز، — دەپ جاۋاب بەردى كارۋانچىلار.

يالۇان سام قەلۇادتىن سورىدى:

— ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك، نېمە مەسلىھەت بېرىسەن؟

— مەن سېنىڭ قول ئاستىڭدىكى ئادەمىمەن. سەن نېمىنى خالىساڭ، شۇنداق قىلايلى، — دېدى قەلۇاد.

— مېنىڭ كۆڭلۈم خاۋەر تەرەپكە مايىل، — دېدى سام، — ئىنىشائاللاھ مۇرادىمىزنىڭ گۈلى شۇ يەردە ئېچىلىدۇ.

ئەلقىسسە، كارۋانلار بۇ سۆزنى ئىشىتىپ، كۆڭلى ئەمىن تاپتى. شۇندىن كېيىن بۇ ئىككىيلەن كارۋانلار ھەمراھلىقى بىلەن خاۋەر تەرەپكە راۋان بولدى.

بۇلار دەريا لېۋىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن تەييار كېمىلەرنى كۆرۈشتى. ھەممەيلەن كېمىگە چۈشۈپ، بۇ قانخور دەريادا كېتىپ باراتتى. قادىر جەبباركە ئەمرى بىلەن تەختۇر شامال چىقىپ، دەريا يۈزىدە چوڭ دولقۇن كۆتۈرۈلدى. كېمىلەر چاك-چېكىدىن ئاجراپ، پارە-پارە بولۇپ كەتتى. خالايىقنىڭ بەزىسى دەريا قەرىدە ھالاك بولدى. بەزىسى

سۇ يۇزىدە ھەسەن-ھۈسەندەك ھەيران ئىدى.

سام ئىبنى نەرسىمان بىر تاختا پارچە ئولتۇرۇپ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى مەھكەم تۇتۇپ، ماھىر سۈچىدەك دەريانىڭ قىرغىقىغا چىقىۋالدى. قىزىق قۇمنىڭ ئۈستىدە بىر سائەتچە ئارام ئېلىپ تۇرغاندى. ئاڭغىچە قەلۋاد ئېتىنىڭ تۇتۇپ سۇدىن چىقتى. سام بۇ ئىشتىن ئاجايىپ خۇرسەن بولدى. خۇدايىتائالاغا شۈكرى بەجا كەلتۈردى:

مۇرادىمغا يەتكۈزدى يەزدانى پاك،
ئەگەر يۇز بەلا كەلسە ئەمدى نەباك.

ئەلقىسسە، بۇ ئىككىلەن بۇ يەردىن سەھىرا تەرەپكە يۈزلەندى. بۇلار دەرەخنىڭ ياپرىقىنى غىزا قىلاتتى. يا يول بىلەيتتى، ياكى يىراقتىن مەنزىل كۆرۈنمەيتتى. شۇ ھالەتتە تۇرغاندا، توساتتىن چاڭ-توزان پەيدا بولدى. چاڭ-توزان ئارىسىدىن ئۇلۇغ لەشكەر ناماياں بولدى. سام بىلەن قەلۋاد بەك خۇشال بولۇشتى. چۈنكى ئۇلار يولنىڭ نەگە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى سوراپ بىلىپ، شەھەرگە يېتىۋالمىز، بەلكىم ئۇلاردىن يەيدىغان ئوزۇق ئالارمىز، دەپ ئويلاشقانىدى.

ھېلىقى كۆرۈنگەن لەشكەر يېقىن كەلگەندىن كېيىن، ئۇلارغا سەپسېلىپ قارىسا، يەتمىش مىڭ ئادەمخور زەڭگى ئىكەن. بۇلار سام بىلەن قەلۋادنى مۇھاسىرىگە ئالدى.

ــ ئەي قەلۋاد، ــ دېدى سام، ــ ئىشىمىز باشقىچە بولۇپ چىقتى، ئەمدى قانداق قىلارمىز؟

ــ ئۆزىمىز قىلغان ئىشنىڭ باشقا تەدبىرى يوق. سەن ئالدىدا ماڭ، مەن كەينىڭدىن يۈرەي، خۇداغا تەۋەككۈل قىلىپ، ھەربىكەت قىلىپ كۆرەيلى، ــ دېدى قەلۋاد.

ئەلقىسسە، سام نەيزىسىنى قولىغا ئالدى. قەلۋادمۇ ئوقياسىنى ئالدى. ھەر ئىككىسى شامالدەك يۈگۈرۈك ئاتلىرىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ دەريايى لەشكەر ئىچىگە چۆكتى. نەچچە مىڭ زەڭگىنىڭ قېنىنى تۆكتى. نۇرغۇن زەڭگىلەرنىڭ جېنىنى دوزاخقا يوللىدى. شۇنداق قىلىپ، بۇ زەڭگىلەر تىرىپىرەن بولدى. سام بىلەن قەلۋاد بۇلارنىڭ قورشاۋىدىن چاقماقتەك تېز چىقىپ، ئۆزلىرىنى بىر ياقىغا ئېلىشتى. زەڭگىلەر بۇ ئىككى پالۋاننىڭ ئۆزلىرىنى ياقىغا ئالغانلىقىنى كۆرگەن بولسىمۇ، قوغلاشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

سامنىڭ شەرقتىكى بىر مەملىكەتكە پادىشاھ بولغانلىقى

سام بىلەن قەلۋاد نەگە بارمىسۇن، بارغان يېرىنىڭ قەيەر ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيتتى. ئاچ قالسا كېيىك، قۇلانلارنى ئوۋ قىلىپ، ياخشى يەرگە چۈشۈپ كاۋاپ قىلىپ يەيتتى. بىر ئاي ۋاقىت شۇ يوسۇندا يول يۈرگەندىن كېيىن بىر كۈنى سەھەر ۋاقتىدا يىراقتىن بىر قەلئە كۆرۈندى. بۇلار يېتىپ بېرىش بىلەنلا قەلئە دەرۋازىسى ئېچىلدى. سام بىلەن قەلۋاد قەلئەنىڭ ئىچىگە كىرىپ

قارىسا، قىرىق ـ ئەللىك مىڭ ئاتلىق ئەسكەر مۇكەممەل قوراللىنىپ تۇرۇپتۇ. بۇلارنىڭ كۆزى سامغا چوشۇش بىلەنلا ھەممىسى ئاتتىن چوشۇپ، سامنىڭ ئالدىغا كېلىشتى ۋە باشلىرىنى ئۇنىڭ ئايىغىغا قويۇپ، سالام ـ ئالقىش رەسىمى يېتىنى ئادا قىلدى. ئاندىن سامغا قاراپ دېدى:

ـ ئەي ئالىي بەخت ئىگىسى، ئاگاھ ۋە دانا بولغىنكى، بىزنىڭ پادىشاھىمىز ئۆلۈم ۋاقتىدا: «پالان ئاي، پالان كۈندە بىر ئادەم بۇ دەرۋازىدىن شەھەرگە قەدەم قويمىدۇ. شۇ چاغدا سەلتەنەت تاجىنى ئۇنىڭ بېشىغا قويۇپ، بۇ مەملىكەتنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇڭلار. ئاشۇ ئادەم پادىشاھ بولغۇسىدۇر» دەپ ۋەسىيەت قىلغانىدى.

سام ئۇلاردىن بۇ سۆزنى ئىشتىكەندىن كېيىن قەلۋادىغا سۆز ئاچتى:

ـ مەن مەملىكىتىم زابۇلنى تاشلاپ چىقىپ، ئەمدىلىكتە بۇ مەملىكەتنىڭ پادىشاھلىقىنى تەمە قىلىپ، ئۆزۈمنى بۇ ئىشقا باغلاپ قويامدىمەن؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە فەرىدوختىنىڭ ئىشق ئوتى يۈرىكىمدە يالقۇنجاپ تۇرۇپتۇ.

ـ بۇلار سېنى پادىشاھ قىلغۇسى بار، ـ دېدى قەلۋاد، ـ ئەگەر ئىختىيار قىلمىساڭ، بىرىگە بەرگىن. قەيەرنى كۆڭلۈڭ تارتسا، شۇ يەرگە بارغىن. يەنە بىر گەپ شۇكى، شۇ كۈنلەردە سەن فەرىدوختىنىڭ نام ـ دېرىكىنى ئالالىدىڭمۇ، ئۇنىڭ تۇغرىسىدا بىرەر خەۋەر ئىشىتتىڭمۇ؟

سام قەلۋادتىن بۇ سۆزنى ئىشتىپ، بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن ئۇنىڭ سۆزىنى قوبۇل قىلدى. شەھەرگە كىرىپ، شاھلىق تاجىنى بېشىغا قويۇپ، تەختى ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇردى. شەھەر خەلقى توپ ـ توپ، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ بولۇپ كېلىپ، سامنى مۇبارەك باد قىلىشتى.

سام ئالىي ئورۇنغا چىققاندىن كېيىن قەلۋادنى ۋەزىر قىلىپ، مەملىكەتنى ئادالەت بىلەن سوراپ، خەلقنىڭ دادىغا يېتىپ، يۇرتنى ئاۋات قىلدى. لېكىن فەرىدوختىنىڭ ئىشقى ئارام بەرمەي، كۈنىنى كېچە ـ كۈندۈز يىغا ـ زار بىلەن ئۆتكۈزەتتى. بۇ مەملىكەتكە كەلگەن ھەربىر كىشىدىن فەرىدوختىنىڭ خەۋىرىنى سورىسا، ھېچكىم ئۇنىڭ نامىنى نىشانىنى دەپ بېرەلمەس ئىدى. ئاخىر كۆڭلىنى بىردەم بولسىمۇ خۇش ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئەمرلەر، ۋەزىرلەر، ئاكا ـ بىر، ئەشرەپلەر ۋە يۇرت كاتتىلىرىنى جەم قىلىپ، بەزمە ـ مەشرەپ قۇرۇشقا، سازاندىلەرنى چاقىرتىپ، مەي ـ شاراب ئىچىش بىلەن مەشغۇل بولۇشقا مەجبۇر بولاتتى.

سامنىڭ يەنە چۈش كۆرگەنلىكى

ئەلقىسسە، ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ئۆتكەندى، پالۋانىنى ئۇيقۇ بېسىپ، بىر خىلۋەت جايدا خۇپ راھەت ئۇيقۇسىغا غەرق بولدى. پالۋان بىر چۈش كۆردى: ئۆزى بىر سەھرادا سارا ـ سىمە ئىچىدە نېمىنە قىلىشىنى بىلمەي،

ھەيران بولۇپ يۈرەر ئىمىش، بىر سائەتتىن كېيىن بىر توپ ئادەم پەيدا بولدى. ئۇلار ئارىسىدىن ئالتۇن مەپە كۆرۈندى. بىر چاغدا بۇ مەپىنى چۈشىدە كۆرگەندى. ھازىر يەنە شۇ مەپىنى كۆردى. پالۋان خۇدىنى يوقاتقان ھالدا تارتىنىپ تۇرماستىن، ئۆزىنى مەپىگە ئاتتى ۋە داد-پەريياد بىلەن ئەرز-ئەھۋال ئېيتىپ، كۆز يېشىنى تۆكتى. مەپە ئىچىدىن بىر پەرى يۇز پەردىنى كۆتۈرۈپ، جامالىنى كۆرسەتتى.

پالۋان مەلىكىدىن سورىدى:

— قايسى تەختىنىڭ شاھى سەن، قايسى كۆكنىڭ ماھىسەن؟

— ئەي پالۋان، — دەپ جاۋاب بەردى مەلىكە، — سەن ئاشىق ئەمەس ئىكەنسەن، مەگەركى، پەرۋانە شامنىڭ قانداق ئورۇندا ئىكەنلىكىنى سوراپ تۇرمايدىغۇ، گۈلىستاننىڭ يولىنى بۇلبۇلغا كىم كۆرسىتىپتۇ؟

قەلئەشنىڭ سامىنى ئىزدەپ كەلگەنلىكى

پالۋان ئۇيقۇدىن ئويغاندى. ئەتراپقا سەپسېلىپ قارىسا، ئۇ گۈزەللەردىن ھېچبىر نىشان يوق، سام خەلق ئارىسىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇپ، تەرەت سۇندۇرۇش باھانىسى بىلەن ئورنىدىن قوپتى-دە، تاشقىرىغا چىقىپ، ئېتىغا مىندى. ئاندىن ئېتىنى قامچىلاپ سەھرا تەرەپكە چېپىپ كەتتى.

بارۇر ئېرىدى بىلمەي يولىن ئول دەلىر،
شىكار ئەيلابان يول ئۆزە بەبر، شېر.

ئەمما قەلئەش سام بىلەن قەلئادىنى ئىزدەپ، نەچچە يىل سەرگەردان بولۇپ يۈرگەنىدى. سام ئاشۇ يىللاردا

تاپالمايى يۈرۈر ئېرىدىلەر بۇ ئۇلۇس،
كېزىپ دەشت، شامۇ كېزىپ رۇم، ئورۇس.

سامنىڭ سودىگەر خوجارەشدكە يولۇققانلىقى

ئەمما سام بۇ يەردىن چىقىپ كېيىن كېچە-كۈندۈز يول يۈردى. ئاخىر يىراقتىن بىر كارۋانىڭ قارىسى كۆرۈندى. جاھان پالۋان يېتىپ بېرىپ قارىسا، بىر بۆلەك كارۋان دەم ئېلىشقا ئولتۇرغانىكەن. قانچىلىغان غۇلام، ئالتۇن كەمەر باغلىغان نۆكەرلەر سەپ تۈزۈپ، قول باغلاپ تۇرۇپتۇ.

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىر قېرى كىشى سامنى كۆرۈپ، ئالدىغا چاقىردى. پالۋان كېلىپ سالام قىلىپ تۇردى. بۇ ياشانغان كىشىنىڭ سامنى كەمتەرلىك

بىلەن كۆتۈۋالغاندىن كېيىن بىر غۇلامغا ئاتنى تۇتۇپ تۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى. پالۋان كېلىپ چالنىڭ قېشىغا ئولتۇردى. چال پالۋاندىن گەپ سوردى:

— قەيەردىن كەلدىڭ، نەگە بارماقچىسەن؟ نېمە ئادەمسەن، قايسى يۇرتتىن، كىمنىڭ پەرزەنتىسەن؟

نەسەب بىرلە كىمدۇر سېنىڭ گەۋھەرىڭ،
ھەسەبتىن ئايان قىل ئۇرۇغ - جەۋھەرىڭ.

پالۋان چالغا مۇنداق جاۋاب بەردى:

— ئاتام سودىگەر كىشى ئىدى. ئىمان زېمىنىدىن بولىمەن. تۇران تەرەپكە كېتىۋاتىمەن. يولدا قاراقچى ئۇچراپ، ئاتامنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. مەن قېچىپ قۇتۇلدۇم. باردىغان يېرىمنى بىلمەيمەن. قادىر ئىگەمگە تەۋەككۈل قىلىپ، كېچە-كۈندۈز بۇ چۆل - جەزىرىدە سەرگەردان بولۇپ يۈرىمەن. تەلىيىم مېنى نەگە باشلاپ بارارىكىن. بەختىم مېنى قەيەرگە يەتكۈزەر ئىكىن. خۇداغا شۈكرى، ئەمدى ھەممە غەم - ئەندىشىلىرىم خۇشاللىققا ئايلاندى. ئەي ئاتا، ئېتىڭ نېمە؟ ماڭا ئېيتساڭچۇ، كۆڭلۈم تەسەللى تاپاتتى.

— ئېتىم خوجا زەشىد، — دېدى سودىگەر، — جۇرجان زېمىنىدىن بولىمەن، شۇ كۈنلەردە خاقان چىنىنىڭ قىزى ۋەربدوخت ئۇچۇن سودىگەرچىلىك قىلىۋاتىمەن. مېنىڭ پەرزەنتىم يوق. ئەگەر سەن مېنى ئاتا ئورنىدا كۆرسەڭ، مەنمۇ سېنى پەرزەنتلىكىمنى ئارتۇقراق كۆرەتتىم ۋە ئەزىز تۇتاتتىم.

— تولىمۇ ياخشى، — دېدى پالۋان، — بۇ ماڭا بىر بەختىيارلىق، سەندەك بىر ئۇلۇغ ئۇستاز كىشى ماڭا ئاتا بولىمەن دېسەڭ قانداقمۇ ماقۇل كۆرمەيمەن.

شۇندىن كېيىن خوجارەشىد پالۋاننى پەرزەنتلىككە قوبۇل قىلدى. ئۇلار بۇ يەردىن يولغا چىقىپ، چۆل - سەھرالار ئىچىدە مەنزىل - ئۆتەڭلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ نەچچە كۈندىن كېيىن بىر يەرگە يېتىپ باردى. بۇ يەردە نە دەرەخ، نە سۇ، نە ئادەمدىن ئەسەر بولسۇن. شۇنداق بولسىمۇ بۇ يەرگە چۈشمەي بولمىدى. ئەمما سودىگەرنىڭ پۇتۇن ئەزالىرىغا تىترەك ئولاشتى، ھەممىنىڭ كاللىسىدىن ھوشى كەتتى. ئۇلار بىر - بىرىگە دېيىشەتتى: «بۇ يەر دۇنيالىرىنىڭ ماكانى ئىكەن. بۇ يەردىن تېز كېتىپ، ئۆزىمىزنى چەتكە ئالمايدىغان بولساق، دۇنيالىرىنىڭ قولىدىن بىر جانىمۇ خالاس تاپالمايدۇ...»

سام كارۋانلارنىڭ دەككە - دۈككىگە چۈشكەنلىكىنى كۆرۈپ، خوجارەشىد سورىدى:

— سىلەرگە نېمە بولدى، نېمىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىسىلەر، يا مەندىن ئەندىشە قىلىۋاتامسىلەر؟

— بۇ تاغلار، — دېدى خوجارەشىد، — تامامەن دۇنيالىرىنىڭ ماكانى، جادۇگەرلەرنىڭ ئۇۋىسى. شۇنىڭ ئۇچۇن دەل - دەرەخ ۋە سۇلارنى ئەل كۆزىدىن پىنھان قىلىۋەتكەن. ئەگەر سەپەرگە چىققان بىرەر ئادەمنىڭ توپىنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپسا بىر جانىمۇ تىرىك قويمايدۇ.

سامنىڭ دېۋە ماكانىغا بارغانلىقى

سام بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بەرھەر سائەت ھېچ كىشىگە تىنماي، خوجا-رەشىدنى غەپلەتتە قالدۇرۇپ ئېتىغا ئاستا مىندى-دە، تاغ تەرەپكە راۋان بولدى. بىر دارا ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن ئازراق يول ماڭغانىدى، توساتتىن يېراق يەردە بىر دېۋە پەيدا بولدى. بۇ دېۋىنىڭ دىمىغىغا ئادەمنىڭ بۇي-ھىدى كېلىپ، تالاغا چىققانىدى. ئۇ ئادەمزاتنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ بىر نەرە تارتىش بىلەن پولات خىشنى سامغا ئاتتى. سام ئېگىنى نەردىمان گۈرشەسىپ سۇ پەرىنى تۇتۇپ دېۋىنىڭ پولات خىشىنى رەت قىلدى. ئاندىن قانغا تەشنا قىلىچى بىلەن دېۋىنىڭ بېلىگە بىر ئۇرۇپ ئىككى پارە قىلىۋەتتى.

جاھان پالۋان دېۋىنىڭ ئېزىنى بويلاپ تاغ ئارىسىدا كېلىۋاتاتتى، يولدا جۇش ئۇرۇپ ئېقىپ تۇرغان سۇ ئۇچرىدى. سۇنىڭ ئۈستىدە ئىككى يوغان تاش ئىككى ياقتا چاپقىلىپ تۇرۇپتۇ. سام بىرئاز ئويلىغاندىن كېيىن بىر پارچە تاختا تاشنى دەس كۆتۈرۈپ، سۇ ئۈستىگە كۆۋرۈك قىلىپ قويدى-دە، سۇدىن ئۆتۈۋالدى. ئاڭغىچە ھېلىقى چاپقىلىپ تۇرغان تاشلار ئۆرۈك قىلغان تاختا تاشقا تېگىپ، يۇمشاق سۆرمەدەك قىلىۋەتتى.

سام بۇ يەردىن ئاتلىنىپ يولدا كېتىۋاتاتتى. توساتتىن ئالدى تەرىپىدە بىر تۆي كۆرۈندى. ئەتراپى باغ، ھەر تەرەپتىن ئېقىپ كەلگەن سۇلار قايىنام ھاسىل قىلىپتۇر. پالۋان ئېتىغا بىر قامچا ئۇرۇپ، سۇدىن ئاتلىتىپ ئۆتتى. باغنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ، ھەر ياقتا كۆز سېلىپ، بىر يەرگە يەتكەندە، بىر تەختنى كۆرۈپ قالدى. تەختنىڭ قېشىدا بىر گۈزەل پەرى چېچى بىلەن قولى مەھكەم چىرمالغان ھالدا تەختنىڭ يان يۆلەنچۈكىگە باغلاپ قويۇلۇپتۇ. سام يېقىن كېلىپ سورىدى:

— سەن كىم، پەرىمۇ ياكى دېۋىمۇ؟

— سېنىڭ مەن بىلەن نېمە ئىشىڭ بار؟— دېدى پەرى يۈزلۈك،— بۇ يەردىن تېزرەك كەت، ئۆزۈڭنى چەتكە ئال! بۇ دېۋىنىڭ ماكانى، شۇ تاپتا دېۋەكىلىپ قالسا سېنى پارە-پارە قىلىۋېتىدۇ.

— بۇ يەردە نەچچە دېۋە بار؟ — دەپ سورىدى سام.

— بىر دېۋە بار.

— ئەگەر بىر دېۋە بولسا ئۆلتۈرۈپ ئىشنى تامام قىلىمەن،— دېدى پالۋان.

— سىز نېمە كىشى، بۇنداق يەرگە نېمىشقا كەلدىڭىز؟— دەپ سورىدى پەرى يۈزلۈك.

— مەن ئەرىدوختىنىڭ ئىشتىياقىدا خانۇمانىمدىن جۇدا بولدۇم،— دېدى سام،— بۇ بايۋان، تاغ ئېتىكىدە جانۇدىلىمنى ئۇنىڭ جەڭگىلىك چېچىنىڭ سودىسىدا باج ئۈچۈن ئاتاپ قويغانىمەن. سودىگەر خوجارەشىد مېنىڭ ئاتامدۇر. ئۇ ھازىر سەھرادا قالدى.

— ئەگەر سەن مېنى خالاس قىلىپ، خوجا رەشىدنىڭ قېشىغا ئېلىپ بارساڭ،— دېدى ئەقىلىڭ قېزى،— مەھبۇبەڭ ئەرىدوخت بىلەن سېنى كۆرۈشتۈرۈپ،

ۋىسال ريشتىسىنى چىڭىتاي، ئۇ مېنىڭ ئىگىچەم بولىدۇ.

شۇ ئەسنادا تەختىنىڭ يېنىدا شاھ سۈپا بارلىقىنى كۆرۈپ قالدى. سۈپا يېنىدا دەرۋازا بار ئىكەن. دەرۋازىغا يوغان قۇلۇپ سېلىنغلىق تۇرۇپتۇ.

— بۇ دەرۋازىنىڭ ئىچىدە نېمە بار، بۇ قۇلۇپنى كىم سالغان؟ — دەپ سورىدى سام.

— مېنى بۇ يەرگە ئېلىپ كەلگەن لەرنىڭ ھېچبىرى بۇ دەرۋازىنى ئاچالمىغان ئەمەس، — جاۋاب بەردى پەرىزات، — بۇ قۇلۇپنىڭ قېشىدا بىر لەۋھە بار. ھەممە نەرسە شۇ لەۋھەگە پۈتۈلگەن، سەن شۇ پۈتۈلگەنلەر بويىچە ئىش كۆر.

سام يېقىن كېلىپ قارىسا، قۇلۇپقا سىپسىلىق پولات لەۋھە بېكىتىلگەنىكەن. لەۋھەگە مۇنۇ خەت پۈتۈلگەن: «قولۇڭنى بىر چاڭگال توپا ئېلىپ، قۇلۇپقا چاچ، دەرۋازا ئېچىلىدۇ.»

سام شۇنداق قىلدى، دەرۋازا ئېچىلدى. ئىچكىرى كىرىپ قارىسا، بۇ يەردە ئالتۇن، گۆھەر، مەرۋايىت، زەبەرجەد، زۇمرەت قاتارلىق ئېسىل تاشلار نەقىش قىلىنغان دۇبۇلغا، قىلىچ، خەنجەر، ئوقيا، سۈپەر قاتارلىق قوراللار تولۇپ يېتىپتۇ. ھەممە نەرسە تىلسىم قىلىنغان. ئەمما تىلسىمنى قانداق يېشىش كېرەك؟ خەزىنىنى قانداق چىقىرىش لازىم. شۇ ئاردىدا بىر لەۋھەگە سامىنىڭ كۆزى چۈشتى. لەۋھەگە مۇنۇ سۆزلەر يېزىلغان:

«بۇ لەۋھەدە يېزىلغان ئىسىمنى بىر ئوچۇم توپىغا ئوقۇپ سۈپ قىل، ئاندىن توپىنى تىلسىمنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا چاچ، شۇ چاغدا تىلسىم يېشىلىپ، خەزىنىنى ئېلىش ئاسان بولىدۇ. ئەمما بۇ لەۋھەنى قولۇڭدىن چىقىرىپ قويما، تولا يەردە كارىغا كېلىدۇ...»

ئەلقىسسە، سام ھېلىقى پەرى پەيكەرنى ئاتقا مىندۇرۇپ، ئۆز جايىغا راۋان بولدى.

بۇ چاغدا كارۋانلار دەل-دەرەخ، ئوتلاق، چىمەن، دەريالار قايتا پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپ، ھەممىسى ھەيران قېلىشتى: «مۇشۇ سائەتتە ئاشۇ دۇنىنى كىم ئۆلتۈرگەندۇ؟ ئالدىمىزدا بۇ نەرسىلەر يەنە پەيدا بولدى، ئوناق بولمىغاندا، تاغ، دەريا، باغۇ بوستان، دەل-دەرەخنىڭ كۆرۈنۈشى مۇمكىن بولمايدىغان ئىش ئىدى...»

شۇ ئەسنادا سودىگەرلەرنىڭ پىشىۋاسى سورىدى:

— مېنىڭ جانجىگەر پەرزەنتىم نەگە كەتكەنىدۇ؟

شۇ گەپ بىلەن خوجارەشىد ئەككى غۇلامنى ئەگەشتۈرۈپ، سامنى ئىزدەپ چىقىپ كەتتى. بىرمۇنچە يول يۈرۈپ بىر دارا ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن سامنىڭ ماڭغان ئىزىنى كۆردى. شۇ ئىز بىلەن ماڭا-ماڭا ئاخىردا كۇھقاپ تېغىدەك يوغان بىر دۇنىنىڭ ئۆلۈكى ياتقان يەرگە كېلىپ قالدى. خوجا رەشىد بۇنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. شۇ ئەسنادا يىراقتىن سام كۆرۈندى. ئۇ ئۆزى پىيادە مېڭىپ ماھى پەيكەر قىزنى ئېتىغا مىندۇرۇپ كېلىۋاتاتتى.

ئەلقىسسە، سام تاغنىڭ ئىچىدىن چىقىپ بىر ياشانغان كىشى بىلەن ئەككى غۇلام تۇزغان يەرگە يېقىن كېلىپ سالام

بەردى. خوجارەشد سامنى كۆروپ ناھايستى خۇرسەن بولدى ۋە ئەھۋال سوربدى. پالۋان كۆرگەن - بىلگەن ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى، پەرىزاتنىڭ ئەھۋالىنى ۋە ھېلىقى تىلسىم ئىچىدىكى خەزىنىلەرنى بىر - بىر سۆزلەپ بەردى. خوجا رەشد بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن دەرھال تۆگە، قېچىرلارنى ئەكەلدۇرۇپ، بۇ تىلسىمدىن ئۇچ مىڭ تۆگە ۋە بەش مىڭ قېچىرغا لازىملىق ئوبدان نەرسىلەرنى يۈكلەپ، قالغان مال - خەزىنىلەرنى ئۆز ئورنىدا سەرەمجانلاشتۇرۇپ، يېنىپ كەلدى. ئاندىن مەنۇچېھرگە مۇنۇ مەزمۇندا نامە يازدى: «ئوغلۇم ئىران زېمىنىدىن ئىزدەپ كېلىپ، پالانى جايدا مەن بىلەن تېپىشتى. ئۇ يەردە تىلسىم بار ئىكەن، ئۇنى بىرياقلىق قىلدى. تىلسىمغا قارايدىغان دېۋىنى ئۆلتۈردى. شاھنىڭ بويىغا يەتكەن پەرىزاتتەك قىزى ئاشۇ دېۋىنىڭ قولىدا بەنت قىلىنغانىكەن، ئۇنى خالاس قىلدى. ئۇ مەلىكە ھازىر مېنىڭ قېشىمدا تۇرۇۋاتىدۇ. ئىنشائاللا يېقىن ئاردا پادىشاھ ئالىملىرىنىڭ دەرگاھىغا يېتىپ بارغايمىز...»

ئەلقىسسە، بۇ نامە مەنۇچېھرنىڭ ھۇزۇرىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن باشتىن - ئاياغ ئوقۇپ چىقىپ، جاۋاب نامە پۈتۈشكە پەرمان قىلدى. جاۋاب خەتتە «شاھى جاھاندىن خوجارەشدكە، ۋە ئۇنىڭ ئوغلىغا دۇئا ۋە سالام. پاتراق كېلىڭلار. سىلەرگە تىرىكلىكىڭنىڭ نىشانىسى ئۈچۈن ھەشمەتلىك تون، كىيىم - كېچەك قاتارلىق نەرسىلەر ئەۋەتىلدى» دەپ يېزىلغانىدى. شاھ يەنە ھەرقايسى ئۆتەكە، مەنزىللەردە خوجارەشد بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىغا چاچقۇ قىلىش ئۈچۈن بىرمۇنچە نەرسىلەر يوللىدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي شاھتىن خوجا رەشدكە جاۋابەن خەت كەلدى. بۇلار مەزمۇندىن ۋاقىپ بولۇپ، تولىمۇ خۇرسەن بولۇشتى. پەرىزات ئۈچۈن گۈللەر تاپشۇرۇلدى. بۇلار بۇ يەردىن يولغا چىقىپ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا يېتىپ كېلىشتى.

سامنىڭ مەنۇچېھر ھۇزۇرىغا قايتىپ كەلگەنلىكى

ئەلقىسسە، ئۇلارنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەر ئىشتىلگەندىن كېيىن شاھنىڭ پەرمانى بىلەن چوڭ - كىچىك يۇرت كاتتىلىرى، ئاكابىر - ئەشرەپلەر، ئاتاقلىق زاتلار شەھەردىن ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىپ، تامامى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن شاھنىڭ خىزمىتىگە ئېلىپ كېلىشتى.

خوجا رەشد سامغا «ھۇماي» دەپ ئات قويغانىدى. بۇ ئىككىلەن شاھنىڭ دەرگاھىغا كىرىپ، «دۆلىتىڭىز زىيادە بولسۇن!» دەپ دۇئا قىلىشتى. سالام - تەھىيەت ئاداسىدىن كېيىن شاھ پالۋاننىڭ قەددى - قامىتىگە سەپسېلىپ ئاپىرىن ئوقۇدى ۋە سەلتەنەت تەختىنىڭ يېنىدىكى ئالتۇن كۇرسىدا ئولتۇرۇشقا رۇخسەت بەردى. ھۇمايمۇ تەزىم بەجا كەلتۇرۇپ، شۇ جايدا ئولتۇردى.

مەنۇچېھر سامدىن سوئاللار سوردى. سام مەمنۇنىيەت بىلەن جاۋاب بەردى. ئاندىن كوزىلاردا ساپ مەي كەلتۈرۈلۈپ، پىيالىلەر نۆۋەتمۇ نۆۋەت ئايلىنىشقا باشلىدى. شاھ ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ، سامغا مەي ئىچۈرەتتى، ھۇماي خۇش كەيپ بولدى. ئۇ مەست بولغانسېرى شاھ سىناش ئۈچۈن ئارقا - ئارقىدىن سوئال بېرەتتى. سام ھوشيارلىق بىلەن جاۋاب بېرەتتى. شاھ ئۇنىڭ ئىلمۇ ئەدەب، ھەربىي ماھارەتتە كامالەتكە يەتكەنلىكىنى كۆردى. نەزمە:

كۆرۈپ سامنى شاھ ئاراستە،
جەھان پەھلىۋان لەئىب پىراستە.
قەۋى ھەيكەلى مىسلى شېرى ژەيان،
دېسە ھەرنە ئانىكى ياخشى جەۋان.

ئەلقىسسە، جاھان شاھى ئەمىرلەر، يۈرت كاتتىلىرى ۋە دۆلەت ئەربابلىرىنى يىغىپ سوردى:

— بىر چوڭ ئۆي نەرسە - كېرەكلىرىمنى خوجارەشىدىنىڭ ئوغلىغا بەرسەم، نېمە دەيسىلەر؟

بارچە بىردەك جاۋاب بېرىشتى:

— دەرۋەقە مۇنداق باتۇر يىگىتنى ھېچكىم كۆرگەن ئەمەس. ئۇ ھەممە ئىشلاردا مۇكەممەل. ھەلىكىلەر خىزمىتىدە بولسا ئەرزىيدۇ. بىزنىڭ دىياردا بۇ يىگىت بىلەن پەنجىمۇ پەنجە ئېلىشالايدىغان ھېچكىم يوق. ھېلىقى جەمشىد تىلىسىمغا قارايدىغان دۆۋە بىلەن ئېلىشىش ئۈچۈن جاھاندا ھېچكىم چىقمىغانىدى. خۇداۋەندى ئالەمنىڭ ئىنايىتى بىلەن پالۋان ئۇنى ئۇلتۇردى. جەمشىد تىلىسىمنى ئۇشاتتى. دۆۋىنىڭ قولىغا چۈشكەن شاھنىڭ قىزىنى خالاس قىلدى.

ئەلقىسسە، ھۇماي چۈشىدىغان كاتتا ئۆيىنى بېزەتتۈردى. ھەشەمەتلىك تون، كېيىم - كېچەكلەر بىلەن بەختىيار قىلدى ۋە ئارغىماق ئاتلار، كېنىزەك، خىزمەتكارلارنى تەيىنلەپ يولغا سالدى. پادىشاھنىڭ خىزمىتىدىكى لەشكەرلەر پالۋاننى ئىززەت - ئىكرام بىلەن شۇ سارايغا ئەكىلىپ قويدى.

شېرىن سۆزەن راۋىيلار شۇنداق خەۋەر بېرىدۇكى، پەرىزات دۆۋىنىڭ بەندىدىن خالاس بولۇپ، ئاتمىسىنىڭ خىزمىتىگە كەلدى، ئاندىن پەرىدوختنىڭ قېشىغا باردى. پەرىدوخت پەرىزاتنى كۆرۈش بىلەنلا سۆيۈنۈپ كەتتى.

— كىمنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقىڭ؟ — دەپ سوردى پەرىدوخت.

— مېنى ئېلىپ قاچقان دىۋە بەدقىياپەت مەخلۇق ئىدى. ئۇنى بىر كۆرۈش بىلەنلا كىشىنىڭ كۆڭلى ئاينىيدۇ، پۈتۈنلەي كەيپىي كېتىدۇ. بىر مەھەل ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغان ئادەمنىڭ ھاياتىدا بىر ئۆمۈر مەزە قالمايدۇ. ئول دۆۋىنىڭ گۈمبەزدەك ئاجايىپ يوغان بېشى بار. يۈزى قازاننىڭ رەڭگىدەك قارا، بۇرنى تۈگمەننىڭ نوردەك، ھەربىر تۈكى مىسالى نەيزە، قۇلىقى پىلنىڭ قۇلىقىغا ئوخشايدۇ، چىشلىرى توڭگۈزنىڭ چىشىدەك، لېكىن ئۇنىڭدىن چوڭ. ئۇنىڭ بەتقىياپەتلىكىنى بىر - بىر ئېيتىپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. مەن شۇ دىۋىنىڭ قولىغا گىرىپتار بولغانىدىم. ئۇ ھەر كۈنى مەندىن بەھرە ئېلىشنى تەلەپ قىلاتتى. مەن بىر يىل مۆھلەت بېرىشنى سورايتتىم. ئەلقىسسە، بىر يىلمۇ تامام

بولدى. يەنە تەلەپ قىلدى. مەن رەت قىلسام، قامچا بىلەن ئۇراتتى. ئىككى قولۇمنى چېچىم بىلەن چىرماپ زۇمرەت تەختىنىڭ پايىسىغا مەھكەم تېڭىۋەتتى، دىۋە تاشقىرىغا چىقىپ كېتىپ، تېخى بىر سائەتمۇ ئۆتمىگەنىدى، بىردىن كۆچلۈك بەدەن، شىر سۈپەت، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن بىر زىبا يىگىت تاغدەك ئېگىز ئاتقا مىنگەن ھالدا باغنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەلدى ـ دە، مەن بار يەرگە كېلىپ سورىدى:

— سەن كىم، نام ـ نەسەبىڭ قانداق، كىمنىڭ ئەۋلادى سەن، نېمىچۈك بۇ يەرگە چۈشتۇڭ؟

يىگىتكە كۆزۈم چۈشكەندە ئېچىنىدىم: «ئاپلا، بۇنىڭ كەلگىنىدىن لەنىتى دىۋە ۋاقىپ بولسا ئۇنى يەم قىلماي قالمايدۇ...» مەن يىگىتكە جاۋاب بەردىم:

— مېنىڭ نامۇ نىشانىمنى سوراپ نېمە قىلىسەن؟ بۇ يەردىن تېزرەك كەت، ئۆزۈڭنى دەرھال ياقمىغا ئال. بۇ يەر دىۋىنىڭ ماكانى، ئۇ كەلسە سېنى تىرىك قويمايدۇ.

ئۇ كۈلۈمسىرەپ دېدى:

— بۇ يەردە نەچچە دىۋە بار؟

— نەچچەۋۇ نەچچە ئەمەس، پەقەت بىرلا دىۋە بار. بۇنىڭ بىلەن نېمە ئىشىڭ بار؟ — جاۋاب بەردىم مەن، — ئەگەر سەندە يۇز جان بولسىمۇ سالامەت قۇتۇلالمايسەن.

— پەرىدوخت ھەقىقى، مەن دىۋە بىلەن جەڭ قىلىمەن، — دەپ قەسەم قىلدى.

— قايسى پەرىدوختنى دەۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن.

— ھەقىقىي پەرىدوختنى دەۋاتىمەن.

— پەرىدوختنى سەن قانداق بىلىسەن؟

بۇ سۆزنى دېيىشىم بىلەن يىگىت سوغۇق بىر ئاھ تارتىپ، دەككە ـ دۈككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. نەزمە:

بولۇپمەن بەسى ۋالەۋۇ زار ئاڭا،
كۆيۈپ ئىشق ئوتىدا ھەر بار ئاڭا.

— ئەي ئاي يۈزلۈك، مەن پەرىدوختنىڭ زۇلپى كەمەندىنى چۈشۈمدە كۆرۈش بىلەنلا ئاشىق بىقارار بولغانمەن. بىلمەسمەنكى، ئۇ ئادەممۇ، يا پەرىمۇ يا كى جەننەتنىڭ ھۇرىمۇ؟ مەن خوجارەشىد سودىگەرنىڭ ئوغلىدۇرمەن، ئاتام بۇدەشت ئىچىدە كارۋان چۈشكەن يەردە قالدى، — دېدى يىگىت.

مەن دېدىم:

— ئەي پالۋان يىگىت، مېنى دىۋىنىڭ بەندىدىن خالاس قىلىپ، خوجارەشىدنىڭ قېشىغا ئېلىپ بار، ئۇ ئادەم مېنى ئاتا، ئانام ۋە ئىگىچەم قېشىغا يەتكۈزۈپ قويىدۇ.

بۇ سۆزدىن كېيىن پەرىدوختنىڭ كۆڭلى غەش بولۇپ، ئورنىدىن قوپتى، پەرىزاتمۇ تۇرۇپ، بۇ ئىككىيلەن باغنىڭ ئىچىگە كىرىشتى، بەزمە قۇرۇلدى. گۈلىيۈزلۈك ساقىيلار مەي پىيالىلىرىنى قولىمۇ قول ئايلاندۇرۇپ تۇردى. رەڭگا ـ رەڭ گۈلزارلىق ئىچىدە خۇش ئاۋاز ناخشىچىلار ماھىر چالغۇچىلارغا جور بولۇپ، ناۋا كۆيلەشكە باشلىدى. پىيالىلەر نەچچە نۆۋەت ئايلانغاندىن كېيىن ھەممە خۇش كەيپ بولۇشتى، شۇ ئەسنادا پەرىدوخت ھەمشىرىسى پەرىزاتتىن سورىدى:

— سېنى دىۋە قولىدىن خالاس

قىلغان ھېلىقى يىگىت قېنى؟ ھازىر ئەھۋالى قانداق؟ ئۇنى بىر كۆرۈش لازىم ئىكەن.

— شاھ خىزمەتچىگە كەتكەنىدى، — دەپ جاۋاب بەردى پەرىزات، — شۇ تاپتا مۇشۇ تەرەپ بىلەن ئۆيىگە قايتىپ كېلىۋاتقاندۇر.

ھەر ئىككىلىسى تەكچە ئۈستىگە چىقىپ، دېرىزىدىن قاراپ تۇرۇشقانىدى. ھايال ئۆتمەي جاھان پالۋان ئۆز ھەمراھلىرى ۋە پادىشاھ قوشقان نۆكەرلەر بىلەن يانىدى.

پەرىدوختنىڭ نەزىرى جاھان پالۋانغا چۈشۈشى بىلەنلا ئاشىق شەيدا بولدى. ئەمما ئىشقىنى كۆڭلىدە پىنھان تۇتاتتى.

سام مەنزىر ئۆيىنىڭ ئۈدۈلىغا كەلگەندە يالت قىلىپ قارىغانىدى، خۇددى مەشرىق ئۈپۈقىدىن قۇياش يۈز كۆرسەتكەنىدەك پەرى پەيكەر دېرىزىدىن باش چىقىرىپ تۇرۇپتۇ، بۇنى كۆرۈش بىلەنلا بىھوش بولۇپ، ئاتتىن يىقىلىشقا تاس قالدى، ئەمما مەردانىلىك بىلەن ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. خوجا رەشىدنىڭ يېنىدا بولۇشى ئۇنىڭغا كۈچ - مەدەت بولدى.

پەرىدوختمۇ سامغا ئۇنىڭدىن زىيادە ئاشۇپتە بىقارار بولغانىدى. پەرىزات «ئەھۋالىڭنى ماڭا بايان قىل» دەپ ھەرقانچە قىستىغان بىلەنمۇ پەرىدوخت ھېچ نەرسە ئىزھار قىلمايتتى.

ئاشىقدۇركى، يار قاچان قىلماغاي نەزەر، ئەي خوجا، دەرد يوقكى، ۋەگەرنە تەبىب بار.

نەچچە كۈن مۇشۇ تەرىقىدە ئۆتتى. شاھ ئووغا چىقىشنى خالاپ قالدى. لەشكەرلەرگە جاكار قىلىندى. ئىككى ئايلىق ئوۋ ئۈچۈن سەپەر تەييارلىقىنى قىلىشقا، شىكار مەيدانىغا چېدىر - بارگاھلارنى تىكىشكە بۇيرۇق بېرىلدى. تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن ئەتىسى شاھ ئاتقا مىنىپ تامام دۆلەت ئەركانلىرى بىلەن سەپەرگە ئاتلىنىپ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن چېدىر - بارگاھقا ئورۇنلاشتى، لەشكەرلەر يىغىلىپ بولغۇچە يەنە بىرنەچچە كۈن ئۆتتى.

پەرىدوخت شەھەر تېشىدىكى ئۆزىنىڭ كۆڭۈلگە راھەت بېغىشلايدىغان خۇش ھاۋا چار بېغىدا تۇراتتى. ئۇمۇ ئىشق سەۋداسىنى يېگىش ئۈچۈن خاس ھەرەم ئۆيىدىن چىقىپ، خىرمەتكارلىرى بىلەن بىللە تاغ تەرەپكە راۋان بولدى.

بۇ تەرەپتىن شاھ ئووغا باشلىۋەتتى. مۇلازىملىرىغا: «ھۇمايىغا خەۋەر قىلىڭلار!» دەپ پەرمان قىلدى. سام ئووغا دىن خەۋەر تېپىپ، ئالدىراشلىق بىلەن جابدۇنۇپ، شاھ خىزمەتكە راۋان بولدى. ئۇ يولدا كېلىۋاتاتتى، بىردىن كالتەكچىلەر ئۇچرىدى. ئۇلار: «يولدىن يىراق بول!» دەپ ھەتتا ئۇچار قۇشلارنىڭ ئۇچۇشىغىمۇ يول بەرمەيتتى. ھۇمايىنى كۆرۈپ، يېقىن كەلتۈرمەسلىككە ھەرىكەت قىلدى. سام ئېتىغا بىر قامچا ئۇرۇپ، بىر كونا تامنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋالدى - دە، خەنجىرى بىلەن ئالدىراش تامنى تېشىپ، تۆشۈكتىن قاراپ تۇردى.

يولدىن ئون ئىككى مىڭ ئاتلىق ئۆتتى، بۇلارنىڭ كەينىدىن ئىككى يۈز ئىنىكئاتىلار رەڭگا رەڭ مەپە - ھارۇلار بىلەن ئۆتتى. بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن تۆت بەش يۈز ساھىبجامال، سەرۇ بويلۇق مەھبۇبلار غاز بويۇن مەي ئىچىشلىرى

بىلەن چىنە-پىيالىلەرنى كۆتۈرۈشۈپ، يولغا خۇش بۇي مۇشك-ئەنبەر، زەئپىران لارنى چېچىپ ئۆتۈشتى. شۇ ئاردا قىمىمەتباھا ئالتۇن، مەرۋايىت ئورنىتىلغان بىر مەپىدە ئولتۇرغان ئىككى ئاچا-سىمۇل پەردىدوخت بىلەن پەرىزات ئۇچۈپ قالدى. بۇ ئىككىيلەن بىر-بىرى بىلەن سۆزلىشىپ، تاغ كەكلىكىدەك چاقىلداپ كۈلۈشەتتى.

شۇنداق كېيىن جاھان پالۋان شاھ خىزمىتىگە راۋان بولدى. بىر يەردىن پەيدا بولۇپ، شاھقا كۆرۈنۈش قىلدى. بىر دەمدىن كېيىن سام پەردىدوختنىڭ باشقا يول بىلەن ماڭغانلىقىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى-دە، بىر باھانە تېپىش ئۈچۈن قورسىقىنى سىلاپ، چىرايىنى ئۆزگەرتتى، شارتلا ئېتىنى توختاتتى.

— ئەھۋالىڭ قالداق؟ — دەپ سورىدى شاھ.

— قورسىقىم ئاغرىۋاتىدۇ، — دېدى پالۋان.

شاھنىڭ پەرمانى بىلەن بۇ يەردە دەرھال چېدىر-بارگاھ تىكىلدى. شاھ پالۋانغا:

— شۇ يەردە مەلۇم ۋاقىت ئارام ئال، ئاغرىقىڭ ساقايغاندىن كېيىن ئۇۋۇغا چىقارسەن، — دېدى.

سام شۇ يەردە قونۇپ قالدى. كەچ كىرىش بىلەنلا ساپ قىزىل مەي كەلتۈرۈشكە بۇيرۇق قىلدى. بەزمە تەييارلىقى پۈتتى. سام پادىشاھ قوشۇپ بەرگەن بىر توپ كىشىلەرگە مەي ئىچۈرۈپ مەست قىلىۋەتتى. ئىشق ئوتى پالۋاننى بارغانسېرى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، ئارام بەرمەگەچكە، ئورنىدىن دەس قوپۇپ، كەمىرىنى باغلىدى، مۈكەممەل قورالىلىنىپ، ئوۋ ئارقىنىنى ھالقا-ھالقا كەمەن قىلدى. ئېتىغا مىنىپ، مۇنارەدەك نەيزىسىنى قولىغا ئالدى. شۇ يوسۇندا پەردىدوختنىڭ بېغى تامان راۋان بولدى.

تۇنۇقنىڭ ئىككى ھەسسىسى ئۆتكەنمىدى. باغقا يېقىن كېلىپ قارىسا، تامنىڭ ئەتراپىدىكى خەندەككە لىق سۇ تولۇشقۇزۇلغان. تامنىڭ ئۈستىدە ساقچىلار كۆپ ئىدى. ئۇلار ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا ناغرا قويۇپ چالاتتى. پات-پات «ساق بول!» دەپ توۋلايتتى.

ئەلقىسسە، سام ئاستا خەندەك لېۋىدىن بىلەن باغ ئەتراپىنى چۆرۈلۈپ، تار بىر يەردىن يول تاپتى-دە، باغنىڭ ئىچىگە كىرىشكە ئۇرۇندى. جىسەكچىلەر ھەممە يەردە ھازىر ئىدى. پالۋان بىر يەرگە يەتكەندە پاسىبانلار كۆرۈپ قېلىپ، «بۇ كىم؟» دەپ ھەيران قېلىشتى.

سام ئېتىغا بىر قامچا ئۇرۇپ، خەندەكتىن ئاتلىتىپ ئۆتتى-دە، باغنىڭ تۆۋىگە بېرىۋالدى. ھېلىقى كەمەن قىلىنغان ئارقانىنى تامنىڭ ئۈستىگە ئاتقاندى، بىر چوققىغا ئىلىنىشىپ قالدى. ئۇ ھەش-پەش دېگۈچە يامىشىپ تامنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالدى. بىر پاسىبان ناغرىسىنى چالاي دېگەنىدى، پالۋان دەرھال ئۇنى تۆتۈۋېلىپ بېشىنى ئۈزدى-دە، تېنىنى بىلەن بېشىنى خەندەكتە تاشلىدى. ئۆزى ئۇنىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇپ، ناغرا ئۇرۇشقا باشلىدى.

بىر سائەتتىن كېيىن ئۇيقۇدا ياتقان ساقچىلارنىڭ بەزىسى ئويغىنىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ كەتتى. پالۋان تامدىن چۈشۈپ، باغنىڭ ئىچىگە كىردى. قارىسا،

ھەيھات، ھەممەيەر بوستان، چىمەن. نەزمە:

ئاپ جارىيۇ سەبزە رەڭگارەڭ،
بۇلبۇلۇ قۇمر ئېردى خۇش ئاھەڭ.
گۇللار ئاچىلمىش ئېردى باغ ئىچرە،
مەھ جەبىنلەر ئىدى فەراغ ئىچرە.
باغنىڭ ھەر گۇشەسىدە يۇز رەئنا،
بادە نۇش ئەتكەلى تۇزۇپ ئىدى جاھ.

ئەلقىسسە، پالۋان باغنى تاماشا ئەيلەپ، ئەتراپقا كۆز تىكەتتى: ھەر تۇپ دەرەخنىڭ تۇۋىدە بىر سۇپا، ھەر سۇپىنىڭ ئەتراپىدا رەڭگارەڭ غۇنچە-گۇل. بۇ سۇپىنىڭ ئۈستىدە ئايجامال مەھبۇبلار قىزىل مەيدىن مەست بولۇپ سولاشقان گۈلدەك يېتىشاتتى. بەزىسى پەردە يېپىنغان، بەزىسى يالىڭاچ.

پالۋان بۇ ئالما-ئانارزارلىقتىن ئۆتۈپ قەسىرگە يېتىپ باردى. قەسىرنىڭ چوققىسى پەلەك ئايۇنىدىن ئاشقان، بوستان سارايلار ئابنوس دەرىخىدىن ياسالغان بولۇپ، ئىمارەت لايىھىلىگۈچىلەر قەسىرنىڭ پېشايۋانلىرىغا قۇياشتەك دۇگىلەك، كېچىنى كۈندۈز قىلىدىغان پارلاق گۆھەرلەرنى نەقىش قىلغانكى، توققۇز ئاسمان گۈمبىزى بۇنى كۆرگەندە خىجىل بولىدۇ.

ئەلقىسسە، جاھان پالۋان ھەيرەتتە قېلىپ تۇرغانىدى، شۇ ئەسنادا ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن قەسىردىن بىر ھۇر سۇپەت پەرى پەيكەر چىقىپ، سالام كۆردى-دە، سورىدى:

— سەن كىم، بۇ شاھنىڭ بېغىغا كىمنىڭ رۇخسىتى بىلەن كىردىڭ؟

— مەن بىر مۇساپىرمەن، — دېدى پالۋان، — يولدىن ئېزىپ بۇ باغنىڭ ئىچىگە كىرىپ قاپتىمەن.

پەرى يۈزلۈك يېقىن كېلىپ قارىسا، بۇ باشتىن-ئاياغ ھەربىي ئەسلىھەلەر بىلەن قوراللانغان غەيۇر بىر پالۋان ئىكەن.

— بۇ باغقا نېمىشقا تارتىنماستىن كىردىڭ؟ — دېدى قىز، — پاسىبانلار كۆرۈپ قالسا، سېنى ھالاك قىلىدۇ. دەرھال ئۆزۈڭنى چەتكە ئال، ئۇنداق بولمىغاندا بىر بالاغا گىرىپتار بولىسەن.

ئاڭغىچە مۇشۇ گەپ-سۆزلىك ئۇسۇتىدە تۇرغان بىرى پەرىدوختقا خەۋەر قىلدى. پەرىدوخت شۇ زامات لەشكەرلىرىنى جەم قىلىپ: «باغقا ئەيمەنمەستىن كىرگەن ئاشۇ ئادەمنى تۇتۇپ كىرىڭلار!» دەپ بۇيرۇق قىلدى. لەشكەرلەر بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ، ھەرقايسىلىرى بىر تەرەپكە راۋان بولۇشتى.

ھېلىقى پالۋان بىلەن سۆزلەشكەن قىز بۇ باغنىڭ باشقۇرغۇچىسىنىڭ قىزى ئىدى. ئىسمى ماھىرۇخسار بولۇپ، ئاتىسىنىڭ ئىسمى دەرەج ئىدى. دەرەج بۇ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن:

— ئاپىلا، بۇ خەۋەرنى پەرىدوخت ئاڭلاپ قاپتۇ، ئەمدى ماڭا كايىيدۇ، — دەپ قورقۇنچىدىن تېز يۈگۈرۈپ دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كەلدى. قارىسا، شۇنداق مەھكەم دەرۋازىنى ئېچىپ چىقىپ كېتىپتۇ. ئاڭغىچە پەرىدوختنىڭ پالۋانلىرىمۇ يېتىپ كېلىپ، دەرۋازىنىڭ ئوچۇق تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى. بۇ چاغدا ماھىرۇخسار بىر تەرەپكە، سام يەنە بىر تەرەپكە كېتىپ قالغانىدى.

ئەلقىسسە، پەرىدوختنىڭ پالۋانلىرى دەرۋازىنى ئېچىپ:

— بۇ يەردىن كىم چىقتى؟— دەپ سوراشتى.

— ماھىرۇخسار بىلەن بىر پالۋان چىقىپ كەتتى،— دەپ جاۋاب بەردى دەرۋازىۋەن.

تامام پالۋانلار كەينىگە قايتىشتى. جاھان پالۋان قەلئەنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، خەندەكنىڭ ئىچىگە كىرىپ تۇرغانىدى. بۇ باغقا كىرگەن چاغدا ئېتىنى شۇ يەردە قويۇپ قويغانىدى. ئۇ پەرىدوختنىڭ مۇھەببىتىدىن بىئارام بولۇپ، سەھەن ئېتىغا مىنىدىيەدە، نەيزىسىنى قولىغا ئېلىپ، دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كەلدى. قارىسا، دەرۋازا ئوچۇق تۇرۇپتۇ. باغنىڭ ئىچىگە كىرىپ، بىردەم يۈردى. باغنىڭ ئىچى خىلۋەت ئىدى. ھەممە بۇلارنى ئىزدەپ چىقىپ كېتىپتۇ.

سەھەر ۋاقتى بولغاندا، يۈزىگە نەقاب تارتقان بىرى ئەرەب نەسىللىك چاپقۇر ئاتقا مىنگەن ھالدا قولىغا نەيزەسىنى ئېلىپ يۈزمۇيۈز چېپىپ كەلدى. بۇ ئاۋازنى ئۆزگەرتىپ:

— ئەي ئادەم، شاھنىڭ بېغىغا رۇخسەتسىز نېمىشقا كىردىڭ؟ ھازىر، سېنى قوشۇن باشلىقلىرى ئالدىغا ئېلىپ بارسام، نېمەدەپ جاۋاب بېرىسەن؟— دېدى.

— ئەي ئالىيجاناب كىشى، كەرەم قىلىپ، مېنى كەچۈرگىن، مەن بۇ باغقا بىلمەي كىرىپ قاپتىمەن، — دېدى پالۋان.

— سەن قەيەرگە كىرسەڭ، بىلمەي كىرىپ قالامسەن،— دېدى نەقابلىق كىشى،— لېكىن سەن بۇ باغقا كىرىپ، دەرەخنىڭ قىزى ماھىرۇخسار بىلەن چىقىپ كەتكەن ئادەم ئەمەسمۇ، ھازىر لەشكەرلەر سېنى ئىزدەپ يۈرىدۇ. سەن تېخىچە بۇ يەردە ئىكەنسەن.

— ئۇ ئادەم مەن ئەمەس،— دېدى پالۋان، — بۇ يەرگە ھازىر كېلىشىم. تېخى شەھەرگە بارغىنىم يوق.

پەرىدوخت: «پەرىزاتنى خالاس قىلغان كىشى سەن بولىسەن» دەپ، سىناق ئۈچۈن ئىككى قامچا ئۇردى. پالۋاننىڭ غەزىپى كېلىپ، ئېتىنى چاپتۇرۇپ باغدىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، بۇ نەقابلىق كىشى نەيزە بىلەن پالۋاننى توستى. پالۋان ئۇنىڭ نەيزىسىنى قايتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ نەيزىسىنىڭ سېپى بىلەن بىر تۇرتكەنىدى، قىز ئېتىدىن يىقىلدى. پالۋان ئاتتىن چۈشۈپ، ئۇنىڭ كۆكسىگە مىنىدىدە، خەنجەر بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلماقچى بولدى. قىز يۈزىدىن نىقابىنى ئېچىپ:

— ئەي پالۋان، مېنى ئۆلتۈرەمسەن؟ — دېدى.

— پالۋان ئۆز مەھبۇبىسىنى كۆرۈپ بىر ئاھ تارتتىدە، بۇ گۈزەل يارىغا تەڭلىگەن خەنجەرنى ئۆزىگە سالماقچى بولدى. پەرىدوخت دەرھال ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ، خەنجەرنى يۇلۇپ ئالدىدە، يىراقىقا چۆرۈۋەتتى.

— نېمىشقا قامچا بىلەن ئۇرىسەن، نېمە ئۈچۈن ئىسمىگىنى ئېيتمىدىڭ؟— دەپ سوردى پالۋان، — مۇبادا تونۇمايمۇ، سېنى ھالاك قىلغان بولسام، تولىمۇ قاباھەتلىك ئىش بولماسمىدى؟ خۇدايىتائالا سېنى بىر ساقلىدى. مېنىمۇ داغۇ ھەسرەتكە قويمىدى.

شۇ گەپ-سۆز بىلەن تۇرغاندا يەر-راقتىن چاڭ-توزان پەيدا بولدى. چاڭ-توزان ئىچىدىن ئوردا لەشكەرلىرى ئامان-يان بولدى. «پەرىدوختنىڭ قېشىغا كېلىۋاتقان ئوردا لەشكەرلىرى بولۇپ قالمىسۇن يەنە؟!» دەپ ئويلاشتى.

پالۋان سام ئەترافقا كۆز يۈگۈرتۈپ، باغنىڭ نېرىسىدا بىر بۇتخانا بار-لىقىنى كۆردى-دە، ئىككىيلەن ئاشۇ بۇتخانا تەرەپكە راۋان بولۇشتى. بۇلار يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بۇتخانىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ، ئوقيالىرىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇشتى. لەشكەر پېقىن كەلگەندە، سام قەلۋاد بىلەن قەلۋەشنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ خۇشال بولدى، بۇلار خاۋەر شەھەر-رىدىن پالۋانلىرى ئىزدەپ كەلگەنىدى. سام ئوقيالىرىدىن قەلۋاد بىلەن قەلۋەش تەرەپكە بىر پاي ئوق راۋان قىلدى. ئوق يەرگە چۈشكەندىن كېيىن ئۇنى قەل-ۋادقا ئېلىپ كېلىشتى. قەلۋاد ئوقنى تو-ئۇغاندىن كېيىن ئەترافقا كۆز يۈگۈرتۈپ، پالۋانلىرىنىڭ بۇتخانا ئۈستىدە تۇرغانلى-قىنى كۆردى-دە، قەلۋەش بىلەن ئاتلىرى-نى چاپتۇرۇپ بۇتخانا ئالدىغا كېلىشتى. بۇ يەردە ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، سالام-تە-زىم ره‌سمىيىتىنى ئادا قىلىشتى. شادلىق دۇمباقلىرى چېلىنىدى. پالۋان سام بۇتخانا ئۈستىدىن چۈشكەندىن كېيىن بۇ يەردە شادىيانە بەزمە ئۇيۇشتۇرۇلدى. بۇ شاھانە بەزمىدە خېلى ۋاقىتقىچە ئەيش-ئىشرەتكە مەشغۇل بولۇشتى. بۇنى تەس-ۋۇرلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلاتتى. لېكىن گۈلچېھرە پەرىدوخت سامغا مۇنداق تەكلىپ قويدى:

— سېنىڭ ئاتام تازا تونۇمايدۇ، ئاتامغا نامە يېزىپ، تامام ئەھۋالنى بايان قىل، مېنى سوراتقىن. ئەگەر خۇش كەلسە، نۇر ئۈستىگە نۇر بولىدۇ. ئەگەر خۇش كەلمىسە، مەن يەنىلا قېشىڭدا تۇ-رۇپ بېرىمەن. سەن خاۋەر شەھىرىنىڭ پادىشاھىسەن. شۇ يەرگە بارايلى. شۇ شەھەر-نىڭ قائىدىسى بويىچە توي ره‌سمىيىتىنى بەجا كەلتۇرەيلى. ئەگەر ئۇنداق بولمىغاندا، سەن بىلەن ماڭا بولغان بەتنام خەلق ئازىدىن كەتمەيدۇ...

شۇندىن كېيىن چىن شەھىرىدىن سۆزۈك شاراب كەلتۈرۈلۈپ، مەي پىيا-لىلىرى خۇشلۇق بىلەن ئايلاندۇرۇلۇشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ، بۇگۈنمۇ ئۆتتى. كېچىنى يەنە شارابخورلۇق بىلەن ئۆتكۈزدى. جاھان پالۋان نامە يېزىشقا بۇيرۇق قىلدى. مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

«ئەي يۇقىرى مەرتىۋىلىك شاھ، مېنىڭ ئېتىم سامدۇر، پارلاق نەسەبلىكمەن. ھا-زىر پەرىدوخت مېنىڭ قېشىمدا تۇرۇۋاتى-دۇ. بۇنى ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىن سا-ڭا مەلۇم قىلدىم. ئۇمىدىم شۇكى، بۇ كۆ-ڭۈش ئەدەبسىزلىك خۇشال-خۇراملىق بىلەن توي قىلىپ، مېنىڭ ئەقىدىنىكاھىمغا كىرگۈزىسىڭ. ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىچە سا-ڭا خىزمەتكار بولىمەن. ئەگەر قوبۇل قىلمىساڭ، مېنىڭ جاھان پالۋان سام ئىكەنلىكىمنى بىلىپ قوي.

ۋەگەرنە بىھەققى خۇدايى جەھان،
ئېرۇر ئول شاھەنشاھ، بىز بەندگان.
ياراتىپ دۇرەخشەندە كۈن بىرلە ماھ،
ياراتىپ ئەزىزى مەنۇچېھر شاھ.
.....
.....

ھەقتائالا دانايۇر. مەن چەمشىد ئەۋ-

لادى، نەرسان گۆھىرنده بولىمەن. مەن بۇ ماچىن شەھىرى خوتەنده بىر ئىش قىلايكى، ئالەمدىن مەندىن يادىكار قالسۇن...»

سام خەتكە تامغا باسقاندىن كېيىن، ئۇنى تېز يۈرەر بىر چاپارمەنىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، خاقانىنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتتى. نامە يېتىپ بارغاندىن كېيىن چىن خاقانى كاتتىبىنى چاقىرتىپ، باشتىن ـ ئاخىر غەچە ئوقۇتتى. خاقان خەتتە بايان قىلىنغان سۆزلەردىن ۋاقىپ بولغاندىن كېيىن ئەلچىگە غەزەپ قىلىماقچى بولۇۋىدى، ئوردىدىكى پالۋانلار، دۆلەت كاتتىلىرى يۇقىرى ئاۋاز بىلەن تەسەللى بەردى:

ـ ئەي شاھىم، بۇ سام ئىبنى نەرسان ئىكەن. بىزدە بۇنىڭ بىلەن تاقابىل تۇرغۇدەك كۈچ يوق. مۇبارەك دۆلىتىڭ ئاماندا بولسۇن، بىز ئۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلىپ كەلسەكمۇ پەرىدوختنى يەنىلا ئېلىپ كېتىدۇ. بۇنىڭدىن ئارتۇق قولىمىزدىن ئىش كەلمەيدۇ. ئەگەر ئىرانغا ئېلىپ كەتسە، پەرىدوختنى ئىران زېمىنىدىن خاھىي سۈلە بىلەن، خاھى جەڭ بىلەن بولسۇن ئېلىپ كېلەلمەيمىز. بىزنىڭ بېرىدىغان مەسلىھىتىمىز شۇكى، قىزنى ھىيلە بىلەن ئۆيگە ئېلىپ كېلىۋالايلى. ئۇنىدىن كېيىن بىر گەپ بولار.

دەرھال نامە پۈتۈلدى. نامە خۇدانىڭ ئىسمى بىلەن باشلىنىپ، جاھان پالۋان بىر قۇر ماختالغاندىن كېيىن مۇنۇلار بايان قىلىنغانىدى: «ئەي يۇقىرى نەسەبلىك سام، ئۇ كۈنى بىز سېنى تونۇماپتۇق. سەن نامۇ نەسەبىڭنى مەلۇم قىلمىدىڭ. مەلۇم قىلغان بولساڭ، خىزمىتىڭنى بەجا كەلتۈرگەن بولاتتۇق. پەرىدوختنى ماڭا بەرسۇن دېيىشىڭمۇ ھاجىتى يوق ئىدى. ئۆزۈڭنىڭ بۇ دىيارغا كېلىشىڭ تىكى مۇددىئايىڭ شۇ بولسا، بىر پارچە نامە يېزىپ، ئەلچىدىن ئەۋەتكەن بولساڭ، پەرىدوختنى ئىران زېمىنىغا يولغا سېلىپ، خىزمىتىڭدە قويغان بولاتتىم. ھەلىمەم بولسا سۆزۈڭنى قوبۇل قىلدىم، پەرىدوختنى ساڭا بېرىمەن. ھازىرمۇ ۋاقىت ئۆتكەن يوق، بىرقانچە كۈنلۈك يۇرسەت بەرگىن. كىشىلىرىم توي تەييارلىقىنى قىلىۋالسۇن. پەرىدوختنى ياخشى سائەت ۋە ياخشى كۈنلەردە پادىشاھلار يوسۇنىدا ساڭا بەرگەيمەن. ھازىرچە پەرىدوختنى بىزگە ئەۋەتكىن. بىر ئايدىن كېيىن توي ئىشىنى ئادا قىلايلى. بۇ ناھىنى قەسەم بىلەن شەرت قىلىپ ئەۋەتتىم...»

بۇ نامە يېتىپ بېرىپ، سام مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولغاندىن كېيىن پەرىدوختنى ئالتۇن بىلەن بېزىتىلگەن مەپىگە سېلىپ، ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن يولغا سالدى.

پەرىدوخت شاھنىڭ قەسىرىگە كەلگەندىن كېيىن پالۋان بىر كۈندە ئىككى قېتىم شاھنىڭ قېشىغا سالامغا كېلىپ تۇردى. بىر ئاي ئۆتتى، ئىككى ئۈچ ئايمۇ ئۆتۈپ كەتتى. پالۋان سەۋر بىلەن كۈتۈپ تۇردى. قارىسا، تويىنىڭ ھېچقانداق ئىشىغا قەدەم قويمايۋاتىدۇ.

ئاخىر بىر كۈنى پالۋان پادىشاھقا سۆز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى:

ـ مېنى مەلۇم مۇھلەت بىلەن پەرىزەنتلىرى قاتارىغا قوشۇپ، بەختىيار قىلىمەن دېگەنىدىڭ، ھازىر ئۈچ ـ ئۆت

ئاي بولۇپ قالدى. تېخىچە ئۇمىد كۈتۈپ تۇرۇۋېتىپتىمەن. سەن يۇقىرى مەرتىۋىلىك شاھ بولغانلىقىڭ ئۈچۈن ئېھتىياتسىز سۆزلەرنى ئىزھار قىلىمىدىم. ۋەدىگە خىلاپلىق قىلماي، پەرىدىخانىغا بەرگەن **بولسا ئاخشى** بولاتتى. بۇنداق كىچىك تۇرۇشنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ئەگەر بەرمەيمەن دېسەڭ جاۋابىنى بەر. ئۇ چاغدا پېقىر ئۆز قىلىنۇلۇقىنى قىلىدۇ.

سام قەھرى غەزەپ بىلەن ئۆز سۆزىنى ئاشۇنداق تۈگەتتى.

چىن خاقانىنىڭ سامنى ئالدىغانلىقى

— سەۋەبى شۇكى، — دەپ جاۋاب بەردى خاقان، — مەن قورققانلىقىمدىن بەرمىگەنىدىم. ئەمدى ساڭا ئېيتماسلىقىنىڭ ئىلاجى يوق، ماڭا ناھايىتى قىيىن بىر ئىش دۇچ كېلىۋاتىدۇ. بۇ مۇشكۈل ئىشنىڭ كىمنىڭ قولىدا ھەل بولىدىغانلىقىنى بىلمەيمەن. بۇ ئىش پەقەت سەن شېر يۈرەك پالۋانىنىڭ قولىدىن كېلىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا بۇ ئىش ماڭا ناھايىتى قىيىن بولىدۇ. بۇ يېقىندا بىر دىيار بار بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر دەريا بار. دەريا ئىچىدە بىر ئارال بار. بۇ ئارالدا ئون مىڭ دۈشمان ماكان تۇتقان. بۇ دۈشمەنلىك باشلىقىنى نەھەڭگال دېگەن دەپ ئاتىشىدۇ. بۇ كۈنلەردە ئۇلارنىڭ پادىشاھى ئاشۇ نەھەڭگالدۇر. بۇ بەتبەخت پەرىدوختقا ئاشىق بولۇپ قاپتۇ، ھەر ئايدا بىر قېتىم كېلىدۇ. ئەگەر پەرىدوختنى كۆرمىسە ھەممىمىزگە ئامان بەرمەيدۇ. ئامالاج پەرىدوختنى ئۇنىڭغا قوشماسلىقىمىز. ئۇ ئاخشامدىن سەھەرگىچە دۈشمىنىڭ قېشىدا بولىدۇ. لېكىن ئۇنى بىزگە سالامەت تاپشۇرۇپ كېتىدۇ. ئەگەر پەرىدوختنى كۆيۈگە بەرمەي دۇق دېسەك، ئالەمنى ئاستىن-ئۈستۈن قىلىۋېتىدۇ. نەزمە:

كى دۈشە مەقسەدى ئۇشبۇ بانۇدادۇر،
بۇ بانۇغا زانۇ بەزانۇدادۇر.
ئەگەر لەھزەئى تاپماسا ماھنى،
چېكمەپ نالەئى تارتىبان ئاھنى.
كېلىپ خەلقى ئالەمنى ھەيران قىلىپ،
كېتۈر دەشت سەھرانى ۋەيران قىلىپ.
ئىشتىكەچ بۇ سۆزنى يەلى نامدار،
بولۇپ خەشەگمن دېدى: ئەي خاكسار،
ساڭا يوقمۇدۇر ئەقل بىرلە خىرەد،
كى سۆزنگە تۈرماس لەئىن تائەبەد.

— ئەگەر شاھنىڭ رۇخسىتى بولسا، — دېدى پالۋان، — ئول دۈشمەنىڭ ئۈستىگە بېسىپ بېرىپ، بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلاي، تامام ئۇرۇق ئەۋلادىنى قۇرۇتۇپ، بىتچىت قىلىۋېتەيكى، دۇنيادا نامۇ نىشانىنى كىشى بىلمەيدىغان بولسۇن.

قىيامەتكە تەگرۇ بەرى ئىنسۇ جان،
ساراي ئىچرەكى تاپماغاي نام نىشان.
نىشان قالماسۇن بارچە ئەۋلادىدىن،
ئۇرۇغۇ قاياش ھەمدە ئەھفادىدىن.

— قولۇڭدىن مۇنداغ ئىش كەلسە، — دېدى چىن خاقانى، — بارساڭ بار، نەھەڭگال دۈشە بىلەن جەڭ قىل. ئەگەر لەشكەر ياكى خەزىنە لازىم بولسا، قانچە ئالساڭ ئالغىن. ئىشقىلىپ ئاشۇ دۈشمەنلىكىنى ئۆزۈڭ قىلىۋېتىدۇ. نەزمە:

نىڭ ئىسمىنى جاھانىدىن پاك - پاكىز يوق قىلغىن. ئىنشائاللا سەن شىر يۈرەك پالۋان تۇپەيلى تۇرمۇشۇمىدىكى بۇ قىينىچىلىق يوقالسا ئەجەب ئەمەس. سەندىن باشقا ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشقۇدەك مەدەتكارىم يوق.

سام ئىمىنى نەرسىمان بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆڭلى بۇزۇلۇپ:

— مەن باراي ۋە ئۇنى ماكانىدىن قۇرۇتاي، — دېدى - دە، سەپ ئارىسىدىن قوپۇپ، ئۇچقۇر ئېتىغا مىنىپ، ئۆز بارگاھىغا كەلدى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى بويىچە قەلۇاد بىلەن قەلۇەش ۋە باشقا لەشكەر باشلىقلىرى بىر يولى ئاتلىرىغا مىنىشتى. ئۇلار بىرقانچىلىغان مەنزىل - ئۆتىكىلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ، بىر دەريانا يېتىپ بارغاندىن كېيىن جاھان پالۋان بۇ يەردە بىرنەچچە كۈن توختاپ تۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى. شۇ جەريانىدا دىۋىنىڭ تۇرغان يېرىدىن ئەھۋال ئىگىلىدى. دىۋە ماكان قىلغان ئارال دەريانىڭ خېلى ئىچكىرىسىدە ئىكەن، جاھان پالۋان بىرقانچىلىغان كىمىنى ئوزۇق بىلەن تولدۇردى. كۆپلىگەن جەسۇر پالۋانلارنى جەڭگە ئاتلاندۇردى. ئۇلار ئارال تەرەپكە قاراپ يول ئېلىپ، كېچە - كۈندۈز يۈرەتتى.

يۈرۈر ئېردى تىنماي سۇ ئۈزرە رەۋان،
«يۈرۈڭ تېز يېتەيلى» دېدى پەھلەۋان.

ئەلقىسسە، جاھان پالۋان بۇ ئارالغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن دىۋىلەر دەرھال نەھەڭگالغا خەۋەر يەتكۈزدى:

— بىر بۆلۈك ئادەملەر سەن بىلەن جەڭ قىلىش ئۈچۈن كېلىپتۇ. سەردارىنىڭ ئىسمى سام ئىمىنى نەرسىمان ئىكەن، جەمشىد ئۇرۇقىدىن بولۇپ، غايەت جەسۇر، زەبەردەست ئىكەن.

نەھەڭگال دىۋە بەش يۈز كىمە تەييارلاشقا بۇيرۇق قىلدى. دىۋىلەر بۇ كىمىلەرگە چۈشۈپ، سام بىلەن جەڭ قىلىش ئۈچۈن راۋان بولدى. بىر ھەپتە يۈرۈپ سامنىڭ لەشكىرىگە يېتىشتى.

بۇ تەرەپتىن پالۋان سام بىلەن دىۋىلەرنىڭ كىمىسىگە كۆز تىككەندى، ھەر بىر كىمىنىڭ ئىچىدە قىرىق - ئەللىك دىۋە بار ئىكەن. سامنىڭ لەشكەرلىرى بۇنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشتى. بۇلار پولات نەيزىلىرىنى قولىغا ئېلىپ تەييار بولۇپ تۇرۇشتى. بۇ لەشكەرلەر دىۋىلەرنىڭ يېقىن كەلگەن ھەربىر كىمىسىنى پارە - پارە قىلىۋېتەتتى، دىۋىلەر پالۋان سامنىڭ زەربىسىدىن قورقۇپ، ئارقىسىغا قاچاتتى. قېچىپ كەلگەن دىۋىلەر نەھەڭگال دىۋىگە ئەھۋالنى بايان قىلاتتى:

— ئەي شاھىم، بۇ ئادەمزاتلار بىلەن جەڭ قىلغۇدەك بىزدە مادار يوق، ئۇلارنىڭ شۇنداق زەبەردەست ئادەملىرى بارىكى، نەيزە بىلەن كىمىنى بىر زەربە بىلەن ئاغدۇرۇپ، قىرىق - ئەللىكىمزنى سۇغا غەرق قىلىپ ھالاك قىلدى. بىز نائىلاج قېچىپ كەلدۇق. بۇلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك ھېچكىم يوق. لۇقمنى ئۆزۈڭ ياخشى بىلىسەن. پەقەت سەنلا تاقابىل تۇرالايسەن.

نەھەڭگال دىۋە سام لەشكەرلىرىنىڭ تەرىپىنى ئىشتىپ بىلەنلا چېچىلىپ، ۋارقىراشقا باشلىغاندى، قېشىغا مىڭلىغا يېقىن دىۋە يىغىلدى. بۇيرۇق بويىچە بارچە دىۋىلەر تولۇق قوراللىنىپ، كىمىلەرگە چىقىپ ئولتۇرۇشتى. نەھەڭگال دىۋە

ئۆزى يالغۇز بىر كىمىگە ئولتۇردى.

ئازغىنا پۇرسەتتە دۇشمەنلىرىنىڭ كىمىسى پالۋانلارنىڭ كىمىسىگە يېقىن-لاشتى، نەھەڭگال دۇھە ئۇدۇل سام تەرەپ-كە راۋان بولدى. سام ئىبنى نەريمانمۇ كىمىسىنى دۇھە تەرىپىگە باشقۇردى، شۇنـ داق قىلىپ، بۇ ئىككى كىمە بىر ـ بىرىگە روبىررو بولدى. دۇشمەنلىك كىمىسى يېقىن كېلىش بىلەنلا جاھان پالۋان ئۇنى ئىككى پارە قىلىپ سۇغا چۆكتۈرۈۋەتتى. دەريانىڭ سۇيى دۇشمەنلىك كىندىكىگە كەل-دى. پالۋان سام دۇشمەنلىك بېشى بۇلۇتتىن ئاشقانلىقىنى كۆرۈپ، دەرھال قولىغا ئوقياسىنى ئالدى ـ دە، دۇشمەنلىك كۆزىگە قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتتى. دۇشمەنلىك كۆزى كور بولدى. يەنە بىر ئوق ئاتاي دېگۈدەك، دۇھە ۋارقىراپ:

ـ ئەي ئادەمزات ھەرگىز ئاتما! ـ دېدى.

ـ ئۇنداق بولسا، تۇۋا قىل! ـ دېدى پالۋان، ـ چىن خاقانىنىڭ ئىسمىنى ئىككىنچى ئاغزىڭغا ئالما، ئۇلار تەرەپكە بارما. بوپتۇ ساڭا ئامانلىق بېرەي.

ـ نە چىن خاقانىنى، نە پەرىدوختنى بىلمەيمەن، ـ دەپ قەسەم ئىچتى دۇھە، ـ بۇ ئىككى ئىسمىنى سەندىن ھازىر ئاڭلاۋاتىمەن. ئۇ قەستەن سېنى ساڭا قارشى جەڭگە ئەۋەتىپتۇر. چۈنكى ئۇ ئۆزىنى ۋە باشقا پالۋانلىرىنى ساڭا تەڭ قىلمايدۇ. ئۇ كالۋانىڭ سۆزىگە ئالدانما. قېشىمدىن نېرى بول، ساڭا ئازار بەرمە. ئۆز ۋەتىنىڭگە يان.

نەھەڭگال دۇھە سام ئىبنى نەريمانـ نى دەريانىڭ قىرغىقىغا ئاپىرىپ، قۇرۇقلۇقـ قا چىقىرىپ قويدى. بۇ يەردە نەھەڭگال چىن خاقانى تۇغرۇلۇق ئاڭلىغانلىرىنى سامغا بىر ـ بىر بايان قىلدى:

ـ مەن بىر دۇشمەن. ئۇ ئادەم ھەرـ قانچە چوڭ بولسىمۇ، مېنىڭ بىر چىمچىـ لىقىمغا تەڭ كەلمەيدۇ. ئۇ ئالدىن ئويلانـ غان مەسلىھەت بىلەن سېنى بۇ جەڭگە ئەۋەتىپتۇ. خۇدا ساڭا يار بولۇپ، مېنىڭ ئۇستۇمدىن زەپەر تاپتىڭ. ئۇنداق بولمـ غاندا ئادەم ئەۋلادى جەم بولۇپ، ساڭا نەيزە، تەبەر، خەنجەرلەرنى ئۇرغان بولسا ھەرگىز كار قىلماس ئىدى. سەن ھازىر قايتىپ كېتىۋاتسەن. ئەگەر ئىختىيار قىلـ ساڭ يارەم ئۈچۈن قانچىلىك دۇھە لازىم بولسا، مەن بېرەي. مېنى يارەمگە چاقىرساڭمۇ مەن باراي، ھەرقانداق خىزـ مىتىڭ بولسا بەجا كەلتۈرەي...

ـ ساڭا مەن موھتاج ئەمەسمەن، سېنىڭ ياردىمىڭگىمۇ ئېھتىياجىم يوق، ـ دېدى سام ئىبنى نەريمان، ـ ئىنشائاللا ئۆزۈم چىن شەھىرىگە بېرىپ، ئۇلارنى بىتچىت قىلىپ تاشلايمەن.

پالۋان سام دۇھە بىلەن ۋىدالاشـ تى. نەھەڭگال نۇرغۇن سوۋغاتلارنى دۇھـ لەرگە كۆتۈرتۈپ، سامغا تارتۇق قىلدى.

چىن خاقانىنىڭ يەنە بىر ھىيلىسى

ئەلقىسسە، جاھان پالۋان نەچچە كۈن يول يۈرۈپ، مەنزىل ـ ئۆتەڭلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ چىن شەھىرىگە يېتىپ كەلـ دى. كەچ بولۇپ، كۈن قارا پەردە ئىچـ

گە يوشۇرۇندى. بۇ كېچىه چىن خاقانى پالۋان سامنىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى ـ ده، يەنه بىر هىيله ـ مىكىرنى ئىشقا سېلىشقا كىرىشتى.

تاڭ يورۇپ، قۇياش ئابىنۇستەك قارا پەردە ئىچىدىن چىقىپ، شەرق تاغ لىرى ئۇستىدىن باش كۆتۈردى. جاهان يورۇدى. سام ئالدىراش ئاتلىنىپ چىن خاقانى هۇزۇرىغا كېتىۋاتاتتى، شەهەرگە يېقىن قالغاندا، توساتتىن شەهەر كوچىسىدىن يىغا ـ زارە، ناله ـ پىغان ئاۋازى كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدى. سام بىردىدىن سوردى:

— بۇ نېمە يىغا ـ زارە، شەهەردە بىرەر توپىلاڭ بولدىمۇ؟

— پادىشاهنىڭ كۆز نۇرى پەرىدوختىنىڭ روهىي قۇشى بۇ كېچە باغى ئىرەمدىگە پەرۋاز قىلدى، — دەپ جاۋاب بەردى بىرى، — بۇ تاۋۇت ئاشۇ قىزنىڭ تاۋۇتىدۇر.

سام يىراقتا كۆز تىكتى. قارىسا جىمى ئەمىرلەر، ۋەزىرلەر، يۈرت كاتتىلىرى، دۆلەت ئەمەلدارلىرى قارا كىيگەن بولۇپ، تاۋۇت ئالدىدا ئاه ـ ۋاه چېكىپ پىيادە كېلىۋاتاتتى. جاهان پالۋان بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئارغىماق ئېتىدىن ئۆزىنى تاشلاپ، خۇددىنى يوقاتقان هالدا تاۋۇت تەرەپكە يۈگۈردى. ئۇ تاۋۇتنىڭ ياغىچىنى خەلق قولىدىن ئېلىپ، پەرى يۈزلۈكنىڭ دىدارىنى كۆرەمكچى بولۇۋىدى، چىن خاقانى:

— نامەهرەمنىڭ كۆزى چۈشسە بولمايدۇ، — دېدى.

سام ئىمىنى نەرىمان ئائىلاج تاۋۇتتىن قولىنى ئارتتى. خالايىقا هەمراه يولۇپ، قەبرىستانلىققا باردى. مېيىت دەپنە قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن پادىشاه هەممە ئۇلۇغلار ۋە پالۋانلار بىلەن يانىدى. پالۋان سام هەممە كىيىملىرىنى ئوتقا يېقىپ، مەجنۇنلارچە تاغ تەرەپكە قاراپ يۈز تۇتتى. قەلۋاد بىلەن قەلۋەش ۋە بارچە لەشكەر توسۇۋالسىمۇ، ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىدى. سامنىڭ لەشكەرلىرى پەرىشان بولۇپ بارگاهلىرىغا يېنىپ كەتتى. «خۇدادىن بىزگە نېمە ئامىلار كېلەركىن، بۇ كۆك گۈمبەز يەنە قانداق هىيلىلەرنى كۆرسىتەركىن؟» دېيىشەتتى ئۇلار. نەزمە:

نەلەر كۆرسەتۈر بىزگە بۇ چەرخى دۇن؟
كېلىپ بەختىمىز سەربەسەر ۋاژگۇن.
ئۇمىد ئولكى، بۇ كۇن خۇدايى جەهان،
تەرەهھۇم قىلىپ، ئەيلەگەي شادمان.

ئەلقىسسە، پەرىدوختنىڭ ۋەزىرنىڭ ئۆيىدە يىنهان ساقلاشقانىدى، بىر كېنىزەك ئۆلگەن بولۇپ، ئۇنى پەرىدوخت دەپ تاۋۇتقا سېلىپ، مۇشۇنداق هىيله ـ مىكىرلەرنى ئىشقا سالغان.

ئابدۇلجىلىل تۇران كۇتۇبخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

نەشرىگە تەييارلىغۇچى: ھەسەن سېلىم

مۇھەررىردىن: تۇردۇش ئاخۇن كاتىپ غەربىي ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىللىرىدىن بىرى. ئۇ ئابدۇرېھىم نىزارى ۋە نوروز ئاخۇن كاتىپ زىيائى قاتارلىق نامايەندىلەر بىلەن زاماندىش بولۇپ ئۆتكەن.

غەربىينىڭ «بەھرام ـ دىلئارام» ۋە «كاسىپلار مۇنازىرىسى» ناملىق ئىككى پارچە ئەسىرى زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەن. غەربىي ئەسەرلىرىدە روشەن كۆرۈنۈپ تۇرغان بەدىئىي مۇۋەپپەقىيەتلەر ئۇنىڭ يەنە كۆپلىگەن ئەسەرلەرنى ئىجاد ئەتكەنلىكىنى قىياس قىلىشىمىزغا ئىمكان بېرىدۇ. جۈملىدىن، لېنىنگراد قول يازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان «نىزارى كۇللىياتى»نىڭ فوتو نۇسخىسى غەربىينىڭ ئىجادىي پائالىيىتى توغرىسىدا بىزنى يېڭى مەلۇماتلار بىلەن تەمىنلىدى.

مەزكۇر نۇسخىغا غەربىينىڭ يوقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى پارچە ئەسىرى كىرگۈزۈلۈشتىن تاشقىرى، شۇ نۇسخىنىڭ ھاشىيەسىگە شائىرنىڭ تەخەللۇسى بىلەن 41 پارچە غەزەل كۆچۈرۈلگەن. تەكشۈرۈپ كۆرۈشىمىزچە بۇ غەزەللەر مەشھۇر ئەزەربەيجان شائىرى مۇھەممەد سۇلايمان ئوغلى فۇزۇلىنىڭ غەزەللىرى ئىكەنلىكى مۇ- ئەييەنلەشتى. غەربىي بۇ غەزەللەرنى فۇزۇلى دىۋانىدىن تاللاپ ئالغان ۋە ئەسلى ۋەزن، قافىيە، رادىفىنى ئەينەن ساقلاپ قالغان ئاساستا ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇپ چىققان. ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇش جەريانىدا ئايرىم كۆبلىت، مىسرا ۋە سۆزلەرنى ئالماشتۇرۇش ئار- قىلىق غەزەللەرنىڭ مەزمۇنىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇشقا ۋە بېيىتىشقا تىرىشقان. غەربىينىڭ فۇزۇلى غەزەللىرىنى ئۇيغۇرچىلاشتۇرغاندىن كېيىن، «فۇزۇلى» دېگەن تەخەللۇس ئورنىغا ئۆز تەخەللۇسىنى ئالماشتۇرغانلىقىنى تەتقىق قىلىپ كۆرۈشكە ئەرزىيدۇ.

يېڭىدىن تېپىلغان بۇ غەزەللەر غەربىي ئەسەرلىرى ئۈستىدىكى تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشتا، شۇنىڭدەك ئۇنىڭ فۇزۇلى بىلەن بولغان ئەدەبىي مۇناسىۋەتلىرىنى تەتقىق قىلىشتا بەلگىلىك ئىلمىي قىممەتكە ئىگە. شۇ ۋەجىدىن بىز «غەربىي» تەخەل- لۇسى بىلەن كۆچۈرۈلگەن بۇ غەزەللەرنى تەتقىقاتچىلارنىڭ ۋە كەڭ كىتابخانلارنىڭ ھۇزۇرىغا تەقدىم قىلدۇق.

بۇ غەزەللەر لېنىنگراد قول يازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان «نىزارى كۇللىياتى»نىڭ فوتو نۇسخىسىغا ئاساسەن نەشرىگە تەييارلاندى.

* *

زىھى زاتىڭ نىھانۇ ئول نىھاندىن ماسۇا پەيدا،
بەھارى سۇنئۇڭە ئەۋزاج پەيدا، قەئر نا پەيدا.
جەھان ئەھلىغە تا ئەسرار ئىلمىڭ قالماغاي مەخفى،
قىلىپدۇر ھىكمەتىڭ كۇففار ئىچىندە ئەنبىيا پەيدا.
گەھى تۇفراغقە ئەيلەر ھىكمەتىڭ مىڭ مەھلىقا پىنھان،
گەھى سۇنئۇڭ قىلۇر تۇفراغدىن مىڭ مەھلىقا پەيدا.
دەمادەم ئەكس ئالۇر مىرئاتى ئالەم قەھرۇ لۇتفۇڭدىن،
نېدىنكىم گەھ كۇدۇرەت زاھىر ئەيلەر، گەھ سەفا پەيدا.
بەلەندۇ پەست ئالەم شاھىدى فەيزى ۋۇجۇدۇڭدا،
ئەمەس بىھۇدە بولماغلىقدا بۇ ئەرزۇ سەما پەيدا.
نىشانى شەفقەتىڭدۇركىم بولۇر ھەمدىڭ ئۇچۇن، يا رەب،
غەرىبى تىيرە تەبئىدىن كەلامى-جانغەزا پەيدا.

* *

پايى بەند ئولدۇم سەرى زۇلفى پەرىشانىڭ كۆرۇپ،
نۇتقدىن قالدىم لەبى لەئلى دۇر ئەفشانىڭ كۆرۇپ.
ئوتغە ياقتىم شەمئىدەك جانىم باقىپ رۇخسارىڭە،
ئاسمانغە دۇدى دىل چەكتىم خىرامانىڭ كۆرۇپ.
ئاقىتۇر ھەريان كۆزۇم ئەشك ئۆزرە باغرىم پارەسى،
جامەئى گۇلگۇن بىلە رەخش ئۆزرە جەۋلانىڭ كۆرۇپ.
ھەر زەمان كەچمەسكى دىل تىغىڭدىن ئولماس چاك ـ چاك،
ئاچىلۇر ھەر دەم تۇتۇلغان كۆڭلۇم ئىھسانىڭ كۆرۇپ.
بەندى غەم، زىندانى مىھنەت قەيدىدىن تاپسام خەلاس،
ئاھكىم، تۇشتۇم يەنە چاھى زەنەخدانىڭ كۆرۇپ.
ئەي غەرىبى، ئانچەكىم تۇتتۇڭ نىھان ھالى دىلىڭ،
ئاقىبەت فەھم ئەتتى ئەل چاكى گىرىبانىڭ كۆرۇپ.

* *

سەبا، ئەغيارىدىن پىنھان غەمىم يارىمغە ئىزھار ئەت،
خەبەرسىز يارنى ھالى خەرابىمدىن خەبەردار ئەت.
مېنى رەشك ئوتىغە پەرۋانەدەك، ئەي شەمئ، كۆيدۇرمە،

يېتەر خورشىد رۇخسارىڭ چەراغى بەزم ئەغيار ئەت.
كۆڭۈل غەم تۇنلەرىن تەنها كەچۈرمە ئىستەبەر ھەمدەم،
ئەجەل خابىدىن ئەفغانلار قىلىپ مەجنۇنى بىدار ئەت.
گىرىفتارى غەمى ئىشقىڭ بولۇپ ئازادەلىغ كۆردۇم،
غەمى ئىشقىڭ بىلە مۇندىن بەتەر، يا رەب، گىرىفتار ئەت.
چۇ يوق ئىشىق ئاتەشى بىر شۇئلە چەكسە تاقەتىڭ، ئەي نەي،
باش ئاغرىتمە، دەمى ئىشق ئۇرماغىل، كۆپ نالەئى زار ئەت.
غەرىبسى، قىلماغىل كۆپ فىكر دۇنيانىڭ مەئاشىدىن،
نە ۋەجھىلەكى بولسە كۇن كېچەر فىكر شەبى تار ئەت.

* *

بولۇر قەددىم دۇتا ئىشقىڭ يولىدا بىر بەلا كۆرگەچ،
تەرىق ئەھلىغە ئادەتدۇر تەۋازۇئ ئاشنا كۆرگەچ.
نىھان ئىشقىمنى مەئلۇم ئەتسە ئالەم دۇدى ئاھىمدىن،
ئەجەب يوقكىم گۇمانى گەنج ئېتەر خەلق ئەجدىھا كۆرگەچ.
غەمىڭ ھەرلەھزەكىم جانىم تىلەر، كۆڭلۇم قىلۇر ئەفغان،
بەئەينە ئۇيلەكىم فەرياد ئېتەر ئىتلەر گەدا كۆرگەچ.
مەنى مەھزۇنغە ئەل ھەم جەۋرى قىلماقدىن تۆكەر قانىم،
كىم ئەيلەر جەۋر مەنئىن، پادىشاھىم، سەن رەۋا كۆرگەچ.
غەرىبنى ياشۇر، ئەي رەشك، مەھۋەشلەر جەفاسىدىن،
كى مەھۋەشلەر قىلۇرلار مىڭ جەفا، بىر مۇبتەلا كۆرگەچ.

* *

كىرىپ مەيخانەغە مۇغبەچچە بىرلە كىمكى خۇ ئەيلەر،
بولاي كافىر ئەگەر جەننەتغە كىرمەك ئارزۇ ئەيلەر.
دەما ـ دەم قەترە ـ قەترە قان ياشىمدۇركىم چىقار كۆزدىن،
ۋە يا پەيكانلارىڭكىم ئاتەشى دىل ئانى سۇ ئەيلەر.
دېسەم: كىمدۇر فەرىشان ئەيلەگەن ئاشىقلار ئەھۋالىن،
سەبا زۇلفى پەرى رويۇم ئاچىپ ئايتۇركى: بۇ ئەيلەر.
ھەگەر دىۋانەدۇر سەۋدايى ئەبرۇسى بىلە زاھىد
باقىپ مېھراب ئىچىندە ئۆز ـ ئۆزىلە گۇفتىگۇ ئەيلەر.
غەرىبىي زۇلفىغە باغلاندى ئانداغ، خەستەھال ئولدى،
كى گويا زەئىف ئانى ھەم زۇلفىغە بىر تار مۇ ئەيلەر.

* *

خەتتى رۇخسارىڭ ئېتەر لۇتفده رەيهان بىله بەهس،
هۇسن سۇرەتده جەمالىڭ گۇلى خەندان بىله بەهس،
كويۇڭە زوهد ئېلى جەننەتنى مۇناسىب دېسەلەر،
نه مۇناسىب قىلايىن بىر نەچه نادان بىله بەهس.
قىلسه جان لەئل بىله فەيز يەتۇرمەڭ بەهسىن،
جانىبى لەئلىنى ـ تۇت، ئەي كۆڭۇل، ئەت جان بىله بەهس.
ۇەسفى هۇسنۇڭنى قىلۇر خەستە غەريبى، نه ئەجەب،
هۇسن ئارا ئەيلەسه خۇرشىدى دۇرەخشان بىله بەهس.

* *

مۇقەۋۋەس قاشلارىڭكىم ئوسمه بىرله رەڭ تۇتمىشلار،
قېلىچلاردۇركى كۆپ قان تۆكمەكىدىن زەڭ تۇتمىشلار.
قىلۇر تەغىير سۇرەت ئوسمەدىن تاراج ئېتەرلەر دىل،
بۇلانچى قاشلارىڭكىم رەسمىده نەيرەڭ تۇتمىشلار.
فەزايى ئۇمردىن گويا ئەمەسدۇر غۇنچەدەڭ ۇاقىف
كىشىكىم ئۆزنى دۇنيا شۇغلىدىن دىلتەڭ تۇتمىشلار.
سەهەر بۇلبۇللار ئەفغان ئەيلەمەس بەهۇدە گۇلشەندە،
غەريبى نالەئى دىلسوزغه ئاهەڭ تۇتمىشلار.

* *

شىفايى ۇەسلى قەدرىن هەجر ئارا بىمارلاردىن سور،
زىلالى زەۋق ـ شەۋقىن تەشنەئى دىيدارلاردىن سور.
كۆزى ياشلارىمڭ ئەهۋالىن نه بىلسۇن مەردۇمى غافىل،
كەۋاكىب سىررىنى شەب تا سەهەر بىدارلاردىن سور.
خەبەرسىز بولمه فەتتان كۆزلەرىڭ جەۋرىدىن، ئەي زالىم،
خەبەرسىز مەستلەر بىدادنى هۇشيارلاردىن سور.
غەمىڭدىن شەمئىدەڭ كۆيدۇم، سەبادىن سورمه ئەهۋالىم،
بۇ هالىمنى شەبى هىجراندا بولغان يارلاردىن سور.
مۇهەببەت لەززەتىدىن بەخەبەردۇر زاهىدى غافىل،
غەريبى، دەردى ئىشقىن دەردى ئىشقىڭ بارلاردىن سور.

* *

فىغانكبم باغرىمە ئول لاله رۇخ قان بولغانىن بىلمەس،
جىگەر پەرگالەسسىدە داغى پىنھان ئولغانىن بىلمەس.
پەرى رويۇم دىلىم جەمئ ئەيلەمەس رۇخسارى دەۋرىدە،
مەگەر زۇلفى كەبى ھالىم پەرىشان ئولغانىن بىلمەس.
قىلۇر تەقسىر ئېتىپ بىر لۇتف ھەر دەم كۆڭلۇم ئالماقدا،
ۋەفا رەسمىن بىلۇر دىشۇار، ئاسان ئولغانىن بىلمەس.
غەربىي خەستەنى دۇشمەن سۆزىدىن دوست جەۋر ئەيلەر،
ئىتاب ئەيلەر غەزەبدىن قۇلغە بۇھتان ئولغانىن بىلمەس.

* *

كۆڭۇلدە مىك غەمىم باردۇركى پىنھان ئەيلەمەك بولماس،
بۇ ھەم بىر غەمكى ئەل تەئنىدىن ئەفغان ئەيلەمەك بولماس.
نە مۇشكىل دەرد ئېرۇر ھەجرىگە يوق ئالەمدە دەرمانى،
نە مۇشكىل دەرد ئىمىش ئىشقىگە دەرمان ئەيلەمەك بولماس.
فەنا كويىغە كۆپ ئەزم ئەتمە، ئەي دىل چەكمە زەخمەتكىم،
بۇ تەدبىر ئەيلەمەكدىن دەقئ ھىجران ئەيلەمەك بولماس.
غەربىي، قەيدى ئالەم ئىچرە سەن دەم ئۇرمە ئىشقىدىن،
كەمالى جەھل ئىلە دەئۋانى ئىرفان ئەيلەمەك بولماس.

* *

قانىمنى تۆكسە خەنجەرىڭ ئول ئاستان ئىچرە،
ئول يەرگە مەن ئەسىركى، تۇپراغى قان ئىچرە.
ئەھلى زەمانە قانىغە كۆپ تەشنەدۇر زەمىن،
كىمنىڭ قانىنى تۆكسە فەلەك ئول زەمان ئىچرە.
مەي ئىچمەيىن ئاچىلماس ئىمىش بابى مەئرىفەت،
سەۋگەندلەر بۇ بابدا پىرى مۇغان ئىچرە.
غەمزەڭ ھەمىشە قان ئىچرە ئەل چەشمىدىن نىھان،
زاھىد كەبىكى بادەنى ئەلدىن نىھان ئىچرە.
مەيدىن ئەگەرچە تەۋبە بىرۇر ئەل غەزىبىغە،
ئەي يار، سەن قەدەھ تۇتار ئولساڭ رەۋان ئىچرە.

* *

ھېنى زىكر ئەتمەس ئەل ئەفسانەئى مەجنۇنغە مايىلدۇر،
نىچۇك ئوخشار ماڭا دەردى ئانىڭ، دەرمانغە قايىلدۇر.

بەيابانلاردە مەجنۇندىن غەمۇ دەردىم سۇئال ئەتمەك،
نەبىلسۇن بەھر ھالىن ئولكى مەنزىلگاھى ساھىلدۇر.
فىراق ئەييامى سېلابى سىرىشكىمدىن خەبەر تاپماس،
شەبى ھىجراندا ئاھۇ نالەشىمدىن يار غافىلدۇر.
.....

* *

يا رەب، ھەمىشە لۇتف ئىلە بول رەھنەما ماڭا،
كۆرسەتمە ئول يولىكى كىرەكمەس ساڭا، ماڭا.
قەتئ ئەيلە ئاشنالىغىم ئاندىنكى غەيرىدۇر،
رەھىم ئەيلە ئاشنالارىڭ ئەت ئاشنا ماڭا.
ئايدۇرمە كويۇڭ ئىچرە كۆزۈم خىرە، پايى لەڭ،
شەرئى ھەبىنىڭ ئەيلەگەسەن مۇقتەدا ماڭا.
ھەر نې ساڭا مۇراد ئىسە، ئولدۇر ماڭا مۇراد،
يوقتۇركى سەندىن ئۆزگە يەنە مۇددەئا ماڭا.
يوق مەندە بىر ئەمەل ساڭا شايىستە، ئاھ، ئەگەر
قىلغان گۇنەھگە ھۇيرۇسە [ئاخىر] جەزا ماڭا.
دىل ئىزتىراب خەۋف ۋەلى بار ئۇمىدكىم،
لۇتفۇڭ بېرۇر بىشارەتى ئەفۇ ئەتا ماڭا.
چاھى ھەۋادا قويمە غەرىبنى كۆپ ئەسىر،
يا رەب، ھىدايەت ئەيلە تەرىقى فەنا ماڭا.

* *

غەمدىن ئۆلدۈم دېمەدىم ھالى دىلى زار ساڭا،
ئەي گۈلى تازە، رەۋا كۆرمەدىم ئازار ساڭا.
ئىچ مەيى نابكى باغرىمدىن ئېتەي پارە كەباب،
ئاتەشى ئىشق ئارا ئۇششاق چېكىر خار ساڭا.
مەيى گۈلگۈندا ئەمەس نەرگىسى مەستىڭ ئەكسى،
قەدەھ ئولمىش كۆز ئاچىپ ئاشقى دىيدار ساڭا.
مەن گىرىفتارغە ئازادەلىغ ئولماس غەمدىن،
ھېچكىم ئولماسۇن، ئەي سەرۇ، گىرىفتار ساڭا.
لەئلى نابىڭ ھەۋەسىدىن چىكەردىم خۇن يولدى،
ئاھ، قان بولدى ياشىم، قىلمادى ئىزھار ساڭا.

باغ ئارا غۇنچەۋۇ گۈل دېمە، غەربىي تۆكمىش،
شەۋقدىن خۇنى دىلى دىيدەئى خۇنبار ساڭا.

* *

غەم دىياردىن ئەجەل پەيكى گۈزار ئەتمەس ماڭا،
يوق بىلسىپ باردىم مەگەركىم ئېيتىبار ئەتمەس ماڭا.
يار جەۋر ئەتمەسن، ماڭا، ئەغيار تەئنى قەتل ئېيتەر،
ۋاي، ئەغيار ئەيلەگەن ئېھسانىنى يار ئەتمەس ماڭا.
كۆيدۈرۈر ھەر لەھزە ئەيشىم رەختىنى ئاھىم ئوتى،
قايسى ناھەق زۇلمدۇركىم روزگار ئەتمەس ماڭا.
ئىشق زەۋقى خۇش ماڭا، تەركى نەسىھەت قىل رەفىق،
مەنكى تەرياكى ۋۇجۇدۇم، زەھر كار ئەتمەس ماڭا.
نەقد جان تاراج غەمدىن ئاسراماق دىشۋار ئېرۇر،
ئىشق تا سەڭگى مەلامەتدىن ھىسار ئەتمەس ماڭا.
لەئلى يادىدىن غەربىي كۆزلەرى راھى ئەدەم،
لەئل جان بەخشى ئەدەم نې ئاشكار ئەتمەس ماڭا.

* *

مېنىڭدەك ھېچكىم زارۇ پەرىشان ئولماسۇن، يا رەب،
ئەسرۇ دەردى ئىشقۇ داغى ھىجران ئولماسۇن، يا رەب.
.....
قىلىپ ئەندىشەسىن قەتلىمغە، مەن ھەم بۇدۇر ئەندىشم،
كى بۇ ئەندىشەدىن ئول مەھ پۇشەيمان ئولماسۇن، يا رەب.
جەفاۋۇ جەۋرىغە مۇئتاد ئەيلەرمەن دىلۇ جانىنى،
جەفاسىغە ھەدۇ جەۋرىغە پايان ئولماسۇن، يا رەب.
دېمەنكىم ئەدل يوقتۇر زۇلم كۆپ ھەرجان ئىلە ئولسە،
كۆڭۈل تەختىغە ئاندىن ئۆزگە سۇلتان ئولماسۇن، يا رەب.
غەربىي بولدى گەنجى ئافىيەت مەيخانە كۇنجىدە،
مۇبارەك مۇلكدۇر، ئول مۇلك ۋەيران ئولماسۇن، يا رەب.

* *

ئەلگە ئەيلەر بىسەبەب مەك ئىلتىفات ئول لۇش لەب،
ئىلتىفات ئەتمەس ماڭا مۇتلەق، نېدۇر بىلمەن سەبەب.

جەۋر ئولۇر ئادەت، غەزەب ۋەقتىكى ئادەتدۇر بۇ ئىش،
جەۋرىن ئاز ئەيلەر ماڭا، ئول ماھ چۇن ئەيلەر غەزەب.
جەۋرىنى كۆڭلۈم چېكەر كۆرگۈزگۈسى رۇخسارىنى،
كامى دىل كۆز تاپسە، لېبدىن دىل چېكەر رەنجۇ تەئەب.
يار بىداد ئەيلەمەس، ئۇششاق فەرياد ئەتمەيمىن،
ھەر نەچە روزى مۇقەددەر بولسە ۋاجىبدۇر تەلەب.
مۇتربا، چەكمە سۇرۇدۇڭنى، غەربى يىغلاتۇر،
سېلى ئەشكىم ئاقىتۇر گەر بولسە بىيناۋۇ تەرەف.

* *

ئەي، ناۋەكى غەمزەڭ سىپەرى سىنەئى ئەھباب،
زۇلفۇڭ خەمى ئەرباب ۋەفا سەيدىغە، قۇللاب.
مېھرابنى قاشىڭ خەمىغە ئوخشاتىبان ئەل،
ۋاجىب بۇ جەھەتدىن بەلەدۇر سەجدەئى مېھراب.
سۇبھ ئىچرە فەلەككە يېتەدۇر مەۋج سىرىشكىم،
غەرق ئەيلەدى ئەنجۇملارىنى سىل ئىلە گىرداب.
جەمئىيەت ئەسبابىغە كۆڭلۈڭنى بۇيۇرمە،
كىم تەفرىقەدۇر خاتىرى جەمئىيەتى ئەسباب.
چۇن ئاقىبەتى كارى ئەجەل زەھرىنى چەكمەك،
غەفلەتدە غەربى نەدۇرۇر مۇنچە شەكەر خاب.

* *

ئەي، غۇبارى قەدەمىڭ ئەرش يىرىن باشىغە تاج،
شەرەفى زاتىڭە ئۇ نامى مۇراتىب مېئراج.
خازىنى گەنجى شەفائەت سېنى قىلمىش ئىزىد،
ھېچكىم يوقكى ساڭا ئولمادى ئاخىر مۇھتاج.
ئەلگە تەقلىدى سۇلۇكۇڭدا يېتەر فەيزى نەجات،
ئائەتىڭ مۇئسىيەت ئەمرازىغە تەدبىرى ئىلاج.
مۇئتەھا شەرئىڭ ئىبرۇر بارچە رۇسۇل مەسلۇكى،
بەھر سەن سايىرى ئەرباب رىسالەت ئەمزاج.
ئاقىبەت خەۋفى غەربى دىلىنى چاك ئەتتى،
ئۇت ئولۇم دائىرەئى خەۋفدىن ئەتكىل ئىخراج.

* *

مۇنهەرىقدۇر، ساقىيا، ئەندۇھى دۇنيادىن مىزاج،
بادە تۇت، ئەندۇھۇ غەمگە مۇندىن ئۆزگە يوق ئىلاج.
فەقر مۇلكىدە مۇقىم ئولغىل گەر ئىستەرسەك كەمال،
سەلتەنەت تەرك ئەيلەگىلكىم ئاندا كۆپدۇر ئېھتىياج.
بىسەرۇپا ئولكى، تەختۇ تاجغە قەيد ئولماغىل،
كىم ئاياغقە بەند ئېرۇر تەختۇ بەلادۇر باشقە تاج.
كەسب تەجرىد ئىختىيار ئەتكىم دىمارى ئىشق ئارا،
فەقر بازاردا ئەسبابى فەنادىندۇر رەۋاج.
بىر پەرى زۇلفىن تۇتۇپ خالىدىن ئەتسە كامى دىل،
گويىيا چىن مۇلكىگ ئالدىگ بەندىدىن ئالدىگ خراج.
ئەي غەرىبى، مەن مەلامەت مۇلكىنىگ سۇلتانىمەن،
بەرقى ئاھىم تاجۇ زەر سىيمى سىرىشكىم تەختى ئاج.

* *

ئەي كۆڭۇل، ئول خەنجەرى مژگانىنى ئەيلەرسەن ھەۋەس،
جانغە قەسد ئەتتىگ بەقائى مۇردەدىن ئۇمىد كەس.
ھالى زارىمدىن سېنى فەريادىم ئاگاھ ئەيلەدى،
شۇكرى لىللاھ، ئولكى فەريادىم ماڭا فەرياد رەس.
بىر - بىرى ئۇستىگە سانچىلدى تەنىمدە ئوقلارىگ،
مۇرغى روھۇم قەيدىغە گويا ياسالدى بىر قەفەس.
تەئنەئى ئەھلى مەلامەتدىن نە غەم ئىشق ئەھلىغە،
شۇئلەنى دەق ئەيلەيەلگەيمۇ ھۇجۇمى خارۇخەس.
ئەي غەرىبى، گەر ساڭا جەمئىيەتى دىلدۇر مۇراد،
باغلا دىلدارىڭغە كۆڭلۇگ غەيرىدىن پەيۋەند كەس.

* *

ھۇبابى ئەشك ئارا جىسمىم خەلايىقدىن نىھان ئەتمىش،
غەمى ئىشقىگ مېنى ئالەمدە بىنامۇ نىشان ئەتمىش.
كۆتەرمىش خاكىدىن تۇغيانى ئەشكىم خار ئىلە خاشاك،
باشىم ئۆزرە مەلامەت قۇشلارىغە ئاشيان ئەتمىش.
بۇكۇپ مېھنەت يۇكى قەددىمنى، چىقمىشدۇر تەنىمدىن جان.

تەۋافى كويۇڭ ئەتمەك قەسدىغە تەييى مەكان ئەتمىش.
مەگەر تەركىبى ئىيسا گەردى خاكى دەرگەھىگدىندۇر،
كى چىقمىش خاكدىن، قەدر ئىلە ئەزمى ئاسمان ئەتمىش.
قادالغان ئوقلاريڭ گويا ئېرۇر جان باغىغە ئىشقىڭ،
بەلا سەرچەشمەسىدىن ھەر تەرەفى سۇلار رەۋان ئەتمىش.
غەرىبىنىڭ مىزاجى مۇنھەرىغدۇركىم بۇ كۇن ئاخشام،
مەگەر فۇرسەت تاپىپ بىر شەررى ھالىدىن بەيان ئەتمىش.

* *

تەشنەئى جامى ۋىسالىڭ ئابى ھەيۋان ئىستەمەس،
مايىلى موری خەتىڭ مۇلكى سۇلەيمان ئىستەمەس.
زۇلمەتى زۇلفۇڭ گىرىفتارى دەم ئۇرماس دەۋرىدىن،
تالىبى شەمئى رۇخۇڭ خۇرشىدى تابان ئىستەمەس.
ئەيلەمەس مەيلى بىھىشت ئەفتادە خاكى دەرگەھىڭ،
ساكىنى كۇنجى غەمىڭ سەيرى گۇلىستان ئىستەمەس.
جەۋرىدىن مەنئ ئەتمە ئاشىقىنىكى ئەينى لۇتف ئېرۇر،
دوست ئەسبابى كەمالى تاپسە نۇقسان ئىستەمەس.
ئىشق كۆڭلۇمنى يېقتىغاي دەپ، غەرىبى، غەم يېمە،
ھېچ سۇلتانكىم ئۆزىن مۇلكىنى ۋەيران ئەيلەمەس.

* *

بۇ جەھان تەختىگە مەغرۇر ئولماغىل ئول بىسەبات،
فەقر كويىدا مۇقىم ئولغىلكى تاپقايسەن نەجات.
سەبىت ئىتەلمەس لەبلەرىڭ ۋەسفىن تەمامى ئۇمر ئارا،
خىزر ھەيۋاندىن قەلەم، گەر تاپسە زۇلمەتدىن دۇۋات.
مەن گەدايىڭ، سەن غەنى، بەرگىل زەكاتى ھۇسنىكىم،
شەرئ ئىچىندە ھەم ماڭا ھەم ساڭا ۋاجىبى زەكات.
مەزھەرى ئاسارى قۇدرەتىدۇر ۋۇجۇدى كامىلىڭ،
فەيزى فىترەتىدىن غەرەزسەن، سەن تۇفەيلىڭ كائىنات.
ئىشق ئارا تۇشدۇڭ، غەرىبى، چەكمەدىڭ دۇنيا غەمىن،
ئىشق ئارا تۇشكەن تاپار دامى تەئەللۇقدىن نەجات.

* *

رۇزگارىم بولدى دەۋرانى فەلەكدىن ئىنقىلاب،
قان ئىچەر بولدۇم ئاياقىڭ ئۆزدى بەزمىدىن شەراب.

لەئلىك ئىنسان بادە بەھىس ئەتمىش زېھى گۇمراھلىغ،
ئولدى ۋاجىب ئەيلەمەك ئول بىسەدەبدىن ئىجتىناب.
شۇئلەئى ئاھىمدە كۆيدۇردۇم دىلى سەرگەشتەنى،
بىر ئوت ئولدۇم چەرخدەك گەردىدە ئولدى دىل كەباب.
كۆزگە پەيكانىك خەيالىدا ساچار ھەريان سىرىشك،
دۇرغە تولدۇرغان سەدەفدۇر قەترە ئاندا دۇرى ناب.
بولدى ئاھىم ماھى رۇخسارىغە ئانداغكىم بۇلۇت،
ئاھكىم، ئالماس جەمالىدىن ھەنۇز ئول مەھ نىقاب.
بولمادى ئول ئايغە رەۋشەن كۆيگەنىم ھىجران كۇنى،
تا سەھەر ـ شەب شەمئ ئۆرتەنسە نە بىلسۇن ئافتاب.
كىم ئەمەس مەندىن رەقىب ئازارى ئول ئاي كويىدە،
ئەي غەرىبى، جەننەت ئىچرە بار ئىكەن مۇنداغ ئەزاب.

* * *

رەفىقا، قىلماغىل ئەسباب جەمئ ئەيلەرگە نادانلىغ،
تەرىقى فەقر تۇتكىم، فەقر ئىبرۇر ئالەمدە سۇلتانلىغ.
مۇرادىك سەلتەنەت گەر بولسە، بىل نەفسىگە تابىئ سەن،
نە ھاسىل سەلتەنەت تەختىدە قىلماق بەندە فەرمانلىغ.
نېچۇك تالىئدۇرۇر ئالەمدە ئاغاز ئەتمەدىم بىر ئىش،
ئول ئىش ئەنجامىدىن تا قىلمادىم ئاخىر پۇشەيمانلىغ.
پەرىشانلىغدىن، ئەي خەلقى جەھان، خاتىرنى جەمئ ئەيلەك،
كى مەن جەمئ ئەيلەدىم ھەر يەردە بولسە بىر پەرىشانلىغ.
ماڭا ھەر زۇلمكىم ئول كافىر ئەيلەر، كىمسە مەنئ ئەتمەس،
غەرىبى كۇفر ئالۇرمۇ گەر دېسەم: يوقتۇر مۇسۇلمانلىغ.

* * *

شەۇق ئىنسان بارى جەھان چەككەن كىشى رەھمەت چېكەر،
ئەھلى شەۇق ئولدۇركى ئاندىن دامەنى ھىممەت چېكەر.
سەرۇ قامەتلەر، سۇمەن رۇخسارلار تۇپراغىدۇر،
ھەر سۇمەنكىم ئاچىلۇر، ھەر سەرۇكىم قامەت چېكەر.
كۇن چېكەر يەردىن فەلەككە رەھگۇزارىن گەردىنى،
تۇتىيا ئەتمەككە كۆكدىن يەرغىچە مىننەت چېكەر.
دىلنى خالى قىلسە زۇلغۇڭكىم خەيالى غەيرىدىن،

نې ئەجەب كەشق ئەھلى بىرلە ئۇمر ئارا خىلۋەت چېكەر.
ئەيكى، قىلدىك غەيرى بىرلە بەزم پىنھان گاھ - گاھ،
ئانى ياد ئەتكىم غەربىي ئاڭلاسە ھەسرەت چېكەر.

* * *

لەھزە - لەھزە لەبى يادىدا كېلور ئەفغانلار،
قەترە - قەترە ساچىلۇر دىدەلەرىمدىن قانلار.
قەترە - قەترە دېمە قاندۇركى چىقار چەشمەمدىن،
دەم - بەدەم كۆڭلۈم ئوتىدىن ئېرىگەن پەيكانلار،
قاشلارىڭ ياسىغە مەيل ئەتكەن ئۈچۈن ئىشق ئەھلى،
يەتكۈرۈر باشىغە غەمزە ئوقىدىن ئېھسانلار.
يار كويىدا دېمەك ئىتلەرى غەۋغا قىلادۇر،
كېچەلە قاقشالادۇر ئەھلى ۋەفادىن جانلار.
سورماغىل زۇھد ئېلىمدىن ئىشق يولىنىڭ رەسمىن،
نە بىلۇر ئەھلى خىرەدلەر رەۋىشى نادانلار.
ئاتلانىپ چىقسە جەھان خەيلىنى تاراج ئەتكەي،
بەلكى ئىسلام ئىلىمدىن ئولجالادى ئىمانلار.
يىغلا، بىچارە غەربىي، تىلەسەڭ ئەيشى ۋىسال،
ۋەسل زەۋقىدە گەدالىق قىلادۇر سۇلتانلار.

* * *

مېنىڭكىم بىرلەبى خەندان ئۈچۈن گىريانلىغىم باردۇر،
پەرىشان تۇررەسى دەۋرىدە سەرگەردانلىغىم باردۇر.
باشىم تەختىراۋاندۇر، تاجى زەرىن شۇئلەئى ئاھىم،
كورۈڭكىم دەۋلەتى ئىشق ئىچرە نې سۇلتانلىغىم باردۇر.
سىرىشكىم كۆر مېنىڭ، ئەي ئەبر، ئۆزۈڭدىنكىم خەيال ئەتمە،
ھەۋايى ئىشق ئارا يۇز سەنچە ئەشك ئەفشانلىغىم باردۇر.
يۇمۇلماس ئەشك تۇغيانىدا ئانسىز چەشمە خۇنبارىم،
خەيالى سۇرەتى جانانغە خۇش ھەيرانلىغىم باردۇر.
غەربىي، جامى مەي تەرك ئەيلەدىم زۇھد ئەھلى پەندىدىن،
تەفەككۇر ئەيلەيەم، بۇ ئىشدا كۆپ ھەيرانلىغىم باردۇر.

* * *

قىل سەبا، كۆڭلۈم پەرىشان ئولغانىن جانانغە ئەرز،
ھالىن ئايت، بۇ مۇلك ۋەيران ئولغانىن سۇلتانغە ئەرز.

بولغۇسى سۇرەت پەرەستلەردەك بارى سۇرەت پەرەست،
قىلسەلەر جەننەتدە تەسۋىرىڭ چېكسىپ غۇلمانغە ئەرز.
خەلق كۇفر ئەھلىغە ئىمان ئەرز ئېتەرمەن دەم - بەدەم،
كۇفر زۇلغۇڭ ئەيلەرەم كۆكسۈمداقى ئىمانغە ئەرز.
تەندە جانىم بىر پەرىنىڭدۇر، ئەمانەت ساقلارەم،
ئول زەماندىنكىم ئەمانەت قىلدىلار ئىنسانغە ئەرز.
ئەي غەربىي، ئاھۇ ئەشكىڭ ئەسرۇ پىنهان ئەيلەمە،
كۆڭلۈڭ ئىچرە ھەرنە باردۇر ئول گۇلى جەندانغە ئەرز.

* *

گەھ كۆزدە، گەھ كۆڭۈلدە خەدەڭگىڭ مەكان تۇتار،
قانلىغنى قايدە بولسە مۇقەررەركى قان تۇتار.
دىل چەكسە نې ئەجەب تەنۇجانىنى يولۇڭ ئارا،
خارۇخەس ئىلتەر ئاندا كى قۇش ئاشيان تۇتار.
خۇرشىد خىرمەنىغە ئۇرار شۇئلە - شۇئلە ئوت،
ئاسمكى لەھزە - لەھزە يولى ئاسمان تۇتار.
زىكر لەبدە زۇلغۇغە جان تاپدى دەست رۇس،
ئانىڭ كەبى فۇسۇن ئوقۇماقدىن پالان تۇتار.
مەيل ئەيلەسە، غەربىي، تاماشايى قامەتىمڭ،
كۆزدىن سىرىشك سەل يولىنى رەۋان تۇتار.

* *

دەھر ئەسبابىغە ھەرگىز قىلمە كۆڭلۈڭ ئىرتىبات،
سەن بىر ئەۋزارە مۇسافىرسەن، بۇ بىر ۋەيران رەبات.
ئەھلى ئىرفان بۇ جەھان كەيفىيەتىن تەھقىق ئېتەر،
كىم نىشاتىدىن يولۇر يۇز غەم، غەمىدىن يۇز نىشات.
ئىشق دەۋراني ماڭا تاپشۇردى مەجنۇن نەۋبەتىن،
ئىشق ئارا خالى ئەمەس ئەھلى ۋەفادىن بۇ بىسات.
بۇ چەمەندە غۇنچەلەر گۇللار سېنى مەغرۇر ئېتەر،
ئەي كۆڭۈل، ھەرگىز جەھان باغىغە بولمە ئىنبىسات.
ئەي غەربىي، ئەھلى دەۋران بىرلە ئۇمرۇڭ قىلمە سەرف،
بىۋەفادۇر ئەھلى دەۋران، ئوت تەرىقى ئېھتىيات.

* *

تەنسىده تىغى زەخمى چەشم خۇن ئەفشانغە ئوخشايدۇر،
قادالغان ئوقلارى دەۋرىده دۇر مژگانغە ئوخشايدۇر.
گۇداز ئەتكەن كۆڭۈلده ئىشق ئوتى پەيكانىنى كۆردۈم،
سەدەفده گەۋھەر ئولغان قەترەنى بارانغە ئوخشايدۇر.
شىكانى ئولغان دىلىم غەمزەڭ خەيالى مەنزىل ئەتمىشدۇر،
قاراقچىلار ياتاغى مەنزىلى ۋەيرانغە ئوخشايدۇر.
ھەياتى جاۋدان فەھم ئەيلەدىم لەئلىڭ خەيالىنى،
بۇزۇغ كۆڭلۈم ئارا ئول چەشمەنى ھەيۋانغە ئوخشايدۇر.
تەنسىدىن چەكمەگىل ئول قاشى يا پەيكانىنى، ئەي ئەھباب،
غەربىي جىسمى ئىچرە بىر ئوتى بىر جانغە ئوخشايدۇر.

* *

ئەي، غەمىڭ ئوقلارىغە سىنەنى ئەھباب ھەدەف،
مۇنتەزىر خەنجەرى مژگانىڭە جانلار سەف ـ سەف.
خاكى دەرگاھىغە ھەر سۇبھى سۇرەر كۇن يۇزىنى،
بۇ جەھەت بىرلە ئاڭا ھاسىل ئولۇپدۇر بۇ شەرەف.
ساڭا رەڭ ـ رەڭ كۆرۈنۇر مالـۇجەھان، بولمە غۇرۇر،
خاكدۇركىم ئانى گەھ لەئلى قىلۇر گاھى خەزەف.
سالدى دەريا غە سەبا خەنجەرى غەمزەڭ ۋەھمىن،
تىشىلىپ كۆكسى تۇكـەر دۇررىنى دەريا غە سەدەف.
جەھد قىلغىلكى غەربىي، تىلە مەقسەد يولىنى،
قىلماغىل جەھـل ئىلە ئەۋقاتى شەرىفىڭنى تەلەف.

* *

بەقا مۇلكىن تىلەرسەڭ فانى ئەت بارىڭنى دۇنيادەڭ،
جەھاندىن دامەنىڭ چەڭ ئافتابى ئالەم ئارادەڭ.
تەئەللۇق زۇلمەتىـن تەجرىد خۇرشىدىغە قىل مەتلەئ،
ئەگەر ئالەم ئارا كۇن كۆرمەڭ ئىستەرسەن مەسىھادەڭ.
كۆڭۇل ھەر سۇرەتى شىرىنغە بەرمە، ئىچ مەيى مەئنى،
ھەزەر قىل تاشغە تىشەڭ ئۇرماغىل فەرھادى شەيدادەڭ.
قىلىپ مەن كائىنات ئەسبابىنىڭ بارى تەماشاسىن،
نەدامەتسىز تـەنەئىنوم يوق، تەسەررۇفسىز تەماشادەڭ.
غەربىي قىلمە تەغيىرى تەبىئەت تىلسالار باغرىڭ،
قەرار ئەت ھەر ھەۋادىن بولمە شور ئەنگىز دەريادەڭ،

* *

مەقسەدىم بۇدۇركى جەۋلانىڭ كۆرۈپ بولسام ھەلاك،
گەردى نەئلى باد پايىڭ ئۇرسەلەر جىسم ئۇزرە خاك.
چۇن جەفا مۇئتاد مەن، بىلمەن نەدۇر جەۋرۇ جەفا،
بىلمەسە مېھرۇ ۋەفا رەسمىن، جەفا كاردىم نە باك.
ھەر كۇدۇرەتدىن مېنى پاك ئەتتى سېلى خۇنى دىل،
شۇكر لىللاھ، ئاتەشى ئىشقىڭ مېنى كۆيدۇردى پاك.
ئاھ، بىلمەن نەيلەيىم جانسىدە راھەت قالمادى،
كۆزلەرىم نەمناك، سىينەم چاك، كۆڭلۇم دەرد ناك.
مەست جان بەردى غەربىي، چەشم مەستىن ياد ئىتىپ،
قەبرە باشىغە ئېكىڭ، ئەھبابلار بىر نەچچە تاك.

* *

چەرخ ھەر ئاي باشىغە سالمىش قاشىڭدىن ھەر خەيال،
بۇ جەھەتدىندۇر ھەر ئاي باشىدە بولماق بىر ھىلال.
ماھى نەۋ بولمىش قاشىڭ سەۋداسىنىڭ سەرگەشتەسى،
گەردى ئالەمنى كېزەر ئەۋۋارەلەردەك ماھى سال.
دەرگەھىڭغە باشىنى سۈرمەك ئۇچۇن ماھى تەمام،
زەئفى ئىتىپ جىسمىنى كۇن-كۇندىن قىلۇر تەغىير ھال.
ھۇسنۇڭ ئالمىدا كەمال ئىزھارى كۇن قىلغانى ئۇچۇن،
بىر كۇن ئولماسكىم ئاڭا گەردۇن يەتۇرمەس بىر زەۋال.
قىلماغىل كۆزدىن نىھان خالىڭنى، ئەي مەھ، بۇ كېچە،
دۇدى ئاھىم بولماغاي تاڭلا قوياش ئۆيىغە خال.
ئەي غەربىي، ماھىدەك مەھۇ [ئەيلە] بارىڭنى تەمام،
گەر تىلەرسەن بولماق ئول خۇرشىد بىرلە ئىنتىقال.

* *

جەمالىڭ ھەسرەتىدىن باشىمە تۇن ئانچۇنان ئىۇردۇم،
كى تاڭ ئاتقۇنچە پەژمۇردە تەنىم تۇفراقغە تاپشۇردۇم.
پۇكۇلدى قەددىم، ئاھىم كۆككە يەتتى، ئەي كۆڭۇل، ۋەھم ئىەت،
بۇ ھىجران ئىچرە ئەشكىم سېلىنى باشىمدىن ئاشۇردۇم.
تەجەررۇد سەيرىدە سايەمدىن ئۆزگە يوقتۇرۇر ھەمرەھ،
ھەۋاۋۇ ئارزۇ تەرك ئەيلەدىم، كۆڭلۈمنى تىندۇردۇم.
ھەۋايى ئىشىق سەرگەردانى بولمىش گەردى بادىمكىم،
ساۋۇردۇم كۆككە، تۇفراغىنى مەن ھەر يەردە كىم تۇردۇم.

غەربىي، دەردى مۇھلىكدۇر، دېسەم، ئول ئاي ئىشەنمەيدۇر،
بەھمدۇللاھكى، جان بەرمەك تەرىقىلە ئىشەندۇردۇم.

* *

پۇنبەئى مەرھەمى داغ ئىچرە نەھاندۇر بەدەنىم،
گەر ھەيات ئولسە لىباسىم بۇدۇر، ئۆلسەم كەفەنىم.
جانىي جانان تىلەمىش بەرمەمەك ئولماس، ئەي دىل،
جان ئانىك سەدقەسىدۇر، ئىتلارىنىك خەستە تەنىم.
تەشتىلەر ئاھىم ئوتى شەھد لەبى شەۋقىدىن،
يوق ئەجەب زەنبۇر ئوتىدەك ئېسە بەيتۇل - ھەزەنىم.
بۇلبۇلى غەمزەدەمەن، باغى بەھارىم سەنسەن،
دەھەنىك، قەددۇ خۇيۇك، غۇنچەۋۇ سەرۋى - سەمەنىم.
ھەرزە ناز ئولمە، غەربىي، دېگەسەن كوچەئى يار،
ۋەتەنسىدۇر، ۋەتەنسىدۇر، ۋەتەنسىدۇر، ۋەتەنىم.

☆ ☆

نالەدىن بەند يەك قىلىپسەن، ئىشقىم ئاۋازىم بەلەند،
نالەئى تەرك ئەيلەمەسمەن گەر كېسىلسەم بەند - بەند.
ئاچىلۇر كۆڭلۈم نېچۈككىم گىرىەئى تەلخىم كۆرۈپ،
ئاچسا ئول گۈلرۇخ تەبەسسۇم بىرلە لەئلى نۇشخەند.
خاكى راھىڭدىن تەنسىنى ئايرايالماس سايەدەك،
ئەيلەسە گەردۇن قۇياشنىك ھەر شۇئائىن بىر كەمەند.
فەقر يولىدا ۋۇجۇدۇك خاك ئېتىپ بولغىل ئەدەم،
بۇ ھۇنەر كەسبىدە شايەد بولغاسەن سۇلتان پىسەند.
نائۇمىد ئولغىل، غەربىي، كامى دىل مۇمكىن ئەمەس،
نېگەكىم، ئول دىلرەبا بى دەرددۇر، سەن دەردمەند.

* * *

جىلۋە ئەيلەپ كىرسە گۈلشەن ئىچرە ئول رۇخسارگۈل،
كۆيدۇرۇر ھەيرەت ئوتىدىن رەڭگىنى ناچار گۈل.
كىمسە ئول گۈلبۇز خەيالىدىن چەمەندە خاب ئېتەر،
تا قىيامەت رەشكىدىن قىلغاي ئۆزىن بىدارگۈل.
شەمئىدەك بۇ نۇكتە رەۋشەندۇر ۋەفا بەزمى ئارا،
داغ زىبى گۈل نېچۈككىم زىنەتى دەستار گۈل.
تاتەفەس باردۇركى ئاسايىشتىن ئۇمىد ئەيلەمە،
سانجىلۇر بوغزىغە ئۆز بويى نېچۈككىم خار گۈل.
غۇنچەلەر لەئلىك خەيالىدىن ياقاسىن چاك ئېتەر،
ۋەرنە بۇ گۈلشەندە يوقتۇر بىر تەبەسسۇمدار گۈل.
شوخىيۇ نەشئۇ - نەما ئاخىر خىجالەت يەتكۈرۈر،
سەبزەسىن مژگانى بىدىلدەك قىلۇر سەرشار گۈل.

٥٠ جىلىسى

نەشىرگە تەييارلىغۇچىلار: ئىسرائىل يۇسۇپ، سۇلايمان يۇنۇس

شەھزادە بىر يولبارسغە ئۇچراغانى

قەربىي بىر يىل ئول تاغ ئىچرە قالدى،
كېتە بىلمەي ياماں داغ ئىچرە قالدى.
بولۇپ ھەيران قايان بارۇرنى بىلمەي،
ھەمان يىغلار قەدەم سالۇرنى بىلمەي.
ئۇلۇق تاغۇ بەھەيبەت باسەياسەت،
بولۇر تاغلاردا ھەم يۇز تۇرلۇك ئافەت.
كېلۇر ئەژدەرلەرۇ ئارسلانلار ئۇنى،
تەقى يولبارسلارۇ قاپلانلار ئۇنى.
دېدى: «بويۇن سۇنۇپدۇرمەن قەزاغە،
رىزا بىرىپدۇمەن ھۇكمى خۇداغە.»
چىقىپ ئولدى دېگەندە تاغ باشىغە،
سۇ بولۇپ تاشلار كۆزى ياشىغە.
قاراۋۇلدەك قارار تاغۇ تۇزىنى،
كۆرەر دەريا تۇبىدۇر يەر يۇزىنى.
ۋەلى بىر جايدۇركىم دەشتۇ سەھرا،
كى بولىماس ئاندا بىر بىھبۇدە پەيدا.
بۇ يان باقسە تېكىزدۇر ھېچ ئۇچى يوق،
ئەگەر چۆلگە كىرەي دېسە كۇچى يوق.
كېلۇر ھەر يانىدىن ئارسلانلار تاۋۇشى،
يىلانلار بىرلە قاپلانلار تاۋۇشى.
تەۋەككۇل قىلدىيۇ كىردى دەرەغە،

چىقار چىقماسدا ئۇچرادى بەلاغە.
كۆرەر ئالدىدا بىر يولبارس ناگاھ،
بۇلۇتدەك گۆكىرەدى ھەسرئولدى ئول شاھ.
بار ئىدى بىر تەبەر تىشەسى بارى،
ئىلىكدە زەڭگىلەرنىڭ يادكارى.
دېدى قاچقان بىلەن قۇتۇلسە بولماس،
باقىپ تۇرۇپ خاتۇندەك ئۆلسە بولماس.
يۇرۇر ئالدىغە توغرا شەھەنشاھ،
ئاچىپ ئاغزىنى چاچراپ تەبرەتىپ ئاھ.
خۇدانى ياد ئېتىپ ئول شاھى غازى،
ئۇچۇپ قوندى مەگەركىم شاھبازى.
تەبەر تىشە بىلەن ئۇردى ئېگەكىكە،
كېسىپ ئاغزىن ئۆتۈپ بويۇن سۆگەكتكە.
يىقىلدى ئالدىغە ھەيۋانى ھەربى،
تېكىپ شاھەزادەنىڭ دەستىيۇ زەربى.
كى مىرىخ ئافەرىن قىلدى ئىشىگە،
نە تىغ ئۇرماق، نە قان تۆكمەك كىشىگە.
ئانىڭ تىرىسىنى بىر تاسمە تىلدى،
ئۆزۈن چۇستۇ مىيان يەر بەستە قىلدى.
يۇرۇدى نەچچە كۈن بۇ دەشتى چۆلدە،
قۇش ئۇچماس بىر قۇلە، توزدەۋۇ يولدە.

* بېشى ئۆتكەن ساندا

يۇرۇردى چۈستۇ چابۇك چىقتى تاغدىن،
كۆتەردى مۈەلەرنى مىسلى باغدىن.
يۇرۇ يۈمشاق ئاياغلارى ئۇيۇلۇپ،
تەقى نازۇك تاپانلارى سۇيۇلۇپ.
ياڭى ئايدەك بولۇپ ئىچكە پۈكۈلۈپ،
يۇرۇر يىغلاپ كۆزىدىن دۇرنى تۆكۈپ.
ئاياقچى كۆز ياشىدۇر، ھەمدەمى ئاھ،
ھەمىشە دەركى، يا ئەللاھۇ مەۋلاھ.
مېنىڭ ھالىمنى ئۆزگە سەن بىلۈرسەن،
نەكىم تەقدىر قىلساڭ سەن قىلۇرسەن.
كەل، ئەي ساقى، كەتۈرگىل بادەئى نار،
رىۋايەت قىلدى راۋىئى خۇش ئەخبار.
دېدى راۋى ئىشتىكىل خۇش خەبەرنى،
ۋەلى كۆرسەتمەگەي تەكرى زەرەرنى.
قىلىپ مەنزىل ـ مەراھىللار بەسى تەي،
نە بىزگە يەتكۈزۈر ئول سانىئى ھەي.
كۆرۈندى ئالدىدا بىر بىيشە ناگەھ،
يۇرۇپ جان ھەۋلىدە يەتتى شەھەنشەھ.
كى چىقتى بىيشەنىڭ ئالدىغە ئولدەم،
كۆرەر ئالدىدا بىر مەيدانى خۇررەم.
ياقىن تۇشۇپدۇرۇر دەريا لەبىندە،
ئاقار ـ قاينار تېگىز ئانىڭ تۇبىدە.
تەفەررۇج قىلسا جانۇەر ئونى كەلمەس،
تەفەھھۇس قىلسە [كۆزگە] ھېچ كۆرۈنمەس.
چۇ قۇۋۋەت يوق ئىدى بىر زەررە تەندە،
يېتمەپ بىيشە ئۇزە ئولتۇردى ئاندە.
دېدى: «مۇندا بەشەر ئىرمەس يېرىدۇر،
ئەگەر يوقتۇر پەرى دىۋەنىڭ يېرىدۇر،
ئانىڭ ئىشكىنى كۆردىمۇ كۇشادە،
خۇدا دەپ كىردى ئاندا شاھزادە.
كۆرۈڭ شەھزادەنى شىرانە كىردى،
كى باش ئويناغالى مەردانە كىردى.
كۆرەركىم چار باغى خۇب رەئنا،
نە تۈرلۈك مۈەلەر بار ئاندا پەيدا.
ئاچىلىپ گۈللارۇ نازۇك چېچەكلەر،
كى چولغاشىپ نىھالى ئۇز چېچەكلەر
يۇرۇبان سەير قىلدى ھېچ خان يوق،
بەسى رەئنا چەمەن دۇررى جەھان يوق،
تەقى ئوتراسىدا بىر كۇشك ئالىي،
مۇنەققەش ھۇجرەلەردۇر بارچە خالى.
كى ناگەھ چىقتى بىر شىرى تىلىسمى،
ئوقۇدى شەھ خۇدانىڭ بۇزۇرگ ئىسمى.
باھادۇرشاھ قاچىماي ئۇترۇ تۇردى،
خۇدانى ياد ئېتىپ باشىغە ئۇردى.
كېسىلدى شىر باشى يەرگە تۇشتى،
ئانىڭ تەزۇرو مىكىرى كۆككە ئۇچتى.
كۆرەركىم كاغەزۇ بىر پارە سېھرىش،
قىلىپ تەزۇىر ئىلە دۇەلەر ئاڭا رىش.
كى كۆڭلىن تىندۇرۇپ كىردى شەھەنشاھ،
ئەجايىب مەنزىل خۇش كۆردى ئول شاھ.
ھەۋەس بىرلە ياساپدۇرلاركى بىر ئەۋ،
ھەرەم قىلغان ئىمىش ئانى شەھى دۇۋ.
سالىپتۇر ئىشكىگە قۇفلىگە ئالتۇن،
كى مۇنداق يەرگە كەلدى شاھ مەجنۇن،
كىلىدى يوق ئانىڭ قوفلىنى ئاچقاي،
نەدۇر بۇ ئۇي ئىچىندە ئانى بىلگەي.
سۇغۇردى شەمشىرىن قۇفلىنى ئۇردى،
ئىشىكىن ئاچىيان ئول ئۇيگە كىردى.
لەتىف ئۇي كۆردى لەئلۇ جەۋھەر ئاندا،
نەكىم قىيمەت باھالىق گەۋھەر ئاندا،
تەقى ئوتراسىدا بىر كۇشىك ئۇرغان،
تۇبىدە بىر مۇرەسسەئ تەخت قويغان.
نە كۆردى شاھ ئول ئۇيدە ئىشتىكىل،
قۇلاق سالۇ فەراغەت قىل فەرەھ قىل.
كى تەخت ئۆزرە ياتىپدۇر بىر نېمەرسە،
كى شەھ كۆرگەن ئەمەس مۇنداغ كىممەرسە.
ئالىپ شاھ چادىرىنى ئاچتى يۇزىن،
كۆرەر بىر نازەنىنۇ جانى شىرىن.
پايتمدۇر تەخت ئۇزە بىر ماھ فارە،
يۇزىن كۆرگەچ ياقاسىن قىلدى فارە.
كى يەئنى بۇ تىرىك بولسا قۇپاردى،

مېنى كۆرۈپ تەقى يۇزىن ياپاردى،
ئەگەر ئۆلۈك دېسە ئاندا نەفەس بار،
ۋەلى توتىسى ئالدىدا قەفەس بار.
يىلاندەك پىچ ئۇرۇپ ساچى يانمىدە،
كى جانى بار ھەرەكەت يوق تەنمىدە.
باشى ئۇستونىدە بىرلەۋھى ئالتۇن،
بەسى قىلغان بۇ تەختەغە جىگەرخۇن.
دېدى كۆپ تۇرماغىم ھىكمەتدىن ئېرمەس،
بۇ تەختە قالسە ھەم دەۋلەتتىن ئېرمەس،
بارىپ بۇ تەختەنى ئىلكىگە ئالدى،
تەقى بىر پارەدۇر قويىنىغە سالدى،
ئالىپ چىقتى ئىشىككە لەھزە توزدى،
بۇ قىز ئۆينىڭ ئىچىدە ئەتسە ئۆردى.
چۇ باقسە ئولتۇرۇپدۇر نازەنىنى،
يانىپ كىردى ساغىنىدى ئۇيقۇسىنى.
يانا تەختە بولۇپ باردى ئۆزىدىن،
كۆزى يۇمدى تەقى قالدى سۆزىدىن.
تەفەھھۇس قىلدى بۇ لەۋھ ئىچرەدۇر بەندە،
قىلىپدۇرلار ئانىڭ ئۇيقۇسىنى بەندە.
بۇ كەز تەختەنى ئاتتى تاشقارى شاھ،
قويۇپ ئولتۇردى تەخت ئۇستىدە ئول ماھ.
سەلام ئايدى تەۋازۇ بىرلە سۇلتان،
يۇزىگە باقتىيۇ شاھ بولدى ھەيران.
دېدى: «يارا، پەرى، يا ئادەمىسەن،
كى مۇنداق يەردە دىۋانىڭ ھەمدەمى سەن؟
بولۇپ ھەيران بۇ قىز ھەم دېدى ئولدەم:
«كىلە بىلىمەس پەرى ھازىرگە ئادەم.
دېدىكىم: «ئەي يىگىت، سۆزلە نە جانسەن،
مەرگەر مەئلۇم ئېرۇر دىلگىرجان سەن.
ئايىتتى شاھ ئەۋۋەل دەي بارى سەن،
بەشەر سەنسەن چۇ يا شاھى پەرىسەن.»
قىز ئايتۇر: «ھەۋل قىلما ئادەمىمەن،
زەرۇرەتدىنىكى بۇ دىۋ ھەمدەمىمەن.
ئۇرۇپ يىغلاپ كۆرۈشتى ئىككىلەسى،
ۋەلى قورقارکى كەلىمەگەي ئىگەسى.
دېدى شەھزادە: «مەندەك زار ئىكەنسەن،
فىرا ئىلكىدە ھەم ئەفگار ئىكەنسەن.
نەدۇر ھالىڭ ماڭا دېگىل سەراسەر،
كى بۇلغايمۇ ماڭا دەردىڭ بەرابەر.
ئاتىڭ ھەم نەدۇرۇر قايدىن بولۇرسەن،
سەبەب نېدۇر كېلىپ مۇندا يۇرۇرسەن؟»
قىز ئايتۇر: «كىمسەن ئەۋۋەل سۆزلە ھالىڭ،
ئىشتەيكىم نەدۇر بۇ مۇژدە فالىڭ.»
دېدى شەھزادەكىم: «قىسسە ئۇزۇندۇر،
كى دىۋنىڭ ئالدىدا ئادەم زەبۇندۇر.
غەرەز قورقۇنچ ئەمەستۇر كەتمەي ئۆلسەم،
بولۇر ئەرمان خەبەرئىشتىمەي ئۆلسەم.»
دېدى قىز: «دىۋ يانا ئۇچ كۈندە كېلۇر،
كېلىپ ياخشى يامان ھالىمنى بىلۇر.
ئۇرار ئۇچ كۈن تەقى ئەۋۋارە بولۇر،
كېلۇر مىنادى يەتتە كۈندە كېلۇر.
مېنى ئول بەند ئېتىپتۇ ھېچ بىلمەن،
ياتىپمەن ئىشتۇرەم، سۆزلەيەلمەن.
بىلۇرمەن ھەم ئانىڭ كېلۇر كۈنىنى،
قويارمەن ئىشىتىپ ئانىڭ ئۇنىنى.
چۇ ئون بىر يىل بولۇپدۇركىم مەنى زار،
بۇ ھال بىرلە كېچەكۈندۈز گىرىفتار.»

شەھزادە ئۆز ھالىنى مەلىكەغە ئايتقانى

ئىشىتىپ ئېرسە قىزنىڭ سۆزىنى شاھ،
ئىچى كۆيۈپ يىلاندەك ئۇردى بىر ئاھ.
دېدى: «ئەمدى مېنىڭ ھالىم ئىشىتكىل،
غەلەت ئېرمەسدۇر، ئەي جانىمكى، پۇتكىل.
ئاتامنىڭ ئاتى ئاسىم ئىمىنى غۇفران،
ئېرۇر ئول مىسر ئىقلىمىدا سۇلتان،
مېنىڭ ئاتىم تۇرۇر سەيفۇل - مەلىك بىمىل،
ئىشىتىڭ ھالىمە ياخشى سۇلۇك قىل.

كى مىسر ئىقلىمىنىڭ شەھزادەسىمەن،
كى بىر سۇرەت كۆرۈپ دىلدارەسىمەن.
كۆيەر ئوتقا سالسپ ئول جانلىقمىنى،
قۇلى بولدۇم قويۇپ سۇلتانلىقمىنى.
ئاتى بەدئۇل ـ جەمالۇ بىنتى شەھبال،
يېرى ئانىڭ ئىرەم باغى بۇدۇر ھال.
ئىكى يىل مىسر ئىچىندە زار بولدۇم،
دەۋا تاپما بەسى ئەفگار بولدۇم.
مىنىڭ ئۈچۈن تەمام ئىقلىمى بەر ھەم،
بولۇپ ئېردى تەمامى مىسر دەرغەم.
ئاتام قىلدى ئەساسى پادىشاھى،
ياساپ تۆرت يۈز كىمسە يۈز مىڭ سىپاھى
قوشۇپ بەردى ماڭا بىچارە بولدى،
مىنىڭ ئۈچۈن بارى ئەۋۋارە بولدى
تۇشۇپ باشىمە ئوتدەك ئۇشبۇ سەۋدا،
يولۇم بولدىكى بۇ خۇنخار دەريا.
قوپۇپ توپان چاقىلىپ رەئدە ھەم بەرق،
ئوشۇل خەلقۇ ئەساسۇ بولدىلا غەرق.
كوكەلداشىم بار ئېردى سائىد ئاتلىغ،
ئارامىزدا يوق ئېردى ھېچ ياتلىغ.
ئاتاسى ئېردى ئاتامنىڭ ۋەزىرى،
ئۆزى ئېردى بۇ كۆڭلۈم دەستگىرى.
ئەگەر كۆرمەسەم ئېردى بىر زەمانى،
كۆيەر ئېردىم يانا كۆرگۈنچە ئانى.
ئون ئىككى يىل مىسر ئىچىندە زار بولدۇم،
بۇرۇن سۇلتان ئىدىم، ئەمدى گەدامەن.
بۇ غۇربەت كويىدا بەس مۇبتەلامەن،
يۇرۇپ يالغۇز گىرىفتارى بەلامەن.
قويۇپ ئېردى بەدىئىم كۆكسۈمە داغ،
يەنە سائىد قويۇپ داغ ئۈستىدە داغ.
ئەگەر كۆرسەم ئىدى بەدئۇل ـ جەمالىم،
كۆتەرۈرمەن ئۆگۈن بارچە خەيالىم.
بۇساغاسىن ئانىڭكىم تەخت دەرمەن،
قۇلى بولسام زەھى خۇش بەخت دەرمەن.»
نە ئىش تۇشكەنلەرى دېدى سەراسەر،
ئىشتىپ يىغلادى قىز ھەم بەرابەر.

بەدئۇل ـ جەمالنىڭ ئاتىنى ئىشتىپ قىز فەرياد قىلغانى

بەدئىمنىڭ ئاتىنى قىز ئىشتىتى،
ياقاسىن چاك ئېتىپ فەرياد ئەتتى.
ئاتىنى ئىشتىپ يىغلادى بىسيار،
ئانىڭ بىرلە تەقى بۇ ئاشقى زار.
دېدى قىزكىم: «ئىكەۋلەن بىر ئىمىلداش،
ئىبرۇرمىز بىر كەچە تۇغقانۇ تەك ياش.
بۇ ئون بىر يىل ئېرۇر ئايرىلغالى مەن،
ھىيلە يوقتۇر نېتەيىن بارغالى مەن،
ئانىڭ ھەجرىدە كۆيەر جىسمۇ جانىم،
قاراڭغۇدۇر فىراقىدا جەھانىم.
نەچە يىللار ئانىڭ بىرلە بېتىشكەن،
ئانا سۈتى ئانىڭ بىرلە ئىمىشكەن،
كىم ئول مەندىن خەبەر بىلمەي يۇرۇر ھېچ،
مېنى قويماس ئىدى مۇندا ئۇلار ھېچ.
ئەگەر ئۇچراساڭ ئېردى ئاندا بىزگە،
كى يەتكۈرەر ئىدىم مەقسۇدۇڭىزگە.
نېتەيىن نەيلەيىن بىچارەدۇرمەن،
ئۆزۈمنىڭ ئىلمىدىن ئەۋۋارەدۇرمەن.»
ئىشتىكەچ دىلبەرنىڭ سۆزىنى شاھ،
سۆيۈنۈپ دەرد بىرلە ئۇردى بىر ئاھ.
دېدى: «يا رەب! نە خۇش ئەخبار ئىشتتىم،
تۇشۇمدۇر يا ئوڭۇم دەۋلەتغە يەتتىم.
قويۇپ سۆزىن ئايانغىنە دېدى زار:
«ئايتغىل ئۇشبۇ سۆزىنى ئەي ۋەفادار.
ئۆزۈڭ بىرلە ھەزىن جانىم ئاۋۇندى،
سۆزۈڭ بىرلە غەمىن كۆڭلۈم سۆيۈندى.
ئىنانمانكىم ماڭا بولغاي بۇ تالىئ،
مۇنەججىم بىلمەدى بولغاي بۇ ۋاقىئ.

بۇ سۆزۈك چىنمۇدۇر دېدىك ماڭا سەن،
نە تۇرلۈك ھەسەتسىن بولدۇك ماڭا سەن.
مۇھەببەت يىلدى كېلەدۇر ئۆزۈڭدىن،
كى دەۋلەت ۋەسىغىن ئىشتىتىم سۆزۈڭدىن.
ئايتقىل ئۇشبۇ سۆزنى بىنھايەت،
چىن ئايتقىل چىنمۇدۇر ئۇشبۇ ھېكايەت؟»
دېدى قىزكىم: «قۇلاق تۇت ئايتايىن مەن،
سۆزۈمنى ياخشى تىڭلا ـ ئاڭلاغىن سەن.
كى شايەد تۇشكەسەن ئول سارىلارغە،
دېگەيسەن بۇ خەبەر ئانداغىلارغە.
ئاتام ئاتى بەدىئول ـ مەلىك، بىلگىل،
ئېرۇر تەخت ئىگەسى شاھى سەرەندىل.
تەقى بىر ئىنىسى تاجۇل ـ مۇلۇك ئول،
قىلۇر بارچە بىلەن ياخشى سۇلۇك ئول.
ئانىڭدۇر پايتەختى شەھرى سەڭگىن،
ئۇرۇر شەھرى لەتىفۇ بەسكى رەڭگىن.
بۇ ئالەمدە تىرىك بولساڭ بارۇرسەن،
ئەگەر مەندىن خەبەر دېسەڭ بارۇرسەن.
مېنىڭ ئاتىم مەلىكە بۇ جەھاندا،
ئۆزۈم مۇندا ۋەلىي كۆڭلۈمدۇر ئاندا.
ساغىنۇرمەن بەدىئىنى ھەمىشە،
زەرۇرەتدىن قىلىپمەن سەبر پىشە.
مەن ئايتاي ئەمدى سۆت ئەمگەن سەبەبنى،
ئىشىت تەھقىق ئېرۇر قويمە تەلەبنى.
ئوشۇل كۈنكىم ئانام ھەملى يېتىپدۇر،
كى توي ئەتمەك ياراغىنى ئىتىپدۇر.
كى باردۇر چار باغى مىسل ئىرەمزار،
لەتافەتلىك چەمەندۇر باغى گۈلزار.
بەدىئىنىڭ ئاناسى كەلگەن ئىكەن،
مۇنۇڭدەك ياخشى مەنزىل كۆزگەن ئىكەن.
ئانىڭ ھەملى يېتىپ ئىكەن ئۇشۇندە،
بەدىئىنى تۇغۇرغان ئېرمىش ئاندە.
ئانام ئاندا قىلىپ تويى ھەشەملەر،
مۇئەتتەرلەر قىلىپ تىكىپ ئەلەملەر.
نەچە كۈن ئول ھەم ئاندا ئولتۇرۇپدۇر،
بۇلارنىڭ تويىنى كۆرۈپ تۇرۇپدۇر.
قىلىپ تويىنى ئەداۋۇ ئول ھەشەمنى،
ۋىدائ ئەلگە بېرىپ يېغىپ ئەلەمنى.
ئانام قالغان ئىمىشن ئاق ئۆيده خىلۋەت،
كىرىپدۇر ئالدىغە بىر خوبى ئەۋرەت.
كۆرۈشۈپ، سورۇشۇپ ياخشى بىلىشىپ،
بىرى بىرىسىنى تەھقىق قىلىشىپ.
مېنىڭ يۈزۈمنى ئول ئاچىپ كۆرۈپدۇر،
ماڭا مېھرى كېلىپ ئول ئېمىزىپدۇر.
ئانام دەپدۇركى سۆت بەردىڭ قىزىمغە،
كى مەن ھەم سۆت بېرەي سېنىڭ قىزىڭغە.
چىنار ئۇستىدە بىر جىنغە بۇيۇرمىش،
كى بىر ياقۇتدىن بۆشۈك تېشۇرمىش.
كى بولغاي بىر ـ بىرى بىرلە ئىملىداش،
ئۇلارنى دېسە ھەم بولغاي قارىنداش.
ئانام ئاچىپ كۆرۈپدۇر گۈل يۈزىنى،
سۆيۈپ جان بىرلە ئېمىزىپ قىزىنى.
ئانام دەپدۇركى، ئەي شاھى پەرىزاد،
قىلۇرمەن بۇ بەدىئىنى بەسى ياد.
كۆرەي دېسەم تاپا بىلمەن، نە قىلاي،
ئىرەم باغى قايانداۇر، مەن نە بىلەي.
قىلىپدۇر شەرت ئانام بىرلە پەرىزاد،
چىن ئايتۇرمەن مۇنى ئەي ئادەمزاد.
كى ھەر ئۇچ ئايدا بىر سىزگە يېتىپ بەردەي،
كېلىپ سىزنى ئۆزى ئول مۇندا كۆرگەي.
بەھەللىكلەر بىلە كېتىپدۇر ئاندىن،
بولۇپ بىر سۆت ھەقى ئوشۇل زەماندىن.
ئۇچ ئاي بولسە كېلىپ بىزنى كۆرەر ئول،
نەچە كۈنلەر ئوشۇل باغدا تۇرار ئول.
نەچە يىللار ئانىڭ بىرلە فەراغەت،
قىلۇر ئېردۇك ئوشۇل مەنزىلدە راھەت.
مەن ئايرىلغالى ئاندىن ئونۇ بىر يىل،
تەقى يۈز ئانچە بولدى ھۇسن بىلكىل.
ئەگەر دىيدارىنى مەن كۆرگەي ئېردىم،
مەقسۇدۇڭغە سېنى يەتكۈرگەي ئېردىم.

خۇدا بەرگەن مۇرادىڭنى، ئايا شاھ،
ياكى مىسر ئېلىگە سەن بولغاسەن شاھ.
مەنى بىچارە بولۇپمەن گىرىپتار،
بۇ دىۋنىڭ ئىلكىدە ئۆلگۈمدۇرۇر زار.»
مەلىكزادە ئىشىتىپ باردى ئۆزدىن،
ياغىرقانىن ئاقمۇنچ ئىككى كۆزدىن.

ياكى يىغلاپ دېدىكىم: «ئەي مەلىكە،
نەچۈك تۇشتۇڭ بۇ دىۋگە ئەي جانىگە.
كى مۇنداق تۇشكەنىگدىن قىل ھېكايەت،
فەلەكنىڭ جەۋرىغە يوقتۇر نىھايەت.
ئاتاڭ ـ ئاناڭ سېنى ئاندا يۇتۇردى،
بۇ زالىم دىۋ نېچۈك مۇندا كەتۇردى»؟

مەلىكە دىۋەگە گىرىپتار بولغانىنى شاھزادەغە ئايتقانى

مەلىكە دېدى: «ئەي سۇلتانى ئالەم،
سېنىڭ بولسۇن تىفەيلىڭ جانى ئالەم.
جانىم بولسۇن فىدا بۇ سۆزگىنەڭگە،
ئۆزۈم قۇربان كۆڭۈل ئاۋلاغانىڭغە.
بەدىئىم بىرلە ئويناپ يۈرۈر ئېردىم،
ئوشۇل باغدا ھەمىشە تۇرۇر ئېردىم.
بۇ زالىم بىزنى ئاندا كۆرگەن ئېرمىش،
بىزنىڭ غافىللىغىمىز بىلگەن ئېرمىش.
ماڭا بولغان ئىكەندۇر ئاندا ئاشىق،
ئالىپ قاچقالى كۆرگەن ئىكەن چۇ لايىق.
بەدىئىمغە بۇ دىۋنىڭ تىشى پاتماس،
ئالاي دېسە تۇتارغە ئىلكى يەتمەس.
يۈزۈمدە كاشكى قالغايدى چېچەك،
رۇخۇمدا قالغاي ئېردى داغى ئايدەك.
ساچىم بولغاي ئىدى ئەي كاش ئەفئى،
كى بولغايمۇ ئىدى بۇ قىسسە دەفئى.
يۈزۈم بولغاي ئىدى قاپقارا جۇۋال،
قەلەم بىرلەكى باغلاغاي ئىدىم سال.
بارى كۆز سالماغاي ئېردى بۇ زالىم،
چۇ زۇلفۇمدەك فەرىشان بولدى ھالىم.
كى قۇرماغاي ئىدى كۆز، قاش ياسىن،
چېكەدۇرمەن، بىلمىڭ، ھۇسنۇم بەلاسىن.
بويۇم بولماغاي ئىدى سەۋرى ئازاد،
بارى بولغاي ئىدىم بۇ غەمدىن ئازاد.
كى بولماس غۇنچەدەك ئاغزىم شۇكۇفتە،
لەبىم لەئلۇ تىشىم دۇررۇ نىھۇفتە.

مەن ئەمدى ئايتايىن ھالىمنى سىزگە،
كى بولغايمۇ مۇۋافىق دەردىڭىزگە.
كى بىر كۈن باغ ئىچىندە كېزەر ئېردىم،
ساچىمنى گۈل بىلە ھەم بۇرار ئېردىم.
قالىن قىزلار بىلەمەن سۇغە تۇشتۇم،
ئۆزۈمدىن باردىمۇ مەن كۆككە ئۇشتۇم.
قاراڭغۇلۇق بولۇپ تۇفان يېلىدىن،
يىراق تۇشتۇم تەمامى شەھر ئېلىدىن.
كۆزۈم ئاچتىم ئۆزۈمنى مۇندە كۆردۇم،
كى ئالدىمدا مۇقابىل دېۋە كۆردۇم.
كى قورقۇپ ھالىدىن بېھۇش بولدۇم،
كۆزۈمنى يۇمدۇمۇ خاموش بولدۇم.
نەچە كۈنلەر مېنى ئالدى بۇ دېۋە،
بۇزۇق كۆڭلۈمنى ئاۋلادى بۇ دېۋە.
بۇ ھەم دېۋلەر ئېرۇر شاھزادە،
ئېرۇر سۇلتان ۋەلى گۈمراھزادە.
مۇنىڭ ئاتىنى دەرلەر شاھ ئاسۇد،
كى يوقتۇر بىر مۇنىڭدەك كافىرى بەد.
بۇلارنىڭ يۇرتى قۇلزۇم كۆھى ئېرمىش،
كى كافىرلىق بۇلارنىڭ كويى ئېرمىش.
ئېرۇر شەھبال ھەم شەھرۇخ مۇسۇلمان،
بۇلار بىرلە ياغى بولۇپ تۆكۈپ قان.
دېدى رئاتاڭ، ئاناڭنى سەن ئۇنۇتغىل،
غەنىمەت تۇت مېنى كۆڭلۈڭ ئاۋۇتغىل.»
كى مۇندىن ئىككىسىگە يەتسە بولماس،
مېنىڭ ئىلكىمدىن ئەمدى كەتسە بولماس.

پەرىلەرغە ئېرۇر بىر ئايلىق يول،
بويۇن سۇنمام رىزا بەرلە بىلمىگىز.
ئاراسىدا مۇھىتۇ تاغ ھەم چۆل.»
چۇ ئول زالىم تۇرۇر زۇلمىنى بىلمەن،
تەسەررۇف مەئنىسىدىن سۆز ئايتۇر،
كىم ئول كافىر تۇرۇر جەۋرىنى بىلمەن.
كى ساب رنام بۇ سۆزدىن داغى قايتۇر
تىلەرمەن كېچە ـ كۈندۈز تەكرىدىن مەن،
كۆڭۈل ئاۋلاپ ماڭا ھەرگىز قاتىلماس،
ئىلاھىم، دىۋە زۇلمىدىن ساقلاغايسەن.»
كىم ئول مەئنى بىلەن جانىغە تەگمەس.
ئىكەۋلەن ئولتۇرۇپ يىغلاشتىلار زار،
رىزا بەرمەم ئاڭا ئۆلگۈنچە ھەرگىز،
ئىشتىكەنلەر بۇلار ھالىغە يىغلار.

شەھزادە دىۋەنى ئۆلتۈرگەلى مەلىكەدىن كەڭەش تىلەگەنى

دېدى شەھزادە كىم: «بىر فىكر ئېتەلى،
ئانىڭ بىرلە مۇھەببەت ساز قىلغىل،
بۇ دىۋنى ئۆلتۈرۈپ مۇندىن كېتەلى.»
لەتافەت بىرلە خۇب پەرۋاز قىلغىل.
مەلىكە دېدىكىم: «نې فىكر ئېتەرمىز
قاراق بىرلە ئانى مەشغۇل قىلمىان،
بۇ زالىم ئىلكىدىن نېچۈك كېتەرمىز.
ئۇيۇن بىرلە ئۆزۈڭنى گول قىلمىان.
كى ھەر فىكرىكى قىلساڭ باردۇرمەن،
قىلىپ تەقرىب ئىلە ياشىنى سورغىل،
سېنىڭ ھالىڭ ئۈچۈن غەمخاردۇرمەن.
كى بۇ دۇنيادا ھەم جانىنى سورغىل.
خۇدايىم قىلغاي ئۇشبۇ فىكرىمىز راست،
دېگىلكىم دىۋەنىڭ ئۆزۈن ياشى بار،
خەلاس ئەتكەي ئىلاھىم بىزنى بىخاست.»
بىلە ئالمام ئانىڭ نەچچە جانى بار.
مەلىكزادە دېدىكىم: «ئەي مەلىكە،
ئۇلارنىڭ جانى تەندە يوقتۇ بولغاي،
سەۋەرىم، خاھەرىمىسەنسەن خانىكە.
ئانىڭ ئۆچۈنكى كۆڭلى يوقتۇ بولغاي.
بۇ تەختەنىكى ئورنىدا قويايمن،
دېگىلكىم، جانىڭىزلار قايدا تۇرۇر،
چادىرشەبنى يۈزىگە ھەم ياپايمن.
مەگەر سىزلەر بىلەن ئول بىرگە يۈرۈر.
ئىشىكنىڭ قۇفلىنى ھەم بۇرناغدەڭ،
بىزىڭكى جانىمىز ئەزرائىل ئالۇر،
تۆزۈپ بەركىتەيمن ئەۋۈەل چاغدەڭ.
سىزىڭ جانلارنى بىلمەسمەن كىم ئالۇر؟
كېلۇر ۋەقتى بولۇپدۇر كەلسە ناگاھ،
بۇ سۆزلەرنى ئىشتىپ قەھر قىلسا،
مۇبادا كىم بۇلارنى بىلسە ناگاھ.
ئاچىغلانىپ ئانىڭ گەر زەھرى كەلسە.
ئۆزۈمنىڭ فىكرىنى ھەم مەن بىلۇرمەن،
سەن ئاندا ناز ئەيلەپ يىغلاغايسەن،
ياشۇنۇر فىكرىنى ھەم مەن قىلۇرمەن.
غەرىبلىق دەردىغە ئاڭا دېگەيسەن.
كېلىپ سېنىڭ بىلە ھەمراز بولسە،
ئىشتىكىل ئول نەدەر بۇ مەئنىلەردىن،
كۆلۈپ ـ ئويناپ يانا دەمساز بولسە.
تەقى ئاخىر تىرىكلىكلەر ئۆلاردىن.»

مەلىكە دىۋەدىن فەند بىرلە جانىنىڭ بەندىنى سوراغانى

مەلىكە دېدى: «بۇ سۆزلەر سورۇپمەن،
كى بىر كۈن دىۋ ماڭا ھەمراز بولدى،
ئۇمىد ئۆزۈپ كۆڭۈلنى تىندۇرۇپمەن.
مۇھەببەت بىرلە ئول دەمساز بولدى.

فىراق ئەنگىز قىلدى ئاسرادى دەۋ،
ئۆزى سۆيۈپ، نە دەرسەن دېدى ھەم دەۋ.
مەن ئاندا مەسلەھەت ئۇچۇن كۆلەردىم،
زەرۇرەتتىن سۆيۈپ، ئەمما ئۆلەردىم.
بۇ سۆزلەرنى ماڭا كىم سىز دېدىڭىز،
سورۇپمەن بىر كۆنى سىز ئىشتىڭىز.
چۇ سوردۇم جانىنى ئۇردى تەبانچە،
نە سۆزدۇركىم سورارسەن مەندىن ئانچە.
ئاڭا مەن يىغلاددىمۇ ناز قىلدىم،
ئانىڭ بىرلە گىلىھ ئاغاز قىلدىم.
ئاڭا دېدىم: ساڭا مەندىن نە كەلگەي،
مەنى بىچارە جانىڭغە نە قىلغاي.
سېنى دەپ جۇملە ئالەمدىن كېچىپمەن،
مۇھەببەت جامىنى سەندىن ئىچىپمەن.
فىراق ئەتكەندە سەن مېنى ئۇرارسەن،
ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈرمەن سەن كۆرەرسەن.
كېتىپ قېلىڭ بۇ دۇنيانىڭ دېدى: ئەي جان،
سېنىڭ كۆز ياشىڭا جاندۇر قەراۋان.
مېنىڭ جانىمغە ئىلىكىڭ قايدا يېتەر،
ئەگەر بىلسە تەقى ئادەم نە ئېتەر.
تۇرۇر جانىم بۇ دەريانىڭ تۇبىدە،
كى بىر چاھ ئىچرەۋۇ ساندۇق ئىچىدە.
ئەگەر بولسە سۇلەيمان ھىكمەتىدىن،
ۋە يا بولسە ئىنگىنى ھۈرمەتىدىن.
چىقار دەريا يۈزىگە دۇنيا جانى،
ئۆزى قانى سۇلەيمان، مۇھرى قانى.
سۇلەيمان ئۆلدىنۇ دۇنيا قۇتۇلدى،
ئانىڭ دەۋرىدە كۆپ غۇسسەلەر پۇتۇلدى.
ھىكايەت ئۇشبۇدۇر قىلدىم سەراسەر،
دېدىكىم: سەن ماڭا ئولتۇر بەرابەر.
كۆلۈپ ئالدىغە كەلدىم مەسلەھەتىدىن،
بەسى ھەيران ئىبرۇرمەن بۇ نىيەتىدىن.
مەلىكە دېدى: ئەي يارى ۋاپادار،
مېنىڭ ھالىم بۇدۇر دەپ يىغلادى زار.
قۇتۇلماس بولدۇم ئەي دىلدار مۇندىن،
ئۇمىد ئۆزگىل بۇگۈن ئەي يار مەندىن.
بۇگۈن سىز قوپمىڭىزۇ يولغە تۇشۇڭ،
ئاتام ـ ئانام بىلە بارىپ كۆرۈشۇڭ.
مۇنىڭ جانىغە كىمنىڭ ئىلكى يېتەر،
بۇ مىسكىن ئادەمى ئاڭا نە ئېتەر.
سۇلەيمان قانداۋۇر، مۇھرى قانىكىم،
كى چىققاي دۇنيا ئاسۇدىنىڭ جانىكىم.»

شاھزادە دۇنيانى ئۆلتۈرۈپ مەلىكەنى ئالىپ كەلگەنى

مەلىكە سۆزلەرىنى دېدى بىر ـ بىر،
مەلىكزادە قوپۇپ چەرخ ئۇردى پىر ـ پىر.
دېدى: «سۆيۈنچى بەرگىل، ئەي مەلىكە،
تىلەكلەرىڭ خۇدا بەردى جانىكە.
سۇلەيمان مۇھرى مەندە ھازىر ئىبرۇر،
ئىنايەت قىلغۇچى ئول قادىر ئىبرۇر.
قۇتۇلغايمىز بەلالار مېھنەتىدىن،
سۇلەيمان يۈزۈكىنىڭ ھۈرمەتىدىن.
قوپ ئەمدى، مەسلەھەت تۇرماقغە يوقتۇر،
فەراغەت بىرلە ئولتۇرماقغە يوقتۇر.
يىغىپ ئازۇقۇ كۆللى مۇھەيا قىلدى،
چىغارىپدۇر نەمەكۇ دانەلەردىن.
چىقىپ ئەۋۋەل باربان باغلادى سال،
قۇتۇلغاچ تۇشكەمىز دەريا غە فىلھال.»
بارى ئىشلارىنى قىلىپ سەرەنجام،
كىرىپ دەريا غە ئول ئىكى دىلئارام.
دېدىلەر: «ئەي تېڭىز، تەڭرى ياتىدىن،
سۇلەيمان يۈزۈكىنىڭ ھۈرمەتىدىن.
كى سەن بىر مەۋج ئۇرۇپ تۇزگە كەتۇرگىل،
بۇ دۇنيانىڭ جانىنى بىزگە يەتۇرگىل.»
يۈزۈكنى سۇغە ئۇرغاچ جۇش قىلدى.
كى سەندۇقى چىقىپ سەر پۇش قىلدى،

بولۇپ خۇررەم ئىكەۋلەن چۈن گۈلى تەر، قۇتۇلدىلار بۇلار دىۋ ئافەتدىن،
ئاچىپ كۆردىلەر ئاندا بىر كەبۇتەر. پەرىلەر كەتتىلەر دىۋنىڭ يېرىدىن.
كەبۇتەرنى كېسىپ فىنھال باشىن، قىلىپ سەجدە دېدىلەر: «ئەي ياراتقان،
پۇشۇردىلار بۇ كۈن ئاسۇدىنىڭ ئاشىن. بەلالارنى كەرەم بىرلە يىراتقان.
ئوشۇل ھالەتتە ناگەھ قوپتى تۇفان، ئىنايەت سايەسى سال باشىمىزغە،
ھەۋادىن ياغا باشلادى قىزىل قان. تەرەھھۇم قىل يانا كۆز ياشىمىزغە.
كېلىپ يەتتى ئول زالىم ھەۋادىن، غەرىبلەر كۆڭلىنى ئەمدى كۆزەتكىل،
ئۇزۇلۇپ باشى تەقدىرى خۇدادىن. مۇخالىف يولۇمىزنى سەن توزەتكىل.»

شەھزادە مەلىكە بىلە دەريا غە كىرگەنى

خەلاس ئەتتى شەھەنشەھ خاھەرىنى، قۇتۇلدۇق دىۋەدىن بۇ نە بەلادۇر،
كى دىۋنىڭ بەندىدىن گويا پەرىنى. كى ئويغاندى يەنە شادى باھادۇر.
كېچە ـ كۈندۈز يۇرۇپ سالىن سۈرەرلەر، كۆرەرىكىم بىر نەھەڭدۇر ئاغزىن ئاچىپ،
ئوقۇبان ئىسمى ئەئزەمنى ھۇرەرلەر. ياتىشىپدۇر بۇلارغە ئاغزىن ئاچىپ.
كىشىگەكىم خۇداۋەند يار بولۇر، ئۇلار ئىككىسى دەر: «سۇببۇھۇقۇددۇس،»
ئوشۇل قۇلغە بارى غەمخار بولۇر. دېدىلەر كىم: «ساڭا رەۋشەندۇر ئەي دوس.
كى يۈز مىڭ مۇبتەلالىقتىن قۇتۇلۇر، باقىپ تۇرغۇنچە بىر زەخمى ئۇرالى،
كى بۇ تۇسۇر بەلالاردىن قۇتۇلۇر. نەكىم بولسە قەزا، ئۆزگە كۆرەلى.»
سېغىنساڭ گەر خۇدانىڭ ئىسمەتىغە، تەبەر تىشەنى ئالدى شاھ تۇردى،
سېنى تارتار ئۆزىنىڭ رەھمەتىغە. خۇدانى ياد ئېتىپ باشىغە ئۇردى.
دىلى ئوت ياقماغۇنچە جۇش بولماس، ئانىڭ ئۇردى باشىغە پارە بولدى،
جەفانى چەكمەگۈنچە نوش بولماس. بۆلۈندى باشىيۇ ئاۋارە بولدى.
نە خۇشدۇركىم كىشى يۈز رەنج چەكسە، شۈكر بىرلە خۇدانى قىلدىلار ياد
چېكىبان رەنج مەقسۇدىغە يەتسە. كى بولدىلار يانا بىچارەلەر شاد.
تېگىزگە كىردىلەر چۈن ئىككى ماھى، نەچە كۈنلەر يۇرۇردىلەر يېمەي غەم،
نەھەڭنى كۆيدۇرۇپ بۇلارنىڭ ئاھى. كۆرۈندى بىر جەزىرە سەبز خۇررەم.
دېدى راۋىكى: ئۇچ ئاي تىنمادىلار، دېدىلەر: «نەچچە كۈن مۇندا تۇرالى،
قايان بارۇرلارىنى بىلمەدىلەر. نە كېلۇر تەگرىنىڭ سۇنئى كۆرەلى.
ئوشۇل بىچارەلەركىم سۇدا ئىدى، سەناۋۇ شۈكر ئېتەلى تەگرىمىزگە،
كى بىر كۈنى شەھ يانا ئۇيقۇدا ئىدى. خۇدانىڭ زىكرى قۇرغان مەكرىمىزگە.
قەزادىن بىر نەھەڭگى بولدى پەيدا، بولۇبان توغرى يۈزىدىن بىر ئاھى،
مەلىكە قىچقىرىپ دەر: «ۋاي ۋەيلا.» قەزادىن كۆرنەدۇر فەزلى ئىلاھى.

شەھزادە بىرلەن مەلىكە بىر بۆلۈك كارۋانغە ئۇچراغانى

كەل، ئەي ساقى، كەتۇر راۋنغە قەرقەف،
مۇغەننىلەر بىلەن چەكمۇ نەيۇ دەف.
دېدى راۋى رىۋايەتدۇر بۇ داستان،
ئۆتتۇپ قىش، بولۇبان ۋەقتى گۈلستان.
گۈلستاندا گۈل ئاچىلىپ ساچىلۇر،
بۇ داستاندىن كۆڭۈل دائىم ئاچىلۇر.
گۈلستان ۋەقتىدۇر بىر نەچچە كۈنلەر،
بۇ داستان تازەدۇر ئۆتسە چۇ يىللار.
كېلىپ ئىشرەت يانا مېھنەت تۇگەندى،
كېتىپ نەكبەت يانا دەۋلەت ئۇلاندى.
قەزادىن تەكرى تەقدىرى بىلەن راست،
كېلىپ بىر كارۋانى مۇندا بىغاست.
بۇلار ھەم كۆردىلەر بۇ مەنزىلى خۇش،
كېلىپ تۇشتى يانا بۇ مەھفىلى خۇش.
ئىشىتىپ ئۇنلەرىن شەھزادە كەلدى،
يىراقدىن تۇرۇبان نەززارە قىلدى.
يانا قورقتى مۇخالىف بولماغاي دەپ،
قىلۇر تەھقىق خايىف بولماغاي دەپ.
كۆرۈپ ئەۋزائلارىن سۇننەت مۇسۇلمان،
بارىپ سەۋداگەرۇ ھەم نۇرى ئىمان.
مەلىكزادە يۇرۇپ ئىلگەرى كەلدى،
سەلام ئېتىپ بەسى تەئزىم قىلدى.
بۇلار قورقار قاراقچى بولماغاي دەپ،
كى بەزنى چاغلاغالى كەلمەگەي دەپ.
بىلىپ تەھقىق قىلدىلار بۇلارنى،
بۇلار ھەم بىلدىلەر مۇئمىن سىنىنى.
بارىپ بۇ ھەم ئۆيمدە ھەر نە بارىن،
مەلىكە بىرلە ئول كەلتۇردى ئارىن.
ئوتۇردىلار قوشۇلۇپ كۆڭلى تىنىپ،
فەلەكنىڭ جەۋر ئېتتەردىن بويىنى سىنىپ.
بۇ ئەل كۆڭلىنى ئاۋلاپ سۆز قاتارلار،
تەئەججۇب بىرلە يۇزىگە باقارلار.
مۇنىڭ ساچى تۇشۇپ يۇزى - كۆزىگە،
باقارلار كارۋانلار يۇزىگە.
چۇ دەرلەركىم ئۇلار ھۇر سىمادۇر،
مۇنىڭدەك سارغارىپ نۇرى تامادۇر.
كى بىلدىلەر مۇنىڭ فېئىلىيۇ زادى،
كۆرۈپ مەئلۇم قىلدىلارچۇ زادى.
چۇ سوردىلار مۇنىڭ ھالىن سەراسەر،
بۇ ھەم ھالىنى دېدى دەر بەرابەر.

كارۋانلار ئۆز شەھرىنى ۋە پادىشاھلارىن ئىسمىنى شاھ مەلىكەغە ئايتقانى

ئىشىتىپ كارۋانلار بۇ سۆزنى،
بولۇپ تەقرىب ياد ئەتتى بۇ قىزنى.
بەرىسى دەر بىزىڭ سۇلتانىمىزنىڭ،
ئاغاسىنىڭ قىزى ئول خانىمىزنىڭ.
كى ئونبىر يىل تۇرۇر غايىب بولۇپتۇر،
كىشى بىلمەس ئۆلۈكتۇر يا تىرىكتۇر.
بۇلار سوردى: «سىزىڭ سۇلتانىڭىز كىم؟
ئانىڭ ئۇلۇغ ئاغاسى خانىڭىز كىم؟»
دېدى: «تاجۇلمەلىك سۇلتانىمىزدۇر،
رەئىسۇلمەلىك ئاغاسى خانىمىزدۇر.
ئىسمى پادىشاھى شەھرى سەگگىن،
ئاغاسى خانى ئېرۇر شەھرى سەرەندىل»
ئىشىتكەچ چۇن مەلىكە يىغلادى زار،
ئوشۇل ئەۋژارە مەندۇرمەن گىرىفتار.
فىغان قىلدى تەمامى كارۋانى،
سۆيۈنۈپ ئۇچراغانغە شاھ جانى.
كى بولدىلار بۇ كۈن بىچارەلەر شاد،
تەمامى قايغۇدىن بولدىلار ئازاد.

دېدىلەر: «كارۋان بارۇر يېرىمىز،
ئوشۇل ئىقلىمدا باردۇر ئۆيلەرىمىز.
مۇسۇلمانلار بارى ئېرۇر تەلەبكار،
يانا ئۇچ ئايدا يەتكەيمىز ئۇمىد بار.»
دېدى بۇ ئەل: «خىتا سەۋداگەرىمىز،
كى ئالتە ئاي ئېرۇر سۇدا كېلەرمىز.»

شاھ مەلىكە كارۋانلار بىرلە شەھرىگە كەلگەنى

ئىكى ـ ئۇچ كۈن تىنىپ بۇ كارۋانى،
كەتۇردىلەر يانا كىشتى ئەدانى.
ئالىپ شاھزادەلەرنى دەرمىيانە،
ئۇلار ئۆز مۇلكىگە بولدى رەۋانە.
ئىنايەت بولدى كىشتى بادبانى،
سالامەت بولدى يۇرۇپ كارۋانى.
سۇرۇپ مەللاھلار كۆندە بۇ كىشتى،
چىنەگەن كۆندە مەنزىلگە يېتىشتى.
قۇرۇغلۇق سەرھەددىغە يەتتى كېمە،
چىقاردى خەلق رەختۇ كۇللى نېمە.
بۇ سەرھەد پايتەختى شەھرى سەڭگىن،
ئەجەب شەھرى ئېرۇر زىباۋۇ رەڭگىن.
يىغىبان كارۋانى پىشكەشلەر،
خىتايدىن تەقى ياخشى قوماشلار.
سۆيۈنچىگە كىشى ياراغلادىلار،
كۆچەرگە رەختى بارىن باغلادىلار.
ياراغلاپ كارۋان ئىككى ئۇلۇغىن،
سۆخەن فەرۋاز ئىلە ساھىب ۋۇقۇفىن.
رەبىئۇلمەلىك كەلدى پىشىبازى،
يېتىشتى دەپكى يانا سەرۋى نازى.
قوشۇلدى بىر ـ بىرىگە جىسمۇ جانى،
ئارا يولدادۇر ئوشۇل دۇر مەكانى.
تۇلۇئ ئەتتى چۇ شەمسى ـ خاۋەرىدەك،
كۆرۈشتى ئاي زوھرە، مۇشتەرىدەك.
بۇلارنىڭ ھالەتىدىن قوپتى ئەفغان،
سۆيۈنۈپ خەلق يىغلارمىسلى باران.
ئاسايىش ـ سىلسىلە بىرلە كەتۇردى،
سەراندىل شەھرىنىڭ خانىن كەتۇردى.
مۇرەسسەئ قىلغان ئالتۇندىن تەختلەر،
يازىپ تۇرلۇك قوماشۇ خۇب رەختلەر.
ئوتۇردىلار قوشۇلۇپ شەمسى خاۋەر،
سورۇپ ئايتۇر ئاناسى جانى مادەر:
«سېنىڭ ھالىڭ غەرىبسىم يازۇ كۆزدە،
نېچۈك كەچتى ئىكىن ئول تاغۇ تۈزدە.
نەكىم كۆرگەنلەرنى دېدى بىر ـ بىر،
تەقى دېدىكى يوقتۇر مەندە تەقسىر.
تەنىمگە تەگمەدى كۆڭلەكدىن ئۆزگە،
قولۇم ھەم تۇتمادى ھېچكىمدىن ئۆزگە.
يۇزۇمگە تەگمەدى غەيرى يۇزى چەك،
لەبىم ئېردى ھەمىشە غۇنچەدەك تەك.
قىلىڭ باۋەر بۇ مىسكىنىڭ سۆزىنى،
كۆزۈم كۆرمەدى نامەھرەم يۈزىنى.
ئىچىم قان غۇنچەدەك ئاغزىمنى ئاچماي،
ئىچەر ئېردىم ئوشۇل قاننى دەم ئۇرماي.
مەگەر ئول دىۋە زالىم گاھ كېلىپ،
كېتەر ئېردى تېرىكلىكىمنى بىلىپ.
ئېشىتىپ ئاھ ئۇرار خىيشۇ قەبىلە،
قىلۇرلار شۇكر بىسيار ئول قەبىلە.
قىلىپ شۇكرانە تۇي شادىيانە،
ئالىپ سەيغۇلمەلىكنى دەرمىيانە.
ئوغۇل ئوقۇدى ئول شاھزادەنى،
ئاتا تاپشۇردى مۇلكىنى شاھەنشاھ.
ئوشۇل مەجلىسدە ھەم شاھى سەراندىل.
بېرىبان خاسە تونۇقۇ رەمەندىل،
بۇرۇنقىدەك يانا شاھزادە بولدى،
بارى ئاستانلارى ئامادە بولدى.
ۋىدائ ئەلگە بېرىپ ئىتمام بولدى،
سەراندىل ئىچرە گۇفتگۇي بولدى.

كېچه ـ كۈندۈز مۇشه‌قه‌تده شه‌هه‌نشاه،
ۋه‌لى سائمد ئۇچۇن هه‌ردەم ئۇرار ئاه.
چۇ بىر كېچه قاراقى زور قىلدى،
شه‌هه‌نشه‌ه كۆڭلىنى رەنجۇر قىلدى.
ئىجازەت بەردى ئەلگه قالدى يالغۇز،
ساغىنىپ يىغلادى ئول كېچه تا رۇز.

چۇ دەركىم: «سائىدى جانه يارا،
نەگه بولدۇڭ ئىكى بىگانه يارا.
ئۆزۈڭ كۆڭلۈمده كۆزۈم يولدا نازدر،
كۆزۈمدىن غايىبۇ كۆڭلۈمده هازدر.
سەلام ئۇلغايىسۇ هازىر كۆڭۈلده،
تېڭىزده قالدىڭۇ يا تاغۇ تۇزده.

شەهزاده سائىدنى ساغىنىپ ناله قىلغانى

«سەلاۋم، ئەي يار جانى مېهربانى،
سەلام، ئەي مېهربانى جاۋىدانى.
سەلام، ئەي قۇۋۋەتىمۇ، روه نەۋازىم،
سەلام، ئەي دىلبەرىم جانۇ جەهانىم.
سەلام، ئەي مېهربانى دىلنەۋازىم،
سەلام، ئەي بوستانۇ سەرۋى نازىم.
سەلام، ئەي لاله رويۇ گۈلئۇزارىم،
سەلام، ئەي كۆز نۇرۇم باغۇ نىهارىم.
ماڭا سەنسىز بۇ ئىچكەنىم قىزىل قان،
ماڭا ئاچچىغ ئېرۇر سەنسىز سۇچۇك جان.
ماڭا سەنسىز هەرام ئېرۇر بۇ سۇهبەت،
ماڭا سەنسىز چۇ مېهنەتدۇر بۇ ئىشرەت.
ماڭا سەنسىز مۇشه‌قه‌تدۇر مەئىشەت،

ماڭا سەنسىز مۇسىبەتدۇر بۇ سۇهبەت.
ماڭا سەنسىز ئەزاب ئېرۇر بۇ راهەت،
ماڭا سەنسىز يۇرەكده مىڭ جەراهەت.
سېنىڭ هالىڭنى هېچ بىلمەدىم، ئەي دوست،
سېنىڭ قايغۇڭدىن ئايرىلمادىم، ئەي دوست.
سېنىڭ بەهرىڭ بىلەن ئۆلگۈمدۇر ئاخىر،
فىراقىڭ ئوتىدا كۆيگۈمدۇر ئاخىر.»
دېدى شەهزاده: «يا پەرۋەردىگارا،
تىلەكىم ئۇشبۇدۇر لەياۋۇننەهارا.
تېرىك بولسە ماڭا سائىدنى يەتكۈر،
چىراغى ئىشرەتىم جانىمنى يەتكۈر.»
بولۇپ بىر كېچه گۈل بەرگى خەزانده‌ك،
ئۇزاردى ئەرغەۋانى زەئفەرانده‌ك.

مەلىكه شەهزاده‌نىڭ بۇ هالىنى كۆرۈپ قاشىغه كەلگەنى

ئىشىتىپ بۇ خەبەرنى سىكلىسى ئانىڭ.
يۈگۈرۈپ كەلدى كۆيۈپ كۆڭلى ئانىڭ.
قالىن قىزلار بىله كەردى قاشىغه،
تېزىن قىلدىكى ياستۇق شەه باشىغه.
كۆرۈپ قىزلار ئانىڭ زىبىبا يۈزىنى،
كۆتەرمەسلەر بارى ئىككى كۆزىنى.
تېزىگه باشىنى ئالىپ مەلىكه،
كۆرۈپ يىغلاپ دەر ئېردى بۇ جانىگه:
«كۆڭۈل سالمه، قوپ ئۇزۇڭنى ئاۋۇتغىل،
چىقىپ ئاۋغا بىر ئوتۇڭنى ساۋۇتغىل.
تېرىك بولسە قوشالۇر سائىدىڭ هەم،

نەچه كۈنلەر ئونۇتغىل يېمەگىل غەم.
ئىشىتتىم كېلەدۇر بەدىئۇلجەمالى،
يانا ئون كۈنده كۆرەرسەن جەمالى.
كى ئەلچىسى كېلىپ كەتتى ماڭاكىم،
بۇ كۈن ئايتماغچى ئېردىم مەن ساڭا كىم.
قوپ ئەمدى، ئۇشبۇ دەۋلەتغه شۈكر قىل،
ئانى هەم يەتكۈرۇر تەڭرى سەبر قىل.
مېنى كۆيدۈرمەگىل، ئەي مېهربانىم،
سېنىڭ كۆيگەنىڭه كۆيدى بۇ جانىم،
بۇرۇن كۆيگەنلەرسىز بىزگه يېتەر،
يانا كۆيدۈرمەكىڭ، شەه، ئۇشبۇ يېتەر.

قوپ، ئەي جان، مېھربانىم سۆزگە كىرگىل،
بۇ كۈن ئاتلان تەقى سەن ئاۋغا بارغىل.»
ئىشىتتى شاھ ئاندىن بۇ خەبەرنى،
قوپۇپ تون كىيدى باغلادى كەمەرنى.

زەمانى سىگلىسى ئىلە شاد بولدى،
كىم ئۇشبۇ قايغۇدىن ئازاد بولدى.
تەقى سىگلى قوپۇبان ئۆيگە باردى،
باربان خاسە نېئىمەتلەر يەيدى.

شاھزادە ئوشۇل كۈن ئاۋغە چىقىپ سائىد ئۇچراغانى

مەلىكە سۆزى بىرلە ئول دىل ئەفگار،
قىلىبان ئويناماقغە ئەزمى شىكار.
ياراغلاپ ئاۋ ياراغىن قىلدىلار راست،
ئوشۇل كۈن ئاتلانىبان چىقتى بىمخاست.
مەسەلدۇر ئەرتەدىنكىم سۆز ئىشىتتى،
قەبۇل قىلدى نەفەس، دەۋلەتغە يەتتى.
قەبۇل قىلىڭ، نەسىھەت سۆزكى جاندۇر،
ئىشتىمەسەڭ نەفەسنى، بىل، زىياندۇر.
ئانىڭ كېچەكى ئاھى ئوقلارىكىم،
بارىپ يەتمىش ھەدەفغە ھەم بارىكىم.
ئوشۇل سائەت يېتىشىپ ئاندا سائىد،
تۇرۇپ بازار ئىچىندە شەھىد شاھىد.
چىقىپ دەرۋازەدىن ئول شاھزادە،
ئانىڭ ئالدىدادۇر ئالىم پىيادە.
كۆرەركىم بىر يىگىت مانەندە سائىد،
مۇسافىر ۋەزنى، ئەما كانى قائىد.
باقىبان سىنچىلاپ يۈزىگە ئانىڭ،
كۆرۈنۈپ يۈزى ئىسىغ كۆزگە ئانىڭ.
ئىشارەت قىلدى ئانى ساقلاڭىزلار،
كى مەن كەلگۈنچە ئانى قويماڭىزلار.
يانىپ ئىككى پىيادە كەلدى تۇتتى،
غەربۇ خەستە ئەقلىنى ئۇنۇتتى.
دېدىلەركىم: «يۇرۇ ئىلگەرى كىرگىل،
جەۋاب بولسەكى شەھغە تاڭلا بەرگىل.

بۇ بىچارە يانا قورقۇپ يۇرۇمەس،
كۆزىنىڭ ياشى يۈزىدىن قۇرۇماس.
كى بىر نەچچە ئۇرۇبان يولغە سالدى،
بۇ مەئنىدىن خەلايىق تاڭغە سالدى.
مۇھاسىللار بولۇپ غافىل ئەجايىب،
بارىپ تۇرۇپ ئىلىكدىن بولدى غايىب.
كى بىر - بىر ئاختارىپ تۇزۇك - بۇزۇقنى،
تاپىپ بىر يەردە ئول كۆڭلى بۇزۇقنى.
بۇ كەز ئۇرماق بىلەن زەھرەسىن ئالدى،
يانا قاچار دېبان زىندانغا سالدى.
غەربىلىقدىن يامان ئىش بارمۇ ئېكىن،
غەربىقە مېھربان كىش بارمۇ ئېكىن.
غەربىدىن كۆڭلى سۇنۇق دۇلىيەدا يوق،
جەھان ئىچرە غەربىدىن غەمزەدا يوق.
غەربنى قىلماڭىز غۇربەتىدە ئازار،
غەربنى قىلماسۇن تەگرى گىرىفتار.
غەرب تۇشسە كىشى غەمخار بولماس،
غەربىلەر قايغۇسىغە يار بولماس.
غەربىلەرغە كىشى دەستگىرى يوقتۇر،
سۇنۇغالۇقدىن ئۆگۈن تەدبىرى يوقتۇر.
غەربىدۇر مەجلىسى ئازار قىلماڭ،
سۇنۇق كۆڭلىن تەقى ئەفگار قىلماڭ.
ئەگەر ھەر كىم غەربىنىڭ كۆڭلىن ئالۇر،
تاپار ئاخىر مۇرادۇ مۇزدىن ئالۇر.

شاھزادە ئاۋدىن يانىپ سائىد بىرلەتاپىشقانى

قەرارى قىلمادى ياندى شاھەنشاھ،
سەباھى كەلدىيۇ تۇشتى بەجۇز گاھ.

بۇيۇردى: ئول يىگىتنى كەلتۇرۈڭلەر،
ئانىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتماي يۇرۇڭلەر.

دېدىلەركىم :«ئايا شاھى جەھاندار،
ئەجايىب فىيلقەۋسۇ رندۇ ئەييار.
قىلىپ شۇكر قۇتۇلۇپ قاچىپ ئېردى،
قەۋىدۇر دەۋلەتىمىز تەڭرى بەردى.
بارىپ كەلتۇردىلەر ئىلكىنى چولغاپ.
يۈزىن - كۆزىنى ھەم تۆپراقغە بۇلغاپ.
بۇ ھال ئىلە ئانى كۆردى شەھەنشاھ،
تەھەممۇل سۆز بولۇبان ئۇردى بىر ئاھ.
غەربىلەرنى كىشى مۇنداق قىلۇرمۇ،
ئانىڭ ھالىنى سورمايىن بولۇرمۇ.
ئىچى كۆيۈپ سورادىكىم ئاتىنى،
«نە يەرلىكسەن، ياشۇرماغىل ئاتىڭنى.»
دېدىكىم: «سائىد ئاتىم، مىسر شەھرىم،
ئون ئۈچ يىلدۇر ئاچىلماپدۇر بۇ بەختىم.»
ئىشىتكەچ شاھ چاچرادى يېرىدىن،
ۋەزىرلەر قويۇتىلار يەرلىك يېرىدىن.

قۇچۇپ يىغلاپ دېدى: «سەيغۇلمۇلۇكىمەن،
كى سەنسىز دۇنيادا مىسلى ئۆلۈكىمەن.
ئوشۇل سائەتكى مەن سەندىن ئايرىلدىم،
ئۆلۈپ ئېردىم سېنى كۆرۈپ تىرىلدىم.»
سەرۇپايلار بېرىپ شاھانە ئولدەم،
بارىپ ھەممىغە كېلىپ شادۇ خۇررەم.
كېلىپ يانا رەبىتۇلمەلىك سىڭلى،
بېرىبان تويۇ خۇررەم بولدى كۆڭلى.
دېدىلەركىم: «سىزىڭ مېھمانىڭىزدۇر،
سىزىڭ مېھمان بىزىڭكى جانىمىزدۇر.
ئايا خۇش كەلدىڭىز مېھمانى جانى،
سورارمىز جان بىلەن ئىككى جەھانى.»
دېدى: «شەھزادەلەر سەرۇەرلەرىسىز،
چوچۇق جان شەھرىنىڭ زىۋەرلەرىسىز.»
ئوشۇل مەجلىسدە خاسۇلخاس قىلدى،
بارى خەلق ئىچرە خەيرۇننىاس قىلدى.

سائىدنىڭ باشىغە ئىش تۇشۇپ شاھزادەغە ئايتقانى

كەل، ئەي راۋىكى سائىد ھالدىن ئايغىل،
نەلەر كۆردى ئانىڭ ئىەھۋالىن ئايغىل.
دېدى :«سائىد مېنى سەندىن ئايىردى،
فەلەك ئىشرەت نىھالىنى قايىردى.
ئوشۇل كۈنكىم بۇزۇغلۇق سالدى تەڭرى،
كى يۈزمىڭ ئەلنى بىر-بىر قىلدى تەڭرى.
ئايىردى بىر - بىرىمىزدىن بۇ غەددار،
ئاقىزىپ ھەر ساري دەريايى خۇنخار.
نەچە كۈنلەر ئاقىزىپ بىزنى دەريا،
قەزادىن نەچچە زەڭگى بولدى پەيدا.
تۇتۇپ باردىلارۇ ئۆز ئۆيلەرىگە،
كى تۇشتۇك زەڭگىلەرنىڭ كۆيلەرىگە.

ئىشىتىپ بىر - بىرىن قۇللۇقغە سالدى،
كېچەلەر بىزنى ئوتۇنلۇقغە سالدى.
ئىكى- ئۈچ يىل قىلىپ قۇللۇق بولۇپ زار،
ئۇلارنىڭ ئىلكىدە بولدۇق گىرىفتار.
نەچە زەڭگى ئۇلارغە كەلدى مېھمان،
بىرىمىزنى ئۇلارغە قىلدى قۇربان.
ئۇچەۋلەن كەڭەشىپ بىر كېچە قاچتۇق،
كېلىپ جان ھەۋلىدىن دەريايغە تۇشتۇق.
خۇدا قىلدى ئىنايەت بىر تۇزۇك يەل،
ئاقىزىپ سالىمىزنى سالدى چۇن سەل.
كى زەنگىلەر يۈزىن تەرس ئەتتى تەڭرى،
ۋەلى ئاندىن بەتەر كۆرسەتتى تەڭرى.

سائىد زەنگىلەردىن قاچىپ بىر جەزىرەگە يەتكەنى

نەچە كۈنلەر يۈرۈر ئېردىم خۇدا دەپ،
خۇداغە جانۇ دىل بىرلە سەنا دەپ.
يولۇقتى بىر جەزىرە يولدا ناگاھ،

كى چىقتى بىر بەلايى يولدا ناگاھ.
تۇتۇپ مېنى ئالىپ باردىلار ئاندا،
ئەجايىبلار ياراتىپدۇر جەھاندا.

ئۇلارنىڭ بويلارى مىسلى چىنارى،
دېگەيسەن كۆرسەڭ ئانى بىر مۇنارى.
ئۇلارنىڭ ھەر قۇلاقى بىر گىلەمى،
كىشى بىلمەس ئۇلارنىڭ ھەم تىلمنى.
ۋەلى ئېرمەس ئۇلار چۈن ئادەمى خار،
يېمىەيدۇرلار ئۇلار ھەم جىنسى مۇردار.
ۋە لېكىن كۆردىلەر مېنى غەرايىب.
ئۇلارنى مەن تەقى كۆردۇم ئەجايىب.
مېنى تۇتۇپ ئۇلار سالدى قەفەسغە،
بۇنە قالدىم يەنە زارى نەفەسغە.
تەئەججۇبدىن باشىنى ئىرغاتۇرلار،
مېنى سايرا دەبان ھەم يىغلاتۇرلار.
قەفەس ئىچرە قىلىپ فەريادۇ ناله،
تۆكەرمەن دىيدەلەردىن دۇررى جاله.
ئاسارلار تام باغرىغە چۇ بۇلبۇل،
قىلۇرمەن دەرددىن فەريادۇ غۇلغۇل.
تەفەررۇجلار قىلۇرلار بۇ قەفەسدىن،
ئالۇرلار بەھرە فەريادى نەفەسدىن.

چاغىر ئىچسە ئۇلار ئىلتىپ قويارلار،
مېنىڭ يىغلامىقىمنى خۇش كۆرەرلەر.
قەفەسدە ئىككى يىل بولدۇم گىرىفتار،
كېچە ـ كۈندۈز فىراقىدا بولۇپ زار.
چۇ بىر كۈن سەيرىگە چىقتىلار ئالىپ،
بارىپ دەريا لەبىغە مېنى ئىلتىپ.
ئانىڭدەك ئىچتىلەر بىر لەھزە تىنماي،
يىقىلدىلار ئاياقدىن باشىنى بىلمەي.
تاپىپ فۇرسەت چىقىپ كەتتىم قەفەسدىن،
قۇتۇلدۇم ئاندا فەريادى نەفەسدىن.
كۆرەرمەن سۇ لەبىندە ئىككى زەۋرەق،
ئىچىگە سالدىم ئانىڭ تەئىمىر ئازراق.
خۇدا دەپ سالدىم ئۆزۈمنى چۇ سۇغە،
تەۋەججۇھ قىلدىم ئاندا زىكر ھۇغە.
قەرىنى ئىككى ئاي ئول بەھر ئىچىندە،
كېچە ـ كۈندۈز يۇزۇدۇم ھەجر ئىچىندە.
كۆپ ئافەتلەر ياراتىپدۇر خۇداۋەند،
ئەجەلسىز ئادەم ئۆلمەيدۇر دەمى چەند.»

سائىد بىر كارۋانغە ئۇچراپ دەريادىن چىققانى

كى ناگەھ ئۇچرادى بىر كارۋانى،
بارۇرلار كىشتى بىرلە دەۋ دەۋانى.
مېنى كۆرۈپ كېلىبان ئالدىلار ھەم،
چۇ ئۆز كىشتىلەرىگە سالدىلار ھەم.
سوراپ ـ ئىستەپ مېنىڭ ھالىمنى بىر ـ بىر،
كى مەن ھەم بارچەنى قىلدىم چۇ تەقرىر.
ئۇلار بىرلە چىقىپ دەريا يۇزىگە،
قۇۋاندىم دۇنيانىڭ تاغۇ تۆزىگە.
يۇرۇپ ئىستەب سېنىيۇ ئەلدىن ئەلگە،
چېگمەپ سەييياھلار قۇرىنى بەلگە.
نەچە يىللار يۇرۇپ كەزدىم جەھاننى،
كى ئۆلدىگە بىتىپ ئىردىم بۇ جاننى.
ئۇشۇل كۈن ئىردى مۇندا كەلگەنىمىز،
كى بار ئىردى مەگەر بىر قىلغانىمىز.
بەھەمدۇللاھ، يانا كۆردۇم بۇ ئەشرەف،
مۇبارەك يۇزۇڭگە بولدۇم مۇشەررەف.»
ئىشتىپ ھالىنى شاھزادە يىغلار،
سىلاپ يۇزىگە ئۆپەر كۆڭلىن ئاۋلار.
شۇكر قىلىپ بولۇپ سۇھبەتغە مەشغۇل،
بۇلارنىڭ ئالدىدا غەم بولدى مەنزۇل.
نەچە كۈنلەر قىلىپ ئەيشۇ مەئىشەت،
كى بولدى ھەر بىرى بىر ھۇرى جەننەت.
ئىلاھ، جۇملە غەمدىن شاد قىلغىل،
كى غەم بەندەلەردىن ئازاد قىلغىل.
نە خوش بولغاي جەفا تارتىپ جەفاكەش،
مۇرادىن تاپسە ئاخىر ئول بەلاكەش.
نەخۇش بولغاي جەفاسىدىن جەفاكار،
پۇشايمان بولسە لۇتفى قىلسە دىلدار.
ئايا ئاشىق سەن ئەمدى بولمە نەئومىد،
ئىرۇر بۇ سەرت ھەم خوش تۇت بۇ ئۇمىد.

بەدىئۇل - جەمال مەلىكەنىڭ كەلگەنىن ئىشىتىپ كۆرگەلى كەلگەنلى

رىۋايەت قىلدى راۋىئى گۈلىستان،
قىزى غەم ئىلكىدىن ئازاد بولدى.
دېدى:«بولۇر مۇئەتتەر ئەمدى بوستان.
دېدىلەر:«باربان هالىنى سورغىل،
ئىمىلداشىم كېلىپدۇر دەپ پەرىزاد،
نېچەكۈنلەر ئۆتۈپ تۇيغۇنچە يۇرگىل.»
ئىشىتىپ بۇ خەبەرنى بولدى دىلشاد.
دېدى بەدىئۇل - جەمال ئاندا سۆيۈنۈپ:
سوراز ئېردى ئانى بەس جانى بەرلە،
«ياراغسىنى قىلىڭلار ئاۋۇنۇپ».
تىغەيل ئېيتەر ئانىڭ تۇرغانى بەرلە.
كۆتەردىلەر ئانىڭ تەختىن رەۋانىن،
ئانىڭ فىكرىدە ئېردى زارۇ ئەفگار،
قىلىپ ئەزمى سەفەر كۆرگەلى جانىن.
كېچە - كۈندۈز غەمى بەرلە گىرىفتار.
قالىن چېرىك بىلەن بولدى رەۋانە،
ساغىنۇر ئېردى دائىم:«ئەي مەلىكە،
پەرىلەر ئالدى ئانى دەرمىيانە.
قايان باردىڭ يانمىدىن،ئەي خانىكە.»
كەلتۈردىلەر سەراندىلغە ئۇچۇرۇپ،
ئاتاسى هەم ئاناسى شاد بولدى،
مەلىكە باغ ئىرەمنى هەم كۆچۈرۈپ.

مەلىكە بەدىئۇل - جەمالغە ئۇترۇ چىقىپ كۆرۈشكەنى

ئىشىتىپ بۇ خەبەر شاهى سەراندىل،
ئاغىرلاپ ئايىتىپ بەدىئۇل - جەمالىن.
ئانىڭ ئۈچۈن ياسادى باغى مەنزىل.
مۇئەتتەر قىلدىلار مەيدان يۈزىنى،
قىلىپ تەييار ئەسبابۇ ياراغىن،
كۆيۈۇ ئەنبەر تۇتۇپ سەهرا يۈزىنى.
ئەبىرۇ ئەنبەرىن مۇشك چىراغىن.
قوشۇلۇپ ئايۇ كۈن ئۆيدىن چىقارلار،
ئاڭا ئۇترۇ چىقىپ ماهى مەلىكە،
مەگەر كۈن بولسە چولغانىپ تۇغارلار.
كۆرۈشتىلەر تۈشۈپ ئىككى خانىكە.
كېزەرلەر باغنى ئول ئىككى گۈلئەندام،
كېلىپ تۈشتىلەر ئول باغى چەمەنده،
ياسارلار زۇلفى خالۇ دانەيۇ دام.
تىكىپ خىرگاهلار ئول كۆك سەمەنده.
كى ناگەه شاهنىڭ چەتىنى كۆردى،
تەقى بىر بىرىنىڭ گۈل يۈزلەرنگە،
بۇ نە خىرگاهدۇر دەپ ئانى سوردى.
تولاردۇر ياشى نەرگىس كۆزلەرنگە.
مەلىكە دېدى: «ئانىڭ ئولجاسىمەن،
تىكىپ بىر بىرنگە نازىن كۆزىنى،
مېنىڭ قىلغان خەلاس ئول بەندەسىمەن.
قۇشۇلۇپ بىر بىرنگە شىرىن سۆزىنى.
ئۆزىدۇر مىسر ئېلىگە شاهزادە،
بىرى بىرلەرنگە راز ئايتۇشۇرلار،
بولۇپدۇر ئىشق يولىدا پىيادە.
فىراق ئوتىنى دەمساز ئايتۇشۇرلار.
قىلىپ مەئلۇم ئانى ئۆتتىلەر ئاندىن،
مەلىكە هالىنى سوراز پەرىزاد،
خەبەر يوق شاهغە ئۆتكەن جەهاندىن.
كى كۆرگەنىنى دەر ئول سەرۇى ئازاد.
كېلىپ شاهزادە شەهبال ئوتراسىدا،
ئاڭا ئايتۇر نەكىم رازى دىلىنى،
تەۋازۇئ بىرلە ئۆپتىلەر قاتىدا.
سەبەب بىرلە ئاچىلغان مۇشكىلىنى.
دېدى: «شاهاكى بەرخۇردار بولغىل،
ئىشىتىپ هالىنى يىغلار دۇگانە،
غەربىلەرغە تەقى غەمخار بولغىل.
تۆكەر گۈل يۈزگە مەرجان - دۇردانە.
كى، شاها، دەۋلەتىڭز يار بولسۇن،
قىلىپ ئەمدى بۇ كەز شۈكرى ۋىسالىن،
هەمىشە بار تەگرىم يار بولسۇن.

دۇناچمدۇر ساڭا بۇجمننى خاكى،
غەم ئىلكمدىن ساريغ يۇزىنى كۆردى،
مەدەد قىلغاي سۇلەيمان روهى پاكى.
تەرەھەۋم قىلدىيۇ ھالىنى سوردى.
قىلۇرمىز دەۋلەتمكە كۆپ دۇئالار،
ئالىپ كەلدى گۇلستانى ئىرەمگە،
كى تۇشتۇك خىزمەتمگە بىز گەدالار.
تۇشۇردىلەر يەنە باغى ھەرەمگە.
كۆرۈپ شەھبال شەھنى بولدى دىلشاد،
تەمامى خەلق ئىشىتىپ بولدى خۇشھال،
تەقى بولدى بۇ دىۋە ئۆلۈمدىن ئازاد.
يانا خۇشلۇقغە مۇژدە بەردى بۇ فال.
بولۇپ شەھزادە مىسلى زەئفەرانمدەك،
كەل، ئەي ساقى، سەن ئەمدى شاد ئولتۇر،
بولۇپ گۇلگۇن يۈزى بەرگى خەزانمدەك.
غەم ئۆتتى قۇپ تەرەب جامىنى كەلتۇر.

سەيفۇلمەلىككە بەدىئۇل ـ جەمالنى باغى ئىرەمدە توي قىلغانى

ئايا راۋى، كەتۈرگىل ياخشى داستان،
كى سائىدغە كۆرۈنگەيمۇ تەمامى.
بۇ دەفتەر ئاخىرىنى قىل گۇلستان.
كەتۈردىلەر شەرابى مەست رەڭگىن،
دېدىكى ئۆتتىيۇ قەش، كېلىپ ياز،
كېرەك نۇقلۇ كەباب شەھدى شىرىن.
كۆكۈلدە غەم خۇمارىن مەي ئىچىپ ياز.
يىغلىدىلار پەرىزادى گۇلئەندام،
كۆتەرىپ كۆكلمدىن شەھبال غەمنى،
تۇزۇپ سازى نەۋا ساقى دىلئارام.
ياساپ ـ تۇزۇپ گۇلستانۇ ئىرەمنى.
كۆيەر خۇشبۇي ئەنبەر بىنمايەت،
قىلىپ ئەنگىز ئەمدى قەۋى ياراغمن،
ئىرەم باغى بولۇر خۇش بۇ بىغايەت.
سەفا بەردى سەرايۇ كوشك باغمن.
پەرىلەر نەغمەلەرنى ساز قىلدى،
كېلىپ بەدىئۇل ـ جەمالۇ ھەم مەلىكە،
كۆكۈل بۇلبۇللارى پەرۋاز قىلدى.
ئىرەم باغىغە ئۇل ئىككى جانىكە.
چالىپ سازەندەلەر ناز ئىلە سازىن،
كى سائىد ھەم كېلىمان شەھ قاشىغە،
كى نازۇكلۇق بىلەن ئارتۇردى نازىن.
بولۇبان مونىس ئۇل يالغۇز باشىغە.
بۇلارنىڭ شەۋقىدىن بۇ چەرخى گەردان،
چۇ سەرۇ بانۇ ئوغلۇم دېدى شەھنى،
كېچە ـ كۈندۈز قىلۇر شەۋق ئىلە جەۋلان.
دېدى: مەن تۇي ئېتەرمەن مېھرى مەھنى.
فەلەك بولۇپ مۇنىڭ تويىدا چەرخى،
ياراغمن قىلدى گۇفتگۇي بىرلە،
ئويۇنچى چەرخىلەرنىڭ سىندى نەرخى.
كەتۈردى تۇي ھاي ـ ھۇيى بىرلە.
يانىپ ھەر كېچە تالۇن ئاي شۇئىلى،
تەمكىبان بارگاھى جىنىنى يانە،
تاڭ ئاتقۇنچە ياقار بۇ تويدا مەشئەل.
قۇلاق ئىشىتمەگەن بىر شامىانە.
تەمكىپ ئالتۇن ئەلەم سۇلتانى داۋەر،
قۇيۇپ ئول ئۆيدە ياخشى تەخت مەۋزۇن،
ئۇرار گۇلباڭ ئول خورشىدى خاۋەر.
مۇرەسسەئ لەئلۇ ياقۇت دۇررۇ ئالتۇن.
ئەتارۇد نەقىش باغلار ساز ئىچىنىدە،
ئوتاغ ئۆيى قىلىپ ئول بارگەھىنى،
قىلۇر نەققاشلىق ئاۋاز ئىچىندە.
ئوشۇل تەخت ئۇزرە ئولتۇرغۇزدى شەھنى.
بولۇبان مۇشتەرى زوھرەغە دەمساز،
سۇلەيمان سۇرمەسىن چەكتى كۆزىگە،
كەرەشمە بىرلە دەشت ئەندازۇ پەرۋاز.
كۆرۈندى جىنىلار بارچە كۆزىگە.
مەئىشەت بىرلە مەشغۇل جىنن ھەم ناس،
كۆرۈپ مۇھرى سۇلەيمانىنىڭ قولىدە،
تەفەررۇج بىرلە ئەنجۇم زۇھرە رەققاس.
مۇسەخخەر بولدىلار ئۇگۇ سولىدە.
تەنەئمۇم بىرلە سۇلتان ئۆيدە مەشغۇل،
چۇ يارلىغ قىلدى شاھى مىسر، شامى،
بۇ يېتۇر زىبب رەئسۇ تويە مەئزۇل.

يەپ ـ ئىچىپ نەچە كۈنلەر شەككەرۇ شەھد،
قىلىپ ئەقىدى نىكاھى مېھر ئىلە ئەھد.
كى ئاخىر توي بېرىپتۇر ئەلگە رۇخسەت،

بولۇپ ۋەقتى قوشۇلدى بەختۇ نۇسرەت.
سەئادەت بىرلە دەۋلەت يار بولدى،
غەرىب شەھزادە بەرخۇردار بولدى.

بەدىئۇل ـ جەمالنى سەيفۇل ـ مەلىكغە تاپشۇرغانى

تۇشۇبان شەمسى خاۋەر مەنزىلىگە،
ئىجازەت بولدى كۈللى مەھفىلىگە.
ئىنىكەلەر بىلەن ئۆي قىزلارى پاك،
پەرىلەردۇر بارى گۈل سۈيمىدىن پاك.
يىغىلىپ كەلدىلەر گۈل بەرگىن ئالىپ،
شەھەنشەھغە چۈ سەرۋى سىيمىن ئالىپ.
ئىنىكە كەلتۇرۇپ تاپشۇردى جانىن،
قەبۇل ئەتتى بۇ ھەم روھى رەۋانىن.
مىسالى تۇرنەغە لاچىننى سالدى،
مەگەر كىم قارغاغە سوقسۇرنى سالدى.
ئالىپ ئىشرەت يەلى ئاچىلدى غۇنچە،
چەمەن گۈلزار بولدى ھاي دېگۈنچە.
نە سۆھبەتدۇركى گۈل ـ غۇنچە ئاچىلغاي،
ئاچىلىپ ئوترادا گۈللار ساچىلغاي.
سەدەغە سالدى نىسان دۇرى غەلتان،
ساچىلدى دۇرۇ گەۋھەر، لەئلۇ مەرجان.

قويۇپ تەكلىپ ئارادىن كەتتى مانىئ،
ھەمىشە زەۋقۇ شەۋقۇ يوقتۇر مانىئ.
كېچە ـ كۈندۈز قۇلاقلاشماق، تېلەشمەك،
ئويۇن بىرلە ئۇرۇشماقۇ ياراشماق.
بىرى بىرنى سىلاشماقۇ سۆيۈشمەك،
ئېگىلىپ تۇتۇشماقۇ ئۆپۈشمەك.
مۇرادىغە يېتىشتى كۆڭلى تىندى،
قەلەك كۆرۈپ ئۇياتىدىن بويىنى سىندى.
نەخۇشتۇر ئەمگەك ئىچرە كەلسە راھەت،
چۈ مەرھەم بولسەيۇ پۇتسە چەراھەت.
ھەسەد بىرلە زەمانە قالدى ھەيران،
ھەسەدخورنىڭ يۈرەكى بولدى بىريان.
نە خۇش كۈندۇركى غەمكىن شاد بولغاي،
بۇزۇق كۆڭلى يەنە ئاباد بولغاي.
ئىلاھا، بارچە ئاشىق مەقسۇدىن بەر،
كەرەم بىرلە يۈرەكلەرگە تەسكىنىن بەر.

مەلىكەنى سائىدغە بەرگەنلەرى

چۇ بولدى شاھ سەيفۇل مەلىك فىرۇز،
ئۆتۈپ مېھنەت قىشى چۈن كەلدى نەۋرۇز.
چەمەنلەر بولدى جەننەتدەك شىكۇفتە،
بولۇپ سەھرا يۈزىدە سەبزە سەفتە.
ياراغ ئول كۆردى سەيفۇل مەلىك شەھبال،
مەلىكە بىرلە سائىد بولسا ھەم ھال.
سەراندىل شاھىغە ئىمبەردى ساۋچى،
غەزال ئاۋلاغالى ئىمبەردى ئاۋچى.
كېبرەك بىر يەردە بۇ ئىككى ئىنىلداش،
بىرى بىرىسىگە بولغاي سۆيۈكداش.
نە يەردە بولسەلەر قولداشلاردۇر،

غەربىلىق دۇنيادا مۇكداشلاردۇر.
قەبۇل ئەتتى بۇ سۆز شاھى سەراندىل،
ياسادى شەھرنى باغلادى قەندىل.
ئەتىسى چىرلادى تاجۇلمۇلكنى،
كەتۈردى سائىد سەيفۇل مەلىكنى.
يىغىلىپ بارىسى ئەركانى دەۋلەت،
بولۇپ ھازىر يانا ئەئيانى ھەزرەت.
تەكەللۇف بارچە كىم بار ئىبردى قىلدى،
نەكىم ئەھلى نەشات ئىبردى يىغلدى.
تىكىپ ئول بارگاھى خۇسرەۋانە،
ئەيلەگەندە خىتايى شاھ مىيانە.

يىغىلىپ شاهلار ئولتۇردى سۆهبەت،
نەچە كۈنلەر قىلىبان ئەيشۇ ئىشرەت.
رەبىئۇلەۋلىك قىلدى توي ئالى،
نەچۈككىم بار ئىدى شەھلەر فەئالى.
ئىجازەت بەردى كەلگەن ئەلگە ئاندا،
مۇنىڭدەك تويلار بولماس جەھاندا.
فەلەك شەمئى ئۇچۇپ كەلدى قەمەرۋار،
كى سائىد ئالدىغە يارى شەكەر بار.
چۈ ئىردى تەشنەلەپ ئابى ھەياتى،
كەتۈردى شەربەتى ۋەسلى نەجاتى.
مۇفەررەھ تەشنەسىيۇ شەھدۇ شەككەر،
بېرۇر لەززەت لەبىدە تۈئمى شەككەر.
قوشۇلدۇرۇپ ئول ئىككى جانۇ تەننى،
مۇقابىل قىلدىلار جانۇ جەھاننى.
چۈنۇقرە قۇفلىنىڭ بەندى ئاچىلدى،
ئەقىقۇ لەئلۇ ياقۇت، دۇر ساچىلدى.
ئاچىلدىيۇ ساچىلدى باغ ئارا گۈل،
قىلىپ ئىشرەت گۈلىستان ئىچرە بۇلبۇل.
ئۆتۈپ فەسلى زىمىستانۇ كېلىپ ياز،
گۈلىستان ئىچرە كۆكلۈم قىلدى پەرۋاز.
كىرىپ تىلىسىز تېكىزلەر ئىچرە كۈندە،
چىقاردىم دۇر ساچتىم بۇ ئاجۇندە.
يانا ياخشى گۈلىستانلارغە كىردىم،
كى ئاشقلار ئۇچۇن گۈل دەستە بەردىم.
ئىلاھا، غەم بېرى گۈلزار قىلغىل،
رەفىقلەرنى چۈ بەرخۇردار قىلغىل.

سەيفۇل ـ مەلىك سائىد بىرلە مىسرىغە كەلگەنلەرى

كىم ئوقۇسە مۇبارەك فال بولسۇن،
تەمامى دوستلار خۇشھال بولسۇن.
ئۆتۈبان نەچچە يىللار كەلدى نەۋرۇز،
كېزەر باغى ھەرەمدە شاھ فىرۇز.
گەھى باغى ئىرەم گاھى سەراندىل،
قىلىپ بۇ ئىككى يەردە تەخت مەنزىل.
بولۇپ ئىردى يانا بىر فەسلى نەۋرۇز،
كى ئۇردى شاھ بىر كۈن ئاھى دىلسۇز.
دېدى بەدىئۇل ـ جەمال: «ئەي دىلىستانىم،
بۇ ئاھىڭدىن يانا ئۆرتەندى جانىم.
بۇ نە ئاھ ئىردى بىلسەم ھال نېدۇر،
ئايتغىلكىم ئىشتەي فال نېدۇر؟»
دېدى: «ئۆتكەن جەفالارنى ساغىنىدىم،
يۈزۈڭگە باقتىمۇ يۈز شۈكر قىلدىم.»
ئىشىتتى ئۇشبۇ سۆز شەھبال شاھى،
دېدى: مۇلكىمن ساغىنىدى شاھى مېھرى.
دېدى: چىرلاپكى ئەي، شاھزادە بىلگىل،
غەرىبلىق جەۋرىنى چەكتۈك نەچەيىل.
مەھەل بولدىكى ئەمدى مىسر بارساڭ،
ئاتاڭ مۇلكىگە شاھى ئەسر بولساڭ.
كۆكۈل بەردى قىزىغە شاھ شەھبال،
ئاڭا قىلدى نەسىھەت لايىقى ھال.
مۇساھىب لايىقۇ ئەرزەندە بولسە،
قۇلى بولماق كېرەك ھەرقايدا بولسە.
بۇ سۆزنى ھەم رەبىئۇلەۋلىك بىلدى،
قىزىنىڭ كۆمەچىگە فىكر قىلدى.
مەلىكە بىرلە ھەم خىرگاھۇ قىزلار،
سىلىق بويلۇق پەرىدەك ماھ يۈزلەر.
رەبىئۇلەۋلىك بەردى ھەرنە بارىن،
تەقى ياشۇردى سائىدغە نىگارىن.
قىلىپ تەئىين شەھبال ئىبن شەھرۇخ،
كى بىر سەردار جىنكىم ئاتى فەررۇخ.
بەدىئىغە ئاتالىق ئېرىدى ئول جىن،
ئىسمەكەلەر بىلە تاپشۇردى كوجىن.
بىرى بىرىدىن بارى ئۆي قىزلارى ھەم،
يىغىپ تاپشۇردى فەررۇخ لەشكەرى ھەم.

شەھزادە بىرلە مەلىكە خاتىرىنى جەمئ قىلىپ تاپىشقانى

بار ئىقىلىم ئاراسىدىن كېتىپ ئېردىم،
سۆيۈنۈپ بىر بولدى يەتتە ئىقلىم.
كۆڭۈل قايدا تىلەسە ھەم بارۇرلار،
فەراغەتلەر قىلىپ بارۇر - يۈرۈرلەر.
گەھى مىسرۇ گەھى شەھرى سەراندىل،
قىلۇر باغى ئىرەمدە گاھى مەنزىل.
قىلىپ ئۆز مۇلكىگە سائىدنى شىركەت،
قىلۇر سىكلى بەدىئى بىرلە ئىشرەت.
خۇدايا بارچەغە بىر خاتىرى جەمئ،
بارى ئاشىقغە بەرگىل تالىئى شەمئ.
نەچۈككىم شاھ كۆردى يار ۋەفاسىن،
ۋەلى كۆردى ئەجايىب كۆپ جەفاسىن.
جەفا چەكمەس كىشى بىر نۇش بولماس،
ئەگەر ئوت كۆيمەدىكى جۇش بولماس.
چۇ دېھقان چەكمەسە جەۋرۇ جەفاسىن،
يېمىش ئەرنىك كىشى تاپماس جەفاسىن.
ئەگەركىم باغىبان تەرى تۆكۈلمەس،
كۆكەرمەس بۇستان، گۈل غۇنچە كۈلمەس.
خۇدايا بارچەغە لايىق يولۇقتۇر،
مۇھەببەت يولىدا سادىق يولۇقتۇر.
جەھاندا جەۋرلەر ئاشىق ئۆچۈندۇر،
ۋەلى مىسكىن ئۇ ھەم لايىق ئۆچۈندۇر.
سەئادەتتۇر مۇۋافىق يارى سادىق،
مۇناسىب بولسە خۇشتۇر جانى ئاشىق.
ئوقۇبان مەجلىسىنى ياد ئەيلەك،
دۇئا بىرلە ساغىنىپ شاد ئەيلەك.
تىلەكىمدۇر دۇئا، ئۆزگە سۆزۈم يوق،
بۇ دۇنيادا سۆزۈم قالغان ئۆزۈم يوق.
بەھەمدۇللاھكى تاپتى قىسسە ئەنجام،
يارانلارغا سەلاممدۇر بەتەمام.
سەلام، ئەي دوستلار، سىزگە سەلامى،
كېرەك سىزدىن دۇئايىمۇ پەيامى.
ئېرۇر سەررافلار دۇرگە خەريدار.
بەلەند ئىمدراكلار سۆزگە خەريدار.
بۇ ئاسى مەجلىسى كۆپ جان چېكىپدۇر،
كۆڭۈللەرگە ۋەفا تۇخمىن ئېكىپدۇر.
كىتابىم مۇنىسىم دىلىبەندىم ئېرۇر،
ئانىڭ ھەر بېتى ھەم فەرزەندىم ئېرۇر.
ئەزىزىمدۇر تەقى سەن ھەم ئەزىز قىل،
ئوقۇغىل زەۋق ئىلە ياخشى تەمىز قىل.
قىلىپ ئەنگىزلەر كۆپ ئەزم قىلدىم،
ئوقۇغىل ئاشىقانە نەزم قىلدىم.
ئارىق تۇركى تىلىگە نەزم ئېتىپمەن،
ئوقۇغىل زەۋق ئىلە مەۋزۇن قىلىپمەن.
قەلەم قىلدى تىلىمگە ھەم زەبانلىق،
ئىكى تىل بىرلە قىلدىم دۇرفىشانلىق.
مەدەد بولدى ئىنايەت قىلدى خامە،
بولۇپ تىلگە مەدەد پۇتۇلدى نامە.
ئىنايەت تەگرىدىن پىرىم چۇ ھىممەت،
مۇيەسسەر بولدىيۇ نەقشى مۇھەببەت.
خۇدادىن بولماسا ئىنئامۇ ئەنجام،
نەدەر بۇ ئەگرى تىل بىر بەندەئى خام.
ئىنايەت بولسە بەندەگە خۇدادىن،
ئاڭا ھەر دەم مەدەد قىلۇر سەمادىن.
كىشى دائىم خۇدا زىكرىندە بولسە،
ئەجەب بولغاي مۇرادىن تاپماي ئۆلسە.
مەلىكزادە خۇدا يادىغە مەشغۇل،
دۇئاسى بولدى دەرگاھىدە مەقبۇل.

يۈسۈپ ئەمرى شېئىرلىرىدىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: قادىر ئەكبەر

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: يۈسۈپ ئەمرى تالانتلىق شائىرلاردىن بولۇپ، ئىجادىي پائالىيىتىنىڭ كۆپ قىسمى 15 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى چارىكىگە توغرا كېلىدۇ. ئۇ ئۇلۇغبېكنىڭ ئاكىسى بايسۇنقۇر مىرزا (1434 - ، 1435 - يىللاردا ۋاپات قىلغان) نىڭ ھىمايىسى ئاستىدا ياشىغانلىقىنى يازىدۇ.

ئەمرى ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ كۆپچىلىكىنى تۈركىي تىلىدا يازغان، پارس تىلىدىمۇ يازغان. ئۇ 15 - ئەسىر ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىياتىدا مۇنازىرە - مۇھاكىمە ژانىرىنى باشلاپ بەگەن نامايەندىلەرنىڭ بىرى.

مەلۇمكى، 14 - ، 15 - ئەسىرلەردە تۈركىي تىلىدا سۆزلەشكۈچى خەلقلەر ئەدەبىياتىنىڭ ئىجادىي يۈنىلىشى تۈركىي تىل بىلەن ئىرىك ئەسەرلەرنى يارىتىش، رېئاللىققا يېقىنلىشىش، ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈش تەرىپىگە يۈزلەنگەنىدى. بۇ دەۋردە مۇنازىرە - مۇھاكىمە ژانىرىدىكى ئەسەرلەر يارىتىلغان. ئىشق - مۇھەببەت تېمىسىدىكى ئەسەرلەر جۈملىدىن «نامە» لەر («مۇھەببەتنامە»، «لەتافەتنامە»، «دەھنامە»، «تەئەششۇقنامە» قاتارلىقلار) خاراكتېر جەھەتتىن مۇنازىرە ژانىرى تەركىبىگە كىرەتتى ۋە شۇ دەۋر ئەدەبىياتىدا خېلى زور سالماقنى ئىگىلىگەنىدى. يۈسۈپ ئەمرىنىڭ «بەك بىلەن چاغر مۇنازىرىسى» ناملىق ئەسىرى مۇنازىرە ئەدەبىياتىنىڭ ياخشى ئۈلگۈسىدۇر. ئۇنىڭ تۈركىي تىلىدىكى ئەسەرلىرىدىن زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەنلىرى: 1 - دىۋان، 2 - «دەھنامە»، 3 - «بەك ۋە چاغىر مۇنازىرىسى» («نەشە بىلەن مەي مۇنازىرىسى») قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

ئەمرى ئەسەرلىرىنىڭ ئەسلى قول يازما نۇسخىلىرى ساقلانمىغان، دىۋانىنىڭ كېيىن كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلىرى تۈركىيە داشۆسى كۈتۈپخانىسىدا، «دەھنامە» ۋە «بەك بىلەن چاغىر مۇنازىرىسى» ناملىق ئەسەرلىرىنىڭ 16 - ئەسىر ئاخىرىدا كۆچۈرۈلگەن بىردىنبىر نۇسخىلىرى بولسا، ئەنگلىيە مۇزېيىدا ساقلانماقتا. يۇقىرىقى نۇسخىلارنىڭ فوتو كۆچۈرمىلىرى سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيىسى ۋە ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى كۈتۈپخانىلىرىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

شائىر يۈسۈپ ئەمرى توغرىسىدا ئەلىشىر نەۋائى «مەجالىسۇن - نەفائىس» ئەسىرىدە مەلۇمات بېرىپ، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن بىر بېيىت نەمۇنە كۆرسىتىپ ئۆتكەنىدى.

يۈسۈپ ئەمرى ئەسەرلىرىنىڭ ئىغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن ۋە شەخسلەر

خاتىرىسىدە ساقلانغان ئايرىم ۋاريانتلىرى (تۈيۈقلار، غەزەللەر «بەك ۋە چاغىر مۇ-نازىرىسى» دىن بەزىلىرى) شىنجاڭدىمۇ ئۇچرايدۇ. شائىر يۇسۇپ ئەسىرى ئۆزىدىن كېيىنكى تۈركىي ئەدەبىياتىغا، جۈملىدىن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا بۇاسىتە تەسىر كۆرسەتكەن. ئۇنىڭ ئىجادىي مىراسلىرى كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا كېيىنكىلەر ئۈچۈن ئۆرنەك بولۇپ قالغان. ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ سانىدا تالانتلىق شائىر يۇسۇپ ئەمىرىنىڭ لىرىك شېئىرلىرىدىن ئازغىنە نەمۇنە تونۇشتۇردۇق. بۇ شېئىرلار 1959 - يىلى تاشكەنتتە نەشىر قىلىنغان «ئۆزبېك ئەدەبىياتى» ئانتولوگىيىسىنىڭ 1 - تومىدىن ئېلىندى.

× ×

غەزەللەر

ئەي كۆزدە يۇزۈڭ ھەيرەتى ئاساری تەمەشا،
نەززارەئى ھۇسنۇڭ گۈلى بەخارى تەماشا.
كۆڭلۈم تاپىشى ئەيلەدى سەۋدا ئېلىنى خۇش،
دىۋانە ئېرۇر رەۋنەقى بازارى تەماشا.
مۇفت ئولدى ھەۋەس ئەھلىنە سەۋدايى ۋىسالىڭ،
بسمايە تاپار سۇد خەريدارى تەماشا.
كۆڭلۈم قۇشىنى زاغلىرىڭ قىلدى مۇزەييەن،
شەۋق ئەتتى بۇ تاۋۇسنى گۈلزارى تەماشا.
ماھىيەتى خۇرشىدنى خۇففاش نەبىلسۇن،
ھەر دىلە ئەمەس مەھرەمى ئەسرارى تەماشا.
دىل دىيدەسى بىرلە كۆرەيمن يار يۈزىنى،
تا ئولمايە ئەغيار خەبەردارى تەماشا.
كۆڭلۈمنى قىلىپ قەسرى ۋەپا ئىشق ئەمىرى،
كۆز مەنزەرەسىن ئەيلەدى ئەنۋارى تەماشا.

× ×

ۋەفا تا بولدى جان زارىمغە مەخسۇس،
جەفا ۋۇ جەۋر ئېرۇر جانىمغە مەخسۇس،
خىرامۇ جىلۋە ۋۇ نازۇ مەلاھەت،
ئېرۇر سەرۋى خىرامانىمغە مەخسۇس.
كېچە تاڭ ئاتقۇچە كۆڭلۈم چېكەر ئاھ،
ئېرۇر بۇ شەمئ ۋەيرانىمغە مەخسۇس.
كۆڭۈل كاندە دۇر لەئلىڭ خىيالى،
بۇ گەۋھەردۇر بەدەخشانىمغە مەخسۇس.
غەمىڭدە ئىشق رەنجى راھەتىمدۇر،
بۇ دەردىڭ ئولدى دەرمانىمغە مەخسۇس.

غۇبارى تۇتىيايى خاكى پايىڭ،
بولۇرمۇ چەشمى گىريانىمغە مەخسۇس.
كېرەك شاھدىن گەدا ھالىنى سورماق،
بۇ دەۋلەت كەلدى سۇلتانىمغە مەخسۇس.
كۆڭىل خۇشدۇر ۋىسال ئۇممىدى بىرلە،
بۇ مەرھەم داغى ھىجرانىمغە مەخسۇس.
شەھىدى نازى مژگانىڭ ئېرۇرمەن،
بۇ خەنجەردۇر مېنىڭ قانىمغە مەخسۇس.
ئېرۇرمەن ئىشق مۇلكىنىڭ ئەمىرى،
جۇنۇن ئەۋباشى دەربانىمغە مەخسۇس.

تەرجىمىبەند

داغى فۇرقەت ئىچرە مەجنۇنى نەمەد پۇش ئولمىشەم،
ئىشىق ئارا ئەۋژارەلىقغە خانە بەردۇش ئولمىشەم،
تا ئانى ياد ئەيلەدىم ئەلدىن فارامۇش ئولمىشەم،
بەزمى ھەيرەت ئىچرە تا رىندى قەدەھ نۇش ئولمىشەم،
مەھۋى ھەيرەت تىغلى سۇرەت ئوخشە خامۇش ئولمىشەم،
رەھمە قىل، يا رەبكى، ھەجر ئىلگىندە بىھۇش ئولمىشەم،
ھالەتىم بەد، غۇسسە بىھەد، ۋەسلى مەقسەد نالەۋەش،
بەخت ۋاژۇن، دەرد ئەفزۇن، دىدە پۇرخۇن، سىنەرىش.

بەسكى بىر كافىر غەمى كۆڭلۇمنى بىھال ئەيلەدى،
رىشتەئى جانىمنى بۇ بىتابلىغ نال ئەيلەدى،
قامەتىمنى غەم يۇكى مىھنەت ئارا دال ئەيلەدى،
دەردى مىھنەت سەبىر ئىلە تاقەتنى پايمال ئەيلەدى،
سۆزلەمەك ئىمكانى يوق، ھەيرەت تىلىم لال ئەيلەدى،
جان كۆچۈپ تەن پايمالى داغى بىمال ئەيلەدى،
ھالەتىم بەد، غۇسسە بىھەد، ۋەسل مەقسەد، نالەۋەش،
بەخت ۋاژۇن، دەرد ئەفزۇن، دىدە پۇرخۇن، سىنەرىش.

ئەگمە قەددىم زەئىفىن ئول سەرۋى خىرامان بىلمەدى،
بولدى جان ئاشۇفتە ھال، ئول لەئلى خەندان بىلمەدى،
ھەجر ئارا تا قىلمادىم فەريادۇ ئەفغان بىلمەدى،
نالە قىلدىم كېچەلەر ئول نا مۇسۇلمان بىلمەدى،
لەززەتى تىغى شەھادەت شەربەتىن جان بىلمەدى،
ھەجر ئارا جان چەككەنىمنى بەسكى جانان بىلمەدى،
ھالەتىم بەد، غۇسسە بىھەد، ۋەسل مەقسەد، نالەۋەش،
بەخت ۋاژۇن، دەرد ئەفزۇن، دىدە پۇرخۇن، سىنەرىش.

قىلدى سەرگەردان جۇنۇن ۋادىسىنى رەسۋالىغم،
سالدى ئوت ئەھلى جەھانغە شورىشى شەيدالىغم،
دەھر ئارا ئەفسانە بولدى بىسەرۇ سەۋدالىغم،
ئابرو مۇلكىنى تاراج ئەيلەدى يەغمالىغم،
قىسسەئى مەجنۇننى مەنسۇخ ئەتتى بىپەرۋالىغم،
بۇدۇر ئانسىز كۆلبەئى غەم ئىچرە بەزم ئارالىغم،

هالەتىم بەد، غۇسسە بىھەد، ۋەسل مەقسەد، نالەۋەش،
بەخت ۋاژۇن، دەرد ئەفزۇن، دىدە پۇرخۇن، سىنەرىش.

هالسىمە ئول شوخى بىپەرۋا تەرەھۇم ئەيلەمەس،
بەلكى بىر سائەت غەمى تەركى تەزەللۇم ئەيلەمەس،
رەھم يادىن ھەرگىز ئول ئاشۇبى مەردۇم ئەيلەمەس،
لەئلىدىن بىر سۆز ئىدى كامىم، تەكەللۇم ئەيلەمەس،
يىغلاسام دىۋانەلىغ بىرلە تەبەسسۇم ئەيلەمەس،
تۇرفەدۇر گەر قۇلزۇمى ئەشكىم تەلاتۇم ئەيلەمەس،
هالەتىم بەد، غۇسسە بىھەد، ۋەسل مەقسەد، نالەۋەش،
بەخت ۋاژۇن، دەرد ئەفزۇن، دىدە پۇرخۇن، سىنەرىش.

جاندە تائول ھۇسنى شاھمن نازۇ ئىستىغناسىدۇر،
باشىمە چۇشكەن جۇنۇن بازارىنىڭ سەۋداسىدۇر،
كىم ئۆسۇرمىش تەلبەدەك ئىشق ئەھلىنىڭ رەسۋاسىدۇر،
دەھر ئارا ھەريان مېنىڭ رەسۋالىغىم غەۋغاسىدۇر،
بەندى زەنجىرى جۇنۇنۇم زۇلفى ئەجدەر ھاسىدۇر،
تا كۆڭىل بىر كافىرى بىباكىنى شەيداسىدۇر،
هالەتىم بەد، غۇسسە بىھەد، ۋەسل مەقسەد، نالەۋەش،
بەخت ۋاژۇن، دەرد ئەفزۇن، دىدە پۇرخۇن، سىنەرىش.

دەھر ئارا مەندەك كىشى ھەجر ئىلگىدە زار ئولماسۇن،
مۇبتىلا ۋۇ خەستەۋۇ مەجرۇھۇ ئەفگار ئولماسۇن،
ھېچ كافىر ئىشق دەردىدىن خەبەردار ئولماسۇن،
مەن كەبى ئەندۇھ دەردىغە گىرىفتار ئولماسۇن،
بىدىلۇ ئەۋارەئى ھەر شەھرۇ بازار ئولماسۇن،
كۇلبەئى ئەھزانده مەندەك زارۇ بسيار ئولماسۇن،
هالەتىم بەد، غۇسسە بىھەد، ۋەسل مەقسەد، نالەۋەش،
بەخت ۋاژۇن، دەرد ئەفزۇن، دىدە پۇرخۇن، سىنەرىش.

كىشۋەرى ئىشق ئىچرە كۆرمەس شاھلار مەندەك ھەشەم،
چاكارىم ئەندۇھۇ مېھنەتدۇر، سىپاھىم خەيلى غەم،
ھەمدەمىم ئاھۇ فىغانۇ مۇنىسىم دەردۇ ئەلەم،
رۇزغارىم ھەسرەتۇ ھەمسۇھبەتىم جەۋرۇ ستەم،
دەرد ئىقلىمىن مۇسەخخەر ئەيلەدىم، ئاھىم ئەلەم،

ئىشرەتىم خۇنابە يۇتماقدۇر، نەدىمىمدۇر ئەدەم،
ھالەتىم بەد، غۇسسە بىھەد، ۋەسل مەقسەد، نالەۋەش،
بەخت ۋاژۇن، دەرد ئەفزۇن، دىدە پۇرخۇن، سىنەرىش.

يىغلاماقدىن بەسكى قان بولدى كۆزۈم نەززارەسى،
لالە رەڭ ئەرمىش سىرىشكىم سىلىنمەك قەۋۋارەسى،
ئىنتىزارىدىن ئاقاردى دىدىلەرنى قارەسى،
مەرھەمى كافۇردىن بىتمەس كۆڭۈلنىڭ پارەسى،
رىزەئى ئالماسمۇن لەبرىز كۆكسۈم يارەسى،
تاپمادىم ھەرگىز، ئەمرى، دەردى فۇرقەت چارەسى،
ھالەتىم بەد، غۇسسە بىھەد، ۋەسل مەقسەد، نالەۋەش،
بەخت ۋاژۇن، دەرد ئەفزۇن، دىدە پۇرخۇن، سىنەرىش.

تۇيۇقلار

ئەلبەمەن شەھلا كۆزۈڭ ئالۇسىدىن،
ئۇزمەدىم باغىڭدە ۋەسل ئالۇسىدىن،
ھەجر دەشتىدە يۇگۇرماقلىغ بىلە،
يەتمەدىم ۋەسلىڭغە يول ئالۇسىدىن.

گەر دېسەم باغى ۋىسالىڭ ناری بار،
ئالما، دەپ ئاچچىغلاپ ئەيتۇر: ناری بار،
ئىشق ئەھلى كۆز ياشىدىن سۇ ئىچىپ،
بەرگۇ بارىنى شەرەرلىغ ناری بار.

ئەي كۆڭىل، بۇ كېچە ئول ئاي‌ساری بار،
ئاھ ئوتىن يارۇتماكىم ئەغیاری بار.
تۇنمە مېھر ئەتكىم مۇھەببەت باغىدە،
دەرد بەرگ ئاچتىيۇ غەم كەلتۇردى بار.

شەمئى يەڭلىغ يانىدۇر باشىدە ئوت،
كۆز ياشىدىن يەر يۇزىدە ئوندى ئوت،
قان ياشىم قىلدى يولۇڭنى لالە زار،
مۇنچە تەقسىر ئەيلەدىم قانىدىن ئوت.

بادەسىز بېتابمەن بۇ كېچە مەن،
لەئلىڭ ئىستەپ، ئەمدى جاندىن كېچەمەن.

ساھىلى مەقسەدغە يەتكەيمەنمۇ، دەپ،
كۆز ياشىم دەريا سىدە سۇ كېچەمەن.

جىلۋە ئەيلەپ سەكرەتۇردە سەركەش ئات،
ناز ئوقىن جەۋلان ئىتىپ جانىمغە ئات!
ئىتلارىڭ خەيلىغە خىزمەت ئەيلەدىم،
قويدىلەر ئەھلى ۋەپا دەپ ماڭا ئات.

دىلرەبا، ھەجرىڭ ئوتىدە يانامەن،
ئۆرتەنىپ ۋەسلىڭ تىلەرمەن يانا مەن.
كەئبە ئەزمىدىن ماڭا سەن مۇددەئا،
بولماساڭ ئەلۋەتتە ئاندىن يانامەن.

ئەي سىتەمگەر ھالىمە نەززارە قىل،
پەچۇ تابىم ئوت ئارا ئانداغكى، قىل،
زاھىدا، پەندىڭنى قىلماسمەن قەبۇل،
تەلبەلەرگە سۇد قىلماس قالۇ قىل.

ھەمنىشىن ئەغیار تا ئول يارەدۇر،
كۆكرەگىم ھەسرەت ئوقىدىن يارەدۇر.
مەي بىلە ساقى ھىمايەت بولماسە،
سەھنەئى ھىجران يۇرەكنى يارەدۇر.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن بىر تاپىچە

مەمتىمىن يۈسۈپ

پۈرولېتارىيات يازغۇچىسى ماكسىم گوركى: «ئەدەبىيات — ئىنسانشۇناسلىق دېمەكتۇر» دېگەنىدى. ئۇ پۈتۈن ئۆمۈر بويى شۇغۇللانغان ئەمگىكىنىمۇ «ئىنسانشۇناسلىق» دەپ ئاتىغان. بۇ تەبىرلەر ئەدەبىياتنىڭ ئىنسانىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. مانا شۇنداق بەدىئىي قىممەتكە ئىگە ئەسەرلەرنىڭ بىرى XVII ئەسىردە ئۆتكەن شائىر ئىبراھىم مەشھۇرىينىڭ دىۋانىدۇر.

شائىر مەشھۇرى ئۆز ئەسىرىدە ئىسمىنى ئوچۇق-ئاشكارا كۆرسىتىپ ئۆتمىگەن، پەقەت ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مۇناجاتىدا

تۇنۇكۈن بولدى مېنىڭ فىسقى ئىشىرەتگاھىم،
ھەرسەرى كويىدا ئىبلىس لەئىن ھەمراھىم،
ئاقىبەت تەۋبەگە تەۋفىق بېرىپ ئەللاھىم،
كەلدى دەرگاھىگە بۇ يۈزى قارا ئىبراھىم،
گۇناھ ئامۇرزە سەنۇ، غەرقەئى ئىسيانىدۇ مەن.

دېگەن مىسرالارنى ئۇچرىتىمىز. بۇ مىسرالار بىزگە شائىرنىڭ ئىسمى ئىبراھىم ئىكەنلىكىنى، «مەشھۇرى» ئۇنىڭ تەخەللۇسى ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرۇپ بېرىدۇ.

بىز يەنە شائىرنىڭ تۆۋەندىكى مىسرالىرىدىن ئۇنىڭ يۇرتىنىڭ يەركەن ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز:

گۈلئۈزارى كەلدىكىم، بولدى، گۈلىستان يارىكەندە،
نەۋ باھارى مەقدەمىدىن تازە بوستان يارىكەندە،
رەڭبەرەڭ ئەۋسافىنى قىلمىش بەيان يۈز تىل بىلە،
خۇش نەۋا مەشھۇرى بۇلبۇلدۇر، گۈلىستان يارىكەندە.

«دىۋان مەشھۇرى» نىڭ ئاخىرىغا شائىرنىڭ ئەزىز ئىسىملىك بىر كىشىگە يازغان مەرسىيەسى كىرگۈزۈلگەن. ئەزىز دېگەن كىشىنىڭكىملىكى توغرۇلۇق بەزى تارىخىي مەنبەلەردە تۆۋەندىكىچە مەلۇماتلار بار:

ئا. م. مۇغنىنوف ئۆزى تۈزگەن «ئۇيغۇر قول يازمىلىرى يازۇسى» ناملىق كاتالوگىدا «تارىخىي رەشىدى» توغرىسىدا توختىلىپ مۇنداق يازغان: «بۇ تارىخىي رەشىدىنىڭ 4-روكنى تۇرۇر. ھەزرىتى مۇھەممەد ئەزىز ھاكىم بەگنىڭ ھۆكمىي ئالىملىرى

بىلەن مۇھەممەد نىياز ئاخۇن فارسچىنى تۇركىگە تەسىنى قىلغان. بۇ جۇملىنىڭ ئاخىرىغا «ئەزىز بەگ» دېگەن مۇھۇر بېسىلغان ۋە «1247 - ھىجرى» دەپ كۆرسىتىلگەن.

«يەنە قەسەسۇل غەرايىب» (ئاجايىپ قىسسىلەر) نامىلىق قول يازمىدا بۇ كىتابنى 1257 - ھىجرىيىدە مۇھەممۇد نىياز ئەبدۇلغەپۇر دېگەن كىشى خوتەن - يەركەن ھاكىمى مۇھەممەد ئەزىز بەگنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن يېزىپ چىققانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ.

مۇھەممەد ئەزىز بەگ ھىجرىيە 1247 - (مىلادى 1831 - 1832) يىل بىلەن 1257 - (مىلادى 1841 - 1842) يىللىرى دەۋر سۈرگەن خوتەن - يەركەن ھاكىمى مۇھەممەد ئەزىز بەگ بولۇشى مۇمكىن. شائىرنىڭ ياشىغان دەۋرىمۇ مۇھەممەد ئەزىز بەگ ھۆكۈم سۈرگەن يىللارغا توغرا كېلىدۇ.

بىز شائىر مەشھۇرىنىڭ غەزەلياتىنى ئوقۇغان چېغىمىزدا، ئۇنىڭ بەدىئىي ماھارىتىنىڭ قانچىلىك يۇقىرىلىقىنى كۆرۈپلا قالماي، بەلكى بۇ ماھارەتنىڭ قانداق يېتىلگەنلىكىنىمۇ كۆرىمىز. شائىر ئۆز دەۋانىدا ئەۋائىي، لۇتفى، مەۋلەۋىي، جامى ۋە پەردىددىن ئەتتارلارنىڭ نامىنى كۆپ قېتىم تىلغا ئېلىپ، ئۆزىنىڭ بۇ پېشىۋالاردىن ئۆگەنگەنلىكىنى زور پەرخىرلىنىش بىلەن قەيت قىلىپ ئۆتكەن. شۇنىڭدەك ئۇ يەنە بىر شېئىرىدە «سۇراھۇللۇغەت»، «تەھزىب»...نامىلىق كىتابلاردىن سۆز ئاچىدۇ. ئۇنىڭ بەدىئىي جەھەتتىكى كامالىتى ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن كلاسسىك ئەدەبىيات پېشىۋالىرىنى ئۇستاز قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى زور قىزغىنلىق بىلەن ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئارقىلىق يېتىلگەن. ئۇ ئۆز شېئىرلىرىدا ئەلىشىر نەۋائىنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ، ئۆزىگىمۇ نەۋائىدەك «خېرىدارلىق» شائىر بولۇش تەلىپىنى قويىدۇ:

نەۋائىدىن كېيىن مەشھۇرى شېئىرنى ئوقۇماس كىم؟
بۇ بازار ئىچرە باردۇر ھەر مەتائىنغە خېرىدارى.

مەشھۇرى ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن پېشىۋالاردىن ئۆگەنگەنده، ئۇلارنىڭ پەكىرلىرىنى تەكرارلاش ياكى تەقلىد قىلىش باسقۇچىدا توختاپ قالماي. بەلكى ئۇ پىكىرلەرنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇشقا، يېڭىچە مەزمۇنلار بىلەن بېيىتىشقا تىرىشچان. مەسىلەن: ئۇ نەۋائىنىڭ:

خەرابات ئارا كىردىم ئاشۇفتە ھال،
مەي ئىستەرگە ئىلكىمده سۇنغان سەفال.

دېگەن تەرجىئىبەندىنى

«ئەزەل ساقىيىسىدىن ئىچىب جام ھال»

بىلەن باشلانغان تەرجىئىبەندىنى يازغان.

نەۋائىي ئۆز تەرجىئىبەندىده «قولۇمدا سۇنۇق ساپال، ھالىم پەرىشان، مەي ئىزدەپ مەيخانىگە كىردىم» دېسە، مەشھۇرىي «ئەزەل ساقىسىدىن ھال جامىنى ئىچكەندىن، مەي ئىزدەشكە قولۇمدا ساپالغا ھاجىتىم يوق، بېشىمدامەي خۇمارى يوق» دەيدۇ.

مەشھۇرننىڭ مۇشائىرىسى نەۋائى شېئىرىغا نىسبەتەن شەكىل ۋە قاپىيە جەھەتتىن ئوخشاشتەك كۆرۈنسىمۇ، مەزمۇن ۋە قۇرۇلمىسى جەھەتتە ئۆزگىچىلىككە ئىگە.

يەنە سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ:

«قايسى گۈلشەننىڭ سېنىڭدەك بىر گۈلى رەئناسى بار؟
قايسى بىر گۈلنىڭ مېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار؟»

دېگەن مىسرالار بىلەن باشلانغان غەزىلىگە تەقلىد قىلىپ، مەشھۇرى مۇنداق بىر مۇشائىرىنى يازىدۇ:

قايسى دەريانىڭ ساچىڭدەك ئەنبەرى ساراسى بار؟
قايسى ئەنبەرنىڭ خەتىڭدەك بويى روھ ئەفزاسى بار؟
جەننەتۇل ـ مەئۋا فەزاسىنى قاچان مەئۋا ئېتەر،
ئاشىقى شوربىدەنىڭ كويۇڭداكىم مەئۋاسى بار؟
مەن نېچۈك بولماي بېھال، چەكمەي ھەمىشە دۇدى ئاھ،
باشىم ئۈزرە ئەنبەر ئەفشان كاكۇلىڭ سەۋداسى بار،
نە ئۈچۈن ئولتۇرمىسۇن ئۇ مەسنەدى ناز ئۈستىدە،
ھەر تەرەفتە مىڭ مېنىڭدەك ئاشىقى شەيداسى بار.
مۇئجىزى ئۇششاقدۇر مەشھۇرى ئىشقىڭ فەيزىدىن،
قايسى ئاشىقنىڭ سېنىڭدەك دىلبەرى رەئناسى بار؟

كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، بىر ماۋزۇدا يېزىلغان بۇ ئىككى غەزەل ئۆزىگە خاس پىكىر ۋە رەڭدارلىقى بىلەن بىر ـ بىرىدىن يۈكسەكلىك تالىشىپ تۇرمامدۇ؟ شائىر شېئىرىدىكى مەنىلەرنى مەھبۇب دەپ بىلسە، ئۇ مەنىلەرنى ئىپادىلەيدىغان ئىبارىلەرنى مەھبۇب ئۈستىدىكى كىيىم دەپ بىلگەن:

زىيۋەرى مەئنى ئېرۇر، مەشھۇرىكىم ئەلفازى خۇش،
ئۆتتىلەر زىننەت بېرىپ سۆزگە سۇخەت پەردازلار.
شەھدۇ شەكەر بىلەن يۇغۇرۇپمەن سۆزۈمنى كىم،
شېرىن قىلار لەبىنى، ئوقۇپ تەلخ كاملار.

جۇملىدىن ئۇ، «شېئىرىنىڭ مەزمۇنى چوڭقۇر، لىرىكىلىق، رەڭدار بولۇشى كېرەك. سېنىڭ شېئىرىڭ قاچانمۇ شۇنداق بولار؟» دەيدۇ:

ھەمە ئەلفازىدۇر تازە، ھەمە مەزمۇنلىرى رەڭگىن،
قاچان ئوخشايدۇ ئۆگە شېئىرىگە، مەشھۇرى ئەشئارىڭ؟

مەشھۇرى دېۋانىنىڭ ئۆزگىچىلىكى شۇنىڭدىكى: ئۇنىڭدا مۇھەببەت ۋە لەپىرەت ئېنىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئۇ، مۇھەببەت تېمىسى ئارقىلىق شۇ دەۋردىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى ئېچىپ بەرگەن خەلق ئاممىسىنىڭ فېئودالىزمغا قارشى كۈرىشى چوڭقۇر

گەۋدىلەندۈرۈلگەن. شائىر ئاجايىپ گۈزەل مىسرالار ئارقىلىق ھەقىقىي ئەركىن مۇھەببەتنى كۈيلەپ، ئۇنىڭغا ئېرىشىشتىن ئىبارەت ئارزۇ - ئىستەكنى ئىپادە قىلىدۇ. ئەپسۇسكى، شائىرنىڭ ئەركىن مۇھەببەتكە ئېرىشىش تىلىكى «كاج پەلەك» نىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرايدۇ. شائىر بۇ خىل پۈتلىكاشاڭلار ئارقىسىدا ئەركىن مۇھەببەت ئارزۇسىنىڭ ئىشقا ئاشمايۋاتقانلىقىدىكى سەۋەبنى ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي تۈزۈم بىلەن باغلايدۇ. شۇڭلاشقىمۇ ئۇ ئەركىن مۇھەببەتنى ناپوت قىلغۇچى فېئودال بايلار، مۇتەئەسسىپ دىنىي روھانىلار ۋە سوپىلارنى قاتتىق سۆكىدۇ. بۇ يالغۇز شائىرنىڭ خەلقچىل روھىنىڭ روشەن بەلگىسى بولۇپلا قالماي، بەلكى ئۇ كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئەركىن مۇھەببەت ئارزۇسىنىڭمۇ كۈچلۈك گەۋدىلىنىشىدۇر. (شائىرنىڭ بۇ خىل خەلقچىللىق روھى ئەسەرنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى تېخىمۇ يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈدۇ.

شائىر 34 - 36 - غەزەللىردە ئۆزى ياشىغان دەۋرنىڭ پىتنە پاساتقا تولغانلىقى، نائەھلىلەر كۈلۈپ ياشناپ، ۋىجدانلىق، ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنىڭ ئازاب ئىچىدە ياشاۋاتقانلىقىدىن شىكايەت قىلىدۇ:

زامان پۇر شورىشۇ ئافاق پۇر فىتنە، جەھان ھاسىد،
خەلايىق كۆزلەردىن غەيبدەك مەشھۇرى پىنھاندۇر.

(زامان غەۋغا - توپىلاڭغا تولغان، ئۇپۇق پىتنە - پاساتقا، جاھان ھەسەتكە تولغان؛ مەشھۇرى خالايىق كۆزلىرىدىن غايىب بولۇپ پىنھان ياشىماقتا).

بۇ بەيىتتا شائىر ئۆزى ياشىغان دەۋرنىڭ سىياسىي - ئىجتىمائىي قىيابىتىنى ئىخچام ئوبرازلىق ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن. ئۇ يەنە:

بېرىپ جامى مەي گۈلگۈن ھەمە نائەھلىگە گەردۇن،
لەبا لەب جامى مەي يەڭلىغ كۆزۈمنى ئەشكبار ئەيلەر.

(پەلەك نائەھلىلەرگە گۈل رەڭلىك شاراب قەدەھلىرىنى سۇنۇپ، كۆزۈمنى لىقمۇ لىق تولغان مەي جاملىرىدەك ياش بىلەن تولدۇرماقتا) دەيدۇ.

بۇ ئەينى دەۋر فېئودالىزم شارائىتىدا ياخشى كىشىلەرنىڭ ئازاب ئوقۇبەتكە، يامان كىشىلەرنىڭ ئېتىبارغا ئىگە بولۇۋاتقانلىقىدەك ناھەقچىلىككە قارىتىلغان شائىرنىڭ نارازىلىقىدۇر.

بىز 11 - غەزەلدىكى مۇنۇ مىسرالارنى كۆرۈپ باقايلى:

ۋەھكى شەيخى خانقاھ ۋەئىزىن ئىشىتكۈم كەلىمەيۇر،
يوقتۇرۇر سۆزدە ئەسەر، ئۇزدە سىرايەت بولماسا.
ئادەمىي بىرلە نېدىن ئەرمەس بەرابەر ۋەھشى تەيىر،
ئەقلىدىن گەر ئادەمىيلەردە شەرافەت بولماسا.

(خانقاهدىكى سوپى - شەيخلەرنىڭ ۋەز - نەسىھەتلىرىنى ئاڭلىغۇم يوق. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۆزىدە ئىشق تەسىرى بولمىغاچقا، سۆزلىرىدىمۇ لەززەت يوق. ئەگەر ئادەملەردە ئەقىل ئىدراكتىن شاراپەت بولمىسا، ئۇنىڭ قۇشلاردىن نېمە پەرقى بولسۇن؟)

بۇ مىسرالار بىر كۈن - كەچكىچە قۇرۇق سۆز سېتىپ جان باقىدىغان، سۆزى باشقا، دىلى باشقا، ئۆزىنىڭ ئەقىل - ئىدراكىنى ئىشلىتمەشنى خالىمايدىغان كىشىلەرگە بېرىلگەن تەنبىھ.

شائىر يەنە 61 - غەزىلدە بېشىغا يوغان سەللە ئورۇۋېلىپ، يامان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى قىلىدىغان، قولىدىن ئىش كەلمەس كىشىلەرنى چۈشىنىغا ئوخشىتىپ مۇنداق ھەجۋى قىلىدۇ:

نازلان گۈفتارىدىن فەخر ئەتمەگىل دەستارىدىن،
كۆر، چۈشۈن باشىدا كىم ئۆزىدىن ئۇلۇغ دەستارىدۇر.

شائىر 73 - غەزىلدە: «قېشىمنىڭ بىر تال مويىمۇ بايلارغا ئېگىلمەيدۇ ئۆزۈم گاداي بولساممۇ ھېممەتىم شاھانىدۇر» دېگەن سۆزى ئارقىلىق ئېكسپىلاتاتور سىنىپلارغا بولغان كۈچلۈك غەزەپ - نەپرىتىنى ئىپادىلىسە، 78 - غەزىلدە قەلبىدە ئىشقى - مۇھەببەت، جاسارەت بولمىغان زاھىدلارنى قۇرۇپ قالغان ياغاچقا ئوخشىتىپ: «قۇرۇق ياپراق يامغۇر سۈيىدىن گۈللىمەگەندەك، قۇرۇق زاھىدقا ئىشق سۆزى تەسىر قىلمايدۇ» دەيدۇ.

شائىرنىڭ نۇرغۇن مىسرالىردا ئۆزى ياشىغان زامانغا بولغان نارازىلىق، كىشىلەر ھەرىكىتىنىڭ رىيا ۋەساختىپەزلىك بىلەن تولغانلىقىدىن زارلىنىش ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ.

بىز مەشھۇرى شېئىرلىرىنى ئوقۇغىنىمىزدا ئۇنىڭ ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەر، ئادالەت - پەرۋەر ۋە مەرىپەتپەرۋەر شائىر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز.

بىز ئۇنىڭ ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن سۆيۈملۈك دىيارى يەركەنگە بېغىشلاپ يازغان 30 - غەزىلىنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئۇنىڭ قەلبىدە بۇ قەدىمىي دىيارغا بولغان مۇھەببەتنىڭ قانچىلىك چوڭقۇرلۇقىنى كۆرەلەيمىز. «خۇش نەۋا مەشھۇرى بۇلبۇلدۇر، گۈلىستان يارىكەندە» مىسراسى ئۇنىڭ ئۆز يۇرتىغا بولغان مۇھەببەت ئوتىنىڭ كۈچلۈك يالقۇنىدۇر. لېكىن شائىر ياشىغان دەۋر قاراڭغۇ زۇلمەتلىك، ئۇ سۆيگەن ئەمگەكچى خەلق خارۇزار ئىدى. بۇ ھال شائىرنىڭ قەلبىنى قېيما - چېيما قىلاتتى. شۇڭا ئۇ 120 - غەزىلدە ئېيتقاندەك «تەقدىرىم شېئىرەدەك ئاۋارىلىق ئىدى، مەملىكەتلەرنى كېزىپ، بىرەر تېنىچراق جاي تاپالمىدىم؛ بۇ ۋەتەنىڭ بىر ماكانسىز بۇلبۇلىمەن، يۇز مىڭ سايراپمۇ ياشناش پۇرسىتىگە ئىگە بولالمىدىم» دەپ زارلانغان. شۇنىڭدەك ئۇ ئۆز زامانىسىدە خورلىنىپ جاپا چەككەن. بەختسىز، قەدىر - قىممەتسىز تۇمەنلىگەن كىشىلەرنىڭ ئاھ - زارىنى مەركەزلىك ھالدا ئەكس ئەتتۈرىدۇ، 148 - غەزىلدە: «مېنىڭ قەدرىمنى كىم بىلگەي، مېنى كۆزگە كىم ئىلگەي؟ غېرىبمەن ئۆز دىيارىمدا، ئەسرىمەن ئۆز ماكانىمدا» دەيدۇ.

شۇ كۈنلەردە شائىر ئۆز ۋەتىنىنى ۋە خەلقىنىڭ كەمبەغەللىك، قالاقلىق، نادانلىق، خوراپاتلىق ئىسكەنجىسى ئىچىدە ياشاۋاتقانلىقىنى سەزگەنىدى. ئۇ خەلقنى ھەقىقىي بەخت-

سائادەتكە يېتمەشتۇرۇشنىڭ يوللىرىدىن بىرى پەن - مەرىپەت دەپ چۈشىنەتتى. شۇڭا 89 - غەزىلىدە نادانلىقنىڭ زۇلمەتتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرۇپ: «نادان زۇلمەتتە ئولتۇرىدۇ. يورۇقلۇق ئىزدىگەنلەر ئۆگىنىشى كېرەك، ئىنسانىنىڭ مۇنەۋۋەر بولۇشى ئۆگىنىش بىلەن» دەپ چاقىرىق قىلغان بولسا 23 - غەزىلىدە:

مەئرىفەت قىلماق ئۈمىد ئەسھابى دۇنيادىن ئەبەس،
رەۋشەنالىق كۆزنى كۆز تۇتماق ئەئمادىن ئەبەس.

دەپ، مەرىپەت، ئىلىم - پەن ئىگىلەشنى مال - دۇنيادىن ئۈستۈن قويىدۇ ۋە مال - دۇنياغا بېرىلىپ كەتكەنلەرنى كورغا ئوخشىتىپ، «كوردىن يورۇقلۇق كۆتكىلى بولمىغاندەك. دۇنياغا بېرىلىپ كەتكەنلەردىن مەرىپەتنى كۆزلەش بىھۇدە» دەيدۇ. ئۇنىڭ 53 - غەزىلىنىڭ 6 - 7 - بەيتلىرىدا «ئالىملاردىن ھەر كۈنى بىر نۇقتە بولسىمۇ ئۆگەن چۈنكى يامغۇر تامچىلىرىدىن دەريا ھاسىل بولىدۇ، ھەربىر تامچان بول، قارىمامسەن، سۇ بىر يەردە تۇرىدۇەرسە سېپىپ قالىدۇ» دېگەن ئوبرازلىق پىكىر ئارقىلىق بىر ئىزدا توختاپ قالماي ئۇزلۇكسىز ئۆگىنىشكە، ھەر كۈنى بىر نۇقتىدىن بولسىمۇ ئۆگىنىپ «تامچىلاردىن دەريا ھاسىل قىلىش» قا چاقىرىدۇ.

شائىرنىڭ شېئىرلىرىدا ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە يېڭى پىكىر ۋە يېڭى مەزمۇن يوشۇرۇنغان.

شائىر 44 - غەزىلىدە: «گۈل ئۈستىگە گاھى مۆلدۈر، گاھى شەبنەم چۈشكەندەك ئادەم بېشىغىمۇ بەزىدە غەم، بەزىدە خۇشلۇق كېلىدۇ» دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويىسا، 46 - غەزىلىدە «كەپتەردىن نامە ئەۋەرتىشكە ھاجىتىم يوق، چۈنكى ھېنىڭ ساڭا بولغان مۇھەببىتىمنىڭ ئۆزى ئەلچى» دەيدۇ. 55 - غەزىلىدە بولسا، دۇنيانىڭ غەم - غۇسسە بىلەن تولغانلىقىنى كۆرسىتىش بىلەن «ئەمەل تۇتقان كىشىنىڭ بويى - ئىبغىر يۇكتىن ئېگىلىپ قالىدۇ» دېگەن مەنىنى مۇنداق بىر نازۇك ئوخشىتىش بىلەن ئىپادە قىلىدۇ.

باش بولۇپ يۈز ھۆسنىگە قاشتا قاچان غەم يۇقتۇرۇر. (يەنى، قاشنىڭ ئەگرى بولۇشى ئۇنىڭ باشلىقتەك يۇقىرىدا تۇرغانلىقىدا). ئۇ يەنە 57 - غەزىلىدە:

«پۇشت پا دۇنياغا ھەركىم ئورسا ئول مەردانىدۇر.
باغلىسا ھەركىم كۆكۈل دۇنياغا ئول دېۋانىدۇر.»

دېگەن مىسرالار ئارقىلىق دۇنياغا بەك بېرىلىپ كەتمەسلىك، ئىدىيىسىنى ئالغا سۈرۈپ: «دۇنيانى تەپسىپ تاشلىيالىغان كىشىلا مەردانىدۇر، دۇنياغا قاتتىق كۆكۈل بېرىش دېۋانىلىق»، «شاھىنىڭ شاھلىقىمۇ كېتىدۇ، ئوردىسى ئاخىر يىقىلىدۇ» دەپ ئاگاھلاندۇرىدۇ).

بىز ئاجايىپ چوڭقۇر ھېسسىتكە تولغان مۇنۇ ئىككى مىسرانى كۆرۈپ باقايلى:

ئامان ئىستەر ئىسەڭ بول سەرۋىدەك ئازادە بارىگدىن،
كى نەغلى بارۇەر ھەر رەھگۇزەنىڭ سەگگى ساريدۇر.

(ئامانلىقنى خالىساڭ، سەرۋى دەرىخىدەك ھېچ نەرسىگە ئىگە بولما، شۇ چاغدىلا سەن ئامانلىق تاپالايسەن. كۆرمەمسەن، مېۋىسىلىك خورما دەرىخىگە ھەر بىر يولدىن ئۆتكۈچىلەر تاش ئاتىدۇ. مېۋىسىز دەرەخلەرگە ھېچكىم تاش ئاتمايدۇ.)

شائىر بۇ مىسرالار ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئامان - ئىسەنلىكىنى ئىزدەپ، مېۋىسىز دە-

رەخ بولۇش كېرەكمۇ ياكى يولدىن ئۆتكۈچىلەرنىڭ تاش كېسەك ئېتىشىدىن قورقماي، مېۋىلىك دەرەخ بولۇش كېرەكمۇ؟ دېگەن ئىككى چوڭ مەسىلىنى بىزنىڭ ئالدىمىزغا قويىدۇ.

شائىرنىڭ «دۆڭان مەشھۇرى» ناملىق ئەسىرىدىن بىز شۇنى كۆرەلەيمىزكى. دۆڭانـ دىكى شېئىرلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى مۇھەببەت لېرىكىسى بولۇپ، ئۇ ئاجايىپ گۈزەل لېرىك مىسرالار ئارقىلىق ھەقىقىي، ئەركىن مۇھابەتنى كۈيلەپ، ئۇنىڭغا ئېھـ رىشىشتىن ئىبارەت ئارزۇ ـ ئىستېكىنى ئىپادىلەيدۇ، ساداقەت، مېھرى ـ ۋاپانى ئۇلۇغـ لايدۇ. ئۇ ئۆز شېئىرلىرىنى رەڭدار ئىبارىلەر بىلەن بېزىگەن، ھەر بىر جۈملىنى بەدىئي گۈزەللىكنى شەكىللەندۈرگۈچى ئىستېتىك ۋاسىتىلەر ۋە مەجاز بىلەن قۇراشتۇرغان. ھەر بىر سۈپەتلەنگۈچىگە ئۇنىڭ سۈپىتىنى بانداش قويغان. مەسىلەن: ئەشىك خۇنى (قانلىق ياش)، گۈلگۈن قەبا (گۈل رەڭ كىيىم) ئاتەشىن ئاھ (ئوتلۇق ئاھ)، سىپەھرى نىلگۈن (نىل رەڭ ئاسمان) ۋە باشقىلار.

شائىر ئۆزىنىڭ لېرىك ھېسسىياتىنى ئاددىي ئىبارىلەر ئارقىلىق ئەمەس بەلكى ئوبرازلىق سۆزلەر بىلەن بېزەشكە ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلغان. كۆرۈپ باقايلى:

كۆرمەيىن گۈل چېھرىنى نەيلەي گۈلى گۈلزار ئارا،
گەر كىرەر ئېرسەم گۈلىستانغا يۈرەرمەن خار ئارا.

(گۈل چىراي يارنى كۆرمىسەم، گۈلىستانـنى نېمـە قىلسەمەن؟ چۈنكى يارسىز گۈلزارغا كىرسەم، تىكەن ئارىسىدا يۈرگەندەك بولىمەن) شائىر 13 ـ غەزىلىدە:

نېچۈك يەتكۈمدۇرۇركىم ناز قەسىرىدۇر بەلەند ئانداغ،
نەزارە قۇشلىرى پەرۋاز قىلسا، پەر ساچار ئاندا

يەنى، «يارنىڭ نازلىق قەسىرىگە قانداق يېتىپ بارالايمەنكى، نەزەر قۇشلىرى ئۇچـ سا، قاناتلىرى توزۇپ كېتىدىغان دەرىجىدە ئېگىز تۇرسا» دېگەن بولسا، قالغان مىسـ رالىردا: «نىلرەڭ ئاسمان ـ ئۇ سەييارىلەر جىلۋىگاھى، ئۇ ئالتۇن تۈگمىلەر (يۇلتۇزلار) بىلەن بېزەلگەن. كۆڭۈل جېنى، كۆز يېشـى يار قېـشىدا قالغان، مەندىن نېمە ئىزـ دەيسەن؟ ئەي يار، بۇ قايغۇ بىلـەن ئاۋات دۇنيادا سـەنلا مالال ئەمەس، چۈنكـى، ئاجىز جانلار كوچاڭ گۈللىكىدە سايراپ تۇرىدىكەن» دەيدۇ.

شائىرنىـڭ بەشلا بېيىتتىن تەركىب تاپقان 17 ـ غەزىلىدىكى لېرىكىلىق مىسرالار تېخىمۇ گۈزەل:

تەلپۈنەر جان تۇتمىسى لەئلى شەكەر بارىڭ كۆرۈپ،
مەۋج ئۇرار كۆزگۈدە ھەيرەت ئەكس رۇخسارىڭ كۆرۈپ.

(جانىنىڭ تۇتى قۇشى شېكەر ياغدۇرغان لەئلـدەك لېۋىڭنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا تەلپۈنىدۇ. سېنىڭ چىرايىڭنىڭ ئەكسىنى كۆرۈپ ئەينەكتە ھەيرەت مەۋج ئۇرىدۇ) دېسە: ئۇنىڭغا ئۇلاپلا،

زەڭگىبارى ھۆسىن بىرلەدۇر سىرشىتە پەيكەرىڭ،
گۈل خىجالەت پەردەسىدە رەڭگى رۇخسارىڭ كۆرۈپ.

(سېنىڭ سۈرىتىڭ ھۆسن رەڭلىرى بىلەن ئارىلاشقان، شۇڭا سېنىڭ چىرايىڭنىڭ رېڭىنى كۆرۈپ، گۈل خىجىللىق پەردىسىگە ئورالغاندۇر) دەيدۇ.

قارا راك، بۇ قانداق گۈزەل سۈرەتلەش - ھە! جان تۇتسىلا لەئىلدەك قىزىل شېكەر ياغدۇرىدىغان لېۋىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا تەلپۈنىدىكەن، ئەينەك يۈزىدە ئۇنىڭ يۈزىنىڭ ئەكسىنى كۆرۈپ دولقۇنلىنىدىكەن؛ ھۆسنىنىڭ زەڭگىبارى (قارا چاچلىرى) بىلەن قامىتى ئوخشاش بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ رەڭگى - روۋىنى كۆرۈپ، گۈل ئۇز پەردىسى ئىچىدە خىجىللىق تارتىدىكەن!

شائىر شېئىرىيەتنىڭ رەڭدار بېزەكلىرىدىن بولغان ئوخشىتىش، كىنايە، مۇبالىغە، ئىستىئارە، خىتاب قاتارلىق ئىستېلىستىك ۋاسىتىلەردىن پايدىلىنىشتا، ئۆزىگە خاس يول تۇتقان.

كۆرمەي ئۇل گۈل سانجىلۇر پەيكان كەبى مژگان ماڭا،
گۈلشەن ئاتەشخانە، غۇنچە ئاتەشتىن پەيكان ماڭا.

بۇ بەيىتتە شائىر گۈلنى ياردىن كىنايە قىلغان بولسا، ئۇنىڭ كىرپىكىنى ئوققا ئوخشىتىدۇ، يارنى كۆرەلمىگەنلىكتىن ئۇنىڭغا گۈلشەن، ئوتخانە، غۇنچە ئوتلۇق ئوق بەشى بولۇپ كۆرۈنىدۇ.

8 - غەزەلدىكى:

مەن نېچۈك گۈلباڭى ئىشقىڭ ئورمايىن مەستانەكىم،
رەز قىزى گۈلگۈنە سۈرتەر يۈزىگە گۈل جامىدا.

(مەن سېنىڭ ئىشقىڭدا قانداقمۇ مەستانىلارچە پەريات ئورمايىن ئورالمايمەن. تاڭ قىزى ئۆزۈم شارابىنىڭ گۈل جامىدا يۈزىگە ئەڭلىك سۈرتكەن ئورسا) دېگەن مىسرالىرىدا تاڭ قىزى مەيدىن كىنايە بولۇپ يارنىڭ يۈزىگەسۈرتۈلگەن ئەڭلىك گۈل جامىغا ئوخشىتىلىپ، بىزنىڭ ئالدىمىزدا گۈلدەك قىزارغان بىر جاناننىڭ جانلىق سۈرىتى گەۋدىلىنىدۇ.

9 - غەزەلنىڭ ئاخىرقى ئىككى بەيىتىدە شائىر ئۆز - ئۆزىگە خىتاب قىلىپ:

تاپماغۇك مەشھۇرىكىم، رەڭگى ئەسەر ھەڭگامەكىم،
ئەي قۇياش، شەبنەم كەبى مەھزى لىقا بولدۇم ساڭا.

دېگەن مىسرادا «ۋاقتى كەلگەندە رەڭدىن ئىزمۇ تاپالمايسەن، شەبنەم قۇياشنى كۆرۈش بىلەن يوقىلىپ كەتكەندەك، سەنمۇ يوقىلىپ كېتىسەن» دېسە، بۇ غەزەلنىڭ 4 - 7 - 8 - بەيىتلىرىدە شائىر ئۆزىنىڭ شېئىرىي ماھارىتىنى ئاستا-رونومىيىگە ئاغدۇرۇپ، ئۆز-ئىشقىنى يېڭى ئايغا، ئاشىقىنى كۈنگە ئوخشىتىدۇ. ھىلال ئاي كۈنىنىڭ گادايى بولۇپ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ تولۇن ئايغا ئايلانغىنىدەك، مەنمۇ سېنىڭ ئىشقىڭ بىلەن كامالەت تاپتىم دەيدۇ. ئاشىقنىڭ ئۆز مەشۇقىنى چۆرگىلەپ كېتەلمىگەنلىكى، ئاينىڭ قۇياشنى ئايلىنىشىدەك تەبىئەت قانۇنىيىتى بىلەن زىچ باغلىنىپ، ئادەم بىلەن تەبىئەت قوشۇلۇپ، ئاجايىپ بىر يېڭى مەنزىرە ھاسىل بولىدۇ.

گۈلگۈن ئاھىم پەنجەئى خۇرشىدغە باغلار خىنە،
كىم نىگارىم ئىزلارىن جاندا تەسەۋۋۇر ئەتمىشەم.

(يارنىڭ ئىزلىرىنى جېنىم ئەچىدە ئويلىغىنىمدا، گۈلزەڭلىك ئاھىم قۇياش پەنجىسىگە خېنە ياقىدۇ،) شائىر بۇ مىسرالاردا ئۆز ئاھىنى گۈل رەڭگى بىلەن سۈپەتلەپ، قۇياشقا پەنجە ياسايدۇ ۋە بۇ پەنجىلەرگە ئۆزىنىڭ گۈل رەڭلىك ئاھىدىن خېنە ياقىدۇ.

بىز شائىرنىڭ 159 ـ غەزىلىدە ئۆزىنىڭ غەم ـ قايغۇسىنى بېشىدىكى سان ـ ساناقسىز چاچقا ئوخشاتقانلىقىنى كۆرگەنىدىن كېيىن، شېئىرنىڭ «كىم يېراق چۈشكەچ ئېرۇر خۇرشىددىن ئاينىڭ كەمى» دېگەن مىسرا بىلەن ئاياغلاشقانلىقىنى ئۇچرىتىمىز. بۇ مىسرادا قۇياش كۆڭلى سۈزۈك مېھرىبان دوستتىن، ئاي ئۆزىدىن مەجازلىق كىنايە بولۇپ، قۇياشتىن يىراقلاشقان ئاينىڭ كەمپ كېتىشى ھالەت دەلىلىدۇر. مانا بۇنى شائىرنىڭ ئەڭ نازۇك ماھارىتىنىڭ ئۆرنىكى دېيىشكە بولىدۇ.

بىز شائىرنىڭ 54 ـ غەزىلىدىكى مۇنۇ مىسرالارنى كۆرۈپ باقايلى:

مۇھەببەت ئالەمنىڭ شاھىدۇرمەن، غەم سىپاھىسىدۇر،
باشىم ئۆزرە قارا مۇڭلار قارا مەخمەل كۆلاھىسىدۇر.
زىبەس سەرگەشتەدۇرمەن مەھۋەشىمنىڭ مېھرى كويىدا،
قۇياش كۆزگۈسىنىڭ رەۋشەنگەرى بىر گىردى ئاھىسىدۇر.
كەل ئەي گۈلگۈن سەۋار، ئۆتكىل نەزەردە جىلۋىلەر كۆرگۈز،
فەلەك مەيدانىنىڭ گۈلگۈن سەۋارى بەرقى ئاھىمدۇر.

بۇ مىسرالارنى شائىرنىڭ تەپەككۇرى بويىچە تەھلىل قىلغانىدا، ئۇ مۇھەببەت ئالىمىنىڭ شاھى، غەم ئۇنىڭ لەشكىرى، بېشىدىكى غەم ـ قايغۇلار ئۇنىڭ قارا مەخمەل كۆلاھى بولۇپ چىقىدۇ. بۇ يەردە مۇھەببەتنى «ئالەم» دەپ مۇبالىغىلەشتۇرگەن بولسا، ئۆزىنى شاھ، غەمنى لەشكەر دەپ مەجازلاشتۇرغان، قايغۇنى قارا كۆلاھقا ئوخشاتقان. 2 ـ بېيىتتا، قۇياشنى ئەينەككە ئوخشىتىپ، قۇياش يۈزىنى ئاھىنىڭ توزاڭلىرى بىلەن كۆمۈپ تاشلىدى، دەپ مۇبالىغە قىلغان. 3 ـ بېيىتتا ئۆزىنىڭ ئاھىنى پەلەك مەيدانىنىڭ گۈل رەڭ ئېتىغامىنىگەن چاقماقتا ئوخشاتقان.

شۇنىمۇ قەيت قىلىپ ئۆتۈش كېرەككى، شائىرنىڭ دىۋانى 14 ـ ئەسىردىن 20ـ ئەسىرگىچە ئىشلىتىلىپ كەلگەن چاغاتاي تىلىغا مەنسۇپ بولسىمۇ، لېكىن بىرمۇنچە بېيىتلار شۇ دەۋىردىكى جانلىق تىلغا يېقىنلاشتۇرۇپ يېزىلغان. ھەتتا بىرمۇنچە بېيىتلار بىزگە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدەكلا چۈشىنىشلىك تۇيۇلىدۇ.

يۇقىرىدا تەھلىل قىلىپ ئۆتۈلگەن پاكىتلارغا ئاساسەن، شۇنداق خۇلاسىگە كېلىش مۇمكىنكى، شائىر ئىبراھىم مەشھۇرى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئۆتكەن مەشھۇر پېشىۋالاردىن بىر قاتاردا تۇرۇشقا ھەقلىق بولغان لىرىك شائىردۇر. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى دېگىزىغا قۇشۇلغان سۈزۈك تامچىلاردىن بولۇشقا مۇناسىپ.

ئەلشىر نەۋائىنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن خەتتاتلار*

مۇھەممەتجان ھەكىموۋ

ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مۇھىم ئەدەبىي مىراسلىرى XV ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ كىتابەت تارىخىمىزدا، خەتتاتلىق ۋە بەدىئىي قول يازما تارىخىمىزدا كەسكىن بۇرۇلۇش ياسىدى. گەرچە XV ئەسىرگە قەدەر ئۆزبېك تىلىدىكى ئەدەبىي، تارىخىي ھەنبەلەر كاتىپلار تەرىپىدىن ناھايىتى ئاز كۆچۈرۈلگەن بولسا، XV ئەسىر ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ پەقەت ئايرىم كىتابلارلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن - پۈتۈن خەتتاتلىق مەكتەپلىرىنىڭ نامايەندىلىرى نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈش بىلەن مەشغۇل بولدى. XV ئەسىردىن باشلاپ تاكى XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغا قەدەر تۈركىي تىلدا كىتابەت قىلىنغان مەنبەلەرنىڭ يېرىمىغا تەڭ قىسمىنى نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ نۇسخىلىرى ئىگىلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئوتتۇرا ئاسىيا كىتابەت ئىشى، خەتتاتلىق، بەدىئىي قول يازما ۋە مىنىئاتيۇرا** سەنئىتىنىڭ كېيىنكى بەش ئەسىرلىك تەرەققىياتىنى مەكتەپلەر، ئۇسلۇبلار، نامايەندىلەر پائالىيەتلىرىنى ئۆگىنىشتە نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرى يېتەكچى، ئايرىم ھاللاردا ھەل قىلغۇچى مەنبە ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ كەلگەنلىكىدە ھېچقانداق شەك - شۇبھە يوق.

نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرى بەش ئەسىر داۋامىدا جاھاننىڭ ھەرقايسى يەرلىرىگە تارقالدى. ھازىرقى ۋاقىتتا نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ مىڭ جىلدتىن ئارتۇق قول يازما نۇسخىسى پەقەت سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنت، لېنىنگراد، دۇشەنبە، باكۇ، تىبلىس، ئېرېۋان، ئاشخاباد، فرۇنزې، قازان، سەمەرقەند، بۇخارا، قوقەند، خىۋا ۋە باشقا شەھەرلەردىكى قول يازما فوندىلىرىدا ساقلانماقتا. شۇنىمۇ ئەسلىتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، بەزەن بىر جىلد تەركىبىگە نەۋائىنىڭ يېگانە بىر ئەسىرى كىرگەن بولسا، بەزەنلىرىدە بىرجىلد بىرقانچە ئەسەردىن تەركىب تاپىدۇ. ياكى بىر قول يازما

---

* بۇ ئەسەر ئۆزبېكىستان «پەن» نەشرىياتى تەرىپىدىن 1991 - يىلى يىل بېشىدا ئېلان قىلىنغان. ئەسەردە تەتقىق قىلىنغان تېما بىزنىڭ تەتقىقاتىمىز ئۈچۈنمۇ مەلۇم پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. بۇ ئەسەرنى ئېلان قىلىش جەريانىدا بەزى ئورۇنلار قىسقارتىلدى. بەزى جايلىرى قىسمەن ئۆزگەرتىلدى. بۇ كىتابچە ئەسلى سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىشتىن ئىلگىرى ئېلان قىلىنغان بولغاچقا، ئۇنىڭدىكى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئالاقىدار ئىسىم ۋە ئاتالغۇلار ئۆزگەرتىلمەستىن شۇ پېتى ئېلان قىلىندى.

** مىنىئاتيۇرا — ئوتتۇرا ئەسىر قول يازما ۋە كىتابلاردا بويالغان بىلەن سىزىلغان نەقىش، رەسىم، سۈرەت، بېزەكلىك باش ھەرپ ياكى لەۋھەنى كۆرسىتىدۇ (ت).

جملدى نەۋائىنىڭ ھەممە ئەسەرلىرىنى دېگۈدەك ياكى ئەك يىرىك ئەسەرلىرىنى ئۆز تەركىبىگە كىرگۈزۈپ، كۇللىياتقا ياكى بولمىسا كۇللىياتقا يېقىن بولغان توپلامغا يېقىنلاشتۇرۇپ قالدۇرۇلغان. سۇۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئەنە شۇ قىسمەن قول يازمىلارنى ئۆگىنىش ئاساسىدا نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن ئۇچ يۈزدىن ئارتۇق كاتىپنىڭ ناملىرى ئېنىقلاشقا مۇۋاپىق بولۇندى. قول يازمىنى كۆچۈرگەن ھەربىر كاتىپ ئۆزىنىڭ ماھارىتى، بىلىمى ۋە ئۇسلۇبى بىلەن بىر-بىرىدىن پەرق قىلىدۇ. دېمەك ھەربىر قول يازما كاتىپلار تەرىپىدىن تۇرلۇك سەۋىيىدە كۆچۈرۈلگەن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇ شەك-شۇبھىسىز نەۋائى مىراسى بولۇپ قالمۇھىرىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا نەۋائى مىراسى پۈتۈلگەن قول يازما مۇئەييەن بىر دەۋر، مەملىكەت ياكى ئۆلكە كىتابەت ئىشى ۋە سەنئىتىنىڭ مەھسۇلى سۈپىتىدە ھەم باھالىنىدۇ. چۈنكى ئاشۇ قول يازما كىتابنىڭ يارىتىلىشىدا قەغەز، سىياھ، تۇرلۇك بوياقلار، مۇقاۋا ئۈچۈن مەغىز (كارتون قەغەز)، چەم ياكى ماتا ۋە باشقا ماددىي ئەشيالار جەدۋەلكەش، لەۋزاھ، مۇزەھھىب، مۇسەۋۋىر، سەھھاف كەبى ھۈنەرۋەن ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئەمگىكى بىر پۈتۈن ھالدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ.

كاتىپلارنىڭ بەزىلىرى نەۋائى ئەسەرلىرىدىن پەقەت بىرنىلا كۆچۈرگەن بولسا، بەزىلىرى بىرنەچچە ھەتتا ئونلاپ ئەسەرلەرنى كۆچۈرگەن. پۈتۈن پائالىيىتىنى نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈشكە بېغىشلىغان كاتىپلار ھەققىدىمۇ ئاساسلىق مەلۇماتلار ھەم بار.

ھەربىر كاتىپ مۇئەييەن بىر خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە، شۇ خەتتاتلىق مەكتىپىدە تەركىب تاپقان ئەنئەنىلەرنى داۋام ئەتتۈرۈشكە، تاكامۇللاشتۇرۇشقا ئۆز ھەسسىسىنى قوشقان. خەتتاتلىق مەكتەپلىرى مەلۇم بىر شەھەر ياكى ئۆلكىدىكى ئىجتىمائىي-سىياسىي، مەدەنىي-ئەدەبىي ھاياتنىڭ تەلىپى ۋە مەھسۇلى سۈپىتىدە ۋۇجۇدقا كەلگەن. بىز نەۋائى ئەسەرلىرى قول يازمىلىرىنىڭ كۆچۈرۈلۈش جېغرىسىغا (گېئوگرافىيىسىگە) نەزەر سالساق ئەينى شۇ ئىشلار كۆزگە ئېنىق چېلىقىدۇ.

ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى ئەك دەسلەپكى كىتابەت قىلىش ھېرات خەتتاتلىق مەكتىپىدىن باشلىنىدۇ. شۇ خەتتاتلىق مەكتىپىدە XV ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمى ۋە XVI ئەسىر باشلىرىدا نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن ئالتە خەتتات — سۇلتان ئەلى مەشھەدىي، ئابدۇلجەمىل كاتىپ، ئەلى ئىبنىنۇر، سۇلتان مۇھەممەد خەندان ۋە دەرۋىش مۇھەممەد تاقىيلارنىڭ نامىلىرى دەسلەپكى قول يازمىلار ئارقىلىق مەلۇم. بۇ خەتتاتلاردىن خۇسۇسەن سۇلتان ئەلى مەشھەدىي، ئابدۇلجەمىل كاتىپ، دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي كۆچۈرگەن قول يازمىلار نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ بىرىنچى نۇسخىلىرى ھېسابلىنىدۇ.

XVI ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ھەم ھىراتتا نەۋائى ئەسەرلىرىنى كىتابەت قىلىش ئەنئەنىسى داۋام ئەتتى. بۇنىڭ يارقىن نەمۇنىسى 1526 — 1527-يىللاردا ئەلى ھىجرانىي كۆچۈرۈپ تۈگەتكەن نەۋائى كۇللىياتىدۇر. سۇلتان مۇھەممەت نۇر، سۇلتان مۇھەممەت خەندان ۋە باشقا بىرنەچچە خەتتاتلار ھىراتتا XVI ئەسىرنىڭ بىرىنچى

يېرىمىدا ھەم نەۋائى ئەسەرلىرىنى كىتابەت قىلىشتا سەمەرقەنت پائالىيىتى كۈر-سەتكەنىدى.

XVI ئەسىردىن باشلاپ نەۋائى ئەسەرلىرىنى كىتابەت قىلىش دائىرىسى خېلى كېڭەيدى. مەشھەد، شىراز، تەبرىز، بۇخارا، سەمەرقەند، شاھرۇخىيە خەتتاتلىق مەكتەپلىرى-دىن يېتىشكەن بىرنەچچە خەتتاتلارنىڭ بۇ ئىش بىلەن شۇغۇللانغانلىقلىرى مەلۇم.

مەشھەد خەتتاتلىق مەكتىپىدىن مىرئىماد ئەل ھۇسەينىي نەۋائى ئەسەرلىرىنى غايەت نەپىس خەت بىلەن كۆچۈرگەن. ئۇنىڭ نەۋائى تەرمە دىۋانلىرىدىن كۆچۈرگەن نۇسخىلىرى ساقلىنىپ قالغان.

تەبرىزدە مەشھەد ۋە شىرازغا قارىغاندا نەۋائى ئەسەرلىرى كۆپرەك كۆچۈرۈلگەن چەلەبىي، پىر مۇھەممەد شەيخ تاھىر تەبرىزى، ھاجى مۇھەممەد تەبرىزى قاتارلىقلار تەبرىز خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ ئەڭ مەشھۇر نامايەندىلىرى ھېسابلىنىدۇ. 1595 — 1596 - يىللاردا نەزەر ئەلى فەيزى ئىران ئەزەربەيجانىنىڭ قىزىل ياغاچ شەھىرىدە كۆچۈرۈپ تۈگەتكەن نەۋائى كۇللىياتىنى ھەم تەبرىز خەتتاتلىق مەكتىپى-نىڭ داۋامى دېسە بولىدۇ.

XVI ئەسىردە بۇخارا خەتتاتلىق مەكتىپىدە نەۋائى ئەسەرلىرى كۆپلەپ نۇسخىلاردا كۆچۈرۈلدى. بۇخارالىق خەتتاتلاردىن مۇھەممەد ئەلى ئەل - كاتىپ ئەس - سۇلتا-نىي، ئىمىن ئەبۇلمەكارىم ئابدۇلۋاھاب ئەل - ھىجازىي، مەھمۇد ئىبن ئىسھاق شەھابىي كۆچۈرگەن قول يازمىلار ئالاھىدە ئاجرىلىپ تۇرىدۇ. XVI ئەسىر قول يازمىلىرىنىڭ خاراكتېرلىك خۇسۇسىيىتى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئۇلار خەت جەھەتتىن ناھايىتى نەپىس ۋە بەدىئىي بېزەكلەرگە بايدۇر. يەنە بىر قىممەتلىك تەرىپى شۇكى، ئۇلار-نىڭ كۆپچىلىكىدە ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنىغا ماسلىشىدىغان رەسىم (مىنىئاتىيۇرا) لەر ئىشلەنگەن.

XVI ئەسىر ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ ھىراتتىن خېلى يىراق ئۇلكىلەردە، مەسىلەن، تۈركىيە، مىسىر ۋە ھىندىستاندىمۇ نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ نۇسخىلىرى كۆپىيىشكە باشلىدى. بۇ ئىشتا كۆپرەك تۈرلۈك ئىجتىمائىي - سىياسىي سەۋەبلەر بىلەن ئاشۇ جايلارغا بېرىپ قالغان خەتتاتلار پائالىيەت قىلغانىدى.

XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدا قەشقەر، ئوتتۇرا ئاسىيادا ھەرۋ، خارەزم، شەھرى سەبز، قوقەن (ياكى فەرغانە)، تاشكەنت خەتتاتلىق مەكتەپلىرى قۇرۇلۇشقا باشلىدى.

قەشقەر خەتتاتلىق مەكتىپىدە ئەزىز كىچىك ئىبن مۇھەممەد ئەدىل، مولا ئەشۇر ئىبن مولا - مىرتېمۇرىي ماچىنىي ۋە باشقىلار نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈشتە كۆپ ئەمگەك سىڭدۈرگەنىدى. قەشقەر خەتتاتلىق مەكتىپىدە نەۋائى ئەسەرلىرىنى كىتابەت قىلىشنىڭ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىسى 1824 — 1830 - يىللاردا ئابدۇرەھىم ئىبن مۇھەممەد پازىل قەشقەرى تەرىپىدىن نەۋائى كۇللىياتىنىڭ كۆچۈرۈلۈشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. نىزارىدىن كېيىن نەۋائى ئەسەرلىرىنى پۈتكەن قەشقەرلىك بىرنەچچە كاتىپلارنىڭ

نامى هەم پەنگە مەلۇم.

نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن دەسلەپكى خارەزم خەتتاتلىرىنى XVII ئەسىردىن تارتىپ ئۇچرىتىمىز. دوست مۇھەممەد ۋەلەدى ئەشمۇ ھەممەد XVII ئەسىر ئاخىرلىرىدا «خەمسە» نى كۆچۈرگەن. XVIII — XIX ئەسەرلەردە خارەزمدە نەۋائى ئەسەرلىرىگە قىزىقىش ناھايىتى كۈچەيدى. خارەزملىق خەتتاتلار ئارىسىدا ئاتاقلىق شائىر ۋە ئالىم شىر مۇھەممەد مۇنسىنىڭ نامى ھەم ئالاھىدە پەخىرلىك ئورۇن ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭ نەۋائى ئەسەرلىرىدىن كۆچۈرگەن ئۈچ دانە دەستخەت* قول يازمىسى يېتىپ كەلگەن. XIX ئەسەردە ۋە XIX ئەسىرنىڭ بىرىنچى چارىكىدە خارەزم ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا نەۋائى مىراسىنى كىتابەت قىلغان ئەللىكتىن ئارتۇق كاتىپلارنىڭ كۆچۈرگەن قول يازمىلىرى مەۋجۇت.

XVIII ئەسىر ئاخىرىدا بۇخارا ۋە سەمەرقەند خەتتاتلىق مەكتەپلىرىدىن ئاجرىلىپ چىققان شەھرى سەبز خەتتاتلىق مەكتىپىمۇ نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقىلىشىغا سالماقلىق ھەسسە قوشتى. كۆپلەپ خەتتاتلارنى يېتىشتۈرگەن بۇ مەكتەپتىن يار مۇھەممەد قارا شەھرى سەبزىي كۆچۈرگەن قول يازما كىتابلاردىن يەتتىسى ساقلانغان.

قوقەن (ياكى بىرئاز كەڭرەك مەنىدە پەرغانە) خەتتاتلىق مەكتىپىدە نەۋائى ئەسەرلىرىدىن دەسلىپىدە يارىتىلغان قول يازمىلار XVIII ئەسىرگە مەنسۇپ. قوقەندە نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈش XIX ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ناھايىتى كەڭ تۈس ئالغان. تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، 1838-يىلى قوقەن خانى مۇھەممەد ئەلى خان نەۋائىنىڭ «خەزائىنۇل-مەئانى» («مەنسلەر خەزىنىسى») ئەسىرى ئالتە ئايدا ئۈچ يۈز نۇسخا (ئەدەد) دە بىر خىل ئۆلچەم (ھەجىم) دە كۆچۈرۈلۈپ، شېرازلىق مۇقاۋىلارغا ئېلىنىسۇن ۋە ۋىلايەتلەرگە تارقىتىلسۇن دەپ پەرمان بەرگەن. شۇ دەۋردە يارىتىلغان «خەزائىنۇل-مەئانى» نىڭ قول يازمىلىرىدا كاتىپ تەرىپىدىن يېزىلغان خاتىمە ۋە تارىخلاردا: «ئۇشبۇ نۇسخا ئەمىر ئەلىشىر نەۋائى دىۋانلىرىنىڭ ئۈچ نۇسخا كۆچۈرۈلگەنلىرىدىن بىرى» دېگەن قەيتىلەرنىڭ تېزلىتىپ ئۇچراپ تۇرۇشى يۇقىرىدىكى تارىخىي مەلۇماتنى تولۇق تەستىقلايدۇ، نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن قوقەندنىڭ يىرىك خەتتاتلىرىدىن ئەۋزەلىردى ئىبن تىلەۋ مۇھەممەد ھېشەرىقى، مەۋلا روزى كاتىپ، مۇھەممەد شەرىف دەبىر، كەرىمجان ئىبن رەھىمجان، سۇلايمانقۇل راجىي، ناسىرجان ھاجى خوقەندى، ئەشۇرئەلى زاھىرىلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن.

تاشكەنت دىيارىدا نەۋائى مىراسىنى كىتابەت قىلىش XVI ئەسىردىن باشلانغان. بۇنىڭ ئۈچۈن سىر دەريا بويىدىكى شاھرۇخىيە شەھىرىدە XVI ئەسىردە «خەمسە» نىڭ مىنىئاتيۇرلىق بىر نۇسخىسى كۆچۈرۈلگەنلىكىنى ئەسلەپ ئۆتۈش ئورۇنلۇق بولىدۇ. XVII ئەسىردىن تارتىپ ھازىرقى تاشكەنتتە يېڭى خەتتاتلىق مەكـ

* دەستخەت — كىشىنىڭ ئۆز قولى بىلەن يېزىلغان خەت (ت).

تەپى تەرەققىي قىلىشقا باشلىغان. نەۋائى ئەسەرلىرىنى ئەنە شۇ دەۋردە تاشكەنت خەتتاتلىق مەكتىپىدە كۆچۈرۈلۈشكە باشلىغانلىقىدىن بىرنەچچە قول يازمىلاردىكى تارىخلار گۇۋاھلىق بېرىدۇ. تاشكەنت خەتتاتلىق مەكتىپىدە ھەم ئونلاپ خەتتاتلار XIX ئەسىردە نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈش بىلەن مەشغۇل بولغان. جۈملىدىن، مۇھەممەد رەھىم ئىبن نېئمەتجان تاشكەندى، نەقىب خوجە ئىبن مۇئمىن خوجە شاشمي، مۇھەممەد يۇنۇس كاتىپ، شامۇراد كاتىپ، ئەبدۇلمەننان قارىي ۋە باشقىلار.

تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتىغا نەۋائى ئىجادىنىڭ كۈچلۈك تەسىرى نەتىجىسىدە XIX ئەسىر ۋە XX ئەسىر باشلىرىدا تاتارىستان، قىرىم ۋە ئەزەربەيجان ئۆلكىلىرىدە ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن نۇسخىلار كۆچۈرۈلدى.

بىز يۇقىرىدا نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ كاتىپلىرى ئۆز ئىمزالىرىنى قويىغان قول يازمىلار ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزدۇق. نەۋائى ئەسەرلىرىگە كاتىپلار ئۆز ئىمزالىرىنى قويمىغان، كىتابەت ئورنى ۋە تارىخى قەيت قىلىنمىغان يۇزلەپ قول يازما نۇسخىلار- مۇ بار. ئۆتمۈشتە كۆپلىگەن كاتىپلار كەمتەرلىك يۈزىسىدىن ئۆزلىرى كۆچۈرگەن قول يازمىلاردا ئىسىم شەرىپلىرىنى يازمىغان. بۇ ھالەت شەرق كىتابەت ئىشىدا مە- لۇم دەرىجىدە ئەنئەنە تۈسىگە كىرگەنىدى. ئەنە شۇنداق كاتىپى، كىتابەت ئورنى ۋە يىل دەۋرى نامەلۇم قول يازمىلار مۇقاۋا، قەغەز، خەت، مىنىئاتيۇرا (ئەگەر سە- زىلغان بولسا) ۋە باشقا پالېئوگرافىك بەلگىلىرىگە قاراپ مەلۇم بىر دەۋر ۋە مەلۇم بىر خەتتاتلىق مەكتىپىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى ھەققىدە خۇلاسە چىقىرىلمىدۇ.

بەش ئەسىر داۋامىدا نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن كاتىپلارنىڭ خەت ئۇس- لۇبىغا نەزەر سالساق، ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئەرەب خېتىنىڭ نەستەئلىق ئۇس- لۇبىدىن پايدىلانغانلىقى بىلىنىدۇ. ئاددىي كاتىپلار يىرىك، ئېنىق ۋە راۋان نەستەئ- لىقتە، سەنئەتكار خەتتاتلار ئۇششاق، نەپىس ۋە بەدىئي نەستەئلىقتە يېزىشقان. ئە- رەب خېتىنىڭ نەستەئلىقتىن باشقا ئۇسلۇبلىرىدىمۇ قول يازمىلار ئۇچرايدۇ. بۇنداق قول يازمىلار ھازىرچە پەندە يېگانە قول يازما — «غەرايىبۇس - سىغەر» نىڭ XV ئەسىر ئاخىرلىرى ياكى XVI ئەسىر باشلىرىغا مەنسۇپ بىر نۇسخىسى (تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتى، № 386) ھەرىكەت بەل- گىلىرى كۆپ قويۇلۇپ، نەسىخ ئۇسلۇبىدا پۈتۈلگەن. XIX ئەسىر ئاخىرلىرى ۋە XX ئە- سىر باشلىرىدا قوقەند خەتتاتلىق مەكتىپىدە نەۋائىنىڭ ئايرىم شېئىرلىرى ھەرىكەت بەلگىلىرى قويۇلماي يېزىلغانلىرىمۇ كۆزگە چېلىقىدۇ. شۇ دەۋردە قوقەندە نەۋائىنىڭ بىر دىۋانى بىرەرمۇ ھەرىكەت بەلگىلىرى قويۇلماي نەستەئلىق ئۇسلۇبى بىلەن كۆچۈ- رۈلگەن (تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى، قول يازمىلار ئىنستىتۇتى 1-25 №). نەۋائى دىۋانىنىڭ قول يازمىسىنى چېكىتسىز نەستەئلىق بىلەن كىتابەت قىلىش قو- قەندە ئەدەبىي مۇھىتتىكى بىردىل نەۋىلىك ۋە بىرداملىقنى ئەنئەنىلىرىنىڭ تەسىر- لىرىدىن بولسا كېرەك.

* بىردىل نەۋىسلىك — بىردىلشۇداسلىق، بىردىل ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش.

نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازما نۇسخىلىرىدا مەتىنلەرنىڭ سەھىپىگە جايلىشىش ئەھۋالىدا ھەر خىل ھالەتلەرنى ئۇچرىتىمىز. ئۆلچىمى (ھەجمى) ئانچە چوڭ بولمىغان تەرمە دىۋانلاردا ۋە «خەمسە» داستانلىرىنىڭ ھەر بىرى ئالاھىدە كىتاب قىلىنىپ كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلاردا مەتىن ئادەتتە ھەر سەھىپىدە ئىككى ئىستونلۇق قىلىپ 10 قۇردىن 15 قۇرغىچە جايلاشقان بولىدۇ. ئۆلچىمى جەھەتتىن خېلى چوڭ-راق. كۆپىنچە «خەزائىنۇل-مەئانى» ۋە «خەمسە» دىن تەركىب تاپقان قول يازما توپلاملاردا مەتىن ھەر سەھىپىدە تۆت ئىستونلۇق، 19 قۇردىن 27 قۇرغىچە جايلاشتۇرۇلغان. XV-XVI ئەسىر نەۋائى كۇللىياتلىرىدا مەتىن ئادەتتە ھەر سەھىپىدە تۆت ئىستون 27 قۇردىن ئىبارەت قىلىپ تۈزۈلگەن (دېمەك بىر سەھىپىدە 108 قۇر-مىسرا جايلاشقان).

XIX ئەسىردە تۈزۈلگەن قەشقەر (كاشغەر) كۇللىياتىدا بولسا «خەمسە» داستانلىرىنىڭ مەتنى ھەر سەھىپىدە ئالتە ئىستونلۇق قىلىپ، 21 قۇردىن جايلاشتۇرۇلغان (دېمەك، بىر سەھىپىدە 126 قۇر-مىسرا بار). نەسرىي ئەسەرلەرنىڭ مەتنى ھەممە قول يازمىلاردا بىر خىلدا جايلاشقان. ئۇلاردا قول يازمىنىڭ ھەجمى (ئۆلچىمى) گە قاراپ ھەر سەھىپىدە 13 قۇردىن 19 قۇر (سەتر) غىچە كۆرۈش مۇمكىن. كەمدىن كەم ھاللاردا نەۋائىنىڭ مۇستەقىل ئەسىرى قول يازمىدىكى ئاساسىي مەتىنىنىڭ ھاشىيەسىگە قىيالمىتىپ (قىيسايتىپ) يېزىلىشىمۇ ئۇچرايدۇ. بۇنداق ھالەتتە ھاشىيە مەتنى بىر سەھىپىدە 30—32 قۇرغىچە بارىدۇ.

قول يازما نۇسخىلاردا ئەسەرلەر مەتنىنىڭ مۇكەممەل ياكى نامۇكەممەللىكى مەسىلىسىدە كاتىپلار ئۆزلىرى ئاساس قىلغان نۇسخىلاردىكى مەتنىنى قەتئىي ساقلاشقا ھەرىكەت قىلمىشقان. داستانلار ۋە نەسرىي ئەسەرلەردە ئايرىم قىسىمەن قىسقارتمىلارمۇ ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئەسلىدە دىۋانلارنى كۆچۈرۈشتە كاتىپلار بىرقەدەر ئەركىنرەك بولۇپ تۇتقان. چۈنكى، كاتىپلار دىۋانلار تەركىبىدىكى ھەر بىر شېئىر (غەزەل، رۇبائىي، قىتئە، فەرد، مۇئەممما ۋە باشقىلار) غا مۇستەقىل بىر ئەسەر سۈپىتىدە قاراپ، ئۇلارنى ئۆزلىرى كۆچۈرۈۋاتقان نۇسخىدىن قالدۇرۇپ قويۇش ياكى باشقا نۇسخىدا بار بولغان شېئىرنى ئېلىپ تولدۇرۇش يولىنى تۇتقان. ھەر ھالدا ھەر بىر قول يازما مەتنىدە كاتىپنىڭ بىلىم دائىرىسى، كۆچۈرۈۋاتقان ئەسەرگە بولغان شەخسىي مۇناسىۋىتى، دۇنيا قارىشى، دەۋر تەلىپى، كۆچۈرۈشكە بۇيرۇغان كىشىنىڭ ئىستىكى (ئەگەر شۇنداق پەرمان ياكى كۆرسەتمە بېرىلگەن بولسا) ۋە باشقىلار ئەكس ئەتكەن.

بۇ رىسالىدە ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن كاتىپلار ھەققىدىكى مەلۇماتلار بىرىنچى قېتىم مەخسۇس رەۋىشتە توپلاپ بېرىلدى. گەرچە، ئاتاقلىق خەتتات ئابدۇلقادىر مۇرادوۋنىڭ «ئوتتۇرا ئاسىيا خەتتاتلىق سەنئىتى تارىخىدىن» (تاشكەنت، «پەن» نەشرىياتى، 1971-يىل) كىتابىدا نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن كاتىپلار ھەققىدە مەلۇماتلار بېرىلگەن بولسىمۇ، مۇئەللىپ ئۇنىڭدا پەقەت ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى فوندى بىلەنلا كۇپايىلەنگەنىدى. بىز يە-

نىلا سۆزبت ئىتتىپاقىدىكى باشقا قول يازما فوندىلىرىدىن، چەت ئەللەردىكى قىسمەن قول يازما فوندىلىرىدىن ھەم (ئېلان قىلىنغان كاتالوگلار ئارقىلىق) پايدىلانغان ھالدا كاتىپلار رويخېتىنى بېرىشنى لازىم تاپتۇق. ئەلۋەتتە، نەۋائى ئەسەرلىرىنى كىتابەت قىلغان كاتىپلارنىڭ رويخېتىنى بىز ھېچقاچان مۇكەممەل بولدى دەپ ئېيتالمايمىز. ھېلىھەم خەلق قولىدا نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرى ناھايىتى كۆپ. ئۇلارنى دۆلەت خەزىنىسىگە ئېلىش ۋە ئىلمىي جەھەتتىن ئۆگىنىش جەريانىدا كاتىپلار رويخېتى بارغانسېرى بېيىتىپ تولدۇرۇپ بېرىلىدۇ. ئەنە شۇنىڭغا ئاساسەن بىزنىڭ ئۇشبۇ ئىشىمىزنى نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن كاتىپلار ھەققىدە دەسلەپكى قەدەم دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ. ريسالىدە كاتىپلار رويخېتى XV ئەسىردىن باشلاپ خرونولوگىك تەرتىپىدە بېرىلدى. كاتىپ ھاياتى ۋە پائالىيىتى ھەققىدە مەلۇماتلار بار بولسا، ئۇلار قىسقىچە بايان قىلىنىدۇ. كاتىپ ھاياتى ۋە پائالىيىتى ھەققىدە مەلۇماتلار ساقلانمىغان ياكى تېخى ئۆگىنىلمىگەن بولسا، ئۇ كۆچۈرگەن قول يازمىنى تونۇشتۇرۇش بىلەن چەكلىنىلدى.

سۇلتان ئەلى مەشھەدىي — خەتتاتلىقتا مەكتەپ ياراتقان سەنئەتكار، ھېرات خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ رەھبىرى، نەستەئلىق خېتىنىڭ مۇسلىمسىز ئۇستىسى، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شەخسىي كاتىپلىرىدىن بىرى. ئۇ «قىبلەتۇل-كۇتتاب» («كىتابلار پېشىۋاسى») ۋە «سۇلتانۇل خەتتاتىن» (خەتتاتلار سۇلتانى) ئۇنۋانلىرىغا سازاۋەر بولغان.

سۇلتان ئەلى تەخمىنەن 1432- يىلى مەشھەدتە تۇغۇلدى. خەتتاتلىقنى بالىلىق چاغلىرىدىن تارتىپلا ئۆگەندى. بۇ ھەقتە ئۇ ياشانغان چېغىدا يازغان نەزمىسىدە مۇنداق دەيدۇ:

ئەز جەۋانىي بە خەت بۇدى مەيلەم،
ئىشقى خەت راندى ئەز مىژە سەيلەم.

(ياشلىقىمدىن خەتكە مەيلىم بار ئىدى، خەت ئىشقى كىرپىكىمدىن سەل ئاققۇزار ئىدى).

سۇلتان ئەلى مەشھۇر خەتتات ئەزھەر تەبرىزى (1422—1502/1423—1503) دىن تەلىم ئالغانىدى. ئۇ تېز ئاردا ئىستېداتلىق خەتتات سۈپىتىدە تونۇلۇشقا باشلايدۇ. سۇلتان ئەلى مەشھەدىي سەمەرقەند ھاكىمى سۇلتان ئەبۇ سەئىد خىزمىتىدىمۇ بولغان. ھاكىمىيەت ھۇسەيىن بايقارا قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن، ھېراتقا كېلىپ ئەلىشىر نەۋائى ۋە ئابدۇرەھمان جامىيلار بىلەن ھەمكارلىشىپ ئىشلەيدۇ. سۇلتان ئەلى مەشھەدىي ھېرات خەتتاتلىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ، مۇسەۋۋىر، مۇزەھھىب، لەۋھاھ ۋە سەھھافلار بىلەن بىرلىكتە قول يازما ۋە كىتابەت ئىشلىرىنى نەپىس بەدىئىي سەنئەت دەرىجىسىگە كۆتۈرىدۇ. سۇلتان ئەلى مەشھەدىي ھېرات خەتتاتلىق مەكتىپىگە رەھبەرلىك قىلىش بىلەن بىرگە پۈتۈن پائالىيىتى داۋامىدا ئەلىشىر نەۋائى ۋە باشقا شائىر ۋە ئالىملارنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈش بىلەن تىنىمسىز مەشغۇل بولغان.

ئۇ ھۈسەيىن بايقارا ۋە ئەلىشىر نەۋائىنىڭ تاپشۇرۇقلىرىغا بىنائەن ئىش ئېلىپ بارغان. سۇلتان ئەلى مەشھەدىي كۆچۈرگەن كۆپلىگەن نادىر قول يازمىلار ھۈسەيىن بايقارا ۋە ئەلىشىر نەۋائىلار تەرىپىدىن باشقا ئۆلكىلەرگە تەۋەررۈك تۆھپىلەر سۈپىتىدە ئەۋەتىلگەن. ئومۇمەن، سۇلتان ئەلى مەشھەدىينىڭ خەتتاتلىق سەنئىتىدىكى ئىستېداتىغا XV ئەسىر تارىخچىلىرى ۋە شەخسەن نەۋائىنىڭ ئۆزى بىر قاتار ئەسەرلىرىدە يۇكسەك باھا بېرىدۇ.

سۇلتان ئەلى مەشھەدىي قابىلىيەتلىك شائىر ھەم بولغان. تۇرلۇك تەزكىرە ۋە مەجمۇئىلەردە سۇلتان ئەلى مەشھەدىي شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر (فەرد، قىتئە، رۇبائىي ۋە باشقىلار) ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ شېئىرلىرى مەزمۇن ۋە ماھىيىتى بىلەن ئىجادىي پائالىيىتىنىڭ يېتەكچى ساھەسى—خەت ۋە خەتتاتلىق سەنئىتى بىلەن باغلىقتۇر.

سۇلتان ئەلى مەشھەدىي ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىدا (1514—يىللىرىدا) پارس-تاجىك تىلىدا نەستەئلىق خېتى ھەققىدە شېئىرىي رىسالە-مەنزۇمە ياراتقان. رىسالىنىڭ ئەسلى نۇسخىسى لېنىنگراد دۆلەت خەلق كۈتۈپخانىسىدا (Дорн 464) ساقلانماقتا. رىسالىدە سۇلتان ئەلى مەشھەدىي خەت سەنئىتىنىڭ نەزەرى ۋە ئەمەلىي قائىدىلىرىنى تەرىپلىگەن.

ئەلىشىر نەۋائى ۋاپاتىدىن كېيىن (ئېھتىمال ھۈسەيىن بايقارا ۋاپاتىدىنمۇ كېيىن) سۇلتان ئەلى تۈغۈلغان ۋەتىنى مەشھەدكە كۆچىدۇ ۋە خەتتاتلىق پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئۇ 1520-يىلى شۇ يەردە ۋاپات بولىدۇ.

XV ئەسىر ھىرات خەتتاتلىرى ئارىسىدا ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى ئەڭ كۆپ كىتابەت قىلغان سۇلتان ئەلى مەشھەدىي بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. جاھان قول يازما خەزىنىلىرى بويىچە نەۋائى ئەسەرلىرىدىن سۇلتان ئەلى مەشھەدىي كۆچۈرگەن ئون ئىككى قول يازما پەنگە مەلۇم.

سۇلتان ئەلى مەشھەدىي ھىجرى 870-يىلى (مىلادى 1465—1466-يىللار) ھىرات شەھىرىدە ئەلىشىر نەۋائى ئىجادىنىڭ دەسلەپكى مەھسۇلى—ئۇنىڭ مۇخلىسلىرى تەرىپىدىن تۈزۈلگەن شېئىرلار توپلىمى (بۇ توپلام نەۋائىشۇناسلىقتا «تۇنجى دىۋان» دەپ ئاتىلىدۇ) نى كۆچۈرىدۇ. بۇ قول يازما لېنىنگراد دۆلەت خەلق كۈتۈپخانىسىنىڭ شەرق بۆلۈمىدە «Дорн 564» رەقىمى بىلەن ساقلانماقتا. 143 ۋاراق، ئۆلچىمى 34 × 23 س.م. قول يازما باشتىن ئاياغ ئالتۇن ھەل ۋە باشقا تۇرلۇك بوياقلار ھەمدە ھايۋانات سۈرەتلىرى ۋە گېئومېتىرىك نەقىشلەر بىلەن بېزىتىلگەن. يەنە شۇ لېنىنگراد خەلق كۈتۈپخانىسىدىكى Дорн 560 نومۇرلۇق «خەمسە» قول يازمىسىنىمۇ سۇلتان ئەلى مەشھەدىي كۆچۈرگەن. قول يازما ھىجرى 898-يىلى (مىلادى 1492—1493 يىللار) دا كىتابەت قىلىنغان. ھەجمى 325 ۋاراق. ئۆلچىمى 24.5 × 17 س.م. لېنىنگراد خەلق كۈتۈپخانىسىدىكى سۇلتان ئەلى قەلەمگە مەنسۇپ ئۇچىنچى قول يازما «مەجالىسۇن-نەفائىس» (Дорн 553) دۇر. ھەجمى 38 ۋاراق، ئۆلچىمى 25 × 17 س.م. كىتابەت قىلىنغان ۋاقتى يېزىلمىغان. تەخمىنەن XVI ئەسىر باشلىرىغا مەنسۇپ.

ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى بىرۇنىي نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى خەزىنىسىدە سۇلتان ئەلى مەشھەدىي كۆچۈرگەن نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ تۆت قول يازمىسى بار. بىرىنچى قول يازما — نەۋائىنىڭ ئۆزى تۈزگەن ئىككىنچى دىۋانى «نەۋادىرۇن - نىھايە» بولۇپ، ھىرات شەھىرىدە ھىجرى 880—885 (مىلادى 1475—1480) يىللار ئارىسىدا كۆچۈرۈلگەن (ИНВ·№1995). ھەجمى 204 ۋاراق. قالغان ئۈچ قول يازما تەرمە دىۋانلار تەرزىدە: 790 نومۇرلۇق قول يازما ھىراتتا ھىجرى 898 - (مىلادى 1492—1493 -) يىلدا پۈتۈلگەن، ھەجمى 102 ۋاراق؛ 3984 نومۇرلۇق قول يازما ھىراتتا XV ئەسىر ئاخىرلىرىدا كىتابەت قىلىنغان، ھەجمى 185 ۋاراق؛ 1973 نومۇرلۇق قول يازما XV ئەسىر ئاخىرى ياكى XVI ئەسىر باشلىرىدا كۆچۈرۈلگەن، ھەجمى 31 ۋاراق.

چەت ئەل فوندلىرىدا سۇلتان ئەلى مەشھەدىي كۆچۈرۈلگەن نەۋائى ئەسەرلىرى قول يازمىلىرىدىن ھازىرچە بەشى مەلۇم. بىرىنچىسى ئىستانبولدا توپقاپى — رېزان كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان «خەمسە» قول يازمىسى (ИНВ·№810). بۇ نۇسخا ھىجرى 900 - (مىلادى 1494—1495 -) يىلدا ھىراتتا كۆچۈرۈلگەن، ھەجمى 275 ۋاراق. ئىككىنچى قول يازمىسى «خەمسە» بولۇپ، ئىنگلىز كارواللىرىنىڭ لوندون يېنىدىكى ۋىندزار ساراي كۈتۈپخانىسىدا (MS65) بار. كىتاب ھىجرى 897-(مىلادى 1491—1492-) يىلدا كۆچۈرۈلگەن، ھەجمى 308 ۋاراق. ئۈچىنچى قول يازما «خەزائىنۇل - مەئانى» نىڭ 819 ۋاراقتىن ئىبارەت چوڭ بىر نۇسخىسى بولۇپ، XV ئەسىر ئاخىرىدا ھىراتتا كۆچۈرۈلگەن بۇ نۇسخىسى ۋىندزار ساراي كۈتۈپخانىسىدا «بۇخارا قول يازمىسى» نامى بىلەن ساقلىنىدۇ. تۆتىنچى قول يازما تەرمە دىۋان شەكلىدە بولۇپ، ھىراتتا ھىجرى 905 - (مىلادى 1499 — 1500 - يىلدا كىتابەت قىلىنغان. 254 ۋاراقتىن ئىبارەت بۇ نۇسخا نيۇيورکتىكى مېترو پالىتېين سەنئەت مۇزېيىدا (ИНВ·№21) ساقلانماقتا. بەشىنچى قول يازمىسى تەرمە دىۋان نۇسخىلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇ XV ئەسىر ئاخىرلىرىدا ھىراتتا كىتابەت قىلىنغان. ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى بودلېيان كۈتۈپخانىسىدا «ئېللىئوت 90» رەقىمىگە ئىگە.

سۇلتان ئەلى مەشھەدىي نەۋائى ئەسەرلىرىدىن تاشقىرى نىزامىي گەنجەۋىي، شەيخ سەئدىي، ھاپىزشىرازىي، مەۋلانا لۇتفىي، ئابدۇرەھمان جامىي، ھۈسەيىن بايقارا (ھۈسەيىنى)، ھۈسەيىن ۋائىز كاشىفىي ۋە باشقا شائىر ۋە ئالىملارنىڭ ئەسەرلىرىنىمۇ كىتابەت قىلغان. ئومۇمەن، سۇلتان ئەلى مەشھەدىي قولى بىلەن كۆچۈرۈلگەن ۋە بىزگىچە يېتىپ كەلگەن قول يازما ۋە مۇرەققەئ (ئەلبوم) لەر جاھان بويىچە ئەللىكتىن ئاشىدۇ.

سۇلتان ئەلى مەشھەدىي كىتابەت قىلغان قول يازمىلارنىڭ ھەممىسىگە دېگۈدەك «سۇلتان ئەلى ئەل - مەشھەدىي»، «سۇلتان ئەلى مەشھەدىي»، ياكى «سۇلتان ئەلى» دەپ ئىمزا قويغان. ئۇ نەستەئلىق ئۇسلۇبىنى ئىختىرا قىلغان مىرئەلى تەبرىزىدىن كېيىن شۇ ئۇسلۇبنىڭ ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىدە تەرەققىي ئېتىشىگە، كامالەت باسقۇچى

غا كۆتۈرۈلۈشىگە، ئوتتۇرا ئاسىيا، ئىران، ئافغانستان، تۈركىيە ۋە ھىندىستاندا كەڭ يېيىلىشىغا بۇيۇك ھەسسە قوشتى. سۇلتان ئەلى مەشھەدىي كۆچۈرگەن قول يازمىلار يىرىك، دانە-دانە، روشەن نەستەئلىقتە يېزىلغان. ئۇلار زىيادە مۇرەككەپلىكتىن خالىي ئىدى.

ئەبدۇلجەمىل كاتىپ-ئۇلۇغ خەتتات بولۇپ، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شەخسىي كاتىپى. ئەبدۇلجەمىل پۈتۈن ھاياتى داۋامىدا كاتىپلىق بىلەن مەشغۇل بولغانلىقتىن ئالاھىدە تەكىتلەش ئۈچۈن كۆچۈرگەن قول يازمىلرىنىڭ ئاخىرىدا ئۆز ئىسمىغا «كاتىپ» تەخەللۇسىنى قوشۇپ «ئەبدۇلجەمىل كاتىپ» تەرزىدە تولا ئىمزا قويىدۇ. مەرھاند «رەۋزەتۈس — سەفا» ئەسىرىدە يېزىشىچە ئەبدۇلجەمىل ھىراتنىڭ سۇلتانىيە مەدرىسىدە مۇددەرىسلىك قىلىپ، سەرف ۋە نەھۋ (مورفولوگىيە ۋە سىنتاكسىس) تىن دەرس بەرگەن. ئۇ ھىجرى 911-(مىلادى 1505 — 1506-) يىلدا ھىراتتا ۋاپات بولغان. سۇلتان ئىبراھىم ئەمىنىي دېگەن شائىر ئەبدۇلجەمىل كاتىپنىڭ ۋاپاتىغا تۆۋەندىكى قىتئە-تارىخنى يېزىپ، چوڭقۇر قايغۇ ئىزھار قىلغان:

ئەپسۇس ئەز ئان سىپېھرى دانىش،
كى زى مېھر ئۇرا سۇتۇد ئافاق.
زات ئەبدۇلجەمىل گەشت نامەش،
كى ئارەستە شۇد بە ھۇسنى ئەخلاق.
تەئرىفى ۋەفاتى ئۇ خىرەد گۇفت:
«ئەللامەئى بىمىسالى ئافاق.»

(ئۇ ئىلىم ئاسمىنىنىڭ پۈتۈن دۇنيا ئالقىشلىغان قۇياشنىڭ كەتكەنلىكىدىن ئەپسۇس. ئۇ گۈزەل ئەخلاق بىلەن بېزەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئىسمىغۇ «ئەبدۇلجەمىل» دەپ ئاتالغانىدى. ئەقىل-ئىدراك ئۇنىڭ ۋاپات تارىخىنى «ئەللامەئى بىمىسالى ئافاق» دەپ ئىدۇ.

بۇ تارىخىي قىتئەدىكى تارىخ ماددىسى «ئەللامەئى بىمىسالى ئافاق» (دۇنيانىڭ مىسلىسىز ئالىمى) دېگەن مىسرا بولۇپ، بۇنىڭدىكى رەقەملەر يىغىندىسىدىن ھىجرى 911-(مىلادى 1505 — 1506-) يىلى ھاسىل بولىدۇ.

ئەبدۇلجەمىل كاتىپ كۆچۈرگەن قول يازمىلاردىن پەن ئالىمىدە ھازىرچە ئىككى بار، خالاس. ئۇلاردىن بىرى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىدۇر. (تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى، ИНВ №5018. ھەجمى 325 ۋاراق. ئۆلچىمى 19×27.5 س.م).

نەۋائى «خەمسە» نى 1483-يىلى يېزىشقا كىرىشىپ، 1485-يىلىنىڭ باشلىرىدا تاماملايدۇ. ئەبدۇلجەمىل كاتىپنىڭ «خەمسە» نىڭ يېزىلغان قىسىملىرىنى ئىز يېقىتىن دەسمۇ دەستخەت تۈنجى ئوردىگىنالدىن ئاققا كۆچۈرۈپ باردۇبرىدۇ.

ئۇ كۆچۈرگەن قول يازمىدا «خەمسە» نىڭ بىرىنچى داستانى «ھەيرەتۈل-ئەبرار» ئاخىرىغا كىتابەت تارىخى قىلىپ ھىجرى 889-يىلىنىڭ زەبىئۇسانىي (مىلادى

1484 - يىلنىڭ ئاپرىل ماي) ئېيىنكى كۆرسىتمىدۇ. كېيىنكى داستانلارغىمۇ ھىجرى 889 - (مىلادى 1484-)يىل تارىخ قىلىپ يېزىلغان. بەشىنچى داستان «سەددى ئىسكەندەرىي» ھىجرى 890-(مىلادى 1485 - يىلى) كۆچۈرۈپ تاماملانغان. دېمەك، ئەبدۇلجەمىل كاتىپ ئەلىشىر نەۋائى بىلەن باراۋەر ئىشلەپ بىر ۋاقىتتا «خەمسە» نى ئاققا كۆچۈرۈپ تۈگەتكەن. «خەمسە» ئاققا كۆچۈرۈلۈپ بىرىنچى قېتىم كىتاب ھالىتىگە كەلگەندىن كېيىن، ئۇنى شەخسەن نەۋائىنىڭ ئۆزى قولىغا ئېلىپ، نەزەر - ئېتىبارىدىن ئۆتكۈزگەن بولۇشى ھەقىقەتكە يېقىن. مەزكۇر قول يازما نەۋائىشۇناسلىقتا «خەمسە» نىڭ تۇنجى نۇسخىسى، ئەبدۇلجەمىل نۇسخىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. «خەمسەنى» ئۆگىنىش، ئىلمىي - تەنقىدىي مەتىنىنى تۈزۈش، كەڭ تارقىلىشتا ئەبدۇلجەمىل كاتىپ كۆچۈرگەن نۇسخا ئەڭ ئىشەنچىلىك ۋە تايانچ نۇسخا بولۇپ خىزمەت قىلىپ كەلمەكتە. ئەپسۇسكى، ئەبدۇلجەمىل كاتىپ كۆچۈرگەن «خەمسە»نىڭ ئۇشبۇ نۇسخىسى ئەسىرلەر داۋامىدا بىرئاز ئۇپراپ كەتكەنلىكتىن ئايرىم ۋاراقلىرى يېڭىلانغان: قول يازمابېشىدىن توققۇز ۋاراق، ئاخىرىدىن ئۇچ ۋاراق نامەلۇم خەتتات تەرىپىدىن ئۆتكەن ئەسىردە قايتا كۆچۈرۈلۈپ تولدۇرۇلغان. 305 —، 306 —ۋە 319 - ۋاراقلىرى 1949 - يىلى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ كاتىتا ئىلمىي خادىمى، مەشھۇر خەتتات ئابدۇلقادىر مۇرادىي تەرىپىدىن كۆچۈرۈلۈپ قايتا تىكلەنگەن.

ئەبدۇلجەمىل كۆچۈرگەن ئىككىنچى قول يازما ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «نەۋادىرۇن - نىھايە» دىۋانىدۇر (تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتوتى، ИНВ. №11675، 149 ۋاراق). قول يازما ئاخىرىدا ئەبدۇلجەمىل كاتىپ ئۆز نامىنى ۋە كىتابەت تارىخى ھىجرى 893 - (مىلادى 1487 — 1488 - يىللار) نى قەيت قىلغان.

ئەبدۇلجەمىل كاتىپ ئۇزاق يىللار نەۋائى ئەسەرلىرىنى كىتابەت قىلىش جەريانىدا، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن (كۆپرەك غەزەللىرىدىن) ئەڭ ياخشى بېيىتلار (شاھ بېيىتلار) نى تاللىۋېلىپ بىز توپلام تۈزگەن. بۇ توپلام «تۆھفەتۈس - سەلاتىن» (سۆلتانلارغا تۆھپە) دەپ ئاتىلىدۇ. «تۆھفەتۈس - سەلاتىن» نىڭ يېگانە بىر نۇسخىسى لوندوندىكى بىرتانىيە مۇزېيىدا ساقلانماقتا. بۇ مەجمۇئەنى ھىرات شەھىردە ھىجرى 914 - (مىلادى 1508 — 1509 -) يىلىداكاتىپ مۇھەممەد ئىمىن ھەسەن جۇمان ئەنسارىي كۆچۈرگەن. «تۆھفەتۈس - سەلاتىن» دىكى بېيىتلارنىڭ ئومۇمىي سانى 408 بولۇپ، ئۇلار ماۋزۇلار بويىچە 45 كىچىك سەرلەۋھە — «تۆھفە»گە ئايرىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

تۆۋەندىكىسى، ئەبدۇلجەمىل كاتىپ «خەزائىنۇل - مەئانىي» گە تالاپ كىرگۈزگەن شاھ بېيىتلاردىن بەزىلىرى:

قارا كۆزۈم كەلۇ مەردۇملىق ئەمدى فەن قىلغىل،
كۆزۈم قاراسىدە مەردۇم كەبى ۋەتەن قىلغىل.

ئىھرۇر چۈن ئالەم ئىچرە شاھ فانىي، ياخشى ئات باقىي،
بەس، ئەل كامىن رەۋا ئەيلە، ئۆزۈڭنى كامران كۆرگەچ.

«تۇھپەتۇس ـ سەلاتىن» گە ئەبدۇلجەمىل كاتىپ مۇقەددىمە يازغان. مۇقەددىمىدە ئۇ پۈتۈن ئۆمرى داۋامىدا ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى كىتابەت قىلىش بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: «ئەرز ئۇلكىم، فەقىرى ھەقىر ئەبدۇلجەمىل كاتىپ ... ھەمىشە مۇقەررەب ئۇل ھەزرەتى سۇلتان (يەنى ئەلىشىر نەۋائى) بالاغەت بابىدا يەل قەلەملىك سەداسىنى سىپپەر مۇنشىسىدىن ئاشۇرۇپتۇر، كۇللىياتلىرىن كىتابەت قىلىپ مەھزۇز (بەھرىمەند) بولۇر ئىبردىم ...» ئەبدۇلجەمىل كاتىپنىڭ بۇ مۇقەددىمە سىنى ئۆزىنىڭ پائالىيىتىگە يەكۈن قىلىپ يازغان مەخسۇس ئىلمىي رىسالىسى دەپ باھالاش مۇمكىن. ئەبدۇلجەمىل كاتىپنىڭ مۇقەددىمىدىكى «كۇللىياتلارنى كىتابەت قىلىپ مەھزۇز بولۇر ئەردىم» دېگەن سۆزلىرىگە دىققەت قىلساق، ئۇ نەۋائى كۇللىياتىنىڭ ھازىرغىچە نامەلۇم بولۇپ كېلىۋاتقان نۇسخىلىرىدىن بىرىنى ھەم كۆچۈرگەن بولۇپ چىقىدۇ.

ئەبدۇلجەمىل كاتىپ نەستەئلىق خېتىگە ناھايىتى ماھىر بولغان. ئۇنىڭ قول يازمىلىرى ئېنىق ۋە راۋان نەستەئلىقتە پۈتۈلگەن.

دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي ـ ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ ئەڭ يېرىك نامايەندىسى، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شەخسىي كاتىپلىرىدىن بىرى. ئۇنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان يىللىرى نامەلۇم. دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي تەخمىنەن XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۇغۇلغان ۋە XVI ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىغا قەدەر ياشىغان. چۈنكى ئۇنىڭ كۆچۈرگەن قول يازمىلىرىدىكى ئۆزى پۈتكەن تارىخ ـ يىلنامىلەرگە قارىغاندا خەتتاتلىق پائالىيىتىنىڭ ئەڭ گۈللەنگەن دەۋرى XV ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىغا ۋە XVI ئەسىرنىڭ باشلىرىغا توغرا كېلىدۇ. دەرۋىش مۇھەممەد تاقىينىڭ ھاياتى ۋە پائالىيىتىگە دائىر مەلۇماتلار يېتەرلىك ساقلانمىغان. كاتىپ ئۆزى كۆچۈرگەن قول يازمىلارغا «دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي» شەكلىدە كۆپلىگەن ئىمزالارنى قويغان.

دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي كۆچۈرگەن نەۋائى ئەسەرلىرىدىن تۆت قول يازما پەنگە مەلۇم. ئۇلاردىن بىرى نەۋائى كۇللىياتى، قالغانلىرى تەرمە دىۋانلاردۇر. دەرۋىش مۇھەممەد تاقىينىڭ ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىدىكى ئەڭ كاتتا خىزمىتى XV ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدا ئەلىشىر نەۋائى بىلەن ھەمكارلىقتا ئىشلەپ ئۇنىڭ كۇللىياتىنى كىتابەت قىلغانلىقىدۇر.

ئەلىشىر نەۋائى 1483 — 1485 ـ يىللاردا بەش داستاندىن ئىبارەت شاھانە ئەسىرى «خەمسە» نى يېزىپ تۈگىتىدۇ. 1480 ـ يىللارنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا «ئەربەئىن» ۋە «نەزمۇل ـ جەۋاھىر» ئەسەرلىرىنى يازدى. 1490 ـ يىللارنىڭ بېشىدا پۈتۈن ئۆمرى داۋامىدا يازغان شېئىرلىرىنى تۇپلەپ تۆت دىۋاندىن ئىبارەت «خەزائىنۇل ـ مەئانىي» نى تۈزۈشكە كىرىشتى. 1490 ـ يىللارنىڭ بىرىنچى يېرىمىغىچە ئاساسىي نەسرىي ئەسەرلىرى «ۋەقفىيە»، «تارىخى ئەنبىيا ۋە ھۆكەما»، «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم»، «ھالاتى سەييىد ھەسەن ئەردەشىر»، «ھالاتى پەھلەۋان مۇھەممەد»، «خەمسەتۇل ـ مۇتەھەييىرىن»، «مىزانۇل ـ ئەۋزان»، «نەسائىمۇل ـ مۇھەببەت» نى

ياراتتى. شۇنىڭدىن كېيىن نەۋائىدا ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ كۇللىياتىنى تۈزۈش پىكرى تۇغۇلىدۇ. شائىر بۇ زور ۋە غايەت مەسئۇلىيەتلىك ئىشنى ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر خەتتاتى دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي بىلەن ھەمكارلىشىپ ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا باشلايدۇ. نەۋائى ۋە دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي بۇ ئىشقا 1495 - يىلدا كىرىشىدۇ. كاتىپ 1495 - يىلغىچە يارىتىلغان «خەمسە» داستانلىرى «خەزائىنۇل - مەئانىي» دىۋانلىرى ۋە باشقا مەۋجۇت ئەسەرلەرنى ئايرىم كىتابچە ھالىتىدە كۆچۈرۈپ كوللىيات ئۈچۈن تەييارلاپ بارىۋېرىدۇ (ئەلۋەتتە، دەسلەپتە كېيىنكىشۇ‌ئالىغان كۇللىيات ئۆلچىمىدە).

شۇ جەريانىدا يېڭىدىن يارىتىلغان ئەسەرلەر ھەم كۆچۈرۈلۈپ تۇرغان. جۈملىدىن 1498 — 1500 - يىللاردا يارىتىلغان «لىسانۇت - تەير»، «مۇھاكىمەتۇل - لۇغەتەيىن»، «سىراجۇل - مۇسلىمىن» ئەسەرلىرىمۇ مانا شۇ كۇللىيات تەركىبىدىن جاي ئالغان. ئەينى ۋاقىتتا بىرئاز ئالدىنراق تەسىپ ئېتىلگەن «مەجالىسۇن - نەفائىس» (1491 - يىل) ۋە «مۇنشەئات» (1492 - يىل) 1498 — 1499 - يىللاردا قايتا كۆرۈلۈپ، تەھرىر ۋە تولدۇرۇشلار بىلەن كۇللىياتقا كىرگۈزۈلگەن. كۇللىياتقا كىرىشى لازىم بولغان ئەسەرلەر كۆچۈرۈلۈپ بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇمۇمىي بىر سۆز بېشى — «مۇناجاتنامە» ئەسىرى يارىتىلىدۇ ۋە كۇللىياتنىڭ باشلىنىش قىسمىغا قويۇلىدۇ. «مۇناجاتنامە» نىڭ 1500 - يىلى يېزىلغانلىقىنى ھېسابقا ئالساق، دېمەك كۇللىيات 1500 - يىلنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا تۈزۈل - كېسىل تاماملانغان بولۇپ چىقىدۇ. بۇ پىكىرنى قۇۋۋەتلەيدىغان يەنە بىر دەلىل 1500 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا يېزىپ تۈگىتىلگەن «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» نىڭ ئۇشبۇ كۇللىيات تەركىبىگە كىرمەي قېلىشىدۇر. شۇنداق قىلىپ، نەۋائىنىڭ تىرىكلىك ۋاقتىدا ئۇنىڭ تۈركىي تىلىدا يازغان 26 ئەسىرىنىڭ (پەقەت «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» تىن تاشقىرى) يېگانە ۋە زور كۇللىياتى ۋۇجۇدقا كەلدى. بۇ كۇللىياتنى خەتتات دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي ھىرات شەھىرىدە بەش يىل (1495 — 1500 - يىللار) داۋامىدا تىنىمسىز مۇشەققەت بىلەن ئىشلەپ كۆچۈرۈپ تۈگەللىدى.

كۇللىياتنىڭ قول يازمىسى ھازىرقى كۈندە تۈركىيىنىڭ ئىستانبول شەھىرىدىكى توپقاپى — رېۋان كۈتۈپخانىسىدا 808 رەقەم بىلەن ساقلانماقتا. قول يازما خۇراسان يېپەك قەغىزىگە كۆچۈرۈلگەن. تېكىست كېچىكىرەك، چىرايلىق نەستەئلىق خېتىدە قارا سىياھ بىلەن يېزىلغان ۋە ھەر سەھىپىدە تۆت ئىستون قىلىپ 27 قۇردىن جايلاشتۇرۇلغان. ھەر بىر ئەسەر باشلىنىشىغا زەر ھەل لەۋھەلەر ئىشلەنگەن. كۇللىيات 802 ۋاراق (1604 سەھىپە)تىن ئىبارەت. ئۇنىڭ ئۆلچىمى 32 × 23.5 س. م. بۇ كۇللىياتنىڭ مۇكەممەل فوتو نۇسخىسى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتى فوندىغا ئېلىنغان.

دەرۋىش مۇھەممەد تاقىي نەۋائى ئەسەرلىرىدىن تۈزۈلگەن ئۇچ دانە تەرمە دىۋانىنى كۆچۈرگەن. بۇ ئۇچ دىۋان تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى خەزىنىسىدە ساقلانماقتا.

1. «ИНВ. № 7701» 204 ۋاراق.
2. «ИНВ. № 3479» 201 ۋاراق.
3. «ИНВ. № 4007» 185 ۋاراق.

مەزكۇر دىۋانلار XV ئەسىر ئاخىرى ياكى XVI ئەسىر باشلىرىدا ھىراتتا كىتابەت قىلىنغان.

ئەلى ئىبن نۇر — XV ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ھىراتتا پائالىيەت قىلغان ئىستېداتلىق خەتتاتلاردىن بىرى. ئەلى ئىبن نۇر نەۋائىنىڭ ئۆزى تەرىپىدىن تۆزۈلگەن بىرىنچى ھەقىقىي دىۋانى «بەدايىيۇل - بىداية» نىڭ نۇسخىلىرىدىن بىرىنى كۆچۈرگەن. بۇ دىۋان قول يازمىسى تاشكەنتتە ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىنىڭ فوندىدا 216 رەقىمى بىلەن ساقلانماقتا. كاتىپ قول يازمىغا مۇنداق ئىمزا قويغان: «كاتىپ ئەل - ئەبد ئەلى ئىبن نۇر فى ئەشرۇل ئەۋسەت من شەھرى جەمادىيۇل - ئەۋۋەل سەنە 891 بەلەداتۇل - ھىرات» (كاتىپ ئەلى ئىبن نۇر 891 - يىل جامادىيۇل ئەۋۋەل ئېيىنىڭ ئونىنچىسىدە ھىرات شەھىرىدە بۇ دىۋانىنى كۆچۈرۈپ تۈگەتتى. / مىلادى 1486 - يىل 15 - مايى). ھەجمى 216 ۋاراق. قول يازما ھىرات خەتتاتلىق ۋە بەدىئىي قول يازما سەنئىتىنىڭ نادىر نەمۇنىسى ھېسابلىنىدۇ.

ئىماد ئەل - ھۇسەينىي — XVI ئەسىر بىرىنچى يېرىمىدا ياشىغان ئىستېداتلىق خەتتاتلاردىن بىرى. لېنىنگراد دۆلەت خەلق كۇتۇپخانىسى شەرق بۆلۈمىدە THC59 رەقىمى بىلەن ساقلىنىۋاتقان تەرمە دىۋانىنى مەشھەد شەھىرىدە كۆچۈرگەن. ھەجمى 65 ۋاراق. قول يازما ئاخىرىدا كاتىپ «ئىماد ئەل - ھۇسەينىي» دەپ ئىمزا قويغان. كىتاب بەدىئىي قول يازما سەنئىتىنىڭ نادىر نەمۇنىسى ھېسابلىنىدۇ.

سۇلتان مۇھەممەد نۇر (1470 — 1533) — ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ يېرىك ناماىيەندىلىرىدىن بىرى، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شەخسىي كاتىپلىرىدىن. خانەدەمىر «خۇلاسەتۇل - ئەخبار» ئەسىرىدە: «مەۋلانە سۇلتان مۇھەممەد سۇلتان ھەزرەتلىرى يېقىن دوستى ئەمىر ئەلىشىرنىڭ ئىنايەتى ئاستىدا بولغان كاتىپلار قاتارى ھۇنەرى رىۋاج تاپقان ھۆسن خەتتە يېتەكچىدۇر. ئۇل ھەزرەت ئەمىر ئەلىشىرنىڭ ئىلھام بايان ئاغزىدىن كۆپ بار: «نەستەئىلىق يېزىشتا ھېچكىم ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدۇ» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىغانمەن». سۇلتان مۇھەممەد نۇر نەۋائىنىڭ تەرمە دىۋانلىرىدىن بىرىنى نەپىس نەستەئىلىق خېتى بىلەن كۆچۈرگەن: لېنىنگراد دۆلەت خەلق كۇتۇپخانىسى شەرق بۆلۈمى، Дори 563. ھەجمى 90 ۋاراق. قول يازمىنىڭ چەتىدىن ئىشلەنگەن مۇقاۋىسىغا ئالتۇن ھەل بىلەن ئويما نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن. سۇلتان مۇھەممەد نۇر شەيخ سەئدىي، ھافىز شىرازىي، شەرەفىددىن ئەلى يەزدىي، ئابدۇراھمان جامىي ئەسەرلىرىنىمۇ كۆچۈرگەن.

سۇلتان مۇھەممەد خەندان (تۇغۇلغان يىلى نامەلۇم — ۋاپاتى 1551 - يىل) — ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. خانەدەمىر نەۋائى كۇتۇپخانىسىدا

ئىشلىگەن خەتتاتلارنى تىلغا ئالغاندا، سۇلتان مۇھەممەد خەندانىنى: «نەستەئلىق بىلەن خەت يېزىشتا كاتتا قابىلىيەتكە ئىگە، نەينى ھەم ياخشى چالىدۇ» دەپ ئەسلەپ ئۆتىدۇ. سۇلتان مۇھەممەد خەندانىنىڭ ھىراتتا ھىجرى 935 – (مىلادى 1528 – 1529 –) يىلدا كۆچۈرگەن نەۋائى تەرمە دىۋانى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن: لېنىنگراد دۆلەت خەلق كۈتۈپخانىسى شەرق بۆلۈمى، THC57. ھەجمى 192 ۋاراق. كاتىپ «سۇلتان مۇھەممەد خەندان» دەپ ئىمزا قويغان. قول يازمىغا ھىسرات مۇسەۋۋىر– لىرىددىن بىرى يەتتە پارچە رەسىم ئىشلىگەن: 1a، 11b، 12a، 53a، 90a، 123b بەتلەردە. سۇلتان مۇھەممەد خەندان كۆچۈرگەن باشقا بىرنەچچە قول يازمىلارمۇ ساقلىنىپ قالغان.

ئەلى ھىجرانىي — ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ يېرىك نامايەندىلىرىددىن بىرى. XV ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ۋە XVI ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ياشىغان. خاندەمىر ئەلى ھىجرانىينى نەۋائى كۈتۈپخانىسىدا ئىشلىگەن ئاتاقلىق خەتتاتلار قاتارىدا تىلغا ئالىدۇ ۋە ئۇنىڭغا «مەۋلانە ھىجرانىي مەشھۇر نەستەئلىق يازغۇچىلار جۈملىسىدىندۇر. بەزەن شېئىر يېزىش ئىشلىرىنىمۇ قىلىپ تۇرىدۇ» دەپ باھا بېرىدۇ. ئەلى ھىجرانىي كۆچۈرگەن ۋە ھازىرچە پەيدە مەلۇم بولغان يەككە – يېگانە قول يازما نەۋائى كۈللىياتىدۇر. بۇ قول يازما پارىژدىكى مىللىي كۈتۈپخانىدا — 317 – Supplturc. 316 رەقەملىرى ئاستىدا ساقلىنىدۇ. ئەلى ھىجرانىي كۈللىياتىنى ھىجـ ری 933 –(مىلادى 1527 –) يىلدا ھىراتتا كۆچۈرۈپ تۈگەللەيدۇ. قول يازمىدىكى ئەسەر– لەر ئاخىرىدا كاتىپ ئۆز ئىسمىنى «ئەلى ھىجرانىي» شەكلىدە تولۇق قەيت قىلغان. كۈللىيات قول يازمىسى پارىژغا ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش قولاي بولسۇن ئۈچۈن ئىككى جىلدكە ئايرىپ چىقىم بىلەن مۇقاۋا قىلىنغان ۋە ئايرىم– ئايرىم ئىنۋېنتارى رەقىمى قويۇلغان. ھەر ئىككى جىلد 876 ۋاراقتىن ئىبارەت. ئۆلچىمى 27.2 × 38.6 س. م. قول يازما تەركىبىگە نەۋائىنىڭ 26 ئەسىرى كىر– گۈزۈلگەن. «خەمسە» داستانلىرىغا ئىشلەنگەن 6 پارچە رەسىم بار. كۈللىيات خېتى، جەدۋەللىرى، بەدىئىي بېزەكلىرى جەھەتتىن نەپىس كىتابەت سەنئىتىنىڭ نادىر نامايەندىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ كۈللىياتنىڭ تولۇق فوتو نۇسخىسى 1968 – يىلى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتى فوندىغا ئېلىنغان.

چەلەبىي — تەبرىز خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىسى. چەلەبىي XVI ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا تەبرىزدە ياشىغان. ئۇ نەۋائى ئەسەرلىرىددىن كىتابەت قىلغان بىر قول يازما توپلام لېنىنگراد دۆلەت خەلق كۈتۈپخانىسىنىڭ شەرق بۆلۈمىدە THC 56 رەقىمى بىلەن ساقلانغان. قول يازما تەركىبىگە «ئەربەئىن»، «بەدايىئۇل – بىدايە» دىباچەسى، «تەرمە دىۋان» ۋە «ۋەقفىيە» قاتارلىقلار كىرگەن، ھەجمى 225 ۋاراق. كاتىپ «چەلەبىي» دەپ ئىمزا قويغان ۋە ھىجرى 934 –(مىلادى 1527 – 1528 –) يىلدا پايتەخت تەبرىز شەھىردە كۆچۈرۈپ تۈگەتكەنلىكىنى قەيت قىلغان. تەرمە دىۋان تەركىبىدە ئالتە پارچە رەسىم بار. چەلەبىي كۆچۈرگەن بۇ قول يازما تەبرىز كىتابەت

سەنئەتنىڭ ئەڭ يۇكسەك نامايەندىلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

پىرمۇھەممەد ئىبن شەيخ تاھىر تەبرىزىي — تەبرىز خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. XVئەسىرلىك بىرىنچى يېرىمدا ياشىغان. بۇ خەتتات كۆچۈرگەن نەۋائىنىڭ بىر تەرمە دىۋانى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتى خەزىنىسىدە 98 رەقىمى بىلەن ساقلانغان. ھەجمى 167 ۋاراق. كاتىپ ئۆز ئىسمىنى «پىرمۇھەممەد ئىبن شەيخ تاھىر تەبرىزىي» دەپ قەيت قىلغان ۋە قول يازمىنىڭ كىتابەت قىلىنغان يىلىنى 935 - يىل 15 - شەئبان (مىلادى 1529 - يىل 24 - ئاپرىل) دەپ كۆرسەتكەن.

فەرھاد ئىبن ئىسكەندەر — ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ داۋامچىلىرىدىن بىرى. ھىجرى 940 -(مىلادى 1533—1534 -) يىلىدا نەۋائىنىڭ تەرمە دىۋانىنى كۆچۈرگەن. بۇ قول يازما ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى فوندىدا. №9672 . ИНВ. ھەجمى 543 ۋاراق. نەپىس نەستەئلىق خەت.

ئابدۇللەتىف ھۈسەيىن ئامىدىي — «لىسانۇت - تەير» نى كۆچۈرگەن. ھىجرى 944 - (مىلادى 1537 -) يىل، باكۇ، بۇ قول يازما ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازما ئىنستىتۇتىدا. №C310 . ИНВ، ھەجمى 93 ۋاراق.

ئابدۇرەھىم كاتىپ — ھىرات خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ داۋامچىلىرىدىن. ھىجرى 959 -(مىلادى 1551—1552 -)يىلىدا نەۋائىنىڭ تەرمە دىۋانىنى كىتابەت قىلغان. بۇ قول يازما ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا. №2790 . ИНВ، ھەجمى 147 ۋاراق، قول يازمىنىڭ خېتى ئۇششاق نەپىس نەستەئلىق.

مۇھەممەد ئەلى ئەل - كاتىپ ئەس - سۇلتانىي — بۇخارا خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. ھىجرى 960-(مىلادى1538 -)يىلىدا بۇخارادا «خەمسە» نىڭ «سەبئەئى سەييارە» ۋە «سەددى ئىسكەندەرىي» داستانلىرىنى كۆچۈرگەن. قول يازما ئەنگلىيە، ئوكسفورد ئۇنۋېرسىتېتى بودلېيان كۇتۇپخانىسىدا. 340، 318 Elliot. كاتىپ ئەس - سۇلتانىي «خەمسە» نىڭ ھەممە داستانلىرىنى كۆچۈرگەن بولۇشى مۇمكىن. ئۇلاردىن پەقەت ئىككى داستان قول يازمىسى بودلېيان كۇتۇپخانىسىغا بېرىپ چۈشكەن. ھەر بىر داستان ئالاھىدە مۇقاۋىغا ئېلىنىپ ئالاھىدە نومۇر بېرىلگەن. قول يازمىلارنىڭ خېتى بەدىئىي نەستەئلىقتە.

مۇھەممەد ئىبن داۋۇد — XVI ئەسىردە ممسىردا تۇرکىي تىلدىكى ئەسەرلەرنى كۆچۈرگەن خەتتاتلارنىڭ بىرى. نەۋائىنىڭ «مەجالىسۇن - نەفائىس»، «مەھبۇبۇل - قۇلۇب»، «ئەربەئىن» ۋە «خەمسەتۈل — مۇتەھەييرىن» دىن ئىبارەت توپلىمىنى ھىجرى 967-(مىلادى 1559 - 1560 - يىلدا ممسىردا كىتابەت قىلغان. قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا. №9762 . ИНВ، 118 ۋاراق. قول يازما ئېنىق ۋە راۋان بەدىئىي نەستەئىلىق خېتىدە كۆچۈرۈلگەن.

ئىبن ئابدۇلكەرىم ئابدۇلۋەھھاب ئەل ھىجازىي — XVI ئەسىر بۇخارا خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. «خەمسە» ۋە «لىسانۇت - تەير» نى بىرلىكتە كۆچۈرگەن. قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىدا. №2630 . ИНВ، 309 ۋاراق. كاتىپ 1 - داستانىنىڭ ئاخىرىدا «ئەبدۇلۋەھھاب ئەل - ھىجازىي»، 2 - داستانىنىڭ ئاخىرىدا «ئىبن ئەبدۇلكەرىم ئەبدۇلۋەھھاب»، 3 - داستانىنىڭ ئاخىرىدا «ئەبدۇلۋەھھاب» دەپ ئىمزا قويغان. دېمەك، بۇلاردىن كاتىپنىڭ تولۇق ئىسمى «ئىبن ئەبدۇلكەرىم ئەبدۇلۋەھھاب ئەل - ھىجازىي» ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. 5 - داستان ئاخىرىدا كىتابەت قىلىنغان ۋاقىت 988 - يىل 11 - رەبىئۇل - ئەۋۋەل (مىلادى 1580 - يىل 26 - ئاپرىل) دەپ قەيت قىلىنغان. قول يازما نەۋائى داستانلىرىنىڭ نەپىس خەتتاتلىق، كىتابەت ۋە مىنىئاتىيۇرا سەنئىتى بىلەن زىننەتلەنگەن قىممەتلىك نۇسخىلاردىن بىرىدۇر. «خەمسە» داستانلىرىنىڭ مەزمۇنىغا 18 پارچە رەسىم ئىشلەنگەن.

مەھمۇد ئىبن ئىسھاق شەھابىي — XVI ئەسىر بۇخارا خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. كاتىپ ئەسلى ھىراتلىق بولۇپ، بۇيۇك خەتتات مىر ئەلى ھىرەۋىي (1544 1545 - يىللىرى بۇخارادا ۋاپات بولغان) نىڭ شاگىرتىدۇر. شەيبانىيلاردىن ئۆبەيدۇللاخان XVI ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ھىراتتىن بىر گۇرۇھ ھۈنەرۋەن ۋە ئالىملارنى بۇخاراغا ئېلىپ كېلىدۇ. مەھمۇد ئىبن ئىسھاق شەھابىيمۇ شۇلار قاتاردا بۇخاراغا كېلىدۇ. ئۇ خەتنى شۇ قەدەر نازۇك ۋە چىرايلىق پۈتكەنكى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا «ئەنبەرىن زەررىن قەلەم» ئۇنۋانى بېرىلگەن. بۇ خەتتات نەۋائىنىڭ «مەجالىسۇن - نەفائىس» ئەسىرىنى ھىجرى 996-(مىلادى 1588 - يىلدا بۇخارادا كىتابەت قىلغان. قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىدا. №429 . ИНВ، 85 ۋاراق. كاتىپ قول يازما ئاخىرىدا «مەھمۇد ئەنبەرىن زەررىن قەلەم» دەپ ئىمزا قويغان.

نەزەر ئەلى فەيزىي — نەۋائى كوللىياتىنى كۆچۈرگەن كاتىپلاردىن بىرى. بۇ كوللىيات لېنىنگراد دۆلەت خەلق كۇتۇپخانىسىنىڭ شەرق بۆلۈمىدە Дорн 558 رەقىمى ئاستىدا ساقلانماقتا. 722 ۋاراقتىن ئىبارەت بۇ قول يازمىنىڭ ئۆلچىمى 34 × 24 س. م. كوللىيات تەركىبىگە نەۋائىنىڭ 21 ئەسىرى كىرگەن. كاتىپ قول يازمىنى ئىران ئەزەربەيجانىنىڭ قىزىلياغاچ شەھىرىدە تۆت يىل (ھىجرى

1001 — 1004، مىلادى 1592 – 1596 – يىل) داۋاممدا كۆچۈرۈپ تاماملىغان. قول يازما فەرھاد خانىنىڭ ساراي كۈتۈپخانىسى ئۈچۈن تەييارلانغان. كاتىپ «لىسانۇت – تەير» ئاخىردا (B 325 ۋاراقتا) «نەزەر ئەلى فەيزىي»، «مەھبۇبۇل – قۇلۇب» نىڭ ئاخىردا (694a ۋاراقتا) «ئەلى فەيزىي» دەپ ئىمزا قويغان. قول يازما ئېنىق ۋە راۋان نەپىس نەستەئلىق خەت بىلەن كۆچۈرۈلگەن بولۇپ، كۇللىيات بىر مۇقاۋىغا ئېلىنغان. چەمدىن ئىشلەنگەن ئالمي مۇقاۋىنىڭ ئۈستىگە ئالتۇن ھەل بىلەن ئويما رەسىملەر چۈشۈرۈلگەن. رەسىملەردە ئووۇ مەنزىرىسى ئەكس ئەتكەن. مۇقاۋىغا ئالتۇن ھەل بىلەن رەسىم چۈشۈرۈش شەرق كىتابەت سەنئىتىدە كەمدىن كەم ئۇچرايدىغان ئىشتۇر.

مىرھەسەن كاتىپ — «خەمسە» نى كۆچۈرگەن. XVI ئەسىر، دۇشەنبە، تاجىكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى. №147 . ИНВ، 292 ۋاراق.

يۈسۈف ئىبن مولا مۇھەممەد — «نەۋادىرۇن – نىھايە» («بەدايەئۇل — بىداية» بىلەن) نى كۆچۈرگەن. ھىجرى 1042 – (مىلادى 1632 — 1633 –)يىل، باكۇ، ئەزەربەيجان پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە. №M301 . ИНВ، 172 ۋاراق.

دەۋلەت شاھ ئىبن ھۈسەيىن كالتە سەرەخسي — «خەزائىنۇل – مەئانىي» («بەدىئۇل – بىداية») ۋە «ۋەقفىيە» نى كۆچۈرگەن. مەرۋ ھىجرى 1052 – (مىلادى 1642 –) يىل. باكۇ. قول يازما ئەزەربەيجان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازما ئىنستىتۇتىدا. №Д344 . ИНВ.

رىزاقۇلى ئىبن مۇستەفا قۇلى — بۇخارا خەتتاتلىرىدىن. «خەزائىنۇل – مەئانىي» نى كۆچۈرگەن. قول يازما ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا. №9766 . ИНВ، 547 ۋاراق، بۇخارادا ھىجرى 1070 (مىلادى 1659 — 1660 –) يىلدا كىتابەت قىلىنغان.

ئىبادۇللا ئەييۇب ئىبن فەزلۇللاھ شىرازىي — «سەددى ئىسكەندەرىي» نى تەبرىز شەھىرىدە 1076 – يىلنىڭ سەفەر (1665 – يىلنىڭ ئاۋغۇست) ئېيىدا كۆچۈرۈپ تاماملىغان. سوۋېت پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى، لېنىنگراد بۆلۈمىدە. №C832 . ИНВ، 255 ۋاراق.

يەھيا ئىبن فەزلىي ئەلى شەيخ تەبەقىي كىرمەرۇدىي، دوست مۇھەممەد ۋەلەد ئەشمۇھەممەد — «خەمسە» نى كۆچۈرگەن. «ھەيرەتۇل – ئەبرار»، «فەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانلىرىنى ھىجرى 1094 – (مىلادى 1683 –) يىلى يەھيا ئىبن فەزلىي ئەلى شەيخ تەبەقىي كىرمەرۇدىي؛ «ھەيرەتۇل – ئەبرار» نىڭ باش قىسمىنى، «سەبئەئى – سەييار» ۋە «سەددى ئىسكەندەرىي» داستانلىرىنى ھىجرى 1229 – (مىلادى 1814 –) يىلى دوست مۇھەممەد ۋەلەد ئەشمۇھەممەد كۆچۈرۈپ قوشقان قول يازمىنىڭ ھەر ئىككى قىسمى خارەزمدە كىتابەت قىلىنغان. قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا. №2 777 . ИНВ، 334 ۋاراق.

مۇھەممەد ئەزىزۇللابېك — «تەرمە دىۋان»، «ۋەقفىيە»، «ئەھمەد نىگار» قاتارلىقلارنى كۆچۈرگەن. ھىجرى 1096– (مىلادى 1685 – 1684 – يىل، 155 ۋاراق. قول يازما ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىدا. №11138 . ИНВ.

مولا مىر سىددىق ئىبن مولا ساھىب نەزەر — «لىسانۇت – تەير» ۋە «خەمسە» نى بىرلىكتە كىتابەت قىلغان. قول يازما ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىدا. №3523 . ИНВ، 405 ۋاراق. ھىجرى 1142– (مىلادى1729) – يىلى يەركەند شەھىردە كۆچۈرۈلگەن.

مۇھەممەد سادىق — «مەجالىسۇن – نەفائىس» نى ھىجرى 1151، – (مىلادى 1736 — 1735 –) يىلى كۆچۈرگەن. قول يازما ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا. №9394 . ИНВ، 135 ۋاراق.

ئەزىز كىچىك ئىبن مۇھەممەد ئادىل — قەشقەر خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. «خەمسە» نىڭ تۆت داستانىدىن ئىبارەت («فەرھاد ۋە شىرىن» چۇشۇپ قالغان) نۇسخىسىنى قۇمۇل شەھىردە 1160 – يىلنىڭ بارات (مىلادى 1747 – يىل ئاۋغۇست) ئېيىدا كۆچۈرۈپ تۈگەتكەن. بۇ ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىدا ساقلانماقتا. №4307 . ИНВ، 262 ۋاراق. ئۇششاق ۋە چىرايلىق نەستەئلىق خېتى بىلەن كۆچۈرۈلگەن بۇ قول يازما كىتابەت سەنئىتى ئۈچۈن ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك نۇسخىلاردىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مولا ئەشۇر ئىبن مىر تېمۇرىي ماچىنىي — «خەمسە» («فەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «سەبئەئى سەييار»، «سەددى ئىسكەندەرىي») نى كۆچۈرگەن. ئەسەر 196 ۋاراق بولۇپ ھىجرى 1185– (مىلادى 1772 1773 –) يىللاردا كۆچۈرۈلگەن. لېنىنگراد، سوۋېت پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى فونىدىدا.

مولا پەھلىۋان قۇلى ئىبن مولا رەھمانبەردى — خارەزم خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. ئۇنىڭ نەۋائى ئەسەرلىرىدىن كۆچۈرگەن 2 دانە قول يازمىسى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. 1) «خەمسە». بۇ قول يازما تەركىبىدىكى «ھەيرەتۈل – ئەبرار» ۋە «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانلىرىنى شۇ كاتىپ كۆچۈرگەن (قالغان ئۈچ داستانىنى باشقا كاتىپ كۆچۈرگەن). تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتى فونىدىدا. №3018 . ИНВ، 97 ۋاراق. خارەزمدە ھىجرى 1198– (مىلادى 1784 –) يىلى كىتابەت قىلىنغان. 2) «مەھبۇبۇل – قۇلۇب»، «لىسانۇت – تەير» (پەقەت «شەيخ سەنئان» قىسسىسى). بۇ ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق فونىدىدا بولۇپ 45 ۋاراق. №1209 .ИНВ،III – II. خارەزمدە ھىجرى 1194 – (مىلادى 1780 –) يىلدا كىتابەت قىلىنغان.

* *

1991 – يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن خەتتاتلار» نامىلىق كىتابچىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئابدۇقەييۇم خوجا.

گۈلشاھ ـ ۋەرەقە

(داستان)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر

رىۋايەتچىلەرنىڭ بايان قىلىشچە مەككە شەھىرىنىڭ مەغرىب تەرىپىدە بەنى شەيبان دەپ بىر قەبىلە بار ئىدى. بۇ قەبىلىنىڭ ئەكسى باشچىسى بار بولۇپ، بىرىنىڭ ئېتى ھىمام، يەنە بىرىنىڭ ئېتى ھىلال ئىدى. ئەكسىسى بىر تۇغقان ئاغا ـ ئىنى ئىدى. ھىمام ياشتا چوڭ، ھىلال كىچىك ئىدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئەككىسىنىڭ خوتۇنلىرى تەڭ ھامىلدار بولۇپ، توققۇز ئاي، توققۇز كۈن، توققۇز سائەت قورساق كۆتۈرگەندىن كېيىن، يەنە تەڭ يەڭگىدى. ھىلالنىڭ خوتۇنى ئوغۇل، ھىمامنىڭ خوتۇنى قىز تۇغقانىدى. ئوغۇلغا ۋەرەقە، قىزغا بولسا گۈلشاھ دەپ ئات قويۇشتى. مەسۇس ئىنىكئالىلارنى بېكىتىپ، بالىلارنى تەربىيگە ئالدى. ئارىدىن نەچچە يىللار ئۆتۈپ بالىلار مەكتەپ يېشىغا يەتتى.

ئەلقىسسە، بۇلارنىڭ ئالىملىرى ھەر ئىككىلىسىگە ئىلمى ـ ئەدەب ئۆگىتىشنى مەقسەت قىلىپ، مەكتەپتە ئۇستازلارغا تۇتۇپ بەردى. بۇ ئەككى يىل ھەمىشە ئۆيدىن مەكتەپكە، مەكتەپتىن ئۆيگە دائىم بىللە كېلىپ، شۇ تەرىقىدە ھەمراھلىقتا ئوقۇتتى. مەكتەپتە بولسا، ئۇستازلىدىن مۇئەما، شېئىر ـ نەزمىلەرنىڭ تۈرلۈك خاسلىرىنى ئۆگىنەتتى. ئۇلارنىڭ ساۋاتى يېڭىشى، ئىملالىرى ناھايىتى گۈزەل چىقتى.

ھىمام ئوغلىنى جەڭ شىجائىتىنى، نەيزە شەمشىر ئۇرۇش، توپ ئېتىش ھۈنەرلىرىنى ئۆگەنسۇن، دەپ سىپاھىگەرلىككە بەردى. لېكىن، بۇ باھانە بىلەن يارى-جانانلار بىر ـ بىرىدىن جۇدا بولۇشۇپ، ھىجرى ـ پىراق ئوتىدا كاۋاب بولدى. زارنىزار بولۇپ، ئاغرىقتا دۇچار بولدى. ئۇ كېسەل ئازابى تۈپەيلىدىن تەمبۈر تارىدەك ئورۇقلاپ كەتتى. جانان ۋىسالىدىن جۇدا بولۇپ، پىراق ئوتىدا ئۆرتەندى، تاقىتى ـ تاق ھالدا بىر ـ بىرىنىڭ يۈزىنى كۆرمەككە جان ـ دىلىدىن مۇشتاق ئىدى. كېيىن ھىلالمۇ گۈلشاھنى سىپاھلارغا تاپشۇرۇپ، لەشكىرنى ئىلىمنى ئۆگىتىشكە كىرىشتى، ئەككى مۇشتاق بىر ـ بىرىگە ئىجىل بولۇپ، بىر ئۇستازدىن تەلىم ئېلىشقا باشلىدى.

ئەككىسى نەيزىۋازلىق ۋە خەنجەر-ۋازلىقتا باراۋەر يېتىشىپ، شۇنداق مەرگەنلەردىن بولۇپ چىقتىكى، ئۇلاردىن ئۈچۈپ كېتىۋاتقان قۇشمۇ قۇتۇلالماس

ئىدى. يىرنەچچە مۇددەت شۇ تەرىقىدە ئۆگىنىپ، سېپاھگەرلىكتە ئۇستا پالۋان بولۇپ كەتتى. ئۇ ئىككىسى قەبىلە كىشىلىرىنىڭ كۆزىگە، گويياكى بىر جۈپ ئالما باراۋەر پىشىپ يېتىلگەندەك نامايان بولۇپ ئۇلارنى بىر-بىرىگە جۈپلۈككە مۇناسىپ كۆرۈشتى. قەبىلىنىڭ ئۇلۇغلىرى يىغىلىپ، ھىلال بىلەن ھىمامغا: «ئۇيغۇر رىكىزلەر بىغىنىڭ بۇ ئىككى مېۋىسى پىشىپ يېتىلىپتۇ. بۇ ئىككى مۇشتاق بىر-بىرىنىڭ مېھرۇ ۋىسالىدىن بەھرىمەن بولۇپ، كامالىغا يەتسە» دەپ ئىلتىماس قىلىشتى. بۇ سۆز ئۇلارغا ماقۇل كېلىپ، توي قىلىماقنا بېلىنى باغلىدى ۋە توي جابدۇقىغا مەشغۇل بولۇشتى.

ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا ھەممە تەييار ئەسلىھەلىرى تەييار بولدى. بارچە قەبىلە ئەھلىگە خەۋەر قىلىپ بارلىق سازەندە، ئۇسسۇلچى ۋە قىزىقچىلارنى يىغدى. كېچىلىرى مەي-شارابلار بىلەن بەزمە قىزىدى. كۈندۈزلىرى داستىخان يېيىپ مول نازۇ نېمەتلەر تۆكۈلدى. چاك-نەي، تەمبۇر، غىجەك ۋە راۋاب ساداسى يانگىرىدى. ھەممە كۆڭۈلدىن غەم تۇمانلىرى تارقىدى. ئۇسسۇلچىلار قەدىۋە قامەتلىرىنى توغرىلاپ، ئۇسسۇل-ساماغا چۈشتى. ئۇلار كەچتە ۋەرەقە ئاشىقنى گۈلشاھ نازىنىغا تاپشۇرماقچىدى. لېكىن، ئۇلار پەلەكنىڭ تەتۈرلۈكى، ھەر بىر خۇشاللىقنىڭ ئارقىسىدىن يەنە غەم-غۇسسە لەشكەرلىرىنىڭ بېسىپ كىلىدىغانلىقىدىن خەۋەرسىز ئىدى.

بەنى شەيبان قەبىلىسىنىڭ غەرب تەرىپىدە بەنى سەقى ئاتلىق بىر قەبىلە بار ئىدى. ئۇ قەبىلىنىڭ سەردارى بەنى ئەمرۇ ئاملىق بىر زالىم ۋە قارا يۈز مەلئۇن ئىدى. ئۇ لەنىتىگە بىر يامان ئادەم گۈلشاھ بىلەن ۋەرەقەنىڭ ئارىسىدا بولغان توي ئىشىنى بايان قىلىپ، ئۇ مەلئۇنىڭ سېپىق دىمىغىغا ئىشقىنىڭ ھىدى بۇسىنى پۇرىتىپ قويغانىكەن. مەلىكىنى كۆرمەي تۇرۇپلا، ئۇنىڭ ئەسكى سالىنىغا ئوت ئېلىپ، ئىشق مەستانىسى بولۇپتۇ.

ئۇ بەتبەخت گۈلشاھنىڭ ئاتىسىغا: «قىزىڭنى ماڭا بەر، بولمىسا، مېڭەڭدىن قان ۋە تۆتەكلەرنى چىقىرىمەن» دەپ تەھدىت سالدى. ئاندىن ھەددۇ ھېسابسىز چېرىكلىرىنى باشلاپ، يولغا چىقتى. يولدا بىرى ئۇچراپ:

— دەل مۇشۇ تاپتا ۋەرەقە بىلەن گۈلشاھنىڭ تويى بولۇۋاتىدۇ. ئۇلارنى ئەقىدى نىكاھ قىلىشنىڭ ھازىرلىقى پۈتۈپ قالدى. باشقىلارغا تەئەللۇق بولۇپ كېتىۋاتقان قىزنىڭ ئارزۇ-ئارمىنىنى يەپ نېمە قىلىسەن. تاك شامىلى ئېچىلدۇرۇپ قويغان غۇنچىنى قوغلاشقانىنىڭ نېمە پايدىسى بار؟ — دەپ، ئۇنى ۋەسۋەسىگە سالدى.

بەنى ئەمرۇ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ چىداپ تۇرالمايى، كۆزىدىن سۈيدۈكلىرىنى ئاققۇزۇپ يىغلاشقا باشلىدى. ئاخىر نام-نومۇسىنى ئارقىغا تاشلاپ، يىلان كەبى تولغىنىپ كەتتى. تەپەككۇرىغا كېلىپ دېدىكى: «شەيىخۇن ئۇرۇپ، ئۇ قەبىلىنىڭ ئەترايىغا سەپ تارتماقتىن ياخشى مەسلىھەت يوق. مۇددىئايىمىزنى مۇشۇ يول بىلەن قولغا ۋاسىل قىلايلى، پۈتۈن لەشكەر مۇكەممەل تەييارلانسۇن!» دەپ ئەمر قىلدى.

ئەلقىسسە، بەنى شەيبان قەبىلىسى بەنى سەف قەبىلىسىنىڭ دۇشمەنلىك مىكىرلىرىدىن بىخەۋەر ئەيشۇ پاراغەتكە مەشغۇل ئىدى. بەنى سەف قەبىلىسىنىڭ لەشكەرلىرى كېلىپ، ھەممىلە قىلىشقا باشلىدى. ھۇجۇم تۇيۇقسز بولغاچقا، ھېچكىمنىڭ ئاتلىنىپ تاقابىل تۇرۇشقا پۇرسىتى بولمىدى. ھەممىسى ھەيران ۋە سارىسىمىگە چۈشۈپ ھېچ نەرسىنى تۇتۇشقا پۇرسەت تاپالمىدى. ھەممە مال-مۈلكى تالانغا كەتتى. ئاشۇ مالىمانچىلىقتا گۈلشاھنى ئېلىپ قاچتى. ھېچ نەرسىدىن خەۋىرى بولمىغان گۈلشاھ ئۆزىنى ئۇ مەلئۇنلارنىڭ قولىدا كۆرۈپ، باھار يامغۇرىدەك ياش تۆكۈپ ناله-زار قىلدى. يارى ۋەرەقەنىڭ ۋىسالىنى ئارزۇ قىلىپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

دەريغا، چەرخ جانىمغا ھەمە جەۋرۇ جاپا قىلدى،
غەمۇ ھەسرەت بىلەن ئۇل يارۇ جانىمدىن جۇدا قىلدى.
خۇدايا دوستۇ تۇغقانىدىن جۇدا بولغان پەريشانمەن،
كى دۇشمەن دەستىدە ھالىم زەبۇنۇ مۇپتىلا قىلدى.
ئايا ياريم، يېراق ئەتتى پەلەك سەندىن بۇ مەھزۇننى،
كى دۇشمەن مۇددىئاسىن ھاسىل ئەتتى ھەم ساپا قىلدى.
خىيالى ۋەسلىدۇر جانۇ دىلىمدە مۇددىئايى ھەم،
ئەگەر يەتكۈزسە بىزلەرنى پەلەك بىزغە ۋاپا قىلدى.
ئايا بادى-سابا، ئېيتقىن خەۋەر ئۇل يارۇ جانىمغا،
ئەسىرۇ ناتەۋان گۈلشاھ جانىنى پىدا قىلدى.

ئەلقىسسە، ئۇ لەنتى ئەمرۇ جەك بىلەن بىچارە گۈلشاھنى ئەسىر قىلدى-دە، ئەمدى مەقسىتىم ھاسىل بولدى، دەپ قەبىلىنىڭ لەشكەرلىرىنى قايتۇرماقىقا ئەمر قىلدى. تالانغا ئۇچرىغان پەريشان قەبىلە ئۆزلىرىگە كېلىپ، گۈلشاھنى ئاخ-تۇرۇۋۇدى، ھېچ يەردىن تاپالمىدى. ئۇنى دۇشمەنلەر ئېلىپ قېچىپتۇ دەپ ئاھۇ ئەپغان چېكىشكە باشلىدى. قەبىلىنىڭ ھەممە سەردارلىرى جەم بولۇپ، ئەمرىنىڭ قېشىغا كىرىپ مەسلىھەتكە چۈشۈشتى. مەسلىھەتتە ۋەرەقە:

— مەن لەشكەر باشلاپ ئارقىسىدىن بارىمەن! — دېدى. لېكىن، باشقا سەردارلار:

— كۇن كەچ بولۇپ كەتتى. ئالەم قاراڭغۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە دۇشمەنلىك قايانغا بېرىشىنى بىلمەي، ھەممىمىز ھالاك بولمايلى. سەۋر قىلغىن، تاڭ ئاتسۇن. كۇندۇز بولغاندا، چوڭ-كىچىك ھەممىمىز جەم بولۇپ، دۇشمەن قەۋ-مىنىڭ قېنىنى ئاققۇزۇپ، گۈلشاھنى قايتۇرۇپ كېلەيلى. سەۋر-تاقەت ھەممە ئىشنى ئوڭشايدۇ. كېچىچە بىر بۆلۈك جاسۇس ۋە ئەيپارلارنى ئەۋەتىپ كۆرەيلى. ئۇلارنىڭ قايسى قەبىلە ۋە قايسى مىللەتتىن ئىكەنلىكىنى بىلىپ كەلسۇن. ئاندىن كېيىن بارغىنىمىز تۇزۇك، — دېيىشتى.

ئۇ كېچە ئەيپارلارنى ئەۋەتتى.

تېخى تاك ئاتماستىنلا ئەيىارلار!

— بۇلار بەنى سەفنىڭ قەۋمى ئىد كەن، — دېگەن خەۋىرنى ئېلىپ كېلىشتى.

ئەتىسى تاك ئېتىپ، قۇياش ئالەمنى يورۇتتى. ئامامى قەبىلە ئەھلى جەڭ كەمىرىنى مەھكەم باغلاپ، ھەر تەرەپتىن ھەيۋە قىلىپ، سۇناي ۋە كاناي، ناغرا، دۇمباق ئاۋازىنى ياڭرىتىپ، تاغۇ سەھرانى بىر ئالدى. ئۇلار پايلاقچىلارنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئۇ مەلئۇننىڭ لەشكەرلىرى تۇرغان سەھراغا يەتتى — دە، چېدىر — بارگاھ تىكلەپ ئارام ئالماقتا مەشغۇل بولدى.

گۈلشاھ دۇشمەن قولىدا كۆزىدىن قان — ياش تۆكۈپ، تىنىم تاپماستىن ئۆز يارىنى سېغىنىپ يىغلىماقتا ئىدى. بەنى ئەمرۇ گۈلشاھنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ئەي، نازىنىن. خاتىرجەم بولۇپ، مېنى ئاشۇ ۋەرەقەنىڭ ئورنىغا ئۆزۈڭگە يارى — ھەمدەم قىلساڭ، بۇ يەردىكى ئۆزۈڭ كۆرۈۋاتقان بارلىق دۆلەت ھەشەمەتلەر سېنىڭ بولىدۇ. ۋەرەقەنىڭ مۇھەببىتىنى كۆڭلۈڭدىن چىقىرىۋەتكىن. ئەگەر ئۇنداق بولمايدىكەن، جېنىڭدىن ئۈمىد قىلما! ۋەرەقە دېگەن مېنىڭ ئالدىمدا قانچىلىك ئادەمتى؟ مېنىڭ چاكارلىرىمغۇ باراۋەر كەلمەيدۇ، — دەپ ۋەز ئېيتتى.

ئۇ شۇ تەرىقىدە ھەرقانچە سۆزلەپ، ئۇنى ئۆزىگە رام قىلماقچى ئۇرۇنسىمۇ، گۈلشاھ ئۇنىڭغا ھېچبىر پىسەنت قىلماي، يىغلايتتى. ئۇنىڭ سوئالىغا بىر ئېغىزمۇ جاۋاب بەرمەيتتى.

— ئەي ھۆر سۈپەت دىلبەر، — دېدى بەنى ئەمرۇ، — سەن بۇ يەردە تۇرۇپ تۇرغىن، سېنىڭ كۆز ئالدىڭدا ئاۋۋال ۋەرەقەنىڭ قېنىنى تۆكۈپ، ئاندىن سېنىڭ كۆڭلۈڭنى رام قىلىمسام بولمىغۇدەك.

شۇندىن كېيىن ئۇ مەلئۇن گۈلشاھنىڭ يېنىدىن بارگاھىغا كەتتى.

بارگاھقا كىرىپ، سىپاھلىرى بىلەن ئەيش — ئىشرەتكە چۈشۈپ كەتتى. بىر پەستىن كېيىن ئۇنىڭ خىزمەتكارلىرىدىن بىرى يۈگۈرۈپ كىرىپ:

— ئەي، ئەمرىم! ئۇ تەرەپتىن ۋەرەقە بەھەساب لەشكەرنى باشلاپ، سىز بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا كېلىۋاتىدۇ. تەخىر قىلىشقا بولمايدۇ، — دەپ خەۋەر قىلدى.

ئۇ مەلئۇن دەرھال:

— لەشكەرلەر بىر جايغا ھازىرلانسۇن، — دەپ بۇيرۇدى.

ئۇ تەرەپتىن ۋەرەقەنىڭ لەشكەرلىرى كېلىپ روبىرو بولۇپ، چېدىر تىكتى. بۇلارغا ھىسام، ھىلال، ۋەرەقەلەر سەردار ئىدى. ئۇلار لەشكەرلىرىگە:

— تەندە جانلا بولىدىكەن، ئۇرۇشقا تەييار تۇرغايسىلەر! — دېدى.

شۇ ئەسنادا، ئۇ تەرەپتىن بەنى ئەمرۇ دەرغەزەپ بولۇپ گۈلشاھنىڭ قېشىغا كىردى:

— ئەي پەرى، — دېدى ئۇ لاپ ئۇرۇپ ئۆزىنى كۆرسەتمىش خىيالىدا، — كۆپ يىغلىمىغىن، قەدىمگە ئالتۇن-كۈمۈش، لەئل — جاۋاھىراتلارنى چاچاي. يەنە بىرىپ كۆز ئالدىڭدا ۋەرەقەنىڭ ئىشىنى تامام قىلىپ، قانغا بويالغان بېشىنى ئالدىڭغا كەلتۈرەي.

لېكىن گۈلشاھ ئۇنىڭغا يەنىلا جاۋاب بەرمىدى ھەتتا قىيا بېقىپمۇ قويمىدى. ئاخىر ئۇ بەتبەختنىڭ ئاچچىقى كېلىپ قاپناپ كەتتى:

— ئەي گۈلشاھ، ئەمدى سېنىڭ چېدىرىڭ ئۈستىگە مەھكەم قىلىپ باغلىۋەتمەيدىغان بولسام، سەن بەك ھەددىڭدىن ئېشىپ كەتتىڭ، مېنىڭ سۆزۈمگە زادى پىسەنت قىلمامسەن؟!

ئۇلار كەمەندلەرنى كەلتۈرۈپ، گۈلشاھنى چېدىرىڭ ئۈستىگە باغلاپ قويدى. كېچىسى ئۇنىڭ يېنىدا سىپاھلار ئولتۇرۇپ، گۈلشاھ ھەققىدە ئاسىزا سۆزلەرنى قىلىپ، ئۇنىڭغا قەست قىلماق بولۇپ تۇرۇشاتتى. ئەمما، گۈلشاھ تەڭرىگە يېلىنىپ، زار-زار يىغلايتتى. سىپاھلار ئۇنى زاڭلىق قىلىپ، مەي ئىچىپ كاسسىدا قالغان مەي يۇقۇرندىسىنى ئۇنىڭ يۈزىگە چاچاتتى.

ئاخىر، بۇ بەتقىلىق ئىچەرمەنلەر تارقاپ، چېدىر خىلۋەت بولۇپ قالدى. ئەمرۇ گۈلشاھقا قاراپ:

— ئەمدى ئىشىكنى تامام قىلمەن، — دېدى-دە، ئۇنىڭغا تاشلاندى، لېكىن قاتتىق مەست بولغانلىقتىن ئۆزىنى توختىتالماي يىقىلىپ چۈشتى.

گۈلشاھ بۇ مەلئۇنىنى بۇ ھالەتتە كۆرۈپ، دەرھال تەڭرىگە نالە-زار قىلىشقا باشلىدى: «ئەي رەببىم، سەن مېنى بۇ زالىمنىڭ قولىدىن خالاس قىلغايسەن، مېنىڭ بۇ ئەھۋالىمنى جانجىگەر يارىمغا خەۋەر قىلغايسەن.»

دەل شۇ ۋاقىتتا، ۋەرەقەنىڭ كۆڭلىدىكە ھەممە ئىش ئايان بولۇپ، تۈن قاراڭغۇسى ئىچىدە ئۇ ناپاك مەلئۇنىڭ چېدىرىغا راۋان بولدى. ئۇ ئاخىر گۈلشاھ تۇرغان چېدىرغا يېقىن كەلدى. قۇلاق سالسا قاراۋۇللارنىڭ ئاۋازلىرىمۇ ئۆچكەن، ھەممىسى مەست مۇستەغرەق بولۇپ، ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئۇ ئۆزىنى گۈلشاھ تۇرغان چېدىرغا ئېلىپ قاربىسا يارى گۈلشاھ باغلاقتا يېتىپتۇ. گۈلشاھمۇ ۋەرەقەنى كۆرۈپ، نالە-پىغان چېكىشكە باشلىدى. ۋەرەقە تەسەللى بېرىپ:

— بىردەم تىنچلان، بۇ لەنىتى ئوپىغىنىپ كەتمىسۇن، — دەپ كېلىپ گۈلشاھنى بوشاتتى. بۇ ئىشنى لەشكەرلەردىن ھېچكىم تۇيمىدى. شۇنىڭ بىلەن گۈلشاھنى ئۆز تەرىپىگە ئېلىپ كەتتى.

گۈلشاھ بىلەن ۋەرەقەنى كۆرگەن قوۋم-قېرىنداشلىرى ئىنتايىن خۇشال بولۇپ ۋەرەقەگە ئاپىرىن ئېيتىشتى. ئۇلار شادىيانە دۇمبىقىنىڭ ساداسىنى پەلەككە يەتكۈزدى.

ئەمرۇ بۇ ساۋادىن ئويغىنىپ كەتتى. قارىسا، گۈلشاھنى ئېلىپ كېتىپتۇ. قانداقتۇر بىر تەرەپتىن ناغرا-سۇنايى ئاۋازى ئالەمنى بىر ئاپتۇ. ئۇ دەرغەزەپ بولۇپ، پۈتۈن لەشكەرلىرىگە ئۇرۇش يارلىقىنى تەل قىلىشقا بۇيرۇدى. لەشكەرلىرىمۇ شۇ ھامان مەيدانغا راۋان بولدى. بۇ تەرەپتىمۇ ۋەرەقەنىڭ لەشكەرلىرى مەيدانغا كېلىپ ئىككى لەشكەر بىر-بىرىگە قارشى سەپ تۈزدى.

ئۇ تەرەپتىن ئەمرۇ لەئىن ئارغىمىقىنى ئويناتقىپ، مەيدانغا كەلدى ۋە:

— مېنىڭ دىلىمنىڭ مادارى، يارۇ جانىمنى ئوغرىلىغان ۋەرەقە قايدىسەن! ئوغۇل بالا بولساڭ مەيدانغا چىقىپ، ئۆزۈڭنى كۆرسەت، شەمشىرىمنىڭ زەھمىـ

رددن مەرىكە شارابىنى ئىچكىن.

غەزەپلەنگەن ۋەزىرقە جەك ئەسۋابلىرىنى تەييارلاپ، مەيدانغا چۇشەي دەپ تۇراتتى. گۇلشاھ غۇنچە كەبى لەۋلىرىدىن بال تۆكۈپ:

— ئەي جانجىگەرىم، سىز شەۋر قىلىپ تۇرۇڭ، ئۇ بىھايا مەلئۇننىڭ دەككىسىنى ئۆزۈم بېرەي، — دېدى.

— ياق سىز تۇختاپ تۇرۇڭ، — دېدى ۋەزىرقە، — بۇ ئىشنى ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلاي.

ۋەزىرقە ھەرقانچە ئىلتىجا قىلسىمۇ تەسىر قىلمىدى. گۇلشاھ نەيزە ـ شەمشەرلىرىنى كۆتۈرۈپ، شالدەك ئۇچقۇر ئېتىغا مىنىپ، مەيدانغا راۋان بولدى. ئۇ كېلىپلا بەنى ئەمرۇنىڭ يولىنى توسۇپ مۇنداق دېدى:

— ھەي مەلئۇن! ئۆز ۋاقتىدا غەپلەتتە قالغان ۋاقتىمدىن پايدىلىنىپ، مېنى ئەسىر قىلىۋالغانىدىڭ، ئەمدى ناپاك جېنىڭنى شەمشىرىم زەربىسىدىن قۇتقۇزۇشنى خىيالىڭغا كەلتۈرمە.

ئۇ شۇنداق دەپلا ئەمرۇغا تاشلاندى. لېكىن ئۇنىڭ بەرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى زەربىسى ئەمرۇ تەرىپىدىن رەت قىلىنىدى. ئاندىن ئەمرۇ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، يەنە ئۇ نازىنىن بەرنانى ئەسىرگە ئېلىپ چاكارلىرىغا تاپشۇردى. ئەمرۇنىڭ چاكارلىرى گۇلشاھقا تىل ـ ھاقارەتلەرنى ياغدۇرۇپ، نۇرغۇن ئاھانەتلەرنى قىلدى.

ۋەزىرقەنىڭ جېنىغا ئوت تۇتىشىپ، ھوش كاللىسىدىن كەتتى. مەيدانغا چۈشمەكچى بولۇۋىدى، ئاتىسى ئالدىنى توستى:

— ئەي كۆزۈمنىڭ نۇرى، ھاياتىمنىڭ ھۇزۇرى، سەن بارمىغىن، ئۇ ھەلئۇن ناھايىتى كۈچتۈگگۈر ۋە مەككار بىر نەمە، ئۇنىڭ بىلەن ئۆزۈم بىر تۇتۇشاي، بۇندىن كېيىن مېنىڭ ئېلىم ۋە ئەسلىم ساڭا قالسۇن، — دەپ مەيدانغا ئۆزى راۋان بولدى ۋە بېرىپ ئۇ لەئىنەتنى يولىنى توستى.

بەنى ئەمرۇ لەئىن ئېيتتىكى:

ئاۋۋالقى ھۇجۇم سېنىڭ بولسۇن، قېنى ھەممىلە قىل. ھەممام ئۇچ قېتىم ھەممىلە قىلدى. ئەمرۇ ھەممىنى رەت قىلدى.

ئەلقىسسە، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا قىرىق نۆۋەت ھەممىلە قىلىش ۋە رەت قىلىشلار بولۇپ ئۆتتى، ئاخىر ئەمرۇ ھىمامىنىڭ ئېيتقىنىڭ ئايىغىغا بىر قىلىچ ئۇرۇۋىدى، ئات يىقىلدى. ھەممام پىيادە قالدى. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ئەمرۇ ھىمامنى شەھمەد قىلدى. ۋەزىرقە ئاتىسىنىڭ قانغا بويىلىپ تۇپراقتا ياتقىنىنى كۆرۈپ، يۈزلىگەن نالە ـ پەريادلارنى چېكىپ، ئاتىسىنى مەيداندىن ئېلىپ چىقتى.

— ئەي ۋەزىرقە، — دېدى ئەمرۇ، — ئاتاڭغا يىغلاپ ئاۋارە بولما، مەيدانىمغا كەلسەڭلا، ئۆلۈمنىڭ شەربىتىنى ئىچۈرۈپ، سېنىمۇ ئاتاڭنىڭ يېنىغا ئەۋەتىپ قويىمەن.

ۋەزىرقە ئېتىنى چاپتۇرغان پېتى مەيدانغا كەلدى:

— ئەي بىھايا مەلئۇن، — دېدى ۋەزىرقە قەھرى ـ غەزەپ بىلەن، — ئاتام قېرىغان ئادەم ئىدى. ئەمدى بېشىڭدا نەمە بالالار بارلىقىنى مەندىن كۆرگىن. سەن بۇنچىۋالا ھەددىڭدىن ئېشىپ، لاپ ئۇرما. بىر قېرى سال كىشىنى ئۆلتۈرگىنىڭ بىلەن سېنى مەردۇ مەردان

دېگىلى بولمايدۇ!

بۇ سۆزلەرنى ئىشتىكەن مەلئۇننىڭ غەزىپى بېشىغا تېپىپ، ئېتىنىسى ئۇرۇپ ۋەرەقەگە نەيزە بىلەن ھەمىلە قىلدى. ۋەرەقە رەت قىلدى. كېيىن گۈرزى بىلەن ھەمىلە قىلىۋىدى، ۋەرەقە قالقان تۇتۇپ، ئۇنىمۇ رەت قىلدى. ئاخىر نۆۋەت ۋەرەقەگە يەتتى. ئۇمۇ ئۇچ قېتىم ھەمىلە قىلدى. ئۇنىڭ ھۇجۇملىرىنى ئەمرۇمۇ رەت قىلىپ تاشلىدى. ئىككى تەرەپتىن بىرلا ۋاقىتتا دەم ئېلىشقا ناغرا ئۇرۇلدى. ئىككى پالۋان ئۆز لەشكىرى تەرىپىگە راۋان بولدى.

بەنى ئەمرۇ ئارامگاھىغا بارغاندىن كېيىن:

— بېرىپ گۈلشاھنى كەلتۈرۈڭلار، — دەپ بۇيرۇدى. چاكارلار گۈلشاھنى كەلتۈردى. ئۇ مەلئۇندا تاقەت قالمىغانىدى.

— ئەي نازىنىن پەرى، — دېدى ئۇ گۈلشاھقا يالۋۇرۇپ، — ئېيتقىنا، نېمە بىلەن خۇش بولسەن؟ مەن كەمىنە چاكىرىڭ شۇ ھامان ئۆنى ئالدىڭدا ھازىر قىلاي. بېشىڭغا جاۋاھىراتتىن تاجلارنى كىيدۈرۈپ، ئالتۇن بويۇڭنى كىمخاب ئەتلەسلەر بىلەن يۆگەپ، نېمىدىن رازى بولىدىغان بولساڭ، شۇنى تەييار قىلاي. ئەگەر سەن ماڭا مايىل بولۇپ شېرىن سۆزلىرىڭ بىلەن كۆڭلۈمگە ئارام بەرسەڭ، مەن ئۆمۈر بويى سېنىڭ سىزىقىڭدىن چىقماي، ساڭا قۇلدەك خىزمەت قىلاي. ئەگەر بۇلارنى خالىمىغان تەقدىرىڭدىمۇ، ھەر ھالدا مېنى دۈشمەن دەپ بىلمىسەڭ.

ئەمرۇ گۈلشاھقا شۇ يوسۇندىكى سۆزلەرنى قىلىپ يېلىندى. گۈلشاھ كۆڭلىدە بىر ھىيلە بىلەن ئىش قىلمىسا، ئۆزىگە زىيانلىق ۋەقە يۈز بېرىدىغانلىقىنى پەملىدى.

— ئەي پالۋان، — دېدى ئۇ ھىيلە قىلماقتا تۇتۇش قىلىپ، — سەندەك باتۇر، شىجائەتلىك، زەبەردەست كىشى ناھايىتى ئاز تېپىلىدۇ. ماڭا سېنىڭ رەھىم-شەپقىتىڭ تۇرغان يەردە، يەنە نېمە كېرەك بولاتتى. مەن سېنى پۈتۈن جان-دىلىم بىلەن دوست تۇتىمەن. ئەمما ۋەرەقە تىوغرىسىدىن كۆپ ئەندىشە قىلىۋاتىمەن.

ئۇ ئەمرۇ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، ناھايىتى خۇرسەن بولدى. گۈلشاھنىڭ بېشىدىن جاۋاھىرلارنى چاچتى.

— ئەگەر خالىساڭ بىر زەرب بىلەن ۋەرەقەنىڭ ئۆمرىنى قىسقارتساي ۋە يا تىرىك پېتى قېشىڭغا بەلىنى قىلىپ كەلتۈرەي ياكى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتەرمەن. سېنىڭ رازىلىقىڭ نېمىدە بولسا، شۇنى قىلاي، — دېدى ئەمرۇ گۈلچەھرى تېپىلغان ھالدا.

بۇ ئەتىسى تاڭ يورۇدى. نۇرلۇق قۇياش جاھانىنى يورۇتۇپ، تۇنىڭ قارا قاغىسىنى ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇرۇۋەتتى. ئىككى تەرەپنىڭ لەشكىرى گويا كى غايەت زور ئىككى دەريادەك قۇزغىلىپ، بىر-بىرىگە قارشى سەپ تۈزدى.

ۋەرەقەنىڭ ئەمرۇ قولىغا ئەسىر چۈشكەنلىكى

ئەمدى بۇ تەتۇر پەلەكنىڭ ئاشىق-مەشۇقلار بېشىغا جاپا-مۇشەققەت تاشلىرىنى ياغدۇرۇپ، ئۇلارغا ھېسابسىز مۇشكۈلچىلىك ۋە دەشۋارچىلىقلارنى كەلتۈر-

گەنلىكىنى ئىبرەت كۆزۈك بىلەن كۆر-
گەن، جان قۇلقىڭ بىلەن ئاڭلىغىن.

بەنى ئەمرۇ ئارغىمىقىنى ئويىنىتىپ مەيدانغا چۇشتى - دە، ئۆزى بىلەن ئېلىشىپ باقالايدىغان بىر ئەركەكنى تەلەپ قىلدى:

— ۋەرەقە مېنىڭ كۆچۈمنى كۆرگەن، ئۆزىگە قاراپراق تەييارلىق قىلسۇن. كېيىن پۇشايمانغا قالمىسۇن، — دېدى ئۇ مەسخىرە قىلىپ.

شۇ ئەسنادا ۋەرەقە جەڭ ئېتىغا مىنىپ مەيدانغا كەلدى. نەيزە ۋە شەمشىرىنى ئويىنىتىپ، مەيداندا ئۆز مەردانىلىكىنى ناماياں قىلدى. بەنى ئەمرۇ بۇنى كۆرۈپ، چەبدەسلىك بىلەن ئۇنى پەملەپ تۇردى.

ئەلقىسسە، ئىككى شىر بىر - بىرىگە ئات چاپتۇرۇپ كەلدى، قازارا، ۋەرەقەنىڭ بىر چوڭقۇرغا تەقىلىپ يىقىلدى. ۋەرەقە پىيادە قالدى. بەنى ئەمرۇ ھەر تەرەپتىن كەمەندلەر تاشلاپ، ۋەرەقەنى ئەسىر قىلىپ باغلىۋالدى.

ۋەرەقەنى بۇ ھالەتتە كۆرگەن گۈلشاھنىڭ بەدىنىدە تاقەت قالمىدى. ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا ساۋۇتىنى كىيىپ، بىر ياخشى ئاتقا مىنىپ توپتىن چىقتى - دە، بەنى ئەمرۇنىڭ قېشىغا كەلدى.

— ھەي پالۋان، بىلمىگىنىڭ تېخىمۇ كۆچكە تولۇپ، دۇشمەنلىرىڭ گۇمران بولسۇن، بۇ گەدەنكەشنى ئەجەب ياخشى تۇتقۇن قىلدىڭ، ئەمدى بۇنى مېنىڭ قولۇمغا بەرگىن، مەن ئۇنى يۇز تۇمەن ئازابلار بىلەن قېنىنى تۆكۈپ، ئۇنىڭ ناپاك ۋۇجۇدىدىن ئالەمنى پاك قىلاي. ۋەرەقە دېگەن بۇ نائىلساپتىن كۆپ جاپا ۋە ئازابلارنى كۆرگەنىدىم. ئۇنى ئۆزۈم پۈتۈن ئالەمگە ئىبرەت بولغۇدەك دەرىجىدە بىر تەرەپ قىلاي، — دېدى گۈلشاھ.

بەنى ئەمرۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىپ، ۋەرەقەنى گۈلشاھقا تاپشۇردى، ئۆزى چېدىرغا قاراپ راۋان بولدى.

گۈلشاھ ۋەرەقەنى ئېلىپ ماڭغاچ، ھەر خىل تېل - ئاھانەتلەر بىلەن دەشنام قىلدى. بىچارە ۋەرەقە ئۇنىڭ بۇ ئىشلىرىغا ھەيران قالدى. «يا رەببىم، — دېدى ئۇ كۆڭلىدە، — بۇ قانداق بولغىنى؟ مەن مۇشۇ مەشۇقۇم گۈلشاھنى دەپ شۇنچىۋالا جەبر - جاپالارنى تارتىۋاتسام، مۇنىڭدىن ماڭا كەلگەن ۋاپا مۇشۇمىدى؟ خوتۇنلارنى تەڭرى ئەزەلدىن مۇشۇنداق ۋاپاسىز ياراتقان ئوخشايدۇ. بۇلاردىن مېھرۇ ۋاپا تەمە قىلغىلى بولمىغۇدەك. دانالارنىڭ: «ئۇچ نەرسىدىن ۋاپا تەمە قىلما: بىرى خوتۇن، ئۇ سېنىڭ بىلەن ئېللىك يىل بىر ئورۇندا ياستۇقداش بولغان تەقدىردىمۇ، سەندىن كېيىن بىر گەدىنى يوغان يىگىتنى تاپسا، ئۇنىڭ بىلەن بولۇپ كېتىدۇ؛ يەنە بىرى، ئات، ئۇ سېنىڭ قولۇڭدىن بەش - ئون يىل يەم يەپ سەمرىسىمۇ، بىر ئوغرى مىنىۋالسا، ئۇنىڭ ئاستىدا چېپىپ كېتىدۇ، ئۈچىنچىسى، قىلىچ، سەن ئۇنى قانچە ئېھتىيات بىلەن ئاسراپ ساقلىساڭمۇ، بىر دۇشمەن ئۇنى قولىغا ئېلىپ، ئۆزۈڭگە چاپسا، كەسمەي تۇرمايدۇ» دېگەن سۆزنىڭ ئاڭلىغانىدىم. قارىغاندا شۇ سۆزلەرمۇ راستكەندە».

بىچارە ۋەرەقە شۇنداق خىياللار بىلەن ھوش كاللىسىنى بىلمىگەن ھالدا كېتىپ باراتتى. گۈلشاھ يېنىدىكى

چاكارغا:

— قىلىچنى ماڭا بەر، مەن ئۇنىڭ بېشىنى كېسىپ، كۆڭلۈمنى بىر تىنچ قىلاي، — دېدى ۋە قىلىچنى ئېلىپ، چاكارنىڭ ئۆزىگە شۇنداق ئۇردىكى، چاكار تەڭ باراۋەر ئىككىگە بۆلۈنۈپ يەرگە چۈشتى. ئاندىن، دەرھال ۋەزىرلەرنى باغلاقتىن بوشىتىپ، ئۆلگەن چاكارنىڭ ئېتىغا مىندۈردى. قولىغا قىلىچ، نەيزە تۇتقۇزدى. ۋەزىرگە تەگرىگە شۇكرى ـ سالا نالارنى ئېيتىپ، بەنى ئەمرۇ لەشكەرلىرىگە قاراپ ئېتىلدى. تاغۇ سەھرالىق ئۇلارنىڭ مۇرىدىلىرىغا تۇشقۇزۇۋەتتى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان بەنى ئەمرۇ مەيدانغا كېرىپ، دەرقەمتە بولدى. لېكىن، ۋەزىرلەرنىڭ بىر زەربىسى بىلەن ئۇنىڭ ئىشى پۈتتى. ۋەزىرلەر شۇنچە دۈشمەنگە ئۆزى يالغۇز ھەممىلە قىلىۋىدى، ھېچكىم تاپ ـ تاقەت قىلالماي، ھەممىسى سەھراغا قاچتى. ۋەزىرلەرگە ئۇلاردىن نۇرغۇن غەنىيمەت قالدى. ئاقمۇەتتە شاد ـ خۇرام لىق ئىچىدە جايلىرىغا راۋان بولدى.

گۈلشاھ بىلەن ۋەزىرلەر ئىبارەت ئىككى يارۇ ھەمراھنىڭ دۈشمەنلىرىنى كۆڭۈللىرى خاتىرجەم بولۇپ، كۆزلىرى بىر ـ بىرىنىڭ دىدارلىرى بىلەن روشەن بولدى. بەنى شەيبان قەبىلىسى خۇرسەندلىك بىلەن نەچچە ۋاقىت پاراغەتتە ئۆتتى. بىرنەچچە مۇددەتتىن كېيىن، قەبىلىنىڭ ئۇلۇغلىرى يەنە يىغىلىپ «ئەمدى چوڭلاردىن بىرقانچىمىز ھىلالغا ئەلچى بولۇپ، پەرى سۈپەت گۈلشاھ بىلەن رۇستەم قامەت ۋەزىرلەرنىڭ ئىكاھىنى ئۇقۇۋۇتەيلى» دەپ مەسلىھەت قىلىشتى. ئۇلار ھىلالنىڭ قېشىغا كېلىپ ۋەقەنى بايان قىلدى.

— مەنمۇ، شۇ خىيالدا ئىدىم، — دېدى ھىلال، — ئەمما، خوتۇنۇمغىمۇ مەسلىھەت قىلاي، ئۇنىڭدىن نېمە سادا چىقارکەن، — دەپ خوتۇنىنىڭ يېنىغا كىرىپ، بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغا سالدى.

بىراق، ئۇ ئەقلىي قىسقا خوتۇن ئېيتقىنىكى:

— ۋەزىرلەرنى گۈلشاھقا ئەلۋەتتە نامزاد قىلغانمىدۇق. ئەمما، ۋەزىرلەرنىڭ ئاتىسى ئۆلۈپ كېتىپ، بارغانسېرى نامراتلىشىپ كەتتى. توي لازىمەتلىكلىرىگە بەرگۈلى پۇلى يوق. بىز قىز بېرىپ تۇرۇپ، يەنە توي جابدۇقلىرىنى ئۆزىمىز قىلساق ياخشى بولماس. شۇڭا پۈل تاپمىغۇچە ئۇنى كۈيئوغۇللۇققا قوبۇل قىلمايمەن.

— ھەي خوتۇن، — دېدى ھىلال، — ئاۋالقى ۋەدىگە ۋاپا قىلىش زۆرۈر. بۇنداق دېسەڭ ياخشى بولماسمىكەن؟

ھىلال بۇ ئىشتا خوتۇنىغا قانچە نەسىھەت قىلغان بولسىمۇ كار قىلمىدى.

بۇلار شۇ مۇنازىرىدە تۇرسۇن، ئەمدى گەپنى ۋەزىرلەردىن ئاڭلايلى.

ئەلچىلەر ۋەزىرلەرگە: «گۈلشاھنىڭ ئانىسى سەندىن پۇل تەلەپ قىلىدىكەن» دەپ خەۋەر بېرىشتى. بۇنى ئاڭلىغان ۋەزىرلەر باھار يامغۇرىدەك ياش تۆكۈپ: «ۋاھ دەرىغا! بۇ پەلەك مېنى ھېمامدەك ئاتامدىن ئايرىپ، دۇنيانىڭ موھتاجلىقىنى يەلكەمگە يۈكلىدى. بېشىمغا يېتىملىك دەردىنى سېلىپ، مېنى مۇشۇنچە خار ۋە بىناۋا قىلدى» دەپ زار ـ زار يىغلىدى. ئۇ خىيال قايىنىمىغا غەرق بولۇپ كەتتى. ۋەزىرلەرنىڭ يادىغا ئاخىرىدەمەن شەھىرىدىكى تاغىسى سېلىم شاھ كەلدى. ئاندىن: «شۇ

تاغامغا چاكارلىرىمدىن بىرنىسى ئەۋەتەي. ئاز - تولا مال - مۈلۈك ئېلىپ كەلسە، گۈلشاھتىمك ئانىسىغا بېرىپ، ئۇنى نىكاھلاپ ئالاي» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

شۇ خىياللار بىلەن بىر چاكارنى چاقىرىپ ئەھۋالنى ئۇقتۇردى. چاكار سەپەر كەمىرنى بېلىگە باغلاپ يەمەن شەھىرىگە تەييارلاندى. ۋەرەقە ئۇزىنىمك يېتىم - پېقىرلىق ئەھۋالاتىنى باشتىن - ئاياغ ئىزھار قىلىپ تاغىسىغا خەت يازدى. ئۇنى چاكارنىمك قولىغا تاپشۇردى. چاكار يەمەن تەرەپكە راۋان بولۇپ كەتتى.

ۋەرەقە: «يەمەن تەرەپتىن كېلىدىغان مال - مۈلۈك تېزرەك كەلسە، مۇرادىم غۇنچىسى پاتراق ئېچىلسا» دەپ ھەر كۈنى - ھەر سائەت چاكارنىمك يولىغا ئىنتىزار ئىدى. لېكىن ئالتە ئاي ئۆتتى، چاكاردىن ھېچ خەۋەر بولمىدى. كىشىلەر «چاكار يەمەندە يوقىلىپ كېتىپتۇ» دەپ تەنە قىلىشقا باشلىدى. بۇ سۆزلەرنى ئېشىتكەن ۋەرەقە ئاھ تارتىپ يىغلايتتى. گۈلشاھ بۇنى كۆرۈپ، كۆزىدىن قان - ياش تۆكۈپ يىغلايتتى. ئاخىرى ۋەرەقەنىمك تاقىتى تاق بولۇپ، يەمەن تەرەپكە ئۆزى سەپەر قىلماقچى بولدى. ئۇ سەپەر جابدۇقلىرىنى تەييار قىلىشقا كىرىشتى. گۈلشاھ ۋەرەقەنىمك بۇ ھەرىكىتىنى سېزىپ قېلىپ، قان - ياش يىغلاپ ۋەرەقەنىمك ئالدىغا كەلدى:

— سىز سەپەرگە چىقماقچى بولۇپ ۋاپاسىز. شۇنى بىلمىگىز كېرەككى، سىزدىن بىر پەس ئايرىلسام، جىسمىمدا جان قالمايدۇ. مەن بۇ ئىشقا تاقەت قىلىپ تۇرالمايمەن. سىزدىن ئايرىلىپ قانداق تىرىك يۈرەلەيمەن؟ — دەپ كۆپ يىغلىدى. ئۇنىمك ناله - زارىغا قاراپ ۋەرەقەنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى:

— ئەي مېھرىبان خەمخارىم، — دېدى ۋەرەقە كۆزلىرىدىن مۆلدۈرەك ياش تۆكۈپ، — ئالتۇن - كۈمۈش تېپىپ كەلمەسەم، ئاناڭ سېنى ماڭا بېرەمەيدىكەن. بولمىسا، ئۆز ئىختىيارىم بويىچە سەندىن جۇدا بولارمىدىم؟ نېمە ئامال، تەقدىرنىمك قىسمىتى شۇنداق ئوخشايدۇ. مېنى ئاتامدىن جۇدا قىلىپ بىچارە ۋە بىناۋا قىلدى. كۆڭلۈمنى يۇز تەرەپتىن چاك - چاك قىلدى. شۇ سەۋەبتىن ئۆز دىيارىمدىن ئايرىلىپ، غېرىبلىقنى ۋە يەنە سەندىن جۇدا بولۇپ، خارۇ زارلىقنى ئىختىيار قىلدىم.

بۇ ئىككى بىچارە شۇ يوسۇندا ئۆزاق سۆزلەشتى. ئاخىر گۈلشاھ:

— ماڭا يادىكارلىق ئۈچۈن بىرەر نەرسەگىنى بەرسەڭ. سەن كەتكەندىن كېيىن يۈرىكىمنىمك جاراھىتىگە ئۇنى مەلھەم قىلسام، سەن يادىمغا چۈشسەڭ، ئۇنى سېنى كۆرگەندەك كۆرۈپ، كۆيگەن يۈرىكىمگە شۇنىمك بىلەن شۇ سەپسەم، — دېدى.

— مېنىمكۇ مۇددىئايىم شۇ ئىدى. سەنمۇ بىرەر نەرسەگىنى يادىكار قىلغىن، — دېدى ۋەرەقە.

ئاخىر ۋەرەقە بىر ئۇزۇكنى گۈلشاھقا، گۈلشاھ بىر ئۇزۇكنى ۋەرەقەگە قالدۇرۇشقا مەسلىھەتلەشتى. ئۇلار بىر - بىرىنىمك ئۇزۇكىنى قوللىرىغا سېلىشتى. شۇندىن كېيىن گۈلشاھ ۋەرەقەگە رۇخسەت بەردى. «سېنى ئۇلۇغ تەڭرىمگە تاپشۇردۇم» دەپ ۋەرەقەنى يەمەنگە يولغا سالدى. ئۆزى ئارقىسىدىن يۇز ئاھ ناداممەتلەر بىلەن يىغلاپ قالدى. ۋەرەقە ئېتىغا مىنىپ، يەمەن

مەنگە قاراپ يول ئالدى.

ۋەرەقە تەڭرىگە تەۋەككۈل قىلىپ، كېچە ـ كۈندۈز تەنها يول يۈردى. بىر تەرەپتىن يار جۇدالىقىنىڭ دەردى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز غېرىبچىلىقىنىڭ غەم-غۇسسىسى ئۇنىڭ جىگىرىنى كاۋاپ، ھالىنى خاراب قىلماقتا ئىدى. ئۇ كېچە ـ كۈن دۈز دېمەي مېڭىپ، قانچىلىغان مەنزىل ۋە ئۆتەڭلەرنى كەينىدە قالدۇرۇپ، ئۇچ ئاچا يولغا كەلگەندە بىرى ئۇچرىدى. ۋەرەقە ئۇنىڭدىن يەمەنلىك ۋە سېلىم شاھنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى.

— ھەي، نېمىسىنى سوراپسەن، — دېدى ئۇ كىشى خورسىنغان ھالدا، — ھاڭ-زىر سېلىم شاھنىڭ شەھىرىنى ئەزەر شاھ دېگەن بىر زالىم ھەددۇ ھېسابسىز لەشكەر بىلەن كېلىپ قورشىۋالدى. ئاتمىش سەر-كەردىسى بىلەن سېلىم شاھنى تۇتقۇن قىلىپ، سولىۋالدى. سېلىم شاھنىڭ ۋەزىرى ئازراق لەشكىرى بىلەن قورغانغا قامىلىپ قالدى. بۈگۈن ـ ئەتە ئۇ شەھەر ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كېتىدىغان بولدى.

— ھەي بەرنا يىگىت، راستىڭنى ئېيتقىن، ئۆزۈڭ زادى نەگە بېرىشنى ئىراده قىلىپ كېتىپ باريسەن؟

— مەن ئاجايىپ ـ غارايىپ شەھەر-لەرنى تاماشا قىلىشقا ئىراده قىلىپ سەپەرگە چىققانىدىم، — دېدى ۋەرەقە، ئاندىن يەمەنلىك يولىنى سوراپ، ئېتىغا قامچا ئۇردى.

ئۇ زار ـ زار يىغلاپ: «بۇ نېمە دېگەن تەلەيسىزلىك؟ بىر تەرەپتىن ئاتا-تامنىڭ مۇسىبىتى، بىر تەرەپتىن مەشۇقۇمنىڭ جۇدالىق ئازابى، ئەمدى يەنە بىر تەرەپتىن بۇ شۇم خەۋەر. مەن شۇم پەت شانىنىڭ يۈرەك باغرى پارە ـ پارە بولاي دېدىڭۇ؟!» دەپ پەريات چېكەتتى. ۋەرەقە شۇ يوسۇندا نۇرغۇن مەنزىل ـ ماكانلارنى بېسىپ ئۆتۈپ، يېرىم كېچە بولغاندا يەمەن شەھىرىنىڭ ئەتراپىغا باردى. قاراسا، قورغانلار ۋە دەرۋازىلارنىڭ ھەممىسى مۇستەھكەم تاقالغان، شەھەرنى ھەممە تەرەپتىن سانسىزلىغان لەشكەرلەر ئورىۋاپتۇ. ئۇ يېرىم كېچىدە دەرۋازىنىڭ ئاستىغا بېرىپ:

— دەرۋازىنى ئېچىڭلار، مەن سىلەرگە دۈشمەن ئەمەس، دوستمەن، — دەپ ۋارقىرىدى.

قاراۋۇللاردىن بىرى: بۇ يەردە ئازراق ساقلاپ تۇرغىن، — دەپ قويۇپ، ۋەزىرنىڭ ئالدىغا بېرىپ، خەۋەر قىلدى.

ۋەزىر قەلئە ئۈستىگە چىقىپ، دەرۋازىنىڭ ئۈستىدىن ئارقان سېلىپ، ۋەرەقەنى تارتىۋالدى. ئۇنىڭ نۇرانە يۈزلىرىگە نەزەر سېلىپ:

— قەيەردىن كەلدىڭىز؟ يۈرت ۋە ماكانىڭىز قايسى شەھەردە؟ قايسى قەبىلىدىن بولىسىز، — دەپ خىلمۇخىل سوئاللارنى سورىدى.

ۋەرەقە جاۋاب بېرىپ:

— مەن، بەنى شەيبان قەبىلىسىدىن، ئاتامنىڭ ئىسمى ھىمام. ئۆزۈمنىڭ ئېتى ۋەرەقە. سېلىم شاھ مېنىڭ تاغام بولىدۇ، — دېدى.

ۋەزىر ئۇنىڭ ئايىغىغا ئۆزىنى تاشلىدى:

— سىلەرگە نۇرغۇنلىغان مەكتۇپ-لارنى ئەۋەتتىم. ئەمما، بىرەر جاۋاب بولمىدى. سىز كۆرگەن ئاشۇ قارا يۈزلەر سېلىم شاھنى ئاتمىش ئەمرا بىلەن ئە-

سىر قىلىپ قاماقتا سالدى. ئەھۋالىمىز ناھايىتى خاراب. شۇڭا قورغان ئىچىگە قامىلىپ يېتىۋاتىمىز. ئەمدى سىزنى كۆرۈپ كۆڭلىمىز توق بولدى، يۈرەكلىرىمىز ئىزىغا چۈشتى، — دەپ ۋەرەقەنى ئوردىغا ئېلىپ بارىدى. ئۇنىڭ ئاستىغا ئالتۇن كۇرسىلارنى قويدى.

— مەن بۇ ئەھۋاللاردىن بىخەۋەر ئىدىم، — دېدى ۋەرەقە، — بىر كۈنى كارۋانلاردىن ئاڭلىدىم.

— ئەمدى، بىزلەرنىڭ ئەھۋالىمىز ئاقىۋىتىتە قانداق بولار؟ بىر مەسلىھەت بەرسىڭىز، — دەپ سورىدى ۋەزىر.

ۋەرەقە:

— تەكرى خالىسا ئەتە تاڭ ئاتقاندا شەھەردىن چىقىپ، جەڭ تەييارلىقىنى قىلىپ، ئۇ مۇتتەھەملەرنىڭ بېشىغا قىيامەت ۋەھىمىسىنى سالىمەن، — دېدى ھەممىسى شاد-خۇرام بولۇپ، تاڭ ئاتقۇچە نەغمە-ناۋا قىلىشتى.

قۇياش ئالەمنى يورۇتۇپ، تۈن قاراڭغۇسى غايىب بولدى، كۈندۈز نۇرلۇق مېھرىنى ئايان قىلدى. ھەممە لەشكەرلەر توپلاندى. شەھەر دەرۋازىسى ئېچىلدى. تامام سەرۋازلار ۋەرەقەگە ماسلاشتى. ئۇلار جەڭ دۇمبىقىسىنىڭ ئاۋازىنى يەتتىنچى ئاسمانغا يەتكۈزدى. بۇ سادالار ئەزەر مۇلكىنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. ئۇلار «بۇ نېمە غەۋغادۇر؟» دېيىشىپ تەئەججۈپ بىلەن ھەيران بولۇشتى. ئۇلارنىڭ ۋەزىرى جاۋاب بېرىپ:

— ئەي پادىشاھى ئالەم! ئەختۇ دۆلەت سىزگە يار بولسۇن، ئۇ غەۋغالار يەمەن تەرەپتىن چىقىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ شاھى بىلەن ئەسىرلىرى بىزگە ئەسىر بولغاچقا، ھەممىسى ئۆز ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەن. شۇڭا ئۇلار شەھەردىن چىقىپ، جېنىنى بەزلەرنىڭ قىلىچلىرىدىن خالاس ئەتمەك ئۈچۈن، ھەر تەرەپكە كەتمەكچى بولسا كېرەك، — دېدى.

— ئەزەر شاھ غەزەپلىنىپ:

— لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسى بېرىپ ئۇلارنىڭ يولىنى توسۇپ، بىرنى قويماي قىرىپ تاشلىسۇن، — دەپ بۇيرۇدى.

لەشكەرلەر كېلىپ مۇقابىلە بولدى. ئىككى لەشكەر دەريانىڭ بىر-بىرىگە دەرقەھتە تۇرۇپ، مەيدانغا ئات سېلىشتى. بۇ تەرەپتىن ۋەرەقە ئات سېلىپ ئۆز ھارىتىنى شۇنداق نامايان قىلدىكى، ئۇنىڭ چەبدەسلىكىگە ئىككىلا تەرەپ لەشكەرلىرى تەھسىن-ئاپىرىنلار قىلدى.

— ئەي ھەق يولدىن ئازغان كەلگۈندىلەر، — دېدى ۋەرەقە ئەزەر تەرەپكە قاراپ، — بىلگىن ۋە ئاگاھ بولغىنكى، مېنىڭ ئىتتىنى ۋەرەقە ئىبنى ھىمام دەيدۇ. بەنى شەيبان قەبىلىسىدىن بولىمەن. قېنى، ئوغۇل بالا بولسا مېنىڭ مەيدانىمغا كېلىپ، بۇ زەھەر تېمىپ تۇرغان تېغىنىڭ تەمىنى تېتىپ كۆرسۇن، ئۆزىنى جەھەننەم تەختىدە كۆرسۇن.

ئەزەر شاھنىڭ قەھرۇ غەزىپى كېلىپ، يېنىدىكى بىر پالۋانغا:

— شۇمتەكىنىڭ ئەدىبىنى ئۆزۈڭ بەرگىن، — دەپ ئەمر قىلدى.

ئۇ پالۋان مەيدانغا كېلىپ، ۋەرەقەنىڭ يولىنى توستى. ۋەرەقە ئۇنىڭ قاپ بىلىگە بىر قىلىچ ئۇرغانىدى. ئىككى توغرام بولۇپ يەرگە چۈشتى. ۋەرەقە يەنە مەرد تەلەپ قىلدى. بىرى كېلىپ دەرقەھتە بولدى. ئۇنىمۇ شەمشەر بىلەن

بېشىغا ئىككىنچى ئۈرۈپلا ئېتى بىلەن قوـ شۇپ تۆت پارچە قىلىۋەتتى. ۋەزىرقە شۇ كۈنى كەچ كىرگىچە ئالاھازەل ئاتمىش نەپەر داڭلىق پالۋاننى يەر بىلەن يەكسان قىلدى. كەچ كىرىپ ئارام ئېلىش دۇمـ بىسقى ئۈرۈلدى. ئىككى لەشكەر دەريا سـى ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىپ، ئورۇنلاشتى.

ۋەزىر ۋەزىرقەگە كۆپ تەھسىن ـ ئا ـ پىرىنلار بىلەن دۇئا قىلىپ:

ـ سېنى ئۇلۇغ تەڭرىم يامان كۆز، يامان نەپەستىن ئۆز پاناھىدا تىنچ ـ ئامان ساقلىسۇن، دۆلەت سايەڭنى بېشىمىزدىن يىراق ئەتمىسۇن. ئاتا ـ بوۋىلىرىڭنى تەڭـ رىم ئۆز رەھمىتىگە يېقىن قىلسۇن. ياراتـ قۇچىمىز ساڭا ئوخشاش دەۋران نادىرلىـ رىنى ئاپىرىدە قىلىپ، بىزلەرگە سايە قىپتۇ.

ۋەزىر شۇندىن كېيىن شەھەر دەرـ ۋازىسىنى مەھكەم تاقاپ، ساز ـ نەغمىلەرنى تەييارلاپ، ئەيشـۇ پاراغەتـكە مەشغـۇل بولدى.

ئۇ تەرەپتە پادىشاھ ئەزەر يۈز نالە ـ پىغان بىلەن بارگاھىغا كەلدى. ئىككى تەرەپ ئۆز جايلىرىدا ھاردۇق ئېلىشتى.

تاڭ قۇياشى سۈبھىنىڭ يۈزلىرىنـى نۇرلاندۇردى. ئىككى لەشكەر بىر ـ بىرىگە قارىشـۇ قارشى ھالدا سەپ تارتىپ جەڭ دۇمبىقى قاقتى. ۋەزىرقە ئارغىمىقىنى جەۋـ لان قىلدۇرۇپ، بىرىنچى بولۇپ مەيدانغا كىرىپ پالۋان تەلەپ قىلدى. ئەزەر لەشـ كەرلىرى ئىچىدىن نەچچىلىگەن مەردۇ مەردانىلار كېلىپ، ۋەزىرقەنىڭ تىغىنى يەپ، بۇ ئالەمدىن ئۇ ئالەمگە كېتىپ قالدى.

ئەلقىسسە، شۇ جەڭدە ئەزەرنىڭ يۈز نەپەر داڭدار پالۋىنى نابۇت بولدى. ئەمدى ۋەزىرقەنىڭ مەيدانىغا كېلىشكە ھېچ جۈرـ ئەت قىلىپ كېلەلمىدى.

ـ ھەي ئەزەر! ـ دېدى ۋەزىرقە نەرە تارتىپ، ـ ئەۋەتكەن ئادەملىرىڭنىڭ ھەمـ مىسىنى دوزاخقا ئوتۇن قىلىپ ئەۋەتتىم. ئەمدى نېمىشقا ئۆزۈڭ مەيدانغا چىقالمايسەن، چېدىردا ياتىسەن؟! ئەركەك بولساڭ قېنى كېلىپ باقىمامسەن؟!

پادىشاھ ئەزەر قەھرى ـ غەزەپكە كەلـ دى ـ دە، لەشكەرلىرىگە قاراپ:

ـ ئۇ سەتەڭ يىگىتكە ھەممىڭلار بىراقلا ھۇجۇم قىلىڭلار! ـ دەپ بۇيرۇدى.

نەچچە مىڭ مەردۇ مەردانىلار بىراقلا يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، ۋەزىرقەنى ئارىغا ئالدى. لېكىن ۋەزىرقە لەشكەرلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن ئەندىشە قىلماي، شۇنچە لەشكەرلەرگە تەنھا ئۆزىنى ئۇردى. بەزىلىرىنى تىغ بىـ لەن ئىككى بارابەر قىلىسا، بەزىسىنى نەيزە بىلەن جەھەننەمگە يوللايتتى. يەنە بەـ زىلىرىنى بولسا ئوقيا بىلەن يەر چىشلىـ تەتتى. جەڭ شۇنداق قىزىدىكى، بۇنداق جەڭنى پۈتكۈل يەر يۈزى ئاز كۆرگەنىدى. كېچىسى ئارام ئېلىشاتتى. تاڭ ئېتىش بىلەن يەنە جەڭ دۇمبىقى ياڭراپ مەيدان تەۋرەيتتى. ئۇ تەرەپتە شاھ ئەزەر، بۇ تەرەپتە ۋەزىرقە. شۇ تەرىقە بەش كۈن جەڭ ـ جىدەل بولدى. سېلىم شاھنىڭ ۋەزىرى ۋەزىرقەنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپ:

ـ ئەي، نامدار پالۋان! دەۋران ھادىسىلىرىدىن گۈزەل چېھرىڭگە مالالىنىق توزانلىرى قويمىسۇن. بۇ كېچە ئازراق ئارام ئالغىن، ـ دېدى ۋە ئاستىغا ئالتۇن كۈرسىلارنى كەلتۈرۈپ، نۇرغۇن پېشكەشـ لەر بىلەن ۋەزىرقەنى كۈرسىغا ئولتۇرغۇزۇـ دى. نەغمە ـ ناۋالار بىلەن شاراب ئىچىشىپ،

ئەيش ـ ئىشرەتكە مەشغۇل بولدى.

شاھ ئەزەرنىڭ بىر دانا يەھۇدى ۋەزىرى بار ئىدى. ئۇ ناھايىتى ئەقىللىك بولۇپ، ھەرقانداق مۇشكۈل مەسىلىمۇ ئۇنىڭ پىكرى بىلەن ھەل بولاتتى. ئەزەر ئۇ ۋەزىرگە:

ـ ئەي دانا ۋەزىرىم، بۇ ياش پالۋان جىسمى ئالەم لەشكەرلىرىدا گويا كى زالنىڭ ئوغلى رۇستەمدەك ئىكەن. بۇ يەرگە ئۇ قەيەردىن كەپقالغاندۇ. ئۇ يالغۇز ئۆزىلا مېنىڭ بارلىق پالۋانلىرىمنى يەر بىلەن يەكسان قىلىدىغان ئوخشايدۇ، ـ دېدى.

ـ بۇ رۇستەم سۈپەت ياش پالۋان سېلىم شاھنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى. ئۇنىڭ ۋەزىرلىقىدا پالۋان دېگەن ئىسىمى ئالەمگە مەشھۇر. ئۇ بىزدىن تاغىسى سېلىم شاھنى تەلەپ قىلىپ شۇنداق جەڭ قىلىۋاتىدۇ. بۇ جەڭ ـ جېدەلنىڭ ھەممىسى ئاشۇ تاغىسى ئۈچۈن بولماقتا. ئەمدى مەسلىھەت شۇكى، ئەتە تاڭ ئاتقاندا، مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر دار ياسىتىپ، سېلىم شاھنى ئەسىرلىرى بىلەن دارغا ئېسىپ قويۇشقا پەرمان چۈشۈرۈڭ. تاغىسىنىڭ ئۆلگىنىنى كۆرگەندە، ئۇنىڭ ھەپىلىسى بىر بولۇپ، بۇلارنى تاشلاپ كېتىدۇ، ـ دەپ مەسلىھەت بەردى ۋەزىر.

بۇ تەرەپتە بولسا ۋەزىرگە:

ـ ئەتە تاڭ ئاتقاندا ماڭا چەبدەست يىگىتتىن ئىككى يۈزنى بېرىڭ. ئۇلار مېنىڭ ئارقامدىن تەڭ ئات سالسۇن. تەڭرى يار بەرسە، سېلىم شاھنى ئەسىرلىرى بىلەن بىللە قۇتۇلدۇرارمەن، ـ دەپ مۇقەررەر قىلدى.

قۇياش ئاسمان گىرۋىكىدىن تەۋەلۈت قىلدى. كېچە كۈندۈزگە ئالماشتى.

ئۇ تەرەپتىن شاھ ئەزەرنىڭ لەشكەرلىرى سەپ تۈزدى. بۇ تەرەپتىن ۋەزىر بىلەن ۋەزىرەقە لەشكەرلىرى تەڭ بولۇپ تۇردى. شاھ ئەزەر شۇ چاغدا مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دارنى تەييار قىلىپ، سېلىم شاھنى ئەسىرلىرى بىلەن دار ئالدىغا كەلتۈردى.

ۋەزىرەقەنىڭ بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ ئەرۋاھى ئۇچتى. ئۇ چىداپ تۇرالماي، تەڭرىگە:

ـ ئەي شەپقەتلىك تەڭرىم! ئاشۇ بىچارىلەرگە ئۆزۈڭ رەھىم قىلغايسەن. ئۇلارنىڭ دادىغا يەتكەيسەن، ـ دەپ نىدا قىلدى. ئاندىن لەشكەرلىرىگە قاراپ، ـ ھەي يىگىتلەر پۇرسەت غەنىيمەت، ئىش ئۆتە كەندىن كېيىن پۇشايمان قىلساڭمۇ پايدا بەرمەيدۇ. جەڭگە ھازىر بولۇڭلار! ـ دېۋىدى.

بۇ ئىشقا ۋەزىرمۇ ئىپادە بىلدۈرۈپ:

ـ ئەي ۋەزىرەقە، ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئۆزىڭىز ياخشى چۈشىنىسىز. سىز بىزنىڭ تاغىڭىزنىڭ ئوغلىدەكى يولباشچىسىز. نېمە بەزمان قىلسىڭىز شۇ بويىچە ئىجرا قىلىمىز، ـ دېدى.

ـ ئۇنداق بولسا، ـ دېدى ۋەزىرەقە، ـ ئاخشامقى پىلان بويىچە ھېلىقى ئىككى يۈز يىگىتكە بۈيرۇق قىلىڭ، ھەممىسى تەييار بولۇپ تۇرسۇن. ئاۋۋال مەن ئۇلارنىڭ لەشكەرلىرىگە ئۆزۈمنى ئۇرسەمەن. تەڭرى خالىسا ئۇلارنىڭ پادىشاھىنى ئەسىرگە ئېلىپ، سېلىم شاھ بىلەن ئەسىرلەرنى خالاس قىلىشقا جان پىدا قىلىمىز.

ۋەزىر ۋەزىرەقەگە نۇسرەت تىلەپ دۇئا قىلدى.

ۋەزىرەقە نەرە تارتقان پېتى، ئۇ ھېسابسىز دۈشمەنگە ئۆزىنى ئۇردى. گويا

كى، قويغا بۆره‌تەگكەندەك ۋەرەقە قايسى تەرەپكە ئۇزىنى ئۇرسا، شۇ تەرەپنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىنى ئاسمانغا چىقاردى. گاھ تىغ بىلەن نەچچىلىرىنىڭ بېشىنى تېـ ـنمدىن جۇدا قىلسا، گاھ زىخقا كاۋاپ ئۆتـ ـكۈزگەندەك، ئۇ چېرىكلەرگە نەيزە ئۇـ ـراتتى. گاھىدا گۈرزىسىنى ئويناتقىچە، دۈشمەن سېپى ئىچىدە قارا بوران چىقـ ـراتتى. شۇ ئەسنادا ۋەرەقە تالىسىغان ئىككى يۈز مەردانە يىگىت ئات سېلىپ بېرىپ، سېلىم شاھنىڭ ئاتىمىش نەپەر ئەمىرىنى قۇتقۇزۇپ كەلدى. ئەمما سېلىم شاھنىڭ ئۆزىنى قۇتقۇزۇشقا پۇرسەت بولـ ـماي قالدى. جەڭ داۋامىدا ۋەرەقەگە پادىشاھ ئەزەر دۈچ كېلىپ قالغانىدى. ۋەرەقە ئۇ مەلئۇنىنى ئېتى بىلەن قوشۇپ ئىككى پارچە قىلىۋېتەي دەپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. لېكىن ئەزەر ئۆزىنى ئاتتىن تاشلىدى. ۋەرەقەنىڭ ئۇرغان تىغى بېرىپ ئاتقا تەگدى. ئاتنىڭ بوينى ئۈزۈلۈپ يەرگە چۈشتى. ۋەرەقە دەرھال سالما تاشلاپ، ئەزەرنى باغلىۋالدى ـ دە، مەيداندىن سۆـ ـرەپ ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ يولىنى توسقۇـ چىلارنىڭ ھەممىسى ئىككى پارچە بولۇپ يىقىلاتتى. مەيدان ئادەم قېنىدىن گۈل رەڭ بولدى.

ۋەرەقە شاھ ئەزەرنى تۇتقۇن قىلىپ، ۋەزىرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلتۈردى. ۋەزىر ئارام دۇمبىقى ئۇرۇشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئىككى لەشكەر بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىپ ئۆز بارگاھلىرىغا قايتىشتى. ۋەزىر ۋەرەقەنىڭ بېشىدىن ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى چېچىپ، يۈز مىڭ قېتىم رەھمەت، بارىكاللا ئېيتتى. پۇتكۈل لەشكەرلەر ۋە پۇتكۈل شەھەر خەلقى ئاخشامدىن تاكى سەھەرگىچە مەي ـ شارابلار بىلەن ئىشرەت قىلىشتى.

ئۇ تەرەپتە بولسا، شاھى ئەزەرنىڭ ۋەزىرى بىلەن لەشكەرلىرى سارايسىمگە چۈشۈپ، نېمە قىلارنى بىلمەي ھەيرەتتە ئىدى. ھەممە سېپاھلىرى ۋەزىرنىڭ قېشىغا كېلىپ:

ـ ئەمدى بىزلەرنىڭ كارۇ بارمىز قانداق بولار؟ قانداق مەسلىھەتلىرى بارىكەن؟ بىز تەرەپتىن پادىشاھىمىزنىڭ غېمى، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ ياش پالـ ۋاننىڭ ۋەھىمىسى. ئەمدى ئۇنىڭ زەربىسىگە قانداق تاقابىل تۇرىمىز؟ ـ دېيىشىپ ئەرز قىلىشتى.

ـ توختاڭلار، ـ دېدى يەھۇدى ۋەزىر ئۇلارغا، ـ مەن شاھىمىزنى قۇتقۇزىدىغان بىر ھىيلىنى ئىشلىتەي، ئەتە تاڭ ئاتقاندا، سۆزگە ئۇستا دانالاردىن بىرقانچىسىنى ئەلچىلىككە ئەۋەتەيلى. ئۇلار شۇنداق دېسۇنكى: «ئەگەر پادىشاھىڭلاردىن ئۈمىد كۈتسەڭلەر، بىزنىڭ شاھىمىزنى بېرىڭلار. سىلەرمۇ پادىشاھىڭلارنى ئېلىپ كېتىڭلار.» دېسۇن. قالدى ئىشنى كېيىن قىلىمىز.

ئۇلار مەسلىھەتنى شۇ يەرگە قارار تاپقۇزۇشتى.

ئەتىسى تاڭ ئېتىپ، قۇياش ئالەم قەسىرىنى مۇنەۋۋەر قىلىۋىدى، ئۇ تەرەپتىن سۆزگە ئۇستا ھىيلە ـ مىكىرچىلەردىن بىرـ نەچچىنى ئەلچى قىلىپ ۋەرەقە تەرەپكە ئەۋەتتى. ئۇ كىشىلەر ئەفسۇن كىتابنىڭ باب، پەسىللىرىگىچە يادا ئالغان ئادەملەر ئىدى. ئۇلار:

ـ ئەگەر بىزنىڭ شاھىمىزنى قايتۇرۇپ بېرىپ، سېلىم شاھنى قايتۇرۇپ كەلسەڭلار، بىز شاھىمىزنى ئېلىپ بۇ يەردىن كۆچۈپ كېتىمىز. بۇندىن كېيىن سىلەرگە دوست

بولۇپ، ھېچ توغرىدىن ئاداۋەت قىلمايمىز. بەلكى ئەبەدىلئەبەت دوستلۇق ۋەدىمىزدىن تانمايمىز. ئەگەر بىزنىڭ ئېيتقىنىمىزدەك قىلمىساڭلار، بىز دەرھال سېلىم شاھنى كۆز ئالدىڭلاردا دارغا ئېسىپ، قېنىنى تۆكمەي، دەپ ھەيۋە قىلىشتى.

سېلىم شاھنىڭ ۋەزىرى بۇلارنىڭ مەسلىھىتىنى قوبۇل قىلىپ، شاھ ئەزەرنى قايتۇرۇپ بەردى. سېلىم شاھنى قايتۇرۇپ كېلىنىشكە ۋەرەقەنى ئەۋەتمەكچى بولدى.

ــ ئەمدى، بىز سىلەرگە دوست بولغاندىكىن، بىر-بىرىمىزنىڭ قېشىغا قورال-ياراغسىز بارغىنىمىز ياخشى، ــ دېيىشتى.

ۋەرەقەنىڭ كۆڭلى دەرگۇمان بولۇپ، تون-سەرپايلىرىنىڭ ئىچىگە شەمشىرىنى ئېسىپ، ئۇلار بىللەن بىللە ماڭدى. ئۇلار ئەگەر سېلىم شاھنى ئېلىپ كېتەر چاغدا ۋەرەقەنىڭ قولىدىن يەنە تارتىۋالمىز دەپ، پىلان بىللەن يول بويىغا بىرنەچچە ئورۇندا نۇرغۇن لەشكەرلەرنى مۆكتۈرۈپ قويغانىدى. ئەھۋال ئۇلارنىڭ پىلانىدەك بولماي قالدى. ۋەرەقە تون لىباسلىرىنىڭ ئىچىدە جەڭ ئەسلىھىلىرىنى بىللە ئېلىپ كەلمەكتە ئىدى.

ۋەرەقە سېلىم شاھنى ئېلىپ قايتىپ كەلگەندە، يولدا يوشۇرۇنغان لەشكەرلەر تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلدى. ۋەرەقە دەرھال شەمشىرىنى چىقىرىپ جەڭ قىلىشقا چۈشتى، گۈرياكى، قۇيغا بۆرە تەگكەنىدەك، ئۇ مەلئۇن-مەككارلارنى بىر-بىرىگە قوشماي، ھەممىنى ساراسىمە قىلىۋەتتى. بۇ مەغلۇپ بولغان لەنەتگەر ئۈلەرگە ئۆز بېشىنى قۇتقۇزۇشنىڭ غېمىدە ھەر تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى.

ۋەرەقە سېلىم شاھنى ساق-سالامەت ئۆز جايىغا ئېلىپ كەلدى. ۋەرەقەگە ھەممە لەشكەر، ۋەزىر-ئۆمرالار ئاپىرىن ۋە تەھسىنلەر ئېيتىپ دۇئا قىلىشتى، سېلىم شاھ ۋەرەقەنىڭ بويىنىدىن قۇچاقلاپ پېشانىسىگە سۆيدى ۋە يىغلاپ ئۈرۈپ:

ــ خوش كەلدىڭ بالام! مېنىڭ خەستە جېنىمغا مەلھەم بولدۇڭ. ئەگەر سەن سەۋەبكار بولمىغان بولساڭ، بىز بۇ يولسىزلار قولىدا ئاللىقاچان ھالاك بولار ئىدۇق، ــ دەپ كۆپ رەھمەتلەرنى ئېيتتى. ئۇنى ئالتۇن كۆرسىلارغا ئولتۇرغۇزدى. سېلىم شاھ تاجىنى تاقاپ، تەختىگە چىقتى-دە، قايتىدىن سەلتەنەت ئىشىغا مەشغۇل بولدى.

ئۇ تەرەپتە شاھ ئەزەر قالغان لەشكەرلىرىنى توپلاپ، ۋەزىرلىرىگە:

ــ بۇ نومۇسقا مېنىڭ ئەسلا تاقىتىم قالمىدى. ئەگەر قايتىپ كەتسەم پۈتكۈل شاھلار ئارىسىدا مەسخىرىگە قېلىپ، ئىززەت-ئېتىبارىمدىن ئايرىلىمەن. قايتماي جەڭ قىلاي دېسەم، ۋەرەقە ھەممە لەشكەرلىرىنى ئابۇت قىلىدۇ. ئىلگىرى پۈتۈن جاھان مېنىڭ لەشكەرلىرىمدىن غەم ۋە ئەندىشىدە ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە بىر ئادەمدىن زەربە يەپ، قېچىپ كېتىش مەن ئۈچۈن تولىمۇ ئار-نومۇس بولىدۇ. بۇنىڭغا بەرەر تەدبىرىڭلار يوقمۇ، ــ دېدى.

يەھۈدى ۋەزىر ئورنىدىن تۇرۇپ:

ــ مەن بىر پىكىرنى ئارىغا تاشلىسام قانداق بولاركىن؟ ــ دېدى.

ــ قانداق پىكىر؟ قېنى ئېيتقىن، ــ دېدى پادىشاھ.

يەھۈدى ۋەزىر:

ـــ هازىر كېچە بولدى، مەيدان ئوتتۇرىسىغا بىر ئورەك كۆلاپ ئۇستىنى ئوت ـ خەس بىلەن يېپىپ قويايلى، ئەككى لەشكەر بىر ـ بىرىگە دەرقەمتە بولغاندا، ئۇ يىگىت ئەلۋەتتە مەيدانغا ھەممىدىن بۇرۇن ئات ئويىنىتىپ كېلىدۇ ـ دە، پالۋان تەلەپ قىلىدۇ. بۇ تەرەپتىن بىر ئادەم چىقىپ، ئازراق ئېلىشىپلا، ھاقارەتلىك سۆزلەر بىلەن ئۇنى تىللىسۇن ـ دە، ئورۇنلاشتۇرۇلغان يول بىلەن مېڭىپ قاچسۇن. شەكسىزكى، ئۇ يىگىت ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ، خەندەككە يىقىلىدۇ. شۇ ھامان ھەر تەرەپتىن سالما تاشلاپ ئۇنى تۆتۈۋالسىز، ـــ دېدى.

ھەممىسى بىردىنلا، ۋەزىرنىڭ مەسلىھىتىگە ئاپىرىنلار ئوقۇدى. كۈن كەچ بولدى. بىرنەچچە كىشى بېرىپ مەيدانغا خەندەك كولىدى، خەندەكنىڭ ئۈستىنى خەس بىلەن ياپتى. ئەتىسى تاڭ ئاتقانىدى، شاھ ئەزەر تەرىپىدىن جەڭ دۇمبىقىسى شۇنداق ئاۋاز كەلتۈرۈپ ئۇرۇپ كەتتىكى، داقا ـ دۇمباق ئاۋازى قۇلاقلارنى يارغۇدەك بولدى. بۇ پاندىن سېلىم شاھ، ۋەزىرلەر ھەم ۋەزىرلەر لەشكەرلىرىنى ئېلىپ مەيدانغا كەلدى ـ دە، سەپراس بولۇپ تۇردى. ئەككى دەريايى لەشكەر بىر ـ بىرىگە قارشى سەپ تۈزدى. ۋەزىرلەر لەشكەرلىرىنى ئويىنىتىپ، مەيدانغا كەلدى ـ دە، لەشكىرى ئېلىمدىكى ئاجايىپ كارامىتىنى نامايان قىلىپ مەرد تەلەپ قىلدى. لېكىن ھېچ كىشى ۋەزىرلەرنىڭ مەيدانغا چىقمىدى. پەھۇدى ۋەزىر ئورۇنلاشتۇرغان پالۋانىمۇ چىققىلى ئۇنىمىدى. شاھ ئەزەر تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى جانسىز كىشىلەردەك، بىرەر ھەرىكەت قىلىشقىمۇ پېتىنالمىدى.

ئاخىر ۋەزىرلەر چىدىماي ئۇرالماي ئېتىنى ئويىنىتىپ، ئەزەرنىڭ لەشكەرلىرىگە ئۆزىنى ئۇرماق ئۈچۈن كېتىۋاتقىنىدا، ئاتنىڭ پۇتى خەندەككە كىرىپ كېتىپ، ۋەزىرلەرمۇ خەندەككە چۈشۈپ كەتتى. شاھ ئەزەر ھەر تەرەپتىن سالمىلارنى تاشلاپ، ۋەزىرلەرنى تۇتۇۋالدى.

سېلىم شاھ ۋەزىرلەرنىڭ تۇتقۇن بولغانلىقىنى كۆرۈپ، غەم ـ ھەسرەتلەرگە چۆككەن ھالدا شەھەرگە قاراپ ئات سالدى. ئۇلارغا كەلگەن يۇزلىگەن غەم ـ كۈلپەت ئەزەر شاھ تەرەپكە يۇزمىڭلىغان ئەيشۇ پاراغەتلەرنى نېسىپ قىلىدى. ئۇلار تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي، مەي ـ شاراب بىلەن شادلىق بەزمىلىرىنى قىزىتتى. شۇ مەھەللىدە ئەزەر شاھ شاراب تەسىرىدىن مەست بولۇپ غەزىپى ئۆرلىدى. جاللاتلارنى چاقىرىپ:

ـــ بۇ گەردەنكەش ئەرەبنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىڭلار! ـــ دەپ بۇيرۇدى. ئاندىن ۋەزىرلەرگە قاراپ:

ـــ ھەي شەرمەندە، مېنىڭ تالايلىغان پالۋانلىرىمغا نېمىلەرنى قىلمىدىڭ؟! ئەمدى ئۆز بېشىڭغا قانداق ئەلەملەرنىڭ چۈشىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باق! ـــ دەپ چالۋاقىدى.

ۋەزىرلەرمۇ ئۆز نۆۋىتىدە:

ـــ ھەي ئىپلاس مەلئۇن! مېنى ھىيلە ـ مىكىر بىلەن تۇتقۇن قىلدىڭ. بۇنداق يارىماس ئىشنى ئەركەك ئادەم قىلمايدۇ. بۇ يالماۋۇز خوتۇنلارنىڭ ئىشىدۇر. مەن ئاشكارا مەيدان ئۇستىگە چىقىپ مەرد تەلەپ قىلدىم. سەن ھىيلە ـ مىكىر بىلەن مېنى ئورەككە چۈشۈرۈپ بەندە قىلدىڭ. بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئۆزۈڭ قاز ـ

غان ئورنغا ئۆزۈك يەقلىسەن. ئەسلا، مەن ئۆلتۈرۈشۈڭدىن قورقمايمەن. قولۇڭدىن نېمە كەلسە شۇنى قىل. مەن ساڭا ھەرگىز يالۋۇرمايمەن. سەن يارىماس خوتۇنلاردىنمۇ پەس، ئىنتىمنىمۇ نىجىسراق نامەرد مەخلۇق ئىكەنسەن، — دەپ رەددىيە بەردى.

بۇنىڭدىن غەزىپى تېخىمۇ زىيادە بولغان ئەزەر شاھ جاللاتلىرىنى چاقىرىپ:

— بۇنى تېزدىن ئېلىپ بېرىپ قېنىنى تۆك، — دەپ تاپشۇردى.

ۋەرەقە ئۆز ئىچىدە ناله قىلىپ: «ھەي ئىسمەت! مەن جانانىم گۈلشاھىنى كۆرەلمەي، ۋىسالىغا يېتەلمەي يۈز ھەسرەت - نادامەتلەر بىلەن كېتمەنغان بولدۇم. ۋىسال كۈنلىرىمىز قىيامەتكە قالمىدىغان ئوخ- شاش» دەپ قايغۇ - ھەسرەتكە چۆكتى. شۇ ئەسنادا جاللات خەنجىرىنى سالاي دەپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بۇ مۇكۈلۈق قىياپىتىگە قاراپ جاللاتنىڭ رەھمى كەلدى:

— ھەي بەرنا يىگىت، — دېدى جاللات، — نېمە ئۈچۈن بۇ قەدەر ھەسرەت چېكىسەن؟ كۆكۈلۈڭدە نېمە ئارزۇلىرىڭ بار ئىدى؟ ماڭا دېگىن.

ۋەرەقە ئىيتتىكى:

— ھەي، جاللات. دۇنيادا ئاشىق- مەشۇقلار سۆزىنى ئىشىتكەن ۋە كۆرگەنلەر سەندىڭ؟ بىراۋغا ئاشىق بولۇپمۇ باقا قانىمىدىڭ؟ دەرد كۆرمىگەن كىشىلەر قانداقمۇ ئاشىقلارنىڭ ھالىغا يەتسۇن؟

بۇنى ئاڭلىغان جاللات كۆكسىدىن ئاھ تۇتۇنلىرىنى چىقىرىپ:

— مەنمۇ بىر ئاي يۈزلۈك، خۇما كۆز- لۈك، قەلەم قاشلىق، سۈمبۈل چاچلىق، پەرىشتە خۇيلۇق، سەرۋى بويلۇق، قەھ- رىمانلىقتا يېگانە، پالۋانلىقتا رۇستەمنى زامانە قىزغا ئاشىقمەن. ئۇنىڭ ھىجرىدە كېچە - كۈندۈز يۈرىكىم كاۋاپ بولۇپ، ھالىم خاراب يۈرىمەن. ئەي ياش يىگىت، ئەمدى سەنمۇ ئۆزۈڭنىڭ ئەسلىگ ۋە لەسلىكىنى ئېيتقىن. سېنىڭ بايىقى ئاھ - ۋاھلىرىڭ مېنىڭ ئىشق ئوتۇمنى تېخىمۇ لاۋۇلدىتىۋەتتى، — دېدى.

— مېنىڭ ئېتىمنى سورىساڭ ۋەرەقە ئىبنى ھىمامدۇر. يۇرتۇم مەككە تەرەپلىردە. ئۇ يەردە گۈلشاھ دېگەن بىر ئاي سۈپەت، يۈسۈپ سۈرەت قىزغا ئاشىق بولغانىمەن. ئۆلۈمدىن غەم يېمەيتتىم. ئەمما ئاشۇ يارى جانانىمدىن جۇدا بولغانلىقىم ئۈچۈن ناله - زار قىلماقتىمەن، — دېدى ۋەرەقە.

جاللات بىر ئاھ ئۇرۇپ ۋەرەقەنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى:

— ئەي قاراڭغۇ دىلىمنىڭ چىرىغى، كۆڭۈل جاراھىتىمنىڭ مەلھىمى، شۇنى بىلگىنكى، مەن ئۆز ۋاقتىدا سېلىم شاھقا مەكتۇپ ئېلىپ كەلگەن چاكار بولىمەن. شۇ چاغدا مەن مەكتۇپنى ئېلىپ، كۆپ لىگەن مۇساپىلەرنى بېسىپ، يەمەنگە كەلگەنىدىم. قارىسام شەھەرنىڭ ئەتراپىغا لەشكەر تولۇپ كېتىپتۇ. سېلىم شاھ بىلەن ئۇچرىشالماي، بۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدا يۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇم. ئەزەر شاھ مې- نىڭ رەڭگىرويۇمنى كۆرۈپ، ئۆزىگە قوشۇۋالدى - دە، جاللاتلىق ئىمىلىنى بەردى. شۇندىن بېرى بۇ يەردە يۈرمەكتە- مەن، — دېدى. شۇندىن كېيىن ئۇ چا- كار ۋەرەقەنى باغلاقتىن بوشاتتى، لەش- كەرلەر ئىچىدىن ئىككى ياخشى ئات كەلتۈرۈلدى.

— ئاۋۋال شەھەرگە يېتىپ، سېلىم

شاهنى سېنىڭ غېمىڭدىن خالاس ئېتەيلى. ئۇ سېنىڭ دەردىڭدە باغرى كاۋاپ بولۇپ تۇرىدىغاندۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىش ئۈچۈن سووۇغات لازىم. سووۇغاتسىز بارساق ياخشى بولماس، شۇڭا سەن ماقۇل دېسەڭ ئەزەرنىڭ بېشىنى ئالغاچ كېتەيلى،— دېدى چاكار ۋەرەقەگە.

ئۇ ئىككىسى مەسلىھەتنى پىشۇرغاندىن كېيىن ئەزەرنىڭ بارگاھىنى پايلاپ باردى. قارىسا ئەزەرنىڭ بارلىق لەشكەرلىرى مەستلىكتىن ئۇيقۇسىغا غەرق بولۇپ جانسىز ئادەملەردەك قېتىپ قاپتۇ. ئۇلار ئاستا-ئاستا ئۆزلىرىنى ئەزەر شاھنىڭ چېدىرىغا ئېلىشتى. قارىسا ئەزەر مەستلىكتىن بىھوش بولۇپ يەتلىپ قاپتۇ. شۇ ھامان شەمشەر بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى كېسىپ، توۋرىغا سالدى. ئاندىن شەھەر قورغىنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، قاراۋۇللارنى چاقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ كەلگەنلىكىلىرىدىن بېشارەت بەردى. بۇ خەۋەر سېلىم شاھقا يەتتى. سېلىم شاھ گويا ئۆلۈك ئىدى. بۇ خەۋەردىن تىرىلىپ قوپتى. دەرھال دەرۋازىنى ئېچىپ، ۋەرەقە بىلەن قارا تەنلىك چاكارنى ئىچكىرى كىرگۈزدى. سېلىم شاھ يۈگۈرۈپ كېلىپ، ۋەرەقەنىڭ بوينىدىن قۇچاقلاپ يۈزلىرىگە سۆيدى. ئاندىن:

— ئەي جېنىمنىڭ ئارامى، ھالۇ ئەھۋالىڭ نېچۈك؟ ئۇ مەلئۇننىڭ بەندىدىن قانداق خالاس تاپتىڭ؟— دەپ سوراپ كەتتى.

— ئاللاتائالا خالاس قىلدى،— دېدى ۋەرەقە، ئاندىن ئەزەرنىڭ بېشىنى ئوتتۇرىغا تاشلىدى. سېلىم شاھ يەنە يۈگۈرۈپ كېلىپ، ۋەرەقەنىڭ بوينىدىن تۇتۇپ، پېشانىسىگە قايتىدىن سۆيدى.

— تەڭرى ئۆمرۈڭنى دۇنيا بىلەن تەڭ ئۈزۈن قىلسۇن، يامان كۆز، يامان نەپەستىن تا قىيامەتكىچە ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن،— دەپ دۇئا قىلدى. ئاندىن پۈتۈن شەھەر خەلقىگە:

— ھەممىڭلار قوللىرىڭلارغا مەشئەل ئېلىپ، دەرۋازىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئوقيۇن قىلىڭلار،— دەپ ئەمر قىلدى. ھەممە خالايىق قوللىرىغا مەشئەل ئالدى. شەھەر ئىچى گويياكى كۈندۈزدەك يورۇپ كەتتى. داقا-دۇمباقلار شادىيانىگە ئۇرۇلدى. بۇنىڭدىن دۈشمەن لەشكەرلىرى ئويغىنىپ، سارايسىم ئىچىدە شاھنىڭ بارگاھىغا باردى. قارىسا، شاھنىڭ تېنى بار، بېشى يوق. ھەممىلىرى ياقىلىرىنى يىرتىپ داد-پەريات كۆتۈردى. باشلىرىغا تۇپراق چېچىپ، زار-زار ياش تۆكۈشتى. ئاندىن ھەممە لەشكەرلەر ۋاقىتنى غەنىيمەت تۇتۇپ، باشلىرىنى ئېلىپ شۇ كېچە چىسىلا ھەر تەرەپكە كېتىشتى. غالىبلار بۇ كېچىنى شادىمانلىق ئىچىدە ئۆتكۈزدى.

ئەتىسى تاڭ ئاتتى. مەشرىقتىن ئالتۇن قۇياش كۆتۈرۈلدى. كېچىنىڭ قارا قۇزغۇنى نەلەرگىدۇر ئۇچۇپ كەتتى. قارىسا ھەممە دۈشمەنلەر قېچىپ كېتىپتۇ. غالىبلار چىقىپ ناھايىتى كۆپ ئولجا-غەنىيمەتلەرنى ئالدى. سېلىم شاھنىڭ كۆڭلى ئۆز دۈشمەنلىرىدىن تەسكىن تېپىپ بارلىق غەنىيمەتلەرنى ۋەرەقەگە بەردى.

ۋەرەقە دېدىكى:

— ئەي مېھرىبان تاغا، ئەمدى ئىجازەت بەرگەيسىز، تېزرەك بېرىپ جانانىمىنىڭ ھالالى بىلەن كۆزۈمنى روشەن قىلاي.

ـــ ئەي، كۆزۈمنىڭ نۇرى، ـــ دېدى سېلىم شاه، ـــ سەن كەلگەندىن بېرى ئىمرەمسۇ ئارام ئالالمىدىم. مەيمۇ غەم ـ مېھنەتتىن قۇتۇلۇپ، سېنىڭ كۆڭلۈڭنى خۇرسەند ئېتەلمىدىم. ئەمدى سەۋر قىلغىن، بىرنەچچە مۇددەت سېنىڭ كۆڭلۈڭنى ئېلىۋالاي، كېيىنچە بىر گەپ بولار.

سېلىم شاه شۇنداق دەپ مېڭىشقا رۇخسەت بەرگىلى ئۇنىمىدى.

ۋەزىرەقە ئىلاجسىز بۇ شەھەرده بىر ئاي تۇرۇپ قالدى.

بۇلار مۇشۇ يەرده راھەت پەيزىنى سۈرۈپ تۇرسۇن، ئەمدى ئىككى كەلىمە سۆزنى شام پادىشاهىدىن ئاڭلايىمز.

شام شەھرىده بىر پادىشاه بولۇپ، ئىسمىنى مۇھسىن شاه دەيتتى. ئۇ ئۆز ئىسمى جىسمىغا لايىق خەير ـ ئېھساندا تەڭداشسىز كىشى ئىدى. ئۇنىڭ خەير ـ ئېھساندىن مەيلى شاه، مەيلى گادای ھەممىسى مەمنۇن ئىدى. ئۆزى خۇدانىڭ ئىبادىتىگە مايىل ياخشى پادىشاه ئىدى.

كۈنلەرنىڭ بىرىده شاه مۇھسىن بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىده ئۇ بىر كاتتا زىياپەت ھازىرلاپتۇدەك، زىياپەتتە ھەر تەرەپتىن كەلگەن، كۆپ سەپەر قىلغان، ياخشى ـ يامانىنى كۆپ كۆرگەن كىشىلەرنى يىغدى؛ ھەر خىل ھېكايە، رىۋايەتلەردىن ۋە ئاجايىپ ـ غارايىپ قىسسىلەردىن سوئال قىلىپ ئولتۇردى. كېيىن سۆز شۇنىڭغا ئەنجام تاپتىكى، قايسى يۇرت ۋە قايسى مەملىكەتتە گۈزەل نازىنىنلار بولسا، شۇلارنىڭ تەرىپ ـ تۇسۇپىنى قىلىشماقچى بولدى.

زىياپەت ئەھلى ئىچىدىن ھەر بىر كىشى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، پادىشاهقا گۈزەللەر ھەققىده مەلۇمات بېردى.

ئاخىرىدا بىر زىبا يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ پادىشاهقا نۇرغۇن مەدھىيە ـ ماختاشلارنى ئېدا قىلىپ، ئاندىن گۈلشاھ ئىسمىك تەرىپ ـ تۇسۇپىنى شۇنداق كېلىشتۇرۇپ بايان قىلدىكى، مۇھسىن شاه گۈلشاھقا جان ـ دىلىدىن غايىبانە ئاشىق بولۇپ قالدى. ئۇ يىگىت مۇنداق تەرىپ قىلغانىدى:

ـــ ئەي شاھلارنىڭ شاھى، يەر يۈزىنىڭ ھۆكۈمرانى، مەككە مۇكەررەمنىڭ ئەترابىدا بەنى شەيبان ئاتلىق بىر قەبىلە بار. ئۇ قەبىلىنىڭ ئىككى باشلىقى بار، بىرىنىڭ ئېتى ھىمام، يەنە بىرىنىڭ ئېتى ھىلال. ھىلالنىڭ بىر قىزى بار. ئۇ قىز دىلبەرلىكتە جانلارنىڭ راھىتى بولسا، گۈزەللىكتە جاھانىنىڭ ئاپىتىپىدۇر. ئۇ قىزنىڭ لەۋلىرى شېكەردىن پۈتكەندەك شېرىن سۆزلۈك، سەرۋى بويلىرى گويا تاۋۇستەك، يۈرۈشلىرى كەكلىكتەك، سۆزلەيدىغان بولسا تىلى ئالدىدا تۇتى شەرمەندە بولىدۇ. ئىككى يۈزىنى كۆزگەندە، پەرىزاتلارمۇ ھەيرەت بارمىقىنى چىشلەيدۇ. ئۇ ئادەمزات ئىچىدىن چىققان سۈمبۈل چاچلىق، قوشقا قاشلىق، ئاي يۈزلۈك، قارا كۆزلۈك، سەدەپ چىشلىق، ئىپار ھىدلىق بىر نازىنىن پەرىدۇر. مەن يەتتە ئىقلىمنى ئايلىنىپ، مەيلى دەريا بولسۇن ياكى باياۋان بولسۇن ھەممىسىنى كەزگەن. لېكىن بۇنداق گۈزەل مەشۇقنى كۆرمىگەن، بەلكى مەندىن باشقا ھېچكىمنى كۆرمىگەندۇر. ئۇنىڭ داڭق تۇسۇپىنى يۈز كۈن قىلسامۇ، مىڭدىن بىرىنى ئېيتالمايمەن. ئۇ قىز بۇنچىۋالا گۈزەللىكىدىن

باشقا يەنە پۈتكۈل ھۈنەرلەردىمۇ كامىل. يىگىت گۈلشاھنى شۇنچىلىكلا ماختاپ قويۇۋىدى، ئىشق لەشكەرلىرى مۇھسىن شاھقا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئىشغال قىلدى، شاھنىڭ سەۋر-تاقىتى قالماي، ئىختىيارى قولدىن كەتتى.

— ئەي دانىشمەنلەرنىڭ گۈلتاجىسى! — دېدى شاھ يىگىتكە خىتاب قىلىپ، — جېنىمغا ئوت سېلىپ، كۆڭلۈمنى غەم ئۆيىگە ئايلاندۇردۇڭ. بۇ تاجۇ تەخت ۋە ھەشەمەتلىرىنىڭ ھېچقايسىسى كۆزۈمگە كۆرۈنمەيۋاتىدۇ. ئەمدى مېنىڭ ئاقۇبىتىم قانداق بولار؟!

— ئۇنى كۆرسەن دېسەڭ، — دېدى يىگىت پادىشاھقا، — بۇ ۋەتەنگىنى بىر يىلغىچە تەرك ئېتىپ، سودىگەرلىك قىلغىن-دە، مېنىڭ بىلەن مەككە شەھىرىگە سەپەر قىلغىن.

شۇ سۆز بىلەن پادىشاھ سەپەر جابدۇقلىرىنى تەييار قىلىپ، ھەر خىل ياخشى، ئالىي رەخت-ماتالار ۋە ھەر قىسىما جاۋاھىراتلار، مۇشكى ئەنبەرلەرنى ئېتىغا ئارتىپ، خەزىنىدىن تەڭگە تىللا، ياقۇت زۇمرەتلەرنى قاچىلىدى. نەچچىلىگەن نازۇك بەدەن، شېكەر سۆزلۈك چۆرىلەرنى ھەمراھ قىلىپ، شام دۆلىتىدىن كەلىپ تەرەپكە سەپەر قىلىپ چىقتى. شاھنىڭ بارلىق يارۇ بۇرادەرلەر ۋە ئۇرۇغ-تۇغقانلىرى ئارقىسىدىن خوشلىشىپ قالدى.

پادىشاھ مۇھسىن خەير-ساخاۋەتتە ھاتەم تەيدىنمۇ زىيادىرەك ئىدى. ھەر مەنزىلگە يەتكەندە، شۇ يەردىكى ئاجىز-بىچارىلەرگە نۇرغۇن ساخاۋەت قىلىپ، بىرىگە تىللا-تەڭگە بېرەتتى، بىرىگە ئېتىمنى يۈكى بىلەن بېرەتتى. يەنە بىراۋلارغا قاتار-قاتار تۆگىلىرىنى ئۈستىدىكى يۈكى بىلەن ئىنئام قىلاتتى. شۇ تەرىقىدە ئىنئام ۋە ئېھسانىڭ داۋرىگى پۈتكۈل ئەرەب قەبىلىسىگە ئاڭلاندى، مۇھسىن شاھنىڭ داڭق-تۆسۈپى جىمى ئەرەبلەر زىبانىدا مەشھۇر بولدى. ئىشتىكەنلەرنىڭ ھەممىسى «بىزنىڭ قەبىلىمىزگە كېلەمدىكەن؟» دېيىشىپ مۇھسىن شاھنىڭ دىدارىغا مۇشتاق ئىدى.

ئەلقىسسە، شاھ مۇھسىن شۇ تەرىقىدە خەير-ساخاۋەت بىلەن مەككىگە يېقىن باردى. بەنى شەيبان قەبىلىسىگە «بىر سېخىي ۋە كېرەملىك سودىگەر بىناھايەت كۆپ مال-دۇنيا بىلەن كېلىۋېتىپتىمىش، چۆشكەن جايلاردىكى پۈتكۈل ئاجىز-يېقىرلار ئۇنىڭغا چاكار ئىمىش» دېگەن خەۋەر تارقالدى. شۇنداق قىلىپ، مۇھسىن شاھ بەنى شەيبان قەبىلىسىگە يېقىن قالغاندا، ھىلال ئىككى پەرسەڭ يەرگىچە ئۇنىڭ ئالدىغا چىقتى. نۇرغۇن ئىززەت-ئىكرام-لار بىلەن قەبىلىگە ئېلىپ كېلىپ، بىر ياخشى جايغا چۈشۈردى.

مۇھسىن شاھ كارۋانلىرىغا «مالىلارنى يېشىپ چېقىرىڭلار» دەپ ئەمىر قىلدى. چاكارلار مالىلارنى تەييار قىلدى. ھىلالغا ھەر خىل نەرسىلەردىن، يەنى تىللا، تەڭگە، گۆھەر، مەرۋايىت، جاۋاھىر، لەئل-زۇمرەت ۋە ئەتلەس-كىمخابلاردىن شۇنداق ئىنئام-تارتۇق قىلدىكى ھېسابىغا ھېچكىم يېتەلمىدى.

مۇھسىن شاھ شۇ تەرىقىدە ئىنئاملار بىلەن ھىلالنى مەمنۇن قىلىپلا قالماس-

تەن، باشقىلارغىمۇ ھېسابسىز ئېھسانۇ ئىنئام قىلدى. تەچچە ۋاقىت شۇ يوسۇندا رىقىدە ئېھسان بىلەن تۇردى. ھىلال جەننەتتەك گۈزەل بىر باغۇ بوستان تۇزۇپ، ئۇنىڭغا ھەر يەر-ھەر يەرلەردىن ناخشىچى، سازەندىلەرنى كەلتۈردى. تۇرلۈك تاماملارنى تەييارلىتىپ، مۇھسىن شاھنى زىياپەتكە چىللىدى.

مۇھسىن شاھ نەچچە خىل ھەشەمەتلىك بىلەن ھىلالنىڭ زىياپىتىگە ئىشتىراك ئېتىپ بىرنەچچە كۈن ئەيش-ئىشرەتتە بولدى. كېيىن ئۆز جايىغا قايتىپ بىرنەچچە ئاقىل-دانالارنى ئەتراپىغا يىغدى. ئۇلارنى گۈلشاھقا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىپ مەكچى بولدى. ئۇلارغا بىرنەچچە تۇرلۈك مەخپىي سۆزلەرنى جىكىلەپ، ھىلالنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتتى. بۇ كىشىلەرنىڭ ھەرقايسىسى فىلاتوندەك دانا ئىدى. ئۇلار ئالدى بىلەن ھەر بابتىن مۇقەددىمىلەر سۆزلەپ، كېيىن ئەسلى مۇددىئاغا كەلدى. ئۇلار:

— مۇددىئايىمىز شۇكى، قىزىڭىز گۈل شاھنى ئاشۇ ياش ساخاۋەتچى سودىگەرگە بەرسىڭىز، چۈنكى ئۇ ھەر جەھەتتە سىزگە مۇۋاپىق كېلىدۇ: خاھ نەسەب ۋە خاھ ھەسەبتە، خاھ جاي ۋە مەنزىلەتتە باراۋەردۇر. قوبۇل قىلغايسىز، — دەپ سۆزلىرىنى تامام قىلدى.

— بۇ سۆزنى بىرقېتىم ئېيتتىڭلار، ئىككىنچى سۆزلىگۈچى بولماڭلار، — دېدى ھىلال، — چۈنكى مەن گۈلشاھنى ئاكامنىڭ ئوغلى ۋەرەقەگە بېرىۋەتكەنمەن. بىراۋنىڭ نېسىۋىسىنى باشقىغا بەرمەك مۇۋاپىق ئەمەس. ھازىر ۋەرەقە توي تەييارلىقى ئۈچۈن يەمەنگە كەتكەن. مۇبادا ئۇ كەلسە ئۇنىڭغا بېرىمەن.

ئۇلار قايتىپ كېلىپ ئەھۋالنى مۇھسىن شاھقا بايان قىلدى. شاھنىڭ كۆڭلىگە ئوت تۇتىشىپ، ھېچ تاقىتى قالمىدى. شاھ ھەر دائىم گۈلشاھنىڭ ئىشقىدا ناله-زار قىلاتتى.

بىر كۈنى مۇھسىن شاھ چاكارلىرىنى يىغىپ، بىرنەچچە تاۋاقتا ئۈنچە-جاۋاھىرلارنى تولدۇرۇپ ئۈستىگە زەربابلاردىن يوپۇق يېپىپ:

— بۇنى ھىلالغا ئېلىپ بېرىڭلار ھەم بىزنىڭ خوجىمىز «ئاللاتائالا ماڭا نۇرغۇن مال-مىنال بەرگەن، ئۇنىڭ ھېسابىنى ئۆزۈمۇ بىلمەيمەن. ئەمما بۇ مالالارنى بېرىگە ئەسەررۇپ ئەتكۈدەك مەندە تۇغقان-قېرىنداش يوق. ھىلالدىن تىلەيمەنكى، مېنى ئوغۇللۇققا قوبۇل قىلسىڭىز. ھەممە مال-دۇنيايىمنىڭ سەرپىيات ھوقۇقىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرسام، ئۆزۈم ئۇنىڭ دۆلىتىدە سايىسىدە مۇشۇ يەردە ئارام ئالسام» دەيدۇ، دەپ ئېيتىڭلار، — دەپ يولغا سالدى. ئۇلار بېرىپ تاۋاقلانى ھىلالنىڭ ئالدىغا قويدى. خوجىسىنىڭ سۆزلىرىنى باشتىن-ئاياغ بايان قىلدى. ھىلال تاۋاقلارنى ئەپكىرىپ خوتۇنىنىڭ ئالدىدا ئاچتى-دە، بولغان ماجىرانى ئېيتتى. بۇ جاۋاھىراتلارنى كۆرگەن خوتۇن:

— سەن ھەمىشە ۋەرەقەنى ئاغزىڭدىن چۈشەرمەيسەن. ۋەرەقە پۇل تاپالماي چاكىرىنى يەمەنگە — تاغىسىنىڭ يېنىغا ئەۋەتتى. ئۇ كەلمۇدى ئارقىسىدىن ئۆزى كەتتى. «قىرىق كۈندە كېلىمەن» دېگەن ئادەمگە ئالته ئاي بولدى، كەلمىدى. ئەگەر ئالەمدە ھايات بولغان

بولسا كېلەتتى. چۈنكى ئۇنىڭ بىر سائەتلىك جۇدالىققىمۇ تاقەتسىز يوق ئىدى. تىرىك بولسا ئۇ يەردە ھەرگىز تۇرمايتتى. ياكى ئۆلگەن، ياكى تاغىسى پۇل بەرمەگەن گەپ. شۇڭا، خىجالەتچىلىكتىن كېلەلمەيۋاتقاندۇر، — دېدى.

— مەن بىر قېتىم ئەككى ئەرگە بېرەلمەيمەن، — دېدى ھىلال، ئاندىن مۇھىتسىزلىقتىن غولاملىرىغا جاۋاب بېرىپ، — ئەگەر ئالەمنىڭ ھەممىسىنى مالغا تولدۇرۇۋەتسىمۇ ئۇنىڭ بۇ مۇرادى ھاسىل بولمايدۇ. مەن جاۋاھىرلارغا موھتاج ئەمەسمەن. بۇلارنى ئېلىپ كېتىڭلار، — دېدى.

ئۇلارنىڭ ھەممىسى تاۋاقلارنى تاشلاپ قېچىپ كەتتى ۋە مۇھسىن شاھقا: «ئاتىسى ماقۇل كۆرمەيدىكەن» دەپ ئېيتتى. شاھ غەم-غۇسسە ئىچىدە، چالا ئۆلگەن يىلاندەك تولغىنىپ، يىغلاپ كەتتى. شۇ كەمدە بىر قېرى خوتۇن كىردى. شاھنى بۇ ھالدا كۆرۈپ سۆز ئاچتى:

— ئەي بەرنا يىگىت، شۇنچە كۆپ مال-دۇنيايىڭ تۇرۇپ، نېمانچە غەمكىن سەن؟ نە ھال-ئەھۋالىڭ بولسا، ماڭا ئېيت، مەن ئىلاجىنى قىلاي، — دېدى. شاھ بۇ قېرىغا نەچچە تۈرلۈك نەپىس ماللارنى ئىنئام قىلىپ، كېۋىزلىدىكىنى بىر-بىرلەپ بايان قىلدى. كەمپىر بولسا:

— قانچىلىك جاۋاھىرات ۋە مال-مۈلۈك بولسا ماڭا بەرگىن. مەن بېرىپ ئىشنى تۇغرىلاپ كېلەي، — دېدى. شاھ دەرھال لەئىل-جاۋاھىر نەپىس ماتالارنى توپلاپ كەمپىرگە تاپشۇردى.

بۇ قېرى زال ھىيلە-مىكىر ئىشىكىلمىزنى يوغان ئېچىپ، بۇ نەرسىلەرنى ھىلالنىڭ خوتۇنىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ كۆرسەتتى. گۈلشاھنىڭ ئانىسى بۇلارنى كۆرۈپ:

— خوپ بولغاي، بېرىپ ئېيتقىن، خاتىرجىسىنى جەم قىلسۇن. ئۇنىڭ تىلىكىنى مەن قوبۇل قىلدىم، — دېدى.

كەمپىر كېلىپ شاھقا بۇ خۇش خەۋەرنى مەلۇم قىلدى. شاھ كۆپ خۇرسەند بولۇپ، تەڭرىگە كۆپ ھەمدۇ-سانالار ئېيتتى.

ھىلالنىڭ خوتۇنى ھىلال ئۆيگە كىرىش بىلەنلا ئالدىغا كەلدى:

— گۈلشاھنى شۇ خوجىغا بېرەيلى. مۇبادا بۇ سودىگەر خوجا كېتىپ قالسا، كېيىن قانچە پۇشايمان قىلساقمۇ پايدىسى يوق، — دېدى.

— گۈلشاھنى ۋەرەقەگە تامزات قىلىپ بەرگەن تۇرساق، — دېدى ھىلال نارازى بولۇپ، — ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىككىسى كېچىكمەدىن تارتىپ بىر-بىرىگە كۆنۈشۈپ قالغان، مۇھەببىتىمۇ چىڭ تۇرسا، قانداقمۇ جانىنى تەندىن جۇدا قىلغاندەك ئىش قىلغىلى بولمىدۇ؟ ئەگەر ئۇلارنى بىر-بىرىگە قوشىمساق، پىراق ئوتى پاك جېنىنى نابۇت قىلمىدۇ. ئۇلارنى بىر-بىرىدىن ئايرىۋېتىش تولىمۇ ئادالەتسىزلىك بولمىدۇ. بۇنداق قىلساق قىيامەتتە ئاللاتائالا ئالدىدىمۇ سوئال-سوراقتىن قۇتۇلالماسمىز. بۇ خىيالنى كۆڭلۈڭدىن يىراق قىل. بولمايدىغان ئىشقا قەدەم ئالما.

خوتۇنى بۇ سۆزنى ئاڭلاپ:

— ئاللاتائالا ھەر دائىم ئەپۇچاندۇر. گۇناھىمىزنى ئەپۇ قىلار، — دېدى.

ــ بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ، ــ دېدى هىلال، ــ ئەگەر ۋەزىپە كېلىپ ۋاقىت بولسا ئىككىمىزنىڭ جېنىمىز بولسىمۇ بىرنى قويمايدۇ.

خوتۇنى يەنە قايىل بولمىدى:

ــ ۋەزىپەدىن ئەندىشە قىلمىغىن، ئۇنىڭغا بىر هىيلە قىلىمەنكى، نە سەندىن ۋە مەندىن گۇمان قىلالمايدۇ.

ــ قانداق هىيلە قىلماقچىسەن؟

ــ بۇ شۇنداق هىيلىكى، گۈلشاهنى خوجا سودىگەرگە بېرىۋېتىپ، شۇ كېچىسى بىر قوينى ئۆلتۈرىمىز. ئۇنى كېيىنلەپ، «گۈلشاه ئۆلدى» دەپ، ناله ــ پەريات كۆتۈرىمىز. ئەتىسى بۇ قوينى دەپنە قىلىۋېتىمىز. گۆرگە كىرىپ كەتكەن نەرسىنى هېچكىم بىلەلمەيدۇ. ۋەزىپە كەلسە، ئەهۋالنى ئۇقۇپ «تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ» دەپ، تەقدىرگە تەن بېرىدۇ، ــ دېدى.

خوتۇن ئاشۇنداق هىيلە ــ مىكىر پىلانلىرى بىلەن ئاخىر هىلالنى رازى قىلدى. گۈلشاهنى خوجا سودىگەرگە بېرىپ ئۇنىڭدىن بىناهايەت كۆپ مال ــ مۈلۈك ئالماق بولدى.

گۈلشاهنىڭ يېقىن بىر قىز هەمراهى بار ئىدى. ئۇ بۇ ئەهۋاللارنى ئىشىتىپ، گۈلشاهقا خەۋەر بەردى:

ــ ئەي گۈلشاه، ۋەزىپەدىن مەهرۇم بولۇپ قالمىغان بولدۇڭ. ئاتا ــ ئاناڭ سېنى خوجىغا بەرمەكچى بولدى.

بۇنى ئىشىتكەن گۈلشاه شۇ هامان بىهوش بولۇپ يىقىلدى. هوشىغا كېلىپ، يۇزلىرىنى تىرنىلاپ، ياقىسىنى يىرتىپ شۇنداق ناله ــ پەريات قىلدىكى، ئاسمانىدىكى پەرىشتىلەرنىڭمۇ ئۇنىڭغا رەهىمى كەلدى.

ئۇ تاڭ ئاتقۇچە گاهى يىغلايتتى، گاهى پىراق ئوتى ئىچىدە كۆيەتتى. تەڭرىگە مۇناجات قىلىپ دەيتتىكى: «ئەي تەۋرى پەلەك! مېنى يارۇ جانىمدىن جۇدا قىلىدىك، ئۇنىڭ يۈزلىرىنى ئەمدى كۆرەلمەسەم قانداقمۇ سەۋر ــ تاقەت قىلالايمەن؟!»

ئانىسى ئۇنىڭ بىتاقەتلىكىنى ئىشىتىپ كەلسە، ئۇ كۆزىدىن قان ــ ياش تۆكۈپ ئولتۇرۇپتۇ، بۇ زالىم بەختىخوتۇن ئاچچىقلىنىپ، بىچارە گۈلشاهقا هېسابسىز دەشنام قىلىشقا باشلىدى. ناتۇۋان قىز ئانىسىدىن قورقۇپ، ئىلاج قىلماي يىغىدىن توختىدى. ئەمما كۆڭلىدە ئاللاتائالاغا ناله قىلىپ: «بۇ قانداق دېگەن زۇلۇم ــ هە؟ گويا جېنىمغا ئاپەت، بېشىمغا قىيامەت بولدىغۇ، مەن ئۇ يارۇ جانان بىلەن هەمراه ۋە هەمخاه ئىدىم. پەلەك مېنى بۇ قاتارلىق هىجرانغا مۇپتىلا قىلدى. مەندىن قانداق گۇناه ئۆتكەن بولغىيتتىمى؟!» دەپ، شۇ قەدەر ناله ــ زار قىلىپ يىغلايتتى ۋە لېكىن، ئانىسىدىن قورقۇپ ئاشكارا يىغلىيالمايتتى. تەڭتۈشلىرى ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ:

ــ ئەي گۈلشاه، تەڭرى تەقدىرىنى ئەزەلدە مۇشۇنداق پۈتكەن ئوخشايدۇ. بۇ تەقدىردىن قۇتۇلماقتا هېچكىم قادىر بولالماس، ــ دەيتتى. لېكىن ئۇنىڭدا بۇ سۆزلەرگە سالمىدىغان قۇلاق يوق. قىلمىدىغان ئىشى ناله ــ زار قىلىپ يىغلاش ئىدى.

ئەلقىسسە، گۈلشاهنىڭ ناله ــ پەريادىغا هېچكىم ئىلتىپات قىلمىدى. تۇيۇ جابدۇقلىرىنى تەييارلاپ، پۈتكۈل قەبىلىگە بىرنەچچە كۈن ئاش تاماق تارتىپ،

كېيىن گۈلشاھنى ئاشۇ خوجىغا نىكاھلاپ بەردى. بىچارە گۈلشاھ مەيۈسلىنىپ يىغلا-يىغلا نىكاھلىنىشقا مەجبۇر بولدى.

بىرنەچچە كۈن ئۆتتى. شاھ مۇھسىن ئۆزىنىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ:

— ئەي ئەزىزلەر، مېنىڭ ئەسلى ئەسەبىمنى بىلىسەڭلار، مەن سودىگەر ئەمەس، بەلكى شام مەملىكىتىنىڭ پادىشاھى بولىمەن. ئىسمىم شاھ مۇھسىن. نۇرغۇن ۋىلايەتلەر مېنىڭ يولباشچىلىقىمىغا قاراشلىق. شۇڭا مېنىڭ بۇ يەردە ئۇزۇن تۇرالىشىم مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر رۇخسەت بولسا ئۆز شەھرىمگە يانسام، — دېدى.

بۇنى ئاڭلىغان قەبىلىنىڭ ئۇلۇغ-لىرى نۇرغۇن تەزىم ۋە ئىكراملار بىلەن:

— ئىختىيار، پادىشاھىنىڭ ئۆزلىرىدە بولغاي، — دېدى. شاھ مۇھسىن سەپەر تەييارلىقىنى قىلىپ كەتمەككە ھازىرلاندى.

گۈلشاھنىڭ بىر يېقىن دوستى بار ئىدى. قانداق سىرى بولسا، ئۇنىڭغا ئېيتاتتى. گۈلشاھ شۇ قىزنى چاقىرىپ:

— ساڭا بىر ئامانەت تاپشۇرىمەن. ئۇنى ۋەرەقە كەلگەندە تاپشۇرۇپ بەرگەيسەن. ئۇنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئېلىپ قويغىن. ئۇ سەرگەردان ئاشىق بىچارە دائىما يىغلاپ، كېچە-كۈندۈز ئارام ئالماي بىقارارلىقتا يۈرسە، ساڭا قالدۇرغان بۇ تىللا ئۈزۈكنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ بەرگىن. مۇبادا ئۇ گاھ يىغلاپ، گاھى كۈلۈپ ئويناپ يۈرسە بىلگىنكى، ئۇ راست ئاشىق ئەمەس. ئۇ ھالدا بۇ ئۈزۈكنى ھەرگىز بەرمىگىن. مەندىن خەۋەرمۇ يەتكۈزمىگىن، — دەپ، ئۇنىڭغا نۇرغۇن ۋەسىيەتلەرنى قىلدى.

قىزمۇ گۈلشاھنىڭ پەرمانلىرىنى جان دىلىدىن قوبۇل قىلدى. ئاندىن گۈلشاھ ئۇنىڭ بىلەن ۋىدالىشۇبتىپ، كۆزىدىن ياش ئورنىغا قان ئاققۇزغان ھالدا:

— ئەي سەردىشىم، ئۇ جىگىرى كاۋاپ بولغان جاپاكار بىچارىگە، مەن غېرىب ئاۋارىدىن، يەنى قووۇم-قېرىنداشلىرىدىن جۇدا بولغان بىر مىسكىن قىزدىن سالام ئېيتقايسەن، مېنى يۈز ھەسرەت-نادامەت بىلەن، مەڭ ئاھ-پۇرقەت بىلەن ئۆز دىيارىدىن چىقىپ شام ۋىلايىتىگە كەتتى دېگەيسەن، — دېدى.

گۈلشاھ شۇ سۆزلەرنى تاپىلاپ بولۇپ، يىغلاپ قاقشىغان پېتى ئالتۇن كاجۇۋىغا ئولتۇرۇپ شامغا قاراپ يول ئالدى، مۇھسىن شاھ مەقسەت گۈلىنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ بەھرىدىن تېخى ھۇزۇر ئالمايلا يولغا راۋان بولدى. نەچچە مەنزىللەرنى بېسىپ شامغا يېقىن بېرىۋىدى، شام خەلقىنىڭ چۆكىدىن تارتىپ كىچىكىگىچە ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ باشلىرىدىن ئالتۇن-كۈمۈشلەرنى چاچقان ھالدا شامغا ئېلىپ كىردى. تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، ھەممە ئۇلۇغلار بىر-بىرلەپ ھال-ئەھۋال سوراشتى. ئاندىن كېيىن پادىشاھ:

— بەزمە ئەسۇابلىرىنى تەييار قىلىپ، كېچە-كۈندۈز بەزمىگە تۇتۇش قىلىڭلار، — دەپ پەرمان قىلدى. بارلىق ناخشىچى ۋە سازەندىلەر يىغىلدى. ئۇلار كېچە-كۈندۈز بەزمىگە مەشغۇل بولدى. ئاندىن كېيىن، پۇقرا-لارغا داستىخانلار سېلىپ ئاش تارتىپ

تويمنى تامام قىلدى.

كەچتە پادىشاھ گۈلشاھنىڭ ۋەسلىگە ۋاسىل بولماق ئۈچۈن ئۇنىڭغا يېقىن بولاي دەپ يېنىغا كەلدى. گۈلشاھ قولىغا خەنجەر ئېلىپ، ئۆزىگە تونغرىلىدى ۋە:

— ئەي، پادىشاھ! شەرىئەتتە بىر خوتۇنغا ئىككى ئەر راۋامۇ؟ ئەگەر ماڭا يېقىن كېلىمەن دېسەڭ، ھازىرلا قېنىمنى ئايىغىڭ ئاستىغا تۆكىمەن. مېنىڭ ۋەرەقە دەيدىغان بىر جانجان ئاشىقىم بار. ئۇ مېنىڭ تەلىپىمدە سەرسان ۋە سەرگەردان بولۇپ كەتكەن، بەلكى بۇ شەھەرگىمۇ كېلەر، — دېدى.

— ئەي بەرنا نازىنىن، — دېدى پادىشاھ، — سېنى مەن نۇرغۇن مېھنەت-مۇشەققەتلەر تارتىپ ئېلىپ كەلدىم، لېكىن ئىش شۇنداق بولىدىغان بولسا، سەندىن ئۈمىدىمنى ئۈزدۇم. سېنى ئۆزۈمگە سىگىل قىلدىم. ۋەسلىگە ۋاسىل بولالمىساممۇ، دىدارىڭغا مۇشەررەپ بوپتىمەن. سېنىڭ بۇ قەدەر ۋاپادارلىقىڭغا ئاپىرىن! شۇنچە دۆلەتلەرنى نەزەرىڭگە ئىلماي، ئاشىقىڭنىڭ ئەھدە-پەيمانىنى بۇزماپسەن. ئەمدى مېنىڭ ساربىسمدا پۇتۇنلەي بەھۇزۇر ھالدا ئەيش-ئىشرەتكە مەشغۇل بولۇپ تۇرغىن. مۇبادا، ئۇ بىچارە ئاشىقىڭ كېلىپ قالسا، سېنى ئۇنىڭغا تاپشۇراي.

گۈلشاھ شاد-خۇراملىقتا پادىشاھقا دۇئا قىلىپ:

— ئەي پادىشاھى ئادىل! ئاللاتائالا دۆلىتىڭنى بۇنىڭدىنمۇ زىيادە قىلىپ، دۇشمەنلىرىڭنى پىيادە قىلسۇن! — دېدى. پادىشاھ چىقىپ كەتتى، گۈلشاھ شۇ يەردە ئارام ئېلىپ قالدى.

ئەلقىسسە، ئەمدى گۈلشاھنى بۇ يەردە قويۇپ بەرنەچچە كەلىمە سۆزنى ئۇنىڭ كۆڭلى سۈنۈق ئاشىقىدىن ئاڭلايلى.

ۋەرەقە يەمەن ئېلىدە بەرنەچچە ۋاقىت تۇرغان بولسىمۇ، تېنى يەمەندە، جېنى بولسا جانانىنىڭ يېنىدا ئىدى. سەلىم شاھدىن رۇخسەت سورىدى، سەلىم شاھ ئۇنىڭغا تۆت يۈز تۆگىگە ئەتلەس، شايى يۈكلەپ، ھەر بىر تۆگىگە بىردىن ئاي يۈزلۈك خىزمەتكارنى مەسئۇل قىلىپ، مىڭ نەپەر قابىل ئەسكەرنى قوشۇپ ئۆز جايىغا يولغا سېلىپ قويدى.

ئۇ بۇلار بىلەن نۇرغۇن مەنزىل-ماكانلارنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، ئۆز قەبىلىسىگە بىر كۈنلۈك يول قالغاندا ئەسكەرلىرىنى قايتۇرۇۋەتتى. قەبىلىگە ئۆزى يالغۇز يېقىنلاپ كەلدى. قارىسا، قەبىلىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى قارىلىق كىيگەن، ئۇنىڭ ئالدىغا ھىلال چىقىپ كەلدى. ئۇمۇ قارا كىيىم كىيگەنىدى، ۋەرەقە:

— قەبىلىمىزدە نېمە ئىش بولدى؟— دەپ سوردىغاندا، ھىلال ئاھۇ پەريات چېكىپ:

— مەشۇقىڭىز سىزدىن كېيىنلا ئۆيدىن چىقىپ كەتكەنىدى. قايتىپ كېلىپ بىتاپ بولۇپ، بۇ ئالەمدىن ئۆتۈپ ئالەمگە سەپەر قىلدى. ئۇنى ئەتىگەنده كۈن پاتقاندەكلا تۇپراققا قويدۇق، شۇندىن بېرى نە مەندە، نە ئانىسىدا چىدام-تاقەت يوق. قەبىلىدىكىلەرمۇ بىزگە ھازا تۇتۇشىپ بەردى. ئۇلار: «قانداق قىلىمىز، خۇدانىڭ قىسمىتى

پىشانىمىزگە شۇنداق پۈتكەنمىكەن» دەپ زار-زار يىغلاشتى.

ئەمما ئەھۋال ئۇنداق ئەمەس ئىدى. گۈلشاھنى ئانىسىنىڭ مىكرى بىلەن مۇھسىن شاھقا يوشۇرۇن بېرىپ، كېچىسى بىر قوينى ئۆلتۈرگەن. ئۇنى ئانىسى يۇيۇپ-تاراپ كېپەنلىگەن. ئاندىن: «گۈلشاھ ئۆلۈپ قالدى» دەپ ئۆزىنىڭ ياقىسىنى ئۆزى يىرتىپ يۈزلىرىنى تىرناپ، ناله-پىغان بىلەن ھەممە قەبىلىگە خەۋەر قىلغان. گۈلشاھنىڭ جىنازىسى، دەپ، ناممزىنى ئوقۇپ، كۆمۈۋەتكەنىدى.

ئەلقىسسە، گۈلشاھنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ۋەرەقەنىڭ بېشىدىن ھوشى كېتىپ يىقىلدى، يەنە ھوشىغا كېلىپ، شۇنداق ناله-زارغا چۈشتىكى، ئۇنىڭ زارىغا پەلەكتىكى مالائىكىلەرمۇ تاقەت قىلىپ تۇرالماي يىغلىشىپ كەتتى. كۆز ياشلىرى گويياكى توپان سۈيىدەك ئاقتى. ۋەرەقە:

— ئەي قوۋمىم، مېنى شۇ گۈلزارىمنىڭ مازارىغا ئېلىپ بېرىڭلار، — دېدى. ئۇنى قوي كۆمۈلگەن گۆر ئوستىگە ئاپىرىپ كۆرسەتتى. ۋەرەقە: «مەن ئۇ يارى مەھبۇبسىز قاندىق تىرىك يۈرەرمەن؟» دەپ قولىغا خەنجەر ئېلىپ ئۆزىگە ئۇرماقچى بولۇۋىدى، كىشىلەر ئۇنىڭ قولىدىكىنى تارتىۋېلىپ، ھەر تەرەپتىن نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى. لېكىن بۇ نەسىھەتلەر ئۇنىڭ قولىقىغا كىرمەس ئىدى. يىغلاشتىن بىرەمبۇ توختىمايتتى. باشقىلار:

— ئەي ۋەرەقە، مۇسىبەتنىڭ ئارقىسىدىن ھېچكىم ئۆزىنى ھالاك قىلمىغان. تەقدىرنىڭ تەقدىرى ۋە قازاسىغا رازى بولۇپ، بالاسىغا سەۋر قىلماق بەندىنىڭ ئىشىدۇر. ئاللاتائالاغا نېمىشقا مۇنداق قىلدىڭ؟ دەپ نارازى بولغىلى بولماس. بۇنداق قىلساڭ ئاسىي بولىدۇ. ئۇنىڭ رەھمىتىدىن مەھرۇم قالىدۇ. يىغلاشتىن ھېچ ئىش ھاسىل بولمايدۇ. مەك يىغلىغان بىلەنمۇ گۈل شاھ قايتا تىرىلىپ كەلمەيدۇ. پايدىسىز نالە-زاردىن ھېچنېمە كەلمەيدۇ. ئۆزۈڭنىڭ مەئىشىتى بىلەن بولغىن، — دەپ نەسىھەت قىلىشاتتى.

شۇنىڭ بىلەن ۋەرەقە بىر مەھەل تەسكىن تاپتى. قەلبىدە ئۇلۇغلىرى يەنە نەسىھەتكە ئېغىز ئاچتى.

— تەقدىرى ئادەمنىڭ ئۆلۈم-كۆرۈمىنى ئۆزى بەلگىلەيدۇ. ئۇنى ئۆزگەرتىشنى تىلەپ يىغلىغان بىلەن خۇدانىڭ ھۆكمىگە رازى بولمىغانلىق بولىدۇ.

— ئەمما ۋەرەقەگە بۇ نەسىھەتلەرنىڭ قىلچە تەسىرى بولمىدى. نە كېچە ئارام ۋە نە كۈندۈز تىنىم، نە سەۋر-قارار ئۇ يار ھەجرىدە زار-زار يىغلاپ يۈرەتتى. ھېچ تاقىتى بولماي تەڭرىگە «ئۇنىڭدىن جۇدا بولغۇچە تايىنلىق مەنمۇ ھايات تىمنىڭ پەردىسىنى كۆتۈرگىنىم ياخشى» دەپ ئەرز ئېيتاتتى. مەجنۇنلارچە نالە-پەريات قىلىپ، كۆيۈپ يانىاتتى. نە ئۇيقۇ ۋە نە تىنامغا ئىختىيارى ۋە ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەككە مادارى يوق ئىدى.

ئەلقىسسە، گۈلشاھ ۋەسىيىتى قالدۇرغان قىز ۋەرەقەنىڭ رەڭگىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ساپ دىل بىلەن ئاشىقلىقىنى پەملىدى. ئاندىن بىر كېچىنى «ۋەرەقەنى غەم بەندىدىن ئازاد قىلاي» دەپ ۋەرەقەنىڭ ئاجىزانە كەپسىگە

قەدەم بېسىپ كەلدى.

— ئەمدى، بىكارغا ناله ـ زار ئەتمە، ساڭا بىر سۆزۈم بار، مەن بايان قىلاي. سەن كۆڭلۈڭنى خۇشال تۇتقىن. ۋەرەقە بۇنى چۈشەنمەي:

— ئەي قىز، مەندىن يىراق تۇر ـ غىن، سېنىڭ جامالىڭ ئالەمگە نۇر چاچىدىغان قۇياش بولغان تەقدىردىمۇ ساڭا مەيلىم يوق. مەندىن ئۈمىد كۈتمە، — دېدى. قىز:

— مېنىڭمۇ ساڭا ھاجىتىم چۈشۈپ قالغىنى يوق، پەقەت ساڭا گۈلشاھتىن نىشانە بەرگىلى كەلدىم، — دېدى.

بۇنى ئاڭلىغان ۋەرەقە دەرھال قىزنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى ـ دە:

— خۇدا ھەققى مېنىڭ بۇ زەبۇن ھالىمغا رەھىم قىلغىن، — دېدى.

— ئەي ۋەرەقە، — دېدى قىز، — بىلەمسەن، گۈلشاھ نەگە كەتتى؟ قانچىلىك مۇشەققەت چەكتى؟

— ماڭا بۇ پەرىزاتنىڭ ئەھۋالىنى، ئاھ ـ زارىنى بايان قىلغىن، زادى نېمە ئىش بولدى؟ — دېدى ۋەرەقە.

— ئەي ۋەرەقە، ئاشىقلىقتا سادىق ئەمەسكەنسەن. ئەگەر چىن سادىق ئاشىق بولساڭ ئىددىڭ، ئۇنىڭ گۆرىنى كولاپ بۇ نالە ـ پىغانىنى كىم ئۇچۇن قىلىپ يۈرگەنلىكىڭنى كۆرگەن بولاتتىڭ. بىلمىگەن بولساڭ ئاگاھ بولغىنكى، بۇ مەككار زالىملار بىر قوينى ئۆلتۈرۈپ، شۇ گۆرگە كۆمدى. ئاندىن «گۈلشاھ ئۆلدى» دەپ يالغاندىن نالە قىلىپ، بىكارغا ھازا ئاچتى. ئۇلار شۇ تەدبىر بىلەن سېنىڭ كۆڭۈل زارىڭنى سوۋۇتماقچى بولدى. ئۆزلىرى بولسا، شام پادىشاھىنىڭ كۆپ مال ـ دۇنياسىنى ئېلىپ، گۈلشاھنى ئۇنىڭغا بېرىۋەتتى. ھىلال مەككار خوتۇنىنىڭ كەينىگە كىرىپ شۇ قاتارلىق ھىيلىلەنى قىلدى.

قىز شۇ سۆزلەردىن كېيىن گۈل شاھىنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن تىللا ئۈزۈكىنى بەردى.

ۋەرەقە قىزغا كۆپ دۇئا ـ تەشەككۈرلارنى ئېيتتى. ئاندىن بېرىپ ئۇ گۆرنى كولاپ كۆرددىكى، بىر قوينى كۆمۈپ قويۇپتۇ. بۇ قوينى چىقىرىپ تاشلاپ، كېلىپ ھىلالغا ئېيتتى.

— ئەي نومۇسسىز! تەڭرىدىن قورقمىدىڭمۇ؟ خەلقتىن ھايا قىلمىدىڭمۇ؟ قايسى شەرىئەتتە بىر خوتۇننىڭ ئىككى ئەرگە بېرىش جائىزكەن؟ قىيامەت كۈنى ئاللاتائالانىڭ ئالدىدا نېمە دەپ جاۋاب بېرىسەن؟

ھىلال بېشىنى يەردىن كۆتۈرەلمىدى. ئۇنىڭ بىر ئېغىز گەپ قىلىشقىمۇ مادارى يەتمىدى.

شۇندىن كېيىن بىچارە ۋەرەقە يەنە سەپەر جابدۇقىنى راسلاپ شام ۋىلايىتىگە بېرىشنى ئىختىيار ئەتتى. قورال ـ ياراغلىرىنى ئېسىپ، ئارغىمىقىغا مىنىپ قامچا ئۇردى. ئات شام تەرەپكە قاراپ راۋان بولدى. ئۇ ھېچبىر ھەمراھسىز ئۆزى يالغۇز تەۋەككۈل قىلىپ، ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن، شامغا يېقىن كەلدى. ئۇ «ئەمدى يارىمغا يېقىن كەلدىم» دەپ خۇشاللىقتا كېتىپ باراتتى. توساتتىن بىر يىگىت پەيدا بولۇپ يولىنى توستى:

— ئەي ياش يىگىت، ئەگەر جېنىڭدىن ئۈمىدىڭ بولسا، ئاتتىن چۈش،

قورال ـ ياراغلىرىڭنى ماڭا بېرىپ جېنىڭنى قۇتقۇز. ئەگەر مۇنداق قىلمايدىكەنسەن، ئون جېنىڭ بولسا بىرسىمۇ ئامان قالمايدۇ،— دېدى ۋەزىر قەتئىي.

— ئېيتىم بىلەن قوراللىرىڭنى نېمە قىلىسەن؟ — دېدى ۋەزىر قەتئىي.

— ئات بىلەن قوراللىرىڭنى بېرىپ كېتىۋەر.

— ئۇنداق سۆزلىرىڭنى ئۆيدە چاق ئىگىرىدىغان خوتۇنىڭغا ئېيتقىن. مەن ئۆزەمگە چۈشلۈق قۇۋۇتتىم بار ئەركەكسەن!

ۋەزىر قەتئىي شۇنداق دېيىشىگە بۇ ئوغرى دەرھال كامانغا ئوقنى بېسىپ ۋەزىرنى ھۈجۈم قىلدى. لېكىن ۋەزىر قەتئىي ئۇنى رەت قىلىپ، ئارقىسىدىنلا ئوقيا بىلەن قايتۇرۇپ شۇنداق سالدىكى، ئۇ ئوغرىنىڭ ناپاك جېنىنى دوزاخقا يولىدى. شۇنداق تۇراتتى، يەنە بىر ئوغرى ھەمىلە قىلدى. ئۇنىمۇ بىر گۈرزىدە يەر بىلەن يەكسان قىلدى. بۇ ئوغرىلارنىڭ قىرىق زەڭگىسى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى مىڭ مەرد پالۋاننى يەڭەتاتتى. بىردىنلا بۇ قىرىق زەڭگى تەڭلا ئات قويىدى. ۋەزىر قەتئىي تەڭرىنىڭ ياردىمىگە تەۋەككۈل قىلىپ، شۇنداق جەڭ قىلدىكى، گويا ئاچ بۆرە قويغا تەگكەندەك ئۇدۇل كەلگىنىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەردى. ئۇلاردىن ئوتتۇز ئىككىسى ئۆلۈم دۇنياسىغا سەپەر قىلدى. قالغانلىرى تاقەت قىلالماي قاچتى. بىچارە ۋەزىر قەتئىنىڭ نەچچە يىرى يارىدار بولۇپ، دەرمانى قالمىدى. ئاتىنىڭ يالىغا يېپىشىپ، بىھوش ھالدا ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. ئات كېچىسى شەھەر تەرەپكە يۈرۈپ، سەھەر ۋاقتى بولغاندا، ۋەزىر قەتئىنى جەننەت سۈپەت بىر باغقا ئەكىرىپ، دەرەخ تۈۋىگە تاشلىدى.

بۇ باغ مۇھسىن شاھنىڭ بېغى ئىدى. شاھ بەزى ـ بەزىدە تاڭ سەھەر ـ دىلا بۇ باغقا چىقىۋېلىپ تاماشا قىلاتتى. تازازا، شۇ سەھەرلىكى مۇھسىن شاھ باغ تاماشىسىغا چىققانىدى. دەرەخ ئاستىدا ھەممە ئەزالىرى قان ئىچىدە ياتقان بىرنە يىگىتنى كۆردى. ئۇ يارىلانغان بولسىمۇ، غايەت زور پالۋانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. پادىشاھ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، كۆپ ئەپسۇسلار قىلدى ۋە: «ھەي، شۇنچە زىبا بىر يىگىت قان ئىچىدە يېتىپتۇ. جېنى بارمىدۇ، يوقمىدۇ؟ ئەگەر جېنىلا بولسا بىر ئىلاجىنى» دەپ بىر يىگىتنى بۇيرۇدى. يىگىت بېرىپ كۆرۈپ كەلدى.

— جېنى بارئىكەن. ئەمما بەدەنلىرى ئوق زەربىسىدىن ھۆتمە تۆشۈك بولۇپ كېتىپتۇ، — دېدى.

شاھنىڭ ئاڭا رەھمى كېلىپ دەرھال تېۋىپنى ھازىر قىلدى. تېۋىپ جاراھەتلىرىنى مەلھەملەپ تاڭدى. قان توختىدى. ۋەزىر كۆزىنى ئېچىپ قارىۋىدى، كىشىلەر ئەتراپىنى ئورىۋاپتۇ. ئۇ:

— مەندە نېمە ئىشىڭلار بار؟ — دەپ تەئەددى قىلدى. ئاندىن بىرەيلەن:

— يىگىت، ئېھتىيات قىلىپ راق سۆزلىگەيسەن. كەينىڭدە تۇرغىنى شام شەھىرىنىڭ پادىشاھى مۇھسىن شاھ بولىدۇ، — دېدى.

ۋەزىر قەتئى ئويلىدىكى: «ئۆزۈمنى بۇلارغا بىلدۇرمىسەم بولغۇدەك، مۇبادا گۇلشاھنى ئېلىپ كەتكەن كىشى مۇشۇ

بوپقالسا، ماڭا زەھەر بەرسەڭ ئۆلتۈرۈپ قويمەسۇن» دەپ ئۆزىنى مۇنداق ئونۇشتۇردى:

— مەن باغداد شەھىرىدىن بولمەن، ئىسمىم يەھيا. ئەسلىدە بىر سودىگەر ئىدىم. يولدا قىرىق نەپەر قاراقچى يولۇقۇپ، مەن بىلەن ئېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇز ئىككىسىنى ئۆلتۈردۈم. قالغانلىرى تاقەت قىلالماي قاچتى. ئۆزۈمىۋ ئېغىر يارىدار بولۇپ، بىھوشلۇقتا ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتىم. ئات مەن غېرىب ممسكىننى مۇشۇ دەرەخ ئاستىغا تاشلاپ كېتىپتۇ. ئەمدى مەن بۇ يەردە يارۇ يۆلەكسىز قاپتىمەن، — دەپ كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياش تۆكتى.

پادىشاھ خۇشال بولۇپ كۆڭلىدە: «بۇ سودىگەر ئەمەس، بەلكى بىر نامدار پالۋان بولسا كېرەك. چۈنكى ئۇنىڭ ئۇزايىدىن شاھزادىلىكى نامايان بولۇپ تۇرىدۇ» دېگەنلەرنى ئويلىدى، ئەسلىدە شاھ مۇھسىن شۇنچە لەشكەرلىرى بىلەن بۇ قىرىق قاراقچىغا ئاجىز كېلىپ، ھېچبىر ئىلاج قىلالمىغانىدى. شۇڭا ئۇ تېۋىپقا:

— بۇ يىگىتكە ياخشى قارا. ئۇنى ئوبدان ساقايتىسىاڭ، كۆپ ئىنئام بېرىمەن. ئەگەر بىپەرۋالىق قىلىپ، ياخشى داۋالىمىساڭ، سەنمۇ بۇ دۇنيادا يۈرەلمەيسەن، ئۇنى مېنىڭ مېھمانخانامغا ئاپىرىپ باققىن، — دەپ ئەمر قىلدى.

تېۋىپ ۋەزىرەقەنى شاھنىڭ مېھمانخانىسىغا ئاپىرىپ، ئاستىغا ئەتلەس، شايىدىن تۆشەكلەر سېلىپ ياتقۇزدى. ياخشى يەرگە جايلاشقان ۋەزىرەقە يېتىپلا ئۇيقۇغا كەتتى.

شاھ مۇھسىن ئاشۇ قاراقچى-ئوغرىلارنىڭ كەينىدىن ئۇرغۇن لەشكەر ئەۋەتىپ، ئۆزى گۈلشاھنىڭ يېنىغا كىردى ۋە ھېكايەتكە مەشغۇل بولدى:

— مەن سۇبھى ۋاقتى بىلەن گۈلىستان باغنى سەيلە قىلىپ يۈرەتتىم. بىر دەرەخنىڭ ئاستىدا بىر بەرنا يىگىت لاله كەبى قانغا بويىلىپ يېتىپتۇ. بەدەنلىرى نەچچە يەردىن يارا بولغان. گويا ئۆلۈكتەكلا ئىدى. شۇ چاغدا تېۋىپنى چاقىرىپ جاراھەتلىرىنى تاڭدۇرۇۋۇدىم، قانلار توختاپ ئۆزىگە كېلىپ كۆزىنى ئاچتى. ئەھۋالىنى سورىۇدىم، «مەن باغدادتىن بولمەن. ئىسمىم يەھيا، ئۆزۈم سودىگەر ئىدىم، يولدا مالىلىرىمنى قاراقچىلار ئالدى. ئۇلار بىلەن جەڭ قىلىپ ئوتتۇز ئىككىسىنى ئۆلتۈردۈم، ئۆزۈمۇ يارىدار بولۇپ، ئېتىمنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتكەنتىم، ئۆزۈمنى مۇشۇ يەردە كۆردۈم» دېدى. ئۇ يىگىت كۆزۈمگە شۇنداق كۆرۈندىكى، ھۆسن-جامال، قەددى-قامەت ۋە شەكىل-سىياقتا سەن گۈل شاھقا ئوخشاتتىم. ئۇنىڭ مۇھەببىتى دىلىمغا چۈشۈپ، تېۋىپلارغا تاپشۇرۇدۇم، — دېدى.

گۈلشاھ ئېچىدە «ماڭا ۋەرەقەدىن باشقا ھېچكىم ئوخشىمايدۇ» دەپ ئويلىدى.

تېۋىپلار ۋەرەقەنى قىرىق كۈن پەرۋىش قىلدى. ئۇنىڭ جاراھەتلىرى ياخشىلاندى. لېكىن گۈلشاھنىڭ دىدارىغا ئىشتىياقى زىيادە بولۇپ، سەرىنى كىمگە ئېيتمىشنى بىلمەيدى. شۇ ھالەتتە تۇراتتى، ئىنىكىلىرا خوتۇن ئۇنىڭغا

شەربەت ئېلىپ كەردى. ئۇ شەربەتنى ئىچىپ بولغاندىن كېيىن «ئۇزۇكنى مۇشۇ خوتۇندىن ئەۋەتەيمىكىن» دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭغا ئەرز-ھالىنى بايان قىلدى. ئىسمكئانا دېدىكى:

— سەن گويا كى ئۆلۈك ئىدىك، شاھ ياخشىلىق قىلىپ، جاراھەتلىرىڭنى ساقايتتى. ئەمدى كېلىپ شاھنىڭ ھەرسىگە مۇشۇنداق خىيانەت قىلامسەن؟! ئەخمەق ۋە نادان ئادەمكەنسەن. مۇشۇنداق بولغانلىقىڭدىن تەڭرى سېنى مۇشۇ بالالارغا مۇپتىلا قىلغانىدىكەن - دە! ئەگەر بۇ رايىڭدىن قايتمىساڭ، شاھ بىلىپ قالىدىغان بولسا، ساڭا قانداق جازا بېرىدۇ!

ۋەزىرقە دەرھال تىللا كەمىرىنى يېشىپ ئۇ خوتۇنغا بەردى ۋە:

— ئەي ئانا، بۇ كەمەرنى ساڭا بەردىم. بىلگىنكى، مېنىڭ پادىشاھنىڭ ھەرىمى بىلەن ئىشىم يوق. ئەمما بۇ ئۇزۇكنى باشقا بىر ئادەم «گۈلشاھقا بېرىپ قويى» دەپ بېرىۋىدى، ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلمەن دەپ مۇشۇنداق بالالارغا مۇپتىلا بولدۇم. مۇشۇ ئۇزۇكنى ئۇنىڭغا بېرىپلا قويسام بولاتتى، — دېدى.

— بۇنى قانداق بېرەرمەن؟ — دېدى ئىسمكئانا.

— گۈلشاھ قاچان شەربەت دەپ قالسا، شەربەت قاچىسىنىڭ تېگىگە سېلىپ بەرسەڭ بولىۋېرىدۇ. ئۇ بۇ ئۇزۇكنى كۆرگەن ھامان ئەھۋالنى ئۆزى سورايدۇ. شۇ چاغدا سەن: «ھېلىقى بىتاپ يىگىتكە شەربەت ئېلىپ بارغانىدىم، ئۇ شەربەت ئىچىۋاتقاندا قولىدىن ئاجراپ چۈشۈپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ قويساڭ ئىش تۈگەيدۇ، — دېدى.

ئىسمكئانا ئۇزۇكنى بارگاھىغا ئېلىپ بېرىپ، گۈلشاھ ئۇچۇن خورما ئېزىپ سۈت بىلەن شەربەت تەييارلىدى. ئۇزۇكنى قاچىغا تاشلاپ گۈلشاھقا بەردى. شېرىن لەۋ گۈلشاھ شەربەتنى ئىچىپ بولۇپ قارىسا، قاچىسىنىڭ تېگىدە مەھبۇبىنىڭ ئۇزۇكى تۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ دىلىدىن بىر ئاھ تارتتى ۋە بىھوش بولۇپ تەختتىن تۆپراققا يىقىلدى. خىلى زامانلاردىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ ئىسمكئانىسىدىن سورىدى:

— بۇ ئۇزۇكنىڭ ئىگىسى نەدە تۇرىدۇ؟

— ھېلىقى مۇساپىر يىگىتكە شەربەت ئېلىپ بارغانتىم. شۇ چاغدا چۈشۈپ قالغانمىكەن.

— ئەي، ئانا، — دېدى گۈلشاھ شۇ چاغدا، — مېنىڭ بېشىم سېنىڭ ئايىغىڭ ئاستىدا بولسۇنكى، بىر پىكىر قىلىپ، ئۇنى مۇشۇ يەرگە كەلتۈرسەڭ. ساڭا ئۇلۇغ ساۋابلار بولغاي ئىدى. مەن بۇ ئۇزۇكنىڭ ئىگىسىنى بىر كۆرەي.

ئىسمكئانا يۇگۈرۈپ چىقىپ ۋەزىرقەنىڭ ئالدىغا كەردى:

— ۋاي يىگىت، چاققان بولۇپ ئۆيدىن چىق، جامالۇ كامالىڭنى ئۇ پەرىزات گۈلشاھقا كۆرسەتمىسەڭ، دۇئانە بولۇپ ھالاك بولغۇدەك.

ۋەزىرقە ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ئۇنىڭ يېنىغا باردى. گۈلشاھ ۋەزىرقەنى كۆرگەن ھامان تەختتىن ئۆزىنى تاشلاپ، بىھوش بولدى. ۋەزىرقە ئۇ مەشۇقەلى تىزىغا ئېلىۋىدى گۈلشاھنىڭ

گۈل بەرگىنىڭ ھىدى دىماغىغا ئۇرۇلۇپ ئۇمۇ بىھوش بولدى. بۇلارنى كۆرگەن ئىنىكىلىرى بىرى گۈلاپ، يەنە بىرى ئەترىلەرنى ئەكىلىپ، يۈزلىرىگە سېپەتتى. ئۇلار ئۆزلىرىگە كېلىپ، يەنە يىغلايتتى. ئاخىر ئىلاج بولماي شاھقا خەۋەر قىلىشتى. شاھ كېلىپ بۇلارنى بۇ ھالدا كۆرۈپ رەھمى كەلدى ـ دە، نەچچە چارە ـ ئامالار بىلەن ھوشىغا كەلتۈرۈپ، گۈلشاھتىن سورىدى:

ـ بۇ بەرنا يىگىت كىم بولىدۇ؟ راستىنى ئېيتقىنىكى، ئۇنىڭدىن ساڭا نېمانچە مۇھەببەت زاھىر بولىدۇ؟

ـ بۇ يىگىت، ـ دېدى گۈلشاھ جاۋاب بېرىپ، ـ مېنىڭ تېنىمدىكى جېنىم، كۆڭلۈمدىكى ئارزۇ ـ ئارمىنىم. بوستانىم ۋە گۈلستانىم. ئاشىق جانانىم ۋەرەقە ئاتلىق ئەمەكزادەم بولىدۇ. بۇ بىچارە مېنىڭ ئۈچۈن يەرمۇ يەر يۈرۈپ قىينالسا ئۇنىڭ ئۈچۈن مەن بۇ يەردە قان يۇتۇپ تۇرۇرمەن. ئەي پادىشاھ، ئەگەر بۇ جانان بۇ دۇنيادا تۇرمىسا، مېنىڭمۇ بۇ دۇنيادا تۇرمىقىم مۇمكىن ئەمەس. قازا مېنى ئۇنىڭدىن جۇدا قىلمىسۇن، ئەلھال، ئەمدى تېنىمگە جان كىردى.

بۇنى ئاڭلىغان شاھ دەرھال تەختكە بېرىپ ئولتۇرۇپ، بۇ ئىككىسىنى چاقىرىپ مېھمان قىلماقنىڭ كويىغا چۈشتى. شاھ ئىككىسىنى شۇنداق ئالىي مېھمان قىلدىكى، نازۇ نېمەتلەر ھەددى ـ ھېسابسىز تۆكۈلدى.

زىياپەت ئاخىرلاشقاندا، شاھ ۋەرەقەنى بىر چەتكە تارتىپ:

ـ ماڭا باشتىلا ئۆزۈڭنى بىلدۈرمە دىڭ. مەن بىللىگەن بولسام، ساڭا خىزمەت قىلغان بولاتتىم. ئەمدى كۆڭلۈڭگە مەندىن ھەرگىز يامان ئەندىشىلەر كەلمىسۇن. خۇداغا شۈكرى، مەن سېنىڭ ئامانىتىڭگە خىيانەت قىلمىدىم. ئەي ۋەرەقە، سېنى كۆرۈپ ئىككى جەھەتتىن خۇرسەند بولدۇم. بىرى، گۈلشاھنىڭ ناله ـ زارىدىن قۇتۇلدۇم. ئىككىنچىدىن، ئامانىتىڭنى سالامەت تاپشۇردۇم. مەن ئەمدى پادىشاھلىقنى تاشلاپ، ئىككىلارغا خىزمەت قىلىمەن. بۇنىڭدىن كېيىن تۇرمۇشۇڭلارنى بىمالال ئەيش ـ ئىشرەتتە ئۆتكۈزۈڭلار، ـ دېدى.

شاھ مۇھسىن شۇ سۆزلەردىن كېيىن ئىككىسىنى بۇ خىلۋەتتە قويۇپ ئۆزى چىقىپ كەتتى. كەچتە: «بۇلارنىڭ ئىشقى راستمۇ ياكى يالغانمۇ؟» دەپ، شۇ ئۆيىنىڭ يېنىدا يوشۇرۇنۇپ ياتتى.

ئۆيدە ئىككىسى يالغۇز قېلىپ، بىر ـ بىرىنىڭ ئەھۋالىنى سورىشىپ گاھ يىغلاشسا، گاھ بىھوش بولاتتى. گاھ ۋەرەقە ئۆز سەرگۈزەشتىلىرىنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىلاتتى. گاھى گۈلشاھ ئانىسىنىڭ قىلغان جەبىر ـ جاپا، ھىيلە ـ مىكىرلىرىنى سۆزلەپ يىغلىشاتتى ۋە گاھى قوللىرىنى سۆيۈپ كۆزلىرىگە سۈرتەتتى. ئۇلار تاڭنى شۇ تەرىقىدە ئاتقۇزدى.

شاھ مۇھسىن بىلدىكى، بۇلاردىن يامان ئىش سادىر بولمىدى. پادىشاھ بۇلارنىڭ پاكلىقلىرىغا كۆپ تەھسىن ـ ئاپىرىنلار قىلدى. ئەتىسى كېلىپ ئەھۋاللىرىنى سورىدى. بۇلار پادىشاھنىڭ بۇ تەرىقە لۇتپىنى كۆرۈپ:

شاھنىڭ دۆلەتلىرى زىيادە، ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن، بىز قۇللىرى ئۆزلىرىنىڭ

بۇ تەرىقە لۇتفى - ئېھسانلىرىدىن ئەبە- دىلىئەبەد رازىدۇرمىز، — دەپ دۇئا قىلىشتى.

پادىشاھ يەنە ئۇلارغا كۆپ ئىنئام- ئېھسانلار قىلدى. ۋەزىرقەنىڭ بېشىغا تاج كىيدۈرۈۋېدى، بىر ھۆسنىگە يۈز ھۆسن قوشۇلدى. شاھ مۇشۇ تەرىقە ئەيش - ئىشرەتلەر بىلەن يەنە قىرىق كۈن مېھمان قىلىپ ئۆزى كۆزەتتى. ئەمما بۇلاردىن بىغەرەزلىككە ئائىت ھېچقانداق ئىش كۆرمىدى. شاھ يەنە نۇرغۇن لۇتفى - كەرەملەر قىلىپ، ئۇلارنى شامدا تاكى ئالتە ئايغىچە تۇرغۇزدى:

بىر كۈنى ۋەزىرقە گۈلشاھنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئەمدى، ماڭا رۇخسەت بەرسىڭىز، ئۆز ۋەتلايىتىمگە كېتەي. ئۇرۇق - تۇغقانلارنى كۆرۈپ يەنە كېلەرمەن، — دېدى.

گۈلشاھ بۇ گەپنى ئىشىتىپ، ناله - زار ئىچىدە ۋەزىرقەگە:

— مەن ساڭا ئەسلا دام قۇرمايمەن. مېنىڭ زارىمغا رەھىم قىلىپ يېنىمدىن ئايرىلمىغىن. مېنى بۇ يەردە مۇشۇنداق قاندىقمۇ تاشلاپ كېتىسەن؟ مېنى بۇ يەردە غۇربەت ھىجران ۋە پۇرقەت - دەردلەرگە مۇپتىلا قىلماقچۇ ئۇنارمۇ؟ — دەپ زار - زار يىغلىدى.

— ئەي يارۇ جانانىم، — دېدى ۋەزىرقە، — سەندىن بىرەدەم جۇدا بولماقنى ئەسلا تاقەتىم يوق. ئەمما، پادىشاھ تەرەپتىن كۆپ ئەندىشىدىمەن. ھەر چەندە قىلغان بىلەن، ئۇ دېگەن رەقىب. ئۇنىڭ ئاپىتىدىن ئىمىن تاپقىلى بولمايدۇ. مۇبادا، بىر كۈنى غەزەپ قىلىپ قالسا، بىر نېمە دەپ بولمايدۇ. ئەمما بىلمەنكى، شاھ، ساخاۋەت ۋە ئاتىدارچىلىقنىڭ كانى ئىكەن. ئاناڭ سېنى ئۇنىڭغا نىكاھ قىلىپ بەرگەن. ئەمدى سەن ماڭا ھارام، پادىشاھقا ھالالسەن. شۇنداق بولسىمۇ، شاھنىڭ بىناھايەت كېرەمى بولغاچقا، سېنى ماڭا قوشۇپ قويدى. ئەمما ئۇنىڭ كۆڭلىدە نېمە خىيالى بارلىقىنى بىلمەيمەن. ئادەمزات دېگەن دائىم بىر خىلدا تۇرمايدۇ. ئالەمدە، بىر ھال ۋە بىر ئەھدىدە تۇرغۇچى پەقەت ئاللاتائالادۇر. شۇڭا، مۇشۇنچىلىك ئىززەت ئىچىدە كەتكىنىم تۇزۇكرەك بولسا كېرەك. يەنە تەڭرى ئىرادە قىلسا، يېنىڭغا كېلىمەن.

— ئەي جان جىگەردىم، — دېدى گۈلشاھ جاۋابەن، — بۇنداق ئەندىشە قىلساڭ مەن شاھنى ئىمتىھان قىلىپ كۆرەي، شاھ ئاشۇ ھالىتىدە راست تۇرامدۇ، يوقمۇ، ئاڭغىچە سىز ھەرگىز كەتمەڭ، مۇبادا سىز كېتىپ قالسىڭىز شاھنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ماڭا بەدكار بولمىسۇن يەنە، — دېدى.

لېكىن ۋەزىرقە يەنە زۇخسەت سوراپ تۇرۇۋالدى:

— رۇخسەت قىلىڭ، مەن بېرىپ ئۇرۇق - ئايماقلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپلا قايتىپ كېلەي.

گۈلشاھ ۋەزىرقەنىڭ قەتئىي نىيەتكە كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ:

— ئەي ئۆمرۈمنىڭ لەززىتى، سەندىن ئايرىلىپ قانداقمۇ تىرىكلىك قىلارمەن؟ بۇ غەمگە قانداق تاقەت قىلىمەن؟ مەن ناتۇۋان، بىر سىقىم تۇپراق سەندىن شۇنى ئۈمىد قىلىمەنكى، يەنە قىرىق كۈن بۇ يەردە تەخىر قىلغىن، ۋىسالىڭ بىلەن

كۆزۈمنى يورۇتاي، دىدارىڭ بىلەن كۆڭلۈمنى ئاۋۇتاي، — دېدى.

— مېنىڭ بۇ يەردە تۇرغىنىمدىن نېمە پايدىسى؟ — دېدى ۋەزىرگە مەيۈس هالدا، — ماڭا رۇخسەت قىلساڭ، چۈنكى مەن بۇ يەردە كۆپ مالالمەن.

گۈلشاه ئۇنىڭغا سۆز تەسىر قىلماي ۋاقتىلىقىنى كۆرۈپ، ئاه - ۋاه چېكىپ هوشىدىن كەتتى. ئۆزىنى تەختتىن يەرگە تاشلاپ ئايدەك يۈزىگە كاچات ئۇرۇشقا باشلىدى. ۋەزىرگەمۇ ناله - پىغانغا چۈشتى. بۇ ئىككىسىنىڭ بۇ خىلدىكى دادۇ پەريادلىرىنى ئاڭلىغان يېقىنىدىكى كىشىلەر شاهقا كېلىپ:

— گۈلشاهنىڭ سەۋداسى يەنە ئۆرلەپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنى بىلمەيۋاتىدۇ، — دەپ خەۋەر بېرىشتى.

شاه تەختتىن چۈشۈپ كېلىپ قاراسا، بۇ ئىككىسى هېچ نەرسىنى بىلمەي مەجنۇنلارچە ناله - پىغان قىلىشىپ تىپتۇ. شاه كېلىپ:

— سىلەرگىمە نېمە بولدى؟ — دەپ سوردى.

گۈلشاه جاۋاب بېرىپ:

— ۋەزىرگە ئۆز ۋىلايىتىگە كەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن مەنمۇ سەۋر - تاقەت قالماي، سەۋدايىلاردەك پىغان چېكىپ، ئۆزۈمنى هەر تەرەپكە ئۇرۇپ ناله - زار قىلماقتىمەن، — دېدى.

شاه ۋەزىرگە نەسىهەت قىلىپ:

— ئەي ۋەزىرگە، بۇ يەردىن كەتمىگىن. مال - دۇنيادىن غەم قىلما، مېنىڭ توغرامدىن بولسا كۆڭلۈڭگە ئەسلا يامان گۇمانلارنى كەلتۈرمىگىن. گۈلشاه مېنىڭ سىڭلىم. مەن سېنىڭ ئاغاڭ بولىمەن. ئەگەر سەنلا خالىساڭ، شام مۇلكى شاهلىقىنىڭ مۇھۇرىنى ساڭا تاپشۇرۇپ، ئۆزۈم بىر يەردە تەڭرىگە بەندىچىلىك قىلىپ ياتاتتىم ياكى خالىساڭ گۈلشاهنى ساڭا نىكاه قىلىپ بېرەي، ئۇنىڭ بىلەن قانداق ئەيش - ئىشرىتىڭ بولسا، قىلىپ ياتقىن، — دېدى.

— ئەي پادىشاهى ئالەم، — دېدى ۋەزىرگە، — دۆلىتىڭىز بۇنىڭدىنمۇ زىيادە بولسۇن، سىزنىڭ ئېهسانلىرىڭىزنىڭ چەك - چېگرىسىغا يەتكىلى بولمايدۇ. شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى ئېهسان - مەرهەمەتلىرىڭىز بىلەن خۇش ۋاق بولۇپ، كەمىنە ئۆز پەرزەنتىڭىز قاتارىدا بولدۇم. ئەمدى رۇخسەت بەرگەيسىز، يۇرتۇمغا بېرىپ، قېرىنداش تۇغقانلىرىمنى كۆرۈپ تەڭرىم خالىسا، خىزمەتلىرىگە يەنە كېلەرمەن. شۇ سەپەرنىڭ سەۋداسى بەشىمغا چۈشۈپتۇ. بارمىسام بولماس.

پادىشاه بىلدىكى، ئۇنىڭغا سۆز تەسىر قىلماس. شۇڭا ئامالسىز هالدا:

— ئەمىسە تېزرەك كەلگەيسەن، — دەپ رىزالىق بەردى. شاهتىن جاۋاب ئالغان ۋەزىرگە گۈلشاهنىڭ قېشىغا كىردى:

— ئەي يارۇ جانىم، شاهتىنمۇ جاۋاب ئالدىم. ئەمدى خۇش قالغايسەن، — دېدى.

گۈلشاه بۇنى ئاڭلاپ، شۇنداق ناله - زار قىلدىكى، ئۇنىڭ پەريادى يەر - جاهانىنى لەرزىگە سالدى.

ۋەزىرگە ۋىدالىشىپ، شامدىن سەپەر قىلماق ئۈچۈن بىر چاكار بىلەن ئاتقا مىندى. گۈلشاه ئۇنىڭ ئارقىسىدىن غەمكىن قاراپ قالدى. ۋەزىرگەمۇ يارنىڭ جۇدالىق ئىشقىدا كۆيۈپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ، گۈلشاه شامدا قالدى. ۋەزىرگە

مەككىگە كەتتى.

ۋەرەقە شۇتەرنقە خارۇ زارلىق بىلەن كېتىپ باراتتى، يولدا بىرى ئۇچراپ:

— ئەي زىبا يىگىت، رەڭگىڭ باشقىچە بولۇپ كېتىپتۇ. سېنىڭ نېمە كېسىلىڭ بار؟ ئەگەردە كېسىلىڭ بولسا ئېيتقىن. مەن تېۋىپمەن. سېنى داۋالاپ سالايتاي، — دېدى.

— توغرا، مېنىڭ كېسىلىم بار، — دېدى ۋەرەقە، — ئۆزۈڭ تەكشۇرۇپ كۆرگىن، بۇ نېمە كېسەل ئىكەن؟

تېۋىپ ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈپ:

— سېنىڭ باشقا كېسىلىڭ يوق. ئىشىق كېسىلىڭ بارئىكەن. بۇ كېسەل داۋاسىزدۇر، — دەپ قېپقالدى.

ۋەرەقە بۇ يەردىن ئۆتۈپ بىر چەمەنزارغا كەلدى. شۇ چاغدا گۈلشاھ يادىغا يېتىپ، چاكارغا:

— سەن بۇ ئاتنى ئوتلىتىپ تۇرغىن، مەن بىردەم ئارام ئېلىۋالاي، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇيقۇسىزلىقىم بىردىنلا ئۇخلىيالمىدىم، — دېدى ۋە چەمەنزارنىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېرىپ يۇزىنى يەرگە يېقىپ، تەڭرىگە مۇناجات قىلىشقا باشلىدى. ئۇ لەبىسلىرىنى يىرتقان هالدا:

— ئەي ئالەمنى پەرۋىش قىلغۇچى تەڭرى، مېنى ئۇ جانانىمدىن جۇدا قىلىپ، ھىجران ئوتىدا داغلىدىڭ. كۈندۈزۈمنى قاراڭغۇ زۇلمەتكە ئايلاندۇرۇپ، بەختىمنى قارا، كۆڭلۈمنى يارا قىلدىڭ، — دەپ ناله ـ زار ئىچىدە يىغلايتتى ۋە ئۆزىگە ئۆلۈم تىلەيتتى. بىر پەستىن كېيىن ئۇ كۆيگەن يۈرەكلىرىدىن هەسرەتلىك بىر ئاه تارتتى ـ ده، جان تەسلىم قىلدى. بىر چاغدا چاكار كېلىپ قارىسا، ۋەرەقە ئالىلىقاچان يەر قۇچاقلاپ يېتىپ، جېنىنى جانانىغا تاپشۇرۇپ بوپتۇ. چاكار پەرياد چېكىپ يامغۇردەك ياش توكتى. تاساددىپىي يىراقتىن ئىككى ئادەم پەيدا بولدى. چاكار ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— مېنىڭ خوجام ۋاپات بولغانىدى، دەپنە قىلىشنى بىلمەيدىم. بېرىپ يۈيۈپ كېپەنلەشكە ياردەم بەرسەڭلار، — دېدى.

— ئۆلگەن خوجاڭ قانداق ئادەم ئىدى؟ — سوراشتى ئۇلار.

— خوجام بىر سادىق ئاشىق ئىدى. مەھبۇبىدىن جۇدا بولۇپ، ھىجرانىغا تاپتاقەت ئېتەلمەي جان تەسلىم قىلدى. ئۇنىڭ ئىسمى ۋەرەقە ئىدى.

بۇ ئىككىيلەن چاكار بىلەن كېلىپ، بۇ بىچارە ئاشىقنىڭ هالىغا كۆپ يىغلاشتى. كېيىن، يۈيۈپ ـ تاراپ يەرلىككە قويدى. ئاندىن ئۇلار ئۆز جايىغا مېڭىشتى. چاكار بۇلارنىڭ كەينىدىن مېڭىپ سورىدى:

— بۇرادەرلەر، قەيەرگە بارىسىلەر؟

— شامغا بارىمىز.

— ئۇنداقتا، گۈلشاھنىڭ قەسرىدىن ئۆتسەڭلار، ئۇنىڭغا ۋەرەقەنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئېيتىپ قويارسىلەر. سىلەر قەسرىنىڭ ئاستىدىن ئۆتكەندە ئۇنىڭ ئاۋاز بىلەن: «ۋەرەقە ئۆلدى!» دەڭلار. ئەگەر گۈلشاھ ئاۋازىڭلارنى ئاڭلىسا، گۈلشاھنىڭ ئاۋازىمۇ قۇلىقىڭلاردا ياڭرايدۇ. شۇ چاغدا، بۇ يەردىكى ئەھۋاللارنى بايان قىلغايسىلەر.

بۇ ئىككى مەرد شامغا بېرىپ، گۈلشاھنىڭ قەسرى ئاستىدا يۇقىرى ئاۋاز بىلەن:

— ۋەرەقە پالۋان پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە رىھلەت قىلدى! دېگەنىدى، بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان گۈلشاھتا چىدام ـ تاقەت قالمىدى. ئۆزىنى هەر تەرەپكە ئۇرۇپ، سەۋدايىلاردەك يىغلاپ، هەمىمە

يەرنى بىر ئالدى. پىغان - زارى ئالەمنى قاپلاپ كەتتى. ۋەرەقەنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقانلار شاھقا يەتكۈزۈشتى.

شاھگۈلشاھنىڭ يېنىغاكېلىپ سوردى.

— سىزگە نېمە بولدى؟

گۈلشاھ كۆزىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ خىتاب قىلدى.

— ئەي ئادالەتلىك پادىشاھ! ۋەرەقە ھىجران ئوتى ۋە غەم دەردىدىن جېنىنى جانانغا تاپشۇرۇپتۇ. ئەمدى مەن قانداق تىرىكلىك قىلىمەن؟ ئۇنى جېنىمدىن ياخشىراق كۆرەتتىم. نېمىشقا ئۇنى قولۇمدىن چىقىرىپ قويغاندىمەن؟ ئەمدى، تا قىيامەتكىچە ئۇنىڭ دىدارىنى كۆرەلمەيدىغان بولدۇم.

شاھ دېدىكى:

— بۇ ئىداق خىيالىلارنى قىلغۇچى بولماڭ، ۋەرەقە ئۆلمىدى. ئۇ تىرىك. بۇلارنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ سالماڭ، — دەپ كۆپ تەسەللىلەر بەردى.

ئەمما گۈلشاھ:

— ئەي پادىشاھى ئالەم! بېشىم ئاياغ - قەدىمگىچە تۇپراق بولسۇن. مېنى ئۆزىڭىز ھەمراھ بولۇپ ئاپىرىپ، شۇ يەرنى بىر كۆرسىتىپ قەلبىمگىز، كۆڭلۈم تەسكىن تاپايدۇ، — دەپ تۇرۇۋالدى.

— ئىككى ئات كەلتۈرۈڭلار، — دەپ ئەمر قىلدى.

شاھ مۇلازىملارغا ئاتلارغا كاجاۋىلارنى باغلاپ گۈلشاھنى ئۇنىڭغا سېلىپ شۇ يەرگە ئاپاردى. يولدا ۋەرەقەنىڭ چاكىرى كېلىپ دەلىل بەردى ۋە ئۇدۇل ۋەرەقەنىڭ قەبرىسىگە ئېلىپ باردى. چاكار قەبرىگە ئۆزىنى ئۇرۇپ يىغلاپ كەتتى. ئارقىدىن گۈلشاھمۇ پەرۋاسىزلىق ئۆزىنى ئىختىيارسىز ناله - زار قىلىشقا باشلىدى.

— ئەمدى سەنسىز بۇ جاھاندا تىرىك يۈرمەسمەن، — دەپ، كۆكرىكىگە بىر نەجەر سالدى. جېنىنى ئەسىر قىلىپ، ئۇمۇ جانانى بارغان يەرگە كەتتى. شاھ كېلىپ قارىسا، ئۇنىڭ كۆكرىكىدىن ئۇرغان خەنجىرى دۇمبىسىدىن چىقىپتۇ. ئۆزى گۈل كەبى قانغا مىلىنىپتۇ. بۇنى كۆرگەن شاھنىڭ بېشىدىن ھوشى ئۇچۇپ، ئىختىيارى ئۆزىدىن كەتتى. بۇ ئىككىسىنىڭ ھالىغا كۆپ ناله - زار قىلىپ، ياقىسىنى چاك ئەتتى. گويياكى ئەقىل - ھوشىدىن ئازغان سارائىدەك بولۇپ قالدى. ھەممە دۆلەت ئەركانلىرى يىغىلىپ كېلىپ شاھقا كۆپ نەسىھەتلەر قىلىشتى:

— مۇنداق بىسەۋرى - بىتاقەتلىك قىلسىلا، مەملىكىتىمىزنىڭ نىزام - قائىدىسىگە تەسىر يېتىدۇ. مۇسىبەتكە سەۋر قىلماق، تەگرىنىڭ رەھمىتىگە سەۋەبچىدۇر، — دېيىشتى.

شاھ يىغىدىن توختىمدى، ئاندىن:

— ۋەرەقەنىڭ گۆرىنى ئېچىپ گۈلشاھنىمۇ مۇشۇ يەرگە قويۇڭلار، — دەپ ئەمر قىلدى. ئۇنىڭ پەرمانى بويىچە ئىككىسىنى ھەمراھ قىلىپ بىر گۆرگە قويۇشتى. ئۇستىلارنى توپلاپ، قەبرە ئۈستىگە ئىمارەتلەرنى قۇردى. شاھ يەنە ئۆزى ئۈچۈن بىر ئىمارەت قۇرۇپ شەھەردىن چىقىپ باغۇ - بوستانلارنى تەييار قىلدۇردى. ئاندىن ئۇ قەبرىنىڭ مۇقابىلىدە بىر ئايۋان قىلدۇرۇپ، ئۆزى ئولتۇردى. شۇ يەردە كۆزىنى قەبرىلەرگە تىكىپ ئولتۇراتتى. كېيىن بۇ يەر كاتتا تاۋابگاھقا ئايلاندى. بۇ قەبرىگە ھەرقانداق دەردلىك كىشى كېلىپ تاۋاپ قىلسا، دەردىدىن خالاس بولاتتى، بىرەر ھاجەتمەن كىشى كېلىپ ھاجىتىنى تىلىسە ھاجىتى دەرھال راۋا بولاتتى.

(بۇ ئەسەر قولۇمدا ساقلىنىۋاتقان قول يازما نۇسخىغا ئاساسەن ئەشىرگە تەييارلاندى)

شاهزاده بەهرام وە مەلىكە دىلىرىز

(داستان) *

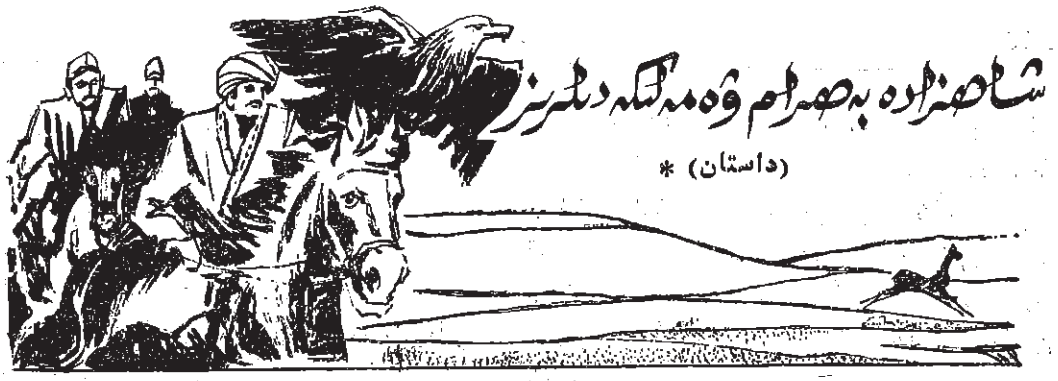

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەخمەت ھەمىت

قىرىق كۈندىن كېيىن ئاللاتائالادىن ھەزرىتى خىزىر ئەلەيھىسسالامغا: «ئەي خەزىندار خىزىر، رۇم شەھىرىدە ئىسمى مەلىكە دىلىرىز خۇبان سەنەم ئاغىچا ناملىق بىر قىز بار. بۇ دۇنيادا سۆزمەنلىك ۋە شاللىقتا ئۇنىڭغا يېتەلەيدىغان كىشى يوق. سەن بېرىپ ئۇ مەلىكە بىلەن بېيىت ئوقۇشۇپ ئۇنى يەڭگەندىن كېيىن، مەلىكىنى چىن خاقانىنىڭ ئوغلى بەھرامغا ئېلىپ بەرگىن. سەندىن باشقا ھېچقانداق كىشى ئۇ مەلىكىگە تەڭ كېلەلمەيدۇ» دېگەن مەزمۇندا پەرمان چۈشتى. خىزىر ئەلەيھىسسالام پەرماننى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە رۇم شەھىرىگە كېلىپ، شاھزاده بەھرامنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى. ھەزرىتى خىزىر بەھرامنىڭ بېشىنى يەرگە قويۇپ، يىغلاپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى.

— ئەي بەھرام، — دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام، — بېشىڭنى كۆتۈر.

بەھرام بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆردىكى، ئالدىدا ساقاللىرى ئاقارغان، نۇرانە بىر كىشى تۇرۇپتۇ. شاھزاده دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بەردى. ھەزرىتى خىزىر سالامغا جاۋاب قايتۇرغاندىن كېيىن:

— مېنى تونۇدۇڭمۇ؟ — دېدى.

— ھەزرەتلىرىنى تونۇيالمىدىم.

— ئەي بەھرام، مېنى تونۇيالمىغان بولساڭ ئەمدى تونۇۋالغىن، مەن خىزىر پەيغەمبەر بولىمەن. سېنى مەھبۇبىڭنىڭ ۋىسالىغا يەتكۈزگىلى كەلدىم.

شاھزاده بەھرام خۇشال بولۇپ خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىدا باش قويدى. ھەزرىتى خىزىر بەھرامنىڭ قولىدىن تۇتۇپ: «كۆزۈڭنى يۇم» دېدى. شاھزاده كۆزىنى يۇمدى. بىر پەستىن كېيىن: «كۆزۈڭنى ئاچ» دېدى. كۆزىنى ئاچتى. شاھزاده بەھرام ئۆزىنى مەلىكىنىڭ چاھار بېغىدا كۆردى. خىزىر ئەلەيھىسسالام شاھزاده بەھرامغا:

— ئەي بەھرام، بۇ باغدا شېرىن مېۋىلەردىن يەپ تۇرغىن. مەن مەلىكىنىڭ يېنىغا كىرىپ، — ئۇنىڭ بىلەن بېيىت ئوقۇشۇپ، ئۇنى سىزگە ئېلىپ بېرەي، — دېدى.

شاھزاده ماقۇل بولۇپ باغدا قالدى. خىزىر ئەلەيھىسسالام بىر ئىسمى ئەزەمنى ئوقۇپ ئۆزىگە ھورۇپ يوز ئەلىك ياشقا كىرگەن بىر دوك بوۋايىنىڭ سۈرىتىگە كىرىدى، ئاندىن مۇنارنىڭ تۆ-

* بېشى ئۆتكەن ساندا.

پىگە چىقىپ كۆمۈش چوكا بىلەن ئالتۇن ناغرىنى شۇنداق چالدىكى، ئۇنىڭ ئاۋازى خۇددى ئىسكەندەرنىڭ جەڭ دۇمبىقىدەك شەھەرنى بىر ئالدى. بۇ چاغدا مەلىكە دىلرىز قەسىر ئىچىدە رۇمنىڭ ئېسىل ماتاسىدىن ياسالغان قېلىن كۆرپىلەرنى ئاستىغا سېلىپ، ئالتۇندىن كالاۋتۇن تىكىپ باشلىق سالغان تەكمىگە بېشىنى قويۇپ، زەيتۇندەك سىمخابتىن تىكىلگەن يوتقانىنى يېپىنىپ، پۇتلىرىنى ئۇزۇن سوزۇپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇ ناغرىنىڭ گۈلدۇرلىگەن ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغاندى. ئىككى قولى بىلەن كۆزىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ:

— ئەي گۈلئەندام، سەرتقا چىقىپ قاراپ باققىن. يەنە ئەجىلى تۇشقاندىن بىرى كەپ قالدى بولغاي، — دېدى.

گۈلئەندام سەرتقا چىقىپ كۆردىكى، مۇنارلىق تۆپىدە يۇز ئەللىك ياشقا كىرگەن بىر بوۋاي تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ يۇزلىرى چوقۇر، ساقاللىرى شالاڭ، بېشى تاز، ئۆزى ئورۇق، قۇۋۇزلىرى خۇرجۇندەك، قول-پۇتى مايماق، ئاغزى قىيسىق، كۆزلىرى ئەلەس ئىكەن. ئۇ بەللىرىنى شوينىدا باغلىۋاپتۇ، ئۇچىسىغا يەتمەش يەرگە ياماق چۈشكەن بىر كونا جۇۋىنى كىيىپتۇ. بېشىغا بىر جۇل قالپاقنى كىيىپ، پۇتىغا ئۆچكە تېرىسىنى چورىنى سىرتىغا قىلىپ شىچورۇق تارتىپتۇ. ئۇنىڭ پايتىمىسى بوۋايىنىڭ بىر گەز كەينىدىن سۆرىلىپ تۇرۇپتۇ. ئۇنى كۆرۈپ گۈلئەندامنىڭ ئەقلى لال بولدى.

— ئەي بوۋا، — دېدى گۈلئەندام، — بۇ يەرگە نېمىدەپ كەلدىڭ؟ ھاجىتىڭ نېمە؟ ھەرقانداق مۇراد-مەقسىتىڭ بولسا دېگىن.

خىزىر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېدى:

— ئەي كېنىزەك، مېنىڭ ھېچقانداق نەرسىگە ھاجىتىم يوق. ئاڭلىسام مەلىكىنىڭ دانا شائىرلىقى ۋە ساھىبجامالىلىقىنى ئاڭلاپ، ھەرقايسى شەھەر، ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىن شاھزادە، يىگىتلەر ئاشىقلىق دەۋاسىنى قىلىپ كېلىپ، مەلىكە بىلەن شېئىر ئېيتىشالماي باشلىرىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىپتۇ. مەلىكىنىڭ بۇ قانخورلۇقىنى خەلقى ئالەم ئاڭلاپ مەلىكىگە خېرىدار بولۇپ كەلمەيدىغان بولۇپتۇ. ئۇنىڭغا ياش يىگىتلەر خېرىدار بولۇپ كېلەلمىگەن بولسا، قېرى بولسامۇ، مەن خېرىدار بولۇپ كەلدىم. مەلىكىنىڭ مېڭىپ تۇرۇشى، ئولتۇرۇپ قوپۇشى، ھۆسن-جامالى ۋە گەپ-سۆزلىرى كۆڭلۈمگە ياقسا، ئۇنى ئەمرىمگە ئالاي، ياقمىسا ئارقامغىمۇ قارىماي كېتەي، دەپ كەلدىم. سەن كىرىپ مەلىكەڭگە خەۋەر قىلغىن، ئوبدان ياسىنىپ، ئالدىمغا چىقسۇن. تېز بول.

گۈلئەندام بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆڭلىدە: «بۇ قېرى ئەجەب چوڭ گەپ قىلمدۇغۇ، ئۆزىنىڭ چېنىغىمۇ ئېچى ئاغرىماي پۇ ئاتقىنىنى قارا» دەپ ئويلاپ:

— ئەي بوۋا، مەلىكىنى ئالىمەن دەپ خام خىيال قىلما. نۇرغۇن شاھزادىلەر ۋە نى-نى يىگىتلەر مەلىكىنى ئالماز دەپ كېلىپ شېئىر ئېيتىشتا مەلىكىنى يېڭەلمەي، باشلىرىدىن ئايرىلدى. سەنغۇ مەلىكىگە ھەرگىزمۇ تەڭ كېلەلمەيسەن، — دېدى.

— ئەي كېنىزەك، — دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام، — مېنىڭ ۋاقتىمنى ئالمىغىن.

مەن مەلىكە بىلەن كۆرۈشمەي بۇ يەردىن كەتمەيمەن، قاراپ تۇرغىن. مەن مەلىكىگە تەك كېلەلمەدىم، يوق.

— ئەي بوۋا، ئىشىنىڭ ئاسىنى شۇكى، ئاشىقلىقنى تاشلاپ، گەدىنىڭنى قاشلاپ، ئۆتكەن كۈنلىرىڭگە تووا قىلىپ كۆزلىرىڭنى ياشلاپ، قالغان ئۆمرۈڭنى ئۆتكۈزگىن، — دېدى گۈلئەندام.

— دېگەنلىرىڭ راست. لېكىن مەلىكىنى ئالماي بۇ يەردىن كەتمەيمەن. تېز بولغىن. مەلىكىنى چاقىر.

گۈلئەندام خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ، ئوسال بولغان ھالدا مەلىكىنىڭ قېشىغا كىردى. مەلىكە ئۇنىڭ كۆرۈپ تاچچىقلاندى:

— ئەي بەتبەخت، نېمانچە ھايال بولىسەن؟

— ئەي مەلىكەم، سىزنىڭ ھېچ ئىشتىن خەۋىرىڭىز يوق، تېخى ماڭا خاپا بولىسىز.

— ناغرىنى چالغان كىم ئىكەن؟ تېزرەك ئېيت.

— چىقىپ قارىسام مۇنارنىڭ تۆپىسىدە يۈز كۆزى چۈپۈر، ئاياغلىرى تۇكۇر، ئۆزلى ئورۇق، چېھرىلىرى قورۇق، بىر يۈز ئەللىك ياشقا كىرگەن بىر دۇمچەك بوۋاي تۇرۇپتۇ. «نېمە ئادەمسەن» دېسەم، «مەن مەلىكىنىڭ ئالغىلى كەلگەن ئادەم» دەيدۇ. مەن ئۇنىڭغا شۇنچە سوغۇق گەپلەرنى قىلساممۇ كەتكىلى ئۇنىمىدى. ئۇ: «مەلىكىنى چاقىر، مەن ئۇنىڭ بىلەن بىر يەردە ئولتۇرۇپ شىپىر ئېيتىشىمەن. مەلىكىنىڭ ھۆسن — جامالى ۋە خۇي — پەيلى كۆڭلۈمگە ياقسا ئۇنى ئەمرىمگە ئالىمەن» دەيدۇ، — دېدى گۈلئەندام.

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ مەلىكىنىڭ ھوشى كاللىسىدىن چىقىپ كەتتى. ياق، مەست ئىدى بەلكى ھوشيار بولدى. ئۈيقۇلۇق ئىدى ئويغاق بولدى. ئۆتكەن ئۆمرىدىن بىزار بولدى. قاتتىق غەزەپلەنگىنىدىن چاچلىرىنى چۈۋۈپ، كىيىملىرىنى يىرتىپ تاشلىدى.

— ئەي گۈلئەندام، — دېدى مەلىكە مېنىڭ شان — شۆھرىتىم پۈتۈن ئالەمگە ئاڭلاندى. تامامى ئالەمدىكى ھەرقايسى شەھەرلەردىن، ھەممە ۋىلايەتلەردىن گۈزەل ساھىبجامال شاھزادىلەر، نى — نى قەددى-قامەتلىك، ئەقىل — پاراسەتلىك يىگىتلەر مېنى ئالىمەن دەپ، ئاتا — ئانىسىدىن، مال — مۈلكىدىن، يۇرت — ماكانلىرىدىن كېچىپ، مېنىڭ ئىشقىمدا بېشىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەردى. شۇنچە نۇرغۇن يىگىت ۋە شاھزادىلەردىن ھېچقايسىسى كۆڭلۈمگە يارىمىدى. ئەمدى بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بىر قېرى چولاق بوۋايغا تېگىمەنمۇ؟

— ئەي مەلىكەم، — دېدى گۈلئەندام، — سىز ئۆيدە ئولتۇرۇپلا بۇ سۆزلەرنى قىلمۇاتىسىز، ئۆيدىكى مەسلىھەت بازارغا ئاقماپتۇ، دېگەن گەپ بار.

— ئۇنداق بولسا، خەزىنىدىكى ئالتۇن — كۈمۈش، لەئىل — جاۋاھىرلاردىن ئاچچىقىپ بۇلارنى مەلىكەم چىقارتتى» دەپ ئۇ بوۋايغا بەرگىن. ھۆنا قىلىسۇن. ئۇ پۇللارغا نۇرغۇن قىز — چوكانلارنى ئالغىلى بولىدۇ. ئۆمرىنى شۇنىڭ بىلەن خۇش قىلسۇن. قوپال سۆزلەر بىلەن بۇ ئايالنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتما، ئۇنىڭغا شېرىن سۆزلەرنى قىلىپ قايتۇرغىن. ياشانغانلارغا خىزمەت قىلىش پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتى، — دېدى مەلىكە.

گۈلئەندام خەزىنىدىن بىر خۇرجۇن ئالتۇن – كۈمۈش، لەئل – جاۋاھىر ئاچقىچ قىپ خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا قويىدى.

— ئەي بوۋا، — دېدى كېنىزەك، — بۇ خۇرجۇندىكى ئالتۇن – كۈمۈش ۋە جاۋاھىرلارنى مەلىكەم سىزگە بەردى. مەن مەلىكەمگە سىزنىڭ سۆزلىرىڭىزنى يەتكۈزدۇم. مەلىكەم: «مەن يەتتە ئىقلىم پادىشاھىنىڭ قىزىمەن. نۇرغۇنلىغان يىگىتلەر ۋە شاھزادىلەر مېنى ئالمەن دەپ كېلىپ شېئىر ئېيتىشالماي، بۇ ئالەمدىن ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى. ئۇلاردىن بىرەرسىمۇ مېنىڭ كۆڭلۈمگە ياقمىدى. بېيىت:

مېنى مەن ئىزدەگەن ئۆز سۆھبەتىمگە ئەرزىچەمەيدۇ ئەتمەس،
مېنى ئىزدەر كىشىلەرنى مېنىڭ كۆڭلۈم يېسەيدۇ ئەتمەس.

بۇ خۇرجۇندىكى ئالتۇن – كۈمۈشلەرنى ئالدىغا قويىغىن. ماڭا دۇئا قىلسۇن»، — دېدى.

خىزىر ئەلەيھىسسالام:

— مەن ھەمىشە مەلىكە ھەققىدە دۇئا قىلىمەن.

— يەنە بىر دۇئا قىلسىڭىز.

خىزىر ئەلەيھىسسالام دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ: «ئەي بارا خۇدايا، مەلىكىنى ماڭا پاتراق كۆرگىلى نېسىپ قىلغايسەن، ئالمىن ئاللاھۇ ئەكبەر» دېدى.

گۈلئەندام:

— ئەي بوۋا، مەلىكە: «بۇ ئالتۇن–كۈمۈشلەرنى بوۋايغا بەرگىن. ئۇنىڭغا قىز–چوكانلارنى ئېلىپ كېڭىلىنى خۇش قىلسۇن. مېنى ئالمەن دەپ بىھۇدە ئاۋارە بولمىسۇن. مەن ئۆزۈمنى بۇنداق قېرى كىشىلەرگە ھەرگىزمۇ قوبۇل قىلىمايمەن» دېگەن، — دېدى.

— ئەي كېنىزەك، مەن مەلىكىنى چاقىرىپ چىق، دېسەم، ئالتۇن – كۈمۈش ئاچقىچىسەن. مېنىڭ ئالتۇن – كۈمۈشكە ھاجىتىم يوق. مەلىكە خىيالىدا «ئىككىمىز بىر ئۆيدە بولغاندا خىراجەت قىلارمىز» دەپ ئاتىسىدىن يوشۇرۇپ قويغان ئالتۇن – كۈمۈشلىرىنى ماڭا چىقارغان ئوخشايدۇ. سەن مەلىكىگە ئېيتقىن، غەم قىلمىسۇن، ئۆزۈم ھۈنەرۋەن كىشىمەن. كۆلا ئارغامچا ئېتىشكە كەلگەندە ناھايىتى سەلقىلىقمەن. قىزىق ئولتۇرسام، بىر ھەپتىدە يىگىرمە – ئوتتۇز كۆلا ياسىيالايمەن. بازارغا ئاپىرىپ ساتسام قىرىق–ئەللىك پۇلغا يارايدۇ. ئەگەر مەلىكەم بىلەن بىرگە بولساق، مەلىكەم چىغ سوقۇپ بەرسە، مەن ئېشىپ قېتىپ چىقسام، ئوبدان ئولتۇرساق، بىر ھەپتىدە قىرىق–ئەللىك كۆلا ئارغامچا ياسىيالايمىز، ئۇنى بازارغا ئاچقىچ ساتساق سەكسەن–توقسان پۇلغا يارايدۇ. ئاندىن مەلىكىگە بىر چاق، ئازراق پاختا ئېلىپ بەرسەم ئىككىيلەن ئوبدان ئۆي تۇتۇپ، ئوقەت قىلساق ياخشى ئەمەسمۇ؟ ھۈنەر دېگەن تۈگىمگۈسىز دۇنيادۇر. مېنىڭ ئالتۇن – كۈمۈشكە ھاجىتىم يوق. مەزلۇم كىشى دېگەن كەم ئەقىل كېلىدۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئاياغ قوشۇققا چېقىلىپ قالسا، پۇلىنى مىننەت قىلىدۇ. ماڭا مەلىكە كېرەك. ئالتۇن – كۈمۈش كېرەك ئەمەس. دەرھال مەلىكىنى چاقىرىۋەتكىن، — دېدى.

گۈلئەندام:

— ئەي مويسىپىت ئەرەب، مەلىكىنى

ئالمەن دېمىگىن. مەلىكىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ بۇ يەردىن كەتكىن،— دېدى.

— ئەي، مېنى تولا هايال قىلماي، مەلىكىنى دەرهال چاقىر. نازنى ئاز قىلسۇن. مەلىكىنىڭ بىرەر ئەيىبى بارمۇ يا؟ مەلىكە پوقاقمۇ يا چولاقمۇ؟ ياكى قارىغۇمۇ يا تازمۇ؟ ياكى بولمىسا گاچىمۇ؟ ئۇنداق ئەيىبلىرى بولسىمۇ ئالدىمغا چىقسۇن. مەن مەلىكىنىڭ مېڭىش ـ تۇرۇشىنى، هۆسىن ـ جامالىنى كۆرۈپ، گەپ ـ سۆزلىرى ۋە بېيىت ـ نەزمىلىرىنى ئاڭلاپ باقاي. ماڭا ئەرزىگۈدەك بولسا ئۇنى ئالاي، ئەگەر ياردىمىسا كەلگەن يولۇم بىلەن قايتىپ كېتىمەن. شۇندىن كېيىن مەلىكىنىڭ ئىسمىنى هەرگىزمۇ تىلىمغا ئالمايمەن. تېز بول، مەلىكىنى چاقىر. مەن بىلەن كۆرۈشسۇن. قايسىمىز قايسىمىزنى يېڭىدىكەنمىز قېنى، بىر كۆرەي،— دېدى خىزىر ئەلەيهىسسالام.

— هەي قېرى ئەرەب، — دېدى گۈلئەندام تېرىكىپ، — سەن بۇ يەردە مىڭ يىل ياتقىنىڭ بىلەنمۇ، مەلىكەم ماڭا تەگمەيدۇ.

— ئەي ئەقىلسىز كېنىزەك، ئىش ئۆتكەندە پۇشايمان قىلغانىنىڭ پايدىسى يوق. مەن خەۋەردار بولۇپ كەلگەندىن كېيىن، هايال بولماي ماڭا تەگسۇن. مەن بۇ يەردە ساقلاپ تۇرۇپ نېمەنمۇ؟

گۈلئەندام خاپا بولۇپ، ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى ئېلىپ، مەلىكىنىڭ يېنىغا كىردى ـ دە، ئەهۋالنى مەلۇم قىلدى.

— ئۇنىڭغا: «مەلىكە ئۇخلاپ قاپتۇ، ئەتە كېلىڭ» دېگىن. ئەتىگىنچە بىر گەپ بولۇر. هازىرچە بولسىمۇ ئۇ قېرىندىن قۇتۇلۇپ تۇرايلى، — دېدى مەلىكە.

— گۈلئەندام خىزىر ئەلەيهىسسالامنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ئەي بوۋا، مەلىكىنىڭ كۆزى ئۈيقۇغا بېرىپتۇ. ئەتە كېلىك، — دېدى.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇنى ئاڭلىغان ھامان ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ:

— مەن سېنىڭ بۇنداق گەپلىرىڭ جىلەن بۇ يەردىن كەتمەيمەن. ئۇنداق ئادەم ئۆز ھالىغا بېقىپ تىنچ يۈرسە بولماسمىدى. ئۆزىنى چاغلىماي چاھار باغ بىنا قىلدۇرۇپ، مەيدان راسلىتىپ ئۇنىڭ يېنىغا مۇنار ياساتتى. مۇنارنىڭ ئۈستىگە ئالتۇن ناغرا، كۈمۈش چوكا تەييارلىدى. جارچىلىرىغا شەھەرمۇ شەھەر يۈرۈپ «ئەيھاننىاس...» دەپ جار سالغۇزدى. شۇنداقتىمۇ مەلىكىگە خەبەردار چىقمىغانلىقىنى ئاڭلاپ قەرى بولسام مۇ بېرىپ كېلەي دەپ كەلدىم. يېشىم يۈز ئەللىككە يەتكەن بولسىمۇ توي قىلغىنىم يوق. مەلىكىگە خەبەردار بولۇپ كېلىشىمدە ئىككى مەقسىتىم بار: ئۇنىڭ بىرى مەلىكە جىلەن توي قىلىپ بىر پەرزەنت يۈزى كۆرۈش. كېيىنچە مەن ئۆلۈپ كەتسەم ئۇ پەرزەنتىم چىرىغىمنى يېنىپ، روھىمغا دۇئا قىلىپ تۇرسا دەيمەن. يەنە بىر مەقسىتىم، ئاڭلىشىمچە يېقىندىن بۇيان مەلىكىگە خەبەردار كەلمەي، ئۆزى يالغۇز قاپتۇ، دەيدۇ. شۇڭا مەن بولساممۇ مەلىكىگە ھەمراھ بولاي دەپ كەلدىم. ھەي كېنىزەك، ئەمدى مېنى تولا ساقلاتمىغىن، — دېدى.

گۈلئەندام مەلىكىنىڭ قېشىغا كىرىپ:

— ئەي مەلىكە، خوپ بولدى، — دېدى.

— نېمىگە خوپ بولدى؟

— سىزنى خۇدا ئۇرۇپتۇ، — دېدى گۈلئەندام مەلىكىگە، — شۇنچە نۇرغۇن شاھزادىلەرگە رەھىم قىلماي بېشىنى كېسىپ ئاشمىقلار مۇنارىغا ئاستۇرۇپ ئاھ ھەق خۇن تۆكتىڭىز، ئۇلارنىڭ ئاتا-ئانىسىنىڭ پەرزەنتلىرى دەردىدە جىگەرلىرى خۇن بولۇپ ئاللاتائالاغا زارلاپ، يۈزىنى تۇپراققا، بېشىنى سەجدىگە قويۇپ، سىزنى قارغىغان ئوخشايدۇ. سىز ئۇلارنىڭ قارغىشىغا ئۇچراپ، ئاخىر ئاشۇ قەرى دوكقا قالغان ئوخشايسىز. ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ ھېچقانداق ئىلاجى يوقكەن. سىز ئىلگىرى خىزمىتىڭىزدىن چىقالايدىغان ياش يىگىتلەرگە تەگمىدىڭىز، ئۆزىڭىزنى شائىر چاغلاپ، ئۇلارنى ئادەم قاتارىدا كۆرمىدىڭىز، تەكەببۇرلۇق قىلىپ، ناھەق خۇن تۆكتىڭىز. شۇنىڭ بەدىلىگە تەكرى ئاشۇ بوۋاينى نېسىپ قىلغان بولسا كېرەك.

مەلىكە بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، خىيال دەرياسىغا غەرق بولدى. چوڭقۇر ئوي - خىياللار بىلەن ئۇنىڭ بېشى ئايلاندى. مەلىكە بىرەر سائەتتىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— سېنىڭ دېگەنلىرىڭ راست. لېكىن كەلگەن يىگىتلەر شېئىر ئېيتىشتا ماڭا تەڭ كېلەلمىگەن تۇرسا، ئۇلارنى ئۆلتۈرمەي ماڭا نېمە ئىلاج، — دېدى.

گۈلئەندام:

— ئەي مەلىكەم، ئەمدى ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات، ئۆزىڭىز چىقىپ ئۇ بوۋايغا جاۋاب بېرىڭ، — دېدى.

مەلىكىنىڭ بىر ۋەزىرى بار ئىدى. ئۇ مەلىكىگە:

— ئۇ بوۋاينى بىر قىلىچ بىلەن چېپىپ تاشلىساق بولامدۇ؟ — دېدى.

— ئالدى بىلەن ئۆزۈم چىقىپ نەسىھەت قىلىپ باقاي، ئاندىن ئۇنىڭ ئا-

مالىنى قىلارمىز، — دېدى مەلىكە.

مەلىكە ئۆزىنى زىننەتلەپ يۇزىگە ئۇپا-ئەگلىك سۈرىنى. قۇلىقىغا ھالقىلارنى سېلىپ، رۇمنىڭ قىممەتلىك ماتالىرىدىن تەچچە قات كىيىملەرنى كىيدى. بېشىغا قاما تۇماقنى، پۇتىغا ئىراقنىڭ ئۆتۈكىنى كىيدى. ئاندىن بېشىغا تاج قاداپ، شەمشادتەك ياسانىدى، تۇزدەك چىرايلىق يۈرۈپ، كېيىكتەك شوخ ھەرىكەتلەر بىلەن يۈز مىڭ ناز كەرەشمە لەرنى قىلغان ھالدا يۈزلىرىنى نىقابلاپ چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كېنىزەكلەرگە قىزىل-يېشىل رەختلەردىن كىيىملەرنى كىيدۈرگەنىدى. مەلىكە مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر ئالتۇن كۇرسى قويدۇرۇپ، كۇرسىنىڭ تۆپىسىگە تەتىللا دىن تۆشەكلەرنى سالدۇردى. تۆشەكلەر سېلىنىپ ھەممە تەق بولغاندىن كېيىن مەلىكە ئۇنىڭ ئۈستىدە ئۆزىنى تۆزۈپ، قاپاقلىرىنى سۈزۈپ، نۇرلۇق ئايدەك ئولتۇردى. مەلىكە خۇش ياقمىغان تەلەپپۇزدا:

— ئۇ بوۋاينى چاقىرىڭلار، — دېدى.

كېنىزەكلەر سىرتقا چىقىپ خىزىر ئەلەيھىسسالامغا:

— ئەي بوۋا، سىزنى مەلىكە چاقىرىدۇ، — دېدى.

— مەلىكە چىقتىمۇ؟

— شۇنداق، چىقتى.

خىزىر ئەلەيھىسسالام ھاسىسىغا تايىنىپ بىر دەسسەپ، ئىككى دەسسەپ مۇنارىدىن چۈشتى. ئون تۆت ياشلاردىكى پىگمىتلەردەك كۇمۇش كۇرسىغا چىقىپ مەلىكىگە ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئولتۇردى. مەلىكە كۆردىكى، ئالدىدا قېرىپ مۇكچىيىپ كەتكەن، شۇنداق كۆرۈمسىز بىر دۇدۇچەك بوۋاي قىلچە ھېيىقماستىن مەلىكىگە كۆز قىسىپ، خىلمۇ خىل قىلىقلارنى قىلىپ ئولتۇراتتى. مەلىكە نومۇسىتىن ئۆزىنى قويىدىغان جاي تاپالماي قالدى. قېچىپ كېتىمىشكە تېخى بولمايتتى. بۇ ئەھۋالدىن مەلىكىنىڭ ئەقىل-ئىدراكى ھەيران، ھوش كاللىسى سەرگەردان بولدى.

— ئەي بوۋا، سەن قايسى قەبىلىدىن بولىسەن؟ بۇ يەرگە نېمە دەپ كەلدىڭ؟ ئەگەر تەكلىكتە قېلىپ كەلگەن بولساڭ نۇرغۇن ئالتۇن-كۈمۈش ئىنئام قىلاي، — دېدى مەلىكە.

— ئەي مەلىكەم، — دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام، — ئۆزۈم ئەرەب قەبىلىسىدىن بولىمەن. بىر يۇز ئەللىك ياشقا كىردىم. توي قىلمىدىم. سىزنىڭ تەرىپىڭىزنى، دانا، شائىرلىقىڭىزنى ئاڭلاپ، ئۆزۈمنى يالغۇز يىگىت چاغلاپ، بېلىمنى چىڭگە شوينىسى بىلەن باغلاپ، ئوتتىكىزدا يۈرەكىمنى داغلاپ، سىزنى ئېلىش ئۈچۈن كەلدىم. كۆڭلۈمگە ياقسىڭىز ئالمەن، بولمىسا كەلگەن يولۇم بىلەن قايتىپ كېتىمەن.

— ۋاي ئىۋۋا، بۇنداقمۇ چوڭچىلىق قىلغان بارمۇ، — دەپ خاپا بولۇپ، مەلىكىنىڭ كۆڭلى ئاينىپ كەتتى.

ئەلقىسسە، بۇ خەۋەر پۈتۈن شەھەر ۋە يېزا - كەنتلەرگە يەتتى. كىشىلەر: «بىر قويچى بوۋاي بىلەن مەلىكە دىلىرىز خۇبان سەنەم ئاغىچا بېيىت ئوقۇشقۇدەك، ئۇ بوۋاي مەلىكىنى ئالمەن دەپ كەلگەنىكەن» دەپ تەرەپ-تەرەپتىن چاھار باغقا كەلگىلى تۇردى. تۇزاقچىدىن ئەلەم-مۇپتى، خاتىپ، ئاق سارايدىن قازى قۇززات، مۇنەججىم، ئاقساقال، دۇھە ساراينىدىن مۇھتەسىپ، مۇتەۋەللى، ئالا قۇھ-

ددن ئمش بېگى؛ قارا قۇمدىن قوش بېت گى؛ يېتىم ئۆرۈكتىن يۇز بېگى؛ ئاسمىن چىددىن مىك بېگى؛ باشاقچىددىن قىرىق بېگى ۋە شۇنىڭغا ئوخشىغان تۇرلۈك تۇمەن خىل ئادەملەر كەلگىلى تۇردى. مەيدانغا چوڭ-كىچىك، ئەر-ئاياللار تولدى. مەلىكە بۇنى كۆرۈپ خىيالغا پاتتى. «بۇ بوۋاي ئەرەب قەبىلىسىدىن ئىكەن. ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى قىلىش كېرەك. ئەرەب خەلقى ھىندىستان تىلىغا ئاجىز كېلىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن ھىندى تىلىدا بىرنەچچە بېيىت ئېيتىشىپ باقاي» دەپ بىرقانچە بېيىت ئوقۇدى. خىزىر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ناھايىتى كېلىشتۇرۇپ لايىقىدا جاۋاب قايتۇردى. مەلىكە ھەزرىتى خىزىرنى بۇ جەھەتتە ئازدۇرالمىغاندىن كېيىن، ئەرەب تىلىدا بىرنەچچە بېيىت ئوقۇپ ئۇنى مات قىلىش نىيىتىگە كەلدى. مەلىكە بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

ئاھ مەنۇ ئىشقى ۋە ھالاتىمنى،
ئەھرەقى قەلبى بىھەراراتىمنى،
مانەزەرى ئەينى ئىلا غەيرىكە،
ئەقسەمۇ بىللاھى ۋە ئاياتىمنى.

— ئەي بوۋا، — دېدى مەلىكە بۇ بېيىتنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، — ئەمدى سەن مېنىڭ ئېيتقان بۇ ئەرەبچە بېيىتىمگە تۈركچە بېيىت بىلەن جاۋاب بەرگەيسەن. خىزىر ئەلەيھىسسالام يۇقىرىقى بېيىتنى تۈركىي تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

ئاھ، نېتەي ئىشقىنىڭ ھالاتىدىن،
كۆيدى يۈرەكىم بۇ ھەراراتىدىن.
باقسە كۆزۈم سەندىن بۆلەك ئۆزگىنى،
ئان ئېچەيمەن تەكرىنىڭ ئاياتىدىن.

مەلىكە ئۆز كۆڭلىدە «بۇ ئۆزى قېرى كىشى بولسىمۇ، زېرەك ئىكەن. ئەقىل-پاراسەتتە تەڭداشسىز ئىكەن. ئەمدى ئۇنىڭدىن قانداق سوئال سورىسام بولۇر؟» دەپ ئويلىدى. ئاندىن يەنە:

— ئەي بوۋا، ئىبرانى تىلىنى بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى.

— ناھايىتى ياخشى بىلىمەن، — دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام.

— ئۇنداق بولسا ئىبرانى تىلىدا بېيىت ئوقۇپ باققىن، — دېدى مەلىكە.

خىزىر ئەلەيھىسسالام ئىبرانى تىلىدا ناھايىتى راۋان ھەم قىزىقارلىق بېيىتلارنى ئوقۇپ، ھەممە خالايىقنى ھەيران قالدۇردى. مەلىكە خىزىر ئەلەيھىسسالامغا:

— ئەي بوۋا، مەن ئەمدى پارس تىلىدا بېيىت ئوقۇيمەن. بۇنىڭغا ئاجىز كېلىسەن. شۇڭا بۇ يەردىن كەتكىن، — دېدى.

— ئەي مەلىكە، — دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام.

— مېنى كۆزگە ئىلمايۋاتىسىز. پارس تىلىدا بېيىتنى سىزدىن ياخشىراق ئوقۇيمەن.

مەلىكە پارس تىلىدا بىرنەچچە بېيىت ئوقۇغانىدى، خىزىر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغىمۇ ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن جاۋاب قايتۇردى.

ئاخىر مەلىكە مۇنداق سۆزلەرنى قىلدى:

— ئەي بوۋا، ساقىلىڭ ئاقىرىپ يېشىڭمۇ بىر يەرگە بېرىپتۇ. سېنىڭ يىگىتلىك قۇياشىڭ مەغرىب زىنداننىغا چۈشۈپ بولۇپتۇ. سەن ئەمدى ئىشق دەۋاسىنى قىلماي، ياشلىقتا ئۆتكۈزگەن

گۈناهلىرىڭغا تەۋۋا-ئىستىغپار ئېيتىپ، ئاخىرەتنىڭ غېمىنى قىلغىن.

— ئەي مەلىكە، — دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام، — مېنى قېرىپ قالدىڭ دېگىنىڭىز توغرا. لېكىن مەن مۇشۇنچە ياشقا كىرگەن بولسامۇ، ئۆيلەنگىنىم يوق. قېرىغان ۋاقتىمدا بولسامۇ، سىز بىلەن‌تويى قىلىپ، پەرزەنت‌پۇزى كۆرەي، دەپ كەلدىم.

مەلىكە بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، ناھايىتى خاپا بولدى. ئۇ ئۆز كۆڭلىدە «بۇ قېرىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ھېچقانداق ئامالى قالمىدى. ئۇنىڭ بىلەن كارىم بولماي قەسىرىمگە كىرىپ كەتسەم ۋەدەمگە خىلاپلىق قىلغان بولىمەن. بىراق ئۇنىڭ بىلەن تويى قىلاي دېسەم، ئۇ قېرى ئىكەن، مەن شۇنچە ياش شاھزادىلەرنى رەت قىلدىم. خاتالىق مەندىن ئۆتۈلدى. مۇشۇ ئاغزىمدىن بالاغا قالدىم. ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن تۇرمىي تىلدا بېيىت ئوقۇشۇپ باقاي. چۈنكى ئەرەب خەلقى تۇرمىي تىلىغا ئاجىز كېلىدۇ. ئۇ مەن بىلەن بېيىت ئوقۇشالمايى كېتىپ قالسا، ئەجەب ئەمەس» دەپ، بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

ئەي پېرى ئەرەب، ئەيلەمەگىل‌ئەيشۇتەرەب،
بىر كۈشەدە ياتىپ ئەيلەگىل ھەقنى تەلەب.
فارسىينى مەگەر ئېيزىپ ئىچسەنكى، بابا،
تىلىڭ تۆتۈلۈر تۇرمىيگە، ئەي پېرى‌ئەرەب.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇبېيىتنى ئوقۇدى:

كىم ماڭا دۇچار بولسا قۇتۇلماس ھەرگىز
ھېچ تىلغا ھېنىڭ تىلىم تۆتۈلماس‌ھەرگىز.
بىر بوسە لەبلىرىدىن تاتسام،
تا دەۋرى قىيامەتغىچە ئۇنۇتۇلماس ھەرگىز.

مەلىكە سەنەم ئاغىچابۇبېيىتنى ئوقۇدى:

كەتكىلكى، بابا، نېرى قاشىمدىن ئەمدى،
ئۆلتۈرمەك ئۇچۈن ئاتىمىڭ تۇتارمەن ئەمدى.
سەن كىم، ماڭا ھەزل قىلىپ سۆزلەرسەن،
ئەي پېرى مۇشەخخەس، ئۆلتۈرۈرمەن‌ئەمدى.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

ئەي قىز، ساڭا ھەزلىنى قاتماق لازىم،
ۋەسلىڭ بېغىغا قولنى ئۇزاتماق لازىم.
ۋەسلىڭ بېغىنىڭ‌گۈلشىنى بولسە مۇيەسسەر،
كۆڭۈلنى قىلىپ شاد، غەمنى ئۇزاتماق لازىم.

مەلىكە بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

قېرىغاندا كىشىنىڭ‌بالۇ پەرى يوق قۇشدەك،
كېچىسى ئۇيقۇسى كەلمەس‌ھېكەسى‌يوق‌قۇشدەك.
قېرى كىشىدىن ھېچقاچان يارىنىڭ دىلى‌خۇش بولماس،
تىشىنىڭ‌مەۋسۇلى يوق، مانتۇ فولۇئاش بولماس.
يوقتۇر بۇ جاھاندامەن كەبى بىر لالەئۇزا،
شەمشاد قەدى زى قامەتى گۈل رۇخسار.
ئاسانلىق بىلە ساڭا مۇيەسسەر بولماسمەن،
كۆكسۈمدەكى‌بۇ گۆھەر بەھاسى جۈفتى ئانار.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇبېيىتنى ئوقۇدى:

كۆكسۈڭدەكى قوش ئانارىدىن ئەنجىرخۇب،
زۇلفىڭدىن ئاياغ باغلاغالى زەنجىر خۇب.
ئۇچامنى‌قاشلاپ، ئۆزۈڭگە قايماق بېرەدۇرمەن،
سەندىن، ئەي قىز، يۈزياشاغان كەمپىرخۇب.

مەلىكە خاپا بولۇپ بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

كۆپ سۆزلەمەگىل‌كۆڭلۈم مېنىڭ پۇرغەمدۇر،
ئالەم نەزەرىمگە خانەئى ماتەمدۇر.
ئازىپسەنكى، بابا، سۆزۈڭنى‌بىلمەي‌ئايتۇرسەن،
باشىڭنى كېسىپ، تېرەڭنى سويىسام‌كەمدۇر.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

بىر جاندىن‌بولەك، ئەي ماھ، ئېگەرجانىم‌يوق،
يەر چېھرەسى رەڭ ئالغۇچەلىك قانىم‌يوق.
بويىنىڭغە قولۇمنى سالمىپ قېرىغان چاغدا،
ۋەسلىڭگە يېتىپ ئۆلسەم ئارمانىم يوق.

مەلىكە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ئەي پەرى ئەرەب، تاڭلاكېلىپنان تىلەگىل،
ئەنجامى سەھەر تەبئى پەردىشان تىلەگىل.
گۆر ئاغزىدىكى يېتىپدۇر ئايامغىك، ئەي قېرى چال،
ئۆتكەن گۈناھىڭنى ياد قىلىپ، ئىمان تىلەگىل.

مەلىكە كۆڭلىدە: «ۋاي دەرىغ، نېمە بالاغا قالدىم. بۇ قېرىنى ھېچنېمىنى بىلمەس دېسەم، ئەرەبىي، پارسىي، تۈركىي، ئىنگلىزچە، ھىندى تىللىرىنىمۇ بىلىدىكەن. بۇ جەھەتتە ھېچقانداق قىينالماي مەن بىلەن بەيىت ئېيتىشتى. ھېچ ئىشتا ئاجىز كېلىدىغاندەك ئەمەس، تېخى بارغانسېرى شاشلىشىپ، مېنى خاپا قىلمۇاتمدۇ. بۇ قېرىنى مات قىلالمايدىغان ئوخشايمەن. قېنى ئۇنىڭ بىلەن يەنە بىر سۆزلىشىپ باقاي» دەپ ئويلىدى.

— ئەي قېرى ئەرەب، — دېدى مەلىكە خىزىر ئەلەيھىسسالامغا، — مەن بىلەن بەيىت ئوقۇشۇپ ھارغانسەن. مېنىڭ يەنە نۇرغۇن بەيىتلىرىم بار. سەن ئاجىز كېلىسەن. ئاخىر بەشىڭنى كېسىپ، ئاشقىلار مۇنارىغا ئاستۇرمەن. ياخشىسى كۆزۈمگە كۆرۈنمەي، بۇ يەردىن كەتكىن. بىرنەچچە كۈن بولسىمۇ كۆڭلىڭنى سېرىقنى كۆرگىن.

— ئەي مەلىكە، — دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام، — مەن سىزنى ئالماي بۇ يەردىن ھەرگىز كەتمەيمەن. ئەگەر سىزنى ئالمىسام، سۆزنىڭىزنى بەجا كەلتۈرمىگەنلىك بولىدۇ.

— نېمە ئۈچۈن ئۇنداق بولىدۇ؟ — دەپ سورىدى مەلىكە.

خىزىر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا:

— ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «نىكاھ دېگەن مېنىڭ ئۇلۇغ سۈننىتىمدۇر. ھەرقانداق بىر كىشى مېنىڭ سۈننىتىمدىن يۈز ئۆرىسە، ئۇ كىشى مېنىڭ ئۈممىتىم ئەمەس» دېگەن. شۇڭا سىزنى ئالماي كەتسەم سۈننەتىنى تەرك قىلغانلىق بولىدۇ، — دېدى.

مەلىكە بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، نومۇس قىلىپ خەلقى ئالدىدا خىجىل بولۇپ يۈزلىرىگە ئوت كەتكەندەك بولدى. ئۇ چېچىلغان ھالدا:

— ۋاي تەۋۋا، نېمە بالاغا قالدىم؟! ئەي بوۋا، مەن سائا شۇنچە ياخشى سۆزلەرنى قىلسام ئاڭلىمىدىڭ. ئەمدى ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ قىلىدىغان بولدۇڭ، — دېدى.

— ئەي مەلىكە، — دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام، — نېمە بولسا مەيلى. لېكىن سىزنى ئالماي بۇ يەردىن ھەرگىز كەتمەيمەن. ئەگەر مېنى ئۆلتۈرسىڭىز، سىز بىلەن بىر يەردە يېتىپ ئۆلەي. مەندەك قەبرىدىن قۇتۇلۇش قېيمىن. تۇيۇقسىز ئۇنىڭدىنمۇ قېيمىن. مەندەك بىرقەبرىدىغا ئىزا - ئاھانەت قىلساڭ ئۆزۈڭگە ياخشى بولمايدۇ.

خىزىر ئەلەيھىسسالام يۇقىرىقى سۆزىگە ئۇلاپلا بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ئەي قىز، قىلما مېنى بۇگۈن نامەھرەم،
غەم تېغى بىلە تىلمىنماسۇن كۆڭلۈم.
ساقال ئاقارىپ، ئۆزۈم قېرىغان بولسام،
پات كەلگىل قاشىمغە، يىگىتتۇر كۆڭلۈم.

مەلىكە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

دەرۋازەنى ئۆلۈم سېنىڭ ساڭا ئېچىلادۇر،
مۇنداق، ئەي بابا، ساق كېتەرلىك كىم بىلەدۇر.
«پات كەلگىل قاشىمغە» دەرسەن، ئەي
قېرى دوك،
مۇشەخەس ئەمدى باشىڭ ئۆلۈمگە كېتەدۇر.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇبەيمتنى ئوقۇدى:

غەم تىغى بىلەن ئۆزۈمنى ئۆزۈم تىلۇرمەن،
يولۇڭدائۆلۈشمىنى، ئەي خېنىم، خوپ بىلۇرمەن.
سەن لەئىل لەبىڭدىن ماڭا بىر قەندبەرسەڭ،
ۋەللاھ دىلۇجانىمنى تەسەددۇق قىلۇرمەن.

مەلىكە بۇ بەيمتنى ئوقۇدى:

ئەي پىرى ئەرەب، يىغلا ياشىڭ كۆل بولسۇن،
دەئۇايى مۇھەببەتتە يۇزۇڭ ھۆل بولسۇن.
نە ياخشى يىگىتلەر مېنى كۆرەلمەي ئۆلدى،
سەندەك لەغنە دوك باباغە يول بولسۇن.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇ بەيمتنى ئوقۇدى:

ھەر چەند سېنىڭ ۋەسلىڭگە مەن تويماسمەن،
بىر زەررە بۇ تىللاغانىڭنى ئار ئەتمەسمەن.
ئاچچىقلاپ مېنى بۇيەردىن كەتكىل دەرسەن،
تا مەن سېنى ئالماي ھەرگىز كەتمەسمەن.

مەلىكە بۇ بەيمتنى ئوقۇدى:

سەن نادانسەنۇ بىدئەت ئىشنى بىلمەيسەن،
چۆللەردەيۇرۇپ قائىدەنى كۆزگە ئىلمەيسەن.
مەكتەبيۇزىنى كۆرمەپسەن، ئەي پىرى ئەرەب،
ئوقۇماپسەن، ئوقۇماپسەن، ھېچنېمەنى
بىلمەيسەن.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇبەيمتنى ئوقۇدى:

موللامەن ھەم كالامى رەببان بىلەمەن،
«شەرھىمۇللا» مەئىنىسى «قۇرئان» بىلەمەن.
كۆڭلۈڭگە كەلتۈرمە بۇ ئەرەب ئامىي دەپ،
«بوستان»، «شەبىستان»، «مۇئەممان» بىلەمەن.

مەلىكە بۇ بەيمتنى ئوقۇدى:

ئەسلا بۇ سۆزۈڭنى قوبۇل قىلماسمەن،
نامە نەسەبىڭنى، ئەي ئەرەب، بىلمەسمەن.
مىڭ ھۇر ئىشكىمدە، يۈز مىڭ قۇل بار،
سېنىڭدەك دوك بابانى بىر قۇلغەھەم ئالماسمەن.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇ بەيمتنى ئوقۇدى:

تىللايسەن ئەمدى سۆز ئىشتىكمل مەندىن،
بارىنى دېگىل، ئەرتە مېنى تىللىغانىڭدىن.
يوقتۇر بۇجەھاندا سەندىن ئۆتۈپ قارغىش قاپى،
ئەللىك شاغان كەمپىر ئارتۇق سەندىن.

مەلىكە بۇ بەيمتلارنى ئاڭلاپ، قاتتىق غەزەپكە كەلدى. نومۇس قىلىپ ئۆلەر ھالەتكە يەتتى. ئۇ «بۇ قېرىندىن قانداق قىلسام قۇتۇلارمەن. ئۇنىڭغا قانداق نەس باسقان كۈندە يولۇققاندىمەن» دەپ بۇ بەيمتنى ئوقۇدى:

ئەي بابا، مەيدانغا كەلدى خەلقى ئالەم بىھەد،
دەرۋىشۇ داۋۇ غەنىيۇ زاھىدۇ نىكۇ بەد،
بىر سۆزۈمگە تاب كەلمەيىن كەتتى بارى،
سەن مۇردە كەبى بىشەمۇەشۇ شەلغەم مەدە.

خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇبەيمتنى ئوقۇدى:

ئەي قىز، نېمەگە مېنى موھتاج ئەيلەرسەن،
بىزلەرنى گەدا، ئۆزۈڭنى تاج ئەيلەرسەن.
لېكىن ماڭا ئەرنىڭ لازىمى يوق دېمەگىل،
بەھۇدە ئۆتەر ئۆمرۇڭ نە ئىلاج ئەيلەرسەن.

بۇنى ئاڭلىغان مەلىكەخاپا بولغان ھالدا:

— ئەي بوۋا، ئەمدى ھارغانسەن،
بۇ يەردىن چىقمىپ كەتكىن، — دېدى.
— ئەي مەلىكەم، — دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام، — كونىلاردا «ئىشنى كاداڭدىن، ئۇننى باداڭدىن سورا» دېگەن گەپ بار. مەن تېخى ھارمىدىم. سىزنى ئەمرىمگە ئالماي بۇ يەردىن ھەرگىز كەتمەيمەن. ئەگەر ئۆلتۈرسىڭىز سىز بىلەن بىر يەردە يېتىپ ئۆلىمەن. سىزدىن باشقا بىرسىگە قارىمايمەن. مەندەك بىر دوك سىزدەك مەلىكىنى قانداقمۇ تاپالايدۇ، مەن سىز بىلەن توي قىلىمەن. نەزمە:

مەندەك دوك بابادىن قۇتۇلماق بەسى مۇشكۈل،

توي نەغمىسىدە ئۇسسۇل قىلماق تېخى مۇشكۇل.

مەلكە كۆڭلىدە: «بۇ قېرىنغا بىر-نى دېسەم ئوننى دەۋاتىدۇ. ئەمدى قانداق قىلسام بولار» دەپ ئويلىغاندىن كېيىن:

— ئەي بوۋا، ئەقىل - پاراسەتتە ھەقمقەتەن تەڭداشسىز ئىكەنسەن. ئەمدى مېنىڭ «سەنەم ئاغىچا» ئىشىمنى بېشىمدىكى گۈھەر كۆزلۈك تاج ئوتىغىتمىغا قوشۇپ بېيىت ئوقۇپ باققىن، — دېدى.

خەزىر ئەلەيھىسسالام بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

ياخشى سېچەك باغلاردە،
نېئىمەت ئېرۇر باغلاردە،
بىز كۆرۈشۈر چاغلاردە،
مەن قېرىغان چاغلاردە،
باشدىكى كۆزلۈك ئوتاغات.

ئەيلەمەگىل بىزگە جەفا،
سەن خېنىم سىنەمگە دەۋا،
سۆھبەتىڭگە بولسام رەۋا،
بىر جانىم بار سىزگە فىدا،
باشدەكى كۆزلۈك ئوتاغات.

زۇلفۇڭ بىلەن باغلارسەن،
مېنى تەمام داغلارسەن،
زۇلۇم ئىشىن چاغلارسەن،
مېنى بۇندىن قوغلارسەن،
باشدەكى كۆزلۈك ئوتاغات.

مەن كەلدىم شۇندىن رۇمچىگە،
مەن گويادۇرمەن گۈلچىگە،
نېمە خەتا قىلۇرسەن مۇنچىگە،
كۆزگە ئىلمادىڭ بىر پۇلچىگە،
باشدەكى كۆزلۈك ئوتاغات.

بويلارى گۈلدەك سەنەم،
كۆزلەرى ئايدەك سەنەم،
كۆزلەرى چولغان سەنەم،
لەبى لەئل رەڭ سەنەم،
باشدەكى كۆزلۈك ئوتاغات.

مەن سېنى كۆرگەن چاغدا،
ناغرىنى چالغان چاغدا،
كۈلۈپ ئويناساق بىز باغدا،
بىزلەر كۆرۈشكەن چاغدا،
باشدەكى كۆزلۈك ئوتاغات.

مەرھەم ئېيتىپ باغرىڭ ياق،
مېنى تۇتۇپ بەرگىل ئاياق،
رەڭ يۈزى سۇتدىن ئاق،
مۇنچە ئەلەم مۇنچە فىراق،
باشدەكى كۆزلۈك ئوتاغات.

مۇنچاقى ئالتۇن ئاغاناق،
ئالدىدا چىقتى بۇخاناق،
مەي ئىچىپان بولماي ساق،
ئاھ سەنەمۇ ئاھ فىراق،
باشدەكى كۆزلۈك ئوتاغات.

يارى قىزىل ئەڭلىكدۇر
بىزگە ئەجەب تەڭلىكدۇر
يول يۈرۈشى كەكلىكدۇر
سەنەمخان گۈل رەڭلىكدۇر،
باشدەكى كۆزلۈك ئوتاغات.

تەمام قىزلار تۇرۇشى،
يېڭى يۇمىقاق ئۇرۇشى،
يىغىنى قومۇشقە تۇرۇشى،
باشدەكى كۆزلۈك ئوتاغات.

بۇنى ئاڭلاپ مەلىكىنىڭ يېنىدىكى كېنىزەكلەر كۈلۈشۈپ كەتتى، بارچە خالايىق ھەيران قېلىشتى.

مەلىكە كۆڭلىدە: «ئەمدى بۇ بو-
ۋايغا يۇزۇمنى كۆرسەتەي، تاقەت قىلال-
ماي مەغلۇپ بولسۇن، ئاندىن ئۇنى بىر
تەرەپ قىلاي، ھەممە كىشىگە ئىبرەت
بولسۇن» دەپ يۈزىدىن نىقابىنى كۆتۈردى.
خىزىر ئەلەيھىسسالام مەلىكىنىڭ يۈزىنى
كۆرگەندىن كېيىن، مۇبارەك تىللىرىنى
چىقاردى. مەلىكە بۇنى كۆرگەندىن كې-
يىن كۆڭلىدە: «بۇ خىزىر ئەلەيھىسسالام
بولسا كېرەك» دەپ بۇ رۇبائىنى ئوقۇدى:

ئەي پەرى ئەرەب، خىزىر مۇسەن، راست ئېيتقىل،
سۆزۈڭ بارىنى ئەمدى ماڭا ئوقتۇرغىل.
مەن سېنى تونۇمايمەن بىئەدەبلىك قىلدىم،
ھەر نېچە خەتالىق ئۆتۈلدى ئانى كەچۈرگىل.

خىزىر ئەلەيھىسسالام ئۆزىنى بىلە-
دۇرۇش ئۈچۈن بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

سەن تونۇماساڭ ئەمدى ئېرۇرمەن خىزرى،
سەندەك كىشىنى يولغا سالغان خىزرى.
بىلمەي قىلغان بىئەدەبلىكنى ئەپۇ
ئەتمەك ئۈچۈن،
ئالەمدە ھەممەگە نەزەر سالغان خىزرى.

ـــ ئەي مەلىكە، ـــ دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام بەيىت ئوقۇپ بولغاندىن كې-
يىن، ـــ مېنى تونۇمىغان بولساڭ ئەمدى تونۇغىن. تەڭرىنىڭ خەزىنىچىسى، ھەزرە-
تى مۇسانىڭ ئۇستازى، ئىسكەندەرنىڭ ۋەزىرى ھەزرىتى خىزىردېگەن مەن بولىمەن.
مەلىكە ناھايىتى خىجىل بولۇپ، ئىككى كۆزىدىن ياشلىرىنى ئاققۇزغان ھال-
دا تەختتىن چۈشتى. ئۇ خىزىر ئەلەيھىسسالامغا:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەي ھەزرىتى خىزىر ئەلەيھىسسالام، مەن ئۆزلە-
رىنى تونۇماي ئەدەبسىزلىك قىلىپ قو-
يۇپتىمەن. گۇناھىمنى كەچۈرۈشلىرىنى سورايمەن، ـــ دەپ، خىزىر ئەلەيھىسسالام-
نىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ، گۇناھىنى تىلىدى.

ـــ بارىكاللا، ـــ دېدى خىزىر ئەلەيھىسسالام، ـــ سېنى ئۇلۇغ تەڭرىم مۇرا-
دىڭغا يەتكۈزسۇن. ئەمدى سەن ئۆزۈڭنى چىن خاقانىنىڭ ئوغلى شاھزادە بەھرامغا
قوبۇل قىلغايسەن، مەن ئۆزۈم نىكاھ قىلاي.

مەلىكە دىلىرىز خۇبان سەنەم ئاغىچا «خوش، بولغاي» دەپ جان ـ دىلى بىلەن قوبۇل قىلدى. رۇم پادىشاھى ئادىل شاھ بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ناھايىتى خوش بولدى. پادىشاھ ھەزرىتى خىزىر بىلەن كۆرۈشۈپ شاھزادە بەھرامنى چاقىرتقۇزدى. پۈتۈن شەھەر خەلقىگە قىرىق كۈن توي قىلىپ مەلىكىنى بەھرامغا بەردى. ھەزرىتى ئىلياس ئەلەيھىسسالام يېڭمەت قولدىشى بولدى. تويغا كەلگەن مېھمانلارنى ئۆز لايىقىدا رازى قىلدى. توي ئاخىرلاشقاندا ھەزرىتى خىزىر ئەلەيھىسسالام بىلەن ئىلياس كۆزدىن غايىب بولدى. ھەممە ھالايىق بۇ ئىشقا ھەيران قالدى. ئادىل پادىشاھ مەلىكە بىلەن شاھزادىگە ئوردا ئىچىدە بىر ھۇجرا تەييارلىتىپ بەردى. ئۇ ئىككىسى مۇرادىنى ھاسىل قىلىپ، مەقسەتلىرىگە يەتتى. ئاخىرقى ئۆمرىنى پادىشاھلىق بىلەن ئۆتكۈزدى.

بۇ داستان ھىجرىيە 1319 – (مىلادى 1901 — 1902) يىلى خوتەن قارىقاش ناھىيە جايىنبېرەك كەنتىدە كۆچۈرۈلگەن قول يازما نۇسخىغا ئاساسەن نەشرىگە تەييارلاندى.

تۈل خوتۇننىڭ ئوغلى

(چۆچەك)

بۇرۇنلىقتا بۇرۇنسىدا خەيبەر دەپ ئاتالىدىغان بىر شەھەر بولۇپ، بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى ھەم زالىم، ھەم شۆھرەتپەرەس ۋە ئاچكۆز ئىدى. ئۇنىڭ قاقاس شورلۇقتا ئۆسۈپ قالغان تىكەندەك يالغۇز بىرلا قىزى بولۇپ، ھۆسن-جامالدا ئاينى خىجىل قىلغۇدەك گۈزەل ئىدى. قىزنىڭ بالىلىق - ئۆسمۈرلۈك چاغلىرى ئۆتۈپ، بويى ئۆسۈپ بالاغەت يېشىغا يەتكەندە تەرەپ - تەرەپتىكى شاھزادە - بەگزادىلەر - دىن ئەلچىلەر كېلىشكە باشلىدى. پادىشاھ قىزىنى سوراپ كەلگەن ئەلچىلەرگە: ئوڭ قانىتى ئالتۇندىن، سول قانىتى كۈمۈشتىن يارالغان كېيىك تۇتۇپ كېلىشىنى، بۇ شەرتنى ئادا قىلغان ھەرقانداق كىشىگە قىزىنى بېرىدىغانلىقىنى، تېپىپ كېلەلمىگۈچىلەرنى دارغا ئاسىدىغانلىقىنى شەرت قىلدى. قىزنىڭ ئىشقىدا كۆيۈپ، ۋەسلىدىن ئۈمىد كۈتۈپ، شەرتىنى بەجا كەلتۈرىمىز دېگۈچىلەرنىڭ بەزىسى ئۇنداق كېيىكنى تېپىپ كېلەلمەي دارغا ئېسىلىپ، جېنىدىن جۇدا بولدى، بەزىلىرى چۆل-جەزىرىلەردە يىرتقۇچ ھايۋانلارغا يەم بولۇپ ياكى ئاچلىق، چاڭقاقلىق دەستىدە ئۆلۈپ كەتتى. جېنىدىن ئايرىلغانلار ئارىسىدا شاھزادە - بەگزادىلەرمۇ، سودىگەر - بايۋەچچىلەرمۇ، زەر - پۇرۇشلارمۇ بار ئىدى. كۈن، ئاي ۋە يىللار ئۆتكەنسېرى قىزنى دەپ ئۆلگۈچىلەرنىڭ سانى كۆپەيىۋەردى. ئوڭ قانىتى ئالتۇن، سول قانىتى كۈمۈش كېيىك تېپىلمىدى، ھەتتا جاھاندا ئۇنداق كېيىكنىڭ بارلىقىنى بىلمەن، دەيدىغان كىشىمۇ چىقمىدى. لېكىن زالىم پادىشاھنىڭ كۆڭلى كىشىلەرنى دارغا ئېسىش بىلەن خۇش ئىدى. قىزنىمۇ ئۆلگۈچىلەرنىڭ كىملىكىنى سۈرۈشتۈرۈپمۇ قويمايتتى. ئۇ خۇي - پەيلىدىن، بىپەرۋالىقىدىن ئەرگە تېگىدىغانلىقىمۇ قىلمايتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ مۇجەز تەبىئىتىگە قاراپ ئۇنى ئەركەكزادەكىمكىن، دەپ گۇمان قىلىشاتتى.

شەھرى خەيبەرنىڭ ئارقا بۇلۇڭ كوچىلىرىنىڭ بىرىدە ياشايدىغان بىر تۇل خوتۇننىڭ قىرانلىق يېشىغا يەتكەن،

ئەقىللىك، ئاق كۆڭۈل، خالىس نىيەت، ئىشچان بىر ئوغلى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئىسمى سەلىم ئىدى. سەلىم پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ قىزىنىڭ شەرتى تۇپەيلىدىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقان كىشىلەر ئەھۋالىدىن خەۋەردار ئىدى. شەرت بويىچە، ھېلىقىدەك كېيىكنى تېپىپ كېلىشكە ئاتالانماقچى بولغانلارنىڭ ئانىسى يولدىن توسقانىدى. سەلىم ئوڭ قانىتى ئالتۇندىن، سول قانىتى كۈمۈشتىن يارالغان كېيىكنى تېپىپ كېلىپ، پادىشاھنىڭ قىزىنى ئالىدىغانلىقىنى يەنە ئېيتتى.

— جاھاندا ئۇنداق كېيىك يوق. بولسا شۇنچىۋالا ئادەم ئۆلۈپ كەتمەستى. بىرەرى بولسىمۇ تېپىپ كەلمەمتى. ناۋادا بار بولۇپ، تېپىپ كەلگىنىدىمۇ تۇل خوتۇننىڭ سەندەك يېتىم ئوغلىغا پادىشاھ ئۆز قىزىنى بېرەمدۇ؟ ئۇنداق خىيالىڭنى قوي، — دەپ ئانىسى يەنە ئۇنىمىدى.

— ئۇنداق كېيىك بار، ئانا، — دېدى سەلىم، — بۈگۈن كېچە چۈشۈمدىمۇ ئايان بولدى. مەن ئۇ كېيىكنى تېپىپ كېلىپ، كېيىنكىلەرنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالىمەن. ئۇنداق بولمىسا يەنە قانچىلىغان ئادەملەر دارغا ئېسىلىپ ياكى چۆل ـ جەزىرىلەردە جېنىدىن ئايرىلمدۇ. بۇنى ئويلىمامسەن؟!

پادىشاھنىڭ ئەمەك ئۈچۈن زالىملىق قىلىپ بىگۇناھ كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈۋاتقىنىدىن نارازى بولۇپ يۈرگەن ئانا ئوغلىنىڭ خالىس نىيىتىدىن تەسىرلىنىپ سەلىمگە ئىجازەت بەردى. سەلىم ئەتىسى ئەتىگەندىلا ئوردا ئالدىغا كېلىپ، دەرۋازىدىكى ئەرگە كېلىش مەقسىتىنى ئېيتتى. ئۇلار ئۇنى پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ كىردى. سەلىم پادىشاھقا سالام بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۆز مەقسىتىنى ئېيتتى ۋە ئوڭ قانىتى ئالتۇن، سول قانىتى كۈمۈش كېيىكنى چوقۇم تۇتۇپ كېلىدىغانلىقىنى، پادىشاھنىڭمۇ چوقۇم ۋەدىسىدە تۇرۇشى لازىملىقىنى ئېيتتى. بىر يېتىم بەدىرەكنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىش خىيالىدا بولغىنىنى ئاڭلىغان پادىشاھنىڭ قېرىقا چېچى تىك بولدى. ۋۇجۇدىدىكى زالىملىق مەرەز قېنى تېشىپ، كۆزلىرىنى چۆچەكتەك قىلىپ ئالايدى. سەلىمنى شۇ يەردىلا جاللاتلىرىغا تاپشۇرماقچىمۇ بولدى. لېكىن ئۇ ئۆزى ئېلان قىلغان شەرتلەرنى ئويلاپ بۇنداق قىلىشقا پېتىنالمىدى. ئېھتىمال، تۇل خوتۇننىڭ ئوغلىنىڭ تەلىيى ئۈچۈن كېلىپ، مۇشۇنداق بىر كېيىكنى تېپىپ كەلسە، شاھلار دۇنياسىدا شان ـ شۆھرىتىنىڭ قانچىلىك ئاشىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئاخىرىدا پادىشاھ كۆڭلىگە قانداقتۇر بىر قارانىيەتنى پۈكۈپ، سەلىمگە جاۋابىنى بەردى.

سەلىم پادىشاھ ئالدىدىن چىقىپ ئۆيىگە قايتتى. پادىشاھ بىلەن قىلىشقان ۋەدە ـ پۈتۈملىرىدىن خەۋەردار قىلدى. دەرھال سەپەر تەييارلىقىغا كىرىشىپ، بىرنەچچە كۈنگە يەتكۈدەك تالقان ۋە نان تەييارلىدى ـ دە، ئۈچىنچى كۈنى چولپان پاتقان، تاڭ ئاتقان چاغدا ئانىسىدىن دۇئا ئېلىپ، قولۇم ـ قوشنىلىرى بىلەن خوشلىشىپ يولغا راۋان بولدى. ئۇ چۈشىدە بېشارەت بولغان بەلگىلەر بويىچە مېڭىۋەردى. ماڭغانسىرى مول ماڭدى. يولدا كارۋانلار ئۇچرىسا ھەمراھ بولدى. قېرى ـ ئاجىزلارغا يۆلەك بولدى. شۇڭا ئۇلارمۇ نان ـ تالقانلىرىدىن يوللۇق تۇتۇپ، ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى.

سەلىم ئۆيدىن چىقىپ توپتوغرا بىر ئاي بولغاندا پايانسىز چۆلدە يالغۇز بىر قۇدۇق-نىڭ قېشىغا كېلىپ قالدى. قۇدۇقنىڭ يېنىدا يوغان بىر تۈپ تۇغراق سايە تاشلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چۈشىدە بېشارەت بولغىنىمۇ دەل مۇشۇ ئىدى. سەلىم توغراقنىڭ ئايلىنىپ قارىدى. توغراقنىڭ كۆنچىقىش تەرىپىدە قۇۋزۇقى سوپۇۋېتىلىپ، غولىغا: «ئوك قانىتى ئالتۇن، سول قانىتى كۈمۈش كېيىكنى ماچىن شەھىرىدە ياشايدىغان بىر ياغاچچى ئۇستام تېپىپ بېرەلەيدۇ» دەپ خەت يېزىلغانلىقى-دى. خەتنىڭ ئاخىرىغا: «ياغاچچى ئۇستام ساقلىق ئۆچىتەك ئاق، يۈزى قىپقىزىل كىشى» دەپ ئەسكەرتىلگەنىدى.

سەلىم ماچىن شەھىرىگە قاراپ يول ئالدى. تۇرغۇن شەھەر، دەشت-چۆللەرنى، تاغ-داۋانلارنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئىككى ئاي دېگەندە بۇ شەھەرگە يېتىپ كەلدى. ئىككى-ئۈچ كۈن شەھەرنى كېزىپ، كىشىلەردىن سوراشتۇرۇپ يۈرۈپ، ئاخىر ئاپتاق ساقاللىق، قىزىل يۈزلۈك ياغاچچى ئۇستامنى تاپتى. ياغاچچى سەلىمنىڭ كېلىش مۇددىئاسىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇنى قىرغىن ئىزىتىلىپ كۆتۈۋالدى، قاتتىق چارچاپ كەتكەن سەلىم تاماقتىن كېيىن شېرىن ئۇيقۇغا كەتتى. بىر چاغدا كۆزىنى ئېچىپ قارىسا يېنىدا قاناتلىق ياغاچ كېيىك تۇرغۇدەك. ئەپسۇسكى ئۇنىڭ ئوڭ قانىتى ئالتۇن، سول قانىتى كۈمۈشتىن ياسالغان ئۇچار كېيىك ئىدى. شۇڭا ئۇ ياغاچچى ئۇستامغا رەھمەت ئېيتىپ، راست ئۇچار كېيىكنى ئىزدەپ بېقىش قارارى بويىچە يولغا چىقماقچى بولدى. سەلىمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلگەن ياغاچچى ئۇستام ئۇنىڭغا:

— سىز ئىزدەۋاتقان كېيىك دەل مۇشۇ، ئوغلۇم. سىز كېيىكنى ياغاچىكەن، جېنى يوقكەن، دېمەك، سىزگە مەن بىر ئەپسۇن ئۆگىتىپ قويىمەن. كېيىكنى مىنىپ، كۆزىڭىزنى يۇمۇپ ئەپسۇنىنى ئوقۇۋەرسىڭىز ئۆزىڭىزنى بىر تۈپ چىنارنىڭ تۈۋىدە كۆرىسىز. چىنارنىڭ ئوڭ تەرىپىدە بىر بۇلاق، سول تەرىپىدە يەنە بىر بۇلاق بار. سىز بۇ ياغاچ كېيىكنىڭ ئوڭ قانىتىنى ئوڭ تەرەپتىكى بۇلاققا، سول قانىتىنى سول تەرەپتىكى بۇلاققا چىلىسىڭىز، پادىشاھنىڭ كۈتكىنىدەك كېيىككە ئايلىنىدۇ، — دېدى.

سەلىم ياغاچچىنىڭ گېپىنگە بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي قېنى، سىناپ باقاي، دېگەن خىيالغا كەلدى-دە، ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ، ياغاچ كېيىككە مىندى. كۆزىنى يۇمۇپ ياغاچچى ئۇگىتىپ قويغان ئەپسۇنىنى باشلىدى. بىر چاغدا يۈزىگە بىر ئىسسىق شامال ئۇرۇلغانىدەك بولدى-دە، كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، ئۆزىنى يوغان بىر تۈپ چىنارنىڭ تۈۋىدە كۆردى. چىنارنىڭ ئوڭ-سول ئىككى تەرىپىدە ئىككى بۇلاق بۇلدۇقلاپ تۇراتتى. سەلىم ياغاچچى ئۇستامنىڭ دېگەنىدەك قىلمۇندى، ياغاچ كېيىكنىڭ ئوڭ قانىتى ئالتۇنغا، سول قانىتى كۈمۈشكە ئايلاندى. كېيىكمۇ بۇرۇنقى جانسىز ھالەتتە تۇرماي، راست جانلىق كېيىككە ئايلانغانىدى. كېيىك چاپچىپ، ئوينىقلاپ ئالتۇن، كۈمۈش قاناتلىرىنى قېقىپ تۇراتتى. بۇنىڭغا قاراپ سەلىمنىڭ خۇشاللىقى ئىچىگە سىغماي قالدى. ئۇ شۇ ھامان كېيىككە مىندى-دە، يەنە كۆزىنى يۇمۇپ،

ئەپسۇن ئوقۇپ، بىر جايغا بارغاندا كۆزىنى ئاچسا ئۆزىنى خەيبەر شەھىرىدە، پادىشاھ ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا كۆردى. كىيىكنى كۆرۈپ دەرۋازىۋەنلەرمۇ ھەيران قېلىشتى ۋە بۇ ئاجايىپ ئەھۋالنى پادىشاھقا خەۋەر قىلىشتى. ئالتۇن ـ كۈمۈش قاناتلىق كىيىكنى كۆرۈشكە كۆزى تۆت بولغان پادىشاھ سەلىمنى قەسىرگە چاقىرتتى. كىيىكنى كۆرۈپ پادىشاھنىڭ گۈلقەلەمرى ئېچىلىپ كەتتى. بېشى ئايروي ـ شۆھرەت ئاسمىنىغا يەتتى. لېكىن يەنە ئالدىدا تۇرغان سەلىمگە قاراپ زالىملىقى تۇتتى ـ دە:

— نېمىشقا بۇ كىيىكنىڭ ئىككى قانىتى ئالتۇن ئەمەس؟ جاللات! — دەپ ۋارقىرىدى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى تۈل خوتۇننىڭ ئوغلىغا قىزىنى بەرمەسلىكىنىڭ باھانىسىنى تېپىش ئىدى. ئىككى جاللات قىلىچ يالمىغاچلاپ كىرىپ، پادىشاھنىڭ ئالدىدا تىك تۇردى. پادىشاھ سەلىمنى كۆرسىتىپ:

— ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار! — دېدى.

پادىشاھنىڭ ئېچى تار، ھېيلىگەر، قارا نىيەت بىر ئوق قول ۋەزىرى باز ئىدى. پادىشاھ ئۇنى ئىنتايىن ئەتىۋارلايتتى. لېكىن بۇ ۋەزىرنىڭ قەستى پادىشاھنىڭ قولتۇقىغا كىرىۋېلىپ، پەيتى كەلگەندە ئۇنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، پادىشاھلىقنىمۇ، قىزى مەلىكىنىمۇ قولىغا چۈشۈرۈش ئىدى. شۇڭا ئۇ «بۇنداق ئىقتىدارلىق يىگىتنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالسام، ئۇ ماڭا يار ـ يۆلەك بولىماسمۇ» دېگەنلەرنى ئويلاپ:

— ئۇلۇغ شاھىم، شۇ قاتارلىق مۇشكۈل ئىشنى ئورۇندىغان ئادەم ئۇنىڭ دېنىمۇ قېيىن ئىشلارنى قىلالمىشى مۇمكىن. مېنىڭچە ئۇنى يەنە بىر قېتىم مۇشكۈل ئىشقا بۇيرۇپ سىناپ باقايلى، ۋۇجۇدقا چىقىرالمىسا شاھلىق خەزىنىگە چوڭ پايدىسى بولار. چىقىرالمىسا ئۇنىڭ يولى ئوڭايغۇ، — دېدى.

— سەن قانداق ۋەزىپە تاپشۇرماقچى؟ — دەپ سوردى پادىشاھ.

— كىتابلاردا ئېيتىلىشىچە يەتتە قات زېمىننىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا بىر تۈپ ئالتۇن چىنار بار ئىكەن. شۇ چىنارنىڭ ئوردىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كۆچۈرگۈزسەك، ئالتۇن ـ كۈمۈش قاناتلىق كىيىك يەنە ئوردىغا تازا ماس كەلمەمدۇ، شۆھرەتلىرىگە شۆھرەت قوشۇلمامدۇ؟ — دېدى ۋەزىر تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ. بۇ مەسلىھەتتىن پادىشاھ قالتىس خۇش بولدى. شۇ ئانىلا بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىشىنى سەلىمگە تاپشۇردى.

ۋەزىر ئۆزىنىڭ بۇنداق بىر دانا پىكىرنى ئويلاپ تاپقانلىقىدىن خۇشال ئىدى. «بۇ يىگىت ئالتۇن چىنارنى ئېلىپ كېلەلمىسە، پادىشاھ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەلمەيدۇ، شۇنداقلا قىزىنىمۇ بەرمەيدۇ. ئۇ چاغدا مەن ئۇنىڭدىن پايدىلىنالايمەن. ئەگەر پادىشاھنىڭ زالىملىق كىيىكى تۇتۇپ، سەلىمنى ئۆلتۈرسە يۇرت ئارازى بولمەيدۇ. يۇنىڭدىن پايدىلىمىسەم يۇرت خەلقىنى كۈشكۈرتۈپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ پادىشاھنى ئاغدۇرۇپ تاشلايمەن. مەلىكىمۇ، ئالتۇن چىنارمۇ مېنىڭ بولىدۇ» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ۋەزىر.

سەلىم پادىشاھنىڭ يېڭى شەرتىنى ئاڭلاپ ۋەھمىگە پاتتى. بېشى قاتتى. شۇنا

داق بولسىمۇ «بۇنىڭمۇ بىر يولى بولۇپ قالار» دېگەن ئۈمىدتە ئۆيىگە قايتتى. پادىشاھنىڭ ۋەدىسىدە تۇرمىغانلىقى ئۈستىگە يەنە تېخىمۇ مۇشكۈل شەرت قويغانلىقىنى ئاڭلىغان مومای:

— دېمىدىممۇ، بالام، «قول يەتمىگەن شاخقا قولۇڭنى سوزما» دېگەن گەپ بار. بۇنى بۇرۇنقىلار بىكارغا دېمىگەن. سەن ھەرقانچە باتۇر، ئەقىللىق ۋە ئاق كۆڭۈل بولغىنىڭ بىلەن پادىشاھبەرىبىر ساڭا قىزىنى بەرمەيدۇ. شۇڭا بۇ ئىشقا ئەمدى تەۋەككۈل قىلما!

لېكىن سەلىم ئانىسىنىڭ سۆزىگە كۆنمەي، يەنە بىر قېتىم ئۆز تەقدىرىنى سىناپ كۆرمەكچى بولدى. بىچارە ئانا زار-زار يىغلاپ، ئاق يول تىلەپ دۇئا قىلىپ، ئوغلى بىلەن خوشلاشتى. سەلىم يەنە سەپەرگە ئاتلاندى. ئۇ ماڭغاندىمۇ مول مېڭىپ توپتوغرا بىر ئاي بولدى دېگەندە، بىر قۇملۇق بايابانغا كېتىۋاتسا، ئاپئاق ساقاللىق، نۇرانە كۆزلۈك بىر بوۋاي ئۇچرىدى. سەلىم بوۋايغا سالام بېرىپ يولىغا مېڭىۋەرمەكچى بولدى. بوۋا سەلىمنىڭ سالىمىغا جاۋاب قايتۇرۇپ بولۇپ:

— ئوغلۇم، نەگە كېتىۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدى.

— نەگە كېتىۋاتقانلىقىنى بىلمەيمەن بوۋا، — دېدى سەلىم ۋە پادىشاھنىڭ قىزىنىڭ ۋەقەسىنى سۆزلەپ بەردى.

— ئۇ ئالتۇن چىناردىن مېنىڭ خەۋىرىم بار، — دېدى بوۋاي سەلىمگە يول كۆرسىتىپ، — سەن ئالدىڭغا قاراپ يەنە ئۈچ ئاي يول ماڭغىنىڭدىن كېيىن، بىر چىغىر يولغا چىقىپ قالىسەن. چىغىر يولنىڭ بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغان بىر ئاق توشقان ئۇچرايدۇ. توشقان سېنى كۆرۈپ چىغىر يولدا ئاياغ تەرەپكە قاراپ سوكۇلداپ ماڭىدۇ. سەن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىۋەر. بىر ئاش پىشىم ماڭغاندىن كېيىن بىر تاغ ئۇچرايدۇ. توشقان تاغدىكى بىر ئۆڭكۈرگە كىرىپ كېتىدۇ، سەنمۇ توشقانىنىڭ ئارقىسىدىن ئۆڭكۈرگە كىر. ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدە ئىككى كامار بولۇپ، ئوڭ تەرەپتىكى كامارغا توشقان كىرىپ كېتىدۇ. سەن سول تەرەپتىكى كامارغا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ كىر. ئۇ كامار قىرىق قاراقچىنىڭ تۇرالغۇسى، — دەپ، سەلىمگە قاراقچىلار بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن، قانداق قىلىشنى ئۇجۇر-بۇجۇر-غىچە ئۆگىتىپ قويۇپلا كۆزدىن غايىب بولدى.

سەلىم ئۈچ ئاي ماڭغاندىن كېيىن، چىغىر يول، توشقان ئۇچرىدى ... بوۋايىنىڭ ئۆگەتكىنىدەك سول تەرەپتىكى كامارغا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپلا كىردى.

— ئەگەر سالىمىڭ بولمىغان بولسا، ئىككى پۇكلەپ بىر قوۋۇز قىلىۋېتەتتۇق. ئۆزۈڭ نېمە ئادەم، بۇ يەرگە قانداق كەلدىڭ؟ — دەپ سوردى قاراقچىلار باشلىقى.

— مەن چوڭ توپىنىڭ ئاشپەزى ئىدىم، سۇ تاپىمەن، دەپ يولدىن ئادىشىپ قېلىپ بۇ تەرەپكە كېلىپ قالدىم، — دەپ جاۋاب بەردى سەلىم.

بۇ قاراقچىلار ئارىسىدا تاماق ئېتىشنى بىلمىدىغان بىرەرمۇ كىشى يوق ئىدى. شۇڭا ئاشپەزنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ قالغىنىدىن خۇشال بولغان قاراقچىلار باشلىقى سەلىمنى سىناپ كۆرمەكچى

بولۇپ، ئەكىكى تۆگىنى سويغۇزۇپ، گۆشىده نېرىن چۆپ قىلمىشنى بۇيرۇدى.

سەلىم يولدا ئۇچرىغان بۇۋاينىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە تۆگە گۆشىنى داش قازانغا سېلىپ سۇ قۇيدى. ئاندىن قاراقچىلارنى «كۆزۈڭلارنى يۇمۇڭلار» دېدى. قاراقچىلار كۆزىنى يۇمغاندىن كېيىن، بوۋاي بەرگەن هاسا بىلەن قازانىنىڭ ئاستىغا ئۇرۇپ قويۇپ، «تاش بولساڭمۇ پىش» دەپ بولۇپ، قاراقچىلارغا: «كۆزۈڭلارنى ئېچىڭلار» دېدى. قاراقچىلار كۆزلىرىنى ئېچىپ هەيرانۇ ـ هەس بولۇشتى. قارىسا ئوچاقتا ئازراقمۇ ئوت يوق، ئەمما قازان ۋاراقشىپ قايناۋاتقۇدەك، سەلىم گۆش پىشتى، دەپ تۆگىنىڭ بىر سان گۆشىنى قازاندىن ئېلىپ، داستىخانغا قويدى. قاراقچىلار گۆشنى يەپ سەلىمنى ماختاشتى. ئەسلىده تۆگە گۆشى قاتتىق، قۇرغاق پىشاتتى. لېكىن بۇ تۆگىنىڭ گۆشى خۇددى پاقلان گۆشىدەك هەم يۇمشاق، هەم تەملىك پىشقاندى. قاراقچىلار سەلىمنىڭ هۈنىرىگە قايىل بولۇپ، ئۆزلىرىگە ئاشپەز قىلىۋالدى.

قاراقچىلار ئەتىسى سەھەردىلا باشقىلىقنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئەچىچە تۇركۈمگە بۆلۈنۈپ تەرەپ ـ تەرەپتە قاراقچىلىققا كېتىپ، كەچتە قايتىپ كېلىشتى. سەلىم قاراقچىلار كېتىشى هامان بۇۋاينىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە غارنىڭ بۇلۇڭىدىكى كۆمۈكلۈك ساندۇقنى ئالدى. ئۇنىڭ سىرتىدىكى تۇققۇز قەۋەت ئۇرالغان زەختىنى يېشىپ، كىچىك ئۆگزۈنچەكنى ئېچىۋىدى، بىر سەقىم زەھەر چىقتى. سەلىم بۇ زەھەرنى قاراقچىلارغا تەييار قىلىپ قويغان تاماققا سېلىپ ئارىلاشتۇرۇۋەتتى. كەچتە قاراقچىلار ئولجىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ غارغا كىرىشتى ـ دە، تاماققا دۇم چۈشتى. داش قازاندىكى ئاشلار تۆگىمەي تۇرۇپلا قاراقچىلار بىر ـ بىرلەپ يېقىلىشتى. سەلىم توشقان كىرىپ كەتكەن ئوك تەرەپتىكى كامارغا «بىسمىللا» دەپ كىرىپ كەتتى. كامارنىڭ ئىچى پايانسىز ياپىلاق ئىدى.

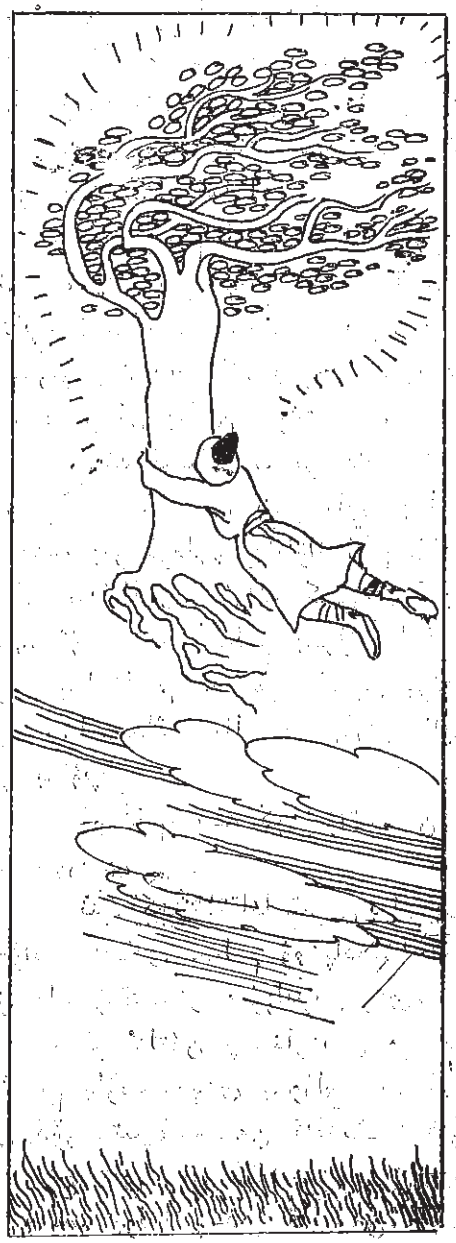

سەلىم ماڭدى، ماڭدى، قورسىقى ئاچتى. ھاردى، كەچمۇ بولدى. ئۇ ماغدۇرسىزلىق ھەم ئۇيقۇسىزلىقتا بولالماي، تۆز دالىدىلا يېتىپ، ئۇيقۇغا كەتتى ... ئۇنىڭغا «كۆۋ-زۇڭنى ئاچ!» دېگەندەك شەپە بولۇپ، كۆزىنى ئېچىۋېدى، ئالدىدا يوغان بىر توپ ئالتۇن چىنار دەرىخىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆردى. سەلىم يەنە بۇۋايىنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە ئالتۇن چىنارنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ، كۆزىنى يۇمدى-دە، ئېپسۇننى باشلاپ ئاخىرلاشقاندا كۆزىنى ئاچتى. قارىسا ئۇ خەيبەر شاھى ئوردىسىدا تۇراتتى. تەختتە ئولتۇرغان پادىشاھ ۋە ئەتراپتىكى ۋەزىر-ۋۇزرالار سەلىمنىڭ ئالتۇن چىنارنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشتى. پادىشاھ ئالتۇن چىنارنى كۆرۈپ، خۇشال بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆز قىزىنى ئۇل خوتۇنلىققا ئوغلىغا بېرىشىنى نومۇس دەپ قاراپ، «قانداق قىلىمىز؟» دېگەندەك ئوك قول ۋەزىرگە قارىدى. ۋەزىرلىك قورسىقىغا يەنە بىر سۈيقەستلىك جىن كەردى. ۋەزىر پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا كۈسۈرلىدى. پادىشاھ ئۇنىڭ سۆزىگە باش لىڭشىتىپ، سەلىمگە قاراپ مۇنداق دېدى:

— «مەرتەم-مەرتەم ئۇچ مەرتەم» دېگەن گەپ بار. ئىككى شەرتىمىزنىغۇ بەجا كەلتۈردۈڭ. ئۈچىنچى شەرتىمىزنىمۇ تولۇق ئورۇندىساڭ، قىزىم مەلىكىنى ساڭا بېرەمەن. ئەمما مېنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا پەرزەنتىم يوق، شۇڭا قىزىمنىڭ ئورنىدا بالا قىلىۋېلىشىم ئۈچۈن، ماڭا كۆنپەتتىش تەرەپ شاھى تۆمۈرخانىنىڭ قىزىنى ئەكېلىپ بېرىسەن!

پادىشاھنىڭ غەرىزى تۆمۈرخانىنىڭ قىزىنى بالا قىلىۋېلىش ئەمەس، ئەمرىگە ئېلىپ خوتۇن قىلىش ئىدى. ۋەزىر ئۇنىڭ قۇلىقىغا «چۈشۈمده بېشارەت بولىدىكى، تۆمۈرخانىنىڭ قىزىلا سىلىگە ئوغۇل تۇغۇپ بېرىدۇ»، دېگەنىدى. تۆمۈرخان كۆچلۈك، قەھرىلىك پادىشاھ بولۇپ، قىزىغا بەك ئامراق ئىدى. خەيبەر پادىشاھى بىلەن تۆمۈرخان ئوتتۇرىسىدا ئاتىلىرىدىن قالغان ئۆچ-ئاداۋەت بار ئىدى. شۇڭا ۋەزىر: «ئۇل خوتۇنىنىڭ ئوغلىنى ئەلچىلىككە ئەۋەتسەك، تۆمۈرخان بۇنى ئۆزىگە قىلمىغان ھاقارەت دەپ بىلىپ، قاتتىق غەزەپكە كېلىدۇ-دە، ھەم بارغان ئەلچىنى ئۆلتۈرىدۇ. ھەم بىزگە قارىتىپ جازا يۈرۈشى قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن پادىشاھنى ئاغدۇرۇپ، ئۆز مەقسىتىمىزگە يېتەلەيمەن» دەپ ئاشۇنداق پىلان كۆرسەتكەنىدى. ۋەزىر دەرھال سەلىمنىڭ يولغا چىقىشىنى تاپىلىدى.

سەلىم ئۆيىگە كېلىپ ئانىسىدىن رازىلىق ئېلىپ يولغا ئاتلاندى. ئۇ ئوزغۇن تاغ-داۋان، دەريا-كۆللەرنى، دەشت-چۆللەرنى بېسىپ، بىر ئورمانلىققا كېلىپ قالدى. ھاردۇق ئېلىشقا بەزەر ئەپلىك يەر ئىزدەپ ئەتراپقا قاراۋېتىپ، بىر توغراقنىڭ شېخىدىكى ئىككى سېغىز-خاننىڭ پەيلىرىنى تۇيدۇرماي يۇلۇپ ئېلىپ، ئۇنىڭكىنى بۇنىڭغا، بۇنىڭكىنى ئۇنىڭغا ئالماشتۇرۇپ ئويناۋاتقان ئېگىز بويلۇق بىر ئادەمنى كۆرۈپ ھەيران قالدى.

— سىز كىم؟ بۇ جاڭگالدا نېمە قىلىپ يۈرىسىز؟ — دەپ سورىدى، سەلىم ھېلىقى كىشىگە سالام بېرىپ.

— مەن شەپسىز ئوغرى بولىمەن.

ئەۋلىيا بوۋاينىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە، سىز- نىڭ كېلىشىڭىزنى كۈتۈپ، زېرىكىشتىن سېغىزخانىنىڭ پەيلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئويناۋاتىمەن. تۆمۈرخانىنىڭ شەھىرىگە بىر- گە ئاتلىنايلى، — دېدى شەپسىز ئوغرى.

سەلىم ھېلىقى ئاپئاق ساقاللىق بوۋاينىڭ ئەۋلىيا ئىكەنلىكىنى بىلىپ ناھايىتى خۇشال بولدى. ئۇلار يولغا چىقىپ بىرقانچە كۈندىن كېيىن، ئىككى پۇتىغا يوغان ئىككى تۆگىمەن تېشىنى باغلىۋالـ غان، جىلغا ئىچىدە شامالدەك يۈگۈرۈپ، كېيىك، جەرەنلەرنى قوغلاپ يۈرگەن بىر ئادەمنى ئۇچراتتى.

— مەن شامال ئاياغ شاتۇر بولىمەن. سىلەرنى ساقلىغاچ كېيىك، جەرەن قوغلاپ يۈردۇم. سىلەر بىلەن تۆمۈرخان شەھىرىگە بارماقچىمەن. تۆمۈرخانىنىڭ «لەپلىمە جادۇ» دەپ ئاتالمىدىغان بىر جادۇگىرى بار. يۈگۈرۈشتە ئۇنى پەقەت مەنلا يېڭەلەيـ مەن، — دېدى شامال ئاياغ شاتۇر سەلىـ مىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ.

سەلىم ئۇنىمۇ ھەمراھ قىلىپ يولىنى داۋاملاشتۇردى. ئۇ ئۈچى بەش - ئالـتە كۈن ماڭغاندىن كېيىن، بىر دەم ئۇ قۇلىقىنى، بىر دەم بۇ قۇلىقىنى يەرگە يېقىپ يۈرگەن بىر كىشىنى ئۇچراتتى، ئۇچى ئۇنىڭ قىلىۋاتقان قىلمىقىغا ھەيران قېلىشتى.

— ئۆزۈڭ كىم؟ نېمە ئۈچۈن قۇلـ قىڭنى يەرگە يېقىپ يۈرىسەن؟ — دەپ سورىدى سەلىم.

— مەن سەگەك قۇلاق باتۇر بولـ مەن. سىلەرنى ساقلاپ تۇرۇۋاتىمەن. تۆـ مۈرخانىنىڭ شەھىرىگە مەنمۇ بارماي، يار- دىمىم تېگىپ قالىدۇ، — دېدى سەگەك قۇلاق باتۇر.

— ھازىر تۆمۈرخان شەھىرىدە نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ. تىڭشاپ باقە، قېنى، كارامىتىڭنى كۆرۈپ باقايلى! — دېدى شامال ئاياغ باتۇر. سەگەك قۇلاق باتۇر ئۈڭ - سول قۇلىقىنى نۆۋەت بىلەن يەرگە يېقىپ تىڭشاپ:

— تۆمۈرخان ئوردىسىغا ئۇنىڭ قىزىنى سوراپ ئەلچىلەر كەپتۇ، تېز ماڭمايلى! — دېدى.

تۆتى ئالدىراپ يولغا ئاتلاندى. ئۇلار بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ، بىر تاغنىڭ باغرىغا كەلدى. قارىغۇدەك بولسا، ئالدى تەرەپتىكى تاغ بىر دەم ئېگىزلەپ، يەنە بىر دەم پەسلەۋاتقۇدەك، يېقىن كېلىپ قارىسا بىر ئادەم تاغنى يەردىن يۇلۇپ ئېلىپ، يەنە بىر تاغنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، يەنە ئېلىپ، يەنە قويۇپ ئويناۋاتقۇدەك.

سەلىم ئۇنىڭ كىملىكىنى، بۇ يەر- دە نېمە قىلىپ يۈرۈۋاتقانلىقىنى سورىدى.

— مەن تاغ يۆتكەر باتۇر بولىمەن. تۆمۈرخانىنىڭ شەھىرىگە بېرىش ئۈچۈن سىلەرنى ساقلاپ تۇرغانىدىم. زېرىكىپ، ئىچىم پۇشۇپ، تاغ يۆتكەپ ئويناۋاتقانـ دىم، — دېدى تاغ يۆتكەر باتۇر.

ئۇلار بەش ئادەم بولۇپ، بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ بىر كۆلنىڭ بويىغا كېلىپ قالدى. قارىغۇدەك بولسا، كۆلنىڭ سۈيى بىر دەم كۆتۈرۈلۈپ، بىر دەم سۈـ مۈرۈلۈپ تۇرغۇدەك. ئۇلار بۇ ئىشقا ھەيـ ران بولۇپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىسا، قومۇشلۇق ئارىسىدا بىر ئادەم كۆل گىر- ۋىكىدە دۇم يېتىۋېلىپ سۈنى بىر دەم سۈمۈرۈپ، يەنە چىقىرىپ ئويناۋاتقۇدەك.

— پېقىرنىڭ نامى سۇ سۈمۈرگۈچ بولىدۇ. ئەۋلىيا بوۋاينىڭ تاپشۇرۇقى

بويىچە سىلەرنى ساقلىغاچ كۆل سۈيىنى سۈمۈرۈپ ئويناپ تۇرغانىدىم، — دېدى سۇ سۈمۈرگۈچ باتۇر سەلىمنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ.

ئۇلار شۇنىڭ بىلەن ئالتە ئادەم بولدى. سەگەك قۇلاقنىڭ ئالدىرىتىشى بىلەن دەرھال يولغا ئاتلاندى. سۇ سۈمۈرگۈچ باتۇر يولدا لازىم بولىدۇ، دەپ كۆل سۈيىنى بىر سۈمۈرۈۋېتىدى، ئاغزىنىڭ بىر قىرىغا يېرىم كەلدى. ئۇلار ماڭدى، ماڭدى هارمىدى. بىرەرسىمۇ ئايرىلىپ قالمىدى، بەلكى بارغانسېرى قېرىنداشلاردەك بىر-بىرىگە ئىجىل بولۇپ قېلىشتى، هەممىسى سەلىمنىڭ ئاغزىغا بېقىشتى. ئۇلار يولنى مول يۇرۇپ، تۆمۈرخانىنىڭ شەهىرىگە بىرنەچچە چاقىرىم يول قالغاندا، ئۇلارغا غەلىتە بىر ئاۋاز ئاڭلانغاندەك بولدى. سەگەك قۇلاق باتۇر يەرگە قۇلىقىنى يېقىپ: «تۆمۈرخاننىڭ ئەككى ئىتى بىز تەرەپكە كېلىۋېتىپتۇ»، دېدى.

تۆمۈرخاننىڭ يوغانلىقى ئەككىياشلىق كالىدەك، سەگەك ئەككى ئىتى بولۇپ، بۇ ئىتلار قاۋغانچە ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىۋاتاتتى. ئىتلارنىڭ قاۋشىدىن تاغ-تاشلار جارانلايتتى. ئايىغىنىڭ سالىمىدىن يەر تىترەيتتى. كېلىۋاتقان ئىتلارنى كۆرۈپ، تاغ يۆتكەر باتۇر قولتۇقىغا قىستۇرۇۋالغان تاغنىڭ بىر پارچىسىنى ئېتىۋىدى، ئىتلار تاغنىڭ ئاستىدا قالدى. هاۋشىشى ئۆچتى.

سەلىمەر تۆمۈرخانىنىڭ شەهىرىگە يېتىپ كېلىپ ئۇدۇللاپ ئوردىغا كىردى. تۆيۈقسىز كىرىپ كەلگەن ناتونۇش بۇ ئالتە كىشىگە كىشىلەر هەيرانلىقتا قاراپ قېلىشتى. تۆمۈرخان ئۇلاردىن:

— سىلەر شەهەرگە كىرگۈچە ئالدىڭلارغا بىرەر نەرسە ئۇچرىمىدىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئۇچرىدى. ئەككى ئىت ئۇچرىدى. يەردىن ئەككى تال تاش ئېلىپ ئېتىۋىدوق، تېگىپ كېتىپ ئۆلۈپ قالدى، — دېدى تاغ يۆتكەر باتۇر.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ تۆمۈرخان چۆچۈدى. تۆمۈرخان ئەسلىدە ئۆزىگە تەۋە بىر خانلىق ئەلچىلىرىنى كۈتۈۋاتقانىدى. ئىلاجسىز سەلىمەرنىمۇ يۇقىرىغا تەكلىپ قىلدى. زىياپەت ئارىلىقىدا ئۇلارنىڭ نېمە ئىش بىلەن كەلگەنلىكىنى سورىدى. سەلىم كېلىش مەقسىتىنى ئېيتتى.

— تەۋەيىمدىكى بىر كىچىك خانمۇ قىزىنى سوراپ ئەلچى ئەۋەتمىتۇ. سىلەرمۇ كېپىسىلەر. بىزنىڭ بۇ يەردىكى ئادەت بويىچە قىز سوراپ بىر ۋاقىتتا كېلىپ قالغان ئەلچىلەر ئۆزئارا كارامەت كۆرسىتىدۇ. قايسى تەرەپ ئۇتۇپ چىقسا، قىزنى شۇ تەرەپ ئالىدۇ، — دېدى تۆمۈرخان.

ئەتىسى ئوردا ئالدىدىكى مەيدانغا كارامەت كۆرسىتىش سورۇنى تۈزۈلدى. ئالدى بىلەن كىچىك خان تەرەپ مەيدانغا يوغان بىر بۇقىنى چىقاردى. بۇقا هۆركىرەپ، يەرنى تۇرتۇپ هەيۋە كۆرسەتتى. سەلىم تەرەپتىن تاغ يۆتكەر باتۇر مەيدانغا چۈشۈپ، بۇقىنىڭ ئەككى مۈڭگۈزىدىن تۇتۇپ پىراقىرىتىپ بىر ئاتقانىدى، بۇقا يەرگە چاپلىشىپلا قالدى. كىچىك خان تەرەپ لەپلىمە جادۇنى ئوتتۇرىغا چىقاردى. ئۇنىڭ يۇگۇرۇش كارامىتى شامالدىنمۇ تېز ئىدى. ئەككىسى مۇسابىقىگە چۈشۈشتىن ئىلگىرى ئۇلارغا قېلىشتى. تۆمۈرخان ئۇلاردىن:

— سىلەر شەهەرگە كىرگۈچە ئالدىڭلارغا بىرەر نەرسە ئۇچرىمىدىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئۇچرىدى. ئەككى ئىت ئۇچرىدى. يەردىن ئەككى تال تاش ئېلىپ ئېتىۋىدوق، تېگىپ كېتىپ ئۆلۈپ قالدى، — دېدى تاغ يۆتكەر باتۇر.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ تۆمۈرخان چۆچۈدى. تۆمۈرخان ئەسلىدە ئۆزىگە تەۋە بىر خانلىق ئەلچىلىرىنى كۈتۈۋاتقانىدى. ئىلاجسىز سەلىمەرنىمۇ يۇقىرىغا تەكلىپ قىلدى. زىياپەت ئارىلىقىدا ئۇلارنىڭ نېمە ئىش بىلەن كەلگەنلىكىنى سورىدى. سەلىم كېلىش مەقسىتىنى ئېيتتى.

— تەۋەيىمدىكى بىر كىچىك خانمۇ قىزىنى سوراپ ئەلچى ئەۋەتمىتۇ. سىلەرمۇ كېپىسىلەر. بىزنىڭ بۇ يەردىكى ئادەت بويىچە قىز سوراپ بىر ۋاقىتتا كېلىپ قالغان ئەلچىلەر ئۆزئارا كارامەت كۆرسىتىدۇ. قايسى تەرەپ ئۇتۇپ چىقسا، قىزنى شۇ تەرەپ ئالىدۇ، — دېدى تۆمۈرخان.

ئەتىسى ئوردا ئالدىدىكى مەيدانغا كارامەت كۆرسىتىش سورۇنى تۈزۈلدى. ئالدى بىلەن كىچىك خان تەرەپ مەيدانغا يوغان بىر بۇقىنى چىقاردى. بۇقا هۆركىرەپ، يەرنى تۇرتۇپ هەيۋە كۆرسەتتى. سەلىم تەرەپتىن تاغ يۆتكەر باتۇر مەيدانغا چۈشۈپ، بۇقىنىڭ ئەككى مۈڭگۈزىدىن تۇتۇپ پىراقىرىتىپ بىر ئاتقانىدى، بۇقا يەرگە چاپلىشىپلا قالدى. كىچىك خان تەرەپ لەپلىمە جادۇنى ئوتتۇرىغا چىقاردى. ئۇنىڭ يۇگۇرۇش كارامىتى شامالدىنمۇ تېز ئىدى. ئەككىسى مۇسابىقىگە چۈشۈشتىن ئىلگىرى ئۇلارغا

مەي سۇنۇلدى. شامال تاغ باتۇر ئۆمرده بۇنداق «دورا بەھوش» نى كۆرۈپمۇ، ئىچىپمۇ باقمىغاچقا، ئۇنىڭغا بۇ مەي تېز تەسىر قىلمىپ، مەست بولۇپ قالدى. خۇشاللانغان لەپلىمە جادۇ ئۇنى بىر يۇلغۇن تۆۋدە ياتقۇزۇپ قويۇپ، شامالدەك يۈگۈرۈپ كەتتى. سەگەك قۇلاق باتۇر يەر تىڭشاپ، يالغۇز لەپلىمە جادۇنىڭلا ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلاپ، ئەھۋالنى سەلمىگە مەلۇم قىلدى. سەلىم شامال ئاياغنىڭ مەست بولۇپ قالغانلىقىنى ئويلاپ، ئەۋلىيا بوۋاي بەرگەن هاسا بىلەن يەرنى قاتتىق بىر ئۇرۇۋېدى، يەر سىلكىنىپ كەتتى. شامال ئاياغ باتۇر سىلكىنىشتىن ئويغىنىپ قارىسا، لەپلىمە جادۇ يېراقلاپ كېتىپتۇ. ئۇ ئورنىدىن تۇرغىنىچە شامالدىن تېز سۈرئەتتە يۈگۈرۈپ لەپلىمە جادۇنىڭ ئالدىغا ئۆتتى ـ ده، نىشانغا هەممىدىن بالدۇر يېتىپ كەلدى.

ـ هه، تۆمۈرخان، ئەمدى قىزلەرنىڭ بىزگە بېرەلا، ـ دېدى ئۇ. تۆمۈرخان بۇلارغا كۆچ بىلەن تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ، بىر هىيلە قىلىشنى ئويلىدى.

ـ تەلىپىڭلارنى بەجاكەلتۇرىمەن. بۇگۈن كەچتە سىلەرگە ئۇزىتىش زىياپىتى بېرەي، ـ دېدى. ئۇنىڭ مەقسىتى سەلىمەلەرنى دورا بەھوش بىلەن مەست قىلمۇقتىپ، ئاندىن ئۇلار ياتقان تۆمۈر سارايغا ئوت قويۇپ، كاۋاپ قىلىۋېتىش ئىدى. چۈشتىن كېيىن كەچكىچە زىياپەت بولدى. سەلىمەرخۇش پۇراقلىق مەينى كۆپ ئىچىشتى. بىر ـ بىرلەپ مەست بولۇپ قالدى. تۆمۈرخانىڭ ئادەملىرى ئۇلارنى تۆمۈر سارايغا ياتقۇزۇپ، ساراينىڭ تۆت تەرىپىگە، ئۈستىگە ئوتۇن دۆۋىلەپ ئوت ياقتى. سارای تاملىرى قىزىپ، ئۇلارنىڭ مەستلىكىنى يېشىۋەتتى. سۇ سۈمۈرگۈچ باتۇر ئاغزىغا قاچىلىۋالغان بىر كۆلنىڭ سۈيىنى بىر پۇركۈۋېدى، تۆمۈر تاملار شۇ هامان سوۋۇپ كەتتى. تاڭ ئېتىشى بىلەن تۆمۈرخان ۋەزىرلىرى بىلەن سەلىمەر ياتقان سارايغا كەلدى. ئۇ ئالتەيلەنى ئاللىقاچان كاۋاپتەك پۇچىلىنىپ بولىدى، دەپ هۆكۈم قىلغانىدى. لېكىن سەلىمەر تۆمۈرخانىڭ ئالدىغا چىقىپ: «بىزنى نېمانداق سوغۇق سارايغا ياتقۇزۇپ قويدۇڭلار» دەپ رەنجىگەنىدەك بولۇشتى هەم خانىڭ ئەمدى قىزىنى چوقۇم بېرىشى كېرەكلىكىنى ئېيتتى. تۆمۈرخاننىڭ قىزىنى بۇلارغا قوشۇپ قويۇش نىيىتى بولمىغاچقا، يەنە بىر هىيلە ئويلاپ چىقتى.

ـ مەن سىلەرگە قايىل، قىزىمنى بېرەي، بۇگۈن ئاخشام مەن سىلەرگە ئۇزىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، ئەتە سەھەردە يولغا سېلىپ قويايى، ـ دېدى تۆمۈرخان هېيلىگەرلىك قىلىپ. ئۇ ئوردا ئاشپەزلىنىڭ يېنىغا كىرىپ، ئىككى قازاندا گۆش پىشۇرۇپ، بىرىگە ئۆتكۈر زەھەر سېلىپ، زەھەر سېلىنغان گۆش، شۆرپىنى سەلىمەلەرگە تارتىشنى تاپىلىدى. ئاشپەز خانىڭ دېگىنىدەك قىلىشقا كىرىشتى. بۇلارنىڭ قىلىشقان گەپلىرىنى سەگەك قۇلاق يەر تىڭشاپ ئاڭلىۋالدى. ئۇ تۆمۈرخان بىلەن ئاشپەز ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان گەپلەرنى هەمراهلىرىغا مەلۇم قىلدى.

شەپسىز ئۇغرى شەپە چىقارماي مورا ئارقىلىق ئاشخانىغا چۈشۈپ، زەھەر تاشلانغان قازان بىلەن زەھەر تاشلانمىغان قازانىنى ئالماشتۇرۇپ قويدى. پىياز توغراش بىلەن بولۇپ قالغان ئاشپەز بۇنى زادى سەزمىدى. گۆشمۇ پىشتى. مۇراسىم داستىخىنى سېلىنىپ، گۆش، شورپىلار كەلتۈرۈلدى. هەر ئىككى تەرەپ گۆشنى ئىشتىها بىلەن يېيىشتى. پەقەت تۆمۈرخانلا ساهىبخانىلىق قىلىمەن، دەپ

كۆش يېمىگەنىدى. ئۇنىڭ قالغان ئادەملىرى، كىچىك خان ئەلچىلىرى زەھەرلىنىپ، بىر-بىرلەپ ھەق جايىنى تاپىتى. ئىشىنىڭ تېگىنى پەملىگەن تۆمۈرخان سەلىمەرگە زادىلا تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى بىلىپ يەتتى. ئامالاج قىزىنى سەلىمەرگە قوشۇپ قويدى. سەلىمەر تۆمۈرخانىنىڭ قىزىنى ئېلىپ، خەيبەر شەھىرىگە قاراپ ئاتلاندى. شەھەرگە ئون كۈندۈك ئارىلىق قالغاندا تۆمۈرخانىنىڭ قىزى:

— مەن بىر پادىشاھنىڭ قىزى. مېنى ئالمىدىغان كىشى ھەرقانچە چوڭ شاھ بولسىمۇ مېنىڭ ئالدىمغا چىقىشى كېرەك. بولمىسا قايتىپ كېتىمەن، — دەپ تۇرۇۋالدى.

قىزنىڭ تەلىپى يوللۇق بولغاچقا سەلىم ماقۇل دەپ شەھەرگە قاراپ ماڭماقچى بولدى.

— پادىشاھ ئوڭ قول ۋەزىرىنىمۇ ئالغاچ كەلسۇن. ئۇچىلار ئاتلىق كېلىشىلار. قالغان كىشىنى ئۆزۈم توغرىلايمەن، — دېدى قىزسەلىمنىڭ كۆزىگە مەنىلىك قاراپ.

سەلىم شەھەرگە يېتىپ كېلىپلا ئورنىدىغا كەلدى. قىزنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى، شاھ بىلەن ئوڭ قول ۋەزىر ئالدىمغا كەلىمىز، قايتىپ كېتىمەن، دېگەنلىكىنى ئېيتتى. قىزنىڭ قولىغا كەلگەنلىكىنىڭ خۇشاللىقىدا پادىشاھ ۋەزىرنى ئېلىپ، يولغا ئاتلاندى. يىراقتىن توپا-چاڭ كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرگەن بەش ھەمراھ قىزغا: «بىزنىڭ سەلىمگە قىلىدىغان يارىدىمىز ئاخىرلاشتى. بىز ئۆز ماكانلىرىمىزغا قايتىمىز. سەلىم كەلسە مۇشۇ گەپنى دەپ قويۇڭ» دەپ ھەرقايسى تەرەپكە كېتىشتى.

سەلىم، پادىشاھ ۋە ئوڭ قول ۋەزىر يېتىپ كەلدى. قىز يەردىن بىر سىقىم توپا ئېلىپ، ئەپسۇن ئوقۇپ ھوروپ تۇرغانىدى. ئۇلارنىڭ كېلىشىگە قىز قولىدىكى توپىنى پادىشاھ بىلەن ئوڭ قول ۋەزىرگە چاچتى. پادىشاھ شۇ ھامان بۆرىگە، ۋەزىر تۈلكىگە ئايلىنىپ قالدى-دە، بۆرە تۈلكىنى قوغلاپ، چەكسىز بىاياۋانغا قاراپ كەتتى. سەلىم بۇ كارامەتنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. بۇنداق قىلىشنىڭ سەۋەبىنى قىزدىن سورىدى.

— خەيبەر پادىشاھنىڭ قىزى سىزگە ۋاپا قىلمايدۇ. ئۇ قىز بىايا تۈلكىگە ئايلاندۇرۇلغان ۋەزىر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، پادىشاھنىمۇ، سىزنىمۇ ئۆلتۈرمەكچىدى. شاھنىڭ غەرىزى قىزنىڭ باھانىسىدە سىزدەك يىگىتلەرنى ئىشقا سېلىپ، ئاجايىپ-غارايىپ مال-دۇنيا ۋە شان-شۆھرەتكە ئىگە بولۇش ئىدى. شۇڭا مەن ئۇلارنى ئۆز تەبىئىتىگە مۇۋاپىق ھايۋانغا ئايلاندۇرۇۋەتتىم، كېلىنىڭ، ئەمدى خۇشاللىق تويىنى ئىككىمىز ئويناپلى، — دېدى قىز مەنىلىك كۈلۈپ. سەلىم قىزنىڭ كۆڭلىنى چۈشەندى. ئۇلار خۇشال-خۇرام ھالدا شەھەرگە كىردى. زالىم پادىشاھ بىلەن ھىيلىگەر ۋەزىرنىڭ ھايۋانغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر پۈتۈن شەھەرگە ئاڭلاندى. شەھەر خەلقى سەلىمنى ئۆزىگە پادىشاھ قىلىپ سايلىۋالدى. سەلىم توي قىلىپ، قىزنى ئۆز ئەمرىگە ئالدى ھەم ئۇنى ئۆزىگە ئوڭ قول ۋەزىر قىلدى. ئۇل ئانىسىنىمۇ ئوردىغا ئەكېلىۋالدى. شۇنداق قىلىپ بىر ئۆمۈر جاپا-مۇشەققەت ئىچىدە ئۆسكەن ئۇل خوتۇنىنىڭ ئوغلى سەلىم خەيبەر شەھىرىنىڭ پادىشاھى بولۇپ قالدى. ئۇ ئەدلى-ئادالەت بىلەن شەھەر سوراپ، يېتىم-يېسىر، ئاجىز-ئورۇقلارنىڭ بېشىنى سىيلاپ، ئۇلارغا بەخت-سائادەت ئاتا قىلدى.

توپلاپ رەتلىگۈچى: مۇيدىن سايىت

(چۆچەك)

زامانلارنىڭ زامانىسىدا، مۇسۇلمانلار ماكانىدا قاۋۇز شاھ دېگەن بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ يېشى خېلى بىر يەرلەرگە بېرىپتۇ. ئەمما پەرزەنت يۈزى كۆرمەپتۇ. شۇ سەۋەبتىن كۆڭلى پەرىشان بولۇپ، كۆپ ھەسرەت چېكىپتۇ. پادىشاھ ئوردىسىغا ھېكىمەت ئالىملىرىنى يىغىپ كىتاب كۆرۈپ بېقىشنى، دەردىگە دەرمان ئىزدەشنى بۇيرۇپتۇ. ئالىملار:

— كىتابتا «پەرزەنتسىز كىشىنىڭ ئۇ دۇنيالىقىسۇ، بۇ دۇنيالىقىسۇ ياخشى ئەمەس» دەپ يېزىلىپتۇ. «بۇنىڭغا خۇدادىن باشقا ھېچكىم ئامال قىلالمايدۇ، خۇداغا يالۋۇرغايلا» دەپتۇ. پادىشاھنىڭ دەردى ئېشىپ كۈندۈزلىرىمۇ كېچىگە ئايلىنىپتۇ. شۇ ئۇزۇن ھەسرەتلىك كېچىلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھ بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە بىر ئاقساقال كىشى كېلىپ خالتىسىدىن بىر جۈپ ئالما ئېلىپ:

— بۇ ئالمىنىڭ بىرىنى خوتۇنىڭىز، بىرىنى ئۆزىڭىز يېسىڭىز ئاللا پەرزەنت ئاتا قىلىدۇ. بالىڭىز تۇغۇلغاندا ئىسمىنى قابىل قويۇڭ، — دەپلا غايىب بولۇپتۇ. پادىشاھ ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ چۈشىنى ھېچكىمگە تىنماپتۇ. ئۇچ ئايدىن كېيىن خوتۇنىنىڭ ھامىلدار بولغانلىقى مەلۇم بوپتۇ. شادلىقتا كۈنلەرنىڭ قانداق ئۆتكەنلىكى ئۇيۇلماپتۇ. شاھ خوتۇنى توققۇز ئاي توققۇز كۈن توققۇز سائەت توققۇز دەقىقە ئۆتكەندە بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. بالىغا قابىل دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. پادىشاھ چوڭ توي ـ تاماشا ئۆتكۈزۈپتۇ. بالا سەككىز ياشقا كىرگەندە پادىشاھ شىكارغا ئاتلىنىپتۇ. سەككىز ياشلىق قابىلمۇ:

— شاھ ئاتا، مېنىمۇ بىللە ئېلىپ بارسىڭ، مەنمۇ ئوينىاپ كەلسەم قانداق؟— دەپ يالۋۇرۇپتۇ. شاھ ماقۇل بولۇپ، بالىسىنى ئۆزىنىڭ ئارقىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ ئاتقا مىنىپ شىكارغا چىقىپتۇ. تاشلىق سايلاردىن ئۆتۈپ كاتتا قومۇشلۇققا كېتىۋاتسا ھەيۋەت يوغان بىر چىشى ئېيىق پەيدا بولۇپ، پادىشاھنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇرغان قابىلنى چىشلەپلا ئات ئۈستىدىن چۈشۈرۈپ ئېلىپ قېچىپتۇ. ئېيىقنى ئىز باستۇرۇپ قوغلاشقا ھېچكىم جۈرئەت قىلالماپتۇ. پادىشاھ ئېيىقنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يېتەلمەي ئاۋارە بولۇۋاتقاندا ئېيىق تاغ غارىغا كىرىپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ شىكارداشلىرى تىت ـ تىت بولۇپ بىرقانچە كۈن غارلارنى، ساي، ئۆڭكۈرلەرنى، جىلغىلارنى ئارىلاپتۇ. بالا تېپىل

ساپتۇ. ئائىلاج شەھەرگە قايتىپتۇ. پادىشاھنىڭ ھەسرەت-نادامەتلىرىنى باشلىنىپتۇ. ئاردىدىن ئون يىل ئۆتكەندە قاۋۇل پادىشاھ يەنە ئوۋغا چىقىپ ئوغلىنى ئىيىق ئىلىپ قاچقان قومۇشلۇققا كېلىپتۇ. كېتىپ بارسا، ئالدىنى بىر چوڭ چىشى ئىيىق توسۇپ پادىشاھنى يېيىشكە خىرىس قىپتۇ. پادىشاھنىڭ ئوغلى ئېسىگە كېلىپ دەرغەزەپ بولۇپ، قىلىچ بىلەن ئىيىقنىڭ بېشىنى ئۇزۇپ تاشلاپتۇ. دەل شۇ چاغدا قومۇشلۇق ئاردىسىدىن ئون سەككىز ياشلىق، ھەيۋەت ئېگىز، يونۇمىغان توغرا قامەتلىك بىر يىگىت چىقىپ:

— ھەي ئادەم، سەن قايسى يۇرتلىك بىلەن ئانامنى ئۆلتۈردۈڭ؟ — دەپ قىلىچىنى يالىڭاچلاپ، «مەن سېنى ئۆلتۈرۈپ ئانامنىڭ قىساسىنى ئالىمەن» دەپتۇ. قاۋۇز شاھ:

— ھەي بالام توختا، سەن مېنىڭ بالام ئىكەنسەن، ئون يىل ئالدىدا سەككىز ياش چېغىڭدا سېنى مۇشۇ ئىيىق ئېلىپ قاچقان. بۇگۈن ئاتا-بالا تېپىشتۇق. ئىسمىڭ قابىل ئىدى، — دەپتۇ. يىگىت ئويلىسا راست شۇنداق. قابىل قاۋۇز شاھقا ئۆزىنى ئېتىپ، ئەدەبسىزلىكى ئۈچۈن ئەپۇ سوراپتۇ. شاھ شىكارنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قابىلنى ئاتقا مىندۈرۈپ يار-بۇرادەرلىرى بىلەن شەھەرگە قايتىپتۇ. بالىسى ددارلاشقانىنىڭ خۇشاللىقىدا چوڭ تاماشا ئۆتكۈزمەكچى بولغانىدا قابىل پالۋان شاھنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ھۆرمەتلىك ئاتا، مەن ئۆسكەن جاڭگالنى بىر كۆرۈپ كېلىۋالسام، ماڭا رۇخسەت قىلسىڭىز، — دەپ ئىلتىماس قىپتۇ.

پادىشاھ ئىلاجسىز رۇخسەت قىپتۇ. قابىل قاۋۇز پادىشاھ بىلەن خوشلىشىپ چۆل-جەزىرىگە يول ئاپتۇ. پادىشاھ:

«مەن بۇ بالىغا شۇنچە پەرۋىش قىلساممۇ كۆڭلۈمنى چۈشەنمەي چۆلگە ماڭدى. بۇ- نىڭدا بىر سىر بار» دەپ ئويلاپ ئارقا- سىدىن ئىككى نەپەر پايلاقچىنى ئەۋەتىپتۇ.

ئۇلار قابىلنىڭ كەينىدىن ئىزمۇ ئىز مېڭىپ، قابىلنى كۆزەتكۈدەك بولسا، قابىل ھېلىقى قومۇشلۇققا بېرىپ ئولتۇرۇلگەن ئىنىقنىڭ ئۇستىگە ئۆزد- نى ئېتىپ:

— ۋاي ئانام، سېنى ناھەق ئۆلتۈرۈ- ۋەتتى، ئاخىر بىر كۈنى قىساسىڭنى ئال- ماي قويمايمەن، — دەپ يىغلاپتۇ.

پادىشاھ پايلاقچىلارنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاپ غەزەپ- ئاچچىقتىن تىترەپ كېتىپ- تۇ. دۆلەت كاتتىلىرىنى، مەسلىھەتچىلەرنى يىغىپتۇ. كېڭەش ئەھلىگە ئوغلىنىڭ دېگەنلىرىنى يەتكۈزۈپ، كىمنىڭ مۇمكىن بولغان ئاپەتنىڭ ئالدىنى قانداق ئېلىشى ھەققىدە ئەقىل سوراپتۇ. باش ۋەزىر:

— شاھ ئالىيلىرى، ئوغۇللىرىغا بۈي- رۇسىلا. چۆلدىكى بارلىق قۇرۇق ئوتۇنلار- نى يىغىپ شەھەرنىڭ يېنىدىكى قومۇش- لۇققا توپلىسا بۇ زىياپەت تەييارلىقى دېيىلسە، ئوغۇل ھەممە قۇرۇق ئوتۇنلارنى يىغىپ بولغۇچە جاڭگالدىكى ياۋايى ھايۋان- لارغا يەم بولىدۇ. بىز قۇتۇلمىز، — دەپتۇ. پادىشاھ بۇ ئەقىلنى لايىق تېپىپ، بالد- سىنىڭ ئالدىغا «بارلىق قۇرۇق ئوتۇنلار- نى يىغىش» ھەققىدە پەرمانچىلاردىن بۈي- رۇق كىرگۈزۈپتۇ. قابىل بۈيرۇق يەتكۈز- گۈچىلەرنى شەھەرگە قايتۇرۇپ، يۇقىرى ئاۋازدا بىر نەرە تارتقانىكەن، چۆلنى ئېنىق، شىر، يولۋاسلار قاپلاپ كېتىپتۇ. قابىل ھەممە ھايۋانلارغا بارلىق قۇرۇق ئوتۇنلارنى يۈكلەپ تاغلارنى سەپكە تۈر- غۇزغاندەك ھەيۋەت بىلەن ئاچىقىپتۇ. پايلاقچىلار پادىشاھنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— داد پادىشاھى ئالەم، قابىل پالۋان بۇ دۇنيادىكى بارلىق ۋەھشىي ھايۋانلارغا ئوتۇن يۈكلەپ، شەھەرگە يېقىنلاشتى، قانداق قىلىمىز؟ — دەپتۇ.

پادىشاھ ئوتۇنلارنى شەھەر يېنىدىكى قۇم دۆۋىلىرىگە چۈشۈرۈشنى، ھايۋانلارنى شەھەرگە كىرگۈزمەسلىكنى بۇيرۇپتۇ. قابىل پالۋان دادىسىنىڭ دېگىنىنى ئىجرا قىلىپ ۋەھشىي ھايۋانلارنى چۆلگە قايتۇ- رۇپتۇ.

پادىشاھ كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بالىسىنىڭ باتۇرلۇقىنى ماختاپتۇ. ئاخىردا:

— ئوغلۇم، چوڭ بولدۇڭ، ئاۋۇ كۆ- رۈنگەن تاغدا ماڭا تەھدىت بولۇۋاتقان ئۈچ دۈشمەن بار. شۇ دۈشمەنلەرنى تۈتۈپ كېلىپ مېنى غەمدىن خالاس قىل، — دەپتۇ. قابىل:

— ماڭا ناھايىتى كاتتا گۈرزە سوۋ- تۇرۇپ بېرىڭ، تاپشۇرۇقنى تامامەن ئو- رۇندايمەن، — دەپتۇ.

پادىشاھ يۈرتلاردىكى ئۇستا تۆمۈر- چىلەرنى يىغىپ ناھايىتى ھەيۋەتلىك گۈرزە ياسىتىپتۇ. بۇنى پۈتۈن شەھەردىكى كىشىلەر قىمىرلىتالماپتۇ. قابىل پالۋان ئون ئىككى مىڭ پاتماق ئېغىرلىقتىكى بۇ گۈر- زىنى بىمالال كۆتۈرۈپ، تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ.

يولدا كېتىپ بارغۇدەك بولسا، بىر دۈشە بىر توپ چىنارنى يولىدا ئويۇ- تىپ كېلىۋاتقۇدەك، قابىل دادام گېپى- نى قىلغان دۈشە مۇشۇ بولسا كېرەك، — دەپ ئالدىغا بېرىپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم دۈشە، — دەپ- تىكەن، دۈشە:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كېلىڭ ئادەمزات، قەيەرگە ماڭدىڭىز؟ ـــ دەپ قابىلدىن سوراپتۇ. قابىل:

ـــ قەيەرگە ماڭارمەن، تەكلىماكان چۆلىنىڭ يېنىدا كاتتا بىر مۇسۇلمان خانلىقى بارئىمىش، شۇ خانلىقنىڭ پادىشاھى بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپ بالىسىنى ئېيىقلا باقتۇرۇپ كاتتا باھادىر قىلىپ يېتىلدۇرگەنمىش. مەن شۇ قابىل دېگەن پالۋان بىلەن ئۇچرىشىپ كۆچ سىنىشاي، دەپ كەلدىم، ـــ دەپتۇ.

قابىل:

ـــ ياخشى بوپتۇ. پادىشاھنىڭ ئوغلى بىلەن كۆچ سىنىشىشتىن ئىلگىرى بىز كۆچ سىنىشايلى، مەن شۇ قابىل پالۋانىڭ شاگىرتى، ـــ دەپتۇ.

دىۋە:

ـــ پاھ، گېپىڭنى، جېنىڭدىن تويدۇڭمۇ؟ ـــ دەپ ئەنە قىلىپ كۈلۈپتۇ. قابىل پالۋاننىڭ ئاچچىقى كېلىپ، تېنىدىكى ھەربىر تۈك كىيىملىرىدىن نەيزىدەك تېشىپ چىقىپتۇ. مېڭىسى چاراسلاپ، كۆز ئالدىدىكى دىۋە ئەبجىقى چىققان قۇرتتەك رەزگى كۆرۈنۈپتۇ. ئۇ پۈتۈن كۈچىنى بىلىگە يىغىپ دىۋىنى قولىدىكى چىنار بىلەن قوشۇپ تۇتۇپ ئاسمانغا بىر ئاتقانىكەن، دىۋە غارقىراپ ئېتىلغىنىچە بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ. ئاردىدىن قانچىلىغان ۋاقىت ئۆتكەن، بىر چاغدا دىۋە داد ـ پەرياد ئۇرۇپ چۈشۈۋېتىپ:

ـــ ۋاي يىگىت، مېنى تۇتۇۋال، يەرگە سوقۇلسام كۈكۈم بولۇپ كېتىمەن، قۇلۇڭ بولۇپ، خىزمىتىڭنى قىلاي، ـــ دەپ يالۋۇرۇپتۇ. قابىل دىۋىنىڭ بىلىدىن تۇتۇپلا يەردە تىكلەپ تۇرغۇزۇپ قويۇپتۇ. دىۋە قابىلغا تەشەككۇر تەزىملىرىنى ئادا قىلىپ:

ـــ مەن قابىل پالۋاننىڭ يېنىغا بارمايمەن. شاگىرتى شۇنچە كۆچلۈك بولسا، ئۆزى قانداق بولىدىكىنى، خىزمىتىڭنى قىلاي، ـــ دەپتۇ.

چىنار پالۋاندىن كېيىن، تاش ئاتار پالۋان ئۇچراپ كۆچ سىنىشىپ تەسلىم بوپتۇ. يەنە كۆپ ماڭغاندىن كېيىن تاغ يۈدەر پالۋان دېگەن دىۋىنى ئۇچرىتىپ يەتتە كېچە ـ كۈندۈز تۇتۇشۇپ، ئاخىر ئۇنىمۇ تەسلىم قىلىپ، يولىغا راۋان بوپتۇ.

قابىل ئۇچ دىۋىنى كەينىگە سېلىپ كۆپ يولنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر تاغ جىلغىسىغا كەلسە، يەتتە باشلىق يالماۋۇز قىرىق قۇلاقلىق قازاندا گۆش پىشۇرۇپ ئولتۇرغۇدەك. قابىل بىلەن ئۈچ دىۋىنى كۆزگەن يالماۋۇز قابىلنىڭ سالىمىنى ئېلىك ئالغاندىن كېيىن:

ـــ كېلىڭلار، كېلىڭلار، بۈگۈنكى رىزقىم ئۆز ئايىقى بىلەن كەپتۇ. كەچلىكىگە ئولگۇردۇڭلار، ـــ دەپتۇ. قابىلنىڭ ئاچچىقى كېلىپ، غەزىپى ئىچىگە پاتماپتۇ ـ دە، دادىسى سوقتۇرۇپ بەرگەن گۈرزىسىنى ئېلىپ يالماۋۇزنى بىر سالغانىكەن، يەتتە قات يەرنىڭ ئاستىغا پېتىپ كېتىپتۇ. قابىل قارىغۇدەك بولسا، ئەتراپ ئېسىل دەرەخلەر، گۈللەر بىلەن بېزەلگەن، ناھايىتى ھاۋالىق، ئىچەي ئېسە بۇلاقتىن زىلال سۇلار قايناپ تېشىپ ئېقىۋاتقان، بەئەينى قۇياش ئالتۇن چاچقاندەك كۆرۈنۈپتۇ. قابىل ئۆزىنى روھلۇق، بەختىيار ھېس قىپتۇ.

ئۇ خۇرسەنچىلىكىدە:

— ھەي دۆستلەر، خالىساڭلار قازان-دىكى گۆشنى يەڭلار، — دەپتۇ. ئۇچ دۆ-ستۇ ھەرقانچە يېسىمۇ قازاندىكى گۆش يې-رىملاشماپتۇ. قابىل قازاننى ھەش - پەش دېگۈچىلا بىكارلاپ قورسىقىنى تويغۇزۇپتۇ، بۇ مەنزىرىلىك جايدا بەش كۈن دەم ئې-لىپ بولغاندىن كېيىن نۆۋەت بويىچە بىرى گۆش پىشۇرماقچى، قالغان ئىككى دوستى قابىل بىلەن ئووۇلاشقا چىقماق بوپتۇ. چەك تاشلىشىپ تاش پالۋان گۆش پى-شۇرۇشقا قاپتۇ. تاش پالۋان گۆش پى-شۇرۇپ ئولتۇرسا، ئۆزى بىر غېرىچ، سا-قىلى ئىككى غېرىچ بىر بوۋاي بىر دانە ئۈچكىگە مىنىپ كېلىۋاتقۇدەك. بۇنى كۆرگەن تاش پالۋانىڭ زۇۋانى ئۇجۇ-قۇپ، تىترەشكە باشلاپتۇ. ھېلىقى بوۋاي ئۆچكىدىن چۈشمەيلا ماڭا گۆش بەر، — دەپتۇ. تاش پالۋان:

— گۆشنى ئۆزىڭىز ئېلىڭ، — دەپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى بوۋاي ئۆچكىدىن چۈشۈپ، قازاننىڭ ئىككى قۇلىقىدىن تۇ-تۇپ كۆتۈرۈپلا بىر دەم تارتقانىكەن، گۆش دوملاپلا ئاغزىغا كېلىپ كېتىپتۇ. يۇمشاقلىرىنى يۇتۇپ، سۆڭەكلىرىنى قۇم پۇركۈگەندەك پۈركۈپ چىقىرىۋېتىپتۇ. تاش پالۋان بۇنى كۆرۈپ، ئەمدى قابىل پال-ۋان كەلسە قالداقمۇ قالارمەن، — دەپ ئەنسىرەپ سۆڭەكلەرنى يىغىپ قازانغا تاشلاپ قاينىتىپ ئولتۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ بەش كېچە - كۈندۈز ئۆتكەندىن كې-يىن، قابىل بىلەن ئىككى دوستى كەپتۇ. ئۇلار قارىسا قازاندا گۆش ئەمەس، سۆ-ڭەك قايناپ تۇرغۇدەك.

قابىل پالۋان:

— «بوپتۇ»، سىلەر ئۇۋغا چىقىڭلار. بۇگۈن گۆشنى مەن پىشۇراي، — دەپتۇ. دوستلىرى ئۇۋغا كېتىپتۇ. قابىل گۆشلەرنى قازانغا سېلىپ، ئوتنى گۈلدۈرلىتىپ قا-لاپ، گۆشنى پىشۇرۇۋاتقانىكەن، دەل شۇ چاغدا ئۆزى بىر غېرىچ، ساقىلى ئىككى غېرىچ بوۋاي ئۆچكىگە مىنىپ كېلىۋاتقۇ-دەك. قابىل بوۋايىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئوچاقتىكى چوغنى ئون ئالتەمگە پات-مان كېلىدىغان بىر تاشنى تەڭپ قو-يۇپتۇ. تاش قىزىپ چوغدەك بولۇپتۇ. ھېلىقى بوۋاي كېلىپ:

— ماڭا گۆش بېرىڭ، دەپتۇ. - قابىل:

— گۆشنى ئۆزۈڭ ئال، — دەپتۇ. بو-ۋاي قازان بېشىغا كېلىپ، كەچىككىنە قوللىرى بىلەن قازاننىڭ قۇلىقىدىن تۇ-تۇپ كۆتۈرۈپ گۆش يېمەكچى بولغانىكەن، قابىل ئوچاقتىكى چوغدەك قىزارغان تاشنى ئېلىپ بوۋايىنىڭ بېشىغا قارىتىپ شۇن-داق ئېتىپتۇكى، بوۋاينىڭ بېشى گەۋدە-سىدىن ئۈزۈلۈپتۇ. تۆتۈن ئۆرلەپتۇ. ئەم-ما بۇ باش «خەپ، خەپ، مەن ساڭا كۆرسىتىمەن!» دېگىنىچە دوملاپ قې-چىپتۇ. قابىل ھېلىقى كېسىك باشنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يېتەلمەي يۇگۈرۈپ قېپتۇ.

كېسىك باش بولسا قۇيۇندەك يۇ-مۇلانغىنىچە بىر تۆشۈككە كىرىپ غايىب بوپتۇ. قابىل كەينىگە يېنىپ قازان بې-شىغا كېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇچ دوستى كەچلە-كى ئۇۋدىن قايتىپ كەپتۇ، قارىسا قابىل پالۋان بەخىرامان گۆش پىشۇرۇۋاتقان. دوستلىرى قابىلنىڭ بۇيرۇقى بىلەن گۆش يېپ قورسىقىنى توقلاشقاندىن كېيىن قا-بىل دوستلىرىگە:

— مۇنۇ ئۆچكىنىڭ تۆكىنى يولۇڭ-

لار! — دەپتۇ. ئۆچكىنىڭ تۆكسى يۇڭدالـ غاندىن كېيىن: «بۇنىڭدا پىششىق ئارغامچا ياساڭلار!» دەپتۇ. قابىل دۇئىلەرنى باشلاپ ھېلىقى تۆشۈككە كېلىپ:

— قايسىڭلار مۇنۇ تۆشۈككە كىرىپ چىقىسىلەر، — دەپتۇ.

چىنار پالۋان:

— مەن كىرەي، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن چىنار پالۋاننىڭ بېلىنى بايىقى ئارغامچا بىلەن باغلاپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈپتۇ، چىنار پالۋان بەش-ئالتە مېتر تۆۋەنگە چۈشتىمۇ يوق. «مەن قورقتۇم. مېنى تارتـ ۋېلىـڭلار» دەپ ۋارقىراشقا باشلاپتۇ. ئۇنى تارتىۋاپتۇ. ئارقىدىن تاش ئاتار پالۋانـ نى، تاغ يۇدەر پالۋاننى كىرگۈزۈپتىيۇ، ھەممىسى ئاللا - تەۋا چاقىرىپ، يەر ئاسـ تىغا چۈشۈشكە جۈرئەت قىلىشالماپتۇ.

ئاخىر قابىل:

— جۈرئەتسىز ئىكەنسىلەر پالۋانـ لىرىم، سىلەر ئارغامچىنى تۈتۈپ تۇرۇڭلار، مەن چۈشەي، — دەپتۇ - دە، ئارغامچىنى بېـ لىگە باغلاپ، بىر ئۇچىنى دۇئىلەرگە تۇتقۇزۇپ قويۇپ، تۆشۈككە كىرىپتۇ. يۇز غۇلاچ ئارغامچا چۈشۈرۈلۈپ تۇگىگەندىلا يەرگەر پۇتى تېگىپتۇ. قابىل ئۇيان - بۇـ يانىنى سىلاپ - سىيپاپ مېڭىپ بىر يورۇقـ لۇققا چىقىپتۇ - دە، شۇنداق قارىسى بەـ لەن بۇشلۇققا ئېسىلىپ تۇرغان بىر تۆـ مۇر قەپەسكە كۆزى چۈشۈپتۇ. قەپەستە ئايدىنمۇ چىرايلىق بىر قىز تۇرغۇدەك. قابىل قىزنىڭ يېنىغا بارغانـكەن، قىز قابىلنى كۆرۈپ:

— سەن ئادەمزاتمۇ؟ پاكى جىنمۇ؟ بۇ يەرگە ئادەمزات كىرگەن ئەمەس. ئۇچار قانات كىرسىمۇ قانىتى كۆيەتتى.

سەن بۇ يەرگە قانداق بولۇپ كىردىڭ؟— دەپ سوراپتۇ. قابىل:

— قانداق بولۇپ كىرەتتىم؟ مەن ئۆزى بىر غېرىچ، ساقىلى ئىككى غېرىچ بـۇۋايىنىڭ بېشىنى ئۈزەپ كىردىم، — دەپتۇ. قىز ھەسرەتلىنىپ:

— خەتەرلىك قەدىمىڭدىن يانغىن. سەن ئۈزەپ كىرگەن باش — يەر ئاستى پادىشاھى رەزگۈننىڭ بېشىدۇر، ئۇنىڭ قول ئاستىدا نەچچە مىڭ ئاق دىۋە، نەچچە مىڭ قارا دىۋە، نەچچە مىڭ سېرىق دىۋە خىزمەتتە. ئەگەر سەن ئۇلارغا تېغ ئىشلىتىپ بىر تامچە قان تۆكسەڭ، شۇ بىر تامچە قاندىن نەچچە مىڭ دىۋە ئاپىرىدە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ئارقاڭغا يانغىن، — دەپ نەسىھەت قىپتۇ. قابىل:

— يىگىت سۆزىدىن قايتىمايدۇ، نەـ سىھەتنىڭ ۋاقتى ئۆتتى. مۇھىمسى سىز ماڭا ياردەم كۆرسىتىڭ، بۇ يەردىكى سىرـ لارنى بايان قىلىڭ، — دەپتۇ.

قىزنىڭ يىگىتكە ئىشەنچى ئېشىپ:

— ئۇنداق بولسا، ھازىر دۇئىلەرنىڭ ئۇخلاۋاتقىنىغا ئۇچ كۈن بولدى. يەنە ئوتتۇز يەتتە كۈن ئۇخلايدۇ. ئۇلارنىڭ مۇشۇ ئۇخلىشىدىن پايدىلىنىپ ئۆلتۈرسەڭ بولىدۇ، ئەگەر سەن ھېرىپ قالغۇدەك بولساڭ مەن كۆزۈمنى يۇمىمەن. يەر ئاستى پادىشاھلىقى قاراڭغۇ بولىدۇ. ھاردۇقۇڭ چىققاندا «ھەي» دېسەڭ كۆزۈمنى ئاچىمەن. يەر ئاستى پادىشاھلىقى كۈندۈزـ دەك يورۇپ كېتىدۇ. دۇئىلەر قاراڭغۇدا ئۇرۇشالمايدۇ. شۇنداق قىلىپ رەزگۈننىڭ بېشىنى تاپسەن، — دەپتۇ.

قابىل قالتىس غەزەپ - ئاچچىقى بەـ

لمەن بىر نەرە تارتقانىكەن، دۇئىلەر ئورنىدىن تۇرۇشۇپ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلمشىپ:

— كىم بىزنى ئۇخلىغىلى قويماي دىغاندۇ، — دەپ سىرتقا چىقىپ قارىغۇدەك بولسا، بىر ئادەمزات تۇرغۇدەك، دۇئىلەر دەرھال ھەركەتلىنىپ قاپىلىغا يوپۇرۇلۇپ كەپتۇ. قاپىل گۇرزىسىنى ھەر بىر ئايلاندۇرۇپ زەرب بىلەن ئۇرغاندا مىڭ دۇئىنىڭ بېشى ئۇزۇلۇپتۇ. ھەر تامچە دۇئە قېنىدىن مىڭلاپ دۇئە ئاپىرىدە بولۇپ بېرىپتۇ. قاپىل كۇنلەپ ـ كۇنلەپ شۇ تەرىقىدە ئۇرۇشۇپ ھېرىپتۇ. ئاخىرى:

— مەن ھاردىم، — دەپ ۋارقىراپتۇ. قىز پەخەس بولۇپ تۇرغانىكەن. دەرھال كۆزىنى يۇمۇپتۇ. يەر ئاستى قاراڭغۇلىشىپتۇ. دۇئىلەر ئۇرۇشالماي كەينىگە چېكىنىپتۇ. قاپىل بولسا بىمالال ھاردۇق ئاپتۇ.

قاپىل تازا ھاردۇقى چىققاندا:

— ھاردۇقۇم چىقتى، — دەپ ۋارقىراپتۇ. مەلىكە كۆزىنى ئاچقانىكەن، يەر ئاستى پادىشاھلىقى كۈندۈزدەك يورۇپ كېتىپتۇ. قاپىل شىرەكى شىجائەت بىلەن يولۋاستەك چاققانلىق كۆرسىتىپ، سۇمۇرغ قانات قاققاندەك دۇئىلەرنىڭ ئوستىگە يوپۇرۇلۇپ، گۇرزىسىنى ھەر شىلتىشتا مىڭ دۇئىنىڭ جېنىنى ئېلىپ يەتتە كېچە ـ كۈندۈز ئۇرۇش قىپتۇ. دۇئىلەرنىڭ جەسەتلىرى تاغلاردەك دۆۋىلىنىپ يەر ئاستى دۇئىدىن خالىي بوپتۇ. ئىراق ھەلقى زېرگۈن دېگەن دۇئىنىڭ بېشى ھېلى ئۇياقتا، ھېلى بۇياقتا قۇيۇندەك پىرقىراپ: «چاپ ئۇنى، قىز ئۇنى، ئۇلتۇر ئۇنى»، دەپ ۋارقىراپتۇ. قاپىل غەزەپلىنىپ پوتۇن كۈچىنى بىلىكىگە يىغىپ، زەرگۈنىڭ بېشىغا گۇرزە بىلەن بىر سالغانىكەن، باش يەتتە قات تۇپىنىڭ تېگىگە پېتىپ كېتىپتۇ. ھەممە جەسەتلەرگە دەرھال ئوت قويۇۋېتىپتۇ. بۇنداق قىلغاندا دۇئىلەر قايتا تىرىلىپ چىقالمايدىكەن. شۇ ئىشلاردىن كېيىنلا قاپىل ھېلىقى قەپەستە تۇرغان مەلىكىنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— يەر ئاستى پادىشاھلىقىغا ئەمدى ئۆزىمىز ئىگە بولدۇق. دۇئىلەرنىڭ ئۇرۇقى قالمىدى، — دەپ قەپەستىن چىقىپ مەلىكىنى قەپەستىن ئاپتۇ، قاپىلنىڭ مەلىكىگە ھېرى چوشۇپ ئىككىسى ئۆمۈرلۈك كۆڭۈلداش ھەمراھلاردىن بولىشىقا كېلىشىپتۇ. بىر ـ بىرىگە بولغان سۆيۈنۈش، مېھرىبانلىق چېكىگە يېتىپتۇ. ئاخىر قاپىل يورۇق دۇنياغا قايتىش تەرەددۇتىغا چۈشكەنىكەن، قىز:

— ئالدىرىماڭ، بۇ يەردە ھېسابسىز گۆھەر، ئالتۇن، ئونچە ـ مەرۋايىتلار بار. ئاۋۋال شۇ بايلىقلارنى سىرتقا چىقىرىپ ئاندىن بىز چىقايلى. كېيىن بۇ بايلىقلار ئەسقاتسا ئەجەب ئەمەس دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئون كېچە ـ كۈندۈز دېگۈدەكلا گۆھەر، ئالتۇن، كۈمۈش، ئونچە ـ مەرۋايىتلار ساندۇقلار بىلەن ئارغامچىغا باغلىنىپ سىرتقا چىقىرىلىپتۇ. ئوچ پالۋان بايلىقلارنى تارتىۋېلىپ ئارغامچىنى يېشىپ چوشۇرۇپتۇ. ئاخىر ئېھتىياجلىق ھېسابلانغان خەزىنەتوشۇپ كېتىپتۇ. چىقىپ كېتىمىز لازىم ئىكەن. مەلىكە قاپىل پالۋانغا:

— ئاۋۋال سىزنىڭ بېلىمىزنى باغلاپ چىقىرىۋېتەيلى، سىز چىقىپ ماڭا ئارغامچىنى چوشۇرۈڭ. يېڭىلىپ بەيىتىت قىلغان دۇئىلەرگە ئىشىنىپ بولمايدۇ، — دەپتۇ.

قاپىل بولسا قىزنى يەر ئاستىدىن ئاۋۋال چىقىرىشتا چىڭ تۇرۇۋېتىپتۇ. قىز ئىلاجسىز قاپىلنىڭ دېگىنىگە كۇنۇپ ئاۋۋال چىقىپتۇ. قىز چىقىپ بولغاندىن كې-

يمن ئارغامچا قابىلغا تاشلىنىپتۇ. قا-
مىل بەلىنى ئاغامچىدا باغلاپ بولۇپ:

— تارتىڭلار! — دەپ ئارغامچىنى لەڭ-
شىتقانىكەن، ئۇچ دىۋە ئارغامچىنى تار-
تىشقا باشلاپتۇ. قابىل يورۇق دۇنياغا
چىقىشقا بەش غۇلاچتەك قالغاندا، ئۇچ دىۋە:

— بۇ بەزنىڭ تارتىۋېلىشىمىزغا
ئەرزىمەيدۇ. بىز يەنىلا ئۇنىڭ خوجايىن-
لىقىدا ياشايمىز. ھازىر دۇنيا بار. تە-
خى كەلمىشكەن قەزمۇ بار بولدى. ئارغا-
چىنى كېسىۋېتەيلى! — دېيىشىپتۇ — دە،
«شارت» لا قىلىپ ئارغامچىنى كېسىۋې-
تىپتۇ. قابىل بولسا تاغدىن تاشلانغان
تاشتەك قىيالارنىڭ قەزغاقلىرىغا سوقۇلۇپ،
يەر ئاستىغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. يەتتە كېچە-
كۈندۈز ئۇنتكەندە ھوشىغا كەپتۇ. قارىسا
يەنە شۇ يەر ئاستى پادىشاھلىقىدا، ئۇلۇك-
لىرىنىڭ يېنىدا ياتقان، بەدەنلىرى كۆ-
كۈم تالغان بولغاندەك ئاغرىپتۇ.

ھەممە ئىش بىر-بىرلەپ ئېسىگە
كەپتۇ، ئۇچ دىۋىنىڭ ۋاپاسىزلىقىنى ئەس-
لەپتۇ. ئۇ غەيرەت بىلەن ئورنىدىن تۇ-
رۇپ، سىلاپ-سىيپاپ دېگەندەك تۆشۈكنىڭ
ئاغزىغا كېلىپ يورۇق دۇنياغا ئىنتىلىپ
يۇقىرىغا يامىشىشقا باشلاپتۇ.

يېگىرمە كۈن بولغاندا تۆشۈكنىڭ
سىرتىغا، يورۇق دۇنياغا چىقىپتۇ. قارىسا
قەزمۇ، خەزىنە-دەپنىسىۋ، ئۇچ دىۋىسىۋ يوق،
قابىل پۈتى تايغان، بەشى قايغان تەرەپكە
مېڭىۋېرىپتۇ. قورسىقىمۇ ئېچىپتۇ، ئۇسساپتۇ.
نېمە قىلىشنى بىلمەي كېتىۋاتسا، بىر
ئاقساقال دېھقاننىڭ ئۆكۈزىنى قوشقا قې-
تىپ يەر ھەيدەۋاتقان يېرىگە ئۇدۇل كەپتۇ.
قابىل:

— ئاكا، يېرىگىزنى مەن ئاغدۇرۇپ
ئۇرای، قورسىقىم بەك ئېچىپ كەتتى. ماڭا
نان، سۇ بەرسىڭىز قانداق؟ — دەپتۇ. دېھ-
قان بوۋاي:

— ۋاي بالام، بۇ يەر ياۋايى ھاي-
ۋانلارنىڭ ماكانى. مەن گۈلخان يېقىپ
قويۇپ يەر ئاغدۇرۇۋاتىمەن. ئەگەر ياۋا-
يى ھايۋانلار بۇ يەرگە كېلىپ قالسا
ئۆكۈزنى يەپ كېتىدۇ. ئاۋاز چىقارمايلى، — دەپتۇ. قابىل:

— قورقماڭ ئاتا، — يولۋاس، ئېيىق-
لار مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلايدۇ. يېرىڭىز-
نىمۇ شۇلار ئاغدۇرۇپ بېرىدۇ — دەپ بىر
نەرە تارتقانىكەن، يولۋاس، شىر، ئې-
يىق، بۆرە-تۈلكىلەر بىردەمدىلا ئەتراپ-
نى توپلىنىپ ياۋاشلىق بىلەن تۇرۇپتۇ.
دېھقان قورقۇپ تىترەپ كېتىپتۇ. قابىل
بۇ يىرتقۇچ ھايۋانلارغا قاراپ:

— سىلەر بۇ يەرلەرنى دەرھال يۇم-
شىتىڭلار، — دەپتۇ. ھەش-پەش دېگۈچە
شىر، يولۋاسلار ساپال، ياغاچلار بىلەن
يەرلەرنى چاناپ پاختىدەك يۇمشىتىپتۇ.
ئارقىدىن تۈزلەپتۇ، بۇ پۇرسەت ئىچىدە
قابىل دېھقانغا نان، سۇ ئاچقىتۇرۇپ قور-
سىقىنى تويغۇزۇپ، مادارلىنىپتۇ. يىگىت
ھايۋانلارغا قاراپ:

— ياخشى قىلدىڭلار، بۇلدىن كېيىن
بۇ دېھقانغا زادى چېقىلماڭلار. ئۇشلىرىنى
قىلىشىپ بېرىڭلار، دېگەنىكەن، ھەممە
ۋەھشىي ھايۋانلار باشلىرىنى لەڭ-
شىتىپ، ئارقىسىچە يېنىپ جاڭگالغا كى-
رىپ كېتىپتۇ. قابىلمۇ دېھقانغا رەھمەت
ئېيتىپ، خوشلىشىپ يولىغا راۋان بوپتۇ،
يول مېڭىپتۇ ھەم مول مېڭىپتۇ. كېتىپ
بارغۇدەك بولسا بىر ئايال يۇز توخۇنى
ھەيدەپ بىر خورجۇن ئارتىلغان ئېشەكنى
يېتىلەپ كېتىپ بارغۇدەك. مېكىيانلار
نۆۋەت بىلەن توخۇم تۇغۇپ ماڭغۇدەك،
ئايال توخۇملارنى تېرىپ ئېشەك ئۈس-
تىدىكى خورجۇنغا سېلىپ ماڭارئېمىش، يې-

گەت تەئەججۇپقا چۈشۈپ بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ. ئايال:

— ئاستا گەپ قىلىڭ يىگىت، ئۆيۈمىكانىم يوق. تۆلكە، بۆرىلەردىن ئىھتىيات قىلىپ مۇشۇنداق يۇرىمەن. مۇنۇ پالتام بولمىسا، بۆرىلەر مېنى يەپ قويىدۇ. ئىھتىيات قىلماق لازىم، — دەپتۇ. قابىل قاردىسا راستتىن ئايال قولتۇقىغا پالتا قىستۇرۇۋاپتۇ. يىگىت ئايالنىڭ توختىتمىتۇ. قورقماسلىقنى جەكلەپتۇ. ئارقىدىن بىر نەرە تارتقانكەن، بۆرە، تۆلكىلەرلا ئەمەس، شىر، يولۋاس، ئېيىقلارمۇ جاڭگالنى بىر ئاپتۇ. قابىل بۇ ۋەھشىيلەرگە قاراپ:

— بۇ يەرگە تاش كېسەك بىلەن ئۆي، هويلا، چوڭ قورغان سوقۇڭلار! دېگەنىكەن، كەچ كىرگۈچە ۋەزىپىنى ئادا قىپتۇ. قابىل هايۋانلارنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت بېرىپ هېلىقى ئايالنى توختۇتۇپ ئېشەكلىرى بىلەن بۇ ئۆيگە جايلاشتۇرۇپ رەھمىتىنى ئاپتۇ. ئايال قابىلنى ئۆيىگە باشلاپ مىڭ تۇخۇم پىشۇرۇپ مېهمان قىپتۇ. ئارقىدىن قابىلغا قاراپ يىغلاپ كېتىپتۇ. قابىل ئايالنىڭ يىغلىشىدىكى سەۋەبنى سورىغانكەن، ئايال:

— مېنىڭمۇ سىزدەك ئوغلۇم بار ئىدى. رەھىمسىزلىك بالام كېسەل تېگىپ ئۆلۈپ كەتكەن. شۇنىڭدىن بېرى مۇشۇ دەشت-باياۋاندا سەرسانچىلىقتا ياشىغانىدىم. ئوغلۇمدەك بېشىمغا سالىدىغان بولدىڭىز. بۇ قىلىچ ئوغلۇمنىڭ ئىدى. بالامنىڭ ئورنىدا ئەسلەرسىز، — دەپ بىر قىلىچ ئەكىلىپ ئۇنى يىگىتكە بېرىپتۇ. قابىل بىلەن هېلىقى ئايال مىڭ تەشەككۈر ۋە ئۆزرىلەر بىلەن خوشلىشىپتۇ. قابىل بىر دەشت-باياۋاندا تاغقا يانداشىپ كېتىۋاتقىدەك بولسا، بىر تۈپ چىنار ئۇچراپتۇ. چىنارنىڭ ئۇستىدە هەيۋەت چوڭ بىر ئۇۋۇدا بىر نەرسە چىككاك-چىككاك قىلغۇدەك. قاردىسا بىر ئەجدىها چىنارغا يامىشىپ چىقىپ سۇمۇرغىنىڭ بالىلىرىنى يېيىشكە ئازلاقالغانكەن. باتۇرنىڭ سۇمۇرغىنىڭ بالىلىرىغا رەھىمى كېلىپ هېلىقى ئايال بەرگەن شەمشەر بىلەن ئەجدىهانى چېپىپتۇ. ئەژدىها سۇنايلىنىپ بىر دۆۋە جەسەت بولۇپ يەرگە چۈشۈپتۇ. قابىل ئەجدىهانىڭ تېرىسىنى تاسما قىلىپ، گۆشىنى پارچىلاپ باغلاپ چىنارنىڭ ئۇستىگە چىقىپ سۇمۇرغىنىڭ بالىلىرىغا بېرىپتۇ، سۇمۇرغىنىڭ بالىلىرى ئەمدىلا قورسىقىنى توقلاپ تۇرۇشىغا هاۋا گۈلدۈرلىگەندەك هەيۋەتلىك بىر سادا ئاڭلىنىپتۇ. قابىل:

— بۇ نېمە ئاۋاز؟ — دەپ سۇمۇرغىنىڭ بالىلىرىدىن سورىغانكەن. سۇمۇرغىنىڭ بالىلىرى:

— ئى ئادەمزات، جېنىڭىزنى جايلاڭ، ئانىمىز كېلىپ قالسا سىزنى يەپ قويىدۇ. بىز ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ بولغۇچە يوشۇرۇنمىڭىز ياخشى، — دەپتۇ.

قابىل:

— هە، ۋاپاغا جاپا بارمۇ، — دېسە، ئىزدىسە تېپىلار، دېگەن شۇ ئوخشايدۇ. سەلەرگە ۋاپا قىلسام، جاپا قىلماقچىمۇ؟ — دەپتۇ. سۇمۇرغىنىڭ بالىلىرى:

— قورقماق، سىزنى قوغدايمىز. ئالدىراشلىقتا ئۇقۇشماسلىق بولۇپ قالمىسۇن، — دەيمىز. قانىتىمىزنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنسىڭىزمۇ بولىدۇ، — دەپ قابىلنى قانىنىڭ ئاستىغا ئاپتۇ. سۇمۇرغىنىڭ تاغ يىقىلغاندەك هەيۋەت بىلەن بوران چىقىرىپ چىنارغا قونسا بالىلىرى هېچبىر چىققاكلىسىغۇدەك. گۆش تەڭلىسە هېچقانىسىنى يېمەكۈدەك. سۇمۇرغ:

— ئى بالىلىرىم، بۈگۈن سىلەرگە نېمە بولدى؟ بۇ چاغقىچە قانات قاقىقان

ئاۋازىم كېلىشمىگىلا چىككاكلاپ كېتەتتىڭ-لار. بۇگۈن گۆش تەڭلىسەم نېمىشقا يې-مەيسىلەر؟ سىلەرگە زادى نېمە بولدى؟— دەپ سوراپتۇ.

سۇمۇرغنىڭ بالىلىرى:

— ئانا، سىز بۇ چاغقىچە ھەر ياز-دا بالا چىقارسىڭىز بالىلىرىڭىزنى ئەجدە-ھا يەپ كەتكەنىكەن. بۇگۈنمۇ ئەجدە-ھا بىزنى يېگىلى تەييارلانغانىدى...— دەپ گەپنىڭ ئاخىرىنى دېگىلى ئۇنىماپتۇ.

سۇمۇرغ:

— بالىلىرىم، گەپ قىلمىڭلار. زادى نېمە بولدى؟ بۇ يەردە ئادەمزاتنىڭ تېنى پۇرايدىغۇ! — دەپتۇ.

— ئانا،—دەپتۇ بالىلىرى، — شۇ ئەج-دىھا بىزنى يېيىشكە قىل قالغاندا بىز ئادەمزات كېلىپ ئەجدىھانى ئۆلتۈرۈپ، گۆشىنى بىزگە يېگۈزدى. ئاپەتنىڭ يىل-تىزى قۇرۇدى. ئەمدى شۇ ئادەمزاتقا ياخ-شىلىق قىلىشقا ۋەدە بەر، — دەپتۇ. ئانا سۇمۇرغ ئىنتايىن خۇرسەن بولۇپ:

— خاتىرجەم بولۇڭلار بالىلىرىم، شۇ ئادەمزاتنىڭ قانداق تەلەپى بولسا ئو-رۇندىشىغا ۋەدە بېرىمەن، — دەپتۇ.

سۇمۇرغنىڭ بالىلىرى قانىتىنى ئې-چىپ قابىلنى ئاشكارىلاپتۇ. سۇمۇرغ:

— ئى ئادەمزات، تەلىپىڭنى ئېيىت، مۇرادىڭغا يەتكۈزەي، — دەپتۇ. قابىل:

— مەن مۇسۇلمان پادىشاھلىقىدىن قاۋۇز پادىشاھنىڭ ئوغلى قابىل يالۋان-دۇرمەن. ئاتام مېنى دۈشمەنلىرى ئوتۇپ كېلىشكە ئەۋەتكەنىدى. دۈشمەنلىرى بويسۇندۇرۇپ، يەر ئاستى دۈشمەنلىرى قىرىپ تۈگىتىپ، خەزىنىلىرى يەر ئاستىدىن چىقىرىپ، نۆۋەت ماڭا كەلگەندە دۈشمەنلەر خىيانەت قىلىپ، مېنى يەر ئاستىغا تاشلاپ قېچىشتى. شەھىرىمگە يېتەلمىسەم بولاتتى، — دەپتۇ.

سۇمۇرغ قابىلنى قانىتىغا مىندۇرۇپ ئۇچ كېچە-كۈندۈز ئۇچۇپ قاۋۇز شاھنىڭ يۇرتىغا بېرىپ، شەھەرگە نەزەر تاشلى-غۇدەك بولسا، ھېلىقى ئۇچ دېۋە ئاللى-قاچان قايتىپ كېلىپ قاۋۇز شاھنى قە-يسكە سولاپ شەھەرنى خاراب قىلىپ گەپگە كىرگۈزەلمىگەن قىزنى زىندانغا تاشلاپ تۇرۇشقانىكەن، سۇمۇرغنىڭ قانات ساداسىنى ئاڭلىغان بۇ دېۋىلەر:

— ھە، قابىل ئوغرى يەنە كەلدى. پادىشاھلىق قىلالمايدىغان بولدۇق. ئۇنى سۇمۇرغ بىلەن بىللە كەتسە كەلمەسكە سەپەر قىلدۇرايلى، يادىن ئوق ئۇزۇڭ-لار! — دېيىشىپ ئارقا-ئارقىدىن ئوق ئېتىشىپتۇ، سۇمۇرغ ھەيۋىتى بىلەن يې-تىپ كېلىۋېتىپ زەھەرلىك ئوقيالارنى بىر-بىرلەپ چىشلەپ يۇتىۋېرىپتۇ. سۇ مۇرغ غايەت چوڭ خاسىيەتلىك قۇش بول-غاچقا، زەھەرلىك ئوقلار ئاڭا كار قىلماپ-تۇ. شۇنداق قىلىپ قابىل پالۋان بالا-قازادىن ئامان قېلىپ، سۇمۇرغنىڭ ھىما-يىسىدە يەرگە چۈشۈپتۇ-دە، ھېلىقى ئايال بەرگەن شەھمىرىنى غەزەپ بىلەن ئايلاندۇرۇپ، چىنار پالۋان، تاش ئاتار پالۋان، تاغ يۇدەر پالۋان دېگەن دېۋىلەرنى قىيما-چىيما قىلىۋېتىپتۇ. خەلق باربكاللا ئېيىتىپتۇ. باتۇر ئاتىسىنى قەپەستىن چىقىرىپتۇ. ئا-تا-بالا يىغا-زار قىلىشىپ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ، مەلىكىنى باشقا ئوردا ئولۇغ-لىرى بىلەن زىندانىدىن چىقىرىپتۇ. قابىل بىلەن مەلىكە كاتتا توي قىلىپ مەقسەت-مۇرادلىرىغا يېتىشىپتۇ. شەھەر خەلقى ئامان-ئېسەن تۇرمۇشىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ.

توپلاپ رەتلىگۈچى: مۇھەممەتئىمىن قۇربان

(چۆچەك)

بۇرۇنقى زامانـدا بىر جاڭگالـنىڭ چېتىدە بىر جۈپ ئەر ـ خوتـۇن ياشـىغا ـ نىكەن. ئۇلارنىڭ پەرزەنتىمۇ يوق ئىكەن. ئاتا ـ ئانىسىدىن قالـغان مـال ـ دۇنيانى بىرنەچچە يىل يەپ ـ ئىچىپ كـۈن كەچۈـ رۈپتۇ. دۇنـيا، ئوقەتـمۇ تۇگەپـتۇ. جـان باقماق تەس كېـلىپ، بەشى قېتىپـتۇ. قورساقتا تاپسا ئۇچسىغا يوق، ئۇچسىغا تاپسا قورساقـقا يوق، قىيىن ئەھۋالـدا قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەر ـ خوتـۇن مەسـلىھەتلىشىپ دېھقانچىلىق قىلىماقچى بولۇپ ئورمانـغا يېقىن بىر يېزىـغا كېـلىپتۇ. لېكىن يېزىنىڭ نەرىگىلا بارسـا شۇ يەرـ نىڭ ئىگىسى بار ئىكەن. ئۇلارغا ھېچكىم بىرەر پارچە يەرنى تېرىپ يەڭلار دېمەپتۇ. باشقا ئامال تاپالمـاي شۇ يېزىدىكى بىر بايـغا چاكار بـولۇپ ئىشلەپتۇ. يىل ئاخىـرىدا بايـدىن ھەق تەلەپ قىلـغا ـ نىكەن، باي: «ئەر ـ خـوتۇن ئىككىڭنى بىر يىل باقسام، يەنە تېخى مەندىن ھەق تەلەپ قىـلامـسەن؟» دەپ ئۇلارنى قوغلـۇۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئـۇلار قـۇرۇق قول قايتىپتۇ. «جاھاننىڭ نەرىگىلا بارساق كۈن ئالماق تەس ئىكەن» ـ دەپ ئويلاپ، بېشىنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قېتىپتۇ. بىرەر ئوقەت قىلايلى دېسە، دەسمايىسى يوق ئىكەن. ئاخىر خوتۇنى ئېرىگە:

— سىلى شەھەرگە بىر كىرىپ چىقـسىلا، ئوقەتچىلەر ئىچىدە دەسمايىسىز پۇل تاپىـدىغانـلارمۇ بـولۇشى مۇمكىن. ئەگەر بار بولسا ئۇنىڭ ئىچىدىن قايـسى ئىشنى قىلىشقا كۆزلىرى يېتىدىكەن، مۆلچەرلەپ كۆرمەيـمىزمۇ؟ — دەپتۇ. بـۇ سۆز ئېرىنگىمۇ ماقۇل چۈشۈپتۇ. ئۇ ئىككى ناننى بىلىگە تۇگۈپ، شەھەرگە مېڭىپتۇ. شەھەردىكى بارلىق ئوقەتچىلەرنىڭ تىجارىتىنى كۆرۈپ چىقىپ، پەقەت ئوتۇنچىـنىڭلا ئوقىتى دەسمايىسىز ئىكەنـلىكىنى كـۆرۈپتـۇ. «دەريادا بېلىق ئۇسـۇلى» دېگەندەك جاڭگالـنىڭ يېنىدا ياشاپ ئۇرۇپمۇ، بۇ ئىشنى قىلالماپتۇق، دەپتۇ ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە. ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن خوتۇنىغا:

— مەن بۇگۈندىن باشلاپ ئوتۇنچى ـ

لىق قىلىمەن، — دەپتۇ.

— ھە، شۇنداق قىلسىلا، — دەپتۇ خوتۇنى، — مەن ئۆيدە ئولتۇرۇپ ئاش — غىزالىرىنى ئېتىپ بېرەي.

ئوتۇنچى ئىككى تال ئارغامچا ئېشىپتۇ، پالتىنى بېلىگە قىستۇرۇپ، جاڭگالغا قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇ ھەر كۈنى ھېرىپ — چارچىغىنىغا قارىماي دەرەخ كېسىپ، ئوتۇن كەسلەپ، بازارغا ئەكىرىپ ساتىدىغان بويتۇ. ساتقان پۇلغا ئۆيگە كېرەكلىك ئۇن، ياغ، تۇز قاتارلىق لازىمەتلىك نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىدىكەن. مۇشۇ ئىش بىلەن ئوتۇنچىنىڭ ھال — ئوقىتى بارغانسېرى ياخشىلىنىپ، بىر ئېشەكمۇ سېتىۋاپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوتۇننى يۇدۇپ توشۇشتىن قۇتۇلۇپتۇ.

ئارىدىن ئايلار ئۆتۈپ، يىللار كېلىپ ئوتۇنچىمۇ قېرىپ، ئوتتۇرا ياشلاردىن ئېشىپتۇ. چاچ — ساقالىلىرىغا ئاق كىرىپتۇ، لېكىن ئوتۇنچىلىقىنى تاشلىماپتۇ.

بىر كۈنى ئوتۇنچى كۈندىلىك ئادىتى بويىچە ئېشەككە ئوتۇن ئارتىپ، شەھەرگە كىرگەنىكەن، ئوتۇن بازىرىدا كىشىلەر ئۇ يەرگە، بۇ يەرگە توپلىشىۋېلىپ، نېمىدۇر بىر نەرسىنىڭ گېپىنى قىلىشىۋاتقۇدەك، بېرىپ تىكىشاپ باقسا جاڭگالغا دۈشە پەيدا بولغانلىقى، تۈنۈگۈن بىر ئوتۇنچىنى دۈشە تۇتۇۋېلىپ، يەپ كەتكەنلىكى توغرىسىدا پاراڭ بولۇۋېتىپتۇ. ئۇلار: «ئەمدى جاڭگالغا بارالمايدىغان بولدۇق، قانداقمۇ قىلارمىز؟» دەپ ھەسرەت چېكىپتۇ. ئوتۇنچى بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، يالغۇز قالغان خوتۇنىدىن ئەنە دېشە قىلىپ، ئوتۇننى ئېلىشىغا سېتىپ، ئۆيىگە قاراپ يول ئېلىپتۇ. يول بويى ئۇنىڭ خىيالىدىن «دۈشىنىڭ ئاپىتى سېلىشىدىن قانداق قۇتۇلۇش كېرەك؟» دېگەن مەسىلە نېرى كەتمەپتۇ. ئۇ ئويلا — ئويلا كىچىك ۋاقتىدا دادىسى بىلەن بولغان بىر سۆھبەتنى يادىغا ئاپتۇ:

— دادا! چۆل — جەزىرىدە، جاڭگاللاردا دۈشە بار دېگەن گەپ راستمۇ؟ دۈشە راستىنلا ئادەملەرنى يەپ كېتەمدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ئۇ دادىسىدىن.

— بۇ راست، — دەپتۇ دادىسى، — دۈشە ئادەمگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە كۈچلۈك، قورقۇنۇچلۇق بىر مەخلۇق. لېكىن ئۇ ئەقىلسىز. دۇنيادا ئادەملەر ئەڭ ئەقىللىك بولغاچقا، دۈشىگە قارىغاندا ئۆزى ناھايىتى كىچىك ۋە ئاجىز بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ ئەقىل — پاراسىتى ئارقىلىق دۈشىنى يېڭەلەيدۇ، ھەتتا قۇل قىلىپ ئىشلىتىدۇ.

شۇنىدىن كېيىن دادىسى نۇرغۇن ھېكايىلەرنى سۆزلەپ، ئادەملەرنىڭ ئۆز ئەقىل — پاراسىتى بىلەن دۈشىلەرنى بويسۇندۇرغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەرگەنىكەن. ئوتۇنچى ئاشۇلارنى ئويلىغاندىن كېيىن بىردىنلا تېتىكلىشىپتۇ. «ئەگەر دۈشە ئۆچراپ قالسا، مەنمۇ چوقۇم ئەقىل — پاراسىتىمنى ئىشلىتىپ، ئۇنى بويسۇندۇرىمەن» دەپتۇ ئۇ ئۆز — ئۆزىگە.

ئۇ ئۆيگە كېلىپ، شەھەردە ئاڭلىغانلىرىنى خوتۇنىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ.

ئۆزىنىڭ دۈشمىنى يوقىتىشقا بەل باغلىغانلىقىنىمۇ ئېيتىپتۇ. ئۇ ئەتىسى سەھەردە كۈندىلىك ئادىتى بويىچە ئارغامچىسىنى ئېلىپتۇ. جاڭگالدا ئىچكىلى ئاپىرىدىغان سۇ ئورنىغا بىر قاپاقنا لىقمۇ لىق قېتىق قاچىلاپ ئېلىۋاپتۇ. «ئېھتىمال، دۈشمىنىڭ چۈشۈپ سېلىشقاندا ‹يەرنىڭ مېڭىسىنى چۈشۈپ تاشلايمەن› دېگىلى ئەسقىتىپ قالار...» دەپ ئويلاپتۇ ئۇ. ئۇ يەنە يولدا نېمە ئۈچرىسا شۇنى يەشكە مېڭىپتۇ. جاڭگالغا قاراپ كېتىۋاتسا، بىر تۈپ قېرى سۆگەتنىڭ كامىرىدىن بېشىنى چىقىرىپ ئۇرغان ھۆپۈپ باچكىلىرىنى كۆرۈپ قاپتۇ ـ دە، ھەممىسىنى ئېلىپتۇ. ئۇ يولدا كېتىۋاتسا بىر چىغىنىڭ تۈۋىدىن بىر تورغاي ئۇچۇپ چىقىپتۇ. ئۇ يۇگۈرۈپ بېرىپ قارىسا تورغاينىڭ تۆت دانە تۇخۇمى تۇرغۇدەك. ئوتۇنچى تۇخۇملارنى يانچۇقىغا سېلىۋاتقاندا، ئانا تورغاي غەزەپ بىلەن ئۇچۇپ كېلىپ، ئۇنى چوقىلىماقچى بولغانىكەن، «كاپ» قىلىپ تۇتۇۋېلىپ، ئۇنىمۇ قوينىغا سېلىۋاپتۇ. ئۇ يولغا راۋان بولۇپ، خېلى ئۇزاق ماڭغاندىن كېيىن، جاڭگالغا يېتىپ بېرىپتۇ. ئاندىن قېتىق بىلەن ئارغامچىنى بىر يەرگە كۆمۈپ قويۇپ، قولىغا پالتىسىنى ئېلىپ، ئىش باشلاي دەپ تۇرغانىكەن، يىراقتىن بىر پارچە دەھشەتلىك قارا قۇيۇن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. قۇيۇن ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندىن كېيىن، ئىنسانسىدىن بويى چىنارداەك، بېشى داشتەك، تېنى قاپاق تېرەكتەك، پۇت ـ قوللىرى چىنار كۆتىكىدەك، تىرناقلىرى ئۆچكە مۈڭگۈزىدەك، كۆزلىرى ياغاچ تاۋاقتەك، بۇرنى ئىلمەك، رەڭگى قاپقارا بىر مەخلۇق چىقىپ كەپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئوتۇنچى قورقۇپ سارىاسىمگە چۈشۈپتىيۇ، شۇ ھامان ھوشىنى يېغىپ، غەيرەتكە كەپتۇ. ھايال ئۆتمەي دۈشمەي ئوتۇنچىدىن:

— سەن ئادەمزاتمۇ ياكى باشقا مەخلۇقمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ھە، مەن ئادەمزات، — دەپتۇ ئوتۇنچى تەمكىنلىك بىلەن ئۇنلۇك ئاۋازدا.

— بۇ جاڭگال بىزنىڭ ماكانىمىز. سەن بۇ يەرگە قورقماي قانداق كەلدىڭ؟ — دەپتۇ دېۋە.

نېمىدىن قورقاتتىم. بۇ جاڭگال سېنىڭ ئەمەس، ئەزەلدىن بىز ئادەملەرگە تەۋە بولۇپ كەلگەن. مەن بۇ جاڭگالدىن ھەر كۈنى ئوتۇن ئېلىپ ئاپىرىپ ساتىمەن. بۇ يەر قانداقسىگە سەنلەرنىڭ ماكانىڭلار بولۇپ قالدى؟ دەرھال كۆزۈمدىن يوقال! بولمىسا ھېلى كۆرگۈلۈكۈنى كۆرسىتىمەن، — دەپتۇ ئوتۇنچى.

— ھەي، سەن مېنىڭ ئالدىمدا چۈمۈلىدەك تۇرىسەن. ئۆزۈڭگە باقماي نېمە يوغان سۆزلەيسەن؟ — دەپتۇ دېۋە.

— سەن مېنىڭ ئالدىمدا يوغان پورکۆتەكتەك تۇرىسەن. ھالىڭغا باقماي نېمە چوڭ سۆزلەيسەن؟ بىلمەمسەن، دۇنيادا ئادەملەر ئۆزىنىڭ ئەقل-پاراسىتى بىلەن ھەممىدىن كۈچلۈك. شىر-يولۋاسلارمۇ مېنى كۆرگەندە قۇيرۇقىنى ئىچىگە تىقىپ بەدەر قاچىدۇ، ساڭا ئوخشاش شادا پاچاق، ئەچى كاۋاك پور كۆتەكلەردىن قانچىسى ماڭا تەڭ كېلەلمەي ھالاك بولغان، سەن قانچىلىك نېمىدىڭ؟ — دەپتۇ ئوتۇنچى.

— ۋاھ... سېنىڭ خېلى كارامىتىڭ بار ئوخشىمامدۇ؟ قېنى ئىككىمىز كۈچ-ھەزنى بىر سىنىشىپ باقايلى. ئالدى بىلەن سەن ئۆز كارامىتىڭنى كۆرسەت! — دەپتۇ دېۋە.

— سەن ئۆزۈڭنى چوڭ چاغلاپ مېنى چۈمۈلىگە ئوخشاتقاندىكسەن، ئالدى بىلەن سەن گۈمپاڭنى كۆرسەت، — دەپتۇ ئوتۇنچى.

— بولىدۇ، ئۇنداق بولسا قاراپ تۇر، مەن ساڭا ئۆزۈمنى بىر كۆرسىتىپ قويايى، — دەپتۇ دېۋە.

ئۇ غەزەپ بىلەن يۈگۈرۈپ بېرىپ چوڭ بىر تۇپ تۇغراقنى بىر قولى بىلەن قاماپ، بىر مىجىغانىسكەن، تۇغراقنىڭ شاخ-شېخىدىن سۇ تامچىلاپتۇ. بۇنى كۆرۈپ ئوتۇنچىنىڭ يادىغا يولدىن ئېلىۋالغان تورغاي تۇخۇمى كەپتۇ-دە، ئۇنى يانچۇقىدىن قولىغا ئېلىپ تەييار بولۇپ تۇرۇپتۇ.

— كۆردۈڭمۇ مېنىڭ كۈچۈمنى، سەنمۇ تۇغراقتىن سۇ چىقىرالامسەن؟ — دەپتۇ دېۋە كۆرەڭلەپ.

— سۇ ئەمەس، ھەتتا ياغ چىقىرىمەن، — دەپتۇ ئوتۇنچى، دەرھال ھېلىقى تۇغراقنى تۇخۇم قىسقان قولى بىلەن بىر مىجىغانىسكەن، تۇخۇم مىجىلىپ، ئوتۇنچىنىڭ قوللىرىنىڭ بارماقلىرىدىن ساپسېرىق ماي ساقىپ چۈشۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن دېۋە سەل ئوڭايسىزلىنىپ قاپتۇ. يەنىلا تەن بەرمەي:

— مەن بۇنىڭغا قايىل ئەمەسمەن، — دەپتۇ دېۋە، — ئالدى بىلەن مەن سىقىپ يۇمشىتىپ قويغان تۇغراقتىن سەن ماي چىقاردىڭ. سەن ئەمدى ئۆز قولۇڭ بىلەن بىر كارامەت كۆرسىتىپ باققىن. شۇ

چاغدا مەن ساڭا قايىل بولمەن.

— ئۇنداق بولسا سەن قاراپتۇر. مەن يەرنىڭ مېڭىسىنى چۈۋۈپ، ئۇچەي-باغرىنى سۇغۇرۇۋالمەن، — دەپتۇ ئوتۇنچى.

— قېنى كۆرسىتىپ باق، — دەپتۇ دۇڭە ئىشەنمەي.

ئوتۇنچى قېتىق بىلەن ئارغامچىنى كۆمگەن جايىنىڭ ئۈستىگە بېرىپ، يەرگە كۈچ بىلەن دەسسىگەنىكەن، قېتىق چاچراپ چىقىپ دۇڭنىڭ ئۈستىبېشىنى ئاقارتىۋېتىپتۇ. شۇ چاغدا دۇڭمۇ يەرنىڭ مېڭىسىنى چۈۋۈۋېتىمەن، دەپ يەرگە راسا كۈچ بىلەن تەپكەنىكەن، يەرنى ئوي-دوڭغۇل قىلىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن يەرنىڭ مېڭىسىنى چۈۋۈۋېتەلمەپتۇ. لېكىن ئۆز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي:

— ھەي ئادەمزات، — دەپتۇ دۇڭە، — ھېلى تېخى يەرنىڭ ئۈچەي-باغرىنى سۇغۇرۇۋالمەن، دەپ پو ئاتقانىدەك، قېنى ئۇ كارامىتىڭ؟

— مانا ھازىرلا كۆرىسەن! — دەپتۇ ئوتۇنچى. ھېلى قېتىق چىقارغان يەرنىڭ يېنىغا بېرىپ، يەرگە قاتتىق تەپكەندىن كېيىن، كۆمۈپ قويۇلغان ئارغامچىنى بىر باشتىن سۇغۇرۇۋالغىلى تۇرۇپتۇ ۋە ئۇلى تۇرتەكلەپ بىر ئاتقانىكەن، دۇڭنىڭ بويىنىغا يۆگەشىپ قاپتۇ. دۇڭە قورقۇپ كېتىپ: «ھەي ئادەم، مېنى قويۇۋەت، ئەمدى مەن ساڭا چېقىلمايمەن» دەپتۇ. ئوتۇنچى ئارغامچىنى يەنە بىر قېتىم سىلكىگەنىكەن، دۇڭنىڭ بويىنى تېخىمۇ سىقىلىپ تىنالماي قاپتۇ. ئوتۇنچى ئارغامچىنى دۇڭنىڭ بويىنىدىن ئېلىۋېلىپ ئۆزى مىنىپ

بولسا ئېيتقىن. مەن ئورۇندايمەن، — دەپتۇ دۇڭە ھەيلىگەرلىك بىلەن، لېكىن قانداقتۇر بىر نەرسىنى ئېلىپ يەرگە تاشلاپتۇ. ئوتۇنچى سىنچىلاپ قارىسا بۇ دۇنيانىڭ پىتىلىرى ئىكەن. ئوتۇنچىنىڭ قوينىدىكى ھۆپۈپنىڭ بالىلىرىنى ئېلىپ يەرگە تاشلاپتۇ. ئاچ قورساق ھۆپۈپ بالىلىرى دۇنيانىڭ پىتىنى بىرنەچچە چوقۇلاپلا يەپ تۈگىتىپتۇ، بۇنى كۆرگەن دۇنيانىڭ كۆزلىرى ئالاق-جالاق بولۇپ كېتىپتۇ.

— مېنىڭ پىتىلىرىنى يەپ كەتكەن سېنىڭ پىتىلىرىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ دۇڭە.

— شۇنداق بولمايچۇ! — دەپتۇ ئوتۇنچى، — سەن ئۆز مەغلۇبىيىتىڭگە تەن بەرمەي پىتىلىرىڭ بىلەن ماڭا ھەيۋە قىلماقچى بولۇۋىدىڭ، مەنمۇ ئۆز پىتىلىرىنى قويۇپ بەردىم. ئىككى چىشلەپ، بىر يالماپ سېنىڭ پىتىلىرىڭنى يۇتۇۋەتتى. ئەمدى بىلگەنسەن. سەن ھەرقانچە ئۇستىلىق قىلساڭمۇ ماڭا تەڭ كېلەلمەيسەن. ئەمدى يەنە يېڭى سۈيىقەست پىلانلىساڭ، جېنىڭنى ئالماي قويمايمەن!

دۇڭە ئۆزىنىڭ ئارقا-ئارقىدىن مەغلۇپ بولغانلىقىغا تەن بېرىپ، «مەن ساڭا تەسلىم بولدۇم، لېكىن مېنىڭمۇ بالىلىرىم بار، ماڭا ھاياتلىق يولى بەر. قانداق تەلىپىڭ بولسا ئېيت، مەن ئادا قىلىمەن» دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

— خەير، ساڭا كەڭچىلىك قىلاي! — دەپتۇ ئوتۇنچى.

— لېكىن بىرلا شەرتىم بار. سەن بۇنىدىن كېيىن مەن ۋە ماڭا ئوخشاش ئوتۇنچىلارغا، ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىغا زادىلا چېقىلمايسەن. بىزنىڭ بۇ جاڭگالغا زادىلا ئاياغ باسمايسەن. باشقا دۇنيالەرگىمۇ ئادەملەرنىڭ كۈچ-قۇدرىتىنى، ئەقىل-پاراسىتىنى سۆزلەپ بېرىپ، ئۇلارنىڭمۇ ئادەمزاتقا چېقىلماسلىقىنى ئۇقتۇرىسەن، — دەپتۇ ئوتۇنچى.

— باش ئۈستىگە! — دەپتۇ دۇڭە خۇشاللىقىدىن مىڭ تەزىم قىلىپ.

ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن دۇنيالەر ئوتۇنچىلارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئۇرۇق-ئەۋلادلىرىغا چېقىلمايدىغان بوپتۇ. ئوتۇنچىلار بۇ كەڭ جاڭگالنى خالىغانچە ئىدارە قىلىپ، خاتىرجەم ئوتۇن توشۇپ سېتىپ، تىنچ تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ. ھېلىقى ئوتۇنچى بوۋايىنى ئۆزىگە ئاقساقال قىلىپ سايلاپ، ئۇنىڭ باشچىلىقىدا مەڭگۈ بەخت-سائادەتلىك ئۆتۈپتۇ.

توپلاپ رەتلىگۈچى: تۇنىساخان

ئاخىرقى پۇشايمان

لوقمان ھەكىمنىڭ يالغۇز ئوغلى كېسەل بولۇپ قاپتۇ. بىر ئۇلۇغ تەبابەت ئالىمى بالىسىنى داۋالاشقا ھەرقانچە ئۇرۇنسىمۇ بالا ۋاپات بوپتۇ. «لوقمان ھەكىم دېگەن نامىم تۇرۇقلۇق تەنھا پەرزەنتىمنى ساقلاپ قالالمىسام، ئۇلۇغلۇقۇم قايىقا كەتتى، ئەقەللىي نېمىشقا ۋاپات ئەتكەنلىكىنى بىلىپ باقاي» دەپ ئىچىنى يېرىپ كۆرۈپتۇ. بالىنىڭ ئىچكى ئەزالىرى ساق ئىكەن، پەقەت يۈرىكىگە قىل يۆگىلىپ قاپتۇ. نەتىجىدە قان ئايلىنىش ۋە يۈرەك ھەرىكىتى سۇسلىشىپ، ئوغلى ۋاپات بولغانىكەن. بۇنى كۆرگەن تېۋىپ ئەلەمدە ئەپسۇسلىنىپ دەپتۇ: «ئاپلا، يا تەمبۇر چېلىشنى ياكى ئوغلاق تارتىپ ئات چاپتۇرۇشنى ئۆگەتمەپتىكەنمەن. مۇبادا ئىككىسىدىن بىرەرىنى بىلگەن بولسىمۇ ئامان قالاتتى ـ دە! چۈنكى تەمبۇر چالغاندا كۆڭۈل سەھىرىدىن، ئوغلاق تارتىپ ئات چاپتۇرغاندا زوق ـ شوخلۇقتىن يۈرىكى كېڭىيىپ، ئۇنىڭغا يۆگىلىپ قالغان قىل ئۈزۈلۈپ كېتىشى ۋە ئوغلۇمنىڭ ئۆلمەي قېلىشى ئېنىق ئىدى»...

تەمبۇر

بۇلبۇل تەمبۇر بىلەن بەسلىشىپ قاپتۇ: «مەن مىڭ كۈيىنى نامە قىلىسەمەن» دەپ ماختىنىپتۇ. تەمبۇر بۇلبۇلغا ھېچنېمە دېمەي، نامىسىنى چېلىشقا باشلاپتۇ. مىڭ بىر نامەگە يەتكەندە بۇلبۇل تەمبۇرنىڭ قۇلىقىغا قونۇپ شۇنداق دەپتىكەن: «بەس قىل، ساڭا قايىل بولدۇم. ماڭا قارىغاندا كۆپ ھەم خوپ بىلىدىكەنسەن». شۇنىدىن بۇيان تەمبۇر تىلغا كىرىدىمۇ، بەس، بۇلبۇل كۈيلەشتىن توختايدىكەن ـ دە، ئاستا ئۇنىڭ يېنىغا ئۇچۇپ كېلىپ خاموش ھالدا كۈي ئاڭلايدىكەن.

ناخشىنىڭ سېھرى

قەدىمكى زاماندا بىر پادىشاھ بولۇپ، ناخشىنى مۇتلەق ياقتۇرمايدىكەن. شۇ سەۋەبتىن ئۇ كىم ناخشا ئېيتسا، ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدىكەن. بارا ـ بارا ناخشا

ھەققىدە سۆزلىگەن كىشىنىمۇ شۇ زامان تەقىپ ئاستىغا ئالىدىغان ئادەتنى چىقىرىپ تۇ. كۆنىلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھنىڭ ۋەزىرى بىخەستەلىكتىن: «ئالەمپاناھ، بېغىڭىز-دىكى بۇلبۇلنىڭ ناخشا ئېيتقىنىنى قارىغە» دەپتىكەن، پادىشاھ ئۇنى شۇ زامانلا ئۆلۈمگە بۇيرۇپتۇ. بۇلبۇلنىڭ كالىسىنى ئۆزۈپ تاشلاشقا، باغقا ئوت قويۇشقا پەرمان بېرىپتۇ. كېيىن: «كىمدە كىم ناخشا دېگەن سۆزنى تىلغا ئالسا، ئۆزى ئۆلۈمدە مال - مۈلكى تالانىدا» دەپ جار سالدۇرۇپتۇ. بەرىبىر ناخشىلار توقۇلۇۋېرىپتۇ. سۆز ياڭراۋېرىپتۇ. نېمە قىلارىنى بىلمەي گاراڭ بولۇپ قالغان پادىشاھ ھەدەپ ئەسەبىيلىشىۋەرگەچكە كېسەلگە چىلىنىپ قاپتۇ. پادىشاھنىڭ يەنە بىر دانا ۋەزىرى بار ئىكەن. پادىشاھ ئۇنى ئۆز ھوزۇرىغا چاقىرىپتۇ - دە، ئۇنىڭغا: «نېمە قىلساڭ قىلغىن، كېسىلمىنىڭ داۋاسىنى تاپ» دەپ بۇيرۇپتۇ. شۇ چاغدا ۋەزىر: «كېسىلىڭىزنىڭ بىرىنچىسى داۋاسى ناخشا» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇ چاغدا پادىشاھ: بۇ مېنى ھاقارەت قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ، دەرغەزەپكە كەپتۇ ۋە ۋەزىرنى جاللاتنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپتۇ. تېۋىپ چاقىرتىپتۇ. تېۋىپمۇ پادىشاھنىڭ پەقەت ناخشا بىلەنلا تۇزۇلىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. غەزەپ ئېتىغا مىنگەن پادىشاھ تېۋىپنىمۇ ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يۇرتتا تېۋىپ قالماپتۇ. بىر كۈنى كوچىدىن بىر مۇساپىر ئۆتۈپ قاپتۇ. ئۇنى تۇتۇۋېلىپ «تېۋىپ» دەپ سارايغا كەلتۈرۈشۈپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭغا قاراپ: «ھەي مۇساپىر، سېنى ماڭا تېۋىپ دەپ ئېيتىشتى. مېنىڭ كېسىلىمنى داۋالىيالىساڭ پادىشاھلىقىمنىڭ يېرىمى سېنىڭكى، ساقايتالمىساڭ كاللاڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلىمەن» دەپتۇ. شۇ چاغدا ھېلىقى مۇساپىر: «مەن تېۋىپ بولمىسام، قانداق قىلىپ ئۇنى داۋالايمەن. پادىشاھنىڭ پەيلى ناھايىتى بۇزۇق، بەرىبىر ئۆلتۈرىدىغان ئوخشايدۇ. نېمە بولسا بولسۇن، ئۆلۈم ئالدىدا مەززە قىلىپ ناخشا ئېيتىۋالاي» دەپتۇ ئىچىدە. كېيىن ئاۋازىنى چىقىرىپ پادىشاھقا قاراپلا: «بولىدۇ، تۇزىتسەم، تۇزىتەي» دەپتىيۇ، خۇرجۇنىدىن راۋابىنى ئېلىپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن

ناخشا باشلاپتۇ. ئۇ پادىشاھنىڭ ھايۋانلىرى، ئارقىراپ - جارقىراشلىرىغا پەرۋا قىلماپتۇ. پادىشاھ جاللاتنى چاقىرىشقا ھەرىكەت قىلارمىشۇ، ئەمما مادارى يەتمەسمىش. ئۇ ئاستا - ئاستا كۆچىدىن كېتىشكە باشلاپتۇ. ئاخىر پۇتۇنلەي ھالىدىن كېتىپ قاتتىق ئۇخلاپ قاپتۇ. شۇ ئۇخلىغىنىچە تۆت كېچە - كۈندۈز ئويغانماپتۇ. مۇساپىرمۇ توختىماي ناخشا ئېيتىۋېرىپتۇ. بىر زامان پادىشاھ ئويغىنىپ قارىسا ساپ-ساق بولۇپ قالغانمىش. پادىشاھ خۇرسەن بولۇپ: «مېنى داۋالىدىڭ، ۋەدەمنى بېجىرىمەن. ئال، پادىشاھلىقىمنىڭ يېرىمى سېنىڭ» دەپتۇ.

ئىككى، لېكىن بىر شەرتىم بار: قولۇڭدىكى راۋابڭنى سۇندۇرۇپ، ئاۋازىڭنى ئۆچۈرىسەن، باشقا ناخشا ئېيتمايدىغان بولىسەن» دەپتۇ. شۇ چاغدا مۇساپىر: «ئاخىر يول قويمىدىڭىز ـ دە. ھە، مەيلى سۇندۇرسام سۇندۇراي كېسىلگىنى ساقايتىمەن دەپ ئاۋازىمنىڭ يېرىمىنى يوقاتتىم. شۇ ئاۋازىمىنى تېپىپ بەرسىڭىزلا بولغىنى» دەپتۇ. پادىشاھ قول ئاستىدىكى كىشىلەرنى چاقىرىپ ناخشا ئېيتقۇزۇپتۇ. بولماپتۇ. كېيىن ھەممىگە بىرمۇ بىر ناخشا ئېيتقۇزۇپتۇ. بىرىنىڭ ئاۋازى ئىككىنچىسىنىڭكىگە ئوخشىماسمىش. «پادىشاھلىقىمنىڭ ھەممىسىنى ئال، پەقەت مېنى بۇ مۇشكۈل ئىشتىن قۇتقاز» دەپ يېلىنىپتۇ پادىشاھ. مۇساپىر: «ئالەمپاناھ، مەن شائىرمەن، ئاۋازىم شائىر ئاۋازى سىز مەملىكىتىڭىزدىكى شائىرلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتسىڭىزدە ئىدى، بۇنداق كېسەلگە دۇچار بولمىغان بولاتتىڭىز. ئەمدى شائىر ئاۋازىغا ئوخشاش ئاۋاز تېپىپ بەرمىگۈچە ھېچ ياققا كەتمەيمەن» دەپ تۇرۇۋاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ ئاۋۋالقى پەرمانىنى بىكار قىلىپ «پادىشاھنى داۋالاپ ئۆزە قىلغان شائىر ئاۋازىغا ئوخشاش ئاۋاز تېپىلمىغاچقا، شائىرلار ياشاۋەرسۇن» دەپ پەرمان بېرىپتۇ. پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ بولۇپ ناخشا قايتىدىن قانات قېقىشقا باشلاپتۇ.

* * *

بىر دانىشمەن ھەر قېتىم شاگىرتلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە: «قانداق ياخشى ئىش قىلدىڭلار؟ كىملەرگە ياخشىلىق قىلدىڭلار؟» ــ دەپ سورايدىكەن. نۆۋەتتىكى ئۆچرىشىشتا شاگىرتلىرىدىن بىرى:

ــ تۇنۈگۈن كېچە ئىشىكىمىنىڭ ئالدىغا ناتونۇش كىشى كېلىپ قالدى. قارىسام بىر پېقىر ئىكەن، يارەمگە نەرسە تىلىدى. ئۇنى ئىچكىرىگە ئېلىپ كىردىم، ئىززەت ـ ھۆرمەت بىلەن تۆرگە ئۆتكۈزۈپ، ئۇچامدىكى چاپىنىمنى ئۇنىڭغا كىيگۈزدۈم. كېيىن ئەرزىنى ئاڭلاپ، بار مال ـ مۈلكۈمنى ھەدىيە قىلدىم. ئۇستۈمدىكى كىيىملىرىمدىن باشقا ھېچنەرسەم قالمىدى، شۇنىڭدىن خۇرسەن بولۇپ ھۇزۇرىڭىزدا تىز پۈكۈپ ئولتۇرۇپتىمەن، ــ دەپتۇ. دانىشمەن شاگىرتىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپتىيۇ، پوزىتسىيە بىلدۈرمەپتۇ.

نۆۋەت باشقا شاگىرتىغا كەپتۇ: «قايسى كۈنى شاھ ئوردىسى يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتسام، بىر ئادەمنى جازالىماقچى بولۇپ تۇرۇشقانىكەن، ھۆكۈم بويىچە ئۇنىڭ بىر قولى چېپىلىشى كېرەك ئىكەن. ئۇنى بۇ ئىبرەتلىك قىيىنچىلىقتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئۆز قولۇمدىن كەچتىم. كۆرۈپ تۇرۇپسىزكى، مانا مەن چولاق بولۇپ قالدىم» ئۇستىدىن يەنە سادا چىقماپتۇ. شۇ چاغدا يېنىدىكىلىرى ئۇنىڭدىن: «بۇلارنىڭ قايسىبىرى پىدائىي ۋە كامىلراقتۇر» دەپ سورىشىپتۇ. «بۇلارنىڭ ياخشىلىقلىرى پەقەت ئىككى كىشى ئۈچۈنلا قىلىنغان ياخشىلىق، ئادەم قىلغان ياخشىلىقلىرىدىن بارچە ئەل بەھرىمەن بولۇشى كېرەك. خەلق مەنپەئىتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان ياخشىلىق ۋە ھىممەتلا ھۆرمەتكە لايىقتۇر» دەپتۇ ئۇستاز.

ئىبنىسىنانىڭ شاگىرتلىرى

تېۋىپلارنىڭ تېۋىپى، ئۇلۇغ ھەكىم ئىبنىسىنا كۆنلەرنىڭ بىرىدە قاتتىق ئاغرىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. ئىبنىسىنانىڭ شاگىرتلىرى، ئەڭ يېقىن دوستبۇرادەرلىرى يىغىلىشىپتۇ. دوستبۇرادەرلىرى ياخشى سۆزلەرنى قىلىپ ئۇلۇغ تېۋىپنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە، كەپپىياتىنى ياخشىلاشقا ھەرىكەت قىلىشسا، شاگىرتلىرى ئۇستازىنى دورا بىلەن داۋالاشقا كىرىشىپتۇ.

ئىبنىسىنا دوست ـ بۇرادەرلىرىگە رەھمەت ئېيتىپ، شاگىرتلىرىغا شۇنداق دەپتۇ:

ـ ئەي شاگىرتلىرىم، مېنىڭ كۈنۈم تۈگىگەندەك قىلىدۇ. شۇڭا مېنى داۋالاپ ھەن دەپ بىھۇدە ئاۋارە بولماڭلار. كۈنۈم تۈگەپ ۋاپات ئەتسەم يىغا ـ زار قىلىشىپ ئاھ ئۇرماڭلار. پەقەت ھەكىمگە دۇئا قىلىپ، ئاندا ـ ساندا قەبرەمنى زىيارەت قىلىپ قويساڭلار بولدى. ئۇستاز ئۆلەمدىن ئۆتتى، ئەمدى تېبابەتچىلىك ئاقمايدۇ دەپ ھۇ قايغۇرماڭلار. ئۇرنۇمغا بەش زور تېۋىپنى قالدۇرۇپ كېتىۋاتىمەن، شۇ تېۋىپلارنىڭ مەسلىھىتىگە دائىم ئەمەل قىلىڭلار. باشقىلارنىمۇ شۇنىڭغا دەۋەت قىلىڭلار، ـ دەپتۇ.

ئىبنىسىنانىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرى:

ـ ئۇستاز، بىز ئېيتقان تېۋىپلار كىملەر؟ ـ دەپ سوراپتۇ. شۇ چاغدا ئىبنىسىنا:

ـ مەن قالدۇرۇپ كېتىۋاتقان زور تېۋىپلارنىڭ بىرى ـ تازىلىق، ئىككىنچىسى ـ پەرھىز، ئۈچىنچىسى ـ تەنتەربىيەدۇر ۋە قالغان ئىككىسى مىزاج بىلەن كەيپىياتتۇر. دائىم پاكىز، ئازادە بولۇش، كۆرۈنگەن نەرسىنى يەنى تاماقنى كەلسە ـ كەلمەس يەۋەرمەسلىك، ئۈپۈل ـ تۈپۈل ئۈزۈقلانماسلىق، ئۈزۈقلىنىشتا پەرھىز، ئۆلچەمنى بىلىش، ئىچىملىككە بېرىلمەسلىك، بەدەن ئەزالىرىنى ھەرىكەتسىز قويماسلىق. مىزاجنى ئۇنتۇماسلىق ۋە كەيپىياتىنى ياخشى تۇتۇشقا ھەرىكەت قىلىش ـ مانا شۇ ئېيتقانلىرىمغا ئەمەل قىلىنسا كېسەل بولۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، ۋاقتىسىز ئۆلۈمۇ ئارقىغا چېكىنىدۇ.

شاھنىڭ سوئالى

زامانىسىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى، دانىشمەن فەخرىددىن رازىي ئۇزاق ئىوللارنى يۈرۈپ خىيالەزىم يۇرتىغا كېلىپ قاپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خارەزىم پادىشاھى ـ خارەزىمشاھ رازىينى يا سارايغا تەكلىپ قىلماپتۇ، يا ئالدىغا زىيارەتكە بارماپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ھەپتىلەر ئۆتۈپتۇ، ئەمما خارەزىمشاھتىن دېرەك يوقمىش، فەخرىددىن رازىي پەرۋايى پەلەك يۇرتۇپېرىپتۇ. كۆتۈپخانا ۋە باشقا جايلاردىكى ئىشلىرىنى قىلىۋېپتۇ. قانداقتۇر كۈنلەرنىڭ بىرىدە خارەزىمشاھ ئالىمنى ھامامدا تۇنۇپ قاپتۇ. ئۇ دۇنيا، قىيامەت ئىشلىرى توغرىسىدا ئۇنىڭدىن سوئاللار سوراپتۇ. شۇ چاغدا رازىي: «ھەي، قىيامەت كۈنىنى بىلىشنى ئىنسانغەن، ئاررۇ قىلغان شاھ، ـ

دەپ جاۋاب بېرىپتۇ، — سېنىڭ سوئاللىرىڭغا جاۋاب بېرىدىغان مۇناسىپ جاي شۇ هامامدۇر. قىيامەتتە شاهمۇ، گادايمۇ هەممىسى بىر خىل ئەهۋالدا — قىپيالىڭاچ بولىدۇ. نە شاه بولسۇن ۋە نە ئەمەلدار بولسۇن هېچكىم، هېچ نەرسىسىنى ئېلىپ بارالمايدۇ. مانا هازىر سەن هامامغا نېمە دېگىنى ئېلىپ كەرەلمىدىڭ؟ هېچنېمىدىگىنى. مانا مەنمۇ ئۆزۈمنى چېچىمدىن باشقا هېچ نېمەمنى ئېلىپ كېرەلمىدىم. تاجۇ تەخت، خەزىنە، هەتتا نومۇسنى ساقلىغۇچى كېيىم - كېچەكلىرىمنىڭ هەممىسى تاشقىرىدا قالدى. ئىلىم - هۇنەر ئېگىلىرىچۇ؟ ئۇلارنىڭ بايلىقلىرى ماڭا ئوخشاش هەممىسى ئۆزلىرى بىلەن بىللە.»

* * *

دانىشمەنلەردىن بىرىنىڭ ئېيتىشىچە، سۇلايمان ئىسمىن داۋۇت ئەگىشتۇرىنى يوقاتقانلىقتىن پادىشاهلىقى قولىدىن كەتكەن. قىرىق كۈندىن كېيىن، ئەگىشتۇر ئۆزىگە قايتۇرۇلۇپ، روناق تېپىشىمۇ ئەسلىگە كەلدى. پادىشاهلار ئۇنىڭ هۇزۇرىغا كېلىشتى. پەرىشتىلەر، توپلاندىلار، شۇندا ئىمرانلىقلار: «نەۋرۇز ئادەم» يەنى «يېڭى كۈن كەلدى» دېيىشتى. نەتىجىدە شۇ كۈن «نەۋرۇز» دەپ ئاتالدى. سۇلايمان شامالغا بۇيرۇق قىلدى. شامال ئۇنى كۆتۈرۈپ كەتتى. بىر قارلىغاچ ئۇنىڭ ئۇدۇلىدىن چىقىپ: «ئەي پادىشاه، ئۇۋامدا بىر مۇنچە تۇخۇم بار، ئۇلارنى بېسىۋەتمەي نېرىراقتىن ئۆتكىن» دېدى. سۇلايمان نېرىدىن ئۆتتى ۋە يەرگە چۈشتى. هېلىقى قارلىغاچ تۇمشۇقىدا سۇ ئېلىپ كېلىپ ئۇنى سەپتى، ئۇنىڭغا چېكەتنىڭ بىر پاچىقىنى هەدىيە قىلدى. نەۋرۇز كۈنى سۇ سېپىپ، هەدىيىلەر بېرىشنىڭ سەۋەبى شۇدۇر.

دانىشمەن چۈمۈلە

كۈنلەرنىڭ بىرىدە سۇلايمان ئۆز تەختىدە لەشكەرلىرى بىلەن كېتىۋاتقىنىدا، بىر چۈمۈلە: «مېنىڭ ئەمرىمگە تەۋە بولغانلىكى چۈمۈلىلەر قېچىپ يەر ئاستىغا كىرىڭلار، سۇلايمانىنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئايىغى ئاستىدا مىجىلىپ كەتمەڭلار» دەپ ۋارقىرىدى. بۇنى ئاڭلىغان سۇلايمان هاۋادىكى تەختىدىن يەرگە چۈشتى. قارىسا بىرلا چۈمۈلە تۇرۇپتۇ «ئېنىڭ نېمە؟» «ئېتىم مەنزىرە» دەپتۇ چۈمۈلە. «چۈمۈلىلەرنى نېمىشقا قاچۇرىسەن؟» شاهنىڭ بۇ سوئالىغا چۈمۈلە دەپتۇكى: «سىز هەممىمىزغا پادىشاهسىز، مەنمۇ ئۆز جىنسىمىزغا شاهىمىز. چۈمۈلىلەر ئەسكەرلىرىڭىز. چۈمۈلىلەر ئەسكەرلىرىنىڭ ئايىغى ئاستىدا ۋەيران بولسا، ئۇۋالى ماڭا بولار.» شۇ چاغدا سۇلايمان: «هەممىسىنى قاچۇرۇپ، ئۆزۈڭ نېمىشقا قاچمىدىڭ؟» دەپتۇ. مەنزىرە ئېيتىپتۇ: «مەن ئۇلارنىڭ چوڭى، ئۇلۇغلار قول ئاستىدىكىلەرگە مېھرىبان بولۇر. ئۇلۇغلار ئۆزلىرىنى بالاغا قارشى قويۇپ، كىچىكلىرىنى ئۇنىڭدىن خالىي قىلسا ياخشىدۇر.» بۇ دانا پىكىرلەرنى ئاڭلىغان سۇلايمان مەنزىرەگە يەنە مۇراجىئەت قىپتۇ: «مۇنداق نەسىهەتنى قەيەردىن ئۆگەندىڭ.» «هەممە ئىلىم ئۆزۈمدە دەپلا ئويلامسىز» دەپتۇ مەنزىرە ۋە سۇلايماندىن بىرنەچچە سوئال سوراشقا رۇخسەت تىلەپتۇ. سۇلايمان

كۆنۈپتۇ.

مانا شۇ مۇنازىرە پىكىرلەر.

سوئال: — ھەقتىن نېمە تەلەپ قىلىدىكىز؟

جاۋاب: — بىر مۇلۈك تىلمىدىكى ئۇنداق مۇلۈك ھېچكىمگە بېرىلگىنى يوق.

چۈمۇلىنىك سۆزى: بېخىل ئىكەنسىز، مەلۇم بولدىكى، مەندىن ئۆزگە ھېچكىم پادىشاھ بولمىسۇن دەپسىز. ئەگەر سىز- نىڭ يۈز ھەسسە دۆلىتىڭىزنى مىڭ كىشىگە بەرسە ھەقنىڭ خەزىنىسى كەملەپ قالماس. شۇنچە تىلىگىنىڭىزگە ياردىشا نېمە بەردى؟

جاۋاب: — شامالىنى بويسۇندۇرۇپ بەردى. شۇنچە ھەشىمەتلىك ۋە سەلتەنەت- لىك لەشكەرلىرىمنى، تەخت - بەختلىرىم بىلەن كۆتۈرۈر.

مەنزىرەنىڭ سۆزى: — ئەي سۇلاي- مان، بۇنىڭ مەنىسى ئالەم يەلدەك ئۆتىدۇ دېگىنى، يەلنىڭ ۋۇجۇدى بولماس. ھەشە- مەت، سەلتەنەت، تەختۇ بەختلىرىڭ ئۆتكۈنچىدۇر، بۇنىڭدىن باشقا يەنە نېمە بەردى؟

جاۋاب: — ئۇزۇك بەردى، ھەممە ئالەمنىڭ سىرى ئۇزۇكتىدۇر.

چۈمۇلىنىڭ سۆزى: — ئەي سۇلايمان، ساڭا مەغرۇرلۇق مەشرىق تەسلىم بولىتۇ. لې- كىن بۇنىڭ باھاسى بىر پارچە تاش ئى- كەن، بەس، ئۇزۇكۈڭگە تەمەننا قىلما.

سۇلايمان چۈمۇلىنىڭ بۇ قەدەر ئې- قىللىك دانىشمەنلىكىگە قايىل بولۇپ: «بۇ- نىڭدىن باشقا يەنە نېمە بىلسەن» دېگە- نىدە، مەنزىرە: «قاراڭغۇ كېچىلەردە سىز- گە تەۋە خەلقنىڭ ھالىدىن خەۋەردارمۇ- سىز؟» دەپ سوراپتۇ. سۇلايمان: «يوق» دەپتۇ. چۈمۇلە بولسا شۇ زەئىپ ھالى بىلەن ھېچقانچە ئۇخلىماي لەشكەر- لىرىنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ، ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئەنە شۇ چاغدا چۈمۇلىلەرنىڭ بىلىدىغان- لىرىغا نىسبەتەن ئۆزىنىڭ دانالىقىنىڭ ھېچ قانچە ئەھمىيەتكىگە سۇلايمان تولۇق تەن بېرىپتۇ.

يىلاننىڭ زەھىرى

قەدىمدە بەش - ئالتە كىشى ئۆيدە. يەرگە سىلىنغان پالاز ئۈستىدە چۈشلۈك غىزاغا ئولتۇرغانىكەن. شۇ چاغدا كې- چىكىنە بىر يىلان تۆشۈكتىن چىقىپ، ئۇياق - بۇياققا مېڭىشقا باشلاپتۇ. ئول- تۇرغانلاردىن بىرى شوراپىدىن بوشىغان چىنە ئاستىغا باستۇرۇپ قويۇپتۇ. ئارىدىن بىر پەس ئۆتۈپ تۆشۈكتىن بىر قارا يىلان چىقىپ تام يېقىلاپ ئۆيىنى بىر- نەچچە ئايلىنىپ چىقىپتۇ. ئولتۇرغانلار: «ھېچنى نېمە بولاركىن» دېيىشىپ جىم قاراپ تۇرىۋېرىپتۇ. بىر چاغدا ھېلىقى قارا يىلان چىققان ئىنىغا كىرىپ كېتىپ- تۇ - دە، بىر دەمدىن كېيىن يەنە قايتىپ چىقىپتۇ. كېيىن كۇشۇلدىغان پېتى بوسۇ- غا تۆپىسىدە ئېسىلىق تۇرغان ئاسما ئاختىچە تەكچىگە چىقىپتۇ. ئۇنىڭغا ئېسىق- لىق چەمبىرەكتىن ئۆتۈپ، ساپال قاچى- دىكى سۈتكە بېشىنى تىقىپتۇ. شۇنىدىن كېيىن چەمبىرەكتىن كۇلا ئارغامچا تۇتقۇچە- قا پېپىشىپ ساپال قاچىغا قاندىق بارغان بولسا، شۇنداق ئاسما ئاختىغا ئۆتۈپ ئاسما ئاختىدىن يەرگە چۈشۈپ كۇشۇلدى- غىنىچە تۆشۈككە كىرىپ كېتىپتۇ. ھەممە

ھەيران ئىمىش. كېيىن ئولتۇرغانلار ھەـ لىقى چىنە تېگمدىكى كىچىك يىلانىنى قويۇپ بېرىپتۇ، ئۇنىڭ بېشى قېيىپ ئۇياق ـ بۇياققا ئىرغاڭلاپتۇ ـ دە، كېيىن چىققان جايىغا كىرىپ كېتىپتۇ. شۇ چاغ كۆتۈلـ مىگەن ۋەقە يۈز بېرىپتۇ. ھېلىقى قارا يىلان ئىنىدىن تېز چىقىپ ئاسما تاختىغا قانداق چىققان بولسا شۇنداق چىقىپ چەمبەرەكتىن ئېسىلىپ چۈشۈپ ساپال قاچىغا بارغانىدا چەمبەرەكنىڭ شاتۇت پوستىدىن قىلغان تۇتقۇچىنىڭ بىر تەرـ پىنى چىشى بىلەن قىرقىشقا باشلاپتۇ. چەمبەرنى تىۇتۇپ تۇرغان كۆلا ئارغامچا ئۇزۇلۇپ قاچا قېيىشىپتۇ ـ دە، سۇت ـ پۇت بىلەن يەرگە چۈشۈپتۇ. ساپال قاچا پارە ـ پارە بولۇپ سۇنۇپتۇ. قاراشسا ئاپئاق سۇت قارا رەڭدە ئىمىش، يىلان قانداق چىققان بولسا شۇ ئىزى بىلەن قايتىپ يەنە ئىنىغا كىرىپ كېتىپتۇ.

بۇ شاھلىق قارا ئۆي يىلنى بولۇپ كىچىك يىلان ئۇنىڭ بالىسى ئىكەن.

ئىبنىسىنا ۋە شاھ

بۇخارا پادىشاھى ئۇچەي ئاغرىقى كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ يىلاندەك تولغـ نىشقا باشلاپتۇ. ئەجىلى كۆزىگە كۆرۈنـ گەن ھۆكۈمدار ئىبنىسىنانى قەيەردىن بولمىسۇن تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. ئەلچىلەر خارەزىم خانى ھۇزۇرىغا كېلىپ ئۇلۇغ تېۋىپنى سوراپ ئېلىپ كېتىپتۇ. ئىبنىسىنا يېتىپ كەلگەندە شاھ ئۇنىڭدىن ئۆزرە سوراپتۇ، تېۋىپ ھۆكۈمدارغا دورا ئىچۈرۈپ ئاغرىقنى پەسەيتىپتۇ. خېلى ئىـ چىكىلەپ ئەھۋالىنى بىلگەندىن كېيىن ئۆزىچە ئۇنىڭ ئۇچەي باغرىنى ئالماشـ تۇرۇشقا ۋەدە قىپتۇ ـ دە، شاگىرتلىرىغا ئىنتىنىڭ كۆچۈكىنى تېپىشنى بۇيرۇپتۇ. ئىككىنچى كۈنى پادىشاھقا بىھوش قىلـ ىدىغان دورىنى ئىچۈرۈپ، قارنىنى يېرىپ ھېلىقى كۆچۈكنىڭ ئۇچەي باغرىنى ئۇـ نىڭغا ئورنىتىپ قايتا تىكىپتۇ، ئۇچ كۈنـ دىن كېيىن ھوشىغا كەلگەن ھۆكۈمدار تاماق سوراپتۇ، ئەسما ئۇنىڭغا ئاتىلا، سۇت، قەنت ـ چايلا بېرىپتۇ. بىر ھەپتىدىن كېيىن تاماق يېيىشكە ئىجازەت بېرىپتۇ. بىر كۈـ نى شاھ ئىبنىسىنادىن سوراپتۇ:

ـ بۇنچىلىك تاۋاپنى يەپمۇ تويمايـ ۋاتقانلىقىڭنىڭ سەۋەبى نېمىدۇر؟

تېۋىپ جاۋاب ئورنىدا:

ـ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچىكمز ئىپتىمەن، ـ دەپتۇ.

ـ كەچۈردۇم، ئىپتىك.

ئىبنىسىنا تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپتۇ:

ـ ئەي ئالەمپاناھ، جان ھەممىگە ئاتلىق، ئەمما نەپسى ياماناتلىق ئىنسانىنىڭ ئۆمرىگە زاۋالدۇر. سىزگە ھەممە يېگۈلۈك ـ ئىچكۈلۈك تەييار، ھەددىدىن زىيادە يەپ ـ ئىچتىڭىز، ئاخىر ئۇچەيلىرىڭىز ئازار يەپ، چىرىشكە باشلىغان، مەن سىزگە كۆـ چۈكنىڭ ئۇچەي باغرىنى كۆچۈرۈپ قويـ دۇم. ئاتامغا تۇيماسلىقىڭىز سەۋەبى ئەنە شۇ يەردە.

پادىشاھ خىرۇرگ ئىبنىسىنادىن ئىخلاس قىلىپ، نۇرغۇن ئىنئاملار بېرىپتۇ، باش تېۋىپلىق يارلىقىمۇ ھەدىيە قىپتۇ.

تىلنىڭ قۇدرىتى

قەدىمدە ئاقىل ۋە ئادىل بىر ئادەمنىڭ گۈزەل قىزى بولغانىكەن. شۇ قىزغا ئىككى پەرىشتىنىڭ ئىشقى چۈشۈپتۇ. قىز ئۇلارنىڭ قايسىسىغا كۆڭۈل بېرىشنى بىلەلمەي قاپتۇ. پەرىشتىلەر قىزنىڭ ۋىسالىغا ئېرىشىشنىڭ كويىمدا كۆپ ئازاره بوپتۇ. ۋە هالەنكى، قىز ئۇلارغا شۇنداق دەپتۇ: «مەن يۇرتىنىڭ پەرزەنتى بولالايدىغان ئوغۇلغا ئانا بولۇشنى ئىستەيمەن، ئۇنى قانداق تەرىبىلەشكە قادىر ئىكەنلىكىگىلارنى بىلىشىم كېرەك. ئەنە شۇنىڭغا قاراپ سىلەرگە قارارىمنى ئېيتىمەن.» «بۇ ئىش پەقەت مېنىڭ قولۇمدىن كېلىدۇ، مەن ئۇنىڭغا ئىلىم ئۆگىتىدىغان رىيازىيەتتىن، پەلەكىيەتتىن ساۋاق بېرىمەن، سىياسەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئەجنەبىي تىللارنى ئىگىلەيدۇ، ئالەمگە داڭقى تارايدۇ»، دەپتۇ بىرىنچى پەرىشتە.

نۆۋەت ئىككىنچىسىگە كەلگەندە ئۇ ئېيتىپتۇ: «ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس قالىدىغان ئاساسىي بايلىق — تىل. ئانا تىل بار ئىكەن ۋەتەن بار. خەلقنىڭ ئۆمرىنىڭ ئۇزۇنچىمىنى تىل بەلگىلەيدۇ. دۇنياداىكى بارلىق گۈزەللىك ۋە سېھىرلىك ۋە ئانىنىڭ «ئەللەي» سىنى ئاڭلاشتەك بەختلەرنىڭ بەرگى — تىلدۇر. مەقسىتىمنى ئاڭلىغاندۇرسىز؟ مەن ئوغلىڭىزنى تىلغا خىيانەت قىلماسلىققا، قوشاق، چۆچەك، داستانلارنى ئېيتىپ، مانا شۇ ئانا تىلىمىز ئۈچۈن جېنىنمۇ ئايىمايدىغان قىلىپ ئۆگىتىمەن.»

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ پەرىشتە قاقاقلاپ كۈلۈپ رەقىبىنى كەم ئەقىل دەپ ئەيىبلەپتۇ. ئوتتۇرىدىكى تالاش-تارتىش جاڭجالغا ئايلىنىپتۇ. «جاڭجاللاشماڭلار، — دەپتۇ قىز، — يۇرتتا ئۇلۇغ دانىشمەن بار، ئۇنىڭ ھوزۇرىغا بارىمىز، ھەممىسى شۇ جايدا ھەل قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ھۆكمى مېنىڭ ئۈچۈن قانۇن بولىدۇ.» دانىشمەنىنىڭ يېنىغا بېرىشىپتۇ. ئۇ نېزا قوزغىغان بارلىق گەپ-سۆزلەرنى ئاڭلاپتىنىپ، «كەم ئەقىل» پەرىشتىگە دەپتۇ: «قىز سېنى سۆيەمدۇ، يوق، بىلمەيمەن، لېكىن ئاتىلىق شەرىپىگە لايىقسەن...»

پەتتە قاراقچى ھەققىدە رىۋايەت

رىۋايەتچىلەر شۇنداق رىۋايەت قىلىدۇكى، قەدىم ئۆتكەن زامانىدا پەتتە قاراقچى ياشىغانىكەن. ئۇلار بىرىدىن بىرى قاۋۇل، كېلىشكەن، چىراپلىق ئىكەن. كۆنلەرنىڭ بىرىدە پەتتە قاراقچى يەر سۇلتانىنىڭ ھۆسن-جامالىدا تەڭداشسىز، يالغۇز قىزى — مەلىكىنى ئوغرىلاپ ئاسمان-پەلەككە ئاچىقىپ كېتىپتۇ. يەر سۇلتانىنىڭ ئۆزىنى بىر چاغلايدىغان پالۋانىنى بار ئىكەن. سۇلتان ئەنە شۇ پالۋانىنى يېنىغا چاقىرىپ:

— پەتتە قاراقچى ئاسماندىن چۈشۈپ يالغۇز قىزىمنى ئېلىپ قاچتى، قىزىمنى يەردىن بولسىمۇ، ئاسماندىن بولسىمۇ تېپ

پىپ كەلسەك، بېشىدەك ئالتۇن بېرىمەن،— دەپتۇ، پالۋاننىڭ ئۆزىمۇ يەر سۇلتانىنىڭ قىزىغا كۆز تاشلاپ يۈرگەنكەن، دەررۇ رازى بوپتۇ...

گەپنى قاراقچىلاردىن ئاڭلاڭ: ئۇلار قۇتۇپ يۇلتۇزىغچە يېتىپ بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپتۇ:

— بىر يەرگە چۈشۈپ، يەر سۇلتانىنىڭ يالغۇز قىزىنى ئوغرىلاپ چىقتۇق، نېسىپ قىلسا، ئۇنىڭغا ئۆيلىنىمىز، ئەمدى يەر سۇلتانىنىڭ پالۋىنى ئارقىمىزدىن قوغلاپ كېلىۋاتىدۇ. ياردەمگىنى ئايىمما، قۇتۇپ يۇلتۇزى، — دېيىشىپتۇ.

يەر ئادەمى بۇ يەرگە چىقالمايدۇ، قىزنى قولىغا چۈشۈرۈۋالارمۇ، ئۇ ئەمدى سەلەرنىڭكى، قورقماسىتىن شۇ ئاسمان - پەلەكتە ياشاۋېرىڭلار، — دەپ ئۇلارنى تىنچلاندۇرۇپتۇ.

نېمىسىنى دەيسىز، ئادەمنىڭ قولى تەگمىگەن، ئايىغى باسمىغان جاي يوق ئىكەن، يەر سۇلتانىنىڭ پالۋىنى قۇتۇپ يۇلتۇزىغچە يېتىپ بېرىپتۇ.

— يەر سۇلتانىنىڭ يالغۇز قىزى — مەلىكىنى يەتتە قاراقچى ئوغرىلاپ، شۇ يەرگە كەلگەن، مەن ئۇلارنى ئىزدەپ كەلدىم. قىزنى ئېلىپ بېرىپ ئاتىسىغا تاپشۇرۇشۇم كېرەك، ئىككى ئوتتۇرىدا ئاداۋەت پەيدا بولۇپ قان تۆكۈلمەسلىكى ئۈچۈن، ھەي قۇتۇپ يۇلتۇزى، سەن يەتتە قاراقچىغا ئېيتقىن، قىزنى ياخشىلىقچە قايتۇرۇپ بېرسۇن، — دەپتۇ. شۇ چاغدا قۇتۇپ يۇلتۇزى:

— مەن قاياقتىن بىلىمەن، بالكىم قىزىڭىزنىڭ ئۆزى شۇلارنى خالىغاندۇر، — دەپتۇ.

— ياق، — دەپتۇ پالۋان، — ئۇلار مەجبۇرەن ئېلىپ قاچقان.

قۇتۇپ يۇلتۇزى:

— ئۇنداق بولسا، ئۆزۈك ئىزدەپ تاپ، مەن ئارىلاشسام بولمايدۇ، يەتتە قاراقچى كېيىن مېنى تىنچ قويۇشمايدۇ، — دەپتۇ. پالۋان يەتتە قاراقچى بىلەن قىزنى ئىزدەپ كېتىپتۇ. ئەمما ئۇلارغا ھازىرغىچە يېتىشەلمەي ئىزدەپ، قوغلاپ يۈرەرئىمىش.

يەتتە قاراقچى بولسا، قۇتۇپ يۇلتۇزىنىڭ ئەتراپىدا پالۋاندىن قېچىپ ئۆزلۈكسىز ئايلىنارئىمىش. يەتتە قاراقچى، يەر قىزى — مەلىكە، ئۇنى ئىزدەپ يۈرگەن پالۋان ھازىرمۇ بىرى ئىككىنچىسىدىن قېچىپ، بىرى ئىككىنچىسىنى قوغلاپ يۈرەرئىمىش.

تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «ساتىرىلار ۋە رىۋايەتلەر» ناملىق كىتابتىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇلدى.

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ھەسەن سېلىم

سبرەتلىك ھېكايەتلەر

ئەشرەف تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەگرەم

بەلخ ھاكىمىنىڭ ئوغلى بىر كۈنى سەيلە قىلىپ سەھراغا چىقتى. كېتىۋېتىپ پەس تاملىق بىر جايغا كۆزى چۈشتى ۋە ئۇ يەردە بېلىگە زۇننار باغلىغان، قولىدا گەتمەن تۇتقان بىر قېرىنى كۆردى. ئۇ قېرى كۆچەت تىكىپ يۈرگەنىكەن، ئەمرزادە ئۇ كىشىگە:

— ئېي بوۋاي، سەن تىكىۋاتقان بۇ كۆچەتلەرنىڭ مېۋىسىنى يېيىشكە ئۆمرۈڭ يار بېرەمدىغاندەك تۇرىدۇ، شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن بىھۇدە مۇشەققەت تارتىسەن؟ — دەپ سورىدى.

ئۇ بوۋاي بۇنىڭغا جاۋاب بېرىپ:

— بىزدىن بۇرۇن ئۆتكەنلەر دەرەخ تىكىپ يېتىشتۇرۇپ قويغان، لېكىن ئۇنىڭ مېۋىسىنى بىزلەر يېدۇق. بىزنىڭ تىكىۋاتقان بۇ كۆچەتلىرىمىزنىڭ مېۋىسىنى بىزنىڭ كېيىنكى كىشىلىرىمىز يەيدۇ، ئەگەر نېسىپ بولسا بىزلەرمۇ يەرمىز، — دېدى.

ئەمرزادە ياش بولغانلىقتىن ئۆز غۇرۇرىغا بەس كېلەلمەي:

— سەن، ھەرگىزمۇ بۇ باغنىڭ مېۋىسىنى يېيەلمەيسەن، ئەگەر يېيىسەلەيدىغان بولساڭ، مېنىڭ خوتۇنۇم تالاق بولسۇن، — دەپ قەسەم قىلدى. ئەمرزادە بۇ سۆزلەرنى دەپ ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ھېلىقى بوۋاي باشقىلاردىن:

— بۇ كىشى كىم بولىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

باشقىلار:

— بۇ بەلخ ھاكىمىنىڭ ئوغلىدۇر، — دېيىشتى.

بۇ ۋەقەدىن كېيىن ئۇچ يىل ئۆتتى. ئەمرزادە يەنە سەيلە بىلەن بۇ باغ يېنىدىن ئۆتۈپ قالدى. قارىسا بۇ باغ شۇنچە گۈزەل، كۆكۈلنى ئاچىدىغان خۇش ھاۋالىق باغ بولۇپتۇ، ئەمرزادە ئىختىيارسىز ھالدا باغ ئىچىگە كىرىپ قالدى. يەنە شۇ كۆچەت سالغان كىشىنى بېلىگە زۇننار باغلىغان ھالدا كۆردى. بوۋاي ئەمرزادىنى كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن تونۇمىدى. ئەمرزادىمۇ بۇ بوۋاينىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولالمىدى. بوۋاي تازا ئوخشاپ پىشقان مېۋىلەردىن بىر قاچىغا ئېلىپ، ئەمرزادىنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ قويدى. ئەمرزادە ئازراق تاناۋۇل قىلغاندىن كېيىن قېپقالغان مېۋىلەرنىڭ بىر قىسمىنى بوۋايغا بەردى. بوۋاي بۇ مېۋىلەرنى ئۆزى يېمەي ئەمرزادىنىڭ ھەمراھلىرىدىن بىرىگە بەردى. بۇنىڭ نېمە ئۈچۈنلۈكى سورالغاندا، بوۋاي جاۋاب بېرىپ:

— بۇ باغنىڭ مېۋىسىنى يېمەيمەن،

چۈنكى مەن بـۇرۇن مۇشۇ باغـنىڭ مېۋىـلىرىنـى تىكىپ يـۇرگەن ۋاقتىمدا بىزنىڭ ھاكىمىمىزنىڭ ئوغلى مۇشۇ يەرگە كېلىـپ ماڭا تەنە ـ قىسـىرلار قىلـغانىدى، مەن ئۇنىڭغا يوللۇق جاۋاب بەرسەم، ئۇ ئۆزىـنى باسالماي: «سەن بۇ باغنىڭ مېۋىسىنى ھەرگىزمۇ يېيەلمەيسەن، ئەگەر يېيـەلەيـدىغان بولساڭ، خوتۇنۇم تالاق بـولسۇن» دەپ قەسـەم قىلغانىدى، مەن شۇ ئەمىرزادىنىڭ قەسىمىنى كـۆزدە تۇتۇپ، ئـۇنىڭ خوتۇنىنىڭ تالاق بولۇپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولۇپ قالماي دەپ بۇ باغنىڭ مېـۋىسىنى يېمـەسلىككە قەسـەم قىلغانىمەن، ــ دېدى.

ئەمىرزادە بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

ــ شۇ قەسەمنى قىلـغان ئوغۇل مەن بولىمەن، مەن سېنىڭ دىيانىتىڭدىن كـۆپ تەسىرات ئالدىم، بۇگۈندىن باشلاپ سېنى ئۆزۈمگە ۋەزىر قىلىمەن. سېنىڭ مەسلىھـىتىڭسىز ھېچ ئىشنى قىلمايمەن، ــ دېدى.

ئۇ بۇۋاي ئۆزىدىكى دىيانەت يۈزىـسىدىن بەخت ـ دۆلەتـكە مۇشەررەپ بولدى.

* *

بىر كۈنى ھەزرىتى ئىسمايىل ئەلەيـھىسسالام ئۆزىنىڭ بىـر دوستى بىلەن بىر جايغا بارماق بولۇپ يولغا چىقتـى، يـول ئۈستىدە بىر ئـۆيىنىڭ ئالدىـغا كەلگەنـدە ھېلىقى كىشى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامغا:

ــ بۇ مېنىڭ ئۆيۈم، ئـۆيىدە ئازراق ئىشىم بار ئىدى، كىرىپ ئورۇندىاپ قويۇپ چىقسام، ئەگەر ماڭا ھەمراھ بولۇشنى خالـسىڭىز، بـۇ جايدا بىرئاز كۈتۈپ تۇرسـىڭىز، ــ دەپلا ئۆيىگە كىرىپ كەتتى.

ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام بـۇ كىشىنىڭ ۋەدىسىنى قوبۇل قىلىپ شۇ جايدا قېپقالـدى. ئەمما بۇ كىشى ئۆيىگە كىرىپ قىلـدىغان ئىشلىرىنـى تـۈگەتكەندىـن كېيىن، ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام بىلەن قىلغان ۋەدىسىنى ئۇنتۇپ باشقا ئىشلار بىلەن بولۇپ كەتتى. ئەمما ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام ۋەدىسىگە بىنائەن ئۇ جايدا ئۈچ كۈن كۈتۈپ تۇردى. ھېلىقى ئادەم ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئـۆزىنىڭ باشقـا خـۇسۇسىي ئىشلىرى بىلەن سىرتقا چىقىپ، ئۇ جايدا تۇرغان ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈستىگە كەلدى ـ دە، خىرامان ھالدا:

ــ ئەي دوستلۇق دەرىخىنىڭ مېۋىسى، بۇ جايدا نېمـە ۋەجىدىـن ئولتـۇرۇدۇڭ؟ ــ دەپ سورىدى.

ئىسمايىل ئەلەيھىسسالام ھېلىقى كىشىگە:

ــ بۇنىڭدىـن ئۈچ كـۈن ئىلگىـرى سەن مېنىـى بىر ۋەدە بىلەن بـۇ جـايدا تۇرغۇزۇپ قويغان، مەن شۇ ۋەدىگە بىنائەن سېنىڭ يېتىپ چىقىشىڭنـى كـۈتۈپ ئولتۇرۇۋاتىمەن، ــ دېدى.

ــ مېنىڭ كېچىكىۋاتقىنىمنى بىلىپ تۇرۇپ، نېمە ئۈچۈن قايتىپ كەتمىدىڭ؟ــ دەپ سورىدى ھېلىقى كىشى.

ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام:

ــ مەن سىز كەلگىچـە مۇشۇ جـايدا تۇرۇشقا ۋەدە قىلغان، ۋەدەمـگە خىلاپلىق قىلىشنى راۋا كۆرمىدىم، ــ دەپ جاۋاب بەردى.

* *

بىر پادىشاھ قېيىن بىـر ئىشقـا دۇچ كېلىپ قالـدى. بېشـى قاتقـان پادىشـاھ «تەڭرى مېنىڭ بۇ مۇشكۈلۈمنـى ئاسانلىق بىلەن ھەل قىلىپ بەرسە، خـەزىنەمدىكـى پۈتكۈل بايلىقلىرىمنـى مىسكىنلەرگە بېرىـۋېتىمەن» دەپ نىيـەت قىلـدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭرى ئـۇنىڭ مۇشكۈلىنىـى ئـۆز كۆڭلىدىكىدەك ھەل قىلىپ بـەردى. پادىـ

شاه ئۆزىنىڭ لەۋزىگە ۋاپا قىلىش يۈزىسىدىن خەزىنىچىگە بارلىق مال ـ مۈلۈكلەرنى ھېسابلاپ كۆرۈشنى بۇيرۇدى. خەزىنىچى بەگ ھېسابلاپ كۆرگەنىدى ناھايىتى كۆپ مەبلەغ چىقتى. بۇ چاغدا پادىشاھنىڭ ۋەزىرلىرى ئۇنتۇرىغا چىقىپ، ئۇنىڭغا مەسلىھەت بېرىشكە باشلىدى. ئۇلار:

ـ ئەي، پادىشاھ، مۇنچىۋالا كۆپ مال ـ مۈلۈك ۋە بايلىقلارنى پېقىرلارغا بېرىۋېتىش مۇۋاپىق ئەمەس، ئەگەر بۇ مالالارنىڭ ھەممىسىنى ئۇلارغا بېرىۋەتسەك ئىز شۇ قەدەر كۆپ لەشكەرلىرىڭىز مائاش سىز، قورال ـ ياراغسىز قالىدۇ، ئۇلارنى قانداق قىلىسىز، ـ دېيىشتى.

ـ بۇ مالالارنىڭ ھەممىسىنى ئالدىنقى زۇرۇرىيىتىم ئۈچۈن سەدىقە قىلىشقا نىيەت قىلغانىمەن، ـ دېدى پادىشاھ ئۇلارغا. بۇنى ئاڭلاپ تېخىمۇ تەشۋىشلەنگەن ئوردا ئەھلى پادىشاھقا:

ـ بىز ئالىملاردىن بۇ مەسىلىنى سوراپ كۆردۇق، ئۇلار ۋەزىر ـ ئۇمرا ۋە ئوردا خادىملىرىنىڭمۇ مۇلازىم ۋە چاكارلار قاتارىغا كىرىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭمۇ سەدىقە ئالىدىغان مىسكىنلەر بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. شۇنداق بولغاندىكىن سەدىقە مال لىرىنى مىسكىنلەرگىمۇ، بىز مۇلازىملارغىمۇ ئىلتىپات قىلسىلا، قىممىتى ئوخشاش بولىدۇ. قىلغان ۋەدىلىرىگە خىلاپلىق بولمايدۇ، ـ دېدى.

پادىشاھ بۇ گەپلەردىن ھەيران بولۇپ راۋاق ئۇستىگە چىقىپ ئولتۇردى، بىر دەۋانىسىنىڭ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرىدى. پادىشاھنىڭ كۆڭلىگە بۇ كىشىدىن مەسلىھەت سوراش خىيالى كەلدى. ئۇنى چاقىرتىپ كېلىپ:

ـ مەن بىر مۇھىم مۇشكۈلگە دۇچ كەلدىم، تەكرىدىن شۇ ئىشنى ئاسان قىلىپ بېرىشنى ئۆتۈندۇم، مۇشۇ مۇشكۈلۈم ئاسان قىلىنسا خەزىنىمىدىكى ھەممە بىساتىمنى پېقىرلارغا سەدىقە قىلىپ بېرىۋېتىمەن دەپ ۋەدە قىلدىم. مۇشكۈلۈم مەن ئۈمىد قىلغانىدەك ئوڭۇشلۇق ھەل بولدى. خەزىنەمدە مالىرىم كۆپ، ۋەزىر ـ ئۇمرالار ئۇنى پېقىرلارغا بېرىشكە رازى بولماي ۋەزىر، ئەمرلەرگە، ئالىملارغا، سىپاھلارغا ۋە باشقا ئوردا خادىملىرىغا بېرىشنى تەشەببۇس قىلىۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە سىز نېمە دەيسىز؟ ـ دەپ سورىدى.

ئۇ دېۋانە پادىشاھقا قاراپ:

ـ سىز شۇ مالالارنى سەدىقە قىلىپ بېرىۋېتىشكە نىيەت قىلغاندا ۋەزىر ـ ئۇمرا، ئالىم ـ سىپاھلارمۇ كۆڭلىگىزدىن كەچكەنمۇ؟ ـ دەپ سورىدى.

ـ مەن ئۇ چاغدا پەقەت گادايلاردىن باشقىسىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرمىگەنىدىم، ـ دېدى پادىشاھ. دېۋانە بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ:

ـ ئۇنداق بولسا سىز شۇ ۋەدىگىزگە ۋاپا قىلىپ مالىرىڭىزنى مىسكىنلەرگە بەرسىڭىز بولىدۇ، ـ دېدى.

* *

مۇستە رەشىد خەلىپە ئوغلىغا قالدۇرغان ۋەسىيەتنامىسىدە مۇنداق يېزىپتۇ: «ئەي ئوغلۇم، ئەگەر ھەممە كىشى مېنى ھۆرمەت قىلسۇن دېسەڭ بىر قېتىممۇ، ھەتتا بىر ئېغىزمۇ يالغان سۆز قىلمىغىن، چۈنكى يالغان سۆز ئېيتقۇچىلار ئىناۋەتسىز ۋە ھەيۋەتسىزدۇر. گەرچە ئۇنىڭ ئەترايىدا شەمشەر تۇتقان مىڭلارچە پاسىبانلار كېچە ـ كۈندۈز ھەيۋەت بىلەن تۇرسىمۇ،

لېكىن ئۇنىڭ تىلىدا راستچىللىق بولمايدىكەن، ئۇ بەربىر كىشىلەر نەزىرىدە ئاجىز ۋە بىچارە كىشىدۇر.»

ئۇلۇم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان بىر كىشى ھەجاجقا يالۋۇرۇپ:

— مەن سىز ئۈچۈن خىزمەت قىلدىم، ئەي پادىشاھ، مېنى ئۆلتۈرمىسىڭىز، — دەپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان ھەجاج:

— ماڭا نېمە خىزمىتىڭ قىلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

ھېلىقى كىشى:

— سىزنىڭ قېشىڭىزدا دائىم سىزگە مەدھىيە قىلىپ يۈرگىنىمدىن پالانى كىشى سىزنىڭ كەينىڭىزدە دۇشمەن بولۇپ غەيۋەت قىلدى. مەن ئۇنىڭ غەيۋىتىنى تىلىنى توستۇم. سىزنىڭ تۆۋىڭىزنى قىلىپ، ئۇ غەيۋەتچىنىڭ تىلىنى يىغدۇردۇم، — دەپتۇ.

— بۇ توغرىدا سېنىڭ گۇۋاھىڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ھەجاج.

ئۇ كىشى:

— بار، — دەپتۇ — دە، شۇ نۆۋەتتە ئۆلتۈرۈلمەكچى بولغانلاردىن بىر ئەسىرىنى كۆرسىتىپتۇ. بۇ ئەسىر گۇۋاھلىق بېرىپ:

— بۇ كىشى راست ئېيتىدۇ، شۇ چاغدا مەن ھازىر ئىدىم، بۇ كىشى بىر ئادەمنى سىزنىڭ غەيۋىتىڭىزنى قىلمىشىنى توستى، — دەپتۇ.

ھەجاج ئۇ كىشىگە:

— ۋەقە ئۇستىدە سەنمۇ ھازىر تۇرۇپ نېمە ئۈچۈن غەيۋەتچىنى توسۇشقا مەجبۇر كۆرگا يارىدەملەشمەيدىكەن، — دەپ سوراپتۇ.

ئۇ كىشى:

— مەن سىزنى دۇشمەن تۇتاتتىم، ئۇنداق ئىكەن مەن ئۇ كىشىنىڭ تىلىنى توسۇشقا ئەلۋەتتە يارىدەم قىلالمايمەن، — دەپتۇ.

ھەجاج بۇلارنىڭ بىرىنىڭ خىزمەت كۆرسەتكەنلىكىنى ئىسپاتلىغانلىقىنى، يەنە بىرى راست سۆز قىلغانلىقىنى ھەر ئىككىلىسىنى ئۆلۈمدىن ئازاد قىپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ ۋەقە كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ھېكايە بولۇپ قاپتۇ.

* *

پادىشاھ قۇبادنىڭ زامانىسىدە بىر كىشى كونا ئۆيگە كىرىپ قېلىپ، بۇ ئۆيىدە بېشى كېسىلگەن بىر جەسەتنى كۆرۈپ قالدى. جەسەتنىڭ مەيدىسىدە بىر قان يۇقى پىچاق تۇراتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئۇ كىشى بەھوش بولۇپ يىقىلىپ چۈشتى. نەق مەيداننىڭ ئۈستىگە شەھەر ھاكىمىنىڭ بىر خىزمەتچىسى كېلىپ قېلىپ، ھېلىقى كىشىنىڭ قوللىرىنى باغلاپ، پىچاقنى بويىنىغا ئاستى — دە، ھاكىم قېشىغا ئېلىپ كىرىپ، ئەھۋالنى بايان قىلدى. بۇنى كۆرگەن ھاكىم تولۇمۇ غەزەپلەندى:

— ھەي خۇدادىن قورقماس، نېمە ئۈچۈن ناھەق قان تۆكتۈڭ؟ — دەپ سوراق قىلدى.

ئۇ بىچارە:

— ئەي ئەمىر، مەن ئادەم ئۆلتۈرگىنىم يوق، يولدىن ئۆتۈۋېتىپ بۇ جايىنى كۆرۈشكە كىردىم، شۇ يەردىن بۇ كىشى مېنى باغلاپ ئەكەلدى. مېنىڭ نە ئۆلگۈچىدىن، نەئۆلتۈرگۈچىدىن ھېچ خەۋىرىم يوق، — دېدى. ھاكىم:

— مېنىڭ گۇمانىمچە سەن ئۆلتۈرگەنسەن، بۇ يەردە ئانچىكىن يالغان سۆزلەپ، تېنىۋېلىپلا مېنىڭ سوراق - سوئالىمدىن قۇتۇلۇپ كەتمەكچى بولۇۋاتىسەن، — دېدى.

ھېلىقى كىشى:

— ئەي ئەمىر، گۇمان بىلەن ماڭا غەزەپ قىلمىغىن، چۈنكى تەكرى ئاگاھلاندۇرۇپ: «ئاساسسىز گۇمان ھەقىقەتتىن خەۋەر بېرەلمەيدۇ» دېگەن.

ھاكىم ھېلىقى بىچارىنىڭ سۆزىنى رەت قىلىپ ئۆزۈۋەتتى ۋە ئۇنى دارغا ئېسىشقا ھۆكۈم قىلدى. ئىجراچىلار ئۇنى دار ئاستىغا ئەكېلىپ، ئاسماق ئۈچۈن بوينىغا ئارغامچا تەييارلىدى. كۆرگىلى كېلىپ تۇرغانلار ئىچىدىن بىر ياش چىقىپ جاللاتلارنىڭ قېشىغا كېلىدى ۋە:

— بىر سائەت تەخىر قىلىپ تۇرۇڭلار. مەن ھاكىمنىڭ قېشىغا بېرىپ ئەھۋالنى ئەسلى ھەقىقىتى بىلەن مەلۇم قىلىمەن، بۇ كىشى بىگۇناھتۇر. بىگۇناھنىڭ قېنىنى تۆكمەك ئۇۋال قىلغانلىقتۇر. قاتتىق گۇناھتۇر، — دېدى. يىگىت شۇ سۆزدىن كېيىن ھاكىم قېشىغا يۈگۈرۈپ كىرىپ، ئۆزىنى مەلۇم قىلدى:

— ئەي ئەمىر، — دېدى ئۇ ھاكىمغا، — ئۇ ۋەيرانلىقتا ئۆلتۈرۈلگەن كىشىنىڭ قاتىلى مەن بولمەن. ئۇنى مەن ئۆلتۈرگەنىدىم. چۈنكى ئۇ مېنىڭ دۈشمىنىم ئىدى. پۇرسەت توغرا كېلىپ قېلىپ دەرھال ئۆلتۈردۈم. ھازىر دارغا ھۆكۈم قىلىنغان كىشى بىگۇناھتۇر.

ھاكىم بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئۈزۈن ئولتۇرۇپ كەتتى. كۆڭلىدە: «مېنىڭ گۇمان بىلەن كىشىلەرنى جازاغا ھۆكۈم قىلىشىم بەكمۇ ئادالەتسىزلىك ئىكەن. بەلكىم بۇ يىگىتمۇ ئۇۋاللىق بىلەن قان تۆكۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش يۈزىسىدىن ئۆزىنى ئوتتۇرىغا چىقارغان بولۇشى مۇمكىن» دەپ ئويلىدى. ئاندىن ئۆزىنى ئوڭشاپ:

— ھەقىقىي ئەھۋال تەپتىش قىلىنىپ بولغۇچە ھەر ئىككىلىسىنى زىنداغا سېلىڭلار، — دەپ بۇيرۇدى. شۇندىن كېيىن ھاكىم بۇ ئەھۋالنى قۇباد شاھنىڭ ئۆزىگە بىر - بىرلەپ بايان قىلدى. پادىشاھ بۇ دەۋانى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ئۈمىدىدە ئالىم - مەسلىھەتچىلەرنى چاقىرىپ مەسلىھەت سورىدى. ئۇلار ئەھۋالنى ئىنچىكىلەپ مۇلاھىزە قىلىپ، پادىشاھقا مۇنداق دېيىشتى:

— ئۆزىنى ئۇ دەربىدە ئادىل تۆتۈپ، جىنايەتنى بويىنىغا ئالىدىغان كىشى ئەمەلدە ئادەم ئۆلتۈرمەيدۇ. بەلكىم ئۇ يىگىت ناھەق قان تۆكۈلۈشكە تاقەت قىلالماي، ئۆلۈم ئۆۋىتىنى كېچىكتۈرۈپ، ھاكىمغا يەنىمۇ ئەتراپلىق ئويلىنىپ كۆرۈش ئۈچۈن پۇرسەت يارىتىماقچى بولغان بولسا كېرەك. بىزنىڭچە بۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسىگە ئۆلۈم توغرا ئەمەس، چۈنكى ئۇلارنىڭ بىرى بىگۇناھتۇر. يەنە بىرى بولسا بىر ئادەمنىڭ ھاياتلىقىغا سەۋەب بولۇپتۇ.

ئالىملارنىڭ مەسلىھىتىدىن كېيىن قۇباد ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسىنى زىنداندىن چىقىرىپ ئازاد قىلىۋەتتى ۋە ئۆزىرە ئۈچۈن تون كىيگۈزدى. ئاندىن يەنە كېلەچەكتىكىلەرنىڭ «گۇمان بىلەن قان تۆكمەسلىكى» گە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن بۇ ۋەقەنى بايان قىلىپ ۋەسىيەتنامىسىگە يازدۇرۇپ قويدى.

«ئەخلاقۇل - مۇھسىنىن» ناملىق كىتابتىن تاللاپ ئەمرگە تەييارلاندى.

بىر بولارمىز دەپمىدۇق،
ئايرىلارمىز دەپمىدۇق،
سىز ئۇ يەردە، مەن بۇندا،
خار بولارمىز دەپمىدۇق.

بەلىبىغىمنىڭ يوقىدىن،
بەلگە باغلىدىم ياغلىق.
مېنى يامان دەپ يۈرۈپ،
تاپقان يارىڭىز چاغلىق.

ئالما بەرسەم ئالامسىز،
كۆڭلەك بەرسەم كىيەمسىز.
مەن سىزگە سالام يازسام،
ئايدا-يىلدا كېلەمسىز.

قىزىلگۈل بولۇپ قاپسىز،
بۇرنۇمغا پۇراركىزمۇ.
مەن سىزگە كۆيۈپ قالدىم،
خەت يېزىپ تۇراركىزمۇ.

قەشقەرگە باراي دېسەم،
تاشتا پۇتۇم ئاغرىيدۇ.
بىكار ئۆتكەن ئۆمرۈمگە،
بەكمۇ ئىچىم ئاغرىيدۇ.

قۇرغۇي بولاي دېگەنمۇ،
لاچىن بولاي دېگەنمۇ؟
نەچچە يىلدا بىر كېلىپ،
جاننى ئالاي دېگەنمۇ؟

قوناقلىقتىن ئوت ئالماك،
پۇتى ئالا ئۆچكىگە.
ئالدىراپ كۆڭۈل بەرمەك،
كۆڭلى قارا ئەسكىگە.

بۇلۇت ئەگمەپ ئۆتەلمەس،
تاغ باشىدىكى قاردىن،
كۆتۈر ئەمدى قاسقانىنى،
كەچتىم سەندەك دوت ياردىن.

ئاق پاختىدىن ئاقمىدىڭىز؟
كۆك كەپتەردىن ساقمىدىڭىز؟
راست گەپنى ئېيتىپ قويايى،
كۆڭلۈمگە ھېچ ياقمىدىڭىز.

قارىغايىنىڭ يوپۇرمىقى،
قاتمۇ قات بولار ئىكەن.
ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلسا،
مۇساپىر بولار ئىكەن.

قىزىلگۈل ئاراسىغا،
تىكەنلەر ئۇنۇپ قاپتۇ.
چاقچاقلار قىلىپ قويسام،
ھال يەيدا بولۇپ قاپتۇ.

ئات مىندىم ئىگەر بىلەن،
باشىبىغى يۆگەن بىلەن.
مەن سىزگە كۆيۈپ قالدىم،
گەپ قىلماي يۈرگەن بىلەن.

بۇغداينى ئالا قىلغان،
ئاق شويلا بىلەن لويلا.
مەن ساڭا نېمە قىلغان،
ئولتۇرۇپ راسا ئويلا.

تاۋار سالدىم قاتار ـ قاتار،
غۇلاچمىنى كەلتۈرۈپ.
بەزىلەر گۈمان قىپتۇ،
نومۇسۇمنى كەلتۈرۈپ.

ئىشىك ئالدى دۆۋە ـ دۆۋە،
پاسامۇ يا سامانمۇ؟
باشقىلارغۇ ئويناپدۇ،
جىم يۈرسەكمۇ يامانمۇ؟

گۈل شېخىدا ئولتۇرۇپ،
باغدا قۇشقاچ سايرايدۇ.
كۆڭلى ياخشى يىگىت دەپ،
قىزلار ماڭا قارايدۇ.

باغىمغا مۇنار سالدىم،
كۆرمەمسەن مۇنارىمنى.
ھېچ يەردىن تاپالمايسەن،
مەندەك بىر مۇلايىمنى.

جەدە قاشقا ئات مىندىم،
تاغ يايلاقتا يايلىغان.
سىز يايرىمنىڭ ئوتىغا،
مەنمۇ شۇنداق پايلىغان.

ئىشىك ئالدى تېرەككە،
قۇرغۇي قوندۇرالامسەن؟
ھەپتىدە بىر يەكشەنبە،
بارسام قوندۇرالامسەن؟

باشىغدىكى دوپپاڭنىڭ،
گۈلى بەكمۇ ئازادە.
كۆڭلۈمنى بېرەي دېسەم،
سەن بەكمۇ ھازامزادە.

ئېگىز ئۆگزىگە چىقىپ،
شىلدىرلاتتىم غازاڭنى.
مەندىن باشقا يار تۇتساڭ،
خۇدا بەرسۇن جاجاڭنى.

ئەجەب ئايدىڭ بولۇپتۇ،
يايرىم كەلسە كۆرگۈدەك.
بويىنىغا گىمرە سېلىپ،
لەۋلىرىگە سۆيگۈدەك.

قاراڭغۇدىن قورقمايمەن،
ھەردائىم تۇمارىم بار.
خارلىقتا قالار دەمسىز،
يار اتقان خۇدايىم بار.

دوپپىسىزنى قىستۇرۇپ،
پېتىنى بۇزۇۋەتمەك.
ئۆلمىسەك كۆرۈشەرمىز،
ئۇمىدنى ئۈزۈۋەتمەك.

بۇ كوچا ئۇزۇن كوچا،
چالما ئاتنى يېتەمدۇ؟
بۇ زامانىڭ قىزلىرى،
ئۆزلىرىگە يېتەمدۇ؟

ئاشخاندا ئولتۇرسام،
چمن تەخسىدە ئاش كەلدى.
سىز يايرىمنى ئەسلىسەم،
قارا كۆزگە ياش كەلدى.

ئاق كۆڭلەكنى كىيىپسىز،
بېلىگىزنى باغلىماي.
ئەسكىنى يار تۇتۇپسىز،
ئۆزىگىزنى چاغلىماي.

باغىمدا گۈلۈم بولسا،
گۈل قىسىپمۇ چىقاتتىم.
كۆڭلۈمدىكى يار بولسا،
چىرايىمنى ئاچاتتىم.

گۈل قىسىپمۇ چىقمايسەن،
باغىمدا گۈلۈك يوقمۇ؟
چىرايىمنى ئاچمايسەن،
كۆڭلۈمدىكى يار يوقمۇ؟

چاچنى بەلدىن تارايمەن،
بىر ئايغىچە قارايمەن.
بىر ئايغىچە كەلمىسە،
كېچە ـ كۈندۈز يىغلايمەن.

باغ ئىچىگە گۈل تېرىپ،
غۇنچىسىنى ئۈزمىدىم.
سېنىڭ ئۈچۈن ئارمان يەپ،
گۈل بويۇڭنى كۆرمىدىم.

ئاينىڭ ئايدىكى سىزگە،
ئاي قاراڭغۇسى بىزگە.
سىز بىزنى يامان دەپسىز،
نېمە قىلدۇق بىز سىزگە.

چىنە ـ چىنە سۇ ئىچەرمەن،
يۈرىكىم پەسلەيدۇ دەپ.
مەن سىزگە سالام يازدىم،
ئوقۇسا ئەسلەيدۇ دەپ.

بۇلبۇل بولۇپ ئۇچايمن،
دىرىزەڭگە قونايمن.
ئايلىق ئەمەس، يىللىق ئەمەس،
ئۆمۈرلۈك يار بولايمن.

ئىشىكىڭگە مەن كەلدىم،
گۈل زاراڭزا تەرگىلى.
گۈل زاراڭزا باھانىسىدە،
ئاي يۈزۈڭنى كۆرگىلى.

بۇلۇڭ ئەگمىدۇ كەتمەيدۇ،
تاغ باشىدىكى قاردىن.
ئۆلسەممۇ ئۇنۇتماسمەن،
كۆڭلۈم ئاغرىدى يارىدىن.

ئۇچاڭدىكى چەكمەنمۇ،
دولاڭدىكى كەتمەنمۇ؟
نېمە ئۈنچە يىغلايسەن،
سەنمۇ مەندەك دەردمەنمۇ؟

ئىشىك ئالدى قومۇشلۇق،
ئورغاق سېلىپ ئورغان يوق.
سىز ئۆمىدنى ئۈزگەن بىلەن،
بىز ئۆمىدنى ئۈزگەن يوق.

ياپىرىم مېنىڭ دەردىمگە،
بەرمەمسىز دەرمان.
ئۆلۈپ كەتسەك كۆڭلىدە،
قالمامدۇ ئارمان.

ئوك قولۇمدا ئون ئۆزۈك،
بېغى ساپلا تىللا كۆز.
مېنى سۆيگەن ئاغزىدا،
كىمنى سۆيدۈك قارا يۈز.

ياپرىم بىلەن چاي ئىچتىم،
جوزىدا، پىيالىدا.
ياردىن بىر سوراپ كۆرەي،
مەن بارمۇ خىيالىدا.

بارساڭمۇ بېرىپ تۇرغىن،
ئارقاڭدىن يېتەي يارىم.
ھەربىرىڭ قىزىلگۈلدەك،
قايسىڭدىن كېچەي يارىم.

مەن ئەجەب غېرىب بولدۇم،
چالغىلى راۋاب يوقمۇ؟
نەچچە قېتىم خەت يازدىم،
يازغىلى جاۋاب يوقمۇ؟

كەتمەن بولۇپ كەلدىم مەن،
گۈلشەنڭنى كۆركىلى.
گۈلشەنڭگە گۈل بولۇپ،
باغلىرىڭدا يۈرگىلى.

چىمەندە يۈرسەم سەن بىلەن،
قالماس يۈرەكتە ئارمىنىم.
سېنى بىردەم كۆرمىسەم،
قالمايدۇ تەندە دەرمانىم.

بۇلبۇلۇم قانات قاقتى،
باغدىكى سۆگەتلەرگە.
يار بەرگەن قىزىل ئالما،
داۋا بولدى يۈرەكلەرگە.

ئېتىم ئوتلاقتا ئوتلايدۇ،
تۇتۇپ كېلىلى ئەمدى.
كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمەيدۇ،
بىللە كېتىلى ئەمدى.

كىتاب ئوقۇسام تامام بولماس،
خامان تەپسەم سامان بولماس.
سىزدەك بىر قارا كۆزنى،
بىر سۆيسەم پامان بولماس.

گۈلىڭمز قىزىلگۈلدۇر،
ئوتىڭمز قىزىل چوغدۇر.
راستىنى ئېيتسام جان دوستۇم،
سىزدىن باشقىسى يوقتۇر.

سايرىسا كاككۇك،
تېڭشارمۇ زەينەپ؟
ئۇچراشساق قاچان،
تۇگەر بۇ ھەسرەت؟

ھاۋارەڭدىن تونلىرى،
چوڭ كوچىدا يوللىرى.
بارمايلىغۇ، كەلمەيلىغۇ،
ئاغرىدىمۇ كۆڭۈللىرى؟

كۆڭۈللىرىنىڭ ئاغرىقى،
ھېچكىمگە مەلۇم ئەمەس.
سىلىدەك ئۇجمە كۆڭۈل،
بىزگىمۇ لازىم ئەمەس.

قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسى،
سىزگە قاراپ ئېچىلدى.
ئۇشبۇ خەتنىڭ مەزمۇنى،
سىزگە قاراپ يېزىلدى.

هەي ئانا، جانىم ئانا،
شەربەت بېرىپ باقتىڭ مېنى.
رازى بول جانىم ئانا،
ئەمدى كۆرەلمەيسەن مېنى.

جان ئانا يادىڭدا بار،
تىنماي ئازاب چەككەنلىرىڭ.
كېچىلەردە ئۇخلىماي،
ئاق سۈت بېرىپ باققانلىرىڭ.

ياز كەتتى يىراقلارغا،
ئەمدى مەن كۆرەلمەسمەن،
ئومباق يايرىم شەرۋانە،
سېنى مەن سۆيەلمەسمەن.

مۇڭلىنىپ مەن ئېيتىمەن،
سەن ئېيتقان شۇ ناخشىنى.
مەن ئۆلسەممۇ سۆيمەيمەن،
سەن يارىمدىن باشقىنى.

سۆيگەن يايرىم تۇرسۇنئاي،
ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئاي،
مەڭگۈ سېنى كۈتەرمەن،
ۋەدە شۇنداق تۇرسۇنئاي.

چۆل كېزىپ بوستان قويۇپ،
ئالدىم مۇھەببەت جامىنى.
مۇڭ بىلەن سازنى ئۇرۇپ،
لەززىگە سالدىم تارىنى.

ئۇيانمۇ ئۆتەشىم بار،
بۇيانمۇ ئۆتەشىم بار.
سەن قارىمىساڭ يارىم،
قۇرغۇيدەك ئاداشىم بار.

راۋاب چالىمەن ئاستا،
ئۆستەڭ بويىدا سازدا.
كېلىڭ يايرىم ئويىنايلى،
ئويناپ قانايلى يازدا.

ھويلاڭدىكى ئۈجمەڭنىڭ،
بىر شاخى قارا شاتۇت.
ئەقىلىڭ بولسا چوكانلار،
ئۆز مەللەڭدىن ئاشما تۇت.

ئاسماندىكى بوز لاچىن،
قۇرغۇي كەلسە قوغلايدۇ.
شۇ كەمنىڭ جۇگانلىرى،
يىگىتلەرنى گوللايدۇ.

كەتكىنىڭگە كۆپ بولدى،
خەت كەلمەيدۇ سېغىنىڭدىن.
سەن ئۇياقتا، مەن بۇياقتا،
ئاغرىنىدىكمۇ مېنىڭدىن.

قايناپ تۇرغان بۇلاقتا،
ئەينەك سالسام چۆكەرمۇ؟
شۇل يايرىمنى ياد ئەتسەم،
بىزنى قوبۇل قىلارمۇ؟

شەربىگە باراي دەيمەن،
كوچاڭدا ماڭاي دەيمەن،
يار، دەردىڭنى ئويلىسام،
بارمايلا قويماي دەيمەن.

ئاق چىراغنىڭ ئۆچكەنىدە،
كۆك چىراغنىڭ يانارمۇ؟
بىزگە ئوخشاش غېرىبقا،
كۆڭلى يۇمشاق بولارمۇ؟

ئورمىنى ئوراي دېسەم،
چېچىلارمىكىن دەيمەن.
شۇ خېنىمنى بىر سۆيسەم،
ئېچىلارمىكىن دەيمەن.

ئۆتۈكمىنىڭ پاشنىسى،
ئۈزۈن يولدا چۈشۈپ قاپتۇ.
شۇ چوكانغا قاش ئاتسام،
مەن غېرىبقا كۆيۈپ قاپتۇ.

بىر ئېتىزدا ئېرىق بولۇر،
بىر ئېتىزدا تېرىق بولۇر.
شۇ بۇاپا خېنىمنىڭ،
چىرايلىرى سېرىق بولۇر.

سەنمۇ قىلدىڭ بۇاپالىق،
مېنى قىلماس دېمىگىن.
نېمە كويدا يۈرۈيسەن،
مېنى بىلمەس دېمىگىن.

نېمە قىلدىم مەن ساڭا،
باغرى تاشلىق قىلمىغىن.
دەردلىرىمگە دەرد قوشۇپ،
يۈرىكىمنى تىلمىغىن.

مەن خوتەندىن چىققاندا،
كارۋان توختىماي ئۆتتى.
پەرھات يىغلىغان بىلەن،
شېرىن يىغلىماي ئۆتتى.

مۇھەببەت شېرىن نەرسە،
ئۆز دوستىنى سۆيگەچكە،
غېرىبلىق يامان نەرسە،
كىشى يۇرتىدا يۈرگەچكە.

مەن سېنى خوي بىلمەن،
كۆڭلۈڭ ماڭا مايىل ئەمەس.
كۈنۈ-تۈن قان يىغلىسام،
سەندىن مۇراد ھاسىل ئەمەس.

ئاپئاق كېچە ماڭا كۈندۈز،
قىلدىم كۆزەت ئۆزۈم يالغۇز.
ئاڭلىدىڭمۇ ناخشامنى سەن،
مېھرىبانىم جان قارا كۆز.

مېھرىبانىم قارا كۆز،
ئاڭلىدىڭمۇ ناخشامنى.
تەك ئۆتكۈزسەك نېم بولۇر،
كۆڭۈللۈك بىر ئاخشامنى.

ياناي دېسەم يول خەتەر،
ماڭسام تېخى باش كېتەر.
قالدىم ئارادا تەڭلىكتە،
قانداق قىلسام ئىش پۈتەر.

ئەگەر سەن ئەكەلسەڭمۇ،
چىغىرتماقنىڭ گۈلىنى.
قانمايى، قانماي قانچە ۋەت،
پۇراپ ئىدىم مەن ئۇنى.

بۇ چىنار ئېگىز چىنار،
چىقما خېنىم پۇتۇڭ سۇنار.
ئىككى يار تۇتقان خېنىمنىڭ،
بىر كۈنى بويىنى سۇنار.

ئىچى قانداق بىلمەستىن،
ئېشى تۇرسا پارقىراپ.
ھەجايغانغا ھەجىيىپ،
دوستۇم دېمە ئالدىراپ.

هۆل پاختا، بۇزۇق چىراغ،
چىگمت چاققانىنى ئېيتايمۇ.
كىشىنىڭ يۇرتىغا كېلىپ،
غېرىپ بولغانىنى ئېيتايمۇ.

سالام يازدىم قىسقىچە،
كۆندە تاماق پىشقىچە.
ئوقۇپ كۆرسۇن قارا كۆز،
بىرىپ ئېلىز ـ ئىشقىچە.

ئالا ئاتقا مىنگەن بىلەن،
تاغدا كىيىك ئاتالمىدىم.
ئارزۇلاپ تۇتقان يار بىلەن،
ئۆمۈرلۈك ئۆتەلمىدىم.

ئاتلار ئورۇق، يوللار يىراق،
كۆزلەردىن ئۇچتى.
ئاتىنى سېنىز ساقلىغانلار،
قۇش بولۇپ ئۇچتى.

سەھەر چىقىپ ئۆستەڭگە،
كۆردۈم سېنى يىراقتىن.
كىملىكىڭنى بىلەي دەپ،
ئەگىپ ئۆتتۈم بۇلاقتىن.

باقسام كەتمەن قولۇڭدا،
سۇ باشلاپسەن ئېتىزغا.
شۇ تۇرقۇڭدا چىمەنگۈل،
ئوخشىمايسەن ھېچ قىزغا.

ئوخشىمايسەن ھېچ قىزغا،
بارغۇم كەلدى قېشىڭغا.
بىر گەپ قىلغۇم بار ئىدى،
تەگمەي دېدىم چىشىڭغا.

كېپىنەك بوپ ئۇچارسەنمۇ،
گۈللەرگە قونارسەنمۇ.
ۋاقتىڭ يەتكەن چاغلاردا،
ئەسلەپمۇ قويارسەنمۇ.

يىگىرمە ئالتە ياشىمدا،
ئاقاردى مېنىڭ باشىم.
ئۆزۈمگە ئۆزۈم ھەمراھ،
غەملەر بولدى يولداشىم.

تەلكىنىڭ داۋانىغا،
چىققان ئېگىز قارىغاي.
داۋانىنى كۆرگەن يىگىتلەر،
بۇلبۇل بولۇپ سايرىغاي.

ئېيتىپ بەرگۈچىلەر ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيە تۇمشۇق يېزىسىدىن: مولا روزى، ناسىر مولام.

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئەنۋەر مەتسەيدى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى قۇرۇلدى

بىر يېرىم يىل تەييارلىق كۆرۈش ئارقىلىق 12 - ئاينىڭ 16 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى ئۇرۇمچىدە رەسمىي قۇرۇلدى. بۇ ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلۇشى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنى تەتقىق قىلىش يولىدىكى بىر قېتىملىق چوڭ ئىش، ياخشى باشلىنىش، شۇنداقلا ئەھمىيىتى ئالاھىدە چوڭ بولغان ئىلمىي پائالىيەت.

بۇ جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلۇش يىغىنىغا بۇ جەمئىيەتنى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان تۇققۇز ئورۇننىڭ ۋەكىللىرى، ھەرقايسى داشۇ، شۆيۈەن، ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى ۋە ئاخبارات - نەشرىيات ئورۇنلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقاتى يولىدا ئۇزاقتىن بۇيان ئەجىر سىڭدۈرۈپ كېلىۋاتقان ئالىم، مۇتەخەسسىس، تەتقىقاتچىلار، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىشنى ھەۋەس قىلىدىغان بىر قىسىم ياش تەتقىقاتچىلار، پېشقەدەم ئوقتۇرا ياش يازغۇچى، شائىر، ئوبرورچىلار قاتناشتى. بۇ قېتىمقى يىغىن بۇ جەمئىيەتنىڭ تۇنجى ئەزالار چوڭ يىغىنى ھېسابلىنىدۇ. بۇ قېتىمقى يىغىندا، تۆت چوڭ ئىش قارالدى. 1) بۇ جەمئىيەتنى قۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى ھەققىدىكى دوكلات ئاڭلاپ ئۆتۈلدى. 2) بۇ جەمئىيەتنى قۇرۇش توغرىسىدىكى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ تەستىقى يەتكۈزۈلدى. 3) بۇ جەمئىيەتنىڭ نىزامنامىسى ماقۇللاندى. 4) بۇ جەمئىيەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى، دائىمىي ھەيئەت ئەزالىرى ۋە رەئىسلىرى سايلاندى.

بۇ يىغىنغا يەنە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىنى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىرىدىن زاھىر ساۋدالوپ، ئابدۇرېھىم لېتىپ؛ ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىرىدىن ئىبراھىم روزى، دىيار قۇماش قاتناشتى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى مەھمەت ئىسمائىل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋەكالىتەن سۆز قىلىپ، بۇ جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى قىزغىن قوللايدىغانلىقىنى ۋە ھەر جەھەتتىن ياردەمدە بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

مېھرىگۈل تۇرسۇن خەۋىرى

ئىراندا فىردەۋسىنى خاتىرىلەپ خەلقئارا مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىلدى

پارس شائىرى فىردەۋسى (1020 — 940) يازغان «شاھنامە» ناملىق داستانىغا ھازىر توپتوغرا 1000 يىل بولدى. بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مائارىپ، پەن ـ مەدەنىيەت ئورگىنى ئۇلۇغ شائىر فىردەۋسىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن 1990 ـ يىلىنى فىردەۋسى يىلى قىلىشنى بەلگىلىگەن.

فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە» ناملىق داستانى يۈزمىڭ مىسرا ئەتراپىدا بولۇپ، فىردەۋسى ئۇنى 35 يىلدا يېزىپ چىققان. «شاھنامە»دە پارس تارىخىدىكى ھەرقايسى بەگلىك، خان ـ پادىشاھلىقلارنىڭ گۈللىنىشى، بەربات بولۇشى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر ۋە تارىخىي پاكىتلار بايان قىلىنغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە قەدىمدىن ساسانىيلار سۇلالىسى بەربات بولغۇچە ئۆتكەن ئەللىك نەچچە خان، پادىشاھلارنىڭ ھاياتى تەسۋىرلەنگەن، ئۇنىدىن باشقا 4000 يىلدىن بۇيان ئاۋام خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن ئەپسانىلەر، لەتىپىلەر، چۆچەكلەر ۋە رىۋايەتلەر سۆزلەنگەن. «شاھنامە» پارس تىلىدا يېزىلغان، بۇ ئەسەر مەيلى ئىدىيىۋى مەزمۇن جەھەتتە بولسۇن، مەيلى بەدىئىيلىك جەھەتتە بولسۇن، ئالاھىدە زور ئۇتۇققا ئېرىشكەن. ئۇ يالغۇز ئىران ئەدەبىياتىغىلا ئەمەس، ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي جەنۇبىي ئاسىيادىكى نۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن.

ئىراندا فىردەۋسىنى خاتىرىلەپ زور داغدۇغىلىق پائالىيەتلەر ئۆتكۈزۈلگەن. 1990 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىدىن 26 ـ كۈنىگىچە تېھرانىدا ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارالىق فىردەۋسى مۇھاكىمە يىغىنى بۇ پائالىيەتلەرنىڭ بىرى. بۇ يىغىنغا جەمئىي 450 نەپەر ۋەكىل قاتناشقان، ئۇنىڭ ئىچىدە چەت ئەللىك ئالىم ئەھلىلىرى 120 نەپەر بولۇپ، ئۇلار 22 دۆلەتتىن كەلگەن. يىغىن قوبۇل قىلغان 243 پارچە ئىلمىي ماقالىنىڭ 130 پارچىسى يىغىندا ئوقۇپ ئۆتۈلگەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بەش پارچە ئىلمىي ماقالە ئەۋەتىلگەن.

يىغىنغا ئىران زۇكتۇكى، قوشۇمچە، مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئالىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى راپسانجانى، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى مائارىپ، پەن ـ مەدەنىيەت ئورگىنىنىڭ باش كاتىپى فىد كومايور، ئىران تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋىلايەت قاتارلىق ئىراننىڭ ئالىي ئەمەلدارلىرى قاتناشقان ھەمدە يىغىننىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا سۆز قىلغان.

يىغىنغا قاتناشقان جۇكگولۇق ۋەكىللەردىن پروفېسسور فەن چېڭلىن «فەدىسى شېئىرىيەت شاھىنشاھى، ئىران مىللىتىنىڭ غۇرۇرى» دېگەن خەتلەر يېزىلغان ئەينەكلىك رامكىنى يىغىنغا تەقدىم قىلغان. ئۇ يەنە جاك خۇي، لى شياڭلار بىلەن بىرلىكتە ئۆزلىرى يازغان ۋە تەرجىمە قىلغان پارس تىلى، پارس ئەدەبىياتىغا ئائىت كىتابلىرىنى يىغىنغا تەقدىم قىلغان.

ئابدۇلجىلىل تۇران كۇتۇبخانىسى

دىلشات سۇلتان تەرجىمىسى

مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

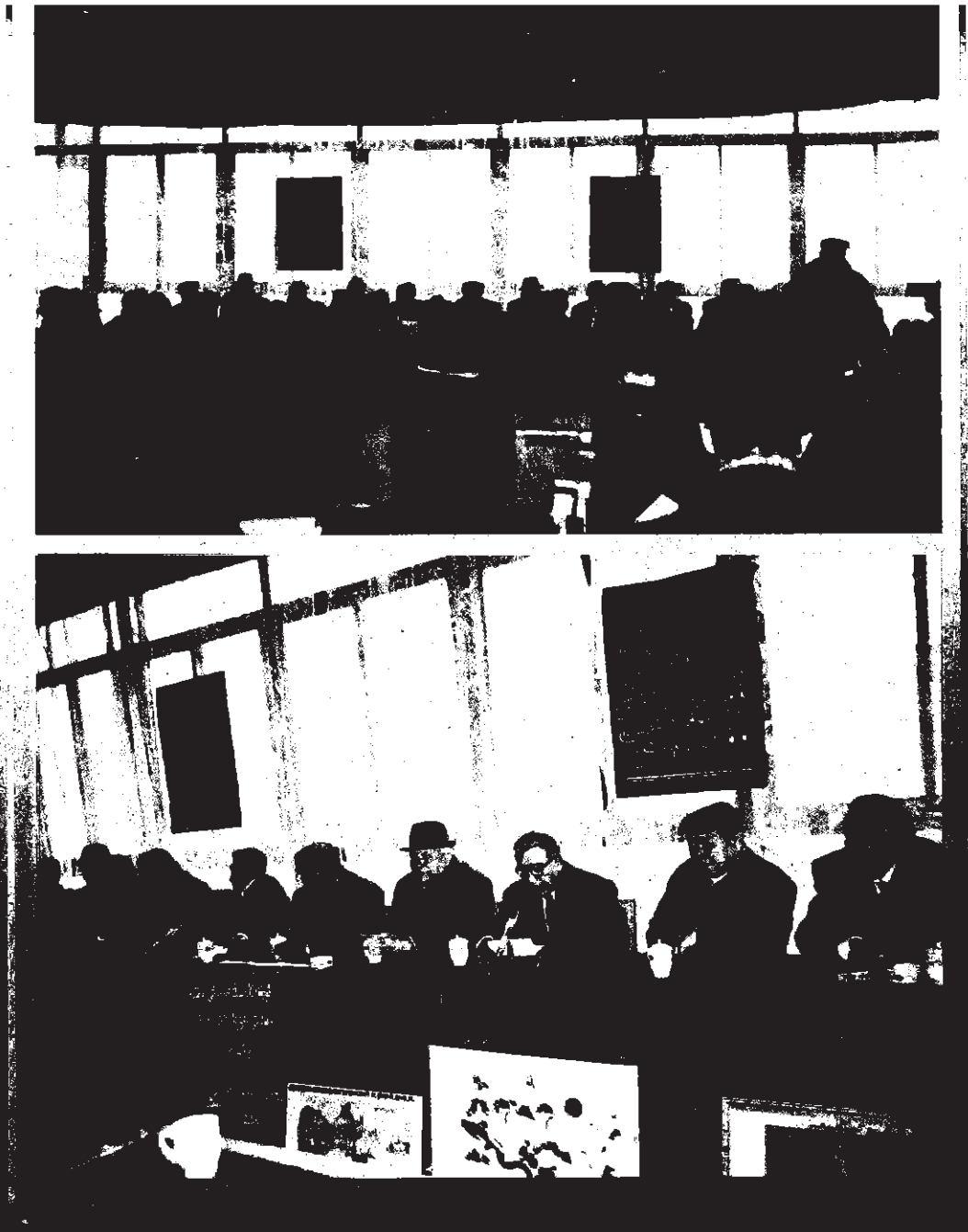

BULAK

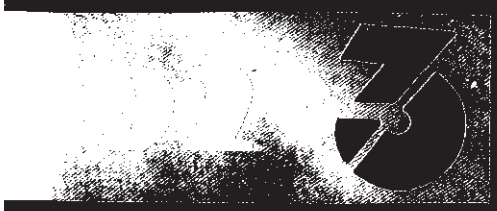

بولاق

بسم الله الرحمن الرحيم ارايت الذي
يكذب بالدين فذلك الذي يدع اليتيم ولا يحض على
طعام المسكين فويل للمصلين الذين هم عن صلوتهم
ساهون الذين هم يراءون ويمنعون الماعون

بسم الله الرحمن الرحيم انا اعطيناك
الكوثر فصل لربك وانحر ان شانئك هو
الابتر سوره الكافرون

بسم الله الرحمن الرحيم قل يا ايها الكا
لا اعبد ما تعبدون ولا انتم عابدون ما اعبد
ولا انا عابد ما عبدتم ولا انتم عابدون ما اعبد
لكم دينكم ولي دين

بسم الله الرحمن الرحيم اذا جاء نصر
الله والفتح ورايت الناس يدخلون في دين الله افواجا

مکتبة عبدالجليل توران كۈتۈبخانىسى
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

بۇلاق

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى
پەسسىللىك ژۇرنىلى

13-يىلنەشرى

ئومۇمىي 40-سان

1992

باش مۇھەررىر: ئوبۇل ئىسلام.

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇددىن.

مۇھەررىرلەر: مەھەممەتتۇردى ھىرزىئەخمەت، پەرىدە ئىمىن.

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى (ئىلىپبە تەرتىپى بويىچە):

ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر، ئابدۇسالام ئابباس، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ئابدۇۋۇبلى خەلپەتوپ، ئابلەت ئۆمەر، ئەخەت ھاشىم، رەخمىتۇللا جارى، شەرىپىدىن ئۆمەر، قەيىۇم تۇردى، قۇربان بارات، مەمتىمىن يۇسۇپ، مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن، مەھەممەت رېھىم، مەھەممەت زۇنۇن، ئوبۇل ئىسلام، ئىبراھىم زۇتشى، ئىمىن تۇرسۇن.

1992 - يىل 2-سان

مۇندەرىجە

كلاسسىكلاردىن قىسقە ھېكايىلار

سەددى ئىسكەندەرنىڭ ..... مۇللا سىدىق يەركەندى (5)
نەشرىگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقەييۇم خوجا

مۇھەببەتنامە ..... مولا يۇنۇس (62)
نەشرىگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد سالىھ ھاجى

زۇھۇرى شېئىرلىرىدىن ..... (111)
نەشرىگە تەييارلىغۇچى: ئىسراپىل يۇسۇپ

شەرق كلاسسىكلىرىدىن بىر پارچە

ھېكايەتلەر ..... بىرونى، غەززالى (132)
ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: س. ياسىن

ئەدەبىي مۇھاكىمە

يۇسۇپ خاس ھاجىپ قەبرىگاھى توغرىسىدىكى تارىخىي ھۆججەتلەر ..... (141)
..... ئابدۇرېھىم سابىت

ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن خەتتاتلار ..... (145)
.....مۇھەممەتجان ھەكىموۋ
ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئابدۇقەييۇم خوجا

مەشھۇر كلاسسىكلار

مۇھەممەد مىرزا ھەيدەر كوراگان ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى توغرىسىدا ... (158)
.....تۇرسۇن ھۇشۇر

خېمىدىرخان (چۆچەك) ..... (166)
رەتلىگۈچى: ئايگۈل مۆيدىن
سەئگى سەمى تاش (چۆچەك) ..... (170)
رەتلىگۈچى: توختى مۇھەممەت
ئالتۇن سىكەلەكلىك يالماۋۇز (چۆچەك) ..... (174)
لەتىپلەر ..... (179)
ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئۆمەرجان مۇھەممەت
رىۋايەتلەر ..... (184)
ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: خەلىم سالىخ
ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر ..... (192)
نەشرىگە تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەكبەرەم
بېيىت ـ قوشاقلار ..... (204)
توپلاپ رەتلىگۈچى: سالامەت ھاشىم، ياسىن زىلال

* *

رەسسام: ئابلىمىت ئابلىز
خەتتات: قەيىۇم مۇتەللىپ

تىتول ۋە مۇندەرىجە نەقىشلىرىنى ئىشلىگۈچى: تۇردى قادىر نازىرى.
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ليۇ يىچىك.
مۇقاۋىنىڭ 1 ـ بېتىدە: «نۇزۇگۇم» (شۇ چۇنگـۋاڭ سىزغان)، ھېسامىدىن ھاجى فوتوسى.
2 ـ بېتىدە: يۇسۇپ خاس ھاجىپ قەبرىگاھىغا ئائىت ھۇججەتـلەرنىڭ بىرى ـ قەلەمىي «قۇرئان» دىن ئېلىنغان فوتو سۈرەت (شېرىپ خۇشتار فوتوسى).
3 ـ بېتىدە: ① يۇسۇپ خاس ھاجىپ قەبرىگاھىغا ئائىت ھۇججەتلەردىن بىرى «بەھرۇل ـ ئەنساب» تىن ئېلىنغان فوتو سۈرەت (ئابدۇرېھىم سابىت فوتوسى).
② «مۇھەببەتنامە» داستانىنىڭ قول يازما نۇسخىسىدىن ئېلىنغان فوتو سۈرەت،
③ زۇھۇرى شېئىرلىرىنىڭ قول يازما نۇسخىسىدىن ئېلىنغان فوتو سۈرەت.
4 ـ بېتىدە: فۇرقەت مەقبەرىسىنىڭ كۆرۈنۈشلىرى (ئىمەتۇللا ئەبەيدۇللا فوتوسى).

سەددی ئىسكەندەرىي

مولا سىدىق يەركەندى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقەييۇم خوجا

مۇھەررىردىن: «نەسرى مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن بەگ» XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان تالانتلىق ئەدىب مولا سىددىق يەركەندىنىڭ ئەلىشىر نەۋائى «خەمسە»سى ئاساسىدا نەسرىلەشتۈرۈپ يېزىپ چىققان مۇھىم ئەسىرى. بۇ ئەسەر ئىنچىدىن «پەرھاد ۋە شىرىن» قىسسىسى ئۈرۈنلىشىزنىڭ 1989- يىللىق 3-، 4-سانلىرىدا ۋە 1990- يىللىق 1-سانىدا، «بەھرام ۋە دىلئارام» قىسسىسىنى 1991- يىللىق 1-، 2-، 3-سانلىرىدا ئېلان قىلغانىدۇق. بۇ سانىمىزدىن باشلاپ كىتابخانلارغا «نەسرى مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن بەگ» ئىنچىدىكى يەنە بىر مۇھىم قىسسە «سەددى ئىسكەندەرىي» نى تەقدىم قىلماقچىمىز.

«سەددى ئىسكەندەرىي» ئەلىشىر نەۋائىنىڭ تارىخىي شەخسلەر ۋە تارىخىي ۋەقەلەر ئاساسىي تېمىا قىلىنغان زور ھەجىمدىكى داستانىدۇر. بۇ ئەسەردە مىلادىدىن بۇرۇنقى 356-يىلدىن 323-يىلغىچە ھايات كەچۈرگەن، مىلادىدىن بۇرۇنقى 336-يىلدىن 323-يىلغىچە بولغان قىسقىغىنا 13 يىللىق پادىشاھلىق ھاياتىدا ئۆز دۆلىتىنى مىسلىسىز قۇدرەت تاپقۇزۇپ، ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقىدىكى نۇرغۇن دۆلەت ۋە رايونلارنى ئىستىلا قىلغان ئىسكەندەرزۇلقەرنەين (ئالېكساندىر ماكېدونىسكى) نىڭ سىياسىي ۋە ھەربىي ھەرىكەتلىرى، ئاجايىپ-غارايىپ سەرگۈزەشتلىرى بايان قىلىنغان. ئەلىشىر نەۋائى بۇ ئەسىردە ئىسكەندەر تۇغۇلغاندىن ۋاپات بولغانغىچە بولغان ئارىلىقتىكى نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەرنى، تارىخىي شەخسلەرنى، ئەترابتىكى پادىشاھلىقلارنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئەھۋالىي ئەھۋاللىرىنى جەڭگىجىدەللىرىنى تارىخىي پاكىتلار ئاساسىدا سۈرەتلەپ بېرىشكە كۆپ كۈچ سەرپ قىلغان. شۇڭا بۇ ئەسەرنى تارىخىي داستان دېيىشكىمۇ بولىدۇ. بىراق شۇنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ ئۆتۈش

زۆرۈركى، «سەددى ئىسكەندەرىي» نوقۇل هالدا تاريخىي ۋەقەلىكلەرنى بايان قىلىپ بېرىش بىلەنلا چەكلەنگەن ئەسەر ئەمەس، بەلكى ئۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ گۈزەل، بايباشاد غايىۋى جەمئىيەت ۋە هەققانىي، ئادىل، قابىلىيەتلىك پادىشاه هەققىدىكى ئۇتۇپىك تەسەۋۋۇرلىرى، دۆلەت، پادىشاه ۋە پۇقرالاردىن كۆتىدىغان ئىلەك ۋە ئارزۇ-ئارمانلىرى گەۋدىلىك هالدا سۈرەتلەنگەن بىر بەدىئىي ئەسەردۇر. بولۇپمۇ ئىسكەندەر ئوبرازى تاريخىيلىق بىلەن غايىۋىيلىك يۈكسەك دەرىجىدە مۇجەسسەملەشتۈرۈلۈپ يارىتىلغان بەدىئىي تىپ. ئۇ تاريخىكى ئىسكەندەرنىڭ ئەينەن ئۆزى بولماستىن، بەلكى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بەدىئىي پىششىقلاپ ئىشلىشىدىن ئۆتكەن، يۈكسەك دەرىجىدە تىپىكلەشتۈرۈلگەن ۋە تاكامۇللاشتۇرۇلغان ئىدىئال ئوبراز. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئەسەردىكى ۋەقەلىك سيۇژىتلىرى ۋە پېرسوناژلار ئوبرازلىرىنىڭ تاريخىي چىنلىق ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلۈش بىلەن بىللە يەنە مۇئەييەن دەرىجىدە ئىدىئاللاشتۇرۇش ۋە بەدىئىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈش ئارقىلىق، ئۇنى تېخىمۇ مۇكەممەل، كەم-كۈتىسىز قىلىپ ئىپادىلەپ بېرىلگەنلىكىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىقىمىز كېرەك. «سەددى ئىسكەندەرىي» داستانىدىكى بۇ خىل خۇسۇسىيەت ئۇنىڭ نەسرىيلەشتۈرۈلگەندىن كېيىنكى نۇسخىسىدىمۇ روشەن هالدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. شۇڭا بۇ قىسسىدىكى بەزى ئەپسانىۋى دېتاللارغا، مۇبالىغە ۋاستىلىرىگە توغرا مۇئامىلە قىلىشىمىزغا، ئۇنى توغرا ئىلمىي نۇقتىئىنەزەر بىلەن ئۆگىنىپ، تەتقىق قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. بۇ خىل ئامىللارنى ئەسەردىكى تاريخىي پاكىتقا ئۇيغۇن بولغان ۋەقەلىك هەم پېرسوناژلار تەسۋىرلىرىدىن پەرقلەندۇرۇشىمىز، ئۇلارنى قارا-قويۇق ئارىلاشتۇرۇپ چۈشىنىۋالماسلىقىمىز كېرەك.

«سەددى ئىسكەندەرىي» نىڭ هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى بۇ يەشمىسى «نەسرى مىرزا مۇهەممەد هۈسەيىن بەگ» نىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تارىخىي مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان 0013 نومۇرلۇق قول يازما نۇسخىسى ئاساسىدا ئىشلەندى.

* *

بۇ سۆز گۆھەرلىرىنى چېچىشتىن بۇيۇك مەقسەت تاريخ ئىلمى خەزىنىسىدىن خەۋەر بېرىش، بۇ هېكايەت جەۋهەرلىرىنى ئېچىشتىن بارلىق مۇراد بۇرۇن ئۆتكەن پادىشاهلارنىڭ ئەهۋاللىرىنى ئاشكارىلاشتىن ئىبارەت ئىدى. شۇڭاتۆت تەبىقە ئەجەم پادىشاهلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەهۋالىدىن قىسقىچە مەلۇمات بېرىلدى

بىرىنچى تەبىقە پىشدادىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشلىرى بايان قىلىندى

هەققەت ئەهلىنىڭ يېزىشىچە هەزرىتى ئادەم ئەلەيىسسالام خىلافەن تەختە دە ئولتۇرغان ۋاقىتتىن ئاكى مەككە پادىشاهى دەپ لەقەم ئالغان، ئەجەم ۋە ئەرەپ-لەرنىڭ پەيغەمبىرى، پۇتكۈل پەيغەمبەرلەرنىڭ پادىشاهى، ئىلاهىي ئىلىم-

لەرنىڭ خىلەۋەرداري بولغان ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ زاماناللىرىغىچە بولغان تارىلىقتىكى پادىشاھلارنىڭ تارىخىدا بولغان ۋەقەلەرنى ئېنىقلاش ئۈچۈن، تاريخلارنى ئوقۇشقا ناھايىتى كۆپ بېرىلدىم. نەتىجىدە ئەجەم پادىشاھلىرىدىن تۆت تەبىقە ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكى ئېنىقلاندى، تاريخ يېزىشقا كىرىشكەن ھەقىقەت ئىگىلىرى ئۇلارنى «مۇلۇكى ئەجەم» دەپ يازغان. گەرچە ئۇ تاريخ كىتابلىرىدا ئىختىلاپ بار بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بۇ ئىختىلاپلارنى ئەپۇ قىلغان. چۈنكى بۇ دەۋرانىنىڭ ئىخىتىلاپلار بىلەن تولغان ھاۋادىساتلىرى تۈپەيلىدىن تاريخ كىتابلىرى بۈزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، بۇ پەندە نۇرغۇن كەمتۈك جايلار پەيدا بولغان. شۇنداقتىمۇ تاريخ ئەھلىنىڭ كىتابەت بايانلىرى بىرمۇنچە ھەزرىتى شەيخ نىزامنىڭ تاريخىي ئەسىرى ئەڭ مۆتىۋەردۇر. مەن باشقىلارنىڭ تاريخ كىتابلىرى بىلەن شەيخ نىزامى يازغان تاريخنى قۇرمۇ قۇر سېلىشتۇرۇپ، بۇ تاريخنىڭ مۇندەرىجىسىنى تۈزۈپ چىقتىم - دە، ئەجەم پادىشاھلىرىنىڭ تۆت تەبىقىسىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، تاريخقا ئالدىم.

بىرىنچى تەبىقە ئەجەم پادىشاھلىرىنىڭ لەقەمى پىشداد، ئىككىنچى تەبىقىنىڭ لەقەمى كەيانىي، ئۈچىنچى تەبىقىنىڭ لەقەمى ئەشكانىي، تۆتىنچى تەبىقىنىڭ لەقەمى ساسانىي دېيىلىدۇ.

پىشدادلاردىن ئون بىر كىشى سەلتەنەت تۈتتى. ئۇلار تەخت ئۈستىدە ئادالەت ۋە ياخشىلىقنى ئادەت قىلىپ، ئاجىز-بىچارىلەرنىڭ دادىغا يېتتى. ئۇلارنىڭ پېشۋاسى كەيۇمەرس ئىدى. بۇ جاھانىنى ئۇنىڭ دەبدەبىسى قاپلىدى. ئۇ ئالەمنى ئاۋات قىلدى. لېكىن ئۇنىڭ كىيىدىغان لىباسى ۋەھشىي ھايۋانلارنىڭ تېرىسى ئىدى. ئاندىن كېيىن ھوشەڭ جاھاندار بولدى. تاج ۋە تەخت ئۇنىڭ بىلەن زىننەت تاپتى. ئۇمۇ ئالەمنى ئاۋات قىلدى. دانالىقتا ئۇنىڭ باراۋىرىدە ئادەم يوق ئىدى. ئۇمۇ بۇ ۋاپاسىز ئالەمدىن كەتتى. ئاندىن تەھمۇرەس پەيدا بولدى، تەھمۇرەس شۇنداق ياخشىلىقلارنى قىلدىكى، پۈتكۈل ئالەم خەلقى ئۇنىڭغا ئۈمىد بىلەن كۆڭلىنى باغلىدى. تەھمۇرەس بۇ ئالەمدە نىشاپۇر شەھىرى، مەرۋ شەھىرى، سىغاھان شەھىرى قاتارلىق كۆپلىگەن شەھەرلەرنى بىنا قىلىپ، ئاۋاتلىقنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، ئاخىرەت يولىغا كىردى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن جەمشىد ئالەمدە ئات چاپتۇرۇپ، سەلتەنەت تۈتتى. تاجدارلىقنى چېكىگە يەتكۈزۈپ، خالايىققا نۇرغۇن پايدىلىق ئىشلارنى قىلدى. ئاجايىپ-غارايىپ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ، دۇنيانى ئاۋات قىلدى. ئاندىن كېيىن زەھھاك ئۆزىنى شاھ دەپ ناماياں قىلدى. ئۇ جەبىر-زۇلۇم يولىنى تۇتتى. خەلقنىڭ قېنىنى تۆكۈشتىن تەپ تارتمىدى. ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئۇزۇنغا بارماي، پات پۇرسەتتە ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى. ئاندىن جاھانگىرلىك نۆۋىتى ئەفرىدۇنغا يەتتى. پۈتكۈل ئالەم ئۇنىڭ پەرمانىغا قارشىلىق بىلدۈرەلمەس ئىدى. ئۇنىڭ بېشىغا كەيانىيلارچە تاج نېسىپ بولدى. كاۋىيانىي ئەلەمۇ ئۇنىڭغا مۇيەسسەر بولدى. ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن مەنۇچېھرە تەخت ۋارىسى بولدى. ئۇ شۇ قەدەر دەۋر سۈردىكى، بۇ كونا پەلەك گۈمبىزى ئۇنىڭغا تەختىگاھ بولدى. فىرات دەرياسىنى مەنۇچېھرە بارلىققا كەلتۈرۈپ، سۇ ئېقىتىپ، باغۇ بوس-

تانلارنى ۋە كۆكۈلمەيدانلارنى بىنا قىلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن، نەۋرە جاھانگىر مەملىكىتىنىڭ ھۆكۈمرانى بولۇپ، بىچارىلەرنى يۆلىدى. لېكىن بۇ مەككار ئالەم ئۇنى مۇرادىغا يەتكۈزمەستىن ئۇ ئالەمگە يولغا سالدى. ئاندىن كېيىن ئەفراسىياب پادىشاھلىق قىلىپ، ئالەمنى زۇلۇم بىلەن ۋەيران قىلدى. ئۇنىڭ زامانىسىدە ئاۋاتلىق ئاز ئىدى. بۇ پەلەك ئۇنىڭ ئۆمرىنىمۇ ئاۋات قىلماستىن، ئۇنى دۇنيادىن يوق قىلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تۇھماسىپ شاھلىق تەختىگە چىقتى. ئۇنىڭ چېدىر-بارگاھلىرىنىڭ يۈكسەكلىكى پەلەكتىن ھالقىغانىدى. تەخت ۋە تاج ئۇنىڭ بىلەن كامىل تاپتى. ئۇ يەتتە يىللىق باج-خىراجىنى خەلقتىن ئۇلەشتۇرۇپ بېرىپ، بۇ ئالەمدىن كەتتى. ئاندىن كېيىن گۇزەشەسپ تەختكە ۋارىسى بولدى. تەخت بىلەن تاج گۈزەشەسپتىن زىننەت تاپتى. ئۇ پەلەك تۇلپارىنى ئۆزىگە كۆندۈرۈپ، دەۋران سۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەجەل ۋاقتىدا ھېچ ئامال تاپالمايۋى، بۇ دۇنيادىن ئاخىرەتكە يۈرۈپ كەتتى. بۇ پادىشاھلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ جاھانىنىڭ ئۇلۇغۋار كىشىلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ھايىتى ئاز ۋاقىتلا دەۋران سۈرۈپ، ئاخىرىدا بۇ جاھاننىڭ دامىغا چۈشۈپ، ئۇ ئالەمگە كەتتى. ساقىينامە:

كېتۈر، ساقىي، ئول جامى جەمشىدساز،
كى قىلغاي جەھاندىن مېنى بىنىياز.
چۈ يوق شاھلىق رەسمى ئاگاھلىق،
ئېرۇر مەيدىن ئاگاھلىق شاھلىق.
مۇغەننى ئەجەم ئىچرە ئۈتغىل نەغەم،
سىغۇر ئاندا زىكرى مۇلۇكى ئەجەم.
ئۇلار پىشداد ئىركەنىن ياد قىل،
ماڭا سەن داغى تەركى بىداد قىل.
نەۋائى، ئەجەب يەرگە يەتمىش سۈزۈك،
نە ئەلدۇر بۇلار، خۇد بىلۇرسەن ئۆزۈك.
ئەدەب بىرلە شاھانە ساغەر سۈمۈر،
دىماغىڭ چۈگەرم ئولدى ئەفسانە سۈر.

ئىككىنچى تەبىقە كەيانىيلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەخت ۋارىسلىرى ۋە كەيانىي تاجلىرى باشتىن ئاخىرغىچە بايان قىلىنىدۇ

تارىخ پېنىنىڭ ئىزدەنگۈچىلىرى پارس پادىشاھلىرىنىڭ تارىخىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

ئىككىنچى تەبىقە كەيانىيلار ئىدى. جاھاندا ئۇلارنىڭ كۆپ ياخشىلىقلىرى نامايان بولدى. بۇلارنىڭ ئەڭ بۈرۈنقىسى كەيقۇباد ئىدى. ئۇ ئەقلى-پاراسىتىتە يۇقىرى دەرىجىدە ئىدى. رۇستەم ئۇنىڭ ۋاقتىدا ياش يىگىت بولۇپ، كەيقۇبادنىڭ ئالدىدا يېتىلىپ، پالۋان بولدى. ئىككىنچىسى كەيكاۋۇس بولۇپ، ئۇ بارچە ئالەمنى ئۆزىگە قاراتتى. توققۇزقات ئاسمانىمۇ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىغا كىرگۈزۈشىنى تەمە قىلاتتى. ئۇنىڭ سەركەردىلىرى تۈس ۋە گۈدەرز قاتارلىقلار سىياۋۇشنىڭ قەلبىدە ئاتەشپەرەسلىك ئوتىنى تۇتاشتۇرغانىدى. ئۇچىنچىسى كەيخۇسرەۋ ئىدى. بۇنىڭ نىيىتى ناھايىتى پاك بولغاچقا، جاھان خەلقىگە تونۇلۇپ، ئالەمنى ئاۋات قىلدى. ئۇنىڭ سىپاھلىرى: تۈس، گۈدەرز، گىۋ، فەرامۇرز، زال، رۇستەم قاتارلىقلار ئىدى. تۆتىنچىسى لۇھراسىپ ئىدى. ئۇ جاھان ئەھلىگە پادىشاھ بولدى. بەلخ شەھرى ئۇنىڭ پايتەختى ئىدى. ئۇزۇن ئۆتە

مەي ئۇنىڭ كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قوماندانى بەختۇننەسەر ناملىق پالۋان ئىدى. بەشىنچىسى گۇشتاسپ ئىدى. ئۇمۇ پۇتۇن مەملىكەتكە پادىشاھ بولۇپ، ھۆكمىنى يۈرگۈزدى. لېكىن زەردۇشت دىنىغا كىرىپ، ئاتەشپەرەس بولۇپ كەتتى. ئالتىنچىسى بەھمەن ئىدى. ئۇ پادىشاھلىق تەختىگە چىققاندىن كېيىن ئازغۇنلۇق ئوتلىرىنى ئۆچۈرۈپ، زابۇلىستانغا يۈرۈش قىلدى ۋە بەيتۇلمۇقەددەسنى ئىلكىگە ئالدى. تەڭرى ئۇنىڭ مەملىكىتىنى ئۇنىڭ قىزى ھۇمايغا بەردى. بۇ كەيانىي شاھلىرىنىڭ يەتتىنچىسى ئىدى. تەڭرىنىڭ توغرا يولى ئۇنىڭغا مەدەتكار بولدى. سەلتەنەت نەچچە يىللارغىچە ئۇنىڭ قولىدا بولدى. ئاخىر بۇ ئالەم ئۇنىڭغىمۇ ۋاپا قىلماي، ئۇ ئالەمگە كەتتى. سەككىزىنچىسى دارا ئىدى. بۇ ئالەم ئۇنىڭغا باش ئېگىپ، شاھلارنىڭ شاھى بولدى. ئۇنىڭ ئادالەتتىن ئۆزگە ئادىتى يوق ئىدى. دارا جاھان خەلقىنى ياخشىلىق بىلەن ئۆزىگە رام قىلىپ دەۋران سۈردى. توققۇزىنچىسى ئۇنىڭ ئوغلى دارا ئىبنى دارا ئىدى. ئۇ دادىسىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئالەمگە زىننەت بېرىپ ئاۋاتلاشتۇردى. لېكىن ۋەزىرى ئۇنىڭغا خۇسۇمەت ساقلاپ، ئۇنى قەستلەپ ئۆلتۈردى. ئىسكەندەرمۇ شۇنىڭ زامانىسىدە ھۆكۈمران بولۇپ، شاھلىق تۇغئالەملىرىنى پەلەك ئۇستىگە تىكلىدى. بۇلارنىڭ ئەھۋالىنى بۇ يەردە سۆزلىمەيمەن، تەڭرى خالىسا، ئۆز ئۆۋىتىدە بايان قىلىنغاي. بۇ توققۇز ئەۋلاد كەيانىي شاھلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى پەلەكتەك يۇكسەكلىككە يەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئاقىۋەت ئۆزلىرى قارا يەر تېگىدىن ئورۇن ئالدى.

ساقىينامە:

ئاياقچى، مەيى دوستىگانىي كېتۈر،
تولا ئەيلە، جامى كەيانىي كېتۈر.
كى دەۋرانكى ئائىنى ئولمىش جەفا،
نې كەيگە، نې داراغە ئەيلەر ۋەفا.
مۇغەننى تۇزۇپ نەغمەئى پەھلەۋى،
سۇرۇدى ئانىڭ بىرلە چەك مەئنەۋى.
بۇ شەھلەركى نەزم ئىچرە قىلدىم سەۋاد،
سۇرۇدۇڭ ئارا سەن داغى ئەيلە ياد.
نەۋائى، مەي ئىچ، داغ بول رەھشۇناس،
بۇ شەھلەردىن ئەت ئۆز ئىشىڭنى قىياس.
جەھاندارلارنى جەھان قىلسە پەست،
تاپا ئالماغايمۇ گەدالارغە دەست.

ئۇچىنچى تەبىقە ئەشكانىيلار بولۇپ، ئۇلارنى «تەۋايىف شاھلىرى» دەپمۇ ئاتىشىدۇ. ئۇلارنىڭ ھالەتلىرىنىڭ داستانى بايان قىلىنىدۇ

تارىخشۇناسلار ئەجەم پادىشاھلىرىنىڭ داستانىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ: ئۇچىنچى تەبىقە ئەشكانىيلار ئىدى. ئۇلاردىن جەمئىي 19 ئەۋلاد پادىشاھ ئۆتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ جاھان ئىچىدە ھۆكۈمران بولۇپ دەۋران سۈرگەنلىكى تارىخ كىتابلىرىدا بايان قىلىنغان. بۇلار «تەۋايىف پادىشاھلىرى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى: ئەشك ئىبنى دارا ئىدى. ئۇ جاھاندا شان-شەۋكىتىنى نامايان قىلىپ، گاھ زۇلۇم قىلسا، گاھى ئادىللىق قىلىپ، ئاخىر جاھان مەملىكىتى بىلەن خوشلاشتى. يەنە بىرى: ئەشكان ئىبنى دارا ئىدى. بۇ جاھان ئۇنىڭ قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن، خالايىقنىڭ كۆزلىرىدىن زۇلۇمنى يوق قىلدى. يەنە بىرى: ئەشك ئىبنى ئەشكان ئىدى. ئۇنىڭغىمۇ جاھان شاھلىقى نېسىپ بولدى. ھەزرىتى ئىسا ئەلەيھىسسالام

شۇنىڭ زامانىسىدە دۇنياغا كەلگەنىدى. يەنە بىرى: بەھرام ئىسمىنى شاپۇر ئىدى. بۇ ئالەم ئۇنىڭ پەرمانىدا بولغان چاغلاردا تامامى جاھان ئۇنىڭ ئادالىتىدىن بەھرىمەن بولغانىدى. يەنە بىرى: يەلاش ئىسمىنى بەھرام ئىدى. ئۇ سەلتەنەت تۇلپارىغا مىنىپ، پەلەك مۇنارلىرىغا سىرتماق تاشلاپ، جاھاندىن ئۆتتى. يەنە بىرى: ھۇرمۇز ئىسمىنى يەلاش ئىدى. ئۇ مەملىكەتنى قولغا ئېلىش بىلەنلا، دۇنيادا ئادالەتنى كۆچەيتتى. يەنە بىرى: نەرس ئىسمىنى يەلاش ئىدى. ئۇ جاھان تەختىنى ئېلىپ، بىر مەزگىل ئارزۇ-ئارمانلىرىغا يېتىپ، ئۇ دۇنياغا كەتتى. يەنە بىرى: فىروز ئىسمىنى ھۇرمۇز ئىدى. شەۋكەتلىك تاج ئۇنىڭغا يېتىشىش بىلەنلا، ئۇ ھەممە تاجدارلاردىن باج-خىراجەت ئېلىپ، جاھاندىن ئۆتتى. يەنە بىرى: يەلاش ئىسمىنى فىروز ئىدى. ئۇ جاھان مەملىكىتىنى قولغا ئالغاندا، پۈتۈن مەملىكەت ئۇنىڭ ئادالىتىدىن پەخىرلىنەتتى. يەنە بىرى: خۇسرەۋ ئىسمىنى يەلاش ئىدى. ئۇ پادىشاھ بولغاندا، ئۇنىڭ لەشكەرلىرى يەر يۈزىگە تولدى. يەنە بىرى: يەلاش ئىسمىنى يەلاش ئىدى. ئۇ پادىشاھلىق قىلغان مەزگىلدە، ئۇنىڭ بىلەن يۈرتنى تالىشىشقا ھېچكىمنىڭ ھەددى يوق ئىدى. يەنە بىرى: ئەردەۋان ئىسمىنى يەلاش ئىدى. ئۇ جاھانگىر بولۇپ، بۇ ئالەمنى ئۆزىگە قارىتتى. ئەمما ئاقىۋەت يەنە بۇ مەككار پەلەك ئۇنىڭ ئۆمۈر قىلىچىنىڭ بىسىنى قايرىدى. يەنە بىرى: ئەردەۋان ئىسمىنى ئەشقان ئىدى. ئۇ تەخت ۋارىسى بولغاندا پۈتكۈل زامان ئەھلى ئۇنى ھۆرمەت قىلاتتى. يەنە بىرى: گۇدەرز ئىسمىنى ئەشقان ئىدى. ئۇ جاھانىنى ئۆزىگە تەۋە قىلدى. ئەمما دەۋران ئاقىۋىتىتە ئۇنىڭغىمۇ ۋاپا قىلماي، جاپا قىلدى. يەنە بىرى: تىز ئىسمىنى گۇدەرز ئىدى. ئۇمۇ پادىشاھ بولۇپ، بۇ كونا پەلەكنى ئۆزىگە بىر مەھەل ئارامگاھ قىلىپ ياندى. يەنە بىرى: گۇدەرز ئىسمىنى تىزى ئىدى. ئۇمۇ بۇ جاھاننىڭ بۈيۈك پادىشاھلىرىدىن ئىدى. لېكىن ئاخىر زاۋال تېپىپ، قايغۇ بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە بىرى: شاھ ئىسمىنى ئەرداۋان ئىدى. ئۇمۇ يەر يۈزىنى ئۆزىگە قاراتقانىدى. ئەمما بۇ تەختۇر پەلەك ئاخىر ئۇنى يەر يۈزىدىن يوق قىلدى.

ئەلقىسسە، بۇ پادىشاھلارنىڭ ھېچقايسىسىغا ياتلىق مەڭگۈلۈك يار بولمىدى. بۇ ھېلىقى لەشكەر پەلەك ئۇلارغا سەلتەنەتنى بېرىپ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەنە ياندۇرۇۋالدى. ساقىنامە:

كېتۈر، ساقى، ئول ساغەرى لەئل رەڭ،
ئانىڭ دەۋرىدە زاھىر ئەتمە دەرەڭ.
چۇ يوقتۇر دەرەڭگى فەلەك جامىغە،
كېڭۈل قويمە ئاغازۇ ئەنجامىغە،
مۇغەننىي بۇ شەھلەرغە چەكتىم تىراز
ئۇلار يادىغە نەغمە چەك دىلنەۋاز.
كى نەغمەڭ بىلە بىر قەدەھ نۇش ئېتەي،
دەمى نۇكتەدىن تىلنى خاموش ئېتەي.
نەۋائى، بۇ شەھەرلەركى كۆردى جەھان،
بۇ كۈن بارچە تۇپراغ ئارادۇر نىھان.
چۇ بارىغە ئول يان ئەزىمەتدۇرۇر،
زەمانىي خۇش ئولماق غەنىمەتدۇرۇر.

تۆتىنچى تەبىقە ساسانىيلار بولۇپ، ئۇلار پۈتكۈل جاھان مەملىكىتىنى ئۆزىگە قاراتتى، يەر يۈزىگە ئۇلارنىڭ داڭقى تارالدى

سۆز خامىنىڭ دېھقىنى ئېغىز ئېچىپ، بۇ تارىخنىڭ سۆز رىشتىسىنى مۇنداق باغلىدى: تۆتىنچى تەبىقە ساسانىيلار بولۇپ، بۇ پادىشاھلارنىڭ ھەممىسىنىڭ مەرتىۋىسى

پەلەكتىن يۆكلىمەك، لەشكەرلىرىنىڭ سانى يۈلتۇزلاردىنمۇ كۆپرەك ئىدى. ھازىر ئۇلارنىڭ ھەممىسى يوقاۇق تەختىدىن ئورۇن ئالىدى. بۇ تەبىقىدە جەمئىي 29 نەپەر پادىشاھ ئۆتكەن.

ئۇلاردىن بىرى: ئەردەشىر ئىسمى بابەك ئىدى. خالايىق ئۇنى «ئەۋلىيا» دەپ چوقۇناتتى. يەنە بىرى: شاپۇر ئىسمى ئەردەشىر ئىدى. ئۇ بارچە پادىشاھلار ئىچىدە قابىلىيەتلىك ۋە باتۇر ئىدى. ئۇمۇ ئاخىر يوقاۇق مەملىكىتىگە كەتتى. يەنە بىرى: ھورمۇز ئىسمى شاپۇر ئىدى. ئۇ ئاتىسىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە بىرى: بەھرام ئىسمى ھورمۇز ئىدى. ئۇمۇ شاھانە تاجنى كىيىدى. جاھاندا ئادالەتنى راۋاج تاپقۇزدى. يەنە بىرى: بەھرام ئىسمى بەھرام ئىدى. ئۇ تەختىگە بۇ جاھاننى بويسۇندۇرۇپ، ئۆز پەرمانىغا كىرگۈزدى. يەنە بىرى: بەھرام ئىسمى بەھرام ئىسمى بەھرام ئىدى. ئۇ جاھان شاھى بولۇپ، ئالەم ئىچىدە مۇراد تاپتى. لېكىن ئاقىۋىتىتە ھاياتتىن مۇراد تاپالماي، ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە بىرى: نەرس ئىدى. ئۇنىمۇ بۇ پەلەك باشتا ئەزىز قىلدى. ئاخىرىدا يەنە ئۇنىڭ ئېتىنمۇ يوقاتتى تەرەپكە قارىتىپ ھەيدىدى. يەنە بىرى: ھورمۇز ئىسمى نەرس ئىدى. ئۇ پۇتۇن ئالەمگە سۇزەن-چۇقان سېلىپ، مەرتىۋىسىنى پەلەكتىن ئاشۇرۇپ ياندى. يەنە بىرى: شاپۇر ئىسمى ھورمۇز ئىدى. ئۇمۇ كۈچ تېپىپ، لەشكەرلىرى بىلەن بۇ ئالەمگە غوۋغا سېلىپ، جاھاندىن كەتتى. يەنە بىرى: ئەردەشىر ئىسمى ھورمۇز ئىدى. ئۇمۇ تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە يەتتى. يەنە بىرى: شاپۇر ئىسمى شاپۇر ئىدى. بۇ دۇنيا ئۇنىڭ پىرمانىغا كىرگەنىدى. يەنە بىرى: شاپۇر ئىسمى بەھرام ئىدى. ئۇ لەشكەر توپلاپ جاھاننى ئېلىپ، ئىشرەت جامىنى قولىغا كەلتۈرۈپ ئىچىپ ئۆتتى. يەنە بىرى: فىروز ئىسمى يەزدجىرد ئىدى. ئۇمۇ راھەت-پاراغەت جامىنى قولىغا كەلتۈرۈپ، بۇ جاھاندىن ئادالەت ۋە ئىنساپ بىلەن ئۆتتى. يەنە بىرى: يەلاش ئىسمى فىروز ئىدى. ئۇ شۇ قەدەر ياخشى پادىشاھ بولدىكى، ئادالىتى بىلەن ئالەمنى ئاۋات قىلىپ، جاھاندىن كەتتى. يەنە بىرى: قۇباد ئىسمى فىروز ئىدى. ئۇ بۇ پەلەك گۈمبىزى ئاستىدا ئۆز سەلتەنىتىنى ئورنىتىپ، تەخت ۋە تاجلىرىنى زىننەتلەپ، بەزمە-مەشرەپ تۈزۈپ، ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە بىرى: جاماست ئىدى. ئۇ جاھانگىر پادىشاھ ئىدى. جاھان ئۇنىڭ ئادالەت ۋە ئىنسانپەرۋەرلىكىگە باغۇ بوستانلىقىغا ئايلاندى. يەنە بىرى: نۇشىرۋان ئىسمى قۇباد ئىدى. ئۇ سەلتەنەت تەختىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، ئادالەت بىلەن جاھان سۈرىدى. يەنە بىرى: ھورمۇز ئىسمى نۇشىروان ئىدى. ئۇمۇ جاھاننى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، بىر مەزگىل جاھان سوراپ، ئاخىر يەنە جاھاندىن ئۆز جىسمىنى پاك قىلدى. يەنە بىرى: پەرۋىز ئىسمى ھورمۇز ئىدى. بۇ پەلەك ئۇنىڭغا يار-يۆلەكتە بولدى. ئۇنىڭ زامانىسىدە يۇرتلار ئاۋات ۋە شاد-خۇرام بولدى. يەنە بىرى: شىرۇيە ئىدى. ئۇ سەلتەنەتنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ئاداۋەت تېغىنى قىنىدىن چىقىرىپ، ئەزىز كىشىلەرنى خارۇ زار قىلىپ، جاھاندىن كەتتى. يەنە بىرى: ئەردەشىر ئىدى. ئۇ پادىشاھ بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ غەزەپكارلىقى ۋە قانخورلۇقى بىلەن جاھان

خەلقىنى قەھرى-غەزىپىگە دۇچار قىلىپ، ئۇلارنى خارۇ زار قىلىپ، ئالەمدىن كەتتى. يەنە بىرى: كىسرى ئىبنى ئارسلان ئىدى. ئۇمۇ زەپەر قۇچۇپ جاھان مەملىكىتىنىڭ تەختىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، يوقلۇق مەملىكىتىگە قاراپ يول ئالدى. يەنە بىرى: كىسرى ئىدى. ئۇ جاھاندار بولغاندا، ئۇنىڭ تاجۇ تەختىنىڭ ھەيۋەت-ھەشمىتى پەلەكتىن ھالقىغانىدى. ئاخىر ئۇ قارا يەر تېگىگە كىرىپ تۇتقۇن بولدى. يەنە بىرى: پەرۋىز قەزى تۇران ئىدى. ئۇ تەختىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، پۈتكۈل جاھان شاھلىرى ئۇستىدىن زەپەر قۇچۇپ ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە بىرى: پەرۋىز ئىبنى بەھرام ئىدى. ئۇ جاھاندار بولغاندىن كېيىن، سەلتەنەت بەزمىسىدە دەۋران سۈرۈپ، بىر قولىدا قىلىچ، يەنە بىر قولىدا ئىشرەت جامىنى تۇتقان ھالدا جاھاندىن ئۆتتى. يەنە بىرى: ئازەرم ئىدى. ئۇ پۈتكۈل ئالەمنى ئۆزىگە قاراتقاندىن كېيىن، تۇران ئوردىسىدا تەختكە ئولتۇرۇپ، ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە بىرى: فەررۇخ ئىدى. ئۇ جاھان ئەھلىنى ئۆزىگە تەۋە قىلغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ دانا ھەم زېرەكلىكى بىلەن ئادالەت يولىنى تاللىدى. يەنە بىرى: يەزدىجەرد ئىدى. ئۇمۇ جاھان مەملىكىتىنى قولغا ئېلىپ، ھۆكۈم سۈردى. ئۇنىڭ لەقىمىنى «شەھرىيار» (بۇيۇك پادىشاھ) دەپ ئاتاشتى.

ئەلقىسسە، ھەر بىر پادىشاھ جاھان مەملىكىتىنى ئۆز تەۋەلىكىگە كىرگۈزۈش بىلەنلا شاد-خۇرام بولدى. شاد-خۇرام بولۇش بىلەنلا تەكەببۇر، مەنمەنچى بولدى. مەغرۇرلىنىپ، كېبرىلىپ، جاھان مەملىكىتىنى ئۆز مۇلكۈم دەپ گۇمان قىلىشتى. ئۇلار شۇنداق گۇمان قىلىش بىلەنلا ئاخىرەت مۇلكىگە كېتىپ قالدى. نەزمە:

قايۇ بىركى مۇلك ئالدى، تاپتى سۇرۇر،
مۇ بەددەل سۇرۇرىغە بولدى غۇرۇر.
جەھان مۇلكىن ئۆز مۇلكى قىلدى گۇمان،
گۇمانى ھەمان ئېردى، كەتمەك ھەمان.

ئۇ پادىشاھلارمۇ بۇ مەككار دۇنيانىڭ ئاۋارىچىلىكىدىن قۇتۇلۇپ، بۇ ۋاپاسىز ۋە تۇراقسىز جاھاندىن كېتىپ قالدى. جاھان مەملىكىتىمۇ ئۇلارنىڭ ھەممىسىدىن ئېشىپ قالدى. ساقىينامە:

ئايا ساقچى، ماڭا جامى شاھانە تۇت،
تۇگەنگەنسارى تولدۇرۇپ يانە تۇت.
چۇ كەتكۇمدۇرۇر، دەھرى بەزمى قالىپ،
كېتەي بارى كامىمنى مەيدىن ئالىپ.
مۇغەننىي، سۇرۇد ئايتىبان رۇد تۇز،
ۋەفاسىز جەھان بىرلە پەدرۇد تۇز.
نەۋائى، بۇ يەكلىغ ئىمىش دەھر ئىش،
كىشى ھەرگىز ئاندىن ۋەفا كۆرمەمىش.
كىشلىك بۇدۇركىم، ئۇنۇتساق ئانى،
چۇ تەركىك قىلۇر تەركى تۇتساق ئانى.

ئىسكەندەر داستانىنىڭ باشلىنىشى (ئىگەم ئۇنى ئاخىرغا يەتكۈزگەي) ۋە تارىخنىڭ مۇقەددىمىسى (تەڭرىم ئۇنى خاتىمىسىگە ئۇلاشتۇرغاي). تارىخچىلارنىڭ ئىسكەندەر نامىنىڭ نەسەبى توغرىسىدىكى ئىختىلاپلىرى، تەتقىقاتچىلارنىڭ ئۇ ئىختىلاپلارنى يوق قىلىپ، ئىشنىڭ ھەقىقىتىگە ئېرىشكەنلىكى، پادىشاھ پەيلەقۇسنىڭ باقىي دۇنياغا كېتىپ قالغانلىقى، ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ پانىي ئالەم تەختىگاھىدىن ئورۇن ئالغانلىقى

رۇم ئۇسلۇبىنى نامايان قىلغۇچى رەسسام تارىخنىڭ پەردىلىرىنى ئېچىپ، مۇنداق سىرلارنى ئاشكارىلىدى: يۇقىرىدا بايان قىلىنىپ ئۆتۈلگەن ئۆت تەبىئىگە مەنسۇپ

پادىشاھلار ئالەمدە جەمئىي 4336 يىل 10 ئايىغىچە دەۋران سۈرۈپ، جاھان تۈتۈپ، لەشكەر تارتىپ ئۆتتى. بۇ مۇددەت ئىچىدىن جەمئىي 1500 يىلدا زامان ئەھلى تىنچ-ئامان ئۆتتى. ئۇلارنىڭ پەرمانىنى تۈتۈپ بەختيار بولدى. پادىشاھلارنىڭ ھېچقايسىسىغا ئۆز ئارزۇ-ئارمانلىرىنى چېكىگە يەتكۈزۈپ مۇرادىغا يېتىش نېسىپ بولمىدى. لېكىن ئاشۇ ھەققەپەرۋەر پادىشاھ ئىسكەندەرگە جاھانىدا شۇنداق ئىشلار مۇيەسسەر بولدىكى، ئۇنى سۆزلىگەنسېرى ھېس قىلىشقا بولىدۇ. مۇقەددەس تەڭرى ئۇنىڭدەك كىشىنى يارىتىپ باقمىغان. ئۇنىڭ ھەققىدىكى سۆز-پەتلەرنى قىسقىچە سۆزلەپ ئۆتەتتۇم، ئەمدى تەپسىلىي بايان قىلىمەن.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تۆت تەبىقە پادىشاھلارنىڭ ئىككى تەبىقىسىدىن كېيىن ئىسكەندەر دۇنياغا كەلدى. كەيانىي پادىشاھلىرى بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى بۇ ئالەم بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن، بۇ جاھان داراغا قالدى. تەخت بىلەن تاج ئۇنىڭغا بەخشەندە بولۇپ، پۈتۈن پادىشاھلار ئۇنىڭغا باج تاپشۇرماقتا ئىدى. شۇ زامانلاردا رۇم دۆلىتىنىڭ پادىشاھى پەيلەقۇس ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ پاك ئەخلاقىي سۈپەتلىرى بىلەن گويا پەرىشتىدەك ئىدى.

ئەلقىسسە، نەزمە ئەھلىنىڭ پادىشاھى بولغان شەيخ نىزامى رۇم پادىشاھى پەيلەقۇسنىڭ سەرگۈزەشتىدىن خەۋەردار ئىدى. ئۇ تەسنىپ قىلغان كىتابىدا پەيلەقۇسنىڭ داستانىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

پەيلەقۇسنىڭ ئۆز نەسلىدىن بىر ئىز باسارى بولمىغاچقا، ئۇنىڭ ئالەمدىكى بىردىنبىر ئارزۇسى پەرزەنت كۆرۈشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ سەۋدا ئۇنىڭ جىسمىنى ئۆرتەيتتى. بۇ ئىستەك ئۇنىڭ كۆڭلىدىن زادى چىقمايتتى. بىر كۈنى ئۇ شىكاردىن خۇشال-خۇرام ھالدا قايتىپ، شەھەر تەرىپىگە ماڭدى. يېنىپ كېلىۋېتىپ ئۇنىڭ كۆزى يول ياقىسىدىكى خارابىگە چۈشۈپ

قالدى. بۇ خارابىنىڭ ھەر بىر تاشلىرى پەلەك زۇلمىدىن گويا دەردمەنلەر دىلدەك سۇنۇق، خارابە ئىچى بولسا ماتەمدارلار-نىڭ مسكىن كۆڭلىدەك بۇزۇق ئىدى. پادىشاھ پەيلەقۇس ئېتىنى ئىختىيارسىز ھالدا بۇ ۋەيرانىگە قاراپ ھەيدىدى. پادىشاھ بۇ جايدا بىر ھامىلدار خوتۇننىڭ يەڭگىگەنلىكىنى كۆردى. ئۇ ئايالنىڭ جىسمىدا جاندىن ئەسەر قالمىغانىدى. ئۇ-نىڭ تۇغقان ئوغلى ئايالنىڭ يېنىدا خارۇ زارلىق بىلەن ياتاتتى، ئۇنىڭدىن بىلىنەر-بىلىنمەس يىغا ئاۋازى كېلەتتى. ئانىسى ۋاپات بولغان بۇ ئوغۇل بىر كۈن كەچكىچە يىغلاپ چىققانىدى. بۇ بوۋاق تۇغۇلۇپلا ئانىسىنىڭ ماتىمىنى تۇتۇپ يىغلاۋاتقاندەك قىلاتتى. بۇنى كۆرۈپ پەيلەقۇسنىڭ يۈرە-گىگە ئوت تۇتاشتى. پەيلەقۇسنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن بىرنەچچە ئايال كېلىپ، ئۇ ئايالنى يۇيۇپ، تاراپ، شۇ يەرگە دەپنە قىلدى. پادىشاھ بوۋاقنى ئاۋايلاپ ئۆيىگە ئۆزى ئېلىپ كەلدى، ئۇنىڭغا يۇزلەنگەن نازۇ نېمەتلەرنى تەييارلاپ، پەرۋىش قىلدى. ئۇنى ئۆز ئوغلى بىلىپ «ئىسكەن-دەر» دەپ ئات قويدى. پەيلەقۇس باقمي ئالەمگە كېتەر ۋاقتىدا، ئۇنى ئۆز ئورنىدا تەخت ۋارىسى قىلىپ، ئۇنىڭغا پۈتكۈل دۆلەت ئىشلىرىنى قالدۇرۇپ كەتتى.

بەزى تارىخچىلار ئۆز بايانلىرىدا ئىس-كەندەرنىڭ نەسەبىنى داراغا يەتكۈزىدۇ. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە رۇم پادىشاھى ئۆز قىزىنى داراغا ياتلىق قىلغان، دارا ئۇ قىزنى زىمۇ زىننەتلەر بىلەن ياساپ، تويلاپ، ئۆز نىكاھىغا ئالغان. دارا ئۇ قىز ھامىل-دار بولغاندىن كېيىن بىر ئىشنى باھانە قىلىپ، ئۇنى ئاتىسىغا قايتۇرغان. ئۇ قىز يەڭگىگەندىن كېيىن جاھان ئۇ يېڭى تۇغۇلغان گۆھەر بىلەن شەرەپلىك بولغان.

يەنە بەزى زېرەك سۆزمەنلەر پارسلار-نىڭ تارىخلىرىدا مۇنداق يېزىپتۇ: بۇ ئالەمگە كېلىپ جاھاندارلىق قىلغان ئىس-كەندەر ئىككىدۇر. بىرى: دارا بىلەن جەك قىلغان ئىسكەندەر، يەنە بىرى: سېپىل سوقتۇرغان ئىسكەندەر.

لېكىن بۇ زامانىنىڭ داراسى، پاكلىق جامىنىڭ ساقىيىسى بولغان ھەزرىتى جامى (ئۇنىڭغا رەھمەتلەر بولسۇن) بۇ قىسسىدىن ئەلگە مەنپەئەت يەتكۈزمەكتە ئىدى. ئىسكەندەرنىڭ ئەھۋاللىرى ئۇنىڭغا مەلۇم ئىدى. بۇ ۋەقەلەرنى نەزمە قىلىپ كىتابىمۇ يازغانىدى. مەنمۇ مۇشۇ ساھەگە ئائىت تارىخلارنى ئالدىمغا تىزىپ، ئىنچىكە تەتقىق قىلىش بىلەن مەشغۇل ئىدىم. ئىسكەندەرنىڭ نەسەبى توغرىسىدىكى ئىختىلاپلىرى مېنى ھەيران قىلىپ، قېيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. ئاخىر ھەزرە-تى جامىنىڭ ئالدىغا سالامغا بېرىپ:

— ئىسكەندەر زادى بىر مىدۇ ياكى ئىككىمىدۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— ئىسكەندەر بىر دۇر، — دېدى ئۇ ھەز-رەت ئىسكەندەر ئىككى، دېگەن كۆز قاراشقا رەددىيە بېرىپ، — بۇ سەرگۈزەشتە-لەرنىڭ ھەممىسىنى ئاشۇ بىرلا ئىسكەندەر ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن.

ھەزرىتى جامى بۇ ھەقتە كەسكىن ھۆ-كۈم بىلەن گۇۋاھلىق بەردى. ئىسكەندەرنىڭ پەيلەقۇس ئوغلى ئىكەنلىكىنى ھەزرىتى نىزامىمۇ بايان قىلغانىدى، ھەزرىتى جامىمۇ ئۆز داستانىدا شۇنداق دەپ يازدى. ئىسكەندەرنى دارانىڭ ئوغلى دەپ قەيت قىلغۇچى تارىخچىلارنىڭ ھۆكمى

چىنلىقتىن يىراق ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى، بۇ مەسىلە ئىنچىكىلىك بىلەن تەتقىق قىلىندى. ئەمدى بۇ ۋەقەلەرنى دىققەت بىلەن بايان قىلاي. ئالەم ئەھلى ئۇنىڭدىن پايدىلانسۇن.

ئەلقىسسە، پادىشاھ پەيلەقۇس ئىسكەندەرنى تاپقاندىن كېيىن، يۇرت ئىچىنى خۇددى زىبا قىزدەك ياساپ، زىننەتلىدى. ساخاۋەت ئىشىكلىرىنى ئاچتى. توي ئەسلەپەلىرىنى تەييارلاپ، ئۇلارنى شاھانە قائىدە بويىچە رەتلىدى. شاھنىڭ كۆزلىرى ئىسكەندەرنىڭ جامالىنى بىلەن روشەنلىك تاپتى. بۇ بوۋاقنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن كېچە-كۈندۈز ھوشيار بولۇشتى. ھەر سائەت ئەڭ كۆپ تەرىشچانلىقلار بىلەن ئۇنى پەرۋىش قىلدى. ئۇنىڭ غىزاسى ئۈچۈن ئەڭ لايىق تاماقلار بېرىلدى. پەيلەقۇس شاھ بۇ ئوغۇلىغا ئۆز جېنى ئىچىدىن جاي بېرىپ ئاسرىدى. بارا-بارا ئۇنىڭ تىلى چىقىپ، سۆزلىيەلەيدىغان بولدى. شاھ بۇ ئوغۇلغا ئىسكەندەر ئۆگىتىشنى زۆرۈر تېپىپ، ئۇنى يەقۇماس ھېكىمنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ ئالىم ئىسلامىي ھېكمەتتە مەشھۇر ئىدى. كائىنات سىرلىرىدىن خەۋەردار ئىدى. يەقۇماس ھېكىم ئىسكەندەرنىڭ چىرايىغا نەزەر سېلىش بىلەنلا ئۇنىڭ پۈتكۈل ئىقبالىنى بىلىپ يەتتى. ئىسكەندەر ساھەسىدە بۇ ئالىمغا ھېچ كىم تەڭ كېلەلمەيتتى. ئەرەستو① ئۇنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ دانا ھېكىم ئىسكەندەرنىڭ بەخت-تەلىيى ھەققىدە باش قاتۇرۇپ، ئۇنىڭغا كېلىدىغان بارلىق ئاپەتلەرنى تەدبىر بىلەن يوق قىلدى. پادىشاھ ئۇنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىنلار ئېيتىپ، ئىسكەندەرنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. بۇ ئوغۇلغا دانىشمەنلىك ئىلىملىرىنى ئۆگىتىشنى ھاۋالە قىلدى. چۈنكى يەقۇماس ھېكىم بارلىق ئىلىملەردە پىشىپ يېتىلگەن زات بولۇپ، ئۇنىڭدەك كامالەتكە يەتكەن ئالىم يوق ئىدى. يەقۇماس ھېكىم بۇ ئوغۇلغا ئۇستاز بولۇشنى ئۆزىگە شەرەپ دەپ بىلدى. ئۇ دانىشمەن ھېكىم ئىسكەندەرنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ پەلەكنىڭ بارلىق ئەھۋالىدىغا نەزەر سالدى. يۇلتۇزلارنىڭ نەس ۋە خاسىيەتلىكلىرىنى بىر-بىرلەپ ئېنىقلاپ، ئىسكەندەر تۇغۇلغان كۈنىنىڭ خاسىيىتىنى يېزىپ چىقتى. ئاندىن ئىسكەندەرنىڭ ئىقبالىغا مۇناسىق ھۆكۈم چىقاردى:

بۇ پاك تەبىئەتلىك ئوغۇل جىسمى شاھلارنىڭ شاھى بولغۇسىدۇر. ئۇنىڭ شان-شەۋكىتى يەتتە قات ئاسمانغا يەتكۈسى، ئۇ پۈتكۈل يەر يۈزىنى كېزىپ، ئۆزىگە بويسۇندۇرغۇسى، بارلىق پادىشاھلار ئۇنىڭ قوللىرىنىڭ قاتارىغا ئۆتۈپ، پەرمان ھالقىلىرىنى ئۆز بويۇنلىرىغا سالغۇسىدۇر. ئۇنىڭ ھىممىتى پەلەكنىڭ ئەڭ جىگە يېتىپ، ئاسمان گۈمبىزى ئۈستىدە ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىق نۇقۇتىنى ئاماياں قىلغۇسىدۇر.

ۋاقتىكى، بۇ دانىشمەن ھېكىم كۆپ تەرىشچانلىقلار بىلەن پەلەك مۇشكۈلاتلىرىنى ھەل قىلغاندىن كېيىن، بارلىق ئەھۋاللاردىن ھۆكۈم چىقىرىپ، بۇ بالىنىڭ بەخت-ئىقبالىدىن شاد-خۇرام بولدى. ئاندىن كېيىن تەلىم-تەربىيە لەۋھەلىرىنى تەييارلاپ، ئىسكەندەرگە ساۋاق بېرىشكە باشلىدى. ھېكىم ھەرقانداق ئىلىمدىن تەلىم بەرسە،

① ئەرەستو — يۇنان ئالىمى ئارىستوتېلنى كۆرسىتىدۇ. مىلادىدىن بۇرۇنقى 384 - يىلدىن 322 - يىلغىچە ياشىغان. شەرقتە «ئەرەستو» ئەرەستوتالىس» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر.

بالا ئاڭلاش بىلەنلا بىلىۋالاتتى. ئۇستاز توختاۋسىز ھالدا ئۇنىڭغا تۇرلۈك ئىلىملەرنى ئۆگەتتى. ئىسكەندەر ناھايىتى تالانتلىق ئىدى. ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا ئۆگىتىلگەن بىلىملەردىن ئون ھەسسە زىيادە بىلىمنى ئىگىلەپ، پۈتكۈل ئىلىملەردە تەڭداشسىز بولۇپ يېتىشتى.

پادىشاھ پەيلەقۇس باشلىق دۆلەت كاتتىلىرى، ئالىملار ۋە باشقا خالايىق ئۇنىڭ ئىلمىي قابىلىيىتىگە قايىل بولۇپ، ئەمدى ئۇنى لەشكىرىي ئىلىمگە سايە قىلىشتى. ئىسكەندەر بۇ ئىلىمنى ئۆگىنىشكىمۇ بىلىنى چىڭ باغلىدى. ھەربىي ئىشلاردا دۇشمەننى يوقتىشقا پايدىلىق بولغان بارلىق بىلىم، ھۈنەر ۋە ماھارەتلەرنى پۇختا ئۆگەندى. ئۇ گاھى ئاتقا مىنىپ، ئالەمگە قىقاس-چۇقان سالسا، گاھى پىيادە ھالدا ئۆزىنىڭ زور كۈچ-قۇدرىتىنى نامايان قىلاتتى. ئوق ئېتىشقا چىۋىشكىنىدە، ئۇنىڭ ئوقى ساۋۇتلارنىڭ بوغۇچلىرىنى ئۈچۈرۈپ تاشلايتتى. بۇغۇچ ئەمەس، بەلكى خىيال يېپىنىڭ تۈگۈچلىرىنىمۇ يېشىۋېتەتتى. ئۇنىڭ نەيزىسى يۇلتۇزنىڭ كۆزىنى تىكەتتى. يۇلتۇز ئەمەس، بەلكى بۇ زەڭگەر رەڭ ئاسمانىنىڭ كۆزىنى تىكەتتى. قىلىچىنى ئويۇل تاشقا ئۇرسا، تاش ئۇ قىلىچقا غىلاپ بولۇپ بېرەتتى. سالمىسىنى قولىغا ئالغىنىدا پەلەك گۈمبىزىنىڭ بېشىغا سىرتماق تاشلايتتى. گۈرزىنى قۇرام تاش ئۈستىگە ئۇرغىنىدا، ئۇ تاشنى تۇپراققا ئايلاندۇرۇپ، توزانلىرىنى كۆككە يەتكۈزەتتى. مەيدان ئىچىدە كۆچتۈگۈرلۈك قىلىدىغان بولسا، زور ئەجدىھانىمۇ گويا سېپىنى ئۈزگەندەك ئۈزۈپ تاشلايتتى. لەشكىرىي ئىشلارنى ئۆگىنىپ شۇ دەرىجىگە يەتكۈزدىكى، باشقا خالايىقنىڭ ئۇنداق بولالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ۋاقتىكى، ئىسكەندەرنىڭ ئاتىسى پەيلەقۇسنىڭ ئۆمرى ئاخىرلىشىپ قالدى. خالايىق بۇ پادىشاھنىڭ قامىتىنىڭ بارغانسېرى ئېگىلىپ كېتىۋاتقانلىقىغا قاراپ، ئۇنىڭ جىسمىنىڭ تۇپراق تەرەپكە مايىللىشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. پەيلەقۇسنىڭ جىسمى تازا زەئىپلەشكەن مەزگىلدە، ئىسكەندەر ئۆسۈپ يېتىلىپ، پادىشاھلىق قىلالىغۇدەك بولدى. ئاتىسى تەڭرى تەرەپكە يۈزلىنىپ، تاجۇ تەختىنى ئىسكەندەرگە تاپشۇردى. ئۆزى تاۋۇت تاختىسى ئۈستىگە چىقتى. ئاتىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئىسكەندەر ئىچ ئاغرىقىدا تەركىدۇنيا بولۇپ كېتىشكە تاسلا قالدى. ئىسكەندەر بۇ دۇنيادىن كېچىش نىيىتىگە كەلگەندە، ئۇنىڭ يانىدىغا ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتى يېتىپ قالدى. ئاتىسى ئۇنىڭغا مۇنداق ۋەسىيەت قىلغانىدى: «مەملىكىتىمىزگە ياتلارنى ئايىغ باستۇرما، قەسىرىمىزگە غەيرىنىڭ بېشىنى تىققۇزما. ھەرىمىمگە باشقىلار پۇت تىققۇچى بولمىسۇن، ئۇنداق بولمىغاندا شەرمىي ھايا پەردىلىرىمىز يىرتىلىپ، ئاتاق-ئابرويىمىز بۇزۇلىدۇ. سېنى تېپىپ پەرۋىش قىلىشىمدىن مۇرادىم شۇ. ئەگەر مەن بۇ ئالەم بىلەن خوشلاشسام، كېتىپ قالغۇدەك بولسام، مېنىڭ نامىم ئۆچمەسلىكى، ئىشلىرىمنىڭ ئۇزۇلۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن، سەن ئورنۇمنى بېسىپ ئولتۇرۇپ، سەلتەنەت يۈرگۈزگىن...»

ئىسكەندەر بۇ ۋەسىيەتنى ئېسىگە ئالغاندىن كېيىن زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن ئاتىسىنىڭ ھەرەمخانىسىغا باشپاناھ بولدى. بۇ ئىشتىن دۆلەت ئىچىدىن تاپتى. ئىسكەندەرنى تەركىدۇنيا بولۇشتىن ئار-نومۇس، ھەم-

مەت ۋە ئۇنىڭ ئۆز ئۇستىگە ئالغان غايەت زور مەسئۇلىيىتى ساقلاپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تەركىدۇنيا بولۇش نىيىتى گويا سۇزۇك سۇ ئۇستىدىكى ئەخلەت شامالغا دۇچ كەلگەندەك ئالىلىقايا قلار-غىدۇر سۇرۇلۇپ كەتتى. ئۇ ئاتىسىنىڭ ماتەم-تەزىيە ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن، تاجنى كىيىپ، تەختە كە چىقتى. ئاتىسىنىڭ ئورنىنى بېسىپ، زىياپەت راسلاپ، مەي ئىچىشكە باشلىدى. ساقىنامە:

ئاياقچى، بەر ئول جەۋھەرى غەمزەداي،
دېمە غەمزەدا، جامى ماتەمزەداي.

كى ئاندىن سۇمۇرسە غەمنم قالماسۇن،
ئاتا سۇگىدىن ماتەمنم قالماسۇن.
مۇغەنني، قىلىپ ساز زودى نىشات،
ئانىڭ بىرلە تۇزگىل سۇرۇدى نىشات.
كى سۆز تەختىدە بولدۇم ئارامگىر،
بولاي تەھنىيەت بەزمىدە جامگىر.
نەۋائى جەھاننىڭ فەردىدىن يېمە،
خىرەد ئالدە نەقشۇ زىيىدىن دېمە.
چۇ دەۋران ئىشى بۇنداقتۇرۇر،
فۇزۇن شاھلىقدىن گەدالىقدۇرۇر.
گەدايىكى قەيد ئولغاي ئاندىن يىراق،
مۇقەييەد جەھاندىن ياخشىراق.

هممەت ① هۇمايىنىڭ ② يۇكسەك ئۇچۇشلىرى تەرىپلىنىدۇكى، قانىتىنىڭ سايىسى قۇياشنىڭ ئەنقا ③ سۇپەت ئالتۇن قاناتلىرىنى زۇلمەت قاپلىدا ④ ئورۇنلاشتۇرىدۇ. ئۇنىڭ جىسمىنىڭ بۇيۇكلۇكى تەسۋىرلىنىدۇكى، پەلەكنىڭ كۆۋۈش رەڭلىك تۇخۇمىنى قانىتى ئاستىغا يوشۇرىدۇ. ئۇنىڭ سايىسى دەرقانداق بىر قەلەندەرنىڭ بېشىغا چۈشسە، جىمى شاھلار ئۇ كىشىنىڭ ئالدىدا قەلەندەرگە ئايلىنىدۇ. شۇنداقلا، دەرقانداق شاھتىن ئۇنىڭ سايىسى كېتىپ قالسا، ئۇ شاھنىڭ قېشىدا قەلەندەرمۇ پادىشاھ كۆرۈنىدۇ

ھەر كىمنىڭ هممىتى يۇقىرى بولسا، ئۇ كىشى خەلقى ئالەم ئىچىدە ئەزىز ۋە شەرەپلىك بولغۇسى. ئەگەر بىراۋنىڭ قولىدا بەرەر يارماقتا چاغلىق قارا مىس پۇلىمۇ بولمىسا، ئۇ ئادەم هممەتلىك بولسا، ئۇنى نامرات دېگىلى بولمايدۇ. ئۆزى باي بولسىمۇ، هممەتسىز بولسا، ئۇ كىشى ئەڭ نامرات كىشىدۇر. مۇنداق

① هممەت — غايە، ئىستەك، نىيەت، بەرەر ئىشقا كۆڭۈل قويۇپ تىرىشىش.

② هۇماي — بىر خىل ئەپسانىۋى قۇش، دۆلەت قۇشى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇ قۇشنىڭ سايىسى ھەرقانداق كىشىنىڭ بېشىغا چۈشسە، ئۇ كىشىنىڭ تىلەكلىرى ئىشقا ئېشىپ، بەختىيار بولار ئىمىش.

③ ئەنقا — بىر ئەپسانىۋى قۇشنىڭ نامى. ئېيتىلىشىچە، بۇ قۇش جىمى قۇشلارنىڭ پادىشاھى بولۇپ، كوھقاپتا ياشار ئىمىش.

④ قاف — بىر ئەپسانىۋى تاغنىڭ نامى، ئېيتىشلارچە، بۇ تاغ قاپقاراڭغۇ بولۇپ، پۈتكۈل جاھاننى ئوراپ تۇرىدىكەن. تولۇق ئىسمى كوھى قاف (قاف تېغى).

ئادەملەر خالايىقنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىدىن مەھرۇمدۇر. ئالەم ئەھلىنىڭ ئادىتى شۇكى، ئۆزىنى تۇتقان، تەمەدىن قول يىغقان كىشىلەر ئىزچىل ھۆرمەتلىنىدۇ. ئىنسانىنىڭ ھىممەتلىك بولۇشىنىڭ ئۆزى بىر بايلىق. ساخاۋەتلىك كىشىلەر بۇ بايلىقتىن ھۆرمەت، ئىناۋەت تاپىدۇ. ھىممەتسىز بايلارنىڭ ھۆرمىتى بولمايدۇ. ھېسابسىز خەزىنىگە ئىگە بولغان بىر كىشى ئەگەر ھىممىتى پەس بولسا، ئۇ كىشىنىڭ خەزىنىسە يىغىشى بىھۇدە مۇشەققەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس. بېخىل كىشىلەر ئەگەر بىر يارماقنى تۆگۈپ قويغان بولسا، ئۇنى ئېچىشتىن كۆڭلى ۋەھىمگە چۈشىدۇ. ئۇنى بۆگۈن ياكى ئەتە ئاچاي دەپ، تۆگۈن ئۇستىگە تۆگۈن تۆگىدۇ. ئەگەر ئاچقان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭدىن مەقسەت ئۇ يارماقىقا يەنە بىر يارماقنى قوشۇپ تۆگۈنچەك قىلىشتىن ئىبارەت. بەلكى شۇ مەقسەت ئۇچۇنىمۇ ئېچىشنى راۋا كۆرمەي، ئۇنى باشقا بىر تۆگۈنچىگە تۆگىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ پۇللىرى قانچە كۆپ بولغانسېرى، تۆگۈنلىرى ئۇنىڭدىن بەكرەك كۆپىيىدۇ. ئەگەر بۇ تۆگۈنلەردىن بىرنى ئاچماقچى بولسا، ئۇنىڭ كۆڭلىگە يۈزلەپ تۆگۈن چۈشىدۇ. ئويۇنچىلار ئىت، ئېيىق ئويناپ نان تاپىدۇ. ئەما، ئۇ نادىن بىر قىممىنى ئىت، ئېيىقلارغا بېرىشكە كۆزى قىيمايدۇ. قاغا قانچىلىغان ياڭاقلارنى ئوغرىلايدۇ. لېكىن ئۇنى مەخپىي تۇتۇش ئۈچۈن يەرگە كۆمىدۇ. نەتىجىدە ئۇنىڭدىن ئۆزىمۇ بەھرە ئالالمايدۇ. چاشقان ئۆزى ئوغرىلىغان نەرسىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ يەر ئاستىدىكى مەخپىي ئۆيلىرىگە توشۇزىدۇ. ئۇنى ھەتتا ئۆزلىرىدىنمۇ مەخپىي تۇتىدۇ. ئاقىۋەتتە ئۇ نەرسىلەردىن مەھرۇم قالىدۇ. قارا قوڭغۇز دائىم تېزەك توشۇش بىلەن ئاۋارە بولۇپ، بېشىنى كۆتۈرمەي توشۇيدۇ. ئۆلۈم خەۋپىگە دۇچ كەلسىمۇ تېزلىكنى تاشلىمايدۇ. ئاتىۋەتتە ئات - ئۇلاغلىنىڭ ئايىغىلىرىدا يانجىلىپ ئۆلىدۇ. ساخاۋەت ئىگىلىرى پۇلنى سەرپ قىلماي يىغىشنى ئەيىپ كۆرگەندەك، ھىممەتسىز كىشىلەر پۇل خەجلەشنى ئەيىب كۆرىدۇ. ساخاۋەتلىك كىشىلەر ئەلگە ياخشىلىق قىلىش بىلەن چۆنتەكلىرىنى بوشاتسا، ھىممەتسىزلەر بۇنى ئەيىب كۆرىدۇ ۋە بۇنداق ئىش ئۈچۈن چەكسىز ھەسرەت چېكىدۇ. ھېسابسىز ئەپسۇسلىنىدۇ. كەرەملىك كىشىلەرنىڭ ئادىتى ھەمىشىدىن پۇل چىقىرىپ ئەلگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش، ھىممىتى پەس كىشىلەرنىڭ ئادىتى ئۆيىدە پۇل - مال، خەزىنە - دەپنىلىرى تۇرۇپمۇ ئاچ قورساق يۇرۇشتىن ئىبارەت. بۇنداق خەزىنىدارلار بىلەن كەمبەغەللەرنىڭ پەرقى يوق. بەلكى ئۇلاردىن نامراتلارنىڭ كۈنى ياخشىراق، چۈنكى بېخىللارنىڭ مال - مۈلكى بولمىسا، ھېچ كىشىدىن ئۇنىڭغا زىيان - زەخمەت يەتمەيدۇ. ئەگەر دۇنياسى بولسا، كىشىلەر ئۇنىڭ جېنىغا قەست قىلىدۇ. قىزىل تۈلكە بىلەن قارا قۇنداقنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە ئۆزلىرىنىڭ بەدىنىدىكى تۈكى سەۋەبچى بولغاندۇر. سەدەپ گۆھەرلىرىنى يىغقانلىقى ئۈچۈن، كىشىلەر گۆھەرگە ئىگە بولۇشنى كۆزلەپ سەدەپنىڭ كۆكسىنى يارىدۇ. ھەممەتلىك كىشىلەرنىڭ كۆكسى - قارنى كەڭ بولغاچقا، ئۇ لارنىڭ نەزەرىدە باي بىلەن كەمبەغەل ئوخشاش. ئۇلار كىشىلەرگە بىر خەزىنە مال - دۇنيانى بېرىۋەتسىمۇ پەخىرلىنىپ كەتمەيدۇ. پۇلى يوق چاغلاردا

بىر ياراق بەرىشكە نومۇس قىلىپ كەتـ
مەيدۇ. لەززەتلىك غىزالارنى يېيىش
بىلەن سۆيۈنۈپ كەتمەيدۇ. ئۇماچ ئىچكەنگە
مۇڭلىنىپ، قايغۇرۇپ كەتمەيدۇ. ئەقىل
ئىگىلىرى ساخاۋەتلىك كىشىلەرنى ئىككى
قىسىمغا بۆلگەن. بىر خىلى قولىدا بارنى
ساخاۋەت قىلىپ تۇگەتكەن، جاھان ئەھـ
لىدىن ئۇنىڭغا جاپا يېتىپ، مۇشەققەتكە
يولۇققان، ئىشلىرى ئىلگىرى باسمىغان
ھىممەت ئىگىلىرى. ئەگەر بۇنداق كىشـ
لەرنىڭ داۋاملىق خەير ـ ئېھسان قىلىشىغا
قۇدرىتى يەتمىسە، ئۇلارنىڭ پەزىلىتىدە
ھىممەت بولغىنىنىڭ ئۆزى كۇپايە. يەنە بىر
خىل ھىممەت ئىگىلىرى باركى، ئۇلار ئالىي
ھىممەتكە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، جاھان
ئەھلىنىڭ جەبرۇ جاپاسىغا ئاز يولۇققىدۇ.
خۇددى ئېگىز ئۇچىدىغان قۇشلارغا ئۇۋچـ
لارنىڭ قان تۆككۈچى ئوقلىرى يەتمىگەنـ
دەك، گەرچە ئۇلارغا بېخىللار داۋاملىق
ھەسەت ئوتلىرىنى چېچىپ تۇرسىمۇ،
لېكىن، ساخاۋەت بۇلۇتلىرىنىڭ ماھۇقىنى
كۆيدۈرەلمەيدۇ. چۈنكى باللارنىڭ قانچە
پۇۋلىگىنى بىلەن يۇلتۇز شامى ئۆچۈپ
قالمايدۇ. يولۇاس ئېگىز تاغنىڭ ئۇستىگە
چىقىپ قانچە سەكرىگىنى بىلەن ئايىنى
ئۇزۇپ ئالالمايدۇ. كىشىلەر ئۆز ھىممىتىنى
قانچە يۇقىرى قىلغانسېرى، تەڭرى ئۇنىڭ
مېھنىتىنى شۇنچە ئاز قىلىدۇ. ئەگەر بىراۋـ
نىڭ ھىممىتى يار بەرسە، جاھان تۇتۇشنى
تاشلاپ، گادايلىقنى ئىختىيار قىلغاي.
پېقىرلىقنى ئەلا بىلىپ، جاھاندارلىقتىن
نومۇس قىلغاي. كىچىك پېئىللىققا مايىل
بولۇپ، بۇيۇكلۈكتىن كەچكەي. پېقىرلىق
كوچىسىنىڭ گادىيىنى گاداي دېمە، ئۇنى
پادىشاھلارنىڭ پادىشاھى دەپ بىل. گادايـ
لار پادىشاھلىققا ھەۋەس قىلغاندەك، پادـ
شاھلارمۇ گادايلارغا زوقلىنىدۇ، شۇلاردەك
بىغەم پادىشاھلاردىن بولۇشنى ئارزۇ قىلـ
مىدۇ. تەڭرىتائالا بۇنداق پەم ـ پاراـ
سەتنى ئاتا قىلغان خالايىق ئەلۋەتتە شاھـ
لىقنى تاشلاپ، پېقىرلىققا مايىل بولغاي.
ئەي ئالەمنى ياراتقان بۇيۇك تەڭرىم،
سىددىقنىمۇ ① بۇنداق بۇيۇك ئىنئامىڭدىن
مەھرۇم قىلمىغايسەن.

ئىسكەندەر بىلەن گادايلىقنى ئىختىيار قىلغان پادىشاھنىڭ، ياق، بەلكى ھەقىقىي
پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە يەتكەن گادايىنىڭ ھېكايىسى، ئىسكەندەرنىڭ ئۇنى
خارلىق زىندانىدىن چىقىرىپ، سەلتەنەت تەختىگاھىغا ئولتۇرۇشقا
تەكلىپ قىلغانلىقى، ئۇ گادايىنىڭ تاج كىيىشنى رەت قىلىپ،
تاجنى تاشلاش خىيالىنى ئېسىدىن چىقارمىغانلىقى

ھەزرىتى مىرزا ئەلىشىر مۇنداق
رىۋايەت قىلىدۇ:

ئىسكەندەر جاھان ئەھلىگە پادىشاھ
بولدى. ئەل ـ ئايماقلارنى ئىگىلەپ، پادىشاھـ
لارنى ئۆزىگە بويسۇندۇردى. ئۇ ھەر بىر
پادىشاھنى ئۆزىنىڭ ئېلىگە مەسئۇل قىلىپ،
پادىشاھ قىلاتتى. بىر پادىشاھ بىـ
لەن ئۇنىڭ شەھىرىدىن كۆڭلى تـ
نىپ، خاتىرجەم بولسا، يەنە بىر شەھەرگە
يۆرۈش قىلاتتى. مەغرىب زېمىنىنى بويـ
سۇندۇرۇشقا كەلگەندە، ئۇ يەرنىڭ پادـ
شاھى قارشىلىق كۆرسىتىپ ئۇرۇش باشـ

① ئاپتور مۇللا سىددىق يەركەندى ئۆزىنى دېمەكچى.

لىدى. ئۇروشتا ئۇ مەملىكەتنىڭ شاھى ھالاك بولدى. جەڭ ئىشلىرى توختىغاندىن كېيىن ئىسكەندەر ئۇ پادىشاھنىڭ ئۆلگەنلىكىنى بىلدى. ئىسكەندەر بۇ يەرگە بىر پادىشاھ بەلگىلىمەكچى بولۇپ، مۇنداق خىتاب قىلدى:

— بۇ مەملىكەتنىڭ شاھزادىلىرى ئىچىدە ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بىلگۈدەك كىشىلەر بولسا، بۇ يەرنى ئۇنىڭغا تاپشۇرسام بولاتتى. چۈنكى مەملىكەت ئىشلىرى شۇنداق كىشىلەرگە تاپشۇرۇلسا، يۇرت باشقىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتمەيدۇ.

خالايىق ئىسكەندەرنىڭ گۆھەر چاچقۇچى سۆزلىرىگە جان پىدا قىلىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرگەن ھالدا مۇنداق دېيىشتى:

— جاھاندا تېخىمۇ بۈيۈك مەرتىۋىگە يەتكەيسەن، داۋاملىق خەلقىڭە رەھبەر بولغايسەن. پۇقرالارغا شادلىق بەخش ئېتەلەيدىغان، پۇقرالارمۇ ئۇنى قوللايدىغان كىشىنى پادىشاھ قىلماقچى بولساڭ، ئۇنداق كىشى بۇ يەردىن تېپىلمايدۇ. بەلكىم بىر ئادەم بار، شۇ ياراپ قېلىشى مۇمكىن. لېكىن ھازىر ئۇ كىشى خالايىقتىن نەپرەتلىنىپ قاچتى — دە، ئاجايىپ بىر ئىشنى ئىختىيار قىلدى: ئۇ ھازىر تىرىك ئادەملەر ئارىسىغا كىرمەي، ئەسكى گۆرلەردە ماكان تۇتماقتا. تىرىكلەردىن ۋاپا كۆرمىگەچكە ئۆلۈكلەر بىلەن ئۇلپەت بولۇپتۇ. ئۇ ئەسلى مۇشۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى ئىدى. ئەمدى تەخت بىلەن تاجنى تاشلاپ، بەختىيار بولۇپتۇ. كېچىلىرى ئۇنىڭغا ھوقۇشلار ھەمراھمىكىن، نېمە يەپ، نېمە ئىچىپ كۈن ئۆتكۈزۈۋاتىدىكىن؟ بۇنى بىلمەيمىز. ئۇ كىشىلەر بىلەن زادى ئارىلاشمايدۇ. ئادەملەردىن ئۆزىنى يىراق تۇتىدۇ. ئەمما، كۆكىلى سۇنۇق كىشىلەر ئۇنى ئىزدەپ بارسا، ئۇلارغا پايدىلىق نەسىھەتلەرنى قىلىدۇ. ئۇنىڭ پەند-نەسىھەتلىرى ئالىم ئەھلىنى يامان يولدىن قايتۇرۇپ، ھەق يولغا باشلايدۇ.

ئىسكەندەر بۇ ئەھۋاللارنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— دەرھال ئۇنى تېپىپ كېلىڭلار، — دەپ پەرمان قىلدى.

شاھنىڭ ھۆكمىگە بىنائەن ئۇنى ھايالسىز تېپىپ ئەكىلىشتى. ئۇ گادايىنىڭ بېشى ياكى باشتاق، پۇتى يالىڭاياغ، كىيىمى جۇل-جۇل ئىدى. ئۇنىڭ چاك-چاك بولۇپ يىرتىلغان ياقىلىرىدىن مۇشەقەت بىلەن چاك-چاك بولغان كۆكسى نامايان ئىدى. جاھان مەشغۇللۇقىدىن ئېتەك سىلكىگەن بۇ كىشى ئىككى قولىدا ئىككى ئۆلۈكنىڭ سۆڭىكىنى كۆتۈرگەن ھالدا ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ كەلدى. ئىسكەندەرمۇ ئۇنىڭغا ئىززەت-ئىكرام بىلەن سالام قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئۇدۇلىدىكى يۇقىرى ئورۇنغا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئاندىن ئۇنىڭغا:

— بۇ سۆڭەكلەرنىڭ ۋەقەسىنى بايان قىلغىن، يەنە مەن ئېمىنى سورىسام، شۇنىڭغا جاۋاب بەرگىن، — دېدى.

— بىر كۈنى قەبرىستانلىقتا كېتىۋېتىپ، — دېدى ئۇ ئەھۋالنى بايان قىلىپ، — سۆڭەكلەرگە كۆزۈم چۈشتى. بۇ ئىككى سۆڭەكنى قولۇمغا ئېلىپ، «بۇ ئىككى سۆڭەكنى قايسىسى پادىشاھنىڭ، قايسىسى گادايىنىڭ سۆڭىكىدۇ؟» دەپ ئويلاپ قالدىم. ئۇنى ھەرقانچە كۆزەتكەن بولسامۇ پەرقلەندۈرەلمىدىم. شاھ بىلەن گادايىنىڭ قېنى ئۆلگەندە بىر-بىرىدىن پەرقلەنمەي

دىغان دەربجىدە مۇشۇنداق ئارىلىشىپ كېتىدۇ يۇ، نېمە ئۈچۈن ھايات ۋاقتىدا بىر - بىرىدىن شۇنچە كەسكىن پەرقلىنىپ، شۇنچە ئايرىلىپ تۇرىدۇ؟

ئىسكەندەرگە بۇ سۆز خۇش ياقتى.

— ئەي دانىشمەن كىشى، — دېدى ئىسكەندەر ئۇنىڭغا، — سۆزلىرىڭدىن سېنىڭ ناھايىتى ئۇلۇغ ھېكمەتلەرگە باي كىشى ئىكەنلىكىڭنى بىلدىم. ئۆزۈڭمۇ ناھايىتى ھېممەتلىك ئىكەنسەن. ئەمدى يۇرتۇڭدا سېنىڭ ھەيۋەت - ھەشمىتىڭنى تىكلەپ، مەرتىۋەڭنى ئۆستۈرۈپ، سېنى پادىشاھ قىلىپ تەينىلەيمەن.

— مېنىڭ ھېممىتىم بۇنىڭغا يول قويمايدۇ، — دېدى ئۇ دانىشمەن ئىسكەندەرگە، — ماڭا ھەمراھ بولۇۋاتقىنى پېقىرلىق دەسمايىسىنى تاشلاپ، شاھلىق دەرىجىسىنى لايىق تاپقىنىڭ ئۈنداق پەس ھىممەت ئەمەس، بەلكى يەر يۈزىنىڭ ھۆكۈمدارلىقىنى بەرسىمۇ ئۇنىڭغا قىزىقمايدىغان ئالىي ھىممەتتۇر. مېنىڭ ھىممىتىم تۆت خىل بايلىققا ئېرىشىشنى ئىستەيدۇ. ئۇنىڭ بىرى: ئاخىرلاشمايدىغان ۋە چەك - چېگرىسى بولمايدىغان مەڭگۈلۈك ھاياتقا ئىگە بولۇش؛ يەنە بىرى: قېرىلىقتا ئۆزگىرىپ كەتمەيدىغان مەڭگۈلۈك ياشلىققا ئېرىشىش؛ يەنە بىرى: زادى نامراتلىققا ئۆزگەرمەيدىغان بايلىقنى تېپىش، يەنە بىرى بولسا: ئەبەدىي غەم - قايغۇسىز بولغان خۇشاللىقنى قولغا كەلتۈرۈش.

بۇ ھېكمەتلەرنى ئاڭلىغان ئىسكەندەرنىڭ ھەيرانلىق ئىچىدە بېشى چۈشۈپ كەتتى.

— ئەي مۇبارەك پىكىرلىك دانىشمەن، — دېدى ئۇ خىجالەت بولغان ھالدا، — سەن بۇ قەدەر ئالىي ھىممەتنىڭ بىلەن جاھان ھوشيارلىقىغا يېتىپسەن. مۇشكۈلچىلىكلىرىڭ ھەل بولۇپ بوپتۇ، ھەق دەرگاھىدىن ساڭا پېقىرلىق مۇيەسسەر، ماڭا شاھلىق بەخشەندە بولۇپتۇ. تەڭرى گەرچە شان - شەۋكەت جەھەتتە ماڭا بۇيۇكلۈك بەخش ئەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ھىممەت بابىدا سېنى مېنىڭدىن بۇيۇك ۋە ھۆرمەتلىك قىپتۇ.

ھەرقانداق بىر گاداي ئەگەر ئالىي ھىممەتلىك بولسا، ئۇنىڭ ئالدىدا پادىشاھلىقنىڭ يۈكسەك مەرتىۋىسىمۇ پەستۇر. ھەرقانداق پېقىر ئەگەر جاھان نېمەتلىرىنى تەرك قىلالسا، ئۇنىڭ ئالىي ھىممىتى ئالدىدا دەۋر پادىشاھلىرى خارۇ زار كۆرۈنىدۇ.

ئىسكەندەرنىڭ مەقسەت مەنزىلىگە قايسى يول بىلەن قانداق ماڭغاندا تېز ۋە ئاسان يەتكىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە ئەرەستودىن سوئال سورىغانلىقى، ئەرەستونىڭ يوقاۋۇق يولنى كۆرسەتكەنلىكى ۋە يەڭگىل يۇك بىلەن مېڭىش لازىملىقىنى ئەسكەرتكەنلىكى

ھەزرىتى ئەمىر مىرزا ئەلىشىر (ئۇنىڭغا رەھمەتلەر بولسۇن) ھەقىقەت ئېھىلىنىڭ تىلىدىن مۇنداق رىۋايەتنى نەقىل كەلتۈرىدۇ:

ئىسكەندەر ئەرەستودىن:

— مەقسەت مەنزىلىگە تېز يەتكىلى بولىدىغان يول قايسى، بۇنىڭ ئۈچۈن قانداق ئىشلارنى قىلىش كېرەك؟ — دەپ سورىدى.

— خالايىقتىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش

كېرەك، ــ دېدى ئۇ دانىشمەن ئالىم جاۋاب بېرىپ، ــ يوقلۇق كوچىسىغا يۈزلىنىپ، ئۆزىنىڭ بارلىقىنى يوق قىلىش لازىم. باي ۋە كۈچ قۇدرەتلىك كىشىلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا خەير ـ ساخاۋەت ئۇلارنىڭ مەقسەت مەنزىلىگە يېتىشىدىكى ئەڭ مۇۋاپىق يول ۋە ئەڭ ئەپچىل ئۇسۇلدۇر. ھەرقانداق ياخشى ئىشلارنىڭ كىشىنى بەرىبىر مەقسەت مەنزىلىگە يەتكۈزىدىغانلىقى ئېنىق، بىراق خەير ـ ساخاۋەت ئەھلىنىڭ بۇ مەنزىلگە تېخىمۇ تېز يېتىپ بېرىش ئېھتىمالى بار. ساۋابلىق ئىشلارنى كۆپ قىلغان كىشىنىڭ ۋىسالىغا يېتىشىدىن ئۈمىد كۆپرەك. بايلارنىڭ ساخاۋەت ئىشلىرى تۆۋەندىكى ئىككى خىل ھالەتتىن خالىي ئەمەس: بىرى، ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن قىلىنغان ساخاۋەت، يەنە بىرى، خالىسانە قىلىنغان ساخاۋەت. ئەگەر كىشى مەنمەنلىك ئۈچۈن ساخاۋەت قىلسا، بۇ ساخاۋەت قىلغانلىق بولمايدۇ. مەقسەت مەنزىلىگە يېتىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن يوقلۇق مۇساپىسىنى بېسىش كېرەك. كىشى مەقسەت يولىدا ئۆزلۈكىنى يوق قىلغاندىلا، ئاندىن مەقسەتكە يېتەلەيدۇ. شەخسىيەت مەقسەت يولىدىكى قاراقچىدۇر. كىشى ئەگەر مەنزىلگە ئامان ئىسەن يېتەي دېسە، قاراقچىدىن ھوشيار بولىمىقى لازىمدۇر. ھەققە يەتمەكچى بولغان كىشى چوقۇم ئۆزلۈكىنى يوق قىلىش، بەلكى ھەقتىن باشقىسىنى يوق بىلىش لازىم. چۈنكى كىشى شاھ بەزمىسىگە كىرمەكچى بولسا، چوقۇم قاراقچىدىن ھەزەر ئەيلىشى لازىم. قاراقچى بىلەن ھەمكارلاشقان كىشى قانداقمۇ شاھ دەرگاھىغا داخىل بولالىسۇن، مەقسەت يولىدا ئۆزىنىڭ بار ـ يوقىنى، بەلكى پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى سەرپ ئەتكەن، جان ۋە جىسمى بىلەن مەقسەتكە بېرىلگەن، شۇ ئارقىلىق مەقسەت بىلەن بىر جان بىر تەن، بىر گەۋدىگە ئايلانغان كىشىنىڭ تىلىكى ئىشقا ئاشقان بولىدۇ. بۇ ناھايىتى بۈيۈك مەرتىۋىدۇر. بۇ مەرتىۋىگە يەتكەن كىشىنىڭ ئىشى پۈتكەندە ھېساب.

ئۇ گۈھەرپۇرۇش بۇ ھېكمەت ئۇلۇلىرىنى چاچقىنىدا، سوئال سورىغان كىشىنىڭ ئاغزى ھەيرانلىق ئىلكىدە سەدەپ ئاغزىدەك ئېچىلىپ قالدى.

ئەسكەندەرنىڭ سەلتەنەت تاجىدىن بويۇن تولغاپ، ئىزباسارلىق تەختىدىن ئايىغ تارتقانلىقى، رۇم خەلقىنىڭ ئەسكەندەرنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپ ئىلتىماس قىلىشى ئارقىلىق، ئۇنىڭ ۋەدەم قويۇشى بىلەن تەخت مەرتىۋىسىنى ئۆستۈرۈپ، تاجنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى ئاشۇرغانلىقى؛ ئەسكەندەرنىڭ ئادالەت قۇياشى زۇلۇم كېچىسى شەپىرەگلىرىنىڭ كۆزلىرىنى كور قىلىپ، جاھاننى يورۇتقانلىقى؛ زۇلۇم ئەھلىنى گويا كى تاك نۇرلىرى زۇلمەتنى قوغلىغاندەك جاھان يۈزىدىن يىراق قىلغانلىقى

قەلەمكەش بۇ سەھىپىلەرنى يېزىش ئۈچۈن، قەلەم ئۈچىدىن مۇنداق ھېكمەتلەرنى تۆكىدۇ:

ۋاقتىكى، پەيلەقۇس ئاخىرەت سەپىرىگە يول ئالدى. تاج ـ تەختىنى ئەسكەندەرگە تاپشۇردى. لېكىن ئەسكەندەرگە بۇ ئىش ماقۇل كەلمىدى. بەلكى ھېسابسىز غەم ـ ئەندىشىلەرگە مۇپتىلا بولۇپ، قېيىن

ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. ئۇ كۆڭلىدە: «شاھلىق دېگەندە سان ـ ساناقسىز ئاپەتلەر مەۋجۇت. ھەربىر ئىشنى قىلاي دېسەڭ پەلەكتىن بۇ ئىشقا بىر جازانى كۆرمەي قالمايسەن» دېگەنلەرنى ئويلاپ، پادىشاھلىقنى تەرك ئەتمەكچى بولدى. ئەمما، ئاتىسىنىڭ ۋەسىيتى يادىغا چۈشۈپ، يەنە بۇ ئىشتىن قول ئۈزەلمىدى. بۇ ئىشنىڭ بىرەر چارىسىنى تاپالماي كۆپ ئويلىدى. ئاخىر پۇقرالىرىنى يىغىپ بىر مەسلەك تۇزدى. چوڭ ـ كىچىك ھەممە كىشى يىغىلدى. ئىسكەندەر ئۇلارغا ناھايىتى يېقىملىق ئىبارىلەر بىلەن سۆز باشلىدى:

— ئەي رۇم ئەھلى، ھەممىڭلار بۇ يەرگە يىغىلدىڭلار، چوڭ ـ كىچىك ھەممىڭلار تەڭرىنىڭ ماڭا ئوخشاش ئادەتتىكى بەندىلىرى. مەندەك ئاتىسىز بىچارە سىلەردىن كۆپ جەھەتلەردە تۆۋەن تۇرىمەن. ئاتامنى تەڭرى مەرھەمەت قىلىپ بۇ مەملىكەتكە پاسىبان قىلغان، بۇ مەرتىۋىگە ئۇنى سازاۋەر قىلغان. چۈنكى بۇ يۇكنى كۆتۈرەلەيدىغان كۈچ ـ قۇدرەت ئۇنىڭدا بار ئىدى. تەڭرى ئاتا ۋە ئەجدادىمنى يۇرت ئەھلىگە ھۆكۈمران قىلدى. تەخت ۋە تاجغا ئۇلاردىن زىبۇ زىننەت بەخش ئەتتى. ئۇلارنى بەخت ـ تەلەيلىك ئاپىرىدە قىلدى. بىراق مەنچۇ؟ مەن ئۇلاردەك بەختىيار ئەمەسمەن. ئاتامدىن كىچىكلا ئايرىلىپ قالدىم. سەلتەنەت ئىشلىرى ناھايىتى خەتەرلىك، غەم ـ ئەندىشىسى كۆپ ئىش. بۇنداق ئىشقا كۈچ ـ قۇدرىتى، ئەقىل ـ پاراسىتى ئۇرغۇپ تۇرغان كىشى لايىق كېلىدۇ. پادىشاھلىق مەندەك ناتۇۋانلىق قىلىدىغان ئىشى ئەمەس. ئۇنداق بولمىغاندا، شىر كۆتۈرگەنلىنى چۈمۈلگە يۈكلىگەندەك، پىلنىڭ يۈكىنى پاشىغا ئارتىپ قويغاندەك ئىش بولىدۇ. پادىشاھلىق قىلاي دېسەم ئۇنىڭغا لايىق قابىلىيىتىم يوق. شۇڭا بۇ تەكلىپتىن ئىنتايىن قىينالماقتىمەن. بۇ قىينچىلىقتىن ئۆز ـ ئۆزۈمنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، پادىشاھلىقنى تەرك قىلماقچىمەن. مېنى ئەيىبلىگە بۇيرۇمىغايسىلەر. ئەمدىلىكى ئەھۋالىمنى ئەينەن بايان قىلدىم. كۆڭلۈمنى شاھلىق ئەندىشىسىدىن ئازاد، پېقىرلىق ئەركىنلىكىدىن شاد قىلغايسىلەر. ئەمدى سىلەر ئۆزۈڭلارغا بىر پادىشاھنى تېپىپ، پاشپاناھ قىلىڭلار. ئۇ كىشى دۆلەت ئەھلىگە باشچى بولۇپ، ھەممە ئىشتا زامان ئەھلىنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان، پادىشاھلىق ئىشلىرىغا ھەقىقىي لايىق كېلىدىغان ئادەم بولسۇن. ئۇنداق پادىشاھنىڭ ئولتۇرىدىغان ئورنىنى دۆلەتمەنلىك تەختى بىلەن بىزەپ، كىيىدىغان كۆلاھىنى سەلتەنەت تاجى بىلەن زىننەتلەڭلار. ئۇ پادىشاھىمۇ ئۆزىنىڭ خەير ـ ئىھسان بۇلۇتلىرىدىن مەرھەمەت يامغۇرلىرىنى دائىم ياغدۇرۇپ، يۇرتۇڭلارنى جەننەتنىڭ باغۇ بوستانىغا ئايلاندۇرسۇن. دۈشمەنلەرنى پاراكەندە قىلىپ، ئۇلارنىڭ قوشۇنلىرىنى ئاياغ ئاستىدا پايمال قىلسۇن، ئۇلارنىڭ يانىدۇرغان پىتنە ـ پاسات ئوتلىرىنى قىلىچ كەلكۈنى بىلەن باستۇرۇپ ئۆچۈرسۇن. پۇقرالارغا زۇلۇم سالغان مىرزىلارنىڭ قولىنى قەلەم قىلسۇن. مۇساپىرلارنىڭ يۇرتتىن يۇرتقا ئۇلانغان رىشتىمىنى ئۈزمىسۇن. بۇنىڭ ئۈچۈن قاراقچىلارنى كۆزدىن يوق قىلىپ، ئوغرىلار تائىپىسىنىڭ يولىنى مەھكەم ئەتسۇن. ئۇلارنىڭ ئەل ـ جامائەت مۈلكىگە سۈنىدىغان قوللىرىنى

قىسقا قىلسۇن. زۇلۇمنى يوقىتىپ، ئادالەتنى جارى قىلدۇرسۇن. دۇشمەننى يوقىتىدىغان قورال ـ ئەسلىھەلەرنى كۆپەيتىپ، قوشۇنـ ـنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى ئاشۇرسۇن. زالىملارنى جازالاپ، خەلقنى خاتىرجەم قىلسۇن.

ئىسكەندەر يۇقىرىقى سۆزلەرنى سۆزلەپ تۈگىتەلمەي ـ تۈگەتمەيلا، خالايىق تەرەپ ـ تەرەپتىن ۋاراقلاشقا ئۈلگۈرمەي ئېتىراز بىلدۈرۈشكە باشلىدى:

ـ ئەي ئادالەتپەرۋەر دانىشمەن پادىشاھ، ـ دېدى ئۇلار باشلىرىنى يالىڭاچلاپ زار ـ زار يىغلاشقان ھالدا چۈرقىرىشىپ، ـ نېمىشقا بىزنى بۇنداق غەمدە قويىسەن؟! ئۆز ئادالىتىڭ بىلەن خەلقنى بەھرىمەن قىلىدىغان چاغدا بىزگە بۇنداق زۇلۇم كۆرسىتىشىڭنىڭ سەۋەبى نېمە؟! دەۋاتقان سۆزلىرىڭ خالايىقنىڭ باغرىنى قان قىلماقتا. بۇنداق سۆزلەرنى دېگۈچە قېنىمىزنى ئاققۇزغىن، سېنىڭ يولۇڭدا جانلىرىمىز پىدا بولسۇن. سېنىڭ دۆلەت سايەڭ بۇ ئەلنىڭ بېشىدىن يىراق بولغىنىدىن كۆرە، بۇلارنىڭ جېنى تېنىدىن يىراق بولغنى ياخشىراق. بۇ سۆزلىرىڭ ھەرقانچە يېقىملىق بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن ئەلنى ھالاك قىلىشتىن باشقا مەنپەئەت كەلمەيدۇ. «پادىشاھلىقنى تاشلايمەن» دېگىنىڭ قانداق گەپ؟! جاھاندا قايسى كۆز سېنىڭ تەكەببۇرلۇقۇڭنى كۆرۈپ باققان؟! سەن شۇنداق قابىل پادىشاھسەنكى، پەلەك سەييارىلىرىنىڭ ھەرىكىتىدىنمۇ خەۋىرىڭ بار. دۇنيادا سەن بىلمەيدىغان ئىلىم يوق. بۇ تەرەپلىرىڭ رۇم ئەھلىگە ئايان بولغىنىدەك، پۈتكۈل دۇنيا ئەھلىگىمۇ ئايان. سەندەك قۇياش يۈزلۈك، چولپان كۆزلۈك پادىشاھنى بۇ جاھان ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغان. خۇددى گۈلدىن خۇش پۇراق، قۇياشتىن يورۇقلۇق نامايان بولغاندەك، سېنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىڭدىن ئادالەت ۋە ساخاۋەتنىڭ كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. بۇ مەملىكەت ساڭىلا خاستۇر. يەنە تېخى پۈتۈن جاھان قولۇڭغا چۈشۈپ، ئالەمگە ھۆكۈمران بولۇشۇڭدىن ئۈمىد بار. شۇڭا سەن ئۆزۈڭدىن باشقا بىر كىشىنى جاھانغا پادىشاھ قىلما، بۇ ئىشنىڭ تۈپەيلىدىن بىزنى ئۈمىدسىزلەندۈرمە، جاھان ئەھلىنى بىناۋا قىلما. ئەگەر سەن شاھلىقنى قوبۇل قىلمىساڭ، يۈرت ئەھلىنىڭ پەريادىغا يەتمىسەڭ، يۈرتقا يات بىر كىشىنى ئىگە قىلىشنى راۋا كۆرسەڭ، بىز بۇنداق بالا ـ قازاغا رازى بولمايمىز. ھەممىمىز ۋەتەنىنى تاشلاپ پاراكەندە بولىمىز. يۈرت ـ يۇرتلارغا سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتىمىز. قەلەندەرلىك، تىلەمچىلىك بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلايمىز. تەڭرى بۇ ماجىرانىڭ سورىغىنى سەندىن سورايدۇ!

ئىسكەندەر خەلقنىڭ بۇ نالە ـ پەريادىنى تولغان خىتابلىرىنى ئاڭلاپ، خۇددى قىيامەت ئالامەتلىرىنى كۆرگەندەك بولدى. ئۆزىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىگە پۇشايمان قىلدى. ئەلنىڭ بۇ ئەھۋالىدىن كۆڭلى ناھايىتى غەمكىن بولدى. ئۇلارنىڭ كۆڭلىنىڭ ساپ ۋە سادىقلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ سۆزلىرىدىن كۆپ خىجىل بولدى. يۈرت ئەھلىنىڭ ياخشى نىيىتى ۋە ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇپ، مەيۈسلەندۈرۈشتىنى مۇناسىپ كۆرمەي ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلدى. گەرچە ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلى

لى بۇ جەھەتتىن ناھايىتى كۆپ غەم ـ ئەندىشىگە پاتقان بولسىمۇ، لېكىن كۆرۈ ـ نۇشتە بۇ تەكلىپكە رازىلىق بەردى. شۇ ھامان ئەرەستو ئورنىدىن قوپۇپ شاھانە تاجنى قولىغا ئېلىپ، ئىسكەندەرنىڭ بېشىغا كىيگۈزدى، بۇ تاج ئىسكەندەر ـ نىڭ بېشىغا كىيدۈرۈلۈش بىلەن ئەزىز ۋە مۇقەددەس بولدى. ئەرەستو شۇكرى ـ سانا ئېيتقان ھالدا ئىسكەندەرنىڭ بىر قولىنى تۇتتى. بەلناس ھېكىم يەنە بىر قولىنى تۇتتى. بۇ ئىككى دانىشمەن ئالىم ئىسكەندەرنى يېتىلەپ ئاپىرىپ مۇبارەك تەخت ئۇستىدە ئولتۇرغۇزدى. ئىسكەندەر ـ نىڭ خاسىيەتلىك قەدىمى بىلەن بۇ تەخت ـ نىڭ مەرتىۋىسى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتتى. بۇ تەخت قۇياش ئۇستىگە سايە سېلىشقا باشلىدى. چوڭ ـ كىچىك يۇرت ئەھلى ئىسكەندەرنىڭ بېشىدىن تەڭگە ـ تىللالارنى شۇ دەرىجىدە چاچتىكى، ئۇلار بۇ تەڭگە يۇلتۇزلىرى بىلەن يەر يۈزىنى خۇددى ئاسمانغا ئوخشىتىپ قويدى. جاھان خەلقى ھەددى ـ ھېسابسىز شادلىقلارنى ئىزھار قىلىشتى.

كەچ بولدى. ئالەمنى يورۇتقۇچى نۇرلۇق قۇياش مەغرىب پەردىسى ئىچىگە يوشۇرۇندى. ئۇ ئۆز شادلىقىنى ئىزھار قىلىش ئۈچۈن پەردە ئارقىسىدا بەزمە تۈزۈپ، شەپەق شارابىنى پەلەك جامىنىڭ گەردىشىگىچە توشقۇزۇپ قۇيۇپ ئىچىشكە باشلىدى. ئىسكەندەرمۇ كەچلىك بەزمە ئۈيۇشتۇرۇپ، ھىلالەدەك پىيالىلەردە شاراب تۇتۇشۇپ، شادلاندى. ئىسكەندەر گويا كى تۇندە ناماياں بولغان قۇياشتەك بۇ كەچلىك بەزمىنى نۇرلاندۇرماقتا ئىدى. ئۇ جاھان پادىشاھى ھەرقانداق سۆز قىلسا، ئىلىم ـ ھېكمەت كانى بولغان ئەرەسـ تو دەرھال ئۇنىڭغا جاۋاب بېرەتتى. بۇ دانىشمەن ھېكىم ھەر تەرەپتىن ئىلىم ھېكمەت دۇردانىلىرىنى تۆكۈپ، بەزمە ئەھلىنىڭ كۆڭلىنى نۇرلاندۇراتتى. شۇڭا بۇ ئولتۇرۇش ئەيش ـ ئىشرەت تۈسىنى ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئەمە ـ لىيەتتە ئىلىم ـ ھېكمەت سورۇنى ئىدى. ئۇ دانىشمەن ھېكىمنىڭ ھەربىر سۆزى ئىلىم ـ مەرىپەت، ئەدەب ـ ئەخلاق ۋە دانىشمەنلىك ھېكمەتلىرىدىن خالىي ئە ـ مەس ئىدى. بەزمە شۇ تەرىقىدە ئۇزۇن داۋام قىلدى. ئىسكەندەرنىڭ سەزگۈلىرى مەينىڭ ھارارىتى بىلەن قىزىپ، تېزلەشتى. ئاخىر ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇغا مايىل بولدى. كىشىلەر سورۇندىن قوپۇپ، تارقىلىشقا باشلىدى.

ئىسكەندەر يېرىم كېچىگىچە ئۇخلىـ غاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ، تەڭـ رىنىڭ ئىبادىتىگە مەشغۇل بولدى. ئۆزىنى بىر ئادەتتىكى خەس ـ خەشەكتەك بىلىپ، بېشىنى يەرگە قويۇپ، سەجدە قىلغان ھالدا، تاڭ ئاتقۇچە يىغلاپ، قۇلۇق ئىزھار قىلدى. شەرق قۇياشى ناماياں بولۇپ، ئالەمنى يورۇتتى. يۇلتۇزلارنىڭ نۇرلىرى ئۆچتى. ئىسكەندەر تاجنى كىيىپ، ياسىداق تەخت ئۇستىگە ئولتۇر ـ دى. ئۇنىڭ ھۆكمىگە بىنائەن خالايىق ئۇنىڭ ئەترابىغا يىغىلدى. بارچە ئەل ئۇنىڭ خىزمىتىگە قول باغلاپ تۇرۇشتى.

ـ ئالەمنى ياراتقان تەڭرى، ـ دېدى ئىسكەندەر خالايىققا خىتاب قىلىپ، ـ مېنى سوراقچى قىلىپ تەيىنلەپتۇ. خالايىق ئىچىدە كىمنىڭ دەرد ـ ئاھ ـ ۋالىسى، ئەرز ھالى بولسا بايان قىلسۇن. ھەرقانداق

دەردى بولسا، تارتمىساي، قورۇنداي ئېيتالمىسۇن. ھەرقانداق بىر دەردىمەن ئەرز ئېيتىش ۋاقتىدا مېنى ئۆزلىرى بىلەن ئوخشاش دەپ بىلسۇن. تاجۇ تەخ تىمدىن ئەيمىنمەپ، خەۋپسىرەپ يۈرمىسۇن. ئۆز مەقسىتىنى ئېيتىش ۋاقتىدا، مېنى پادىشاھ دەپ، ئالدىمدا سۆزلىيەلمەي، تېنەپ ـ تەمتىرەپ يۈرمىسۇن. ئالدىرىماي دەرد ـ ئەھۋالىنى تولۇق بايان قىلسۇن. مەن ھەرقانداق دەردىمەنىڭ كۆڭۈل يارىسىغا مەلھەم يالپىمەن.

خالايىق ئىسكەندەردىن بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ھەممىسى بىر ـ بىرلەپ ئالدىغا كېلىپ، ئۆزىنىڭ دەردىنى ئىزھار قىلىشقا باشلىدى. خەلقىنىڭ ئىسكەندەر بىلەن بولغان سۆھبىتى، سوئال ـ جاۋابلىرى تاكى يېرىم كۈنگىچە داۋام قىلدى. ئىسكەندەر خالايىقنىڭ دەردىگە شۇنداق داۋا قىلدىكى، كىشىنىڭ قېنىنى تۆككەنلەرنىڭ بوينىنى كەستى. باشقىلارنىڭ قولىنى كەسكەنلەرنىڭ قولىنى كەستۈردى. ئاجىز ـ بىچارىلەرگە رەھىمدىللىك كۆرسىتىپ، زۇلۇم چەككەنلەرنىڭ دەرد ـ ئىنتىقامىنى ئېلىپ بەردى. زالىملارنى قارا يەرگە پەس قىلدى. جاپا قىلغۇچىلارنى جاپا چەككۈچىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا خارۇ زار قىلىپ، ئادالەت ئاساسىنى قۇردى. ئاتىسىنىڭ زامانىسىدە يۈرگۈزۈلگەن سىياسەتلەر ئېچىدە ئەلگە ئازار، پۇقرالارغا زۇلۇم يېتىدىغان ھەرقانداق ئىشلار بولسا، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىكار قىلدى. بۇ ئارقىلىق خەلقىگە ئامانلىق بەخش ئەتتى. بارلىق پادىشاھلار يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان، ئەمما خەلقىگە مالالىق يەتكۈزىدىغان قائىدە ـ يوسۇن ئەندىزىلەرنىڭ قېلىپلىرىنى بۇزۇپ تاشلاپ، خالايىقنى زۇلۇم چېكىشتىن قۇتقۇزدى. ئادالەت يولىنىڭ قائىدە، مىزانلىرىنى تۈزدى. پۇقرالارنىڭ تەلەپ ئېھتىياجىغا قۇلاق سېلىپ، ئۇلارنىڭ زىممىسىدىن ئىككى يىللىق باجنى كەچۈرۈم قىلدى. ھۇنەرۋەنلەرنى ھۇنەرگە مەشغۇل قىلىپ، ئوسال كىشىلەرنى ھەر تەرەپلەرگە قوغلىدى. ياخشىلارغا مەدەت بېرىپ تەربىيىلىدى. يەنە بازارلارنىڭ نەرخ ـ ناۋاسىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، مال باھاسىنى مۇۋاپىقلاشتۇردى. قىممەت ساتقۇچىلار ۋە ئېغىر ئېلىپ، يېنىك ساتقۇچىلارنى ئەدەبلىدى. تارازىلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، تۈزۈپ، تارازا تاشلىرىنى تۆمۈردىن ياساپ، مۆھۈر بېسىپ تارقاتتى. گەز① لەنىمۇ بىر خىل ئۆلچەمدە قىلىپ تۆمۈردىن ياساپ، تارقاتىپ، ئېلىم ـ سېتىمدا ئۇزۇن ـ قىسقا بولۇپ قېلىشتىن ئەلنى خالاس قىلدى. گەزلەرنى توغرا ۋە راست قىلدى. ئالماق ـ ساتماقنىڭ نىزاملىرىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا بەلگىلەپ، بۇ قائىدە ۋە نىزاملار ئارقىلىق ئەلنىڭ سودىدىكى زىددىيەتلىرىنى تۈگەتتى. كىشىلەرنىڭ ئەگرى يولغا كىرىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ھەربىر كەسىپنىڭ توغرا تۈزۈم ۋە مىزانلىرىنى تۈزۈپ چىقتى. كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرىنى ئالداپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، ئالتۇن تارتىدىغان تارازىلارنى ئادىللىق بىلەن، تۈزۈپ تارقاتتى. يەنە غېرىب ـ مۇساپىرلارنى يول خەتلەرلىرىدىن ساقلاش ئۈچۈن، يوللارغا قاراۋۇللارنى تەيىنلەپ كۆزەت قىلدۇردى.

① گەز ـ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى. ھەربىر گەز تەخمىنەن ئۈچ ئىنگلىز چىسىغا تەڭ.

ئادالەت. قوللىرىنى شۇنداق كۆچلۈك قىلىپ، كىيىكلەر يولۋاسلارنىڭ زۇلمىدىن ئامان تاپىتى. ئادالەت ۋە ساخاۋەتنى كۆندىن كۈنگە زىيادە قىلىپ، خەلقنى شاد ـ خۇرام قىلدى. ئىسكەندەرنىڭ بۇنداق ئەدلى ـ ئادالىتى تۈپەيلىدىن رۇم خەلقى پات پۈرسەتتە بەيىپ كەتتى.

ساقىينامە:

كەتۈر، ساقىيا، تولدۇرۇپ جامى ئەدل،
كى كۆرگۈزدى ئىسكەندەر ئەييامى ئەدل.

تەئادۇل بىلە تۇت ئانى بىمەھابال،
ئىچەرگە ماڭا گەرچە يوق مۇئتەدال.
مۇغەننىي، نەۋائى تۈزۈپ مۇئتەدىل،
نەۋاسازلىق قىل ماڭا مۇئتەسىل.
قۇلاقسىغە دىلكەش سەدائى يەتۈر،
مەنى بىنەۋاغە نەۋائى يەتۈر.
نەۋائى، تەئادۇلدىن ئەتمە ئەدۇل،
قەبۇل ئەھلىدىن گەر تىلەرسەن قەبۇل.
چۇ ئادىل شەھ ئىلكىدىن ئىچكۈك ئايىاق،
نەچە ئېيتىدال ئاسراساك ياخشىراق.

ئادالەت ئەينى ① شۇنداق تەرىپلىنىدۇكى، ئۇ پادىشاھلارنىڭ زۇلۇم زۇلمىتى ئىچىدىكى ئابىھايات بۇلىقىدۇر. ئۇنى ئىچكەنلەر مەڭگۈلۈك ھاياتبەخش ئېتىدىغان سۇغا ئېرىشكەن بولىدۇ

ئادىل پادىشاھلارنىڭ زامانىتى ئادالەت بىلەن ھاسىل بولغانىدەك، گادايىلارنىڭ زىمبۇ زامانىمۇ ئادالەت ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ. ئادالەتنى ئادەت قىلغان پادىشاھلارغا ھېچقانداق پادىشاھ تەڭ كېلەلمەيدۇ. ھەرقانداق پادىشاھ ئادالەت بىلەن نام چىقارسا، تەڭرى ئۇنىڭغا يار ـ يۆلەكتە بولىدۇ. بۇ ھەقىقەتنى چۈشەنگەن پادىشاھ تەڭرىنىڭ سايىسى دەپ تەرىپلىنىدۇ. بۇ ئالەمنىڭ مۇشۇنداق تەرتىپ ـ ئىنتىزاملىق بولۇشى ھەقىقەتەن ئادالەتنىڭ بەرىكىتىدىندۇر. ئادالەتلىك شاھلارنىڭ ئىشلىرىنى تەڭرى ياقتۇرىدۇ. پادىشاھلار ئەگەر ئادىل بولمىسا، ئىككىلا ئالەمدە خارۇ زار بولىدۇ. نۇشىرۋان گەرچە مۇسۇلمان بولمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئادىل بولغانلىقى ئۈچۈن دوزاخقا مەھكۇم قىلىنمىغان. ئۇنىڭ ئۆلگىنىگە مىڭ يىللاردىن ئاشقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئادالەت بىلەن باغلانغان ئىشلىرى ھازىرمۇ تىللاردىن چۈشۈپ قالغىنى يوق. بۈگۈنكى زامانىدىمۇ ھەرقانداق بىر پادىشاھ ئۆز خەلقىگە ئادالەت بىلەن باشچىلىق قىلىشنى ئادەت قىلسا، ئۇنى پادىشاھ دېمەستىن، بەلكى «زامانىمىزنىڭ نۇشىرۋانى» دەپ تەرىپلەيدۇ. پۈتكۈل پەيغەمبەرلەرنىڭ سەردارى، ئەنبىيالىق ئاسمىنىنىڭ تولۇن ئايى بولغان ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىنىڭ ئادىل پادىشاھ زامانىسىدە تۇغۇلغانلىقى ئۈچۈن تەڭرىگە تەشەككۈر بىلدۈرگەن. ھەدىستە: «ئادالەت بىلەن ئۆتكەن بىر سائەتنىڭ ساۋابى پۈتكۈل جىن ۋە ئىنسانلارنىڭ تائەت ـ ئىبادىتىدىن يۇقىرى» دەپ بېشارەت بېرىلگەن. ھەدىستە يەنە ئىشەنچلىك قىلىپ مۇنداق بايان قىلىنغان: «ئەگەر مۇسۇلمان بولمىـ

① ئەينى ـ 1) ئەرەبچە ئادالەت (عدالت) دېگەن سۆزنىڭ باش ھەرپى بولغان «ع» نىڭ غامى؛ 2) بۇلاق، چەشمە.

غان بىر دۆلەتنىڭ پادىشاھى ئۆزىگە ئادالەتنى ئادەت قىلىپ، ئۇنى مەملىكىتىدە جارى قىلدۇرسا، جەزمەنكى، ئۇنىڭ مەملىكىتى تېز ئارىدا يۇكسىلىدۇ، راۋاج تاپىدۇ. ئۇنداق پادىشاھنى نۇشىروۋان دېسە ئەرزىيدۇ. ئەگەر پادىشاھ زالىملىقنى كەسىپ قىلىپ، ئاۋام خەلقىگە زۇلۇم قىلسا، ئۇنىڭ مەملىكىتى ئىسلام، ئۆزى مۇسۇلمان بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇ مەملىكەت تېز ئارىدا بەرباد بولۇپ، ۋەيرانىگە ئايلىنىدۇ.»

ھەرقانداق بىر پادىشاھ ئەڭرىنىڭ بەندىلىرىگە ئۆز ھۆكمىنى يۈرگۈزۈشكە باشلىغاندىن كېيىن، ئەڭرى ئۇ پادىشاھقا ئادىل بولۇش، ئاۋام خەلقىگە ياخشىلىق قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن بولىدۇ. شۇڭا، ئادالەت ۋە مۇرۇۋۋەت ئۇ پادىشاھنىڭ باش تارتسا بولمايدىغان بۇرچىغا ئايلىنىدۇ. قايسى پادىشاھ زۇلۇم قىلغان بولسا، ئۇ ئۆزىنىڭ جېنىغا ئۇۋال قىلغان بولىدۇ. بۇنى مۇنداق بىرنەچچە جەھەتتىن كۆرۈشكە بولىدۇ: بىرىنچىدىن، ئۇ ھەق پەرمانىغا ئاسىيلىق قىلغان بولىدۇ. قىلغان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى گۇناھتىن باشقا نەرسە بولمايدۇ. ئىككىنچىدىن، بارلىق ئىلاھىي ۋە ئىنسانىي ئەخلاقتىن مەھرۇم بولۇپ، پەسكەشلىك يولىغا ماڭىدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئۇ ئۆزىنىڭ زالىملىقى بىلەن خەلق ئىچىگە بىتاقەتلىك ۋە ئىزتىراپ ئۇرۇقلىرىنى چېچىپ، ئەلنى قالايمىقان قىلىدۇ، ئاۋات يەرلەرنى ۋەيرانە خارابىلەرگە ئايلاندۇرىدۇ. تۆتىنچىدىن، ئۇنداق پادىشاھلار ئەلنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ. خەلقنىڭ كۆڭلىدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئۆچمەنلىك پەيدا بولىدۇ. شۇڭا كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى تىلەپ كېچە-كۈندۈز قارغايدۇ. ئۇنداق پادىشاھ ئەل ئىچىدە ھەرگىز خاتىرجەم ياشىيالمايدۇ. داۋاملىق قورقۇنچ ۋە دەككە-دۈككىدە كۈن ئۆتكۈزىدۇ. پادىشاھ خەلقىگە قانچىلىك زۇلۇم سالسا، شەكسىزكى، ئۆزىگە ئۇنىڭدىنمۇ زىيادىرەك زۇلۇم سالغان بولىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ جېنى بۇ دۇنيادا ئەلنىڭ، ئۇ دۇنيادا بولسا جەھەننەم زۇلمىنىڭ خەۋپىدىن ئامان تاپالمايدۇ. زالىم پادىشاھ خەلقىگە دۈشمەن بولۇپلا قالماي، بەلكى ماھىيەتتە ئۆزىگە ئۆزى دۈشمەندۇر. زۇلۇم چەككەنلەر بۇ دۇنيادا ئەلنىڭ ھېسداشلىقىغا، ئۇ دۇنيادا بولسا، تارتقان ئازاب-كۈلپەتلىرىنىڭ ئەجرىگە ئېرىشىدۇ. زالىملارچۇ؟ ئۇلار بۇ ئالەمدە خالايىقنىڭ لەنەت-نەپرىتىگە، ئۇ ئالەمدە بولسا خالايىقنىڭ جازاسىغا دۇچار بولىدۇ. شەكسىزكى بۇ ئۆزىنىڭ جېنىغا ئۆزى دەرد-ئەلەم، قايغۇ-غەمنى چىللىغانلىقىتۇر، كىمكى ئۆزىنى ئادىللارنىڭ قاتارىغا قوشماقچى بولىدىكەن، ئۇ ئۆزىگىمۇ، باشقىلارغىمۇ زۇلۇم قىلىشنى راۋا كۆرمەيدۇ. كىمكى ئادالەت ۋە مەرھەمەت ھۇنىرىنى بىلسە، ئۇنى ئەبەدىي قولدىن بەرمەيدۇ. بولۇپمۇ پادىشاھ بولغۇچى كىشى ئادىللىق ۋە ياخشىلىق قىلىش ھۇنىرىنى بارلىق ھۇنەرلەردىن ئەلا بىلىشى زۆرۈر. دۇنيادا ھۇنەردىن ئەزىزرەك نەرسە بولماس. بىراق پادىشاھنىڭ ئادىتى ئادالەت ۋە ياخشىلىق قىلىش بولسا، باشقا ھۇنەرلەر ئۇنىڭ ئالدىدا ئەيىبتۇر.

مەھمۇدنىڭ ھېكايىسى. سۇلتان مەھمۇد ئۇلۇغنىڭ ئېغىر ئۇيقۇسىغا كەتكەندىن كېيىن، سۇلتان مەسئۇدنىڭ چۈشكە كىرگەنلىكى ۋە ئادالەت بۇلىقىنى تېپىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا پەند - نەسىھەت قىلغانلىقى، مەسئۇد يۇرتىگە ئاشۇ نەسىھەت بۇلىقىدىن سۇ چېچىش ئارقىلىق، ئۇنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتقانلىقى

ۋاقتىكى، دەۋران سۇلتان مەھمۇد غازىنىڭ ھايات‌لىق جامىغا زەھەر سېلىپ، ئۇنىڭغا ئەجەل شەربىتىنى تۇتتى. زامان ئۇنىڭ قۇلىقىغا سەپەر نەغمىسىنى چالدى. سۇلتان مەھمۇد بۇ ئالەم بىلەن خوشلىشىپ باقىي ئالەمگە سەپەر قىلدى. سۇلتان مەھمۇد ئالەمدىن ئۆتەر ۋاقتىدا، ئۆزىنىڭ مەسئۇد ئاتلىق ئوغلىنى تەخت ۋارىسى قىلىپ، ئۆز ئورنىدا قالدۇرۇپ كەتتى.

بىر كېچىسى سۇلتان مەھمۇد ئاتىسى سۇلتان مەسئۇدنىڭ چۈشىگە كىردى: قارىسا ئاتىسى باشىتىن ئايىغىچە نۇرغا چۆمۈلگەن ھالدا، بېھىشتىكى ئىنپار - ئەنبەرھىدلىرىغا تولغان گۈلشەندىن ماكان تۇتقانمىش. ئۇنىڭ ئالدىدا سۈيى زۇمرەتتەك سۈزۈك بىر كۆل تۇرۇپتۇدەك، ئۇنىڭ تەسۋىرىنى نەقىل كەلتۈرۈشكە ئەقىل ئاجىزلىق قىلارمىش. ئاتىسىنىڭ راھەت - پاراغىتى بارغانسېرى زىيادە بولۇپ كېتىۋاتقان، ئۇ كۆلنىڭ سۈيىنى خۇددى كۆك ئاسماندەك تىنىق، پۇرىقى ۋە تەمى كەۋسەر سۈيىدەك تۇرغانمىش. ئۇ كۆلنىڭ قىرغىقىدا ناھايىتى ھەيۋەت بىر تۈپ دەرەخ پادىشاھ مەھمۇدنىڭ بېشىغا، ياق، بەلكى ئاشۇ گۈلشەننىڭ پۈتكۈل سەھنىسىگە بەئەينى چېدىرىدەك سايە تاشلاپ تۇرۇۋاتقانمىش. ئۇ گۈلشەننىڭ ئۆسۈملۈكلىرى ئىنپار - زەپەردىن پۈتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ خۇش پۇرىقى كېسەلمەنلەرنىڭ جىسمىدىن زەئىپلىك ۋە ئاغرىق ئازابىنى يوق قىلار ئىمىش. بۇ ئاجايىپ تاماشىدىن سۇلتان مەسئۇدنىڭ كۆزلىرى نۇرلىنىپ، بۇ گۈلشەننىڭ خۇش پۇراقلىرىدىن ئۇنىڭ دىماغلىرى مەستخۇش بولغانمىش. سۇلتان مەسئۇد بۇ ئاجايىپ - غارايىپ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن، يەرنى سۆيگەن ھالدا ئاتىسىدىن سوئال سوراپتۇدەك: «ئەي ئاتا، پادىشاھلىق دەۋرىدە قايسى ئىشنى قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن بۇنداق ئالىي ئورۇنغا سازاۋەر بولدۇڭ؟» سۇلتان مەھمۇد بۇ سوئالغا مۇنداق جاۋاب بەرگەنمىش: «پادىشاھلىق دەۋرىمدە كۆپلىگەن ئادالەت تەرەپكە مايىل ئىدى. بىر چاغلاردا ھىندىستان تەرەپكە لەشكەر تارتتىم. يول ئۈستىدە بىر يۇرتقا چۈشۈپ ئارام ئالدۇق، مەن لەشكەرلىرىمگە بۇ يۇرت خەلقىنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى بۇزماسلىق ھەققىدە پەرمان چۈشۈردۈم. يۇرت ئەھلىگىمۇ لەشكەرلىرىمدىن ئامان بولۇش، خاتىرجەم ئۆز ئىشلىرىغا مەشغۇل بولۇش ھەققىدە پەرمان چىقىرىپ، جار سالدۇردۇم. ئاندىن لەشكەرلىرىمنى ئارام ئېلىشقا قويۇۋەتتىم. ئۆزۈمنىڭ بۇ يۇرتنى سەيلە قىلغۇم كېلىپ سىرتقا چىقتىم. تەرەپ - تەرەپكە نەزەر سېلىپ ماڭدىم. كۆز ئالدىمدا تۇساتتىن بىر كەنت نامايان بولدى. بۇ

كەنتته بىرنەچچه ئۆيلۇكلا ئادەم ياشايدىكەن. ئۇلارنىڭ ھال-ئوقىتى ناھايىتى ناچار، كۆكۈللىرى سۇنۇق ئىكەن. ھەممىسى ئاجىز، زەئىپ بىچارىلەر ئىكەن. ئۆيلىرىنى ياغاچ، بەلكى تولىراقى قومۇشتىن قورۇشام قىلىپ ياساپتۇ. ئۇ بىچارىلەر ئۆيلىرىگە گىلەم ئورنىدا بورا سېلىپ، بۇ كونا قورۇشام ئۆيلىرىنى خۇددى باغۇ بوستانلىق قەسىرىدەك بىلىپ ياشايدىكەن. بۇلارغا نەزەر سېلىپ كېتىۋاتقىنىمدا، قۇلىقىمغا بىر مەزلۇم كىشىنىڭ ناله قىلغان ئاۋازى كەلىپ قالدى-دە، ئېتىمنى شۇ تەرەپكە قارىتىپ ھەيدىدىم. بىرىپ قارىسام بىر ناتۋان ئاجىز ئايال ناله-زار قىلىپ تۇرىدۇ. نېمە گەپلىكىنى ئۇقسام، مېنىڭ لەشكىرىم ئىچىدىكى بىر كىچىك لەشكەر بېشى ئۇ ئايالنىڭ ئۆيىنىڭ قورۇشامىنى بۇزۇپ، ئۆيىگە كىرىپتۇ-دە، ئىككى تال ئوتۇننى ۋە بىر تۇۋرا سامانىنى ئاپتۇ. ئاندىن ئۇ ئايالنىڭ تاماق ئېيدىغان بىر يېشىل ھېجىر قاچىسىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋاپتۇ. ئۇ زالىم ئۆيىدىن يۈلقۇنۇپ چىقىۋاتقاندا، ئىشىك ئالدىدا ماڭا دۇچ كېلىپ قالدى. ئۇ ئايال بىلەن جېدەل قىلىۋاتىدۇ. ئايالنىڭ يەنە ئىككى نەپەر گۇۋاھچىسىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە چىقتى. ئۇنىڭ زوراۋانلىق قىلمىشىنى بىلگەندىن كېيىن، تارتىۋېلىنغان نەرسىلەرنى ئىگىسىگە قايتۇرغۇزدۇم. ئۆينىڭ بۇزۇلغان قورۇشاملىرىنى ياساپ، ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بەردىم، ئۇ ئايالنىڭ مەھرۇم قىلىنغان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىنى تولۇقلاپ بەردىم. ئاندىن ئۇ زالىمنىڭ قوللىرىنى باغلىتىپ، شۇ ئۆينىڭ ئالدىدىلا بوغۇزدىن ئاستۇرۇۋەتتۈم. ئۇ قېرى ئايالنىڭ دەردىگە ئاشۇ تەرىقىدە دەرمان قىلغاندىن كېيىن، لەشكەرلىرىم تەرەپكە قايتىپ كەلدىم. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ پايدىسىز ۋاقىتلىق دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ، بۇ مەڭگۈلۈك دۇنياغا كەلدىم. بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن، مۇشۇ گۈزەل جەننەت بېغىدىن ئورۇن ئالدىم. شۇنى بىلگىنكى، مېنىڭ گۇناھلىرىم ھەددى-ھېسابسىز ئىدى. ئەمما مۇشۇ بىر ئىشىم تەكرى ئالدىدا مەقبۇل كەلگەنلىكى ئۈچۈن، كەچۈرۈم قىلىندىم. ماڭا غايىبدىن: «ئەي گۇناھكار ئىنسان، ئۆمرۈڭ بارگاھى ئىچىدە ھەددى-ھېسابسىز گۇناھلارغا بوغۇلۇپسەن. بۇ سەۋەبتىن سەن دوزاخ ئوتىغا مەھكۇم ئىدىڭ، بىراق ئاشۇ بىر قېتىملىق ئادالىتىڭ سەۋەبىدىن كەچۈرۈمگە ئېرىشتىڭ. پانىي ئالەمدە ئاشۇ بىر قېتىملىق غەرەزسىز ھالدا قىلغان ياخشىلىقىڭنىڭ مۇكاپاتىنى بۇ دۇنيادا بېرىمىز. ئاشۇ قېرى ئايالنىڭ بۇزۇلغان قورۇشامىنى غەرەزسىز ھالدا تۈزەپ بەرگەنلىكىڭ ئۈچۈن، بۇ ئەنبەر ھىدلىق جەننەت بېغى ئىككى تال ئوتۇنىنىڭ بەدىلىگە بۇ تۇبى دەرىخى، يېشىل ھېجىرنىڭ ئورنىغا بۇ زۇمرەتتەك كۆل، بىز ئېتەك سامانىنىڭ مۇكاپاتىغا بۇ زەپىزارلىق ساڭا نېسىپ بولدى؛ ئۇ زالىمنى ئۆلتۈرگىنىڭ ئۈچۈن سەن ئەبەدىي ھايات تىلىقتا ئېرىشتىڭ. بۇ ئىش بىلەن سېنىڭ نامىڭ مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدۇ. بۇنداق ئەبەدىي ھايات سانا-ساناقسىز گۈزەل ئارزۇ-تىلەكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاندى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان كىشى ئادالەت ۋە ياخشىلىقتىن باشقا ئىشنى قىلماس، كىشى ئەگەر پانىي ئالەمدە ئادالەت بىلەن ئىش قىلمىسا، بۇ باقىي ئالەمگە كەلگەندىن

كېيىن پۇشايمان قىلغىنىڭ پايدىسى يوق. ساڭا مېنىڭ بېشارىتىم شۇكى، قانچىلىك كۆچ ـ قۇدرىتىڭ بولسا، شۇنچىلىك كۆپ ياخشىلىق قىلغىن، قانچىلىك قۇربىڭ يەتسە شۇنچە ئادىل بولغىن. پادىشاھ بولغان كىشى ئەگەر ئادالەتتىن يىراقلاشسا، ئۇ داۋاسىز كىسەلگە گىرىپتار بولغان بولىدۇ...»

سۇلتان مەھمۇد يۇقىرىقى چۈشنى كۆرۈۋېتىپ، توساتتىن ئويغىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆڭلى بوروپ، خۇشاللىقتا چۆمدى. ئاتىسىنىڭ بېشارىتى بويىچە ئادالەت يولىنى تۇتۇشقا بەل باغلىدى. كىمكى سۇلتان مەسئۇدقا ئوخشاش ئادالەت ۋە ياخشىلىقتا نىيەت باغلىسا، سۇلتان مەھمۇدقا ئوخشاش ئارزۇ ـ ئارمىنىغا يېتكۈسى.

هېكمەت. ئىسكەندەر ئەرەستۇدىن كىشى ئادالەت يولىنى تۇتسا، ئۇنىڭغا قانداق نەتىجە قولغا كېلىدىغانلىقى هەققىدە سوئال سورىغانلىقى؛ ئەرەستۇنىڭ جاهان ھۆكۈمرانلىرىنى ئاسان قىلغۇچى تەلىنى ئىشقا سېلىپ، ئادالەت يولىنى تۇتقان كىشىگە جاهان ھۆكۈمدارلىقى مۇيەسسەر بولىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەنلىكى؛ ئىسكەندەرنىڭ ئادىللىق بىلەن بۇ جاهان سائادىتىگە ئېرىشكەنلىكى

ئىسكەندەر ئەرەستودىن:

ـ ئەي دانىشمەن هېكىم، پادىشاھ بولغان كىشى ئۇچۇن ئادىل بولۇش جەزمەن زۆرۈر ئىكەن، ئۇنداقتا ئادالەتنىڭ زادى نېمە پايدىسى بار؟ ـ دەپ سورىدى.

ئەرەستو بۇ سوئالغا مۇنداق جاۋاب بەردى:

ـ ئەگەر پادىشاھ ئادالەتنى كەسىپ قىلسا، ئۇنىڭغا جەمى جاهان تەۋە بولىدۇ. پۈتۈن ئالەمنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەختى ئۇنىڭغا مۇيەسسەر بولىدۇ. ئادالەت سەۋەبىدىن پادىشاھلارنىڭ مەملىكىتى ئاۋاتلىشىدۇ، بېيىپ، گۈللىنىدۇ. شۇنىڭغا ئەگىشىپ دۆلەت خەزىنىلىرى بايلىق بىلەن تولۇپ تاشىدۇ. لەشكەرلىرى ئىشلىرى ئوڭۇشلۇق تەرتىپكە چۈشىدۇ. پادىشاھنىڭ كۆڭلىمۇ خۇشال ۋە روھلۇق بولىدۇ. بۇنداق پادىشاھ ئۆز دۈشمىنى ئۈستىدىن چوقۇم غالىب كېلىدۇ. ئۇ قاچانكى بىر دۈشمىنى ئۈستىدىن غالىب كەلسە، دۈشمەن مەملىكەت بىلەن ئۆز مەملىكىتىنىڭ كۆچلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ تېخىمۇ زور بىر كۈچكە ئىگە بولىدۇ ـ دە، يەنە بىر دۈشمىنىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىدۇ. ئۇنداق پادىشاھنىڭ پۇقرالىرى بولسا ئۇنىڭغا غەلبىسى ـ نۇسرەت تىلەپ، مەدەت بېرىدۇ، هەمدەمدە بولىدۇ. يەنە شۇنىمۇ بىلىش كېرەككى، ئادىل پادىشاھنى ئۇنىڭ دۈشمەنلىرىنىڭ پۇقرالىرى ۋە لەشكەرلىرىمۇ قوللايدۇ؛ پۇقرالىرى ئادىل شاھىنىڭ يېتەپ كېلىشى ئۈچۈن كېچىلىرى دۇئاغا قول ئاچىدۇ. لەشكەرلىرى بولسا، ئەپ تاپسىلا ئادىل شاھ تەرەپكە قاراپ قاچىدۇ. هەر ـ قانداق بىر كىشى ئۆز ئادىللىقى بىلەن ئاشۇنداق يول تاپسا، ئۇنىڭ جاهانغا ھۆكۈمران بولمىقى ئاسانىدۇر. ئادالەتنىڭ يەنە بىر پايدىسى شۇكى، ئەگەر بىرى تەكرى

يولدا ئادالەت تارازىسىنى راسلاپ تۇتسا، خەيرلىك ياخشى ئىشلارنى قىلسا، بېشىدىكى مۇشكۈلچىلىكلەرنى يوق قىلسا، ئاۋام خەلقنى مېھنەت ـ مۇشەققەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ، راھەت ـ پاراغەتكە ئېرىشتۈرسە، پۈتكۈل ئالەم خەلقى ئۇنىڭدىن مىننەتدار بولىدۇ. ئۇنىڭغا ياخشىلىق دۇئا قىلىدۇ. ئۇ هالدا، ئۇنىڭ گۈناهلىرى بولسىمۇ مەغپىرەت قىلىنىدۇ. ئىككىلا ئالەمنىڭ بەختسائادىتى ئۇنداق پادىشاهقا مۇيەسسەر بولىدۇ.

ئۇ دانىشمەن ئالىم سۆزلەشتىن توختىدى. ئىسكەندەر بۇ هېكمەتلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كۆڭلىدىكى شۇبهىلىرى كۆتۈرۈلۈپ ئەقىل كۆزلىرى تېخىمۇ روشەن بولدى.

ئىسكەندەر ئىشلىرى تەپسىلاتىنىڭ قىسقىچە بايان قىلىنىشى ۋە بۇ قىسقا بايان ۋاقىئاتنىڭ تەپسىلىي ئايان ئېتىلىشى. دارا ئەلچىسىنىڭ ئىسكەندەر هۇزۇرىغا ئالتۇن بەيزە① تەلەپ قىلىپ كېلىپ، ئەكسىچە پولات نەيزىدەك جاۋابقا ئېرىشىپ قايتقانلىقى، ئۇ پولات نەيزە شولىسىدا چاقنىغان چاقماقنىڭ دارانىڭ سەۋر ـ تاقەت خامىنىغا ئوت ياققانلىقى، دارانىڭ ئىسكەندەرگە كۈنجۈت، گۈي② ۋە چەۋگان③ نەۋەتكەنلىكى، ئىسكەندەرنىڭ چەۋگان بىلەن گۈينى ئۇرۇپ، كۈنجۈتنى قۇشلارغا تەرگۈزگەنلىكى

سۆز دانالىرى تارىخ ئىلمىدە كۆپ مۇشەققەتلەر چېكىپ، مۇنۇ هېكمەتلەرنى يۈزەگە چىقاردى:

ۋاقتىكى، ئىسكەندەر ئەرەستۇنىڭ تەلىمىدىن ئادالەتنىڭ خاسىيەتلىرىنى چۈشىنىپ، يۈرتىنى ئادالەت بىلەن ئاۋات قىلدى. ئاندىن ئۇنىڭدا ئالەمنى بويسۇندۇرۇشقا ئىشتىها پەيدا بولدى. بۇ ئىشقا كۆڭۈل قويۇپ، هەددى ـ هېسابسىز ئوي ـ خىياللارنى قىلاتتى. پىلان ۋە تەپەككۇر تارىلىرىنى ئۇزاق ـ ئۇزاقلارغا تارتاتتى. چۈنكى ئۇنىڭ ئادالىتىمۇ، شىجائىتىمۇ بار ئىدى؛ پەم ـ پاراسىتىمۇ، ئىلىم ـ كامالىتىمۇ بار ئىدى. ئۇ پەلەك قۇياشىدەك تۇغ ـ ئەلەملىرىنى تارتقان هالدا شۇنداق يۇرۇش قىلدىكى، يەر يۈزىنى بىر قەدەم باسقىنى بىلەنلا قولىغا ئالدى. پۈتكۈل ئالەمدە هېچ كىشى قىلىپ باقمىغان ئىشلارنى قىلدى. ئۇنىڭغا شۇقەدەر ئاجايىپ غالىبىيەت مۇيەسسەر بولدىكى، پۈتكۈل پادىشاهلارنىڭ قەدىر ـ قىممىتى ئۇنىڭدىن شىكەستە يېدى. ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى دەپ بولۇش قىيىن.

---

① بەيزە — تۇخۇم.

② گۈي — چەۋگان ئويۇنىدا ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، تاياق بىلەن ئۇرۇپ ئويناىدىغان توپ.

③ چەۋگان — 1) ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، يەردىكى گۈي (توپ) نى ئۇرۇپ ئىشلىتىپ يەتكۈزۈپ ئويناىدىغان بىر خىل ئويۇنىنىڭ ئىسمى؛ 2) چەۋگان ئويۇنىدا گۈي (توپ) نى ئۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان ئۇچى ئەگرى تاياق.

ئەگەر ئۇنى قەرنە①لەر بويى توختماي سۆزلىسەڭ تۈگىمەيدۇ. ھەممىنى بايان قىلىش ئۈچۈن يىغا چۈشمەيدۇ. بايان قىلغاندىمۇ تۈگىتىش ئىمكانىيىتى يوق. شۇڭا بۇ ئەھۋالنى ئەمدى قىسقىچە بايان قىلىشنى لايىق تاپتىم. ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى قىسقىلا سۆزلەپ، ھەقىقىتىنى بايان قىلاي. مەن ئىسكەندەرنىڭ تارىخى ھەققىدە ناھايىتى كۆپ ئىزدەندىم. ئۇنىڭ قىسسىلىرىنى جىق مۇلاھىزە قىلدىم. ئۇنىڭ ھېكايەتلىرى ئىچىدە ئاجايىپ-غارايىپ ئىشلارنى ئىنتايىن كۆپ چىقتۇردۇم. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن يالغانلىرىنى تاشلاپ، راستلىرىنى توغرىلىق بىلەن يۇزەگە چىقرايلى.

ئەلقىسسە، ئىسكەندەر رۇم ئېلىگە پادىشاھ بولغاندىن كېيىن قارشىلىق قىلغۇچىلارنى ھالاك قىلىپ، بۇ دۆلەتنى دۈشمەنلەردىن خالاس قىلدى. ئاندىن كېيىن ئۇ لەشكەر تارتىپ جاھان ئىچىدىكى يۇرتلارنى قولغا كىرگۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئالدى بىلەن جەڭ قىلىچىنى يالىڭاچلاپ، مەغرىب① زېمىنىغا يۈرۈش قىلدى. ئاندىن زەڭگىبار② ئەھلىگە لەشكەر تارتىپ، ئۇلارنىڭ يۈزلىرىدىكى داغنى قىلىچ سۈيى بىلەن يۇدى. يەنە دارا بىلەن سوقۇشۇپ، ئۇلارنىڭ كۈلنى كۆككە سورۇدى. ئۇ يەنىلا يۇرت ئېچىشنى توختاتماستىن يۈرۈپ، پەرەڭ مەملىكىتىنى ئالدى. ئۇلارنى ئىتائەت قىلدۇرغاندىن كېيىن، قىرىم شەھىرى ۋە ئاندولوس شەھىرىنى ئالدى. ئاندىن مىسىرغا كەلدى، مىسىردا ئەزىز ۋە ھۆرمەتلىك كىشى سۈپىتىدە قارشى ئېلىندى. ئىسكەندەر مىسىرلىقلارنى ئۆزىگە دوست بىلىپ، ئۇ يەردە ئىسكەندەرىيە شەھىرىنى بىنا قىلدۇردى. ئۇ يەردىكى زەردۇشت دىنىغا قارشى تەدبىر كۆرۈپ، ئاتەشپەرەسلەرنىڭ ئوتىنى قىلىچ سۈيى بىلەن ئۆچۈردى. ئاندىن ئېتىنىڭ بېشىنى ئىراق ۋە ئەجەم تەرەپلىرىگە قارىتىپ ھەيدىدى. ئۇنىڭ قەدەم بەرىكىتىدىن ئۇ شەھەرلەر ئاۋات، خەلقى بايىاشات بولدى. يەنە شام ۋە ھەلەب تەرەپلىرىگە يۈرۈش قىلىپ، ئۇلارنىمۇ ئاۋاتلىققا ئېرىشتۈردى. ئاندىن يەمەن تەرەپكە بېرىپ، ئۇلارنى خۇشال قىلدى. ئۇنىڭ بەرىكىتىدىن يەمەنىنىڭ تاشلىرى ھېقىققا ئايلاندى. ئاندىن بۇيۇك مەككىنى يەر سۆيۈپ تۇرۇپ تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن بارىدى. قوبۇل كۆرۈلگەچكە ئۇنىشنىك ئېچىلدى. ئۇ يەردىن رۇخسەت ئېلىپ، سەۋاھىل تەرەپلەرگە يۈزلەندى. ئۇ يەردە يۈز مىڭلىغان ئاجايىپ-غارايىپ ئىشلارنى قىلدى. ئۇ يەردىن يانغاندىن كېيىن پارس شەھەرلىرىنى ئېلىپ سائادەتمەن بولۇپ، شۇمال تەرەپكە بېرىپ نۇسرەت تاپتى. قايتىش ۋاقتىدا خارەزىم شەھەرلىرىنى ئىگىلەپ قۇياشتەك بايرىقىنى تىكلەپ، قىپچاق دەشتىنى يورۇتتى. ئىسكەندەر ئاندىن ئاس شەھىرى بىلەن رۇس شەھىرىگە يۈرۈش قىلغاندى، ئۇ يەردىكى خالايىقنىڭ قورقۇنچتىن يۈزلىرى كەھرەڭادەك سارغىيىپ كەتتى. ئاندىن پەرخار ئېلىدە ئورۇن تۇتۇش بىلەنلا، ئۇ شەھەرلەرنى جەننەت بېغىدەك قىلدى. يەنە ماۋەرەئۇننەھرنى ئېلىپ،

① قەرنە — ۋاقىت ئۆلچىمى بىرلىكى، بىر قەرنە 30 يىلغا تەڭ.
① مەغرىب — ھازىرقى ماراكەش.
② زەڭگىبار — ھەبەشىستان، ھازىرقى ئېفىئوپىيە.

سەمەرقەنتتەك شەھەرنى بىنا قىلدى. ئاندىن خاقانى چىنغا تاڭ شامىلىدەك يۇرۇش قىلدى، چىن خاقانى كەمەر باغلاپ، ئۇنىڭ ئالدىغا چىقتى. ئاندىن ئېتىنى ھىندىستان تەرەپكە چاپتۇرۇپ، كىيىداۋەز دېگەن پادىشاھنى قۇل قىلدى. ئاندىن جەنۇبە تەرەپكە باردى. سىند شەھەرلىرى تەرەپكە ئۆتتى. كەھ ۋە مەكران قاتارلىق جايلارنى ئۆزىگە تەۋە قىلدى. كىرمان شەھىرى تەرەپكە باردى. خۇراسان شەھەرلىرىنى ئالدى. ئۇ يەردە ئارام ئالغان مەزگىلدە، ھىرات شەھىرىنى بىنا قىلدى. ئاندىن بېرىپ ئىسپاھان شەھەرلىرىنى ئالدى ـ دە، ئۇ يەردە رەي شەھىرىنى بىنا قىلدى.

ئەلقىسسە، پۈتكۈل ئالەمنى بويسۇندۇرۇپ، كۆڭلى ئارام تاپتى. ئاندىن رۇمغا بېرىپ بىر مەزگىل ئەيش ـ ئىشرەتكە مەشغۇل بولدى. جام بىلەن مەي ئىچىپ ئولتۇرغىنىدا يەنە كۆڭلىدە بىر ھەۋەس بولۇپ، جاھانىنى قايتىدىن بىر قېتىم سايا ھەت قىلدى. يۇرت ـ يۇرتلاردا نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى يۈزەگە چىقاردى، نۇرغۇن ئاجايىپ ئىشلارنى قىلدى. ئۇلاردىن بىرى: يەجۇج ـ مەجۇجلەرنىڭ ئالدىغا سەپىل سوقتۇردى. يەنە بىرى: پۈتۈن ئالەمنى ساياھەت قىلىش جەريانىدا يوللاردا ياغاچلارنى ئورنىتىپ، يول مۇساپىسىنى بېكىتتى. ئارغامچىلارنى غۇلاچلاپ يوللارنى ئۇلىچەپ، ھەر ئون ـ ئون ئىككى مىڭ گەز يول ئارىلىقتا بىردىن ياغاچ ئورناتتى. بۇ مۇساپىنى بىر ياغاچ ياكى بىر مىل دەپ ئاتىدى. ئارىلىق مۇساپىلىرىنىڭ مۇناداق ئېنىق بېكىتىلىشى يول يۈرگۈچىلەرنىڭ مۇشكۈللىرىنى ئاسان قىلدى. يەنە ھەر بىر مەنزىلدە رابات، ئۇتەڭلەرنى بىنا قىلدۇرۇپ، مۇساپىرلارنىڭ ئارامگاھى قىلدى.

ئىسكەندەر يۇقىرىقى ئۇسۇللار بىلەن قۇرۇقلۇقنىڭ ئىشلىرىنى رەتكە سېلىپ بىر ياقلىق قىلغاندىن كېيىن، ئەمدى لەھەڭگە ئوخشاش دېڭىزنى كۆڭلى تارتتى. ئۇ سۇ يۈزىگە قەدەم بېسىپ، ھەددى ـ ھېسابسىز كېمىلەرنى ئىشقا سالدى. كېمىلەرگە بارلىق لازىملىق ئەشيالارنى قاچىلاپ، سۇ يۈزىدە نەچچە يىللاپ سەپەر قىلدى. ئالدىغا قۇرۇقلۇق ياكى ئارال يۇرتلىرى ئۇچراپ قالسا، ئۇ يەرلەرگە چېقىپ بىر مەزگىل ئارام ئالدى. ئىسكەندەر تەڭرىنىڭ ياردىمى بىلەن سۇ ئىچىدىكى بارلىق ئارال دۆلەتلىرىنى ئۆز تەۋەسىگە قوشۇپ، ئۇلارنى بەختلىك قىلدى. بارلىق ئارال دۆلەتلىرى ئۇستىدىن غالىپ كەلدى. ئەمدى سۇ ئىچىدە ئۇنىڭغا تەۋە بولمىغان يۇرت قالمىدى. شۇنداقتىمۇ ئىسكەندەر يەنىلا دېڭىز دولقۇنىدەك داۋاملىق ھەرىكەت قىلدى. ئۇ ئاخىر دېڭىزنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا يېتىپ باردى. ئۇ يەردە يۇقىرىغا قارىسا ئاسمان، تۆۋەنگە باقسا سۇدىن باشقا ھېچ نەرسىنى كۆرمىدى. ئىسكەندەر شۇندىن كېيىن دېڭىزنىڭ تېگىنى كۆرۈپ بېقىش خىيالىغا كەلدى. بۇ ھەقتە ئالىملار بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزدى. ئىلمىي ھېكمەتلىرىنىڭ مەسلىمىتى بىلەن چوڭ بىر ئەينەك شىشە ياسالدى. ئىسكەندەر بىرقانچە ئالىم بىلەن بىرلىكتە شىشىنىڭ ئىچىگە كىردى. ئاندىن شىشىنىڭ ئاغزىنى ھېكمەت يىلىمى بىلەن مەھكەم ئېتىپ، شىشىنى نەچچە مىڭ غۇلاچ تانىغا باغلىدى. تانىنىڭ بىر ئۇچىنى

كېمىدىكىلەر تۇتۇپ، شېشىنى دېڭىزغا تاشلىدى. شېشە دېڭىز تېگىگە چۆكتى. ئىسكەندەر سۇ ئاستىدىكى نەچچە ئالەمگىمۇ سىغمىغۇدەك دەرىجىدە كۆپ ئاجايىپ-غارايىپ مەخلۇقاتلارنى كۆردى. سۇ ئاستىدىكى جانۋارلارنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ دېڭىز ئاستىدىكى ئارزۇ-مۇرادى قاندى. قۇرۇقلۇققا ئۇنىڭغا خىزىر ئەلەيھىسسالام يول باشلىدى. سۇدا بولسا، ھەزرىتى ئىلياس ئەلەيھىسسالام يارەمدە بولدى. ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى ھېچكىم قىلىپ باقمىغانىدى. ئۇ تەڭرى تەرىپىدىن پەيغەمبەرلىككە لايىق مەرتىۋىگە ئېرىشتى. شۇندىن كېيىنمۇ يەنە قانچىلىغان ئەل يۇرتىنى ئۆزىگە قاراتتى. ئۇنىڭ ۋەقەلىرىنى يېزىش ئۈچۈن كىشى قەلەم ئۇچلىسا، بىر «شاھنامە» بولۇپ چىقىدۇ. ئېگىن بۇ دەپتەرگە ئۇنى سىغدۇرۇشنىڭ ئىمكانىيىتىنى تاپالمىدىم. زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن ئۇنىڭ قىسسىلىرىنى ئىخچام ھالدا قەلەمگە ئالدىم. شۇ ئۇسۇل ئارقىلىق خۇددى بىر شاھەرنى بىر ئۆي ئىچىگە يوشۇرغاندەك، بىر دەپتەر قىسسىنى بىر بېيىت ئىچىدىلا تۇغقىتىم. ئەمدى تەڭرى يول بەرسە ئىسكەندەرنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى راستلىق بىلەن بايان قىلىمەن.

ئەلقىسسە، ئۇنىڭ دارا بىلەن قىلغان ئىشىنى بايان قىلىمەن. ئۇنداق ئىشنى ھېچ كىشى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغان.

پەيلەقۇس رۇم ئېلىگە پادىشاھ بولغان زاماندىلا دارانىڭ پادىشاھ ئىكەنلىكى پۈتكۈل جاھاندا ئاشكارا ئىدى. دارا بۇ مەزگىلدە كەيانىيلار پادىشاھلىقىنىڭ تەخت ۋارىسى بولۇپ، پۈتكۈل مەملىكەتتە ئۆز ھۆكمىنى يۈرگۈزۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ سوت ۋە سوراق ئىشلىرى لۇقمانىسپىنىڭ رەسمىي قائىدىسى بويىچە، لەشكەرلىرى تۈزۈملىرى گۇستاشىپنىڭ قانۇنى بويىچە يۈرگۈزۈلەتتى. بارلىق ئىش-ئەمەللىرى كەيانىيلارنىڭ مىزانى بويىچە يۈرگۈزۈلەتتى. دارا بۇ جاھانگىرلىك مىراسى بەھمەن شاھتىن قالغانىدى. جاھان مەملىكىتىدە ئۇنىڭدىن كۈچلۈكرەك يەنە بىر پادىشاھ يوق ئىدى. باشقا پادىشاھلار ئۆزلىرىنىڭ تەختى ۋە تاجىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ، ئىتائەتمەنلىك بىلەن پىشكەشلەر قىلىپ، باج-خىراج تاپشۇرۇپ تۇراتتى. شۇلاردىن بىرى پەيلەقۇس ئىدى. ئۇمۇ دارا جېدەل-ماجىرا-سىز ھالدا باج-خىراجەت بېرىپ كېلىۋاتاتتى. ھەر يىلى دارا ئالتۇن تۇخۇمدىن مىكىنى ئەۋەتىش بەلگىلەنگەنىدى. پەيلەقۇس ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوغلىدا ئىسكەندەر تەختكە چىقتى. مەملىكەت ئۇنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ، دەسلەپكى يىلى زەڭگىبار پادىشاھى ئۇستىگە تىخ تارتتى. ئۇنىڭ تېخىنىڭ شولىسىدا زەڭگىلەر كۆيۈپ كۆمۈردەك بولۇپ قالدى. تۆكۈلگەن قانلاردىن يەر يۈزىدە قارا داغلار ھاسىل بولدى. ئىككى-ئۈچ يىل ئىچىدە ئىسكەندەر ئۆز دۈشمەنلىرىنىڭ ھەيۋىسىنى جەڭ بىلەن سۇندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ مال-مۈلۈك، ئەل ۋە زېمىنلىرىنى قولغا ئالدى. رۇم ئەھلىنى شۇ دەرىجىدە كۆچەيتتىكى، ئىككى-ئۈچ يىل ئىلگىرىكىگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە قۇدرەت تاپتى. لەشكەرلىرى كۆچەيتىپ قۇردى. ئۇلار دۈشمەن ئالدىدا خۇددى قۇلۇنلارغا تاشلانغان ئەركەك شىرلاردەك يۈرەكلىك ۋە كۈچ-قۇدرەتلىك بولدى. شۇنداق قىلىپ ئىسكەندەرنىڭ شۆھرىتى دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇقلاردىن ھالقىپ

قىپ كەتتى. تۇغ - ئەلەملىرى پەلەكتىن ئاشتى. قىلىچىنىڭ شولىسى جاھانغا ئوت سالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە جاھانگىرلىكتىن باشقا خىيال كەلمەيتتى. بۇ پەلەك سەھنە سىنى ئۆزىگە تارلىق قىلىۋاتقاندەك ھېس قىلاتتى. جاھان شاھلىرىنىڭ ھېچقايسىسىنى ئۆزىگە تەڭ قىلمايتتى. ئىسكەندەرنىڭ ئاتىسى ۋاپات بولغىنىغا ئۇچ يىل توشقان مەزگىلدە رۇم دۆلتى ئىلگىرىكىدىن ئون ھەسسە كۈچەيدى. بۇ ئۇچ يىل جەريانىدا داراغا باج - خىراج تۆلەش ئىسكەندەرنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمىدى. چۈنكى بۇ ئەزەلدىنلا ئالىي مەرتىۋىلىك قىلىپ يارىتىلغانىدى. ھىممەت جەھەتتە ھېچكىم ئۇنىڭ بىلەن تەڭلىشەلمەيتتى. بىراق ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرالايدىغانلىرىدىن پەقەت دارا بار ئىدى. ئىسكەندەر ئۇنىڭغا كۆرۈنۈشتە مۇرەسسە - مادارا قىلىپ كېلىۋاتاتتى، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ سەلتەنىتىنى كۆزىگە ئىلمايتتى. ھەتتا كۆڭلىگىمۇ كەلتۈرۈپ قويمايتتى. ھەممىگە ئايانكى، ئىككى يولۋاس بىر - بىرى بىلەن ئېلىشىشا جەزمەن ئۇلار ئىچىدىكى ياشراقى غالىب كېلىدۇ.

ئەلقىسسە، ئىسكەندەرگە تەقدىر دوستلۇق قىلىپ، پەلەك يار - يۆلەك بولماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئىشلىرى يۇرۇشۇپ، ۋاقتى بارغانسېرى خۇشال - خۇرام ئۆتىۋاتاتتى. بىر كۈنى دارانىڭ ئوردىسىدىن بىر ئەلچى كېلىپ، ئىسكەندەرنىڭ ئوردىسى ئالدىدا توختىدى ۋە ياساۋۇللاردىن ئىچكىرىگە كىرگۈزۈشنى تەلەپ قىلدى. ئىسكەندەر بۇنى ئاڭلاپ، ئەلچىنى كىرگۈزۈپ تىشنى بۇيرۇدى. ئەلچى ئىچكىرىگە كىرىش بىلەنلا ئىسكەندەرنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا تەزىم بەجا كەلتۈردى، يۈزلىرى پىلەن ئۇنىڭ دەرگاھىنى سۈپۈردى. قوللۇق رەسمىيەتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈپ، سۆز بېشىدىلا دۇنياغا قول كۆتۈردى. ئىسكەندەرنىڭ ئامان - ئېسەنلىكىگە دۇنيا قىلدى. مەدھىيەماختاشلارنىمۇ لايىقىدا ئادا قىلدى. ئىسكەندەر ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئىسكەندەرنىڭ ھەيۋەت - ھەشەمىتى ۋە شان - شەۋكىتى ئەلچىنى بىچارە ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويدى. ئۇ سۆزلەشكە پېتىنالماي، يەرگە كۆز تىكىكىنىچە ئولتۇرۇپ كەتتى. ئىسكەندەر ئۆز شەۋكىتى بىلەن بۇ ئەلچىنى تەڭقىسلىققا قالدۇردى. ئەلچىنىڭ ئەيمىنىپ ئولتۇرۇۋاتقانلىقىنى پەملىگەن ئىسكەندەر ئاخىر ئۆزى سۆز ئاچتى. ئۇششاق - چۈششەك سوئاللارنى سوراپ، ئۇ يەردىن - بۇ يەردىن پاراڭلاشتى. شۇنىڭ بىلەن ئەلچىنىڭ كۆڭلىدىكى ۋەھىمىلەر بىر - ئاز يوقاپ، ئۆز ھالىغا كەلدى. ئىسكەندەر بۇنى سېزىپ، ئەمدى شاھانە مەزمۇنلاردا سوئال سوراشقا باشلىدى:

— بەختلىك پادىشاھ دارا تىنىچ - ئامان ئۆتۈۋاتامدۇ؟ مەملىكىتىنىڭ قائىدە، نىزاملىرى كۆڭۈلدىكىدەك بولۇۋاتامدۇ؟

ئەلچى بۇ سۆزنى ئاڭلاش بىلەنلا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، يەر سۆيۈپ، تەزىم قىلغاندىن كېيىن ئاندىن ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى، ئىسكەندەر يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بۇ ياقتا كېلىشىگىدەكى مەقسەت - مۇددىئايىڭنى دەپ باققىن، دارانىڭ تاپىلىغان سۆزى بولسىمۇ يەتكۈزگىن.

— ئەي بۈيۈك پادىشاھ! — دېدى ئەلچى تەزىم قىلغان ھالدا، — بۇنى ئېيتىماسلىققا چارەم يوق. ئىلىگىرى پادىشاھ پەيلەقۇس بۇ مەملىكەتنىڭ دارانىڭ ھۇزۇر

ربغا هەر يىلى مىك دانە ئالتۇن تۇخۇم خىراجەت بېرىپ تۇرۇۋاتاتتى. ئۇچ يىل بولۇپتۇ. جانابىڭىز بۇ مەملىكەتتە پادىشاھ بولۇپ، سائادەت تېپىپسىز. بىراق بۇ ئۇچ يىللىق خىراج دارانىڭ خەزىنىسىگە ئەۋەتىلمىگەن ئوخشايدۇ. مېنىڭ كېلىشىمدىن مەقسەت مۇشۇ ئىش ئىدى. ئەگەردە سىز ئۇنى بېرىشنى لايىق كۆرسىڭىز، مەن بۇ خىراجەتنى سىزگە ۋەكالىتەن دارانىڭ خەزىنىسىگە يەتكۈزىمەن. مۇۋاپىق كۆرمىسىڭىز دارانغا بۇنىڭ جاۋابىنى ئېلىپ بارماقچىمەن.

ئىسكەندەرگە بۇ سۆزلەر ناھايىتى ئېغىر كەلدى. ئۇنىڭ ئېغىزلىرى غەزەپ زەھىرى بىلەن ئاچچىقلا تولدى. يۈزلىرى ئوتتەك قىزىرىپ كەتتى. بەدىنى قوقاسقا ئايلانغاندەك قىزىپ كەتتى. ئۇ بىرەر سائەتتىكىچە ئۆزىنى ئوتۇۋېلىپ جىم ئولتۇرىدى. ئاندىن غەزەپ ئوتلىرىغا ئەقىل-پاراسەت، ئىلىم-ھېكمەت سۇلىرىنى سېپىپ ئۆچۈردى. ئاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، سۆزگە ئېغىز ئاچتى، تىلدىن جاۋاب جاۋاھىرلىرىنى چاچتى:

ــ شاھ دارانغا مەندىن سالام ئېيتقىن، ئاندىن مۇنۇ سۆزۈمنىمۇ يەتكۈزگىن. ئۇنىڭ بۇ پادىشاھلىقى ھەرگىز مەڭگۈلۈك ئەمەس. ئۇنىڭ ئاقىۋىتى بەربىر يوقلىنىش ئىنى ئىبارەت بولىدۇ، خالاس. شۇنداق ئۇرۇقلۇق يەنە خەزىنە ئۇستىگە خەزىنە يىغىمەن دەپ تولا جاپا چېكىپ يۈرمىسۇن. چۈنكى ئۆمۈرده ۋاپا يوق. ئۇ ھېسابسىز مال-دۇنيا يىغىمەن دەپ، سانىقسىز جەبرۇجاپا تارتىپتۇ. ئەمدى مۇشۇ ۋاقتچە يىغقان خەزىنىلىرىڭ راھىتىنى كۆرسىمۇ يېتىپ ئاشىدۇ. لېكىن يەنە يىغىمەن دېسە، بۇنىڭ پايدىسىدىن كۆرە زىيىنى كۆپرەك. ھەر-قانداق ئىش زۆرۈرىيەت ۋە ئېھتىياجىدىن تاشقىرى ئوشۇقچە بولسا، ئۇنداق ئىشنى قىلىش ئەقىل ئىگىلىرى ئۈچۈن ياخشى ئەمەس. بۇنداق ئىش بىزگە ئەلەم قىلىدۇ. دارانىڭ ئۆزىگىمۇ ياخشىلىق كەلتۈرمەيدۇ. دارا بۇ ئىشنى دەپ بىزنىمۇ جاپاغا سالمىسۇن. ئۇ بىزدىن ئالتۇن تۇخۇم ئالمەن دەپ تولا ئاۋارە بولۇپ يۈرمىسۇن. چۈنكى بىزدىكى ئالتۇن تۇخۇم تۇغدىغان توخۇلار ئاللىقاچان قانات چىقىرىپ ھاۋاغا ئۇچۇپ كېتىپ قالدى. دارانىڭ كۆڭلىگە بۇ نەسىھىتىم ماقۇل كەلسە، ئەلۋەتتە، بىزمۇ دوستلۇقتىن ئۆزگە يولنى تالىلىمايمىز. ئەگەر بۇ گەپ ئۇنىڭ قۇلىقىغا ياقمىسا، سېنىڭ ئېلىپ كەلگەن گەپلىرىڭ بىزنىڭمۇ قۇلىقىمىزغا خۇش ياقمايدۇ. دارا بۇنداق بىھۇدە سەۋدانى مېڭىسىدىن، بۇنداق پايدىسىز تەمەننانى خىيالىدىن چىقىرىۋەتسۇن. چۈنكى ئۆزىنگە قارشى تەرەپنى چۈشىنىش دانالار ئالدىدا ئۇلۇغ ئىشتۇر. بۇكەمگىچە ئۇنىڭ ئىشلىرى ناتۇغانلار بىلەن ئۆتتى. مەندەك كىشىگە تېخى دۇچ كېلىپ باقمىدى. بىرقانچە ئاجىز كىشىگە ئەسكى تاجنى سېپتىپ، شۇنىڭ بەدىلىگە يىلدا باج-خىراج ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئالدى بىلەن تەخت-مەملىكىتىنى تارتىۋېلىپ، ئاندىن ئۇلارغا يەنە تاج بېرىش بەدىلىگە خىراج ئېلىش تۇغرا قىلىق ئەمەس. بىر كىشى تاجۇ تەختكە ئىگە، سەلتەنەتلىك كىشى بولسا، ئۇنىڭدىن باج-خىراجەت ئالمەن دېيىش تېخىمۇ ئەقىلگە سىغمايدۇ. بۇنداق قىلىش خۇددى دەريادىكى قورقماس لەھەڭنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئۇنچىلەرنى تېرىمەن دېگەندەك ئىش. بۇنداق ئارزۇ-

هەۋەسكە بەرىلگۈچىلەر سۇ ئىچىدە ئۆزىنى لەھەڭگە يەم قىلىدۇ، خالاس. ئاقىل كىشىلەر ئۇنداق خەۋپلىك يەردىن بىرنەرسە تەمە قىلمايدۇ. دارا ئارىمىزدا مۇنداق سەۋەبسىز دۇشمەنلىكنى پەيدا قىلمىسۇن. مال ۋە مەنسىپىم ماڭا يۆلەك بولىدۇ، دەپ خىيال قىلمىسۇن. يەر يۈزىدە ھەددىسىابسىز چەرىكىم بار، شۇلار ماڭا غالىب بەخش ئېتىدۇ دەپ ئويلاپمۇ يۈرمىسۇن. گەرچە ئۇنىڭ لەشكىرى كۆپ، مېنىڭ لەشكىرىم ئاز بولسىمۇ، تەڭرى غەلىبە-نۇسرەتنى لەشكەرنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە باقماي بېرىدۇ. ئەگەر بەخت، دۆلەت ئىشى مۇيەسسەر بولىدىغان بولسا، لەشكەرنىڭ ئازلىقى ئانچە تەسىر قىلالمايدۇ.

ئىسكەندەر بۇ سۆزنى ئېيتىپ بولغۇچە، ئەلچى ئۇنىڭ ھەيۋىتىدىن ئېزىلىپ ئولتۇرۇپلا قالدى. سۆز تۈگىشى ھامانلا، ئۇ ئۆزىنىڭ ناتۇۋان جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، ئۆز يولىغا ماڭدى.

ئەلچى ئۆزىنىڭ ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىنى بىلمەستىن، تېز يۈرۈپ، دارانىڭ ھۇزۇرىغا يېتىپ كەلدى. ئىسكەندەرنىڭ بەرگەن جاۋابىنى دارىغا تولۇق يەتكۈزدى. دارا بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاش بىلەنلا ھەيرانۇ ھەس بولۇپ:

— ھەرقانداق كىشى بۇ سۆزنى دېگەن بولسا، ئۇ يا ئېلىشىپ قالغان بىر سارىڭ، ياكى مەست ئادەم ئوخشايدۇ. شۇڭا ئۇ سۆزلىگەن ۋاقىتتا ئۆزىنى بىلمەي ھۇنداق سۆزلەرنى دەپتۇ. ياكى بۇ گەپنى قىلغۇچى بىر ئەقىلسىز، گۆدەك بالا بولسا كېرەك. شۇڭا سۆزلىگەن ۋاقىتتا ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئەقىل دېگەن نەرسە يېتەكچى بولماپتۇ، — دېدى.

ئەلچى دارانىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىسكەندەرنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى.

— ئىسكەندەر سارىڭ، دۆت، ياكى مەست ۋە ياكى ئەقىلسىز كىچىك بالا ئەمەسكەن. ئۇ ئەقىل-پاراسەتتە تەڭدىشى يوق، ئىلىم-ھېكمەتتە مىسلىسىز كامالەت ئىگىسى ئىكەن. ئۇنىڭ شان-شەۋكىتى ۋە سۈپەتلىرىنى دەپ بولغىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ھوشيار ۋە زېرەكلىكى ئېيتقان سۆزلىرىدىنمۇ مانا مەن دەپ بىلىنىپ تۇرۇپتۇ. سۆزلىرىنى قانچە مۇلاھىزە قىلغانسېرى، پىكرىنىڭ شۇنچە چوڭقۇر ۋە ئەقىل-ئىدىرىكىنىڭ چەكسىز ئىكەنلىكىنى بىلىشكە بولىدۇ.

ئەلچى ئەھۋالنى بۇنداق بايان قىلغاندىن كېيىن، دارانىڭ غەزىپى قايناپ تاشتى. غەزەپ ئوتلىرى يالقۇنجاپ، ئالەمگە ئوت چۈشتى. ئەلچىنى دەرھال زىندانغا ھۆكۈم قىلىپ، مۇنداق دېدى:

— ئىسكەندەر دېگەن ئۇ نېمە مېنىڭ قۇلۇمنىڭ پۇشتى، خانىدانىمنىڭ ئۇششاق چاكارلىرىدىن بىرىدۇر. چۈنكى ئۇنىڭ ئاتا ۋە ئەجدادى خانىدانىمنىڭ ئادەتتىكى چاكارلىرىدۇر. ئەقىل كۆزىمىزنى ياخشىراق ئېشىلتىپ قارايدىغان بولساق، ئىسكەندەر دېگەن بۇ بىرنېمە ئادەم قاتارىغا كىرگۈدەك زادى كىم ئۆزى؟! ئۇ زادى قانچىلىك بىرنەرسە؟! ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنى سۆز دېگىلى بولامدۇ؟! يا مەن دېگەن سۆزلەرگە ئۇزۇكرەك جاۋاب بەرمىسە، يا مەندىن ئەيمەنمىسە، ياكى ئەلدىن ئۈيالتمىسا! ئەمدى ئۇنى يوقىتىشنىڭ تەييارلىقىغا تۈتۈش قىلىش كېرەك. ئۇنىڭ دېگەن سۆزلىرىنى

ئۆزىنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ قويايى. ئۇنىڭغا شۇنداق بىر دەكىكە بېرەيكىن، بۇ ئىش جاھاندىكى بارلىق تېگى، پەسىلەر ئۈچۈن بىر يادىكار، بەلكى ساۋاق بولۇپ قالسۇن.

دارا ئۆز سۆزلىرىدىن قىلچە ئۇيالماي، تىللىرىنى خالىغانچە ئۇزارتىپ، قىلچىتەك ئىتتىك گەپلەرنى قىلدى. ئاندىن يەنە بىر تالاي سۆزلەرنى قىلىپ مەكتۇپ يازدۇرۇپ، ئۇنى يەنە بىر ئەلچىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. يەنە ئۇ ئەلچىگە بىر چەۋگان، بىر گۈي ۋە بىر كوزا كۈنجۈتنى بېرىپ، بۇلارنى ئىسكەندەرگە ئاپىرىپ بېرىشىكە بۇيرۇدى. دارا ئەلچىنى يولغا سالغاندىن كېيىن، ئۆزىچە كاتتا ئىشنى قىلغاندەك مەمنۇن بولدى. قانداق جاۋاب ئېلىپ كېلەرىكىن دەپ، كېچە-كۈندۈز ئەلچىنىڭ يولىغا كۆز تىكىپ تۇردى.

ئەلچى قىزىل تىلىنى ئۆز بېشىغا ئاپەت قىلىپ كېچەيۇ كۈندۈز يول يۈرۈپ، ئىسكەندەرنىڭ قەسىرى ئالدىغا يېتىپ كەلدى. مۇلازىملار ئىسكەندەرگە دارانىڭ ھۆزۈرىدىن ئەلچى كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى. ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئەلچى باشلاپ كىرىلدى. ئىسكەندەرنى كۆرۈش بىلەنلا ئەلچىنىڭ كۆڭلىگە ۋەھىمە چۈشۈپ، ھودۇقۇپ، دەيدىغان سۆزلىرىنى ئۇنتۇدى. ئۇ يەر سۆيۈپ تەزىم قىلىپ، ئەلچىلىك رەسمىيەتلىرىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈردى. ئىسكەندەر ئۇنىڭغا ئەھۋالنى بايان قىلىشنى بۇيرۇدى.

— ئالدىدا سۆز قىلغۇدەك ماجال مەندە يوق، — دېدى ئەلچى تۆۋەنچىلىك بىلەن، — دارانىڭ دېگەن سۆزلىرىنى شۇ پېتى يەتكۈزەي، ئەگەر بۇ گەپلەر مۇبالىغە دىلىڭغا ياقمىسا، قەيەردىن كەلگەن بولسام، يەنە شۇ يەرگە كېتىمەن.

ئىسكەندەر بۇ ئەلچىنىڭ دارادىن قاتتىق-يىرىك گەپلەرنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى پەملىدى ۋە سۆزلەشكە ئىجازەت بەردى.

ئەلچى:

— ئۇلۇغ پادىشاھ دارا مۇنداق سۆزنى ئەۋەتتى، — دېدى ۋە يېنىدىن دارانىڭ مەكتۇپىنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى، — «سەندىن قەدىمىي رەسمىيەت بولغان باج-خىراج ئېلىشقا بىز موھتاج بولۇپ قالمىدۇق. لېكىن بارلىق شاھلار بىزنىڭ قۇل-چاكىرىمىزدۇر. شۇڭا ئۇلارغا ھەر-قانداق پەرمان چۈشۈرسەك، ئۆۋەنچىلىك بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. باج-خىراج بېرىش بىزنىڭ ئەمرىمىزگە ئىتائەت قىلغانلىق بولىدۇ. ئاتاڭ ھايات ۋاقتىدا بۇ خىزمەتنى كەم-كۈتمىز ئادا قىلاتتى. ئەمدى سەن ئۇنىڭ ئورنىنى باسقان بولغانىدىكىن، ئۇنىڭ قىلغانلىرىنى قىلىشىڭ كېرەك ئىدى. ئەمما سەن ئىتائەت يوسۇنىنى بەجا كەلتۈرمىدىڭ. ئاتاڭ قىلغانىنى قىلمىدىڭ. ئۇچ يىلدىن بېرى باج-خىراجلىرىڭ خەزىنىمىزگە يېتىپ كەلمىدى. بۇ ئىشىڭ چېكىدىن ئېشىپ كەتتى. شۇڭا باج-خىراجەتنى ئېلىشقا كىشى ئەۋەتتۇق، ئەۋەتكەن ئادىمىمىزگە بىرمۇنچە سۆزلەرنى دەپ قايتۇرۇپسەن. ئەقلىڭ بولغان بولسا، بۇنداق دېمەس ئىدىڭ. بۇنداق دېيىش ھەددىڭمۇ ئەمەس، بىراق ئۆزۈڭ كىچىك، بېشىڭ تاشقا تېگىپ باقمىغان، تېخى ئەقلىگە توشمىغان بولغاچقا، سارىڭلىق قىلغان ئوخشايسەن. ئۆزۈڭنىڭ تەنتەكلىكى تۈپەيلىدىن ئىشنىڭ باش-ئاخىرىنى ۋە ئاقىۋىتىنى بىلگۈچىلىك كىڭ يوق. تېخى گۆدەك بالىسەن. شۇڭا

سېنىڭ قىلغان بۇ چولتا ئىشلىرىڭنى ئەپۇ قىلدۇق. ئەمدى ئىشىنىڭ يولى شۇكى، قېيىقالغان باج-خىراجلارنى تەييار قىلىپ، ئۇلۇغ ئاستانىمىزنى سۆيۈپ، تاۋاپ قىلغايسەن. يۈزۈڭدىن چۈمپەردەڭنى ئېلىۋېتىپ، بۇ يەرگە كەل. بىزدىنمۇ ھېسابسىز كۆپ ياخشىلىقلارنى كۆرۈپ قالىسەن. ئەگەر بىزدىن ۋەھىمە قىلىپ قورقساڭ، ئېيتقان سۆزلىرىڭدىن يانغىن ۋە دەرھال كەچۈرۈم سورا. ئەگەر تەكەببۇرلۇق قىلىپ، ئۆز غۇرۇرۇڭنى ئەلا بىلىپ، سۆزلىرىمىزنى رەت قىلساڭ، نەسىھەتلىرىمىزگە قۇلاق سالمىساڭ، بۇ سېنىڭ كىچىكلىكىڭنىڭ تەقەززاسى ۋە بىلىمسىزلىكىڭنىڭ ئالامىتىدۇر. يەنە ساڭا لايىق نەرسىلەرنى ئەۋەتتىم. «بۇ ماڭا ھۇناسىپ ئەمەس» دەپ بوينۇڭنى تولغاپ ماي تۇرغىن»، — ئەلچى خەتنى ئوقۇپ شۇ يەرگە كەلگەندە توختىدى ۋە چەۋگان بىلەن گۈينى ئېلىپ ئىسكەندەرنىڭ ئالدىدا قويدى. ئاندىن يەنە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى، — «ساڭا گۈي بىلەن چەۋگان ناھايىتى لايىق. چۈنكى سەن تەختى گۆزەكسەن. گۆزەكلەرنىڭ چەۋگان ئويناپ چوڭ بولغىنى ياخشى. بىراق يۇرت سوراش ئىشىغا كەلسەك، بۇ باشقا ئىشتۇر. ئەگەر كۆڭلۈڭدىن بىزگە ھۇجالىپ ئىشنى كۆتۈرمىسەك، بىزدىن تۆۋەنچىلىك بىلەن ئەپۇ سوراپ، گۇناھىڭنى تىلىمىسەك، ئۇنداقتا بۇ ئىش ئىككىمىز ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ قالىدۇ. مەن بىلەن قارشىلاشمەن دەپ خىيال قىلىشىڭ تامامەن بىھۇدە ۋە پايدىسىز ئىش، ئۇنداق قىلىشقا ھەددىڭ ئەمەس، ھەققىڭمۇ يوق. جاھىللىق، تەنتەكلىكىڭنى تاشلا، ئۆز جېنىڭنى ئېچىڭ ئاغرىسۇن. مېنىڭ لەشكىرىمنىڭ سانىنى مۇشۇ كۈنجۈتنىڭ سانى بويىچە قىياس قىلغىن.» — ئەلچى خەت ئوقۇشنى مۇشۇ جايدا توختاتتى. ئاندىن ئېلىپ كەلگەن بىر ئىلاھىش كۈنجۈتنى ئېلىپ، ئاغزىنى ئاچتى-دە، ئۇنى ئىسكەندەرنىڭ ئوردىسى ئىچىدىكى بىسات ئۈستىگىلا تۆكتى. ئاندىن، — كىمكى شاھ دارادىن قورقماي، قارشىلاشماقچى بولسا، دارانىڭ لەشكىرىنى مۇشۇ كۈنجۈتتىن قىياس قىلسۇن، — دەپ سۆزىنى تۈگەتتى. ئىسكەندەرنىڭ جاۋابىنى تەقەززا بولۇپ، كۆز تىكىپ تۇرۇدى.

ئىسكەندەر كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، سالماقلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— دارا سۆزلەشكە باشلىسىلا ئۆزىنى بىلىمەي، ھوش كاللىسىنى يوقىتىپ، ناھايىتى غەلىتە گەپلەرنى قىلىشقا باشلايدىكەن. ئۇ شاھلارنى قۇلۇم، ئەزىز مۆتىۋەرلەرنى چاكىرىم دەپ تەمەنا قىلىدىكەن. تەڭرى ئۆزىنىڭ لۇتپى-مەرھىمىتى بىلەن خالايىققا پادىشاھ قىلغان كىشىلەرنى قۇل-چاكىرىم دەپ، ماختىنىپ يۈرۈش ياخشى ئادەت ئەمەس. چۈنكى ئۇلار پەقەت تەڭرىنىلا قۇللۇق قىلىدۇ. تەڭرى ئۇلارنى بەندەم دېسە، بۇ ئۇلار ئۇچۇن شەرەپ، ئەمما دارانىڭ بۇنداق دېيىشى پۈتۈنلەي خاتادۇر. بۇ تەڭرىگە شېرىك بولغانلىق. بۇ ئېغىر گۇناھ، يەنە شاھ دارا مېنىڭ ئوچ خىل خۇسۇسىيەت بىلەن ئاتاپتۇ. يەنى مېنىڭ گۈزەك، تەلۈە، مەشۇم دەپتۇ. روشەنەكى بۇ ماڭا قىلىنغان تۆھمەت. مۇنداق دېيىش ئەمەلىيەتتە ئىككى پادىشاھنىڭ يۈرت تالىشىپ قارشىلاشقانلىقىنىڭ بېشارىتىدۇر. يەنە پادىشاھ دارا ماڭا مەرھەمەت قىلىپ گۈي بىلەن چەۋگان ئەۋەتىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ ئىشىدىن مەن بىر ئېشارەتنى چۈشەنـ

دىم. بۇ بېشارەتتىن ماڭا ناھايىتى ياخشى ئىستىقبال نامايان بولدى. يەرنىڭ شەكىل قۇرۇلمىسى دەل مۇشۇ گۈيدەك دۇگىلەك، يەرنىڭ ھەرىكىتىمۇ دەل مۇشۇ گۈيدەك پىرقىراپ چۆگىلەشتىن ئىبارەت. دارانىڭ ماڭا گۈينى لايىق كۆرۈپ ئەۋەتكەنلىكى ئەھمىيەتتە تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن ماڭا پىرقىراپ ئايلىنىپ تۇرغۇچى ئالەمنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشنىڭ بېشارىتىدۇر. قولۇمغا چەۋگان بەرگەنلىكى ئەھمىيەتتە ئۇ گۈيىنى ئىدارە قىلىدىغان، ياق، بەلكى بۇ گۈي شەكىللىك ئالەمنى ئىدارە قىلىدىغان ھاكىمىيەتنى قولۇمغا بېرىشنىڭ بېشارىتى. ئۇ ماڭا چەۋگانىنى، ياق، بەلكى ھوقۇقنى ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۆزى بولسا بۇ ئالەم مەيدانىدىن چىقىپ كەتكەندىكى بولۇۋاتقان ئوخشايدۇ. تەڭرى خالىسا، بۇ مەيداندا مەن چەۋگان بىلەن گۈينى ئۇياق - بۇياق قىلىپ، بەلكى پۈتكۈل ئالەمنى ئۆز ھۆكۈمۈم بويىچە ئىدارە قىلىپ ئۆتەرمەن. دارا بۇ ئىشى ئارقىلىق ماڭا ناھايىتى زور ئىلھام بەردى. ئۇنىڭغا يۈزلەنگەن كۆپ رەھمەت. يەنە دارانىڭ كۆنجۇت ئەۋەتكەنلىكىدىن مەن بىر ئىشارەتنى چۈشەندىم. شەكسىزكى، دارا ئۆزىنىڭ لەشكەرلىرىنى كۆنجۇتكە ئوخشىتىپ، ھېنىڭ لەشكەرلىرىمنى قۇشلارغا ئوخشاتقان. بۇ كۆنجۇت ھازىرلا قۇشلارغا يەم بولغۇسىدۇر.

ئىسكەندەر يۇقىرىقى سۆزلەرنى قىلىغاندىن كېيىن بىرقانچە توخۇنى ئەكىرىدۇرۇپ، كۆنجۇت ئۇستىگە قويۇۋەتتى. توخۇلار كۆنجۇتلەرنى بىردەمنىڭ ئىچىدىلا پاك - پاكىز تېرىپ يەۋەتتى، ھەتتاكى چۈمۇلىلەرنىڭ يېيىشى ئۈچۈنمۇ بىرەر تال كۆنجۇت ئاشمىدى. دارانىڭ ئەلچىسى ئىسكەندەرنىڭ بۇنداق نازۇك ۋە ئىنچىكە بېشارەتلىرىنى كۆرۈپ، ھەيرانلىق بىلەن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قاراپ تۇردى. ئىسكەندەر ئەلچىنى قايتىشقا پەرمان قىلىپ:

— ئاڭلىغان جاۋابلارنى تېز بېرىپ، دارا‌غا بايان قىل، — دېدى.

ئەلچى ئايىغى بىلەن مېڭىپ كەلگەندى، بېشى بىلەن مېڭىپ قايتىپ كەتتى. بارغاندىن كېيىن كۆرگەن ۋە ئاڭلىغان ۋەقەلەرنى دارا‌غا بىر - بىرلەپ مەلۇم قىلدى. بۇنى ئاڭلىغان دارانىڭ ئۆچمەنلىك

ئوتلىرى گۈركىرەپ كۆيۈشكە باشلىدى،
بۇ ئوتنىڭ يالقۇنلىرى پەلەكىكە يەتتى.
خەلق پىتنە - پاسات ئىچىدە قالدى.
تىنچ - ئاماتلىق ۋە خاتىرجەملىك دېگەنلەر
يوقلۇق كوچىسىغا قېچىپ كەتتى. نەزمە:

ئايالقچى، كەتۈرمەيكى تارتاي دەلىر،
كى سەرخۇش بولاي،گۈركرەي ئانداقكى شىر.
كىرەي خەسىم ئارا ئۈيلەكسم شىرى مەست،
باربغە بېرەي بىردەم ئىچرە شىكەست.

مۇغەننىي، چالىپ گەرم ھەڭگامە تۇز،
سۇرۇدۇڭدا ئاھەڭگى «شەھنامە» تۇز.
چۇ ئاھەڭگى كىن ئەتتىلەر ئىككى شاھ،
دەلىر ئولسۇن ئول نەغمە بىرلە سىپاھ.
نەۋائى جەھان ئىچرە ئاشۇب ئېرۇر،
فىتەن سەرسەرى ئەمنىيەت رۇب ئېرۇر.
بۇ ئاشۇبدىن گەر تىلەرسەن ئەمان،
ئەمان تاپما مەي شۇغلىدىن بىرزەمان.
زەمان ئەھلىغە بولسە مىك ئىبتىلا،
ئەمەس مۇبتەلا بادە ئىچكەن تولا.

دۇشمەنلىمىش ئىنتايىن ياماق ئادەتتۇر. بۇ ئادەت ھەسەتخورلۇق بىلەن ئۇلىپەتتۇر. ئۇنىڭ ئۆزى غەم - ئەندىشە ۋە بالايىئاپەتتۇر. ئەمما، ئۇنىڭ ئەكسىچە پول تۇتۇلماسا، سەمىمىي سادىقلىق ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. دۇشمەنلىشىنى تاشلاش كىشىنى بەخت - ساۋادەت كوچىسىغا يېتكەۋزىدۇ. دۇشمەنلىمىش ئادەتتىكى كىشىلەر ئارىسىدا كۆرۈلسە، ئۇلارنىڭ ئەسلى - ۋەسلىنى قۇرۇتۇپ، خانۇ مانىنى خاراب قىلىدۇ. ئەگەر پادىشاھلار ئارىسىدا يۈز بەرسە پۈتكۈل جاھانىنى خاراب قىلىدۇ

ئەي دوست، ھوشيار بولغىنكى،
جاھان ئەھلىدىن ۋاپا كەلمەيدۇ. ئۇلاردىن
دوستانىلىك ناھايىتى يىراق. ئەگەر ياخشى
ئويلايدىغان بولساڭ، جاھان ئەھلى ئارىسىدا تۇگىمەيدىغان بىر ھۇنەر بار. ئۇ
بولسىمۇ ئۆچلىشىش، ئاداۋەت بىلەن ئۆمىرىنى زايا قىلىشتىن ئىبارەت. بىرنەچچە
خىل ئادەملەر بارىكى، ئۇلار ھەمىشە ئاداۋەت
ۋە دۇشمەنلىشىنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇلار
بىلەن بىرى قاچانكى ھەمكارلاشسا،
ئۇنىڭغا شۇ ھامان ئازار بەرمەي قالمايدۇ.
كىمكى بىرەر ھۇنەرنى ئېگىلىسە، ئۇنىڭغا
دەل ھۇنەردىشى دۇشمەن بولىدۇ. بىرى
بىرەر ئىشتا ماھارەت كۆرسەتسىلا، يەنە
بىرىمۇ شۇ ئىشقا چاك سالىدۇ - دە، ھەر
تەرەپتىن لاپ ئۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن زىتلىشىدۇ. ئۇلار بىر - بىرىگە قارشى ئىشلارنى
قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاداۋىتى كېچە - كۈندۈز
كەم بولمايدۇ. ئەمما، ئۇنداق ئىشلار كۆپىنچە ھۇنەرۋەنلەر ئارىسىدا بولماستىن،
بەلكى دۆلەتمەنلەر ئارىسىدا كۆرۈلىدۇ.
مەسىلەن، پادىشاھلار يۈزمىڭلىغان چېرىكلەرنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزئارا شاھلىقنىڭ
كۆچىنى كۆرسىتىشىپ، بىر - بىرىگە قارشى
ئىشلارنى قىلىشىدۇ. ھاكىملار بولسا، ئۆزلىرىنى
پادىشاھنىڭ ئورۇنباسارى دەپ بىلىشىپ،
ھاكىمىيەتنى تالىشىپ ئۆزئارا زىددىيەتلىشىدۇ. لەشكەر بېشى قۇماندار، چېرىك
بەگلىرى لەشكىرىي ئىشلاردىكى ھوقۇق-ئىمتىيازنى تالىشىپ، بىر - بىرىگە ئورا كولايدۇ. ئۇلار پادىشاھقا قانچە يېقىنلاشقانسېرى، مەنسەپى قانچە ئۆسكەنسېرى،
ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى دۇشمەنلىشىش شۇنچە
كۈچىيىدۇ. بۇلىشى ئازراق بولغان ئاددىي

خەلقنىڭ ئارىسىدا دۇشمەنلىشىش، ئۆچلىشىش ئوردىدىكىگە ۋە دىۋان - مەھكىمە ئەمەلدارلىرى ئارىسىدىكىگە قارىغاندا ئاز كۆرۈلىدۇ. لېكىن شۇنداقتىمۇ كۆپلىگەن خەلقلەرنىڭ ۋەيرانچىلىق ۋە سورۇقچىلىقى يەنىلا دۇشمەنلىشىش - ئۆچلىشىشتىن كېلىپ چىققان. ئاددىي كىشىلەرنىڭ ئۆچلىشىشى بىرنەچچە ئائىلىنى ۋەيران قىلىش بىلەن شۇقاتاردا ئۆزىنىمۇ خاراب قىلىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئەمما دۇشمەنلىشىشنى پادىشاھلار ئۆزىگە ئادەت قىلسا، ئۆز مەرتىۋىسىنى باشقا پادىشاھلاردىن ئۈستۈن بىلىپ، ئۇلارنى ئۆز پەرمانىغا كىرگۈزۈشنى قەستلىسە، بۇنداق خىيال پۈتكۈل ئالەم خەلقىنى خانۇۋەيران قىلىدۇ. بۇ گويا كى بىر توپان بالاسى، بۇ بەئەينى دەريالارنىڭ تاشقىنى، دېڭىز - ئوكيانلارنىڭ شىددەتلىك چايقىلىشىدۇر، بۇنداق مەملىكەتتە ئامانلىق ۋە ئاۋاتلىقتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ. بۇنداق بالا - قازا تاشقىنىدىن ھېچكىم ئامان قالمايدۇ. پۈتكۈل خەلق جەبىر - زۇلۇمغا دۇچار بولىدۇ. ئەگەر ئىككى پادىشاھ دۇشمەنلىشىشكە بەل باغلىسا، جاھان ئەھلى ئۇ ئىككىسىگە لەشكەر بولۇپ، ھەممىسى بىر - بىرىنى قىرغىن قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئۇلار ھېچنېمىنگە قارىماستىن قىلىچ يالىڭاچلاپ، بىر - بىرىگە ھالاكەت تېغىلىرىنى رەڭلەيدۇ. ئاتا بىر پادىشاھقا، ئوغۇل يەنە بىر پادىشاھقا لەشكەر بولۇپ قالغان تەقدىردىمۇ بىر - بىرىگە يول قويمايدۇ. ئاداۋەت ۋە قەھرى - غەزەپ شۇ دەرىجىگە يېتىدۇكى، ئوغۇلنى ئۆلتۈرۈشكە ئاتىسى ئالدىرايدۇ. ئوغۇلمۇ ئاتىسىنى ئۆلتۈرۈشتىن يانمايدۇ. قېرىنداش قېرىنداشنىڭ بېشىنى كېسىشتىن تەپ تارتمايدۇ. دوستلار دۇشمەنگە ئايلىنىدۇ. بىر ئۆيدىكى كىشىلەرمۇ بىر - بىرىدىن كېچىشىدۇ. ئۇرۇق - تۇغقانلار شۇ دەرىجىگە يەتكەن ئەھۋالدا يات كىشىلەر قانداق بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. ئەگەر بۇنداق شىددەتلىك قارا بوران جاھانىنى قاپلايدىغان بولسا، پىتنە - پاساتنىڭ چاڭ-توزانلىرى خالايىقنىڭ كۆزلىرىنى كور قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆز خۇدىنى بىلمەيدىغان، ئاق - قارىنى پەرق ئەتمەيدىغان، ھەق - ناھەقنى ئايرىتمايدىغان بولىدۇ. جاھان ئەھلى بىر - بىرىنى ئۆلتۈرىدىغان، بۇلاپ - تالايدىغان ۋە بىر - بىرىنى ۋەتەنلىرىدىن قوغلاندى قىلىدىغان ھادىسىلەر ئومۇملىشىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئالەم بىر ۋەيرانە خارابىلىككە ئايلىنىدۇ. گەرچە جەڭ ئىككى پادىشاھنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئاداۋەتمۇ پەقەت ئىككى پادىشاھنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ زىيان - زەخمەتلىرى، بالايىئاپەتلىرى پۈتكۈل خەلقنىڭ بېشىغا چۈشىدۇ. ئاشۇ ئىككى شاھنىڭ دۇشمەنلىكى سەۋەبىدىن سان - سانا قسىز ئاجىز بىچارىلەر ئاياغ ئاستىدا پايخان بولۇپ يانجىلىدۇ، ھالاك بولىدۇ. ئىككى پادىشاھ بىچارە پۇقرالارنىڭ جېنىغا رەھىم قىلماستىن جەڭ مەيدانلىرىنى تۆزۈشۈپ، ئۆزئارا كۈچ سىنىشىدۇ. نەتىجىدە بىرى بىرىگە مەغلۇپ بولۇپ، يەنە بىرى غەلىبە قىلغان بولىدۇ. بىراق شۇنى بىلىش كېرەككى، بۇنداق كۈن ھەر ئىككى تەرەپ پۇقرالىرى ئۈچۈن ئاپەت كۈنى، ياق؛ بەلكى قىيامەت كۈنىدۇر. بۇنداق پادىشاھلاردىن كۆرە، بىر - بىرىگە مۇھەببەتلىك بولغان ئىككى نامرات بىچارىنىڭ ھال - كۈنى ياخشىراق تۇر. چۈنكى ئۇلار بىر - بىرىگە يول قويۇپ،

بىر - بىرىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ، بىرى قوللىغانىنى يەنە بىرىمۇ قوللاپ، بىرى قارشى تۇرغانىغا يەنە بىرىمۇ قارشى چىقىپ، دوستانە ئۆتىدۇ. شۇڭا بىر - بىرىگە مۇخالىپ ئىككى پادىشاھتىن بىر - بىرىگە مۇۋاپىق ئىككى قەلەندەر ياخشىراق.

ئىككى جاھانگىر پادىشاھنىڭ ئاداۋىتىدىن جاھان ئەھلىنىڭ ھاياتلىق خاھىشىغا بالايىئاپەت چاقماقچى چۈشكەنلىكى ۋە ئىككى دوستنىڭ مۇھەببىتىدىن ئۇ خاماندىكى كۆيۈۋاتقان ئوتقا ياغۇر يېغىپ ئۆچۈرگەنلىكى

شۇنداق بىر مەشھۇر ۋەقە بارکى، چىڭگىزخان بىلەن خارەزمشاھ ئاداۋەتلىشىپ جەڭ مەيدانلىرىنى تۇزگەندە ئالەم شۇ دەرىجىدە بۇزۇلىدىكى، ئۇنى شەرھىلەپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس.

ۋاقتىكى، بۇ جەڭدە چىڭگىزخان غەلىبە قىلىپ، خارەزمشاھنىڭ مەملىكىتىنى ئېلىپ، ئۇنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىدى ۋە ئۇنىڭ ئوردىسىغا ئورۇنلاشتى. ئاندىن خارەزمشاھنىڭ پۇقرالىرىغا ئاداۋەت قىلىچىنى يالىڭاچلاپ، ئەلنى قىرغىن قىلىشقا باشلىدى. جەبىر - زۇلۇم دېگىزى قەھرى - غەزەپ قاينامىلىرىنى ھاسىل قىلدى. ئاتا ئوغۇلدىن، ئانا قىزىدىن خەۋەر ئالالماي پەريات چەكتى. ھاياتلىق بىناسىنى ئەجەل ماتەمسىرى تەۋرىتىشكە باشلىدى. ھېچ يەردە تىنچ-ئامانلىق قالمىدى.

ئەلقىسسە، شۇ ۋاقىتلاردا شام شەھىرىدە بىر - بىرىگە مۇھەببەتلىك ئىككى دوست بار ئىدى. ئۇلار بىر - بىرىنى جېنىدىن بەكرەك ئەزىزلەيتتى. ئۇلارمۇ بىر كۈنى چىڭگىزخانىنىڭ قەتلىئام قىلغۇچى سىپاھلىرىغا ئۇچراپ قالدى. ئۇ سىپاھلارنىڭ كۆزلىرى قانغا تولغان ۋە قاتىللىق خۇمارى تۇتقانىدى. ئۇلارنىڭ قولىدىن ئامان - ئېسەن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلگەن بۇ ئىككى دوست ئۆز جانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈشتى. جاللاتلار بۇ ئىككىسىنى ئۆلۈم مەيدانىغا سۆرەپ كېلىشتى. بۇ ئىككى دوست بىر - بىرىگە جېنىنى پىدا قىلىشقا رازى ئىدى. ئۇلارنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان جاللات قىلىچىنى يالىڭاچلاپ بىرىنىڭ يېنىغا كەلگەندى، يەنە بىرى ناله قىلغان ھالدا:

— ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرگىن، ئۇ بىرىدەم بولسىمۇ ئۈزۈنراق ياشىۋالسۇن، — دەپ يالىۋۇردى.

جاللات بۇنىڭغا ماقۇل بولۇپ يەنە بىرىنىڭ يېنىغا قىلىچ تەڭلەپ كەلگەندى، ئالدىنقىسى ناله - زار قىلىپ تىلەپ تۇرۇۋالدى:

— خۇدا ھەققى، ئۇنى بالدۇر ئۆلتۈرمىگىن، ئالدى بىلەن مېنى ئۆلتۈرگىن. ئۇنىڭ جان ئازابى تارتىپ قېينالغانلىقىنى كۆرۈش ماڭا ئۆلۈمدىنمۇ ئېغىر ئازاب، مەن بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايمەن.

دەل مۇشۇ چاغدا چىڭگىزخان ئۇلاۋاتقانىدى، بۇ ئىككى دوستنىڭ ئىشلىرى ئۇنىڭ چۈشىدە ئايان بولدى. ئۇ ھەيرانلىق ئىچىدە تۇرغاندا، بىرەيلەن چىڭگىزخانغا: «بۇ ئىككىسىدىن مېھىر - مۇھەببەت، ۋاپادارلىق يولىنى ئۆگەن. خالايىقىقا جەبىر - زۇلۇم قىلىشنىڭنى توختات. خارەزمشاھ سەن بىلەن ئۆچەكەشكەن بولسا، بۇ ئىشتا خالايىقنىڭ نېمە گۇناھى بار؟!

ئىككى پادىشاھ ئۆچ - ئاداۋەت بىلەن جاھانىنى بۇزۇپ، خاراب قىلدىڭلار. بۇ ئىككى دوست بولسا بىر - بىرىگە مېھىر - مۇھەببەتنى بېغىشلاپ، ساداقەت - ۋاپادارلىق كۆرسەتمەيتتى. بۇلاردىن ئىبرەت ئال» دەپ بېشارەت بەردى. چىڭگىزخان ئويغۇدىن ئويغىنىپ، قەتلىئام قىلىشنى دەرھال توختىتىشقا پەرمان چۈشۈردى. ئۇ ئىككى دوستنىڭ ساداقىتى، ۋاپادارلىقىدىن بىر مەملىكەتنىڭ خەلقى بالا - قازادىن نىجات لىقا ئېرىشتى. ئۇلارنىڭ چىن دوستلۇقى باشقا دىندا بولغان بۇ قەتلىئام قىلغۇچىلارغىمۇ تەسىر قىلىپ، ئالەم خەلقىنىڭ تىنچ-ئامانلىقىغا سەۋەبچى بولدى. ھەرقانداق بىر كىشى دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق يولىنى تۇتۇشنى بىلمىسە، ئۇلارغا بۇ تەمسىل قىياس مەتچىلىككىچە پەتكۈدەك دەرس بولالايدۇ.

ھېكمەت. ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستودىن: «ئىناقسىزلىق ھەممە مىللەتتە چەكلىنىدۇ. دۇشمەنلىشىش ھېچقاچان ئادەمگە ئوبدان بىلىنمەيدۇ. بىراق ئۇنى كىشى ياقتۇرۇپ قالىدىغان ۋە شۇنداق قىلىش تامامەت زۆرۈر بولۇپ قالىدىغان ئەھۋالمۇ بولامدۇ؟» دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى، ئەرەستونىڭ بۇ قاراڭغۇ سەھەنى يورۇتقانلىقى ۋە ئىناقسىزلىق ئاساسىنى تونۇرگەنلىكى

ئىسكەندەر ئەرەستودىن:

— ھەرقانداق ئىشتا ئىككى ئادەم ياكى ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇشى ياخشى ئەھۋال ئەمەس، ئۇنى ئەقىل - ئىدراك راۋا كۆرمەيدۇ. بىراق ئۆچمەنلىك قىلىش دۇرۇس ئىش سانىلىدىغان، ئۆچمەنلىك قىلىنمىسا زېمىنى بولىدىغان ئىشلارمۇ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بۇ ناھايىتى مۇشكۇل بىر سوئال بولدى، — دېدى ئۇ دانىشمەن ھېكىم جاۋاب بېرىپ، — ئاقىل كىشىلەر بەزى زىددىيەتنى رەت قىلسا، بەزى زىددىيەتنى توغرا تاپىدۇ. بىراق بىر ئىشنى قىلماقچى بولغان بولسا، ئۇنىڭ بۇ ئىشىدىن ئالەم ئەھلىگە زىيان يېتىشى مۇمكىن دەپ قارالسا، ياكى ھەقىقەتەن زىيان يەتكىلى باشلىغان بولسا، يەنە بىراۋ ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۇ كىشىنى بۇ زىيانلىق ئىشتىن توختىتىدۇ. ئۇنداق قىلمىسا، ياخشى بولمايدۇ. ئەگەر ئۇ كىشى توغرىلانغا ئۇنىمىسا، ئۇنىڭغا قاتتىق - يىرتىق سۆز بىلەن تەنبىھ بېرىپ، ئۇ ئىشتىن توختىتىش كېرەك. ئەگەر بۇ چارىمۇ ئۇنۇم بەرمىسە، ئۇ چاغدا رەسمىي قارشى تۇرۇپ ئۇنى زورلۇق كۈچ بىلەن تىنچلاندۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. بىراق بۇنداق قىلغاندا ياكى پايدىسى كۆرۈلۈشى، ياكى زىيان كېلىپ چىقىشى مۇمكىن. شۇڭا مۇنۇ ئىشلارغا دىققەت قىلىش كېرەك: ئۇنىڭ بىلەن رەسمىي ئېلىشىشتىن بۇرۇن، تەييارلىق ئىشىنى ئوبدان ئىشلەش كېرەك. ئۆزىنى قارشى تەرەپ بىلەن ئوبدان سېلىشتۇرۇپ دەڭسەپ بېقىش كېرەك. ئەگەر ئۆزى ئۇنى بېسىپ چۈشەلەيدىغان دەرىجىدە بولسا، ئۇ ھالدا بېلىنى چىڭ باغلاپ، قارىمۇ قارشىلىق مەيدانىغا چىقسۇن. ئەگەر ئۆزىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنىڭ قارشى تەرەپتىن ئانچە كۆپ پەرقلەنمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلسا، ئۇ ھالدا بۇ ئىشنى بەك چوڭايتمەسۇن، ئىشنى ھەلسىزدەرەك بولدى قىلسۇن،

غەلۋە ـ غوۋغانى ئازراق قىلسۇن. مۇبادا قارشى تەرەپنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتى ئۆزىنىڭ كىددىن ئېشىپ چۈشسە، غالىبىيەتنىڭ قارشى ئەرەپكە مەنسۇپ بولۇش ئېھتىمالى چوڭراق بولسا، ئۇ ھالدا قارشى تەرەپكە سىلىق ۋە يۇمشاق تەلەپپۇز بىلەن نەسىھەت قىلىش بىلەنلا كۇپايىلەنسۇن. ئۇنداق قىلمىغاندا قارشى تەرەپنىڭ ئۆچمەنلىكى ۋە ئاداۋەتىنى كۈچەيتىپ قويىدۇ. بۇنىڭدىن نەسىھەت قىلغۇچى تەرەپكە بالا ـ قازا يۈزلىنىشى مۇمكىن. شۇڭا باشقىلارغا قارشى ئاتلىنىشتىن بۇرۇن، بۇ تەرەپلەرگە ئوبدان دىققەت قىلىش، ھەرقانداق ئىشقا ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن كۆزدەتىپ، باش ـ ئاخىرىنى ئويلاپ قەدەم بېسىش كېرەك. ئادەمگە ئەقىل يولباشچى بولسىلا، ئۇنىڭ ئىشلىرىدىن زىيان ـ زەخمەت ئازراق كۆرۈلىدۇ.

ئىسكەندەر بۇ پايدىسىلىق جاۋابىنى ئاڭلاپ باش لەڭشىتتى.

دارانىڭ ئىسكەندەر ئېيتقان سۆزلەرگە غەزەپلىنىپ، لەشكەر يىغىش ئۈچۈن ئالەمگە ئوت سالغانلىقى ۋە ئالەم چېرىكىنى يىغىپ، ئىسكەندەر بىلەن جەڭ قىلىش ئۈچۈن يۈرۈش قىلغانلىقى. ئىسكەندەرنىڭمۇ بۇ ئاپەت دەرياسىغا، بالا ـ قازا كەلكۈنىگە، ياق، بەلكى ئۆزىگە يوپۇرۇلۇپ كەلگەن بۇ ئاداۋەت تېغىغا قارشى ئۇرۇش ھەيلە ـ مىكرلىرىنىڭ چاقماقلىرىنى چېقىپ، يۈزمۈيۈز ئوتتۇرىغا چىققانلىقى، بۇ ئىككى پادىشاھ ئالەمنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىشقا تەييار بولغاندا، دارانىڭ دۆلەت بايرىقىنىڭ باشقا بىر ئاپەت بورىنى تۇپەيلىدىن يىقىلغانلىقى، ئىسكەندەرنىڭ ئاي كەبى تۇغ ـ ئالىمى يۈكسەكلىكتە قۇياش تۇغىدىنمۇ ھالقىپ كەتكەنلىكى

ھېكايەتچىلەر بۇ ئىككى پادىشاھ قىسسىسىنىڭ چىرايىغا مۇنداق زىننەت بېرىدۇ:

ۋاقتىكى، دارانىڭ ئەلچىسى قايتىپ كەلدى. ئۇ ئىسكەندەر بىلەن ئارىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنى ئەينەن ئىنكاس قىلىشتىن باشقا چارە تاپالمىدى. ھەممە ئىشنى تولۇق بايان قىلدى. ئىسكەندەرنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، دارانىڭ جىسمىغا غەزەپ ئوتلىرى تۇتاشتى. باشتىن ئاياغقىچە ھەممە ئەزايى بەدىنى قىزىپ تۇرالماي قالدى. ئۇ گاھ دەۋرانغا ھاقارەتلەر ياغدۇرسا، گاھ بۇ پىرقىراۋاتقان پەلەكنى لەنەت ئوقىغا تۇتۇرەتتى. گاھى بولسا زامانغا تەنە ـ قارغىشلارنى ياغدۇرسا، يەنە تۇرۇپ جاھانغا تىل ـ ئاھانەت قىلاتتى. ئىزتىراپ ۋە بىتاقەتلىك ئۇنى شۇ دەرىجىدە قىينىدىكى، بۇ دەردكە ھېچ داۋا تېپىلمىدىغان دەك ئەمەس ئىدى. ئۇ ئاخىر بولالماي جەڭگە تەييارلىق كۆرۈشكە، لەشكەر يىغىشقا يارلىق چۈشۈردى. شۇ ھامان رۇم، زەڭگىبار ۋە باشقا تەرەپلەرگە كىشى ئەۋەتىلدى. ئىران، تۇران ۋە چىن مەملىكىتىنىڭ چېگرىلىرىغىچە بولغان كەڭ ۋادىلاردا لەشكەر دەرياسى ئۆزكەشلەپ ئاقتى. ئۇلارنىڭ شاۋقۇن ـ سۈرەنلىرى ئاسمانىنىڭ ئاستىنى قاپلىدى. پۈتكۈل ئەتراپى ئالەمدە كىشى قالدۇرماي، ئادەم ئەۋلادىنىڭ ھەممىسىنى تەرەپ ـ تەرەپتىن يىغىپ، لەشكەرلىكە تۇتتى. تاغ ۋە دەشتلەرمۇ بەلكى پۈتكۈل يەر يۈزى لەشكەر دېگىزىغا ئايلاندى.

چېرىك بەشى بولغان كىشىلەر ئەلنى ھۇرۇپ توقاي قىلىپ، قاتتىق سىياسەت يۈرگۈزدى. زورلۇق كۈچ بىلەنمۇ يەنىدى، مەسىلەن ـ دۇنيا بىلەنمۇ يەنىدى. شۇنداق قىلىپ ئىككى يىلدا لەشكەرلەر يەغلىپ بولدى. لەشكەرلەر يەرىبىتىگە سەپلىنىپ قالدى. جاھاندا ھېچقانداق پادىشاھ بۇنداق كۈچ چېرىكىنى يىغىپ باقمىغان بولغىيتتى. لەشكەرلەرنىڭ تولىلىقىدىن ئۇلارنىڭ باش ـ ئايىغى، چەك ـ چېگرىسى كۆرۈنمەيتتى. ئۇلارنىڭ سانى پەلەكنىڭ يۇلتۇزلىرىدىن، باياۋاننىڭ قۇملىرىدىن ئارتۇق ئىدى. لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگەن قەرەلدە جەم بولدى. دارا ئۇلارنى كۆرگىلى چىقتى. ئۇ بۇنچىۋالا كۆپ لەشكەرنى كۆرۈپ، ئىسكەندەرگە بولغان ئادالىتىنى ۋە ئۆچ ئېلىش ئىدىيىسىنى تېخىمۇ چىڭىتتى. ئۇنىڭ دىماغلىرىدا بىرخىل كۆرەڭلىك ۋە مەغرۇرلۇق قوزغالدى، «بۇنداق لەشكەر بىلەن قاياقتا يۈرسەم شۇ يەردە مەقسىتىم ھاسىل بولماي قالمايدۇ» دەپ خىيال قىلدى. يەنە بىرتەرەپتىن ئايماق سۇلتانلىرى ۋە ۋالىيلىرى دارىغا ياخشى ھەمقام بولۇپ، قىلچ تارتىپ كېلىپ، دارانىڭ نەزەرىدىن ئۆتتى. گۇرۇھ ـ گۇرۇھ يۈرت ئۇلۇغلىرى ئۆز بويۇنلىرىغا ئىتائەت ھالقىلىرىنى سېلىپ، دارا ھۇزۇرىغا جەم بولدى. ۋاقتىكى، دارا بىر ھەشىمەتلىك چېدىر ـ بارگاھقا چۈشۈپ، ئۇ يەردە ئېگىز بىر تەختنى قويۇپ، ئۈستىدە ئورۇنلاشتى. بۇنداق ۋالىي تەختنى ھېچ كىشى كۆرۈپ باقمىغاندى. دارانىڭ يارلىقىغا بىنائەن تامام مەملىكەتلەرنىڭ پادىشاھلىرى كېلىپ، يەر سۆيۈپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ، پەرمان كۈتۈپ تۇردى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى كۆرۈشۈشكە كەلگەندە ئالدى بىلەن دارانىڭ چېدىرىدىكى بېسات قىرغاقلىرىنى سۆيەتتى. ئاندىن ئالدىغا كېلىپ دارانى تاۋاپ قىلغاندەك ئەزىزلەپ، ئۇنىڭ ئايىغىلىرىغا باش قويياتتى. ئاندىن ھەر بىرى ئارقىچىلاپ يېنىپ، ئۆز ئورنىغا بېرىپ تۇرۇشاتتى. قوبۇل قىلىش، يۇز كۆرۈشۈشلەر شۇ تەرىقىدە يېرىم كۈنگىچە داۋام قىلدى. خىتا مەملىكىتىدىن مەڭگۈخاقان، ھىندىستاندىن قاراخان، مىسىر ئېلىدىن ۋەرەقەخان، دەشتى قىپچاق يۇرتلىرىدىن تۆمۇرتاشخان، خاۋەران مەملىكىتىدىن فەرەڭگىس، نەھرىۋان ئېلىدىن دەۋالىن ۋە باشقا يۇرت ـ مەملىكەتلەردىن سان ـ سانىقسىز پادىشاھلار، سىپاھىبەگلەر، شاھزادە، بەگزادىلەر دارانىڭ ئالدىغا بىر ـ بىرلەپ كېلىپ، ئۇنىڭ قوبۇل قىلىشىغا نائىل بولدى. ئۇلار دارانى كۆرۈش ئۈچۈن ھېسابسىز كۆپ پېشكەشلەرنى چەكتى. دارىغا يۇز يىللىق خىراجنى بىراقلا تارتۇق ۋە ھەدىيە قىلىشتى. ئاندىن كېيىن دارا ئادەتتىكى خالايىقلارنى بارگاھتىن يىراقلاشتۇرۇپ، تاجىدارلار ۋە سەرخىل كىشىلەرنى قالدۇردى، ئۇلارنى ئۆز رېتى بويىچە ئولتۇرغۇزدى. بۇ ئىشلار پۈتۈش بىلەنلا دارا سۆز باشلىدى:

ـ خالايىقلارنى يىغىپ، بىئارام قىلىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى، ـ دېدى ئۇ يۇقىرى ئاۋازدا، ـ رۇم ئېلىدىكى پەيلەقۇس بۇ ئالەمدىن كەتتى. ئۇنىڭدىن بىر سارىڭ قېتىش ئوغۇل قېپقالغان. ئۇ دادىسىنىڭ ئورنىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن، بەئەينى سۈدەك تەۋرىگە يۈرۈپ، ئوتتەك باشتۇڭلۇق قىلىپ، ئۆچ يىلدىن بېرى

رى خەزىنىمىزگە باج ـ خىراج ئەۋەتمەيدى. بېشىنغا ئۇلۇغلۇق تاجىنى كىيىپ، باشباشتاقلارچە ئىش قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئەزەلدىن بېرى قىلىپ كېلىۋاتقان ئىشىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىنى تەكىتلەپ، باج ـ خىراجنى سۆزلىشىپ ئېلىپ كېلىشكە بۇيرىدىم ئەۋەتتۇق. بىراق ئۇ بىز ئەۋەتكەن ئەلچىگە ھەددىدىن زىيادە قالايمىقان سۆزلەرنى دەپ، يانىدۇرۇپتۇ. بۇنداق قىلىشقا ئۇنىڭ نېمە ھەددى؟! مەن ئۇنىڭغا بىرنەچچە تۈرلۈك پەندـ نەسىھەتنى چېكىلەپ بۇيرىدىم ئەۋەتتىم. بىراق ئۇنىڭغا بۇ نەسىھەتلەرنىڭ پايدىسى يولۇمىدى. بەلكى بۇنىڭغا جاۋابەن تولىمۇ ئەدەپسىزلەرچە سۆز ـ ھەرىكەتلەرنى قىلدى. ئۇنىڭ بۇ تەنتەكلىكى مېنى قاتتىق غەزەپلەندۈردى. شۇڭا ئۇنىڭ ئەدەبىنى بېرىش زۆرۈر بولۇپ قالدى. ئۇ نادانىنىڭ ئىشىنى بىر ياقلىق قىلىش ئۈچۈن ھەر تەرەپلەرگە ئادەم چاپتۇرۇپ لەشكەر يىغدۇق. بۇ يەرگە جەم بولۇشتىن مەقسەت مانا شۇ.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، تەزىم قىلىشتى. ئاندىن بۇلار ئارىسىدىن بىرى:

ـ ئۇنى ۋەيران قىلىپ، يوقىتىش ئۈچۈن، مۇنچىۋالا شاھلار بىلەن چېرىك لەرنى يىغىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. ئۇنى جايلاش ئۈچۈن بىر قولنى ئەۋەتسەكلا كۇپايە قىلاتتى، ـ دېدى.

ـ بۇ لەشكەرلەر بىلەن رۇمنى ئالماندىن كېيىن ئۇ يەردە ئارام ئالمىز، ـ دېدى دارا چۈشەنچە بېرىپ، ـ ئاندىن يەنە يۇرۇش باشلايمىز. چۈنكى زەگزىلبار بىلەن فەرەڭ مەملىكەتلىرىمۇ رۇمغا تەۋە بولۇپ كەتتى. ئۇ يەردىكى ئۇششۇقلىرىمۇ يوقىتىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. ئاندىن قايتىپ كېلەلىشىمىز مۇمكىن.

تەقدىر بۇ سۆزلەرنى دارانىڭ تىلىغا سۆزلەتتى. ئەمما تەقدىر ھۆكمىگە رازى بولماقتىن ئۆزگە چارە يوق ئىدى. شاھ دارانىڭ پەرمانىغا بىنائەن، ھەممەيلەن بىرلىكتە ياراغ ـ جابدۇق تەييارلاپ، رۇمغا يۈرۈش باشلىدى.

«دارا پۈتۈن يەر يۈزىدىن لەشكەر يىغىپ بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋېتىپتۇ» دېگەن خەۋەر دەرھال ئىسكەندەرنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. ئىسكەندەر پەم ـ پاراسەت بىلەن ھەرقانداق ئىشقا ئىلاج قىلاتتى. ئۇ دارا تەرەپكە يوشۇرۇن ھالدا، ئۇزۇلدۇر ـ ھەستىن كىشى ئەۋەتىپ، ئەھۋالنى ئۇقۇۋ ـ شۇپ تۇردى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز لەشكەرلىرىنىمۇ پۇختا تەشكىللەپ، دارانىڭ ئالدىغا چىقاردى. بۇ لەشكەرلەرنىڭ ھەر بىرى رۇستەمدەك قورقۇمسىز پالۋانلاردىن ئىدى. شۇڭا ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى خۇددى شامالغا ئوخشاش دارانىڭ لەشكەرلىرىنى كۆرگەنلا يەردە سامانىنى سورۇغاندەك سورۇۋەتتى. بىراق ئىسكەندەرمۇ ئالدىراپ ھەرىكەت قىلمىدى، ئامال بار مۇرەسسە ـ مادارا قىلىش خىيالىدا بولدى. لېكىن ئاخىر قارشى تەرەپ لەشكەرلىرىگە يۈزمۇ يۈز جەڭ ئېلان قىلىپ مەيدانغا چىقتى. ئىسكەندەرنىڭ دارا بىلەن ئېلىشىشقا چىققان لەشكەرلىرى خۇددى دېڭىز ئۈستىگە چىققان بىر پارچە بۇلۇت ياكى يالۇا ئېشەكلەر توپىغا ئېتىلغان بىر ئەركەك يىلپىزدەك كۆرۈنەتتى. دارا بۇنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلەندى. ئەمما دارانىڭ لەشكەرلىرىگە بىر خىل ۋەھىمە، ۋەھىمە پەيدا بولدى. ئىسكەندەر

تەرەپ لەشكەرلىرى ئورۇنلاشقان جاينىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈش قىيىن ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۆز قوشۇنىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن ئارىغا خەندەكلەرنى قېزىپ، ئەتراپىنى ساقلاۋاتاتتى. جىسەكچىلەر كېچە-كۈندۈز ئارام تاپماي كۆزەت قىلاتتى. ئۇلار شۇ قەدەر ھوشيارلىشىپ كەتكەنىدىكى، ئارىدا بىرەر چۈمۈلە تەۋرىسىمۇ، ئۇنىڭ كۆزىنى ئوق بىلەن تېكىپ تاشلايتتى. ئىككى لەشكەر ئارىسىدا بىر كۈنلۈك مۇساپىنى جەڭ مەيدانى ئۈچۈن قالدۇردى. ئۇ يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئېگىز تاغ بار ئىدى. تاغنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى دەشت بار ئىدى. بۇ ئىككى دەشتنىڭ بىرىگە دارانىڭ قوشۇنى، يەنە بىرىگە ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى ئورۇنلاشقانىدى. بۇ ئىككى قوشۇننىڭ ئارىسىدىن تاڭ شامىلىمۇ ئۆتەلمەيتتى.

ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى كۆپ تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتسەپ، مۇداپىئە خەندەكلىرىنى خەيبەر شەھرىنىڭ مۇداپىئە خەندەكلىرىدەك، بەلكى ئىسكەندەر سېپىلىدەك پۇختا ۋە مۇكەممەل قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. ئاندىن ئۇلارنىڭ كۆڭلى سەل تىنچلاندى. ئىسكەندەر ئۆزىگە يۇز نەپەر شەمشەرۋازنى ھەمراھ قىلىپ، دارانىڭ لەشكەرلىرىنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن تاغنىڭ ئۈستىگە چىقتى. قارىسا دارانىڭ لەشكەرلىرى يەر يۈزىنى قاپلاپ، پۈتۈن تاغ ۋە دەشتلەرنى ھەربىكەتكە كەلتۈرۈۋەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ چاقىتوزانلىرى پۈتكۈل ئالەمنى قاپلاپ، پەلەك يۈزىنى كۆرگىلى بولماس قىلىۋەتكەنىدى. بۇ ھەددى - ھېسابسىز قوشۇننى كۆرگەن ئىسكەندەرنىڭ ھوشى بېشىدىن ئۇچتى.

ئۇ كۆڭلىدە: «ئەگەر جەڭ باشلىنىدىغان بولسا، مېنىڭ لەشكەرلىرىمنىڭ ھەر بىر ريگە قارشى تەرەپنىڭ يۈز كىشىسى توغرا كەلگۈدەك، ئەقىل-پاراسەت جەھەتتە شۇنچە چوڭ سۈزلەيمەنۇ، ئەمما بۇ ئىشقا ھەقىقەتەنمۇ ئۆزۈمنى چاغلىمايجەڭ مەيدانىغا كىرىپتىمەن. ئەمدى بۇ يەردىن يېنىشنىڭ ئىمكانى يوق. ئەگەر جەڭ قىلسام، ماڭا زىياندىن ئۆزگە ئاقىۋەت يوق» دېگەنلەرنى ئويلىدى. ئىسكەندەر ئاشۇنداق مۇشكۈل ئەھۋال ئۈستىدە پىكىر قىلىۋاتقاندا، ئۇنىڭ بىر تاش ئۈستىدە ئۇرۇشۇپ تۇرغان ئىككى كەكلىككە كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئۇ كەكلىكلەرنىڭ بىرى سېمىز ۋە كۈچ-قۇۋۋەتكە تولغان، يەنە بىرى ھەر جەھەتتىن ئاجىز ۋە زەئىپ ئىدى. ئىسكەندەر بۇ ئىككىسىنى كۆرۈپ، بۇ ئەھۋالنى ئۆزى بىلەن دارا ئوتتۇرىسىدىكى ئورۇشقا ئوخشاتتى. ئۇلارنىڭ جەڭ نەتىجىسىنى ئۆزى بىلەن دارا ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ ئاقىۋىتىنى ئالدىن بىلىدىغان بىر پال سۆپىتىدە كۆزەتمەكچى بولدى. ئۆزىنى ئاجىز كەكلىك، دارانى كۈچلۈك كەكلىك دەپ بىلدى. ئىسكەندەر قاراپ تۇرسا ئۇ ئىككى كەكلىك شۇنداق ئېلىشىتىكى، كۈچلۈك كەكلىك بىچارە ئاجىز كەكلىكنىڭ جېنىنى ھالاك قىلغۇدەك دەرىجىگە يەتتى. دەل شۇ پەيتتە توساتتىنلا ھاۋادىن بىر بۈركۈت چۈشۈپ، كۈچلۈك كەكلىككە شۇنداق چاڭگال سالىدىكى، ئۇنى ئوۋلاپ، بىردەمدىلا بۇ دۇنيادىن يوق قىلدى. بەلكى ئۇنداق كۈچلۈك كەكلىك ئەزەلدىن مەۋجۇت ئەمەستەكلا ئۇنىڭدىن قىلچە ئەسەر قالمىدى. ھېلىقى ئاجىز كەكلىك بولسا، ئۇ كۈچلۈك كەك-

لىكنىڭ ئورنىنى بېسىپ، شاد ـ خۇرام سەكـ رەپ ئويناندى. بۇ پالۋاننىڭ نەتىجىسى ئىسـ كەندەرنى چەكسىز خۇشال قىلدى. ئۇ ئۆز دۇشمىنىنىڭ ھالاك بولىدىغانلىقىنى، لېكىن بۇ ھالاكەت ئۇ دۇشمەنگە باشقـا تەرەپتىن، بۆلەك كىشىنىڭ قولىدىن يۈزـ لىنىدىغانلىقىنى پەملىدى. شۇنداقتىمۇ بۇ ئىش تۈپەيلىدىن دۇنيادا ئۆزىنىڭ شان ـ شەۋكىتىنىڭ يوكسىلىدىغانلىقىنى بىلدى. شۇڭا ئىسكەندەر خۇشال ھالدا ئۆز قوشۇنى تەرەپكە ياندى. قۇياش مەغـ رىبتە ئولتۇرغان مەزگىلدە، ئىسكەندەر لەشكەرلىرىنى مۇستەھكەم مۇداپىئەدە تۈـ رۈشقا ئورۇنلاشتۇردى. جەسەكچىلەرنى بەلگىلەپ، تەرەپىتەرەپنى ھوشيارلىق بـ لەن كۆزەتتى. ئۇلار شۇ قەدەر سەزگۈر ھالەتتە تۇرىدىكى، ئۇلارنىڭ يېنىدا تاك شاملىمۇ تەۋرىيەلمەيتتى. ئىنتىزام شۇ دەرىجىدە چىڭ ئىدىكى، شۇ قەدەر كۆپ لەشكەرلەردىن بىرىمۇ ئون ـ تۈرۈشنى سىرتـ قا چىقارمايتتى.

ئەلقىسسە، ئىككىلا پادىشاھ ئۆز سەپـ لىرىنى تۈزۈشنىڭ تېگىش قىلىشنىڭ پىلانلىرىنى تۈزۈشمەكتە ئىدى. بىر تەـ رەپتە دارا پەلەكتەك بارگاھلارنى تىكـ لەپ، تەخت ئۈستىگە چىقىپ، مەخپىي ۋە ئاشكارا ئىشلار ھەققىدە سۆزلەپ ئولتۈـ راتتى. ئۇ ئۆزىنى غەلىبە قىلغۇچى دەپ بىلەتتى. ئىسكەندەرنى كۆزىگە ئىلمايتتى. تەقدىرنىڭ بۇ ئىشلارنى قانداق بىر تەـ رەپ قىلىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى. دارانىڭ سىپاھلىرىمۇ ئىسكەندەر ھەققىدە كۆپ گەپ ـ سۆزلەرنى دېيىشتى. ئولاردىن بەزىلىرى:

ـ ئەگەر پادىشاھىمىز بۇيرۇق بەرـ سىلا، بىز قىلچە غەم ۋە ئەندىشە قىلماس تىنلا ئىسكەندەر قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلـ مىز، ـ دېسە، يەنە بەزىلىرى:

ـ ئىسكەندەرنىڭ ئادەملىرى بىزنى كۆرسىلا قورقۇپ قېچىپ كېتىشى مۇمـ كىن، ـ دېيىشتى. يەنە بەزىلىرى بولسا:

ـ ئىسكەندەر چوقۇم قىلغان ئىشـ لىرىغا پۇشايمان قىلىپ كەچۈرۈم سوراپ، شاھىمىزنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ، ـ دېيىشتى.

ئولار ئەنە شۇنداق خىلمۇ خىل پىـ كىرلەردە بولسىمۇ، لېكىن ئىسكەندەر بىـ لەن جەڭ قىلىشقا نىسبەتەن بىردەك پىـ كىرگە ئىگە ئىدى. ھەممىسى ئىسكەندەر قوشۇنى بىلەن تېزرەك ئېلىشىشنى ئارزۇ قىلاتتى. بۇ قوماندانلار ئۆزلىرىنىڭكىدەك مۇنداق قۇدرەتلىك قوشۇنغا شىكەستە يېتىشى مۇمكىن ئەمەس دەپ قارايتتى. ئولار ئىسكەندەر قوشۇنىغا چوقۇم زەربە بېرىمىز دەپ خىيال قىلاتتى. ھەممەيلەنـ نىڭ كۆڭلىدە ئەتە ئۇرۇش باشلىنىدىـ غانلىقى ھەققىدە سان بار ئىدى. قوماندانلار جەڭ ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئولارنىڭ كۆزلىرىـ دىن ئۇيقۇ قاچقان، ھەممىسى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى لەشكەرلەرگە ئىنتىزام ۋە تارتۇق بېرىش ھەققىدىكى ۋەدىلەرنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەش بىلەن مەشغۇل ئىدى. ئولار ئىسكەندەر قوشۇنـ نىڭ جەزمەن مەغلۇپ بولىدىغانلىقىغا قاتتىق ئۇمىدۋار ئىدى. ھەممەيلەن دۇـ بۇلغا، ساۋۇتلارنى كىيىشىپ، تاك ئېتىشـ نى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدى. بۇ كېچە ئولارغا شۇنچە ئۇزۇن كىـ ئونەك بىلىنىپ كەتتى. ھەر ئىككى تەرەپ لەشـ كەرلىرىنىڭ ھاياجىنى بىر ـ بىرىدىن كەم

ئەھمەس ئىدى.

سۇبھى ئۆز جامالىنى كۆرسەتتى. سەھەر ۋاقتىنىڭ ئالتۇن تۇغى ئاشكارا بولدى. تەقدىر بۇ ئىككى لەشكەر دەريا-سىنى ئۆزكەشلەتتى. ئۇلارنىڭ شاۋقۇن-سۇرەنلىرى پەلەككە يەتتى. پالۋانلار نەرە تارتىپ يەرنىڭ جىسمىنى تەۋرەتتى-ۋەتتى. ئۇلار خۇددى «زېمىن قاتتىق تەۋرىتىلگەندە»① دېگەن ئايەتنىڭ مەزمۇنىنى ئايان قىلدى. شەمشەرۋازلار باشتىن ئاياغقىچە خۇددى پەلەك تۇرکىمەنىدەك كۆك تۈمۈر ئىچىگە غەرق بولۇشتى. ئۇلار ئاتلىرىغا مىنىشىپ، ئۇرۇش سېپى تۈزۈش ئۈچۈن مەيدانغا چىقتى.

دارا ئەنە شۇنداق ھەيۋەت بىلەن سەپ تۈزگەن مەزگىلدە ئىسكەندەرمۇ ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدە لەشكەرلەرنى جەڭ سەپلىرىگە ئۈيۈشتۇردى. ئىككى تەرەپ شۇ قەدەر ھەيۋەت سەپ تۈزدىكى، ئۇنىڭ بىر ئۇچى مەشرىقتە، يەنە بىر ئۇچى مەغرىبتە ئىدى. بۇنداق زور ئۇرۇش سەھنىسى ھايتىنى ھۇيت دېگۈچە يەتتە قېتىم ئالماشتۇرۇپ تۈزدى. دارانىڭ لەشكەرلىرى شەرقتە سەھەرقەنتتىن تاكى چىن چېگرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى جايلاردىن مۇغۇل، ئۆزبېك، قالماقلاردىن يۈز ئەللىك مىڭ، يەنە باشقا خەلقلەردىن چىققان لەشكەرلەر بىلەن قوشۇلۇپ، قوشۇنىڭ ئوڭ قانات جەڭ سېپىدە تۇردى. ئوڭ قانات قوشۇنىنىڭ ئالتە يۈز مىڭغا يەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى جەڭ ئىشلىرىدا ماھىر ئىدى. چىن ئەھلى ئۆز لەشكەرلىرىنى شۇنداق زىننەتلىدىكى، ھەممەيلەنگە يەتتە خىل رەڭدىكى ئالتۇن يىپلاردىن توقۇلغان تەتىلا كىيىم ۋە ئاتلارغا يوپۇق تەييار قىلدۇرغانىدى. ئۇلار دۇبۇلغىلىرىنىڭ ئۇچىغا چىنغا خاس يىپەك لېنتىلارنى چىگىپ، ساۋۇتلىرىنىڭ ئۈستىگە نەپىس چىن ماتالىرىدىن كىيىم كىيىشىپ تەق بولۇپ تۇرۇشتى. ئۇلارغا قارىغان كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا بۇ لەشكەرلەر جەننەت بېغىدەك گۈزەل بىر مەنزىرىنى نامايان قىلاتتى. قالماق خانى ئۆز لەشكەرلىرىنى شۇنداق ھەيۋەت بىلەن سەپكە تىزدىكى، خۇددى ئەجەل قوشۇنى دوزاختىن خەۋەر بەرگەندەك بولدى؛ ئۇلارنىڭ قورال-ياراغلىرى ھەمۇ دوزاخ ئوتىدىن رەڭ بېرىلگەندەك ئىدى. ھەر بىر ساۋۇت كىيگۈچىنىڭ جاسارىتىدىن جاھان ئىچىگە قىتاس-چۇقان چۈشەتتى. ئۇرۇش ۋاقتىدا ئۇلار بىر-بىرىدىن زىيادە شىددەت بىلەن جەڭ قىلاتتى. ئۇلارنىڭ پادىشاھىنىڭ ئىسمىنى توقرات دەپ ئاتايتتى. مۇغۇل خانىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ھەر بىرى بىر ئەركەك شىر، ياق بەلكى بىر چاقماق ئىدى. ئۇلارنىڭ سانى ئىنتىنىڭ تۆكىدىنمۇ كۆپ ئىدى. ئۇلار مەيدانغا كىرگەندە دەبدەبىسىدىن ئالەم قاراڭغۇ بولدى. بۇ قەۋمىنىڭ پادىشاھىنى مەنگۈخان دەپ ئاتايتى. يەنە ماڭخىت ۋە ئۆزبېك قوشۇنلىرىمۇ دارا ئارمىيىسىگە يارەمگە كەلگەن. ئۇلارنىڭ قورال-ياراغلىرى ۋە دۇبۇلغىلىرى كۈمۈشتەك پارقىراپ تۇراتتى. قوراللىرى بىلەن تەقىي-تۇرقى ۋە ھۆسن-جامالىرى تەڭ زىننەتلەنگەنىدى. بۇ يەردە يەنە ماۋەرائۇننەھر لەشكەرلىرى ئىككى دەريا ئارىلىقىدىكى ئون شەھەرنىڭ سىپاھلىرى تەق بولۇپ تۇرۇشماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ بارچىسى ئۆز جاسارەتلىرى بىلەن يولۋاس

① «قۇرئان كەرىم» 30 - پارە، 99 - سۈرە، رۇلزەلەگە قارالا. مىللەتلەر نەشرىياتى 1986 - يىل نەشرى 606 - بەت.

ۋە پللارنى ئاجىز قىلاتتى، ئوق ئېتىشتا ھەتتا چۆمۈلىنىڭ كۆزىنىمۇ سوقالايتتى. ئۇ دەۋرلەردە تېخى سەمەرقەنت شەھىرى مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. بۇ شەھەرنى كېيىنچە ئىسكەندەر بىنا قىلدۇرغان. دارا ئارمىيىسىنىڭ بىر تەرىپىدە مەغرىب زېمىنلىرىنىڭ لەشكەرلىرىمۇ بار ئىدى. يەنە بىر تەرەپتە بەرتاس خەلقى ۋە بەر-بەر خەلقى ئارىسىدىن خىللانغان پالۋانلار تۇراتتى. ئۇلارنىڭ قوراللىرى، دۇبۇلغا-ساۋۇتلىرى، ئات-ئۇلاغلىرى ۋە ئۇنىڭ يوپۇقلىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى سېرىق ئالتۇن رەڭگىدە ئىدى. ئەرەب پالۋانلىرىدىن قىرىق مىڭ كىشى قارا ئاتلارغا مىنىپ، قارا تۇغ-ئەلەملەرنى كۆتۈرۈپ، مەيدانغا تەڭ بولۇپ تۇردى. ئۇلارنىڭ نەيزىلىرى ۋە ئاتلىرىنىڭ يوپۇقلىرىمۇ قارا رەڭدە ئىدى، ئۇلارنىڭ سەركەردىسى ۋەكىلى ئىسمىلىك كىشى ئىدى. يەنە مەغرىب لەشكەرلىرىنى تەلەپ ئىسمىلىك پادىشاھ باشلاپ كەلگەنىدى. ئۇ ئۆز قەبىلىسىنىڭ سەرۋازلىرى بىلەن بۇ يەردە جەڭگە تەييار بولۇپ تۇردى. مەدايىن شەھىرىنىڭ پادىشاھى ئەردەشىرمۇ يۈز مىڭ نەپەر پالۋان بىلەن قەلچ يالىڭاچلاپ تۇردى، ئۇنىڭ تۇغ-ئەلەملىرىنىڭ شەددىلىرى بىنەپشە گۈلىنىڭ رەڭگىدە ئىدى. ئاتلىرىنىڭ يوپۇقلىرىمۇ ئاشۇ خىل رەڭدە ئىدى. بەھرەيىن، قۇتەيبە، باغداد مەملىكەتلىرىنىڭ باھادىرلىرى ۋە سەركەردىلىرىمۇ جەم بولغانىدى. ئۇلار باشتىن ئاياغقىچە كۆك تۆمۈردىن دۇبۇلغا، ساۋۇت كىيگەنىدى، بۇلار جەڭ سېپىنىڭ سول قانىتى بولدى، بۇلار جەمئىي ئالتە يۈز مىڭ كىشى ئىدى. ئۇ-نىڭدىن باشقا يەنە يەتتە يۈز مىڭ پال-ۋان ھىراۋۇل قوشۇن بولۇپ سەپ تۈزۈپ تۇردى. ئۇلارنىڭ ئۇرۇش كىيىملىرى، قورال-جابدۇقلىرى ۋە ئات يوپۇقلىرى پۈتۈنلەي ئاق رەڭدە ئىدى. ئۇلارنىڭ شان-شەۋكىتى شۇ دەرىجىدە ئىدىكى، پۈتكۈل تاغ-دالانى لەرزىگە سالاتتى. ئۇ-لارنىڭ ھەر يۈز مىڭى بىردىن سەپ بو-لۇپ تىزىلغانىدى. بۇسەپ خۇددى پايان-سىز يەتتە دەريادەك كۆرۈنەتتى. دەشتى قىپچاق ۋە خارەزم خەلقىدىن نەچچە يۈز مىڭ كىشى دەريا-دەريا سەپلەرنى ھاسىل قىلىپ، سەپ ئالدىدا تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بارلىق ئەسلىھەلىرى يېشىل رەڭدە ئى-دى. ئۇلارنىڭ سەپلىرى يېشىل دەريا-غا، ياق، بەلكى يا-پىيەشىل چىمەنزارغا ئوخ-شايتتى. ئۇ قوشۇنلارنىڭ سانىنىڭ تولۇ-لىقىدىن ئادەملەر سانجاق-سانجاق بولۇپ كەتكەن. سەپ ئارىسىدىن ھەتتا تاڭ شا-مىلمۇ ئۆتەلمەيتتى. قوشۇننىڭ مەركىزى قىسمىدا دارا ئورۇن تۇتقانىدى. جاھاندا ھېچكىم ئۇنىڭ بىلەن قارشىلىشىشقا پېتى-نالمايتتى. دارا جەڭ رەسمىيەتلىرىنى يۇقىرىقىدەك تۈزۈپ، ئىسكەندەر تەرەپكە قاراپ، سالماق قەدەملەر بىلەن ئىلگىرىلىدى.

ئەلقىسسە، يەنە بىر تەرەپتە ئىس-كەندەر ئۆز قوشۇنىنى سەپكە تىزىۋاتات-تى. پەرەڭ سىپاھلىرىنىڭ ھەممىسى يىغىل-دى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قان تۆكۈشتە يۈرەكلىك ئىدى. دارانىڭ قوشۇنىنى كۆ-زىگىمۇ ئىلمايتتى. سەرۋازلارنىڭ ھەم-مىسى رۇستەمدەك شىجائەتكە ئىگە ئىدى، بارچىسىنىڭ كىيىمى گۆھەردىن كۆز قو-يۇلغان پەرەڭ ماتالىردىن، يەتتە خىل

رەڭدىكى زەرياپ رەختلەردىن پۇتكەنىدى. ئۇلارنىڭ لەشكىرى يۇز مىڭغا يەتكەن بولۇپ، ھەممىسى چاقماقلىقتا قۇياش تېخىنىمۇ گاھال قىلىپ قويماتتى. بۇلار ئوق قانات جەڭ سېپىدىن ئورۇن ئالدى. ئىسكەندەر قوشۇنى ئىچىدە يەنە بەرتاس بىلەن رۇس پالۋانلىرى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ مىجەزى قىش كۈنلىرىدەك سوغۇق ۋە چۈست ئىدى. ئۇلارنىڭ كىيىملىرى ۋە جەڭ ئەسلىھەلىرىنىڭ ھەممىسى سېرىق ئالتۇندىن ئىدى. ئۇلار دوستلارغا ئامەت، دۈشمەنلەرگە شۇملۇق ياغدۇراتتى. ئۇلارنىڭ سانى يۈز مىڭ ئىدى، جەڭسېپىنىڭ سول قانىتىدىن ئورۇن ئالدى، ئىسكەندەرنىڭ ھىراۋۇل قوشۇنىنىڭ سېپى ھەبەش پالۋانلىرىدىن تۈزۈلگەنىدى. ئۇلارنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى ۋە جەڭ ئەسلىھەلىرىنىڭ ھەممىسى قارا رەڭدە بولۇپ، خۇددى قارا ئەينەكتەك پارقىراپ تۇراتتى. جەڭ سېپىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى غول قىسمى رۇم لەشكەرلىرىدىن تۈزۈلگەن. ئۇلار ھەبەش قوشۇنى يېنىدا قاراڭغۇ كېچىدە تۇغقان قۇياشتەك كۆرۈنەتتى. ئۇلارنىڭ ئۇتىغاتلىرىمۇ تۆمۈردىن بولۇپ، قۇشلارنىڭ ئۈزۈن قانىتىدەك يالاسىپ، دۈبۈلغا ئوستىگە خۇددى پەلەكتىكى ھىلال ئايغا ئوخشىتىپ سانجىلغانىدى. ئۇستباشلىرىغىمۇ پولات كىيىملەرنى كىيگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا تېغ، تەبەر دېگەنلەر ھەرگىز ئۆتمەيتتى. جەڭ ھەيدانى ئۇلار بىلەن تېخىمۇ زىننەت تاپقانىدى، ئۇلارنىڭ ھەر بىرى يولۋاستەك جەسۇر ئىدى. بۇ لەشكەرلەر ئىچىدە مۇبارەك ئىسكەندەر يولۋاستەك بەشى مۇھىمتىدە ئوسرەت ئەلىمنى تىكلەپ، سەپاھلارنى باشلاپ، دارانىڭ قوشۇنىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. دارانىڭ لەشكەرلىرىمۇ يۈرۈش قىلدى. ئىككى تەرەپتىن جەڭ دۇمباقلىرىنىڭ ئاۋازى شۇنداق ياڭىرىدىكى، گويا يۇزلىگەن ئەركەك ددۇە-لەر مەست بولۇپ، نەرە تارتقاندەك بولىدى. سۇنايلار خۇددى ئەجدىھادەك ھەركەت بىلەن بويىنىنى ئىككى يەردىن ئېگىپ، دەم تارتىش ئۈچۈن ئېغىزلىرىنى يوغان ئېچىشىپ، دۈشمەنلىرىنى يۇتماقچى بولۇشاتتى. كانـاي ـ سۇنايلارنىڭ ئاۋازى قىيامەت كۈنىنى ئاشكارا قىلدى. تۇغ-ئەلەملەر شامالدا ھەربىكەتكە كېلىپ، پەلەك ھەربىكىتىدىن خەۋەر بەرمەكتە ئىدى. لەشكەرلەرنىڭ تولىلىقىدىن چاڭ-توزان پەيدا بولۇپ، ھاۋانى قاپلاپ كەتتى. نە تاغ، نە چۆلنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. بۇ لەشكەر دەريانىغا چۈشكەن كىشى نەپەس ئېلىش ئۈچۈن سۇ يۈتۈشتىن باشقا ئامال تاپالمايتتى. ئات ۋە ئادەم ئاياغلىرىدا يانجىلغان تۆپراقلار چاڭ-توزانغا ئايلىنىپ پەلەككە ئۆرلىدى. ئۇ چاڭ-توزان ئىچىدىكى قىلىچ-نەيزىلەر خۇددى دەريادا ئېقىپ كېتىۋاتقان چۆمۈلىلەردەك كۆرۈنەتتى. ئۇ چاڭ-توزانلار قارا بۇلۇتلارغا ئوخشاش يەر بىلەن ئاسمان ئارىلىقىدا بىر قەۋەت پەردە ھاسىل قىلغانىدى. مىلتىقلارنىڭ ئۈنى ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك ئاڭلىناتتى. ئۇنىڭ ئوتلىرى چاقماق چاقماندەك كۆرۈنەتتى. ھەر ئىككى تەرەپ زۇلۇم-كۇلپەت قىلىچلىرىنى قولىغا ئېلىپ، بىر-بىرىگە تېغ تەڭلىشىپ، ئۆلۈم بازىرىنى قىزىتماقچى بولدى. زېمىن ئۇلارنىڭ ھەربىكىتىدىن لەرزىگە كەلدى. ئىككى لەشكەر بىر-بىرى

ردگه يېقىلاشقاندىن كېيىن توختاشتى. ئۇلار شۇنداق سۇرەن-چۇقان سالدىكى، ئالەمگە ئاجايىپ بىر ئوت تۇتاشتى. جاھان خەلقىگە ھاياجان ۋە قورقىنىلىق چۈشتى. پەلەك ئەھلىگە ھەيرانلىق ۋە تەئەججۇپ يۈزلەندى. بىر پەستىن كېيىن سۇرەن سالغۇچىلارنىڭ ئېغىزلىرى سەل بېسىقتى. توساتتىن بىر شامال چىقىپ ئارىدىكى چاڭ-توزانلارنى سۈردى. خالايىقنىڭ كۆزلىرىگە جاھان روشەنلەشتى. ئۇلار تەرەپ-تەرەپتە سەپ تۈزگەن تاغ-تاغ، گۇرۇھ-گۇرۇھ لەشكەرلەرنى كۆرۈپ رەڭگارەڭ ئىشلارغا كۆز تىكىپ تۇرۇشتى. شۇ پەيتتە ئىسكەندەر سېپىدىن بىر كىشى ئېتىنى چاپتۇرۇپ، چاقماقتەك ھەرىكەت بىلەن جەڭ ھۇنەرلىرىنى كۆرسەتتى. ئۇ كىشى ساۋۇت ئۈستىگە چىننىڭ نەپىس ماتاسىدىن كىيىم كىيىگەن بولۇپ، كىيىمى خۇددى سۇ ئۈستىدىكى بېشىل ئوت-چۆپلەردەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئوك قولىدا نەيزە، سول قولىدا ياقۇتتەك قالقان، دۇبۇلغىسى ئۈستىگە سەۋسەن گۈللىدەك ئۇتىغات قىستۇرۇۋالغانىدى. ئۇ پالۋان ئەنە شۇنداق سۆلەت-سالاپەت بىلەن مەيدانغا كىردى:

— دۇشمەنلىرىڭ ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، مۇرادىڭغا يەتكەيسەن، — دېدى ئۇ ئالدى بىلەن ئىسكەندەرگە دۇئا قىلىپ، ئاندىن دارا تەرەپكە قاراپ خىتاپ قىلدى، — مېنىڭ ئىسمىم باربىق بەربەرى دەپ ئاتىشىدۇ. ئەسلىدە شاھ داراغا قۇلۇق ۋە خىزمەتكارلىق بىلەن مەشغۇل ئىدىم. بىراق دارا مېنى قۇللىرى قاتارىغا قوشمىدى. مېنى تۆزۈكرەك تونۇمىدى. ماڭا قىلچىمۇ ئىلتىپات كۆرسەتمىدى. ئۇ مېنى زادىلا كۆزگە ئىلمايتتى. خەرج-خىراجەت قىلىشقا پۇلۇم تۆگەپ قالسا، ھالىمدىن خەۋەر ئالمىدى. ھال-ئەھۋالىمنى شاھ داراغا ئېيتسام، زادى قۇلاق سالمىدى. قايتىپ كېتىشكە ئىجازەت تىلىسەم، غەزەپلىنىپ، مېنى تاياقتا باستۇرىدى. دارا ماڭا مۇنچە جەبىر-زۇلۇملارنى سالغاچقا، تەقدىر-پېشانەم مېنى ئىسكەندەرپەرەس قىلدى. ئىسكەندەرنىڭ دەرگاھىغا بېرىپ، ھال-ئەھۋالىمنى بايان قىلىپ پاناھ تىلىگەنىدىم، ئۇ ماڭا شۇ قەدەر خەيرىخاھلىق قىلدىكى، ئۇنىڭ پەرۋىشى بىلەن ئىززەت-ئابرۇي تېپىپ، بېشىم كۆككە يەتتى. مەن ھازىرغىچە ئىسكەندەرنىڭ خىزمىتىنى قىلماي تۇرۇپلا ماڭاش، مۇكاپاتلىرىنى ئېلىۋاتىمەن. قىلىمغان ئىشنىڭ ئىش ھەققىنى يەۋاتىمەن. بۇنىڭغا كۆپ خىجىلمەن. مەن بۈگۈن بۇ مەيدانغا كىرىپ، ئىككى ئىش ئۈچۈن جەڭ قىلىمەن. بىرىنچىدىن، بۇ جەڭ ئارقىلىق ئىسكەندەرگە بولغان قۇللۇقۇمنى ئىزھار قىلىپ، ئۇنىڭ ئىنئام-ئېھسانلىرىغا جاۋاب قايتۇرۇپ، ئۆزۈمنىڭ خىجىللىقىمنى تۆگىتىمەن. ئىككىنچىدىن، دارانىڭ قانداق جەسۇر، پالۋانلىرى بولسا، شۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزۈمنىڭ كارامىتىنى داراغا كۆرسىتىپ قويىمەن. ھەرقانداق كىشىنى مېنىڭ بىلەن جەڭ قىلىشقا ئەۋەتسە، ئۇنىڭدىن مېنىڭ ئىككىمەقىستىم ھاسىل بولىدۇ، بىرى، شاھ دارا ئۇلارغا مەندىن بەكرەك ئىشىنىپ، زىيادە ئىنئام ۋە ئېھسان قىلاتتى. يەنە بىرى، بۇگۈن ئۇلارنىڭ مېنىڭ ئالدىمدىكى ھال-ئەھۋالىنى، كارۇ بارىنى كۆرۈپ باقسۇن!

باربىق بەربەرى سۆزىنى تۆگىتە-تۆگەتە

مەستىلا، دارا لەشكىرى تەرەپتىن بىر قەھرلىك پالۋان ئات چاپتۇرۇپ كەلدى. ئۇ تۆتۈندەك قاشاڭ، ئوتتەك باشتۇق ئىدى، دۇبۇلغىسىدىن ئېتىلىك تاقىسىغىچە ھەممە ئەزاسى بەدىنى ۋە ئېتى كۆك تۈمۈر بىلەن قاپلانغان، گويا كى تۆمۈر ئۆچمەگە ئەرق بولغانىدى. ئۇنىڭ مىنگەن ئېتىنىڭ تاقىسىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چېچىلاتتى. بۇ ھال خۇددى بالا بۇلۇتىدىن ئۆلۈم چاقماقلىرى چېقىلغاندەك مەنزىرىنى ھاسىل قىلاتتى. بۇ ئۇچقۇنلار پەلەكىكە ئۆرلەپ، شامالنىڭ ددماغلىرىغا مۆھۈر باساتتى. ئۇ بويىنىغا ھىندى قىلىچىنى ئېسىپ، قولىدا تەكەنلىك نەيزىسىنى پىرقىرىتىپ، مەيدانىغا شۇ قەدەر ھەيۋەت بىلەن كىردىكى، ئۇنى كۆرگەن پالۋانلارنىڭ ھەممىسى: «بۇ بىرىسرتەقۇچ شىر ئېكەن» دەپ قېلىشتى. ئۇنىڭ ئىسمى ھەرران ئىدى. ھەرران مەيدانغا كىرگەندىن كېيىن ئالدى بىلەن داراغا دۇئا قىلىپ، ھاجىتىنى دۇئادا ئىزھار قىلغاندىن كېيىن، باردق تەرەپكە قاراپ مىلتەقىنىڭ ئوقىدەك ئېتىلدى. باريقمۇ چاقماقتەك ھەرىكەت بىلەن ھەررانغا قاراپ ئات سالدى. ئۇلار بىر-بىرىگە شۇنداق چىرماشتىكى، ماھارەت ۋە شىجائەتتە بىر-بىرىدىن ئېشىپ چۈشۈشتى. ئۇلار ئۇچ يۈز ئاتمىش ئالتە نۆۋەت ئېلىشقان بولسىمۇ، بىر-بىرىنىڭ ساۋۇتلىرىغا نەيزە ئۇچىنى تەگكۈزەلمىدى. ئاخىر باردق چاققانلىق بىلەن ئات چاپتۇرۇپ، بىرئاز يىراقلاشقاندىن كېيىن، نەيزىسىنى يىراقتىن توغرىلاپ تۇرۇپ، ئۇ يىرتقۇچ شىرغا شۇنداق ئاتتىكى، ئۇنىڭ بۇ ماھارىتىگە بۇ پىرقىراۋاتقان پەلەكمۇ ئاپىرىن ئېيتتى. ھەرران ھايالسىزلا ئاتىنى يىقىلدى. باردق دەرھال ئۇنىڭ بوينىنى باغلاپ، توختىماستىنلا ئېسىكەندەرنىڭ ئالدىغا سۆرەپ كەلدى. ئىسكەندەر ئۇچۇن بۇ پەتھى نۇسرەتنىڭ يا خشى باشلىنىشى بولدى. بەخت-تەلەي ئۆز جامالىنى كۆرسەتتى. باردق ئىسكەندەرگە يەر ئۆپۈپ، تەزىم قىلغاندىن كېيىن، پەنە مەيدان تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كەلدى-دە، دارا تەرەپتىن ئۆزىگە تاقابىل تۇرۇشقا پالۋان تەلەپ قىلدى. دارا تەرەپتىن بىر پالۋان مەيدانغا چىقتى. ئۇ جەڭ ئىشلىرىدا يۈز دۇشمەنگە يەككە-يېگانە ھالدا تاقابىل تۇرالايتتى. ئۇمۇ باشتىن ئاياغقىچە پولات كىيىملەر بىلەن پۈركەلگەنىدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ئەمما لەقىمىنى ھەممەيلەن فاس دەپ ئاتىشاتتى، ھەرران بىلەن قەرىنداش ئىدى. ئۇ كېلىپلا باريقنىڭ ئالدىنى توستى. باريقمۇ ئۇنىڭغا قاراپ ئېتىنى چاپتۇردى. جەڭ يەنە قىزىپ كەتتى. نەيزىلەر بىر-بىرىگە ئىرماشچىرماش بولۇپ كەتتى. توساتتىنلا باريقنىڭ تەلىيى ئۆڭدىن كېلىپ، پۇرسەت تېپىپ، فاسنى بىر نەيزە ئۇرۇش بىلەنلا يىقىتتى. ئۇنى خارۇ زار قىلغان ھالدا سۆرەپ، ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا كەلتۈردى. ئىسكەندەر بۇ ئىشنى كۆرۈپ، پەلەكتىن مىننەتدار بولدى. لېكىن دارا پەلەكىكە تەنە قارغىش ياندۇردى. باردق بەربەرى مەيدانغا كىرىپ، جەۋلان قىلغان ھالدا، يەنە پالۋان تەلەپ قىلدى. دارا سېپىدىن يەنە بىر پالۋان غەزەپ بىلەن ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، باريققا ئېتىلدى. ئۇ شۇنداق تېز يۈگۈردىكى، باريقنىڭ يېنىغا يېتىش بىلەنلا زەخىم يەپ يىقىلدى. شۇنداق قىلىپ، جەڭ ئىشلىرىدا ھەر بىرى ئەركەك شىردەك شىجائەتلىك پالۋانلاردىن تەۋقەۋزى

بارىقنىڭ نەيزىسى بىلەن زەخمىلىنىپ، ئىسسىق كەندەرگە ئەسىر بولدى. ئەمدى ھېچكىمنىڭ بارىقى بىلەن جەڭ قىلىش ئۇچۇن مەيدانغا كىرگۈسى كەلمىدى. لېكىن بارىق مەيداندىن كەتمەي، «كۆچ سىنىشىدىغان پالۋان بارمۇ؟!» دەپ، نەرە تارتىپ تۇرۇۋەردى. بۇ ئىشتىن دۇشمەنلەرنىڭ كۆڭلىگە ئوت چۈشتى، دارامۇ بۇ ئەھۋالدىن بىتاقەت بولۇپ، ئىزتىراپقا چۈشتى.

— مەيدانغا دەرھال بىر كىشى چىقسۇن! — دېدى ئۇ سەركەردىلەرنى ئالدىرىتىپ.

ئاخىر بىر بەد ھەيۋەت باھادىر مەيدانغا كىرىپ، بارىققا قاراپ ئات سالدى. ئۇنىڭ قەددى - قامىتى پىلدەك، كۆچى پىلدىن زىيادىرەك ئىدى. ئۇ كەركىدانەك قاۋۇل ئاتقا مىنگەن، ئۇ ئاتقا بولۇاس تېرىسىدىن يوپۇق ياپقانىدى. ئۇ ئات ئالەم خەلقى ئۇچۇن يولۋاستىنمۇ قورقۇنچلۇقراق بىر ئاپەتكە ئايلانغانىدى. ئۇنىڭ بېشىدىكى قالپىقى قىزىل ماتادىن بولۇپ، ئۇنىڭ چۆرىسىگە قارا ماتادىن جىيەك تۇتۇلغانىدى. ئۇنىڭ ۋەھىمىسىدىن ئۆلۈكلەرمۇ ئۆزىگە ئۆلۈم تىلەيتتى. يۈزلىرى قىپقىزىل، گۈياكى خورما رەڭگىدە ئىدى، ساقىلىمۇ خورمىنىڭ سېرىق قوۋزىقىدەك ئىدى. قارىماقتا ئۇ خورما يەنە بىر خورمىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ تۇرغانىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئالماس پارچىسىدەك، كۆزلىرىنىڭ جىيەكلىرىگە قان تولۇپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. بۇ باتۇرنىڭ يۈرتى مەغرىب زېمىنىنىڭ ئەڭ چەت بىر ناھىيىسىدە ئىدى. ئۇ يەرنىڭ خەلقى سەھرالاردا ماكان تۇتقان بولۇپ، ھەممىسىنىڭ شەكىل-سىياقى ھۇشۇ باتۇرنىڭ سىياقىغا ئوخشاش ئىدى. ئۇ يۈرتنىڭ بىر ئادىمىنىڭ جەسۇرلۇقى ۋە شان - شەۋكىتى بىر دۆلەتنىڭ لەشكىرىگە تەڭ كېلەلەيتتى. ئەگەر بىرەر پادىشاھ ئۆز دۇشمىنى ئۈستىگە لەشكەر تارتىپ، ئۇ دۇشمەننى يېڭىشكە ئاجىز كەپقالسا، تەكلىپكە بىنائەن ئاشۇ قىزىل يۈزلۈكلەردىن بىر ئادەم كېلىپ، مەيدانغا كىرەتتى-دە، جەڭ قائىدىسىنى ئورۇنداپ، ئۇ پادىشاھنىڭ دۇشمىنىنى ئەسىر قىلاتتى. ئاندىن ئۇ ئەسىرنى ئېلىپلا ئۆز ۋەتىنىگە قايتاتتى. ئۇ قىزىل يۈزلۈكلەرنى ئۆز قوشۇنىدا توختىتىپ قېلىشقا ياكى ئۇنىڭ قولىدىكى ئەسىرنى ئېلىپ قېلىشقا ھېچقانداق پادىشاھتا ماجال يوق ئىدى. خالايىق بارىق بەربەرنىڭ ئىشلىرىغا ھەيرانلىق ۋە ھەۋەس بىلەن قاراپ تۇرغاندا، ئۇ قىزىل يۈزلۈك كىشى ئات چاپتۇرۇپ كەلدى. ئىككىسى مەيدان ئىچىدە گاھ چېلىشىپ، گاھ چېپىشىپ، گاھ بۇياقتىن ئۇياققا سۈرۈشۈپ، گاھى ئۇچەتتىن بۇ چەتكە ئۆرتۈشۈپ، بىرى قاچسا، بىرى قوغلاپ، بىرى تارتسا، بىرى سۆرەپ ئۇزۇن تۇتۇشۇپ كەتتى. بىراق بارىق جەڭ ئىشىدا ماغدۇرسىزلىنىپ كەتتى. چۈنكى توققۇز پالۋان بىلەن ئېلىشىپ هارغان مەزگىلىدە، بۇ كىشى جەڭگە كىرگەندى. بارىق تازا هارغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇ كىشى بارىقنىڭ بېلىدىن قامالىمدى - دە، ئۇنى ئېتىدىن يۇلۇپ ئالدى. ئاندىن ئۇنى ئۆزىنىڭ ئالدىغا ئېلىۋېلىپ، قويۇپ بەرمەستىن ئېتىنى چاپتۇرۇپ، دارا لەشكەرلىرى تەرەپكىمۇ كەلمەي، مەغرىب زېمىنى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. ئۇ قىزىل يۈزلۈك كىشى بارىقنى ئېلىپ، شۇ يۈرگىنىچە ھەش - پەش دېگۈچە خالايىقنىڭ كۆزىدىن پىنھان بولدى. خالايىق بۇ ئىشقا

ھەيران بولدى. ئۇ مەغرىبلىكنىڭ قاپ يۈرەكلىكىنى كۆرگەن ئىسكەندەر غەمگە پاتتى، باردىقنىڭ ئەھۋالى قانداق بولار دەپ كۆپ قايغۇردى. لېكىن ئۇ مەغرىبلىكنىڭ باردىقنى ئالغاندىن كېيىن، دارا تەرەپكە بارماي، ئۆز سەھراسىغا يانغانلىقىدىن بىر-ئاز خۇشالمۇ بولدى. شاھ دارانىڭ پەرىشان بولغان كۆڭلى بۇ ۋەقە بىلەن ئەمىن تاپتى. بىراق ئۇ مەغرىبلىكنىڭ باردىق بەربەرگە غالىب كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىسى ئۆزىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن، تۈزۈك-رەك خۇشال بولمىدى. ھەر ھالدا باردىقنىڭ جەڭ مەيدانىدىن يوقالغانلىقى ئۈچۈن قانائەت ھاسىل قىلدى.

ۋاقتىكى، قۇياش دارانىڭ ئاشۇ قىزىل يۈزلۈك پالۋانىغا ئوخشاش مەغرىب زېمىنىنىڭ ئارقا تەرىپىگە يوشۇرۇندى. ئاي شەرق قۇياشىدەك جىلۋىگەر بولۇپ، جاھاننى خۇددى ئىسكەندەردەك يورۇتتى. كەچ بولۇش بىلەنلا ھەر ئىككى لەشكەر جەڭ-دىن يېنىپ، ھەر بىرى ئۆزلىرىنىڭ ئارام-گاھىغا كېلىشتى. بارگاھلارنىسى چېدىرلار بىلەن قورشاپ، ئەتراپقا خەندەك قېزىپ، مۇداپىئەنى پۈختىلىدى. ھەر ئىككى تەرەپ-تىن جەسەكچىلەر چىقىپ، ئۆز قورغانلىرى-نى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىشقا كىرىشتى. شاھ دارا بارگاھ ئىچىدە زۆرۈرىيەت يۈزى-سىدىن بەزمە قۇرۇپ مەي ئىچىشكە چۈشە-تى. لېكىن كۆڭلىدە مەي ئەمەس قان يۇتقان ھالدا ئەتە نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئەندىشە قىلماقتا ئىدى.

ئىسكەندەرمۇ قائىدە بويىچە سورۇن تۈزۈپ بەزمە ئۈيۈشتۈردى. ئۇ كامالەتكە يەتكەن دانىشمەن ئالىملارغا ئۆزىنىڭ ئوڭ يېنىدىن ئورۇن بەردى. سول قول تەرەپتىن جاسارەتلىك سەركەردىلەرگە جاي كۆرسەتتى. ھەممەيلەن بەزمىدە ئولتۇرسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئوي - خىيالى ئەتىكى ئۇرۇشتا ئىدى. پەم - پاراسەت ئەھلى غەلىبە يوللىرى ھەققىدە ئىزدەنىمەكتە ئىدى. پالۋانلار تۈن نىسپىگىچە ئۇخلىماي پەتىھى-نۇسرەت تىلەشمەكتە. ئۇلاردىن بەزىلىرى جۇرئەت - جاسارەت بىلەن، يەنە بەزىلىرى خەۋپ - خەتەر ئەندىشىلىرى بىلەن كېچىنى ئۆتكۈزمەكتە ئىدى. ئىسكەندەر ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن خىلۋەت جايىغا كىردى. تۈپراق ئۈستىگە يېقىلىپ، تەڭرىگە ئاجىز-لارچە يېلىنىپ زەپەر قۇچۇشنى نېسىپ قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلى بۇ ئىش بىلەن پاراغەت تاپتى.

سەھەر يولتۇزلىرى ئۆز چىراغلىرىنى يورۇتتى. يەنە ئىككى تەرەپ قوشۇنى تەۋرىدى. ھەر ئىككى تەرەپتىن سەپ تۈزۈشكە ناغرا دۇمباقلار چېلىندى. نەيزە-ۋازلار نەيزىلىرىنى ئۇچلىدى. شەمشەرۋازلار جەڭ ئۈچۈن شەمشەرلىرىنى بىلىدى. ئادەملەر شۇ قەدەر دۇشمەنلەشتىكى، گويا قىيامەت قايىم بولغاندەك بولدى. ئىسكەن-دەر ھاجەتمەنلەرچە ئىلتىجا بىلەن خىلۋەت ئۆيىدىن ئۆز ئىشىنىڭ چارىسىنى تەڭرىدىن تىلەپ، قايتىپ چىقار ۋاقتىدا بىر خەۋەرچى شاماللەك تېز يېتىپ كەلدى. ئۇ ئىسكەن-دەرگە بىر مەكتۇپنى بەردى. ئاندىن:

— خىلۋەت جايدا ئوقۇپ، ئەھۋالدىن ۋاقىپ بولغايسىز، — دېدى.

ئىسكەندەر مەكتۇپنى ئېچىپ ئوقۇدى. تەڭرى ئىسكەندەرنىڭ دەردىگە داۋا قىلىغانىدى.

ئەلقىسسە، دارانىڭ ئىككى كىشىسى بار ئىدى. ئۇلار دارانىڭ ئورۇن باسارلىرى

ۋە مۇھىم يارىدەمچىلىرى ئىدى. لېكىن دارانىڭ زۇلمى تۈپەيلىدىن ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئۆز جانلىرىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، بىلىكى ئۆز جانلىرىنى ئۆلۈمدىن ئاتاپ قويغانىدى. چۈنكى دارا ئۇلارنى قورقۇتۇپ: «مۇشۇ قېتىمقى جەڭدە غەلىبە قازانغاندىن كېيىنلا، بۇ ئىككىسىنىڭ قارارگاھىنى ئۇلارنىڭ گۆرىگە ئايلاندۇرىمەن» دېگەنىدى. شۇڭا ئۇ ئىككىيلەن بىرلىشىپ، دارانى ئۆلتۈرۈشنىڭ قەستىگە چۈشتى:

— بىزنى ئۆلتۈرۈپ بولغۇچە بىز ئۇنىڭغا بۇرۇنراق ئۆلۈم تەغمىنى ئۇرايلى، — دېيىشتى ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، — پۈتۈن خەلقنى ئۇنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرايلى. ئۇنىڭ زۇلۇم تېغى بىلەن ئۆلگەندىن كۆرە ئۇنى ئاۋۋال ئۆلتۈرۈپ، ئاندىن بىز ئۆلسەكمۇ ئارمىنىمىز يوق.

ئۇلار بۇ پىلانىنى ئورۇنداشنىڭ قورالىغا ئىلىرىنى تەييارلاپ بولغاندىن كېيىن، ئۆز پىلانى ھەققىدە مەكتۇپ يېزىپ، بىر كىشىدىن ئىسكەندەرگە ئەۋەتكەنىدى.

ئىسكەندەر ئۇ مەكتۇپنى ئوقۇپ، مەزمۇنىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، «بۇ بىر ھىيلە بولۇشى مۇمكىن» دەپ گۇمان قىلىدى. ئاندىن سەۋرچانلىق بىلەن ئويلاپ كۆردى. ئاخىر شۇنداق قارارغا كەلدىكى، ئۇلارنىڭ بۇ ئىشىغا جاۋاب بېرىش مۇۋاپىق ئەمەس، ئەكسىچە ياخشىسى خەت ئېلىپ كەلگەن كىشىنىڭ قايتىپ تۇرغىنى تۇزۇك. ئەگەر بۇ ئىش راست بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرالىشى ئېھتىمالىدىن ناھايىتى يىراق. ئىسكەندەر ئەنە شۇنداق خىيال بىلەن خەۋەرچىنى قايتىشقا پەرمان قىلىدى. ئۇ كىشى ئېيتقىنىپ قايتىپ كەتتى.

ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى مەيدانغا كېلىپ، سەپ تۈزۈپ، جەڭگە تەييار بولدى. لېكىن ھەر ئىككىلا تەرەپتىن تېخى مەيدانغا ئادەم چۈشمەي تۇرۇپلا، دارانىڭ قەستىگە چۈشكەن ئىككىسى كىشى دارانىڭ ئىككى تەرىپىدىن كېلىپ، تۇيۇقسىز قىلىچ ئۇرۇپ، تىغلىرىنى دارانىڭ قېنى بىلەن بويياپ، قېچىشقا ياقۇت رەڭگە كىرگۈزدى. ئۇلارنىڭ بىرى كېلىپ خەنجىرىنى دارانىڭ يۈرىكىگىلا تىقىپ، ھايالسىز قېنىنى تۆكتى. يەنە بىرى ئۇنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇردى. دارا تەختتىن خۇددى كاتتا دەرەخ يىقىلغاندەك غۇلاپ چۈشتى. كەيقۇباد خانداننىڭ چىرىغى ئۆچۈشكە يۈزلەندى. بۇ ئىش يۈز بېرىش بىلەنلا دارانىڭ لەشكەرلىرىگە سۈرەن — چۇقان چۈشتى. پادىشاھىغا مۇنداق ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى كۆرگەن سىپاھلار ئالىتوپلاك قىلىشقا يۈزلەندى. بۇ تەرەپتە ئىسكەندەر دارانىڭ سېپىنى ھوشيارلىق بىلەن كۆزىتىپ ئەھۋالنى چۈشەندى — دە، ئۇلارنىڭ پىتراپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن دەرھال دارا لەشكەرلىرى تەرەپكە قاراپ ئات سالدى. ئىسكەندەر كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە ئۇ تەرەپتىكى كىشىلەر توپىغا يېتىپ باردى. ئۇ كىشىلەر دارانىڭ ئەترايىغا يىغىلىۋالغانىدى. ئىسكەندەر ئۇ يەرگە يېتىپ بېرىش بىلەنلا، ئۇلار باشلىرىنى يەرگە قويۇپ، ئۆز پادىشاھىنىڭ ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىشتى. ئىسكەندەر ھۇرمەسسە — مادارا زۆرۈرىيىتى بىلەن دارانىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭ جەسىمى قان ئىچىدە ياتاتتى. ئىسكەندەر دارانىڭ بېشىدا ئولتۇردى. ئۇنىڭ ھالىغا كۆڭلى بۇزۇلۇپ يىغلاشقا باشلىدى. ئىسكەندەر دارانىڭ زەخمىلەنگەن بېشىنى قۇچىقىغا ئالدى.

ئىسكەندەرنىڭ پاشلىرى توختماستىن دارلىنىڭ يۇزلىرىگە تۆكۈلدى. بۇخۇددى ھوشىدىن كەتكەن ئادەمنىڭ يۈزىگە گۈل سۈيى سەپكەندەك ئىش بولدى. دارامۇ بۇ ئىش تۈپەيلىدىن نەرگىس كۆزلىرىنى ئاچتى. ئۇ بىر قاراپلا ئۆزىنىڭ بېشىنغا ئىسكەندەرنىڭ كەلگەنلىكىنى پەملىدى. ئۇ قىلىچە قورقماي، ۋەھىمە قىلمايلا:

— خۇش كەپسەن، — دېدى، ئاندىن يەنە سۆزگە تىل ئاچتى، — ئەي يىگىت پادىشاھ، جاھان يۈزىدە سەلتەنىتىڭ مۇقىم ۋە مۇستەھكەم بولسۇن. ھېچ ئاتىدىن سەندەك ئوغۇل ۋۇجۇدقا كەلمىگەن بولغىيتتى. ئۆز دۈشمىنىڭ قىلمىشىنى ھېچ كىم سەندەك ئەپۇ قىلىپ باقمىغان بولغىيتتى. مەن سېنىڭ بىلەن ھەرقانچە دۈشمەنلەشكەن بولساممۇ، ئەمما سېنىڭ بۇ جاھانىدا تەڭداشسىز ۋە يېگانە ئىكەنلىكىڭنى بىلگەنىدىم. شاھلارنىڭ شاھى بولۇشقا مۇناسىپ ئىكەنلىكىڭنى سەزگىنى ياشلىغانىدىم. بۇ جاھاندا ھېچ كىشىنىڭ سەن قىلغان ئىشلارنى قىلالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغانىدىم. سەن تەڭرىنىڭ بۇ ئالەمدىكى كۆرسەتكەن قۇدرىتىنىڭ نىشانىسى. جاھالىڭنى كۆرۈپ، سۆزلىرىڭنى ئاڭلاشنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەنىدىم. قادىر تەڭرى ماڭا ئەجەل يەتكەندە مۇرادىمنى بەرمەيتۇ. جاھالىڭنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولۇپ، ئۇمىدىمنى تاپتىم. بىراق ئۆزۈمدىن ئۈمىد قىلمىغان چاغدا مېھمان بولۇپ كەپسەن. ھازىر مېنىڭ مۇشۇ مەجرۇھ جېنىمدىن باشقا ماڭا داستىخان سالغۇدەك ھېچنەرسەم يوق. مۇشۇنداق ھالەتتە ماڭا قانداقمۇ مېھماندارچىلىق قىلاي. ئەگەر قولۇمدا قىلىچ ماڭا جېنىمنى تارتۇق قىلاي. مېنىڭ ھازىر مېھماندارچىلىق قىلىشقا قۇدرىتىم يوق. بەلكى مەن سېنىڭ ئالدىڭدا بىر نەپەسلىك مېھمان بولۇپ قالدىم. نەزمە:

بۇ سائەت نېتىپ مىزبانلىق قىلاي،
فەبۇل ئەيلىسەڭ جان فىشانلىق قىلاي.
ياڭىلىدىم نېتىپ بولغامەن مىزبان،
كى خۇد مەن ساڭا بىر نەفەس مېھمان.

ھېلىمۇ ئىلتىپات قىلىپ بېشىمغا كېلىپسەن. بۇ قەدىمىڭدىن چەكسىز مىننەتدارمەن. ئەمدى ئۆز مەقسىتىڭنى بايان قىلغىن. ئەگەر ھۆكۈمرانلىقىڭنى يۇرگۈزمەكچى بولغان بولساڭ، تەڭرى مەدەتكار بولۇپ، ئىككى ئالەمنى ساڭا ئاتا قىلسۇن. ئەگەر مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن، قەدىم رەنجى تارتىپ كەلگەن بولساڭ، مەرھەمەت قىلىپ، بىر نەپەس تەخىر قىلغىن. مېنىڭ ئېيتىدىغان ئۈچ سۆزۈم بار ئىدى، شۇنى دەۋالغۇچە ئامانلىق بەرگىن.

ئىسكەندەر يۇشېرىن سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ماتەمدارلاردەك پىغان چېكىپ مۇنداق دېدى، نەزمە:

ساڭا مەن كەمىنە پەرەستەندەمەن،
پەرەستەندەلىق ئىچرە شەرمەندەمەن.
ئۆزۈمگە كېرەك قۇللۇغىن چاغلايان،
سېنىڭ بارگاھىڭدا بەل باغلايان.
ياقا يىرتىبان، تاجنى تاشلايان،
دېدى زار يىغلاپ بۇ سۆز باشلايان:

— ئەي تەڭرىم، — دېدى ئىسكەندەر زار-زار يىغلاپ، — بۇ يەتتە ئىقلىمنىڭ پادىشاھىنى ھايات قىلغايسەن. بۇ جاھان مۇنداق پادىشاھتىن مەھرۇم قالمىسۇن.

كاشكى، ئۇنى دۇشمەنلىرىدىن خالاس قىلغان، ئۇنىڭ خائىنلىرىنى بۇ ئالەمدىن يوق قىلغان بولسامچۇ؟! ئېيتىشقا تىلىم بارمايدۇ، بۇ بۇيۈك پادىشاھ مەندىن باج-خىراج تەلەپ قىلىپ مۇخالىپ بولدى. ئۇنىڭ ماڭا قىلغان ئىلتىپاتلىرىنى تاز كۆرۈپ، بۇ ئىش ئۈرۈرۇمغا تېگىپ، يۈزۈمگە پەردىنى تارتىپلا، لەشكەر يىغىپ، قارشىلىشىشقا تۇتۇشۇپتىمەن. ھەتتا داراغا قارشى جەڭ مەيدانىدا تۇرۇپتىمەن. لېكىن مۇنداق بولۇشىنى ئەسلا خىيال قىلمىغانىدىم. خائىنلىق قىلغان دېيانەتسىزلەر بىلەن ئەسلا سىرداش ئەمەس ئىدىم. بۇ خەۋەرنى ماڭا يەتكۈزگەن كىشىگە جازا بەرمىگەن بولساممۇ، لېكىن بۇ ئىشقا رازىلىق بەرمىگەنىدىم. ئەمدى بۇ ماجرانىڭ يۈز بەرگەنلىكى تۈپەيلىدىن ماڭا يورۇق ئالەم قاراڭغۇ بولماقتا. شاھنىڭ يۇقىرىقى سۆزلىرىمگە ھەققەتەن ئىشىنىشنى سورايمەن. شۇ تاپتا ئەگەر مۇمكىن بولغىنىدا ئىدى، ئىسكەندەر مىڭ يىللىق ھاياتى بولسىمۇ ئۇنى داراغا ئۆتكۈنۈپ، ئۆزى پات پۈرسەتتە ئۆلۈشكە رازى ئىدى، — ئىسكەندەر ناله-زار قىلغان ھالدا يۇقىرىقىدەك ئۆزىدىكى ھاھلىقلارنى ئېيتتى، ئاندىن يەنە سۆز باشلىدى، — پادىشاھى ئالەم، ئۆزلىرى بايا ئوچ سۆزۈم بار دېگەندىلە، شۇنى ئاڭلاشقا ئىنتىزارمەن. ئۇنى ئىزھار قىلىپ، پېقىرنى پەرمانلىرى بىلەن بەختيار قىلغايلا.

ۋاقتىكى، شاھ دارا ئىسكەندەردىن بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ شادلاندى. ئۇنىڭ ھەقىقىدە دۇئا قىلدى. ئاندىن سۆزىنى باشلىدى:

— ئەي ئىسكەندەر، ئوچ سۆز دېگىنىم ساڭا ئوچ ۋەسىيەتتۇر. ساڭا كۆڭلۈم ئىلتىماسىنى بايان قىلىش ئىنتىم بار. ۋەسىيىتىمنىڭ بىرى شۇكى: ئىككى ئاداۋەتخور مېنى بىگۇناھ ئۆلتۈردى. سەن ئۇلارنى ئۆلتۈرۈپ، مېنىڭ روھىمنى خۇشال قىلغايسەن. گەرچە بۇنداق قىلىشىڭ ماڭا ھېچقانچە نەپ يەتمىسىمۇ، لېكىن بۇ ئىشنىڭ ساڭا نىسبەتەن پايدىسى بار. يەنە بىر ۋەسىيىتىم: مېنىڭ پۇقرالىرىم ۋە لەشكەر، سىپاھلىرىمغا ئاداۋەت قىلمىغىن. مېنىڭ قووملىرىمنى «كەيانىيلار» دەپ ئاتىشىدۇ. ئۇلار ئىچىدە ئەمدى ساڭا دۇشمەنلىشىش قولىدىن كەلگۈدەك ئادەم يوق. ئۇلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلساڭ، ھەممىسى سېنىڭ خادىملىرىڭغا ئايلىنىدۇ، قايسى ئىشقا مايىل بولساڭ، ئۇلار سېنىڭ خىزمىتىڭدە ھازىر بولىدۇ. قەدىمدىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان خانىدانىمنى ۋە ئۇرۇق-تۇغقانلىرىمنى ۋەيران قىلىپ، زىيانغا ئۇچراتمىغىن. خاتىرجەم بولغىنكى، ئۇلاردىن ساڭا ھېچقانداق خەۋپ يەتمەيدۇ. ئاخىرقى بىر ۋەسىيىتىم شۇكى: مېنىڭدىن بۇ جاھاندا رەۋشەنەك ئىسىملىك بىر قىز قالدى. ئۇ بۇگۈن مەندىن جۇدا بولىدۇ. ئۇ بۇ جاھاندا كەيانىي سۇلتانلىرىدىن قالغان يېگانە نەمۇنە. كەيانىيلار تاجىنىڭ بىردىنبىر مىراسخورى ئاشۇ قىزىم ئىدى. ئۇ سەلتەنەت بەھرىنىڭ يېگانە پاك گۆھىرى، شان-شەرەپ ئاسمىنىنىڭ پارلاق يۇلتۇزى ئىدى. سەن ئۆز ھەرىمىگىنى ئاشۇ شام بىلەن يورۇتقىن، ئۇنىڭ نۇرى بىلەن كۆڭلۈڭنى شاد تۇتقىن. ئۇنىڭغا مېھىر-مۇھەببەتلىك كۆزۈڭ بىلەن باققىن، ئۇنى ئۆز نىكاھىڭغا ئېلىپ، ھەرەمخاناڭغا كۆچۈرۈپ، يېنىڭدا ئولتۇرغۇزغىن. ئۇ مېنىڭ بۇزۇلغان ئېكىنزارىمدا قېپقالغان بىر تەنها باشاق، بەلكى جىگىرىمدە

نىڭ پارىسى ئىدى. ئەمدى سەن مېنىڭ ھەرىمىمدىكى يەنە بىر پەرزەنت بول. ماڭا پەرزەنت بولۇش ئارقىلىق خەستە كۆڭلۈمگە كىرىچ ۋە شادلىق بېغىشلاپ، مېنىڭ ئىشلىرىمنى داۋاملاشتۇرغىن. ئەگەر قىزىم سەن بىلەن بىللە بولسا، يەنە بىر جىگەر پارە پەرزەنت ۋۇجۇدقا كېلىپ قالار. ئۇ پەرزەنت ئاتا تەرەپتىن ئىسكەندەر نەسلىگە تۇتىشىدىغان، ئانا تەرەپتىن كەيانىي نەسەپكە ئىگە بولغان ئالىي نەسەپلىك شاھ بولۇپ قالغۇسى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ پەرزەنتىمىز سەلتەنەت ۋە ئادالەت جەھەتتە ئىسكەندەرنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى مۇستەھكەملەپ، جاھانداشان-شەرەپ ۋە كامالەت تاپسا ئەجەب ئەمەس. مېنىڭ خوشلىشىدىغان ۋاقتىم يېقىنلاپ قالدى. سەن يۇقىرىقى ۋەسىيەتلىرىمنى قوبۇل قىلىپ، بۇزۇلغان كۆڭلۈمنى ئاۋۇندۇرغىن، بۇ دۇنيادىن مېنى ئاخىرقى قېتىم خۇشال قىلىپ ئۇزىتىپ قويغىن.

— ئەي شاھلارنىڭ شاھى، — دېدى ئىسكەندەر كۆزلىرىدىن مۆلدۈرەك ياش تۆكۈپ، — ئىتائەتمەنلىك يولدا بېشىمنى قويۇپ، ھۆكمىڭنى قوبۇل قىلدىم. تەڭرى ماڭا مۇۋەپپەقىيەت بەرسىلا، ساڭا بولغان ئۆزرىخاھلىقىمنى ئادا قىلىپ، روھىڭنى خۇشال قىلارمەن.

دارا ئىسكەندەرنىڭ قوبۇل قىلغان سۆزىنى ئاڭلاپلا كۆزلىرىنى يۇمدى. ماتەمدارلار داراغا مۇنداق مەرسىيە ئوقۇشتى. مەرسىيە:

ئەجەل شامى تاڭ يوق ئەگەر بولسە فاش،
كى بەھمەن كۆنگە ئويانتى قۇياش.
ئەدەم بولدى قانۇنى لۇھراسىبى،
نىگۇن بولدى ئائىنى گۇشتاسىبى.
بولۇپ تېرە كەيخۇسرەۋ ئائىن چەراغ،
سىياۋۇش ئاتى باغرىغە قويدى داغ.
ئونۇت بولدى كاۋۇس يادى داغى،
بەل ئاۋازەئى كەيقۇبادى داغى.
مەنۇ چېھرە ئەۋجىغە تۆشتى جەزەئ،
فەرىدۇن رەۋانىغە يەتتى فەزەئ.

ۋاقتىكى، دارا بۇ مەككار دۇنيا بىلەن خوشلاشتى. ئىسكەندەر ئۇنى غۇسلى تەرەت قىلغۇزۇپ، قان ۋە توپراقلىرىنى تازىلىدى. ئاندىن شاھانە ساندۇق ئىچىگە سېلىپ، كەيانىچە مەپىگە قويدى. مەپىنى ھەيدەپ جەڭ مەيدانىدىن ئېلىپ چىقتى-دە، بىر پايانسىز چىمەنزار ئىچىگە ئاپىرىپ دەپنە قىلدى. ئۇنىڭ توپراق بېشىنى ياساپ، مەقبەرەزار لىقا ئايلاندۇردى. ئۇچىمەنزارىدىن بېھىش نېمەتلىرى نامايان بولۇپ تۇراتتى. ئىسكەندەر پۈتكۈل لەشكەرلىرىنى شۇ چىمەنزارغا چۈشۈردى. ئۇ يەرگە پەلەكتەك چوڭلۇقتىكى كۆك چېدىرنى تىكىپ، ئۇنىڭ ئىچىدە جايلاشتى. پۈتكۈل خەلقى ئالەمگە قىرغىنچىلىقتىن ئامانلىق بەردى. ساقىنامە:

كەتۈر، ساقىي، ئول مەينى جانى تاپاي،
غەم ئىچرە ئۇلاردىن ئەمانى تاپاي.
ئەگەت دەۋر ئاغو بەردى داراغە پات،
سىكەندەرغە ھەم بەرمەس ئابىھەيات.
مۇغەننىي بۇ كۈن نەغمەئى چەڭگى تۈز،
ۋەلې نەۋھە ساز ئەيلەپ ئاھەڭگى تۈز.
كى دەردىمغە تارتىپ فىغان يىغلايىن،
دەمى ئۈيلەكىم شىشە قان يىغلايىن.
نەۋائى، جەھانغە ۋەفا يوقتۇرۇر،
ئانىڭ دەئبۇ رەسمى جەفا-ئوقتۇرۇر.
ۋەفا ئەيلەپ ئانىڭ جەفاسىن ئونۇت،
نەۋا ئىستەسەڭ بىنەۋالىقنى تۇت.

(داۋامى كېيىنكى سانىدا)

مۇھەببەتنامە

مولا يۇنۇس

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد سالىھاجى

مۇھەررىرىدىن: يۈسۈپ - زىلەيخا قىسسىسى جاھان ئەدەبىياتىنىڭ دۇردانىلىرىدىن بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن 10- ئەسىردىن بۇيان شۆھرەت قازىنىپ كەلدى. يۇزلىگەن شەرق كىلاسسىكلىرى تەرىپىدىن بۇ تېما نەسرىي ۋە نەزمىي يوسۇندا قايتا قايتا يېزىلدى.

گۈزەل يۈسۈپ تېمىسى ئۇيغۇر شائىرى مولا يۇنۇسنىمۇ ئۆزىگە جەلپ قىلدى. ئۇ 1807 - يىلى «مۇھەببەتنامە» سەرلەۋھىسى ئاستىدا «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنى يازدى. بۇ داستان 72 كىچىك سەرلەۋھىسىنى ئۆز ئىچىگەئالغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن كىرىش قىسمىغا 13 سەرلەۋھە ئاجرىتىلغان. ئۇلار ھەمدۇسەنا، نەئت، ئەسەرنىڭ يېزىلىش سەۋەبى ۋە جامىينىڭ سۈپەتلىرىدىن ئىبارەت. يەنە 3 سەرلەۋھە ئەسەرنىڭ خاتىمىسى سۈپىتىدە يېزىلغان بولۇپ، ئاپتۇر بۇ قىسىمدا ئەۋلادلارغا نەسىھەت قىلغان ۋە ئۆز ئەھۋالى ئۈستىدە توختالغان. قالغان 56 باب ئاساسىي ۋەقەلىكتىن ئىبارەت. داستان 9000 مىسرادىن تەشكىل تاپقان.

مولا يۇنۇس ئۆزىنىڭ بۇ داستانىنى مەشھۇر پارس - تاجىك شائىرى ئەبدۇر- رەھمان جامىينىڭ «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىغا تەقلىد قىلىپ يازغان. لېكىن مولا يۇنۇسنىڭ بۇ داستانى مۇستەقىل سيۇژىت، تېما، بەدىئىي خۇسۇسىيەت ۋە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبى بىلەن ئەبدۇررەھمان جامىينىڭ «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىدۇ.

مەزكۇر ئەسەر 1376 - ھىجرىي (مىلادىيىنىڭ 1956 - يىلى) مولا مۇھەممەد ئىمىنى ئىسلام ئەل - كاشغەرىي ئىسمىلىك خەتتات تەرىپىدىن قەشقەردە كۆچۈرۈلگەن قول يازما نۇسخىسىغا ئاساسەن نەشرگە تەييارلانغان. قول يازما جەمئىي 235 بەت، ھەجمى 33.2 × 21.5 سانتىمېتر، ھەر بېتىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 20 مىسرادىن ئىككى قاتار قىلىپ خەتتى فارسى بىلەن چىرايلىق كۆچۈرۈلگەن. بۇ ئەسەر كىتابخانىلارنىڭ ھۆزۈرىغا تەقدىم قىلىندى.

ئىلاها، جەۋھەرى نۇتقۇمغە جان بەر،
دىلۇ جانىمغە ئىرفاندىن نىشان بەر.
تىلىم شۇھىدىن ھەمە قۇۋۋەت رەۋان ئەت،
سۆزۈم نۇقتىن قەبولى ئىنسۇ جان ئەت.
كۆڭۈلنى سۆزدە ھەردەم تازە قىلغىل،
كەلامىمنى بەلەند ئاۋازە قىلغىل.
سۆزۈمنى تاپتىم ئىرسە سافۇ رەۋسەن،
بەيانى ئەيلەيىنكىم باردۇر ئەھسەن.
بەيانى ئەمرۇ زىيبال ئىرسە مەتلۇب،
ئانىڭ ئاغازى بىسمىللاھ ئىلە خۇب.
نېكىم بار ئاتى بىرلە قىل مۇسەددەر،
ۋەگەرنى دەپدۇر ئانى شەرئى ئەبتەر.
ساڭا ۋاجىب دەر ئىرسەڭ ئەمرى زىيبال،
بۇ دەستۇر ئىبتىدا قىلماق ھەمە ھال.
خەيال ئەيلەب ھەددىسى ئىبتىدانى،
ئەدا ۋاجىب بىلىپ ھەمدۇ سەنانى.
بۇ سۆزنى ئاتى بىرلە قىلدىم ئاغاز،
سىتايىش بىرلە دەرمەن تەڭرىگە راز.
ئىلاها، مۇستەقىم ئەتكىل تەرىقىم،
قىلىپ تەۋفىقنى ياخشى رەفىقىم.
تەلەب ۋادىسىن ئەيلەب باغى گۈلزار،
مۇرادىن نەخلىن ئەت سەر سەبز ھەر بار.
ئۇمىدىم غۇنچەسىن، يا رەب، كۇشاد ئەت،
گۈلى جاۋىد ئىلە كۆڭلۈمنى شاد ئەت.
بۇ يەڭلىغ سەبزى خەندان ئەيلە باغىم،
ئوشۇل گۈلدىن مۇئەتتەر قىل دىماغىم.
بۇ مەھنەتخاندا يوقتۇر مۇڭاسا،
مېنى نېئىمەتلەرىڭغە قىل شۇناشا.
كۆڭۈلدىن دۇر ئېتىپ شۇغلۇ مەلاھى،
ماڭا كۆرگۈز ھەقايىقنى كەماھى.
كۆڭۈل مىرئاتىغە نۇرى سەفا بەر،
شۇز ئىقلىمىدە كۆپ نەشۇۇ نەما بەر.
كۆڭۈل گەنجىنەسىن قىلدىڭ پۇر ئەزگەنج،
كۆڭۈل گەنجىدىن ئەت تىلىنى گۇھەرسەنج.
ئاچىپ تەبئىم ئىپارى نافەسىن ساف،
مۇئەتتەر قىل جەھاننى قافۇ تا ساف.
بۇ سۆزدىن خامەنى شەككەر زەبان قىل،
بۇ گۈلدىن نامەنى ئەنبەر فىشان قىل.
نې سۆزدە قالمىش ئانداغ بىرسەرەنجام،
نېكىم ئول نامەدىن داغى بەجۇز نام.
بۇ بەزمى پۇر فەسانە ئىچرە جايى
ئوشۇل، نېدىن ئىشتىمەيسەن سەدايى.
ھەمە كەتمىش ھەرىغلەر بادە نۇشان،
خۇمۇ ساغەر تەھى ئەيلەپ خۇرۇشان.
بۇ بەزمى خام ئارا يوق پۇختەئى نام،
كى بولغاي ئىلكىدە ئول بادەدىن جام.
كەل ئەمدى، ساقىي، تەرك ئەت ماجەرانى،
نېكىم بار دۇردى سافىي كەلتۇر ئانى.
نەچە كەلتۇرسەڭ ئانى سېپتىرايىن،
ئانىڭ يادى بىلە ئۆزدىن بارايىن.

بۇ نامەنىڭ ئىفتىتاھى ئول يىگانەنىڭ ئاتى بىلەكىم، مېھرىنىڭ رەۋشەن كۆزى ئانىڭ دەريايى ھۋالىدىن بىر نەمدۇر، سېپېھرى بۇ قەلەمۇن دەفتەرى ئانىڭ ئايىتى كەمالىدىن بىر رەقەم.

ئانىڭ ئاتى بىلەنكىم ھىرزى جاندۇر،
سەنايى گەۋھەرى تىغى زەباندۇر.
تاپىپ كام ئىچرە تىل بۇ نامىدىن كام.
نەم ئول سەر چەشمەئى ئىسمائامىدىن ئام.
ھەم ئول ئاتىدىن خىرەدغە كۆرسەتىپ روي،
تۇمەنىڭ نۇكتەئى بارىك چۇن موي.
بۇ موغە شانە قىلمىش تىل ئانى جان،
قىلىپ بۇ شانەغە دەندانە ـ دەندان.
تەئالەللاھ، زىھى قەييۇمى دانا،
قىلۇر بىر ناتەۋانىنى ئول تەۋانا.

فەلەكنى قىلغۇچى ئول ئەنجۇم ئەفرۇز،
باربغە مىننەتى ھەستى قىلۇر ئول،
يەر ئۇزرە ئەنجۇمەننى مەردۇم ئەفرۇز
ۋۇجۇدىدە ئەھەد مەۋجۇد ئېرۇر ئول.
بەلەندى نەقشى ئەسقەف چەرخى دەۋۋار،
فەلەكنىڭ كاخىدىن تا مەركەزى خاك،
ئەناسىردىن فەرازى جارى دىۋار.
ئەگەر يۇز يىل يۇگۇرسەم ۋەھمۇ ئىدراك.
چۇ گۇلدىن نافە ئەيلەر غۇنچە نافىن،
يەر ئاستىن ئىنسۇنۇ يا كۆكىكە ئاغسۇن،
ھەلى كۇ شاھىدى گۇلبۇن گۇلدىن.
تامىلماس ھۇكمىدىن بىر زەررە بىرۇن.
ئەرۇسى نەۋبەھاربغە قەسەبدۇز،
ئانىڭ زاتىغە يادماس چۇنۇ چەندى،
سەنەۋبەر قامەتىغە نەھۇفت ئامۇز.
دېمەك يوق ھېچ ئاڭا پەستۇ بەلەندى.
سەر ئەفرازۇدىھى ھىممەت بەلەندئول،
ئېرۇر بىچۇنلۇغدىن چەندۇ چۇن ھەست
نىگۇنسارىنەئى پۇر خۇد پىسەند ئول.
بىيىكلەر ئالىيۇل ـ قەدر ئالىدا پەست.
كەردم بەخشايۇ رىندى بادە پەيما،
ئانىڭ زاتىدە ئەقل ئاشۇفتە رايى،
ئۇقۇبەت سازىئى پۇر تائەت ئىغشا.
يولىدا يوق تەلەبغە دەستۇ پاپى.
ئەنسۇ، ھەمدەمۇ شەب زىندەدار ئول،
گەر ئول ئۆز فەزلىدىن قىلماس ياۋۇقلۇق،
رەفىقۇ مۇشفىقۇ مىسكىنۇ زار ئول.
يىراقلىق ئارتۇق ئولغاي ھەددىن ئارتۇق.
بەھارى رەھمەتىدىن ئەبرى باران،
زۇھۇر ئەتسە ئانىڭ سىيىتى جەلالى،
قىلۇر خارى سۇمەننى سەبزى خەندان،
جەلالى بارگاھى لا يەزالـــــى.
ئىسىپ يەل جۇددىدىن باغى چەمەنغە،
مەلەك شەرمەندە ئۆز نادانلىقىدىن،
زەر ئەفشانلىق قىلۇر ھەر ئەنجۇمەنغە.
فەلەك سەرگەشتە سەرگەردانلىقىدىن.
نىكۇلار كامى شۇكرىدىن شەكەر خا،
ساڭا ۋاجىبدۇر، ئەي مۇشتى ھەۋەسناك،
يامانلار قەھرىدىن مەقھۇرۇ رەسۋا.
ھەۋەس زەڭگىدىن ئەتكەيسەن كۆڭۈل پاك.
گەر ئاندىن ئايۇ كۇنغە يەتمەسە جۇد،
كېچىپ ئۆزلۇكىدىن ئولغايسەن فەرامۇش،
ئەدەم سەھنىدە ياتقاي ئېردى بىخۇد.
فەنا كاشانەسى گەنجىدە خامۇش.

ۋاجىبى تەئالا ۋۇجۇدى دەلائىلىنىڭ تەرتىبىن تۇزمەك ۋە ئاندا فىكرى تەئەممۇل قىلماقنىڭ تەغىبىن كۆرسۇزمەك.

دىلا، كاخى مەجازى ئىچرە تا چەند،
تۆكەرلەر نۇرى ئالەمغە سەراپا .
قىلۇرسەن خاكبازى تىفىل مانەند.
تۇتۇپدۇرلار ھەممە دەۋرى سەبا روز،
چۇ ئېردى قۇدس پەرۋەر مۇرغى جايىڭ،
ئالىپ مەقئەدلەربغە راھى فىروز.
بىرۇن ئېردى بۇ ئۆيدىن ئاشيانىڭ.
چۇ كۆر ھەر قايسىدا بىر جۇنبىشى خاس،
نې بائىس ئاشيان بىگانەدۇرسەن،
ئىرادەتىڭ چۇماغى بىرلە رەققاس.
بۇ ۋەيران چۇغزىغە ھەمغانەدۇرسەن.
بىرى مەغرىب ساريدىن يۇزلەنىپ شەرق،
قاناتىڭدىن تۆكۈپ ئامىزىشى خاك،
بىرى مەغرىبدە ئەيلەپ كېمەسىن غەرق.
ئۇچۇپ چىق كۇنگۇرى ئەيۋانى ئەفلاك.
بىرىدىن گەرم ئولۇپ ھەڭگامەئى روز،
قىل ئەوزەق تەيلەسانلارنى تەماشا،
بىرىسى تۇن ئارا ھەڭگامە ئەفروز.

بىرىگە نەقىش ئولۇپ ھەرقى سەئادەت،
ئېرۇر ھەر زەررەدىن زاتىغە راھى،

بىرىدە سەبىت ئولۇپ خەتتى شەقاۋەت.
ئانىك ئىسباتىغە سادىق گۇۋاھى.

مەنازىل تەي قىلۇرلار سۇبھۇ تا شام،
ئېرۇر نەقشى دىلى ھەر ھۇشمەندى،

بۇ جۇنبىش بىرلە تاپماي ھېچ ئارام،
كېرەك ھەر نەقشىغە بىر نەقشبەندى.

دەمى يول رەنجىدىن پەرسۇدە بولماي،
ئەگەر ھۇ ئۇزرە چەندان ھەرق پەيدا،

بەلى دەردى ئاياغى سۇدە بولماي.
قەلەمكەشسىز بولۇرمۇ ھېچ ئەلىق، با.

بۇلارنى كىم بىلۇر بى ئىشتەدۇرلار،
بۇ ۋەيرانە بولۇرمۇ ھېچ خىشتى،

بۇ يەڭلىغ گەرم دو سەرگەشتەدۇلار.
كىم ئول بىقالمبۇ ئىكۇ سىرىشتى.

ھەممە تەن يۇز بولۇپ چەندان ئۇرۇپ گام،
ئوقۇر بولسا بۇ ھەرق، ئەي مەردى ئاقىل،

كىمىگە يۇزلەنۇرلەر تاپماي ئارام.
كى ھالى خىشت زىنىدىن بولمە غافىل.

دەما دەم تازە نەقش ئەيلەپ نەمايان،
ئەگەر خىشت ئۇزرە كىلكى خەت سىزىپتۇر،

ئەمەس نەقاشلىغىغە لېك شايان.
كىم ئانى دەستى دانائى يازىپتۇر.

ئىنان تاكى بېرۇرسەن شەك قولىغە،
بۇ يەڭلىغ ئىن ھەممە مەسنۇئى زاھىر،

كىرىپ ھەر لەھزە ھازا رەب يولىغە.
ئەمەس سانېئىغە سەن مەشغۇلى خاتىر.

خەلىل ئاسا يەقىن مۇلكىدە جا قىل،
چۇ كۆردۇك فېئلى فائىلدىن ئەسەر بىل،

سەدايى لائۇھسىب ئەيلەپ نەۋا قىل.
ئەسەردىن كۆز مۇئەسسەردىن خەبەرقىل.

دەمى ھەر ۋەھمۇ ھەر شەك تەرگىل ئەتكىل،
دەمى ئاخىرگە يوق ئاندىن گۇزەر ھېچ،

رۇخى ۋەجھەتۇ ۋەجھى يەرگە قويغىل.
مەدەكار بولغۇچى جۇز كارگەر ھېچ

بارىنى تاشلاغىل، بىلگىل بۇ بىرنى،
ئاڭا كەلتۇر ھەمە رويى ئىرادەت،

بۇ بىرنى ئىستەگىل، كۆرگىل بۇ بىرنى.
ئانىكدىن ئىستەگىل خەتمى سەئادەت.

ئەرباپى ھاجات دەستپازلىق ئۈچۈن مۇناجاتىغە قول كۆتەرمەك.

خۇداۋەندا، باريدىن ساده ئېردىم،
سەن ئەيلەپ مەغفىرەت قىلدىك ئىنايەت،

فەنا قايغۇسىدىن ئازاده ئېردىم.
تەرەھھۇم ئەيلەپان بەردىك ھىدايەت.

سەن ئەۋۋەل بىزنى يوقدىن ئەيلەدىك بار،
يوق ئاندىن فەيز ئالۇرغىە ھېچ مانېئ،

ئەناسىر قەيدىغە قىلدىك گىرىفتار.
نې ھاسىل كۆششىم يوق ئۆتتى زايېئ.

زەئىف ئېردۇك ھەممە، قىلدىك تەۋانا،
بۇ مىيكۆششلىغمىدىن يۇزتۇمەن ئاھ،

كى نادان ئېردۇك ئەتتىك بىزنى دانا.
بېرىپ تەۋفىق كۆششى قىلغىل ئاگاھ.

يىمەردىك بىزگە خۇد رەۋشەن كىتابى،
مەنى گۇمراھ ئېتىپ نەفسى بەد ئەندىش،

كى ئەمرۇ نەھي ئىلە قىلدىك خىتابى.
سەن ئەت ھۇسنۇ ئەمەل بىرلەنىكۆكىش.

قىلىپ ياخشى - يامان ئىشلارنى تەخلىت،
ئوشۇل تەڭلىككە مەن بولغايمەن ئاھى،

گەھى ئىمرات قىلدۇق گاھى تەفرىت.
كۆشاد ئەت رەھمەتىكدىن، شاھ راھى.

بۇيۇرغان يولغەكىم قويدۇم ئاياغىم،
بۇ يولدىن قىل مېنى مەۋسۇلى دەرگاھ،

بۇيۇرماسىغە بولۇپ جەھدى سوراغىم.
قىل ئاخىر دەمدە ئىمانىمنى ھەمراھ.

ئەربابى هاجات دەستبازلىق ئۈچۈن مۇناجاتغە قول كۆتەرمەك.

مەن ئول دامىڭغە تۇشكەن بۇلبۇلى زار،
سېنىڭ قەيدى فۇسۇنۇڭغە گىرىفتار.
مۇھەببا قىلدىڭ ئەسبابىمنى ئاسان،
ئۇلچىپ نېئمەت يولىن قىلدىڭ فەراۋان.
سەر ئەفراز ئەيلەدىڭ، ئەيلەپ كەرامەت،
بەرىپ تەۋفىقۇ زەۋقى سەجدە تائەت.
يولۇڭنى سۇرمە سا قىلدىڭ يۇزۇمغە،
غۇبارىن تۇتىيا قىلدىڭ كۆزۇمغە.
غۇبارى دەرگەھىڭ چېھرەم زىياسى،
يولۇڭ گەردى كۆزۇمنىڭ تۇتىياسى.
تىلسمنى ئەيلەدىڭ زىكرىڭغەگويا،
كۆڭۈلنى ئەيلەدىڭ يادىڭغە جويا.
خۇداۋەندا، شەكەر گۇفتارلىق بەر،
سۇچۇڭ سۆز پىرلە شىرىنكارلىق بەر.
يامان سۆزدىن يىراق ئەيلەپ زەبا نەم،
زەبانىم قىلماغىل، يا رەب، زەبانسىز.
يازىپ خامەم ئوگەر ھەرفى خەتايى،
ماڭا ئاندىن بېتىپ چۇنۇ چەرايى.
يازىپ ھەرفى خەتاغە ئەفۇ يەكسان،
چىقارغىل بۇ كىشاكىشتىن قەلەم سان.
چىقاردىڭ ئابۇ گىلدىن خۇررەم ئەيلەپ،
ۋەفاپەرۋەر گىياھىڭدۇرمە، يا رەب.
قىلىپ يەك دىل مىسالى غۇنچەئى باغ،
نىشانەمەن دەپ قويۇپ چۇن لالە پۇر داغ.

ساڭا مايىل باشىم شەۋقۇ نەۋادىن،
ئاياغىم لايغە پاتمىش ئېيتىلادىن.
بۇ يولدا يەك دىل ئولماق ھاسىل ئولمىش،
كۆڭۈل بۆلمەك ھۇسۇلى داغى رەنجىش.
چۇ بادامى دو مەغزى ھۇشمەندان،
تاش ئازارىنى كۆرمەس پىستە خەندان
يېمەس ئول پىستەئىكسىم يەك دىلى نەغز،
تاش ئازارىنى چۇن بادامى قوش مەغز.
قىلىپ يۇز دانە خۇشە پەرۋەرىشلەر،
ئانىڭ ھەر بىرگە چەندان كۆپ لەت يەر.
چۇ يەتمەسدە ۋۇجۇدى يۇز تۇمەن خار،
تىكەندىن غۇنچەئى يەك دىلغە ئازار.
خۇداۋەندا، گۇناھىم بىنىھايەت،
سېنىڭ ئەفۇڭغە يوقدۇر ھېچ غايەت.
تۇمەن خىزمەت ئەكەر باردۇر گۇناھى،
كۆزۇمدىن قان تۆكەرمەن ئەيلەپ ئاھى.
خەيالى نەقشىنى يۇرمەن يۇزۇمدىن،
ئاقار ئول ۋەجھىدىن قان-ياش كۆزۇمدىن.
چۇ رەسۋالىق نەزەرىنىڭ كارى بارى،
دۇ ئالەم ئابرۇدۇر ئەسكى زارى.
نەدامەتدىن ئىكى كۆزۇم ئىكسى رۇد،
سەئادەتدىن شۇبۇ بەسدۇر ماڭا سۇد.
بۇ سەۋادىن ماڭا شايەدكى سۇدى،
يېتۇر مەندىن پەيمبەرغە دۇرۇدى.

نەئتى خاجەئىكسىم، ئانىڭ ئەنگۇشتىدە خەتمىيەت ئەنگۇشتەرى ۋە ئانىڭ پۇشتىدە خاتەمىيەت مۇھرى ئەلەيھى مىنەس - سەلاتى ئەفزەلۇھا.

مۇھەممەدكىم قەلەم نامە ئۇزاتتى،
مىمىدىن ھەلقەئى تەۋقى زەر ئەتتى.
ئەدەم لەۋھى خەتى ئول ھەرفىدىن ھەك،
بولۇپ سەر ھەلقەئى كەۋنەين بىشەك،
خىرەدھا سىرىددىنكىم بولغاي ئاگاھ،
ھەزاران دانىش ئىلە ھاشە لىللاھ.
ئاياغىن زىيىب ئېيتىپ خەلخالى دالى،
بولۇپ دىن ئەھلى باشى پايمالى.
ۋۇجۇد ئەۋراقىدا بۇدۇر ئولۇغ ئات،
ئاڭا سەبقەت قىلالماي نام ھېچ زات.

دېسه بىر هەرف ئەگەر ئاندىن زەبانىم،
ئىلىككە تۇتماپسن، ئارى، قەلەم ئول،
تاپار كۆڭلۈم ھۇزۇرى زەۋق جانىم.
خەتتى شەق ئايغە ئۇردى روقەم ئول.
يۇ دۇر نامى نېچۇكدۇر، ساھىبى نام
يوق ئېردى خەتتى، لېك ئۇردى خەتتى لەسخ
بۇ رەك كۆرمەي ئەزىزى جىسمى ئەييام.
كۆتۈبلار جەمئىن ئەتتى كويىيا مەسخ
مۇكەررەم ئالەمىندىن نەسلى ئادەم،
خىرامان سەرۋى سايەدىنكىم ئازاد،
ئېرۇر ئول ھەر مۇكەررەمدىن مۇكەررەم.
بۇ سەرۋى سايەسىدىن ئالەم ئاباد.
جەمئىي شاھلار سەرداري ئولدۇر،
ۋۇجۇدى نەخلى ئېردى سايەدىن دۇر،
پەيەمبەر خەيلىنىك سالارى ئولدۇر.
يەرۇ كۆك سايەسىندە جۇملە مەئمۇر.
قەدەم قويدى ئەدەمدىن ئول دەم ئادەم،
تەنىغە ئېردى جانى پاك مايە
يۇزىنىك سۇبھى مەھىردىن ئۇرۇپ دەم.
كىشى گۆرگەيمۇ جاندىن ھېچ سايە.
ۋۇجۇدى جۇددىن جۇدى ساري نۇھ،
زەمىن ئاسا قەلەك ھەم شادۇ خۇرسەنىد،
كۇشايىش تاپتى چۇن راھ ئولدى مەفتۇھ.
ئاياغىغە يىقىلمىش سايە مانەند.
خەلل ئاندىن نەسىمى تاپتى ئول دەم،
ئەگەر دۇشمەن تاشىدىن لەئل ئۇچتى،
ئاڭا ئوت گۇلىستاندەك بولدى خۇررەم.
كەفى تۇفراغىدىن بۇنيادى كۆچتى.
مەسىھا مەقدەمىدىن بىر خەبەرگوي،
ئىنادى كۆزلەرى ئاندىن بولۇپ كور،
كەلىم ئانىك نۇرىدىن مەشئەلەجوي.
ھەم ئاندىن دىدەئى ئىسلام پۇر نۇر.
چۇ كۆردى ئېرسە يۇسۇف مەھر چاھى،
كى ئاغزى ئېردى دۇردىن ھۇققەئى دۇر.
بىسىدق ئولدى غۇلامى بارگاھى.
كى مەرجان بولدى دۇردىن ھۇققەئى پۇر.
ئوشۇل دەم ئېردىكىم سالبە شۇتۇربان،
سۇكۇنى ھىلمەدىن دىنار ئىدى ساق،
ھەمىشە مەھمىلى يادىدا شادان.
سەفاسى بو مەھەكدىن بولدى ئەسفاق.
ۋەفا بوستانىدىن ئازادە سەرۋ ئول،
ۋىقارى سەبردىنكىم ئېردى دىنار،
سەفا گۈلزارىدىن رەئناسدۇر ئول.
بۇ دىناربغە ئول تاش بولدى مىئمار.
شىئارى قامەتى گەردۇن خىرامى،
ئاڭا بولدى مەھەك ئول دەم ئوشۇل تاش،
لەبىدە مايەئى يۇھىيل - ئىزامى.
زۇھۇر ئەتمەي كەمال قۇدرەتىدىن تاش.
باشىدا سايەئى چەترى سەھاب ئەر،
ھەمە بۇنيادى ئىمان كارى بارى،
بۇ چەتر ئۇستۇن مەگەر كۇن قۇببەئى زەر.
ۋەلي دىۋارى جارى چاريارى.
ئىشارەت تىيرى بىرلە قاشى ياسى،
بەسى دەرد ئازمالىق قىلدى ھەريان،
ئۇرۇپ سەببابەئى مۇئجىز نەماسى.
كى تا ھەر دەردغە ئول قىلدى دەرمان.
ئىمكى نۇن بولدى مىمى ھەلقەئى ماھ،
ئانىك دەردى مېنىك دەردىم دەۋاسى،
جەھىلنى قىلدى شەستى ئىككى ھىجا.
غەمۇ رەنجى كۆكۇلىنىك ماجەراسى.

ئانىك مېئراجى زىكرىدەكىم، ئاقتابى رەفئۇدە - دەرەجات زىل - ئەرش ئانىڭدىن
سايەئىدۇر. ئانىك قەدرى مەئارىجداكىم، ئەرش زۇرۇەسىدىن ئەرش
خەسىسىغە بىر پايە.

زۇمى شاھىكى رەۋشەن كۇندىن ئارتۇق،
نې شام ئىقبالى دەۋلەت كېچەسىدۇر،
سەئادەت يار روز ئەفزۇندىن ئارتۇق.
سەئادەت سۇبھىنىك دىباچەسىدۇر.

ئانىڭ قەدرى مىسالىدۇر شەبى قەدر،
ئانىڭ يۈزى نىشانىدۇر شەبى بەدر.
سەۋادى سۇنبۇلى شەرمەندەسى ھۇر،
يۈزىنىڭ شۇئلەسى نۇرى ئەلا نۇر.
تارالىپ سالقىنىدىن زۇلفى سۇنبۇل،
نەۋاگويان ھەمە ئەترافى بۇلبۇل.
سەۋاىست سىخلارىدىن چەرخ بىسيار،
ئىتىپ مەھكەم ھەمە ئەبۋالبۇ ئىدبار.
بۇرىيۇ قوي ئالىپ بۇ كېچە ئارام،
گەۋزەمن، ئاھۇ بىرلە شىر ئولۇپ رام.
تەرەب ئاندىن سەھەردەك ئىرىدىخەندان،
بولۇپ مېھنەت كۇنى ئول تۇن گۇرىزان.
بۇ كېچە ئول چەراغى چەشمىسى بىنىش،
سەزايى ئافەرىنى ئافەرىنش.
تۇتۇپ ئۇزنى يامان كۇزدىن نىھانى،
پارىپ دەۋلەت سەرايى ئىمتىھانى.
ھەرىر ئاسا بىلىپ مەھدى زەمىنىسى،
قويۇپ يەرگە بۇ جىسمى نازەنىنى.
كۇزىدە خابى شىرىن كۇئلى ھۇشيار،
بۇ ئۇيقۇ تۇشدە كۇرمەي بەختى بىدار.
بەناگاھ كەلدى ئول نامۇسى ئەكبەر،
شىباب ئەيلەبكى چۇن تاۋۇسى ئەخزەر.
قاناتىن سۇردى يەئنى: «قوپغىل، ئەي شاھ،
كى بۇ تۇن خاب ئىرۇر دەۋلەتغە ھەمراھ.
چىقار بۇ خابگەھدىن بىر زەمان رەخت،
كى ئالەم بەختى سەن بىدارغە تەخت.
ئۇرۇجى ئەرش ئىپتەرگە بول سەبۇكبار،
كى كەلتۇزدۇم بۇراقى بەرق بىسيار.
يەر ئۇزرە خۇش جەھەندە باد پايى،
ھەۋا ئەۋجى ئالۇر فەررۇخ ھۇمايى.
چۇ ئەقل فەلسەفى ئىسفلاك گەرد ئول،
چو فىكر ھەندەسى گىتى نەۋەرد ئول.
ئىنانى سارى سۇنماي ھېچكىم قول،
ريكابىغە ئاياغ ھەم تاپمايىن پول.
ئۇشۇل جاندەككى بار جاندىن فەزايى،
تېپىندە يوق ئانىڭ ئاسىب داغى.
كېرەك بولسە گەر ئاخىر تۇئمە بىركۇن،
ئانىڭ شۇغلىن ئالىپ گەردۇنغە گەردۇن.
ئىگەردىن رەنجى پۇشتى نازەنىنغە،
يوق ئانداغكىم كىشىدىن پۇشتى زىنغە.
ئۇشۇل دەۋلەت سەرادىن خاجەئى دىن،
خىرامان بولدى ئەزمى خانەئى دىن.
بۇ تۇن ئانداغ توقۇز گەردۇنى ھەددە،
كى سۇبھانەللەزى ئەسرا بىئەبدە.
ئۇرۇپ چۇن مەككەدىن ئول بەرقى رەفتار،
سەھەندىن سەككە ئەقساغسە دىرەمدار.
يېتىپ بىر لەھزەدە ئول بەرقى كەمتەر،
سۇمى دەۋرىدىن ئۇردى ھەلقەئى دەر.
قەدەم مەسجىدغە قويدى شاھى كەۋنەين،
تەمامى ئەنبىياغە قۇررەتۇل - ئەين.
ئىمام ئولدى جەمئى ئەنبىياغە،
ئۇشۇل مەسجىدە جۇملە پىشەۋاغە.
چۇ ئاندىن چىقتى بىر فىرۇزە خىرگاھ،
كى خەيمە تىكتى مىسلى ھالەئى ماھ.
يۇزىغە قويدى چۇن داغى غۇلامى،
چىقاردى ئاندىن ئول نامى تەمامى.
قەمەرنى تاشلاپ ئۇتتى چابۇكى تىز،
ئەتاردۇد فىرقىغە بولدى ئەتاريز.
چۇ ئاندىن زۇھرە ساري قىلدى ئىلغار،
ئاياغمغە يىقىلدى يىغلاپ ئول زار.
قەدەم تۇرتىنچىغە قويدى ئول ئاگاھ،
ريكابىدا يۇگۇردى مېھر چۇن ماھ.
بەشىنچى ئۇيگە ئوردى ئەشھەبى گام،
كى پا بۇسىدىن ئالدى بەھرە بەھرام.
تۇكۇپ چۇن مۇشتەرىغە نەئىلىدىن دۇر،
گۇھەردىن مۇشتى بولدى نۇقتەئى پۇر.
قەدەم يەتتىنچىغە يەتكۇردى ئول ئان،
زۇھەل مۇشكىللەرىن ھەل قىلدى ئاسان.
چېقىپ چۇن قەئرى ھەشتەم قىلدى مەسكەن،
سەۋابەبىت بولدى ئاندىن دىدە رەۋشەن.

تىل ئاچتىلار بەناتۇن - نەئشى پەرۋىن.
قىلۇرغە ئانچە نەزمى شىر مەدھىن.
يۇزى شەمئىدىن ئول دەم نەيىر زاھىر،
ئاڭا پەرۋانە يەڭلىغ ئېردى دايىر.
چۇ سايە سەرۋى قەددىغە مۇتابېئ،
ئاياغىغە يىقىلدى نەسر ۋاقىئ.
چۇ چەرخ ئەتلەسغە سۇردى مەركەبنى،
پايئەندازىغە سالدى ئەتلەسنى.
بەس ئاندىن سىدرە ساری يۇزلەنىپ چۇست،
پەری جىبرىل ئوچماقدىن بولۇپ سۇست.
چۇ ئاندىن رەفرەف ئولدى مەركەبى شاھ،
ئاڭا يولباشچى ئىسرافىل ھەمراھ.
ۋۇجۇدىغە مۇشەررەف بولدى رەفرەف،
ئانىڭدىن ئالدى ئەرش ئولدى مۇشەررەف.
بەدەننى خۇردى يەك تاپشۇردى ئاندا،
ئەلەم بەخىرقە تەڭگى لامەگاندا.
گۇلى رەئنا چۇ قولدىن قولغە باردىپ،
بۇ توققۇز پايەدىن ئىلتىپ چىقاردىپ.
بۇ دۇندىن مەركەبىن سۇردىلەر ئاخىر،
ئوشۇل دەرگەھكە يەتكۇردىلەر ئاخىر.
مەكانىنىڭ مەركەبىن سەكرەتتى بەشدىن،
جەھەتىنىڭ مۇھرەسىن ئۆتكەردى شەشدىن.
مەكانىكى مەكاندىن يوق نىشان ھەم،
نې تەن مەھرەم ئىدى نې ئاندا جان ھەم،
قەدەم رەڭگى ھۇدۇسى جان يۇدى پاك،
ۋۇجۇد ئالايىشى ئىمكان يۇدى پاك.
دېگىل بىر قالدى بىرلىك ۋەزنى مەئدۇم،
ئەدەد مەئدۇد ئەمەسدۇر ئاندا مەۋسۇم.
ئانى كۆردىيۇ ھەق بىل رەۋىيەتىنى،
نېچۇك دەپ سورماغىل كەيفىيەتىنى،
نې ئاندا چەندۇ چۇن كۇنجايىشى بار،
كى چەندۇ چۇنىڭ ئاندا نې ئىشى بار.
كەلامىكم ئىشتتى نې بەئاۋاز،
مەئنەنى ئۇزرە مەئنى راز ئۇزە راز.
كى ئاندىن كامۇ تىل ئاگاھ ئەمەس ھېچ،
ئاڭا نۇتقۇ بەيان ھەمراھ ئەمەس ھېچ.
ئانىڭ دەركىدە ئاجىز ھېس قۇلاغى،
ئانىڭ فەھمىدە ناقىس جان سوراغى.
لىباسى فەھم ئانىڭ قەددىغە بەس تەڭ،
سەمەندى ئەقل ئانىڭ سەھراسىدا لەڭ.
مۇنەززەھ بىل ئانى گۇفتۇ شۇنۇدىن،
كىپسلگەن ياخشى بىل بۇ گۇفتگۇدىن.
دىلا، ھەددىگنى بىل قايتارما ھەرسۇ،
قەدەم ھەددىن بىرۇن قويما سەرى مۇ.
سەلامەت ساری ساھىلغە قەدەم ئۇر،
بۇ دەريايى مەھالىكدىن چىقىپ تۇر.
بۇ يەردە ھېچ سۆزدىن ئۇرماغىل دەم،
سۆزۇڭنى خەتم قىل، ۋەللاھۇ ئەئلەم.

رىسالەت بارگاھىغە ئەجزۇ شىكەستەلىك بىرلە زارى ۋە تەزەررۇڭ تۇزمەك ۋە شەفائەت نۇرى ئىقتىباسىدا سەئيى ۋە تەلەب ۋادىسى تەي قىلۇر ئىھتىمامىن كۆرگۈزمەك.

چىقارغە يەتتى غەمدىن جانى ئالەم،
تەرەھھۇم يا رەسۇلىللاھ تەرھەم.
ئەمەسمۇ رەھمەتەن لىلئالەمىن سەن،
نېدىن فارىغ بۇلار ئەھۋالىدىن سەن.
كۆتەر باش لالەئى سىيراب يەڭلىغ،
ئۇيما نەرگىسى پۇرخاب يەڭلىغ.
چىقارغىل باش ئەگەر بۇردۇ يامانى،
جەمالىڭ نۇرى سۇبھى زىندەگانى.
غەمۇ قايغۇ تۇنىنى ئەيلەگىل روز،
يۇزۇڭدىن كۇندۇزىنى ئەيلە فىروز.
كىيىپ ئىگنىڭگە ئەنبەر بۇي جامە،

قويۇپ باشىڭغه كافۇرى ئىمامه.
سالىندۇر باشدىن ئول گىيسۇيى ئەنبەر،
ئاپاغقه سەيردىن سال سايەئى تەر.
قىلىپ نەئلىن ئەدىمى تاشغىدىن،
شەراك ئەت رىشتەئى جانىم ئىغدىن.
كۆزۈم فەرشى رەھىگدۇر قىلمه مەئيۇس،
ئىنايەت قىل چۇ ئەرش ئىقبالى پا بۇس.
قەدەم قوي ھۇجرەدىن سەھنى ھەرەمگە،
ھەرەمدىن دىدەئى فەرقى ئۇمەمغە.
كەل ئەمدى قولداغىل ئەفتادەلەرنى،
يولۇڭغه يولدا گۇمرەھ شادەلەرنى.
غەمى ھەددىن فۇزۇن غەمخارلىق قىل،
كۆڭۇل دەردىن سوراپ دىلدارلىق قىل.
ئەگەرچە غەرقى دەريابىز گۇنەھكار،
ياتىپدۇرمەن يولۇڭدا تەشنەئى زار.
سەن ئەبرى رەھمەتى قىل گاھى گاھى،
ئوشۇل لەب تەشنەلەر ساري نىگاھى.
يېتىشسەم كاش مەن ئول كوھ ساري،
كۆزۈمغه سۇرسەم ئول كويىدىن غۇبارى.
قويۇپ باش سەجدەئى شۇكرانە قىلسام،
يۇزۇڭ شەمئىغه جان پەرۋانە قىلسام.
يۇگۇرسەم رەۋزەڭ ئەترافىدا گۇستاخ،
كۆڭۇل چۇن پەنجىرە سەۋراخۇ سەۋراخ.
ھەرىمى ئاستانىڭ ياستانسپ، كاش،
كى قىلسام كۆزلەرىم ئەبرىنى فەرراش.
سۇپۇرسەم ئول ھەرەمنىڭكى غۇبارىن،
گەھى تەرسەم ئانىڭكى خاكى سارىن.
ئانى قىلسام كۆزۈمگه تۇتىيايى،
مۇنىڭدىن خەستە كۆڭلۇمگه دەۋايى.
كۆزۈمگه ئاندىن ئارتىپ ھەر زەمان نۇر،
كۆڭۇل داغىغه مۇندىن مەرھەمى سۇر.

تاپىپ يول مەنزىلىڭ سەرەيەسغه،
يۇزۇمنى سۇرسەم ئالتۇن پايەسغه.
قىلىپ چۇن سەجدە گەھ مىھرابىڭ، ئەي شاھ،
يۇسام كۆزۇم قانىدىن مەن قەدەمگاھ.
سۇتۇنلار يانىدا قەد راست قىلسام،
مەقامى راستان دەرخاست قىلسام.
جەمالىڭ ئارزۇسى داغىدىن جان،
خۇشۇ خۇررەم كۆڭۇل ھەم شادۇ خەندان.
بۇ داغى شەۇق ئوتىن ئىزھار ئېتەرغه،
كۆڭۇلدىن باقسام ئوت قەندىللەرغه.
ئەمەس خاكى ھەرىمگه تەنى زار،
بەھەمدىللاھكى يۇز جان-ئاندا ئىسار.
بەسى دەرمانده قىلمىش نەفسى بەد شۇم،
كۆرۇپ دەرماندەلەرغه قىل تەرەھۇم.
ئەگەر لۇتفۇڭ ئەمەسدۇر بىزگه يار،
گىرىفتارى ھەۋا بىز نەفسى كافەر.
خەتا يولدىن چىقارمىش بىزنى ھەر بار،
خەتامىزنى تىلەرسەن بىزگه يول بار.
كى ئەۋۋەل سىدق ئىلە بەرگەي ھەيتى،
بەس ئاندىن دىن ئىشىدە كۆپ سەباتى.
قىيامەت ھەۋالى بولسە ئاشكارا،
كى بىزنى قىلماغاي شەرمەندە رەسۋا.
بارىمىز ئىن ھەمە گۇمراھدۇزمىز،
زەلالەت چاھىدا جانگاھدۇرمىز.
ھىدايەت باشلابان ئاگاھ قىلغاي،
سېنى بىزگه شەفائەتخاھ قىلغاي.
يۇگۇرسەڭ ھەر تەرەف چۇن ئاسى ئىستەپ،
شەفائەت ۋادەسىدە ئۇممەتى لەب.
مەنى بىچارە ھالىن ئېھتمام ئەت.
ئىشىم بۇ ئەل تەفەيلىدىن تەمام ئەت.

ھەقىقەت جامىنىڭ سەفا ئاشامى مەۋلىۋى ئەبدۇررەھمان جامى زىكرىدەكىم، ۋەسفى ۋەسىغه سىغماس ۋەتەئرىفى تەئرىفغه راست كەلمەس (قۇددىسە سىررۇھۇ)

بۇ دەۋران ئىچرە ئۇل قۇتبى ھەقىقەت،
ھەقايىق دۇررىنىڭ كەنجىنەسى ئول،
نۇقۇشى كەشفى ئەسرارى تەرىقەت.
مەئانى نۇرىنىڭ ئائىنەسى ئول.

يەتە ئەفلاك ئۇزە مۇخلىس ئاڭا ئەل،
ئاڭا يەتتە ئەلەك مۇشكىللەرى ھەل.
ئاڭا مەئمەن ئەگەرچە گۇشەئى ئۇنس،
ۋەلى مەسكەن بولۇپ ھەڭگامەئى قۇدس.
كەلامى قەسرى تاقى ئېۋجى ئەفلاك،
ئاڭا يەتمەس كەمەندى ۋەھمى ئىدراك.
شەياتىنلارغە ھەرگىز ئاندا يوق جا،
ئۇروپ خەيلى مەلائىك پۇر سەراپا.
چۇ بولماي خىرقە بىرلە ئىختىساسى،
رىيادىن بوينىغە ئەيلەپ خەلاسى.
قولى سالسە تەۋەججۇھدىن ئەگەر باش،
يەرۇ كۆك بەرق يەڭلىغ سەيزا ئېتىپ فاش.
جىجىل سەيرىدە ئانىڭ چەرخى دەۋۋار،
قىلىپ تەييى زەمىن تەييى سىجىلۋار.

ۋۇياشىن ياپتى ئەيلەپ پەردە پۇشى،
قارا كىلكى چۇ پۇر ئەيلەپ خۇرۇشى.
ياساپ پەردە نىھان ئەتمەككە ھالىن،
يازىپ سەفھە، قىلىپ سەترى كەمالىن.
يىغىپ زۇلماتنى كوھى دۇۋاتى،
مەئانى چەشمەئى ئابى ھەياتى.
كىشىكىم قەتىرەسىدىن كامياب ئول،
قىلىپ ئۇمرى مۇئەببەد ئىكتىساب ئول.
تۇتۇپ نەزمى ئەقالىمى جەھاننى،
كەلامى نەسر قامىمش مۇلكى جاننى.
شەھەنشاھۇ گەداغە فەيزى مەشھۇر،
گەداۋۇ شاھلار قۇللۇقدا مەسرۇر.
مەنى بەدىل ئاچاي مۇندا نېچۇك تىل،
خەسى مۇمكىنمۇ ئايغاي ۋەسفى جەبرىل.

ئانىڭ بەيانىداكىم ئىشق مۇرغىدۇركىم، جەمال ۋە ھەرقايسى ۋەھدەت ئاشيانەسىدىن ئۇچۇپ، مەزاھىر كەسرەت شاخسارىغە قونۇپدۇر، ئەگەر مەئشۇقلۇق ئىززەتى خەۋاسىنىڭ غۇلۇۋسىدۇر ھەم ئاندىن ۋە ئەگەر ئاشىقلىق مۇھەببەتىنىڭ نالەسىدۇر.

ئۇشۇل خىلۋەتكى، ئالەم ئاندا نابۇد،
زەمانىكىم، زەمانى ئاندا نابۇد.
ئىكىلىك نەقشىدىن ئىبردى مۇبەررا،
مەنۇ سەنلىك مەقالىدىن مۇئەررا.
ۋۇجۇدى يوق ئىدى ئاندىن نىشان ھەم،
ئەدەم كەنجىنىدە ئىبردى پىنھان ئالەم.
جەمالىكىم مەزاھىر قەيدىدىندۇر،
ئەمەس ئول دەم ئۆزىدىن تاشقە مەنزۇر.
دىلئارا دىلبەرى ئول شاھىدى غەيب،
ئانىڭ زاتىغە ياۋماس تۇھمەتۇ ئەيب.
نې ئايىنە جەمالىغە مۇقابىل،
نې شانە تۇررەسىغە ئىبردى ۋاسىل.
سەبا زۇلفىدىن ئاچماي ھېچ تارى،
كۆزى ھەم سۇرمەئى كۆرمەي غۇبارى.

نە گۇل رۇخسارىغە ھەمسايە سۇنبۇل،
نېكىم سەبزە بولۇپ پىرايەئى گۇل.
نە رۇخساردا ئانىڭ خەتتۇ خالى،
نې ئاندىن كۆزگە كۆرمەكنىڭ خەيالى.
قىلۇر ئىبردى ئۆزىنگە جىلۋەسازى،
ئۆزى ئەيلەپ ئۆزىنگە ئىشقبازى.
ۋەلى رەسمى تەرىقى خۇبرويى،
ھىجاب ئىچرە مەلۇلى تۇندى خۇيى.
پەرى رو پەردەرا كەلتۇرمەمىش تاب،
زۇھۇر ئەيلەپ شىكافى رەۋزەنى باب.
نەزەر قىل باغۇ سەھرا لالەزارى،
ئىبرۇر خۇررەم چۇ ھەر فەسلى بەھارى.
قىلۇر گۇل شەققەسىن زىر شەققى خارا،
جەمالىن ئەيلەر ئاندىن ئاشكارا.

كى ئولسه مەئنىسى مەفھۇم خاتىر،
مەئانى سىلكىنده ئول بولسه نادىر.
سېنى ئەيلەر بۇ مەئنى فىكرى ناچار،
بىتىپ شۇھرەت بېرۇرسەن يا بەگۇفتار.
چۇ بۇدۇر ئىقتىزايى ھۇسنى بەرجا،
بىرۇن ھۇسنى ئەزەلدىن بۇ تەقازا،
تەقەددۇس مۇلكىدىن بىرۇن قويۇپ گام،
بارى ئەلده تەجەللى ئەيلەدى ئام.
كى ھەر ئائىنەده كۆركۈزدى رويى،
ھەمە پەردە ئانىڭدىن گۇفتگۇيى.
سالىپ ئەفلاك مەلەككە پەرتەۋ ئول ئان.
فەلەك يەكدىلىغ مەلەك سەرگەشتە، ھەيران.
ھەرى سۇبھۇسلار چۇ يايى سۇببۇھ،
كى مەست بىخۇد ئول گويايى سۇببۇھ.
بارى غەۋغاس دەريايى فەلەك فۇلك،
چىقاردىپ غۇلغۇلى سۇبھانى زىل - مۇلك.
بۇ پەرتەۋ شۇئلەسىدىن گۇلغە نۇرى،
تۇشۇپ گۇلدىن داغى بۇلبۇلغۇ شورى.
بۇ ئوتدىن شەمئ چۇن ياندۇردى رۇخسار،
ھەر ئوتدا ئۇرتەدى پەرۋانە بىسيار.
ئالىپ كۇن نۇرىدىن بىر زەررە تابى،
چىقاردى مۇنچە نامى ئافتابى.
يېتىپ لەيلىغە ئاندىن لەمئەئى نۇر،
سالىپ مەجنۇنغە ھەردەم ئىشقى يۇزشور.
لەبى شىرىن بولۇپ ئول دەم شەكەررىز،
كېتىپ پەرھاددىن جانە ھۇشى پەرۇىز.

مەھى كەنئان سالىپ ھۇسن ئەۋجىدىن تاب،
بىلەيخا ھۇشى مەھۇى سەبرى نايياب.
باردا جىلۇەگەر ئانىڭ جەمالى،
بۇ نەۋئ ئىزھار ئېتىپ ھۇسنۇ كەمالى.
بۇ بارى پەردەئى پەردەنشىن ئول،
كۆڭۇللەر سەيدىغە قىلغان كەمىن ئول.
كۆڭۇل ئىشقىدىن ئەيلەپ زىندەگانلىق،
تاپار جان ئىشقى بىرلە كامرانلىق،
كۆڭۇلكىم ئاشقى خۇبانى مەھۇەش،
ئانىڭ ئىشقىدا دائىم خاتىرى ھۇش.
غەلەتدۇر دېمەگىل ئىشقى مۇھەببەت،
ئانىڭدا ئىلتىفاتۇ بىزدە خىزمەت.
بۇ يەكدىلىغ ئىشق بەشدۇر نىكۇ نادىر،
ئانىڭدىندۇر ۋەلى بۇ سەندە زاھىر.
چۇ سەن ئائىنە ئول ئائىنە ئارا،
ھەمە پۇشىدە سەن ئول ئاشكارا.
تەئەمۇل بىرلە باق ئائىنە ھەم ئول،
نى تەنھا كەنج ئول كەنجىنە ھەم ئول.
بۇ مەيداندا مەنۇ سەن ھېچ بىكار،
سەنۇ مەنلىك ھەمە بىھۇدە بىكار.
بۇ سۇز پايانى يوق بول ئەمدى خاموش،
شۇزۇكدىن، بەل ئۇزۇكدىن ئول فەراموش.
مۇھەببەت يولغە كىر ئەرتەۋۇ كەچ،
مۇنىكسىز گۇفتگۇ ھېچۇ ھەمە ھېچ.

ئىشق فەزىلىتى نەخلىنى تەقرىر ۋە بەيان باغچەسىدە جىلۋە قىلدۇرماق
ۋە كىتاب نەزمىنىڭ سەببىنىڭ ئاغازى شاخچەسىن ئاڭا ئۇلاشتۇرماق

كۆڭۇلكىم ئاندا يوقتۇر ئىشق داغى،
كى دەردى ئىشقدىن باردۇر فەراغى.
كۆڭۇل دېمە ئانى جانسىز جەماد ئول،
ئەگەر جان بولسه جانى بەدنىھاد ئول.
دېمە ئانى كۆڭۇلكىم دەردى يوقدۇر،
كى دەردى ئىشقدىن رۇخ زەردى يوقدۇر.
تەنىكىم دەردى دىل يوق مەھزى دىژار،
قىل ئۇزنى ئىشق دەردىغە گىرىفتار.
دىلا، بولغىل سەراسەر ھەمدەمى ئىشق،
ئەجايىب ئالەمدۇر ئالەمى ئىشق.
غەمى ئىشق ئۇلمەسۇنكىم ھېچ جاندىن،
تەنىكىم ئىشق يوق يېتسۇن جەھاندىن.
بۇ سەۋدادىن فەلەك سەرگەشتە ھەيران،
بۇ غەۋغادىن جەھان پۇر فىتنە ھەريان.

ئەسىر ئول ئىشقغە بولغايسەن، ئازاد،
غەمىنى جانغە قوي تا بولغاسەن شاد.
فەنا ئۆزلۈكدىن ئەيلەر بادەئى ئىشق،
ھىدايەتىدۇر سەرايى جادەئى ئىشق.
بۇيىدىندۇر ھەمە گەر مەيىبى مەستى،
بۇيىدىن ئۆزگە ئىشدۇر خۇد پەرەستى.
بۇ داغ ئولغان كۆڭۇللەر تازە بولدى،
كى زىكرىدىن بەلەند ئاۋازە بولدى.
ئەگەر مەجنۇن بۇ مەي نۇش ئەتمەس ئىردى،
ئانىڭ ئاتىنى ھېچكىم تۇتماس ئىردى.
تۇمەنمىڭ ئاقىلۇ فەرزانە كەتمىش،
ۋەلې ئول ئىشقدىن بىگانە كەتمىش.
نە قالمىش نام ئالاردىن نې نىشانى،
زەمانە ئىلكىدە نې داستانى.
نى رەئنا مۇرغكىم باردۇر ھەزاران،
ئانىڭ زىكرىنى قىلماس خەلق چەندان.
دەر ئىرسە ئەھلى دىل ئەفسانە ھەر بار،
دېگەي پەرۋانەئى بۇلبۇلدىن، ئەي يار.
ئەگەر قىلساڭ تۇمەن ئىش ئازمايىش،
بىرۇر ئىشق ئۆزلۈكۈدىن خۇد رەھايىش.
مەجازى بولسە ھەم قىل ئۆزنى ئاشىق،
ھەقىقەتغە بۇدۇر ھادىيۇ لايىق.
بىلىنمەي تا «ئەلىف»، «با» ئەۋۋەل، ئەي جان،
دېگىل مۇمكىنمۇدۇركىم دەرسى قۇرئان.
ئىشىتتىم كەلدى پىرىغە مۇرىدى،
مۇرادى نەقدىدىن ئەيلەپ ئۇمىدى.
ئاڭا بولغاي مەگەر پىرى كەبىر ئول،
سۇلۇكىدە ھەم ئولغاي دەستگىر ئول.
بار، ئەۋۋەل ئىشق كويىدا يۈگۈر زار،
كېلىپ ئاندىن بۇ ئىشقە بول سەزاۋار.
كىم ئەۋۋەل ساغەرى سۇرەت دەمى نۇش،
ئۇرۇسى مەئنىغە بولماس ھەمئاغۇش.
دېمىش ئول شەھرىيارى كىشۋەرى ئىشق،
قىلىپ ئىشقغە فەخر ئول سەرۋەرى ئىشق.
بۇ جامى ئىشق نۇش ئەيلەپ تەمامى،
مەگەر مۇندىن دېمىش ئاتىنى جامى.
بىمەمدىللاھكى، تا بۇ دەير ئارا بار،
مەن ئىھردىم ئىشق يولىدا سەبۇكبار.
كۆرۈپ دايە ۋۇجۇدۇم مۇشكىن، ئەي غەم،
مۇجەررەد نافەئى مادەردىن ئول دەم.
كىيىپدۇر ئىشق ئىغى بىرلە نافىم،
كى ئىشقىم سىدقىدە يوقتۇر كەزافىم.
ئانام ئاغزىمغە كىم ئەمچەك سالىپدۇر،
جىگەر خۇنخارەسىدىن سۈت بېرىپدۇر.
بۇ دەم چۇن شىير ئىھرۇر ساچىمىڭ ئاقى،
ھەنۇز ئول شىير زەۋقى جاندا باقى.
ئەمەس ئالەمدە شۇغلى ھېچ چۇن ئىشق،
ماڭا ئەيلەر دەما دەم بۇ فۇسۇن ئىشق.
كى ئاشىقلىقدە بولدۇڭ ئاقىبەت پىر،
بۇ نەۋئ ئۆلمەكدە قىلمە ھېچ تەقسىر.
بەيان ئەت ئىشقدىن بىر داستانى،
كى قالغاي مەندىن ئاخىر بىر نىشانى.
زىھى كىلكىڭ يازىپ نەقشى نىگارى،
سېنىڭ ئورنۇڭدا قالغاي يادگارى.
ئىشىتتى بۇ ھۇدادىن ئىشقدىن گۇش،
يۇگۇرۇپ چىقتى ئىستىقبالىغە ھۇش.
دىلۇ جان بىرلە مەن فەرمان نەر ئولدۇم،
چىقاردىم رەسمى نەۋ سەھرادا ئولدۇم.
ئىشىم بۇدۇر خۇدادىن بولسە تەۋفىق،
نەسىبىم بولسە داغى جامى تەھقىق.
كۆڭۈل سوزىدىن ئاندىغ نۇكتەرانلىق،
قىلاي، ئۆرتەنسۇ رەختى نۇكتەدانلىق.
سالاي بۇ گۇنبەزى دەۋۋارغە دۇد،
كەۋاكىب كۆزلەرىدىن قاياسۇن دۇد.
بەرەي سۆز پايەسىغە ئانچە تەزىين،
فەلەك ئەھسەنت ئوقۇپ فەريادى تەھسىن.

سۆز فەزىلەت جەمەنبەدىن دەشنەئىي گۈل ئۆزدۈرمەكى ۋە كىتاب نەزمى
سەبەبىنىڭ ئىتمامى رىشتەسى ئاڭا چۆركۈمەك.

كىتابى ئىشقىنىڭ دىباچەسى سۆز،
بەھارى ئىشقىنىڭ نەۋبادەسى سۆز.
خىرەدغە سۆز كەبى پوق كارۇ بارى،
جەھانغە ھەم يوق ئانداغ يادگارى.
نېكىم ئالەمدە نەۋ-كوھنەئى پەيدا،
خىرەدمەند ئالدا سۆزدىن ھۇۋەيدا.
قەلەمغە كافۇ نۇندىن سۆز دەم ئۇردى،
ۋۇجۇد ئەۋراقىغە ئول دەم يۈگۈردى.
قەلەم قافىغە چۇن كاف ئولدى مەۋجۇد،
ئاچىلدى يولدا فەۋۋارەئى جۇد.
جەھان ئەھلىكىم، ئول بالاۋۇ پايەت،
ئوشۇل فەۋۋارە جۇشىدىن ئېرۇرمەت.
بۇ جۇششىدىن ئەگەر لەب قىلسە جۇنبىش،
مەئانى گۈلشەنىدىن بىر گۈل ئۇنمىش.
تۇتۇپ بادى نەفەس ئىلكىنى ئول ئان،
ئالىپ چىقمىش بۇ گۈلشەنىدىن خىرامان.
يول ئەتسە ناگەھ ئول دەرۋازەئىي پۇش،
ئاياغىغە يىقىلغاي ھۇشۇ مەدھۇش.
يۈگۈرغاي خاتىر ئىستىقبالىغە جۇفت،
كەنار ئەتكەي كۆكۈل ھەم غۇنچەتەك رۇست.
كى ئەيلەر شادلىقدىن شادۇ خەندان،
گەھى غەمدىن قىلۇر كۆزلەرى گىريان.
لەبى مەھزۇنغە چەندان كۈلكۈ ئاندىن.
دىلى خۇررەمغە يۇز مىك قايغۇ ئاندىن،
كۆرەرمەن ئاندا بۇ سۇنمى ئىلاھى،
زۇھۇر ئەيلەپ بۇ نەۋئ ئاسار شاھى.
بۇ نەۋئ ئانى ئەزىمۇش-شەئن كۆرەرمەن،
مەئازەللاھ كۆكۈل ئاندىن ئۇزەرمەن.
بۇ مەي شۇغلىغە بۇ دەم بولدى ئىلھام،
قىلاي شۇغل ئەمدى ئىلكىمگە ئالىپ جام.
مەن ئانداغ فاش ئېتەي رازى نىھانى،
قىلاي خەندانۇ گىريان بۇ جەھانى.

كوھەندۇر قىسسەئى شىرىنۇ خۇسرەۋ،
ياڭى شىرىندىن ئەيلەي قىسسەئى نەۋ.
تۇگەشتى نەۋبەتى لەيلىيۇ مەجنۇن،
يەنە بىردىن قىلاي ئالەمنى مەجنۇن.
قىلاي تەبئىمنى تۇتمەك شەكەر خا،
جەمالى يۇسۇفۇ ئىشقى زىلەيخا.
دېدى ھەق قىسسەلەردىن ئانى ئەھسەن،
دەي ئەھسەن ۋەجھ ئىلە مەن سۆزنى رەۋشەن.
ئاڭا بولسە كۆڭاھ ئاياتى قۇرئان،
ئانىڭ كىزبىغە يوقدۇر ھەرگىز ئىمكان.
كۆڭۈل ناراستىدىن خاشاك خۇرسەند،
دېسەڭ خۇد گەرچە ئانى راست مانەند.
بولۇرمۇ راستلىقدىن سۆزگە زىيۇەر،
كى نەۋ سۆزدۇر جەمالى ماھى ئەنۋەر.
نىدىن يوق سۇبھى ئەۋۋەلنىڭ فەراغى،
كى يالغان لافنىڭ يوقدۇر دىماغى.
دەم ئۇردى راستلىقدىن سۇبھى سانى،
ئەلەم ئول تىكتى زىيبەن ئاسمانى.
دېسەڭ چەندان سەنايېئ بىرلە يالغان،
فۇروغ ئالماس چەراغىنىڭ ھەرگىز، ئەي جان.
قەبىنۇ بەدنەماغە تىكسە دىبا،
بولالماس زىشت دىبا بىرلە زىبا.
تۇمەن زىۋەر بىلە زىشت ئولماغاي خۇب،
زەرۇ زىۋەر پەرى رۇخلارغە مەرغۇب،
كېرەك گۈلگۇنە گۈل رۇخسارەلەرغە،
قىلۇر ھۇسنىن فۇزۇن مەھپارەلەرغە.
ئەگەر گۈلگۇنە سۇرسە دۇە چېھرە،
ئاڭا يوق تىيرەلىكدىن ئۆزگە بەھرە.
چۇ يۇسۇفدەك يوق ئىردى ھېچ مەھبۇب،
جەمالى خۇبلاردا بارچەدىن خۇب.
يوق ئىرسە خۇبلاردىن سانى-ئەۋۋەل،
دېگەيلەر يۇسۇفى سانى تەمام ئەل.

زىلەيخادەك يوق ئېردى ھېچ ئاشىق،
دۇر ئەفشانلىق بىلە ھەڭگامە ئەيلەي.
باري ئۇششاقلاردىن ئېردى فايىق.
نې ئەقدىكىم بۇزەردىن ئەيلەسەم خەرج،
ھەمە ئىشق ئېردى ئانىڭ كارۇ باري،
كى ھېكمەت بىرلە كەنجى ئەيلەسەم دەرج.
تۇنۇ كۇن كارۇ باري ئاھۇ زاري.
ئۇمىدىم ئولكى، ناگاھ نىك نامى،
شەھەنشەھلىقدە ئېردى ۋەرزىشى ئىشق،
ئوقۇپ كۆرگەي بۇ نامەمدىن كەلامى.
گەداۋۇ بەندەلىكدە ھەم ئىشى ئىشق.
جىگەرنى قىلغاي ئاندا بىر نەزەر ھەرق،
چۇ بولدى ئېرسە پېرى ناتەۋان ئول،
ئوقۇغاي بۇ «مۇھەببەتنامە» دىن ھەرق.
ياڭى باشدىن يەنە بولدى جەۋان ئول.
يۇزىن ھەندىن ئۆگۈرمەي نامە يەڭلىغ،
قەدەم ئىشقى ۋەفادىن ئۇرمادى كەم،
ئىلىك ھەرفىمغە ئۇرغاي خامە يەڭلىغ.
بۇ ئېردى زار بولدى ئۆلمەكى كەم.
مۇبادا كۆرسە سەھۋى يا خەتاسى،
قىلاي مەن بۇ ئىكەۋدىن بىرنەچە سۆز،
ئاڭا يەتكۈزمەگەي چۇنۇ چەراسى.
زىزا بىرلە ئىشىتسۇن ياتۇ ھەم ئۆز.
قولدىن كەلگەنچە بەرگەي ئىسلاھ،
ئالىپ خامە قولۇمغە نامە ئەيلەي،
ۋەگەرنە قىلماغاي بەزم ئىچرە ئەۋزاھ.

يۇسۇفنىڭ جەمالى شەمئىنى غەيب شەبىستانى بەزمىدە جلۋە بەرمەك ۋەئادەمنىڭ كۆڭلى پەرۋانەسىنى ئانىڭ فۇرۇغى مۇشاھدەسى بىرلە كۆيدۇرمەك.

مەئانى بەھرىنىڭ گەۋھەرشۇناسى،
جۇدا ئول جەمئىدىن سەرۋى چەمەندەك،
تەۋاريخ ئىسلىمنىڭ مۇئجىز نەماسى.
سەرئەفراز ئاندا شەمئى ئەنجۇمەندەك.
جەھان تەئرىخىدىن قىلدىلار ئاغاز،
ئاڭا نىسبەت جەمالى خۇبلار گۇم،
خەبەر بەردىلەر ئادەمدىن ئاچىپ راز.
كى خۇرشىد ئالدىدا ئانداغكى ئەنجۇم.
ئاچىپ ئالەمغە ئادەم چەشمى بىينا،
چۇ ئۆشىندە ردايى دىلرەبايى،
ئاڭا قىلدىلا نەسلىن ئاشكارا.
شەھەنشەھلەر پىدائى خاكى پايى.
پەيەمبەرلەر سەفىن قىلدى تەماشا،
كەمالى ھۇسنىغە ئەندىشە يەتمەس،
تۇتۇپ ئۆز رۇتبەسىدە بىر-بىرى جا.
خەيالۇ ئەقلۇ فىكرۇ پىشە يەتمەس.
سۇفۇفى ئەنبىيانى بىكەمۇ كاست،
لىباسى ئىگىنىدە لۇتفى ئىلاھى،
مەتابىئلىق مەقامىدە تۇرۇپ راست.
باشىدا تاجى فەررى پادىشاھى.
يەنە كۆردى گۇرۇھى پادىشاھنى،
جەبىنىدىن سەئادەت سۇبھى زاھىر،
كى تاجۇ تەختۇ شەۋكەت بىرلە ئانى.
يۇزى تۇن ئىچرە كۇندۇزگە مەزاھىر.
تۇرۇپ سەف-سەف يەنە ئۆزگە خەلايىق،
پەيەمبەرلەر ھەمە جەمئى پەرەھنىاك،
زىھى پەستۇ زى خۇش تەدبىر لايىق.
كۇدۇراتى تەنى جىسماندىن پاك.
نەزەر قىلدى بۇ مەجمەئ ساري ئادەم،
ھەمە ئەرۋاھى قۇدسى بىكەمۇ كاست،
تەماسا قىلدى بىر-بىر ئانى ئول دەم.
ئەلەم تارتىپ تەمام ئاندا ئاچىپ راست.
كۆزى تۇشتى يۇسۇفغە گويىيا ماھ،
بۇ مېھرابى جەھانۇ مېھر قەندىل،
مەھ ئېرمەس، مېھر ئەۋجى ئىززەتى جاھ.
پۇر ئەز سەۋتى سەدايى زىكرۇ تەھلىل.

بۇ جاھۇ شەۋكەتىدىن ئادەم ئول ئان،
تەئەججۇبلار قىلىپ چۇن دېدى پىنھان:
«بۇ، يا رەب، قايسى گۈلشەنىنىڭ گۈلىدۇر،
نې گۈلشەن بۇلبۇلىنىڭ غۇلغۇلىدۇر؟
ئاڭا بۇ ئىززۇ پەررىئ شاھى قاندىن،
ئانىڭ مۇنداغ جەمالۇ جاھى قاندىن؟»
سۇرۇشى غەيب قىلدى مۇنداغ ئاگاھ:
«كى بىلگىل، قۇررەتۇل-ئەينىكدۇر ئول شاھ.
چۇ يەئقۇب باغىدىن نەۋرەس نىھالى،
خەلىل سەھراسىدىن رەئنا غىزالى.
ئۆتەر كەيژاندىن ئانىڭ ئىززۇ جاھى،
زەمىنى مىسر بولغاي تەختگاھى.
يۇزىدىن ئانچە ھۇسنىكىم ئەياندۇر،
سەراسەر رەشكى خۇبانى جەھاندۇر.

ئوشۇل دەم مەنكى ئىھسان ئىشكىن ئاچتىم،
ئەتايى بىنىھايەت ئەلگە ساچتىم.
ئاڭا بۇ ئالتە ھەسسە خۇبلۇقىدىن،
بەرىلدى تۆرتىنى مەھبۇبلۇقىدىن.
تەمامى دىلرەبالار ھۇسنىكىم بار،
بۇلارگە بىر، ئاڭا دۇ بەخش، ئەي يار.
قىلۇرغە چۇن پەرى رۇخلارنى مەنسۇخ،
جەمالىن ئاشكارا قىلسە ئول شوخ،
بارى ھۇسنىغە كەلتۈرسەك مىسالى،
كۆرۈنگەي سۇلس ئاڭا نىسبەت جەمالى.»
ئوشۇل دەم سىينەسىغە ئالدى ئادەم،
بۇ فەرزەندىدىن ئولدى شادۇ خۇررەم.
سەنا ئايتىپ دۇئا قىلدى بەيەكبار،
كۈلۈپ رۇخسارىغە ئۆپتى پەدەرۋار.

يۇسۇفنىڭ جەمالى نىھالىنى غەيب بەھارىستانىدىن شاھادەت باغىستانىغە كەلتۈرمەك ۋە ئانى زىلەيخانىڭ كۆڭلى ھەۋاسى ۋە يەئقۇبنىڭ كۆزلەرى جۇيىبارىنىڭ ئەبرلەرى بىرلە پەرۋەرىش قىلىپ كامالىغە يەتكۈرمەك.

بۇ نەۋبەتگەھدە ھەركىم تاپتى قۇدرەت،
چالۇر ئۆز نەۋبەتىدە كۇسى رەفئەت.
بولۇر ھەر دەۋر بىر مەئنى زۇھۇرى،
ھەراسىدىن جەھانغە ئۆزگە نۇرى.
تەغەييۇرسىز بۇ ئالەم تۇرسە يەكسان،
كۆپ ئەنۋار ئاندا قالغاي ئىبردى پىنھان.
ئەگەر كۇن بولماسا گەردۇن ئارا گۇم،
بولۇر بىرەۋنەقى بازارى ئەنجۇم.
چەمەن رەختىن زىمىستان ئارى قىلماس،
بەھار ئاساريدىن گۈللار ئاچىلماس.
چۇ ئادەم كەتتى بۇ مىھرابگەھدىن،
ئانىڭ مىھرابدا شىس ئولدى تەئىسىن.
كېتىپ چۇن شىس ئاندىن قىلدى ئىدرىس،
بۇ تەلىبسخانەرا ئاغازى تەلبىس.
بەس ئىدرىس ئولدى ئاندىن ئاسمانى،
كى نۇھ ئولدى بۇ دەييىن پاسبانى.

فەنا تۇفانىدا غەرق ئولدى چۇن نۇھ،
بۇ باب ئولدى خەلىلۇللاھغە مەفتۇھ.
ئانىڭ خانىدىن ئولدى خالى ئافاق،
بۇ نېئمەتىغە سەزاۋار ئولدى ئىسھاق.
ئەدەم گەنجىدە ئول ھەم بولدى مەھجۇب،
جەھانغە بولدى پۇر گۈلباڭى يەئقۇب.
بۇ ئىشىغە چەكتى چۇن يەئقۇب كۆپ جان،
كېلىپ شام ئۆلكەسىدىن جەددى كەنئان.
چۇ كەنئان مۇلكىدە شاد ئىبردى خۇرسەند،
ئاڭا كۆپ بولدى ئاندا مالۇ فەرزەند.
قويىي ھەددىغەكىم يوق ئىبردى غايەت،
بولۇپ مۇرۇ مەلەخدىن بىنىھايەت.
ئوغۇل يۇسۇفدىن ئۆزگە ئون بىر، ئەي يار،
ۋەلې يۇسۇفغە ئىبردى مىھرى بىسيار.
ئوشۇل كۇن ئوغدىكىم يۇسۇفنى مادەر،
يۇزى ئىبردى تالۇن ئايغە بەرابەر.

كۆڭۈل بوستانىدىن نۇرى نىهالى،
دىلۇ جان ئاسمانىدىن ھىلالى.
خەلىلۇللاھ گۈلىدىن تۇرفە رەئنا،
قەبايى نازۇكى قەددىغە زىبا.
تۇغۇپ ئىسھاقدىن پەرخۇندە ئەختەر،
ھەمە ئافاق ئولۇپ ئانىدىن مۇنەۋۋەر.
ئاچىلدى لالەئى گۈلباغى يەئقۇب،
ھەم ئاندىن مەرھەمۇ ھەم داغى يەئقۇب.
غىرالكىم فەرەھ ئەفرايى كەنئان،
بولۇپ رەشكىن قۇنان سەھرايى كەنئان.
ئاناسى تا بار ئىردى جان تەنىدە،
سۇتى تاتقى ئانىڭ شەككەر لەبىدە.
چۇ كۆردى ئىرسە ئۆغلىنى دۇ ساله،
ئاڭا بولدى ئەجەل زەھرى ھەۋاله.
ئانادىن قالدى بۇ دۇررۇ سەمىنى،
نېچارە تارتماي ھارى غەمىنى.
كەرەم بەھرىدىن ئول دۇررى كىرامى،
يەتىم قالدىيۇ ئايرىلدى نىزامى.
ئاتا كۆردى بۇ گەۋھەر جانى زارىن،
سەدەف قىلدى ئاتاسىنىڭ كەنارىن.
بەس ئاندىن ئەممەسى بۇ ئىشىغە نازىش،
قىلىپ كۆپ پەرۋەرىش ئەيلەپ نەۋازىش.
قەدى دىلجويۇ خۇش رەفتار بولدى،
لەبى لەئلى شەكەر گۇفتار بولدى.
ئاڭا بەند بولدى ئاخىر ئەممە مەيلى،
دىلۇ جانىن قىلۇر ئىردى تەغەيلى.
چۇ بولدى ئەممە مېھرى ھەددىن ئارتۇق،
زەمانى ئايرىلۇرغە تاقەتى يوق.
كى ھەر تۇن سىينەسىدە ئىردى جاندەك،
ھەمە كۇن كۆزدە خۇرشىدى جەھاندەك.
ئاڭا ئىردى پەدەر ھەم ئارزۇمەند،
خەيالى قەيدىغە كۆڭلى قۇشى بەند.
كىشى كۆڭلىدە تاپماي ئاندىن ئۆزگە،
كۆزۇنمەي بەلكى ئاندىن ئۆزگە كۆزگە.
قاراقى بىزلە ئىردى كۆڭلى غەمكىن،
بەرەر كۆرمەكدە تاپماس ئىردى تەسكىن.
بۇ ئىردى قەسىدىدە فىكرى شەبۇ روز،
قاشىدا بولغاي ئول ماھى دىل ئەفروز،
دەيدىكىم خاھەربىغە: «ئەي ۋەفادار،
بۇ گۇلغە بۇلبۇلى جانىم گىرىفتار،
فىراقى مېھنەتىغە تاقەتىم يوق،
ۋىسالى دەۋلەتىغە قۇدرەتىم يوق.
بۇ دەۋلەتنى ماڭا قىل سەن مۇيەسسەر،
جەمالى شەمسىدىن كۆڭلۇم مۇنەۋۋەر.
خەلاس ئەتكىل بۇ ھىجران مېھنەتىدىن،
خۇش ئەت كۆڭلۇم ۋىسالى دەۋلەتىدىن.
يىبەرگىل ئانى خىلۋەتكە ھەمە تىز،
بۇ مېھرابى نىيازىم قىل شەكەرريز.»
ئىشىتتى خاھەر ئول سۆزنى دىدى: «خۇش»
قەبۇل ئەتتى بەزاھىر تۇردى خاموش.
ۋەلى ئول قىلدى پىنھان ھىيلەئى ساز،
كى تا يەئقۇبدىن ئالغاي ئانى باز.
ئاڭا ئىسھاقدىن قالغان كەمەربەند،
قولىدا ئىردى ئانىڭ مۇددەتى چەند.
نەفىسۇ قىيمەتى ئىردىيۇ نازۇك،
ئاتاسىدىن ئاڭا قالغان تەبەرزۇك.
چۇ يۇسۇفغە ئانى باغلاپ نىھانى،
ئاتاسىغە يىبەردى چۇست ئانى.
نىھانى باغلاپ ئانداغ ئەيلەدى راھ،
كى ئاندىن يۇسۇف ئولماي زەررە ئاگاھ.
ئىبەردى بۇ سىفەت يەئقۇب ساری،
ۋە لېكىن يوق ئىدى ئانىسز قەرارى.
بۇ يەڭلىغ رىشتەئى تەدبىرىن ئالدى.
بەس ئاندىن خەلق ئارا ئاۋازە سالدى؛
«كەمەر بەندىم يوق ئولدى خانۇماندىن!»
تۇتۇپ كۆرسە ھەر كىمنى بۇ گۇماندىن.
بۇ بىرنىڭ ئەڭنى ئىستەپ ئاختارىپ چۇست،
يانا بىرگە كېلۇر ئىردى باقىپ رۇست.
چۇ نەۋبەت ئاخىرىن يۇسۇفغە كەلدى،
كەمەرنى تاپىپ ئاندىن تارتىپ ئالدى.

ئۇشۇل ھەيـن كىمسە بولسە ئەھلى ئىسلام،
شەرىئەتكە ئاڭا بۇ ئىردى ئەھكام.
كى ھەركىم دوزلۇق بولسە ئاڭا ھال،
ئەسىر ئەتكەي ئانى بۇ ساھىبى ھال.
بۇ تەزۋىرى بەھانە بىرلە ئانى،
يانا كەلتۈردى ئۆيىگە رەۋانى.
جەمالى بىرلە ئىردى مەۋددەتى شاد،
ئەجەل يەتمىيۇ ئۇمرىن قىلدى بەرباد.
بولۇپ يەئقۇب ئاڭا خۇررەم چۇ گۈلشەن،
كۆزى دىيداريدىن ھەر لەھزە رەۋسەن.
تاپىپ ئول قىبلەئى مانەندى يۇسۇف
بارى فەرزەندلەرنى ئەيلەدى تۇف.
تۇنۇ كۇن كارۇبارى يۇسۇف ئىردى.
تەنۇ جانى ھۇزۇرى يۇسۇف ئىردى.
بەلى ھەر قايدا ئانداغ پەرتەۋى ماھ،
ئەگەر خۇرشىد بولسۇن تاپماغاي راھ.
نې دەيكىم بۇ نە ھۇسنۇ دىلبەرىدۇر،
فەرىشتە دەيمۇ يا ھۇرۇ پەرىدۇر.
سىپىھرى رىفئەت ئۇزرە ماھى ئەنۋەر،
ئىرۇر كەۋنۇ مەكان ئاندىن مۇنەۋۋەر.
نې ماھۇ بەلكى رەۋشەن ئافتابى،
مەھ ئاندىن تۇشكەن ئەفلاك ئۇزرە تابى.
نې دەي بىلمەم، نې ھەرگىز ئافتاب ئول،
دۇرەخشان چەشمەسى ئەينى شەراب ئول.
چەھى چۇن قەيدىدىن ئول پاك نۇرى،
بۇ چۇن جىلبابىدىن قىلمىش زۇھۇرى.
كى ئون بىچۇن بۇ چۇندا تۇتمىش ئارام،
ھىجاب ئىستەرگە يۇسۇف ئەيلەمىش نام،
كۆڭۈلدە ئاسرىدى مېھرىنى يەئقۇب،
بەجادۇر قىلسە گەر جان ئىچرە مەھجۇب.
تۇتۇب يەئقۇب مېھرىن جاندا پىنھان،
سەزادۇر بولسە گەر ئىماندا پىنھان،
زىلەيخايىكى رەشكى ھۇرى ئەيىنىدۇر،
ھىجابى ھۇلمەتى مەغرىب زەمىنىدۇر.
جەمالى پەرتەۋىدىن كۆرمەي ئاسار،
ئاڭا بىر تۇش بىلە بولدى گىرىفتار.
يىراقغە ئىشـق تابى ئەيلەدى زور،
ياۋۇقلارغە يىراق ھەرگىز ئەمەسدۇر.

زىلەيخانىڭ سەفەتى ۋە نىسبەتى بەياندا كىم، مەغرىب ئانىڭ ئافتابى جەمالىدىن مەشرىق ئىردى. بەلكى ئاندىن ھەزار دەرەجە زىيادە دەرگەلايىق.

بۇ نەۋئ ئايتۇر خىرەد مەندى سۇخەندان،
تۆكۈپ سۆز كەنجىكىم بار ئىردى چەندان.
ئىشىتتىم تەيمۇس ئاتلىغ پادىشاھى،
چالىپ مەغرىب زەمىنىدە كۇسى شاھى.
ھەمە ئەسبابى شاھى ھاسىل ئولدى،
شەھەنشەھلىق ئىشىدا كامىل ئولدى.
تەمام ئىردى ھۇيەسسەر ئارزۇيى،
ھەمـە ئافاق ئارا گۇفتىگۇيى.
باشىدىن تاجغە ئىقبال ئىلەبەخت،
ئاياغىدىن بەلەند ئول پايەئى تەخت.
فەلەك خىزمەتىدە جەۋزادىن كەمەربەند،
زەفەرلىق تىغى دائىم سەخت پەيۋەند.
چۇ رەئنا دۇختەرى ئىردى زىلەبخا،
قەدى رەئنا، لەبى لەئلى شەكەر خا.
بارى ئالەمدىن ئىردى ئاڭا مەيلى،
كى مەقسۇد ئول ئىدى ئۆزگە تىغەيلى.
نې دۇختەر ئەختەرى بۇرجى سەئادەت،
دەرەخشان گەۋھەرى بۇرجى سەئادەت.
سىغىنماس ۋەسفى تەئرىفۇ بەيانغە،
بەيانى ھۇسن كەلمەس ھەم زەبانغە.
مەھال ئىردى ئانىڭ ۋەسفى جەمالى،
قىلاي تەبئىم يېتىشكەنچە خەيالى.
تۇشەي باشىدىن ئاياغ مەن كاكۇلدەك،
قىلاي خۇشبۇ جەھاننى سۇنبۇلدەك.

يۇزدىن ئەيلەپ خەيالى دىلىپەزدىم،
قىلاي خۇد ئەكسىددىن رەۋشەن زەمىرنىم.
قىلاي ئىمدادىنىڭ نۇشىن لەبددىن،
بەيان ئەيلەرگە ۋەسفى بىنەزدىن.
قەدى نەخلى مۇراد ئىردى بەرۇمەند،
نىهالى باغى ئەلتافى خۇداۋەند.
ئاقار سۇيى زۇلالى شەھرىيارى،
ئەسىرى قەددى سەروى جۇيبارى.
ساچى فەرق ئۇزرە دامى ھۇشمەندان،
ۋە لېكىن بۇ ئىكەۋدە فەرق چەندان.
قىلىپ شانە فەراۋان مۇشكافى،
بىلىپدۇر فەرقى نازۇك ئاندا كافى.
ئانىڭ فەرقىددىن ئانداغ نافە دىل تەڭ،
دىلى نافە دۇ نىم فەرقىغە ھەمرەڭ.
چۇ ئاندىن مۇشكۇ نافە ئىچرە دىلرىش،
ئەجايىب كارى مۇشكىل مۇشكىغە ئىش.
سالىنمىش باشىددىن زۇلفى سۇمەنسا،
سالىپدۇر سايەئى گۇل شاخى گويا.
ئىككى گىسۇ ئىكى ھىندۇ رەسەن ساز،
قەدى شەمشاددىدىن ھەردەم رەسەن ساز.
ھەلەڭ ئەيلەپ جەمالى دەرسى تەلقىن،
جەبىنىددىن قويۇپدۇر لەۋھى سىيمىن.
بۇ سىيمىن لەۋھ زەرفىدە نەمۇدار،
ئىكى نۇن سەرنىگۇن مۇشكىن رەقەمزار.
يازىلمىش سىيىددىن بىنىنى ئەلىفزار،
ھۇدۇدى مىم تا نۇن ئەيلەپ ئىزھار.
ئىكى نۇن ئاستىدا تۇرفە ئىكى ساد،
بىشىبدۇر سۇنۇ كىلكى بىرلە ئۇستاد.
ئەلىف ئۇزرە قويۇپ سۇفرى دەھانىنى،
بىرىن ئون قىلمىش ئاشۇبى جەھانىنى.
ئەياندۇر لەئىلىددىن سىنى مەگەركىم،
ئاچىپ دەندانەسىددىن ئەقدەئى نىم.
يۇزى باغى ئىرەمدىنىدۇر نەمۇنە،
ئاچىلمىش گۇللار ئاندا گۇنە ـ گۇنە.
يۇزىدە ھەر تەرەف خالىكى باردۇر،
كۇلىستان ئىچرە زەڭگى بەچچەلەردۇر.
زەنەخدانىكى سىيىمى بىزەكات ئول،
زىھى چاھى پۇر ئەز ئابى ھەيات ئول.
كىم ئاگاھ ئولسە غەبغەبددىن سەرى مو،
يىغلىغان رەشھەدۇر ئول چاھددىن بۇ.
دىلۇ جاننىڭ فەرازى ئاندا نايات،
ھەم ئاندا چاھ ئىرۇر ھەم ئاندا گىرداب.
سەفايى ئاجددىن گەردۇن مۇسەففا،
ئالۇر گەردۇنغە باج ئاھۇيى سەھرا.
بىرەر دۇشمەن سۇمەنغە تەئىن ئۇرمىش،
كى گۇل بەرگىن قەبا ئىچرە ياشۇرمىش.
ئىكى پىستانى ئىككى قۇببەئى نۇر،
ھۇبابى زاھىر ئەتمىش ئەينى كافۇر.
ۋەيا بىر شاخددىن ئەينى ئاناري،
ئۇمىد ئىلكىدە يوق ئۇمىدۋاري.
چۇ بارى گەنجى سىيىمىندۇر دىلئاۋىز،
ئەيارى رەسم ئانىڭ ئىلكىدە ناجىز.
بۇ دۇررى پاكغە تەئۇزدۇر خۇر،
دۇئادىن پاكلار كۆڭلى ھەمە پۇر.
پەرى رويلار بەجا ئەيلەپ سەمەندى،
قىلۇر جان رىشتەسىن تەئۇز بەندى.
قىلىپ غارەت سۇرۇدى ھەمە ئىقلىم،
ئىكى نىك ئىككى سائىلددىن پۇر ئەز سىيم.
ئىكى قول راھەتى پۇر مەھنەت ئەندىش،
كەفى ھەم مەرھەمۇ ھەم داغى دىلرىش.
ئالىپ ئەگكۇشتلەردىن قولغە خامە،
كۆڭۇللەرغە مۇھەببەت يازدى نامە.
كۆڭۇل ھەر تىرناغىن ئەيلەپ خەيالى،
كى ھەر بىر بەدر ئۇزرە بىر ھىلالى،
ئۇرۇپ ئاينىڭ يۇزىغە زور پەنجە،
قىلىپ ئول پەنجەنى بۇ ئاينى رەنجە.
بەلى مويىمى، مودىن بەلكى نىمى،
نې مويى بەلكى مودىن ئاڭا بىمى.
كەمەر باغلارغە مودىن قايدا ئىمكان،
بەل ئول مودىن ئۇزۇلمەك ۋەھم، ئەي جان.

شىكەم مانەندى قاقۇم تەختەئى ساق،
زەھى ئاھىستە كەسمىش ئەۋۈەلى ناق.
سىرىنكوھى ۋەلى سىيمى مۇسەففا،
نەچۈك كوھى گۈھەر ئاستىن تۈتۈپ جا.
مۇلايىم ئانچە كىم قول تەگسە ناگاھ،
خەمىر ئاسا ئىلىكىدىن تاپغاي ئول راھ.
تىزى ئۇستىدىنۇ كىندىكى ئاستىن،
دېمەسمەن ھېچ نۇكتە ھەرگىز ئاندىن.
خىرەد سەرگەشتە گەردى ئول ھەرەگاھ،
ھىسارى ئىسمەتىغە تاپمايىن راھ.
نەزاكەت ساقىدىن دەي نى يوسۇندۇر،
بىنايى ھۇسنىغە سىيمىن سۇتۇندۇر.
ئىرۇر، ۋەللاھكى، بىر گۈلدەستەئى نۇر،
ۋەلى ھەر نۇرسۇز كۆزدىن ئىرۇر دۇر.
سەفاسى كۆرگۈزۈپ ئايىنەغە يۇز،
ئەدەبدىن ئالىدا ئولتۇرمىش [ئول] تۇز.
نەدىن ئايىنە تاپتى ۋەسلىغە يول،
يۇزىدىن بولدى فەيزى نۇرى ياب ئول.
لەتافەتىدە قەدىم يوق ساقىدىن كەم،
ئەمەس فەرروخ قەدەم مۇنداغ مەلەك ھەم.
يۇرۇر بولسە ئەگەر يول چۇستۇ چابۇك،
قەدەم باشىدىن ئاياغ بىسيار نازۇك.
كى گەر ئاشىق كۆزىگە ئەيلەسە جاي،
قوپارغاي ئەشكىبارىدىن كەفى پاي.
نى دەي، بىلمەم ئانىك سىيمۇ زەرىدىن،
نى دېسەم قاسىر ئولدۇم زىۋەرىدىن.
ئەمەس زىۋەر ئاڭا بۇ زەررۇ گەۋھەر،
جەمالى نۇرى ھەر زىيۋەرغە زىيۇر.
مۇرەسسەئ تاجكىم فەرقى سەرىدە،
خىراجى كىشۋەرىدۇر ھەر يەرىدە.
دۇرۇ لەئلىكى بار ئاۋنزەئى گۇش،
ئانىك لۇتفىدىن ئىرى ھۇش مەدھۇش.
گۈلۇ بەندى ئۇزۇلسە تارىدىن بىر،
ئېتەك ئىرى پۇر ئەز گەنجۇ جەۋاھىر.
مۇزەييەن ساچباغىنىك ھەر تالاسى،
ئۇمەنمىك دۇررۇ گەۋھەردۇر بەھاسى.

ئۆزى لۇتفى مەدەكار ئولمايىن تا،
ئانى باغلارغە كىمدە ھەددى يارا.
دېمەسمەن مۇندىن ئارتۇقدۇر ئەھۋال،
ئاياغىن ئۆپتى چۇن ئول بولدى خەلخال.
تۇرۇپ گەھ ئىشۋەئى مەسنەددە يەكتا،
كىيىپ دىيبايى چىنۇ رۇمى زىيبا.
قىلىپ گەھ جىلۋەئى ئەيۋان خىرامى،
لىباسى ھۇللەئى مىسرىيۇ شامى.
سالىپ ھەر روزى نەۋكىم روشىنائى،
تەنىدە ئىرى نەۋ زەررىن قەبائى.
كىيىپ ھەر كۇندە رەڭگارەڭ سەرۇ پاي،
بۆلەك يەردىن تۇغۇپ ھەر كۇندە بۇ ئاي.
چىقارماي باش دۇ بارە بىر ياقادىن،
چىقىپ ھەر كۇن بۆلەك ھەر بىر ياقادىن.
كەيان پا بۇسىدىن دامەنكەشان ئول،
بۇ دەۋلەت خاس دامەن بىگۇمان ئول.
ئانىك پىراھەنىدىن باشقە بەرمەي،
ھەمئاغۇشى تېنىدىن ئۆزگە كۆرمەي.
سەھى قەدلەر ئاڭا ھەردەم ھەۋادار،
پەرى رۇخلار ئاڭا ھەردەم پەرەستار.
تۇمەنمىك ھۇرزادە بارچە ھەمزاد،
تۇنۇ كۇن خىزمەتىندە فەخر ئېتىپ شاد،
نى ھەرگىز كۆڭلىگە يەتكەي غۇبارى،
ئاياغىغە ئىلىنمەي ھېچ خارى.
نى مەئشۇقۇ نە ئاشىقلىقىدىن ئاگاھ،
نى تاپقاي خاتىرىغە بۇ ھەۋەس راھ.
تۇن ئول نەرگىس كۆزى سىيراب خۇفتە،
سەھەر خەندان يۇزى گۈلدەك شىكۇفتە.
ھەمە سىيمىن پەدەندىن جەمئ ياشلار،
يىغلىپ ھۇجرە سەھنىدە قۇياشلار.
مەلالەتىدىن تۇنۇ كۇن فارىغۇل - بال،
ئويۇنۇ كۇلكە بىرلە ئىرى خۇشھال.
بۇ يەڭلىغ خورەمۇ داشاد ئىردى،
كى غەمدىن خاتىرى ئازاد ئىردى.
نى يەتكۇرگەي بۇ چەرخى پۇرفەن ئاخىر،
نى يەتكۇرگەي شەبى ئاسەن ئاخىر.

زىلەيخا نەۋبەتى ئول يۇسۇفنىڭ ئافتاب جەمالى تېغىنى تۇش نېيامىدا كۆرمەكى ۋە ئانى ئىشىق جەللادى بىدەرىغ ئۆلتۈرمەكى.

خۇش ئول كۈنكىم بۇ سۇبھى كامرانى،
نىشات ئەفزا جەۋانانى جەۋانى.
ۋۇھۇشۇ مۇرغۇ ماھى جۇملە بۇ شام،
تاپىپ ھەرقايسى ئۆز ئورنۇندا ئارام،
ھەۋادىسلەر تىنىپ، ئاشۇبى شەب ھەم،
غەمۇ قايغۇ قاچىپ، ئەپى تەرەب ھەم.
بۇ كاخى پۇر نەزارە ئىچرە جايى،
نې شاھى ئويغاغىيۇ نې گەدايى.
تولۇپ ئۇيقۇ ھۇجۇمى بارچە كۆزگە،
ئوچۇق يوق ھېچ كۆز يۇلدۇزدىن ئۆزگە.
ئەسەسدىن ھۇش ئالىپ دۇردى شەبى تار،
بېرىپ تاراجغە ھۇش دۇردى ئەييار.
بولۇپ ئىتلارغە تەۋقى ھەلقە ئول دەم،
ئاھۇ فەرياد ئېتىپ ئول ھەلقەدە كەم.
كېسىپ بويىنىنى چۇن مۇرغى سەھەر خىز،
كى تارتىپ شەھىپەرىدىن خەنجەرى تىز.
بۇ كۈنگۈرلىغ رەۋاقى شەھرىيارى،
كۆرۈپ ھاربس چۇ شەكلى كۆكنارى.
ئويانغلىقغە ئاڭا خۇد قالمايىن تاب،
خەۋاسى كۆكنار ئەيلەپ ئۇيۇقلاپ.
دۇھۇللدىن پەنجەرى مۇتلەق دۇھۇللۇب،
قىلىپ ئۇيقۇ ھۇجۇمى ئانى مەغلۇب.
مۇئەززىن قىلمايىن گۇلباڭى يا ھەي،
فەراشى ھېچ شەب خىز ئولمايىن تەي.
زىلەيخايىكى لەئلى شەككەرى ناب،
چۇ شىرىن نەرگىس ئېردى پۇر شەكەرخاب.
باشى بالىنغە سۇرتۇپ مۇشكى سۇنبۇل،
تەنى بىستەرنى ئەيلەپ خىرمەتى گۇل.
سىنىپ سۇنبۇللارى بالىن قىلىپ بەخش،
ھەرىرى تازە ئەيلەپ گۇل يۇزى نەقش.
يۇمۇكلۇك ئۇيقۇدىن بۇ چەشمى زاھىر،
كۇشاد ئولدى كۆڭۇلدىن دىدەئى سىر.

ئىشىكدىن كىردى ناگەھ بىر جەۋانى،
جەۋانى دېمە ئانى، بەلكى جانى.
ھۇمايۇن زاتۇ شاھى ئالەمى نۇر،
قىلىپ ئۇچماق ئىچىنىدە غارەتى ھۇر.
سەراسەر ئىلتىپ ئول ھۇسنۇ جەمالى،
كېلىپ بىر-بىر ھەمە غۇنچە دەلالى.
بۇ سەرگەش قامەتى چۇن تازە شەمشاد،
غۇلام ئازادى ئانىڭ سەرۇى ئازاد.
سالىنمىش زۇلفىدىن چۇن ئىككى زەنجىر،
خىرەد تەدبىرىنى باغلارغە بىر-بىر.
جەمالىدىن دەرەخشان لەمئەئى نۇر،
باشىدىن ئەۋرۇلۇر ھەردەم مەيى خۇر.
قاشى تاقى مەگەر مېھرابى پاكان،
نىگاھى جانستانى تېيرە پەيكان.
يۇزى فىردەۋس بۇرجى ئەۋجىدىن ئاي،
مۇقەرنەس قاشىدىن ئول قەۋس ئىلە جاي.
كۆزى پۇر سۇرمە، ئەمما سۇرمەئى ناز،
مىژە جانۇ جىگەرغە ناۋەك ئەنداز.
تەبەسسۇمدىن ئىكى لەئلى شەكەررىز،
تەكەللۇم تا كەلامى شەككەر ئامىز.
دۇر ئەفشان لەئلىدىن بەرراق دەرلەر،
شەفەق ئىچرە دەرەختان بەرقى ئەۋەر.
كۆلەر بولسە سۇرەييادىن تۆكەر نۇر.
نەمەك ئول پىستەدىن شەھدى شەكەر پۇر.
زەقەن غەبغەب مۇتەۋۇەق ساق ئالما،
مۇئەللەق سۇدىن ئول سىيبى مۇسەفا.
يۇزى خالى گۇل ئۇزرە رەشكىدىن داغ،
تۇتۇپدۇر ئاشيانى باغ ئارا زاغ.
تەۋانگەر سىيمدىن سائىد چۇ بازۇ،
چۇمۇلە غەربىلى بىسىم چۇن ئۇ.
زىلەيخا كۆردى ناگەھ بۇ پەرىزاد،
دىلۇ ھۇش بىر نەزەردە قىلدى بەرباد.

جەمالى كۆردى ئىنسان ھەددىدىن دۇر،
چۇ سىيىبى غەبغەبدىن جانغە ئاسىب،

پەرى يوق بۇ سىفەتلىغ قايدا بار ھۇر،
قاچان كۆرمەكتىك ئاساندۇر بۇ رەك سىيب.

ئەجەب ھۇسنۇر جەمالى ئىرىدى ئەلھەق،
نې زىيبا سۇرەتى، ئەللاھۇ ئەكبەر،

ئەسىر ئولدى دىلۇ جان بىرلە مۇتلەق.
بۇ سۇرەتدىن داغى مەئنى فۇزۇنتەر.

كۆڭۈلغە ئالدى قەددىدىن خەيالى،
زىلەيخا تاشلابان نامۇس ئىلە نام،

تىكىپ مەھكەم مۇھەببەتدىن نىھالى.
كى سۇرەتدىن تۇتۇپ مەئنىدە ئارام.

يۇزىغە سىيىنەسىغە ئوت تۇتاشتى،
بۇ مەئنىدىن گەر ئولغاي ئىرىدى ئاگاھ،

مەتائى سەبر ئۆرتەپ ھەددىن ئاشتى.
بۇ يولدا بولغاي ئىرىدى خاسى دەرگاھ،

ئىكى گىيسۇنى كۆردى ئەنبەر ئەفشان،
ۋەلې مەئنىغە ئەۋۋەل تاپمايىن يول،

كى ھەر تارىغە باغلىق رىشتەئى جان.
گىرىفتارى دىلى سۇرەت ئىدى ئول.

لەبىدىن ئەك كۆڭۈلگە شەھدۇ شەككەر،
ھەمە سۇرەتقە بىزدۇرمىز، گىرىفتار،

ئىشىدىن كىرپىك ئولدى ئەقدى گەۋھەر.
گىرىفتارى غۇرۇرۇ مەھزى پىندار.

قاشى تاقىدىن ئولدى جۇفت ياقىغان،
ئەگەر سۇرەتدىن ئەتمەس مەئنى جەۋلان،

كى خاب ئالۇد كۆزىدىن غەرقەئى قان.
كۆڭۈل بولغاي قاچان سۇرەتغە مەيلان.

بەناگەھ كۆردى ئول بازۇيى سىيمىن،
سۇ بازدىن كوزە ئىچرە بىلسە تەئىين،

يۇدى ئەقلۇ خىرەددىن مۇتلەق ئىلكىن.
سۇنار بۇ كوزەغە ئول تەشنە ئىلكىن.

يۇزىدە كۆردى مۇشكىن خالى دىلكەش،
ئەگەر غەرق ئەتسە دەريايى زۇلالى،

سەفىد ئاسا ھەزىنۇ پىرى ئاتەش.
كىلۇرمۇ يادىغە نەملىق سەفالى.

زىلەيخا سەھەر نەسىمى تېگىپ خابناك نەرگىسلەرى ئاچىلغانى ۋە كېچەكى تۇش خەيالىدىن غۇنچەۋار قان يۇتۇپ لەبىغە مۇھر ئۇرغانى

سەھەركىم زاغى شەب چۇن قىلدى پەرۋاز،
نىقاب ئالدى گۇلى سىيرابىدىن لال.

خۇرۇسى سۇبھى دەم بىريان پۇز ئاۋاز.
سالىپ پەرتەۋ جەمالىدىن بۇ تۇنغە،

پۇر ئولدى باغ ئارا گۇلباڭى بۇلبۇل،
كىربان ئەتتى مەتلەئ ئايۇ كۇنغە.

ئاچىلدى غۇنچەدىن ھەم پەردەئى گۇل.
بۇ مەتلەئدىن تۇلۇئ ئەيلەپ چۇ ماھى،

سۇمەن شەبنەم سۇيىدىن يۇز يۇدى پاك،
چىقاردى باش قىلىپ ھەريان نىگاھى.

بىنەفشە جەئدى سۇنبۇل قىلدى نەمناك.
كۆرۇنمەي گۇل رۇخىدىن ھىچ نىشانى،

زىلەيخانىك كۆزى ناز ئۇيقۇسىدا،
چۇ غۇنچە دەم بىخۇد بولدى زەمانى.

ۋەلې دىلدارى كۆڭلى ئوترۇسىدا.
بۇ ھال ئەتتى غەمى ئول سەرۋى چالاك،

ئەمەس خابى خۇش ئول، بىھۇشلۇق بىل،
ياقاسىن گۇلدەك ئەتكەي ھەر تەرەف چاك.

بۇ تۇن سەۋداسىدىن مەدھۇشلۇق بىل.
ۋەلې شەرمۇ ھەيا ئىلتىپ دەما دەم،

كەنىزەكلەر ئاياغىغە سۇرۇپ يۇز،
ھەيا ئىلتىپ ۋەلېكىن تۇتتى مەھكەم.

ئۇپۇپ ئىلكىگە خادىملار قويۇپ يۇز.
ئاياغ ئالدى شەكىبا دامەنىغە،

خۇمار ئالۇد كۆزىنى ئاچتى فىلھال،
نىسانى ياقتى ئوت مەھزۇن جانىغە.

بۇ سەرنى ئاسرادى پەيغان ئىچىندە،
ئەگەر شەھسەن، نېدۇر نامۇ نىشانىك،
چۇ كانى لەئلۇ لەئل ئول كان ئىچىندە.
ئەگەر مەھسەن، قايان مەنزىلۇ كانىك؟
تۇتۇپ يۇل غۇنچە يەڭلىغ بىر زەمان خۇن،
ئالىپ كەتتىك دىلۇ جانىمنى، ئەي ماھ،
چىقارماي كۆڭلىدىن بىر زەرزە بىرۇن.
مەقامۇ مەنزىلىڭدىن قىلماي ئاگاھ.
كەنىزەكلەر بىلە لەب پۇر ھېكايەت،
سورايى كىمدىن چۇ يوق نامۇ نىشانىك،
ۋەلې كۆڭلىدە ئاندىن يۇز شىكايەت.
قايان ئىزدەپ بارايى بىلمەم مەكانىك.
رەقىبلەر ئاغزى بىرلە پۇر شەكەرخەند،
بۇ غەمغە بولماغاي مەندەك گىرىفتار،
كۆڭۇل چۇن نەيشەكەردەك يۇز كىرە بەند.
نە دىل سىنەمدە يار ئولدى نە دىلدار.
ھەرىقلەرغە تىلىدە كۆپ فەسانە،
خەيالىك ئىلتىپ ئاخىر قىلدى بىخاب،
كۆڭۇلگە ئىشق ئوتىدىن سەد زەبانە.
ئاقىزدى دىدە قاندىن چەشمەئى ناب.
نەزەردە ھەر زەمان ئەغيار ئېردى،
مەنى بىچارە نېتكۈم زارۇ ھەيران،
ۋەلې كۆڭلىدە دائىم يار ئىردى.
فىراقىك سوزىشى تابىدا بىريان.
لەبىگە كەلدى يۇز مىك مەرتەبە جان،
ئاتىك بىلمەم نە ئېردى، كاش، ئەي يار،
قەرارۇ سەبر ئېتەرگە قايدا ئىمكان.
كى ئاغزىم تاتقى بولسا تىلغە تەكرار.
بۇ كۈن تا شامغە بۇ نەۋئ ئىدى زار،
گۈلى خەندان ئىدىم سەر سەبزە نەۋبەر،
تۈن ئولدى رۇزى مېھنەت ئاخىرى كار.
چۇ ئابى زىندەگانى تازەئى تەر.
تۈن ئولدى ئىشق ئېلىنىك كاربازى،
نې ئۆتكەن باشىمە ھەرگىز شەمالى،
تۈن ئولدى ئىشق ئېلىنىك رازدارى.
ئاياغىمغە نە بىر خارى مەلالى.
قىلۇرلار ئىختىيار ئول ۋەجىدىن تۈن،
مېنى بىر ئىشۋەدە بەرباد قىلدىك،
تۈن ئولمىش پەردەدارۇ پەردە دەر كۈن.
پەريشان ھالنى بۇنياد قىلدىك.
تۈن ئولدى ئېرسە غەم دىۋارى ساری،
تۇمەنمىك خار سالدىك بىستەرىمغە،
كېلىپ قەددىن خەم ئەيلەپ قىلدى زارى.
تەمام ئۆرتەندى ئوت سالدىك بارىمغە.
قىلىپ مانەندە چەڭگى ئول قەدى خەم،
بەدەن گۈل بەرگىدىن سەدبار نازۇك،
يىغى باشلاپ، تۇتۇپ بىر كۆرسە، ئاھ غەم.
ھەزاران مەرتەبە بىسيار نازۇك.
قەدى چەڭگىغە ئەيلەپ ئەشكىدىن تار،
بولۇرمۇ خار ئۇيقۇ ھېچ تەنغە،
ھەزىن جانىغە ئەيلەپ ئانى غەمغار.
خۇسۇسەن مەن كەبى نازۇك بەدەنغە.»
فىغاندىن نەغمەئى جانگاھ تۇزدى،
قىلىپ ھەر كۈن خەيالى يارى دىلخاھ،
كى زىرۇ بەم فىغانى ئاھ تۇزدى.
بۇ ئېردى كارۇ بارى تا سەھەرگاھ.
خەيال ئەيلەپ ھۇزۇرى يارى دىلبەر،
خايالى يار ئېتىپ ھەر لەھزە دەمساز،
كۆزى بىرلە لەبىدىن تۆكتى گەۋھەر:
بۇ نەۋئ ئەيلەپ شىكايەت ئىستەسەك راز.
«كى پاكىزە دۇرى ئەسلىك نېچۇن كان،
تۇن ئۆتتى ئېرسە دەفئى ھەر گۇماندىن،
تۆكەرمەن ھەسرەتىكىدە دۇررۇ مەرجان؟
يۇز ئېردى گىريە چەشمىنى خۇنفىشاندىن.
دېمەي نامۇ نىشانىك كۆڭلۇم ئالدىك،
كېچە ـ كۈندۇز بۇ ئايىنى بەس ئېردى،
ئىچمگە يۇز تۇمەن ھەسرەتنى سالدىك.
بۇ ئايىنىدىن سەرى مو كەچمەس ئېردى.

زىلەيخانمك تەغيىرى ھالى مۇشاھىدەسىدىن كەنىزەكلەر فىكرەتى رىشتەسىغە ھەيرەت گىرىھ تۇشكەنى ۋە دايە ئىستىغنائى ئىكىنىمك نەۋكى بىرلە ئول رىشتەدىن بۇ گىرىھنى يېزەرگە ئۇرۇشكەنى، بۇ ئەشكالنمك ھەلىغە ئىستىفسارانە ئەمەلى ئاجىز كەلگەنى ۋە چەندان جىددۇ جەھد كىرگۈزۈپ، ۋە ھىيلە ۋە ئەفسۇنى ئىنسانيانە بىرلە ئول گىرىھنى يەزگەنى.

قاچانكىم ئىشق ياسى ئاتسە چۇن تىير،
بولۇرمۇ دەفئ ئېتەرگە ھېچ تەدبىر.
ئىچىدە كىمنىك ئول تىير ئەتسە خانە،
تاشىدىن زاھىر ئولغاي يۇز نىشانە.
خۇشى فەرزانەدىن بۇ نۇكتەنى چىن،
كى مىك ئىشقى ئەمەس ئىخفاسى مۇمكىن.
ئەگەر مىك ئۇستۇن ئولسە پەردە سەد بوى،
قىلۇر غەممازلىق ھەر پەردەدىن بۇى.
نىھان ئاشرىپ زىلەيخا ئىشقى داغىنى،
يوق ئىردى مەھزەنى غەمدىن فەراغى.
زۇھۇر ئەيلەپ ۋەلى ئاساريدىن ئىشق،
قىلىپ نەشۇۇ نەما ئەتۋاريدىن ئىشق.
گەھى كۆز گىريەدىن بىخۇد تۆكۈپ ياش،
دېمە ياش، بەلكى ھەردەم قان تۆكۈپ ياش.
دەمى ھەر قەترە ياشكىم تۆكتى مژگان،
بۇ دەم پاش ئولدى بىر - بىر رازى پىنھان.
گەھى ئوتلۇغ كۆڭۈلدىن شۇئلەلىغ ئاھ،
بۇ دۇدى ئاھ ھەمە گەردۇن ئۇزە راھ.
ھەر ئاھىكىم كۆڭۈلدىن چەكتى ئوتلۇغ،
بېرىپ بۇيى كەبابى دىل تانۇغلۇغ.
گەھى بىخابلىقدىن تۇنۇ كۇن ئول،
ساريغ لالە كۆرۈنۈپ چۇن قىزىلگۈل.
ئاچىلمىش ھەر بەھارى گۈلشەنى باغ،
يىلۇر ھەركىم بولۇرمۇ لالە بىداغ.
كەنىزەكلەر كۆرۈپ بۇ ھالۇ ئەتۋار،
ھەمە بىلدىكىم ئول ئاشۇفتەئى زار.
بىرى ئايدىپۇ: «يوق ئىردى مىسالى،
يامان كۆزدىن ئىرۇر تەغىير ھالى.»
بىرەۋنىك بولدى بۇ مەئنى پىسەندى:
«بىرى ئاساريدىن يەتمىش گەزەندى.»
بىرى ئايدىكى: «ساھىر سىھرىدۇر بۇ
ئەسەر قىلمىش ئاڭا بۇ سىھرى جادۇ.»
بىرى ئايدى: «ھەممە ئاسارى ئىشق ئول،
گىرىفتارى غەمى پۇر، بارى ئىشق ئول.
ۋەلى بىدارلىقدا كۆرمەدى يار،
مەگەر تۇش بىرلە ئول بولمىش گىرىفتار.»
گۇماندىن ھەركىم ئەيلەپ بىر خەيالى،
بولۇپ ھەر مەجلىس ئىچرە قىلۇ قالى.
ۋەلى بولماي كۆڭۈلىنىك سىررى زاھىر،
بۇ گۇفتار ئولمادى ھېچ يەرگە ئاخىر.
فۇسۇنگەر دايەنى بار ئىردى پۇر فەن،
فۇسۇنگەرلىك بىلە كۆپنى كەچۇرگەن،
تەرىقى ئىشقدا كۆپ پۇيە ئۇرغان،
مۇھەببەت كويىدا چەندان يۇگۇرغان.
گەھى ئاشقلىق ئەييامىدا جانباز،
گەھى مەشۇقلۇقىدا كۆرگۈزۈپ ناز.
فەلەكدىن گاھى ئۇش ئەيلەپ، گەھى نىش،
كۆپ ئىش بۇ يولدا قىلغان ئازمايىش.
ھۇسۇلى مەتلەبى مەئشۇقۇ ئاشىق،
مۇۋافىق ساز ھەر بىر نامۇۋافىق.
فەرەھ ئەفزايى ھەر ئەندۇھى كىينان،
تەرەب ئەنگىز ھەر ھالى پەرىشان.
كىيلىپ ئول بىر كىچە خىلۋەتنى چاغلاپ،
يەر ئۆپنى تۇردى قول باغلاپ ئاۋۇلجاپ.
بۇرۇن خىزمەتلەرىنى ياد بەردى:
«كەمىلە خادەمى دەيرىنە ئىردى.»

دېدى: «ئەي غۇنچەئسى گۈلزارى شاهى،
سېنىڭ خارىڭغه گۈل زولار مۇباهى.
شهها، يار ئولسۇ بەختىڭ، مۇلكۈڭ ئاباد،
لەبىڭ خەندانۇ كۆڭلۈڭ خۇررەمۇ شاد.
سەن ئولدىڭ هۇسن باغىدا نىهالى،
مەل ئول باشىڭدىن ئەۋرۈلگەن شامالى.
نەزاكەت باغىدىن ئېردى يۇزۈڭ گۈل،
ئاڭا بۇ مۇرغى جانىم زار بۇلبۇل.
نىهالى قامەتىڭ ئازادە سەرۋى،
ئاڭا بۇ ئۆتىنى جانىمدۇ نەزرى.
مەن ئول بەهرى ۋەفادىن جويىمارى،
سەن ئاندا سەبزى تەر سەيرۇ بەهارى.
كەنارىمدا ساڭا بەردى زەمانە،
كەمالى پەرۋەرىش بولدۇڭ يەگانە.
مەن ئول بۇلبۇلكى، سۆيدۇم گۈل يۇزۈڭنى،
هۇزۇرى جان ئېتىپ شىرىن سۆزۈڭنى.
فەلەك ئول ريشتەئى نافىڭ كىيەر تۇن،
مۇناسىب شەفقەتى تەئىين ئېتەر كۇن.
مەن ئېردىم كەستىم ئەيلەپ ئېهتىياتى،
ئالىپ مېهر ئىلكىگە تېغى نىشاتى.
سېنى باشىدىن ئاياغ، ئەي سەرۋى چالاك،
گۈلابى مۇشك ئىلە غۇسل ئەيلەدىم پاك.
يۇدۇم نازۇك تېنىڭ ئەيلەپ مۇخاتەب،
خىتاب ئەتتىم گۈلابى مۇشكى بۇ دەپ.
قىمات ئەتتىم هەربرى پەردەئى بال،
ئاڭا جان ريشتەسىن چىرماپ مەهۇ سال.
غىزا شىير ئەيلەدىم شەككەر لەبىڭغه،
مەدار ئولدۇم تەقى جانپەرۋەرىڭغه.
تۇن ئولسە ئەيلەدىم ئورنۇڭ مۇهەيىا،
سەهەر رۇخسارىڭ ئەتتىم زىيبى زىيبا.
ئۇيۇر بولساڭ دەۋام ئېردىڭ هەمئاغوش،
يۇرۇر بولسام تىرازى سىنەئسى دوش.
نىهالىڭ بولدى چۇن سەرۋى خىرامان،
تەخى بەرمەم ئىلىكدىن پاك دامان.
ساڭا هەر ئىشدا خىزمەتكار ئېردىم،
هەمه خىزمەتتە مەن دەكار ئىردىم.
نې يەرگە بارساڭ، ئەي سەرۋىئى دىلدا،
مەن ئاندا ئىككى ئىشكىلىڭ سايە ئاسا.
سەن ئولتۇرساڭ چۇتەختى ئىززەت ئۇستۇن،
ئىلىڭ باغلاپ يۇرۇرمەن خىزمەت ئۇستۇن.
قاچانكىم مەيل قىلدىڭ خابى راهەت،
ئاياغىڭغه باشىم قويدۇم بۇ سائەت.
هەنۇز بۇ ئىش ماڭا، ئەي شەهسەۋارىم،
بۇرۇنقى سىدقى مېهرى كارى بارىم.
نېچۇكدىن رازى ئول مەندىن ياشۇردۇڭ،
مېنى نې ۋەجهدىن بىگانه كۆردۇڭ؟
سېنى بۇ هالغه كىم سالدى، ئەي جان،
دېگىل كىم بۇ سىفەت قىلدى پەرىشان.
بۇ رەڭ ئاشۇفتەئى دەرد هەم نېچۇكدىن،
ساڭا بۇ دەردۇ غەم هەددەم نېچۇكدىن؟
گۈلى ئەهمەر نېچۇكدىن بۇ سىفەت زەرد،
دەهى گەرمىڭ نې بائسىدىن ئېرۇر سەرد؟
جەمالىڭ ئافتابى ئەندەڭ ئەندەڭ،
لىدىن نۇقسان تاپار هەر لەهزە ئايدەڭ؟
قىلۇرسەن، جەزمكىم، ماهى ئۇچۇن ئاه،
ماڭا رەۋشەن دېگىل تا كىمدۇر ئول ماه؟
ئەگەر بولسۇن فەلەڭ ئۇستۇن فەريشته،
مۇقەددەس نۇرىدىن بولسۇن سەرىشته.
ئوقۇپ مەن زىكرى تەسبىهۇ دۇئانى،
فەلەكدىن يەرگە ئىندۇرغايمەن ئانى.
پەرى بولسۇن چۇ تاغۇ ئۇزدە دائىم،
ماڭا پىشە ئوقۇماقدۇر ئەزايىم.
ئەزىمەتلەر ئوقۇپ، ئەيلەپ مۇسەخخەر،
قىلىپمەن شىشەدە ئانى مۇقەررەر.
قىلۇرمەن كەلتورۇپ ئاللىڭدا هازىر،
بۇ غەمدىن بولغاسەن تا جەمئى خاتىر.

ۋەگەز بولسۇن بۇ جەمئى ئادەمزاد،
مەن ئاز فۇرسەتدە قىلغۇم خاتىرى شاد.
نې جاندۇر، بولماغاي ئول ساڭا پەيۋەند،
نې بەندە، بەلكى سورمىشدۇر خۇداۋەندە.»
زىلەيخا كۆردى مۇنداغ مېھرىبانلىق،
بۇ رەڭ ئەفسۇن ئىلە ئەفسانەخانلىق.
كۆرۈنمەي راستدىن تاش ھېچ چارە،
ئاراغە ئالدى ئاينى كۆپ ستارە.
دېدى: «زاھىر ئەمەس بۇ گەنجى مەقسۇد،
نې دۇر پەيدا، نې مفتاھۇ نې مەۋجۇد.
ساڭا ئول مۇرغدىن نې دەي نىشانە،
كىم ئول ئەنقا بىلە ھەمئاشيانە.
ۋەلې خەلق ئىچرە باردۇر نامى ئەنقا،
قاچان بۇ مۇرغدىن نامى ھۇۋەيدا.
زېھى شىرىن بۇ ئەيشى تەلخى كامى،
كى بىلگەي كامىدىن قىلجۇملە نامى.
پىراقلىقدىن ئەگەرچە تەلخى كام ئول،
ئاتىن ئايتىپ، تىلى تاتلىغ مۇدام ئول.»
تىل ئاچىپ دايەسىنى قىلدى ھەمراز،
ئانى ھەمراز ئېتىپ، قىلدى سەرئەفراز.
زىلەيخا ئۇيقۇسىدىن دايە بىدار،
بولۇپ بىھۇشلۇقىدىن داغى ھۇشيار.
تۇشىدىن دايە بولدى يەئنى ئاگاھ،
فۇسۇنۇ فەندە مۇتلەق بولدى گۇمراھ.
ئوقۇپ تۇماريدىن بۇ ھەرفى ئەۋۋەل،
ئانىڭ تەدبىرىدە بولدى مۇئەتتەل.
ئانىڭ دەردىغە تاپماي ھېچ دەرمان،
قىلۇرغە چارە تاپماي بولدى ھەيران.
ھەمە مەئلۇم [ئەمەس] بۇ نۇكتەئى زەرف،
ئېرۇر ھەركىم خەيالى نەقشى بۇ ھەرف.
ھەر ئول مەتلۇبىكىم مەجھولى مۇتلەق،
مەھالى مەھزى ئانىڭ جۇيانى بولمەق
مۇرادىكىم بىلىنمەي ئانى ھەرگىز،
بولۇرمۇ ئىستەمەك ئىمكانى جائىز.
يېزەر ئىمكانى تاپماي كۆڭلىدىن بەند،
ئاڭا ئىسلاھ بەرمەك باشلادى پەند.
دېدى: «دىۋە بۇ ھەيئەتتە كۆرۈنمىش،
كۆڭۈل بەرمەك ئاڭا سەندىن نېچۈك ئىش؟
ساڭا يول ئورمىش ئول دىۋى ستەمكار،
بۇ نەۋئ ئاشۇفتەلىك سەندىن ئېرۇر ئار.»
زىلەيخا دېدى: «دىۋىغە نې، يارا،
كۆرۈنگەي بۇ سىفەت شەكلى دىل ئارا؟
تەنىكىم شورۇ شەردىندۇر سەرىشتە،
مەئازەللاھكى، ئول بولغاي فەرىشتە.»
«دېدى بۇ تۇش ئېرۇر، ناراست يەكسان،
نېدۇر ناراستلارغە كايىشى جان؟»
«قىلۇرلار ئەھلى دىل بۇ نۇكتەنى راست،
كى كەجدۇر كەجغە مەيلان، راستغە راست.»
دېدى: «سەن ھۇشمەندۇ ئەھلى دانىش،
چىقارغىل خاتىرىڭدىن بۇ مەھال ئىش.»
دېدى: «گەر مەندە بولسە ئىختىيارى،
دۇتا ئەتكەيمۇ قەددىم ئىشقى بارى؟
نىتەي، تەدبىرى كار ئىلكىمدىن ئۇچتى،
ئىنانى ئىختىيار ئىلكىمدىن ئۇچتى.
بۇ كۇن كۆڭلۇمگە چەكمىش نەقش بۇ غەم،
تاش ئۇزرە نەقش يەڭلىغ بەلكى مەھكەم.
ئەگەر سەل ئاقسە يا تەگسە شەمالى،
دېگىل مۇمكىنمۇدۇر ھەرگىز زەۋالى.»
ئانى ئىشق ئىچرە دايە كۆردى مەدھۇش،
نەسىھەتگويلۇقدىن تۇردى خاموش.
پارىپ ئايدى ئانىڭ ھالىنى پىنھان،
ئاتاسى بولدى ئىشتىپ كۆپ پەريشان.
ۋەلې تەدبىر ئىلكى ئېردى كوتاھ،
بۇ ئىش تەدبىردىن قول يىغدى ئول شاھ.
كېلىپ ئاجىز، رىزا بەردى قەزاغە،
ھەۋالە قىلدى تەقدىرى خۇداغە.

زىلەيخا يۈسۈفى ئەھىسسەلامنى ئىككى نەۋبەت تۈشىدە كۆرگەنى ۋە ئانى ئىشق زەنجىرى كىشاكىشى جۇنۇن ۋەرتەسىگە كەلتۈرگەنى.

خوش ئول جانكىم قىلۇر ئىشق ئاندا، مەنزىل،
جەھان شۇغلىدىن ئەيلەر ئەسرۇ غافىل.
كۆڭۈلغە ياندۇرۇپ بەرقى دەرەخشان،
مەتائى ھۇش ئۇرتەپ، خىرمەنى جان.
يوق ئولغاي ئاندىن ئەندۇھى سەلامەت،
چۇ گاھ ئولغاي ئاڭا كوھى مەلامەت.
مەلامەت تەئىندىن پەرۋاسى بولماي،
بۇ سەۋدادىن بۆلەك سەۋداسى بولماي.
زىلەيخا چەكتى سالى نالەۋۇ ئاھ،
يېتىپ نۇقسان ئاڭا ھەر كۇندە چۇن ماھ.
دىلۇ جان كايىشىدىن تاكى سالى،
يۈزى بەدرى بولۇپ گويا ھىلالى.
ياڭى ئايدەك قەدى خەم بىرلە بىر تۇن،
شەفەق ئاسايا شىدىن غەرقەئى خۇن.
دەر ئىبرىدى ئولتۇرۇپ: «ئەي چەرخى غەددار،
نە قىلغۇڭدۇر ماڭا جەۋر ئەيلەپ ئىزھار.
ماڭا خۇد قىلغۇلۇقنى قىلدىڭ ئاخىر،
مەزەللەت تۇپراغىغە سالدىڭ ئاخىر.
كۇسۇف ئەيلەپ دەرەخشان ئافتابىم،
قارا كۇنلەر سالىپ قىلدىڭ ئەزابىم.
ئىنانىم قىلدىڭ ئول سەرگەش قولدا،
نې كۆڭلىدە تەرەھھۇم نې تىلدا.
ئىچىمگە سالدى ئول نە مېھىردىن تاب،
ماڭا بەخل ئەيلەر ئەمدى قەترەئى ئاب.
نې ئويغاقلىقدا پەيدا ئول سىتەمگەر،
نې كۆرمەك ئۇيقۇدا بولغاي مۇيەسسەر.
ئول ئۇيقۇدۇر نىشانى بەختى بىدار،
كۆرۈنگەي ئاندا ناگاھ جىلۋەئى يار.»
كۆزۈمگە ئۇيقۇدىن يوق بىر دەم ئارام،
مەگەر بەختىمدىن-ئوق ئۇيقۇ بەر، ئەي دام.»
بۇ نەۋئ ئەيلەپ شىكايەت بىرلە ئەفغان،
لەبگە يەتتى بۇ ئەندۇھدىن جان.

قىلىپ تا پاش شەب ئۆتكۈنچە زارى،
بۇ غەمدىن ئالمايىن بىر دەم قەرارى.
بۇ ھال ئىبردى بەناگاھ ئىلتىپ ئۇيقۇ،
نى ئۇيقۇ، بەلكى دەي بىھۇشلۇق بۇ.
تەخى تەن بىستەر ئۇستۇن تاپماي ئارام،
ئىشكدىن كىردى جان ئارامى بۇ شام.
ئوشۇل سۇرەتكىم ئەۋۋەل قىلدى مەزھەر،
كىردىپ كەلدى يۈزى چۇن ماھى ئەنۋەر.
كۆرۈپ ناگەھ يۈزىن، ساچراپ قويۇپ چۇست،
ئاياغىغە يىقىلدى باش قويۇپ رۇست.
يەر ئۆپتى يەئنى: «ئەي سەرۋى گۇلئەندام
دىلۇ جانىمدىن ئالدىڭ سەبرۇ ئارام،
خۇدايىمكى پاراتمىشدۇر سېنى نۇر،
بەشەر ئالايىشىدىن ئەيلەمىش دۇر.
قىلىپدۇر خۇبلار خەيلىغە سەرۋەر،
ۋىسالىڭ ئابى ھەيۋان بەلكى بەر تەر.
قەدىڭنى ئەيلەدى بوستانى جان ھەم،
لەبىڭنى ياگەھى قۇتى رەۋان ھەم.
يۈزۈڭدىن ياندۇرۇپدۇر شەمئى جانسوز،
كى جان پەرۋانەسىن ئۆرتەپ شەبۇ روز.
كەمەندى بەردى ھۇشكىن گىيسۇ تاب ھەم،
كى ھەر تار ئولدى جانغە بەندى مەھكەم.
قىلىپدۇر مويى جىسمى ناتەۋانىم،
دەھانىڭ مىمىدىن تەڭ خەستە جانىم.
تەرەھھۇم قىل مەنى بىدىلغە يەكبار،
بۇ دەم ئاچغىل لەبى لەئلى شەكەر بار.
بۇ ھۇسنۇ خۇلق ئىلە ئەي دىلىستانىم،
ئايتغىل راست، ئەي شاھىنى جەھانىم.
مەھى ئەۋجى كەمالى دىلبەرىسەن،
فەرىشتەسەنمۇ يا ھۇرۇ پەرىسەن؟
دەرەخشان گەۋھەرىسەن قايسى كاندىن،
كەيانى شاھ قايسى خاندانىدىن؟

دۇرى يەكتاسەنۇ قايسى سەدەفددىن،
گۈلى رەئناۋۇ نې باغى شەرەفددىن؟»
دېدى ھۇققى: «نىزادى ئادەمەمەن،
كى جىنسى ئابى خاكى ئالەمەمەن.
قىلۇرسەن دەئۇدكىم، زەمەن ئاشقى زار،
ئەگەر سادىق ئېرۇر سەندىن بۇ گۇفتار.
ۋەفاۋۇ ئەھدى مېھرىم تۇت سەلامەت،
رىزاجويلۇقىدا كۆركىۋز ئىستىقامەت.
يىراق تۇت زىنھار، ئەي غەم كەشىدە،
قىلۇرددىن شەككەر ئەرىنگددىن رەسىدە.
مۇسەفغا گەۋھەرىك ئەسرارى، ئەي يار،
ۋەلې ئالماس دىيدە قىلما زىنھار.
ئەگەر مەندىن ئېرۇر سېنىگدە داغى،
بۇ غەمددىن يوق مېنىك كۆڭلۈم فەراغى.
مېنىك كۆڭلۈم سېنىك داغىگغە ھەم بەند،
كى ئىشقىك داغىددىن مەن ھەم نىشانمەند.»
زىلەيخا كۆردى مۇنداغ مېھرىبانلىق،
ئىشىتتى لەئلىددىن گەۋھەر فىشانلىق.
تۇتاشتى جانىغە پەرۋانەنىك ئوت،
تۆكۈلدى باشىغە ددۇانەنىك ئوت.
پەرى تۇتتى يەنە ددۇانەنى زار،
جۇنۇن زەنجىرىغە قىلدى گىرىفتار.
بولۇپ مەستى خەيال ئول ئويغۇنۇر چاغ،
جىگەر پۇر سوزۇ جانى خەستەپۇر داغ.
ئىچى پۇر ھەسرەتۇ ئەندۇھ ئېردى،
كۆڭۈل ئەنبۇھى پۇر ئەنبۇھ ئېردى.
قىلىپ ئەندۇھىنىك ئەندۇھىددىن ئاھ،
كى دۇدى ئاھىغە گەردۇن ئۇزە راھ.
بىرى مىك بولدى چۇن سەۋداسى ئانىك،
بولۇپ ھەددىن فۇزۇن غەۋغاسى ئانىك.
بىنايى ھۇش بۇنيادىنى بۇزدى،
سەلاھى مەسلەھەت بەندىنى ئۇزدى.
گىرىبان غۇنچە يەكلىغ ئەيلەدى چاك،
تۆكۈپ گەھ لالە يەكلىغ خۇنى دىل ياك.
ئۇزۇپ گاھى ساچىن گاھى يۇزىنى،
ئۇرۇپ يەرگە باشىن يەرگە ئۇزىنى.
يۇزى مېھرىددىن ئەيلەپ يۇز جەراھەت،
ساچى يادىدا ساچىن بەردى غارەت
چۇ ھالە ھەلقە ئەيلەپ جۇملە چاكەر،
مەھ ئەترافىدا ئولتۇردى سەراسەر.
بەناگەھ تاپسە گەر ئول ھەلقەدىن جا،
چىقىپ كەتكەي چۇ ئوقدەك بىسەرۇپا.
ئەگەر ئول ھەلقە تۇتماس بولسە دامان،
بولۇپ سەھرا ساری سەرۇى خىرامان.
ئەگەر يەند ئولماس ئېرسە غۇنچەدەك زار،
يۇرۇر نې يەردە گۈلدەك رويى بازار.
بۇ ۋاقىئدىن پەدەز چۇن يولدى ئاگاھ،
بارى دانادىن ئولدى ئول دەۋاخاھ.
ئىلاجىدا قىلىپ بىر نەۋئى تەدبىر،
مۇناسىب كۆردىلەر تەدبىرنى زەنجىر.
بۇ يۇردى زەرددىن ئانداغ مارى پىچان،
كى بولغاي نەقشى ئانىك لەئلۇ مەرجان.
بۇ ئەژدەر ساقى سىيمىننى سۇمۇردى،
كى گەنج ئۇستۇن يىلاندەك ھەلقە ئۇردى،
زىلەيخا ئېردى گەنجى خۇبى ئارى،
بولۇر ھەر گەنجىغە ناچار مارى
بۇ زەررىن مارىغە بولدى گىرىفتار،
دەر ئېرىدىكىم تۆكۈپ كۆزدىن گۇھەر بار:
«ماڭا ئىشق ئىچرە بەند ئېردى كىفايەت،
بۇ پىچان مارى بەندىغە نې ھاجەت.
نېدۇر ئاخىر ماڭا مۇنداغ گىران بەند،
جەفا تىغىدا بولماق بەندى پەيۋەند.
تۆتۇپدۇر سەير ئاياغىن مۇشتەئى گىل،
رەھى جۇنبىش ئاڭا بىسيار مۇشكىل.
نې ھىكمەت باغبان ئەتمىش بۇ تەدبىر،
سۇ بىلە ئانى قىلمىش بەندى زەنجىر.
مەنى مەستۇ جۇنۇن ددۇانەئى زار،
مەيى زەنجىرمەنۇ نې مەئنىسى بار؟
مەيى زەنجىر ئوشۇل دىلبەرغەدۇر نۇش،

كى ئالدى مەندىن ئول بسرلەھزەدە ھۇش،
مۇ زەنجىر ئول پەرى پەندىغە بەس خۇب،
كۆرۈلدى بەرق يەڭلىغ بولدى مەھجۇب،
نەزەردە بولمايىن ئانداغ دەرەڭگى،
كۆرۈنگەي تا جەمالى لالە رەڭگى.
ئۆتۈپ مەندىن دەرەخشان بەرقدەك زۇد،
چىقاردى ئوتلۇغ ئاھمدىن قارا دۇد.
ئەگەر بەختى بەلەند بولسە ماڭا يار،
بۇ زەنجىرىمغە قىلغۇمدۇر گىرىفتار.
يۇزىن كۆرگۈم قاراپ چەندانكى دىلخاھ،
كۆزۈپ رەۋشەن قىلىپ چۇن مېھرئىلە ماھ.
نې دەرمەن نازپەرۋەر ئول نىگارى،
كى قونغاي پايى پۇشتىغە غۇبارى.
يىتىلغان جان باشىغە كوھى ئەندۇھ،
كى دەردۇ غەم گۇرۇھى بولغاي ئەنبۇھ.
كىشى تاقەت قىلۇرمۇ دىلبەرىغە،
غۇبارى بولغاي ئانىڭ خاتىرىغە.

قاچان بولغاي پىسەندى خاتىرى يار،
كى يەتكەي بەندىدىن يارىغە ئازار.
ماڭا يۇز تىغ زەخمى جانغە بېھراق،
كى دامانىغە زەخمى خار بولماق.»
بۇ لەۋزۇ ئەفسانەلەر دەپ ئاشىقانە،
كى ئاخىر تەگدى بىر تىيرى فەسانە.
بولۇپ زەخمىدىن ئانىڭ سىينەسى چاك،
يىتىلدى زەخمىلىق لەخجىردەك پاك.
زەمانى ياتتى خاك ئالۇدە بىخۇد،
ھۇشىغە كەلدىيۇ ئاھ ئۇردى پۇر دۇد.
دىلى دىۋانەسى ئەفسۇن قىلىپ باز،
يەنە ئەفسانەسىنى قىلدى ئاغاز.
گەھى گىريان گەھى خەندىدە ئىردى،
زەمانى مۇردە، ئانى زىندە ئىردى.
بۇ لەۋزۇ ئىردى ئانىڭ تەغىيرى ھالى،
بۇ يەڭلىغ ئىردى ھالى تاكى سالى.

يۇسۇف ئەلەيھىسسەلام ئۇچىنچى نەۋبەت تۇشىگە كىرىپ، نام - نىشانىدىن خەبەر بەرگەنى ۋە زۇلەيخا جۇنۇن قەيدىدىن نىجات تاپىپ ھۇشىغە كەلگەنى

كەل، ئەي ئاشىق، جەھانسۇزى پۇر ئاشۇب،
قىلۇرسەن گاھى شادى، گاھى مەنكۇب.
گەھى دىۋانەنى فەرزانە قىلغۇڭ،
گەھى فەرزانەنى دىۋانە قىلغۇڭ.
پەرىۋەشلەرنىڭ ئەيلەپ زۇلفىنى بەند،
جۇنۇن زەنجىرىغە تۇشتى خىرەدمەند.
گەر ئاچساڭ زۇلفى بەندى دىلىرەبايى،
چەراغى ئەقل تاپقاي رەۋشەنايى.
زۇلەيخا بىر كۇن ئىردى مەستۇ مەدھۇش،
ئەلەمغە ھەمدەمۇ غەمغە ھەمئاغۇش.
ئەلەمى جانىدىن ئىردىيۇ ئاشام،
كى سوزى ئىشقدىن بىسەبزۇ ئارام.
قىلىپ مۇيى مۇئەنبەر پەردەسىن چاك،
ساچىپ ئوتلۇق كۆڭۇلدىن باشىغە خاك.
قەدى نەخلىنى قىلدى سەجدەغە خەم،
ياشىدىن يەرنى گۇلزار ئەيلەدى ھەم.
چۇ نەرگىس تۆكتى ئەشكى ئەرغەۋانى،
چۇ سەۋسەن قىلدى تەرزى خۇش زەبانى.
بولۇپ خەمكىن كۆڭۇلدىن غۇسسە پەرۋاز،
كى ئۆز يارىغە قىلدى قىسسە ئاغاز:
«كى ئەي غارەت، ئەگەر ھۇشۇ قەرارىم،
پەرىشان ئولدى سەندىن روزگارىم.
سالىپ غەم قىلمادىڭ غەمخارلىق ھىچ،
ئالىپ كۆڭلۇم داغى دىلدارلىق ھىچ.
ئاتىڭ بىلمەمكى تا ئۆمرد ئەيلەسەم، كاش،
ھەرەمگاھىڭ قايان، تا قويغامەن باش؟
مەن ئۆزگە بىيم بىلە ئىردىم شەكەرخەند،
سەن ئەتتىڭ نەيشەكەردەك يۇز كىرىھ بەند.
يۇتۇپمەن غۇنچە يەڭلىغ تۇنۇ كۇن خۇن،
تۇشۇپمەن پەردەدىن چۇن لالە بىرۇن.

دېمەسمەن ساڭا، ئەي يارى ئەزىزى،
ئەمەسمەنمۇ ساڭا كەمتەر كەنىزى.
نى بولغايكەم كەنىزىڭ ئەيلەسەڭ شاد،
نەۋازىش بىرلە غەمدىن قىلساڭ ئازاد.
جىگەر قانىغە يوق سەرگەشتە مەندەك،
جۇنۇنى دەشتىدە سەرگەشتە مەندەك.
پەدەرغە مەندىن ئولدى يۇز تۇمەن ئار،
نېچۇك تەڭلىك دىلى مادەرغە بىسيار.
ۋىدادۇ ئەتتى ھەمە بىگانەۋۇ خىش،
بۇ تەنھالىق غەمدىن جانغە كۆپ نىش.
مەنى خەس جانىغە قويدىڭ بەسى داغ،
نېدىن ئۆرتەرسە مەن بىكەسنى مۇنداغ؟!»
خىتاب ئول كامى جانغە تا سەھەر گاھ
بۇ ئىردى، ئىلتتىيۇ تا ئۇيقۇ ناگاھ.
كۆرەي مەست ئولدى ئۇيقۇ ساغەرىدىن،
تۇشىگە كىردى ئول غارەتگەرىدىن.
ئانى چۇن مەست قىلدى ساغەرى خاب،
كۆرۈندى ئۇيقۇدا غارەتگەرى خاب.
ئەجەب ھۇسنۇ ئەجەب شەكلى دىل ئارا،
كەمالىن ۋەسق ئېتەرگە كىمگە يارا.
نىدىن بىلمەم ئانىڭ ۋەسفى كەمالى،
نىھايەتىدىن بىرۇن ھۇسنۇ جەمالى.
قىلىپ زارى، تۇتۇپ مەھكەم ئېتەكنى،
كۆرندىن قان تۆكۈپ، تۆكتى يۇرەكنى.
ئايا غىغە يىقىلدى تۇتتى مەھكەم،
تۆكۈپ خۇنى جىگەر كۆزدىن دەمادەم:
«كى ئىشتىكدا مەنى بىر ناتەۋانى،
ئەمانى يوق ماڭا غەمدىن زەمانى.
ئالىپدۇر ھەسرەتىم، ئەي شەھسەۋاريم،
كۆزۈمدىن ئۇيقۇ، كۆڭلۈمدىن قەراريم.
ئوشۇل پاكىكى قىلمىش تەيرى ئەفلاك،
سېنى مۇنداغ يارانمىش بارچەدىن پاك.
قىلىپدۇر ئىككى ئالەمدە گەزىدە،
تەمامى خۇبلارغا نۇرى دىدە.
ئانىڭ ھەققى، ماڭا قىل غەمنى كوتاھ،
دېگىل ئاتىڭنى، قىل شەھرىڭنى ئاگاھ.»
دېدى: «ئاتىم ئەزىزى مىسرى مەشھۇر،
مەكانۇ مەسكەنىم ھەم مىسر مەزكۇر.»
زىلەيخا تاپتى جاناندىن نىشانى،
نې بەلكىم مۇژدەئى سەدساله جانى.
چۇ كۆردى بەختى بىداردىن ئول خاب،
كى جانى پۇرنىش ئېردى، جىسمى پۇر تاب.
تەنى جانۇ كۆڭۈلغە يەتتى چۇن نۇش،
قەرارى سەبرۇ تابى تاقەتۇ ھۇش.
ئۇ يەردە گەرچە ئول مەجنۇن ئىدى زار،
تۇشىدىن شاد ئولۇپ ئويغاندى ھۇشيار.
كۆڭۈلغە سالدى ئاندىغ بۇ خەبەر خۇش،
جۇنۇنغە بەرھەم ئۇردى ئەقل ئىلە ھۇش.
كەنىزەككە بەرىپ بىر ياندىن ئاۋاز:
«كى ئەي پۇر غەمدە بۇ مەھزۇنغە دەمساز.
پەدەرغە يەتكۈزۈڭلەر بۇ خەبەرنى،
خەبەردىن شاد ئەيلەڭلەر پەدەرنى.
كى شاھا، مۇژدەئى ئىقبالى دەۋلەت
يېتىپ، بەرھەم ئېدى ئەندۇھۇ مېھنەت.
يانا ھۇشۇ خىرەد شەھبازى يەتتى.
گەھى تەن ئاشيانىن مەسكەن ئەتتى.
چۇ بولدى سەبزى خۇررەم مەرغىزارىم،
رەۋان كەتكەي سۇيىن ھەم جۇيبارىم.
كۆتەرگىل بەندى زەرنى سىيمدىن دۇد،
جۇنۇننى ساھىبى ھۇش قىلدى مەردۇد.
قىلۇرسەن سىيمنى بەند ئىچرە تا چەند.
كەل ئەمدى، چۇست ئالغىل سىيمدىن بەند.»
يېتىپ بۇ خۇش خەبەر گۇشى پەدەرغە،
خۇش ئىستىقبالى قىلدى بۇ خەبەرغە.
ئۆزى تەرك ئەيلەپ ئول دەم ئاشىقانە،
يۇگۇردى چوستۇ مەستى بىخۇدانە.
ئالىپ تاشلاپ، كېلىپ ماريئى سەرنى،
كى بەندى زەردىن ئالدى سىيمبەرنى.
مۇتابېئلار كېلىپ باشۇ كۆزىنى،
ئايا غىغە قويۇپ سۇردى يۇزىنى.

هەم ئولدەم كەلتۇرۇپ ھىر تەختى زەرزىن،
كى تۇزدىلەر بۇرۇنقى رەسمۇ ئايىن.
بۇ تەخت ئۇستۇن ئالىپ قىلدىيۇ ئەئزاز،
باشىغە تاج ئورۇپ، ئەيلەپ سەرئەفراز.
پەرىشەش چەۋرەلەر ئاندىن بولۇپ جەمئ،
كى بولدىلار ھەمە پەرۋانەئى شەمئ.
ئەگەر ھىممەتلەر ئولسە مەجلىس ئارا،
بۇ تۇتىدەك بولۇر ئىردى شەكەرخا.
ھېكايەت دۇرجىن ئاچىپ ئول سەرئەفراز،
قىلىپ ھەر شەھردىن ھەر يەر سۆز ئاغاز.
چۇ ئىردى شاھۇ رۇمدىن ئۇكتە ئەنگىز،
ھەدىسى مىسرەە ئىردى شەكەررىز.
بەرىپ مىسر ئەھلى زىكرىغە سەرئەنجام،
تۇتار ئىردى ئەزىزى مىسرىدىن نام.
ئورۇپ تاپقان زەمان تىل ئۇزرە بۇ ئات،
ھەگەر بىخۇد يىقىلغاي ئىردى بۇ زات.
تۆكەر ئىردى كۆزىدىن ئەشكى سەيلى،
چىقارىپ كۆككە ئاھۇ نالە خەيلى.
كېچە-كۇندۇز بۇ ئىردى كارۇ بارى،
كى فىكرۇزىكر ئاڭا «يارىيۇ يارى»
دېيەر ئايتۇر سۆزى بۇ ئىردى ھەربار،
ۋەگەرنى قىلماس ئىردى ھىچ گۇفتار.

زىلەيخانىڭ خاستكارلىقىغە مىسرىدىن ئۆزگە پادىشاھلارنىڭ ئەلچىسى كەلگەنى ۋە زىلەيخانىڭ نەۋمىدلىقى تىغىدىن يۇرەكى يارىلغانى ۋە بۇ داغدىن جىگەرى كەباب بولۇپ، كۆڭلى ئىزتىرابغە قالغانى.

زىلەيخا كۆڭلى گەرچە ئىشقدىن قان،
جەمالى شۇھرەتى ھەريان فەراۋان.
جەمالى قىسسەئى ھەرتىلدا مەزكۇر،
كەمالى ھۇسنى ھەم ھەر قايدا مەشھۇر.
ئىشتىپ ھەر كىم ئانىڭ زىكرىنى تا،
كى بولماي قالمادى مەفتۇنۇ شەيدا.
چۇ شەھلەر بەزمىدە غەۋغاسى ئانىڭ،
كى مەھلەر باشىدا سەۋداسى ئانىڭ.
يىبەرىپ ھەر زەمان بىر شەھرىيارى،
ۋىسال ئۇممىدى بىرلە خاستكارى.
بۇ فۇرسەتكىم جۇنۇن قەيدىدىن ئازاد،
كى تەختى ناز ئۇزە ئولتۇردى دىل شاد.
يېتىپ ھەر شاھى كىشۋەردىن رەسۇلى،
قىلىپ ھەر قايسى ئۇممىدى قەبۇلى.
رەسۇلى شاھى شاھۇ قەيسەرى رۇم،
بۇ يەئلىغ قاسىدى ھۇرمۇزۇ ھۇرىۇم.
كىلىپ ئۇلدىن فۇزۇنراق ئىردى بۇ تەن،
جەلالى دەرگەھىنى قىلدى مەسكەن.
بىرىدە مالۇ مۇلكۇ دۇر مەرجان،
بىرىنىڭ ئىلكىدە مۇھرىسۇلەيمان.
بۇ ھەر بىر تۇھفەئى كىشۋەرستانى،
كى ھەر شەھدىن مۇھەببەتنىڭ نىشانى.
كى ھەر يان يۇزلەنۇر ئول غارەتى نۇر،
ئانىڭدۇر تەختۇ تاجۇ كىشۋەرى زور.
ئەگەر ھەر كىشۋەر ئولسە جىلۋەگاھى،
ھەمە تاجى سەر ئىردى خاكى راھى.
«ئوشۇل شام ئىچرە ناگەھ تۇتسە ئارام،
دۇئاسىن قىلغاي ئول تا سۇبھىدىن شام.»
«مەبادا رۇم ساری تۇشسە مەيلى،
كەمىنە بەندەسىدۇر شاھۇ خەيلى.»
بۇ دەستۇر ئىردى ھەر قاسىد پەيامى،
مۇھەببەتنامەئى ھەر نىكى نامى.
زىلەيخا بولدى بۇ مەئنىدىن ئاگاھ،
بولۇپ زىرۇ زەبەر كۆكلى دېدى: «ئاھ!
كى بولغايمۇ كىشى مىسرىدىن، ئايا،
مەن ئانىڭ ئىشقىدا دۇئانە گويا.
دىلۇ جان ھەر زەمان مىسرىغە مايىل،
چۇكەلمەس قاسىدى ئاندىن نە ھاسىل.

پەدەر دىيداردىن چۇن قويتى ئەۋمىد،
بۇ غەمدىن تىترەدى چۇن بەرگەئى بىد.
دۇرى مەرجان تۆكۈپ كۆزدىن فەراۋان،
دىلۇ جاندىن ئاقىزىپ خۇن فەراۋان.
دەر ئېردى: «مادەرى بىچارە، ئەي كاش،
كى ھەرگىز تۇغماغاي ئېردى مىنى، كاش.
نې بولغاي ئېردى ئەمدى تۇغدى ئاخىر،
مېنى ئىتلارغە بەرسە بەرمەيىن شىر.
نېچۈك تالېئ بىلە مەن بولغان ئادەم،
بۇ تالېئ بىرلە مەن رەسۋايى ئالەم.
ھەۋاغە ئاغسە دەريادىن سەھابى،
فەراۋان ياغسە تەشنەلەرغە ئابى.
مەنى لەب تەشنەغە يۇزلەنسە ناگەھ،
تۆكەر ئوت سۇ كەبى باشىمغە، ئاۋەھ.
نې بائىس، ئەي فەلەك، بۇ خار بىلمەم،
مېنىڭ ئاخىر نې كىمنىڭ بار بىلمەم.
بۇ يەڭلىغ زار قىلدىڭ سەن نې بائىس،
شەفەقدەڭ غەرقى خۇندا مەن نې بائىس.
ئەگەر يول باشلاماسسەن يار ساڭى،
ۋەلې يول بەرمەگىل ئەغيار ساڭى.
ئەگەر قەسدىڭ ئۆلۈمدۇر، تۇردۇم ئاخىر،
سېنىڭ جەۋرۇڭغە جان تاپشۇردۇم ئاخىر.
ئەگەر فىكرىڭ ماڭا رەنجۇ ئەمدۇر،
ھەزىن جانىمدا يۇز مىڭ رەنجۇ غەمدۇر.
بۇ كوھى ئاستىدا جانگاھ تا كەي،
گىياھى مەۋجى غەمدە ئاھ تا كەي.
يۇرەك يۇز يەردە زەخمىڭدۇر يارادۇر،
قىلۇرسەن رەھم ئەگەر قىلغىل بەجادۇر.

مەن ئۇلسام شاد يا رەنجۇرۇ غەمكىن،
ساڭا نې غەم مەن ئەر ياتەلخۇ شىرىن.
نې خەسمەنكىم ۋۇجۇدۇمدىن نە كەلگەي،
مېنىڭ بۇدۇ نەبۇدۇمدىن نە كەلگەي.
بېرۇرسەن خىرمەنىمنى يەلگە بىباك،
تۇمەن خىرمەن ساڭا بىر دانەئى خاك.
ئۆلۈمدىن داغ ئېتىپ خەندان كۆڭۈلنى،
خەزان قىلدىڭ ھەزاران تازە گۈلنى.
نې خاتىرغە خۇتۇرى سەندە نې غەم،
ئەگەر بولسام بۇلاردىن مەن بىرى ھەم.»
بۇ كۈن يۇز دەردۇ ئەفغان بىرلە تا شەب،
ئىچى چۇن غۇنچەدەك قاندىن لەبا لەب.
تۆكەر ئېردى كۆزىدىن ئەشك غەمناك،
ساچىپ باشىغە ئۆزى ئىلكىدىن خاك.
پەدەر كۆردى بۇ شەۋقى بىنەۋازى،
ئەزىز مىسرى ئۇچۇن بۇ ئاھۇ زارى.
بېرىپ قاسىدلاغە مۇمتازى خىلئەت،
فەراۋان ئۆزر ئىلە بولدى ئىجازەت:
«كى بۇ فەرزەند ئۇچۇن ئۆزر، ئەي خىرەدمەند،
ئەزىزى مىسر ئۇچۇن ئېردى ئىلىم بەند.»
ئېرۇر بۇ ئەھلى دانىشغە ھۇۋەيدا،
كىم ئولسە پىش دەست ئول دەستى بالا،
زەبانى دەھر ئارا مۇنداغ مەسەل يوق،
كى ھەرگىز دەستى ئەۋلاغە بەدەل يوق.
رەسۇللار باشىدىن كەتتى بۇ سەۋدا،
كۆڭۈلدىن چىقتى مۇتلەق بۇ تەمەننا.
بېرىپ رۇخسەت بۇلارغە شاھى تەيمۇس،
يانىپ كەتتىلەر ئاخىر بارچە مەئيۇس.

زىلەيخانىڭ ئاتاسى ئەترافى جەھان پادىشاھلار ئەلچىسىغە رۇخسەت بېرىپ،
ئەزىز مىسرغە قاسىد ئىبەرگەنسى ۋە ئول ھەم بۇ ئىش دەۋلەتى
ئەزىمى بىلىپ، بەجانۇ دىل قوبۇل قىلغانى.

زىلەيخا كۆڭلى ئېردى ئىشقدىن داغ،
بولۇپ ئەۋمىدلىقىدىن كۆڭلى پۇرخۇن،
رەھى ئىشق ئۇزرە جىسمۇ جانى تۇپراغ.
بۇ داغ ئۇزرە يەنە داغ ئولدى ئەفزۇن.

بولۇپ هەر سۇبھى ئەلگە كۇن يۇزى ئاق،
ئاڭا هەر كۇن قارا كۇندىن قاراراق.
بۇ داغى ناتۇمىدى هەددىن ئارتىپ،
كى غەمدىن هەردەم ئوتلۇغ ئاھ تارتىپ.
قىلۇر ئېردى دەمى يۇز ناھەۋۇ ئاھ،
نې شامى ئارام ئاڭا نې سەھەرگاھ.
ئاتاسى كۆردى ئانى مىسر ئۇچۇن زار،
هەۋايى مىسرغە كۆڭلى گىرىفتار.
هەۋايى مىسر ئۇچۇن هەردەم چېكەر جان،
ئىلاجى خەستە جانىن كۆردى ئول يان.
كى دانايى بۇ يولغە پۇيە ئۇرغاي،
ئىلاجى خەستە جانىن ئاندا سورغاي.
ئەزىزى مىسردىن ئىستەپ دەۋاسىن،
نۇقۇدى جان قىلىپ ئانىڭ بەهاسىن.
يەتۇرگەي تاكىم ئاندىن بىر پەيامى،
تاپىپ ئاندىن مەگەر ئۇممىدى كامى.
كى بۇ پەيغام ئىلە خۇرسەند قىلغاي،
زىلەيخانى ئاڭا پەيۇەند قىلغاي.
مۇئەررەبلەردىن ئەقتى بىرنى تەئىين،
قىلىپ داناالقىدىن ئانى تەھسىن.
يېرىپ تەرتىب تۇرلۇك تۇھفەلەرنى،
ئەزىزى مىسر ئۇچۇن دۇررۇ گۇھەرنى.
بارۇرغە بولدى بۇ دانا مۇقەررەر،
ئالىپ كۆپ تۇھفەهايى گەۋهەرۇ زەر.
رەۋان ئول چۇستۇ جابۇك ئەيلەدى راھ،
ئۆزى يەتكۇردى ئاخىر ئۇشبۇ دەرگاھ.
يېرىپ پەيغامكى: «ئەي دەۋرى زەمانە،
يۇزىن سۇرمىش بۇ خاكى ئاستانە.
نەۋازىشلار قىلىپ هەر لەهزە گەردۇن،
ساڭا هەركۇن ئەزىزى بولسۇن ئەفزۇن.
تەمامى دەۋلەتىڭ بەختىڭ كۇشادى،
پەيامى ئاشنايى خارۇ زارى.
كى نۇرى دىدەئى پەخۇندە شاهى،
هىلجابى ئىسمەتى ئەۋج ئۇرزە ماهى.
نە ماهى، بەلكى زەۇشەن ئافتابى،
كى مەھ جانىغە ئاندىن پىچۇ تابى.
ئاڭا ماھ ئەۋجىدىن هەم پايە بىر تەر،
كۆرەلمەي سايەسىنى مېهرى ئەنۋەر.
سەدەفدە يوق گۇهەر مۇنداغ سەفالىق،
شەرەفدە ئەختەرى مۇنداغ زىيالىق.
كۆز ئاچىپ ئايغە قىلماس نەزارە،
كۆرەردىن ۇەهم ئېتىپ كۆز ئاشكارە.
جۇز ئايىنە يۇزىن كۆرگەن كىشى كەم،
تاراغدىن تاش ساچىن تۇتقان كىشى كەم.
ئەمەسدۇر زۇلفىدىن باشقە مۇيەسسەر،
قويارغە گاھ ئاياغى ئۇستىگە سەر.
گەر ئول ئۇي سەھنىدە بولسە خىرامان،
ئاياغىنى ئۆپەلمەي غەيرى دامان.
نې مەششاتۇ قولى سىيىنغە مەهرەم،
نې هەمدەم لەبلەرىغە نەيشەكەر هەم.
يۇزىن گۇل سۇهبەتىدىن ئاسراپ ئول پاك،
كى گۇل بەدنامىدىن پىراهەنى چاك.
ئېرۇر سەرگەش كۆزىدىن هۇسنى رو پۇش،
نې نەرگىس خىرەئى چەشم هەمقەدەھ نۇش.
قاچىپ ئاي، كۇن فۇرۇغىدىن ئوشۇل ماھ،
ئاڭا تا بولماغايكىم سايە هەمراھ.
ياۋۇماي هەۋزى جۇيۇ چەشمەئى تۇز.
يۇزىگە تۇشمەگەي تا ئەكسىدىن كۆز.
قىلىپدۇر پەردە ئىچرە روزۇ شەب جا،
جەهان ئىچرە ۇەلى يۇز شورۇ غەۋغا.
هەمە شەهلەر هەۋاخاهانى ئانىڭ،
خەرابى لۇتفى ناگەهبانى ئانىڭ.
سەر ئەفرازىكى بار تا رۇمدىن شام،
كى ئانىڭ شەۋقىدىن خۇنى دىلىئاشام.
ۇەلى ئول هەچكىسىنى كۇفۇ قىلماس،
هەۋايى مىسر ئانىڭ باشىدا بەس.
سەل ئەتمىش كۆزىنى مىسرى ئۇچۇن زار،
ياشىنى رۇدى نىل سەيلى بىسيار.
نې بائىسدۇركى بىلمەم بۇ شەفەقنى،
قەبۇلى خاتىر ئەتمەك ئول تەرەفنى.

مەگەرکىم ئاندىن - ئوق تەخمىرى زاتى،
يارالمىش ئول تەرەف رىزقى بەراتى.
ئەگەر بولسە قەبۇلى خاتىرى شاھ،
تۇتۇپ مىننەت يىبەرگۈم ئالى دەرگاھ.
ئەمەسدۇر گەرچە سەدرى خانەدە خۇب،
كەنىزەكلەردىن ئولغاي پايىگەھ رۇب.»
بۇ سۆزنى چۇن ئەزىزى مىسر ئىشتتى،
كۇلاھى فەخر چەرخ ئەۋجىغە يەتتى.
قىلىپ ئەشكەستەلىك ئاجىزلىق ئىزھار،
دىدى :«كىم بولغامەن مەن بىكەسى زار؟
كەچۇرگەيمەنكى بۇ سەۋدا خەيالى،
بۇنىڭ ئەندىشەئى فىكرى مەھالى.
ۋەلى تۇفراغدىن ئالدى چۇن مېنى شاھ،
باشىم ئەۋجى فەلەككە يەتتى ناگاھ.
مەن ئول تۇپراغكىم ئەبرى نەۋ بەھارى،
ماڭا لۇتفى ئەيلەپ ئەيلەر قەترە بارى،
تىغىدىن سەبزەدەك ئۆتسە زەبانىم،
ئەجەل تا ھەشر ئەگەر بەرسە ئەمانىم.
بۇ تىل بىرلە دېسەم شۇكرى ئەتاسىن،
قىلالمام شۇكرى لۇتفىنىڭ ئەداسىن.
بۇ لۇتفىكىم قىلىپدۇر شاھ ئىزھار.
ماڭا ۋاجىبكى گەر بەختىم ئىسە يار.
باشىم ئەيلەپ ئاياغى دىدە نەئلەين،
يۇگۈرسەم ئىشكىدە بىررەئسۇ ۋەلئەين.
ۋەلىكىن شاھى مىسر ئول كانى فەرھەڭ،
قىلىپدۇر خىزمەتى ئانداغ مېنى تەڭ.
كى بولسام بەزمىدىن بىر سائەتى دۇر،
سەياسەت تىغىدىن بولغايمۇ رەنجۇر.
مېنى نەخۋەت گۇمانىدىن يىراق بىل،
بۇ خىزمەتتە مېنى مەئزۇرراق بىل،
رەۋا كۆرسەڭ ئەدايى ھەق گۇزارى،
رەۋان يەتكۇم بەسى زەررىن ئەمارى.
مكەنىزەك بەندەلەردىن سەد ھەزاران،
سەنەۋبەر قامەتى تۇبى خىرامان.
ھەمە رەئنا غۇلامى خۇب زىبا،
كى غۇلمانى بىھىشتىدەك مۇسەففا.

ھەمە شىرىن دەھانۇ لەب شەكەر خەند،
جەۋاھىر نەقشلىغ زەررىن كەمەر بەند.
جەۋانانى كۇلەھ، كەۋسەر قەدەھ نۇش،
ھەمە شەھزادەئى زەررىن قەباپۇش.
ھەمە تازى سەۋار ئالتۇر ئىگەرلىغ،
كەيانى رۇتبەلىغ، رۇستەم جىگەرلىغ.
كەنىزەك ھەممەلەر با ھۇللەئى ھۇر،
قۇسۇرى ئابى گىلدىن ھۇردەكدۇر.
مۇئەنبەر تۇررەلىغ رۇخسارە گۇلار،
مۇقەۋۋەس تاقلىغ ماھى چىگىللار.
بەرىپ زىۋەر ئۆزىگە دۇررۇ گەۋھەر،
كى ھەر بىر ئولتۇرۇپ بىر ھەۋدەجى زەر.
كىياسەت زۇمرەسى پا بەستەلەرنى،
رىياسەت ئەھلىدىن شايىستەلەرنى.
يىبەرگۈم تا بۇ يولدا باغلاپ ئەھرام،
قىلىپ تا ئانچەكىم ئەئزازۇ ئىكرام.
ئالىپ كەلگەيلە بۇ دەۋلەت سەراغە،
تۇمەن ئەئزاز ئىلە بۇ مۇددەئاغە.»
بۇ دانا قاسىد ئىشتىپ ئۇشبۇ سۆزنى،
ئۆپۈپ تۇپراغ يەرگە قويدى يۇزنى:
كى ئەي سەندىن رىۋاجى رەۋنەقى مىسر،
ھۇدۇدى مىسر ئىچىندە گويىيا خىزر.
كەرەم گۈلزارى سەندىن تازەئى تەر،
قەدەمگاھىڭ غۇبارى مۇشكى ئەز فەر.
كەرەكمەس ئۇشبۇ خەيلۇ بۇ ھەشەم ھەم،
سەن ئايغاندىن بۇ شەھ ھەم ھېچ ئەمەس كەم.
كەنىزەك، بەندەلەرنىڭ غايەتى يوق،
ساناپ كۆرمەڭ، ھېسابى ھەددىن ئارتۇق.
بۇ شەھ دەرگاھىدا ئەركانى دەۋلەت،
نەفىسۇ قىيمەتى ئىگىنىدە خىلئەت.
دەرەختلەر بەرگىدىن چەندىن فۇزۇنراق،
ھېسابى بىنىدەدە، ھەددىن بىرۇنراق.
دۇرۇ گەۋھەر ھەمە بەزلۇ سەخاسى،
بەيابان رىگىدىن ئەفزۇن ئەتاسى.
قەبۇلۇڭ تاپتى چۇن ئول گەۋھەرى پاك،
يىبەردى ئالدىڭا شەھ چۇستۇ چالاك.

مىسر تەرەپتىن مەغرىپ تەرەپكە ئۇممىد نەسىمى كەلگەنلىكىدە ئۇ كۈنى ئىمادىدەك زىلەيخانىڭ مەھمىلى مىسر جانىبىغە يۈزلەنگەنى.

يانىپ چۈن كەلدى ئول دانا خىرەدمەند،
زىلەيخا كۆڭلىدىن تا بەرگەي ئول بەند،
خەبەر كەلتۈردى ئانداغ دىلكەشى خۇب،
زىلەيخاغە نېكىم بار ئېردى مەتلۇب.
گۈلى بەخت ئاچىلۇرغە قىلدى ئاغاز،
ھۇمايى دەۋلەتى ھەم قىلدى پەرۋاز.
تۇشۇپ باشىغە بىر تۇشدىن بۇ سەۋدا،
خەيالى بىرلە دەفئ ئولدى بۇ غەۋغا.
بەلى ئالەم نىشاتى يا مەلالى،
ئاڭا بائىس بۇ خابى يا خەيالى.
خەيالۇ خابدىن كەچكەي خۇش ئول يار،
بۇ رەڭ گىردابدىن كەچتى سەبۇكبار.
پەدەر تاپتى زىلەيخا كۆڭلىنى شاد،
جىھادى تەرتىبىنى قىلدى بۇنياد.
مۇھەييا ئەيلەدى بەھرى ئەرۇسى،
كى يۈزمىڭ شاملىقۇ، رۇمىيۇ رۇسى.
ھەمە پىستە دەھانۇ ناري پىستان،
كى ھەر مەجمەئ گۈلستان بەر گۈلستان.
سالىپ ئەقدى گۇھەر جۇملە بەناگۇش،
كى مۇشكىن قەۋس تارتىپ گۇش تا گۇش.
سەھەر ۋەقتىدە گۈلدەڭ تەرۇ تازە،
چۇ رەڭگى ۋەسمەسىنىڭ ئارى ئارە.
زىھى لالە ئۈزە زۇلفى مۇئەنبەر،
ھەمە ئاۋىزە گۇشۇ لۇلەئى تەر.
چۇ مىڭ رەئنا غۇلامى فىتنە ئەنگىز،
نىگاھى جانىستانى غەمزە خۇنرىز.
قويۇپ باش ئۈزرە لەئلىن كەج كۈلەھلەر،
ئاچىپ مۇشكىنە گۈل - گۈلدىن گىرەھلەر.
كۈلەھ ئەترافىدا بىر تازە كاكۈل،
كى لالە ئاستىدا چۇن شاخى سۇنبۇل.
كىيىپ خىلئەت قەبالارىكىم قەسەب رەڭ،
ھەمە گۈل بەرگى يەڭلىغ نازىكۇ تەڭ.
مۇرەسسەئ گەۋھەردىن كاكۈل پەرىشان،

ئالىپ ھەر تارى موغە سەد دىلۇ جان.
مىڭ ئاتلارىكىم نېكۇ شەكلى خۇش ئەندام،
يۈرۈردە شوخۇ تۇندۇ ۋەقتى زىن رام.
ھەمە چەۋگانۇ گۈيدىن تىزدۇر ئاق،
گۈلى سەبزە مويىدىن نەرمدۇر ئاق.
بەناگەھ قامچە تۇشسە سايەسى سۇست،
چىقار سەكرەپ جەھان مەيدانىدىن چۇست.
قۇلاندەك خىڭگى سەھرادا تەكاۋەر،
يىلاندەك مەۋجى دەريادا شىناۋەر.
تۇۋاغىدىن تىكەنلىق سەڭگى خارا،
مەساۋى تەي قىلۇرغە كوھۇ سەھرا.
كىيىپ ھامۇن كەبى تاغلارنى ئاسان،
ئىنان فەرمانەتىدىن چىقماي ھېچ ئان.
مىڭ ئۇشتۇركىم يانە ھەرقايسى كوھى،
ئەجىب كوھى رەۋانى پۇر شۇكۇھى.
كى تۆرت ئۇستۇن ئۈزە تەن كوھى كېبردار،
بۇ ھەيئەت بىرلە تۇرفە باد رەفتار.
قەنائەت خەيلىدەك كەم خابۇ كەم خور،
تەھەممۇل زۇمرەسىدەك بارى بەردۇر.
بەيابان قەتئ ئېتىپ، ئەيلەپ تەۋەككۇل،
قىلىپ تۇئمە تىكەن چۇن سۇنبۇلۇ گۇل.
ھەدى ئاھەڭگىدىن قەتئ ئەيلەپ ئاسان،
كۆز ئاچقۇنچە كېزىپ چەندان بەيابان.
چۇنان شەۋقى تەرەبدىن تەي قىلىپ تۇل،
كى مۇتلەق خابۇ خورنى ئەيلەپ ئۇنتۇل.
نەفايىسلەردىن ئەيلەپ يۈز شۇتۇرۋار،
خىراجى كىشۋەرىدۇر يۈز شۇتۇربار.
ئىكى يۈز مەغرىبى دىيارىي نامى،
چۇ رۇمىيۇ چۇ مىسرىيۇ چۇ شامى.
جەۋاھىر ئىككى يۈز ئەۋجى دەرەخشان،
دۇرى ياقۇتۇ ھەم لەئلى بەدەخشان.
ئىكى يۈز تەبلەئى مۇشكى تاتارى،
ئەبىرۇ ئەنبەرۇ ئۇدى قۇمارى.

نې يەركىم سەينەلەرنى قىلدى مەنزىل،
قىلىپ جەۋلان يىگىتلەر مەستۇ شەيدا،

دۇكانى ئەتر بولمبش ئاندا ھاسىل.
زەمانە كۆرمەيسن مۇنداغ تەماشا.

ھەمە رويى زەمىن سەھراسى گۈلدەك،
كەنىزلەر دام ئىتىپ زۇلفى مۇئەنبەر،

مۇئەتتەر بەلكى زۇلفى ئەنبەرىندەك.
شىكار ئەيلەپ غۇلامى ماھى پەيكەر.

بەنا دىلكەش ئەمار ئەيلەپ مۇھەييا،
ئاتىپ ھەر بىر غۇلامى غەمزە تىيرى،

زىلەيخا ئولتۇرۇرغە جۇملە ئاسا.
كۆڭۈللەر رەخنەۋۇ جانلار ئەسىرى.

تەمام ئەجزاسى ئانىك ئۇدۇ سەندەل،
ئۇ ياندىن ئىشۋەسازى دىلرەبالىق،

زەرئەندۇدە جەۋاھىردىن مۇكەللەل.
بۇ ياقدىن ئىشقبازى ئاشنالىق.

مۇرەسسەئ سەقفى گويا چەترى جەمشىد،
فەراۋان ئاشىقۇ مەئشۇق دەركار،

زەر ئەفشان قۇببەسى مانەندى خۇرشىد.
كى ھەر يان يۇز مەتا ئۇ يۇز خەريدار.

ئىچى تاشى جەۋاھىردىن ھەمە پۇر،
كىرىپ مەنزىل بەمەنزىل ئۇشبۇ دەستۇر،

مىخى ئالتۇندىنۇ ئاۋىزەسى دۇر.
دىيارى مىسر ئىلتىپ مەھمىلى سۇر.

سالىپ كۆپ تەھ بەتەھ زەربەفت دىيبا،
بۇ دەۋلەتدىن زىلەيخا شادۇ خۇشنۇد،

ھەمە مەقبۇلى تەبئۇ نەقشى زىيبا.
كى شايەد قولغە كەلگەي گەنجى مەقسۇد.

زىلەيخا بۇ سىفەت ئەئزاز بىرلە،
ئۇلۇۋ ئەتكەي سەھەر گاھ [ئەز] شەبى غەم.

تۇمەن غۇنچە دەلالى ناز بىرلە.
غەمى ھەجرىنىك ئولغاي غايەتى ھەم.

بۇ ھۇۋدەج ئىچرە قىلدىلار ئانى جا،
ۋەلى غافىلكى بۇ تۇن بەس ئۇزۇندۇر،

بۇ نەۋئ ئەيلەپ ئانى يولغە مۇھەييا.
فىراق ئەبيامى سەد چەندان فۇزۇندۇر.

رەۋانە قىلدىلار چۇن مىسر ساری،
يىراقدۇر شامى فۇرقەتغە سەھەرگاھ،

كى تارتىپ بادپالار بۇ ئەمارى.
بۇ تۇن تا سۇبھ چەندىن سالەدۇر راھ.

يەنە يۇزمىك شەمشادۇ سەنەۋبەر،
كىچە - كۈندۇز يۇرۇپ خۇشھالۇ خۇررەم،

پەرى رويۇ سۇمەن بۇيۇ سۇمەنبەر.
يارا شتى مىسر ھەددى خەيرى مەقدەم.

قىلىپ رىھلەت دىيارىدىن دىيارى،
يىبەردىلەر بۇ يەردىن قاسىدى تىز،

رەۋان ئولدىلا گويا نەۋ بەھارى.
يۇرۇتكەي تا شەھەرگە تۇندى شەبدىز.

نې يەركىم بولدى مەنزىل ئول سەنەمغە،
ئۆزىدىن يەتكۈرگەي ئول قاسىد بۇ دەرگاھ،

خىجالەت بەردى بوستانى ئىرەمغە.
ئەزىزى مىسرنى تا قىلغاي ئاگاھ:

كەنىزەكلەر ھەمە پۇر ئىشۋەئى ناز،
«چۇ يەتتى باشىڭا چۇن دەۋلەتى تىز،

نەزەردە جىلۋەگەرلەر نازۇك ئەندام.
گەر ئىستىقبال ئىتەرسەن چۇستۇ بەرخىز».

ئەزىز مىسرى زىلەيخانىك تەشرىفى كەلتۇرگەنىدىن خەبەرتاپىپ، ئىستىقبالىغە يۇز-
لەنگەنى ۋە مىسر لەشكەرىنى تەمام ئاراستە قىلىپ شانۇ شەۋكەت
تەجەممۇلۇ ھەشمەت بىرلە ئىستىقبالىغە چىققانى.

ئەزىزى مىسر ئىشىتتى چۇن بۇ پەيغام،
مۇنادى قىلدۇرۇپ تاكىشۋەرى مىسر،

جەھانتى كۆردى ئۆز مەقسۇدىغە رام.
يىغىلدىلار تەمامى لەشكەرى مىسر.

بۇ ئەسبابى ھەشەمدىن ھەر نېكىم بار،
قىلىپ شەئنى تەجەممۇل ئانچە مىقدار.
سىپاھى جەمئ بولدى پاي تا فەرق،
زەرۇ زىۋەر دۇرۇ گەۋھەر بىلە غەرق.
ياساپ يۈزمىڭ غۇلامىزادەلەرنى،
ھەمە گۈل چېھرەلەردىن ماھەلەرنى.
يىگىتى غەرقى تەۋقۇ تاجۇ زىۋەر،
ئىگەردىن ئۇندى گويا نەخلىنى زەر.
كەنىزەكلەر پۇر ئەز ئارايىشى زىبىب،
بېرىپ ئەنۋائى گەۋھەر بىرلە تەرتىب.
ھەمە زەربەفت ئەدا پەردەنىشىنلەر،
ھىجابى ئىسمەت ئىچرە مەھ جەبىنلەر.
شەكەر گۇفتار مۇترىب نۇكتە پەرداز،
خۇش ئەيلەپ تەھنىيەت رەسمىدە ئاۋاز.
مۇغەننىي چەڭگى ئىشرەت ساز ئەيلەپ،
نەۋائى خۇررەمى ئاغاز ئەيلەپ.
رۇبابىنىڭ قۇلاقىغە بېرىپ تاب،
تەرەبغە ئەيلەپ ئول تارىنى ئەسباب.
نەۋىدى ۋەسل ئەيلەپ نەي گۇزاسى،
ئۇمىدى ۋەسل ئولۇپ جانغە ھەداسى.
بېرىپ جانغە ئەمان غەم تابىدىن ئۇد،
ھەمە ئەيشۇ تەرەب ئەسبابى مەۋجۇد.
بۇ ئاۋازە سالىپ دەف ھەردەم، ئەي دوست،
ھەمە رەھكۇبلار ئىلكىدە بۇ پوست.
خەلايىق يۈزلەشىپ بولغە بۇ دەستۇر،
نىشاتۇ ئەيش ئارادىن بەردى بۇ شور.
قىلىپ تەي ئىككى - ئۈچ مەنزىلدىن ئول راھ،
يېتىشتى بارگاھى خىرگەھى ماھ.
بۇ يەرنىڭ تىزلىكىدىن كۆرىدىلەر دۇر،
تىكىپدۇرلار ھەزاران قۇببەئى نۇر.
سەن ئايتۇرسەنكى ئەبرى بىشۇمارە،
ياغىپدۇر ژالەلەر يەڭلىغ ستارە.

بۇلارنىڭ ئورتاسىدا بارگاھى،
ئانىڭ ئەترافىدا سەف - سەف سىپاھى.
ئەزىز ئول بارگەھنى كۆردى ناگاھ،
تەماشا قىلدى بۇ دەرگاھى خىرگاھ.
ئوشۇل دەم سۇبھى دەمدەك بولدى خەندان،
بۇ ئىشغە شادلىق كۆرگۈزدى چەندان.
تۇشۇپ رەخشىدىن ئول دەم خۇسرەۋانە،
يۇگۇردى بارگەھ ساري رەۋانە.
يۇگۇرشۇپ كەلدىلەر ئالدىغە ئول جەمئ،
ھەرەمگاھ ئەھلى چۇن پەرۋانەۋۇ شەمئ
مۇيەسسەر ئەيلەپ ئىقبالى زەمىن بۇس،
يەتۇردىلەر سەلامى شاھ تەيمۇس.
سەلامۇ مەرھەبا دەپ لۇتف قىلدى،
كۇلۇپ ھەر قايسىغە گۇلدەك ئاچىلدى.
تەفەھھۇس قىلدى ئول ئاي ھالەتىدىن،
ھەۋا ئاسىبىدىن يول مېھنەتىدىن.
بەس ئاندىن بىر كىشى رەسمىكى بار چۇن،
نېكىم كۆرگەي كۆزىگە خۇبۇ مەرغۇن.
چۇشىرىن چاكەرانى لەب شەكەرخەند،
مۇرەسسەئ تاجى زەررىن ھەم كەمەربەند.
چۇتازىلار ھەمە ئالتۇن ئىگەرلىغ،
قۇلاقىدىن تا دەمى دۇررۇ گۇھەرلىغ.
جەۋاھىرلارىكى نايابى خەزىنە،
ھەمە مۇئىنەدە بىرى شەمىنە.
نې شەككەرلەركى قەندالاتى شىرىن،
نې شەربەتلەركى رەڭگا رەڭگى نۇشىن.
بۇلاردىن توشقارىپ سەھرا يۈزىنى،
ئاراغە سالدى ھەم ياخشى سۆزىنى.
قىلىپ كۆپ ئىلتىفاتۇ لۇتفۇ سەفقەت،
بەس ئاندىن ئۇزر ئەيتى بىنھايەت.
ۋەلي ئول مەنزىلىغە ياندى ئول ھەين،
يەنە تاڭلا كېلۇرنى قىلدى تەئىين.

زىلىەيخا ئەزىز مىسرىنى خەيمە شىكاپىدىن كۆرۈپ، پەريادۇ پىغان
تۇزگەنى ۋە پەلەكنى غەددار ۋەسل ئۈمىدى ۋەئدەسى بىرلە نەۋمىدلىق
داغىغە گىرىپتار قىلغانى

نې پۇر پەن ھۇققە بازى چەرخى غەددار،
ئۇجۇزى ھىيلە پۇر پەردار پۇر ئەۋزار.
بېرىپ بىدىلغە گاھى ھۇزدە ئۈمىد،
سالىپ جانىغە ئاخىر داغى نەۋمىد.
يىراقدىن مەيدەئى كام ئەيلەپ ئىزھار،
قىلۇر رەنجۇرى خاتىر ئاخىرى كار.
كۆڭۈل كامى ئۈمىدى بىرلە مەسرۇر،
قىلۇر ناكامىدىن جانىنى رەنجۇر.
ئەزىزى مىسرىكىم چۇن سالدى سايە،
ئوشۇل ئۆيكىم زىلەيخا ئىردى دايە.
ئىنان ئىلتىپ قولىدىن شەۋقى دىيدار،
دېدى: «ئەي دايەئى دەيرىنە غەمخار.
ئىلاجى قىل كۆرەي دىيدار بۇ دەم،
كۆرەرمەن سەبرىنى دۇشۋار بۇ دەم.
كۆڭۈل شەۋقى بولۇرمۇ مۇنداغ ئارتۇق،
كې بىر كۆرمەسكە ئەمدى تاقەتى يوق.
ئىلىككە كەلسە ئەگەر سۇ تەشنە جانى،
قىلۇرمۇ تاقەت ئول قىلماي دەھانى.»
كۆرۈپ دايە زىلەيخا ھالىنى زار،
ئۆي ئەترافىنى چەۋگۈلدى بەيەكبار.
قىلىپ تەدبىر يۇز ئەفسۇنۇ نەيرەڭ،
شىكافى زاھىر ئەتتى خەيمەدىن تەڭ.
زىلەيخا ئەيلەپ ئاندىن بىر نىگاھى،
دىلۇ غەم دىيدەسىدىن چەكتى ئاھى:
«كى ۋاۋەيلا، يىقىلدى باشىمە تاغ،
نې مۇشكىل ئىشكى بۇ دەرد ئۇستىگە داغ.
ئەمەس بۇ تۇشدە كۆرگەن ئول ئەزىزدم،
مۇرادىم، مەقسەدىم، ھۇشۇ تەمزدم.
ئەمەس بۇ ئالغان ئول ھۇشۇ قەرارىم،
جۇنۇن ئىلكىدە بەرگەن ئىختىيارىم.
ئەمەس بۇ ئولكى راز ئايدى ئۆزىدىن،
ھوزۇر ئالدى كۆڭۈل شىرىن سۆزىدىن.
ئەمەس بۇ قىلغان ئول جانىم گىرىپتار،
گەھى بىھۇشۇ گاھى قىلدى ھۇشيار.
دەريغا، سۇست بەختىم، غايەتى سەخت،
سەئادەت ئەختەردىم تەئسرى بەدبەخت.
نىھالى خۇرمە چۇن تىكتىم مەنى زار،
ماڭا بار بولدى ئاندىن ئاقىبەت خار.
مەنى بىدىل ساچىپ تۇخمى ھۇھەبەت،
ھۇسۇل ئالدىم ھەمە ئازارى مېھنەت.
چېكىپ بۇ گەنج ئۇچۇن مەن رەنجى بىسيار،
ئىش ئەژدەرھاغە تۇشتى ئاخىرى كار.
كۆڭۈل - جان تەشنە باردى سۇ لەبگە،
چۇ ئاندىن ئوت تۇتاشتى ئوت تەنگە.
گۇل ئىستەپ نەچچە باردىم باغى گۇلزار،
تىكەن زەخمىدىن ئەتتىم جانىنى ئەفكار.
بەيابان ئىچرەمەن ئول تەشنە جانى،
شىتاب ئەيلەرمە سۇ دەپ ھەر قايانى.
ھەرارەتدىن تىلىم ئاغزىمدىن ئاشقان،
تېنىم تەب خالەلەردىن مەۋج ئۇرۇپ قان.
كۆرۈنگەي تا نىھانكىم سۇ يىراقدىن،
يۇگۇرغايمەنكى يۇزمىڭ ئىشتىياقدىن.
كۆرەرمەنكىم سۇ ئورنىدا مەغاكى،
قىزىغ كۇن تابىشىدىن تىيرە خاكى.
مەن ئول بىزادلىقدىن ۋەھم، ئەي جان،
كىم ئەيلەپ راھىلە چۆللەردە ھەيران.
جەراھەتدىن ئاياغىم پارە - پارە،
ماڭارغە نې تۇرارغە ھېچ چارە.
بەناگەھ دىيدەئى خۇنابە ھالى،
ئوشۇل گۇم گەشتەدىن گورگە خەيالى.
بۇ كۆرگەيمەن بەسەد زەۋقۇ دەلرى،
ياماڭ بەختىمدىن ئول دەررەندە شىرى.
مەن ئول گەشتى شىكەستە زارۇ نالان،
بەرەھنە تەختەئى ئۇستىدە ھەيران.

تەلاتۇم بىرلە ئىلتىپ ھەر زەمان مەۋج،
كى ئىلتىپ قەئرى دەريايى گەھى مەۋج.
يىراقدىن زەۋرەقى بولغاي نەمايان،
يۇگۇردۇمكىم ئىشىتتىم بولغاي ئاسان.
ياۋۇق كەلدىم ئېسە كۆردۇم بەلايى،
ھەلاكىم بائىسىغە ئەژدەھايى.
مېنىڭدەك بەدبلى ئالەمدە بارمۇ،
چۇ مەن بەھاسلى ئادەمدە بارمۇ؟!
نې دىل بار ئەمدى ئىلكىمدە نې دىلدار،
ئۇرۇپ باشىمنى تاشغە يىغلاسام زار.
نې بولغاي، ئەي فەلەك، زۇلمۇڭ قىلىپ گۇم،
ماڭا تەڭرى ئۇچۇن قىلساڭ تەرەھھۇم.
مۇيەسسەر قىلمادىڭ گەر دامەنى يار،
يانا بىرگە مېنى قىلمە گىرىفتار.
چۇ غەير ئىلكىدە قىلما دامەنىم چاك،
بۇ رەسۋالىق بىلە پىراھەنىم چاك.
مەن ئېرىم پاك دامەنلىقدە يەكتا،
بۇ نەۋئ ئالۇدەلىكدىن قىلمە رەسۋا.»
بۇ يەڭلىغ تا زەمانى قىلدى زارى،
تۆكۈپ ھەركىرفىكىدىن جويبارى.
قىلىپ كۆپ دەردلىغ جانىدىن ئەفغان،
يۇزىن تۇپراقغە سۇرتۇپ يىغلادى قان.
كەرەم شەھبازى بۇ دەم قىلدى پەرۋاز،
سۇرۇشى غەيب بەردى ناگەھ ئاۋاز:

«كى ئەي بىچارە، تۇپراقدىن كۆتەر باش،
بۇ مۇشكىلدىن ئىشىك ئاسان بولۇر فاش.
ئەزىز ئېرمەس ساڭا گەرمەقسەدى دىل،
ۋەلې ئانسىز ئەمەس مەقسۇد ھاسىل.
مۇرادۇ مەقسەدىڭ تاپقايسەن ئاندىن،
جەمالى دوستنى كۆرگەيسەن ئاندىن.
كۆڭۈلنى بۇ ئەزىزدىن قىلمە غەمكىن،
سەلامەت قالغاي ئاندىن قۇفلى سىيمىن.
كەلىدىنىڭ ئېرۇز دەندانەسى مۇم،
كەلىدى مۇمنىڭ ھەنجارى مەئلۇم.
نې ھاجەت تۇتماق ئاندىن گەۋھەرىڭ پاس،
قىلۇرمۇ مۇم ھەرگىز كامە ئالماس؟
ئاڭا سوزەن قولىدا خارى تەردىن،
ئېمەس خاراغە ھەرگىز بەخىيە مۇمكىن.
چۇ بولماس ئاستىن قۇل بىرلە ھەمراز،
بولۇرمۇ ئاستىنەتىڭ خەنجەر ئەنداز.»
بۇ سۆزنى غەيبدىن ئىشتىپ زىلەيخا،
باش ئۇردى كەلتۇرۇپ شۇكرانە بەرجا.
فىغانۇ نالەدىن بولدى فەراموش،
تۇتۇپ قان غۇنچە يەڭلىغ بولدى خاموش.
يۇتۇپ چۇن ھەر نەفەس يۇز ساغەرى غەم،
كۆيۇپ جان ھەر زەمان ھېچ ئۇرمايىن دەم.
ھەمىشە يولدا چەشمى ئىنتىزارى،
كۇشاد ئولغاي قاچان بۇ ئەقدە بارى.

زىلەيخا ئەزىز مىسرى بىرلە ھەمراھ مىسرغە كىرگەنى ۋە مىسر خەلقى ئىستىقبالىغە چىقىپ، نىسار تەبەقلەرنى زىلەيخانىڭ ئەمارى باشىغە ساچقانى

سەھەرگاھ ئولدى ئېرسە چالدى بۇ ھىن،
فەلەك تۇن رىبقەتىغە كۇسى زەردىن.
كەۋاكىب رەخت باغلاپ جۇملە تا ماھ،
شىتابان بولغە كىردى تۇنغە ھەمراھ.
زەر ئەفشان كۇسنىڭ رەخشانلىقىدىن،
زىياسىنىڭ داغى تاباندلىقىدىن.
ھەمە ئافاق بولۇپ پۇر نەقشى زىبا،
چۇ بىر تۇتىيۇ بىر تاۋۇسى زىبا.
تۇزئەيلەپ جۇملەئى پۇر شەھرىيارى،
ئەزىزى مىسرى كەلتۇردى ئەمارى.
چىقاردى خەيمەدىن يۇز نالە بىرلە،
زىلەيخانى تەمام ئەئزازە بىرلە.
ئەمارىغە سالىپ ئول سىيمبەرنى،
سەر ئەنجام ئەيلەدى نۇرى قەمەرنى.

سىپەھنى ئوڭۇ سول تەقدىمۇ تەئخىر،
ياساپ تا ئانچەكىم ئىمكانى تەدبىر.
چۇ ھەر بىر بەختىلەرنىڭ باشى ئۇستۇن،
تىكىپ چەترى زەر ئانداغ باش ئۇزە كۇن.
نې، بەلكىم سايەئى زەررىن دەرەختى،
ھۇۋەيدا ئېردى بەھرى نىك بەختى.
مۇرەسسەئ ھەردەرەخت ئۇستىدە رەررىن،
بۇ ھەر بىر زىن بۇلاردىن بىرگە تەئىين.
دەرەختى سايەئىدىن خۇش رەۋانە،
ئارادە نىك بەختى ئېردى يانە.
مۇغەننىيلەر بۇدەم ھەريان نەۋاساز،
شۇتۇربانلار ھەدى ئەيلەپ ھەم ئاغاز.
نەۋاۋۇ لەھنىدىن پۇر بولدى گويا،
فەلەك يەتتى تەبەق ھەم دەشتى سەھرا.
ئۇرۇپ پۇيە فەراۋان ئەسبۇ ئەشتەر،
دەرى سەھرا ھىلالى بەدرىدىن پەر.
تەكۇ پۇلاردىن ئەيلەپ زەخمى تىرناغ،
ھىلال ئەتتى تالۇن رۇخسارىنى داغ.
تۇلۇئ ئەيلەپ گەھى پەرخۇندە بەدرى،
ھىلال ئاندىن بولۇپ ناجىزى قەدرى.
تۇۋاغىدىن قىلىپ ئات يەر يۇزىن رىش،
كەفى پادىن شۇتۇر ھەم قىلماي ئەندىش.
بولۇپ بۇ بەزم ھەريان نەغمە پەرداز،
خۇرۇشى باد پالار ئەرغەنۇن ساز.
بولۇپ ھۇدەج نىشىنلەرغە سەراپا،
تەغەييۇر ساربانلار پەردە ئارا.
زىلەيخانىك سىپاھى شادۇ خۇررەم،
كۆڭۇل خۇش، جەمئ خاتىر، يارۇ ھەمدەم.
ئەزىزى لەشكەرى ھەم شادمانە،
كى بۇ رەئنا بۇتى بانۇيى خانە.
زىلەيخانىك يوق ئارامۇ قەرارى،
فەلەككە يەتكۇرۇپ فەريادۇ زارى:
«كى ئەي گەردۇن، نېچۇكدىن زار ئېتەرسەن،
مېنى تاكەي بۇ رەڭ ئەفگار ئېتەرسەن؟
سېنىڭ ھەقتىڭدە مەن نې قىلمىشىم بار،
بۇ يەڭلىغ يەتكۇرۇرسەن رەنجۇ ئازار؟
ئالىپ كۆڭلۇمنى بىئارام قىلدىڭ
تەمامى ئۇمرىدە بىكام قىلدىڭ.
گەھى دىۋانە ئەيلەپ بەندە سالدىڭ،
گەھى فەرزانەلىكدىن بەندىم ئالدىڭ.
شىكەستىم تاپمايىن سەندىن دۇرۇستى،
يانا سەندىن [يېتىپ] چەندان شىكەستى.
نې بىلدىم مەنكى ۋەقتى چارە سازى،
يېتەر سەندىن بۇ داغى جان گۇدازى.
ماڭا بەس ئېردى داغى بىنەسىبى،
نىدۇر جانسىغە بۇ داغى غەردىبى.
بۇ بولسە سەندىن ئاخىر چارە سازى،
مەئازەللاھ، نە بولغاي جان گۇدازى.
يولۇمغە قويمە ئەمدى مىكردىن دام،
ئۇرۇپ سەبرىمگە تاش سىندۇرماغىل جام.
بېرۇرسەن ۋەئدەئى كامىم جەھاندىن،
تاپىپ ئارام ئوشۇل ئارامى جاندىن.
بۇ ۋەئدىڭغە بەغايەت شادۇ خۇررەم،
ۋەلي بەختىم بۇدۇر ئاخىرنى بىلمەم.»
زىلەيخا ئايتۇر ئېردى بۇ ھىكايەت،
فەلەككە جەۋردىن ئەيلەپ شىكايەت.
يوق ئېردى مۇندىن ئۆزگە قىيلۇ قالى،
ئەمارى ئىچرە چۇن بۇ ئېردى ھالى.
غەرۋ چىقتى ئەلدىن ئۇرفە ھايىل،
بۇ دەۋرى شەھرى مىسرۇ ساھىلى نىل.
مىڭۇ يۇزمىڭ سەۋارەۋۇ پىيادە،
قىلىپ جۇشۇ خۇرۇش ھەددىن زىيادە.
لەبى دەريادا بۇ ئەل جۇش ئۇرۇغلۇق
زىلەيخا مەقدەمىدىن كۆر تۇتۇغلۇق.
كۆرۇپ ئەل شادلىقدىن سالدى قىقاس:
«كى يەتتى دەۋلەتى بۇ، ئەييۇھەن – ناس!»
ئەزىزى مىسر تارتىپ ئىنتىزارى،
قولىدا ئول ئەمارىنىڭ نىسارى.
ھەمە زەررىن تەبەقلەردە ئۇزۇم پۇر،
يانا چەندان تەبەقدە گەۋھەرۇ دۇر.

تۇتۇپ گەۋھەر ئەمارى ئۇزرە چەندان،
چەمەن تەرفىدە غۇنچە ئۇزرە چەندان.
فەراۋان ئانچە بۇ گەۋھەر نىسارى،
نىھان ئولدى دۇرۇ زەررىن ئەمارى.
بۇ يولدىن ھېچ مەركەبنىڭ ئاياغى،
باسىلماي يەرگە گەۋھەر رىز چاغى.
چۇ بەرق ئاتلار سۇمىندىن ئوت چاقنىماي
چۇ نەئلى لەئل ئىدى بۇ تاش چاقنىماي،
تولۇپ ئەل جا بەجا سەف ـ سەف نەچە مىل.
نەچە مىلدىن تۇزۇپ ھۇققى قالىپ نىل،
بىرىلىپ بۇ سىفەت تەرتىبى لايىق.
نىسار ئەفشان سۇدىن ئۇتتى خەلايىق،
تۇكۇلگەن نىلغە ئول دۇررى شاھى.
سەدەفدەك بولدى دۇردىن گۇش ماھى،
دۇرۇ گەۋھەردىن ئەيلەپ بەزل بىسيار.
نەھەڭگى ئېردى ماھىدەك دىرەمۇار،
بۇ نەۋئ ئارايىش ئەيلەپ شەھرىيارى،
يېتىپ باردىلار ئاخىر ئوردا ساری.
نې ئوردا بەلكى دۇنيادا بەھىشتى،
بىرى ئايۇ بىرى كۇن لايۇ خىشتى.
بۇ دەۋلەتخانەدە بىر تەختى زىبا،
زىھى تەختىكى زىبـالقدا يەكتا.
ياساپتۇر ئانچەكىم ئۇستادى ئەزكار،
زەرۇ دۇررۇ گۇھەر خەرۋارۇ خەرۋار.
ئالىپ باردىلار ئول تەخت ئالغە چۇست،
گۇھەرۋار ئاندا ئولتۇرغۇزدىلار رۇست.
ۋەلې جانى كۆكۈل داغىدىن ئوتلۇغ،
نې ئالتۇن تەخت، ئوت ئىچرە ئولتۇرۇغلۇغ.
مۇرەسسەئ تاجكىم فەرقىدە ئېردى،
بۇ تاجۇ تەخت ئارا ئول جىلۋە بەردى.
ۋەلې ئول تاجدىن كۆكلى بەسى تەك،
چۇ تاغ ئاستىدا قالمىشتۇر خەسى لەك.
گۇھەرلەر ساچتىلار باشىدىن ئەنبۇھ،
ئاڭا ئېردى ۋەلې بارانى ئەندۇھ.
كىشىكىم كۆكلى ھىجران داغىدىن چاك،
ئەگەر تەخت ئۇزرە شەھدۇر كۆكلى غەمناك
گۇھەرلەركىم ئاڭا ھۇر ئەتكۇدەك رەشك،
ئاڭا يوقتۇر نەزەردە جۇز دۇرى ئەشك.
نېچۇك جانغە بۇ مەيداندا سەرى تاج،
كى يۇزمىڭ باش ئېتەرلەر مۇندا تاراج.
ئەگەر كۆز بولسە نەۋمىد ئەشكىدىن پۇر،
قاچان بولغاي ئاڭا كۇنجايىشى دۇر.

زىلەيخا يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنىڭ مۇفارىقەتىدە روزگار كەچۇرگەنى ۋە شام - روز چەندان دەردى سوزدىن بىئارامىلىق ۋە بىقارارلىقدا يۇرگەنى.

كۆكۈلكىم دىلبەرىدىن تاپتى ئارام،
يەنا بىرىنىڭ ۋىسالىمۇ بولۇر كام.
قاچان خورشىدغە پەرۋانە مەيلان،
خەيالى شەمئ ئېرۇر جاندا سوزان.
شەھەركىم مېھرىدىن ھەر جاندا بولسا،
قىلۇرمۇ ئايغە ئول مەيلى تاماشا.
ئەگەر يۇز دەستە رەيھان بولسا بۇلبۇل،
سورارمۇ خاتىرى جۇز نەكھەتى گـۇل،
تەلەبكار ئولسە تەشنە شەربەتى ئاب،
گەدادا ھېچ بولۇرمۇ شەككەرى ئاب.
شـۇبۇ فەرخۇندە مەنزىلدە زىلەيخا
ئۇلۇغلۇق مەسنەددە ئېردى يەكتا.
ئەزىز ئالدىدا ئېردى بىر غۇلامى،
كەمالى سەلتەنەت ھاسىل تەمامى.
ھەمە گۇل بۇيۇ چاكەرلەر گۇلئەندام،
كى قۇللۇق يولىدا بىسەبرۇ ئارام.
دىل ئازادۇ دىل ئاشۇبۇ كەنىزلەر،
دەمى ئولتۇرمايىن خىزمەتدە يەكسەر.
ھەمە بەندى غۇلامى خۇشئارالار.
كى سەر تا پا ھەمە شىرىن لىقالار.

تەلىبىس بەندەلەر زەررىن كەمەر بەند،
ھەمە شىرىن زەبانۇ چۇن نەيى قەند.
بۇ بەندەلەر ھەمە ئەنبەر سىرىشتە،
تەمامى پاك دامەن چۇن فەرىشتە.
ھەرەمگاھ كارسازىنىك ئەمىنى،
ھەرىمى پاكىنىك مەھرەم نىشىنى.
پەرىۋەش ماھ رودىن ھەمنىشىنلەر،
ھەمە رەئناۋۇ گۇل رۇخ نازەنىنلەر.
بارى ھەمقامەت ئېردى، بارچە ھەمزاد،
دەۋامى ھەمنىشىنلىق زەۋقىدىن شاد.
زىلەيخا ئول سەراكىم كىزلەدى يار،
كى يەكسان ئېردى ئاندا يارۇ ئەغيار.
تۇنۇ كۇن مەجلىسۇ گەرم ئانده ئېردى.
كۆڭۇل پۇرخۇن لەبىده خەندە ئېردى.
بەزاھىر ھەمنىشىنلەر بىرلە گۇفتار،
ۋەلې كۆڭلى بۇلەك يەردە گىرىفتار.
تىلى تىلگە باقىپ گۇفتار بىرلە،
ۋەلې جان كۆڭلى بىرلە يار بىرلە.
بەزاھىر شاد ئىدى كۆڭلىدە يۇز غەم،
ئەمەس پەيۋەندى ھېچكىم بىرلە مەھكەم.
كۆرەرگە خەلق بىرلە ئولتۇرۇغلۇق،
ۋەلې كۆڭلىدە دائىم قان يۇتۇغلۇق.
بۇ ئېردى كارۇ بارى سۇبھىدىن شام،
بېرىپ مەجلىس ئىشىن مۇنداغ سەرەنجام.
چۇ تۇن مۇشكىن نىقاب ئەتسە ھۇۋەيدا،
چۇ مەھ تۇن پەردەسىدە ئېردى تەنھا.
خەيالى بار ئىددىيۇ خىلۋەتى راز،
نىياز ئاندىن، مۇنگىدىن تا شەھەر ناز.
مۇنى ئولتۇرغۇزۇپ يۇز ناز ئۇزرە.
ئۇزى يۇز مىڭ نىيازى راز ئۇزرە.
ئەدەبدىن تىز بۇ ئولتۇردى چۇن شاخ،
غەمنى يەتكۇرۇپ ئەرزىغە گۇستاخ.
فىغاندىن چەكمى مېھنەت ساز ئەيلەپ،
نەۋائى بەخۇدى ئاۋاز ئەيلەپ.
دېدى: «ئەي غايەتى مەقسۇدى جانىم،
ئۇزۇكدىن مىسرەدە بەردىك نىشانىم.
نىشان بەردىك ئەزىزى مىسر دەپ نام
ئەزىزلىقدىن ئىشىك تاپسۇن سەرەنجام.
بۇ ئەززىكدىن باشىمغە تاجى ئىززەت،
كەنىزىك بولماغىم ئىقبالى دەۋلەت.
بۇ كۇن مىسر ئىچرە يوق مەندەك غەرىبى،
ۋىسال ئىقبالىدىن خۇد بىنەسىبى.
ۋۇجۇدۇم ئۇرتەگەي بۇ داغ تا كەي،
يىقىلغاي باشىمە بۇ تاغ تا كەي.
كەل ئەمدى مەرھەمى داغى غەمىم بول،
كۇھەن داغىمغە شافي مەرھەمىم بول
بول ئەمدى رەۋنەقى باغى دىلۇ جان،
كۆرەرمۇ ئەمدى مەرھەم باغى دىل جان
كۆڭۇل نەۋمىدلىقدىن قىلدى زارى،
كى يەتتى غەيبدىن ئۇممىدۋارى.
بۇ ئۇممىد بىرلە باقىيدۇر ھەياتىم،
كى نەۋمىدلىق ھەلاكىدىن نەجاتىم.
جەمالىك نۇرى چۇن كۆڭلۇمدە ھازىر،
بىلۇرمەن جۇز ھەمە تاپقايمەن ئاخىر.
كۆزۇم شەۋقىدىن ئولمىش ئېردى خۇنبار،
بولۇپدۇر شەش جىھەتغە كۆزلەردىم جار،
خۇش ئول ۋەقتىكى ھازىر بولغاي ئول شاھ،
قىلىپ جاھ كۆزلەردىم بۇرجىدە چۇن ماھ،
كۆرۇپ دىيدار بولسام مەھزى مەقدۇم،
ۋۇجۇدۇم ئۇرتەسەم چۇن شەمئ ئارا مۇم.
يوق ئەتسەم رىشتەئى دىيدار مۇتلەق،
كىم ئەيلەپ جۇملە يوقكىم ـ بار مۇتلەق.
مېنى خۇد كۆرمەيىن تاپماي نىشانىم،
كېلىپ جاندەك مەقام ئەتسەك مەكانىم.
يوق ئەتسەم مەن خەيالى ماۋۇ مەنىي،
سېنى تاپسام مەن ئىستەپ جانۇ تەنىي.
ئىكى ئالەم مۇرادۇ مەقسەدىم سەن،
سېنى تاپسام نې قىلغۇم جان ئىلە تەن.»
قىلىپ زارى بۇ يەكلىغ تا شەبى تار،
لەبىده تا سەھەر ئېردى بۇ گۇفتار.

ئەسىم سۇبھى ئېتەرگە قىلسە ئاغاز،
قىلۇر ئېردى بۇلبۇلدەك تەرزى سۇخەن ساز.
دەر ئېردى ھەردەم:«ئەي بادى سەھەر خىز،
سۇمەن جەيبىغە ھەر دەم مىك تەرۇ رىز.
قىلۇرسەن تازەۋۇ تەر سەير ئېتەر چاغ،
تەماشاگاھى سەرۋۇ سەۋسەنى باغ.
قىلۇرسەن ھەر زەمان ئارايشى گۇل،
سۇرۇپ يۇزىگە يۇزىگە جەئدى سۇنبۇل.
جەلاجىل تىترەتىپ شاخ ئىلە ياپراغ،
كىرەر رەققاسلىقغە نەخلەئى باغ.
خەبەر دىلدارلاردىن يەتكۇرۇرسەن،
نەۋازىش نامە ئاندىن كەلتۇرۇرسەن.
بېرىپ مەئشۇقدىن ھەر لەھزە پەيغام،
بېرۇرسەن ھەر سەھەر ئاشىقغە ئارام.
قىلۇرسەن بارچە بىكەسلەرغە يارى،
قىلىپ غەم دىيدەلەرغە غەمگۇسارى.
جەھاندا يوق مېنىڭدەك بىكەسۇ زار،
جۇدالىق داغىغە مەندەك گىرىفتار.
كۆڭۇل پەرۋەرد ئېرۇر دىلدارلىق قىل.
غەمىم بىسياردۇر غەمخارلىق قىل،
جەھاندا ھېچ مەنزىلگاھ بولماس،
ساڭا ئول مەجلىس ئىچرە راھ بولماس.
ئىشىك گەر بولسە ئاھەندىن كىرەرسەن.
ئىشىك بەند بولسە رەۋزەندىن كىرەرسەن.
مەنى بىكەسغە رەھم ئەت ئابرو قىل،
مېنىڭ كۆڭلۇم ئۇچۇن بىر جۇستجۇ قىل.
كىرىپ باق دارى مۇلكى شەھرىيارى،
چىقىپ كۆر تەختگاھى تاجدارى.
نىشان ھەر تەخت ئۇزە ئىستەپ شەھسەندىن،
خەبەر ھەر شەھر ئارا سورغىل مەھمەندىن.
گۇزەر قىل ھەر تەرەف باغى بەھارى،
قەدەم قويغىل ئالىپ ھەر جويبارى.
يۇرۇپ پۇيە ئۇرۇپ ھەر باغۇ بوستان،
كۆرۈنگەي ناگاھ ئول سەرۋى خىرامان.
خوتەن سەھراسىنى سەير ئەت ئۇرۇپ گام،
كى سۇرەتخانەئى چىن ئەتكىل ئارام.
يۇزىن ئىستەپ تەماشا قىل، مىسالى،
ئانىڭ دامىغە كەلتۇرگىل غىزالى.
بۇ يەردىن كەتمەك ئولسە ئىختىيارىڭ،
تۇشۇپ ھەر تاغۇ تۇزگە رەھ گۇزارىڭ.
يولۇقسە ئالدىڭا سەرۋى خىرامان،
ئاياغىغە يىقىل، قۇربان قىلىپ جان.
ئەگەر كۆرسەڭ يول ئۇزرە كارۋانى،
ئاڭا سالار ئېسە بىر دىلىستانى.
مېنىڭ گىريان كۆزۇم بىرلە ئانى كۆر،
ئۇشۇل كارۋاننى بۇ كىشۋەرغە يەتكۇر.
كۆرۈپ ئول دىلىستاننى شايەد ئول‌ھەين،
گۇل ئۇزگەيمەن ئۇمىدىم گۇلبۇنىدىن.»
سەھەردىن تاكى بۇ خۇرشىدى تابان
فەلەك مەيدانىدا قىلغۇنچە جەۋلان.
كۆزى خۇنبارۇ كۆڭلى ئېردى پۇرخۇن،
ئوقۇپ بادى سەھەرگە ئول بۇ ئەفسۇن.
چۇ بولدى كۇن چىراغى مەجلىس ئەفرۇز،
زىلەيخا بولدى كۇندەك مەجلىس ئەفرۇز.
كېلىپ ئالدىدا سەفى تۇردى پەرەستار،
جەمالى بىرلە خۇررەم يارۇ ئەغيار.
تۇزۇپ سۇھبەت رەفىقى يار بولسە،
قۇرۇپ مەجلىس كەبى گۇفتار بولسە.
بەجا كەلتۇردى مۇنداغ رەسمى ئائىن،
قىلىپ بەزم ئەھلى بۇ ئائىننى تەھسىن.
كېچە-كۇندۇز بۇ ئائىن ئېردى ھالى،
بۇ ئائىن بىرلە ئوتتى ماھۇ سالى.
بولۇپ ئۇي سۇھبەتىدىن گاھى دىل تەڭ،
قىلۇر بەزمى تەماشا، بەزمى ئاھەڭ.
قىلۇرغە داغلىق كۆڭلى تەماشا،
تىكىپ خەيمە چۇ لالە دەشتۇ سەھرا.
دەر ئېردى گۇل رۇخىدىن لالەغە راز،
كۆڭۇل داغىدىن ئەيلەپ شىكۆە ئاغاز.
گەھ ئەيلەپ سەيلەڭ سەھرادا تەئجىل،
كۆزى گىريان كېلۇر ئېردى لەبى نىل.

ئاڭا ئايتۇر ئىدى ھەردەم غەمنى،
سالىپ نىل ئۇزره دەلقى ماتەمنى.
بۇ رەڭ ئۆتكەردى چەندان روزگارى،
ھەمىشە يولغە چەشمى ئىنتىزارى.
چىقىپ ئايدەك، تۇغۇپ كۈندەك شىتابان،
قايۇ يولدىن چىقىپ كەلگەي ئوشۇل جان.

كەل، ئەي دانا، قىلىپ ھىممەتنى بالا،
ساڭا خۇد يار بولغاي ھەقتەئالا.
كى كەنئاندىن مەھى كەنئاننى كەلتۇر،
كۆڭۈل ئارامى، قۇتى جاننى كەلتۇر.
زىلەيخانىڭ بەسى ئۇممىدۋارى،
تۇنۇ كۈن يولغە چەشمى ئىنتىزارى.

يەئقۇب ئەلەيھىسسەلامنىڭ ئوغلانلارى ھەددىنىڭ ئىبتىدالىسى ۋە يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامنى كەنئاندىن چىقارىپ، بەرادەرلەرى جەۋرۇ جەفاسى ۋە غەربىلىق مېھنەتنىڭ ئىبتىلاسى.

يازىپدۇر نامەلەردە كىلكى ئۇستاد،
كى بۇ يەڭلىغ بەرىپ سۆز خەيلىغە داد.
چۇ يۈسۈف ئىدى ھۇسن ئەۋجىدە يەكتا،
ئاڭا يەئقۇب كۆڭلى بولدى شەيدا.
كۆزىگە نۇر ئىدى جانىغە پەيژەند،
نەزەردە ھېچ ئىدىلەر ئۆزگە فەرزەند.
ئاڭا ھەرلەھزە يەئقۇب ئىردى راغىب،
بۇلارنىڭ ھەردەم ئىردى رەشكى غالىب.
دەرەختى بار ئىدى ئىشكىدە خۇررەم،
ئەجەب سەبزە خۇشۇ بېھجەت فەزا ھەم.
سەرا سەھىندە گويا سەبزە پۇشى،
چۇ خىزرى تىز جۇنبىش پۇر خۇرۇشى.
شىئار ئەيلەپ مەقامى ئىستىقامەت،
سالىپ يەر يۈزىگە زىللى كەرامەت.
ئانىڭ ھەر بەرگى زىكر ئايتۇرغە بىر تىل،
ئەمەس غافىل تۇنۇ كۈن ئاي ئۆتۈپ يىل.
ھەقىقەت سىرريدىن ھەر لەھزە ئاگاھ،
ئۇجەب تەسبىھخان ئەللاھۇ ئەللاھ.
چىقىپ شاخى فەلەكدىن شاخى ئۇستۇن.
فەرىشتەلەرچۇ قۇچقاچ شاخى ئۇستۇن.
چۇ ھەر فەرزەند ئەگەر بەرسە خۇداۋەند،
ئوشۇل خۇررەم دەرەختى سىدرە مانەند.
چىقارىپ تازە شاخى ئۇشبۇ سائەت،
ئاڭا تارتىپ بەرابەر راست قامەت.

بەلاغەت ھەددىغە قويسە ئاياغى،
ئەسا يېسىز ئولۇپ ئاندىن تاياغى.
ئەسا يۈسۈفدىن ئۆزگە بارچە فەرزەند.
ھۇنى ئىلتىپ بىلىپ لۇتفى خۇداۋەند.
قويى ئىردى ئانىڭ ئىقبالۇ بەختى،
ئەسا لايىق دېگەي شاخى دەرەختى.
نىھالى باغى جانغە ھېچ دەرەختى،
بولۇرمۇ شاخى چۇبى بولسە ھەم سەر.
ئاتاسىغە دېدى بىر كېچە پىنھان:
«كى مەنزۇرى ھەقۇ مەقبۇلى رەھمان.
ئانىڭ دەرگاھىدا قىل بىر دۇئايى،
ماڭا جەننەتدىن ئىندۇرگەي ئەسايى.
جەۋانلىق ئەھدىدىن تاۋەقتى پىرى،
نې يەردە بولسام ئولغاي دەستگىرى.
قىلىپ ھەر بىر بەرادەردىن سەر ئەفراز،
ماڭا بولغاي غەمۇ شادىدە دەمساز.»
تەزوررۇڭ باشلادى يىغلاپ خۇداغە،
كۆتەردى قول تەزەررۇڭدىن دۇئاغە.
دۇئا قىلدى پەدەر ئەيلەپ تەزەررۇڭ،
ئىكەۋ ئەيلەپ ئىجابەتغە تەۋەققۇڭ.
ئوشۇل دەم يەتتى پەيكى مۇلكى سەرمەد،
ئەسايى ئىلكىدە ياشىل زەبەرجەد.
نې دەۋران تىشەسى زەخمىدىن ئاسار،
نې ئەيىام ئەررەسى رەنجىدىن ئازار.

ئاغىر قوي قىيمەتۇ ھەيكەل سەبۇك سەنج،
سەنايىئ ئىلكىدىن يوق ھېچ ئاڭا رەنج.
دېدى: «بۇدۇر ساڭا فەزلى ئىلاھى،
سۈتۈنى بارگاھى پادىشاھى.»
يېتىپ فەزلى خۇدادىن بۇ كەرامەت،
بولۇپ يۇسۇفغە ئاندىن روزى قۇۋۋەت.
ۋەلى ھاسىدلا كۆڭلى بولدى غەمناك،
بۇ ھەسرەتدىن يۇرەك باغرى بولۇپ چاك.
بۇلارغە ئول ئەسادىن كۆپ شىكەستى.
يېتىپ يۇسۇفغە ئاندىن پىش دەستى.
كۆڭۈلغە ئالدىلار ئاندىن خەيالى،
ھەسەددىن تىكتىلەر جانغە نىھالى.
چۇ ئول خۇش دىللار ئولدىلار بەيەكبار،
خىجالەت بەردى ھاسىل ئاخىرى كار.

يۇسۇف ئەلەيھىسسەلام ئاي، كۈنىنى ۋە ئون بىر يولدۇزنى ئۆزىگە سەجدە قىلۇر تۇش كۆرگەنى ۋە بەرادەرلەرى ئىشتىپ ھەسەدلەرى ئوتسى شۇئىلە ئۇرغانى.

خۇش ئولكىم قىلدى سۇرەت بەندىنى چاك،
چىقىپ سۇرەتدىن ئول بولدى فەرەھناك.
بۇ دۇنيا ئىشۋە سازىدىن يۇمۇپ كۆز،
باقىدىن بولسە فارىغ ئاڭا نې سۆز.
يۇمۇپ كۆز كۆڭلى ئانىڭ بولسە بىدار.
بۇ يەڭلىغ كۆرمەگەي تۇش ھېچ ھۇشيار.
كۆزى پۇشىدە بولغاي بۇ جەھاندىن،
ۋەلى كۆڭلى كىبلۇر نې كۆرگەي ئاندىن.
چۇ يۇسۇف بۇ كېچە ھەمراز يەڭۇب،
ئاڭا كۆز نۇرى يەڭلىغ ئېردى مەھبۇب.
ياتىپ ئالدىدا ئەيلەپ خابى شىرىن،
كى شىرىن خەندە ئەيلەپ لەئل نۇشىن.
تاپىپ لەئلى شەكەر خەندىدە نۇرى،
سالىپ يەڭۇبنىڭ كۆڭلىگە شورى.
كۆز ئاچتى ئۇيقۇدىن چۇن بولدى ھۇشيار،
كۆزى ھەم بەختى يەڭلىغ بولدى بىدار.
دېدىكىم: «ئەي لەبىڭ شەرمەندەسى شەھد.
نې بائىس خەندەئى لەئلىڭغە بۇ جەھد؟»
دېدى: «كۆردۇم تۇشۇمدە ئايۇ كۈننى،
كەۋاكىبدىن بىرەۋنى يانە ئونىنى.
كى بارچە قىلدىلار تەئزىم بىسيار،
يىقىلدىلار سۇ جۇدۇمغە بەيەكبار.»
دېدى: «سەن قىل بۇ تۇشدىن بول فەراموش،
مۇنى ئايتۇردىن ئول زىنھار خاموش.
بەرادەرلەر ئىشتىكەيلەر مەبادا،
بۇلار ئىلكىدە قالغايسەن بەلادا.
بۇلار كۆڭلىدە سەندىن غۇسسە بىسيار،
ئەگەر بۇ قىسسەدىن بولسە خەبەردار،
ھەسەددىن كەلتۈرەلمەي تابۇ تاقەت،
سېنىڭ ھەققىڭدە قىلغايلا كەسافەت.
بۇ تۇش تەئبىرى بەس رەۋشەندۇرۇر بىل.
مۇنىڭ فاش ئولماغىدىن بەس ھەزەر قىل.»
پەدەر قىلدى پىسەرغە بۇ ۋەسىيەت،
كەمالى مېھر ئىدىيۇ ئەينى شەفقەت.
ۋەلى مۇمكىن ئەمەس تەغيىرى تەقدىر،
ئۇزۇلدى ئاقىبەت زەنجىرى تەدبىر.
بىرەۋغە ئايدى يۇسۇف بۇ فەسانە،
بۇ بىر ئايدى بەرادەرلەرغە يانە.
تەجاۋۇز ئىككىدىن چۇن قىلدى بىر سىر،
كى ئاز فۇرسەتدە ئول فاش ئولدى بىر-بىر.
ئىكىلەپ دېدى بۇ ئىككىنى دانا،
سەرايدىن چىقتى ئالەم بولدى غەۋغا.
بەسا سىركىم ئىكىدىن بولدى بىرۇن،
دىلاۋەرلەر ئىچى ئاندىن ئېرۇر خۇن.
نې خۇش دەپدۇر خىرەدمەندى سۇخەندان،
سەلامەت ئىستەسەڭ تۇت سىرنى پىنھان.

قەفەسدىن چىقتى ۋەھشى تۇتسە بولماس،
ئىلىك بىرلە ئاياغىن چاتسە بولماس.
بۇ سۆزدىن بارچە ئەخۋان بولدى غەمناك،
بۇ غەمدىن پىرەھەننى قىلدىلا چاك.
نې بائىس تىغلىغە بۇ نەۋئى مەيلى،
ئەمەسدۇر ھېچ تىغلى جۇز تۇفەيلى.
توقۇپ يالغان، دەر ئول مىسكىن قاردىغە،
بېرۇر ئاندىن فۇرۇغى جەۋھەردىغە.
بۇ پىرى مىسكىن ئاندىن يەپ فەردىبى،
قىلىپدۇر سۇھبەتىدىن ناشەكىبى.
«كى بىزدىن ئار ئېتەر فەرزەندلىكنى،
نې بەلكىم قەتئ ئېتەر پەيژەندلىكنى.
ئاڭا بەرمىش پەدەر بۇ سىر بەلەندى،
بۇ مىقدار ئولمايىن ئانىڭ پىسەندى.
قىلۇر مۇنداغ ھەۋەسلەر ھەم تەمەننا،
كى قىلغايمىز ئاڭا بىر سەجدە بەرجا.
نە تەنها سەجدەمىز مادەر پەدەر ھەم،
بولۇرمۇكىم تەمەننا بۇ قەدەر ھەم.
پەدەر ھالىغە بىز دۇرمىز خەبەردار،
پەدەر ھالىغە بىزدۇرمىز ھەۋادار.
ھەمە كۇن دەشتۇ سەھرادا شۇبان بىز،
تۇن ئولسە ئۇيې ئىچىدە پاسىبان بىز.
ئەدۇغە قۇۋۋەتى بازۇسى بىزدىن،
ئەھىببا بەزمى ئابى روسى بىزدىن.
كىم ئاندىن ھىيلەدىن تاش نې كۆرۈپدۇر.
قويۇپ بىزنى بۇ نەۋئ ئانى سۆيۈپتۇر.
كېرەك ئەمدى بۇ ئىشقە چارە قىلماق،
ئانى ھەر نەۋئ ئېتىپ ئاۋارە قىلماق.
ئەمەس ئول ھېچ ئىشدە بىزگە غەمخار،
كېرەك ئاۋارە قىلماق ئانى ناچار.
تۇتارمىز رىشتەئى تەدبىرى مەھكەم،
كى بىزدە ئىختىيارۇ چارە، نې غەم.
چەمەندە بولسە ناگاھ تۇخمى خارى،
دەرەخت ئولماسدا يولماق سەھل كارى.»
بۇ يەڭلىغ ئىتتىپاق ئەيلەپ بۇلار جەزم،
بارى بۇ مەشۋەرەتغە قىلدىلار ئەزم.
قىلىپ بۇ ئىشدا بارچە ئەھدۇ پەيمان،
بارى بولغاي بۇ ئىش ئەزمىدە يەكسان.

بەرادەرلەرنىڭ مەشۋەرەتى زىكرىكىم، نې تەرىق مەكر ۋە ھىيلە قىلغايلار ۋە يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى ئاناسىدىن ئايرىپ، يىراق تاشلاماقغە ۋەسىلە قىلغايلار

خىرەدمەندىغە گەر ئىش تۇشسە مۇشكىل،
ئانىڭ كۆڭلىدە بولسە ھەسرەتى دىل.
يانا بىرنى قىلۇر ئۆز ئەقلىگە يار،
ئانىڭ كۆڭلىدە تا بولغاي مەدەدكار.
ئەگەر بىر شەمئىدىن يوق ئۆزگە نۇرى،
بولۇر ئاندىن يەنە بىرنىڭ زۇھۇرى.
نە ئول كەج رايۇ كەج فەھمۇ كەج ئەندىش،
كى ئىككى كەجدىن ئولغاي كەج رەۋى پىش.
چۇ مەجلىس قۇردىلار ئەخۋانى يۇسۇف،
قىلۇرغە مەشۋەرەت خەسمانى يۇسۇف،
بىرى ئايدى:« بۇ تۆكتى قانىمىزنى،
غەمۇ ھەسرەتدىن ئالدى جانىمىزنى.
مۇنىڭ قانىنى تۆكمەكدۇر سەزاۋار.
بۇ ئالەمدىن يوق ئەتمەكدۇر سەزاۋار.
چۇ دۇشمەن قانى تۆكمەك تاپسانىڭ ئىمكان،
تۆكۈپ قانىنى قۇتقارماق كېرەك جان.
چۇ ئۆلگەندىن كېيىن پىنھان قىلۇر راز،
ئۆلۈكدىن چىقماغايكىم ھەرگىز ئاۋاز.»
بىرى ئايدى: «نېچۈك گۇمراھلىق بۇ؟
كى قەتلى بىگۇناھ ئىنسافدىنمۇ؟!
نېچەكىم بىز جەفا جويۇ سىتەمكار،
مۇسۇلماندۇرمىز ئاخىر، نې بۇ مىقدار.

غەرەز بۇ بۇقئەدىن ئانى چىقارماق،
نې ئۆلتۈرمەك نې كۆيدۈرمەك نې ئۇرماق.
مۇناسىب ئولكى قىلغايمىز ئانى دۇر،
جۇدا ئەيلەپ پەدەردىن زارۇ مەھجۇر.
بەيابانىكى بولغاي سەختۇ مۇھلىك،
كى پەر ئۇرغان پەرەندە ئاندا ھالىك.
سۇ ئاندا بولماغاي جۇز ئەشكى نەۋمىد.
نان ئاندا غەيرى قۇرسى ئايۇ خۇرشىد.
نې مەھرەم ئانداكىم جۇز كەرگى رۇباھ
نې ھەمدەمكىم ئاڭا جۇز نالەۋۇ ئاھ.
نې بولغاي سايە ئاندا جۇز شەبى تار،
نې بولغاي بىستەرى جۇز نەشتەرۇ خار.
چۇ ئاز فۇرسەتكىم ئاندا تۇتقاي ئارام،
ئۆلۈپ قالغايكىم ئاندىن قالماغاي نام.»
بىرەۋ ئايدىكى: «بۇدۇر قەتلى دىگەر
نې بەلكى قەتلدىن يۇز قاتلا بەدتەر.
چۇ تىغ ئاستىدا يۇز جان بەرمەك ئاسان،
بەيابان ئىچرە تەشنە زارۇ ھەيران.
جەۋاب ئولكىم كىرىپ ھەريان پەناھى،
تاپىلغاي بىزگە بىر تەك-تار چاھى.
كى مەھكەم باغلاپ ئانى ئەيلەبان خار،
ئوشۇل چاھ ئىچرە سالغايمىز قىلىپ زار.
كى شايەد تۇشكەي ئاندا كارۇانى،
ئەمانى قالغاي ئول مەنزىلدە ئانى.
بەناگەھ سالغاي ئول دۇئى رەسەنىنى،
سۇ ئالماق ئورنىدا ئالغاي بۇ تەننى.
ئانى فەرزەند ئوقۇغاي يا غۇلام ئول،
ئالىپ كەتمەكدە بولغاي تىز گام ئول.
ئۇزۇلگەي رىشتەسى مۇنداغ تەمامى،
نىشانى قالماغاي مىن بەئدە نامى.»
دېدى بۇ قىسسەئى چاھى پۇر ئاشۇب،
دېدىلەر بارچەسى: «بۇ مەسلەھەت خۇب.»
نې ئۆز مەكرى چەھى قەئرىدىن ئاگاھ،
ھەمە بىرىسمان كەتتى تەگى چاھ.
تۇتۇپ مەھكەم ئاتاسىغە نىفاقى،
بۇ مەكر ئولدى بارىنىڭ ئىتتىپاقى.
بۇ ئىش ئىتمامىغە كۆپ قىلدىلار جەھد،
كى فەرداغە مۇقەررەر قىلدىلار ئەھەد.

يەئقۇب ئەلەيھىسسەلامنىڭ ئوغلانلارى ئاتاسىغە چەندان تەمەللۇقى ئەفسۇن بىرلە فەرىب بەرگەنى ۋە يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى بۇ مەكر بىرلە سەھراغە ئالىپ چىققانى.

كېچىپ ئۆزلۈكدە فەرد ئولغان جەۋانمەرد،
ھەمىشە گەنجى خامۇش ئولتۇرۇپ فەرد.
ھەۋايى تەبئۇ مەكرى نەفسدىن پاك،
كى راھى دەردۇ كويى ئىشق ئارا خاك.
بۇلاردىن ئۆزگە يوق ھەرگىز غۇبارى،
داغى ئەلدىن بۇلار كۆڭلىگە بارى.
بۇلار سازىش قىلۇر قىلماق زەمانە،
يۇرەرلەر نەچچە بولسا بار يانە.
ئۇيۇپ ھەر تۇن پۇر ئەز ئىمانۇ ئىنسانى،
سەھەرگاھ ئويغانىپ ئاقشامقىدەك سانى.
بۇ ئەرئە ئول ھۇسۇدانى بەد ئەفئال،
بەنا قىلغان خەيالى بىرلە خۇشھال.
پەدەر دىيدارى ساری باغلاپ ئەھرام،
ۋەلې پىنھان فۇسۇنى مەكردىن دام.
ئەدەب بىرلە كېلىپ ئولتۇردىلار جەمئ،
پەدەر ئالدىدا چۇن پەرۋانەئى شەمئ.
تىلى پۇر مېھرۇ كۆڭلى كىينە ئەندىش،
نىھانى كەرگى دەرران، سۇرەتى مىش.
قىلىپ زەۋقى تەمەللۇق ئىستەگەن باز،
ھېكايەت ھەر تەرەفدىن ئەيلەپ ئاغاز.
بەيان ئەيلەپ بۇرۇنقى رەسىم بىر-بىر،
بۇ يەرگە سۆزنى يەتكۈردىلەر ئاخىر:

«كى ئۆيدىن بىزگە يەتتى كۆپ مەلالەت،
چىقارمىز سەيرغە بولسە ئىجازەت.
قىلۇرغە سەيرى سەھرا قەسدىمىز بار،
بولۇرمىز تاڭلا تا ئاقشامغە سەييار.
بەرادەر تۇرى دىيدە يۇسۇفىم ھەم،
بۇ كۈن بۇ يولدا [بولغاي]بىزگە ھەمدەم.
ئۆيۈن كۈلكۈگە مايىل ياش ئوغۇلدۇر،
ئۆيۈ تۇزدە غەنىمەت بىزگە ئولدۇر.
نې بولغاي بىزنى بىر قىلساڭ سەرئەفراز،
بەرادەر سۇھبەتىدىن ئەيلە مۇمتاز.
بۇ يول قىلغاي نە بولغاي بىزگە ھەمراھ،
ئانىڭ ئەھۋالىدىن بولغايمىز ئاگاھ.
چۇ گۈل قول-قول ئالىپ بارساق نە بولغاي،
بارىپ ئويناپ-كۈلۈپ يانساق نە بولغاي.
يۇرۇرمۇ ئۆيدە نەئىتان روز تا شەب،
فەئەرسەلھۇ غەدەن يەرتەئ ۋە يەلئەب.
يىبەرگىل تاڭلا يەئنى بىزگە ھەمراھ،
تەماشا قىلغۇمىزدۇر شاھۇ دادخاھ،
گەھى سەيرى تەماشا گۈلشەنى باغ،
يۈگۈرشۈپ گاھى پۇشتى بىيشەئى تاغ.
گەھى شادىيۇ غەمدىن خۇش فەراموش،
ساغىپ قوي گاھى شىرىن ئەيلەسە نۇش.
گەھ ئاندا سەبزەزار ئىچرە ئىچىپ زۇل،
گەھ ئويناپ لالەزار ئىچرە ئۇزۇپ گۈل.
ئالىپ گەھ لالەدىن لەئلىن كۈلاھى،
قىلىپ يۇسۇف باشىدىن جىلۋەگاھى.
بەرىپ گەھ كەبك يەڭلىغ جىلۋە ھەريان،
قىلۇرمىز سەبزەزار ئىچرە خىرامان.

شىكارى كەبك ئېتىپ ئول يان تەماشا،
بۇ جانىب كەللەئى ئاھۇيى سەھرا،
بۇلاردىن شايەد ئولغاي خاتىرى شاد،
ۋەتەن رەنجى غەمدىن بولغاي ئازاد.
جۇد ئەيلەپ كۆركۈزۈپ چەندان ھەۋەرنى،
ئەجايىب ئارالار ئەئجۇبەلەرنى.
كىچىكلەر كۆڭلىگە سىغماس ئويۇندەك،
ئۇ رەڭكىم كۆڭلى ئاچىلماس ئويۇندەك.»
بۇ ئەفسۇنلارنى چۇن يەئقۇب ئىشىتتى،
ئوشۇل دەم ناردزالىق زاھىر ئەتتى.
دېدى: «كۆڭلۈم پىسەند ئەتمەس بۇ ئىشنى،
غەمۇ ھەسرەت بىلۇر مۇنداغ دېمىشنى.
مەبادا غافىل ئولتۇرغايىسز ئاندىن،
بۇ غەفلەتدىن خەبەر تاپمايسز ئاندىن،
بۇ دەشتى مېھنەت ئەنگىز ئىچرە ناكام،
كىم ئاندىن كەركى زالىم بولغاي ئاندىن.»
ئىشىتتىلەر بۇ ئەفسۇنگەرلەر ئانى،
بۇلەك ئەفسۇن ئوقۇپ سوردىلار ئانى.
«ئانىڭ نازۇك تەنىن قىلغاي گىرىفتار،
مېنىڭ ئاجىز تېنىمغە يەتكەي ئازار.
كى بىز مۇنداغ زەئىفى سۇست رامۇ،
كى ئون تەن بىر-بىرىگە مۇبتەلامۇ.
بورى يوق، بەلكى بولسۇن شىرى غەرران
بىزىڭ سەر پەنجەمىزغە قايدا ئىمكان.»
بۇ ئەفسۇن بىرلە يەئقۇب ئولدى خاموش،
يەنە ئۇزر ئايتۇرىن قىلدى فەراموش.
ئالىپ يۇسۇفنى چىقماقغە تالاغە،
رىزا بەردى تۇمەن رەنجۇ بەلاغە.

يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى بەرادەرلەرى ئاتاسى ئالدىدىن ئالىپ چىققانى ۋە ھىدايەت يولىدا ئۆز ھەلاكىغە زەلالەت قۇدۇقى قازغانى ۋە ئانى ھېچ جىنايەتسىز قۇدۇقغە سالغانىسى.

فىغانكىم، چەرخى بەد مېھرۇ سىتەمكار،
سالۇر چاھىغە بىر ماھىنى ناچار.
غىزالىدىن ئىچىپكىم جان نۇشىدىن.
.....①

قىلۇر ئانى ئەسىرى پەنجەئى شىر.
قىلىپ يەئقۇب يۇسۇفغە نەۋازىش،
بەرادەرلەرغە كۆپ قىلدى سىپارىش.
ئالىپ چىقتىلەر ئول بىچارەئى زار،

① قول يازمىدا بۇ ئورۇندىن ئىككى مىسرا چۈشۈپ قالغان بولسا كېرەك.

غەزالى كەرگىه بولدى گىرىفتار.
فەلەك بۇ غەمدىن ئانداغ قىلدى فەرياد،
ئالىپ قاچتى بۆرىلەر بەررەنى شاد.
پەدەر كۆرگۈنچە قولدىن قولغا ئالىپ،
مۇھەببەتلەر بىلە ئىلتىپ ئىبەرىپ.
بۇ ئالىپ بوينىغە ئەيلەپ سەرەفراز،
قۇچۇپ، يىلداپ، ئۆيۈپ بۇ ئەيلەب ئىئزاز.
بۇ نەۋئ ئىكرام بىلەكىم كىردى يولغە،
بىرى بوينىغە ئالىپ، بىرى قولىغە.
پەدەر دىيداردىن چۈن بولدىلار دۇر،
قىلۇرغە تۇردىلار مەھجۇرۇ رەنجۇر.
مەزەللەت تۇپراغىغە تاشلاپ ئانى،
كى قىلدىلار قىلۇر جەۋرۇ جەفانى
ياياغ ھەيدەپ ئانى خاھ ئۇستىدە زار،
قادالىپ ھەر قەدەمغە يۈز تۇمەن خار.
قەدەم قويدى تىكەن ئۇزرە شىتابان،
تىكەندىن مىخ قاقىپ گۈلغە ھەزاران.
قەدەم قويغان يېرى چۈن خارە ئىبردى،
ئاياغى خاردىن سەد پارە ئىبردى.
كەپى پاسى ئىدى گۈلدىن ئاكا نەك،
كى قاندىن خارى خارا ئۇزرە گۈل رەك.
كىيىن قالسە ئۇرۇپ ھەرقايسى پەنجە،
بۆلار كاردىن ئاي رۇخسارى رەنجە.
قىلچ قەتئىدىن ئول قول كوتە بولغاي،
كىم ئول ئاينىك يۈزىگە پەنجە ئۇرغاي.
بۇرۇنراق يۇرسە ناگاھ زەخمى سىلى،
قەفايىنى قىلۇر ئىبردى چۇ نىلى.
بۇ قول باغلانغالى ئەۋلا قەفادىن
ئەلەمناك ئول قەفا بولغاي جەفادىن.
يۇرۇسە يانداش ئول قالماي يۇرۇشدىن،
تاپىپ مالىش قۇلاغى تۇشمە - تۇشدىن.
كىشىكىم ئول قۇلاقغە بەرسە مالىش،
بەتەر بولغاي ئاكا ھەر كۇن ئاكا ئىش.
ئىبتەكىن تۇتسە بىرنىك زار ئەيلەپ،
ياقاسىن يىرتىپ ئول بىزار ئەيلەپ.
ئاياغىغە يىقىلسە يىغلاپ ئول زار،
يىبتىپ باشىغە خەندە ئەيلەپ ئىزھار.
چۇ قىلسە نالەدىن ھەر كىمنى ئاۋاز،
ئاكا ئەيلەپ بارى دۇشناملار ساز.
ئەگەر ھەركىمگە مۇكىدىن كەلتۇرۇپ روي،
ئانىك ھەققىدە بارچە ناسەزاگوي.
بولۇپ نەۋمىد ئۇلاردىن تۇزدى نالە،
گۇل ئۇزرە قان - ياشىدىن تۇكتى لالە.
گەھى تۇپراقۇ گەھ قان ئىچرە غەلتان،
دىلى سەد پارەسىدىن ئەيلەپ ئەفغان.
دەر ئىبردى: «ئەي پەدەر، ئاخىر قايانسەن،
قايانسەن، بۇ سىغەت كۆزدىن نىھانسەن؟!
گىرىفتارى بەلامەن زارۇ بىدىل،
كى مەندىن سەن نىبدىن بۇ نەۋئى غافىل.
كىپلىپ كۆر بۇ كەنىزەكزادەلەرنى،
كى ئايىنى خىرەددىن سادەلەرنى.
كىپلىپ باشىمغە ھەردەم تۇرغىل ئاخىر،
ئەدايى ھەق گۇزارىن كۆرگىل ئاخىر.
گۇلى جان رەۋزەسىدە ناز پەروەر،
كى ئىھسان يامغۇرىدىن تازەئى تەر.
بۇ يەكلىغ تەشنەلىكدىن زارۇ بەدھال،
ھەراڑەتدىن بۇ رەك پەژمۇردەئى لال.
شەبابى ئۇمرى باغىدا نىھالى،
تىكىپ ئىبردىك نىھالى بىمىسالى.
يىقىلدى تۇندى بادى جەۋرىدىن پاك،
بىيىكلىك ئىستەر ئاندىن خارۇ خاشاك.
مەھىكىم شەئنىك ئاندىن ئىبردى پۇرنۇر،
كى دەۋران زۇلمەتىدىن ئىبردى بەس دۇر.
فەلەكدىن يەتتى ئانداغ رەنجۇ تاراج،
كى يولتۇز لەمئەسىغە زارۇ مۇھتاج.»
بۇ ئىبردى ھالى تا باردى تانۇر نىل،
دىگىل ئۇچ پەرسەخ ئول...قىل.
بۇ ھەردەم كۆرگۈزۇپ مىھرۇ ۋەفالار،
بۇ باغرى تاشلارى ئارتىپ جەفالار.
بۇ نەچچە يالبارىپ مۇك بىرلە ھەردەم،
بۆلار ئاچچىغلاپ ئول بىكەسكە ھەردەم.
يىتىپ بارچەغە ناگاھ راھ ئۇزرە،
يۇرۇردىن تىندىلار ئول چاھ ئۇررە،
چەھى زالىم كوردەك تارۇ تىيرە
قاراڭغۇ تىيرەلىكدىن ئەقل خىيرە.
ئاچىپ ئاغزىنى ھەردەم ئەجدەھادەك،

يۇتارغه ئەجدەرى مەردەم رەبادەك.
ئىچى گويياكى دۇددىن ھەردەم ئازار،
مەگەر ئازار بەرمەككە پۇر ئەزمار.
ئانىڭ دەۋرى مەدارى نۇقتەئى غەم،
بىرۇن غورى خەيالى فىكرىدىن ھەم.
كى يەئنى قەئرىغە ئەندىشە يەتمەس،
كى ئەترافى ئۆلۈمدىن ۋەھم ئىرۇر بەس.
كۇدۇرەتلىك مۇھىتى قەئرى بەسدۇر،
ئۇفۇنەتلىك ھەۋايى چەشمەسى شور.
مەبادا زى نەفەس ئولتۇرسە ھەر دەم،
نەفەس ئۇرماق ھەمان جان چىقماغى‌ھەم.
يوق ئەيلەرغە ئوشۇل گۇل چېھرە مەھنى،
ياراغ كۆردىلەر ئول نابەھرە چەھنى.
يانا جەۋرۇ ستەمدىن باشلادى داد،
قىلىپ ئانداغ فىغانۇ ئاھۇ فەرياد.
كى ئول گەر بولسە ئىرىدى تاشغە مەئلۇم،
بۇ سوزىشدىن ئىرىپ بولغاي ئىدى مۇم.
ۋەلې ئول جەۋر پشە تاش باغىرلەر،
چۇ سەڭگىن كۆڭلى تاشدىن‌بولدى بەدتەر.
نې دەي بولغاي بۇلار قىلغان جەفانى.
كۆڭۇلنىڭ تاقەتى يوق دەرگە ئانى.
تېگىپ ئۇچماق ھەرىردىن چۇ بىر تار،
قولىغا يەتكەي ئاخىر ئاندىن ئازار.
تاڭىپ ئارغامچە بۇ قەۋمى بەد ئەندىش،
ئاڭا ھەر تارى مۇ بىر زەھرىلىق نىش.
بىلىكىم نازۇك ئىرىدى مۇي مانەند،
چۇپۇردىن زەي سىمان باغلاپ ئاڭا بەند.
بەدەندىن تارتىبان پىراھەنىنى،
قىلىپ ئۇريان چۇ گۇل نازۇك تەنىنى.
مەلامەتدىن لىباسى ئۆز تەنىغە،
بۇلار ئالدى قىيامەت دامەنىغە.
بۇ ھۇسن ئەۋجىدە مېھر ئىرىدى پۇر ئەنۋار،
سۇ ئىچرە سالدى كۇندەك چەرخى‌دەۋۋار.
سۇدىن بىرۇن قۇدۇقدا ئىرىدى بىر تاش،
ئورۇن تاپتى بۇ تاش ئۇستىدە ئول باش.
نې دەۋلەت تاپتى بۇ تاش ئاخىرى كار،
دۇرى يەك تاغى كان ئولدى بەيەكبار.
قۇدۇق شورئابەسى شەككەر لەبىدىن،
ئوشۇل دەم شەھد يەڭلىغ بولدى شىرىن،
يۇزى نۇرىدىن ئولدى چاھ رەۋشەن.
قارا تۇندەككى قىلغاي ماھ رەۋشەن.
نەسىمى سۇنبۇلى ئەنبەر شەمائىل،
ئۇفۇنەتلىق ھەۋاسى قىلدى زايىل.
ئانىڭ مەھ تەلئەتىدىن ھەرگەزەندە،
تۆشۇكغە كىردى، چۆكتى ھەر قايانىدە.
بار ئىدى پىرەھەن تۇمارى ھەمراھ،
ئول ئىرىدى جەددىغە ئوتىدىن ئەمانگاھ،
ئىبەرگەچ ئىبراھىمغە، ئىرىدى رىزۋان،
كىم ئاندىن ئوت ئاڭا بولدى گۇلستان.
يېتىپ كەلدى بۇ دەم رۇھۇل-ئەمىن تىز،
ئانىڭ بازۇسىدىن ئالدى بۇ تەئۇىز.
يازىپ ئاندىن چىقاردى پىرەھەننى،
ئانىڭدىن تاپتى بۇ پاكىزە تەننى.
بەس ئاندىن دېدى:«ئەي مەھجۇرى غەمناك،
پەيام ئايتۇر ساڭا ئول ئىززەدى پاك.
كى بىر كۇن بۇ خىيانەت پىشەلەرنى،
سىتەمكار ئول خەتا ئەندىشەلەرنى.
دىلۇ جانىغە سەندەك يەتكۇرۇپ نىش،
قىلىپ شەرمەندە رەسۋاۋۇ دىلى رىش.
سېنىڭ ئالىڭدا تۇرغۇزغۇمدۇر ئاخىر،
ساڭا مۇھتاج قۇل قىلغۇمدۇر ئاخىر.
بۇ قىلغان جەۋرنى بىر - بىر سورارسەن،
تانۇش بەرمەي ئۆزۇڭ پىنھان تۇتارسەن.
تانۇرسەن تۇرغۇزۇپ ئالىڭدا دىلخاھ،
ۋەلې سەندىن بۇلار ھېچ بولماي ئاگاھ.»
بۇ سۆزنى يۇسۇف ئىشتىپ جىبرەئىلدىن،
غەمۇ مېھنەتىدىن ئول دەم تاپتى تەسكىن.
بۇ تاشنى قىلدى ئانىڭ تەختگاھى،
بۇ تەخت ئۇستىدە گويا پادىشاھى.
ھەزىن جانىغە ئانىڭ بولدى غەمخار،
كېلىپ ناموسى ئەكبەر ھەمدەمى يار.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

زۇھۇرى شېئىرلىرىدىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىسراپىل يۈسۈپ

قۇياشتىك ئەكسىدىن ئالەمدە يۇز نۇرى سەفا پەيدا،
كۆزۈڭنىڭ مەستىدۇر ئالەمدە مۇستەغرەق ھەمە ئەشيا.
كەلامىڭ رەمزىدىن ئىشق ئەھلى بولدى جۇملە رەمز ئاموز،
بۇلاردىندۇر بىرى ئىيسا ئۆلۈكنى ئەيلەدى ئەھيا.
ساڭا گەر بولماسا مەقسەد ئەمانەتكە ئەمىن قىلماق،
نېدۇر قىلماقلىغىڭ ئادەمنى بىر دانە بىلە رەسۋا.
قەمەر ھەم سەير ئېتىپ چەرخ ئۇزرە تاپتى نۇر مېھرىڭدىن،
ئېرۇر ئانداغ قۇياشتىڭ تابىش ئەتكەچ لەئل ئولۇر خارا.
جەمالىڭ شەمئىدىن گەر بولماسا لەيلىدە بىر پەرتەۋ،
نېدىن پەرۋانەۋەش مەجنۇن كۆيەر ئىشقىدا بىپەرۋا.
ئەگەر باغ ئىچرە تۇشمەس گۇل يۈزىگە تابى رۇخسارىڭ،
نېدىن گۇل شەۋقىدە ھەر سۇبھەدەم بۇلبۇل بولۇر گويا.
مۇھەببەت باغبانى سالماسا بىر ھۇببە ئىشقىڭدىن،
نېدىن ئۆتكەي ئەلغەدەك جان ئارا بىر قىبچەئى زىيبا.
كۆكەرتىپ نەۋ بەھارى ئارەزىڭدىن تەربىيەت قىلماي،
بولۇرمۇ ئەسلەھا سابىتدىن ئەسلى فەرئ ئىستىئلا.
زۇھۇرىنغە نەھەددۇركىم سېنىڭ ۋەسفىڭ بەيان ئەتكەي،
قۇياش ئەۋسافىنى زەررە قىلۇرغە بارمۇ يول ئەسلا.

*　　*

زەھى زۇلغۇڭ خەيالىدىن ئۇلۇس باشىدا مىڭ سەۋدا،
بۇ سەۋدادا ئەجەب غەرق ئەيلەمىش ھەر كىمنى بىر سەۋدا.
بېلىغ ئىستەر سۇنى ھەر يان يۈزۈپ دەريا ئارا تەشنە،
ۋەلى خالى ئەمەستۇر سۇ بېلىغدىن ھەر تەرەف دەريا.
بۇ دەريا بىگەران ئېرمىش تۇتۇپ سۇ جۇملە ئالەمنى،
سۇ بىلگەنلەر بېلىغدەك سەير ئېتەرلەر، بىلمەگەن رەسۋا.

جەھان پۇر بولدى سەندىن مەست جۇملە بىخەبەر ئاندىن،
ئىپرۇر بەند پەردەك شىشە ئىچرە كۆزدە ناپەيدا.
ئەگەر ھەر خەستە ھۇسنۇك سۇبھىگە يەتمەس، ئەمەس تاك كىم،
ئۇزارتىپ ئىككى زۇلفۇك ئىككى ياندا ئەيلەدىك يەلدا.
مۇھەببەت ردشتەسى چىرمالدى گويا جانغە پەيدەرپەى،
كۆرۈپمەن ئۇمرى نۇھۇ مېھنەتى ئەييۇب ھىجرىگدە.
ئەگەر بىلسە زۇھۇرىگغە بۇ ئالەم جۇملە مەزھەردۇر،
ئۆزۈك شوخۇ كۆزۈك فىتنە، يۇزۈك ئايۇ قەدىك زىيبا.

* *

نەسىردۇركىم سالىپسەن ھەر كىشى باشىغە بىر سەۋدا،
بۇ سەۋدالار بىلە كەۋنەين بازارىندا يۇز غەۋغا.
كىرىپ بىر ئەين ئىككى لام ئاراسىغە بولۇپ جان بەخش،
تۇشۇپ خالى قۇياشىك ئۇزرە بولدى مىك ئەدۇۋ پەيدا.
قويۇپ بىر خەستەنى بار ئەمانەتكە ئەمن ئەيلەپ،
زۇلۇمانۇ جەھسۇلان دەپ ئېتىپسەن ئىشق ئارا شەيدا.
ئەجەب جەھلى كى باردۇر قىرق ئىشكىلىك نۇرۇ زۇلمەتدىن،
بارىن فەتھ ئەيلەمەي بولماس لەدۇنى ئىلمىدە دانا.
ئەمانەت ھەمزەسىنى جانىم ئىچرە ئاسرادىم ئاندىغ،
داغى مىننەت ساڭا بولغاي تانۇغدۇر جۇملەئى ئەشيا.
قالىپدۇر شام ھىجرانىگدا، مەھزۇن ئەھلى مەغرىبكم،
كۆرەيدەپ ئاي يۇزۇڭنى ئايىنە تۇتمىش سىكەندەرسا.
ئەگەر سۇلتان ئۆزىن پىنھان قىلۇرغە كەيسە بىر ژەندە،
گەدانىك دەلقى ئىچرە شاھنى بىلگەيمۇ كىم ئايا.
جەھان ئىچرە ھەمىشە بارچەلەرگە يارۇ ھەمرەھدۇر،
ئەۋامۇننىاس ئارا ئۇل يار پىنھان غەمزەسى پەيدا.
زۇھۇرى زاتىك ئاندىغكى بولغاي مۇشتەغەل ھەردەم،
يوق ئەيلەپ ئۆزلۇكىدىن قالماغاي ئەۋساف ھەم ئەسما.

* * *

شۇئائى ئافتابىگدىن نەسىب ئەت زەررەئى جانا،
تاتۇر ۋەھدەت مەيىدىن قەترە يا رەززاق ئەرزەقنا،
فىراق ئەندۇھىدىن كەلمەس تىلىم تەقرىر ئەيلەرگە،

نىھان دەردۇ زەمىرىمغە ئېرۇرسەن ۋاقىغۇ دانا.
قارا زۇلغۇڭ خەيالى بىرلە قالدىممەن قارا تۈنلەر،
تاپالماي ۋەھ يولۇمنى بولدى زىكرىم رەببى
تاپاي مەنسۇر يەڭلىغ كافىر ئىشقىڭ ئارا نۇسرەت،
ئۇراي دار ئۈزرە فەرياد ئەنەلھەق گاھ ئەنسەرنا.
بېرىپ ئانچە جىلاسىن ئول جەلالىددىن رۇمىغە،
تاپىپ ئىززۇ شەرەف ئاشىقلار ئىچرە بولدى مەۋلانا.
نېدۇرمەن تاپمادىم بىر سۆز سېنىڭ ۋەسىڭنى ئەيلەرگە،
لەبىڭ لەئلۇ قەدىڭ زىيبا، كۆزۈڭ شوخۇ ئۆزۈڭ رەئنا.
ئىلاھا! بۇ زۇھۇرى كۆڭلۈمگە سالغىل زۇھۇردىنى،
جۇداۋۇ ئۆزلۈكىدىن جانىغە جۇفت ئولغاي ئىستىسنا.

* *

ئەي كېلىپسەن گەۋھەرى يەكتا بەنى ئادەم ئارا،
بىر دۇرى يوقتۇر سەدەف ئىچرە سېنىڭدەك يەم ئارا.
ئىشق بەھرى مەۋجىدىن بولمىش مەقاتىر قەترەلەر،
قەترەئى يوقتۇر سېنىڭدەك دەجلەئى قۇلزۇم ئارا.
ئافەرىنش گۈلشەنىنىڭ بۇلبۇلى خۇشخانىسەن،
بوستانى ئەللەمەك مالەم تەكۇن تەئلەم ئارا.
پەيرەۋلىكىدىن فەلەكدە مەسكەن ئەتتى ئول مەسىھە
بولدى مېئراجى ئانىڭ بۇ نىلگۇن تارەم ئارا.
ئول تەمەنناىدىن ئىشىكىڭغە سۇرەي دەپ يۈز قۇياش،
چەرخ ئەۋجىدىن تۈشەر غەم شامىغە ئالەم ئارا.
نې قارا بولمىش ئەجەب گەر بىلسەم ئول يەلدا تۈنى،
فۇرقەتىڭدىندۇر قارا قىلمىش ئېگىن ماتەم ئارا.
ئىسمىڭ ئەھمەددۇر مۇھەببەتدىن نىشانى كۆرگەزىپ،
كەلدى «ھامىم» ئۈزرە ئانداق يوق نىشان ئالەم ئارا.
شەھ كېلىپسەن جۇملە شەھلەرغە پەيغەمبەرلەرغە ھەم،
جان ئېرۇرسەن، ئۆزگەلەر تەن خەت كەبى خاتەم ئارا.
سىدق ئەھلى شەفقەتىڭدىن بولدى يارى باسەفا،
جەھل ئەھلىدۇر ۋۇجۇدىڭدىن ھەمىشە غەم ئارا.
سافى ئېتەي كۆڭلۈم يۈزىن مەھرىنى سالغايسەنمۇ دەپ،
ئۇيلەكىم ئانداغ قۇياش ئەكسى تۈشەر زەمزەم ئارا.
ئېتلارىڭدىن ئىلتىماس ئەيلەر زۇھۇرى كاشكى،
قاتغاي ئول ئۆز خەيلى ئىچرە زۇمرەئى مەھرەم ئارا.

* *

جان گۈلشەنىدە قەددىڭ ئەرئەرمۇ ئىكەن ئايا،
قەددىڭ ئۆزە رۇخسارىڭ ئەھمەرمۇ ئىكەن ئايا.
ھۇسنۇڭ ئارا ئول لەئلىڭ ياقۇتمۇكەن ياخۇد،
بىر شۇئلە ئارا گويا ئەخگەرمۇ ئىكەن ئايا.
كۆڭلۈم ئارا لەئلىڭكم پەرتەۋسمۇكەن ياھەم،
ئىشقىڭ ئوتىدىن قويغان مەجمەرمۇ ئىكەن ئايا.
سەۋدايى قىلۇر زۇلفۇڭ بۇيى ھەمە ئالەمنى،
يا مۇشكى خوتەن ياھەم ئەنبەرمۇ ئىكەن ئايا.
ئول ئىككى قۇلاقىڭدا دۇردانە مۇكەن ياخۇد،
ھەر جانىبىدە ئاينىڭ ئەختەرمۇ ئىكەن ئايا.
يا كۆڭلۈم ئارا تۇشكەن كۆز بىرلە مۇژەڭ ئەكسى،
يا نەيزەمۇ سانجۇر يا خەنجەرمۇ ئىكەن ئايا.
نې غەمزەلەر ئەيلەرسەن ھەم دەمدە كۆزۈڭ يۇملاپ،
سانجۇرمۇ ماڭا تۇشلاپ نەشتەرمۇ ئىكەن ئايا.
ئۇششاق مۇقامدا دەرد ئولغۇسدۇر مەتلۇب،
ھەجرىدە ئاقىزغان ياش دۇرلارمۇ ئىكەن ئايا.
ئەھل دەيدۇ زۇھۇرىنى لاف ئۇردى مۇھەببەتىدىن،
بۇ لاف ساڭا جانا، باۋەرمۇ ئىكەن ئايا.

* *

ئەلائەي ساقى، جان تۇت مەيىڭنى خۇشكۇار ئەيلەپ،
نېدۇر تۇرماقلىغىڭ لەبىتەشنەلەرنى ئىنتزار ئەيلەپ.
قۇياش جامىڭغە چەرخ ئۆزرە ئىتائەتىدىن غۇرۇب ئەتتى،
كەۋاكىب سۇبھلەردە زەررە يەڭلىغ جان نىسار ئەيلەپ.
فەلەك ھەم نەيلەيىن فەرمان تۇتۇپ قەددى دۇتەھ بولدى،
دەمادەم يورۇلۇپ جامىڭ ئۆزە ئۆزنى دەۋۋار ئەيلەپ.
كۆرۇپ جامىڭنى پۇر ئۇمىدە بولدى زىمىن خاموش،
تامىتقاي كەفەكنى دەپ كىم ئۆزىنى خاكسار ئەيلەپ.
تەمامى ئۇمرىنىڭ يوق ئەززىشى بىر كاسەئى مەيغە،
ھەببى ئىلكىدىن تىترەپ سۆھۇرسە ئىختىيار ئەيلەپ.
ماڭا پىرى مۇغان ئەتسە ئىنايەت لەئلىگۈن مەيدىن،

ئىچىپ مەست ـ ئەلەست ئولسام ئۆزۈمنى كامكار ئەيلەپ.
كەل، ئەي ساقى، مەيى ئىشرەتنى كەلتۇر ئەمدى بەزمىمغە،
قەدىڭنى سەرۋدەك زىيبا، رۇخۇڭنى گۈلئۇزار ئەيلەپ.
تۇتۇرمەن كۆز، نەۋائى قۇيسە جامىمغە مەيى شىراز،
ئىچىمگە سالغاي ئاتەشرەك مەيدىن ئوت شەرار ئەيلەپ.
زۇھۇرى ئىلتىماس ئەيلەر كۆرەيدەپ ئانچە مەزھەردىن،
ئەيا ساقى، كۆتەرمەي، تۇرئەمدى ئىنتىزار ئەيلەپ.

× ×

تاپمادىم دەردىمگە دەرمان، ئەلغىياس،
زەخمەر جانىمدە پىنھان، ئەلغىياس.
كەتكەلى قوينۇمدىن ئول ماھىم بەسۇبھ،
غەمگە سالدى شامى ھىجران، ئەلغىياس.
ئول فۇسۇنگەر لەئلى خەندان شەۋقىدىن،
ئەيلەدىم بەغرىمنى بەريان، ئەلغىياس.
خەستە جىسمىمنى ھەۋايى ئىشق ئارا،
ئۆرتەدى بۇ ئوتلۇق ئەفغان، ئەلغىياس.
سورسالار بارغاي گۈلۈم شول كويغە،
ئىشق ئوتى كۆيدۈردى چەندان، ئەلغىياس.
كەلمەيىن فەزلى بەھارىدىن نەسىم،
گۈلشەنى جاندا زىمىستان، ئەلغىياس.
مەشرىقىمدىن ئافتاب ئەتمەي تۇلۇئ،
كۈنلەردىم بولدى شەبىستان، ئەلغىياس.
لەئلىگۈن رۇخسارى لەئلى ئەكسىدىن،
بۇ كۆكۈل بولغاي گۈلىستان، ئەلغىياس.
ھەر زەمان جان تۇتسى فەرياد ئىتتۇر،
تاپمايىن بىر شەككەردىستان، ئەلغىياس.
ھۇسىن باغىنى قۇرۇپ ياسىن قۇرۇر،
قاشىدۇر پەيۋەستە رىزۋان، ئەلغىياس.
نەچچە يىللاردىن زۇھۇرى خار ئولۇپ،
تاپمادى گۈل بەرگى خەندان، ئەلغىياس.

× ×

يارىنىڭ ھەجرىدە گەر يەتسە ساڭا يۇز مىڭ ھەرەج،
يۇز ئۆگۈرمە سەبر قىل، ئەلسەبر مەفتاھۇلئەرەج.
دەير ئىچىدە يارىنىڭ يادىدا بولغان ياخشىدۇر،

هازىر ئولماي كەئبە ئىچرە قىلغۇچە مىڭ قەت ھەج.
زاست تۇت كۆڭلۈڭ يۇزدىنى قاشى مىھرابىغە كىم،
جايىز ئىبرەمستۇر نەمازىڭ قىبلەدىن يۇز بولسە كەج.
زۇمرەئى ئۇششاق ئارا كىر ئىشقدىن تاپغىل ھەيات،
ۋەرنە كەلئىنئام خەيلىدىن ئىبرۇرسەن كەلھەمەج.
يار ئۇچۇن خەرج ئەيلەسەڭ ئىككى جەھاننى سەھلدۇر،
تارمو خەرج ئەيلەگۇنچە بىلمەگىل ئاندىن ماكەج.
ئەي سەبا، يەتسەڭ بەناگەھ يارغا ھالىمنى ئېيت،
كېچە تاڭ ئاتماي سېنىڭسىز كۇندۇزۇم بولمايدۇ كەچ.
بۇ زۇھۇرى تەرك ئەيلەپ جۇملەئى دىۋانەۋەش،
مەزھەردىنىڭ يولىغە كىردى دۇئائى جان دېگەچ.

× ×

قاشىڭ گويا مەلاھەت ئەۋجىنىڭ نازۇك ھىلالىدۇر،
قەدىڭ گۇلى نەزاكەت گۇلشەنىن نەۋرۇست نىھالىدۇر،
كىشى كۆرگەن ئەمەس سەرۇ ئۇزرە ئاندىغ بىر گۇلى سىراب،
يۇزۇڭ گۇل سەرۇ رەئنالىقدا قەدىڭ ئېتىدالىدۇر.
لەتافەت باغىدا سەرۇ گۇل ئىچرە گوييا رەمزى،
كۆرۇپمەن يوقكى ئانداق غۇنچەئى ئاغزىڭ مىسالىدۇر.
كۆزۇڭدۇر فىتنەئى ئالەم، لەبىڭدىن بارچەلەر خۇررەم،
بۇ سۆزنىڭ سىررىغە يەتكەي كىشىكىم كۆڭلى خالىدۇر.
كۆزۇڭ ھەر گۇشەسى خۇمخانەئى ۋەھدەت ئېرۇر ئاندىن،
نەزەر قىلساڭ ھەمە مەست ئولماغاي نە ئىھتىمالىدۇر.
فۇزۇن ھەيژان سۇيىدىن زەھر ئىچسەم بولغاي، ئەي ساقى،
بۇ دەمكىم جامىم ئول شوخ ئىتلارى سىنغان سەفالىدۇر.
نېدىن ئەيلەرسەن ئول مىقدار سۆزلەر ئەي زۇھۇرىددىن،
ئۆزۇڭ ھالىدىن ئارتۇق بۇ ھەمە ياڭى خەيالىدۇر.

× ×

شەيئى لىللاھ دەپ يۇرۇرمەن ھەر تەرەفدە دەربەدەر،
كاشكى تۇتقايمۇ دەپ ئىلكىمنى بىر ساھىب نەزەر.
ھەر كېچە جانىم قۇشى جىسىم ئىچرە كۆپ فەرياد ئېتەر،
ۋىرد ئېتىپ «قالەننەبى ھۇببۇل - ۋەتەن»تا سەھەر.
كۆزلەرىم ھەجر ئارا سەن ئېگە نابىينا دېسەم،
ئېيتۇر: ئەي نادان، «ئىزاجائەل - قەزا ئەئمەل - بەسەر»،
كېچە - كۇندۇز يادىدا بەغرىمنى بىريان ئەيلەسەم،

ئىككى كۆزۈمدىن تۇگەنمەيدۇر تەغى خۇنى جىگەر،
كۆپ يۇگۇردى ھەر تەرەپ دەرماندە بۇ شىكەستە ھال،
ئەيلەگىل روزى ئاڭا، يارەب، ۋەتەن ئىچرە سەفەر.
دەير ئىلگە مۇغبەچە ئايدى بۇدىۋانە زۇھۇر،
بىلمەيىن ئىستەيدۇ ھەريان مەتلەبىدىن بىخەبەر.

* *

ئەي، دەريغا! ئۇمرلار غەفلەتتە ئۆتتى يازۇ قىش،
يازۇقۇم كۆپدۇر ۋە لېكىن قىلمادىم بىر ياخشى ئىش.
كىرمەدىم دەيرى فەناغە ئىستەبان كەھفى يىغا،
نە بولۇپ ئىت تاپمادىم كەھفى ئەھلى ساڕى پەرۋەرىش.
نې ئېتىپ ئىلم ئەھلى بىر نەفسۇ ھەۋا دەمسازلىق،
جەھل ئىلگە بىر نەفەس تەرك ئەتمەدىم باريش - كېلىش
قىلمادىم ئانداغ بىر ئىشكىم تاپقۇم ئاندىن ئافىيەت،
ئالەمۇ فانىئىشىدىن تاپمادىم بىردەم تىنىش.
ئوق كەبى پەرران ئۆتەر ئۇمرىمنى بىلدىم گوييا،
ياكەبى قەددىم ئېگىلگەندە ئەسا بولمىش كىرىش.
چۇن تۇگەتتىم خەرج ئېتىپ ئۇمر ئەزىزىم نەقدىنى،
ھىرسۇ ئارزۇ جۇملە ئىسياندىن تولا بولدى گىرىش.
رەھمەتىك دەريا‌سى ھەددۇ بىنەھايەت، يارەھىم،
مۇستەھەق ئەفۇڭغە مەندەك ھىچ ئاسى تەگمەمىش.
تاق تاغىدىن ئاغىر بولسە گۇناھىم، يا كەرىم،
ئەفۇڭىز دەريا‌سغە ھۇسن يەڭلىغ ئاسان ئۆتكەرىش.
بولمە نەۋمىد، ئەي زۇھۇرى، كۇفردۇر نەۋمىدلىق،
جان بىلە «لاتەقنەتۇمىن رەھمەتۇللاھ» نى ئىرىش.

* *

مەي مەنى قىلدى خۇمارۇ مۇبتەلالىقدىن خەلاس،
كەيفى بىخۇد ئەيلەگەچ ھەم خۇدنەمالىقدىن خەلاس.
ھەمدۇلىللاھ، قاچتى مەندىن مەست كۆڕگەچ زۇھد ئەھلى،
بولماپ ئېردىم جەھد ئېتىپ كۆپ ئاشنالىقدىن خەلاس.
تاكى مەسجىد تەرك ئېتىپ مەيخانە ساڕى بارغالى،
شۇكركىم تاپتىم رىيايى پارسالىقدىن خەلاس.

دەير ئىلكىدىن پەرى تاتماس كىشكىم جۇرئەتى،
قىلغاسەن بىر جۇرئە ئىلە بۇ ئارالقدىن خەلاس.
مەزھەرى بىر دەير ئارا تۇتساڭ ئىكەۋلەن بىز ھەۋا،
بولغامىز نەفسۇ ھەۋا رۇمى رىيالقدىن خەلاس.
مىر نەۋائى بىرلە جامىدىن زۇھۇرى تۇت ئۇمىد،
قىلغۇسى بىر جام بىرلە بىنەۋالقدىن خەلاس.

* *

بۇ ئۆتەر مەنزىل ئۇرۇر، ئۆتكۈنچە قىل كۆپ ئېھتىيات،
ئۆتكەرۇر ھەردەم ياڭى مېھماننى بۇ ئەسكى رەبات.
تىفل يەڭلىغ گۈنبەز ئەيلەپ قۇم بىلە تۇپراقدىن،
بارمۇدۇر ئاندا سەباتى ئەتكەلى ئەيشۇ نەشات.
مەستلەردەك زەرق جامىدىن ئىچىپ قىلمە سۇرۇد،
يۇزغەمۇ ئەندۇھ ئېرۇركىم قىلسە تۇشدە ئىنبىسات.
دەم غەنىمەتدۇر بۇكۈن بىر دەمنى زايېئ ئەيلەسە،
ھەردەمىڭ بىر گەۋھەرى فەقر ئەھلىگە قىل ئېھتىيات.
مات بولدى بۇ فەلەك شەترەنجىدە شاھۇ گەدا،
دانىشى يۇز نەچچەنى كۆپ ئۆتكۈرۇپدۇر بۇ بىسات.
ماسۋاللاھنىڭ بەقاسى يوقدۇرۇر مەندىن ئېشىت،
ئىستەگىل بىر پىرى كامىل، يەتمەسەڭ تۇت بىر ئەسات.
يىلۇ ئاي ھىسق ئىچرە بولدۇڭ ئەمدى يانغىل ئەي زۇھۇر،
ئەيلەگىل لاتەقنەتۇمىن رەھمەتۇللاھدىن نەشات.

* *

كەچتى ئۇمرۇم ھىسق بىرلە نامۇسۇلمانلىقدا ھەيف.،
ئۆتتى زايېئ ۋەقت غەفلەت بىرلە نادانلىغدا ھەيف.
ئەسكەرى ئۇمرۇم ئۆتۈپ نەفسۇ ھەۋايۇ ھىرس ئىلە،
قالغانىيۇ سەرفى ئەندۇھ ئول پۇشەيمانلىقدا ھەيف.
نەفسىمە تارتىپ رىيازەت گوشمالى بەرمەيىن،
ئۆڭكەرىپمەن دۇشمەنى كۇللىنى ئاسانلىقدا ھەيف.
ھەيفدۇركىم بۇ جەھان لەززەتىدىن ئۇزمەي كۆڭۇل،
كەتسە جانىم بىخەبەر بۇ نەۋئ ھەيرانلىقدا ھەيف.
ھەر ساری قويدۇم يۇزۇمنى ئەيلەمەي كۆڭلۇمنى جەمئ،

ۋەھ، ئەزىز ئۇمرۇم ئۆتۈپدۇر بۇ پەرىشانلىقدا ھەيف،
سەير ئېتىپ ئول قورۇقنى ئەيلەدىم كۆڭلۈمنى سەير،
ھەسرەتا، ۋاۋەيلاتا، قالدىم بۇ ھىرمانلىقدا ھەيف.
بازگەشت ئەيلەپ زۇھۇرى تۈت نەۋائىدىن ئۇمىد،
ئۆتكەرىپسەن خوپ دىل ئۇمرۇڭنى بۇھتانلىقدا ھەيف.

* *

ساڭا مەقسەد بولسە مەيدان ئىچرە چەۋگان ئويناماق،
ماڭا ئاسان باش قويۇپ كويۇڭدا ھەيران ئويناماق.
قىش كۈنى تاپماي ھىنا ئىلكىڭنى رەڭگىن قىلغالى،
ساڭا گەرقان ئويناماق، ماڭا ھەم جان ئويناماق.
چىن قىلىپ زۇلفۇڭنى رۇخسارىڭنى پىنھان ئەيلەدىڭ،
چىن ئېلى يەڭلىغمۇدۇر بۇ رەسم قالقان ئويناماق.
قان ياشىم تۈتتى كۆزۈمنىڭ مەردۇمىنىڭ نۇرىنى،
ئويناغىل بىباك مەندىن بولسە پىنھان ئويناماق.
ئويناي ـ ئويناي نەچچەكىم دىنىمنى تاراج ئەيلەدىڭ،
بۇ بولۇپدۇرمۇ ساڭا ئەي نامۇسۇلمان ئويناماق.
بولدى چۈن ئەندۇھى مىھنەت ئۈتىغە كۆكسۈم ھەدەف،
ئاقتارىپ ئال نەچچە لازىم بولسە پەيكان ئويناماق.
ۋەئدەئى ۋەسل ئەيلەدىڭ ئويناپ زۇھۇرىغە نەچە،
مۇنچەمۇ يالغان بولۇرمۇ ئەھدى يالغان ئويناماق.

* *

ساڭا مەقسەد مېنى ئىشقىڭدا زارۇ مۇبتەلا قىلماق،
ماڭا ھەم ئارزۇ جانۇ جەھانىمنى فىدا قىلماق.
كېچە ـ كۈندۈز تىلەرمەن بىر كۆرۈپ يادىڭدا ئۆلمەكنى،
نە لازىم غەير زىكرىڭنى ماڭا شامۇ سەبا قىلماق.
يۈرۈپ ئالەمنى كەزدىم تاپمادىم ۋەھ دىلىستانىمنى،
كۆڭۈلنىڭ نالەسى بۇدۇر تاپىپ يار ئىلتىجا قىلماق.
ئەجەب مۇشكىلدۇرۇر بۇ يۈز قارا ئەرزىن بەيان ئەتمەك،
نە لازىم غەير زىكرىڭنى يۈز ھاجەتىم رەۋا قىلماق.
زىھى دەريايى ئەفۇڭ ئاقتۇر يۈزىڭ گۇناھلارنى،
ئانى بىلگەچ ماڭا ھەردەم ئىش بولدى يۈز قارا قىلماق.

مۇيەسسەر بولسە گەر مەخفى سېنىڭ يادىڭدا بولماقلىق،
كېرەكمەس دەم ئۇرۇپ ئۇششاق تەرزدە نەۋا قىلماق.
ئىلاھا! بۇ زۇھۇرىنى يېراق تۇت زۇھدۇ تەقۋادىن،
كىشىكسم زۇھد ئېتەر ئاندىن يېراق بولماس رىيا قىلماق.

* *

قاشىمدا تا مېنىڭ لەيلى كەبى بىر گۈلئۇزارىم يوق،
ئانىڭ ھەجرىدە مەجنۇن كەبى ئىشىم جۇز ئاھ يارىم يوق.
خەزانى ھەجر ئارا سارغارمىشام يافراقدەك ۋەھكىم،
نەيەكىلىغ غۇنچەدەك خەندان بولۇرمەن نەۋبەھارىم يوق.
يۇرۇرمەن گۈلرۇخۇم شەۋقىدە بۇلبۇلدەك ئېتىپ فەرياد،
ئەجەب بىچارەلىكدۇر كىم مېنىڭ بىر لالەزارىم يوق.
نەچە كىم جەۋر چەكتىم كۆرمەدىم ياردىمدا بىر ئىنساف،
نەچۇك ئەيلەي ئانىڭسىز لەھزەئى سەبرۇ قەرارىم يوق.
بۆلەكلەر تاپسە ھەم يارۇ مېنىڭ ياردىمچە بولماسلار،
فىغان كىم يارسىزدۇرمەن تەمام ئۇمرۇمدا يارىم يوق.
كىشىكسم يار ۋەسلىدىن ماڭا بىر مۇژدەئى بەرسە،
ساچارغە باشدىن جاندىن بۆلەك لايىق نىسارىم يوق.
ئالىپ سىنغان سەفال ئىلكىمگە ۋە مەيخانەغە كىرسەم،
ماڭا جەم جامىدىن ئارتۇقدۇر ئاندىن نەكۈئو ئارىم يوق.
تەرەھھۇم ئەيلەسەڭ ھالىم كۆرۇپ ئەي ساقىئى گۈلرۇخ،
مېنى مەستى ئەزەل قىل، سەندىن ئۆزگە غەمگۇسارىم يوق.
مېنى مەزھەكەبى بۇ يولدا مەھكەم ئەيلەسەڭ يارەب،
زۇھۇرىدەڭ بۇ يولدا جان بېرىپ ھەرگىز يانارىم يوق.

* *

نەچچە كۈن ياردىن جۇدا ئەتتى فەلەك، يەتمىش كېرەك،
بۇ فەلەك سەقفىن تېشىپ مەقسۇدىغە يەتمىش كېرەك.
بۇ فەلەكدىن يوققارى باردۇر تۇمەن تۇرلۇك فەلەك،
ھەر فەلەككە يەتسە تەمكىن ئەيلەمەي ئۆتمىش كېرەك.
بۇ فەلەك مىئراجىغە بولماس چىقىپ ئۆزلۇك بىلە،
لاجەرەم بىر پەر بۇ يوللارنى كۆرسەتمىش كېرەك.
سەئىئى كۇشىشغە قويۇپدۇر بەئزەلەر بۇ سىرنى،

بەزىلەر ئېيتۇر تەۋەككۇلنى ئىمام ئەتمىش كېرەك.
ئادەمدەدۇر سىرىشتە دېۋە ھەيۋان ھەم مەلەك،
پەرى ئىشق ئولسە ئاڭا ئەسرارى ئۆرگەتمىش كېرەك.
يار باردى گەر زۇھۇرى مەزھەرىدە بولماسا،
ئىز تىراب ئەيلەپ ئەدەم مەلەك ساڭا كەتمىش كېرەك.

* *

لەتافەت باغىدا يوقتۇر يۈزۈڭدەك بىر ئاچىلغان گۈل،
ئانىڭ شەۋقىدە فەرياد ئەتكەلى مەن يوق كەبى بۇلبۇل.
ئاچىلغان يوق چىنان نەۋرۇزىدە ئاغزىڭ كەبى غۇنچە،
گۈلى گۈلشەندە ئۆتكەن يوق يەنە ساچىڭ كەبى سۇنبۇل.
ئەدالەت باغىدا پۈتكەن ئەمەس قەددىڭ كەبى ئەر ئەر،
لەبىڭ شەۋقىدە ئاسىلغان ئاڭا ئەژدەر كەبى كاكۇل.
سەخا دەريا سىدا چىقماس تىشىڭدەك ھىچ دۇررى ناب،
ئاڭا يوق مۇستەھەق يوق جەھاندا مۇفلىسى بىغۇل.
كۆزۈڭ كەيفىيەتىدىن مەستدۇر ئالەمدە ئاشىقلار
يەنە مەست ئولغالى دايىم ئىچۈرگە ھاجەت ئېرمەس قول.
مەلاھەت يوق كەبى ئىقلىمدەڭۈ سەن كانىيۇ بىر شاھ،
سېنىڭ كويۇڭدا مەندەك يوق يەنە ئىخلاسلىق بىر قۇل.
شەھى ئالى نەسەب يۈسۇف زۇھۇرىدىن ئاڭا مۇخلىس،
ئەبەن ئەن جەددى ھۇمايۇن بەخت كەلدى مەۋلدى قامۇل.

* *

ئەيا ساقى، كۆتەرگىل يار بەزمىدە پەياپەي مۇل،
ئاچىلغان مەجلىس ئەھلى مەستلىكدىن بارچەسى گۈل ـ گۈل.
نېدۇر تۇرماقلىغى ئىچمەي بىردەمى غەم شامىدا مەھزۇن،
سۇراھىدىن كېلۇر ئاۋاز ئىچ دەپ دەمبەدەم قۇلقۇل.
مۇغەننى نەغمە چەكسە ئۇششاق تەرزىدە نەۋا ئەيلەي،
ئانىڭ شەۋقىدە فەرياد ئەيلەگەچ باغ ئىچرە ھەر بۇلبۇل.
مەنى مەھزۇننى ئەي بۇلبۇل تەرەبناك ئەيلەسەڭ نە ئېتەي،
نە بولغايكىم مۇرادىن تاپسە سەندىن مىنىڭدەك بىر قۇل.
مەنى بىچارەنى كۆيدۈردى بىر پەرى پەيكەر ئىشقىدا،
قاشى يا كىرفىكى ناۋەك ئىدى سۇنبۇل ئۇزۇن كاكۇل.

ئىلاها! بارچەسى ئىشقىنى بەرگىل بۇ پەرىشانغە،
قىلىپ مەجمۇئ خاتىر غەير زىكرىنى كۆڭۈلدىن پۇل.
شەھى ساھىبقىران يۇسۇف ئانىڭ بىر خاك پايىنى،
زۇھرۇرى سۇرسەڭ ئەركۆزگە فىردەۋسدۇر قامۇل.

* *

دەمبەدەم كۆڭلۈم تىلەر يارىم بىلە كام ئەيلەسەم،
ھەم تەكەللۇم كەيفىدىن چىقىرىمنى گۇلفام ئەيلەسەم.
رەم ئىتىپ كەلمەس ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.....
كېچىلەر بىدار ئىتىپ ئەمدى ئانى رەم ئەيلەسەم.
تۇتى يەكلىغ سۆزلەتىپ ئۇر نەقىشتى كۆڭلۈم ئارا،
كۆرسەتىپ ئۆز ئەكسىنى ئايىنەدە دام ئەيلەسەم.
ئۇمرلار دۇنيا ئىشىدە بولدى زايئ ۋاي كىم،
پەردەئى غەفلەتنى يىرتىپ شامنى بام ئەيلەسەم.
نەچچە مۇددەتكىم ئەھلىنىڭ كارۇ بارى ئەتتىكىم،
ئەمدى ھەق يولىدا بۇ جىسمىمنى جەۋلان ئەيلەسەم.
يارسىز بىر سائەت ئولدى كىم ماڭا مەھشەر كۇنى،
كاشكى ۋەھدەت مەيىنى ئەمدى ئاشام ئەيلەسەم.
كۆزلەرىڭ كەيفىيەتىدىن ئىلتىماس ئەيلە زۇھۇر،
مەستلىك ئاغاز ئىتىپ ھۇش بىرلە ئاغاز ئەيلەسەم.

* *

مەيخانە كونجى بولدى كويۇڭدا خانقايىم،
پىرى مۇغان دۇئاسى ئەۋراد سۇبھگاھىم.
باشمغە خىشت ياستۇق بولدى تىكەن تۇشەنجىم،
ئىتلارىڭ ئاستانى ھەر كېچە تەكىيە گاھىم.
فەقر ئولماغمدۇر دەير ئىچرە شاھلىقدىن،
باغلاي بەلمنى مەھكەم تەۋفىق بەرسە شاھىم.
دۇنيا يۇزىدە ھەركىمكى ئۆز يارى بىلە خۇشنۇد،
يوقتۇر ماڭا ئۆزىدىن ئۆزگە پەناھىم.
يۇزمىڭ فىغانلار ئەتسەم نەچۇن ئىشىتمەس ماھىم،
ھەر كېچە يەتتى يۇز يول توققۇز فەلەككە ئاھىم.
سەنسىز ماڭا بۇدۇر ھال ھەر كېچە قىلماق ئەفغان،
كەيژان بىلە سۇرەييا باردۇر ئىككى گۇۋاھىم.

بولغىل زۇھۇرى ئەمدى شىكەستە بەستە-بەستە،
شايەد كۆرۈپ بۇ ھالىڭ رەھم ئەيلەگەي ئىلاھىم.

* *

سېنى بىر كۆرمەكىم ئارتۇق جانۇ جەھانىمدىن،
لەبىڭدىن تازە جان ئىستەپ تويۇپمەن خەستە جانىمدىن.
بۇ ۋەيران ئىچرە قالدىم يارسىز ھەيرانۇ سەرگەردان
نەچۈك ئۇمىد ئۇزەي كۆرمەي زەمانى مېھربانىمدىن.
ئەيا ساقى، كەتۈرمەي بىردەمى مەست ئولماغىم خۇشتۇر،
ئۆزۈمدىن بىخەبەر ئولماغلىغۇ ياخشى يامانىمدىن.
قىلىپدۇر ئوقلارىڭ زەخمى يۈزۈمنىڭ دەۋرىدە ئەندەك،
نېدىن كىرمەس جەمالىڭ مېھرى جىسمى ناتەۋانىمدىن.
بارىپ ھەر يولغە تاپماي مەقسەدىم، كۆڭلۈم پەرىشاندۇرۇر،
بولۇرمەن جەمئ دىل ئالسام خەبەر ئول دىلىستانىمدىن.
نېتاڭ بۇلبۇل سۇفەت ئۇششاق تەرزىدە نەۋا قىلسام،
مەشامىمغە يەتسە نەسىمى ھەردەمى بۇ گۇلستانىمدىن.
زۇھۇرى يارسىزلىق خەلق ئارا باردۇر ئۇزۇن سۆزلەر،
* .....

* *

فىدا جانىمنى ئەيلەي ئول قەددى زىبا نىھالىغە،
نىسار كۆڭلۈمنى ئەيلەي ئول قارا زۇلفى خەيالىغە.
تامۇز ۋەقتىدە كەلگەن مۇز ئۇرۇرىكسم تاغدىن ئانداغ،
خەيالىم تاب كەلتۈرمەي جەمالى لايەزالىغە.
جەمالى تابىدىن قورقۇپ يۇرۇرمەن سايەلەر ئىستەپ،
ئۆزۈمنىڭ كەملىكىدىن بەستەدۇرمەن زۇلفى خالىغە.
نەچۈن بولغاي ئۆزۈمنى تۇتقامەن ئۇششاق تەرزىدە،
ئوقۇپ تەرزى غەزەل ئوخشاتقەمەن قالۇ مەقالىغە.
ھەمە زاھىد رىيايى يار يادىن بىئاگاھ ئەيلەر،
بارۇر پەيۋەستە كۆڭلۈمنىڭ خەيالى ئىتتىسالىغە.
ھەمە ئەل مۇنتەزىردۇر ئاي باشىدا كۆرگەلى ئاينى،
تۇتۇرمەن كۆز ھەمىشە ئەيد رۇخسارى ھىلالىغە.

* قول ياڭمدا بۇ يەرددكى بىر مىسرا بېزىلمىغان.

ۋەفاسىزدۇر جەھان رەئناسى جەھد ئەت ئەي زۇھۇرىددىن،
گىرىفتار ئولماغىل ھەردەم فەرىب چەرخ زالىغە.

* *

ئەيا ساقى ماڭا تۇت رەھم ئېتىپ بىردەم ئەياقىڭنى،
چىقارىپ غەمنى ئىچىدىن ئۇنۇتقايمەن فىراقىڭنى.
ماڭا كۆزكەز يولۇڭنى كۆزلەرىمگە تۇتىيا ئەيلەي،
مۇبارەك تۇفراقىدۇر كىم باسىپ ئۆتكەن ئاياقىڭنى.
يولۇڭدا سۇ سەپسەپ فەرراشلاردەك سىيمى ئەشكىمدىن،
يۇزۇمنى ئالتۇن ئەيلەپ تاپقامەن ئول سىيمى ساقىڭنى.
دېسەم مەيگۇن كۆزۇڭنى مەن مۇھەببەتدىن شەرابى شەۋق،
ھەمسە بولدى كۆرۇپ دەۋانە ئول سەھبا قەباقىڭنى.
ئاناسىدىن يېتىم قالغان كەبىيك ئوغلاقىدەك قالدىم،
يېتىمدۇرمەن يەقىن ئەت ئوتسىز ئەيلەپ بۇ يىراقىڭنى.
ياساپ ئېردىك ئۆزۇڭدىن ئۆزگە ئەيلەپ جۇملە ئالەمنى،
يەساقىڭلار ئارا قويما ئۆزۇڭگە ئال يەساقىڭنى.
سۇۋۇ پالچىقدا نەھەد دەم ئۇرغاي ئول قۇياشىڭدىن،
زۇھۇرى كۆڭلىگە سالغىل كى سالغاي ئول سوراقىڭنى.

* *

دۇنيا يۇزىدە ئەھلى سەفالار ھەمە كەتتى،
يۇز ۋاي، شەھىنشاھ شەھىلەر ھەمە كەتتى.
تەھسىل ئېشىپ ئىلمۇ ھۇنەر ئىلە ئەمەل كىم،
زۇھھادلار ئۆتتى، ئۇلىمالار ھەمە كەتتى.
لوقمان قەنى، بۇقرات قەنى، بارمۇ فىلاتۇن؟
نە قالدى؟ ئەرستو، ھۇكىمالار ھەمە كەتتى.
بۇ دەھردە خۇسرەۋ قەنى سەئدى، نىزامى،
فىردەۋسىيۇ تۇتى شۇئەرالار ھەمە كەتتى.
قارۇن قەنى، شەددات قەنى، قالدىمۇ جەمشىد،
ئىسكەندەرۇ كاۋۇس كىيالار ھەمە كەتتى.
مەغرۇرلىغىڭ مەنسەب جاھىڭغە نەدىندۇر،
مۇفتى قەنى، قازى قەنى ئۇمرالار ھەمە كەتتى.
ئالەمدە كۆڭۇل مال ئىلە دەۋلەتكە ئاۋۇتمە،
نې قالدى فەقىر ـ غۇربالار ھەمە كەتتى.

بەزم ئىچرە قەنى دوستلار ساقىئى گۈلرۇخ،
ھەممە مۇترىب، خۇش سەرالار؟ ھەمە كەتتى.
ئەھلى ۋەفا، قىلمە ھۇنەر جەۋرۇ جەفانى،
يۇز قايغۇ ئىلە ئەھلى جەفالار ھەمە كەتتى.
بۇ ئالەم ئۆتەر، كۇھنە رەبات ئولغۇسى فانى،
بۇنيادى ئانىڭ سۇست بنالار ھەمە كەتتى.
ساتمە قەرىغە تەئنە ئۇرۇپ ھىچ يىگىتلىك،
ھوشۇڭ بىلە بول پۇرفەتالار ھەمە كەتتى.
تەنبىھ زۇھۇرى ساڭا بۇ ئۆتكەن ئۇلۇسدىن،
يۇز نەچە سىنىڭدەك ۋۇزەرالار ھەمە كەتتى.
غەم شامىدە دىلكىر، فەرەھ سۇبھىدە دىلشاد،
ھەر شامۇ سەباھ، ئاقۇ قارالار ھەمە كەتتى.

مۇستەھزادلار

ئىشق ئوتىدا ئۇچقۇن كەبى سەرگەشتە يۇرۇرمەن،
ھەر ساری ئۇچۇپ زار،
كويىم تەغى خاشاكدەك ئۆزىدىن قۇتۇلۇرمەن،
ئوتىدىن نە غەمىم بار.
سەيد ئەتتى كۆڭۇل قۇشلارىنى ئول كۆزلەرى جادۇ،
ھەر لەھزەدە لېكىن،
ھەيق ئەتمە گەرچە مىڭ ئۆلۈپ مىڭ تىرىلۇرمەن،
لەئلىدە فۇسۇن بار.
بەند ئەيلەدى فۇرقەت تۇنىدە زۇلفى پەرىشان،
بىچارە كۆڭلۇمنى،
نىيەت مەن ئانىڭ سۇبھى ۋىسالىغە يىتۇرمەن،
زۇلفىدە گىرىفتار.
جىسمىمنى ئەگەر ئۆرتەسە ھىجران ئوتى ھەردەم،
يوقتۇر ماڭا قايغۇ،
ئىشق ئوتى خەيالى بىرلە كۆڭلۇم ئاۋۇتۇرمەن،
كۆيمەككە سەزاۋار.
قەددىم ئىگىلىپ سەرۇ قەددىمنىڭ قەدەمىغە،
يەتسەم قويابان باش،
مىڭ بەھزنى بىردەمدە كۆزۇمدىن ئاقىزۇر مەن،
چۇن ئەبرى گەۋھەر بار.

كۆپ قىلدى ماڭا چەرخ نې جەۋرۇ جەفالار،
ياربم تەغى بىداد،
باشىمنى ئالىپ دەيرى فەنا ئىچرە كىرۇرمەن،
نەخۇش سەبۇكبار.
تاڭ كۆرمە مەنى خەستە زۇھۇرى سۆز نىكىم،
مەزھەر دېسە شىردىن،
لەچۇنكىم ئەلىشرغە بىرولۇق ئېتەرمەن،
ئول بولسە مەدەدكار.

* *

ئەي كىرفىكى نەشتەر، رۇخى لالە، كۆزى ئاھۇ،
جانىم قۇشىغە سەييياد،
ۋەي تىشلارى دۇرر، ساچلارى ئەفئى، لەبى جادۇ،
ئەفسۇنىغە فەرياد.
ئالماق خۇش ئېرمەس بىر ـ بىرىمىزدىن كۆزۇمىزنى،
فۇرقەتىدە ئېتىپ سەير،
مەن ئايىنە بولسام ساڭا، سەن ھەم ماڭا كۆزگۇ،
شاگىرد ئىلە ئۇستاد.
ھەر سۇبھىدە ھەجرىڭ غەمىدىن نالەلەر ئەتسەم،
رەھىم ئەيلەمەيىن ھىچ،
لەئلىدە ئەجەبدۇر تەغى غۇنچە كەبى كۇلكۇ،
بۇ غەمدىن ئولۇپ شاد.
يۇزۇڭ ئۇزە قاشىڭ ئىگىلىپ ئەيلەدى رەمزى،
دېسەم ئانى راكىز،
بىر بۇتغە ئەگەر سەجدە قىلىپدۇر ئىككى ھىندۇ،
يا ھۇرى ـ پەرىزاد.
مەن ھەبىسىدە جانىم قۇشى ھەردەم قۇتۇلۇرغە،
نالە ئېتىپ ئەفغان،
قىلغاچ نەچەكىم فاختەدەك سۇبھىدە گۇگۇ،
ھېچ بولمادى ئازاد.
بىر نۇكتە ۋەسلىڭ دەمىدىن ئىشق رەھۇزدىن،
ئاڭلاپ ھەمە ئاشىق،
ھەجنۇن كەبى سەرگەشتە يۇرۇپ ئىستەدى بىرھۇ،
ۋەسلىڭنى قىلىپ ياد.

بىر رەزەكى جاننى فىدا قىلسە ئەجەب يوق،
بۇ خەستە زۇھۇرى،
سىرىنى نىھان ئەيلەدى ئول كافىرى بەد خۇ،
فەرياد ئۇزە فەرياد.

* *

تايازدى بەلاسىن ئىشق ئەزەل كەلەكى ماڭا،
كۆڭلۈم قىلىپ ئەفگار،
كەسپ ئەيلەددىم ئول مۇغبەچەلەرنىڭ تەلالاسىن،
دەير ئىچرە يۇرۇپ زار.
ئۇرگەتتى كۆڭۈل تىغلىغە مۇغ دەيرىدە پەرى،
بىر نۇكتەئى غامزە،
ئەتغالىغە مەكتەب ئىپتىبان ئىشق بىنىاسىن،
ئول ساھىبى ئەسرار.
دەير ئىچىدە كۆردۈم بىر ئەجەب بەكر پەرىزاد،
ھەم شوخ پۇر ئاشۇب،
بولدى مۇتەلەببىس كەسب ئۇششاق قەباسىن،
ئول دىلبەرى ئەييار.
نەرگس كۆزى، يا قاش، ساچى سۇنبۇل، لەبى شەكەر،
ئەفسۇن ئىلە ئەتتى،
جان تۇتىسىغە كۆرگۈزۇبان نەشۇ نەمىاسىن،
نۇنقىغە گىرىفتار.
كىم كۆزگەن ئەمەس قەۋس قۇزەھنى كۇن ئىچىدە،
بۇ تۇرفە ئەجەبكىم،
رۇخسارى ئۇزە ئاسانى ئىبگىپدۇر ئىككى ياسىن،
نەمكر ئىلە دىدار.
فاش ئەيلەمە ھەر سىغلىغە ئەسرار مەئانى،
ئەي ۋائىز خۇشگۇ،
جانىغە ئالۇر نەغمەئى ئۇششاق سەداسىن،
كىم بولسە خەبەردار.
گەرتالىب ئەتسەك ئىشق تەرىقىنى پەلانى دەپ،
ئەي خەستە زۇھۇرى،
كۆڭلىدە بەسى مەھكەم ئىپتىپ ئىشىق نىداسىن،
بول ئاڭا نىگاھدار.

* *

گۈلشەنى ھۇسنىڭ تەمەننا سىدا يىللار خۇي ئېتىپ،
تاپتىم ئول گۈلرۇخۇمنى ئەمدى جۇستجۇي ئېتىپ.
فىكر ئېتىپ كىردىم بۇ گۈلگە ئالسام ئاندىن بىر ئېتەك،
تۇھفە ئەيلەي بارچە ھەمرەھلەرگە ياخشى خۇي ئېتىپ.
گۈل تۆبىگە بارىدىمۇ بولدۇم ئۆزۈمدىن بىخەبەر،
نە ئېتەك قالدى، جاھاننى تۇتتى گۈل خۇشبۇي ئېتىپ.
بۇيىدىن يايدى جەھانغە بارچەنى مەست ئەيلەدى،
قاچتى ئول گۈل مەست ئەيلەپ جۇملەنى گۈلروي ئېتىپ.
قالدى بۇلبۇللار چەمەنده گۈلرۇخىغە مۇنتەزىر،
جان قۇشىن ئاتىدى رەمۇزى ئىشق شەككەر جۇي ئېتىپ.
گۈللەر ئاچىلدى سۆزۈڭدىن ئەي زۇھۇرى شۇكر قىل،
بۇلبۇلى شەيدا سۆزۈڭدىن كەلدى گۇفتگۇي ئېتىپ.

* *

قەترەئى سۇدىن ئىككى دەريا ئەجەب جارى بولۇر،
بۇ ئىكى دەريا ئارا دۇررى گۇھەر بارى بولۇر.
ھەجرىنىڭ ئەندۇھىدىن ھەردەم سىرىشكىم قانىدىن،
يۇز سەرىغ بولغانچە ئىككى رۇخدا گۇلنارى بولۇر.
زۇلف مۇشكىنىدۇر مۇھەببەت رىشتەسى ئىشق ئەھلىنىڭ،
گەردەنىدە تەۋق ئىلە بېلىدە زۇننارى بولۇر.
بارچە ئەھل ئىستەر دەۋا، ئاشىقلار ئىستەر دەردنى،
ۋەھ، ئۇششاق ئەھلىگە ھەم دەردى دىلدارى بولۇر.
دەردلىكلەرنىڭ دەۋاسى يارنىڭ رۇخسارىدۇر،
ئات ئولۇرغە دەردسىزلەر شاھ رۇخسارى بولۇر.
ئول قۇياشىكىم زۇھۇرى بارنىڭ ئانىڭ جۇملەدە،
ۋەسلىدە يۇز نۇردۇر، ھەجرىدە مىڭ ناري بولۇر.

ۋەلەھۇ زۇھۇرى

جامى مەيسىز يەتمەكى لەئلى شەھىنشەھغە مەھال،
تۇرفەدۇركىم قىلمەسەل تۇپراقىدىن ئۇشبۇ خەيال.
جام ھەم مەيدىن پۇر ئولسە ئايغە مەگىز ئەتسەم نېتاڭ،

ئاي يارۇغلۇغدىن تاپىپ كۈندىن بولۇر كۈنگە مىسال.
ۋەھ يېتىپدۇركىم سۇۋار ئەيلەپ سەمەندەر نارغە،
يار ۋەسلىنى سورمە تا سەن بولماغۇنچە پايمال.
ھەر كىشى يول تاپمادىكىم تاش كېسىپ فەرھاددەك،
يار ئەگەر لۇتف ئەتمەسە ئۇششاقدىن بولماس مەھال.
كۆز تىكىپ مىرزا ياردىغە ھەر سەبا ئەيلەپ دۇئا،
ھەر زەمان بولماس چىقىپ پۇرگارىدىن ئىستەپ جەمال.
كۈن زۇھۇرى ئايدادۇر ئايدىن تۇشۇپدۇر كۆڭلۈمە،
ھەرنە بار مەزھەردەدۇر مىرزا زۇھۇرىدىن خەيال.

* *

ۋەسلىگىز يوقتۇر مۇيەسسەر بىر نەزەر خۇشتۇر ماڭا،
گەرنەزەردە بولماسام خۇنى جىگەر خۇشتۇر ماڭا.
ئابى ھەيۋان ئىچكەنىدىن ۋەسل ئولۇپ ئەغيار ئىلە،
زەھرى ھىجران نۇش قىلسام يۇز خەتەر خۇشتۇر ماڭا.
مىڭ تەكەللۇم كەلسە ناجىنسدىن نەسۇد ئولۇر،
كەلسە سىزنىڭ قاشىڭىزدىن بىر خەبەر خۇشتۇر ماڭا.
يۇز قىزارتۇر ھەر كىشى سۇرتۇپ ئۇفا ـ ئەگلىك بىلە،
مەن قىزارسام خەتتىڭىزدىن بۇ ئەسەر خۇشتۇرماڭا.
ھەجرىڭىزدە ۋەسلىڭىزدىن مەن زۇھۇرى بولماسام،
بولسائىز كۆزگۈ ئارادا جىلۋەگەر خۇشتۇر ماڭا.

مۇخەممەس زۇھۇرى بەر غەزەل مەزھەرى

ئەي نىھالى قامەتىڭ زىبا تۇشۇپدۇر جان ئارا،
ھەسرەتىمدىن يۇز تۇمەن ئەندىشەئى قان قەترە ئارا،
زاھىر ئولدۇڭ رەڭگۇ رەڭ بۇشىشەئى ئەكزان ئارا،
ئەي زۇھۇرى ئافتابىڭدىن تۇشۇپ ئەئيان ئارا،
زەررە يەڭلىغ ئۇرۇلۇر جان ھەر تەرەف ئەبدان ئارا.

خەلق قىلدىڭ ئول ھەبىبىڭ بائىسى بۇلمىنىكىم،
رەھمەتى لىللئالەمىن دېدىڭ داغى خاتەمنىكىم،
رەھم ئىلە پاسىنى تۇتۇپ ئادەمدە ئۇشبۇ دەمنىكىم،
ئەيلەدىڭ بار ئەمانەتكە ئەمىنى ئادەمنىكىم،

ئول سەبەبدىندۇر زۇھۇرى كامىلىك ئىنسان ئارا.

پەس ئەفىخەت فىھى من روھى تۆبەندە بولماسا،
ئىگە سەرگەردانىدۇ بىز بۇ جەزب سەندە بولماسا.
نە ئەجەب يارئەلدە بولسە، ئۇشبۇ مەندە بولماسا،
گەر تەجەللىئى جەمالىگدىن چەمەندە بولماسا،
ئەدۇر ئەفغان قىلماغى بۇلبۇلغە ھەم بوستان ئارا.

ئىككى كۆزنىك مەردۇمىدۇر ئىككى خالىگغە تانۇغ،
ھەر كۆگۈل ئايىنەسى باردۇر جەمالىگغە تانۇغ،
گەردىسەم جان رىشتەسى نازۇك نىھالىگغە تانۇغ،
جۇملە ئەشيادۇر نىھالى ئېنىتتىدالىگغە تانۇغ،
كىمكى ئارىغدۇر ئاڭا، بۇ راستدۇر يالغان ئارا.

ئىككى زۇلفۇك ئەكسىدۇر كىم ئول يا قاشىغە،
يا ئېرۇر مىھرابى يا ئىككى قارا يا قاشقە،
ئۆرۈلوپ يا بولدى ئاي قاچىپ قارادىن قاشقە،
يا سىنىك سەۋدايى زۇلفۇك تۇشكەلى ھەر باشقە،
يۇز تۇمەن غەۋغا تۇشۇپدۇر جۇملە ئىنسۇجان ئارا.

ئول كۇنى دىدارىنكىم ۋەئدەلەر بولغان بەلا،
بۇ تەمەننادىن بولۇپمەن بۇ بەلاغە مۇبتەلا،
كاشكى تۇرغاي ئىدى بۇ ۋەئدەگە مەھكەم بولا،
ئول بەلى ھۇكمىدە بولدى جانسىمە يۇز مىك بەلا،
دۇدى غەمم مەھزۇن كۆگۈلگە مېھرى ئىشقىك جان ئارا.

ئەي زۇھۇرى سەبرى جامىدا مەيى مەردانە تۇت،
مەستلىكۇ دىۋانەلىكنى ئاقىلۇ فەرزانە تۇت،
كاسەدارىك بۇلماسا بۇگۇشەئى مەيخانە تۇت،
مەزھەرى بولغىل قەنائەت كۇنجىدا ۋەيرانە تۇت،
زاھىر ئولغاي گەنجلەر شايەد ساڭا ۋەيران ئارا.

مۇخەممەس زۇھۇرى بىر غەزەل ئەۋائى

قان يۇتۇپ ھەر دەم فىراقىگدا ئەدەم جامى بىلە،
سۇبھى ۋەسلىك يادىدىن كۇنلەر بۇ غەم شامى بىلە،

ۋەھكى ئۇمرۇم بارچە زايەئ بولدى ئەل كامى بىلە،
كۆز قارارىدى، ساۋغارىپ يۇز، خەلق بەدنامى بىلە،
بادەئى ناب ئورنىدا خۇنابە ئاشامى بىلە.

بۇ فەلەكنىڭ جەۋرىدىن يۇز يىغلاكىم ئازدۇر دېمەس،
باشىمگە غەم تاشىنى ياغدۇرسە گەردۇن غەم يېمەس،
دۇنيادا مەقسۇدىچە بولدۇم دېسەڭ ھەم خوب ئەمەس،
كىمسە يۇز يىل كامرانلىق قىلسە بىلكىم ئەرزىمەس،
دەھر ئارا بىر لەھزە بولماقلىق بىرەۋ كامى بىلە.

ساغەرى گۇلغامدەك خۇنى جىگەردىن خۇي قىل،
ھەجر دەشتى ئىچرە سەرگەردان قۇيۇندەك كوي قىل،
نەچە زەخم ئولسە يۇزۇڭنى لالەدەك گۇلروي قىل،
ئەي كۆڭۇل ئەل سۇبھى ئەيش ساری باقما خۇي قىل،
فەردلىق ۋەيرانەدە مېھنەت قارا شامى بىلە.

مەزھەبى ئۇششاق ئارا ۋەيرانەلىق ـ ئابادلىق،
ئول سەبەبدىن يىغلامىشمەن شادلىق ـ ناشادلىق،
زور ئىلە قىلغان ئىمارەت بولماغاي بۇنيادلىق،
قۇشغە يۇڭ مەسكەن ئارا خۇشراقدۇر ئازادلىق،
بولغانىدىن بەند ئارا سەييات ئېپەك دامى بىلە.

كىمكى قىلغاندۇر ۋەفا ئالەمدە غەير ئىشق ئوتىنى،
ئىشقسىز ھەرگىز يېتۇرمۇ پاردىغە بۇ ماۋەتەنى،
پاش ئىدىڭ كۆردۇڭ زۇھۇرى خوبلارنىڭ دەۋلەتىنى،
ئەي نەۋائى، ھەزىن ئىلە ئۆتكەر قەرىلىغ مېھنەتىنى،
چۇن يىگىتلىك باردى ئەيشۇ ئىشرەت ئەييامى بىلە.

ئابدۇلجىلىل تۇران كۇتۇپخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

جاۋاهىرنامەدىن

ئەبۇ رەيھان بىرۇنى①

ئۆز قەدرىنى بىلگەن چۆرە قىز

هارۇن رەشىدنىڭ② چۆرىلىرى ئارىسىدا بىرى هۆسىن ـ لاتاپەتتە تەڭداشسىز ئىكەن. خەلىپە چۆرىلەرگە سوۋغا-سالام تارقىتىپ بەرگەن چاغلاردا باشقا چۆرىلەر زور مىننەتدارچىلىق بىلەن قوبۇل قىلمىدىكەن، ئۇ چۆرە قىز زادىلا ئالمايدىكەن.

بىر كۈنى خەلىپە بىر خالىتا مەرۋايىتنى چۆرىلەرنىڭ ئالدىغا توكتى. هەممىسى سوۋغىغا ئۆزىنى ئاتتى، هېلىقى چۆرە قىز بولسا بۇرۇلۇپ قاراپمۇ قويمىدى. خەلىپە خەزىنچىدىن بىر خالتا ياقۇت ئالدۇرۇپ كېلىپ يەنە چاچتى. هەممىسى ئۆز ئۇلۇشىنى ئالدى. ئۇ يەنە پەرۋاسىز قىلماي تۇرۇۋەردى.

ـ نېمە ئۈچۈن باشقىلار قاتارىدا ئۇلۇشۇڭنى ئالمايسەن؟ ـ دەپ سورىدى ئۇنىڭدىن خەلىپە.

ـ مۇبادا، مۇشۇ يەردىن ئۆزۈمگە ياقمان نەرسىنى تاللىۋالسام مېنىڭكى بولامدۇ؟ ـ دەپ سورىدى گۈزەل چۆرە قىز.

ـ مەيلى سېنىڭ دېگىنىڭدەك بولسۇن.

ـ ئۇنداق بولسا، ـ دېدى قىز هارۇن رەشىدنىڭ قولىدىن تۇتۇپ، ـ مەن سىزنى تاللىدىم.

هارۇن رەشىد ئۇنى نىكاهىغا ئېلىشقا مەجبۇر بولدى.

سۇلتان ۋە تىلەمچى

سۇلتان مەهمۇد غەزنەۋى ③ بەلختە تۇرغان ۋاقىتلىرىدا ئۇ ئىشتىياقى بىلەن سارايىدىن چىققانىدى، بىر تىلەمچى كېلىپ ئۇنىڭ يولىنى توسىتى ۋە خەيىر ـ ئېهسان تىلەپ تۇرۇۋالدى. سۇلتان بۇنداق ئىشلارنى ياقتۇرمايتتى. هاجىپقا④ «ئۇنى توقماقلاڭلار» دەپ بۇيرۇدى ۋە ئاتىنى «چۇ...» دەپ قامچىلاپ كېتىپ قالدى، ئەنە شۇ چاغدا قىممەتباها ئۆزۈكىنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى. تىلەمچى بۇنى كۆرۈپ قالدى، ئاتلىقلار توپى ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنى يەردىن ئېلىپ هەيرانغا سالدى.

سۇلتان سارايغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىنلا ئۆزۈكىنىڭ ياقۇت كۆزى چۈشۈپ قالغانلىقىنى بايقىدى ۋە غۇلاملىرىنى ئىزدەشكە ئەۋەتتى. ئۇلارغا تىلەمچىنىمۇ تېپىپ كېلىشىنى بۇيرۇدى. لېكىن ئۇلار تىلەمچىنىمۇ، ئۆزۈكىنىڭ كۆزىنىمۇ تاپالمايۇقۇرۇق قول قايتىپ كېلىشتى.

ئەتىسى سۇلتان شەھەر ئايلانغىلى چىقتى. پولدا يەنە ھېلىقى تىلەمچى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. تىلەمچى سۇلتاننىڭ يولىنى توسۇپ، يەنە خەير-ئېھسان تىلىدى.

— بۇ بەددالنىڭ بېشىنى يانجىپ تاشلاڭلار، — دەپ بۇيرۇدى سۇلتان ھاجىپقا.

غۇلاملار ئۇنى يولنىڭ چېتىگە سۆرەپ چىقتى. ئەمدى توقماقلىماقچى بولۇپ تۇرۇشقىدا، تىلەمچى ئۇلارنىڭ قولىدىن قېچىپ چىقتى-دە، ھەممىدىن قالداقتۇر بىر نېمىنى ئېلىپ، يۇگۇرگەن پېتى بېرىپ سۇلتاننىڭ قولىغا تۇتقۇزدى ۋە تىز چۆكۈپ شەپقەت تىلىدى. سۇلتان تىلەمچى بەرگەن تۇگۇننى يېشىپ، تۇنۇگۈن يوقاتقان ئۇزۇكىنىڭ كۆزىنى تونۇدى، غۇلاملىرىغا «توختاڭلار، بولىدى». دەپ ئىشارە قىلدى-دە، تىلەمچىگە ئۈچ يۈز دىنار ئىنئام قىلدى. ئاندىن:

— ئاللاتائالا سەن تۇپەيلى مېنى سەدىقە بېرىشكە مەجبۇر قىلدى. ئۆزۈمگە قويسا بىر تىيىنمۇ بەرمىگەن بولاتتىم، — دېدى.

ياقۇت كۆزلۈك ئۇزۇك

فارابلىق ئەھمەد ئىبن ئەل ھەسەن ئەل يەزدى ئىسىملىك دۆلەتمەن ئادەم بىر كۈنى كەچقۇرۇن چۈرچانىيە⑤ ئەترا-پىدىكى قورۇقخانىدا دوستلىرى بىلەن ئۆزاق كەيپ-ساپا قىلىشتى. ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن ئەتتىگەندە قارىسا، ئۇزۇكىنىڭ ياقۇت كۆزى يوق. كۆپ ئىزدىدى، لېكىن تاپالمىدى. ئاردىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن بىر كۈنى كەچقۇرۇن كىمدۇر بىرى ئۇنىڭ دەرۋازىسىنى قاقتى. چىقىپ قارىسا ناتونۇش بىر ئادەم. ئۇ ئەھمەد ئىبن ئەل ھەسەنگە لاتىنچا يۆگەلگەن بىر نەرسىنى ئۇزىتىپ: «فەقىھ⑥ ئەل ئىخشىدى ئەل خاتىبتىن»، — دېدى. ئەھمەد ئىبن ئەل ھەسەن ئىچكىرىگە كىرىپ قارىسا بۇندىن ئىككى يىل ئىلگىرى كەيپچىلىكتە يوقىتىپ قويغان ئۇزۇكىنىڭ كۆزى ئىكەن.

ئەھمەد ئىبن ئەل ھەسەل ئەتىسى ئەتىگەنسىدىلا فەقىھ ئەل ئىخشىدىنىڭ ئۆيىگە بارىدى ۋە ئۇزۇك كۆزىنىڭ قانداق قىلىپ ئۇنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى سوراشتۇردى.

فەقىھ ئۇنىڭغا مانا بۇلارنى ھېكايە قىلىپ بەردى:

— سىزگە مەلۇمكى، مېنىڭ جۇرجانىيە ئەترابىدا خىش پىشۇرىدىغان خۇمدىنم بار. بىر كۈنى خىزمەتكارلارنىڭ خۇمدان-دىن چىققان خىشلارنى قانداق قىلىۋاتقان-لىقىنى كۆزىتىپ تۇراتتىم. شۇ چاغدا بىر خىش خىزمەتكارنىڭ مۆرىسىدىن يەرگە چۈشۈپ ئىككى پارچە بولۇپ كەتتى. خىش-نىڭ سۇنغان يېرىدە بىرنېمە كۆزنى قاماش-تۇرۇپ پارقىراپ تۇراتتى. ئاشۇ خىش پارچىسىنى ئېلىپ قارىسام پارقىراپ تۇرغان نەرسە ئۇزۇكنىڭ كۆزى ئىكەن. ئۇنىڭ بىر تەرىپىگە سىزلىق ناسكىز پۈتۈلگەنىكەن.

ياقۇت كۆزلۈك بۇت

زەمىنداۋەر شەھىرىدىكى ئىبادەتخانە-لارنىڭ بىرىدە ئافغانىستانلىقلار ئېتىقاد قىلىدىغان قۇياش خۇداسىنىڭ ئالتۇندىن قۇيۇلغان، ياقۇت كۆزلۈك بۇتى بار ئىدى. ئەرەب قوشۇنىنىڭ قوماندانى ئابدۇرەھمان ئىبن سەمۇرە⑦ بۇتنىڭ بىر قولىنى سۇ-

ئۇرۇۋالدى، كۆزلىرىدىكى ياقۇتنىمۇ ئويۇ ـ ۋالدى، ئاندىن مەرزىبانغا⑧ «بۇنىڭ قالغان قىسمىنى، مەيلى، سەن ئال، چۈنكى ئەمدى چوقۇنغۇچىلارغا ئۇنىڭ كېرىكى يوق، بىزگە بولسا زىينى تەگمەس» دېدى.

ئىنساپسىز ئەمىر

خەلىپە ھىشام⑨ ئىبن ئابدۇلمەلىكنىڭ «يەتتىمە» ناملىق ئەتىۋارلىق بىر مەرۋايىتىنى ئەكېلىپ بېرىشتى. خەلىپىنىڭ ئەبدە ئىسىملىك سېمىز بىر خوتۇنى بولۇپ، ئۇ مۇئاۋىيەنىڭ ئەۋلادى ئىدى. ئەبدە چۆرىلەرنىڭ يارىدەمسىز ئورنىدىن تۇرالمايتتى، ھىشام ئۇنى رىغبەتلەندۈرمەكچى بولۇپ:

— ئەگەر بىرسىنىڭ يارىدەمسىز ئورنىڭدىن تۇرساڭ، مۇشۇ مەرۋايىتنى ساڭا ھەدىيە قىلىمەن، — دېدى.

ئەبدە تۇرۇشقا كۆپ ھەرىكەت قىلدى. ئاخىرى تۇردى، بىراق ئۆزىنى تۇتالماي يىقىلىپ چۈشتى. يۈزى بىلەن يىقىلغانلىقى ئۈچۈن ئاغزى ـ بۇرنى قانغا بويالدى. ھىشام خوتۇنىنى ئۆز قولى بىلەن يۇيۇپ تارىدى ۋە مەرۋايىتىنى ئۇنىڭغا ئىنئام قىلدى. ئىپتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ ئەڭ ئاللىي مەرۋايىت بولۇپ، ئىغىرلىقى ئىككى يېرىم مىسقال، باھاسى بىر يۈز يىگىرمە مىڭ دىنار ئىكەن.

ئۇمەۋىيە سۇلالىسى ئىنقىرازغا ئۈچ ئىرغاندىن كېيىن، ئابباسىلار سۇلالىسىنىڭ ئاساسچىسى ئەس سەففاھنىڭ بوۋىنىسى ئەلى ئىبن ئابدۇللاغا كىمدۇ بىرسى شۇ مەرۋايىتنىڭ ئەبدەنىڭ قولىدا ئىكەنلىكىنى ئىپتىتىپ قويىدى. ئەلى ئىبن ئابدۇللا ئەبدەنى چاقىرتىپ كەلدى.

— مۇبادا، ماڭا مۇشۇ مەرۋايىتنى ۋە ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىككى جۈپ قىممەتباھا زىرە ھالقامنىمۇ ساڭا بەرسەم، مېنى ئۆز مەيلىمگە قويۇپ بېرەمسەن؟ — دېدى ئەبدە ئۇنىڭغا.

— ھە، بۇنىڭغا ۋەدە بېرىمەن، — دېدى ئەلى ئىبن ئابدۇللا.

ئەبدە ئۇنىڭغا مەرۋايىت بىلەن ھالقىلارنى تاپشۇردى.

— خالىغان يېرىڭغا بار. ياخشى ئۇرۇنلىشىشىڭ ئۈچۈن نېمە زۆرۈر بولسا شۇنى ھازىرلىتىمەن، — دېدى ئەلى ئىبن ئابدۇللا.

ئەبدە شام شەھىرىدىن بىر يەرنى تاللىدى. ئۇنى يۈك ـ تاقىلىرى بىلەن شۇ ياققا يولغا سالدى، كېيىن ئەلى ئىبن ئابدۇللا نەۋرىسى خەلىپە سەففاھ بىلەن قالىسا تارتىۋالارمىكىن، دەپ قورقۇپ، كەمىرىنىڭ ئارقىسىدىن ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ئىپتىشلارغا قارىغاندا، بۇ مەرۋايىت ھازىر ئەل ـ ئەھسا شەھىرىدە كەرامەتىيلەر قولىدا ئىمىش.

قۇرۇق ۋەدە

ھارۇن رەشىد ۋەزىرى يەھيا ئىبن خالىدقا «قاراپ قوي» دەپ بىر ئاپ قىممەتباھا ئۇنىچە ـ مەرۋايىتلارنى بەردى، ۋەزىر قاپنى ئېلىپ كېلىپ ئايۋانغا قويۇپ قويدى ۋە ھېچكىمگە دەپ قويماستىن ئىش بىلەن شەھەرگە كىرىپ كەتتى. خىزمەتكارلاردىن بىرى پايلاپ تۇرۇپتىكەن، ئۇنى ئوغرىلاپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. بىر ۋاقىتدا ھېلىقى قاپ ۋەزىرنىڭ يادىغا كېلىپ قاپىتىپ كېلىپ قارىسا ئورنىدا يوق. شۇ چاغدا مەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدىم. ۋەزىر

ياهايبتى ياش قاتۇردى، ئاخىرى، غۇلاملىرىدىن بىرىنى پالچىغا ئەۋەتتى. پالچى ئەبۇ ياقۇپ ئىسىملىك بىر كۆزى ئاجىز ئادەم ئىكەن. ئۇ كىرىپ كېلىشى بىلەن ۋەزىر ئەترابتىكىلەرگە «ھېچكىم بىر ئېغىز گەپ قىلمىسۇن، ھەتتا بىرەرسىنىڭ ئاۋازىمۇ چىقمىسۇن» دەپ ئىشارە قىلدى. پالچى كېلىپ سۇپىنىڭ بىر چېتىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، يەھيا ئىبن خالىد سۆز باشلىدى:

— مەن سەندىن بىر نەرسە توغرىسىدا سوراقچىمەن، سەن ئۇنىڭ نېمىلىكىنى ئېيتىپ بەر.

— بىلىمەن، سەن مەندىن يوقالغان بىر نەرسە توغرىسىدا سوراقچىسەن، — دېدى پالچى ئۇنىڭغا.

— قېنى ئېيت، — دېدى ۋەزىر، — مەن يوقاتقان نەرسە نېمە ئۇ؟

پالچى ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن، جاۋاب بەردى:

— ئاز ئۇچرايدىغان نەرسىلەرنى، مەسىلەن، قىممەت باھا مەرۋايىت تىزمىلىرىنى يوقاتتىڭ. ئۇلار قاپتا. قاپ بولسا كۆپتە.

— تاپتىڭ، پالچى، — دېدى ۋەزىر خۇشاللىقى ئىچىگە سىغماي. — ئەمدى بۇ تەرىپىنى ئېيتقىسىن: ئاشۇ نەرسە ھازىر قەيەردە ۋە كىمنىڭ قولىدا؟

— كۆپ خىزمەتكارلىرىڭدا. ئۇلار كۆپىنى خەندەككە كۆمۈشكەن،— دەپ جاۋاب بەردى پالچى.

ۋەزىر «خەيرىيەت» دەپ چوڭقۇر بىر ئەپسۇس ئالدى. ئاندىن خىزمەتكارلارغا «پالان يەردىكى ئەخلەت تۆكۈلگەن ئورەكنى ئاختۇرۇڭلار» دەپ بۇيرۇدى.

خىزمەتكارلار ئورەكنى ئېھتىياتلىق بىلەن ئاچىتى ۋە كۆمۈلگەن كۆپىنى تېپىۋالدى.

ۋەزىر سەركارنىسى قېچىرىپ پالچىغا بەش مىڭ دىنار مۇكاپات بېرىشنى بۇيرۇدى. «يەنە ساڭا ئۆز مەھەللەڭدىن كاتتا قورۇ - جاي ئېلىپ بېرىمەن» دەپ ۋەدە بەردى.

— بەرگەن پۇلۇڭنى ئالىمەن، قورۇ - جاينى قويۇپ تۇر، دېدى پالچى مۇكاپاتقا قول ئۇزىتىپ تۇرۇپ.

ۋەزىر تەئەجۈپلەندى:

— چۈنكى، — دېدى پالچى، — پۇل نەق، قورۇ - جاي بولسا قۇرۇق ۋەدە.

كىچىك قۇشنىڭ ئۇچ پەند - نەسىھىتى

ئېتىبارغا لايىق بىر مەسىلدە مۇنداق دېيىلگەن: بىر ئادەم كىچىك بىر قۇشنى تۇتۇۋالدى.

كىچىك قۇش سورىدى:

— مېنى نېمە قىلماقچىسەن؟

— سويۇپ يېمەكچىمەن، — دېدى ھېلىقى ئادەم.

— مېنى سويۇپ نېمە قىلسەن، قارىنىڭغا بۇرچەكلىرىمۇ بارمايمەنغۇ، — دېدى قۇش يالۋۇرۇپ، — ئەگەر ياخشىسى قويۇپ بەر. مەيلى دېسەڭ، ساڭا ئۈچ ھېكمەتلىك سۆز ئېيتىپ بېرىمەن. بۇ ھېكمەتلىك سۆزلەر ئەگەر ئەمەل قىلىدىغان بولساڭ ھاياتىڭدا ئەسقېتىپ قالىدۇ.

— خۇدا گۇۋاھ، ئەلۋەتتە سېنى قويۇپ بېرىمەن، قېنى، ھېكمەتلىك سۆزلىرىڭنى ئېيتە.

— بىرىنچىسى، — دېدى قۇش، — بەرەر نەرسىنى قولدىن چىقىرىپ قويساڭ، زادىلا پۇشايمان قىلما؛ ئىككىنچىسى، تېپىلمايدىغان نەرسىنى ئىزدەپ ئاۋارە بولما؛

ئۇچىنچىسى، يوق نەرسىگە ئۈمىد باغلىما.

— بۇ ھېكمەتلەر ماڭا بىر توغرام گۆشتىن ئەۋزەلرەك، — دېدى ھېلىقى ئادەم ئۆز - ئۆزىگە ۋە قۇشنى قويۇپ بەردى.

قۇش «پىررر ... » قىلىپ ئۇچتى - دە، تامغا بېرىپ قوندى.

— ھەي، نادان، مېنى سويغان بولساڭ پايدا ئالاتتىڭ، قارنىمدا كەپتەرنىڭ تۇخۇمىدەك ياقۇت بار ئىدى.

بۇ ئادەم قىلىپ قويغان ئىشىغا پۇشايمان قىلدى ۋە قۇشنى ئالداشقا كىرىشتى:

— كەل ئەزىزىم، يېنىمغا كەل. سېنى كۈنجۈت بىلەن بۇلاق سۈيى بېرىپ پەرۋىش قىلىمەن.

— ئەمدى سويۇپ يېمىگىنىڭگە پۇشايمان قىلىۋاتىسەن، — دېدى قۇش ھېلىقى ئادەمگە، — نېمە، مەن ساڭا ئېيتىپ بەرگەن پەند - نەسىھەت دەرھال يادىڭدىن چىقىپ كەتتىمۇ؟ ئاۋارە بولما، ئەمدى مېنى ھېچقاچان تۇتالمايسەن. ئۆزۈم بارماقچىلىك تۇرسام، كەپتەر تۇخۇمىدەك ياقۇت مېنىڭ قورسىقىمغا قانداقمۇ پاتسۇن؟

قۇش شۇنداق دېدى - دە، قاياقلارغىدۇ ئۇچۇپ كەتتى.

سۇ ئاستىدىكى يامبۇلار

سۇماترا پادىشاھى قولىغا كەلگەن دارامەتنى ئالتۇن يامبۇغا ئايلاندۇرۇپ كۆلگە تاشلاپ قويىدىكەن. ئۇنى شۇ كۆل دىكى ھەددى - ھېسابسىز تىمساخلار ساقلايدىكەن. مۇبادا پادىشاھقا ئالتۇن - يامبۇلاردىن بىرەرسى كېرەك بولۇپ قالسا، ئۇنىڭ ئادەملىرى يىغلىپ «ھايت - ھۇيت!» دەپ ۋارقىرىشىپ، تىمساخلارنى كۆلنىڭ بىر چېتىگە قوغلاپ ئاپىرىدىكەن. ئاندىن غەۋۋاس چۈشۈپ ئالتۇن يامبۇنى ئېلىپ چىقىدىكەن.

ئالتۇننى شۇ تەرىقىدە ساقلاش خەۋپسىز ھېسابلىنىدىكەن. چۈنكى ئۇنىڭ بىر دانىسىنى ئېلىش ئۈچۈن ناھايىتى نۇرغۇن ئادەمنىڭ چۇقان - سۇرەن كۆتۈرۈشىگە توغرا كېلىدىكەن.

«نەسىھەتچۇل - مۇلك»تىن

ئەبۇ ھامىد غەززالى⑩

پادىشاھلىقنىڭ قۇدرىتى نېمىدۇ؟

بىر كىشى بوزۇر جەمىردىن «پادىشاھلىقنىڭ قۇدرىتى نېمىدە؟ — دەپ سورىدى.

— پادىشاھلىقنىڭ قۇدرىتى بەش نەرسىدە، — دېدى ئۇ سورىغۇچىغا، — بىرىنچىسى — ئىنسابلىق بولۇش؛ ئىككىنچىسى — دۇشمەنلەردىن ھەممىنى ۋاقىت ۋاقىت بولۇپ تۇرۇش؛ ئۈچىنچىسى — ئالىملار ۋە پەزىلەت ئىگىلىرىنىڭ ھۆرمەت - ئېتىبارىنى جايىدا قىلىش؛ تۆتىنچىسى — ئەل - يۇرتىنى ئاۋات تۇتۇش؛ بەشىنچىسى — پۇقرالارنىڭ ھالىدىن خەۋەرلىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش.

كۆڭۈل ئىختىيارى

ئىسكەندەر زۇلقەرنەينەينىڭ ⑪

ئالدىغا بىر ئوغرىنى تۇتۇپ كەپكېلىشتى. ئىسكەندەر «ئوغرى دەرھال دارغا ئېسىڭلار» دەپ بۇيرۇدى. ئوغرى ئۆزىنى پادىشاھنىڭ ئايىغلىرىغا ئاتتى، يېلىندى، يالۋۇردى:

— پادىشاھىم ئالەم! بۇ ئوغرىلىقنى كۆڭۈل ئىختىيارى بىلەن قىلمىدىم، مېنى كەچۈرۈڭ. بۇندىن كېيىن بۇ ھۈنەرنى ئەسلا قىلماسلىققا قەسەم ئىچىمەن.

— ئوندىق بولسا — دېدى ئىسكەندەر ئوغرىغا، — دار ئاستىغىمۇ كۆڭۈل ئىختىيارى بىلەن كەلمەپسەن — دە؟!

ئەدلۇ ئىنساپ مىزانى

بىر كۈنى ئابدۇللا تاھىر⑫ دادىسىدىن:

— دۆلەت سىزنىڭ ۋە ئەۋلادىڭىزنىڭ قولىدا قانچە ۋاقىت تۇرىدۇ؟ — دەپ سوراپ قالدى.

— ئەدلۇ ئىنساب تۈگىگىچە — دەپ جاۋاب بەردى دادىسى.

ھەركىم بىلگىنىنى قىلىدۇ

بىر پادىشاھنىڭ بىر نەچچە ۋەزىرى بار ئىدى. ئۇلاردىن ئىسمائىل ئاياز ئىسىملىك بىرسى كامالەتكە يەتكەن ۋە زېرەك تادەم ئىدى. پادىشاھ ئۇنىڭغا كۆپ ھۆرمەت ئىشىنەتتى ۋە ئۇنىڭغا تايىنىپ قالغانىدى. شۇ تۇپەيلى باشقا ۋەزىرلەر ئۇنى كۆرەلمەي قالدى ۋە پادىشاھنىڭ يېنىغا كىرىپ ئۇنىڭ ئۈستىدىن غەيۋەت قىلىشقا باشلىدى. ئاخىرى پادىشاھ ھەممە ۋەزىرلەرنى ھۇزۇرىغا يىغدى.

ئىسمائىل ئاياز مۇنداق دېدى:

— شاھىنشاھقا مېنىڭ غەيۋەتخورلۇق قىلىپ يۈرۈپسىلەر. قېنى ئېيتىڭلارچۇ، قايسىبىرىڭلار پادىشاھقا بىرەر قۇر نەرسە يېزىپ بېرىشكە قادىرسىلەر؟

ئۇلار بۇ خۇسۇستا ئاجىز ئىدى. ئۇلار ھېچنېمە دېيەلمىدى. پادىشاھ دېدى:

— ئىسمائىلغۇ بىر ئەمەس، كۆپ نەرسىلەرنى يازدى. لېكىن سىلەردىن ئېغىۋا ۋە غەيۋەتتىن باشقا نەرسە كۆرمىدۇق.

— ھەركىم ئۆزى بىلگىنىنى قىلىدۇ — دە، شاھىنشاھ! — دېدى غەيۋەتچى ۋەزىرلەردىن بىرى.

خۇسرەۋ پەرۋىز ۋە بىلمەچى

خۇسرەۋ پەرۋىز غىزالار ئىچىدە بىلمىگەن ياخشى كۆرۈدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئامراق خوتۇنى شەھرىن بىلەن چاھار باغلىرىدىن بىرسىدە ئولتۇرغان پەيتتە، ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا بىلمەچى كىرىپ كەلدى. ۋە چوك لاققا⑬ بىلمەگەن ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى. خۇسرەۋ پەرۋىز بىلمەگەن كۆرۈپ خۇرسەن بولدى ۋە خەنجىرىنى چاقىرىپ: «تۆت مىڭ دەرھەم بېرىڭەت» دەپ بۇيرۇدى. بىلمەچى پۇلنى ئېلىپ، تېخى چاھار باغدىن چىقىپ بولمىغان ئىدى. شەھرىن ئىرىگە قاراپ:

— ئۇنىڭغا شۇنچىۋالا پۇلنى ئىنئام قىلىپ ياخشى قىلمىدىڭ، — دەپ قالدى.

— نېمىشقا؟ — تەئەججۇپلەنىدى پادىشاھ.

شەھرىن جاۋاب بەردى:

— بۇندىن كېيىن بىرەر خىزمەتكارغا قانداقتۇر خىزمىتى ئۈچۈن شۇنچىلىك

پۇل ئىنئام قىلغۇدەك بولساڭ، «پادىشاھ مېنى بېلىقچى قاتارى كۆردى» دەيدۇ. مۇبادا ئۇنىڭدىن ئاز بەرگۈدەك بولساڭ، «مېنى بېلىقچى قاتارىمۇ كۆرمىدى» دەپ رەنجىشى مۇمكىن.

— راست دەيسەن، — دېدى پادىشاھ بېشىنى قاشلاپ، — لېكىن ئەمدى ۋاقىت ئۆتتى. قىلغان سۆزدىن يېنىۋېلىش ياخشى ئەمەس.

شېرىن بوش كەلمىدى ۋە ئېرىگىنە دېدى:

— بۇنىڭ چارىسى بار. بېلىقچىنى يولدىن يانداۋۇر ۋە ئۇنىڭدىن «مانا بۇ بېلىقنىڭ ئەركەكمىدى ياكى چىشىمىدى؟» دەپ سورا. ئەگەر «ئەركەك» دېسە، ماڭا چىشىنى ئەكەپ بەر! — دېگىن. مۇبادا «چىشى ئىدى» دېسە، ئەركىكىنى ئەكەپ بەر! — دەپ تۇرۇۋال.

خۇسرەۋ پەرۋىز شېرىنىنىڭ ئەقىلگە ئاپىرىن دېدى ۋە بېلىقچىنى قايتۇرۇپ كەلدى. لېكىن ئۇ ئەقىللىق ۋە زېرەك ئادەم ئىدى. پادىشاھ:

— «ئېلىپ كەلگەن بېلىقنىڭ ئەركەكمىدى ياكى چىشىمىدى؟» دەپ سوريغىنىدى. ئۇ:

— ئەركەكمۇ ئەمەس، چىشىمۇ ئەمەس، ئىنكىسى جىنسلىق ئىدى، — دەپ جاۋاب بەردى.

پادىشاھ بېلىقچىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە قايىل بولدى ۋە خەزىنىنى چاقىرتىپ، بېلىقچىغا يەنە تۆت مىڭ دەرھەم بېرىشنى بۇيرۇدى. بېلىقچى پۇللىنى ئېلىپ، ھەمىيانىغا سالدى - دە، چاھارباغ دەرۋازىسىغا قاراپ يول ئالدى. دەرۋازىغا يېقىنلاشقاندا بىر دەرھەم پۇل ھەمىيانىدىن چۈشۈپ قالدى. بېلىقچى ئۇنى دەرھال ئېلىپ، يەڭ ئۇچى بىلەن سۈرتتى ۋە كۆزىگە لىرىگە سۈرتۈپ ھەمىيانىغا سالدى. پادىشاھ بىلەن خوتۇنى ئۇنى كۆزىتىپ تۇرۇپ غالىمدى. بېلىقچىنىڭ بۇ ئىشىدىن تەئەججۇپلەندى. شېرىن ئېرىگە ھەسىلىك قاراپ قويدى ۋە دېدى:

— ئۇ ناھايىتى ئاچكۆز ئادەم ئىكەن، بىر بېلىق ئۈچۈن سەككىز مىڭ دەرھەمنى ئېلىپ تۇرۇۋقلۇق، ھەمىياندىن چۈشۈپ قالغان بىر دەرھەمنىمۇ كۆزى قىيمايدۇ، يالاپ يانچۇقىغا سېلىۋالدى.

بېلىقچىنىڭ بۇ ئىشىغا خۇسرەۋ پەرۋىزنىڭمۇ ئاچچىقى كېلىپ تۇراتتى. ئۇ خوتۇنىغا قاراپ:

— توغرا دېدىڭ. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئۆتۈپ كەتكەن ئاچكۆز ئادەم ئىكەن، — دېدى. ئاندىن بېلىقچىنى چاقىرتىپ، سوراققا تارتتى:

— بىر بېلىققا سەككىز مىڭ دەرھەم ئالدىڭ. ئاچكۆزلۇكىڭمۇ چېكى بار. چۈشۈپ قالغان بىر دەرھەمگىمۇ كۆز ئالايتىقىنىڭ نېمىسى؟ ئىنساب دېگەن بارمۇ سەندە؟!

بېلىقچى پادىشاھنىڭ غەزىپىدىن چۆچۈپ كەتتىمدى. بەلكى ۋەزمىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— پادىشاھىمىزنىڭ ئەزىز ئۆمۈرلىرى ئۇزۇن بولغاي! بۇنىڭ سەۋەبىنى شۇكى، مۇشۇ دەرھەمنىڭ بىر ئەرىپىدە پادىشاھنىڭ مۇقەددەس سىيماسى تەسۋىرلەنگەن، ئارقا تەرىپىدە بولسا، ئۇنىڭ مۇبارەك ئىسىملىرى يېزىلىغانلىكەن. ئەمدى ئايىغى - ئاستى بولغۇدەك بولسا، گۇناھقا پاتقاي دەپ، ئۇنى بەردىن ئاۋايلاپ

ئېلىپ يانچۇقۇمغا سالدىم.

پادىشاھ بېلىقچىنىڭ ساداقىتىدىن ھەمنۇن بولدى ۋە خەزىنىچىنى چاقىرتىپ «ئۇنىڭغا يەنە تۆت مىڭ دەرھەم بېرىڭ!» — دەپ بۇيرۇدى.

نېمە تېرىساڭ شۇنى ئورۇيسەن!

بۇخارا شەھىرىدە بىر سۇچى ئۆتكەنكەن. ئۇ ئوتتۇز يىلدىن بۇيان ھال ئوقمتى يامان ئەمەس بىر زەرگەرنىڭ ئۆيىگە سۇ توشۇپ تىرىكچىلىك قىلىدىكەن. ئۇ بىر كۈنى چاشگاھ ۋاقتىدا زەرگەرنىڭ ئۆيىگە سۇ ئېلىپ كەلدى. شۇ چاغدا زەرگەرنىڭ خوتۇنى دەرۋازىنىڭ ئالدىنى سۈپۈرۈۋاتقانىكەن (ئۇ ئايال ناھايىتى گۈزەل ۋە ئاقىل ئىكەن). سۇچىنىڭ كۆزى توساتتىن زەرگەرنىڭ خوتۇنىغا چۈشتى ۋە ئۇنىڭدا كۈتۈلمىگەن بىر ھېسسىيات پەيدا بولدى. تۇلۇمنى بەرگە قويدى — دە، يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇ ئايالنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ، ئۇك يۈزىگە بىرنى سۆيۈپ قويدى. ئاندىن ھېچنېمىگە قارىماي كوچىغا قاراپ يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. زەرگەر قاش قارايغاندا ئۆيىگە قايتتى. كەچلىك تاماقتىن كېيىن خوتۇنى ئېرىدىن سورىدى:

— سەن خۇداغا ياقمايدىغان بىر ئىش قىلدىڭمۇ؟

زەرگەر كۆكلىدە: «خوتۇنۇم بىر نەرسىنى سېزىپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ گۇمان قىلدى — دە، ھەممە گەپنى ئېيتىپ سالدى:

— چاشگاھدا بىر ئايال دۇكىنىمغا كەلدى ۋە: «ياخشىراق ھالقا تېپىلمامسۇ؟» — دەپ سوراپ قالدى. مەن ياقۇت كۆزلۈك تىللا ھالقىنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتىم. ئايالنىڭ ئاۋازى خۇش خۇي ۋە قوللىرى ئىنتايىن چىرايلىق ئىكەن. ئۆزۈمنى تۇتۇپ ئالالمىدىم ۋە ئۇنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ بىرنى سۆيۈۋالدىم. شۇندىن باشقا گۇناھلىق ئىش قىلمىغىنىم يوق.

زەرگەرنىڭ خوتۇنى مىيىقىدا كۈلىدى ۋە دېدى:

— ئەي پەرۋەردىگارى ئالەم! بۇ گۈن ئىككىلىمىزلا خۇداغا ياقمايدىغان بىر خىل گۇناھلىق ئىش قىلىپ قويۇپتىمىز. بۇگۈن چاشگاھدا سۇچى ئادەتتىكىدەك سۇ ئېلىپ كەلدى. بىراق كۆتۈلمىگەن بىر يامان ئىش يۈز بەردى. ئوتتۇز يىلدىن بېرى ھالال ئىش قىلىپ، بىرەر قېتىممۇ زىناغا كۆڭۈل بۆلمىگەن ئادەم بۈگۈن تۇلۇمنى قويدى — دە، كۆزلىرىگە تىكىلدى، ئاندىن قولۇمدىن تۇتۇپ «چوك» قىلىپ سۆيۈۋالدى.

زەرگەرنىڭ ئاچچىقى كەلدى، لېكىن خوتۇنىنى ئىنتايىن ياخشى كۆرگەنلىكىدىن ئاچچىقىنى باستى، ئۆزىنىڭ قىلمىشىدىنمۇ بىرئاز پۇشايمان يېدى. ئەرخوتۇن ئىككىسى بىر ۋاقىلارغىچە ئۇنچىقماي ئولتۇرۇشتى، ئاندىن يەنە گەپلىشىپ كەتتى، لېكىن سۇچى توغرىسىدا بىر نېمە دېيىشمىدى.

ئەتىسى سۇچى زەرگەرنىڭكىگە سۇ ئېلىپ كەلدى ۋە ئايالنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ تۆۋە قىلدى، ئاندىن دېدى:

— ئەي، كەرەملىك ساھىبە! مەن قۇلۇڭنى كەچۈر! تۇنۇگۈن مېنى شەيتان يولدىن ئازدۇرۇپتۇ، بولمىسا مۇنداق گۇناھلىق ئىشقا ئەسلا ئۆزۈمنى ئۇرمىغان بولاتتىم.

ئايال خاپا كۆرۈنمەيتتى. سۇچىغا تەسەللى بەردى:

— سەندە ھېچقانچە ئەيىب يوق. مەلۇم بولۇشچە، شەيتان سېنى ئەمەس بەلكى مېنىڭ ئېرىمنى يولدىن ئازدۇرۇپتۇ.

ئىزاھلار:

① ئەبۇ رەيھان بىرۇنى — ئوتتۇرا ئاسىيادا تۇنجى تۈركەن ئۇلۇغ ئالىم (973 — 1048)؛
② ھارۇن رەشىد — ئابباسىيە سۇلالىسىدە تۆتكەن خەلىپە (786 — 809)؛
③ سۇلتان مەھمۇد — غەزنەۋىيلەر سۇلالىسى دەۋردە تۆتكەن ھۆكۈمدار (998 — 1030)؛
④ ھاجىپ — دەرۋازىۋەن؛ ئوردا ئىشلىرىغا مەسئۇل ئەمەلدار؛
⑤ جۇرجانىيە — خارەزمنىڭ XI، XIII ئەسىرلەردىكى پايتەختى؛
⑥ فەقىھ — مۇسۇلمانلارنىڭ قانۇنشۇناسى؛
⑦ ئابدۇرەھمان ئىبن سەمۇرە — خەلىپە ئوسمان (644 — 656) زامانىسىدا تۆتكەن سەركەردە؛
⑧ مەززبان — ساسانىيلار زامانىدا تۆتكەن چېگرا تۆلكە ھاكىمى؛
⑨ ھىشام ئىبن ئەبدۇلمەلىك — ئۈمەۋىيە سۇلالىسىدىن چىققان خەلىپە (724 — 743)؛
⑩ ئەبۇ ھامىد غەززالى — تولۇق ئىسمى: ئەبۇ ھامىد مۇھەممەد ئىبن مۇھەممەد ئەل-غەززالىي. يىرىك ئىلاھىيەت ئالىمى ۋە پەيلاسوپ. 1058 - يىلى ئىرانىدا تۇغۇلۇپ، 1111 - يىلى ۋاپات بولغان.
⑪ ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن — ماكىدونىيىلىك يىرىك سەركەردە ۋە دۆلەت ئەربابى (مىلادىدىن ئاۋۋالقى 356 — 323 - يىللار).
⑫ ئابدۇللا تاھىر — تاھىرىيلەر سۇلالىسى (821 — 873) دىن چىققان ھۆكۈمدار. 828 — 845 - يىللىرى خۇراسانىنى ئىدارە قىلغان.
⑬ لاقما — تاتلىق سۇلاردا ياشايدىغان قاسراقسىز، بۇرۇتلۇق بىر خىل يىرتقۇچ بېلىق. تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «ئەجدادلار ئۆگۈتى» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.

ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: س . ياسىن.

يۇسۇپ خاس هاجىب قەبرىگاهى توغرىسىدىكى تارىخىي هۇججەتلەر

ئابدۇرېھىم سابىت

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ 11 - ئەسىردىكى بۈيۈك، مۇتەپەككۇر شائىرى يۇسۇپ خاس هاجىپ نىڭ قەبرىگاهى قەشقەر شەهىرىدىكى ئەسكەمىسار قەدىمكى شەهىرىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان «پايتاپ»① يېزا تەۋەسىدىكى «ئالتۇنلۇق»② تا ئىكەنلىكى تارىختىن بۇيان هەممىگە ئايان. بۇ قىل سىغمايدىغان ئەھلىي پاكىت، ئەمما، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بەزى كىشىلەر: «بۇ قەبرىگاه يۇسۇپ خاس هاجىپنىڭ ئەمەس، يۇسۇپ قادىرخان غازى پادىشاهىمنىڭ ئىدى»، «يۇسۇپ خاس هاجىپ بىلاد ساغۇنلۇق بولغاندىن كېيىن، قەبرىگاهىمۇ بىلادساغۇندا بولۇشى كېرەك.» دېگەن دەۋالاردا بولۇپ، جامائەتچىلىك ئارىسىدا بەزى مۇجمەل قاراشلارنى شەكىللەندۈرۈپ قويىدى. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، بۇ كىشىلەر يۇقىرىقىدەك ئاساسسىز دەۋالاردا بولۇشقان بولسىمۇ، لېكىن هازىرغىچە يۇسۇپ خاس هاجىپ قەبرىگاهىنىڭ ئورنى توغرىسىدا هېچقانداق بىر پاكىت ئاساسىنى ئوتتۇرىغا قويالمىدى. مانا بۇ يۇقىرىقى دەۋانىڭ يالغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

قايتا ياساپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن يۇسۇپخاسهاجىپ قەبرىگاهىغا هۆل قويۇشتىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى مۇهاپىزەت قىلىش، باشقۇرۇش ئورنى ئۇچ ئايدىن بېرى تۇتۇق ۋاقىت سەرپ قىلىپ، يۇسۇپ خاس هاجىپ قەبرىگاهىنىڭ ئورنىغا دائىر بىر مۇنچە پاكىتلارنى توپلىدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق هۆكۈمىتىدىكى مۇناسىۋەتلىك رەهبەرلەر بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئالىم، مۇتەخەسسىسلەرنى ئەۋەتىپ، پاكىتلارنى دەلىللەش خىزمىتىنى ئىلىپ باردى. ئالىم ۋە مۇتەخەسسىسلەر پاكىتنى تەكشۈرۈش، سىلىشتۇرۇش ئارقىلىق تېپىلغان هۇججەتلەرنىڭ هەقىقىيلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈردى.

هازىر قولىمىزدا يۇسۇپ خاس هاجىپنىڭ هىجرىيە 410 - يىلى (مىلادىيە 1019 — 1020 - يىللىرى) بىلاد ساغۇندا تۇغۇلۇپ، هىجرىيە 478 - يىلى (مىلادىيە 1085 — 1086 - يىللىرى) قەشقەردە ۋاپات بولغانلىقى، جەسىتىنىڭ دەسلەپ قەشقەر شەهىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىن شەرقىي جەنۇبقا كېسىپ ئۆتۈدىغان تۇمەن دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى دۆلەتباغ يېزىسىغا قاراشلىق «بارىگاه» دېگەن جايغا دەپنە قى-

① ئەسلى «پايى ئاب» («سۇنىڭ ئاخىرى») دىگەن سۆز بولۇپ، كىشىلەرنىڭ بۇ پارىسچە سۆزگە ئېغىزى كەلمىگەنلىكتىن، ئۇلار يىللانىڭ ئۆتۈشى بىلەن «پايتاپ» قا ئۆزگەرتىۋالغان.

② ئىلگىرى بۇ جايىنىڭ ئىسمى «ئات بازىر» بولۇپ، مۇڭغۇل ئىستىلاسى دەۋرىدە «ئالتۇنلۇق» قا ئۆزگەرتىلگەن، چۈنكى، موڭغۇللار جەسەتنى «ئالتۇن» دەپ ئاتىغاللىقىتىن، بۇ جايدىكى پادىشاهلار قەبرىستانلىقىغا «ئالتۇنلۇق» دەپ نام بەرگەن.

لىنغانلىقى، ھىجرىيە 514 - يىلى (مىلادىيە 1120 - 1121 - يىللىرى) ئۇ جايدىن ھازىرقى «ئالتۇنلۇق» قا يۆتكەپ دەپنە قىلىنغانلىقى توغرىسىدا خېلى كۆپ پاكىتلار ساقلانماقتا. مەن ھازىرچە بۇ پاكىتلاردىن 19 - ئەسىرگە تەئەللۇق بولغان ئىككى پارچە ھۆججەتنى جامائەتچىلىككە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

بىرىنچى ھۆججەت «بەھرۇل - ئەنساب» («نەسەپ دەرياسى») نامىلىق ئەسەر بولۇپ، بۇنى 19 - ئەسىردە قەشقەردە ياشىغان ئۇيغۇر شائىرى ئىمىر ھۈسەيىن سەبۇرى تۈزگەن. بىراق، سەبۇرىنىڭ ئۆمرى «بەھرۇل - ئەنساب» نى ئاخىرلاشتۇرۇشقا يار بەرمىگەنلىكتىن، شاگىرتى قازى مۇھەممەد سايىم سوفىئاللايارىغا ئۇنى داۋاملاشتۇرۇشنى تاپشۇرغان ھەمدە يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ۋاپات بولغان يىللىنامىسىنى، قەبرىگاھ ئورنىنى شۇ ئەسەرگە كىرگۈزۈپ قويۇشنى ۋەسىيەت قىلغان. قازى مۇھەممەد سايىم سوفىئاللايارى ئۇستازى سەبۇرىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن «بەھرۇل - ئەنساب» نىڭ ئاخىرىسىنىڭ سۆل بۇرجىكىگە: «ئەز ھەزرەتى يۈسۈف خاس ھاجىپ دەرسىنە چەھارسەد ھەفتاد ھەشت ھىجرىيە ۋەفات شۇدە. قەبرى شىمالىي كۆھنە ھىسار زەمىنى فايى ئاب مەدفۇن شۇدەست. سوڭرە يۈسۈف قادىرخان، يۈسۈف قىدىرخان مەزكۇر دوتەن قەبرى يۈسۈف خاس ھاجىب را پەيۋەند دەفن شۇدەست، ئامىن. مىن شەيخى دۇئاگۇي مۇھەممەد سائىم سۇفى ئاللايارى سۇبھۇ شام، بەلكى ئەلەددائام مەزارى مەزكۇر سېھتەن بۇزۇرگۋار رۇھى پۇزفۇتۇھ دۇئايى قۇرئان مىكۇنەم»،① دەپ يېزىپ، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ۋاپاتىنىڭ ھىجرىيە 478 - يىلى ئىكەنلىكىنى، قەبرىگاھنىڭ شىمالىي كۆھنە ھىساردىكى «فايى ئاب» تا ئىكەنلىكىنى، بۇ قەبرىگاھتا يەنە يۈسۈپ قادىرخان غازى پادىشاھىمىنىڭ ۋە يۈسۈپ قىدىرخان ئىسمىلىك شاھزادىنىڭ مازىرىنىڭ بارلىقىنىمۇ ئىزاھلىغان. تەتقىقاتچىلارنىڭ قارىشىچە، يۈسۈپ قىدىرخان مىلادى 1040 - يىللىرى غەربىي قاراخانىلار زېمىنىدىن شەرقىي قاراخانىلار زېمىنىگە قېچىپ كەلگەن يۈسۈپ ئىبنى ئەلى ئىسمىلىك شاھزادە ئىكەن. قازى مۇھەممەد سايىم سوفىئاللايارى «بەھرۇل - ئەنساب» نىڭ ئاخىرقى بېتىنىڭ، تۆۋەنكى ئوڭ بۇرجىكىگە: «ئەز ھەزرەتى ساھىب قەلەم ئۇستادىم مولا مىر ھۈسەين سەبۇرى بۇ مەزكۇر «بەھرۇل - ئەنساب» نىڭ تەمامىغە يۈسۈف خاس ھاجىبنىڭ قەبرى شەرىغلىرى شىمالى كۆھنە ھىساردۇر. مەزافىئى فايى ئابتا مەدفۇن ئىكەنلىكىنى ئىزھار قىلىپ، يېزىپ تەمامىلاشنى پەقىرگە تەۋسىيە قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇستادىم مەرھۇم مولا مىر ھۈسەيىن سەبۇرىنىڭ ۋەسىيىتىگە بىنائەن يۈسۈف خاس ھاجىبنىڭ دەفنى گاھىنى بۇ «بەھرۇل - ئەنساب» قا كىرگۈزۈپ، جەمائە مۇسۇلمان، ئەۋلادى تۈرك خەلقىگە

① تەرجىمىسى: «يۈسۈپ خاس ھاجىپ ھىجرىيە 470 - (مىلادىيە 1085 - 1086) يىلى ۋاپات بولغان. قەبرى شىمالىي كونا ھىسا (ئەسكىھىسار) دىكى «پايىناپ» دېگەن جايدا كېپىمچە. يۈسۈپ قادىرخان، يۈسۈپ قىدىرخانلارنىڭ مازىرىدىن ئىككى كېشىنىڭ جەسىتىمۇ يۈسۈپ خاس ھاجىپ بىلەن بىرگە دەفنە قىلىنغان. مەن دۇئاگوي شەيخ مۇھەممەد سايىم سۇفى ئاللا يارى كېچىرىم سورايمەن، بەلكى ھەمىشە مەزكۇر مازاردىكى ئوچ تەن بۇزرۇگۋارلىقنىڭ مۇقەددەس روھلىرىغا قۇرئان ئوقۇپ دۇئا قىلغاي.»

رىغە يادىكار قىلدىم. قازى مۇھەممەت سايىم سۇفى ئاللايارى» دەپ يېزىپ، يۇسۇپ خاس ھاجىمنىڭ ۋاپات بولغان ۋاقتىنى، قەبرىگاھىنىڭ ئورنىنى، كىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن، نېمە سەۋەبتىن بۇ «بەھرۇل ـ ئەنساب»قا كىرگۈزۈپ قويغانلىقىنى ئەسكەرتكەن ھەمدە ئۆزىنىڭ قازىلىق مۇھۇرىنى باسقان.

ئۇزۇنلۇقى 8.20 مېتر، كەڭلىكى 26 سانتىمېتر كېلىدىغان بۇ «بەھرۇل ـ ئەنساب» نى 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان قەشقەر كونىشەھەر ناھىيە قوغان يېزىسىنىڭ ئاياقچىلا كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق ئۆلىما ۋە شائىر ئابدۇرېھىم ھاجىم (1897 ـ 1845 ـ يىللار) ساقلاپ كەلگەن. ئابدۇرېھىم ھاجىم ۋاپات بولغاندىن كېيىن بۇ «بەھرۇل ـ ئەنساب» مەرىپەتسۆيەر ئوغلى مەھەممەت ئىمىن قارىمغا مىراس قالغان. 1965 ـ يىللاردا بۇ «بەھرۇل ـ ئەنساب» مەھەممەت ئىمىن قارىمنىڭ قولىدىن 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدا ياشىغان تارىخچى ئالىم، تالانتلىق شائىر ئىمىر ھەسەن قازى ھاجىم (1900 ـ 1985 ـ يىللار) نىڭ قولىغا ئۆتكەن. مەرھۇم ئىمىر ھەسەن قازى ھاجىم 1985 ـ يىلى بۇ «بەھرۇل ـ ئەنساب» نى ئاۋۋال قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىش، باشقۇرۇش ئورنىغا، كېيىن شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە تەقدىم قىلغان. بۇ «بەھرۇلئەنساب» ھازىر شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ماتېرىيال بۆلۈمىدە ساقلانماقتا.

ئىككىنچى ھۆججەت «قەلەمىي قۇرئان»① بولۇپ، خوتەندىن تېپىلغان. بۇ قۇرئاننى خوتەنلىك بىر يارى بۇرادەر ئىمىر ھەسەن قازى ھاجىمغا ھەدىيە قىلغان. ئىمىر ھەسەن قازى ھاجىم بۇ قۇرئاننى 1984 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىش، باشقۇرۇش ئورنىغا تەقدىم قىلغان.

قۇرئان 726 بەت بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى 34 سانتىمېتر، كەڭلىكى 22 سانتىمېتر، قېلىنلىقى 6 سانتىمېتر، ھەر بېتىدە 13 قۇردىن خەت بار. قۇرئاننىڭ تاش مۇقاۋىسى بىلەن باشتىكى ئىككى بېتى يوقالغان. قۇرئاننى ساقلىغۇچى تاش مۇقاۋىسىنى ھازىرقى زامان رەختىنى ئىشلىتىپ قالقىتىق قەغەز بىلەن مۇقاۋىلاپ قويغاندىن باشقا، ئۈچ بېتىگە «قۇرئاننى بىتەرەت قولغا ئالساق گۇناھكار بولىمىز» دېگەن خەتنى ۋە يوقالغان ئىككى بەت ئورنىغا: «سۈرە فاتىھە» بىلەن «سۈرە ئەلىف، لام، مىم» نى خۇش خەت قىلىپ يېزىپ، تولۇقلاپ قويغان. قۇرئاننىڭ ئاخىرىدا يەنە ئەسلى كۆچۈرگۈچى كاتىپ تەرىپىدىن يېزىپ قويۇلغان «ئەللاھۇممە ئەنفەئنا» دېگەن دۇئا بار.

بۇ قۇرئاننى قەشقەر شەھىرىنىڭ تاشقىرقى سېپىلىنى سوقۇشقا تەييارلىق قىلىۋاتقان مىلادى 1835 ـ يىلىدىن باشلاپ ھېسابلىغاندىمۇ، ئەگەر كەم دېگەندە 155 يىللىق تارىخقا ئىگە دېيىشكە بولىدۇ.

بۇ قۇرئان ئەسلىدە 1830 ـ يىلىدىن 1848 ـ يىلىغىچە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى

① «قەلەمىي قۇرئان» ـ كىتابنى تەرجىمغا ئېلىش جەريانىدا قويۇلغان ئىسىم. بۇلۇپ، ئەسلى قۇرئاندا بۇ ئىسىم مەۋجۇت ئەمەس. قۇرئان قولدا، قومۇش قەلەمدە خوتەنلىك يېنىپەك قەغەزگە خۇش خەت قىلىپ يېزىلغانلىقتىن، تەرجىمغا ئالغۇچىلار شۇنداق دەپ نام قويغان بولسا كېرەك.

تەرىپىدىن قەشقەرگە ھېكىمبەگلىككە ئەۋەتىلگەن زوھۇرىدىن ھېكىمبەگ يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازىرىغا چىقىپ، ئون بىر كۈن ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، ئىستىخارە قىلىپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ تاشقىرىقى شەھەر سېپىلىنى سوقسا خەيرلىك بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى خۇش - خەۋەر بېشارىتىنى ئېلىپ كەلگەن شۇ زامانىنىڭ مەشھۇر مۇئەررىخ ئۆلىمالىرىدىن نېئىمەتۇللا كاشغەرى①غە تەقدىم قىلغان. زۇھۇرىدىن ھېكىمبەگ نېئىمەتۇللا كاشغەرىنى بۇ ئىشقا ئۆزى بۇيرۇغان، بۇ ھەدىيەدىن ئىنتايىن سۆيۈنۈپ كەتكەن نېئىمەتۇللا كاشغەرى بۇ ئىشنىڭ خاتىرىسى سۈپىتىدە قۇرئاننىڭ 723 - بېتىنىڭ ھاشىيەسىگە (چەت چۆرىسىدىكى بىكار جايغا) تۆۋەندىكىلەرنى يېزىپ قويغان: «بۇ سۈرەتنى ۋاقىسىمە تەھرىر ئولدىكىم، ھەزرەتى ۋاڭ زۇھۇرىدىدىن ھاكىم ئالىيلىرى فەقىر دەرۋىش كەمتەرنى كاشغەر قەلئەسىنىڭ تەئمىراتى ئۈچۈن نەھەس - سەئدلىككە بىر ئىستىخارە رۇئياغە تەكلىپ قىلغانلىقىدىن، مەن ھەزرەتنى پادىشاھ ساھىب قەلەم يۈسۈف خاس ھاجىبنىڭ مازار قەبرى مۇتەبەررۇكلەرنىڭ چىقىپ، ئون بىر كۈن ئېتىكاب ئىستىخارە قىلدىم. كاشغەر قەلئەسىنىڭ تەئمىراتىنىڭ سەئدىنەھسلىكىگە ئىستىخارە رۇئيا بىشارەت بولدى ۋە قەلئەنىڭ تەئمىراتىنىڭ ياخشى ئاقىبەتكە رۇخسەت بولدى. بۇ رۇئيانى ھەزرەتى ھاكىم ئالىيلارغە بايان قىلدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەزرەتى ھاكىم دەۋانە شاھانەدىن بۇ كەلام شەرىغنى فەقىرغە ھەدىيە، ئىنئام قىلدى. رەھمەت، فەقىر ساھىب دۇئا نېئىمەتۇللا كاشغەرى مۇھۇرۇمنى باشتىم. 1253 - ھىجرى»

تامغا (مۆھۈر) ھىجرىيە 1238 - يىلى (مىلادىيە 1822 - 1823 - يىللىرى) ئويغۇلغان. تامغىدىكى خەت «نېئىمەتۇللا بەن سەدرىددىن» دۇر.

مانا بۇ ئىككى پارچە ھۆججەت يالغۇز يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازىرىنىڭ ئورنىنى، ۋاپات بولغان ۋاقتىنى ئىسپاتلايدىغان قىممەتلىك ماتېرىيال بولۇپلا قالماستىن، شۇنداقلا ئۇ، كىشىلەرنىڭ يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازىرىغا بولغان ئېتىقادىنى ۋە 19 - ئەسىردە ئۆتكەن ئېمىر ھۈسەيىن سەبۇرى، قازى مۇھەممەت سايىم سوۋى ئالىلىرى، زۇھۇرىددىن ھېكىمبەگ، نېئىمەتۇللا كاشغەرىدەك ئەزى تارىخىي شەخسلەرنىڭ پائالىيىتىنىمۇ يورۇتۇشتا بەلگىلىك پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە بولغان مۇھىم ھۆججەت ھېسابلىنىدۇ.

① نېئىمەتۇللا كاشغەرى 19 - ئەسىردە قەشقەردە ئۆتكەن مەشھۇر مەرىپەتچىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ 1846 - يىلى ۋاپات بولغان، ئاپاق خوجام مازىرىغا بارىدىغان كىرىلىدىكى ھارۋا توختايدىغان جايغە نېئىمەتۇللا كاشغەرىنىڭ نامى بىلەن «بەمتىم» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ جايدىن 50 قەدەم يۇقىرىدا ئۇ ئىشىنىڭ رەڭلىك كاھىشلىق چوڭ كۇمبەز ئىچىگە ئېلىنغان قەبرىسى بار ئىدى، بۇ قەبرە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا چېقىۋېتىلگەن.

ئەلشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن خەتتاتلار*

مۇھەممەتجان ھەكىموۋ

مولا ئەبدۇننەبىجان قازى — «تەرمە دىۋان» نى قوقەندە كۆچۈرگەن، ھىجرى 1207/م: 1792 - 93 - يىللار. كىتابەت قىلىنغان. قول يازما ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى فوندىدا بولۇپ 115 ۋاراق، ИНВ. 1-6945 - № ئېنىق ۋە راۋان نەستەئلىق خەتتىدە.

شىر مۇھەممەد مۇنىس — خارەزملىق ئىستېداتلىق شائىر، ماھىر تەرجىمان ۋە تارىخنەۋىس، يېتۈك خەتتات. ئۇ ھەم نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن. ئۇنىڭ قەلىمى بىلەن كۆچۈرۈلگەن ئۈچ پارچە قول يازما بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. 1) «مېزانۇل - ئەۋزان». تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىدا بولۇپ 40 ۋاراق، ИНВ. 250№، ھىجرى 1209/م: 1794 - يىلدا خىۋادا كۆچۈرۈلگەن. 2) «سەبئەئى سەييار»، «ھالەتى سەييىد ھەسەن ئەردەشىر». تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. 2№، 150 ۋاراق. ھىجرى 1213/م: 1798 - 1799 - يىللاردا خىۋا شەھىردە كۆچۈرۈلگەن. 3) «خەمسە» ئۇ تاجىكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. 1444№، 402 ۋاراق. ھىجرى 54 - 1251/م: 1835 — 1838 - يىللاردا خىۋادا كۆچۈرۈلگەن. قول يازمىلاردا كاتىپ «شىر مۇھەممەد بېك ئىبن ئەۋەز سىراب» ياكى «شىر مۇھەممەد ئەل - موللاق قاب بىل مۇنىس ئەل خىۋاقىي» تەرزىدە ئىمزا قويغان. شىر مۇھەممەد مۇنىس نەۋائى ئەسەرلىرىنى كىتابەت قىلىش بىلەن بىللە خەت تەتىلىمى ۋە خەتتاتلىق سەنئىتى ھەققىدە «ساۋادى تەئلىم» ناملىق شېئىرىي رىسالە (1804 - يىل) نەمۇ يازغان. رىسالىنىڭ ئاساسىي مەقسىتى ئوقۇغۇچىلارنى يېزىقىقا ۋە ئاستا - ئاستا ھۆسن خەتكە ئۆگىتىشتىن ئىبارەت. شىر مۇھەممەد مۇنىسنىڭ بۇ رىسالىسى 1906 - يىلى تاشكەنتتىكى پورتسۇ مەتبەئەسىدە تاش باسما ئۇسۇلىدا ئابدۇمەننان قارى خېتى بىلەن «ساۋادى تەئلىم ۋە گۈلدەستەئى رەياھىن» نامىدا بېسىلىپ چىققان.

مۇھەممەد مىرھادى ئىبن مۇھەممەد نىزامىددىن — ھىجرى 1215/م: 1800 - يىلدا «خەمسە» نى كۆچۈرگەن: ئۇ تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. 404№، 269 ۋاراق.

* بەشى ئۆتكەن ساندا.

سەييد مۇھەممەد ئىبن تۇردى سەييد خارەزمي — «خەمسە» نى ھىجرى 1215/م: 1800–1801- يىلدا خارەزمدە كۆچۈرگەن: تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. №3459، 433 ۋاراق. ئاددىي نەستەئلىق خېتىدە.

موللا ئەزىز ئىبن موللا جارۇب — «خەمسە» نى كۆچۈرگەن. ئەسەر تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. №406، 292 ۋاراق. قول يازمىنىڭ ئاخىرى(«سەددي ئىسكەندەري» داستانى) ددن ئىككى-ئۈچ ۋاراق كەملىكى سەۋەبىدىن كىتابەت قىلىنغان ۋاقتى ۋە ئورنى نامەلۇم. كىتابنىڭ قەغەزى مۇقاۋىسى ۋە باشقا بەلگىلىرىگە قاراپ كاتتېپ XVII ئەسىردە فەرغانە ۋادىسىدا ياشىغان دەپ تەخمىن قىلىش مۇمكىن.

موللا ئەبدۇررەسۇل — «خەمسە» ۋە «لسانۇت-تەير» نى بىرلىكتە كۆچۈرگەن. بۇ قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. №4358، 362 ۋاراق. ئەسەر بۇخارادا ھىجرى 1216/م: 1801–1802- يىلدا كىتابەت قىلىنغان. ئىنىق ۋە راۋان نەستەئلىق خېتىدە.

ئاللاھقۇلى ئىبن مولا دەرگاھقۇلى — «ئەربەئىبن»، «خەمسەتۇل-مۇتەھەييرىن» ۋە «مىزانۇل-ئەۋزان» نى بىرلىكتە كۆچۈرگەن. قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. VI، VI، V — №3902، 99 ۋاراق. ئەسەر بۇخارادا ھىجرى 1216/م: 1801–1802- يىلى كىتابەت قىلىنغان. ئىنىق ۋە راۋان نەستەئلىق خېتىدە.

مۇھەممەد مەدەد ئىبن يەكرەك سوفى ئەرسارى — «تەرمە دىۋان»، «مەھبۇبۇل-قۇلۇب» ۋە «خەمسە» نى بىرلىكتە كۆچۈرگەن. قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. №11391، 589 ۋاراق. چارجۇي شەھىرىدە ھىجرى 1218/م: 1803–1804- يىللاردا كىتابەت قىلىنىپ تۈگەللەنگەن. ئىنىق ۋە راۋان نەستەئلىق خېتىدە.

ئەۋەز بەردى ئىبن تىلەۋ مۇھەممەد بىشەردقي — نەۋائىنىڭ 11 پارچە ئەسىرى («خەمسە»، «لسانۇت-تەير»، «نەۋادىرۇش-شەباب»، «تارىخي ئەنبىيا ۋە ھۇكەما»، «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم»، «ھالەتى سەييد ھەسەن ئەردەشىر»، «ھالەتى پەھلەۋان مۇھەممەد») كىرگەن قول يازما توپلامنى كۆچۈرگەن. قول يازما لېنىنگراد، سوۋېت پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، E1، 323 ۋاراق. ئۆلچىمى 30 × 47.5 سم. قوقەند شەھىرىدە ھىجرى 1240/م: 1824–1825- يىلدا كىتابەت قىلىنىپ تۈگەللەنگەن. ئىنىق ۋە راۋان نەستەئلىق خېتىدە.

مۇھەممەد مۇسا خوجا ئىبن سەييىد ئەمىن خوجا ھۇسەيني — نەۋائى ئەسەرلىرىدىن ئىككى قول يازمىنى كىتابەت قىلغان: 1) «رىسالەئى مۇفرەدات»، ھىجرى 1221/م: 1806–1807- يىلدا كۆچۈرۈلگەن: تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى، ИНВ. V-№4565، 8 ۋاراق. 2) «مەھبۇ بۇل-قۇلۇب»،

«خەزائىنۇل - مەئانىي»، «لىسانۇت - تەير»، ھىجرى 1228/م: 1813- يىلى بۇخارادا كۆچۈرۈلگەن: تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى، ИНВ. №149، 557 ۋاراق. چىرايلىق نەستەئلىق خەتتىدە.

موللا توختى قومائىي — كاشغەر خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. كاتىپ «مەجالسۇن - نەفائىس» نى ھىجرى 1224/م: 1809-1810- يىللىدا يەكەن شەھىرى يېنىدا كۆچۈرگەن. قول يازما لېنىنگراد، سوۋېت پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى فوندىدا، ИНВ. №A451-1، 112 ۋاراق.

مۇھەممەد ئالىم ئىبن ئاخۇند دامۇللا مۇھەممەد شەرىف نەمەنگانىي — «خەزائىنۇل - مەئانىي» نى ھىجرى 1225/م: 1811- يىلى نەمەنگاندا كۆچۈرگەن. قول يازما دۇشەنبە، تاجىكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. №796-1، 464 ۋاراق.

يارمۇھەممەد ساۋۇد — كاشغەر خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. كاتىپ «لىسانۇت - تەير» ۋە «خەمسە» نى بىرلىكتە ھىجرى 1227/م: 1812- يىلى يەكەن شەھىرىدە كىتابەت قىلغان. قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. №8831، 270 ۋاراق. چىرايلىق نەستەئلىق خەتتىدە كۆچۈرۈلگەن.

موللا ئوراز مۇھەممەد ئىبن روزى مۇھەممەد ئەلىبەگ چاھار جۈئىي — «خەمسە» نى ھىجرى 1227/م: 1812- يىلى چارجۇي شەھىرىدە كۆچۈرگەن. قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. №8831، 270 ۋاراق، چىرايلىق نەستەئلىق خەتتىدە.

مۇھەممەد لەتىف ئىبن مۇھەممەد شەرىف كىشىي — «خەزائىنۇل - مەئانىي» نىڭ ئوچ نۇسخىسىنى كىتابەت قىلغان: 1) نۇسخىسى تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. №9746، 500 ۋاراق، ھىجرى 1229/م: 1813-1814- يىل؛ 2) نۇسخىسى تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. V-№185، 176 ۋاراق، ھىجرى 1238/م: 1822-1823- يىل؛ 3) نۇسخىسى تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا، ИНВ. №1775، 501 ۋاراق، ھىجرى 1239/م: 1823-1824- يىل. يۇقىرىدىكى ئوچ قول يازما چىرايلىق نەستەئلىق خەتتە كۆچۈرۈلگەن.

يارمۇھەممەد قارا شەھىرى سەبزىي — شەھىرى سەبز خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ ئەڭ يىرىك نامايەندىلىرىدىن. XIX ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا خەتتاتلىق پائالىيىتىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى نەۋائى ئەسەرلىرىنى كىتابەت قىلىش بىلەن ئۆتكۈزگەن. ئۇنىڭ كۆچۈرگەن قول يازمىلىرىدىن بىرنەچچىسى يېتىپ كەلگەن: «خەمسە» Самду ئاساسىي كۇتۇپخانىسى، ИНВ. №1008817، ھىجرى 1229/م: 1814- يىل؛ «مەھبۇبۇل - قۇلۇب». تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق

ئىنىستىتۇتى، НИВ. №3592، 354 ۋاراق، ھىجرى 1237/م: 1822- يىل؛ «خەمسە» تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى، ИНВ. №8261، 304 ۋاراق، ھىجرى 46 - 1244/م: 31 — 1828- يىللار؛ «خەمسە»، تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى، ИНВ. №13242، 289 ۋاراق، ھىجرى 49 - 1248/م: 34-1833- يىللار. ھەممە قول يازمىلار شەھىرى سەبزە كىتابەت قىلىنغان. چىرايلىق نەستەئلىق خەتتىدە.

مۇھەممەد ئەل - مۇسەۋىي — ئىران ئەزەربەيجاندىكى كاتىپلاردىن. «ۋەقفىيە»، «ئەربەئىن» ۋە «خەزائىنۇل - مەئانىي» نى بىرلىكتە كۆچۈرگەن. قول يازما لېنىنگراد دۆلەت خەلق كۇتۇپخانىسى شەرق بۆلۈمى، خانكوۋ 56، 379 ۋاراق، ھىجرى 1230/م: 1815- يىلى كىتابەت قىلىنغان.

موللا نۇرمۇھەممەد ئىبن مۇستەفا قۇلى خەلىفە — «لىسانۇت - تەير» ۋە «مەھبۇب - قۇلۇب» نى سەمەرقەندە ھىجرى 1234/م: 19 - 1818- يىللاردا كىتابەت قىلغان. تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى، ИНВ. №1071، 111 ۋاراق. يىرىك نەستەئلىق خەتتىدە.

فەخرىددىن خوجا ئىبن ئىبراھىم خوجا — «تەرمە دىۋان» نى ھىجرى 1234/م: 19- 1818- يىللاردا كۆچۈرگەن. تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنىستىتۇتى، ИНВ. 1-№1498، 251 ۋاراق.

موللا مۇسا ئىبن ئۇستا ئەۋزىنىياز رەڭرىز — «تەرمە دىۋان» نى ھىجرى 1234/م: 19-1818- يىللاردا كۆچۈرگەن. لېنىنگرد لوۋىنىك، ИНВ. №924، 161 ۋاراق.

شاھ كىچىك ئىبن موللاشاھ ئاسمى تاشكەندىي — «خەمسە» نى ھىجرى 1235/م: 20-1819- يىللاردا كۆچۈرگەن: СамДУАК، ИНВ. №823626 315 ۋاراق.

موللا تۇرسۇن: «لىسانۇت - تەير» ۋە «خەمسە» نى بىرلىكتە ھىجرى 1238/م: 23-1822- يىللىرى قاغىلىق ناھىيىسىدە كۆچۈرگەن. قول يازما تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتىدا، ИНВ. №191، 518 ۋاراق. چوڭ ۋە چىرايلىق نەستەئلىق خەتتە كۆچۈرۈلگەن.

..... *)

ئابدۇرەھىم ئىبن مۇھەممەد پازىل كاشغەرىي — XII ئەسىر كاشغەر (قەشقەر) خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ ئەڭ يىرىك نامايەندىلىرىدىن بىرى. نەۋائىنىڭ كۇللىياتىنى كىتابەت قىلغان: تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنىستىتۇتى، ИНВ. №316، 692 ۋاراق. ئۇلچىمى 44 × 30 س م. بۇ زور كۇللىيات

*) ژۇرنالنىڭ سەھىپىسى كۆزدە تۇتۇلغانلىقتىن تۆۋەندە بىر قىسىم خەتتاتلارنىڭ ھاياتى قىسقارتىلدى. رىسالىمگە كىرگۈزۈلگەن ئالتە شەھەر تەۋەسىدە ياشىغان ئۇيغۇر خەتتاتلاردىن بىرقانچىسى ئۆزئەينى ئېلىندى (ت).

تەركىبىگە نەۋائىنىڭ 18 پارچە ئەسىرى (ئىككى دېباچە «نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن مۇقەددىمە»، «خەزائىنۇل - مەئانى» نىڭ تۆت دىۋانى، «مەجالىسۇن - نەفائىس»، «لىسانۇت - تەير»، «مەھبۇبۇل - قۇلۇب»، «خەمسە» نىڭ بەش داستانى، «مۇنشە ئات»، «خەمسەتۇل - مۇتەھەييرىن»، «ئەربەئىن»، «ۋەقفىيە») كىرگەن. بۇ قول يازما ئەلىشىر نەۋائى كۇللىياتلىرىنىڭ XX ئەسىرگە مەنسۇپ يېگانە مۇتىۋەر نۇسخىسىدۇر. (نەۋائى كۇللىياتىنىڭ بۇنىڭدىن باشقا XIX-XVIII ئەسىرلەردە تۈزۈلگەن نۇسخىسى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە چەت ئەل فوندىلىرىدا ھازىرچە مەلۇم ئەمەس). كاتىپ قول يازمىنى بەش يىل (ھىجرى 1245—1240/م: 1830-1824 - يىللار) داۋامىدا كاشغەر شەھىرىدە كۆچۈرگەن. بىرنەچچە ئەسىر كېيىن يېزىلغان تارىخلار بۇنى ئىسپاتلايدۇ. يەنى ئەڭ ئاخىرقى سەھىپىدە (692 ۋاراق، B) كاتىپ «ئابدۇرەھىم ئىبن مۇھەممەد پازىل كاشغەرىي» دەپ ئىمزا قويغان قول يازما مەتنى، XX ئەسىر كاشغەر ئۇسلۇبىغا خاس چوڭ، چىرايلىق، نەستەئىلىق خېتىدە پۈتۈلگەن. قول يازمىدىكى ھەر بىر ئەسەرنىڭ باشلىنىشىدا زەرھەل لەۋھە بار. قول يازما ئويما تامغا ۋە تامغىسمان نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن دەسلەپكى مۇقاۋىسى بويىچە ساقلىنىپ قالغان.

مۇللا ئىلمۇددىن ئىبن مۇللا مۇھەممەد ئەل كاشغەرىي — كاشغەر خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدىن. كاتىپ «خەمسە» نى ھىجرى 1246-1245/م: 1831-1830 - يىللىرى كاشغەردە كىتابەت قىلغان: تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتى، ИНВ، №1934، 395 ۋاراق.

ئابدۇقادىر ئىبن مۇللا ھاجىدىر كاشغەرىي — كاتىپ «لىسانۇت - تەير» ۋە «خەمسە» نى ھىجرى 1249/م: 1934 - 1933 - يىللىرى كاشغەردە كۆچۈرگەن: تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتى، ИНВ. № 229، 425 ۋاراق. ئېنىق ۋە راۋان، يېرىك، چىرايلىق نەستەئىلىق خېتىدە.

مۇللا توختى ئىبن مۇللا نۇرمۇھەممەد كاشغەرىي — كاتىپ «ھەيرەتۇل - ئەبرار» نى ھىجرى 1284/م: 1868-1867 - يىللىرى كاشغەردە كىتابەت قىلغان: تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قول يازمىلار ئىنستىتۇتى، ИНВ. №2331، 141 ۋاراق.

مۇللا مۇقەررەبشاھ جايتاشىي — كاتىپ «خەمسە» («فەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «سەبئەئى سەييار») نى ئالتەشەھەر (جەنۇبىي شىنجاڭ) تەۋەسىدە كۆچۈرگەن: XX ئەسىر، تاشكەنت، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى، ИНВ. №11698، 247 ۋاراق.

.....

ئىبادۇللا ئادىلوۋ — 1872 - يىلى سەھھاف ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، 1944 - يىلى

تاشكەنتتە ۋاپات بولغان. XX ئەسىرنىڭ ئاتاقلىق خەتتاتى. ئۇ بۇخارا ئىنقىلابىغا قەدەر خەتتاتلىق ۋە سەھىپافلىق ① بىلەن شۇغۇللانغان. 1920-يىلدىن تارتىپ بۇخارا شەھەر كۇتۇپخانىسىدا، 1930-يىلدىن تارتىپ سەمەرقەند شەھەر كۇتۇپخانىسىدا، 1935-يىلدىن تارتىپ تاشكەنتتە ئۆزبېكستان دۆلەت كۇتۇپخانىسىدا، 1943-1944-يىللاردا ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا ئىلمىي خادىم بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ قول يازمىلىرىدىن ھازىرغىچە ناھايىتى ئاز ساقلىنىپ قالغان بىرنەچچە ئۇ ئەسەرلىرىنى قايتىدىن كۆچۈرگەن: يەنى «مۇنشە ئات»، «مىزانۇل-ئەۋزان» قاتارلىقلار. تاشكەنت ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى، ИНВ. №3441، 39 ۋاراق. ھىجرى 1357 (مىلادى 1938) يىل؛ «رىسالەئى مۇفرەدات»، 1-№5667، 13 ۋاراق، 1940-يىل؛ «ھالاتى پەھلىۋان مۇھەممەد»، «ھالاتى سەييىد ھەسەن ئەردەشىر» №5733، 23 ۋاراق، 1941-يىل؛ «مۇھاكىمەتۇل-لۇغەتەيىن» №5829، 34 ۋاراق، 1941-يىل.

ئىبادۇللا ئادىلوۋ نەۋائى ئەسەرلىرىدىن باشقا بىرقانچە كىتابلارنى ھەم كۆچۈرگەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە «مەجمۇئەئى مۇراسىلەت ياخۇد مۇرەققەئى نەۋائى» (خەتلەر توپلىمى ياكى نەۋائى ئالبومى) ئالاھىدە ئەھمىيەتلىكتۇر. مەلۇمكى بۇ قول يازما ئابدۇرەھمان جامىي ۋە XV ئەسىرنىڭ باشقا ئاتاقلىق كىشىلىرى تەرىپىدىن نەۋائىغا يېزىلغان خەتلەر مەجمۇئەسىدىن ئىبارەت. نەۋائى ئۆزىگە كەلگەن خەتلەرنى مەخسۇس قەغەزلەرگە چاپلاپ، ھەربىرىنى جەدۋەللەرگە ئېلىپ توپلاپ بارغان ۋە ئۇلاردىن مەخسۇس مۇرەققەئ (ئالبوم) ھاسىل بولغان. مۇرەققەئدىكى خەتلەر فارس تىلىدا دېۋانىي، رىقەئ، نەسىخ، تەئلىق ئۇسلۇبلىرىدا يېزىلغان. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى نۇقتىسىز يېزىلغانلىقى ئۈچۈن مەنتىلارنىڭ ئوقۇلۇشى غايەت مۇرەككەپتۇر. شۇ قىيىنچىلىقنى بىر تەرەپ قىلىش مەقسىتىدە ئىبادۇللا ئادىلوۋ «مۇرەققەئى نەۋائى» نى چىرايلىق نەستەئلىق خېتى بىلەن يېڭىدىن كۆچۈرگەن ۋە بۇ ئىشنى 1939-يىلى 13-ماي كۈنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تۈگەتكەن: تاشكەنت، ئۆزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى، ИНВ. №2178.

ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ تاشباسما نۇسخىلىرى ۋە ئۇلارنى كۆچۈرگەن خەتتاتلار

ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى ياۋروپادا كەڭ يولغا قويۇلغان كىتاب بېسىش دەستىگاھى — مەتبەئەچىلىك ئۇسلۇبىدا نەشر قىلىش XVIII ئەسىر ئاخىرلىرىدىن باشلاندى. نەۋائىنىڭ «تارىخي مۇلۇكى ئەجەم» ئەسىرىنىڭ فەنائىي تەرىپىدىن ئوسمانلى تۈرك تىلىغا قىلىنغان تەرجىمىسى «تارىخى فەنائىي» نامى بىلەن 1785-يىلى

① سەھھاف — كىتاب مۇقاۋىلىگۈچى، مۇقاۋا ئىشلىگۈچى.

ۋېنا شەھىرىدە مەتبەئە ئۇسۇلى بىلەن چاپ ئېتىلىدى. كىتابنىڭ ئاخىرقى سەھىپىسىدە: «بۇ مەرغۇب نۇسخە رۇمىيا ئىمپېراتورلۇقىنىڭ پايتەختى بولغان ئەزىم شەھەر باچ (ۋېنا) دا ھىجرىنىڭ 1199- سەنەسى (مىلادى 1785- يىل) دا تەبئ بولدى» دېگەن جۈملە ئەرەب تىلىدا يېزىپ قويۇلغان. نەۋائى ئەسەرلىرىدىن ياۋروپادا بىرىنچى نەشرى ھېسابلانغان بۇ كىتابنىڭ بىر دانە نۇسخىسى بۇگۈنكى كۈندە تاشكەنتتە ئەلىشىر نەۋائى نامىدىكى ئۆزبېكستان دۆلەت خەلق كۈتۈپخانىسىنىڭ نادىر كىتابلار بۆلۈمىدە ساقلانماقتا.

پارىژدىكى شەرق جانلىق تىللىرى مەكتېپىنىڭ تۈركىي تىللار كافېدراسىنى باشقۇرغان فرانسۇز شەرقشۇناسى ئېتېن كاترېمېر 1841- يىلى پارىژدا «شەرقىي تۈرك ئەدەبىياتى خرېستوماتىيىسى» نامىڭ بىرىنچى قىسمىنى نەشر قىلغان. خرېستوماتىيىگە نەۋائىنىڭ «مۇھاكىمەتۇل - لوغەتەيىن» ۋە «تارىخىي مۇلۇكى ئەجەم» ئەسەرلىرى كىرگۈزۈلگەن. ئېتېن كاترېمېر نەۋائىنىڭ باشقا ئەسەرلىرىنى ھەم ئېلان قىلىش نىيىتىدە بولغان، بىراق خرېستوماتىيىنىڭ ئىككىنچى قىسمى نەشر قىلىنمىغان.

XIX ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ھاياتىدا بىرقاتار ۋەقەلەر سادىر بولۇشقا باشلىدى. شۇلاردىن بىرى ئوتتۇرا ئاسىيادا تېپولىتوگرافىك *) كارخانىلارنىڭ قۇرۇلۇشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئوتتۇرا ئاسىيادا كىتاب بېسىشنىڭ ئىككى خىل ئۇسۇلى قوللىنىلدى. بىرىنچىسى تېپوگرافىيە ئۇسۇلى بولۇپ، ئۇنىڭدا مىخ شەكلىدىكى مېتال ھەرپلەرنى قولدا تىزىش ئارقىلىق كىتاب بېسىلغان. بۇنىڭدا ئەرەب يېزىقىنىڭ نەسخ ئۇسلۇبىدىن كەڭ پايدىلانغان. ئىككىنچىسى تاش باسما (لىتوگرافىيە) ئۇسۇلى بولۇپ، ئۇنىڭدا دەسلەپكى ئاساسىي ئىشنى خەتتات بېجىرگەن. خەتتات بېسىلىدىغان كىتابنىڭ مەتنىنى مەخسۇس قەغەزگە كۆچۈرگەن. بۇ قەغەزدىكى مەتن تاش قېلىپ سىرتىغا ئۆتكۈزۈلگەن ۋە ئۇنىڭغا خىمىيىۋى ئەشيا بېرىلگەن. شۇنىڭ بىلەن ئەنە شۇ تاش قېلىپلاردىن نۇسخا ئېلىنىۋەرگەن. خەتتات تاش باسمىغا مەتن كۆچۈرگەندە ئاساسەن نەستەئلىق خەت ئۇسلۇبىدىن پايدىلانغان. ئوتتۇرا ئاسىيا شەھەرلىرىدە قۇرۇلغان مەتبەئەلەرنىڭ كۆپچىلىكى تاشباسما ئۇسۇلىدا كىتاب باساتتى. ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ 1879— 1917- يىللار داۋامىدا ئوتتۇرا ئاسىيا شەھەرلىرىدىكى 20 گە يېقىن مەتبەئەدە بېسىلغان 70 كە يېقىن نەشرى پەقەت تاشباسما ئۇسۇلىدا ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان.

ئوتتۇرا ئاسىيادىكى دەسلەپكى تاشباسما مەتبەئە — ھىجرى 1291/م: 1874- يىلى خۇقاخانى مۇھەممەد رەھىمخان II سارىيىدا قۇرۇلغان. بۇ مەتبەئەدە 1879- (ھىجرى 1297-) يىلى مۇھەممەد رەھىمخان II نىڭ پەرمانى بىلەن نەۋائى «خەمسە» سى تولۇق چاپ ئېتىلگەن. «خەمسە» نى شائىر مۇھەممەد نىياز ئىبن ئەبدۇللا ئاخۇند كامىل خارەزمىي نەشرگە تەييارلايدۇ ۋە ئۆزى ئۇچ سەھىپىلىك مۇقەددىمە يازىدۇ. «خەمسە» نى تاشباسما ئۇچۇن خەتتات موللا مۇھەممەد يۇسۇف

*) تېپولىتوگرافىت (تېپوگرافىيە) — مىخ مەتبەئەنى كۆرسىتىدۇ.

ئىبن بەردى مۇراد سۇفى خارەزمىي كۆچۈرگەن. 640 سەھىپىلىك بۇ «خەمسە» نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادا بېسىلغان بىرىنچى مۇكەممەل تاشباسما نۇسخىسى (نەشرى) ھېسابلىنىدۇ. «خەمسە» كېيىنچىرەك تولۇق ھالدا يەنە ئىككى قېتىم بېسىلدى. 1904 – (ھىجرى 1322) يىلى تاشكەنتتىكى پورتسېۋ مەتبەئەسىدە بېسىلغان نۇسخىنى خەتتات شاھمۇراد شاھنىمەتۇللا ئوغلى كۆچۈرگەن. يەنە شۇ مەتبەئە 1905 – (ھىجرى 1323) يىلى خەتتات ئەبدۇمەننەپ قارى قەلەمى بىلەن پۈتۈلگەن «خەمسە» نىڭ مەتنىنى ھەم بېسىپ چىقارغان. «خەمسە»نىڭ بۇ ئۈچ مۇكەممەل نەشرىدىن باشقا ئۇنىڭ قىسقارتىلغان نەسرىي ۋارىيانتى ھەم ئېلان قىلىنغان. 1908 – (ھىجرى 1326) يىلى تاشكەنتتىكى ئارىفجانوۋ مەتبەئەسىدە «نەسرى خەمسەئى بەنەزىر» ناملىق كىتاب (351 سەھىپە) بېسىلىپ چىقىدۇ. بۇ نەسرىي نەشر پەقەت ماقالاتلاردىن ئىبارەت بولۇپ، پۈتۈن سيۇژىتنىڭ ئىگە بولمىغانلىقى ئۈچۈن بولسا كېرەك «ھەيرەتۈل – ئەبرار» چۈشۈرۈپ قويۇلغان. كىتابنىڭ ناشىرى (نەشىر قىلغۇچى) مىرمەھمۇد ئىبن شاھ يۇنۇس، دەپ كۆرسىتىلگەن. داستانلارنى نەسرىي ۋارىيانتىغا كىرگۈزگەن ئايلاندۇرغانلىقى ئېيتىلمىغان. ئەگەر شۇ چاغدىكى نەشرگە تەييارلىغۇچىلارنىڭ نەۋائىي ئەسەرلىرىدىن ناھايىتى ياخشى خەۋەردار ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتساق، «خەمسە» داستانلىرىنىڭ نەسرىي ۋارىيانتىنى نەشرگە تەييارلىغۇچىنىڭ ئۆزى – مىرمەھمۇد ئىبن يۇنۇس تەييارلىغان بولۇشى مۇمكىن. «نەسرىي خەمسەئى بەنەزىر» ئەسىرىدە داستانلار مەزمۇنىغا قاراپ 38 پارچە رەسىم ئىشلەنگەن. مۇسەۋۋىر (سۈرەت ئىشلىگۈچى) ۋە خەتتات رەھمەتۇللا ئىبن موللا ئابدۇشۈكۈر.

شۇنى ھەم ئەسلىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، نەۋائىي داستانلىرىنىڭ «نەسرىي خەمسەئى بەنەزىر» گە قەدەر ھەم نەسرىي بايانلىرى – خەلق كىتابى ۋارىيانتلىرى يارىتىلغاندى. بۇنىڭغا XV ئەسىر ئىككىنچى يېرىمى ۋە XIX ئەسىر باشلىرىدا ياشىغان شائىر ئۆمەر باقى تەرىپىدىن يېزىلغان «قىسسەئى فەرھاد ۋە شىرىن»، «كىتابى مەجنۇن ۋە لەيلى»، XIX ئەسىر شائىرى مەھزۇن ياراتقان «قىسسەئى شاھزادە فەرھاد ۋە شىرىن» مىسال بولالايدۇ. ئەنە شۇ نەسرىي بايانلار – خەلق كىتابى ۋارىيانتلىرى ھەم تاشكەنتتە 1908، 1909 – 1910، 1912 – ۋە 1915 – يىللاردا تاشباسمىدا قايتا – قايتا نەشر قىلىندى. ئۆمەر باقى ئەسەرلىرىنى نەشرگە تەييارلاش، ئەمەلىيلەشتۈرۈش ۋە تەرغىپ قىلىشتا سەييىد ھەيبەتۇللا خوجا سەييىد ئارىف خوجا ئوغلى خىسلەت (1880 – 1945) نىڭ خىزمەتلىرى كاتتا بولدى. «قىسسەئى فەرھاد ۋە شىرىن» مەزمۇنىغا 13 پارچە، «كىتابى مەجنۇن ۋە لەيلى» مەزمۇنىغا 11 پارچە رەسىم ئىشلەنگەن. بۇ رەسىملەرنى شەۋكەت ئىسكەندەروي سىزغان.

«خەزائىنۇل – مەئانى» نىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادا تۇنجى قېتىم نەشر قىلىنىشى ھەم خىۋا مەتبەئەسى بىلەن باغلىقتۇر. نەۋائىنىڭ بۇ لىرىك كۇللىياتى خەلق ئارىسىدا مەشھۇر بولغان «چاھار دىۋان» نامى بىلەن مۇھەممەت رەھىمخان II نىڭ پەرمانىغا ئاساسەن ھىجرى 1299 – (مىلادى 1882) يىلى خىۋا مەتبەئەسىدە چاپ قىلىنغان.

ئەسەرنى مۇھەممەد نىياز ئىبن ئابدۇللا ئاخۇند كامىل خارەزمىي نەشرگە تەييارلىغان. مەتنىنى تاشباسما ئۇچۇن خەتتات ئىبراھىم سۇلتان ئىرانىي كۆچۈرگەن. تۆت دىۋاننىڭ مەتنلىرى مۇكەممەل بولۇپ، «خەزائىنۇل-مەئانىي» نىڭ تاشباسما نۇسخىلىرى ئىچىدە ئەڭ تولۇقى شۇ قېتىملىق نەشرى ھېسابلىنىدۇ. خىۋا مەتبەئەسى مىلادى 1882-(ھىجرى 1300) يىلى خەزائىنۇل-مەئانىي» نىڭ ئۇچىنچى دىۋانى «بەدايىئۇل ۋەسەت» نىمۇ مۇكەممەل ھالدا ئالاھىدە چاپ قىلغان. بۇ نۇسخىنىمۇ مۇھەممەد رەھىمخان II نىڭ پەرمانىغا ئاساسەن مۇھەممەد نىياز ئىبن ئەبدۇللا ئاخۇند كامىل خارەزمىي نەشرگە تەييارلىغان. ئەمما كاتىپى كۆرسىتىلمىگەن.

«خەزائىنۇل-مەئانىي» دىن تاللىۋىلىنغان تەرمە (ئىنتىخاب) دىۋانلار 1888-(ھ. 1306) يىلىدىن 1916-(ھ.1335)-يىلىغىچە 40 قېتىمدىن ئارتۇق نەشر قىلىنغان. ئۇلار تاشكەنتنىڭ «لەختىن»، «ئاكا-ئۇكا كامپانىسكىيلار» «برىيدېنباخ»، «ئىلمىن»، «ئاريفجانوۋ»، «تۇركىستان ھەربىي ئوكرۇگى شتابى» مەتبەئىلىرىدە؛ سەمەرقەندنىڭ «دېموروۋ» مەتبەئەسىدە؛ يېڭى بۇخارانىڭ «كاگان»، «لېۋىن» مەتبەئەلىرىدە چاپ ئېتىلگەن. شۇنىڭدەك تەرمە دىۋانلارنى نەشر قىلىشقا ئىستانبۇلنىڭ «ئاريىپ ئەپەندى»، «سەيىد مەھمۇدبەك» مەتبەئەلىرىمۇ قاتناشقان. نەۋائىي تەرمە دىۋانلىرىنى چاپ قىلىشتا تاشكەنت مەتبەئەلىرى ئالاھىدە پائالىيەت قىلغانىدى. جۇملىدىن تەرمە دىۋانلارنى «ئاكا-ئۇكا كامپانىسكىيلار» مەتبەئەسى 1893-يىلى ئۇچ قېتىم، «برىيدېنباخ» مەتبەئەسى 1893-(1315) يىلى ئۇچ قېتىم، «ئىلمىن» مەتبەئەسى 1906-(1324) يىلى ئۇچ قېتىم نەشر قىلىشقا مۇۋەپپەق بولغانىدى. نەشر قىلىنغان دىۋانلاردا نەشر قىلغۇچىلار تەرىپىدىن قويۇلغان «نەۋائى»، «ئەمىر نەۋائى»، «ئەمىر ئەلىشىر نەۋائى»، «مەۋلانا ئەمىر نەۋائى»، «دىۋان»، «دىۋانى ئەمىر ئەلىشىر نەۋائى»، «نەۋائى دىۋانلىرى»، «ئەمىر نەۋائى دىۋانى» ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئونلاپ دىۋانلارنى ئۇچرىتىمىز. ھەتتا، ھەجمى 150 سەھىپە ئەتراپىدا بولۇپ، «ئاريفجانوۋ» مەتبەئەسىدە 1914-1915-يىللىرى بېسىلغان ئىككى پارچە نەشرگە «كۇللىياتى دىۋان ئەمىر ئەلىشىر نەۋائى» دېگەن نام قويۇلغان. بۇ خىل ناملار تەرمە دىۋانلار ھەجمى ۋە مۇندەرىجىسىگە مۇتلەق ماس كەلمەسمۇ، لېكىن ئەلىشىر نەۋائى نامىنى قەيت قىلىپ ئۆتۈشنى نەشرىياتچىلار ئۆزلىرىگە بۇرچ دەپ بىلىشكەن. نەۋائى تەرمە دىۋانلىرىنىڭ ئەنە شۇ ئونلاپ تاشباسما نۇسخىلىرى كونا ھەمدە يېڭىچە ئۇسۇلدا ئوقۇتىدىغان مەكتەبلەردە ئىلمىي ئەدەب (ئەدەبىيات) تىن دەرسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ كەلگەن.

ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «ئەربەئىن» ئەسىرى «چىھل ھەدىس» نامى بىلەن تاشباسمىدا ئون قېتىمچە چاپ قىلىنغان. تاشكەنتنىڭ «لەختىن» مەتبەئەسىدە 1893-(1310) يىلى، «ئاكا-ئۇكا كامپانىسكىي» لار مەتبەئەسىدە 1894-(1311) يىلى، «ئاريفجانوۋ» مەتبەئەسىدە 1910-يىلى بېسىلغان. ھەممە نەشرلەردە ئابدۇرەھمان جامى ۋە ئەلىشىر نەۋائى قىتئەلىرى بىلەن ئۇلارغا ئاساس بولغان ھەدىسلەر يانمۇ-يان بېرىلگەن.

ئەلىشىر نەۋائىنىڭ تاشباسمىدا بېسىلغان نەسرىي ئەسەرلىرىدىن «مەھبۇبۇل-قۇلۇب»، «مەجالىسۇن-نەفائىس» ۋە «مۇھاكەمەتۇل-لۇغەتەين»لا مەلۇم خالاس. «مەھبۇبۇل-قۇلۇب»نى بۇخارادىكى «گېيىنىسكىي» مەتبەئەسى خەتتات مۇفتى مىر ئەھمەد قەلەمىدە 1907-(1325) يىلى؛ «مەجالىسۇن-نەفائىس» نى تاشكەنتتىكى «ئارىفجانوۋ» مەتبەئەسى خەتتات ئەبدۇمەننان قارىي قەلەمىدە 1917-(1336) يىلى نەشر قىلدى. «مۇھاكەمەتۇل-لۇغەتەين» نى ئەشۇر ئەلى زاھىرىي ئۆز قەلىمى بىلەن كۆچۈرۈپ 1917-يىلى قوقەندىكى «ۋاينېر» مەتبەئەسىدە چاپ قىلدۇرغان. ئەشۇر ئەلى زاھىرىي نەۋائىنىڭ «ۋەقفىيە» ئەسىرىنىمۇ تاشباسما ئۇچۇن كۆچۈرۈپ نەشرگە تەييارلىغان. بىراق نامەلۇم سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن بۇ ئەسەر چاپ قىلىنمای قالغان. («ۋەقفىيە» نىڭ ئەنە شۇ تاشباسما ئۇچۇن كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى قوقەن ئەدەبىيات مۇزېيىدا ئەشۇر ئەلى زاھىرىنىڭ شەخسىي ئارخىپىدا ساقلانماقتا). «مەھبۇبۇل-قۇلۇب» نىڭ ئىستانبۇلدا 1872-(1289) يىلى «مۇھاكەمەتۇل-لۇغەتەين» نىڭ ئىستانبۇلدا 1897-(1320) يىلى ۋە باغچە سارای 1902-يىلىدا مىخ باسما (تىپوگرافىيە) ئۇسۇلىدا بېسىلغان نەشرلىرىمۇ بار. بۇ ئۇچ نەسرىي ئەسەرنىڭ مەتنىلىرى تاشباسما نۇسخىلاردا مۇكەممەل ساقلانغان.

تاشباسما كىتابلىرىنىڭ خەت جەھەتتىن چىرايلىق ۋە سۈپەتلىك نەشر قىلىنىشى بىرىنچى قەدەمدە خەتتاتلارغا باغلىق بولغان. ئەگەر خەتتات مەتنىنى نەپىس خەت بىلەن كۆچۈرسە، كىتاب ئوقۇغۇچىلار تەرىپىدىن ناھايىتى تېز سېتىپ ئېلىنىپ، شۇ ئەسەرنىڭ نۆۋەتتىكى نەشرلىرىگە تەلەپ ۋە ئېھتىياج تۇغۇلغان. نەشر قىلغۇچىلار ۋە كىتابپۇرۇشلارمۇ خېلى جايىدا ئىقتىسادىي پايدىغا ئېرىشكەن. بىزگە ھازىرچە 1879-يىللاردىن 1917-يىللارغىچە تاشباسمىدا بېسىلغان نەۋائىي ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن 25 خەتتاتنىڭ نامى مەلۇم. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئايرىملىرى نەۋائىي ئەسەرلىرىدىن بىر دانە نەشر مەتنىنى كۆچۈرگەن بولسا، بەزى خەتتاتلار بىر نەچچە نەشر مەتنىنى كۆچۈرگەنىدى. مەسىلەن، شاھمۇرات كاتىپ شاھ نېئىمەتۇللا ئوغلى «تەرمە دىۋان» لارنىڭ 1888-1893= 1900-يىلدىكى، «ئەربەئىن»نىڭ 1894-يىلدىكىسى، «خەمسە» نىڭ 1904-يىلدىكى نەشرلىرىنى تاشباسما ئۇچۇن كۆچۈرگەن.

شۇنى ھەم ئېيتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، تاشباسمىدا بېسىلغان ھەممە نەشرلەردىمۇ خەتتاتلار ئۆز نامىلىرىنى ئېيتىپ ئۆتمىگەن. شەرق كىتابەت ئىشىنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىدا قول يازمىلارنى كۆچۈرۈشتە بەزى ھاللاردا كاتىپلار ئۆز ئىسىملىرىنى قەيت قىلماسلىق ئەنئەنىسى تاشباسما كىتابچىلىقى دەۋرىدىمۇ مەلۇم دەرىجىدە داۋام قىلدى. شۇنىڭ ئۇچۇن نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ بىر مۇنچە تاشباسما نەشرلىرى قايسى خەتتاتلار تەرىپىدىن باسمىغا تەييارلانغانلىقى بىزگە نامەلۇم. بۇلارنىڭ ئىچىدە تەرمە دىۋانلارنىڭ 1882-يىلى (ھ.1300) خىۋادا؛ 1892-1891-(ھ.1309) يىلى يەركەندە؛ 1893-(ھ. 1311) يىلى، 1897-1896-(ھ.1314)، 1897-(ھ. 1315)، 1900-، 1902-،

1904-، 1906-، 1907-، 1911-، 1912-، 1913-، 1916- يىللىرى تاشكەنتتە؛ 1901-1902- يىللىرى ئىستانبۇلدا؛ 1904- يىلى سەمەر قەندە؛ 1912-1913-، 1916- يىللاردا بۇ خاراداً چاپ قىلىنغان نۇسخىلىرىدىن ئىبارەت. شۇنىڭدەك «ئەربەئىن» نىڭ 1893-(ھ.1310) يىلى ۋە 1894-(ھ.1311) يىللىرى تاشكەنتتە؛ 1907-(ھ.1325) يىلى باغچە ساراي ۋە ئىستانبۇلدا بېسىلغان نەشرلىرىدىمۇ خەتتات نامى كۆرسىتىلمىگەن.

يېرىك مەتبەئىلەر تاشكەنتكە جايلاشقانلىقتىن تاشباسما ئۇچۇن قول يازمىلارنى تەييارلايدىغان خەتتاتلارنىڭ كۆپچىلىكى ھەم تاشكەنتتە ياشىغان. يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن ئەسەرلەرنى تاشباسما ئۇچۇن كۆچۈرگەن 25 نەپەر خەتتاتنىڭ كۆپچىلىكى تاشكەنت خەتتاتلىق مەكتىپىنىڭ نامايەندىلىرىدۇر. جۇملىدىن مەزكۇر خەتتاتلىق مەكتىپى ۋەكىللىرىگە شاھمۇراد ئىبن شاھنىيىمە تۇللاھ، سىراجىدىن مەھمۇد سىدىقى خاندەيلىقىي، موللا ئارتۇق ئابدۇرەسۇلباي ئوغلى، ئەبدۇمەننابى قارىي، شاھ ئىسلام شاھ مۇھەممەد ئوغلى، يۇسۇپجان زاكىرجان ئوغلى، موللا ئۇتەب رەسۇل مۇھەممەد ئوغلى، ئابدۇلقادىر مۇراددىي ۋە باشقىلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن. ئومۇمەن، تاشكەنت خەتتاتلىق مەكتىپى ۋە ئۇنىڭ نامايەندىلىرى XIX ئەسىر ئاخىرى ۋە XX ئەسىر باشلىرىدا ئوتتۇرا ئاسىيادا تاشباسما خەتتاتلىق ئىشىنى يولغا قويۇشتا ۋە ئۇنى مەتبەئە خەتتاتلىقى سەنئىتى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈشتە مۇھىم رول ئويناندى.

تاشباسمىدا بېسىلغان ھەر بىر نەشرنىڭ تىراژى 500—600 نۇسخىدىن ئاشمىغان. كەمدىن-كەم ئەھۋاللاردا بىر نەشرنىڭ تىراژى 1000 نۇسخىغا يەتكەن. خەتتات تەرىپىدىن يېزىلىپ تاش قېلىپقا چۇشۇرۇلگەن مەتندىن مۇئەييەن نۇسخا (كۆپىنچە 500—600 ئەتراپىدا) ئېلىنغاچقا مەتن ئۇپراپ ئۆچۇشكە باشلىغان. نەتىجىدە خەتتات شۇ نەشر مەتنىنى يېڭىدىن يېزىپ بەرگەن. ئايرىم مەتبەئىلەردە بىر يېلنىڭ ئىچىدە مەلۇم بىر ئەسەرنىڭ بىر قانچە خەتتات قەلەمىدە قايتا-قايتا بېسىلىشىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇنىڭ ئۇچۇندۇر.

نەۋائى ئەسەرلىرىنى نەشر قىلىشتا ھەر بىر تاشباسما مەتبەئە ئۆز شەرت-شارائىتلىرى ۋە ئىمكانىيەتلىرى بويىچە ئىش كۆرگەن. شۇنىڭ ئۇچۇن نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ بەزى تاشباسما نۇسخىلىرى قەغەز، بوياق، بەدىئىي بېزەك، مۇقاۋا جەھەتتىن سۈپەتلىك بولسا، ئايرىملىرى ناھايىتى ئاددىي كۆرۈنۈشكە ئىگە.

ئەلىشىر نەۋائىنىڭ تاشباسمىدا بېسىلغان ئەسەرلىرى باشقا كىتابلار قاتارىدا ئوتتۇرا ئاسىيا، يېقىن ۋە ئوتتۇرا شەرقنىڭ چوڭ شەھەرلىرىدە تارقىتىلغان. بەزى كىتاب سودىگەرلىرىنىڭ باشقا شەھەرلەردىمۇ كىتاب دۇكانلىرى بولغان (كۆپ كىتابلارنىڭ ئاخىرقى سەھىپىسى ياكى مۇقاۋىسىدا شۇ كىتابنى نەشر قىلدۇرغان نەشرى ياكى تاجرى كىتابنىڭ قايسى شەھەرلەردە كىتاب دۇكانلىرى بارلىقى يېزىپ قويۇلغان). بىر نەچچە كىتاب سودىگەرلىرى تاشكەنتتە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ باشقا شەھەرلىرىدە بېسىلغان كىتابلارنى تاتارىستان، قىرىم، ئەزەربەيجان ھەمدە قەشقەر، تۈركىيە، ھىندىستان، ئافغانىستان، ئىران، ئەرەب مەملىكەتلىرىگە ئېلىپ بېرىپ تارقاتقان. ئۇلار ئۆز نۆۋىتىدە ئاشۇ

ئۆلكىلەردە بېسىلغان كىتابلارنىمۇ ئوتتۇرا ئاسىيا شەھەرلىرىگە ئېلىپ كەلگەن.

شۇنداق قىلىپ ئوتتۇرا ئاسىيادا XIX ئەسىر ئاخىرى XX ئەسىر باشلىرىدا تاش باسما مەتبەئىلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن ئۆزبېك خەلقى تارىخىدا كىتابەت مەدەنىيىتىنىڭ يېڭى بىر دەۋرى باشلاندى. تاشباسما ئۇسۇلىدا نەۋائىنىڭ شاھ ئەسەرلىرى «خەمسە» ۋە «خەزائىنۇل ـ مەئانى»، «مەجالىسۇن ـ نەفائىس»، «مۇھاكەمەتۇل ـ لۇغەتەيىن»، «مەھبۇبۇل ـ قۇلۇب» قاتارلىقلار نەشر قىلىندى. ئومۇمەن، تاشباسما كىتابلار تارىخىدا نەۋائى ئەسەرلىرى سالماقلىق ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. بۇ يەنىلا ئەلىشىر نەۋائىنى ھەممە دەۋرلەرنىڭ بۈيۈك شائىرى بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۆلمەس ئەسەرلىرىنى خەلق چوڭقۇر چۈشىنىپ، غايەت زور قەدىرلىگەنلىكىدىن دالالەت بېرىدۇ. ئەينى زاماندا تاشباسمىدا بېسىلغان نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن بىر قاتار نەشرلىرى نەۋائى مىراسىنى ئۆگىنىشتە ئۆزىگە خاس ئەھمىيەتكە ئىگە.

بىز تۆۋەندە ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى تاشباسما ئۇچۇن كۆچۈرگەن خەتتاتلارنىڭ نامىنى تونۇشتۇرىمىز. بەزى خەتتاتلارنىڭ ھاياتى ۋە پائالىيىتى ھەققىدىكى مەلۇماتلار ئۆچۇن ئابدۇلقادىر مۇرادىينىڭ «ئوتتۇرا ئاسىيا خەتتاتلىق سەنئىتى تارىخىدىن» (تاشكەنت، ئۆزبېكستان «پەن» نەشرىياتى، 1971) ناملىق كىتابىغا مۇراجىئەت قىلىمىز.

.....

شاھمۇراد ئىبن شاھ نېئىمەتۇللا (1850 — 1922) — XIX ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمى ۋە XX ئەسىر باشلىرىدا تاشكەنت خەتتاتلىق مەكتىپىنى قۇرغان مەشھۇر خەتتات، خەتتاتلىقنىڭ خەت باسما ئۇسلۇبى ئاساسچىلىرىدىن بىرى. شاھمۇراد شاھ نېئىمە تۇللا ئوغلى تاشكەنتتە باغۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ياش شاھمۇراد باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئاتىسى ئۇنى زەنجىللىق مەھەللىسىدىكى داۋۇت خوجا كاتىپقا شاگىرتلىققا بېرىدۇ. خەتكە غايەت ئىستېدادلىق بولغان ياش كاتىپ شاھمۇراد تېز پۈرسەتتە نەسخ، نەستەئلىق، شىكەستە ئۇسلۇبىنى ئۆگىنىۋالىدۇ ۋە ئۆزى مۇستەقىل رەۋىشتە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى كىتابەت قىلىشقا باشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە شاھمۇراد تىرىشچانلارغا تىغ، تىرەك ياساپ بېرىش ھۈنىرىنىمۇ ئۆگىنىدۇ. شۇنىڭ ئۆچۈن بولسا كېرەك، دەسلەپ كۆچۈرگەن قول يازمىلىرىغا ئۇ «تىغ بەندە»، «شاھمۇراد تىغ بەندىي» دەپ ئىمزا قويغان. شاھمۇراد كاتىپ بىر تاز مۇددەت كۆكەلداش مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلدى. XIX ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدىن تارتىپ تاشكەنتتە كەينى-كەينىدىن تاشباسما مەتبەئىلەر تەشكىل قىلىنىشى بىلەن شاھمۇراد كاتىپ تۈركىي تىلدىكى ۋە پارس ـ تاجىك تىلىدىكى كىتابلارنى كۆچۈرۈش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇ ئەللىك يىللىق خەتتاتلىق پائالىيىتى داۋامىدا ئونلاپ كىتابلارنى تاشباسما ئۇچۇن كۆچۈرىدۇ. ئۇنىڭ قەلىمىدە ھاپىز شىرازدىي، ئابدۇرەھمان جامى، ئەلىشىر نەۋائى، مىرزا بېدىل، ئەمىرىي ۋە باشقىلارنىڭ ئەسەرلىرى چاپ قىلىنغان. شاھمۇراد كاتىپ ئۆز دەۋرىنىڭ شائىرلىرى، ئالىملىرى، سەنئەتكارلىرى، زىيالىلىرى تارىخىدا كاتتا ئابروي ـ ئىناۋەتكە سازاۋەر بولغان. ئۇنىڭغا ھەر قايسى شەھەرلەردىن مەكتۇپلار كېلىپ تۇرغان. جۇملىدىن،

قوقەنلىك شائىر مۇھەننىك شاھمۇراد كاتىپقا يازغان پارسچە مەكتۇبى ساقلىنىپ قالغان. ئاتاقلىق دېموكرات شائىر مۇقىمىي تاشكەنتكە كەلگەن سەپەرلىرىنىڭ بىردە شائىر كامىي ئارقىلىق شاھمۇراد كاتىپ بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولغان. شاھمۇراد كاتىپ نەسىخ ۋە نەستەئلىق خېتىدە ئوندىن ئارتۇق ئىستېداتلىق شاگىرتلارنى يېتىشتۈرگەن. ئۇ نەۋائى ئەسەرلىرىدىن تاشباسما ئۇچۇن تۆۋەندىكى نەشرلەرنى كۆچۈرگەن.

1) ئەمىر ئەلىشىر نەۋائى دىۋانلىرى (تەرمە دىۋان) نەشرى ــ رەھىمخوجا ئىشان ئىبن ئەلى خوجا ئىشان. تاشكەنت، لەختىن مەتبەئەسى، 1888 - (1306) يىل، 288 بەت.

2) ئەمىر ئەلىشىر نەۋائى نەۋۇارەللاھۇ مەرقەدەھۇ دىۋانلىرى (تەرمە دىۋان). تاشكەنت ئاكا ـ ئۇكا كامپانسكىيلار مەتبەئەسى، 1894 - (ھ. 1311) يىلى، 208 بەت.

3) چىھل ھەدىس (جامىي ۋە نەۋائى قىتئەلىرى بىلىلە بېرىلگەن). تاشكەنت. ئاكا ـ ئۇكا كامپانسكىيلار مەتبەئەسى، 1894 - (ھ. 1311) يىل، 24 بەت.

4) ئەمىر نەۋائى (تەرمە دىۋان) نەشرى ــ غۇلام رەسۇل خوجا. تاشكەنت، ئىلىن مەتبەئەسى، 1900 - (ھ. 1318) يىل، 158 بەت.

5) دىۋان (تەرمە دىۋان)، نەشرى ــ غۇلام رەسۇل خوجا. تاشكەنت، ئارىفجانوۋ مەتبەئەسى 1900 - (ھ. 1318) يىل، 126 بەت.

6) «خەمسە» ئەمىر ئەلىشىر نەۋائى. نەشرى ــ غۇلام رەسۇل خوجا تاشكەنت، پوروتسېۋ مەتبەئەسى، 1904 - (ھ. 1322) يىلى، 512 بەت.*)...

1991 - يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن خەتتاتلار» ناملىق كىتابچىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئابدۇقەيۇم خوجا

*)... نەۋائى ئەسەرلىرىنى تاش باسما ئۇچۇن كۆچۈرگەن كاتىپ ـ خەتتاتلاردىن يەنە 20 نەچچىسىنىڭ ئىسمى، كۆچۈرگەن ئەسەرلىرى، نەشرى، نەشر قىلىنغان مەتبەئە ۋە ئورۇن قاتارلىقلار تونۇشتۇرۇلغان بايانلار قىسقارتىلدى.

مۇھەممەد مىرزا ھەيدەر كوراگان ۋە ئۇنىڭ ئەسىرى تۇغرىسىدا

تۇرسۇن ھۇشۇر

تارىخچى مۇھەممەد مىرزا ھەيدەر كوراگان 1499 - يىلى تۇغۇلۇپ، 1551 - يىلى 52 يېشىدا كەشمىرده بولغان بىر قوزغىلاڭدا ئۆلتۈرۈلگەن. بۇ زات چاغاتاي خاندانلىقىنىڭ داۋامى بولغان دۇغلات خاندانلىقىنىڭ كېيىنكى ئەمىرزادىلىرىدىن بىرى. ئاتا تەرەپتىن چاغاتاي خانلىرىدىن يۇنۇسخاننىڭ نەۋرىسى ۋە بابۇر شاھنىڭ ھامىسىنىڭ ئوغلى. مىرزا دېگەن نام بابۇر شاھ تەرىپىدىن قويۇلغان. ئاتا تەرەپ بولسا موڭغۇل قەبىلىسىدىن بولغان دۇغلاتلارغا مەنسۇپ بولغاچقا، ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «دۇغلات» دېگەن ئىسىم قوشۇپ ئېيتىلغان.

مىرزا ھەيدەر دادىسى ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن كابولغا قېچىشقا مەجبۇر بولدى (1509). ئۇنى بابۇر شاھ ئۆزىنىڭ ئوغلى قاتارىدا قوبۇل قىلدى. ئۇ، بابۇر شاھنىڭ بۇخارا، سەمەرقەندلەرنى ئېلىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرىغا قاتناشتى. 1512 - يىلى بابۇر شاھنى تاشلاپ پەرغانىگە، موڭغۇل ھۆكۈمدارى سەئىدخاننىڭ يېنىغا بارىدى. سەئىدخان ئۇنىڭغا كوداگان ئۇنۋانىنى بەردى.

مىرزا ھەيدەر سەئىدخان ئېلىپ بارغان يۇرۇشلەرگە قاتنىشىپ، ئۇنىڭ بىلەن بىرگە قەشقەر، ياركەندكە كەلدى. سەئىدخان ئۆلۈپ، ئورنىغا ئابدۇرەشىدخان چىققاندىن كېيىن گەرچە ئارىلىرىدا ھېچقانداق زىددىيەت بولمىسىمۇ، يۇرتنى تاشلاپ تىمۇرىلەر يېنىغا كەتتى. 1541 - يىلى كەشمىرنى ئالدى ۋە ئۇ يەردە ئۆز ئالدىغا بىر ھۆكۈمەت قۇردى.

مىرزا ھەيدەر تارىخنى كەشمىرده ھۆكۈمدار بولۇپ تۇرغان دەۋرده يازغان بولسىمۇ، ئەسىرىنىڭ ئىسمىنى ئابدۇرەشىدنىڭ نامىغا بېغىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن كىتابنىڭ نامى «تارىخىي رەشىدى» ئاتالدى. ئەسەر ئىككى قىسىمدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، بىرىنچى قىسمى 1544 — 1547 - يىللىرى، ئىككىنچى قىسمى 1541 — 1544 - يىللىرى يېزىلغان. «تارىخىي رەشىدى» نىڭ بىرىنچى قىسمى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ دەسلەپكى دەۋرى (مىلادى 1329، ھىجرى 730 - يىلى) دىن ئابدۇرەشىدخان زامانى (مىلادى 1545، ھىجرى 952 يىلى) غىچە بولغان چاغاتاي خانىدانلىقىنىڭ موڭغۇل خانلىرى ياكى بۇ خانلىقنىڭ شەرق تارمىقىنىڭ ئىككى ئەسىردىن ئارتۇق بىر دەۋرىنىڭ تارىخىنى بايان قىلىپ بېرىدۇ. ئىككىنچى قىسمى بولسا ئاپتور خانىدانىنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ تارىخى،

چاغاتاي هەم ئۆزبېك ھۆكۈمدارلىرىنىڭ ۋە مۇھىم شەخسلەرنىڭ ۋەقەلىكلىرىنى، جۈغراپىيىگە ئائىت مەلۇماتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، كېيىنكى دەۋر تارىخچىلىرى ۋە جۇغراپىيەشۇناسلىرى XVI ئەسىرگە ئائىت ۋەقەلەرنى يېزىشتا بۇ ئەسەرنى مەنبە قىلىپ پايدىلىنىشاتتى. چۈنكى مىرزا ھەيدەر مەيلى تارىخىي ھېكايىلار بولسۇن، مەيلى بۇلارغا قوشۇمچە قىلىنغان جۇغراپىيەۋى بۆلۈملىرى بولسۇن، زامانىسىنىڭ ئەھۋالىنى ئىنتايىن ياخشى سۈرەتلەپ بەرگەنىدى.

بۇ ئەسەرنىڭ بىرىنچى قىسمى 180 بەت، ئىككىنچى قىسمى 498 بەت. جەمئىي 678 بەت.

ئەسەرنىڭ تىلى ۋە نۇسخىلىرى: «تارىخىي رەشىدى» ئوتتۇرا ئەسىر دەۋرىدىكى تۈركىي ۋە موڭغۇلچە سۆز - ئىبارىلەر كۆپ ئارىلاشقان كەتكەن پارسچە تىل بىلەن يېزىلغان. ئۇ زامانلاردا ئىلىم ئەھللىرى ئەسەرلىرىنىكۆپرەك ئەرەبچە، پارسچە يېزىش قانۇنلىرى ئۇچۇن، بۇ ئەسەرمۇ دەۋر مودىسى بويىچە پارسچە يېزىلغان بولۇشى مۇمكىن.

ئەسەرنىڭ ئەسلى نۇسخىسى ۋە تۈرلۈك تىللارغا قىلىنغان تەرجىمىلىرى ئەپسۇسكى شەرت - شارائىت تۇپەيلى بىسلىماي قالغان. شۇڭلاشقا ئەسلى نۇسخىسىدىن كۆپەيتىلگەن كۆچۈرمىلەر ياكى تەرجىمە نۇسخىسىنىڭ كۆچۈرمىلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا مەملىكەتلىرىدە كەمدىن - كەم تېپىلىدۇ. كەشمىر دۆلەت كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان، ئاپتورنىڭ قولىيازما ئورىگىنال نۇسخىسى بەختكە قارشى 1948 - يىلى كەشمىر ھادىسىسىدە يوقىلىپ كەتكەن. كىتابنىڭ ئىككىنچى قىسمى بولسا، كابۇل ماۋارىپ مىنىستىرلىكى كۇتۇپخانىسىدا ساقلانماقتا. بۇنىڭدىن باشقا «تارىخىي رەشىدى» نىڭ نۇسخىلىرى بەزى ياۋروپا ۋە ئاسىيا مەملىكەتلىرىدە ھازىرمۇ ساقلىنىۋاتىدۇ. بېرتانىيە مۇزېيىدا ئۇچ نۇسخىسى بار. شۇنىڭدەك پروفېسسور كوۋېلىنىڭ قولىدا بىر نۇسخا، باشقا شەخسلەرنىڭ قولىدا ئۇچ نۇسخا ساقلىنىۋاتىدۇ. بېرتانىيە مۇزېيىدىكى نۇسخىلاردىن بىرى پايدىلانغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە بولۇپ، باشقا نۇسخىلىرىنىڭمۇ كەم يەرلىرى تولا. ئەسەرنىڭ تولۇق نۇسخىسى مەشھۇر شەرقشۇناس دېنىسون روسې تەرىپىدىن تېپىلغان نۇسخا بولۇپ، ھازىر بېرتانىيە مۇزېيىنىڭ 24090 - نومۇرلۇق كاتالوگىدا ساقلىنىۋاتقان نۇسخا ھېسابلىنىدۇ. بۇ نۇسخىنىڭ قاچان، قەيەردە، كىم تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەنلىكى ھەققىدە ھېچقانداق مەلۇمات يوق. يالغۇزلا كىتابنىڭ باش تەرىپىدىكى بوش بېتىگە بۇ نۇسخىنىڭ ھىجرىيە 1145 - يىلى مىرزا مۇھەممەد مۇئىتەمەدخان ئىسىملىك بىر زاتنىڭ قولىغا چۈشكەنلىكى ھەققىدىكى مەلۇماتلا بار. بۇنىڭغا قارىغاندا مەزكۇر نۇسخىنىڭ مىلادى 1732 - يىلىدىن بۇرۇن كۆچۈرۈلگەنلىكى مەلۇم. نۇسخىدىكى ئۇيغۇرچە سۆز - ئىبارىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىنىڭ خاتا يېزىلغانلىقىغا قارىغاندا، ئۇيغۇرچىنى ياخشى بىلمەيدىغان بىر كىشى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ. كىتاب بەتلىرىنىڭ گۆ جايلىرى نەملىك تۆپەيلى ئۆچۈپ كەتكەن.

ئەسەرنىڭ باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلىنىشى:

1. مەلۇماتلاردا كۆرسىتىلىشىچە مىرزا ھەيدەر «تارىخىي رەشىدى» كىتابىنى دەسلەپتە پارسچە يازغان، كېيىن بۇ ئەسەرنى شەخسەن ئۆزى چاغاتاي يېزىقىدا ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان. شۇنداق بولغاندا، بۇنى مۇشۇ كىتابنىڭ پارسچە نۇسخىسىدىن باشقا، ئەڭ دەسلەپىدە باشقا تىللارغا قىلىنغان نۇسخىسى دېيىشكە بولىدۇ. ئەپسۇس، بۇ نۇسخا بىزگىچە يېتىپ كېلەلمىدى.

2. «تارىخىي رەشىدى» مىرزا ھەيدەرنىڭ يۇرتداشلىرى ئارىسىدا ئۇيغۇرچىغا ئىككى قېتىم تەرجىمە قىلىنغان. بىراق قاچان، كىم تەرىپىدىن قىلىنغانلىقى كۆرسىتىلمىگەن. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ نۇسخىنى مىرزا ھەيدەر ئۆزى ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان نۇسخىسىدىن قالسا، بىرقەدەر قەدىمىرەك نۇسخا دېيىشكە بولىدۇ.

3. روسىيىدە ۋېلىيامنوۋ - زېرنوۋ ۋە سالەمانلار تەرىپىدىن، بۇ كىتابنىڭ بىرمۇنچە قىسىملىرى نەشىر قىلىنغان. بىراق، بۇنىڭ قاچان، قايسى تىلدا نەشىر قىلىنغانلىقى كۆرسىتىلمىگەن.

4. «تارىخىي رەشىدى» ن. ئىلياس تەرىپىدىنمۇ ياخشىلاپ نەشىر قىلىنغان. بىراق، بۇنىڭ قاچان، قايسى تىلدا نەشىر قىلىنغانلىقى كۆرسىتىلمىگەن.

5. «تارىخىي رەشىدى» نى XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا موللا نىياز پارسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدى ۋە ئۆزۈن بىر قوشۇمچە يازدى. ئەپسۇس، بۇ نۇسخا نەشىر شارائىتىغا ئىگە بولالمىدى.

6. «تارىخىي رەشىدى» نىڭ ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان نۇسخىلىرى ئىچىدە ئەڭ ئىشەنچلىك نۇسخا بىبلىكان سوكېتى (Biblikan socity) دە ساقلانغان نۇسخا ھېسابلىنىدۇ. بۇ نۇسخىنىڭ يارىدىمى بىلەن باشقا نۇسخىلاردىكى ئۇقۇلمىغان يەرلەر، خاتالىقلار ۋە ئىملادىكى سەۋەنلىكلەر، يەر ۋە ئايماقلار ئىسىملىرىنى توغرىلاش مۇمكىن بولدى.

«تارىخىي رەشىدى» نىڭ بۇ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى قىلغان كىشى ناھايىتى ئۆتكۈر، ئەينى ۋاقىتتا كىتابتا تىلغا ئېلىنغان مەملىكەتلەرنىڭ ئەھۋالىنى ياخشى بىلىدىغان بىر كىشى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ. چۈنكى تەرجىمان ئەسەرنى مۇھاكىمە ۋە تەتقىق قىلىپ تەرجىمە قىلغان. ئۇ نۇرغۇن ئىبارە ۋە جۈملىلەرگە چۈشەنچە يازغان، ئاپتورنىڭ مەقسىتىنى شۇنچىلىك ئېنىق قىلىپ بەرگەنكى، ئۇيغۇرچە خاس ئىسىملارنى ھېچقانداق بىر ئاسىيالىق تەرجىمان ئاسىيالىق ۋە غەربلىك كىتابخانلارغا بۇنچىلىك گۈزەل ۋە سادda بىر ئۇسلۇبتا ئىپادىلەپ بېرەلمىگەن بولاتتى. ئەپسۇسلىنارلىقى تەرجىمانىنىڭ كىم ئىكەنلىكى نامەلۇم. پەقەت ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا: «مەن بۇ تەرجىمىنى خوتەن شەھىرىدە ھىجرىنىڭ 1263 (مىلادى 1845) - يىلى 22 - جامادىئۇل سانى كۈنى پۈتكۈزدۇم» دېيىلگەن.

7. «تارىخىي رەشىدى» نى ياۋروپا تىللىرىغا تەرجىمە قىلىش تەشەببۇسىلى بۇنىڭدىن بىر يېرىم ئەسىر بۇرۇن مەرھۇم ئەسكرىنە (Eskrine) ئوتتۇرىغا قويغانىدى.

ئەسكەرنە مۇتەئەللىقە مۇزېيىنىڭ ئىلمىي خادىملىرىدىن بولۇپ، پېنسىيىگە چىققىنىدىن كېيىن، بىر يىلدىن ئارتۇقراق ئەمگەك سەرپ قىلىپ، «تارىخىي رەشىدى» نىڭ كۆپ قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 221 بەتلىك تەرجىمىسىنى مىلادى 1841 - يىلى 4 - يانۋاردا تاماملىغانىدى. ئەسكەرنەنىڭ بۇ تەرجىمىسى نەشر قىلىنمىدى، ئەسەر مۇزېي قول يازمىلار بۆلۈمىدىلا قېپقېلىپ، كۆپ كىشىلەر بۇنىڭدىن خەۋەرسىز قالدى.

ئەسكەرىنەنىڭ ئەڭگلىكى قىممەتلىك بىر ھۇججەت بولسىمۇ، لېكىن «تارىخىي رەشىدى» نىڭ ئەينەن تەرجىمىسى ئەمەس. ئاپتور بۇ ئەڭگلىكى نەشر قىلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى 1854 - يىلى يازغان «موڭغۇل دەۋرىدىكى ھىندىستان تارىخى» دېگەن ئەسىرىنىڭ 1 - ۋە 2 - تومىلىرىغا تەييارلىغان ماتېرىياللىرىدىن بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى ئەسكەرىنەنىڭ تەرجىمىسىدە بىرىنچىدىن «تارىخىي رەشىدى» نىڭ موڭغۇل خانلىرىغا دائىر قىسمى ئەينەن تەرجىمە قىلىنغان؛ ئىككىنچىدىن ئەسكەرنە تارىخىنىڭ كۆپ يەرلىرىدە «تارىخىي رەشىدى» نى تىلغا ئالغان ۋە نۇرغۇنلىغان يەرلىرىدە «تارىخىي رەشىدى»نىڭ تەرجىمىسىدىن ئەينەن نەقىل كەلتۈرگەن. بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا ئەسكەرىنەنىڭ تارىخىنى مىرزا ھەيدەر رۇزۋايەتلىرىنىڭ خۇلاسىسى دېيىش مۇمكىن.

8. ئەسكەرىنەدىن باشقا «تارىخىي رەشىدى» نىڭ پارسچە ئورگىنالىدىن كەلگەن كۆلەمدە پايدىلانغان كىشى ئىنگلىز ئاپتورلىرىدىن مەرھۇم دوكتور ۋ. ھ. بىللوۋ بولدى. بۇ كىشى 1872 - يىلى سىر. د. فوسسىنىڭ قەشقەر سەپىرىگە قاتناشقان. فوسس ھەيئىتى دوكلاتىنىڭ شىنجاڭ تارىخىغا دائىر قىسمىنىڭ كۆپىي «تارىخىي رەشىدى» دىن ئىبارەتكەن. لېكىن دوكتور بىللوو «تارىخىي رەشىدى»نىڭ ئۆز خىزمىتىگە دائىر قىسمىنىلا تەرجىمە قىلىپ، تەتقىق قىلغان. شۇڭلاشقا دوكتور بىللوونىڭ بۇ ئەسىرىنى «تارىخىي رەشىدى» نىڭ خۇلاسىسىنىڭ خۇلاسىسى دېيىش مۇمكىن.

دوكتور بىللوو ئەسەردە تىلغا ئېلىنغان رايونلارغا بېرىپ، يەرلىك خەلق بىلەن ئۇچرىشىپ، ئەمەلىي تەتقىقات ئېلىپ بارغاچقا، يەر ۋە جۇغراپىيىلىك ئىسىملار ھەققىدە ناھايىتى توغرا ۋە قىممەتلىك مەلۇمات بېرىدۇ.

9. قەشقەردە خىزمەت قىلغان ر. ب. شاۋ (R.B .SHAO) «تارىخىي رەشىدى» نىڭ بىر نەچچە بابىنى تەرجىمە قىلىپ، 1876 - يىلى «جۇغراپىيە جەمئىيىتىنىڭ مەجمۇئەسى» دە نەشر قىلدۇردى. بۇ بابلار شىنجاڭ تارىخىغا قارىتىلغان بولماستىن، بەلكى شىنجاڭ ۋە ئۇنىڭ جەنۇبىي، شەرقىي جەنۇبدىكى قوشنىلىرىنىڭ جۇغراپىيىسىگە ئائىت مەلۇماتلاردىن ئىبارەت ئىدى. بۇلار مىرزا ھەيدەر ئەسىرىنىڭ قىسمەن تەرجىمىسى ۋە ر. ب. شاۋنىڭ بۇ تېمىغا دائىر زامانىۋى بىلىملەر بىلەن يەرلىك ئاھالىدىن ئېلىنغان مەلۇمات ۋە چۈشەنچىلەردىن ئىبارەت.

10. ئىنگلىز ئالىملىرىدىن ئېللىئو (Ellio) نىڭ «ئۆز پاراتقۇچىلىرى تىلىدىن ھىندىستان تارىخى» ناملىق ئەسىرىنىڭ «تارىخىي رەشىدى» نىڭ بىر قىسمى نەقىل قىلىپ ئېلىنغان. ئېللىئو بۇ نەقىلنى بۇ ئاساستە «تارىخىي رەشىدى» دىن ياكى ئاسىيالىق ئاپتورلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئالغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

11. روسىيە ئالىملىرىدىن پروفېسسور گرىگورىيېۋ، رېتتىرنىڭ «ئەردكۇندى» ناملىق ئەسىرىنىڭ رۇسچىسىنى تەييارلاشتا «تارىخىي رەشىدى» دىن پايدىلانغان. شۇنىڭدەك باشقا رۇس شەرقشۇناسلىرىمۇ «تارىخىي رەشىدى» نىڭ ئۆزلىرىگە كېرەكلىك قىسىملىرىنى رۇسچىغا تەرجىمە قىلىشقانىدى.

12. XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا بۇ ئەسەر ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ بىر نۇسخىسى شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر تەتقىقات ئىنستىتۇتىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

13. شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر ئىنستىتۇتى ئۆزلىرىدە ساقلىنىۋاتقان ئىنگلىزچە نۇسخىسىنى «ئوتتۇرا ئاسىيا موڭغۇل تارىخى» دېگەن نام بىلەن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ 1983 - يىلى نەشرىگە تەييارلىدى. بىرىنچى قىسمى ئىنگلىزچىغا ۋە خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىش، نەشىر قىلىش توغرىسىدىكى كىرىش سۆزلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، 1985 - يىلى 377 بەتلىك قىلىپ بېسىلدى. ئىككىنچى قىسمى كىرىش سۆز، ئىلاۋە، ئىندېكسلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، 1986 - يىلى 840 بەتلىك قىلىپ بېسىلدى. ئەپسۇسلىنارلىقى بۇ كىتاب ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە ۋە نەشر قىلىنمىدى.

مىرزا ھەيدەر دۇلەت ئەربابى، تارىخچى، بولۇپلا قالماي بەلكى تالانتلىق شائىر ئىدى، بۇ ھەقتە ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسىدە مۇنداق مەلۇمات بار: «ھەيدەر مىرزىنىڭ بۇنىڭدىن باشقا چاغاتاي تۈركچىسى بىلەن نەزمە شەكلىدە يازغان «جاھانىنامە» ناملىق ئەسىرى بولۇپ، بىر ھىند ھېكايىسىنىڭ پۈتۈنلەي ئۇيغۇرلار مۇھىتىغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ ئىشلەنگەن راۋان ئاداپتاسيون (غەيرىي بىر تىلدا يېزىلغان ئەدەبىي ئەسەرنى يەرلىك ئۇسۇلغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ ئۆزگەرتىپ تەرجىمە قىلىش) دىن ئىبارەت 125 بەتلىك بۇ ئەسەرنىڭ بىر قول يازما نۇسخىسى پروسىيە دۆلەت كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىۋاتىدۇ. مۇئەللىپنىڭ ناھايىتى قابىلىيەتلىك بىر شائىر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدىغان بۇ ئەسەرنىڭ خاتىمىسى 1533 - يىلى 11 - ئايدا يېزىلغان بولسىمۇ، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان قەشقەر ھۆكۈمدارى سەئىدخان بىلەن بىرلىكتە، 1528 - يىلى قىشتا ناھايىتى ناچار شارائىتتا تىبەت ۋە بەدەخشان سەپەرلىرىدە بولۇۋاتقان چاغدا، قارلار ئارىسىدا بەدەخشانىنىڭ قەلئەئى زەپەر قەلئەسىدە قامالىپ قالغان ۋاقتىدا يېزىلغانىدى.»①

مەن ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسىدىكى بۇ مەلۇماتنى كۆرگەندىن كېيىن بىزدە ھازىرچە ئىلان قىلىنغان «جاھانىنامە» ناملىق داستاندىن ئىككىسى ئىپسىمگە چۈشتى. بۇنىڭ بىرى «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ ئومۇمىي 9 - سانى (1983 - يىلى) دا ئىلان قىلىنغان بولۇپ، توختى ئابدىخان، ئابلىمىت ھاجى يولداشلار تەرىپىدىن نەشرىگە تەييارلانغان ۋە ئاپتورى «ئايازبېك قۇشچى» دېيىلگەن. يەنە بىرى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1985 - يىلى كىتابچە قىلىنىپ نەشر قىلىنغان بولۇپ، يولداش ئابدۇشۇكۇر تۇردى نەشرىگە

① «ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسى» 5-توم 1 - قىسمى 388 - بەت.

تەييارلىغان ۋە ئاپتورنىڭ «ئايباز شىكەستە» دېگەن. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىزدە ئېلان قىلىنغان بۇ ئىككى نۇسخىنى سېلىشتۇرۇپ چىقتىم. «بۇلاق» مەجمۇئەسىدە ئېلان قىلىنغان «جاھانناما» داستانى 2650 مىسرا (1325 بەيىت)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن كىتاب قىلىنىپ ئېلان قىلىنغان «جاھانناما» داستانى 2658 مىسرا (1329 بەيىت) بولۇپ، ئوتتۇرىدا پەقەت سەككىز مىسرا (تۆت بەيىت) پەرق بار. كېيىن ئۇقۇشسام بۇ ئىككى نۇسخا نەشرى داستاننىڭ بىر قول يازما نۇسخىسىغا ئاساسەن نەشىرگە تەييارلانغان بولۇپ، بۇ قول يازما ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ماتېرىيال بۆلۈمىدە ساقلىنىۋاتىدۇ. داستاننىڭ يېزىلغان دەۋرى ۋە نەسەرگە «جاھانناما» دەپ ئات قويغانلىقىغا كەلسەك، داستاننىڭ ئۆزىدە:

يىل ئات ئېردى ماچىن تارىخىدا،
رەجەپ ئاي فەرخۇندە تارىخىدا.
تۈگەتتىم جەھان مەھنەتۇ غۇسسەسىن،
قىلىپ نەزم بىر داستان قىسسەسىن.
جەھاننامە قويدۇم ئانىڭ ئاتىنى،
دېدىم چۈن ئانىڭ ھالۇ ھالاتىنى. ①

دېگەن مەلۇمات بار. بۇ ھەقتە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن كىتاب قىلىپ نەشر قىلىنغان «جاھانناما» داستاننىڭ كىرىش سۆزىدە مۇنداق دېيىلگەن: «بۇ ئورۇنـ دىكى «فرخندە ـ فەرخۇندە» سۆزى ئەبجەد ھېسابىدا ھىجرىيە 939 ـ يىلى (مىلادىيە 1532 ـ يىلى) غا توغرا كېلىدۇ. ئاپتورنىڭ ئۆز سەرگۈزەشتىلىرىگە ئالاقىدار بايان قىلىنغان ۋەقەلەرنىڭ ئەينى زامانىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا ئۇيغۇنلىقىمۇ ئەسەرنىڭ دەل ئاشۇ يىللاردا يېزىلغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ». ①

دېمەك، بۇ مەلۇماتتىن داستاننىڭ يېزىلغان ۋاقتىنى ئېنىقلىۋېلىش ئىمكانىيىتى ئۇغۇلدى. تۆۋەندە بىز بۇ داستان ئاپتورنىڭ كىملىكى ھەققىدە ئىزدىنىپ كۆرەيلى. بۇنىڭ باشقا جايدىن ئەمەس، دەل مۇشۇ داستاننى نەشرگە تەييارلىغۇچىلارنىڭ داستان ھەققىدە يازغان كىرىش سۆزلىرىدىن ئىزدەيمىز.

يولداش ئابدۇشۇكۇر تۇردى يازغان كىرىش سۆزىدە مۇنداق بىر تارىخىي ۋەقەلىكنى بايان قىلىدۇ: «ئاپتور ئۆز يىگىتلىك ۋاقىتلىرىنىڭ بىر ۋىلايەتتە ئۆتكەنـ لىكى، ئۇ يەر ئاپتور ئۇچۇن بىر ۋەتەندەك بولۇپ قالغانلىقى (دېمەك، ئۇ يەر ئاپتورنىڭ ۋەتىنى ئەمەس)، مەزكۇر جايدىكى مەلۇم ۋەيرانچىلىقلاردىن كېيىن، ئاتىدىن ـ ئاتىغا خان بولۇپ كەلگەن بىرھۆكۈمدارنىڭ خىزمىتىگە كىرگەنلىكى، بەلكى ئۇنىڭ «قەدىمىي

① «بۇلاق» مەجمۇئەسى ئومۇمىي 9 ـ سان 143 ـ بەت. «جاھانناما». شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشرى، 108 ـ بەت.

①«جاھانناما». شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشرى 4 ـ بەت (كىرىش سۆز قىسمى).

قۇلى» ئىكەنلىكى توغرىسىدا سۆزلەيدۇ. كەينىدىنلا ئۇ خانىنىڭ ئەنجانىنى ئالغانلىقى ۋە ئاتابەكرى قولىدىن قەشقەرنىمۇ... ئالغانلىقىنى بايان قىلىدۇ». بۇمەلۇماتلار شىنجاڭ تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن ۋاقىئەلەر، يەنى 1510 - يىلى سەئىدخاننىڭ بىر نەۋرە ئاكىسى بابۇرنىڭ قەشقاغا كابۇلغا كەتكەنلىكى، 1512 - يىل قەشقەرنى خوتەن ھۆكۈمدارى ئاتابەكرىدىن تارتىۋالغانلىقى توغرىسىدىكى مەلۇماتلارنىڭ ئەينى ئۆزىدۇر. يۇقىرىقى سەلنىشتۇرمىدىن ئايىاز شىكەستىنىڭ 1510 - يىللار ئەتراپىدا ئەنجاندا مۇساپىر بولۇپ تۇرغانلىقى، 1512 - يىلدىن كېيىن سەئىدخاننىڭ خىزمىتىدە بولۇپ، 1514 - يىلى قەشقەرگە كەلگەنلىكىنى ھەمدە «بىر ئۆكسۈك 19 — 20 يىل (بۇنى سەئىدخاننىڭ خىزمىتىگە كىرگەن ۋاقتىتىن ھېسابلىغاندەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ)» ئۆتۈپ، سەئىدخان تاپشۇرغان ۋەزىپە بىلەن ئۇتتۇرا ئاسىياغا يەنى بەدەخشانغا بارغانلىقى، ئەنەشۇيەردە «جاھاننامە» داستانىنى يازغانلىقىنى ئېنىقلاشقا بولىدۇ».①

توختى ئاپەندى، ئابلىمىت ھاجى يولداشلار «جاھاننامە» نى نەشرىگە تەييارلاش توغرىسىدا يېزىلغان كىرىش سۆزىدە يەنە يۇقىرىدىكى تارىخ ۋەقەلىكىنى بايان قىلىدۇ.

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنىپ ئۆتۈلگەن ھەر ئىككى داستاننىڭ كىرىش سۆزىدىن ئېلىنغان مەزمۇنلارغا دىققەت بىلەن قارايدىغان بولساق، گەرچە بۇ ئىككى نۇسخىدا مەزمۇنلارنىڭ بايان قىلىنىش ئۇسۇلى ئوخشاش بولمىسىمۇ، لېكىن ئەمەلىيەتتە ھەر ئىككىلا كىرىش سۆز شىنجاڭ تارىخىدا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان تارىخىي شەخس سۇلتان سەئىدخان ۋە ئۇنىڭ پائالىيەتلىرى تەكىتلەنگەن بولۇپ، بۇنى ھەرگىزمۇ تاساددىپىي ئوخشاشلىق دېگىلى بولمايدۇ ئەلۋەتتە. بۇلار «جاھاننامە» داستانىدىكى بەزىبىر يېپ ئۇچلىرىغا ئاساسەن، شىنجاڭ تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن راست ۋەقەلىكلەرگە باغلاپ تۇرۇپ تەتقىق قىلىنىپ چىقىرىلغان ئىلمىي يەكۈنلەر ئىدى.

بۇ يەردە بىز ئېنىقلاۋالماقچى بولغان مۇھىم نۇقتا «جاھاننامە» داستانىنىڭ ئاپتورى زادى كىم؟ دېگەن مەسىلىدىن ئىبارەت. شۇنىڭ ئۈچۈن يەنە داستان ئاپتورىنىڭ ئۆزى تەرىپىدىن يېزىلغان ئەسەر ئىچىدىكى بەزى ئېنىقسىز بولغان يېپ ئۇچلىرىنى، ئاندىن كېيىن باشقا ماتېرىياللاردا مۇشۇ ھەقتە يېزىلغان مەلۇماتلارغا تايىنىشقا توغرا كېلىدۇ. ئالدى بىلەن داستاننىڭ ئۆزىدىن ئىزدىنىپ كۆرەيلى، داستاندا:

بولۇپ لۇتفۇ ئېھساندىن سەرەفراز،
بولۇپ ئىردى مەھمۇد يەڭلىغ ئايار.①

دېگەن مىسرالار ئۇچرايدۇ. بۇ ھەقتە «تۈرك ئىنسىكلوپېدىيىسى» دە مۇنداق دېيىلگەن: «ھەيدەر مىرزا (ئەسلى ئىسمى مۇھەممەد ھەيدەر؛ 1499 - 1551)②». بۇلاردىن داستان ئاپتورىنىڭ ئىسمىنى «ئايازبېك قوشچى» ياكى «ئاياز شىكەستە» ئەمەسلىكىنى «ئاياز» ياكى «ئاياز شىكەستە» دېگەن سۆزلەر پەقەت ئۇنىڭ تەخەللۇسى ئىكەنلىكىنى كۆرۈشكەبولىدۇ.

① «جاھاننامە» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 9 — بەت.
② جاھاننامە» «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشرى 6 — بەت.
③ تۈرك ئىنسىكلوپېدىيىسى 9، توم «ھەيدەر مىرزا» ماددىسىدىن. (داۋامى ئىسلام ئىنسىكلوپېدىيىسىدىكى مەزمۇن بىلەن ئاساسەن ئوخشاش بولغانلىقتىن ئارتۇقچە قالدۇرۇلدى).

بىز «تۈرك ئىنسىكلوپېدىيىسى» ۋە «ئىسلام ئىنسىكلوپېدىيىسى»دىكى مەلۇماتلار بىلەن «بۇلاق» مەجمۇئەسى ئومۇمىي 9 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «جاھاننامە» داستانى بىلەن شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن كىتاب قىلىپ چىقىرىلغان «جاھاننامە» داستانىنىڭ نەشرىگە تەييارلىغۇچىلار تەرىپىدىن يېزىلغان كىرىش سۆز، تەھلىللىرىنى بىرمۇ بىر سېلىشتۇرۇپ كۆرىدىغان بولساق، بۇلاردا تۆۋەندىكىدەك ئوخشاشلىقلارنىڭ بارلىقىنى كۆرىمىز.

1 - يىل دەۋرى ۋە تارىخىي ۋەقەلەر جەھەتتىكى ئوخشاشلىق.

2 - داستان ئاپتورى بىلەن مىرزا ھەيدەرنىڭ سۇلتان سەئىدخان خىزمىتىگە كىرگەنلىكى جەھەتتىكى ئوخشاشلىق.

3. بەدەخشان ۋە تىبەت يۇرۇشى جەھەتتىكى ئوخشاشلىق.

4. داستانىنىڭ يېزىلغان دەۋرى جەھەتتىكى ئوخشاشلىق.

5. داستان ئاپتورى بىلەن مىرزا ھەيدەرنىڭ يۇرتى جەھەتتىكى ئوخشاشلىق.

6. داستانىيىڭ يېزىلغان ئورنى جەھەتتىكى ئوخشاشلىق.

ئەسلىدە يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ئوخشاشلىقلارنى، مەنبەلەر بويىچە كىتابخانلارغا بىرمۇ بىر كۆرسىتىپ ئۆتسەك ناھايىتى ياخشى بولغان بولاتتى. لېكىن تېمىمىزغا مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلار ئەينەن نەقىل كەلتۈرۈلۈپ ئېلىنغاچقا، يەنە تەكرار سېلىشتۇرۇشنى خوپ كۆرمىدىم. زۆرۈر تېپىلغاندا كىتابخانلىرىمىزنىڭ ئۆزلىرى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ ئالار.

دېمەك يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن مىرزا ھەيدەر مۇھەممەدنى «تارىخىي رەشىدى» ناملىق كىتابىدىن باشقا «جاھاننامە» ناملىق داستانىمۇ يازغان دەپ مۇقەممەلاشتۇرۇشقا تولۇق ئاساسلىقىمىز. يېقىندا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىنىڭ قول يازمىلار فوندىدا «جاھاننامە» نىڭ يەنە بىر قول يازما نۇسخىسى بارلىقى بايقالدى. شۇنداق بولغاندا «جاھاننامە» داستانىنىڭ ھازىرچە ئېلىم ساھەسىگە مەلۇم بولغان ئۈچ خىل نۇسخىسى بار دېيىشكە بولىدۇ. بۇ نۇسخىلار — بىرۇسىيە دۆلەت كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان 125 بەتلىك نۇسخىسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ماتېرىيال بۆلۈمىدە ساقلىنىۋاتقان قول يازما نۇسخىسى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىنىڭ قول يازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان قول يازما نۇسخىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

«جاھاننامە» ناملىق داستان بىلەن «تارىخىي رەشىدى» ناملىق كىتابنىڭ يېزىلغان يىل دەۋرىگە كەلسەك، بۇ ھەقتە بېرىلگەن مەلۇماتلاردىن «جاھاننامە» داستانىنىڭ مىلادى 1528 - يىلى يېزىلىشقا باشلاپ، 1533 - يىلى خاتىمىسى يېزىلغانلىقىنى، «تارىخىي رەشىدى» ناملىق كىتابنىڭ بولسا، ئىككىنچى قىسمى مىلادى 1541 — 1544 - يىللىرى، بىرىنچى قىسمى مىلادى 1544 — 1547 - يىللىرى يېزىلغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. شۇنداق بولغاندا مىرزا ھەيدەر «تارىخىي رەشىدى» نى يېزىشقا كىرىشىشتىن ئىلگىرى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. شۇنداق ئىكەن، مىرزا ھەيدەر «جاھاننامە» داستانى بىلەن «تارىخىي رەشىدى» ناملىق كىتابىدىن باشقا يەنە ئىجادىي ئەسەرلەرنى ياراتقان بولۇشى مۇمكىن. بۇ ھەقتە يەنىمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدىن

خېمىر خان

(چۆچەك)

ناھايىتى ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى ئەدھەم ئاتلىق جاھان كەزدى بىر سودىگەر ئوتتۇرا ئۇتكەنىكەن. بۇ ئادەم نېمە ئۇچۇن دۇر خوتۇن ئالسىلا ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۆلۈپ كېتىۋېرىكەن. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ كەينى - كەينىدىن ئالغان قىرىق خوتۇنىنىڭ ھەممىسىلا ئۆلۈپ كېتىپتۇ. كىشىلەر بۇ سىرلىق ئادەمگە «ئىككىنچى ئەزرائىل» دەپ لەقەم قويۇشۇپتۇ. بىراق ئەدھەم بۇ ئىشنىڭ سىرىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدىكەن. شۇنىڭدىن بېرى يۇرتتىكى كىشىلەر ئەدھەمگە قىزىنى بېرىشكە ئۇنىماپتۇ. ئەمما ئەدھەم ئۆيلىنىش نىيىتىدىن زادىلا يانماپتۇ. ئۇ ئۇيان - بۇيان قاتىراپ يۇرۇپ يۇرتتا كىملەرنىڭ قىزىنىڭ بالاغەتكە يەتكەن - يەتمىگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن تىڭلاپ يۇرۇپتۇ. ھەم «كىمنىڭ قىزىنى ماڭا بېرسە، مال - دۇنيارىنىڭ يېرىمىنى بېرىمەن» دەپ جار سالىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەدھەم بىر دەلىلنىڭ ئاشكارىلاپ قويۇشىنى بىلەن شۇ يۇرتتىكى نامرات بىر كىشىنىڭ ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن ئەمەس ماھىنى بانۇم ئىسىملىك بىر قىزىنىڭ بارلىقىنى بىلىپ قالىپتۇ. دەرۋەقە پەرىزات سۈپەت بۇ قىز جاھاندىكى بارچە گۈللەرنىڭ سەردارى بولۇپلا قالماستىن بەلكى ئەقىل - پاراسەتتىمۇ كامالەتكە يەتكەن دانىشمەن ئىكەن.

ئەدھەم قىزنىڭ ھەر جەھەتتىكى ياخشى تەرىپىنى ئاڭلاپ بەكلا قىزىپ كېتىپتۇ ھەم شۇ ھامان نۇرغۇن سوۋغا - سالام، نەرسە - كېرەكلەر بىلەن قىزنىڭ ئائىلىسىگە ئەلچىلەرنى كىرگۈزۈپتۇ. قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى بارى يوق بىر تال قىزىنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ ئەدھەمگە بېرىشنى رەت قىلىپتۇ ھەم ئەلچىلەر ئېلىپ كەلگەن نەرسە - كېرەكلەرنى قايتۇرۇۋېتىپتۇ. ئەدھەم بۇ دانىشمەن قىزدىن ئۈمىدىنى ئۈزەلمەي «مەرتەم - مەرتەم ئۈچ مەرتەم» دەپ يەنە ئەلچى كىرگۈزۈپتۇ. بىراق قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى ئىرادىسىدىن قىلچىمۇ بوشاشماي قىزنى بەرمەسلىكتە چىڭ تۇرۇپتۇ. ئەپسۇسكى

ماهىن بانۇم ئويلىمىغان يەردىن ئەدھەمگە تېگىشكە ماقۇل بولۇپتۇ ھەمدە ئاتا ـ ئانىسىنىڭ بۇ ئىشقا قوشۇلۇپ ئىجازەت بېرىشىنى ئۆتۈنۈپتۇ.

— جېنىم بالام، — دەپتۇ ماهىن بانۇمنىڭ ئالىسى كۆز يېشى قىلىپ تۇرۇپ، — بىزگە مال ـ دۇنيا كېرەك ئەمەس، بالا كېرەك. ئەدھەم قېرىق خوتۇن ئالغان بولسىمۇ بىرەرسىمۇ هايات قالغىنى يوق. ئۇ خوتۇن ئالسىلا ئۆلىدۇ، ئالسىلا ئۆلىدۇ. بۇنىڭ سىرىنى بىر تەكرىدىن باشقا هېچ كىشى بىلمەيدۇ. مال ـ دۇنيانى دەپ بىز سەندىن ئايرىلىپ قالساق، بۇ دۇنيا بىزگە هارام بولىدۇ. بۇ نېيىتىڭدىن يانغىن بالام، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

— جېنىم ئانا، بۇ ئىشقا هەرگىزمۇ بەھۇدە ياش تۆكمەيلى، مەن سىزنىڭ كۆڭلىڭىزنى چۈشىنىمەن، — دەپتۇ قىز، — مېنىڭ ئەدھەمگە تېگىمەن دېيىشىمدىكى مەقسەت ئۇنىڭ مال ـ دۇنياسىغا قىزىقىپ ۋاتقانلىقىمدىن ئەمەس، مەن پەقەت، ئۇنىڭ ئالغان قېرىق خوتۇنىنىڭ نېمە سەۋەبتىن ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنىڭ سىرىنى بىلمەكچىمەن. جېنىم ئانا، سىلەر مېنىڭ دىن خاتىرجەم بولۇڭلار، هەرگىزمۇ قايغۇرماڭلار، مەن ئەقىل ـ پاراسىتىم ئارقىلىق چوقۇم ئامان ـ ئېسەن قالىدىغانلىقىمغا ئىشىنىمەن.

ماهىن بانۇم ئاتا ـ ئانىسىنى ئاخىر قايىل قىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئەدھەم يۇرتقا كاتتا توي قىلىپ بېرىپ، ماهىن بانۇمنى ئۆز ئەمرىگە ئاپتۇ. كۈنلىرىنى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزۈپتۇ.

ئەدھەم دائىملىق ئادىتى بويىچە، ئايالىنىڭ توققۇزىنى تەل قىلىپ بېرىپ، ئىككى ئايدىن كېيىن سودىگەرچىلىك بىلەن سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. ماهىن بانۇم بۇ كاتتا سارايىنىڭ ئىچىدە ئۆزى يالغۇز قاپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، هەپتىلەر ئۆتۈپتۇ. ئۇ بارا ـ بارا بۇ هەشەمەتلىك كاتتا تۇرمۇشىنى زېرىكىشلىك هېس قىلىپتۇ. يېگىلى ئېغىز يوق، تۇرۇپ كەتكەن نازۇ ـ نېمەتلەرمۇ، كىيىپ تۇگەتكىلى بولمايدىغان ساندۇق ـ ساندۇق كىيىم ـ كېچەك، زىبۇ ـ زىننەتلەرمۇ كۆزىگە قىلچە چىلىقماپتۇ. مۇڭدىشىدىغان ئادەم تۇگۈل، ئىنسى ـ جىن يوق بۇ ئۆيلەردىن قورقۇسى كېلىپ، بارغانسېرى روهىي ئازاب تارتىشقا باشلاپتۇ. كۈندىن ـ كۈنگە ئىشتىهاسى تۇتۇلۇپ، چىرايى سارغىيىشقا باشلاپتۇ.

ماهىن بانۇم بىر كۈنى «يالغۇز ئۆي ئادەمنى يەپ قويىدۇ» دېگەن بىر گەپ بار. ئەگەر مەن بۇنىڭغا ئامال قىلمىسام مېنىڭ تەقدىرىمۇ يۇقىرىقى قېرىق خوتۇنىنىڭ تەقدىرى بىلەن ئوخشاش نەتىجىدە ئاخىرلىشىدۇ، دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، مۇنداق بىر چارىنى ئويلاپ چىقىپتۇ.

ئۇ بىر تاغار ئۇندا خېمىر يۇغۇرۇپ ئون ـ يېگىرمىدەك ئايال ئادەم ياساپتۇ. ئۇلارنىڭ هەر بىرىگە پاشا خېنىم، تىللا خېنىم، ئالتۇن خېنىم، زۇمرەت خېنىم، ئىپار خېنىم، مەرۋايىت خېنىم... دەپ چىرايلىق ئىسىملارنى قويۇپتۇ. كۆزنى قامايدىغان ئۇرغىدەك ئېسىل تاۋار ـ دۇردۇنلارنى كۆڭلەك كىيگۈزۈپتۇ. قېشىغا ئوسما قويۇپ، يۈزىگە ئۇپا ـ ئەگلىك سۈركەپ، چېكىسىگە گۈل قىسىپ پەرداز قىپتۇ. ئاندىن مېهمانخانا ئۆيىگە تامنى بويلاپ يېكەنداز كۆرپىلەرنى سېلىپ خېمىرخانىلارنى قاتار قىلىپ ئولتۇرغۇزۇپتۇ. گويا

راست ئادەمگە داستىخان سالغاندەك تەيياردلىق بىلەن نازۇ - نېمەتلەرنى ئۆز پېتى بويىچە كېلىشتۇرۇپ تىزىپتۇ، ھەر بىر مېھماننىڭ ئالدىغا پەتنۇستا چاي كەلتۈرۈپ، ساھىبخانىغا خاس ھۆرمەت - ئىكرام بىلەن خىمىرخانىلارنى چايغا تەكلىپ قىپتۇ. ماھىن بانۇم ئۆزى گەپ سوراپ، ئۆزى جاۋاب بېرىپ دېگەندەك خىمىرخانىلار بىلەن كەپ - كۈشادە مۇڭدىشىپتۇ. دەرد - ھەسرىتىنى تۆكۈپتۇ. ئىرىنمەي ھەر كۈنە لۇكى - بىر كۈن مانتا، بىر كۈن پولو، بىر كۈن سامسا، بىر كۈن لەڭمەن، بىر كۈن چۆچۈرە قىلىپ، «ئېلىشسىلا، بېقىشسىلا» بىلەن ئۆزىمۇ كۆڭۈللۈك غىزالىنىپتۇ. خىمىرخانىلارغا دۇتار چېلىپ، ئۇسسۇل ئويناپ، ناخشا ئېيتىپ بېرىپ ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى خۇش قىپتۇ. بۇ ئىش ماھىن بانۇمنىڭ كۈندىلىك ئادىتىگە ئايلىنىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ سارغىيىشقا باشلىغان گۈل چىرايىغا قان يۈگۈرۈشكە باشلاپتۇ. ئىشتىھاسىمۇ ئېچىلىپ، خېلى ئوبدان سەمىرىپ قاپتۇ. غەم - قايغۇنىڭ ئورنىنى خۇش تەبەسسۇم ئىگىلەپتۇ. ئەدھەمنىڭ سەپەردىن قايتىدىغان ۋاقتىمۇ يېقىنلاپ قاپتۇ.

بىر كۈنى ئەدھەم سەپەردىن قايتىپ كېلىپ ئىشىك تۈۋىگە بېرىشىغا، ئۆزى ئېچىدە ئايالىنىڭ ئاللا كىملەرگە: «قېنى مانتا سوۋۇپ قالمىسۇن، تارتىنماي يەۋەرسۇن ئېلىشسىلا» دېگەنىكى ئاڭلىنىپتۇ - دە، ئۇ ئۆيدە خېلى كۆپ مېھماننىڭ بارلىقىنى پەملەپ، ھەر خىل گۇمانلاردىن خالىي بولالماپتۇ. ئىشىككە قارىسا ئۆزى سېلىپ قويغان قۇلۇپ شۇ پېتى تۇرغان، مەخپىي بەلگىمۇ بۇزۇلمىغان. «مېھمانلار ئۆيگە نەدىن كىرگەندۇ، قانداق كىرگەندۇ؟» دەپ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى چۈشىنىكسىز ھەيران قىلىق ئىگىلەپتۇ. ئەسلىدە ئۇ ئالغان بۇرۇنقى خوتۇنلار ئەدھەم سەپەردىن كەلگۈچە بەزىلىرى ئۆلگەن، بەزىلىرى جۇدەپ بىر تەرەپ - بىر ئۇستىخان بولۇپ، نىمجان ھالەتتە ئىكەندۇق. ئەدھەم ئايالىنىڭ قوڭۇغۇراقتەك جاراڭلىق ئاۋازىدىن ئۇنىڭ ئايىن ياخشى ھەم سالامەت تۇرغانلىقىنى بىلىپ، بۇ سىرنىڭ تېگىگە يېتەلمەپتۇ. ئۇ يەم بىلەن ئىشىكنى ئېچىپ ھويلىغا كىرىپتۇ، پۇتنىڭ ئۇچىدا ئاستا دەسسەپ مېڭىپ، مېھمانخانا ئۆيىنىڭ ئىشىك يوچۇقىدىن قارىغۇدەك بولسا، بىر ئۆي ئايالالار ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن، ئۇلار بىر - بىرىدىن ئېسىل، بىر - بىرىدىن چىرايلىق ئىمىش. ماھىن بانۇم خۇشال - خۇرام ھالدا مېھمان كۈتۈۋاتقان. ئەدھەم ھەيران لېيقتا ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، بۇ كارامەتنىڭ سىرىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى تىكشاپتۇ. ئاڭلىغۇدەك بولسا ماھىن بانۇم مۇنداق دەۋاتقان:

— ئەدىدى بايامقى پاردىكىمىزغا كېلەيلى، ھەر قايسىلىرى تۇغرا ئېيتىشتىلا. مەنمۇ ئەرلەرنىڭ ئايالالارنى چۈشىنىشىنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن ھەم ئۆز ئايالىرىنى ئىنسان قاتارىدا كۆرۈپ قەدىرلىسىكەن دەيمەن. بىراق گاھى بىر ئەرلەر ئايالىرىنى سېتىۋالسىمۇ، سېتىۋەتسىمۇ بولۇۋېرىدىغان، خالىسا خوتۇن قىلىپ، خالىسا ئۇرۇپ - سوقسىمۇ بولىدىغان قۇل ئورنىدا كۆرىدۇ. ئۇلار خوتۇنىنى ئۆزىنى كۈتۈشكە، ھاۋايى - ھەۋەسىنى قاندۇرۇشقا، مالايىلىقا ئالىدۇ. بىراق ئۇلارنىڭ ئورلىنىپ ئۆلۈش - تىرىلىشى بىلەن پەرۋاسى يوقلۇق. كۈنلىرىنىڭ

ئېيتقىنىدەك «ئەر كىشى ئۆيگە كىرسە بىرنىڭ، سىرتىغا چىقسا مىڭنىڭ». ئۇلار بوسۇغىدىن پۇتىنى شۇنداق ئالدىمۇ، ئۆزى بىلگەننى قىلىپ، داپ داراكلىغان، ئېشەك هاكىرغان جايلاردا ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىپ يۇرۇۋېرىدۇ. ئۇلار هېچقانداق نەرسىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ.

— ئەمدى هەر قايسىلىرى مېنىڭ ئېرىم ئەدهەمنى سوراپ قېلىشتىلا، بوپتۇ، بۇنىمۇ دەپ بېرەي. ئۇ ئالغان ئايالىنى مەن هەرگىزمۇ مەقسەتلىك ئۆلتۈرۈپ قويىدى، دەپ ئويلىمايمەن. ئۇ بېخىلمۇ ئەمەس، زالىمۇ ئەمەس، ئاپال كىشىنىڭ كۆڭلىنىمۇ رەنجىتمەيدۇ. ئۇرمايدۇ، تىللىمايدۇ ياكى يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەكتىن قىسمايدۇ. مانا، كۆرۈپ تۇرۇۋشۇپتىلا مېنىڭ ئۆيۈمدە توخۇ سۇتىدىن باشقا هەممە نەرسە تېپىلىدۇ. ئەمما بۇ ئادەمنىڭ بىرلا كەمچىلىكى بار. ئۇ بولسىمۇ جاهان كەزدىلىك كېسىلى. ئۇياق - بۇياقنا مېڭىپ تۇرمىسا كۆڭلى ئۇنىمايدۇ. ئۇ هەر قېتىم ئۆيدىن چىقىپ كەتسە بىر - ئىككى ئاي هەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇن ۋاقىت سىرتلاردا يۈرىدۇ. ئۇ ئالغان بىر چارە مەزلۇملار يالغۇز ئۆيدە بۇرۇختۇمۇ ئۇقتا هەسرەت چېكىدۇ. ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزى يەيدۇ...

— ئادەم دېگەن ئالدىغا بېدە بىلەن سامان تاشلاپ بېرىپ قوتانغا سولاپ قويسىمۇ بولۇۋېرىدىغان هايۋان ئەمەستە! بىزنىڭ كوننىلاردا «ئادەمنىڭ ئىچ - پۇشۇقىنى ئادەم ئالىدۇ» دېگەن تەمسىل بارغۇ. ئەگەر كۆنىلىرىمنى هەر قايسىلىرى بىلەن مۇڭدىشىپ، گۇڭۇر - مۇڭۇر ئۆتكۈزمىگەن بولسام مەنمۇ ئالىلابۇرۇن تۇگەشكەن بولار ئىدىم...

ئەدهەم خوتۇنىنىڭ قىلغان ئاقىلانە گەپ - سۆزلىرىگە هەيران قاپتۇ. ئۇ ماهىنى بانۇمنى كۆرۈشكە ئالدىراپ، ئۆيگە كىرگۈدەك بولسا، كېسەل - مەسەللەردىن قىلچىمۇ ئەسەر يوق. هۆسن - جامالى بۇرۇنقىدەك

گۈزەل تۇرغان. ئۇنىڭ يالغاقلىقىنى ئاپتۇ.

ماھىن بانۇم ئېرىنى ناھايىتى ياخشى كۆتۈۋاپتۇ ھەم ئۆزىنىڭ قانداق قىلىپ بۇنداق ياخشى تۇرغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئاندىن ئەدھەمگە بىر مۆجىزە كۆرسىتىش ئۈچۈن تۆردە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇلغان خىمىرخانىنى يەرگە بىر ئاتقان ئىكەن ۋاققىدە يېرىلىپ، ئىچىدىن بىر داستەك زەردائب سۇ يەرگە سىرغىپتۇ.

— قارىڭ ئەدھەم، بۇنى كۆردىڭىزمۇ، — دەپتۇ ماھىن بانۇم ئېرىگە مۇلايىم غىنا قاراپ، — بۇ زەردائب مېنىڭ دەردىمنى ھەسرىتىم، مەن خىمىرخانىلار بىلەن مۇڭدىشىش ئارقىلىق مەندىن ئۇلارغا ئۆتكەن. مەن مۇشۇ چارە - تەدبىرنى قوللانمىغان بولسام يالغۇز ئۆزۈم مېنىمۇ يەپ قويغان بولاتتى ... — دەپتۇ.

ئەدھەم ئەقىللىق، دانىشمەن ماھىن بانۇمغا قايىل بوپتۇ. ھەم نادانلىقنىڭ قۇربانى بولغان ئايالىغا ئۆكۈنۈش بىلەن قايغۇرۇپتۇ. ھەم ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ماھىن بانۇمنى بىر كۈنمۇ يالغۇز قويماي، خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ئەزىزدىخان رەتلىگۈچى: ئايگۈل مۆيدىن

سەككى - سەمى تاش

(چۆچەك)

ئەۋۋەلىنىڭ ئەۋۈلىسىدە بىر تۈل ئايال ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ تۇرمۇشى ناھايىتى قىيىنچىلىقتا ئۆتۈۋېكەن، موھتاجلىقنىڭ دەردىدىن بىر كۈن ئۇنىڭ ئۆيىدە، بىر كۈن بۇنىڭ ئۆيىدە ئىشلەپ، تاپقان - تەرگىنىنى يەپ كۈن ئۆتكۈزىدىكەن. ئۇنىڭ بىر قىزى بار ئىكەن. قىزى يەتتە ياشقا كىرگەندە ئۇقۇتۇش ئۈچۈن موللامغا بەرمەكچى بوپتۇ ۋە موللامنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ كېلىپتۇ.

— ئىسمىڭ نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ موللام قوپاللىق بىلەن ۋە قىز جاۋاب بېرىپ بولغىچە موللام يەنە سوراپتۇ، — كەل، بەدبەخ قىز، مەندە ئوقۇمىسەن؟

قىز شوخلىدەك قىزىرىپ كېتىپتۇ ۋە جاۋاب بەرمەپتۇ. قىزنىڭ ئانىسىمۇ ئۇنى دىسىمەپتۇ. لېكىن موللانىڭ ئۆز قىزىنى بەدبەخ دەۋاتقانلىقىغا كۆڭلىدە نارازى بوپتۇ.

نېمىلا بولمىسۇن قىز ئاخىر مەدرىسكە كىرىپ ئوقۇپتۇ. ئوقۇغاندىمۇ كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ دوستلىرىغا دەرس ئۆگىتىپ ئولتۇرسا، پايپاسلاپ يېتىپ كەلگەن موللام بالىلارنىڭ ئالدىدىلا:

— ھەي بەدبەخ، باشقىلارغا دەرس ئۆگىتىشنى ساڭا كىم قويۇپتۇ؟ — دەپ تىللاپ چىقىپ كېتىپتۇ. قىز ئىزا تارتقىنىدىن يىغلاپ كېتىپتۇ.

— موللام مېنى بالىلارنىڭ ئالدىدا ھاقارەتلىدى، — دەپتۇ قىز ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئانىسىغا.

قىزنىڭ ئانىسى موللامنىڭ ئالدىغا بېرىپ نېمە سەۋەبتىن قىزنى «بەدبەخ» دەيدىغانلىقىنى سورىغانىسىكەن، موللام:

ــ قىزىڭغا ئۆلۈكنىڭ نىكاھى پۈتۈلۈپتۇ، ــ دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئانا يىغلاپتۇ، قاقشاپتۇ، ئاخىرى قىزىنى ئەگەشتۈرۈپ يۇرتىنى تاشلاپ باشقا يەرگە كېتىپتۇ. مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، ئاخىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چوڭ بىر دەرۋازا ئۇچراپتۇ. ئانىسى قىزىنى هويلىغا كىرىپ سۇ بار - يوقلۇقىنى بىلىپ چىقىشقا بۇيرۇپتۇ. قىز دەرۋازىدىن كىرىپ، شۇنداق قارىسا، بىر بۇلاق تۇرغىدەك. بۇلاقتىن سۇپسۇزۈك سۇ ئېتىلىپ چىقىۋېتىپتۇ. قىز ئانىسىغا:

ــ ئانا، بۇلاق بار ئىكەن. سىز كىرىپ سۇ ئىچىپ چىقىڭ، ئاندىن مەن كىرىپ ئىچىپ چىقاي، ــ دەپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ ئانىسى دەرۋازىدىن كىرىپ بۇلاق سۈيىدىن قانغۇچە ئىچىپ چىقىپتۇ. قىزمۇ كىرىپ ئىچىپتۇ. ئۇسسۇزلۇقىغا قېنىپتۇ. ئۇ ئەمدىلا چىقىپ كېتەي دەپ مېڭىشقا بۇلاقنىڭ يېنىدىكى چىملىتقا يۇزى يېپىقلىق ياتقان بىر ئادەمگە كۆزى چۈشۈپ قاپتۇ - دە، قورقىنىدىن ۋارقىرىۋېتىشكە تاس قاپتۇ. ئۇ ئارقىسىغا يانغانىسكەن، ئۇيىنىڭ تېمىغا يېزىلىغان مۇنۇ خەتلەرنى كۆرۈپتۇ: «بۇ ئۆيدە بىر يىگىت بار. كىمكى ئۇنىڭ بېشىدا قىرىق بىر كۈن ئولتۇرسا يىگىت تىرىلىدۇ. يىگىت تىرىلگەندىن كېيىن شەپقەتچى ئوغۇل بولسا دوست بولىدۇ. قىز بولسا ئەمرىگە ئالىدۇ، مال - دۇنياسى زىيادە بولىدۇ»

خەتنى ئوقۇپ بولۇپ قىزنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قاپتۇ. ئۇ بۇ ئىشنى ئانىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ باقماقچى بولۇپ مېڭىشىغا بىردىنلا تەتۈر قويۇن كۆتۈرۈلۈپ، يەر جاھانىنى قارا بوران قاپلاپ كېتىپتۇ. قىز مېڭىشقا ئىلاجسىز قاپتۇ. بوران توخ-تاي دېمەپتۇ. شۇ يوسۇندا يەتتە كېچە - كۈندۈز ئۆتۈپ كېتىپتۇ. قىز چىقىپ قارىسا ئانىسىنىڭ ئۆلۈكىمۇ - تىرىكىمۇ كۆرۈنمەپتۇ. قىز زار - زار يىغلاپتۇ. يىغلىغان بىلەن ئورنىغا كەلمەپتۇ. «خەير، ــ دەپتۇ قىز ئۆز - ئۆزىگە ناله قىلىپ، ــ مېنىڭ كۈنۈم مۇشۇ ئوخشايدۇ، بۇنىڭغىمۇ شۈكرى».

شۇنداق قىلىپ قىز ئۆلۈكنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپتۇ. كۈنلەر كەينى - كەينىدىن ئۆتۈپتۇ. ئوتتۇز توققۇزىنچى كۈنمۇ يېتىپ كەپتۇ. ئەمما يىگىت قىمىرلاپمۇ قويماپتۇ. قىزنىڭ چاچلىرى چۈۋۈلۈپ دەرمانىدىن كېتەيلا دەپ قاپتۇ. ئۇ غەيرەتلىنىپ كىگىزدەك بولۇپ كەتكەن چېچىنى تارتۇالماقچى بولۇپتۇ - دە، ئۆگزىگە چىقىپ يىراقلارغا قاراپتۇ. يېقىنلا يەردە ئۆزىگە ئوخشاش بىر قىزنىڭ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ - دە، ئۇنىڭدىن:

ــ نەگە كېتىۋاتسىز؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتىۋاتىمەن، ــ دەپتۇ يولۇچى قىز. بۇ قىزنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ:

ــ كېلىڭ، ئىككىمىز دوست بولايلى، ــ دەپتۇ ۋە ئارغامچا تاشلاپ هېلىقى قىزنى ئۆگزىگە تارتىپ چىقىرىۋاپتۇ. ئىككىيلەن ئۆزاق مۇڭدىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن قىز يولۇچى قىزغا:

ــ مەن چاچلىرىمنى تارتىۋالاي، بۇ ئۆيدە بىر ئادەم بار. مەن چاچلىرىمنى تاراپ بولغۇچە سىز ئۇنى يەلپۈپ تۇرۇڭ، ــ دەپتۇ ۋە چېچىنى تاراشقا باشلاپتۇ.

يولۇچى قىز ئۇنىڭ گېپىگە ماقۇل

بولۇپتۇ. ئۇ ياتقان كىشىنىڭ ئەر ياكى ئايال ئىكەنلىكىنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ، يۇزىدىكى ياغلىقىنى شۇنداق ئاچقان ئىكەن پاھ، بۇ نېمە كارامەت! قىز ئۇزۇن دىن بۇيان ئاشىق بولۇپ يۈرگەن بۇ يىگىتنى تونۇپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئۇيقىسىگە ئۆزىنى تاشلاپتۇ. كۆز ياشلىرىنى سۈرتكەچ يىگىتنى يەلپۇشكە باشلاپتۇ. ئاردىدىن بىر كۈن ئۆتۈپتۇ. قىز يىگىتنىڭ تىرىلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، يولۇچى قىزغا:

— سىز تالاغا چىقىپ ئارام ئېلىپ تۇرۇڭ، ئەمدى مەن يەلپۇپ ئولتۇراي، — دەپتۇ.

يولۇچى قىز ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلمۇالغاندەك:

— ياق، سىز بەك ھېرىپ كەتتىڭىز، مەن يەلپۇۋېرەي، — دەپتۇ ۋە قىزنىڭ قايتا-قايتا قىلغان ئۆتۈنۈشلىرىنى رەت قىپتۇ.

قىز كۆڭلىدە: «سېنىڭ نېمىنى ئويلاۋاتقانلىقىڭنى مەن بىلىپ بولدۇم. يىگىتنى قىرىق بىر كىچە-كۈندۈز يەلپۈگەن مەن بولمەن دەپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنىڭ نىكاھىغا ئۆتمەكچى، ئۇنىڭ ئالتۇن-كۈمۈش، زىبۇ-زىننەتلىرىنى ئۆزۈڭنىڭ قىلماقچى، قېنى، سېنىڭ شۇنداق قىلغىنىڭنى مەن بىر كۆرەي، بۇ سېنىڭ ئۇخلاپ چۈشۈڭ. يىگىت تىرىلگەندە ھەممە ئەھۋالنى ئۇنىڭغا ئېيتىمەن، ئۇ ماڭا ئىشەنمىدۇ. ئاخىر غەلىبە مېنىڭ بولىدۇ» دېگەنلەرنى ئويلاپتۇ-دە، يولۇچى قىزغا قاراپ قويۇپ سىرتقا چىقىپ كېتىپتۇ.

قىز چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، يىگىت ئاستا-ئاستا قىمىرلاپتۇ. بېشىدىكى ئولتۇرغان قىزغا بىر ھازا قاراپتۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئاشىق بولۇپ، ئىشقى ئۈچىدا سەرسان-سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن مەشۇقى ئىكەنلىكىنى تونۇپ، باغرىغا بېسىپتۇ.

قىز ئۇيقىدە كىرسىە يولۇچى قىز يىگىتنىڭ قۇچىقىدا تۇرغان. يۈنى كۆرگەن قىز ئاللا-تىۋۇا دەپ ۋارقىراپ كېتىپتۇ. يىگىت بىلەن يولۇچى قىزنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كارى بولماپتۇ.

بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن يولۇچى قىز بىلەن يىگىت توي قىلىۋاپتۇ. ئۇنى قىرىق كۈن يەلپۈپ ئولتۇرغان قىز بولسا بۇلارنىڭ قۇلى بولۇپ ئىشلەپتۇ.

ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. بىر كۈنى يىگىت شەھەرگە بارماقچى بولۇپ ئايالىغا:

— مەن ساڭا بازاردىن نېمە ئالغاچ كېلەي؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئۇنچە-مارجان ئېلىپ كېلىڭ، — دەپتۇ ئايالى.

— ھەي، قۇل، ساڭا نېمە ئالغاچ كېلەي؟ — دەپتۇ.

— سەكسەن-سەمىي تاش ئالغاچ كېلىڭ، — دەپتۇ قۇل قىز.

يىگىت شەھەرگە كىرىپ ئۇنچە-مارجانلارنى ئېلىپتۇ. لېكىن سەكسەن-سەمىي تاشنى تاپالماپتۇ. ئۇنىڭدىن-بۇنىڭدىن سوراشتۇرۇپ يۈرۈپ ناھايىتى تەستە تېپىپتۇ. سەكسەن-سەمىي تاشنى ساتقۇچى كىشى:

— بۇ تاشنى نېمە قىلىسىز؟ — دەپتۇ.

— بىر قۇلۇم بار ئىدى، شۇنىڭغا ئېلىپ بېرىمەن، — دەپتۇ يىگىت.

قۇل قىز سەكسەن-سەمىي تاشنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن:

بىز بىر بالا بىر ئانا ئىدۇق.

سەكسەن-سەمىي تاش.

مەن گەپ قىلاي، سىز ئاڭلاڭ،

سەڭگى ـ سەمى تاش.
چۆلمۇ ـ چۆل كېزىپ يۈردۇق،
سەڭگى ـ سەمى تاش،
شۇ يەردە كۆرۈندى بىر دەرۋازا،
سەڭگى ـ سەمى تاش.
كىرگەن ئىدىم سۇ ئىچەي دەپ،
سەڭگى ـ سەمى تاش.
قارا دەرۋازا تاقالدى،
سەڭگى ـ سەمى تاش.
ئانامدىنمۇ ئايرىلدىم،
سەڭگى ـ سەمى تاش.
يىگىتنى قىرىق كۈن يەلپۈدۈم،
سەڭگى ـ سەمى تاش.
چاچلىرىم كىگىز بولدى،
سەڭگى ـ سەمى تاش.
باش ـ كۆزۈمنى ئارىۋالاي دەپ،
سەڭگى ـ سەمى تاش.
يولۇچى قىزنى باشلاپ كىردىم،
سەڭگى ـ سەمى تاش.
بىر كۈن يەلپۈگىنى ئاغىچا بولدى،
سەڭگى ـ سەمى تاش.
قىرىق كۈن يەلپۈگىنى غالچا بولدى،
سەڭگى ـ سەمى تاش، ـــ دەپ دەردىنى ئۆكۈپتۇ.

يىگىت قىزنىڭ دېگەنلىرىنى ئاڭلاپ تۇ ۋە دەرھال ئاغىچا بولغان قىزنى «ۋاپاغا جاپا قىلغان» لىقى ئۈچۈن قۇل قىز ئورنىغا غالچا قىپتۇ. غالچا بولغان قىزنى ئۆز نىكاھىغا ئاپتۇ. ئۇنىڭدىن ئەپۇ سوراپتۇ. شۇندىن ئېتىبارەن ئۇلار بىر ئائىلە بولۇپ، خۇشال ـ خۇرام ياشاپتۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ قانچىلىك ياشاپ، قاچان ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى ھېچكىممۇ بىلمەيدىكەن.

رەتلىگۈچى: توختى مەمەت

ئالتۇن سېكىلەكلىك يالماۋۇز

(چۆچەك)

بۇرۇنقى زامانلاردا بىر پادىشاھ ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن. بۇ ئوغۇللار ئىنتايىن ئىشچان، باتۇر ئىكەن. ئەمما پادىشاھ بۇ ئۈچ ئوغلىنىڭ ئىچىدىن بىرەرسىنىڭ قىز بولۇپ قالمىغانلىقى ئۈچۈن بەكمۇ ئازابلىنىدىكەن، ئولتۇرسا ـ قوپسا بىر قىز تەلەپ قىلىپ يىغلايدىكەن.

«تىلىسەڭ تاپارسەن» دېگەندەك كۈنلەر ئۆتۈپ، ئايلار ئۆتۈپ يىل بەشىغا كەلگەندە، پادىشاھنىڭ ئايالى ئالتۇن سېكىلەكلىك بىر قىز تۇغۇپتۇ. بىراق بۇ قىزنىڭ سېكىلىكى ئالتۇندىن بولغان بىلەن چىرايى خۇنۇك، كۆزلىرى قورقۇنچلۇق، چىشلىرى ھىڭگاك ئىكەن، كېچە ـ كۈندۈز تىنماي يىغلايدىكەن. خانىش مەخسۇس ئىنكىئانا تاللاپ، ئۆز قىزىنى ئۇنىڭ تەربىيىسىگە تاپشۇرۇپتۇ. بۇ قىز ئىنكىئانىنى ئەمگەندە بىر ـ ئىككىلا شوراپ، ئۇنىڭ ئەمچىكىنى خالتا قىلىۋېتىدىكەن. ئاخىرى ئىنكىئانا ئۇنى سۈتكە تويغۇزالماي، ھەر كۈنى بازاردىن كالا سۈتى سېتىۋېلىپ بېقىشقا باشلاپتۇ. قىز تېخى يېشىغا يەتمەي تۇرۇپلا، كۈنىگە 3 ـ 4 كالىنىڭ سۈتىنى بەرسىمۇ تويمايدىغان بولۇپتۇ. ئۇنىڭ ئالتۇن سېكىلەكلىرى ئارىسىدىن مەقتەك ئۈچۈملۈق بىر نەرسە ئۇنۇپ چىقىشقا باشلاپتۇ. ئۇنىڭ ئەمدىلا تىلى چىقىشقا باشلىغانىدا ئىنكىئانىسىغا: «مەن چوڭ بولسام ئاتامنىمۇ يەيمەن، ئانامنىمۇ يەيمەن، ئاكىلىرىمنىمۇ يەيمەن، شەھەردە بىرەر جانمۇ قالدۇرماي ھەممىنى يەپ تۈگىتىمەن!» دەپتۇ. بۇ قىزنىڭ ئۆسۈش جەريانىدىن ۋە ھېلىقى سۆزىدىن گۇمانلانغان ئىنكىئانا ئۇنىڭ «بالا» ئەمەس، «بالا ـ قازا» بولۇپ يېتىشىدىغانلىقىنى پەملەپتۇ. ئىنكىئانا ئۇنىڭ بۇ گېپىنى پادىشاھ بىلەن خانىشقا ئېيتىشتىن قورقۇپ پادىشاھنىڭ چوڭ ئوغلىغا ئېيتىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان چوڭ ئوغۇل ناھايىتى ھەيران قاپتۇ ۋە چوڭقۇر ئويغا پېتىپ: «بۇ بالىنى يوقىتىۋەتمىسەم بولمايدىغان ئوخشايدۇ،» دېگەن قارارغا كەپتۇ. ئۇنى قانداق يوقىتىش توغرىسىدا بىرەر ئەپلىك چارە تېپىشقا ئالدىراپتۇ. بىر كۈنى چوڭ ئوغۇل ئانىسىنىڭ مەخسۇس خانىسىغا كىرسە، ئانىسى قىزىنى ئەركىلىتىپ ئولتۇرغانىكەن. بۇ سۆزلىرىنى ئانىسىنىڭ قولىدىن بېلىپ، «سۆيۈملۈك ئوينىتىپ كىرەي!» دەپ ماقۇل لۇقىنى ئالغاندىن كېيىن، ئۇنى ئەپچىقىپ ئىنكىئانىنىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى ئازگالغا تاشلىۋېتىپتۇ. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئىنكىئانا خانىشنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

ـــ بالا قېنى؟ مەن ئۇنىسى ئالغىلى كەلدىم، ـــ دەپتۇ.

ـــ چوڭ ئاكىسى ئويناتقىلى ئېلىپ

چىقىپ كەتتى، ــ دەپتۇ خانىش. ئىنىكىڭانا خاتىرجەم بولۇپ خانىشنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپتۇ. بالىنى ئازگالغا تاشلىۋەتكەن شاھزادە بۇ ئىشنى ئىنىكىڭانىغا ئارتىپ، «بالىنى ئىنىكىڭانا ئازگالغا تاشلىۋەتتى» دەپ ئەرز قىلىش ئۈچۈن خانىشنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگەنىكەن، قارىغۇدەك بولسا ئىنىكىڭانا خانىش بىلەن مۇڭدىشىپ ئولتۇرغۇدەك. شاھزادە گەپ قىلماي ئارقىسىغا يېنىپتۇ ــ دە، جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن شۇ ھامان بۇ شەھەرنى تاشلاپ، قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ. دەرھال ئاتخانىغا كىرىپ، ئۆز ئېتىنى ئىگەرلەپ يولغا چىقىپتۇ.

ئىنىكىڭانا خانىشنىڭ ھۇزۇرىدىن چىقىپ ئۆز ئىشىكى ئالدىغا كەلسە، ئازگالدىن قىزنىڭ يىغلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. ئۇ تېخى ئۆلمىگەن ئىكەن، دەرھال ئۆكەرلەرنى چاقىرىپ، قىزنى ئازگالدىن قۇتۇلدۇرۇپتۇ. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلاپ پادىشاھىمۇ، خانىشىمۇ ئۆز ئوغلىدىن قاتتىق نارازى بولۇپتۇ. لېكىن ئۇ ئاللىقاچان قېچىپ كەتكەچكە جازالاشقا چارىسىز قاپتۇ. چوڭ ئوغۇل مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، يېرىم يولغا كەلگەندە ئۇنىڭ ئالدىغا ئورۇق، ئاۋارە بىر كۆچۈك ئۈچراپتۇ، ئۇنىڭ كۆچۈكىكە ئىچى ئاغرىپ، ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ مېڭىپتۇ. شەھەرگە كىرىپ ئۇزۇن يىللارغىچە مەدىكارچىلىق قىلىپتۇ. ھەر قانچە قىلسىمۇ كۆچۈكنى تاشلىۋەتمەپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ ئازراق پۇل توپلاپ، سودىگەرچىلىك قىلىشقا باشلاپتۇ. ئاردىدىن بىرقانچە يىل ئۆتۈپ، ئۇمۇ شەھەر ئىچىدىكى كاتتا سودىگەرلەرنىڭ بىرى بولۇپ قاپتۇ ۋە بىر كاتتا بايىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپتۇ.

ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ، شاھزادىنىڭ پادىشاھ ئاتىسىنى، ئانىسىنى ۋە يۇرتىنى كۆرگۈسى كېلىپ، ئازدىلا تاقەت قىلغۇچىلىكى قالماپتۇ. يىگىت بۇ ھەقتىكى ئوي ــ خىيالىدىنى ئايالىغا ئېيتىپتۇ.

ــ سەن كەتسەڭ مەن تىكەندەك يالغۇز قالىمەن. ئۇ چاغدا قانداق قىلىمەن؟ــ دەپتۇ ئايالى.

ــ ئىت ساڭا ھەمراھ بولىدۇ، ــ دەپتۇ ئېرى ۋە گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ــ ئىتنى كېچىسى قويۇپ بېرىسەن، ھويلا ــ ئارامنى قوغدايدۇ، ئۆزۈڭدىن ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى يوق، مەن كەتكەندىن كېيىن مېنىڭ ھال ــ ئەھۋالىمنى بىلمەكچى بولساڭ، ئىتنىڭ ئالدىغا ئىككى قاچا سۈت قويغىن، ئەگەر ئوك تەرەپكە قويۇلغان قاچىدىكى سۈت زەردابقا ئايلانسا ماڭا خەتەر يەتكەنلىكىنىڭ نىشانىسى بولىدۇ. سول تەرەپ قاچىدىكى سۈت قانغا ئايلانسا بۇ مېنىڭ ئۆلۈمىمدىن دېرەك بېرىدۇ، دەل شۇ چاغدا ئىتنى بوشىتىۋەت، ــ دەپتۇ ــ دە، ئايالى بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقىپتۇ.

شاھزادە ئۇزاق يول يۈرۈپ، ئۆز شەھىرىگە كېلىپ قارىغۇدەك بولسا كۆزىگە بىرمۇ ئادەم چېلىقماپتۇ. ھەتتا ئۆي ھايۋانلىرى، ئۇچار قۇشلارمۇ كۆرۈنمەپتۇ. ھەيران بولغان ھالدا ئوردا جايلاشقان ئورۇننى نىشانلاپ ئات سالىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا ئوردا خارابىيلىققا ئايلانغان، ياغاچلىرى كۆيدۈرۈلگەن، تاملىرى چېقىلغان. بىر ياقتىن بىر يىغا ئاۋازى ئاڭلانغاندەك بوپتۇ. ئىزدەپ يۈرۈپ ئاخىرى بۇرۇنقى ئۆينىڭ ئىزىنى تېپىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا بىر ئايال ئولتۇرغۇدەك. ئۇنىڭ چاچلىرى پاخپايغان، كۆزلىرى ئوردەك چوڭقۇر، ئەپتى شۇنداق قورقۇنچلۇق ئىكەن. ئايال

ئاتنىڭ كىشنىشىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپتۇ ۋە:

ــ ئاكا، قەيەردىن كەلدىڭ؟ ــ دەپ سوراپتۇ. كېيىن ئۇ ئاكىسىنى ساپمۇ ساق تۇرغان بىر ئۆيگە باشلاپ قويۇپ، سىرتقا چىقىپتۇ ۋە تالادا باغلاقلىق تۇرغان ئاتنىڭ بېشىنى يەۋېتىپتۇ ــ دە، ئۆيگە كىرىگەندىن كېيىن:

ــ ئاكا بېشى يوق ئات بىلەن كەلدىڭمۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ ھەئە، ــ دەپتۇ شاھزادە. بۇ ئايالنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى سىڭلىسى ئىكەنلىكىنى پەملەپتۇ. ھازىر ئۇ يەتتە باشلىق يالماۋۇزغا ئايلانغانلىكەن. ئايال ئىككىنچى قېتىم سىرتقا چىقىپ كىرگەندىن كېيىن:

ــ پۇتى يوق ئات بىلەن كەپسەن ــ ھە!؟ ــ دەپ شاھزادىگە قاراپتۇ. شاھزادە يالماۋۇز سىڭلىسىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ ئولتۇرۇپ، بۇنى ئاڭلىماي قاپتۇ. ئايال ئۈچىنچى قېتىم تالاغا چىقىپ كىرگەندىن كېيىن:

ــ ئېتىڭ يوق تۇرىدۇ، ــ دەپ شاھزادىنى نوقۇپتۇ. ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كېتىپتۇ ۋە سىڭلىسىغا قاراپتۇ. ئايال قاتتىق بىرنى كۆلۈۋەتكەندىن كېيىن:

ــ ئاچچىقىڭنى كەلتۈرۈپ قويدۇم ــ ھە ئاكا، خاپا بولما، ــ دەپتۇ ۋە بىر دۇنيانى ئۇنىڭ قولىغا تەڭلەپ:

ــ چېلىپ بەر، مەن ساڭا تاماق ئەتكەچ تۇراي، ــ دەپتۇ. شاھزادە بىر ئازئويلاپ تۇرغاندىن كېيىن، بىر ئامال قىلىپ قۇتۇلۇش چارىسىنى ئىزدەش ئۈچۈن:

ــ ماقۇل، چېلىپ بېرەي. لېكىن ئۆگزىگە چىقىپ يۇرتۇمنىڭ مەنزىرىسىنى بىر كۆزۈۋالاي. ئىككىنچى قېتىم كۆرۈشكەندە ئىمكان ئەمەس، مەنمۇ ئاردۇيۇمغا قالاي.

سەنمۇ مۇرادىڭغا يەت، ئەگەر مېنى قېچىپ كېتىدۇ، دەپ گۇمان قىلساڭ، پۇتۇمنى تۆڭلۈكتىن ساڭگىلىتىپ ئولتۇراي، ــ دەپتۇ ۋە رۇخسەت ئېلىپ ئۆگزىگە چىقىپتۇ.

شاھزادە ئۆگزىگە چىقىپ تۇرۇشىغا بىر ئاغىسىخان پەيدا بوپتۇ ــ دە، دەرھال زۇۋانغا كېلىپ، مۇنداق دەپتۇ:

ــ ھەي ئادەمزات، سەن بۇ يەرگە يامان كېلىپ قاپسەن. يالماۋۇز سېنى يەپ قويىدۇ. مەن ئەسلىدە سېنىڭ شاھ ئاتاڭنىڭ نۇرغۇن نەرسىسىگە زىيان سالغانىمەن. لېكىن بۇ يالماۋۇزنىڭ زىيانداشلىقى ھەممىدىن نەچچە مىڭ ھەسسە ئېشىپ كېتىتى. ئۇ ئاتا ــ ئاناڭنى، پۇتۇن شەھەر خەلقىنى يەپ تۈگەتتى. بۈگۈن مەن ساڭا بىر ياخشىلىق قىلىپ قويايى، دۇتارىڭنى مەن چېلىپ ئولتۇراي. سەن ئۆتۈكىڭگە قۇم توشقۇرۇپ ئۇنى تۆڭلۈكتىن ساڭگىلىتىپ قويۇپ، دەرھال قېچىپ كەتكىن، مەن بۇ ئەگۈشتەرنى ئېلىۋال. بېشىڭغا كۈن چۈشسە ئىلتىجا قىلساڭ تەلىپىڭ ھەل بولىدۇ، ــ دەپ بىر ئەگۈشتەرنى بېرىپتۇ.

يالماۋۇز ئايال ئاشنى پىشۇرۇپتۇ ۋە:

ــ ئاكا، ئاش ئىچىۋال، ــ دەپ چاقىرىپتۇ. ئۆگزىدىن ھېچقانداق جاۋاب ئاڭلانماپتۇ. پەقەت دۇتارنىڭ تىرنىكىشىغان ئاۋازلا ئاڭلىنىپ تۇرۇپتۇ.

«دۇتارغا ھازىر تويمىسەن.» دەپتۇ ئۆزئۆزىگە يالماۋۇز ۋە ئاكىسىنىڭ تۆڭلۈكتىن ساڭگىلاپ تۇرغان «پۇتى» غا يېقىنلىشىپ تۇرۇپ ئۇ ئۆتۈكنى كۆچەپ بىر تارتقانىكەن، ئۆتۈكنى ئېشىپ قويغان ئارغامچا ئۆزلۈپ كېتىپ، يالماۋۇزنىڭ بېشىغا چۈشۈپتۇ ــ دە، ئۇ قاتتىق ھەزەپلەنگەن ھالدا بار كۈچى بىلەن شاھزادىنى قوغلاپ

مېڭىپتۇ. شاھزادە يالماۋۇزنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ئاغمىخان بەرگەن ئەڭگۈشتەرنى ئېلىپ «ئەڭگۈشتىرىم، ئەڭگۈشتەر، ماڭا رەھىم قىلغايسەن!» دەپ ئىلتىجا قىپتۇ. شۇ ھامان شاھزادىنىڭ ئالدىدىكى چەكسىز كەتكەن توپىلىق جاڭگالغا ئايلىنىپتۇ. شاھزادە ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئارقىسى قېلىن چاتقالىققا ئايلىنىپ قاپتۇ. يالماۋۇزنىڭ پۇتلىرىغا تەكەن، بەدەنلىرىگە شاخ سانچىلىپتۇ. «خەپ توختاپتۇر،ــ دەپ ناله قىپتۇ، ئۇ ئازابقا چىدىمغان ھالدا، ــ گۆشۈڭنى قىيما ـ چىيما قىلىۋەتمىسەم ئاتا ـ ئانامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي».

يالماۋۇز بۇرۇنقىدىنمۇ تېز يۈگۈرۈشكە باشلاپتۇ. شاھزادە ئۇنىڭ يەنە يېقىنلاپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ: «ئەڭگۈشتىرىم، ئەڭگۈشتەر. ماڭا رەھىم قىلغايسەن!» دەپ ئىلتىجا قىلغانىكەن. ئالدىغا ئىككى تۈپ تېرەك پەيدا بوپتۇ. ئۇ يۈگۈرۈپ كەلگىنىچە تېرەككە چىقىۋاپتۇ. يالماۋۇز غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ، بىر تال چىـ

شىنى سۇغۇرۇۋېلىپ، پالتا قىلىپ ساپلاپ-
تۇ-دە، بارلىق كۈچى بىلەن تېرەكنى كې-
سىشكە باشلاپتۇ. ئۇ ھېرىپ ماجالدىن
كېتەي دېگەندە يىراقتىن بىر تۇلكە كەپتۇ.

— ھەي ئاچا، تېرەكنىڭ ئۇستىدىكى ئادەم مېنىمۇ بوزەك قىلىغان، ئۇنى تاپال-
ماي يۈرەتتىم. ئەمدى قولىمىزغا چۈشتى.
ئەكسىلىك پالتىنى مەن بىر دەم چاپاي، —
دەپتۇ.

يالماۋۇز خۇشال بولۇپ پالتىنى بې-
رىپتۇ، تۇلكە پالتىنى قولغا ئالغاندىن كې-
يىن ئۇ يەرگە بىرنى، بۇ يەرگە بىرنى ئۇ-
رۇپ، يالماۋۇزنى ئۇخلىتىپ قويۇپتۇ. ئۇ
يىگىتكە قاراپ، «دەرھال جېنىڭنى جايلا!»
دەپ ئۆزى پالتىنى كۆتۈرۈپ قېچىپكېتىپتۇ.

شاھزادە ئەمدى تېخى دەرەختىن چۈ-
شەي دەپ تۇرۇشىغا يالماۋۇز ئويغىنىپ
قاپتۇ-دە، تېرەكنىڭ تېخىچە تىك تۇر-
غانلىقىنى كۆرۈپ، تۇلكىنى يۈز مىڭ تىل-
لاپتۇ. ئاندىن ئىككىنچى چىشىنى سۇغۇرۇپ،
پالتا قىلىپ ساپلىغاندىن كېيىن تېرەكنى
كېسىشكە باشلاپتۇ.

ئەمدى گەپنى شاھزادىنىڭ ئايالىدىن
ئاڭلايلى. ئۇ ئېرىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن
كېيىن، ئۈچ كۈنگىچە يىغلاپ ئولتۇرۇپتۇ.
ئاندىن ئىتىنى كېچە-كۈندۈز بوشاتماسلىق-
قا ئىرادە باغلاپتۇ. ئېرىنىڭ «ئىككى قاچا سۈت
قويۇپ...» دېگىنى يوپيېچە ئىتىنىڭ ئالدىغا
ئىككى قاچا سۈت قويۇپتۇ. بىر كۈنى قا-
رىسا ئىتىنىڭ ئالدىدىكى سۈتنىڭ بىر قاچە-
سى زەردابقا ئايلىنىپتۇ. يەنە بىرسىنگىمۇ
رەڭگى ئۆزگىرىپتۇ. ئايال ئۆز ئېرىنىڭ بې-
رەبەختسىزلىككە ئۇچرىغانلىقىنى بىلگەن بولا-
سىمۇ لېكىن، «ھېنىڭ گېپىمگە كىرمەي كەتە-
كەندىن كېيىن، نېمە بولسىڭ بولارسەن»
دەپ ئىتىنى بوشاتماپتۇ. لېكىن شاھزادىنىڭ
ئىتى سۈتتىكى ئۆزگىرىشلەرنى كۆرۈپ، زا-
دىلا تۇرالماپتۇ. ئۇ پۇتۇن كۈچى بىلەن
يۇلقۇنۇپ زەنجىرىنى ئۈزۈپ، شاھزادە
خەتەرگە ئۇچرىغان يەرگە قاراپ چېپىپتۇ.
ئىت دەل شاھزادە دەرەخ ئۇستىدىن چۈ-
شەلمەيۈاتقان جىددىي پەيتتە يېتىپ كەپ-
تۇ-دە، غەزەپ بىلەن يالماۋۇزغا ئېتىلىپ-
تۇ ۋە ئۇنى چىشلەپ ئۆلتۈرۈپتۇ.

شاھزادە بالا-قازادىن قۇتۇلۇپ
مېھرىبان ئىتىنى ئېلىپ ئۆيگە قايتىپتۇ.
خوتۇنى ئېرىنىڭ ئېسەن-ئامان قايتقانلىقى-
نى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئېتىپتۇ.

— توختا، — دەپتۇ شاھزادە غەزەپ
بىلەن، — مەن سېنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەر دې-
گەنمىدىم، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟

ئايالى لام-جىم دېيەلمەي قاقىقان
قوزۇقىتەك تۇرۇپ قاپتۇ.

شاھزادە ئىتىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئۆز
يۇرتىغا قايتىپ كەپتۇ. شەھەرنى تاشلاپ تە-
رەپ-تەرەپكە قېچىپكەتكەنلەرمۇ قايتىپ كې-
لىشىپتۇ. شاھزادە ئۇلارغا باشچىلىق قى-
لىپ، ئۆز يۇرتىنى قايتا گۈللەندۈرۈپتۇ.
ئاخىرقى ئۆمرىنى سۆيۈملۈك يۇرتىدا ئۆز
خەلقى بىلەن بىللەخۇشال-خۇرام ئۆتكۈزۈپتۇ.

توپلاپ رەتلىگۈچى: شىنجاڭ داشۇ ئەدەبىيات پاكولتېتى

ئەبلىس سودىگەر

ئەپەندى بىر باينىڭ مېھمانخانىسىغا كىرسە، ئۇ يەردە ئەمەلدارلار، ئۆلىمالار، بايلار ۋە قازىلار سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرغانىكەن. ئۇلار ئەپەندىنى كۆرۈپ كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا بىر لەتىپە ئېيتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىپتۇ. ئەپەندى ئىلتىماسنى قوبۇل قىلىپ، لەتىپىنى باشلاپتۇ:

— مەن بىر سودىگەر كۆردۈم، ئۇنىڭ تۆت تۆگە مېلى بار ئىكەن. بۇ مال لارنى كىمگە ساتسەن، دەپ سورىسام، ئۇ ئەمەلدارلارغا، ئۆلىمالارغا، بايلارغا ۋە قازىلارغا ساتسەمەن، دەپ جاۋاب بەردى.

— ئۇ قانداق ماللار ئىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ بىر سودىگەر.

— سەۋرى قىلىڭ، ھازىر ھەممىسىنى ئېيتىپ بېرىمەن، — دەپتۇ ئەپەندى، — بىر تۆگە مېلى زۇلۇم ئىكەن، بۇنى ئەمەلدارلارغا ساتىدىكەن؛ بىر تۆگە مېلى خىيانەت ئىكەن، بۇنى بايلارغا ساتىدىكەن؛ بىر تۆگە مېلى كىبىرى ھاۋا (ھاۋايى-ھەۋەس) ۋە تەمە ئىكەن، بۇنىسى ئۆلىمالارغا؛ يەنە بىر تۆگە مېلى پاراخورلۇق ئىكەن، بۇنىسى قازىلارغا ئىمىش.

— قانداق سودىگەركەن ئۇ؟! — دەپ تەئەججۇپلىنىپتۇ قازى.

— ئىبلىس، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەپەندى.

شەھەردىكى تىرىكچىلىك

ئەپەندى بازار ئايلىنىپ يۈرسە، بىر ساددا سەھرالىق ئادەم سوراپتۇ:

— ئەپەندىم، شەھەردە ئادەم شۇنچە ۋالا كۆپكەنۇ، ئەمما تىرىيدىغان بىر پارچىمۇ يېرى يوق ئىكەن. بۇنچىۋالا ئادەم قانداق تىرىكچىلىك قىلىپ جېنىنى باقالايدۇ-ھە؟

— شەھەردىكى ئادەملەر چۈشكىچە سەن بىلەن مەندەك سەھرادىن كەلگەن ساددا ئادەملەرنى، چۈشتىن كېيىن بولسا، بىر-بىرىنى ئالداپ تىرىكچىلىك قىلىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەپەندى.

گۆرگە كىرىك

بىر باي قېرىپ قالغىنىغا قارىماي، ئەپەندىنىڭ قىزىغا كۆيۈپ قاپتۇ. بىر كۈنى ئۇ:

— ساھىبجامال جانانىم، مەن سىزگە ئاشىقىي بىقارار بولدۇم. سىز ئۇچۇن دولقۇنلاپ تۇرغان دېڭىزغا، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا كىرىشكە تەييارمەن، — دەپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، گۆرگە كىرىك دېسەمچۇ؟ — دەپتۇ قىز.

هوشيار بۆرىلەر ئىكەن

ئەپەندى خوتۇنىدىن ئۆلگەن ئادەمنىڭ قانداق بولۇشىنى سوريغاندا، خوتۇنى: «ئۆلگەن ئادەمنىڭ بەدىنى مۇزلاپ كېتىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، ئەپەندى دالىدىن ئېشىكىگە ئوتۇن ئارتىپ كېلىۋاتقاندا، بەدىنى مۇزلاشقا باشلاپتۇ. ئەپەندى ئۆزىنى يەرگە تاشلاپ، ئەمدى ئۆلىدىغان بولدۇم دەپ، جىم يېتىۋاپتۇ. ھايال ئۆتمەي كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، ئۇچ-تۆت ئاچ بۆرى ئېشىكىنى ئوريۋالغانىكەن. ئەپەندى ياتقان يېرىدە:

— ھوشيار بۆرىلەر ئىكەن، ئېشەكىنىڭ ئېگىسى ئۆلگىنىنى دەرھاللا بىلىۋالدىيا! — دەپتۇ.

مەسئۇلىيەت

ئەپەندى تېۋىپلىق قىلىۋاتقاندا بىر ئاغىنىسى ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:

— ئەپەندىم، سىزدىن بىر نەرسە سورسام بولامدۇ؟

— بىمالال سوراۋېرىڭ.

— بىرەر تېۋىپ كېسەلنى داۋالاشتا تەجرىبىسىزلىك قىلىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قويسا، ئۆزىدە ۋىجدانىي مەسئۇلىيەت سېزىمدۇ؟

— ئەلۋەتتە سېزىمدۇ.

— ئۇنداقتا تېۋىپ ئۆزىگە قانداق تەسەللى بېرىشى كېرەك؟

— يەنى، مەسىلەن، سودىگەر كېپەنلىك رەختلىرىنى سېتىۋالىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئۆلۈكنى يۇيغۇچى، گۆركار، خەلپەت ۋە ئىماملارنىڭ تىرىكچىلىكىنى تەمىنلىگىنى ئۈچۈن تېۋىپ ئۆزىدە تەسەللى ھاسىل قىلىپ تىنىچلىنىدۇ.

تاغىلىرىنى كۆرۈپ

ئەپەندىنىڭ ئىتى كۈچۈكلىگەنىكەن، بىر نەچچە كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇپ كېلىپ، سۆزلىشىپ ئولتۇرغاندا، كۈچۈكلەر ئۆيگە كىرىپ، مېھمانلار بىلەن ئوينىشىپ، ئۇلارنىڭ كىيىملىرىنى پاسكىنا قىلىشقا باشلاپتۇ.

بۇنىڭدىن بىزار بولغان مېھمانلارنىڭ بىرى:

— ئەپەندىم، نەۋرىلىرىڭىزگە ئەدەب ئۆگەتسىڭىز بولمامدۇ، — دەپتۇ.

— قانداق قىلاي، تاغىلىرىنى كۆرۈپ كۆڭلىخۇش بولۇپ سۆيۈنۈشۈۋاتىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەپەندى.

پالچى ۋە ئەپەندى

بىر پالچى يول ئۈستىدە ئولتۇرۇپ پال ئېچىپ ئۆتكەن-كەچكەن ئادەملەرنى ئالداپ قاقتى-سوقتى قىلماقچى بوپتۇ. ئەپەندى ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— سىز نېمە ئۇچۇن بۇ يەردە ئولتۇرىسىز؟ ئۆي بىساتىڭىز كۆيۈپ كۈلگە ئايلاندى، — دەپتۇ.

پالچى ئەپەندىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، دادلىغىنىچە ئۆيىگە قاراپ چېپىپتۇ.

ئائۇمىد شەيتان

ئەپەندى باققالغا قەرزدار بولۇپ قاپتۇ. بىر كۈنى ئەپەندى بېغىغا كۆچەت تىكىۋاتسا، باققال قەرزنى قىستاپ كەپتۇ ۋە ئەپەندىدىن:

— ئەپەندىم، بۇ كۆچەتلىرىڭىز قاچان مېۋىگە كىرىدۇ، سىز بۇنىڭ مېۋىسىنى قاچان يەيسىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

باققالنىڭ نېمە ئۇچۇن كەلگەنلىكىنى بىلگەن ئەپەندى:

— بوۋىمىزنىڭ قەرزىنى ئۇزۇش ئۇچۇن دادىمىز تىككەن كۆچەتلەرنىڭ ھوسۇلىنى بىز يېيدۇق، ھېچنەرسە ئېشىنالمىدۇق. ئەمدى بىز تىكىدىغان كۆچەتلەرنىڭ مېۋىسى بالىلىرىمىزدىن ئېشىنسا، سىلىگىمۇ بىر نېمە تېگىپ قالار، ئائۇمىد شەيتان، — دەپتۇ.

ئاتنى ئىگىسىگە تاپشۇرۇش

ئەپەندىگە مەھەللىسىدىكى بىر باي پۇل بېرىپ، ئات سېتىۋېلىشقا بازارغا ئەۋەتىپتۇ. ئەپەندى پۇلنى يانچۇقىغا سېلىپ بازارغا بېرىپتۇ. ئۇ بازاردا ئەتىدىن كەچكىچە ئايلىنىپ يۈرۈپمۇ ئات سېتىۋالالماپتۇ. ئۇ ئەمدى قايتاي دەپ تۇرسا، ئەپەندىنىڭ كونا تونۇشى بولغان خەلپەت ئاتلىق ئۆتۈپ كېتىۋاتقۇدەك. بۇرۇن ئۇ خەلپەتنىڭ ئېتى يوق ئىكەن. ئەپەندى: «بىرى مېلىنىڭ زاكىتىغا ھېسابلاپ ئات بەرگەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپتۇ ۋە ئۇنى راسا كېلىشتۇرۇپ باپلىماقچى بوپتۇ. ئاندىن ئۇ خەلپەتنىڭ ئالدىغا توسۇپ سالام بېرىپتۇ ۋە:

— ھارماڭ خەلپىتىم، ئامانمۇسىز، سەپىرىڭىز قايا قالدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئۆيگە ماڭدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ خەلپىتىم مەغرۇرلىنىپ.

— خەلپىتىم ساۋابلىق ئۇچۇن مېنى ئېتىڭىزغا مىنگەشتۈرۈۋالسىڭىز، — دەپ يېلىنىپتۇ ئەپەندى.

خەلپىتىم ماقۇل بولۇپ ئېتىنى بۇراپ ئەپەندىنىڭ يېنىغا ئاپىرىپتۇ. ئەپەندى بىر سەكرەپلا ئۇنىڭ ئارقىسىغا مىنگىشىۋاپتۇ. مەھەللىگە يېقىن قالغاندا ئەپەندى:

— تەقسىر، ئېتىڭىزنىڭ ئارقىسى ماڭا ئازار بېرىۋاتىدۇ، چۈنكى سوڭۇمدا جاراھەت بار ئىدى. جايىمىزنى ئالماشتۇرۇپ ئولتۇرساق قانداق دەيلا، — دەپتۇ.

خەلپىتىم مېنىڭ ئادەمگەرچىلىكىمنى بىر كۆرەپ قوي، دېگەندەك قىلىپ، بۇ گەپكىمۇ ماقۇل بوپتۇ. ئەپەندى ئىگەرگە مىنىپتۇ، خەلپەت ئارقىغا مىنگىشىپتۇ، ئۇلار شۇ ھالدا ئۇنىدىمەستىن مەھەللىگە كىرىپتۇ.

ئەپەندىگە پۇل بەرگەن باي ئۇنىڭ كېچىكىپ قالغىنىدىن ئەنسىرەپ، كوچىنىڭ ئاغزىغا چىقىپ يولغا قاراپ تۇرغانىكەن. ئۇ ئەپەندىنىڭ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ خۇشال بوپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئالدىغا قاراپ مېڭىپتۇ.

— ھارماڭ، ئەپەندىم، قانداق بۇ ئات ياخشىمىكەن؟

— بولىدىكەن، سودىمىز يامان بولمىدى، — دەپتۇ ئەپەندى ۋە ئارقىسىدىكى خەلپەتكە قاراپ، — قېنى خەلپىتىم ئاتتىن چۈشۈڭ! ئاتنى ئىگىسىگە تاپشۇرايلى، — دەپتۇ.

خەلپەتنىڭ چىرايى بىردىنلا تاتىرىپ

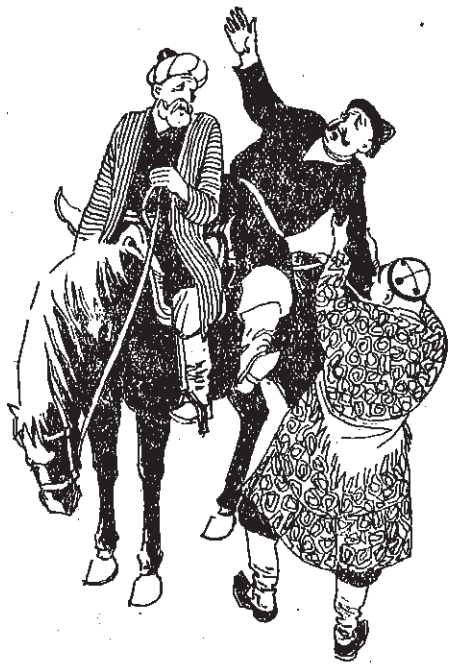

ئۆكۈپ كېتىپتۇ، ئۇ:

ــ چاقچاقنى قويۇڭ! ئەپەندىم، ئاتتىن ئۆزىڭىز چۈشۈڭ ــ دەپ دوق قىپتۇ.

ــ توۋا خۇدايىم، ــ دەپتۇ ئەپەندىم، ــ ھېلىلا سىزنى پىيادە قاپتۇ دەپ ئىچ ئاغرىتىپ ئېتىمغا مىندۈرۈۋالسام، ئەمدى قوپۇپ بۇ ئاتنى ھېنىڭ دەيسىزغۇ؟! كۆپ كۆندۈزدە خەقنىڭ ئېتىنى بۇلىماقچىمۇسىز؟! باي ئاكا قاردىسىلا بۇ مۇتەھەمنى!

ــ چۈش، چۈش دەيمەن! ھۇ ئىزىزىتىنى بىلمەيدىغان مۇناپىق، ــ دەپ غەزەپكە كەپتۇ باي ۋە ئېتىلىپ بېرىپ خالىغىنى تارتىپ يەرگە يىققىتىپتۇ. خالىغىتىمۇ بوش كەلمەپتۇ، ئۇلار ياقا سىقىشىپ پومىداقلىشىپ كېتىپتۇ. ئەپەندى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بايغا ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتقۇزۇپتۇ ــ دە، ئۆيگە كېتىپ قاپتۇ.

بىرەر نەرسە بەر

بىر كۈنى كەچىسى ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە ئوغرى كىرىپتۇ. ئوغرى ئۆيدىن ھېچ نەرسە تاپالماي چىقىپ كېتىۋاتسا، ئەپەندى ئۇنىڭ كەينىدىن چىقىپ:

ــ بىرەر نەرسە بېرىپ كەتسىلە، قۇرۇق چىقىپ كېتىۋەرسىلە بولامدۇ؟ ــ دەپتۇ.

ئاپتاپتا ئېرىپ كەتتى

ئەپەندى كىچىك چېغىدا دادىسى پۇل بەرسە بىردەمدۇ توختاتماي خەجلىۋېتىدىكەن. بۇنىڭ ئۈچۈن دائىم دادىسىدىن تىل ئېشىتىدىكەن. يازدا دادىسى ئەپەندىگە بىر تەڭگە پۇلنى بېرىپ تاپىلاپتۇ:

تۆت ھەپتە خەجلەيدىغىنىڭنى بەردىم، ئەمدى ساڭا بىر ئايغىچە پۇل يوق جۇمۇ!

ــ بۇ گەپ ئەپەندىنىڭ ئۇ قۇلىقىدىن كىرىپ، بۇ قۇلىقىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇ پۇلنى ئەتىسىگىچە خەجلەپ تۈگىتىپتۇ.

ئۈچىنچى كۈنى چاشگاھ ۋاقتىدا ئەپەندى ئاتىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغاندا، ئاتىسى كۈننىڭ ئىسسىقلىقىدىن زارلىنىپ:

ــ ھاۋانىڭ ئىسسىپ كەتكىنىگە ھېچ چىداپ بولمايدۇ. ئەگەر ئادەمنىڭ بەدىنى تۆمۈر بولغان بولسىمۇ، بۇ ئىسسىقتا پايلىماي ئېرىپ كەتكەن بولاتتى، ــ دەپتۇ.

ــ توغرا، دادا، ــ دەپتۇ ئەپەندى، ــ تۈنۈگۈن سىز بەرگەن تەڭگىنى ئاپتاپقا قويغىنىمدا، دەرھال ئېرىپ كەتتى ئەمەسمۇ.

گۈناھسىزلارنى بۇزۇۋېتمىدۇ

پادىشاھ ئەپەندىنى ئەگەشتۈرۈپ، زىندانىدىكى مەھبۇسلارنى تەكشۈرگىلى كىرىپتۇ ۋە مەھبۇسلارنىڭ گۈناھلىرىنى سۈرۈشتۈرۈشكە باشلاپتۇ. ئەمما، مەھبۇسلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ زىنداندا گۈناھسىز تاشلانغانلىقى ھەققىدە شىكايەت قىلىشقا باشلاپتۇ. يالغۇز بىرلا مەھبۇس ئۆزىنىڭ

هەقىقىي گۇناھكار ئىكەنلىكىگە ئىقرار بوپ-
تۇ. ئەپەندى پادىشاھقا:
— بۇ گۇناھكارنى دەرھال زىندان-
دىن چىقىرىپ تاشلاڭ، بولمىسا باشقا گۇناھ-
سىزلارنى بۇزۇۋېتىدۇ، — دەپتۇ.

سۇرمە

ئەپەندى ئۆيىگە قورسىقى ئېچىپ
ئاران كەپتۇ ۋە خوتۇنىغا:
— خوتۇن، بىر ئاز سۇزمە بىلەن نان
ئېلىپ كەل، سۇزمە ناھايىتى ياخشى نەر-
سە، ئۇ ئىشتىھانى ئېچىپ، ھەيدىنى قۇۋ-
ۋەتىلەيدۇ، — دەپتۇ.
— سۇزمە ئاخشام تۈگىگەن، — دەپ
جاۋاب بېرىپتۇ خوتۇنى.
— تۈگىگىنى ناھايىتى ياخشى بوپتۇ، —
دەپتۇ ئەپەندى، — سۇزمە چىشقا ۋە قور-
ساققا زىيان قىلىدۇ.
— بۇ گەپلىرىڭىزنىڭ قايسىسىغا ئىشە-
نەي؟ — دەپ سوراپتۇ خوتۇنى.
— سۇزمە بولسا ئاۋۋالقىسىغا، بولمىسا
كېيىنكىسىگە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەپەندى.

ئەپەندىنىڭ ئوغلى

بىر كۈنى پادىشاھ ئەپەندىنىڭ ئوغ-
لىنى ھۇزۇرىغا چاقىرىپتۇ. بالىنىڭ قەددى-
قامىتى، قاش-كۆزلىرى دادىسىغا بەك ئوخ-
شايدىكەن. بالىنىڭ ئەقلىنىڭمۇ دادىسىغا
ئوخشايدىغانلىقىنى سىناپ
بېقىش ئۈچۈن، پادىشاھ ئۇنىڭغا بىر تىللا
بېرىپتۇ. بالا پۇلنى ئالغىلى زادىلا ئۇنىماپتۇ.
— نېمىشقا تىللانى ئالمايسەن؟
— ئاپامدىن قورقىمەن، ئۇ بىگانە
ئادەمدىن پۇل ئالمىغىن دېگەن.
— ياشا! — خۇرسەن بوپتۇ پادىشاھ، —
مەن ئاپاڭ دېگەن بىگانە ئادەم ئەمەس،
ھۆكۈمدارىڭ بولىمەن، قورقماي ئېلىۋەر-
مەن پادىشاھ ئىكەنلىكىمنى بىلە-
مەن، ئاپام بۇنىڭغا بەرىبىر ئىشەنمەيدۇ.
— نېمە ئۈچۈن؟ — ھەيران بولۇپ
سوراپتۇ پادىشاھ.
— ئەگەر پادىشاھ پۇل بەرسە، بىر
تىللا ئەمەس، كۆپرەك بەرەر ئىدى دەيدۇ-
دە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بالا.

كىر قاغا

ئەپەندىنىڭ ئايالى كىر يۇيۇپ ئول-
تۇرۇپتىكەن، تۈيۇقسىز بىر قاغا ئۇچۇپ
كېلىپ سوپۇنىنى ئېلىپ قېچىپتۇ. خوتۇنى
قاغىنىڭ ئارقىسىدىن ھاي-ھايلاپ قوغ-
لاپتىكەن، ئەپەندى:

— بولدى قىل، خوتۇن، قاغىنىڭ ئۈستى-
بېشىغا بىر نەگىدىنمۇ بەتتەر كىر ئىكەن، — دەپتۇ.

1989- يىلى تاشكەنتتەنەشر قىلىنغان «ئەپەندىلەتىپلىرى» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.
ئۆزبەكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئۆمەرجان مۇھەممەت

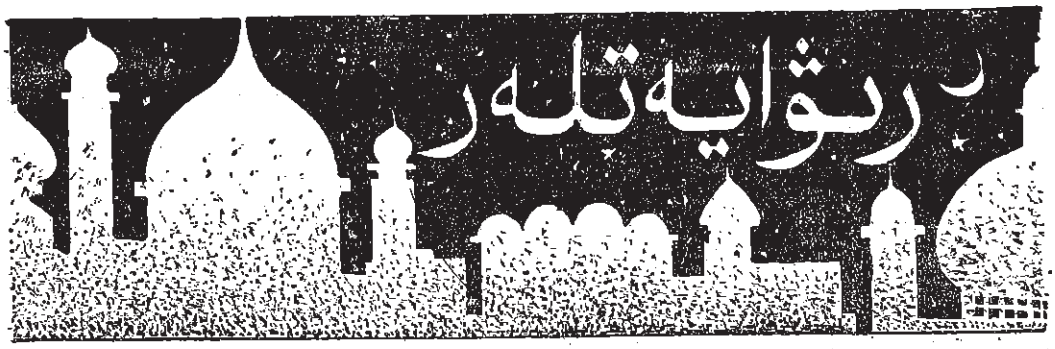

دىلئارام بىلەن كىتابىي مۇئامىلە

بىر كۈنى چېقىمچىلار ھۈسەيىن بايقاراغا:

— تەقسىر، سىز ئەلىشىر نەۋائىنى گېپىدە تۇرىدىغان دۇرۇس ئادەم دەپ ئۆزىڭىزگە يېقىن تۇتۇپ يۈرىسىز. ھالبۇكى، ئۇنىڭ بۇزۇقلۇقىنى بىلمەيسىز، ئۇنىڭ ھۈجرىسىنىڭ كەينىدە دائىم بىر توپ ئايال تۇرۇۋالىدىكەن. بۇ ئەلىشىر نەۋائى بولسا، ھۈجرىسىنىڭ كەينىدىن پەنجىرە ئاچقۇزۇپ، ھەركۈنى ئۇلار بىلەن ئەيش-ئىشرەت قىلىپ يۈرىدۇ. ئىشەنمىسىڭىز، ئۆزىڭىز بېرىپ تەكشۈرۈپ بېقىڭ، — دەپتۇ.

ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ھۈجرىسى راۋاقىدىك ئاستىدا ئىكەن. بىر كۈنى كېچىسى ھۈسەيىن بايقارا دوستىنى سىناپ باقماقچى بولۇپ، قاراۋۇللارنىڭ كىيىمىنى كىيىپتۇ- دە، ئۇنىڭ ھۈجرىسىغا يوشۇرۇن بېرىپ، ئىشكىنىڭ يوچۇقىدىن ئاستا ماراپتۇ. راستتىنلا شائىرنىڭ ھۈجرىسىنىڭ نېرىقى يېقىدا ھەقىقەتەن پەنجىرە بار ئىكەن، بۇ ياقتا ئەلىشىر نەۋائى كىتاب يېزىۋاتقانمىش. شائىر بىر چاغدا خەتتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ھېلىقى نازىنىن كۆرۈنۈپ تۇرغان پەنجىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، مۇنۇ سۆزنى قىپتۇ:

مەن ھىرى شەھىرىدە كۆردۈم بىر ئەجايىب مەنزەرى،
مەنزەر ئىچرە ئولتۇرۇپتۇر ھۇر يەكسىغ بىر پەرى.

ئاندىن شۇياقتا قولىنى ئۇزىتىپ، خىيال سۈرگەن ھالدا مۇنداق دەپتۇ:

تۇردۇمۇ ئىندىم يېنىغا، بويىنىغە سالدىم قولۇم،
ئىشۋەيۇ نازۇ كەرەشمە بىرلەئەپتۇر: كەت نېرى.

نازىنىن شائىرغا قاراپ مۇنداق دەرمىش:

دەستلەرى چاغلى بولغانلار يېتەلمەيلەر ماڭا
سەن كىمى جانانىدۇر سەن، ياكى زەنگى كورگەرى.

شۇچاغدا ئەلىشىر نەۋائى بىر تۈگۈنچەك پۇلنى ئۇ نازىنىنغا كۆرسىتىپ مۇنداق دەرمىش:

مىنىڭ تۇمەنگە ئەرزىگەيمۇ بىر كىشىنىڭ قىممىتى.

ئۇ نازىنىن مۇنداق دەپ جاۋاب بېرەرمىش:

سەندە زەر بولسا ئالىپ كەتكىل، يىگىت سەن يا قېرى.

ئەلىشىر نەۋائى مۇنداق دەرمىش:

كىم ھىرى شەھرىگە بارسا ئول دىرەمسىز بارمىسۇن،
بىدىرەمگە بەرمەسلەر يول ئول ھىرىنىڭ خوبلىرى.
ئەي نەۋائى، غەنىمەت بىل خۇراسان خوبلىرى،
قەدرى زەر زەرگەر بىلۇر، قەدرى جەۋھەر جەۋھىرى.

بۇ پاراگلارنى ئاگلاپ، ھۈسەيىن بايقارا سارايغا قايتىپ كېتىپتۇ. ئەتىسى ياساۋۇللىرىغا شائىرنى كەلتۈرۈشنى بۇيرۇپتۇ، ياساۋۇللار بىر دەمدىلا ئەلىشىر نەۋائىنى ئېلىپ كەپتۇ. شۇ چاغدا ھۈسەيىن بايقارا ئۇنىڭغا قاراپ:

— سىز بۇرۇنلاردا ھەممىڭىزگە پاك بولۇش ھەققىدە نەسىھەت قىلاتتىڭىز، ئەمدى بولسا ئۆزىڭىز قولىغا چۈشتىڭىز، نېمىشقا دېگەندە، مەن تۇنۇگۈن ئاخشام سىزنىڭ بىر نامەھرەم بىلەن ھەزىل-چاقچاق قىلىشىپ پاراگلىشىپتۇرغانلىقىڭىزنى كۆردۇم، دەپتۇ.

شۇ چاغدا شائىر:

— مەن مۇشۇ كۆنلەردە شاھ بەھرام بىلەن دىلئارامنى يېزىۋاتىمەن. دىلئارامنى كۆرمەي تۇرۇپ ماختاپ قەغەزگە كۆچۈرسەم باشقىچە بوپقالمىسۇن دەپ، روھىنى راۋۇقى بىلەن تاماغا كەلتۈرۈپ قويىمەن، سىزنىڭ كۆزىڭىزگە كۆرۈنگىنى شۇ دىلئارام بىلەن مېنىڭ كىتابىي مۇئامىلەم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ھۈسەيىن بايقارا ئەلىشىر نەۋائىغا تەھسىن-ئاپىرىن ئوقۇپ، گۇناھكار قىلىمەن دېگىنىگە خىجىل بوپتۇ.

قىزلارنىڭ چاقچىقى

ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بېغى باغمۇسەن دېسە، باغ دېگۈچىلىكى بار باغ ئىكەن. باغدا بىر شىپاڭ بولۇپ، نەۋائى ئاشۇ شىپاڭدا ئولتۇرۇپ شېئىر يېزىشنى ياخشى كۆرىدىكەن. ئەتراپتا تۇتى-تۇرغايلار سايراپ، بۇلبۇللار ناۋا قىلىپ تۇرىدىكەن. باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان شىپاڭنىڭ ئەتراپىغا تېرىلغان گۈلۈ-رەيھانلار خۇش پۇراق چېچىپ، ئادەمنىڭ دىمىغىنى غىدىقلايدىكەن.

بۈگۈنمۇ شائىر شىپاڭدا ئولتۇرۇپ، خېلى چاغلارغىچە غەزەل يېزىپتۇ. چۈش بولغاندا ھاۋا شۇنداق ئىسسىپتۇكى، شائىر بوشىشىپ، ھالىدىن كېتىپتۇ، ئۇيقۇ بېسىپ ئولتۇرغان يېرىدىلا ئۇخلاپ قاپتۇ.

باغ سەيلىسىگە چىققان قىزلار ئەلىشىر نەۋائىنى سۆزلىتىشكە خۇشتار ئىكەنۇ، شائىر قۇيرۇق تۇتقۇزمايدىكەن. شۇ كۈنى قىزلاردىن بىرى ئۇنىڭ شىپاڭدا ئۇخلاپ قالغىنىنى كۆرۈپ قاپتۇ. «شائىر ئەلىشىر ھېچكىم يوق باغدا ئۇخلاپ قاپتۇدەك» دېگەن خەۋەر بىردەمنىڭ ئىچىدىلا قىزلارغا يېتىپ بېرىپتۇ. ئۇلار گېپىنى بىر قىلىپ، ئەلىشىر نەۋائىنى سۆزلەتمەكچى بوپتۇ. دەرۋازىنى ئاستا ئېچىپ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى باغقا كىرىپتۇ-دە، شائىر ياتقان شىپاڭغا كەپتۇ.

ئۇلاردىن بىرى شائىرنىڭ دۇۋۇتىنى

ئېلىپ، يوشۇرۇپ قويۇپتۇ. ئەلىشىر نەۋائى بولسا ھېچنېمىنى تۇيماپتۇ. بىر چاغدا بۇلبۇل ناۋاسىدىن ئويغىنىپ كەتكەن شائىر غەزەل يازماقچى بولۇپ قەلەمنى قولىغا ئېلىپ قارىسا، يېنىغىدا قويۇپ قويغان سىياھ قۇتىسى يوق تۇرغۇدەك. ئۇيان-بۇيانىنى خېلى ئىزدەپمۇ سىياھ قۇتىسىنى تاپالماپتۇ. نېمە قىلىشىنى بىلمەي بېشى قېتىپتۇ.

شۇ چاغدا گۈللەر ئارىسىدىن قىزلار-نىڭ شوخ كۈلكىلىرى ئاڭلىنىپتۇ. ئەلىشىر نەۋائى نېمە ئىشلىقىنى دەرھال سېزىپتۇ-دە، كۈلكە چىققان تەرەپكە قاراپ:

— ھەي قىزلار، چاقچاق قىلىماي دۇۋۇتىمىنى ئۆز جايىغا قويۇڭلار، — دەپتۇ.

قىزلار ئاڭلىمىغانغا سېلىپ جىم تۇرۇۋېرىپتۇ. شائىر يەنە ئىلتىماس قىپتۇ. قىزلار ھېچنېمىنى بىلمەيدىغاندەك گۈللەر ئارىسىدىن چېقىپ، شىپاڭنىڭ ئەترا-پىغا يىغىلىپتۇ.

— ئەلىشىر بەگ، بىزنى چاقىرغانلىقىڭىزنىڭ سەۋەبىنى بىلسەك بولامدۇ؟ — دەپتۇ قىزلاردىن بىرى.

نەۋائى ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ:

— سىلەر كېلىشتىن سەل بۇرۇن غەزەل يازغان چېغىمدا دۇۋۇتىم يېنىمدا ئىدى. ھازىر ئۆز-ئۆزىدىنلا يوقاپ-پىتۇ. نەلەرگە كېتىپ قالغىنىنى بىلمەي ھەيران بولۇۋاتىمەن. قايسى بىرىڭلار بىلەن كېتىپ قالغىنىنى بىلەلمەي ھەيران بولۇۋاتىمەن. بىرەرىڭلار بىلەن كېتىپ قالمىغاندۇر؟ — دەپ چاقچاق قىپتۇ. قىزلارمۇ بوش كەل-مەپتۇ. ئۇلاردىن بىرى:

— ساقلاپ تۇرمىسىڭ ئۆز پۇتى بىلەن مېڭىپ كېتىپقالمدۇ، — دېسە، يەنە بىرى:

— بەلكىم، شەيتان يا كى ئىنىس-جىن ئېغىچقاندۇر، — دەپتۇ.

ئەلىشىر نەۋائى قايتا-قايتا سورى-سىمۇ، قىزلار «بىز كۆرمىدۇق» تىن باشقا جاۋاب بەرمەپتۇ.

شائىر سوراش بىلەن بىر ئىش چىقمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ:

— جان قىزلار، جانان قىزلار، دۇ-ۋۇتىمنى بېرىڭلار، بولمىسا ئىلھام پەرىسى قېچىپ كېتىدۇ، — دېگەنىكەن، قىزلاردىن بىرى:

— سىياھ قۇتىڭىزنى، بەلكىم، ئىل-ھام پەرىسى تېپىپ بېرەر، — دەپتۇ شوخ كۈلۈپ.

— ياق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ شائىر، — بۇ ئىش ئىلھام پەرىسىنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. سىلەردەك بۇ گۈلشەن پەرىلە-رىنىڭ قولىدىن كېلىدۇ.

شۇ چاغدا ئەلىشىر نەۋائىنىڭ سۆزلە-رىدىن ئېرىپ كەتكەن قىزلاردىن بىرى:

— ئەلىشىر بەگ، ناۋادا، سىياھ قۇ-تىڭىزنىڭ ئۆزى بۇ يەرگە مېڭىپ كېلىدە-غان بولسا، بىزگە قانداق مۇكاپات بەرگەن بولاتتىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بۇيرۇڭلار، نېمە بولسىمۇ مەيلى، جېنىمنىمۇ ھەدىيە قىلىشقا تەييارمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

— ئەلىشىر بەگ، شۇ تاپىنىڭ ئۆزى-دىلا بىزگە ئاتاپ غەزەل توقۇيسىز، يوقالغان نەرسىڭىز ئۆز ئايىغى بىلەن بۇ يەر-گە كېلىپ قېلىشى مۇمكىن ... شەرتىمىز شۇكى، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ قىز، — يېڭى توقۇغان غەزەلىڭىزدە يوقاتقان نەرسىڭىزنى قىستۇرۇپ ئۆتىسىز.

شائىر ئىشنىڭ ئاسانغا چۇشكەنلىكى-

دىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ، رازى بوپتۇ ـ ده،
ھېچ ئويلاپ تۇرماستىنلا غەزەل باشلاپتۇ:
ئېلىك قىزلار، بېرىك قىزلار،
خامە① يېشىنى تېزرەك تۆكسۇن.
سۆز گۈھىرىن يېپقا تىزاي،
ئاشىق ـ مەشۇق ئوقۇپ قالسۇن.
قىزلار ھەممىسى تەڭلا: «يەنە، يەنە!» دەپ ۋارقىرىشىپتۇ. ئەلشىر نەۋائى بولسا، غەزەل ئوقۇشنى داۋام قىپتۇ:
ئېلىك قىزلار، بېرىك قىزلار،
تېزدىن سۆزۈم ئېلىك قىزلار،
مەشۇقلىرىن شېئىردا كۆرسۇن،
سۇخەنىمگە ئىشقىۋازلار.
قىزلار: «ئاپىرىن!»، «ئاپىرىن!» دېيىشىپتۇ. ئەلشىر بەگ قىزلارنىڭ قىقاس ـ چۇقانلىرىدىن ھاياجانلىنىپ، تېخىمۇ زوق ـ شوخ بىلەن ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:
ئېلىك قىزلار، بېرىك قىزلار،
خامە سازىنى كۆپرەك چالسۇن،
سۆز ئونچىسىن پاتراق تىزاي،
گۈلسەنەملەر ئوقۇپ قالسۇن.
ئېلىك قىزلار، بېرىك قىزلار،
شائىرئىلار شېئىر پۈتسۇن،
دۇئېتىمگە قىلماق چاقچاق،
خامە ئونچە ئىزىن تىزسۇن.
دۇئېتىمنى بېرىك قىزلار،
مالال بولماي، شېئىرىم يازاي،
ئازار بەرمەك شېرىن سۆزلەر،
سىزگە بارىم ھەدىيە قىلاي.
ئەلشىر نەۋائىنىڭ شېئىرىدىن ئېرىپ كەتكەن قىزلار سىياھ قۇتىسىنى تېقىپ قويغان جايدىن ئەكېلىپ، شائىرغا بېرىپتۇ. ئۇ قىزلارنىڭ چاقچەقىدىن ئىلھاملىنىپ، تېخىمۇ كۆپ غەزەللەرنى يېزىپتۇ. شائىرنىڭ بۇ غەزەللىرىمۇ باشقا شېئىرلىرىغا ئوخشاش خەلق ئارىسىغا تېز تارقىلىپ كېتىپتۇ.

بۇلبۇلنىڭ ناۋاسى

بىر كۈنى ئەلشىر نەۋائى بىلەن بىنائى دېگەن شائىر چوڭ بىر بىناننىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ قاپتۇ. بىنانىڭ ئىچكىرىسىدىن گۈلگە قونۇپ سايراۋاتقان بۇلبۇلنىڭ يېقىملىق ناۋاسى ئاڭلىنىپتۇ. شۇ چاغدا بىنائى ئەلشىر نەۋائىنى چېقىۋالماقچى بولۇپ:
ـــ ھەزرىتى ئالىيلىرى، قاراڭ، بولۇ چىلار بۇ يەردىن ئۆتكەندە ئاۋۇ بىنانىڭ گۈزەللىكىگە، كۆركەملىكىگە زوق بىلەن تىكىلىدۇ. پەرىزىمچە، ئاۋۇ سايراۋاتقان بۇلبۇلمۇ مۇشۇ بىنانىڭ گۈزەللىكىگە تەھسىن ئوقۇۋاتسا كېرەك، ـــ دەپتۇ.
بىنائىنىڭ مۇشۇ گەپلىرى بىلەن نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەن ئەلشىر نەۋائى ئۇنىڭغا جاۋابەن مۇنداق دەپتۇ:
ـــ گېپىڭىز توغرا جانابىي ئالىيلىرى، لېكىن شۇنى بىلىڭكى، كۈنلەر ئۆتۈشى بىلەن بۇ بىنامۇ ئۆرۈلىدۇ، ئەمما بۇلبۇلنىڭ ناۋاسى، ئۇنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ئەسلا يوقالمايدۇ. دەرۋەقە، ھەقىقىي دىققەت بار پاراسەتلىك ئادەمگە بۇ يەرگە بىنانىڭ ھەشەمەتلىكى ئەمەس، بولبۇلنىڭ ناۋاسى ھۇزۇر بېغىشلايدۇ. بۇنىڭغا ئۇنداق ـ مۇنداق ئادەملەرنىڭ پەمى يەتمەيدۇ.
بۇ گەپنى ئاڭلىغان بىنائى قىزىرىپ كېتىپتۇ.

① خامە ـــ قەلەم.

ئادالەت

ئۇلۇغ دانىشمەن ۋە دۆلەت ئەربابى ئەلىشىر نەۋائى ئاسترابادقا ھاكىم بولۇپ بارغاندىن كېيىن، زالىم قازىلارنى، ئادالەتسىز لەشكەر باشلىقلىرىنى ۋە خەلقتە ئورۇنسىز سېلىق سالغۇچى ئەمەلدارلارنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپتۇ. ئەل-يۇرتنى تىنچ تۇرمۇش يولىغا سالغانلىقى ئۈچۈن، ھەممە ئۇنى ھۆرمەت قىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىككى ئاكا-ئۇكا ئاتىسىدىن مىراس قالغان موزايلىق سىيىرنى قانداقلارچە تەڭ تەقسىم قىلىشنى بىلەلمەي ئۇلۇغ شائىرنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپتۇ.

— ھەزرىتى ئەمىر ئاتا! ئاتىمىزدىن بىر موزايلىق سىيىر مىراس قالغاندى. ئاكام سىيىرنى ئۆزى ئېلىپ، موزايىنى ماڭا بەرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، شۇ توغرىمۇ؟ — دەپتۇ ئۇكىسى ئاكىسىنىڭ مىراسىنى ناتوغرا تەقسىم قىلىۋاتقانلىقىدىن شىكايەت قىلىپ ۋە نەۋائىدىن ئادىل ھۆكۈم چىقىرىشنى ئىلتىماس قىپتۇ.

شۇ چاغدا نەۋائى كۈلۈپ تۇرۇپ:

— يىگىتلەر، بۇ مەسىلە مۇنداق ھەل بولىدۇ، — دەپ خەزىنىچىنى چاقىرىپتۇ-دە، سىيىر بىلەن موزايىنى باھالاپ، پۇلىنى ئاكا-ئۇكا ئىككىسىگە تەڭ بۆلۈپ بېرىشنى تاپشۇرۇپتۇ.

خەزىنىچى سىرتقا چىقىپ، سىيىر بىلەن موزايغا ئادىللىق بىلەن يىگىرمە تەڭگە باھا قويۇپتۇ. ئاكا-ئۇكىلارنىڭ ھەر بىرىگە ئون تەڭگىدىن پۇل بېرىپ، ئىككىسىنىلا رازى قىلىپ، يولىغا سالىپتۇ. ئۇلار ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكىدىن ئۆمۈرۋايەت مىننەتدار بوپتۇ.

بىرنى كەسمەك ئونىنى تىمەك

ئەلىشىر نەۋائى ئاستراباد ۋىلايىتىدە ھاكىملىق قىلغان چاغلىرىدا، شەھەرنىڭ سىرتىدىكى ئېگىز بىر دۆڭدە ئاسمان بىلەن بوي تالاشقان بىر تۇپ قېرى تېرەك بار ئىكەن.

ئەلىشىر نەۋائى كەچقۇرۇنلىرى ئۆزىنىڭ يېقىن مۇلازىملىرى بىلەن شۇ تېرەكنىڭ ئاستىغا كېلىپ سەگمەيدىكەن. ئۇلۇغ شائىر تېرەكنىڭ مەيىن شامالدا شۇرلاپ كۈيلەشلىرىنى ئاڭلاشنى ياخشى كۆرىدىكەن. تېرەك گويا مۇڭلۇق قوشاقلارنى كۈيگە سالغان سازەندىدەك بىر رەتمىدا تەۋرىنىپ شۇرلايدىكەن.

باھار كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئەلىشىر نەۋائى ئادىتى بويىچە ئۆز مۇلازىملىرى بىلەن بىللە غەزەلخان تېرەكنى سېغىنىپ شەھەر سىرتىغا چىقىپتۇ. بېرىپ قارىسا، تېرەكنى كىمدۇر بىرى «ئۆلتۈرۈپ» كېتىپتۇ. نەۋائى ئېغىر خورسىنىپ، مۇلازىملىرىغا «قاتىل» نى تېزدىن تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ.

مۇلازىملار ئۇزۇن ئۆتمەي ئەپتى-بەشىرىسى سوغۇق، قاپقارا بىر ئادەمنى ئات ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كەپتۇ. ئەلىشىر نەۋائى قاتتىق غەزەپلەنگەنلىكىدىن:

— ئەي، قاتىل، نېمىشقا شۇنداق ئەزىم دەرەخنى نابۇت قىلدىڭ؟ يا شۇ ئارقىلىق مېنىڭدىن ئۆچ ئالماقچى بولدۇڭ

مۇ؟ — دەپتۇ. ئاندىن مۇلازىملىرىغا بۇ يارىماسنى قىرىق دەررە ئۇرۇڭلار، دەپ بۇيرۇپتۇ - دە، ھەر دەررە ئۇرۇلغاندا «بىر رىگە ئون» دېگەن ھېكمەتنى تەكرارلىتىپ تۇرۇشنىمۇ تەيىنلەپتۇ.

تېرەكنى لىمغا لايىق ئىكەن دەپ كەسكەن بۇ ئادەم مەھەللىنىڭ ئىمامى ئىكەن. ئۇ قىردىق دەررە يېگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ قىلغىنىغا توۋا قىپتۇ. كېيىن ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «بىر رىگە ئون» دېگەن ھېكمىتىنىڭ مەنىسىنىمۇ چۈشىنىۋاپتۇ. قاتىل — ئىمام شۇنىڭدىن كېيىن شۇ دۆڭگە ئون تۆپ تېرەك تىكىپ، پەرۋىش قىلىشقا باشلاپتۇ.

بىر - ئىككى يىل ئىچىدە تېرەكلەر ئاسمانغا بوي سوزۇپ، بۈكۈكىدە بولۇپ قاپتۇ. ئەلىشىر نەۋائى ئۆز مۇلازىملىرى بىلەن يەنە شۇ دۆڭگە كېلىپ قارىسا، ياش تېرەكلەر باھار شامىلىنىڭ يېنىك تەۋرەتىشىدە ئاستا شۇۋىرلاپ كۈيلەۋاتقانىكەن.

شۇ تېرەكنىڭ باھانىسىدە، ئاسترابادتا باغ - ۋارانلار كۆپەيىشكە باشلاپتۇ. ئەل يۇرتقا گۈزەللىك تۈسى كىرىپتۇ.

قايسى پىچاق پادىشاھنىڭكى

كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ ئالدىغا چىن - ماچىن مەملىكىتىنىڭ پادىشاھىدىن ئەلچى كەپتۇ. ھۈسەيىن بايقارا ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋاپتۇ. ئەلچى تەزىم - تەۋەززۇ بىلەن:

— سۇلتانىمىز ھۆرمەتلىك زاتى ئالىلىرىغا ئىككى پىچاق ئەۋەتتى. ئۇ ئىككى پىچاقنىڭ سېپىمۇ بىر خىل، تىغى مۇ بىر خىل، قايسىسى پادىشاھنىڭكى، قايسىسى ۋەزىرنىڭكى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىشىڭىزنى سورايدۇ، — دەپتۇ.

سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئۆزىنىڭ ئەركانۇ دۆلىتىدىكى دانىشمەنلىرىنى يىغىپ، مەسلىھەت سالىپتۇ، ئەمما ھېچكىمدىن گىپ باسقۇدەك گەپ چىقمابتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ھىراتنىڭ كوچىلىرىغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى سارايغا يىغدۇرۇپتۇ. ئەمما ھېچكىم پىچاقلارنىڭ قايسىسى پادىشاھنىڭ ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرەلمەپتۇ. شۇ چاغلاردا مىر ئەلىشىر قارا كۆڭۈل ۋەزىرلەرنىڭ ئىغۋاسى تۇپەيلىدىن سارايدىن كېتىپ قالغانىكەن. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا مىر ئەلىشىرنى بىكاردىن-بىكار ئاپا قىلىپ قويغانلىقىنى چۈشىنىپ، ئەلەم بىلەن:

— دوستۇم ئەلىشىر بولغان بولسا، شۇنچە خالايىقنى يىغىپ ئاۋارە بولمىغان بولاتتۇق. شۇنداق دانىشمەن ئادەمنى سۈرگۈن قىلىپ، كۈنۈم سەنلەردەك نادانلارغا قالغانىكەن - دە، ۋادەرىغ! — دەپ ناله قىپتۇ.

شۇ چاغدا باش ۋەزىر قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپ:

— ئالەمپاناھ، كۆپ قايغۇرماڭ. بىر ئەمەس، قىردىق ۋەزىرىڭىز بار. بىزگە مۆھلەت بېرىڭ، ئىنشائاللا، مۇشكۈلىڭىزنى ئاسان قىلىپ، يېگەن تۇزىمىزنى ئاقلىغايمىز، — دەپتۇ.

ــ بولمسا، ئۇچ كۈن مۆھلەت بېرەي، شۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە پىچاقلارنىڭ كىمنىڭكى ئىكەنلىكىنى تاپساڭلار ياخشى، بولمايدىغان بولسا، قىرىقىڭنى بىر قىلىپ دارغا ئاستۇرىمەن! ــ دەپ ۋارقىراپتۇ.

پادىشاھ دېگەن پادىشاھ ــ تە، نېمە قىلىمەن دېسىمۇ قولىدىن كېلىدۇ. ۋەزىرلەر ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، «پادىشاھنىڭ غەزىپىگە ئۇچرىغاندىن كېۋرە، مىر ئەلى شىرنىڭ ئالدىغا باش ئېگىپ بارغان تۈزۈك، شائىر دېگەننىڭ كۆڭلى يۇمشاق كېلىدۇ، باش ئېگىپ بارساق، گۇناھىمىزدىن ئۆتەر، بەلكىم بۇ تېپىشماقنى مىر ئەلىشىرنىڭ ئەقلى يېتەر» دەپ ئويلاپ، ئاتلىرىغا مىنىپ يولغا چىقىپتۇ.

مىر ئەلىشىر شاگىرتلىرى بىلەن كىتاب ئوقۇپ ئولتۇرغانىكەن، قىرىق ۋەزىرنىڭ ئولاش ــ چولاش كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋاپتۇ. ئۇلارنى مېھمانخانىغا باشلاپ، ئۇچ كېچە-كۈندۈز مېھمان قىپتۇ. مىر ئەلىشىر زەن قويۇپ قارىسا، ۋەزىرلەرنىڭ يۈزى كۈلۈپ تۇرغىنى بىلەن يۈرىكىدە قانداقتۇر بىر دەرد بولۇپ، ھېچ ئېچىلىپ گەپلەشمىگۈدەك. بۇنى كۆرۈپ سارايدا بىرەر ۋەقە بولغانلىقىنى چۈشەنگەن مىر ئەلىشىر ۋەزىرلەردىن سوراپتۇ:

ــ قىنسى، ھېراتتەك چوڭ شەھەرده بۇ مەسىلىنى يېشەلەيدىغان ئەھلى دانىش تېپىلمىدى. ئەمدى پۈتۈن ئۈمىد سىزدە. ئۆزىڭىز ياردەم قىلمىسىڭىز، ھالىمىز خاراب، مەۋلانە، ــ دەپ راسا يېلىنىپ يالۋۇرۇپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان مىر ئەلىشىر بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇپ:

ــ بولمسا مۇنداق بولسۇن. ھازىرلا سارايغا قايتىپ بېرىپ، پىچاقلارنىڭ ئىكىلىسىنى ئوتقا سېلىپ بېقىڭلار. پىچاقلارنىڭ بىرى تەرلەيدۇ، يەنە بىرىدىن بولسا تەر چىقمايدۇ. ئەنە شۇ تەرلىگەن پىچاق پادىشاھنىڭكى بولىدۇ، چۈنكى بۇ پىچاق كۆپ ئىشلىتىلمەيدۇ. يەنە بىرىنى ۋەزىرنىڭكى دەۋېرىڭلار. چۈنكى ۋەزىرنىڭ پىچىقىدا سەۋزە ــ پىياز توغرىلىدۇ، قىستىسى كۆپ ئىشلىتىلگەن پىچاقتىن ئوتقا تۇتقانىدا تەر چىقمايدۇ، ــ دەپتۇ.

ۋەزىرلەر مىر ئەلىشىردىن مىننەتدار بولۇشۇپ، ھەممىسىنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ، سارايغا قاراپ يول ئاپتۇ. مۆھلەت توشقانلىقى ئۈچۈن پادىشاھىمۇ ئۇلارنى ساقلاپ تۇرغانىكەن، ئېيتىلغان مۆھلەتتە قىرىق ۋەزىر جەم بولۇپ، سارايغا كىرىپ كەپتۇ.

ــ خوش، تاپتىڭلارمۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ پادىشاھ.

ــ ھەئە، تەقسىر، تاپتۇق! ــ دەپ، بايا مىر ئەلىشىردىن ئۆگىنىۋالغان گەپلەرنى ئېقتىماي ــ تېمىتماي سۆزلەپ بېرىپتۇ.

سۇلتان ھۇسەيىن ئوت ياقتۇرۇپ، پىچاقلارنى ئوتقا تۇتقانىكەن، خۇددى ۋەزىرلەرنىڭ ئېيتقىنىدەك بولۇپ، پىچاقلارنىڭ بىرى تەرلەپ، يەنە بىرىدىن تەر چىقماپتۇ. شۇ چاغدا كەيپى چاغ بولغان سۇلتان ھۇسەيىن بۇ گەپلەرنىڭ ۋەزىرلەرنىڭ كاللىسىدىن چىقىدىغانلىقىغا گۇمانلىنىپ، سوراپتۇ:

ــ راستىنى ئېيتىڭلار، بۇ گەپ ئۆزۈڭلاردىن چىقتىمۇ ياكى سىلەرگە بىركىم

ئۆگەتتىمۇ؟

— ئۆزىمىز تاپتۇق، تەقسىر!

— ئۇنداق بولسا، نېمىشقا بالدۇرراق دېمەستىن، ئۇچ كۈن مۆھلەت سوردىڭىلار؟ پەمىمچە، بىرەر دانىشمەنىنى تېپىپ، مەسلىھەت سوردىغان ئوخشايسىلەر. سەنلەرنىڭ بۇ قاپاق كاللاڭلاردىن كۈندۈزى چىراغ يېقىپ ئاقتۇرسىمۇ زىغىردەك ئەقىل تېپىلمايدىغانلىقىنى ناھايىتى ياخشى بىلىمەن. مېنى كولدۇرلاتماقچى بولۇۋاتامسىلەر تېخى؟! — دەپ ۋارقىراپ بەتتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ۋەزىرلەر قورقۇنىدىن غال-غال تىترەپ، تىللىرى گەپكە كەلمەي قاپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپىنى كۆرگەن، يېشى چوڭراق بىرى بار ئىكەن، شۇ كىشى:

— بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كېچىڭ، ئالەمپاناھ! ئوچۇقىنى ئېيتسام، شۇ كۈنى كېچىسى چۈش كۆرۈپتىمەن، چۈشۈمدە ئاپئاق ساقاللىق، مەللە تونلۇق بىر قېرى ئادەم يېنىمغا كېلىپ: «كۆپ قايغۇرماڭلار، پېچاقلارنىڭ كىمگە تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىماقتىن ئاسان ئىش يوق» دەپ، ئاشۇ گەپلەرنى ئۆگىتىپ قويغاندى، — دەپتۇ.

سۇلتان ھۈسەيىن قاتتىق قىستاقتا ئالغانىكەن، ۋەزىرلەر ئائىلاج:

— بۇنى بىز مىر ئەلىشىردىن سوراپ بېلىۋالدۇق، — دەپ راستىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بوپتۇ.

شۇ چاغدا سۇلتان ھۈسەيىن:

— ھەممىڭنى يىغسا، مىر ئەلىشىرنىڭ بىر تال مويىغىمۇ ئەرزىمەيسىلەر، ئەھۋالىڭلار شۇنداق تۇرۇقلۇق، ئۇنى غەيرەت قىلىشنى سىلەرگە كىم قويۇپتۇ. سەن پىتنىخورلارنىڭ گېپىگە كىرىپ، دوستۇمنىڭ دىلىنى ئاغرىتقان مەن ئۆزۈم ئەخمەق. ھازىرلا بېرىپ مىر ئەلىشىردىن ئەپۇ سوراپ، ئۇنى سارايغا ئەكىلىمەن، سەلتەنىتىمىزنىڭ مۆھرى مۇبارىكىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرىمەن! — دەپتۇ - دە، دوستى ياشايدىغان يېزىغا قاراپ ئاتلىنىپتۇ.

1991-يىل تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «ئەل دېسە نەۋائىنى» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: خەلىم سالىخ

سبرەتلىك ھېكايەتلەر

نەشرىگە تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم

شاھ قەسرى بىلەن ۋەيرانە ئۆي

پادىشاھ نۇشىرۋاننىڭ ناھايىتى مەشھۇر بىر ئايۇدىنى بار ئىدى. بۇ ئايۇاننىڭ مەشھۇرلۇقى ئۇنىڭ ناھايىتى ھەيۋەتلىك ۋە كۆركەملىكىدە ئەمەس. بەلكى ئۇنىڭ دىكى خاسىيەت ۋە پەزىلەتتە ئىدى. نۇشىرۋاننىڭ شۇنچە كەڭ ۋە ھۆزۈرلۇق بۇ ئايۇاننىڭ بىر بۇرجىكىدە بىر نامرات ئايالنىڭ ۋەيرانە، كونا ئۆيى جايلاشقانىدى. ھەرقانداق كىشى بۇ ئايۇاننىڭ كىرسە ئىختىيارسىز ئۇ كونا ئۆيگە نەزەرى چۈشۈپ تۇرلۇك پىكىرلەرنى قىلىشىپ ئويلاپ قالاتتى. نۇشىرۋان بۇ ئايۇاننىڭ قۇرۇلۇشى تاماملانغاندىن كېيىن كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇردى.

بىر كۈنى ئۇ ئۆزىنىڭ بىرنەچچە يېقىنلىرىنى سۆھبەتكە چاقىردى. ئۆيگە كىرگەنلەر سۆھبەت ۋە زىياپەت ئارىلىقىدا ئۆيىنىڭ سۈپەت ۋە ئۈستىكارلىقلىرىنى كۆزەتكەچ، يەنە شۇ بۇلۇڭدا تۇرغان كونا ئۆيگە قاراپ تەئەججۈپلىنىپ قېلىشتى. پادىشاھ ئۇلاردىن:

ــ قانداق. ھېنىڭ بۇ ئايۇىنىمدا نۇقسان ۋە كەمتۈك جايلار كۆپمىكەن، كۆڭلۈڭلەردە ئەجەبلىنىۋاتقانىدەك قىلمىسا لەرغۇ؟ ــ دەپ سوراپ قالدى. ئۇلاردىن بەزىلىرى:

ــ پادىشاھنىڭ بۇ ئايۇىنىدا بىرەر نۇقسانىنى كۆرمىدۇق. بىزنى ئەجەبلەندۇرۇۋاتقان ئاشۇ كۆرۈمسىز ئەبجەق ئۆينىڭ بۇ ئايۇاننىڭ بۇلۇڭىغا ئورۇنلىشىپ قالغانلىقى بولۇۋاتىدۇ. ھەر كۈنى ئۇنىڭ مورىسىدىن تۆتۈن چىقىپ، بۇ پاكىز قەسىرنىڭ تاملىرىنى قارا قىلىدۇ. بۇ ۋەيرانە ئۆينىڭ ئايۇان ئىچىگە ئورۇنلىشىشى زادى ئەقىلگە سىغمايدۇ. پادىشاھ ئالىيلىرى بۇ ئەبگا تامنى بۇ سۈپەتلىك ئايۇاندىن دەرھال يوقىتىۋەتسىڭىز ياخشى بولاتتى، ــ دەپ دەۋەت قىلىشتى. نۇشىرۋان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ:

ــ بۇ ئۆي بىر قېرى ئايالنىڭ مۈلكى ھەم تېنىدۇر. ئۇنىڭ ئۆمرى خازالىققا يېتىپ قالغان. ھاياتلىق قۇياشى ئولتۇرىدىغان جايغا بېرىپ قالغان. بۇ ئايۇاننىڭ سىياقىنى ئويلىغان ئۇستىلار پىلانىنى تۈزگەن چاغدىمۇ بۇ ئۆينىڭ تولا سالغۇ بولىدىغانلىقىنى بايقىغانىدۇق. مەن بۇ ئايۇاننىڭ ئورنىنىڭ تەكشى بولۇشىنى ئويلاپ، ئۇ ئايالغا: «بۇ ئۆينى ئۆزى خا-

لغان باهادا سېتىپ بەرسۇن، ياكى ئالـ
تۇن مۇكاپاتى بېرەي، ياكى بۇنىڭ ئۇر-
لىغا ياخشى بىر ئىمارەتنى سالدۇرۇپ
بېرەي» دەپ كەشى ئەۋەتتىم. ئۇ ئايال
ماڭا مۇنداق جاۋاب ئېيتتى: «مەن مۇشۇ
ئۆيدە تۇغۇلدۇم، مۇشۇ ئۆيدە بېتىلىپ
چوڭ بولدۇم. مۇشۇ ئۆيدە تويۇم بولدى.
پۈتۈن ئالەم پادىشاھنىڭ مۇلكى تۇرۇپ،
مەن ئۇنىڭغا ھەسەت قىلمايمەن، پادىشا-
ھىم نېمە ئۈچۈن مېنىڭ بۇ كىچىككىنە
ئاجىز ماكانىمغا كۆز قىزارتىدۇ؟»

ئۇنىڭ بۇ سۆزى ماڭا ناھايىتى
تەسىر قىلدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئۇنىڭغا
قايتا ئېغىز ئاچمىدىم. ئاخىردا بۇ ئايـ
ۋاننىڭ قۇرۇلۇشى تامامـلاندى. شۇندىـن
بېرى بۇ ئۆيدىن ھەمىشە تـۈتۈن چىقىدۇ.
ئايۋاننىڭ تام - تورۇسلىرىنى ئىسلاپ قارا
قىلىدۇ. ھەزمەتچىلەر ئۇنىڭدىن: «بۇ يەر-
نى نېمە ئۈچۈن تۈتۈن قىلىسەن؟» دەپ
سوراپتۇ. ئۇ: «تۈتـۈن چىقىرىپ ئامـاق
پىشۇرۇپ يەيمەن» دەپ جاۋاب بېرىپـتۇ.
مەن ئۇنىڭغا ھېچ لەرسە دېمىدىـم. ئەتـە-
سى ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۈچار ئۇشلارنىڭ گۆشـ
لىرىدىن كاۋاپ قىلىپ، تاتلىق تاتىملاردىن
داستىخان تەييارلاپ كىرگـۈزدۇم. ئۇلار:
«بىز ھەر كۈنى سىزگە مـۇشۇنداق تاتىمـ
لارنى يەتكۈزۈپ بېرىمىز. سىـز بۇ جايدا
ئوت يېقىپ تـۈتـۈن ماڭدۇرمـاڭ» دەپ
ئۆتۈنۈپتۇ. ئۇ: «ئەي ئەزىـزلەر، دۇنيادا
نۇرغۇن تاج - زار كىشىلەر بار، ئۇلارنىڭ
كۆزلىرى ئاچلىقتىن نۇرسىزلىنىـپ، يۇرەك-
لىرى ئۆرتىنىۋاتسا، مەن بۇ يەردە قۇشـ
لارنىڭ كاۋىسىنى يەپ ئولـتۇرسام، بۇ
قانداق راۋا بولىدۇ. مەن ئۆزۈم مېھمىنەت
سىڭدۇرۇپ، ئىزا قىلىپ يەپ ئۆمرۈمـنى

بۇ مەنزىلگە يەتكۈزدۈم. ئەمدى قېرىغان چېغىمدا بۇ شۇبھىلىك تاماننى يېپ نېمە قىلىمەن، ئەگەر ياخشىسى ئۆزۈمنىڭ ھالال ئەمگىكىم بىلەن تاماق پىشۇرۇپ يەي، مېنىڭ بۇ ماكانىمنى ئۆز پېتى قويۇڭلار، بۇ بىر تەرەپتىن ئايۇننىڭلارنىڭ بىر زىننەتى بولۇپ تۇرسۇن. چۈنكى سىلەرنىڭ بەگ ـ ئەمەلدارلىرىڭلار ماڭا ئادالەت، ھەققانىيەت بىلەن مۇئامىلە قىلغانلىقىڭلارنى، شۇڭا بۇ كونا ئۆيۈمنى ئېلىۋېلىشنى راۋا كۆرمىگەنلىكىڭلارنى بىلسە، ئۇلارمۇ پۇقرالارنىڭ مال ـ مۈلكىگە زۇلۇم قىلىنى ئۈزاتمايدىغان بولىدۇ. شۇنىسى بەرھەقكى، سىلەرنىڭ بۇ ئايۇننىڭلار ئاخىرى بىر كۈنى ۋەيران بولىدۇ. لېكىن بۇ مېنىڭ ۋەيرانە ئۆيۈم بىلەن سىلەرنىڭ ئايۇننىڭلارنىڭ قىسسىسى كۆڭۈل سەھىپىلىرىگە يېزىلىپ قىيامەت دەۋرىگىچە ساقلىنىپ بارىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. مەن ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ماقۇل كۆرۈپ، ئۇنىڭ بىلەن قوشنا بولۇشقا رازى بولدۇم. بۇ ئايۇاننىڭ ئالدى تەرەپ سەھىسى ئېسىل بىساتلار بىلەن زىننەتلەنگەنىدى. ئۇ ئايالنىڭ بىر دانە كالىسى بولۇپ، ھەر كۈنى ئوتلاقىقا چىقىرىلىپ كەچتە قايتۇرۇپ كېلىنەتتى. بۇ كالا ھەر كۈنى ئەنە شۇنداق ئالىي بىساتلىق سەھنىسىنىڭ ئۈستىدىن مېڭىپ ئۆتكەچكە، ئۇ يەرلەرنى بۇلغاپ پاسكىنا قىلاتتى. پادىشاھنىڭ خىزمەتچىلىرىدىن بىرسى ئۇنىڭغا: «سىز مۇنداق قەبىھ ئىشلارنى قىلماڭ. پادىشاھنىڭ ئۇلۇغ ھۆرمىتىنى بۇزماڭ» دەپ تەنبىھ بېرىپتۇ. ئۇ ئايال قىلچە ئىككىلەنمەيلا: «پادىشاھنىڭ ھۆرمىتى ئايۇننى بىلەن ئەمەس، ئادىللىقى بىلەن بەرپا بولغان. شۇڭا ئۇنىڭ ھۆرمىتى ئادالەت بىلەن ئەمەس، بەلكى زۇلۇم بىلەن بۇزۇلىدۇ. پادىشاھنىڭ شان ـ شەۋكەت بىناسىنىڭ ھۇلى ئادالەتتۇر. مەن بۇ جايدا ھەرقانداق ئىشنى قىلسام، پادىشاھنىڭ ياخشى نامىنى تېخىمۇ كەڭ تارىتىمەن. ئۇنىڭ ياخشى سۈپەتلىرىنى زامانىنىڭ ئاخىرىغىچە مىراس قالدۇرىمەن» دەپتۇ.

ئۇ ئايال ھەقىقەتەن راست سۆزلىگەن. چۈنكى نۇشىروۋانىنىڭ دەۋرىدىن تاكى بۈگۈنكى مەنزىللەرگىچە نەچچە مىڭ يىل ئۆتتى. لېكىن بۇ ۋەقەلىك تارىخ بەتلىرىدە ساقلىنىپ، پۈتۈن خەلقلەر تىلىرىدا سۆزلەنمەكتە.

مېھماندارچىلىق قائىدىسى

ھۆكۈمالار «قېشىڭغا كەلگەن مېھمانىنىڭ مەرتىۋە دەرىجىسىگە قارىماستىن ئۆز ساخاۋىتىڭگە لايىق زىياپەت قىلغىن» دېگەن. ئۇلار بۇ ھېكمەتنى دەللىلەيدىغان مۇنداق ھېكايەتنى قالدۇرغان.

ئەرەب ئۇلۇغلىرىدىن بولغان تەلھەگە بىر ۋەقە توغرا كېلىپ قالدى. ئۇ ئۆزى تەنھا ھالدا ئۇ ۋەقەنى بىتەرەپ قىلىش ئۈچۈن قەيسى قەبىلىسىگە باردى. بۇ قەبىلىنىڭ باشلىقى ئەۋبىنىڭ ئوغلى مالىك بولۇپ تەلھەنى تونۇمىدى. ئۇنىڭ ئۇلۇغلۇق شاراپىتىدىن خەۋەر تاپمىدى. شۇ سەۋەبتىن تەلھەگە مېھماندارچىلىقنىڭ ئومۇمىي قائىدىسى بويىچە ئىززەت ـ ئىكرام قىلمىدى. تەلھە سەۋر ـ تاقەت بىلەن، خارلىق يۈكىنى ئۆزىنىڭ ئېسىل ئەخلاقىي كۈ-

چى بىلەن كۆتۈرۈپ قايتتى. بىر مەھەلدىن كېيىن مالىكقا ھېلىقى مېھمانىنىڭ تەلەپ ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. مالىك ناھايىتى خىجالەتچىلىك ھېس قىلدى. ئاندىن ئۆزىگە ئېيتىپ تەلەپكە خەت يازدى:

«مەن سىزنى تونۇمىغانلىقتىن خىزمەتكارلىق رەسمىيىتىنى تولۇق ئادا قىلالمىدىم. شۇ سەۋەبتىن مەن ناھايىتى شەرمەندە ۋە ئىنتايىن ئوسال ئەھۋالدىمەن. يەنە ئۆزىگە بىلەن ئۈمىد قىلمەنكى، مەندىن ئۆتكەن سەۋەنلىكلەرنى ئەپۇ قىلىسىڭىز. چۈنكى سىزنىڭ كەڭرىمىزلىكىڭىز بىر خۇسۇسىيىتى ئۆزىدىكى ئاھلارنىڭ ئۆزىنىڭ قوبۇل قىلىش دەپ ئىشىنىمەن».

تەلەپ مالىكنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا جاۋابنامە يازدى:

«مەن سېنىڭ ئۆزىڭنى قوبۇل قىلدىم. سەن بۇ توغرىدىن كۆڭلۈڭنى كۆپ مالال قىلما. ئەمما، «مەن سىزنى تونۇمىدىم» دېگەن سۆزۈڭ ئەقىلگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ئۇ سۆزۈڭ مېھماندارچىلىق ۋە ئادەمگەرچىلىك قائىدىسىدىن بەكمۇ يىراق. چۈنكى مېھماندارلىقتا ئىززەت ۋە ئىكرامنى ئۇلۇغ زاتلارغا، شان-شۆھرەتلىك كىشىلەرگە دەپ بىلىش ساخاۋەت ۋە مۇرۇۋۋەتنىڭ ئالامىتى ئەمەس. دوستانىلىقنىڭ مۇھىم نىشانىسى ئاپتاپىقا ئوخشاش ھەممە تەرەپكە تەكشى نۇر چېچىش، يامغۇردەك ھەممە يەرگە بىر تەرىزدە يېغىشتۇر. شۇنداق قىلغاندا ئەگەر مېھمان ئۇلۇغ كىشىلەر بولسا، ئۇنىڭ ئۇلۇغلۇقىغا ھۆرمەت قىلغان بولسەن. ئەگەر مېھمان ئاددى كىشىلەردىن بولسا، ئۇ چاغدا ئۆزۈڭنىڭ رەھىمدىللىكىڭنى ۋە ساخاۋىتىڭنى ئاشكارا قىلغان بولسەن.»

مەردانىلەرنىڭ تالىشى

پادىشاھ ياقۇپ لەئىس ياشلىق دەۋرىدە سۆزمەن يىگىتلەرنىڭ سۆھبىتىگە قاتنىشىپ قايتۇ. سۆھبەتتە ھەر تەرەپتىن يېڭى-يېڭى ئاجايىپ سۆزلەر تۆكۈلۈپتۇ. بۇ چاغلار تېخى ياقۇپ لەئىسنىڭ مەردۇ-مەردانىلىك بايرىقىنى كۆتۈرمىگەن، مەملىكەتنىڭ پادىشاھلىق قەسرىگە قەدەم قويمىغان چاغلىرى ئىكەن. سۆزمەنلەر سۆزلىرىدە مۇنداق دېيىشىپتۇ. بىرسى:

— ھەممە كىيىملەرنىڭ نەپىسرەكى چىن ئەتلىسى، — دېسە، يەنە بىرسى:

— بارلىق تاجلارنىڭ نازۇكراقى رۇمنىڭ تاجىسى، — دەپتۇ بىرسى:

— ھەممە ئورۇنلار ئىچىدە ئەڭ ياخشىسى گۈل ۋە رەيھانلىق باغ، — دېسە، يەنە بىرسى:

— ھەممە شارابلارنىڭ ئىچىلى كونا شاراب، — دەپتۇ. بىرسى:

— سايىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى تال سايىسى، — دېسە، يەنە بىرسى:

— ئاۋازلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ ياخشىسى ئۇدنىڭ نەغمىسى، — دەپتۇ. يەنە بىرسى:

— ھەمسۆھبەت، ھەمنەپەس بولۇشقا ئەڭ چىرايلىق قىز-چوكانلار ۋە خوتۇنلار ياخشى، — دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ سۆھبەت نۆۋەتتى ياقۇپ لەئىسكە كېلىپ

قاپتۇ. ھەممىسى ياقۇپقا قارىشىپ:

— سىزمۇ كۆڭلىڭىزدە ئويلىغانلىرىڭىزنى ئېيتىڭ، — دەپ ئۆتۈنۈپتۇ. ياقۇپ لەۋسىس جاۋاب بېرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— كېيىملەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى تۆمۈر كېيىم (جەڭدە كېيىدىغان ساۋۇت)، ئاجلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى ئۇبۇلغا (جەڭدە كېيىدىغان باش كېيىم)، ھەممە جايلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى جەڭ مەيدانى، شاراپلارنىڭ ئەڭ ئېسىلى دۇشمەنلىڭ قېنى، سايىلەرنىڭ ئەڭ ئوبدىنى لەيزە سايىسى، ئاۋازلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى جەڭ ئېتىنىڭ كىشنىشى، ھەمسۆھبەت، ھەمنەپەس بولدىغانلارنىڭ ئەڭ لايىقراقى جەڭ كۈنىدە قولدىن ئىش كېلىدىغان، شىجائەتلىك مەردانىلەر. شۇڭا ھەزرىتى ئەلىينىڭ شېئىرلىرىدا:

«گۈلى رەيھانىمىزدۇر تىغى خەنجەر،
كېرەكمەس گۈلى كاسىن بىلە نەرگەس،
شاراپىمىز تېغى دۇشمەن قېنىدۇر،
بېشىنىڭ كاسەسىدۇر جامىمىز، بەس.»
دېگەن مىسرالار بار.

جاسارەتنىڭ مېۋىسى غالىبىيەت

پادىشاھنىڭ نەيزىسى دۇشمەننىڭ كۆكرىكىدىن داۋاملىق تۆشۈك ئېچىپ تۇرۇشى كېرەك. يۇرەكلىك پادىشاھ لەشكىرى ئامىلارنىڭ جۇرئىتىگە رىغبەت بېرەلەيدۇ. يۇرەكسىز پادىشاھ دۆلەت ئىگىسى بولۇشقا داۋاملىق مۇيەسسەر بولالمايدۇ. بۇ ھەقتە مۇنداق ھېكايەت بار:

ئەرەب پادىشاھلىرىدىن بىرىگە بىر كۈنى دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلىش توغرا كەلدى. تۇرۇش ۋاقتى يېتىپ كېلىپ ئىككى تەرەپ لەشكىرى بىر-بىرىگە قارشى تۇرۇش سەپلىرىگە تىزىلدى. ئارىدا ئۇممەلدارلاردىن بىرسى ئوتتۇرىغا چىقىپ پادىشاھتىن سورىدى:

— ئەي پادىشاھ جەڭ ئىشى غەلىبە قازىنىپ-نۇسرەت تېپىش بىلەن مەغلۇپ بولۇپ يېڭىلىشنىڭ ئارىلىقىدىكى ئىشتۇر. مۇبادا بىزلەر يېڭىلىپ، مەغلۇپ بولۇپ قالساق ئۆزىڭىزنى بىز نەدىن ئىزدەيمىز؟

پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ناھايىتى غەزەپلەندى ۋە ھېلىقى ئەسكەرگە:

— ئەگەر مېنى «قاچقان» دېگەن گۇمان بىلەن ئىزدەيدىغان بولساڭلار، ئۇنداق كىشى تەڭرىنىڭ رەھمىتىدىن مەھرۇم بولسۇن. لېكىن دۇشمەنلەر غەلىبىگە ئېرىشىپ، بىزلەر يېڭىلىسەك مېنىڭ بېشىمنى ئاتلارنىڭ ئايىغىدىن ئىزدەڭلار، — دېدى.

تۇرۇش باشلانغاندا ھېلىقى پادىشاھ دۇشمەن قوشۇنىغا خۇددى شىرەك جاسارەت بىلەن ئېتىلدى. شەمشەر بۇلۇتلىرىدىن دۇشمەن باشلىرىغا ئۇلۇم يامغۇرىنى ئايىماي ياغدۇرۇۋەتتى. چوش ۋاقتى بولۇپ قۇياش تىكلەندى. ھاۋا قاقتىق قىزىپ كەتتى. جەڭگاھتىكى پۈتكۈل جەڭچىلەرنىڭ كۆكسىلىرىگە ھارازەت تەپتى تۇرۇلماقتا ئىدى، ئۇسسۇزلۇقتىن لەۋلەر قۇرۇپ، چىرايلار ئۆڭۈشكە باشلىدى. مۇشۇنداق پەيتتە پادىشاھنىڭ بىر كىشىسى ئات چاپتۇرۇپ، سۇ كۆتۈرۈپ كەلدى.

— ئەي پادىشاھىتىم، — دېدى ئۇ كىشى سۇنى تەڭلەپ، — ئۇسسۇغاندۇرسىز، بىر ئاز توختاپ بۇ سۇدىن ئىچىڭ.

پادىشاھ ئۇ كىشىگە:

ــ مېنىڭ بۇ شەھىرىم مەندىنمۇ بەك ئۇسسىدى. شەھىرىم دۇشمەن قېنىدىن ئىچىپ قانمىغۇچىلىك، ئۆزۈمنىڭ ئۇسسۇزلۇقىمنى قاندۇرمايمەن، ــ دېدى. پادىشاھنىڭ توغرا پىلانى ۋە ئۇلۇغۋار شەجائىتى لەشكەرلەرگە زور ئىلھام بولدى. شۇسەۋەبتىن تەڭرى بۇپادىشاھنى غالىب قىلدى.

پادىشاھ ئىسكەندەر بىلەن ئارىستوتېل ھېكمىتىنىڭ سۆھبىتى

ئىسكەندەر پادىشاھ دۇنيانى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇشنى ئويلاپ يۈرگەن چاغلىرىدا ئارىستوتېل ھېكمىتىنى چاقىرىپ كېلىپ، ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:

ــ ئەي ھېكىم، مەن جاھانداrلىق مەيدانىغا قەدەم قويدۇم. بۇ مۇھىم ئىشنى ئۇستۇمگە ئالدىم. بۇ ئىشتا ئەلۋەتتە ماڭا دوستلار ۋە دۇشمەنلەر دۇچ كېلىدۇ. مەن ئۇلارنىڭ قايسىسىغا قانداق مۇئامىلە قىلىشىم كېرەك؟

ئارىستوتېل ھېكىم بۇ چوڭ سوراقنى ئاڭلاپ، ئويلىنىپ تۇرۇپ جاۋاب بېرىپتۇ:

ئەسلى قائىدە بويىچە ئىش قىلماقچى بولسىڭىز دۇشمەنلىشىشنى ئۆزۈنغىچە داۋاملاشتۇرماڭ. ئۆزىڭىزگە دۇشمەننى كۆپەيتمەڭ. دوستلارنى خارلىماڭ. ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتمەڭ. ئەگەر سىزنىڭ كۆز ئالدىڭىزدا بىرەر دۇشمەن كۆرۈلۈپ قالسا، ئۇنىڭغا مۇمكىنقەدەر شەپقەت ۋە مەرھەمەت بىلەن ياخشى مۇئامىلە قىلىڭ. مۇنداق قىلغانلارنىڭ دۇشمىنى تولا ھاللاردا دوستقا ئايلىنىپ قالىدۇ. دوستلارنىڭ كۆڭلىگە دائىم ئىكرام لازىم بولۇپ تۇرىدۇ. دوستلارنىڭ دىل ئېرىقىغا ئۆزەت سۆيى يېتىپ بارسا، دوستلاردا ئەقىدە كۆچىيىپ بارىدۇ.

بۇنى ئاڭلاپ ئىسكەندەر شاھ ئارىستوتېلدىن تېخىمۇ تەپسىلىي ئىزاھلاپ بېرىشنى ئالتىماس قىلدى. ھېكىم يەنە چۈشەنچە بېرىشكە باشلىدى:

ــ دۇشمەن گەرچە ئىقتىدار جەھەتتىن ئاجىز، سان جەھەتتىن ئاز بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ھەربىكتىدىن ھەرگىز غاپىل بولماڭ. لەشكىرىڭىز ھەرقانچە كۆپ بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ كۆپلۈكىگە ئىشىنىپ كەتمەڭ. ئەگەر كۆز ئالدىڭىزدىكى مۇھىم ئىشلىرىڭىز يۇمشاقلىق بىلەن ھەل بولىدىغان بولسا، خەنجەرنى غىلاپتىن چىقارماڭ.

ئىسكەندەر:

ــ ئەگەر مېنىڭ ئىشىم دۇشمەن بىلەن ئۇرۇشۇشقا بېرىپ قالسا، ئۇ چاغدا قانداق قىلىمەن. قانداق قەدەم قويىمەن؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ جەڭ ۋاقتى ئاساسىي جەھەتتىن ئىككى ھالەتتىن تاشقىرى ئەمەس، ــ دەپ سۆز باشلىدى ھېكىم، ــ ياكى سىز باشقىلار بىلەن ئۇرۇشماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە بارىسىز ياكى باشقىلار سىزنىڭ ئۇستىڭىزگە كېلىدۇ. ئەگەر باشقىلارنىڭ ئۇستىگە ئۇرۇشماقچى بولۇپ بارسىڭىز، ئۇ چاغدا سىز تۆۋەندىكى ئون شەرتنى تەكرىلىمەي قىلىشىڭىز كېرەك. بىرىنچىسى، بۇ جەڭنىڭ غەلىبىسىدىن كۆزدە تۇتقان مەقسىتىڭىز ھەققەتەن خەيرلىك ئىش بولۇ

سۇن. بارلىق ئارزۇينىڭز ھەققانىيەتنى ئىشقا ئاشۇرۇش، بۇزۇقچىلىقلارنى، زالىملارنى، پىتنە - پاساتچىلارنى ئالەم سەھنىسىدىن يوق قىلىش بولسۇن. ئىككىنچى، بارلىق تەلەپ ۋە ئىشلىرىڭىزنى ھەقىقەتكە ئۇيغۇنلاشتۇرۇڭ. خەيرلىك ئىشلارنى، ئاجىزلارنىڭ ئاھىغا يېتىدىغان ئىشلارنى كۆپ قىلىڭ. ئۇچۇنچى، زېرەك بولۇڭ، غاپىل بولماڭ، مۇخبىر ۋە ئەلچىلەرنى ئىشقا سېلىپ، قارشى تەرەپنىڭ كەيپىياتى، پىلانى ۋە ھىيلە - مىكىرلىرىنى ھوشيارلىق بىلەن بىلىپ تۇرۇڭ، تۆتىنچى، ئۇرۇشقا ئېلىپ بارىدىغان ئەسكەرلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى بىر دىل، بىر تاللىق بولسۇن، سىپاھلارنىڭ ئىتتىپاقلىقى غالىبىيەتنىڭ ئاساسىدۇر. ۋەزىر - ئەمىرلەر بىلەن قابىلىيەتلىك ھەكىملەر - ئالىملارنىڭ ھۆرمىتى ۋە ئىتتىپاقلىقىنى چىڭ ساقلاش ۋە ئۇنى ئاسراشنى مۇھىم دەپ بىلىڭ. بەشىنچى، لەشكەرلىرىڭىزنىڭ كۆڭلىگە ئۆزىڭىزنىڭ مۇھەببەت ۋە ھۆرمىتىڭىزنى ئورۇن ئالغۇزۇڭ، قىلغان ۋەدىلىرىڭىزگە ۋاپا قىلىشنى كۆڭلىڭىزدىن ھەر ۋاقىت چىقىرىۋەتمەڭ. ئالتىنچى، جەڭ باشلانغاندا مۇمكىنقەدەر جەڭ مەيدانىغا ئۆزىڭىز كىرىڭ. چۈنكى، ئەھۋال ئۆزگىرىپ ئوڭۇشسىزلىق يۈز بېرىپ قالسا، تەدبىر كۆرۈشكە ئاسان بولىدۇ. يەتتىنچى، لەشكەرلىرىڭىزغا تۆۋەندىكى ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە بولغان كىشىلەرنى ئەمىر ۋە قوماندان قىلىپ تەينىلەڭ: 1) ئۇ كىشى شۇ جايئەتلىك، كۆچلۈك، چوڭ يۈرەك - باھادىر بولسۇن، قوشۇن ئىچىدە سۆز ھەيۋىسى ۋە ئابرويى بار مەشھۇر كىشى بولسۇن. مەشھۇر كىشىلەرنىڭ نامىنى بىلەن دۇشمەن كىشىلەرنىڭ يۈرىكى دائىم ئەندىشە تارتىپ تۇرىدۇ. 2) ئۇ كىشى كەشىلىك، تەدبىرلىك، پىلانچان بولسۇن، شۇنداق بولغاندا جەڭنىڭ جەريانى ئۇلارنىڭ مۆلچىرىنىڭ سىرتىدا قالمايدۇ. ئۇلار ھەرقانداق ئوڭۇشسىزلىقلارغا تەدبىر بىلەن تاقابىل تۇرالايدۇ. ئۇرۇش ۋاقتىدىكى ھىيلە — پەم - پاراسەتنىڭ ئىپادىسىدۇر. خەۋەرلەردە دائىم «جەڭ قىلماق - ھىيلە قىلماق» دەپ نەقىل كەلتۈرىدۇ. 3) ئۇ كىشى كۆپ جەڭلەرگە قاتناشقان تەدبىرلىك، جەڭ ئىشلىرىنى كۆپ قېتىم سىناق قىلغان كىشى بولسۇن. ئۇرۇش ئۇستىدىكى ھۆكۈم ۋە قارارلار تەبىئىيكى كۆپ قېتىملىق ئۇرۇش تەجرىبىلىرى ئاساسىدا چىقىرىلىدۇ. سەكىزىنچى، جەڭ ئۇستىدە شۇ جايئەت قىلغان، باشقىلاردىن كۆپ خىزمەت كۆرسەتكەن كىشىلەرگە مۇكاپات ۋە مەرتىۋە بېرىپ، ئۇلارنىڭ روھىغا تەسىر لەر ئوقۇپ، مەدھىيە كۆرسىتىش كېرەك. بۇ چارىلەر جەڭ كەيپىياتىغا ئىلھام ۋە رىغبەت بەخش ئېتىپ، كىشىلەرنى ئەقىدە ۋە ئىرادە جەھەتتىن مۇستەھكەملەپ بارىدۇ. توققۇزىنچى، ھەر ۋاقىت غەپلەت ۋە غاپىللىقتىن ئېھتىيات قىلىڭ، غالىبىيەتكە يېقىنلاشقاندا تولا ھالىدا بېپەرۋالىق سادىر بولۇپ قالىدۇ. ئازغىنە بېپەرۋالىقتىن ئۇرۇش ۋەزىيىتى ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. بۇ خىل ساۋاقلار ناھايىتى كۆپ يۈز بەرگەن. ئونىنچى، ئەگەر دۇشمەن سەپلىرى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ قاچسا، ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ تارقىلىپ قېچىلاپ بېرىش، ئۇزۇلدۇرمەي زەربە بېرىپ، پۈرسەت بەرمەسلىك كېرەك. ئەگەر ئۇلارنىڭ تارمار بولغىنىغا قانائەتلىنىپ قالىسا چوڭ

خاتالىق يۇز بېرىدۇ. ئۇلار بېرىپ قالـ
دۇق كۆچلىرىنى توپلاپ، تەجرىبىلەرنى
يەكۈنلەپ، ھەتتا سىزنىڭ سېپىڭىزغا
ئادەم كىرگۈزۈپ قايتا ئۇرۇش قوزغايدۇ.
قوشۇنىڭىزغا زىيان يەتكۈزىدۇ. ئەگەر
دۇشمەن سىزنىڭ ئۇستىڭىزگە كېلىپ
ئۇرۇشماقچى بولسا بۇنىڭ ئاقىۋىتىمۇ چو-
قۇم ئىككى ئېھتىمالدىن يىراق بولمايدۇ
ياكى ئۇ دۇشمەنگە باراۋەرلىك قىلالايسىز
ياكى باراۋەر كېلەلمەيسىز. ئەگەر باراۋەر-
لىك ئىقتىدارىڭىز بولسا ھوشيارلىق بىلەن
تەدبىر كۆرۈپ، دۇشمىنىڭىزنى نېيتىدىن
يانىدۇرۇپ، تىنچلىق بىلەن ئىش قىلىشقا
مايىل بولۇشىڭىز كېرەك. ئەگەر بۇنىڭغا
مۇيەسسەر بولماي ئىش ئۇرۇش قىلىشقا
تەيىن تاپسا ئۇ چاغدا يۇقىرىدا كەلتۈ-
رۈلگەن شەرتلەر بويىچە ھوشيار ۋە دا-
ئىم ئۇرۇش قىلىش كېرەك. ئەگەر سىز-
دە دۇشمەنگە باراۋەر كەلگۈدەك ئىقتىدار
بولمىسا بارلىق يوشۇرۇن تەييارلىقلارنى
كۆچەيتىپ، مۇداپىئە شەرتلىرىنى تولۇق
ئادا قىلىپ، ئىشنى پاراسەت بىلەن بىر
تەرەپ قىلىشقا، سۇلھى قىلىپ ئۇرۇشماس-
لىققا يۈزلىنىش كېرەك. ئەگەر دۇشمەن
سۇلھى تەرەپدارى بولسا ئۇنى قوبۇل
قىلىش، مۇتىدىللىكىگە ئۆتۈش كېرەك.
ھەرقانداق كىشى سۇلھى تەرەپكە مايىل
بولسا پاراسەت تەرەپكە ئۆتكەن بولىدۇ.

ئىسكەندەر ئارىستوتېل ھېكمىدىن
بۇ بايانلارنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇنى
ئۆزىنىڭ ئەمەل قىلىدىغان دەستۇرى قىلىش
ئۈچۈن، بىر-بىرلەپ نەقىش قىلىپ
پازدۇرۇۋالدى ھەمدە بارلىق ئىشلىرىنى ئۇ-
نىڭغا ئۇيغۇنلاشتۇردى.

خالىس مۇھتەسىب①

شەيخ ئەبۇلھەسەنىڭ يامان ئىشلارنى
كۆرسە چەكلەيدىغان ئادىتى بار ئىدى.
ئۇ توسۇماقچى بولغان ئىشلىرىنى ھەتتا
ئۆلۈم خەۋپى كۆرۈلسىمۇ دادىل توساتتى.

بۇ كىشى بىر كۈنى دەريا بويىغا
چىقتى. دەريادا ئىچىگە نۇرغۇن كوزىلارنى
قاچىلىغان بىر كېمىنى كۆردى. قارىسا
بۇ كۆزىلارغا «لەتىپ» دېگەن سۆزلەر يېزىلـ
غانىدى. شەيخ تەئەججۇپ بىلەن كېمىچىدىن:

— مەن ھېچبىر سودىگەرنىڭ مالىلىرىدا
مۇنداق «لەتىپ» دەپ يېزىلغان كوزىلارنى
كۆرمىگەنىدىم، بۇ كوزىلاردا نېمە بار؟ —
دەپ سورىدى. كېمىچى:

— سىز بولسىڭىز بىر دەرۋىش كىشى
ئىكەنسىز. بۇنىڭ بىلەن سىزنىڭ ھېچ
ئالاقىڭىز يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز يولـ
ىڭىزغا مېڭىۋېرىڭ، بۇنى سوراپ ئولتۇر-
ماڭ، — دېدى. بۇنى ئاڭلىغان شەيخنىڭ
كۆڭلىدە ئۇنى بىلىپ بېقىش قىزغىنلىقى
تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى.

— مەن ئەلۋەتتە بۇنى بىلىشىنى
ئۈمىد قىلىمەن، — دېدى ئۇ كېمىچىگە، —
سەن بۇنى يوشۇرماستىن ئېيتىپ بېرىشىڭ
كېرەك.

— بۇ كوزىلاردىكى شاراب،
بۇنى باغدات پادىشاھى مۇھتە-
تەكشۈرگۈچى، يامان ئىشلارنى ئېھتىياتلاپ

① مۇھتەسىب — شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلارنى چەكلىگۈچى ئەمەلدار.

زىد خەلىپىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن ئېھ
لىپ كېتىۋاتىمەن، ــ دېدى كېمىچى.

شەيخ كېمىگە قاراپ بىر دانە تاياق
نى كۆرۈپ قالدى ــ دە، ئۇنى قولىغا ئېلىپ،
كوزىلارنى بىر ــ بىرلەپ ئۇرۇپ سۇندۇردى.
كېمىچى بۇ كۈتۈلمىگەن ھادىسىنى كۆرۈپ،
قورقۇپ كېتىپ ۋاراقىراپ تاشلىدى.
ئەھۋال ئۇستىگە باغدادنىڭ يۇنۇس ئەق
لەھ ئىسىملىك بىر پاششىپى كېلىپ قال
دى. ئۇ شەيخنى تۇتۇپ خەلىپىنىڭ قېشىغا
ئېلىپ باردى. ئاندىن بولغان ۋەقەلەرنى
بىر ــ بىرلەپ بايان قىلىپ ئۆتتى.

مۇھتەرەم بولسا ئىنتايىن زالىم پادىشاھ
ئىدى. ئۇنىڭ تولا سىياسەتلىرى شەھەر
بىلەن ئورۇندىلاتتى. باغدات خەلقى شەيخ
نىڭ مۇھتەرەم خەلىپە ھۇزۇرىدا سوراقتا
تارتىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئېغىر قورقۇنچ
قا چۈشتى. ھەممە كىشى «ئەمدى شەيخنى
ئۆلتۈرىدىغان بولدى» دەپ گۇمان قىلىشتى.

چۈنكى بۇ چاغدا مۇھتەرەم ئۇستىگە قە
زىل كىيىم كىيىپ، قولىغا تۆمۈر گۇرزى
ئېلىۋالغانىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ يامان نە
يىتىدىن دېرەك بېرەتتى. خەلىپە شەيخكە
قاراپ، غەزەپ بىلەن سوراق قىلىدى:

ــ سەن نېمە سەۋەبتىن مېنىڭ ئېشىلىرىمغا
مۇنداق ئەدەبسىزلىك بىلەن قول تىقىسەن؟
شەيخ بولسا تەمكىن تۇراتتى. ئۇ شاھقا
بىر ئېغىزلا جاۋاب بەردى:

ــ چۈنكى مەن بولسام مۇھتەرەم.

ــ سېنى كىم مۇھتەرەم قىلغان؟ ــ دەپ
يەنە سورىدى خەلىپە. شەيخ بۇنىڭغا:

ــ ساڭا پادىشاھلىقنى بەرگەن بۈيۈك
تەڭرى ماڭا مۇھتەرەملىكنى بەرگەن، ــ دەپ
جاۋاب بەردى.

خەلىپە شەيخنىڭ بۇ دادىل سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن خېلى پۇرسەتكىچە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئويلىنىپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— بۇ كوزىلارنى سۈندۈرۈپسەن، بۇنىڭدىن ساڭا نېمە زىيان يەتكەن؟ — دېدى.

— ماڭا زىيان يەتكىنى يوق، — دېدى شەيخ، — ئالدى بىلەن ساڭا، ئاندىن پۇقرالارغا شەپقەتتە بولغانلىقىم ئۈچۈن بۇ كوزىلارنى سۈندۈردۈم.

خەلىپە:

— ماڭا قانداق شەپقەتتە بولىدۇڭ؟ — دەپ سورىدى.

— ئەگەر سەن ھارام ئىشلارنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىلىۋالساڭ، — دېدى شەيخ خەلىپىگە، — باشقا خەلقلەرمۇ ساڭا ئەگىشىپ يامان ئىشلارنى قىلىشقا باشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن يامان يولغا مېڭىش ئومۇملىشىپ كېتىدۇ. ئەگەر سەن ئالدى بىلەن بۇ يولدىن ئۆزۈڭنى يىغىساڭ باشقىلار مېڭىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان بولىدۇ. خەلقلەر بۇزۇق ئىشلارنى پادىشاھقا ئەگىشىپ قىلىدۇ.

ئەگەر پۇقرالار ئۆز پادىشاھىنى ياخشى ۋە توغرا ئىشلار ئۈستىدە كۆرسە، ھەممىسىنىڭ كۆڭلى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا مايىل بولىدۇ. ئەگەر پۇقرالار ئۆز پادىشاھىنى بۇزۇقلۇق ئۈستىدە كۆرسە، ئۇ چاغدا ھەممە ئادەم يامان ئىشلارغا، ناچار ئادەتلەرگە، قەبىھ ھەرىكەتكە بېرىۋالىق بىلەن قەدەم قويۇشقا باشلايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ساڭا ۋە بارلىق پۇقرالارغا مېھرىبانلىق ۋە شەپقەت كۆرسەتتىم. مېنىڭ ھەقىقەتنى قوغداش، ياخشىلىقنى ھىمايە قىلىشتىن باشقا غەرىزىم يوق.

خەلىپە بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ تەسىرلىنىپ كۆزلىرىگە ياش ئالدى. ئاندىن شەيخكە قاراپ:

— ئەي ئەزىز، مۇھتەرەم بىلىك ئىشلىرى ھەقىقەتەن ساڭا لايىقكەن، بۇنىڭدىن كېيىن مەندە ۋە باشقىلاردا كۆرۈلگەن تۇرلۇك يامان ئىشلارنى سەن تۈزەتكىن، پەقەر سېنىڭ بۇ ئىشلىرىڭنى قوللاپ، مەدەت بېرىشكە كېپىل بولمەن، سەن ھەقىقەتەن ھەققانىي ۋە غەرەزسىز ئادەمكەنسەن، — دەپ ۋەدە بەردى.

ھوشيار پادىشاھ

قەدىمكى زاماندا ھوشيار ۋە زېرەك لىكتە داڭقى چىققان بىر پادىشاھ بولۇپ، يۇرت ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك بېلەتتى. كىشىلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ نام-ئەمەللىرىنى، ئائىلە تۇرمۇش، مەشغۇلات-مەسىلىلىرىنى ياخشى بىلەتتى. بۇ پادىشاھنىڭ بىر ۋەزىرى بولۇپ، پادىشاھقا دائىم ساختىپەزلىك بىلەن ئىشلەيتتى. ئۆزى بۇزۇق نىيەتلىك ئىدى. لېكىن كۆرۈنۈشى ئىنتايىن سەمىمىي كۆرۈنەتتى. ئۆزىنى دائىم ناھايىتى ساداقەتلىك، توغرا يوللۇق ئادەم قىلىپ كۆرسىتەتتى. كىشىلەر ئۇنى بىلىمۇ، لېكىن پادىشاھقا پاش قىلغۇدەك جۈرئىتى يوق ئىدى. ۋاقىتلار ئۆتۈپ ھوشيار پادىشاھ بۇ ۋەزىرنىڭ مەككارلىقىنى بىلىپ قالدى، لېكىن ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئاشكارىلىغاندا مەملىكەتنىڭ باشقۇرۇلۇشىغا ۋە سەلتەنەتنىڭ نوپۇزىغا تەسىر يېتىدىغانلىقى

قىنى كۆزده تۇتۇپ، ئۇنى مەخپي هالدا ئاگاهلاندۇرۇش قارارىغا كەلدى. پادىشاه ئۇ ۋەزىرنى چاقىرىپ:

ــ ساڭا بىر قۇش كېرەك. ئۇنىڭ تۇمشۇقى قىزىل، قاناتلىرىنىڭ ئۇچى قارا، باشقا ئەزالىرىنىڭ رەڭگى ئاق بولۇشى كېرەك. بۇ قۇشنى سەندىن باشقىسى تاپالمايدۇ. سەن بېرىپ شۇ قۇشنى تېپىپ كەل، ــ دەپ بۇيرۇدى.

ۋەزىر پادىشاهنىڭ بۇيرۇقىنى ياۋاشلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، ئۇنى ئورۇنداشقا ئۇچ كۈنلۈك مۆهلەت تەلەپ قىلدى. پادىشاهمۇ ماقۇل بولدى. ئەمىر ئۆيىدىن چىقىپ بۇ سۇرەتتىكى قۇشنى ئىزدەشكە كىرىشىپ كەتتى. ئۇ ئۇچ كۈنلۈك ۋاقىتنى سەرپ قىلىپ، پۈتۈن شەهەر ــ قىشلاقلارنى قويماي ئىزدىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنداق قۇشنى تاپالمىدى. ئاخىرى ئاجىز بولۇپ، شاهنىڭ قېشىغا قايتىپ، يېلىنىش ئاۋازىدا ئۆزرە ئېيتتى:

ــ ئەي شاهىم، مەن ئۆزلىرىنىڭ تاپشۇرۇقىنى بەجانىدىل ئورۇنداش يولىدا هەممە ئىقتىدارىمنى سەرپ قىلدىم. لېكىن ئۇنىڭدىن نەتىجە چىقىرالمىدىم. ئەگەر مۇمكىن بولغىنىدا ئىجازەت بەرسىلە، ئۇنىڭ ئورنىدا باشقا بىر قۇش ئېلىپ كەلسەم.

پادىشاه:

ــ مېنىڭ شەرتىم شۇ خىل قۇشتىن باشقا قۇش ئەمەس. مەن ئومۇمىي ۋىلايەت ۋە شەهەرلەرنىڭ هوقۇقىنى ساڭا بەرگەن. سەن شۇنچىۋالا ۋاقىتنى سەرپ قىلىغان تۇرۇقلۇق، شۇنچىلىك جانۋارنى تېپىشقا نېمە ئۈچۈن ئاجىز كېلىسەن؟ هازىر مەن ساڭا يەنە ئۈچ كۈنلۈك ئىجازەت بەردىم، بۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە جەزمەن شۇ قۇشنى تېپىپ كېلىشىڭ كېرەك، ــ دەپ كېسىپ ئېيتتى.

ئەمىر يەنە بېرىپ بۇرۇنقىدىن بەكرەك ئىزدىدى. لېكىن ئۇ خىل قۇش كۆرۈنمىدى. شۇنىڭ بىلەن يەنە قايتىپ كېلىپ، شاهقا ناماقۇل بولدى. پادىشاه بۇنى كۆرۈپ:

ــ باركالا، سەن پۈتۈن شەهەر ئەهۋالىغا مەسئۇل بولۇپ تۇرۇقلۇق، يەنە كېلىپ بۇ خىل قۇش مۇشۇ شەهەرنىڭ ئىچىدە بىر ئۆيدە بار تۇرۇقلۇق سەن ئۇنىڭدىن بىخەۋەرسەن. هازىر چىقىپ شەهەر چارسۇسىغا بېرىپ، شەرقىي بازار بىلەن يۇرسەڭ بىر مەسچىتنىڭ ئىشىكىگە بارىسەن.

شۇ مەسچىت ئالدىدا تۇرۇپ ئوك قول تەرەپكە قارىساك، ئۇ يەردە بىر مەھەللىنى كۆرىسەن، ئۇ مەھەللىدە بىر تار كوچا بار. ئۇ كوچىدا ماڭساڭ مۇنداق شەكىللىك بىر ھويلا بار. ئۇ ھويلىنىڭ ئىچىدە ئىشكى جەنۇب تەرەپكە ئېچىلىدىغان بىر ئۆي بار. شۇ ئۆينىڭ ئالدىدا بىر سۇپا بار. سەن شۇ سوپىغا چىقىپ ئالدى بىلەن سول قول تەرەپكە قارىساڭ بىر ئۆي كۆرىسەن. بۇ ئۆينىڭ ئىچىدە يەنە بىر كىچىك ئۆي بار. شۇ ئۆينىڭ ئىشكىنى ئېچىپ كىرسەڭ، ئۇ يەردە سېرىق يوپۇق يېپىلغان بىر قەپەس بار، شۇنى ئېلىپ چىقساڭ مەن ئېيتقان قۇش شۇنىڭ ئىچىدە بار. ئېلىپ كەلسەڭ بولىدۇ، — دەپ بۇيرۇدى.

ئەمىر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ھەيران قالدى. پادىشاھ كۆرسەتكەن يولغا كىرىپ، ئىزدەپ ھېلىقى قۇشنى قەپەس بىلەن ئېلىپ كىردى. پادىشاھ بۇنى كۆرۈپ ئەمىرگە قاراپ:

— ھۆكۈمەت ۋەزىرلىرى دېگەن ئۆز شەھەرلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋىدى ئۆز ئائىلىسىنى بىلگەندەك خەۋەردار بولۇشى كېرەك، — دېدى.

ئەمىر بۇ قېتىم پادىشاھنىڭ ئۆزىگە قويغان ئىمتىھان ۋە مۇئامىلىسىدىن بۆلەك چە تەسىر ئالدى. ئاندىن كۆڭلىدە «پادىشاھ شەھەرنىڭ بازار - كوچا - مەھەللە، ئۆي - ئايماق ۋە ئائىلىلەرنىڭ ئەھۋالىدىن بۇ قەدەر پىششىق خەۋەردار ئىكەن، ئۇنداقتا مېنىڭ يوشۇرۇن ئىشلىرىمدىن ئەلۋەتتە خەۋەردار بولۇشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئەمدى خۇپىيانە ئىش قىلماسلىقىم كېرەك» دەپ نىيەت قىلىپ، توغرا دېللىق بولۇش يولىنى تۇتتى. دېمەك، پادىشاھلار ھوشيار ۋە زېرەك بولسا، ھەر بىر كىچىك ئىشلارغىچە چوڭقۇر ۋە ئىدىتىلىق خەۋەردار بولسا، سەلتەنەت راۋاج تاپىدۇ. دۆلەت ئەمىن بولىدۇ.

مېھماندوستلۇقنىڭ خاسىيىتى

بۇرۇنقى ئۇلۇغلار ئۆز دۇشمەنلىرىگىمۇ مېھماندارلىق قائىدىلىرىنى ئادا قىلاتتى. كىرمان پادىشاھى ئىنتايىن سېخى ۋە مېھماندوست كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ مېھمانداردىلىق ئىشكى داۋاملىق ئوچۇق ئىدى. ساخاۋەت داستىخىنى ھەمىشە يېيىلغلىق تۇراتتى. ھەر قانداق كىشى ئۇ تۇرۇۋاتقان جايغا كەلسە، ئۇنىڭ ساخاۋەت داستىخىنىغا قاتنىشىمغىنى يوق دېيەرلىك ئىدى.

بىر چاغدا ئىززۇددەۋلە لەشكەر تارتىپ كىرمان شاھى بىلەن ئۇرۇشماقچى بولۇپ بېسىپ كىردى. ئۇلار بېسىپ كىرگەندە، كىرمان پادىشاھى ئۆز شەھىرىنىڭ دەرۋازىلىرىنى مەھكەم ئېتىۋەتتى. كۈندۈزى ئۇلار ھۇجۇم ۋە مۇقابىلە بولۇپ ئۇرۇشاتتى. لېكىن كېچىسى بولسا كىرمان پادىشاھى ئىززۇددەۋلەنىڭ لەشكەرلىرىگە نان، سۇ بېرەتتى. بىر كۈنى ئىززۇددەۋلە كىرمان شاھىغا كىشى قويۇپ:

— كۈندۈزى ئۇرۇش قىلىپ، كېچىسى تاتلىق بېرىشنىڭ سەۋەبى نېمە؟ — دەپ سوراتتى.

كىرمان پادىشاھى ئۇنىڭغا:

— كۈندۈزى ئۇرۇش قىلىش مەردلىك ۋە شىجائەت سەۋەبىدىن، كېچىسى تاتلىق بېرىش ئادەمگەرچىلىك ئەخلاقىنىڭ تەقەززاسىدىن. گەرچە سىلەر دۇشمەن بولساڭلارمۇ، لەشكەرلەر ھوقۇقىنىڭ زورى ۋەبۇيرۇقىنىڭ كۈچى بىلەن كەلگەن، شۇڭا ئۇلارنىڭ يۇرتقا مۇساپىردۇر، — دەپ جاۋاب بەردى.

ئىززۇددەۋلە بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئويلاپ كەتتى. «ئەگەر كىشى مۇنداق مۇروۋەتلىك بولسا، ئۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلىش ئەلۋەتتە ئىنسانىيەتچىلىكتىن ئەمەس» دەپ دەرھال ئۇرۇشتىن يانىدى.

«ئەخلاقۇل - مۇھسىنىن» نامىلىق كىتابتىن تاللاپ نەشرگە تەييارلاندى.

ئۇستەخنك تېگى تاشلىق،
چاپاي دېسەم كەتمەن يوق.
دەردىمنى ئېيتاي دېسەم،
ماڭا ئوخشاش دەردمەن يوق.

بىر چارەك تېرىق ئالسام،
يەرگە چېچىلىپ كەتتى.
سەن ياردىمنى كۆرۈپلا،
كۆڭلۈم ئېچىلىپ كەتتى.

باغقا بۇغداي تېرىدىم،
يالاڭ بۇدۇشقاق بولغۇدەك.
ئۆيدە خوتۇن بولمىسا،
ئەر ئۇرۇشقاق بولغۇدەك

قۇرۇق قاقشال بولۇپ قالدىم،
ئوتۇنچى ئاپىرىپ ساتسۇن.
مېنىڭ ياردىم ساردىخان،
غېرىبلىق شەرىدىن تاپسۇن.

كەيگىنىمىز كەش ئەمەس،
ئىچكىنىمىز مەي ئەمەس
ئارىمىز يېراق بولسا،
كۆڭلىمىز يېراق ئەمەس.

ئالتە - يەتتە ئېرىق سۇيى،
بىر بولۇپ ئاقتى.
مەن ياردىمنى كۆرەي دېسەم،
ئومىنىڭ ۋاقتى.

ئاقباش تۇلكە، قارىباش تۇلكە،
سايىنىڭ تۇلكەسى.
يۇرەكسىمنى كۆيدۈرگەن،
يارىنىڭ كۇلكەسى.

ئاللا، ئاللا سۇبھانەللا،
تاغنى ياراتتى.
تاغ باشىنى قاراڭغۇ دەپ،
ئايىنى ياراتتى.

ئاللا، ئاللا سۇبھانەللا،
سۇنى ياراتتى.
يەر جاھانغا ياراشسۇن دەپ،
كۆكلەم ياراتتى.

قاشلىرى قارا ئىكەن،
ئۆيلىرى ساراي ئىكەن.
يار قاشىغا باراي دېسەم،
قاپاق سېلىپ قارايدىكەن.

مەن خۇداغا يىغلىسام،
ئوڭلار باشىمنى.
دەرد - ئەلەمدە سارغىيىپ،
تۆكسەم ياشىمنى.

مەن بۇ يەرگە كەلمەس ئىدىم،
ياردىم كەلتۈردى مېنى.
ئوتقا سالسا كۆيمەس ئىدىم،
ياردىم كۆيدۈردى مېنى.

ئىككى توشقان ئالسىڭىز،
بىرنى ماڭا بەرسىڭىز.

ئىچىپ ئىچىم ئاغرىيدۇ،
بولدا يالغۇز ماڭسىڭىز.

ھويلامدىكى تېرەكنى،
سۇ قۇيۇپ كۆكلەتمىسەم.
خەپ خۇدايىم بۇيرۇسا،
كۆزۈڭگە كۆرسەتمىسەم.

ئۆگزەمدىكى كەپتەرنى،
چىشايدىغانغا ئۆگەتتىم.
ئىچىمدىكى دەردلەرنى،
يىغام بىلەن تۆگەتتىم.

كۈندۈزى چىقالمايسەن،
باغىڭدا يولۇڭ يوقمۇ.
چىرايىڭنى ئاچمايسەن،
كۆڭلۈڭدىكى يار يوقمۇ.

ھېلىڭىز بارمۇ خېنىم،
مالغا قوشۇپ مال باققىلى.
يىراق دېمەي كەلسىڭىز،
ئارامخۇدا مۇڭداشقىلى.

يارىمىڭ زەرگەرلىكىنى،
ھەممە كىشى بىلىدۇ.
پارىم شۇنداق بولمىسا،
ئۆزۈڭ نەدىن كېلىدۇ.

ئاھ خېنىم، بويۇڭ پاكار،
چوكانلىقىڭ نەگە بارا.
ئۆز چىرايىڭ بولمىسا،
ئۇيا بىلەن ئەڭلىك بىكار.

مەن ئۆيۈمگە بارمايمەن،
كەپتەرخانىغا قەرزدىم بار.
قېيىن ئاتام ئوسال چىقتى،
دامۇللامغا ئەرزدىم بار.

يار يولى ئەگرى - توقاي،
مىسالى باۋاي دېسەم ئېتىم تاي.

ئەمدى مەن قانداق قىلاي،
بىر يىل دېگەن ئۇزۇن ئىككەن ئاي.

كۆز پەسلى كېلىپ قاپتۇ،
خازاڭلار چۈشۈپ قاپتۇ.
كەچە ياتسام چۈشۈمگە،
ئۇماق يار كىرىپ قاپتۇ.

سايرا بۇلبۇلۇم، سايرا،
چىمەنلىك شاخلىرى سۇنسۇن.
يار ئايرىلسەمەن دەيدۇ،
ئايرىلىپ كۆڭلى تىنسۇن.

تالدى بىلەكىم، تالدى،
تۆگمەن چاقنى چۆرۈپ.
مەن ساڭا نېمە قىلغان،
باشىمدىن تۇما ئۇرۇپ.

سۇزۇك سۇنلىك ئىچىدە،
ئالا - ئالا چىپار تاش.
ئۇلتۇرەمسىز، كۆيدۈرەمسىز،
زالىمغىنا قارا قاش.

جاھانغا يەتتى نالىشىم،
دەريا بولدى كۆز يېشىم.
نېچۈن بىلمەيسەن كۆڭلۈمنى،
سەندىن بۆلەك يوقتۇر كىشىم.

كۆك كەپتەر بولسا كىشى،
قانات ياساپ ئۇچسا كىشى.
يەر - جاھاننى چۆگىلەپ،
يارىنى تاپسا كىشى.

كۆكتىنا كەپتەر بولۇپ،
ئۇچسام تېرەكلىك باشىغا.
سارغىيىپ دەرد تارتقۇچە،
كەتسەم يارلىق قاشىغا.

باغقا كىرسەم گۈل ئۈزەي دەپ،
باغ تېخى گۈلزار ئەمەس،

ئۆز يارىنى كۆرگىلى،
ھېچكىم مېنىڭدەك زار ئەمەس.

باغ تۆرىگە ئالما كۆمدۈم،
تال - تېرەك بولدىممكىن.
ئۆزى ئاق، كۆڭلى قاراغا
يار كېرەك بولدىممكىن.

ئۆزى ئاق كۆڭلى قارا،
زەپ ئەلەم قىلدىڭ ماڭا.
قىلغىنىڭ يادىڭدا بولسۇن،
مەنمۇ قىلغايمەن ساڭا.

قارلىغاچ قارا نېمە،
قاناتىدىن قايرىلمىسۇن.
قىز بالا ئاجىز نېمە،
ئاتاسىدىن ئايرىلمىسۇن.

قارلىغاچنىڭ قاناتىدەك،
قايىدۇ باشىم.
سايىدىكى يالغۇز بۇلاقتەك،
ئاقىدۇ ياشىم.

ئىشىك ئالدى كۆلچەككە،
شال پەيدا بولۇپ قاپتۇ.
مېنىڭ غېمىمدىن يارىمغا،
ھال پەيدا بولۇپ قاپتۇ.

بارغۇلۇق ھەي بارغۇلۇق،
دەشتى - چۆلگە بارغۇلۇق.
كەچكىلىككە چارە يوق،
ئوتتا كۆيۈپ سارغۇلۇق.

ئېرىقنىڭ تېگى لايدۇر،
دەسسىسەم لىغىلدايدۇ.
مەن يارىمنى كۆرمىسەم،
يۈرىكىم جىغىلدايدۇ.

ئات مىنىدىم ئىگەر بىلەن،
چاپتۇردۇم يۇگەن بىلەن.
مەن ساڭا كۆيۈپ قالدىم،
گەپ قىلماي يۈرگەن بىلەن.

باغلىرىم ھەي باغلىرىم
ئالمىلىرى مەن بولىمەن.
دوستلىرىم ئىچسە شاراب،
قولداشلىرى مەن بولىمەن.

قوينىڭ بالىسى قوزا
دامۇللام تۇتار روزا.
دامۇللامنى ئازدۇرغان
شەيتان دېگەن گۈيتوزا.

مەن ئۆزۈم نامرات ئوغۇل،
جان باللىرىمنىڭ ئەڭلى يوق.
ئالتە ئۆيدىن ئۇن تىلەپ
ئەگلەكنى تاپسام تەڭلى يوق.

ئەي رەھىمسىز نادان قىز،
ئىنسانلىقىڭ گۇمان قىز.
پەرىزاتمۇ ئاناڭ قىز،
شېرىن سۆزلۈك نادان قىز.

كۆچۈم يەتمەي تويۇڭغا
ناله قىلدىم خۇداغا.
يېتەرسەنمۇ ھالىمغا
قىيا كۆزده باققان قىز.

ئۇقتۇرماستىن سىرىنى
ئاشلاپ كۆزىنىڭ قىرىنى.
ئۇيالدۇرۇپ زېمىنىنى
ناز ئۇيقۇدا ياتقان قىز.

توپلاپ رەتلىگۈچى: سالامەت ھاشىم

ئالمىلىق باغقا كىرىپ،
ئالمىچى بولاي دەملا؟!
يۈرەككە ئوتنى سېپ قويۇپ،
چوك يولچە قاچاي دەملا؟!

ئون قولۇمدا ئون ئۈزۈك،
چەپ قولۇمدا بىلەيزۈك.
مېنى يامان دەپ بېرىپ،
كىمنى سۆيدۈك ئاق سۈزۈك.

يارىم كېتىمەن دەيدۇ،
كەتكىلى قويمايمەن.
لەڭگەرچىگە دەپ قويۇپ،
ئۆتكىلى قويمايمەن.

ھارۇندا تارتايمۇ يار،
مەپىدە تارتايمۇ يار؟
بۇاپانىك دەردىنى،
ئۆلگۈچە تارتايمۇ يار؟

ئۆستەك ياقىلاپ بېرىپ،
تاش تىزغانىنى كۆرەلا.
مېنى يامان دېسىلە
يار تۇتقاندا بىلەلا.

سۇلار شارقىراپ ئاقسا،
تۇگمەننىك نۇرى دەلا.
بېشىمغا ھەر بالا كەلسە
ياشلىقنىك شورى دەلا.

چامغۇرلۇقتىن مېڭىپسىز،
چۇشۇپ قاپتۇ ئىزىڭىز.
مەن ئۆزۈمچە كۆيمەيتتىم،
كۆيدۇرگەنمۇ ئۆزىڭىز.

پىيازلىقچە ماڭدىڭمۇ؟
ئوسمىلىقچە ماڭدىڭمۇ؟
بۇرۇن قىلغان ۋەدەڭدىن،
ئەمدىلىكتە تاندىڭمۇ؟

ناخشا ئېيتىپ ئەي چالسام
ئۇنىمدىن تونارسەنمۇ؟
مەن ئوتۇڭدا كۈل بولسام
تاشلاشقا چىدارسەنمۇ؟

ئىشىك ئالدى كۆتەرمە
ئاتلاپ قانداق ئۆتەرمەن؟
ئوتلىرى يامان يارىنىڭ،
تاشلاپ قانداق كېتەرمەن؟

بېشىڭدىكى دوپپاڭنىك
گۈلى ئەجەب ئازادە.
مەن سېنى ياۋاش دېسەم
كۈنلەيسەن ھارامزادە

قۇرغۇيۇم ئۇچۇپ كەتتى
بىر غۇلاچ يېپى بىلەن.
سەندىن ئايرىلارمەنمۇ
دۇشمەننىك گېپى بىلەن؟

ئىشىك ئالدى قوش ئېرىق،
سۇ باشلاپ كېلەي دەيمەن.
رەنجىپ قالمىغىن يايرىم،
كۆڭلۈڭنى بىلەي دەيمەن.

بىزنىك باغدا ئاق ئالما،
ئاق ئالمىغا تاش ئاتما.
ماڭا كۆيسەك يۈرەكتىن،
باشقىلارغا قاش ئاتما.

ئالما ئاتسام ئېرىققا،
سۇيى ئازكەن ئاقمىدى.
سېنىك قىلغان سۆزلىرىڭ
مېجەزىمگە ياقمىدى.

ياقۇت كۆزلۈك ھالقامغا،

مەرۋايىت كۆز سالدۇردۇم.
ساڭا بەرگەن كۆڭلۈمنى،
ئۇچ ئاي بولدى ياندۇردۇم.

كەتسەڭ مەيلى كەت يايرىم،
ئۆز يۇرتۇمدا قالغۇم بار.
ساڭا بەرگەن كۆڭلۈمنى،
مەن قايتۇرۇپ ئالغۇم بار.

گۈل سىيرىلدى ئۇياققا،
مەن سىيرىلدىم بۇ ياققا.
ئەمدى قانداق قىلىمىز،
كۆچۈپ كەتتۇق يىراققا.

سىرىنگۇلنى پۇرايمەن،
قىزىلگۈلنى پۇرايمەن.
سىز يايرىمنى ئەسلەشكە،
بىر تال سۇرەت سورايمەن.

ئىلىۋالدىڭ كۆڭلۈمنى،
مۇھەببەتلىك سۆز بىلەن.
كەتسەڭ قاچان كېلىۋرسەن،
بېقىپ خۇما كۆز بىلەن.

زەپ چىرايلىق ئۆسۈپتۇ،
ئۆستەڭ باشىدا يالپۇز.
سەن كېرىيەدىن كەتكەندە،
قانداق ئۆتەرمەن يالغۇز؟!

ئورما ئورغىلى چىقسام
ئورغاق كەستى قولۇمنى.
يار قېشىغا ماڭغاندا،
دۇشمەن توستى يولۇمنى.

ئالما ئاتتىم كەتكەنگە،
تۇتۇپ ئالسۇن يەتكەندە.
يايرىم خاپا بولمىسۇن
كۆرۈشەلمەي كەتكەنگە.

ئاسماندا مېنىڭ ئايىم،
ئارىشتا① مېنىڭ جايىم.
ئاڭلاڭلار خالايىقلار
ھاۋاخان مېنىڭ يايرىم.

گۈل سەيدىخان كەتكەن بىلەن،
دەردى - پىراقى كەتمىدى.
گۈلسەيدىخاننىڭ ئىشقىدا
ئەرزىم خۇداغا يەتمىدى.

ئوماق يايرىم گۈلئايىم،
سەن نېمانچە مۇلايىم.
بىز ئىككىمىز ئامراقتۇق
ئايرىدە تتى خۇدايىم.

بۇ دەريا ئەزىم دەريا،
ئاققان سۈيى دولقۇنلۇق.
مەن سىزگە سالام يازدىم
يۈرىكىمدىن يالقۇنلۇق.

ھويلامدىكى لەمپىگە
ئۇۋا ساپتۇ قارلىغاچ.
سالام يازدىم مەن ساڭا،
ئۆزگە يايرىم بولمىغاچ.

ئەي خېنىم، جېنىم خېنىم،
بارمۇ سېنىڭ قوندىقلىرىڭ.
ئەتىياز بولماي تۇرۇپ،
مەرەپ چىقار ئوغلاقلىرىڭ.

باغىڭ بولسا غورا قىل،
ئوغلۇڭ بولسا موللا قىل.
گەر موللىغا بەرمىسەڭ،
قىمارۋازغا جورا قىل.

توپلاپ رەتلىگۈچى: يامسۇن زىلال.

① ئارىشتا — كېرىيەدىكى بىر جايغىڭ نامى.

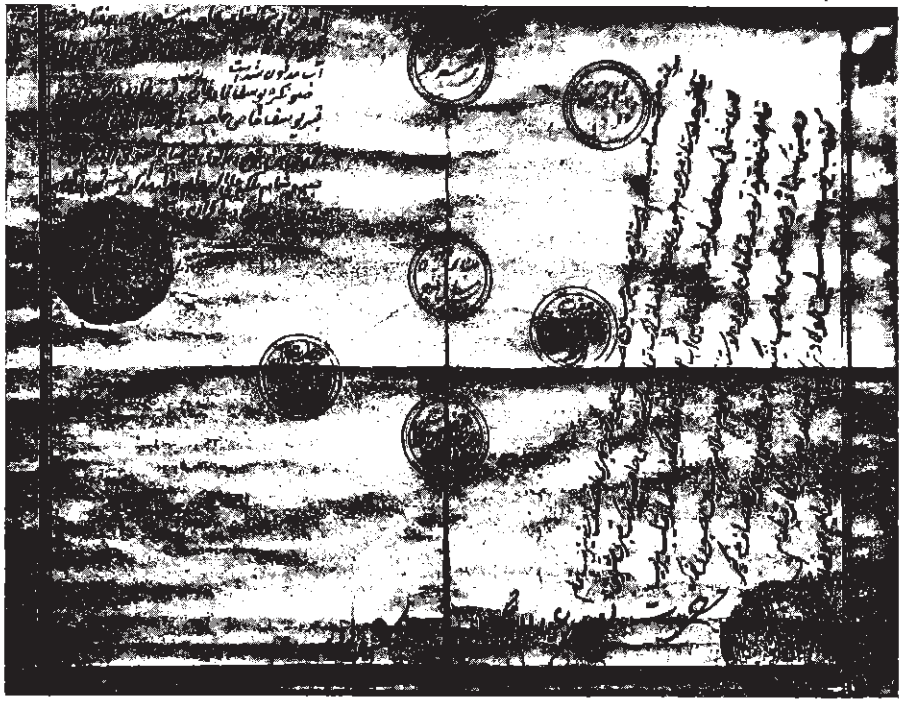

کو ز تلیب مزا یا رم غم ار صبا ایلاب وصا
هر زمان بو لما ساک چیقیب یکار دین بیتاب جمال

کون ظهوری آیا دور آیین تو شوندی یکانگلو
هر زبار مظهر دا دور میز زا ظهور ادین خیال

وصلینکز یو تور میسر بر نظر تو شتو رمنکا
کر نظر ده بو لما ساک آخون حکر خو شتو رمنکا

آب حیوان ایچکا یمدین وصل اولوب اغیار الله
زهر هجران نوشلیسام نوز خط خو شتو رمنکا

مینک نکلیم کل ناجنسیدین نسو دا اولور
کل سز زندک یاشیکزدین خو شتو رمنکا

یوز قرار تو رمز کسن سو زتر اوتا کلیب طلا
من قرار سام خطینکزدین بو شتو رمنکا

هجر شکیز دا کو وصلینکزدین من ظهوری بو لما سام
بو لسانکز کو ز کوار ادا جلوه کر خو شتو رمنکا

مظهری کو نکلو نک قو تین شهباز لار طلع قبل
ست یدآنکا باطنی خو شتر مرسراتب

مظهری

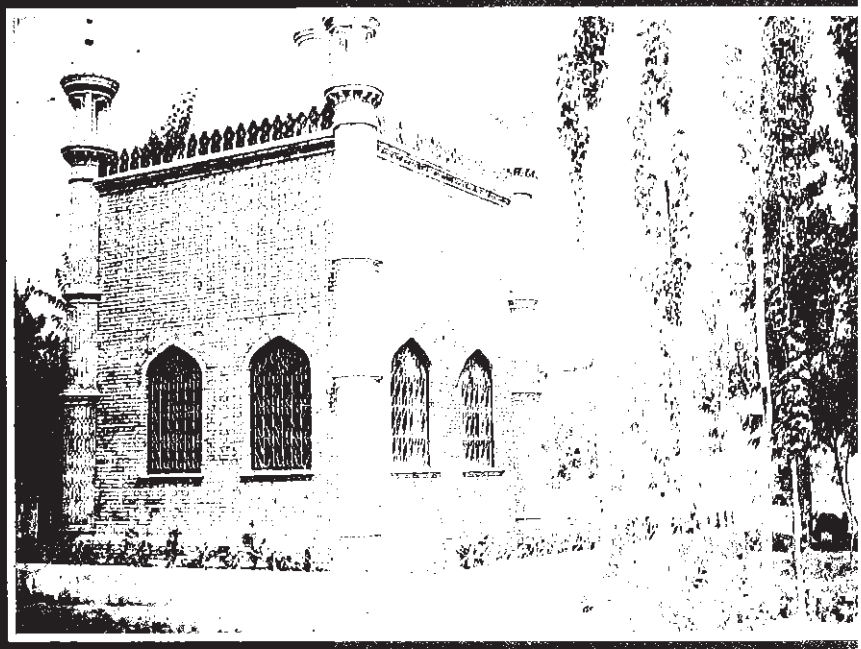

BULAK
بولاق
222

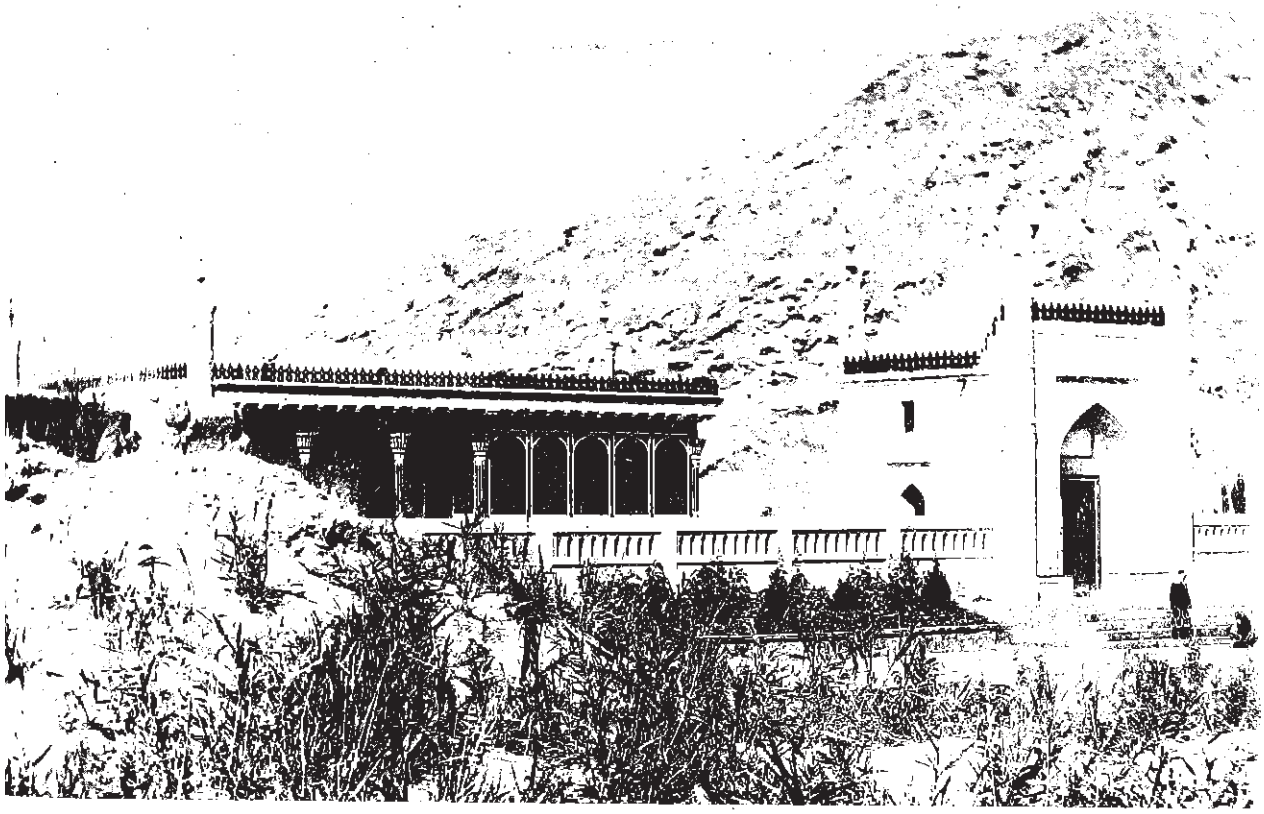

ٹوبیکو کا سلگائے ہوئے بیانات پر تنقید
تمغہ زرد بیلجیئم بین الملک ٹورنامنٹ
13-بیل نشی
نومبر 41-سال
1992

باش مۇھەررىر: ئوبۇل ئىسلام.

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن.

مۇھەررىرلەر: مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت ، پەرىدە ئىمىن، قۇتلۇق قادىر.

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى (ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە):

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇسالام ئابباس، ئابدۇشۈكۈر تۇردى، ئابدۇۋۇيلى خەلپەتوپ، ئابلەت ئۆمەر، ئەخەت ھاشىم، رەخمەتئۇلىلا جارى، شەرىپىدىن ئۆمەر، قەيىۋم تۇردى، قۇربان بارات، مەمتىمىن يۇسۇپ، مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن، مەھەممەت رېھىم، مەھەممەت زۇنۇن، ئوبۇل ئىسلام، ئىبراھىم مۇتىئى، ئىمىن تۇرسۇن.

بولاق

ئابدۇلجىلىل تۇران كۇتۇبخانىسى
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

1992 - يىل 4- سان

مۇنەۋۋىرجە عبدالجليل تۇران

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

سەددى ئىسكەندەرىي ..... مولا سەدىق يەركەندى (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقەييۇم خوجا
مۇھەببەتنامە ..... مولا يۇنۇس (71)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد سالىھ ھاجى
مەزھەرى شېئىرلىرىدىن .....(100)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىسراپىل يۇسۇپ
مۇشۇك بىلەن چاشقان.....نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى(108)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەخمەت ھەمىت

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

«سىياسەتنامە»دىن ..... نىزامۇل - مۇلك(112)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: س. ياسىن
«دىۋانى ئەمىرى»دىن ..... ئەمىر ئۆمەرخان(120)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

ئەدەبىي مۇھاكىمە

مەدەنىي مىراسلار ۋە مىللىي ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش مەسىلىسى
توغرىسىدا ..... قادىر ئەكبەر (143)
نەۋائى ئۆز ئەسەرلىرىدە قانچە سۆز ئىشلەتكەن... جاپپار ئەمەت (150)
كلاسسىك ئەدەبىياتتا خوتەن تەسۋىرى... ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن (152)

خەلق ئىغىز-ئىدە بىياتىدىن

مەلىكە زەرىنگار (داستان)..... (162)
نەشىرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر

پادىچى بىلەن پادىشاھ (چۆچەك) ..... (182)
رەتلىگۈچى: ئابدۇكېرىم ئىبراھىم

نېمىتى ياماننىڭ قازىنى تۆشۈك (چۆچەك) ..... (183)
رەتلىگۈچى: ئىلىمجان ئىمىن

كىشىنى قەستلىگەن ئۆزىنى قەستلەپتۇ (چۆچەك) ..... (185)
رەتلىگۈچى: رازىيە قادىر

ئالدامچىنىڭ ئاقىۋىتى (چۆچەك) ..... (188)
رەتلىگۈچى: ئابلەت ياسىن

مەھمۇد قەشقەرىي ھەققىدە رىۋايەتلەر ..... (190)
توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: ھاجى ئەخمەت ئابدۇكېرىم ئەخمىدى، ئىسمائىل ئىبراھىم، مەھەممەت ئۇسمان

بېيىت - قوشاقلار ..... (199)
رەتلىگۈچى: غوپۇر قادىر، ئالىمجان ھەسەن

* *

رەسسام: ئابلىمىت ئابلىز.

خەتتات: قەييۇم مۇتەللىپ.

تىتول ۋە مۇندەرىجە نەقىشلىرىنى ئىشلىگۈچى: تۇردى قادىر نازىرى.

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: لىيۇ پېيچېڭ.

مۇقاۋىنىڭ بىرىنچى بېتىدە: ئانارخان (رەسسام: سۇي گۇپېڭ).

ئىككىنچى بېتىدە: مەھمۇد قەشقەرىي مازىرىنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى، (جاۋچىجەن فوتوسى)، تەھىلىگۈچى: شىرىپ خۇشتار.

ئۈچىنچى بېتىدە: مەزھەرى غەزەللىرىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىيىدا ساقلىنىۋاتقان «بايازى» نامىلىق قول يازما نۇسخىسىدىن ئېلىنغان فوتو سۈرەت. ② شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىيىدا ساقلىنىۋاتقان «دىۋانى ئەمىرى» نىڭ قول يازما نۇسخىسىدىن ئېلىنغان فوتو سۈرەت ③ «مۇشۇك بىلەن چاشقان» نىڭ قول يازما نۇسخىسىدىن ئېلىنغان فوتو سۈرەت.

تۆتىنچى بېتىدە: «شاتكۆل»، رەسسام: ئابدۇكېرىم ئەسىردىن.

سەددی ئەسكەندەرى *

مولا سەدىق يەركەندى

ئەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقەييۇم خوجا

※ ※

پادىشاھلىق ئىدارىسىنىڭ تەرتىپ - قائىدىلىرى تەڭرى ئىشخانىسى (يەنى ئالەم) دىن بىر نەمۇنىدۇر. تەڭرى بارگاھىدا خاھ پەرىشتىلەر گۈرۇھى بولسۇن خاھى پەيغەمبەرلەر جامائىتى بولسۇن، خاھى ئەۋلىيالار ئائىلىسى بولسۇن ۋە ياكى باشقا كىشىلەر توپى بولسۇن، ھەممىسى ئۆز تەرتىپى بويىچە، ھەر بىرى ئۆز ئورنىدا رەتلىك ئورۇنلاشقانىدۇر. شۇنىڭغا ئوخشاشلا پادىشاھلار بارگاھىدىمۇ ئاشۇنداق تەرتىپ بولغىنى ياخشىراق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى زۆرۈردۇر.

ھەرقانداق كىشى شاھلىقنى ئارزۇ قىلسا، لەشكىرى ۋە باشقا خالايىقلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشى ۋە ئۇنىڭدىن خەۋەر ئېلىشى لازىم. قائىدە - نىزاملارنى تۈزگەندە، ھەربىر كىشىنىڭ ئورۇن مەرتىۋىسىنى بەلگىلەشتە، چوڭغا چوڭچە، كىچىككە كىچىكچە مۇئامىلە قىلىش مۇۋاپىق، ھەرقانداق ئىشنىڭ ئوتتۇراھال بولغىنى ياخشى. «ئىشلارنىڭ ئەۋزىلى ئوتتۇراھال بولغىنىدۇر» دېگەن ھەدىسنىڭ مەزمۇنىغا مۇۋاپىق ھالدا، ھەر ئىشنى ئۆز لايىقىدا بېجىرىش ۋە نامايان قىلىش ئۇلۇغلۇقنىڭ بەلگىسىدۇر. مەملىكەتنىڭ قانۇن ۋە مىزانلىرىنى مۇشۇ ئاساستا تۈزسە، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى يۇرتلار ئاۋاتلىشىدۇ، مەملىكتى زىننەت تاپىدۇ. ئىشلىرى ياخشى تەرەپكە سەرەمجان تېپىپ، شاھلىق پائالىيەتلىرىدىن مۇرادىنى تاپالايدۇ. ئەگەر پادىشاھ ئۆز دۆلىتىنى بۇ قائىدە بويىچە تۈزمىسە، ئۇنىڭ مەملىكەت ئىشلىرى قانداقمۇ تۈزۈكلۈككە يۈزلەنسۇن، بۇ خۇددى ئۇششاق بالىلارنىڭ شاھمات ئويىنغىنىدەك ئىش بولۇپ قالىدۇ.

* بېشى ئۆتكەن سانىدا.

شاهمات ئۇرۇقلىرىنى ئۆز ئورنىغاتىزىشنى بىلمىگەن كىچىك بالىلار شاهمات ئويىنىغاقچى بولسا، ئۇ هالدا ئۇ شاهماتتا ئالاقانمۇ، بەرمەكنىمۇ بىلمەيدۇ. پىيادىنى شاهنىڭ يېنىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، پىلنى رۇخ (توپ)نىڭ ئورنىدا قويىدۇ، شاهمات ئۇرۇقلىرى بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇلسا، ئۆزۈڭ ئويلاپ باق، ئەقىل ئىگىلىرى بۇنى نېمە دېيىشى مۇمكىن. بۇنداق ئويۇنىنى ئەتىدىن كەچكىچە هەرقانچە ئويىنىسىمۇ هېچ مەززىسى، ئەهمىيىتى بولمايدۇ. ئىت يالىقىغا ساماي سېلىش ئاتنىڭ ئوقۇرىغا سۆڭەك سالغاندەك ئىش بولىدۇ. هەرقانداق كىشى قوزىلارنى بۆرىلەرگە غىزالىق قىلىسا، ئۇ ئۆزىگە بالا - قازانى چىلىغان بولىدۇ. هەرقانداق بىر ئەقىل ئىگىسى يولۇاسنى گۆش بېرىپ بوردىشىنى لايىق تاپمايدۇ. كىمكى ئارسلاننى قېرىن بىلەن تويغۇزۇشنى راۋا كۆرسە، پۈرسەت كەلگەندە ئارسلان ئۇنىڭ قارنىنى يارىدۇ. تازىنىڭ بېشىغا تاج كىيدۈرۈلسە، توخۇغا تۇمۇغا كىيدۈرۈلگەندەك ئىش بولىدۇ. تۇمۇغا ئېگىزگە پەرۋاز قىلىدىغان شۇڭقارغا بېزەك ۋە زىننەتتۇر، كىمكى يىلانىنىڭ بېشىنى يانجىسا، ئۆز يولىدىن بالا - قازانى يوق قىلغان بولىدۇ. ئەكسىچە ئۇنىڭغا ئۆز قويىنىدىن ماكان بەرسە، ئۆزىنىڭ ئۆلۈمىنى ئارزۇ قىلغان بولىدۇ. بىلگىنىكى، ئىت هەتتاكى بۆرىنى يېگەلەيدىغان بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئۇنىڭ جايى يەنىلا ئىشكىتۇر. لېكىن مۇشۇكنىڭ ئورنى ئۆيىنىڭ تۆرىدە بولۇپتۇ. بۆرە دەشت ۋە دالادا ئوۋ ئوۋلاپ قورساق تويغۇزسا، مۇشۇكنىڭ ئوۋلايدىغىنى ئۆيدە. ئۇ ئۆزىگە كېرەك بولغان يېمەكلىكنى ئۆيدە ئوۋ ئوۋلاش ئارقىلىق هاسىل قىلىدۇ. هەممىسى ئۆز ئورنىدا ئۆز جېنىنى باقىدۇ. دېمەك، هەر كىشىگە ئۆز لايىقىدا پەرۋىش قىلىش لازىم، ئۇلارنىڭ هەربىرى ئۆز ۋاقتىدا ئەسقاتىدۇ.

پادىشاهلاردا يەنە تاش ئارىسىدىن گۆهەرنى تاپالايدىغان پاراسەت بولۇشى كېرەك. ياقۇتنى كۆرۈپ ئوچاقتىكى چوغ دەپ گۇمان قىلمىسۇن، چوغنى كۆرسە گۆهەر مىكىن دەپ قالمىسۇن، ئېشەك مۇنچىقى بىلەن پىروزىنى ئايرىيالمىسۇن، جانان چىنە بىلەن سۇنۇق كوزىنى پەرق ئېتەلەيدىغان بولسۇن. بىراق بۇ ئىش ناهايىتى مۇشكۇل. بۇ ئالەمدىكى ئادەملەر قارىماققا هەممىسى بىرخىل سۈرەتتە، جىممىسى ئوخشاش كۆرۈنىدۇ، ئەمما ئۇلاردىن بىرى شۇملۇق ۋە نەسلىك پاتقىقىغا پاتقان، يەنە بىرى بولسا سائادەت نۇرىغا چۆمۈلگەن، ئىستىقبالى پارلاقتۇر. ئىككىزەك قېرىنداشنىڭ چىراي - تۇرقى شۇ قەدەر ئوخشىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ مىجەز - خۇلقى زادى ئوخشمايدۇ. كىتاب ئىچىدە ئەلىپ (الف) بىلەن ئەلفە (الف، يەنى مىك) دېگەن سۆزلەر ئوخشاش يېزىلسىمۇ، ئەمما هېسابتا ئۇلارنىڭ پەرقى ناهايىتى چوڭ. چۆلىدە ئۇلۇپ، قۇرۇپ قالغان تاشپاقا گەرچە سەدەپكە ئوخشاپ كەتسىمۇ، لېكىن، ئۇلارنىڭ بىرى نىجىس سۆڭەكلەرگە تولغان، يەنە بىرىگە بولسا ئېسىل ياقۇتلار يوشۇرۇنغانىدۇر. كەركەس بىلەن هۇمايۇن ئوخشاشتەك كۆرۈنىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ناهايىتى چوڭ پەرق بار. ئادەملەرمۇ گەرچە بىر - بىرى بىلەن ئوخشاشتەك كۆرۈنگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ پەرقى ئىنتايىن چوڭ،

بۇنداق پەرقنى كۆزى ئۆتكۈر كىشىلەر ناھايىتى ئوبدان ھېس قىلالايدۇ. شاھلار ئۆز كۆزلىرىدىكى‌ئەقىل ـ پاراسەت نۇرلىرى بىلەن ھەممىنى تونۇۋالالايدىغان بولۇشى لازىم. ئۇلار قىيىقزىل ئاتەشدان بىلەن قۇياشنىڭ پەرقى ـ تاپاۋىتىنى چۈشەنسۇن، مىس بىلەن ئالتۇننى ئايرىيالسۇن. ئەگەر مۇنداق قىلمىشقا ئەقىل ـ پاراسەت يەتمىسە كۆپ قېتىم سىناپ كۆرگەن ياخشى. شاھلار شەخسنىمۇ، ئاممىنىمۇ رازى قىلاي دېسە، ئۆز ھۆزۇرىغا كەلگەن ياكى شۇ يەردە تۇرۇۋاتقان دانىشمەن، ئاقىل كىشىلەر بىلەن دائىم سۆھبەتلىشىپ تۇرۇشى، ئۇلارنىڭ يۈز ـ خاتىرىسىنى، ئاتاق ـ ئابرويىنى ساقلىشى، رايىنى قايتۇرماسلىقى كېرەك. خالايىقنى ئۆز پەزىلىتى بىلەن خۇشال قىلالمىغان پادىشاھ ئۆز دۈشمىنىگە قەست قىلالمايدۇ، بەلكى دۈشمەنلەر ئۇنىڭ ئۇستىگە تېغ تارتىپ كېلىپ مۇڭدىشىپ يەت قازىنىپ كېتىشى مۇمكىن. چۈنكى ياخشى ـ يامانىنى ئايرىماي، ئۆز خەلقى بىلەن دۈشمەنلەشكەن پادىشاھ ئۆز پەرماندىكى خەلقنى يات دۈشمەنلەرنىڭ دوستىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. بۇ خىل شاھلارغا خەلق گەرچە كۆڑۈنۈشتە مۇڭدىسە ـ مادارا قىلغاندەك قىلسىمۇ، ئەمما، زۆرۈر تېپىلغان چاغدا ئۆز دۈشمەنلىكىنى ئاشكارا قىلىدۇ. شۇڭا بۇنداق شاھلار ھەرگىز دۈشمىنى ئۇستىدىن غەلىبە قىلالمايدۇ.

سۇلتان ئەبۇ سەئىد كورەگان (ئۇنىڭ ياتقان جايى نۇرلۇق بولغاي) نىڭ ھېكايىتى، بۇ پادىشاھ مۇشكۈللەرنى ئاسان قىلغۇچى ئەقىل پاراسىتى بىلەن كۆپ مەملىكەتلەرنى ئالدى، ھايات يولىنى ئۇزۇقچى ئۆتكۈر تىغى بىلەن ئەل ئىچىگە قورقۇنچ ۋە سۇرەن ـ چوقان سالدى. بىراق قوشۇنلىرى ئۇنىڭدىن نارازى بولغانلىقى ئۈچۈن، مۇھىم پەيتتە ھەممىسى قوزغالدى. نەتىجىدە دۈشمىنى ئارىسىدا ئۆزى يالغۇز قالدى، دۈشمەن ئۇنىڭ ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرغۇچى ئۇلۇغۋار بېشىنى ئاداۋەت تېغى بىلەن بويىنىدىنلا ئۈزۈپ تاشلىدى.

سۇلتان ئەبۇسەئىد كورەگان سەلتەنەت ئىشىدا دانا ئىدى. خۇراسان بىلەن ماۋەرائۇننەھرنى ۋە باشقا دىيارلادىن خاراەزمدىن كىرمانغىچە، قەشقەردىن سىغانغىچە، زابۇلۇستاندىن كابۇلۇستانغىچە بولغان يۇرتلارنى ئۆز پەرمانىغا كىرگۈزگەن، ھەممە ۋىلايەت ۋە دىيارلارنى دىققەت‌ئېتىبار بىلەن گۈلىستانغا ئايلاندۇرۇپ، سەلتەنەت ئىچىدە زامانىنىڭ داراسى بولغانىدى. ئۇنىڭ بېشىدا جاھانگىرلىك ھاۋايى ـ ھەۋىسى پەيدا بولۇپ، سانسىز لەشكەر يىغىپ، تەبرىز شەھەرلىرىنى ۋە رۇم دىيارلىرىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن يۈرۈش قىلدى. ئۇلۇغ تەكرى ئۇنى ھەممە ئىشتا ھوشيار ۋە بارچىدىن خەۋەردار قىلغانىدى. ئەمما بىر ئەيىبى بار ئىدىكى، ھەمىشە خەزىنە يىغىشقا ھېرىسكى، ھەمىشە ئۆلايەت ۋە دىيارلارنى دىققەت‌ئېتىبار بىلەن گۈلىستانغا ئايلاندۇرۇپ، سەلتەنەت ئىچىدە زامانىنىڭ داراسى بولغانىدى. ئۇنىڭ بېشىدا جاھانگىرلىك ھاۋايى ـ ھەۋىسى پەيدا بولۇپ، سانسىز لەشكەر يىغىپ، تەبرىز شەھەرلىرىنى ۋە رۇم دىيارلىرىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن يۈرۈش قىلدى. ئۇلۇغ تەكرى ئۇنى ھەممە ئىشتا ھوشيار ۋە بارچىدىن خەۋەردار قىلغانىدى. ئەمما بىر ئەيىبى بار ئىدىكى، ھەمىشە خەزىنە يىغىشقا ھېرىسكى، ھەمىشە ئۆلايەت ۋە دىيارلارنى دىققەت‌ئېتىبار بىلەن گۈلىستانغا ئايلاندۇرۇپ، سەلتەنەت ئىچىدە زامانىنىڭ داراسى بولغانىدى. ئۇنىڭ بېشىدا جاھانگىرلىك ھاۋايى ـ ھەۋىسى پەيدا بولۇپ، سانسىز

ئىشىدىن لەشكەرلىرى نارازى ئىدى. سۇلتان تەبرىزگە لەشكەر تارتقىنىدا، ئۇ دەۋرىدە يارىنىڭ پادىشاھىمۇ ئۆز يۇرتىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن، لەشكەر تارتىپ ئالدىنقا چىقىپ، جەڭ باشلىدى. بۇ ئىش ھەددىدىن تاشقىرى قاتتىقلىشىپ، ئۇرۇش ئۈزۈنغا سوزۇلدى ھەم قىينىلاشتى، سۇلتاندىن ئۇنىڭ لەشكەر ۋە سىپاھىلىرى نارازى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ قوشۇنىغا ئوڭۇشسىزلىق يۈزلەنگەن بىر سائەتتە ھەممىسى سۇلتاندىن يۈز ئۆرۈپ، تەرەپ - تەرەپتىن بۇزۇلۇپ قېچىپ، دۇشمەن قېشىغا باردى - دە، ئۇنىڭغا ياردەم بەردى. نەتىجىدە شۇ قەدەر ئۇلۇغ بىر پادىشاھ دۇشمەننىڭ قولىغا ئەسىر بولۇپ چۈشتى. دۇشمىنى سۇلتان ئەبۇ سەئىدنىڭ جېنىغا قەست قىلىپ، ئۇنىڭ قېنىدىن ئۆز قىلىچىنى ياقۇتتەك قىزىل رەڭگە كىرگۈزدى.

ھەرقانداق بىر پادىشاھتىن خەلقى خۇشال بولمىسا، مۇھىم پەيتكە كەلگەندە پۇشايمان قىلغان بىلەنمۇ پايدىسى بولمايدۇ. پادىشاھ ئەگەر لەشكەر، سىپاھىلىرى دىن ئايرىلىپ قالسا، ئۇ بىر كىشىدۇرۇپ بىر كىشىنىڭ ئىشى قانچىلىك بولماقچى ئىدى؟! بۇ خۇددى گۈل گۈلىستاندىن ئايرىلسا قۇرۇپ قالغاندەك ئىشتۇر. «بەش دەنسىز يۇرەك بىر لوقما گۆش» دېگەن گەپ يار. سىپاھ بىلەن شاھ بەدەن بىلەن يۇرەككە ئوخشايدۇ. شۇڭا پادىشاھ بىلەن لەشكەر ئاشىق - مەشۇقتەك بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا ھەممە ئىشتا بىر - بىرىگە ماسلىشالايدۇ. جاھان ئالماق ئاسان ئىش ئەمەس، لېكىن ئۆزئارا ئىتتىپاق بولسا قىينىمۇ ئەمەس.

ھېكمەت. ئەسكەندەرنىڭ: «پارا سەت ئىگىلىرى ئەقىل يۈرگۈزۈش بىلەن ئىش قىلىنىڭ يۈزىدىن نىقابىنى ئاچقاندىن كېيىن، نېمىشقا ئۇنىڭ ۋاسالىدىن بەھرىمەن بولۇپ، مۇرادىنى ھاسىل قىلالمايدۇ» دېگەن مەزمۇندىكى سوئالى ۋە ئەرەستۇنىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن جاۋابى.

ئىسكەندەر ئەرەستۇدىن مۇنداق سوئال سورىدى:

— ئەي دانىشمەن ھېكىم، ھەرقانداق ئادەمگە ئۆزىنىڭ خۇيى پەيلىدىن پايدا ياكى زىيان يېتىلىدۇ. ئەقىل - ئىدراك بىلەن بىر ئىشقا نەزەر سېلىپ، ئۇنىڭ نەتىجىسىنى كۆزەتسەك، تەمە قىلىش خارلىقىنىڭ سەۋەبىدۇر؛ قانائەت قىلىش ئىززەت ۋە شاراپەت تېپىشنىڭ نىشانىسىدۇر. شاھلارمۇ ئۆز ئىشلىرىنىڭ توغرا، ساغلام بولۇشىغا دىققەت قىلسا، مۇشۇ ئارقىلىق ئەلنى رازى قىلىپ، دۇئاسىنى ئالسا، ئەلۋەتتە مۇرادىغا يېتىدۇ، ئۇلار ھەمىشە ئۆزلىرىنىڭ نىجاتلىقىنى ئەلنىڭ رىزالىقى ۋە دۇئاسىدىن تاپىدۇ، شۇنداق تۇرۇقلۇق، ئۇلار نېمە ئۈچۈن ياخشى ئىشلارنى تاشلاپ، يامان ئىشلارنى قىلىپ، ئەلگە جەبر - زۇلۇملارنى سالىدۇ؟ ئۆزىنىڭ شان شەۋكىتى ۋە شاھلىق سەلتەنىتىگە شىكەستە يەتكۈزىدىغان ۋە ئۆزلىرىگە ھەلۋىيەت، خارۇ - زارلىق ئېلىپ كېلىدىغان بۇنداق ئىشنى ئۇلار زادى نېمە ئۈچۈن قىلىدۇ؟

ئۇ دانا پەيلاسوپ ئىنچىكە پىكىر يۈرگۈ

گۈزۈش ۋە چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلىش ئارقىلىق مۇنداق جاۋاب بەردى:

ــ بۇ مەسىلىگە ناھايىتى نازۇك مەسىلەر يوشۇرۇنغان بولۇپ، ئىلىم ـ ھېكمەت دەرياسىنىڭ غەۋۋاسلىرى بۇنىڭغا نەچچە خىل جاۋاب بېرىدۇ. بەزى كىشىلەر ئەقلى ئىدراكنى ئۆزىگە يولباشچى قىلىپ، ياخشى ئىشلار بىلەن يامان قىلىقلارنى پەرق ئېتىپ، پايدىلىق ئىشلارنى قىلىشقا نىيەت باغلايدۇ ۋە بۇ جەھەتتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق مەنپەئەت تاپىدۇ، ئىككىلا ئالەمدە ئەزىز ۋە ئۇلۇغۋار مەرتىۋىگە ئېرىشىدۇ، لېكىن بۇنداق قىلىش نەپسانىيەتكە ناھايىتى قېيىن كېلىدۇ. چۈنكى پۈتكۈل جانلىقلارنىڭ نەپسانىيىتى ئاسان ۋە راھەت ئىشقا خۇشتار كېلىدۇ. كىشى ئەگەر ئۆز نەپسىنىڭ مۇرادىنىلا ھاسىل قىلسا، چوقۇم باشقىلارغا زىيان سېلىپ، ئۇلارنى مۇراد ۋە مەنپەئەتتىن مەھرۇم قىلىدۇ. يەنە بەزى كىشىلەردە شۇنداق خۇسۇسىيەت باركى، ئۇلار پايدىلىق ياخشى ئىشلارنى كۆرسە يامان دەپ قارايدۇ. لېكىن ئۇنى قىلىشنى خالىمايدۇ. ياخشى ئىشلارنى قىلىش تەبىئىتىگە خۇشياقمايدۇ. نەتىجىدە يامان ئىشلارغا مايىل بولۇپ قالىدۇ. بۇ خىل ئادەتمۇ ئەڭرىنىڭ بەندىلىرىگە زىيان يەتكۈزىدۇ. بەزى كىشىلەرنىڭ بەخت ـ تەلىيى يار بېرىپ، ياخشى ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولىدۇ. يۇلتۇزلارنىڭ خاسىيىتىنى بىلىپ ئىش باشلىغاچقا مەنپەئەتكە ئېرىشىدۇ. مەسىلەن، بىر كاتىپ بىرەر كىتابنى كۆچۈرۈپ چىقماقچى بولغان بولسا، ئۇ كاتىپ گەرچە ناھايىتى نەپىس خەتتات بولۇپ يۈزلەرچە ئىقبالغا ئىگە بولغان تەقدىردىمۇ بۇ مەزگىلدە ئەتارىد① يامان ئەھۋالدا بولسا، ئۇ كاتىپ كىتابقا ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن تەقدىردىمۇ تاماملىيالمايدۇ. ئالىملار ياخشى ـ يامان ئىشلارنى يۇقىرىقىدەك ئۇچ خىل ئامىلغا باغلاپ چۈشەندۈرىدۇ، بىراق ھەقىقەت ئىگىلىرى بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: مەيلى مەسچىت ئەھلى بولسۇن ياكى ئاتەشخانا ئەھلى بولسۇن، ئەزەلدە ئېرىشكەن قىسمىتىنى قانچە پېكىر ۋە تەدبىر قىلغان بىلەن ئۆزگەرتەلمەيدۇ. ئۇنىڭ خاھىشى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن قىلىشقا مۇۋەپپەق بولالمايدۇ. چۈنكى تەڭرىنىڭ خاھىشى ئۇ ئىشتا بولمىغاندۇر. بىر كىشى ئەگەر تەدبىر بىلەن بىرەر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغان بولسا ئۇنىڭ تەدبىرى تەقدىرگە ماس كەلگەنلىكى ئۈچۈندۇر. ھەقىقەت ئىگىلىرى بۇنىمۇ تەدبىردىن ئەمەس، تەڭرىنىڭ تەقدىرىدىن دەپ قارايدۇ. تەقدىر بىلەن تەدبىرنىڭ ماس كېلىشىنى ھەقىقەت ئەھلى «تەۋپىق (مۇۋەپپەقىيەت) تاپقانلىقى» دەپ قارايدۇ. ئەي بۇيۇك پادىشاھ، بۇ دەۋردە سەن مۇۋەپپەقىيەت تاپقۇچىسەن. ئۇلۇغ تەڭرى بۇ مۇۋەپپەقىيىتىڭنى تېخىمۇ زىيادە قىلسۇن.

دانا ھېكىم ئەرەستۇ يۇقىرىقى ھېكمەتلەرنى بايان قىلدى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن شاھنىڭ دىلى تېخىمۇ روشەنلەشتى، كۆڭلىدە يەنە بىر ھېكمەت خەزىنىسى ھاسىل بولدى.

① ئەتارىد ـ ئاتاروت (مىركۇرىي) سەييارىسى. رىۋايەتلەردە بۇ يۇلتۇز يازغۇچىلارنىڭ ھامىيسى دەپ قارىلىدۇ.

ئىسكەندەرنىڭ دارا مەملىكىتىگە ھۆكۈمران بولۇپ خەزىنە - دەپنىلەرنى قۇياش نۇرىدەك ۋە بۇلۇت يامغۇرىدەك چاچقانلىقى، لەشكەر ۋە خەلقىنى بۇ خەيرـ ئېھسانلاردىن شادىمان قىلغانلىقى، ئاندىن ئالەم مەملىكەتلىرىنىڭ شاھلىرىنى چاقىرـ تىشقا ئەلچىلەرنى ئەۋەتكەنلىكى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بۇ پەرمانغا ئىتائەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن كەشمىر شاھىنىڭ ناموۋاپىق ئەپسۇنـ لارنى ئوقۇغانلىقى، ھىندى شاھىنىڭ تەتۇر جاۋاب بەرگەنـ لىكى، چىن خاقانىنىڭ سۆز تۇگۇنلىرى بىلەن ئىسكەندەرـ نىڭ قوشۇمىسىنى تۇرگەنلىكى

بۇ زەپەرنامىنى يازغۇچى كىشى مۇنداق ھېكايىنى بايان قىلىدۇ:

ئەلقىسسە، دارانىڭ ۋاپاتى ئاشكارا بولغاندىن كېيىن، ئىتائەت قىلىدىغان لەشـ كەرلەر تەرەپ - تەرەپتىن، گۇرۇھ - گۇرۇھ بولۇپ كېلىپ ئىسكەندەرنىڭ ئالدىدا باش قويىدى. يىراق يۇرتلاردىن كەلگەن لەشـ كەرلەر ئۆز ۋەتىنگە قايتىشقا باشلىدى. مەشرىق زېمىنىنىڭ سۇلتانلىرى، خارەزم، ھىندىستان ۋە چىن مەملىكىتىدىن كەلـ گەن لەشكەرۇ سىپاھلار شۇ كۈنلا قېچىپ ئۆز مەملىكەتلىرىگە يەتمىگىچە توختىمىدى.

ئىسكەندەر غەلىبە ۋە نۇسرەتكە مۇـ يەسسەر بولدى. ئۇنىڭ شان - شەۋكىتى تېخىمۇ ئۆستى. ئاندىن ئۇ بۇيۇك تەخت ئۇستىدە ئورۇنلىشىپ، دارانىڭ ۋەسىيەت ئىشلىرىنى بېجىرىشكە باشلىدى. ئالدى بىلەن شاھ داراغا لايىقىدا ماتەم تۇتۇپ، ئىززەت - ئىكرامىلارنى ۋە شاھانە قائىدەـ يوسۇنلارنى تولۇق بەجا كەلتۈرۈپ دەپنە قىلدى. ئۇنىڭ ھالىغا ۋە ئۆزىنىڭ ئەھـ ۋالىغا قايغۇرۇپ زار - زار يىغلىدى، چۈنكى ئەمدى ئۇنىڭ زېمىنىدىگە ناھايىتى چوڭ ئىش يۈكلەنگەنىدى. دارانىڭ دەپنە ئىشىدىن قولى بوشىغاندىن كېيىن، دارانى ئۆلتۈرگەن ئىككى قاتىلىنى سوراق قىلدى. ئاندىن ئىككى تۇۋرۇكنى يەرگە كۆمۈپ دار تەييار قىلدى. ئۇ ئىككى قاتىلنىڭ بېشىنى تۆۋەن قىلىپ دارغا ئاستى. ئاندىن ئۇنىڭغا ئوق ياغدۇرۇشقا پەرمان قىلـ دى. «ھەركىم يولىدىن ئېزىپ، ئۆز پـا ـدىشاھىغا خائىنلىق قىلسا، ئۇنىڭ جازاسى مۇشۇ!» دەپ جار سالدۇردى. بۇ ئىككى خىيانەتكارنىڭ جېنى جەھەننەمگە سەپەر قىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تېنىنى كۆيـ دۈرۈپ، كۈلىنى ئاسمانغا سورۇدى. دارا ـ نىڭ ئۇرۇق - تۇغقان يېقىن - يورۇقلىرىنى چاقىرتىپ، ئۇلارغا كەڭچىلىك ۋە مەرھەمەت بىلەن ئامانلىق بەردى. ئۇلارنىڭ كۆڭلـ ىدىن ۋەھىمە ۋە قورقۇنچلارنى يوق قىلدى، ئۇلارغا دارا قانداق ئىززەت ۋە ئېھتـ رامىلار قىلغان بولسا، ئىسكەندەرمۇ شۇ دەرىجىدە ئىززەت ۋە ھۆرمەت، لۇتۇپ ۋە مەرھەمەت قىلدى. يەنە يارامىلىق ۋە ئاقىل كىشىلەردىن بىر نەچچەيلەنـنى تەيىنلەپ، قولىغا مەكتۇپ تۇتقۇزۇپ، رەۋشەنەكنىڭ قېشىغا ئەۋەتتى. ئۇ مەكتۇپتا نۇرغۇن پايدىلىق ۋەز - نەسىھەتلەر بايان قىلىنغان بولۇپ، مۇنۇ مەزمۇندا ئىدى: «تەڭرىنىڭ ھۆكمىگە رازى بولۇش بەخت ساتادەتنىڭ ئاچقۇچىدۇر. كۆپ قايغۇرۇپ ناله - زار قىلغانلىقىڭ پايدىسى يوق، بۇ جا ـ ھان بېغىدىن بىر گۈل خېچىسى زايا بولدى. ئەما شۇنى ئۈمىد قىلىمىزكى،

بۇنىڭلىق بىلەن باشقا ئېچىلمىغان غۇنچىلارغا بەرھەم يەتمىسۇن. گۈل توزۇغان بولسىمۇ، غۇنچە ياشناپ، كامال تاپسۇن. گەرچە سەدەپنىڭ كۆكسى يېرىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن چىققان گۆھەر شەرەپلىك تاجنىڭ ئۈستىدە ئورۇن ئالسۇن، ئۇ يەردىكى پەزىلەت ئىگىلىرى مېنىڭ ئىنئامۇ ۋە ئېھسانىمغا سازاۋەر بولغۇسىدۇر، ئۇلار رەۋشەنەك ئاملىق بۇ سەرۋى بويلۇق پەرىزاتنى مېنىڭ ھەرەمخانەمگە ئەۋەتسۇن. ئۇ گۈل يۈزلۈك قۇياش مېنىڭ پەلەكتەك قەسرىمنى يورۇتسۇن.» خەتتە بۇ سۆزلەردىن باشقا يەنە دارانىڭ ۋەسىيەتلىرى تولۇق بايان قىلىنغانىدى.

ئىسكەندەر شۇندىن كېيىن ھاكىمىيەت ئىشى بىلەن بولدى. دارانىڭ يىغقان مەخپىي ۋە ئاشكارا خەزىنىلىرىنىڭ ھەممىسىنى تاپتى. ئەفرىدۇن زامانىدىن باشلاپ يىغىلغان، شاھتىن شاھقا ئۆتۈپ كەيقۇباد زامانىغچە يېتىپ كەلگەن بۇ مال ـ مۈلۈك ۋە خەزىنىلەر ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ قالغان، بەزىسىنىڭدەۋرىدە خەزىنىلەر تولۇپ تېشىپ، يەنە بەزىسىنىڭ دەۋرىگە كەلگەن چاغدا يېرىملىشىپ شۇ تەرىقىدە ئۇزۇلمەي داۋاملىشىپ كەلگەنىدى. ئۇلار دارانىڭ سەلتەنىتى ئاخىرلاشقىچە بولغان 1314 يىللىق مەزگىل ئىچىدە ئالەمپاناھ، بەلكى ئالەم ئەھلىگە پادىشاھ بولۇپ، ھېسابسىز دەپى ـ دۇنيانى يىغقانىدى. قادىر تەڭرى بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىسكەندەرگە نېسىۋە قىلدى. دارانىڭ قورغان سوقتۇرۇپ ساقلاۋاتقان خەزىنىلىرى 180 قورغانغا جەملەنگەنىدى. بۇ خەزىنىلەرنىڭ ھەممىسى ساپلا ئالتۇن ـ كۈمۈش، لەئلى، جاۋاھىرلاردىن ئىبارەت ئىدى، دارانىڭ خەزىنىچىلىرى بىر ـ بىرلەپ كېلىپ، ئىسكەندەرنىڭ ئايىغلىرىنى تاۋاپ قىلىپ، قورغان ۋە خەزىنىلەرنىڭ ئاچقۇچىنى تاپشۇردى، ئىسكەندەر ناھايىتى جىددىي تەپتىش قىلىپ، خەزىنىچىلەر بىلەن قورغان ۋە خەزىنىلەر ھەققىدە سۆھبەتلەشتى. ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى كۆپلىگەن ئىنئام ۋە مەرھەمەتلەر ھەققىدە ۋەدە بېرىپ، ئۈمىدلەندۈردى. قايسى قورغاننىڭ خەزىنىچىسى كېلىپ، ئەھۋال مەلۇم قىلىپ، ئاچقۇچىنى تاپشۇرسا، ئۇ قورغاندىكى خەزىنىلەرنى باشقۇرۇشنى يەنە شۇ كىشىگە ھاۋالە قىلىدى. بىراق ئالدى بىلەن كاتىپلارغا پەرمان قىلىپ، خەزىنىلەرنىڭ ھېسابىنى نەقلەشتۈرۈپ توغرىلاپ، دەپتەرگە ئېلىنىشنى ئۇقتۇردى. كاتىپلار دارانىڭ دىۋان بەگلىرىدىن خەزىنىلەر خاتىرىلەنگەن دەپتەرلەرنى سوزىتىپ ئېلىپ، جەملەنگەن خەزىنىلەرنىڭ سانىنى تاپتى. ئاندىن خەزىنىدارلار بىلەن ھېسابلاشتى، قايسىسىنىڭ ھېسابى توغرا بولسا، خاتىرىلەپ، دەپتەرگە ئالدى. ئاندىن «تەگدى» دېگەن خەتنى يېزىپ، ھېسابنى تۈگەللىدى. ئەگەر قايسى بىرىنىڭ ھېسابى توغرا چىقمىسا كاتىپلار شىددەت بىلەن تەكشۈرۈپ، تاپتۇرغاندىن كېيىن، ھېسابقا ئالدى. ئاندىن ئەھۋالنى ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى. شۇندىن كېيىن ھەممەيلەننىڭ كۆڭلى تىنچ ۋە خاتىرجەم بولدى. بۇ ئىشلار بېجىرىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئىسكەندەر دارانىڭ خەزىنىلىرىنى ئۆز ئوردىسىغا يۆتكەشكە پەرمان قىلدى، بۇ پەرمانغا بىنائەن تۆپ ـ تۇپ خالايىقلار بېرىپ بۇ خەزىنىلەرنى ئىسكەندەرنىڭ ئوردىسىغا توشۇشقا باشلىدى.

خەزىنە توشۇغۇچىلار خۇددى دېڭىز دولقۇنىدەك، دەريانىڭ كەلگەن سەلدەك يۆتكەلمەكتە ئىدى. بۇ كارۋانلار كەلكۈنى دارىدىن قالغان خەزىنىلەرنى ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىغا ئېكىي يىلغىچە تىنىم تاپماستىن يۆتكەيدى. كاتىپلار ھېسابلاپ مەلۇم قىلىشتىكى، ئېكىي يىلغىچە بۇ خەزىنىلەرنىڭ يېرىمىمۇ تۈگىمەپتۇ. ئىسكەندەرنىڭ ھۆكمىگە بىنائەن قالغان خەزىنىلەرنىڭ سانى ئېنىقسىز، خەزىنەدارلارنىڭ قولىغا تاپشۇرۇلدى ـ دە، خەزىنە ئىشكىلىرى تاقالدى. باش كاتىپلار پەرمان بويىچە ھېسابات مەلۇم قىلدى. يۆتكەلگەن خەزىنە مال ـ مۈلۈكلىرىنىڭ سانى 700 مىڭ تۆمەندىن ئاشقانىدى.

ئىسكەندەرنىڭ ئەمر ـ پەرمانىغا ئاساسەن، دارانىڭ سىپاھلىرى ۋە سەردارلىرى ئېچىدىكى مويىسىپىت كىشىلەرنى چاقىرتىپ كېلىپ، دارانىڭ دۇئاسىدا ھەر بىر ئەسكەرگە ۋە سەردارغا بېكىتىلگەن ماڭاش دەرىجىسى ۋە ئالىدىغان ئاقچا سانىنى سورىدى. بۇ لەشكەرلەر ئىلىكەندەر ئالدىدا ناھايىتى تۆۋەنچىلىك ۋە قورقۇنچ بىلەن ئەھۋالنى بايان قىلدى. بېكىتىلگەن ئايلىق ماڭاشنىڭ پەقەت يېرىمىلا قولىغا تېگىدىغانلىقىنى، قالغان قىسمىنىڭ زۇلۇم ۋە مۇشەققەت بىلەن قاقتى ـ سوقتىنا كېيىندىغانلىقىنى ئېيتىشتى، پادىشاھ ئىسكەندەر بۇنى ئاڭلاپ:

ـ ئەگەر دارا ئۆزى بېكىتكەن ماڭاشنىڭ يېرىمىنى بەرگەن بولسا، بىزنىڭ قائىدىمىز ئۇنىڭدىن ئېكىي ھەسسە ئاشۇرۇپ بېرىشتىن ئىبارەت. پۈتكۈل لەشكەرگە دارانىڭ بېكىتكەن ماڭاشىدىن ئېكىي باراۋەر ئاشۇرۇپ ئايلىق تارقىتىلسۇن. بۇ ئارقىلىق لەشكەر ۋە سىپاھلارنىڭ بېشىدىن قىيىنچىلىق يوقالسۇن، ـ دەپ پەرمان چۈشۈردى.

دارانىڭ دۇئاسىدىن ماڭاش ئالىدىغان تۆت يۈزمىڭ قوشۇنى ۋە ئىككى يۈز مىڭ مەمۇرىي خادىمى بار ئىدى. ئىسكەندەر بۇ ئالتە يۈز مىڭ كىشىگە ئىككى ھەسسە ئاشۇرۇپ ئايلىق بەردى. لەشكەرلەرنىڭ ماڭاشى ئىككى ھەسسە ئاشۇرۇلغان بولسا، پۇقرالارنىڭ زىممىسىدىن ئەسلىدە بار ئالۇان ـ ياساق ۋە باج ـ خىراجىنىڭ يېرىمىنى كۆتۈرۈۋېتىپ، يېرىمىنى ئېلىشنى تەيىنلىدى. بۇ ئىشتىن لەشكەرلەر شاد، پۇقرالار خۇشال ۋە بایاشات، يۇرتلار ئاۋات بولدى. خەزىنىلەردىن بىر قىسمىنى سىپاھلار ۋە پۇقرالارنىڭ ئالدىغا تۆكتى، قىيىن ئەھۋالدا قالغانلارنى قۇتقۇزدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى كۇرۇھتىن قىيىنچىلىق ۋە مۇشەققەتلەر يىراقلاشتى. شۇندىن كېيىن بۇ جاھان شاھى ئىسكەندەر مۇنداق دەپ جاكارلىدى:

ـ خەزىنە يىغىش ماڭا مۇناسىپ ئىش ئەمەس. لەشكەرلىرىم ۋە خەلقىم مەندىن رازى بولسا، خۇشال بولسا، ماڭا كۇپايە. ئەگەر خەزىنىلەرنى تاغ ـ دەريالاردىن، كانلاردىن، بەلكى بۇ جاھاندىن ئاشۇرۇپ توپلىغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭدىن ئەلگە مەنپەئەت يەتمىسە، بۇنداق خەزىنىلەرنىڭ تاش ۋە توپراقتىن نېمە پەرقى بولسۇن. نەزمە:

ئەگەر نەفئىدىن بولسە مەخزەن يىراق
دۇرۇ لەئىلدىن خارە كۆپ ياخشىراق.
كىم ئول خارە بىر تاش ئېرۇر بىزەرەر،
ۋەلى كەنجىدىن ئەلگەدۇر يۇز خەتەر.
كىشىنىڭكى بىنەفئ ئېرۇر مەخزەنى،

جاهان ئەھلىدۇر سەربەسەر دۇشمەنى.

ھەرقانداق پادىشاھنىڭ يۇرتى بىلەن لەشكىرى ئاۋات ھەم بايـاشات بولسا، جاھـانىنى ئاسانـلا ئۆز ئىلكىگـە ئالالايـدۇ. دېمەك، ئىسكەندەر بۇ دەسمايىگە ئېرىشتى. ئۇ پۈتكۈل خالايىقنىڭ ئۈستىگـە لۈتپۇ ـ مەرھەمەت سايىسىنى سېلىپ، ئىران خەلـقىنىڭ ئۆزىدىن تامامەن رازى قىلدى. ئانـدىن جاھـان ئاچماقنىڭ تەييـارلىقلىرىغا تۈتۈش قىلدى. ھېكمـەت ئىگـىلىرى ۋە دانىشمەنلەرنى، ئالىملارنى تـاللاپ چىقتى. بۇ ئالىملارنىڭ ھەممىسى تۈرلۈك پـەنلەرـدىن خەۋەردار بولغان، دانـىشمەنلىكتە كامالەتكە يەتكەن جاھان پەيلاسوپلىرىدىن ئىدى. ئۇلار تۈتۇق. سەپىلىتىـدە قىلىنىڭ قىرىقا يارىدىغان، تىل تىغىنى ئىشقا سالسا، شەمشەرۋازلارنى ھايالسىز مۇرەسسىە ـ ماۋ دارىغا كەلتۈرەلەيدىغان، سۆزـ ھېكمەتلەرنى بايان قىلىشقا باشلىسا، ئۇرۇش خـۇمـارـلارنىڭ يۈزىنىڭ يېغىـسـىمۇ ئېرىتىۋېتەلەيدىغان ناتىقلاردىن ئىدى. دانىشمەن پـادىشاھ ئىسكەندەڭ بۇ ھېكمـەت ئىگىلىرىنىڭ ھەر بىرىنى بىر مەملىكەتكە ئەلچى قىلىپ تەينىلىدى. ئۇلارنىڭ بىرى ساقلاب شەھىرىگە، بىرى ھىندىستـانغا، بىرى چىن شەھىرىگە، يەنە بىرى بەيتۇل ـ ھەرەمگـە، يەنە بىرى كەشمىرگە، يەنە بىرى مىسىر ۋە باغدادقا بېرىشقا تەيىنلەندى. ھـەر بىرـىنىڭ قولىغا بىرىدىن مەكتۇپ تۇتقۇزۇلدى. ھەربىر مەكتۇپلاردا چـىرايلىق سۆزلەر ۋە كۆڭۈلنى كۆتۈرىدىغان مـەزمۇنلار قەيت قىلىنغانىدى. بۇ مەزمۇنلار مۇنداق بايـان قىلىنغانىدى:

«بـۇيـرۇق ۋە قـۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ ئىسمى بىلەن باشـلايـمـەن. ئـۇنىڭ زاتى بىلەن پەلەكلەر تۆۋرۈكسىز، تىنىك ۋە پـاك ھالەتتىدۇر. ئۇنىڭ سۈپىتىنى بايان قىلىشتا قەلەم ئىگىلىرىنىڭ تىلى كېكەچتـۇر. ئـۇـنىڭ قەدىمىيلىكى شۇ قەدەر چەكسىزدۇركى، باشلىنىشى يوقتۇر. ئـۇنىڭ ئەبەدىيلـىكى شۇ قەدەر ئۇزۇندۇركى، ئاخىرى يوقتـۇر. پەقەتلەرنىڭ كۆڭلى ئۇنىڭدىن خـەۋەردارـدۇر. ئۇ بارلىق شاھىنشاھـلارنىڭ شاھىنـشاھىدۇركى، دەۋرانىنىڭ دارالئىرى ئـۇنىڭ ئالىي دەرگاھىنىڭ پەرمانىغا مـەھكۇمدۇر. ئۇ شاھـلارنى سەلتەنەت مەيدانىدىن ئايـرىسا، رەت قىلىشقا ھېچكىمنىڭ ھـەددى يوق، گاداىلارنى پـادىشـاھ قىلسا، قوبۇل قىلماسلىققا ھېچكىمنىڭ قۇدرىتى يـوقتۇر. خوش، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ يـاخشى چـارە شۇكى، بارلىق پـادىـشـاھلار قازاغا رازى بولغانلىقىنى ئىزھار قىلغاي. مېنى (ئىسـكەندەر) دەپ ئاتىشىدۇ. يەتتە ئىقلىمنى ئۆزۈمگە بويسـۇندۇرۇش مېنىڭ سـۈپىتىم ۋە خۇسـۇسىيىتىمدۇر. سـېنى (خـاقانى چىن) دەپ ـ ئاتىشىدۇ. تۇرانـىيلار بولسا، سېنىڭ مەملىكىتىڭ، تۇرانـىيلار بولسا، سېنىڭ لەشكەر ۋە پـالۋانـلىرىڭدۇر. سەن شـۇنى بىلگىنىكى، بۇ ئالەمدىكى بار ـ يوق مەۋجۇدـلۇقنى ئەڭرىنىڭ تەقدىرىدىن سىرت بىرەرـسى تەدبىر ئىشلـىتىپ ئۆزگـەرتەلمەيدۇ. ئەڭرى گاداىلارغا تـاجـۇ تەخت بـېرىپ ئۇلۇغۋار قىلالايدۇ. پادىشاھلارنى گـاداي قىلىشمۇ ئۇنىڭ قۇدرىتىدۇر. شـۇڭا بارلىق پادىشاھلار ئۆزلىرىنىڭ ياخشى كـۈنلىرىنى ئۇنىڭ مەرھـىمىتىدىن دەپ بىلىپ قازاغا رىزا بولۇشى، پۈتكۈل گـاداىلارمۇ ئـۇنىڭ نېمەتلىرىگە قانائەت قىلىپ، ئۇنىڭغا تەشەكـكۇر ئېيتىشى لازىم. ئـۇنىڭ ھـەرقانداق

پەرمانى ئاشكارا بولسا، ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرۈش ھېچكىمنىڭ ھەددى ۋە ھوقۇقى ئەمەس. ھازىر تەڭرىنىڭ ھۆكمى بىلەن ماڭا جاھاننىڭ ھەممىسى تەقسىم قىلىندى. شۇڭا بۇ ئىشلىرىمدا تەڭرى ماڭا ئۆزى مەدەتكار بولماقتا. بۇنداق قىلىش مېنىڭ ئىختىيارىم ئەمەس، تەڭرىنىڭ ئىرادىسى دۇر. دەسلىپىدىلا ماڭا ئىقبال يۇزلىنىپ، ئىلىم - مەرىپەت ئاتا قىلدى. ئاتام رۇم مەملىكىتىنىڭ پادىشاھى ئىدى. ئاتام ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىدا ئەلگە باش بولدۇم. مەن ئىلىم - ھېكمەتتىن خەۋەردار بولغانلىقىم ئۈچۈن بېشىمدا شاھ بولۇش ئارزۇسى يوق ئىدى. تەڭرى ماڭا بۇ ئىشلارنى ئەزەلدە نېسىۋە قىلغان بولغاچقا، مېنى ئىختىيارىمغا قويمىدى. بۇ ئىشقا قوشۇلمىسام خەلقىمۇ ماقۇل كەلمەيدى. ئەمرى ئىلاھىنىڭ ئىلىمىدىن ھەممە بۇيرۇقا قورقماي قول سالدىم. ئالدى بىلەن ماجىرا تۇزۇپ، زەڭگىبار خەلقىنىڭ كۆزىنى قارا قىلدىم. ئاندىن جەڭ دۇمباقلىرىنى چالغان ھالدا يۇرۇش قىلىپ، بەرتاس ۋە رۇس ئىلىنى ھۆكۈمىمگە كىرگۈزۈپ ۋە تۇختىماستىن بىرىپ پەرەڭ دىيارلىرىنى ئالدىم. يەنە كۆپ تىرىشچانلىقلار ئارقىلىق دارانىڭ ئىلىنى قولۇمغا كىرگۈزۈپ، تېخىمۇ يۇكسەككە ئىرىشتىم. بۇلارنى ماڭا تەڭرى ئاتا قىلدى. بەخت - تەلەي ماڭا يۈز ئاچتى. قاياقتا يۇرۇش قىلىپ، جەڭ ئىشلىرىنى باشلىسام، شۇ يەردىكىلەرنىڭ چاڭ-تۇزانلىرىنى ئاسمانغا چىقاردىم. بۇگۈن ئىران مەملىكىتى ماڭا تەۋە بولدى. ھەممە شاھلار پەرمانىمدا بولدى. دادانىڭ شاھلار شاھى بىلىپ، ئۇنىڭ ھۆكمىگە ئىتائەت قىلغان گۈرۈھلارنىڭ ھەممىسى كېلىپ، دەرگاھىمغا باش قويۇپ، ماڭا قۇل بولۇشنى قوبۇل قىلدى. ئۇلارغا ھەددى ھېسابسىز ئىنئام، ئېھسانلارنى كۆرسىتىپ، ئەل ئىچىدە ئەزىز ۋە مۆتىۋەر قىلدىم. ساڭىمۇ ئەگەر بەخت - تەلىيىڭ مەدەت بېرىدىغان بولسا، ئورنىڭدىن تۇرۇپ، پەلەك سۈپەت ئاستانەمگە كەلگىن. قانداق پەرمان قىلسام، سۆزلىرىمنى ئۇلۇغ دەپ بىلگىن. بوسۇغامدا باش قويۇپ، ئايىغىمنى سۆيگىن. ساڭا ۋە بارلىق تاۋابىئاتىڭغا ئىنئام - ئېھسان قىلىپ، مۇرەسسە - مادارا بىلەن لايىقىدا ئىززىتىڭنى قىلمەن. سېنى شاھلىق ئىچىدە ئۇلۇغۋارلىققا سازاۋەر قىلىپ، مەرھەمەتلەر بىلەن ئەزىزلەيمەن. مۆھۈرلۈك خەت بىلەن پۈتۈن ئېلىڭنى ساڭا بېرەك تەۋە قىلىپ بېرىمەن. دۈشمەنلىرىڭگە دۈشمەن بولۇپ، سېنى بۇ دەۋرانىنىڭ ئاپەتلىرىدىن قوغدايمەن. ئەگەر سەن بىر زۆرۈرىيەت ياكى سەۋەب بىلەن كېلەلمەيدىغان، ئاستانىمىزنى تاۋاب قىلىشقا ئىلاجسىز بولۇپ قالغان بولساڭ، مۇۋاپىق ئۆزرىخاھلىقىڭنى بىلدۈرۈپ، ئوغلۇڭ بىلەن ئىنىڭنى ئەۋەتكىن. ئۇ ئىككىسىنى ئەۋەتەلمىسەڭ، بىرىنى ئەۋەتسەڭمۇ بولىدۇ. ئەۋەتكەن ئادىمىڭ دانا ۋە ھوشيار كىشى بولسۇن. ئۇ سېنىڭ ئىشەنچلىك ۋەكىلىڭ سۈپىتىدە سوۋغا - سالام ۋە پېشكەشلىرىڭنى ئېلىپ كېلىپ، مېنىڭ دەرگاھىمدا قوللۇقۇڭنى دەپ يەر ئۆپۈپ، سېنىڭ قوللۇقۇڭنى ئىزھار قىلسۇن، سېنىڭ ئۆزرەڭنى ۋە مەقسەت مۇددىئايىڭنى بايان قىلسۇن، ھەر قانداق مۇرادىڭ بولسا، ۋەدەمگە ۋاپا قىلىپ، سېنى ئارزۇيۇڭغا قايدۇرىمەن. ئەگەر ئىتائەت

قىلماي، جاھىللارچە يول تۇتۇپ، ھۇشە مەنلىك ۋە گۇناھكارلىقنى ئىختىيار قىلىساڭ، ئۇ ھالدا بېشىڭغا بۇ تەتۇر پەلەكتىن نېمە كۈن كەلسە، ئۇنى ئۆزۈڭدىن كۆرگىن. ساڭا قولۇمدىن نېمە كەلسە، مەندىن ئاغرىنما، مېنىڭدىن مېھرىبانلىق ۋە مۇرەسسە مادارا كۆزلىمە. قالغان سۆزلەرنى ئەلچى بايان قىلدۇ، شۇندىن بىلەرسەن، نامە تامام، ۋەسسالام.»

يۇقىرىقىدەك مەزمۇندىكى خەتلەر ھەربىر ئەلچىنىڭ قولىغا بېرىدىن تۇتقۇزۇلدى. ئۇ ئەلچىلەرنىڭ ھەربىرى ئۇستا سۆزمەن ۋە دانىشمەنلەردىن بولۇپلا قالماي، يەنە ماھىر كارۋانلاردىن ئىدى. ئۇلار ھەممىسى ئۆزىگە بەلگىلەنگەن ئورۇنغا يۈرۈش قىلىپ، ئۆز ۋاقتىدا يېتىپ بېرىشتى. ھەربىر پادىشاھ بۇ ئىشنى بىلگەندىن كېيىن، ئەلچىلەرگە تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ، ئالاھىدە ئىززەت - ئىكرامىلارنى قىلىپ، ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىنى شاد قىلدى. مەكتۇپلارنى قوللىرىدىن ئېھتىرام بىلەن ئېلىپ، كۆزلىرىگە سۈرتتى. ئاندىن مەكتۇپنى ئوقۇپ مەزمۇنىدىن خەۋەر تاپتى. لايىق سۆۋغا - سالام ۋە پىشكەشلەرنى تەييارلاپ، باشقا ئېھتىياج ۋە شەرتلەرنىمۇ ئورۇنداپ، قاسىدلار بىلەن بىللە يولغا چىقىپ، ئىسكەندەر ھۇزۇرىغا بېرىشتى. ئەمما، ئۇچ پادىشاھ يولدىن ئېزىپ ئىسكەندەرگە ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتتى. ئۇلارنىڭ ھەربىرى ھەر قىسما سۆزلەر بىلەن ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىنى رەت قىلدى.

ئۇ ئۇچ پادىشاھتىن بىرى كەشمىر شاھى مەللۇ ئىبنى ھەباك ئىدى. ئۇ قورقماستىن مۇنداق جاۋاب بەردى:

— ئىسكەندەر گەرچە ئالەمنىڭ شاھى بولغان بولسىمۇ، لېكىن، مېنىڭ مەملىكىتىم ئالەمدە تەڭداشسىز ۋە مىسلىسىز دۇر. تەڭرى ماڭا ئۇچ ئارتۇقچىلىقنى نېسىپ قىپتۇ. بۇ ئۇچتىن بىرى شۇكى، بۇ شەھەر ناھايىتى مۇستەھكەم ۋە پۇختا، ئۇنىڭ ئەتراپىنى تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. تاغلار ئىنتايىن ئېگىز، سېپىللىرىمۇ ناھايىتى ئېگىز ۋە پۇختا. سېپىل چۆرىسىگە قانال قېزىلىپ سۇ تۇشقۇزۇلغان. ئىككىنچىسى، ئەگەر پەلەكتىن بالا - قازا ياغسا، ھەر بىرى بىر ئەفسۇن بىلەنلا بىر يۇمۇران كۆچۈكنى بىر ياۋايى شىرەڭ قىلىپ ياساپ، جاھان خەلقىگە كۆچ ۋە ھەيۋەت، ھەشىمەت كۆرسىتەلەيدىغان ماھىر جادۇگەرلىرىم بار. ئەگەر ئىسكەندەر ئالەم خەلقىنى يىغقان تەقدىردىمۇ، مېنىڭ ئادەملىرىم سېھرىي - جادۇ ئارقىلىق ئاپەت بورانلىرىنى پەيدا قىلىپ، شۇنداق قوزغىلاڭ پەيدا قىلدۇكى، ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى قارا بوراندا قالغان سامانەڭ سورۇلۇپ، يەر بىلەن يەكسان بولىدۇ. ئۈچىنچىسى شۇكى، ئەگەر ئىسكەندەر دۇشمەنلىك قىلىپ، شىددەت بىلەن دېيارىمغا بېسىپ كىرىپ، غەلىبە قىلغان تەقدىردىمۇ، بۇ يەردىن سالامەت چىقىپ كېتەلمەيدۇ. چۈنكى شەھىرىمدىكى ئېگىز تاغنىڭ تۆپىسىدە بىر قەلئە بار، ئۇ قەلئەنىڭ سېپىللىرىنى قەدىمدە ياشىغان ئىلىم - ھېكمەت ئىگىلىرى پۈتۈنلەي مىستىن ياساپ چىققان ۋە تىلسىم بىلەن بەرپا قىلغان. شەھىرىم ئۈچىدىن تاكى شۇ قەلئە ئېچىگىچە لەخمە ئارقىلىق ياسالغان يەر ئاستى يول بار. شۇ يول بىلەن مېڭىپ قۇيۇندەك تېزلىكتە ئاشۇ قورغان ئىچىگە كىرىۋالغىلى بولىدۇ. قورغانغا كىرىپ يولى

غاندىن كېيىن ئۇ لەخمىنىڭ ئېغىزىنى مەھكەم ئېتىۋېتىپ، ئىككىنچى قېتىم زادى ئاچمىسا، شەھەر ئۈتتەك قىزىپ كېتىدۇ. ھارارەت ئىچىدە بارلىق جانلىقلار ھالاك بولىدۇ. شەھەردە شامال توختاپ، بۇرۇخ تۇمىلۇق ئەۋجىگە چىقىدۇ. ھەر قانداق جان ئىگىسى بۇ خىل ھالەتكە تاقەت قىلالمايدۇ. شامال يوقالغاندىن كېيىن شەھەردە ئۇلۇغ يوقىلىدۇ. دېمەك ھاجەت ئەمەسكى، ئوت بولمىسا، ئادەم يېمەيدۇ. ئۇچىقىكى قانداق تەييار قىلىدۇ؟ بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ھەممە كىشى ھالاك بولۇشقا ۋە ياكى زۇرۇرىيەت يۈزىسىدىن بۇ شەھەرنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە تۇغرا كېلىدۇ.

مەللۇ ئەلچىگە يۇقىرىقى شۆزلەرنى قىلىپ بولغا سالدى.

پەرمانىنى رەت قىلغۇچىلارنىڭ يەنە بىرى ھىندىستان پادىشاھى ئىدى. ئۇنىڭ ئىسمى شاھى زالى ئىدى. ئۇ ئەلچىلەرگە مۇنداق دېدى:

ـ ئىسكەندەر بولسا ئۇلۇغ پادىشاھتۇر، مەن ئۇنىڭ ھۆكمىگە ئىتائەت قىلمەن. بىراق، دارا ئىسكەندەر تەرەپكە يۈزۈش قىلغان چاغدا، تەكلىپنامە يېزىپ، بۇ ئۇرۇشقا قاتنىشىشقا مېنمۇ دەۋەت قىلغانىدى. ئۇنىڭ پەرمانىنى تۇتۇپ يولغا ئاتلاندىم. ئاربلىق ناھايىتى بىراق بولغاچقا ئىككى يېللىق ئوزۇق ـ تۇلۇك ۋە خەرج ـ خىراجەتنى خەزىنەمدىن ئېلىۋالدىم. لەشكەرلەرگە قۇدرىتىمنىڭ يېتىشىچە خىراجەت بەردىم. شاھ دارانىڭ بارگاھىغا يېتىپ بارغىنىمدا، جەڭ ئاللىقاچان باشلىنىپ بولغانىكەن. توساتتىنلا ئىسكەندەرنىڭ بەخت ـ تەلىيى دارانى پەسلەشتۈرۈپ، ئۇنى ئەجەل قىلتىقىغا ئېلىندۇردى، ئىسكەندەرنىڭ ئىقبال ۋە مەرتىۋىسى كۆكلەرگە قاراپ ئۆرلىدى. بىز لەرمۇ بايا‌ۋانلارنى كېزىپ، دەريا ۋە تاغ لاردىن ئۆتۈپ كەلگەنىدۇق. بىراق يول لارنى بېسىپ كەلگۈچە نۇرغۇن لەشكەرلەرنىڭ تالاپەت يېتىپ ھالاك بولدى، پەلەكتىن بىزلەرگە ھەددىدىن ھېسابسىز بالا ـ قارا ۋە زۇلۇم ستەملەر يېتكەلىدى. ساقلىسالامەت يېتىپ ـ يېتىرىپ، ئۇرۇشقا قاتناشقان لەشكەرلىرىمۇ ئەرزىگە ئەلەم ۋە شەرمەندىلىككە مەھكۇم بولدى. ئۇلار ئۆلگىنى ئۆلۈپ، ساق قالغانلىرى ياشتىن ئايىغىقىچە بەندە ۋە ئاغىلاقلارغا ئېۋشۈپ ئۆتۈقۇن قىلىندى. ئەركىن ئازادە كىشىلىرىم ھەش ـ پەش دېگۈچە قۇللارغا ئايلىنىپ، شاھزادە ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ تىزگىنى ئاستىغا چۈشۈپ قالدى. مەن ئۇنىڭدىن كېيىن نەچچە ئاي بايا‌ۋانلارنى كېزىپ، ھېسابسىز جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى چېكىپ، ئاران دېگەندە يۇرتۇمغا قۇزۇمنى ئالدىم. لەشكەرلىرىم ناھايىتى كۆپ. ئالاـ پەتلەرگە ئۇچراپ، ئاران ئوندىن بىر قىسمىلا قايتىپ كېلەلىدى. بۇ سەۋەبتىن يۇرتۇمدا ئاجايىپ بىر ئېغىر ئەھۋال يۈز بەردى. يۇرت ئەھلىنىڭ ھەممىسى ماتەم تۇتۇپ، قارىلىق كىيدى. ھىندىستان ئەھلىنىڭ رەڭگى ئەسلى قارا ئەمەس ئىدى، مۇشۇ قارا قايغۇ تۇپەيلىدىن قارىلىق تۇتۇپ، ھەممەيلەننىڭ رەڭگى قارا بولۇپ كەتتى. ئىسكەندەرگە ئىتائەت قىلمايمەن دېيىشكە ھەددىم ئەمەس، لېكىن بېشىمغا بۇنداق ئېغىر كۈلپەت ۋە قايغۇ ـ مۇسىبەت چۈشۈپ تۇرغان كۈنلەردە ئۇنىڭ پەرمانىنى ئورۇنداشقا ئىلاجسىزمەن. ئۇ

نىك ھۆكمىنى جان ـ دىلىم بىلەن قوبۇل قىلىمەن. بىراق، دەرھال ئۇرۇندىمىدى دەپ ھېنىك قېنىمنى تۆكۈشىنىك پېيىغا چۈشمە- سۇن. بۇگۈندىن باشلاپ، ئىككى ـ ئۈچ يىل- غىچە تەخىر قىلسۇن. قاچانكى يۇرتۇمغا تىنچ ـ ئامانلىق ۋە خاتىرجەملىك يۈزلەن- گەندە، ئۇنىك بۇيرۇغان نەرسىلىرىنى كۈچۈمنىك بارىچە تەييار قىلىپ، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن بارىمەن. ئۇنى كۆرۈشكە ھېنىگىمۇ بەك ھەۋىسىم بار. ئىككى ـ ئۈچ يىل تاقەت قىلمايلا ھېنى ھەرەجگە سېلىپ، تەكلىپ قىلۋەرسە، ئۇ چاغدا ماڭا ناھايىتى كۆپ ئاۋارىگەرچى- لىك ۋە قىينىچىلىق تېپىپ بېرىدۇ. ئە- گەر ئىسكەندەر كەڭچىلىك قىلىپ، ئەر- زىمنى قوبۇل قىلمىسا، تەڭرى ئەزەلدە نېمىنى ئىرادە قىلغان بولسا، شۇنى كۆرە- مەن. ئىسكەندەرنىك بۇيرۇقى تەقدىرنىك ھۆكمى ئەمەس. ئۇ گەرچە پادىشاھى مەجازىي بولغان بولسىمۇ، ئەمما پادىشاھى ھەقىقىي ئەمەس. مەن ئۇنىك سۆزلىرىگە ھۆرمەت قىلۋاتقان بولغاندىكىن، ئۇمۇ- ئۆزىنىك ئىززىتىنى ساقلىشى لازىم.

راي يۇقىرىقى جاۋابنى بەرگەندىن كېيىن، ئەلچىنى ئۇزىتىپ قويدى.

پەرمانغا ئىتائەت قىلمىغانلارنىك يەنە بىرى چىن خاقانى ئىدى. ئۇ ئۆز- گىچە تەلەپپۇز بىلەن ئەلچىگە مۇنداق خىتاب قىلدى:

— ئىسكەندەرنىك ئەۋەتكەن بۇ مەكتۇپى زەھەردىن ئاچچىق، قىلىچتىن ئىتتىك تەلەپپۇزدا يېزىلىپتۇ. ئۇ جانابى ئەلچىلەرگە بۇ خەتنى يېزىپ بېرىۋاتقان ۋاقتىدا يا ئەقلىدىن ئادىشىپ قالغان، ياكى ئالدىراپ كېتىپ، سۆز ئىبارىلە- رىنى ئويلىماي، دەسسەپ ياقمايلا يېزىپ قويغان ئوخشايدۇ. ئەشكىرىم كۆپ، خەل- قىم بايىاشات، ئۇنىڭدىن ھېچبىر قالغۇچە- لىكىم يوق. ئۆزىگە تەۋە بولمىغان بىر پادىشاھقا بۇنداق تەلەپپۇزدا مەكتۇپ يېزىش ھېچقانداق رەسىم ـ قائىدىدە كۆ- رۈنۈپ باقمىغان ئىش. مۇنداق ئەھۋال كىتابلاردىمۇ ئۇچرىمايدۇ. ئىسكەندەر خىتىدە ئۆزىنى «ھېكىم ۋە دانىشمەن» دەپ كۆككە كۆتۈرۈپ، پەخىرلىنىپتۇ. ئەگەر ئۇنىك ئەقلى جايىدا بولغان بولسا، بۇنداق سۆزلەرنى دېمىگەن بولاتتى، چۈنكى بۇنداق تەلەپپۇز بىلەن مەكتۇپ يېزىش ئەقلى ـ ھوشى بار كىشىلەرگە زادى مۇناسىپ ئەمەس. يەنە تېخى «خاقانى چىن ئالدىمغا كەلسۇن» دەپتۇ. ماڭا بۇنداق سۆزنى قىلىشقا بۇ پەرقىراۋاتقان پەلەكمۇ پېتىنالمايدۇ. دارامۇ بىرنەچچە ۋاقىت جاھاندارلىق قىلىپ ئۆتتى. ئۇنىك بىلەن ئارىمىزدا دوستلۇق، قوشنىدارچىلىق مۇنا- سىۋىتى بار ئىدى. بىر ـ بىرىمىزنى ھۆر- مەتلەپ كەلگەنىدۇق. ئۇ ھېچقاچان ماڭا قارشىلىق ۋە دۇشمەنلىشىشنى قوز- غايدىغان بۇنداق تەكلىپنى قويۇپ باق- مىغانىدى. ئىسكەندەرنىمۇ ئىككىنچى دارا دەپ بىلىپ، جاھان مۇلكىنىك شاھلىرى- دىن بىرى دەپ قارايمەن. بىراق ئۇ چىن مەملىكىتىنىك باشقا بىر جاھان ئىكەنلىكىنى بىلمەي قاپتۇ. شۇڭا ئالدى- راپ ـ تېنەپلا يېزىپ ئەۋەتكەن بۇ مەك- تۇپىغا ئۇنچە ھودۇقۇپ كەتمەيمەن. ئۇ گەرچە خىتىنى ناھايىتى قاتتىق ـ يىرىك- لىك بىلەن يازغان بولسىمۇ، لېكىن مەن ئۇنداق قىلمايمەن. ئەگەر ئۇ دارادەك قائىدە ـ يوسۇن بىلەن سۆز قىلغان بولسا،

ئەلۋەتتە، سۆزلىرىگە خېرىدارلىق قىلغان بولاتتىم. ئەگەر ئۇنىڭ خىيالى مۇشۇ مەكتۇپتىكىدەك بولىدىغان بولسا، ئۆزىدىنمۇ مەجبۇرىيەت ۋە خۇلقىنى نورمالراق تۇتمىسا، مەنمۇ ئۇنىڭ بىلەن جەڭگىي - جېدەللەشتىن باشقا ئىشنى قىلمايمەن. ئۇ قەيەردە جەڭ مەيدانى تۇرسە، مەنمۇ شۇ يەرگە يۈرۈش قىلىپ، تۇتۇشىمەن. ئەگەر دىيارىمغا لەشكەر تارتىپ كەلسە، شەھەر دەرۋازىسىنى يېپىپمۇ قويمايمەن. سىپاھلىرىم بىلەن بۇ ئاسمان ئاستىنى چاك - توزانغا تولدۇرۇپ، ئىسكەندەر بىلەن يۈزمۇ يۈز ئېلىشىمەن.

ئەلچى لېدىن خاقانىنىڭ بۇ جاۋابىنى ئاڭلاپ قايتىپ كەتتى. يۇقىرىقى ئۇچ پادىشاھقا ئۆتەتىلگەن ئەلچىلەر ئۇلارنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئېيتقان جاۋابلىرىنى ئېلىپ، ئىسكەندەر ھۇزۇرىغا قايتىپ كەلدى - دە، ئەھۋالنى بىر - بىرلەپ بايان قىلدى. باشقا پادىشاھلار تەزلىكتە يېتىپ كېلىپ، ئىسكەندەردىن ناھايىتى كۆپ ئىلتىپات كۆردى. ئىسكەندەر نەچچە قېتىم لاپ شاھانە مەجلىسلەرنى تۈزدى. شاراب ۋە نەغمە - ناۋالار بىلەن ھەممەيلەننىڭ كۆڭۈللىرىنى ئالدى. ئەيش - ئىشرەت بىلەن ھەممىسىنىڭ دىللىنى شادلىققا چۆمدۈردى. بىراق يۇقىرىقى ئۇچ پادىشاھنىڭ جاۋابى خىيالىدىن كەتمىدى. گەرچە ئۇ كۆڑۈنۈشتە ئەيش - ئىشرەت بەزمىلىرىنى تۈزۈپ، كۆڭۈل ئېچىۋاتقانىدەك قىلسىمۇ لېكىن كۆڭلىدە ئاشۇ ئۇچ پادىشاھنىڭ ئىشلىرىنى ئويلايتتى. ئەمما، قىش پەسلى يېقىنلاپ قالغان بولغاچقا، سىرتقا لەشكەر تارتىشنى توختىتىپ، مەي ئىچىشكە مەشغۇل بولدى. نەزمە:

مەي ئىچكەندە چىنى ئاياغى ئالىپ،
دېگىل سۆزەت ئالدىمدا چىنى چالىپ.
نەۋائى سۆمۈر بادەئى جان فەزاي،
كى قالمىش نە مەللۇ نە خاقان نە راي.
بۇ مەئنىغە خەت دەۋرى ساغەردەدۇر،
ئۇلاردىن دېمە سۆز، سىكەندەردەدۇر.
يوق ئىسكەندەرى ئالەم ئارادا بەھس،
ئېرۇر بەلكى خىزرۇ مەسىھادا بەھس.

مەجنۇننىڭ ھىكايىتى. مەجنۇن قىش كۈنىنىڭ ئۇزۇن ۋە قاراڭغۇ تۈنىدە شامال كارۋانلىرىدىن لەيلى چېچىنىڭ ئىپار كەبى پۇراقلىرىنى ھىدلىغان ھالدا ئىز بېسىپ كەلمەكتە ئىدى. بەخت پەردازچىسى ئاخىر مۇراد رىشتىسىنىڭ ئۇچىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى

مۇنداق بىر ئەپسانىنى ئاڭلىغانىدىم:

بىچارە مەجنۇن قىش - ياز دېمەستىن ھەمىشە چۆل - جەزىرىلەردە سەرسان بولۇپ يۈرەتتى. ھاۋا قىزىغاندا ئۇ يۇرگەن چۆل دوزاخىتىن بىر نەمۇنە بولۇپ قالاتتى. بىراق مەجنۇننىڭ شۇنداق ئادەتتى بار ئىدىكى، ساينىدا تۇرمايتتى، ئۇ چۆلدە سايىمۇ تېپىلمايتتى. ئەگەر قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقلىرى دەشتكە يامراپ، ھەممە يەنىلا يۇرتىغا قايتمايتتى، ياكى ئىسسىنىش ئۈچۈن بىرەر گۈلخان تەرەپكىمۇ مەيلى تارتمايتتى. ئۇنىڭ پۈتكۈل مايىللىقى لەيلى تەرەپتە ئىدى. لەيلى قەيەردە بولسا، ئۇنىڭ مەيلى شۇ ياقتا تارتاتتى. ئۇ خۇددى تاك شامىلى گۈل تەرەپكە يۈرگەندەك جان - جېنىدىن دەردمەنلەرچە ناله - پىغانلار چېكىپ، لەيلى تەرەپكە قەدەم قوياتتى.

بىر يىلى قىشتا ناھايىتى قاتتىق سوغۇق بولدى. مەجنۇن قۇيۇندەك چىرقىراپ يۇرۇپ، لەيلى تەرەپكە يېقىنلاپ قالدى. بۇ چاغدا گوياكى بۇلبۇلغا گۈلزارنىڭ پۈرىقى كەلگەندەك، ئۇنىڭ دىققىغا لەيلىنىڭ ھىدى ئۇرۇلدى. بۇ چاغ قارا تۈن بولۇپ، شامال ئۇنىڭ دىققىغا يارىنىڭ پۈرىقىنى كەلتۈرگەنىكەن. مەجنۇن شۇ ھامانلا كۆزلىرىنى يۇمۇپ، قەدەملىرىنى ئۇرۇپ، لەيلىنىڭ ئىشكى ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ ئىشىككە تېگىش بىلەنلا ئىشىك ئېچىلدى. كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، ئۆي ئىچىدە لەيلى ئولتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ جامالى قارا تۈندە تۇغقان قۇياشتەك پارلاپ تۇرۇپتۇ. بۇ چاغدا ھەيرانلىق ۋە ئىشتىياق ئۇنىڭ جېنىغا قىينىقلارنى سالدى. تاقەتسىزلىك ئۇنى خاراب قىلدى. ئۇ لەيلىنىڭ ئالدىدا تۇپراققا باش قويۇپ، ئىككىلا كۆزىنى يۇمغان ھالدا ياتتى. لەيلى بۇ ئەھۋالنىسى باشقىلار بىلىپ قالمىسۇن دەپ، ھۇجرىسىدا ئۇنى پىلىنجان ساقلىدى. كىشى ئەقلى-ھوشىنى تەرك ئەتكەندە بۇنداق مۇرادىغا يېتىدىغان بولسا، ئۇنىڭغا ئەقىل-ھوش دېگەنلەر ھارام بولسۇن. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىشقنىڭ كارامىتىدۇر. ئىشق-مۇھەببەت ئېچىدىلا مۇشۇنداق ئاجايىپ-غارايىپ ئىشلار يۈز بېرىدۇ. ئىشق-مۇھەببەت بولمىسا، بۇنداق ئىشلارمۇ بولمايدۇ. نەزمە:

نەۋائىغە، يارەب، قەرىب ئەت ئانى،
قەرىب ئەتتىڭ ئېرسە نەسىب ئەت ئانى.

ئەي تەڭرىم، بۇ ناتىۋان مولىلا سىدىققىمۇ ھەقىقىي ئىشقىتىن نېسىۋە ئاتا قىلغايسەن. ساخاۋەت داستىخىنىڭدىن ئۇنى نېسىۋىسىز قويمىغايسەن. رۇبائىي:

ئەگەرچەندىكى بولسام ئاجىزۇ خار،
ئۇمىدىم بارىكى لۇتفۇڭدىن تاپىپ يار.
ئەدۇلارىكىم نەزەر تاپسە كەرەمدىن،
مۇھىبلارغە ئۇمىدى مەغفىرەت بار.

ھېكمەت. ئىسكەندەر ئەرەستۇدىن: قىش پەسلى سوغۇقنىڭ كۆپلۈكى ۋە قار-شىۋىرغانلىرىنىڭ شىددىتى بىلەن تارقاقچىلىققا ۋە ئىلاجسىزلىققا سەۋەب بولىدۇ. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، يەنە نېمە ئۈچۈن كىشىلەر ئۇنىڭغا خۇشتار، كۆڭۈل نېمىشقا ئۇنىڭغا مايىل؟ دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى، ئەرەستۇ ھەزرەتنىڭ جاۋابقا ئېغىز ئاچقانلىقى ۋە ھېكمەت بۇلۇتلىرىدىن ئۇنچىلەرنى چاچقانلىقى

ئىسكەندەر ئەرەستۇغا مۇنداق سوئال قويدى:

— قىش پەسلىدە ئادەملەر قانچىلىگەن دىشۋارچىلىق ۋە مۇشەققەتلەرگە دۇچ كېلىدۇ. ئۇلاردىن بىرى شىۋىرغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئەلگە ھەرەج ۋە قىينىچىلىق يېتىدۇ. يەنە بىرى سوغۇق كۈچىيىپ، كىشىلەرنى ھالاكەتكە قىستايدۇ. يەنە بىرى ئۇزۇن كېچىلەردە ئۇشۇك بىلەن قار-چاپقۇن پەيدا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلمىغاندا، خالايمىقنىڭ تەبىئىتى ۋە جىسمى ئېغىر ئازاب ۋە دىشۋارچىلىققا دۇچار بولىدۇ. خوش، شۇنداق تۇرۇقلۇق، نېمە سەۋەبتىن كىشىلەر يازدىن قىش

پەسلىگە بەكرەك مايىل؟ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە بۇ مۇشكۇل ئىشنىڭ ئاسان بولۇشى ئۈچۈن، بۇنىڭ سىرىدىن بىزنى خەۋەردار قىلغايسەن.

دانا ھېكىم ئەرەستۇ بۇ مەسىلىگە ئۆزگىچە قىياس ۋە مۇلاھىزە بىلەن مۇنداق جاۋاب بەردى:

— بۇ ھېكمەتنىڭ سىرى شۇكى، خالايىقلارنىڭ قىشقا مايىل بولۇشى مۇنداق بەش تۈرلۈك ئىشنىڭ بولغانلىقىدىندۇر. بىرىنچى ئىش، قىشنىڭ ھاۋاسى ھۆل سوغۇق بولىدۇ. ئالملارنىڭ ھايان قىلىشچە، يازدا پەسلىدە تاك شامىلى ئادەم ۋە ھايۋاناتلارنىڭ مىجەزىگە قۇرۇق ئىسسىق ئېلىپ كېلىپ، بەدەننى ھارارەتكە سالىدىكەن. ھۆل سوغۇق بولسا، بۇ خىل مىجەزنى تەڭشەپ نورمالاشتۇرىدۇ. يەنە بىر ئىش شۇكى، كىشىلەرنىڭ مىجەزى ئوتتۇراھال دەرىجىدە بولغاندا، ئۇلار ئەيش ـ ئىشرەت ۋە راھەت ـ پاراغەتنى خالاپ قالىدۇ. دانالار نەزەردە شۇنەرسە ئېنىقكى، ئەيش ـ ئىشرەت، بەزمە ـ مەشرەپ تۇرۇش ئۈچۈن قىش پەسلى ئەڭ ياخشى ۋە ئەڭ مۇۋاپىقتۇر. كۈندۈزلىرى قار ـ يېغىنلىرىدا كىشىلەر بۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، كۆڭۈل ئاچىدۇ. قىش كېچىلىرىنىڭ ئۇزۇن بولۇشىمۇ راھەت ـ پاراغەت ئۈچۈن ناھايىتى پايدىلىق. ئۇزۇن كېچىلەر بەزمە ـ مەشرەپكە، ياكى شېرىن سۆھبەتكە ناھايىتى لايىقدۇر. بۇلاردىن توختىغاندىن كېيىن كىشىلەر تىنچلىنىپ، سۈكۈنات ئىچىدە ئۇخلاپ ئارام ئالىدۇ. ئۇخلىغۇچە بولغان ئارىلىقتا كىشىلەرنىڭ دىماغلىرى مەي ـ شاراب بىلەن نەمخۇش بولىدۇ. شۇندىن كېيىن كىشىلەرنىڭ تەبىئىتى ئۇيقۇغا مايىل بولىدۇ. ئۇز ۋاقتىدا ۋە يېتەرلىك ئۇخلىغاندا بەدەن ساغلام بولىدۇ. ئۇيقۇ بىلەن كىشىلەرنىڭ تەبىئىتى شادلىققا چۆمىدۇ، پۈتكۈل ئەزالىرىغا كۈچ ـ قۇۋۋەت ھاسىل بولىدۇ. ئۇچىنچى ئىش شۇكى، ھۆپىگەرلەر ئۆزلىرىنىڭ تېرىكچىلىكىگە دەسمايە توپلاش ئۈچۈن قىشنىڭ ئۇزۇن تۈنلىرىدە ئۇيقۇدىن قوپۇپ، ھۇنەر ـ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. تۆتىنچى ئىش شۇكى، ئىلىم تەھسىل قىلىپ يېتىلگەن ۋە يول تاپقان ئالىملار كۈندۈزى ئىلىم تەھسىل قىلىشنى كۆڭلى تارتمىسا، قىشنىڭ ئۇزۇن تۈنلىرىدە چىراغلىرىنى ياندۇرىدۇ ـ دە، كېچىنىڭ ئىككى بېشىدا ئىلىم مۇتالىئە قىلىدۇ، ئوتتۇرىسىدا ئۇخلاپ مېڭىسىنى دەم ئالدۇرىدۇ، بەشىنچى ئىش، تەڭرىنى ئىزدىگۈچىلەر قىش كۈنلىرى ئۇيقۇنى، يېمەك ـ ئىچمەكنى تەرك قىلىپ، ئىبادەت قىلىش بىلەن، كىشىلەر كۆزلىرىدىن پىنھان جايدا كۈن ئوتكۈزىدۇ. جاھان ئۇلارسىز روناق تاپالمايدۇ. ئۇلار قارا تۈنلەردە تائەت ـ ئىبادەت قىلىدۇ. ئالەمگە ئۇلاردىن يورۇقلۇق يېتىدۇ. بۇنىڭدىن تۈنلەر قانچە ئۇزۇن بولسا، يورۇقلۇققا شۇنچە تۇرتكە ۋە سەۋەب بولىدۇ. مانا مۇشۇنداق بىرنەچچە خىل ئىشلار سەۋەبىدىن ئالەم ئەھلى قىشقا مايىل بولغان بولسا كېرەك. كىشىلەرنىڭ قىشقا خۇشتار بولۇشىنىڭ بائىسىمۇ مۇشۇدۇر.

ئۇ پاراسەتلىك ھېكىم سۆزىدىن توختىدى. ئىسكەندەر ئۇنىڭ جاۋابىنى ئورۇنلۇق بىلىپ، ئاپىرىن ئېيتتى.

ئىسكەندەرنىڭ جاھانگىرلىك مۇددەئاسى بىلەن يۇرۇش قىلىپ، خۇراسانغا كەلگەنلىكى ۋە ھىرات(تەڭرى بۇ شەھەرنى بالا - قازا ۋە ئاپەتلەردىن ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي)شەھـ رىنى بىنا قىلغانلىقى، ئاندىن ماۋەراۇننەھرنى ئېلىپ، جەنئەت كەبى سەھەرقەنـ دنى ئېلىپ، كەشمىر تەرەپكە يۈزلەنگەنلىكى، كەشمىر سېھرىگەرلىرىنىڭ سېھرى - جادۇلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن،مۇسا پەيغەمبەردەك زور كۈچ - قۇدرىتىنى نامايان قىلغانلىقى، سېھرىلەنگەن قەلئەلەرنى ئاپئاق قوللارنىڭ مۆجىزىلىرى بىلەن بۇزۇپ، مەللۇنىڭ بېكىنمىۋالغان تىلسىم قورغىنىغا يۇرۇش قىلغانـ لىقى، ئىسكەندەرنىڭ ئاخىر كەشمىر شەھرىنى ئالغانلىقى.

تارىخچىلار بۇ ماجىرانى شەرھىلەپ، مۇنداق داستان تۇزدى:

ۋاقتىكى، ئىسكەندەر قىشلاقتا قايتىپ، قاراباغ ئېچىدە ئارام ئالدى. لېكىن ئۇنىڭ پۈتكۈل پىكىر - خىيالى جاھانگىرلىك بىلەن ئالەمنى ئۆز ئىلكىگە كىرگۈزۈشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ خىيال ئۇنىڭ بېشـ دىن كېچە - كۈندۈز يىراق ئەمەس ئىدى. دائىم ئالىملارنى يىغىپ، مۇشۇ ئىشنى ئورۇنداشنىڭ پىلان ۋە مەسلىھەتلىرىنى قىلاتتى، چارە - تەدبىرلىرىنى كېڭىشەتتى. تەڭرىنىڭ تەقدىرىمۇ ئۇنىڭ تەدبىرىگە ماس كېلىپ قالدى. ئۇنىڭ بارلىققا كېـ كەش - مەسلىھەتلىرى پۈتكەندىن كېيىن، قوشۇننىڭ ياراق - جابدۇقلىرىنى ھازىرـ لىدى. لەشكەر ۋە خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە رام قىلدى، ئاندىن تەڭرىدىن مەدەتكارلىق تىلەپ، پۈتۈن ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇردى. كۆڭلى قانغۇدەك پال راغەت سۈرۈۋالغاندىن كېيىن، لەشكىرى يۈرۈشنى باشلىدى. ئۇ قوشۇننى باشلاپ، ئەرس دەرياسىنىڭ ساھىلىدىكى ئورمانـ لارنى بويلاپ ئۆزۈن يوللارنى باستى. باھار كېلىپ، قۇياش ھەمەل بۇرجىغا يۆتكەلگەندە، ئىسكەندەرمۇ قۇياشقا ئوخـ شاش دەشت ئېچىدە بازگاھ تىكتى. ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى دەشت ئېچىدە گۇيا- كى پايانسىز كۆكلەمدىكى كوكاتلاردەك سانجاق - سانجاق تۇرۇپ كەتكەن، ئۇلار پۈتۈن جەزىرىنى قاپلىغانىدى. ئۇلار ئازراق دەم ئالغاندىن كېيىن ياخشى سائەتنى تېپىپ، سائادەت بىلەن ئۆز بارگاھىنى يۆتكىدى - دە، ئىسپاھان شەھىرىگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئاز ۋاقىت ئېچىدە ئۇ يەردىنمۇ ئۆتۈپ خۇراسانغا يۈزلەندى. ئۇ يەرگە يېتىپ بارغۇچە بولغان ئارىلىقتا پۈتكۈل ئىران زېمىنىنى ئۆز ھۆكمىگە قاراتتى. خۇراساننىڭ ھاۋاسى ئۇنىڭ مىـ جەزىگە ناھايىتى ماس كېلىپ، ياراشتى. چۈنكى ئۇ ئەل باشقا ئىقلىملاردىن كەڭرى ۋە ئېگىز ئىدى. ئىسكەندەر بۇ يەرنى كۆرۈپ، ھەر تەرەپنى سايادەت قىلدى. بۇ يەرنىڭ كەڭ-دالاسى، بۇلاقلىرى ۋە زۇمرەتتەك ئېچىملىرى ئۇنىڭ كۆڭۈل ئەيـ نىكىدىكى چاك - توزانلارنى يۇيۇپ، پاكـ پاكىز قىلدى.

بۇ دىيارنىڭ تۆت دەرياسى بار بولۇپ، بۇ دەريالارنىڭ شاۋقۇن - سۈرەنـ لىرى پەلەك گۈمبەزىنى قاپلىغانىدى. بۇ يەرلەر جەنئەت كەبى گۈزەل ۋە بايلىقات

ئىدى، ئۇنىڭ سۇلىرىمۇ جەنىنەت ئېرىقى لىرىدىن نەمۇنە ئىدى. بۇلاردىن بىرى ھىرمەند دەرياسى ئىدى، ئۇنىڭ ھەربىر تامچىسى يۇزلىگەن ئاغرىقلارغا شىپا ئىدى. ئۇنىڭ ئۇنىقىنلىرىدىن زابۇلىستان دىيارى خۇددى گۈلىستاندەك زىننەتلەنگەن. بۇ دىيارنىڭ پاك ۋە گۈزەللىكى كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى. بۇ ئېرىقلار زابۇلستان ئىلىدىن قاراڭغۇلۇق ۋە كىرغۇبارلارنى يۇيۇپ ئۆتىدىغان يۇلغاچقا، يۇرت ئىچى بەئەينى ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياشتەك تاۋلىنىپ تۇراتتى. شۇ تۇپەيلىدىن بۇ يەرنىڭ يەنە بىر ئىسمىنى «نىمروز شەھرى» دەپمۇ ئاتايتتى. بۇ شەھەر گاھ دايلىرىنىڭ ھەر بىرى ھاتەمدەك، لەشكەرلىرى بولسا رۇستەمدەك ئىدى. يەنە بىر دەريا بولسا، دەريجەز دەرياسى ئىدى. ئۇنىڭ سۇلىرى ئۇزۇم سۇيى (شاراب) دەك ئىدى. ياق، ئۇزۇم سۇيى ئەمەس، بەلكى ھۇر ـ غىلمانلار ئىچىدىغان شارابى ئەنتىھۇرنىڭ ئۆزى ئىدى. ئۇنىڭ ئىقلىنىرى بەلخ دىيارىنى ئاۋاتلاشتۇرغانىدى. بۇ شەھەرنىڭ گۈزەللىكىدىن دۇشمەنلەرنىڭ جىسمىغا زەشك ئوتلىرى تۇتاشقانىدى. بۇ شۇنداق شەھەر ئىدىكى، مەشھۇر پادىشاھ ھۇشەڭمۇ ئۇنى پاشىقا شەھەرلەردىن ئەۋزەل كۆرۈپ، پايتەخت قىلغانىدى. ئىبراھىم ئەدھەم، ـ بۇ مۇقەددەس پەلەك ئۇنىڭ يولدا تۇزان بولغانىدى، ـ ئورۇنلاشقانىدى. يەنە بىرى مۇرغاب دەرياسى ئىدى. ئۇنىڭ سۇلىرى خالايىقنىڭ جىسمىدىن ئاغرىق ـ سىلاقلارنى يوقىتىدىغان كەۋسەرنىڭ ئۆزى ئىدى. كىشىلەر ئۇنى تەرىپلەپ، «خەزىنە ئاقىدىغان دەريا» دەپ ئاتىشاتتى. بۇ دەريا ئېقىنلىرىدىن ماخان ۋە مەرۋى شاھەرلىرى گۈللەپ ياشنىغانىدى. بۇ يەرنىڭ خۇش ھاۋالىقى ۋە بايىاشاتلىقى تۇپەيلىدىن قۇشقاچلىرى قىرغاۋۇلدەك، كۆچەتلىرى ھەيۋەتلىك سەرۋى دەرەخلىرىدەك ئىدى. بۇ جاي پادىشاھ تەھمۇرەسكە پايتەخت بولغانىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن شاھ سەنجەرگە ئارامگاھ بولدى. ھېچكىم بۇ يەرلەردەك يېقىملىق جايىنى كۆرۈپ باقمىغان بولغىيتتى. يەنە بىر دەريا بار ئىدىكى، ئۇنىڭ ئىسمىنى «جەيھۇن جەيران» دەپ ئاتايتتى. سۇيى ھاياتلىق سۇيىدىن نەمۇنە ئىدى. يەرلىرىنىڭ ئېگىزلىكى ۋە ساپ ھاۋالىقى پەلەكتىن نىشانە بېرىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئەتراپى سامان يولدەك كۆرۈنەتتى. بۇ دەريانىڭ ئۇششاق تاشلىرى خۇددى يۇلتۇزدەك ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەربىرى لاتاپەتتە ئۇنچە ـ مەرۋايىتتەك جۇلالىنىپ، كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى. سۇيىنىڭ خاسىيىتى ئابىھايات بىلەن ئوخشاش ئىدى. ئۇنى ئىچكەن كىشى ئۆلۈمدىن نىجات تاپاتتى. دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدا گۈل دەرەخلىرى يېشىل رەڭلىرى بىلەن شۇ قەدەر جىلۋىلىشىپ تۇراتتىكى، گويا ئەبەدىيلىك دۇنياسى ئىچىدىكى خىزىر پەيغەمبەردەك كۆرۈنەتتى. بۇ يەرنىڭ تۇزلەڭلىك ۋە ئېگىزلىكلىرى جەننەتتەك خۇش ھاۋا ئىدى. بىراق دەريا سۇيىنىڭ خەلق ئېھتىياجىدىن ئېشىپ قالغانلىرى قۇم ـ دەشتلەرگە بىكارغا ئېقىپ زايا بولاتتى.

پادىشاھ ئىسكەندەر يۇقىرىقى ئۇچ دەريانىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى ۋە خۇراسان دىيارىنىڭ خۇش ھاۋاسىنى بىلگەندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

— بۇ ئەلنىڭ يەرلىرى جاھانىنىڭ گۈلشىنى ئىكەن. بۇ دىيارنى كۆرۈپ، كۆڭلۈم تېخىمۇ روشەنلەشتى. لېكىن مۇنۇ دەريانىڭ بىكار سۈيىدىن پايدىلىنىپ، يەنە بىر شەھەر سېلىپ، ئاۋات قىلايلى.

ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىغا بىنائەن جەنۇبقا كەبى بىر شەھەر ياسىلىپ، پۈتتى. بۇ شەھەرگە ئات قويۇش ۋاقتىدا ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلىگە ھىراتتىن باشقا سۆز ياقمىدى. شۇ دەۋردە دانىشمەن، بىلىملىك كىشىلەرنى «ھىرات» دەپ ئاتايتتى. ئىسكەندەر بۇ سۆزنى ياقتۇرۇپ دىغان بولغاچقا، بۇ شەھەرگىمۇ ھىرات دەپ ئات قويۇشتى. ئىسكەندەرنىڭ لەقەمىمۇ ھىرات ئىدى، لېكىن كۆپچىلىك كىشىلەر ئىسكەندەرنى ھىردى دەپ ئاتايتتى.

ئەلقىسسە، ھىرات شەھىرى تۆتىنچى ئىقلىمدا بىنا قىلىنغان بولۇپ، قۇياش سەييارىسى ئۇنىڭ ئۈستىدە تۇغاتتى ۋە ئۇنىڭغا پەرۋىش قىلاتتى. چۈنكى خۇراسان يەتتە ئىقلىمنىڭ تۆتىنچىسىگە جايلاشقان بولغاچقا، يەتتە ئىقلىمنىڭ ئوتتۇرىسى ھېسابلىناتتى. قۇياشمۇ سەييارىلەرنىڭ ئوتتۇرىسى ئىدى. قۇياش بۇ دىيارنىڭ ئاسمىنىدىن تۇغقانلىقى ئۈچۈن بۇ يەرنى «خۇراسان» دەپ ئاتىغانىدى. ئەمما، خۇراسان بىر گۈزەل بەدەن بولسا، ئۇنىڭ جېنى ھىرات شەھىرى بولدى. ھەممىگە ئايانكى، جانسىز بەدەننىڭ ھېچبىر پەزىلىتى بولمايدۇ. پەلەك ئۈستىدە پارلاپ تۇرغان بۇ قۇياش بەرقارار بولسىلا، بۇ ئىقلىمنىمۇ زاۋاللىق ۋە بالا-قازا يوقلىمىغان.

ئىسكەندەر باشقا شەھەرلەرنىمۇ كۆزدىن كەچۈرۈپ، يۇرتىمۇ-يۇرت كېزىپ يۈرۈپ، ئاخىر جەيھۇن دەرياسىدىن ئۆتتى-دە، يەنە بىر جەنۇبقا سۈپەت دىيارغا كۆزى چۈشتى. بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ۋە سۈيى پىرىدەۋس جەنىتىدىن نەمۇنە ئىدى. گۈزەللىكتە جەنىتىمۇ بۇ جايدىن بەھرە ئالاتتى. كىشىلەر بۇ جاينى «ماۋەرائۇننەھر»① دەيتتى. چۈنكى بۇ جاي ئىككى دەريا ئارىسىغا جايلاشقان بولۇپ، بىر دەريادىن يەنە بىر دەريا غىچە بولغان ئارىلىقى يۈز ياغاچ② كېلەتتى. ئۇ ئىككى دەريانىڭ بىرى سەيھۇن دەرياسى بولۇپ، مەشرىق تەرەپتىدە ئاقاتتى. يەنە بىرى جەيھۇن دەرياسى بولۇپ غەرب تەرەپتىدە ئاقاتتى. ماۋەرائۇننەھىردە بۇ ئىككى دەريادىن باشقا يەنە 10 — 15 دەريا بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدىن باشقا-باشقا ئېرىق-ئۆستەڭلەر ھاسىل بولغانىدى. ھەر بىر ئېقىندىن بىرنەچچە شەھەر ئاۋاتلاشقانىدى. بۇلار ئارىسىدا «كوھەك دەريا سى» دەپ ئاتىلىدىغان بىر دەريا بار ئىدى. ئۇنىڭ بېھىشت دەريا سى ئىكەنلىكىگە شەك-شۇبھە يوق ئىدى. زەئىپ ۋە كېسەلمەنلەر ئۇنىڭ سۈيىنى ئىچسە، ساغلام ۋە تېمەن بولۇپ كېتەتتى. ئۇنىڭ سۈلىرى كۆزلەرنى روشەن قىلىپ، بەدەننى قۇۋۋەتلەندۈرەتتى. لېكىن بۇ دەريادىن بىرەر شەھەر ئاۋات-

① ماۋەرائۇننەھر — ئىككى دەريا ئارىلىقى دېگەن مەنىدە. ئامۇ دەريا سى بىلەن سىر دەريا سىنىڭ ئارىلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

② ياغاچ — ئۆزۈنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى. ھەر بىر ياغاچ تەخمىنەن 12 مېتىرغا تەڭ.

لمقا ئىگە بولمىغان، ئۇنىڭ جان بېغىشلىغۇچى ئابىھايات سۈيىدىن كىشىلەر مەنپەئەتلىنىلمىگەنىدى. بۇ دەريا گۈزەللىكتە فىرات دەريياسىدىن ئېشىپ چۈشكۈدەك دەرىجىدە بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ سۈلىرى ئىنسانىنىڭ ئۆمرىدەك زايا بولۇپ، بىكارغا ئاقاتتى. ئىسكەندەر بۇ دىيارنىڭ ئاب ـ ھاۋاسىنى كۆرۈپ ياقتۇرۇپ قالدى. خۇسۇسەن كوھەك دەرياسىنى كۆرگەندە ناھايىتى ھاياجانلانغان ھالدا:

— بۇ دەريا گۈزەللىكتە نىل دەريياسىدىنمۇ زىيادىرەك ئىكەن، — دېدى.

بۇ دەريانىڭ ساھىلىدا كوھەك دەيدىغان بىر ئورمانلىق بار ئىدى. بۇ ئورمانزارنىڭ چەك ـ چېگرىسى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئىچى ئالەم خەزىنىسىنىڭ تىلسىماتى ئىدى. ئۇيەرنىڭ ئۇششاق تاشلىرى يۇلتۇزدەك يالتىراپ تۇراتتى. يېشىل كۆكلەمزالقى بۇيىپ شىل ئاسماندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ دەريا ئاشۇ ئورمانزارنىڭ يېنىدىن ئاقىدىغان بولغاچقا، دەريا ئىسمىنىمۇ «كوھەك دەريياسى» دەپ ئاتاشقانىدى. ئىسكەندەر بۇ جايىنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇ يەرگە بىر شەھەر بىنا قىلدى. تەڭرى بۇ شەھەرنى تاكى قىيامەتكىچە ئامان ـ ئېسەن ساقلىغاي. بۇ شەھەرگە «جەننەت كەبىسى سەمەرقەنت» دەپ ئات قويدى.

ئىسكەندەر يۇقىرىقى ئىشلارنى تامامىلىغاندىن كېيىن، قوشۇننى باشلاپ، كەشمىر شەھىرىگە قاراپ راۋان بولدى. ئۇ چۆل باياۋانلارنى كېزىپ، كەشمىر شەھىرىگە ئۆز سايىسىنى يەتكۈزگۈچە بولغان ئارىلىقتا، ئۆزىنىڭ ئالىي ھىممەتلىكى تۆپەيلىدىن نۇرغۇن يۇرتلارنى بويسۇندۇرۇپ، غەلىبە ۋە نۇسرەت قازاندى.

ئۇلار كەشمىر چېگرىسىغا يېتىپ كەلگەندە كۆز ئالدىدا بىر تاغ كۆرۈندى. ئۇنىڭ ئېگىزلىكى پەلەككە تاقاشقان بولۇپ، ئاينىڭ كۆپكۆك بولۇپ كۆرۈنۈشى شۇ سەۋەبتىن ئىدى. بۇ تاغقا قارىغان كىشىنىڭ بۇكى يەرگە چۈشۈپ كېتەتتى. بۇ تاغنىڭ ئىككى تەرىپى شۇ قەدەر ئۇزۇن ئىدىكى، ئۇنى كېزىپ بېقىشنى ئويلىمىغان ياخشىراق ئىدى. كوھىقاپتەك ھەيۋەتلىك بولغان بۇ تاغ تاكى كۆكتىن يەرگىچە بولغان ئارىلىقتا يېرىلىپ، ئىككى پارچىغا ئايلانغان بولۇپ، بۇ ئارىلىقتىن بىر يول ھاسىل بولغانىدى. بۇ يولنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن يۈز قېرى① ئەتراپىدا بولۇپ، ئەتراپىدا تاغدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى. كەشمىرلىكلەر بۇ تاغنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ، سېپىل سوققان ۋە بۇ سېپىلغا دەرۋازا ئورنىتىپ، ئۇنى مەھكەم تاقىغانىدى. سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى ۋە قېلىنلىقى يۈز ئەللىك قېرى ئىدى. بۇ سېپىل گەج ۋە ئۇيۇل تاشلار بىلەن شۇ قەدەر پۇختا ياسالغان ئىدىكى، تاغدەك بۇيۇك بۇ سېپىل ئاسماندىن تاكى يەرگىچە بىر پارچە ئۇيۇل تاشقا ئايلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ دەرۋاسى تۆمۈردىن ياسالغانىدى، ئۇنى گويياكى پەلەك گۈمبىزىنىڭ دەرۋازىسىدەك مەھكەم قىلىپ تاقىغانىدى. بۇ سېپىل تاغنىڭ قاپ‌بېلىگىچە قوپۇرۇلغان، ئۇنىڭ ئۈستىدە دۈشمەنلەرنى يوقىتىش ئۈچۈن ئوق ئېتىلىدىغان تۆشۈكچىلەر ۋە ئۆزىنى داللىغا ئالىدىغان پاناھلىق جايلار بار ئىدى. بۇ سېپىل ۋە دەرۋازىنى كۆرگەن كىشى بۇلارنى كۈچ بىلەن ئەمەس، بەلكى

① قېرى — ئۆزۈنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى. بىر قېرى تەخمىنەن بىر مېتىرغا توغرا كېلىدۇ.

سېھىر ـ جادۇ بىلەن تەڭيار قىلغان بولسا كېرەك، دەپ تەسەۋۋۇر قىلاتتى. راستتىنلا بۇلارنىڭ ھەممىسى ھېيلە ـ ۋە ئەپسۇنلاردىن پۈتكەنىدى. ئەپسۇنگەرلەر بۇ يەرگە كەلگەنلەرگە بىسمالال ھالدا تاقابىل تۇراتتى. ئۇ دەرۋازىغا يېتىشكە مىڭ قېرىغا يەتمەستىن ئازىلىق قالغاندا، كەلگەن كىشىلەرنىڭ ئاياغلىرى بوشىشىپ، ھەركەت ئىقتىدارىدىن قالاتتى. كەلگۈچىلەر ئۆزىنى ئېغىر ئەھۋالغا، خارۇ ـ زارلىق ۋە بىچارىلىككە چۈشۈپ قالغان ھالدا كۆرەتتى. ئات ـ ئۇلاغلار ئۇ سېپىل تەرەپكە قاراپ ماڭسا ئاياغلىرىدىن ماغدۇرى كېتىپ، بىتاب ھالغا چۈشۈپ قالاتتى. ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرى بۇ ۋەقەنى كۆرۈپ ھەيرانلىق ئىچىدە قالدى. ئۇلارنىڭ باشلىرى قېتىپ، پاتمپاراق بولۇشقا باشلىدى. ئۇلار ئارقىسىغا يېنىپ، كۆرگەن ئەھۋاللارنى ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى. ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرگە ئېتىبار قىلماي، ئەرەستۇ بىلەن دەرھال ئۇ يەرگە باردى. ئۇ يېراقتىن كۆرۈش بىلەنمۇ ئىشەنمەي، يېقىنلاپ بېرىپ تەكشۈردى. ئاندىن مۇنداق دېدى:

— بۇ كەشمىرلىكلەرنىڭ ھېيلە ـ نەيرەڭى، سېھىرگەرلەرنىڭ ئەپسۇن ۋە مىكرىسى ئىكەن. بۇنىڭ چارە ـ ئامالىنى تېپىپ، بۇ سېپىلنى ۋە دەرۋازىنى بۇزۇۋېشىمىز كېرەك.

ئىسكەندەر شۇندىن كېيىن لەشكەرلىرىنى سەل ئارقىغا چېكىندۈرۈپ، ئورۇنلاشتۇردى. قوشۇنلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ پۈتۈن ئەتراپنى ئايلىنىپ، بىر قۇر كۆزدىن كەچۈردى. كۆڭلى خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، بارگاھقا كىرىپ ئورۇنلاشتى.

ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىدا 500 نەپەر ئالىم بار ئىدى. ئۇلاردىن 10 كىشى ئۇلۇغ ئالىملاردىن ئىدى. بۇ 10 نەپەر ئالىم ئىسكەندەرنىڭ بۇيۇك ۋەزىرلىرى ئىدى. كېچە ـ كۈندۈز ۋازىرەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل ئىدى. بۇ 10 كىشى: ئەفلاتۇن، ئەرەستۇ، بەلىناس، ئەرەشمەندىس، شەمناس، فەلمۇن، دەۋالىس، فەرفۇرۇئۇس، سۇقرات، ھۇرمۇسلاردىن ئىبارەت ئىدى. ئىسكەندەر بۇ ئالىملارنى قوللۇ ئاستىدىكى بارلىق ھۆكۈمالىرى بىلەن قوشۇپ چاقىرىپ، مەجلىس تۈزدى. مەجلىستە ئىسكەندەر:

— كەشمىرلىكلەرنىڭ بۇ سېھىر جادۇلىرىنى بىكار قىلىش ئۈچۈن قانداق تەدبىر قوللانساق بولار؟ — دەپ سورىدى.

ھۆكۈمالار دەرھال سۆز باشلاپ، ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە مەدھىيىلەر ياغدۇرغاندىن كېيىن، مۇنداق دېيىشتى:

— ئەي پادىشاھى ئالەم، بۇ ئىشتىن ھەرگىزمۇ غەم قىلمىغايلا، سېپىل بۇنىڭدىن يۇز ھەسسە ئارتۇق بولسىمۇ، بۇنىڭدىن قورقۇنچىمىز يوق، دەرۋازىنىڭ كارامىتى بۇ ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەكنىڭ كارامەتلىرىدىن ئېشىپ چۈشكەن تەقدىرىدىمۇ، ئۇنىڭ ئىشى ئاساندۇر. تەكىرى پادىشاھى ئالەمنىڭ تەلەي ئىقبالىنى يۆكىسەك قىلسۇن. شاھىمىزنىڭ ئىقبال ۋە ئامىتى بىزگە يول كۆرسىتىدۇ. خۇدا خالىسا، بۇ نەيرەڭلەرگە زەربە بېرىپ، ئۇنى بىراقلا يەر بىلەن يەكسان قىلغايمىز. جوگىي باشچىلىقىدىكى بۇ خەدۇگەرلەر سېھرى ـ جادۇغا ھەرقانچە ئۇستا بولغان تەقدىردىمۇ، ھېكمەت ئىگىلىرى ئۇنى

يوقاتمىغۇچە ئارام تاپمايدۇ. بۇ ئالملار سېنىڭ يول باشلىغۇچىلىرىڭدۇر، ياق، يول باشلىغۇچى ئەمەس، بەلكى كەمتەر چاكىرىڭدۇر. بىلىم ۋە دانالىقتا ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىر جاھانغا تېتيدۇ، ھەر بىر ھۆكۈمانىڭ ئۇچكى دۇنياسىدا بىر جاھانىڭ بىلىم - ھېكمىتى يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ. ئەفلاتۇن جادۇگەر جوگىغا مەسئۇل بولۇپ، ئۇنىڭ سېھرى - جادۇلىرىغا زەربە بېرىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىدۇ. ئەرەستۇ باشقا سېھرگەرلەرنىڭ ئەپسۇنلىرىنى يوقىتىشقا مەسئۇل بولىدۇ. كەشمىرنىڭ ئەپسۇنگەرلىرىدىن مىڭى كەلگەن تەقدىردىمۇ، ئۇلارغا بىزدىن بىرەيلەن كۇپايىدۇر. شاھسىز ئىككى كۈن ئارام ئالغاي، ئۇچىنچى كۈنى بۇ دۇشمەنلەردىن ئىنتىقام ئالغاي. بىز ئىلىم - ھېكمەتكە تايىنىپ، ئۇلارنىڭ سېھرى - جادۇلىرىنى بۇزۇپ ۋەيران قىلىمىز.

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ناھايىتى خۇشال بولدى. بارلىق ھۆكۈمالارغا ئاپىرىن ئوقۇدى. ئاندىن:

— ئۇنداق بولسا، ھەممىڭلار ئۆز ئىشىڭلارغا مەشغۇل بولغايسىلەر! — دەپ پەرمان چۈشۈردى.

ھۆكۈمالار ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە ماختاشلارنى ئادا قىلغاندىن كېيىن، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئۆز ئىشلىرىغا ماڭدى. ئىسكەندەرمۇ قوپۇپ، خىلۋەت چېدىرىغا كىرىپ كەتتى.

ھۆكۈمالار ئىلىم - ھېكمەت ئىشلىرىغا كىرىشىشتىن بۇرۇن، خەيرلىك ۋاقىتنى تاللاپ، تۆمۈرچىلىك ئەسۋابلىرىنى تەييار قىلدى. تۆمۈر ۋە چويۇنلاردىن كۈپنىڭ شەكلىدە گۈي (توپ) لارنى ياسىتىپ، ئۇنىڭ ئىچىگە خىلمۇ خىل، مۈرەككەپ ۋە بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى دورىلارنى قاچىلىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە سىماب قۇيۇپ، ئاغزىنى مەھكەم ئەتتى. ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىگە پىلىتە ئورنىتىپ تەييارلىدى. بۇ نەرسىلەرنى دۇشمەننىڭ بېشىدەك، ياق بەلكى چاقماق ۋە گۈلدۈرماما تېشىدەك قىلىپ ياسىدى. ئۇنىڭ پىلتىسىگە ئوتنى يېقىپلا، چاقماقتەك ئوقيالارغا قويۇپ، سېپىل ئۈستىگە ئېتىپ، ھاۋادىن، دۇشمەنلەر ئارىسىغا چۈشۈرەتتى. ئوت ئۇنىڭ پىلتىسىنى كۆيدۈرۈپ، مىناسىغا يېقىلىشىش پىلانلا، مىنا يېرىلىپ، نەچچە پارە بولاتتى، ئۇنىڭدىن ئاجايىپ - غارائىپ ئاۋازلار ياڭراپ، ئوت، تۈتۈن، سېسىق پۇراقلار تارقىلاتتى - دە، نەچچە خىل ئەھۋال يۈز بېرەتتى: بىرى، ئۇنىڭ ئاۋازىدىن سېھرگەرلەرنىڭ سېھىر - جادۇ قىلىدىغان ئەسۋابلىرى يوقىلاتتى. ئىككىنچىسى، ئوت بىلەن دەرۋازا ئېچىلاتتى. ئۈچىنچىسى، تۈتۈنىدىن سېھرگەرلەرنىڭ يۈزى قارا بولاتتى. تۆتىنچىسى، ئۇنىڭ پۈرىقىنى پۇراپ قالغانلارنىڭ نېرۋىلىرى بۇزۇلۇپ، سېھرگەرلىك ئىلمىنى ئۇنۇتاتتى. بۇنداق تىلسىملىق ۋە ھېكمەتلىك نەرسىنى تەييار قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئالملار جەم بولۇپ، ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ ۋە بۇ نەرسىلەرنىڭ سىرلىرىنى بايان قىلىپ، ئاشكارىلىدى. ئىسكەندەر بۇنى كۆرۈپ ناھايىتى شادلانغان ھالدا، ئالملارغا ئاپىرىن ئېيتىپ:

— بۇنداق تىلسىمنى سىلەر تەييار قىلدىڭلار، لېكىن، جاھاندا ھېچكىم قىلالماس، — دېدى.

ئالملار ئىسكەندەرنىڭ خۇشال بولۇ

غانلىقىنى گۆرۈپ:

— پەرىشانىڭغا ئىنتىزارمىز، — دېدى.

ئىسكەندەر دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ دەرۋازا تەرەپكە ئاتلاندى. بۇ ئىشتىن ئۈنىڭ لەشكەرلىرىگە شاۋقۇن - سۈرەن چۈشۈپ، ئىسكەندەرنىڭ ئارقىسىدىن سەلدەك راۋان بولدى. ھۆكۈمالار ئۈنىڭ ئالدىدا، جاھان شاھلىرى ئۈنىڭ تىزگىنى ئاستىدا ھېكمەپ، ئۇ سېھرىلەنگەن جايغا يەتتى. ئۇلار تىلسىملىق مىنانىڭ ئەينەلىرىنى توغرىلاپ، ھېكمەت بىلەن ئورنىتىلغان پىلتىلەرگە ئوت ياقتى. ئاندىن ئۇنى دۈشمەنلەرنىڭ بېشىغا قارىتىپ ئاتتى. ئوتنىڭ تەسىرى ئۈنىڭ ئىچىگە يېتىش بىلەنلا

دۈشمەنلەر ئارىسىغا چۈشۈپ پارتلاپ، شۇنداق دەھشەتلىك بىر ئاۋاز چىقاردىكى ئۈنىڭدىن يۇقىرىدا بايانى قىلىنغان تۆت ئىش ئايان بولدى: ئاۋازىدىن ئەپسۇنگەرلەرنىڭ ئەسۋابلىرى كارىدىن چىقتى، ئوت سېپىل ۋە دەرۋازىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى. تۇتۇندىن جادۇگەرلەرنىڭ يۈزلىرى قارا بولدى، سېسىق پۇراقلىرى بىلەن سېھرىگەرلەرنىڭ ئېسىدىن سېھرىي ئىلىملىرى يوقالدى. ئۇلارنىڭ بېشىغا بۇندىق توپىلاڭلار چۈشكەندىن كېيىن، ھەممىسىگە قاچماقتىن ئۆزگە چارە قالمىدى. ئۇلار شۇنچىلىك ۋەيرانە ۋە قالايمىقان ھالدا قېچىشتىكى، ھەممىسى يۈزلىرى قاپقارا پېتىدىلا، مەللۇنىڭ پايتەختىگە يېتىپ كەلدى. ھېچكىم بۇلارنى تونۇمىدى. ئەھۋالىنى ئۆزى بايان قىلمىغىچە ھېچ كىشىنى ئۇقالمىدى. ئۇلار ۋەقەنى ئاجايىپ-غارايىپ مىسالار بىلەن قوشۇپ مەللۇغا بايان قىلدى. بۇنى ئاڭلىغان مەللۇنىڭ جىسمىغا تىترەك ئولاشتى. مەللۇ ئۆزىنىڭ زەئىپ، ئىسكەندەرنىڭ كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى چۈشەندى: «ئۇ ئالىملار ئالدىدا سېھرى-جادۇ ئىشى، ئىسكەندەر ئالدىدا مېنىڭ ئىشىم ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىكەن» دېگەنلەرنى ئويلىدى. مەللۇ ئىسكەندەرنىڭ ئۈستۈن كېلىپ، سېپىل بىلەن دەرۋازىنى ئالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ جاھىللىق قىلىپ، ئىسكەندەرنىڭ پەرىشانىنى قوبۇل قىلمىغانلىقىنى سەزدى، ناھايىتى بىچارە ۋە ئامالسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. خەلقىمۇ پاراكەندە بولۇپ، يۇرتلىرىدىن قېچىشتىن بۆلەك چارە تاپالمىدى. مەللۇ تاغ ئۈستىدىكى قورغانغا بېكىنىشنى پىلانلاپ، لەشكە يولى بىلەن خەزىر-

ئىلەرنىڭ ئوشۇشقا باشلىدى. ھەدەى-ھەپتە ئەتراپىدىكى ئاقسۆڭەك ئاتلىرى، سان-سانائسىز لەشكىلى-جاۋاھىرلار، بەقەدىمكى ئۆزگەن ئەلنىڭ ئەقلى ھەيران قالدى. مەللۇ ھەممە ئەرسىلەرنى يۆتكەپ، ئەمدى تاپقانلىرىنى كېيىن، ئاشۇ ئاراتاغ ئۈستىدىكى قورغانغا كىرىپ پاناھلاندى.

ئەلقىسسە، ئىسكەندەر ئۇ دەرۋازىنى ئۆيران قىلغاندىن كېيىن، قورغان تەرەپكە قاراپ يۈرۈش قىلماقچى بولسىمۇ. لېكىن، ھۆكۈمالار ئۇنىڭغا رۇخسەت قىلمىدى.

ـ بۇگۈن يۈرۈش قىلىش مۇۋاپىق ئەمەس، ـ دېيىشتى ئۇلار ئاگاھلاندۇرۇپ، ـ چۈنكى ئۇ تۇتۇن ۋە بەدبۇي پۇراقلار دۇشمەنلەرنىڭ دىماغلىرىغا ئوبدانراق تەسىر قىلسۇن، شۇندىلا ئۇلارنىڭ نېرۋىلىرى نۇقسانغا يولۇلىدۇ.

ئىسكەندەر بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن خۇشال بولۇپ تۇخشىمىدى ۋە ئۆز بارگاھىغا قايتىپ، شادلىق بەزمىسىنى تۈزدى. ھۆكۈماى ئالىملار بىلەن ئۆز بەزمىسىنى زىننەتلىدى. ئۇلارغا ھېسابسىز ئىنئام ۋە كېھسانلارنى قىلىپ، ھۇرمەت ۋە ئىلتىرامغا مۇساۋىر قىلدى. كېچىن غەرب تەرەپكە يۈزلەنگەندىن كېيىن، شاراب قەدەھلىرىنى ئايلاندۇرۇپ، شادلىققا چۆمدى. بۇ پارامەنت بەزمىنى ھەممىلا ئادەم ئۆزىنى قىزىغىچە داۋام قىلدى. ئاندىن تارقاپ، ئۇيقۇدىن راھەتلىنىپ ئارام ئېلىشتى.

ۋاقتىكى، قۇياش چىقىپ ئالەمنى روشەن قىلدى. ئىسكەندەر قۇياشتەك يۈزىنى ئېچىپ، رۇستەمدەك ئاتلاندى. لەشكەرلەر تۇشمۇ تۇشتىن يۈگۈرۈشۈپ، دەرۋازىغا قاراپ ئات سالدى. لەشكەرلەر ئۇ دەرۋازىدىن بىرنەچچە كۈندە ئاران ئۆتۈپ بولالىدى. ئۇلار شۇ يوسۇندا يۈرۈش قىلۋاتقىنىدا، شەھەر تەرەپتىن بىر ئەلچى كېلىپ تەزىم بەجا كەلتۈردى. ئۇنىڭ بىر قولىدا خەت، يەنە بىر قولىدا ئاچقۇچ بار ئىدى. ھەر ئىككىلىسىنى ئىسكەندەرگە تۇتتى. ئۇ خەتنى شاھەر خەلقى يازدۇرۇپ ئىسكەندەرگە ئەۋەتكەن بولۇپ، مۇنداق مەزمۇندا ئىدى: «بىز سېنىڭ پەرمانىڭغا شەرتسىز بوي سۇنمىز. مەللۇ بۇ دىيارغا پادىشاھ بولغاندىن بېرى بىز پۇقرالارنىڭ ھېچقانداق ئەركىنلىكىمىز يوق ئىدى. شۇڭا بىز جانابىڭغا قوللۇق ئىزھار قىلىپ خىزمىتىڭگە كەلمەكچى ئىدۇق، مانا ئەمدى شان-شەۋكىتىڭ مەللۇنى پەست قىلىدى ئۇ سەندىن شىكەستە يەپ، ئۆزىنى پىنھانغا ئالدى. بار شەرمەندىچىلىككە بىز بىچارىلەر قالدۇق. ئەمدى سەن بىزگە باش بولغىن، ھەرقانداق ھۆكۈمىڭ بولسا، پەرمان بەردارمىز. ۋەيران بولغان شەھىرىمىزنى ئاۋات قىلساڭ، مال ۋە جانلىرىمىزنى ساقلاپ قالىسەن. بىزگە بىزگە ئىجازەت قىلساڭ، يۇر كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئالدىڭغا بارتىمىز بارىمىز. ئەۋەتكەن خىزمەتچىڭ جاۋابىغا ئالدىرارمىز.» ئىسكەندەر بۇ خەتلىرىنى بەزمىدىكىلەرگە ۋاقىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا جاۋابەن بىر پارچە مەكتۇپ يازدۇرۇپ ئەۋەتتى. مەكتۇپتا مۇنداق سۆزلەر بار ئىدى: «سىلەر مېنىڭ كۆرگەزمىلىرىمنى دەپ پاراكەندە بولماڭلار. يۇرتلىرىڭلارغا بەخۇزۇر تولتۇرۇپ، تائەت-ئىبادەتلىرىڭلارنى قىلىپ، ماڭا دۇئا قىلىڭلار.

تەڭرى خالىسا، ئۆزۈم يېتىپ بېرىپ، شەھەرگە كىرىمەن.» ئەلچى بۇ مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋېلىپ، شەھەرگە يېتىپ بارا-بارمايلا ئىسكەندەر كېلىپ بۇ شەھەرگە چۈشتى. ھەللۇ بۇ شەھەردە ئەيش-ئىشرەت قىلىش ئۈچۈن بىر شاھانە قەسىر بىنا قىلدۇرغانىدى. ئۇ قەسىر ئىچىدە بىر شاھانە باغ بار ئىدى. بۇ باغنىڭ ھەر بىر گۈلىنى گۈياكى قۇياشتەك تاۋلىنىپ تۇراتتى. ئۇ گۈلشەننىڭ ئاسمانغا تاقاشقان راۋاقلىرى ۋە پەلەككە يەتكەن پەشتاقلىرى بار ئىدى. ئاسمان راۋىقىمۇ بۇنىڭغا ھەسەت قىلاتتى. ئۇ گۈلشەنگە: «جەننەتنىشان» دەپ ئات قويغانىدى. گۈلشەن ئىچىدە ئىسكەندەرگە، شەھەر ئىچىدە لەشكەرلەرگە ئورۇن تەييارلەندى. ھەممە ئىشلار ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن. بۇ ئىشلارنى ئۈلۈغلار ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى. ئىسكەندەر جەننەتنىشانغا جايلاشتى. پۈتكۈل خادىملار ئىسكەندەردىن ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرۈپ، ھەممىسى يېڭىباشتىن ھايات تاپقاندەك بولدى. خالايىقلارمۇ يىراقتىن چۈرقىرىشىپ، ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە ئىلتىجا قىلدى. ئىسكەندەر ياخشىلىق ۋە مېھرىبانلىق بىلەن ھەممىسىنى شاد قىلدى. خەير-ئېھسان بىلەن پۈتكۈل خالايىقنىڭ بۇزۇلغان كۆڭۈللىرىنى ئاۋات قىلدى. پۈتكۈل قوشۇنغا پەرمان چۈشۈرۈپ: «ھېچكىم ھېچكىمدىن بىر قېتىم يىپقا چاغلىق بىر نەرسە تەمە قىلمىسۇن. خىلاپلىق قىلغانلار بوغۇزىدىن دارغا ئېسىلىدۇ!» دەپ جاكارلىدى. يۇرت خەلقىگە پۇل-مال بېرىپ، خاترجەم ۋە تىنچ ئامان قىلدى. ئۇنىڭ ياخشىلىقلىرىدىن ھەممەيلەن بەھرىمەن بولۇپ، شادىمان بولدى. ھېچ كىشىدىن ھېچ كىشىگە زىيان-زەخمەت يەتمەيدىغان بىر دەرەم پۇلىنىمۇ ناھەق ئالمىدى.

شۇندىن كېيىن ئىسكەندەر مەيشارابقا مايىل بولۇپ، پاراغىتكە يۈزلەنىدى. كەشمىر ھەيلىقى تەرەپ-تەرەپتىن كېلىپ ئىسكەندەرنى زىيارەت قىلماقتا ئىدى. ئىسكەندەر كەشمىرنىڭ ھەددىدىن ھېيابسىز ئاجايىپ-غارايىب نەرسىلىرىنى كۆردى. بۇلارنى ئەينەن بايان قىلىپ بولۇشنىڭ ئىمكانى يوق ئىدى، شۇ قاتاردا بىر جامنى كۆردى. ئۇنىڭ ئىچىگە مەيىنى بىرلا تولدۇرۇپ قويسا، ئۇ مەي خۇددى دەريانىڭ سۈيىگە ئوخشاش ئىچىسە-ئىچسە تۈگىمەيتتى. مەللۇ يۇرتىنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەندە ئۇنىڭ بىر قارمىقىچىنى ئايرىلىپ قېپقالغانىدى. ئۇ ھەزىنىدىن ئېلىپ قالغان بىرنەچچە ئەتىۋارلىق بۇيۇملارنى ئېلىپ، ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئېلىپ كەلگەن تۆھپىلەر ئىچىدە ئاشۇ خاسىيەتلىك جامۇ بار ئىدى. جامنىڭ ئەتراپىغا ئۇنىڭ خاسىيىتىنى تەرجىپلەپ، مۇنۇلار يېزىلغانىدى: «جەمشىد ئالەمنى ئىلكىگە ئالغاندا، بىر تەچچە يىل تەرتىپلىق كۆرسىتىپ، ئالىملارنىڭ ئىلىم-ھېكمىتى بىلەن ئىككى دانە تىلىسىملىق جام ياساتقانىدى. ئۇ جامنىڭ بىرىگە «جامى جاھاننەما»، يەنە بىرىگە «جامى ئىشرەتغەزا» (راھەت-پاراغەتنى ئاشۇرغۇچى جام) دەپ ئات قويىدى. جامى جاھاننەما ئەل ئىچىدە شۆھرەت قازىنىپ، جامى ئىشرەتغازانىڭ سىرى ئەلدىن يوشۇرۇن قالدى. بۇ جامنىڭ خاسىيىتى شۇكى، ئالىملار ئۇنى لايىھىلىگەندە ساغلام ئەقىل-پاراسەتلىرى بىلەن پىلانلىغان. ئۇنىڭ

شارابنى ئىچكەن كىشى ھەرقانچە سۇئۇر-
سە، شاراب تۇگىمەيدۇ. ئىچكەنسېرى تو-
لۇپ ـ تېشىپ، لىمۇلىق بولۇپ تۇرىدۇ،
بىر تامچىمۇ ئازلاپ قالمايدۇ. تېخىمۇ
ئاجايىپراقى شۇكى، يانمۇ بولۇپ كەتسەكەن
تەقدىردىمۇ ئىچىدىكى شاراب ئەسلا تۆكۈ-
لۈپ كەتمەيدۇ. ئۇنىڭدا شاراب ئىچكەن
كىشى ئاكى قانمىغىچە ئۇنى لېۋىدىن
ئالالمايدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدە مەي تۇگەپ
گەتكەن كۈنى پۈتكۈل ئالەمدىمۇ مەيدىن
ئەسەر قالمايدۇ.»

ئىسكەندەر بۇ جامنى قولغا چۈشۈر-
گەندىن كېيىن، بەزمە تۈزۈپ، ئۇنىڭدا
مەي ئىچىشكە باشلىدى. پۈتكۈل ئۆلىما-
لار بىلەن ئىللە ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ كارا-
مىتىنى تاماشا قىلدى. قولىدىن بىر دەمۇ
چۈشۈرمەي، شۇنداق ئەيش ـ پاراغەت قىلە-
دىكى، جامى جاھانئەمامۇ ئۇنچىلىك ئىش-
لەنمىگەن بولغاي. ساقىنامە:

كېتۈر، ساقىي، ئول جامى ياقۇت گۈن،
كى ئەل تەبىئىدە ئىشرەت ئەتكەي فۇزۇن.
نېچە يادەدىن ئىچسە كەم بولماغاي،
مۇئاشىرغە ئاندىن ئەلەم بولماغاي.
مۇغەننى، سۇرۇدى چىقار دىلنەۋاز،
بولۇپ ئەھلى كەشمىرەدەك سېھرساز.
ئەگەر نەغمە بەس قىلماق ئەتسەكھەۋەس،
ھەمۇل جامكىم بولمايىن قىلمە بەس.
نەۋائى ئەگەر تاپساك ئول نەۋئى جام،
نېكىم يادەدىن ئۆزگە ئىچسەك ھەرام.
خىتاب ئەتكەسەن جامى باقىي ئانى،
ۋەلى تۇتسە گولچېھرە ساقىي ئانى.

بۇ سىددىقتە ھەم ئۇت ئاندىن ھەياتى،
مەيىكىم مۇدام ئولسە، ئاندىن نەجات.
نەجاتى جىنان بولسە مەدھۇشۇ مەست،
ئەبەد مەستى بولسام چۇ مەستى ئەلەست.

ئىككى دوستنىڭ ھېكايىسى. ئۇلار بىرى گويا كى قۇياش ئۆزىنىڭ ھەركەتچانـ
لىقى بىلەن پەلەك مەملىكىتىگە پادىشاھ بولغانىدەك شاھلىق سەلتەنىتىگە
يەتتى. يەنە بىرى خۇددى زېمىن ئۆزىنىڭ جىمجىتلىقى بىلەن ئالەم
ئەھلىنىڭ تېمىكلىرىگە دۇچار بولغانغا ئوخشاش خارۇ زارلىق
پاتقىقىغا چۆكۈپ كەتتى. شۇنداقلا ئۇ تاكى چاك-توزانىدەك ھە-
ركەتكە كەلمىگىچە، تۆپراقتىن قوپوپ يۇقىرى
ئورۇنغا يېتەلمىدى.

خۇراسان شەھىرىدە بىر ـ بىرىگە نا-
ھايىتى مېھرىبان ئىككى دوست بار ئىدى.
ئۇلار جاھانىنىڭ ھاۋادىساتلىرىدىن زەرىـ
گە ئۇچراپ، ئىرىكچىلىنىڭ يولىنى تاپالماي
ئاجىز بولۇپ قالغانىدى. ئۇلار ئۆز يۇر-
تىدا خارلىققا قېلىپ، ئاخىر كىشىلەرنىڭ
ھاقارىتىگە ئۇچرايتتى. شۇنى بىلىش كې-
رەككى، كىشى ئامراق ۋە بىچارە بولۇپ
قالغان چاغلىرىدا كىشىلەرنىڭ كۆزىگە
ئازراق چېلىققان تۇزۇك. پۇنداق چاغدا
ئادەملەرنىڭ كۆزىگە تولا كۆرۈنۈش خار-
لىق ۋە ھاقارەتكە ئېلىپ بارىدۇ. چۈنكى
ئۇنىڭ ـ ياقۇتلار كىشىلەرگە ئاز چېلىققانلى-
قى ئۈچۈن ئەزىزلىنىدۇ، ئەتىۋارلىنىدۇ؛
ئېھتىمال مونچىقى تولا ئۇچرايدىغانلىقى
ئۈچۈن، ئۇنىڭ باھاسى بىر يېرىم ياقۇت

يەتمەيدۇ.

بۇ ئىككى دوستنىڭ بىرى سەپەرگە چىقىشنى قارار قىلدى ۋە بۇ سەۋەبتىن ئادامەتنىڭ قۇتۇلدى. سەپەر جەريانىدا ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلارنى كۆردى. ئەسلى ۋەتىنى ئاخىر يۇنان شەھىرىگە ئايلىنىپ چۈشۈردى. بۇ خۇددى ئۆلۈك ئادەم ئابىھايات تاپقىنىدەك ئىش بولدى. ئەزەلدە ئۇنىڭ ئىلىم - ھېكمەت ئىگىلەش قىسمىتى بار ئىدى. شۇڭا بىر نەچچە مۇددەت ئۇ يەردە تۇرۇپ، ئالىم - ھۆكۈمالار بىلەن سۆھبەتداش بولدى. بۇ تۇپەيلىدىن ھېسابسىز ئىلىم - مەرىپەت ئىگىلەپ، ئۇستازلىق دەرىجىسىگە يەتتى. ھەر-كىمدە نېيىتىگە بېقىپ قابىلىيەت پەيدا بولىدۇ. شۇ جەھەتتىن ئۇنىڭ زېھنى ئېچىلىپ، ئىلىم - ھېكمەتلەردىن خەۋەر-دار بولدى. ئۇ يەنە مۇشۇ ئىشقا قىلغان سەپىرى بىلەنلا قانائەت ھاسىل قىلىپ، پەخىرلىنىپ ئولتۇرماستىن، يەنە سەپەر قىلىشنى قارار قىلدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭ سەپىرى ھىندىستان مەملىكىتىگە چۈشتى. ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ھىندىستان پادىشاھىنىڭ نەزەرىدىن ئۆتتى. پادىشاھ ئۇنىڭ دانا ۋە بىلىملىك ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن ئاردىدا كىشى قويۇپ: «كۆزۈمنىڭ نۇرى يېگانە ۋە پاكىزە بىر قىزىم بار. ئۇنى شۇ دانىشمەنگە نىكاھلاپ قويسام، بۇ ئارقىلىق ئۇنىمۇ ئۆزۈمگە بالا قىلىۋالسام» دەپ سۆز ئاچتى. ئۇ دانىشمەن ھېكىم بۇ سۆزنى ئاڭلاش بىلەنلا ئىككى كۆن ئىچىدە تەييارلىقىنى پۈتكۈزدى. پادىشاھ ئۆز ۋەدىسى بويىچە بۇ ئىككى پەرزەنتنى ئۆي - ئوچاقلىق قىلىپ قويدى. ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشاھنىڭ ئۆمرى ئاخىرلاشتى. پادىشاھلىق ئۇ دانىشمەنگە مىراس قالدى. ئۆز دىيارىدا قېپقالغان دوستى بۇ دانىشمەننىڭ پادىشاھ بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، دەرھال سەپەرگە چىقتى. پەلەكنىڭ زۇلمىدىن جىسمى پايمال بولغان ھالدا بۇ ئەلگە يېتىپ كەلدى. كۆردىكى، دوستى راستىنلا پادىشاھ بولۇغانىدى. پادىشاھ بۇ دوستىنىڭ كەلگەنلىكىدىن مەمنۇن بولدى. شۇڭا ئۇنىڭغا ئىلتىپات قىلىپ، ۋەزىرلىك مەرتىۋىسىگە يەتكۈزدى.

ئۆز يۇرتىدا خارۇ - زار بولۇپ، كىشىلەر ئالدىدا مېھنەت ۋە مۇشەققەت چەككەن، ھاقارەتلەنگەن بىر ئادەمنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ ۋەزىرلىككە ئېرىشكەنلىكى سەپەرنىڭ خاسىيىتىدۇر. ئالدىدا سەپەر قىلغان دوستىنىڭ سەپىرى كامالەتكە يەتكەنلىكى ئۇچۇن، سەلتەنەتكە سازاۋەر بولدى. ھەركىم ئۆز ۋۇجۇدىدا سەيلە قىلىش يولىنى تۇتسا، تەكرى ئاخىر ئۇنى ياخشى ئىشقا سازاۋەر قىلىدۇ. ئەي تەكرىم يۇ بىچارە سىدىققىمۇ ئۆز ۋۇجۇدىدا مەنىۋى جەھەتتىن سەيلە قىلىش يولىنى ئاتاقىلىغايسەن.

ھېكمەت. ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستۇدىن: «سەپەر جاپا-مۇشەققەت تارتىشقا سەۋەب بولمىغان تۇرسا، ھېكمەت ئىلگىرى ئۇنىڭغا نېمە ئۈچۈن رۇخسەت قىلمىدۇ» دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى، ئەرەستۇنىڭ جاۋاب بەرگەنلىكى.

ئىسكەندەر ئەرەستۇدىن:

— سەپەردە رەنج - مۇشەققەت چېكىدۇ، كىشىنىڭ تەبىئىتى ھەرەج تارتىدۇ، قىينىلىدۇ. لېكىن نۇرغۇن كىشىلەر سەپەر

قىلىشنى زۆرۈر دەپ قارايدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ سەپەردە قىيىنچىلىق كۆپ بولىسۇ، لېكىن دانالار دۈشمىنىگا رۇخسەت قىلماي، ــ دېدى ئەرەستۇ تەپەككۇر بىلەن جاۋاب بېرىپ، ــ چۈنكى ئۇنىڭ كىشىگە ناھايىتى كۆپ پايدىسى بار. ھەربىر مۇشەققەتنىڭ كەينىدىن راھەتلى، ھەربىر مۇشكۈلاتنىڭ ئارقىسىدىن ھالاۋەتلى بار. مەسىلەن، ئاش ــ تاماق جانلىك راھەتلى، تەنلىك قۇۋۋەتلىدۇر، ئەمما شۇنداق ئەزىز نەرسە ئوتنىڭ جاپاسىنى تارتمىغۇچە خامىلىقتىن پىشىپ تەييار بولمايدۇ. ئالتۇننى ھەممە خالايىق ياخشى كۆرۈپ، ئەتىۋارلايدۇ. لېكىن ئۇنى ئوتقا كىرمىگۈچە تازىلىمايدۇ. سەپەر ئازابى دوزاخ ئازابىدىن كەم ئەمەس. بۇنداق ئازابلىق ئوتتا كۆيۈشنى ھېچكىم خالىمايدۇ. بىراق يەنىلا نۇرغۇن كىشىلەر سەپەرگە چىقىش قارارىغا كېلىدۇ. بۇنىڭدىكى سەۋەب شۇكى، مۇساپىرلارنىڭ ئالتۇن ۋۇجۇدى سەپەر ئوتىدىكى بىلەن تاۋلىنىپ، ساپ ۋە پاك بولىدۇ. كىشىلەر ئۇنىڭ ساپلىق دەرىجىسىنى سىناپ كۆرسە، ئۇنىڭدا ھېچقانداق شەك ــ شۈبھە تاپالمايدۇ. سەپەر قىلىشنىڭ يەنە بىر سەۋەبى شۇكى، بەدەن شۇ ئارقىلىق ساغلاملىققا ئېرىشىدۇ. ئاددىيسى بىر ئادەم بىرەر مەسىلىدە ئىككىلىنىش سەۋەبىدىن ئىختىيارسىز ھالدا بىر نەچچە قەدەم مېڭىپ قويغان تەقدىردىمۇ، شۇ تۇپەيلىدىن ئۇنىڭ بەدىنىدىكى بۇزۇق ماددىلار ۋە زىيانلىق خىلىتلار ھەزىم بولۇپ كېتىدۇ. غىزاغا ئىشتىھا پەيدا بولىدۇ. شۇنچىلىك سەپەردىنلا ئۇنىڭغا بىرمۇنچە ساغلاملىق ھاسىل بولىدۇ. سەپەر قىلىشتىكى يەنە بىر سەۋەب، ئۇ ئادەمنىڭ تەبىئىتىگە خۇشاللىق بەخش ئېتىدۇ. داۋاملىق بىر خىل ھاۋا، بىر خىل سۇ، بىر خىل مۇھىتتا تۇرۇشۇپ رىشتىنمۇ ئادەمنىڭ بەدىنىگە ئاغرىنىق ۋە زەئىپلىك يۇزلىنىدۇ. بۇنداق چاغدا كىشىلەرنىڭ تەبىئىتى تازا ۋە يېڭى نەرسىلەرنى تەلەپ قىلىدۇ. بىرەر نەرسىنى تەكرار ئىستېمال قىلىشتىن زېرىكىدۇ. تەبىئىتى يېپىيېڭى ۋە باشقا ــ باشقا نەرسىلەرگە ماھىر بولىدۇ. بۇنىڭغا سەپەر ئارقىلىقلا ئېرىشكىلى بولىدۇ. سەپەر تۇپەيلىدىن سۇ ۋە ھاۋا ئالمىشىدۇ. شۇڭا سەپەردىن كىشىلەرنىڭ تېنىگە ساغلاملىق، مۇقىملىق ۋە كۈچ ــ قۇۋۋەت ھاسىل بولىدۇ. شۇ ۋەجىدىن سەپەرگە ئالىملار رۇخسەت بېرىدۇ، دانالار ئۇنىڭ مۇشەققەتلىرىنى ئېغىر ئالمايدۇ

ئەرەستۇ بۇ جاۋابنى بەرگەندىن كېيىن، ئىسكەندەر ئۇنىڭغا قايىل بولدى. ئاندىن سوئال سوراشتىن توختىدى.

ئىسكەندەرنىڭ كەشىمىر شەھىرىگە يەتكەندىن كېيىن، مەللۇنىڭ تىلسىم قورغىنىغا بېكىنمۇۋېلىپ، كەشىمىر شەھىرىدىن شامال بىلەن ئوتنى ئۇغرىلىغانلىقى ۋە ئۇ ئۇلايەتنى ئۆلۈك جىسمىدەك نەپەستىن يىراق قىلغانلىقى، شەھەردىن ئوت يوقالغىنىدا، ئەفلاتوننىڭ ئۇ تىلسىمنى ئاچقانلىقى ۋە يوشۇرغان شامال بىلەن مەللۇ ھايات‌نى بەرباد قىلىپ، مەخپىي تۇتقان ئوتنىڭ ئۇچقۇنلىرىنى ئۇنىڭ ئۆزىدىن خامىنىغا چاچقانلىقى، ئىسكەندەرنىڭ مەللۇ ئورنىدا فىروزدىن ئىبارەت يەنە بىر چىراغ بىلەن كەشىمىر دۆلىتىنى يورۇتقانلىقى.

تارىخ ئىلىمنىڭ دانىشمەنلىرى ئىسكەندەرنى بايان قىلغاندا مۇنداق دېدى: ئەلقىسسە، مەللۇ قورغانىغا قېچىپ بېرىۋالدى. ئۇ تىرىكلىكنى ھەممىدىن ئەلا

بىلىپ، ئۆلۈمدىن قۇتۇلغانلىقى ئۈچۈن ناھايىتى خۇشال بولدى. ئىسكەندەر كېلىپ، پايتەختىنى ئىگىلەپ، ئۇنىڭ تەلەيى ۋە ئىقبالىنى قارا قىلدى. ئىسكەندەر يۇرت خەلقىگە ئادالەت ۋە خەير-ئېھسان شادلىق ۋە ئۈمىد بېغىشلىدى. خالايىقمۇ ئۈمىدۋار بولۇپ، ئۇنىڭ پەرمانىغا ئىتائەت قىلدى، ئىسكەندەرنىڭ مەرھەمەت ۋە مۇرۋۋەتلىرىگە كۆكۈل باغلىدى. ئىسكەندەر ئۇلاردىن مەللۇنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە سوئال سورىغاندا، خالايىق مۇنداق ئۇچۇر يەتكۈزدى.

— مەللۇ پادىشاھ ئىسكەندەرنىڭ شان شەۋكىتىدىن قورقۇپ قېچىپ، قارا-تاغ ئۈستىدىكى قورغان ئۈستىگە چىقىپ كەتتى. بىز ئۇ قورغاننىڭ يا سېھرىي ياكى تىلسىم ئىكەنلىكىنى بىلمەيمىز.

خالايىق بۇ قورغاننىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى بايان قىلىپ، شۇ قەدەر ئاجايىپ-غارايىپ ۋەقەلەرنى ئايان قىلىشتىكى، دەرھال ئۇنىڭ چارە-تەدبىرىنى قىلىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى. ئىسكەندەر دانالارنى يىغىپ، ھۆكۈمالارنى چاقىرىپ مەجلىس تۈزدى. ئىسكەندەر دانالاردىن مەسلىھەت سوراپ مۇنداق دېدى:

— كەشمىر شەھىرى گەرچە پاكىزە گۈلزارلىق بولسىمۇ، لېكىن ھاۋاسى ناھايىتى ئىسسىق. شۇڭا دائىم جان بېغىشلىغۇچى مەيىن شامال بولمىسا، بۇ يەر دوزاخقا ئوخشاپ قالىدۇ. ھەممىگە مەلۇمكى، ئەگەر شامال چىقمايدىغان بولسا، بۇ گۈلشەننىڭ گۈللىرى لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتقا، سۈنبۈل-بۇللىرى قاپقارا تۈتۈنگە ئايلىنىدۇ. يەنە-مۇ ئاجايىپراق ئىش شۇكى، بۇ شەھەرده ئوت يوقالدى. مۇشۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا، ئەلگە ناھايىتى ئېغىر كۈلپەت ۋە دېشۋارچىلىقلار يۈزلىنىدۇ. ئۇ چاغىدا بۇنداق پالاكەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ ھېچ ئامالى قالمايدۇ. ئەگەر ھازىردىن باشلاپ بۇ ئىشنى ئوڭشاشنىڭ ئىلاجىنى قىلالايدىغان بولسا، بۇ يەرده تۇرغىنىمىز ياخشى. ئەگەر بۇ مۇشكۈلچىلىكنى يوقىتىشقا ئامالىمىز بولمىسا، ئەڭ ياخشىسى، بۇ يەردىن بالدۇراق كېتىپىلى. بىراق بۇ يەردىكى ئىشلارغا ئاجىز كېلىپ كېتىپ قالساق، بۇ ئىش بىز ئۈچۈن ياخشى ئەھۋالمۇ ئەمەس.

— ئەگەر شاھى ئالەمنىڭ ئارزۇسى شۇنداق بولسا، — دېدى دانىشمەنلەر ئىسكەندەرگە، — ئەڭ-ئاۋال خالىسا، مەللۇنىڭ بۇ ھىيلە-نەيرەڭلىرىنى بىتچىت قىلىپ، ئەل بېشىدىكى بۇ دېشۋارچىلىقنى يوقاتقايمىز. شاھىمىز خاتىرجەم بولسۇنكى، بۇ ئىش بىز خىزمەتكارلارنىڭ ئالدىدا ناھايىتى ئاسان. ئون كۈنگىچە مۆھلەت بەرگەيلا، بۇ ئىشنى يوق قىلىش ئۈچۈن، تەڭرى بىزگە چوقۇم غەلىبە ۋە نۇسرەت ئاتا قىلىدۇ.

— ئون كۈنگىچە ئىشىمىز توختاپ قالمىدىغان بولسا، ئوت ۋەشامال يوقلۇقى تۈپەيلىدىن ئادەم ۋە ئات ئۇلاغلار خاراب بولمامدۇ، — دېدى ئىسكەندەر بۇ ئىشتىن مالال بولغان ھالدا.

ئەفلاتۇن ئورنىدىن تۇرۇپ:

— پادىشاھىي ئالەمنىڭ كۆڭلىگە غەم ۋە ئەندىشە يۈزلەنمىگەي. خۇدا خالىسا ئۇچ كۈندىن كېيىن بىر تەدبىر بىلەن بۇ ئەھۋالنى ئۆزگەرتىمەن.

ئىسكەندەر ئەفلاتۇننىڭ بۇ سۆزىدىن ناھايىتى خۇشال بولدى. شۇ ھالەتتە

تۇرغاندا شامال يوقالغانلىقى تۇپەيلىدىن شەھەردە شۇنداق قاتتىق ئىسسىق بولدىكى، جاھان دوراختەك قىزىپ كەتتى. پۇتكۇل خالايىقنىڭ ئىچىگە ھارارەت چۈشۈكە باشلىدى. تېخىمۇ ئەجەللىنەرلىكى شۇكى، بۇ قەدەر ئىسسىقتا، شەھەردە ئوت قالمىدى. ئاشپەز، ناۋايلار بۇ ئىشتىن ئىزتىرابقا چۈشۈپ، كۆيۈپ-پىشىقان ھالدا ناله-پىغان قىلىپ، مۇنداق ئەرز قىلىشتى:

— پۇتكۇل جاھاندا ئوتنىڭ ۋۇجۇدى قالماپتۇ. چاقماق تاشلىرىمۇ خۇددى پاك ۋە مېھرىبان كىشىلەرنىڭ كۆڭۈللىرىدەك يۇمشاپ كېتىپتۇ. شۇڭا چاقماقنى ھەرقانچە ئۇرساقمۇ، ئۇنىڭدا ئوت ئورنىدا سۇ پەيدا بولۇۋاتىدۇ. شۇڭا ئاش-تاماق ئىشىدا نۇقسان كۆرۈلسە، بۇنى بىزدىن كۆرمىگەي دەپ، ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىشقا مەجبۇر بولدۇق. ئوت بىلەن شامال يوقالغاندىن بېرى، ئىسسىق تىنىقلىرىمىز ئوت سوغۇق ئاھىمىز شامال بولماقتا. كۈندۈزى بۇ جاھان تونۇرەدەك قىزىپ كەتسە، كېچىسى چىراغ يانداۋرغىدەك ئوتمۇ تاپقىلى بولمايدۇ. شامال بولمىغاچقا، بىر تال شامنى يانداۋرۇشقىمۇ ئامال بولمايۋاتىدۇ.

بۇ ئۇچ كۈن ئىچىدە خالايىق شۇ قەدەر قىينىلىپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدىكى، ئاجىزلىق ۋە بىچارىلىكتىن ھەممىسى ئېگەكلىرىگە قوللىرىنى قويۇپ، ھەيران ۋە پەرىشان بولۇپ ئولتۇراتتى. ئۇچىنچى كۈنى ئىسكەندەر بىرمۇنچە كىشىلەر بىلەن ئەفلاتۇنىڭ ھوزۇرىغا كېلىپ:

— قىلغان ۋەدەڭنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتتى. خالايىقانا ھايىتى كۆپ زەخمەت يەتتى. ئەگەر يۇنداق كېيىنرەك بولسا كۆتسەك، خەلقنىڭ ئارامى بۇزۇلۇپ، ھالاك بولىدۇ، — دېدى.

— خالايىق قىينىچىلىققا بەرداشلىق بەرسۇن! بۇگۈنمۇ ۋەدە قىلغان ۋاقتىڭ ئىچىدە. خۇدا خالسا، ئەتە مۇرادىڭ ھاسىل بولغۇسىدۇر، — دېدى ئەفلاتۇن.

ئىسكەندەر ۋە خالايىقلار بۇ گەپنى ئاڭلاپ سەل ئۈمىدلەندى.

ئەلقىسسە، ئەفلاتۇننىڭ بۇ ئىشنى ھەل قىلىشقا قورقماي ۋەدە قىلىشىنىڭ سەۋەبى شۇ ئىدىكى، ئۇ جاماس ھېكمىتىنىڭ كىتابىنى ئوقۇغان ۋە ئۇنىڭدىكى مۇنداق بايانلارنى ئوبدان مۇلاھىزە قىلغانىدى: «بىر زامانلار كەلگەندە ئىسكەندەر شاھلار شاھى بولۇپ، جاھان مەملىكەتلىرىنى ئۆزىگە قارىتىدۇ. بۇ جەريانىدا ئۇ كەشمىر شەھىرىنىمۇ ئالىدۇ. ئۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى مەللۇ دېگەن كىشى قېچىپ، قاراتاغ قورغىنىغا يوشۇرۇنىدۇ ۋە خالايىقتىن ئوت بىلەن شامالنى تارتىۋالىدۇ. ئۇ قورغان پۈتۈنلەي تىلسىم بىلەن بىنا قىلىنغان، قورغان ئىچىدە تاشتىن ياسالغان بىر ئۆي بار. ھېكمەت ئىگىلىرى بۇ ئۆينىمۇ تىلسىم بىلەن تۈزۈپ، ئۇنىڭ ئىچىگە شامالنى قاماپ قويغان ئىكەن. چۈنكى ئىلگىرىكى زامانلاردا شامال ھەددىدىن تاشقىرى كۆپ ۋە قاتتىق چىققانلىقتىن، خالايىقلارغا بالايىئاپەت ئېلىپ كەلگەنىكەن. دانىشمەنلەر شامالنى ئۇ ئۆيگە قامىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۆگزىسىدىن يۇرتنىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ بىر تۆشۈك ئېچىپ قويغان. شامال بۇ تۆشۈكتىن نورمال ھالەتتە چىقىپ تۇرسۇن، كەشمىر ئەھلى ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولغان. ئىسكەندەر شەھەرنى ئالغاندىن كېيىن بۇ تۆشۈك مەللۇنىڭ پەرمانى بىلەن ئېتىپ تاشلىنىدۇ- دە، شەھەرده

شامال پۇتۇنلەي توختايدۇ. قورغان ئىچىدە يەنە تىلسىمدىن بىنا قىلىنغان بىر قۇدۇق بار. بۇ قۇدۇقنىڭ ئاغزى كىچىك، ئەمما تۆۋى مۇشۇ قورغاننىڭ كەڭلىكىدەك كېلىدۇ. بۇ قۇدۇقنىڭ تېگىدە بىر ئوتخانا ياسالغان ۋە كەيۇمەرسنىڭ زامانىدىن باشلاپ ئوت قالمىغانىدى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر ھەيكەل ئورنىتىپ، ئۇنىڭ ئالدىدا بىر كورەك قويۇلغان بۇ ھەيكەلنى ئىلمىي ھېكمەت ئارقىلىق ھەربىكەتكە كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، دائىم كورەك بېسىپ، ئوتنى يالقۇنجىتىپ تۇرىدۇ. كەشمىر شەھىرىدىكى ئوتنىڭ مەنبەسى، ياق بەلكى تىرىكلىك قۇياشىنىڭ تۇغىدىغان جايى ئەنە شۇدۇر. بۇ شەھەردىكى چاقماق تاشلىرىنىڭ ئوتىمۇ ئاشۇ جايغا بەند قىلىنغان. ئۇ ھەيكەل كورەكنى بېسىپ، ئوتخانىنىڭ ئوتلىرىنى يالقۇنجىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قۇدۇق ئاغزىغا ئوتنىڭ شولىلىرى ئۆرلەپ چىقىدۇ. كەشمىر خەلقى مۇشۇ ئوتتىن بەھرىمەن بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. ئەگەر بىرەرسى ئۇ قۇدۇقنىڭ ئاغزىنى ئېتىپ قويسا، ئوت يەر تېگىگە خۇددى قۇياش پاتقاندەك پىنھان بولىدۇ. كەشمىر خەلقى ئوتتىن مەھرۇم بولىدۇ. ئىسكەندەر كەشمىرنى ئالغان چاغدا بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى ئۇنىڭغا مۇشۇ تەدبىرنى ئىشلەتىپ، تاقابىل تۇرىدۇ. بۇ چاغدا ھېكمەت ئىگىلىرى ئىسكەندەرگە بۇ ئىشنى ھەل قىلىدىغانلىقى ھەققىدە ۋەدە بېرىشىدۇ. بىراق ئۇلار ئىچىدە ئەفلاتۇن ئەڭ قابىل ئالىمدۇر. بۇ مۇشكۈلات شۇنىڭ قولى بىلەن ئاسان بولىدۇ. ۋاقتى كەلگەندە ئەفلاتۇن لەخمىنى ئاچسۇن. ئاندىن ساناپ تۇرۇپ ئون يەتتە قەدەم ماڭغاندىن كېيىن توختاپ، ئىككى تەرەپكە ياخشىراق نەزەر سېلىپ مۇلاھىزە قىلسۇن. ئۇ لەخمىنىڭ ئاغزىنى تېپىپ، شۇ يەردە چىدىر تىكسۇن. ئۇ يەردە ئىككى تەرەپتە كۆمۈشتىن ياسالغان ئىككى لەۋھە بار. ئۇ ئىككى لەۋھەنى ئىككى تەرەپنىڭ تېمىغا چاپلۇۋەتسە، ئۇ يەردىن ئىككى يول ئېچىلىدۇ. ئۇنىڭ بىرىدىن شامال، يەنە بىرىدىن ئوت ئەلەڭگۈرۈپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بېكىتىلگەن يوللىرىنى بۇزۇپ تاشلاپ، دەرھال تاشقىرىغا قايتىپ چىقسۇن. ئېچىلغان يولنىڭ بىرىدىن شامال چىقىپ قورغاندىكىلەرنىڭ بېشىغا شۇنداق قىيامەتلەرنى سالىدۇكى، قورغاننىڭ بارلىق ئالىي ئىمارەتلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ تاشلايدۇ. خەلقى ھالاك بولىدۇ. قۇدۇقتىن يالقۇنجاپ چىققان ئوتلار قورغانغا تۇتىشىپ، ئە سېپىل، ئە راۋاقتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدىكى خەلقلەرمۇ كۆيۈپ، كاۋاپ بولۇپ، ھەتتا كۆلگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئاندىن كېيىن ئەفلاتۇن تاشقىرىغا چىقىپ قارىسا، ئوت بىلەن شامالنىڭ شەھەرگە تەھدىت سېلىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ. بۇ چاغدا، ھېلىقى ئىككى لەۋھەنى تامغا توغرىلاپ، ئازراق تۆشۈك قالدۇرۇپ قالغان جايلارنى مەھكەم ئېتىۋەتسۇن، يېرىق ۋە دەز كەتكەن جايلارنى ئەسلى ھالىتىگە كەلتۈرسۇن. شۇندىن كېيىن ئوت بىلەن شامال پەسەيسە، مۇۋاپىق ھالەتكە كېلىدۇ.» ئەفلاتۇن بۇ بايانلارنى ئوقۇغان بولغاچقا، ئىسكەندەرگە بۇ ئىش ھەققىدە ۋەدە بەرگەنىدى.

ئۇچ كۈن مۆھلەت تۇشقاندىن كېيىن ئەفلاتۇن بارلىق تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ، ئۇ لەخمىنىڭ ئاغزىنى تاپتى-دە، شۇ

يەردە چېدىر تىكتى. كەچ كىرگەندە ئىسكەندەرنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ:

— بارلىق تەييارلىقلارنى پۈتكۈرۈپ بولدۇم. ئەمدى پەقەت بىرلا ئىش قالدى. سېنىڭ تەلەي ـ ئىقبالىڭنىڭ كۇچى بىلەنلا ئۇ ئىككى يول ئېچىلىدۇ. بۇ يولدا سېنىڭ كۇچ ـ قۇۋۋىتىڭ بىلەن ھېممىتىڭ ۋە شىجائىتىڭ لازىمدۇر. سەن مەن بىلەن بىللە كىرىپ، ئىككى لەۋھەنى سۇندۇرغىن. بۇ ئىشنى بېجىرسەڭلا، ئاجىزلارنىڭ ئىشى ئاسايىشلىققا ئايلىنىدۇ.

ئەپلاتۇننىڭ تەلىپىگە بىنائەن، ئىسكەندەر بىرنەچچە مەھرەملىرى بىلەن بىرگە ئاتلىنىپ، لەخمە تەرەپكە قاراپ يۈردى. ئەفلاتۇن ئىسكەندەرنى قارا تۇنده لەخمە ئاغزىغا ئېلىپ باردى. ئۇلار ھەمراھلار بىلەن بىللە لەخمە ئىچىگە كىردى. مۇلاھىزە بىلەن يۈرۈپ، كۆمۈشتىن ياسالغان لەۋھەنى تاپتى. بۇ ئىككى لەۋھە ئوت بىلەن شامالنىڭ چىقىش ئېغزىغا قويۇلغانىدى. ئىسكەندەر ئەفلاتۇننىڭ ئەمرى بىلەن بۇ يەرگە كېلىپ، بۇ ئىككى لەۋھەنى كۆرگەنلىكىدىن ناھايىتى خۇشال بولدى. ئۇ ئەفلاتۇننىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە، ھەقنى يادىغا ئېلىپ تۇرۇپ، ئۇ ئىككى لەۋھەنى شۇنداق تەپتىكى، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى يانداكى تامغا چاپلىشىپ قالدى. ئۇلار دەرھال لەخمىدىن قېچىپ چىقتى ـ دە، سىرتتا قورغان تەرەپكە قاراپ تۇردى. بىر نەپەس ئۆتە ـ ئۆتمەيلا ئوت قورغان ئىچىدىن كۆككە ئۆرلەپ چىقتى. بىردەمدىلا شامال پەيدا بولۇپ، قورغاندىكىلەرگە قىيامەت كۈنىنى كۆرسەتتى. قورغان ئىچىدە قىيا ـ چىيا ئاۋازلىرى پەلەكتە يەتتى. ئىسكەندەر بىلەن ئەفلاتۇن يەنە لەخمە ئىچىگە كىرىپ، ئېچىلغان ئىككى يولنىڭ ئېغزىنى تاش ۋە گەچ بىلەن پۈختىلاپ ئېتىپ، ئوت بىلەن شامالنىڭ چىقىشىغا ئۆز لايىقىدا يول قالدۇرۇپ قويدى. قالغان جايلارنى مەھكەم باغلىدى. شۇندىن كېيىن ئوت بىلەن شامالنىڭ شىددىتى ئازايدى. ئاندىن بۇ ئىككىيلەن خاتىرجەم بولۇپ، قايتىپ چىقتى. ئۇلار خۇشال ـ خۇرام ھالدا لەشكەرلىرى قېشىغا قايتىپ كەلدى. ئۇلار ئەمدىلا يېتىپ كېلىشىگە، ئارقىسىدىن ئاھۇ پىغان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. قارىسا بىر توپ خالايىق لەخمە ئىچىدىن چىقىپ كېلىۋېتىپتۇ. قورغانغا ئوت چۈشۈپ ئەۋجىگە چىققان شامال شىددەت بىلەن ھەر تەرەپكە تاشلانغاندا، بۇ ئوتتىن قورغان ئەھلىنىڭ يۈرەكلىرى كاۋاپ بولۇپ، شامالدىن پارا ـ كەندە ۋە سەرسان ـ سەرگەردان بولدى. ئۇلارنىڭ تولىسى ئوتتا كۆيۈپ، قالغانلىرى شامالدا سورۇلۇپ ھالاك بولدى. قالغانلىرى باشلىرىنى ئېگىشكەن ھالدا ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا كەلگەنىدى. كەلگەنلەرنىڭ ئىچىدە مەللۇ ئىدى ھەباك ۋە ئۇنىڭ فىرۇر ناملىق ئوغلى، مېھرىناز ئىسىملىك قىزىمۇ بار ئىدى. بۇ قىز گۈزەللىكتە ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياشنىڭ ئۆزى ئىدى. مەللۇ ئىسكەندەرنى كۆرۈش بىلەنلا بېشىنى يەردە قويدى. ئۇ خىجالەتچىلىكتىن بېشىنى كۆتۈرەلمەي، ياش تۆككەن ھالدا بۇ بېيىتنى ئوقۇدى، نەزمە:

كى شاھا، قاشىڭدا گۇناھكارمەن،
جەزا ھەرنە قىلساڭ سەزاۋارمەن.

ئەگەر ئەقۇ جۇرەئمغە شامىلدۇرۇر،
تېرىلمەك ماڭا ئەسرۇ مۇشكىل ئېرۇر.

مەللۇ ئىسكەندەرگە ئۆزىنىڭ ئۆزىنىڭ ھاھلىقىنى ئىزھار قىلىپ:

— ئوت ۋە شامال سەۋەبىدىن ھايات لىقىم بەرباد بولۇش گىردابىغا بېرىپ يەتتى. يەنە سېنىڭ ئالدىڭدا ئۇياتلىق ۋە گۇناھلىق بولغانلىقىم ئۈچۈن، ھەر ھالدا ئۆلۈمىم جەزمىلەشتى. تەڭرى سېنى ئامەت ۋە ئىقبالغا ئىگە قىلسۇن ۋە ئۆمرۈڭنى ئۇزۇن قىلسۇن. ئەگەر مېنى ئاخىرقى ئۆمرۈمدە خۇشال قىلاي دېسەڭ، بۇ ئىككى پەرزەنتىمگە كەڭچىلىك قىلىپ، مېنى شاد قىلغىن، — دېدى.

ئىسكەندەر مەللۇنىڭ بىچارە ھالىغا تىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ كۆڭلىدىن ۋەھىمە ۋە خەۋپ ـ خەتەرنى چىقىرىۋەتتى.

— بۇنداق بولۇشىنى بىزدىن كۆرمىگىن، — دېدى ئىسكەندەر مەللۇغا، — ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ قىلدىڭ. ئەمدى يۇزۇڭنى تۇپراققا قويۇپ، ئاجىزلىق بىلەن كەچۈرۈم سورىۋاتسەن. شۇڭا كەڭچىلىك قىلىپ، گۇناھلىرىڭغا ئەپۇ قەلىمى بىلەن سىزدىم. قىلغان ئىشلىرىڭنى سۈرۈشتۈرمەيمەن. ئەگەر سالامەت بولساڭ، يۇرتۇڭغا باج ـ خىراجەتنى توختىتىپ قويۇپ، ساڭا يەنىلا تەخت ۋە تاجىڭنى ئىنئام قىلىمەن. مەمىلىكىتىڭنى يەنە ئۆزۈڭگە قايتۇرۇپ بېرىپ، ئۇنىڭغا سېنى پادىشاھ قىلىمەن. ئاندىن بىز چىقىپ كېتىمىز. سەن ماڭا بەلگىلەنگەن باج ـ خىراجىنى ۋاقتىدا ئەۋەتىپ تۇرساڭلا بولىدۇ. ئەگەر بۇنىڭغا ئۆمرۈڭ يار بەرمىسە، ئوغلۇڭنىڭ ھۆرمىتى ۋە ئىززىتىنى قىلىپ، ئۇنى سېنىڭ ئورنىڭدا يۇرتۇڭغا پادىشاھ قىلىمىز. يەنە قېرىپ پەرزەنتىڭنىمۇ ئوسال ھەرىمىگە خاس قىلىپ، نىكاھىمغا ئېلىپ، ئۇنى ئۆزۈمگە سىرداش ۋە ھەمراھ قىلىمەن. سەن بىلەن تۇغقان بولىمىز.

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى بايان قىلىغاندىن كېيىن، مەللۇ خۇشال بولغان ھالدا، جېنىنى ئىسكەندەرگە پىدا ئەيلەپ، ۋاپات بولدى. ئىسكەندەر ئۇنىڭغا مېھمان بولغانلىقى ئۈچۈن، مەللۇ بۇ مېھمانىڭ يولىغا ئۆزىنىڭ جان جەۋھەرلىرىنى چاچقۇ قىلىش ئارقىلىق كۆتۈۋالدى.

مەللۇ ئۆلگەندىن كېيىن، پۈتكۈل دۆلەت ئەمەلدارلىرى ۋە يۇرت كاتتىلىرى يىغىلدى. ئىسكەندەر ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇزۇنغىچە بىر نەچچە كىشىنى تەيىنلەپ ئۆلۈكنى شاھانە تەرتىپ ـ قائىدىلەر بويىچە زىننەتلەپ چىقتى. ئاندىن باشقا شاھلارنى ئۇنىڭ جىنازىسىنى كۆتۈرۈشكە تەيىنلىدى. ئۇلار مەللۇنى ئۇنىڭ ئاتا ۋە ئەجدادلىرى دەپنە قىلىنغان زاراتكاھلىققا ئېلىپ كېلىشتى. مەللۇ ئۇ يەردە ئۆزىگە ناھايىتى كاتتا يەرلىك تەييارلاپ، پەشتاق لىرىغا قەدەر پۈتكۈزۈپ قويغانىدى. ئۇنى ئاشۇ جايغا دەپنە قىلدى. ئاندىن ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە پۈتۈن دۆلەت بويىچە ئۈچ كۈن قاتتىق ماتەم تۇتۇلدى. يىغا ـ زارە قىلىشتى. ئاندىن ئىسكەندەر مېھرىباز بىلەن فىرۇزنىڭ قارىسىنى ئۇشتۇپ، ماتەمدىن تەسكىن تاپقۇزۇش ئۈچۈن بىر شاھانە زىياپەت تۈزدى. ئۆزى توققۇز پەشتاقلىق تەخت ئۈستىدە ئولتۇردى. باشقا شاھلار يىراقتىن ئىككى سەپكە تىزىلغان ھالدا ئىككى تەرەپتە ئورۇن ئالدى. باشقا خالايىقلارمۇ ھەربىرى ئۆز

ئورنىدا ئولتۇرۇشتى. ئىسكەندەر ياخشىلىق ۋە مەرھەمەتلەرنى كۆرسىتىپ، دۇشمەنلىرىگە دوستلارچە زىياپەت بەردى، بۇنداق نېمىلەرنى بۇ پېرقىراۋاتقان پەلەكمۇ كۆرۈپ باقمىغان بولغيتتى. پەلەك داستىخىنىدەك كەڭ داستىخانلاردىن تۇمەن ـ تۇمەنلەپ سېلىندى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇياشتەك نانلار تىزىلدى. ھېسابسىز ئات ـ كالا ۋە قويلار سويۇلدى. ئاش ئورنىغا تاۋاق ـ تاۋاقلاردا كاۋاپلار تىزىلدى. زىياپەت ھەددىدىن تاشقىرى مول بولدى. جاھان خەلقى ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولۇپ، سۆيۈندى. بۇندىكى ھالاۋەت ۋە پاراغەتلەرنى تەرىپلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلاتتى. زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن دۇئا ـ تەكبىر قىلىشتى. ئاندىن ئىسكەندەرنىڭ ئەمرىگە بىنائەن دۆلەت ئەركانلىرى كېلىپ، فىرۇزنى زىننەتلىدى. ئۇنىڭ بېشىغا ئالتۇن تاج كىيدۈرۈپ، زەرباب تون ئۈستىگە ئالتۇن كەمەر باغلاپ قويدى. يەنە كەشىمرنىڭ دۆلەت ئەركانلىرىدىن ئۈچ توققۇز كىشىگە تون، ساۋۇتلارنى تەقدىم قىلدى. 200 كىشىنىڭ ئالدىدا دۇبۇلغىلارنى قويدى. يەنە 2 مىڭ كىشىگە يالاڭ تونلارنى سۇۋغا قىلدى. ئۇلار سۆيۈنگىنىدىن ھەممىسى ئىسكەندەرنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈشتى. ئىسكەندەر ئۇلارنىڭ ھەر ئىچىدىن فىرۇزنى چاقىرىپ، ئەلگە پادىشاھ بولغانلىقىنى جاكارلىدى. ئاندىن ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

— تەڭرىنىڭ تەقدىرىگە چارە يوق. بۇ جاھاندىكى شاھ ۋە گاداىلارنىڭ بارىدىغان جايىمىز ئەنە شۇ زەرەتگاھتۇر. ھەيلى شاھ بولسۇن ياكى گاداي بولسۇن بۇ ئالەمدىن كەتمەي ئامالى يوق. ئۇنىڭ قانچە ئۆمۈر كۆرگۈسى بولغان تەقدىردىمۇ، لېكىن داۋاملىق ياشاپ قالالىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ ئالەمدە ئالىي تەخت ۋە ئېسىل رەختلەر بىلەن بەزەلگەن كىشىمۇ ئاخىر بىر كۈنى تاۋۇت تاختىسىغا موھتاج ۋە ئۆلۈم ئىلكىدە يالىڭاچ بولىدۇ. قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ جاھاندىن ھېچكىم كەتمەي قالمايدۇ. شۇڭا بۇ دۇنيادىن كېتىدىغانلىقىمىزنى ھەر دائىم ئەسته تۇتۇشىمىز كېرەك. بۇ دۇنيا بولسا بىر ئېكىنزاردۇر. ھەممە كىشى بۇ ئالەمدە تېرىغانىنى ئۇ ئالەمدە ئورۇپ، ئوزۇقلىنىدۇ. ھەربىر كىشىگە بۇ دۇنيادا قىلغان ياخشى ئىشلىرى ئاخىرەت دەسمايىسى بولىدۇ. بىراق شاھلارنىڭ ئاخىرەتلىك دەسمايىسى بولسا، ئادالەت ۋە ھەققانىيەت بىلەن يۈرت سوراشتىن ئىبارەت. سېنى بۇ يۇرتقا پادىشاھ، بەلكى بۇ ئەلگە باشپاناھ قىلدىم. خەير ـ ئېھسان ۋە ياخشىلىقىنى ئادەت قىلىپ، ئادالەت يولىنى تۇتقايسەن. پۇقرالارنى بايىاشات، يۇرتنى ئاۋات قىلغايسەن.

ئىسكەندەر فىرۇزغا يۇقىرىقىدەك ۋەز ـ نەسىھەتلەرنى قىلىپ، ئۇنى ئېكىلا دۇنيانىڭ ياخشىلىقلىرىغا سازاۋەر قىلدى. ئۇنىڭغا ھەقىقەت يوللىرىدىن تەلىم بېرىپ، ھەققانىيەتنى ئۆگەتتى. فىرۇز شاھمۇ يەر سۆيۈپ، بۇ سۆزلەرنى جان ـ دىلىدىن قوبۇل قىلدى.

— ئارزۇيۇم شۇكى، تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن، دېگىنىڭ بويىچە ئىش كۆرسەم، — دېدى ئۇ ئىسكەندەرگە تەزىم قىلغان ھالدا، — لېكىن ئۆزىرە ئېيتىشقا ئاجىزمەن. ئاتامنىڭ قىلغان ئىشلىرىدىن ناھايىتى خىجىل بولغانىدىم. بىراق

ئۇنىڭ پىكىر ـ خىيالى ساغلام بولمىغاچقا، نەسىھەتلەرگە قۇلاق سالمايتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ پادىشاھى ئالەمنىڭ پەرمانىدىن باش تارتتى. مەن ئۇنىڭغا ناھايىتى كۆپ نەسىھەتلەرنى قىلغانىدىم. بىراق ئۇنىڭ تەلەي ـ ئىقبالى يانغان بولغاچقا، نەسىھەت زادى ئاڭلىمايتتى. ئىنىشائاللا، ئەمدى تەكرىدىن ئۇمىدىم شۇكى، ھەزرەتىڭنىڭ قۇللۇقىنى بەجا كەلتۈرۈپ، ئىنئام ـ ئىھسانلىرىڭدىن بەھرىمەن بولغايمەن. گەرچە ئاتام ئۆزىنىڭ قەبىھلىقى تۈپەيلىدىن خاتا قىلغان بولسىمۇ، لېكىن مەن سېنىڭ كەچىلىكىڭگە ئىشەنچ، ياخشىلىقلىرىڭنى ناھايىتى كۆپ كۆردۈم. شۇڭا مەن ھەرگىز خاتا ئىش قىلمايمەن.

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنى ئاتىسىنىڭ تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ، كەشمىر ئېلىنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. گەرچە مەلۇ قەبىلىق بىلەن ئاجىز بولۇپ، بۇ ئالەمدىن كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئورنىدا ياش ۋە قاۋۇل ئوغلى ئىز باسار بولۇپ، تەخت ۋە تاجقا ۋارىسلىق قىلدى. ساقىمينامە:

ئاياقچى، ماڭا جامى پىرانە تۇت،
دېمەي خۇسرەۋانە، فەغفرانە تۇت.
ھەمۇل جام بولسۇن ماڭا چارە رەس،
كى باشدىن قىلىپمەن يىگىتلىك ھەۋەس.
مۇغەننىي، ھەزىن نەغمە بۇنياد قىل،
يىگىتلىكنىڭ ئەييامىنى ياد قىل.
كى ئول نەغمەدىن تازە ھۇشى تاپاي،
ساغىنىپ يىگىتلىكنى جۇشى تاپاي.
نەۋائى، بەسى گەنج ئالدىڭ، دەرىغ،
يىگىتلىكنى بەرباد قىلدىڭ، دەرىغ.
يىگىتلىكدە يول ئۇردى نەفسى ھۇسۇد،
نەدامەت قارىلىقدا ئەمدى نە سۇد.
بۇ سىددىقە ھەم تۇت مەيى پىرلىق،
مەيى پىر، لىق تۇت مەيى پىرلىق.
يىگىتلىك ھەباۋۇ ھەدەر كەتتى ئول،
بارى خۇبلىقىدىن گۈزەر ئەتتى ئول.
مەيى تۇتكى، كەتكەي بارى ھۇشلۇق،
كى ئاندىن ماڭا يەتسە بىھۇشلۇق.
چۈنان قالماغاي بارۇ يوقدىن ئەسەر،
ئەسەر دېمەكىم، بەل ئەسەردىن خەبەر.

ھۇشيار ئۇستاز نەسىھىتىنىڭ قەدرىنى بىلمەي، ئىش ئۆتكەندە قىلغان پۇشايمىنىدىن پايدا تاپالمىغان غاپىل يىگىتنىڭ ھېكايىتى.

ئاڭلىشىمچە، ئىلگىرى بىر ياش يىگىت بار ئىدى. ئۇنىڭ قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، چېھرىمۇ دىلنى مەپتۇن قىلغۇدەك دەرىجىدە گۈزەل ئىدى. بىراق ئۇ ئۆز باشلىقىنىڭ تەقەززاسىدىن بىھۇدە ئىشلارنى قىلىپ، قىمىش ـ ياز نەغمە ۋە شاراب بىلەن كۈن ئۆتكۈزەتتى. ئۇنىڭ تەربىيەت ۋە تەدەب ئەخلاق يولىدا پىر ئۇستاز دەرىجىسىگە يەتكەن بىر ھەمسايىسى بار ئىدى، ئۇ يىگىت بىلەن تەڭ دېمەتلىك ۋە قوشنا ئىدى. بۇ يىگىتنىڭ ناشايان ئىشلىرى ۋە غەلۋە ـ ماجىرالىرى تۈپەيلىدىن، ئۇنىڭ بىلەن قوشنا ئولتۇرغان ئۇستا كۆپ تەڭلىكتە قالاتتى، شۇڭا ئۇنىڭغا دائىم سەلبىق ۋە يېقىملىق لەۋزى بىلەن پەندى ـ نەسىھەتلەرنى قىلاتتى. لېكىن ئۇ يىگىت نەسىھەتنى قوبۇل قىلماي:

ـ ياشلىق دېگەن راھەت ـ پاراغەتنىڭ پەيزىنى سۈرۈدىغان، قەبرىلىق بولسا،

تائەت ـ ئىبادەتكە مەشغۇل بولىدىغان مەزگىلدۇر. تەقۋادارلىق، پەرھىزكارلىقنى قەرىغان مەزگىلدە قىلغان ياخشى، — دەپ جاۋاب بېرەتتى. ئۇ دائىم شاراب بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىپ، كۈننى ئۆتكۈزەتتى. ياشلىق مەزگىلى ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنىڭ پۈت ـ قوللىرىدا مادار، تېنىدە قۇۋۋەت قالمىدى. ئۇ ئەمدى تائەت ـ ئىبادەتكە مەشغۇل بولۇشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئادەتلىنىپ قالغان پاسىقلىق ھەم زەئىپ ـ ناتۋانلىق تۇپەيلىدىن ئىبادەت قىلالمىدى. قىلغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭدىن قىلچىلىك زوق ۋە ھۇزۇر ئالالمىدى. ئۇ يىگىت شۇ ھالەتتە قەبرىگە ئۆمرى ئاخىرغا يەتتى. بۇ چاغدا پىر ئۇستاز ئۇنىڭ ياتقان يېرىگە كىردى. ئۇ جان ئۇزۇش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇستاز ئۇنىڭغا ئېچىنغان ھالدا، بېشىغا كېلىپ ئولتۇردى ۋە ئۇنىڭ ئىلگىرى قىلغان يامان ئىشلىرىغا پۇشايمان قىلىۋاتقانلىقىنى بىلدى.

— قانچە قېتىملاپ پەندى ـ نەسىھەت قىلغانىدىم، — دېدى ئۇستاز ئۇنىڭغا، — لېكىن سەن قۇلاق سالماي، ئورۇنسىز ئىشلارنى قىلدىڭ. بېشىڭغا ۋۇنداق كۈنـ لەرنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانمىدىڭ؟

ئۇ كىشى لۈۋىنى ئارانلا مىدىرلىتىپ:

— ئۇ چاغدا ۋۇنداق تەجرىبە مېنىڭ بېشىمدىن ئۆتمىگەنىدى. قەبرىغان چېغىمدا بۇنداق ناتۋان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىمنى بىلگەن بولسام، ياش ۋاقتىمدا ھەرگىز يامان ئىشلارغا يولىماس ئىدىم، — دېدى.

— مەن ساڭا نەسىھەت قىلغان چاغلاردا ئاتاڭ نەچچە ياشلاردا بار ئىدى، — دەپ سورىدى ئۇستاز ئۇنىڭدىن.

ئۇ كىشى ھېسابلاب كۆرۈپ:

— بىر يۈز ئون ئىككى ياشتا، — دەپ جاۋاب بەردى.

— شۇ چاغدا ئاتاڭمۇ سېنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىڭدەك زەئىپ، ناتۋان ھالەتتە بولغىيدى، — دېدى ئۇستاز كۈلۈمسىرەگەن ھالدا، — ساڭا بۇنداق ئىدىمۇ ئارتۇق تەجرىبە بولامدۇ؟

ئۇ كىشى ئاڭلاپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قايىل بولدى.

كىمگە تەگرى تەرىپىدىن ياخشىلىق يەتسە، ئۇ كىشى چوقۇم باشقىلارنىڭ ئەھۋالىدىن تەجرىبە ـ ساۋاق ئالىدۇ.

ھېكمەت، ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستۇدىن: «قەبرىلىقتا كىشىنىڭ پۈت ـ قولىدىن ماغدۇر، جىسمىدىن ھۇزۇر كېتىدۇ. ئەقىل ـ پاراسىتىمۇ توسالغۇغا ئۇچرايدۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن ياشلىقتا كىشىنىڭ تەبىئىتى ياخشى ئىشلارغا مايىل بولمايدۇ» دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى، ئۇ دانىشمەن ھېكمەنىڭ قەبرىلارغا خاس چوڭقۇر ئەپەكچىلىرى بۇ بەختلىك ياش پادىشاھقا يول كۆرسەتكەنلىكى.

ئىسكەندەر ئەرەستۇدىن ۋۇنداق سوئال سورىدى:

— يىگىتلىك مەزگىلىدە ھەر قانداق ئىشنى ئاخىرغا يەتكۈزۈش ئاسان. يىگىتلىك دەۋرىدە كىشىنىڭ ھەممە ئىشقا زوق ـ قۇۋۋىتى، لەززىتى ئورغۇپ تۇرىدۇ. كىشى قەبرىغاندا ئۇنىڭغا ھېچ ئىشقا زوق ـ ھەۋەس، كۈچ ـ قۇۋۋەت قالمايدۇ. شۇنداق تۇرۇپ نېمە ئۈچۈن كىشىلەر ياش ۋاقتىلىرىدا يامان ئىشلارغا كۆڭۈل بېرىپ،

ياخشى ئىشلاردىن قاچىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەبىنى سۆزلەپ بەرگىن.

ئەرەستۇ بۇ سوئالغا جاۋابەن مۇنداق سۆز باشلىدى:

— ئادەم كىچىك ۋاقتىدا ئۇنىڭدا ئەقىل-ئىدراك ئاز، تەبىئىتى بىلىمسىز ۋە پاراسەتلەردىن يىراقراق بولىدۇ. بۇ خىل ئالاھىدىلىك ئۇلارنىڭ ھەمىشە سەۋەنلىك ۋە خاتالىققا سادىر قىلىشىغا سەۋەب بولىدۇ. ئەقىل-ئىدراكىنىڭ يېتىلۈشى سەۋەبىدىن داۋاملىق نەپسىنىڭ قىلتىقىغا چۈشۈپ قېلىپ، ھاۋايى ھەۋەسكە بېرىلىپ كېتىدۇ، ئادەم بالىلىق دەۋرىدىن ئۆتۈپ، ياشلىق مەزگىلىگە قەدەم قويغاندا ئۇنىڭ دىلىنى ئەقىل پاراسەت نۇرلىرى يورۇتىدۇ. بۇ مەزگىللەردىكىلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىككى خىل كۈچ بولىدۇ. ئۇنىڭ بىرى ئەقىل، يەنە بىرى نەپسىدۇر. ئەگەر ئۇنىڭ ئەقلى كۈچلۈك بولۇپ، ياخشى ئىشلارغا كۆڭلىنى بەرسە، بۇنداق كىشى پۈتكۈل ئائەم خەلقىنىڭ ئارزۇسىغا ئايلىنىدۇ. خالايىق ئىچىدە كۆزگە كۆرۈنگەن شەخس بولۇپ قالىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ نەپسى ئەقلىدىن كۈچلۈك بولۇپ قالسا، ئۇ ئەبىئىي ھالدا نەپسىنىڭ كەيپىگە كىرىپ كېتىدۇ. نەپسى ئۇنى ھەر قانداق ھاۋايۇ ھەۋەسكە، يامان، چاكىنا ئىشلارغا بۇيرۇسىمۇ رەت قىلىشقا ئىلاجسىز قالىدۇ. ئۇنى شۇ ھامان ئورۇندايدۇ. نەپسىنىڭ خاھىشى ھەر قانداق ۋاقىتتا خاتا ۋە گۇناھلىق ئىشلارغا مايىلدۇر. ھەر كىم ئۆزىنىڭ روھانىيىتىنى پاك ۋە تازا تۇتسا، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئەقىل شامى يورۇتۇپ، مۇنەۋۋەر قىلىدۇ. ئەقىللىق، بىلىملىك كىشىلەر ئۆزىنىڭ ياشلىق دەۋرىنى بىھۇدە ئۆتكۈزمەيدۇ. قەبرىغاندىمۇ بارغانسېرى پاك ۋە دانىشمەن بولىدۇ. ھەر قانداق ئىنسانىڭ بېشى ياشلىق دەۋرىدىن باشلىنىدۇ. كىشى ياشلىقتا قايسى ئىشقا مايىل بولسا، قەبرىغاندىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلى شۇ يەرگە تارتىدۇ. ياشلىقتا قانداق ئىشقا كۆڭۈل بەرسە، قەبرىغان چاغدىمۇ ئۇنىڭدىن شۇنداق ئىش نامايان بولىدۇ.

كۆڭۈلسىزلىك چاچتىن قايتارا خالغا مايىل بولۇپ قالغانىدەك، ئىسكەندەرنىڭ كەشمىردىن ھىندىستانغا يۈرۈش قىلغانلىقى، رايى ھىندىنىڭ دۆلەت كاتتىلىرى ۋە ھېكمەت ئەھلىنى ئارىغا سالغانلىقى، ئۇلار ئىسكەندەر ئالدىدا قۇل بادىد شاھتىن ئۆز گۇناھىنى تىلىگەندەك ئۆزرە ئېيتىپ، كەچۈرۈمگە ئېرىشكەنلىكى، رايىنىڭ ئىسكەندەرنى ھىندىستان تەرەپكە باشلاپ، گۈزەل باغۇ بوستانلاردا قىشلاشقا تەكلىپ قىلغانلىقى، ئۇ بوستانلارنىڭ تۆت ئەتراپىنىڭ چەك-چېگرىسىغا يەتكىلى بولمايدىغان تەرىپى، بەلكى بۇنداق يەرنىڭ پۈتكۈل رويى زېمىندا تېپىلمايدىغانلىقى.

تارىخ ئەھلى بۇ داستانغا مۇنداق ھەرپىلەرنى يازدى:

ئەلقىسسە: ئىسكەندەر فىرۇز شاھقا كەشمىرنى بېرىپ، ئۇنى تەخت ۋە تاج بىلەن ئۇلۇغۋارلىققا ئېرىشتۈردى. تاپشۇرۇدىغان باج خىراجىتىنى بەلگىلەپ، ئۆز ئىلىگە پادىشاھ قىلدى. ئاندىىن ئۇنىڭ لەشكەرلىرىگە يول خىراجىتىنى ھەل قىلىپ

بەردى ۋە فىرۇز شاھقا:

ا ــ سەن ھازىردىن باشلاپ ھېچ ئىشقا ماينل بولماي، جىددىي تەييارلىق قىلىپ، ئارقىمىزدىن پات پۇرسەت ئىچىدە ھېندىستانغا يېتىپ بارغىن، ــ دېدى.

ئىسكەندەر شۇندىن كېيىن ھېندىستان تەرەپكە قاراپ يۇرۇش قىلدى. ئۇنىڭ لەشكەرلەر دەريا سىغا شاۋقۇن ــ سۇرەت چۈشتى. يول يۇرگەنسىرى ئۇلارنىڭ چاك تۇزاڭلىرى پەلەككە يېتەتتى. ئۇلار مەنزىلمۇ مەنزىل يۆتكىلىپ، ماڭغان يوللىرىنى ئىلچىكە ھېسابلاپ، بەلگە سېلىپ ماڭاتتى. قەدىمى ھەر بىر دېيارغا يەتسە شۇ دېيارنى ئېلىپ، ئۆزىگە تەۋە قىلاتتى. يۇرتنى يامانلاردىن يارتۇپلىپ، ياخشىلارغا بېرەتتى. باشتۇكلۇق قىلغانلارنىڭ بېشىنى پەس قىلىپ، ناتۇۋان ھالغا كەلتۈرەتتى. ھېندىستانغا بارغۇچە ئادالەت ۋە ئېھسانىدىن چۆللىرىنى ئاۋات قىلىپ باغۇ ــ بوستانغا ئايلاندۇردى. بۇ خەۋەر ھېندىستان پادىشاھى رايى ھېندىنغىمۇ ئاڭلاندى. راي ئىسكەندەرنىڭ كەشمىرگە كەلگەندە شۇ قەدەر كۆچلۈك سېھرىگەرلەرنى ئاجىز قىلىپ، چارە ــ تەدبىرلەر بىلەن ئىلىسمىلارنى ئېچىپ، ئاخىر كەشمىرنى قولغا ئالغانلىقىنى تولۇق ئاڭلىغانىدى. شۇڭا ئۇ ئىسكەندەر بىلەن جەڭ قىلىپ، ئۆك كېلىشنىڭ زادى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى شەك ــ شۇبھىسىز جەزملەشتۇردى. ئىسكەندەرنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن، ھەددى-ھىسابسىز پىشكەشلەرنى تەييارلىدى. ئۇنىڭغا سوۋغا قىلىش ئۈچۈن ئېسىل ماللاردىن ئوققۇز توققۇزنى چېگىپ تەييارلىدى. ھەرخىل ئېسىل ۋە ھەيۋەتلىك پىللاردىنمۇ توققۇز توققۇزنى، يەنە بىر رەۋايەتتە ئوتتۇز توققۇزنى تەييارلىدى، ئۇ پىللارنىڭ ھەر بىرىدىن زىممىسىگە ۋە زامان تېترەيتتى. ھەربىر پىلنىڭ جىسمى تاغدەك بار ئىدى. كۈچ ــ قۇۋۋىتى بولسا، تاغلارنى تالقان، بەلكى چاك توزانغا ئايلاندۇرۇۋېتىدىغان دەرىجىدە ئىدى. ئۇلارنىڭ جىسمى تاغقا ئوخشىسا، مېڭىشلىرى بىر زور كېمىگە ئوخشايتتى. ئۇنىڭ بېشى تاغنىڭ ئۇچىدەكى غايەت زور بىر قورام تاشقا ئوخشايتتى. قۇلاقلىرى كېمىسە بېشىغا ئورنىتىلغان ئىككى يەلكەنگە ئوخشايتتى. بۇ پىللارنىڭ ھەيۋەتلىكلىكى كېمە ئەمەس بەلكى بۇيۇك ئاسمانەك، ھەربىرىنىڭ خارتومى گويا كى بىر سامان بولىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇ خارتوم ئەمەس، بەلكى ئىنتايىن چوڭ كانايى، يىلان، سۆلەت ــ سالاپەتتە ھەيۋەتلىك ئەجدىھانىڭ ئۆزى ئىدى. ئۇ پىللار خارتومى بىلەن چىرماپ تارتىدىغان بولسا، ئۆزۈن يىل ئۆمۈر كۆرۈپ، پەلەك بىلەن بوي تالاشقان ھەيۋەتلىك چىنارلارنى غولىدىنلا ئۈزۈپ تاشلايتتى. بىر تۇرتۇش بىلەنلا سىدرە دەرىخىدەك يۇكسەك ۋە مۇستەھكەم مۇنارلارنى ئۆرۈۋېتەتتى. مۇشۇنداق ھەيۋەتلىك پىللارنىڭ ھەر بىرىگە يەتتە قىسما يوپۇقلارنى يېپىپ، ئۇلارنى ئالتۇن ۋە لەلى ــ جاۋاھىرلار بىلەن زىننەتلىگەنىدى. ھەربىر پىلغا بىر خۇش قامەت پىل ياققۇچىنى ئۆرۈنلاشتۇردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھۆسنى جامالدا تەڭداشسىز ئىدى. ھەربىر پىلنىڭ ئۈستىدە بىردىن تەخت قويۇلغان بولۇپ، ھەر بىرىنىڭ ئۈستىدە توققۇز نەپەردىن ھىندى غۇلام ئولتۇرغىنى جايلاشتۇرغانىدى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى گۈزەللىك ۋە خۇش خۇيلۇقتا

كۆز قارىچۇقىدەك ئەزىز ۋە شوخ ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى سەرىق ۋە قىزىل لىباسلارنى كىيگەن ھالدا، ھېكمەت كېتەۋاتقان پىللارنىڭ ئۈستىدە بەخىراھان ئولتۇراتتى. يەنە ھەرخىل ئېسىل ئاتلاردىن يەتتە توقۇزنى تەييارلىدى. بۇ ئاتلارنىڭ ھەربىرى پىلدەك كۆرۈنەتتى. ئۇلارنىڭ ھەر بىر توقۇزى بىر خىل رەڭدە بولۇپ، گۈزەللىكتە باشقا رەڭلەر بىلەن ھۆسن تالىشىپ تۇراتتى. قارىماققا بۇ ئاتلارنىڭ ھەر بىرى بىر پەرىدەك ئەمما چوڭلۇقتا دېۋىدەك كۆرۈنەتتى. ئاتلارنىڭ ھەممىسى تاڭ شامىلىدەك چاپقۇر ۋە يۈگرۈك ئىدى. ئاتلارنىڭ ھەربىر تۇتقۇزغا بىر خىل رەڭدە قىممەتلىك ۋە ئۆزگىچە يوپۇقلارنى ياپتى. ھەممىسىگە ئالتۇن قۇڭغۇراقلارنى باغلىدى. ھەربىر ئاتقا بىرىدىن كىيىنگەن ۋە گۈزەل ھىندى چاكىرنى مىندۈردى. ئۇلار ھەممىسى زەرياپ كىيىملەرنى كىيىپ، ئالتۇن كەمەرلەرنى باغلىغانىدى. ئۇ چاكارلار شۇ قەدەر شوخ ۋە چاققان ئىدىكى، ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ، نەيزىسىنىڭ ئۇچى بىلەنلا يەرنىڭكى ساۋۇت ۋە قالقانلىرىنى ئالاتتى؛ ئۇلار قۇلاقلىرىغا ئالتۇندىن ياسالغان قۇللۇق ھالقىلىرىنى تاقىغانىدى. يەنە توقۇز توقۇز ئۇلاغدا نەپىس رەختلەرنى تەييارلىدى. ئۇلار شۇ قەدەر ئەۋرىشىم ۋە نەپىز ئىدىكى، ئۇنىڭدىن ئون قات كىيىم كىيگەن تەقدىردىمۇ يەنە بەدەن شۇنچە روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. كىيىم كىيگەن ياكى كىيمىگەنلىكىنى بىلىش قىيىن ئىدى. يەنە قۇياشتەك شولا چېچىپ تۇرىدىغان ئالتۇن ئىدىش ۋە جاملاردىن توقۇز توقۇزنى تەييار قىلىدى. گۈل يۈزلۈك غۇلاملار بىر قولىدا ئىدىشنى، يەنە بىر قولىدا جامنى تۇتقان ھالدا تەق بولۇپ تۇرماقتا ئىدى. يەنە شېكەر تىللىق، شېرىن سۆزلۈك تۇتىلاردىن توقۇز توقۇزنى تەييارلىدى. ئۇلارنىڭ بەدەنلىرى زۇمرەتتەك ياپيېشىل، تومۇشۇقلىرى ياقۇتتەك قىتىقزىل رەڭدە تاۋلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ياقۇت ئېغىزلىرى سۆزلىگەندە گۆھەرلەرنى چاچاتتى. يەنە چىرايلىق توزلاردىن توقۇز توقۇزنى تەييارلىدى. بۇلار گۈزەللىكتە جەننەت توزلىرىنىڭ ئۆزى ئىدى. ئۇلار خۇددى زىبا سەنەملەردەك ئادەمنىڭ ئەقلى - ھوشىنى ھەيران ۋە سەرگەردان قىلاتتى، ئۇلارنىڭ باشلىرىدىكى تىترەپ تۇرغان تاجلىرى گۈزەل جانانلارنىڭ باشلىرىغا قىستۇرۇۋالغان ئوتىغاتلىرىغا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل قۇشلىرىنى ئوۋلايتتى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە نەچچە - نەچچە ئۇلاغلاردا ئۇد، ئەنبەر، كاپۇر، ئىسپار ۋە سەندەللەرنى تەقلىدى. بۇ سوۋغا - سالاملارنى كۆرگەن كىشىنىڭ ئەقلى ھەيران، ھوشى سەرسان بولاتتى؛ يەنە ھىندىستانىنىڭ بارلىق ئاكابىرلىرى؛ مۆتىۋەرلىرى، ئالىم - ئۆلىما، ھېكىم - ھۆكۈمرانلىرىنى يىغدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىلىم - ھېكمەتتە ئەفلاتۇن ۋە ئەرەستۇدەك چېچەن، تەقۋادارلىقتا ۋە پاكلىقتا قۇياشتەك نۇرانە، سۆز ۋە نۇتۇقتا ئەيسا پەيغەمبەردەك ئىسىق نەپەسلىك ئىدى. ئۇلارنى يۇقىرىدا زىكر قىلىنغان سوۋغا - سالام ۋە پىشكەشلەر بىلەن قوشۇپ، ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا چىقارتتى. ئۇلارنى ماگدۇرۇشتىن ئىلگىرى رايى ھىندى ئۆزىنىڭ ئۆزەرخاھلىقى ۋە بىچارىلىكىنى ئىزھار

قىلىپ مۇنداق دېدى:

ــ مەن شاھلار شاھى ئىسكەندەرنىڭ كەمتەر چاكىرى، بېشىم ئۇنىڭ ئۇلۇغ دەرگاھىنىڭ تۇپرىقىغا مايىل. شاھىم ئالەم بىلەن جەڭ قىلىشنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىدىم. ئۇنداق خىيال قىلىشقا ھەددىمۇ يەمەس. ئۆزۈمنى ئۇنىڭ ھىندى ئەسلىدىن بولغان كەمتەر بەندىسى دەپ بىلىمەن. خوش، شۇنداق تۇرۇپ، ئۇنىڭ پەرمانىنى تۇتۇشتا قانداقمۇ بوي يۇنتاۋلىق قىلىمەن؟ شاھنىڭ يارلىقى يەتكەندە ئاجىزلىقىم تۇپەيلىدىن بارالمىدىم. ئەمما ئورنىمدىن تۇرۇپ، ئەلچىدىن يارلىقنى ئالدىم. ئۇنى سۆيۈپ، ئاندىن بېشىم ئۈستىگە قويدۇم. شۇ ئارقىلىق ئۆزۈمنىڭ شاھقا بولغان كەمتەرلەرچە سەمىمىي ھۆرمىتىمنى ئىزھار قىلغانىدىم. شۇ چاغدا شاھنىڭ خىزمەتلىرىگە بېرىشىم كېرەك ئىدى. لېكىن بېرىشقا شارائىت يار بەرمىدى. شاھنىڭ پەرمانىغا بويۇن تولغاپ، باشتۇكلۇق قىلمىغانىدىم. بەلكى ئەۋەتكەن مەكتۇپىنى جان ــ دىلىمدىن قوبۇل قىلغانىدىم. بۇ ھەقتە بىلگەنلىرىنى ئەلچىمۇ بايان قىلغان بولغىيدى. ئۇ چاغدا مەن مەجرۇھ بولۇپ، ئاغرىق ئازابىدا قالغانىدىم. بۇ ھەقتىكى ئۆزۈمنىڭ ھالىمنى ئەلچىمگە رەسمۇ ئىزھار قىلغانىدىم. پادىشاھىم ئەمدى ئۆزۈمنى قوبۇل قىلىپ، بۇ ۋەيرانە ئىلىمگە چۈشۈپ، شەپقەت ۋە مەرھەمەتلىرى بىلەن مېنى خالايىق ئىچىدە ئەزىز ۋە شادىمان قىلسا، بېشىم كۆككە يېتىدۇ. جېنىمنىڭ بارىچە ئۇنىڭ قۇللۇقىنى بەجا كەلتۈرىمەن. تەكرىم مېنى پادىشاھنىڭ قەھرى ــ غەزىپىگە دۇچار قىلمىغاي، ئۇنىڭدىن كۆرە بىر جام زەھەر ئىچىۋالغىنىم ياخشىراق. ئەگەر مېنى گۇناھكار بىلىپ، قۇللۇقۇمنى قوبۇل قىلمىسا، ئۇنىڭغىمۇ ئىلاجىم يوق. شاھىمنىڭ خاھىشىنى قوبۇل قىلماسلىققا ھەددىم ئەمەس. سىلەر شاھىي ئالەمنىڭ ئالدىدا مېنىڭ بۇ ئۆزرەخاھلىقىمنى يەتكۈزۈپ، كەچۈرۈم سوراڭلار. سىلەر شەپقەت قىلىپ ئارىغا چۈشۈپ سەكىلەر، شاھىم مەرھەمەت قىلىپ گۇناھىمدىن ئۆتەر.

رايى ھىندى بۇ قەدەر شېرىن سۆزلەر بىلەن دانىشمەن ــ ئۆلىمالارنى ئاياغقا تۇرغۇزۇپ، بارلىق سوۋغا ــ سالام ۋە پىشكەشلەرنى تاپشۇرۇپ، ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتتى. ئۇلار سوۋغاتلارنى ئېلىپ، ئىسكەندەرنىڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئاۋۋال دۆلەت ئەركانلىرى ۋە ھېكمەت ئىگىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، رايى ھىندىنىڭ سالام ۋە ئېھتىراملىرىنى يەتكۈزدى. ئىسكەندەرنىڭ ھۆكۈمالىلىرىمۇ بۇ كەلگەنلەرنىڭ ئىززەت ــ ھۆرمىتىنى قىلدى ۋە ئەھۋالنى ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى. ئىسكەندەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇش بولدى. تەختكە چىقىپ ئولتۇرۇپ، كەلگەن مېھمانلارنى چاقىرىشقا پەرمان قىلدى. ئۇ رايى ھىندىگە بولغان غەزەپتىن ياندى. بۇ دانىشمەن ئۆلىمالارنىڭ كەلگەنلىكىدىن ناھايىتى خۇشال بولدى. شاھنىڭ كۆزىگە بۇ ئېلىپ كەلگەن سوۋغاتلار بىر يارماقچىلىكمۇ كۆرۈنمىدى. ئەمما بۇ ئالىملارغا شۇ قەدەر ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتكىنى، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر بۇيۇك شاھقا كۆرۈپ يەتمىزلىدى. ئۇلارنى شاھانە ھۆججەتلارغا ئوزۇنلاشتۇرۇشقا پەرمان چۈشۈردى. ئۇلار پەرمان بويىچە جايلاشتۇرۇلدى. ئىسكەن-

يەر ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئەھلى سالاھ، ئالىم ۋە ھۆكۈما كىشىلەر ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ چۈشكەن ھۆجرە لىرىغا شەخسەن ئۆزى يوقلاپ باردى. ئۆزىنى ئۇلارددن تۆۋەن تۇتۇپ، كەمتەرلىك بىلەن ھۇرمەت ۋە ئېھتىرام بىلدۈرىدى. مەجلىس ۋە زىياپەتلەرنى تۈزگەندە، بۇ ئالىملارنى، ھەقىقەت ۋە مەرىپەت ئىگىلىرىنى ئۆزىددىن يۇقىرى بىلگەنلىكىتىن، تەختكە چىقىپ ئولتۇرۇشنى راۋا كۆرمەي، تەكەللۇپسىز ھالدا شۇلار ئارىسىغا كىرىپ، ئادەتتىكى ئورۇنلاردا ئولتۇردى. ئۇلارنىڭ ھۇرمەت ۋە ئىناۋىتىنى ئەلا بىلىپ، ھەممىسىنى ئۆزىگە لايىق ھالدا يۇقىرى ئورۇنغا ئولتۇرغۇزدى. ھەدىگەندىلا ئۆزەخلىقا تىل ئېچىپ، ئۇلارددن ھاردۇق سورىدى. «ئۇزۇن يول يۈرۈپ، كۆپ جاپا چەكتىڭلار» دەپ ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى. كەلگەن ئالىم ۋە ئۆلىمالار ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە مەدھىيىلەرنى ئادا قىلغاندىن كېيىن، پادىشاھ رايى ھىندىنىڭ بارلىق ئۆزىنخاھلىقىنى تولۇق يەتكۈزدى. ئىسكەندەر بۇلارنى ئاۋلىغاندىن كېيىن كۆپ خىجىل بولدى. پۈتكۈل سالىھلار ۋە ئالىملارغا ئۆۋەنچىلىك بىلەن مۇنداق دېدى.

— سىلەر نېمىنى ئىلتىماس قىلساڭلار، شۇ بويىچە ئىش كۆرۈپ، سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلارنى ئېلىش ۋە خاتىرجەم قىلىش بىزنىڭ مەجبۇرىيىتىمىز. پادىشاھىكىزلاردىن گەرچە ئاز — تولا سەۋەنلىك ئۆتىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەپۇ قىلىشقا تامامەن بولىدۇ. ھەتتا ئۇنىڭ گۇناھى ناھايىتى ئېغىر بولغان تەقدىردىمۇ، بۇنداق ئاجىزانە ھالىتىنى كۆرگىنىمدە چوقۇم رەھىم — شەپقەت قىلىپ، ئۇلى كەچۈرگەن بولاتتىم. جۇسۇسەن، سىزلەردەك مۆھتەرەم كىشىلەر كېلىپ ئارىغا چۈشۈپ، ئۇنىڭغا ۋەكالىتەن ئەپۇ سوراۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، مەن ئۇنى قانداقمۇ ئەپۇ قىلماي تۇرالايمەن؟ گەرچە ئۇ ئاز — تولا سىياسەت بىلەن بىر تەرەپ قىلىشقا لايىق بولسىمۇ، لېكىن مەن سىلەرنىڭ يۈز — خاتىرىڭلارنى قىلىپ، ئۇنىڭ ھەممە سەۋەنلىكلىرىنى كەچۈرۈپ، ئادا ۋەتتىن قول يىغدىم. شۇڭا ئۇ بىزنىڭ شەپقەت ۋە ئىنايىتىمىزنى ئۆزىگە مۇقەررەر دەپ بىلىپ، قىلچە ئەنسىرىمەستىن بارگاھىمىزغا كەلسۇن. ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ياخشىلىققا بۇراپ، بېشىغا تاج كىيدۈرەي، تەختنى زىننەتلەپ، پۈتكۈل دۆلەتنىڭ بىزدىكىگە ئايلاندۇراي، ئۇنىڭ شان — شەۋكىتى ۋە مەرتىۋىسىنى پەلەككە يەتكۈزەي. چۈنكى مەن سىلەرنىڭ مۇبارەك جامالىڭلارنى كۆرۈپ، بىللە ئولتۇرۇپ ھەمسۆھبەت بولۇپ، كۆڭلۈم ناھايىتى شادلاندى. پول ئازابى تارتىپ بۇيۇقتا كېلىپ، مېنى تېپىشمۇ كۆپ خۇشاللىقتىن بەھرىمەن قىلىدىكلار. پول بويى تارتقان رەنج — مۇشەقىقىتىڭلار ئۈچۈن، سىلەردىن ئەپۇ سورايمەن ۋە ناھايىتى كۆپ مىننەتدارمەن. قەدىمدىن بېرى شۇنداق بىر رەسمىي قائىدە بارکى، بىر پادىشاھ كېلىپ بىر شەھەرنى ئالسا، ھۆكمىگە ئۆتكەن شەھەرنىڭ شاھىدىن بىرمۇنچە مال — دۇنيا تەلەپ قىلىدۇ. بىراق بىز سىلەرنىڭ خەلقىڭلارنىڭ، ۋە شاھىڭلارنىڭ بۇ مال — مۈلكىنى يەغمىتا ناھايىتى كۆپ قېتىملىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇنداق رەسمىيەتنى ئالمايمىز. ھېچقانداق ئالۋان — سېلىق سالمايمىز. يەنە شاھلار كېلىپ ھۆكمىمىزنى

قوبۇل قىلسا، تەبىئىيكى، ئۇنىڭغا مەلۇم مىقداردا باج ـ خىراج تاپشۇرۇش بۇيرۇلىدۇ. بىراق خەلقىڭلارنىڭ بۇنى بىر يەرىشتە ناھايىتى كۆپ قىينىلىدىغانلىقىنى ۋە دىشۋارچىلىقلارغا دۇچ كېلىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، سىلەردىن ئىككى يىلغىچە باج ـ خىراج ئالمايمىز. خەلقنىڭ زىممىسىدىكىنىمۇ ئىككى يىللىق ئالۋان ـ سېلىق، باج ـ خىراجەتنى كۆتۈرۈۋېتىمىز ۋە سىلەرنىڭمۇ شۇنداق قىلىشىڭلارنى تەلەپ قىلىمىز.

پادىشاھ ئىسكەندەر ئۇلارغا يۇقىرىقىدەك سۆزلەرنى قىلىپ، ھەددىدىن ھېسابسىز ئىنئام ۋە ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى. بۇ كىشىلەر ئىسكەندەرنىڭ كەڭچىلىك ۋە مەرھەمەتلىرىدىن شۇ قەدەر سۆيۈندىكى، ئۇنىڭ يولىدا توپا ـ تۇپراق بولۇپ كېتەكتۈدەك دەرىجىگە يەتتى. بۇ قەدەر چەك ـ چېگرىسىز ياخشىلىق ۋە ئىنئاملارنى كۆرگەن ئىلىم ئەھلىنىڭ تەشەككۇر ئېيتىشقا تىلى كەلمەي، دۇئا قىلىشقا ماجالى يەتمەي قالدى. بىراقلا يۆزلەنگەن بۇنداق خۇشاللىقلار تۆپەيلىدىن ئۇلارنىڭ جېنى چىقىپ كېتىشكە ئازلا قالدى. ئۇلار قانداقلا بولمىسۇن بىر ئامالارنى قىلىپ، ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، دۇئاغا قول كۆتۈردى ۋە سۆزلىرىنى مۇنداق تەلەكلەر بىلەن باشلىدى:

ـ ئەگەر پەلەك چۆرگىلىپ، قۇياش پەلەك ئۈستىدە ئۆزگىلىپ تۇرسىلا، سىنىڭ تەخت ۋە سەلتەنىتىڭ كۆك ئەۋجىدە بەرقارار بولسۇن، قۇياش سېنىڭ يۆلىنىپ ئولتۇرىدىغان ياستۇقۇڭ، تەكىيەگاھىڭ بولسۇن. بەخت ـ تەلەي قۇياشى يۈزۈڭگە نۇر بەرسۇن، كۆڭلۈڭنى جاھانىما ئەيىنىكىدەك روشەن قىلسۇن، بىز جانابىڭنىڭ ھۆزۈرىما كەلگەندە قورقۇنچ تۆپەيلىدىن شۇ قەدەر يامان ئەھۋالدا ئىدۇقكى، سۆزلەشكىمۇ تىلىمىز كەلمەي قالغانىدى. چۈنكى سېنى بىز پادىشاھلارغا ئوخشاش دەپ پەرەز قىلغانىدۇق. لېكىن تەڭرى پادىشاھلارنىڭ ھەممىسىنى قارا تۆپراقتەك، سېنى بولسا نۇرلۇق چىراغدەك قىلىپ يارىتقانىكەن، پادىشاھلارنى تەڭرى خەلق ئىچىدە شاھ قىلغان بولسا، سېنى شاھلار ئىچىدىكى شاھ قىلىپ تەيىنلەپتۇ. سېنىڭ بۇنداق ئېسىل خۇي ـ مىجەزىڭ ۋە ياخشى پەزىلەتلىرىڭنى كۆرۈپ، كۆڭلىمىزدە قورقۇنچ، ۋەھىمە دېگەنلەردىن ئەسەرمۇ قالمىدى. جانابىڭدا بۇنداق ياخشى خۇلق ۋە پەزىلەتلەرنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇق. ئىشلىرىڭدىن ۋە سۆزلىرىڭدىن بىلىنىپ تۇرغان چوڭقۇر بىلىم ۋە ئەقلىي تەپەككۇردىن ھەيرانلىقىمىز ئۈستىگە ھەيرانلىق قوشۇلدى. سەندە كۆرۈۋېنىۋېپ تۇرغان بۇ قەدەر ئالىي سۈپەتلەرنى ھېچقانداق ئىنسانىدىن تاپقىلى بولمايدۇ. تەڭرى سېنىڭ ۋۇجۇدۇڭنى پەرىشتىدەك قىلىپ ئاپىرىدە قىپتۇ. بۇ جاھان سېنىڭدىن بىر نەپەسمۇ خالىي بولمىسۇن. رايى ھېنىدى ئەگەر سېنىڭ بۇ قەدەر ئالىيجاناپلىقىڭنى بىلگەن بولسا ئىدى، پۈتكۈل ھېنىدىستانغا پەرۋا قىلماستىن، دەرھال ھۇزۇرۇڭغا كېلىپ، دەرگاھىڭنى تاۋاب قىلغان بولاتتى. ئەگەر ئىجازەت بولسا، بىز تەزرەك قايتىپ، سېنىڭ قىلغان كەڭچىلىك ۋە ياخشىلىقلىرىڭنى بايان قىلىپ، ئۇنىڭ غەمكىن كۆڭلىنى خۇشال قىلايلى. ئۇنى باشلاپ كېلىپ، قوللۇقۇڭغا يېقىن قىلايلى، ئايىغىڭ ئاۋپرىقىدىن ئۇنىڭ كۆزلىرىنى يورۇتايلى.

ـ سىلەرنىڭ ئارزۇيۇڭلاردىن ئۆزۈم

گىسى ماڭا هارام بولسۇن، — دېدى ئۇ كەندەر ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن.

بۇ ئالىم ۋە ئۆلىمالار جامائىتى ئىسكەندەر بىلەن يەر سۆيۈپ خوشلىشىپ، يولغا راۋان بولدى. خۇشال ـ خۇرام هالدا رايى هىندىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، هەممە ئەهۋاللاردىن خەۋەرلەندۈرۈپ، ئۇنى چەكسىز خۇرسەن قىلدى، ئىسكەندەر دەرگاهىغا بېرىشقا دەۋەت قىلدى. رايى هىندى بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ، گويا كىشى ئۆلۈك ئابىهايات تاپقاندەك، پۈتكۈل غەم‌ـ غۇسسىلىرىدىن نىجات تاپتى، بۇ ئۆلىمالار ۋە ئالىملار جامائىتىنى ئالدىغا سېلىپ، دەرهال ئىسكەندەرنىڭ ئاستانىسىگە قاراپ راۋان بولدى. ئىلگىرىكى پىشكەشلەردىن نەچچە هەسسە زىيادە سوۋغا ـ سالامنى بىرگە ئېلىپ ماڭدى. بۇلارنى تەسۋىرلەشكە سان، سۆز ۋە سىياه يېتىشمەيدۇ.

رايى هىندى بۇ ئەهلى سالاھ كىشىلەرنى ئۆزىگە يول باشچى قىلىپ، توغرا يولغا كىردى. ئۇلارمۇ رايىنىڭ ياخشى تەرەپكە يېتەكلەپ، ئىسكەندەرنىڭ قۇياشتەك چەكسىز ئىنئامىغا ۋە ئېهسانلىرىنى يول بويى هارماستىن بايان قىلىپ، ئۇنى زەررە چىلەردەك ئۆمىدۋار قىلدى. ئۇلار شۇ تەرىقىدە ئىسكەندەرنىڭ دەرگاهىغا يېتىپ كەلدى. رايى هىندىنىڭ ئۆلىمالار بىلەن بىللە يېتىپ كەلگەنلىكىنى شۇ هامان ئىسكەندەرگە خەۋەر قىلىندى. ئىسكەندەر دەرهال ئۇلۇغلار ۋە دانالار مەجلىسى تۈزۈشكە پەرمان چۈشۈردى. مەجلىس راسلىنىش بىلەنلا رايى هىندىنى هەمراهلىرى بىلەن بىللە باشلاپ كىردى. رايى هىندى قىلچىنى بويىنىغا ئاسقان، بىر قولىدا كېپەن، يەنە بىر قولىدا باشقا ئۆلۈم جايدۇقلىرىنى كۆتۈرگەن هالدا كىرىپ كەلدى. ئىسكەندەر بۇنى كۆرۈپ:

— دەرهال بۇ ئەسىلەرنى ئۇنىڭدىن ئېلىۋېتىڭلار! ئۇ مېنىڭ دەرگاهىمغا بۇنداق هالەتتە كېلىدىغان دەرىجىدە چوڭ گۇناه قىلغان ئەمەس، ئۇنىڭ ئالىملار ۋە باشقا يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئىلىمەن بىرگە كەلگىنىنىڭ ئۆزىلا كۇپايە ئىدى، — دەپ پەرمان قىلدى.

شۇندىن كېيىن ئۇنىڭدىكى قىلىچ

ۋە كېيىنلەر ئېلىپ تاشلىنىپ، ئېھتىرام بىلەن ئىسكەندەر قېشىغا ئېلىپ كېلىندى. ئىسكەندەر ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن ھالدا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. رايى ھىندىمۇ ئىسكەندەرنىڭ ئاياغلىرىنى سۆيۈپ، يۈزىنى يەرگە قويدى. ئىسكەندەر ئۇنىڭغا چەكسىز ئىززەت - ئېكرامىلارنى قىلىپ، ئۇنى يۇقىرىغىراق تارتىپ، قايتىدىن يەنە بىر نۆۋەت قۇچاقلىدى. رايى ھىندى ئالىھايىتى ايۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشتى. بۇ قۇچاقلىشىشتىن ئۇنىڭ كۆڭۈللىرى ھېسابسىز شادلىققا تولدى. ئۇ ئېلىپ كەلگەن سوۋغا - سالاملارنى ئىسكەندەرگە تەقدىم قىلدى. ئىسكەندەرمۇ بۇلارنى كەمتەرلىك بىلەن قوبۇل قىلدى. ئاندىن رايىغا شاھانە قائىدە بويىچە يۇقىرى ئورۇن كۆرسەتتى. ئۇنى ئولتۇرغۇزۇپ، كۆڭۈلىنى بارلىق ۋەسىلىلەردىن ئازاد قىلدى. ئۇنىڭ خاتىرىدىن ھەممە غەم - ئەندىشىلەرنى تازىلدى. ئىسكەندەر يەنە رايى ھىندى بىلەن بىرگە كەلگەن ئۆلىما، ھۆكۈما ۋە باشقا پەزىلەت ئىگىلىرىگىمۇ ئىلگىرىكىگە ئوخشاشلا كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارغا ھېسابسىز ئېنئام ۋە ئېھسانلارنى قىلدى. مۇلايىم ۋە يېقىملىق سۆزلەر بىلەن پۈتكۈل ھىندى ئەھلىنىڭ كۆڭۈللىرىنى ئووۋلاپ، ئۇلارنى ۋاپا ۋە مېھرى - شەپقەت سىرتماقلىرى بىلەن باغلاپ، ئۆزىگە رام قىلۋالدى. ئىسكەندەر يۇمشاقلىق ۋە خۇش چاقچاقلىق بىلەن بەزمىنى قىزىتتى. ھەر ئىككىلا تەرەپتە تارتىنىش ۋە ياتسىراشلار تۈگەپ، قىزغىن ۋە ئۇزاقتىن - ئۇزاق سۆزلەرنى بايان قىلىشتى.

رايى ھىندى ئىسكەندەرنىڭ بۇ چەكسىز ئىلتىپاتلىرىنى كۆرگەندىن كېيىن، تەسىرلىنىپ، ئورنىدىن تۇردى - دە، مۇنداق دەپ ئىلتىماس قىلدى:

— ئەي ئالەمنىڭ باش پاناھى، ھىندىستان مەملىكىتىدە بىرنەچچە ئاي توختاپ، بۇ ئەلگە جامالىڭ بىلەن زىننەت بەرگىن، پەزىلەتلىرىڭ بىلەن بۇ تۇپراقنى نۇرلاندۇرغىن. بۇ ئەلدە تاماشا قىلىشقا ئەرزىيدىغان نۇرغۇن ئاجايىپ - غارايىپ نەرسىلەر بار. بۇ يەرنىڭ جاڭگال ۋە ئورمانلىرى، گۈلزار ۋە باغ - بوستانلىرىدا ئاجايىپ قۇشلار، ۋەھشىي ھايۋانلار، بۇغا - مارالار ۋە باشقا تۈرلۈك جانىۋارلار، ناز - زۇ - نېمەتلەر تولۇپ - تېشىپ تۇرىدۇ. ئۇ يەرلەردە بىرنەچچە مۇددەت سەيلە - تاماشا قىلىش كىشى ئۇچۇن ھەقىقەتەن خۇشاللىق ئىشتۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە قىش پەسلى يېقىنلاپ قالدى. قىش ۋاقتى دېگەندە شاراب ئىچىپ، راھەت - پاراغەت سۈرۈشتىن باشقا ئىشمۇ قالمايدۇ. خۇسۇسەن ھىندىستاننىڭ قىش ۋاقتى ئادەمنىڭ تەبىئىتىگە باھار ۋاقتىنى ئەسلىتىدۇ. بۇلۇتلاردىن يامغۇر يېغىپ، دەرەخلەردە گۈللەر ئېچىلىپ، خۇش پۇراقلىرى چېچىلىپ تۇرىدۇ. ھاۋا ساپ ۋە يېقىملىق بولىدۇ. ئىسسىق - سوغۇق، بوران - چاپقۇن ۋە چاك - توزان بولمايدۇ. بۇ مەزگىلدە ھىندىستاندا تۇرۇپ ئارام ئېلىش ئەڭ ياخشى چارە. قۇياش ھەمەل بۇرجىغا يۈزلىنىپ، باھار مەۋسۇمى يېتىپ كەلگەندە، ھەر تەرەپكە يۇرۇش قىلسا، قىلغىلى بولىدۇ. لەشكەر تارتىشنىڭ ئەپچىل ۋاقتىمۇ دەل ئاشۇ مەزگىل ھېسابلىنىدۇ. ھەرقانداق كىشى ئەنە شۇ چاغدا بىر ياقتا ماڭمەن دېسە، ئۇنىڭغا يول بولسۇن دېسەكمۇ بولىدۇ.

بۇ سۆزلەر ئىسكەندەرنىڭ كۆڭلىگە خۇددى ئۇسساپ قالغان كىشىگە سۇ بەرگەندەك خۇش ياقتى. شۇڭا رايىنىڭ بۇ ئىلتماسىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ:

— سەن قايساقا باشلىساڭ، بىز قوشۇنىمىزنى شۇ يەرگە چۈشۈرۈپ، بۇ قىشنى شۇ جايدا ئۆتكۈزىمىز، — دېدى.

— دېھلى شەھىرى ھىندىستانىنىڭ پايتەختىدۇر، — دېدى رايى ھىندى مەسلىھەت بېرىپ، — جانابىڭنىڭ شۇ يەرگە، ئوردا ئىچىگە چۈشكىنىڭ مۇۋاپىق.

ئىسكەندەر بۇنى رەت قىلىپ مۇنداق دېدى:

— لەشكەر ۋە سىپاھلار شەھەر ئىچىگە سىغمايدۇ. شۇڭا ئۇلار دالا ياكىسى ئورمانزارلاردا ئارام ئالغىنى تۈزۈك. سىغقان تەقدىردىمۇ ئۇلارنى شەھەرگە ئورۇنلاشتۇرۇش مۇۋاپىق ئەمەس. چۈنكى بۇ ئىشتىن پۈقرالارغا ھەرەج ۋە مالاللىق يېتىپ قېلىشى مۇمكىن. بىر كىشى بىزنىڭ ئالدىمىزدىراق بېرىپ، شەھەرنىڭ تاشقىرىسىدا بىر ئورۇننى كۆرۈپ قويسۇن. شەھەرگە يېراقراق بولۇپ قالسىمۇ ھېچقىسى يوق. شەھەر ئەتراپى تەشۋىشكە قالمىسلا بولغىنى. قوشۇنلىرىم شەھەرگە ئورۇنلاشمىغانلىقىغا ئانچە غەم قىلىپ كەتمەيدۇ.

— ئەگەر شاھى ئالەم ئىجازەت بەرسە، — دېدى رايى ھىندى ئىلتىماس قىلىپ، — ئۆزۈم ئالدىن بېرىپ، قۇلچىلاپ خىزمەت قىلىپ، پادىشاھىمنىڭ لەشكەرلىرىگە ئارامگاھ بولالىغۇدەك بىر ئورۇننى تاپاي ۋە ئۇ يەرنىڭ ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇراي. شۇنداق قىلىمغۇچە كۆڭلۈم خاتىرجەم بولمايدۇ.

ئىسكەندەر بۇ سۆزدىن ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، رايىغا يېڭىدىن تاج، تون ۋە كەمەرلەرنى تەقدىم قىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە تاق شامىلدەك تېز چاپىدىغان بىر ئارغىماقنى ئىگەر، يۈگەن ۋە ئۇزەڭگىلىرى بىلەن زىننەتلەپ، ئۇنىڭغا رايىنى ھىندۇرۇپ قويدى. ئاندىن ئۇنى ھىندىستان تەرەپكە ئۇزاتتى. ئىسكەندەر-مۇ تەييارلىقلىرىنى پۈتتۈرۈپ شۇ تەرەپكە قاراپ يولغا چىقتى.

پادىشاھ رايى ھىندى ئۆز ئىلگىە يېتىپ بارغاندىن كېيىن مەملىكەت خەلقىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزدى. يۇرت خەلقى دۈشمەندىن ئامانلىق تاپقانلىقىنى بىلىپ، خۇشال بولدى. ئىسكەندەرنىڭ ھىندىستان خەلقىگە ئىلتىپات ۋە ئېھسانلارنى قىلغانلىقىنى بىلىپ، ناھايىتى سۆيۈندى. ئىسكەندەرنىڭ ھەققىگە ئاتاپ دۇئا قىلىشتى. رايى ھىندى ئەلنى بۇنىش بىلەن خۇشال قىلغاندىن كېيىن، ئىسكەندەرنىڭ خىزمىتىگە كىرىشتى. ئارامگاھىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى ناھايىنى جىددىي ئىشلىدى.

ئەلقىسسە، دېھلى شەھىرىنىڭ سىرتىدا بىر چەكسىز ئورمانزار بولۇپ، ئۇنى كىشىلەر «نىگار ئورمانزارى» دەپ ئاتايتى. ئۇنىڭ ئىچىدە ئوۋ ھايۋانلىرى ۋە قۇشلىرى ھەددىھىسابسىز ئىدى. بۇ ئورمانلىق ئەمەس، بەلكى جەننەت بېغىنىڭ ئۆزى ئىدى. ئۇنى كۆرگەن كىشىنىڭ ئەقىل تىلى ھەيرانلىقتىن كېكەچ بولۇپ قالاتتى. ئۇ يەردىن ئەتىر پۇراقلىرىنى تارىتىپ تۇرغان مەيىن شامالار بۇ قارا تۇپراقنى ئەنبەر ھىدلىرىغا چۆمدۈرگە-

نىدى. سەندەل ۋە قارا ياغاچ دەرەخ-لىرىنىڭ ھىدلىرى دىماغلارنى خۇش پۇراققا تولدۇراتتى. پۇتۇن ئورمانزاردىن خۇش بۇي ھىدلار تارقىلىپ تۇراتتى. دەرەخلەرنىڭ بەشى كۆككە يەتكەن، قۇياش ئۇنىڭ ياپراقلىرى ئارىسىغا يوشۇرۇنغانىدى. يەرگە سايە ئارىلاش يورۇق چۈشۈپ تۇراتتى. ئەما كۈننى كۆرگىلى بولمايتتى. چىنارلارنىڭ پەنجىلىرى ئاسمان يۈزىگە يېيىلغان بولۇپ ئۇنىڭ ھەربىر ياپراقلىرى خۇددى قۇياش پەنجىسىدەك يالتىراپ تۇراتتى. جەۋزە-جۇيا① دەرەخلىرى كۆك يۈزىنى قاپلىغانىدى، بۇ دەرەخلەر خۇددى ئاسمانغا ئېسىلىپ قانغاندەك كۆرۈنەتتى. ھەرقانداق دەرەخ جەۋزىجۇيا دەرىخى تەرەپكە ئېگىلگەن بولسا، ئۇنىڭ شاخلىرىدا دارچىن② ھاسىل بولاتتى. زەيتۇن دەرەخلىرى كۆكەرگەن تۇتاشقان بولۇپ، پەلەك زەيتۇنىمۇ بۇلاردىن خىجىل بولاتتى. قايسى دەرەخ-نىڭ شېخى پەلەككە يەتكەن بولسا، ئۇنىڭغا ئۇزۇم تەكلىرىمۇ چىقىپ ياماشقانىدى. بۇ تەكلەرنىڭ ئۇزۇملىرى خۇددى پەلەك بارىگىدىكى ھۆكەر يۇلتۇزىدەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تەكلەر دەرەخلەرگە خۇددى ھەشقىپىچەكتەك چىرمىشىپ، دەرەختىن-دەرەخكە، شاختىن-شاخقا ياماشقان، ھەتتا سىدە دەرەخلىرىنىڭ بويۇنلىرىغىمۇ سىرتماقلارنى سالغانىدى. بۇ ئۇزۇم تەكلىرى ئاشۇ ھەيۋەتلىك دەرەخلەرگە يامىشىپ، قىيىن كۆرمەستىن ئاسمانغا چىقىشنى خىيال قىلىۋاتقاندەك ئىدى. بۇ غايەت زور تەك بارىگىدا كۆز كېلىشىپ، يوپۇرماقلار سارغىيىپ چۈشۈشكە باشلىسا، خۇددى پەلەك بارىگىدا يۈزمىڭلىغان يۇلتۇزلار تەرەپ-تەرەپلەرگە گۆچۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

بۇ ئورمانلارنىڭ ئۈستىدە خىلمۇ-خىل قۇشلار ماكانلاشقان بولۇپ، ئۇلار پەلەك سەييارىلىرىدەك ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى. ھەر بىر قۇش بىر ھەپتە سەييارە-دەك ئاسماندا سەيلە قىلاتتى. تۇتىلار بىر تۈرلۈك يېقىملىق ئاۋازلاردا سايرىشىپ تۇراتتى. ئۇلار قايسى دەرەخكە بېرىپ قونسا، ئۇ دەرەختە يېشىل كىيىملىك خىزىر پەيغەمبەر ئولتۇرغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلارنىڭ رەڭگى سەنەۋبەردەرىخىنىڭ ياپراقسىز نوتىسىغا، بۇ سۈزۈك ئاسمانغا، ياق، ئاسمانمۇ ئەمەس، گۈل خېپچىلىسىغا ئوخشايتتى. ئۇلارنىڭ تېنىدىكى قىزغۇچ گۈللەر ئوتقاشتەك، تۈمۈشۈقلىرى بولسائوت يالقۇنىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇلارنىڭ جىسمى گويا رەڭلىك مومىلاردىن ياسالغاندەك، قىزىل ۋە يېشىل رەڭدە جۇلالىنىپ تۇراتتى. شارەك قۇشلىرى تەرەپ-تەرەپتە ئۇچۇپ يۈرۈپ، ھىندى تىلىدا شېرىن سۆزلەرنى قىلاتتى. بۇ قۇشلار گويا كى ھىندى قىزىقچىلىرىغا ئوخشاش سېرىق رەڭدە كىيىنگەنىدى. ئۇلار گويا-كى مىس لەۋھەلەر بىلەن زىننەتلەنگەن-دەك قىلاتتى. ياق، بۇ مىس لەۋھە ئەمەس، بەلكى ئالتۇندا سىرلانغان لەۋھە ئىدى. ئۇلار بۇ ئالتۇن ۋاراقچىلەردىن زىبۇ-زىننەت تاقىغانىدى. بۇ قۇشلار قايا-قا ماڭسا، شۇ يەرگە ماسلىشاتتى، كۆزگەن كىشى

① جەۋزىجۇيا — ھىندىستاندا ئۆستۈرۈلىدىغان بىر خىل دەرەخ، ھىندى دەرىخى.
② دارچىن — ھىندىستاندا ئۆسىدىغان بىر خىل دەرەختىن پوستى. تەبابەتتە ئۇنىڭدىن دورا ئورنىدا پايدىلىنىدۇ.

مەپتۇن بولۇپ كۆزىنى ئۇزەلمەي قالاتتى. ئۇلار ئارپا گۈللۈك ئەتلەسلەردىن لىباس كىيگەندەك، بېشىغا بۆك ئورنىدا ئالتۇن جامنى كىيمۇالغاندەك كۆرۈنەتتى. يېنىك چامداپ، ئۇياق-بۇياقتا يۇرۇۋاتقان چىرايلىق توزلار پەرىشتىلەرنى ئەسكە سالاتتى. نازاكەت ۋە مەستانىلەرچە ھەرىكەتلەر بىلەن تەرەپ-تەرەپلەرگە ماڭاتتى. مەستانە يۇرۇشلىرى بىلەن بىرگە يەنە بويۇنلىرىنى مەي شېشىسىدەك سوزۇشلىرىمۇ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ بوينى بەكمۇ ئالتۇن ھەل بىلەن يۇيۇلغان كۆك شېشىدەك جۇلالىنىپ تۇراتتى. قىرغاۋۇل ۋە كەكلىك لەرنىڭ يۇرۇشلىرى كىشىنى ئەقىل-ھوشىدىن ئازدۇراتتى. سەرۋى دەرىخىگە قوئۇالغان قىرغاۋۇللار ئالتۇن گۈلدەستىلەردەك كۆرۈنەتتى. ئېگىز شاخلاردا ئولتۇرغان گۈزەل توزلار سىدرە دەرىخىنىڭ شېخىدا ئولتۇرغان پەرىشتە جىبرىئىلنى ئەسكە سالاتتى. بۇ ئورمانزارنىڭ شىمالى تەرىپىدە سىندى دەرياسى بار ئىدى. جەنۇب تەرىپىگە ھىندىستاننىڭ پايتەختى شەھىرى جايلاشقانىدى. سىندى دەرياسىدا ئۇياق-بۇياقلارغا ئۇزۇپ يۈرگەن كېمىلەر پەلەك دەرياسىدىكى يېڭى ئايدەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ يەرنىڭ شەرق تەرىپىدە بىر پايانسىز كەتكەن شېكەر قوئۇشلۇقى بار ئىدى. ئۇنى تەرىپلەشتە تىل ئاجىزلىق قىلاتتى. بۇ قومۇشزارلىقنىڭ سۈيى شېرىن-شەرۇەتلەرگە ئايلىنىپ كەتكەن، سۇ تېگىدە لاي-لاتقا ۋە پاتقاقلار ئورنىغا قەنت-ناۋات ۋە شېكەرلەر ھاسىل بولغانىدى. غەرب تەرىپىدە ناھايىتى ئېگىز بىر تاغ بولۇپ، تۆت پەسىلنىڭ ھەممىسىدە يازپەسلىدىكىدەك ياپيېشىل تۇراتتى. بۇ تاغدا گۈل ۋە رەيھانىلار قىش-ياز ئوخشاشلا ئېچىلىپ، پۈتكۈل ئەتراپ چېمەنزارلىقتا پۇركىنىپ تۇراتتى. ھەسەل ھەرىلىرى بۇ يەردە گۈل شىرىنلىرىنى يىغىپ، تاغ ئىچىنى ھەسەلگە توشقۇزغانىدى. ھەر بىر تاشنىڭ تېگىدىن ھەسەل ئېقىنلىرى خۇددى بۇلاق سۈيىدەك ئاقاتتى. ئۇ تاغدا يەنە يۇزمىڭلىغان ۋەھشىي ھايۋانلار، بۇغا-ماراللار، قۇلۇن، كىيىكلەر بار ئىدى. ئۇلار ھەسەل ۋە شېكەرلەرگە دەسسىگەنلىكتىن يەرگە چاپلىنىپ قالغان ئاياغلىرىنى ناھايىتى تەستە يۇتكەيتتى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە سان-ساناقسىز ئۇۋھايۋانلىرى ۋە ھەددۇ ھىسابسىز يېرتقۇچ ھايۋانلار بار ئىدى. بۇ يەرنىڭ ھەربىر ئېقىنلىرىدا پەلەك ھۇتى① نى ئاجىز قىلىدىغان ھەيۋەتلىك كۈمۈش رەڭ بېلىقلار ياشايتتى. ئۇلارنى تەرىپلەشكە سان ئاز-لىق، تىل ئاجىزلىق قىلاتتى. بۇ ئورمانزارنىڭ ئەتراپلىرىلا تەرىپلەپ ئۆتۈلىدى. ئورمانزار ئېچىدە يەنە چەكسىز كەتكەن ئوچۇقچىلىق ۋە تۈزلەڭلىك جايلارمۇ بار ئىدى. بۇنداق جايلار گۈل ۋە ئوت-چۆپلەر بىلەن قاپلىنىپ كەتكەنىدى. بۇ ئورمانزارغا تۆتىنىپ تۇرغان شەھەر شۇ قەدەر گۈزەل ۋە ئاۋات ئىدىكى، ئۇنى تەرىپلەشتە قەلەم تېلى كېكەچلەپ قالاتتى.

رايى ھىندى ئىسكەندەرنى باشلاپ

① ھۇت — 1) كاتتا بېلىق؛ 2) كونا ئاستروئومىيىدىكى ئون ئىككى بۇرج ئېچىدىكى ئون ئىككىنچىسىنىڭ نامى؛ شەمسىيە يىل ھېسابىدىكى بىر ئاينىڭ نامى. ئىككىنچى، ئۈچىنچى ئايلارغا توغرا كېلىدۇ.

كېلىپ، ئاشۇ ئورمان ئىچىدىكى چىمەنزارلارغا چۈشۈردى. ئىسكەندەرنىڭ پۈتكۈل لەشكەر ۋە سىپاھلىرى بۇ يەرگە ئورۇنلاشتى. بۇ جايغا ئاسمان گۈمبەزدەك بۈيۈك ۋە ھەيۋەتلىك چېدىر - بارگاھلار تىكىلدى. پادىشاھ ئىسكەندەر بۇ ئەتراپلارنى كۆرۈپ چەكسىز خۇشال بولدى. ھەر تەرەپلەرنى ئايلىنىپ، ئىنچىكە ۋە ئېھتىياتچانلىق بىلەن كۆزەتتى. ئۇ ھەربىر جايغا يەرلەر سالغاندا، ئۇ يەرنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى گۈزەل ۋە ئەلۋەك ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران قالاتتى. بۇ مەنزىرىلەر ئۇنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىنى قامаштۇرۇپ خىرەلەشتۈرۈۋەتتى. رايى ھىندى ئىسكەندەرگە خىزمەتكارلىقىنى شۇ قەدەر ئەلا دەرىجىدە بەجا كەلتۈردىكى، ئۇنى شەرھلەشكە سۆز يېتىشمەيتتى. ئىسكەندەر ئاخىر ھەممە ئىشلىرىنى توختىتىپ، قىشنى مۇشۇ جايدا ئۆتكۈزمەكچى بولدى. راھەت بەزمىلىرىنى تۈزۈپ، پاراغەت جاملىرىدا شاراب ئىچىشكە مەشغۇل بولدى. ساقىنامە:

كەتۈر، ساقى، ئول ساغەرى زەرنىگار،
كى مەي لەئلدىن بولدى گەۋھەر نىگار،
چۇ دەشتى نىگار ئىچرە قىلدىم مەقام،
كېرەكدۇر ماڭا زەرنىگار ئەمدى جام.
مۇغەننىي، تۈزەت نەغمەئى رېخته،
ئانى قىل ئۆزۈك برله ئامىخته.
كى بىر سەبزى شىرىن يانا ھىند ئارا،
مېنىڭ روزگارىمنى قىلدى قارا.
نەۋائى، نېلەر قىلدى خامەك يانا،
كى بىر مۇلكى ھىندى ئولدى نامەك يانا.
نەچە كۆرسە مۇلكىدە ھىندۇ سەۋاد،
ئونۇتقاي، كۆرۈنگەن زەمان بۇ سەۋاد.

بىر سودىگەرنىڭ ھېكايىتى. پايدا تېپىش سەۋداسى بىلەن تىنماي چېپىپ يۈرۈۋاتقان بۇ سودىگەرنىڭ بېشىغا كاتتا بىر زىيان كەلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنىڭ جىگەر پارىسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، جىگەر قانلىرىنى كۆزلىرىدىن ئاققۇزۇپ، يۈزلىرىنى قانغا بويىدى. ئۇ بېلىگە تۆگۈۋالغان بار دەسمايىسىنى بىر ئۆتۈۋېلىنغان بىر يىگىتنى قوتقۇزدى. ئۇنىڭ قوتۇلدۇرغىنى دەل ئۆزىنىڭ جىگەر پارىسى، بەلكى كۆڭۈل دەسمايىسى ئىدى.

ئەدەن مەملىكىتىدە بىر سودىگەر بار ئىدى. سودا - تىجارەت ئىشلىرىدا ناھايىتى ماھىر ۋە دانا ئىدى. ئۇنىڭ پۈتكۈل جاھاندا تەڭداشسىز بىر پەرزەنتى بار ئىدى. ئۇ ھەر ئون كۈندە بىر شەھەرگە يۆتكىلىپ توختىماستىن تىجارەت قىلاتتى. يۈك - تاق ۋە كاجاۋىلىرى تۆگە ئۈستىدىلا تۇراتتى. دائىم سەپەر قىلىپ، بىر دەم تىنىم تاپمايتتى. شۇ ئادىتى بويىچە بىر كۈنى يەنە يولغا چىقتى. ئۇ كېچىسى بىر باياۋاندا ئوغلى ۋە خىزمەتكارلىرى بىلەن سودا - تىجارەتنىڭ تەدبىرلىرى ۋە تاغ - دەريا، دەشت - سەھرالارنىڭ گەپ - سۆزلىرى ھەققىدە ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي پاراڭ سېلىشىپ كېتىۋاتقىنىدا، توساتتىن قاراقچىلار باستۇ-

رۇپ كەلدى. سودىگەرلەر جانلىرىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ھېچ نېمىگە قارىماستىن، تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىشتى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىر تەرەپكە قاراپ قېچىپ، ھەر بىرى بىردىن ئەلگە بېرىپ توختىدى. سودىگەر توختاپ، ھوشىنى تېپىپ قارىسا، ئوغلى يوق تۇرغۇدەك. ئوغلىدىن ئايرىلغان بۇ سودىگەر جىگەر قانلىرىنى ئاققۇزۇپ زار ـ زار يىغلىدى. يېنىنى ئاختۇرغانىدى. بىلىگە تۇگۇۋالغان مىڭ تىللا ئالتۇنى قېپقاپتۇ. ئۇ مۇشۇ دەسمايە بىلەن ھەرەم تەرەپلەرگە بېرىپ ئوغلىنى ئىزدەش ۋە تەكرىگە تىۋىنىش قارارىغا كەلدى. ئۇ جىگەر قانلىرىنى يۇتۇپ، ناله ـ زار قىلغان ھالدا بىر مەملىكەتكە يېتىپ كەلدى. سودىگەر شەھەر ئىچىگە كىرىش بىلەنلا بىر توپ جامائەتنىڭ بىر ئادەمنى باغلاپ، ئۇلتۇرۇشكە تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى كۆردى. جاللات ئۇنىڭ بېشىدا قىلىچ تەڭلەپ تۇرۇپ كۆپچىلىككە:

ـ بۇ بىر ئاجىز بىچارىنى ئۇلتۇردى. شەرىئەت بويىچە بۇ قاتىلغا ئۇلگۈچىنىڭ خۇن باھاسى ئۈچۈن مىڭ تىللا ئالتۇن تاپشۇرۇش بۇيرۇلدى. ئەگەر ئالتۇننى تاپشۇرالمىسا، ئۇلۇمگە ھۆكۈم قىلىنىدۇ. قېنى ئاراڭلاردا مىڭ تىللا تاپشۇرۇپ، ئۇنى قۇتقۇزۇۋالىدىغان كىشى بارمۇ؟! ـ دەپ جار سېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئۇنى قۇتقۇزۇۋالىدىغان بىرمۇ ئادەم چىقمىدى. ئۇ يىگىتنىڭ پۇتۇن پەدىنى قانغا چىلىشىپ كەتكەن، يۈزلىرى جىگەر رەڭگىدە بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭغا ئۇلۇمدىن باشقا يول قالمىغانىدى. سودىگەرنىڭ ئىچى ئاغرىپ، بىلىگە تۇگۇۋالغان مىڭ تىللانى جاللاتقا بەردى. جاللات بۇ يىگىتنى سودىگەرگە تاپشۇرۇپ بەردى. سودىگەر ئۇنى ئېلىپ بېرىپ يۇيۇندۇردى. يۇز ـ كۆزلىرى ۋە پۇتكۈل بەدىنىدە قېتىپ قالغان جىگەر رەڭ قانلارنى تازىلىدى. قارىسا قۇتقۇزۇۋالغىنى دەل ئۇزىنىڭ جىگەر پارىسى ئىدى. بۇ ئىش بىلەن سودىگەرنىڭ جىگەر پارىسى ساقايدى. بۇ ئاتا ـ بالا كۆزلىرىدىن قانلىق ياشلارنى ئاققۇزۇپ كۆرۈشتى.

ـ ئەي جىگەرنىمنىڭ پارىسى، كۆزلىرىمنىڭ قارىسى، ـ دېدى سودىگەر ئوغلىغا، ـ جۇدالىقتا ئۆتكەن ئەھۋالىڭنى بايان قىلغىن.

يىگىت:

ـ ئاشۇ ۋەقە يۈز بەرگەن كېچىسى مەن قاراقچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدىم. ئۇلار مېنى ئۇلتۇرۇۋەتمەكچى بولۇشتى. لېكىن يەنە بۇنىيىستىدىن يېنىپ، قېنىمدىن كەچتى، «بۇنى ئۇلتۇرگەندىن كۆرە، ئۇزىمىزگە يارەمچى قىلىۋالايلى» دەپ مەسلىھەتلەشتى. شۇ سەۋەبتىن مەن ئۇلارغا تەۋە مالايغا ئايلىنىپ قالدىم. بۇگۈن ئۇلار مۇشۇ يەرگە كېلىپ، بۇ جامائەت بىلەن ئۇرۇشتى ۋە بىر بىچارىنى ئۇلتۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قېچىپ كەتتى. مەن تۇتۇلۇپ قالدىم. جامائەت مېنى ئۇلگەن كىشىنىڭ بەدىلىگە ئەسىر قىلىۋالدى. بۇ ئەھۋالنى ھاكىمغا مەلۇم قىلىپ، مېنى ئۇلگۈچىنىڭ خۇن باھاسى ئۈچۈن جاۋابكارلىققا تاپشۇردى. شۇ تۇپەيلىدىن ئۆمرۇم قۇياشى زاۋاللىققا يۈزلەنگەندە، سەن كېلىپ، مېنى تونۇمىغان بولساڭمۇ ساخاۋەتلىك قولۇڭنى سۇنۇپ، ئالتۇن بېرىپ جېنىمنى

سېتىۋالدىك، — دەپ پۇتكۈل ئەھۋاللارنى سۆزلەپ ئۆتتى.

بۇ ئەھۋاللارنى بىلگەن خالايىق ئۇنى مۇشۇ يۇرتنىڭ شاھىغا مەلۇم قىلدى. پادىشاھ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، سودىگەرنىڭ مەرد ۋە سېخىيلىقىغا قايىل بولۇپ، ئۇنىڭغا ئىلگىرىكىدىنمۇ كۆپ دەسمايە بەردى. يېگىتكىمۇ ناھايىتى كۆپ ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى. ساخاۋەت ۋە مۇرۇۋۋەت يامغۇرى ياغقانلا يەردىن ئاقىۋەت مۇشۇنداق گۈللەر ئېچىلىدۇ.

ھېكمەت. ئىسكەندەرنىڭ ئەرەستۇدىن: «نېمە ئۈچۈن دۇنيادا ھەرقانداق ئىشنىڭ مۇكاپاتى ياكى جازاسى بولىدۇ. كىشى نېمىشقا قايسى خىلدىكى ئىش ۋە ئەمەل ئۈرۈقىنى تېكىسە، شۇنداق مېۋىگە ئېرىشىدۇ؟» دېگەن مەزمۇندا سوئال سورىغانلىقى ۋە ئەرەستۇنىڭ ئۇنىڭغا جاۋاب مەھسۇلاتلىرىنى تەقدىم قىلغانلىقى

ئىسكەندەر يەنە ئەرەستۇدىن مۇنداق سوئال سورىدى:

— ئەي دانا ئۇستاز، ھەر قانداق بىر ئىشنىڭ ئۆزىگە يارىشا بىر خۇسۇسىيىتى بار. كىمىكى يامان ئىش قىلسا، ئۇنىڭغا يامان ئاقىۋەتتىن ئامانلىق يوقتۇر، ئەگەر ياخشىلىق قىلسا، شۇنىڭغا يارىشا ياخشى ئىقبال ۋە كېلەچەككە ئېرىشىدۇ. بۇنداق بولۇشنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ماڭا بايان قىلىپ بەرسەڭ.

— بۇ جاھانغا يارىشىلغان بارلىق نەرسىلەرنىڭ ئۆزىگە خاس خاسىيىتى بولىدۇ. — دېدى ئەرەستۇ جاۋاب بېرىپ، — بۇنداق خاسىيەتلەر ياكى ئالاھىدىلىكلەر ئىچىدە ئۆزىگە لايىق ھەقىقەت بار. ئەگەر بىر ئىشنى قىلماقچى بولغان كىشى شۇ ئىشنىڭ ھەقىقىتى ۋە ماھىيىتىنى تونۇپ يېتەلمىسە، ئۇنداق ئىشنىڭ يۈزىگە چىقىپ قېلىشى بىر ئەيىبتۇر. بىلىمسىز نادان كىشىلەر بەرەر ئىشنى قىلماقچى بولسا، ئۇنىڭدىن كۆز ئالدىدىلا نەپ ئېلىشنى ئىستەيدۇ. پايدا كەلتۈرمەيدىغان ئىشلارنى زادى قىلمايدۇ. ئۆزىگە پايدا يەتمىگەن ئىشلارنى قىلغۇچىلارنى كىچىك بالا، سارائ، ئەقىلسىز دەپ قارايدۇ. ئەقىل ئىگىلىرى بەرەر ئىشنى قىلىشتا، ئۇنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلايدۇ. يېراقنى كۆزلەيدۇ. ياخشى ئويلىماي تۇرۇپ، ئىش باشلىمايدۇ. شۇڭا ئەقىل ئىگىلىرىنىڭ قىلغان ئىشلىرىغا تەگرى ياخشى ئاقىۋەت ۋە مەنپەئەتلەرنى بەرسە، ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس، دۇنيادىكى ياخشى ـ يامان ئىشلار ۋە مەۋجۇداتلارنىڭ ھەممىسى بىر ـ بىرىگە باغلىنىشلىق ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. بىر ـ بىرىنى تەقەززا قىلىدۇ. شۇڭا ھەر قانداق بىر ئىش ياكى شەيئىنى ئوشۇقچە ياكى كەمەكسىز دەپ قالماسلىق كېرەك، بەرەر زەررىچىنىڭ ھەرىكىتى قىلىشىمۇ سەۋەبسىز ياكى بىكارچىلىقتىن ئەمەس. چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بەرەر ئىشقا مەشغۇل. ئۇلارنىڭ مەسئۇل بولغان ئىشىدا چوقۇم بەرەر خاسىيەت ياكى ئالاھىدىلىك بار. بۇ خاسىيەتلەر ئىچىدە جەزمەن بەرەر ھەقىقەت بار. تەگرى شەيئىلەرنىڭ ئىش ۋە ئەپئا-

لىنى يۇزەگە چىقارغاندا ئۇنىڭ ھەقىقىتىنى كۆپىنچە خالايىق كۆزىدىن پىنھان تۇتىدۇ. ئەمما، ئۇنى يەنە ھامان ئاشكارا كۆرسىتىپ بېرىدۇ. مەسىلەن، ئۇرۇقتىن قارىماقتا ھېچقانداق ھەقىقەتنى چۈشەنگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن دېھقان ئېكىنزارغا ئارپاتېرىپ قويغان بولسا، بۇغداي ئۇرالمايدۇ. ئەگەر بۇغداي ئۇرۇقىنى چاچقان بولسا، ئارپا ئورمايدۇ. قىزىلمۇچ ئۇرۇقىنى تېرىغان كىشى ئاچچىق مېۋىگە ئېرىشىدۇ. شېكەر قومۇشى يېتىشتۇرگەن كىشى چوقۇم شەكەر ئالىدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاشلا، ئىشنىڭمۇ ياخشى - يامىنى بولىدۇ. ئەگەر ياخشى ئىش قىلغان بولسا، ياخشىلىقتىن بەھرىمەن بولىدۇ. يامانلىق قىلسا، يامانلىق كۆرىدۇ. بۇ قائىدىگە خىلاپلىق قىلىدىغان بولسا، ئىشلار ئادالەت ۋە ھەققانىيەت يولىدىن چىقىپ كېتىدۇ.

ئەرەستۇ بۇ جاۋابىنى بەرگەندىن كېيىن، ئىسكەندەر ئۇنى توغرا تېپىپ، قايىل بولدى.

قۇياشنىڭ تۇن زۇلمىتى زەڭگىبارىدىن چىقىپ، كۈندۈز زىياسىنىڭ نىمروزىغا كىرگىرىگىنىگە ئۇخشاش، ئىسكەندەرنىڭ ھىندىستان ئېلىدىن چىقىپ، چىن مەملىكىتىگە كىرگەنلىكى، ئۇنىڭ قۇياشتەك چاپسانلىق بىلەن جاھانگىرلىك تەخىنى ئويىنىتىپ كەلگەنلىكىنى بىلگەن خاقانى چىننىڭ زەرىچىلەردەك تولا لەشكەر يىغىپ، ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلانغانلىقى، يەنە بىر تەرەپتىن ئىسكەندەر بىلەن يارىشىپ قېلىش ئۈچۈن ئەلچى ئەۋەتكەنلىكى، ئەلچىنىڭ نامۇۋاپىق جاۋاب ئېلىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، زەرىچىلەردەك بىھىساب چىن لەشكىرىنىڭ خۇددى زەرىچىلەر گۈرۇھىدەك قوزغالغانلىقى، ئاخىر خاقاننىڭ ئۆزى بۇ ئىشنىڭ تەدبىرلىرىنى ھەتتا بىرەر زەرىچىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلماستىن تۈزۈپ چىققانلىقى.

تەقىل ھېكمەتلىرىنى يىغىشتا كۆپ مېھنەتلەرنى چەككەن نەقىلچىلەر بۇ ھەقتە مۇنداق دېدى:

ۋاقتىكى، ئىسكەندەر ئاجايىپ ئورمانزارىدا ئارام ئېلىش بىلەن قىش كۈنلىرىنى ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. ھىندى شاھى راي ئۇنىڭ بەزمە - مەجلىسلىرىدە دائىم بىللە ئىدى. ئىسكەندەر گاھى شەرگە كىرىپ راي بىلەن قەسىر ئىچىدە شاراب ئىچىشكە مەشغۇل بولاتتى. يەنە بەزىدە ئورمانزارغا كېلىپ، ئوۋ - شىكار قىلىپ، دالا بەزمىسى تۈزەتتى. گاھ يولۋاسلارنى ئۆلتۈرسە، گاھى پىل ۋە كەركىدانلارنى ئوۋلايتتى. گاھى دەريا بەزمىسى تۈزۈپ، كېمىلەرگە ئولتۇرۇپ، تور تاشلاپ، كۈمۈش رەڭلىك بېلىقلارنى تۇتۇپ، كۈمۈش قەدەھلەردە شاراب ئىچەتتى. بەزىدە شېكەر قومۇشلۇقىغا كىرىپ، شىرىدەك ھەيۋەت بىلەن بۇغا - مارالالارنى تۇتۇپ، ياۋا ئات - ئېشەكلەرنى قوغلايتتى، مەي ئىچكەندە شېكەر قومۇشلىرىنى قەنت - گىزەك قىلاتتى. يەنە بەزىدە قۇياشتەك ئۆرلەپ، ھەسەل تېغىغا چىقاتتى - دە، شاراب ۋە ھەسەل بىلەن كۆڭلىنى خۇشال قىلاتتى. يەنە بەزىدە بولسا، شاھىنشاھلارچە رەسىم - قائىدە

بىلەن بارگاھ ئىچىدە بەزمە تۈزۈپ، نەغمە - ناۋا قىلىپ، پەلەك بارگاھىغا ھەيۋەت-ھەشەمەت بەخش ئېتەتتى. سەھرا پەردىلەر ئىچىدە ئولتۇرۇپ تاماشا قىلاتتى. بەزى چاغلاردا دانىشمەنلەر بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ، ھەرخىل ئىلىمگە ئائىت كىتابلارنى كەلتۈرۈپ بەس - مۇنازىرە قىلاتتى. بۇ ئارقىلىق ھەرقانداق مەسىلىنىڭ نازۇك ھەقىقەتلىرىنى چۈشىنىپ، مۇجىمەل مەسىلىلەرنى ھەل قىلاتتى. ئىسكەندەر كىچىچە ۋە كۈندۈزلەرنى ئاشۇنداق قىلىشقا ئۆتكۈزدى.

باھار پەسلى يېتىپ كەلدى. قۇياش شەرەپ بۇرجىغا كىرىپ، ئالەمنى تېخىمۇ روشەن قىلدى. ئىسكەندەر نۇرلىنىپ تۇرغان قۇياشتەك، ياق، بەلكى بۈيۈك پادىشاھ جەمشىدتەك جاھان مەملىكىتىنى قولغا ئېلىش ئۈچۈن يۈرۈش قىلماقچى بولدى. ئۇ ئىشرەت بەزمىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، خىتا بىلەن چىن مەملىكىتىگە يۈرۈش قىلىشنى قارار قىلدى. ئۇنىڭ لەشكەر دەرياسى يەنە دولقۇنلىنىشقا باشلىدى. ئۇلار «چىن ئېلىگە قاراپ يولغا چىقىمىز!» دەپ جار سېلىپ، سەپەر ناغرىلىرىنى چېلىپ، پۈتكۈل قوشۇنىنى، ھەتتا ھىندىستان مەملىكىتىنىڭ بۈلۈڭ - پۈشقاق، توپا - تۇپراقلىرىنىمۇ قالدۇرماستىن، بۇ يۇرۇشكە سەپەرۋە قىلدى. ئاندىن تۇغ - ئەلەملەرنى تارتىشىپ، ھەيۋەت - ھەشەمەت بىلەن چىن شەھەرلىرىگە قاراپ يۈرۈش قىلدى.

ئىسكەندەر چىن مەملىكىتىگە يۈرۈش باشلاپ يولغا چىققاندىن كېيىن، يول بويىدىكى ۋە ئەتراپلاردىكى دۆلەت ۋە يارلارنىڭ ئۇلۇغ شاھلىرى ئۇنىڭغا ئارقا - ئارقىدىن بەيئەت قىلدى. ئۇلارغا لەشكەر ئەۋەتىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. شاھلار ئۆزلىرى نامە ۋە پىشكەشلەرنى ئېلىپ كېلىپ، يالۋۇرۇپ، ئىسكەندەرنىڭ بارگاھىنىڭ بوسۇغىسىنى يۆلەنچۈك ۋە تەكىي قىلىپ يېتىشماقتا ئىدى. ئىسكەندەر مۇنداق بىر شاھلارغا لايىقىدا ئىلتىپات ۋە ئىنايەتلەرنى قىلىپ، توختىماستىن ئالغا ئىلگىرىلىدى. يول بويى مەملىكەتلەرنى سەيلە - ساياھەت قىلغاچ ئىلگىرىلەپ، ئاخىرى چىن دۆلىتىنىڭ چېگرىسىغا يېقىن كەلدى.

چىن خاقانىمۇ ئىسكەندەرنىڭ ھىندىستاندىن چىن ئىلىگە قاراپ، سەلدەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ھەددى-ھېسابسىز قوشۇن، قىياس ۋە مۆلچەردىن زىيادە قورال - ياراغلارنى تەييار قىلغانىدى. شۇنداقتىمۇ دەسلىپىدە تەكەببۇرلۇق قىلىپ، دۈشمەنلىشىشنى خالىمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ دانا ۋەزىر ئەمرلىرىگە مۇنداق پەرمان بەردى:

— بىز لەشكەر ۋە قورال - ياراغلىرىنى تەقلەپ، ئۇرۇشقا تەييار بولۇپ تۇرايلى. لېكىن ئالدى بىلەن دۈشمەنلىشىشنى باشلىماي، ئەلچى ئەۋەتىپ، سىلىق ۋە يۇمشاق سۆزلەپ، يارىشىش ۋە سۇلھ قىلىش مۇددىئايىمىزنى ئارىغا سالايلى. سۆزىمىزنى قوبۇل قىلسا، ئۇلارنى دوستلۇق قائىدىلىرى بويىچە مېھمان قىلىپ، ئۇزىتىپ قويايلى. ئەگەر بۇ ئىشىمىزنى لايىق تاپمىسا، دوستانىلىق ۋە سىلىق-سىپايىلىق، شەرەۋ-ھايا قىلىپ ئولتۇرۇش بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ. بىزنىڭ ئىسىق نەپەسىمىزدىن سوغۇق تۆمۈر يۇمشايدۇ،

شۇڭا بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئۆزىمىز- نى خار قىلماي، لەشكەر تارتىپ قەتئىي جەڭ قىلىشىمىز كېرەك.

خاقان يۇقىرىقى سۆزلەرنى قىلىپ، ئۆز يېقىنلىرى بىلەن مەسلىھەتنى پۈ- شۇرغاندىن كېيىن، ئەلچىلىك ئىلمىدە پىشقان بىر دانىشمەن- كىشىنى ئىسكەن- دەرنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. ئۇنىڭغا بىر تا- لاي سۆزلەرنى جېكىلىدى. ئەلچى شامال- دەك تېز يۈرۈپ، ئىسكەندەر بارگاھىغا يېتىپ كەلدى. ئەلچى بۇ يەردىكى ھەي- ۋەت - ھەشىمەتلەرنى كۆردى. لەشكەر- لەرگە نەزەر سېلىپ، ئۇلارنىڭ سانىنى يۈز يىل قىياس قىلغان بىلەنمۇ مۆلچەر- لەشنىڭ قىيىن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. شاھنىڭ بارگاھىغا كۆز سالغىنىدا، يۈك- سەكلىكتە پەلەك بارگاھىمۇ بۇنىڭغا يەتـ- مەيدىغانلىقىنى مۆلچەرلىدى.

ئۇنىڭدىن باشقا يەنە نۇرغۇن لەشكـ- رىي ئەسلىھەلەرنى كۆرۈپ، ئەقلى ھەيران بولدى. ئاندىن ئىسكەندەر دەرگاھىغا كې- لىپ، يەر سۆيۈپ تەزىم قىلدى. بۇ دەر- گاھ خادىملىرى ئەھۋالنى ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلدى. ئىسكەندەرنىڭ پەرمانىغا بىنائەن، ئەلچى باشلاپ كىرىلدى. بىر تال خازان دەريا‌غا كىرگەندەك بولدى. بۇ دانىشمەن ئەلچى دەرھال يەرگە باش قويۇپ، ئىسكەندەرگە تەزىم بەجا كەلتۇر- دى. ئىسكەندەر ئۇنىڭغا تەخت ئالدىدىن ئورۇن بەردى. ئەلچى دېمىنى ئېلىپ، كۆڭـ- لى تەسكىن تاپقىچە كۆتۈپ تۇردى ۋە باشقا گەپلەرنى سوراپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى تىندۇردى. ئاندىن ئەلچىگە:

— ئەمدى ئۆز مۇددىئايىڭنى بايان قىلغىن، — دەپ ئەمر قىلدى.

ئەلچى ئىسكەندەرگە كۆپ دۇئا ۋە سالاملارنى ئادا قىلغاندىن كېيىن، خا- قانىنىڭ دېگەن سۆزلىرىنى مۇنداق با- يان قىلدى:

— ئەي بۇيۇك پادىشاھ، سەن خۇد- دى قۇياش كۆك ئاسماندا سەپەر قىل- غاندەك بۇ تەرەپكە قاراپ يۈرۈش باشلـ- دىڭ. جاھان كەزگۈچى ئارغىمىقىڭ بې- لەن كېلىپ چاڭ - توزانلىرىڭ بىلەن بۇ ئەلنى يورۇتتۇڭ. بۇ ئىشىڭ سەۋەبى نېمە؟ بۇ تەرەپكە كېلىشتىكى مۇددىئا ۋە خىيالىڭ نېمە؟ سەن ئەگەر بىزگە دوست بولماقچى بولساڭ، بۇ قىلغىنىڭ دوستانىلىق ئەمەس. سەندەك ئۇلۇغ بىر پادىشاھ لەشكەر تارتىپ كېلىپ، بىزنىڭ مەملىكىتىمىزنى بېسىۋالماقچى بولۇۋاتـ- سەن. ھېچكىم بۇنداق ئىشنى دوستلۇق دەپ بىلمەيدۇ. ئەگەر دۇشمەنلىك غە- رىزى بىلەن كەلگەن بولساڭ، بۇنىڭدىكى سەۋەب نېمە؟ بىزدىن قايسى دۇشمەنلىكـ- نى كۆرگەنلىكىڭ ئۈچۈن بىزگە دۇشمەن بولدۇڭ؟ ئەۋەتكەن ئەلچىڭ قاتتىق - يې- رىڭ سۆزلەرنى قىلىپ كېلىۋىدى، بىزمۇ شۇنىڭغا لايىق گەپنى قىلىپ، ئۇنى تىرىك ۋە ساق - سالامەت پېتىچە ئۇزۇ- تىپ قويدۇق. سەن ماڭا: «دارا ئۆلۈپ ئۇنىڭ تەخت ۋە تاجى ماڭا قالدى. شۇ- ڭا چىن مەملىكىتىنىڭ باج خىراجىتىنى ئېلىپ ئالدىمغا كەلسۇن» دەپتىكەنسەن. مەنمۇ بۇنىڭغا جاۋابەن: «گەرچە دارا بۇ مەككار دۇنيا بىلەن خوشلاشقان بولسىمۇ سەن ئۇنىڭ ئورنىدا بەر قارار بولۇپ، بۇ ئالەمدىن ۋاپا كۆرگىن. لېكىن دارا بىلەن ھېنىڭ ئوتتۇرامدا سۇلھى - سا- لاھ، سالام - سائەت ۋە مۇزەسسە - مادا-

را مۇناسىۋەتلا بار ئىدى. ئۇ ھېچقىچان مېنىڭ ئۇستۇمدىن غالىب كېلىپ، مەندىن باج ـ خىراج تەلەپ قىلىدىغان ئەھۋالدا ئەمەس ئىدى. ئەگەر سەنمۇ شۇ بويىچە يول تۇتساڭ، سېنىڭ بىلەنمۇ مۇرەسسە ـ مادارا قىلىپ، جەڭگى ـ جېدەل ۋە دۇشمەنلىك قىلىشماي ئۆتىمىز. بۇنىڭغا رازى بولمىساڭ، تەقدىرده نېمە بولسا، شۇنى كۆرىمەن» دېگەنىدىم. ھازىرمۇ گېپىم شۇ. سەن ئېيتىپ باقمە، بۇ يامان گەپمۇ، بۇنىڭدىن باشقا يەنە نېمە دېسەم بولاتتى؟ مەن بۇندىن كېيىنمۇ بۇ سۆزۈمدىن يانمايمەن ۋە ئۇنىڭدىن باشقا سۆزۈمۇ قىلمايمەن. ئەگەر سەن سۇلى قىلاي دېسەڭ بۇنىڭغا ھازىرمۇ تەييارمەن. مۇرەسسە ـ مادارا بىلەن ئىشنى بولدى قىلىمىز. ئەگەر ئۇرۇش قىلىمەن دېسەڭ، بۇ ئىشتا مېنىڭ سەندىن ھېچقانداق كەمچىل تەرىپىم يوق. لەشكىرىم شۇ قەدەر كۆپكى، ئۇنىڭ سانى يوق. قورال ـ ياراغ ـ ھەربىي ئەسلىھەلىرىم شۇ قەدەر تولۇقكى، بۇ تەرەپتىن قۇسۇر تېپىشنىڭ ئىمكانى يوق. مېنىڭ خەلقىم مەيلى ئايال ياكى ئەر بولسۇن، قېرى ياكى ياش بولسۇن، ئۇلارنىڭ تېنىدە جانلا بولىدىكەن، ۋەتەن ئۈچۈن، ئەۋلادلىرى ئۈچۈن، پۈتۈن ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە جان تىكىپ جەڭ قىلىدۇ. ھېچكىم بۇ ئىشتا بوشاشمايدۇ. بىراق ئىككى پادىشاھ بىر ـ بىرىگە قارشى لەشكەر تارتىپ جەڭ قىلغاندا، ئۇلارنىڭ قايسى مەغلۇپ بولۇپ، قايسىسىنىڭ غەلبىسە قىلىدىغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلەش تەس، بۇ خىل ئاقىۋەت ھېچكىمنىڭ پېشانىسىگە يېزىپ قويۇلغانمۇ ئەمەس. شۇڭا شاھلار جەڭ ۋە ماجىرالاردىن قانچە يىراق بولسا، شۇنچە ياخشى. ئۇرۇشنىڭ ھەر ئىككىلا تەرەپكە پايدىسى يوق.

بۇ سۆزمەن ئەلچى چىن خاقانىنىڭ ئامانەت سۆزلىرىنى شۇ تەرىقىدە بايان قىلىپ تۇگەتكەندىن كېيىن، ئىسكەندەرنىڭ جاۋابىغا كۆز تىكىپ، يەرگە قاراپ جىم تۇردى. ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۈلۈمسىرىگەن ھالدا مۇنداق دېدى:

— چىن خاقانى مېنى مەيلى شاھلىق شان ـ شەۋكىتىدە بولسۇن، ياكى جاھاندارلىق قائىدە، يوسۇنلىرى جەھەتتە بولسۇن دارا بىلەن ئوخشاش دەپ بىلەسە، روشەنكى، ئۇ خاتا قىلغان بولىدۇ. ھوشيار ۋە چېچەن كىشىلەر ھەرقايسى مەملىكەتلەرنىڭ ئەسلى ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇپ، ئۇنى چۈشىنىپ تۇرىدۇ. ئەگەر پادىشاھنىڭ ئىززەت ـ ئېتىبارى ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى مەملىكىتى بىلەن ئۆلچىنىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا ھازىر مېنىڭ مەملىكىتىم ئىككى دارانىڭ مەملىكىتىگە تەڭ كېلىدۇ. ئەگەر جەسۇرلۇق ۋە شىجائەت بىلەن ئۆلچىنىدىغان بولسا، خاقانى چىننىڭ مەن بىلەن دارا ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشتىن خەۋىرى بولسا كېرەك. مەن دارا بىلەن جەڭ قىلىشقا جۇرئەت قىلغان ۋاقتىمدا شان ـ شەۋكىتىم ۋە كۈچ قۇدرىتىم ئۇنىڭدىن ناھايىتى تۆۋەن ئىدى، بەلكى ئۇنىڭ ئوندىن بىرىگىمۇ توغرا كەلمەيتتى. شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە ئۇنى ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە ئاجىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدۇم. شەك ـ شۈبھىسىزكى، مەن غالىب ئىدىم. تەكرى ماڭا غەلبىە ۋە

نۇسرەت ئاتا قىلغاندى. ئەگەر خاقان بۇ ئەھلىيەتنى ئېتىراپ قىلىدىغان بولسا، نالايىق سۆزلەرنى قويۇپ، بۇيرۇقۇمغا ئىتائەت قىلسۇن، ئالدىمغا كېلىپ تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆزرىخاھلىقنى ئىزھار قىلسۇن. ھەنمۇ ئۇنىڭغا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ھۆرمەت قىلىپ، ئۇنى ئۇلۇغۋارلىققا سازاۋەر قىلاي. ئەگەر بۇنىڭغا كۆنمىسە، ئۇنىڭ كۆزىگە جەڭ كۆرۈنىرىنى كۆرسىتىمەن. ھېنىڭ ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى راست گەپ. ھېنىڭ ئادىتىم راست سۆزلەشتىن ئىبارەت. سۆزۈم تۈگىدى. ئەمدى سەن قايتىپ، سۆزلىرىمنى خاقانغا يەتكۈزگىن. سېنىڭ ئارقاڭدىن بىزمۇ يولغا چىقىمىز. ئاستا-ئاستا مېڭىپ تۇرىمىز. ئەگەر بالدۇرراق ياخشى خەۋەر ئېلىپ كەلسەڭ، بىزمۇ ئۇنىڭغا ياخشى جاۋاب قايتۇرىمىز. ئەگەر خاقان پەرمانىمغا بويۇن تولغىسا، بۇ پەلەكنىڭ قانداق ئويۇنلارنى ئويناۋاتقانلىقىنى بىر كۆرۈپ باقايلى.

ئەلچى بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بۇ ئىشنىڭ ئىلاجىنى تاپالماي، پەرىشان ھالدا قايتىپ كەتتى. ئۇ ئۆز شاھىنىڭ دەرگاھىغا يۈز قويدى. شاھانە مەجلىس ئېچىلىپ ئەسكەندەرنىڭ خاقانىنىڭ خىتابلىرىغا بەرگەن جاۋابلىرىنى باشتىن ئاخىرىغىچە تولۇق بايان قىلدى. خاقان ئەسكەندەرنىڭ غەيرەت-شىجائەتتە ئۆزى قىياس قىلغاندىنمۇ زىيادە رەك ئىكەنلىكىگە كۆزى يەتتى، ئەمدى ئەلچى ئەۋەتكەنىنىڭ پايدىسى يوقلۇقىنى، بارغان بىلەنمۇ يەنە ئۇخشاش جاۋاب ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، مەجبۇرىيەت ئاستىدا قىلغاندەك بىلەن جەڭگە بەل باغلىدى. ئىسكەندەرنىڭ يېتىپ كېلىدىغان ۋاقتىنى پىلانلاپ، ئاتا مۇلكى بولغان چىن ۋە خىتايدىن لەشكەر توپلىدى. يەتتە ئەمەس، يەتمىش پۇشتىنىڭ ماكانلىرىدىنمۇ ئەسكەر ئالدى. ئۇنىڭ يىغقان ئەسكەرلىرى ئاسمان يۈلتۈزلىرىدىن، ياق، بەلكى باياۋان قۇملىرىدىنمۇ تولا ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئوقيا ۋە قىلىچ ماھىرلىرىنىڭ ئۆزىلا توققۇز يۈز مىڭ ئىدى. ئوقياچىلار دۈشمەنلىرىنى بىر دەمدىلا ئوق يامغۇرلىرىغا غەرق قىلىۋەتتى، قىلىچۋازلارنىڭ تىغلىرىمۇ ياۋۇ بېشىدا چاقماقتەك چېقىلاتتى. قالغان لەشكەرلەرنىڭ سانى يوق ئىدى. ئۇلارنىڭمۇ ھەممىسى مەرگەن ۋە ماھىر چەۋەندازلاردىن ئىدى. ھەممىسى تۈركلەرچە ساۋۇتلارنى كىيگەن، ساۋۇتلىرىغا ئالتۇن ھەل بىلەن باشتىن ئاياغقىچە گۈل چېكىلگەنىدى. ئاتلارغا بولسا چىنچە زەرباب يوپۇقلارنى ياپقانىدى. ھەر بىر ئاتلىق خۇددى كۆل قويۇپ پەرۋىش قىلىنغان ۋە بەزىلەگەن بىر تۇپ كۆچەتكە ئوخشايتتى. قاردىماقىقا خۇددى كۈمۈش رەڭلىك بېلىقتەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار باشتىن-ئاياغ دۇبۇلغا ساۋۇتلارنى كىيگەن بولۇپ، ھەممىسى تۆمۈر بەدەنلىك رويىنتەن①نىڭ دەل ئۆزى ئىدى. چىن خاقانى بۇ قەدەر كۆپ ۋە جەسۇر لەشكەرلەرنى قوزغاپ، ياق، لەشكەر ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل يەر يۈزىگە قوزغىلاڭ ۋە ھاياجان سېلىپ، چىن شەھىرىدىن چىقتى ۋە ئىسكەندەرنىڭ قارشى تەرىپىدە توختىدى. ئۇلار ھېچبىر قورقماستىنلا ئىسكەندەر قوشۇنى

① رويىنتەن — «شاھنامە» داستانىدىكى قەھرىمان ئىسپەندىيارنىڭ لەقىمى.

غا قارشى سەپ تۇزۇپ، لەشكىرىي تەرتىپلەرنى ۋە مۇداپىئە ئەسلىھەلىرىنى مۇستەھكەملىدى. لەشكەرلەر تۇرۇشلۇق ئون رۇننىڭ ئەتراپىغا ئۇزۇنلۇقى 15 ياغاچ كېلىدىغان چوڭقۇر خەندەكلەرنى قازدى. ئۇنىڭ ئىچىگە يەنە مۇستەھكەم سېپىل سوقتى. سېپىلنىڭ ئەتراپىغا نۇرغۇن ھارۋىلارنى ئىككى قاتار قىلىپ تىزىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ياغاچ ياتقۇزۇپ، ھارۋىلارنى بىر - بىرىگە چېتىپ مىخلاپ تەيياز قىلدى، ئۇنىڭ ئارقىسىغا ئوقيا ۋە ملتىقچىلارنى ئورۇنلاشتۇردى. خەندەكنىڭ ئەتراپىغا يەنە شېكەر قومۇشىدەك قېلىن قوزۇقلارنى قېقىپ، توساق ھاسىل قىلدى. شۇنداق قىلىپ، چىن خاقانى بۇ قورغانىنى ئەجەللىۋ كېرەلمىگۈدەك دەرىجىدە پۇختا قىلىپ ياسىدى. چىن قوشۇنلىرى بۇ قورغان ئىچىگە ئورۇنلاشتى. قورغان ئەتراپىغا توپلانغان لەشكەرلەرمۇ غايەت زور ۋە مۇستەھكەم سېپىل ھاسىل قىلغانىدى. چىن خاقانى پەلەك قورغىنىدەك بۇيۇك ۋە مۇستەھكەم قورغانىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، جەڭ ئىشلىرىنىڭ باشقا ئەسۋابلىرىنىمۇ تەق قىلىپ، ئىسكەندەرنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى.

ئەلقىسسە، ئىسكەندەر چىن تەرىپىگە يۈرۈش قىلغان پېتى، خاقاننىڭ لەشكەرگاھىنى كۆرگەندىن كېيىن ئاندىن توختىدى. ئۇ خاقاننىڭ بارگاھىنى پىراقتىن كۆرگەندىن كېيىن، ئۆزلەشكەرلىرىنى تۆرەشتۇرۇپ، سەپكە تىزدى. ئۇ لەشكەرلەر شۇنداق رەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك تىزىلغانىدىكى، ئۇنى تەسۋىرلەپ بېرىش قىيىن ئىدى. لەشكەرلەرنىڭ تولىلىقى قانچىلىك دېسە، شۇنچىلىك بار ئىدى. ئىسكەندەر بارلىق لەشكەرلەرگە ساخاۋەت ۋە ياخشىلىق قىلىپ، مال - مۈلۈكلەرنى ئىنئام قىلىپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى خۇشال قىلدى. لەشكەرلەر مۇستەھكەم سەپ تۈزگەندىن كېيىن، شۇنداق سۈرەن سالدىكى، ئۇلارنىڭ ساداسىدىن پەلەك گۈمبىزى تىترەپ كەتتى. بۇ سۈرەن سالغان ئاۋازدىن ئىسكەندەرنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلگەن چىن خاقانى خاۋاتىرلەنگەن ھالدا، ئىسكەندەر لەشكەرلىرىگە نەزەر سالدى. ئىسكەندەر قوشۇنىنىڭ دەرۋەقە ئىنتايىن شىجائەتلىك ئىكەنلىكىنى كۆزدى. كەچ بولۇپ كەتكەچكە ھەر ئىككى تەرەپ زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن ئۆز جايلىرىغا ئورۇنلىشىپ ئارام ئېلىشتى. ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزىنىڭ جەڭگىۋار ھالەتلىرىنى نامايان قىلىشتى، ئىككىلا تەرەپتىن ھىماتچى ۋە جەسەكچى قوشۇنلار چىقىپ، بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى كۆزەت قىلىپ، ئىنتايىن ھوشيار ھالەتتە تۇرۇشتى. ئىسكەندەر ئەتە تاڭ ئېتىش بىلەنلا سەپ تۈزۈپ، جەڭ ۋە ماجىرالارنى باشلاپ، قىيامەت كۈنىنى ئاشكارا قىلىشنى پىلانلىدى. ئىسكەندەرنىڭ بۇ پىلانىنى ئاڭلىغان ھېكمەت ئىگىلىرى ئۇنى بۇ ئىشتىن توستى.

— تاڭلا - ئوگۈنلۈككە قەدەر تەخىر قىلماق كېرەك، — دېيىشتى ئۇلار مەسلىھەت كۆرسەتكەندە، — چۈنكى جەڭ ئىشلىرىدىكى نەس يۇلتۇزلار تۇغدى. ئۇلار ئۇچ كۈنگىچە بىز تەرەپكە تىكىلىپ تۇرىدۇ. شۇڭا نەس يۇلتۇزلار ئۆتۈپ كەتكىچە ساقلاش كېرەك. ئۇچ كۈندىن كېيىن شاھى تالەمنىڭ ئىقبال يۇلتۇزى پارلايدۇ. شۇندىن كېيىن بۇ ئىشنىڭ ناھايىتى قولايلىق ۋاقتى ۋە ئەپلىك پۇر-

سىتى يېتىپ كېلدۇ. شۇ كۈنى دۇشمەنلەر-گە قارشى جەڭ باشلىساق، ئۇلارنى يېڭىپ، خاقانلىك شەۋكىتىنى پەسەيتكىلى بولىدۇ.

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن توختاپ، پەيت كۈتۈشكە باشلىدى.

ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرلىرىنى كۆر-گەن خاقانلىنىڭ قوشۇنلىرى سەل ئەنسىرەش-كە باشلىدى. خاقان گەرچە ئۇلارغا قانچە كۈچ ۋە مەدەد بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئەندىشىسىنى تۈگىتەلمىدى. ئۇ-لار جەڭ قىلىشتىن ئەمەس، ھەر خىل زىددىيەتلىك پەرەزلەردىن سۆز ئېچىشقا باشلىدى. كىشىلەر توپ-توپ بولۇشقان ھالدا مۇنداق پاراڭ سېلىشماقتا ئىدى: «ئىسكەندەر باتۇرلۇقتا ۋايىغا يەتكەن، قورقۇمسىزلىقتا بىر ئەركەك شىرنىڭ ئۆزى ئىكەن. جاھانگىرلىكىنى ھەۋەس قىلىپ، دېگەن ئىشنى قولغا كەلتۈرمەي قويمايدىكەن. ئۇ بۇگۈنگە قەدەر تەرەپ-تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلىپ، نەمىنى ئىختىيار قىلسا، شۇنىڭغا ئېرىشىپ كەلمەكتە. ئۇ قايسى مەملىكەتكە يۈرۈش قىلسا، شۇ مەملىكەتنى قولغا ئالدى. قايسى شاھنى ئۆزىگە بېقىندۇرغۇسى كەلسە، شۇنىڭ بوينىغا سىرتماق سالدى. ئۇ دارا بىلەن سوقۇشقانىدى، تەدبىرلەر بىلەن ئۇنىڭ سەلتەنىتىگە بەرھەم بېرىپ دارا ئېلىنى ئۆز سەلتەنىتىگە قوشۇۋالدى. لېكىن بىزنىڭ كۈچ قۇدرىتىمىز دارادىن ئارتۇق بولماس-تىن، بەلكى ئۇنىڭ ئۇنىدىن بېرىگە تەڭ كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىسكەندەر نەۋ-قىران پەھلىۋاندۇر. بۇنداق كىشى بىلەن دۇشمەنلىشىش ياخشى ئەمەس. ئۇنىڭدىن كۆرە ئارىغا ئۇلۇغ زاتلارنى كىشى قويۇپ، ئىس-كەندەرگە ئىتائەت قىلسا ياخشى بولاتتى. چۈنكى خاقان ياشىنىپ قالدى. ئۇنى ئىسكەن-دەرنىڭ تەڭدىشى دېگىلى بولمايدۇ. كىمكى ئىسكەندەر بىلەن ئۇرۇشۇش دەۋاسىدا بولسا، ئۇنىڭ قىلىچىدىن ئامان قالمايدۇ. ئەقىل-لىق كىشى ئۆزىنى ئۆزى قەستلەيدىغان ئىشنى زادى قىلماسلىقى كېرەك. خاقان-مىزنىڭ ئىسكەندەرگە خىراج بېرىشنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ پەرمانىغا بەيئەت قىلغىنى ئەۋزەل ئىدى. مەللۇ ئىسكەندەرگە قارشى نى-نى ئىشلارنى قىلغان بولسىمۇ، ئاخىر جازالاندى. ئوغلى فىرۇزشاھ بولسا ئىتائەت قىلغانلىقتىن تەختۇ تاجغا ئىگە بولۇپ، ھۆرمەت-ئېتىبارغا ئېرىشتى. رايى ھېندىمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئاجىز-لىقىنى ئىنزھار قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز ئېلىنىڭ باشپاناھى بولۇپ قېلىۋەردى. ئەگەر خاقانمۇ ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۆزرەخاھلىقىنى بايان قىلىپ، خىزمەتكار-لىقىنى قىلغان بولسا، ئىسكەندەر خاقانىنى يەنە ئۆز مەملىكىتىدە بەرقارار قىلىپ قوي-ماسمىدى، يۇرت ئىشى يەنە خاقانىنىڭ ئىلكىدە بولماسمىدى؟! ئەمدى بۇ ئىشتىن باشقىچە ئەھۋال يۈز بېرىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا پۇشايمان قىلغان بىلەن ئىش ئورنىغا كەلمەيدۇ...».

ئەلقىسسە، خاقانىنىڭ يېقىن بىر مەھ-رىمى بار ئىدى. ئۇ يۇقىرىقى سۆز-چۆ-چەكلەردىن ۋاقىپلانغاندىن كېيىن، خاقان-نى پىنھان جايغا چاقىرىپ ئولتۇغۇزۇپ، زار-زار يىغلىغان ھالدا:

— خالايىققا ئاجايىپ بىر ھالەت يۈزلىنىپتۇكى، ھېچكىم بۇ غەمدىن خالىي ئەمەس، — دەپ، كىشىلەردىن ئاڭلىغان گەپ-سۆزلەرنى قالدۇرماي بايان قىلدى. ئاندىن يەنە، — ئەي پادىشاھىم، ماڭا مە-

لۇم بولغان ئەھۋاللارنى ساڭا ئەينەن مەـ
لۇم قىلدىم. ئەگەر ئىشەنمىسەڭ، ئۆزۈڭ
تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، بىر ئامالىنى قىلغايـ
سەن، — دەپ قوشۇپ قويدى.

خاقان بىر پەس خىيالغا چۆكتى.
يۇ مەھرەمنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ راست
ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئۆز ئەھۋالىنى
مۇلاھىزە قىلىپ: «چىننىڭ جانان چىنىسى
بىلەن رۇمنىڭ قورام تېشىنى بىر ـ بىرىگە ئۇرسا،
چىنە قانداقمۇ تاشقا تەڭ تۇرالىسۇن؟»
دېگەنلەرنى ئويلىدى. ئەگەر ئىسكەندەر
بىلەن جەڭ باشلىسا، بىرمۇنچە تالاپەتلەرـ
گە يولۇقىدىغانلىقىنى پەملىدى. بۇ ئىشتا
خاقانىنى ناھايىتى مۇرەككەپ خىيالىلار
چىرمىۋالدى. ئۇنىڭ تاڭ ئاتقۇچە ئۇيقۇـ
سى كەلمىدى. تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغاندا بىر
مەسلىھەتنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، بىر نىقابىنى
تاپتى. ئاندىن ھېلىقى مەھرىمنى چاقىرىپ
مۇنداق جېكىلدى:

— بۇگۈن مېنىڭ بارگاھىمدىكى
كىشىلەرنى بىرىنى قويماي چىقىرىۋېتىپ،
سەھرا پەردىلەردىن ئۆتۈپ، مېنىڭ ھۇجـ
رامنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ ئولتۇرغىن. كە ـ
شىلەرگە «بۇگۈن خاقان ھېچكىمنى قوبۇل
قىلمايدۇ» دەپ ئادەم كىرگۈزمىگىن. بۇگۈن
ئاخشامغىچە ئىشىكىمنى ئاشۇنداق ساقلا.
ھېچكىمگە بۇ سىرىمنى ئاشكارىلىما، ھېچ
كىشى مەندىن ئەندىشە قىلمىسۇن. ئەگەر
تاڭلا كېچىسى مۇشۇ مەھەلدە قايتىپ
كېلەلمىسەم، بارلىق مۇشكۈللىرىم ئاسان
بولۇپ، مۇرادىم ھاسىل بولغان بولىدۇ.
مۇبادا كېلەلمىسەم، ھەممىگلار ئۆز غېمىڭـ
لارنى ئۆزۈڭلار قىلىڭلار. ئالدىڭلارغا نېمە
ئىش كەلسە، شۇنى كۆرۈڭلار. مەنمۇ
بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرىمەن. لېكىن سەن
مېنىڭ دېگىنىمدەك قىل، سىرىمنى ساقلا.
بۇنىڭ نېمە ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى مەندىن
سوراپمۇ ئولتۇرما.

مەھرەم خاقانىنىڭ سۆزىنى قوبۇل
كۆرۈپ، ئۇ يەردە ئىشىك بېقىپ ئولتۇرـ
دى. خاقان شاھانە لىباسلىرىنى سېلىپ
تاشلاپ، ئەلچىلەر كىيىمىنى كىيىپ ياساندى.

ئايدىن ئىبارەت بۇ چاققان سەييارە بىلەن قۇياشنىڭ ئۆزئارا ئۆچراشقىنىغا ئوخشاش، خاقانىنىڭ ئەلچىلىككە كېلىپ، ئىسكەندەر بىلەن كۆرۈشكەنـ لىكى، بۇ ئۇچرىشىشتىن خاقانىنىڭ ئايدەك پاك نۇرغا چۆمۈلگەنلىكى

تارىخ ئىلمىنىڭ دانىشمەنلىرى
مۇنداق رىۋايەت قىلىدۇ:

خاقان ھېلىقى مەھرىمگە پەرمان
قىلىپ:

— بارگاھنىڭ ئالدىغا بىر ئات ئېـ
لىپ كەلگىن، — دېدى.

ئۇ مەھرەم بىر ئۇچقۇر ئاتنى تەيـ
يار قىلىپ، خاقانىنىڭ بارگاھى ئالدىغا
كەلتۈردى. خاقان ھېلىقى مەھرەمنى
بارگاھ ئىشىكىنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ،
ئۆزى ئاتقا مىندى، قاراڭغۇ تۈندە ئۆز
لەشكەرلىرى ئارىسىدىن چىقىپ، قورغان
دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ دەرۋازىـ
ۋەنلەرگە بىر دەستەكنى بېرىپ:

— خاقان مېنى ئىشقا بۇيرۇدى، مېنى
دەرۋازىنىڭ سىرتىغا چىقىرىپ قويۇڭلار، —

دېدى.

دەرۋازدۇەنلەر دەستەكىنى كۆرۈپ، ئۇنى قورغاندىن چىقىرىپ قويدى. خاقان قورغان سىرتىغا چىققاندىن كېيىن، ئېتىنى ئۇچقاندەك چاپتۇرغىنىچە يولغا راۋان بولدى. ئۇ يول بويى كۆڭلىگە يۈزمىڭلىغان خىياللارنى كەلتۈرۈپ ماڭدى. ئەلچى سۈرىتىدە ياسانغان بۇ خاقان شۇ ماڭغىنىچە تاڭ سۈزۈلگەن مەزگىلدە ئىسكەندەرنىڭ لەشكەر گاھىغا يېتىپ كەلدى. مۇلازىملار بۇ ئەھۋالنى دەرھال ئىسكەندەرگە مەلۇم قىلىپ:

— بىر نۇرانە چىراي ئەلچى يېتىپ كەپتۇ. ئۇنىڭ باشتىن ئاياغقىچە پۈتكۈل ۋۇجۇدى ئەقىل-پاراسەتتىن پۈتكەندەك قىلىدۇ. ئۇ بەئەينى غايىبتىن كەلگەن ئەلچىگە ئوخشايدۇ، — دېدى.

— ئۇنى ھۇرمەت بىلەن ئېلىپ كېلىپ، تەختىم ئالدىدا ھازىر قىلىڭلار، — دېدى ئىسكەندەر مۇلازىملارغا، — بۇ كىچىك ئاجايىپ بىر چۈش كۆرگەنىدىم. ئۇنىڭ تەدبىرى مۇشۇ بولسا كېرەك. چۈشۈمدە: ئۆزۈم قوياشقا ئوخشاپ قالغانمىشمەن، نۇرلىرىمۇ قۇياشتەك پارلاق ئىمىش. شۇ پەيتتە يەنە بىر قۇياش پەيدا بولۇپ كېلىپ ئايىغىمدا باش قويارمىش. بۇنداق ئىككى قۇياشنى ھېچكىم چۈشىدە كۆرۈپ باقمىغان بولغىيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەھلى ھېكەتلەرمۇ ئاسمان سەييارىلىرىنى كۆزىتىش ئارقىلىق «بۇ ئىككىسى كۈن ئىچىدە غارايىپ ئىشلار يۈزەگە چىقىدۇ» دەپ ھۆكۈم قىلىشقانىدى. بۇمۇ ئاشۇ خىل ئىشلاردىن بولسا كېرەك. كەلگەن ئەلچىنى ئىچكىرىگە باشلاپ كىرىڭلار.

مۇلازىملار ئەلچىنى باشلاپ كىردى. ئەلچىمۇ يىراقتىن ئوچۇق چىراي بىلەن، شەرىن تىللىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئەلچىلەر رەسمىيىتىنى ئادا قىلدى. ئىسكەندەر بۇ ئەلچىنىڭ ياخشى سۈپەتلىرىنى كۆرۈپ، سۆيۈنگەن ھالدا ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئەلچىگە بەخت-تەلەي يار بولدى. ئىسكەندەر ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئەلچى ئولتۇرۇپ ئارامىنى ئالغاندىن كېيىن ئىسكەندەر ئۇنىڭغا:

— ھەرقانداق سۆزۈڭ بولسا، تولۇق بايان قىلىپ، بىزنى ئۆزۈڭگە سىرداش قىلغايسەن، — دېدى.

— ئەي ئالەمنىڭ باش پاناھى، — دېدى ئەلچى ئىسكەندەرگە، — بىز سېنىڭ قانداق ھۆكۈمىڭ بولسا قوبۇل قىلىپ، ھازىرانە ۋە غايىبانە ھەممىمىزنىڭ ھۇزۇرۇڭغا قاراشلىق بولۇپ تۇرماقتىمىز. بىراق چىن خاقانى ئۆز تەدبىرى بىلەن ماڭا بىر نەچچە تۈرلۈك شەرەپلىك سۆزلەرنى دېگەنىدى. بۇنى ئاڭلاشقا بىر ئۆزۈڭدىن باشقا كىشى مۇئاپىق ئەمەس. بۇ مەجلىس تارقاپ، شاھى ئالەمنىڭ ھۇزۇرىدا بىر ئۆزىدىن باشقا ھېچ كىشى قالمىغاندا ئاندىن مەن ھەرقانداق سوئال بولسا جاۋاب بېرەن. چۈنكى خاقان ماڭا: «ئاشۇ خىل خىلۋەت سۆھبەتكە مۇيەسسەر بولالىيساڭ، سۆھبىتىڭدە ئىسكەندەردىن باشقا ھېچ كىشى بولمىسا، ئاندىن مېنىڭ بارلىق ئېلىتماسلىرىنى ئىزھار قىلغىن. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، تەخىرسىز قويۇپ يېنىپ كەلگەيسەن. ئەگەردە سېنى ئەسىر قىلىۋالغان تەقدىردىمۇ ھەرگىز ئېغىز ئاچمىغىن. پىتنە-پاساتچىلار ساڭا ئىشەنمەي، گۇمانلانسا، ئۇلار سېنىڭ پۈت قوللىرىڭنى باغلاپ قويۇشسۇن. ئىسكەندەرنىڭ ئالدىدا قىلچىنى

قويۇپ قويسۇن. ئاندىن سەندىن سوئال سورىسۇن. سەن مېنىڭ دېگەن سۆزلىرىمنى راستى بىلەن بايان قىلغىن» دەپ قايتا ـ قايتا تەكىتلىگەنىدى. ئەگەر مېنى شاھنىڭ ئالدىدا يالغۇز قالدۇرۇشقا ئەندىشە قىلساڭلار مېنىڭ دېگىنىمدەك قىلىڭلار.

ئەلچىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ئىسكەندەر ئەجەبلەنگەن هالدا:

— هەممىڭلار چىقىپ كېتىڭلار، بۇنى باغلاپ قويۇشنىڭ هاجىتى يوق. هۆپۈپ شۇڭقارغا تەستەك ئۇرىدىغان ئىش نەدە بار؟ — دېدى.

ئەهلى هېكمەتلەر بۇنىڭغا قوشۇلمىدى. خۇسۇسەن ئەرەستۇ هېكىمنىڭ ئىلىتماسى بىلەن ئەلچىنىڭ قول ـ پۇتلىرى باغلاندى. ئىسكەندەرنىڭ ئالدىغا قىلىچنى ئەكىلىپ قويۇشتى. ئۇلار شۇندىن كېيىن بىر ـ بىرلەپ تاشقىرىغا چىقىپ كېتىشتى. بۇ يەر غەيرىدىن خالي بولغاندىن كېيىن ئىسكەندەر مەخپىي سىرلارنى بايان قىلىشنى ئېيتتى.

ئەلچى ئىسكەندەرگە:

— ئەي پاك نىيەتلىك پادىشاه، سەن مېنى ئەلچى دەپ ئويلاپ قالما، چىن خاقانى دەرگاهىڭغا كېلىپ، بۇسۇغۇڭ تۇپرىقىنى كۆزىگە تۇتىيا قىلدى. ئۆزى دەرگاهىڭغا كېلىشنى قوبۇل قىلدى. كۆرۈپ تۇرۇپسەنكى، قولۇمدا قىلىچ يوق، كۆڭلۈمدە ئاداۋەت يوق. ئۆزۈمنىڭ قول ـ ئاياغلىرىمنى ئۆزۈم باغلىتىپ، ئالدىڭدا ئۆزۈمنى ئاجىز ۋە بىچارە هالەتكە چۈشۈردۈم. بۇ هالەتتە هۇزۇرۇڭغا كېلىشىمنىڭ بىرقانچە تۈرلۈك سەۋەبى بار. مېنىڭ ئۆزۈمنىڭ كېلىشى بۇ ئىشتا زۆرۈرىيەت بولۇپ قالدى.

ئىسكەندەر هەيران بولغان هالدا:

— سەن چىن ۋەختا دۆلتىنىڭ پادىشاهى تۇرساڭ، پادىشاه بولغان كىشى قانداقلارچە بۇنداق خاتا ئىشنى قىلىدۇ. قانداقلارچە ئۆزىنى ئۆز دۇشمىنىگە ئەسىر قىلىپ بېرىدۇ؟ ساڭا مۇشۇ تاپتا هېچكىمۇ يارىدەم بېرەلمەيدۇغۇ؟ ئۆز ئايىغىڭ بىلەن كېلىپ ئەسىرگە چۈشكەن تۇرۇقلۇق يەنە ئەركىن، ئازادە سۆزلەۋاتسەن. باشقا سۆزلەرنى قىلىشقا ئالدىراپ كەتمەي، ئالدى بىلەن مېنىڭ مۇشۇ سۇئالىمغا جاۋاب بەرگىن، — دېدى.

— ئەي جاهان مەملىكىتىنىڭ تەخت ئىگىسى، — دېدى خاقان جاۋابەن، — مېنىڭ بېشىمغا ناهايىتى مۇشكۇل ئىش چۈشكەن بولغاچقا، ئۇنىڭ ئىلاجىنى قىلىش ئۈچۈن ئۆزۈم ئالدىڭغا كەلدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە ساڭا ئىشەنچىم بار ئىدى. چۈنكى سەن كۆڭلى ـ كۆكسىڭ يورۇق، ئەقىللىق، مەردانە ۋە ھىممەت ئىگىسى بولۇشتەك سۈپەتلەرگە ئىگىسەن. ئاجىز بولۇپ كەلگەنلەرنى ئۆلتۈرۈش سەن ئۈچۈن نومۇس. بىراۋلار ساڭا قارشى لەشكەر تارتىپ جەڭ قىلغان تۇرۇقلۇق، يەنە ئەپۇ سورىسا ئۇنىڭغا كەچىلىك قىلىپ، ئۇنى يەنە ئىززەت ـ هۆرمەتكە ئىگە قىلسەن. مەندىن تېخىمۇ بۇنداق ۋەقە سادىر بولغىنى يوق. بۇنداق قىلىشتىن ئۆيلىمەن، تارتىنىمەن. سېنىڭ ياخشى سۈپەتلىرىڭنى بىلىپ، ئۇلۇغ ئىشلىرىڭغا ئىشەنچ باغلىغانلىقىم ئۈچۈن، ئۆزۈمنى خارۇ ـ زارلار كەبى ئاجىز قىلىپ، تەختىڭ ئالدىغا كەلدىم. ساڭا ئۆز ئەهۋالىمنى بايان قىلىپ، ئالدىڭدا ئەسىرلەردەك تۆۋەنچىلىك سۆزلەيمەن. ساڭا هېچقاچان ئاداۋەت قىلىش ئويۇم يوق. سەندىن ئۇمىدىم شۇكى، مەرھەمەت

قىلىپ، كۆڭلۈمنى ئايىغايسەن، يۈز ـ خاتىرەمنى قىلغايسەن.

ئىسكەندەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆڭلى ناھايىتى ساۋۇندى.

— ئەي بەختىيار پادىشاھ، — دېدى ئۇ خاقانغا، — بۇ كەلگۈنچەك ناھايىتى توغرا بوپتۇ. ئەمدى قانداق سۆزلىرىڭ بولسا، چاقىرىڭ ئىشىكىڭدە تۇرسۇن، ئۇنى يوشۇرۇنلۇق پەردىسى ئىچىدىن تىزرەك ئاشكارىلىغىن. چۈنكى سېنىڭ بۇ ھالەتتە كۆرۈپ ئولتۇرۇۋېرىشىڭ ۋە بۇ خىل تەقلىدتە تۇرغۇزۇپ سوئال سوراشنى راۋا كۆرمەيمەن.

خاقان ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە ماختاشلارنى ئادا قىلىپ مۇنداق دېدى:

— ئەي جاھاندار، مېنىڭ بۇ كېلىشىمدىكى مەقسەت شۇكى، سەن بىلەن يۈزمۇ يۈز ئولتۇرۇپ، سۆزلىرىمنى قىلچە يوشۇرماستىن ئېيتماقچىمەن. مېنىڭ سۆزۈم شۇكى، ئۆز ۋاقتىدا جانابىڭدىن ئەلچى كېلىپ، مېنىڭ ساڭا خىراج تاپشۇرۇشۇمنى ۋە ئۆزۈمنىڭ ئالدىڭغا بېرىشىمنى ئېيتقاندا، مەن ئۇنى قوبۇل قىلمىغانىدىم. گەرچە جاۋابىمدىن ئەلچى ئۆز ۋاقتىدا ناھايىتى پەرىشان بولغان بولسىمۇ، مانا ئەمدى ئۇنىڭدىن ئەپۇ سورىغىلى كەلدىم. نالايىق سۆزلەرنى دېگەن بولسام، گۇناھكار بولۇپ، جازاغا تارتىلارمەن. ئۆزۈمنىڭ گۇناھىنى بىلىپ، ئالدىڭغا كەلدىم. ئەگەر بېشىمغا قىلىچ سۇرسەڭ قېنىم ساڭا پىدا بولسۇن، ئەگەر ئەپۇ قىلىپ، مېنى خۇشال قىلساڭ، سېنىڭ ياخشى خۇلقۇڭ ئالدىدا ھېچ گەپ ئەمەس.

— ئەي ساۋادەتىمەن پادىشاھ، — دېدى ئىسكەندەر تەسىرلەنگەن ھالدا، — سېنىڭ شۇ چاغدائەلچىدىن ئەۋەتكەن جاۋابلىرىڭ پۈتۈنلەي ئورۇنلۇق ۋە دوستانە ئىدى. سۆزلىرىڭ مەيلى يېقىملارىنىڭ ھەممىسىنى قايىل قىلغۇدەك دەرىجىدە ھەققانىي ۋە سەمىمىي ئىدى. بىراق مەن پۈختا تەييارلىق قىلىپ، جاھانگىرلىكنى كۆڭلۈمگە پۈككەنىدىم. جاھان مەملىكىتىنى قولغا ئېلىشنى كۆزلەپ، سېنىڭ دىيارىڭغا قەدەم باسماقچى بولدۇم. شۇڭا سېنىڭ سۆزلىرىڭدىن قۇسۇر تاپتىم. چۈنكى ھەر قانداق بىر پادىشاھ ئۆز دۈشمىنىگە غالىب بولسا، بۇنداق باھانىلەرنى تولا كۆرسىتىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا سېنىڭ تەرىپىڭدىن ئۆكتە قوپقىدەك سۆزلەر كەلمىگەنىدى. ھەرقانداق خاتالىق ئۆتۈلىدى دېيىلسە، ئۇ جەزمەن بىز تەرەپتىن ئۆتۈلگەنىدى. ئۇ چاغدا مەن ساڭا خىلاپ سۆزلەرنى قىلغان بولساممۇ، لېكىن مانا ئەمدى ساڭا نىسبەتەن كۆڭلۈم ساپ بولدى. ئىككىمىز ياخشىلىشىپ قالدۇق.

شۇندىن كېيىن خاقان ئىسكەندەرگە دۇئا قىلىپ، ئۆز سۆزىنى مەقسەت تەرەپكە بۇرىدى:

— ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھ، پۈتكۈل ئالەم ساڭا تەۋە بولسۇن، جاھانگىرلىك ساڭا مەنسۇپ بولسۇن. سەن ھەر قانداق بىر مەملىكەتنى ئېلىش ئۈچۈن بەل باغلىغىنىڭدا، ئۇ ئەل ساڭا ھامان ئۇرۇشسىز نەسىپ بولمىدى. ئۆزۈڭگىمۇ ئايان، مەللۇدىن ئىبارەت ئادەتتىكى كىشىلەرمۇ ئۆزىنىڭ ئانچىكى سەپرى ـ جادۇلىرىدىن پايدىلىنىپ، ساڭا خىلى سەركەشلىك ۋە بويۇنتاۋلىقلارنى قىلدى. ساڭا دۈشمەنلەرچە قارشى تۇردى. سەن بىرمۇنچە تىرىشچانلىقلار ئارقىلىق ئۇنىڭ يۈرتىنى ئالدىڭ. ئەسلىدە ئۇنى ئاداۋەت تېغىدىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كەلسىمۇ، لېكىن ئادا ۋەت ساقلىماي، ئۇنىڭ ئوغلىغا رەھىم ـ شەپقەت قىلىپ، تاج ـ تەختىنى بېرىپ،

ئۇنى ئاتا مەملىكىتىدە پادىشاھ قىلىدىك. سەن مېنى ئۆزۈڭگە دۇشمان خىيال قىلاتتىك. لېكىن مەن ئۆزۈمنى ساڭا بېدا قىلىپ، ئالدىڭغا كەلدىم. خىيالىمغا مۇشۇنداق ئوي كېلىپ، ساڭا مۇشۇ تەقىلىنىشنى ئىتائەت قىلدىمكى، جاھاندا ھېچكىم بۇنداق قىلمىغان بولغىيتتى. تەڭرى سېنىڭ مەرتىۋەڭنى شۇ قەدەر يۇكسەك قىلدىكى، مەندەك بۇيۇك سەلتەنەتلىك شاھلارمۇ ئالدىڭغا كېلىپ، خارلىق ۋە كەمتەرلىكنى ئىختىيار قىلدى. ئەمدى مېنىڭ مۇرادىم شۇكى، سەندىن مەرھەمەت بىلەن بىر تىلەكنى تىلەيمەن، شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ. بارلىق مۇشكۇللىرىم ئاسان بولغۇسى.

خاقانىڭ بۇنداق شىكەستلىكىنى كۆرگەن ئىسكەندەر ھاياجانلانغان ھالدا دېدى:

— ئەي مويسىپىت پادىشاھ، سەن خاتىرجەم بولغىنكى، ئىككىلا ئالەمدە سەن ئاتام، مەن ئوغلۇڭمەن. مەن سېنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، خىزمەتلىرىڭنى نۇقسانسىز ئورۇندايمەن. پەرزەنتلىك بۇرچۇمنى پۈتكۈل ۋۇجۇدۇم بىلەن ئورۇنداپ، دائىم ئايىغىڭنى سۆيۈپ تاۋاب قىلىمەن. ماڭا ھازىر گويا كى فەيلەقۇس ئاتام تىرىلىپ كەلگەندەك بولدى. سېنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، قول ئاستىڭدا سىپاھ بولىمەن. مەن قىلمىچلىرىڭنى چېپىپ، دۇشمەنلىرىڭنى يوقىتىپ، شەۋكىتىڭنى قوغدايمەن. ئەگەر بۇنى قوبۇل قىلمىساڭ، كۆڭلۈڭ نېمە ئىش بىلەن خۇشال بولۇدىغان بولسا، شۇنى بايان قىلىڭ، مېنىڭ خەۋەرداڭ قىلغىن. مەن بارلىق ئىمكانىيەت بىلەن تىرىشىپ، تىلەكلىرىڭنى ئادا قىلىمەن.

خاقان بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ھەددىدىن زىيادە خۇشال بولدى. ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە ئاپىرىنلار ئېيتتى. كۆزلىرىدىن ئاققان ياشلىرىنى تۇختىتالمىغان ھالدا تەشەككۇر تۇپرىقىغا باش قويۇپ، مۇنداق دېدى:

— ئەي ئالەم تەختىنىڭ سۇلتانى، سېنىڭ تەختىڭگە بۇ ئاسمان يۈكسەكلىكىمۇ تەڭ كېلەلمەيدۇ. سېنىڭ شاھلىقىڭ پۈتكۈل ئالەم خەلقىنىڭ ئۈستىدە كەم بولمىسۇن. پالۋانلىقىڭ جاھان ئەھلى ئارىسىدا بەر قارار بولسۇن. مەندە خان ۋە خاقانلارنىڭ ھەممىسى سېنىڭ ئالدىڭدا بەندە پەرمان بولسۇن. تەڭرى ساڭا مۇنبەڭ پاك تەبىئەت ۋە ئالىي ھىممەتنى ئاتا قىپتۇ. ياخشى خۇلقۇڭ ۋە شان ـ شەۋكىتىڭ ئالدىدا، ساڭا بۇ جاھان مۇلكىمۇ ئازلىق قىلىدۇ. ساڭا ئېكىكى ئالەم شاھلىقى لايىقتۇر دېيىلمەيمەن، چۈنكى ئۇنىڭدىن يەنە ئون ھەسسە ئارتۇق بولسىمۇ كەملىك قىلىدۇ. سېنىڭ ماڭا قىلغان ياخشىلىقلىرىڭغا تەشەككۈر ئېيتىشقا ئاجىزمەن. گۈزەل قىممەتلىك سۆزلىرىڭنى ئاڭلاشقىمۇ ماجالىم يوق. بىراق سەن مېھرى ـ مۇھەببەتلىك سۆزلىرىڭ بىلەن ئارىمىزدا ئاتا ۋە ئوغۇل ئۇقۇق ئىپادىسىنى بىلدۈردۈڭ. سېنى ماڭا بۇنداق ئالىي ھۆرمەت ۋە مەرتىۋىنى بەخش ئېتەر دەپ خىيال قىلمىغانىدىم. مەندەك ناتۇۋان سەندەك ساھىبقىران ئاتا بولۇشقا لايىق بولمىسامۇ، لېكىن ماڭا لايىقە تىرمەن دېيىشىمۇ ئانچە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ. چۈنكى شاراپەتلىك گۈھەرنىڭ ئاتىسى سەدەپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ شان ـ شەۋكىتى تۆۋەنلەپ كەتمەيدۇ. گەرچە مەن بۇنداق ئۇلۇتىپاتقا لايىق بولمىساممۇ، لېكىن بۇ مۇناسىۋەتنى سەدەپ بىلەن گۈھەر ئوتتۇرىسىدىكى ئاتا ـ بالىلىق مۇناسىۋىتىگە ئوخشىتىشقا بولىدۇ. شۇڭا ماڭا دېگەن بارلىق سۆزلىرى

رىڭنى خەلق ئالدىدا ئاشكارا بايان قىلمىغىن. ئەمما مېنىڭ كەلگۈسىنى ۋە بۇ يەردە بولغان ئىشلارنى ھېچكىمگە تىنمىغىن. ماڭا ئەلچىگە قىلمىغان مۇئامىلىنى قىلسىڭ، قارا ئۆڭۈ چۈشكىچە ساقلىغىن، ئادەملىرىگە: «بۇ ئەلچى خاقان بىلەن مېنى ياراشتۇرىمىغان گەپلەرنى دېدى، مەنمۇ قوبۇل قىلدىم» دېگىن. ئاخشامغىچە ئەل ئويقۇغا كەتكەندە، مېنى ئۇزىتىپ قويغىن. تاڭ ئاتقاندا بىر ئەلچىنى قېشىمغا ئەۋەتكىن. بۇ بەرىپ بېشىمغا شەرەپ لىك سايىسىنى سالسۇن. بۇ ئەلچى ئارقىلىق مېنى ئۆز دەرگاھىمگە چاقىرغىن. مەنمۇ پەرمانىڭنى تۈتۈپ ئالدىڭغا كېلىمەن. ئىككىمىز كۆرۈشكەندە ئەل ئالدىدا مېنىڭ ھۆرمىتىمنى ساقلىغىن، پۈتكۈل خالايىق ئېنىق كۆرگۈدەك دەرىجىدە تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ، مېنى قىزغىن قارشى ئالغىن. بۇنىڭدىن ئىككى پادىشاھنىڭ پىر-بىرىگە بولغان چوڭقۇر ھۆرمىتى ئېنىق تامايەن بولسۇن. مەن سېنىڭ بۇ قىلغان ھۆرمىتىڭنى ئەبەدىي ئونۇتمايمەن. چۈنكى مەن بۇ مەملىكەتكە ئاتا-بوۋىلىرىمدىن تارتىپ پادىشاھ بولۇپ كېلىۋاتىمەن. تاكى بۇ چىن مەملىكىتى بەرپا بولغاندىن بېرى بۇ دىيار ئاتىدىن بالىغا، ئەۋلاتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ قالغان. پۈتكۈل ئەجدادىم بۇ مەملىكەتكە خان ۋە خاقان بولۇپ ئۆتكەن. سەن بۇلارنىڭ روھلىرىنىڭ ئۇرۇر ۋە نومۇسىنى ساقلىغىن. ماڭا ئالدىڭدا يەر سۆيۈپ تەزىم قىلىشنى شەرت قىلمىغىن. بۇ ئىش بىلەن مېنىڭ خاقانلىق شەۋكىتىم سۇنمىسۇن. شاھلار شاھى بولغان سۆلەت ۋە سالاپىتىم بۇزۇلمىسۇن. خالايىق ئالدىدا مېنى ئەزىزلەپ «ئاتام» دېگىن. مېنى بۇ ئارقىلىق پۈتكۈل ئەل ئالدىدا ئالىي ھۆرمەت ۋە يۈكسەك مەرتىۋىگە ئىگە قىلغىن. ئىلگىرى ئەۋەتكەن مەكتۇبىڭدا ماڭا «باج-خىراج بەرسۇن» دەپ يازغانىدىڭ، بۇ قېتىم بۇنداق تەلەپنى قىلمىغىن. بەلكى بۇنداق سۆزلەرنى كۆزۈڭگىمۇ ئىلمىغىن، سېنىڭ خىراج تەلەپ قىلىشتىكى مەقسىتىڭ مال-دۇنيا بولىدىغان بولسا، بۇنداق نەرسىلەر مېنىڭ خەزىنىلىرىمدە چەكسىز ۋە ھەددىدىن ھېساباسىزدۇر. ماڭا سەندەك ئوغۇل مۇيەسسەر بولغان يەردە، مېنىڭ خەزىنىلەرنى ئاياپ ئولتۇرۇشقا قانداقمۇ كۆڭلۈم ئۇنىسۇن. مەن سېنىڭ ۋەلەشكەرلىرىڭ ئالدىدا قىممەت باھالىق مال-دۇنيانى شۇ قەدەر كۆپ توكۈۋېتىمەنكى، پۈتكۈل قوشۇنىڭ ئۇنى يىغىپ يۆتكەشكە ئاجىزلىق قىلىدۇ، ئالتۇن-كۈمۈش، ئونچە-مەرۋايىت، لەلى-ياقۇت ۋە ئېسىل ماتالارغا كۆمۈلۈپ كېتىدۇ. ئىككىمىز ئەنە شۇنداق قۇتلۇق ئۇچرىشىشنى ئەملىگە ئاشۇرۇشقا مەرھەمەت قىلساڭ، شۇندىن كېيىن مېنىڭ باغ ۋە قەسىرىمگە بەرىپ مېھمان بولغىن. ساڭا شاھانە زىياپەتلەرنى تۈزۈپ، مەجلىسلەرنى بەزەپ، شەرىپىڭگە سەلتەنەتلىك مۇراسىم ۋە مەرىكىلەرنى ئۆتكۈزىمەن. سەن بۇ يەردە قاچانغىچە تۇرۇشنى خالىساڭ تۇرۇپ مېھمان بولغىن. قايتىدىغان ۋاقتىڭ بولغاندا قائىدە-يوسۇن بويىچە ئۇزىتىپ قويايى، خىزمەتكىنى قىلىپ، قەيەرگىچە دېسەڭ، شۇ يەرگىمۇ بىللە بەرىپ خوشلىشاي. لېكىن مېنىڭ ئەلچى بولۇپ ئالدىڭغا كەلگەنلىكىمنى زىنھار ئاشكارىلىمىغىن.

— مەن ئاشكارا قىلمايمەن، — دېدى ئىسكەندەر، — بىراق، بۇ ئىش سەن تەرەپتىن ئاشكارا بولۇپ قالسا، قانداق قىلغۇلۇق؟

— مەن تەرەپتىن بۇ ئىش ھەرگىز ئاشكارا بولمايدۇ. چۈنكى مېنىڭ بۇيىقا

كېلىدىغانلىقىنى مەن تەرەپتىن ھېچكىم بىلمەيدۇ،— دېدى خاقان.

ئىسكەندەر بۇ تەكلىپنى چىن دىلىدىن قوبۇل قىلدى. ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىشقا بىلىنى مەھكەم باغلىدى. ئاندىن ئوردا ئەھلىنى چاقىرتقۇزۇپ، ھەممەيلەنىنى ھازىر قىلدى ـ دە، ئۇلارغا ھايال سىزلا پەرمان چۈشۈرۈپ:

— ئۇزۇن يول بېسىپ كەلگەن بۇ ئەلچىنىڭ پۈت ـ قوللىرىنى يوشۇرۇپتىكلار. ئۇ ناھايىتى ياخشى سۆزلەرنى ئېيتىپ كېلىپ، خاقان بىلەن مېنى سۈلھىگە كەلتۈردى. ئارىدىكى زىددىيەتنى تۈگەتتى. بۇ ئەلچىلىكتە ناھايىتى كامىل كىشى ئىكەن، — دېدى،

ئىسكەندەرنىڭ ھۆكمىگە بىنائەن، «ئەلچى» نىڭ پۈت ـ قوللىرى يېشىلدى. ئۇنىڭغا قىممەتلىك لىباسلار كىيدۈرۈلدى. بىرمۇنچە ئېسىل سوۋغا ـ سالاملار ھەدىيە قىلىندى. ئاندىن ئۇنى ئىسكەندەر قېشىغا ئولتۇرغۇزدى. ئىسكەندەر «ئەلچى» گە:

— بۇگۈن ئاخشامغىچە بۇ يەردە تىنچ ـ ئامان، خۇشال ـ خۇرام دەم ئالغايسەن. كەچ بولغاندا سېنى ئۇزىتىپ قويىمىز،— دېدى.

«ئەلچى» ئىسكەندەرگە دۇئا ۋە ماختاشلارنى ئادا قىلغاندىن كېيىن، مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتى. ئۇ يەردە تاكى ئاخشامغىچە خۇشال ھالدا ئارام ئالدى. ئەمما يۈزىدىن نىقابىنى زادىلا ئاچمىدى. كەچ بولۇپ، ئاي پەلەك يۈزىگە چىقتى. «ئەلچى» مۇ ئېتىغا مىنىپ، خۇددى پەلەك يۈزىدىكى ئايدەك سەيلە قىلغان ھالدا، ئۆز مەنزىلىگە يېتىپ كەلدى. شاھانە چېدىر ئىشكىدە ھېلىقى مەھرەم خاقانىنىڭ جامالىغا ئىنتىزار بولۇپ ساقلاپ تۇراتتى. خاقان ئۇنىڭغا ئېتىنىي تاپشۇرۇپ، ئۆزىنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ، خاتىرجەم ھالدا ئولتۇردى. خاقانىنىڭ قىلغان بۇ ئىشىنى ھېچقانداق پادىشاھ قىلىپ باقمىغان بولغىيتتى.

تاڭ ئاتتى. قۇياش پەلەك تەختىكە چىقتى، ئىسكەندەرمۇ تەخت ئۈستىدە ئورۇنلىشىپ، پۈتكۈل ۋەزىرلەر ۋە لەشكەر باشلىقلىرىنى ئوردىغا چاقىرتتى. پۈتكۈل دۆلەت كاتتىلىرى ئىسكەندەر ھۇزۇرىدا ھازىر بولدى. ئىسكەندەر بۇلار ئازىسىدىن بىر دانىشمەن ئەلچىنى تاللاپ، ئۇنىڭغا مۇنۇ سۆزلەرنى چېكىلىدى:

— سەن خاقان قېشىغا بېرىپ، مەندىن دۇئايۇ سالام دېگەچ، مۇنۇ سۆزۈمنى يەتكۈزگىن: ئاداۋەت ۋە دۇشمەنلىك ئەسۋابلىرىنى تاشلاپ، سۈلھى ۋە مۇھەببەت ئىشكىلىرىنى ئېچىپ، بىز تەرەپكە كەلسۇن. بىز ئۆچ ـ ئاداۋەتتىن كۆڭلىمىزنى مۇتلەق پاك تۇتىمىز. پەقەت ئۇنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە ئىنتىزارمىز. بىز خاھى ياخشى خاھى يامان بولايلى، بۇگۈن ئۇنىڭ يۇرتىغا مېھمان بولۇپ كەلدۇق. شۇڭا خاقان ھەر ھالدا بىزدەك مۇھتاجلارنىڭ تىلىكىنى قوبۇل قىلىپ، بىز تەرەپكە كەلسۇن.

ئۇ سۆزمەن ئەلچى بۇ خەۋەرنى ئېلىپ خاقانىنىڭ بارگاھىغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ خاقانىنىڭ لەشكەرگاھىغا يېقىن كېلىپ، ئۆزىنىڭ سۆز ئۇنچىلىرىنى چاچقىنىدا، لەشكەرلەر ئۇنىڭ ئەلچى ئىكەنلىكىنى بىلىشتى. خاقان ئاڭلاپ، ئۇنى ئوردىغا چاقىرتتى. ئەلچى كىرىپ، تەخت يېنىدا ئولتۇردى. خاقان بارلىق ۋەزىر، ئەمىر ۋە سەركەردىلەرنى بارگاھقا يىغدى. ئاندىن ئەلچىدىن:

— بۇياقتا كېلىشتىكى مەقسىتىڭ نېمە؟ — دەپ سورىدى.

ئۇ گەپدان ئەلچى ئىسكەندەردىن ئاڭلىغانلىرىنى خاقانىڭ ھۇزۇرىدا تولۇق بايان قىلدى. خاقان ئىسكەندەرنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولۇپ، ئەلچى بىلەن قايتىدىن دوستانە كۆرۈشتى. ئاندىن ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

— ئىسكەندەر بىزگە ئىلگىرى ئادا-ۋەتلىك سۆزلەرنى ئەۋەتكەنىدى. ئۇ بىزگە دۈشمەنلىك قىلغاچقا، بىزنىڭ لەشكەر تارتىپ قارشى تۇرۇشىمىز زۆرۈر بولغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ يۇمشاق سۆزلەرنى ئېيتىپ، سېنى ئەۋەتىپتۇ. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ بىزگە سادىقلىق بىلەن دوست بولۇشنى ئىختىيار قىلغانلىقى مەلۇم بولىدى. ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدا گىنە - ئاداۋەت قالمىدى. ئەگەر سۆزۈڭ راست بولسىلا، بىز سەن بىلەن بىللە ئىسكەندەر مەنزىلىگە قاراپ راۋان بولىمىز.

— مېنىڭ سۆزۈم ئىسكەندەر ئېيتقان سۆزلەرنىڭ دەل ئۆزىدۇر، — دېدى ئەلچى تەكىتلەپ، — ئۇنداق بولمىسا، بۇ سۆزلەرنى دېيىشكە نېمە ھەددىم بولسۇن؟

خاقان ئەلچىنىڭ سۆزلىرىگە كۈلۈمسىرىگەن ھالدا، ئىسكەندەر تەرەپكە بەرىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى. خاقان ئىسكەندەر ھۇزۇرىغا ئاتلانغانىدىن كېيىن، پۈتكۈل چىن ئەھلى ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلۇپ، شادلىققا چۆمىدى. ئۇلار گۈرۈھ - گۈرۈھ بولۇپ خاقانىڭ ئارقىسىدىن ئاتلاندى. خالايىقنىڭ تولىلىقىدىن، ئۇلارغا يەر يۈزى تار كەلدى. يولغا سىغمىدى. شۇڭا خاقان ئۇلارغا پەرمان قىلىپ ئارقىسىغا يانىدۇردى. ھەممىسى ئۆز جايىغا قايتىپ كۈتۈپ تۇردى. خاقان چىن گۈلىيۈزلۈكلىرىدىن يۈز كىشىنى ۋە خىتا يىگىتلىرىدىن مىڭ كىشىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، يولغا راۋان بولدى. ئۇلار ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرگاھىغا يەتكەندە، ئىسكەندەر تەرەپتىكى شاھلار، ۋەزىر ۋۇزرالار شاھانە زىبۇ-زىننەتلەر بىلەن خاقانى چىننىڭ ئالدىغا چىقتى. ئۇلار شۇ زامانىنىڭ قائىدە-يوسۇنى بويىچە ئارقىمۇ ئارقا چىقىپ، خاقان بىلەن كۆرۈشتى. ئۇلار خۇددى دەريا دولقۇنىدەك ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ، كەلگەنلەر بىلەن سالام - سائەت قىلىشتى. ئىسكەندەر بارگاھىغا يېتىپ كەلگەندە، خاقان ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە ماڭدى. شاھنىڭ ئارقىسىدىن پۈتكۈل خالايىق يۈگۈرۈشكەن ھالدا، ئىسكەندەر چېدىرىنىڭ تاناپلىرى يېنىغا كەلدى. ئىسكەندەر-مۇ ئاق ئۆيى ئىچىدىن دەرھال چىقىپ كەلدى. ئىككى پادىشاھ ئىككى تەرەپتىن قوللىرىنى ئاچقان ھالدا بىر - بىرىگە يېقىنلاشتى. ئۇلار خوددى ئاي بىلەن كۈن بىر نۇقتىدا ئۇچراشقاندەك كۆرۈشتى. ئاتا بىلەن ئوغۇلدەك قۇچاقلاشتى. بۇنداق ئىككى بۈيۈك شاھنىڭ ئۇچرىشىشىنى بۇ قېرى پەلەكمۇ كۆرۈپ باقمىغان بولغىيدى. بۇ ئۇچرىشىشتىن كېيىن، ئىسكەندەر خاقانىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ، ئۆز تەختىگە قاراپ ماڭدى. خاقان خىجالەت بولۇپ، ئۆزىنى ئارقىغا تارتقان بولسىمۇ، لېكىن ئىسكەندەر خاقانىڭ ئۇنىمىغىنىغا ئۇنىماستىن، ئۇنى تارتىپ، يۇقىرىغا چىقاردى ۋە خاقانىڭ ئاياغلىرى تاكى تەخت ئۈستىگە يەتمىگۈچە توختىمىدى. ئىسكەندەر ئاۋۋال خاقانىنى ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، ئاندىن ئۆزى ئولتۇردى. ئۇ قىلغان ۋەدىلىرىگە تولۇق ئەمەل قىلدى. يەنە بۇنىڭ بىلەن كۈپايىلىنىپ قالماستىن، مۇلايىم ۋە يۇمشاق سۆزلەر

بىلەن خاقاننىڭ كۆڭلىنى سۆيۈندۈردى. مېھرىبانلارچە مۇئامىلە بىلەن ئاتا ۋە ئوغۇللۇق سۆزلىرىنى ئارىغا سالدى. خاقاننىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ، بۇرۇن قىلغان ۋەدىلەرنى قىلچە نۇقسانسىز ۋە ئاشۇرۇپ ئورۇنلىدى. كۆرۈشۈش ۋە ئۆز ئارا سۆھبەت رەسمىيەتلىرى تولۇق ئەمەلىيلەشتى. ئاندىن باقاۋۇل داستىخانلارنى سېلىپ، خىلمۇ خىل نازۇ نېمەتلەرنى يايدى. بۇ ئائىلارنى كېشىنىڭ يېگەنسېرى يېگۈسى كېلەتتى. بۇ يەرگە ھازىر قىلىنغان ئائىلارنى تەييارلاشقا ئالەمدە ھېچ كىشىنىڭ قۇدرىتى يەتمەيتتى. زىياپەتتىن كېيىن ئىسكەندەر خاقانىڭ ئۆز بارگاھىغا قايتىپ، بۇ دوستانە ئۇچرىشىشنى چىن خەلقىگە تەرەك يەتكۈزۈشنى ئۆتۈندى. خاقان بۇ سۆزدىن ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئىسكەندەرگە تەشەككۈر بىلدۈرۈپ، خوشلاشتى. ئىسكەندەر خاقانىنى چىن لەشكەرلىرى ئورۇنلاشقان قورغانغان ئۇزىتىپ قويدى. ئۆزى گۈل رەڭ قەدەھلەردە گۈلگۈن شارابلارنى ئىچىشكە باشلىدى.

ساقىيەنامە

ئايا ساقىچى، تولا ئەيلە چىنىي ئاياق،
ئېرۇر بىزگە سۆزنىڭ چىنى ئىشتياق.
لەبا لەب تۇت ئانىكى مەن سىپىقاراي،
داغى لەھزە ـ لەھزە ئۆزۈمدىن باراي.
مۇغەننىي كەلۇ سەۋتى تۇركانە ساز،
مەقامى نەۋا، يوقسە تۇركىي ھىجاز.
نەۋائىنىڭ ئەشئارىدىن نەچچە بەيت،
مېنىڭ ھەسبى ھالىم تاپىپ تۇركى ئايت.
نەۋائى، تۇتۇپ فال دىۋانىنى ئاچ،
ئوقۇردا دۇرۇ لەئل ئالەمغە ساچ.
مۇغەننىيغە ھەم ئەيلە تەئلىم ئانى،
كى قىلسۇن سۇرۇد ئىچرە تەقسىم ئانى.

(داۋامى كېيىنكى سانda)

(بېشى 98 ـ بەتتە)

زىيدىكەنكى، ئون مىڭلىغان ئادەم يىغىلىدىكەن. توخۇ سوتىدىن باشقىسى تېپىلىدىكەن، ھەر خىل ئويۇن ـ تاماشىلار قايناپدىكەن. ئۇلار بازارنىڭ ئەڭ قىزغان يېرىگە كەلگەندە قىلىچ بۇغراخان مىنگەن ئات ئۇركۈپ كېتىپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ جان ئۈزۈپتۇ. شاھىي ئىبراھىم ئىنتايىن پەردىشان بوپتۇ. بۇ شۇم خەۋەر دەرھال قەشقەردىكى چوڭ ئوردىغا يېتىپتۇ. بۇغراخان باشلىق ئوردا ھازىرداملىرى يېتىپ كەپتۇ. بۇغراخانمۇ تەقدىرگە ئەن بېرىپ قىلىچ بۇغراخاننى يىقىلغان يېرىگە دەپنە قىپتۇ. نەزىر ـ چىرىغنى چوڭ قىلىپ، قەبرىسىنى مۇھتەشەم قاتۇرۇپتۇ. شاھىي ئىبراھىم بۇ ۋەقە تۇپەيلى خىجالەتتىن پەرمان چۈشۈرۈپتۇ ۋە بۇ بازارنى «ئايىتىغى يارا شەمدى» دەپ ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ھازىرقى بازارنى ئوپال بازىرى قىلىپ بېكىتىپتۇ. سودىگەر، تىجارەتچى، ھۈنەرۋەنلەر ئۇستىلار پەرمەندارلىق بىلدۈرۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قەدىمكى بازار ھازارغا ئايلىنىپ، «قىلىچ بۇغرام ھازىرى» دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ

سۆزلەپ بەرگۈچى ئوپال يېزىسىدىن: مۇھەممەتئىمىن ئەمەت. رەتلىگۈچى: ئابدۇكېرىم ئەخمەدى

مۇھەببەتنامە

مولا يۇنۇس

نەشرىگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد سالىھ ھاجى

قۇدۇق باشىغە كارۋانىڭ يېتىپ، يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنى تارتىپ ۋە جەمالى ئافتابىنىڭ نۇرى ئالەمغە رەۋشەنالىق سالغانى.

زەھى فەرخۇندە تالېئ كارۋانى،
سۇ ئىستەپ چۈن ئىبەردى ناگەھانى.
قۇدۇقغە سالدى ئول ۋادى بەناگاھ،
تولۇدۇ ئەتكەي بۇ بۇرجى دەلۋدىن ماھ.
چۇ ئۇچ كۈن تېكتى يەر ئاستىدا خىرگاھ،
كى تۆرتىنچى كۈن ئىردى چىقتى ئول شاھ.
بۇ ئەسنا ئىردى مەدىين كارۋانى،
كى ئەزمى مىسر ئۇچۈن ئىردى رەۋانى.
ئازىپ بولدىن بەناگاھ ئاندا يەتتى،
كېلىپ ئول يەردە ھەردەم مەنزىل ئەتتى.
خۇش ئول گۇمرەھكى تاپقاي ياخشى جايى،
كى يۇسۇفدەك تاپىلغاي رەھنەمايى.
قۇدۇق ئەترافى مەنزىلگاھ قىلدى،
سۇ ئۈممىدىدە قەسدى چاھ قىلدى.
بۇرۇنراق كەلدى بىر فەرخۇندە ئەختەر،
كى ئەھلى كارۋانغە ئىردى رەھبەر.
سۇ زەۋقى ـ شەۋقىدىن تاشلاپ كېلىپ رەخت،
قۇدۇقغە سالدى دەلۋى ئول جەۋان بەخت.
دېدى يۇسۇفغە جىبرىل ئول نىكۇ ھال:
«قىلىپ چۇست ئەمدى ئۆزنى دەلۋنغە سال.
بۇ بۇرجى دەلۋ ئارا كۇندەك دەرەخشان،
بولۇپ مەشرىقغە مەغرىبدىن خىرامان.
ئۇفۇق قىل چەھنىڭ ئەترافىنى بۇ دەم،
ئۇفۇقنى ئەيلە نۇر، ئانى تانۇق ھەم.
يۇزۇڭ نۇرىدە ئالەمنى يارۇتغىل،
ياڭى باشدىنكى ئالەمنى، يار، ئۇتغىل.»
قويۇپ ئولتۇردى يۇسۇف ئارەمدە،
زىلالى چەشم يەڭلىغ دەلۋ ئىچىدە.
كۇچ ئەيلەپ تارتتى بىر مەردى تەۋانا،
سۇ بىرلە دەلۋنىڭ ۋەزنىغە دانا.
دېدى: «بۇ كۈن بۇ دەلۋ ئولمىش گۇزان بار،
كى سۇدىن ئۆزگە نەرسە بار، ئوخشار.»
بەناگاھ چىقتى ئول ماھى دەرەخشان،
بۇ جاندىن چەكتى «يا، بەشرى!» دەپ ئەفغان،
بىشارەتكىم، بۇ يەڭلىغ تىيرە چاھى،
كى ئاندىن چىقتى بىر رەخشەندە ماھى.
بىشارەتكىم، بۇ رەڭ شورۇ رەھەرناك
زىلالى چىقتىكىم شۇرابەدىن پاك،
گۈلى تاپتى بۇ چۆلدە سەبزە خەندان،
ۋە لېكىن ئۆزگەلەردىن ئوتتى پىنھان.
ئوتاغغە ئالىپ باردى ئىھانى،
ئىھان ئۆز خەلقىغە تاپشۇردى ئانى.

* بەشى ئۆتكەن سانداڭ.

بەلى چۇن نىك يەختى تاپسە بۇ گەنج،
ئەگەر پاش ئەتسە كۆرگەي كۆپ غەمۇ رەنج.
ياۋۇقىدا ئېردى ھاسىدلار خەبەردار،
خەبەر گىريان ئىدىلەر ئانىدا ھەر يار.
ھەمىشە تارتىپ ئاندا ئىنتىزارى،
نې ھال ئولغاي ئانىك ئەنجامۇ كارى.
خەبەر تاپتىلار ئاخىر كارۋاندىن،
قۇدۇق ئەترافىغە كەلدىلەر ئاندىن.
قىلىپ ئاھىستە يۇسۇفنى نىدايى،
قۇدۇقدىن چىقمادى ئول خەيرخايى.
شىتاب ئەيلەپ رەۋان بولدىلار ئاندىن،
كى تا يۇسۇف تاپىلغاي كارۋاندىن.
گىرىفتار ئەيلەدىلەر «بەندەمىز» دەپ،
«بويۇن قايتارغۇچى شەرمەندەمىز» دەپ.
«بۇ قۇلدۇر ۋەقتى خىزمەت ئاجزۇ سۇست،
قاچىپ چۇن يولغە كىردى چابۇكۇ چۇست.
ۋەفاۋۇ مېھردىن فارىغ نىھاد ئول،
ساتادىمىز ئانى گەر خانەداد ئول.»
«ياماں قۇل قىلسە ناگاھ بەندەلىك پىش،
ياماىنلىقدىن بۇلەك ھېچ ئەتمەگەي ئىش.
مۇناسىب ئولكى ساتغىل ئانى فىلھال،
ياماىنىك ۋەھمىدىن بول فارىغۇل-بال.
ساتارلار ئەھلى خۇسران جەۋھەرى جان،
بۇ يەكلىغ جەۋھەرىنى مۇنداغ ئەرزان.
بىلۇر بۇ نەرخىنى يەتقۇبى شەيدا،
بەھاغە ئەرزىتۇر يۇز جان زىلەيخا.
بېرىپ گەنجى فەراۋان تا خىرەدمەند،
نېچە تاجىر قەدەر ئالماقغە خۇرسەند.
بېرىپ گەنجى سەئادەت بىتەمزلەر،
خىسارەت دىرھەمىنى ئالدىنزلەر.
بۇ قۇل ئىسلاھىغە سەئىيى ئەتكۇمىزدۇر،
كى ھەر قىيمەتكە ئالسە ساتقۇمىزدۇر.»
قۇدۇقدىن تارتىپ [ئالدى] ئالنى ھىممەت،
بېرىپ ئالدى بۇلاردىن سەھلى قىيمەت.
ئاتى مالىك دەپ ئېردى ئانى مەشھۇر،
نە ئەرزان ئالدى مۇنداغ دۇررى مەستۇر.
كۆچۈپ بۇ كارۋانلار يۇردى يانە،
كى ئەزمى مىسر ئۇچۇن بولدى رەۋانە.

ھەزرەتى يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى مالىك مىسر ھەدىغە يەتكۇزگەنى ۋە پادىشاھى مىسر خەبەر تاپىپ، ئەزىز مىسرنى ئىستىقبالىغە ئىبەرگەنى.

بۇ سەۋدادىن تاپىپ گەنجى فەراۋان،
ھەزاران دىيدە بىزلە كۆرمەي ئەفلاك.
بەغايەت ئېردى مالىك شادۇ خەندان.
بۇ يەكلىغ نەقشى يازماي ئەرسەئى خاك.
قىلۇر ئېردى بۇ يول قەتئى چۇنان تەي،
ئىشىتتى ئۇلكى مىسرى شەھرىيارى،
ئاياغى شادلىقدىن يەرگە تەگمەي.
بەسى تولغاندى غەيرىدىن چۇ ماري:
ئالىپ يۇسۇف يۇزىدىن جانغە راھەت،
«دىيارى مىسر بوستانى ئىرەمدۇر،
ئىكى مەنزىل بىر ئەيلەپ قىلدى سۇرئەت.
بۇ بوستان گۇللارى مىسلى ئەدەمدۇر.
كېلىپ تۇشتى ھۇدۇدى مىسر ئىچىندە،
گۇلكىم، گۇلبۇنى فىردەۋس باغى،
بۇ قىسسە تاپتى شۇھرەت مىسر ئىچىندە.
بۇ گۇللار شەرمىدىن جانىدا داغى.»
يانا كەلدى سەفەردىن مالىك ئانىك،
ئەزىزى مىسرغە ئايدى: «رەۋان بول،
.....
بۇ كەلگەن كارۋانغە ھەمزەبان بول.
ئالىپ كەلمىش غۇلام ئەنبەرى ئېشىك.
كۆزۈڭ بىزلە كۆرۈپ ئول دىلرەبانى،
كى ھۇسنى ئەۋجىدە زەخشەندە ماھى،
مېنىڭ دەرگاھىمە كەلتۇرگىل ئانى.»
دىلئارا دىلبەرى خەنجەر نىگاھى.
ئەزىزى مىسر باردى كارۋانغە،

نەزەر قىلدى ئۇشۇل ئارامى جانغە.
كۆرۈپ دىيدارىن، ئانداغ بىخۇدانە،
سۇجۇد ئەيلەرگە خەم بولدى رەۋانە.
ۋەلى يۇسۇف كۆتەردى باشىنى زۇد،
سۇجۇدى نارەۋانى قىلدى مەردۇد.
«ئانىڭدىن تاشقە باش ئۇرماق قەباھەت،
كى قويمىش باشىدىن ئول بوينۇڭغە مىننەت»
ئەزىز ئول دەم ئاڭا بولدى تەلەبكار،
كى تا كۆرگەي [ئانى] شاھى جەھاندار.
دېدى: «ياخشى كېلىپسەن، بارەكەللاھ،
بىزىڭ مەقسۇدىمىز ھەم خۇرمەتى شاھ.
ۋەلى لۇتف ئىلە بىزگە مەرھەمەت قىل،
كەرەم بىرلە قەبۇلى مەئزىرەت قىل.
كى بۇ نەۋبەت تۇتۇپ بىزلەرنى مەنزۇر،
قويۇپ بارساڭ كۆڭۇل بىسيار مەسرۇر.
ئىكۇچ كۇن ئىنچىنگەيمىز تا بۇ يەردە،
يېتىپ كۆپ رەنجۇ مېھنەت بۇ سەفەردە.
بولۇپ ئاسۇدە تا يول گەردىنى يۇپ،
ئۇلۇغلارغە تەنى پاك ئۇچراغان خۇپ.
ئەزىزى مىسر ئىشىتتى چۇن بۇ سۆزنى،
يەتىپ شەھ خۇرمەتىغە ئالدى ئۆزنى.
كېلىپ يۇسۇفدىن سەن نې ئاگاھ،
بەناگاھ ئۇرلەپ ئاندىغ غەيرەتى شاھ.
بۇيۇردى ماھۇەشلەردىن باريغە،
تەمامى ھۇسن ھۇلكى شەھلەريغە.
ئۇرۇپ باشىغە تاج ئول دىلرەبالار،
كىيىپ ئىنگىنگە چۇن زەركەش قەبالار.
بېلىگە باغلابان زەررىن كەمەربەند،
ھەمە شىرىن زەبانۇ لەب شەكەر خەند.
بۇ رەڭ ئارايىش ئەيلەپ بارچە رەئنا،
بۇ تەۋر ئەيلەپ ئۆزىنى زىيبۇ زىيبا.
چۇ يۇسۇف كەلمە ناگاھ رۇبى بازار،
تەلەبكار ئولسە ھەرياندىن خەبەردار.
بۇلارنىڭ بولغاي ئول كۇن جىلۋەگاھى،
بۇ سۇرەتلەر بىلە ئافەت نىگاھى.
ئۇرۇپ سەف بۇ سىغەت شەكلۇ شەمايىل،
ئانىڭ دەئۋىسىغە بولغاي مۇقابىل.
گۇلى گۇلزار ھۇسن ئەتكەي تەمەننا،
بۇ گۇلشەن گۇللارىن قىلغاي تەماشا.
بۇ گۇل رۇخلاردىن ئول كۇندۇز قىيامەت،
ئاڭا بولغاي بەسى شەرمۇ خىجالەت.
ئەگەرچە مېھرى ئالەم سوز بولسۇن،
كۇشاد بولغاي ئانىڭ بازارى بولسۇن.

ھەززەتى يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى نىل دەرياسىغە سەفەر غۇباردىن پاكىز تېنىنى پاك قىلغانى ۋە پادىشاھى مىسر بارگاھى ئەزىمىدە ھەۋدەجغە ئولتۇرغانى.

چۇ تۆرتىنچى كۇن ئىردى يۇسۇفى مېھر،
فەلەكنىڭ ئىلىدىن كۆزگۇزدى ئول چېھر.
دېدى يۇسۇفغە مالىك، «ئەي دىلئاراي،
بۇ كۇن سەن ھەم كەنارى نىل قىل لجلي.
تېنىڭدىن يول غۇبارىن شۇستشۇ ئول،
غۇبارىڭ بىرلە نىلغە ئابرو قىل.»
ئىشىتتى ئېرسە مالكدىن بۇ ئەقۋال،
رەۋان ئول نىل سارى بولدىيۇ فىلحال.
باشىدىن ئالدى تاجى زەر فىشانى،
كۆلاھى زەرفىشان، گەۋھەر نىشانى.
چۇ زەررىن بەيزە تۇندى ئاغى مۇشكىن،
بۇ دەمكىم قۇيدى ئېرسە تۇخمى زەررىن.
ئىلىك پىراھەن ئاستىغە ئۇزاتتى،
گۇل ئۇزرە فەردەئى نىلۇفەر ئەتتى.
كى بولدى تارتىپ ئول كۆڭلەكنى تا فەرق،
ياقاسى غەربى ماھۇ دامەنى شەق.
بىرەۋ دۇش ئولدى دامەندىن چۇ بىرۇن،
چۇ سۇبھى رەۋشەنى چۇن دۇردى گەردۇن.
ئىزارى بىرلە ئەيلەپ چۇستۇ تەئجىل،
چۇ سىيمىن سەرۋىدەك كەلدى لەبى نىل.

بۇ چەرخى نىلگۈندىن چىقتى فەريادىم،
«كى بۇ نىل سەرۋى قەددىڭ بولدى ئاباد.
دەردىڭ، ئول نىل مەن بولسام نە ئېردى؟!
ئايا غېنى بۇ سىفەت ئۆپسەم نە ئېردى؟!»
گۈل ئول غەيرەتىدە كىم ئاشلاپ ئۆزىنى،
تەمام ئول سۇغا قويغاي چەشمەسىنى.
بۇ يەڭلىغ چەشمەسىن بىلمەي سەزاۋار،
يۇغاي ئىلكىن تىغەيلى نىل بەيەكبار.
كىرىپ دەريانغە چۈن تەرك ئەتتى ساھىل،
سۇ يۈزىگە ئىچرە ئايدەك قىلدى مەنزىل.
زەمىنا خۇش تەلئەتى ئېردى جەھان تاب،
غۇرۇب ئەتتى سۇغە ئول مېھر نايياب.
تېنى لەچۈن سۇغە ئول دەم كىردى ئۇريان،
سۇنىڭ جىسمىغە كىردى ئول زەمان جان.
مۇسەلسەل گىيسۇلارنى ئاچتى بىر-بىر،
ئاقار سۇنىڭ يۈزىگە سالدى زەنجىر.
شىكار ئەتمەك ئۈچۈن قىلدى مۇھەييا،
مۇئەنبەر دامى مەھدىن ماھىيغە تا.
ئالىپ سۇۋدىن ئىلىككە باشغە سانچىپ،
بىرىپ بۇ يەردىن ئايغە زىۋەرۇ زىيب.
بېرىپ گاھى كەفىدىن مالىشى گۈل،
تاراپ گەھ پەنجەسىدىن شاخى سۇنبۇل،
بۇ يەڭلىغ شۇشتىشۇ كەلتۇردى بەرجا،
كەنارى نىلىدىن سەرۋ ئۈندى گويا.
ئىگىن كەلتۇردى مالىك جامەدارى،
نېكىم بار ئېردى ئانىڭ ئىختىيارى.
كىيىپ ئەۋۋەل ھەرىرى پىرەھەنى،
ياشۇردى پەردە ئىچرە ياسۇمەنى.
ئالىپ ئاندىن كىيىپ دىلبايى زەركەش،
كى تۇرلۇك نەقشلەر بىرلە مۇلەققەس.
كەمەر بەندى مۇرەسسەئ باغلاپ ئاندىن،
باشىغە كىيدى ئاندىن تاجى زەرىن.
سالىندۇردى چۇ زۇلفى ئەتر ئەنگىز،
ھەۋايى مىسز بولدى ئەتر ئامىز.
كېلىپ ھەۋدەجدە چۈن ئولتۇردى ئول ماھ،
يۇرۇتتى مەركەبنى دەرگەھى شاھ.
كۆرۈندى قەتردىن تاش ئەختگاھى،
جۇلۇس ئەيلەر ئىدى شاھ ئاندا گاھى.
تەمامى خۇبلار ھەر خىل تۇزۇپ سەف،
ھەمە شەھ ئىلتىغاتىغە مۇشەررەف.
شەھۇ خەيلۇ بۇ مەھۇەشلەر تەمامى،
بولۇپ دىيدارى يۈسۇف بارچە كامى.
تۇتۇپ كۆز ئىنتىزار ئېردىلە ناگاھ،
يېتىپ كەلدى بۇ يەرگە ھەۋدەجى ماھ.
ئالىپ ئەخت ئالىدا ھەۋدەجنى قويدى،
خەلايىقنىڭ كۆزى ھەۋدەجدە بولدى.
قەزا ئېردى ئول كۈن ئەبر پەيدا،
نىھان ئول ئافتابى ئالەم ئارا.
دېدى يۈسۇفغە مالىك: «ئەي دىلئارامى،
چىقىپ قويغىل بۇ ھەۋدەجدىن بىرۇن پاي.
يۇزۇڭ مېھرىدىن ئەتكىل پەردەنى دۇر،
يارۇت مېھرىڭدىن ئالەمنى سالىپ نۇر.»
بۇ ھەۋدەج بۇرجىن ئەتتى خالي ئول ماھ،
جەھانغە سالدى پەرتەۋ چىقتى ناگاھ.
كى بولدى ئافتاب ئەلنىڭ گۇمانى،
زۇھۇر ئەتتى بۇلۇتدىن ناگەھانى.
ھەۋاغە باقتى ھازىرلار بەيەكبار،
ئەمەس كۈن تابىشى، بۇ پەرتەۋى يار.
كۆرۈپ ھەيرەتدىن ئول ئەھلى نەزارە،
قىلىپ فەريادى ھەريان ئاشكارە:
«كى يا رەب، بۇ نېچۈك فەرخۇندە ئەختەر،
ئېرۇر شەرمەندە ئاندىن مېھرى ئەنۋەر.
قويىپ ئالدى باشىنى بارچە مەھۇەش،
ئۆزى ھالىنى كۆرگۈزدى مۇشەۋۋەش.
بەلى مېھر ئولىغە ھەرادەم ئاشكارا،
سۇھاغە ياشۇنۇردىن تاش نې يارا.

زىلەيخا پادىشاھنىڭ دەرگاھىغە يۈزلەنسە، ئىزدىھامنىڭ سەبەبىنى سورغانى
ۋە يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامنىڭ جەمالى باكەمالالرنى كۆرۈپ ۋە ئانى
تونۇپ، فەريادى بىخۇدانە تارتسە، بىھۇش يىقىلغانى.

زىلەيخا بىخەبەر ئىردى بۇ ئىشدىن،
دىيارى مىسرىغە يۈسۈف كىرلىشدىن.
ۋەلى جانى بەسى ئاگاھ ئىردى،
كى داغى شەۋقىدىن جانگا ئىردى.
كۆڭۈل شەۋقىنى بىلمەي كىمدىن ئىركىن،
بىرۇر ئىردى تەكەللۇف بىرلە تەسكىن.
چىقىپ سەھراغەكىم ئەيلەپ بەھانە،
چىقارغاي كۆڭلىدىن ئەندۇھى خانە.
نەچە كۈن ئاندا كەچتى رۇزگارى،
كۆڭۈل شەۋقىدە يوق ئىردى قەرارى.
ئالىپ ئەسبابى ئەيشى خۇررەمى ھەم،
ۋەلى ھەرلەھزە ئارتسا مىھنەتۇ غەم.
تۇشۇپ سەھرادا ھەم خىرمەنگە سەيلى،
يەنە ئۆي ساری بولدى قەسد مەيلى.
يىتىپ چۈن يەئنى سەھرادا مەلالەت،
رەۋان ئۆز مەنزىلىغە قىلدى رىھلەت.
بارۇر قەسدى چۇ مەنزىلگاھ ئىردى،
ئۆتەر يولدا قەيسەرى شاھ ئىردى.
يەقىننى كۆردى، ئايدى: «بۇ نە غەۋغا؟
قىيامەت بولدىمۇ بۇ كۈن ھۇۋەيدا؟»
بىرى ئايدى: «بۇ يەردە نىكنامى
كىرلىپدۇر تۇرفە كەنئانى غۇلامى.
غۇلام ئىرمەسكى، رەۋشەن ئافتاب ئىدى،
مەلاھەت كىشۋەردە كامياب ئىدى.»
كۆتەردى ھەۋدەجى بۇرجىن زىلەيخا،
كۆزى تۇشتى ئاڭا، قىلدى تەماشا.
چۇ كۆردى تانىدىيۇ قىلدى فەريادە،
يىقىلدى بىخۇدانە ھۇشى بەرباد.
مەھەل نى بەسكى كۆردىلەر چۇ نازۇك،
ئالىپ يۇردىلەر ئانى چۇستۇ چابۇك.
بۇ ھالەت تۇشتى چۈن ئىدى بىنەۋاغە،
رەۋان يەتكۈردىلەر خىلۋەت سەراغە.
يىتىپ خىلۋەت سەرانى قىلدى مەنزىل،
يەنە كەلدى ھۇشىغە زارۇ بىدىل.
نىھانى سوردى دايە: «ئەي دىلئەفرۇز،
نىچۇكدىن قىلدىڭ ئۇل دەم ئاھى جانسۇز؟
فىغان ئەيلەپ نىدىن فەرياد قىلدىڭ،
نى بائىس ئەقلۇ ھۇش بەرباد قىلدىڭ؟
نىچۇكدىن قىلدىڭ ئۇل دەم ئاھۇ ئەفغان،
نىدىن بىخۇد يىقىلدىڭ تەرك ئىتىپ جان؟»
دىدى: «ئەي مادەرى خۇش مىھرىبانىم،
ساڭا مەخفىي ئەمەس سىرری نىھانىم.
نى دەي، مەن ھەرنە دىسەم ئافەتمەزۇر،
نىتەي باشىمغە كەلگەن مىھنەتمەزۇر.
ئوشۇل مەجمەئىدەكىم كۆردۈڭ غۇلامى،
ئىشتىتىڭ ۋەسفىنى ئەلدىن تەمامى.
جەھاندا قىبلەگاھى جانىم ئولدۇر،
فىدايى جانىمۇ جانانىم ئولدۇر.
تۇشۇمدە كۆرسۇتۇپ ئۇل رويى زىبا،
كۆڭۈلنى داغ قىلمىش، جاننى شەيدا.
تەنىمدە تەب، كۆڭۈلدە تەئبىم ئاندىن،
كۆزۈمدە غەرق خۇنان بىيم ئاندىن.
بۇدۇر ئاۋارە قىلغان خانۇ ماندىن،
كىچىپمەن ئىشقىدا جانۇ جەھاندىن.
نەچە يىلدۇركى، كۆردۈڭ مىھنەتىمنى،
مەلالى تەركى جانۇ راھەتىمنى.
ھەمە ئانىڭ تەمەننا سىدىن ئىردى،
كى شەۋقى قەددى رەئنا سىدىن ئىردى.
بۇ كۈن تۇشتى باشىمغە كۇھى ئەندۇھ،
كى بىلمەسمەن نىچۇك دەفئ ئولغاي ئول كۇھ.
كىم ئەيۋانىدا شەمئ ئولغاي بۇ ماھىم،
يارۇتقايكىم شەبىستانىن بۇ ماھىم.

قايو كۆز رەۋشەن ئولغاي ئارەزدىن،
نېچۈك ئۆي گۈلشەن ئولغاي گۈل يۈزدىن.
لەبى جان بەخشدىنكى تاپقۇسى كام
كىم ئالغاي سايەئى سەرۋدە ئارام.
كىم ئانىڭ زۇلفى مۇشكىن شانە قىلغاي،
ۋىسالى شەمئىنى ھەمخانە قىلغاي.
كىم ئەتكەي ھاسىلىن ئانىڭ بەھاسى،
كىم ئەتكەي سۇرمە ئانىڭ خاكى پاسى.
ماڭا ئاندىن خۇش ئولغاي ھال يا يوق،
ماڭا يۇزلەنگەي ئول ئىقبال يا يوق.
تاپىلغايمۇ ئىلاجى بۇ بەلاغە،
قولۇم يەتكەيمۇ يا بۇ مۇددەئاغە.

كۆرۈپ دايە بۇ نەۋئ ئانى گىرىفتار،
ئانىڭ جانىغە يېغلاپ شەمئىدەك زار.
دېدى: «سەبرئەيلەگىل، چۈن شەمئى سوزان،
نەچە كۈن تۈتغىل ئەسرارىڭنى پىنھان.
كەچۈردۈك روزگار ئەيلەپ شەكىبا،
شەكىبادىن بۆلەك يۇقدۇر مەدارا.
بۇ كۈن ھەم جەھدئىلە سەبرئەتكەنىڭ خۇب،
كى بولغاي سەبر ئىلە ھاسىل بۇ مەتلۇب.
تولۇئ ئەتكەي مەگەر خۇرشىدى تابان،
ئەجايىب تىيرە ئەبرىدىن شىتابان.

ھەززەتى يۇسۇپ ئەلەيھىسسەلامنى مالىك خەرىدارغە ئەرز قىلغانى ۋە زىلەيخا ئۆزگەلەر تەئىيىن قىلغان بەھادىن ئىككى بەرابەر بەھاغە ئالغانى.

خوشا ۋەقتىيۇ خۇررەم روزگارى،
كى كۆرگەي ۋەسل بەزمى ئىككى يارى.
چىراغى ۋەسل يانغاي ئىككى ياندىن،
گۈلى ئۇمىد ئاچىلغاي بىر قايىاندىن.
يانسپ تۇرغاي چىراغى رەۋشەنايى،
جۇدالىق داغىدىن بولغاي رەھايى.
چۇ يۇسۇف بولدى ئول كۈن گەرم بازار،
كى بولدى مىسر ئىلى يەكسان خەرىدار.
بارى ئەل باشىدىن ئىشتىپ بۇ سەۋدا،
بارىنىڭ كۆڭلىدە ئۇشبۇ تەمەننا.
نې نەقدىكىم بېرۇرغە دەست رەسدۇر،
خەيالى فىكرى ئانىڭ بۇ ھەۋەسدۇر.
ئىشتىتىم بۇلھەۋەس بىر پىرى زالى،
بۇ سەۋدادىن بولۇپ ئاشىفتە ھالى.
بىساتىدا بار ئىردى بىر نەچە ئىپ،
يېغىپ ئىردى نەچە مۇددەتدە ئىگرىپ.
قوماشىم دەپ كەسادى گەرچە خەسدۇر،
خەرىدارىغە بولماق جۇزكى بەسدۇر.
مۇنادىيلار قىلىپ ھەريانىدا فەرياد،
غۇلامى كىم ئېرۇر ھۆرۇ پەرىزاد.
جەمالىدىن سەباھەت سۇبھى تالىئ،
چەبىنىدىن مەلاھەت نۇرى لامىئ.
لەبى شەرمەندەسى لەئلى بەدەخشان،
تىشنىك سەدقەسى يۇز دۇررۇ مەرجان.
يۇزىدۇر مەتلەئى سۇبھى سەباھەت،
جەمالى گەۋھەرى كانى مەلاھەت.
تىلىدا راستىلىقىدىن ئۆزگە يوق ھېچ،
يۇزىدە يوق داغى ھەرگىز خەمۇ پىچ.
بىرەۋ بولدى ئارادىن ئەۋۋەلى كار،
ئاڭا بىر بەدرەئى بىرلە خەرىدار.
گەر ئول بەدرە ھېسابىن زاھىر ئەتتىك،
قىزىل ئالتۇندىن ئول دىنار ئېرۇر مىك.
قىلىپ ھەر كىم نىھانى بىر-بىر ئىزنىاق.
بەھاسىن يەتكۈرۈپ يۇز بەدرەئى ساق.
فۇزۇن ئەيلەپ بەھاسىن يانە بىر ئەر،
كى يۇسۇق ئۆزنى چاغلىق مىك ئەرفەر.
يەنە بىر ئەھلى دانىش قىلدى ئەفزۇن،
ئانىڭ ۋەزنىچە لەئلۇ دۇررى مەكنۇن.
بۇ نەۋئ ئەيلەپ تەزەققى ھەر زەمان ئەل،
بەھايىندا چەۋاھىرلار قىلىپ تەل.
خەبەر تاپتى بۇ ۋاقىئدىن زىلەيخا،
بۇ سەۋدادىن بولۇپ يۇز شەۋق پەيدا.

پۇزۇن ئەتتى بەھالاردىن دۇ چەندان،
دۇرۇلەئۇلۇ گۈھەر بەل جەۋھەرى جان.
بۇ سەۋادىدىن بارى بولدى فەرامۇش،
تۇتۇپ ھەر گۈشەئى نەۋمىد خامۇش.
دېدى: «قويغىل، ئەزىزا، بول رەۋانى،
بارىپ مالىك بەرگىل بۇ بەھانى.»
دېدى ئول: «ھەرنىكىم باردۇر خەزىنەم،
زەرۇ مۇشكۇ دۇرۇ گەۋھەر دەفىنەم.
بەھاسى نىسىغە كەلمەس، ئەي جان،
تەمامىنىڭ ئەداسى قايدا ئىمكان.»
زىلەيخا بەردى چۇن بىر دۇرجى گەۋھەر،
نې دۇرجى، بەلكى بىر بۇرجى پۇر ئەختەر.
بۇ دۇرج ئىچرە چۇ جەۋھەر ھەر بەھاسى،
خىراجى مىسر ھەر كىشۋەر بەھاسى.
دېدى: «بۇ دۇرج ئاڭا لايىق بەھادۇر،
بېرىپ ئال، گەۋھەرى جانىم پىدادۇر.»
ئەزىز ئەيلەپ يەنە ئۆزگە بەھانە،
دېدى: «راغىب ئاڭا شاھى زەمانە.
كەرەملەر خەيلىغە سەر دەفتەر ئولغاي،
غۇلامى خاس شاھى كىشۋەر ئولغاي.»
دېدى: «بارغىل شەھەنشەھ قەسرى سارى،
بەجا كەلتۇر ھەقى خىزمەت گۇزارى.
دېگىل ئالىمدا يوق پەرزەندىم، ئەي شاھ،
كۆڭۈلگەمۇندىن ئارتۇق بەندىم، ئەي شاھ.
سەر ئەفراز ئەيلە، شاھىم، ئېھتىرام ئەت،
مۇرادىمنى بۇ ئوغلاندىن تەمام ئەت.
فەنا دۇنيادا تاكىم زىندە بولغاي،
ماڭا فەرزەندۇ شەھغە بەندە بولغاي.»
ئىشىتتى شەھ بۇ يەڭلىغ ۋەجھى مەرغۇب،
«قەبۇلى ئىلتىماس ئەيلەي» دېدى «خۇب»
ساتىپ ئالدى تاپىپ شەھدىن ئىجازەت،
ئۇقۇپ فەرزەند ئانى قىلدى مۇھەببەت.
ئۆيىگە چۇست ئىلتىپ خۇررەمۇ شاد،
زىلەيخا بولدى بۇ دەم غەمدىن ئازاد.
دۇرى شادى تۆكۈپ كۆزدىن فەراۋان،
دەر ئىبرەتى گاھى خەندان، گاھى گىريان:
«تۇشۇمدۇر يا ئوڭۇم، يارەب، بۇ ئارام،
كى جانىم تاپتى جانان ۋەسلىدىن كام.
ئەمەس مۇمكىن ئۇمىد ئەتمەك قارا تۇن،
مۇيەسسەر بولماغاي مۇنداغ يورۇق كۇن.
تۇنۇم سۇبھى سەئادەت زاھىر ئەتتى،
غەمۇ مىھنەت كۇنى ئاخىرغە يەتتى.
كى بولدۇم نازەنىنىم بىرلە ھەمراز،
بەجادۇر قىلسام ئەمدى دەھرغە ناز.
يوق ئىبرەتى مەن كەبى پەژمۇردەئى غەم،
يوق ئەمدى ھېچ مەندەك شادۇ خۇررەم.
مەن ئىبرەتىم مايەئى سۇ ماتەمىدە،
قىزىق قۇم ئىچرە تەفسان سۇ غەمىدە.
بەناگاھ يەتتى بىر سەيلى كەرامەت،
مېنى دەرياغە يەتكۇردى سەلامەت.
قارا تۇندە مەن ئىبرەتىم يولدىن ئازغان،
كى جان ئاغزىمغا يەتكەن زارۇ ھەيران.
بەناگاھ چىقتى بىر رەخشەندە ماھى،
سەئادەت كويىغە يەتكۇزدى راھى.
ئۇفۇقدىن چىقتى ناگاھ بىر تالۇن ئاي،
سەئادەت كويىغە يەتكۇزدى يول پاي.
مەن ئىبرەتىم بىستەر ئۇزرە ئاجىزۇ زار،
ئۆلۇم شەمشىرىغە جانىم گىرىفتار.
ئىشكىدىن كىردى ناگاھ خىزرى مەھتەر،
ھەياتىم سۇيى بىرلە بولدى ياۋەر.
بەھەمدىللاھكى، بولدى تالىئىم يار،
فەلەك دەۋرى بۇ كۇن ھەم مېھر ئىزھار.
زەمانە تەركى جەۋر ئىزھار قىلدى،
بۇ كۇن مۇنداغ سەئادەت يار قىلدى.
فىدا يۇز جانكى دانايى زەمانە،
كى كەلتۇردى بۇ رەڭ دۇررى يەگانە.
نې غەم گەر مەن ئۇشاتتىم دۇرجى گەۋھەر،
قولۇمغە كەلدى مۇنداغ كانى گەۋھەر.
نې گەۋھەر، بەلكى نەقدى گەۋھەرى جان،
تىنەيلى دوستدۇر بۇ جۇملە كىسان.

قاچان ئول نەقەدىن ئول بەھرە ئالغان،
بەرمەپ چۇن ئىيسانى خەرمۇھرە ئالغاي.
مەن ئول خەر مۇھرەدىن قىلدىم چۇ پەدرۇد،
مېنىڭ بولدى چۇ ئىيسا ئەيلەدىم سۇد.
ئۇۋاق تاشنى بەرمەپ، ئالدىم ئەزىز جان،
بەھەمدىللاھكى، ئالدىم تۇرفە ئەرزان.»
تۆكۈپ ھەرلەھزە فىكرەتتىن بۇ ئەسرار،
بولۇپ مۇژگانلارى ئەبرى گۇھەر بار.
گەھى يۇسۇف جەمالىدىن بولۇپ لال،
كى داغى ھەجردىن ھەم قارىغۇل بال.
گەھى ھىجران كۇنىدىن ياد ئەيلەپ،
گەھ ئانى ۋەسل بەزمى شاد ئەيلەپ.
بۇ ئەھۋال ئېردى ئانىڭ كارۇ بارى،
بۇ مۇنۋال ئېردى ئانىڭ خار ـ خارى.

ئاد نەسلىدىن بادقاقلىغ قىزنىڭ داستانىكىم، مالۇ جەمالدا يەگانە ۋە بىمسال ئېردى ۋە يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامغە غايىبانە ئاشىق ۋە ئاشۇفتە ھال ئېردى ۋە مەجازى جەمال ئائىنەسىدە ھەقىقىي دىيدارىنى كۆرۈپ، ھەقىقەتى ھالغە يەتتى.

ئەمەس دىيدارى تەنھا جىلۋەئى ھۇسن،
ئېرۇر گۇفتارىدىن كۆپ شىۋەئى ھۇسن.
گەھى دىيدارىدىن ئىشق ئەيلەر ئەنگىز،
گەھى سوزدىن بۇلۇر بۇ ئىشق ئوتى تىز.
قولاق يولىدىن ناگاھ ئول ئۇرۇپ گام،
كۆڭۈلدىن ھوش ئىلتەر جاندىن ئارام.
ئانىڭ يوق مۇندىن ئۆزگە كارۇ بارى،
قىلۇر بىر قىسسەئى زىبا نىگارى.
يوق ئاندا ھىچ كۆرمەكدىن نىشانە،
كىشىنى ئاشىق ئەيلەر غايىبانە.
دىيارى مىسر ئارا بىر دۇختەر ئېردى،
كى نەسلى ئادىيلارغە سەرۋەر ئېردى.
نې دۇختەر بەلكى [ئول] رەخشەندە ئەختەر،
زەمانە كۆزىگە يىن بۇ نەۋئى دىلبەر.
ھۇسەففا دۇرغە لەئى خەندە ئەيلەپ،
شەكەر خەندى شەكەرنى بەندە ئەيلەپ.
لەبى خەندانى چۇن بولسە شەكەررىز،
شەكەر ھەسرەتدىن ئىلكىن تىشلە بان تىز.
بەغايەتكىم ئۇچۇن شىرىن شەكەر خەند،
دىلۇ جان نەيشەكەرغە يۇز گىرىھ بەند.
شەكەر ئاغزىدىن ئانىڭ تۇرفە دىل تەڭ،
يېتىمگە كۆكسىگە لەئىلىدىن ئۇرۇپ سەڭ.
جەھانىنىڭ فىتنەسى ئول ئىشوەتى ھۇر،
چۇ شىرىن شەككەرىدىن مىسر پور شور.
ئۇلۇغلۇق باشىدا سەۋداسى ئانىڭ،
ۋەلى ھېچكىمگە يوق پەرۋاسى ئانىڭ.
فەلەككە يەتكۈزۈپ شەھلىقدە ئەفسەر،
ھەۋەس ھېچكىمگە يوق ئېردى مۇيەسسەر.
ھەمە كۆڭلىدە ئېردى بۇ تەمەننا،
بارىنىڭ باشىدا ئېردى بۇ سەۋدا.
ۋەلى كۆپ مالۇ ئىستىغناۋۇ اجاھى،
كىشىگە قىلمايىن ھەرگىز نىگاھى.
ئىشتى يۇسۇف ئەۋسافىن بەيەكبار،
يۇزى ماھىغە ئۆرلەپ مېھر بىسيار.
ئىچىگە تۇشتى يۇسۇفنىڭ فىراقى،
ئىشتىمەك بىرلە كۆرمەك ئىشتىياقى.
بەلى كۆرمەككە بائىسدۇر ئىشتىمەك،
ئىشتىمەكنىڭ ھۇسۇلى بولدى كۆرمەك.
جەمالى زىكرى بولدى ئېرسە بىمەم،
بۇ فىكر ئولدى ئانىڭ كۆڭلىدە مەھكەم.
تەمامى قىيمەتىنى قىلدى مەئلۇم،
ھېساب ئىچرە خىراجى شام ئىلە رۇم.
ئالىپ مىڭ تىمۇە يۇڭ پاكىزە گەۋھەر،
ئىپارۇ ئەنبەرۇ دۇر لەئلۇ كۆپ زەر.
نەفائىسلار يەنە ھەر نەۋئى بۇ شىق،
بەھاغە ھەرنېكىم ئەرزىرگە لايىق.

بىرىپ تەرتىپ ئەزمى راھ قىلدى،
خەزائىندىن بارى ھەممىگە قىلدى.
چۇ شەھرى- مىسرغە ئاۋازە تۇشتى،
ئەل ئىچرە ھايۇ ھۇيى تازە تۇشتى.
تىلەپ يۇسۇف چۇ كەلدى شەھرگاھى،
تۆتەر يولدا تىكتى بارگاھى.
سوراپ جەۋلانگەھىدىن بولدى ئاگاھ،
بۇ جەۋلانگەھ ساربغە ئەيلەدى راھ.
جەمالى كۆردى بىرۇن فەھمۇ ئىدراك،
بەدەن ئالاپىشىدىن رۇھدەك پاك.
بۇ يەكلىغ كۆرمەيىن ئالەمدە ھەرگىز،
ئىشتىمەي ھەم بەنى ئادەمدە ھەرگىز.
يۈزى مېھرى كۆرۈپ بىخۇد بىقىلدى،
كېچىپ ئۆزلۈكىدە ئۆزنى مەھۇ قىلدى.
يەنە بىخۇدلىقىدىن بولدى ھۇشيار،
چۇ غەقلەت ئۇيقۇسىدىن بولدى بىدار.
تىل ئاچىپ سوردى سۆز ئاغاز قىلدى،
ھەقايىق گەنجى ئىستەپ راز قىلدى.
دېدى: «ئەي خۇبلار خەيلىغە سەن شاھ،
جەمالىڭنى كۆرەر كىم ئەيلەدى ماھ.
يۈزۈڭ خۇرشىدىنى كىم قىلدى رەخشان،
كى بولدى خۇشەچىنىڭ ماھى تابان؟!
نېچۈك نەققاش نەقشىڭ يازدى زىبا،
نېچۈك رىزۋان قىلىپ سەرۋىڭنى رەنا؟!
كىم ئەتتى قاشىڭز مېھرابىنى تاق،
كىم ئەتتى تابى زۇلغۇڭ بەندى ئاپاق؟
گۈلۈڭ قاندىن ئېرۇر بۇباغى سىيراب،
نىھالىڭ تاپتى كىمدىن رەۋنەقى ئاب؟
قىلدىن بۇ سەرۋى خۇبىڭ خۇب رەفتار،
نې بائىس لەئلىڭ ئاندىغ نەغزى گۇفتار؟
يۈزۈڭ لەۋھى خەتىڭ كىم نامەسىدۇر،
ساچىڭ كىمنىڭ نۇقۇشى خامەسىدۇر؟
كىم ئەتتى نەرگىسىڭنى چەشمى بىينا،
بۇ رەڭ نەقشى ئەجەبنى قايسى دانا؟
سالىپدۇر دۇرجۇڭا كىپىم قۇفلى ياقۇت،
كۆڭۈلگە قۇۋۋەت ئاندىن رۇھغە قۇۋۋەت؟
زەنەخدانىڭدا ئەيلەپ چاھى غەبغەب،
كىم ئەتمىش چەشمەئى ھەيۋان ئابا لەب؟
كىم ئەتمىش گۈل يۈزۈڭگە ئەنبەرىن خال،
نىشىمىن گۈلنى زاغ ئەتمىش نېچۈك ھال؟»
ئىشىتتى يۇسۇف ئول سۆزلەرنى يەكسان،
تۆكۈپ نۇشىن لەبىدىن ئابنى ھەيۋان.
دېدى: «مەن سەنئەتى مەسنۇئى سانىپ،
ئەتاسى بەھرىدىن رەختىغە قانىپ.
كەمالى كىلكىدىن بىر ئۇقتە ئەفلاك،
جەمالى ياغىدىن بىر غۇنچەئى خاك.
ۋۇجۇدى نۇرىدىن پۇر تاب ئېرۇر كۇن،
شۇھۇدى بەھرىدىن بىر قەترە گەردۇن.
ئانىڭ زاتىغە ياۋاس تۇھمەتى غەيب،
ھىجاب ئېردى يۈزىگە پەرەئى غەيبنىڭ
جەھان زەررالىقىدىن ئايىنە ئالدى،
يۈزىگە ھەر بىرىگە ئەكسى سالدى.
نىلىكىم كۆرسەڭ جەھاندا خۇبۇ مەراغۇب
جەمالى ئەكسىدىن باقساڭ ئەگەر خۇب.
ئانىڭدىن ئەسلى شارى ھاسىل ئەشتاب؟
كى ئەسل ئالندا يوقتۇر ئەكسىگە تاب.
مەئازەللاھكى، قالدىڭ ئەسلىدىن دۇر،
قالۇرسەن بولسە ئاخىر ئەكسى بىنۇر.
چۇ يوقتۇر ئەكسىنىڭ چەندان بەقاسى،
يوق ئول گۈل رەڭگىنىڭ ئاندىغ ۋەفاسى.
تىلەر بولساڭ بەقانى ئەسلىغە باق،
ۋەفا ھەرفىدۇر ئاڭا جۇملە ئەۋراق.
ئېرۇر ئول نەرسەنىڭ ئەندۇھلى جانگاھ،
كى گاھى يار بولغاي، بولماغاي گاھ.»
ئىشىتتى دۇختەرى دانا بۇ ئەسرار،
كۆڭۈلنى ئۇزدى يۇسۇفدىن بەيەكبار.
دېدى يۇسۇفغە: «ۋەسفىڭ ئويلاغان ئاچاغ،
تۇشۇپ كۆڭلۇمغە ۋەسلىڭ شەۋقىدىن داغ.
يۈگۈردۇم ئىشتىياقىڭ يولىدا زار،
ئىشىتتىم تۇرفە ئاخىر سەندىن ئەسرار.

چۇ كۆردۈم گۈل يۈزۈڭ بخۇد يىقىلدىم،
سالىپ ئىگىنىدىن ئول كىمخابۇ ئەتلەس،

فىدا جان ئەيلەمەكنى جەزم قىلدىم.
كەنىزدىن ئەيلەدى ئۆزنى مۇلەببەس.

ۋەلى تۆكتۈڭ گۇھەر ئەسرارىدىن چەند،
قىلۇر ئورنىدا دۇررۇ زەر ھىسابىن،

نىشان دەپ مەنبەئى ئەنۋارىدىن چەند.
قولىغە ئالىدى تەسبىھى سەفالىن.

قىلىپ تەھقىق سۆزدە قىلنى ياردىڭ،
جەھاندىن يۈز ئەۋرەدى خانەقەھغە،

كۆڭۈلدىن پاك مېھرىڭنى چىقاردىڭ.
ۋەتەن تۇتتى كىرىپ مېھرابگەھغە.

ھىجاب ئالدىڭ، نەزەردىن قىلدىڭ ئاگاھ،
كۇل ئىلتىپ قويدى گۇلخەندىن سەراسەر،

كۆرۈندى زەررەدىن خۇرشىدغە راھ.
سالىپ سىنجابدىن گويا كى بىستەر.

نېگە كەشق ئولدى سىررى ئىشقبازى،
باشى ئاستىغە خارا قىلدى بالىش،

ساڭا بۇ ئىشقبازدۇر مەجازى.
فەلەك قىلدى ئانىڭ دەردىگە نالىش.

ھەقىقەتغە ئاچىلدى چەشمى بىنا،
بۇ تائەتخانەدە ئىردى مەھۇ سال،

مەجازىدىن قىلۇرنى تەركى سەۋدا.
ئىبادەت شۇغلىدە ئىردى ھەمە ھال.

جەزاكەللاھنى ئويغاتتىڭ ئاخىر،
بۇ ئاگەھلىقدە بولدى ئۇمرى ئاخىر،

مېنى ئول جانى جانغە قاتتىڭ ئاخىر.
ئەرەنلەزدەڭ ئىندى جان ۋەقتى ھازىر.

ئەزىز ئەتكەي سېنى ئەھلى جەھانغە،
گۇمانى قىلمەكسم جان بەردى رايگان،

مېنى ھەمراز قىلدىڭ جانى جانغە.
كۆرۈپ جانان فۇرۇغىن بەردى ئول جان.

ساۋۇتتۇڭ غەيرىدىن جانۇ دىلىمنى،
دىلا، ئۆرگەن بۇ خاتۇندىن ئەرەنلىك،

ۋىسالى بەزمى قىلدىڭ مەنزىلىمنى.
ئەرەنلىك ئۆزگەنىپ بول ياخشى فەنلىك.

مەن ئازارىمدا گەر تىل بولسە ھەر قىل،
ساڭا يوق گەر بۇ غەم، قىل ئۆز غەمىڭنى،

دېسە چەندان سىتايىش سەندىن ئۇققىل.
ئەگەر يوق ماتەمىڭ، تۇت ماتەمىڭنى.

تۆكەر بولسە دۇرى شۇكرانە چەندان،
دەما دەم ھۇسنۇ سۇرەتىڭ زەۋالى،

سەرى مويى دېيەلمەس شۇكرى ئېھسان.»
پەپا پەي ھالدىن ھال ئىنتىقالى.

بۇ سۆزلەرنى دەبان خۇبلاشتى ئاخىر،
قەدەم ھەر مەھزى خارا ئۇزرە ئۇرمە،

ۋۇجۇدى ئەقبەسىدىن ئاشتى ئاخىر.
زەمانى شاخىدىن شاخ ئۇزرە ئۇرمە.

بارىپ دەريا لەبىدە قىلدى مەنزىل،
چىقىپ كەۋنۇ مەكاندىن تاش مەكان قىل،

ئىبادەتخانە قىلدى ساھلى نىل.
كى مەئنى كاخى ئۇستۇن ئاشيان قىل.

كېلىپ مىسكىنلە مالىن قىلدى تاراج،
تۇمەنمىڭ سۇرەتى مەئنى ئېرۇر بىر،

قىلىپ بىر پارچە نانغە ئۆزنى مۇھتاج.
دېمە سۇرەتپەرەستنى جەمئى خاتىر.

مۇرەسسەڭ تاجىدىن كۇھنە رىفەككە،
فەرىشانلىق نې يەردە بولسە كىسرەت،

قەنائەت قىلدى بىر ئەسكى لىچەككە.
ھىسارى جەمئىيەتدۇر قەسرى ۋەھدەت.

زەرۇ دەستار ئورنىدا بۇ رەئنا،
چۇ كۆپ دۇشمەنگە سەن كەلتۇمەسەڭ تاپ،

باشىغە چىرمادى بىر كۇھنە بوريا.
ھىسارى سارى قىل ناچار ئىستاپ.

زىلەيخا يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنىڭ پەرۋىش مەيدانىدا سەئىيى ئېھتىمام تەكاۋەرىن سۇرمەكى ۋە ھەرنىكىم دەستى راستدۇر خىزمەتكارلىق شەرائىتىن بەجا كەلتۇرمەكى.

زىلەيخا دامىغە شەھبازى دەۋلەت، قۇشۇپ چەكتى فەلەك ئاتىغە دەۋلەت.

جەھاننىڭ ئارزۇسىدىن يۇمۇپ كۆز،
بىلىمى خىزمەتتە ئاندىغ باغلادى تۇز،
گەھى يۇسۇفكە تۇن - كۈن پەرۋەرىشىنى،
بىلىپ ۋاجىب داغى تەركى ھەر ئىشنى،
چۈن ئالتۇن تاجلار زەررىن كەمەرلەر،
مۇرەسسەدۇ ھەر بىرى رەخشان گۇھەرلەر،
ئون ئىككى ئاي، ئاتمىش ئالتە كۈندە،
بۇ رەڭ ئەيلەپ مۇھەييا تۇن بۇ كۈندە.
تۇلۇئى سۇبھى ھەر كۈن بولسە زاھىر،
يېڭى خىلئەت كىيىپ زىيباۋۇ نادىر.
زەھەبدىن تاج قىلسە خۇسرەۋى شەرق،
مۇرەسسەدۇ تاجى زەررىن زىيىب ئېتىپ فەرق.
قىيام ئەتسە ئەگەر سەرۋى رەۋانى،
بۇلەك ئاتىن بىلىنى باغلاپ ئانى.
يۈزى مېھرى تۇغۇپ بۇرجى قەبادىن،
تۇلۇئ ئەتمەي دۇ بارە بىر لىقادىن.
بىلىمگە ئول شەكەر لەب بىر كەمەر بەند،
مۇكەررەر باغلاماي مىسلى شەكەرقەند.
دۇ بار ئول شاھى تەختۇ كىشۋەرى ناز،
ئەمەس بىر تاج ئىلە ھەرگىز سەر ئەفراز.
ئەگەر باشىغە ئالتۇن تاج قويسە،
بېرىپ چۈن فەرقىغە سەد بار تۇتسە.
كى سەندەك خاكى پايى تاجىم ئولغاي،
ئۇلۇغلۇق ئەۋجىدە مېئراجىم ئولغاي.
ئەگەر كىيدۈرسە پىراھەن تەنىغە،
خىتاب ئەيلەر ئىدى پىراھەنىغە:
«تېنىم شايەد ساڭا بىر تار بولغاي،
كى سەندەك ئاندا بەرخۇردار بولغاي.»
قەبا ئول سەرۋى رەئنا قەددىغە راست،
قىلىپ ئايتۇر ئىدى ھەرلەھزە بىرخاست:
«كى كۆڭلۈم شەۋقىدىن ئاندىغ قىلۇر جۇش،
كى سەندەك مەن ھەم ئانى قىلسام ئاغۇش.»
كەمەر چۈن باغلار ئولسە مەستۇ شەيدا،
تىلىغە كەلتۈرۈپ ئول بۇ تەمەننا:
«نې ئېردى قوللارىم قىلسام كەمەر، كاش،
ۋىسالى لەززىتىغە بەھرەۋەر، كاش.»
قىلىپ مەششاتى زۇلفى ئەنبەر ئاسا،
دىلى شەيداسىغە ئەيلەپ مۇداۋا.
ئۇرۇپ ھەريان مۇسەلسەل ئەنبەرىن دام،
شىكار ئەيلەرگە جانىن ئەنبەرىن دام.
تەئامى چاشتى خوردىيۇ شامى،
مۇھەييا ئەيلەپ ئالىدا دەۋامى.
قىلىپ خانلار ھەمە نەقشىنۇ زىيبا،
مەھازەرلەر چۇ گۈنا گۈن مۇھەييا.
ئاڭا ھەلۋا قىلۇرغە قەندۇ بادام،
لەبى دەندانىدىن ئانىڭ ئالىپ دام.
نە شىرىن مېۋەلەركىم گۈنە - گۈنە،
چۈسىمىن سىيىدىن ئەيلەپ نەمۇنە.
كەبابىغە مۇسەممەن مۇرغى بىريان،
چۇ ئىشقىدا كەباب ئولغاي دىلۇجان.
چۇ لەئلى ئابدارىدەك بەرىپ گاھ،
مۇرەببالارکى خۇبۇ خاسۇ دىلخاھ.
قىلۇر چۈن بولسە شەربەت شەككەرى ناب،
ئەسەلدەك شىرىندىن بولغاي ئىدى ئاب.
نېكىم ئاڭلاتسە مەيلى ئىشتىھانى،
رەۋان ئالىغە تارتىپ جاندەك ئانى.
سالۇر ئېردى فەراشى دىلپەرىر ئول،
بىساتى نەستەرەن ئەيلەپ سەرىر ئول.
نىھالىغە قىلىپ گۈلدەك نىھالىن،
گۈلىغە يا سۇمەن يا لالە بالىن.
ئوقۇپ ئەفسۇنۇ كۆپ ئەفسانەلەر دەپ،
بۇلار بىرلە مەلالەت دەفئىن ئەيلەپ.
كۆزىنى پاپسە ناگەھ پەردەئى خاپ،
بۇ ئېردى شەمئىدەك پۇر سوزىشى ئاب.
ئىكى دوست ئاھۇسىغە تا سەھەرگاھ،
بولۇپ يايلاغ بۇ باغى ھۇسن دىلخاھ.
كى گاھى نەرگىسىغە ئېردى دەمساز،
بولۇپ گەھ غۇنچەسى بەزمىدە ھەمراز.
كى ئويناپ لالەزارى گاھى سۇنبۇل،
گۈلىستانىدىن ئول گاھى ئۇزۇپ گۈل.

تۇتۇپ گەھ چەشمەئى نۇشىنىدىن لەپ،
بۇ ئىشتىن يوق ئىدى بىردەم قەرارى.

زەقەنغە ياستانىپ مانەندە غەبغەب،
غەمسىز يەپ تۇنۇگۈن ئېردى غەمخار،

گەھى گىيسۇيىغە سۆز ئەيلەپ ئاغاز:
كەنىزلەردەك ئاڭا ئېردى پەرەستار.

«كى ئەي گۈل شاھىدىغە مەھرەمى راز،
يەلى ئاشىق تۇتۇپ جان بىرلە مىننەت،

تۆكەر ئاندىن كۆزۈم ھەر لەھزە خۇناب،
قىلۇر مەئشۇقىغە شايىستە مىننەت.

كى بولمىشدۇر پەرى دىۋىغە ھەمخاب.»
تېرەر مىژگانى بىرلە يولىدىن خار،

ئۇقۇپ ھەردەم بۇ رەڭ ئەفسۇنۇ ئەفسۇن،
ئايالغىدىن ئالۇر كۆز بىرلە ئازار.

يېتىپ گىيسۇيىدەك پايانسىغە تۇن.
دىلۇ جان بىرلە دائىم ھازىر ئولغاي،

كېچە ـ كۈندۈز بۇ ئىردى كارۇ بارى،
كىم ئول شايەد قەبۇلى خاتىر ئولغاي.

يۈسۇف ئەلەيھىسسەلام. پىل مەھنەتى ۋە قۇدۇق زەخمەتى قىسسەسىنى شەرھ قىلغانى ۋە بۇرۇنقى كۆنلەردە بىركۈن دەرد ئەندۇھى ئەلەبەسىدىن زىلەيخا ۋاقىپىغى ۋاقىغ بولغانى.

خەبەر دانالاردىن ئول يەگانە،
گەھ ئول يان جۇنبىش ئەتكەي گاھى بۇيان،

بۇ يەگلىغ كەلتۇرۇر شىرىن فەسانە.
كى ئول ھېچ يەردە تاپماي بىردەم ئارام،

بۇ كۆنلەردىن بۇرۇن بار ئېردى روزى،
ئاڭا سەرگەشتەلىقدىن ئۆزگە يوق كام.

زىلەيخاغە ئەجايىب دەردى سوزى،
دېگىل يكسەدۇر ئېرۇر ئول ئىقرارى،

نې جاندا سەبر ئىدى نې تەندە ئارام،
ماڭا ئايغىل غەمۇ رەنجىگنى بارى.»

خىرەد ھەم ئېچۈد ئېردى كۆڭلى ناكام.
زىلەيخا ئايدى: «مەن ھەيران ئېرۇرمەن،

نېكىم ئۆيدە بىرەۋ شۇغلىغە ئول بەند،
ئۆز ئەھۋالىمغە سەرگەردان ئېرۇرمەن.

كىشى بىرلە نە بىردىن ئېردى خۇرسەن،
نې بائىسىدۇركى بىلمەم ئىزتىرابىم،

كۆزى پۇر ئاب ئېردى كۆڭلى پۇرخۇن،
فەلەكنىڭ تابىدىن بۇ پېچۇ تابىم.

شىتاب ئەيلەر دۇرۇنى گاھى بىرۇن.
نېچۈكدىندۇركى بىلمەم بۇ غەمنى،

دېدى ئول دايەئى ساھىب كەرامەت،
دىلۇ جان ئۆرتەگەن بۇ ماتەمىنى.

سەرا سەر دەفتەرى ئەھلى فەراسەت:
مەن ئول خاكىمكىم ئول ساكىن نىھادى،

«كى ئەي مەھپارەئى خۇرشىد پايە،
ئاڭا چىرمىشقان ئولغاي ئاگەردى بادى.

نە بەلكىم ياز ساڭا خۇرشىد سايە.
نىھانى ماندىن ئەتمىش بۇ غەم ئارام،

فەلەكدىن يەتمەگەي ھېچ ئىزتىرابى،
فەلەك دەۋرىدىن ئولمىش جەۋرى ئەييام.»

زەمانە جەۋرىدىن ھېچ پېچۇ تابى.
ئەمەس سەرگەشتەلىغدىن كۆرتەمى ھېچ،

ساڭا تۇشتى بۇ كۆن بىلمەم نېچۈك ھال،
ۋەلى يەلدىن ئاڭا يوق ئاگەھى ھېچ.

كۆرەرمەن ئىزتىراب ئىچرە بۇ مىنۋال.
زىلەيخا بولدى چۈن يۈسۇفغە ھەمدەم،

چۇ يەرگىكىم قىلۇر يەلدىن تەھەررۈك،
ئىكەۋ ھەمراز ئىدى غەمخارۇ مەھرەم،

تەھەررۈكدىن ئاڭا ھەردەم تەھەللۈك.
ئاڭا يۈسۇف دەر ئېردى پىر كېچە زار،

تىگىپ يەل بولغاي ئەۋۋەل لەختە گەردان،
بۇرۇنقى رەنجۇ غەمدىن ئەيلەپ ئاغاز.

سۆز ئەسناسىدا زەيلى كەلدى ناگاھ،
دېدى يول شەرھى بىرلە قىسسەئى چاھ.
قۇدۇق شەرھىن ئىشىتتى چۇن زىلەيخا،
كى يۇسۇف ھالىنى بىلدى ھۇۋەيدا.
يىلاندەك تولغانىپ ئىغدەك ئېدى تاب،
كۆزى پۇرئاب بولدى، كۆڭلى بىتاب.
بۇ ئول كۇندۇز ئەمان قىلدى گۇمانى،
كى ئوتلۇغ دەرد ئىچىدە ئېردى جانى.
قىلىپ ئايۇ كۇنۇ يىلنىك ھىسابىن،
مۇشەخخەس جۇرم قىلدى بۇ گۇمانىن.
بىلۇر، ئارى، كۆڭۈلكىم بولغاي ئاگاھ،
كۆڭۈللەردىن يولۇر بىر بىرگە راھ،
ئانىڭ جانى ھۇشىدىن پاك بولغاي،
كى كۆڭلى ئىشقىدا سەد چاك بولغاي.
خۇسۇسەن ئول كۆڭۈلكىم بولسە ئاشىق،
كەمالى سىدقىدىن ئىشق ئىچرە سادىق.
ئانىڭ بىر چاكىدۇر بىر شاھ راھى،
بۇ يولدىن مەئشۇقى، يارى نىگاھى.
بۇ يولدىن ھەر زەمان ئەھۋالىدا زار،
قىلۇر مەئلۇمى جانى ئاشىقى زار.

پەرىشان بۇلسە، يەلدىن زۇلفى مەھبۇبە،
يېتەر ئاشىق جانىغە ئاندىن ئاشۇب.
يۇزىگە قونسە ناگەھ بىر غۇبارى،
خەم ئولغاي پۇشتى ئاشىق زەرى بارى.
ئايانغىغە تىكەندىن يەتسە ئازار،
بۇ بەدبەل كۆڭلى ئاندىن [بولغاي] ئەفكار
ئىشتتىم: بىر كۈنى ئەرم ئەتتى لەيلى،
بولۇپ ئانىڭ قان ئالدۇرماقغە مەيلى.
بەناگەھ چىقتى قان لەيلىدىن ئول كۈن،
بەيابان بولدى مەجنۇن قانىدىن خۇن.
دىلا، كەل، ئۆزلۇكۈڭدىن ئەيلە پەرھىز،
ئۆزۈڭ بۇدىغە پەندار ئەتمە ھەرگىز.
ساڭا دۇر فەخرى نەڭگى ئۆزلۇكۈڭدىن،
ۋەگەر بۇيىرۇ رەڭگى ئۆزلۇكۈڭدىن.
ئۆزۈڭنى مېھرى كىندىن قىل مۇسەففا،
سەفا بەر ئايىنىڭغە، قىل مۇجەللا.
كۆرۈنگەي تا جەمالى شاھىدى غەيب،
كى شايەد پەرتەۋ ئۇرغاي نۇرى لارەيب.
كىم ئاندىن رەۋشەن ئولغاي دىيدەئى جان،
ساڭا مەستۇر قالماي سىرى پىنھان.

يۇسۇف ئەلەيھىسسەلام جەمئى پەيغەمبەرلەر ئەلەيھىمۇسسەلام تەرىقەلەرى ھۆكمى بىرلە شۇبانلىق ئىختىيار قىلغانى ۋە زىلەيخا شۇبانلىق ئەسبابىنى مۇھەييا قىلۇرغە سەئىي ئېيھتىمام كۆرگۈزگەنى.

خۇش ئول بەدبەلغە بەخت ئولغاي مەددكار،
رىزايى خاترى دىلدار ئاڭا يار.
كىچىپ ئۆز خاھىشىدىن بۇ تەمامى،
ئانىڭ بولغاي ھەمە خاھىشى دامى.
دېسە جان، لەبلە ئالىپ شادۇ خۇررەم،
ئايانغىن ئۆپكەيۇ جان بەرگەي ئول دەم.
قان ئەيلەپ چۇن كۆڭۈل بولسە رىزاسى،
قىلۇر كۆز يولىدىن ئانىڭ فىداسى.
دېسە قوپغىل، يۇگۇرغاي باشى بىرلە،
كىلىپ خىزمەتتە تۇرغاي باشى بىرلە.

ئىشكىدىن قوغلاسە قايتارماغاي باش،
قاشىغە ئىندەسە قاڭتارماغاي قاش.
قىلۇرغە ئۇممەتىغە مېھرىبانلىق،
كىلىپ لايىق پەيەمبەرغە شۇبانلىق.
چۇ يۇسۇف باۋۇجۇدى كامرانى،
بۇ ئىشكىدىن ئارزۇ قىلدى شۇبانى.
زىلەيخا بۇ تەمەننانىنى بىلدى،
ئانى ھاسىل قىلۇرغە جەھد قىلدى.
بۇيۇردى ئەۋۋەل ئول ئۇستادى پۇرفەن،
مۇناسىب راست قىلدى بىر فەلاخەن.

قىلىپ ئالتۇن رەسەنكىم بىكەمۇ كاست،
مۇئەنبەر گىيسۇ يەڭلىغ ئۆردىلەر راست.
زىلەيخا ئەيلەر ئېردى ئارزۇيى،
ساغىندۇرغاي ئۆزىن ئاندا چۇ مۇيى.
چۇ بىبائىس ئاڭا يوق ھېچ راھى،
بۇ بائىسدىن ئۆپەي ئىلكىنى گاھى.
يانا ئايدى نېچۇك بولغاي رەۋا بۇ،
ئاڭا يار ئەيلەگەيمەن ئاندا بىر مۇ.
فەلاخەنغە چۇ بەردى زىيبۇ زىۋەر،
تىزىپ مىڭگانلار بەدەك دۇررۇ گەۋھەر.
چۇ تاش ئورنىدا سالغۇ لەئلى شەب رەڭ،
ئېتىپ، بىقەدر چاغلاپ چۇن قارا سەڭ.
شۇبان خەيلىغە ئاندىن قىلدى خىرمان،
دېمە ئوتلانغۇچى كوھۇ بەيابان.
جۇدا قىلدىلار ئاندىن بەررەنى چەند،
كى نادىر بەررەئى بىمىسلۇ مانەند.
ئاڭا يايلاغچۇ ئاھۇ سۇنبۇلۇ سىيب،
بۆرىدىن كۆرمەيىن ھەرگىز ھەم ئاسىب.
يۇڭى رەڭگى ساچى يەڭلىغ زىرىھ سان،
جىلالىغ ئەبرىشمىدىن ھەم دەرەخشان.
سىمىزلىكدىن ھەمە دۇنبە گىرانبار،
گىرانلىقدىن ھەمە ئاھىستە رەفتار.
يۇرۇردە باغلاپ ئول ھەر ۋادەئى تاغ،
دېگەيسەن مەۋج ئۇرادۇر سەيلدىن باغ.
بۇ مەۋج ئۇستىدە بار ئۇستادى پۇر كار،
قىلىپدۇر سەنئەتى زەنجىر ئىزھار.
بۇ بەررەلەر ئارا يۇسۇف شىتابان،
خىجىل بۇرجىدا چۇن خۇرشىدى تابان.
يەكى ئاھۇيى مۇشكىنكىم يەگانە،
كى يۇزلەنمىش ھەمەغە بىبەھانە.
زىلەيخا سەبرۇ ھۇشۇ ئەقلۇ جاننى،
يىتىرگەي تاكىم ئەگرەشكەي شۇبانىنى.
بۇلار چۇن ئارقادىن باردى يابانغە.
سەگى دۇنبالەكەش بولدى شۇبانغە.
نىگەھبانلار مۇئەككەل قىلدى چەندان،
ئانى تا ئاسراغايلار ئانچە ئىمكان.
بۇ يەڭلىغ ئېردى يۇسۇف كارۇ بارى،
ئانىڭ ئېردىيۇ بارى ئىختىيارى.
ئول ئېردى خاھلاسە جان مۇلكىغە شاھ،
شۇبان ئېردى ئەگەر مەيل ئەتسە ناگاھ.
ۋەلى ئول زاتى بىرلە ئون پەرىراد،
ھەر ئىككى شۇغلدىن بار ئېردى ئازاد.

زىلەيخا يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامدىن ۋىسال كامىنى تەلەب قىلغانى، يۇسۇف ئەلەيھىسسەلام ئىبا ۋە ئىمتىناۋ ئىبھتىمامىدا ئىستىغنا كۆرگۈزگەنى.

پەرى رويىغە ناگەھ خەستە جانى،
كۆڭۈل جان بىرلە چۇن بەردى نىھانى.
قەرارى بولماغاي ھېچ ئىشدە ھەرگىز،
سەرەنجام ئولماغاي سەررىشتە ھەرگىز.
چۇ قولغە كەلمەسە نەقدى ۋىسالى،
ئاڭا بەسكىم مۇيەسسەردۇر خەيالى.
ۋەلى ھەردەم ئاقىزغاي ئەشكى خۇنبار،
يۇرەكنى قان قىلىپ، كۆزدىن تۆكۈپ زار.
مۇيەسسەر بولسە كۆزمەك گۈلئۇزارى،
تۇشەر ئەندىشەئى بۇسۇ كەنارى.
كەنارى بۇسدىن گەر بولدى خۇشھال،
بولۇر ھىجران خەيالى بىمىدىن لال.
ئۇمىدى كامرانلىق ئىشق ئارا يوق،
سەفايى زىندەگانلىق ئىشق ئارا يوق.
ئانىڭ ئاغازى قان يۇتماغلىقى بەس،
ئېرۇر ئەنجامى جان چىقماغلىقى بەس.
قاچان راھەت ئاڭا بولغاي سەزاۋار،
ئىشى قان يۇتماقۇ ئۆلمەك ئېرۇر زار.
زىلەيخا كۆڭلى بىرلە ئىشق ئارا بەند،
خەيالى خابى بىرلە شادۇ خۇرسەند.

ئاڭا دىيداردىن تاش ئارزۇيى،
يوق ئېردى ئاندىن ئۆزگە جۇستجۇيى.
چۇ كۆردى تاپتى ئاندىن بەھرەمەندى،
بۇ كۆرمەكدىن تىلەپ تەبئي بەلەندى.
ئاڭا كەلتۈردى ئاخىر جۇستجۇيى،
كەنارا ئەتكەي مەگەر ئول ماھ رويى.
كەنارى بۇسى لەئلىدىن ئالىپ كام،
چۇ سەرۇى سايەسىدە ئولغاي ئارام.
بەلى گۈل شەۋقىدىن سەير ئەيلەگەن باغ،
كېلىپ چۇن لاله يەڭلىغ سىنە پۇر داغ.
كى مەست ئولغاي كۆرۈپ ئەۋۋەل رۇخى گۈل،
كۆرۈپ ئاندىن گۈل ئۈزمەككە سۇنار قول.
زىلەيخا ئەيلەبان كامىغە چارە،
ۋەلي يۇسۇف تۇتۇپ ئاندىن كەنارە.
زىلەيخا يىغلار ئېردى خۇنباران،
ۋەلي يۇسۇف بولۇپ ئاندىن گۇرىزان.
زىلەيخانىڭ چۇ جانسوز ئېردى داغى،
ۋەلي يۇسۇفنىڭ ئاندىن بار فەراغى.
زىلەيخا كۆز تىكىپ ئول خۇشلىقاغە،
ۋەلي يۇسۇف قاراغلىق پۇشتى پاغە.
زىلەيخا شەۋقى بىر كۆرمەككە جانسوز،
ۋەلي يۇسۇف تىكىپ دىيداردىن كۆز.
يۈزىگە فىتنە ۋەھمى زاھىر ئېردى،
كۆزى ھەم پىتنە جويى ساھىر ئېردى.
بۇلارگە قىلمادى ھەرگىز نىگاھى،
زىلەيخا دەۋردىن كۆپ ئۇردى ئاھى.
قارارمۇ ئاشىق ئول دىيدار ساري،
كى چۇن كۆز كۆزگە تۇشكەي يار ساري.
چۇ ئاشىقدىن ھەمە ئەشكىيۇ ئاھى،
نىگاھى بولغاي ئاندىن گاھ ـ گاھى.
چۇ ئاشىق ھالىدىن يار ئولسە رو پۇش،
يۈرەك قان بولغايۇ كۆزدىن قىلۇر جۇش.
زىلەيخانىڭ غەمى باشىدىن ئاشتى،
بۇ ھەسرەتدىن ئىچىگە ئوت تۇتاشتى،
خەزان ئەتتى ئانى بۇ مېھنەتۇ دەرد،
قىزىل گۈل بولدى گويا لالەئى زەرد.
ئاڭا غەمدىن ئۆكۈلدى بارى ئەنبۇھ،
سىمى سەرۋدىلى ئەگدى بارى ئەندۇھ.
لەبى لەئلىدە ئانىڭ قالمادى تاب،
يۈزى شەمئىدىن ئۇچتى لەمئەئى تاب،
ساچىغا شانە ئۇرمەي پەنجەدىن تاش،
كىم ئول پەنجە بولۇپ، ساچىن ئۇرۇپ تاش.
چۇ ھېچ ئايىنە ساري ئاچمايىن كۆز،
مەگەر زانۇيكىم ئول قويغاي ئاڭا يۈز.
تۆكۈپ كۆزدىن پەيا پەي خۇنى تازە،
كى بولماي چېھرەسى مۇھتاجى غازە.
قارا ئېردى جەھان ئول كۆز قاراغە،
قاچان بار ئېھتىياجى تۇتىياغە.
جەھان ئېردى كۆزىگە پۇر سىياھى،
كى ئاندىن سۇرمە تارتماي جاينگاھى.
نىگاھى قىلسە ناگەھ سۇرمە ساري،
ئاقىزغاي ئېردى ئانى ئەشكبارى.
جىگەررىش ئولدى چۇن غەمدىن زىلەيخا،
تىل ئاچىپ سەرزەنىشدىن بولدى گويا:
«كى ئەي ئالەمدە رەسۋايى جەھانسەن،
بۇ رەسۋالىقدا كۆپ ئازۇردە جانسەن.
قىلۇر تاكى جىگەر خۇن قەد خەمىدە،
بۇ سەۋدايى غۇلامى زەر خەرىدە.
سەن ئول شاھىكى تەخت ئۇستۇن سەر ئەفرازە،
ساڭا شايىستە ئېردى مەسنەدى ناز.
كېرەك ئۆز ھەددىدە بەندە ئەۋزاي،
نې لايىق بەندە بىرلە ئىشق بازى.
ئۆزۈڭە شاھلاردىن ئەيلە مەھبۇب،
مۇناسىب شاھلارغە شاھلار خۇب.
ئەجەپ ئۇجبىيۇ كۆپ فاسىدە خەيالى،
ئەمەس مەنزۇر سەندەكىنىڭ نەھالى،
بەناگاھ ئەلگە فاش ئولسە بۇ ھالىڭ،
نېچۇك بولغاي مەلامەتىدىن مەلالىڭ.
خۇسۇسەن بۇيلە خاتۇنانى مىسرى،
نې چاغلىق بولغاي ئەھۋالىڭدا كىسرى؟»

دەر ئېردى بول سۆز ئەما ئول تالۇن ئاي،
يېگەي جان برلە تەن پەيۋەندى بەرھەم،
نې ئانداغ تۇتمىش ئېردى جان ئارا جاي،
ۋەلى پەيۋەندى ئانىڭ برلە مەھكەم.
كى كۆڭلىدىن چىقارماق بولغاي ئىمكان،
نې ياخشى دەپدۇر ئول ئىشق ئىچرە زەنجۇر،
نېچە بۇ دەردغە بولسۇن فۇسۇنخان.
گەھى مىڭ گۈلدىن ئولماس رەڭگۇ بۇ دۇر.
بەلى چۇن مېھرى جانان جان ئارا بەند،
ۋەلي بۇدۇركىم ئول بىرۇنى ئىمكان،
بولۇرمۇ ئۇزمەك ئاندىن ھېچ پەيۋەند.
كى جانى ئاشىق ئەتكەي تەركى جانان.

زىلەيخانىڭ جان پەرۋانەسى يۈسۇف ئەلەيھىسسەلامنىڭ جەمالى شەمئى مۇشامەسىدە ئۆرتەگەنى ۋە دايە مۇنىڭ زىلەيخادىن سوراغانى.

زىلەيخانى كۆرۈپ دايە بۇ مىنۋال،
ئاڭا بۇ سىررى ئىماسنى تۆكتى.
يېغى باشلاپ ئانىڭدىن سوردى ئەھۋال!
دېدى: «ئەي مېھمان مادەر، ھەمانا.
«كى ئەي دىيدارىدىن كۆز نۇرى رەۋشەن،
ئەمەسدۇرسەن بۇ ئىش سىررىغە دانا.
جەمالى ئېكسىدىن جان باغى رەۋشەن.
نېدىن بىلمەيسەن ئاخىر مەقسەدى دىل،
دىلۇ جانىڭدا كۆپ رەنجۇ مەلالىڭ،
ماڭا ئول جانى جاناندىن نە ھاسىل.
بۇ كۇن كەيفىيەتى نې بىلمەم ھالىڭ.
تۇرۇپدۇر تۇنۇ كۇن ئالدىمدا يەكسان،
زەمانىكىم ۋىسالى يار ئىدى دۇر،
ۋەلي ھىزمەتىدىن ئول يەكسان گۇرىزان،
ئەگەر ئۆرتەنسە ھالىڭ ئېردى مەئزۇر.
ھۇزۇرىمدا تۇرۇپدۇر بىمەلالەت،
بۇ دەم ئېردى ۋىسالى، تۇرفە بۇ ھال،
ۋەلي ھىزمەت چاغى سەركەش بەغايەت.
ئەچەپ ۋەسل ئىچرە ئۆرتەنمەك بۇ مىنۋال،
كۆزۈمدىن غايىپ ئېرمەس ھېچ گاھى،
بۇ دەۋلەت ئىشق ئارا كىمگە مۇيەسسەر،
ۋەلي قىلماس ماڭا ھەرگىز ئىگاھى.
كى قويغاي ئاشىق پاي ئاستىغە سەر.
كېۋەككىم تەشنە جانى يىغلاغاي زار،
بەغايەت تالىبىڭ فەرخۇندە، ئەي جان،
سۇ لەبدە تەشنەلىكتىن جان گىرىفتار،
كى بولغاي پادىشاھىڭ بەندە فەرمان.
يۈزۈم شەمئىنى چۇن قىلسام نەزەرگاھ،
شەھىكىم تاجى شاھىغە سەزاۋار،
نەزەرنى بىر دەم ئالماس يەردىن ئول ماھ.
ساڭا قۇلدۇر، يەنە نې مەتلەبىڭ بار؟
نېچە تەلمۇرشەم ئول شىرىنلىقاغە،
يۈزى گۈلزارىدىن دىل شاد بولغىل،
تىكەر ئىككى كۆزۈمنى پۇشتۇ پاغە.
جەھان ئەندۇھىدىن ئازاد بولغىل.
ئاڭا يەتكۈزمەي ئاندىن ھېچ ئىزا،
چۇ سەۋرى لالە رەڭگىدىن ئالىپ كام،
يۈزۈمدىن پۇشتى پايى خۇب زىبا.
كى رەفتارى خۇشىدىن تاپىغىل ئارام.
چۇ كۆز سالسام ئاڭا، ئەيلەپ ماڭا كىن،
لەبى نۇشىدىن ئالغىل جانغە راھەت،
سالىپ پىشانەسىغە سۇرەتى چىن.
زىلالى كامرانلىق ئانده نۇش ئەت.
بۇ چىنغە سەرزەنىش مەندىن رەۋا يوق.
زىلەيخا ئىشتىپ ئول ئەفسۇنى دايە،
نېكىم ئاندىن كېلۇر ھەرگىز خەتا يوق.
يۇرەك باشىغە قاندىن بەردى مايە.
قاشىدىن خەستە كۆڭلۇم سەدگىرەھدۇر،
كۆز ئەبرىدىن جىگەر قانىنى تۆكتى،
بۇ كەج كىردارىدىن كۆڭلۇم تەبەھدۇر.

گىرەھلىغدۇر ئىشىم بۇ نەۋئ ھەر بار،
ئاڭا نەۋزارە قىلماق بولدى دۇشۋار،
ماڭا سۆزلەردىن ئاغزىدۇر بەسا تەڭ.
چۇقان يۇتماقدىن ئۆزگە يوق ماڭا رەڭ.
يېتىپ جانغە چۇ ئوتلۇغ لەئلىدىن ئايرىلا
ئېرىپ سۇ بولدىيۇ كۆز بولدى خۇناب.
مۇرادىم نەخلىدۇر قەددى نىھالى،
ماڭا مەيلان ئەمەس ئول ھېچ ھالى.
نىھالىدىن ئۆزەر قەسد ئەيلەسەم سىيەب،
تېخى ئۆزمەي ئۇرۇپ يەتمىش مىڭ ئاسىب،
چۇغەبغەبدىن ئۇمىد ئەتسەم مەن ئارام،
قىلۇر چاھى غەم ئىچرە زارۇ ناكام.

يېڭى زەشكىدە كۆيدۇر ھەسرەتى دىل،
تاپىپ دەست ئولمىش ئول ئىلكىدە ھاسىل،
بولۇپ دامانىدىن مسىنەمدە جان لاچاق،
ئايىاغ ئالىدا ھەر دەم پارەئى خاك.»
بۇ سۆزنى دايەئىشتىپ يىغلادى زار،
بۇدۇر ھالى تىرىلمەك بولدى دۇشۋار.
ۋىسال ئول ياخشى كىم باردۇر ھۇزۇرى،
نې ئول ۋەسلىكى بولغاي تەلخى شورى.
خۇش ئول پۇرقەتكى ئول بولغاي زەرۇرەت،
ئۇمىدى ۋەسل ئېرۇر دەفئى كۇدۇرەت.
غەمى ھىجران ئەگەرچە ئەينى سەختى،
بۇ يەگلىغ ۋەسل يۇزمىڭ شۇم بەختى.

زلەيخا دايەنى يۇسۇفى ئەلەيھىسسەلامغە ئەلچى يىبەرگەنى ۋە ھايە زلەيخانىڭ
ئەرزىنى ئاڭا يەتكۇرگەنى ۋە ئول بۇ مۇددەئادىن يۇز ئۆرۈپ،
مەئزۇرەت بىرلە يانىدۇرغانى.

چۇ قىلدى دايە ھۇنداغ دىل نەۋازى،
ئۇمىد ئەيلەپ زلەيخا چارە سازى.
دېدى: «ئەي دايەئى مۇشفىق ھەۋادار،
بارى ئىشىدا ماڭا سەنسەن مەددكار.
يانا بىر نەۋبەت ئەمدى يارلىق قىل،
غەمىم ھەددىن فۇزۇن غەمخارلىق قىل،
قەدەم قويغىل مېنىڭ فەرقى سىرىمنى،
تىلىم بولغىل، بارىپ ئايغىل ئىسرىمنى.»
«كى ئەي سەرگەش نىھالى ناز پەرۋەر،
يۇزۇڭ باغى لەتافەتدىن گۇلى تەر.
گۇلىستانى جەمالۇ گۇلشەنى ناز،
قەدىڭدەك كۆرمەدى سەراۋى سەر ئەفراز.
دىلۇ جاندىن قىلىپدۇرلار گۇلى ئاب،
تىكىپدۇرلار كىم ئاندا شاخى ناياب.
كى سەرۋى سەر بەلەندىكىم ئوشۇل شاخ،
سېنىڭ سەرۋى سىمىڭ دەيدۇرلا گۇستاخ.
تۇرغارغە تۇزدىيۇ ئەرۇسى تاچەند،
سېنىڭدەك تۇغمادى پاكىزە فەرزەند.

ئېرۇر چۇن سەندىن ئادەم دىيدە رەۋشەن،
چۇ ئالەم گۇل يۇزۇڭدىن تازە گۇلشەن.
ئەمەس ھەددى بەشەر ھۇسنۇ كەمالىڭ،
قاچان ھۇرۇ پەردە بار مىسالىڭ.
پەرى سەندىن ئۇيالتىپا ھەر زەمانى،
ياشۇنمىش ئولتۇرۇپ گەنجى نىھانى.
سېنىڭ ئالدىڭدا باش ئۇرمىش فەرشتە،
ئاڭا قۇللۇق تاپىلمىش سەر سىرىشتە.
بولۇر ھېچ قۇدرەتىڭنى پايەسى كەم،
گىرىفتارىڭغە سالساڭ سايە ھەر دەم.
زلەيخا گەرچە زىيبا دىلرەبادۇر،
كى مەندىڭغە ئىلىنغان مۇبتەلادۇر.
چۇتىغل ئىردىكى سەندىن سىنەسى داغ،
بۇ سەۋدادا دىلى بىكىنەسى داغ.
تۇشەپ ئۆز مۇلكىدە ئوچ نەۋبەتى زار،
ساڭا ئاندىن بىرى بولمىش گىرىفتار.
گەھى بۇ غەمدىن ئولمىش بەندى زەنجىر،
گەھى بادى سەبادەك ئىردى شەبگىر.

بۇ سەۋادىن بۇدەم بولمىش چۇ مۇيى،
ئاڭا يوق مۇندىن ئۆزگە ئارزۇيى.
تىرىكلىك ئەقدىنى قىلماسدا ئول گۇم،
تەرەھھۇم قىل، خۇش ئىرمەسمۇ تەرەھھۇم.
ئانىڭدىن ئابى خىزر ئىزھار قىلساڭ،
نە بولغاي قەترەئى ئىسار قىلساڭ.
رىزا بەرمەككە لەئلىڭدىن ئالسپ كام،
بۇ دەم جان سوزىشىدىن ئالسۇن ئارام.
قەدەم قوي تا ئاياغىڭغە سۇرۇپ باش،
مۇرادى ئەخلىدىن ئۆزگەي رۇتەب خاش.
ئېكىم بولغايكى سەندەك پادىشاھى،
ئىگاھى قىلساڭ ئانىڭسارى گاھى.
ئاڭا مەنزۇر ئەمەس چەندىن ئەزىزى،
مۇرادى ئول ساڭا بولغاي كەنىزى.»
ئىشتتى دايەدىن يۇسۇف بۇ ئەفسۇن،
تۆكۈلدى لەئلىدىن بۇدۇررى مەكنۇن.
دېدى: «ئەي دايەئى دانايى ھەر راز،
فەرىبىمغە مېنىڭ بولمە فۇسۇنساز.
مەن ئول بىكەس غەرىبى دىل رەمىدە،
زىلەيخاغە غۇلامى زەر خەرىدە.
يېتىپ ھەر اكۇندە تۇرلۇك نازۇ نېئمەت،
كۆرەرمەن ھەر زەمان چەندان ئىنايەت.
ۋۇجۇدۇم جۇملە ئانىڭ پەرداسىدۇر،
تۇمەن جانكىم ۋەفا پەرۋەردەسىدۇر.
تەمامى ئۇمر ئېتىپ نېئمەت شۇمارى،
قىلالماي ھېچ ئەدايى ھەق گۇزارى.

باشىدۇر خەتتى فەرمانىدا ھەرئان،
تېنىمدۇر خىزمەتىدە بەندە فەرمان.
رەۋا كۆرمە ۋەلي بۇ ئىشدا زىنھار،
جان ئۆزمەكدىن ماڭا بۇ ئەمر دۇشۋار.
بولۇرمۇ ھېچ جانى پاكۇ خۇرسەند،
خىلافى ئەمرى فەرمانى خۇداۋەند؟
ھەۋايى نەفسى شەيتاندىن نە ئىمكان،
كى قويغايمەن قەدەم بىرۇنى فەرمان؟
مەئازەللاھكى، بۇ نەفسى بەد ئەندىش،
مېنى قىلغاي بۇ يەئلىغ مەئسيەتكىش.
ئەزەل ئاخىر مېنى فەرزەند ئوقۇپدۇر،
ئەمىنى خانە دەپ مەھرەم تۇتۇپدۇر.
ئانىڭ پەرۋەردە مۇرغى خانەسمەن،
ئۆيىندە مۇرغى ئابى دانەسمەن.
ئاڭا مەن رەھمۇ شەفقەت پەرۋەردە،
نېچۇك قىلغۇم خيانەت مەن ئۆيندە.
خۇدايى پاكنىڭ ھەر خۇلقى ھالى،
جۇداگانە بولۇر فىكرى خەيالى.
بولۇر پاكىزە تىنەت پاك مۇردار،
زىنازادە بولۇرمۇ جۇز زىناكار.
تۇغۇلماس ئىت بەشەردىن، ئىتتىدىن ئادەم،
كى جەۋ بۇغدايدىن ئۇنمەس، ئەكسىدىن ھەم.
خۇدانىڭ رەھمەتى كۆپدۇر ئۇمىدىم،
كى فەزلۇ رەھمەتىدىن ئېمىتەمىدىم.
ئۇلاردەك پاك تۇتقاي ئىزەدى پاك،
مېنى ئازغۇرماغاي نەفسى ھەۋەسناك.»

زىلەيخا يۇسۇف ئەلەيھىسسەلام قانىغە بارىپ زارى تەزەررۇئ قىلغانى ۋە يۇسۇف ئەلەيھىسسەلام ئانىڭ مۇرادى ھۇسۇلىدىن ئۆزر ئايتقانى.

زىلەيخاغە بۇ سۆزنى ئايدى دانا،
پەرىشان بولدى زۇلفىدەك بۇ دانا.
تۆكۈپ رۇخسارىغە خۇنى جىگەرنى،
قارا باداميدىن ئۇنىنابى تەرنى.
بېرىپ رەفتارى مەرۇى نازەنىنغە،

باش ئۇستۇن سايە سالدى مەھ جەبىنغە.
دېدى: «باشىم ئىزۇر، ئەي خاكى پايىم،
غەملىك جارى كۆڭۇل مەھرەم سەرايىم.
تۇشۇپ ئىمشىكىدا ئانداغ جاغىغە داغىم،
كىم ئاندىن بولماغاي ھەرگىز فەراغىم.

سېنىڭدۇر مۇ بەمۇ مېھرىڭ ماڭا ۋەھ،
سەزى مويى ئەمەسمەن ئۆزدىن ئاگەھ.
خەيالىڭدۇر بەدەندە جانى شىرىن،
كەمەندىڭدۇر بۇ يولدا تەۋقى زەررىن.
ئەگەر جاندۇر ساڭا پەرۋەزدەئى ئەھم،
ۋەگەر تەن جان لەبىگە كەلگەن ئول ھەم.
كۆڭۈل ھالىن نې دەيكىم، نې يوسۇندۇر،
بۇ كۆز خۇنبارىدىن بىر قەترە خۇندۇر.
مەن ئانداغ بەھرى ئىشقىڭ مەۋجىدە غەرق،
ئەمەسمەن خالى ئاندىن پايى تا فەرق.»
بۇ سۆزلەرنى ئىشىتىپ بولدى گىريان،
زىلەيخا چەكتى ئاھى بولدى ھەيران.
«كۆزۈم سەن، ئەي كۆزۈم، ھەيرانكى دەرمەن،
سېنى ھەر قايدا مەن گىريان كۆزەرمەن.
چۇ تۆكسەڭ كىرپىكىڭدىن قەترەئى ئاب،
سالۇرسەن جانغە ئوتدەك سوزىشى تاب.
جەمالىڭ مۇئجىزىدىندۇركىم، ئەي جان،
سالۇرسەن سۇدىن ئوت جانىمغە سوزان.»
كۆزۈپ يۈسۈفى ئانىڭ دەردىنى بىسيار،
كۆزىدەك لەبلەرى بولدى گۇھەربار.
دېدى: «يىغلارمەن ئاندىن زار خەستە،
كىشى ئېرمىسەن ماڭا ئىشقى خۇجەستە.
قويۇپ مېھرىم غەمىدە ئەمە چۇن گام،
جەھاندا دوزلۇقغە قىلدى بەدنام.
پەدەردىن ئەيلەدىلەر ئاقىبەت دۇر،
مېنى غۇربەتكە تاشلاپ زارى مەھجۇر.
ئېرۇر سىنەمدە كۆڭلۈم دەم بەدەم قان،
نې كەلگەي باشىمە ئىشقىڭدەئى جان.
بەلى مەئشۇقلار سۇلتانى غەيۇر،
ئېرۇر شىركەتدىن ئانىڭ مۇلكى بەسدۇر.
بۇ مەئشۇقى غەيۇر ئەنجامۇ ئاغاز،
بۇ مەزھەبدۇر كىشى قىلماس ئەنباز.
چۇ رەئنالبقدا سەرۇ ئولسە خىرامان،
قىلۇرچۇن سايەدەك يەر بىرلە يەكسان.
چۇ مەھ كۆركۈزسە زىيبالبقدا رۇخسار،

ئانى خۇد بەرقى غەيرەت ئۆرتەگەي زار،
چىقارسە قالىبى مەھ چۇن پەرى نۇر،
قىلۇر رەنجلى مەھاقى زارۇ مەھجۇر.
ئەگەر كۇن تۇتسە ئاۋجى چەرخى دەۋۋار،
قىلۇر مەغرىب شارى ئانى نىگۇنسار.»
زىلەيخا ئايدى: «ئەي چەشمى چەراغىم،
فۇرۇغىڭ بىرلە ئايدىن بار فەراغىم.
دېمەسمەنكىم ئەگەر يارى ئەزىزى،
كەنىزىڭ ئالدىدا كەمتەر كەنىزى.
قىلۇرمۇ بۇ كەنىزە كەمتەرىنە،
بەغىر ئەز شەۋقى جانى سوزى سىنە.
سورارمەن جاندىن ئەفزۇنراق سېنى مەن،
بولۇرمۇ دوستى جاننى پىشە دۇشمەن،
ئۆزەنگە كىم قىلۇر ئافەتنى خاھىش،
بىرۇر جانىغە يۇز ئازارۇ كاھىش.
ماڭا جان تېنىغى مېھرىڭدىن ئۈلكى نىسم،
ساڭا مەندىن نېچۇك بۇ ۋەھمدىن بىم.
ماڭا لۇتفى ئەت لەبىڭدىن كام بەرگىل.
زەمانى رام بول، ئارام بەرگىل.
ماڭا ھەمراھ ئولۇپ ھەر لەھزە ئۇرگام،
تەمامى ئۇمىر سۇرگىل ئەيىش ئىلە كام.»
جەۋاب ئايدىكى يۈسۇف: «ئەي خۇداۋەند،
كى بوينۇم بەندەلىك بەندىغەدۇر بەند.
ماڭا يوق بەندەلىكدىن ئۆزگە كىردار،
بۇيۇرغىل ئىشغە قۇللارغە سەزاۋار.
يېتەرمۇ خاجەلىق ئىش بەندەلەرگە،
بۇ نەۋئ ئەلتافلار شەرمەندەلەرلە.
چۇ مەنكىم تا ساڭا بولغايمۇ ئەمساز،
ئەزىزى مىسىر ئىلە بۇ خاندا ئەنباز،
كېرەككىم شاھ ئول قۇلنى يوق ئاتقاي،
نەمەكدانىغە ئانىڭ قول ئۇزاتقاي.
مېنى ھەر ئىشغە مەشغۇل ئەيلە ھالى،
كۆلۈم كەچكەي ئول ئىشدە ماھۇ سالى.
نې فەرمانىڭدا بولغاي ھېچ تەغىيىر،
نې خىزمەتكەرلىقدا ھېچ تەقسىر.

بولۇر خىزمەتىدىن تاخىر يەنىدە تازاد،
كى مەنشۇرى ئىنايەتىدىن بولۇر شاد.
ھەمىشە ياخشى قۇللار شاد خاتىر،
يامان قۇلدۇر ئىكى ئالەمدە خاسىر.»
زىلەيخا دېدى: «ئەي پاكىزە گەۋھەر،
ساڭا مەن بەندەدىن سەد بار كەمتەر.
ماڭا نېسىبكىم ئول قىلماقتە دەركار،
ئانى قىلماقغە چەندان كارگەر بار.
سېنى قىلسام قۇلار ئۆيىندە مەھتاپ،
بولۇر ئىش نامۇناسىبلىقغە مەنسۇپ.
بۇ كۆركۈزمەككەدۇر خاس ئەيبۇھەن-ناس،
ئاياغ ئورنىدا كۆزنى كۆرسە بولماس.
ئاياغ ئورنىدا كۆزنى ئەيلەسەڭ زار،
ئۆزۈڭدىن كۆر نېچۇككىم كۆردۈك ئازار.»
ئىشىتتى بولدى يۇسۇف چۈن سۇخەن سەنج:
«كى ئەي جانىغە ئىندىن كۇلفەتۇ رەنج.
ئەگەر مېھرىمدە سەن چۈن سۇبھى سادىق،
دەم ئۇرمە جۇز مۇرادىمغە مۇۋافىق.
ماڭا ھەر ھال ئىرۇر مەقسۇدى خىزمەت،
خىلاف ئەتمەك نې ئايىنى مۇھەببەت.
كۆڭۈلكىم بولسە يارى مۇتەلامىسى،
رىزايى يار ئىرۇر ئانىڭ رىزاسى.
رىزاسىدىن كېچىپ ئىستەر رىزاستىن،
كۆزدىگە سۇرمە ئەيلەپ خاكپاستىن.
مۇيەسسەر قىلسە گەر بۇ مۇددەئانى،
قولىغە قويغاي ئول زۇيى رىزانى.»
دېدى يۇسۇف بۇ سۆزنى ئول سەببىدىن،
قۇتۇلغاي خىزمەت پەسىباب بۇ تەئەببىدىن.
كۆرۈپ سۇھبەتىدە مۇنداغ فىتنەئى شور،
بولۇپ خىزمەتىتە بولغاي ئاندىن ئول زور.
سەلامەت پۇختەكىم ئوتىدىن ايىراقدۇر،
ئاڭا ئوتىدىن يىراقلىق ياخشىراقدۇر.
بىرەۋ كىم يوقدۇر ئوتىغە تاقەتۇ تاب،
خۇش ئولكىم تۇرغاي ئۆزنى ئاندىن ئاسراپ.

زىلەيخا ئەسھابى ئەۋازىمانىنى مۇھەييا قىلىپ يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى باغقە ايلەبەرگەنى.

ھېكايەت باغىنىڭ دەستان سەراسى،
رىۋايەت گۇلشەنىنىڭ خۇش نەۋاسى،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەمش شىرىن ھېكايەت،
قىلىپ ئەھلى بەسەركىن بۇ رىۋايەت.
كى يۇسۇف لەئلىدىن بۇ تازە گەۋھەر،
زىلەيخا ئالىدا تۆكتى چۇ شەككەر.
زىلەيخاغە بار ئىردى تۇرفە باغى،
ئىرەم باغىغە ئاندىن ئىردى داغى.
قىلىنمش ئابى گىلدىن سۇرى مەئمۇر،
ئاچىلمش ھەر تەرەفدىن گۇلشەنى سۇر.
دەرەختى تازەلەرگىم شاخ ئۇزە شاخ،
ھەم ئاغۇش ئەيلەبان بىر-بىرگە گۇستاخ.
قەدەمگاھى چىنارى يادامەنى سەرۇ،
ھەمائىل قۇللارى ھەم گەردەنى سەر.
گۇل ئەيلەپ غۇنچەدىن ياشىل ئەمارى،
باشىدا سەرۇى رەئنا چەتر دارى.
بۇ باغ ئىچرە چەمەن دەر سەھنى مەيدان،
كى غۇنچە بەرگى بىرلە گويۇ چەۋگان.
بۇ مەيدانىدا كىم يوق ھېچ ئافەت.
ئالىپدۇر بارچەدىن گويى لەتافەت.
قەدى رەئناسى بىرلە ئەخلى خۇرما،
رەۋاجى رەۋنەقى باغى تەماشا.
چۇ ھەلۋا خىزمەنى بىر گۇشە ئاندىن،
ئالىپ چۇن خەستە جانلار توشە ئاندىن.
چۇ مۇشفىق دايەدەك پىستانى ئەنجىر،
بۇ باغ ئەتفالىغە پۇر شىرەدىن ئىشر.
ئاڭا ھەر قۇشكىم ئول ئەنجىرى خارە،
قويۇپ ئاغزىن چۇ تىفلى شىرە خارە.

بۇ يەردە كۈن قۇرۇغى لىم دەۋران،
چۇ زەڭگارى مۇشەببەكدىن قۇرۇزان
ئىشەنمەس كۈن شۇئائى بىرلە سايە،
بەرلىپ مۇشبىكى زەردىن يەرگە مايە.
تەھەررۇكدىن سەھى بۇ لەمئەئى زلل،
بولۇپ گۈل داغدغە زەررىن جەلاجىل.
بولۇپ بۇلبۇللار ئاندىن نەغمە پەردازە،
سالىپ بۇ كاخ ئۇزە ھەريان پۇر ئاۋازە.
دەرەختى سايەئى گۈل سەد ھەزاران،
ئارمقلاردا بەلمقلار شادۇ غەلتان.
سۇپۇرمەككە بۇ سەھنى باغنى خۇب،
تۇتۇپتۇر سايەئى ھەر شاخ جارۇپ،
يەرى سەبزىنە خەتدىن لەۋھى تەئلم،
سۇيى ئىدراك تارتىپ جەدۋەلى سىيم،
بۇ لەۋھى جەدۋەلدىن ئەھلى ئىدراك،
ئۇقۇغايلار رۇموزى سانىئى پاك.
قىزىلگۈل خۇبلاردەك ناز پەۋەرد،
سارىغگۈلنىك يۈزى ئۇششاقتەك زەرد.
سەبا بەرمش بىنەفشە جەئدىغە تاب،
گىرىھ سۇنبۇل ساچمدىن يازمش ئاسراپ،
سۇمەن، لالە، گۈلى رەيھان ھەمئاغۇش،
بولۇپ يەر سەبزەدىن ھەم پۇر نىيان پۇش.
بولۇپ ئارەستە ئەۋۋەل مەسكەنى جۇر،
ئىكى كۆل بىرلە ھەر بىر سەڭگى بىللۇر
كۆرۈنمەي بۇ ئىكەۋدىن فەرق ئەندەك،
بەئەينىھ بۇ بىرى، ئۇل ھەم بىرىدەك،
نە ئاندا تىشەدىن زەخمى تەراشى،
نە ئۇل زەخمى تەراشىدىن خەراشى.
ئاڭا نې بەندە پەيداۋۇ نې مانەند،
بولۇپ بەند ئاندا بۇ فىكرى خىرەدمەند.
كۆرۈپ ھەركىم تەسەۋۋۇر ئۇيلە دىيدە،
دېگەي بىنەندۇ پەيۋەند ئافەرىدە.
زەلەيخا كۆڭلى تەسكىنى ئۇچۇن گاھ،
قىلۇر ئىبردى بۇ جەننەتنى قەدەمگاھ.
بىرى سۇتىدن پۇر ئىبرىدىكىم لەبا لەب،
بىرى پۇر شەھدۇشەككەر شەربەت ئەيلەپ،
كەنىزەكلەر داۋامى شادۇ دىل خۇش،
بىزىدىن شىيرۇ بىردىن شەھد ئىتتىپ ئۇش،
بۇ ئىككى ھەۋز ئارا قويدۇردى تەختى،
چىقاردى يۇسۇفىدەك لىكلىبەختى.
رىزا چۇن بەردى تەركى سۇھبەتلغە،
يىتىبەردى باغ سارى خىزمەتىغە.
ئوقۇپ چۇن گۈلغە بۇلبۇل داستانى،
كى باغنى خۇشۇ شىرىن باغبانى.
چۇ ئەيۋان بىرلە بولسە باغۇ بوستان،
مۇناسىب باغبانى ھۇرۇ رىزۋان.
كەنىزەكلەردە يۇز زىيبا سۇھەنبەر،
ھەمە پاكىزە دۇختەر پاك گەۋھەر،
چۇ سەۋرى ناز ئاندا قىلدى قايىم،
ئاڭا خىزمەت ئۇچۇن قىلدى مۇلازىم.
دېدى: «ئەي يولدا باشىم پايمالىك،
تەھەتتۇدۇ قىل بۇلار بولسۇن خىلالىك.
ساڭا گەر مەن ھەرامۇ نارەۋامەن،
ھەلال ئەتتىم بۇ بەيتلەرنى ساڭا مەن.
سېنىنك ئالدىڭدادۇرمەن گەر ھەرامى،
بۇ مەئنىدىن ماڭا كۆپ تەلخ كامى.
كىمنى خاھلاساڭ، قويغىل ئاڭا گام،
قايۇ قۇلغە چۇ مەيلى قىلساڭ ئال كام.
نەچەكىم كام سۇر ياشلىق زەمانە،
ئىبرۇر ئەييامى ئەيشى كامرانە.»
كەنىزلەرغە ۋەسىيەت قىلدى بىسيار:
«كى ئەي مەھ رۇيلار، زىنھار، زىنھار،
قىلىنك يۇسۇفغە سىز جان بىرلە خىزمەت،
كېلۇر گەر ھەر بىرىڭگە زەھر، نۇش ئەت.
قاچانكىم دېسە ئۇل ئەيلەنك پىدا جان،
بىلىنك دەۋلەت ئەگەر جان دېسە جانان.
ئانىنك ھەر نەۋئى ھۇكمىغە بولۇنك شاد،
دەۋامى زىرى فەرمانىدا مۇنقاد.
ۋەلى ھەر كىمدىن ئولسە بەھرە بەردار،
كېرەك ئەۋۋەل مېنى قىلغاي خەبەردار.»

يازنىپ چۇن ئارزۇ لەۋھىغە گويا،
نىھان نەقشى فىرىب ئول ناشەكىبا.
كى ھەر كىمنى پىسەند ئەتسە بۇلەردىن،
چۇ بولسە بەھرەمەند ئول سىيمبەردىن.
ئۆزى ئالغاي ئانىڭ ئورنىدا پىنھان،
نىھالى سايەسىندىن راھەتى جان،
بۇ رەئنا نەخىل ئاستىدا تۇتۇپ جا،
ئوغورلار ئۆزگە ئاندىن سىيبۇ خۇرما.
چىقاردى تەختىغە يۇسۇفنى ئول زار،
قىلۇر جانۇ كۆڭۇل نەقدىنى ئىسار.

كەنىزلەرنى ئاڭا سۇھىبەتىغە قويدى،
تۇنۇ كۇن ئالىدا خىزمەتىغە قويدى.
دىلۇ جانۇ ئىكەۋ قالدى گىرىفتار،
ئۆزى تەن بىرلە يولىغە كىردى ناچار.
ئىرۇر ئاشىقغە گەر فەرمانى مەئشۇق،
خۇش ئولغاي كۆڭلىگە ھىجرانى مەئشۇق.
تىلەر مەئشۇق كۆڭلى گەر بۇ سەۋدا،
قىلۇر ھىجران بەلاسىغە شەكىبا.
ئەگەر ۋەسل ئولماسە گەر خاھىشى يار،
مۇبارەكدۇركىم ئاندىن ھەجر سەد بار.

تۇن پەردەداری كۇن شاھىدى جەمالىغە قارا تەجەممۇلدىن پەردە تارتقانى ۋە يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى ئول نۇشىن لەبلەر بىرلە جەننەت ئاسا باغ ئىچىدە بۇ پەردەغە ئالغانى ۋە كەنىزەكى ماھرويلار ئۆزىگە دۇنيا قىزىدەك ئارايىش بېرىپ، ھۇسنۇ جەمالىنى يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامغە ئەرز قىلىپ مەيلى رىغبەت تەمەننا قىلغانى.

ئىرۇر ھەر تۇن سەۋادى زۇلفى مۇشكىن،
فەلەك چۇن بۇ ئۇرۇسى ئىشۋە ئايىن.
قۇلاغىدا ئانىڭ پەرۋىسىندىن ئىنجۇ،
ئالىپ ئىلكىگە ئايدىن ساق كۆزگۇ.
كەنىزلەر غەمزە بىرلە جىلۋەئى ناز،
ھەمە مەككارەلەر ھەم ئىشۋە پەرداز.
چۇ يۇسۇف تەختى ئەترافىدا قائىم،
فۇسۇنى دىلبەربالىق بىرلە دائىم.
بىرى شىرىن لەبىن ئەيلەپ شەكەررىز:
«كى مەندىن كامىڭ ئەتكىل شەككەر ئامىز.
بۇ تەڭگى شەكەرىم بەندىنى قىل ۋا،
كىم ئاندىن تۇتىدەك بولغىل شەكەر خا.»
بىرىسى غەمزەدىن ئەيلەپ ئىشارەت:
«كى ئەي ۋەسفىڭ بەيانى تەڭ ئىبارەت
قەدەمگاھىڭ قىلۇرمەن چەشمى بىنىنا،
كېلىپ ئولتۇر كۆزۇمدە مەردوم ئاسا.»
بىرى چۇن كۆرسەتىپ سەرۇى گۇل ئەندام،
«بۇ تۇن ئالغىل بۇ سەرۇ ئاغۇشىدىن اكام.

قاچان ياتقايسەن ئىشرەت مەھدىدە شاد،
ئەگەر بۇ سەرۇىدىن تاپقايسەن ئازاد.»
بىرى گىسۇيى مۇشكىن ھەلقە ئەيلەپ:
«كى مەن بىپا بىسەر چۇن ھەلقە ھەر شەب.
ئىشىك ئاچ ۋەسل بەزمى ساری بۇ تۇن،
مېنى خۇد قويماغىل بىھەلقە بىرۇن.»
بىرەۋسى قول كۆتەرمىش ئەيلەپ ئىما:
«كى يەئنى بوينۇڭە بۇ تەۋقى زىبا،
يامان كۆز دەفئى بۇ مەۋزۇن شەمايىل،
بۇ قول بوينۇڭ ئۈزە بولسۇن ھەمايىل.»
بىرەۋ سالىپ بىلىگە ئەنبەرىن مۇ،
بەلى ئەترافىدا گويا كەمەر بۇ.
بىلى ئۇستىدە ئول مۇيى مۇئەنبەر،
كى مويدىن مويى دىگەر تاپتى زىۋەر:
«بىلىمغە يەئنى ئىلكىڭنى شەمەر قىل،
لەبىمغە يەتتى جان ھەردەم نەزەر قىل.»
بۇ يەڭلىغ ئىبردى ھەر بىر ماھ رويى،
قىلىپ يۇسۇف ۋىسالىن ئارزۇيى.

فەرىشتىلەر مەكرى ئىنسانغا بارچە يەكسەر،
بەسۇرەت بۇت بەمەئنى بۇت پەرەستىلەر.
ۋەلىي ئول خۇبلۇق ئەۋجىدە ماھىي،
بۇلار خاك ئۇزرە بىر سەبزى گىياھىي.
بەيان ئەيلەپ بۇلار ئەنبەردىن ئايىن،
كى بىر-بىر شەرھ ئېتىپ جۇفتىيەتلىدىن.
دېدى ئەۋۋەلكىم: «ئەي زىيبا كەنزلەر،
جەھان ئەھلى كۆزىدە كۆپ ئەزىزلەر.
بېرىپ ئىززەتىنى، ئالماق خارلىقنى،
تۇتۇپ مەھكەم ھەمە دىندارلىقنى.
بارى ئالەمغە باردۇر بىر خۇدايى،
كى گۇمرەھلەرغە ئولدۇر رەھنەمايى.
كەمالى قۇدرەتىدىن ئول خۇداۋەند،
ئالىپ تۇفراغىمزنى قىلدى پەيۋەند.
گىل ئەيلەپ ئابى رەھمەتىدىن، بېرىپ جان،
تىكتىپدۇر ئۇشبۇ گۇلغە تۇخمى ئىرفان.
كى تا ئول تۇخمىدىن ئۇنگەي نىھالى،
بۇ گۇلشەن سەھنىدە تاپقاي كەمالى.
تاپىپ ئول سەر بەلەندى ئەۋجى ھەستى،
بەر ئولغاي مەۋئىسى يەزدان پەرەستى.
پۇرىستىش ماسەۋەللاھغە رەۋا يوق،
كى ئاندىن تاش پۇرىستىشى سەزا يوق.
كەل ئەمدى، تا ئاڭا قىلغىل پۇرىستىش،
زەۋالى ھېچ ئېرۇر ئاندىن بۇلەك ئىش.
سۇجۇد ئەتمەككە باش بەردى ساڭا ئول،
كى سەجدە بىرلە تاپقايسىز ئاڭا يول.
خىرەدمەندى نېمىدىن قويغاي ئاڭا سەر،
كى پاۋۇ سەر ئاڭا بولغاي بەرابەر.
بۇتى سەكگىن ئۆز ئىلكى بىرلە يونغاي،
مۇھەببەت بىرلە باش ئۇرغاي تاپىنغاي.
ئېرۇر مەئلۇمكىم تاشىدىن نە ھاسىل،
تاش ئالدىدا باش ئۇرماقدىن نە ھاسىل.
بۇ تاش مەئبۇد ئېتىپ قىلساڭ ئىتائەت،
خىجالەتدۇر، خىجالەتدۇر، خىجالەت.»
نەسىھەت بىرلە يۇسۇف تا سەھەر گاھ،
بۇ غافىللارنى قىلدى ھەقدىن ئاگاھ.
سەناسىغە تىل ئاچتىلار بەيەكبار،
كى ئەمرىغە ئىتائەت ئەيلەپ ئىزھار.
بۇلار بىر-بىر شەھادەت ئەتتى تەلقىن،
بۇ شەكىكەردىن بارىنىڭ ئاغزى شىرىن.
خۇشا، شەھدىكى ھەركىم بەھرە ئالدى،
تەمامى تەلخىنى كەينىگە سالدى.
بولۇرمۇ كۆپ دەيۇ بۇ بىسە ئادەت،
كى يەتمەي زەخمى ئەنگۇشتى شەھادەت.
كۆزى زەخمىدىن ئول ئاسراپ ئۆزىنى،
شەھادەت ئىلكىدىن ئويدى كۆزىنى.
سەھەرگاھ ۋەقتى ئېرىدى داغى ئەۋراد،
يېتىپ كەلدى زىلەيخا خۇررەمۇ شاد،
گۇرۇھى كۆردى گەردا گەرد يۇسۇف
ھەمە تەئلىم ئۇچۇن شاگىردى يۇسۇف.
بارى بۇت سىندۇرۇپ ئۇزمىش چۇ زۇننار،
تاپىپ تەسبىھىدىن سەر رىشتەئى كار.
قىلىپ تەكرار تەۋھىدى خۇداۋەند،
ھەمە خىزمەتدە يەكسان تازە پەيۋەند.
دېدى يۇسۇفغە: «ئەي ھاسىل مۇناڭا كام،
ماڭا ناكاملىقىدىن يوقتۇر ئارام.
ئېرۇرسەن فەرقى سەردىن تا تەھى پاي،
دىل ئاشۇبۇ دىل ئارامۇ دىل ئارای.
يۇزۇڭدە ئۆزگەچە ئەنۋار بۇ كۇن،
جەمالىڭدا ئەجەب ئاسار بۇ كۇن.
نې خورەك ئولغاي ئېرىدى ئىخيارىڭ،
ئەجەب زىيب ئەيلەمىش رۇخسارى يارىڭ.
نېمىدىن بولدۇڭ يەنە بۇ لەۋئى زىيبا،
جەھان رەئنالاردىن تۇرفە رەئنا.
مەگەركىم سۇھبەت ئەيلەپ نازەنىنلەر،
سۇمەن رۇخسارەلەر سىيمىن سەرىنلەر.
ساڭا كەلتۇردى بۇ ھۇسنۇ جەمالى،
جەمالىڭغە نىھايەتسىز كەمالى.
بەلى چۇن مۇئە ئالۇر مۇئەددىن رەڭ،
چۇ كەسبى ھۇسن ئېتەر خۇبانى ھەمتەڭ.»

ئاڭا بۇ نەۋئىي سۆزلەر ئايدى بسيار، زىلەيخا كۆردى بۇ نامبەربانلىق،
ۋەلي ئول زاهىر ئەتمەي هېچ گۇفتار. نې ئاندىن مەرهەمەت نى ھەمزەبانلىق.
دېمەي سۆز غۇنچە ئاغزىن تەڭگى ئەيلەپ، تۇتاشتى جانىغە ھەسرەت ئوقى ئاھ،
ھەيادىن رۇخلارىن گۇلرەڭگى ئەيلەپ. بۇ داغى نا ئۇمىدى قىلدى جانگاھ.
خجالەتدىن كۆتەردى باش ھەۋاغە، ۋىدائى جان قىلىپ يولغە ئۇرۇپ گام،
نىگاھلى قىلسايىن ئول پۇشتى پاغە. كى ياندى كۇلبەئى ئەھزانىغە ناكام.

زىلەيخا دايە ئالىدا زارى تەزەررۇئ تۇزگەنى، ۋە سىلە ئىكىم،
يۇسۇق ئەلەيھىسسالامغە مۇئاسىلەت سەبەبى بۇلغاي دەپ
ئىلتىماس كۆرگۈزگەنى

زىلەيخا نەچچەكىم قىلدى تەمەللۇق، قاچانىلغە ھەجردە بولغايمۇ رەنجۇر،
مۇھەببەت بىرلە ئىزھارى تەئەللۇق. ئوشول جانى جەھاندىن زارى مەھجۇر.
ئاشىپ چۇن ھەددىن ئىستىغنائنى ئانىڭ، چۇ بۇ يەڭلىغ ماڭا بىگانەدۇر يار،
زىلەيخا باشىدىن سەۋداسى ئانىڭ. نې ھاسىل گەر ماڭا ھەمخانەدۇر يار.
چۇ بىر تۇن خىلۋەت ئىچردى ھېچ ئەغيار، چۇ مەئشۇق ئىبرسە ئاشىقدىن گۇرىزان،
زىلەيخا كۆڭلى ئىچردى غەمدىن ئەفكار. دېسا بولماس ياۋۇق كەز مەھرەمى جان.
قاتىغلە دايەنى كەلتۇاردى بۇ دەم، ئەگەر يوق ئىتتىسالى جان ئىلە دىل،
ئول ئىچردى دەرادۇ غەم ۋەقتىدە ھەمدەم. بۇ ئاڭا گىل مۇلاقاتى نە ھاسىل.»
مۇھەببەت ئەيلەپ ئولتۇرغۇزدى ئانى، جەۋاب ئايدىكى دايە: «ئەي پەرىزاد،
ئاڭا فاش ئەتتى بۇ سىرى نىھانى، بۇ ئىشدىن غەم يىمە، تۇت خاتىرىڭ شاد.
دېدى: «ئەي جىسمىمە تابۇ تەۋانىم، جەمالىڭنى ساڭا بەرمىش خۇداۋەندە،
ھەمىشە سۇھبەتىڭ قۇتى رەۋانىم. قىلۇر غارەت دىلۇ جاندىن خىردمەندە،
تەمەاشا ۋەقتى باغى گۇلشەنىمسەن، ئەگەر نەقاشى جان ئەيلەپ تەمەنلا،
قارار تۇتمىدە ئچراغى رەۋشەنىمسەن. چېكەر بولسە ئانىڭدەك نەقشى زىبا.
ئەگەر جاندۇر سىزدىڭ پەرۋەردىگىزدۇر، سېنىڭ شەۋقىڭدە بۇتلار زندە بولغاي،
تەنىم شىرى مۇھەببەت خوردىگىزدۇر. يۇزۇڭ كۆرگەي دىلۇ جان بەندە بولغاي،
ئاناميدىن كۆرمەدىم مەن بۇ ھۇنەرسىز، جەمالىڭ كۆرسە گەر تاغ ئاشكارا،
كى جانغە قۇت سەندىن تەنگە قۇۋۋەت. ئالۇر ئىشقىڭنى پىنھان سەڭگى خارا.
كۆرۈپ مېھرىڭنى بۇ سامانغە يەتتىم، بەناگەھ باغ ئارا قىلساڭ خىرامى،
ۋەلي ھىجران غەمىدىن جانغە يەتتىم. كىبرەر مۇنبىشغە خۇشكى تەر تەمامى.
نې بولغايىكىم تەرىقى مېھر سىلبانلىق، چۇ ئاھۇ كۆرسە گەر سەھرادا ناگاھ،
يەنە ئىزھار ئىيتىلىپ بۇ نۇكتەدانلىق. تۇرار مىژگانلارى بىرلە خەسى راھ.
كى مەقسەد بولدا گام ئۇرساڭ ئاخىر، شەگەرلىخاھ لەئل ئىلە ابولساڭ فۇسۇنخان،
مۇرادىڭغە نىچنى يەتكۇرسەڭ ئاخىر. سۇدا ماھى ھەۋادا مۇرغلى غەلستان.

بۇ رەئىسالىق بىلە ھەۋسۈك كەمالى،
سوب راھالتىمغە يەتكەي كۈبردى گاھى.

نەدىن يەتكەي بۇ جانلىدىن مەلالى،
قىلىپ تەئسىر ئانىڭ كۆڭلىدە بۇ غەم،

ئۆزۈڭ ھەم تەزگەنسىپ قىل مەيلى رىغبەت،
غەمىم بۇ ئەۋئى بولياس ئېبردى مەھكەم،

زەبۇنلۇق مۇنچە بولۇرمۇ بەغايەت.
نى تەنها ئافەتىم زىيبالىغدۇر،

چۇ غەمزە ئوقىغە قاشىڭ كەمان قىل،
بەلا باشىمغە ناپەرۋالىغدۇر.

نىگارى سەيد جانى دىلىستان قىل،
ئەگەر پەرۋاسى بولسە مەندىن ئول يار،

خەمى زۇلفۇڭدىن ئەت مەھكەم كەمەندى،
بۇ يەڭلىغ بولياس ئېبردى كۆڭلۇم ئەفكار.»

قىل ئانى ۋەسل بەزمى پايبەندى.
جەۋاب ئايدى يەنە فەرزانە دايە:

يۈزۈڭنى كۆرسەتىپ يۈزلەندۇر ئانى،
«كى ئەي ھۇرى يۈزۈڭدىن بىر ھىكايە.

ساڭا ھەمرازۇ ھەمراھمۇ، كۆر ئانى.
مېنىڭ كۆڭلۇمگە يەتتى بىر خەيالى،

نەزەرگاھىدا ئەيلەپ ئىشۋەئى ناز،
ساڭا يۈزلەنگەي ئاندىن نىك ھالى.

قەدى جىلۋە بىلە بول جىلۋە پەردار.
ۋەلى ۋەقتى مۇيەسسەردۇر بۇ ئەسرار،

بۇ نەۋئى ئۇسلۇب ئىلە كۆڭلىنى ئال،
كى سىنەم زەر مۇيەسسەر بولسا خەرۋار.

ئېچىگە ئىشق تابلىدىن شەرەر سال.
ئېرەمدەك ئەيلەسەم دىلگەش بنايى،

لەبىڭ قىل خەندە بىلە شەككەر ئەفشان،
قالچىپ سۈزەتكەشى مۇئجىز نەمايى.

قىل ئانى ھەر زەمان شەھىدىڭغە مەيلان.
دەۋرۇ دىدۇار ھەر ئەترافى خالە،

يۈزۈڭدە خالنى مۇشكىن دام قىلغىل،
يازىپ ھەر يەردە بۇ نەقشى بىگانە،

ئانىڭ شەۋقىدە بىئارام قىلغىل.
ھەمە نەقشى نىگارى ئول ھۇنەرگۇش،

نەزەردە كۆيىنى سىيمىن قىل نەمايان،
سىنىڭ شەڭلىڭ بىلە يۇسۇف ھەمئاغۇش.

سەر ئەفراز ئەت ئانى مانەندى چەۋگان.»
چۇ يۇسۇف ھەر زەمان ئولتۇرسە، ئەي جان،

بىلەيخا ئايدى: «ئەي ئاقىلەرزانە مادەر،
سىنى كۆرسە ھەم ئاغۇش ئاندا ھەريان.

مەن ئۆز ئەھۋالنىمە بىلسيار مۇزتەر.
قىلۇر مېھرى جەمالىڭ ئانى ناچار،

كۆز ئاچىپ قىلماس ئول ھەرگىز نىگاھى،
بولۇر جان بىرلە ۋەسلىڭغە تەلەبكار.

ئېچۈك جەۋلان قىلاي ئالدا گاھى.
مۇھەببەت ئىككى يانىدن قىلسە جۇنبىش،

قىنيا باقماسمەن ئۆلسەم ئول تالۇن ئاي،
تەمام ئولغاي كۆڭۈلدە بولسە ھەر ئىش.»

كۆز ئاچماس گەرچە مېھرى ئالەم ئاراي.
ئىشنتتى دايەدىن چۇن بۇ ھېكايە،

ئەگەر كۆز نۇرى بولسام ھەردۇمەك سان،
ئامرۇ سىبىمۇ نېكىم بار ئېبردى مايە.

كۆزىگە كىرمەك ئولماس ھەرگىز ئاسان.
ئاڭا قىلدى تەسەررۇف ئىلكىنى شاد،

مېنىڭ ساڭى قىلۇر بولسە نىگاھى،
كى بۇ سەرمايە بىرلە قىلدى ئاباد.

دايە ئەمازەت شۇغلىدا ئېھتىمام كۆرگۈزۈپ، يۈسۈف ئەلەيھىسسەلام بىرلە
ئاندا مۇندەرىج قىلىپ، بۇ بنايى ئەدنمۇل - مىسالنى ئول ئىككى
دۇنيا تىمسالى قاغى بىرلە ئىتمامغە يەتكۈزگەندى.

بۇ نەۋئ ئايتۇر خەبەر دانايى مېئمار،
مۇيەسسەر قىلدى بىر ئۇستادى كامل،

ئىمارەت شۇغلى دايە قىلدى ئىزھار.
ھەر ئەنگوشتىدە يۈز مىك ھىرفە ھاسىل.

مۇھەندىس رەسىمىغە كار ئازما ئول،
رەسەد قانۇنلارىغە رەھنەما ئول.
ئانىڭ تەقرىرىدىن ھەر مۇشكىل ئاسان،
ئانىڭ تىغىدا ئوقىلىندۇس ھەراسان.
چۇ ھاسىل بولماسە ئىلكىدە پەركار،
ئىلكىدە كارى پەركار ئەيلەپ ئىزھار.
چۇ خەت يازماغلىق بولسە تەبئىغە خاست،
بۇ ئىش مەستەرسىز ئىبردى سەفھەدە راست.
چىقىپ چۇن مەنزىل ئەيلەپ تاقى ئەتلەس،
زۇھەل ئەيۋانىغە ئەيلەپ مۇقەرنەس.
قولىغە ئالسە ناگاھ تىشەئىسى گەرم،
تاش ئولغاي ئىبردى خىشتى خامەدەك نەرم.
چۇ فىكىر قىلسە گەر تەرراھلىق ساز،
تۇمەنمىك تەرھى زىبا ئەيلەپ ئاغاز.
بازى ئالەم ئىماراتى سەرى بۇن،
ئانىڭ ئالىدا ئىبردى رويى ناخۇن.
چۇ بەرسە ئافەرىنش نەقشى نەرتىب،
تاپىپ لەۋھى ۋۇجۇد ئول خانەدىن زىيب.
نى تەسۋىرىكىم ئىلكىدىن ھۇۋەيدا،
بولۇپ ئاندىن جەھانى زىندە پەيدا.
چۇ تاشقە قىلسە قۇش تەسۋىرى ئاغاز،
تاش ئالدىن قىلغاي ئىبردى چۇست پەرۋاز.
چۇ بۇ ئۇستاد دايە ھۇكمىدىن زۇد،
سەرايى قىلدى بۇنياد ئول زەر ئەندۇد.
سەفايى سۇفغەسى چۇن سۇبھى ئىقبال،
قەزايى خانەسى ھەم گەنجى ئامال.
ھەمە فەرشى مەمەرى سەگى مەرمەر،
مۇۋەسسەل ئابنۇسى ئاجدىن دەر.
ھەمە بەربەر ئىچىدە يەتتە خانە،
چۇ ھەفت ئول رەگگى يەكتايى زەمانە.
مۇرەتتەب ھەر بىرى بىر رەگگىدىن سەك،
ھەمە سەيقەل بەرنگلىك سافۇ خۇشرەك.
ئۇيى يەتتىنچىسى چۇن چەرخى ھەفتۇم،
كى ھەر نەقشىدەك ئاندىن ئايدىيۇ گۇم.
قىلىپ ئالتۇن سۇتۇنلار ئاندا بەرپا،
يازلىپ ھەر جانۇەر شەكلىنى زىبا.
ئىتىپ ھەر تۇرلۇك ئاستىن ئاھۇيى زەر،
قىلىپ چۇن نافەسىنى مۇشك ئەزفەر.
پۇر ئەز تاۋۇسى زەرىن سەھنى ئەيۋان،
مۇرەسسەد دەمىلەرى بىرلە خىرامان.
دەرختى سەركەش ئىبردى ئورتاسىدە،
مىسالىن كۆرمەگەندۇر ھىچ دىدە.
ئاڭا ئىبردى كۇمۇشدىن نازەنىن ساق،
پۇتاقى زەرىندىن فىرۇزە ياپراق.
بۇ ھەر شاخىدا بىر قۇش ئىبردى تەبيار،
زۇمۇرەد بال ئىبردى لەئىل مىنقار.
ئەجايىب بىر دەرەختى سەبزە خۇررەم،
خەزاندىن ھىچ شاخى كۆرمەيىن خەم.
تەماشى قۇشلارى ھەم خەلقىغە رام،
ئالىپ بىر يەردە سۇبھۇ شام ئارام.
بۇ ئۆيدە ھەر تەرەف، ھەر يەردە پەيدا،
مىسالى يۇسۇفۇ نەقشى زىلەيخا.
ئىكى چۇن ئولتۇرۇپ مەئشۇقۇ ئاشىق،
دىلۇ جان بىرلە ھەر ئىككى مۇۋافىق.
بىرەۋ بىر ياندا لۇتف ئەيلەپ شەكەر لەپ،
بۇ بىر ئول لەبكە ھەردەم بۇسە ئەيلەپ.
يەنە بىريان بۇ سائىل، ئۇشبۇ مەسئۇل،
بۇ بىر ئانىڭ لەبىن يەزمەكىكە مەشغۇل.
كىشىگە بولسە بۇ سۇرەت نەزەرگاھ،
يىغىپ ئاغىزىغە ھەسرەتدىن سۇ ھەرگاھ.
ئەجەب ماھىكى مېھرى ئىككى قەرداش،
چىقارىپ ھەر گىرىبان چاكىدىن باش.
نەزەردە ھەر تەرەف ھەر رويى دىۋار،
بەھارى فەسلى يەكلىغ باغى گۇلزار
نى يەركىم ئاندا گۇلگۇل ئاچىلىغلىق،
بۇ ئىككى تازە شاخى چىرماشىغلىق.
ئاچىلمىش فەرىشىدىن ھەر يەردە چەندان،
ئىكى گۇل ھەر ئىكەۋ ھەمخابە ھەريان.
بۇ ئۆيدە بوق ئىدى، ئەلقىسسە، جايى،
كى يوق بولغاي بۇ ئىككى دىيارەيى.

كۆز ئاچىپ باقسه هەريان ئاندا هەرهال، كۆڭۈل شەۋقىدىن ئەيلەپ هەر زەمان سۇ.
كۆرۈنۈپ هەر قايان بۇ ئىنكىكى تىمسال. بەلى كۆرسە چۇ ئاشىق ئەقلى جانان،
چۇ بولدى ئول بۇ سۇرەتلىغ مۇھەييا، بولۇر ئول ئەقىدىن بىر شەۋقى چەندان.
فۇزۇن ئولدى تەخى شەۋقى زىلەيخا. قىلۇر بۇ شەۋق ئولى ھەردەم بولۇپ تىز،
قاراپ هەر نەۋبەت ئول بۇتخانەغە بۇ، ئەسرى شەۋق داغى ئاتەش ئەنگىز.

زىلەيخا يۇسۇف ئەلەيهىسسەلامنى ئۆيىگە تەكلىف قىلىپ، جەمال ئىشتىياقىدىن ئۆسال تەمەننا سىغە مۇراد تىلەگەنى.

چۇ ئىستامىغە يەتتى بۇ ئىمارەت، لەتافەتنى دو چەندان تازە قىلدى.
زىلەيخا بەرمەك ئىستەپ زىبۇ زىنەت. هىلالى ۋەسمەدىن تاپتى فەزايىش،
بۇ ئۆيلەرغلە سالىپ فەرشى هەردى، كىم ئول قەۋسى قۇزەھ تاپتى نەمايىش.
جەمال ئاشتى قويۇپ زەردىن سەرىرى. ئۇرۇپ هەريان بۇ زۇلفى ئەنبەرىنىى،
مۇرەسسەدۇ گەۋھەرىن ئەيلەپ قەنادىل، گىرەھ بىر ـ بىرگە قىلدى مۇشكى چىنتى.
رەياھىندىن مۇئەتتەر قىلدى ھاسىل. قارا كۆزىگە تارتىپ سۇرمەئى ناز،
هەمە بايىستەرلەرنى قىلدى بەرپا، سىيەھكارى جەھانغە قىلدى ئاغاز.
بساتى ئەيشۇ ئىشرەتنى مۇھەييا. سالىپ چۇن ئارقەسىغە گىيسۇلارنى،
بۇ ئىشرەتخانە ئىچرە قىلدى تەكىلىف، مۇرەسسەئلەپ جەۋاھىردىن بۇلارنى.
كىبرەكمەس ھىچ ئالار ۋەسلى يۇسۇف. قويۇپ هەم جاي ئول هەم ئەنبەرىن خال،
بەھشت ئولسۇن گەر ئولماي ۋەسلى جانان، قىلىپ جانانغە ئەرزى سۇرەتى هال.
ئىبرۇر ئول ئاشىقى بىدىلغە زىندان. كى ئوت تۇشتى، تۇتاشتى سەركەش ئولدى.
بەس ئاندىن ئانچە ئەيلەپ ئىبهتمامى، دىلۇ جانىم پىسەندى ئاتەش ئولدى.
كەمالى جەھىد ئىلە سەئىي تەمامى. يازىپ خەت نىلىدىن ئول ئايغە چۇن مىل،
تىلەپ يۇسۇفنى ئىلتىپ بۇ هەرەمگاھ، جەمالى مىسرى ئاباد ئەتتى ئول نىل.
ئانىك قىلغاي مەقامى ئىزرەتۇ جاھ. ئەمەس ئول خەتتى نىلى ئاي يۇزىدە.
جەمالى بىرلە قىلغاي ئىشقبازى، كى مىل ئىبردى يامانلارنىك كۆزىدە.
ۋىسالى بەزمى كۆرگەي دىلنەۋازى. دىمە نەرگىس كۆزى مەششاتە قىلمىش،
لەبى جان بەخشىدىن ناگەھ تاپىپ كام، ئىلىكدىن سۇرمە مىلى ئاندە قىلمىش.
كى زۇلپى سەركەشىدىن تاپقاي ئارام. چۇ سىيمىن پەنجەسىغە رەڭگىدىن زىيب،
ۋەلي ئەۋۋەل ئۆزىگە بەردى زىيۋەر، بىرىپ بۇ رەڭ فەردىي مەكر تەرتىب.
كى تا يۇسۇفنى قىلغاي ئۆزگە هەمسەر، كى تا ئىلكىگە كەلتۇرگەي دىلى يار،
يوق ئىبردى هىچ زىۋەر ئىبهتىياجى، بۇ نەۋئ ئەيلەپ فەردىي مەكر ئىزهار.
ئۆزىگە بەردى لىك ئەفزۇن رەۋاجى. كەفىغە چەكتى نەقشى رىزە كارى،
ئەگەرچە باغ ئارا گۇل خۇبۇ مەرغۇب، كى تا ئالغاي ئاڭا زىيبا نىگارى.
ۋە لىكىن ئەقد شەبنەمدىن تاخى چۇب. يۇزىنى ئەرغەۋانى ئەيلەپ ئۇل ماھ،
قىزىلگۇل رەڭگىگە ئول غازە قىلدى، چۇ ئەشكى ئەرغەۋاندىن قىلدى ئاگاھ.

بۇ نەۋۇ ئەيلەپ فەردىي سەنئەت ئارا،
شەفەقدىن قىلدى ئانى ئاشكارا.
سەئادەت بۇرجىدىن تاكىم ھىلالى،
ۋىسالى ئەبەددىن بولدى مىسالى.
يۇزى تەرفىدە ئەيلەپ گۇشۋارە،
قىران قىلدۇردى ئاي بىرلە ستارە.
كى بولغاي مەقسەدى دۇنياۋۇ ھەم دىن،
بۇ ئىككىنىڭ قىرانىدىن مەقارىن.
بولۇپ چۇن تازە غۇنچە نەۋ جەۋانى،
كىيىپ قات ـ قات لىباسى ئەرغەۋانى.
بەدەنگە ئولدى كۆكلەك چۇن مەقارىن،
سۇمەن داماننى ئوشقاردى گۇلدىن.
كۆرۈنگەي كۆزگە گەر قىلساڭ تەئەممۇل،
زىلالى ساق بىرلە لالەئى گۇل.
ئەجەب ئابىكى تۇتمىش ئاندا ئارام،
ئىكى ماھىكىم ئولغاي نۇقرەئى خام.
قۇلى دەستىنەدىن چۇن تاپتى زەۋنەق،
چۇ ئىككى ماھى ئالتۇندىن مۇتەۋۇق.
ئىكى سائىدكىم ئىككى شاھىدى ساق،
كى ئالەمگىر ھۇسنى قاق تا قاق.
قىلىپ نازۇك تەنىغە پىرەھەن راست،
ئۆزگە بەزدى زەۋەر بىكەمۇ كاست.
كىيىپ دىبايى زەركەش مىسرىيۇ چىن،
بولۇپ ئاراستە بۇ رەسمى ئائىن.
بۇتى چىن قىلدى مۇلداغ نازەنىنلىق،
پەرى يوق بۇ سىپەت ھەم مەھ جەبىنلىق.
ھەزاران شىۋە بىرلە يۇز تۇمەن ناز،
كىرىپ جەۋلانغە بولدى ھەلقە پەرداز.
ئالىپ سىرابى لەئلى خۇشكى زەررىن،
مۇرەسسەئ تاجكىم دۇررۇ گۇھەردىن.
قويۇپ چۇن خىرمەنى مۇشكى ئۇزە تاج،
كى رەخشانلىقدا ئاي ـ كۇنكە ئۇرۇپ كاج،
بۇ زىيبالىق بىلە قويتى شتابان،
چۇ ئۆي سەھىندە تاۋۇسى خرامان.
خرامان ئىلكىدە كۆردىيۇ كۆزگۇ،
ئۆزىن كۆرمەك خەيالى بىرلە ئۇتزۇ.
يۇزى ئەكسىنى چۇن كۆردى مۇقابىل،
ئەيارى نۇقدىنى چۇن تاپتى كامىل.
كۆرۈپ ئۆز نەقدىنى ئول ساف مېئيار،
بۇ نەقدىغە تەلەب قىلدى خەريدار.
كىشى يۇسۇفنى كەلتۇرمەككە فىلھال،
يىبەردى پەي ھەم ئول كەلتۇردى ئىقبال.
كىرىپ كەلدى بەناگەھ جان چۇ ماھى،
ئۇتاردى ھەشمەتى خۇرشىد جاھى.
ۋۇجۇدى ئابى گىل ئاساردىندۇر،
دەرەخشان تەلئەتى نۇرى ئەلا نۇر.
جەھان زەۋشەن ئانىڭ بىرلەمئەسىدىن،
خىجىل ئاي ـ كۇن ئانىڭ بۇ تەلئەسىدىن.
ئانىڭ بىر ھەرفى ھەرىيان داستانى،
جەھان بىر خەندەسىدىن گۇلستانى.
نەزەردە چۇن كۆرۈندى تۇرفە نۇرى،
يۇگۇردى شەۋقدىن، قالماي شۇئۇرى.
زىلەيخانىڭ كۆزى چۇن تۇشتى ناگاھ،
كى شەۋقىدىن تۇتاشتى شۇئلەئى ئاھ.
تۇتۇپ ئىلكىنى: «ئەي پاكىزە سىيرەت،
كى نۇرى دىدەئى ئەھلى بەسىرەت.
تەئالەللاھ، نە ياخشى بەندەدۇرسەن،
نې لۇتف ئېھسانكى بار ئەز زىندەدۇرسەن.
قىلۇرمەن قۇللۇغۇڭغە ئانچە نازىش،
بىلۇرمەن مىننەتىنىڭ تەۋقىن نەۋازىش.
كەل ئەمدى، بۇ كۇن ئولغۇم ھەق شۇناسىڭ،
كەمالىغە يەتۇرگەيمەن سىپاسىڭ.
قىلاي لۇتفۇ كەرەمنىڭ خانىنى ساز،
جەھان تا باقىيدۇر فاش ئولماسۇن راز.»
ئۇقۇپ ئەفسانەئى ئەفسۇن بۇ مىنۋال،
ئالىپ ئەۋزەلقى ئۆيگە كىردى فىلھال.
ئىكەۋ ئالتۇن قابۇغدىن ئۆتتى بۇ دەم،
كى قۇفلى ئاھەنىدىن قىلدى مەھكەم.
ئىشىك بەند ئەيلەپ، ئاچتى مۇھرەئى لەپ،
بۇ تۆكتى رازى دىلنى، ئول مۇخاتەپ.

دېدى ئەۋۋەلكىم: «ئەي ئارامى جانىم،
كۆڭۈل مەقسۇدى بەس، ئەي دىلىستانىم.
جەمالىڭ تۇشدە كۆردۈم تىغل ئىكەن چاغ،
دىلۇ جانىم بۇ دەمگە داغ ئۇزە داغ.
كەل ئەمدى، ۋەسلىدىن بەرگىل ماڭا كام،
كۆزۈمدە ئۇيقۇ يوق، كۆڭلۈمدە ئارام.
بۇ سەۋدادىن مېنى دەۋانە قىلدىڭ،
غەمۇ مېھنەت بىلە ھەمخانە قىلدىڭ.
بۇ دەردۇ غەم بىلە بىچارەدۇرمەن،
بۇ كىشۋەردە غەرىب ئەۋۋارەدۇرمەن،
بۇنەۋۇ سەندىن ماڭا ئاۋارەلىكدۇر،
غەمىڭدە بۇ نېچۇك بىچارەلىكدۇر؟
يۈزۈڭ كۆرمەك بىلە كۆڭلۈم ئېرۇر شاد،
ۋەلى يۈزسۇزلۇكۈڭدىن دادۇ فەرياد.
بۇ يۈزسۇزلۇكدىن ئۆت، كەلتۇر ماڭا يۈز،
دەمى مېھر ئەيلەگىل، سالغىل ماڭا كۆز.»
باشىن ئالىپ دېدى چۇن يۈسۇف: «ئەي ماھ،
ساڭا قۇلدۇر مېنىڭدەك يۈز تۇمەن شاھ.
مېنى غەم بەندىدىن بۇ دەم قىل ئازاد،
بۇ دەم ئازاد ئېتىپ قىل خاتىرىم شاد.
نېچۇك ئىشدۇركى بۇ شاھانە سەن، مەن،
بۇ يەڭلىغ پەردەدە تەنها سەنۇ مەن.
سەن ئوت كانىسەنۇ مەن پەنبەئى خۇشك،
چۇ سەرسەر سەنسەنۇ مەن نەغچەكى مۇشك.
قاچان بۇ پەنبە بولغاي ئوتغە ھەمسەر،
نېچۇك ئول نەغچە بۇ ئوتقە بەرابەر.»
زىلەيخا تىڭلاماي ھەرگىز بۇ ئەقۋال،
ئالىپ ئىچكەركى ئۆيگە كىردى فىلھال.
ئاڭا ھەم دەر مەھەل قۇفل ئۇردى بىباك،
كى يۈسۇف كۆڭلى غەمدىن بولدى سەد چاك
يانا باشدىن زىلەيخا نالە تۇزدى،
كى ئەرزى ھالى چەندىن سالە تۇزدى.
دېدى: «ئەي كامى دىل، ناكام تا كەي،
دىل ئارامىيۇ بىئارام تا كەي.
قاچانغە سەندىن ئولغاي سەر بەلەندى،
كى سەر پەستىيۇ مەندىن مۇستەمەندى.
يولۇڭدا باشىم ئەتسەم نېچە پامال،
ساڭا سەركەشلىك ئارتار بۇ نېچۇك ھال.
بەھا بەردىم تەھى ئەيلەپ خەزائىن،
فىدا قىلدىم مەتائى ئەقلۇ ھەم دىن.
كى تا دەردىمغە سەن بولغايسە دەرمان،
نې ئەمرىكى قىلۇرمەن بەندە فەرمان.
نې ئەمرىمغە بەرىپ بۇ نەۋئى تەغىير،
كى قىلغايسەن بۇ نەۋئ خىزمەتدە تەقسىر.
نې سۆزكىم دەرمەن، ئەيلەپ سەن ئىتائەت،
بەجا كەلتۇر ماڭا بۇ نەۋئى خىزمەت.
دېدى: «ئىسياندا يوق فەرمانبەر ئولماق،
ئەمەس تائەت دۇرى ئىسيانگەر ئولماق.
ھەر ئىشكىم ناپىسەندى ئىززەدى پاك،
ئانىڭدىن نازەنىن جاندۇر ئەلەمناك.
ئول ئىشقە بولماسۇن ھېچكىم شۇناسا،
قىلۇرغە تاپماسۇن دەستى تەۋانا.»
بۇ ئۆيدە قىلدىلار ھەم سۆزنى ئاخىر،
يانا بىردە ئىكەۋلەن بولدى ھەمسەر.
زىلەيخا قۇفل ئانىڭ ئىشكىگە ئۇردى،
يەنە ئەفسانەۋۇ ئەفسۇنغە تۇردى.
بۇ دەستۇر ئېردىيۇ لەھزە ئاڭا ھال،
كى ئۆيدىن ئۆيگە چۇن ئىلتىپ بۇ مىنۋال.
مۇرادى ئالتە ئۆيدىن ھاسىل ئولماي،
تەمەدۇ كۆڭلىدىن ئانىڭ زائىل ئولماي.
قەدەم يەتتىنچى ئۆيگە ئۇردى ئول دەم،
كۇشايىش ئىستەبان يەتتىنچىدىن ھەم.
بەلى يوقدۇر بۇ يولدا نائومىدى،
قارا تۇننىڭ بولۇر روزى سەفىدى.
دەرى ئۇمىد ئاچىلماس گەرچە سەدبار،
يۇتۇپ قان نائۇمىد ئولتۇماغىل زار.
دەرى دىگەر قاقىپ كۆرگىلكى ناگاھ،
كىم ئاندىن تاپقاسەن مەقسەد ساری راھ.
(داۋامى كېيىنكى سانىدا)

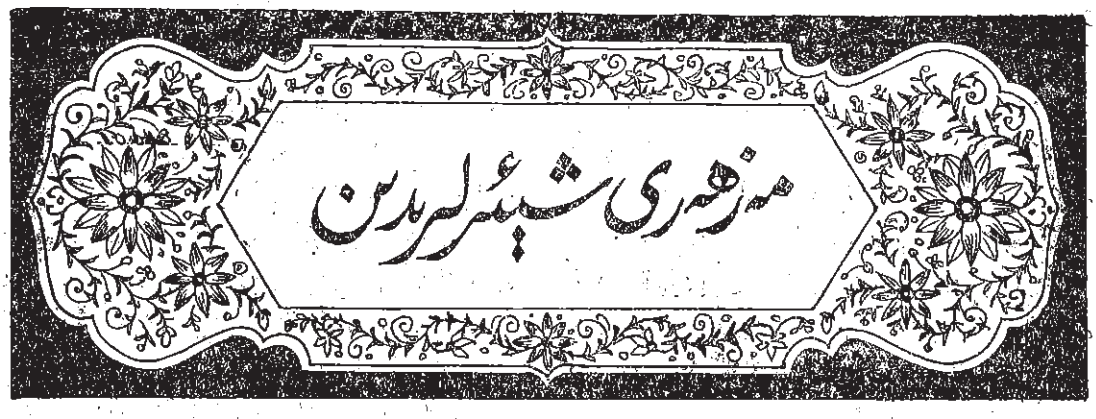

نەشىرگە تەييارلىغۇچى: ئىسرائىل يۈسۈپ

غەزەللەر

ئەي زۇھۇرى، ئافتابىڭدىن تۈشۈپ ئەئيان ئارا،
زەررە يەڭلىغ ھەر تەرەف جان ئۆرۈلۈر ئەبدان ئارا.
ئەيلەدىڭ بارى ئەمانەتكە ئەمىن ئادەمنىكىم،
بۇ جەھەتتىدىندۇر زۇھۇرى كامىلىڭ ئىنسان ئارا.
گەر تەجەللىئى جەمالىڭدىن چەمەندە بولماسا،
نېدۇر ئەفغان قىلماغى بۇلبۇلغە ھەم بوستان ئارا.
جۇملە ئەشيادۇر نىھالى ئىبتىدالىڭغە تانۇق،
كىمكى ئاردىغدۇر ئاڭا بۇ راستدۇر يالغان ئارا.
تا سېنىڭ سەۋدايى زۇلفۇڭ تۈشكەلى ھەر باشقە،
يۈز تۈمەن غەۋغا تۈشۈپدۇر جۇملە ئىنسۇ جان ئارا.
ئول بەلى ھۆكمىدە بولدى جانىمە يۈز مىڭ بەلا،
دەردۇ غەم، مەھزۇن كۆڭۈلگە مېھرى ئىشقىڭ جان ئارا.
مەزھەرى، بولغىل قەنائەت كۈنجىدا ۋەيرانە تۈت،
زاھىر ئۇلغاي گەنجلەر شايەد ساڭا ۋەيران ئارا.

* *

تۈتىئى خەتتىڭ بولۇر ئايىنەگە ئولدەم شىكار،
يوق ئەگەر بولسە يۈزدە جەۋھەرى زەڭگى غۇبار.
ئاھۇ ۋەھشىنى سەيد ئەتمەككە پىنھان دام ئۇرار،
بولماسا ئايىنەيۇ سۇ ئىچرە جەۋھەر بىرلە تار.
جەم ئەمەسدۇر سەنسىزىن ھەر كىم قولىدا بولسە جام،
بولماغى ھۆمكىن ئەمەس ئىسكەندەر ئول ئايىنەدار.
شاھلىغ تەبلىن قاقۇر بولسە گەدانىڭ ھىممەتى،

ئىلكىده جامى مەيۇ قاشىدا يا بىر گۈلئۇزار.
راھەتى بولسە ئانىڭ زىمىسىدا باردۇر كىبرەتى،
گۈلنى كىم كۆردى چەمەنده بولماغاي يانىدا خار.
ئۇزۈمەگىل ھەرگىز مۇھەببەت رىشتەسىن، ئەي مەزھەرى،
يىلۇ ئايۇ كۈنده سەن ھەر دەمده يارىڭ ساڭى بار.

* *

يارسىز كۈندۈز ماڭا تۇرفە قاراڭغۇ كېچەدۇر،
كېچە بولسام يارسىز بىدارى ئۇيقۇ كېچەدۇر.
ئەھلى خىلۋەت كېچەلەر قەدرىن بىلمەپ تاڭ ئاتقۇچە،
يار يادى بىرلە ياتسە قەدرى ئۇشبۇ كېچەدۇر.
ئاي يۈزى كۈننىڭ زۇھۇرى ئىككى ياندا زۇلفلار،
ئىككى يەلدا كېچەسىدەڭ تۇرفە خۇش بۇ كېچەدۇر.
ياردىن ئايرۇ كۆزۈم توفانىنىڭ سىيلابىدىن،
كارۋانلار ھەر كېچە يوللار ئارا سۇ كېچەدۇر.
يار ۋەسلىنى تىلەپ كۆڭلۈمده قىلسام ئازمون،
كى مۇيەسسەر بولماغۇدەك كاھ بولغۇ كېچەدۇر.
دەھرى دون مەھۇشلەرىدىن گۈللارى دىلشاد ئولۇر،
مەزھەرى بىچارەنىڭ كۆڭلىده قايغۇ كېچەدۇر.

ۋەلەھۇقەسىدە

كۆڭۇللەردۇر بۇ تىفل، پىرى ئىشق ئۇستاد زەباندانى،
سەبەقى دۇنيادىن ئۆرمەك يۈز فەقىرلىق دىلىستانى.
ھۇنەر پىر ئۆزگەتۇر ئىلىم نە ھەر تىفل ئۆزگەنۇر رەھزى،
نە ھەر تۇپراقدا ئۇنگەي گۈل، نە ھەر باغ ئىچرە رەيھانى.
كىشىكىم ئۆزگەنىپدۇر ئىشق تەئلىمىنى دانادىن،
ئىچىدۇر لەۋھ مەھفۇزكىم كېلىپدۇر دادى بۇرھانى.
ئەگەر ئۆزگەتسە ھەرفى تەختەدە ئەسرار پات ئۆزگەن،
كى ناگەھ تەختەنى پىنھەقىش ئەيلەر ھۇكمى يەزدانى.
تانۇماي ھەر كىشى ئايىنەدە تۇتى كەبى ئەكسىن،
ئۆزى شاگىرد ئولۇپ، ئەكسى بولۇر پىرى زەباندانى.
تىزىڭ ئايىنەسىگە قوي يۈزۈڭنى تاكى كۆزگەيسەن،
بۇ سۇرەتلەركى سەندە بار زى مەئىلەردۇرۇر شانى.
ساڭادۇر پاخشى سۇرەت ھەرفىڭ ئادەم ئەبجەدبەندۇر،
كى سەندىن بولدى ئاخىرج ئولماق ھىسابى چەرخ دىۋانى.

بولۇر يۈك يارلىق بىلسەڭ ئەگەر يوقلۇق مەتائىدىن،
نىشان تاپساڭ بەرىپ ئىككى جەھاننى ئالغىل ئەرزانى.
ئانىڭدەك يوق بول ئۆزلۈكدىن ئەگەر ئايىنەگە باقساڭ،
تاپىلماس ئاندا ئۆز ئەكسى نەچە سەيقەل بىلە بولساڭ.
تەغى سۇرەتكەدۇر ئايىنە يەئنى سۇرەتى سوفى،
ئەگەر كىرسە خەيالىغە جەمالى ھۇرى رىزۋانى.
ئەگەر كۆز ھەقىقە ئاچقانلار تۇشىگە كىرسە بىر ھۇرى،
كى ياخشى ئۇيقۇدىن ساچراپ قوپـۇردە، دىۋ دەپ ئانى.
خەيالى سىغماس ئاشىق كۆڭلىگە ئانداقكى كۇن ئەكسى،
تۇشۇپ ئايىنەگە يۇز كۆرگەلى قويمايدۇر ئىمكانى.
ئىمارەت قىلغۇچى بولمە بۇ تۇپراقدىن كى جىسمىڭدۇر،
چىقۇر مىڭ گەنجلەر گەر كۆزلەسەڭ قالغايسەن ھەيرانى.
يۇقـارى ئۇچ ھۇمادەك، ئۇچماغىل كەركەس قەناتىدىن،
ئۇزۇلۇپ بارچەدىن ئۇچماقغە تۇت ھىممەت فەراۋانى.
كى قالغاي چەرخ تا ئالتىنى تەغـى پەرۋازلار ئەيلە،
كۆرۈرسەن ھەر تەرەفدە مىڭ تۇمەن ئەفلاك گەردانى.
بۇ دۇنيادا ئىچىپ سۇ قىلمە خۇش كۆڭلۇڭنى گەردۇندا،
ئەگەرچە بولسە توققۇز بەھر ئالۇر كوزەغە ئىنسانى.
كىشىكسىم ئابى گىلغە باغلانماي كۆڭلۇڭنى تاشدەك بىل،
يۇقـارى تاشلاساڭ يانە كۆرەرسەن يەر ئارا ئانى.
ھەزەر قىل بىلمەسەڭ شـۇبۇ توقۇز دەريا گۇزاردىن
ئۆتەلمەس ھەر تەرەف ھەم خام ناكەس بىرلە نادانى.
نەيەردىن تۇشتۇڭ، ئەي سەز مەست، نې بىلگۈڭدۇر ئەنەل ھەققى،
ئەگەر مەستلە يىقىلسە تامىدىن تاڭلا بىلۇر جانى.
يىقىلىپ ئۆلسە ئارىق تامدىن ئول مەرگ ئەمەسدۇر كىم،
ئەگەر تۇشسە مەقامى ئولۇندىن دەرمىز ئۆلۈك ئانى.
ئەجەپ كۆرمە ئاغىر يۈكلەر تۆبەنرەك پاتسە پالچىقغە،
ئۇلاغى تەڭ ئۆلۇپ مۇشكىللىك ئىچرە قالسە چەندانى.
كۆڭۈل غافىل، ئۆزۈڭ نەفسىڭ شىكارىسەن نەچۈك يەتكەي،
مۇسافىر ئۇخلاپ ئول يولدا ئىت ئالىپ قالمەسە نانى.
كەل ئەمدى ئىشق مەۋجىغە سۆز ئۇزمەكلىكدە ئەت ئەۋەز،
كى يۇز مىڭ جىبرەئىلنى مەست ئەتمىش كۆز گۇلىستانى.

* *

ئۆتتى بەھار ۋەقتىيۇ بولدى خەزان چاغى،
ئۆتتى چەمەندە خارەلەرىيۇ فىغان چاغى.

ئۆتتى بۇ دەھر گۈللەرى خۇش گوي بۇلبۇلى،
قارغە قۇرۇق ياغاچغە قونۇپ ساڭغاغان چاغى.
باردى بۇ دەھر گۈلشەننىڭ سەرۋى قەدلەرى،
بولدى بۇ باغ سەرۋىلەرنىڭ دەۋران چاغى.
بىردەم بۇ دەھر ياخشىلارى ئۆتتى تۇرمايىن،
باردى زەمانە ياخشىسى، قالدى يامان چاغى.
بولدى دەردىغ ۋەقتىيۇ ھەم ۋەقت خىرمەنى،
بۇغداي كېتىپ سەمانىدىن قالدى سەمان چاغى.
خۇش ۋەقت كەلدى ھەزرەتى يۇسۇف ئۇلۇسغە شاھ،
مەئمۇر ئېتىپ ۋەلايەتۇ قامۇلنى خان چاغى.
ھەر كىمسەنىڭ جاغىغە ياقىپ كامىنى بېرىپ،
تۇزدى ئۇلۇسنى ئەدل بىلە كامران چاغى.
دۇنيا ئايدى: مەزارىڭ ئەقىبى نە تېرىدىڭ،
ھەڭگامى كىشتزار گۈلۇ بەدەستان چاغى.
ئەي مەزھەرى، ئەگەر بۇ زەمان بەختىڭ ئولسە يار،
دىۋانەلىكنى ئىختىيار قىل ئاخىر زەمان چاغى.

* *

.....

دەردىغ! دەردۇ تەئەسسۇف، فىغان، ئاھ ماڭا،
تىلەپ بۇجان كۆڭۈل بىرلە بولمادىم ھەمزۇن.
داغى ئاڭا يانا شۇكرىكى دەھر زالىغە،
كىرىپ يولغە كۆڭۈل بەرمەدىم بولۇپ مەغبۇن.
سەفەر قىلۇر ھەمە ئەل سىيمۇ زەر تەمەئ ئەيلەپ،
كۆزۈم ياشى ماڭا سىيم، سەردىغ يۇزۇم ئالتۇن.
نىيەتلەرىم بار ئىدى ھېچ بولمادى ھاسىل،
ئۇمىد ئىلە باش ئاقاردى بولۇپ جىگەرلەر خۇن.
بارۇر يولۇڭدا كېچۇرسەن ئاقىن سۇلار بارۇر،
بۇ بەندە كۆزدىن ئاقىزغان سۇيىدۇرۇر جەيھۇن.
بۇ مەزھەرىڭنى، ئىلاھا، مۇقىمى دەرگەھ قىل،
باشىن قويۇپ بۇساغاڭدا ھەمىشە تىك تۇرسۇن.

* *

بىتىسەم شەرھى فىراقىڭ ئەلەمىن كاغەزغە،
ياقىلۇر ئاھ بىلە چىقسە يالىن كاغەزغە.
ياغادۇر ئۇستۇنىگە ئىككى كۆزۈمدىن يامغۇر،
سۇۋۇ ئوت ئىچرە نەچۇك بولدى قىيىن كاغەزغە.
سىرى ئىشقىڭنى يازالماي بۇ قامىش سارغاردى،
قىلىبان باشى تۆۋەن تۇشتى يەقىن كاغەزغە.

نەي شەكەررىزى بولۇپ يار لەبىدىن سۆزلەپ،
قارارىپ تۆكتى تىلىنىڭ شەكەرمۇ كاغەزغە.
ئىچىكە پاتقۇزالمايدۇ سىرىڭنى بۇ دۇۋات،
دائىما ئاغزىدىن ئاچىپ يايدى سىرىن كاغەزغە.
رۇمى ئايىنە قىلۇر ساف كۆڑەي دەپ يۇزۇنى،
خەتتۇ خالىڭنى سىزىپ ئالدى بۇ چىن كاغەزغە.
لەئلۇ لەب شەككەرنگە قونسە چىبىنلار قورۇغۇم،
نە ئۇچۇن داغ تۇشەر قونسە چىبىن كاغەزغە.
يارنىڭ ۋەسفىيۇ ھىجران ئەلەمىنىڭ شەرھى،
تا قىيامەت تۈگەمەس سىزسا قالىن كاغەزغە.
تۇشسە خۇرشىدى زوھۇرى بۇ كۆڭۈل مەزھەرىگە،
قەلەمىدىن قۇيۇلۇر دۇررى سەمىن كاغەزغە.

* *

قۇياشنىڭ پەرتەۋىدىن بولدى ئەنۋار گۈنبەزى خەزرا،
كەۋاكىب شەئشەئىدىن بولدى ئەخزەر گۈلشەنى غەبرا.
تاپۇر تەبدىل خارا لەئىلىقغە مېھرى لۇتفۇڭدىن،
زۇھۇرى تۇشسەگەر قەھرىڭدىن ئولغاي لەئل ھەم خارا.
چەمەندە گۈل يۇزۈڭنى كۆرمەسە بۇلبۇل بولۇر خاموش،
تەجەللى ئەيلەسەڭ سەھرادا بولغاي زاغلار گويا.
تەكەللۇم ئەيلەگەندە تامدى زۇلمەت ئىچرە بىر قەترە،
سېنىڭ لەئلىي لەبىڭدىن ئابى ھەيۋان بولدى جان ئەفزا.
ئەلىنغدەك قامەتىڭدۇر ھەرفلەردە مۇندەرىج پىنھان،
ۋەلى پىنھان ئەمەسدۇر ئەۋۋەلۇ ئاخىرىدا يا پەيدا.
تەبىب ئىسكەنجىبىن بۇيرۇر دەۋا بۇ خەستە كۆڭلۇمگە،
مۇجەررەبدۇر چۇچۇك لەفزىڭ بىلە ئول لەئل شەككەر خا.
تالاشۇر باغىبان زىبا قەدىڭ باغ ئىچرە سەرۋەم دەپ،
ئاڭا باغ ئىچرە دۇر رەئنا ماڭا جان ئىچرە دۇر زىبا.
تۈنۈ كۈنلەر بەھىشت نەسىمىنىڭ يادىدا بولغۇنچە،
بۇ تۈن يارىم خەيالىڭ بىرلە بولسام نەقدۇر ئەئلا.
قەنائەت مۆلكىدە قانىئ بولۇپ، مەزھەرى، سەن شۇكر ئەت،
ئۇچۇر ھىممەت ھەۋاسىدا بولۇپ جانىڭ قۇشى ئەنقا.

* *

يۇرۇرمەن بىر پەزلۇمش ئىشقىدا تەركى دىيار ئەيلەپ،
غەريبلىق شەھرىدە بىغانۇمانلىق ئىختىيار ئەيلەپ.
قويۇپ لەيلى غەمىنىڭ رەختىنى بىچارە كۆڭلۇمگە،
بەلا دەشتىدە مەجنۇندەك ئۆزۈمنى بىقەرار ئەيلەپ.

ئىشىتكەيمەنمۇ، دەپ شىرىن سۆزلىنى ئول، شەكەر لەيدىن،
قۇلاق ئەتتىلىم ئېگىپ فەرھاددەك جىسىمىم لىزار ئەيلەپ.
مۇھەببەت نەخلىنى ئۇندۇرگەلى كۆپ جۇستجۇ قىلدىم،
جىگەر قانىن تۆكۈپ كۆز يولىدا بەس جۇيبار ئەيلەپ.
گۇھەر ئۇممىددە ئاسان كۆرۈندى ئىشق دەريا سى،
ئانى ئۇزمەك بەسى مۇشكىلدۇرۇر بولماس كەنار ئەيلەپ.
كۆڭۈل كۆزگۈسىدە قىلغاچ تەجەللى ئىشق سۇلتانى،
دىلۇ دىن قالمادى غارەت ئېھتىپ ھۇشۇم فەرار ئەيلەپ.
خەتى جان بەخش لەئلى ئايتتى يۇھىبل-ئىزام ئىدى،
خىزىر بىرلە مەسىھادىن نىشان يوق شەرمسار ئەيلەپ.
سەبا يەتكۇر شەھىم زۇلفىنى جانانىم مەشامىغە،
پەريشان ئەيلە يارىم شامەسىنى مۇشكبار ئەيلەپ.
ئەزىمۇلقەدىر يۇسۇف شاھ ئادىل خادىمى مەزھەر،
زۇھۇرى ھەم ئىنان ئولدى ئاڭا ئۆزىنى يار ئەيلەپ.

* *

ئول كۆڭۈل ئېرمەشكى ئاندا بولماسا دەردۇ تەلەب،
بىر قۇرۇق شاخىدۇركىم ئېرمەس ئول نەخىل رۇتەب.
جامى جەم بولغاي كۆڭۈل ئاندا كۆرۈرلەر سىررى غەيب،
كىمكى مەي ئول جامدىن ئىچسە قىلۇر ئەيشۇ تەرەب.
ئول كۆڭۈل ئايىنە بولغاي جىلۋەگاھى شاھ ھۇسنى،
ئەھلى دىللار ئاڭا ئەرشۇللاھ دەپ قويدى لەقەب.
كۆيدۇرۇر ھۆلۇ قۇرۇقنى فەرق ئەتمەس ئىشق ئوتى،
بەرقى ئاھىمدىن قۇرۇق جىسىمىم ئوت ئالسە نې ئەجەب.
كۆيگەلى ئىشق ئوتىغە ئاشىق كەبرەك پەرۋانەدەك،
كۆيگەلى دەۋزەخ شەرارىغە كەبرەك ئەبۇلھەب.
دائىمى تەبدىن ئۇلۇس ناخۇش بولۇر، لېكىن ماڭا،
خۇش كېلۇر گەر كەلسە يارىم قاشىدىن پەيۋەستە تەب.

* *

ئايا ساقى، كەتۇر مەي ئۇرمە ئەندى ئىنتىزار ئەيلەپ،
مەنى دىۋانەدىن قىل ئىبتىدا سەن كامكار ئەيلەپ.
خەرابات ئەھلىدىن بەرگىل نىشانىكىم، ئاڭا تا مەن،
قەدەم باشتىن قىلىپ بارغايمەن ئاندا جان نىسار ئەيلەپ.
تەمامى ئۇممىتىڭ بىرى ئەرزىشى بىر كېچە ياتماقغە،
ئىچىپ مەي گۇل چاغى يارى بىلە بوسۇ كەنار ئەيلەپ.
قەدىڭ تەقلىدىن ئەيلەپ سەرۇ قالدى باغ ئارا ھەيران،
قاچىپ كەكلىڭ خىرام ئەتمەكدە ئەزمى كۇھسار ئەيلەپ.

كەفى پايى مۇيەسسەر بولسە لەيلىمنىڭ خەيالىدىن،
ركاب ئەتسەم ئاڭا كۆڭلۈمنى مەن مەجنۇن شىئار ئەيلەپ.
بەتسپ ئېرمىش رەۋاقى نىلگۇن تاقىدا ئالتۇندىن،
كى ھىممەت ئەھلىنىڭ ياخشىلىقىدىن يادگار ئەيلەپ.
مۇھەببەت كويىدا فەقىر ئەھلىدىن گەر بىر نىشان تاپسام،
قىلۇرمەن شاھلىغ فەقر ئەھلىدىن يۇز ئىفتىخار ئەيلەپ.
ئەگەر قول بەرسە جامى ئېچ مەيى شىرازدىن، مەزھەر،
ھەرىفى يەكجىھەت بىر كۇنجى مەئمەن ئىختىيار ئەيلەپ.

مۇخەممەس

جانىم ئىچىرە سەرۇدەك نازۇك نىھالى بار ئىكەن،
ھەسرەتىدىن قامەتىم نۇندىن مىسالى بار ئىكەن،
نۇن ئارا جان نۇقتەسىدەك ئىككى خالى بار ئىكەن،
ھەجرىدە ھەرگىز تۇگەنمەس ماھۇسالى يار ئىكەن،
يار بىلە بارچەلەرنىڭ قىيلۇ قالى بار ئىكەن.

نىشى غەم يەتسە يۇرەككە سەبر قىل كۆرمە گىرىھ،
زەھرى ھىجراڭ نۇش قىل تەرياكغە ئەيلەپ شەيپە،
ۋەسل باغى مېۋەسىدىن بولما نەۋمىد، ئەي سەفىھ،
ئايۇ يىل ھەجرىدە بولساڭ تۇگمە قاشىڭدا گىرىھ،
ھەجرىدە گەر يىللار ئۆتسە بىر ۋىسالى بار ئىكەن.

مەھۇشى كىم ئىشق ئەھلى كۆڭلىنى ئەفگار ئېتىپ،
بىرنى شادۇ بىرنى غەمكىن، بىرنى خارۇ زار ئېتىپ،
بىرنى نامەھرەم، بىرنى مەھرەمى ئەسرار ئېتىپ،
ئاشىقغە كويىدا مىھنەت ـ مۇشەققەت يار ئېتىپ،
كىچە ـ كۇندۇز يىغلاتۇرغە بىر خەيالى بار ئىكەن.

قىبلە ئەھلىنىڭ نىگارىم قاشىدەك مىھرابى يوق،
شەب رەۋانلارغە يۇزدەك كىچەنىڭ مەھتابى يوق،
سۇبھىنىڭ خۇرشىدىغە دەم ئۇرغالى ھەم تابى يوق،
يار زۇلفى تابىدىن مىسكىن كۆڭۇللەر تابى يوق،

بەخۇدۇ مەست ئەيلەرىگە ئۇشبۇ فالى بار ئىكەن.

چىقماغايمەن ئۇقتەدەك ھەرگىز ئانىڭ پەرگارىدىن،
كۆرگەمسەن دىيدارىنى پەرگار ئارا ھەر ساردىن،
ئەيلەر ئىردىم بۇ تەمانانى ئۇمىدىم باردىن،
كىم جۇدا ئەتتى مېنى ئول كۆزى قارا دىيدارىدىن،
كۆزنى باغلار ئاي يۇزىدىن خەتتۇ خالى بار ئىكەن.

باغ ئارا بۇلبۇل بولۇر ئول گۇل يۈزى ئاۋارەسى،
تاغ ئارا فەرھاد ئولۇر شىرىن سۆزى ئاۋارەسى،
گۇلشەن ئىچرە بولغوسى نەرگىس كۆزى ئاۋارەسى،
خەتتۇ خالى ساڑى باقمە، بول ئۆزى ئاۋارەسى،
خەتتۇ خالىدىن يۇزىڭنىڭ ئۆزگە ھالى بار ئىكەن.

تۆرت ئۇنسۇر بىر بىرىگە مايىل ئىرمەس ئىردى ئەسل،
كارگەرلىكىدىن قىلىپ ئەزادنى مەمزۇج ھەسل،
كېچە ـ كۈندۈز، ئايۇ كۈن تىنماي يۈرىدۇر تۆرت فەسل،
ھەم بەھارۇ ھەم خەزان ھەم ھەجر ئۇتى ھەم ئەزبى ۋەسل،
ئۆرتەمەس ئىككى جەھان بۇ ئىبتىدالى بار ئىكەن.

جەھد ئەيلەپ تۇت غەنىمەت ۋەقتىنى يولغە كىرىپ،
مەزھەرى، مەردانە بولغىل كۆڭلۈكە ھىممەت بېرىپ،
ماسەۋەللاھدىن كۆڭۈل ئۆز بۇرنە كەتمەسدىن قېرىپ،
كۆڭۈل ئالدى ماسەۋەللاھ بارچەسىن ئەيلەپ فەرىپ،
نە ئۇچۇنكىم بارچەسىدە ئۆز جەمالى بار ئىكەن.

ئابدۇلجىلىل تۇران كۇتۇبخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi
www.uyghurweb.net

نورۇز ئاخۇن كاتىب زىيائى

نەشرىگە تەييارلىغۇچى: ئەخمەت ھىمەت

مۇھەررىردىن: «مۇشۇك بىلەن چاشقان» ناملىق مەسەل XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان تالانتلىق شائىر نورۇز ئاخۇن كاتىب زىيائى تەرىپىدىن ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن. زىيائى بۇ ئەسەرنى ئۇيغۇرچە زاكانى يازغان پارسچە نۇسخىدىن تەرجىمە قىلغان. بۇ ئەسەر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى مەسەلچىلىك ژانىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېخىمۇ قىلىشتا بەلگىلىك قىممەتكە ئىگە. «مۇشۇك بىلەن چاشقان» ناملىق بۇ ئەسەر نەشرىگە تەييارلىغۇچىنىڭ قولىدا ساقلىنىۋاتقان قول يازما نۇسخىغا ئاساسەن ئېلان قىلىندى.

ئايتايىن مەن ساڭا ئەجەب داستان،
ھەر كىشى ئاڭلاسە قالۇر ھەيران.
ئەر خىرەدمەندۇ ئاقىلۇ دانا،
ئوقۇغىل ئۇشبۇ قىسسەنى ئاسان.
فارسىدىن تۈركى بىرلە بولدى نىلەزم،
بۇ ھېكايانى مۇشۇك بىلە ساچقان.
بار ئىدى بىر مۇشۇك ئەجايىب رەڭ،
شەھرى ئىچىدى ۋىلايەتى كىرمان.
ئىچىدى ئول رىزەيىنۇ شىرۇ شىكار،
كەھرەبا كۆزلەرى، ئىتىك مىژگان.
باشى بۇركۈت، ئاياغى گەژدۇمدەك،
ھىيلەۋۇ مىكرىدە ئىدى داستان.
قورساقى تەبلۇ سىنەسى قاقىم،
قاشى يادەك ئانىڭ ئىتىك دەندان.
ئەرۇ خاتۇن ئاراسىدا ئۇقلاب،
يۇتقان ئىنچە بولۇر ئىدى مېھمان.
بۇ مۇشۇكنىڭ بار ئىچىدى كىرماندا،
خۇش مۇساھىب ئاڭا نەچچە ياران.
ھەر تەبەق ھەم قازان ئىبلە چۆمچە،
پالاشىپ سۇفرە بىرلە دەستۇرخان.
بۇ مۇشۇككىم مەن ئەيلەدىم تەۋسىف،
زىرەكۇ ئاقىل ئىچىدى ھەم گەفدان.
باردى بىر كۈن شارابخانەغە ئول،
تاكى ساچقان تۇتقالى دەبان ئاسان.
چۈنكى مەيخانە ئىشىكى ئاچىلدى،
ئۇرمايىن ئىچكەرىگە بولدى رەۋان.
مەي كۈفى يەكەپنىدە بۇكۈپ تۇردى،
تام تېشەر ئوغرىدەك بولۇپ پىنھان.
ئۇشبۇ ھالەتدە ئىچىدى تام تۆپىدىن،
مەي كۈفى ئۇزرە چىقتى بىر ساچقان.

كۆڭلىمە باشىن تىقىپ ئىچىپ مەيلى،
مەست بولدى نېچۈككى شىرى غەرران.
«قايدادۇر ئول مۇشۈككى مەن ئانى،
كېسىپان باشىن ئەيلەتسەم مەيدان.
نېچە ئانىڭ گۈناھىدىن ئۆتكۈم،
مەن ئەتا ۋەقتىدە قىلىپ ئېھسان.
كىم مۇشۈكلەر يوق ئىتچە ئالدىمدا،
بولسا گەر رەددى بەر ئالىپ مەيدان.
يادىكارىم مىنىڭكى دەۋراندا،
سام ئىلە زارۇ رۇستەمى داستان.»
مۇنى ئاڭلاپ مۇشۈك غەزەب بىرلە،
يەرنى يىرتىپ سۇرەرۇ ئىدى دەندان.
سەكرەبان چىقتى تۇتتى ساچقانىنى.
دېدىكىم قايدا ئىلتكۈدۇر جان.
ساچقان ئايدىكى: «مەن ساڭا قۇلمەن،
ئەفۇ ئەتكىل گۈناھىمنى، ئەي سۇلتان.
مەست ئىدىم بىلمەيىن دېدىم سۆزنى،
مەست مەئدۇر بولغۇسى ھەر ئان.»
مۇشۈك ئايتۇركى: «يالغان ئايتۇرسەن،
ئاڭلاماسمەن فەرىب ئىلە يالغان.
مەن ئىشىتتىم دېگەن سۆزۈڭنى تەمام،
كىم خەلاس ئولماغىڭ ئەمەس ئاسان.
بۇ گۈنەھلەركى سەندەدۇر ئايسەك،
زەمان ئەيلەگۈم سېنى بىجان.»
ئۆلتۈرۈپ مۇشۈك يىدى ئانى،
قوپتى مەسجىد سارىغە بولدى رەۋان.
يۇيۇبان يۈز ـ كۆزىگە مەسىھ قىلىپ،
زىكرى ھەقنى قىلىپ ئىدى سۇبھان:
«ئەي خۇدايا كى، تەۋبە قىلدىم مەن،
ئەمدى ساچقانغە سالماغۇم دەندان»
ئۇل مۇشۈك تەۋبە قىلدى مەسجىددە،
«ياكەرىمۇ قەدىمۇ يا دەييان.
ئەيلەدىم تەۋبە قىلدىم ئىستىغفار،
سەدەقە بەرگۈمدۇر ئىكى پاتمان.
خۇنى ناھەقنى قىلدىم، ئەي خالىق.
ئەي خۇداۋەندە كارۇ ئەي رەھمان.
ئەفۇ قىلغىل گۈناھىم ئەي غەففار،
بۇ گۈناھىمدىن ئەيلەدىم فۇشمان.»
ھىيلەۋۇ مەكر ئىشكىنى ئاچتى،
نالەلەر ئەيلەپ بولۇپ گىريان.
مۇنبەر ئاستىدا بار ئىدى بىرسى،
بۇ خەبەرنى يەتكۈزدى بۇ ساچقان.
«خۇش خەبەر ئولكى، تەۋبە قىلدى مۇشۈك،
زاھىدۇ مۇئمىن ئولدى خۇش ئالغان.
مەسجىد ئىچىدە سۇكۈنەت ئەتمىشدۇر،
زارۇ گىريانۇ ئاھ ئۇرۇپ نالان.
تەۋبە ئەيلەپ نەدامەتۇ ئەفسۇس،
ئايتتى، ئەي كىردىگارۇ ئەي رەھمان.
كەچ گۈناھىمدىن خۇدايى جەھان،
كى خەتا قىلمىشىم مەنى نادان.
تۇتۇبان ئىلكىدە دەۋام تەسبىھ،
زىكرى ھەق ئەيلەمىش بولۇپ نالان.»
جۇملە ساچقانغە يەتتى ئۇشبۇ خەبەر،
بارچەسى بولدىلار بەسى شادمان.
شۇكرى قىلدىلار بولۇپ خۇشنۇد،
تەۋبە قىلمىش مۇشۈك دەبان بۇئان.
يەتتە ساچقانكى قوپتى ئورنىدىن،
ھەر بىرسى ئانىڭ غەنى دېھقان.
مەجلىسۇ ئەيش تۇزدى ئول سائەت،
بولدىلار تەييار نېمەتى ئەلۋان.
رەقس ئۇرۇپ ھايۇ ـ ھۇيغە مەشغۇل،
مەي ئىچىپ بولدى جۇملەسى مەستان.
ئىككىسى رەڭباز ئولوپ رەققاس،
ئىككىسى دافەند، ئىككىسى خۇش خان.
بىرسى نەققارەغە بېرىپ لەرزىش،
بىر مۇقەللىد، بىرى سەفال چالغان.
ئۇشبۇ ئەسنادا ئىبردى سەرداری،
ئايدى ساچقانلارىغە: «ئەي ياران.
تۇھفەلەركىم مۇشۈكغە لايىقدۇر،
جەمئ ئىبتىپ كەلتۈرۈڭ بۇ يەرگە رەۋان.

باردىلار ھەر تەرەپكە ساچقانلار،
جەمەتى ئەتمەككە تۇھپەنى ساچقان.
ھەر بىرى تۇھپەنى كۆتەردىلەر،
تۇھپەكسىز لايىق بۇزۇرگى شەھبان.
خانچەلەر ئۇزرەسىدە رەڭگا - رەڭ،
تۇھپەلەر ھازىر ئەتتىلەر شول ئان.
باشى ئۇزرە قويۇپ بۇ خانلارنى،
قوللارىغە تۇتۇپ كەبابۇ نان.
بىرسى شىشە ئىچرە بادەئى ناب،
كۆتەرىپ ئىلكىدە بەرزى بىر يان.
ئول بىرى تەخسىغە سالىپ كىشمىش،
بىرسى قۇتە ئىچرە تۇز چەندان.
ئول بىرى ھەۋزۇقەند ئىلە بادام،
بىرسى نۇقلۇ پىستە پۇر خەندان.
ئول بىرى بىر تەبەق ئارا گۇلۇ قاق،
بىرسى جىگدە بىرلە سەرفىستان.
ئول بىرى بىر نەچە قۇتىدە نەبات،
بىرسى گۇلچە نەچچە دەستۇرخان.
ئول بىرى بىر تەبەق پولو كۆتەرىپ،
بىرى چىللانۇ لىمۇرى ئۇممان.
ھەر بىرى ئالبان بۇرەڭ ھەدىيە،
بارچە ئەقسامۇ تۇھپەئى ئەلۋان.
با ئەدەب جۇملەسى دەۋان ئولدى،
ھەر بىرى باشى ئۇزرە دەستۇرخان.
شال كىيىپ باشىغە كۇلاھ قويۇپ،
ئۇيلەكىم شاھ ئالدىدا غۇلمان.
مۇشۇك ئالدىغا باردى ساچقانلار،
ھەم سەلامۇ زۇبانى بىپايان.
دېدىلەر: ئەيلەپان ئاڭا تەئزىم.
بولغۇسى يولۇڭىزغە فىدا ھەممە جان،
پىشكەشلى خىزمەتىڭغە لايىق ئەمەس،
ھەرنەدۇر قىل قەبۇل ئانى، ئەي جان».
مۇشۇك ئەۋۋەل دېدى مۇنى كۆرگەچ:
«رىزقىكۇم فىس - سەمائ دېدى سۇبھان.
نەچچە كۇندىن بېرىسى ئاچ ئىردىم،
ئۇشبۇ كۇن رىزقىم ئولدى بەس ئاسان.
ھەركىشى ھەق ئۇچۇن قىلسە تائەت،
بارچە دۇشۋار ئاڭا بولۇر ئاسان.»
مۇشۇك ئايدىكى: «ئىلگەرى كەلدىڭىز.
قورقماڭىز ھەندىن، ئەي ئەزىز مېھمان.
جۇملەئى ساچقان ئىلگەرى باردى،
قورقۇبان تىترەشىپ بولۇپ لەرزان.
ئول قەدەر خەۋفى قىلدى ساچقانلا،
ھۇش قالماي، قالىپ بەسى تەرسان.
ئۇشبۇ ھالەتدە ھەمله قىلدى مۇشۇك،
سەكرەبان چۇ مۇبارىزى مەيدان.
ئىلىغابان بەشنى تۇتتى چاشقاندىن،
ھەر بىرى گەدا ئىدى دېھقان.
ئىككى ساچقان مۇنى كۆرۇپ قاچتى،
بۇ خەبەرنى بارىپ دېدى پىنھان:
«ۋادەرىغاكى، ئاھ ۋاۋەيلا،»
باشىغە تۇفراق ساچىپ گىريان:
«زالىمۇ بىمۇروۋۋەتۇ بىرەھم،
تۇتتى چاقانلارنى يېدى چەندان.
ئول مۇشۇك نەچچەنى تۇتۇپ يۇتتى،
چەڭ ئۇرۇپ بەئزىنى سالىپ دەندان.»
ئاڭلابان بۇ خەبەرنى ساچقانلار،
ياقانى چاك ئېتىپ قىلىپ ئەفغان.
بارچە ساچقانلار تۇتۇپ ماتەم،
زار يىغلاپ بولۇپ بەسى نالان.
ھەمەسى مۇشفىق بولۇپ دېدىلەر،
بارغۇسىزدۇر ۋىلايەتى كىرمان.
پادىشاھقا ئەرزى ھال ئايتقايمىز،
يەتكۈسى دادىمىزغە ئول سۇلتان.
يولغە كىردى سەففەر قىلىپ ھەمەسى،
ياش تۆكۈپ كۆزىدىن بولۇپ نالان.
ئولتۇرار ئىردى شاھ تەخت ئۇزرە،
خىزمەتىدە تۇرۇپ نەچە ساچقان.
ھەممە يەكبارە قىلدىلار تەئزىم،
دېدىلەر: «داد ئەي شاھى دەۋران.

بىز فەقىرلەرغە زۇلۇم قىلدى مۇشۇك،
يەتكەسەن دادىمىزغە، ئەي سۇلتان.
ھەر يىلى ئالمىش ئېردى بىر ساچقان،
بەشنى بىر يولى ئالدى ئۇشبۇ زەمان.
زۇلمىدىن ھالىمىز خەراپ ئولدى،
ئەيلەگەيسەن بۇ دەردغە دەرمان.»
شاھ ئاڭلاپ بۇ سۆزنى ئول سائەت،
بولدى ئەسىرۇ غەزەب ئىلە جۇشان.
لۇتف ئېتىپ شاھ ئۇلارنىڭ ھالىغە،
دېدىلەر: «ئولتۇرۇڭ يېڭى مېھمان.»
رەھىم شەفقەت قىلىپ غەرىبلەرغە،
ئىلتىفات ئەيلەدى قىلىپ ئېھسان.
تاكى بەش ھەقتە تۇتتىلار ماتەم،
نەۋھەئى زارلار قىلىپ ئەفغان.
مۇردەئىنى جىنازەگە ئالدى،
دەفنە قىلماقغە شاھدىن فەرمان.
ئانچە ئىززەت بىلە قىلىپ مەدفۇن،
زىيبۇ زىنەتتە پۇتتى قەبرىستان.
بارچەسى يانىدىلار گۆرۇستاندىن،
شاھ نەزدىغە ھازىر ئولدى ئەيان.
شەھ دېدى: «بارچەلەر يىغىلسۇنلار،»
جەمئ بولدى چۇ دەۋلەتى ئەركان.
ئايدى: ئەي سەرۇەرانى سەرداران،
كىم مۇلۇكۇم ئەيلەمىش ۋەيران.
«جەمئ بولۇپ بارچە لەشكەر ئاتلانسۇن،»
بولدى شاھدىن بۇ نەۋئىدىن فەرمان.
بارچە لەشكەرغە قىلدىلار ئېئلام،
ئوتتۇز ئۈچ مىڭ يىغىلدىلار ساچقان.
ھەر بىرىنىڭ قولىدا نەچچە ياراغ،
تىغ توتۇپ تەبەرۇ بىلە قالقان.
ھەم فىيادە ـ سەۋارە بولدىلار،
گۇرزەلەرنى توتۇپ قىلىپ جەۋلان.
بولدى لەشكەر ياراق ئىلە تەييار،
يەنە شەھ ئەيلەدى بۇ رەڭ فەرمان:
«ئەلچى بارسۇن مۇشۇكنىڭ ئالدىغە،
زىرەكۇ ئاقىلۇ يەنە گەفدان.
ھەمە ئايدىلار: «ئەمر شاھدىندۇر،
ھۆكمى شاھغە فىدا قىلۇرمىز جان.»
بار ئىدى تابىئىدە بىر سەردار،
ئاقىلۇ ھۇشيار، ئەمەس نادان.
دېدىكىم: «ئەلچىلىككە ئول بارسۇن،
ئول مۇشۇككە دېسۇن بۇ سۆزنى ئەيان.
ياكى شەھ پايى بۇسەغە كەلسۇن،
ياكى ئامادە جەڭ قىلۇرغە ھەمان.»
چۇن بۇ سۆزنى ئىشىتكەچ ئول سائەت،
تۇرىبان قوپتى ئورنىدىن ساچقان.
نەچچە يول يۇرۇپ سەفەر ئەيلەپ،
داخىل ئولدى ۋىلايەت كىرمان.
ئەلچىلىك رەسمىنى ئادا ئەيلەپ،
شەھ سۆزىنى يەتكۇزدى بۇ ساچقان:
«شاھى شاھان ساڭا ئىبەردى قوشۇن،
جەڭ قىلماقغە تۇزدىلەر مەيدان.»
مۇشۇك ئايدىكى: «شاھ گۇدە پەدۇر،
شەھرىدىن چىقماغىم مېنىڭ ئاسان.»
ئەلچىدىن ئاڭلابان خەبەر مۇشۇك،
كىشىلەرنى ئىبەردىلەر فەرمان.
يىغىلىپ جەمئ بولدىلار لەشكەر،
ھەر بىرى گوييا كى شىرى غەرران.
.....①
گۇرزەلىرى باشىدىن تىترەتىپ ئەلۋاج،
گوييا رۇستەمى جەھان پەھلەۋان.
شاھ ساچقان مۇنى كۆرۈپ قورقۇپ،
قالمادى ھۇشى كەلدى ئاغزىغە جان.
ئول مۇشۇك گۇرزەلەرنى تارتىپ ئالىپ،
ئۇرۇپ ئۇلتۇردى بىر نەچچە ساچقان.
قالمادى ئەسلى نەسل ساچقاندىن،
بارچە بولدى يەر بىلەن يەكسەن.
قىلدى بۇ قىسسەنى غەرىبۇ ئەجىب،
فارسى نەزمىنى شائىرى زاكان.
فارسى لەفزىنى تۇركى تىل بىرلە،
نەزم قىلدى زىيائىئى پىچىدان.

① قول يازمىنىڭ مۇشۇ جايىدىن بىر ۋاراق يوقالغان.

دوسیاستنامه‌دین

نەزامۇلمۇلك

نەپسانىيەتچىنىك ئاقىۋىتى

بەھرام گۆرنىڭ روست رەۋىش ئىسمىلىك ۋەزىرى بار ئىدى. پادىشاھ ھەممە ئىشنى ئۇنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى كەيپىياساپاغا بېرىلىپ كەتتى. روست رەۋىش بۇنىڭدىن ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن پايدىلىنىشنى نىيەت قىلدى ۋە ئامىلنى③ چاقىرتىپ مۇنداق دېدى:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى ئەتىدىن كەچكىچە ئوۋ بىلەن، كېچىلىرى بولسا كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ شاراپخورلۇق ۋە گۈزەل نازىنىنلار بىلەن كەيپىياساپا قىلىپ كۈن ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ. مۇبادا دېگەنسىزرىمنى قىلساڭ سېنىمۇ قۇرۇق قويمايمەن.

— جان دېلىم بىلەن، ھەزرىتى ۋەزىرى ئەزىمى، قېنى بۇيرۇڭ! — دېدى-دە، ئامىل ئىككى پۈكلىنىپ تەزىم قىلدى.

بۇنىڭ بىلەن ۋەزىرنىڭ كۆڭلى تىندى ۋە ئامىلغا بۇيرۇدى:

— مەن كۆرسەتكەن ئادەملەرنى دەرھال زىندانغا تاشلا. مال - مۈلكىنى بولسا مۇسادىرە قىل!

— دېگىنىڭىزدەك بولىدۇ، جانابىي ۋەزىرى ئەزىمى! — دېدى ئامىل قول قوشتۇرۇپ. شۇندىن باشلاپ ئامىل ئادەملەرنى زىندانغا تاشلاشقا باشلىدى. ۋەزىر ئۇلاردىن كۆپلەپ پارا ئېلىپ، قويۇپ بېرىۋەردى. ۋەزىرى ئەزەم پارا-پارا خەزىنە باشلىقى بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، ئاستا-ئاستا خەزىنىنىمۇ قۇرۇتتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھ قوشۇن توپلىماقچى بولۇپ، خەزىنىنى ئېچىپ قارىسا، ئۇنىڭ ئىچىدە پەقەت دىنار پۇلىمۇ قالمايتۇ. پادىشاھ شەھەرنىمۇ ئايلىنىپ چىقتى. بايارلار، ۋەستىلەر، قەھۋەخانىلار، ... ھەممىسى قۇپقۇرۇق. بەھرام گۆرنىڭ بېشى قېتىپ مۇشىرىغىنى چاقىرتىپ تاناۋىنى تارتتى:

— سەلتەنەتتە نېمە ئىش بولۇۋاتىدۇ؟ سېنىڭ كۆزۈڭ نەگە كەتتى؟

مۇشىرى جاۋاب قىلدى:

— ئەي ھەزرىتىم، پۇقرانىڭ كۆپ قىسمى يۇرتىنى تاشلاپ ئەترapىلارغا قېچىپ كەتتى.

— نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولدى؟

— بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلمىدىم...، — دەپ تىز پۈككىنىچە ئولتۇرۇۋەردى.

شۇنىدىن كېيىن پادىشاھ باشقا مەنسەپدارلارنىمۇ چاقىرتىپ تەپتىش قىلدى.

لېكىن ئۇلارمۇ ۋەزىردىن قورقۇپ پادىشاھقا ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتمىدى. بەھرام گور نېمە قىلىشنى بىلمەي، خالى ئۆيىنىڭ ئېچىدىن تاقاپ، بۇ ھەقتە ئىككى كېچە، ئىككى كۈندۈز باش قاتۇردى. لېكىن

ھەقىقەتنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى. ئاخىرى ئۇچىنچى كۈنى تاڭ ئېتىشى بىلەن تەڭلا ئۆزى شەھەردىن چىقىپ، چۆل تەرەپكە قاراپ راۋان بولدى. كۆپ يول باستى، لېكىن چۆلنىڭ چېتى كۆرۈنمەيتتى. كۈن پاتاي دېگەندە يىراقتىن ئىس كۆرۈندى. پادىشاھ «ئوت بار يەردە ئادەم بار» دەپ ئاتنىڭ چۇلۇۋىنى شۇ تەرەپكە تارتتى. بىر چاغدا چوپانىنىڭ ھۆتمە - تۆشۈك بولۇپ كەتكەن چېدىرى ئالدىدىن چىقىپ قالدى. چېدىردىن خېلى نېرىدا قويلار توپلىشىپ ياتاتتى. ئۇنىڭدىن ئىككى - ئۈچ قەدەم نېرىسىدا يوغان بىر سېرىق ئىت دارغا ئېسىلىق تۇراتتى. بەھرام گور بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ تەئەججۈپلەندى. ئەنە شۇ چاغدا چېدىردىن چوپان چىقىپ كەلدى ۋە ناتونۇش ئادەمنى كۆرۈپ ھەيران بولدى، مۇنداقلا باش ئىزغىتىپ سالام بەردى - دە، ئاندىن سورىدى:

— يول بولسۇن، مۇساپىر؟

بەھرام گور چوپانىنىڭ ئۆزىنى تونۇمىغانلىقىدىن خۇشال بولدى ۋە كەمتەرلىك بىلەن جاۋاب قايتۇردى:

— ئىسغاھانغا كېتىۋاتاتتىم. يولدىن ئېزىپ قالغان ئوخشايمەن. ياق دېمەي بىر كېچىگە باشپاناھ بولسىڭىز.

چوپان رازى بولدى ۋە ناتونۇش مېھمانىنى چېدىرغا تەكلىپ قىلدى. تاپقىنىنى قويۇپ ئۇنى مېھمان قىلدى. چاي ئۈستىدە پادىشاھ ئىتىنىڭ نېمە ئۈچۈن مۇنداق ئېغىر جازاغا تارتىلغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى سوراشتۇردى. چوپان مانا بۇلارنى ھېكايە قىلىپ بەردى:

— بۇ ئىت ماڭا بەكمۇ سادىق ئىدى، ئاز دېگەندە ئۈچ - تۆت بۆرىگە تەڭ كېلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭغا ئىشىنىپ، چارۋىنى ئىككى - ئۈچ كۈن تاشلاپ قويۇپ قىشلاققا چۈشۈپ كېلەتتىم. قويلاردىن بىرەرسىمۇ كېمەپ قالمايتتى. لېكىن يېقىندىن بېرى ئىت ئاينىپ قالدى.

بىر كۈنى قىشلاققا بېرىپ كەلسەم، قويلاردىن بىر - ئىككىسى يوق بوپتۇ، «ھەي، بوپتۇ، بىرەر ئەھۋال بولغاندۇ» دەپ ئۆزۈمگە تەسەللى بەردىم. يەنە بىر قېتىم قىشلاققا بېرىپ كەلسەم تۆت - بەش قوي يوقلىپتۇ. كېيىنكى قېتىمدا ئون قوي يوق. مېنى ۋەھىمە باستى. ئويلاپ - ئويلاپ ماراپ بېقىشنى قارار قىلدىم. بىر كۈنى كەچتە بىر پاناھ جايغا يوشۇرۇنۇپ ياتتىم. يېرىم كېچە بولغاندا ئەتراپتا بۆرە پەيدا بولدى. ئىتىمۇ شۇ ئەتراپتىكەن. قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ بۆرىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. بۆرە بىلەن ئىت بىر - بىرىنى يالىشىپ كەتتى... ئاندىن بۆرە مۈگدەپ ياتقان قويلارغا تاشلاندى. بىر قويىنىڭ قارنىنى يېرىپ تاشلىدى، ئىككىنچىسىنىڭ بوغۇزىدىن چىشلەپ، پادا ئارىسىدىن سۆرەپ چىقتى... «ئىت نېمە قىلدى؟» — دەپ سورارسىز بەلكىم. ھېچنېمە قىلمىدى. قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ ئۈك باسقان كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ يېتىۋەردى. ھەقىقىي ئەھۋالنى ئەنە شۇ يەردە كۆردۈم ۋە بىر ئىلاج قىلىپ ئىتنى تۇتۇۋېلىپ «جازايىڭ شۇ!» — دەپ ئېسىپ قويدۇم. بولغان ئەھۋال شۇ، بۇرادەر.

ئەتىسى ئەتىگەن ناشىتىدىن كېيىن پادىشاھ شەھەرگە قايتتى ۋە شۇ كۈنىلا ۋەزىرنى ھەپسىگە ئېلىپ، دارغا ئاسقۇزدى...

ۋەزىرنىڭ كېرىكى يوق

بىر كۈنى سېيىستان④ ھاكىمى

ئەمر ئابدۇلغازىل سۇلتان ئالىپ ئارسلان-
دىن سوردى:

— شۇنداق ئۇلۇغ پادىشاھ تۇرۇق-
لۇق نېمىشقا ۋەزىر تۇتمايسىز؟

— نېمە، سەن ماڭا دۇشمەنمۇ سەن؟
دۆلىتىمدىنى بەربات قىلماقچىمۇ سەن؟

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز ھەزرىتىم؟ —
دېدى تەئەججۇپلىنىپ ئەمر ئابدۇلغازىل، —
كاشكى، مەن شۇنداق ئادەم بولسام؟
مەن سادىق بىر قۇلىڭىزمەن. قانداق
قىلىپ دۆلەتنى بەربات قىلاي! مۇنداقلا
سوراپ قويغانىدىم.

ئارىغا بىرئاز سۈكۈنات چۈشتى.
ئاندىن ئالىپ ئارسلان بۇنىڭ سەۋەبىنى
دوستىغا چۈشەندۈردى.

— كىم ماڭا دوست، كىم ماڭا دۇش-
مەنلىكىنى بىلەي دەپ ۋەزىر تۇتمىدىم،
ئۇنىڭ نېمە پايدىسى بار زادى؟ مۇبادا
شۇنداق قىلغۇدەك بولسام دوستلىرىمغۇ
توغرا چۈشىنىدۇ، ئەمما دۇشمەنلىرىم
ئۇنىڭدىن پايدىلانماقچى بولۇپ پارا
بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋەزىر ماڭا دوست-
لىرىم ھەققىدە يامان گەپلەرنى قىلىشقا
باشلايدۇ. ياخشى سۆزمۇ، يامان سۆزمۇ
خۇددى نەيزىگە ئوخشايدۇ. كۈنلەرنىڭ
بىرىدە نىشانغا تېگىدۇ. ئاقىۋەتتە دوست-
لىرىمدىن ئايرىلىپ قالىمەن، ئۇلارنىڭ
ئورنىنى دۇشمەنلىرىم ئىگىلەپ ئالىدۇ.
شۇ سەۋەبتىن ۋەزىر تۇتمايمەن.

مۇتىرىبنىڭ ھىممىتى

خۇسرەۋ پەرۋىز⑤ مۇلازىملىرىدىن
بىرىگە غەزەپلىنىپ ئۇنى زىندانغا تاش-
لىدى. پادىشاھىدىن قورقۇپ ئۇنىڭغا
مۇتىرىب بەزىدىنىدىن باشقا ھېچكىم بىر
پارچە نان، بىر يۇتۇم سۇ ئېلىپ بارمىدى.
بىر كۈنى بۇ ئىش پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا
يەتتى. خۇسرەۋ پەرۋىز دەرغەزەپ
بولىدى ۋە «مۇتىرىب دەرھال ئېلىپ
كېلىنسۇن!» — دەپ ئەمر قىلدى.
مۇتىرىبنى ئېلىپ كەلدى. پادىشاھ ئۇنىڭ
تاناۋىنى قاتتىق تارتتى.

— بىز زىندانغا تاشلىغان ئادەمگە
غەمخورلۇق قىلىشقا قانداق پېتىنىدىڭ؟
بىز زىندانغا تاشلىغان بۇ ئادەمنىڭ
پاشاش، مەئىشەتلىرىدىن مەھرۇم قىلىنغان-
لىقىنى ئاڭلىمىغانمىدىڭ؟

— ئاڭلىغان، ھەزرىتىم، — دېدى
مۇتىرىب بەزىدىدىن، — بىراق مېنىڭ
قىلغان مۇرۇۋىتىم، سەن ئۇنىڭغا كۆرسەتـ
كەن ئالىي ھىممەت ئالدىدا بىر تىيىنغا
ئەرزىمەيدىغۇ؟

خۇسرەۋ پەرۋىز ھەيران بولىدى،
كېيىن سوردى:

— بىز ئۇنىڭغا قانداق ئالىي ھىممەت
كۆرسىتىپتۇق؟

— شاھىنشاھىم، سەن ئۇنىڭغا ئۆمۈر
بېغىشلىدىڭ، — دەپ جاۋاب قىلدى
مۇتىرىب.

بوھتانىنىڭ ئاقىۋىتى يامان

سۇلتان ئالىپ ئارسلان⑧ زامانىسىدا
ھېرات شەھىرىدە بىر مۆمىن بوۋاي بارئى-
دى. كۈنلەردىن بىر كۈنى سۇلتان
شەھەر دەرۋازىسى ئەتىراپىغا كېلىپ
چۈشتى ۋە شۇ يەردە بىرمۇنچە ۋاقىت
تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ يېقىن مۇلازىمىل-
ىرىدىن بولغان تاغىسى ئەمر ئابدۇرەھمان
مۇشۇ دانىشمەن بوۋاينىڭ ھويلىسىغا
چۈشتى. كۈنلەردىن بىر كۈنى بەزم-ساپا

ئەۋجىگە چىققان بىر ۋاقىتتا ئەمىر ئابدۇرەھمان سۇلتاننىڭ قۇلىقىغا شۇنداق ئاڭلاندى:

— مەن چۈشكەن ھويلىنىڭ ئىگىسى ھەر كۈنى كەچتە بىر ئۆيگە كىرىپ كېتىدۇ، لېكىن چىرىقى ئەتتىگەنگىچە ئۆچمەيدۇ. باشتا ئاماز ئوقۇپ، كېچىچە تائەت ـ ئىبادەت قىلىپ چىقسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدىم. ئاندىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، سەۋر قىلىپ تۇرالماي، كەچتە ئاستا بېرىپ، ئۇ ئولتۇرغان ئۆينىڭ ئىشىكىنىڭ يوچۇقىدىن مارىدىم. قاپسى كۆزۈم بىلەن كۆردۈمكىن، بوۋاي مۆگدەپ ئولتۇرۇپتۇ، ئالدىدا بىر كىچىك كوزىدا شاراب ۋە بىرونزىدىن ياسالغان بۇت. بوۋاي مۇشۇ بۇتقا چوقۇنۇپ ئولتۇرۇپتۇ.

ئەمىر ئابدۇرەھمان ئىشىكنىڭ يېنىدا تۇرغان خىزمەتكارغا ئىما قىلدى. ئىشىك ئېچىلىپ، قولىدا شۇ بۇت بىلەن كوزىنى كۆتۈرۈپ، ئەمىر ئابدۇرەھمانىنىڭ غۇلامى كىرىپ كەلدى. غۇلام بۇت بىلەن كوزىنى سۇلتاننىڭ ئالدىغا ئاستاغىنە قويدى ۋە ئىككى پۈكۈلۈپ تەزىم قىلغىنىچە كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى. ئەمىر ئابدۇرەھمان سۇلتاننىڭ كۆزلىرىدە ھاياجان ۋە غەزەپ ئۇچقۇنلىرىنى كۆرۈپ، شۇ ھامان بۇ قېرىنى ئېپكەلدۇرۇپ ئۆلتۈمگە ھەكۇم ئېتىدۇ، دەپ ئويلىدى. دەرھەقىقەت سۇلتان ۋەزىرى ئەئزەمگە ئىشارە قىلىپ، بوۋايىنى چاقىرىپ كېلىشنى بۇيرۇدى. ۋەزىرى ئەئزەمنىڭ غۇلامى سارايدىن تېخى چىقمىغانىدى، سۇلتاننىڭ تەنتەك غۇلاملىرىدىن بىرى تېزلىنىپ مۇراجىئەت قىلدى:

— سۇلتانىم، بوۋايىنى چاقىرتماڭ. ھەممىسىنى ئۆزۈم ئېيتىپ بېرىمەن.

غۇلام سۇلتاننىڭ قۇلىقىغا نېمىلەرنىدۇ شۇڭدىرلىدى. ھەممە ھەيران بولدى. ۋەزىرى ئەئزەم سۇلتاننا مۇراجىئەت قىلدى:

— ئەلا ھەزرەت، غۇلام بېرىڭەرسۇنمۇ؟

— ياق، قايتسۇن، — دېدى سۇلتان، — ھەممە ئىش چۈشىنىشلىك بولدى. بۇ ھادىسە تاغام ئەمىر ئابدۇرەھمانىنىڭ يۈزسىزلىكى ئارقىسىدا يۈز بېرىپتۇ.

— ماشائاللا! — ھەممەيلەن ياقىسىنى تۇتتى.

ئاندىن سۇلتان تاغىسىغا قاراپ دېدى:

— سەن بوۋاي ھەققىدە نۇرغۇنلىغان يامان گەپلەرنى قىلدىڭ ۋە ئالدىمغا شاراب قويۇلغان كوزا بىلەن بۇتنى ئېپكېلىپ قويدۇڭ. لېكىن بىلىپ قوي، ھەقىقەتنى ئېنىقلىماي تۇرۇپ، بوۋاي توغرۇلۇق ھۆكۈم چىقارمايمەن. قېنى، «دېگەنلىرىم توغرا» دەپ قەسەم ئىچ!

ئەمىر ئابدۇرەھمانىنىڭ پۈتۈن ئەزايى-بەدىنىنى تىترەك باستى. سۇلتاننىڭ پۈتىغا يىقىلدى:

— ئەپۇ قىلىڭ، سۇلتانىم! مەن يالغان ئېيتقانىدىم!

— ھۇ، مۇناپىق، نېمە ئۈچۈن مۇشۇ بىچارە بوۋايغا شۇنچە ناھەقچىلىق قىلدىڭ ۋە ئۇنىڭ قېنىنى بەۋدە تۆكمەكچى بولدۇڭ؟!

— ئۇنىڭ ھويلىسى ئىنچام ۋە قولايلىق ئىكەن. سەن ئۇنى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلساڭ، بۇ ھويلا ماڭا قالارمىكىن، دەپ ئويلىغانىدىم، — دەپ جاۋاب

قىلدى ئەمىر ئابدۇرەھمان،

يۇرتنى تەكشۈرمەكچە...

سۇلتان مەھمۇت كىرمانىنى ئىلىكىگە كىرگۈزگەن كۈنى بىر خوتۇن ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ ئەرز قىلدى:

ـ مەن كارۋان بىلەن دىيارگەچىن دېگەن جايغا چۈشكەنىدىم. كېچىسى ھەممە نەرسەمنى ئوغرىلاپ كەتتىشتى، نەرسىلىرىمنى تېپىپ بەر، يا بولمىسا قىممىتى بويىچە تۆلە.

ـ دىيارگەچىن دېگىنى قەيەر-دىكەن؟ ـ دەپ سورىدى سۇلتان.

ـ قانچە ـ قانچىلىغان دۆلەتلەرنى ئۆزۈڭگە قاراتتىڭ، دىيارگەچىنىڭ قەيەر-دىلىكىنى بىلمەمسەن؟

ـ بىلمەيمەن. ئۆزۈڭ ئوغرىنىڭ كىم ۋە قايسى يۇرتلۇق ئىكەنلىكىنى بىلەرسەن؟

ـ بىلمەن. ئۇلار بەلۋىجىستانلىق. بۇ دۆلەت كىرمانغا يېقىن.

سۇلتان بەشىنى قاشلاپ بىر مەھەل ئويلىنىپ تۇردى. ئاندىن خوتۇنغا دېدى:

ـ بۇ دۆلەت مېنىڭ قول ئاستىمدىكى يۇرتلاردىن يىراقتا ۋە ماڭا قارىمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئىلتىماسىڭنى ھۆددە قىلالمايمەن.

خوتۇننىڭ ئەرزايى ئۈچتى ۋە دېدى:

ـ يۇرتنى تەكشۈرمەي، قانداق قىلىپ ئۆزۈڭنى جاھان ھاكىمى ھېسابلاپ يۈرىسەن؟ قوينى بۆرىدىن ساقلىمىساڭ، قانداقلارچە پادىچىسەن ئۆزۈڭ؟ بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى، ئىككىمىزمۇ بىر ئادەم ـ ئاجىز ئىكەنمىزدە.

ئالغاندا ئارامجان، بەرگەندە چىقار جان

خەلىفە نۇئتەسىم⑦ زامانىدا دۆلەتـ مەن ۋە توپۇزلۇق ئەمىرلەردىن بىرىسەر-كارنى ھۇزۇرىغا چاقىرتىپ مۇنداق دېدى:

ـ زۆرۈرىيەت تۇغۇلۇپ بەش يۈز دىنار پۇلىغا مۇھتاج بولۇپ قالدىم. باغدادتا ماڭا قەرز بېرىپ تۇرىدىغان بىرەر تونۇشۇڭ يوقمۇ؟

ـ بار، ـ دېدى ھەركار بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن، ـ دۇكاندار تونۇشۇم بار. ئۇنىڭ پالان بازاردا كىچىك دۇكىنى ۋە ئالتە يۈز دىنار ئەتراپىدا سەرمايىسى بار. ئۇنى ھۇزۇرىڭغا تەكلىپ قىلىڭ، ئۆينىڭ تۆرىگە ئولتۇرغۇزۇپ ئىززەتـ ئىكرام كۆرسىتىڭ، بەلكىم ھاجىتىڭىزدىن چىقىپ قالار.

ئەمىر دۇكاندارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ، زور ھۆرمەت ۋە ئېھتىرام بىلەن كۈتۈۋالـ دى ۋە تۆرگە ئولتۇرغۇزۇپ، ئالدىغا داستىخان يايدى، ئاندىن ئاستا ـ ئاستا مۇددىئاغا كۆچتى.

ـ سېنىڭ ئىنساپلىق، ۋىجدانلىق، دىيانەتلىك ۋە قولى ئوچۇق ئادەم ئىكەنـ لىكىڭ ھەققىدە كۆپ گەپلەرنى ئاڭلىغان. مۇنداق ئويلاپ قارىسام باغداد بازارلىرىدا سەندىن ئىنساپلىق ۋە ھالال ئادەم يوق ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ سېنىڭ توغرايدا ياخشى گەپلەرنى ئاڭلاپ، غايىبانە پاقتۇرۇپ قالدىم. سەن بىلەن ئاكا ـ ئۇكا بولۇشماقچىمەن. بۇ-گۈندىن باشلاپ ئۆيۈمنىڭ ئۆرى سېنىڭكى، سېنىڭ ئۆيۈڭمۇ مېنىڭكى بولسۇن.

ـ رازىمەن، ئاكا، ـ دېدى ئىچـ

ئىچىدىن سۆيۈنۈپ دۇكاندار، — سىزدەك ئالىي نەسەپ كىشى بىلەن ئاكا-ئۇكا بولۇش مېنىڭ ئۇچۇن ناھايىتى پەخىرلىك ئىش.

دۇكاندار بىلەن ئەمىر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ بىر بىرى بىلەن قۇچاقلاشتى، سۆيۈشتى. ئۇمۇرلىرىنىڭ ئاخىر بۇغچە ئاكا-ئۇكا بولۇپ قېلىشقا ئەھدۇ پەيمان قىلىشتى. ئەمىر دۇكاندار ئىنىسىنى ھەددىدىن ئارتۇق ھۇرمەتلەپ، مېھمان قىلدى. مېھماندارچىلىق ئاخىرلىشىپ، داستىخان يىغۇلىنىغاندىن كېيىن، ئەمىر بۇرادىرىنىڭ يەلكىسىدىن ئۇتۇپ قولىنى قۇلىقىغا شۇڭىرلىدى.

— سېنى ئاۋارە قىلىپ چاقىرتقىنىمنىڭ سەۋەبىنى بىلىشىڭ مۇمكىن؟

— ياق، تەقسىر، — دەپ جاۋاب بەردى دۇكاندار، — بۇنىڭ سەۋەبىنى ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئۆزى ئوبدان بىلىدۇ.

ئۇ بىرئاز سارايسىمگە چۇشتى.

— ھە، بىلىمەن، — دېدى ئەمىر ئۆزىگە خاس ئۇلۇغۋارلىق بىلەن، — ئەسلىدە شەھەردە ئاغىنىلىرىمنىڭ سانى-سانىقى يوق، ئۇلار نېمىكى بۇيرۇسام دەرھال بەجا كەلتۇرىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ بىرەرسىدىن ئەللىك مىڭ دىنار قەرز سوراپ قالغۇدەك بولسام، گېپىمنى يىغىدۇرماي، دەرھال تېپىپ بېرىدۇ. چۇنكى ئۇلارنىڭ مۇ ماڭا تېز-تېز ھاجىتى چۇشۇپ تۇرىدۇ-دە، راستىنى ئېيتسام، مەن بىلەن دوست بولغانلاردىن ھېچقايسىسى پۇشايمان يەپ باقمىدى. ئەمدى گەپنىڭ ئۇچۇقىنى ئېيتسام، ئەزىز بۇرادەر مۇشۇ كۇنلەردە قىرىق مىڭ دىنار پۇلغا ھاجەتمەن بولۇپ قالدىم، قەرز بېرىپ تۇرىدىغانلارمۇ كۆپ، بىراق ئۇلارنىڭ بىرەرسىدىنمۇ سوزنىغۇم يوق، «يوق» دېگىنىڭ شۇ پۇلنى سەندىن ئالسام دەيمەن، ئۇزاق بولسام، بەش-ئالتە ئاي ئىچىدە قايتۇرىمەن، ئۇستىگە مىڭ دىنار پۇل، باش-ئاياغ سەرۇپا قوشۇپمۇ بېرىمەن. «يوق» دېمە بۇرادەر! سەندە شۇنچىلىك، بەلكى بۇنىڭ دەك ئىككى باراۋەر كېلىدىغان پۇلنىڭ بارلىقىنى بىلىمەن.

دۇكاندار دەسلەپ بىرئاز ھەيران بولدى، ئاندىن كېيىن تەۋەككۇل قىلدى.

— خوپ، تەقسىر. لېكىن مەندە ئۇنچىلىك پۇل يوق. ئالىيجاناب ئادەملەر ئالدىدا راست سۆزلەش كېرەك، خۇدا ھەققى مەندە بۇنچىلىك جىق سەرمايە يوق. نۇرغۇن جاپا-مۇشەققەت چېكىپ، نۇرغۇن بىللار ئىچىدە توپلىغان سەرمايەم ئالتە يۈز دىنارىدىن ئاشمايدۇ.

— ھىمم، — دېدى ئەمىر تۆۋەن لېۋىنى چىشلەپ ۋە بېشىنى ئۇيان-بۇيان چايقاپ، — خەزىنەمدە ئالتۇن-چاۋاھىر دېگەنلەر ھېسابسىز. قەرز سوراشتىن كۆتەكەن ئەسلى مەقسەت سەن بىلەن دوستلۇق يېپىنى باغلاشتىن ئىبارەت ئىدى، خالاس. بىر سىناپ كۆرمەكچى بولغانىدىم.

ئەنە شۇ چاغدىلا سۆھبەتكە سەركار ئارىلاشتى.

سەن تېخى ئەمىر دىمىزنى ياخشى بىلمەيسەن. بۇنداق ئالىيجاناب ئادەمنى دۆلەت ئەربابلىرى ئىچىدە تاپالمايسەن.

شۇندىن كېيىن سۆزدىگەر بىساتىدىكى ئالتە يۈز دىنارنى ئەكىلىپ بېرىدىغان، ئەمىر بولسا ئۇنى ئالتە ئايدىن

كېيىن يەتتە يۈز دىنار قىلىپ قايتۇرۇپ بېرىدىغان بولدى....

قەرزنى قايتۇرۇش مۇھلىتى توشۇپ تەخمىنەن ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، سودىگەر ئەمرىنىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى، ئەمر ئۇنى مېھمان قىلدى، لېكىن قەرز توغرۇلۇق بىرەر ئېغىز گەپ ئاچمىدى. دۇكاندار قۇرۇق قايتتى. ئارىدىن ئىككى ئاي ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ ئەمرىنىڭكىگە يەنە كەلدى. بۇ قېتىممۇ ئەمىر قەرز ھەققىدە گەپ-سۆز قىلمىدى، گەپنىڭ قىسقىسى، دۇكاندار ئەمرىنىڭكىگە يەنە كۆپ قېتىم باردى، لېكىن ئەمىردىن سادا چىقمىدى.

ئاخىرى دۇكاندار ئەمرىنىڭ قەرزنى تۆلەشتىن باش تارتقانلىقىغا ئىشەنچ ھاسىل قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەمرىنىڭ نامىغا تۆۋەندىكى مەزمۇندا خەت يېزىپ ئەۋەتتى: «مەن بىرئاز قېينىلىپ قالدىم، قەرزنىڭ مۇھلىتى بولسا ئاللىقاچان ئۆتۈپ كەتتى. ئەگەر ئەمىر جانابلىرى ئۇشبۇ بىچارىنگە مۇرۇۋۋەت قىلماقچى بولسىلا، پۇلنى سەركاردىن ئەۋەتىپ بېرەلا» ئەمىر جاۋاب قىلدى: «قەرز يېقىندىن چىقىپ قاپتۇ، دەپ ئويلاۋاتقان بولساڭ كېرەك. ياق بۇرادەر، يادىمدىن چىققىنى يوق. غەم قىلما، يەنە بىرئاز كۈت. پۇلۇڭنى ئەلۋەتتە قايتۇرۇپ بېرىمەن...»

شۇندىن كېيىن يەنە سەككىز ئاي ئۆتتى. لېكىن ئەمىردىن دېرەك بولمىدى.

ئىككى قىلىچ بىر قىنغاسىغماس

خۇسرەۋ پەرۋىزنىڭ ۋەزىرى بەھرام چۇبىن بىلەن مۇناسىۋىتى باشتا ياخشى ئىدى، ئۇنىڭ كۆپ ھۇرمەت قىلدى، ئۇنىڭ سىز ھەتتا غىزا يېمەيتتى، بىرەر پىيالە گۈلاپنىمۇ ئىچمەيتتى، ئۇۋىدىمۇ، سارايىدىمۇ ئۇلار ھەمىشە بىللە بولاتتى. كۈنلەردىن بىر كۈنى ھىرات بىلەن سەرەخىسنىڭ ئەمەلدارلىرى پادىشاھقا ھەر بىرسى بىر ھارۋىدىن زۆرۈر ۋە قىممەتباھا يۈك ئارتىلغان ئۇچيۈز تۆگە ئېلىپ كەلدى. خۇسرەۋ پەرۋىز بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بەھرام چۇبىنگە بېرىۋەتتى.

ئەتىسى خۇسرەۋ پەرۋىزگە «بەھرام چۇبىن غۇلامىنى قىپچاللىقلاچ قىلىچ قاتتىق ئۇرۇپتۇ» دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى. پادىشاھ دەرغەزەپ بولدى ۋە بەھرام چۇبىننى دەرھال چاقىرتىپ كەلدى. ئارىدىن قۇر بېشىغا «قۇرغانىدىن بەش يۈز قىلىچ ئېلىپ چىق!» — دەپ بۇيرۇدى. قىلىچ ئېلىپ چىقىلغاندىن كېيىن، بەھرام چۇبىنگە قاراپ مۇراجىئەت قىلدى:

— قېنى، بەھرام قىلىچلارنىڭ ئىچىدىن ياخشىلىرىنى تاللا!

بەھرام يۈز ئەللىك قىلىچنى خىلىدىلا ئالدى. شۇندىن كېيىن پادىشاھ يەنە دېدى:

— شۇ قىلىچلارنىڭ ياخشىسىدىن ئۇنىنى تاللا!

بەھرام تاللاپ چەتكە قويۇپ قويدى. پادىشاھ يەنە بۇيرۇدى:

— ئەمدى ئەنە شۇ ئون قىلىچ ئىچىدىن ئۆتكۈر ئىككىسىنى تاللا!

بەھرام ئەڭ ياخشى ۋە ئۆتكۈر ئىككى قىلىچنى تاللاپ ئېلىپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا قويدى.

— ئەمدى، — دېدى پادىشاھ، — ھەر ئىككىلا قىلىچنى بىر غىلاپقا سال.

بەھرام چۇبىن ھەيران بولدى ۋە

ئاندىن دېدى:

ــ ئەي ھەزرىتىم! قانداقلا قىلغان بىلەن ئىككى قىلىچ بىر ئىلاپقا سىغمايدۇ-دە؟

پادىشاھ دېدى:

ــ ئانداق بولسا بىر دۆلەتتە ئىككى ھۆكۈمدار سىغامدۇ، ئۆزى؟...

ياخشىلىق بىر جەبرى-جاپا چەككۈچمگە ھىممەت كۆرسىتىشتۇر

مەرۇ شەھىرىدە رەشىد ھاجى ئىسىملىك بىر مەنسەپدار ئۆتكەن ئىكەن. بۇ شەھەردە بەلكىم پۈتۈن ۋىلايەتتە بۇنىڭدىن ئابرويلۇقراق ئادەم يوق ئىكەن. ئۇ سۇلتان مەسئۇد ⑩نىڭ ئىشەنچلىك خىزمەتكارى بولغان، پۇقرالارغا كۆپ جەبرى - زۇلۇم سالغان كىشى ئىكەن. لېكىن ياشىنىپ قالغاندا، قىلمىشىدىن پۇشايمان قىپتۇ ۋە گۇناھلىرىنى يۇيماقچى بولۇپ، مەسچىت، مەدرىسىلەرنى سالدۇرۇپتۇ، ئىككى قېتىم ھەج قىپتۇ، يېتىم - يېسىرلارغا نۇرغۇن سەدىقە بېرىپتۇ. ھەتتا ئىككىنچى قېتىم ھەجدىن كېلىۋاتقىنىدا مانا مۇنداق بىر خەيرلىك ئىشنى قىپتۇ. ئۇ شۇ چاغدا باغدادتا بىر مەزگىل ئۇرۇپ قاپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى بازار ئايلىنىپ يۈرگەندە، پۈتۈن بەدىنىنى يارا - جاراھەت باسقان بىر ئىتقا كۆزى چۈشۈپ قاپتۇ. ئۇنىڭغا رەھىمى كەپتۇ ۋە خىزمەتكارىغا بۇيرۇپ، ئىتنى ئۆزى چۈشكەن يەرگە ئالدۇرۇپ كېلىپ، تاساقايغىچە داۋالىتىپتۇ.

رەشىد ھاجى مەرۋگە قايتقاندىن كېيىن، ئۆزۈن ئۆتمەي ۋاپات بوپتۇ. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن، بىر دوستىنىڭ چۈشىگە كىرىپتۇ. ئۇ بۇرۇنقىدىنمۇ ياخشى، بەختىيار ئىمىش. دوستى «پەرۋەردىگارىم نېمە ياخشىلىقلىرىڭ ئۈچۈن سېنى بۇنچىلىك بەخت تەختىگە مىندۈردى؟» ــ دەپ سوراپتۇ. رەشىد ھاجى جاۋاب قىپتۇ: ئاللاتائالا ماڭا شەپقەت قىلدى ۋە بارلىق گۇناھلىرىمنى كەچۈردى. لېكىن سالدۇرغان مەسچىت - مەدرىسىلىرىم، بەرگەن سەدىقە - ئېھسانلىرىم، ھەتتا ئىككى نۆۋەت ھەج قىلغىنىمنۇ ئەسقاتمىدى، ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان ئىتنىڭ دەردىگە داۋا قىلغانلىقىم ئۈچۈنلا، ئۇ ماڭا شەپقەت - مۇرۇۋۋەت قىلدى.

ئىزاھلار

ئىزا مۇلۇك ــ سالجۇقىي سۇلتانلىرى مالىكشاھ ۋە سانجارلارنىڭ ۋەزىرى يىرىك تارىخشۇناس ئالىم ۋە دۆلەت ئەربابى (1092—1018).

② ھاجىبى دەرگاھ ــ پادىشاھ ئىستىقامەت قىلىدىغان جايلارغا مەسئۇل خىزمەتكار، سارايى نازىرى.

③ ئامىل ــ ۋەزىرگە تەۋە مەنسەپدار.

④ سېيىستان ــ بۇرۇنقى نامى دراڭگىانا. ئىران بىلەن ئافغانستاننىڭ ئارىسىغا جايلاشقان تارىخىي ۋىلايەت.

⑤ خۇسرەۋ پەرۋىز ــ ساسانىيلار سۇلالىسىگە مەنسۇپ ئىران پادىشاھى خۇسرەۋ (531 — 579) كلاسسىك ئەدەبىياتتا نۇشىرۋانى ئادىل نامى بىلەن مەشھۇر.

⑥ بۇزۇرجمېھمەر ــ خۇسرەۋ پەرۋىزنىڭ ۋەزىرى.

⑦ مۇئتەسىم ــ ئابباسىيە خەلىپىلىرىدىن (842 — 833).

⑧ سۇلتان ئالىپ ئارسلان ــ سالجۇقىيلار سۇلالىسىدىن چىققان ھۆكۈمدار 1063—1072 يىللىرى ئىراق بىلەن ئىرانىنى ئىدارە قىلغان.

⑨ سۇلتان مەھمۇد ــ غەزنەۋىيلەر سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھۆكۈمدار.

⑩ سۇلتان مەسئۇد ــ غەزنەۋىيلەر سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھۆكۈمدار.

«دىۋانى ئەمرى» دىن

ئەمىر ئۇمەرخان

نەشرىگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەتتۇردى ممرزىئەخمەت

نەشرىگە تەييارلىغۇچىدىن: چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى نامايەندىلىرىدىن بولغان تالانتلىق شائىر ئەمىر ئۇمەرخان 1787 - يىلى قوقاندا ساراي ئەمەلدارى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. شائىر «دىۋانى ئەمرى» نىڭ مۇقەددىمىسىدە ئۆزىنىڭ نەسەبىنى بابۇر سۇلتان ئارقىلىق ئەمىر تۆمۇر كورەگانغا باغلىغان. قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭ بىر ئىمتىيازلىق ئائىلىدە دۇنياغا كېلىپ، بىرقەدەر ياخشى تەربىيىلىنىش شارائىتىغا ئىگە بولغانلىقى ئېنىق. ئۇ تىرىشچانلىق بىلەن ئۆگىنىش، ئەتراپلىق ئىزدىنىش ئارقىلىق ئۆز زامانى ۋە ماكانىنىڭ يۇقىرى مەلۇماتىغا ئىگە بولغان. بولۇپمۇ چاغاتاي ئەدەبىياتى بىلەن ناھايىتى ئەتراپلىق تونۇشقان. ئەرەب، پارس تىلى ۋە ئەدەبىياتىنمۇ پىششىق ئىگىلىگەن. شۇ ئاساستا ئۇ كۆپلىگەن لىرىك شېئىرلارنى يازغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى تۈركىي ۋە پارسىيدىن ئىبارەت ئىككى خىل تىلدا يېزىلغان. ئۇ شېئىرىيەتتە «ئەمرى» تەخەللۇسىنى ئىشلەتكەن. قوقان خانلىقىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرى ئۇمەرخان دەۋرىدە خېلى راۋاجلانغان. ئۇمەرخان ئۆزى ئىلىم ئەھلى بولغاچقا، قوقان خانلىقىنىڭ ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرىغا بىرقەدەر جىددىي كۆڭۈل بۆلۈپ، خانلىق دائىرىسىدە خېلى نۇرغۇن ئىجابىي ئۆتۈقلارنى قولغا كەلتۈرگەن. ئالىملار ۋە شائىرلارنى يىغىپ، بەزى ئىلمىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارغان. شۇڭا ئۇنىڭ سارىيىدا بىر قىسىم دىنىي ۋە دۇنياۋى مەزمۇندىكى ئەسەرلەر بارلىققا كەلگەن. ئۇمەر - خاننىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن فەزلى ۋە مۇشرىق قاتارلىق ئەدىبلەر تەرىپىدىن «مەجمۇ - ئەتئوش - شۇئەرا» ناملىق توپلام تۈزۈلگەن. بۇ توپلامنىڭ كۆچۈرمە نۇسخىلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭدا كەڭ تارقالغان. بۇ توپلام 1902 - يىلى تاشكەنتتە چاپ قىلىنغان. ئۇنىڭ چاپ نۇسخىلىرىمۇ خېلىمۇ ئازىسىدا كەڭ تارقالغان بولۇپ، ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە. ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى يەنە بىر مۇھىم نۇقتا شۇكى، ئەمىر ئۇمەرخان سارىيىدا ئەدەبىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان شەخسلەر ئىچىدە بىر قىسىم ئايال تالانت ئىگىلىرىمۇ مەيدانغا چىققان. ئۇلاردىن ماھلەر ئايىم نادىرە (1792—1842) جاھان ئاتىن ئۇۋەيسى، دىلشاد بەرنا (1800—1905) قاتارلىقلارنى مىسال قىلىش مۇمكىن. بۇلار چاغاتاي ئەدەبىياتىدا XIX ئەسىردە كۆزگە كۆرۈنگەن تالانتلىق شائىرەلەردىندۇر. ئۇلارنىڭ بىر قىسىم ئۆمرى ئۇمەرخان سارىيىدا ئۆتكەن. بۇ دەۋردە ئايال تالانت ئىگىلىرىنىڭ بىرقەدەر كۆپرەك يېتىشىپ چىقالىشىدا ئۇمەرخاننىڭ ئايالى ئىستېداتلىق شائىرە ماھلەر ئايىم نادىرەنىڭمۇ رولى چوڭ بولغان. ئەمىر ئۇمەرخان

1822 - يىلى ۋاپات بولغان. ئايالى نادىرە ئۇنىڭ ئىزدىنى بېسىپ، قوقان خانلىقىنىڭ ئىلىم - مەرىپەت ساھەسىدە بىرمۇنچە ياخشى ئىشلارنى قىلغان.

ئەمىرى شېئىرلىرىدىن شۇنىسى رۇشەن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، شائىر ئۇمەرخان تۇركىي ۋە پارسىي شېئىرىيەتنىڭ نادىر جەۋھەرلىرىنى بېرىلىپ تەتقىق قىلغان، ئۇنىڭ - دىن ناھايىتى كۆپ بەدىئىي ئوزۇق ئالغان. جۇملىدىن ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتىدىكى بىرقەدەر مەشھۇر نامايەندىلەرنىڭ دىۋان ياكى شېئىرلىرىنىمۇ كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇغانلىقىن، تەتقىق قىلغان. بۇ ھال ئۇنىڭ مۇھەممەد سىددىق زەللىي غەزەللىرىگە باغلىغان مۇخەم - مەسلىرىدىنمۇ كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. شائىر ئەمىرى ئۆزىدىن بۇرۇنقى شېئىرىيەتنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىپ، يېڭىدىن - يېڭى ئەسەرلەرنى يارىتىقان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە ئىشق - مۇھەببەت تېمىسى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇ ئاساستا يەنە ئىجتىمائىي، ئەخلاقىي جەھەتتە بەزى ئىللىغار ئىدىيەۋى ھېسسىيات ۋە تەشەببۇسلارنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ لىرىك شېئىرلىرىدىن بىر دىۋان تۇزگەن. ئاندىن ئۇنىڭغا بىر پارچە نەسرىي مۇقەددىمىنى ئىلاۋە قىلغان. بۇ كىتاب «دىۋانى ئەمىرى» نامى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭدا قولدىن قولغا كۆچۈرۈلۈپ كەڭ تاقالغان. «دىۋانى ئەمىرى» 1882 - يىلى ئىستامبولدا، 1898 -، 1902 - ۋە 1905 - يىللىرى تاشكەنتتە ئارقا - ئارقىدىن چاپ قىلىنغان. ئۇنىڭدىن باشقا XX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا تاشكەنتتە چاپ قىلىنغان خىلمۇ خىل بايازلاردىمۇ ئەمىرى شېئىرلىرىغا خېلى كەڭ ئورۇن بېرىلگەن. خەلقىمىز ئەمىرى شېئىرلىرىنى ئاز كەم ئىككى ئەسىردىن بېرى سۆيۈپ ئوقۇپ، كۆچۈرۈپ ساقلاپ كەلمەكتە. بۇگۈنكى كۈندىمۇ خەلقىمىز ئارىسىدىن «دىۋانى ئەمىرى» نىڭ تۈر - لۈك قول يازمىلىرى، چاپ نۇسخىلىرى ۋە ئەمىرى شېئىرلىرى كىرگۈزۈلگەن بايازلارنى خېلى كۆپ تېپىشقا بولىدۇ. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان 0.12 نومۇرلۇق قول يازما «دىۋانى ئەمىرى»نىڭ بىزدە ساقلىنىۋاتقان بىرقەدەر مۇكەممەل ۋە سەنئەتلىك كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلىرىدىن بىرى. بۇ نۇسخا مۇزېيغا ئازادلىقتىن كېيىن ئۇچتۇرپاندىن يېغىۋېلىنغان. بۇ قول يازما ھىجرىيە 1293 - (مىلادى 1876 -) يىلى ئوشتا مولىلا رەھىمقۇلى نامىلىق خەتتات تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن. قول يازما جەمئىي 185 ۋاراق، فورماتى 21×33 سانتىمېتر. بۇ قول يازمىغا ئەمىرىنىڭ 454 غەزەل، 58 مۇخەممەس، بەش مۇسەددەس، ئىككى مۇسەممەن، 23 تۇيۇقتىن تەركىب تاپقان لىرىك شېئىرلىرى كىرگۈزۈلگەن. بۇلار ئىچىدىن 129 غەزەل، 19 مۇخەممەس، ئۈچ مۇسەددەس، بىر مۇسەممەن پارسىي، قالغانلىرى تۇركىي تىلىدا يېزىلغان. كۆپچىلىكنىڭ كۆرۈپ بەھرە ئېلىشى، بۇ شائىرنىڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن بولغان مۇناسە - ۋىتىنى تەتقىق قىلىپ كۆرۈشى ۋە سېلىشتۇرما ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىقىنى ئىلگىرى سۈ - رۈشكە پايدىلىق بولۇشىنى كۆزدە تۇتۇپ، «دىۋانى ئەمىرى» دىن بىر قىسىم شېئىرلارنى تاللاپ، كىتابخانلار ھۆزۈرىغا سۇنۇلدى. بۇ شېئىرلارنى نەشرىگە تەييارلاشتا «دىۋانى ئەمىرى» نىڭ يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن 0.12 نومۇرلۇق قول يازما نۇسخىسى ئاساس قىلىندى. 1898 - يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «دىۋانى ئەمىرى ئۇمەرخان» نامىلىق چاپ نۇسخىدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىلدى.

غەزەللەر

جەهان ۋۇجۇدى ۋۇجۇدۇڭدىن ئولدى تا پەيدا،
يۇزۇڭ تەجەللىسىدىن تاپتى يۇز سەفا پەيدا.
جەهان مەزاهىرىدىن جىلۋەگەر بولۇپ ھۇسنۇڭ،
جەمالىڭ ئەكسى جەهان كۆزگۈسى ئارا پەيدا.
ئىكى جەهان چۇ سېنىڭ برلىغىڭنى شاهىددۇر،
بولۇپ تانۇغلۇق ئۇچۇن بۇ ئىكى سەرا پەيدا.
ئۇلۇسقە قىلغالى ئەسرارى رەھمەتىڭنى ئەيان،
زەلالەت ئەهلى ئارا بولدى ئەنبيا پەيدا.
بۇ باغنى دىللارى ھۇسنۇڭدىن ئابى رەگى تاپىپ،
كى قىلدى شەۋقىدە جان بۇلبۇلى نەۋا پەيدا.
توقۇز سىپېھردىن ئىشقىڭ مەقامى كەلدى بىيىك،
ئەجەب ئەمەسكى كۆڭۇل ئەيلەسە ھەۋا پەيدا.
مۇيەسسەر ئولدى ماڭا دەرگاھىڭ گەدايىلىغى،
ئەمرلىغدىن ئولۇپ ئۇشبۇ مۇددەئا پەيدا.

* *

ھەق ئىلاهى ھۇسن ئىلە ئۇمرۇڭنى كۆپ قىلسۇن ئەتا،
چەرخى دەۋرى فانى ئۆلگۈنچە ساڭا بولسۇن بەقا.
تىيرە بەختىمنى بەناگۇشىڭنى سۇبۇبى يارۇتۇپ،
شامى ھىجرانىمنى رەۋشەن ئەيلەدى ماھىلىقا.
جان بېرىپ دەردىڭنى ئالدىم، بەرمەك ـ ئالماقنى كۆرۇڭ،
مەندەدۇر يۇز مىھنەتۇ غەم، سەندە مىڭ جەۋرۇ جافا.
مىھرى رۇخسارىڭ كۆڭۇلنى گەرچە رەۋشەن ئەيلەمىش،
روزگارىم سۇرمەدىن مۇزگانىڭ ئەيلەپدۇر قارا.
ۋەسل ئۇممىدى مەنى مەھزۇنغە ئىمكان يوقكى بار،
سەن غەنى، مەن بىنەۋا، سەن پادىشاھۇ مەن گەدا.
ساڭا يوقتۇر هەددىكىم، قارشۇ تۇشەر ئول خىيرە كۆز،
ئەكسى رۇخسارىڭ كۆرۈپ، ئايىنە دۇندۇردى سەفا.
بولدى تا ھۇسنۇڭنى شاهى ئىشق مۇلكىدە ئەمىر،
جانۇ دىل برلە كۆڭۇل دىۋانەسى ئەيلەر دۇنيا.

* *

تاپتى جىسمىم تۇپراغى ئول بەرقى جەۋلاندىن ھەۋا،
زەررە يەڭلىغكىم تاپار خۇرشىدى تاباندىن ھەۋا.
يار كويى تۇپراغىدىن ئەتر كەلتۇردى نەسىم،
گۇل ئىسىن يەتكۇردى بۇلبۇلغە گۇلىستاندىن ھەۋا.
قەددى نەخلىغە كۆڭۇل تا بولدى ئاشىق نازى بار،
فاختە تاپقان كەبى سەرۇى خىراماندىن ھەۋا.
ئاھ چەكتىم، يىغلادىم چەندان فىراقىڭ دەشتىدە،
تولدى ئۇشبۇ بەرقى لامپۇ بىرلە تۇفاندىن ھەۋا.
سەلتەنەت ئول ھۇسن شاھى ئىشقىدىن تاپمىش كۆڭۇل،
بۇيلەدۇر ھالى ئەگەر قۇل تاپسە سۇلتاندىن ھەۋا.
ئەشكۇ ئاھىمدىن جەھان ئەھلىغە كۆيمەك، يىغلاماق،
ئادەت ئولدى، خالقى ئىرمەس بەرقۇ باراقدىن ھەۋا.
تارى زۇلفىن ياد ئېتىپ بەخاست فەرياد ئەيلەدىم،
ھەجر شامى ئىيرە بولدى دۇدى ئەفغاندىن ھەۋا.
نافەئى مۇشكىن خوتەن ئەترىن فەرامۇش ئەيلەيۇپ،
ئايلانۇر ھەر لەھزە ئول زۇلفى پەرىشاندىن ھەۋا.
چۇن ئىرۇر ھەر مىسرەئىم بارىن جەۋاھىردار ئەمىر،
كەتمىش ئانى خەۋفىدىن فەغفۇرۇ خاقاندىن ھەۋا.

* *

خەت چىقاردىڭ لەئلى خەندانىڭ كىرەكمەسمۇ ساڭا،
خىزرە ۋەردىڭ ئابى ھەيۋانىڭ كىرەكمەسمۇ ساڭا؟
تازە قىلدىم ناخۇنى غەم بىرلە كۆكسۇم داغىنى،
ياد قىلماسسەن گۇلىستانىڭ كىرەكمەسمۇ ساڭا؟
بىر ئىتىڭمەن دەرگەھىڭدىن قاۋماغىل ئەغيار ئۇچۇن،
ئەي نىكۇلار شاھى، دەربانىڭ كىرەكمەسمۇ ساڭا؟
كەلدى ۋەيران كۆڭلۇمە ئول ئاي خەيالى ياشۇرۇن،
پاس تۇت، ئەي دىدە، مېھمانىڭ كىرەكمەسمۇ ساڭا؟
جەۋر ئەيلەپ كېچەلەر ياندۇرمە ئاھىم ئوتىنى،
ئەي فەلەك، بۇ قەسرۇ ئەيۋانىڭ كىرەكمەسمۇ ساڭا؟
كۆڭلىن ئالغانلار ھىسابى بىرلە سالمە كۆپ تۇگۇن،
رىشتەئى زۇلفى پەرىشانىڭ كىرەكمەسمۇ ساڭا؟

باقمە، ئەي ئايىنە، ئول ئاي ئارەزدىغە، بولماسۇن
ئىنتىزارى چەشمى ھەيرانىڭ كېرەكمەسمۇ ساڭا؟
زىنھار ئەغيارلار بەزمىدە لەئلى شەۋقىدىن،
ئەي كۆڭۈل، دەم ئۇرماغىل، جانىڭ كېرەكمەسمۇ ساڭا؟
چىقتى ئول كافىر ئاچىپ رۇخسارىدىن يەغماسىنە،
ئەي كۆڭۈل، كۆز ساقلە، ئىمانىڭ كېرەكمەسمۇ ساڭا؟
بەرقى ئاھىم ئەنجۇمىڭ جەمىئىيەتىن ئەيلەر تەباھ،
جەۋر ئېتەرسەن، چەرخى سامانىڭ كېرەكمەسمۇ ساڭا؟
ئارەزى شەۋقىدە بىر ئوتلۇغ سۆز ئايدىم، ئەي ئەمىر،
سالماغىل دەفتەرغە، دىۋانىڭ كېرەكمەسمۇ ساڭا؟

* *

ئول گۈلى رەئناكى باردۇر گۈلشەنى رۇخسارى خۇب،
ھەم لەبى جان بەخشى مەرغۇبۇ قەدى رەفتارى خۇب.
سەرۇ قامەتلەرنى رۇخسارىن تەماشا قىلغانىم،
سەن ئېرۇرسەن مۇددەئا ھەرچەند بولسە يارى خۇب.
سەرۇ قەددىڭ ئۈزرە لەئلىڭ، ئارەزىڭ ھەيرانىمەن،
تۇرفە نەخلىدۇر ئانى شەفتالۇ بىرلە نارى خۇب.
قەد بىلە ئارەز گىرىفتارى بولۇپدۇر بۇ كۆڭۈل،
زۇلفى سۇنبۇل فامىنى ھەر ھەلقەسىدە تارى خۇب.
يار ئىشقىدىن مېنى مەنئ ئەتمە، ئەي زاھىد، ئەگەر،
ساڭا جەننەت ئارزۇ بولسە، ماڭا دىيدار خۇب.
نې نەزاكەتلەركى باردۇر يار بەلۇ ئاغزىدا،
ھەم ئەدەم بىرلە ۋۇجۇدى يوقى بىرلە بارى خۇب.
ۋەسل ئارا تەكلىفى جەننەت قىلماكىم مەقبۇل ئەمەس،
ھۇر قىلماس ئارزۇ ھەر كىمنى بولسە يارى خۇب.
ئەي كۆڭۈل گەر قىلسەلەر تەھقىق ئىشق ئەسرارىنى،
قىلماغىل ئىنكاركىم، بۇ خىرمەنى ئىقرار خۇب.
نامە بىرلە بۇ غەزەلنى ئەرزە قىلدىم يارغە،
كۆلدىنىۇ ئايدى: «ئەمرىم كىلكى ئەنبەر بار خۇب».

* *

ئەي خەرابى چەشمى مەخمۇرىڭ كۆڭۈل پەيمانە تۇت،
بىر قەدەھ لەئلىڭ زەكاتىدىن بېرىپ مەستانە تۇت.
ھۇسن دەۋرىدۇر غەنىمەت ئەيلەگىل تەركى جەفا،
رەسمى ئايىنى ۋەفاۋۇ ئىشۋەئى جانانە تۇت.
تەلىبەرەپ ئەتفال تاشى بىرلە مەجرۇھ ئولماسۇن،
ھەلقەئى زۇلفۇڭنى زەنجىرى دىلى دىۋانە تۇت.
ئۆرتەدى كۆڭلۇم شەرارۇ نالەدىن ئەفلاكنى،
ئارەزىڭ ھەجرىدە جان مۇلكىنى ئاتەشخانە تۇت.
گەرچە مېھرۇ ماھ ئېرۇر، ئەي شوخ، سەرگەردان ساڭا،
جان قۇشىن ھەم ئارەزىڭ شەمئىغە بىر پەرۋانە تۇت.
ھەر ستەم قىلساڭ مېنى جانىمغە قىل، ئەي مۇغبەچە،
غەيرىدىن بۇ شىۋەنى جانىڭ ئۈچۈن بىگانە تۇت.
ئارتۇرۇر ھەر لەھزە ناسىپ پەند ئىلە غەفلەت ماڭا،
ئەل ئارا ئانداقكى ئۇيقۇ بائىسى ئەفسانە تۇت.
غەم ئىلاجىن مەي ئېتەر ئايدى فۇزۇلى ھەم ئەمىر،
ئەي ئەسىرى دامى غەم، بىر گۇشەئى مەيخانە تۇت.

* *

نېچە سالسۇن كۆڭلۇم ئىچرە ھەجر شامى بارى ئۇت،
ئەي بۇتى شىرىن شەمايىل، لۇتف ئېتىپ مەن ساری ئۇت.
بەسكى بەھەد يىغلادىم بىر ئاتەشىن خۇ ئىشقىدىن،
تاك ئەمەس سۇ ئورنىغە بولسە كۆزۇمدىن خارى ئۇت.
نېي ئۇچۇن بەرقى بەلا بىرلە ئۇلۇسنى كۆيدۇرۇر،
بولماسا گەر ئوتلۇغ ئاھىمدەك جەھاننى بارى ئوت.
ئاتەۋان كۆڭلۇمكى لەئلىڭ ھەسرەتىدىن خەستەدۇر،
بول سەبەبدىن بولدى بۇ بىمارنى تىمارى ئوت.
ئول شەرەر خۇ گۇلشەن ئۇزرە سەير ئېتەر، ئەي باغبان،
يانماغىلكىم ساچىلۇر رۇخسارەئى گۇلنارى ئوت.
چوق كۆڭۇللەردۇر تەلەب دەشتىدە سىنغان شىشەدەك،
گەر بۇ يول بىرلە ئۇتەرسەن خەستەلەردىن نارى ئۇت.
ئىستەر ئېسەڭ دەھردىن جەمئىيەتى خاتىر، ئەمىر،
ئۇشبۇ ئالەمدە ھەۋا بىرلە ھەۋەسدىن، ئارى، ئۇت.

* *

ئەي خەتىك خىزردۇرۇر، سايەڭى زۇلفۇڭ زۇلۇمات،
زۇلۇمات ئىچرە ماڭا لەئلى لەبىڭ ئابىھەيات.
باش ـ ئاياغىڭغە تۆشۈپ قىلدى غۇبارىمنى بەلەند،
رەھى ئىشقىڭدە بۇ ئەدبىر ئىلە تاپتىم دەرەجات.
بىستۇن تاغىدە ھەيرانىڭ ئېرۇر يۇز فەرھاد،
كۆرمەدىم سەن كەبى بىر دىلبەرى شىرىن ھەركات.
لەئلى تىرگۈزدى مېنى ھەرنېچە ئۆلتۈردى كۆزى،
ئۇيلەكىم بار ئىدى دەھر ئىچرە ھەيات ئىلە مەمات.
ئادەتىم ئىشقىڭ ئىدى، زۇلم ئىلە مەنئ ئەتتىڭ ئانى،
كى مەھال ئولدى مەنى خەستەغا تەركى ئادات.
ھېچكىم ئەيلەمەگەي ئۇبنى جەننەت ساڭى مەيل،
قامەتىڭ كۆرسە قىيامەت ئارا ئەھلى ئەرەسات.
ئاشقى خەستەنى مەھجۇرى ۋىسال ئەيلەمەكىم،
ئىشق فەييازى سېنى ھۇسنۇڭە بەرگەي بەرەكات.
تايىرى دىل سەرى كويۇڭ ئۈزە ئەيلەر پەرۋاز،
ماڭا ئاتگەن ئوقۇڭنىڭ پەرلەرىدىن قىلدى قانات.
كۆرسە ئۆز ئەكسى جەمالىنى بولۇر شەيداسى،
ئالماسۇن ئىلكىگە ئول شوخ پەرىۋەش مىرئات.
سەنكى ھۇسن ئەۋجىنى ماھىيۇ كەتاندۇر كۆكلۇم،
دەۋلەتى بەزمى ۋىسالىڭە يېتىشمەك ھەيھات.
ئاستانىڭ ئۈزە ھەر غەمزەدەكىم يەر ئۇتتى،
تاپتى ئەل ئىچرە بىلىڭ رۇتبەڭى ئالىي دەرەجات.
جانۇ دىل كەئبەڭى كويۇڭ ساڭى باغلار ئەھرام،
ئەي يۈزۈڭ قىبلە، تەۋافى سەرى كويۇڭ ئەرەفات.
ئىستەسەكىم ساڭا تالىئ ئوله خۇرشىدى ۋىسال،
سەيلى غەم يەتكەنىدە تاغ كەبى ئەيله سەبات.
ئەيلەدى بادى سەبا باغدە كۆپ سەيرۇ سۇكۇن،
كۆرمەدى لېك بۇ يەكىلىغ ھەرەكاتۇ سۇكۇنات.
يار ۋەسلىغە يېتىشمەكنى خەيال ئەتتى ئەمز،
ھەزرەتى سەييىدى كەۋنەينغە ئايتىپ سەلەۋات.

* *

كۆڭۈل لەئلى تەمەننا سى بىلە قان ئولدى ئوخشايدۇر،
كۆزۈم ئايىنەدەك ھۇسنىگە ھەيران ئولدى ئوخشايدۇر.
كۆرۈپ ئاشۇفتە ھالى زارىمى ئەھبابلار ئايتۇر،
گىرىفتارى كەمەندى زۇلفى جانان ئولدى ئوخشايدۇر.
ئوقۇك زەخمىنى پىنھان ئەيلەدىم جىسم ئىچرە جان بىرلە،
كۆڭۈل گەنجىنەستدە داغى سامان ئولدى ئوخشايدۇر.
بىناگۇشدا گۇش ئاۋىزەتى گەۋھەر ئەمەس بىلدىم،
شەرەف بۇرجىدا يۇلدۇز دۇرى غەلتان ئولدى ئوخشايدۇر.
كۆڭۈل ئەفغانىدىن شورى قىيامەت ئاشكار ئولدى،
ئەسرى گەردىشى ئول چەشمى فەتتان ئولدى ئوخشايدۇر.
ھەرىمى ۋەسلىمە ۋاسل ئىتەرمەن دەرئىدى ئول شوخ،
بۇ زالىم بىزگە قىلغان ۋەئدە يالغان ئولدى ئوخشايدۇ.
فەنا ئامادە بولدى جىسمى زارىم ئىشق دەشتىدە،
كۆزۈم ياشىن تۆكۈپ يەر ئۇزرە تۇفان ئولدى ئوخشايدۇر.
ئىرۇر رەۋشەن زۇمۇررەد مەۋجەسى لەئلى خۇشاپ ئۇزرە،
لەبىدىن سەبزەئى خەتتى نەمايان ئولدى ئوخشايدۇر.
كۆزۈم گەنجىنەسىدىن دۇر فىشانلىغ رايىگان كەتتى،
سرىشكى شەش قەتارىم ۋەقفى دامان ئولدى ئوخشايدۇر.
چىقىپدۇر كارۋان خەتتى مەتائى ھۇسن ئىلكىندە،
بۇ مەزمۇن ئىلە نەرخى بۇسە ئەرزان ئولدى ئوخشايدۇر.
ئەمىر ئەشئارىغە بولدى مۇسەللەم گەۋھەر ئىفشالىق،
ھەۋا پەرۋەردەئى ئول لەئلى خەندان ئولدى ئوخشايدۇر.

* *

شوخىكى ناز ئىلە ئولتۇرماي، ئۆلتۇرۇر،
مژگانى ناۋەك ئەفكەنى ئولتۇرماي، ئۆلتۇرۇر.
يار ئۆلتۇرۇرگە كەلدىيۇ ئولتۇرمادى دەمى،
ئەھدۇ ۋەفالارى قەنى ئولتۇرماي، ئۆلتۇرۇر.
بىلىگە ئىتەك چىكىپ كىلەدۇر يار تۇند ئولۇپ،
باشىمغە گەردى دامەنى ئولتۇرماي، ئۆلتۇرۇر.
لەئلى مەسىھى خىزمەتىدە مەن مەرىزنى،
ئول ئىككى تۇركى زەھرەنى ئولتۇرماي، ئۆلتۇرۇر.

ئاشقلارنى ئۆلتۈرۈبان تىرگۈزۈرنه،
كۆر تالىئسمنىكم، مېنى ئولتۈرماي، ئۆلتۈرۈر.
ئول شوخ كەلدى ئىلكده شەمشر، ئەي كۆڭۈل،
يا خۇد مېنىمۇ يا سېنى ئول تۈرماي، ئۆلتۈرۈر.
تا بار ئىمىش رەقىب ماڭا يوقتۇزۇر ھەيات،
ئول بۋەفا مېنى، ئانى ئۆلتۈرمەي، ئۆلتۈرۈر.
گۈل خۇسرەۋنى خىدمەتىن ئەيلەپ چەمەن ئارا،
شەمشادۇ سەرۋۇ سەۋسەنى ئولتۈرماي، ئۆلتۈرۈر.
ھەرچەندە، ئەمرى، ۋەقت كىرەر يار بەزمگە،
گۈللار تۈرار كۆرۈپ ئانى، ئول تۈرماي، ئۆلتۈرۈر.

* *

جەفا تىغى بىلە گەرچە مېنى ئەفكار دەرمىشلەر،
سېنى شوخى سىتەمكارۇ ۋەفا بىزار دەرمىشلەر.
كۆڭۈلنى بەند ئېتىپ زۇلفى ئارا مەندىن نىشان ئىستەر،
ئانى ئەھلى نەزەر بۇ شىۋەدىن ئەييار دەرمىشلەر.
تەئالەللاھ، نە رەئنا نەخل ئېرۇرسەن بۇ چەمەن ئىچرە،
ساچىلىپ سۇنبۇل، قەدىڭ شەمشادۇ لەئلىڭ نار دەرمىشلەر.
لەبىڭ قىلغاچ تەكەللۇم مۇردەلەر جان تاپسە تاڭ ئېرمەس،
نېدىنكىم، ئول مەسىھانى شەكەر گۇفتار دەرمىشلەر.
تېخىمنى تىيرى بارانى غەمىڭدىن يۇز شىكاف ئەتتىڭ،
فىغانىمنى ئىشىتكەن سازى مۇسقار دەرمىشلەر.
ئەمرى ئىشق ئېرۇرمەن كۆزلەرىم رەۋشەن جەمالىڭدىن،
مېنى مەجنۇن، سېنى شوخى پەرى رۇخسار دەرمىشلەر.

* *

سەرۇ قەددىڭ ئېرۇر ئىككى ئۇزارى گۈلنار،
تۇرفە لەخلىدۇر ئانىڭ كەلدى بەھارى گۈلنار.
چېھرەسىن قىلدى قىزىل قان تۆكۈپ ئاشقلارندىن،
بادە تابىدىن ئەمەس چەشمى خۇمارى گۈلنار.
قەددىنى سەرۇ كۆرۈپ بەندەلىك ئەتتى ئىزھار،
يۇزىگە باقتى چەمەن، قىلدى نىسارى گۈلنار.
يۇزىنى ئاچتى چەمەن سەيرىدە يۇز ناز بىلە،

بولدى گۈلشەندەكى ھەر سەبزەنى بارى گۈلنار.
كۈچ بىلەن چەكتى مەگەر ئاقتى دىماغىدىن قان،
ئىشق بارىدىن ئولۇپ ناقە مەھارى گۈلنار.
ئەرغەۋان پۇشۇ گۈل ئەندام ئىلە ئەھد ئەتتىم، ئەمىر،
بولماسۇن رەڭگ ئىلە كۆزلەرنى غۇبارى گۈلنار.

* *

بۇ گۈلشەن ئىچرە چوق سەرۇى سەر ئەفراز، قىلۇر ساغەر تەھى بولغاندا ئاۋاز.
ۋەلى يوقتۇر سېنىڭدەك ساھىبى ناز. جەھان ساۋۇقلىغىدا بار ئىسىغلىغ،
كۆزۈمگە چىقدى ئەشكىم ياشلىغدىن، نې ئۇچۇنكىم كېلۇر قىشدىن كېيىن ياز.
يۈزۈمگە كەلدى، بولدى كاشىفى راز. قىلۇر مەغلۇبلارنى ئىشق غالىب،
ۋۇسۇن ساز ئولدى يۈز نەيرەڭگى بىرلە، كەبۇتەردۇر بۇ ۋادى ئىچرە شەھباز.
نېچۇنكىم، نەرگىسىڭدۇر سېھر پەرداز. مۇھەببەت كىشۋەرى ئىچرە ئەمرەم،
نېچۇن مەخمۇرلىغدىن چەكمەيىن ئۇن، مېڭدەك بار ئىكەنمۇ تالىئى ساز؟

* *

ئاھكىم يار ماڭا يار ئولماس، نېگە شايىستەئى دىيدار ئولماس.
غەمى ئۆلتۈردىيۇ غەمخار ئولماس. ئاشق ئولدۇم، نېگە سەندىن ياشۇراي،
نې بەلا نازۇ تەغافۇلدۇر ئاڭا، بۇ گۈنەھ مۇجىبى ئىنكار ئولماس.
كۆيدۇم ئىشقىدا خەبەردار ئولماس. بۇ جەمالۇ بۇ لەتافەت بىرلە،
بۇلھەۋەس ئىشق رەموزى نەبىلۇر، كىمدۇر ئول ساڭا گىرىفتار ئولماس.
بىخىرەد مەھرەمۇ ئەسرار ئولماس. قايسى كۈندۇركى يۈزۈڭ ھەسرەتىدىن،
زۇلـۇفىنە تالاشۇر سۇنبۇل، ۋەھ، كۆزلەرسم ئەشك ئىلە سەرشار ئولماس.
ھەر خەشەك نافەئى تاتار ئولماس. خەتىدىن شىكۋە نەھاجەت، ئەي كۆز،
ئارەزىن كۆر خەتىدىن بولمە مەلۇل، قايسى ئايىنەدە زەڭگار ئولماس.
قايسى گۈلدۇركى ئاڭا خار ئولماس. نە بىلۇر ئىشقىنى كەيفىيەتىنى،
ئىشق ۋەيرانەسىدۇر تۇرفە مەقام، ياخشىلارگە كىشكىم زار ئولماس.
ئاندا ھەرگىز دەرۇ دىۋار ئولماس. ھەر كۆڭۈل ئىشقىدىن ئاگاھ ئىرمەس،
كۆلمەڭىزلەر مېنى ئايىنە مىسال، ھەر سەدەفدە دۇرى شەھۋار ئولماس.
تەلبەغە نەڭگى بىلە ئار ئولماس. گەۋھەرى نەزم بەھاسىزدۇر، ئەمىر،
نىگىراندۇر كۆزۈم ئايىنە مىسال، ئاڭا ھەر سەفلە خەرىدار ئولماس.

* *

دېمە نې يۈزدىن كۆرۈندى، دىيدەئى جانىڭدا فاش،
خەت چىقاردىڭ زاھىر ئولدى لەئلى خەندانىڭدا فاش.

ئەي كۆڭۈل، قاشى كەمان ئەبرۇ غەمىدىن زارسەن،
كىم ئېرۇر پەيۋەستە يا ئورنىغە قۇربانىڭدا فاش.
كۆكدە ئەنجۇم ئىچرە كۆپ زىيبا ئېرۇر شەكلى ھىلال،
كۆرگۈزۇر ھالىڭ رەۋاجىن چەشمى فەتتانىڭدا فاش.
ئەلگە ھەيرەت تۇشتى كۆرگەچ ئافتاب ئۇزرە ھىلال،
ئاشكارا ئولدى تا رۇخسارى تابانىڭدا فاش.
ئۇمرەئى ناز ئوقىدىن قان ئىچرە پىنھان ئولدىلار،
مەردۇمى چەشمەم كۆرۈپ بازۇيى تابانىڭدا فاش.
قاشلارىڭنى ۋەسمەدىن رەڭگىن كۆرۈپ ئايدى ئەمر،
ئابرۇ تاپتى ياشىل تون كىيدى ئېھسانىڭدا فاش.

* *

ۋەفا تا بولدى جانانىمغە مەخسۇس،
جەفاۋۇ جەۋر ئېرۇر جانىمغە مەخسۇس.
خىرامۇ جىلۋەۋۇ نازۇ مەلاھەت،
ئېرۇر سەرۋى خىرامانىمغە مەخسۇس.
گۈلىستان بولدى كۆڭلۈم لالە يەڭلىغ،
ۋەفا داغى گۈلىستانىمغە مەخسۇس.
كېچە تاڭ ئاتقۇچە كۆڭلۈم چېكەر ئاھ،
ئېرۇر بۇ شەمئى ۋەيرانىمغە مەخسۇس.
كۆڭۈل كاندادۇر لەئلىڭ خەيالى،
بۇ گەۋھەردۇر بەدەخشانىمغە مەخسۇس.
غەمىڭدە ئىشق رەنجى راھەتىمدۇر،
بۇ دەردىڭ ئولدى دەرمانىمغە مەخسۇس.
غۇبارى تۇتىيايى خاكى پايىڭ،
بولۇرمۇ چەشمى گىريانىمغە مەخسۇس؟
كۆڭۈل خۇشتار ۋىسال ئۇممىدى بىرلە،
بۇ مەرھەم داغى ھىجرانىمغە مەخسۇس.
شەھىدى نازى مژگانىڭ ئېرۇرمەن،
بۇ خەنجەردۇر مېنى قانىمغە مەخسۇس.
كېرەك شەھىدىن گەدا ھالىنى سورماق،
بۇ دەۋلەت كەلدى سۇلتانىمغە مەخسۇس.
ئېرۇرمەن ئىشق مۇلكىنى ئەمرى،
جۇنۇن ئەۋباشى دەربانىمغە مەخسۇس.

*

ساڭا تا بادەدىن تاباندۇر ئارەز،
ماڭا ھەجرىڭدە غەرقى قاندۇر ئارەز.
نەزاكەت مەخزەنى، جان گۈلشەنسەن،
لەبىڭ ياقۇت ئېرۇر، رۇممانىدۇر ئارەز.
دېدىم: «كۆرمەك تىلەرمەن ئارەزىڭنى،»
دېدى: «كۆرسەت يۈزۈڭنى»، دېدى: «يوخ-يوخ،
ھىجابى ناز ئارا پىنھاندۇر ئارەز.»

*

جەھان، جانا، جامالىڭگە تەسەددۇق،
دىلۇ جان خەتتۇ خالىڭگە تەسەددۇق.
ئەمەندە سەرۋۇ شەمشادۇ سەنەۋبەر،
ئېرۇر مەۋزۇن نىھالىڭگە تەسەددۇق.
ئەمرى، ئول يۈز غەمىدىن ۋالەدۇرمەن،
مەگەركىم ئافەتى دەۋراندۇر ئارەز.

*

لەبىڭ سەر چەشمەئى ئابى بەقادۇر،
خىزىر خەتتى زىلالىڭگە تەسەددۇق.
تۇتارمەن تەن ئارا جانىنى كىرامى،
بولۇر بىر كۇن ۋىسالىڭگە تەسەددۇق.

لەبىك ھەجرىدە زەھرى غەم يۇتارمەن،
ھەلاۋەت يادى بالىڭگە تەسەددۇق.
كۆڭۈل ئايىنەسىدە جۇشى ھەيرەت،
جەمالى بىمىسالىڭگە تەسەددۇق.

*

ئېرۇر ھەركىمنىكىم جانانى بىباك،
نە غەمدۇر بولسە تىغلى جانى بىباك.
كۆڭۈل سەرۋەقتىغە كەلدى خەيالىڭ،
ئېرۇر بىباكنى مېھمانى بىباك.
كىشىكىم بولسە ئاشىقلىقغە مايىل،
جەھان ئەھلى دېگەيلەر ئانى بىباك.
بەسى زالىمدۇر ئۇل شوخى سىتەمگەر،

*

نىگارى كۆرمەدىم سەن سىيمبەردەك،
يۇزۇڭدۇر خۇي ئارا گۈل بەرگى تەردەك.
ساچىڭ سەۋداسىدىن مۇشكى خىتايى،
كېزەر ھەريان نەسىمى دەربەردەك.
ئەجەب شىرىن شەمايىلسەنكى دەرلەر،
قەدىڭنى جىلۋەسىنى نەيشەكەردەك.
لەبىك ھىجرانىدە گىريان كۆزۈمدە،
ئېرۇر ھەرقەترەڭى ئەشكىم گۇھەردەك.
لەبىڭنى ياد ئېتىپ قانلار يۇتارمەن،

*

ساچىڭدۇر شامۇ رۇخسارىڭ قەمەردەك،
مۇنەۋۋەردۇ بەناگۇشىڭ سەھەردەك.
ياپۇشمىش بىر ـ بىرىگە سۆزلەمەكدە
دۇداغىڭ، بەسكى شىرىندۇر شەكەردەك.
سەنەۋبەر بىرلە گۈل، نەيلەيكى، باردۇر،
قەدىڭ سەرۋۇ يۇزۇڭ گۈل بەرگى تەردەك.
نېتاڭ ئۇل گۈل غەمىدىن ئەشكى ئالىم،

*

ئەي قەدىڭ سەرۋى چەمەن سىمادەك،
ئاي يۇزۇڭ مېھرى جەھان ئارادەك.
روزگارىمنى ساچىڭ سەۋداسى،

قالىپ ئېزدى ۋۇجۇدۇمدىن خەيالى،
ئانى قىلدىم خەيالىڭگە تەسەددۇق.
ئېرۇرسەن ھۇسن مۇلكىنى ئەمرى،
جەھان جاھۇ جەلالىڭگە تەسەددۇق.

*

يۇزى گۈل، نەرگىسى فەتتانى بىباك.
غەمىدە جان بېرەردىن باك يوقتۇر،
ئانىڭ بار ئاشىقى ھەيرانى بىباك.
قۇتۇلماس جانىم ئۇل بىباكلاردىن،
كۆزىدە خەنجەرى مژگانى بىباك.
ئەمرى ئىشقى فەريادىغە يەتمەس،
ئەسرىكىم ئېرۇر سۇلتانى بىباك.

*

شەكەر شىرىن ئەمەس بۇ ماھەزەردەك.
ھەزەر قىلماس بەلادىن تەلبە كۆڭلۈم،
مۇھەببەت بىيشەسىدە شىرى نەردەك.
ھەۋا ئەيلەر كۆڭۈل پەيكانلارىڭدىن،
ئاڭا بولدى خەدەڭگىڭ بالۇ پەردەك.
ئېرۇر زۇلفۇڭ سەۋادى شامى دەيجۇر،
بەناگۇشىڭ ئېرۇر فەيزى سەھەردەك.
ئېرۇرسەن مۇلكى ئىستىغنا ئەمرى،
گەدايى دەرگەھىڭدۇر شاھلەردەك.

*

كۆرۈنسە كۆزۈمە لەختى جىگەردەك.
كۆڭۈلغە ئىشق سەۋداسىدىن ئۆزگە،
جەھاننىڭ بارچە سۇدىدۇر زەرەردەك.
غەنىمەت تۇت زەمانى ئۇمرى بۇ دەم،
نەچۇنكىم، ئىمتىدادى يوق شەرەردەك.
باشىدىن ئۆتتى سۇدەك ۋەسل چاغى،
ئەمرىم ھەجر ئىلە ساكىن ھەجەردەك.

*

قىرگۈن ئەتتى شەبى يەلدادەك.
كۆرگۈزۈر كۆزلەرە يۇز رەڭگى بىلە،
ئۆزنى ئۇل شوخ گۈلى رەئنادەك.

ئىشق ئەھلىنى گىرىفتار ئەيلەر،
زىينەتۇ زىيب ئىلە دۇنيادەك.
كۆپ ھەرىس ئولمە جەھان لەززەتىغە،
كامنى ئاچچىغ ئېتەر سەك‌فرادە.

*

شەربەتى لەئلىك شەرابى نابدەك،
ئارەزىك بەرگى گۇلى سرابدەك.
يۇز گىرىبھدۇر رىشتەئى جانىم ئارام،
سۇنبۇلۇك تارىدا پىچۇتابدەك.
نەقشى دىۋارى تەھەييۇر بولمىشەم،
ئەگمە قاشىك يادىدا مېھرابدەك.
قىل كەبى نازۇك بېلىگنى قۇچگەنى،
بولدى زۇلفۇك ھەلقەسى قۇللابدەك.
مەسكەنىم ھەر كېچە كويۇگدۇر، ماگا،
دەھردىن مۇمكىن ئېرۇر كام ئالماق،
لېك مەۋجۇد ئەمەسۇ ئەنقادەك.
ئەدل يار ئولسە، ئەمر، ئاساندۇر،
بولماق ئىسكەندەر ئىلە دارادەك.

*

ئىتلار ئول كوي ئارا ئەھبابدەك.
راھەتىم ئەسبابىنى گۇلخەندە كۆر،
كۇلدۇر ئاندا بىستەرى سنجابدەك.
ئىزتىراب ئەتمە كۆگۇل، يار ئالىدا،
ھېچ ئىش مەقبۇل ئەمەس ئادابدەك.
غۇسسە چەگگىمەن فىراقىك ئالىدا،
رەگلەرىمدۇر جىسم ئارا مىزرابدەك.
ئايدىم ئىنجۇ تىشلارىك ۋەسفىن، ئەمر،
ھەر سۆزۇمدۇر گەۋھەرى نايابدەك.

*

ئەي جەمالىك مېھرى ئالەمتابدەك،
پارە ـ پارە كۆگلۇم ئۇستۇرلابدەك.
ياش تۆكۈپ گىريان كۆزۇم كويۇك ئارا،
ئايلانۇر باشىم مېنى دۇلابدەك.
مۇغتەنەم بىل سۇھبەتى ئەھبابنى،
كىم ئۆتەر ئالەم خەيالى خابدەك.
شەھنەئى ھىجران ئېتىپ زۇلمۇ ستەم،
بۇزدى كۆگلۇم كىشۋەرىن ئەرابدەك.
دەم بەدەم ھىجرانىك ئاتەشگاھىدۇر،
ئىزتىراب ئەيلەر كۆگۇل سىيمابدەك.

فۇرقەت ئەييامىدا غەم بىمارىغە،
تاپمادىم دارۇ شەرابى نابدەك.
زاھىد ئەر قاشىگغە ئىنكار ئەيلەدى،
يۇز ئۆگۈردى قىبلەدىن مېھرابدەك.
زەخملەر كۆكسۇمدە ھەجرىك تىغىدىن،
ئىشق دىۋانىدە فەسلى بابدەك.
ئاھكىم، سەبرى سۇكۇن بۇنيادىنى،
ئەشك ۋەيران ئەيلەدى سەيلابدەك.
گەر فەلەك ئەرز ئەتسە خۇرشىدىن ئەمر،
بولماگەي شاھ ئۇلۇل ـ ئەلبابدەك.

*

ھۇسنۇك كەماله يەتتى، ئەي مەھلىقا مۇبارەك،
ئايىنەئى جەمالىك تاپتى سەفا مۇبارەك.
خۇب ئولدى ئارەزىگنى ئايىنەدىن ياشۇردۇك،
ئەي شۇخ ماھ تەلئەت، شەرمۇ ھەيا مۇبارەك.
تا يۇزگە غازە چەكدىك، قانىمنى تۆكتى ئۇمرىك،
ناز ئىلكىدە، نىگارا، بولسۇن ھىنا مۇبارەك.

هەرچەند ماڭا پەيمان پەيمانەسىن ئۇشاتدىڭ،
قىلدىڭ رەقىبلەرغە ئەھدۇ ۋەفا مۇبارەك.
تۇن قايدا مەست ئېردىڭ، كىم بىرلە بادە ئىچتىڭ؟
گۇل جەيبىدەڭ ئۇزۇلگەن بەندى قەبا مۇبارەك.
ئەي خۇبلارنى شاھى، بولمە رەقىبە ھەمدەم،
يانىڭدا نە مۇناسىپ، ئول شۇم نامۇبارەك.
تا مەسنەدى مەلاھەت سۇلتانىسەن، ۋەفا قىل،
شەھدىن كەرەم مۇناسىپ قۇلدىن دۇئا مۇبارەك.
بىر شوخ دىلرەبانى بولدۇم ئەسىرى زۇلفى،
باشىمغە تۇشتى سەۋدا قىلسۇن خۇدا مۇبارەك.
ئول سەرۇ قەد خەيالىن قىلدىڭ ئەمىرى ئىنشا،
تەبئى سەلىم بىرلە فىكرى رەسا مۇبارەك.

* *

شاخى گۇلنى سىندۇران تەرفى كۇلاھىڭدۇر سېنىڭ،
شانە ھەم بىر دامكەن زۇلفى سىياھىڭدۇر سېنىڭ.
ئىككى ئاي بىر ھالە ئىچرە كۆرمەمىش ئەھلى زەمان،
ئول مۇئەتتەر زۇلفۇڭ ئىچرە ئىككى ماھىڭدۇر سېنىڭ.
خىرمەنى گۇل ئىچرە كۆردۇڭ دانەئى خالىم، دېدىڭ:
«زەئفەران يەڭلىغ ساريغ رۇخسارى كاھىڭدۇر سېنىڭ.»
دىلرەبالار ئىچرە قىلساڭ دەئۇۋئى دىلدارلىغ،
ئىككى مۇشكىن زۇلف يانىڭدا گۇۋاھىڭدۇر سېنىڭ.
ھۇسنى ئىقلىمىنى شاھىسەن، كۆڭۈل فەتھى ئۇچۇن،
چەشمى ئەبرۇيى سەفى مژگان سپاھىڭدۇر سېنىڭ.
كېچەلەر كىمدۇر دېدىڭ كويۇمدا ئەفغان ئەيلەگەن،
ئاشىقى مەزلۇم، يەئنى دادخاھىڭدۇر سېنىڭ.
ئىشق دىۋانىدە بىر مىسرەئ كۆرۈندى، ئەي كۆڭۈل،
دەرد باغى سەرۋىدۇر يا مەددى ئاھىڭدۇر سېنىڭ.
يارنى جان بەخش لەئلىدىن ماڭا بىر سور دېدىڭ،
ئەي ئەمىرى كامران، تەكرى پەناھىڭدۇر سېنىڭ.

* *

ئۇن چېكەرمەن تا ئىشتىكەي سەرۇى ئازادىم مېنىڭ،
قۇمردەك بەھۇدە ئېرمەس ئاھۇ فەريادىم مېنىڭ.
يارسىز تەكلىفى گۇلشەن قىلماڭىز، ئەي باغبان،
لالەئى گۇلدىن ئاچىلماس تەبئى ناشادىم مېنىڭ.
تەلبە ئەيلەر ئادەمنغە گەر يەقىن بولسە پەرى،
ئەيلەدى مەجنۇن يىراقلىغدىن پەرىزادىم مېنىڭ.
نې قىلۇر مەھزۇن كۆڭۈل شىرىن ئەدالار ئىشقىدىن،
كىم بەلا تاغىدا ساكىندۇر بۇ فەرھادىم مېنىڭ.
سەيد ئېتەر نەخچىرنى سەييادە، كۆرگىل تۇرفەكىم،
بولدى جادۇ كۆزلەرىڭ نەخچىر سەييادىم مېنىڭ.
ئوتلۇغ ئاھىم ئۇزرە جارى ئەيلەدى ئەشكىم سۇيى،
ئىشقىدىندۇر ئىختىرائى جەمئى ئەزادىم مېنىڭ.
ئىشق مۇلكىدە ئەمرىم، دەردۇ غەمدۇر ھىشمەتىم،
ئاھ بىرلە نالە بولدى ئەدل ئىلە دادىم مېنىڭ.

* *

ۋىسالىڭگە كۆڭۈل مۇشتاق ئىدى، ئەي يار، خۇش كەلدىڭ،
كۆزۈم نۇرىنى رەۋشەن ئەيلەدىڭ بىسيار خۇش كەلدىڭ.
خۇمارىم زەئفىدىن بىتاب ئىدىم بەزم ئىچرە، ئەي ساقى،
خىرامان شىشەئى ساغەر تۇتۇپ سەرشار، خۇش كەلدىڭ.
كۆڭۈل باغىدا ھەريان داغى ئاھىم سەرۇ ئىلە گۇلدۇر،
بۇ گۇلشەن سەيرىغە، ئەي‌سەرۇى گۇل رۇخسار، خۇش كەلدىڭ.
بۇ شەكلۇ بۇ شەمايىل بىرلە بەزمى ناز ئارا كىردىڭ،
سەھى قەدلەرنى قىلدىڭ سايەئى دىۋار، خۇش كەلدىڭ.
ھەزىن مۇشتاقلارغە يار فىردەۋسى خەيالىدىن،
يېتۇردۇڭ مۇژدە، ئەي تاۋۇسى خۇش رەفتار، خۇش كەلدىڭ.
كەمەر بەندى تەكەللۇم زاھىر ئەتدى بەلۇ ئاغزىڭنى،
نىسارى مەقدەمىڭدۇر بارچە يوقۇ بار، خۇش كەلدىڭ.
تۇن ئاقشام يار كەلتۇردى ماڭا تەشرىفى مېھمانلىغ،
رەقىب ئارقاسىدىن كەلدى، دېدىم ناچار: «خۇش كەلدىڭ.»
كېچە كۇلبەمغە پىنھان كەلدى ئول مەھۇەش، ئەمىر، ئايدىم:
«بۇ لۇتفۇ مەرھەمەتنى بىلمەسۇن ئەغيار، خۇش كەلدىڭ.»

* *

نېگه مۇنچه سىياھدۇر كاكۇل،
مۇكەررەم دۇدى ئاھدۇر كاكۇل.
ھەلقەئى زۇلفىدىن كۆرۈندى يۈزى،
ھالەئى بەدرى ماھدۇر كاكۇل.
ھۇسن ئىقبالىنى ياشۇرماق ئۈچۈن،
تاجى زىرى كۆلاھدۇر كاكۇل.
ھۇللەئى قەتل ئېتەرگە خالۇ خەتى،
ئىككى زالىم گۇۋاھدۇر كاكۇل.
كىشۋەرى ھۇسننىڭ ئەسىرىدۇر،
سەلتەنەت دەستىگاھدۇر كاكۇل.

* *

ئېرۇر خاكى تېنىم يولۇڭدا پامال،
ياشىمغە سەرۇ قەددىڭ سايەسىن سال.
قەدۇ زۇلفۇ يۈزۈڭنى ھەسرەتىدىن،
ئېرۇرمەن ۋالەۋۇ ھەيران مەھۇ سال.
دېدىم: «زۇلفۇڭ ئاياغىڭغە تۇشۇپدۇر.»
دېدى: «شەمشاد ئاستىدا ئېرۇر دال.»
دېدىم: «لەئل ئاستىدا گەۋھەردۇر، ئايا؟»
دېدى: «مەيگۇن لەبىم دەۋرىدە تەبخال.»
جەۋانا، بۇ قارىلارغە ۋەفا قىل،
ئەجايىب بىۋەفادۇر بۇ كۆھەن زال.
مەلاھەت گۇلشەنىسەن، ئەي گۇل ئەندام،
ساچىڭ سۇنبۇل، خەتىڭ سەبزە، يۈزۈڭ ئال.
سەنەۋبەرنى قەدىڭغە نىسبەتى يوق،
نېچۈككىم سەرۇ بىرلە تەڭ ئەمەس تال.
دەمادەم جەۋرۇ بىدادىڭ ئوقىدىن،
مۇشەببەك بولدى كۆڭلۇم مىسلى غەربال.
ئەمرى ھۇسن ئېرۇرسەن، ئەي پەرى رو،
كەرەم قىل بۇ گەدالاردىن دۇئا ئال.

* *

خەتىڭ رەيھانى جەننەت ئارەزىڭ گۇل،
ساچىڭ ئۇل گۇلنى ئەترافىدا سۇنبۇل.
فىراقىڭ سەئبۇ ھىجرانىڭ بەلادۇر،
قەلىپ بولماس ئاڭا سەبرۇ تەھەممۇل.
كېچە كويۇڭ ئارا فەرياد قىلدىم،
كى تۇشتى ئىتلارىڭ خەيلىغە غۇلغۇل.
يۈزۈڭ كۆرگەندە نالەم تاڭ ئەمەسدۇر،
فىغان ئەيلەر گۇلىستان ئىچرە بۇلبۇل.
ئېرۇرمەن ئىشق مۇلكىنى ئەمىرى،
ۋىسالىڭدۇر ماڭا تەختۇ تەجەممۇل.

* *

ئارەزىڭنى كۆرۈبان تەركى گۇل ئەتتى بۇلبۇل،
شەمئى رۇخسارىڭە پەرۋانە ئېرۇر جانۇ كۆڭۇل.
قەدەمۇ رويۇڭا شەمشادۇ سەنەۋبەر ئىكەۋى،
بىرى ئازادىڭ ئېرۇر، ئۇل بىرىسدۇر ساڭا قۇل.
بەزم ئارا خۇش ياراشۇر بولسە ئەگەر شاھىدۇ مەي،
نەيۇ بەربەت ئىلە سەھتارۇ سەدايى قۇلقۇل.
خەتى سەبزىغە بىنەفشە قىلىپ ئېرىكەن دەئۋى،
باغبان باغ ئىچىدە سالدى ئانى بويىنغە غۇل.
باغ سەيرى ماڭا ھاجەت ئەمەس، ئەر كۆرسەم ئانى،

يۇزى گۈلدۇر قەدى شەمشادۇ ساچىدۇر سۇنبۇل.
سىدقەسى بولماغى ئاشىقلارە مۇمكىن يوقدۇر،
باشىدىن ئۆيرۈلەدۇر شەۋق ئىلە زۇلفۇ كۆكۈل.
ساقىيا، بولدى يەنە ھۇسنۇ لەتافەت باغى،
تابى مەيدىن ئاچىلۇر ئىككى ئۇزارىڭ گۈل ـ گۈل.
ساقىيا شىشەنى كەلتۇركى ئېرۇر دەۋرى ئەمر،
بولدى رەئنا يەنە گۈل چاغىدە پەيمانەدە مۇل.

* *

كۆزلەرىڭ زالىم ئىدى، ھالىمە گىريان تاپتىم.
شاھ ئېرۇرمەنكى بۇ كافىرنى مۇسۇلمان تاپتىم.
مەھفىل ئاراي بولۇپ كۈلبەمە كەلدى بۇ كېچە،
ئارەزى لەمئەسىدىن شەمئى شەبىستان تاپتىم.
ساقىيا، سەرۇى قەدۇ زەر قىزىنىڭ جىلۇەسىدىن،
بەزم فىردەۋسى ئارا ھۇر ئىلە غۇلمان تاپتىم.
سەن پەرى پەيكەرە ھەر لەھزە نىسار ئەتمەك ئۇچۇن،
كۆزۇم ئۇممانى ئارا گەۋھەرى غەلتان تاپتىم.
يۇزىگە باقتىمۇ لەئلىدە تەبەسسۇم كۆردۇم،
بۇ چەمەن سەيرىدە بىر غۇنچەئى خەندان تاپتىم.
كۆزى جەللادۇ لەبى لەئلى مەسىھا ئېردى،
بىرى ئۆلتۇردى ۋە لېكىن بىرىدىن جان تاپتىم.
مەن گەدا ئەرزى دىلىم كىمگە دەرىن بىلمەس ئىدىم،
لىللاھۇل ـ ھەمدىكى، سۇلتانى سۇخەندان تاپتىم.
لەبىنى ياد قىلىپ، شەۋقىدە قان بولدى يۇرەك،
ئارزۇ مەخزەنىدىن لەئلى بەدەخشان تاپتىم.
خەتى سەۋداسىدە ئاۋارە ئىدىم لەئلى ئۇچۇن،
زۇلۇمات ئىچرە بۇ كۇن چەشمەئى ھەيۋان تاپتىم.
فىترەتى فەھمى دەقىق ئىلە مەن ئېردىم يەكتا،
ئاسەفى ۋەقت ئىدىم، ئەمدى سۇلەيمان تاپتىم.
قىسمەتىم داغى فىراق ئولدى ئانىڭ كويى ئارا،
ۋەسل ئۇممىدى بىلە باردىمۇ ھىجران تاپتىم.
يار ۋەسلى بۇ كېچە ماڭا مۇيەسسەردۇر، ئەمر،
كۆزۇم ئايىنەسىنى ھۇسنۇڭە ھەيران تاپتىم.

* *

گۈزەللەر شىيۇەسىنى ئەيلەدى كۆپ ئىمتىھان كۆڭلۈم،
بىرىنى كۆرمەدى مېھرى ۋەفاسىدىن نىشان كۆڭلۈم.
خەيالىم ئۆيىدە ئول گەنجى ھۇسن ئەتكەن كەبى مەسكەن،
مۇئەللەق تۇردى گويياكىم، تاماردىن قەترە قان كۆڭلۈم.
قۇيۇندەك چەرخ ئۇروپ، جەۋلان ئېتىپ تاپماي سۇراغىدىن،
جۇنۇن دەشتىدەدۇر ئاۋارەئى بىخانىمان كۆڭلۈم.
خىزىردىن ئابى ھەيۋان ئىلتىماس ئەتمەسمەن، ئەي ساقى،
مەسىھايى لەبى لەئلىك مەيىدىن تاپتى جان كۆڭلۈم.
بېرىپ بىر ئاھ ئىلە بەرباد ئالەم بارى ئەندۇھىن،
كۆتەردى يەر يۇزىدىن تاغلارنى ناتەۋان كۆڭلۈم.
مىيانىك رەمزىنى سىرزى دەھانىدىن ئەسەر تاپماي،
ئەدەم دەشتىدە نابۇد ئولدى بىنامۇ نىشان كۆڭلۈم.
يۇزۇك ئايى ئۇچۇن غەم شامىدا قەرنى قىران ئەتتىم،
ئەمرى لەشكەرى سەۋدا ئېرۇر ساھىبقىران كۆڭلۈم.

* *

نېچۇك ئۆلمەيكى جانانىم كەبى جانىمنى ساغىنىدىم،
بۇ گۈلشەن ئىچرە ئول سەرۋى خىرامانىمنى ساغىنىدىم.
سەبەب بولغايمۇكىن بۇ چەرخى زالى ۋەسلىغە، يا رەب،
كۆرەي دەپ يۇسۇفىمنى پىرى كەنئانىمنى ساغىنىدىم.
مۇيەسسەر بولمادى بۇ زەررەغە ۋەسلىك قۇياشىكىم،
فىراقىك شامى ئىچرە ماھى تابانىمنى ساغىنىدىم.
ئەگەرچە مۇر يەئلىغ زەئفدىن چوق ناتەۋاندۇرمەن،
نەزاكەت كىشۋەرى ئىچرە سۇلەيمانىمنى ساغىنىدىم.
يۇزىن كۆرگەچ بولۇر ئېردى كۆزۇم ھۇسنىغە مەھۇ ئانداق،
كىم ئول كۆزگۇ ئارا بۇ چەشمى ھەيرانىمنى ساغىنىدىم.
پەرىشان ئەتتى ساچى شانەدەك كۆڭلۈم ھەۋاسىنى،
نېتەيكىم غۇنچە يەئلىغ جەمئى سامانىمنى ساغىنىدىم.
خەتى زۇلفۇڭنى سەۋداسىدە دەرمىش ناتەۋان كۆڭلۈم،
خىتا بىرلە خوتەندە خانۇ خاقانىمنى ساغىنىدىم.
كىرىپ بوستانغە ھەرگىز كۆرمەدىم بىر نەخلى ئانىدەك،
يۇزى گۈل، سەرۋ قەد، زۇلفى پەرىشانىمنى ساغىنىدىم.

ئەگەرچەندى ئەمرى ۋەقتمەن بۇ ئەسكى دەھر ئىچرە،
مۇھەببەت كىشۋەرى ئۇستىدە سۇلتانىمنى ساغىنىدىم.

* *

قەدى سەرۋى رەۋان رۇخسارى گۇلنارىمنى ساغىنىدىم،
تەغافۇل بادەسىدىن مەستى سەرشارىمنى ساغىنىدىم.
غەمۇ فۇرقەت ئىلە ئازۇردە جان ئولسام ئەجەب ئىرمەس،
غۇرۇرى ھۇسن بىرلە ئاشىقى زارىمنى ساغىنىدىم.
لەتافەتلىك يۇزى بىرلە مۇتەرزا زۇلفىن ئىستەرمەن،
نەزاكەت شىۋە گۇل رۇخ، كۆزى خۇمارىمنى ساغىنىدىم.
فەلەك تاقىدىن ئۆتكەردىم ئىغانۇ ناله ئىقبالىن،
غەزەلخانۇ تەۋا پەرداز دىلدارىمنى ساغىنىدىم.
مەۋ ئاۋاره مەجنۇن ھەجر ۋادىسىدە يار ئىردۇك،
ئول ئۆز لەيلىسىنى ياد ئەتتى، مەن يارىمنى ساغىنىدىم.
ئىچىپ زەھرى فىراقىن ئاچچىغ ـ ئاچچىغ يىغلاسام كۇلمەك،
كىم ئول شىرىن شەمايىل شەھد گۇفتارىمنى ساغىنىدىم.
ۋىسال ئىچرە، ئەمىر، ئول يار ۋەسلى خۇب ئىرۇر، لېكىن،
دەمى فۇرقەتدە ھەردەم نالەئى زارىمنى ساغىنىدىم.

* *

ئارەزىن رەڭگىن قىلىپ ئاشقلارىن زار ئەيلەگەن،
خەنجەرى مژگان بىلە كۆكسۇمنى ئەفگار ئەيلەگەن.
سۇرمە چەككەن چاغدە بەختىمنى قارا قىلدى كۆزى،
لەئلى نابى ھەسرەتى دىدەمنى خۇنبار ئەيلەگەن.
بىلمىيۇ ئاغزى خەيالى سىرىن ئىزھار ئەيلەبان،
تەبئىمنى نازۇك قىلىپ ھەم مەزھەبىن تار ئەيلەگەن.
ئافتابى ھۇسن فالىك ئەتتى دۇنياغە تۇلۇۋ،
خۇبلۇغدە يۇسۇفى كەنئانىنى بىكار ئەيلەگەن.
كاكۇلىنى تارىدىن بەند ئەيلەپ ئول جادۇ كۆزى،
ئىككى ئەژدەر زۇلفىنى ئەفسۇن بىلە مار ئەيلەگەن.
ئول تەجەللى لەمئەسىنى كۆرگۈزۇر ئايىنەدەك،
تۇر بەرقىنى يۇزى شەمئىدىن ئىزھار ئەيلەگەن.
كۆزى ئۆلتۇردى ئەمرۇ ئىرگۈزۇب لەئلى لەبى،

زۇلم زاهىر ئولماسۇن دەپ ئۆزنى غەمخار ئەيلەگەن.

* *

لەبىك ئاچچىغ سۆز ئايتىپ بولدى ئاندىن كامى جان شىرىن،
بۇ ساغەر ئىچرەدۇر مەۋجى شەرابى ئەرغەۋان شىرىن.
مەن ئۆلدۇم يار ئۇچۇن، سەن جان تالاشتىك لەئلىدىن، ئەي دىل،
ساڭا جان ئېردى شىرىنـۇ ماڭا ئارامى جان شىرىن.
لەبىك ۋەسفىنى تەكرار ئەيلەپان لەززەت تاپار كۆڭلۇم،
ئەگەرچەندىكى هەلۋا زىكرىدىن بولماس دەهان شىرىن.
شەكەر گۇفتارلار لەئلى هەدىسىدىن دېسەم هەرفى،
بولۇر هەر لەهزە تۇتىدەك ماڭا كامى زەبان شىرىن.
قىلىپ زۇهدى رىيايى، ئىشقىدىن ئىنكار ئېتەر زاهىد،
ئانى مەئزۇر تۇت ئېشەككە هەلۋادىن سەمان شىرىن.
قەنائەت پىشەگە راهەت ئېرۇر ئالەمدە قاتتىغلىغ،
تەئەججۇب قىلما گەر بولسە هەمەغە ئۇستىخان شىرىن.
بۇ كۇن قايسى شەكەر لەب ۋەسفىنى قىلدىك، ئەمر، ئىنشا،
دېدى نەزمىڭنى كۆرگەچ ئول بۇتى شىرىن: «زەبان شىرىن».

* *

ساڭا ئەرزى هالىمنى ئەيلەي بەيان، پەرى رويلار ئىلكىدىن ئەل ـ ئەمان.
قۇلاق سالغىل، ئەي سەڭگى دىل بىر زەمان. يۇزۇڭ ئولدى خەت سەبزەسىدىن بەهار
ئېرۇرسەن پەرى چېهرەلەر سەرۋەرى، مېنى باغى ئەيشىمنى قىلدى خەزان.
كى يەتمەس ساڭا مۇنچە ئاهۇ فىغان. يۇزۇڭ بىرلە خەتتىڭ غەمىدىن ماڭا،
سەن ئەغيار بەزمىدە سەر خۇش بولۇپ، گۇل ئېرمىش هەمانۇ تىكەندۇر هەمان.
مېنى ئەيلەدى دەردى غەم ناتەۋان. ئىشىم بولدى ئىشق ئىچرە دىۋانەلىق،
بۇ مەجنۇننى رەسۋايى دەهر ئەتتىلەر، ئەگەرچەند ئېرۇرمەن ئەمرى زەمان.

* *

پەرى رويا، فىدادۇر ساڭا يۇز جان، يۇزۇڭ گۇل ئاندا خالىڭ نەجمى رەيهان.
مېنى قىلمە غەمىكدە زارۇ هەيران. نەچە ئۇششاقلار جەۋرىڭدىن ئۆلدى،
يولۇڭدە خاك بولدۇم قويمادىڭ هېچ، جەفادىن ئولمادىڭ هەرگىز پۇشەيمان.
قەدەم باشىمغە، ئەي سەرۋى خىرامان. كۆزۇم يۇز داد ئېتەر كافىر كۆزۇڭدىن،
نەچە قان يىغلادىم كويۇڭ هەرىمى، ئىشىتمەسسەن بۇ سۆز، ئەي نامۇسۇلمان.
كۆزۇمنى ياشىدىن بولدى گۇلىستان. ئۇمىدىم سۇبهە تارىدىن ئۇزۇلدى،
ساچىڭ سۇنبۇل، خەتىڭ رەيهانى جەننەت، ئېرۇر ئۇششاقە كۇفرى زۇلفۇڭ ئىمان.

جەۋاھىر سۇرمە ئىستەر تۇتىياغە، مىژەم قان - ياش بىلە خەتتىك غەمدىن،
غۇبارى دەرگەھىڭدىن چەشمى گىريان. يۇزۇمنى سەفھەسنى قىلدى ئەفشان.
تەرەھھۇم ئەتمەدىڭ، ئەي بىمۇرۇۋۋەت، خەتتىك دەۋرىنى ۋەسفىن قىلدىم ئىنشا،
يۇرەكنى تىغى ھەجرىڭ ئەيلەدى قان. مېنى دەرلەر ئەمرى مۇلكۇ دەۋران.

* *

زۇلفىدىن مەن، بەرھەمەن زۇننارىدىن ئايرىلماسۇن،
ھېچكىم ئالەم ئارا ئۆز كارىدىن ئايرىلماسۇن.
غەملۇ كۆڭلۇم فۇرقەت ئىچرە شامدىن تا سۇبھى دەم،
دەر ئىدى: «يارەب، كىشى دىلدارىدىن ئايرىلماسۇن».
يەتكۈزۈڭ، ئەي دوستلار، مەجنۇنى سەرگەردانغەكىم،
مەن كەبى غەم دەشتى ئىچرە يارىدىن ئايرىلماسۇن.
كەتتىيۇ مەجنۇن، جۇنۇن دەشتىدە مەن قالدىم غەرىب،
ھېچكىم ھەمپىشەئى ھەمكارىدىن ئايرىلماسۇن.
بولماسۇن داۋران ئارا شورى قىيامەت ئاشكار،
جىلۋە چاغى پەردە گۈل رۇخسارىدىن ئايرىماسۇن.
بەلۇ ئاغزى ھەجرىدە ھەسرەتدىن ئۆلدۇم، ھېچكىم،
مەن كەبى دەھر ئىچرە يوقۇ بارىدىن ئايرىلماسۇن.
زۇلفىدىن ئايرۇ نې سەۋدالار تۇشۇپدۇر كۆڭلۇمە،
بۇ ھەزىن مەجنۇن جۇنۇن تۇمارىدىن ئايرىلماسۇن.
نۇش دارۇدۇر ھەزىن كۆڭلۇم ئۈچۈن لەئلى لەبى،
يارەب ئول بىمار بۇ تىمارىدىن ئايرىلماسۇن.
ھەجر ئۆلمەكدىن بەتەردۇر، ئاشقى بىخانۇمان،
جانىدىن ئايرىلسۇن، ئەما يارىدىن ئايرىلماسۇن.
بائىسى راھەت ئىمىش كۆڭلۇمغە غەفلەت زۇلمەتى،
بۇ سىنۇق ئاينىنە ئۆز زەڭگارىدىن ئايرىلماسۇن.
خەستە كۆڭلۇم تارى مۇشكىن زۇلفىدىن ئايرۇ، ئەمر،
تۇشمەسۇن يەتنى بۇ گەۋھەر تارىدىن ئايرىلماسۇن.

(مۇخەممەس ئەمرى بەرغەزەل زەلىلى)

سەھەر چەمەندە قۇلاغمە باڭى ئۇد پېتەر،
بىشارەتى كەرەمى ۋاجىبۇل - ۋۇجۇد پېتەر.
بۇ كېچەكىم تولۇن ئاى سارىغە ۋۇجۇد پېتەر،

فەلەك فىيالەسىدىن شەربەتى شۇھۇد يېتەر،
سەۋادى سۇرمە دېمە، كۆزلەرىمگە دۇد يېتەر.

تەرىقەت ئەھلىنى ئەندىشەسى قەنائەتدۇر،
ۋۇجۇد شەھىنى كۆيدۇرمەك ئاڭا ئادەتدۇر،
چۇ ساق بولسە كۆڭۈل ئەنجۇمەندە خىلۋەتدۇر،
چىراغى خانەقەھۇ سۇفىيان نې ھاجەتدۇر،
سىتارەئى فەلەكى گۇنبەزى كەبۇد يېتەر.

ھەۋايى ئىشقىدە پەرۋاز مىسل تەير ئەتكىل،
ئانى ۋىسالى ئۇمىددە تەركى غەير ئەتكىل،
ۋۇجۇد كىسۋەتىنى تاشلا، كارى خەير ئەتكىل،
تەمامى دەشتى تەرىقەت بەرەھنە سەير ئەتكىل،
كۇلاھى خىرقەئى پەشمىنەدىن نې سۇد يېتەر.

ۋىسالسىز بۇ چەمەندىن كۆزۈمگە زىندان خۇب،
نىشان مەھفىلىدىن كۇنجى بەيتۇل ئەھزان خۇب،
ئەگەرچە بۇلبۇلى شوربىدەغە گۇلىستان خۇب،
ماڭا جەھان ئېلىنى بەزمىدىن گورىستان خۇب،
نەۋائى نەۋھەئى ھەر قەبردىن سۇرۇد يېتەر.

فىغانكى ھەسرەت ئىلە نەقدى ئۇمر بولدى ھەبا،
ھەبىب رەۋزەسىغە يەتمەدىم چۇ بادى سەبا،
ئەمرى ئېردىم ئەگەرچە مۇھىببى ئالمى ئەبا،
نەسىبەئى بۇ جەراھەت زەلىلى، ۋاھ، ئەجەبا!
مۇھەممەدى ئىدىمۇ شەربەتى جۇھۇد يېتەر.

* *

غەمىڭدىن، ئەي پەرى رۇخسارە جانى ناتەۋانىم بار،
قىلۇركىم زەڭگى ھىجرانىڭ قىلىچىن قەترە قانىم بار،
فىراقىڭ باغىدا بۇلبۇل كەبى مىڭ داستانىم بار،
يۇزۇڭنى كۆرمەگەچ، ئەي، گۇلئۇزارىم، يۇز فىغانىم بار،
جەھان باغىدە ئىستەرمەن سېنى تا تەندە جانىم بار.

تۇتاشتى ئىشق ئوتى كۆڭلۈم ئارا تەدبىر ئېتەلمەيمەن،
گۈلى سىيرابى رۇخسارىڭ ئاڭا تەسۋىر ئېتەلمەيمەن،
مۇھەببەت شەرھىنى جان ئۆرتەتۇر تەھرىر ئېتەلمەيمەن،
جۇنۇن مەكتۇبىنى مەزمۇنىنى تەقرىر ئېتەلمەيمەن،
ئىشتىكەن خەلق يىغلار شۇڭلەئى تىغى زەبانىم بار.

قەدەم ئۇرغان مۇھەببەت كويىغە ئەفسانە بولماسمۇ،
پەرىلەر بىرلە سۇھبەت ئەيلەگەن دىۋانە بولماسمۇ،
غەمى يار ئىستەگەن ئەغيارىدىن بىگانە بولماسمۇ،
جۇنۇن شەھرى سەراسەر ئاقىبەت ۋەيرانە بولماسمۇ،
كۆزۈم ياشى چۇ دەريا ھەر تەرەف ئابى رەۋانىم بار.

پەرى رۇخلار يۈزىنى ماھ دەرمەن، ئەيب قىلماڭلار،
سەھى قەدلەر غەمىدىن ئاھ دەرمەن، ئەيب قىلماڭلار،
ھەرىمى دىلنى بەيتۇللاھ دەرمەن، ئەيب قىلماڭلار،
كۆڭۈلنى پايى تەختى شاھ دەرمەن، ئەيب قىلماڭلار،
ۋۇجۇدىم شەھرىدە لەشكەركەشى ساھىبقىرانىم بار.

ئەمرا، مەنگە ئوخشاب غەمدە مۇئتاد ئولماغىل ھەرگىز،
ئەسىرى جىلۋەئى ئول سەرۋى ئازاد ئولماغىل ھەرگىز،
مېنى مەھزۇن تاپىپ، ئەي ئىشق، جەللاد ئولماغىل ھەرگىز،
يىقىلدى دەپ زەللىنى، ئەدۇ، شاد ئولماغىل ھەرگىز،
مەدەدكارىم مېنى سۇلتانى سۇتۇق بۇغراخانىم بار.

مەدەنىي مىراسلار ۋە مىللىي ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش مەسىلىسى توغرىسىدا

(ماۋزېدۇكنىك «يەنئەن ئەدەبىيات ـ سەنئەت سۆھبەت يىغىندا سۆزلەنگەن سۆز» ننىك 50 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن)

قادىر ئەكبەر

يولداش ماۋزېدۇك بۇنىڭدىن يېرىم ئەسىر ئاۋۋال دۇنيادىكى ئەڭ قەدىمىي مەدەنىيەت ۋە ئۇزاق تارىخنى ئەنئەنىلەرگە ئىگە ئۇلۇغ ئەل ـ جۇڭگو ئۇچۇن مەنىۋى تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان برخىل ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىدىئولوگىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. بۇ ئىدىئولوگىيە ئەدەبىيات ئىجادىيىتىنىڭ چىقىش نۇقتىسىدىن تاكى ئۇنىڭ يۆنىلىشىگىچە، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئوبيېكتى بىلەن ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي رولىغىچە، زامانىۋى ـ ئاكتۇال بەدىئىي مەھسۇلاتلاردىن تاكى مەدەنىيەت مىراسلىرى ۋە مىللىي ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش مەسىلىسىگىچە بولغان كەڭ قاتلاملىق نۇقتىئىنەزەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 40 نەچچە يىللىق مەدەنىيەت تەرەققىياتى يولداش ماۋ زېدۇك ئوتتۇرىغا قويغان ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىدىيىسىنىڭ جۇڭگو ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن ئىكەنلىكىنى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتى قانۇنىيىتىگىمۇ ئۇيغۇن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. مەملىكىتىمىز ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، ئىسلاھات ۋە ئىچىۋېتىش فاكتورىنى يولغا قويۇۋاتقان بۇگۇنكى كۇندە، قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بايلىقى بولغان مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات مىراسلىرىغا ھەم مىللىي ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش ئۈستىگە تۇغرا يۆنىلىشكە باشلاش ئىنتايىن مۇھىم. چۇنكى مەدەنىيەت مىراسلىرى بىلەن مىللىي ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش مەسىلىسى مەلۇم مەنىدىن ئىپتىقاندا، مىللەتنىڭ مەنىۋى تەرەققىياتى، گۈللىنىشى، زامانىۋىلىشىشى ۋە كەلگۈسىگە يۈزلىنىشى بىلەن، شۇنداقلا مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى مۇستەھكەملەش، ۋەتەن بىرلىكىنى قوغداش بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ بىرى.

مەن تۆۋەندە يولداش ماۋ زېدۇكنىك «يەنئەن ئەدەبىيات ـ سەنئەت سۆھبەت يىغىندا» ئوتتۇرىغا قويغان ۋە 50 يىلدىن بۇيان مەملىكىتىمىز ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەرەققىياتىدا يېتەكچىلىك رول ئويناپ كەلگەن ئىدىيىسىنى بويىچە، مىراسلار ۋە

ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش مەسىلىسى ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتىمەن:

(1)

مەدەنىيەت مىراسلىرى ئۆتمۈش دەۋرلەردىن كېيىنكى دەۋرلەرگە، قەدىمىي ئەجدادلاردىن كېيىنكى ئەۋلادلارغا يېتىپ كەلگەن ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت بايلىقلىرىنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەربىر مۇئەييەن دەۋرىدە، ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت گەۋدىسى بىردىنلا، تاسادىپىي يارىتىلمايدۇ، يېڭى بىر ئەۋلاد ئۆتمۈشتىكى ئەجدادلار يارىتقان ۋە كۆپ ئەسىرلىك ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت داۋامىدا ئۆز قىممىتىنى، رولىنى ساقلاپ كەلگەن مەدەنىيەت بايلىقلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش ۋە يېڭىلاش ئاساسىدا ئۆز دەۋرىگە ئۇيغۇن بولغان يېڭى بىرخىل مەدەنىيەت ئامىللىرىنى يارىتىدۇ. مەدەنىيەت مۇشۇنداق بىر جەريان ئارقىلىق ئۈزلۈكسىز يېڭىلىنىپ، دەۋر روھىغا ۋە ھاياتىي كۈچكە ئىگە يېڭى بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ، مەنىۋى تەرەققىياتنىڭ ئىلگىرى سۈرىدۇ. ھەربىر دەۋردە ئۆزىگە خاس مەدەنىيەت بايلىقلىرىنىڭ يارىتىلىشى ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى.

مەدەنىيەت بايلىقلىرى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇئەييەن باسقۇچىدا ئېھتىياج ۋە تەقەززا نەتىجىسىدە بارلىققا كېلىپ، ئۆز دەۋرىنىڭ پۈتۈن قىياپىتىنى ۋە روھىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ، لېكىن دەۋر ئالمىشىپ، كونا ئىجتىمائىي فورماتسىيىنىڭ ئورنىنى يېڭى ئىجتىمائىي فورماتسىيە ئىگىلىگەندىمۇ، كونا دەۋرنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى ئۆز دەۋرى بىلەن بىللە يوقىلىپ كەتمەيدۇ بەلكى كېيىنكى دەۋر ئەۋلادلىرى ئۈچۈن، «مەدەنىيەت مىراسى» ۋە «ئەنئەنە» بولۇپ خىزمەت قىلىدۇ. تارىخىي مۇقەررەرلىككە ئىگە ئەنە شۇنداق مىراسلار ۋە ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش مەسىلىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ۋارىسلىق قىلىش مەسىلىسى مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، مىراسنىڭ قىممىتى ۋە ئۇنىڭ ئەبەدىيلىكىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم مەسىلىدۇر.

يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىدىيىسى بويىچە ئېيتقاندا، ۋارىسلىق قىلىشتىن ئاۋۋال مىراسنىڭ ئۆزىنى توغرا چۈشىنىش ۋە ئۇنى ئۆز لايىقىدا باھالاش كېرەك. ھەرقانداق مەدەنىيەت مىراسى ئۆتكەن دەۋرنىڭ ماددىي، مەنىۋى بايلىقى سۈپىتىدە ئۆتمۈش جەمئىيەتتىكى سىنىپلار ۋە ئىجتىمائىي تەبىقىلەرنىڭ پائالىيىتىگە مەنسۇپ. شۇڭا مۇئەييەن دەۋردىكى يېڭى ئەۋلادلار مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلغاندا، ئۆتكەن زامانىنىڭ ھەممە نەرسىسىنى قانداق بولسا، شۇ پېتىچە قارىقۇيۇق قوبۇل قىلماي، بەلكى ئۆز دەۋرىنىڭ ئاساسىي روھى، ئىدىئولوگىيىسى ۋە دۇنيا قارىشى، ئىجتىمائىي فورماتسىيىنىڭ ئېھتىياجى، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ تەلىپىنى

ئاساس قىلىپ، ئۆز مەنپەئەتلىرىگە ماس كېلىدىغان‌ۇە قىممەتنى بار ئىلغار تەرەپلەرنى قوبۇل قىلىشى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، يېڭىلاپ قايتا ئىشلەپ ئۆزلەشتۈرۈشى كېرەك. مىراسلارنى چۈشىنىش ۇە ئۇنىڭغا توغرا باھا بېرىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىنى بارلىقىنى ئېتىراپ قىلىش لازىم. بۇنى يولداش ماۋزېدۇڭ «مېغىز بىلەن شاكال» نى ئايرىش، دەپ ئوبرازلىغانىدى.

دەرۇەقە، ھەرقانداق مىللەتكە مەنسۇپ بولغان مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ ھەممىسى «مېغىز» دىنلا ئىبارەت ئەمەس، ئۇنىڭ شاكىلىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، فېئودالىزم دەۋرىدىن قېپىقالغان بەزى ئەدەبىيات مىراسلىرى ئىچىدە ئەجدادلارنىڭ ئىجابىي دۇنيا قارىشىنى، ئۇمىدۋارلىق، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ۋاپادارلىق ۋە خەلقپەرۋەرلىك غايىلىرىنى، تەبىئەتنى ۋە جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىش يولىدىكى تىرىشچانلىقلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بەزى ئىلغار مەزمۇنلار بار. بۇلار قەدىمكى ئەجدادلارنىڭ تەپەككۇر جەۋھەرلىرى بولۇپ، ئەۋلادلار ئۈچۈن ئۆرنەك، نەمۇنە بولۇش قىممىتىگە ئىگە، بۇ — مىراسنىڭ «مېغىزى»، يەنى بىز ئۆگىنىدىغان ۋە قەدىرلەيدىغان ئىجابىي تەرىپى. يەنە بەزى ئەدەبىيات ئابىدىلىرىدە بولسا، سەلبىي مەزمۇنلار ساقلانغان. ئۇلاردا فېئودالىق دۇنيا قاراش، زۇلۇم ـ ئىدالەتسىزلىك، ساختىپەزلىك ۋە نەپسانىيەتچىلىككە ئوخشاش ناچار ئادەتلەر، جەمئىيەت تەرەققىياتىغا توسقۇن بولىدىغان، ئىنسانلىنىڭ مەنىۋى يۈكسىلىشىنى چەكلەيدىغان كۆپلىگەن چۈشكۈن يەنى خۇراپىي نۇقتىئىنەزەرلەر تەرغىپ قىلىنغان. بۇلار بولسا، مىراسنىڭ «شاكىلى»، يەنى بىز رەت قىلىدىغان ۋە تەنقىدىي باھا بېرىدىغان ۋە ئۆز نۆۋىتىدە «ساۋاق» قىلىدىغان سەلبىي تەرەپلەر. ئەدەبىيات مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلغاندا «مېغىزى بىلەن شاكىلىنى پەرقلەندۇرۇش» تىن ئىبارەت ئىلمىي پوزىتسىيىدە تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئىلغار، ئىجابىي تەرەپلىرىمۇ، سەلبىي، قالاق تەرەپلىرىمۇ بار ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىللە، ۋارىسلىق قىلىش بىلەن تەنقىدىي تەھلىل قىلىشنى ۇە شۇ ئاساستا يۇقىرى كۆتۈرۈشنى بىرلەشتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

شۇنى چۈشىنىش لازىمكى، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ يارىتىلىشىدا ئۆتكەن زامانلاردىن قېپىقالغان ئېسىل مەدەنىيەت مىراسلىرى، خەلقنىڭ مەنىۋى بايلىقى، مىللىي مەدەنىيەت خەزىنىسىنىڭ قىممەتلىك دۇردانىلىرىنىڭمۇ بەلگىلىك رولى بولىدۇ. بۇ تارىخىي ئەھمىيەت، لېكىن بۇ، ئۆتكەن زامانلاردىن قېپىقالغان ھەرقانداق مەدەنىيەت بايلىقلىرىنىڭ ھەممىسى — قارىقويۇق ھالدا سوتسىيالىستىك يېڭى فورماتسىيىگىمۇ ماس كېلىدۇ، پايدىلىق، دېگەنلىك ئەمەس. ئەگەر ئۆتمۈشنىڭ بارلىق مەدەنىيەت مىراسلىرى سوتسىيالىزم ئۈچۈنمۇ بىرەك قىممەتكە ئىگە، دەپ قارالسا، ئۇ چاغدا بىزنىڭ ئۆتمۈشنىڭ ھەرقانداق بىر دەۋرىدىكى مەدەنىيەتلىرىنمۇ يۈكسەك، ئۆزىگە خاس ۇە يېپىيېڭى بىرخىل مەدەنىيەتنى يەنى سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنى يارىتىشىمىزنىڭ ھاجىتى قالمايدۇ.

سوتسىيالىزم دەۋرىگىچە يېتىپ كەلگەن ۇە مەلۇم تارىخىي، ئىجتىمائىي ئاساسقا

ئىگە بولغان مەدەنىيەت بايلىقلىرىنىڭ ھەممىسى ئۆز نۆۋىتىدە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ «خام ئەشياسى» لا بولالىشى مۇمكىن، خۇددى لېنىن كۆرسەتكەندەك «... بىز ھەربىر مىللىي مەدەنىيەتتىن ئۇنىڭ دېموكراتىك ۋە سوتسىيالىستىك ئامىللىرىنىلا قوبۇل قىلىپ ئالىمىز» («لېنىن ئەسەرلىرى» ئۆزبېكچە نەشرى. 20- تومنىڭ 9- بېتىدىن)، چۈنكى سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت يېڭى بىرخىل ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تۈزۈم شارائىتىدا، ھېئوداللىزم ۋە كاپىتالىزم مەدەنىيەتلىدىن تۈپتىن پەرقلەنگەن ھالدا بارلىققا كېلىدۇ ۋە راۋاجلىنىدۇ.

مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات مىراسلىرىنى قوبۇل قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش مەسىلىسىدە يولداش ماۋزېدۇڭ يەنە «قەدىمكىنى بۈگۈن ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش، چەت ئەلنىكىنى جۇڭگو ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش» ۋە «كونىدىن يېڭىنى يارىتىش» دېگەن پرىنسىپنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. بۇ پرىنسىپ جۇڭگونىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، يېقىنقى 50 يىللىق ئەمەلىيەت جۇڭگوچە مەدەنىيەتنى ئەرەققىي قىلدۇرۇشتا بۇ پرىنسىپلارنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىدى.

مەدەنىيەت ساھەسىدە بۈرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈش پىكرى ئېقىمى يامراپ كەتكەن مەزگىللەردە، مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋاربىسلىق قىلىش جەھەتتە ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ئالغا سۈرگەن ۋە تارىخىي ئەمەلىيەت توغرىلىقىنى ئىسپاتلىغان ئىلمىي پرىنسىپلار ئونتۇپ كېتىلدى. نەتىجىدە، ئەمدىلا جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان سوتسىيالىستىك يېڭى مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىنىڭ ئوبرازىنى غەربنىڭ كىرگەن ياكى ئاسارەتلىنىك ھېئوداللىزمدىن قېچىپقالغان ھەرخىل مەنىۋى ئەخلەتلەر توسۇۋالدى. جۇڭخۇا مىللەتلىرىگە خاس بولغان گۈزەل ۋە ئورىگىنال ئىجتىمائىي ئەخلاقلار، تىنچ - مۇقىم ۋەزىيەتكە، خەلقلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىناقلىق ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىسىز بولغان قىسمەن «ئەدەبىيات ھىراس» لىرى ئارقالدى. بۇ ئەھۋال يۇقىرىقى پرىنسىپلارغا سەل قارىغانلىقنىڭ ئاقىۋىتى.

مېنىڭچە، بۈگۈنكى دەۋردە مەدەنىيەت مىراسلىرى بىلەن ئەدەبىيات مىراسلىرىنى تەھلىل قىلىشتا تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا دىققەت قىلىش ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىدىيىسىنىڭ تۈپ روھىغا ئۇيغۇن:

1. ھەرقانداق مەدەنىيەت مىراسلىرى ئەينى دەۋردە خەلق ئاممىسىنىڭ تۈپ مەنپەئىتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ئۈچۈن قانداق رول ئوينىدى، ئۇ پۈتۈن جەمئىيەت مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ ساغلام راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىغا ئىگىمۇ ياكى ئۇنىڭ ئەكسىچە سەلبىي تەسىرگە ئىگىمۇ، دېگەن نۇقتىلارنى تەھلىل قىلىش كېرەك.

2. ھېئوداللىزم ۋە «غەرب مەدەنىيىتى» نىڭ مەزمۇنى شەھۋانىي، قالاق، قۇرۇق سەپسەتىلىرىدىن ئىبارەت بولغان ۋە ھازىرقى زامان جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ رېئال ئىجتىمائىي ئەخلاقىغا، ئاخبار مىللىي ئەنئەنىلەرگە نۇقسان يەتكۈزىدىغان چىرىك نەرسىلەرنى كەسكىن تەنقىد قىلىش، ئۇنىڭ تەسىرلىرىنى چەكلەش كېرەك.

3. ھەربىر مەدەنىيەت مىراسى ئۆزىگە خاس تارىخىي شارائىتتا بارلىققا كەلگەن، ئۇنى تەھلىل قىلغاندا ۋە ئۇنىڭ قىممىتىنى باھالىغاندا، مۇئەييەن مەدەنىيەت ھادىسىنى كونكرېت تارىخىي مۇھىت، ئىجتىمائىي شارائىت ۋە ئۇنى يارىتقان دەۋر نۇقتىئىنەزەرلىرى بىلەن كۆزىتىش، ئۇنى ئۆز دەۋرىگە قويۇپ، تولۇق ئۆگىنىپ چىقىش، قەدىمكى ئۇچۇن توغرا، ھازىرقى زامان ئۇچۇن خاتا بولغانلىرىنى ئېنىق ئايرىش، قەدىمكىدىن ھازىرقى زامان ئۇچۇن ئۇلۇغلىنىڭ بولغانلىرىنى تالىلاپ قوبۇل قىلىش ۋە ئۇنى قايتا ئىشلەپ ئۆزلەشتۇرۇش لازىم. قەدىمكى مىراسلارنى قانداق ئۆگىنىش ۋە قانداق قوبۇل قىلىش جەھەتتە يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ جىيەن قىزى ۋاڭ خەيرۇڭ① بىلەن قىلىشقان بىر سۆھبىتىنى مىسال قىلىپ كۆرسىتىش كۆپايە:

... ماۋ زېدۇڭ ۋاڭ خەيرۇڭدىن تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن شائىر دۇفۇنىڭ «شىمالغا ھىجرەت» دېگەن شېئىرىنى ئوقۇغان-ئوقۇمىغانلىقىنى سورايدۇ. ۋاڭ خەيرۇڭ خۇددى دەرسخانىدا سوئالغا جاۋاب بېرىۋاتقاندەك سەل ھودۇقۇپ: ئوقۇمىدىم، بۇ شېئىر رەسمىي شېئىرلاردىن 300 كۆپلەپ، دېگەن توپلامدا يوق ئىكەن» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ماۋ زېدۇڭ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، كىتاب جازىسى ئالدىغا بارىدۇ-دە، دۇفۇنىڭ «شىمالغا ھىجرەت» توپلىمىنى تېپىپ، ۋاڭ خەيرۇڭغا بېرىدۇ ۋە «بۇنى قايتا-قايتا ئوقۇپ چىقىساڭ بولىدۇ» دەيدۇ. شۇ چاغدا ۋاڭ خەيرۇڭ: «بۇ شېئىرنى ئوقىغاندا قايسى مەسىلىلەرگە دىققەت قىلىش كېرەك؟ ئالدى بىلەن ئازراق «مۇداپىئە ئوكۇلى» قويۇلسا، كېيىن ئۇنىڭ تەسىرىنىڭ يۇقۇملىنىشىدىن ساقلانغىلى بولىدۇ!» دەيدۇ. ماۋ زېدۇڭ جىيەن قىزىغا قاراپ: «سەن-زە، تازا مېتافىزىك ئىكەنسەن! «مۇداپىئە ئوكۇلى» ئۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟ ئۇنداق قىلىش كېرەك ئەمەس! ئازراق تەسىرى يۇقسا ياخشى بولىدۇ. ئازراق يۇقتۇرۇپ، ھەزىم قىلىپ ئاندىن قايتۇرۇپ چىقارساق بولمۇيدۇ...»② دەيدۇ.

بۇ قىسقىغىنا سۆھبەت 1974-يىلى يۇز بەرگەن. دېمەك، يولداش ماۋ زېدۇڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش مەسىلىسىدە ئىزچىل ھالدا جۇڭگو ئۇچۇن ئەڭ توغرا تەلىماتنى يارىتىپ، «سول» خاتالىق ئەۋج ئېلىپ كەتكەن مەزگىللەردىمۇ بىزگە توغرا يۆنىلىشنى كۆرسىتىپ بەردى.

دەرۋەقە، خەلقىمىزنىڭ ئېسىل مەدەنىيەت مىراسى بولۇپ كەلگەن ۋە پۈتۈن جۇڭخۇا مىللەتلىرى مەدەنىيەت خەزىنىسىگە ئۇلۇغ تۆھپە بولۇپ قوشۇلغان نادىر مىراسلار جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئىپتىخارىدۇر. جۇنداق ئېسىل مەدەنىيەت مىراسلىرى بىزدە ناھايىتى نۇرغۇن.

(2)

مىللىي ئەنئەنىلەر — مىللىي مەۋجۇتلۇقنىڭ سىمۋولى، مىللىي ئالاھىدىلىك ۋە مىللىي مەدەنىيەتنىڭ تەركىبىي قىسمى.

ھەرقانداق مىللىي ئەنئەنىنىڭ شەكىللىنىشى ئوبيېكتىپ زۆرۈرىيەت، خەلقنىڭ ياشاش شارائىتى، ماددىي ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئۇزاق بىر تارىخىي جەريانىدا بارلىققا كەلگەن مەنبەئى مەدەنىيەتنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ.

مىللەتنىڭ شەكىللىنىش تارىخى ۋە ئېتنىك تەركىبى نۇقتىسىدىن قارىغاندا مىللىي ئەنئەنە، ئاساسەن، ئىككى چوڭ تىپقا بۆلۈنىدۇ: بىرىنچى، مىللەتنىڭ ئالاھىدە خۇسۇسىيەتلىرى ۋە مىللىي ئۆزگىچىلىكنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغان، مىللەتنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىي تېپىش جەريانى بىلەن بىللە ياشاپ راۋاجلانىپ كەلگەن ئەنئەنىلەر، بۇلار ــ ساپ مىللىي ئەنئەنىلەردۇر.

ئىككىنچىسى، ئەسلىدە مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئەنئەنە بولمای، بەلكى دىنىي ئېتىقاد ۋە دىنىي تەلىماتلاردىن كەلگەن، ئاستا ــ ئاستا مىللەت ئەنئەنىسى تەركىبىگە قوشۇلۇپ كەتكەن، ئۆزلەشكەن دىنىي ئادەتلەر.

ئەنئەنىلەرنىڭ بۇ ئىككى تىپى نىسپىيلىككە ئىگە بولۇپ، ئۇ ھامان مىللەتنىڭ تەرەققىياتى ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى يۇكسىلىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىدۇ، يېڭىلىنىدۇ ياكى يوقايدۇ.

دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ھەرقانداق مىللەتنىڭ مىللىي ئەنئەنىسىدە ئىجابىي، ئىلغار تەرەپلەرمۇ، سەلبىي ــ قالاق تەرەپلەرمۇ بولىدۇ.

مىللىي ئەنئەنىلەر مىللەتنىڭ يۇكسىلىشى، گۈللىنىشى ۋە زامانىۋىلىشىغا تۈرتكە بولغاندىلا ئىلغار ۋە ئىجابىي رول ئوينىيالايدۇ. مەيلى مىللىي ئەنئەنىلەر بولسۇن ياكى مىللىي تۇس ئالغان دىنىي ئادەتلەر بولسۇن، جەمئىيەت تەرەققىياتىغا، دەۋر تەلىپىگە، مىللەتنىڭ مەنبەئى جەھەتتىن ئالغا ئىلگىرىلىشى ۋە زامانىۋىلىشىغا پۈتلىكاشاك بولغاندا، سەلبىي رول ئوينايدۇ.

مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ جەريانى ــ قىممىتىنى يوقاتقان كونا ئەنئەنىلەرنىڭ يوقىلىشى ۋە مۇئەييەن دەۋر ئۇچۇن ئۇيغۇن بولغان ۋە ئىجتىمائىي تۈرمۇش مەۋجۇت بولۇشىنى تەقەززا قىلغان يېڭى ئەنئەنىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى جەريانىدىن ئىبارەت. كونا ئەنئەنىلەرنىڭ يوقىلىشى ۋە يېڭى ئەنئەنىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى مۇقەررەر ھادىسە بولۇپ، ئۇ ھەرقانداق كۈچنىڭ توسقۇنلۇق قىلىشىدىن مۇستەسنا ھالدا يۈز بېرىدۇ. ئەمما مىللىي ئەنئەنىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە يوقىلىشى يەنە ئۆزىگە خاس تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىگىمۇ ئىگە. كونا مىللىي ئەنئەنىلەرنىڭ ئورنىنى يېڭى مىللىي ئەنئەنىلەر ئىگىلىگەندە كونا ئەنئەنىلەر تۇپ ماھىيىتى بىلەن يوقىلىپ كەتمەيدۇ، ئۇ پەقەت «سان ئۆزگىرىشىدىن سۈپەت ئۆزگىرىشى» گە ئۆتىدۇ ــ خالاس! شۇڭا ھەربىر مۇئەييەن دەۋردە مەيدانغا كەلگەن يېڭى مىللىي ئەنئەنە ئۆز ۋۇجۇدىدا «مىللىي» ئامىللارنى ئوخشاشلا ئەكس ئەتتۈرىدۇ، ئىنسانىيەت مەنبەئىدە قەدىمدىن تاكى ھازىرقى زامانغىچە رەڭمۇرەڭ، بىر ــ بىرىگە ئوخشىمايدىغان ۋە ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغان مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىنىڭ ساقلىنىشىدىكى تۇپ سەۋەب

ئەنە شۇ. بۇ يەردە ئەسلەپ ئۆتۈشكە ۋە سېلىشتۇرۇشقا تىوغرا كېلىدىغان بىر نۇقتا بار، ئۇ بولسىمۇ مەملىكىتىمىزدە جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى يېڭى ئىجتىمائىي تۈزۈم ــ سوتسىيالىزم تۈزۈمى ئورنىتىلغاندىن كېيىن، پارتىيىنىڭ مىللىي مەدەنىيەت، مىللىي ئەنئەنە ۋە تارىخىي مىراسلارغا قارىتا قوللانغان سىياسىتى ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى شەرھىلىگەن پرىنسىپلارغا ئاساسلاندى. مەدەنىيەت تەرەققىياتى مەيلى تىنچ ــ مۇقىم ۋەزىيەتتە ياكى ئەگرى ــ تۇقاي، بوران ــ چاپقۇنلۇق ۋەزىيەتتە بولسۇن، ھەتتا چېكىدىن ئاشقان سول ئېقىملار تەسىر كۆرسەتكەن يىللاردا بولسۇن، جۇڭگوچە بىرخىل رىتىم بىلەن ئالغا ئىلگىرىلىدى. بارلىق «كونا» نى ئىنكار قىلىغان «چېكىدىن ئاشقان» شىددەتلىك ئېقىمۇ جۇڭخۇا مىللەتلىرىگە خاس ئورگىنال ئەنئەنىلەرنى «يوقىتىش» مەقسىتىگە يېتەلمىدى. جۇڭخۇا مىللەتلىرى مەدەنىيىتى گەرچە ئۇزلۇكسىز ھالدا ئۆزگىرىپ، يېڭىلىنىپ تۇرغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى ــ مىللىي پۇرىقى ھەرقانداق شارائىتتا مىللەت خۇسۇسىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان تۈپ ئامىللار سۈپىتىدە راۋاجلاندى: بۇ ئامىللارنى جۇڭگو كومپارتىيىسى يولغا قويغان ۋە ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ئارقىلىق ئەكس ئەتكەن توغرا نەزەرىيىۋى تەلىمات قوغداپ قالدى ۋە رىغبەتلەندۈردى. بۇ خىل ئەھۋالنى سوتسىيالىزم تۈزۈمىنى بەرپا قىلغان باشقا ئەللەردە ئۇچرىتىش تەس. بۇ ھەقتە ناھايىتى كۆپ مىسالارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ! مانا بۇ ــ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم تۈزۈمىنىڭ مەدەنىيەت ۋە مىللىي ئەنئەنە ساھەسىدە ئالاھىدە گەۋدىلەنگەن بىر ئۇلۇغۋار ئەۋزەللىكى.

ئېيتىش مۇمكىنكى، يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ جۇڭگو ئەمەلىيىتىدە توغرىلىقى ئىسپاتلانغان ئەدەبىيات ــ سەنئەت ئىدىيىسىنىڭ ئەۋلادلار پائالىيىتىدە ئىزچىل ۋاراسلىق قىلىنىشى ئىنسانىيەت مەنبۇئى تەرەققىياتى تارىخىدا چوڭ ۋە تەكىداشسىز تۆھپىدۇر.

ماۋزېدۇڭنىڭ «يەنئەن ئەدەبىيات ــ سەنئەت سۆھبىتى يىغىنىدا سۆزلەنگەن نۇتقى» نىڭ ئەللىك يىللىقىنى خاتىرىلىگەندە، ئۇنىڭ ئىلمىي قىممىتىنى قەدىرلەپ تارىخ ۋە مەدەنىيەت ساھەسىدىكى تەتقىقاتتا ماۋزېدۇڭنىڭ ئەدەبىيات ــ سەنئەت ئىدىيىسىنى توغرا چۈشىنىپ ۋە ئەمەلىيەتكە تەدبىق قىلىپ، مىراس ۋە ئەنئەنىلەرگە بىر تەرەپلىمىلىك قارايدىغان، مىللىي ئەنئەنىلەرنى «زامانىۋىيلىككە قارىمۇ قارشى» قويىدىغان، بىرەر مىراسنىڭ ئازغىنا سەلبىي تەرىپىنى كۆرۈپلا ئۇنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىدىغان، بىرەر مىللىي ئەنئەنىنى ئىككىنچى بىر مىللىي ئەنئەنىدىن ئۈستۈن قويىدىغان خاھىشلاردىن ساقلىنىش لازىم، شۇنداقلا ئىلغار ۋە ئىجابىي ئەنئەنىلەرنى كەڭ دائىرىدە يورۇتۇپ، شۇ ئارقىلىق خەلقنى كۆپلەپ مەنبۇئى ئوزۇق بېرىش، ئىلغار ئىدىيىنى سىڭدۈرۈشى ئىنتايىن مۇھىم.

ئىزاھات:

① ۋاڭ خەيرۇڭ ــ ماۋزېدۇڭنىڭ ئۈكىسى ماۋزېمىننىڭ قىزى.

② ر. تەيلۇ: «ماۋزېدۇڭنىڭ تەرجىمھالى». خېبەي خەلق نەشرىياتى. 1990 - يىل 4 - نەشرى (خەنزۇچە) 364 - بەت.

نەۋائى ئۆز ئەسەرلىرىدە قانچە سۆز ئىشلەتكەن

ھەر بىر يازغۇچى ـ شائىرنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىدە قانچە لۇغەت ئىشلەتكەنلىكى ئۇنىڭ سۆز تالانتىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى ئەمەس، بەلكى شۇ ماتېرىياللارنىڭ سۆز بايلىقىنىڭ قانچىلىك، ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدىغان بىر مۇھىم ئۆلچەم ھېسابلىنىدۇ.

ئۆزبېكىستان «پەن» نەشرىياتى نەشر قىلغان، پىلولوگىيە كاندىدتى بەھرىمەن باقايېۋ يازغان «نەۋائى ئەسەرلىرى لېكسىكسى» ناملىق كىتابتا مۇئەللىپ بۇ مۇھىم ئۇقتىنى ئالاھىدە كۆچ سەرپ قىلغان. ئۇلۇغ ئەدىبنىڭ تۆرلۈك ژانىرلاردا يازغان 24 پارچە ئەسىرىدە ئىشلىتىلگەن بارلىق سۆزلەرنى سىنتاگمىستىك، لېكسىك ـ گرامماتىكىلىق، سېمانتىك، ئېتىمولىستىك، تېماتىك، گېنېتالوگىك جەھەتلەردە ئەتراپلىق تەھلىل قىلىپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە قانچە سۆز ئىشلىتىلگەنلىكىنى ھېسابلاپ چىققان ۋە ئۇنى مەشھۇر ئەدىبلەر بىلەن سېلىشتۇرغان.

ئۇزۇن يىللىق ئىلمىي ئىزدىنىش ئارقىلىق مەيدانغا كەلگەن بۇ كىتابتا ھېسابلاپ چىقىلىشىچە: پوشكىن ئۆز ئەسەرلىرىدە جەمئىي 21197 سۆز، شېكسپىر 20 مىڭدىن كۆپرەك سۆز، سېرۋانتېس 18 مىڭدىن كۆپرەك سۆز، ئابدۇللا تەۋقىي 14 مىڭ، ئاباي 6 مىڭ سۆز ئىشلەتكەن. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بارلىق ئەسەرلىرىدە ئىشلەتكەن بىر مىليون 378 مىڭ 67 سۆز ئىشلىتىلگەن بولۇپ، ئۇلار 26 مىڭ 35 لېكسىكىلىق بىرلىكتە ئۇمۇملاشقان. شائىر پەقەت «پەرھاد ۋە شېرىن» داستانىدىلا 5431 سۆز ئىشلەتكەن. «نەۋائى ئەسەرلىرى لېكسىكسى» ناملىق كىتابتا يەنە شائىر ئەسەرلىرى لېكسىكسىنىڭ ستاتىستىكىسى ئىشىنەرلىك دەلىللەر بىلەن ئەتراپلىق كۆرسىتىپ بېرىلگەن. مەسىلەن، نەۋائى «خەمرايىنىڭ ـ لىسانەر» ئەسىرىدە 7669 سۆزلۈك قوللانغان بولسا، «مۇھاكىمەتۇل ـ لۇغەتەيىن» دە 665 سۆزلۈك قوللانغان. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، نەۋائى ئىلمىي ئىجادىيەتلىرىنى ئىخچام لېكسىكا شەكلىدە ئەسەرلىرىنى كەڭ مەنالىق سۆزلەرنى ئىشلىتىپ ياراتقان.

نەۋائى ئەسەرلىرىدە ئۇمۇمىي تۈركىي سۆزلەر ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە ئۆز دەۋرىدە قوللىنىلغان قەدىمكى تۈركىي سۆزلەر،

دىئالېكتال (مەھەللىي شىۋىسى) ئاتالغۇ سۆزلەرمۇ، كەزەب ـ فارس تىللىرىدىن ئۆزلەشكەن سۆزلەرمۇ، موغۇلچە سۆزلەرمۇ ئىشلىتىلگەن. بۇ ھال نەۋائىنىڭ يالغۇز ئۆز تىلىنى پۇختا بىلىپلا قالماستىن، شۇ دەۋردە ئۆزئارا زىچ ئالاقە ۋە ھەمكارلىقتا ياشىغان باشقا مىللەتلەر تىلىنىمۇ پۇختا ئۆگەنگەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

مۇئەللىپ يەنە نەۋائى ئىجادىيىتىنىڭ لېكسىك، گرامماتىك كۆلىمىگىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلىپ، قايسى سۆزنىڭ قايسى ئەسەردە قانچە قېتىم ئىشلىتىلگەنلىكى ۋە قانداق مەنىلەردە قوللىنىلغانلىقىنىمۇ ئىنچىكە ھېسابلاپ چىققان. مەسىلەن، نەۋائى «باش» سۆزىنى «چاھار دىۋان» نىڭ تۆتىنچىسىدە 249 ئورۇندا قوللانغان. بۇ سۆز قەدىمىي تۈركىي يادىكارلىقلىرىدا توققۇز خىل مەنىدە قوللىنىلغان بولسا، نەۋائى ئۇنى 50 خىلغا يېقىن مەنىدە ئىشلەتكەن. نەۋائى «باش» سۆزىنى بىر ئورۇندا سىنېكدوخا يولى بىلەن «چاچ» مەنىسىدە:

ئاقسا باشلادى باشۇ، تۆكۈلە باشلادى تىشىن،
سەفەر ياراغىنى قىلغىلكى، تۇشتى باشىڭە ئىش.

دەپ ئىشلەتكەن بولسا، بەزى ئورۇنلاردا قېرىماق، ياشىماق، ئەقىل مەنىلىرىدىمۇ ئىشلەتكەن.

كۆز ياشىمكىم ئەۋرەلۈر سەرگەشتە مەجنۇن ياشىدەك،
ئايلانۇر باشىم داغى قان ئىچرە ھەردەم باشىدەك.

«باش» سۆزىنى بەزى ئورۇنلاردا «باشلىنىش ۋاقتى»، «بىرىنچى»، «مەغلۇپ كىشى»، «ئالدى» مەنىلىرىدە ئىشلەتكەن بولسا، بەزى ئورۇنلاردا خەلق تىلىغا ئىخشىمۇ يېقىنلاشتۇرۇپ: «باشىمە سېنىڭ تاش يېغدۇردى»، «باشقا قۇش قونغان»، «باش ئېلىپ كەتمەك»، «قولىنى باشتىن ئايلاندۇرۇپ» دېگەندەك ئىبارىلەردە ھەر خىل مەنىلەردە ئىشلەتكەن.

بىز نەۋائى ئەسەرلىرىنى تەتقىق قىلغان ۋە ئۆگەنگەندە ئۇنىڭ تىل ئىشلىتىش جەھەتتىكى ماھارىتى، ھەر خىل سۆزلەرنى خىلمۇ خىل ئورۇندا جايلىق قوللىنىپ، ئۇنى كەڭ مەنىلەرگە ئىگە قىلالغانلىقىنىمۇ تەرىپلەپ ئۆگىنىپ، ماھارىتىنى تېخىمۇ كەمبەغەللىكى ۋە قاتمالليقىنى ئۆگىنىشىمىز لازىم.

ماتېرىيالالارنى جايىغا ئەكەت رەتلىگەن.

ئابدۇلجىلل تۇران كۇتۇبخانىسى
مكتبة عبدالجليل توران
Abdulcelil Turan Kütüphanesi

كىلاسسىك ئەدەبىياتتا خوتەن تەسۋىرى

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن

1

يىللار كالېندار سەھىپىسىگە ھەر قېتىم يېڭى — ئاتەشىن رەقەم چەككەندە، نوۋۇرۇز شامالىرى كۆكۈل ئۆيىنىڭ تەسەۋۋۇر پەردىسىنى ئۇچۇرۇپ، سېغىنىچ دۇرلىرىنى دىيار جامالىغا چاچقاندا، مەن ئەزىز ماكان — خوتەن ئىشقىنىڭ يېڭى ئۆركەشلىرىگە غەرق بولىمەن. خوتەننىڭ ھەربىر سېقىم قۇتلۇق توپىسىدا بۇ نەچچە مىڭ يىللىق قەدىمكى مەدەنىيەت گۈلزارىنىڭ تارىخىي جاۋاھىرات چۆكمىلىرى بىلەن ئۇلۇغ ئەزىمەت ئەجدادلىرىمنىڭ خاسىيەتلىك قەدەم ئىزلىرىنىڭ ئېپتېخارلىق نەمۇنىلىرى ساقلانغان.

مانا، يېقىندىلا «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات. جەمئىيىتى» قۇرۇلدى. يېغىن تەسراتلىرى بىلەن يېڭى يىل ھېسسىياتلىرىنىڭ ئۇچقۇنلىرى باغرىم پەلەكىدە خۇددى ئىككى يۇلتۇزدەك جەم بولۇپ، يالتىراپ كەتتى. مۇبارەك نام — خوتەن نامى قولۇمدىكى «دىۋان ھافىز شىرازى» دا يېزىلغان تۆۋەندىكى بەيىت باغرىمغا ئىزدىنىش چاقمىقىنى چېقىۋەتتى:

«ياغدى ئېتەكلەردىن گۈلاب، ھەيران ئىرۇمەنكى سەبا،
ئۆتكەن يولۇڭ تۇپراقلىرى قىلماس نېچۇن مۇشكى خوتەن.»

ئۇلۇغ پارس لىرىك شائىرى، تېرەن تەپەككۇر ۋە ئويناق تەلەپپۇز ئىگىسى ھافىز شىرازىنىڭ بۇلبۇلدەك بۇ ناۋاسىمېنىڭ قەلبىمدە مېنىڭ دەۋرىم ۋە مېنىڭ روھىم يېتىمگە لايىق ئەكس سادا قوزغىدى. دەرۋەقە، ئۆتكەن ھەربىر ئەسىرنىڭ، مۆچەلنىڭ، يىلنىڭ شامالىرى گۈل ئېچىلدۇرۇپ گۈلاپ تۆكۈپ ئۆتۈشتى. مەن يازما ئەدەبىياتتىكى خوتەن تەسۋىرىگە نەزەر سېلىشقا باشلىدىم. ئۇنىڭ بىر قىممىتى كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى ئىلمىي ئىزدىنىشنى خاسلاشتۇرۇش، تېماتىكىلاشتۇرۇش، مىكرولۇق مۇھاكىمە يوللىرىنى ئېچىشتىن ئىبارەت، ئەلۋەتتە.

خوتەن ناھايىتى ئۇزاق يىللىق ئىپتىدائىي ئىنسان تۇرىكۇملىرىنىڭ ھايات سەھنىسى ئىدى. ئارخىئولوگىيىلىك قېزىلمىلار بىلەن قىيا سىزمىلىرى بىزگە بۇ ھەرخىل تارىخىي قاتلامدىكى يېراق ھايات مېلودىيىسىنىڭ غۇۋا ئېنغۇرماتسىيىسىنى داۋاملىق يەتكۈزۈپ كەلمەكتە. ئاندىرسونىنىڭ چۆچىكىدىكى يېرىم بەدىنى بىلىق بولۇپ قالغان ساھىبجامال قىزدەك يېرىم گەۋدىسى قۇملۇق دېڭىزىغا كۆمۈلۈپ قالغان بۇ ماكاننىڭ يېراق تارىخى داۋاملىق ئايدىڭلاشقۇسى.

خوتەن — قاراقۇرۇم - پامىر ئۇچبۇرجىگىدىكى تارىخى ئۇزۇن شەھەر - قەلئە — دۆلەت

لەر تىزمىسى سۈپتىندە قىزىقارلىق مەدەنىيەت ئارىخىغا ئىگە. بىز خوتەنىدىكى ئارىئان ـ سكىتاي (سىكىق ـ ساك) قەبىلىلىرىنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن ھايات يالداملىرىدىن بۇ رايونىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا «ئاۋىستا» دەستۇرىدا تىلغا ئېلىنغان «قەھرىمان تۇرلار ساكلار» نىڭ مەدەنىيەت قالدۇقلىرىنى كۆرۈۋىز، ئالتۇن خۇمار، ئالتۇن ـ قوچقار ھايۋان ئوبرازىدىكى زىننەت بۇيۇملىرىنى ياساش ئۇلارنىڭ ئالەمشۇمۇل مەدەنىيەت ئۇسلۇبى ئىدى. گاھى ساك ۋە گاھىدا تۇر دەپ ئاتالغان بۇ سكىتاي تىپىدىكى ئاسىيا ئاق جىنسلىرى كېيىنچە قىسمەن سېرىق جىنسلار سېنكىرتىزىمى تەسىرىدە تۇركىي قەبىلىلەرگە ئايلانغان بولسىمۇ، يەنىلا «ئاۋىستا» دا ئېيتىلغان قەدىمكى يازما ھۆججەتلەنگەن «تۇر» نامىنى ئىزچىل ئۆزلىرىگە ئېتنونىم قىلىشقان. «شاھنامە» گە ئاساس سالغان ساك ـ تۇر خەلق رىۋايەتلىرى ئۇنىڭ يەنە بىر ھۆججىتى ئىدى. ئىلگىرىلەپ ئىزدەنگەن كىشىگە قەدىمكى خوتەن قەبىلىلىرىنىڭ قۇياش ئىلاھچىلىقى، كېيىنكى دىنىي ۋە دۇنياۋى مەدەنىيەتلەرگە سىڭىپ كەتكەن ئۆرپ ـ ئادەت، قائىدە ـ يوسۇن ۋە فولكلور قاتلىمى ـ كۆپ ئۇچۇرلۇق يوشۇرۇنغان مەۋزۇ ھېسابلىنىدۇ.

بۇددىزم ـ خېلىلا گۈللەنگەن خوتەن شەھەرا مەدەنىيىتى ئۇستىگە كىرىپ كەلگەن. بۇددىزم خوتەن مەدەنىيىتىگە يېڭى تەپەككۇر ۋە خاس سەنئەت قىممىتى بېغىشلىدى. قەدىمكى خوتەن بۇددىزم قەلئە ـ راباتلىرى ھېسابلانغان يوتقان، راۋاق، مەلىكە ئاۋات، دەندان ئۆيلۈك، كونا نىيە قاتارلىقلاردىن تېپىلغان تارشا پۈتۈك، ياغاچ ئويما، تاختا رەسىم، ياغاچ قىرما ھەيكەل، چوك ـ كىچىك لاي ـ گەچ ھەيكەل، توقۇلما بۇيۇملارغا ئىشلەنگەن رەسىم قاتارلىقلار بۇ ماكاندا بۇددىزمنىڭ مىك يىللاپ راسا دەۋر سۈرگەنلىكىدىن دالالەت بېرىدۇ. دەرۋەقە، سىتەيىنىڭ دەندان ئۆيلۈكىدىن تاپقان «قۇتلۇق ساماۋىي خانىش» (لاكشمى) نىڭ يالىڭاچ رەسىمى شەرق رەسساملىق سەنئىتىنىڭ مىسلىسىز ناذىر ئۇلگىسى ئىدى. مەن ئۇنى خوتەن رەسساملىرى سىزغان شەرق ۋىناسى دەپ قارايمەن.

خوتەن رەسساملىرىدىن ۋىسارا پۇچىنا، ۋىسارا ئىراسانگا ئېلىمىز سەنئەت تارىخىدىكى ئىككى يورۇق يۇلتۇز ئىدى. ئۇلار خاس خوتەن تەسۋىرى سەنئەت ئۇسلۇبىنى ياراتتى. پۈتكۈل ماكان خاراكتېرلىك سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ ئاساسىي پرىنسىپى «ئويما ـ قويما ئۇسۇلى» نى يورۇقلا چىقاردى. سىكاناندو، تايۇن، تانارو، ۋىسارانام، شىرۇداما، ۋىساراشىرۇ قاتارلىق بۇددا ئالىملىرى بۇددا نوم ـ سوترا تەرجىمە ـ تەپسىراتچىلىقىدا غايەت زور شۆھرەتلىك تۆھپىلەر ياراتتى. تىبابەتچىلىك، يىپەكچىلىك، گىلەم ـ ئەتلەسچىلىك، قەغەزچىلىك، قاشتېشىچىلىق ـ زەرگەرلىك ۋە يىپەك يولى سودا ماھارىتى بويىچە ئېلىمىز ۋە شەرق خەلقلىرى تارىخىدا ئىزچىل كۆزگە تاشلىنىپ كەلدى.

2

خوتەن ھەققىدىكى ئېيتىلغان قەدىمكى يازما ئەدەبىيات بويىچە بىزگە يېتىپ كەلگىنى سېمىرا مەلىكىنىڭ يۇرت ئەسلەش شېئىرى بىلەن سۇي سۇلالىسى (بەلكى شىمالىي سۇلالىلەر) دەۋرىدە توپلانغا كىرگۈزۈلگەن «خوتەنىدە گۈل سەيلىسى» ناملىق شېئىر

بولسا كېرەك. بۇ نامەلۇم ئاپتور يازغان شېئىر مۇنداق يېزىلغان:

«قانچە پەرقلىق بولسىمۇ تاغ ۋە دېيار،
چۆپ دەرەخلەر تەك سېزەر كەلسە باھار.
شەرق ۋە غەربتە تۇرسىمۇ يۇرتلار، بىراق
كەلگۈسى گۈل سەيلىسىگە سەيلىگار».

ئىسلامىيەتتىن كېيىن خوتەن دېيارى ئۆز مەدەنىي ھاياتىنىڭ يېڭى دەۋرىنى باشلىدى. ئىسلام دىنى كىرگەندىن كېيىنكى يېڭى شەرق ئەدەبىياتى مۇنبىردە ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىللىق ئەدەبىيات كلاسسىكلىرىلا ئەمەس، شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ قەلەم ئەزىمەتلىرىمۇ خوتەن تەسۋىرىگە ئاتاپ ئاجايىپ گۈزەل مىسرالار يېزىشتى.

يېپەك يولىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ تارىخىي داستان «شاھنامە» نىڭ مۇئەللىپى ئوبۇلقاسىم فىردەۋسى خوتەننى تۇران شاھى ۋە قەھرىمانى ئەپراسىياپنىڭ مەشھۇر مەدەنىيەت ۋە سودا شەھرى سۈپىتىدە كۆپ قېتىم ئىجابىي روھ ۋە ھۆرمەت بىلەن زوقلىنىپ تىلغا ئالغان. ئۇ «سىياۋۇش قىسسەسى» ناملىق داستاندا تۇران قەھرىمانى پىرانىڭ خوتەنگە قايتىشىنى:

بارچەسىن تاپشۇرۇپ خوتەنگە كەتتى،
شاھىن شاھنى كۆرۈشنىڭ ۋاقتى يەتتى»

دەپ؛ پىرانىڭ ئەپراسىياپنى خوتەنگە بەخەتەر يەتكۈزگىنىنى:

«بىئازار يەتكۈزدى خوتەنگە لۇتفەن،
كۈتۈشتى يېغىلىپ ئۇنى ئەنجۇمەن»

دەپ يازسا، «بىنجەن ۋە مەنجە» داستانىدا ئىران قەھرىمانى رۇستەمنىڭ يۇشۇرۇن خوتەنگە بېرىپ، ئەپراسىياپتەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنغان بىجەننى قۇتقۇزۇشىنى مۇنداق يازدى:

«شەھەردىن شەھەرگە سوزۇلدى كارۋان،
ئاقىۋەت كۆرۈندى كارۋانسىغا تۇران.
خوتەنگە كېتىشكەن ئۇلار دەشت ئېشىپ،
ئەر ـ ئايال چىقىشتى تاماشىغا قىلىپ.
تۇراندا بار ئىدى گۈزەل بىر ماكان،
ئارامىن ئالاتتى بۇ جايدا پىران».

فىردەۋسى «بەھرەمگور پادىشاھلىقى» داستانىدا:

«كېيىن خەۋەر يەتتى ھىندى ئىلە رۇمغا.
ئابات تۈركۈ، چىنۇ قارا قۇرۇمغا»
«چىن خاقانى ئاڭلاپ بۇ ھەقتە خەۋەر،
چىن خوتەن مۇلكىدىن تارتتى كۆپ لەشكەر».

دەپ يازدى.

ئۇلۇغ پارس شائىرى ھافىز شىرازى:

«ياغدى ئېتەكلەردىن گۈلاب، ھەيران ئېرۇرمەنكى، سەبا،
ئۆتكەن يولۇڭ توپراقلىرى قىلماس نېچۈن مۇشكى خوتەن»

دەپ يازغانىدى.

لىرىك شائىر سابىر تېرمىزى مۇنداق يازغان:

«يۈزى، قاشى، ساچى ممكىن ھىندا بىرلەن خوتەن ئايى،
بىرى كۆزۈڭ، بىرى مارجان، بىرى سەفغاھ تىنىق سىنا».
«بولدى باغ بۇتخانە يەڭلىغ لالە گۈلدەك ھۆسنىلەر،
راستىن ئېيتسام چىنۇ قەشقەرلىق سەنەملەر يەرقىدىن».

ئابدۇرەھىم ھاپىز خارەزمى خوتەن ھەققىدە كۆپ توختالغان:

«ئىشقى پوستىدە قالمىدى ھاپىز،
ئورنى بەلگۈردى بويى مۇشكى خوتەن»
«ئول قارا كۆز ئاشنا، ئەركىن راۋان يۈگرەپ قاچار،
مۇندايمن ۋەھشى ئەمەستۇر ھىچ ئاھۇي خوتەن».
«يۈزى ئۇستىدەگى ئول دانە خالى،
گۈلى لالە ئۆزە مۇشكى خوتەنىدۇر».

سەككاكى مۇنداق يازغان:

«ئۇن ئاخشام تولغىدۇ سۇمبۇل بىكىن ئۇلغۇندىن ئاھ ئۇردۇم،
ھەۋانى غالىيە توتىي، جەھان مۇشكى خوتەن بولدى».

ئاتايى ئۆز غەزەللىرىدە خوتەن لالىزارى ۋە مۇشكى توغرىسىدا كۆپ توختالغان. ئۇ مۇنداق يازغانىدى:

كۆزۈمكى سۆيدى يۈزۈمنى ماڭ ئىختىيارى بىلە،
كۆرەر بۇ مۇشكى خوتەنىنى ساچىڭ سەۋادى بىلە».
«نەرگىس كۆزۈڭ مەنزىلى خوتەن لالەزارىندە،
ئوقى قاشىدا ئويىنغۇچى بىر غەزال يوق».
«تا سەبا زۇلفى نەسىمىن چىن ئەلىدە يايغالى،
مۇشك سەۋداسى كېسىلدى شەھرى چىن ئەتتارىدىن».

ئەبەيدۇللا لۇتفى:

«ساچىڭدىن چۈن ئوغۇرلار مۇشكى خۇشبۇي،
قىلۇرلار بەندۇ بەند ئانى خوتەندە».
«گاھ تۆكىلەر خوتەن زىبالارىلى،
زامانى رۇمىنىڭ رەئنالارىنى».

لۇتفى بۇ يەردە خوتەننى رۇم يىلەن ئوخشاش ئورۇندا قويۇپ، يۇكسەك ئېتىبار بىلەن تىلغا ئالغان.

3

ئۇلۇغ ئەللامە ۋە تەڭداشسىز سەنئەت ئۇستازى ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرىدە خوتەن ئىبارىسى ئالتۇن ۋە ئاتەش بىلەن چېكىلگەن كۆپ قىرلىق، جىلۋىدار ۋە ھۇرمەت، سۆيۈنۈش دۇرلىرى چاقناپ تۇرغان ئىبارە بولدى. ئەلىشىر نەۋائى ئۆز لىرىكىلىرى — غەزەللىرىدە خوتەن ئىبارىسىنى پەخىرلىك ئورۇنغا قويغان. ئۇ:

«دېمە يۇز كىم خوتەن گۈلزارىدۇر بۇ،
دېمە خەت، نافەئى تاتارىدۇر بۇ»
«چۈن مەلاھەت جان ئالۇر، ھۇسۇن ئىچرە ئانى ئىستەگىل،
خاھى دىلبەر كىشۋەرى بولسۇن خوتەن، خاھى ھەبەش»
«كويى تۇپراغى ئىبرۇر مۇشكى خىتا ①،
ئىستەگىن ئانى خەتا قىلما ھەۋەس»
«يۇزۈڭ بەيازىيۇ ئول خالى مۇشكسا ھىندۇ،
غەرىب تۇشتى خوتەن كىشۋەر ئارا ھىندۇ»

(ئاپئاق يۈزۈڭدىكى ئىپار رەڭلىك مېڭىڭ بەئەينى قارا تەنلىك ھىندىغا ئوخشايدۇ. خۇددى خوتەن ئەھلى ئارىسىغا بىر غېرىب ھىندى كېپىقالغاندەك.)

ئەلىشىر نەۋائى ئۆز «خەمسە» داستانلىرىدا خوتەن ھەققىدە كۆپلەپ توختالغان. ئۇ «ھەيرەتۇلئەبرار» دىن ئىبارەت پەلسەپە ـ ئېتىكىلىق داستانىدا مۇنداق يازغان:

«تۈركي خوتەن، ياپتى چۇ زىبا جەمال.
مۇشكى فىشان بولدى نەسىمى شامال»

ئەلىشىر نەۋائى بۇ يەردە «تۈركي خوتەن» ئىبارىسىنى ئىككى مەنىدە — تۈركي رۇم مەنىسىدە، تۈركي تىللىق خەلقلەر مەدەنىيىتى ئوچىقى مەنىسىدە ۋە قۇياش سىمۋولى سۈپتىدە قوللانغان. نەتىجىدە بۇ بەيىت:

«قۇياش گۈزەل جامالىنى كەڭ يايدى،
شامال گويا ئىپار بولۇپ تارالدى»

بولۇپ چىقىدۇ.

ئەلىشىر نەۋائى «پەرھاد ۋە شىرىن» داستانىدا تۇنجى بولۇپ ئىران پادىشاھى خۇسرەۋنى باش قەھرىمان قىلغان ئىزاھى گەنجەۋى بىلەن خۇسرەۋ دېھلەۋى ئەنئەنىسىنى ئۆزگەرتىپ، تۈركي شاھزادە ۋە ھۇنەر ـ سەنئەت ماھىرى پەرھادنى باش قەھرىمان قىلغان تۈركي داستان يارىتتى. بۇ غايەت چوڭ ئىپتىخار ۋە جاسارەت

① «خىتا» ئىبارىسى ھەر خىل ئىزاھلانمىقتا. ئۇ بەزى تەتقىقاتچىلار تەرىپىدىن «خوتا» (خوتەن) ئىبارىسىنىڭ گرىنكىچە «ئان» «ئەن» (مەسىلەن، يۇنان، ئىران، تۈران) قۇشۇمچىسىز يېزىلىشى دېيىلگەن.

ئىدى. ئۇ خوتەن ھەققىدە كۆپلەپ گۈزەل بەيىتلار يازغان:

«خوتەن مۇلكىكى جەننەتتىن نىشاندۇر،
ساۋادى ئۇزرە جەننەت جان فىشاندۇر»

(خوتەن دىيارى جەننەتتىن نەمۇنىدۇر. ئۇنىڭ كۆكلىمى جان بېغىشلىغۇچى جەننەتنىڭ ئۆزىدۇر).

ئەلىشىر نەۋائىنىڭ غايىۋى جەمئىيەت ۋە غايىۋى پادىشاھ توغرىسىدىكى ئوتوپىك ئىدىيىلىرىگە بېغىشلانغان ئاخىرقى داستانى «سەددى ئىسكەندەر» داستانىدا خوتەن تەسۋىرىگە ئائىت مىسرالار كۆپ:

«بۇ سۆزلەر دېگەچ شاھى چىنۇ خوتەن،
دۇئاسىغە تىل چەكتىلەر ئەنجۇمەن»

(چىن ۋە خوتەننىڭ پادىشاھى بۇ سۆزلەرنى ئېيتىش بىلەنلا، مەجلىس ئەھلى دۇئاغا تىل ئاچىتى.)

بىرى ئول خوتەن زادى مېھرۇ ئىدى،
يەنە مەھۋەشى تۇرفە كۆزگۈ ئىدى»

(بىرى خوتەنلىك مېھرۇ ئىدى، ئۇ ئاجايىپ ئاي يۈزلۈك گۈزەل ئىدى.)

ئەلىشىر نەۋائى خوتەن تېمىسىغا زور ھۆرمەت ۋەتەڭداشسىز ئېپتىخار بىلەن يېقىنلاشقان. ئۇنىڭ نەزەرىدە خوتەن تۆۋرىكى تىللىق خەلقلەر مەدەنىيىتىنىڭ قەدىمكى قەلئەسى ۋە شەرق سەنئىيەت ئۇسلوبىنىڭ كۆزنى قاماشتۇرىدىغان، قەسىرى ئىبدى. ئۇ خوتەننى قۇياشقا، جەننەتتىن ئۇستۇن راھەتلىك دىيارغا، مانى، دانىي، قارەن قاتارلىق نامىلاردا ئاتالغان ماھىر رەسساملار يۇرتىغا، ئېپار چاچلىق، ئاھۇ كۆزلۈك ساھىبجامال قىزلار بىلەن ئېپارھىدلىك باغ ـ دالىلار، ئېپار كىيىكى ماكانىغا ئوخشىتىپ تىغا ئالغان.

4

رەھىم بابا مەشرەپ خوتەن دىيارىنى كەزگەن ۋە بۇ قۇتلۇق زېمىننى ئالىي ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ مۇنداق يازغان:

«مېنىڭ ئاشۇفتە كۆڭلۈم غۇنچىدەك ھەرگىز ئاچىلمايدۇر،
يۇرەكتىن غەم كېتەر دەپ بۇ سەبەبدىن مەن خوتەن كەلدىم»

(مېنىڭ كۆڭلۈم غۇنچىدەك ھەرگىز ئېچىلمايدۇ، يۇرەك غەملىرىم كېتەر دېگەن سەۋەبتىن مەن خوتەنگە كەلدىم.)

«شاھىدانە خوتەننى تەۋق ئېتەرگە، ئەي مۇسۇلمانلار،
چۇ لالە دامەنى سەھرا تۇتۇپ دەشتى خوتەن كەلدىم.»

(هەي مۇسۇلمانلار، مەن شاھىدانە خوتەنكى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن سەھرا ئىچىدىكى لىرنىنى لالىزار بىلىپ، خوتەن دەشتىگە كەلدىم.)

«گۈناھسىزدىن خەبەر ئالسام جۇھۇد، تەرىپا مېنىڭدەك يوق،
خىتايۇ، چىنۇ ماچىندىن خوتەن دەپ ئۇرگۈلۈپ ئۆتتۈم»

(گۈناھلىرىمنى سورىساڭ جۇھۇد، تەرسادىن ئارتۇقمەن، خىتاي بىلەن چىن ماچىنىنى خوتەن دەپ ئايلىنىپ چىقتىم.)

«ئاياغ باسقان يېرى سەرسەبز بولدى، ياسۇمەن بولدى،
مەشامىم بويىدىن ھەر سائەتى مۇشكى خوتەن بولدى.

(ئاياغ باسقان يېرىڭ گۈلزار ياكى ياسۇمەنزار بولغاچقا، دىمىغىمدىن ھەرسائەت خوتەننىڭ ئىپارھىدى چىقىپ تۇرىدۇ.)

«ئاھۇي خوتەن چەشمى سىياھىڭگە تەسەددۇق،
جانانەئىل چىن زۇلفى دۇتاھىڭگە تەسەددۇق»

(ئەي خوتەن ئاھۇلىرى قارا كۆزۈڭگە تەسەددۇق، چىن جانانلىرى ئىككى تال چېچىڭغا تەسەددۇق.)

بىز خوجا نەزەر ھۇۋەيدانىڭ:

«كۆرۈپ چۇ زۇلفى خەتىڭنى خوتەنىدەكى ئاھۇ»

(چاچلىرىڭنى كۆرگەندە خوتەن ئاھۇلىرىنىڭ خۇش بۇيىنى ھىس قىلدىم.)

«ھۇزۇرۇپ پىيالەڭنى مەينى يىغلاسا مۇشەررەھ ئەھلى،
سۇبارغا مۇخەببەت مەينى كاسەئى خوتەن ياخشى»

(پىيالىدە مەي ئىچىپ خۇشرەھ ئەھلى يىغلاشقا چۈشكەندە، مەينى ساقى سۇبۇلغا خوتەن قەدەھى ياخشى.)

«مۇھەببەت بويىدىن ئېلى زەررە لەززەت قايناغانلارغا،
دىماغىغا دۇلارنىڭ مۇشكى ئاھۇيى خوتەن ياخشى»

(مۇھەببەت پۇرىقىدىن ئازراقمۇ لەززەت تاپالمىغان كىشىلەرنىڭ دېمىقىغا خوتەن كىيىكىنىڭ ئىپارى ياخشى.) دېگەن مىسرالىرىدىن ئۇنىڭ قەشقەردە تۇغۇلۇپ، ئاپئاق خوجا تەرىپىدىن ئات قويۇلۇپ، چوڭ بولغاندىن كېيىن بۇ دىيارغا توپلانغان مۇھەببىتىنى كۆرۈڭمىز.

مۇھەممەت سىدىق زەلىلى:

«ساچقالى ئىپارىنى ئاھۇي خوتەن ياخشى» دېگەن روھتا كۆپلەپ خوتەن تەسۋىرىگە بېغىشلانغان بەيىتلار يازغان:

«ئەي زەلىلى، گۈلشەنى ماچىندە ئەمدى بادە ئىچ.
مۇھتەسىب گەرشەھر ئىچىندە ئەلنى ئەيلەر ئېھتىساب»

(ئەي زەلىلى، ماچىن گۈلشىنىدە ئەمدى مەي ئىچكىن، گەرچە شەھەر تەكشۈرگۈچىلەر تىنتىشىپ يۈرسىمۇ.)

«شەھرى ماچىندۇر زەلىلى تەلىبە ئەيلەپتۇر سەپەر،

ئەردەۋدل ئىلە كۇچاۋۇ سەيرى تۇرفاندۇر تەمەئ»
(تەلۇە زەلىلى ماچىن شەھىرىگە سەپەر قىلدى. ئەمدى ئاقسۇ، كۇچا ۋە تۇرپان سەيلىسى ئۇنىڭ ئارزۇسىدۇر.)
«تەماشايى زەلىلى مەھۇەشانى شۇخى ماچىن ھەر،
خىتا سەھراسىدىن گەر جىلۇەگەردۇر ماھى تۇرفانتم.»
زەلىلى ماچىنىنىڭ ئاي يۇزلۇك شوخلىرىنى تاماشا قىلۇاتقىنىدا، خىتا سەھراسىدىن تۇرپانىم ئايدەك جىلۇەقىلىدۇ)
«خىتا سەھراسىدىن سۇمبۇلنى ھەرگىز بىزگە كەلتۇرمە،
يىبەرگىل ئاھۇيى مۇشكى خوتەن ئەلىبەتتە ـ ئەلىبەتتە»
(خىتا سەھراسىدىن بىزگە سۇمبۇل كەلتۇرمە، ئەلۇەتتە، خوتەن ئىپار كىشىلىرىنىڭ ئىپارىدىن ئىبەرتى.)
خوتەنلىك لىرىنىڭ شائىر نەۋبەتى خوتەن توغرۇلۇق ئاجايىپ غۇرۇر بىلەن گۇزەل مىسرالار يازغان:
«مۇساھىبىم قىلساڭ پەيام ئەۋۇەل خوتەندىن باشلاغىل،
دىلبەرىم، خۇرشىد يۇزۇم ئول سىيمىتەندىن باشلاغىل.
باشقا گەپكە ئاچمالەب، يوقتۇر بۇنىڭدا خاسىيەت،
دىل ئارام تەفاخۇرۇم قۇل جانۇ تەندىن باشلاغىل.»
«رەۋزىگە مانەند خەيال ئەت خوتەننى،
بەھشىتتىن زىيادە مىسال ئەت خوتەننى.
خوجەستە خاكى رەھمەت سۇرمەسىدۇر،
كۆزۇڭگە تۇتىيا خال ئەت خوتەننى.
پەرىلەر بوسەسى تۇرغە شىرىندۇر،
ھۇرلەر لەبىگە بال ئەت خوتەننى.
تەلئەتىگە خۇرشىد، كۆزلەرىگە ئەختەر،
يادەك قاشىگە ھىلال ئەت خوتەننى،
مۇئەللىمى ئافاق بىنىشىن سۇخەنگۇي
تىغلىگە دەرس مەقال ئەت خوتەننى.
جاھان شائىرلەرى گۇلشەنى باغى.
خەمسەڭگە قۇرباش ئىتتىسال ئەت خوتەننى،
سەن ھەم نەۋبەتى سىياھ رۇي ئىلىگە.
رەقىبلەر كۆزىگە زەۋال ئەت خوتەننى»
ھەيدەر خارەزمى «گۇلشەنۇل ـ ئەسرار» ناملىق داستانىدا:
«چۇن يوردى سۇبھى سەھەر ئۇردى دەم،
تىكتى خوتەن خۇسرەۋى ئالتۇن ئەلەم»
دېگەن بەيىت ئارقىلىق خوتەن نامىنى قۇياش سىمۋولى ئوبرازدا ئىشلەتتى.

5

خوتەن ھەققىدىكى گۈزەل تەسۋىركلاسسىك چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ كېيىنكى پەسلىدىمۇ ئۆز ئەنئەنىسىنى داۋاملاشتۇردى.

نادىرە پارسچە يازغان غەزەللىرىنىڭ بىرىدە مۇنداق دېدى:

«شەرم ھايادىن تۆكۈلەر ياش سۈرمەرەڭ قارا كۆزۈڭ،
خوتەن ئاھۇلىرى كۆزىدىن شوخلۇقلار يوقالغانىدەك»
«ھەر كېچە قاراخالىڭ سەۋداسى ئەتىر چاچقاي،
خوتەن ئاھۇلىرى فەريات قىلىپ مۇشكىن تاراتقانىدەك»

فۇرقەت مۇنداق يازغان:

«خوتەن ئاھۇلىرىدەك ئانچە سەرگەردان بولۇپتۇرمەن،
ساچى مۇشكى، خىتا رەشكى خەيالى دىلرەبالەردىن»

لىرىك شائىر مەھزۇن خوتەنى:

«مەنى مەھزۇن نېتەي بۇ غۇربەت ئىچرە،
خوتەن مۇلكى مېنىڭ ئىردى دىيارىم»
«مەھزۇن خوتەنگە ئالتە شەھەرچاربېغىدىن،
كەتكىل مەقامى ئەسلىغە يان ئۆز دىيار خوپ»

دەپ يازسا، موللا نىياز قارى سابىر:

«ئاتا مۇلكۇم خوتەن چاقار تاغى،
تۆت ئىماملار مۇھىببى مەن داغى»

دەپ يازغان.

مۇھەممەد رەھىم راغىبى:

«نېتسۇن نىھان ئولماي خوتەن مۇشكى جاھانىڭ كۆزىدىن،
مۇشكىن مۇسەلسەل كاكۇلۇڭ سۈمبۈلىنى رەسۋا ئەيلەسە»

(سېنىڭ ئىپارىدەڭ قارا ۋە خۇش بۇراقلىق ئۆرۈم چاچلىرىڭ سۈمبۈلنى رەسۋا قىلىۋاتسا، خوتەن ئىپارى جاھان كۆزىدىن ئۆزىنى يۇشۇرماي قانداق قىلسۇن.) دەپ يازغان.

سەدائى:

«نەسىمى سۈبھىدىن قىلغان مۇئەتتەر بۇ دىماغىمنى،
خوتەن سەھراسىدا بۇ مۇشكى تاتارىدىن ئايرىلدىم»

(تاڭ سەھەرلەردە دىمىغىمنى خۇش بۇي قىلىدىغان خوتەن سەھراسىدىكى ئىپار پۇراقلىرىدىن ئايرىلدىم.)

ئابدۇرازاق ئەندىجانى:

مېھرى رۇخسارىڭ دەۋرىدە زۇلفىڭ شىكەن ـ شىكەن،
تاپار دىماغىم ئانىدە نەسىمى خوتەن ـ خوتەن»

(چېھرىڭ قۇياشنىڭ ئەتراپىدا چاچلىرىڭ ئورام - ئورام بولۇپ تۇرىدۇ. دىققەت قىلىپ قارىغىنىڭدىن خوتەننىڭ خۇش ھاۋاسىنى تاپىدۇ.) دەپ يازسا،

مولا بىلال نازىمى:

«كى ناقىل نەسىيمى كېتۈردى سۇخەن،
نېدۇركى سۇخەن بەيئى مۇشكى خوتەن»

(نەقىل كەلتۈرگۈچى سۆز شامىلىنى كەلتۈردى. گەپ ئەمەس بەلكى خوتەن ئىپارىنى كەلتۈردى.) دەپ يازغان.

چىڭ سۇلالىسى شائىرى شاۇشۇن «غەرب زېمىن نەزمىلىك بايانلىرى» ناملىق ئەسىرىگە ئۆزىنىڭ 1863 — 1878 يىللىرىغىچە 15 يىل تەكرىتاغلىرىنىڭ شىمال - جەنۇبىنى ئايلانغاندا ئالغان تەسىراتلىرىنى توپلىغانىدى. ئۇنىڭغا خوتەن ئالتۇنى، قاش تېشى، كىچىك خوتەن دوپپىسى قاتارلىقلار توغرىسىدىكى تۆتلىكلىرى كىرگۈزۈلگەن. ئۇنىڭ بىرى مۇنداق يېزىلغان:

«مۇندا قاش تاش قوي يېغىدەك يالتىراپ قىلغاي جۇلا،
قارا قۇرۇم تېغىنىڭ تەكتى ئىكەنغۇ باشقىلا!
قارا — يۇرۇنقاشقا جەمدۇر ئالتە شەھەر قاشچىسى،
سۇغا كىرىپ ئىزدىشەر قاشنىڭ چوڭىنى شۇنچىلا.»

ھەئە - شۇنداق، لۇيازى ئەپەندى بىلەن رەئىس ماۋزېدۇڭ ئارىسىدا يېزىلغان مۇشائىرلەردىن بىرىدىمۇ خوتەن (يويتىيەن شەكلىدە) تىلغا ئېلىنغان.

× ×

خوتەن، ھەقىقەتەن ئۇلۇغۋار ھېكمەت دىيارى. خوتەن ئۆز بېشىدىن ئەڭ دەھشەتلىك كۈنلەرنى ئۆتكۈزدى. خوتەن دىيارى ۋە ئۇنىڭ خەلقىنى يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغان كلاسسىك ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى بىلەن ئېپادىلەپ تاماملىغىلى بولمايدۇ. يېقىنكى زامان يېڭى ئەدەبىياتى قەلەمكەشلىرىمۇ بۇ گۈزەل ماكان ھەققىدە كۆپلەپ ئەمگەك سىڭدۈرۈشتى. ئەما، خوتەن - ئەبەدىيلىك، پۈتمەس - تۈگىمەس ئۇلۇغۋار تېمىتىكا.

خوتەن يېقىنكى قېرىق يىل مابەينىدە ئۆز ئىقتىسادى ۋە مەدەنىيەت تۈزۈلمىسىدە يېڭى سۈپەت ۋە يېڭى راۋاجلىنىشقا قەدەم قويدى.

مەن خوتەننى كۆرمىدىم. شۇنىڭدەك ئەزىز دەرگاھنى زىيارەت قىلماقلىق ئىستىكىمنى ئۇنتۇمىدىم. ئاق كۆڭۈل، دىلى ھېكمەتكە تولغان، مەردانە خىسلەتلىك، ئاقىل، مېھماندوست، قابىل ۋە شائىرانە ھېسسىياتچان خوتەن ئاھالىلىرىگە باغرىم ئەڭ ئالىي ئېھتىرام ۋە سەمىمىي ھۆرمەت تۈيغۇسى بىلەن كۈن - تۈن چايقىلىپ كەلدى.

مەن بۇگۈن — خاسىيەتلىك يېڭى يىل ھارپا كېچىسى خوتەن سېغىنىشى بىلەن بۇ سۆيگۈ رىسالىسىنى خوتەن دىيارىدىكى ھەممە ئەزىز ئەھلى جامائەتكە تەقدىم قىلماقچى بولدۇم. ئەسسالامۇئەلەيكۇم.

(داستان)

نەشرىگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر

رىۋايەتچىلەر شۇنداق رىۋايەت قىلىشىدۇكى، قەدىمكى زامانداباەلىخ شەھىرىدە سۇلتان شۇجائ ئىسىملىك بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. كۇنلەرنىڭ بىرىدەپادىشاھ ئۇخلاپ يېتىپ شۇنداق بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە پادىشاھ قانداقتۇر بىر جايىنى زىيارەت قىلىپ كېتىۋېتىپ ئاجايىپ بىر باغقا كىرىپ قاپتۇ. باغدا ھەر خىل سەرۋەلەر باراقسان بولۇپ كۆككە تاقاشقان. بۇ سەرۋەلەرنىڭ تۈۋىدە ئاھۇ كۆز نىگارلارنىڭ كۆزلىرىدەك گۈزەل نەرگىس گۈللەر ئېچىلىپ، ھەر تەرەپكە پۇراق چاچقان شۇنداق بىر باغ ئىكەنكى، گۈزەللىكتە جەننەتكە مىسال بولىدىكەن. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر كۆل بولۇپ سۈيى پاكىزەلىكتە ھەۋزى ـ كەۋسەر سۈيىدەك سۈزۈك ئىكەن. ئۇ كۆلنىڭ تۆت تەرىپىگە تۆت شىرنىڭ ھەيكىلى ئورنىتىلىغان بولۇپ، كېلىدىغان سۇ شىرلارنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ قۇيرۇقىدىن چىقىپ يەنە شۇ كۆلگە قۇيۇلۇپ تۇرىدىكەن. بىر تەرەپتە بىر مەملىكەتكە بەرگۈسىز قىممەت باھالىق بىر قەپەس كۆرۈنۈپتۇ، ئۇ قەپەستە ئادەمزاتقا ئوخشاش بىر مەخلۇق تۇتقۇندا ئىكەن. ئەمما ئۇنىڭ ئىككى قولىنىڭ تېگىدە قانىتىغا ئوخشاش بىر نەرسىسى بار بولۇپ، كۆرگەن كىشىلەر ھەيرانلىقىدىن بارماقلىرىنى چىشلىشەر ئىكەن.

ئەلھاسىل، ئۇنىڭ ھۆسنىنىڭ گۈزەللىكىدىن ۋە سۆرىتىنىڭ مەرغۇبلۇقىدىن ھەيرەتتە قالغان سۇلتان ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغىنىدا بىر ئادەم پەيدا بوپتۇ ۋە شاھنىڭ:ھەيران قالغىنىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا:

ـ بۇ نازىنىنىڭ ئىسمىنى مەلىكەئى زەرنىگار دەيمىز. ئۇ، تىلسىمى زەررىن ئىچىدەدۇر. بەزى چاغلاردا ئادەمزات كەبى كۆلىدۇ ۋە يىغلايدۇ. بەزىدە سۆزلەيدۇ، ئەگەر ئۇ تەبەسسۇمغا لەۋ ئاچىدىغان بولسا، چىشلىرىنىڭ شولىسى ئالەمنى يورۇتىدۇ. ئەگەر سۆزلىمەكچە تىل ئاچسا، ئاغزىدىن مۇشكى ـ ئەنبەر تۆكۈلۈپ ھەممە يەرنى خوش پۇراقلىق قىلىدۇ. ئەگەر، يىغلىماقچا كۆز يۇمىدىغان بولسا، كۆزىدىن ياش ئورنىغا ئۇنچە ـ ياقۇت تۆكۈلىدۇ. بۇ خىسلەتلەر مۇشۇ مەخلۇقتا بارکى، باشقا مەخلۇقاتلار ئۇنىڭغا مۇيەسسەر بولالماس. شاھىم خەۋەردار بولۇڭكى، بۇندىن ئارتۇق نەزەر قىلمىغايسىز. مۇبادا ئۇنىڭ ئىشتىياقىغا گىرىپتار بولۇپ، جاپا ـ مۇشەققەت دەشـ

تىده سەرگەردان بولمىغايسىز.

بىچارە پادىشاھ بۇ تەرىپلەر بىلەن ئۇنىڭغا ئاشىقى - شەيدا بولۇپ بىر ئاھ تارتىپتۇ - دە، ئۆزىنىڭ ئاۋازىدىن ئۆيى غەمنىپ كېتىپتۇ. ئاخىرى ئۇ بەھۇش ھالدا شەھەردىن چىقىپ بىر ھاممامنىڭ گۈلەخمىگە كېلىپ دىۋانىلەرچە چەرخ ئۇرۇپ ئۆزىنى گۈلەخ ئىچىگە تاشلاپتۇ. مىسرائ:

ئەتمىگىل يارەب كىشىنى ئىشقى قەيدىغە ئەسىر.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن پادىشاھنىڭ سىپاھۇ سەركەردىلىرى ھەر كۈندىكىدەك سالامغا كەلسە، پادىشاھ يوق. شۇ ئەسنادا ھاممام تەرەپتىن بىر كىشى كېلىپ:

— گۈلەخ ئىچىدە پادىشاھىمىز سۇرۇتىدىكى بىر كىشى لەيلى ۋىسالىدىن مەھرۇم بولغان مەجنۇندەك تولغىنىپ ياتىدۇ، — دەپ خەۋەر قىلىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان سپاھ - ئۇمرالار شاھزادىلەرگە ئەھۋالنى دەپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان شاھزادىلەر ئاتىسى ياتىدىغان خاس سارايغا كىرىپ، شۇنچە ئىزدەپمۇ پادىشاھنى تاپالماي پەريادۇ پىغان بىلەن قايتىپ چىقىپتۇ، ۋەزىرلەر ھاممامغا بېرىپ قارىسا ئۇ يەردە ياتقان ھەقىقەتەن پادىشاھ ئىكەن. ئۇ، گويا مەست شىرغا ئوخشاش نەرە تارتىپ، ئاغزىدىن ھەر تەرەپكە ئاق كۆپۈك چاچرىتىپ پېتىپتۇ. بېيىت:

نې پەرۋايى جەھان ئەيلەر ۋە نې پەرۋايى جان ئاندا،
نې بەلكىم تەختىيۇ بەختى مال - مۈلكى خانىمان ئاندا.
ئېرۇر مۇستەغرەقۇ بەھرى مۇھەببەت بىخەۋەر ئۆزدىن،
قەرارى يوق چۈسماب ئىزتىراب بىرلە زەمان ئاندا.

ئەلقىسسە: پادىشاھنى بۇ ھالدا كۆرگەن ئۇمەرالار ۋە شاھزادىلار:

— ئەي جاھان پاناھىمىز، سىزگە نېمە بولدى؟ بىزگە بايان قىلىڭ، بىز ئىلاجىغا كىرىشەيلى. سىزدەك پادىشاھقا بۇ تەرىقە ئولتۇرۇش خۇپ ئەمەستۇر، — دەپ ئېلىپ كەتمەكنى ئىلىنجا قىپتۇ. پادىشاھ بۇنى رەت قىلىپ:

— مېنى ئۆز ئىختىيارىمغا قويۇڭلار. ماڭا بېقىن كەلمەڭلار. مېنىڭ بۇ جىسمى مىم سىلەرنىمۇ كۆيدۈرۈۋېتىشى مومكىن، — دەپتۇ ۋە شاھزادىلەرغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىپتۇ، — ئەمدى پادىشاھلىقنى سىلەرگە تاپشۇردۇم. پۇقرالارنى راستلىق بىلەن تەربىيەت قىلىڭلار، زالىملارنىڭ جازاسىنى بېرىڭلار، مەزلۇملارنىڭ دادىغا يېتىڭلار.

شاھ شۇ سۆزلەردىن كېيىن يەنە ئاھ - ۋاھ چېكىپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. ئاتىسىنىڭ بۇ ھالىغا شاھزادىلەرمۇ ئېچىنىپ تۇ ۋە:

— ئەي قىبلەگاھىمىز، ھاياتىمىزنىڭ سەرمايىسى ئاتا، سىزگە نېمە بولدى؟ ئون سەككىزمىڭ ئالەمنى ياراتقان پەرۋەردىگارىمىزنىڭ ھەقىقى - ھۇرمىتى ئۈچۈن بىزگە ھەقىقىي ئەھۋالنى بايان قىلىڭكى، قۇدرىتىمىزنىڭ يېتىشىچە ئامالىنى قىلايلى ئالالاتائالا كەرەم قىلىپ

دەردىگىزگە داۋا بەرسە ئەجەب ئەمەس، — دەپ ئىلتىجالار قىلىشىپتۇ. پادىشاھنىڭ دىلى يۇمشاپ، چۈشىدە مەلىكەنى زەرىنىگارغا ئاشىق بولۇپ قالغانلىقىنى بىر - بىرلەپ بايان قىلىپ بېرىپتۇ. پادىشاھتىن بۇ ۋەقەنى ئاڭلىغان شاھزادىلەر باھار يامغۇرىدەك ياش تۆكۈپ نۇرغۇن نەسىھەتلەر بىلەن شاھنى تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇچ ئاكا - ئۇكا شاھزادە مۇرغى زەرىنىگارنى تېپىشنىڭ تەرەددۇتىغا چۈشۈپتۇ.

ئەمدى ئىككى كەلىمە گەپنى شاھزادىلەرنىڭ زەرىنىگارنى تېپىش ئۈچۈن دەشتى - باياۋانلارنى كېزىپ ھېسابسىز جاپا - مۇشەققەتلەر بىلەن مەقسىتىنى قولغا كەلتۈرگەنلىرىدىن ئاڭلايلى.

شاھزادىلەر بىر نەچچە كۈن سەپەر تەييارلىقىنى قىلىپ، ئاتىسىدىن دۇئا رىزالىق ئېلىپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ.

ئەلقىسسە: ئۇلار دەشتى - باياۋانلارنى كېزىپ قىرىق كۈن بولغاندا ئۇچ ئاچا يولغا كېلىپ قاپتۇ. ئاچايولدا بىر تاش تاختا بولۇپ ئۇنىڭغا: «ھەر كىم ئوڭ تەرەپتىكى يولغا ماڭسا، ساق - سالامەت ماكانىغا بارىدۇ. ئەگەر ئوتتۇرىدىكى يولغا ماڭسا، يا كېلىدۇ، يا كەلمەيدۇ. ئەگەر كىمكى سول تەرەپتىكى يولغا بارسا ئۇنىڭ كەلمىكى يوقتۇر.» دېگەن خەت يېزىلغانىكەن. بۇنى كۆرگەن شاھزادە مۇھسىن ئۇكىلىرىغا:

— ئەي ئۇكىلىرىم، ھەر نېمە قىلغان بىلەن مېنىڭ يېشىم سىلەردىن چوڭ، ھەممىدە ئۆزۈمۇ ئاجىزراق، شۇڭا ئوڭ يولغا مەن ماڭاي، — دەپتۇ.

شاھزادە ئېھسان ئوتتۇرا يولنى ئىختىيار قىلىپتۇ. شاھزادە ھەسەن بولسا:

— ئەي ئاكىلار، سىلەر ھەر ئىككىڭلار ئاسان يولنى تاللىدىڭلار. كەمتىنىگە خەتەرلىك يول قالدى. ئۆزەمنى ئالالاتائالاغا تاپشۇردۇم، — دەپ بۇ نەزمىنى ئوقۇپتۇ.

قەدەم قويدۇم تەۋەككۈل دەپ خۇداغە،
بولۇپ تەسلىم ئەسبابى قەزاغا.

دەپ ئاكىلىرى بىلەن خەيرلىشىپ، ھەر قايسىسى ئۆز يولىغا راۋان بولۇشۇپتۇ.

ئەلقىسسە: شاھزادە ھەسەن نۇرغۇن مەنزىل - مەراھىللارنى بېسىپ، سەكسەن كۈن بولغاندا، يىراقتىن بىر يېشىل گۈمبەز كۆرۈنۈپتۇ. ئۇنىڭ ئەتراپىدا نۇرغۇن كىيىكلەر ئوتلاپ يۈرگۈدەك. شاھزادە ئېچىنىپ: «بۇ كىيىكلەردىن ئېتىۋالسام، بىرنەچچە كۈنلۈك ئوزۇق تاپقۇدەكمەن» دەپ ئويلاپتۇ - دە، ئوقيانى قولىغا ئېلىپ كىيىكلەرنى ئاتماقچى بوپتۇ. بۇ ھالنى كۆرگەن كىيىكلەر قاچماستىن ھەممىسى جەمئى بولۇپ شاھزادىنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ۋە ئايىقىغا باش قويۇپ كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپتۇ. بۇ ھالدىن ئەجەبلەنگەن شاھزادە كىيىكلەرنىڭ دۇمبىسىنى سىيلاپ باقسا، ھەممىسى بىر - بىرىدىن ئورۇق - خاراب ئىكەن. شاھزادە كىيىكلەرنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ گۈمبەز ئىچىگە كىرىپتۇ.

گۈمبەزنىڭ ئىچى خىلمۇ خىل بۇيۇملار بىلەن زىننەتلەنگەن بولۇپ، ئىچىدە ھەر خىل تائام - شارابلار تەييار قىلىنغان، ھەر خىل - ھەر ياڭزا جانىۋارلارنىڭ گۆشىدىن كاۋاپ قىلىپ داستىخانلارغا تىزىلغان، ئەمما ئۇلارنى يەيدىغان

هېچكىم يوق ئىمىش. شاھزادە ھەسەن ھەيران بولۇپ: «ئەدى بۇ شارابلاردىن نۇش ئېتىپ، بىر مېھمان بولايچۇ» دەپ شۇنداق قول سۇزۇشىغا:

— ئەي، ئىنسانمۇ! ئۆزۈڭدىن ئۈمىدلىك بولسا قولۇڭنى تارت! — دېگەن ھەيۋەتلىك ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ.

شاھزادە ھەسەن: «بۇ نېمە ھادىسە دۇ؟» دەپ ئەتراپقا قارىسا ئادەم ئىنسانىدىن ئەسەر يوقمىش. ئۇ، بىر پەستىن كېيىن يەنە تاماملارغا قول سۇنۇپتۇ. يەنە ئاۋۇالقى ئاۋاز تەكرارلىنىپتۇ.

ئەلقىسسە: ئۇ، شۇنداق قول ئۇزىتىپ تۇرۇشىغا «قولۇڭنى تارت!» دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭلا بىر مىنۇتلا پەيدا بولۇپتۇ، ئۇنىڭ سۆزىتىنى دەۋە كۆرسىمۇ قىرىق كۇنلۇك يەرگە قاچقىدەك ئىكەن. چۈنكى كەمپىرنىڭ بېشى گۇمبەزدەك، ئاغزى غار مەسەللىك، بارماقلىرى چىنار شاخلىرىدەك، كۆزلىرىدىن ئوتلار چېچىلىپ تۇرغىدەك. شاھزادە ھەسەن بۇ بەد سۇرەت كەمپىرنى كۆرگەن ھامان كۆڭلىدە ئەندىشە قىلىپ: «سەن بەدبەشىرنىڭ بىر ئوقلۇق ھالىڭ بارغۇ» دەپ ئاتماقنى ئىختىيار قىلىپ، ئوقيانى قولىغا ئاپتۇ.

شۇ ئەسنادا كەمپىر ئاغزىنى مىدىرلىتىپ، پۇت - قوللىرىنى بىر شىلتىغان ئىكەن، شاھزادە ھەسەن مادارىدىن كېتىپ، يەرگە يىقىلىپتۇ، ئاندىن كەمپىرگە قاراپ:

— ئەي قانجۇق ئىت! مەندەك غېرىب مۇساپىرنى بۇ تەرىقە قىلغىلى، مەن ساڭا نېمە قىلدىم؟ — دەپتۇ. شاھزادە ھەسەندىن بۇ سۆزنى ئىشتىكەن كەمپىر:

— ھۇ بەدبەرەك، تېخىچە ھالىڭ بارکەندە؟ — دەپ يەنە بىر ئەپسۇن ئوقۇپ تىكەن، شاھزادىنىڭ ئىلى تۇتۇلۇپ، كېيىك سۇرىتىدە بولۇپ قاپتۇ. لېكىن ئۇ، ئۆزىنىڭ بۇ ھالىدىن بىخەۋەر ئىكەن. شۇڭا ئۇ: «بۇ كەمپىر جادۇگەرگە ئوخشايدۇ، بۇ يەردىن تېزرەك چىقىپ كەتمىسەم، مېنمۇ ئاشۇ كىيىكلەردەك زار - زەبۇن قىلىۋەتكۇدەك» دەپ ئويلاپ، گۇمبەزدىن چىقىپتۇ.

ئۇ، ئالاھىزەل ئون كېچە - كۇندۇزدەك يول يۈرگەندىن كېيىن يەنە بىر گۇمبەزگە يېتىپ كەپتۇ. بۇ گۇمبەز ئاۋۋالقىدىن يۇز ھەسسە ھەشەمەتلىك ئىكەن. شاھزادە ئۇنىڭ ئىچىگە كىرىپ قارىسا ئۇنىڭ ئىچى تېخىمۇ ياسىداق ئىكەن، خىلمۇ خىل تاماق، رەڭمۇ رەڭ شارابلار تەييار ئىكەن. ئۇ، تەشنالىقنى قاندۇرماق ئۈچۈن شارابلارغا قول ئۇزاتقان ھامان يەنە غايىبتىن ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ:

— ئەي كىيىك، بۇ شاراپلارغا تەگمىگىن. ئاخىرى پۇشايمان قىلىۋرسەن.

شاھزادەھەسەن ئۆزىنىڭ كىيىك بولۇپ قالغانلىقىنى شۇ چاغدىلا بىلىپ ئەتراپقا نەزەر ساپتۇ. قارىسا، گۇمبەزنىڭ يۇقىرىسىدا قەددى گۈلدەك، كۆزلىرى بۇلاقتەك، قاشلىرى كامانىدەك، كىرپىكلىرى ئوقتەك، گۈل يۈزلۈك بىر قىز ئولتۇرغىدەك. ئۇنىڭ پەقەت قىزلىقىدىن باشقا ئەيىبى يوق ئىمىش. بەيىت:

كىشى كۆزگەن ئەمەس ئۇشبۇ يەڭلىغ قىز باله،
قەددى چۇ سەرۇى، لەبى غۇنچەۋۇ يۈزى لاله.

ئەلقىسسە: قىز: «مەن كىيىكنىڭ شاراب ئىچكەنلىكىنى كۆرمىگەنىدىم. بۇ كىيىك شاراب ئىچىدىكەنغۇ؟» دەپ ئويلاپتۇ. شاھزادە ھەسەنىڭ بۇ قىزغا قاراپ، كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈلۈپتۇ. قىز كۆڭلىدە «بۇ كىيىك ئەمەس، ئادەمزات ئىكەن. بۇ بىچارىنى مېنىڭ مومام كىيىك سۈرىتىگە ئەكىلىپ قويۇپتۇ» دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، دىلى ئېرىپ، بىر كەلىمە ئەپسۇن بىلەن شاھزادە ھەسەننى ئۆز ئەكسىگە كەلتۈرۈپتۇ. قىز قارىسا، بۇنون تۆت كۇنلۇك ئايدەك، تۇرقىدىن پادىشاھزادىلىك ئالامىتى چىقىپ تۇرىدىغان يىگىت ئىكەن. شاھزادىنىڭ ئىشقى ـ پىراقى قىزنىڭ يۈرىكىگە تۇتىشىپتۇ. ئۇ يىگىتكە تەبەسسۇم بىلەن:

ـ ئەي لەتاپەت دەريانىڭ پەيغانە گۆھىرى، نازاكەت چىمەنىنىڭ گۈلى رەناسى، قايسى ۋىلايەتتىن كەلدىڭىز ۋە كىمنىڭ پەرزەندى بولىسىز؟ ـ دەپتۇ. شاھزادە ھەسەن «تىلىم سۆزگە كەلمەيدۇ» دەپ ئىشارەت قىپتۇ. قىز دەرھال بىر پىيالە شارابقا دەم قىلىپ يىگىتكە ئىچكۈزۈپتۇ، شاھزادە ھەسەن ئۇنى ئىچكەن ھامان داستانچى بۇلبۇللاردەك تىلغا كىرىپ، ئۇشبۇ بەيىت بىلەن ئەرزۇ ـ ھالىنى بايان قىپتۇ:

مەن ئېرۇرمەن بەلخ شاھى پەرزەندى،
نە پەرزەندى بەلكى دۇرمەن دىلبەندى.
ئاتامنىڭ باشىغا تۇشتى نې سەۋدا،
مۇرغى زەرنىگارغا بولمىشتى شەيدا.
ئۇنى ئىزدەپ چىقىپ كەلدىم بۇ يانە،
يوقسە ئاتام بولمىش ئىدى دىۋانە.
يولدا چۈشتۈم بىر ساھىرە قولىغا،
لەۋ تەۋرىتىپ سالدى كىيىك يولىغا.
رازى بولۇپ چۈشتۈم يولغا قەزاغا،
شۈكرى بىھەدلەرنى ئەيلەپ خۇداغا.
ئاقىۋەت رەھىم ئەيلىدىڭ تۇرقۇم بۇدۇر،
كۆرگەن زەمان ئادەملىكىم فەھمىدۇر.
كەلتۈردۈڭ سەن سەۋەب قىلىپ ئەسلىمگە،
يوقسە خەزان يېتەر ئىدى پەسلىمگە.

دەپ، شاھزادە ھەسەن ئاتىسىنىڭ خىزمىتى ئۈچۈن ۋادىسى سەرگەردانلىققا قەدەم قويغانلىقىنى بىرمۇ بىر بايان قىپتۇ. قىز:

ـ ئەي بەرنا يىگىت، بۇ ئىشنى قىلماقلا ئىختىيار قىپسەن. ئەمما، مەلەكەتىڭىزەرنىگارنى تىلسىمي زەررىندە بولۇرمىش دەپ ئىشتىكەندۇرمىز. تىلسىمي زەررىن دېگەن، كوھىقاپنىڭ ئېتىكىدە ئىمىش. ئۇنىڭ ئەتراپى دېۋە ـ پەرى، جىن ـ شايا تۇنلارنىڭ ماكانىدۇر. ئۇ يەرگە ھەرگىزمۇ ئادەمزاتنىڭ قەدىمى يەتكەن ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ يەردە دولىق ئۇچۇن، بىر مىسقال ئادەم گۆشىنى يۇز مىسقال ئالتۇنغا ئالارمىش. سەن بۇ نىيىتىڭدىن يانغىن. سېنىڭ ئىشقىڭ مېنىڭ يۈرىكىمگە ئورناشتى. تىرىكلىكىمىزدە ئىككىمىز بىر يەردە بولايلى. ئۇ يەردە نۇرغۇنلىغان خەتەرلىكلەر بار. ئادەمزاتنىڭ ئۇلاردىن سالامەت ئۆتمىكى مۇمكىن ئەمەس. يولدا سېنى كىيىك سۈرىتىگە كىرگۈزۈپ قويغان كەمپىر مېنىڭ ئانام بولىدۇ. ئۇنى كەپتار جادۇ دەپ ئاتايدۇ. بۇ، ھەممە جادۇگەرلەرنىڭ ئانىسى ۋە ئۇستاددۇر. ئۇ سېنى ھايۋان سۈرىتىگە كىرگۈزۈپ زۇۋانىڭنى بەنت قىلۇەتكەنىكەن. مېنىڭ ساڭا رەھىم كېلىپ، ئەسلىڭگە كەلتۈردۇم. ئەمدى بۇ خام خىيالنى تاشلاپ، مېنىڭ قېشىمغا كەلگىن... ـ دەپ ئۇرغۇن سۆزلەرنى

قىپتۇ. ئەمما شاھزادە قوبۇل قىلماپتۇ. بىچارە قىز ئۇنىڭغا تولىمۇ ئاشىق بولغانىكەن.

— ئۇنداق بولسا، مېنى ئۆز نىكاھىڭغا ئېلىپ، تۆت - بەش كۈن مېنىڭ بىلەن دەم ئالغىن. ئاندىن بىر نەرسە دەپ جاۋاب بېرەي، — دەپتۇ. شاھزادە ئائىلاج قىزنى ئۆز نىكاھىغا ئېلىپ بىر ھەپتە ئەيش - ئىشرەتكە مەشغۇل بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇنىڭدىن رۇخسەت سوراپتۇ. قىز يەنە ئەۋەتمەسلىكنىڭ قەستىدە:

— ئەي شاھزادە، ھېلىھەم بۇ خىيالدىن يانغىن. يەنە بىرنەچچە زامانىدىن كېيىن سېنىڭ ۋىلايىتىڭگە بارايلى. مەندىن زىيان كۆرمەيسەن. ھەر قاچان چاپا - مۇشەقىتىكە قالساڭ، مۇشۇ كۆلۈڭنى ئاسان قىلماقا يارايمەن، — دەپ ھەر قانچە يالۋۇرغان بولسىمۇ شاھزادە ھەسەن قوبۇل كۆرمەي:

— ئەي جانۇ جاھانىم، بىز ئۇچ ئاغا - ئىنىسى بىر مەقسەت بىلەن يولغا چىقىپ ھەر قايسىمىز ھەر تەرەپكە يول ئالغانىدۇق، ئاتىمىز بىزگە ئىنتىزار. ئۇنىڭغا مەلىكەئىي زەرنىگارنى تېپىپ بەرمەي، بۇ يەردە ئەيش - ئىشرەتتە يۈرسەم قانداق بولىدۇ؟ — دەپتۇ ئۇ، كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ، — ئەي نازىنىن، ماڭا ئىجازەت بەرسەڭ، ساق - سالامەت قايتىپ كەلمىكىم ئۈچۈن دۇئادا بولغىن. زەئىپلەرنىڭ دۇئاسى مۇستجابدۇر. ئەگەر سالامەت قايتىپ كەلسەم سېنى ئۆزۈم بىلەن يۇرتۇمغا ئېلىپ كېتىمەن ۋە جاھان مەلىكىسى قىلىمەن، — دەپ كۆپ ئىلتىجالار قىپتۇ. شاھزادىنىڭ بۇ تەرىقە ئۆتۈنۈشلىرىدىن ئامالسىز قالغان مەلىكە:

— خەير، مەن ماقۇل بولاي. ئەگەر، بىرەھىم جادۇگەرلەرگە گىرىپتار بولساڭ ئۆز ۋاباڭنى ئۆزۈڭگە بولسۇن. بۇ يەردىن يولغا چىقىپ قىرىق كېچە - كۈندۈز ماڭغاندىن كېيىن سۇمرۇغنىڭ ئۇۋۇسىغا يېتىپ بارىسەن. ئۇ، ھەر يىلى شۇ يەردە چۈجە چىقىرىدۇ. لېكىن ئۇنى ئەژدىھا كېلىپ يەۋېتىدۇ. سەن شۇ يەرگە يەتكەن چېغىڭدا ئەژدىھانى ھالاك قىلغىن. سېنى ئاشۇ سۇمرۇغ مەقسىتىڭگە يەتكۈزىدۇ، — دەپ شاھزادە بىلەن قۇچاقلىشىپ، سۆيۈشۈپ، داغ - نادامەتلەر بىلەن بۇ بېيىتنى ئوقۇپتۇ:

سەنسىز ماڭا يوقتۇر ئارام ئەلۋىدا،
كۆزگە ئەمدى ئۇيقۇ ھارام ئەلۋىدا.
قولدىن كەلگەن ئىززىتىڭنى ئەيلىسەم،
سۆھبىتىمگە بولمىدىڭ رام ئەلۋىدا.
ئۇلۇغ ئەيلەر چاغى سۇبھى ئۇمىدىم،
نېتەي - نەيلەي ئەيلىدىڭ شام ئەلۋىدا.
سەندىن مېنىڭ ئۇمىدلىرىم كۆپ ئىدى،
مىڭدىن بىرى ئالمىدىم كام ئەلۋىدا.
ئاھ، نەيلەي، ھەرنە قىلغان خەيالىم،
بىلدىم ئەمدى ئىكەندۇر خام ئەلۋىدا.
مۇنتەزىرمەن تا كەلگۈنچە يولۇڭغا،
تېزراق يەتكۈر ياخشى پەيام ئەلۋىدا.
بىر مۇئىتبەر زەئىفەڭمەن ناتەۋان،
ساڭا كېرەك مېنىڭ رىزام، ئەلۋىدا.

ئەلقىسسە: شاھزادە ھەسەن قىز بىلەن خوشلىشىپ يولغا راۋان بوپتۇ. نۇرغۇن مەنزىل - مەراھىللارنى بېسىپ، قىرىق كېچە - كۈندۈزدىن كېيىن بىر تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپتۇ. بۇ تاغ شۇنداق ئېگىز ئىكەنكى، چوققىسى پەلەككە تاقاش-

قانمىش. تاغنىڭ ئۇستىدە بىر تۇپ چىنار بولۇپ، مانا ئادەم قۇچاقلىسىمۇ يەتمە بىر تەرىپىگە قول يەتمەيدىكەن. شاھزادە: «قىز دېگەن دەرەخ ۋە سۇمرۇغنىڭ ئۇۋىسى مۇشۇ ئىكەن» دەپ ئويلاپ، بىر پەس ئارام ئالماق بولۇپ يېتىپتۇ. ئەمدى كۆزى ئۇيقۇغا بېرىشقا، سۇمرۇغنىڭ بالىلىرىنىڭ چۇرۇقلاپ ناله قىلغان ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. شاھزادە كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، ھەيۋەتلىك بىر ئەژدىھا دەرەخكە يېقىنلاشقان ئىكەن. شاھزادە دەرھال ئوقيا سىدىن بىر تال ئوق ئۇزگەنىكەن، ئوق ئەژدىھانىڭ پېشانىسىدىن ئۆتۈپ، دەرەخكە قادىلىپتۇ. ئەژدىھا ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇرۇپ، بىر دىنلا جىمىپتۇ. شاھزادە ئەژدىھانى سويۇپ - پارچىلاپ، گۆشىنى سۇمرۇغنىڭ بالىلىرىغا ئېچىتىپ بېرىپتۇ. ۋە ئۆزى قايتىدىن ئۇخلاشقا يېتىپتۇ. بىر پەستىن كېيىن سۇمرۇغ ھەر چاققىلىدىدا ئۇچ تۆگىگە بارالايدىغان كەلگەندەك پىلنى كۆتۈرۈپ يېتىپ كەپتۇ. ئۇ پىللارنى بالىلىرىنىڭ ئالدىغا قويسا ئۇلار قاراپمۇ قويماي ئۇخلاپ ياتقىدەك. سۇمرۇغ ھەيران بولۇپ ئەتراپىغا قارايتۇ ۋە ئۇخلاپ ياتقان شاھزادىگە كۆزى چۈشۈپتۇ. ئۇ، شاھزادىگە ئېتىلماقچى بولغاندا بالىلىرى پەريات قىلىپ چۇرقىرىشىپ كېتىپتۇ:

— ئەي ئانا، ئۇ ئادەمزاتنى ھەرگىز نابۇت قىلمىغىن. ئۇ بىزلەرگە ھەددىدىن زىيادە ياخشىلىق قىلدى. ئۇ، ھەر يىلى بىزنىڭ ئاغىلىرىمىزغا زىيانكەشلىك قىلدىغان ئەژدىھانى ئۆلتۈرۈپ، گۆشى بىلەن بىزگە زىيافەت بەردى.

سۇمرۇغ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، قاناتلىرىنى كېرىپ شاھزادىگە سايە ۋەن بوپتۇ. بىر سائەتتىن كېيىن شاھزادە ئويغىنىپ قارىسا، ئۇستىدە قارا بۇلۇتتەك بىر نەرسە سايە قىلىپ تۇرغىدەك. ئۇ، قورقمىدىن كۆزىنى قايتا يۇمۇۋاپتۇ. بۇنى كۆرگەن سۇمرۇغ:

— ئەي ئادەمزات، قورقما. كۆزۈڭنى ئاچ، — دەپتۇ. شاھزادە ئورنىدىن تۇرۇپ سالام قىپتۇ. سۇمرۇغ:

— ئەي ئادەمزات! بۇ يەرگە ھېچ كىمنىڭ ئايمىقى يەتمەيتتى. نېمە سەۋەب بىلەن بۇ جايغا قەدەم بېسىپ قالدىڭ؟ بۇ ئەرىقە مۇشكۈلاتلارنى تارتقۇدەك بېشىڭغا نېمە كۈن چۈشتى؟ — دەپ سوراپتۇ.

شاھزادە ھەسەن يىغلاپ تۇرۇپ،

ئاتىسى سۇلتان شۇجائىننىڭ چۈشىدە مەلىكە زەرنىگارنى كۆرگەنلىكى ۋە شۇ سەۋەبتىن يولغا چىقىپ، يولدا ئۇچرىغان - تارتقان رەنجۇ مۇشەققەتلىرىنى بىر - بىرلەپ بايان قىلىپ بېرىپتۇ، ھەمدە سۇمرۇخدىن مەلىكەئى زەرنىگارنى قولغا كەلتۈرۈشكە يار-دەم بېرىشنى ئۆتۈنۈپتۇ.

— ئەي شاھزادە، — دەپتۇ سۇمرۇخ، — بۇندا كېلىپ ياخشى قىپسەن. لېكىن، ھېلىقى سەۋداغا تاشلىغىن. چۈنكى مەلىكەئى زەرنىگار تىلسىم زەررىنده‌دۇر. ئۇ يەرگە بارغىچە نۇرغۇن جاپا - مۇشەققەت لەرگە ئۇچرايسەن. يول ئۈستىدە تىلسىملار بىلەن بىنا قىلىنغان نۇرغۇن دەريالار بار. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئوت دەريا‌سى بولسا، بەزىلىرى قان چاچقۇچى دەريالاردۇر. بۇلاردىن ئۆتكەندىمۇ، تىلسىمى زەررىن دىۋە - پەرى، جىن - شايا‌تۇنلارنىڭ ماكانى‌دۇر. شۇڭا ھېنىڭ نەسىھىتىم، سەن بۇ يولدىن يانغىن. سېنىڭ ماڭا قىلغان ياخشىلىقىڭ ئۈچۈن سېنى بىر كېچىدە ئۆز ۋىلايىتىڭگە يەتكۈزۈپ قويايي، — دەپتۇ.

شاھزادە بولسا:

— ئەي شاھى مۇرغان، كەمىنە مەر-دانىلىق بىلەن بۇ يولغا قەدەم قويدۇم. مەقسەتكە يەتمەي تۇرۇپ، ئاتامنىڭ ھۆزۈرىغا بارغىنىمدىن، دەشتۇ چۆللەردە ئۆلگىنىم ياخشى. سىزنىڭ ھۆزۈرىڭىزغا مەقسىتىم ھەل بولار دېگەن ئۈمىدتە كەلگەنىدىم. ھازىر ھەم ئۈمىدىم سىزدە، — دەپتۇ.

شاھزادىنىڭ بۇ ھالىغا سۇمرۇغنىڭ رەھمى كېلىپ، ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولماقتا مەشغۇل بوپتۇ ۋە ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ بىر پەستىن كېيىن، ئىككى چاڭگىلىدا تاغدەك زور ئىككى پىلنى كۆتۈرۈپ يېنىپ كەپتۇ.

— بۇلارنىڭ تېرىسىنى، — دەپتۇ سۇمرۇغ شاھزادىگە، — ئېھتىياتلىق بىلەن سويۇپ تولۇم قىلغىن، سۇ تولدۇرمىز.

شاھزادە پىلنى تولۇم سويۇپ، گۆشلىرىنى پارچىلاپ راسلاپتۇ.

— ئەمدى، — دەپتۇ سۇمرۇغ، — بۇ سۇ ۋە گۆشلەرنى مېنىڭ ئۇستۇمگە ئارتىپ، ئۆزۈڭمۇ ئۇستۇمدە ئولتۇرغىن. شۇ نەرسە ئېسىڭدىن چىقمىسۇنكى، ئوڭ يېنىمغا قارىسام گۆش، سول يېنىمغا قارىسام سۇ بېرىسەن. تەكرى ئاسان قىلسا تىلسىمى زەررىنگە يېتىمىز.

شاھزادە ھەسەن خۇش بولۇپ، سۇمرۇغنىڭ دېگىنى بويىچە ھەممىنى تەق قىپتۇ. سۇمرۇغ تىلىغا بىسمىللانى جارى قىلىپ كۆككە پەرۋاز قىپتۇ. بىر چاغدا سۇمرۇغ شاھزادىگە:

— يەرگە قارىغىنا، يەر قانداق كۆرۈنىۋاتىدۇ؟ — دەپتۇ. شاھزادە:

— بەزى شەھەرلەرنىڭ دەرەخلىرى تۇمانده‌ك كۆرۈندى، — دەپتۇ. سۇمرۇغ:

— تېخى پەس ئىكەنسەن، — دەپ تېخىمۇ يۇقىرىراق پەرۋاز قىپتۇ. ئاندىن يەنە سورىغاندا شاھزادە:

— ئەمدى شەھەرلەر كۆزگە كۆرۈنىمىدى، يەر بولسا كېچىكىرەك سۇپرىده‌ك كۆرۈنۈۋاتىدۇ، — دەپتۇ. سۇمرۇغ:

— يەنە ھەم پەس ئىكەنسەن، — دەپ، تېخىمۇ ئىگىز ئۇرلەپتۇ.

ئەلقىسسە: شاھزادىنىڭ كۆزىگە قاراڭغۇلۇقتىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قاپتۇ.

— ھازىر بول، — دەپتۇ سۇمرۇغ شۇ

چاغدا، — بىز زۇلمەت دەرياسىغا يېتىپ تىمىز. تەڭرى تەئالانىڭ ئىسمى ئەزەلدىن تىلىڭغا جا قىلغىن!

ئۇلار مىڭبىر جاپا - مۇشەققەتتە بۇ يەردىن ئۆتۈپ، يەنە بىر يەرگە يەتكەندە پۇتۇن ئالەم تۇنۇردەك قىزىپ كېتىپتۇ. بۇ ئاتەش دەرياسى ئىكەن. بۇ يەردىنمۇ سالامەت ئۆتۈپ، يەنە بىر يەرگە كەلگەندە ئاللىقانداق گۈلدۈرماما-دىنمۇ قاتتىق، خۇددى تاغنى تاغقا ئۇرغاندەك دەھشەتلىك ئاۋازلار پۇتۇن جاھاننى قاپلىغان ئىمىش. بۇ ئەسلىدە سۇ دەرياسى ئىكەن. ئۇتتۇرىسىغا بارغاندا سۇمرۇغ ھالسىزلىنىپتۇ ۋە ئوك تەرىپىگە قاراپتۇ. بۇچاغدا گۆش تۇگىگەنىكەن. شاھزادە دەرھال ئۆز يۇتىسىدىن بىر پارچە گۆش كېسىۋېلىپ سۇمرۇغنىڭ ئېغزىغا سالىتۇ. سۇمرۇغ ناھايىتى قۇۋۋەتلىنىپ شۇنداق ئۇچۇپتۇكى، بىر دەمدە بۇ يەردىن ئۆتۈپ، ئېگىز تاغنىڭ بېشىغا قونۇپتۇ. بۇ كۆھ-قاپنىڭ بىر تەرىپى ئىكەن. شاھزادە سۇمرۇغقا قارىسا تەرلەپ كەتكەنلىكتىن ئۇنىڭ ھەر تال پېيىدىن بىر ئېرىق سۇ چۈشۈۋاتقىدەك. شۇ چاغدا سۇمرۇغ شاھزادىدىن سوراپتۇ:

— سەن ئاخىرقى قېتىم بىر لوقما گۆش بەردىڭ. بۇ گۆش پىل گۆشىدىن نەچچە ھەسسە لەززەتلىك ئىكەن. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟

— ئەي شاھى مۇرغان، — دەپتۇ شاھزادە، — ئاخىرقى قېتىمدا گۆش تۇگىگەنلىكتىن ساڭا ئۆز يوتامنى كېسىپ بەرگەنىدىم.

بۇنى ئاڭلىغان سۇمرۇغ دەرھال گۆشنى ياندۇرۇپ، شاھزادىنىڭ يوتىسىغا چاپلاپتۇ ۋە قانىتى بىلەن بىرلا سىپاپتە كەن، شاھزادىنىڭ يوتىسى ساپساق بولۇپ ئەسلىگە كەپتۇ.

— ئەي شاھزادە، تاغنىڭ سول تەرىپىگە نەزەر سالغىنچۇ، نېمىنى كۆرىدىكەنسەن؟ — دەپتۇ سۇمرۇغ. شاھزادە ھەسەن قارىسا كۆزىگە بىر شەھەر كۆرۈنۈپتۇ. شەھەردىكى ئىمارەتلەرنىڭ تامىلىرى قىزىل ئالتۇندىن بولۇپ، گۈمبەزلىرىنىڭ قۇبىسى گۆھەردىن ئىكەن. قارىغان كىشىنىڭ كۆزى قامىشىپ كېتىدىكەن.

— ئەي شاھزادە، — دەپتۇ سۇمرۇغ، — مانا بۇ شەھرى زەررىن بولىدۇ. ياخشى چاغدا كېلىپتىمىز. دېۋە - پەرى، جىن-شاياتۇنلار بىر ئۇخلىسا قىرىق كېچە - كۈندۈز ئۇخلايدۇ. ئويغانغاندا قىرىق كېچە - كۈندۈز ئويغاق يۈرىدۇ. بۇ دەل ئۇلارنىڭ ئۇخلاۋاتقان ۋاقتى ئىكەن. سەن خاتىرجەم بېرىپ، مۇرغى زەرىنكارنى ئېلىپ كېلىۋەر. سەن كەلگىچە، مەن مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرىمەن.

شاھزادە ھەسەن سۇمرۇغدىن چۈشۈپ، شەھەر دەرۋازىسىغا كەپتۇ. قارىسا، قاسساپلىرى پىچاقلىرىنى، باقىقاللىرى تاراز-لىرىنى تۇتقان پېتى ئۇخلاپ ياتقۇدەك. ئۇ، زەررىن تىلسىمنى ئىزدەپ كوچىمۇ-كوچا كېتىۋېتىپ كۆزى بىر دەرۋازىغا چۈشۈپتۇ. شاھزادە «تىلسىمى زەررىن مۇشۇ بولۇپ، مەلىكىمۇ شۇ يەردە بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپتۇ ۋە بىسمىللا بىلەن ئىچكىرىگە قەدەم قويۇپتۇ. ئۇنىڭ ئالدىدا بىر قەسىرى ئالى نامايان بوپتۇكى، بۇ قەسىرنى دۇنيا بىنا بولغاندىن تارتىپ ھېچكىم كۆرمىگەنىكەن. بۇ قەسىر پەرىلەر شاھىنىڭ قەسىرى بولۇپ، ئۇنى سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاقتىدا-

ۋىلەر بىنا قىلىپ زىننەتلىگەنسىكەن.

دېڭىزلەر پادىشاھىنىڭ ئىسمى رەھىم قائىل بولۇپ، ئۇنىڭ تۇرار جايى ماكانى ئاشۇ قەسىر ئىكەن. ئۇنىڭ مەلىكە دىلكۈشا ئاتلىق بىر قىزى بولۇپ، ئۇ قىز مەلىكەنىڭ زەرىگارغا ئاشىق بولۇپ قالغاچقا، ناھايىتى كۆپ مېھنەت - مۇشەققەتلەر بىلەن ئۇنى قولىغا كەلتۈرگەنىكەن، شۇڭا ئۇنى ئالتۇن قەپەسكە سېلىپ، تىلسىمى زەرىگاردا ساقلايدىكەن. ھەر كۈنى ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشىپ كۆڭلىنى ئاچىدىكەن.

ئەلقىسسە: شاھزادە ھەسەن دەرۋازىدىن ئۆتۈپ، ئىچكىرىگە قەدەم قويۇپتۇ. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يەنە بىر قەسىر نامايان بوپتۇ. بۇ، ئىلگىرىكىدىنمۇ چىرايلىق ھەم ھەيۋەتلىك بولۇپ دەرۋازىدا ھېسابسىز دېڭىزلەر شىرەك نەرە تارتىپ تۇرغىنىدەك. ھەسەن قەسىرگە كىرىپتۇ. قەسىرنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان تەختتە پەرىلەرنىڭ سۇلتانى شاھى رەھقائىل ياتقىنىدەك. ئۇنىڭ ئەتراپىدا نۇرغۇنلىغان دېۋە - پەرىلەر پادىشاھىنى ئارىغا ئېلىپ تۇرغىنىدەك. شاھزادەھەسەن مەلىكەنىڭ زەرىگار تېپىش ئۈچۈن ئەتراپقا نەزەر سالىتۇ. قانچە قىلسىمۇ كۆزىگە ھېچنەرسە كۆرۈنمەپتۇ. بىردىنلا ئۇنىڭغا قەسىرنىڭ تۆرىنده بىر ئىشىك كۆرۈنۈپتۇ. ئۇ ئىشىكنىڭ ئىچىدە بىر ئۈزەنى بىر چاھار باغنىڭ ئىچىدە كۆرۈپتۇ. چاھار باغنىڭ تۆت تەرىپىدە تۆت كۆل بىنا قىلىنغان، كۆلنىڭ ئەتراپىنى خام رو ۋە تاشتىن قوپۇرۇپ چىقىپ ئۈستىگە لەئىلى - زۈمرەتلەردىن زىننەت بېرىلگەنىكەن، كۆلدە سۇ ئورنىغا گۈلاپلار جارى قىلىنغانىكەن. باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا يەنە كاتتا بىر كۆل بىنا قىلىنىپ، ئۇنىڭغا سۇ ئورنىغا شاراب توشقۇزۇلغانىكەن. بۇمۇ تىلسىم بىلەن ئىشلەنگەن بولۇپ، كۆل بويىغا يېقىن كەلگەن كىشىگە، گويا شاراب ئىچىۋالغاندەك خۇش كەيپىلىك پەيدا بولىدىكەن.

ئەلقىسسە: شاھزادە ھەسەن چاھار باغنىڭ ئەتراپىنى تاماشا قىلىپ يۈرۈپ كۆزىگە يەنە بىر ئالىي قەسىر جىلۋىگار بوپتۇ. ئۇنىڭ دەرۋازىسىغا خەتتى سۇلۇس بىلەن «بۇ باغ تىلسىمى ئالتۇنلۇق بولۇپ، كۆكلەم خۇشلۇقى بەرگۈچى گۈلىستان مەلىكەنىڭ دىلكۈشانىڭ تەففەررۇجگاھىدۇر،» دەپ يېزىلغانىكەن. شاھزادە ھەسەن ئاشۇ خەتلەرنى ئوقۇپ بولۇپ، تىلىسمىغا ئىسمى ئەئزەمنى جارى قىلىپ، باغقا قەدەم قويۇپتۇ. ئۇ يەردە بىر تەخت ئۇستىدە بىر پەرىزات ناز ئۇيقۇسىدا ياتقىنىدەك. ئۇنىڭ تەرىپىنى قەلەم شۇنداق بايان قىلىدۇ:

گۈيياچۈن سۈبھى باسقانىدەك ياتۇر يار ئۇيقۇسى،
يا مەگەر يار ئۇيقۇسى باسمىش ۋە يا ناز ئۇيقۇسى.
ھەر نەكىم مەقسەت ئىسە ھاسىل قىلۇر بىلمەس ئۆزى،
ئاشىقى - مەئشۇقىنى بۇيلە ئىبسە ساز ئۇيقۇسى.
ھوش باشتىن، سەبر دىلدىن، ئۇيقۇ كۆزدىن ئايتىدۇ،
ئەيلە دەپ بۇسى كەنار ئول سەرۋى تەننىاز ئۇيقۇسى.
ماڭا ھەم ۋەسلى مۇيەسسەر ئولسا ئەردى بىر كېچە،

تەلمۇرۈپ رۇخسارىنى قىلماس ئىدىم باز ئۇيقۇسى.
ئىشقى دەردىدىن دېمەك ھالى ئەگەر ھەر كىمسەنىڭ،
رەڭگى - روپى سارغىيىپ بولسا ئەگەر ئاز ئۇيقۇسى.
كۆزنى يارەب ھوسنىنى ئېھساندىن ئەتمە بى نەسىب،
ئەيلىگەچ ۋەسلىنى ئاخشام كەلمەككە ئاغاز ئۇيقۇسى.

ئۇنىڭ ئەتراپىدا ھېسابسىز پەرىزات-لارمۇ ئارام ئېلىۋاتقان بولۇپ، بۇ تىل-سىمنى گويا جەننەتتۇل فىردەۋس، ئۇلار-نى ھۇرى - غىلمان دېسىمۇ بولغىدەك ئىكەن. شاھزادە بىر تەرەپكە نەزەر سال-سا زىنخلاردا كاۋاپ، شىشلەردە شاراب ۋە خىلمۇ خىل تائاملار تەييار تۇرغىدەك. ئۇنىڭ كۆڭلى تارتىپ بىر يۇتۇم شاراب نۇش قىلغان ھامان، كەيپ تۇتۇپتۇ. ئۇ شارابنىڭ تەسىرى بىلەن ئۆز-ئۆزىگە:

— ئەي، تەن، كەلگىن، بۇ نازىنىن-لارنى سۆيمىسەڭ كۇفرانى نېئىمەت بولۇر، —

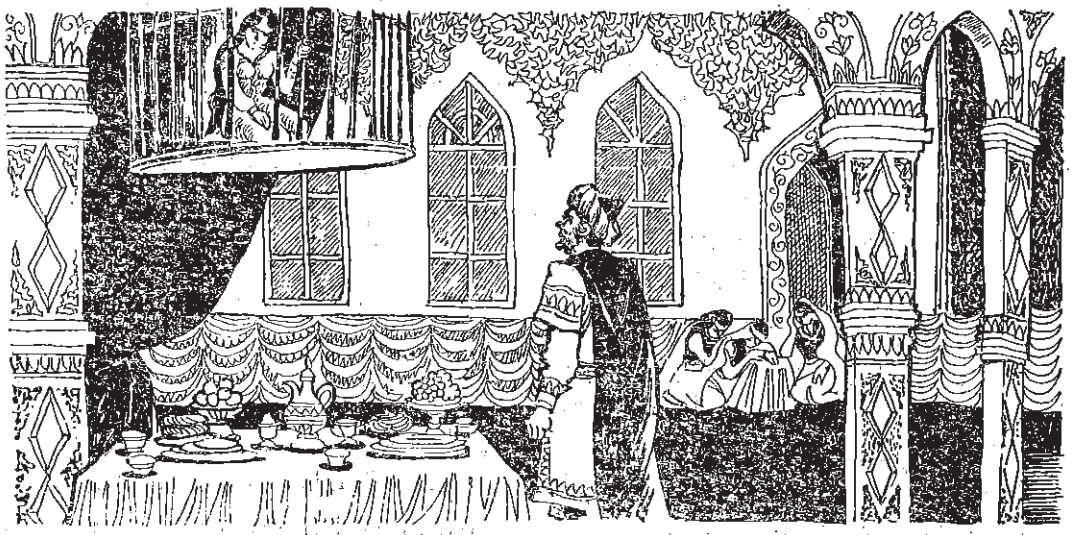

دەپتۇ-دە، «يەر ئالساڭ بەلەندىن ئال» دەپ-تۇ، دەپلا، مەلىكەنى دىلكۇشانى سۆيۈۋېلىش قەستىدە تەختكە چىقىپتۇ. شۇ ئەسنادا « ھاي، ئوغرى كەلدى! ئۆزۈڭگە پەخەس بول!» دېگەن ئاۋاز چىقىپتۇ. شاھزادە ساراسىمگە چۈشۈپ ئەتراپقا قارىسا، ھېچ-كىم كۆرۈنمەپتۇ. بۇ ئىش قايتا - قايتا ئۈچ قېتىم تەكرارلىنىپتۇ. ئۈچىلا قېتىمدا ئۇنىڭغا: «ئۆزۈڭنى ساقلا» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. ئۇ نېمە قىلارىنى بىلمەستىن يۇقىرىغا قاراپتۇ. ئەسلىدە مەلىكە زەرنە-گار ئالتۇن قەپەسكە سېلىنىپ، قەسىرنىڭ تورۇسىغا ئېسىپ قويۇلغانىكەن. ئۇنى كۆرگەن شاھزادە ھەسەنىڭ مەستلىكى يە-شىلىپ، ئۇيقۇسى ئېچىلىپ، پەرىزاتلارنى سۆيۈۋېلىش خىيالىدىنمۇ كېچىپ، مەلىكەنى زەرنىگارنى ئېلىش قەستىدە قول ئۇزا-تىپتۇ. شۇ ئەسنادا مەلىكەنى زەرنىگار:

— ئەي شاھزادە، ماڭا قول ئۇزاتـ-مىغىن، مېنى ئېلىش نېسىپتىڭدىنمۇ يا-

غىن. ئەسلىدە ماڭا مەلىكە دىلكۇشا ئاشىق بولۇپ ناھايىتى كۆپ تەدبىرلەر بىلەن مېنى قولغا كەلتۈرگەنىدى. مەلىكە دىلكۇشا ماڭا مەن تېخىمۇ بەك ئاشىقدۇرمەن. كامال ئىشتىياقىمدىن شۇبۇ تەرىقە قەپەستە مەھبۇس بولسامۇ، ئۇنىڭ دىدارىغا مۇشەررەپ بولغىنىمغا رازىدۇرمەن. ماڭا باغى - ئىرەم گۈلىستانلىرىنىڭ سەيلىسىدىن بۇ ئەلادۇر. بۇ مەقتە شائىرلار:

ئىشق ئوتى ئەۋۋەل تۇشەر مەئشۇقنى ئاندىن ئاشىققە،
شەمئ ئۆزى تا يانمايىن ياندۇرمىدى پەرۋانەنى.

دېگەنىكەن. سەن خام تاما تەختىدىن چۈشكىن. ئەگەر مەن تەرەپكە يەنە قول ئۇزاتساڭ بىر پەرياد قىلىمەنكى، بۇ جامائەلەر ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ، سېنى پارە - پارە قىلىۋېتىدۇ،— دەپتۇ.

—ئەي جانىجاھان،— دەپتۇ شاھزادە مەسەن، — ئىككى كەلىمە ئەرزىم بار. قۇلاق سېلىپ ئاڭلىغان بولساڭ شۇ چاغدا ئۆزۈڭمۇ ئىنسابقا كېلىپ، كەمىنەنىڭ گۇناھىنى ئەپۇ قىلىپ، خاھىشىمغا قوشۇلار ئىدىڭ، بۇ ئىشقتىن سەن تېخى بىخەۋەر ئىكەنسەن،

مەلىكە زەرنىگار، شاھزادىنىڭ دېگەنلىرىنىڭ كۆپ ئىشلارغا دالالەت قىلىۋاتقانلىقىنى پەملەپتۇ.

—ئۇنداق بولسا،— دەپتۇ مەلىكەئى زەرنىگار ئەرزىڭنى بايان قىلغىن.

شاھزادە كۆزلىرىدىن مارجان كەبى ياشلارنى تۆكۈپ سۆزىنى باشلاپتۇ.

—ئەي، مەلىكەئى زەرنىگار! مېنىڭ ئاتام بەلىخ شەھرىنىڭ پادىشاھى بولۇپ ئىسمى سۇلتان شۇجائىدۇر. شىجائەت مەيدانىدا شىرى غۇررانىدەك، ئادالەت بابىدا نۇشىرۋاندەك، ساخاۋەتتە ھاتەمدەكدۇر. مەزكۇر ئاتام بىچارە بىر كېچىسى جامالجاھان ئارايىشىنى كۆرۈپ ساڭا ئاشىقىي شەيدا بوپتۇ. شۇندىن بېرى ئۇيقۇسىدا ئارامى، كۆندۈزى ئولتۇرماقتا قارارى يوق بولغانلىقىدىن بىز ئۇچ ئاغا - ئىنىنى سېنىڭ كويۇڭدا سەرسانلىق - سەرگەردانلىقىنى ئىختىيار قىلدۇق. ئىككى ئاغام ئىككى تەرەپكە كەتتى، مەن بۇ تەرەپكە يول ئالدىم. يول بويى نەچچەنە مۇشكۈلاتلارغا ئۇچراپ ئاخىرى بۇ يەرگە يەتتىم،— دەپ بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بايان قىلىپتۇ. ئۇ يەنە،— ھەر نېمە قىلساڭ ئىختىيار ئۆزۈڭدە،— دەپتۇ.

مەلىكەئى زەرنىگار:

—ئەي شاھزادە! مەن، مەلىكە دىلكۇشانىڭ ۋەسلىدىن نېچۈك ئۈمىد ئۈزۈپ سېنىڭ بىلەن بارىمەن؟ ئۇنىڭ ئاتىسىنى رەھىمسىز شاھ دەيدۇ. پۈتۈن كوھىسقاپ ئۇنىڭ ھۆكمىدە. سۇلايمان ئەلەيھىسالامنىڭ ۋاقتىدىن بۇيان، ھەممە دېۋە - پەرى، جىن - شايتانلار ئاشۇ مەلىكە دىلكۇشانىڭ دادىسىغا ئىتائەت قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. مەلىكە بىر نەپەس ھېسىنى كۆرمىسە بىئارام بولىدۇ. ئەگەر مەن سەن بىلەن كېتىپ قالسام بۇ ئىشتىن ئۇنىڭ ئاتىسى خەۋەر تېپىپ قالسا، نە سەن ۋە نە مەن قالۇرمىز؟ يەنە ھەم بۇ تەرىقە سەرۇ ئازاد، نازۇك مەلىكىنى قويۇپ ئادەمزاتنىڭ قېشىغا بارمىقىم كۆفرانى نېئىمەت

بولماسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئادەمزات ئەھمىلى بىۋاپادۇر، شۇڭا بۇ خىيالنى كۆڭلۈڭدىن چىقىرىپ تاشلا،— دەپتۇ.

شاھزادە ھەسەن يىغلاپ تۇرۇپ:

—ئەي، مەلىكەئى زەرنىگار، قەسەم بىلەن ئەھدى قىلايلى، تىرىكلا بولسام، سىزنى خۇش قىلۇرمەن. نېمە خالىسىڭىز شۇنى قىلىپ بېرىمەن. سىزنى جاھان مەلىكىسى قىلىپ، تامام مەملىكىتىمىزنى سىزگە پەرمانبەردار قىلىمەن،— دەپ كۆپ ۋەدىلەرنى قىپتۇ.

مەلىكەئى زەرنىگارنىڭ كۆڭلى ئېرىپ:

—ئەي، شاھزادە! بوپتۇ، گېپىڭنى قوبۇل قىلدىم، ئاتاڭ ماڭا ئاشىق ئىكەن. ئىشقىنىڭ سەۋداسى ئۆز بېشىمدىمۇ بولغاچقا، سېنىڭ سۆزۈڭنى رەت قىلماقنى ئەقلىمگە مۇناسىپ كۆرمىدىم. لېكىن، مەلىكە دىلىكۈشا ماڭا ئاشىق، مەن بولسام ئاڭا ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇقراق ئاشىقدۇرمەن. شۇڭا ساڭا بىر مەسلىھەت كۆرسىتەي. سەن ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرساڭ مەلىكە دىلكۈشا ئۆز رازىلىقى بىلەن بىزگە قوشۇلىدۇ. ئۇنىڭ دىدارىدىن ئايرىلىشقا تاقەت قىلالماسمەن،— دەپتۇ.

شاھزادە ھەسەن:

—قېنى مەسلىھەتىڭنى بايان قىلىك. نېمە دېسەڭ دەرھال ئورۇندايمەن،— دەپتۇ. مەلىكەئى زەرنىگار ئېيتىپتۇكى:

—ئەمدى سەن تەخت ئۇستىگە چىقىپ مەلىكە دىلكۈشانى قولغا كەلتۈرگىن. يەنى ئۇنىڭ بارمىقىدىن ئۈزۈكنى ئېلىپ، ئورنىغا ئۆزۈكنىڭ ئۈزۈكنى سېلىپ قويىسەن. بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ تۇرغان مەلىكە زەرنىگار قاقاھلاپ كۈلگىنىچە مۇنداق دەپتۇ:

—سەن بۇ ئىشقا چوڭ غەيرەت قىلدىڭ. سەندىن باشقا ھېچكىمنىڭ بۇ ئىشقا جۈرئەت قىلالمىغانىدى. ئەمدى مېنى قولۇڭغا ئال. مەقسىتىڭ ھاسىل بولدى.

شاھزادە مەلىكەئى زەرنىگارنى قەپەسىدىن بىلەن ئېلىپ تەختتىن چۈشۈپتۇ. ئۇ خۇشال ھالدا سۇمرۇغنىڭ قېشىغا يېتىپ بېرىپتۇ. بۇنى كۆرگەن سۇمرۇغمۇ چاۋاك چېلىپ:

—مەقسىتىڭ ھاسىل بولغانلىقىغا مۇبارەك بولسۇن!— دەپ قۇتلۇقلاپتۇ. ئاندىن ئىككىسىگە قاراپ،— سىلەر بىزدەم

ئارام ئېلىپ تۇرۇڭلار. مەن يول جابدۇ-قىنى قىلىپ كېلەي،— دەپ كۆككە پەر-ۋاز قىپتۇ. بىر پەستىن كېيىن بارماقلىر-ىدا ئىككىدىن تۆت دانە پىلىنى ئېلىپ كەپتۇ. شاھزادە بىردەمدە ئۇلارنى تۇلۇم-چىلاپ سويۇپ ئىككىسىگە گۆش، ئىكىكىسىگە سۇ قاچىلاپ تەقسۇ - تەق قىپتۇ. شۇندىن كېيىن سۇمرۇغقا مېنىپ قولىغا قەپەسنى ئېلىپ ئۇچۇپتۇ.

ئەلقىسسە: سۇمرۇغ پەرۋاز قىلغىنىچە ھەممە خەتەرلىك دەريالاردىن ئۆتۈپ، ئۆز ئۇۋىسى بار تاغنىڭ ئۈستىگە قونۇپتۇ. شۇ چاغدىلا سۇمرۇغنىڭ ماكانىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلگەن شاھزادە سۇمرۇغدىن چۈشۈپ، قولىدىكى قەپەسنى يەرگە ئاپتۇ.

—ئەي، شاھزادە،— دەپتۇ سۇمرۇغ خوشلىشىش ئالدىدا،— مەلىكەنى زەرىنگار ناھايىتى كۆپ جاپا - مۇشەققەتلەر بىلەن قولۇڭغا كەلدى. ئۇنىڭ قەدرىنى بىل. ھەرگىزمۇ خار قىلما،— دەپتۇ، ئاندىن مەلىكە زەرىنگارغا قاراپ،— ئەي جاھان مەلىكىسى! سىزمۇ غەم يېمەڭ. شاھزادە ھەسەن مېنىڭ پەرزەنتىمدەك بالا. سىزنى ئۇنىڭغا ھەمراھ قىلدىم: ئىنشائاللا كۈن-دىن - كۈنگە ئېزىز بولغايسىلەر، دەپتۇ. ئاندىن بىر تال پەينى يۇلۇپ شاھزادە-گە بېرىپتۇ.

بۇ پەينى بېشىڭغا سايىدىن قىلغىن. مەلىكەنى زەرىنگار ناھايىتى نازۇك مىزاج قىز. ئۇ ئاپتاپنىڭ كۆيدۈرۈشىدىن ئازار تارتىمىسۇن، شاھزادە پەينى ئېلىپ سايە-دىن قىپتۇ.

ئەلقىسسە: شاھزادە شۇ يەردە بىر سائەت ئارام ئالغاندىن كېيىن، سۇمرۇغ بىلەن خەيرلىشىپ، مەلىكەنى زەرىنگارنى ئېلىپ يولىغا راۋان بولىتۇ. ئۇلار كېچە-كۈندۈز يول يۈرۈپ، نۇرغۇن مەنزىل-مە-راھىللارنى بېسىپ ئۆتۈپ، مەلىكە جادۇ-نىڭ ماكانىغا يېقىن كەپتۇ. مەلىكە جادۇ-مۇ ئۇنىڭ ئىشقى پىراقىغا تاقەت قىلالماستىن، ھەر كۈنى ئىككى كۆزى يولدا ئىكەن. ئۇ يىراقتىن شاھزادىنى كۆرۈپلا، گويا قۇشتەك ئۇچۇپ بېرىپ، ئۇشبۇ يېيتىنى ئوقۇپتۇ.

شۇكرىكىم روھى رەۋانىم كەلدىلەر،
گۈيىيا جىسم ئىچىرە جانىم كەلدىلەر،
قىلغان ئۇل غەيرىلەر سارىنە سەپەر،
سوڭ سەلامەت كارۋانىم كەلدىلەر.
ئەيلەر ئەردىم ئەندەلىپدەك نالەلەر،
ئاڭلىنىپ نالە - ئەغانىم كەلدىلەر.
مۇددەتى ئەردىم ئىدى ھىجران ئارا،
ۋەسلى باغى بوستانىم كەلدىلەر.
زاھىر ئەيلەپ كۆزگە مانەندى قۇياش،
ئارزۇ مەندىن نىھانىم كەلدىلەر.
مەقدەمى يەتكەچ، باشىم گەردۇن سەرى
يەتتى بولدىم شادىمانىم كەلدىلەر.
ئەمدى دىل ئائىنەسى تاپقاي سەفا،
نې ئۇچۇنكىم دىلىستانىم كەلدىلەر.

دەپ، ئىززەت - ئىكرامىلار بىلەن ئۆز خۇشاللىقىنى ئىزھار قىلدى، شاھزا-دىنى گۈمبەز ئىچىگە ئەكىرىپ، مەلىكەنى زەرىنگارنى قولىغا كەلتۈرگىنىگە مۇبارەك-لەر ياغدۇرۇپ، ئۇلارغا ئۆز ئارامگاھىدىن جاي تەئىيىن قىپتۇ.

ئەلقىسسە: شاھزادە ھەسەن ئۇ يەردە تۆت - بەش كۈن ئارام ئالغاندىن كېيىن، كېتىش ئۇچۇن مەلىكە جادۇدىن رۇخسەت سوراپتۇ، لېكىن مەلىكە جادۇ:

— ئەي، شاهزادە! ئاۋۋالقى ئەھـ ۋالىدىڭدە، مېنى ئۆز شەھرىڭگە ئېلىپ كەتـ مەكچى ئەمەسمىدىڭ؟ — دەپتۇ.

— ئەي ئاراملى جانىم، — دەپتۇ ھەسەن مەلىكە جادۇغا، — نېمە دېسەڭ قوبۇل قىلاي. بىراق، سېنى ئۆزۈم بىلەن ئېلىپ كېتىشكە خەۋەپسىرەيمەن. چۈنكى، ئادەمزات دائىم بىر مىزاندا تۇرۇپ بولالـ مايدۇ. سەن بولساڭ سېھرىي ئىلىمىدىن خەۋەردارسەن. ۋاقىتانى ـ ۋاق كۆڭلۈڭ مەندىن زەنجىپ قالسا، ماڭا مۇقەررەركى ئازار بېرىسەن.

— بۇ تەرىقە خىيال ۋە ئەندىشىلەرنى كۆڭلۈڭدىن يىراق قىل، — دەپتۇمەلىكە جادۇ يېلىنىپ، — مېنىڭ بارلىق سېھرى ـ جادۇ ئىلىملىرىم مۇشۇ كىتابىمدىدۇر. ئەگەر سۆزلـ رىمگە ئىشەنمىسەڭ، بۇنى ئۆزۈڭ ساقلا. ئەپسۇـ سكى، ئۇ مەندە بولسا، بەزى ۋاقىتلىرى ساڭا ھېسابسىز پايدا ـ مەنپەئەت كەلتۈرگەن بو ـ لاتتىم. ھېنىڭدىن ئەندىشە قىلىپ ئۆزۈڭگىمۇ، ماڭىمۇ قىلدىغان بولدۇڭ مەيلى، مەن ساڭا ئاشىقى بىقارار ئىكەنمەن. نېمە دېسەڭ قوبۇل قىلدىم.

شۇ سۆزلەردىن كېيىن مەلىكە كىتابىنى چىقىرىپ، ھەسەنگە بېرىپتۇ. ئىلاجسىز قالغان شاھزادە مەلىكە جا ـ دۇنى ئۆزى بىلەن ئېلىپ كەتمەكچى بوپتۇ.

مەلىكە جادۇ مېڭىش ئالدىدا يەنە بىر دانە ئوقيانى چىقىرىپ ئۇنىمۇ شاھزادىگە بېرىپتۇ. ۋە

— بۇ خاسيەتلىك ئوقيا. نېمىگە ئاتسا ھەرگىز خاتا كەتمەيدۇ. ئەگەر بىرەر نەرسىگە ئاتماقچى بولساڭ، دىلىڭدا شۇنى ئىشارەت قىلىپ مەغرىپتە تۇرۇپ ئاتساڭ، كۆزلىگەن نەرسەڭ مەشرىقتە بول سىمۇ بېرىپ ئۇنى ھالاك قىلالايدۇ. — دەپتۇ. شاھزادە ھەسەن دەرھال ئوقيانى ئېلىپ ئېسىپتۇ. ئاندىن مەلىكەنى زەرنە گارنى ئېلىپ، مەلىكە جادۇ بىلەن يولغا راۋان بوپتۇ.

ئەلقىسسە: ئۇلار بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ، نۇرغۇن مەنزىل ـ مەراھىلـ لارنى بېسىپ ئۆتۈپ، شاھزادە ھەسەننى كىيىك سۈرىتىگە كىرگۈزۈپ قويغان كەفتار جادۇنىڭ ماكانىغا يېقىنلىشىپتۇ. بۇ چاغدا مەلىكە جادۇ:

— بۇ يەر مېنىڭ مۇمام كەفتار جادۇنىڭ ماكانى. سەن ئاۋۋال ئۇنىڭ ئاغزىغا بىر ئوق ئۇزۇپ ئۇنى ھالاك قىلـ غىن، بولمىسا بىز ئۇنىڭ خەتىرىدىن ئەسلا خالاس بولالمايمىز.

شۇ ئەسنادا مەلىكە جادۇنىڭ رەڭـ گىرويى ئۆزگىرىپ تامام ئەزايىغا تىترەك ئولىشىپتۇ

— ئەي، مەلىكە، ـ دەپتۇ ھەيران بولغان شاھزادە، — نېمە بولدۇڭ؟ ساڭا نە ھال يەتتى؟

— ئەي، شاھزادە، بۇ ئىنسانسىز مومانىڭ ھەر قانداق دۇشمەنلىك قولـ دىن كېلىدۇ. سەن بۇلارنىڭ مىڭدىن بىرىنمۇ ئۇقمايسەن. ئوقنى ناھايىتى ئېنىقىيات بىلەن ئاتقايسەن. ئەگەر، ئوق ئۇنىڭ سېھرىي كۈچى بىلەن دەل تەگمەي قالسا، بىزلەر ئامان قالمايمىز. سېنى ئاللاغا تاپشۇردۇم، تىلىگىدىن پەقەتكى ئىسمى ئەزەمنى يىراق قىلمىغىن، ـ دەپتۇ. شاھزادە ھەسەن مەلىكەنى زەرنىگار بىلەن مەلىكە جادۇنى سىرتتا قويۇپ، «بىسمىلـ لاھۇ ئەكبەر» دەپ گۈمبەز ئىچىگە قەدەم

قويۇپتۇ. شۇ ئەسنادا كەفتار جادۇنىڭ نەزەرى شاھزادىگە چۈشۈپتۇ. ئۇ، پەريات ئۇرۇپ تۇرۇپ:

— ئەي يىگىت، سېنىڭ سۆزىڭنى كىم ئەسلىگە كەلتۈردى!؟ بىر چاغلاردا مۇنەججىملەر: «بۇ يەرگە بىر يىگىت كېلىدۇ، تىلسىمى زەررىنگە بەرىپ كوھقاپ تىن مەلىكە زەرنىگارنى ئالىدۇ. قىزىڭنى ھەم نىكاھىغا ئېلىپ سېنى ئۆلتۈرىدۇ» دېگەن ئىدى، — دەپتۇ ۋە قىچىپ قۇتۇلماق بولۇپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپتۇ.

شاھزادە تەكرى تائالانى ياد قىلىپ تۇرۇپ شۇنداق بىر ئوق ئۇزۇپتۇكى، جادۇنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ، كەينىدىن چىقىپتۇ، ئۇنىڭ ناپاك جېنى جەھەننەمگە سەپەر قىپتۇ. شۇ زامان بىر قويۇن چىققاندەك بولۇپلا، نە گۇمبەز، نە باشقا نەرسىدىن ئەسەرمۇ قالماي ھەممىسى غايىب بوپتۇ. ئەسلىدە بۇ يەر ئادەمزاتنىڭ ئايىغى يەتمىگەن چۆل جەزىرە ئىكەن بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان مەلىكە جادۇ خۇشاللىقىدىن شاھزادە ھەسەنىڭ بوينىدىن قۇچاقلاپ تۇرۇپ:

— ئەي جانى جانانىم! خوپ ياخشى قىلدىڭىز تامام بەندىلەرنى بۇ نابىكارنىڭ زۇلمىدىن قۇتقازدىڭىز. — دەپتۇ. ئۇلار ھېسابسىز شادلىق ئىچىدە مەلىكە زەرنىگارنى ئېلىپ يولغا راۋان بوپتۇ.

ئەلقىسسە: ئۇلار نۇرغۇن يول يۈرۈپ، ئاخىرى ھېلىقى مۇنار تۇۋىدىكى ئۇچ ئاچا يولغا يېتىپ كەپتۇ. شۇ يەردە بىردەم ئارام ئېلىش ئۈچۈن ئولتۇرۇشىغا ئوڭ تەرەپتىكى يولدىن چاڭ-توزان كۆتۈرۈلۈپتۇ ۋە توزان ئىچىدىن بىر كىشى كۆرۈنۈپتۇ. شاھزادە ھەسەن قارىسا كېلىۋاتقان ئادەم چوڭ ئاكىسى ئىكەن. ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئاكىسى بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. ۋە يۈز-كۆزلىرىنى سۈرتۈپ يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپتۇ. ئالدىغا داستىخان سېلىپ ياخشى تائاملار بىلەن قوسىقىنى تويغۇزۇپتۇ. شۇ ئارىدا ئوتتۇرانچى ئاكىسىمۇ ساق-سالامەت يېتىپ كېلىپتۇ. ئۇچ ئاكا-ئۇكىلار بىرلىرى بىلەن خۇشال-خۇرام كۆرۈشۈپتۇ. ئۇلار مەلىكە زەرنىگار بىلەن مەلىكە جادۇنى ئېلىپ يولغا راۋان بوپتۇ.

ئەلقىسسە: ئۇلار نۇرغۇن دەشتۇ-باياۋانلارنى كېزىپ، بىر يەرگە كەلگەندە ئارام ئېلىش ئۈچۈن چۈشكۈن قىپتۇ. بۇ چاغدا ئىككى شاھزادىنىڭ نېمىتى بۇزۇلۇپ «بىز ئۇچىمىز تەڭ يولغا چىقىۋىدۇق. ئەمما تەكرى بۇ بەختىنى بىزدىن كىچىك شاھزادە ھەسەنگە ئاتا قىپتۇ، مەلىكە زەرنىگارنى ئېلىپ بارغاندىن كېيىن شاھ ئاتىمىز ئۇنى بىزدىن بەكرەك ئەزىزلەيدۇ، شۇڭا ھەسەننى مۇشۇ يەردىلا جايلىۋېتىپ، مەلىكە زەرنىگارنى ئۆزىمىز ئېلىپ كەلدۇق، دەپ بارايلى» دەپ مەسلىھەتلىشىپتۇ.

ئەلقىسسە: شۇ يەردە بىر قۇدۇق بار ئىكەن. چوڭ شاھزادە قۇدۇقتا قاراپ:

— ئەي بۇرادەرلەر! بۇ قۇدۇق تىلسىمغا ئوخشايدۇ. ئىچىدە ھەر خىل نەرسىلەر كۆرۈنىدىغۇ! — دەپتۇ. شاھزادە ھەسەن «نېمە گەپتۇ» دەپ ئورنىدىن شۇنداق تۇرۇشىغا، ئىككى ئاكىسى بىرلەشىپ، ھەسەنىڭ داد — پەريات قىلىشىغىمۇ قارىماي، ئۇنى دەست كۆتۈرۈپ قۇدۇقتا تاشلاپتۇ ۋە قۇدۇقنىڭ ئاغزىنى ئېتىپ، مەلىكە زەرنىگار بىلەن مەلىكە جادۇنى ئېلىپ

ماڭماقچى بوپتۇ. بۇ هالدىن خەۋەر تاپقان مەلىكە جادۇ پەرياد سېلىپ:

— ئەي ۋاپاسىزلار! شاھزادە ھەسەن سەنلەرگە نېمە قىلدى؟ دەپتۇ.

— كاپشىما! ئەمدى بىزنىڭ پەرماننىمىزغا بويسۇنۇپ، نېمە دېسەڭ شۇنى قىلمايدىغان بولساڭ، كۆرگۈلۈكۈنى كۆرسىتىمىز، — دەپ قورقۇتۇپتۇ، بىچارە مەلىكىلەر ئىلاج ئۇلار بىلەن يولغا راۋان بوپتۇ، بىر مەنزىل يول يۈرگەندىن كېيىن، ئىككى كازراپ شاھزادە مەلىكە جادۇنى دەپسەندە قىلماقنىڭ قەستىگە چۈشۈپتۇ.

مەلىكە يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئەي شاھزادىلەر! سەۋرى قىلىڭلار. تېچ - ئامان شەھەرلىكلارغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئاتاڭلارنىڭ ھۇزۇرىدا بىرىڭلار خالاپ مېنى ھەقلەپ - تىكاھلاپ ئۆز ئەمرىڭلارغا ئېلىڭلار، — دەپ، يالۋۇرۇپ يۇرۇپ ئۇلارنى گەپكە كىرگۈزۈپتۇ.

مەلىكە جادۇ سېھرىي كىتابىنىڭ ئۆز قولىدا يوقلۇقىدىن تولىمۇ ئەپسۇس — نادامەتلەر قىپتۇ، لېكىن پۈشايمىنى پايدا بەرمەپتۇ. ئۇ: «خۇدا خالىسا، ئەلۋەتتە سۆيگىنىم بىلەن ساق - سالامەت كۆرۈشىمەن» دەپ نىيەت قىلىپ ئىلاجسىز ئىككى نابىكارغا ئىتائەت قىپتۇ.

ئەلقىسسە: بىر - ئىككى مەنزىل يول يۈرگەندىن كېيىن، قارا نىيەت ئىككى شاھزادىنىڭ كۆڭلىگە ۋەھىمە چۈشۈپ، بىر - بىرىگە:

— «مەلىكە جادۇ ھەسەنگە ئاشق ئوخشايدۇ، ئۇنى ئاتىمىزنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ بارساق، بىزنىڭ سىزدىمىزنى پاش قىلىپ قويىمسۇن» دېيىشىپ، مەلىكە جادۇغا ئېيتىپتۇكى:

— سېنى ئۆلتۈرۈۋېتەيلى دېسەك خۇدادىن قورقتۇق، بىزنىڭ مەقسىتىمىز، مەلىكە زەرنىگارنى ئېپكىلىش ئىدى. ئەمدى سەن نەدىن كەلگەن بولساڭ شۇ يەرگە كەتكىن، — دەپ مەلىكە جادۇنى قوغلۇۋېتىپتۇ. بىچارە مەلىكە جادۇ چۆل-باياۋانغا يول ئېلىپ، ئۆزىنىڭ يالغۇزلۇقىغا يىغلاپ تەڭرىگە مۇناجات قىپتۇ.

تەڭرى تائالا، شاھزادەھەسەنىنىڭ ئاتىسىنىڭ رازىلىقىنى ئىزدەپ تارتقان مۇشەققەتلىرىنىڭ ھۇزۇرىدىن گويا ھەزرىتى يۈسۈپنى قۇرۇقتا ساقلىسالامەت ساقلىغاندەك ھەسەنتىمۇ ئۇدۇق ئىچىدە بىزەخمەت ساقلىماقتا ئىكەن. ئۇمۇ قاراڭغۇ قودۇق ئىچىدە تەڭرىدىن كېچەكۈندۈز ئىجاتلىق تىلەپتۇ.

ئەلقىسسە: بىچارە مەلىكە جادۇ سەرسانۇ سەرگەردانلىقتىن قايان بېرىشنى بىلمەي، چۆل - باياۋاندا ئاپتاپنىڭ ئازابىدىن بىتاقەت بولۇپ كېتىۋاتقىنىدا ئالدىغا بىر نۇرانە چىراي ئاقساقال ئۇچراپتۇ. مەلىكە جادۇ تەزىم بىلەن سالام قىپتۇ. مويسىپىت مەلىكىنىڭ سالىمىنى ئېلىك ئالغاندىن كېيىن مۇلايىملىق بىلەن:

— ئەي بالام! بۇ زەئىپ ھالىڭ بىلەن بۇ باياۋان ۋادىدا تەنھا ئۆزۈڭ نېمە قىلىپ يۈردىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئەي بۇزرۇكۋارىم، كەمىنە غەرىبەنىڭ بەلخ شەھرىنىڭ پادىشاھزادىلىرىدىن بىر جۈپتۇم بار ئىدى. ئۇنى نامەھرىبان ئاكىلىرى بۇ چۆلدە قۇدۇققا تاشلاپ، مېنى بولسا مۇشۇنداق سەرگەردان قىلىپ كەتتى، ئۇنىڭ نېمە بولغانلىقىنى بىلمەيمەن...

مەلىكىدىن بۇ سۆزنى ئاڭلىغان مويسىپىت

سەپەت:

— غەم يېمەڭىن، ئىنشائاللا جۇپتۇڭ سالامەتتۇر، ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە ساق سالامەت كۆرۈشىسىلەر، ئاۋۇ كۆرۈنگەن تاغنىڭ كەينىدا مېنىڭ ئىبادەتخانام بار. ئۇ يەردە خوتۇنۇم بىلەن بىر قىزىم بار. سەن ماڭا بالا بولۇپ شۇ يەردە تۇرغىن، — دەپتۇ. ۋە مەلىكىنى ئېلىپ كېتىپتۇ. بىچارە مەلىكە بولسا، شاھزادە ھەسەننىڭ پىراقىدا كېچە ـ كۈندۈز تىنماي يىغلايدىكەن.

ئەمدى بۇ سۆز مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسۇن، ئىككى كەلىمە ھېكايەتنى ئىككى خىيانەتكار، كاززاپ شاھزادە ئېھسان بىلەن شاھزادە مۇھسىندىن ئاڭلايلى.

ئەلقىسسە: بۇ ئىككىسى مەلىكە جادۇنى يولدا تاشلاپ، بىر قانچە كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن بەلىخ شەھىرىگە يېتىپ بېرىپتۇ. پادىشاھ چۈشىدە كۆرۈپ ئاشىقى ـ بىقارار بولغان مەلىكەئىي زەرىنگارنىڭ تېپىلغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ، ئىككى كاززاپنىڭ «مەردانلىقىغا» تەھسىن ئاپىرىنلار ئوقۇپتۇ. ئۇ ئۆز دۇئاسىنىڭ ئەسلى جايىنى تېپىپ، كاززاپلار ھەققىگە بەد دۇئا چۈشەرىنى بىلمەس ئىدى. لېكىن «سۇ توشىغان خارۇ ـ زاردۇر، كوزا سۇنىدۇرغان ئەزىز» دېگەن تەمسىلدىكىگە ئوخشاش پادىشاھبۇبەبەدختلەرنى ھەددىدىن زىيادە ئەزدىلەپ، ئۇلارنىڭ خاھىشىغا پەرمانبەردار بولغىلى باشلاپتۇ. شاھزادە ھەسەن ئۇنىڭ يادىغىمۇ كەلمەپتۇ. بىر قانچە كۈنلەردىن كېيىن ئاندىن كىچىك ئوغلى ئېسىگە كېلىپ:

— ئەجەبا، ئۇكاڭلار ھەسەن كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئۇنى چاقىرىڭلار، بۇيان كەلسۇن. ئۇنىڭ ئىنىتىزارىدا خىرە بولغان كۆزۈم دىدارىدىن نۇر ئالسۇن، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان كاززاپلار مۇبارەكسەز كۆزلىرىدىن ياش ئېقىتىپ:

— ئەي ئاتا، بىز ئۇچ ئوغۇل سىزنىڭ ھۇزۇرى ئالىيىڭىزدىن پاتمە ئېلىپ ماڭغاندىن كېيىن، بىر جايغا يېتىپ بارغاندا ئۇچ ئاچا يول پەيدا بولدى. ئاچىدىكى مۇنارغا: «كىمىكى ئوڭ يولغا بارسا يەنە كېلۇر، ئوتتۇرا يولغا ماڭغان كىشىنىڭ كېلمەكى گۇماندۇر. سول يولغا ماڭغان كىشى ئەسلا كەلمەيدۇ» دەپ يېزىلغانلىقىنى، ھەسەن ئۇ خەتنى كۆرۈپلا شۇ سول يولنى تاللىدى، بىز ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇنى توسۇيالمىدۇق. شۇندىن بۇيان بۇ جىگەر پارىسىزدىن جۇدا بولدۇق، — دېيىشىپتۇ. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان شاھ ئۆزىنى تەختتىن تاشلاپ زار ـ زار يىغلاپ ھوشىدىن كېتىپتۇ. ۋەزىرلەر كېلىپ، پادىشاھنى يۆلەپتۇ. ۋە نۇرغۇن پەتۋالارنى شىپىي كەلتۈرۈپ، ئۇنى خاتىرجەم قىپتۇ. ئەمما مەلىكە زەرىنگار پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىدا ھېچكىمگە ئىلتىپات قىلىمايدىكەن. پادىشاھ ھەر قانچە قىلىپمۇ ئۇنى بىر ئېغىز سۆزلىتەلمەپتۇ.

ئەمدى بۇ سۆز مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسۇن، ئىككى كەلىمە سۆزنى كوھى قاپتىكى تىلسىمى زەررىنده قالغان مەلىكە دىلكۈشادىن ئاڭلايمىز.

ئەلقىسسە: قىرىق كېچە ـ كۈندۈزدىن كېيىن مەلىكە دىلكۈشا ئۇيقىدىن بىدار بولۇپ، ئورنىدا تۇرۇپ، قەسىر تورۇسىغا ئېسىپ قويغان مەلىكەئىي زەرىنگارنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇ سارايسىمە ئىچىدە ھەيرەت بارمىقىنى چىشلىمەك بولۇپ قولىغا

قارىسا، قولىدا ھۆمۈرگە ئوخشاش تەتۈر خەت نەقىش قىلىنغان بىر ئۈزۈكنىڭ تۈرغىنىنى كۆرۈپتۇ. ئۈزۈكنى دەرھال سىياھقا پاتۇرۇپ بىر پارچە قەغەزگە باسقانىكەن، «شاھزادە ھەسەن» دېگەن نام ئايان بوپتۇ. شۇ ئاندا، قۇرئەندازلىرىنىڭ ئۆز تالىيىگە قۇرئى تاشلاپ: «بىر چاغلار كېلىدۇكى، بۇ يەرگە ئادەمزادنىڭ قەدىمى يېتىپ، سىزنى تەسەررۇپ قىلىپ، مەلىكەئى زەرىنىگارنى ئېلىپ قاچىدۇ. سىزنىڭ نىكاھىڭىز شۇ كىشى بىلەن بولىدۇ.» دېگىنى ئېسىگە چۈشۈپتۇ. مەلىكە دىلكۇشا تەقدىرگە بويسۇنماي بولمايدىغانلىقىنى بىلسىمۇ، ئەمما ئۆزىنىڭ غەپلەت ئۇيقىسىدا بولغانلىقىغا قاتتىق غەزەپلىنىپ، دۇئالەرگە ئەمر قىپتۇ. دۇئا-پەرىلەر مەلىكە دىلكۇشانى تەختى بىلەن كۆتۈرۈپ بىر پەستلا بەلىخ شەھرىگە ئېلىپ كەپتۇ. دۇئالە بەلىخ شەھرىنى ۋەيران قىلىلماقچى بولغاندا مەلىكە دىلكۇشا يول قويماپتۇ.

ئەلقىسە: ئۇلار ئۇدۇل پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا چۈشۈپتۇ. ئۇلار بۇ يەردىكى ئادەمزاتلارنى كۆرىدىكەنۇ ئادەمزاتلار بۇلارنى كۆرەلمەيدىكەن. مەلىكە دىلكۇشانى كۆرگەن مەلىكە زەرىنىگارنىڭ دىلى گۈلدەك ئېچىلىپ، قاقاھلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ كۈلكىسىدىن، گويا پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا مۇشكى ئەنبەر چېچىلغاندەك، تامام بەلىخ شەھرىنى ئاجايىپ بىر خىل خۇش‌بوي پۇراق قاپلاپ كېتىپتۇ. بۇ ھالدىن ئەجەپلەنگەن پادىشاھ ۋەزىرلىرىگە:

— بۇ نېمە ھال؟ شۇبۇ دەمگىچە مەلىكە زەررىن بۇ تەرىقە قاقاھلاپ كۈلمىگەنىدى. بۇگۈن ئەجەپ، ئىختىيارسىز كۈلۈپ كەتتا!؟ — دەپتۇ. تۇيۇقسىز ئوردا ئىچىدىن غۇلغۇلا ئاۋازلىرىنى ئاڭلىغاندەك بولۇپ ئەتراپقا قاراپتۇ، ئەمما ھېچنەرسىنى كۆرمەپتۇ. مەلىكە دىلكۇشا سۇلايمان ئەلەيھىسسالامدىن قالغان بىر سۇرمىنى يېنىدىن ئاپىرمايدىكەن. ئۇنى تارتقان ھەر قانداق كىشى جىن-شاياتۇنلارنى ئەينەن كۆرەلەيدىكەن. مەلىكە دىلكۇشا دۇئالەرگە:

— پادىشاھنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ كۆزىگە سۇلايمان سۇرمىسىنى تارتىڭلار! — دەپ ئەمر قىپتۇ. شاھزادىلەر سۇرمىنىڭ خاسىيىتى بىلەن، پۈتۈن شەھەرنى دۇئالەرنىڭ قاپلاپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپتۇ-دە، قورقۇنىچتىن كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋاپتۇ.

— ئەي، شاھزادىلەر! — دەپتۇ مەلىكە دىلكۇشا، — كۆزۈڭلەرنى ئېچىڭلار، مەن تەرەپكە قاراڭلار. سىلەردىن سورايدىغان سۇئالىم بار. ئەگەر راستلىق بىلەن جاۋاپ بەرمىسەڭلەر، تىرىكلىكىڭلاردىن ئۈمىدىنى ئۈزۈڭلار!

جان قايغۇسىدا قالغان شاھزادىلەر كۆزلىرىنى ئېچىپتۇ. مەلىكە دىلكۇشا پادىشاھتىن باشلاپ جەمئى ئوردا ئەھلىنىڭ كۆزىگە سۇلايمان سۇرمىسىنى تارتىشقا بۇيرۇپتۇ. دۇئالەر شۇ ھامان بىجا كەلتۈرۈپتۇ. كۆزى ئېچىلغان ئوردا ئەھلىمۇ سارايسىمگە چۈشۈپتۇ. مەلىكە دىلكۇشا شاھزادىلەرنى چاقىرىپ، پادىشاھنىڭ ئالدىدا سوراققا تارتىپتۇ:

— قېنى شاھزادىلەر، راستىڭلارنى ئېيتىڭلار، تىلسىمى زەررىنگە بېرىپ، مېنىڭ پەردەئى ئىسمەتىمنى يىرتىپ، مەلىكەئى زەرىنىگار مەئشۇقۇمنى قايسىڭلار كەلتۈردىڭلار؟!

— مەن كەلتۈردۇم، — دەپتۇ چوك

شاهزاده.

— قانداق تەدبىرلەر بىلەن باردىڭ؟

— مېنىڭ لاچىنىدەك تېز بىر ئېتىم بار ئىدى. شۇنىڭغا مېنىپ ئېپكەلدىم.

مەلىكە دىلكۇشا، مەلىكە زەرنىگارغا قارىسا، «يالغان» دېگەن ئىشارەتنى قىپتۇ. مەلىكەدىلكۇشا ئۇنى دۇدۇلەرنىڭ قولىغاتاپشۇرۇپتۇ. ئاندىن شاهزاده ئېھسانداندن سوراپتۇ:

— سەن راستىڭنى ئېيت، بۇ ئىشلارنى زادى كىم قىلدى؟

— بۇ مېنىڭ مەردانلىقىمدىن بولغان.

مەلىكە دىلكۇشا، مەلىكە زەرنىگارغا «قانداق» دەپ قاراپتىكەن، بۇ قېتىمقۇ «يالغان، بۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئۆلۈمگە لايىق» دېگەن ئىشارەتنى قىپتۇ. دۇدۇلەر مەلىكە دىلكۇشانىڭ ئەمرى بىلەن شۇ زامان ئۇلارنى پادىشاھ ھۇزۇرىدىلا پارە-پارە قىلىۋېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھنىڭ ھوشى كېتىپ، تامام ئەزاسىغا تىتىرەك ئولىشىپتۇ. ئۇمەلىكە زەرنىگارغا قاراپ:

— ئەي، سەرۋى رەۋانىم! سىزنى بۇ يەرگە زادى كىم كەلتۈردى؟ — دەپتۇ.

— مېنى شاهزادىلەرنىڭ كىچىك ئوكسى ئېلىپ كەلگەنىدى. يولدا نامەلۇم رىسمان ئاكىلىرى ئۇنى ھالاك قىلىش قەستىدە، پالانى دەشتتىكى بىر قۇدۇققا تاشلىۋەتتى. سەپەر ئۈستىدە ئىكاھىغا ئېلىپ كەلگەن مەلىكە جادۇ ئىسىملىك زەئىپەسىنىمۇ چۆلدە تاشلاپ مېنى گويا ئۆزلىرى ئېلىپ كەلگەن بولۇپ كەلتۈردى، — دەپ، مەلىكە زەرنىگار بولغان ئىشلارنى بىرمۇ بىر سۆزلەپتۇ. ئاندىن مەلىكە دىلكۇشا پادىشاھقا قاراپ دەپتۇ:

— سېنىڭ ئىككى ئوغلۇڭنى بىگۇناھ ئۆلتۈرگىنىم يوق. كىمىكى ئۆز بۇرادىرى ۋەياكى ئۆزگىلەرگە بۇ خىلدىكى زۇلۇمنى راۋا تاپىدىكەن، ئۇنىڭ جازاسى مۇشۇنداق بولىدۇ.

بۇ گەپلەردىن كېيىن مەلىكە دىلكۇشا دۇدۇلەرگە، شاهزاده ھەسەن بىلەن مەلىكە جادۇنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. دۇدۇلەر سەپراس بولۇپ، بىر-دەمدىلا شاهزاده ھەسەنىنى قۇدۇقتىن، مەلىكە جادۇنى دەرۋىشنىڭ ئىبادەتخانىسىدىن تېپىپ كەلتۈرۈپتۇ. شاهزاده ھەسەننىڭ دىدارىدىن پادىشاھنىڭ خىرە بولغان كۆزلىرى يورۇپتۇ. بىر قانچە كۈن پۇقرالارغا توي-تاماشا بېرىپ، مەلىكە دىلكۇشانى شاهزاده ھەسەنگە نىكاھلاپ بېرىپتۇ. ئاندىن كېيىن ۋەزىرلىرىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن پۇتۇن پۇقرالارغاجاكارلاپتۇ.

— ئەي رەئىيەلىرىم! ئاخىرقى ئۆمرۈمدە ئاللاتائالا بېشىمغا مەلىكەئى زەرنىگارنىڭ سەۋاسىنى سېلىۋىدى، ئەلھەمدۇلىللا تەڭرىنىڭ ئۆز لۇتفى ئىنايىتى بىلەن شاهزادەم ھەسەنىنىڭ سەۋەبتىن مۇراد-مەقسىتىمگە يەتتىم، ئەمدى ئۇنىڭ شۇكرانىسىگە پادىشاھلىق تاجىنى شاهزاده ھەسەنگە تاپشۇرۇپ، ئۆزۈم ئىبادەتكە مەشغۇل بولسام، دەيمەن. سىلەر قانداق دەيسىلەركى؟

— ئەي جاهان پاناه شاهىم! ئۆمرىڭىز ئۇزۇن ۋە ئىقبالىڭىز بەلەن بولسۇن. سىز نېمىنى خالىسىڭىز، بىز بەجانىدىل قوبۇل قىلارمىز، لېكىن دېيىشىپتۇ خالايىق. شۇندىن كېيىن پادىشاھ ئۆزىگە تەۋە تامام جايلاردىكى پۇقرايىۋ ئەمەلدارلارنى چاقىرىپ، ئۇن كېچە-كۈندۈز توي تاماشا بىلەن ھەممىنى خۇرسەن قىلىپ، ئۆزى ئاشۇسائەتتىن باشلاپ تائەت-ئىبادەتكە مەشغۇل بوپتۇ.

پادىچى بىلەن پادىشاھ

بۇرۇن ئۆتكەن زاماندا، بىراقتىكى ماكاندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ يالغۇز بىر ئوغلى بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھنىڭ ئوغلى دەريادا سۇغا چۆمۈلۈۋاتسا، تۇيۇقسىز بىر دولقۇن كېلىپ شاھزادىنى ئېقىتىپ كېتىپتۇ.

قىرغاقتا مال بېقىۋاتقان بىر پادىچى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قاپتۇ ـ دە، سۇغا سەكرەپ چۈشۈپ، مىڭبىر جاپا ـ مۇشەققەت بىلەن شاھزادىنى قۇتقۇزۇۋاپتۇ.

پادىچىنىڭ پىداكارلىقىدىن مىننەتدار بولغان پادىشاھ ھېلىقى پادىچىنى ئوردىغا تەكلىپ قىپتۇ ۋە خەزىنىچىنى چاقىرىپ، خەزىنىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىشقا پەرمان چۈشۈرۈپتۇ.

پادىشاھ پادىچىغا:

ــ ئوغلۇمنى قۇتقۇزۇپ قالغانلىقىڭ ئۈچۈن بۇ خەزىنىدىن ئۆزۈڭ قانچىلىك كۆتۈرەلسەڭ، شۇنچىلىك مال ـ دۇنيا ئېلىۋالغىن، بۇ، شاھزادىنى ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتقۇزۇۋالغانلىقىڭ ئۈچۈن بېرىلگەن ئىنئامىم بولسۇن، ــ دەپتۇ.

پادىچىنىڭ يېنىدا نان سالىدىغان كونا خۇرجۇندىن باشقا ھېچنېمىسى يوق ئىكەن. شۇڭا پادىچى دەرھال ئۆيىگە قايتىپ، ئۆيىدىن يۇڭ تاغاردىن بىرنى ئېلىپ قولتۇقىغا قىسىپتۇ ـ دە، ئوردىغا قاراپ مېڭىپتۇ. يولدا ئۇنىڭغا ئاپئاق ساقالى مەيدىسىگە چۈشكەن، ئىككى مەڭزى ئاناردەك قىزىل، سالاپەتلىك بىر بوۋاي ئۇچراپتۇ. بوۋاي پادىچىغا:

ــ ھەي يىگىت، ئۆزۈڭدىن چوڭغا سالام ـ سائەت قىلىشنىمۇ ئۇنتۇپ، شۇنچە ئالدىراپ نەگە كېتىۋاتسەن؟ ــ دەپتۇ.

ــ پادىشاھنىڭ ئەتىۋارلىق يالغۇز ئوغلىنى ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتقۇزۇۋالغانىدىم، شۇنىڭ سۆيۈنچىسى ئۈچۈن مۇنۇ تاغارنى ئېلىپ پادىشاھنىڭ خەزىنىسىدىن ئىنئام ئالغىلى كېتىۋاتىمەن، ــ دەپتۇ پادىچى.

ئاپئاق ساقال بوۋاي پادىچىنىڭ قولىدىكى تاغارنى كۆرۈپ، كۈلۈپ كېتىپتۇ ـ دە، ئاندىن ئۆزىنىڭ يانچۇقىدىن كىچىككىنە بىر خالتىنى چىقىرىپ:

ــ سېنىڭ ئۇ تاغىرىڭغا جىق نەرسە سىغمايدۇ، مە، مۇنۇ خالتىنى ئېلىۋال. بۇ مال ـ دۇنيانى سالىسا ـ سالسا توشمايدىغان خالتا، ــ دەپتۇ.

پادىچى بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي دەرگۇماندا قاپتۇ. لېكىن، بوۋاينىڭ رايىنى قايتۇرماسلىق ئۈچۈن خالتىنى ئېلىپ، پادىشاھنىڭ خەزىنىسىگە كىرىپتۇ ۋە خەزىنىدىكى مال ـ دۇنيانى ھېلىقى خالتىغا قاچىلغىلى تۇرۇپتۇ. پادىشاھ بىلەن ۋەزىر لەرمۇ خەزىنىدە كىرىپ پادىچىنىڭ ھەر

خەزىنىمىز قۇرۇپ كېتەي دەپ قالدى، ئەمما، ئاۋۇ پادىچىنىڭ كۆزۈمدەك خالتىسى ھېچ توشمايدىغۇ؟!

ـ ھەي پادىشاھىي ئالەم، ـ دەپتۇ ۋەزىر، ـ بۇ كارامەتنىڭ سىرىنى مەن ئوبدان بىلىمەن، بۇ پادىچىنىڭ ئېلىپ كەلگىنى ئادەتتىكى خالتا ئەمەس، بەلكى، ئىنسانىنىڭ تويماس نەپسىدىن پۈتكەن ئاچكۆزلۈك خالتىسى، خام سۈت ئەمگەن ئادەم بالىسىنىڭ مال ـ دۇنياغا تويماسلىق قىنىڭ سەۋە بى دەل شۇنىڭدا. شۇ ۋەجىدىن ئادەمنىڭ قورسىقى تويمايدۇ، كۆزى تويمايدۇ.

ـ ئەمدى قانداق قىلىمىز، خەزىنە قۇرۇقدىلىپ قالدىغان بولدى! ـ دەپ ئۆكۈنۈپتۇ پادىشاھ.

ـ مەن خالتىنى توشقۇزۇشنىڭ ئامالىنى بىلىمەن، ـ دەپتۇ ۋەزىر ۋە پادىچىنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ خالتىسىغا بىر چىمدىم توپا سالغانىكەن، ھېلىقى خالتا شۇ زاماتلا لىقمۇ لىق توشۇپتۇ.

كىتىنى كۆزىتىپتۇ. پادىچى ھە دەپ ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى خالتىغا سېلىشقا باشلاپتۇ. ئاز ئۆتمەي خەزىنە يېرىملىشىپ قاپتۇ. بىراق، خالتا يېرىمىمۇ بولماپتۇ. بۇ ھالىنى كۆرۈپ ئەجەپلەنگەن پادىشاھ يېنىدا قاراپ تۇرغان ۋەزىردىن سوراپتۇ.

ـ ھەي ۋەزىر، بۇ نېمە كارامەت؟

ئېيتىپ بەرگۈچى: ئىبراھىما خۇن، رەتلىگۈچى: ئابدۇكېرىم ئىبراھىم

نېمىتى ياماننىڭ قازىنى تۆشۈك

بۇرۇن بىر يېزىدا چوپلا ـ سېۋەت توقۇپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان ئاۋۇت ھەم داۋۇت ئىسىملىك ئىككى كىشى بولۇپ، ئۇلار باھار كېلىپ

تال‌چوكانلىغاندىن باشلاپلا چويلا ـ سېۋەت توقۇپ بازارغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدىكەن.

ئاۋۇت ئىشنى پۇختا، ئەستايىدىل ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ توقۇغان چويلا ـ سېۋەتلىرى يولدىلا سېتىلىپ بولىدىكەن.

داۋۇت قۇۋ بولغانلىقى، قول ئۇچىدىلا ئىشلەپ خېرىدارلارنى ئالدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ بازىرى كاسات ئىكەن. ئەمما ئۇ ئەيىبنى ئۆزىدىن كۆرمەي «ئاۋۇت بولمىسا بازىرىم كاسات بولمايتتى»، — دەپ ھەسەت قىلىدىكەن.

كۈنلەردىن بىر كۈنى داۋۇت تۇن يېرىم بولغاندا ئاۋۇتنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ، بازارغا ئاپىرىش ئۈچۈن راسلاپ قويغان چويلا ـ سېۋەتلەرگە ئوت قويۇۋېتىپ قايتىپ كېتىپتۇ. ئاۋۇت تاڭ بىلەن تەڭ ھويلىسىغا چىقىپ، چويلا ـ سېۋەتلىرىنىڭ كۈلگە ئايلانغانلىقىنى كۆرۈپ ئاھ ئۇرۇپ يىغلاپتۇ. بىراق يەنىلا بازاردىن قالماسلىق ئۈچۈن چويلا ـ سېۋەتلىرىنىڭ كۈلىنى بىر خالتىغا قاچىلاپ يۈدۈپ مېڭىپتۇ. ئۇ خېلى يول ماڭغاندىن كېيىن ھېرىپ كېتىپ ئولتۇرۇپتۇ ۋە خالتىسىدىكى كۈلگە قاراپ يىغلا ـ يىغلا ئۇخلاپ قاپتۇ. چۈشىدە ئاپئاق ساقال بىر بوۋاي پەيدا بولۇپ ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىشكە باشلاپتۇ:

— يىغلىما ئوغلۇم، ھالال ئىش قىلغان ئادەم زىيان تارتمايدۇ. زىيىنىڭنى مەن تۆلەپ بېرەي، — دەپتۇ.

ئاۋۇت ئويغىنىپ قارىسا خالتىدىكى قاپقارا كۈل يالتىراپ تۇرغان ئالتۇنغا ئايلىنىپ قاپتۇ. ئۇ خۇشال ھالدا ئۆيگە قايتىۋېتىپ، يولدا چويلا ـ سېۋەتلىرىنى كۆتۈرۈپ يۈرگەن داۋۇت بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ. ئاۋۇتنى شۇنچە خۇشال ھالەتتە كۆرگەن داۋۇتنىڭ ئىچىگە جىن كىرىپ ئۇنىڭ سەۋەبىنى سورۇشتۇرۇشكە باشلاپتۇ.

— نېمانچە خۇش بولۇپ كەتتىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ داۋۇت.

ئاۋۇت قورسىقىدا يامانلىق يوق سەممىي ئادەم بولغاچقا بېشىدىن ئۆتكەنلىرىنى بىرمۇ بىر بايان قىپتۇ. ئالتۇنىنى كۆرگەن داۋۇتنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ ئەرۋايى ئۇچۇپتۇ.

داۋۇت ئويلا ـ ئويلا ئاخىرى بىر ئېرىنقىنى بويىغا كېلىپ ساتالمىغان چويلا ـ سېۋەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى كۆيدۈرۈپ، كۈ

لىنى خالتىغا قاچىلاپ زورمۇ زور ئۇخلىماقچى بوپتۇ. لېكىن قانچە قىلسىمۇ ئۇيقۇسى كەلمەپتۇ. چۈشمۇ كۆرمەپتۇ. خالتىدىكى كۈل ئالتۇنغىمۇ ئايلانماپتۇ. بىر كۈن كەچكىچە ئەخمەق بولۇپ ئۆيگە قايتىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئىچى قايىنغان سېرى ئاۋۇتنىڭ كۈنى تېخىمۇ ياخشى بولۇپ ئۇنى بولسا نەس باسقىلى تۇرۇپتۇ ۋە كۈندىن - كۈنگە نامراتلىشىپ كېتىپتۇ. «نېمىتى ياماننىڭ قازىنى تۆشۈك» دېگەن سۆز ئەنە شۇنىڭدىن قالىتۇ.

توپلىغۇچى بۇلاقسۇ 14 - كەنت مەكتەپتىن: ئىبراھىم باۋدۇن. رەتلىگۈچى: ئىلىجان ئىمىن

كىشىنى قەستلىگەن ئۆزنى قەستلەپتۇ

قەدىمكى زاماندا، كۈنىپىتىش تەرەپتە، يەر - زېمىنى ناھايىتى كەڭ بىر دۆلەت بولۇپ، ئۇنىڭ پادىشاھى ئەقىلسىز، زالىم، ھازاغۇل ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن دۆلىتى ئاجىز، خەلقى نامرات ئىكەن. لېكىن ۋەزىرى ئەقىللىق، مۇلايىم ھەم ئادىل ئىكەن. ھەممە ئىشقا قادىر كەن، ئەمما پادىشاھنىڭ پەرمانىسىز ھېچقانداق ئىشنى قىلالمايدىكەن. پۈتۈن زېھنى ئەل ئىشى بىلەن بولۇپ، كەيپى - ساپا سۈرەمەيدىكەن، سەۋەبسىز بىر قېتىممۇ كۈلمەيدىكەن.

پادىشاھ كۈندۈزى پادىشاھلىق تەختىدە ھۆكۈم سۈرسە، كېچىسى ۋەزىرنىڭ مەسلىھەتى بويىچە پۇقراچە كىيىنىپ، ئەل-يۇرتنىڭ پادىشاھقا قارىتا ئىنكاسىنى ئاڭلايدىكەن. شۇ تەرىقىدە يۈرۈپ بىر كۈنى يېرىم كېچىدە بىر دېھقاننىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ ئىشىكنى قېقىپتۇ. دېھقان ئىشىكنى ئېچىپ ئۇلار بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن پادىشاھ:

— بىز ئىككىمىز مۇساپىر، ئۆيىڭىزدە بىر كېچە قونۇپ ئۆتسەكمىكىن، — دەپتۇ.

دېھقان ئىككىلىنىپ قاپتۇ. «ماقۇل» دەي دېسە، ئۆيدە كۆزى يورۇش ئالدىداتۇرغان ئايالى تولغاق ئۇستىدە ئىكەن. «ياق» دەي دېسە، «كەمبەغەل» كەمبەغەلنىڭ قاياشى» دەپ مېھمانلارنىڭ كۆڭلىنى ئايىپتۇ. ئاخىر ئىدا مۇسۇلمانچىلىق يۈزىسىدىن ئۇلارنى ئۆيگە باشلاپ چاي بەرگەندىن كېيىن، تاشقىرقى ئۆيگە ئورۇن سېلىپ بېرىپتۇ.

ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەستىن ئايالى يەڭگىپتۇ، يۇمران بوۋاق ئىڭگەلەپ يورۇق دۇنياغا كۆز ئېچىپتۇ. ۋەزىر بولسا قامقاھلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. پادىشاھ بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ:

— ئەي ۋەزىرىم، سىز ماڭا ۋەزىر بولغاندىن بۇيان بىرەر قېتىممۇ سەۋەبسىز كۈلمىگەن ئىدىڭىز. نېمە سەۋەبتىن بۈگۈن كۈلۈپ قالدىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ھازىر تۇغۇلغان مۇشۇ بوۋاق كەلگۈسىدە سىزنىڭ كۆيئوغلىڭىز، مېنىڭ پادىشاھىم بولىدۇ، شۇنىڭغا كۈلدىم، — دەپتۇ.

پادىشاھ دەرغەزەپكە كەپتۇ. ئۇ «قوڭالتاقنىڭ بالىسى كەلگۈسىدە مېنىڭ ئورنۇمغا پادىشاھ ھەم ماڭا كۆيئوغۇل بولامسىما؟ — دەپ ھىلىقى دېھقانغا ئات بېر-

شىدەك ئالتۇن بەرىپ بوۋاقىنى سېتىۋاپ-
تۇ - دە، ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن بو-
ۋاقنى ساندۇققا سېلىپ دەريانا تاشلاپتۇ.

ساندۇق دەريادا دەم چۆكۈپ، دەم
لەيلەپ يۈرۈپ سەككىز بالىلىق بىر نامە-
رات بېلىقچىنىڭ توربىغا ئىلىنىپ قاپتۇ.
ئۇ ساندۇقنى ئېچىپ قارىغۇدەك
بولسا بىر بوۋاق بالا ياتقىدەك.
بېلىقچى ئۆزىنىڭ سەككىز بالىسىنى باقالە-
مايۋاتقاندا كېلىپ قوشۇلغان بۇ بالىنى
كۆرۈپ ئەپسۇسلىنىپتۇ ۋە ئىلاجسىز بالە-
نى ئېلىپ قاپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى پادىشاھ ۋە-
زىرى بىلەن دەريا بويىغا سايا‌ھەتكە كەپ-
تۇ. ھېلىقى بېلىقچىنىڭ توققۇز بالىسى
پادىشاھنىڭ ئاجايىپ - غارايىپ كىيىملە-
رىگە ۋە ئات جابدۇقلىرىغا قىزىقىپ، ئۇ-
لارنىڭ ئەتراپىغا ئولىشىپتۇ. ۋەزىر
قارىغۇدەك بولسا توققۇز بالىنىڭ ئىچىدە-
كى ئەڭ كىچىكىنىڭ پېشانىسىدىن نۇر يې-
غىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ ھامان قاھە-
قاھلاپ كۈلۈپتۇ. پادىشاھ كۈلكىنىڭ سە-
ۋەبىنى سوراپتۇ. ۋەزىر يەنە: «مۇشۇ ئەڭ
كىچىك بالا كەلگۈسىدە مېنىڭ پادىشاھىم،
سىزنىڭ كۆيئوغلىڭىز بولىدۇ، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان پادىشاھنىڭ
ساقال - بۇرۇتلىرى تىترەپ كېتىپتۇ ۋە
«مۇشۇ بېلىقچىنىڭ سازاڭ بىلەن لەش يەپ
چوڭ بولغان بالىسى كەلگۈسىدە مېنىڭ
ئورنۇمغا پادىشاھ ھەم ماكا كۆيئوغۇل
بولامدۇ، — دەپ بېلىقچىغا نۇرغۇن پۇل
بېرىپ بالىنى ئوردىغا ئېلىپ كېتىپتۇ.
ئوردىغا بارغاندىن كېيىن بالىنى ئۆلتۈر-
ۋېتىش ھەققىدە يارلىق بېرىپ، بالا بە-
لەن قوشۇپ كىچىك ۋەزىرنىڭ قېشىغا
ئەۋەتىۋېتىپتۇ.

كىچىك ۋەزىر بالىنىڭ پېشانىسىدىكى
نۇردىن سۆيۈنۈپتۇ. ئۇ پەرزەنتى بولە-
مغانلىقى ئۈچۈن بالىنى بېقىۋاپتۇ. بالا
14 ياشقا كىرگەندە پادىشاھ بىلەن ۋەزىر
كىچىك ۋەزىرنىڭ ئۆيىگە مېھمانغا كەپتۇ.
ۋەزىر ھېلىقى بالىنى كۆرۈپ يەنە كۈ-
لۈپتۇ. پادىشاھ كۈلكىنىڭ سەۋەبىنى سۈ-
رۇشتۇرگەندە ۋەزىر يەنە ھېلىقى جاۋابنى
بېرىپتۇ.

بۇ قېتىم، پادىشاھ بالىنىڭ چوپ -
چوك بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئېلىپ
كېتىشكە ۋە ئۆلتۈرۈشكە ئامالسىز قېلىپ
ئوردىدىكى خالاغا توپا تۆكۈش، ۋە قىغ
تارتىش ئىشىغا ساپتۇ.

شۇ تەرىقىدە بەش يىل ئۆتكەندىن
كېيىن يەنە بىر پادىشاھ بۇ پادىشاھقا
ئۇرۇش ئېلان قىپتۇ. پادىشاھ بالىنى ئۆلە-
تۈرۈشنىڭ ئوبدان ئېپى كەلدى، دەپ
ئويلاپ، ئۇنى لەشكەرلىرىگە قوشۇپ جەڭگە
ئېلىپ كېتىپتۇ. پادىشاھنىڭ ئەڭ ئاتاقلىق
نەۋكەرلىرى ۋە نەۋكەر باشلىقلىرىنىڭ كۆ-
پىنچىسى ئۆلۈپتۇ. بىر قىسىملىرى جەڭگە
بەرداشلىق بېرەلمەسلىكلىرىنى بىلىپ ساۋۇت
ۋە دۇبۇلغىلىرىنى تاشلاپ قېچىپتۇ. ھېلىقى
بالا ياۋ قوشۇنلىرى بىلەن تىغمۇ - تىغ
ئېلىشىپتۇ. لېكىن ئۇنىڭغا ئۆلۈم نېسىپ
بولماپتۇ. پادىشاھ يەنە غەزەپلىنىپ، ئۇنى
ئۆلتۈرۈۋېتىش ھەققىدە ۋەزىرگە خەت يە-
زىپ بالىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ ئوردىغا
يولغا ساپتۇ. بالا بىر قانچە كۈنلۈك يول-
نى پىيادە بېسىپ، كېچىسى پادىشاھنىڭ
بېغىغا يېتىپ كېلىپ، ھارغانلىقىدىن بىر-
تۇپ گۈلنىڭ تۈۋىدە ئۇخلاپ قاپتۇ. ئە-

تىسى تاڭ بىلەن تەڭ پادىشاھنىڭ ئارزۇ-لۇق قىزى باغقا كىرسە، گۈلنىڭ تۈۋىدە شۇنداق چىرايلىق، پېشانىسىدىن نۇر يېغىپ تۇرغان بىر يىگىت ئۇخلاۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالىدۇ. يىگىتنىڭ قولىدا بىر پارچە قەغەز تۇرغىنىنى كۆرۈپ، قىز يىگىتنىڭ قاملاشقان بەستىگە قاراپ ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قاپتۇ ۋە ئۇخلاۋاتقان يىگىتنىڭ سىقىمىدىكى ھېلىقى قەغەزنى ئېلىپ، ئوقۇپ كۆرۈپ يىرتىپ تاشلاپتۇ ـ دە، شۇنىڭغا ئوخشايدىغان باشقا بىر قەغەزگە دادىسىنىڭ پۈچۈركىسىغا ئوخشىتىپ: «مۇشۇ خەتنى ئېلىپ بارغان يىگىتكە قىزىمنى نىكاھلاندۇرۇپ قويىسىڭىز»،ـ دەپ يېزىپ، دادىسىنىڭ مۆھۈرىنى بېسىپ، ئۇخلاۋاتقان يىگىتنىڭ سىقىمىغا ئاۋۋالقىدەك قىستۇرۇپ قويۇپتۇ. جەڭ ۋە يول ئازابىدىن چارچىغان يىگىت ئەتىسى چۈش مەزگىلى بىلەن ئويغىنىپ، ۋەزىرنىڭ ئالدىغا كېلىپ خەتنى سۇنۇپتۇ. ۋەزىر پادىشاھنىڭ ئەمرى بويىچە پادىشاھنىڭ قىزىنى يىگىتكە نىكاھ قىلدۇرۇپ قويۇپتۇ.

پادىشاھ جەڭدىن قايتىپ كېلىپ، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن خەۋەر تېپىپ، دەرغەزەپكە كەپتۇ. لېكىن ۋەزىردىن گۇناھ ئۆتمىگەنلىكىنى بىلىپتۇ. يەنىلا يىگىتنى ئۆلتۈرۈش نىيىتىدىن يانماپتۇ.

پادىشاھ بىر كۈنى كەچتە ئۆزىنىڭ خاس ناۋىيىنى چاقىرىپ: «ئەتە تاڭ سەھەر ماڭا ئاتاپ بىر تونۇر سامسا پىشۇرىسەن. ناۋايخانىغا بىرىنچى بولۇپ كىرسە شۇنى تونۇرغا تاشلاپ ئۆلتۈرۈپ، ئۆلۈكىنى ماڭا تاپشۇرىسەن»، ـ دەپ تاپىلاپتۇ. يىگىتنى چاقىرىپ: «ناۋاي ئۇستام ئەتە ماڭا ئاتاپ بىر تونۇر سامسا ياقماقچى، سىز مېنىڭ كۆيۈنۈملۈم بولغاندىكىن، تاڭ سەھەر شۇ سامسىنى ئۆز قولىڭىز بىلەن ئېپىچىقىڭ، ئەتىگەنلىك ناشتىدا بىللە بولايلى» دەپتۇ.

يىگىت شۇ كېچىسى ئايالى بىلەن بىرگە يېتىپ، تاڭغا يېقىن ئۇخلاپ قاپتۇ. نامازىنى بامداتتىن كېيىنلا پادىشاھ بالىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئالدىراپ ناۋايخانىغا بېرىپتۇ. پادىشاھ ناۋايخانىنىڭ ئىشىكىنى شۇنداق ئېچىشىغا، ئىچكىرىدىن ئۆيدە سامسا تۇغۇۋاتقان ناۋاي تونۇرغا ئوت سېلىۋاتقان ئىككى شاگىرتىغا «بۇ ئوغرىنى تۇتۇپ، دەرھال تونۇرغا تاشلا»،ـ دەپ ۋارقىراپتۇ. بۇ ئىككى شاگىرت بىرسى پادىشاھنىڭ پۇتىدىن، بىرسى بېشىدىن تۇتۇپ، تەڭلە قازان قىلىپ كۆتۈرگەن پېتى ئاپىرىپ تونۇرغا تاشلاپتۇ. بۇ زالىم پادىشاھ ئۆلۈپتۇ.

ھېلىقى يىگىت ۋەزىر ئېيتقاندەك پادىشاھنىڭ كۆيۈنۈملى ھەم پادىشاھنىڭ ئورنىغا پادىشاھ بولۇپ، ئەل ـ يۇرتنى دانالىق بىلەن سوراپ، دۆلەتنى خاتىرجەم، خەلقنى باي قىلىپ، ئادىل پادىشاھ بولۇپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

سۆزلەپ بەرگۈچى: تۇرسۇن ئىمىن ھەسەن. رەتلىگۈچى: رازىيە قادىر.

ئالدامچىنىڭ ئاقىۋىتى

بۇرۇنقى زاماندا، بىر كەمبەغەلنىڭ ئىككى ئوغلى بولغانىكەن. ئوغۇللار دادىسىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، تۇرمۇشنى قامداش ئۈچۈن چاكار بولۇپ ئىشلەشكە مەجبۇر بوپتۇ. چوڭى بىر بايغا چاكار بولۇپ پادىچىلىق قىلاي دەپ بېرىپتۇ. چاكار بىلەن باي شۇنداق شەرتلىشىپتۇ: ئەگەر چاكار باي بۇيرىغان ئىشنى باش تارتمغان بولسا، ئىش ھەققىگە بىر تىيىنمۇ ئالمايدىغان بوپتۇ. ئەگەر باي چاكارغا بىرەر قېتىم ئاچچىقلايدىغان بولسا، ئۆز مېلىنى ۋە ئۆزىنى ئۇنىڭغا بېرىۋېتىدىغان بوپتۇ.

شۇنداق قىلىپ چاكار بىر يىلغىچە ياخشى ئىشلەپتۇ. ئۇنىڭغا ھەق تۆلەيدىغان ۋاقىت يېقىنلىشىپ قاپتۇ. شۇ چاغدا باي قۇۋلۇق قىلىپ چاكارغا،

— ئەتىدىن باشلاپ سەن كالا سېغىش ۋە تاماق ئېتىسەن، — دەپتۇ.

چاكار ھەيران بولۇپ:

— باي ئاكا، سەن ئەقلىڭدىن ئادىشىپ قالغان ئوخشايسەن، مېنى خوتۇن كىشىلەرنىڭ ئىشىنى قىلىشقا مەجبۇر قىلمۇاتىسەنغۇ، — دەپتۇ، باي كۈلۈپتۇ. شۇنداق يوللار بىلەن نۇرغۇن چاكارلارنى ئالدىغانىكەن. شەرت بويىچە كەمبەغەل چاكار بۇ ئىشنى قىلماستىن ۋە ئىش ھەققىگە بىر تىيىن ئالماي بايغا قۇل بوپتۇ. ئاكىسىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان ئىنىسى «ئەمدى مەن بېرىپ چاكار بولاي» دەپ بايىنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ ۋە خۇددى شۇنداق شەرت بىلەن چاكار بوپتۇ.

باي ئۇنىڭغا قوي باققۇزۇپتۇ. پادىچى كۈنلەرنىڭ بىرىدە قويلارنى يىراق جاڭگالغا ھەيدەپ كېتىپتۇ ۋە ئۇچ كۈنگىچە سۇغارماپتۇ. كېيىن قويلارنى دەريا بويىدىكى ئېگىز يارغا ھەيدەپ كەپتۇ. ئۇسساپ كەتكەن قويلار سۇنى كۆرۈپ ئۆزلىرىنى ياردىن سۇغا تاشلاشقا باشلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ ھەممە قويلار سۇغا

غەرق بولۇپ ئۆلۈپتۇ.

باي بۇنى كۆرۈپ چاكىرىنى تىللاشقا باشلاپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن چاكار:

— خوش باي ئاكا، ئەگەر تىللايدىغان بولساڭ ھەققىنى بەرگىن، — دەپتۇ. باي ھېلىقى شەرت بويىچە مالىرىنى بېرىپ، ئۆزى قۇل بولۇشقا توغرا كەپتۇ، لېكىن بۇنىڭغا بايىنىڭ كۆزى قىيماپتۇ.

چاكارنىڭ ھەققىنى بەرمەسە ئۇنىڭدىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن باي، ئىككى قوينى سويۇپ ئۇلارنى قاپقا سېلىپ قويۇپتۇ. لېكىن بۇنى پادىچى كۆرۈپ قاپتۇ ۋە ئۇلارنى بايىغا تۇيدۇرماستىن قاپتىن چىقىرىپ تاشلاپتۇ — دە، قاپقا ئۆزى كىرىپ يېتىۋاپتۇ.

باي كېچىسى ئاستاغىنا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ ۋە چاكىرىدىن يوشۇرۇنۇپ يىراقراق كېتىش ئۈچۈن قاپنى يەلكىسىگە ئارتىپ يولغا چىقىپتۇ. كېتىپ بېرىپ ئۆزئۆزىگە:

— بۇ چاكاردىن قۇتۇلغىنىم ناھايىتى ياخشى بولدى — دە! — دېگۈدەك.

— ياق، تېخى قۇتۇلغىنىڭ يوق، — دەپ پىچىرلاپتۇ قاپتىكى چاكار ئۇنىڭ قۇلىقىغا.

— ھۇ لەنىتى! — دەپ ۋارقىراپتۇ باي ۋە ئۆزىنىڭ شۇ سۆزىنى ئاڭلىغان قۇلىقىنى كېسىپ تاشلاپتۇ.

چاكار بايىنىڭ ئىككىنچى قۇلىقىنمۇ ھېلىقىدەك دەپ پىچىرلاپتۇ. باي ئۇ قۇلىقىنمۇ كېسىپ تاشلاپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ھېگىپ — ھېگىپ دەريانىڭ بويىغا كەلگەندە قاپنىڭ ئاغزىنى يېشىپ قارىسا ئۇنىڭدىن چاكىرى چىقىۋاتقىدەك. باي ھەيران بولۇپتۇ — يۇ، چاكىرىغا سىر بەرمەپتۇ.

كەچ كىرىپ ياتىدىغان ۋاقىت كەپتۇ.

— سەن يار تەرەپتە ياتقىن، مەن ئۇ تەرەپتە قورقىدىكەنمەن، — دەپتۇ باي چاكىرىغا.

— ياخشى، بولىدۇ، — دەپتۇ چاكار ۋە يانىڭ ئېغىزىغا كېلىپ يېتىپتۇ.

لېكىن ئۇ كېچىسى ئورنىدىن يۆتكىلىپ، باشقا جايدا يېتىۋاپتۇ.

باي كېچىسى ئۇنى ئاستا — ئاستا ئىتتىرىپ سۇغا غۇلىتىۋەتمەكچى بولۇپ قىستىغانىكەن. ئۆزى غۇلاپ چۈشۈپ سۇغا چۆكۈپ ئۆلۈپتۇ.

توپلاپ رەتلىگۈچى بۇلاقسۇ يېزىسىدىن: ئابلەت ياسىن

ئويچولپان ھەققىدە

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوپال دىيارىنىڭ پادىشاھى شاھىي ئىھرامنىڭ ئىجازىتى بىلەن شاھزادە ئەمر ھۈسەيىن ھەمراھلىرىنى ئېلىپ، كۈنچىقىش تەرەپكە ئوۋغا چىقىپتۇ. بۇك - باراقسان جاڭگال، تاغ، قاپتال، قايراقلارغا بۇركۈت قويۇپ، ئوقيا ئۇزۇپ، نۇرغۇن ئولجىغا ئىگە بوپتۇ، قايتىش ئالدىدا ئارىسى تەرەپتىن بىر كىيىك كۆرۈنۈپتۇ. شاھزادە دەرھال كىرىچ تارتىپ ئوقيا ئۇزۇپتۇ. يارىلانغان كىيىك قاپتالدىكى توقايغا قېچىپتۇ. كىيىكنى قوغلاپ يۈرۈپ بىر تۆپىلىككە كېلىپ قالغان شاھزادە كىيىكنى نەزەرىدىن قاچۇرۇپ قويۇپتۇ - يۇ، تۆپىلىكنىڭ ئاستىدىكى يېشىلىققا پۈركەنگەن باغدىكى ئانار شاخلىرى ئارىسىدا خۇددى تىنىق كۆكتە يالتىراپ تۇرغان چولپانىدەك بىر ساھىبجامالغا تىكىلىپ تۇرۇپ قاپتۇ.

شاھزادىنى بۇ ھالدا كۆرگەن ھەمراھلىرى:

— نېمىگە مۇنچىۋالا زېھىن - زوق بىلەن قاراپ كەتتىلە؟ — دەپ سورىشىپتۇ.

— ئويدا چولپان كۆردۇم، — دەپتۇ شاھزادە ۋە تۆپىلىكتىن چۈشۈپ، ھېلىقى باغنىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى بۇلاقنى چۆرىدەپ بەرپا قىلىنغان سۆگەتلىك بوستانلىققا كەلگەندە ئارام ئېلىپ، ئۇزۇقلىنىشقا پەرمان بېرىپتۇ. ئاتلارنى يول بويىدىكى قارا سۆگەتلەرگە باغلاپ، بۇلاق بېشىدىكى چىمەنلىككە ئورۇن راسلاۋاتقان شىكارچىلارنىڭ ئوپۇر - توپۇرىنى ئاڭلاپ ئۇجمە شاللىرىدىن ئىشلەنگەن يوغان دەرۋازىدىن چىقىپ كەلگەن باغۋەن ئېھتىرام بىلەن سالام بېرىپ، ئۆزىنى موللا سەيپىدىن، دەپ تونۇشتۇرۇپ، مېھمانلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىپتۇ. شاھزادە ھۈسەيىن «بىز شىكار قىلغۇچىلار، بۇ ھاۋاسى تولىمۇ ساپ يەر ئىكەن. ئارام ئېلىپ ئۆتسەك دېدۇق. رەھمەت، ئاۋارە بولمىسلا» دەپتۇ. شاھزادە موللا سەيپىدىن ئاكىغا ئاستىدىكى تۆگە يۈكىدىن توقۇلغان پالاس ئۈستىدىكى يولۋاس تېرىسىدىن ئورۇن بېرىپتۇ ۋە مۇلازىملىرىنى تىنىق بۇلاق سۈيىدىن ئۈسسۈزلۇق كەلتۈرۈشكە بۇيرۇپتۇ.

موللا سەيپىدىن ئاكا «ئۈسسۈزلۇقنى ئۆزۈم كەلتۈرەي» دەپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆيگە كىرىپ، قىزى بۇۋاي رابىيەمگە ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. بۇۋاي رابىيە چەبدەسلىك بىلەن بىر ئانارنى سىقىپ گۈللۈك ساپال تاۋاقنى تولدۇرۇپ خونچىغا سېلىپ، ئاتىسىغا بېرىپتۇ. ئاتىسى ئۇنى ئېلىپ چىقىپ، شاھزادىگە سۇنۇپتۇ، سۇ ئورنىغا ئانار شەربىتى سۇنغان

بۇ ئائىلىنىڭ ئاق كۆڭۈل، مېھماندوستلۇقى ۋە سەمىمىيىتىنى چۈشەنگەن ئەمىر ھۈسەيىن يەنىمۇ چوڭقۇر سىناپ كۆرۈش مەقسىتىدە يەنە بىر تاۋاق سۇ سوراپتۇ. موللا سەيپىدىن تەزىم بىلەن خونچىنى ئېلىپ ئۆيگە مېڭىپتۇ. بۇ چاغدا شاھزادە ھۈسەيىننىڭ كۆڭلىدىن «بۇ ئەھۋالنى شاھ ئاتامغا ئېيتسام، خەلقىگە ئانار سېلىشقا سېلىنسا، ئوردا ئەمرلىرى سۇ ئورنىغا ئانار شەربىتى ئىچسەك نېمىدېگەن ياخشى» دېگەن خىيال ئۆتۈپتۇ. قىزنىڭ بۇ قېتىم سىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن موللا سەيپىدىن قىزغا «مېھمانلار سۇ سورىغاندىكىن كۆپىنىڭ مۇزدەك سۈيىدىن بەرسەك بولماسمىدى» دەپتۇ. قىز بۇنىڭدىن ئەئىجەجۇپلىنىپ «ئى دادا، سۇ سورىغان مېھمان ئانار شەربىتىگە لايىق بولغانلىقتىن» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

قىز يەنە بىر چوڭ ئانارنى سىقىپتۇ. تاۋاق يەنىلا تولماپتۇ. ئۇچىنچى ئانارنى مۇ تاۋاق تولماي ئاران يېرىمىشىپتۇ. موللا سەيپىدىن «قىزىم، ۋاقىت ئۆتمەسۇن» دەپ تاۋاقنى خونچىغا ئېلىۋاتقاندا، بۇۋاي رابىيە ئولۇغ ـ كىچىك تىنىپ: «دادا، قىسمەت ئۆزگىرىۋاتىدۇ، تاۋاقنىڭ يېرىملىقى سۇزۇشتە قىلىنىپ قالسا، شاھزادىنىڭ كۆڭلىگە خەلقنىڭ سېلىقىنى ئاشۇرىدىغان بىرەر خىيال كەچتىمكىن، بەرىكەت قېچىۋاتىدۇ، دەك» دەپتۇ.

سۇنۇلغان شەربەتنى قولىغا ئالغان شاھزادە راست دېگەندەك يېرىملىقنىڭ سەۋەبىنى سورابتۇ.

موللا سەيپىدىن بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ۋە قىزى بۇۋاي رابىيەنىڭ پەرىزىنى بايان قىپتۇ. شاھزادە موللا سەيپىدىنىڭ سۆزىدىن كېيىن، تېخى ھېلىلا خەلقىگە ئانار سېلىقى سېلىش ھەققىدە كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەنلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ توۋا قىپتۇ. داستىخان سېلىنىپ، شىكار نېمەتلىرى قويۇلۇپتۇ. موللا سەيپىدىنمۇ باغ مېۋىلىرىدىن كەلتۈرۈپتۇ، ئۇلار ھەمتاۋاق بولۇشۇپ، بۇۋاي رابىيەگىمۇ نېسىۋە سۇنۇلۇپتۇ. شاھزادە بۇۋاي رابىيەنىڭ ئەدەب ـ ھايا سى، ئەقىللىقلىقى، بىلىملىكلىكى ۋە گۈزەللىكىگە چوڭقۇر قايىل بولغان ھالدا موللا سەيپىدىن ئاكا بىلەن خوشلىشىپ، ھەمراھلىرىنى ئېلىپ قايتىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇۋاي رابىيەنىڭ مەھەللىسى «ئويچولپان» دەپ ئاتىلىپتۇ.

سۆزلەپ بەرگۈچى: مەمتىمىن ئەمەت. رەتلىگۈچى: ئابدۇكېرىم ئەخمىدى

ئات تويى ھەققىدە

شاھىي ئىبراھىم ئوغلى ھۈسەيىن، دېھقان ئەشرەپ موللا سەيپىدىن قىزى بۇۋاي رابىيەنىڭ سەمىمىي ۋىسال چەشمىسىدىن سۇ ئىچىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئارزۇ ئاسمىنىدا پەرزەنت سۈيۈمىسى ئاقىرىشقا باشلاپتۇ. توققۇز ئاي توققۇز كۈن، توققۇز سائەت توققۇز دەقىقە تولغاندا بۇۋاي رابىيە ئاتىسىنىڭ ئۆيىدە ئاپتاپ تەلئەتلىك بىر ئوغۇل تەۋەللۇت قىپتۇ. شاھ ئوردىسى خۇشاللىق تەنتەنىسىگە چۆمۈپتۇ. شاھ پۈتۈن يۇرتتىكى ئۆلىما، قازىلارنى، يۇرت كاتتىلىرىنى يىغىپ قىزىل مەسچىتتىكى ئوردىسىدا ئات

تويى ئۆتكۈزۈپتۇ. شاهانه زىياپەت ئاخىر ردىكى دۇئادىن كېيىن تۇرك خاقانلىرىنىڭ ئادىتى بويىچه دۇنياغا يېڭىدىن كۆز ئاچقان ئاق يۆگەكلىك بوۋاقنى ئاق كىگىز گه ياتقۇزۇپ سپاهلار ئوردا مېهمانخانىسى ئوتتۇرىسىدا كۆتۈرۈپ تۇرۇشۇپتۇ. مېهمانلارنىڭ هەممىسى بىر ئېغىزدىن «شاهىمىزغا مۇبارەك بولسۇن» دەپ مۇبارەكلىشىپتۇ. ئاندىن يۇرت قازىسى ئوغۇلنى قولىغا ئېلىپ پېشانىسىگە ۋە تاپانلىرىغا سۆيۈپ «شاهزادىمىز يەتته ئىقلىمغا شاه بولغاي» دەپتۇ. شاهىي ئېهرام مىنىقىدا كۈلۈپ قويۇپتۇ. يەنه بىرى بوۋاقنى قولىغا ئېلىپ «پېشانىسىنىڭ كەڭلىكى ۋە قۇلىقىنىڭ چوڭلۇقىدىن ئاقىل ۋە باهادىر بولۇشى بىلىنىپ تۇرۇپتۇ. ئەلۋەتته بۇ خاسىيەت شاهزادىگه خاستۇر» ــ دەپتۇ. باشقىلارمۇ ئۆز نۆۋىتىده شاهقا ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن يۇقىرىقىدەك خۇشامەت ئۇنچىلىرىنى سېخىيلىق بىلەن تۆكۈشكه باشلاپتۇ. شاه ئۆز كۆڭلىده بۇ سۆزلەرنىڭ هېچقايسىسىنى يېقتۇرماپتۇ، ئەڭ ئاخىردا بۇۋى رابىيەنىڭ ئاتىسى موللا سەيپىدىن نەۋرىسىنى قويىغا ئېلىپ: «تەڭرىم بىزگه بۇ يېڭى مېهمانىنى ئاتا قىپتۇ. مەن مىڭ مەرتىۋه شۈكرىلەر بەجا كەلتۈرىمەن. ئاتا ــ ئانىلارنىڭ بالىلىرىغا بەخشىنده قىلىدىغان هەرقانداق بايلىقىمىز ۋە ئەدەب ئۆگىتىشتىن ئەۋزەل ئەمەستۇر. تەڭرىم نېسىپ قىلسا، نەۋرىمىز تەربىيە كۆرۈپ ئالىم بولغاي» ــ دېگەن ئىكەن. پۈتۈن سورۇندىكىلەر: «بارىكالا!» دەپ ۋاقىرىشىپتۇ. «ئالاهۇ ئەكبەر» دېگەن تەكبىر ساداسى ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. شاه خۇشالىقىدىن كۆز يېشىنى توختىتالماي، نەۋرىسىنى قولىغا ئېلىپ پېشانىسىگه سۆيگەندىن كېيىن كۆپچىلىككه قاراپ: «مەن يەتته ئىقلىمنىڭ شاهلىقىدىن نەۋرەمنىڭ ئالىم بولغىنىنى چوڭ بىلىمەن. ئالىملىق ئىككىلا دۇنيانىڭ نىجاتلىقى ۋە شاهلىقىدۇر. ۋەلىگه ئوخشاش قۇدىمىز سەيپىدىن ئاخۇن كۆڭلۈمدىكى ئارزۇيۇمىنى تاپتى. مەن بەكمۇ رازى بولدۇم. شۇڭا بۇگۈندىن باشلاپ پۈتۈن ئەل ــ يۇرتىمىز بۇ كىشىنىڭ نامىنى سەيپىدىن ۋەلىيۇللا، دەپ ئاتىغاي، ــ دەپ پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن بوۋاقنى نېمىدەپ ئات قويۇش توغرىسىدا مەسلىهەت بوپتۇ.

ئۆلىمالاردىن بىرى: «مەحمۇد» ماختانغۇچى، يەنى ياخشى خۇلقى پەزىلەتلىرى بىلەن ماختانغۇچى دەپ قويساق، چۈنكى بۇ ئاتىنى تەشكىل قىلغۇچى بەش هەرب خاسىيەتلىك مەنىگه ئىگه. م (مىم) مېهرى ــ شەپقەت، مۆرۈۋەت، ماهارەت، مەمنۇنىيەت دېگەن مەنىلەرنى، ح (هه) هەمدۇسانا، هاياتبەخش، هاياتلىق، هازىر تەييار، هۇر، هىلىم (مۇلايىم) دېگەن مەنىلەرنى، م (مىم) مۇددىئا، مۇرات ــ مەقسەت، مونس (هەمراه) دېگەن مەنىلەرنى، «ۇ» (ۋاۋ) ۋارسۇلىئۇلۇم، ۋاپادار، ۋايىغا يەتكۈزۈش دېگەن مەنىلەرنى، د (دال) دىيانەتكار، دادىل، دىلۇكۈشاه، دىلىرەبا، دېگەن مەنىلەرنى بېرىدۇ، دەپ تەكلىپ بېرىپتۇ.

شاه ئېهرام مېهمانلار ئالدىدا: كۆز نۇرىمىز بولغان نەۋرىمىزنىڭ ئېتى مەهمۇد ئىبنى هۈسەيىن بولسۇن. ئوغلىمىز هۈسەيىن، ــ بۇ مۇبارەك پەرزەنت هۇرمىتىدىن ئەمىر سولتان هۈسەيىن دەپ ئاتالسۇن. خالايىق ئىچىده ئىلمۇ ــ هۇنەر شۇنداق

روناق تاپسۇنكى، ئىلىم ـ ھۈنەر بىلمىگەن بىرەر كىشى سەلىتەنىتسىز تەۋەسىدە كۆرۈلمىگەي. ھەر قانداق كىشى ئىلىم ـ گە ئىگە لاق ئىكەنسى بولۇپ، پەرزەنتلىرىنى ئاشۇرۇپ ئوزۇنىڭ ئىلىسانىي بىناھالىقىنى كۆرسەتكەنىكەي، گەمىكى ئىلىم ـ ھۈنەر گەملى بولۇشقا ئاساسلانغان.

گىبرامنىڭ نەسىھىتى

ـ مەھمۇد كىچىك ئوغۇللا خوش چاقچاق، چەبدەس، چاققانلىقى، ئوگىنىشتە ئەستايىدىل ئۆتە تىرىشچانلىقى، ئاستە ئاقلانغانلىقى قاتارلىقلىرى بىلەن ھەممىنى ھەيران قالدۇرۇپتۇ. شاھزادىلەر ئوگىنىشى زورۇر بولغان ھەربىي ئىلىملەر ـ دىن ئات چېپىش، تىر ئاتارلىق، نەيزە سوقارلىق، ئوقيا ئېتىش قاتارلىق جەڭ ماھارەتلىرىنى، دىنىي ئىلىملەردىن كالا تاغقىددىن (تاختىدىن) باشلاپ تاماز سورۇنلىرى، ھەپتىيەك، قۇرئان ھەدىس، ئىلمىي ھەربىتكىچە، دۇنياۋى بىلىملەردىن ئىلمىي ھېساب، ئىلمىي ھەندەس، ئىلمىي ئەجۇت، ئىلمىي سەرپ، ئىلمى نەھۋى، ئىلمى مەنتىق، ئىلمى نوجۇم، ئىلمىي تەبابەت، ئىلمىي تەرىقەت، جۇغراپىيە قاتارلىق زامان ئىلمىدىن كامالى ماھارەتنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئىگىلەپتۇ.

يېشى 30 غا يېقىنلاشقاندا «مەدرىسەئى ساجىيە» دىنى ئوسسازى ھۈسەيىن ئىبنى خەلەپ قەشقەرىنىڭ دوئاسىنى ئېلىپ، ئوپال قىزىل مەسچىتتىكى ئوردىسىغا قايتىپتۇ. شاھزادە مەھمۇدنىڭ مەدرىسىنى ئوگىتىپ كەلگەنلىكى مۇناسىۋىتى بىلەن ھاجىي ئىبرام نەچچە ئون مال سوۋۇپ، قا ئادەتلەنمەيدىكەن، مۇنداق كىشىلەر ئوزىنى ئوزى خار قىلغۇچىلاردۇر. ئۇنداقلار ھاشارغا ھەيدەلسۇن، سېتىلىقى ئېغىر ئىسلىسۇن، ـ دېگەن پەرمانىنى چۈشۈرۈپتۇ.

ئوپلاپ زەتىلگۈچى: ھاجى ئەخمەت

ئوي ئوتكۈزۈپتۇ. دادىسى ئەمىر سۇلتان ھۈسەيىن ئوغلىغا ئون ـ سەرپايى يېپىپتۇ. ئانىسى بوۋى رابىيە بەخت تىلەپ پەشمالىسىدىن سوۋۇپتۇ.

زىيارەت ئاخىرىدا شاھ ئىبراھىم ئەۋزىسى مەھمۇدنىڭ بېشىنى سىيلاپ ئوزۇپ: كوپ ئوستازلار ئوز شاگىرتلىرىنىڭ ئوزى بىلەن كوزۇنسۇ، كوڭلىنىمۇ مۇنەۋۋەر قىلىدى. ئوزۇن كىتاب ئوقۇپ، ئوزغۇن سەپەرلى ـ ھەكىمەتلەرنى ئوقۇۋالدىڭ. لېكىن سەن تېخى ئوقۇمىغان ۋە ئوقۇمىساڭ بولمايدىغان شۇنداق بىر بويۇك كىتاب باركى، ئو بىزنىڭ بىنايان زېمىنىمىز ۋە ئوستىدا ياشاۋاتقان ئولۇغ خەلقىمىز، بوۋىلىرىمىز، ئاجداتلىرىمىز بىلمىگەن ئوزگىنى بىلمەس» دېگەنىكەن. سەن ھەممە قەبىلە، ئوروق، ئايماقلىرىمىز، تاغ ـ دەريا، ئورمان ياپلاق، ئىگىن ـ كەنت، شەھەر، قىشلاقلىرىمىزنى كارىلاپ چىق. ئولارنى ئوكەن ۋە چۈشەن، ـ دەپتۇ. ھەممەيلەن ئوزنىڭ ئىلىمدە زاۋاج تېپىپ كامالەتكە يېتىشىنى تىلەپ، دوئاغا قول كوتۇرۇپتۇ. «ئامىن ـ ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن سادا پوتون ئوردىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپتۇ.

سەپەر

مەھمۇد قەشقەرى بۇدىسى شاھ ئىھ-
رامنىڭ تەلىپىنى قانات، دادىسى ھۈسەيىن
بىلەن ئانىسى بۇۋى رابىيەنىڭ تىلەكلىرىنى
ئىرادە ۋە كۈچ قىلىپ ئۇغۇز، چىگىل،
قارلۇق، ياغما، قىپچاق، باسمىل، ياباقۇ،
توخسى، ئوغراق، چارۇق، چۇمۇل، قىرغىز،
قاتارلىق ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ تارىخى،
سەرگۈزەشتىلىرى، تىلى، تامغا، ئورانلىرى،
ئورۇپ - ئادەت، تۇرمۇش ئالاھىدىلىكلىرى،
ئىسىملىرى، مۇراسىملىرى، ياشىغان زېمىن،
تاغ - دەريا، كۆل، يايلاقلار، چۆلىدىن
ئۇلارنىڭ ئېتنىكىسى، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي،
ھەربىي مۇناسىۋەتلىرى، ئىلمىي پەلسەپىۋى
چۈشەنچىلىرى، ناخشا، قوشاق، داستان،
ماقال - تەمسىللىرىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن
سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ.

بىراق ئۇزۇن ئۆتمەي ئوردىدا
سۆيىقەست يۈز بېرىپ، بۇدىسى ۋە ئاتىسى
قاتارلىق ئەلگە يېقىن دىلكەشلىرى ۋاپات
بولۇپتۇ. سۆيىقەستچىلەر مەھمۇدنىڭ ئىز-
دىرىكىنى قىلىشقا باشلاپتۇ. مەھمۇد بولسا
سۆيىقەستچىلەرگە يېقىنلىرىدىن قەبىلىلەردىن
يېقىنمىغان قەبىلىلەرگە ئۆتۈپ يۈرۈپ
سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. خاقانىيەدىن
يەتتىسۇغا، يەتتىسۇدىن ماۋرائۇننەھرگە
ئۆتۈپتۇ. ئۇ يەردىمۇ ئەمىلىك تاپالمى-
غان مەھمۇد قەشقەرى، مەھمەتىنىڭ ئىخلاس-
مەنلىرى ۋە بۇدىسىنىڭ پىرىنەۋرە تۇغقان-
لىرىغا سېغىنىپ باغداتقا كەپتۇ. مۇكەممەل
چۈشەنچىلىرى ۋە چوڭقۇر ئىلمىي ئېقتىدا-
رى بىلەن يۈكسەك ھۆرمەت ۋە ئىناۋەتكە
ئائىل بوپتۇ. بۇ كۈنلەردە باغداتتا گەرچە
خەلىپە ئەرەب بولسىمۇ، ئەمەلىي ھوقۇق
ئاساسەن تۈركلەرنىڭ قولىدا ئىكەن، شۇنىڭ
ئۈچۈن تۈرك تىلىنى ئۆگىنىش ئومۇمىي
ئىجتىمائىي ئېھتىياج ئىكەن. باغدات جەم-
ئىيىتىدە تۈرك تىلىنى بىلگەنلەرنىڭ مەسە-
لىسى ھەل، توققۇزى تەل، ئىناۋىتى يۇ-
قىرى ئىكەن. ئەرز - دادىنى ئېيتىش ئۈ-
چۈن باغداتقا كەلگەنلەر، ئەمەل تەمەسىدە-
كى ئەرەب زىيالىيلىرى، مەنسەپ دەرىجە-
لىرىنى ئۆستۈرۈش بولىدا قولتۇقىغا شوتا
قىستۇرۇپ يۈردىغانلارنىڭ ھەممىسى
تۈركلەرگە خۇشامەت ۋە تەۋەززۇ قىلىشىپ
دېگەن، مۇشۇ ئەمەلىيەتكە ئاساسەن مەھمۇد
قەشقەرى ئەرەبلەرنىڭ تۈرك تىلىنى ئۆ-
گىنىشى ۋە تۈركلەرنى چۈشىنىشىگە يار-
دەم بېرىشى ئۈچۈن، ئۆز ۋەتىنى ۋە خەلقىگە
بولغان سېغىنىش ۋە ھۆرمەت ئېيتىخارلىق
ئىيادىلەپ ئۇيغۇرتشۇناسلىقنىڭ تېخى مەسلى
كۆرۈلمىگەن ئاجايىپ نادىر مۇدەسى يې-
يىتىدە «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نامىلىق
تەڭداشسىز كىتابىنى يېزىپ پۈتتۈرۈپ، خە-
لىپە مۇقتەدى بىئەمرۇللاغا تەقدىم قىپتۇ.
ئۇزۇن ۋە مۇشەققەتلىك سەپەر ۋە سەرسان-
چىلىقتا ئىگىلىگەن مەلۇمات ۋە ماتېرىياللار
بۇ كىتاب ئۈچۈن قۇرۇلۇش ماتېرىيالى
بوپتۇ.

ئانا ۋەتەن تەشنالىقى

مەھمۇد قەشقەرى يازغان «تۈركى تىل-
لار دىۋانى» دېگەن بۇ كىتاب مۇقتەدىگە
تەقدىم قىلىنغاندىن كېيىن خەلىپىنىڭ بۇي-
رۇقى بىلەن ئوردا دىۋانخانىسىدا ساقلىنىپ

نۇسخا كۆپەيتىلىپ تارقىتىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مەھمۇد قەشقەرنىڭ نام - شۆھرىتىمۇ دۇنياغا پۈركىتىپتۇ، لېكىن نام - شۆھرەت، شاھانە ئىززەت - ئېكرامىلار، ئۇنىڭ قەلبىنى ئىگىلىگەن بېتىم ۋە تۇل ئانىسى بۇۋاي رابىيە ۋە ئۇغۇلغان ۋەتىنىگە بولغان چوڭقۇر سېغىنىشىنى بەزلىيەلمەپتۇ. بۇ كۆنلەردە مەھمۇد قەشقەرنىڭ پۈتۈن ئېسى - يادى ئانا يادى، ۋەتەن يادى بىلەن بەنت بوپتۇ. يېشى چوڭايغانسېرى ئۇ ۋەتەنگە قايتىپ يولغا چىقىپتۇ. سەپەردىكى ھەر مەنزىلدە ئۇنى ئىززەتلەپ ئېلىك كۆچىتۇڭگۇر نارتۇگە ئۇستىگە ساياۋەنلىك كۆشۈگە ياساپ بېرىپتۇ. خەتەرلىك داۋان ئۆتكەللەردە بولسا، ھەتتا يۇدۇپنۇ ئۆتكۈزۈپتۇ. تېھران، ھىرات كۆك ئارت، ئۇلۇغ ئارت، مۇق يولى، ئوپال ئارت بىلەن ئۇچ ئايدىن ئىسارتۇق يول يۈرۈپ، نىھايەت تۇغۇلغان ئانا ۋەتىنىگە قايتىپ كەپتۇ. «بۇيۇك كارۋان» يوپىدىكى «كۆۋرۈك بېشى» دېگەن يەرگە كەلگەندە، ھالىيات يۇۋى رابىيەنىڭ ئەمەس، يەرزەنت پىراقىدا تولا يىغلاپ كۆز يېشى قىلۇرۇپ، ھەتتا ئۆتتىدا كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان مېھرىبان، غەمگۈزار ئانىسى رابىيەنىڭ قەبرىسىنى كۆرۈپ، قەبرىگە ئۆزىنى ئېتىپ، ئانا قەبرىسىنى سېغىنىشلىق يېشى بىلەن يۇيۇپتۇ. نەزىر - چىرىقىنى ئۆتكۈزۈپ، تۇپرىقىنى قاتۇرۇپتۇ.

راۋاجى رويىاپقا چىققانلىقى، ۋەتەنىنىڭ ئىسلام ۋە ئالىملارغا موھتاجلىقى، مەھمۇد قەشقەرنىڭ دۇنياۋى شۆھرىتىدىن مەمنۇنلۇقى، ئىسلام بىلەن ئەلگە بەخت يارىتىشتا مەھدەم بولۇشنى خالايدىغانلىقى، ئۇنىڭ ۋەتەنگە قايتىپ كېلىشىنى ئېھتىرام بىلەن كۈتۈۋىلىنغانلىقىنى بايان قىلغانىكەن.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ سېغىنىش تەشنالىقىدا ئوت بولۇپ يانغان مەھمۇد قەشقەرى سودىسىنى پۈتتۈرگەن سودىگەرلەر بىلەن ۋەتەنگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. سەپەردىكى ھەر مەنزىلدە ئۇنى ئىززەتلەپ ئېلىك كۆچىتۇڭگۇر نارتۇگە ئۇستىگە ساياۋەنلىك كۆشۈگە ياساپ بېرىپتۇ. خەتەرلىك داۋان ئۆتكەللەردە بولسا، ھەتتا يۇدۇپنۇ ئۆتكۈزۈپتۇ. تېھران، ھىرات كۆك ئارت، ئۇلۇغ ئارت، مۇق يولى، ئوپال ئارت بىلەن ئۇچ ئايدىن ئىسارتۇق يول يۈرۈپ، نىھايەت تۇغۇلغان ئانا ۋەتىنىگە قايتىپ كەپتۇ. «بۇيۇك كارۋان» يوپىدىكى «كۆۋرۈك بېشى» دېگەن يەرگە كەلگەندە، ھالىيات يۇۋى رابىيەنىڭ ئەمەس، يەرزەنت پىراقىدا تولا يىغلاپ كۆز يېشى قىلۇرۇپ، ھەتتا ئۆتتىدا كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان مېھرىبان، غەمگۈزار ئانىسى رابىيەنىڭ قەبرىسىنى كۆرۈپ، قەبرىگە ئۆزىنى ئېتىپ، ئانا قەبرىسىنى سېغىنىشلىق يېشى بىلەن يۇيۇپتۇ. نەزىر - چىرىقىنى ئۆتكۈزۈپ، تۇپرىقىنى قاتۇرۇپتۇ.

«مەدرىسەئى مەھمۇدىيە» ۋە «ئورۇز بۇلاق» ھەققىدە

بۇۋى رابىيەنىڭ نەزىرىسىگە قەدەم تەشرىپ قىلغان تاجدارلار ۋە چوڭ ئوردا ئەھلى مەھمۇد قەشقەرنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپتۇ. مەھمۇد قەشقەرى ئوردىدا زور داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋېلىنىپتۇ.

ئوردا ۋەزىرى شەخسەن ئۆزى زىيارەت ئۆتكۈزۈپ ئۇنى كۈتۈۋاپتۇ. ئىككى ئالىم شۇنچە كۆپ ئىلىم ئەھلى ۋە ئوردا ئەھلىرى ئالدىدا قېرىنداشلارچە قۇچاقلىشىپتۇ. زىيارەت ئەھلىنىڭ كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ئۇنچىلىرى تۆكۈلۈپتۇ. زىيارەت

ئۇستىده يانمۇ ــ يان ئولتۇرغان ئىككى ئالىم شۇنچه سەممىي ۋە شۇنچه قىزغىن سۆھبەتكه چۈشۈپتۇ.

ئوردا ۋەزىرى ئەلنى ئىسلىم بىلەن رونالى ئاپقۇزۇش، ئىسلام بىلەن ئەلگه بەخت يارىتىشتا ھەمجەھەت ئىكەنلىكىگه ئىشىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، مەھمۇد قەشقەرىنى ئوردا خىزمىتىگه سەپكه قىپتۇ.

مەھمۇد قەشقەرى چوڭقۇر تەشەككۇر بىلەن ئۇزۇره بايان قىلىپ، قالغان ئۆمرىنى ئىسلام يولىغا بېغىشلايدىغانلىقىنى ئىزھار قىپتۇ، زىيارەت ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ.

مەھمۇد قەشقەرى ئۆز ئەقىدىسىگه مۇۋاپىق ئۇيغۇرلاردا بىر مەيدانلىك مەدرىسه بىنا قىلىپتۇ ۋە ئۆزى مۇدەررىس بوپتۇ.

شۇڭا بۇ مەدرىسى «مەدرىسەتى مەھمۇدىيه» دەپ ئاتىلىپتۇ. بۇ مەدرىسنىڭ شۆھرىتى مەشرىقتىن مەغرىپقىچه پۈر كېتىپتۇ. تەرەپ ــ تەرەپتىن، ھەتتا ئەرەب، ئەجەم ئەللىرىدىنمۇ ئوقۇغۇن تالىپلار كېلىپ، ئوقۇيدىغان بوپتۇ. مەدرىس ئالدىدا زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇ ئوخچۇپ چىقىپ ئۇرۇمدىغان بىر بۇلاق بولۇپ، ياز كۈنلىرى ھەممە تالىپلار بۇلاق بېشىدا ئارام ئالغاچ پەرۋىسىت ئېيتىشىش، نەزمە پوتۇش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بوپتۇ. بولۇپمۇ ئۇزۇرۇ مۇزاستىلىرىدا ئوزۇق تاماقلىرىنى يۇتۇشۇپ راۋاج ۋە راۋاللىق ئىلەپ بۇلاقنىڭ تامىمۇ «ئوزۇق بۇلاق» دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ.

ھاي ــ ھاي تېرەك

مەھمۇد قەشقەرى مەدرىسىنى تۈگىتىپ ئۇستازىدىن دۇئا ئالغاندا سوراپتۇ:

ــ ئۇستازىم، مېنىڭ تۇپرىقىم قەيەرده بولار؟ ئۇستازى:

ــ ساڭا ھەمراھ بولغان ھاسساڭ كۆكلىگەن جايدا بولۇر، ــ دەپتۇ.

مەھمۇد قەشقەرى ياشانغانسېرى سالامەتلىكى ياخشى بولماي قاپتۇ. كۈنلەردىن بىركۈنى مەھمۇد قەشقەرى ھاسسىغا تايىنىپ تۇرۇپ تەرەت ئۇچۇن ئورۇز بۇلاقتىن سۇ ئالغانىكەن، ھاسسىسى بۇلاق بويىغا سانجىلىپ قاپتۇ. ھاسسىسىنى سانجىلىپ قالغان جايدا قويۇپ، ئۇزۇرىنى ئىلىپ تەرەت ئاپتۇ.

ئۇ تەرەت ئىلىپ بولۇپ ئارقىسىغا قارىسا ھاسسا كۆكلەپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن مەھمۇد قەشقەرى «ھاي ــ ھاي ئەجەب كۆكلەپ كېتىپسەنغۇ» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كېيىنكىلەر ھاسسىدىن كۆكلەپ چىققان بۇ تېرەكنى «ھاي ــ ھاي تېرەك» دەيدىغان بوپتۇ.

مەھمۇد قەشقەرى ئالەمدىن ئۆتكەندە، ئۇنىڭ ئىلىملىرىنى ۋە تالىپ، ئۇرۇق ــ تۇغقان، دوست ــ يار، ئەقرىبالىرى ئۇنى ۋەسىيىتىگه مۇۋاپىق «ھاي ــ ھاي تېرەك» نىڭ چوڭ شېخىنى كۆرسىتىپ ئۇرغان دۆڭگه دەپنه قىپتۇ.

مىڭبۇلۇ ئۇيغۇر ھەققىدە

ئۇ يىل يېزا مولالىم بېغى كەنتىدىكى مەھمۇد قەشقەرى مەقبەرىسى جايلاشقان تۆپىلىككە بارىدىغان كوچىنى كىشىلەر ھازىرمۇ «ئۇيغۇرلىك كوچا» دەپ ئاتىشىدۇ. بۇ كوچىنىڭ ئىككى قاسىنىدا 17 تۇپ قېرى ئۇيغۇر دەرىخى (ئىلگىرى كۆپ ئىكەن) مۇھاپىزەت قىلىنىپ ساقلانماقتا. ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا مۇشۇ ئۇيغۇرلىك كوچا ھەققىده مۇنداق بىر رىۋايەت

سۆزلىنىپ كەلمەكتە.

قاراخانىلار سۇلالىسى دەۋرىدە قەشقەرلىك بىر سودىگەر تىجارەت بىلەن كۆچاغا بېرىپ قايتۇ. سارايۋەن بىر ئايالنى سويۇپ قىلىپ، بىرەر ئايلىق بولسىمۇ ئۆيلىنىۋالسام، دەپ سودىگەرنى ئۆيلەپ قويۇپتۇ. بىر ئايدىن كېيىن سودىگەر بۇ ئايال بىلەن خوشلىشىپ يەنە تىجارەت بىلەن ئىلغا كېتىپتۇ.

ئارىدىن 15 - 16 يىل ئۆتكەندىن كېيىن يەنە كۆچاغا كېلىپ، ھەمسەپەرلىرىنىڭ دەۋىتى بىلەن كۆچاردىن يەنە ئۆيلىنىپتۇ. نىكاھتىن كېيىن سودىگەر ئايالدىن:

— خېنىم، ئاتا - ئانىلىرى بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— دادامنى بىلمەيمەن، ئانامنىڭ دەپ بېرىشچە مېنىڭ دادام قەشقەرلىك «پالانچى» دېگەن سودىگەر بولۇپ، ئۇ ئانامنىڭ خېتىنى بېرىۋېتىپ ئىلغا چىقىپ كەتكەنمىكەن. ئانام پۈستانچى، مۇشۇ كۆچانىڭ شەھەر ئىچىدىن، ئانامنىڭ ئولۇپ كەتكىنىگە ئىككى يىل بولدى، ماڭا تاغام ئاتىدارچىلىق قىلىدۇ، — دەپتۇ. ئۆزىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ قالغانلىقىنى بىلگەن سودىگەرنى قارا تەر بېسىپ كېتىپتۇ. ئۇ «تالاغا چىقىپ كېرەي» دېگەن باھانە بىلەن ئۆيدىن چىقىپ قەشقەرگە قېچىپ كېتىپتۇ. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۆتكۈزگەن گۇناھى - كەبىرىسى كاللىسىغا كىرىۋېلىپ، بۇگۈناھىنى يۇيۇشنىڭ ھېچقانداق چارىسىنى تاپالمايتۇ. شۇ چاغدا ئۇ- پالدىكى «مەدرىسەئى مەھمۇدىيە» ناملىق بىز مەدرىسىسە مۇدەررىسلىك قىلىدىغان كۆپنى كۆرگەن، كۆپنى بىلىدىغان، ھەر- قانداق مەسىلىگە جاۋاب بېرەلەيدىغان، قولىدىن كېلىدىغان ياخشىلىقنىڭ ھېچكىمدىن ئايىمايدىغان، ئىلىم - تەلەپكارلىرىنىڭ پىرى ھەزرىتى مولالام ئەللامە مەھمۇد كاشغىرى ئىسىملىك بىر ئۇلۇغ ئۆلىمانىڭ بارلىقىنى ئاڭلىغان سودىگەر مەسىلىھەت سوراش ئۈچۈن ئوپالغا بېرىپ، مەھمۇد قەشقەرىگە ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن سەرگۈزەشتىسىنى ئېيتىپ، قانداق قىلسا بۇ گۇناھى - كەبىرىنىڭ يۇيۇلۇشى توغرىسىدا مەسلىھەت سوراپتۇ.

— بەندىڭ گۇناھ بوپتۇ. بۇنىڭ بىردىنبىر يولى شۇكى، خۇدا يولىدا مىڭبىر تۇپ ئۇجمە تىكىپ مېۋىگە كىرگۈزسەن ئۇجمىلىرىنىڭ تۇتۇپ مېۋىگە كىرىپ، جان - جانىۋار، ئادەمزات يەپ، يەرگە قانچىكى كۆپ تۆكۈلسە، سېنىڭ گۇناھىڭ مۇ تۆكۈلىدۇ، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ مەھمۇد قەشقەرى.

سودىگەر دەرھال تۇتۇش قىلىپ، شۇ كوچىنىڭ ئىككى قاسىنىغا مىڭبىر تۇپ ئۇجمە ئېھىيا قىلغانىكەن. ھازىر بار بولغان 17 تۇپ ئۇجمە ئەنە شۇ مىڭبىر تۇپ ئۇجمىدىن قالغانلىرى ئىكەن.

سۆزلەپ بەرگۈچى: ئىسمايىل ئىبراھىم

مەھمۇد قەشقەرى بىلەن ئىخلاسمەن ئەما

مەھمۇد قەشقەرى «مەدرىسەئى مەھمۇدىيە» دە مۇددەرىسلىك قىلىپ يۈرگەن كۈللىرىنىڭ بىرىدە ئۇنىڭ ئىخلاسمەنلىرىدىن بىرى مەھمۇد قەشقەرىگە:

— مەن دەرگاھىڭىزغا ھەقتىن، دائىما ياھايىتى كاتتا نەرسىلەرنى سورايمەن، ۋە ھەيىمەنكى: سېنىڭ ئۇلۇغ كەرەمىلىك دەرگاھىڭدىن ناپەسەنت نەرسە سورىغۇچىلار-

نىڭ كۆزلىرى كور بولسۇن، ــ دەپتۇ.

ــ سېنىڭ سورايدىغان كاتتا نەرسەڭ نېمە؟ ــ دەپ سورىغان ئىكەن «جانابلىرای ئالدىدا تۇرغان مۇشۇ تاغنى قىپقىزىل ئالتۇنغا ئايلاندۇرۇپ بەرسە دېگەن ئىلتىجا ئىدى»، ــ دەپتۇ.

ئاردىدىن 2 ــ 3 يىل ئۆتۈپ ھېلىقى ئىخلاسمەن بىر چاكىرنىغا ئۆزىنى يېتىلەتكىنىمچە كىرىپ سالامدىن كېيىنلا، كۆزىنىڭ ئەسلا بولۇپ قالغانلىقىدىن زارلىنىشقا باشلاپتۇ.

مەھمۇد قەشقەرى ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ: «تەڭرى بىزگە يەتتە ئەزادىن ئىبارەت تۇغمەس بايلىقنى ئېھسان قىلدى. ئۇنى چۈشىنىپ يېتىشكە سەن بىزنىڭ ئەقلىمىز كوتالىق قىلدۇ، چۈنكى بىزگە بېرىلگەن بۇ بايلىقنى جايىدا ئىشلەتسەك، دۇنيادىكى ھەممە تاغلارنىڭ ئالتۇن بولغىنىدىنمۇ چوڭراق بايلىق بولار ئىدى. مۇبادا سەن دېگەن مۇشۇ تاغنىڭ ئارزۇ قىلغىنىڭدەك ئالتۇن بولغىنىدىن كۆرە، كۆزۈڭنىڭ ئەسلا بولمىغىنى ياخشىراق ئىدى.

ــ مەن تەڭرىگە تائەت ــ ئىبادەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن نېمەت سورىسام، ئۇ مېنىڭ كۆزۈمدىن كىچىككىنە نۇرنىمۇ ئېلىۋېلىپ ئەسلا قىلىپ قويامدۇ؟ بۇ قانداق ئادالەت؟ ــ دەپتۇ ھېلىقى ئىخلاسمەن.

ئۇنداق دېمە، ــ دەپتۇ مەھمۇد قەشقەرى، ــ تەڭرىم سېنىڭ دۇئالىرىڭنىڭ ھەممىسىنى ئىجابەت قىلىپ، ئادالەتنى زاھىر قىپتۇ. تاغنى ئالتۇن قىلىپ بېرىشنى تىلىگەنىدىڭ، ئۇنىڭدىن كاتتىراق ھەقىقىي بايلىق بولغان تەن سالامەتلىكنى بېرىپ ساڭا ئەرزىمەس ئېھسان قىلدى. سەن ئۇنى توغرا ئىشلىتىپ شۈكرى لەر بەجا كەلتۈرمەي لەھەس دۇنيا ئارزۇسىدا بولغانسەن. سەن ئۆز تەلىپىڭدە «ئاز بەرسە سورىغۇچىلارنىڭ كۆزلىرى كور بولسۇن» دېگەنىدىڭ. بۇ دۇئانا تەلىپىڭمۇ ئىجابەت بولىتۇ. چۈنكى دەرگاھىمىز ھەقنىڭ ئالدىدا تاغلارنى ئالتۇن قىلماقتىنمۇ ئادىيدۇر. ئاز نېمەرسە بولمايدۇ... ئەگەر سەن مەندىن: «تەڭرىگە دۇئا قىلىشىڭدىكى مەقسىتىڭ نېمە؟» دەپ سورىساڭ ئىدىڭ، مەن ساڭا: «تەڭرىگە قىلىنىدىغان ئەڭ ئالىي تىلەك ــ تەن سالامەتلىك، ئاتىرچەملىك، ئەقىل ۋە ئىلىمغا كامالەت بەرگىن دېگەن تىلەكتىن ئىبارەت، ــ دەپ مەسلىمەت بەرگەن بولار ئىدىم» دېگەنىكەن.

سۆزلەپ بەرگۈچى: مەھەممەت ئوسمان

قىلىچ بۇغرام مازىرى ھەققىدە

ناھايىتى قەدىمكى زامانلاردا ھازىرقى ئوپال ئاق دالادىكى قىزىل مەسچىت دېگەن يەردە شاھىي ئىبراھىم ئاتلىق ئالىم ۋە ئالەم پاناھ بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئەقىل نۇرى، سۆزلىرىدە پاراسەت تۇرى ناماياں ئىكەن.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇلۇغ بۇغراخان ئوغۇللىرىنىڭ كىمنىسى قىلىچ بۇغراخان، شاھىي ئىبراھىمغا سالام بېرىش ئۈچۈن قىزىل مەسچىت دېگەن يەردىكى ئوردىغا كەپتۇ. شاھىي ئىبراھىم مۇناسىپ ئىززەت ــ ئىكرام، ھەشەمەتلىك زىياپەت بىلەن كۈتۈۋاپتۇ. ئەتىسى بىر كۈن شىكار ۋە سايا ھەت بىلەن ئۆتۈپتۇ. ئۈگۈنى سەيلە ئۈچۈن يول جىگدىگە بېرىشىپتۇ.

ئول زامانداردا ئوپالنىڭ بازىرى يول جىگدىدە بولىدىكەن. بازار شۇنداق قىز

(داۋامى 70 ــ بەتتە)

ئاۋۋالدىن قالغانسىكەن،
ئاشىقنى قاراپ تۇرماق.
كېلىنگ يارىم ئويناپلى،
ھەددىمۇ ماراپ تۇرماق.

ئاي ئەمەس، كۈنمۇ ئەمەس،
نۇرمىكەن، نۇرمۇ ئەمەس.
ئانداق پەرى ئالەمدە يوق،
ئانداق گۈزەل بولغان ئەمەس.

ئارقىدىكى يول بىلەن
سوراپ ئۆتتۈم ئەھۋالىن.
بۇ كۆيۈك مىراس قالغان،
كاككۇك بىلەن زەينەپتىن.

ئاق تېرەك، ئاپئاق تېرەك،
تۆۋىدىن كەسمەك كېرەك.
باشتا قوشۇلغان ياردىن،
ئۆلگۈچە ئايرىلماق كېرەك.

ئامرىنقىم چىقىپ كەلسە،
نۇرغا تولغان ئاي بولۇپ،
ئالدىغا يېتىپ بارسام،
پىيالىگە چاي قۇيۇپ.

ئاتا لازىم، ئانا لازىم،
چىن دوستلۇققا ۋاپا لازىم،
ۋاپادار سۆيگىنىم تۇرسا،
باشقىسى نېمە لازىم؟

ئاتىنىڭ مۇھەببىتى جەدە،
مېنىڭ ئاشىقىم ئەدە؟
ئىزدەپمۇ تاپالمايسەن
كۆڭۈل خالىغان يەردە.

ئەنجانغا بارغىنى ئۆزۈم،
يېڭى ئەتلەمىتە كۆزۈم،
ئالايى دېسەم پۇلۇم يوق،
يارغا ئۆتمەيدۇ سۆزۈم.

ئەنجان دوپپا بېشىمدا،
ئۇيغان ئوسما قېشىمدا.
مەن ساڭا كۆيۈپ قالدىم،
بىردەم تۇرغىن قېشىمدا.

ئەنجان دوپپام بار دەيسەن،
كۆرمەيمەنغۇ بېشىڭدا.
ئۆلۈپ كەتسەم ئارمان يوق،
بىللە يۇرۇپ قېشىڭدا.

ئەتلەس كۆڭلەك كىيگىچە،
مارجان ئېلىپ تاقىساڭچۇ.
ئەقلى يوققا تەگكىچە،
دەريالاردا ئاقساڭچۇ.

ئەتلەس كۆڭلەك كىيمەيمەن،
ئىشكىنى لاي قىلىپ.
ئەقلى يوقنا تەگمەيمەن،
يۈرىكىمنى قان قىلىپ.

باسقان دوپپام بار دەيسەن،
كىيمەيدىغان نېمەگگە.
ئاخشاملىقنا كەل دەيسەن،
چىقمايدىغان نېمەگگە.

باياۋاندا مال باقسام،
ئىتلار بولدي يولداشىم.
نېرى قاچما لەيلىمگۈل،
بولغىن مېنىڭ قولداشىم.

بەگنىڭ بالىلىرى دەيدۇ،
بىر بەدىن بېرى دودەن.
ئىشكەگگە تەلمۈردۈم،
چىقمامسەن جېنىم مودەن.

بەشكىرەم ئاناسىمەن،
لاچىننىڭ بالاسىمەن.
ھەممە شەردە داڭقىم بار،
ئاشىقلار داناسىمەن.

باراڭنىڭ ئىچى سايە،
ئەتراپى ئۈنۈك گۈلدۇر.
گۈل ساينىسىدا ئولتۇرغان،
لەۋلىرى قىزىلگۈلدۇر.

بىر باغقا ئانار سالدىم،
بىر باغقا يالاڭ توغاچ.
چۆرگىلەپ كېتەلمەيمەن،
ھەمسايە يېقىن بولغاچ.

بوغدايىنى ئالا قىلغان،
باياۋاپى ئوتلار ئىكەن.
ئىككىمىزنى ئاجراتىقان،
ئارىدا ئۇنگەن ئىكەن.

بۇلبۇل كېلىپ سايرىسۇن،
دەردىكە دەرمان ئەيلىسۇن.
كىمنىڭ مەيلى كىمدە بولسا،
قويۇپ بېرىڭ ئويىنسۇن.

بۇگۈن كېچە چۈشۈمدە
گۈل كۆردۈم يار قولدا.
ئەمدى كىرپىك قاقماسمەن،
كۆزۈم لېۋەن يولدا.

گۈل قىستىم قولاقىمغا،
يارىشىپتۇ چىرايىمغا.
سەن قىلساڭ ياماناتلىقنى،
مەن قويدۇم خۇدايىمغا.

غانجۇغۇڭدا ئارغامچا،
تاڭدىڭ ھەممىنى ئاتقا.
ۋەدەڭە ۋاپا قىلساڭ،
كۆڭۈل بەرمىگىن ياتقا.

غەزەل ئوقىمايلا دېسەم،
دەردىم ئوقىغىن دەيدۇ.
يارغا قارىمايلا دېسەم،
كۆڭلۇم قارىغىن دەيدۇ.

دەريا بويىدا ياتتىم،
ئۆردەك بىلەن غاز ئاتتىم.
سەن يارنىم قايان كەتتىڭ،
زىخ بىلەن كاۋاپ ئەتتىم.

دوستۇم بەرگەن ئالمىنى،

يار بىلەن بىللە بەيمەن،
يار ماڭا نېمە دېسە،
ئۆلگۈچە شۇنى دەيمەن.

ماتا توقۇپ ئولتۇرسام،
غالتىكىم غىلدىرلايدۇ،
شېرىن قىزنى ئويلىسام،
يۈرىكىم جىغىلدايدۇ.

دۇتار چالمىسام بولماس،
دەردنى تارتمىسام بولماس،
ۋاقتىم يوق دېگەن بىلەن،
كۆڭۈل ئاچمىسام بولماس.

ئېگىز ئۆگزىدىكە چىقىپ،
ھەزرەت سۇلتانغا قارايمەن.
ساڭا بەرگەن كۆڭلۈمنى،
ئۇرۇمچىگە پالايمەن.

ئېگىز ئۆگزىدىكە چىقىپ،
شىلدىرلاتتىم خازانىنى.
مەندىن ئۆزگىنى ئويسەك،
خۇدا بەرسۇن جازاڭنى.

ئېغىر كۇلپەتلەر چۈشتى،
مېنىڭ غېرىپ بېشىمغا.
يارىمدىن نىشان يوقتۇر،
زەھەر سالدى ئېشىمغا.

ئېيتىڭلار مېنى يارغا،
چېقىڭلار مېنى يارغا.
ئۆز ئۇۋالىم ئۆزۈمگە،
ئېسىڭلار ئېگىز دارغا.

ئېتىزلارغا يارغاندا،
ئارا - گۈزەكە خاماندا.
شۇ جۇگانىنى سۆيمەكچە،
باتۇر يىگىت ئارماندا.

يېپ ئەمەس، پېپەك ئەمەس،
بۇۋاپانىڭ كىيگىنى.
بىزدىن ئارتۇق ئەمەسكەن،
ماختاپ يۈرگەن سۆيگىنى.

يۇقىرىقى قاراباغدا،
يوغان بىر خادا تاش بار.
بىزنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدا،
چىرايلىق قەلەم قاش بار.

يۇقىرىدىن چۈشۈپ كەلدىم،
قارا قارغىدەك ئويناپ،
مەن يارنى كۆرەرمەنمۇ،
بۇلبۇلدەك چىمەن سويلاپ؟

جۇگانلار سېغىنى بوپتۇ،
دەردمەنلەر كېلىپ سۆيسۇن،
بىزنى ئايرىغان دۇشمەن
دوزاخ ئوتىدا كۆيسۇن.

ئىلى دېگەن يەرلەردە،
ئۇن تاسقايدۇ لەگزىدە.
كەچىكىمنە يارىم بار،
قان تامىدۇ مەگزىدە.

ئىچسەم، ئىچسەم مەسىت قىلمايدۇ،
قالماق بوزىسى.
كەچىكىمنە بىر يارىم بار —
قوينىڭ قوزىسى.

ئىشىكىدە تۇرسەن،
يان ياغاچقا يۆلىنىپ.

سەن ئالامسەن بۇ جاننى،
ئايدا، يىلدا كۆرۈنۈپ.

ئىشكىڭدىن مەن ئۆتتۈم،
ئالما شېخىنى تۇتتۇم،
سەن ئۆيۈڭدىن چىقمايسەن،
مەن تالادا قان يۇتتۇم.

ئىشكىڭنىڭ تۆۋىگە
گۈل تېرىپ ئوخشاتمىتتىم،
خەپ، خۇدايىم بۇيرۇسا،
مەن سېنىڭ قاقشاتمىسام!

ئىشىك ئالدى باراڭزا!
شاخلاپ قاپتۇ زاراڭزا.
يۇرىكىمگە ئوت ياقتىڭ،
كۈندە بولۇپ ماڭ ياڭزا.

ئىشىك بېشىدا پايخان،
سۇ قۇيۇپ، قۇرۇتماسمەن.
ئامرىقىم، چىرايلىقىنى
ئۆلگۈچە ئۇنۇتماسمەن.

يېنىمدىن چۈشۈپ قاپتۇ
يىپ يۆگەيدىغان غالتەك.
يېڭىياچى يار تۇتسام،
ئۆزى چاققان، ئويىي كالتەك.

يېڭى ئاي چىقتى سېپىلىنىڭ بېشىغا،
ئېتىكىم توشتى كۆزۈمنىڭ يېشىغا،
ھەر كىشى بارسا يارىنىڭ قېشىغا،
گۈل بىلەن تاجە قىلسا بېشىغا.

كەلدى يۈزىڭ جىلۋە بىلەن
يار مېنى كۆيدۈرگىلى

تاقىتىم يوقتۇر مېنىڭ،
ئالدىدا بىرەەم تۇرغىلى.

كەتمەننى تولا چېپىپ،
قولۇم قاپىرىپ كەتتى،
خەنجىڭ سۆزىگە كىرىپ،
يارىم ئايرىلىپ كەتتى.

كەچ كىردى، زوگال بولدى،
يارىمغا ئوگال بولدى.
جالانىڭ يوغان سېلىپ،
قۇرغۇيدەك جۇگان بولدى.

كېچىلەردە ئاھ ئۇرسام،
جېمى ئالەم بولۇر ۋەيران.
سېنىڭ كۆڭلۈڭدە كىم باردۇر؟
مېنىڭ كۆڭلۈم ئوچۇق ھەيران.

كېچىسى ماڭغان يولنىڭ
ھېچ ۋاقىتتا قارىسى يوق.
ئەمدى تۇتقان يارىمنىڭ،
دەردى بار، ۋاپاسى يوق.

كۆيدۈما كۈل بولدۇما،
ئىشقىڭدا بۇلبۇل بولدۇما.
بۇ سېنىڭ پەيلى خۇيۇڭغا
ئۆلگۈچە قۇل بولدۇما.

قاپقارا بوران كەلدى،
تار كوچا راۋان كەلدى.
مەن ئويناپدىغان چاغدا
يار كېچىك، نادان كەلدى.

قاراپ كۆزلىرىم تالدى،

بىر چىقمىدىك ئالاغا،
ئىشكىگىدە گەپلىشىپ،
مېنى قويدۇك بالاغا.

قارىسام كۆرۈنمەيدۇ،
شەھەر ئالدىدىكى قۇرغان.
ئەجەپمۇ ياماق ئىكەن
سۆيگەن ياردىن ئايرىلغان.

قاشلىرىك ئەجەب چىرايلىق،
كۆزلىرىگە كۆيدۇم مەن.
كېچە ئۇخلاپ چۈشۈمدە
لەۋلىرىگە سۆيدۇم مەن.

قەشقەر يولىدا كارۋان،
بېلىمدا دورا - دەرمان.
بىر ئېيتقانغا كەلمەيسەن،
ئۆزۈك قىلسەن ئارمان.

قەشقەر يولى قورايلىق،
ئەنجان يولى بىر ئايلىق،
قەيەردە يۇرۇيدىكىن
مېنىك يارىم چىرايلىق.

قېشى قارا بەرنا يىگىت،
ئەسلا ئالمايسەن مېنى.
كوكۇلام تىللا باھا،
تاشلاپ كېتەلمەيسەن مېنى.

قېشىم تارتىدۇ مېنىڭ،
قەشقەردىن يارىم كېلۈر.
ئۆزى كەلمىسە يارىم،
خۇش خەۋەر سۆزى كېلۈر.

قىزىلگۈل ئېچىلماس بولدى،
بۇلبۇل سايرىماس بولدى.

ئەلنىك سۆزىگە كىرىپ،
يارىم قارىماس بولدى.

قولۇڭدىكى تاياقتىن
كىمگە بېرىسەن ئاقلاپ؟
كەلمەمسەن ئۆيۈڭگە يارىم،
ئولتۇرامدىم مەن ساقلاپ؟

قولۇڭنى كۆرسەت ماڭا،
قوش ئۈزۈك سالاي ئاڭا.
مەن سەپەرگە كەتكەندە
يالداما بولۇر ساڭا.

مەن ئۆزۈم ئۇستا بولۇپ،
سالدىم ياغاچقا رەندىنى.
بىئەقىل يار دەردىدىن
كىيدىم كۆلاھ جەندىنى.

مىس تاۋاقنىك قىيمىغى،
قىزىلگۈلنىك چۈشىگى.
يىگىتلەرنى كۆيدۈرگەن،
شۇ يارىمنىك قىلىقى.

ئوقەت قىلغىلى بېرىپ،
ئۇن تاسقىدىم لەڭزىدە.
بىزنىك يار نېمە بوپتۇ،
قان تۇرمايدۇ مەڭزىدە؟

رومالىمنىك گۈلى سەن،
كۆپ ئاشىقنىك بىرى سەن.
كۆپ ئاشىقنىك ئىچىدە،
سەن كۆزۈمنىك نۇرى سەن.

ئۈيۈمنىك ئارقىسى پاتقاق،
پۇتۇڭنىك پاتقىنى پاتقان.

يامانىنىڭ قولىدا يۇرسەڭ،
بەشكۈنىڭ قاتقىنى قاتقان.

ئۆيۈڭنىڭ ئارقىسى شورلۇق،
پۇتۇڭ ئاغرامدىكىن، يارىم.
سېنىڭ ئىشقىڭدا مەن ئۆلسەم،
ئىچىڭ ئاغرامدىكىن، يارىم.

ئۆرۈلسەم تىكەن، ئاللا،
چۆرۈلسەم تىكەن، ئاللا.
سەندىن ئۆزگىنى دېسەم،
باغرىمغا تىكەن، ئاللا.

سارىيىڭغا پاتمايمەن،
ئايۇننىڭدا ياتمايمەن.
راست گەپىڭنى ئېيت يارىم،
سېنىڭ دەردىڭنى تارتمايمەن.

سېغىزخان شاراقلايدۇ،
قارىياغاچ پۇتاقىدا.
كۆڭلۈمدىكى يار بولسا،
ئولتۇرسام قۇچاقىدا.

سېرىق سەبدە، تولۇن ئايىم،
ھەجەب ۋاقتا خازان بولدۇڭ.
كۆيەر ئوتقا سېلىپ قويۇپ،
ئۆزۈڭ يولغا راۋان بولدۇڭ.

سۇنىڭ سۈزۈكى تۇرسا،
ئاتلاپ ئىچكەن لايىنى.
ئامان بولساڭ كۆرەرمىز،
تاللاپ سۆيگەن يارىنى.

تاغلاردا بۇلۇت ياتسا،
ئاق پاختىغا ئوخشايدۇ.
تەبىيارالىغۇچى غوپۇر قادىر

يار بىزدىن يامانلاپتۇ،
يار تاپقانغا ئوخشايدۇ.

تاغنىڭ گۈللىرى قايسى؟
سېرىق سەبدە بىلەن چوغلۇق.
دەخلى بەرمە يارىمغا،
ئۇنىڭ كۆڭلى سۇنۇق، ھۇڭلۇق.

تام تۆپىسىدە ئولتۇرغان،
تۇمشۇقى ئۇزۇن قاغا.
قىزىلگۈل ئېچىلغاندا،
باغرىم تويمىدى ياغا.

ئۇ قاتقا ئۆتەرمەن دەپ،
بۇ قاتتا قونۇپ قالدىم.
ئۇچ كۈندە بارارمەن دەپ،
يالغانچى بولۇپ قالدىم.

ئۇندا گۈل بەرمايىم بار،
مۇندا گۈل رەنايىم بار.
مەن يالغۇز ئەمەس ئەسلى،
گۈللەردىن ھەمراھىم بار.

ئۇيانمۇ يارىم بار،
بۇيانمۇ يارىم بار.
بۇيانمۇ يارىمدىن
ئۆلگىچە تەمەيىم بار.

ھەجەپ ئوخشاپتۇ بۇ قوغۇن،
چوڭ يولغا پىلەك تاشلاپ.
سەن ئالمىسەن بۇ جاننى،
ئوڭ يېنىڭغا كۆز تاشلاپ.

ھويلاڭ بولسا، كەڭ بولسا،
قاپاق تېرەڭ ئۆسمەمدۇ؟
يارىڭ بولسا، لەۋەن بولسا،
كۆڭلۈڭ تاغدەك ئۆسمەمدۇ؟

يۇرۇگۇم خۇشال تەپتى،
مەن يارنى سېغىنغاندا.
ئۇچرىشامىز ئىككىيلەن،
گۈل چېچەك ئېچىلغاندا.

دەرد بېرىپمەن بەندىگە،
دەرمان سېنىڭ ئىلكىدىمۇر.
پادىشاھى با گەرەم،
قۇدرەت سېنىڭ ئىلكىدىمۇر.

باغقا كىردىم ھوراڭدىن،
جىرنى تاللىدىم ھوراڭدىن.
ئۆلتۈرسەك مېنى گۇناھكار،
تاپىرىۋەتمە ھوراڭدىن.

زوقۇم كەلدى جانانىم،
دوقمۇش چالغان قولۇڭغا.
قاچانغىچە قارايمەن،
سېنىڭ ماڭغان يولۇڭغا.

ئۆستەڭنىڭ تېگى تاختا،
كەلمەيسىز دېگەن ۋاقتا.
سىز يارىنى ئەسلىسەم،
يىغلايمەن سەھەر ۋاقتا.

دۇتتارىم قەشقەر پەدە،
پەدىسى ئون بەش يەدە.
كۈندە بەش ۋاق بارغۇم بار،
ئۆيىڭىز يامان يەدە.

ياغلىغىنىڭ ئۇچىدا،
ناۋات بىلەن يىمىش بار.
ئويناساق بىر ئويىنىۋىق،
ئەكىتە كۆچىگە ئېيمىش بار.

باققا كىرمەكلىك تامان،
شورا بولغانلىق ئۈچۈن.
يارنى سۆيمەكلىك تامان،
مەيلى بولغانلىق ئۈچۈن.

يار دەپ مەن ئادا بولدۇم،
دەردىگە قۇپتىلا بولدۇم.
بىر كۆرۈپ جاماللىنى،
ئاشىقى بىقارار بولدۇم.

روھالىمنى يوقاتتۇردۇم،
ئاق تاننىدا يايدۇردۇم.
ساڭا بەرگەن كۆڭلۈمنى،
ئالله ئايلى بولدى يايدۇردۇم.

قەشقەرلىك بازارى،
ئالما بىلەن ئانارى.
مەن ھېنىڭ خىلىڭ ئەمەس،
بولما ئۇنچە ئاۋارى.

يارىم بىلەن چايى ئىچتۇق،
ئاي گۈلۈڭ پىيالىدا.
بىرىپ يارىمنى سوراڭلار،
مەن بارمۇ ئىنىيالىدا.

دۇتتارنى چالالامسىز،
پەدىسىنى باسالامسىز.
بىز ماڭغان كۇچالادىن،
تەكتىرمەي ماڭالامسىز.

قولۇمدىكى ئۈزۈككە،
كەھرىۋادا كۆز قويدۇم.
ئەقلىڭ بولسا كەل يارىم،
ناخشا بىلەن سۆز قويدۇم.

هاۋادىكى لاچىنىنى،
تور بىلەن تۇتاي دەيمەن.
ئالتۇن قارا كۆز يارنى،
سۇ بىلەن يۇتاي دەيمەن.

دەريا بويىغا چىقسام،
سۇلار سۇزۇلۇپ قاپتۇ.
ئانارنىڭ چىچەكلىرىدەك،
مەكتەپ قىزلىرى قاپتۇ.

يۈرىكىم چاك ـ چاك بولدى،
لەۋزىڭدىن سۇ ئىچمەي دەيمەن.
ئۆتەر يولۇڭغا باش قويۇپ،
ئەجەل يەتسە ئۆلەي دەيمەن.

بېغىڭدىكى ئېتىزلىق،
چۆرىسىدە بىلدەن باغ.
يۈرىكىمنى يېرىپ كۆرە،
ساڭا كۆيگەن زىدە باغ.

ئاينىڭ بارمۇ شويلىسى،
كۈننىڭ بارمۇ شويلىسى.
قارىسام كۆرۈنمەيدۇ،
كۆيگەن يارنىڭ ھويلىسى.

لەيلى ـ مەجنۇن تال ئېگىلدى،
سەن ئېگىلمەيسەن ماڭا.
يا كېلىپ ئالغىن ھۇ جانىنى،
يا كۆڭۈل بەرگىن ماڭا.

ئېتىزلىقتىن باش تەردىم،
ئەنجىسىنى سايلىماي.
يار تۇتارمەن ئاقۇدەت،
ئوتىسىزغا پايلىماي.

تاغلار ئارا شوخ شامالدار،
كۆڭۈل ئويناتسۇن.
باغلار ئارا بۇلبۇل سايراپ،
يارنى ئويغاتسۇن.

چۆللەر ئارا دۆڭە قوملار،
كۆچۈنۈپ كەتسۇن.
ئىككىمزنى ئايرىغانلار،
يوقۇلۇپ كەتسۇن.

ئېتىزىڭنى ئوتاپسەن،
پۇچاق بىلەن باش قويماي.
قاچانغىچە يۈرەرمىز،
بىر ياستۇققا باش قويماي.

يۈرگەن چاغدا ياخشىدىم،
ئايرىلىپ يامان بولدۇم.
يار دەردى يامان ئىكەن،
سارغىيىپ سامان بولدۇم.

قاغا پېيى ياستۇققا،
پەي بولامدۇ ـ بولمامدۇ؟
كىچىكلىكىدە تۇتقان يار،
ئەي بولامدۇ ـ بولمامدۇ.

كۈننىڭ يورۇقى بىزدە،
ئاينىڭ يورۇقى بىزدە.
كۆز ـ كۆز قىلماڭ سىز بىزگە،
خۇدايىم بېرىدۇ بىزگە.

ئىشىك ئالدى بازاڭ يايرىم،
يارىڭدىن ماراڭ يايرىم.
شەرەتنىمۇ بىلمەيسىز،
ئەقلى يوق سارىڭ يايرىم.

بۇ دۇتتار كىچىك دۇتتار،
ئاۋازى چۇچۇك دۇتتار،
دەردى بارلار ئاڭلىسۇن،
دەردى يوق نېرى تۇلتار.

سېرىق ساندۇق سىرىمەن،
ئىككى گۈلنىڭ بىرى مەن.
باغدا كاككۇك ھەم زەينەپ،
بىرى سەندۇر، بىرى مەن.

يارنىڭ ئۆيى جەينەكتە،
چاي دەملەپتۇ چەينەكتە.
ئۆزىگە باقماي ھالى چوڭ،
قاراپ باقسۇن ئەينەككە.

بەش كېرەمنىڭ يېزىسىدا،
سەن كىرمىگەن باغ تولا.
بىز ئىككىمىز يار بولۇپ،
مۇڭداشمىغان چاغ تولا.

بۇ تاغلار ئېگىز تاغلار،
تېشى كۆپ توپاسى يوق.
يوغان گەپ قىلغان يارنىڭ،
دەردى كۆپ ۋاپاسى يوق.

ئاخشام چىقتىم تالاغا،
قوينۇم تولدى ئاناغا.
قىلغۇلۇقنى قىلىپ بولۇپ،
مېنى قويدۇڭ بالاغا.

ئۆگزەم ـ غىس ـ غىس قىلىدۇ،
چىقسام توخۇنىڭ ئىزى.
مېنى شۇنچە كۆيدۈرگەن،
موساكامنىڭ چوڭ قىزى.

چاقماقنىڭ ئوقى كالتا،
خىيال بىلەن چۆرۈيمەن.
ۋاپا قىلمىغان يارنى،
باش كۆزۈمدىن ئۇرۇيمەن.

ياغلىق باغلىغان يىگىت،
ياغلىق سۇرۇلۇپ قاپتۇ.
ئۆزىنى يوغان چاغلاپ،
يارمدىن ئايرىلىپ قاپتۇ.

بوستان سىكىملەك قەلەم قاش،
دەرىزەدىن ئاتاي تاش.
كۆلۈپ چىقساڭ ئالدىمغا،
خوشلۇغۇمدا ئېگەي باش.

ئىشىك ئالدى ئېرىقمىدى،
ئەتراپى تېرىقمىدى.
سەن بىلەن كۆرۈشكەندە،
چىرايىم سېرىقمىدى.

قولۇمنى كىسۈەتتى،
ياغاچچېمنىڭ رەندىسى.
سەن جېنىمنى قېنىما،
مەنمۇ خۇدانىڭ بەندىسى.

ھەجەپ تەشنا ئىكەن كۆزا ـ
ئىچىدە لىق سۈيى تۇرسا.
يار كۆڭلى راسا بولسا،
ئۆيلەنمەي تۇرۇپ تۇرسا.

رەستە، رەستە شۇ رەستە،
ئۆيلىرى ئېگىز ـ پەستە.
يار ئېگىزدە مەن پەستە،
ئۆتۈپ كەتتى كۆرمەستە.

هويلام بولسا قۇم بولسا،
قۇمدا تېرەك بۇلمەمدۇ.
يار دېگەن لەۋەن بولسا،
كۆڭۈل تاغدەك بۇلمەمدۇ.

ئۇزۇن - ئۇزۇن ئاغامچا،
يەردە ياتسا بولامدۇ.
كۆڭلۈمدىكى بۇ غۇنچە،
توزۇپ كەتسە بولامدۇ.

هويلاك ئالدىمدا ئۆتتۈمەن،
ئەھە، ئەھە، يۆتۈلۈپ.
مەپلىك بولسا چىق يا پېرىم،
بىر چىنە چاينى كۆتۈرۈپ.

هاۋا تۇتۇلۇپ چىقتى،
قار - يامغۇرلار ياغقىلى.
قانداق چاغدا ئۆرەلدىم،
هەممە دەرتنى تاتقىلى.

مەن بەكمۇ كىرمەيمەن،
ئانارىكىنى ئۈزمەيمەن.
ئەمدى كەلدىم ئەقىلمەكە،
نادان بىلەن يۈرمەيمەن.

سۇ باشلىدىم قاش بىلەن،
يەختەك ئاتتىم تاش بىلەن.
ئۆمرۈم شۇنداق ئۆتەرمۇ،
غورلاي قەلەمقاش بىلەن.

ئوما ئورۇپ ئايدىكدا،
ئېتىزلاردا باش قالدى.
ئار كۆڭ ئويناپ ئايرىلدۇق،
كۆزلىرىدە قالغى.

ئىشىك ئالدى شىلتۇلار،
يۇرىكىمدە گەپ تولا.
بۇرۇنقى نادانلىقىمنى،
ئەمدى قىلسام ئەپ بولار.

يارنىڭ ئۆيى خاماندا،
ئوت قالاپتۇ ساماندا.
باشتا ئايرىلغان يارلار،
ئەيدى قايتۇ ئارماندا.

شايى - شايى ئەمەسمۇ،
شايى پۇلغا كەلمەسمۇ.
ئۇقماي دوست بولۇپ قاپتۇق،
بۇ ئاياكەن ئەمەسمۇ.

بىز كىركەن قومۇشلۇقتا،
يولۇاسلار كىرەلمەيدۇ.
مەيلى بارمىكىن يارنىڭ،
ئەگىيدۇ، كېتەلمەيدۇ.

جاندىن ئېزىز چىمەنگۈل،
ئۇتۇك چۈشتى يۇرەككە،
گۈمان قىلما مېنىڭدىن،
گەپ قىلمايمەن بۇلەككە.

لاي بۇلاقتا بارغاندا،
ئوتنى ياقمۇم قومۇشقا.
تۇتۇپ بەردى خودايىم،
كۇللىيەتكان گومۇشقا.

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئالىمجان ھەسەن

بسم الله الرحمن الرحیم

زهی محمد خداوندگی که بارگهش — بود ز بهر شهنشاهی تو را شایان
تو کاتب ازل ار بخوانی کل شیء احصیناه — چمن شاهد آید از بیان ایلدی تو نیک ایله
انیک صنع یاصر کل ایدن اکمال سر غیبدن — ایم اول سکنز مینک عالم دین بر مدد ورا
بلغ ما نزل قدرت ایچون خلقک انی — ایچه کوندوزی بر ایچون شهر ما ایله را
ایدوب اولیاد حضرتی اختیار ایتدی تا بیم الی — ایدنی کدا قیصر و خاقان ایله دارا
بر رب کل زار اتاب اوت سپر و سنبل اغ — ایدوب یلدیز و قمری انک شوریده شیدا
اگر کیسه منک ایله غامیده و علوم ایله اغ — ایدوب دوه ربوه و راندی اکر مون و کرتوسا
لوح غزال یا شیعه یه همت منک — بلندی تمیش عقدین اکر ایچره پیرا
خلاف باک کاید امیر کرمان ایلاب — مکرم قلیدی دینی بر شاعر اکرما
زهی قدرت قلیب ایدر ایله کون مکان سدا — بوکوب بر پای ندین او شره تو قوزل خضر

طوطی خطینک بولدی آینه کم اولدم اشکار — یوق اگر بولسه یزدا جوهر زنگ غبار
آهو وحشی یه صیدا ناک کیم پنهان دام — بولماسا آینه و سوداچره جوهر بر زنگار
جم ایاکدر سن زنی هر کیم قوایدی انی جام — بولماغی ممکن ایچون اسکندر اول آینه دار
بلغ طبلینی قا قور بولدی کوکلک اینک — ایلکیدا جام می قا شیدا یا بر کلغذار
راحتی بولدی انک خیندا بارد و کرتچ — کلدی کیم کوردی محمد بولماغی یا بندا خار